"Stalin'in 1936-1938 kitlesel terörü önemli bir hadisedir fakat bu ciltte ele alınan dönemin asli meselesi değildir. Öncelikli mesele, ilkin 1929-1933 tarihli tarımda kolektifleştirmeye, daha sonra da 1939 tarihinde Nazi Almanyası ile yapılan antlaşma ve artçı şoklarına aittir."

STEPHEN KOTKIN

Stephen Kotkin

STALİN

Hitler'i Beklerken (1929-1941)

CİLT 2

ÇEVİREN
Ali Selman

iletişim

STEPHEN KOTKIN 1959'da doğdu. Tarih öğrenimi gördü, Rus ve Sovyet tarihinde uzmanlaştı. Önce Sovyet, sonra Rus Bilimler Akademisi'nde defalarca konuk öğretim üyesi olarak bulundu. 1989'dan itibaren Princeton Üniversitesi'nde çalışıyor. Aynı zamanda Stanford Üniversitesi, Hoover Enstitüsü'nde araştırmacıdır. Türkçede yayımlanmış çalışmaları şunlardır: *Stalin*, cilt 1: *İktidar Paradoksları (1878-1928)* (İletişim Yayınları, 2018); *Stalin*, cilt 2: *Hitler'i Beklerken (1929-1941)* (İletişim Yayınları, 2025).

Stalin. Waiting for Hitler (1929-1941)
© 2017 Stephen Kotkin
Bu kitabın yayın hakları The Wylie Agency aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 3544 • Biyografi Dizisi 44
ISBN-13: 978-975-05-3824-7
© 2024 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2025, İstanbul

EDİTÖR Mehmet Atala
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI İkinci Tüm-Birlik Kolektif Çiftlik Örnek İşçileri Kongresi, Şubat 1935 (Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi [RGAKFD])
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Berkay Üzüm
DİZİN Erdi Galata, Deniz Eroğlu

BASKI Ayhan Matbaası SERTİFİKA NO. 44870
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/41
Bağcılar 34218 İstanbul Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6
Bağcılar 34218 İstanbul Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

STEPHEN KOTKIN

Stalin

Hitler'i Beklerken (1929-1941)

CİLT 2

Stalin
Waiting for Hitler (1929-1941)

ÇEVİREN ***Ali Selman***

iletişim

Lisansüstü eğitimin
zorluklarla dolu yıllarından beri
yanımda olan
Alex Levine ve Joyce Howe'a...

Yaşam yolumuzun ortasında
karanlık bir ormanda buldum kendimi,
çünkü doğru yol yitmişti.[1]

– DANTE ALIGHIERI,
İlahi Komedya, 1308-1321

Kendi yurttaşını öldürmek, arkadaşına
ihanet etmek, inançsız olmak, merhametsiz
olmak, dinsiz olmak erdem değildir; böylesi
yollarla erk kazanılabilir ama zafer asla.

– NICCOLÒ MACHIAVELLI,
Prens, 1513

1 *İlahi Komedya*, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2024, s. 35.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11

KISIM 1

EFSANEDEKİ GİBİ 29

BÖLÜM 1 İradenin Zaferi 39

BÖLÜM 2 Kıyamet 119

BÖLÜM 3 Zafer 221

BÖLÜM 4 Terörizm 311

BÖLÜM 5 Büyük Güç 375

KISIM 2

DEVLET YÖNETİMİ OLARAK TERÖR 463

BÖLÜM 6 Uçurum 475

BÖLÜM 7 Birbirini Avlayan Düşmanlar 553

BÖLÜM 8 "Bir Numaranın Zihninden Neler Geçiyordu?" 623

BÖLÜM 9 Eksik Parça 705

KISIM 3

BUL KARAYI AL PARAYI 775

BÖLÜM 10 Çekiç 807

BÖLÜM 11 Antlaşma 881

BÖLÜM 12 Fırlatılan Domuz 955

BÖLÜM 13 Hırs 1027

BÖLÜM 14 Korku 1103

SONUÇ
KÜÇÜK KÖŞE, 21 HAZİRAN 1941, CUMARTESİ 1191

SOVYET İDARİ YAPISI 1219

ALBÜM 1223

KAYNAKÇA 1257
DİZİN 1373

ÖNSÖZ

Peki ama bir çar olmazsa, Rusya'yı kim yönetecek?
– ALEKSEY, 1917, babası II. Nikolay
her ikisi adına tahttan çekilince

Yaşamının ilk otuz dokuz yılında Josef Stalin'in (doğum 1878) önemli bir başarısı olmadı. Bir yeniyetme olarak, okulda aldığı yüksek notlardan Çarlık baskısına karşı verdiği mücadeleye kadar, parlak bir dönemi geride bırakmış, başkalarının yanında ezberden okuduğu birinci sınıf şiirleri bir Gürcü gazetesinde yayımlanmıştı. (Daha sonra, o günlere tanıklık edenlerden biri, "etkileyici şiirleri hâlâ kulaklarımda" diyecekti.) Ancak meslek –devrimcilik– kariyeri, saklanma, hapis, sürgün, kaçış, yeniden yakalanma, yokluk silsilesinden ibaretti. Durum, artık kaçışın bile imkânsız olduğu Sibirya sürgününe kadar varmıştı. Sadece Çarlık polisinin ve kendisi gibi iç sürgüne ya da Avrupa'ya savrulmuş devrimci arkadaşlarının bildiği bir sebatkârlıkla yoluna devam ediyordu. Dünyayı sarsan Büyük Savaş, 1917 Şubatı'nda Çar ve Çareviç'in beklenmedik biçimde tahttan çekilmesi, Emperyal Alman sinizmi sayesinde Vladimir Lenin'in Nisan ayında Rusya'ya dönmesi, ancak intihar olarak addedilecek şekilde Rusların başlattığı Haziran askerî saldırısı ve Başbakan Aleksandr Kerenski ve Başkomutan Lavr Kornilov arasındaki ölümcül dans Stalin'in yaşam biçimini değiştirdi. Birdenbire, kurulması imkânsız gibi görünen Sovyet rejiminin en önemli dört figüründen biri oldu. 1918-1921 İç Savaşı'nda ve toprakların geri alınmasında önemli rol oynadı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yaratılmasında ise belirleyici rol onundu. 1922 yılında, Kuzey Kutbu dairesinde yaşadığı kasvetli sürgünden beş yıl sonra, Lenin'in onu Komünist Parti genel sekreterliğine ataması (Nisan) ve ardından [Lenin'in] geçirdiği felç (Mayıs) nedeniyle görevini sürdüremez hale gelmesiyle, kendisini Bolşevik diktatörlük içinde kişisel diktatörlüğünü kurabileceği inanılmaz bir konumda buldu. Stalin

tutku ve acımasızlıkla bu fırsata sarıldı. 1928 yılına gelindiğinde Sovyet Avrasyası'nda yaşayan 120 milyon köylü için zorla kolektifleştirme kararını alacaktı. 1917-1928 yılları arası şaşırtıcı derecede önemli olaylara sahne olmuştu. Ancak 1929'dan 1941'e kadar geçen süre –bu kitabın ele aldığı dönem– daha da hareketliydi.

Bu ciltte de Stalin'in Sovyetler Birliği olarak yeniden biçimlendirilen Rusya'daki iktidarı ve Sovyetler Birliği'nin dünya ölçeğindeki gücü incelenecek. Ancak ilk ciltte, etrafındaki küresel gelişmeler aktarılırken sayfalar boyunca sahnede yer almayan Stalin, bu ciltte, tam tersine, hemen her sayfada yer alıyor ve bu da aslında çok daha zor bir anlatı anlamına geliyor. Birinci cildin sonunda dillendirdiği gibi, artık Stalin tüm Avrasya'nın vahşice yeniden şekillendirilmesine dalmıştır, sürekli büyüyen parti-devlet aygıtının mikro-yönetimini sürdürmektedir, silah üretimi ve tahıl tedarikinin en ince ayrıntılarıyla meşguldür, diğer yandan, gezegenin her bir noktasını ilgilendiren kapsamlı bir dış politika yürütmekte ve ilk kez kültürel meselelere nezaret etmektedir. Ancak ikinci cilt büyük ölçüde Stalin'in ofisinde, hatta zihninde geçer. 1927 yılında, ona çok yakın çalışanların gözünde bir sosyopat değildir, 1929-1930 yıllarında en karanlık yönünü sergileyecektir. Zaman geçtikçe, diktatörlüğü öğrenme sürecinden, sabırsız bir diktatör olma ve kan döken bir despotizmi kurmaya yönelecektir. Bu gücün nereden geldiğini açıklamaya dair birinci ciltte mevcut çözümsel zorluk baki olmak kaydıyla, ikinci cilt, kendi komiserliğinde, subay kadrosunda, gizli poliste, elçiliklerde, ajan ağında, bilimsel ve kültürel çevrelerde, partide kendisine sadık çok sayıda insanı neden tutuklatıp öldürttüğü sorusuna cevap arayacak. Ne düşünüyor olabilirdi? Bu nasıl mümkün olabildi?

Stalin'in 1936-1938 kitlesel terörü önemli bir hadisedir fakat bu ciltte ele alınan dönemin asli meselesi değildir. Öncelikli mesele, ilkin 1929-1933 tarihli tarımda kolektifleştirmeye, daha sonra da 1939 tarihinde Nazi Almanyası ile yapılan antlaşma ve artçı şoklarına aittir. Eğer birinci ciltte Stalin'in önündeki engel Troçki ise (siyaseten alt edildikten sonra, daha da büyük sıkıntı olmaya devam etmiştir) şimdi bir diğeri ortaya çıkmaktadır ve bu, kalemini kullanmanın pek ötesine geçemeyen bir sürgün değil, kıtadaki en büyük gücün yeniden silahlanmasına önderlik eden diğer bir diktatördür.

Avusturya-Macaristan sınır bölgesinde 1889 yılında doğan Hitler Stalin'den on bir yaş büyüktür. Babasını on beş, annesini on sekiz yaşında kaybeder. (Annesine bakan Yahudi hekim, anne kaybının kederiyle bu kadar yaralanan başka bir çocuğa kırk yıl boyunca hiç rastlamadığını söyleyecektir.) Yirmi yaşına geldiğinde Hitler, kendisini büyük bir yoksulluk içinde Viyana'da bulur, neredeyse kendisine kalan tüm miras ve birikimleri tükenmiştir. Viyana Güzel Sanatlar Akademisi tarafından iki kez reddedilmiştir ("örnek çizimler yetersiz") ve bir tren istasyonunun arkasındaki evsizler barınağında kalmaktadır. Yan yatakta yatan bir evsizin hatırladığına göre, Hitler'in "önce giysileri bitlerden arındırılmıştı zira günlerce sığınacak bir yer olmaksızın berbat koşullarda yaşamıştı." Aynı kişi Hitler'in çeşitli barınaklarda ekmek-çorbaya talim ederek

"siyaset tartıştığını" da söylüyordu. Bu sırada teyzesinden aldığı cüzi borç sayesinde daha iyi semtlere kendisini atabilmiş ve kartpostal boyama ve reklam çizimleri gibi geçici işler bulmayı başarmıştı. Aynı zamanda, siyasi metinler, gazeteler, felsefeci Schopenhauer ve Batı Amerika'nın kovboy-Kızılderili dönemine ya da egzotik Yakındoğu'ya göre kurgulanmış Karl May romanları okuduğu şehir kütüphanesini sık sık ziyaret ediyordu. Hitler Avusturya'da askerlikten ve polisten kaçıyordu ve nihayet onu yakaladıklarında, yetersiz beslenmiş ve kuruntulu genci askerliğe uygun bulmadılar. Sınırı geçip Münih'e kaçtı ve 1914 Ağustos ayında er olarak Alman ordusuna katıldı. Büyük Savaş bittiğinde hâlâ er rütbesinde bulunuyordu fakat savaş sonrası koşullar onun yaşam beklentilerini dönüştürecekti. İmparatorluk Almanyası'nın yenilgisi ile oluşan kaotik ortamda, birçokları gibi o da soldan sağa hicret etti.

Kasım 1918'deki solcu Münih Devrimi sırasında Hitler Pomeranya'da bir hastanedeydi fakat taburcu olduktan sonra, katledilen Sosyal Demokrat Bavyera eyaletinin Yahudi liderinin cenaze törenine katıldı; çekilen bir fotoğraf, biri siyah (yas tutmak için) diğeri kırmızı olmak üzere Hitler'in iki pazubent taktığını gösteriyordu. Sosyal Demokratlar ve anarşistler 1919 Nisanı'nda Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra, komünistler hızla iktidarı ele geçirdi; Sosyal Demokratlara katılmayı tasarlamakta olan Hitler kendi taburunun sovyet (konsey) temsilciliği görevini üstlendi. Kayda değer bir mesleği yoktu ancak askerlere sol düşünceyi telkin etme faaliyetine katıldığı anlaşılıyordu. Hitler'in otuzuncu doğum gününden on gün önce Bavyera Sovyeti *Freikorps* adıyla tanınan savaş gazilerince bozguna uğratıldı. Ordu içinde kalmayı sürdürdü zira üstlerinden birisi, Alman ordusu "istihbarat" birimi şefi, onu anti-sol eğitim kursuna göndermek ve sonra da solcu gruplara sızmak için kullanmak düşüncesindeydi. Bu subayın sonraki ifadesine göre Hitler "sahip arayan yorgun bir sokak köpeği gibiydi" ve "ona şefkat gösterecek herhangi birine sığınmaya hazırdı." Sonuçta, ajan olarak görevlendirilmesi Hitler'in küçük bir sağ-kanat gruba katılması anlamına geliyordu. İşçileri komünizmden uzak tutmak için oluşturulan bu küçük grup, Alman İşçi Partisi, eski Rus İmparatorluğu'ndan gelen anti-semit göçmenlerin de yardımıyla Hitler tarafından Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne –ya da Naziler– dönüştürülecekti.

Artık aşırı sağcı kışkırtıcılığa demir atan Hitler marjinal bir figür haline gelmişti. Stalin, dünyanın en geniş topraklara sahip devletinde Komünist Parti genel sekreteri olduğu sırada, Hitler Birahane Darbesi denilerek dalga geçilen ve yerel iktidarı ele geçirmeye yönelik, başarısız 1923 Münih Darbe Girişimi nedeniyle hapisteydi. Münih'i memleketi olarak benimseyen Hitler, aslına bakılacak olursa, yargılanmasını bir zafere dönüştürmeyi başarmıştı. (Yargıçlardan biri, "Bu Hitler pek yaman bir delikanlıymış!" diyordu.) Aslında Hitler Avusturya vatandaşıydı ve hüküm giydi fakat yargıç, yasanın "Alman gibi düşünen ve hisseden, Alman ordusuna dört buçuk yıl hizmet etmiş, düşmana karşı sıra dışı cesaretiyle askerî nişan almış, yaralanmış Hitler gibi bir adama uygulanamayacağı" gerekçesiyle onu sınır dışı etmekten kaçındı. Hapiste geçen

ilk iki hafta boyunca Hitler yemek yemeyi reddetti zira ölümü hak ettiğine inanıyordu, ancak tam da bu sırada onu ulusal kahraman olarak kutlayan mektuplar almaya başladı. Richard Wagner'in gelini Winifred, bir kitap yazması için onu cesaretlendirerek kâğıt ve kalem göndermişti. Hapiste olduğu sırada orada görevli olan Rudolf Hess'in Hitler'in dikte ettiklerini daktilo etmesiyle, başarısız darbede hayatını kaybeden on altı Nazi'ye ithaf edilen bir otobiyografi ortaya çıktı. *Mein Kampf*'da [*Kavgam*] Hitler kendisini tanımlarken seçilmiş olduğunu iddia ediyor, Almanya'yı büyük bir güç olarak yeniden canlandırmak ve Yahudilerden temizlemekle yükümlü olduğunu söylüyor ve kendisini "Marksizmin yok edicisi" diye kutsuyordu. Aralık 1924'te beş yıl hapis cezasının on üç ayını yattıktan sonra serbest bırakıldı. Bu arada kitabının satışları hayal kırıklığı yarattı, ikinci kitabı için yayıncı bulamadı ve Nazi Partisi [Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi] de seçimlerde etkisiz kaldı. Britanya'nın Berlin Büyükelçisi Lord D'Abernon, erken tahliye sonrasında Hitler'in siyasi yaşamını "artık unutulmaya yüz tutuyor" diyerek özetliyordu.

Tarih sürprizlerle doludur. Bu Avusturyalının sınırlarda gezen bir siyasi hareket üzerinden Almanya'nın diktatörü ve Stalin'in baş düşmanı olacağını düşünmek neredeyse imkânsızdı. Ancak, otuz bir yıl boyunca önce Prusya ve daha sonra Almanya genelkurmay başkanlığı yapan Mareşal Kont Helmuth Karl Bernhard von Moltke (1800-1891), stratejiyi bir doğaçlama meselesi, bir "kestirme yollar sistemi" olarak görüyor, başkalarının yarattığı ya da rastlantısal beklenmedik gelişmeleri kendi lehine çevirme becerisi olduğunu düşünüyordu ve Hitler tam da böyle bir doğaçlama ustası haline gelmişti: Genellikle kararsızdı, hatalar yapıyordu ve şanstan yararlanıyordu fakat nihai hedefinden emin ve karşısına çıkan imkânları görebilen, radikal görüşlere sahip bir adamdı. Moltke'nin anlayışına göre Stalin de stratejistti, her zaman kendi yaratmasa da fırsatları algılayan ve yakalayıp kendi lehine çeviren, radikal fikirlere sahip biriydi. Stalin ve Hitler'in algıladıkları fırsatlar, genellikle, kendi şişirdikleri ya da yarattıkları acil "tehditler" biçimindeydi. Eğer tarihi güdümleyen jeopolitik, kurumlar ve düşünceler ise, özellikle bu üçlü etkileşimin harekete geçmesi tarihsel bir öznenin atacağı adıma bağlı olacaktır.

Denizaşırı imparatorluğu kısa sürede dünyanın dörtte birini kaplayan ve tüm dünyanın asli yönlendiricisi olan, iktidarı ile hem Hitler'in ve hem de Stalin'in kafasını meşgul eden Büyük Britanya'ya karşı herhangi bir ülkenin üstünlük kurması mümkün görünmüyordu. Bununla beraber Stalin, Almanların en iyi imalat yöntemlerine ve mühendislik okullarına sahip olmaya başladığı bir çağda büyümüştü. Almanya ile ilgili doğrudan tek deneyimi, 1907 yılında, Londra'daki bir Bolşevik toplantısından Rusya'ya dönerken Berlin'de geçirdiği birkaç aydan ibaretti. Almanca okumuştu ancak Alman diline hâkim değildi. Özellikle Sergey Witte gibi Çarlık yanlısı öncelleri gibi Stalin de Alman hayranıydı, sanayi ve bilimsel düzeylerine –yani modernliklerine– imreniyordu. Her ne olursa olsun, Stalin çok uzun bir süre Hitler'in varlığından bile haberdar değildi.

Çarlık Rusyası'nın Büyük Savaş'taki hedefi Hohenzollern ve Habsburg egemenliklerini sona erdirip Rusya'ya dost bir Slav devletleri kuşağı yaratarak Alman tehdidini sonsuza dek bitirmekti. Almanların ve Avusturyalıların savaş hedefi ise, tam tersine, Rusya'nın batı sınır topraklarını daraltarak, hissedilen Rus tehdidini azaltmaktı. Eğer savaşı Rusya kazansaydı Almanların dayattığı Brest-Litovsk Antlaşması'nın tersini yürürlüğe koyacaktı fakat Rusya kaybetti (Doğu Cephesi'nde). Aynı biçimde, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın kaybetmesiyle (Batı Cephesi'nde) Versay Antlaşması yürürlüğe girmişti. Avrupa'nın savaş-sonrasında güvenlik sisteminin çözülmemesi, atfedilen bilgeliğin aksine, irade yoksunluğundan ya da beceriksizlikten kaynaklıydı. Rusya ve Almanya'nın birlikte çökmesi sayesinde Versay mümkün oldu ve bu antlaşmanın sürdürülmesi Rus ve Alman güçlerinin bir daha asla yükselmemesine bağlıydı. (Alman iktidarıyla Büyük Savaş patlamadan önce geçici bir antlaşma yapamayan Britanya'nın savaş sonrası dönemi bir uyum antlaşması arayışıyla geçirmesi, Versay Antlaşması'nın kırılganlığının farkında olduğunu gösteriyordu.) Versay Antlaşması'nın iki kaybedeni, Almanya ve Rusya, gizli askerî işbirliğine yöneldi. Daha sonra 1933 yılında, göreceğimiz gibi, Stalin'in hayranı olduğu büyük devletin çarkları Hitler'e teslim edildi. İki diktatörün hayatları, biyografi yazarı Alan Bullock'un yazdığı gibi, paralel seyrediyordu. Ancak mesele, kesişmeleriydi: Rus Devleti'nin ve Alman Devleti'nin periferilerinden gelen, ülkelerini kanlı yöntemlerle canlandıran ve yeniden kuran birbirinden çok farklı bu iki adam, önce farkında olmadan ama daha sonra kasten birbirlerine yaklaştılar. Hitler'i bekler hale gelen sadece Alman halkı değildi.

Kaynaklara dair kısa bir not

Bu kitap otoriter yönetim, zor, toplumsal bölünmelerin manipülasyonu ve düşman yaratma, yalanın kurumsallaşması ile ilgilidir ancak olguların araştırılması üzerine kurulmuştur. Stalin muazzam genişlikte tarihsel kayıt bırakmıştır. Bugüne kalan kişisel arşivi ("fond" veya koleksiyon 558), artık bir araya getirilmiş olan iki parçadan oluşuyor. İlk on bölümde (Rusça "opis" olarak tanımlanmış), 1939 yılında altmışıncı doğum günü için Marx-Engels-Lenin Enstitüsü (artık RGASPI olarak anılıyor) tarafından planlanan biyografiyle bağlantılı olarak kişisel veya diğer arşivlerden düzenlenen materyaller yer alıyor. Bu materyaller arasında kişisel fotoğraf albümleri, mektuplar ve kendisiyle ilgili hatıratlar bulunuyor. Kendi özel kütüphanesinden kitaplar (opis 4) ölümünden sonra eklenmiş. Daha değerli ikinci bölümde kapsamlı tek bir parça (opis 11) halinde kişisel çalışma arşivi var ve aygıtın "özel bölüm"ünde tutulmuş, daha sonra Politbüro (artık Başkanlık) Arşivi adını almış fakat 1998-1999'da RGASPI'ya devredilmiş. Bu çalışma arşivine nelerin gireceğine Stalin karar verdi ancak bu materyaller her zaman onu parlatmıyor; aksine arşive eklediği birçok materyal onun politik hatalarını, karşıtlarına ve yandaşlarına (ki bunların işledikleri suçlara rağmen zaman zaman anlayış hak ettikleri anlaşılıyor) karşı

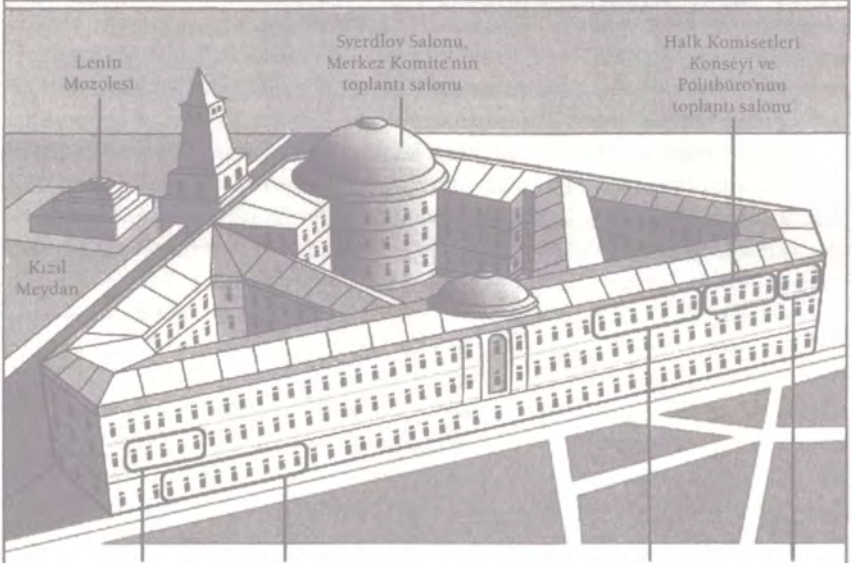
sergilediği haksız zulmü yansıtıyor. Stalin'in kişisel arşivinin bir kısmı kendisi ve başkaları tarafından imha edildi – ne kadarının geride bırakıldığını bilmek olanaksız. Örneğin, iki ayrı kümede not defterleri tuttuğu biliniyor; siyah (teknoloji konusunda) ve kırmızı (personel için). Ancak birkaç sayfa dışında bu defterler ortada yok. Kremlin'deki ofisinin kasasında ya da Moskova yakındaki kır evinin [*daça*] büfesinde bulunduğuna inanılan, en yakın çevresindekilerle ilgili bilgilerin yer aldığı dosyalar ortada yok. İki ofisine (Kremlin ve Eski Meydan [Staraya Meydanı]) gelen konukların yer aldığı paha biçilmez ziyaretçi kayıt defterleri yayımlandı ancak Moskova kır evine gelen ziyaretçi kayıt defterleri yayımlanmadı ve kaybolduğundan ya da yok edildiğinden endişe duyuluyor. Devasa kayıt koleksiyonu ve kütüphanesinin büyük bir bölümü dağıtılmış. Yine de, halen mevcut ve ulaşılabilir materyaller şaşırtıcı derecede çok.

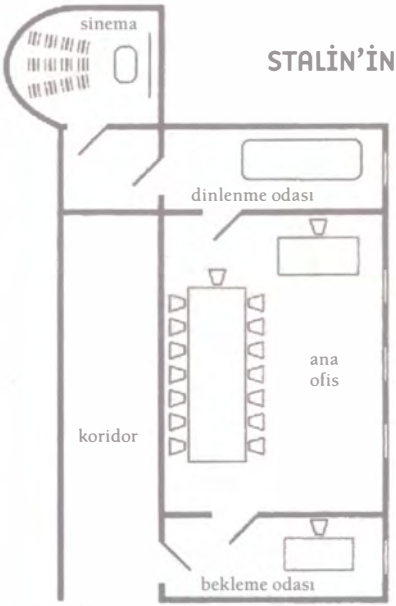
Elimizde sadece Stalin'in kişisel arşivi yok, aynı zamanda başkent ve bölgelerdeki devasa parti ve devlet arşivleri de var, dışişleri ile ilgili olarak da devlet arşivleri mevcut. Stalin örneğinde bir *Kavgam,* kayıt altına alınmış "sofra sohbetleri" ya da sevgililere dair samimi ifadeler eksik kalsa da Soçi ya da Gagra'da tatilde bulunduğu sırada, başkentte onun adına yürütülen faaliyetlere dair kapsamlı talimatlarını yayınladığı çok sayıda yazışma var. Bunlara ek olarak, emri altındakilerin gerçek zamanlı kaydettiği talimatlar da mevcut – film endüstrisi şefinin, Komintern başkanının, devlet adına not tutan görevlinin. Ardından yazılan anılar arşiv materyallerinin açıklanmasına ve bazen çözümlenmesine imkân tanıyor. Tüm parti kongrelerinin, Kremlin resepsiyonlarında Stalin'in yaptığı birçok kapsamlı açıklamanın ve önemli Politbüro ve Merkez Komite toplantılarını bilgilendirmek üzere dağıtılan resmî kayıtları var. Sıkı biçimde denetim altında tuttuğu merkez basın da onun düşünme biçimini mükemmelen yansıtan materyaller sunuyor. Gizli polis, karşı-istihbarat ve koruma direktörlüğü arşivleri neredeyse tümüyle kapalı, askerî ve dış politika kollarına ait arşivlere erişim de zor fakat bu kurumlar çok fazla sayıda doküman koleksiyonu yayınladılar ve ayrıca, gizli polis materyalleri de dahil olmak üzere arşivlere genellikle daha kolay ulaşan araştırmacılar uzun alıntıların yer aldığı monografiler yayımladılar. Belgelerin taranması sayesinde belgelerin paylaşılması mümkün oldu. Yani, kanıt niteliğinde kayıtlar, tam olmasa da şaşırtıcı derecede zengin. Birçok araştırmacı bu materyaller üzerinde çalıştılar ve bu cildin ortaya çıkmasını R. W. Davies'in ekonomi, Oleg Khlevniuk'un parti-devlet aygıtı, Vladimir Khaustov'un gizli polis, Matthew Lenoe'nin Sergey Kirov etrafında dönen olaylar, Vladimir Nevezhin'in büyük güç olarak Sovyet Devleti anlayışı, Adam Tooze'nin Nazi Almanyası'nın büyük stratejisi, Gabriel Gorodetsky'nin Britanya ve Stalin'in dış politikası konularında yaptıkları mükemmel araştırmalara borçluyum. Bu araştırmalar ve diğer birçoğu dipnotlarda belirtildi.

Birleşik Devletler'deki editörüm Scott Moyers ve Penguin ekibinin geri kalanı sayesinde bu kitabın ne ölçüde geliştiğini ifade edecek kelime bulamıyorum. Kitap, onun ve temsilcim Andrew Wylie sayesinde var. İncelikleri ve anlayışlı

tavırları nedeniyle özel olarak bahsedilmeyi hak eden başkaları da var – ne yazık ki tek tek anamayacağım kadar çoklar. Burada hepsine, özellikle arşiv ve kütüphane görevlilerine, Rusya'daki dost biliminsanlarına müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Oleg Budnitskii beni Moskova'daki Milli Araştırma Üniversitesi Yüksek Ekonomi Okulu'ndaki İkinci Dünya Savaşı ve Sonuçları Uluslararası Merkezi'ne kıdemli araştırmacı olarak kabul etti. Kütüphanesi ve arşivleri ile inanması güç bir hazine olan Stanford Üniversitesi Hoover Enstitüsü bünyesinde olmaktan da büyük ölçüde yararlandım ve L&A direktörü Eric Wakin'e teşekkür borçluyum. Her şeyden önemlisi, Princeton Üniversitesi, otuz yıl boyunca bana rüya gibi bir akademik ortam ve muhteşem öğrenciler sundu.

İMPARATORLUK SENATOSU (MOSKOVA KREMLİNİ)

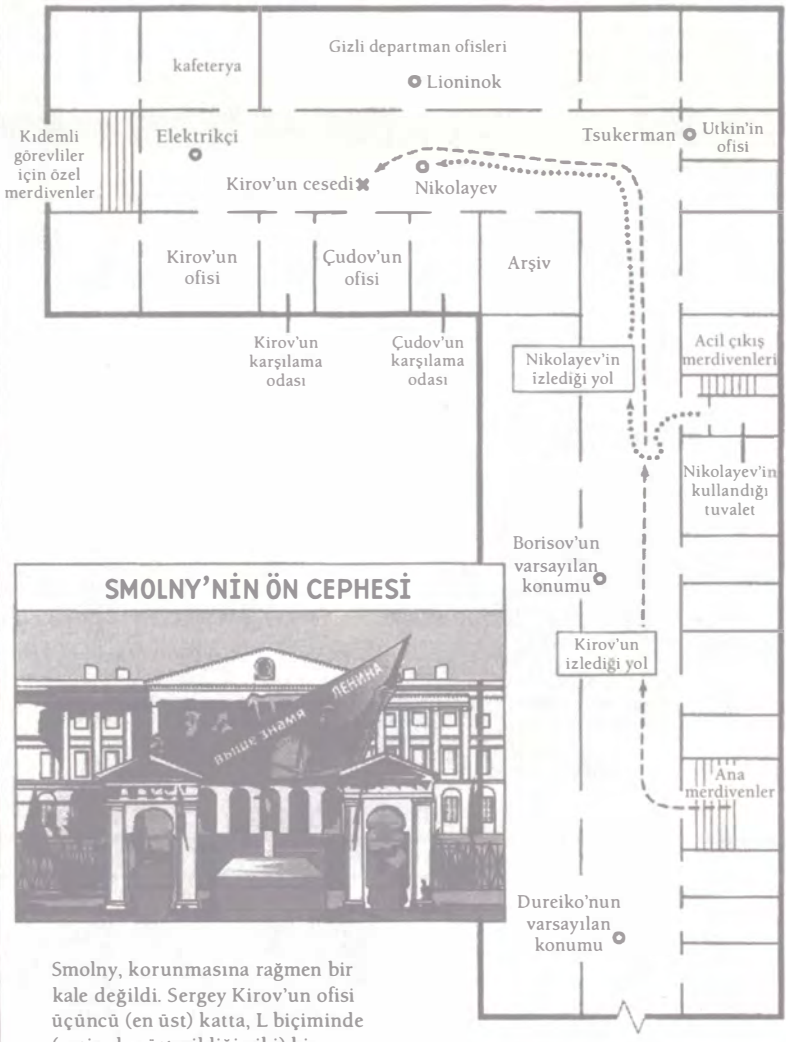

STALİN'İN "KÜÇÜK KÖŞE"Sİ

İmparatorluk Senatosu kale içinde bir kaleydi. Stalin'in geniş kanadı olan "özel sektör"ün, onu Halk Komiserleri Konseyi'nin ofislerinden ayıran özel bir girişi vardı. Stalin'in yaklaşık 148 metrekarelik ofisinde bodrum katına inen gizli bir geçit vardı.

© 2017 Jeffrey L. Ward

SMOLNY (LENİNGRAD)

SMOLNY'NİN ÖN CEPHESİ

Smolny, korunmasına rağmen bir kale değildi. Sergey Kirov'un ofisi üçüncü (en üst) katta, L biçiminde (resimde gösterildiği gibi) bir koridoru olan özel bir kanattaydı.

© 2017 Jeffrey L. Ward

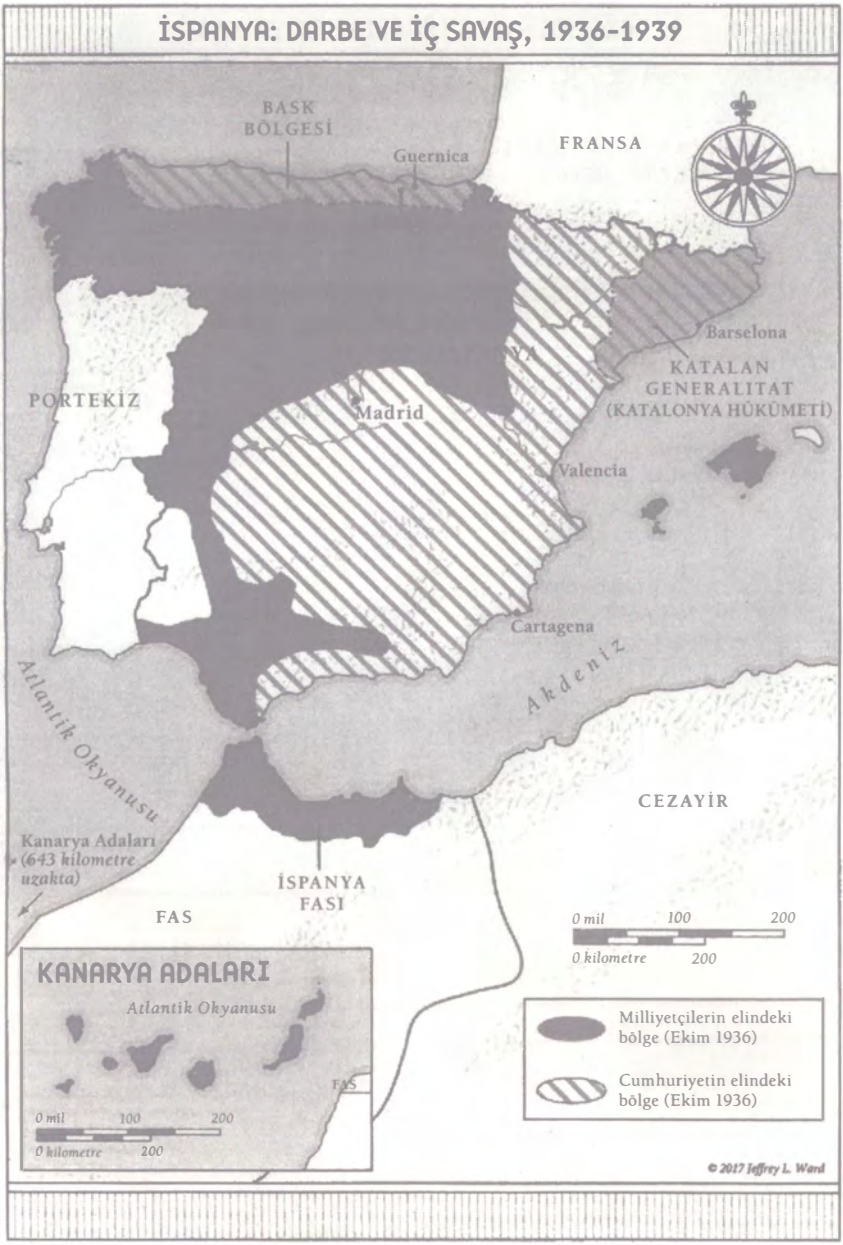
Alla Kirilina ve Matthew Lenoe'den uyarlanmıştır

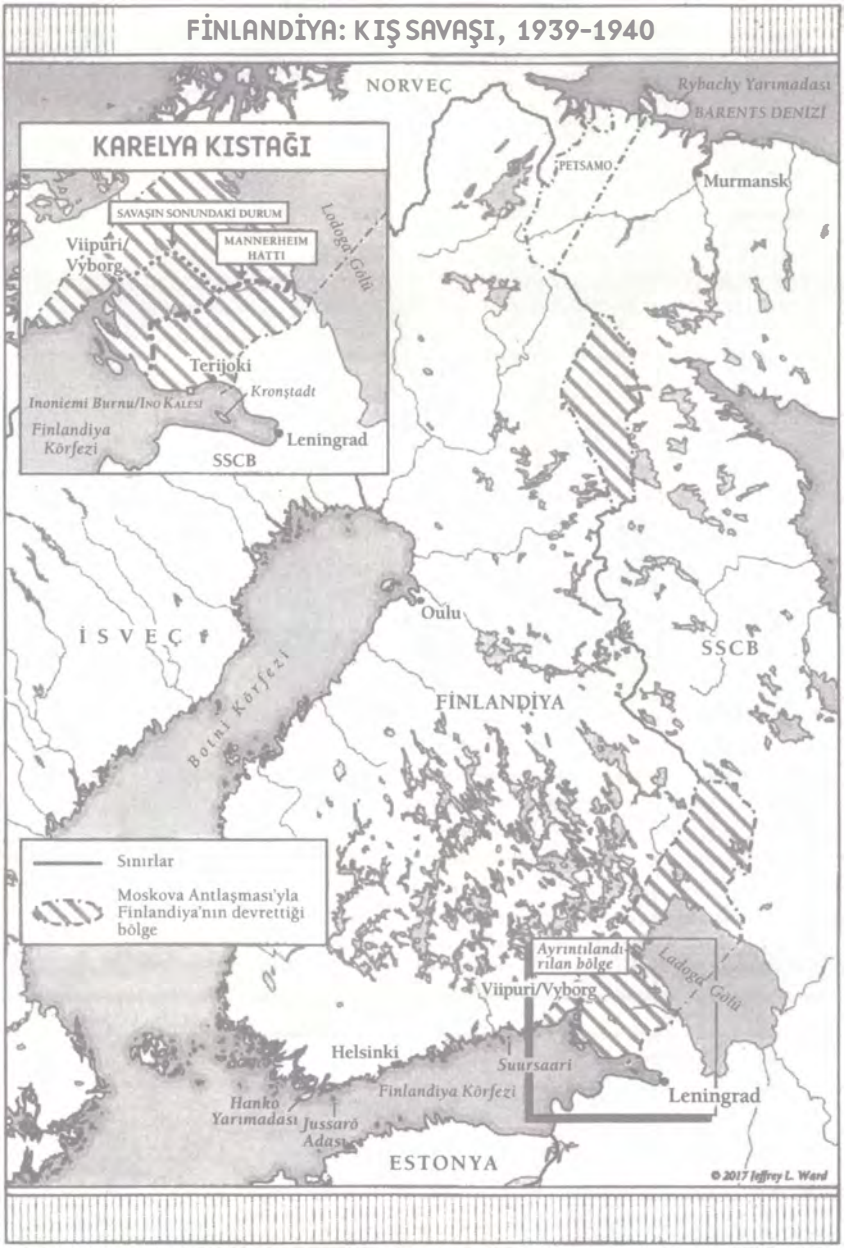

Harita kıtlığın kapsamı ve şiddeti hakkında bir taslak sunmaktadır. Sovyet nüfus sayımı ve ölüm/hastalık verileri, o dönemde milyonlarca kişinin hareket halinde olması nedeniyle kesinlik sunmaktan uzak olabilir. (1926 ve 1937 nüfus sayımları arasındaki en büyük düşüş, kıtlığın en şiddetli geçmediği Saratov bölgesinde gerçekleşmiştir.) Bazı bölgeler hakkındaki bilgiler kısıtlıdır (Özerk Çuvaş bölgesi, Kuzey bölgesi ve Doğu Sibirya). Kıtlık tüm bölgelerde aynı sırada başlamamış ve son bulmamıştır. Harita, bugüne kadar doğrulanmış verilere dayanak tahmini kesinlik dereceleri sağlamaktadır. (Mark Tauger'in izniyle)
Baltık Denizi
SOVYET UKRAYNASI
MERKEZİ KARA TOPRAK
ARHANGELSK BÖLGESİ
TATAR ÖZERK CUMHURİYETİ
URALLAR
Karadeniz
AŞAĞI VOLGA
ORTA VOLGA
KUZEY KAFKASYA
SOVYET GÜRCİSTANI
KAZAK ÖZERK CUMHURİYETİ
Hazar Denizi
0 mil
1000
0 kilometre
1000
ÇİN
© 2017 Jeffrey L. Ward

SOVYETLER'DE KITLIK, 1931-1934
Arktik Okyanusu
Pasifik Okyanusu
BELİRSİZ VERİ
ÇİN
JAPONYA
MOĞOLİSTAN
SSCB'nin 1931 Tarihli İdari Haritasına Göre
KITLIĞIN ŞİDDET VE KAPSAMI İLE ETKİLERİ, 1931-1934
En yüksek ölüm ve bozulma
Yüksek derece
Düşük derece
Kentlerdeki gıda yetersizliği (tüm bölgeler için geçerli)

JAPONYA: İMPARATORLUK VE BÜYÜK AMAÇLARI
SSCB
MANÇUKUO (1932)
GÜNEY SAKHALİN (1905)
Halha Nehri, 1939
DIŞ MOĞOLİSTAN
KURİL ADALARI (1875)
Vladivostok
Khasan Gölü (Changkufeng), 1938
Japon Denizi
MENGJIANG (MOĞOL ÖZERK HÜKÜMETİ (1939)
Pekin
KORE (1910)
JAPONYA
Tokyo
Sarı Deniz
Pasifik Okyanusu
Şanghay
ÇİN
Doğu Çin Denizi
0 mil 1000
0 kilometre 1000
BURMA
Hong Kong
TAYVAN (1895)
Güney Çin Denizi
FİLİPİNLER
TAYLAND
FRANSIZ HİNDİÇİNİ
Japon toprak işgalleri ve işgal edilen bölgelerin Japonya'ya katılım tarihleri
© 2017 Jeffrey L. Ward

ÇİN: YABANCI İŞGALİ VE İÇ SAVAŞI
SSCB
DIŞ MOĞOLİSTAN
(Sovyet devleti)
MANÇURYA/
Mançukuo
DOĞU ÇİN
DEMİRYOLU
Harbin
GÜNEY MANÇURYA
DEMİRYOLU
Vladivostok
Kuril Adaları
Mukden
Japon
Denizi
XINJIANG
(Sovyet
protektorası)
Marco Polo
Köprüsü (1937)
JAPONYA
Yan'an (Sensi bölgesi)
Tokyo
Sarı
Deniz
Uzun
Yürüyüş'ün
Güzergahı
(1934-1935)
Xi'an
Nankin
Wuhan
Şanghay
Pasifik
Okyanusu
ÇİN
Chongqing
Doğu
Çin
Denizi
Tayvan
BURMA
Hong Kong
0 mil
1000
0 kilometre
1000
Güney
Çin
Denizi
TAYLAND
FRANSIZ
HİNDİÇİNİ
FİLİPİNLER
Japonya tarafından
işgal edilen bölgeler
© 2017 Jeffrey L. Wood

İSPANYA: DARBE VE İÇ SAVAŞ, 1936-1939
BASK BÖLGESİ
Guernica
FRANSA
Barselona
KATALAN GENERALITAT (KATALONYA HÜKÜMETİ)
PORTEKİZ
Madrid
Valencia
Cartagena
Akdeniz
Atlantik Okyanusu
CEZAYİR
Kanarya Adaları (643 kilometre uzakta)
İSPANYA FASI
FAS
0 mil 100 200
0 kilometre 200
KANARYA ADALARI
Atlantik Okyanusu
FAS
0 mil 100 200
0 kilometre 200
Milliyetçilerin elindeki bölge (Ekim 1936)
Cumhuriyetin elindeki bölge (Ekim 1936)
© 2017 Jeffrey L. Ward

FİNLANDİYA: KIŞ SAVAŞI, 1939-1940
NORVEÇ
Rybachy Yarımadası
BARENTS DENİZİ
PETSAMO
Murmansk
KARELYA KISTAĞI
SAVAŞIN SONUNDAKİ DURUM
MANNERHEIM HATTI
Viipuri/Vyborg
Ladoga Gölü
Terijoki
Kronştadt
Inoniemi Burnu/Ino Kalesi
Finlandiya Körfezi
Leningrad
SSCB
İSVEÇ
Oulu
SSCB
Botni Körfezi
FİNLANDİYA
Sınırlar
Moskova Antlaşması'yla Finlandiya'nın devrettiği bölge
Ayrıntılandırılan bölge
Ladoga Gölü
Viipuri/Vyborg
Helsinki
Suursaari
Finlandiya Körfezi
Leningrad
Hanko Yarımadası
Jussarö Adası
ESTONYA
© 2017 Jeffrey L. Ward

1930'larda, Almanya ve Sovyetler'in ortak bir sınıra sahip olmaması, Nazilere karşı bir Batı-Sovyet askerî ittifakının kurulmasındaki zorluklara katkıda bulundu. Hitler-Stalin Saldırmazlık Paktı, Alman Reichı ile Sovyetler Birliği arasında bir savaşın gerçekleşmesini çok daha kolaylaştıran ortak bir sınırın oluşmasına neden oldu.

(*) Ne Slovakya ne de Genel Hükümet Reich'a dahil edildi.

KISIM 1

EFSANEDEKİ GİBİ

> Karşınızdaki, çağdaşlarımızın en büyük ve en önemlisi... Tüm heybetiyle Avrupa ve Asya'ya, geçmişe ve geleceğe yukarıdan bakıyor. O dünyanın en ünlü ve en az bilinen adamı.
>
> – HENRI BARBUSSE, *Stalin*, 1935[1]

Josef Stalin bir insandı. Saat koleksiyonu yapıyordu.[2] *Skittles* ve bilardo oynuyordu. Bahçe işlerine ve Rus buhar banyosuna bayılırdı.[3] Takım elbiseleri ve kravatları vardı ama Lenin'den farklı olarak hiçbir zaman kullanmazdı ve Buharin'den farklı olarak geleneksel köylü gömleği ya da siyah deri ceket sevmezdi. Yukarıya kadar düğmeli, gri ya da haki, askerî görünümlü gömlek ve paçalarını yüksek çizmelerine soktuğu haki şalvar pantolon giyerdi. Çanta taşımazdı ama zaman zaman elinde dosyalara koyduğu ya da gazetelerin arasına sıkıştırdığı evraklar olurdu.[4] Moskova'daki Sacco ve Vanzetti fabrikasında üretilen renkli kalemleri –mavi, kırmızı, yeşil– severdi (fabrika ilk olarak Amerikalı Armand Hammer tarafından kurulmuştu). Memleketi Gürcistan'a ait *Borcomi* marka maden suyu, kırmızı Hvançkara ve beyaz Tsinandali şarapları içerdi. Hersek Flor marka sigaralardan –genellikle iki sigaradan– boşalttığı tütünü pipoya doldurur ve içerdi. Masası düzenli olurdu. Kır evlerindeki [daça] halılarının üzerinde yolluklar vardı ve bu dar şeritlerin üzerinden yürümeye çalışırdı. Babasının ölümünden sonra bir süre Stalin'in evinde yaşayan Artyom Sergeyev, "Bir keresinde, piposundan halının üzerine kül döktüğünü hatırlıyorum," diye anlatıyordu, "bir bıçak ve fırça yardımıyla kendisi topladı."[5]

1 *Pravda*, 7 Kasım 1935, s. 2. Bu alıntı daha sonra yeniden yayımlandı: *Stalin: k shestidesiatiletiiu so dnia rozhdeniia*, *Pravda*, Moskova, 1940, s. 75.

2 Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 387-389 (Yakov Chadayev).

3 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 665, l. 361.

4 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 158 (Svanidze günlüğü: 4 Kasım 1934).

5 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 47.

Stalin kitaplara tutkuluydu, satır altlarını çizer, aradığı paragrafları bulmak için kitapları ayraçlarla doldururdu. (Kişisel kütüphanesi sonunda 20 bin cildi geçmişti.) Marx ve Lenin'in kitaplarına ama aynı zamanda Platon ve Alman stratejist Clausewitz çevirilerine ve Aleksandr Svechin'in kitaplarına notlar düşerdi. Svechin, Stalin'in hiçbir zaman güvenmediği ama savaşın tek değişmezinin herhangi bir değişmezin yokluğu olduğunu ortaya koyan eski bir Çarlık subayıydı.[6] Artyom, "Stalin çok okurdu," diyordu, "beni her gördüğünde, ne okuduğumu ve okuduğumla ilgili ne düşündüğümü sorardı. Çalışma odasının hemen girişinde, yerde dağ gibi kitap yığılıydı." Stalin, Artyom ve Vasili'ye klasikleri –Gogol, Tolstoy– önerirken, "savaş zamanı hayatınızda daha önce karşılaşmadığınız durumlarla karşılaşacaksınız. Kararlar vermeniz gerekecek. Eğer çok okursanız nasıl davranacağınız ve ne yapacağınız konusunda zihninizde zaten cevaplar hazır olur. Edebiyat size yolu gösterir," diyordu.[7] Rus yazarlar arasında Stalin'in en beğendiği muhtemelen Çehov'du ve onun sahneyi sadece kahramanlara vermediğini, kötü adamları da resmettiğini düşünüyordu. Yine de, yazı ve konuşmalarına serpiştirdiği referanslar değerlendirilecek olursa, Sovyet-dönemi edebiyatına daha fazla zaman ayırıyordu.[8] Okuduklarıyla ilgili düştüğü notlar saygısızcaydı: "Çöp", "Aptal", "Pislik", "Defol git", "Ha-ha!"

Kabaydı. 5 Nisan 1930'da üst düzey bir ekonomi görevlisi, Finans Komiseri Nikolay Bryukhanov'u testislerinden asılmış gösteren karakalem bir karikatürünü çizdiğinde, Stalin üzerine şöyle yazdı: "Politbüro mensuplarına: Mevcut ve gelecekteki günahları için Bryukhanov hayalarından asılmalı; eğer hayaları taşırsa beraat ettiği kabul edilmeli, eğer hayaları taşımazsa ırmakta boğulmalı."[9] Ancak Stalin, devlet adamı görüntüsü kazanmak için, sadece iç dağıtımı söz konusu olan resmî yazışma kayıtlarındaki şaka ve küfürlü sözlerini ayıklıyordu.[10] Konuşmaları sırasında genellikle işaretparmağını havaya doğru sallayarak vurguyu artırmaya çalışır fakat yapmacık davranışlardan kaçınırdı. Artyom, "Tüm jestleri ölçülüydü," diyordu, "asla sert el kol hareketleri sergilemezdi." Artyom'a göre manevi babası iltifatlarında tutumluydu. "Stalin hiçbir zaman üst perdeden ifadeler kullanmazdı: Harika [*chudesno*], mükemmel [*shikarno*] demezdi. 'İyi' [*khorosho*] demeyi tercih ederdi. 'İyi'nin ötesine hiç geçmezdi. Bazen 'münasiptir' [*goditsia*] derdi. 'İyi' ağzından duyabileceğiniz en büyük övgüydü."[11]

---

6 Svechin'in yaklaşımı yıpratma savaşı öngörüyordu; diğerlerinin yanı sıra Tuhaçevski saldırı ve önleyici savaş taraftarıydı. Stone, "Misreading Svechin." Stalin'in yaklaşık 5 bin kitabı (Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'nde) bir araya getirildi. Toplamda, işaretlediği kitap, broşür ve makale sayısı 397 idi. Bunların yetmiş ikisi Lenin'in, on üçü Marx ve Engels'indi (Rusça tercümeleri) ve yirmi beşi kendi yazdığı metinlerdi.

7 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 23-24.

8 Vaiskopf, *Pisatel' Stalin*, s. 17-22.

9 Çizim Valerijs Mezlauks'a aitti. Vatlin ve Malashenko, *Istoriia VKP (b) v portretakh i karikaturakh ee vozhdei*, s. 110.

10 Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 551.

11 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 48.

Stalin sıradan bir biçimde Tanrı'yı anar ("Tanrı korusun", "Tanrım bizi affet"), Farisilere ve İncil'deki diğer varlıklara atıfta bulunurdu.[12] Memleketi Gori'de katedralin karşısında yaşadı, kilise okuluna devam etti, koroda başarıyla şarkı söyledi ve papaz ya da keşiş olmayı en yüksek hedef belledi, Tiflis Papaz Okulu'na girmeye hak kazandı ve orada günde dokuz-on kez dua etti, son yılında final sınavlarına girmese de tüm ders programını tamamladı. Daha o zamandan sakıncalı edebiyata merak sardı, Victor Hugo'dan başlayarak Karl Marx'a doğru yol aldı ve örgütlü dinlerden nefret ederek dindarlığı terk etti.[13] 1930'larda Stalin'in kilise ibadetlerine katıldığı söylentileri hiçbir zaman doğrulanmadı.[14] Dostoyevski ve Anatole France kitaplarına düştüğü notlarda Stalin, Tanrı, kilise, din, ölümsüzlük meselelerine girmeyi sürdürse de bu ilginin derinliğini ve boyutlarını kestirmek güç.[15] Her ne olursa olsun, Hıristiyanlığın iyi ve kötü nosyonlarına bağlılığı terk edeli çok olmuştu.[16] Ahlâk dünyası Marksizm-Leninizmin ahlâk dünyasıydı.

Kesinlikle haremi yoktu fakat birkaç sevgilisi vardı. Aile hayatı ne özellikle mutlu ne de mutsuzdu. Babası Beso görece erken bir yaşta öldü ve bu da 20. yüzyılın başlarında alışılmadık bir durum değildi; annesi Keke, Tiflis'te yalnız yaşadı. 1906'da evlendiği ilk karısı Gürcü Ketevan "Kato" Svanidze bir yıl sonra Bakü'de yaygın bir hastalıktan acılar içinde öldü. Nadya adıyla bilinen Rus Nadejda Alliluyeva ile evlendi. Nadya, 1901'de Tiflis'te doğdu ve o da Bakü'de yaşadı. Stalin onun çocukluğunu biliyordu. 1918'de Stalin resmen otuz dokuz yaşındayken (gerçekte kırk) evlendiler. Önce Stalin'in sekreterliğini yaptı ve sonra Lenin'in sekreterlerinden biri oldu ancak daha yüksek hedefleri vardı. Çiftin sağlıklı iki çocukları oldu: Vasili (d. 1921) ve Svetlana (d. 1926). İlk evliliğinden doğma oğlu Yakov'u (d. 1907) ömrünün ilk on dört yılında Gürcistan'daki akrabalarının yanında bırakmıştı. Stalin, anne ve baba tarafından kan bağıyla akraba olduğu birçok insanla temasta olmaktan kaçındı. Eşlerinin akrabaları –Kato'nun ve Nadya'nın erkek ve kız kardeşleri ve onların eşleri– arasında yaşadı ama onlara olan ilgisi de giderek soldu. Kişisel hayatı siyasetten ibaretti.

---

12 Kurliandskii, *Stalin, vlast', religiia*, s. 67-68.

13 Alman yazar Emil Ludwig'e 1931 yılında verdiği röportajda Stalin, "onur kırıcı yönetim" ve "gözetim, ihbar, kişilerin ruhunu ele geçirmek" gibi "ikiyüzlü yöntemleri" nedeniyle papaz okulundaki "papazları" kınıyordu ve sözlerinde ironi yoktu. *Sochineniia*, XIII, s. 113-134. Stalin'in gençlik dönemi papaz okulu tasviri 1930'lu yıllardaki hatıratında daha keskin hale gelecekti. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 665, l. 184 (Nikolay Makhatadze, 1936).

14 Iremashvili, *Stalin und die Tragödie Georgiens*, s. 23. Gori'den bir sınıf arkadaşı 1932 yılında, Stalin'in kendisi Tanrı olmaya karar verdiği için Tanrı'yı reddettiğini düşünüyordu.

15 Ilizarov, *Tainaia zhizn' Stalina*. Lev Kamenev'e ait, ikonik Rus yazar *Çernişevski* biyografisinde (1933) Stalin'in altını çizdiği pasaj, dinî törenlerin ifasıyla yavaş yavaş öğretilen disiplinle ilgiliydi. (Çernişevski de papaz okulunda okumuştu.) RGASPI, f. 558, op. 3, d. 84, l. 11; Kamenev, *Chernyshevskii*.

16 Vaiskopf, *Pisatel' Stalin*, s. 163; Ilizarof, *Tainaia zhizn' Stalina*, s. 63, 66.

Stalin komünist ve devrimciydi. Kürsüye çıkıp (1794'te kafası giyotinle uçurulana kadar) kitleleri ateşleyen Fransız Danton gibi bir deli fişek değildi. Stalin yumuşak bir tonda konuşurdu ve ses tellerindeki bir rahatsızlıktan dolayı zaman zaman işitilmezdi. Çağdaşı İtalyan havacı Italo Balbo (d. 1896) gibi atak bir tip de değildi; Balbo, dudaklarının arasında kaygısızca taşıdığı sigarasıyla, faşist "yeni insan" idealini yaşayan, önce Akdeniz ve daha sonra (kendi ülkesinin uçaksavarları tarafından vurulup hayatını kaybedene kadar) Atlantik üzerinde önderlik ettiği uçak filolarıyla ün kazanan bir Kara Gömlekli *squadrista* idi.[17] Stalin hava yolculuklarında bembeyaz kesilirdi ve mümkün mertebe bundan kaçınırdı. İntikamcı Gürcü halk kahramanı ve gerçek hayatta eğitimini üstlenen velinimeti gibi Koba diye anılmaktan hoşlanırdı fakat bir çocukluk arkadaşı, geçirdiği bir kazadan sonra edindiği hantal yürüyüş tarzı nedeniyle Gori diyalektiyle ona Geza lakabını takmıştı. Yürürken kalçasını çevirmek zorunda kalıyordu.[18] Bu ve diğer fiziksel kusurları belli ki onu üzüyordu. Korumasının anlattığına göre, bir keresinde, Kafkasya Matsesta'da bulunan çok sevdiği kaplıcaların yakınında altı yaşlarında bir çocukla karşılaştı ve "elini tutarak ona adını sordu. Çocuk 'Valka' diye cevap verdi. Stalin, 'evet, benim adım da Çiçek-Pürtükleri' dedi,* 'artık tanışmış olduk'."[19]

Shakespeare'in belkemiği çarpılmış III. Richard'ı gibi, bu tür fiziksel kusurlarda kan dökücü zorbalığın kaynağını aramak son derece kışkırtıcıdır: Azap, kendinden nefret etme, öfke, tehditkârlık, övgüye düşkünlük. Stalin, burnunda, altdudağında, çenesinde ve yanaklarında ömür boyu izlerini taşıyacağı hastalığa yakalandığında Matsesta'daki çocukla aynı yaştaydı. Yüzündeki pütürler yayınlanan fotoğraflarında rötuşlanıyordu ve hantal adımları kamuoyundan gizleniyordu (yürürken filminin çekilmesi yasaktı). Onunla karşılaşanlar yüzündeki bozukluğu ve hareketlerindeki tuhaflığı ve aynı zamanda güvensiz hissediyor olabileceğine dair belirtileri de görüyordu. Şaka ve karikatüre bayılırdı ama kendisiyle ilgili olmamak kaydıyla. (Elbette, aşırı özgüvenli addedilen Lenin de kendisiyle ilgili, dostça dahi olsa karikatürler yayınlanmasını reddetmişti.)[20] Stalin'in şakaya tahammülü azdı. Onunla karşılaşanlar el sıkışının sarsaklığını ve fotoğraflarda göründüğü kadar uzun olmadığını da fark ediyorlardı. Kabaca 1.70 metre boyundaydı, yani Napolyon ile aynı boyda ve Hitler'den (1.73 metre) 3 santim kısaydı.[21] Hal böyle iken, yaşa-

17 Segrè, *Italo Balbo*.

18 Elisabedashvili'nin hatırladığına göre Stalin'e "Lakabı [Geza], bir zamanlar yakın arkadaşı olan ve 1911'de öldüğünde Gori'ye gömülen Ambilarashvili takmıştı. Bizim dışımızda kimse bu ismi bilmiyordu ve zaten 'Koba' olarak biliniyordu." RGASPI, f. 558, op. 4, d. 665; anılar *Molodaya Gvardiya*'da yayımlandıktan sonra "Geza"ya yapılan göndermeler son buldu. *Molodaya Gvardiya*, sayı 12, 1939, s. 86-87.

(*) Yüzünde çiçek hastalığından kalma izler vardı – ç.n.

19 Loginov, *Teni Stalina*, s. 116. Stalin çiçek hastalığına yedi yaşında yakalandı.

20 Bliskovskii, *M. I. Ul'ianova*, s. 199-200.

21 Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 191-192 (atıfta bulunduğu kaynak, GIAG, f. 153, op. 1, d. 3432, l. 116); Ilizarov, *Taina zhizn' Stalina*, s. 102; D. Volkogonov, *Stalin*, I/i, s. 65.

dıkları ilk şoka rağmen –*bu* Stalin olabilir mi?– onu ilk kez görenlerin çoğu gözlerini ondan, bilhassa etkileyici gözlerinden ayıramadıklarını fark ediyordu.[22] Dahası, inanılmaz bir baskı altında çok büyük bir yükü omuzladığına da tanık oluyorlardı. Stalin, III. Richard'dan farklı olarak, büyük bir ülkeye hükmedecek becerilere ve sertliğe sahipti. Çevresine karizma yayıyordu, diktatör gücünün karizması.

Büyük Savaş arifesinde, geleceğin Nazi kuramcısı Carl Schmitt'in sözleriyle, diktatörlük sıradanın aşılmasıydı, "sıra dışı durum" idi.[23] Sovyet kuramcılara göre de diktatörlük siyasi dinamizm ve insanlığın kurtuluşunu vaat ediyordu. Lenin'i tanıyan ve ona bir keresinde karşı çıkıp (İmparatorluk Almanyası ile Brest-Litovsk Antlaşması konusunda) Troçki'nin söz hakkını savunan Vladimir Maksimovsky (d. 1887), Nisan 1929'da Niccolò Machiavelli üzerine bir seminer verdi – aynı yıl SSCB'nin başlıca Marksist tarih dergisinde bu seminer yayımlandı. Maksimovsky Rönesans'ın Floransalısını "devrimci burjuva diktatörlüğü" kuramcısına dönüştürüyor ve Mussolini'nin gerici diktatörlüğünün tersine, zamanının şartlarına göre ilerici kabul ediyordu. Değerlendirme sınıf temelliydi. Bu bakımdan, Sovyet işçi sınıfı diktatörlüğü de ilericiydi. Maksimovsky, Machiavelli'yi izleyerek, diktatörlüğün, tümüyle kendi çıkarını gözeten bir egemenin elinde tiranlığa dönüşebileceğini teslim ediyordu.[24] Ancak Maksimovsky belirli bir diktatörün kişiliğini ya da sınırsız iktidar kullanma sürecinin egemenin karakterini nasıl değiştireceğini açıkça ele almıyordu. Ardından gelen araştırmacılar, haklı olarak, Stalin'in dizginsizce vahşete başvurmasına neredeyse kesintisiz "sıra dışı durum"un –bu durumu komünist ideoloji ve pratik mümkün kılıyordu– sebep olduğuna değindiler. Ancak burada es geçilen konu diktatörlük deneyiminin Stalin'in sosyopatolojisine kısmen sebep olduğuydu.

Stalin'in çocukluğu, hastalıklar ve diğer her şey, olağan addedilebilir fakat genel sekreterlik yılları için aynı şey söylenemez.[25] Stalin 1920'li yıllardan uzlaşmaz çelişkilerle çıktı. Sarıya çalan gözlerinden öfke saçabilirdi; yumuşak, kocaman gülücüklerin sıcaklığını da. Tümüyle özenli ve albenili olabilir-

---

22 Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 201; Kuznetsov, *Nakanune*, s. 232.

23 Schmitt, *Die Diktatur*. Lenin diktatörlüğe olumlu bir rol biçiyordu ("burjuva demokrasisi ya da proletarya diktatörlüğü!").

24 Maksimovskii, "Ideia diktatury u Makiavelli", s. 55-94. Aynı zamanda bkz. Rees, *Political Thought from Machiavelli to Stalin*, bölüm 8. Maksimovsky, 1923 Troçkist "46'lar Platformu"nu imzaladı, Tarım Akademisi'nde dekan oldu, 27 Temmuz 1937'de tutuklandı. İç sürgünde Kasım 1941'de öldüğü söyleniyor.

25 Çocukluk anılarından gerçekte yapılması gereken çıkarım, içtenliğe değil iradeye kanıt sağladıklarıdır. Bazı kanıtlar, onun zayıf sınıf arkadaşlarıyla dalga geçtiğini gösteriyor; bunlar onun diktatörlük rolüne işaret etmesi dışında kayda değer değildir. Örneğin, papaz okulu müfettiş yardımcısı 1895 tarihinde defterine şu notu düşmüş: "Yüksek sesle bağırıldığını duyarak birinci sınıf öğrencilerinin bulunduğu Birinci Bölüm'e gittiğimde Lakerov'un büyük bir gerginlik içinde İremashvili ve Cugaşvili'ye bağırdığını gördüm. Bu ikisinin sürekli olarak Lakerov'a gülerek, acımasızca sataşarak ve dalga geçerek onu üzdükleri ortaya çıktı. Lakerov'un söylediğine göre bunu sıklıkla yapıyorlardı." RGASPI, f. 558, op. 4, d. 13, l. 91.

di; hissettiği en ufak bir saygısızlığı unutamayıp intikam için fırsat kollamaktan da kendini alamayabilirdi. Samimi ve karanlık düşünceliydi, tatlı dilli ve küfürbazdı. Okuma iştahıyla ve Marx ya da Lenin'in bilgece sözlerini aktarma becerisiyle övünürdü; büyüklük tasladığını düşündüğü gösterişçi entelektüellere kızardı. Hafızası ve kavrama yetisi çok güçlüydü; entelektüel ufku ilkel sınıf ve emperyalizm teorileriyle fazlasıyla sınırlıydı. Kitlelerin ve yeni oluşmaya başlayan seçkin kesimin özlemleriyle ilgili bir hissiyat geliştirmişti; neredeyse hiçbir zaman fabrikaları ya da çiftlikleri ve hatta devlet kurumlarını ziyaret etmedi, yönettiği ülke ile ilgili olarak gizli raporları ve gazeteleri okuyordu. Başkalarını harekete geçiren güdüler konusunda kötümserdi; idealleri için yaşardı. Her şeyin ötesinde, en belirgin kimliği Lenin'in vârisi ve önde gelen öğrencisi olmaktı fakat Lenin'in sözde Vasiyeti'nde Stalin'in görevden uzaklaştırılması çağrısı vardı ve ilk ortaya çıktığı 1923 bahar ve yaz aylarından sonra bu vasiyet onun yakasını hiç bırakmadı; en az altı kez istifa etmesine vesile oldu, her seferinde reddedilse de onu köşeye sıkışmış, kırgın ve kindar kıldı.

Leninist diktatörlük içinde Stalin kendi kişisel diktatörlüğünü titizlikle kurarken şans (Lenin'in beklenmedik erken ölümü) ve yetenek bir aradaydı: Yakov Sverdlov (o da erken öldü), Yelena Stasova, Nikolay Krestinski ve Vyaçeslav Molotov'un ardından beşinci parti sekreteri oldu. Kendisini davanın ve ülkenin kurtarıcılığına konumlandırması, sosyalist devrimden ve Rusya'nın büyük güç olarak yeniden canlanmasından korku duyan tüm kesimlerin tehdidi altında kalmasına sebep oldu. Eski Rusya İmparatorluğu'nda iktidarı ele geçiren Lenin'in partisi, kendisini "kapitalist kuşatma" altında addetti, bu yapısal paranoya ve Stalin'in kişisel paranoyası birbirini besleyecekti. Ancak, kaynağı ne olursa olsun artık izlerini süremeyeceğimiz Stalin'in söz konusu hisleri, yüzlerce milyon insanın yaşamasına ve ölmesine karar verme erki ile birlikte daha da şişti. Şöyle iktidar paradoksları ortaya çıktı: Ülke sosyalizmi başarmaya yaklaştıkça sınıf mücadelesi daha da keskinleşti; Stalin kişisel iktidar kazandıkça daha da fazlasına ihtiyaç duydu. Hıyanetle gölgelenen zaferler hem devrimin ve hem de Stalin'in hayatının dinamiği haline geldi. 1929'dan başlayarak, Sovyet Devleti'nin ve Stalin'in kişisel diktatörlüğünün gücü arttıkça tehlikeler de arttı. Sosyalizmi kurma dürtüsü hem başarı hem de kırılmayı birlikte getirirken, aşırı şüpheci ve intikamcı eğilimini besledi.[26] İngiliz bir Katolik tarihçi, papalık ve Engizisyon konusunda, "İktidar yozlaşmaya meyyaldir ve mutlak iktidar mutlaka yozlaşır" diyordu özel bir mektubunda.[27] Mutlak iktidar, aynı zamanda, mutlak biçimde şekillendirici de olacaktır.

26 Yaptığı hayalarından asma esprisinin üzerinden henüz fazla bir zaman geçmeden Stalin, günah keçisi olarak seçtiği Bryukhanov'u Finans Komiserliği'nden attı (Ekim 1930), Devlet Bankası Başkanı Pyatakov'u da. Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 193-196. Aynı zamanda bkz. Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution*, s. 267.

27 Alıntının devamı şöyle: "Büyük insanlar neredeyse her zaman kötü insanlardır." Lord Acton'dan Piskopos Mandell Creighton'a mektup, 5 Nisan 1887, Figgis ve Laurence, *Historical Essays and Studies*, s. 504.

Komünizm bir düşünceydi, görünüşte bilim ve ütopyayı kaynaştırması ile cazibe kazanan bir hülyaydı. Marksist kavrayışa göre kapitalizm feodalizmin yerini alırken büyük bir zenginlik yaratmıştı fakat daha sonra, insanlığın geri kalanı hilafına sadece sömüren sınıfların çıkarını yükselten bir prangaya dönüştü. Ancak, kapitalizm alt edildiğinde "üretici güçler" tarihte görülmedik bir biçimde zincirlerinden kurtulacaktı. Dahası, sömürü, sömürgeler ve emperyalist savaş, dayanışmanın, barışın ve aynı zamanda bolluğun yolunu açacaktı. Somut olarak söylenecek olursa, sosyalizmi tahayyül etmek güçtü.[28] Ama her ne olursa olsun kapitalizm olamazdı. Mantıken sosyalizm, özel mülkiyetin, pazarın ve "burjuva" parlamentosunun kökünün kazınması ve yerlerine kolektif mülkiyet, sosyalist planlama ve halk iktidarı (ya da sovyet) gelmesi demekti. Elbette kapitalistler kendilerinin bu şekilde gömülmesine asla izin vermeyeceklerdi. Sosyalizme karşı ölümüne savaşacak ve her tür aracı –yıkıcılık, ispiyon, yalan– kullanacaklardı zira bu savaştan sadece tek bir sınıf muzaffer çıkabilirdi. En korkunç suçlar, dünyada cennet yaratmak adına başvurulan, ahlâken kaçınılmaz fiiller haline geldi.[29]

Kitlesel şiddet, tarihin yanlış tarafında duran amansız düşmana karşı savaşmaya hazır kıtalar topladı.[30] Marksizm-Leninizm sözde bilimi ve komünizme giden yolda gerçek dünyada tesis edilen sosyalizm, en büyük meselelere göstermelik yanıtlar sunuyordu: Dünyanın neden bu denli çok sorunu (sınıf) olduğu ve herkesin katılımıyla nasıl daha iyi hale getirileceği (sınıf mücadelesi). İnsanların yaşamları tümüyle yeni bir dünyanın inşa edilmesiyle ilişkilendiriliyordu – aksi takdirde değersiz bir hayatları olacaktı.[31] Tahıla zorla el koymak ya da bir torna tezgâhını çalıştırmak dünya emperyalizmine indirilen bir balyoz darbesiydi. Katılanların aynı zamanda kişisel kazanç ihtimalleri olduğundan can yakıcı değildi: İdealizm ve oportünizm her zaman birbirini pekiştirir.[32] Birikmiş kırgınlıklar da önemli olma arzusunu körükler. Sovyet nüfusunun yaklaşık yarısı yirmi dokuz yaş altı idi ve bu durum dünyadaki en genç demografik profilli ülkelerden biri olmasını sağlıyordu. Yarını bugünden inşa etmek ve bir

28 Buharin'in geleceğe dair bir taslak çizmesi talebi karşısında Lenin, "sosyalizmin bir tanımını yapamayız" itirafında bulundu (8 Mart 1918). "Nihai şeklini aldığında sosyalizmin nasıl bir şekle bürüneceğini bilmiyoruz, söyleyemeyiz." *PSS*, XXXVI, s. 65-66 (8. Parti Kongresi, 8 Mart 1918). Aynı zamanda bkz. Striedter, "Journeys through Utopia", s. 36.

29 Daha 1926'da Stalin "sosyalizmi beyaz eldivenlerle elimiz kirletmeden kurmanın mümkün olduğunu düşünmek yanlıştır" diyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1107, l. 15. Aynı zamanda bkz. Von Laue, "Stalin in Focus" ve Marwick, "Problems and Consequences of Organizing Society for Total War", s. 1-22.

30 Raymond Aron, "Sadece... devrimci bir rejim, daimi şiddet kullanımını kabul ettiği için, mükemmele ulaşma becerisine sahip olabilir," diyor ve ekliyordu, "bizzat şiddet ittiğinden fazla insanı cezbedecektir." Aron, *Opium of Intellectuals*, s. 65 [*Aydınların Afyonu*, çev. İzzet Tanju, Tur Yayınları, İstanbul, 1979].

31 Kolakowski, "Communism as a Cultural Formation."

32 Kenez, *Birth of the Propaganda State*, s. 186.

üst doğruya hizmet mücadelesinin merkezine yerleştiriliyor olmak düşüncesi gençliği özellikle cezbediyordu.[33] Kapitalizmin dünya-karşıtı ilan edilmesi, her ne kadar uydurulmuş olsa da Stalin'in liderliğinde inşa edilecek sosyalizmin Ekim Devrimi çerçevesinde rahatlıkla ifade edilebilecek bir "sistemde" bütünleşeceğini açıklamaya yardım ediyordu.

Stalin, komünizmin mağrur tahayyülünü kişiselleştirdi. Etrafında, onu "*Vozhd*" –ödül edinme ve dağıtma gücünü sergileyerek bir grup insanın liderliğini kazanan birisini ifade eden antik bir kelimedir ama giderek "en üstün lider" karşılığını kazanmıştır, *Duçe* ve *Führer*'in Rusça eşdeğeridir– olarak ön plana taşıyan bir kült oluşturuldu.[34] İnsanlar Stalin'i yücelterek ülkülerini ve kendi adanmışlıklarını yüceltiyorlardı. Stalin bu külte karşı çıktı.[35] Lenin'e kıyasla kendisinin bir hiç olduğunu söylüyordu.[36] Odessa eyaletinden kolektif çiftlik temsilcileri ile yaptığı bir toplantıya ilişkin olarak *Pravda* için Kasım 1933'te verdiği bir röportajda, Mikhail Kalinin, Molotov ve Lazar Kaganoviç'in isimlerini vererek kolektif liderlikten söz ediyordu.[37] Anastas Mikoyan'ın ifadesiyle, benzer bir biçimde, Stalin "Bu nedir? Sanki her şeye tek kişi karar veriyormuş gibi neden sadece beni övüyorsunuz?" diye Kaganoviç'e çıkışmıştı.[38] Stalin'in karşı çıkışı sahte bir alçakgönüllülük müydü yoksa samimi bir mahcubiyet ya da sadece gizemli kişiliğinin bir sonucu muydu bilinmez ancak coşkulu

---

33 Zhiromskaia, *Naselenie Rossii v XX veke*, s. 11-13, 15; Poliakov, *Sovetskaia strana posle okonchaniia grazhdanskoi voiny*, s. 237. İlk Tüm-Birlik İşçi Kongresi'ne katılanların %30'undan fazlası yirmi iki yaş altıydı. *Pervyi vsesoiuznyi s"ezd udarnykh brigad*, s. 179.

34 Stalin, Troçki'yi "Kızıl Ordu Lideri [*vozhd*]" olarak niteleyen bir belge ile ilgili olarak Mikhail Frunze'ye yazmış, "Sanırım *vozhd* sadece parti bağlamında kullanılırsa daha iyi olur" tavsiyesinde bulunmuştu. Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 298-299 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5254, l. 1: 10 Aralık 1924).

35 1931 yılında kömür sanayi tartışması sırasında Stalin, "Liderler adına", "Merkez Komite adına", "genel çizgi adına" gibi coşkulu açıklamaları eleştiriyor, "anlamsız, kandırmaca" diye niteliyordu. Benzer bir biçimde, devlet çiftlikleri müdürlerinin toplantısında temsilciler alışıldığı üzere alkışladıklarında Stalin kükredi: "Neden alkışlıyorsunuz, kendinizden utanmalısınız." Davies ve Harris, *Stalin's World*, s. 162-163 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1115, l. 9; d. 1116, l. 34-42); RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1116, l. 42 (Ekim 1932); RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1118, l. 1-2 (Haziran 1934). Aynı zamanda bkz. Davies, "Stalin and the Making of the Leader Cult in the 1930s", s. 29-46 (s. 35'te). Tucker, kültün "mimarının" Stalin olduğunu söyler ancak bu çok basit bir açıklamadır. Tucker, "The Rise of Stalin's Personality Cult." 1933 yılına girilirken *Pravda*'da sık sık Stalin fotoğrafı yer almıyordu ve genellikle partinin diğer liderleriyle birlikte gösteriyordu.

36 Kovaleva ve arkadaşları, *Molotov, Malenkov, Kaganovich, 1957*, s. 490 (Voroşilov). İzleyen diyalog 13 Mayıs 1933'te Albay Robins ve Stalin arasındadır:

ROBINS: Sizi ziyaret etme fırsatı bulmaktan büyük onur duydum.
STALİN: Bunda büyütülecek bir şey yok, abartıyorsunuz.
ROBINS (güler): Benim için en ilginç olanı Rusya'nın her yerinde iki ismin birbiriyle bağlantılı anılması; Lenin-Stalin, Lenin-Stalin, Lenin-Stalin.
STALİN: Bu da bir abartı. Ben Lenin'le nasıl kıyaslanabilirim ki?

Sochineniia, XIII, s. 260-273 (s. 260'ta).

37 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1187, l. 49-50.

38 Mikoian, *Tak bylo*, s. 318; Chuev, *Molotov Remembers*, s. 181; van Ree, *Political Thought*, s. 161-168.

alkışları seviyordu.[39] Molotov, "önceleri kişilik kültüne direndi fakat sonradan biraz hoşlanmaya başladı," diyecekti.[40]

Stalin'in kişiselleştirdiği bir diğer şey çokuluslu Birlik idi. SSCB, tıpkı İmparatorluk Rusyası gibi iki kıtaya yayılmış ama her ikisine de ait olmayan benzersiz bir Avrasya ülkesiydi. Sınıfa tapan birçok solcudan farklı olarak Stalin milli hasletlerin er geç söneceğinden kuşku duyuyordu.[41] Millet, ona göre, hem direngen bir hakikat hem de fırsattı, saptanan geriliğin üstesinden gelebilmenin aracı olabilirdi.[42] Ukrayna'da ya da memleketi olan Gürcistan'da parti yönetimine sadakati köklendirmek elbette kafasını meşgul ediyordu ama Rusya tarihi ve jeopolitiği kadar değil.[43] Rusya kendisini Tanrı tarafından takdir edilen özel misyona sahip bir güç gibi görmeye başlamıştı. Sarayının görkemi diğer monarşileri geride bırakıyordu fakat sınai gelişmeye rağmen köylülere bel bağlayan tarımsal bir imparatorluk olarak kaldı. Kaynaklar özlemleri karşılayacak seviyeye ulaşamıyordu ve Rusya'nın doğal sınırlara sahip olmaması bu uyuşmazlığı artırıyordu. Doğal sınır yokluğu, bir sıçrama tahtası gibi kullanarak akınlar düzenlemek üzere komşu toprakların istila edilmesini tetikliyordu ve böylelikle "defansif" bir yayılmacılık ortaya çıkıyordu. Gürcü Stalin'in sosyalist anavatan olarak miras aldığı ve kendisini tümüyle adadığı Rusya böyle bir Rusya'ydı.

Bir insan, bir komünist ve devrimci, düşmanlarla çevrili bir imparatorlukta düşmanlarla çevrili bir diktatör, sınıf savaşının korkusuz planlayıcısı, küresel komünist ülkünün ve çokuluslu Avrasya devletinin simgesi, Rusya'nın yeniden canlanmasının amansız savunucusu olarak Stalin her övgü alan liderin yaptığını yaptı: Sabit bir hedefe, bütünleşmiş bir toplumu arkasına alan ve kapitalizmi yok ederek sanayi sosyalizmini kuracak olan güçlü bir devlet hedefine yöneldi.[44] Okurların bu ciltte karşılaşacağı kişiyi tanımlayan nitelikler "ölüm

39 Stalin'in "küstah alçakgönüllülüğü" konusunda bkz. Plamper, *Stalin Cult*, s. 123-124.

40 Chuev, *Molotov Remembers*, s. 166.

41 Birçok Orta Asyalı, kendilerine "uyruğu ya da kavmi" sorulduğunda anlamıyorlardı. Zhdanko, "Natsional'no-gosudarstvennoye razmezhevaniye", s. 23.

42 Stalin, daha uzun yıllar etnik aidiyetin Sovyet olgusunun bir parçası olmaya devam edeceğini ve belki de ancak sosyalist ekonomi tüm dünyayı kuşatınca durumun değişeceğini açıkça ifade etti. Sınıf çelişkilerinden arınmış "sosyalist uluslar" (Sovyet ulusları olarak da adlandırılıyor) öngörüyordu. 1946 yılına kadar yayımlanmamış Mart 1929 tarihli ulusal mesele ile ilgili uzun mektubuna bakılabilir: *Sochineniia*, XI, s. 336, 347-349. Mektupta ifade edilen temel dayanak, 12 Şubat 1929'da Ukraynalı yazarlarla yaptığı görüşmede de gündeme geldi. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 4490. Pipes, *Formation*, s. 40; d'Encausse, *Great Challenge*, s. 38; Martin, *Affirmative Action Empire*, s. 238-248; van Ree, "Stalin and the National Question", s. 230.

43 Stalin hiçbir zaman Rus milliyetçiliğinin tehlikeleri konusunda uyarılar yapan, mesela Lenin gibi Bolşeviklerden olmadı. Büyük Rus şovenizmine son verilmesi çağrısı yapan parti kongresi kararı 1930 yılında çıktı. *Pravda*, 29 Haziran 1930, yeniden basım, *Sochineniia*, XII, s. 369.

44 1927 yılında yayınlanan isabetli portrede, ünlü göçmen tarihsel roman yazarı Mark Landou – Aldanov mahlasıyla yazıyordu– Stalin'le ilgili olarak, "Tüm Leninizm savunucuları arasında tartışmasız en istisnai kişiydi. Troçki ve Zinovyev istisna tutulursa, en rahat kan döken kişiydi. Ancak, ondaki az rastlanır irade gücünü ve cesareti açıkyüreklilikle ifade etmem gerekir." Ek-

saçmak" ve "yalancılık" olmayacak. Stalin, aynı zamanda, milyonları harekete geçirdi. Olağanüstü otoritesinin kökü, kendi oluşturduğu hizipte, inşa ettiği ürkütücü aygıtta, sentezlenmesine katkıda bulunduğu Marksist-Leninist ideolojideydi. Bununla beraber, sıradan insanlar, yükselen adalet, barış ve bolluk özlemlerini, milli büyüklük duygularını ona yansıtarak gücünü katbekat artırdılar. Güçlü iktidar sahibi diktatörler, devleti felce uğratan saplantıları hakkında genellikle sonu gelmez açıklamalara girişerek sevgi kazanmanın derdine düşerler. Ancak Stalin'in takıntısı sosyalist bir büyük güç idi. Bölüm 3'te ele alınacak olan 1929-1936 döneminde bu sosyalist büyük gücü birinci sınıf ordusuyla inşa etti. Stalin bir efsaneydi ama bu efsaneye de denkti.

liyordu: "Bu zor tarihsel görevle gireceği bu zor sınavda Stalin'in ne yapacağını 'büyük bir merakla' bekliyorum." "Stalin", *Poslednie novosti*, 18 ve 20 Aralık 1927, yeniden yayımlandığı kaynaklar, Aldanov, *Sovremenniki*, s. 111-140 (s. 118-119 ve 137'de) ve Aldonov, *Bol'shaia Lubianka*, s. 203-221 (s. 207-208 ve 219-220'de).

BÖLÜM 1

İradenin Zaferi

> Hukuk devleti kavramını reddediyoruz. Eğer Marksist olma iddiasındaki bir kişi samimiyetle hukuk devletinden söz ediyorsa ve ayrıca *Sovyet* Devleti'yle bağlantılı olarak "hukuk devleti" terimini kullanıyorsa burjuva hukukçular tarafından yönlendiriliyor demektir. Bunun anlamı, Marksist-Leninist devlet öğretisinden saptığıdır.
>
> – LAZAR KAGANOVİÇ, Sovyet İnşası Enstitüsü, 4 Kasım 1929[1]

> Orada, Avrupa'da... SSCB'nin "çöküşü" konusunda bırakın tüm güçleriyle miyavlasınlar. Ne planlarımızı ne de ülkümüzü zerrece saptıramazlar. SSCB, en geniş ve en iyi teknolojik donanıma sahip sanayi ve tarımsal üretimiyle birinci sınıf bir ülke haline gelecek. Sosyalizm yenilgiye uğratılamaz. Artık eski "sefil" Rusya yok. Geride kaldı! Güçlü ve müreffeh *modern* Rusya'ya kavuşacağız.
>
> – STALİN'den Sorrento'daki MAKSİM GORKİ'ye, Aralık 1930[2]

Maurice Hindus, tanıklık etmek üzere doğduğu köye dönen bir göçmen olarak, Stalin'in topyekûn kolektifleştirmesinin ve aşırıya kaçan sanayileştirmesinin "muazzam bir kumar" olduğunu fark etti.[3] Bundan on iki yıl önce, kentsel Bolşevik devrime paralel diğer bir devrim, köylü devrimi gerçekleşmiş, Rusya'daki soyluların çoğunun yanı sıra birçok köylü toprak sahibinin mallarına el konulmuş ve bunun sonucunda küçük çiftliklere sahip 25 milyon köylü hanesi ortaya çıkmıştı. Fiilî toprak mülkiyetinin neden olduğu bu sosyoekonomik

1 "O tak nazyvaemom 'vsesoiuzom trotskistskom tsentre'", s. 84.

2 Dubinskaia-Dzhalilova ve Chernev, "'Zhmu vashu ruku, dorogoi tovarishch'", s. 183 (APRF. F. 45, op. 1, d. 31, l.10-10lob.).

3 Hindus, *Humanity Uprooted*, s. 166-167. Göçmen Hindus doğduğu köye (Kherson eyaletinde Bolshoye Bykovo) dergi yazarı olarak döndü. Babası hali vakti yerinde bir köylüydü. Mugleston, "Hindus"

manzarayı bozmak neredeyse tahayyülü imkânsız bir öneri olurdu. Lenin'in yarı-pazar niteliğindeki Yeni Ekonomi Politikası (NEP) bu köylü devrimine gönülsüzce verilen bir ödündü ve NEP'in sunduğu avantajların kişisel çıkar için kullanılmaya uygun olması nedeniyle –komünistlerin büyük bir bölümü çiftçilere karşı pek de sevgi beslemiyor olsa da– kırsal bölgelerdeki birçok komünist, sosyalizme barışçıl biçimde geçişi kabullenmişti. İronik olan, bu bakış açısının, NEP'in zaten sendeleyen uygulamasını ölümcül derecede baltalayan merkez parti aksiyonları –fiyat düzenlemeleri, gelişen devlet kontrolü, sanayileşme hırsı– zirve yaptığı sırada sahip olduğu güce başka hiçbir zaman ulaşamamasıydı. Stalin, Avrupa sosyal demokratlarını ve sözümona sosyalizme giden parlamenter yollarını nasıl parçaladıysa NEP yanlısı komünistleri de aynı şekilde reddetti. Engels'in, Fransa ve İngiltere'de sosyalizme barışçıl geçiş üzerine yazdığı ve 1930'da yeniden basılan metninin kenarına "Bunu düşünebilir miyiz?" diye not düşmüştü, "Hayır bu doğru değil!"[4]

Stalin, daha yüksek seviyede üretime ulaşabilmek için gerekli makineleşme ve tarımbilim uygulamasını mümkün kılmak üzere küçük çiftliklerin birleştirilmesinde ısrar ediyordu. Tüm bunlar kolektifleştirme olmadan da elbette mümkündü – Stalin'in de bizzat söylediği gibi, ABD'de olmuştu ancak orada büyük-ölçekli mekanize *özel* çiftliklerin doğuşuna yol açmıştı ve Marksist-Leninistler için sınıf ve mülkiyet ilişkileri nihai olarak siyasi sistemleri belirliyordu. Bazı Politbüro mensupları gönüllülük temelinde tarımı kolektifleştirebileceklerini düşünüyor ve umuyorlardı ama 1928'den sonra, ülkenin tarıma elverişli topraklarının sadece %1'inde gönüllü kolektifleşme gerçekleşti. Topyekûn kolektifleştirmenin yegâne yöntemi zorlamaktı. Aşırı şiddet ve yerinden etmeler birçok komünisti şaşkına çevirecekti. Ancak Stalin ve ona sadık olanlar böylesi eleştirileri yumurta kırmadan omlet yapmak istemeye benzettiler. Zorla kolektifleştirme karşısında tek somut seçenek, komünistlerin kapitalist toplumsal ilişkileri ve bunun uzun vadeli sonuçlarını kabul etmeleriydi. Ya köylü devriminin üstesinden gelinecekti ya da rejim sürekli tehdit altında kalacaktı. Bu ağır meselelere eklenen olmazsa olmaz sanayileşme mecburiyeti de bir biçimde finanse edilmeliydi. İhraç etmek için gereken de dahil olmak üzere, zor yoluyla köylülerden daha fazla tahıl elde etmek tek yol gibi görünüyordu ve bu durum ilkel sosyalist birikim olarak adlandırıldı. Rusya asırlar boyu köylülere yönelik zulüm deneyimine sahipti fakat şimdi gayriinsanilik, sözde bilimsellik ve ahlâki yetke kazanıyordu.[5]

Stalin hükümetin (Halk Komiserleri Konseyi) başı değildi. Tüm rejim iletişimini, personel atamalarını, gizli polisi ve orduyu denetleyen ve hükümete nezaret eden Komünist Parti'nin genel sekreteriydi. (Sovyet parti-devlet sistemi-

4 RGASPI, f. 558, op. 3, d. 211, s. 64. Aynı zamanda bkz. *Soçhineniia*, X, s. 241. Orijinali Engels'in ölüm yılında, 1895'te yayımlanan söz konusu metinde daha önceki sınıf savaşı ısrarını biraz yumuşatmış gibiydi ancak bu kısmen editörün işiydi. Engels, "The Tactics of Social Democracy": Tucker, *Marx-Engels Reader*, s. xxxvi-xxxvii, 556-573. Marx, Amsterdam'daki bir konuşmasında (8 Eylül 1872), Birleşik Devletler ve Britanya'da sosyalizme barışçıl geçişe cevaz vermişti. Tucker, *Marx-Engels Reader*, s. 522-524.

5 Kingston-Mann, *In Search of the True West*.

nin işleyişi ile ilgili malumat için kitabın sonundaki Sovyet İdari Yapısı Bölümü'ne bakılabilir.) Moskova'daki Eski Meydan'da bulunan parti merkezindeki ofisinden, 521 numaralı odadan, güçlü bir kitle hareketi rüzgârını arkasına alan sosyalizmin kuruluşunu yürütüyordu.[6] 1929-1930 yıllarında attığı adımlar irticalen atılmış adımlardı ama derin Marksist öncüllerden kaynaklıydı.[7] Lenin gibi Stalin de "küçük burjuva" köylülüğün tükenişini, kapitalizmin kurtarılamazlığını, sınıf düşmanlarının alçaklığını, devrimde şiddetin kaçınılmazlığını ve katı iradeye eşlik eden taktiksel esnekliğin değerini kabul ediyordu. Sapına kadar Leninistti.[8] "Kapitalist kuşatma"nın doğurduğu tehlikelere sürekli değinerek sosyalizmin kuruluşunu zorlamanın aciliyeti, hissiyatını keskinleştirdi. Milyonlarca kentli ve kırsal nüfusun bir kısmı etkin sınıf savaşı ve modern makineler bileşimine hayranlık duymaya başladılar. Yeni ve daha iyi bir dünyanın yaratılmasında yer alma çağrısı, yeni bir parti aktivisti jenerasyonunun toplanmasını sağladı ve dünya ölçeğinde hayallere hükmeder hale geldi.

Sosyalizmin inşasının acımasız çalkantısı, Stalin'in zihnindeki karanlığı daha fazla açığa çıkardı ve şekillendirdi. "Sağ sapmalar", "sosyal faşistler", "*kulak*ların tasfiyesi", "yıkıcılar", "sağ-sol blok", "terörist eylemler", "askerî darbe komploları", "Troçkistler" – köklerini Bolşevik repertuarda bulan tüm bu mecazi ifadeler artık daha da tehditkâr anlamlar kazanıyordu. Dokümanlarda Stalin kendine güvenli ama bıçaksırtında, başkalarının zayıf noktalarını görmede mahir ama kindarlığa sürüklenen bir kabadayı olarak ortaya çıkıyordu. Hoşnut olduğu anlar bile nefretle bağlantılıymış gibi görünüyordu. Rakiplerini ne ölçüde ezerse ezsin *Stalin* hep kuşatma altındaydı. Ne kadar düşman sınır dışı edilmiş, hapsedilmiş ya da infaz edilmiş olursa olsun, yenileri çıkıyordu – ve *Stalin*'in peşini bırakmıyorlardı. Ne denli güç toplamış olursa olsun *Stalin* daha fazlasına gerek-

---

6 Sovyet rejimi dört meydan ve bir rıhtım üzerine konumlanmıştı: Kızıl Meydan ve içinde, hükümetin ve Halk Komiserleri Konseyi'nin ana ofislerinin bulunduğu üç köşeli II. Katerina İmparatorluk Senatosu binasını barındıran üç köşeli Kremlin; Kremlin'in kuzeyinde, merkez parti aygıtı ofislerinin bulunduğu eski ticaret merkezi binasının olduğu Eski Meydan; gizli polisin konuşlandığı eski sigorta binasının ve çok yakınında Dışişleri Komiserliği'nin yer aldığı Derjinski Meydanı; Ağır Sanayi Komiserliği'nin bulunduğu (ve aslında Eski Meydan'ın bir uzantısı olan Nogin Meydanı; Savunma Komiserliği'nin ve genelkurmayın yerleştiği Frunze Rıhtımı.

7 Stalin'in 1929 radikalizmi kısmen komünist rejimin başarısızlıklarının sonucuydu; NEP'in yarı-pazarını düzgün bir biçimde denetim altına alma konusundaki yetersizlik daha da büyük pazar-karşıtı yaptırımlara yol açmıştı – böylelikle sorunlar alevlenmiş ve daha büyük acil tedbirler gerektirir hale gelmişti. Sorunun altında yatan neden, yani anti-kapitalizm, sorunun çözümü zannedilmişti. Carr, 1929 sonundaki "nihai kararın rastgele ve fevri karakterine" vurgu yapmış fakat rejimin geçici tedbirlerinin altında yatan dünya görüşü ve hâkim düşüncelere ilişkin bir açıklama getirmemiştir. Carr, "Revolution from Above", s. 327. Alternatif bir gelişme modeli olarak bkz. Antisferov vd., *Russian Agriculture*, s. 384. Akademik tartışma üzerine bkz. Harrison, "Why Was NEP Abandoned?"

8 Lenin şöyle yazmıştı: "Ya küçük burjuvaziyi kendi kontrolümüz altına almalıyız (bu yoksulların örgütlenmesiyle mümkün olabilir) ya da onlar... işçi hükümetini alaşağı edecektir, tıpkı, küçük burjuva zihniyetinin nüfuz ettiği ortamda kaçınılmaz ve bertaraf edilemez biçimde gelişen Napolyonların yaptığı gibi." *Soçineniia*, XXII, s. 515 (1934 öncesi). Aynı zamanda bkz. Valentinov, "Sut' bolhevizma v izobrazhenii Iu. Piatakova"; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 415-416.

sinim duyuyordu. Gizli polis raporlarının sürekli uyardığı gibi, tüm bu süreçte, rejimin şiddeti içerideki düşmanları ve dışarıdaki savaş tehdidini yaratıyor gibiydi. Stalin'in öfkesi, içindeki karamsarlığı besliyor ve yarattığı aşırı ısınmış ortamda sosyalizmi inşa etme dürtüsü ile de besleniyordu. Devrimin kaderi ve Stalin'in kişiliği giderek birbirinden ayrılamaz hale geldi.

Kurban

Ulusal çıkarın akıntısına kapılmış birisi olarak Stalin'in fiilleri çoğu durumda fazlasıyla kişiseldi. Troçki'nin aksine Nikolay Buharin Sovyet diktatöre yakındı. 1913 yılında Viyana'da tanışmışlardı ve 1920'lerin ortasından sonra Stalin ona karşı içten bir yakınlık göstermişti. Genç yaşlarında Stalin'in sekreteryasında sadakatle çalışan Aleksey Balashov, hayatının daha sonraki döneminde, "Politbüro üyelerinin telefon oylamasında kullandıkları oylara ilişkin sonuç formları önüne geldiğinde, Stalin çoğu zaman formlara bakmadan 'Buharin ne oy verdi? – Lehte mi?' diye soruyordu. Belli bir dönem Stalin Buharin'in görüşlerine çok değer verdi ve bu durum kendi aldığı pozisyonu da etkiliyordu," diyecekti.[9] Yine Troçki'nin aksine Buharin Stalin'e karşı açıkça muhalefet etmekten sakındı. Fakat 1929'da, baskıcı topyekûn kolektifleştirme yönünde radikal tavır değişikliği gösterdiği sırada Stalin, Buharin ve müttefiklerini parti çizgisinden "sapmakla" suçladı. Böylelikle diktatör kendisi ve rejim için yeni bir yüksek profilli düşman çıkardı.[10]

Stalin'in Troçki'ye indirdiği darbeye yardım eden Buharin, kendisinin de Stalin tarafından şeytanlaştırılmasını istemeden kolaylaştırmıştı. 11 Temmuz 1928 tarihinde Buharin'in Kamenev ile birlikte önayak olduğu gizli bir toplantıya dair Kamenev'in Zinovyev'e ilettiği "notların" yer aldığı, kimliği belirsiz bir Troçkist tarafından 23 Ocak 1929'da yayımlanan bir broşürün aniden ortaya çıkmasıyla başlayan saldırıların dozu artmaya başladı.[11] Buharin yakalanmıştı: Eski bir muhalifle gizlice buluşup, ona parti içi meseleleri anlatmıştı, diğer yandan, taslağını kendisinin hazırladığı Temmuz 1928 genel kurul kararlarının tam tersi bir tutum takınmıştı. Olay, Stalin'e sadık Sergo Orjonikidze

9 Volkogonov, *Stalin: politicheskii portret,* I, s. 307.

10 Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 407-420.

11 Kamenev-Buharin buluşmasının haberini, 20 Ocak 1929'da Menşevik *Sotsialisticheskii vestnik* [Berlin] zaten vermişti. Üç gün sonra, "Gözleri Kapalı Parti Yeni Bir Faciaya Neden Oluyor" başlıklı kitapçığı yayımlandı; "Bolşevikler-Leninistler" diye imzalanmıştı (Troçkistler kendilerini böyle adlandırıyordu) ve Kamenev'in "notlar"ından alıntı yapılmıştı. Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP*, IV, s. 558-563 (RGASPI, f. 84, op. 2, d. 40, l. 2-11: Kamenev'in "notlar"ı), 564-565 (l. 12-3: Kamenev'den Orjonikidze'ye, 27 Ocak), 566-567 (l. 14-5: Sokolnikov'dan Orjonikidze'ye, 28 Ocak), 568-571 (l. 17-24: Tomsky'den Orjonikidze'ye, 14 Ocak), 572-576 (l. 25-31: Buharin'den Orjonikidze'ye, 30 Ocak), 607, 613-615. Aynı zamanda bkz. Vaganov, *Pravyi uklon*, s. 199-202; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 417; Fel'shtinskii, *Razgovory s Bukharinym,* s. 30-37. "Notlar"ın bir kopyası Harvard'da Troçki Belgeleri arasında bulunuyor (T1897); Troçki'nin eline Kamenev'in sekreteri F. P. Schwalbe aracılığıyla ulaştığı düşünülüyor. Rusça orijinalinin yayımlandığı kaynak, *Sotsialistchekii vestnik* (4 Mayıs 1929). Fel'shtinskii, "Dva epizoda iz istorii vnutripartiinoi bor'by."

tarafından yönetilen partinin Merkez Denetim Komisyonu'na taşındı. Orjonikidze genellikle Stalin'in siyasi kan davalarından haz etmiyordu ve o zamana kadar Buharin ile hamisini uzlaştırmaya çalışmıştı. Ancak Kamenev'in "notlar"ına göre Buharin, Orjonikidze'nin Stalin'in arkasından konuştuğunu iddia etmişti. Kamenev, kendi adına, yazılı ifadesini sunarak, "notlar"da olduğu gibi Buharin'e lanet okuyor, Stalin'in gözüne girmeye çalışıyordu. Buharin tuzağa düştüğünü anlamakta geç kalmıştı ve Stalin gerekli adımları attığı için çok üzgün olduğu izlenimi yaratıyordu. ("Bu üzücü durumu, rapor etmek zorundayım...") Politbüro ve Merkez Denetim Komisyonu prezidyumunun iki ortak toplantısının birincisinde, 30 Ocak 1929'da, Stalin Buharin'i ve yandaşları Mikhail Tomsky ve Aleksey Rykov'u, "şehir ve ülkedeki kapitalist unsurların tasfiyesini değil ama serbestçe gelişmesini savunan sağ sapmacı, kapitülasyon yanlısı bir grup" olmakla itham etti.[12]

Böylelikle *zora dayalı* kolektifleştirme ve *zorla* tahıl alımına muhalefet kapitalizm savunuculuğuna dönüştü. Buharin, Rykov ve Tomsky, Lenin'in Vasiyeti'ne değinen bir çağrı kaleme aldılar –"bu satırlar yazıldığından beri, bahis konusu olan 'sınırsız iktidar' daha da 'sınırsız' hale geldi"– ve 9 Şubat 1929'da, Orjonikidze'nin sorumluluğu altında, Kamenev ile görüştüğü için Buharin ve bu durumu rapor etmedikleri için Rykov ve Tomsky parti tarafından kınandı.[13]

Bu süreçle bağlantılı olarak Stalin, gizli polis (OGPU, Tüm-Birlik Devlet Siyasi İdaresi) tarafından ele geçirilen, Troçki ile SSCB'nin ücra köşelerine sürgüne gönderilmiş yandaşları arasındaki –Stalin'in radikal dönüşünün *kulak*lara ve NEP vurgunculara karşı uzun süredir savundukları sınıf savaşını haklı çıkardığı için sevindikleri– yazışmaların özetlerini okuyordu. Stalin Politbüro'da pasajlar okudu ve onun kızgınlığına rıza gösteren Politbüro üyeleri arasında yapılan oylamadan Troçki için sürgün kararı çıktı.[14] Türkiye vize verdi ve 20 Ocak'ta OGPU Alma-Ata'dan Troçki ailesini ve eşyalarını yolcu etti. 10 Şubat'ta, bir OGPU konvoyu tarafından Odessa'ya getirilen Troçki, karısı Natalya Sedova ve büyük oğulları Lev Sedov *İlich* buharlı gemisine bindirildi. Askerler limanda sıraya girmişlerdi ve başka yolcu yoktu. Sürgün emrinde Troçki'nin kişisel arşivinden söz edilmiyordu ve eğer açıkça el konulması istenmiyorsa

12 Stalin, "Gruppa Bukharina i pravyi uklon v nashei partii", *Soçhineniia*, XI, s. 318-325; Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP*, IV, s. 577-601. Her zamanki yüce gönüllüğüyle Stalin, savunmasını hazırlaması için Buharin'in de komisyona dahil edilmesini önerdi; Buharin reddetti, sonra kabul etti fakat komisyon onun yokluğunda toplandı. Danilov ve Khlevniuk, *Kak Lomali NEP*, IV, s. 597. Aynı zamanda bkz. Daniels, *Conscience of the Revolution*, s. 352.

13 Danilov ve Khlevniuk, *Kak Lomali NEP*, s. 540-580 (9 Şubat 1929 ortak oturum tutanakları, 23 Nisan 1929 genel kurulunda onandı); *VKB (b) v rezoliutsiiakh* (1933), II, s. 515; *KPSS v rezoliutsiiakh* (7. baskı), II, s. 566-567. Buharin, biri Pyatakov ve diğeri Tomsky ile birlikte olmak üzere Kamenev'le en az iki toplantı daha düzenledi ve *Pravda*'da (24 Ocak 1929) Lenin'in Vasiyeti'ni hatırlatan etkili bir yazı yayımladı. 1929 yılı başlarında Buharin'le görüşen İsviçreli komünist Jules Humbert-Droz, daha ileri bir tarihte, o gün Buharin'in Stalin'den kurtulmaktan söz ettiğine değinecekti, Humbert-Droz, *Memoirs*, s. 356, 379-380. Carr ve Davies kitaplarında, "Buharin, bir politikacıda bulunması gereken dirayet ve örgütleme becerisinden tümüyle yoksundu," diye yazmıştı. Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, II, s. 76.

14 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 180 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 7, l. 26: 10 Ocak 1929).

gizli polis el koymazdı. Troçki sandıklar dolusu belge ve kitap çıkarmayı başardı.[15] "Burjuva" basınında iki yazısı yayımlandığında sürgünün üzerinden henüz iki hafta bile geçmemişti. "Bu Nasıl Mümkün Oldu?" başlıklı yazısında Troçki yenilgisini anlatırken, Stalin hakkında "pratik anlamda yetenekliydi, dirençliydi ve çizilen hedefleri kovalarken azimliydi" diyor ama ekliyordu, "siyasi ufku fazlasıyla dardı. Kuramsal düzeyi, benzer şekilde basitti. Partinin kuramsal geleneğine saygısını göstermek üzere yazdığı taklit kitapçığı *Leninizmin İlkeleri* acemice hatlarla doluydu." "Stalin nedir?" diye soruyor ve yanıtlıyordu: "Partimizdeki önde gelen vasatlıktır."[16]

Troçki, güvenlik gerekçesiyle İstanbul Sovyet Konsolosluğu'ndaki geçici konutundan çıkarılarak, on iki mil uzakta bulunan ve tekneyle bir buçuk saatte ulaşılabilen Marmara Denizi'ndeki Büyükada'ya yerleştirildi. Ada geçmişte Bizans imparatorlarının rakiplerini sürgüne göndermek için de kullanılmıştı ve artık, yaz tatiline gelenler sayılmazsa tenhaydı.[17] 8 Mart 1929'da (Max Eastman'ın ifadesiyle) "koyu maviye gömülü kızıl kayalı adaya çıktı" ve köy merkezine mesafeli ferah ve köhne bir köşke yerleşti. Kiralanan konutun kısıtlı mobilyası vardı ve kapısında Türk polisler nöbet tutuyordu. Ancak, Troçki'nin nekahet dönemini geçirdiği Sovyet Sohumu'nda olduğu gibi, denize bakan bir verandası vardı. Lev Sedov çok sayıda yazışmanın kayıtlarını tutmak üzere giriş katında bir odaya yerleşti ve Troçki de ikinci katta bir ofis düzenlemesine girişti. Avrupa'ya gitmeye çalışıyor ama başta Troçki'nin sürekli dalga geçtiği Alman Sosyal Demokratları olmak üzere, hiçbir ülke yönetiminden vize alamıyordu.[18] Uzak Büyükada'dan Sovyet rejiminin yalanlarını teşhir etmeyi sürdürüyor ve sözleri tüm dünyada yankılanıyordu – Stalin'in ofisinde de.[19]

---

15 Cristian Rakovski de iç sürgüne bavullar dolusu resmî belgeyi beraberinde götürmeyi başarmıştı. Fischer, *Men and Politics*, s. 129.

16 *İlich* İstanbul'a demirlediğinde Troçki'ye 1.500 dolar verildi, kitap ve belgeler geçici olarak konsolosluk içinde iki odaya yerleştirildi. Troçki'nin vardığı sonuca göre, Stalin "çağının eseriydi, bürokrasi ve devrimin itibar kaybetmesi sayesinde yükselmişti. Bu düşüşü, bu dejenerasyonu sonuçlandırmak ve şekillendirmek için vardı." Troçki kendi yenilgisini kendisine karşı düzenlenen komploya bağlıyordu. Trotskii, "Kak moglo eto sluchit'sia?", *Chto i kak proizoshlo*, s. 25-36.

17 Trotskii, *Dnevnik i pis'ma*, s. 46-48. Konsolosluk personelinin Troçki'ye gösterdiği saygı konusunda bkz. Serge ve Sedova, *Life and Death of Trotsky*, s. 163.

18 Eastman, *Great Companions*, s. 117; Deutscher, *Prophet Outcast*, s. 14 (atıfta bulunduğu kaynak, *Manchester Guardian*, 17 Mart 1931), 16-18. Ocak 1929'da Almanya'nın yeni büyükelçisi Herbert von Dirksen, hükümetinin Troçki'yi kabul edip etmeyeceği kendisine sorulduğunda kuşkulandı: Stresemann kabul etmek konusunda istekli olmadığını Alman bir politikacıya şöyle anlatıyordu: "Sovyet Rusya ile ilişkilerimize çok fazla değer atfetmiyorum. Ancak Batı ile oynadığımız diplomasi oyununda her zaman koz olacaklardır." *ADAP*, seri b, XI, s. 74-76 (Dirksen notları, 29 Ocak 1929), 101-102 (Schubert'ten Dirksen'e, 6 Şubat 1929), 199 (Stresemann'dan Reichstag Başkanı Paul Loebe'ye, 19 Mart 1929).

19 Stalin, Sovyet basınında Troçki'yi ifşa etmeleri için iç sürgündeki Troçki taraftarlarına karşı OGPU'nun şantaj ve ikna yöntemlerini kullanmasını istiyordu. Radek Troçki'yi ihbar eden ve *Pravda*'da yayımlanan bir yazıyı imzalamıştı (13 Temmuz 1929). Aynı zamanda bkz. Broué, "Bolshevik-Leninist Faction", s. 140; Deutscher, *Prophet Armed*, s. 390; Volkogonov, *Trotsky*, s. 281; Yaroslavskii, "Etot son knochen", 2; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 782, l. 9. Beloborodov ve İvan Smirnov bile Troçki ile bağlarını kopardıklarını açıkladılar. *Pravda*, 3 Kasım 1929. Astrahan'da-

Sovyetler Birliği'ndeyken Troçki sesini halka duyurma imkânını kaybetmişti ama yurtdışında çeşitli Avrupa dillerinde yayımlanan dergilerde yazmanın yanı sıra Rusça *Muhalefet Bülteni* (Leninist-Bolşevikler) hazırlıyordu. En başta yazdığı yayıncı notunda parti muhalefetinin var olma hakkını dile getiriyor ve hakikatler ve belgeler yayımlamayı taahhüt ediyordu; aynı şekilde, SSCB işçilerine yazdığı mektupta Sovyetler Birliği'ni gönüllü olarak terk ettiğini yalanlıyordu.[20] OGPU Troçki'nin Batı'da devrimci hareketi canlandırması için sürgün edildiği söylentisini yaydı, bu aynı zamanda göçmen Beyaz Muhafızların Troçki'ye suikast düzenlemesi için bir çağrıydı.[21] Paris'te küçük partiler halinde basılan *Bülten* SSCB içinde yasaktı ama belli bir süre boyunca yurtdışına seyahat eden bazı Sovyet yetkililer bu çekici yayını gizlice ülkeye sokup elden ele dolaştırdılar.[22] *Bülten* Moskova'da kapalı kapılar ardında yapılan parti toplantıları hakkında şaşırtıcı derecede fazla malumata yer veriyordu ve bu toplantıların birinde Buharin, "devrimin on ikinci yılında hâlâ seçilmiş tek bir bölge parti başkanı yok; parti, karar alma süreçlerine katılmıyor. Her şey yukarıdan aşağı yürütülüyor," diyerek hoşnutsuzluğunu dillendirdiğinde, "Bunu nereden, kimden öğrendin? Troçki'den!" diye susturulmuştu.[23]

Aslına bakılacak olursa, Troçki, Buharin'le ve küçük burjuva sınıf çıkarlarının sözcüsü addettiği diğerleriyle herhangi bir işbirliğini reddediyordu. "Sağcılar, ferdi köylü ekonomisine yeterince alan açılırsa mevcut zorlukların aşılacağını düşünüyorlar," diyordu Mart 1929'da ve *Bülten*'in ilk sayısında. "Kapitalist çiftçi (Avrupalı ya da Amerikalıya dönüşen *kulak*) kumarı elbette meyve verebilir ancak bu kapitalist meyve olacaktır ve yakın bir evrede Sovyet iktidarının siyasi çöküşüne sebep olacaktır... Kapitalist çiftçiye giden yol proletarya diktatörlüğü ile bağdaşmaz."[24] Oysa Stalin'e göre, NEP ile ilgili mevcut parti politikasını sürdürmek isteyen "sağ sapma" ile NEP'i kaldırmayı isteyen ve artık dağıtılmış olan sol sapma işbirliği içindeydi. Her ikisi de, parti çizgisini eleştirerek, uyumsuzluk ve dolayısıyla zayıflık sergiliyorlardı, bu yaptıkları, kapitalist güçlerin müdahalesi ve sosyalizmi alaşağı etmesi için bir çağrıydı. Stalin parti bütünlüğünün cisimleştiği kişi ve sosyalizmi inşa etmeye azimli olduğundan, mantıken, onların asıl suikast hedefi olacaktı. Böylelikle Stalin'in politikalarına muhalefet terörizm ile eşitleniyordu ve bunda OGPU Başkanı Vyacheslav

---

ki Rakovski sadakatini sürdürme konusunda adeta yalnız kalmıştı; Troçki'nin masasında bir fotoğrafı duruyordu.

20 Trotskii, *Writings (1929)*, s. 177. Aynı zamanda bkz. Kassow, "Trotsky."

21 Volkogonov, *Trotsky*, s. 325-328.

22 Deutscher, *Prophet Outcast*, s. 67. Stalin'in buyruğuyla, Yemelyan Yaroslavsky adıyla bilinen propagandacı Miney Gubelman bir yazıyla cevap verdi: "Bay Troçki Burjuvazinin hizmetinde ya da L. Troçki'nin Yurtdışındaki İlk Adımları" – Sovyet basınında Rusça yayımlandı, esas olarak Stalin'in egosunu tatmin etmek içindi. *Bol'shevik*, sayı 5 ve 9, 1929.

23 G. G., "Pis'ma iz SSSR." Buharin zaman zaman Yahudi olarak görülüyordu ("Troçki, Zinovyev, Kamenev, Buharin..."). Borodin, *One Man in His Time*, s. 59.

24 "O gruppirovokakh v kommunisticheskoi oppozitsii."

Menzhinsky'nin önemli katkısı vardı.[25]

Bu sırada yakın çevresi Stalin'in teveccühüne mazhar olmak için yarışıyordu. 10 Mart 1929'da Kliment Voroşilov'un Leningrad bölgesel parti konferansı için hazırladığı ve iç durumu, sosyalist yapılanmayı ve kolektifleştirmeye karşı parti muhalefetini değerlendiren raporu *Pravda*'da yayımlandı. Dört gün sonra Voroşilov diktatöre yazarak, "%100 mü yoksa %75 mi rezil ettim" diye soruyordu. Stalin, "iyi, ilkeli bir rapor" diyerek metni övdü ve ABD başkanı ve Britanya dışişleri bakanını kastederek, "Hooverlar ve Chamberlainler ve Buharinler, hepsinin canı sıkılacak" diye ekledi.[26]

Buharin Stalin'in siyasi fayda sağlamak üzere sözlerini çarpıtacağını ve kendisini hizipçilikle itham edeceğini üzülerek öngörmüştü, diğer yandan Stalin'in acımasızlığı, arkadaşının çok uzun süredir anlamaya çalıştığı bir durumdu. Ayrıca, diktatör ne ölçüde Buharin'in altını oymuş olursa olsun, kurban Stalin'di. 16 Nisan 1929'da, Politbüro'da yaşanan bir anlaşmazlığın ardından, "'Herkese bir şey öğretmeye çalışıyorsun' diyerek beni susmaya ya da düşüncelerimi söylememeye zorlama," diye yazıyordu Buharin'e. "Bir noktada bana saldırmaktan vazgeçecek misin?"[27]

Acımak yok

Aynı gün Politbüro oturumunun ardından Stalin, Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu ortak toplantısı düzenledi, bir hafta süren bu cezai toplantıda Stalin yandaşları Buharin'e tüm kinlerini kustular.[28] 18 Nisan'da, yoğun sataşmalara rağmen Buharin, Stalin'in köylü politikasına yönelik karşı bir saldırı başlattı. Stalin politikasının yoksul ve orta köylülüğü baskı altına aldığını söylerken, "*kulak* hane sayısının az" olduğu ve "zengin köylü korkusu olmadan ferdi çiftçiliğin gelişmesine izin verilebileceği" konusunda ısrar ediyordu. Stalin 22 Nisan akşam oturumuna kadar resmî bir cevap vermedi. O akşam, "Dostluk dostluktur, devlet hizmeti devlet hizmetidir" diyordu. "Biz hepimiz işçi sınıfının çıkarlarına hizmet ediyoruz ve eğer işçi sınıfının çıkar-

---

25 5 Mart 1929'da Mezynski, birine Stalin'in de katılacağı söylentisinin olduğu, üniversite kulübünün şubat ayındaki iki akşam etkinliğine bileti bulunan iki üniversite öğrencisi ve bir işçinin, kendisine karşı suikast girişimlerinin engellendiğini diktatöre bildirdi. Sorgu sırasında öğrencilerden biri, terörist bir eyleme kalkışacak cesarete sahip olmadığını söylemişti. Zaten bir suikast girişimi söz konusu değildi. Mozokhin ve Gladkov, *Menzhinskii*, s. 325-326 (atıf yok.)

26 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 68 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 39, l. 43, 43 ob.).

27 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 73 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, l. 42; Voroşilov'un dosyasındaki adressiz not, ancak adresin Buharin olduğu açık.) Daha önce, Eylül 1926'da Stalin şöyle yazmıştı: "Buharin bir domuz ve hatta domuzdan da beter zira Almanya hakkındaki izlenimlerine dair iki satır yazmaya tenezzül etmiyor. Bunun intikamını alacağım." Bugünden geriye bakıldığında bu şakacılık farklı görünebilir. Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 88-93 (16 Eylül 1926); Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 126-129.

28 Bu, 1929'un ilk ortak toplantısıydı. Amaç, Merkez Komite'den ihraç için gerekli üçte iki oy çoğunluğunu –parti kuralı– sağlamak üzere Merkez Denetim Komisyonu'nun araç olarak kullanılmasıydı.

ları kişisel dostluğun çıkarlarıyla ayrı düşerse, kişisel dostluğun canı cehenneme."[29]

Stalin zorlayıcı bir stratejik yaklaşımı –hızlandırılmış, kapitalist olmayan modernite– benimsemişti ama Lenin'in NEP'ini yürürlükten kaldırdığını inkâr etmekte güçlük çekiyordu. (Aksi takdirde, *kendisi* sapmacı olurdu.) NEP, diyordu, her zaman iki yönlüydü –geri çekilme ve onu izleyen yeni saldırı– ve "Buharin'in hatası NEP'in iki yönlü niteliğini görememesidir; sadece birinci yönünü görmesidir."[30] Stalin, her şeyin sonuçta Manihaist etkiye indirgeneceği yönünde Lenin'den yaptığı alıntıda "'Kim kimi yenecek,' biz ya da kapitalistler... Kapitalist unsurlardaki her gelişme bizim kaybımızadır," diyordu ve köylülük de "son kapitalist sınıf" idi. Katılımcılara, istifa etmek üzere yaptığı teklifi ilk reddedenlerin (Aralık 1927'de) Rykov ve Buharin olduğunu hatırlattıktan sonra, Buharin'le ilgili bölümleri yüksek sesle okuyarak ve yorumlayarak, Lenin'in Vasiyeti'ni Buharin'in yüzüne çarpmış oldu: "Diyalektik bilmeyen bir kuramcı. Partimizin bir kuramcısı olsa da tam anlamıyla Marksist bir izlenim bıraktığını söylemek güç – ya da büyük şüphelerle bu söylenebilir." Tüm bunlardan sonra Stalin, "Buharin ve Tomsky'nin Politbüro'dan ihracına karşı çıkarak" arabulucu pozu takındı.[31]

Stalin ihraç için yeterli oy sağlayamayabilirdi. Sonuçta, Buharin *Pravda* editörlüğünden uzaklaştırıldı, Tomsky sendikalar başkanlığından ayrıldı ve Rykov, ekonomiyi koordine eden hükümetin başında kaldı.[32] Stalin, Rykov ve Buharin'in alternatif politikalarının –örneğin, tahıl ithali gibi ("*kulak*ları sıkıştırmak ve pek de az olmayan artık tahılı onlardan çekip almak iyi olabilir")– genel kurul tarafından reddedilmesini sağladı ama sağın yaklaşımını özetleyen genel kurul kararları (kınamak maksadıyla dahi olsa) yayımlanmadı.[33]

Kırsal alandaki gelişmeler Stalin'in eleştirilerini haklı çıkardı. 1928-1929

---

29 Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP*, IV, s. 644-684 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1043, l. 1-131: düzeltilmemiş kopya, alıntı s. 644; "O pravom uklone v VKP (b)", *Sochineniia*, XII, s. 1-107 (s. 1'de).

30 *Sochineniia*, XII, s. 43. Aynı zamanda bkz. Abramov, *O pravoi oppozitsii v partii*, s. 43. Kuzey Kafkasya parti şefi Andreyev ortak toplantıda şöyle demişti: "GPU, ülkemizdeki en kötü ve en istenmeyeni bulup çıkarmak için kuruldu ve eğer politikamızı sadece GPU raporlarına dayandırırsak, sürekli panik halinde yaşarız, hiç şüphe yok ki saçlarımız her daim diken diken olacaktır. "Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP*, IV, s. 403. Stalin, bir nevi kendi itirafını dile getirdi: "Şu veya bu aşırılık yaşanmadan partinin uyguladığı tek bir siyasi tedbir söyleyin?" *Sochineniia*, XII, s. 92.

31 Stalin, Buharin, Tomsky ve Rykov'u ezilmiş olan Troçkistler ile karşılaştırırken Troçkistler lehine konuşuyor ve Troçkistlerin 1921 Kronştadt ya da 1926 Gürcü isyanlarını kullanmadığını, ancak tehlike karşısında saflarını sıklaştırdıklarını vurguluyordu. Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP*, IV, s. 656, 659, 668, 676; *Sochineniia*, XII, s. 39-40-69-70.

32 Stalin *Pravda*'da Buharin'in yerine Yaroslavsky, Nikolay Popov ve Herald Krumin'i getirerek bir kolektif editörlük tesis etti.

33 *Sochineniia*, XII, s 92-93. Buharin: "Olağanüstü yaptırımlar NEP'in ilgasıdır, elbette geçici olarak. Olağanüstü yaptırımlar sistemi NEP'i dışlar." Orjonikidze Buharin'in sözünü kesti: "Bu yıl zorlukları tahıl ihracatı ile çözmeye çalışıyordunuz, gelecek yıl da aynısını mı yapacaksınız?" Bukharin, *Problemy*, s. 289. 29 Nisan genel kurulundan *Pravda* kısaca söz etti. *Pravda*, 30 Nisan 1930. Genel kurul kararları ilk olarak 1933'te yayımlandı: *VKB (b) v rezoliutsiiakh*, 1933, II, s. 515-530.

hasadı sadece 62-63 milyon tonda kaldı (70-71 milyon olan resmî rakamın oldukça altında) ve devletin topladığı tahıl miktarı yaklaşık 8 milyon tondu – bir önceki yıldan 2 milyon ton daha az.[34] Leningrad'da yiyeceğin karneye bağlanması zaten Kasım 1928'de başlamıştı. Kısa süre sonra Moskova'da da başlandı ve onu diğer sanayi şehirleri takip etti – önce ekmek, şeker ve çay, sonra et, mandıra ürünleri ve patates. Yine de, Stalin kendi pazar-karşıtı zorlamasının sebep olduğu sorunların daha fazla zorlamayı gerektirdiğini savundu. 1929 baharında, tam yetkili temsilci olarak Kaganoviç'i Urallar'a ve Batı Sibirya'ya gönderdi, bir yıl önce aynı bölgeleri kendisi ziyaret etmişti. Ancak, 1929 yazında yiyecek kıtlığı baş gösterdi. Rejimin eldeki sınırlı sağlam parayı 250 bin ton tahıl ithal etmek için harcaması gerekiyordu (30 milyon altın rubleye denk ya da yaklaşık 15 milyon dolar).[35] Bunlar hakikatlerdi. Stalin'in yaptığı çıkarsama, artırılan baskının yoksul ve orta köylülüğü *kulak*lardan ayırarak siyasi kenetlenmeye araç olacağıydı. Stalin'in hizipçi "sağ sapma" buluşu kendi hizbini yeniden bağlılık sözü vermeye zorlamış ve parti gövdesinin denetim altında kalmasına hizmet etmişti, artırılan baskı bunun tamamlayıcısı olacaktı.[36]

Stalin'in siyasi oportünizmi kırsal alana (kapitalizm dışı) sosyalizmi yerleştirmeye ve şehirlerde kapitalist olmayan sanayiyi beslemek için tahıl toplamasına hizmet ediyordu. Buharin'in siyasi amatörlüğü ile doğan fırsatı değerlendirmişti ama daha genel çerçevede, kendi acil önlemlerinin oluşmasına katkıda bulunduğu krizi faydaya çevirerek, acil durumun kalıcılığını mümkün hale getirmişti. Haziran 1929'da Mikoyan, "eğer tahıl sorunları yaşanmasaydı, güçlü kolektif çiftlikler ve makine-traktör istasyonları meselesi *özellikle bu dönemde* ve bu güç, kapsam ve derinlikte gündeme gelmezdi," diyordu.[37] Mikoyan 1926 yılında henüz otuz yaşındayken Stalin tarafından Politbüro aday üyesi olarak gösterilmiş, ayrıca ticaretin başına getirilmiş ve en genç halk komiseri olmuştu. Bu mevkide doğrudan Rykov'a bağlı olarak çalışmış ve kısa bir dönem Buharin'e yakınlık duymuştu (tıpkı Stalin gibi) fakat artık sert tedbirleri uygulayan kilit roldeki Stalin'in gözdelerinden biriydi. Buna rağmen Stalin'in acıma-

34 Davies, *Economic Transformation*, s. 286.

35 *Pravda*, 20 Temmuz 1929. Ruble için –ki konvertibl para değildi– resmî kur Birleşik Devletler dolarına karşı 1,9415 olarak belirlenmişti. Dolayısıyla, dış ticarette bir altın rublenin karşılığı 51,7 Birleşik Devletler sentiydi (doların altın standardını terk ettiği ve ruble kurunun, söz konusu paranın Fransız frangı ile çapraz kuru temelinde belirlendiği –bir ruble 13,1 Fransız frankı– 1933 yılı başına kadar). Altın ya da dış ticaret ruble değerinin ülke içinde kullanılan ruble ile ilişkisi yoktu. Dohan, "Soviet Foreign Trade", s. 701-708. Kaganoviç, yeni baskı tedbirleri için "yerel talepler"den söz ediyordu; belli ki kendisi kışkırtıyordu. Rees, *Iron Lazar*, s. 94-95 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 17, op. 2, d. 3188, l. 95; op. 2, d. 417, l. 57-58, 291-293); Taniuchi, *Village Gathering*.

36 Mihail Şolohov'un bir ahbabına (E. G. Lebitskaya) yazdığı Temmuz 1929 tarihli mektupta, bir köylüden söz ediyordu: "Acı bir gülümsemeyle bana, 'onlar [Beyazlar] hiç değilse sadece tahıl ve atları alıyorlardı ama bizim kendi [Sovyet] iktidarımız iğneden ipliğe her şeyi alıyor' dedi." *Znamia*, sayı 10, 1987, s. 181, 183. Aynı zamanda bkz. Chernopitskii, *Na velikom perelome*, s. 40-41 (atıfta bulunduğu kaynak PARO, f. 7, op. 1, d. 844, l. 202).

37 Mikoyan, "Elbette bir gün kaçınılmaz olarak bu görevin üstesinden gelmek zorunda kalacağız ama bu bir zamanlama meselesi," diye ekliyordu. Mikoian, *Problema snabzheniia strany*, s. 60.

sız baskısının muhatabı olarak kalmayı da sürdürüyordu. Kısa süre sonra Stalin ona "Tahıl tedarikinde ödün yok" diye yazmıştı. "Çizgini koru ve azami derecede sert ol! Eğer şimdi onlara acırsan ve planlarımızdan milim saparsan... ne Merkez Komite'ye ne Ticaret Komiserliği'ne hiç kimse acımayacak."[38]

Jeopolitik ikilem

Genel kurul sona erdikten sonra rejim 16. parti konferansını topladı (23-29 Nisan 1929) ve orada Beş Yıllık Plan'ın "en uygun" (maksimalist) biçimi bir kez daha onaylandı.[39] Resmen Ekim 1928'de başlatılan ve gerçekçi olmayan bu plan NEP döneminde kaybolan devrimci canlılığı geri getirmeyi ve gayrisafi milli hasılada yıllık %20 civarında bir sıçrama için ekonomik devlet sektörü yatırımlarında yaklaşık dört kat artışı öngörüyordu.[40] Bu hayalci metin, aynı zamanda, hane tüketimi miktarında mutlak artış öngörüyordu. Yine de asıl vurgu, SSCB'yi yabancı kapitalistlere bağımlılıktan kurtaracak olan makine imalatı ya da Marksist terimlerle ifade edecek olursak, üretim araçlarının gelişmesiydi.[41] Bolşevik rejimden önceye uzanan bu çok eski rüya hiçbir zaman gerçekleşmedi zira Batı'yla rekabet edebilmesi için Rusya'nın ihtiyaç duyduğu önemli gelişmiş teknolojiye sahip olan Batı'ydı. Rusya'yı kurtarmak için Stalin'in oynadığı kolektifleştirme ve sosyalist sanayileşme kumarı, yabancı kapitalistlerle işbirliğine de muhtaçtı.[42] Ancak diğer yandan, Sovyetler kapitalizmi küresel olarak yok etme niyetini ilan ediyordu.[43]

Genç Sovyet Devleti, artık bağımsız olan Çarlık Polonyası, Finlandiyası, Estonyası, Letonyası ya da Litvanyası'nı geri kazanamadı; Romanya'nın ele geçirdiği Besarabya veya Türkiye'nin hak iddia ettiği Kars ve Ardahan'ı da. Macaristan'da ve İran'ın bazı bölgelerinde gerçekleşen komünist devrimler geri püskür-

38 Pavlov, *Anastas Mikoian*, s. 52 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 84, op. 3, d. 62, l. 73: Ağustos 1929). Aynı zamanda bkz. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 73, l. 50; Ivnitskii, *Repressivnaia politika sovetskoi vlasti*, s. 59-60. 1928-1935 yılları arasında Mikoyan, zorla tahıl toplamak üzere yirmiden fazla bölgeye seyahat etti. Pavlov, *Anastas Mikoian*, s. 49 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 84, op. 3, d. 167, l. 411-412).

39 *VKP (b) v rezoliutsiiakh*, 1933, II, s. 531-573. "Plan" fiilen 1 Ekim 1928 tarihi itibarıyla geçerliydi. Zaleski, *Planning for Economic Growth*, 70n205, 74; Zaleski, *Stalinist Planning*, s. 54; Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I/i, s. 248-252, I/ii, s. 890-897.

40 Brovkin, *Russia after Lenin*, s. 122-125 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 69, d. 126, l. 5, 107, 117; f. 1, op. 23, d. 821, l. 22). Aynı zamanda bkz. Fischer, *Men and Politics*, s. 187. 1927 yılında üniversite öğrencilerine yapılan sözlü sınavlarda bazı cevaplar, (Rus anarşist) Bakunin'in (Britanya'daki) Çartist hareketi yöneten Fransız bir devrimci olduğu ve emperyalizmin sosyalizme giden en uygun yol olduğu yönündeydi. Bir öğrenci, Komünist Gençlik Birliği'nin "evsizlerle ilgili bir uluslararası örgüt" olduğunu düşünüyordu. Holmes, *Kremlin and the Schoolhouse*, s. 60-61. Bu tür araştırmalar, hırslı devrimci rejimin kaygılarından da fazlasını gün yüzüne çıkarıyordu. Gorsuch, *Youth*.

41 *KPSS v rezoliutsiiakh*, 7. baskı, II, s. 450.

42 23 Mayıs 1929 tarihli *İzvestiya*, "insanların genellikle unuttuğu" diyordu, "Beş Yıllık Plan'ın dış politikamızı tanımladığı" ve böylelikle "savaş tehdidini geciktirdiği ve dünya pazarlarından... yararlanmayı" zorunlu kıldığıdır.

43 Haslam, *Russia's Cold War*, s. 3-5.

tüldü ve yarım kaldı; Almanya, Bulgaristan ve Estonya'daki komünist darbeler utanç verici başarısızlıklar yaşadı. Milliyetçiler tarafından yönetilen Çin'den sadık müttefik çıkarma hamleleri Stalin'in elinde patladı. Geleneksel Rus etkisinin Sovyet uydusu Moğolistan'da arttığı görülüyordu ancak Kore ve Mançurya'da (Japonya birincisini ilhak etmiş ve ikincisine gözünü dikmişti) azalmıştı. Böylece, Sovyetler mevcut emperyalist dünya düzeninin panzehiri olduğunu iddia etse de, kendisini birlikte var olma politikasını, yani kapitalistlerden tanınma ve ticaret hakkı elde etme politikasını kovalarken buldu.[44] Lenin bir zamanlar, komünistlerin kapitalistleri kendi sattıkları iple asacağını söyleyerek övünüyordu ama Çarlık'ın ve Geçici Hükümet'in borçlarını reddettiğinden, Sovyetler dış alım için gerekli uzun dönemli krediler alamıyordu.[45] Kapitalistler komünistlere satış yapsa bile, Stalin'in başvurduğu aşırı şiddete ek olarak kiliselere saygısızlık, itibar elde edebilmenin maliyetini artırıyordu. Stalin'in gelişmiş kapitalist ülkelerden nasıl makine ve teknik bilgi alacağı merak konusuydu.

Popülizm

1929 yılında Sovyet sanayi, imalat ve taşımacılığında, toplamda 60 milyonu aşan çalışan nüfusun en fazla 6 milyonu istihdam ediliyordu – bunların 4,5 milyonu el emeği ile çalışıyordu.[46] Bilinen üretim normları, fiyat oranları ve emek disiplinine paralel olarak, Sovyet fabrikaları artık yeni sosyalist emek biçimleri için birer ocak olmak zorundaydı. Aşırı çaba ve rasyonalizasyonla çalışma normlarının fazlasıyla yerine getirilmesi anlamı da taşıyan "örnek işçi" performansı, ekipler arasında saygınlık ve daha iyi tayın için sosyalist rekabet olarak adlandırılan şeye bağlı olarak, Beş Yıllık Plan dönemi boyunca yaygınlaştı.[47] 1929 başlarında *Pravda*'da "Rekabet Nasıl Örgütlenmeli?" metni yayımlandı. İşçilerin yaratıcı enerjilerinin açığa çıkarılmasını ele alan ve daha önce yayımlanmamış olan Lenin'in bu makalesi yürütülen bir kampanyanın parça-

44 Jacobson, *When the Soviet Union Entered World Politics*, s. 86-87.

45 Bolşevikler, teknoloji transferini teşvik etmek ve ihracat sanayini canlandırmak için Sovyet topraklarında yabancılara imtiyazlar sağlıyordu ancak bu politika çok fazla zorluk barındırıyordu. (Lenin, her zaman olduğu gibi, meselenin özünü yakalamıştı ve 21 Aralık 1920'de Clausewitz'den mealen aktarıyordu: "İmtiyazlar kapitalizm ile barış anlamına gelmez, yeni bir alanda savaşmaktır.") Şubat 1930'da bir Politbüro komisyonu yabancılara tanınan imtiyazların sosyalist sanayileşme ile çeliştiğine karar verdi. 1933 yılı itibarıyla hiçbir imalat imtiyazı kalmamıştı. Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, III/I, 1976, s. 90-91; Sutton, *Western Technology*, I, s. 86-91; Fitch, "Harriman Manganese Concession"; Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 109-110 (atıfta bulunduğu kaynak, *Za industrialiatsiiu*, 10 Mayıs 1930; P. N. Pospelov vd. [yayına hazırlayanlar], *Leninskii plan sotsialisticheskoi industrializatsii i ego osushchestvlenie*, Partizdat, Moskova, 1969, s. 186-187; *DVP, SSSR*, XIII, s. 112 [Litvinov-Dirksen: 26 Şubat 1930]; Sutton, *Western Technology*, I, s. 349; II, s. 17).

46 Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 125-126.

47 Rogachehskaia, *Iz istorii rabochego klassa SSSR*; Oprischenko, *Istoriografiia sotsialisticheskogo sorevnovania;* Rogachevskaia, *Sotsialisticheskoe sorevnovanie v SSSR*; Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution*, s. 128-135.

sıydı ve bu kampanya kapsamında işçiler, işi gevşetmeyeceklerini, işe sarhoş gelmeyeceklerini ya da izinsiz işe gelmemezlik etmeyeceklerini ve plana uyacaklarını, genellikle yazılı olarak taahhüt ediyorlardı. Bazı emek kolektifleri Birlik çapında ün kazanmışlardı.[48] Stalin hiçbir zaman gerçek anlamda işçi olmamıştı, Politbüro'daki yegâne gerçek işçi (Tomsky) ile sert bir çatışma yaşamıştı ve nadiren fabrikaları ziyaret ederdi. Ancak derin popülist bir çizgi izliyordu.

Köylü Kadın gazetesi için çalışan gazeteci Yelena Mikulina (d. 1906), İvanova-Voznesensk tekstil işçileri ile ilgili hazırladığı "Kitlelerin Sosyalist Rekabeti" başlıklı kitapçığı yayımlatmakta güçlük çekiyordu. 1929 yılı Mayıs ayı başında Mikulina cesaretini toplayıp el yazmalarını Stalin'e ulaştırılmak üzere parti sekreterliğine bıraktı ve kendisini dinlemeleri için yaverlerine ısrar ettti. Stalin, yanında çalışanları şaşırtarak, başyaveri İvan Tovstukha aracılığıyla Mikulina'yı 10 Mayıs'ta Eski Meydan'a davet etti. Orada Mikulina'ya "Bana söylemek istediğin bir şey mi var?" diye sorduğu ifade ediliyordu. "'Söyleyecek hiçbir şeyim yok çünkü fazlasıyla korkuyorum ve tümüyle şaşkınım' cevabını aldı. Stalin'in dişlerini göstererek attığı kahkaha geniş çiçek bozuklarıyla kaplı yüzüne de yayıldı." Mikulina'nın başka nerede ilk ağızdan sosyalist inşayı yazmayı deneyebileceğini konuştular – bunu belki de Türkistan-Sibirya tren hattının inşa edilmekte olduğu Kazakistan'da yapabilirdi.[49] Stalin'den kitapçığı için önsöz yazmasını istedi ve o da ertesi gün yazdığı önsözü kuryeyle kaldığı yurda gönderdi. *Pravda*'da yayımlanan (22 Mayıs 1929) bu önsözde "Çalışkan kitlelerin sağladığı güçlü üretim artışı" övülüyordu. Devlet matbaası kitapçığı 100 bin adet bastı. Mikulina kitapçığın imzalı bir kopyasını, "sizi ne kadar sevdiğimi anlatamam" notuyla Stalin'e gönderdi.[50]

Stalin yazdığı önsözde, "kitlelerin yaratıcı girişimine" engel çıkarmaya kalkışacakları uyarıyordu.[51] Sonra eleştiriler gelmeye başladı. Yaroslavl'dan bir gazete editörü Stalin'e "İşçiler kitapçığı alaycı kahkahalarla selamlıyor," diye yazmıştı ama yine de (ekte gönderdiği) eleştirel taslak metnin yayımlanmaya değer olup olmadığını soruyordu.[52] Diğer bir eleştiri, İvanova-Voznesensk parti başkanının Stalin'e gönderdiği metin Stalin'in tepkisiyle karşılaştı. "Yoldaş Stalin'i kandırmak o kadar da kolay değil" diye yazdı diktatör, "sadece 'önemli

48 *Pravda*, 20 Ocak 1929; *PSS*, XXVI, s. 367. Aynı zamanda bkz. *Sotsialisticheskii vestnik*, 27 Eylül 1929: 16; Kravchenko, *I Choose Freedom*, s. 50.

49 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 146-153 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1493, l. 4-13), 153 (d. 1047, l. 48-9); *Na prieme*, s. 30. 4 Mayıs 1929'da Stalin Donbass'da çalışan yüz yetmiş madenciyi kabul etti. Madenciler (Stalin'in düzeltmelerini yaptığı metinde), "Beş Yıllık Plan'da Sovyet iktidarının kendilerine verdiği görevi tümüyle yerine getireceklerine" söz verdiler. *Pravda*, 8 Mayıs 1929; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1159, l. 93.

50 *Sochineniia*, XII, s. 108-111; Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 157 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1047, l. 19).

51 *Sochineniia*, XII, s. 115-116. Mikulina 1998 yılında öldü. Daha sonra, Stalin ile görüşmesini tekrar anlatması istenecekti: Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 153n3.

52 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 162-165 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1047, l. 51-55: Aleksei Milrud, 19 Eylül 1929).

kişilerin,' 'isim sahibi' yazarların kitapçık ya da kitaplarına önsöz yazmaya kesinlikle karşıyım... Yüzlerce binlerce yetenekli gencimiz var ve yükselebilmek için tüm güçleriyle mücadele ediyorlar."[53]

"Sosyal faşistler"

Bolşevizm, tıpkı İtalyan faşizmi gibi, hem liberal anayasal düzene ve hem de Avrupa Sosyal Demokrasi anlayışına karşı bir başkaldırıydı. Altıncı Komintern Kongresi'nin (1928) kural haline getirdiği Stalin'in formülasyonuna göre, iktidarını idame ettirme konusunda çaresizliğe düşen burjuvazi, sosyal demokratları da katılmaya zorlayarak aşırı faşist rejimler kurma arayışına girecekti. Dolayısıyla, sosyal demokrasi –ki işçileri kapitalizme razı etmiş ve böylelikle gerçek yuvaları addedilen komünist cenahtan uzaklaştırmıştı– faşizmin hizmetinde olacaktı ("sosyal faşizm").[54] Sosyal demokratlar, karşılık olarak, komünistleri sendikalardan uzaklaştırdı ve Sovyet rejimi aleyhinde kışkırtmalar yaparak bir husumet başlattı. 1929 1 Mayısı'nda Alman Sosyal Demokrat Parti, yasaklanan ve Alman komünistler tarafından desteklenen işçi eylemlerine karşı polisten yana tavır aldı; 30 ölü ve 200 yaralı vardı, bin kişi tutuklandı.[55] Komintern Berlin olaylarını Sosyal Demokrat "terör" olarak lanetledi. Bir ay sonra toplanan Almanya Komünist Partisi'nin kongresi, "faşist diktatörlüğün kurulacağı zemin... Sosyal Demokratlar tarafından hazırlanıyor" değerlendirmesini yaptı.[56]

3 Temmuz 1929 tarihinde Moskova'da Komintern yetmiş iki delegenin katılımıyla –yarısı oy hakkına sahip delegeydi– onuncu genel kurulunu açtı. Fin Komintern genel sekreteri Otto Kuusinen, "bir sonraki savaşın ve bir sonraki iç savaşın sonucunu fabrikalar belirleyecek" diyerek Sovyet sanayileşmesinin ardındaki safların sıklaştırılması çağrısı yapıyordu.[57] Stalin'in dile getirilen önerilere yaptığı katkı şuydu: "Komintern icra komitesi toplantısında 'sol' kanat

53 *Sochineniia,* XII, s. 112-125 (9 Temmuz 1929). Aynı zamanda bkz. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 160 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1047, l. 62).

54 Komintern dökümanlarında sosyal demokratlar için kullanılan "sosyal faşist" sıfatını bizzat Stalin yazmıştı. *Communism and the International Situation*, s. 6, 16-20; Firsov, "Stalin i Komintern", s. 7. "Sosyal faşizm" 1929 yılında resmiyet kazandı fakat Stalin'in tanımlaması daha eskiydi. 1924 yılında "Faşizm burjuvazinin savaş örgütlenmesidir ve sosyal demokrasinin aktif desteğine dayanır," diye yazmıştı. "Sosyal demokrasi, nesnel olarak, faşizmin ılımlı kanadıdır... Birbirlerinin zıttı değil ikizidirler. Faşizm, bu iki temel siyasi örgütlenmenin gayriresmî siyasi blokudur, emperyalizmin savaş-sonrası kriz ortamında yükselmiştir ve proleter devrime karşı savaş hedefi taşır." *Sochineniia*, VI, s. 282; Degras, *Communist International*, s. 44. Aynı zamanda bkz. Degras, *Communist International*, II, s. 566.

55 Rosenhaft, *Beating the Fascists*, 35-39. Weimar Cumhuriyeti hükümetine katılan Alman Sosyal Demokratlar, Batı yanlısı bir yönelimle, Sovyetler'e karşı Fransa'yla yakınlaşma arayışındaydı.

56 McDermott ve Agnew, "Komintern'in 1929-1933 yılları arasında kullandığı sert 'sosyal faşist' söylemi nedeniyle" SDP politikalarını ("birçok yönüyle") suçluyordu. McDermott ve Agnew, *Comintern*, s. 100-102.

57 *La correspondance international*, 17 Ağustos 1929, s. 971. Şubat 1928'den beri bu türden ilk genel kuruldu.

Sosyal Demokratlara karşı mücadeleyi güçlendirmeye özel dikkat gösterilmesi önerildi. Zira, bu kanat Sosyal Demokrat liderliğin politikalarına karşı muhalefet ettiği yanılgısı yaratıp, aslında sosyal faşizme güçlü bir destek verirken, sosyal demokrasinin çözülüşünü geciktiriyor".[58] Komintern icra komitesinin resmî başkanı Buharin merkeze hiç gelmedi ve toplantının son günü (19 Temmuz) onun yerine Molotov getirildi.[59] Saygın Alman komünist Clara Zetkin İsviçreli bir yoldaşıyla yaptığı özel sohbette, "Komintern canlı bir siyasi örgütten ölü bir mekanizmaya dönüştü, sadece Rusça emirleri hazmedebiliyor ve diğer yandan farklı dillerde çıkarıyor," demişti. Zetkin, bu konuda sessizliğini koruyarak saygınlığını büyük hedefin hizmetine sunmayı sürdürdü.[60]

Diğer yabancı komünistler Sovyet partisinin Stalin liderliğindeki kavgacı eğilimini sevinçle karşılıyordu. Klement Gottwald Moskova'nın Çekoslovakya Komünist Partisi'ni parmağında oynattığı suçlamalarına ülkesinin Milli Meclisi'nde yanıt verirken, "boynunuzu nasıl kıracağımızı Rus Bolşeviklerden öğrenmek için Moskova'ya gidiyoruz. (Protestolar). Biliyorsunuz Bolşevikler bu konuda usta! (Kargaşa)" diyordu.[61]

İleri teknoloji, tutuklamalar

Voroşilov, nekahet dönemini geçirmek üzere uzakta olan Orjonikidze'ye yazdığı özel mektupta (8 Haziran 1929) ifade ettiği gibi Politbüro oturumunda Buharin'le kavga etmişti. "Kendimi kaybettim ve onca insanın içinde Küçük Nikolay'ın yüzüne haykırdım, 'seni yalancı, piç, şimdi suratına yumruğu yiyeceksin' vè benzeri saçma sözler" diyerek pişmanlığını belirtiyordu. "Buharin bir süprüntü ve en alçakça yalanları yüzüne söyleyebilir... Ne olursa olsun doğru davranmadım... Bu olaydan sonra Buharin Politbüro toplantısını terk etti ve geri gelmedi" Voroşilov, Buharin'in bir sonraki atanmasıyla ilgili isteklerini kolaylaştırmak için henüz oy kullanmıştı ve Stalin'e karşı Politbüro'da nadiren sağlanan oy üstünlüğünde taraf olmuştu.[62] Bu olayın üzerinden fazla bir süre

58 *Politicheskoe obrazovanie*, sayı 1, 1989, s. 81. *World Situation*, s. 3-21.

59 Gorelov, *Nikolai Bukharin*, s. 100-145. Angelo Tasca 1929 yılı başında Moskova'dan ayrıldıktan sonra İtalyan Komünist Partisi'ne yazdığı mektupta Stalin'i yerden yere vuruyor ve şu sonuca varıyordu: "Rus partisi ve hepimiz, Lenin'in onunla ilgili talimatlarını yok saymanın bedelini çok ağır ödeyeceğiz." Firsov, "Stalin i Komintern", s. 5 (atıfta bulunduğu kaynak, *Annali Feltrinelli*, VIII, 1968, s. 670). Aynı yıl içinde Tasca, İtalyan Sosyalist Partisi'nden ayrıldıktan sonra kuruluşuna katkıda bulunduğu ve üyesi olduğu İtalyan Komünist Partisi'nden, Stalin'in talimatıyla ihraç edildi. Fransa'da sürgündeyken İtalyan sosyalistlerine yeniden katıldı. De Grand, *In Stalin's Shadow*. Aynı zamanda bkz. Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, III, s. 554.

60 Bahne vd., *Les Partis communistes*, s. 165 (Mart 1929); McDermott ve Agnew, *Comintern*, s. 86. Hitler iktidara geldikten ve Almanya Komünist Partisi'ni yasakladıktan sonra, Zetkin Moskova'dan sığınma istedi ve 1933 Haziranı'nda orada öldü.

61 McDermott ve Agnew, *Comintern*, s. 102, atıfta bulunduğu kaynak, K. Gottwald, *Spisy*,Prag, 1951, I, s. 322 (Aralık 1929).

62 Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 148-150 (RGASPI, f. 85, op. 1/s., d. 110, l. 1-2ob.). Stalin, Buharin'in Aydınlanma Komiserliği'ne getirilmesini önerdi. Belki de bu yolla, ideolojik çatışmalar çıkarmaması için onu kısıtlamak istiyordu. Voroşilov, Orjonikidze'ye yazdığı mektupta

geçmeden ve Beş Yıllık Plan'ın maksimalist varyantı resmen imzalandıktan birkaç ay sonra, Stalin sanayileşmenin askerî veçhesinin Politbüro'da yeniden ele alınmasını sağladı. 15 Temmuz'da yayımlanan iki gizli kararname, büyük ölçüde, Rykov'un mali tedbirliliğine karşın –gecikmeli olarak– Voroşilov'a ve Kızıl Ordu'ya yakındı.[63]

İlk kararname, SSCB'nin batısında yer alan tüm komşu ülkelerin "olası düşman" olarak görülmesi gerektiği ve onlarla askerî denkliğe ulaşmak gerektiği yönündeki epeydir kabul gören yaklaşımın altını çiziyordu. Aynı zamanda Beş Yıllık Plan'ın savunma ile ilgili bileşenlerinde (demir-dışı metaller, kimyasallar, makine üretimi) "dış teknik destek ve yardım, en hayati model prototiplerinin edinilmesi" yoluyla hızlanma çağrısı yapılıyordu.[64] Beş Yıllık Plan'ın sonunda Kızıl Ordu'nun 643.700 aktif askerî birlik sayısına ulaşması hedefi konmuştu. Askerlerin barınması konusunda iyileştirme ve "*kulak* yöntemlerine, anti-semitizme ve çarpık disiplin uygulamalarına" (fazla ya da zor işlere koşma) karşı uyanık olma talimatı verilmişti. Askerî fabrikalarla ilgili ikinci kararnamede, çoğunun "yıkıcılıkla" suçlanmış "eski Çarlık dönemi uzmanlarınca" denetlendiğinden şikâyet ediliyor ve bu kişiler "yıkıcılık" yapmakla suçlanıyordu. Voroşilov, Orenburg Kazaklarından eski Çarlık subayı Boris M. Şaposnikov'un başında bulunduğu karargâh heyetine, gelişkin uçak, ağır silah ve tankların seri üretimini kolaylaştıracak şekilde ekonomik planlarını ve idari yapıyı yenileme görevi verdi.[65] Komiserlik idari yöneticisi, Voroşilov'a gönderdiği mektupta gizli kararnamelerle ilgili olarak "herkesin izlenimi fevkalade" diyordu, "hatta Boris Mikhailovich Almanya'daki tıbbi tedavisinden çok bu belgeden fayda gördüğünü söylüyor".[66]

Versay Antlaşması'nı ihlal ederek Almanya ile yapılan gizli askerî işbirliği yıllardır sürüyordu. Yüzden fazla Sovyet subayı Alman genelkurmay akademisinde modern askerlik bilimi derslerine devam etmişti. (Bazı Alman subaylar,

---

(8 Haziran 1929), "Buharin, aydınlanma komiseri yapılmaması için herkese adeta yalvardı ve Ekonomi Üst Konseyi Bilim ve Teknoloji İdaresini istedi ve sonra da bu konuda ısrar etti," diyordu. "Bu konuda onu destekledim, birkaç diğer yoldaş da destekledi ve (Koba'ya karşı) çoğunluğu sağlayarak atanmasını sağladık." Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 123; Khlevniuk, *Khoziain*, s. 30.

63 15. Parti Kongresi'nde (Aralık 1927) ve 16. Parti Konferansı'nda (Nisan 1929) orduyu güçlendirmek için alınan muğlak kararlar somut bir sonuç doğurmadı. Voronetskaia, *Industrializatsiia SSSR*, s. 42; *XVI konferentsiia VKP (b), aprel' 1929 goda*, s. 240-247, 625. Aynı zamanda bkz. Erickson, *Soviet High Command*, s. 295, 301-307, 322.

64 Kudriashov, *Krasnaia armiia*, s. 234-240 (APRF, f. 3, op. 50, d. 259, I. 168-180). 15 Temmuz 1929 tarihli iki kararnameden birisi, nihayet ortaya çıkmıştı, *KPSS o vooruzhennykh silakh Sovetskogo Soiuza*, s. 318-321. Bazı spekülasyonların aksine, kararnameler Çin Doğu Demiryolları'na yönelik bir askerî saldırı başlatmakla alakalı değildi. Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 72-73 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 7, I. 12).

65 Stone, *Hammer and Rifle*, s. 124-129 (atıfta bulunulan kaynaklar, GARF, f. 5446, op. 55, d. 1966, I. 20-32, 35-43; RGVA, f. 4, op. 18, d. 15, I. 190: Revvoensovet).

66 Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 74 (RGVA, f. 74, op. 2, d. 101, 105ob.: Litunovsky, 30 Temmuz 1929).

mesela Friedrich Paulus, Moskova'da misafir eğitmen olarak dersler vermişti.)[67] Mihail Tuhaçevski gibi birçok Sovyet yüksek rütbeli subayı Almanya'ya kısa seyahatler yaparken, Uborevich adıyla bilinen Jeronimas Uborevičius gibi diğerleri, orada uzun süreli eğitim aldılar. (Uborevich örneğinde, 1927 sonlarından 1929 yılı başına kadar.)[68] Litvanyalı (özgür köylüler ülkesi) bir köylü olarak İmparatorluk Rusyası Topçu Okulu'nda eğitimini tamamlayan ve sonra da 1917'de Bolşeviklere katılan Uborevičius akıcı Almanca konuşuyordu, Alman genelkurmay tarzına –titiz, dakik, profesyonel– yatkındı. Alman teknoloji ve örgütlenmesine hayrandı. Stalin'in teveccühü ile yeni silahlanma başkanlığına atanmanın keyfini çıkarırken, Reichswehr'in de gözdesi haline geldi.[69] Kızıl Ordu'nun tüm tank envanteri muhtemelen doksan birimden oluşuyordu ve çoğu Büyük Savaş'tan kalmaydı; Beyazlardan ele geçirilen Fransız yapımı tanklar gibi. Silahlanma Büyük Savaş'tan beri hızlı teknolojik değişimin alanı olmuştu fakat Ağustos 1929'da Stalin'e ulaştırılan diğer bir olumsuz rapora göre, yapılan hatırı sayılır harcamaya rağmen, Kızıl Ordu'nun silahları "1914 olmasa bile ancak 1917'nin teknik düzeyinde" idi.[70] 1929 yılı yaz sonu ve sonbaharında Silahlanma Başkanlığı ve Teftiş Kurulu'nda kim varsa yıkıcılıktan tutuklandı. On kişi infaz edildi; diğerleri, Silahlanma Başkanlığı dışındaki Çarlık dönemi subaylarının aleyhine "tanıklık" yaptı ki bu da ardından gelecek tutuklamaların habercisiydi.[71]

Sıkı tasma

Kendi iktidarı için gizli polisi güçlendiren tüm diktatörler alaşağı edilme riskine alan açarlar. Kamenev'in Buharin ile konuşmalarına dair "notları"nda, Buharin'in OGPU ile yakınlığını dile getirdiği ("Yagoda ve Trilisser bizimle beraberler") bilgisi yer alıyordu. Genrikh Yagoda ve Mikhail Moskvin adıyla bilinen, uzun süredir OGPU dış istihbaratın başında bulunan ve Yagoda gibi OGPU başkan vekili olan Meyer Trilisser, Stalin'e açıklama yapmaya mecbur kaldılar ve bu açıklamaların bir kopyası da Parti Denetleme Komisyonu'ndaki Orjoni-

67 Gorlov, *Sovershennko sekretno, Moskva-Berlin*; Müller, *Das Tor zur Weltmacht*; Zeidler, *Reichswehr und Rote Armee*, 2. baskı; Erickson, *Soviet High Command*, s 247-282.

68 Stalin, Uborevičius'u 4 Kasım 1927'de kabul etmişti. *Na prieme*, s. 770.

69 1929 tarihli kapsamlı bir raporda, Uborevičius sayısı 4 bini aşan Alman subay grubunu, "Sosyal demokratların sağında, çok sağındalar. Büyük bir bölümü güçlü bir burjuva diktatörlüğünü, faşizmi savunuyor," şeklinde değerlendiriyordu. D'iakov ve Bushueva, *Fashistskii mech kovalsia v SSSR*, s. 255 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 295, l. 141-183).

70 Zdanovich, *Organy*, s. 423-424 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 7, d. 61, l. 6). Aynı zamanda bkz. Stone, *Hammer and Rifle*, s. 131 (atıfta bulunduğu kaynak RGVA, f. 33991, op. 1, d. 20, l. 80-92; RGASPI, f. 85, op. 27, d. 93, l. 1; f. 17, op. 162, d. 8, l. 40); Z., "Sovremennaia artilleriia i modernizatsiia." Stalin, o sırada bütçe kısıntıları nedeniyle çok öfkeli olan Voroşilov'a yazarak (31 Aralık 1928), "Şimdi önemli konu toplarımızın yetersizliği, utanılacak derecede yetersizliği," diyordu. Stone, *Hammer and Rifle*, s. 102 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 39, l. 19).

71 Tinchenko, *Golgofa*, s. 106-107; Tichanova, *Rasstrel'nye spiski*, sayı 2, s. 99-101; Smirnov, *Krovavyi marshal*, s. 337 (I. P. Grave). 1918 Tsaritsyn günlerinden Stalin'in iç savaş dönemi arkadaşı ve ağır silahlar başkanlığı başkanı olan Grigory Kulik kaçtı.

kidze'ye gönderildi.[72] Yagoda, Rykov'la düzenli olarak görüştüğünü itiraf ediyordu. Bazı görüşmeler Rykov'un (Stalin'in eviyle aynı binadaki) evinde gerçekleşmişti, nihayetinde Rykov hükümetin başıydı. Hem Yagoda ve hem de Rykov Volga bölgesindendi.[73]

OGPU Başkanı Mezynski'nin, ileri derecede astımdan Paris'te geçirdiği trafik kazasından kalma omurilik zedelenmesine kadar birçok hastalıktan mustarip olması işleri daha da karmaşık hale getiriyordu. (Astlarını genellikle bir koltukta yarı yatar vaziyette kabul ediyordu.) Genç karısını bir ameliyatta kaybetmesinin ardından hiçbir zaman tam olarak toparlanamadığı söylentileri dolaşıyordu.[74] İstifa taleplerini Stalin reddetmişti. 21 Nisan 1929'da –tam da Stalin sağ sapmaya karşı dolaplar çevirdiği sırada– Mezynski ağır bir kalp krizi geçirdi. Sigara ve şeker tüketimini kısması istendi. Birkaç ayın ardından, 1 Ağustos'ta doktorlar işinin başına dönmesine izin verdi ama iki günde bir ve beş saatten fazla çalışmamak koşuluyla; Mezynski bu koşulları hiçe sayarak Lubyanka'ya döndü.[75] Ancak yokluğu ve sürekli hastalığı gizli polis içindeki entrikaları keskin biçimde artırmıştı. Yagoda güneyde tatildeyken, OGPU görevlilerinin kayıtlı olduğu Moskova parti örgütünün Sokolniki semtinde düzenlediği toplantıya katılan Trilisser, gizli polisin değersiz kişilerden temizlenmesi için özeleştiri yapılmasını talep etmiş ve Yagoda'yı "genel parti çizgisinden ayrılarak sağ sapma içinde olmakla" suçlamıştı.[76]

Polis ajanları, gizli iç yazışmalarını imzalarken dahi şubelerinin isim ve adres bilgilerini yazmamaları konusunda yeni uyarılmışlardı, böylelikle bir sızıntı durumunda dışarıdan herhangi biri örgüt yapısını çözemeyecekti.[77] Bunun üzerine Stalin Mezynski'ye şöyle yazdı (16 Eylül 1929): "Anlaşılıyor ki sizler (ÇEKA'cılar) GPU içinde topyekûn bir özeleştiri sürecine girmişsiniz. Diğer bir deyişle, ÇEKA'cılar askerî yapıda yakın zamanda yapılan hataların aynılarını tekrar ediyor... GPU'nun en az askerî yapı kadar askerîleşmiş bir kurum olduğunu unutmayın... Bu musibete karşı daha kesin tedbirler almanız gerekmiyor mu?"[78] Trilisser girişiminde başarısız oldu ve yerine Mezynski'nin

---

72 Açıklamaya, sorumlu üst yetkili olarak Mezynski de imzasını koydu. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 336-337 (TsA FSB, f. 2, op. 2, d. 9, l. 249: 9 Şubat 1929).Fel'shtinskii ile ilgili rolü açısından Boris Nicolaevsky hakkındaki spekülasyonlara bakılmalıdır, *VChK-GPU*, s. 271.

73 Daha sonra Yagoda, baskı altında, "köydeki durum ile ilgili gizli OGPU belgelerini" istekleri üzerine Rykov ve Buharin'e verdiğini itiraf etti. 1937 tarihli bu itiraf, alınma koşullarına rağmen, akla yakındı. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 112-117 (sorgu tarihi 26 Nisan 1937: TsA FSB, f. N.13614, tom 2, l. 57-58). Trilisser'in Kominern istihbaratı ("muhabere servisi") –Moskova'daki altmış beş kişinin yanı sıra dünya ölçeğinde radyo operatörleri, kuryeler ve güvenli evler– konusunda bkz. Lebedeva ve Narinskii, *Komintern i vtoraia mirovaia voina*, s. 52, 54-55.

74 Dmitrievskii, *Sovetskie portrety*, s. 218-220.

75 12 Eylül 1929'da Politbüro bir kez daha doktorunun verdiği perhize uymasını emretti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 190 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 757, l. 9, 15).

76 Kokurin ve Petrov, "OGPU, 1929-1934 gg."; Gladkov, *Nagrada*, s. 345-346. Trilisser, kendi parti toplantı raporunun "Merkez Komite"de onaylanmasını sağladı.

77 Kokurin ve Petrov, 'OGPU, 1929-1934 gg.", s. 95 (27 Haziran 1929).

78 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 191 (APRF, f. 45, op. 1, d. 170, l. 42).

Polonyalı hemşehrisi Stanislav Messing getirildi. Aynı günlerde, merkezî OGPU gizli-siyasi başkanlığının başına geçmek üzere, Stalin'in gözdesi Yefim Yevdokimov Kuzey Kafkasya'dan getirildi; gizli polis, karşı istihbarat, özel (ordu), istihbarat (istihbarat çözümleme), Doğu ve Casusluk şubeleri bu başkanlığın gözetimindeydi. Böylelikle Yagoda'ya karşı bir denge unsuru oluşturuldu.[79]

O dönemde merkez OGPU'da bulunan 2 binden fazla görevli arasında Yevdokimov ön plana çıkıyordu. Yetki alanı olan Kuzey Kafkasya'da, iyi silahlanmış halka ("haydut çeteleri") karşı yürütülen kontrgerilla hareketi –iç savaş sonrası iç savaş– sayesinde, Birlik içinde en fazla nişan kazanan amir olmuştu.[80] Ayrıca, Stalin'in tatil yaptığı belde onun yetki bölgesine giriyordu. 1928 Shakty duruşmasının kurgulanmasında diktatörle birlikte komplo kurmuş, Birlik çapında yıldızı parlamıştı (ve 1930 yılında dördüncü Kızıl Bayrak Nişanı'nı aldı).[81] Astlarının aileleri ile ilgilenirdi ve evinin bahçesinde, bir ÇEKA'cının piyano diğerinin akordeon çaldığı, birlikte Ukrayna koro şarkıları, Kazak şarkıları, Rus halk ezgileri söylenen ziyafetlerde onları bir araya getirirdi. Katılanlardan biri, "Yevdokimov her talimatını yerine getirecek güçlü bir grup oluşturdu" diyordu. "Ödüller vererek, gündelik dertleriyle ilgilenerek ve onları yozlaştırarak Yevdokimov kendisine sonuna kadar sadık ÇEKA'cılardan güçlü bir nüve oluşturmayı başardı. Karşılık olarak, bu insanlar da birbirlerine ve dolayısıyla Yevdokimov'a sadık ajan grupları oluşturdular."[82]

Yevdokimov hamisinin lehine olan hiçbir görevden kaçmazdı. 16 Eylül 1929 tarihinde Mezynski'ye yazdığı mektupta Stalin, masumane bir dille, "Yevdokimov'un Moskova'ya gizli-ajan işi için transfer olduğu (anlaşılan Deribas'ın yerine) haberini aldım. Eşzamanlı olarak onu OGPU konseyinin üyesi yapmak gerekmez mi? Sanırım bu da olmalı," diyordu. Yevdokimov, henüz Moskova'ya tayini dahi gerçekleşmeden konsey üyesi oldu.[83]

Yagoda-karşıtı kalkışmayı başlatan Stalin değildi. Ama her zaman olduğu gibi başkalarının girişimlerinden kendisine avantaj sağladı. Yagoda, OGPU'daki salt "yardımcılık" görevinden birinci başkan yardımcısı görevine yükseltilirken, Messing yeni ikinci başkan yardımcısı oldu. Stalin, Yevdokimov'un artık gözetimi altında olan başkentteki birçok şubeye Kuzey Kafkasya'daki yardakçı-

79 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 219-220 (APRF, f. 3, op. 50, d. 32, l. 115). Trilisser, İşçi ve Köylü Denetim Kurulu'na gönderildi.

80 Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 202.

81 Papchinskii ve Tumshis, *Shchit, raskolotii mechom*, s. 208-209.

82 Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 202 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, arkhivnoe sledvestvennoe delo No. 13144, Kaul A. I., II, sayfa numarası yok, I. Ia. Ilin'in sözleri; arkhivnoe sledvestvennoe delo N. 14963, Papashenko I. P., I. 184: M. A. Listengrut), s. 203 (I. 240-241). Mikhail Frinovsky daha önce Yevdokimov'un gölgesinden çıkmıştı; Rostov'daki evinde, Yevdokimov'un da katılımıyla, kendi toplantılarını yapıyordu.

83 Stalin'in 1929 güzünde Yevdokimov'u desteklemesi konusunda bkz. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 191 (APRF, f. 45, op. 1, d. 170, l. 42). OGPU konseyi asli üyeleri listesi şöyleydi: Redens, Prokofyev, Blagonravov, Boki, Balitsky, Messing ve Yevdokimov. Peterss ve Pavlunovsky görevden alınmıştı.

larını yerleştirmesine izin verdi.[84] Yevdokimov'un yeni başyardımcısı, diğer bir Polonya kökenli, Olsky adıyla bilinen (d. 1898) Jan Kulikowsky oldu. Kulikowsky önemli bir makam olan karşı-istihbarat şube başkanlığını sürdürürken aynı zamanda ordu özel şubesinin de başına getirildi. Uzun süredir Yagoda karşıtlığıyla bilinen Dış İstihbarat Başkan Yardımcısı Artur Artuzov, Yevdokimov'un başyardımcılarından biri oldu.[85] "Sağ sapma"dan ayrıldığını ve Stalin'e sadakatini göstermek için Yagoda'nın aşırı çaba harcaması gerekecekti.

Genel sekreterin karısı - bir sağcı

Tüm bu OGPU kumpasları sürerken, 1929 Temmuzu'nun üçüncü haftasından itibaren, Stalin güneyde tatildeydi ve daha çok Soçi'deki Pazanovka kır evinde kaldı. Ağır bir gribe yakalandı. İşine geldiği zaman "Bolşevik özeleştiriyi" destekleyen Stalin, ayrılırken sorumluluk verdiği Molotov'a 29 Temmuz'da yazdığı mektupta, *Genç Komünistler Birliği Pravda*'da ve *Genç Muhafız* dergisinde gördüğü bazı makaleleri, "partinin genel çizgisini tartışmaya açmaya çağırmak, partinin çelik disiplinini zarara uğratmak ve partiyi tartışma kulübüne çevirmek" ile suçladı.[86] Bu arada, Politbüro'nun dışişleri ile ilgili karar ve talimat taslaklarını hazırlıyor, inşa halinde olan yeni demir ve çelik fabrikalarına itina edilmesini emrediyor, Troçki'nin *Muhalefet Bülteni*'nin [*Biulleten' oppozitsii*] ilk sayısında (Temmuz 1929) okuduğu lanet makaleyi yazan iç sürgündeki Christian Rakovski'nin daha da ücra bir köşeye sürülmesi (Sibirya, Barnaul'a sürüldü) talimatını veriyordu. Düşük tahıl tedarikinden şikâyetçiydi ve kolektif çiftliklerin yöneticilerinin teftişini ve kentli "spekülatörlerin" tutuklanmasını talep etti. *Pravda*'da Buharin'e yönelik acımasız saldırıları nedeniyle Molotov'u tebrik etti (29 Ağustos) ve "Soçi'de yeniden sağlığıma kavuşmaya başladım" mesajını iletti.[87]

Stalin, Britanya ile diplomatik ilişkileri düzeltme görüşmelerini yönlendiriyordu (1927 yılı ortalarında bozulmuştu). Britanya sanayicilerinin desteklediği müzakereler İşçi Partisi'nin seçimleri kazanmasından ve İşçi Partili Ramsay

84 2 Ekim 1929'da Yagoda diktatöre yazdığı özür mahiyetinde bir mektupla, Mezynski ile konuştuğunu ve (Yagoda'nın daha önce Stalin'e söylediğinin tersine) aralarında bir fark olmadığını bildirdi. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 344-345 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 9, l. 248).

85 Kokurin ve Petrov, *Lubianka*, s. 42-43. Deribas, Sovyet Uzakdoğusu'na gönderildi.

86 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 135-138; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 162-163. Stalin, dik başlı genç görevlilerin arasına Beso Lominadze'yi yerleştirdi. 1929 Ağustos ayı başında, bölgesel bir makama düşürülmüş olan Lominadze, hamisi Orjonikidze'ye Stalin ve parti politikaları hakkında kışkırtıcı bir mektup gönderdi. Orjonikidze, Lominadze'yi kollayan bir cevap taslağı yazdı: "Her ne kadar Stalin'den hiçbir parti sırrını saklamasam da mektubunu ona göstermedim." Anlaşılan o ki Orjonikidze bu mektubu göndermedi ve daha sonra Lominadze'nin mektubunu Stalin'e okudu; muhtemelen Lominadze'yi Güney Kafkasya parti komitesi başkanlığı görevine terfi ettirmesi istendiğinde (bu atama 8 Mayıs 1930'da gerçekleşti). Khlevniuk, *Stalin i Ordzhonikidze*, s. 23-25 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 85, op. 1/s, d. 115, l. 6-10, 1-5); *Kommunist*, sayı 13, 1991, s. 56-57 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 607, l. 267-269: Stalin, Şubat-Mart 1937 genel kurulunda).Lominadze 1930 yazında Merkez Komite asli üyesi oldu.

87 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 154-158; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 174-176. Buharin-karşıtı önemli yazı 24 Ağustos 1929 tarihli *Pravda*'da yayımlandı; Cohen, *Bukharin*, s. 332.

MacDonald'ın başbakan olarak geri dönmesinden sonra başladı (Haziran 1929). Molotov'a "Britanya meselesinde telaşa mahal yok" talimatı verirken Dışişleri Komiser Yardımcısı Maksim Litvinov'u yeriyordu. "Sadece İngiltere'ye karşı değil tüm kapitalist dünyaya karşı mücadele ettiğimizi (düşmanla müzakere de bir mücadeledir) unutma zira MacDonald hükümeti, kapitalist hükümetlerin, 'yeni', daha 'diplomatik', daha 'gizlenmiş', özetle söyleyecek olursak daha 'geçerli' yöntemlerle Sovyet hükümetini 'aşağılama' ve 'dizginleme' çalışmalarının elebaşıdır. MacDonald hükümeti, Mussolini, Poincare ve Baldwin'e kıyasla, bizden daha fazlasını alabileceğini (yumuşak yöntemleri sayesinde), Kapitalist [tefeci] Shylock'dan daha Shylock [tefeci] olabileceğini tüm kapitalist dünyaya göstermek istemektedir. Bunu istemektedir zira burjuvazisinin (sadece kendi burjuvazisinin de değil) güvenini ancak bu yolla kazanabilecektir. Bu kibirli piçlere net bir yanıt veremezsek, *'Bizden lanet olası tek bir şey bile koparamazsanız'* diyemezsek, beterin beteri durumuna düşeriz."[88]

Stalin Rus yazar Maksim Gorki'ye büyük özen gösteriyor, İtalya'dan kalıcı olarak dönmesi için davet ediyordu ve 1929 yılında Gorki üst üste iki kez SSCB'yi ziyaret etti. 28 Ağustos'ta karısı Nadya "Gorki'nin Soçi'ye gittiğini duydum," diye yazmıştı Stalin'e.[89] "Herhalde seni ziyaret eder, benim de olmamam ne talihsizlik." Volga'dan aşağı seyahatin ardından Gorki Tiflis'e ve belli ki Soçi'ye gidiyordu fakat kısa süre sonra kan tükürmeye başlayınca seyahatini kısa kesti.[90] Nadya, Sanayi Akademisi sınavlarına girmek üzere Moskova'daydı. "Sana, ayrılırken bana verdiğin öpücük kadar kocaman bir öpücük yolluyorum," diyordu kocasına yazdığı 28 Ağustos tarihli ve uçakla postalanan mektubunda. Ertesi gün Stalin "İki kez kaplıca tedavisine girdim. Sanırım on kez girmem gerekiyor" diye yazıyordu. 1 Eylül tarihli mektubunda "Anlaşılan zatürrenin kıyısından geçmişim," derken hâlâ inatçı bir öksürükten mustaripti. "Altı-yedi günlük bir boşluğun olursa buraya Soçi'ye gel. Sınavlar nasıl geçiyor? Seni öpüyorum Tatka'm."[91]

Nadya ertesi gün başkentteki gündelik hayattan söz ediyordu: "Öğrenciler ve hocalar arasında yiyecek tedariki ile ilgili ruh hali şöyle böyle; herkes kuyruk-

---

88 Stalin SSCB'nin yeniden tanınmasının her tür borç anlaşmasından önemli olduğunda ısrar ediyordu ve Komintern propagandasını dizginlemeyecekti. Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 160-163 (9 Eylül 1929); Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 177-179.

89 Murin, *Stalin v ob"iaitiakh*, s. 22 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 5).

90 Gorki *Karl Liebknecht* buharlı gemisine 20 Ağustos tarihinde bindi, önce Astrahan ve Stalingrad'ı sonra da Rostov ve Tiflis'i ziyaret etti. Troyat, *Gorky*, s. 173. Stalin'in doktoru İvan Valedinsky, Gorki'nin 1930'da Stalin'i Soçi'de ziyaret ettiğini hatırlıyordu. Aslında Gorki SSCB'yi 1928'de (27 Mayıs-12 Ekim); 1929'da (31 Mayıs-12 Ekim); 1931'de (14 Mayıs-18 Ekim) ziyaret etmiş ama 1930'da gelmemişti. Gorki'nin 1917 sonrası tek Soçi ziyareti 1929'daydı fakat Valedinsky kendisinin 1929'da Stalin'i görmediğini yazmıştı. Ya Valedinsky kendisine ertesi yıl anlatılan Gorki-Stalin görüşmesine dair hikâyeleri "hatırlıyordu" ya da Stalin'i tedavi ettiği yılları karıştırıyordu. Valedinskii, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi", s. 69.

91 Murin, *Stalin v ob"iaitiakh*, s. 22 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 6-7), 22-23 (l. 8), 23 (l. 9). Söylentilere göre Nadya'nın manevi babası Avel Yenukidze, Orjonikidze'nin de aklını çelmiş ve ikisi birlikte Nadya'nın okula gitmesine Stalin'in izin vermesini sağlamıştı.

larda helak oluyor." Bilircesine ekliyordu, "böylesi ayrıntılara sinirlenme."[92] Nadya'nın, Merkez Komite'den ön izin almadan eleştiri gereksinimi üzerine eleştirel bir makale kaleme aldığı için başı belaya giren *Pravda* yayın kurulunun parti hücresi sekreteri Kovalev namına müdahale edecek cesareti de vardı. Ayrıca Kovalev *Pravda* üst kademelerinden izin almıştı. "Böylesine iyi bir işçi ve yoldaşımın kaderi konusunda tarafsız kalamam" diye yazıyordu Nadya Stalin'e ve meselenin karara bağlanması için bir Politbüro toplantısı planlandığını bildiğini de ima ediyordu. (Nadya "eğer mümkünse 50 ruble gönderebilirsen, hiç param kalmadı" diye de yazmıştı. Stalin 120 ruble gönderdi.) Stalin Nadya'nın Kovalev'in günah keçisi yapılmasına dair düşüncesini kabul etti ("sanırım haklısın") ve kararın ertelenmesi için Molotov'a telgraf çekti. Ertesi gün Stalin, Orjonikidze ve Molotov'dan *Pravda*'nın daha sıkı denetlenmesini istedi. Orjonikidze Stalin'e yazdığı cevapta, "Birçok aptallık yapmasına rağmen bugüne kadar Kovalev'e dokunulmadı. *Pravda* yöneticilerinin kabahatli oldukları konusunda sana katılıyorum," diyordu. (Kovalev yine de *Pravda*'dan kovuldu.) Orjonikidze imalı bir dille, "Ne kadar erken dönsen o kadar iyi" diye de ekliyordu.[93]

Molotov ve Orjonikidze 13 Eylül 1929'da, önde gelen yetkililerin gazetelerde eleştirilmesinin önüne geçilmesi konusunda Stalin'e ortak bir mektup yazdılar ve Stalin aynı gün yanıtladı: "Önerinizi riskli buluyorum, fiilen özeleştirinin frenlenmesine yol açabilir ve bu kabul edilemez." Ertesi gün devam ediyordu: "Gerçek özeleştiri kitleyi canlandırır ve bürokratların tümü ve her türü için bir kuşatılmışlık durumu yaratır. Bu büyük bir kazanımdır."[94]

Stalin tatilde sürekli ve özenle gazeteleri okurdu. Eylül ayı ortasında Rykov'un yaptığı bir konuşma üzerine *Pravda*'da yayımlanan değerlendirmeye rastlamasının ardından Molotov, Voroşilov ve Orjonikidze'ye öfkeyle gönderdiği telgrafta, Rykov'un hiç değilse Politbüro toplantılarında başkanlık etmesine bir son verilmesini istediğini belirtiyordu. ("Bu komediye artık bir son verir misiniz?")[95] Bu arada Nadya, Moskova'dan "Sensiz çok ama çok sıkıcı" diye yazıyor (27 Eylül) ve "Kısacası geri dön" diye yalvarıyordu, "birlikte olmak güzel olacak... Hasretle öpüyorum, hasretle." Kimyasal boyaların ve sentetik elyafın giysilere uygulanması üzerine eğitim aldığı Sanayi Akademisi'ndeki iç çekişmeleri de ayrıntılarıyla anlatıyordu. "Buradaki öğrenciler şu şekilde sınıflandırılıyor: *Kulak*, orta gelir düzeyinde köylüler, yoksul köylüler. Her gün

92 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 23-24 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 10-14).

93 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 25-27 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 16-24: 16-22 Eylül arası, 1929), 27 (l. 25: 23 Eylül), 41n14 (d. 74, l. 18), 41n15 (d. 778, l. 18-19), 41n16 (d. 778, l. 20-21: 27 Eylül). Stalin Kovalev'i üç kez kabul etti: 18 Aralık (Popov ve Krumi ile birlikte) ve 30 Aralık 1929 (yalnız), 11 Mart 1930 (yalnız). *Na prieme*, s. 31-32.

94 Khromov, *Po stranitsam*, s. 34 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 73, l. 98-99, 103-111).

95 Kosholeva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 166-167 (30 Eylül 1929); Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 181-182; Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP*, V, s. 10-11 (RGASPI, f. 558, op 11, d. 768, l. 91, 92). Tıpkı geçmişte Lenin'in yaptığı gibi, oturumu hükümet başkanı olarak Rykov yönetti.

muazzam gülüşmeler ve tartışmalar yaşanıyor. Kısaca söyleyecek olursam, beni çoktan sağcı ilan ettiler."[96]

Bir sonraki mektubunda (30 Eylül) Stalin, bu (kendi açısından) en hassas konuda Nadya'nın yaptığı naif "şaka"ya yanıt vermedi, sadece bir hafta içinde Moskova'da olacağını bildiriyordu. 3 Ekim'de, Stalin'in ısrarı üzerine ve halledilmemiş ihtilaflara rağmen Britanya ve SSCB ilişkilerini yeniden tesis eden tek sayfalık bir protokol imzalandı.[97] Moskova'ya dönmesinden hemen önce Molotov'a yazdığı mektupta, "Buharin'in Politbüro'dan atılmasını düşünmek gerekir," diyordu.[98] Stalin aksiliğini de bir kez daha göstererek, Nadya'ya "Son zamanlarda ne hikmetse beni övmeye başladın, bunun anlamı ne? İyi mi kötü mü?" diye yazdı.[99]

Çalkantılar

Stalin 1913 yılından beri yurtdışına çıkmamıştı. Dışişleri Komiseri Georgi Çiçerin kısa bir süre önce, "Yoldaş Stalin, görünüşünüzü değiştirerek, taraflı değil gerçek bir tercümanla belli bir süre dış seyahate çıksanız ne kadar iyi olurdu" diye yazmıştı, "gerçekleri görürdünüz."[100] (Stalin 1943'e kadar SSCB dışına adımını atmadı.) Diktatör, istihbarat görevlilerini Britanya, Fransa, Almanya ve Japonya'nın yanı sıra "sınırdaş", komşu devletlerin (Polonya, Finlandiya, Litvanya, Letonya, Estonya, Romanya) yarattığı tehdide odaklanmaları için yönlendirmeyi sürdürüyordu. Onlar da Stalin'in taleplerini rapor ediyordu.[101] 11 Ekim 1929 tarihli böyle bir raporda, Stalin'in de altını çizdiği paragrafta, "Türk genelkurmayı, SSCB ve Polonya arasında 1930 yılı başlarında savaş başlayacağı yönünde Almanya, Polonya ve İngiltere'den beyanlar aldı," deniliyordu. "Polonya ciddiyetle savaşa hazırlanıyor... Moskova'daki [askerî] ataşeler arasında, pek yakında savaş çıkacağına ilişkin söylentiler dolaşıyor."[102]

Gorki Sorrento'ya dönmüştü ve Moskova'ya dönen Stalin onunla yazışmalarını diplomatik posta üzerinden sürdürüyordu. 24 Ekim tarihli mektubu şöyleydi:

---

96 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 27-28 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 27).

97 *DBFP*, 2. Seri, VII: 20-38. Britanyalılar şartları kabul edince Stalin, Politbüro üyeleri Kalinin ve Tomsky Soçi'de olmadığı için konuyu müzakere edemediklerini ve dolayısıyla da Politbüro adına konuşamayacağını belirtti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 73, l. 37; d. 74, l. 25 (Tovstukha, 3 Ekim). Aynı zamanda bkz. Khromov, *Po stranitsam*, s. 220 (RGASPI, f. 669, op. 1, d. 8, l. 1a); RGASPI, f. 558, op. 11, d. 73, l. 12, l. 85.

98 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 166-167, 167-168; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 181, 182.

99 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 34-35 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 50-51).

100 Sokolov, "Neizvestnyi G. V. Chicherin", s. 14 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 08, op. 12, pap. 74, d. 55, l. 92-93: 20 Haziran 1929).

101 Bu durum bir Politbüro talimatıyla (5 Şubat 1930) resmiyet kazandı: Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 219-220.

102 Sovyet-karşıtı addedilen bloka ilişkin raporlarda, istihbarat paylaşımı reddedildiği için varsayılan üyelerin hayal kırıklığına uğradığı belirtiliyordu. Khaustov vd., *Glazami razvedki*, s. 297 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 184, l. 45-45ob), 298-299 (TsA FSB, f. 2, op. 9, d. 875, l. 92-94).

"Burada işler fena gitmiyor. Arabayı sürmeye devam ediyoruz; biraz gıcırdıyor ama yine de ilerliyoruz... Yıkıcılık ile ilgili bir oyun yazdığınız ve size konuyla ilgili materyaller ulaştırılmasına hayır demeyeceğiniz söyleniyor. Yıkıcılıkla ilgili materyaller topladım ve yakında size göndereceğim... Sağlığınız nasıl?"[103] Merkezdeki memurları tahıl tedarikinin gözetimi için Kuzey Kafkasya'ya, Başkurdistan'a, Orta ve Aşağı Volga'ya, Ukrayna'ya göndermek de diğer bir baskı yöntemiydi.[104] Stalin köylüleri kolektif çiftliklere zorlamak için zorba tedarik yöntemleri kullanıyordu. O ve diğer rejim yetkilileri, hayvanların teslim edilmesi meselesini ya topyekûn yok sayıyorlardı ya da derhal tümüyle kamulaştırılmalarını savunuyordu. Köylüler, yazdan beri, hayvanlarını kolektiflere teslim etmektense satmaya çalışıyorlardı ancak pazarlar doyduğu için fiyatlar düşmüştü ve sonunda köylüler protesto etmek maksadıyla hayvanları topluca katletmeye başladılar. Kamulaştırılabilen çiftlik hayvanları dizlerine kadar hayvan pisliğine gömülmüşlerdi ve ölüyorlardı.[105] Bir felaket baş gösteriyordu.

Yine 24 Ekim'de Birleşik Devletler borsası açılışta %11 değer kaybetti. O "Kara Perşembe" alım-satım yapmak boğucuydu ve borsa fiyatlarını kaydeden şerit yetişemiyordu – insanların hangi hisse senetlerinin değerli olduğuna dair hiçbir fikirleri yoktu. Bankerler işlem fiyatının üzerinde ödeme yaparak birinci sınıf hisse senetlerinin toptan alımına yöneldiler. Ancak Pazartesi günü borsa açıldığında %13 düşüş yaşandı. "Kara Salı" (29 Ekim), rekor düzeyde alım-satımın ortasında (bu rekor kırk yıl boyunca kırılmadı) %12'lik bir düşüş yaşandı ve sonuçta Dow Jones, eylülde ulaştığı zirvenin %40 altına düştü. Hisse senetlerinin, borçlanarak hisse senedi alımının keşfi sayesinde, tarihsel seviyenin çok üzerinde ortalama 32'lik F/K [fiyat-kazanç] oranında satın alındığı spekülatif bir yükselişin ardından Wall Street çöktü. Fiyatlar düşünce yatırımcılar hisse senetlerini almak için üstlendikleri borçları ödeyemediler. Birleşik Devletler'deki hanelerin sadece altıda biri hisse senedi sahibi olsa da yaşanan şok sonucunda işletme iflasları, kredi daralması, işten çıkarmalar ve psikolojik belirsizlik baş gösterdi. En önemlisi, hisse senedi fiyatlarının bir haftalık düşüşü, aniden tüm borsaları etkilemişti ve tek istisna Japonya'ydı – ve tabii ki Sovyetler Birliği, zira borsa yoktu.[106]

5 Kasım 1929'da, Britanya ve Sovyetler Birliği arasında uzun süren müzakerelerin ardından, Avam Kamarası diplomatik ilişkilerin yeniden tesisini büyük

103 Gorki'nin de çok beğendiği Sovyet yazarı Leonid Leonov, "Çok zor zamanlarda yaşıyoruz," diye yazıyordu Gorki'ye Moskova'dan (21 Ekim 1929). "Çevremizdeki her şey harap oluyor... Artık geri dönüş yok... Tehlikeli zamanlar. Birçok konu hakkında yazmak imkânsız." Semashkina ve Evstigneeva, *Perepiska Gor'kogo,* II, s. 302-303.

104 Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, I, s. 736 (RGASPI, f. 17, op. 113, d. 789, l. 14: 22 Ekim 1929), 737 (f. 84, op. 2, d. 12, l. 54: 26 Ekim).

105 Davies, *Soviet Collective Farm*, s. 81-82 (atıfta bulunduğu kaynak, *Sel'sko-khoziaistvennaia gazeta,* 28 Kasım 1929: Sergei Syrtsov).

106 1928, 6. Komintern Kongresi tezlerinde "en şiddetli kapitalist kriz" öngörüsü yer alıyordu ve deprem tahminleri gibi, birdenbire gerçeğe dönüşmüştü. Kongrede, Komintern ilk kez Latin Amerika temsilcilerini de ağırlıyor, "Amerika'nın keşfi" ile ilgili kendine övünme payı çıkarıyordu. Manuel, *Latin America and the Comintern*, s. 65.

farkla (324'e 199) onayladı.[107] Her iki hükümet de birbirini ihanetle suçlamaya devam etti fakat Stalin açısından, dünyanın "öncü emperyalist gücü" tarafından diplomatik olarak tanınmak hızlı sanayileşme öngören Beş Yıllık Plan'ın tasdiki gibiydi.[108] Aynı gün, Politbüro'nun yayımladığı karar OGPU ajanı Yakov Blumkin'in infaz edilmesini emrediyordu. Ölümcül hatası, eski hamisi Troçki ile Büyükada'da buluşmasıydı. Troçki gizli belgeleri çıkarmayı başardığını, bu belgeleri Stalin'i teşhir için kullanmayı tasarladığını ve böylelikle rejimi devirmeyi öngördüğünü açıklamış, gizli "Bolşevik-Leninist" örgütlenmesinin muhalefeti güçlendirmesi gerektiğini söylemişti. Söylenenlerin hayal ürünü olduğunu sezmesine rağmen Blumkin görünmez mürekkeple kitapların içine Troçki tarafından yazılan mesajları Moskova'ya götürmeyi kabul etmişti.[109] Sovyet rejiminin siyasi gerekçelerle infaz ettiği Komünist Parti mensuplarının ilklerinden oldu.

Büyük değişim

Kırsal alanda özel bir amaçla uygulanan rejim şiddetinin sürekli olup olmayacağı, 10 Kasım 1929 tarihinde yapılması planlanan o yılın ikinci Merkez Komite genel kurulunda karara bağlanacaktı ve Stalin, devrimin yıldönümü için (7

107 Coates ve Coates, *History of Anglo-Soviet Relations*, II, s. 332; *İzvestiya*, 6 Kasım 1929; *DBFP*, 2. seri, VII: döküman 24; *DVP SSSR*, XII, s. 537-538, 541; Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b) i Evropa*, s. 182-201 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 7, l. 55, 51, 87, 94, 123, 136, 143, 158-159, 160-163, 178); *İzvestiya*, 5 Temmuz 1929. 30 Mayıs 1929 Genel Seçimi'nde İşçi Partisi'nin kazandığı 287 sandalye çoğunluk (308) için yeterli değildi ve Tory kanadı 260 sandalye kazanmıştı; İşçi Partisi kararı geçirmek için Lloyd George'un Liberal Parti'sine (59 sandalye) mahkûmdu. Üç Tory SSCB ile diplomatik ilişkilerin yeniden tesisi lehinde oy kullandı. Redvaldsen, "Today Is the Dawn."

108 Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 21-22. Stalin, eski NEP dönemi finans komiseri, parti muhalifi ve fiilen devlet petrol tröstü başkanlığını ustalıkla sürdüren Grigory Sokolnikov'un Sovyet elçisi olarak atanmasını onayladı. Sir Esmond Ovey Britanya'nın Moskova elçisi oldu. Lammers, "Second Labour Government." Ovey, 1931 yılında Dışişleri Komiserliği tarafından verilen resmî yemekte kullanılan gümüş çatal-bıçak takımının, Britanya arması ve Britanya yüksek şövalyelik nişanı mottosunu (*Honi soit qui mal y pense* – "Hakkında kötü düşünenler utansın") taşıdığını iddia edecekti. Belli ki gümüş takım ya 1917 Devrimi sırasında ya da ilişkilerin koptuğu 1927 yılı sonrasında Britanya Elçiliği'nden çalınmıştı. *Time*, 11 Mayıs 1931.

109 Blyumkin geçmişte Troçki'nin emir subaylığını yapmış, daha sonra gizli polise yeniden katılmaya davet edilmiş, Sovyet uydusu Moğolistan'da genel vali olmuş, ardından İstanbul'daki gizli OGPU merkezi başkanlığına gönderilmişti. Yakov Agranov'un kaydettiği Blyumkin'in manidar ifadesi (20 Ekim 1929) Yagoda tarafından Stalin'e gönderildi ve Stalin de Merkez Komite üyelerine iletti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 192-212 (TsA FSB, f. 3, op. 24, d. 126, l. 94-124), 213 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 8, l. 2). Aynı zamanda bkz. Savchenko, *Avantiuristy grazhdanskoi voiny*, s. 305-336; Mandelstam, *Hope against Hope*, s. 101 ve devamı; Gusterin, *Sovetskaia razvedka*; Agabekov, *G. P. U.*, s. 221-226; Agabekov, *OGPU*, s. 214-223; Agabekov, *ChK za rabotoi*, s. 293-299. Blyumkin'in yerini almak üzere İstanbul'a gönderilen Ermeni OGPU ajanı Agabekov (Aryutunov) Batı'ya kaçan ilk üst düzey gizli polis yetkilisiydi (1930); Yakındoğu'daki Sovyet ajan ağını ele verdi. OGPU ajanları arasında Radek'in Blyumkin'i ihbar ettiği kulaktan kulağa yayıldı ve bu hikâye, hedeflendiği gibi, Troçki'ye ulaşınca Radek ile aralarının bozulmasına neden oldu. Bu durum Stalin'in yararınaydı. Radek Blyumkin'i ele verdiğini inkâr etmedi. Troçki'nin, Radek'in ihanetiyle ilgili ayrıntıların aktarıldığı uzun bir mektup aldığı

Kasım) *Pravda*'ya yazdığı "Büyük Değişim Yılı" başlıklı makaleyle saldırıya geçti. "Sanayileşerek geleneksel Rus geri kalmışlığını geride bırakıyor ve son hızla sosyalizme gidiyoruz," diyordu. "Metal ülkesi, otomobil ülkesi, traktör ülkesi oluyoruz." Genel kurul yaklaşırken rejim yetkilileri Beş Yıllık Planı sadece dört yılda tamamlayacaklarıyla övünmeye başladılar ve genel kurulda da bu durum "proletarya"ya atfedilen bir "taahhüt" olarak, sık duyulan bir slogana dönüştü – "4'te 5."[110] Stalin makalesinde 125 bin-250 bin dönümlük devasa çiftlikleri müjdeliyordu. Birleşik Devletler'in o dönemdeki en büyük çiftliklerinden daha büyük olacaklardı ve "köylülerin kolektif çiftliklere... topyekûn köyler, beldeler, kazalar ve hatta ilçeler olarak katıldıklarını" iddia ediyordu – sağcıları yalanlayacak şekilde, sözde aşağıdan gelen bir hareket söz konusuydu. Daha da ileri gidiyor, "ülke üç yıl gibi kısa bir zamanda, birinci olmasa da tahıl zengini ülkelerden biri olacak" diye böbürleniyordu.[111] Böylelikle büyük miktarda tahıl ihracatı mümkün olacak ve ithal edilecek makinelerin bedeli ödenecekti.[112]

Yoğun merkezî baskı altındaki yerel parti komiteleri Haziran 1929'dan beri kolektifleştirilen hane sayısının ikiye katlandığını iddia ediyordu –Stalin'in genel kuruldaki iddialarının kaynağı buydu– fakat öyle bile olsa, kolektifleştirilen hane sayısı toplamın ancak %7,6'sına karşılık geliyordu.[113] Zaten amaç göz boyamaktı. Ukrayna Komünist Partisi Sekreteri Stanisław Kosior genel kurulda, "Onlarca köyün bulunduğu bölgeyi toptan kolektifleştirdik ve sonra anlaşıldı ki tüm bunlar şişirmeydi, yapay olarak kurulmuştu, halk katılmamıştı ve hiçbir şeyden haberi de yoktu," diye itiraf etti. Stalin'i bir yıl önce Sibirya'da ağırlayan ve sonra yine Stalin tarafından 1929 yılında Moskova'ya getirilerek Politbüro üye adayı ve Rus Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi başkanı (Rykov'un uzaklaştırıldığı mevkinin altı) yapılan Sergey Syrtsov da eleştirel

söyleniyordu. "Kak i za chto Stalin rasstrelial Bliumkina", *Biulleten' oppozitsi*, sayı 9, Şubat-Mart 1930, s. 9-11; Deutscher, *Prophet Outcast*, s. 85-88; Medvedev, *Let History Judge*, s. 292-293; Volkogonov, *Trotsky*, s. 329-330; Orlov, *Secret History*, s. 194.

110 *Sel'sko-khoziaistvennaia gazeta*, 15 Ekim 1929 (Sergei Syrtsov); *Pravda*, 10 Kasım ve 8 Aralık 1929. Slogan 1930 Şubat ayından sonra yaygınlık kazandı: Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 191. Çarlık Rusyası'nda traktör için patent alınmış ve bir traktör prototipi üretilmiş ancak üretime geçilmemişti. Artobolevskii ve Blagonravov, *Ocherki*, s. 215.

111 *Pravda*, 7 Kasım 1929, bazı değişiklerle yeniden yayımlandığı kaynak, *Sochineniia*, XII, s. 118-185; Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 329-345. Stalin'in sonradan yaptığı editoryal değişikliklerle Sovyet çiftçiliğinin tahmin edilen boyutu 40 bin ila 50 bin hektar arasına düşürüldü. *Sochineniia*, XII, s. 129; Davies, "Stalin as Economic Policy-Maker", s. 123. Devlet çiftlikleri sanayiye göre biçimlendiriliyordu ve Molotov'un genel kurula yaptığı uyarıyla, kolektif çiftlikler de devlet çiftliklerine göre biçimlendirilecekti. *Bol'shevik*, sayı 22, 1929, s. 20. *Pravda* (5 Eylül 1929), "Teknik olarak daha gelişkin kapitalist ülkelerin" tarımı sanayi gibi yapılandırdıklarını ifade ediyordu. Davies, *Soviet Collective Farm*, s. 3.

112 Kilit limanlarda büyük mekanize elevatörler olmamasına ve Birleşik Devletler, Arjantin ve Kanada tahılı Avrupa tahıl pazarında Rusya'nın yerini almış olmasına rağmen, Mikoyan genel kurulda (11 Kasım), bir sonraki yıl "önemli miktarda tahıl ihraç edeceğiz," diyordu. Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP*, V, s. 83 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 441, l. 19-20ob.).

113 *Sdvigi v sel'skom khoziaistve SSSR*, s. 22-23. Aynı zamanda bkz. Ivnitskii, *Kollektivizatsiia i raskula-chivanie*, s. 15; Davies, *Socialist Offensive*, s. 116-137, 442.

tespitlerini dillendirdi.[114] Syrtsov politikanın uygulamasındaki düşüncesizlikten yakınırken, Stalin sözünü keserek, "Her şeyin 'daha önceden hazırlanabileceğini' mi düşünüyorsun?" diye sordu.[115]

Stalin genel kurulun sağcıları yeni bir teslimiyete zorlamasını sağladı ve bu *Pravda*'da yayımlandı ("Parti ve Merkez Komite'nin haklı olduğunu... açıklamayı görev addederiz"). Son gün (17 Kasım) ise Buharin'in Politbüro'dan atılması için genel kurulu harekete geçirdi.[116] Ancak, salondaki ruh halinin farkında olduğunu bildiren bir notu Orjonikidze'ye ileten diktatör, Rykov'un ipini çekmeyecekti.[117] Hal böyleyken, genel kurul kararnamesi "sınıf savaşının keskinleştiği ve kapitalist unsurların sosyalizme karşı azimli direnişinin güçlendiği" konusunda uyarıyordu.[118] Aslında, henüz yıl sonu gelmeden, gizli polis parti politikasına karşı kendiliğinden gelişen, koordine edilmemiş bin üç yüz köylü protestosunu kayda geçmişti.[119] Yine de, Stalin Birlik çapında kolektifleştirmenin sağlanmasıyla ilgili daha önceki kararının resmî talimata dönüştürülmesi yönünde bir kararname çıkmasını sağladı.[120]

Güç gösterisi

Yine 17 Kasım 1929'da Sovyetler Birliği Mançurya'daki büyük askerî operasyonun ikinci bölümünü başlattı. Stalin'in Çin politikası, emperyalizme direnişi ön plana çıkarmak üzere Çinli komünistleri Sovyet destekli "burjuva" milliyetçilerle (ya da Kuomintang) küçük ortak olarak işbirliğine zorlayan "birleşik cephe" darmadağın olmuştu. Milliyetçi lider Çan Kay Şek Çinli komünistleri katletmişti ve Kuzey ve Güney Çin'in büyük bir bölümünü birleştirmeyi başarmıştı. Bunun istisnası, Mukden'de üslenen savaş beyi Zhang Xueliang'ın hükmettiği Mançurya'ydı. Zhang, Genç Mareşal lakabıyla biliniyordu ve yönetimi, Japonlar tarafından öldürülen babasından devralmıştı. Çan Kay Şek'in koordine ettiği bir komplo ile Zhang, Harbin'deki Sovyet Konsolosluğu'na baskın düzenleyerek Sovyet yıkıcılığına dair sahte belgeler

114 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 740, l. 5.

115 Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP,* V, s. 141 (Syrtsov). 1929 Ekim ayı itibarıyla Kuzey Kafkasya'da, resmen, hanelerin %19,1'i kolektifleştirilmişti. Davies, *Socialist Offensive*, s. 442.

116 *Pravda,* 26 Kasım 1929; Cohen, *Bukharin*, s 334-335; Davies, *Socialist Offensive*, s. 174; Lewi *Russian Peasants and Soviet Power*, s. 369.

117 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 778, l. 23. Stalin'e sadık Hryhory Petrovsky genel kurulda, "Örneğin, Troçkistlerle ya da yeni muhalefetle –Kamenev ve Zinovyev– mücadele tarzım, 'sağcı zalimlerden' farklıydı," demişti.

118 *VKP (b) v rezoliutsiiakh*, 1933, II; *KPSS v rezoliutsiiakh*, 7. baskı, II, s. 631. Genel kurul sırasında, Volodomyr Zatonsky'nin Lenin'in Sol Sosyalist devrimcilerle ilişkisini ele alan yayımlanmış yazısına Stalin öfkeyle karşı çıktı. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 735, l. 11-13, 15-17; Zatonskii, "Otryvki vospominanii", s. 128-141. Aynı zamanda bkz. Zelenov, "Partiinyi kontrol' za izdaniem Sochinenii Lenina."

119 Danilov ve Ivnitskii, *Dokumenty svidetel'stvuiut*, s. 23. Aynı zamanda bkz. Avtorkhanov, *Stalin and the Soviet Communist Party,* s. 159-160.

120 Davies, *Socialist Offensive,* s. 157-174; *KPSS v rezoliutsiiakh*, 7. baskı, II, s. 643.

hazırlattı ve Trans-Sibirya hattını kısaltmak üzere Çarlık Rusyası tarafından inşa edilen ve ortak olarak işletilen Doğu Çin Demiryolu'nu ele geçirdi.[121] Amaç Sovyet görevlileri tahliye etmekti ve Zhang'ın askerleri antlaşmayla verilen dokunulmazlığı ihlal ederek Sovyet demiryolu görevlilerini tutuklayarak, onları komünizm propagandası yapmakla ve isyan kışkırtıcılığıyla suçladılar. SSCB, Sovyet topraklarındaki Çinli tüccarları tutukladı ve Ağustos 1929'da diplomatik ilişkiyi kesti.[122]

Stalin, Nankin'deki milliyetçi hükümet gibi Mukden savaş beyinin de Britanyalıların, Japonların ya da Amerikalıların (ya da her üçünün) hizmetinde olduğundan şüpheleniyordu, dolayısıyla demiryolu gaspı bir şaşırtmaca olabilirdi. Yerelden seçilen askerlerden oluşturulacak (ayrıca Volga bölgesinden bazı Alman kökenlilerin, ayrı bir Buryat süvari tümeninin ve bir tabur Sovyet Korelisinin katılacağı) bir Özel Uzakdoğu Ordusu kurulmasına izin verdi. Orduya, daha önce Çan'ın askerî başdanışmanı olan Vasili Blyukher komuta edecekti.[123]

Zhang'ın Mukden ordusunda –düzenli ve düzensiz– asker sayısı iki yüz elli bin civarındaydı. Bunlara bin kadar göçmen eski Beyaz Muhafız ekleniyordu. Harbin'in 200 kilometre güneyine konuşlanmış Japon askerleri belli bir demiryolu hattına, Harbin'den Port Arthur'a uzanan Güney Mançurya Demiryolu'na muhafızlık ediyordu. Bu hat da Çarlık Rusyası tarafından inşa edilmiş fakat 1905'te savaş ganimeti olarak Japonya'ya kiralanmıştı (Bu bölge Çinli kimliğiyle Guandong ya da Kwantung olarak biliniyordu ve anlamı "dağ geçidinin doğusu" idi, ardında da Mançurya toprakları vardı).[124] Bu gerçekleri göz önünde bulunduran Stalin, Voroşilov'un ısrarına rağmen Çinlileri zor kullanarak cezalandırmaktan çekiniyordu ancak Tokyo'daki Sovyet başkonsolosu, çevresi geniş bir Japon sanayiciden, eğer Kızıl Ordu kuvvetleri Mançurya'nın içlerine doğru ilerlemezse Sovyetler'in Çin ile kapışmasına Japonların müdahale etmeyeceğine dair teminat alınca Stalin saldırı kararı verdi.[125] Sovyet yedek kuvvet-

121 Doğu Çin Demiryolu, Sovyet şehirleri Çita ile Vladivostok'u ve Çin şehirleri Manzhouli ile Harbin, Tsitsihar ve Suifenho'yu birleştiriyordu. Tang, *Russian Policy*, s. 193-241. Çinliler Sovyet Konsolosluğu'nda yüksek kalitede sahte Amerikan ve Japon damgaları ele geçirdiler, belli ki gözden geçirdikleri mektupları yeniden mühürlemek için ve gizli Sovyet haberleşmesini Amerikan ya da Japon ambalajı altında gizlemek için kullanılıyordu. Lensen, *Damned Inheritance*, s. 34 (atıfta bulunduğu kaynak *FRUS, 1929*, II, s. 196-197; FO, 317/13931-F2692, F-2960).

122 Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, III/iii, s. 895-910. 16 Ağustos 1929'da ilişkiler bozuldu. Karlis Baumanis Moskova bölges parti konferansında (Eylül 1929) şöyle övünüyordu: "Çin saldırganlığı [Sovyet] işçileri uyandırdı. Emperyalistlere teslim olmak yerine" silaha sarılmaya hazır olduklarının sözünü verdiler. *Pervaia moskovskaia konferentsiia VKP (b): stenpograficheskii otchet*, s. 39, 42.

123 *Sovetsko-kitaiskii konflikt 1929*, s. 37, tercüme edilerek yayımlandığı kaynak, Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, II, s. 391; *Krasnoznamenyi Dal'nevostochnyi*, s. 91; Slavinskii, *Sovetskii Soiuz i Kitai*, s. 176.

124 Stalin, Molotov'dan Herbin'in işgal edilmesi ve "devrimci iktidar tesisi için (toprak beylerini katledin, köylüleri kazanın, kasaba ve şehirlerde sovyetler oluşturun)", bir devrimci ayaklanma sahnelemeyi düşünmesini istedi. Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 167-168 (7 Ekim 1929); Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 182.

125 Litvinov, *Notes for a Journal*, s. 113; Stephan, *Russian Far East*, s. 182. Sovyet askerî istihbaratının 1929 baharındaki bir iç yazışmasında, "Japonya'daki Sovyet-karşıtı ve faşist unsurların fa-

leri ve sınır muhafızları da dahil olmak üzere, her iki tarafta 300 binden fazla karacı, denizci ve havacı asker seferber oldu – tüm Kızıl Ordu'nun yaklaşık %20'si cepheye ya da cephe yakınına sevk edildi. Blyukher savaş planını hazırladı (1917 öncesi arşivlerden yararlanarak); Voroşilov Sibirya Çita'da sahra karargâhı kurdu. Hem Çan Kay Şek ve hem de Mareşal, Sovyetler'in kararlılığını ve imkânlarını –mesela üstün hava ve muharip gücünü– hafife almıştı.

Blyukher, düşmanın tüm kuvvetlerini toplamasına imkân vermeden imhasını sağlayacak bir saldırı tasarlamıştı. Kara, deniz, hava birleşik harekâtını hızlı bir manevra ile uygulayarak, Sovyetler'in ağır silahlardaki eksikliğine rağmen, sadece kırk sekiz saat içinde Çin birliklerini kuşattı. Uzakdoğu Ordusu birbirinden 950 kilometre uzaklıkta iki hat üzerinden saldırıyı geliştirmeye ve büyük operasyonu senkronize etmeye muvaffak oldu: Ekim 1929'da Songhua Nehri'nde deniz ve amfibi harekâtı, Manzhouli'den bir batı taarruzu ve Razdolnaya'dan bir doğu saldırısı (her ikisi de Kasım 1929'da). Sovyetler operasyonda sadece 812 kişinin öldürüldüğünü iddia etti. (Ölü sayısının daha fazla olması muhtemeldi.)[126] Uzakdoğu Ordusu Kızıl Bayrak Nişanı ile ödüllendirildi.[127] Uzakdoğu'da bazı yabancı gazeteler Blyukher'i "Kızıl Napolyon" diye övüyordu.[128] Çin hükümeti barış isterken, Sovyetler'in demiryolu üzerindeki denetim ortaklığını yeniden tesis etmeyi ve "Beyaz Muhafızlar birliğini silahsızlandırmayı ve örgütçüler ile fitnecileri [Çin'in] üç Doğu Eyaletinden uzaklaştırmayı" taahhüt etti.[129] Sovyetler'in sınırları dışında gerçekleştirdiği bu askerî harekât Polonyalı ve Fransız diplomatlardaki derin kaygıyı pekiştirdi. Japonya'nın Kwantung Ordusu komutanlığı, kendi açılarından, Sovyetler'in Mançurya'daki başarısını kabullenmekte bir sakınca görmüyordu. Tokyo'daki yetkililerin – Sovyetler'in Çin kuvvetlerini zayıflatmasına onlar izin vermişti– vardığı sonuç, Çin birliklerinin kolaylıkla bozguna uğratılabileceği ve eğer bu çıkarsamaya göre hareket edilirse Japonya ve SSCB'nin çatışabileceğiydi.[130]

Stalin mest olmuştu. 5 Aralık 1929'da Molotov'a (şimdi o tatildeydi) yazarak, "Uzakdoğu Ordusu'ndaki arkadaşlarımız Çinlileri iyi korkuttu" diye horozlanıyordu. "Amerika, İngiltere ve Fransa'nın müdahale girişimlerini net bir bi-

---

aliyetlerindeki artışa rağmen SSCB ile ilgili Japon politikaları istikrarlı bir seyir izlemektedir" yorumu yapılıyordu. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia*, VII/i, s. 29-31.

126 Krivosheev, *Grif sekretnosti sniat*, s. 66.

127 Slavinskii, *Sovetskii Soiuz i Kitai*, s. 178-181; Erickson, *Soviet High Command*, s. 240-244; Dushen'kin, *Proletarskii marshal*, s. 98-100; *Krasnoznamenyi Dal'nevostochnyi*, s. 115-124. Blyukher, bir Buick otomobille ödüllendirildi ve Khabarovsk'ta daha önce Çin Konsolosluğu olarak kullanılan bina ikamet etmesi için verildi. Kondrat'ev, *Marshal Bliukher*, s. 271-273; Kartunova, *Bliukher v Kitae*, s. 12; Blyukher, "Vospominania o lichnom", s. 81, 85.

128 Walker, *War Nobody Knew*, s. 328 (atıfta bulunduğu kaynak, *North China Daily News*, 28 Kasım 1929), s. 334-335.

129 Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, II, s. 434-436; Antonov, "Nekotorye itogi konflikta"; Tang, Russian Policy, s. 242-267; Chauikov, "Konflikt na KVZhD." Aynı zamanda bkz. Elleman, *Emergence of Communist Power*, s. 192-205; Patrikeef, *Russian Politics*, s. 85.

130 Japonlar, Çin egemenliği ile ilgili meseleler karşısında Milletler Cemiyeti'nin bariz ilgisizliğine de işaret ediyordu. Lensen, *Damned Inheritance*.

çimde püskürttük. Başka türlü davranamazdık. Bolşeviklerin kim olduğunu öğrensinler! Çinli toprak sahipleri Uzakdoğu Ordusu'ndan aldıkları dersi unutmazlar sanırım." Stalin devam ediyordu: "Tahıl tedarikinde ilerliyoruz. İvanova, Harkov vb. sanayi şehirlerine dağıtım miktarını artırdık. Kolektif çiftlik girişimi hızla ilerliyor. Elbette makine ve traktör sayısı yeterli değil –başka nasıl olabilirdi ki?– ama köylü gereçlerinin bir araya toplanmasıyla ekili arazi alanı muazzam genişledi."[131]

Her yerde zafer

5-10 Aralık 1929 tarihleri arasında rejim Birinci Tüm-Birlik Örnek İşçiler Kongresi'ni düzenledi."İşçiler kürsüye geldiklerinde sadece kendi fabrikalarıyla, tesisleri ile ilgili konuşmadılar – genelde planlamayla, standardizasyonla, denetim verileriyle ilgili de konuştular," diye övünüyordu Ekonomi Üst Konseyi Başkanı Valerian Kuybyshev. "Kendini ülkesinin sahibi hissedenlerin konuşması böyle olur."[132]

15 Aralık'ta, New York Borsası'nda yaşanan Kara Salı'dan yedi hafta sonra, *Pravda*'da yayımlanan bir makale Birleşik Devletler'in genel bir ekonomik krize sürüklendiğini ilan etti. Büyük siparişler veren müşterilerin azaldığı bir dönemde Stalin büyük kapitalist düzenin kapısını çalıyordu. Amerikan şirketleri Freyn Mühendislik ve Arthur McKee ile başlayarak, Moskova "teknik yardım" kontratları imzaladı; Amerika'da yaygın olarak kullanılan yeni çelik şerit ve haddeleme teknolojilerini ithal ederek, Indiana-Gery'de bulunan Birleşik Devletler'in en gelişkin çelik tesislerine eşdeğer yeni bir entegre çelik fabrikasını Magnitogorsk'ta (Urallar) kuracaklardı ve ayrıca Kuznetsk (Sibirya) ve Zaporijya'de (Ukrayna) benzer tesisler kurulacaktı. Ek olarak, Nijni Novgorod'da araba ve traktör üretimi için entegre seri üretim tesisi kurmak üzere, yeni Ford patentleri ve ünlü River Rouge fabrikası esas alınarak, Ford Motor Company ile kontrat imzalandı. Harkov ve Leningrad fabrikalarının traktör ve biçerdöver seri üretimi yapacak şekilde yeniden teçhiz edilmesini Caterpillar üstlenirken, Stalingrad'da dev bir traktör fabrikasının inşası kontrata bağlandı. Pek yakında Çelyabinsk'te inşa edilecek olan ise dünyanın en büyüğü olacaktı. Amonyak, nitrik asit, sentetik azot imal etmek üzere DuPont ve Nitrogen Engineering'le ve klor üretimi için de Westvaco ile sözleşmeler imzalandı. Ayrıca, İsveç ve İtalya'dan rulmanlı yatak teknolojisi, Fransa'dan plastik ve uçak ve İngiltere'den türbin ve elektrik teknolojileri gelecekti.[133] Neredeyse her kontratta en az bir anahtar teslim tesis mevcuttu – boş arsadan işletmeye açılmış bir tesise.[134] Sov-

131 Kosholeva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 169-171; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 183-184.

132 *Pravda*, 11 Aralık 1929. Aynı zamanda bkz. Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 131, atıfta bulunduğu kaynak, Kuibyshev, *Brigady sotsializma: doklad na I Vsesoiuznom s"ezde udarnykh brigad*, 1930, s. 13-14, 17; *Rezoliutsii i postanovlenii; Pervyi vsesoiuznyi s"ezd udarnykh brigad.*

133 Sutton, *Western Technology*, I, s. 347-348; Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 192, atıfta bulunduğu kaynak, *Na agrarnom fronte*, sayı 1, 1930, s. 62-63 ve RGAE, f. 7620, op. 1, d. 22, l. 65-61.

134 1927-1928 yılında yapılan 17 sözleşmeye karşın 1931 yılında 124 teknik yardım sözleşmesi

yetler ödemeyi ihraç ettikleri ürünlerin (tahıl, kereste, petrol) döviz geliri ya da altın rezervleriyle yapmak zorundaydı.[135] Ama artık Stalin rejimi dış kredi de bulabiliyordu. Bu krediler kısa vadeli olsa da çoğunlukla yabancı hükümetlerin garantisiyle ve uygun koşullardaydı, komünizm-öncesi devlet borçlarının ödenmesini de gerektirmiyordu.[136]

21 Aralık1929'da Stalin resmen elli yaşına bastı. *Pravda* tebrikleri yayımlamaya üç gün önce başladı ve asıl gün geldiğinde, sevinç ifadeleri sekiz sayfalık gazetenin altı buçuk sayfasını kaplamıştı. Bunların arasında fabrika ve örgütlerden gelen yaklaşık bin kadar tebrik telgrafı yer alırken, kolektif çiftçilerinden hiç ses yoktu.[137] Molotov özel bir not göndermişti. "Korkunç yoğun olduğunu biliyorum," diyordu, "yine de elli yaşındaki elini sıkarım."[138] Devlet matbaası övgülerden oluşan derlemeyi 300 bin adet bastı. Bu övgü koleksiyonunda, "Stalin'in olduğu her yerde başarı ve zafer vardır" deniliyordu.[139] *Pravda*'nın doğum günü sayısında Stalin ile Lenin'in –Lenin'in kır evinde çekilen– simgeleşmiş fotoğrafı vardı ve diktatör "Lenin'in en iyi arkadaşı, vârisi ve takipçisi" diye selamlanıyordu. Ama bu onu hedef haline getiriyordu: "Stalin, Leninist Merkez Komite'nin başında bulunuyor. Dolayısıyla, dünya burjuvazisi ve sosyal demokratlar tarafından sürekli ve acımasız bir tacizin hedefi olacaktır."[140]

Stalin yayımlanan cevabında (22 Aralık) mütevazı bir dil kullanıyor, "beni kendi tutum ve suretinde oluşturan ve geliştiren..." diyerek Leninist parti ve işçi sınıfını övüyor, ciddiyetle ant içiyordu: "Yoldaşlarım, emin olunuz ki işçi sınıfının, proleter devrimin ve dünya komünizminin hedeflerine tüm gücüm ve becerimle kendimi adamaya hazırım, gerekirse kanımın son damlasına kadar."[141]

---

yapılacaktı. Yabancı uzmanlara yapılan ödemeler, Sovyet tahıl ihracatı gelirlerinin belki de dörtte birini götürüyordu. 1933 yılında, kıt yabancı dövizden tasarruf etmek ve artık (usulsüz olarak) kopyalanabilecek taslakların elde olması nedeniyle, bu sözleşmelerin sadece 46'sı hâlâ yürürlükteydi. Lewis, "Foreign Economic Relations", s. 209-210. Dış teknik yardım kullanımı, 5 Aralık 1929'da askerî sanayi stratejisi olarak benimsenmişti. Simonov, *Voenno-promyshelnnyi kompleks SSSR*, s. 78.

135 Çarlık altın rezervleri savaş ve devrim sırasında kaybolmuştu ve OGPU özel ellerde bulunan kıymetli maden ve yabancı banknotlara el koysa da bu ancak yılda 10 milyon rubleye karşılık geliyordu. Hapishanedeki tutukluların işgücünden yararlanarak altın madencilik sanayii yeniden canlandırıldı. Aizenberg, *Valiutnaia Sistema SSSR*, s. 8, 63; Budnitskii, *Den'gi russkoi emigratsii*; Khaustov vd., *Lubianka: Stali i VChK*, s. 260 (APRF, f. 4, 5, op. 1, d. 170, l. 62: Yagoda, 7 Ocak 1931).

136 Kennan, *Russia and the West*, s. 195.

137 RGASPI, f. 17, op. 85, d. 531-535; *Stalin: Sbornik statei;* Heizer, "Cult of Stali ", s. 61, 80.

138 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 768, l. 131.

139 *Stalin: sbornik statei;* RGASPI, f. 17, op. 85, d. 531-535 (derlenmiş tebrikler). *Stalin: sbornik statei*, 2. baskı, 1930, s. 10, 44.

140 Bu sırada sansür (Glavlit) [1922 yılında oluşturulan sansür kurumu] Stalin fotoğraflarının yayınına kesin kurallar getirdi. Blium, *Za kulisami*, s. 128 (RGALI St. Petresburg, f. 31, op. 2, d. 40, l. 3).

141 Stalin, "Vsem organizatsiiam i tovarishcham, prislavshim privetstviia", *Pravda*, 22 Aralık 1929. *Sochineniia*, XII, s. 140. Aynı zamanda bkz. Davies, *Socialist Offensive*, s. 118-119, 174-175.

Haber filmi ajansı Stalin'in belirli hallerini altı bölümlük sessiz bir filmde bir araya getirdi: Bilgece ve cömertçe gülerken, el sallarken, zarif bir biçimde övgüleri kabul ederken.[142] Film, Çarlık polisi fotoğrafları ve parmak izleri, Solviçegodsk ve Kureike'de yaşadığı barakaların görüntüleriyle Stalin'in devrimci samimiyetini aksettiriyordu. İzleyiciler, doğduğu derme çatma evi ve tepedeki, Ortaçağ'dan kalma kalesiyle memleketi Gori'yi, çocukluk fotoğraflarını görüyorlardı. Arada annesi Keke Galadze'yi Tiflis'te şimdi yaşadığı evde gözlükleri gözünde, çok sevilen ceviz reçelini özenle paketlerken gösteren uzun bir bölüm vardı. Voroşilov'un doğum günü için hazırladığı "Stalin ve Kızıl Ordu" kitapçığının kutsadığı yeni bir vasıf olarak, artık Stalin, Kızıl Ordu'nun da örgütleyicisiydi. Bu kışkırtma karşısında Troçki Kızıl Ordu'nun ve iç savaşın tarihini yeniden yazmayı düşünse de bu hiçbir zaman gerçekleşmedi: İkamet ettiği evde çıkan şüpheli bir yangın, konuyla ilgili birçok belge ve kitabını yok eti.[143] Diğer yandan, Voroşilov'un yazdığı taslak onay için Stalin'e gönderildi. Savunma komiseri Stalin'in diğerlerinden daha az hata yaptığını yazmıştı. Stalin yazdığı cevapta, "Klim! hata falan yok – kes bu paragrafı," diyordu.[144]

Kitlelere yakın (metafizik anlamda)

Dünyada sosyalizmin inşası tarihinin bir parçası olmak isteyenler hizaya girmeliydi. Troçki destekçiliğinden dönme, Devlet Bankası Başkanı Georgy "Yuri" Pyatakov 23 Aralık 1929'da *Pravda*'da yer alan yazısında "Partiye yandaş ama mevcut lidere *karşı* olunamayacağı netleşti," diyordu. "Hiç kimse Merkez Komite'den yana ve *aynı zamanda* Stalin'e karşı olamaz."[145] Oysaki İtalyan faşizmin-

142 RGAKFD, ed. khr. 6633, 6 bölüm. Bazı filmler işlenmemiş halde (çoklu çekimler yapılmıştı).

143 Volkogonov, *Trotsky*, s. 125 (atıfta bulunduğu kaynak, arşiv UNO OGPU, f. 17548, d. 0292, t. 1, l. 106-107). Mektup, daha sonra NKVD tarafından çalınacak olan Troçki arşivinde bulunuyordu. Sadece bir değil iki yangının ardından Troçki, Ekim 1932'de, Büyükada'da kendisi için tutulan ilk villaya geri dönecekti. Cherniavskii, *Lev Trotsky*, s. 488-489.

144 Voroshilov, "Stalin i krasnaia armiia", *İzvestiya*, 21 Aralık 1929, yeniden yayımlandığı kaynaklar, *Stalin: Sbornik statei* ve Voroshilov, *Lenin, Stalin, i krasnaia armiia*, s. 41-61. Stalin kendisini kızdıran sözleri kırmızı kalemle bizzat çizdi: *Voennye arkhivy Rossii*, s. 77 (Voroşilov'un yaveri Khmelnitsky). Kızıl Ordu'nun dokuzuncu kuruluş yıldönümünde (23 Şubat 1927), basında yer alan haberlerde Stalin ön planda değildi fakat 1928-1930 yılları arasında yayımlanan üç ciltlik *İç Savaş 1918-1921* başlıklı kitaba yazdığı kırk sayfalık önsözde A. S. Bubnov, Troçki'nin adını bile anmıyor ve Stalin'i göklere çıkarıyordu. Bubnov vd., *Grazhdanskaia voina 1918-1921*, III, s. 10. Avel Yenukidze, Stalin'e yazdığı özel doğum günü mektubunda (30 Aralık 1929), Stalin'in kendisine dair algısını zekice yansıtıyor ve diğer yandan Puşkin'den alıntı yapmayı da ihmal etmiyordu: Kvashonkin: *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 108-110 (RGASPI, f. 667, op. 1, d. 16, l. 4-6).

145 Göçmen kaynakları daha açık sözlüydü. Özel bir sohbette Pyatakov'un, "Daha beter olmaktan korkuyorsak itaat etmemiz gereken yegâne kişi Stalin'dir" dediği söyleniyordu. "Buharin ve Rykov, Stalin'in yerine kendilerinin hükmedeceğini düşünerek kendilerini kandırıyorlar; Kaganoviç ve benzerleri onun yerine geçecekler ve ben Kaganoviç'e itaat edemem ve etmeyeceğim." Pyatakov gerçekten bunları söyledi mi yoksa Troçki taraftarları efendilerini memnun etmek için mi böyle rapor ettiler bilinmez ancak bu açıklama Stali 'in ağırlığının kendi hizbinin çok ötesinde olduğuna dair yaygın inancı yansıtıyordu. Souvarine, *Staline*, s. 450 (atıf yok); Souvarine, *Stalin*, s. 489.

den farklı olarak Marksizm lider kültünü *kabullenmek* ile ilgili sorun yaşıyordu. Bu hassas mesele, Stalin'in ellinci yaş günü dolayısıyla yayımlanan *Parti İnşaası* dergisinin başyazısında doğrudan dillendirildi – Stalin yönetiminde belki de son kez. Yazar K. Popov, liderliğin kaçınılmaz olduğunu ve Stalin'in "Marksist-Leninist devrimci kuram donanımına sahip ve Lenin'le kol kola yıllarca Leninizm mücadelesi vermiş" olduğunu söylüyordu. Popov parti içinde bir "öncü grup" varlığına ve Stalin'in "gerçekten 'eşitler arasında birinci'" olduğuna gönderme yapıyordu zira Leninizm mücadelesinde o "şaşmaz bir biçimde yüz binlerin ve milyonların iradesini yansıtıyordu." Diğer bir deyişle, Stalin'in liberal olmayan rejimi demokratikti. Popov, Lenin'in "tek bir kişi yüz binlerce insanın iradesini temsil edebilir" düşüncesini ön plana çıkararak parti kongresinde "demokrasinin" önemini vurgulayan ve buradan hareketle "kolektif parti liderliği iradesinin ve parti liderlerinin iradesinin, kitlelerin iradesiyle bütünleştiği" görüşünü alıntılıyordu.[146]

Sovyet gazeteleri, iş kaytarma, devamsızlık, sarhoşluk gibi disiplinsizliklerle rejimin sınai planını baltaladıkları için Sovyet işçilerini azarlamayı alışkanlık edinmişti. Menşevik göçmen basını "kapitalist" tiplerin fabrikalarda denetimi yeniden ele geçirdikleri yönünde değerlendirmeler yapıyordu. Yurtdışında olan Gorki de şaşkına dönmüştü. 1929 yılı sonunda Stalin'e yazdığı mektupta "Olumsuz haberler olumlu haberlerle dengelenmeli," diyordu. "Beş Yıllık Plan'ın uygulanması ile ilgili gelişmeler haftalık ve aylık bazda açıklanmalı...: Konutlar, fabrikalar, tesisler, fırınlar, sosyal merkezler... SSCB'de sosyalizmin özensiz kişiler, serseriler ve akıl fukarası moronlar tarafından değil ama gerçekten yeni ve iddialı bir güç –işçi sınıfı– tarafından inşa edilmekte olduğunu... basın kendisine ve okurlarına hatırlatmaya devam etmeli." Kısa bir süre sonra "sosyalist inşa" ve kahraman işçi haber güncellemeleri –ve bunun yanında Stalin'e methiyeler ve uçuk sabotaj masalları– kamusal alanı tümüyle kapladı.[147]

Bir sınıf olarak kulakların tasfiye edilmesi

Daha 1929 Aralık ayında Sovyet Devleti 13 milyon 500 bin ton tahıl tedarik etmişti – rejimin daha önceki herhangi bir yılının iki katından fazla.[148] Ancak, yükselen ihracat hırsı, sanayi şehirlerinin ve imalat tesislerinin tayın standartlarının karşılanması ve Kızıl Ordu ihtiyaçları bir yana bırakılsa bile, devlet artık çok daha kalabalık bir kırsal halkı doyurmak zorundaydı – daha

146 Popov, zor durumlarda paniğe kapılmadığı iddiasıyla Stalin'in liderliğini ayrı tutuyordu. Popov, "Partiia i vozhd." Daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Aron, *Sociologie des sociétés industrielles*.

147 Graziosi, "Stalin's Anti-Worker 'Workerism' 1924-1931", s. 253-254; "Iz perepiski A. M. Gor'kogo", s. 183-188 (27 Kasım 1929), tercüme edilerek yayımlandığı kaynak, *Political Archives of the Soviet Union*, 1/2, 1990, s. 177-180.

148 Syrtsov, Stalin'i tekrarlayarak, durumu şöyle anlatıyordu: "*Kulak* direnişini kırdığımız yerlerde hemen güçlü bir tahıl akışı başladı, adeta şişenin mantarı çıkarılmıştı." *XVI konferentsiia VKP (b), aprel' 1929 goda*, s. 322-323.

önce pazardan satın alan ya da takas edenler.[149] Bununla bağlantılı olarak, Kasım 1929 genel kurulu yeni bir SSCB Toprak Komiserliği kurdu. Stalin, *Krestyanskaya Gazeta* [Köylü Gazetesi] editörü ve Merkez Denetim Komisyonu üyesi olan, Yakovlev ismiyle bilinen Yakov Epstein'i komiser olarak atadı.[150] Başkanlığını yaptığı kolektifleşme temposu ve kolektif türlerle ilgili komisyon, sadece *kommuna* –her şeyin topyekûn kamulaştırılması– hakkında değil ama aynı zamanda toprak, emek, koşum hayvanları ve temel gereçlerin kamulaştırıldığı ancak inek ya da diğer çiftlik hayvanlarının ve gündelik araç-gereçin özel mülk olarak kaldığı ara bir biçim olan *artel* ile ilgili kararlar da veriyordu. Kolektiflere katılan köylülerin hane arazilerini ellerinde tutmalarına da izin veriliyordu. Komisyonun en sıkıntılı meselesi "sınıf düşmanı" *kulak*ların yeni sosyalist tarıma katılmalarına izin verilip verilmeyeceğiydi. *Kulak*ların idaresi büyük ölçüde yerele bırakılmıştı ve birçok kolektif çiftlik onları kabul ediyordu. Yakovlev, komisyona bu sınırsızlık yöntemine karşı uyarıda bulunuyordu.[151]

Sonra aniden, bir hafta süren Tarım Emekçileri-Marksistler Kongresi'nin son gününde (27 Aralık 1929) Stalin komisyonu devre dışı bırakarak, *Pravda*'nın iki gün sonra sayfalarına taşıdığı güçlü sözleri sarf etti: "*Kulak*ların sömürü eğilimlerini *sınırlama* politikasından *kulak*ların *bertaraf edilmesi* politikasına geçtik." Tüm bir sınıf tasfiye mi edilecekti? "Üretimi artıramayan ama yine de ekonomimizde baskın olan küçük köylü çiftliklerine sahipken, toplumsallaştırılmış sanayimizin temposunun yükseltilmesi mümkün müdür?" diye retorik bir soru soruyordu. "Hayır, bu mümkün değil. Sovyet iktidarını ve sosyalist inşayı iki farklı temele oturtarak uzunca bir dönem yola devam etmemiz mümkün olacak mıdır – en geniş ve en bütünsel sosyalist sanayi temeline ve en parçalı ve geri, küçük ölçekli köylü ekonomisi temeline? Hayır, mümkün değildir." Devam ediyordu: "Çözüm nedir? Çözüm tarımda ölçeği büyütmektir, birikim yapabilecek, üretimi artırabilecek ve bu yolla ekonomimizin tarımsal

149 Karneye bağlama gelişigüzel ortaya çıktı ve bölgeden bölgeye farklılık gösteriyordu. Şubat-Mart 1930'da yerleşimler büyüklüklüklerine ve önemlerine göre önceliklendirildi. Yerel ticari kuruluşlar karneye bağlama uygulamasını memnuniyetle karşıladılar zira işçilere vermekle yükümlü oldukları erzakı sağlamanın daha uygun yöntemi buydu; fabrikalar da memnuniyetle karşılarken, daha iyi tayın almak için firmalarının statüsünü yükseltmek üzere lobi faaliyetleri yürüttüler. Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 289-300; Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I, s. 700-704.

150 Daha önce, 4 Temmuz 1929 tarihli bir Politbüro toplantısında Molotov SSCB Toprak Komiserliği kurulmasını önermişti ve Ukrayna Aydınlanma Komiseri Mykola Skyrnyk, bu durumun ülke topraklarının (Cumhuriyet değil) Birlik mülkiyetine geçmesine yol açacağını hemen anlayarak itiraz etmiş ve bu hamlenin SSCB anayasasını (cumhuriyetlerin imtiyazları bağlamında) ihlal edeceğine işaret etmişti. Stalin, önlem olarak, meselenin Merkez Komite genel kuruluna kadar ertelenmesini önermiş ve bu arada bir oldu-bittiye hazırlanmıştı. Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 11.

151 *Pravda*, 27 Ocak 1930; *KPSS v rezoliutsiiakh*, 9. baskı, V: 39-42, 72-5; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 771, l. 3; Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, II, s. 35-84 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1876, l. 8; f. 558, op. 11, d. 38, l. 1, 4, 7; RGAE, f. 7486, op. 37, d. 40, l. 5-5ob., 58-53, 174-169, 73-72, 41, 197-187, 211-206, 205, 218, 217-212, 220-220ob.; d. 50, l. 40-39; d. 49, l. 27-24), 85-86; *Spravochnik partiinogo rabotnika*, VII/ii, s. 114.

temelini dönüştürecek hale getirmektir."[152] Stalin yumuşak ses tonuyla bilinirdi fakat ultra-sınıf savaşı konuşmasını dinleyen üyelerden biri "heyecan vericiydi" diye anlatıyordu.[153]

Diktatör bir kez daha rejim içinde bir komplo sahneliyordu: Eski Meydan'da, bir aydan daha fazla bir süre önce, OGPU üst düzey görevlilerinin –Yagoda, Messing, Yevdokimov ve diğerleri– yanı sıra eski Gizli Polis Ulaşım Şubesi Başkanı ve şimdinin Demiryolları Komiser Başyardımcısı Georgy Blagonravov'u kabul etmişti.[154] *Kulak* tasfiye ekibi bunlardan oluşacaktı.

Stalin, Yakovlev komisyonunun daha radikal mensuplarına koz vermek için de kalemini kullandı: Kısmen kamulaştıran *artel*'in kolektiflerin asli biçimi olmasına artık izin verilmeyecek ve "daha-yüksek biçim" olan *kommunas*'a geçilerek yürürlükten kaldırılacaktı. Stalin, çiftçilerin küçük ölçekli uygulamaları, tavukçuluk ya da sağmal inek besiciliğini sürdürmelerinin de üzerini çizdi ve *kulaksız*laştırma yoluyla kolektifleştirmenin bir-iki yıl içinde (bölgeye bağlı olarak) tamamlanması gerektiğini ekledi. Tüm bunlar Politbüro kararnamesi haline getirilerek 5 Ocak 1930'da onaylandı.[155] Altı gün sonra, Yagoda astlarına mevcut çalışma kamplarında kaç kişinin barındırılabileceğini ve nerelerde hızla yeni çalışma kampları kurulabileceğini sordu ve onları "yaratıcı düşünmeleri" için cesaretlendirdi.[156] Sonuç, her bir bölgeye belli bir sürgün kotası getirilmesi oldu.[157] Sorrento'daki Gorki'ye yazdığı mektupta (17 Ocak) "Eskinin görkemli biçimde yıkılışı ve yeninin büyük bir heyecanla kuruluşu senaryosunun değerini idrak etmek için gerekli cüret, güç, karakter ve anlayışa herkes sahip olamaz," diye coşkulanıyordu Stalin. "Doğal olarak, bu 'kafa karıştıran çalkantı' içinde, tükenen, endişeye kapılan, yorulan, umutsuzluğa kapılan, ge-

---

152 *Sochineniia*, XII, s. 141-172. Kolektifleştirmenin evrensel niteliği göz önüne alındığında *kulak*ları dışlamanın gereksiz olduğu yönünde akıl yürütenlere yanıt olarak, "*Kulaksız*laştırma, kolektif çiftliklerin kuruluş ve gelişiminin tamamlayıcı parçasıdır" cevabını veriyor ve ekliyordu, "kafa koparıldığında hiç kimse saçlar için ağlamaz" (s. 170). Aynı zamada bkz. Lewin, *Russi Peasants and Soviet Power*, s. 487; *İzvestiya*, 2 Şubat 1930; *Pravda*, 3 Nisan 1930.

153 Solomon, "Rural Scholars", s. 148 (S. M. Dubrovsky'den alıntıyla). Stalin'in Kremlin dairesindeki 1929-1930 Yeni Yıl Gecesi'ne Buharin, Tomsky ve Rykov'un ellerinde Gürcü şarabıyla davetsiz geldikleri ve Stalin'in de onları içeri aldığı söylentileri vardı. Medvedev, *Let History Judge*, s. 206 (atıf yok); Medvedev, *Nikolai Bukharin*, s. 25 (atıf yok).

154 Bu 20 Kasım 1929'daydı. 28 Kasım'da Stalin Kamenev'i kabul etti; 11 Aralık'ta da Zinovyev'i. *Na prieme*, s. 31. Kısa süre sonra, 13 Şubat 1930 tarihli makalesinde Troçki, *kulak*ların kolektif çiftliklere sızmaları konusunda uyarıda bulunuyor ve bunun "*kulak*lar için yeni bir tür sosyal ve siyasal maske" oluşturabileceğini söylüyordu. Ancak önerdiği çözüm, kitlesel sürgün değil muğlak bir "sınai ve kültürel devrim"di. *Biulleten' oppozitsii*, sayı 9, 1930, s. 4-5. Bu kaynaklara erişimi olmayan Tucker, yine de "Stalin'in bir oldu-bitti ile kendi rejimini oturttuğunu" kavramıştı. Tucker, *Stalin in Power*, s. 145.

155 *Pravda*, 6 Ocak 1930; *Kommunisticheskaia partiia sovetskogo soiuza*, III, s. 667; Ivnitskii, "Istoriia podgotovki postanovleniia TsK VKP (b)", s. 265-288; RGASPI, f. 85, op. 27, d. 385, l. 1-5 (Orjonikidze'ye mektup: 3 Ocak 1930); Vyltsan vd., "Nekotorye voprosy", s. 13. Davies, *Socialist Offensive*, s. 177-180, 237. Kronoloji için bkz. Viola, "Collectivization in the Soviet Union", s. 71.

156 Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, II, s. 103-4 (TsA FSB, f. 2, op. 9, d. 21, l. 393-394).

157 Ivnitskii, *Kollektivizatsiia i raskulachivanie*, s. 108-109.

ride kalanlarımız mutlaka olacaktır – ve bir de karşı tarafa geçenlerimiz. Bu, devrimin kaçınılmaz bedelidir."[158]

Stalin, iki milyondan fazla köylüyü kapsayan *kulaksız*laştırma için yerel parti aygıtlarına gizli genelgeler gönderdi ve mümkün her tür aracın kullanılmasını istedi: Mahkemeler, polis (milis), gizli polis, partililer, işçiler ve gerekirse askerler.[159] 18 Nisan tarihli Merkez Denetim Komisyonu toplantısında Orjonikidze sergilenen pervasızlığı ağzından kaçırdı: "Unutmayınız ki bizim durumumuzda dün doğru kabul edilen bugün yanlışa dönüşebilir."[160]

Yeni dünyanın kurucuları

Sovyetler Birliği'nin sadece Avrupa tarafında 500 binden fazla yerleşimi vardı. Gazete ve kararnameler, ilçelere ve hatta daha alt birimlere kadar ulaşabiliyordu fakat parti-devlet istikrarlı bir uygulama için ihtiyaç duyduğu kırsal kadrolara sahip değildi.[161] Ancak Stalin'in elinde bir koz vardı: Kasım 1929 genel kurulunda, kırsal alanda sosyalizmin inşası için kentli işçilerin görevlendirilmesi karara bağlandı. Sendikalar ("Zaman beklemez!"), üstün "bilinçlerini" küçük burjuva taşranın "kendiliğindenliğine" zerk etmek üzere "siyaseten bilgili" işçileri görevlendiriyordu.[162] Gönüllü işçiler kuvvetle desteklendiler. Kızıl

158 *Sochineniia*, XII, s. 173-174. Stalin Gorki'ye saygılıydı. Şubat 1930'da editöre yazdığı mektupta, Gorki'nin *Toplu Eserler*'inde yer alan, Lenin üzerine yazdığı 1925 tarihli yazının da yeniden yayımlanmasından söz ediyor, "Eğer yoldaş Gorki'nin bir kuşkusu olursa ya da değişikliklerin yapılmasına rıza göstermezse... o zaman makaleler hiçbir değişiklik yapılmaksızın yayımlanır," diyordu. Gorki değişiklik yapmayı reddetti. Maksimenkov, *Bol'shaia tseznura*, s. 173-174 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 822, l. 7, 8-9), 183 (l. 10: 28 Şubat 1930), 183-184 (f. 4, op. 2, d. 474, l. 29-30: A. A. Strunov, 1957).

159 2 Şubat 1930'da, Kızıl Ordu'yu gözleme görevini üstlenmiş özel şubelere yönelik gizli OGPU talimatıyla, "*kulak*" unsurlarla ilişkisi olduğu saptanan askerlerin kaydının tutulmasına başlanıyordu. Sovyet-karşıtı faaliyetlerde yer aldığı gözlenen askerler tutuklanacaktı. Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 61; GARF, f. 9414, op. 1, d. 1944, l. 17-25. Stalin de, bir kez daha, tahıl için tam yetkili temsilciler gönderdi. Davies, *Socialist Offensive*, s. 267.

160 Bu pazar-karşıtı devletleştirmenin cesur yeni dünyasına ilişkin de bir ekleme yapıyordu: "Bu kırtasiye taşkınına dur diyemezsek içinde boğulacağız. Denikin'i ve Yudenich'i, Wrangel'i ve diğer karşı-devrimci alçakları alt ettik ama kırtasiye bizi boğacak." Ikonnikov, *Sozdanie i deiatel'nost'*, s. 212 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 85, op. 27, d. 27, l. 9).

161 30 Ocak 1930 tarihli bir Politbüro kararnamesi "*kulak*ları" üç kategoriye ayırıyordu: 60 bin kişi olduğu tahmin edilen "faal karşı-devrimciler", yerel OGPU şefi, bölgesel parti şefi ve yerel temsilciden oluşacak "troykalar" tarafından hukuk dışı yollarla ya infaz edilecek ya da hapis cezasına çarptırılacak; ikinci kategoride yer alan yaklaşık 1 milyon 500 bin kişinin mülklerine el konulacak ve gayrimeskûn ya da seyrek yerleşimli yerlere sürülecek; üçüncü kategorideki yaklaşık 2 milyon kişi şimdilik yerinde kalacak fakat mülkleri kamulaştırılacak ve kolektif çiftliklere katılmalarına izin verilmeyecek. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, II, s. 126-130 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 8, l. 64-69. Aynı zamanda bkz. Viola, *Best Sons*, s. 216. Messing, s. 30-31. Ocak 1930 tarihli OGPU yönetimi toplantısında parti politikasını açıklaması için Molotov'a başvurdu ama Stalin bu talebi reddetti: Merkez Komite'nin OGPU'ya talimatları tartışmaya açık bir konu değildi. Mozokhin ve Gladkov, *Menzhinskii*, s. 259-261 (atıf yok); Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, II, s. 151-155 (TsA FSB, f. 2os., op. 8, d. 35, l. 2-8).

162 *KPSS v rezoliutsiiakh*, 7. baskı, II, s. 528. Gönüllü olanların işverenleri ulaşım bedellerini ödeyecek, asgari kolektif çiftlik maaşının üstünü tamamlayacaklardı ve gelecekte işçiyi yeniden işe

Ordu mensupları daha tutumlu kullanıldı –OGPU, yoksul köylü askerler arasında bile "*kulak*" eğilimlerinin varlığı konusunda uyarıda bulunuyordu– fakat OGPU bünyesindeki binlerce asker bölgelere sevk edildi.[163] Aktivistlerden biri, "Kolektiflere katılacak olanlar bana kayıt yaptırsın" diye sesleniyordu, "katılmak istemeyenler polis şefine kayıt yaptıracak."[164]

Aslına bakılacak olursa, Stalin'in sayısız araçlarından hiçbiri, yeni bir dünyanın inşa edileceğine dair büyüleyici tahayyülden daha önemli değildi. Rejim 25 bin kadar kentli işçiyi seferber etmeyi planladı; 70 bin kişi gönüllü olmuştu ve içlerinden 27 bini seçildi. Üçte ikisinden fazlası parti üyesiydi ve beşte dördünden fazlası sanayi bölgelerindendi. Çok büyük bir çoğunluğunun beş-on iki yıllık fabrika deneyimi vardı fakat neredeyse yarısı yirmi üç-yirmi dokuz yaş aralığındaydı.[165] On dörtte biri kadındı. Moskova ve Leningrad'dan köylere gönderilmek üzere olan "25 binlikler"e hitaben yaptığı konuşmada, "Göreviniz proleter liderlik görevidir," diyordu Kaganoviç. "Zorluklar olacaktır, *kulak* direnişi hatta bazen kolektif çiftçi direnişi olacaktır ancak tarihin akışı bizden yana... Ya sınıf olarak *kulak*ları imha edeceğiz ya da *kulak*lar bir kapitalist sınıf olarak güçlenecek ve proletarya diktatörlüğünü tasfiye edecek."[166] İç savaşın kahraman süvarisi Semyon Budyonny ve Voroşilov, Moskova tren istasyonuna

---

alacaklardı. Birçok fabrika işçilerini bırakmamak için direndi. *Pravda*, 30 Aralık 1929; Viola, *Best Sons*, s. 35, 41, 56-57.

163 Ukrayna, Kafkasya ve Sibirya'da rejim OGPU sınır muhafızları da yerleştirmişti (her iki grup da kayıp verdi ve verdirdi). Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, II, s. 405-409 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 329, I. 59-65: 3 Mayıs 1930). Görevliler, kolektivizasyonun "ordu için ulaşılabilir olan insan kaynağında keskin bir niteliksel iyileşme" sağlayacağı düşüncesinin propagandasını yapıyordu. Ancak kısa süre sonra ordu siyasi direktörlüğü, "orduda *kulak* eğilimlerinin güçlendiği" ve "askerlerden 'köylüleri savunmalarını, silahlarını Sovyet iktidarına doğrultmalarını' isteyen" mektupların yağmur gibi yağdığı konusunda uyarıda bulunacaktı (8 Eylül 1930). Gaevskii, "Kolkhoznoe stroitel'stvo"; Romano ve Tarchova, *L'Armata Rossa*, s. 354-358 (RGVA, f. 9, op. 28, d. 161, I. 80-84). Aynı zamanda bkz. Tarkhova, "Krasnaia armiia", s. 114. En sonunda asker aileleri *kulak*sızlaştırmadan muaf tutuldu. Ancak Kızıl Ordu siyasi yönetimi 1932 yılı sonuna (kıtlık zamanı) kadar askerler arasındaki hâkim siyasi atmosferi telaffuz etmedi. 1933 yılı sonunda tasfiye edilenlerin sayısı en az 37 bindi. Tarkhova, *Krasnaia armiia*, s. 131, 204; Zdanovich, *Organy*, s. 313-314 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 66, op. 1, d. 208, I. 111), 314n134.

164 Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, s. 52 (atıfta bulunduğu kaynak, GASO, f. 1148, op. 148 r/2, d. 65, I. 39.

165 23-29 yaş aralığı sınai işgücünün sadece %28,6'sını oluşturuyordu. Kuromiya, "Crisis of Proletarian Identity", s. 296n101, atıfta bulunduğu kaynak, *Politicheskii i trudovoi pod"em rabochego klassa SSSR, 1928-1929 gg.*, Moskova, 1956, s. 545; Meyer, *Sozialstruktur sowjetischer Industriearbeiter*, s. 139.

166 "25 binlikler" ve "anavatanın en iyi evlatları" olarak adlandırılanlar, Vladimir Mayakovski'nin "İleri 25! İleri 25!" marşında ve Şolohov'un'un romanı *Uyandırılmış Toprak*'ta göklere çıkarılıyordu. *Rabochaia gazete*, 28 Ocak 1930; *Litsom k derevne*, sayı 4, 1930, s. 3; Viola, *Best Sons*, s. 65. Rejimin resmî bir kaynağı, Haziran 1930'a kadar kırsal alanda rejim politikalarını uygulamak üzere 100 bin fabrika işçisinin görev almasıyla övünüyordu. *XVI s"ezd VKP (b)*, s. 66; Ivnitskii ve Ezerskii, "Dvadtsatipiatitysiachniki i ikh rol'", s. 462, 489. Selunskaia, *Rabochie-dvadtsatipiatity-siachniki*, s. 67, 76-77; Davies, *Socialist Offensive*, s. 168, 208, 210-211; Viola, *Best Sons*, s. 43. Seferberlik 25 Mart 1931'de resmen sonlandırıldı: Savel'ev ve Poskrebyshev, *Direktivy VKP (b)*, s. 844.

gelerek "tahıl cephesine" sevkiyatı idare ettiler.[167] Seçilen işçilerden birinin "Kapitalist ülkeleri en kısa zamanda yakalamak için bu tür sıkı bir politikaya çoktan beri ihtiyaç vardı," dediği aktarılıyordu.[168]

"25 binlikler" 1930 Ocak sonu/Şubat başında, bahar ekimi öncesinde kırsal bölgelere ulaştılar. [Çarlık Rusyası'nda olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de iki ekim dönemi vardı. Birinci ekim bahardaydı ve yaz sonu hasat ediliyordu, yıllık ürünün %60'ını oluşturuyordu (ağırlıkla buğday ve arpa); ikincisi sonbaharda yapılıyordu ve ilkbaharda hasat ediliyordu, %40'lık kısmı oluşturuyordu (çavdarın neredeyse tümü, arpanın bir kısmı ve bir miktar buğday).] Rejimin fitilini ateşlediği sınıf savaşının hem sosyal dayanışmaya –yoksul köylüler saklanıyor ya da *kulak*lara yardım ediyordu– hem de köylülerin daha zenginlerin mülksüzleştirilmesinden yararlanma arzusuna yol açtığını keşfettiler.[169] Herhangi bir tazmin olmaksızın devlet adına el konulan köylü varlıklarının, söz konusu hanelerin mevcut borçları mahsup edildikten sonra yeni kolektiflere teslim edilmesi gerekiyordu ve yoksul köylü üyelerin katılma paylarına eklenecekti.[170] Ancak "*kulak*ların" mallarına el koyan aktivistler (ya da izleyenler) bazı eşyaları kendilerine ayırıyordu. OGPU raporunda belirtildiğine göre "Partisovyet aygıtının alt kademe mensupları, *kulak*lardan ve orta gelirli köylü hanelerinden giysilerini ve kışlık içliklerini (doğrudan vücutlarından) alıyor, çocukların kafasındaki şapkalara 'el koyuyor,' insanların ayaklarından ayakkabılarını çekip çıkarıyorlardı."[171] Sıkça başvurulan hile "açık artırma" idi: Henüz köy parti sekreterliğine atanan biri, dört odalı yedi yüz ruble değerinde evi yirmi beş rubleye almayı başarmıştı.[172]

OGPU gizli raporunda bazı gönüllülerin köylü kadınlara tecavüze yeltendiğinden ve gücün şehvetine kapıldıklarından söz ediyordu. ("Eğer emredersem yapacaksın, suya da ateşe de atlayacaksın, yoksa kafana kurşunu yersin.")[173] Birçok yerde idari keşmekeş baş gösterdi. Vicdanlı "25 binlikler" bile idarecilik ya da tarım bilimi konusunda mahir değildi ve çoğu sahadaki zorlukların yanı sıra silahlı direniş ile de karşılaşıyordu. "Unutmayın sizden intikam alacağız orospu çocukları" yazılı notlar "25 binlikler"e ismen gönde-

167 Viola, *Best Sons*, s. 2 (atıfta bulunduğu kaynak, *Trud*, 2 Şubat 1930).

168 Viola, *Best Sons*, s. 63 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5470, op. 14, d. 204, l. 47).

169 Carr, "Politikaların belirlediği sınıf," diye yazmıştı. Carr, *Socialism in One Country* I, s. 99.

170 "O meropriiatiiakh po ukrepleniiu sotsialisticheskogo pereustroistva sel'skogo khoziaistva v raionakh sploshnoi kollektivizatsii i po bor'be s kulachestvom: postanovlenie TsIK i SNK ot 1 fevralia 1930 g", http://www.defree.ru/publications/p01/p40.htm#0724.

171 Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s. 245. Perm'deki bir rapora göre, "Kadınların kesilmiş saçları, çocuk gömlekleri, çay fincanları, kaşıklar ve yatak çarşafları dahil tüm eşyalara el konulmuştu." "El konulan *kulak* eşyaları bazı evliliklerde çeyiz olarak kullanılıyordu." Suslov, "Revolution from Above,'" atıfta bulunduğu kaynak, PermGANI, f.2, op. 7, d. 124, l. 112-115: 2 Mart 1930'dan önce değil.

172 Hughes, "Capturing the Russian Peasantry", s. 99, atıfta bulunduğu kaynak, GANO külliyatı 2, f. 2, op. 2-1, d. 3506, l. 2; op. 2, d. 366, l. 189-198.

173 Sevost'ianov vd., "*Sovershenno sekretno*", VIII/i, s. 746-763 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 53, l. 31-79: 29 Nisan 1930), 764-771 (d. 655, l. 500-509: 14 Mayıs 1930).

riliyordu.[174] Köylülerin baltalarla ve kısa namlulu çiftelerle kurduğu pusular korku salıyor, Maniheist propagandayı pekiştiriyordu.[175] Yine de el koyma çılgınlığı dizginsiz idealizm ile atbaşı sürüyordu.[176] Bazı "25 binlikler", *kommuna* kolektif çiftliklerin *–artel* değil– dayatıldığını öfkeyle anlatıyordu; bazıları samimiyetle yazdıkları mektuplarda, "*kulak*ların eline" koz verip suçlamalara açık hale gelecek şekilde "sosyalist meşruiyetin ihlal edilmesini" konu ediyordu. "25 binlikler"in çoğu karanlığın aşılmasına ve taşraya modern hayatın taşınmasına destek olduklarını düşünüyorlardı.

Öfkeli bahar

İlk başta gelen OGPU raporları, Stalin'in "orta gelirli" ve "yoksul" köylülerin "kolektif çiftliklere yöneldiği" yanılsamasına çanak tutuyordu fakat çok kısa süre sonra gizli polis kitlesel direnişleri rapor etmeye başladı. ("Kahrolsun kolektifleştirme!", "Buradan hiç kimse zerre tahıl alamaz!") Sadece 1930 Martı'nda OGPU 6.500 kendiliğinden "Sovyet-karşıtı toplu protestoyu" kayda geçmişti.[177] Köylüler muhalefetlerini bölgelerarasında koordine edemiyorlardı, bölgelerarası liderleri ya da basına erişimleri yoktu, eğer varsa silahları da av tüfeğiydi. Bu hiçbir bakımdan "iç savaş" değildi. Gizli polisin o yılki hesaplarına göre protestolara katılan 2 milyon 500 bin köylünün çoğu kolektiflere katılmayı, şiddete başvurmadan reddediyordu. Buna rağmen köylüler 1930 yılında şehirden gelen en az 1.100 görevli ve aktivisti katletti. Başvurdukları diğer bir silah, idari binaları hedef alan ve "Kızıl Horoz" adı verilen kundaklamaydı.[178] Protestocular sıklıkla kendi çiftlik hayvanlarını katlediyordu: Ülkede mevcut çiftlik hayvanlarının dörtte biri kaybolmuştu ve bu rakam iç savaşla yaşanan

174 Viola, *Peasant Rebels*, s. 117 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5469, op. 9, d. 398, l. 23). Smolensk'te, diğer yerlerde de olduğu gibi, parti üyeleri işyerlerinde "pencerelerden uzak durma" ve geceleri köy sokaklarında dolaşmamaları için uyarılıyorlardı. Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s. 241.

175 Yayımlanmış bir açıklamaya göre 25 binliklerden sadece ellisinin öldürüldüğü ya da ciddi biçimde yaralandığı iddia edilse de bu kadar az sayıda olması imkânsızdır. Selunskaia, *Rabochiedvadtsatipiatitysiachniki*, s. 145 (atıf yok).

176 Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s. 245.

177 Zayıf Romanya'ya yönelik bir Sovyet saldırısı ihtimaline dair Avrupalı diplomatlar arasındaki spekülasyonların izini süren raporlar Stalin'e ulaştırılıyordu. Raporların üzerine şöyle yazmıştı: "Arşivime." RGASPI, f. 558, op. 11, d. 184, l. 53-93; Khaustov vd., *Glazami razvedki*, s. 312-313 (l. 77-78: 11 Şubat 1930), 315-316 (l. 86-87: 3 Mart 1930).

178 1930 yılı için, OGPU 13.754 "Sovyet-karşıtı toplu protesto" ve 13.794 "terörist eylem" –bunların yarısı mülke yönelikti– kaydetmişti. Sadece 176 eylem tam anlamıyla "ayaklanma" olarak nitelenmişti ve 44 eylem silahlıydı. Polis 5 bin civarında kitapçık ya da kaynağı belirsiz bildiri tespit etmişti. Bu rakamlar muhtemelen tüm eylemleri kapsamıyordu ancak yaşananların bir iç savaştan farksız olduğunu gösteriyordu. Danilov, *Tragediia sovetskoi derevni*, II, s. 787-808 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 679, l. 36-72 15 Mart 1931). Aynı zamanda bkz. Viola, *Peasant Rebels*, s. 100-131. İç savaş argümanı konusunda bkz. Graziosi, *Stalinism*, s. 5-64. Gizli polis 1926-1927 yılları boyunca altmış üç ayaklanma ve spontane yerel isyan kayda geçmişti. Berelowitch ve Danilov, *Sovetskaia derevnia glazami VChK-OGPU-NKVD*, I, s. 18 (TsA FSB, sekretno-politicheskii otdel OGPU, dokladnaia zapiska 1930: 32).

kıyamet sürecine kıyasla daha yüksekti. 1930 yılı kitlesel köylü eylemlerinin yaklaşık yarısı Ukrayna'da gerçekleşirken, Polonya sınırına yakın stratejik bölgelerde, isyan tüm meskûn mahalleri sardı. Birçok köy kendi liderini seçti, seferberliklerini kilise çanları ile duyurdular. Yüzlerce broşür binlerce kopya basıldı: "Kahrolsun Sovyet iktidarı!", "Yaşasın özgür Ukrayna!"[179]

"*Kulak*ların tasfiye edilmesinin" ve "sınıf savaşının keskinleşmesinin" SSCB'ye "emperyalist müdahaleyi" kışkırtacağı konusunda Stalin uyarılarda bulunuyordu.[180] Stalin ve Sovyet propagandasının resmettiği biçimde hiçbir yerde saldırganlaşmayan "emperyalistler", Stalin'in istikrarı düşüncesizce bozmasından azami yarar sağladılar.

Neredeyse hiç kimse Stalin'in *kulak*ları tümüyle tasfiye etmek üzere sergilediği bu müthiş dönüşü öngörememişti ancak şimdi beklenmedik bir sürpriz daha geliyordu: 2 Mart 1930'da *Pravda* Stalin'in, "komünist kibir" ile kendini kaybetmiş, "hatalarını kabul etmekten korkan" yerel görevlileri "ahmak" olmakla suçladığı "Başarı Sarhoşluğu" makalesini yayımladı. Yaşanan yön değiştirme konusunda sorumluluğu üstlenmiyordu. "Kolektif çiftlik zorla dayatılmamalı" diye uyarıyordu. "Bu aptallık ve bağnazlık olacaktır."[181]

Baskıyı azaltmak için atılan bariz geri adıma rağmen, OGPU iç isyanları duyuran raporlar göndermeye devam ediyordu: Gürcistan'dan, Ermenistan'dan, Azerbaycan'dan, Orta Çernozem bölgesinden, Sibirya'nın Barabinsk steplerinden.[182] Özellikle Polonya sınırı boyunca Sovyet yönetim organlarının alaşağı

179 Vasil'ev, "Krest'iane vosstaniia" (sınıflandırılmamış yerle arşivlerden alıntı, atıf yok); Vasil'ev ve Viola, *Kollektivizatsiia i krest'ianskoe soprotivlenie*, s. 213-215 (TsGAOO Ukrainy, f. 1, op. 20, d. 3154, l. 39-40), 215-216 (l. 42-43), 21620 (l. 48-53); Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, II, s. 279, 324.

180 *Sochinenii*, XII, s. 188 (9 Şubat 1930). Sovyetler'in savaş korkusu için aynı zamanda Litvinov'un Aleksandr Arosyev'e gönderdiği telgrafa bakılmalıdır, 28 Şubat 1930: *DVP SSSR*, XIII, s. 118. Stalin Polonya ile gergin ilişkileri daha da ağırlaştırmamak gerektiğinin farkındaydı, Polonyalıların Sovyetler'deki sorunlardan yararlanmasından korkuyordu. Alman-Sovyet ilişkileri de diken üstündeydi. Ken ve Rusapov, *Zapadnoe prigranich'e*, s. 173-175 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 8, l. 53: 25 Ocak 1930), 538-543 (op. 162, d. 8, l. 114: 11 Mart 1930).

181 Makale aynı zamanda kolektifleştirmenin uygulanmasında geri kalan yerel görevlileri paylıyordu. *Pravda*, 2 Mart 1930; *İzvestiya*, 2 Mart 1930; *Sochineniia*, XII, s. 191-199. Politbüro Stalin'in "gazetede bir makale yayımlamasını" oylamıştı ancak makalesinin özel içeriği ve kendini aklama boyutunu önceden gündeme getirip getirmediği bilinmiyor. Politbüro tutanağı telefon oylamasıyla onaylandı; üzerindeki Stalin imzası mühürdü. OGPU Ukrayna Başkanı Balitsky'nin 25 Şubat'ta Orjonikidze'ye gönderdiği gizli rapor ve ertesi gün Kharkov parti yetkililerinin Molotov'a gönderdiği bir diğeri, hem kitlesel köylü direnişini ayrıntılarıyla aktarıyordu hem de kolektifleştirmeyi uygunsuz biçimde uygulayan yerel görevlilerin tehlikeli köylü ayaklanmalarını kışkırttığını. Bu tam da Stalin'in makalesinde başvurduğu dildi. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b): povestki dnia zasedanii*, II, s. 25; Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, II, s. 270 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 778, l. 5), 832-833n101 (APRF, f. 3, op. 30, d. 145, l. 138-144, 146-147). Kolektif çiftliklerle ilgili kilit Politbüro komisyonunda görevli Syrtsov, 20 Şubat 1930'da Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde yaptığı ve Stalin'in makalesinden sonra yayımlanan (15 Mart) bir konuşma, Stalin'in başvuracağı birçok temanın habercisiydi. *Bol'shevik*, sayı 5, 1930, s. 47, 51.

182 Sevost'ianov vd., "*Sovershenno sekretno*", VIII/ii, s. 1253-1254 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 257, l. 18), 1257-1258 (l. 15-17), 1258-1344 (d. 679, l. 181-319). Yagoda, Stalin'in "baş döndürücü" makalesinden sadece beş gün sonra gönderdiği raporda birçok bölgenin "*kulak*lara karşı barışçı... *ku-*

edilmesine öfkelenen Stalin, özel kanallar aracılığıyla OGPU'yu yerden yere vuruyor, "Konuşmayı bırakın ve daha kararlı davranın," diyordu (19 Mart 1930). Ukrayna OGPU'nun kırgın başkanı Vsevolod Balitsky, sahadaki bir komuta noktasından, cumhuriyetin parti başkanı Kosior'a, kendisinin zaten kararlı davrandığını bildiriyordu. Olay yerine gönderilen Orjonikidze, sınır bölgelerindeki köylü isyanlarının "makineli tüfek, bazı yerlerde de top kullanılarak" ezildiğini yazdı.[183]

Beklenmedik biçimde Troçki bile Komünist Parti'ye mektup yazmış (23 Mart), vahşi kolektifleştirme ve aşırıya kaçan sanayileşme ile baş gösteren "maceracılığı" kınamıştı. Sürgündeki liderin metnini çok az Sovyet komünisti okuyabilirdi ama zorunda da değillerdi.[184] Stalin'in makalesine yer veren *Pravda* sayısı taşrada 3-4 ya da 5 rubleye tekrardan satılıyordu ve köylüler toplanıp okunan metni dinliyorlardı.[185] Aşağı Volga'da bir köylü "İki hükümetimiz var – birisi merkezde ve her şeyin geri alınmasını istiyor, diğeri yerelde ve bunu istemiyor," diyordu.[186] Aslında bazı yerel görevliler Stalin'in geri adımını reddetmişlerdi. M. Kvasov 27 Mayıs tarihli bir köy toplantısını anlattığı ve *Köylü Gazetesi*'nde yayımlanan makalesinde şöyle diyordu, "Gazete ile birini gördüklerinde fena halde dövüyor ve itham ediyorlardı: 'Demek yoldaş Stalin'in makalesini okuyorsunuz.' Köylüler parti hücresi sekreteri Petrov'a Stalin'in makalesini göstererek, 'Siz parti çizgisini gizliyorsunuz,' dediler. Petrov soğuk bir dille cevap verdi: 'Yoldaşlar siz parti dışındasınız, bu sizi ilgilendirmez. Gazetede gördüğünüz her şeye inanmayın.'"[187] Yerel görevliler Stalin'i "sağ sapma" ile suçlamaya başlamışlardı.[188]

---

*lak*ları savunan" bir tavır sergilediğini bildiriyordu. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni,* II, s. 292-302 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 40, I. 6-17). Stalin aynı gün Yagoda ile görüştü. *Na prieme*, s. 32 (7 Mart 1930).

183 Aslında, Balitsky çatışma alanındaydı ve operasyonu komuta ediyordu; Stalin telefonla Balitsky'nin yardımcısı İsrael Leplyovsky'e ulaşmıştı. Vasil'ev ve Viola, *Kollektivizatsiia i krest'ianskoe soprotivlenie*, s. 221-222 (TsGAOO Ukrainy, f. 1, op. 20, d. 3154, I. 11: 19 Mart 1930), 233 (RGASPI, f. 85, op. 1/s, d. 125, I. 2-2ob.: 25 Mart 1930'dan sonraki bir tarih olamaz).

184 *Biulleten' oppozitsii,* sayı 10, Nisan 1930, s. 2-7.

185 Hindus, *Red Bread*, s. 147.

186 Davydenko vd., *Put' trudovykh pobed*, s. 270-275; Viola, *Peasant Rebels*, s. 171-172 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 7486, op. 37, d. 122, I. 104).

187 Storella ve Sokolov, *Voice of the People*, s. 352 (RGAE, f. 7486s, op. 37, d. 102, I. 77-78). Buharin de altını oyuyordu: yeni bir makale yayımlamıştı ve partinin her zaman haklı olduğunu kabul ederken, "*kulak* sabotajı"na gönderme yapıyordu. *Pravda*, 19 Şubat 1930. Aynı zamanda bkz. Sevost'ianov vd., "*Sovershenno sekretno*", VIII/i, s. 725, 730 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 92, I. 1-49).

188 Sevost'ianov vvd., "*Sovershenno sekretno*", VIII/İ, s. 722 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 92, I. 1-49: 24 Nisan 1930). Stalin parti örgütlerine gönderdiği gizli genelgede (2 Nisan 1930) eğer –yanlış uygulanan parti çizgisinin düzeltilmesi olarak tarif edilen– taktik geri çekilme olmasaydı, "şimdi bir köylü isyanı dalgasıyla karşı karşıya kalacaktık, 'alt düzey' görevlilerimizin yarısı köylüler tarafından öldürülmüş olacaktı, bahar hasadı başarısızlığa ve kolektif çiftlik yapılanması yenilgiye uğrayacaktı, içeride ve dışarıdaki pozisyonumuz tehdit altında olacaktı," diyordu. Ayrıca, "Başarı Sarhoşluğu" makalesini Merkez Komite'nin görevlendirmesi ile yazdığını anlatıyordu. 3 Nisan'da yeni bir makale yazma gereği hissetti ve bu makalede de ilk makaleyi kendi inisiyatifiyle yazmadığını ve Merkez Komite direktifi olduğunu belirtti. Danilov ve Iv-

Rejimin güçlü olduğu şehirlerde, enflasyon dörtnala giderken paranın yerini takas almaya başladı, (içinde gümüş bulunan) bozuk paralar biriktirilmeye başlandı ve hatta sigara bulunmaz oldu. "Moskova Trikotaj No. 3"den bir sendika görevlisi günlüğüne şöyle yazmıştı (14 Mart): "İşçilerden biri yaptığı konuşmada, 'Stalin doğru bir makale yazdı ancak geç kaldı. Buharin bunları altı ay önce yazmıştı ve şimdi Buharin'in dediği yapılıyor. İlyiç, 'Stalin'e güvenmeyin, sizi mahvedecek' derken haklıydı,' dedi."[189] Moskova bölgesi parti başkanı Karlis Baumanis –Stalin'den de ileri giderek topyekûn kolektifleştirmeyi savunmuştu– yeni günah keçisiydi ve aşırı solculukla suçlandı. Nisan 1930'da Kaganoviç onun yerine parti başkanı oldu ama Merkez Komite sekreterliğini de sürdürdü. Aynı ay içinde Batı Sibirya'ya gönderilen Kaganoviç (oradaki parti başkanı Roberts Eikhe'nin apandisit rahatsızlığı olduğu söyleniyordu) öfkeli eleştirilerin hedefi olsa da, Stalin'in suçu onların üzerine yıkmasına yönelik şikâyetlerinin "solculukla" mahkûm edilmesine dair gizli bir öneriyi onaylaması için yerel parti bürosunu zorladı.[190]

Güney Ukrayna Kherson şehrinden işçi Nikolay Kin, Stalin'e gönderdiği mektupta "Başarı Sarhoşluğu" makalesini sert bir dille reddederken Merkez Komite'nin neden haksız olduğunu, partinin otoritesinin sarsıldığını ve rejim politikalarının kendi kendini baltaladığını ayrıntısıyla anlatıyordu: "*Kulak*ları tasfiye ederek, yetimler ve yoksullar yaratıyoruz, hiçbir suçu olmayan *kulak* çocuklarını sokağa atıyoruz." Stalin özel bir mektupla yanıt verdi: "Zaman geçecek, öfke yatışacak ve baştan sona hatalı olduğunu anlayacaksın," diyor (22 Nisan) ve Kin'i işçi olmanın gururunu taşımadığı için kınıyordu: "İşçiler arasında her tür insan var, iyiler ve kötüler. Üretimde uzun zamandır çalışan bazı eski işçileri biliyorum, hâlâ Menşeviklerin izini takip ediyorlar ve şimdi bile eski kapitalist efendilerine duydukları özlemden kendilerini kurtaramıyorlar. Yoldaş Kin, dünya üzerinde her türden işçi mevcut"[191]

---

nitskii, *Dokumenty svidetel'stvuiut*, s. 387-394. Aynı zamanda bkz. Zeleni "Osushchestvlenie politiki", s. 47n4.

189 Görevli devam ediyordu: "Halkımız bu beklenmedik durumdan afalladığı için bir tepki de veremedi." "'Nachalo razgroma profdzvisheniia': dnevnik B. G. Kozeleva, 1927-1930 gg.", s. 136-137. Günlük tutan Boris Kozelev, günlüğü bulunduğunda sağ sapma ile itham edildi ve iki yıl süreyle partiden atıldı. Ekim 1930'da Magnitogorsk'a gönderildi.

190 21 Nisan'da Sibirya temsilciliği, çoğu kırsal sovyetlerden 328 memurun hapse ve 11 vakada da idama mahkûm olduğunu rapor etti. İçlerinden biri, sarhoş halde, bir köylüyü öldürmüş ve karısına tecavüz etmişti. Hughes, *Stalinism in a Russian Province*, s. 187-188 (atıfta bulunduğu kaynak GANO külliyatı 2, f. 2, op. 2, d. 465, l. 104-109; d. 459, l. 19-20, 32, 40), 190 (d. 460, l. 10, l. 31). Mart 1930'da GPU Batı Sibirya tam yetkili bölge temsilcisi F. G. Dobygin, sovyet ve parti mensubu seksen kişiyi tutukladı, içlerinden dokuzunu vurdu, ilçe hapishanesindeki *kulak*ları serbest bıraktı – serbest bırakılanlar, ele geçirdikleri tüfeklerle dört yüz kişinin katıldığı isyana öncülük ettiler. Danilov ve Krasil'nikov, *Spetspereselentsy v Zapadnoi Sibiri*, s. 59 (GANO, f. p-1204, op. 1, d. 8, l. 68).

191 Kin'in orijinal mektubundaki tarih 2 Nisan 1930'du; Stalin'in cevabı teslim edilemediği için geri geldi ve 29 Mayıs'ta Tovstukha, Niklai Kin diye birinin var olup olmadığını Kherson parti şefine sordu – belli ki Kin (gerçek adı her ne ise) yanlış adres vermişti. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 184-186 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 753, l. 114-117), 186 (l. 123), 188 (l. 121).

Propaganda ve açlık

25 Nisan 1930'da, Turksib adıyla bilinen Türkistan-Sibirya Demiryolu'nun güney ve kuzey bölümlerinin, planlanandan sekiz ay önce, Aina-Bulak'ta birleştiği büyük bir tantanayla ilan edildi. Aşırı hava koşullarında ve işin doğası gereği yaşanan karmaşa ortamında, yurtdışından satın alınan ekskavatörler ve çok büyük ölçekte el emeği kullanılmıştı. Sovyetler, "burjuva" uzmanları ve Kazak *jatak*ileri (at biniciler) zulüm altında çalıştırmış; işsiz Slav işçiler ise yiyecek karnesi için akın etmişlerdi. Beklenen sonuç, uzun vadede Sibirya tahılının Orta Asya'ya aktarılmasıyla pamuk ekiminin yaygınlaştırılması, kısa vadede ise bir propaganda darbesi indirmekti.[192] Steplerde binlerce kişiye verilen ziyafet/seremoni (Yaşasın Turksib! Yaşasın Stalin!) için özel bir tren Moskova'dan yetkilileri ve yabancı misafirleri taşımıştı; Amerikalı bir gazeteci esprili bir dille "Sovyet dünyasının... ve çevresindeki kapitalist kuşatmanın bir mikrokozmosu," diyordu.[193] Sadece Turksib, inanmak isteyenler için, sayısız fiyaskoyu örtebilirdi. Her bir birey aynı derinlikte bir ideolojik etkiye maruz kalmasa da komünizm dışında bir hayat tahayyül edilemez hale gelmeye başlıyordu.[194]

Ardından, türünün Avrupa'daki en büyüğü olan Rostov Tarımsal Mühendislik Tesisi'nin üç yıllık bir inşa süreci sonunda, 1 Haziran 1930 tarihinde tamamlandığı duyuruldu.[195] Sovyet Ukraynası'ndaki Dinyeper Nehri üzerinde kurulmakta olan simgesel Dneprostroi Hidroelektrik Santralı son hızla inşa ediliyordu. Kullanılan kule vinçlerin yarısının zaman zaman diğerlerini doğrultmak için kullanıldığını bir an için görmezden gelin: Hidrolektrik santral, planlanan alüminyum fabrikalarından oluşacak sınai kompleks ile Zaporozhe'de kurulmasını öngörülen entegre çelik fabrikasını faaliyete geçirmek için doğadan yararlanılmasının gereğini simgeliyordu ve bu da doygunluk kılıfına sokulmuş kişisel dönüşüm ile ilişkilendiriliyordu. "Biz barajı inşa ediyoruz, baraj da bizi" sürekli tekrarlanan bir slogan haline geldi.[196] Modern yüksek çelik fırınlarının uzak Magnitogorsk ve Kuznetsk'te inşası –ve yeni insanın doğuşu– parlak sahne ışıklarıyla sunuluyor, yabancı muhabir gruplarının ilgisine mazhar oluyordu. Bu muhabirlerin büyük bir bölümü kuşkularından arınıyordu.

Bu tesisler, kendilerini dönüştürmek isteyen, *kulak*sızlaştırmadan kaçmaya çalışan ya da yiyecek arayışında olan köylüleri de cezbetti. Yiyecek kıtlığı ve açlıktan kaynaklı hastalık odaklarına ilişkin raporlar daha 1930 yazında ol-

192 Sibirya ve Rusya Türkistanı arasında tren bağlantısı düşüncesi daha 1886 yılında dile getirilmeye başlanmıştı; çalışmalar 1927 yılında başladı. Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I, s. 904-907; Payne, *Stalin's Railroad*.

193 *İzvestiya*, 27 Nisan 1930; Lyons, *Assignment in Utopia*, s. 304-312 (alıntı s. 304'te).

194 *Magnetic Mountain*'ın diğer bir temel argümanı, otoriter devlet iktidarının, insanların gündelik hayatlarında ve kimliklerinde yeniden üretildiğinde en etkin haline bürüneceğiydi.

195 Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 249-250.

196 Rassweiler, *Generation of Power*. Güç kaynağını dönüşümlü kullanan yerel fabrikalar fazla bir ilerleme kaydedemedi. Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 2

dukça fazlaydı ve ekseriyetle Orta Çernozem bölgesi, Kuzey Kafkasya, Ukrayna, Sovyet Uzakdoğusu ve Batı Sibirya'dan geliyordu.[197] Kiev'deki yetkililer acil durum yardımı göndermesi için Mikoyan'a başvurdular ("Tüm yerel kaynaklar kullanıldı"). OGPU, Ukrayna'da kolektif çiftçilerin karınları doymadığı için çalışmayı reddettiklerine ve bunun da yiyecek kıtlığının bir kısırdöngüye dönüşmesi tehdidine neden olduğuna dikkat çekiyordu.[198] Ancak 1930 yazında açlığın ve kitlesel kaçışların en yoğun yaşandığı yer Kazak Özerk Cumhuriyeti'ydi. 150 binden fazla Kazak'ın, yaklaşık 1 milyon baş çiftlik hayvanı ile beraber Sibirya, Özbekistan, İran, Afganistan ve Çin'e doğru yola çıktıkları söyleniyordu.[199] Onca propagandaya karşın, sanayileşmeyi finanse etmesi beklenen kolektifleştirme şimdi onu açlık tehdidiyle karşı karşıya bırakıyordu.[200]

İnanılmaz şans

Stalin direnişi bastırmak için baskıyı sürdürdü; 1Ocak-15 Nisan 1930 tarihleri arasında OGPU 140.724 kişiyi tutuklamıştı ve 15 Nisan'dan 30 Eylül'e kadar 142.993 kişi daha tutuklanacaktı. "Başarı Sarhoşluğu" makalesiyle istemeyerek teşvik ettiği anti-kolektifleştirme dalgasını tersine çevirecek güce sahip değil-

197 Açlıkla ilgili ilk raporların Ocak 1930'da, gizli polis raporlarına göre hasadının yarısını kaybeden Rusya Cumhuriyeti, Stalingrad bölgesindeki Volga Vadisi'nde oraya çıktığı anlaşılıyor. Oradaki köylülerin gruplar oluşturarak yiyecek talebinde bulunduğu yetkililer hiçbir özel girişimde bulunmayınca insanlar yiyecek yerine geçecek şeyler tüketmeye başladılar ve çocuklar okula gitmeyi bıraktı. Kondrashin, *Golod v SSSR*, I/i, s. 146 (TsA FSB f. 2, op. 8, d. 778, I. 394-398), 177-180 (d. 852, I. 296-302: 26 Temmuz 1930), 189-190 (d. 787, I. 992-3), 197-198 (op. 9, d. 546, I. 302-3: 6 Haziran 1930), 198-199 (RGAE, op. 11, d. 17, I. 139-41: 8 Temmuz 1930).

198 Kondrashin vd., *Golod v SSSR*, I/i, s. 228-230 (TsA FSB, f. 2m, op. 8, d. 834, I. 985-956), 230 (RGAE, f. 8043, op. 11, d. 17, I. 208-208ob.), 230-239 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 834, I. 1072-1076).

199 Kazakistan'ın Akmolinsk şehrindeki öğretmenler toplu halde okulları terk ettiler ve bir miktar yiyecek dağıtımı yapabilen demiryollarında işe başladılar. Kondrashin vd., *Golod v SSSR*, I/i, s. 207-208 (GA Kustanaiskoi obl. Respubliki Kazakhstan, f. 54-p, op. 1, d. 784, I. 14), 220-227 (TsA FSB, f. 2m, op. 8, d. 744, I. 570-6), 227-228 (I. 612). Resmî istatistiklere göre, 1928'de %2 olan Kazakistan'daki kolektifleştirmeye hane katılım oranı 1 Nisan 1930 itibarıyla %50'ye çıktı. Kozybaev vd., *Kollektivizatsiia v Kazakhstane*, s. 4.

200 Çarlık ve Geçici Hükümet dönemi borçları ile ilgili Sovyet yükümlülükleri konusunda Britanya ile ticaret müzakereleri devam ederken, Londra'daki Sovyet elçisi Sokolnikov, sözünü tutan bir komünist olarak Britanya basınında övülüyordu. Eski Anayasal Demokratlar'ın lideri Paul Miliukov'un editörlüğünü yaptığı bir Rus göçmen dergisi Sokolnikov'u, "Devlet işlerini öğrenme yeteneğini fiilen gösteren yegâne Sovyet yöneticisi" diyerek övüyordu. Makalede, sinsice "Stalin mi Sokolnikov mu?" sorusu soruluyordu. Miliukov, *Poslednie novosti*, 16 Mayıs 1930; aynı zamanda bkz. *Vozrozhdenie*, 17 Mayıs 1930; Genis, "Upriamyi narkom s il'inki", s. 235. Sokolnikov'un karısına "Stalin beni bu yüzden asla affetmeyecek ve muhakkak intikam alacak" diyerek kaygısını gösterdiği söyleniyordu. Serebriakova, "Iz vospominanii", s. 242. 17 Eylül 1930'da Yaroslavsky Orjonikidze'ye (Parti Denetim Komisyonu) gönderdiği ihbar yazısında Sokolnikov'un Londra'daki otel odasına metresi için 4 bin altın ruble harcama yaptığının iddia edildiğini bildiriyordu. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 134-135 (RGASPI, f. 85, op. 27, d. 267, I. 1-2). Sokolnikov 14 Eylül 1932'ye kadar Britanya elçisi olarak kaldı ve yerini, Ruslaştırılmış bir Polonyalı aileden gelen ve İvan Mayski adını alan, Litvinov'un sırdaşı Jan Lachowiecki'ye bıraktı.

di.[201] Kolektifleştirilmiş hane sayısı, kâğıt üzerinde %56'dan, Mart 1939'dan başlayarak yaza kadar %24'e düşmüştü.[202] Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde kolektifleştirilmiş hane sayısı %83'ten %13'e düştü. Toplamda 8 milyon hane, 7 milyon koşum ve yük hayvanı eşliğinde ayrıldı. Aynı zamanda, en az 5 milyon hane kolektiflerde kalmaya devam etti, bunların 4 milyonu henüz dahil olmuştu, yani bu yeni yolda ilk tarım sezonlarıydı.[203] Rejimin uyguladığı şiddet ve köylü direnişi ilkbahar ekimini ve dolayısıyla da sonbahar hasadını tehdit ediyordu ve bunun sanayi için de sonuçları olacaktı. Stalin'in –ve ülkenin– bir mucizeye ihtiyacı vardı.

Kolektif çiftlikleri ayağa kaldırmak ve işlerlik kazandırmak zorlu bir iş haline gelmişti. Az sayıda "25 binlik", nadir gereçleri, hurda demiri, ahırlar ve silolar için inşaat malzemelerini, makine yedek parçalarını, jeneratörleri, kitapları, tütünü ve işçileri fabrikalarından kolektif çiftliklere getirmişti ve birçoğu, demirbaşların tamiri için becerilerini ortaya koydu. Daha önce "25 binlikler"i tehdit eden köylüler artık gönderilmelerini protesto eder hale geldi.[204] Gönüllülerin büyük çoğunluğu yeni yerel görevliler olarak taşrada kaldı (ortalama olarak, başlıca tahıl üretim bölgelerinde her üç kolektiften birinde bir "25 binlik" kaldı, tüm bölgeler için bu sayı beş kolektif çiftlik için bir kişiydi). Genel olarak, rejimin asgari desteğine ve kendi bilgisizliklerine rağmen 1930 ilkbahar ekim sezonunun kurtarılmasına katkıda bulundular. Kilit önemdeki katkılarından biri, askerî birlik sistemini tarlalara taşımalarıydı.[205]

Rejimin verdiği ödünlerin bahar ekimi üzerindeki etkisi daha da fazlaydı. Kolektiflerden ayrılan köylülere, ekin ekmeyi taahhüt etmeleri halinde tohumluk tahıl verilecekti. Rejim, gecikmeli olarak, büyük tarlalar, yük beygirleri ve pulluklar kolektifleştirilecek olsa da, bazı çiftlik hayvanlarının hane mülkiyetinde kalabileceğini netleştirdi. Kolektiflerde kalanlar için, bütün ilçeleri tek bir kolektif altında toplamaya yönelik dev çiftlikler çılgınlığı terk edildi.[206] Kolektiflerde kalmayı sürdürenlerin kendi hane arazilerinde kendileri için meyve ve sebze yetiştirmelerine izin verildi. 1930'da bu çiftçilerin toplam üretimlerinin yaklaşık %33'ü söz konusu hane arazilerinden geldi. Rejim, kolektiflerin tekil hane çiftçiliğine üstünlüğünü sergilemeye hevesliydi ve kolektif çiftçilerin hane başına 3,5

201 Ivnitskii, *Kollektivizatsiia i raskulachivanie*, s. 115 (atıf yok). Birçok benzer örneğe yer veren 1930 baharına ait bir polis raporuna göre, Başkurdistan'daki bir asker "Burada bir savaş durumuyla karşı karşıyayız," diyordu. "Köylüleri nasıl kullandıklarını görüyorum ve kahroluyorum. Yapılacak bir şey yok ve sessiz kalmak zorundayım." Sevost'ianov vd., *Sovershenno sekretno"*, VIII/ii, s. 1219-1224 (TsA FSB, f. 2, op. 8, por. 653, I. 305-307).

202 Ivnitskii, *Sud'ba raskulachennykh*, s. 24. Aynı zamanda bkz. Jasny, *Socialized Agriculture*, s. 308.

203 Davies, *Soviet Collective Farm*, s. 153.

204 Viola, *Best Sons*, s. 157-158. Artık köylüler de özel amaçlı eğitimlerden geçerek kırsal otoritenin görev mevkilerine terfi ettiriliyordu. Aruntiunian, *Mekhanizatory sel'skogo khoziaistva SSSR*.

205 Rozenfel'd, *Dvadtsatipiatitysiachniki*, s. 31, 158-159.

206 Davies, *Soviet Collective Farm*, s. 292, atıfta bulunduğu kaynak, *Sotsialisticheskoe zemleutsroitsvo*, sayı 3-4, 1930, s. 56-59. Tek tek köylülere yeni toprak tahsisleri daha küçük hisselerle yapıldı, konumları daha elverişsizdi ve genellikle bataklıktı ya da istila edilmişti ancak köylüler sebat ettiler.

ton tahılı ellerinde tutmalarına izin verdi. Stalin bir daha asla böylesine cömert bir miktara göz yummayacaktı. Çiftçiler tüketemediklerini satabilecekti. Stalin kolektif işlenen tarlaların kısa süre sonra küçük hane tarlalarını ve çiftlik hayvanı yetiştiriciliğini ekonomik olmayan yöntemler olarak geride bırakacağını varsayıyordu fakat rejim bir kararname yayımlayarak, şimdilik "piyasaların kapatılmasını yasakladı, pazarları yeniden açtı ve köylülerin, kolektif çiftçilerde dahil olmak üzere, kendi ürünlerini pazarda satmasına engel koymadı."[207]

"25 binlikler" seferberliğinin ve rejimin sergilediği gönülsüz esnekliğin ötesinde, yaşanan karmaşaya karşı yerel çözümler de ortaya çıktı. Merkezî otorite kolektif çiftçilerin nasıl tazmin edileceğine karar veremedi ama yereller kendi tazminat çözümlerini üretince, çiftçiler her şeye rağmen ekin ektiler.[208] Olağanüstü uygun hava koşullarıyla gelen şansın da katkısı büyüktü. Görevlilerden biri, "Doğa bize fazladan bir bahar ayı sundu" diyerek memnuniyetini dile getiriyordu ve ekin ekme seferberliğinin oldukça geç başladığı göz önüne alınırsa, bu bir ay hasat için çok önemliydi.[209] Hasat tahminleri aniden olumsuzdan olumluya dönüyordu ve 1930 yılı için Beş Yıllık Plan'ın makine alımına kaynak teşkil edecek tahıl ihracatı tahmini 5 milyon ton artırıldı. Haziran ayı başındaki Moskova bölgesel parti konferansında Mikoyan, "Bir yıl daha, sonrasında sadece kendimize yetecek tahılı sağlamakla kalmayacağız, dünyanın en büyük tahıl üreticilerinden bir olacağız" diye böbürleniyordu.[210]

Kahkahalar, alkışlar

1930 yazı başında Stalin Nadya'yı mide rahatsızlığı için Karlsbad'daki Alman doktorlara gönderdi. 21 Haziran tarihli mektubunda, "Tatka!... Yolculuk nasıl-

207 Davies, *Soviet Collective Farm*, s. 160, atıfta bulunduğu kaynak, *Rosheniia partii i pravitel'stva po khoziaistvennym voprosam*, II, 1967, s. 196 (14 Mart 1930). NEP tek bir kararname ile ortaya çıkmamıştı ve tek bir kararname ile de hükümsüz kalmayacaktı – aslında teknik olarak NEP, Hegelci, diyalektik anlamda "aşılacaktı."

208 1930 hasadı gelirinin nasıl dağıtılacağına yerel düzeyde karar verilecekti. Büyük farklılıklar olacaktı ama kolektif çiftçiler, giderler ve vergiler çıktıktan sonra geriye kalandan, "boğaz başına" maaş alacaktı. Bunun anlamı, çiftçilerin ne kadar çok çalıştığından bağımsız olarak hasattan pay alacağıydı, yani daha sıkı çalışmayı köstekleyordu. Davies, "1930 baharının belki de en dikkat çeken özelliği, kolektif çiftçiler, sonra ve miktarı belli olmayan bir ödeme karşılığında –ve hatta nasıl bir sistem içinde ödeme yapılacağını dahi bilmeden– çalıştıkları halde kolhozlarda oldukça başarılı bir ekimin gerçekleşmesiydi," diyordu. En baştaki maaş ödeme fikri –parça başına sistemi (devasa çiftlikler düşüncesine uygun olarak) temelinde kolektif çiftçilere fabrika tarzı ücret ödenmesi– başarısız oldu ve bunun nedeni nakit arzının yetersizliği değildi: Garanti ücret taahhüdü, herhangi bir mahsul kıtlığında mali külfeti devlete yüklüyordu. Davies, ancak Haziran 1930'da, ekim işlemi tamamlandığında, rejimin "çalışılan gün sayısı" temelinde yevmiye verilmesinde karar kıldığını da gösteriyordu. Bu sisteme göre, devlete teslimat ve vergilerden sonra kolektif çiftlik gelirinden (ayni ya da nakdi) geriye kalandan yapılacak ödemeye temel olarak tamamlanan iş hesaba katılıyordu. Fakat kayıt tutma işi düzenli olarak yapılmıyordu. Davies, *Soviet Collective Farms*, s. 140-167; *S"ezdy sovetov Soiuza Sovetskikh SSR*, III, s. 189.

209 *Partiinoe khoziaistvo*, sayı 7-8, 1930, s. 8 (Wolf).

210 Davies, *Soviet Collective Farm*, s. 310, atıfta bulunduğu kaynak, *Sotsialisticheskoe zemledelie*, 3 Haziran 1930.

dı, neler gördün, doktora gittin mi, sağlığın için ne dediler, bana yaz," diyordu. "Kongreyi [parti] 26'sında açıyoruz. İşler fena gitmiyor. Seni çok özlüyorum. Tatochka, evde tek başımayım kukumav gibi... En kısa zamanda eve dön. Seni öpüyorum."[211] 16. Parti Kongresi planlandığı tarihte açıldı, Aralık 1927'den beri ilkti ve büyük bir organizasyondu, katılan 2.159 delegenin 1.268'inin oy hakkı vardı. Yeni bir temizlik dalgasıyla, özellikle taşradan, 170 binden fazla parti üyesi, "pasiflik", sarhoşluk, "kişisel hayatlarındaki kusurlar", "yabancı" toplumsal köken ya da "gizli" Troçkistlik nedeniyle ihraç edildi ve sağcılara yakınlık gösterenler uyarıldı.[212] Ancak yeni işçi üyeler seçildiğinden –bazen tüm bir fabrika çalışanları üye yapılıyordu– 1930 üye sayısı 500 yüz bin artarak 2 milyon 200 bine ulaştı. Hal böyleyken, bu rakam yaklaşık yüz altmış milyonluk toplam nüfusun %1,4'üne karşılık geliyordu. Devlet memurlarının sadece %25'i partiliydi ve sanayi yönetiminde bu oran çok daha düşüktü.[213]

27 Haziran günü hem sabah hem de öğleden sonra devam eden Stalin'in uzun siyasi raporu, retorik sorulardan oluşan ve herkesin onda aşina olduğu soru-cevap formunda, kilit cümlelerin tekrarıyla ve kendisine övgüler düzerek ilerliyordu. Zevkle, "Bugün neredeyse tüm kapitalist sanayi ülkelerinde kriz var," diyordu. "Genel olarak kapitalizmin ve özel olarak da Kuzey Amerika kapitalizminin her şeye kadir olduğu yanılsaması artık çöküyor." Krizin aşırı üretimden kaynaklandığını varsayıyor ve kapitalizmin çelişkilerinin keskinleştiğini vurguluyordu, bu durum burjuvaziyi kendi ülkesi dışında maceracılığa itiyordu. "Kapitalist kuşatma basitçe coğrafi bir düşünce değil" diye de uyarıyordu. "SSCB'nin çevresinde, SSCB içindeki sınıf düşmanlarını, manen, madden, finansal ablukayla ve fırsat buldukça askerî müdahale ile desteklemeye hazır, düşman sınıf güçlerinin varlığına işaret ediyor." Ancak Stalin, partinin sanayileşme temposunun, 1920'lerin Troçkist süper-sanayicilerini "en minimalist [asgarici] ve en sefil teslimiyetçiler (kahkahalar, alkışlar)" gibi gösterdiği için böbürleniyordu.[214]

---

211 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 29 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 30), 41n17.

212 Trapeznikov, *Kommunisticheskaia partiia*, s. 38-39; Rigby, *Communist Party Membership*, s. 178-179; Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s. 211-212, 218. Rakamların bir bölümü sonra düzeltildiği için ya da tamamlanmadan en başta girildiği için, bazen rakamlar, gönüllü ayrılan 14 bin kişi de dahil edilerek 130 bin olarak rapor edildi. *Partiinoe stroitel'stvo*, sayı 10 (12), 1930, s. 14-19; Schapiro, *Communist Party of the Soviet Union*, s. 435. Karşılaştırmak için bkz., *Pravda*, 23 Nisan 1931. 1929 yılında RSFSC'de [Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti] taşradaki komünistler ile ilgili kapsamlı bir çalışma, her dört kişiden birinin sekiz yüz rubleden daha fazla değerde varlığa sahip olduğunu gösteriyordu – toplam köylü nüfusu için altı kişiden biri idi. Komünist köylülerin ücretli işçi çalıştırıyor olması da daha büyük olasılıktı. Gaister ve Levin, "O sostave sel'partorganiztsii."

213 Gill, *Origins*, s. 137; Rigby, *Communist Party Membership*, s. 420; Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution*, s. 48; Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, s. 132. Çarlık dönemi memurları komiserliklerde çalışan kadroların %10'unu oluşturuyordu fakat bunların sadece %2'si üst düzey idi. Bu rakamlar, devlet aygıtının geniş kapsamlı temizliklerinden sonrası için geçerliydi. *İzvestiya*, 10 Ağustos 1930.

214 Stalin kongreye hitaben, "Devletin ortadan kalkmasından yanayız ve aynı zamanda proletarya diktatörlüğünün güçlendirilmesini savunuyoruz," diyordu. Bu çelişkiyi kabul ediyor ancak

Stalin uyarıyordu: "Sınai gelişim hızının düşürülmesini savunanlar sosyalizmin düşmanıdır, sınıf düşmanlarımızın casusudur (Alkışlar)." "Başarı Sarhoşluğu"nun kırsala ilişkin tedbirleri terk edilmişti: "Ya biz onları, sömürenleri alt edip ezeriz ya da onlar SSCB'nin işçi ve köylülerini alt edip ezerler."[215] Artık ekonomide "sosyalist kesim" egemen olduğundan, diyordu, SSCB "sosyalizm dönemine" girmiştir. Kongre delegeleri, herkese açık olmayan OGPU mağazasından kıtlığı çekilen ürünleri satın alabilme hakkının keyfini çıkarıyorlardı: Bu ürünler arasında elbiselik kumaş (üç metresi sadece elli dört ruble), palto, gömlek, bir çift ayakkabı, iki takım iç çamaşırı, iki örgü şişi, iki kalıp el sabunu ve bir kalıp banyo sabunu vardı. Ayrıca, ücretsiz olarak, sekiz yüz gram et, sekiz yüz gram peynir, bir kilo füme sosis, seksen gram şeker, yüz gram çay ve 125 sigara aldılar. "Bu elbette küstahça bir rüşvet" diye yazıyordu Ruslaşmış bir Baltık Almanı ve *Büyük Sovyet Ansiklopedisi* editörü olan İvan Shitts günlüğüne. Bir yandan "üretimdeki baş döndürücü artış" propagandası yapılırken diğer yandan sıradan malları satın alma fırsatının bir imtiyazmış gibi sunulduğunu da not ediyordu.[216]

Ülkenin en ünlü süvarisi Budyonny kongrede "at sınıfını yok edeceğiz" esprisini yaparken, aklından geçen rejimin kışkırtmasıyla köylülerin çiftlik hayvanlarını imha etmesi değil traktörlerin kullanıma sokulmasıydı. Vahşi kış koşullarında inşası hızla tamamlanarak kongreye tam zamanında yetiştirilen Stalingrad Traktör Fabrikası ilk traktörü üretmişti. 18 Haziran tarihli *Pravda*'da yayımlanan kutlama mesajında Stalin "teknoloji öğretmenlerimize, Amerikalı uzman ve teknisyenlere" teşekkür ediyor, tesisin yıllık traktör üretim hedefini, "eski burjuva dünyasını havaya uçuracak ve kırsalda yeni sosyalist düzenin yolunu açacak 50 bin füze," diyerek yüceltiyordu.[217] Bu SSCB'nin ilk taşıma bantlı tesisiydi ancak imalat makinelerinin sadece %60'ı kurulmuştu. Temmuz-Eylül 1930 dilimi için planlanan 2 bin traktör yerine fabrikada sadece kırk üç traktör üretildi ve tesisteki bir Amerikalı mühendis, "Yetmiş saatlik çalışmanın ardından makineler dağıldı," diyordu. Sovyet çeliği berbattı, radya-

---

bunu Marksist diyalektikle açıklıyordu. 1933 yılında, aynı noktayı yineleyecekti. *Sochineniia,* XIII, s. 211, 350. Engels *Anti-Dühring*'de, "Devlet iktidarının toplumsal ilişkilere müdahalesi, her alanda giderek lüzumsuz hale gelecek ve kendi kendine yok olacaktır. Devlet 'ilga' edilmeyecektir, kendiliğinden zayıflayıp yok olacaktır [*es stirbt ab*]." Engels, *Umwälzung der Wissenschaft*, s. 291-292.

215 *XVI s"ezd VKP (b),* s. 17-57; *Sochineniia,* XII, s. 235-373. Aynı zamanda bkz. Davies, *Socialist Offensive*, s. 330-336. Stalin, kapitalist unsurlara yönelik bir "saldırı ile NEP arasında bağdaşmazlık olduğu biçimindeki tümüyle saçma gevezeliklerle" dalga geçiyordu. *Sochineniia*, XII, s. 306-307. Kişisel hikâyeler anlatmak üzere seçilmiş işçiler kongreye davet edilmişti ve bu kongre liderlik aleyhine konuşma yapılmayan ilk kongre oldu. Szamuely, "Elimination of Opposition." Arşivlerin açılmasından sonra dahi Szamuely'nin makalesi, Stalin'e muhalefet meselesi ile ilgili en isabetli metin olma niteliğini sürdürdü.

216 Shitts, *Dnevnik*, s. 195; Pavlova, *Stalinizm*, s. 68-69 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 1235, op. 133, d. 11, l. 28-30).Tambov doğumlu (1874) Shitts, Moskova Üniversitesi'nde Ortaçağ uzmanı P. Vinogradov'un yanında tarih eğitimi aldı ve daha sonra burada Latince eğitmenliğine başladı. 1928 yılında *Büyük Sovyet Ansiklopedisi* editörü oldu. 1933 yılında tutuklandı.

217 Bu sözcükler *Sochineniia*'daki metinde yer almadı. *Sochineniia,* XII, s. 233, 234.

törler için gerekli bakır şeritler kullanılamayacak derecede pürüzlü geldi, binlerce montaj hattı işçisi somun ve cıvatalara ilk kez el sürüyordu. Yüksek ücretli Amerikalı mühendislerin ikisi tifodan öldü; diğerleri eve dönmeye can atıyordu.[218] Fordist montaj hattında ustalaşmak zaman alacaktı. Diğer yandan, yirmi beş yaşındaki *Pravda* muhabiri, tüberkülozdan ölmeden önce, "Tüm yıkımlara, korkunç aksaklıklara, acımasızlığa, pisliklere ve zulümlere rağmen, hayatın kesintisiz akışının –Tarihin taşıma bandı da diyebilirsiniz– sosyalist koşullardaki gelişme yasaları"ndan övgüyle söz ediyordu.[219]

Eğitim kurumlarında, fabrikalarda ve büyük parti örgütlerinde kongre öncesi yapılan toplantılarda parti politikasına ilişkin sert eleştiriler dillendirildi.[220] Ancak bu yaygın düşünceye öncülük etmek yerine –yani muhalefet gibi davranmak yerine– Rykov ve Tomsky parti toplantılarını dolaşarak, parti içindeki bölünmelerden yararlanmak isteyecek olan köylerdeki "küçük burjuva unsurların" ve ülke dışındaki "burjuvaların" girişimlerine karşı uyanık olma uyarısı yapmışlardı. Ödülleri, potansiyel destekçilerini geri çevirme konusunda yeterince çaba göstermemelerinden dolayı kongrede azarlanmak oldu.[221]

Zatürre olan Buharin –siyasi saldırı altında Troçki de aynı hastalığa yakalanmıştı– Kırım'a gitti ve orada Anna Larina ile ilişki yaşamaya başladı; kız on altı kendisi kırk bir yaşındaydı.[222] Elini taşın altına koyması gereken Rykov vardı ve zorlu soru yağmuru altında, bir kez daha hatalarını ("siyasal önemi

218 Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 250-251, 372-375; *Za industrializatsiiu*, 19 Haziran, 5 Temmuz, 8 Ekim 1930. 16 Haziran 1930'da yeni açılan Rostov Tarımsal Mühendislik Tesisleri'nin tanıtımını yaparken, Stalin "katkısı olan tüm yabancı uzmanlara – mühendis ve teknisyenlere" bir kez daha teşekkür etti. Stikh, *Zavod griadushchikh urozhaev*, s. 22; *Pravda*, 17 Haziran 1930.

219 Glan, *Iakov Il'in*, s. 235. Aynı zamanda bkz. Il'in, *Bol'sheviki dolzhny ovladet' tekhnikoi*; Il'in, *Liudi stalingradskogo traktornogo* ve ölümünden sonra yayımlanan tamamlanmamış romanı *Bol'shoi konveier*, Molodaia gvardiia, Moskova, 1934. Il'in (d. 1905) Aralık 1932'de öldü. Fotoğrafçı Margaret Bourke-White Stalingrad Traktör Fabrikası'nda nasıl "bir Rus minik cıvatayı sıkarken diğer yirmi Rus'un etrafında toplanıp onu izlediğini, sohbet edip sigara içtiklerini, tartıştıklarını" gözlemlemişti. "Yeni oyuncaklarına hayranlık duyan çocuklar gibiydiler. Hatta yeni bir mabedin karşısında tapınan bağnaz dindarlara benziyorlardı." Bourke-White, *Eyes on Russia*, s. 118-119.

220 Boris Sheboldayev kongrede (29 Haziran) şöyle demişti: "Birçok parti etkinliğinde, hem en katıksız sağ-kanat oportünist ve hem de 'sol' Troçkist türden gösterilere tanıklık ettik. Katıksız cüret ve küstahlığın her şeyi gölgede bırakışı, mücadelemizin zirvesinde dahi görülebiliyor." *XVI s"ezd VKP (b)*, s. 135-136.

221 Mikoyan sağ sapmanın canına okurken Rudzutaks delegelere sağcıların "doğrudan partiye, doğrudan yoldaş Stalin'e kara çalmaya" kalkıştıklarını söylüyordu. *XVI s"ezd VKP (b)*, s. 39-44. Sürgündeki Troçki, temel sebebe değinmeden şöyle yazdı: "Plebisit rejimi kesin olarak tesis edildi." Trotsky, "Preliminary Comments on the Sixteenth Congress" [25 Temmuz 1930], II, s. 335-336.

222 Buharin tanıdığında Larina daha dört yaşındaydı. Stalin de dahil parti yetkililerinin ziyaret ettiği üvey babası Yuri Larin'in evinde büyüdü. Buharin bir alt katta oturuyordu. Karadeniz kıyısındaki sevgilisi Alexandra Travina'yla ilişkisi de sürüyordu – Travina onun yanına yerleştirilmiş bir sevgiliydi (anlaşılan o ki Moskova'dan Leningrad'a giden gece treninin kompartımanında mucizevi bir biçimde ortaya çıkıvermişti). Larina ve Buharin 1934'te evlendiler." 'No ia to znaiu chto ty prav': pis'mo N. I. Bukharina I. V. Stalinu iz vnutrennei tiur'my NKVD", s. 49 (APRF, f. 3, op. 24, d. 301, l. 129-133); Gregory, *Politics, Murder, and Love*, s. 57-60, 67-69, 72-74; Larina, *This I Cannot Forget*, s. 107-112.

büyük hatalar") kabul etti fakat herhangi bir muhalefetin parçası olmadığını söyledi.[223] Tüm olan bitenin arasında Stalin Almanya'daki Nadya'ya bir mektup yazmıştı (2 Temmuz): "Tatka! Üç mektubunu da aldım. Çok meşgul olduğum için hemen cevap yazamadım. Nihayet vakit buldum. Kongre 10'u 12'si gibi bitecek. Seni bekleyeceğim, eve dönmekte gecikme. Ama sağlığın gerektiriyorsa daha uzun kalabilirsin... Seni öpüyorum."[224] Kongre 13'üne uzadı. Tomsky, Buharin ve Rykov Merkez Komite'ye yeniden seçildi ve böylelikle Rykov Politbüro'ya geri döndü. Bu arada Tomsky Politbüro'nun dışında kaldı ve yandaşları sistematik olarak sendikadaki makamlarından uzaklaştırıldı. İşten çıkarmalarla ilgili olarak Kaganoviç kongre delegelerine "Bunun proleter demokrasinin ihlali olduğu söylenebilir," diyordu, "fakat yoldaşlarım, herkes uzun süredir biliyor ki bizim için Bolşevik demokrasisi bir saplantı değil."[225]

Kaganoviç Politbüro'ya tam üye "seçildi." Voroşilov ve Orjonikidze yaklaşık iki aylık bir tatil için hemen başkentten ayrıldı. 17 Temmuz'da Stalin yandaşı Sergey Kirov, gözetimi altındaki Leningrad parti örgütüne parti kongresi ile ilgili bir rapor sundu. Sağcılarla dalga geçerek, "Kısacası acele etmeyin," diyordu. "*Kulak*ların bastırılmasının gerekliliği sorunu ortaya çıkarsa, neden bunu yapalım? Zaten sosyalizmi kuruyoruz ve er ya da geç *kulak*lar kendiliğinden yok olacak... Tahıl toplamayı sürdürmemiz gerekiyorsa, eğer *kulak* elindeki fazlayı vermek zorundaysa, sıkıştırmaya ne gerek var, ödenen fiyat yükseltilirse zaten kendisi teslim edecektir... Kısacası, sağcılar sosyalizmden yana fakat istisnai bir kargaşa olmadan, mücadele etmeden, zorluk yaşamadan."[226]

Orjonikidze ile samimi bir diyaloğu olan Troçkistlikten dönme Devlet Bankası Başkanı Pyatakov, iki gün sonra, maliyetlere dikkat edilmemesi ve gelişigüzel para basılması nedeniyle ortaya çıkan mali kriz ve hızla yükselen enflasyonu ayrıntılarıyla Stalin'e yazdı. İthalatın düzene sokulmasını, hayvansal ürün ihracatının frenlenmesini, birçok üründe fiyat artışına gidilmesini ve simgesel inşa projelerindeki savurgan harcamaların kısılmasını öneriyordu.[227] Bu, kongre sonrası geç kalmış bir rota düzeltme girişimiydi. Stalin hemen yanıtlamadı.

---

223 *XVI s"ezd VKP (b)*, s. 142-148. Rykov korkak değildi: Haziran 1930'da Urallar parti toplantısında kişisel olarak eleştirildiği zaman güçlü bir yanıt vermiş ve alkış almıştı.

224 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 29-30 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 31-32).

225 *XVI s"ezd VKP (b)*, s. 63; *XVI s"ezd VKP (b), 26 iiunia-13 iiulia 1930 g.*, I, s. 122. Sonunda Tomsky'nin yerine Stalin'in gözdesi Nikolay Shvernik (d. 1888) getirildi. Diktatör Shvernik'i 1926'da Leningrad'dan merkez aygıta terfi ettirmiş daha sonra da Urallar'a atamıştı. Shvernik 1929 yılında, Urallar parti örgütünün üstlendiği hedefi gerçekleştiremediğini bildirdiğinde Stalin şu yanıtı verdi: "Yakınmanın gereği yok, sen yapabileceğini yaptın." Davies ve Harris, *Stalin's World*, s. 42 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 558, op. 11, d. 36, l. 103); Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 141-144.

226 Kirov, *Izbrannye stat'i rechi*, s. 539.

227 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 117-129 (RGASPI, f. 85, op. 27, d. 397, l. 2-7). Pyatakov'a düşüncelerini yazıya dökme konusunda ilhamı Orjonikidze ile yaptığı bir sohbetten almıştı ve bunu [Orjonikidze'ye] yazdığı bir mektupta (129n4: l. 1, 20 Temmuz) belirtiyordu. Aynı zamanda bkz. Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 187-189.

Embriyo aşamasında anti-kapitalist bir sistem

Stalin'in kişisel diktatörlüğünün –partinin "gizli şubesi" olarak biliniyordu– 22 Temmuz 1930 tarihi itibarıyla yeni bir direktörü vardı: Aleksandr Poskrebişev (d. 1891). Onun da babası Stalin'in babası gibi ayakkabı tamircisiydi ve devrim öncesinde hastabakıcılık eğitimi almıştı. Dazlak Poskrebişev şöyle anlatıyordu: "Bir gün Stalin beni çağırdı, 'Poskrebişev, ürkütücü bir görünüşün var. Herkesi korkutacaksın,' dedi ve işe aldı."[228] 23 Temmuz'da Stalin yıllık güney tatili için, yanına Poskrebişev'i de alarak yola çıktı. Moskova'daki işlere Molotov göz kulak olacaktı. Nadya, Berlin'de Sovyet ticari temsilcisi olan erkek kardeşi Pavel Alliluyev'i ziyaret ettikten sonra Almanya'dan dönerek kocasına katıldı. 26 Temmuz'da, Stalin'in Rolls-Royce arabası Puzanovka kır evi arazisinden çıkarken yakındaki tatil beldesi Kızıl Fırtına'dan gelen bir arabaya çarptı. Nadya, Budyonny ve Stalin'in baş koruması İvan Jusis de arabadaydı. Kopan bir cam parçası Stalin'in sol kaşını yaraladı.[229]

Stalin'in zaman zaman başı dönüyor, ani sinir bozuklukları yaşıyordu ve doktorlar nevrasteni tanısı koydular.[230-231] 1930 yılı için, Kremlin'deki yetkili doktorlardan Usher Leib "Lev" Levin'in imzaladığı tıbbi kayıtlar Stalin'in yaşam şartlarını ("iyi"), beslenmesini ("iyi"), çalışma koşullarını ("entelektüel, ilginç, günlük süresi belirsiz"), içki ("nadiren"), sigara ("çok fazla") diye niteliyordu. Ameliyat izi de bırakan apandisit ameliyatının, yıllar boyunca geçirdiği hastalıkların (göğüs ağrıları, grip, eklem iltihabı, kronik bademcik iltihabı, öksürük) dökümü çıkarılmıştı. Stalin'in dış görünüşü için "bitkin" notu düşülmüştü; karaciğer ve dalakta büyüme yoktu. Sol omuz kaslarında, çocukken yaşanan bir ezilmeden kaynaklı sık ağrı yaşıyor ve bu kas giderek zayıflıyordu. Güneye geldikten sonra da bildik eklem ve kas ağrıları sürdü, Soçi yakınlarındaki mucizevi Matsesta sülfür banyolarına girdi. "Sülfür banyoları tamamlandıktan sonra Voroşilov geldi ve birlikte yürüyüşe çıktılar ve soğuk, doğal karbonatlı su içtiler" diye anlatıyordu Stalin'in doktoru Valedinsky. "Yürüyüş sonrası Stalin'in boğazı ağrıdı, ataklar ve yanmalarla kendini belli eden boğaz iltihabı gelişti." Ateşi 39 dereceye yükselmiş, düşmesi dört gün sürmüştü. Ardından, sol bacağındaki ağrılardan şikâyet etmeye başladı. Valedinsky üç hafta

228 *Vechernyi klub*, 22 Aralık 1992 (1964 yılında Poskrebişev ile yapılan bir mülakat). Sekreterliğin, "Mart 1926 yılında 'gizli şube'ye geçen bir ofisi vardı." RGASPI, f. 17, op. 84, 85, 86. Aynı zamanda bkz. Rosenfeldt, *"Special" World*. Stalin, Lenin Enstitüsü'ne eski yardımcısı, tek ciğerli ve verem hastası olan Marksist biliminsanı Tovstukha'yı (d. 1889) atadı; uzun süre hizmet eden diğer bir başyardımcı olan sinir küpü Lev Mekhlis –Tovstukha'nın entelektüel otoritesinde gözü kalmıştı– Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde Marksist eğitim almak üzere ayrılmasına izin vermesi için Stalin'i zorluyordu. Bu durum Poskrebişev'in önünü açtı ve nihayet Stalin'in başyardımcısı oldu. Karısı, Troçki'nin oğlu Lev Sedov'un karısının kız kardeşiydi. Aynı zamanda bkz. Bazhanov, *Damnation of Stalin*, s. 34-40.

229 Hemen ertesi gün iyi olduğu söylenecekti. İki arabanın sürücüleri cezalandırılmadı. *Gosudarstvennaia okhrana Rossii*, s. 47 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 107).

230 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 700, l. 4. ORI. 47.

231 Chigirin, *Stalin*, s. 79-83 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1482, l. 44-51).

boyunca hastasını her gün gördü ve doktorunun refakatinden son derece memnun olan diktatör çok çeşitli konularda onunla sohbet etti: İşçi disiplini, kolektif çiftlikler, aydınlar. Valedinsky'nin ayrılma zamanı geldiğinde Stalin onu nasıl ödüllendirebileceğini sordu. Doktor, "Önceden bir tüccar tarafından at ahırı olarak kullanılmış konutumu değiştirmek için yardım istedim," diye anlatıyordu. "Stalin bu konuşmanın ardından gülümsedi. Moskova'ya döndüğümde Merkez Komite tarafından çağrıldım ve bana bir 'şey' göstereceklerini söylediler ve bu beş odalı bir daireydi."[232]

Stalin Karadeniz'de geçirdiği iyileşme dönemine değer veriyordu. 13 Ağustos 1930'da Moskova'daki Molotov'a yazdığı mektubunda "Yavaş yavaş iyileşiyorum," diyordu. Tam bir ay sonra "Artık *tamamen* iyileştim," diye yazdı.[233] Ancak her zaman olduğu gibi tatilde de iş yapmayı sürdürüyor, her gün şifreli telgraflar ve ayda sekiz-on kere, daha uzun dökümanların bulunduğu kalın paketler alıyordu. Ülke ve rejim için geniş kapsamlı sonuçları olan ve bir önceki kış ve baharda yürürlüğe soktuğu değişiklikler artık rayına girmişti.[234] Gizli polis personel sayısının biraz daha şişirilmesinin keyfini sürüyordu.[235] Tuhaf bir biçimde, tarım ile sanayinin kaderleri tersine dönmüştü. Et ve mandıra ürünlerinde keskin bir düşüş olsa da tahıl hasadı –sonuçta 77 milyon 200 bin tona sabitlenmişti– tüm Sovyet tarihinin en iyisiydi.[236] Köylülerin ürünlerini pazarlayan tarım kooperatifleri tahıl toplama merkezlerine dönüştürüldü, makine-traktör istasyonları da toplama işlemini kolaylaştırırken, rejim, devletin belirlediği fiyat üzerinden 22 milyon ton gibi çok yüksek bir tedarik miktarına ulaştı. (Köylüler geri kalan miktarı tüketti ya da pazarda sattı.)[237] Ancak tüm bu süreçte, temmuzdan eylüle kadar, kritik metal

232 Valedinskii, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi", s. 69. Kaganoviç de yeni bir daire almıştı ve "çok memnun olduğu" söyleniyordu, "Stalin'in ilgisinden mütehassıs olmuştu." Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 33 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 46-47). Kaganoviç'in dairesi, Büyük Kremlin Sarayı'nın Çareviç ikametgâhı olarak da bilinen çocuk kanadı adıyla anılan yerdeydi.

233 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 196-197; Lih.vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 207-208.

234 Rejim, kökleri kadim Rusya'nın buğulu derinliklerinde, bir "toprak toplumunda"nda yatan köylü komününü bir kez daha kutsadı. Ancak RSFSC'de, 30 Temmuz 1930 tarihli bir kararname, hanelerin %75'inin yeni kolektif çiftliklere ait olduğu yerlerde toprak topluluklarının tasfiyesini şart koşuyordu. (Kolektif çiftliklerden farklı olarak komünlerde, toprağa ortak sahip olunsa da toprağın işlenmesi bireyseldi.) Davies, *Socialist Offensive*, s. 227-228; Atkinson, *End of the Russian Land Commune*, s. 369-370. Komünlerin ağırlıkta olmadığı Ukrayna'da, Ocak 1930'da tasfiye edilmişlerdi.

235 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 250 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 9, l. 16-20). 1 Ekim 1930'da OGPU aygıtının 22.180 çalışanı vardı. Bunların yaklaşık 2.000'i merkez aygıtta, 5.067'si nakillerde, 1.425'i OGPU Merkez Okulu'nda, 97'si Lubyanka İç Hapishanesi'nde, 270'i Butyrka Hapishanesi'nde idi; 10 binden fazla çalışanı bölgelere dağılmıştı. Yagoda yayımladığı bir talimatta çalışanların kentleri ve idari merkezleri tercih ettiklerinden, köy ve kasabalara gitmeyi reddettiklerinden yakınıyordu. Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 34-35 (TsA FSB, f. 2, op. 9, d. 183), 36n1 (12 Kasım 1930).

236 Diğer tahılların üretimi de genellikle iyiydi. Davies, *Socialist Offensive*, s. 337-338, 419 (tablo 1).

237 Tedarik edilen miktar 1929-1930'dan 6 milyon fazlaydı (ve 1928-1929'un iki katıydı). Kıt ağır teçhizat, makine-traktör istasyonlarına emanet edilmişti ve ürünün belli bir miktarına karşılık kolektif çiftliklere kiralanıyordu. Miller, *One Hundred Thousand Tractors*. 1930 yılı sonunda 158

üretim ve petrol sanayiinde düşüş yaşandı ve sanayi tüm sektörleriyle sarsıldı. İşgücü arzı tıkandı, demiryolları darboğaza girdi ve enflasyon durdurulamadı. Plan hedeflerine kıyasla traktör üretimindeki belirgin düşüklük ve yüksek sayıda çiftlik hayvanı kaybı tarımın geleceği konusunda da kaygı uyandırıyordu.

Daha 1930 yaz ve sonbaharında, Britanyalı bilimkurgu yazarı H. G. Wells gibi bazı saygıdeğer kişiler, Beş Yıllık Plan için "günümüz dünyasındaki en önemli şey" diyerek övgüler düzerken, Menşevik göçmen dergisi *Sotsialisticheskiy vestnik* [*Sosyalist Haberci*] Sovyet planlamasının "plansızlığını" isabetli bir çözümlemeyle ortaya koyuyordu. İşaret ettiği nokta, yüksek sayısal hedefler koyup her bir fabrikayı bu hedeflere varmaya teşvik etmenin, bazıları başarıp bazıları geride kalacağı ve hatta başarı bile farklı seviyelerde gerçekleşeceği için, tutarlılığı imkânsızlaştıracağıydı. Somun üretimindeki hedef aşıldığında, üretilen miktar eğer civata üretiminden yüksekse sadece israfa yol açacaktı; tuğla üretimindeki artış, eğer harç yetersizse fazladan bir yarar sağlamayacaktı.[238] İstifçilik, hile ve yasadışı pazarlar üzerinden iş görme –kayıtdışı ekonomi– "planlı" ekonominin işlemesi için kaçınılmaz hale gelirken kıtlıkları ve yozlaşmayı yaygınlaştıracaktı. Moskova Elektrik Santralı ikmal şefi "İhtiyacımız olan malzemelerle takas edebilmek için," diyordu, "ihtiyacımız olmayanları satın alıyoruz."[239] Kaliteyi kontrol edecek bir yasal pazar işleyişi olmayınca defolu mallar hızla çoğaldı. Öncelikli sanayi müşterileri, nerede olursa olsun, %8 ile %80 arası defolu girdiden mağdur durumdaydı. Başkaca tedarik seçeneği olmadığında, bir fabrikanın ürettiği kalitesiz girdi diğer fabrikanın düşük kaliteli çıktısına dönüşüyordu.[240]

Stalin sorunların farkındaydı.[241] Ancak, özel mülkiyeti ve yasal pazar işleyişini yok ederek yol açtığı yapısal patolojiden bihaberdi. Bu arada, sorumsuz bölge parti aygıtları çekişmelere gark olmuştu. Batı Sibirya'dan Roberts Eikhe aleyhine kolektif bir ihbar gelince Stalin Molotov'a, Sibirya batı ve doğu olarak daha yeni bölündü, tüm Sibirya'yı yönetirken hiç kimse Eikhe'den şikâyetçi değildi, diye yazmıştı (13 Ağustos 1930). "Eikhe birdenbire görevini 'yerine getiremez' duruma mı geldi? Bunun, Merkez Komite'yi kandırmak ve birbirlerini korumaya dayalı *artel* benzeri 'kendi' bölgesel komitelerini kurmak için acemice maskelenen bir girişim olduğundan şüphem yok. Sana tavsiyem tüm

makine-traktör istasyonunun kontrolünde 31 bin traktör vardı ancak kamyon sayısı sadece iki yüz ve araba sayısı da on yediydi. Davies, *Soviet Collective Farm*, s. 31, atıfta bulunduğu kaynak, *Sotsialisticheskoe zemledelie*, 20 Aralık 1930.

238 Rakovski'ninsürgündeyaptığı isabetli çözümleme de yurtdışında basıldı. Braginskaia, "Pobeda plana i rekord besplan novosti"; Rakovski, "Na s"ezde i v strane"; Filtzer, *Soviet Workers*, s. 39-41. Aynı zamanda bkz. Lewin, "Disappearance of Planning."

239 Filtzer, *Soviet Workers*, s. 37, atıfta bulunduğu kaynak, *Severenyi rabochii*, 15 Nisan 1930 ve *Za industrializatsiiu*, 20 Temuz 1930.

240 Filtzer, *Soviet Workers*, s. 38, 43.

241 Molotov'a verdiği talimatta (6 Ağustos 1930), "Stalingrad ve Leningrad [Putilov] traktör fabrikalarına dikkat et. Orada işler kötü," diyordu. Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 200-201, 201n8 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 793, l. 3).

düzenbazları defetmen ve... Eikhe'ye güvenmen."[242] Güney Kafkas Federasyonu'nda bulunan, tatil için kullanılan kır evi çevresindeki, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan parti başkanlarının da dahil olduğu çapraşık iç çatışma Stalin'i çok kızdırdı.[243]

Köylü kökeni ve resmî devlet başkanlığı (Sovyet merkez yürütme komitesi başkanlığı) sayesinde sahip olduğu tanınırlığın keyfini süren Mikhail Kalinin de diktatörün göz hapsindeydi.[244] Politbüro'da Kalinin zaman zaman Stalin'e karşı oy kullanıyordu (mesela Eski Siyasi Hükümlüler Cemiyeti kafeteryasının kapatılması meselesinde). Orjonikidze, Parti Denetim Komisyonu'nda, Kalinin'in ve Jānis Rudzutaks'ın tutuklulukları sırasında ihbarcılık yaparak dışarıdaki diğer yoldaşlarının hapse atılmasına sebep olduklarına dair eski belgeleri Çarlık polisi arşivlerinden çıkardı.[245] Daha sonra, kurmaca "Emekçi Köylü Partisi"ne üye olmakla suçlanan hapisteki bazı kişiler, Kalinin'i yeni kuracakları hükümete dahil etmeyi planladıklarını itiraf ettiler. Molotov alınan ifadeleri yaymak konusunda tereddütlüydü. 23 Ağustos'ta Stalin, "Kalinin'in suç işlediğine şüphe yok" diye ısrar ederken niyeti Kalinin'in bağımsız hareket alanını daraltmaktı. "Merkez Komite bu durumdan kesinlikle haberdar edilmeli ki Kalinin bir daha asla bu tür yaramazlıklara kalkışmasın."[246]

Stalin kendi kişisel iktidarıyla meşgulken bile sanayinin finansmanını idare etmekten geri durmuyordu. "Tahıl ihraç etmek için bir buçuk ayımız var: Ekim sonundan itibaren (belki de daha erken) yüksek miktarda Amerikan tahılı pazara girecek ve biz buna karşı koyamayız," diye uyarıyordu Molotov'u (23 Ağustos). "Bir kez daha: *Tüm gücümüzle tahıl ihracatını zorlamalıyız.*"[247] Dünya tahıl fiyatları 1929'da %6 düştüğü halde Stalin satış için ısrarını sürdürmüştü ve 1930 yılında %49'luk bir düşüş daha gerçekleşecekti. (Bir yıllık tahıl ihraca-

242 Stalin, İvan Klimenko'yu ismen ayırıyordu. Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 202, 203n2 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 793, l. 21-23, 7).

243 Stalin'in yokluğunda Politbüro parti içi çatışmalarla çalkalanan Güney Kafkasya'yı iki kez ele almıştı; Stalin bu duruma şiddetle karşı çıkan bir Politbüro kararnamesi yayımlanmasını istedi. Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 202, 203n3 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 790, I. I. 8; d. 791, I. 23, 24: 20 Temmuz, 3 Ağustos 1930).

244 1929'da ve 1930'un ilk yarısında Kalinin'in merkez yürütme komitesine şaşırtıcı sayıda –172.500– haksız *kulaksızlaştırma* dilekçesinin gelmesi şaşırtıcıydı (1930'da toplam 337.563 hane *kulaksızlaştırma* kapsamındaydı); Kalinin'in sekreterliği bu dilekçelerin sadece 785'ini görüşüp karara bağladı (519 vakada şikâyetçiler lehine karar verildi). "Rol' OGPU v raskulachivanii krest'ianskih khoziaistv": http://helion-ltd.ru/ogpu-role.

245 Khlevniuk, *Master of the House*, s. 7 (RGASPI, f. 85, d. 2, I. 1-11, 28-30); Khlevniuk, *Khoziain*, s. 31.

246 Meseleyi takip etmek üzere yazdığı 2 Eylül tarihli mektupta Stalin, Kalinin'i de Rykov ile aynı kefeye koyuyordu. Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 198-202, 211-3; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 203-204, 210-211.

247 Kosholeva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 198-202; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 203-204. Ertesi gün başarılı tedariklere dair Mikoyan'ın raporunu baz alan Stalin Molotov'a yazmış, daha fazla ihracat talep etmişti, "Aksi takdirde yeni demir-çelik ve makine üretim fabrikalarından (Nijni Novgorod Otomobil Fabrikası, Çelyabinsk Traktör Fabrikası vb.) mahrum kalma riskimiz var," diyordu. Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 200-201, 201n8 (RGASPI, f. 17, op, 3, d. 793, I. 3: 6 Ağustos 1930).

tına eşdeğer bir miktar ülkelerarasında stoklanıyordu). Sınai makinelerin fiyatları aşağı yukarı istikrarını korudu. Bunun anlamı, 1928 yılında ithal edilen her bir birim makine için ihraç edilen Sovyet tahıl miktarının 1930 yılında ikiye katlanacağıydı.[248] 23 Ağustos tarihli mektubunda Molotov'u uyarırken "Bazı cin fikirliler dünya pazarlarında tahıl fiyatları 'tavan yapana' kadar sevkiyatı bekletmeyi öneriyor," diyordu. "Ticarette bu cin fikirlilerden epeyce var. Bunları kırbaçlamak lazım zira bizi tuzağa sürüklüyorlar. Dayanabilmek için sağlam paraya gereksinimimiz var. Ama elimizde yok... Kısacası, tahıl ihracatını tüm gücümüzle zorlamalıyız."[249]

Sovyetler, ton başına ortalama otuz ruble fiyatla (1926 yılının yarısı) beş milyon ton tahıl ihraç edecekti; 157,8 milyon ruble kazanacaklardı ve bu rakam seksen milyon dolardan biraz daha fazlasına karşılık geliyordu.[250] 1928 yılında Sovyet tahılının dünya pazar payı fiilen %0 iken, 1930 yılı bitmeden SSCB tam tamına %15'lik bir pay elde edecekti.[251]

Stalin, kapitalist dünyadaki ekonomik sorunların sadece Polonya'nın, Finlandiya'nın ve Baltık ülkelerinin emperyalist güçlere bağımlılığını artırdığına ve emperyalist güçlerin bu ülkeleri Sovyetler Birliği'ne saldırmak için birer platform olarak gördüğüne inanıyordu. Aslında, Polonya'daki Ukrayna ulusal hareketinin Sovyetler Birliği'ne acilen saldırılması yönündeki dileklerini Polonya hükümeti gizlice reddetmişti çünkü sınırdaki Sovyet askerî tedbirleri bariz biçimde artmıştı.[252] Polonya ya da Romanya'dan gelebilecek benzer provokasyonlar ve Polonya diplomasisinin hamleleri konularında Stalin Molotov'u uyardı. "Polonyalılar, (eğer henüz kurmadılarsa) SSCB'ye karşı savaş beklentisinde oldukları için bir Baltık ülkeleri bloku (Estonya, Letonya, Finlandiya) kurmakta kararlılar" diye yazmıştı (1 Eylül 1930). "Hem Polonya-Romanya'yı ve hem de Baltık ülkelerini püskürtmek için en az yüz elli-yüz altmış piyade tümenini (savaş halinde) harekete geçirmek üzere hazırlıklı olmalıyız, yani fiilen uygulanan esaslar çerçevesinde tümen sayısı (en az) – kırk ila elli arasında artırılmalı. Demek ki mevcut

---

248 Dohan, "Economic Origins of Soviet Autarky", s. 615-616; Tracy, *Agriculture in Western Europe*, s. 127; Davies, *Socialist Offensive*, s. 107. Aynı zamanda bkz. *Course and Phases of the World Economic Depression*, s. 167 ve devamı.

249 Stalin, Mikoyan'ın da Ticaret Komiserliği ile başa çıkamadığını düşünüyordu ("Bu işi bir kişinin yürütmesi imkânsız değil ama zor") veya görevden alınmasını ya da yanına çok iyi bir yardımcı verilmesini önerirken, bu görev için Merkez Denetleme Komisyonu üyesi Arkady Rozenholz'u düşündüğünü bildirdi. 10 Eylül'de Politbüro Rozenholz'u resmen Dış Ticaret Komiserliği ticaret komiser yardımcılığına atadı. 15 Kasım 1930'da ticaret iki komiserliğe bölündü ve Rozenholz dış ticaret komiseri oldu. Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 202-206; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 204-206, 206n7 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 796, l. 9; d. 804, l. 6). Diğer Sovyet ihraç ürünlerinin fiyatları %20 düştü.

250 *Vneshniaia torgovlia SSSR, 1918-1966*, s. 20.

251 1927 yılında yeniden başlayan kereste ihracatı 1931 yılında dünya pazarının %18'ine ulaştı; İmparatorluk Rusyası'nın 1913 yılındaki dünya kereste pazarı payı %15'ti. SSCB'nin hedefi, Birleşik Devletler, İtalya, Almanya ve Britanya'ydı; Britanya pazarı Sovyet hammaddelerine Nisan 1930'da açıldı.

252 Potocki, *Polityka panstwa polskiego*, s. 262-272; Snyder, *Sketches from a Secret War*, s. 102 (atıfta bulunduğu kaynak CAW I/303/4/6982).

yedek asker sayısını 640 binden 700 bine çıkarmalıyız." Aksi takdirde, diyordu Stalin, "Leningrad'ı ve Ukrayna'nın sağ tarafını savunamayız."[253]

Mantık kumpası

Stalin'in tatil evine gelen postalar arasındaki en büyük belge yığını OGPU'nun komplo raporları ve bunlara bağlı sorgu tutanaklarından oluşuyordu. Binlerce uzman mahkûm oldu.[254] İki kurumdaki (yiyecek tedariki ve istatistik daireleri) uzmanlardan elde edilen yeni "itirafların" Merkez Komite'de dağıtılması için Stalin Soçi'den Molotov'a talimat verdi. Aynı gün, Mezynski'ye yazarak spekülatörlere karşı "mücadele" konusunda rapor istemesi, Pyatakov'un devlet finansmanı ile ilgili etkili yazısına gecikmeli ve dolaylı bir yanıt niteliği taşıyordu.[255] Molotov'a da yazdı ve "Finans Komiserliği'nden yirmi-otuz yıkıcının infazını" istedi. Sağcılarla ilişkilendirilmelerini istiyor ve ekliyordu: "Et sanayindeki yıkıcılar grubunun hepsi vurulmalı ve isimleri basında yayımlanmalı."[256] *Pravda*, önde gelen uzmanların tutuklandığını usulünce duyurdu (3 Eylül). İnfazlar ardından gelecekti.

Stalin didaktik gayesini, özelden Molotov'la paylaştı: "Bu arada," diyordu "Menşevik Parti" duruşması ile ilgili olarak, "Sanık Baylar *hatalarını* kabul ederek siyaseten rezil olurken, Sovyet hükümetinin gücünü ve kolektifleştirme yönteminin doğruluğunu itiraf etseler hiç de fena olmaz."[257] Meselenin günah keçisi yaratmaya yarayan boyutu da çok açıktı: 13 Eylül'de Tedarik Komiserliği'ne yazarak "yıkıcıların" komplosunun "kırsal bölgelerde açlık yaratarak geniş kitleler arasında huzursuzluk yaratmak ve böylece proletarya diktatörlüğü-

253 Bu yeni harcamayı ödeyebilmek için Molotov'a "votka üretimini artırarak para topla" talimatı verdi. Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 209-210; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 208-210; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 9, l. 31. Politbüro çok kısa sürede bu karara resmiyet kazandırdı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 796, l. 7 (25 Eylül 1930).

254 1928-1929'da Donbass'da tahminen 3 bin mühendis tutuklanmıştı. OGPU'nun Mayıs 1930 tarihli raporunda, "Son birkaç yıl içinde, ekonominin neredeyse her alanında karşı-devrimci örgütlenmeleri tasfiye ettik," deniliyordu. Sevost'ianov vd., "*Sovershenno sekretno*", VIII/ii, s. 1140 (TsA FSB, f. 2, op. 8, por. 435, l. 169-241).

255 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, 2 Ağustos 1930, s. 178-179; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 199-200; *Kommunist*, sayı 11, 1990, s. 96 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5275, l. 1). Stalin, ekim ayında, tatilden döndükten sonra, Pyatakov'u devlet bankasındaki görevinden uzaklaştırıldı.

256 Stalin Çarlık dönemi ekonomistleri Vladimir Groman ve Nikolay Kondratiev'i ("uzun dalgalar" tezi ile ünlüydü) ayırıyor, onların Buharin, Tomsky ve Rykov'la bağlantıları olduğunda ısrar ediyor ve "Kondratiev, Groman ve birkaç diğer hain kesinlikle vurulmalı," diyordu. Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 193-196; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 200-201 (6 Ağustos), 201n8 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 793, l. 3).

257 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 211-213 (2 Eylül 1930); Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 210-211. Stalin duruşmanın senaryoya uygun gelişmeme ihtimalinden kaygı duyuyordu ("Buna hazır mıyız? 'Mesele'yi duruşmaya taşımayı gerekli görüyor muyuz?") Nihayet Mart 1931'de sözde Menşevik partinin on dört üyesi, açık yargılamanın ardından, partilerini yeniden ayağa kaldırmaya ve Sovyet rejimini yıkmaya teşebbüsten mahkûm oldular. Litvin, *Men'shevistskii protsess 1931 goda; Menshevik Trial*. Aynı zamanda bkz. Evdoshenko, "Delo neftianikov-'vreditelei' 1929-1931 gg.", s. 331-389.

nü yıkmayı kolaylaştırmak" olduğunu ifade etti.[258] *Pravda* kırk sekiz "gıda yıkıcısı"nın infaz edildiğini duyurdu ve OGPU, hükümlerin işçiler tarafından onaylandığını ama aydınlar tarafından onaylanmadığını rapor etti. ("Çarlık döneminde de infazlar oluyordu fakat nadirdi; şimdi insanlara sanki köpekmiş gibi muamele ediyorlar.")[259] "Ukrayna'nın Kurtuluşu İçin Birlik"in yargılanması konusunda Stalin bir talimat yayımladı ve kırk beş sanıklı duruşma Kharkov Opera Salonu'nda yapıldı: Yargılananlar arasında yazarlar, ilahiyatçılar, filologlar, öğretmenler, bir kütüphaneci ve sağlık personeli vardı. Ukrayna Sovyeti'nin liderlerine, "Düşmanlarımızın suçlarını işçilerden gizleyemeyiz" diye yazmıştı. "Ayrıca, hasta komünistleri zehirlemeye ve mikrop bulaştırmaya çalışan karşıdevrimci uzman kesimine karşı baskı uygulanmasının doğru kabul edildiğini 'Avrupa' da bilsin."[260]

Görünen o ki tüm ülke yıkıcılarla doluydu – buna Kızıl Ordu komuta kadroları da dahildi: 10 Eylül 1930'da Mezynski, Tuhaçevski ve başka üst düzey askerleri rejime karşı komplo ile suçlayan sorgu tutanaklarını Stalin'e gönderdi.[261]

Tuhaçevski kurmay başkanlığından Leningrad askerî bölge komutanlığına indirildi. Hiçbir zaman genelkurmay akademisine gitmemiş olsa da Çarlık kurmay sınıfı niteliklerini sergileyen eski bir soyluydu ve kutuplaştırıcı bir kişilik olarak kaldı. Söylendiği gibi, birçok kişi onu "akıllı, enerjik, sert ama had safhada alçak" buluyordu, "kendi doğrudan çıkarı dışında kutsalı yoktu."[262] Kamuya açık bir kitap tartışması sırasında, salondaki öfkeli ithamların hedefi olmuştu ("1920 için asılman gerekirdi," diye bağırıyorlardı, Polonya-Sovyet Savaşı'nda yaşanan bozguna atıftı).[263] Yakın zamanda Voroşilov'a, askerî sanayide büyük bir kaynak artışı için çağrı yaptığı on dört sayfalık bir rapor göndermişti. Tuhaçevski hiçbir modern ordunun tanksız, uçaksız, kimyasal silahsız ve paraşütçü piyadeleri olmadan büyük bir harekâtta üstünlük kuramayacağını savunuyordu. Yılda en az 50 bin tank ve 40 bin uçak üretilmesini talep ediyordu (ileride bu rakam 197 bin tank ve 125 bin uçağa yükselecekti). Talep edilmeden hazırlanan bu rapor Voroşilov'u –diğer bir modernleşmeci olan Uborevičius'a karşı Stalin'in müsamahakârlığından dolayı zaten kaygılıydı– zor durumda bıraktı.

---

258 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 216-218 (13 Eylül 1930), 218, n2 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 798, l. 12); Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 213-215.

259 *Pravda*, 25 Eylül 1930; Sevost'ianov vd., "*Sovershenno sekretno*", VIII/ii, s. 1184-1185 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 658, l. 106-112: 28 Eylül 1930).

260 RGANI, f. 89, op. 48, d. 1, Hoover Enstitüsü Arşivi; Prytaiko ve Shapoval, *Sprava "Spilky Vzolennaia Ukrainy"*, s. 236; Sevost'ianov vd., "Sovershenno sekretno", VIII/ii, s. 1148 (TsA FSB, f. 2, op. 8, por. 435, l. 169-241: 1930 Mayıs sonu).

261 'voeno-fashistskii zagovor', s. 103-104; Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i voenno-fashistskii zagovor", s. 247-248.

262 Minakov, *Voennaia elita*, s. 114-115.

263 Isserson, "Sud'ba polkovodtsa", s. 189 (Kızıl Ordu Eğitim Başkanı Todorovsky). Bahse konu kitap, Triandafillov, *Kharakter operatsii sovremennoi armii*. Çarlık döneminde Kars ilinde (daha sonra Türkiye'ye teslim edilmiştir) doğan (1894) Yunan asıllı Triandafillov, 12 Temmuz 1931'de sis yüzünden yaşanan bir uçak kazasında öldü. Politbüro rejimin üst düzey yetkililerini uçmaktan men etti. Stalin 1943 yılına kadar uçağa binmedi.

Voroşilov, yeni kurmay başkanı Şaposnikov'un raporu teşhir etmesini sağladı. Her ne kadar Tuhaçevski önerdiği düzenli ordunun büyüklüğünü belirtmese de de Şaposnikov, 11 milyona tekabül eden mantıksız bir sayı olduğunu hesapladı, bu sayı Sovyet nüfusunun %7,5'i idi.[264] Daha sonra savunma sekreterliği bu materyalleri haftalarca inceledi.[265] Aşırılıkları şiddetle eleştiren "Başarı Sarhoşluğu" yayımlandıktan hemen sonra, Voroşilov metnin aslını ve Şaposnikov'un aleyhte değerlendirmesini Stalin'e gönderirken, "Tuhaçevski farklı olmak istiyor ve... 'radikal'" diye de not düşmüştü.[266] Stalin cevabının dikkate değer girişinde, "Biliyorsunuz ki ben yoldaş Tuhaçevski'ye özellikle yeteneklerinden dolayı saygı duyuyorum," diyordu ancak o da Tuhaçevski'nin "'fantastik planını,'" "ekonomik, finansal ve kültürel düzenin *gerçek* imkânlarıyla" alakasız olduğu için reddediyordu. Vardığı sonuç şuydu: "Böyle bir 'plan'ın uygulanması, hem ülke ekonomisinin ve hem de ordunun mahvına sebep olur, herhangi bir karşı-devrimden daha kötü sonuçlar doğurur."[267]

Stalin'in mektubu Tuhaçevski'yi "yeni moda 'solculuğun'" kurbanı sayıyordu. Mezynski'nin 10 Eylül 1930 tarihli mektubunda ise askerî bir komplonun lideri olarak "sağcı" düşüncelere yataklık etmekle suçlanıyordu. Kolektifleştirme, Kızıl Ordu içinde bocalama belirtilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı (Voroşilov bunu reddediyordu) ve Stalin, alışılmamış bir biçimde, partideki sağ sapma ve Çarlık dönemi subayları arasında ideolojik bir yakınlaşma görmeye meyilliydi. Askerî ortama dağılan polis ajanları dedikoduları rapor ediyordu ve bu raporları esas alan OGPU, Tuhaçevski'ye yakın iki askerî akademi hocasını tutukladı.[268] Başlangıçta "itirafları" muğlaktı ve Tuhaçevski'nin Çingene sevgilisinden de dem vuruluyordu (yabancı istihbarat için çalışıyor olabilirdi) ancak polisin yönlendirmesiyle Tuhaçevski'nin "sağ sapma" ile olası bağlantılarını "hatırladılar" ve çok kısa süre sonra, iktidarı ele geçirmek üzere gerçekleştiri-

264 Aptekar' ve Uspenskii, *Marshal M.N. Tukhachevskii* (RGVA, f. 7, op. 10, d. 1047, l. 2-8ob., 11 Ocak 1930); Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 91-93 (l. 10ob.-14ob, 22-23: Şaposnikov'un analizi, 15 Şubat). Aynı zamanda bkz. Biriuzov, "Predislovie", s. 12; Erickson, *Soviet High Command* (3. Baskı), s. 326-330, 349-357; Ken, *Mobilizatsionnoe planiriovanie*, s. 83.

265 Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 97 n7, 8 (RGVA, f. 4, op. 19, d. 10, l. 125: Voroşilov'dan Stalin'e, 5 Mart 1930).

266 Samuelson, *Soviet Defence Industry Planning*, s. 126 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 155: 5 Mart 1930). Voroşilov daha fazla askerî harcama için yol arıyordu. *Pravda*, 23 Şubat 1930.

267 Ken, "'Moia otsenka byla slyshkom rezkoi'", s. 150-151 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, l. 58: 23 Mart 1930); Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 113. Aynı zamanda bkz. Stone, "Tukhachevskii in Leningrad", s. 1379; Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 99-112. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 446, l. 13-18.

268 14 Ağustos'ta OGPU, Frunze Askerî Akademisi'nde ders veren ve kendisini "Tuhaçevski'nin sergilediği başarıların savunucusu" olarak tanımlayan eski Çarlık albayı İvan Troitsky'i tutukladı. 19 Ağustos'ta da, muhtelif Beyaz ordularda hizmet etmiş ancak sonra Kızıllara geçmiş, Troitsky gibi askerî akademide ders veren ve Tuhaçevski'nin komutası altında çalışmış Nikolay Kakurin tutuklandı. Gizli polis muhbiri olan Olga Zajonczkowska-Popova –polis muhbiri olarak çalışan ve 1926 yılında ölen eski Çarlık generali ve soylu Andrzej Zajonchkowski'nin kızı– babasının ününü kullanarak yüksek askerî çevrelere karışmıştı, kuzeni olan Kakurin'i o ihbar etmişti. Tinchenko, *Golgofa*, s. 114-115 (atıfta bulunduğu kaynak, GA SBU, fl. D. 67093, t. 54, delo Kakurina N. E.: 40).

lecek monarşist-askerî darbeden söz etmeye başladılar.[269] Mezynski Stalin'e yazdığı mektupta, "Sizin talimatlarınızı beklerken bu durumu yoldaş Molotov'a bildirdim ve yetki istedim," diyor ve tüm üst düzey askerleri derhal tutuklamasının mı yoksa sözü edilen darbe komplosu nedeniyle riskli olsa da Stalin'in dönüşünü beklemesinin mi uygun olacağını soruyordu. Stalin Mezynski'ye, "Azami dikkatle gözetimi sürdürmekle yetin" talimatını verdi.[270]

Eğer Stalin gerçek bir askerî komplonun varlığına inansaydı komplocuların tutuklanmasını bekletip, başkentten uzakta bir ay daha tatil yapar mıydı? Kesin olarak aklından geçenlerin bilinmesi olanaksız. Yine de, anlaşılan o ki "darbe komplosu" başlı başına olgulardan değil Marksist-Leninist mantıktan kaynaklanıyordu: Kolektifleştirmenin eleştirilmesi, fiilen kapitalizme destek anlamına gelirdi; kapitalizmin desteklenmesi emperyalistlerle işbirliği anlamına gelirdi; emperyalizmin hedeflerinin ileri taşınması Sovyet rejimini alaşağı etmek için fiilen komplo hazırlamak anlamına gelirdi; fiilen komplo hazırlığı içinde olmak kaçınılmaz biçimde Stalin'e suikast anlamına gelirdi zira o sosyalizm inşasının vücut bulmuş haliydi.

Diğer taraftan, 14 Eylül 1930'da Almanya'da yapılan seçimin sonuçları çarpıcıydı. Nasyonal Sosyalistlerin aldığı 6 milyon 370 bin oy, toplamın %18,25'iydi ve parlamentodaki sandalye sayıları on ikiden yüz yediye çıktı. Böylece, Sosyal Demokratların arkasından (yüz kırk üç sandalye kazanmışlardı), Reichstag'daki en büyük ikinci parti konumuna geldiler. Komünist vekil sayısı elli dörtten yetmiş yediye yükselmişti. *Pravda* (16 Eylül) seçimi "burjuvazinin geçici zaferi" ilan ederken, Nazilere oy veren milyonların mevcut düzeni reddettiğine değiniyordu.

Bu sırada, daha ziyade düşmanı Rykov'a odaklandığı anlaşılan Stalin, Molotov'a şöyle yakınıyordu (13 Eylül): "Halk Komiserleri Konseyi, Rykov'un yavan ve özünde parti-karşıtı konuşmalarıyla felce uğramış durumda... Açıkça söylemek gerekirse, bu böyle devam edemez. Radikal tedbirler gerekiyor. Bunların neler olacağını Moskova'ya gelince sana söylerim." Fakat Stalin bekleyemedi ve Soçi'den bir mektup daha yazdı: "Rykov'la beraber işbirlikçileri de gitmeli. Bu artık kaçınılmaz... *Ancak şimdilik bu sadece ikimizin arasında kalacak.*" Stalin 22 Eylül'de Molotov'u Rykov'un yerine hükümet başkanı olmaya davet etti. "Sana önerdiğim düzenlemeyle, devletin üst kademeleri ve parti arasında nihayet mükemmel bir birlik kurulacak ve bu durum iktidarımızı pekiştirecek." Stalin Molotov'a bu düşüncenin "yakın arkadaşlarla dar bir çevrede" tartışılması ve itirazların rapor edilmesi talimatını verdi. Belli ki aynısını Kaganoviç'e de yazmıştı.[271] Stalin, gazetelerde açıklanmasına rağmen merkez talimatlarının atlanması konusunda yaşadığı derin hayal kırıklığını da belli ediyordu. Aynı

269 *Voennye arkhivy Rossii*, s. 103-104. 5 Ekim'de OGPU sorguculari, Tuhaçevski'nin Stalin'e yönelik suikast planı yaptığını dolaylı olarak ifşa ettiğini Kakurin'e söylettiler. *Voennye arkhivy Rossii*, s. 104; Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor', s. 248.

270 Zdanovich, *Organy*, s. 395-396 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 258, l. 248).

271 Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 60.

mektupta, "sadece merkez kararlarının *uygulanmasını denetlemek* üzere bir daimi komisyon kurulmasını" öneriyordu.[272]

Gizlice dinlenen konuşmalara odaklanan raporları okuyan Stalin topyekûn kolektifleştirmenin, *kulaksız*laştırmanın ve hızlandırılmış sanayileşmenin sonuçlarından halkın rahatsız olduğunu görebiliyordu – Rykov bu nedenle tehlikeliydi zira hoşnutsuzları ve fırsatçıları harekete geçirebilecek bir liderdi. Dahası, Rykov yalnız değildi: 16 Eylül 1930 tarihli Politbüro toplantısında, Stalin'in koruması altındaki Rusya Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Syrtsov, SSCB Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Rykov'la dillendirilmeyen birikmiş sorunlar konusunda hemfikir olmuştu ve devlet finansmanının dengede tutulması için şeker gibi kıt malların pazar fiyatından satılması önerisini desteklemişti.[273] Molotov, Politbüro toplantısında Syrtsov'un "çılgına dönmüş sağ-kanat fırsatçıların ağzıyla, akut ekonomik sorunların baskıcı 'OGPU' yöntemleriyle çözülemeyeceğini iddia eden" bir konuşma yaptığını diktatöre aktardı.[274] Stalin'in acelesine rağmen Rykov'un –köylü geçmişine sahip, etnik bir Rus olan, Lenin'le çalışmış ve Lenin'in eski makamında bulunup, muhalif rolünü reddeden birinin– görevden uzaklaştırılması kolay olmayacaktı.[275]

Stalin, Tuhaçevski'nin suçluluğunu kanıtlayan OGPU sorgu tutanaklarını 24 Eylül'de Orjonikidze'ye gönderirken, "İtirafları vakit kaybetmeden oku," diye not düşmüştü. "Gördüğün gibi, bu bilgiler tümüyle gizli ve ben, Molotov ve şimdi de senin dışında kimse bilmiyor. Klim'in bilip bilmediği konusunda fikrim yok. Anlaşılan o ki Tuhaçevski anti-Sovyet unsurların kölesi olmuş ve anti-Sovyet unsurlar sağcı kadroların titizlikle üstünden geçmiş... Bu mümkün olabilir mi? Elbette olabilir, imkânsız olmadığına göre... Sağcıların, Merkez Komite'den, kolektif ve devlet çiftliklerinden, Bolşevik sanayileşme temposundan kaçabilmek için askerî diktatörlük çizgisini benimseyebilecekleri anlaşılıyor." Burada, bir kez daha, komplonun nesnel "mantığı" mı işliyordu? Stalin

---

272 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 216-218, 220-222, 222-223; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 213-215, 216-217, 217-219. Bu hayal kırıklığını sadece Stalin değil çok daha geniş bir çevre hissediyordu. Gregory ve Markevich, "Creating Soviet Industry", s. 802, atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 7297, op. 38, d. 104, l. 2; Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 42; Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 439.

273 Temmuz 1930'da gerçekleşen 16. Parti Kongresi'nde Syrtsov bazı eleştirel saptamalar yaptı fakat Stalin onun yeniden Politbüro'ya yedek üye seçilmesine izin verdi. Ne olursa olsun, diktatör homurdanmaya devam etti. Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 214-216; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 212. 25 Eylül'de Politbüro Syrtsov'u tahıl tedarikini hızlandırması için Orta-Volga bölgesine gönderdi. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 798, l. 4.

274 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 769, l. 37-38; Khlevniuk, "Stalin, Syrtsov, Lominadze", s. 90-91 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 797, l. 1-2). Mezynski ve Olsky, kendi adlarına, Stalin'e yönelenler de dahil olmak üzere, planlanan "terörist eylemleri" dillendirmeyi sürdürdüler. Sevost'ianov vd., "*Sovershenno sekretno*", VIII/ii, s. 1451-1452 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 258, l. 236: 19 Eylül 1930).

275 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 40-52; Watson, *Molotov*, s. 99-104. Rykov konusunda bkz. *Alexei Ivanovich Rykov*; Oppenheim, *Practical Bolshevik*; Shelestov, *Vremia Alexeia Rykova*; Senin, *A. I. Rykov*.

mektubunu bitirirken kararsızdı: "Bu ilişkiyi bildik yolla sonlandıramayız (derhal tutuklama vb.). Üzerine düşünmemiz gerekir."[276]

2 Ekim 1930'da Mezynski gizli Endüstriyel Parti ile ilgili sorgu dökümlerini Stalin'e gönderdi. "Yoldaş Mezynski'ye. Şahsa özel. Stalin'den" vurgusuyla Stalin'in yazdığı cevap, gizli tertiplerin bildik kapsamlarına değiniyor, destekleyici itiraflar istiyordu ve bu sağlanırsa, "OGPU'nun ciddi bir zaferi" olacaktı. Stalin böylesi kurgulara ya inanıyor ya da inanır gibi yapıyordu ve Mezynski'ye sorgularda şunların ortaya çıkarılması için talimat verdi: "1) 1930 [dış askerî] müdahalesi neden geciktirildi? 2) Polonya henüz hazır olmadığı için mi? 3) Ya da Romanya mı hazır değildi? 4)Belki de Baltık devletleri ve Romanya henüz Polonya'yla mutabık kalamamıştı? 5) Saldırıyı neden 1931 yılına ertelediler? 6) 1932'ye de olabilir miydi?" Stalin bu itirafların "dünya işçilerine duyurulacağını" ekliyor ve devam ediyordu, "Müdahalecilere karşı olabilecek en geniş kampanyayı başlatacağız ve önümüzdeki birkaç yıl için hamlelerine engel olacağız, bu bizim için çok önemli. Tam olarak anlaşıldı mı?"[277]

Hükümetin idaresi

Nadya daha ağustos ayında Moskova'ya dönmüştü. 2 Eylül 1930'da yazdığı mektupta Stalin şefkatle soruyordu, "Yolculuğun nasıl geçti? Tatochka'm bana her şeyi yaz. Ben giderek iyileşiyorum. Senin Yosif'in." Bir mektup daha yazarak İngilizce ders kitabını göndermesini istedi.[278] 8 Eylül'de geçirdiği zorlu diş tedavisini yazdı. Soçi'deki meyve bahçesinden ona şeftali ve limon gönderdi. Ama eksik bir şeyler vardı. Nadya yazdığı cevapta (19 Eylül) "Molotovlar seni yalnız bıraktığım için bana çıkıştılar," diyordu. "Dersler yüzünden ayrıldığımı söyledim ama elbette gerçek neden bu değildi. Tam tersine, bu yaz uzun kalmamı istemeyeceğini hissettim. Geçen yaz kalmamdan mutlu olacağını hissediyordum, ama bu kez öyle olmadı. Elbette bu ruh haliyle kalmamın bir anlamı yoktu. Eğer yazdıklarım seni kızdırmazsa bana yaz, yine de sen bilirsin. Her şey gönlünce olsun. Öptüm. Nadya." Stalin (24 Eylül'de) Nadya'nın varlığından rahatsız olduğunu reddediyor ("Molotovlara yanlış düşündüklerini söyle") ve bir günde sekiz dişi birden doldurulduğu halde iyi hissettiği konusunda onu iknaya çalışıyordu: "Sağlıklıyım, hiç bu kadar iyi hissetmemiştim." 30 Eylül'de Nadya bir boğaz ameliyatı gerektiğini ve günlerce yatağa çakılıp kaldığını yazıyordu. 6 Ekim'de "Her nedense senden haber alamıyorum," diyerek sitem ediyordu. "Belki de bıldırcın avı gezilerinden kafan karışmıştır... Genç, ilginç bir hanımefendiden fantastik göründüğünü duydum – seni Kalininlerde öğle ye-

276 *Voennye arkhivy Rossii*, s. 103-104.

277 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 256-257 (TsA FSB, f. 2, op. 9, d. 388, l. 270-271: Ekim 1930); *Kommunist*, sayı 11, 1990, s. 99-100 (RGASPI, f. 558. op. 1, d. 5276); Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 187-188; Lih.vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 195-196.

278 Murin, *Stalin v ob'iatiakh*, s. 30 (l. 34-35: 5 Eylül), 31 (36-37: 8 Eylül). On beş-on altı yıl önce, Sibirya'da sürgünde bulunduğu sırada Stalin devrimci arkadaşlarına yazarak, İngilizce ya da Fransızca okuyacak bir şeyler istemişti. Ostrovskii, *Kto stoial*, s. 399-401, 409, 413.

meğinde görmüş. Fevkalade neşeli olduğunu ve kişiliğin karşısında herkesin şaşkına döndüğünü söylüyor. Bunu duyduğuma sevindim."[279]

7 Ekim'de Molotov, Voroşilov, Orjonikidze, Kuibyshev, Mikoyan ve Kaganoviç –Kirov (Leningrad'daydı), Kosior (Ukrayna'daydı), Rudzutaks ve Kalinin (hem tatildeydi hem de en iç çemberde yer almıyordu) olmaksızın– Stalin'in yokluğunda toplanarak Rykov'un yerine Molotov'un gelmesini görüştüler.[280] Ertesi gün, Voroşilov Soçi'ye, "Mikoyan, Molotov, kısmen Kuibyshev ve ben en iyi çözümün liderliğin birleştirilmesi olacağını düşündük" haberini iletti. Orjonikidze'yi dışarıda bırakmıştı. Voroşilov şöyle devam ediyordu: "Halk Komiserleri Konseyi, strateji becerisi yüksek birine hiç bu kadar çok ihtiyaç duymamıştı." Stalin'in hükümetin gündelik işlerine sık sık yaptığı müdahaleler karmaşaya yol açıyordu ve bu durumun bir düzene sokulması faydalı olabilirdi.[281] Diğer yandan, Stalin'in hükümet işlerinin ayrıntılarının yükünü omuzlamasının diktatörce davranışlarını gevşetebileceğini zira denetleyici parti aygıtını başkasının idare etmesi gerekeceğini düşünmüş de olabilirlerdi. Voroşilov mektubunda "Bence, söz konusu birleştirme girişiminde en hassas mesele parti liderliği olacaktır" itirafında bulunuyordu.[282]

Mikoyan ayrı bir mektup yazdı ve "Tıpkı İlyiç hayattayken olduğu gibi," diyerek "birleşik liderliğe" desteğini vurguladı. Kaganoviç yazdığı mektupta (9 Ekim) kararı Stalin'e bırakıyor, "Nerede olursanız olun, ekonomi ve siyasetteki en önemli stratejik manevralara siz karar veriyordunuz ve siz karar vereceksiniz. Bir değişiklik olursa daha mı iyi olur? Emin değilim." Bunun Molotov'un atanmasına ilişkin bir tartışma olduğunu ifade ederek mektubunu bitiriyordu. Aynı gün Molotov da bir mektup yazarak kendisinin neden uygun olmadığının gerekçelerini sıralayarak görevi alması için Stalin'e destek verdi ama parti işlerinin ve Komintern'in bu durumdan zarar göreceğini de belirtti. Stalin, beklenebileceği gibi, gündelik hükümet işlerinin yükü olmaksızın kendisine politika ve personel konusunda son sözü söyleme imkânı veren parti aygıtını bırakmadı. Orjonikidze, özel sohbetlerden Stalin'in "parti ve Sovyet liderliğini... tümüyle birleştirmenin (dışarıya, tüm dünyaya karşı da) bu dönemde akılsızlık olacağını" düşündüğünden emin olmuştu. Belki de Rykov'un yerine geçmesi muhtemel diğer aday olan Ojonikidze, Molotov'un olması konusunda Stalin'le hemfikir olduğunu belirtiyordu. "Onun [Molotov], bizim gibiler arasında ne kadar otoriteye sahip olabileceği konusunda tereddütleri var," diyordu Orjonikidze Stalin'e yazdığı mektupta, "ama elbette bu çok saçma."[283]

---

279 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 31 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 36-37), 32 (l. 41-42), 32-33 (l. 43-45), 33 (l. 43-45), 33 (l. 38-40), 34 (l. 48-49). Stalin 8 Ekim'de yanıt verdi: "Bazı seyahatler yaptığımı ima ediyorsun. Hiçbir yere seyahat etmediğimi söylemek isterim (hiçbir yere!) ve herhangi bir seyahat niyetim de yok." Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 34-35 (l. 50-51).

280 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 738, l. 110.

281 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 144-146 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 765, l. 68a); Enker, "Struggling for Stalin's Soul", s. 172-175.

282 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 42-43.

283 Khlevniuk, *Master of the House*, s. 30-33 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d.

Kurgu

Stalin Moskova'ya döndü ve 14 Ekim 1930'da OGPU liderleri Mezynski ve Olsky'i (ordu özel şubesinin yeni atanmış başkanı) kabul etti.[284] Aynı gün Buharin aradı ve yüz yüze görüşme talebinde bulundu. Stalin, sağ sapma ile bağlantılı, kendisine karşı bir komplonun dillendirildiği bazı Endüstriyel Parti sorgu tutanaklarını Buharin'e gönderdi ve telefonda Buharin'i, parti çizgisini eleştirerek terörist faaliyetlere uygun bir ortamı beslemekle suçladı. Buharin o gün yazdığı özel mektupta patlıyordu: "Suçlamanızı korkunç, karalayıcı, vahşice ve son tahlilde akılsızca buluyorum." Stalin mektubu diğer Politbüro üyeleriyle paylaştı.[285] 15 Ekim'de Politbüro Pyatakov'u devlet bankasından uzaklaştırırken, Buharin ile ilgili kararın verilmesi kendisi şahsen katılana kadar ertelendi.[286]

Lenin zamanında olduğu gibi resmî Politbüro toplantıları Kremlin İmparatorluk Senatosu'nun üçüncü katında ve Lenin'in muhafaza edilen köşe ofisinin önündeki dikdörtgen toplantı salonunda yapılıyordu. Ancak görevliler Stalin'in onayını alırken resmî kademeleri devre dışı bırakıyorlardı. Tatilden döndükten sonra, Eski Meydan'daki ofisinde, ekonomi yetkililerini, demiryolları başkanını, Sovyet biyokimya sanayinin kurucusu bir profesörü ve yeni Dış Ticaret Başkanı (Rozengolts olarak bilinen) Arkady Rosenholz'la birlikte dışişleri komiserini kabul etti.[287] 17 Ekim'de ve tekrar 18 Ekim'de, henüz Güney Kafkasya parti başkanlığına atanmış olan ve güven duymadığı Vissarion "Beso" Lominadze ile birlikte yeni atanmış Azerbaycan Komünist Parti Başkanı Ruven "Vladimir" Polonsky'i kabul etti. İkinci gün Kafkas iç çekişmelerini çözmek için baş başa yapılan görüşme üç buçuk saat sürdü.[288]

769, l. 68a; d. 765, l. 55-58; d. 738, l. 110-1; d. 778, l. 43); Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 42-43. Kaganoviç, yıllar sonra, Stalin hükümet başkanlığını reddettiğinde, Molotov'u desteklediğini söyleyecekti. Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 60.

284 Stalin'in 13 Ekim'de görüşme yaptığı (*Pravda*'dan Nikolay Popov) kayda geçilmişti ve bu 22 Temmuz'dan beri yaptığı ilk görüşmeydi. *Na prieme*, s. 34-35.

285 Stalin'den Buharin'e, 14 Ekim ve Buharin'in 14 Ekim tarihli ikinci mektubu: Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 146-147 (RGASPI, f. 329, op. 2, d. 6, l. 78); 147-148 (l: 77).

286 Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 242, 244. Politbüro toplantısında, Syrtsov'un 1930-1931 için üretim çıktı rakamlarına ilişkin yaptığı sunum temelinde yayımladığı kitapçık da sert bir dille eleştirildi, güya "kamuoyuna açıklanmaması ve yayımlanmaması gereken türden konular içeriyordu." Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 95 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 446, l. 2-4), 106n4 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 800, l. 7); Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 44. Syrtsov'un kitapçığının yeniden yayımlandığı kaynak, Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, s. 323-346 (RGASPI, f. 82, op. 2, d. 53, l. 92-108).

287 Sovyetler, Birleşik Devletler ile ticareti azaltma kararı aldı: Bir yıl öncenin aynı dönemine kıyasla, Ekim 1930-Mart 1931 arası dönem boyunca yarı yarıya düştü. Bu durum, artan ticaretin diplomatik tanınma savını gerilettiği inancından kaynaklanıyordu. Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 38, 53-54; *Ekonomicheskaia zhizn'*, 12 Ekim 1930.

288 Merkez Komite Sekreteri Pavel Postyshev de oradaydı. *Na prieme*, s. 35. Stalin'e göre Lominadze, Orjonikidze'nin izahı mümkün olmayacak şekilde korunmasından memnuniyet duyuyordu, bu durum aralarında bir sürtüşme kaynağıydı. Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, 29 Temmuz 1929, s. 162-163; Khromov, *Po stranitsam*, s. 201-203 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 23, l. 81-8); Khlevniuk, *In Stalin's Shadow*, s. 32.

Politbüro yeniden toplandı (20 Ekim) ve Syrtsov'un bildirdiğine göre, işçiler için daha yüksek üretim normlarının tespit edileceği öncelikli bölgeler –Moskova, Leningrad, Donbass, Bakü– belirlenmesi talimatı verildi.[289] Politbüro aynı zamanda, sözde yeraltı partilerinin yıkıcılığı ile ilgili olarak OGPU'nun soruşturmalarına devam etmesine hükmetti; merkez parti aygıtı gizli şubesinin Eski Meydan'dan İmparatorluk Senatosu'na taşınmasına karar verilirken, Voroşilov'dan, hâlâ Kremlin'de yaşayan sakıncalıları uzaklaştırması istendi; Stalin'in yaya olarak Moskova'da gezmeye son vermesi şart koşuldu.[290] Buharin'in kendisinden daha ne istendiğini sorduğu, Stalin'i aralarındaki barışı ihlal etmekle suçladığı ve toplantıyı öfkeyle terk ettiği anlaşılıyor. Politbüro, Stalin'in bire bir görüşmeyi reddetmesinin doğru olduğuna karar verdi. Söylendiğine göre diktatör, "Ona hakaret edecektim ama çekip gittiği için söyleyecek bir şey kalmadı," demişti.[291]

Provokasyonlarla meşgul olan yegâne kişi Stalin değildi. Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde öğrenci ve parti örgütçüsü olan, Sibirya'da yardımcı gazete editörü olarak Syrtsov'un altında çalıştıktan sonra Moskova'da Syrtsov'un yakın grubunda yer alan Boris Reznikov, *Pravda*'da Stalin'in destekçisi ve editörü Lev Mekhlis'in çalışma grubuna katılarak, 21 Ekim tarihinde Syrtsov ile Lominadze'nin "hizipçilik faaliyetleri" konusunda bir ihbar yazısı kaleme aldı. Reznikov'a göre, Syrtsov'un grubu, bir ekonomik felaket sonucunda Stalin rejiminin çökeceğini öngörüyordu. Reznikov'un ihbar yazısı aynı günün akşamı Mekhlis tarafından Stalin'e iletildi.[292] Diktatöre karşı kendi kini tarafından yönlendirilen Reznikov ajan provokatör rolü oynuyordu ve 22 Ekim'de özel bir dairede gayriresmî bir toplantı düzenlenmesine önayak oldu. Toplantıda kendisi ve Syrtsov, Stalin rejimine ilişkin eleştirel tespitler yaptılar. Reznikov, Syrtsov'dan ısrarla son Politbüro toplantısındaki gizli bilgileri istedi ve Syrtsov'un boşboğazlıklarını daha da beter hale getirmesine neden olacak şekilde sağ sapma ile bağlantı kurmayı önerdi.[293] Aynı akşam Stalin Syrtsov'u Eski Meydan'daki

289 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 801, l. 9. Batı Sibirya'daki sızlanan görevliler kovuldu. Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 202n2 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 793, l. 7). Politbüro toplantısı içi Lih 19 Ekim tarihini veriyor.

290 Lebedev, "fraviashchaia portiia", s. 94; Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, s. 353n93 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 9, l. 54); Khaustov vd., *Stalin i VChK*, s. 255-256. Politbüro kararnameleri telefon oylamasıyla onaylandı (25 Ekim). Toplantı sırasında, Eski Meydan'da en üst katta olmalarına rağmen, anlaşılan o ki Stalin pencerelerin kapatılmasını istemişti. Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 98n2 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 800 l. 7; d. 801, l. 12); Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 242, 244.

291 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 39 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 801, l. 12; f. 589, op. 3, d. 9333, t. 2, l. 135).

292 Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 205-209. Stalin Orjonikidze'ye (Parti Denetleme Komisyonu) ve Postyshev'e (DK sekreteri) iletti; Molotov ve Kaganoviç tatildeydi. Kısa süre sonra Mekhlis, Reznikov'u işe aldı.

293 Reznikov'un iddiası 22 Ekim toplantısı için çağrının Syrtsov'dan geldiğiydi. Diğer katılımcılar, toplantıya evini açan Vladimir Kavraisky, I. Nusinov ve A. Halperin'di. Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 209 (Reznikov), 272 (OGPU'ya göre Kavraisky), 280 (Nusinov), 285 (Halperin).

Merkez Komite karargâhına çağırdı.[294] Syrtsov konuştuğu sırada orada bulunanlar Reznikov'la yüzleşmeye çağrıldılar, suçlamalarını reddettiler fakat yine de partiden atılarak tutuklandılar, suçlarını itiraf ettiler. Orjonikidze'nin ifadesiyle, "Merkez Denetim Komisyonu'nda gerçeği konuşmak istemediler ama OGPU'da hapse atılınca yoldaş Mezynski karşısında içlerini döktüler (kahkahalar)."[295]

Reznikov'un diğer bir iddiası, Syrtsov'un, iş o noktaya gelirse Andrey Andreyev (Kuzey Kafkasya), Nikolay Kolotilov (İvanova-Voznesensk) ve Roberts Eikhe de (Batı Sibirya) dahil olmak üzere, bazı parti sekreterlerinin "Stalin'le karşı düşebileceklerini" söylediğiydi. Reznikov'a göre Syrtsov, "fiilî politikalar ve siyasal rejimden memnuniyetsizlik duyan parti aktivistlerinin büyük bir kısmı Politbüro'da hâlâ kolektif liderlik geleneğinin varlığına inanıyor... Bu yanılsamaları yok etmeliyiz. Politbüro bir kurgudur. Gerçekte, tüm kararlar Politbüro üyelerinin arkasından, Kremlin'de Clara Zetkin'in daha önce kullandığı dairede toplanan küçük bir parti kliği tarafından alınıyor" da demişti.[296]

Ertesi gün Stalin, Reznikov'un Syrtsov ve Lominadze hizbi ("aslında sağsapmacılar") aleyhine yazdığı ihbar mektubunu Molotov'a –şimdi o tatildeydi– gönderdi ve "tasavvur edilemeyecek bir alçaklık. Her şey Reznikov'un raporunun doğruluğunu gösteriyor gibi. Darbecilik oynamışlar; Politbüro rolüne soyunmuşlar" yorumunu yapıyordu.[297]

Bu sırada, Stalin'in, Voroşilov'un, Orjonikidze'nin ve diğer Politbüro üyelerinin nezaretinde, Tuhaçevski kendisini suçlayan iki askerî akademi mensubu ile yüzleştirildi ve onları yalancılıkla suçladı. Anlaşıldığına göre, Jan Germanik (ordu siyasi şubesi başkanı), İona Yakir (Ukrayna askerî bölgesi komutanı) ve onun yardımcısı İvan Dubovoi de yüzleşme sırasında oradaydı ve Tuhaçevski'ye kefil oldular.[298] Stalin'in niyeti sadece askerî yetkililere gözdağı vermek miydi yoksa gerçekten onları hapse tıkmak mı istiyordu bilmiyoruz. Ancak, 23

---

294 22 Ekim saat 14.40'ta Stalin Eski Meydan'da Syrtsov'u kabul etti. Postyshev de katıldı. *Na prieme*, s. 35.

295 Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 121, 347n4 (RGASPI, f. 613, op. 1, d. 142, l. 105,109).

296 Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 96-97 (RGASPI, f. 589, op. 3, d. 9333, t. 2, l. 134-5); Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 209-213, 225. Aynı zamanda bkz. Khlevniuk, "Stalin, Syrtsov, Lominadze", s. 78-96; Davies, "The Syrtsov-Lominadze Affair."

297 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 231-232; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 223-224. Aynı günlerde Stalin, gür sesli müthiş lirik bas bariton Reizen'i (d. 1895) dinledi. Bolşoy'da, Charles Gounod'un prodüksiyonu *Faust*'da Mephisto'yu seslendiriyordu. Stalin, Leningrad'da yerleşik sanatçının Moskova'ya taşınmasını sağladı. Reizen, *Mark Reizen, Avtobiograficheskie zapiski*, s. 135-153; Marshkova, *Bol'shoi teatr*, s. 824-838.

298 Bu olay ancak 1937 yılında meydana çıkacaktı: *Voennye arkhivy Rossii*, s. 104-105; Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor", s. 248-249. Herkes Tuhaçevski'ye kefil olmadı: Shchadenko tutuklanmasından yanaydı. Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 131n25 (RGASPI, f. 17, op. 165, d. 59, l. 102-103: 2 Haziran 1937, Üst Askerî konsey düzeltilmemiş stenogram kayıtları). Troitsky üç yıl hapse mahkûm edildi ve OGPU gizli ajanı oldu; serbest bırakılan Kakurin 1932 yılında tutuklandı, aldığı idam cezası on yıl hapse çevrildi.

Ekim 1930'da Molotov'a yazdığı mektupta "Tuhaçevski meselesine gelince, %100 temiz çıktı. Bu çok iyi," diyordu.[299]

Syrtsov ve Lominadze paçayı bu kadar kolay kurtaramadı. "Stalin'in Troçkistlere ve sağ muhaliflere karşı mücadelesindeki sarsılmaz tavrını olağanüstü bir tarihsel hizmet olarak gördüm ve görüyorum," diye yazmıştı Lominadze savunmasında (3 Kasım 1930). "Ama aynı zamanda, Stalin'in belirli bir ampirizm içinde hareket ettiğini ve öngörü yeteneğinde belirli bir eksiklik olduğunu düşündüm... Ayrıca Stalin'in, (özellikle ellinci yaş kutlamaları sırasında) bazı konuşma ve gazete yazılarında Lenin ile aynı kefeye konulmasını eskiden de tasvip etmiyordum, şimdi de etmiyorum. Hafızam beni yanıltmıyorsa, yoldaş Orjonikidze'ye bunu söylemiş ve basındaki ilgili yazılara işaret etmiştim." Bu itiraf Orjonikidze'yi de zor durumda bırakıyordu.[300]

Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu ortak toplantısında (4 Kasım) durumları karara bağlanırken, hem Lominadze ve hem de Syrtsov *başkalarıyla siyasi tartışmaya girdiklerini* itiraf ettiler. Syrtsov Politbüro kararlarının önceden alındığı iddiasından vazgeçmedi.[301] "Sınıf olarak *kulak*ların tasfiyesinin gerekliliğinden tek bir dakika bile şüphe etmedim," diyordu. "Ancak, sloganlara ek olarak, inancım odur ki, ilgili tedbirlerin uygulanmasının Merkez Komite genel kurulunda ya da Politbüro toplantısında kapsamlı bir biçimde tartışılması gerekli ve doğrudur. Bence bunu yaparak birçok bedelden sakınmamız mümkün olabilirdi." Rejim politikalarının başarılı yönlerinin yanı sıra sorunlarından da –işçilerin reel ücretlerindeki keskin düşüş, mal kıtlığı ("alışveriş kuyrukları büyük bir karşı-devrim tehlikesi oluşturuyor"), çiftlik hayvanı stoklarının büyük miktarlarda eksilmesi, enflasyon, bütçe açıkları– söz ettiği ve serbest ticaret gibi pazar mekanizmalarının yeniden yürürlüğe konulmasını önerdiği için Syrtsov, tıpkı Rykov gibi, sağ oportünist ve kapitalizm yanlısı olmakla suçlandı.[302]

Stalin yaptığı açıklamada Clara Zetkin'in Büyük Kremlin Sarayı'ndaki kullanılmayan evinin kullanıldığı iddiasını reddetti – parti kongresi için raporunu hazırlarken sık sık telefonla rahatsız edilmemek için biraz kullandığını kabul etmesini saymazsak. "Ben bu dairede çalışırken, farklı zamanlarda, Molotov, Kalinin, Sergo, Rudzutaks ve Mikoyan birer kez geldiler," diyor ve ifşaata devam ediyordu: "Biz, belirli Politbüro üyeleri zaman zaman buluşmuyor muyduk? Evet, buluşuyorduk, çoğunlukla da [Eski Meydan'daki] Merkez Komite binasında. Bunun neresi kötü?" Stalin'in metinden çıkardığı bir paragrafta,

299 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 231-232; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 223. Ancak Voroşilov vazgeçmedi: Ocak 1931'de "Sevgili Koba"ya yazdığı mektupta Tuhaçevski ile ilgili iki şüpheli belge iletti (Verkhovsky ve Bergavinon'un mektupları). Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 131-2 n27 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 37, l. 24).

300 Khlevniuk, *Stalin i Ordzhonikidze*, s. 27-28 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 607, l. 270-271). 3 Kasım 1930'da Syrtsov RSFSC Halk Komiserleri Konseyi başkanlığından alındı ve yerine D. E. Sulimov getirildi: RGASPI, f. 17, op. 3, d. 803, l. 13.

301 Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 119-193 (119'da; RGASPI, f. 17, op. 163, l. 1-218: düzeltilmiş kopya). Aynı zamanda bkz. Khlevniuk vd., *Staliniskoe politburo*, s. 99-100 (RGASPI, f. 589, op. 3, d. 9333, t. 2, l. 121).

302 Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 123-124, 163-164.

kazara Syrtsov'un nasıl suçlandığını da ağzından kaçırıyor ve aslında rejimin nasıl işlediğinin ayrıntılarını veriyordu: "Bazen bir şüphe oluşur, Voroşilov'u ararım: Evde misin? Evdeyim. O zaman gel konuşalım."[303]

Dolayısıyla Syrtsov haklıydı: "Politbüro" bir tür kurgu haline gelmişti.

Stalin kurban pozuna bürünüyordu ("Bırakın beni taciz etsinler, ben alışkınım") ve konunun ciddiyetini vurgulamaya çalışıyordu.[304] "Öğrenciler bir araya gelmiş, büyük politikacılar olduklarını hayal etmişler ve Politbüro rolü oynamaya karar vermişler – bu öğrencilerle vakit kaybetmeye değer mi?" diye soruyordu. "Başka bir zaman ve farklı koşullarda bu değerlendirme doğru olabilirdi. Ancak fiilî koşullarda, sınıf savaşının had safhada keskinleştiği bir zamanda, parti liderliğine karşı her tür hizip saldırısı sınıf düşmanlarımızın cephesini güçlendirirken ve ilkesiz insanların ikiyüzlülüğü parti-içi hayatın en tehlikeli belasına dönüşmüşken – böylesi koşullarda, 'sol'-sağ blok değerlendirmeleri en hafif tabiriyle özensizlik olur." Kendisine yönelik suçlayıcı konuşmaları "teröristlere davetiye çıkarmak" olarak niteliyordu. Bitirmeden önce Rykov'a diş gösteriyordu: "Senin makamın sembolik değil; günbegün parti talimatlarının yerine getirilmesi için var. Şu anda bu uygulanıyor mu? Maalesef hayır... Bu gidişat uzun sürmez."[305] Syrtsov ve Lominadze hakkında karar verilirken Stalin, her zaman olduğu gibi ılımlı görünmeye çalışacak ve sadece tam üyelik statüsünden aday üyeliğe düşürülmelerini önerecekti. Ancak Merkez Komite'den ihraç kararı çoktan çıkmıştı.[306]

Kapitalistlere ruhunu satmak

Sovyet gazeteleri (11 Kasım 1930), gizli Endüstriyel Parti'yi kurmakla suçlanan önemli biliminsanı ve mühendislerle ilgili uzun itham yazıları yayımladılar. Parti'nin Sovyet sanayi ve taşımacılığını çökertmek ve (yarım düzine ülkenin eşliğinde) dış askerî müdahaleden destek alarak nihai biçimde rejimi alaşağı etmek için fark edilmeden çalışan 2.000'den fazla üyesi olduğu söyleniyordu. Böylelikle, Ukrayna'nın zenginliği Polonya ve Fransa'ya, Hazar petrolü de Britanya'ya devredilecekti. "Eğer düşmanlar teslim olmazsa," diyordu Gorki İtalya'dan *Pravda*'ya yazdığı yazıda (15 Kasım), "yok edileceklerdir."[307] 25 Ka-

303 Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 178, 316 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1001, l. 182-208: Kalinin, Mikoyan, Molotov ve Orjonikidze'nin, aradaki bazı ifadelerinin Stalin'e ait olduğunun düşünüldüğü düzeltilmemiş kopya).

304 Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 125.

305 Kuromiya, "Stalin in the Politburo Transcripts", s. 48.

306 Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 193-194 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1003, l. 22-25). Bir noktada, Postyshev Syrtsov'u Orjonikidze'yle konuşması gerektiği konusunda uyardığında, araya Stalin girdi, "Tek yaptığı bu, insanlarla konuşmak." Stalin bu alaycı ifadeyi dökümden çıkardı. Ancak parti disiplin amiri olarak Orjonikidze'nin performansı konusunda hayal kırıklığı yaşadığı aşikârdı. Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 176.

307 Şöyle devam ediyordu: Sovyetler Birliği'ndeki kitlesel şiddet, "gizli ve açık hainlerle, uzlaşmaz düşmanlarla çevrili bir halkın öz-savunmasının gaddarlığıdır. Bu gaddarlık kışkırtılmıştır ve –bu nedenle– haklıdır." Kuşkusuz bu gaddarlık Sovyet Devleti'nin *kendi* insanlarına yönelikti.

sım'da, avizelerle donatılmış Sendikalar Konutu'nda (eski asiller kulübü) çok sayıda yerli ve yabancı muhabirin huzurunda, sekiz mühendis spot ışıklarının altında sanık sandalyesindeydi. Sovyet fabrikalarında ve Bilimler Akademisi'nde yapılan toplantılardan ölüm cezası talep eden kararlar çıkmıştı. İşçiler Moskova'da ve diğer şehirlerde kar yağışı altında yaptıkları yürüyüşlerde, "SINIF DÜŞMANLARINA MERHAMET YOK" yazılı pankartlar taşıdılar.[308] On üç günlük hezeyan ve ihanet masalları, sonunda her yere ulaştı. Politbüro kararnamesinin belirlediği başlıklar arasında, "Sınıf düşmanlarına yanıtımız – milyonlarca işçi, örnek işçi saflarında" da vardı.[309]

Sovyet işçilerinin karşılaştığı sorunlar son derece gerçekti. Yemekhaneler konusunda gizli bir OGPU araştırmasına ilişkin iç raporda (10 Kasım), yarısının kapasitelerinin çok üstünde kişiye hizmet verdiği ve "tüm kafeteryalarda (sınırlı kesimlere hizmet edenler dahil), işçi memnuniyetsizliğine yol açan ve işçi disiplinini olumsuz yönde etkileyen uzun kuyruklar oluştuğu" belirtiliyordu. OGPU, farelere (diri ve ölü), hamam böceklerine ve sineklere (çorbaların içinde de) rastlamıştı; kaşık, bıçak, çatal kıttı (yeniden kullanılabilmeleri için uzun süre bekleniyordu); yemekler gündelik kalori normlarının çok altındaydı, çalışanlar hırsızlık yapıyordu ve pislik anlatılmaz boyuttaydı.[310]

İki yıl önceki Shakhty davası gibi, Endüstriyel Parti duruşmasında da tek "kanıt" gizli polis sorgusu sırasında alınan itiraflardı ve bunlar duruşmada tekrar edildi. (Yayımlanan dava iddianamesinde tutuklanan mühendislerden birinin "sorgu sırasında öldüğü" yazıyordu.) Hiç tanık çağrılmamıştı. Sekiz sanık da suçunu kabul etmişti. Tüm-Rusya Termal Mühendislik Enstitüsü Direktörü Leonid Ramzin yeraltı "partisi"nin lideri olduğunu itiraf etti ve yabancıların Sovyet başarısı karşısında paniğe kapıldığından, yaklaşmakta olan Romanya saldırısından ve ona eklenecek olan Polonya ve sonra da Fransa'dan, bunların Britanya Kraliyet Donanması ve göçmenler tarafından desteklendiğinden söz ediyordu.[311] Adı geçen göçmenlerden ikisi, bahse konu sözde toplantılar yapılmadan önce ölmüştü. Ayrıca, Ramzin'in kurulacak olan "burjuva" cumhuriyetinin başına geçeceğini söylediği, Herbert Hoover'ın mühendisliğine hayran Rus mühendis, önceki bir vakada açık yargılama olmaksızın infaz edilmişti.[312] Tüm bunlar bir yana, savcı Nikolay Krylenko, "burjuva uzmanlar" ve parti içindeki sağcılar arasında örtük ilişkilerin olduğunu ima ediyordu. Hepsi

308 *Pravda*, 26 Kasım 1930; *Za industrializatsiiu*, 27 Kasım 1930; Shitts, *Dnevnik*, s. 250-251. Yürüyüşçü işçiler duruşma mahalline vardıklarında sloganları içeriden duyuluyordu – "Ölüm! Ölüm! Ölüm!" Lyons, *Assignment in Utopia*, s. 370-380.

309 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 258-259 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 9, l. 81-2: 25 Kasım 1930).

310 Stalin'in yanı sıra Molotov, Kaganoviç, Postyshev ve Orjonikidze'ye ulaştırılacak raporun kopyaları Poskrebişev'e gönderildi – Politbüro ya da siyasi liderlikte başka hiçkimseye gönderilmemişti. Sevost'ianov vd., *"Sovershenno sekretno"*, VIII/i, s. 591-596 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 658, l. 268-273).

311 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 804.

312 Bu Pyotr Palchinsky idi: Ramzin vd., *Protsess "Prompartii"*, s. 9, 13-14. Aynı zamanda bkz. Rothstein, *Wreckers on Trial*.

birlikte düşünüldüğünde, yayımlanan duruşma notları, Stalin'in zihninin nasıl çalıştığına dair o güne kadar ki en kapsamlı kayıttı: muhtemel olan ve fiilî olan, doğru olabilecek –olması gereken– bir anlatıda iç içe geçmişti.[313]

Stalin'in gaddarlığı da barizdi. Shakhty davasında, Sovyet-Alman Ticaret Antlaşması için görüşmeler sürerken, bazı Almanya vatandaşlarını kasten sanık sandalyesine oturtmuştu. Şimdi de, "dünyanın en saldırgan ve militarist ülkeleri arasındaki en saldırgan ve militarist ülke" diye tanımladığı Fransa'yı hedef alıyordu.[314] Fransa, Sovyet malları ithalatına sınırlama getirmişti ve misilleme olarak Sovyetler de Fransız malları ithalatına sınırlama getirdi.[315] Krylenko, Paris'te duruşmayı protesto etmek için toplanan Rus göçmenler hakkındaki Fransız haberlerini okuyunca gülüşmelerle karşılandı: Grandükler, din adamları, tüccarlar, yani "eski insanlar." Duruşma sırasında Ramzin kendisinin ve diğer komploculuların işbirliği yaptıkları kişinin eski Fransa Cumhurbaşkanı ve Başbakanı olan Raymond Poincaré olduğunu itiraf etti. Bu itham Poincaré'nin ofisi tarafından reddedildi ve bu durum duruşma sırasında komplonun "ispatı" sayıldı.[316] Bir dışişleri komiserliği yetkilisi suçlamaları inandırıcı kılma gayretiyle yabancı temsilcileri bilgilendirdi ve ister istemez, yaklaşmakta olan askerî darbe gibi basit propaganda argümanlarını es geçti fakat kapitalist ülkelerdeki etkili Sovyet-karşıtı çevrelerin, Sovyetler'in yabancı diplomatlarına suikast, gizli Sovyet belgelerinin ele geçirilmesi ve yayımlanması, Sovyetler'in yurtdışındaki kaçırma vakaları hakkında basın kampanyaları düzenleme gibi provokasyonlarla savaş çıkarmaya çalıştıkları iddiasında ısrar ediyordu.[317]

Batılıların bu tür komploları konusunda Stalin'in daha fazla kanıta ihtiyacı yoktu fakat eski Maliye Bakanı Winston Churchill (İşçi Partisi'nin zaferinden sonra makamını kaybetti) ve ünlü şansölyenin torunu Prens Otto von Bismarck arasındaki gizli görüşme notlarının bir kopyası eline geçmişti. Kayıtlara göre Churchill, o sırada Londra'daki Alman Elçiliği'nde çalışan prense "Rus Devleti'nin sınai gelişimi tüm Avrupa için çok büyük bir tehlike arz ediyor. Başa çı-

313 Sergey Kirov'un dış müdahaleye ilişkin sözde planlardan söz eden safça notları günümüze ulaştı: Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 154 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 80, op. 14, d. 16, l. 4).

314 Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, II, s. 444-445 (26 Haziran 1930). Fransa, Stalin'i kızdıran geniş bir Sovyet göçmen topluluğuna ev sahipliği yapıyordu.

315 Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 43-45 (3 Ekim). Litvinov, sözlü bir protestoda bulunması için Paris'teki Valerian Dovgalevsky'e telgraf çekti ve o da bunu yaptı. *DVP SSSR*, XIII, s. 821 (11 Ekim), 566-569 (14 Ekim); Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b) i Evropa*, s. 231 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 9, l. 48), 232-233 (l. 54, 56).

316 Ramzin vd., *Protess "Prompartii"*, s. 531-537. Shitt günlüğüne, "Sıradan halk arasında, özellikle de işçilerden ve komünistlerden müteşekkil yığınlar arasında bir komplo olduğu inancı hâkimdi, diğerleri bizzat Poincaré'nin de dahli olduğuna 'inanıyorlardı,'" diye yazmıştı. İşçilerin, adeta "*kulak*sızlaştırmada" olduğu gibi, "aydınları lime lime etmeye" hazır olduğunu düşünüyordu. Shitts, *Dnevnik*, s. 254.

317 Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 3-4; *DBFP*, 2. Seri, VII, s. 153-155 (Strang'dan Hendersen'e, Arens'in bilgilendirmesine atıf, 30 Ağustos 1930). *Pravda*'nın özlü yorumu, "Dünya emperyalizmi sonu gelmez bir savaş kışkırtıcılığı politikası izliyor," şeklindeydi (28 Ağustos 1930).

kabilmek için... Avrupa'nın geri kalanı ve Amerika'nın Rusya'ya karşı bir blok oluşturması gerekir," demişti."[318] Perde arkasında, Moskova'nın güvenini kazanmak isteyen Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Edvard Beneš, Prag'daki Sovyet elçisine (Eylül 1930), "kısa bir süre önce Cenevre'de Fransızlar, Küçük Antant mensubu ülkelerin (Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya'dan oluşan bu ittifakı Fransızların Almanya'ya karşı harekete geçirebileceğini umuyordu) tam desteği ile Polonya'nın Rusya'ya karşı harekete geçeceğini kesin bir dille iddia etti," diyordu. Beneš'in, eğer SSCB'ye karşı Fransa, Britanya ve İtalya tarafından bir askerî müdahale gerçekleşirse Çekoslovakya'nın da "Avrupa devletlerinin bir mensubu olarak aynısını yapacağını" eklemesi Sovyet Dışişleri Komiserliği'ni şaşkına çevirdi.[319]

Duruşma hâkimi Andrey Vişinski, talimata uygun olarak, üç kişiyi hapse ve Ramzin de dahil olmak üzere beş kişiyi ölüme mahkûm eden kararı okudu. Temyiz hakkı yoktu. Salonda kuvvetli bir alkış tufanı patladı. İki gün sonra, rejim Sovyet iktidarının güçlü olduğunu ve intikama ihtiyaç duymadığını ilan etti: Ölüm cezaları "hafifletilerek" sekiz-on yıl hapis cezasına çevrildi.[320] Mahkeme kararından sonraki günün sabahında Ramzin enstitü ofisindeki masasını toplarken çevresinde belirgin bir gözetim yoktu.[321] Hapis cezasını çekerken bilimsel çalışmalarına devam etmesine izin verildi.[322] Bazı Sovyet işçileri "yıkıcılık" parodisinin farkındaydı.[323] Ancak, suçlulara gösterilen hoşgörü daha büyük öfkeye sebep olmuş gibiydi.[324] SSCB'nin göçmen düşmanları bile, işçilerin büyük çoğunluğunun "burjuva" uzmanları suçlu bulduğunu kabul ediyordu. Bilgi kaynağı geniş olan Menşevik *Sosyalist Haberci*, işçilerin, "Biz ekmek ve patatese talim ederken, onlar [ayda] 3 bin ruble alıyorlar ve arabalarla seyahat ediyorlar," dediğini yazıyordu. "Kendilerini kapitalistlere sattılar."[325]

---

318 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 184, l. 117 (20 Ekim 1930).

319 *DVP SSSR*, XIII, s. 484-486 (Arosyev'den Moskova'ya: 4 Eylül 1930), 497 (Stomonyakov'un Arosyev'e cevabı: 6 Eylül). Stalin 1931 yazına kadar Endüstriyel Parti Davası ile ilgili kamu huzurunda yorum yapmaktan kaçındı. *Sochinenia*, XIII, s. 70-2.

320 Ramzin vd., *Protsess "Prompartii"*, s. 517-526 (7 Aralık 1930), 527 (8 Aralık).

321 Samygin, "Prompartiia."

322 Hapishane enstitüsünde Ramzin, buhar kazanı yapmakla ilgili araştırmalarını sürdürdü. Yargılamadan beş yıl sonra serbest bırakıldı ve Lenin Nişanı ile onurlandırıldı. Medvedev, *Let History Judge*, s. 263-272.

323 Sevost'ianov vd., *"Sovershenno sekretno"*, VIII/ii, s. 1210 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 658, l. 398-408: 20 Aralık 1930).

324 Troçki'nin *Muhalefet Bülteni*'nde yayımlanan ve SSCB'den gelen yazarı belirsiz bir mektupta işçilerin hafif cezalardan duyduğu rahatsızlık alıntılanıyordu: "Artık bizi önemsiz ihlallerden dolayı ağır şekilde cezalandırıyorlar ama burada, ortada devasa bir suç varken, cezalar hafifletiliyor." *Biulleten' oppozitsii*, sayı 19, Mart 1931, s. 18. Kararlar açıklandığı sırada hapiste olan Ciliga, daha sonra, çok daha hafif suçlar için insanlar vurulurken, "bu beklenmedik hoşgörü... büyük şüpheyle karşılandı," diye anlatacaktı. Ciliga, *Russian Enigma*, s. 222.

325 *Sotsialisticheskii vestnik* [Paris], 20 Aralık 1930, s. 14. Moskova'nın Kızıl Proleter fabrikasında çalışan bir işçi, o günleri, "Hainlerin eylemlerini lanetleyen işçilerdeki öfke ve infiali hayatım boyunca unutmadım," diye anacaktı. Ermilov, *Schast'e trudnykh dorog*, s. 133.

Stalin'in eski kişisel düşmanı arka planda pusudaydı ve bir kez daha kalemini üretken bir biçimde kullanmaya başladı.[326] Artık kırk sekiz yaşına gelmiş olan Troçki 1930 yılında *Hayatım: Bir Otobiyografi Denemesi* başlıklı kitabını Rusça, Almanca, İngilizce ve Fransızca yayımlarken, hedefi kendisinin gerçek Leninist olduğunu belgelemekti. Aynı zamada son derece renkli, üç ciltlik *Rus Devrimi Tarihi*'ni yazmıştı ve bu kitapta hem kendisi hem de Lenin en önemli rollere sahipken Stalin ortalıkta yoktu; kitabın önsözü 14 Kasım 1930'da Büyükada'da tamamlanmıştı. Tesadüfen aynı gün Stalin, fevkalade çalışkan genç bir profesyonel parti kadrosunu (*aparatçik*) ekonomik personel şubesi başkanı olarak merkez parti aygıtına geri almıştı. Adı Nikolay Yezhov'du (d. 1895). 21 Kasım'da Stalin Yezhov'u kabul etti. Bu görüşme, sabotaj ve ihanetin kökünü kazımakla ilgili olarak yapılacak yüzlerce baş başa görüşmenin ilki olacaktı.[327]

Gizemli adam

Birçok hükümetin Sovyetler Birliği'ne karşı istihbarat operasyonları gerçekleştirdiği bağımsız Letonya'dan Stalin'in öldürüldüğü söylentileri yayılıyordu ve 22 Kasım'da, Belarus doğumlu, New York'ta yetişmiş Moskova UPI muhabiri ve Sovyet sempatizanı Eugene Lyons, yetmiş dakikalık bir görüşme için aniden Eski Meydan'a davet edildi. Stalin en son dört yıl önce röportaj için böyle bir imkânı Amerikalı Jerome Davis'e sunmuştu ve hâlâ aynı hedefin, Birleşik Devletler ile ilişkileri normalleştirmenin peşindeydi. Sovyetler Birliği'nin, Almanya ve Britanya'nın ardından üçüncü en büyük ticaret ortağı olan Birleşik Devletler aynı zamanda diplomatik tanımayı esirgeyen yegâne büyük güçtü. Lyons, Stalin'in ofis duvarlarında Marx, Engels ve Lenin'in portrelerinin asılı olduğunu belirtiyor, "Nabzım çok yükselmişti," diye anlatıyordu. "Ancak kısa süre sonra, kapıdan girdiğimde çekingenlik ve gerginlik azaldı. Stalin beni kapıda karşıladı ve gülümseyerek elimi sıktı... Halk arasındaki çatık kaşlı, kendini beğenmiş diktatör tahayyülünden çok uzaktı... 'Yoldaş Stalin,' diyerek başladım, 'suikaste uğramadığınızı sizin ağzınızdan aktarabilir miyim?' Güldü."

Yabancı okuyucular için Lyons Stalin'in evli, üç çocuklu (Sovyet halkı bunu bilmiyordu) ve cazibeli olduğuna karar vermişti. "Rusya'nın Diktatör'ü olarak anıldığı konusunda yorum yaparken, yoldaş Stalin içten bir kahkaha daha attı: 'Sadece çok komik!'"[328] Yan odada göndereceği yazıyı daktilo ederken Lyons'a

326 Stalin'e yakınlığıyla bilinen Yaroslavsky, Syrtsov'un sorgusu sırasında saflığını sergiliyor, Troçki hakkında küçümseyici bir dil kullanıyordu. Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, 23 Ekim 1930, s. 224.

327 Dış ticaret konulu bir toplantı sırasında Yezhov kabul edildi, yanında Postyshev de vardı. 29 Kasım'da bir kez daha geldi, bu kez yalnızdı. *Na prieme*, s. 37. Yezhov'un erken dönem biyografisi için bkz. Pavliukov, *Ezhov*, s. 6-100; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 10-33.

328 Lyons, "Stalin Urges U. S. Trade"; Lyons, "Stalin Laughs!"; *Na prieme*, s. 37. Lyons New York'daki TASS ofislerinde çalışmıştı ve özel olarak seçilmesinin sebebi, muhtemelen, şimdi Birleşik Devletler OGPU dış istihbaratının İngiltere-Amerika masası başkanlığını yapan ve daha önce Birleşik Devletler'de OGPU gizli istihbarat ajanı olan Stanislaw Czacki idi. Czacki Stalin'in ofisine yirmi dakika önce gelmiş ve görüşme boyunca içeride kalmıştı. Stalin'in ziyaretçi kayıt

çay ve sandviç ikram edildi. Rusya diktatörü yazılan metni onayladı ("genel anlamda, aşağı yukarı doğru"), New York'a iletilmesine izin verdi. Yazı orada büyük sansasyon yaratacaktı. Lyons, yirmi şehirde konferanslar vermek üzere Birleşik Devletler'e döndü. "Stalin efsanesinin gölgesinde, onun büyüsüne kapılmadan yaşamak imkânsızdır," diyordu.[329]

The New York Times'ın Sovyet-dostu muhabiri Walter Duranty, Lyons'un atlatma haberinin üzerine kendi amirlerine patladı. Gecikmeli de olsa, 27 Kasım tarihi için yine yetmiş dakikalık bir görüşme ona da bahşedildi. Ona göre Stalin'in düşüncesi, kapitalizmin mevcut küresel krizinin derinleşeceği fakat iz bırakmayacağıydı, hal böyleyken, gelecekte yeni bir pazar savaşı yaşanacak ve Versay Antlaşması çökecekti.[330] Sovyet sansüründen geçen Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderdiği telgrafında Duranty hayranlıkla, "Dünyanın en ilginç kişiliği Stalin'dir," diyordu. "Ancak tüm milli liderler arasında en az tanınan o, herkesten uzak yaşıyor, gizemli, Tibet'in Dalay Lama'sı gibi."[331]

Duranty'nin arkadaşlarından H. R. Knickerbocker kendi atlatma haberini yarattı: *New York Evening Post* için Tiflis'de Stalin'in annesi Keke Galadze ile bir röportaj yaptı (1 Aralık 1930'da yayımlandı). "Devrimci posterler ve Beş Yıllık Plan'da daima çok çalışmak gerektiği çağrısının yer alması, Sibirya'dan İran sınırına kadar tüm Sovyetler Birliği'nin tek bir amaç ve tek bir iradenin egemenliği altında olduğunu düşündürüyor," diye yazmıştı Knickerbocker. Gürcü bir tercüman aracılığıyla konuşan Keke, Stalin'in papaz okulunu bitirememesinin sorumluluğunu üzerine alıyordu: "O atılmadı. Sağlık durumu nedeniyle ben aldım. O ayrılmak istemedi. Ben onu okuldan aldım. Benim [yaşayan] tek oğlumdu." Hepsi Stalin'den söz eden bir dergi yığınını göstererek, "Nasıl çalışıyor görüyor musunuz," diyordu. "Tüm bunları o yaptı, çok sıkı çalışıyor." Makalenin başlığı "Annesine Dahi Gizemli Bir Adam, Stalin" idi.[332]

---

defterinde hangi ofis olduğunu belirtilmiyor; Lyons ise Eski Meydan olduğunu (Kremlin değil) ifade ediyor. Lyons'un iddiası konuşmanın ortasında Voroşilov'un girdiği ve röportajda Voroşilov'dan bahsediliyor. Ancak o gün Stalin'in ziyaretçi kabul defterinde Voroşilov'un adı yer almıyor. Bu durum defterin eksik olabileceğini gösteriyor.

329 Lyons, *Assignment in Utopia*, s. 384-385, 387, 390; "Eugene Lyon Papers, 1929-1964", Knight Kütüphanesi, Özel Koleksiyon, Oregon Üniversitesi, kutu 2, daktilo edilmiş metin; Lyons, *Stalin*, s. 197. Aynı dönemde solcu gazeteci Paul Sheffer'in küçümseyici nitelendirmeyle kıyaslanabilir (Sheffer Stalin'i hiç görmemişti ve Troçki'nin yazılarını temel almıştı). Sheffer, "Stalin's Power."

330 Duranty, "Stalin Sees Capitalists." Aynı zamanda bkz. Taylor, *Stalin's Apologist*, s. 169 (atıfta bulunduğu kaynak, Henry Shapiro ile görüşme, 15 Mart 1979). Stalin'in Ortodoks papaz okulundaki "Cizvit baskısı" nedeniyle devrimci olduğu görüşünün ana kaynaklarından biri Duranty idi. Duranty, "Stalin."

331 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 726, l. 161-165; *Na prieme*, s. 37 (Dışişleri Komiserliği Basın Şubesi Başkanı Yakov Podolsky'nin eşliğinde).

332 Keke'nin söylediğine göre Stalin onu 1921'de ve "üç yıl önce" (1926) ziyaret etmişti ve Keke de bir kez Kremlin'de onunla birlikte kalmıştı ("Hiç hoşuma gitmedi," diyordu). Knickerbocker, "Stalin Mystery Man", Hoover Enstitüsü Arşivi, Edward Ellis Smith belgeleri, kutu 2. Aynı zamanda bkz. Smith, *Young Stalin*, s. 54.

Sadık yakın çevre

Tüm otoriter rejimler, tehditkâr "düşmanların" kuşatması altında olma hissiyatına ihtiyaç duyar. SSCB'de yaşayanlar, Sovyet rejimini devirmek, kapitalizmi yeniden inşa etmek ve intikam almak gayesiyle güya dış askerî müdahale özlemi duyan sınıf düşmanlarına karşı sürekli uyanık olmak konusunda uyarılıyorlardı. Bu bakış açısıyla, eğer Sovyet rejimine karşı koyarsa, bağnaz bir sosyalist dahi "Beyaz Muhafızlar" saflarında görülebilirdi – Lenin ve Troçki'nin 1921'de Kronştadt denizcilerini alenen suçladığı gibi. Her yeri saran iç sorunlar nedeniyle ihanet hikâyeleri inandırıcı olabiliyor, basında çıkan haberlerle canlılık kazanıyor ve Stalin de bu hikâyelerin keskinliğini artırıyordu.[333] Syrtsov ve Lominadze aleyhine kovuşturma sürerken, Mikoyan'ın sözünü kesen Stalin, Komünist Parti'yi eleştirenler için, "şimdi hepsi Beyaz Muhafızlar yanlısı oldu," demişti.[334] Mezynski'nin yardımıyla yürüttüğü çalışma sonucunda kapsamlı bir senaryo geliştirmişti: Sağ sapma, sağ-sol blok, yıkıcı "burjuva uzmanlar" ve sağ sapma ile bağlantılı askerî komplo, dış bağlantılarıyla birlikte tüm bunlar, savaş çıkarmak, kolektifleştirmeyi tersine çevirmek, sanayileşmeyi baltalamak ve kendisini uzaklaştırmak hedefiyle hareket ediyordu.[335] Odak noktası kendisiydi.

1 Aralık 1930'da, genel kurul düzenlenmeden, sadece telefon üzerinden Merkez Komite oylaması yöntemiyle kovulan ilk Politbüro görevlisi Syrtsov oldu.[336] Tüm yıl boyunca hiçbir Merkez Komite toplantısı bir günden uzun sürmedi. Bir toplantı ertelenmişti ve muhtemelen bunun nedeni, Rykov'un kovulması konusunda Stalin'in üyeleri ikna etmesinin gerekmesiydi.[337] Stalin, Sorrento'daki Gorki'ye yazdığı mektupta, pek yakında Rykov'un yerine Molotov'un geçeceğini ifşa ediyor ve bu durumudan "tatsız bir iş" diye söz ediyordu. Diğer yandan, "cesur, akıllı, tam anlamıyla modern bir lider" sözleriyle Molotov'u övüyordu.[338] Buharin'e gelince, Stalin 13 Aralık'ta ona bir mektup yazdı. Artık âdet olan mağdur üslubuyla, "Seninle konuşmayı hiçbir zaman reddetmedim. Sen benim hakkımda ne denli kötü konuşursan konuş eski arkadaşlığımızı

---

333 Ansiklopedik yayımların editörü Shitts Kasım 1930'da günlüğüne, "Batıdan gelen haberlere göre (orada olan insanlardan ya da 'yukarıdan' gelen ikinci el haberler) orada Bolşeviklerin gerginliğine gülüyorlar ve bir savaş planları yok. Ancak burada insanlar savaştan emin," yazmıştı. Shitts, *Dnevnik*, s. 248-249. Aynı zamanda bkz. Anon, *An Impression of Russia*, s. 10.

334 Stalin'in bu manidar patlaması belgenin biçimlendirilmesi sırasındaydı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1011.

335 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 36-37, 39; van Ree, *Political Thought*, s. 118-119.

336 *Pravda*, 2 Aralık 1930. Oylama, genel kurulun bir günlük "toplantısı" olarak kayda geçti.

337 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 735, l. 9-10, 12-13, 14-15. Stalin, Kuzey Kafkasya'da kolektifleştirme konusunda Politbüro'ya –Merkez Komite genel kuruluna değil– rapor sunma görevini Andreyev'e verdi ve 25 Kasım'da, başarının vurgulandığı toplantıda, parti yetkililerine dağıtılmak üzere bir metin hazırlandı. Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 357-382 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1004, l. 1-64: düzeltilmemiş, l. 67-127: düzeltilmiş, l. 128-145: basılmış; op. 3, d. 805, l. 3; d. 809, l. 40-45).

338 Dubinskaia-Dzhalilova ve Chernev, "'Zhmu vashu ruku, dorogoi tovarishch'", s. 183 (APRF, f. 45, op. 1, d. 32, l. 100-1ob.).

asla unutmadım. Davanın çıkarları uğruna, her birimizin her tür kişisel hakareti koşulsuz olarak unutması gerektiğinden söz etmiyorum bile. Ne zaman istersen konuşabiliriz," diyordu.[339]

Ertelenen toplantı nihayet 17 Aralık 1930'da başladı. Son dakikada, cezai yetkileri olan Merkez Denetim Komisyonu ile ortak toplantıya dönüştürülmüştü.[340] Üçüncü gün, Kosior aniden Rykov'u makamından uzaklaştırmayı ve Molotov'u hükümetin başına getirmeyi önerdi. Bu hamlenin arkasında kimin olduğundan kimsenin şüphesi yoktu. Karar oybirliğiyle alındı.[341] Molotov, ortak toplantıda, "Bugüne kadar genellikle parti görevlisi olarak hizmet etmek durumunda kaldım," diyordu. "Yoldaşlar, Halk Komiserleri Konseyi görevime parti görevlisi olarak, partinin ve Merkez Komite'sinin iradesini taşımak üzere gittiğimi ifade etmek isterim."[342] Yine 19 Aralık'ta, Buharin bir konuşma yaptı. Kendisiyle ve yandaşlarıyla dalga geçiyor, zengin köylülerin infazlarına ve parti muhaliflerinin vurulmalarına dair şakalar yapıyordu. Ancak Stalin'in gerçekçi olmayan sanayileşme ve kolektifleştirme girişimi ile ilgili eleştirilerde bulunmaktan da geri durmamıştı. Kahkahalarla karşılanan son derece parlak bir performanstı. ("Bu artık anlamsız bir tartışmaya dönüşüyor. Bundan dolayı çok üzgünüm fakat benim suçum değil.")[343] Konuşması ardı ardına kesilirken, Buharin en sonunda Molotov'a hitap ederek, "tüm yetki ve iktidar senin ellerinde olduğu için" ne istiyorlarsa yapabileceklerini söyledi.

Molotov'un geçmişte hükümetle ilgili bir deneyimi yoktu ancak görevde kendisini ispatlayacaktı. 1890 yılında Rusya'nın merkez bölgesinde bir tezgâhtarın on çocuğunun dokuzuncusu olarak, Skryabin adıyla doğmuştu (besteci ve piyanist Aleksandr Skryabin'in yeğeniydi). Bolşevik hizbine henüz bir yeniyetmeyken 1908 yılında katıldı ve 1912 yılında Molotov ("Çekiç") adını aldı. Buharin, Kamenev'e "Kalın kafalı Molotov bana Marksizm öğretmeye kalkışıyor," diyerek öfkesini sergiliyordu ama Molotov, St. Petersburg Politeknik'e devam

339 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 729, l. 36. 20 Kasım 1930'da *Pravda*'da yayımlanan Buharin'in yazdığı ve Kaganoviç'in yayına hazırladığı açıklama, bir kez daha hataları itiraf ediyor, Syrtsov-Lominadze "sağ-sol bloku" lanetliyor ve birlik çağrısı yapıyordu. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 147n1 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 805, l. 6).

340 Genel kurulun ardı ardına ertelenmesi söylentilere neden oldu: Menşevik *Sosyalist Haberci*, Stalin ve Politbüro'nun diğer mensupları arasında, sağ sapma konusunda anlaşmazlık çıktığı tahmininde bulundu; Troçki'nin *Muhalefet Bülten*'i Stalin ve Molotov arasında bir çatlak olduğunu ve Stalin'in sanayideki başarısızlık için Molotov'u suçladığını düşünüyordu. Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 21-22 (atıfta bulunduğu kaynak, *Biulleten' oppozitsii*, sayı 17-18, 1930, s. 3 ve *Sotsialisticheskii vestnik*, sayı 24, 1930, s. 15); Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 134-137 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 2939, l. 1-6); *Sochineniia*, XIII, s. 23-27 (seçme pasajlar). Bu türden ortak toplantıların sonuncusu Buharin'e saldırmak üzere Nisan 1929'da yapılmıştı. Rykov'un akıbeti, resmî olarak gündeme eklenmemişti.

341 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 735, l. 81-83, 87. Aynı zamanda bkz. Khlevniuk, *Master of the House*, s. 28-37. Molotov'un ataması o gün yürürlüğe girdi. İki yardımcısı Kuibyshev ve Nikolay Voznesensky idi. Platon Kerzhentsev (Lebedev) Halk Komiserleri Konseyi'nde yönetici oldu. Parti aygıtında ajtasyon-propaganda'dan geliyordu ve Nikolay Gorbunov'un ardılıydı.

342 Molotov, *V bor'be za sotsializm*, s. 76.

343 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 45-50 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 453, l. 53-61, 70-74, 77-78, 87-92).

etmiş ve Buharin'den de önce *Pravda*'da editörlük yapmıştı. Yeraltında dayanıklılığı ve gayretiyle yakınlık kurduğu Lenin ona Yoldaş Klasör lakabını takmıştı. Birlikte çalıştığı bir astı "Kendisine verilen her görevi, ne pahasına olursa olsun hatasız ve zamanında yapardı," diyordu.[344] Diğer bir dönem tanığı da Molotov'un, "öneminin ve gücünün tamamen farkında" olduğunu söylüyor, zorlu işlerin başında çok uzun süre sebatla çalıştığını belirtiyordu.[345]

Son gün (21 Aralık) Rykov Politbüro'dan kovuldu; bu üst organda onun yerini Orjonikidze aldı.[346] Parti'de Stalin'in başyardımcılığına da Orjonikidze'nin yerine Kaganoviç getirildi. Molotov sistemli ve katı, Kaganoviç ise dinamik ve gösterişçiydi. Menşevik *Sosyalist Haberci,* Kaganoviç'i değerlendirirken, haklı olarak, "oldukça istisnai yeteneklere sahip", olağanüstü isim ve yüz hafızasına sahip, "insanları idare etmekte olağanüstü becerili" ve çalışma ve irade gücü açısından müthiş meziyetli tespitini yapıyordu.[347] Kaganoviç personel ve ideolojiden sorumlu Orgbüro'yu yönetiyordu ve Molotov da hükümet başkanı olarak, Lenin'den beri gelenek haline geldiği üzere Politbüro toplantılarına başkanlık edecekti. Molotov 1912'den ve Kaganoviç de 1919'dan beri Stalin'i tanıyordu.[348] Yıllar sonra Molotov, Kaganoviç hakkında şunları söyleyecekti: "Kişisel olarak hep bana karşıydı, herkes bunu bilir. Bana 'sen yumuşaksın, entelektüelsin, ben ise işçilikten geldim,' diyordu. Kaganoviç'in yönetici vasıfları var ama kaba; herkes onu çekemez. Sadece baskı yapmakla kalmaz, aynı zamanda kişisel olarak kendini önemseyen bir tarzı var. Güçlü ve dürüst – sağlam bir örgütçü ve iyi bir hatip."[349]

Voroşilov ve Orjonikidze, kişisel olarak Stalin'e yakındılar (Voroşilov 1906'dan ve Orjonikidze 1907'den beri Stalin ile tanışıyordu) ve Voroşilov ordunun gözetimi sorumluluğunu sürdürürken Orjonikidze, Stalin tarafından, Devlet Planlama Komisyonu'na transfer edilen sadık ancak kararsız Kuibys-

344 Shepilov, *Kremlin's Scholar*, s. 9.

345 Besedovskii, *Na putiakh k terimodru*, s. 294. Firar eden Sovyet diplomatı Besedovsky'nin anıları hayalî saçmalıklarla (mesela, Lenin'in Gorki'deki eski kır evini ve Rolls-Royce'unu Stalin'in kullandığı gibi) doluydu fakat Molotov ve Kaganoviç'in önemli rollerini doğru bir biçimde açıklıyordu. Besedovskii, *Im Dienste der Sowjets*, s. 219. Besedovsky 2 Ekim 1929'da Paris'te firar etti. Kaganoviç Merkez Komite genel kurulunda "Maalesef Besedovskyler az sayıda değil," diyordu. Aslında, 1928 sonlarından o günlere kadar yetmiş iki Sovyet diplomatı geri dönmeyi reddetmişti. RGASPI, f. 17, op. 2, d. 441, l. 110, 113.

346 Lenin'in ölümcül hastalığı sırasında Politbüro'nun yedi üyesi ve altı aday üyesi vardı ancak artık onlardan sadece dördü kalmıştı: Stalin, Molotov, Kalinin ve Rudzutaks (artık tam üyeydi). Orjonikidze'nin yanı sıra diğer tam üyeler, Voroşilov, Kuibyshev, Kirov ve Kosior'du; yeni aday üyeler, Mikoyan, Vlas Chubar ve Petrovsky'di. Tümü Stalin'e sadıktı. *VKP (b) v rezoliutsiiakh*, II, 1933, s. 669-673.

347 "Blizhaishee okruzhenie diktatora", *Sotsialisticheskii vestnik*, 10 Kasım 1933, s. 3-10. "Eğer Kaganoviç için merhametsiz kelimesini kullandıysak," diyordu Robert Conquest, "bunun oldukça abartısız olduğu düşünülmelidir – yaradılışında şefkat ve merhamet yoktu." Conquest, *Reassessment*, s. 13. Kaganoviç'in koruması altındaki Kruşçev'in daha sonra söyleyeceği gibi, "Partiye ve davaya adanmışlığıyla ilgili bir soru işareti yoktu." Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, s. 65.

348 Rees, "Stalin as Leader, 1924-1937" Rees, *Iron Lazar*, s. 123-143.

349 Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 53.

hev'in yerine Yüksek Ekonomi Konseyi başkanlığına getirildi.[350] Kuibyshev, planlanan çılgın hedefler ile ilgili tereddütlerini dillendirmekten, aynı hedefleri heyecanla savunmaya savrulmuştu; şimdi ise Orjonikidze, sınai kadroları keskin bir dille eleştirmekten onların hamisi olmaya ve yetenekli "burjuva" uzmanları –her ne kadar bir dönem hapsedilmiş olsalar da– çevresinde toplamaya savruluyordu.[351] Orjonikidze'nin Aralık 1930 tarihli uzun sanayi raporu, kendi yardımcılığına atadığı, kovulmuş Devlet Bankası Başkanı ve eski Troçki destekçisi Pyatakov'un düşüncelerinden esintiler taşıyordu: "Para herhangi bir bütçe olmaksızın harcanıyor... Muhasebe fevkalade zayıf ve dağınık." Stalin raporun üzerine sadece üstünkörü notlar düşmüştü; artık Orjonikidze'nin kaygısı bu olacaktı.[352]

Stalin hizbinden hiç kimse, Troçki şöyle dursun, Zinovyev ya da Kamenev'in devrimci profiline dahi sahip değildi fakat Stalinistler katılaşmış Bolşeviklerdi ve gelişen olayların baskısıyla, onun çizgisini sürdürerek sorunları çözmek için savaşıyor ve zaman zaman ona çözüm yollarını da gösteriyorlardı.[353] Rejim içinde herkese karşı yaralayıcı yazılar yazan Stalin onlara güveniyor, çalışabilecekleri bir alan açıyor ve onların aldıkları kararları tersine çevirme hakkını da saklı tutuyordu; omuzladığı yükün ağırlığını bildiklerinden bu durumu kabullenmişlerdi. Rejimin kalbi, Stalin'in asıl ofisinin bulunduğu Eski Meydan'daki parti merkezi ile Kremlin İmparatorluk Senatosu –hükümet ofisleri buradaydı, Stalin'in şahsi aygıtının gizli şubeleri buraya taşınmıştı, Politbüro toplantıları, Merkez Komite genel kurulları burada yapılıyordu– arasında uygunsuz bir biçimde bölünmüştü. Rykov'un görevden alınmasına ilişkin mektubunda Voroşilov, "merkezin ve ana kumanda noktasının" Eski Meydan'da bulunması "elverişsiz ve örgütsel anlamda sorunlu, böylesi bir durumda Lenin, [Kremlin'deki] Halk Komiserleri Konseyi'nin başında olurdu," diyordu.[354] Clara Zetkin'in Kremlin'deki boş dairesi, Stalin'in kalıcı olarak Kremlin'e taşınmasında bir tür geçişe hizmet ediyordu fakat bu geçiş kademeli oldu; Stalin Eski Meydan'daki

350 Stalin partinin Merkez Denetim Komisyonu ile İşçi ve Köylü Teftiş Kurulu'nu hamisi olduğu genç Andreyev'e emanet etti. Parti kurallarına göre Merkez Denetim Komisyonu başkanı Politbüro üyeliğini sürdüremiyordu. 2 Ekim 1931'de Stalin Andreyev'i Ulaştırma Komiserliği'ne atadı; Merkez Denetim Komisyonu Rudzutaks'a geçti. 4 Şubat 1932'de Andreyev, Rudzutaks'ın yerine, Politbüro'ya tam üye oldu.

351 Fitzpatrick, "Ordzhonikidze's Takeover." Troçki de Orjonikidze'yi yanlış değerlendirmişti. Trotsky, *Stalin*, s. 348.

352 Orjonikidze, Magnitorgorsk Demir ve Çelik Fabrikası, Nijni Novgorod Otomobil Fabrikası ve diğer öncelikli yapı projelerinin *hâlâ* "ayrıntılı planları yok," diye ekliyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 145, l. 43-54.

353 Diğer bir örnek: Aralık 1931'de, Stalin'in parti sekreterliğindeki ilk başyardımcısı Amayak Nazaretyan, sosyalist yapılanmada yer alan yabancı işçilerin izlenimlerinin yayımlanmasını önerdi. Stalin bu yazışmanın üzerine şu notu düştü: "Doğru. Politbüro'ya." Kasım 1932'de, on beşinci yıldönümünde, yüzden fazla insanın tanıklıklarına yer veren ve sayfa sayısı yedi yüzü aşan, *Through the Eyes of Foreigners* [*Yabancıların Gözünden*] yayımlandı. *Glazami inostrantsev*; Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 210 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 920, l. 126).

354 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 144-145 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 765, l. 68a); Enker, "Struggling for Stalin's Soul", s. 172-175.

üst kat dairesini kullanmayı sürdürdü.[355] Zaten, Kaganoviç'in de değindiği gibi, Stalin kişisel olarak her nerede bulunuyorsa rejim de oradaydı.

1929'a girilirken, genel sekreterliğinin yedinci yılında Stalin, Bolşevik diktatörlük içindeki kişisel diktatörlüğünü genişletmeye devam ediyordu ve 1930 yılı sonuna gelindiğinde çok daha güçlü bir iktidara sahipti. Onun görevden uzaklaştırılmasını isteyen Lenin'in sözde Vasiyeti'nin ve parti içi eleştirilerin gölgesi altında bu büyük gücün kazanılması ve kullanılması süreci Stalin'i şimdi olduğu kişi haline getirmişti.

Aralık 1930 genel kurulunun toplandığı günlerde, Stalin'in son Sibirya sürgününde uzun süre evlilik dışı ilişki yaşadığı skandal sayılabilecek kadar genç yaştaki yetim sevgilisi Lydia Pereprygina'nın altı kardeşinden ikisi, İona ve Aleksandr Pereprygina, geçmişte Beyaz Ordu'ya hizmetlerinden dolayı tutuklandılar. Stalin'e yazdıkları rica mektubunda "geçmişte kendileriyle geliştirdiği dostluğu" hatırlatıyorlardı.[356] İki erkek kardeş, Pererprygina'nın güya Stalin'den olma oğlundan (Aleksandr) söz etmiyorlardı ama Pereprygina'nın oğullarından birinin babası Stalin olabilirdi. ("Yosif eğlenceli biriydi, güzel şarkı söyler ve dans ederdi" diye anlatacaktı Kureika köyünden Anfisa Taraseyeva. "Kızlardan hoşlanırdı ve burada, benim akrabalarımdan birinden bir oğlu vardı.")[357] Köyden bir balıkçıyla evlenen Pereprygina artık çok sayıda çocuğu olan bir duldu; Stalin hiçbir zaman ona destek olmamıştı. Bu mektuba cevaben ne yaptığı –eğer yaptıysa– ise bilinmiyor.[358] Karalamalar yapmayı seven Stalin zaman zaman kurtlar çizerdi ancak Kuzey Kutbu dairesi içinde, sekiz ahşap kulübeden oluşan yerel Evenki yerleşiminde geçen günler –orada, buzda delik açarak balık avladığı sırada yakalandığı ani kar fırtınası nedeniyle ölümden dönmüştü– çok ama çok geride kalmıştı.

355 Stalin'in kişisel sekreterliğinin, 1930 yılı başında Eski Meydan'daki parti karargâhından Kremlin'deki hükümet karargâhına taşındığı anlaşılıyor. Rosenfeldt, "'The Consistory of the Communist Church'", s. 318n31, Robert Tucker kişisel görüşmesine atıfla. Bu nakil, merkez icra komitesine ait bazı ofislerin Kremlin'den, Kızıl Meydan'ın karşısındaki GUM ticaret merkezi binasına taşınmasına yol açtı. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 136-137 (RGASPI, f. 667, op. 1, d. 17, l. 25-6), 141 (f. 78, op. 1, d. 376, l. 107). Aynı zamanda bkz. Balashov ve Markhashov, "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)", s. 183.

356 RGASPI,f. 558, op. 11, d. 851, l. 15.

357 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 667. Aynı zamanda bkz. Kolesnik, *Khronika zhizni sem'i Stalina*, s. 58-62.

358 Ilizarov, *Tainaia zhizn' Stalina*, s. 310. Stalin Kureika'dan 1916 yılı sonlarında (askerlik şubesine çağrılmasıyla) ayrılmıştı, yani çocuğun doğumunun resmî olarak kaydedilmesine (6 Kasım 1917) dokuz aydan daha fazla süre vardı; kayıt işleminin, uzaklık ya da yalan beyanla geç yapılmış olması da mümkündür. Pereprygina (d. 1900/1) daha sonra Yakov Davydov ile evlendi ve Igarka'da (Kureika'nın 160 kilometre kuzeyinde) kuaförlük yaptı; 1964 yılında öldü. 1956'da, KGB'den İvan Serov'un Kruşçev'e gönderdiği rapor, Pereprygina-Davydova ile yapılan ve Stalin'e babalık atfedilen bir görüşmeye dayanıyordu; bu rapor bariz hatalar içeriyor ve özensiz bir polisiye çalışmayı yansıtıyor. *Izvestiya*, 8 Aralık 2000; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1288; Gelii Kleimenov, *O lichnoi zhizni Iosifa Stalina*, chast' 2, glava 9 (2013), http://www.proza.ru/2013/05/11/1894. Oğlan, Aleksandr, daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nda savaştı, Sibirya'da yaşadı ve 1987'de öldü. Kureika'daki kütük kulübe 1934 yılında Stalin müzesi oldu.

Stalin'in kendi yolunu açmak için Avrasya genelinde başvurduğu araçlar inanılmazdı: gazete yazıları, gizli genelgeler, yetkili kişiler, parti disiplini, birkaç genel kurul, parti kongresi, gizli polis ve jandarma, büyük yabancı teknoloji şirketleri ve başlıca Sovyet ürünlerinin yabancı alıcıları, on binlerce kentli gönüllü işçi ve bir avuç üst düzey Politbüro görevlisi ve yeni bir dünya hayali. Troçki onu fırsatçı ve sinik, bürokrasinin sınıf çıkarlarının temsilcisi ve fikir yoksunu olarak görüyordu. Rykov'un Politbüro'dan ihraç edilmesinin ardından *Muhalefet Bülteni*'nde Troçki şöyle bir öngörüde de bulunmuştu: "15. Parti Kongresi'nde [1927'de] sol muhalefetin bozgunu... nasıl sola dönüşten önce gerçekleştiyse... sağ muhalefetin bozgunu da sağa kaçınılmaz dönüşün ön habercisidir."[359] Diğer sürgünlerin değerlendirmeleri daha makuldü. Eski Geçici Hükümet'in Washington Elçisi ve Columbia Üniversitesi inşaat mühendisliği profesörü Boris Bakhmeteff 12 Şubat 1929 gibi erken bir tarihte göçmen bir arkadaşına kolektifleştirme ile ilgili olarak, "Stalin yeni köylü politikasında mantıklı davranıyor" yorumunu yapmıştı. "Tutarlı bir komünist olsaydım ben de aynısını yapardım." Aynı derecede zekice bir ekleme de yapmıştı: "Stalin uyum sağlama yeteneğine sahip ve diğer Bolşevik politikacıların aksine taktiksel yetenekleri var. Ancak onu fırsatçı addetmenin ve komünizmin onun için sadece bir adlandırmadan ibaret olduğunu düşünmenin doğru olmadığı kanısındayım."[360]

Sovyet Devleti'nin uluslararası sistemde varlığını sürdürebilmesini sağlayacak olan makine ithalatını finanse etmek için tahıl üretimi üzerinde denetim kurma arayışı, halefi Çarlık yönetiminden aşağı kalmıyordu fakat Stalin ideolojik olarak "kapitalist yolu" dışlıyordu. Düşüncesi, bir tür anti-kapitalist moderniteydi. Sosyalizmin inşası için gerekli addedilen sürekli tehlike altında olma kuralı, içindeki zalimin de özgürlük kazanmasına olanak sağlıyordu. 1929-1930 yıllarında Stalin'in, arkadaşı Buharin'e ettiği eziyet, kötülüğün ve kendine acımanın bilinmedik derinliklerini göz önüne serdi.[361] Diğer yandan, Buharin, Tomsky ve Rykov'u siyaseten etkisizleştirmede sergilediği beceri, büyük bir gayret de gerektiriyordu.[362] Sağcılar –sosyalizme ulaşmada işe yarama

359 "Chto dal'she", *Biulleten' oppozitsii*, sayı 17-18, Kasım-Aralık 1930, s. 22.

360 Mart 1930 tarihli diğer bir özel mektupta, Bakhmeteff de sonuçları öngörüyordu ("Tarımsal felaket... büyük ölçekli kıtlık"). Bakhmeteff, insani ya da ekonomik bedeli ("Komünist hedefler açısından bakıldığında ikincildir") ne olursa olsun Stalin'in kırsal alanda devlet denetimini kabul ettireceğini de anlamıştı. Şöyle bitiriyordu: "Böylesi koşullarda şekillenen bir rejim ancak silahlı yabancı bir düşmanın işgaliyle kıyaslanabilir." Budnitskii, "*Sovershenno lichno i doveritel'no!*", III, s. 420-421 (12 Şubat 1929), 433 (19 Nisan 1929), 466 (Şubat 1930), 468-473 (4 Mart 1930).

361 Troçki daha ileri bir tarihte günlüğüne, 1926 yılında Kamenev'in kendisini hayatının tehlikede olduğuna dair uyardığını ve Zinovyev'in de "Zannediyor musun ki Stalin senin fiziksel olarak ortadan kaldırılmandan söz etmiyor?" dediğini yazacaktı. Troçki iddia ettiği bu konuşmaları zamanında kayda geçmemişti ve ne Kamenev ne de Zinovyev'in hiçbir zaman bu yönde açık bir beyanı olmadı. Trotskii, *Dnevniki i pis'ma*, 18 Şubat 1935, s. 72-74.

362 Khlevniuk, Stalin'in Rykov, Buharin ve Tomsky'e karşı kazandığı zaferin ciddi bir çaba gerektirdiğini haklı olarak vurgularken, farklı bir sonuç çıkmasının mümkün olup olmadığına ilişkin bir saptama yapmıyor.

olasılığı olsun ya da olmasın– destek gören alternatif bir programa sahipti. Aslına bakılacak olursa, parti sağ kanadının *Politbüro içindeki* potansiyel gücü ve yine de Stalin'in onları ezmiş olması çarpıcıydı.[363] Stalin'in kurnazlıklarına karşılık verebilmek için fazla baskı altındaydılar ve hizipleşmeye karşı duydukları isteksizlikleri nedeniyle durağanlaştılar: Sağcılar, Rykov'un öngördüğü kitlesel köylü isyanlarının ortasında, parti çizgisiyle açık biçimde mücadelen kaçındılar.[364] Taktik bir yana, sağcılar partinin yapısı ve pratikleri ile kısıtlanmışlardı: Politbüro mensubiyetleri sürerken, bir komployа kalkışmadıkları sürece, ordu ve gizli polis içindeki derin hayal kırıklığından yararlanmanın bir yolu yoktu. Rykov saygı görüyordu fakat ordu bütçesini kısması hasebiyle arkadaş edinememişti ve Stalin'den farklı olarak, iç savaş sırasında cephede takdir kazanmamıştı.[365]

Stalin büyük bir ustalıkla kendisini halk iradesinin ve tarihsel zorunluluğun vücut bulmuş hali olarak konumlandırmayı başarmıştı ancak 1929-1930'daki ses getiren siyasi zaferi, şanslı hasat bolluğunun ötesinde, belirli bağımlılıklara da tâbiydi. İktidarı, gizli polisin harekât komutasını elinde bulunduran ve kişisel olarak ona yakın olmayan ancak sadakatlerini sergilemeye hazır –Stalin bundan emin olabilir miydi?– Mezynski ve Yagoda'ya bağlıydı. Yevdokimov'u terfi ettirmesi boşuna değildi. Daha da temelde, Stalin'in iktidarı sadece dört Politbüro mensubuna dayalıydı: Molotov, Kaganoviç, Orjonikidze ve Voroşilov. İlk ikisi tereddüt yaşayacak gibi değildi. Ya Orjonikidze ve Voroşilov? Stalin'in "Büyük Kırılma" ile yarattığı tehlikeli karışıklık hakkındaki bilgileriyle hareket etseler ve Stalin tarafından korunan Syrtsov'un ve Orjonikidze tarafından korunan Lominadze'nin sağlam temellendirilmiş eleştirilerini benimseselerdi,

363 Mikoian, *Tak bylo*, s. 289. Victor Serge, "Sağ sapma, örgütlenme olmaktan ziyade bir düşünce biçimidir," diyordu. Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, s. 253.

364 Tomsky'nin 16. Parti Kongresi'ndeki itirafı şöyleydi: "Proletarya diktatörlüğünde, parti çizgisine karşı herhangi bir muhalefet ya da mücadele... kaçınılmaz olarak parti dışında bir karşılık bulur. Muhalefetin zemini ne olursa olsun... üçüncü bir gücün, proletarya diktatörlüğü düşmanlarının örgütsel nüvesi haline gelir." Rykov delegelere şöyle dedi: "Yaşanan zorluklardan genel parti çizgisini eleştirmek için yararlanmak, otomatik olarak, kırsal alandaki sosyalist unsurlara karşı küçük burjuva unsurları destekleme çağrısı olacaktır." *XVI s"ezd VKP (b)*, s. 145 (Tomsky), 152, (Rykov). Kremlin'deki dairesinde Rykov'la görüşen Amerikalı gazeteci William Reswick –Rusça da konuşuyordu– Rykov'un şu ifadelerini aktarıyor: "Daha bir yıl önce durum kontrolümüz altındaydı. Hatta altı ay önce bir güç gösterisiyle kazanabilirdik. Ama parti-içi bir çatışmanın iç savaşa dönüşebileceği yönündeki rahatsız edici korku hep vardı ve artık çok geç." Bu görüşmeyle ilgili tarih yok ancak bağlamından Kasım 1929 olduğu anlaşılıyor. Reswick, *I Dreamt Revolution*, s. 253-254.

365 Cohen, *Bukharin*, s. 315, 60-106; von Hagen, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship*, s. 335. Biyografisinin yazarına göre Buharin, Voroşilov'un en azından 1930 yılında kararsızlık geçirdiğini hissetmişti. Ama öyle de olsa, geçiciydi. Cohen, *Bukharin*, s. 287-289. 2 Temmuz 1930'da, 16. Parti Kongresi'nde Voroşilov, Kızıl Ordu içinde herhangi bir tereddüt yaşandığını reddetme ihtiyacı hissetti ("Tek, tek bir vaka bile yok"). *XVI s"ezd VKP (b)*, s. 504-516, yeniden basıldığı kaynak, Voroshilov, *Stat'i i rechi*, s. 434-450 (s. 444'te).Reese'e göre birçok alt düzey Kızıl Ordu parti hücresi, gönüllü kolektifleştirme ve tahıla devletin daha yüksek fiyat vermesine dayanan sağcıların programının taraftarıydı ama özel hane çiftçiliğini de destekleyip desteklemedikleri bilinmiyor. Reese, "Red Army Opposition", özellikle s. 37. Ordu ile ilgili söylentiler konusunda bkz. Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 121-122.

Politbüro'daki bu iki saygın adam Stalin'i devirebilirdi. Elbette esas soru yerine kimin geçeceğiydi. Stalin hizbinde hiç kimse kendisini diktatörün eşiti görmüyor gibiydi. Yine de, daha ileri gider ve fikirlerini değiştirirlerse ne olacaktı? Daha başka zorluklar çıkarsa ve bu kez modern teknolojilerini satan yabancı kapitalistler, zengin hasatlarıyla köylüler ve iyi hava koşulları Stalin'in imdadına yetişmez ise ne olacaktı?

BÖLÜM 2

Kıyamet

> Son beş yılda Stalin, parti üyelerine karşı aldatma, iftira ve hileye başvurarak, Bolşevik ilkelerin saflığını ve parti bütünlüğünü koruma kisvesi altında inanılmaz şiddet ve terör eylemleri tezgâhlayarak, güçlü merkezî parti aygıtını kendi üssü gibi kullanarak, liderler arasındaki en iyilerle, parti içindeki gerçek Bolşevik kadrolarla bağları kopardı ve onları tasfiye etti; parti içinde ve tüm ülkede kendi kişisel diktatörlüğünü kurarken, Leninizmle ilişkisini keserek en ölçüsüz maceracılık ve denetimsiz kişisel zorbalıkla Sovyetler Birliği'ni uçurumun kenarına getirdi.
>
> – MARTEMYAN RYUTİN, Komünist Parti görevlisi, Ağustos-Eylül 1932[1]

1930 sonbaharında Japonya, Rus-Japon Savaşı'ndaki zaferinin yirmi beşinci yıldönümünü gösterişli bir biçimde kutlarken Amiral Tögö (hâlâ aktif olarak görevdeydi) ve diğer "savaş tanrılarını" onurlandırdı ve Kabuki Tiyatrosu'nda Port Arthur'un ele geçirilişi yeniden sahnelendi. "Bir baba olarak," diyordu oyundaki general, "iki oğlumun İmparator için ölmesinden memnuniyet duyuyorum." Çılgınca alkışlandı.[2] Aynı sonbahar aylarında, cömert hasat sürpriziyle birlikte Stalin zorunlu kolektifleştirme ve *kulaksız*laştırma girişimini yineledi.[3] Aralık 1930 genel kurulu, bir sonraki yıl için, tahıl üretiminin en yüksek

1 Starkov, *Martem'ian Ryutin*, s. 259. "O dele tak nazyvaemogo 'Soiuza Marksistov-Lenintsev'", s. 103-115; "Platforma 'Soiuza Marksistov-Lenintsev' ('Gruppa Riutina'): 'Stalin i krzis proletarskoi diktatury." Metinlerin elden ele dolaşırken değişikliğe uğradığına dair bulgular var (s. 105). Her iki belgenin de orijinali parti arşivlerinde yok. Şu an mevcut olan ve orijinalinin kopyası olduğu düşünülen sürüm "Özel Siyasi Şube (SPO) Operasyon Başkomiseri Bogan" tarafından "onaylanmış" ve imzalanmış. Polisin eklemeler yapıp yapmadığı saptanamıyor.

2 Bix, *Hirohito*, s. 209-210 (atıfta bulunduğu kaynak, Bonner F. Fellers Koleksiyonu, Hoover Enstitüsü Arşivleri, 1 Temmuz 1944, s. 9).

3 25 Temmuz 1930'da Politbüro, 1931 Eylül ayı sonunda ana tahıl yetiştiricisi bölgelerde kolektifleştirmenin %65-%70'e, diğer bölgelerde %35-%40'a ulaşacağını ilan ederken, tahıl açığı olan bölgeler için verdiği rakam %15-%20'ydi. Rejim özel aile çiftliklerinde vergileri önemli ölçüde

olduğu bölgelerde (Ukrayna, Kuzey Kafkasya, Aşağı Volga, Orta Volga) %80 ve bir sonraki grupta (Orta Çernozem Bölgesi, Sibirya, Urallar, Ukrayna stepleri, Kazakistan) %50 kolektifleştirme talep ederek Stalin'in aşırılıkçı tutumunu onayladı.[4] Doğu Sibiryalıların ayak diremesine Stalin'in yanıtı, %50'nin "asgari hedef" olduğunu söylemek oldu.[5] Ayrıca, Genel kurul Beş yıllık Plan'ın dört yılda (1932 yılı sonuna kadar) gerçekleştirilmesini resmen onaylarken, 1931 yılının sanayide daha önce görülmemiş bir sıçramaya sahne olacağını taahhüt ediyordu: GSYİH'da %35'lik artış ve sanayide %45'lik sıçrama.[6] Sanayileşmenin bir sınıf savaşı olarak, yabancı unsurların yükselen saldırısına karşı devrimci patlama olarak tarif edilmesine Stalin'in öncülük etmesi heyecan yarattı.[7] Bazı çağdaşları, rejimin yaygın sloganlarının bariz yanlışlığına işaret ederken bazıları da –mesela Amerikalı gazeteci Eugene Lyons gibi– "bu çocuklar reklamcılıkta dâhi" değerlendirmesini yapacaktı.[8]

Gazeteci-propagandacı Mikhail Koltsov 1 Ocak 1931 tarihli *Pravda*'da, "Yeni yılı, tereddüt ve şüphe olmaksızın, mutluluk ve neşeyle karşılıyoruz," diye böbürleniyordu.[9] Tüm güvensizliğinin ortasında, bu sadakatin sürdürülebilmesi

---

artırdı ve kullanımlarındaki topraklarda kısıntıya gitti. Görevliler de, "kolektiflerin yararına", keyfî uygulamalarla tohumluk tahıla, tarım aletlerine ve diğer eşyalarına el koydu. Birçok köylü pes etti ve bulundukları yerleri terk ederek fabrika şantiyelerine yöneldiler. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 1 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 790, l. 13), 14 (RGAE, f. 7486, op. 37, d. 193, l. 99).

4 *Pravda*, 22 Aralık 1930; *VKP (b) v rezoliutsiakh* (1933), II, s. 675-692; Davies, *Socialist Offensive*, 380-381. Genel kurul arifesinde Kaganoviç Moskova parti örgütünü cesaretlendiriyordu: "Aşırılıklarla mücadele edin ama Bolşevik liderliğin Marksizm-Leninizm anlayışının tüm hüneri, tüm yaratıcılığı, aşırılığa kaçmadan kolektifleştirmeyi iki-üç misline çıkarabilmekte yatıyor." Kir'ianov, "Kollektivizatsiia tsentra Rossii", s. 79 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 81, op. 3, d. 139, l. 74: Aralık 1930).

5 Ivnitskii, *Kollektivizatsiia i raskulachivanie*, s. 167 (atıfta bulunduğu kaynak eski Politbüro arşivleri, ayrıntı yok).

6 *VKP (b) v rezoliutsiiakh*, II, 1933, s. 677-678; Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution*, s. 263. 1931 planı, sadece iç dağıtım için ve 1.200 kopya basılmıştı: *Narodno-khoziaistvennyi plan na 1931 god: kontrol'nye tsifry*, Moskova, 1931.

7 Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution*, s. 109-113. 1912 yılında, o sırada İtalya Sosyalist Partisi üyesi olan Benito Mussolini şöyle yazmıştı: "[sosyalizme] İnanmak istiyoruz, inanmalıyız, insanlığın bir inanca ihtiyacı var. Dağları yerinden oynatan inançtır zira dağların yerinden oynayabileceği hayalini yaratır. Hayal belki de hayatın yegâne gerçeğidir." Falasca-Zamponi, *Fascist Spectacle*, s. 43 (atıfta bulunduğu kaynak, *Avanti!*, 18 Haziran 1912, yeniden basım, Mussolini, *Opera Omnia*, IV, s. 173-174).

8 Lyons'u en çok etkileyen özlü sloganlar olmuştu, mesela "Dörtte Beş" bunlardan biriydi ve hemen Beş Yıllık Plan'ı ve onun erken başarısını akla getiriyordu ayrıca "diş macunu reklamı olarak kullandığımız 5'in 4'ü [beş doktorun dördü bu markayı öneriyor anlamında – ç.n.] kadar etkili" olduğunu belirtiyordu. Lyons, *Moscow Carrousel*, s. 209. Aynı zamanda bkz. Mikhutina, "SSSR glazami pol'skikh diplomatov", s. 46; Sukhanov, *Zapisk*, III, s. 214.

9 Kızıl Profesörler Enstitüsü'nden Mayıs 1930'da mezun olan Mekhlis'i Stalin, Merkez Komite basın şubesinin başına ve eşzamanlı olarak *Pravda* yayın grubuna atadı; 1931 de yazı işleri müdürlüğüne getirildi ve *Pravda* tirajını 1 milyon 800 bine yükseltti fakat Stalin onun bu yükü kaldıracak becerisi olduğundan şüphe duyuyordu. Khlevniuk vd.d., *Stalin i Kaganovich*, s. 37 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 115-118; 6 Ağustos 1931'den önce). Aynı zamanda bkz. Avtorkhanov, *Tekhnologiia vlasti*, s. 109-110, 116; Rubstov, *Teni vozhdia*, s. 81-82.

için, Stalin polisi ve parti disiplinini kullanıyordu.[10] Ayrıca pozisyonunun avantajıyla, başarısız fabrika yöneticilerini, bürokratları, fazla gevezelik edenleri kötülüyordu. Bu insanların hepsi son derece sadık olsalar da ürün teslimine başarısız olanlardı. Daha da kaygı verici olan, kasıtlı aldatma, hile, dolandırıcılık ve sabotaj uyarıları yapmasıydı. Ancak, yeni bir dünya kurma yönündeki yoğun gayrete rağmen, 1931-1933 yılları arasında rejimi felakete sürükleyen en büyük sabotajcı bizzat diktatörün kendisiydi.[11] Köylüler İncil'deki gibi bir Kıyamet'ten söz eder olmuşlardı, bazılarına göre Meryem Ana sürüler halinde atlıların ineceğini ve kolektif çiftlikleri helak edeceğini haber vermişti.[12] Bunun yerine, kolektiflerin ve kitlesel açlığın dayatılması kılığına bürünen Mahşerin Dört Atlısı geldi. Parti içinde, Stalin'in görevden uzaklaştırılmasını talep eden sesler duyulur hale gelmeye başladı.

Zorbanın zihniyeti

Henry Ford, büyük sermaye yatırımları ve daha üstün organizasyon ile imalatta devrim yapılabileceği düşüncesini yaygınlaştırmıştı ve bu durum tüm dünya ekonomisi ölçeğinde sanayiye doğrudan bir davetti. Büyük ölçekli imalat, maliyetli, riskli ve peşin yatırımın yanı sıra geniş pazar gerektiriyordu ancak Sovyetler'in devletleştirilmiş ekonomisi, rekabeti (iç ve dış) ortadan kaldırarak ve iç talebi manipüle ederek, sanayinin üretim bantlarından yararlanmasını sağlamıştı.[13] Beş Yıllık Plan boyunca SSCB binden fazla fabrikayı, genellikle Fordist anlayışla ayağa kaldırdı ya da tümüyle yeniden inşa etti.[14] Sentetik kauçuk

10 Stalin parti sekreterliği ya da Orgbüro toplantılarına katılma zahmetine girmiyordu. Orgbüro, Politbüro'nun yetki verilmiş daimi komisyonu olarak işlev görürken, parti sekreterliği, 1931 yılından itibaren Politbüro'ya soru bile sormuyordu. Politbüro'nun gözetiminden tümüyle kopmuştu ve merkezdeki aparatçikler sadece Stalin'e karşı sorumluydu. Rosenfeldt, *"Special" World*. 1933 yılında gizli şubede maaşlar, aygıtın geri kalanına kıyasla, %30-%40 daha yüksekti. Khlevniuk, *Master of the House*, s. 53. Hükümet (Halk Komiserleri Konseyi) prosedürü, "sadece özel öneme haiz meselelerin Politbüro'ya havale edilmesini" şart koşuyordu ancak Molotov tüm "hassas" konularda Politbüro onayı arıyordu. Rees, "Stalin as Leader, 1924-1937", s. 33-35; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 823, l. 9.

11 Azim ("Tüm dünyanın efendisi olacaksınız!") ve oportümizm fazlasıyla birbirine karışıyordu. Ancak Ocak 1931 tarihli Komünist Gençlik Birliği Kongresi'ndeki bazı konuşmacılar, Donbass kömür madenlerinde görevlendirilen Komünist Gençlik içindeki "firar oranının" yaklaşık %50 olduğuna değinmişti. Davies, *Crisis and Progress*, s. 10 (atıfta bulunduğu kaynak, *Ekonomicheskaia zhizn'*, 22 Ocak 1931); Fisher, *Pattern for Soviet Youth*, s. 162, 257; *IX Vsesoiuznyi s"ezd VLKSM*.

12 Viola, "Peasant Nightmare", s. 762; Davydenko vd., *Put' trudovykh pobed*, s. 270-275.

13 Küresel olarak, somut durumlarda üretimde makineleşmenin nasıl gerçekleşeceğini söylemek kolay ama yapmak zordur ve bazı sanayi kollarında, hatta bazı ülkelerde seri üretim kolayca sağlanamamıştır. Kinch, "Road from Dreams", s. 107-136. Sovyet seri üretimi, Almanya'da olduğundan da daha fazla üretim (sermaye) malları ile anılır. Amerika ve Almanya üretim deneyimine referansla, SSCB'ye uygun sınai örgütlenme konusunda içeride sert tartışmalar yaşanmıştır. Shearer, *Industry, State, and Society*.

14 *Istoriia industrializatsii SSSR, 1926-1941*. Stalin'in, büyük gürültü koparan Beş Yıllık Plan'ın başlamasından hemen bir ay sonra sunduğu üç gerekçeşöyleydi: Kapitalist ülkeleri yakalamak ve geçmek; uluslararası sistemde Sovyetler Birliği'nin bağımsız kalma gücünü sağlama almak;

dışında kalan sektörler için gerekli ileri teknoloji önde gelen yabancı firmalardan ithal ediliyor ve sağlam [konvertibl] parayla ödeme yapılıyordu.[15] İthal edilen teknoloji güçlükle benimseniyor ve çelik üretimi, kimyasallar ve makine üretimi gibi sınırlı sayıda öncelikli sektörde kullanılıyordu. İnşaat sektörü beton yerine tuğla ve kalas kullanmaya devam ediyordu; demiryollarında elektrik değil buhar kullanılıyordu.[16] Yüksek fırın ya da türbinlerin kurulduğu yerlerde bile yan işler genellikle elle ya da basit aletlerle yapılıyordu. Yine de sanayi önemli ölçüde büyüdü ve tüm kapitalist dünya ile eşzamanlı olarak üretime başladı. Çarlık Rusyası 1914 yılında hemen hemen hiç takım tezgâhı üretemiyordu, 1932'de ulaştığı üretim miktarı 20 bindi.[17]

(Kapitalistleri) "Yakala ve geç" sloganı eşliğinde rejim sadece yeni bir sınai temel edinmiyor ama aynı zamanda ve nihayet gerçek bir işçi sınıfı da kazanıyordu.[18] Daha 1930'da istihdam edilen işçi sayısı neredeyse 1931-1932 için planlanan hedefe ulaşmıştı. Büyülü tam istihdam düşüncesi küresel düzeyde yankılanıyordu. 1930 yılı sonunda işsizlik Britanya'da 2 milyon 500 bin, Almanya'da 3 milyon üstü (kısa süre sonra iki katına çıktı) ve Birleşik Devletlerde 4 milyon üstü (kısa süre sonra üçe katlandı) seviyesindeydi. Ancak SSCB'de işsizliğin ortadan kalkması, daha önce görülmemiş bir işgücü devir oranına imkân tanıdı –işçilerin seçenekleri vardı– ve bunun sonucu, iş disiplini ihlallerine ya da fark edilen ihmallere hapis cezaları verilmesi ve işçileri takip etmek için zorunlu çalışma defterlerinin tutulması gibi katı kanunların çıkması ve uygulanması oldu.[19] Bazı işçiler ve idareciler, tutarsızca uygulanan bu polisiye tuzağa yakalandılar ama işçi arzını aşan işçi talebi, rejimin işçi dağılımını "planlama" çabalarını destekleyen bir faktör oldu. Akışkanlık çok şaşırtıcıydı: Kırsal bölgelerden gelen on iki milyon kişi kalıcı olarak şehirlere veya planın uygulanması sürecinde şehirleşecek olan üretim tesislerine yerleştirildi. (Diğer

---

tarımı modernleştirmeden sanayinin ileri taşınması mümkün olmadığından, tarımda makineleşmeyi sağlamak. Stalin, "Ob industrializatsii strany i o pravom uklone v VKP", *Sochineniia,* XI, s. 245-290 (247-253'te).

15 Sutton, *Western Technology*, II. 14 Şubat 1931'de Mezynski Çelyabinsk Traktör Fabrikası'nda "fabrikanın üretime geçme tarihinden bağımsız olarak aşırı sayıda konut inşa edildiğini" ve "yıl boyunca tek bir fabrika atölyesinin bile tamamlanamayacağını" Stalin'e bildirdi. Bu tür hikâyeler tipikti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 261 (TsA FSB, f. 2, op. 9, d. 18, l. 162-163).

16 Lewis, "Technology and the Transformation of the Soviet Economy", s. 196.

17 Davies vd., *Years of Progress*, s. xiv.

18 Birinci Beş Yıllık Plan boyunca kentsel işgücü 11 milyon 900 binden yirmi 2 milyon 900 bine yükseldi. 1928 yılında 3 milyon olan ağır sanayi çalışan sayısı, 1932 yılında 6 milyona çıktı. Yeni katılanların büyük bölümü köylerden gelmişti. 1932-1933 itibarıyla sanayi işçisi olanların %45-%60'ı 1926'da ya da daha sonra fabrikada çalışmaya başlamıştı. Drobizhev, *Industrializatsiia i izmeneniia*, s. 4-5.

19 Emeğin serbest hareketini yasaklayan ilk kararnameyi (Ekim 1930), fabrika müdürlerinin izinsiz olarak bir önceki işyerlerinden ayrılmış işçileri işe almalarını yasaklayan kararname izledi. Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 419-430; Davies, *Crisis and Progress*, s. 26-27; Rees, *Stalinism and Soviet Rail Transport*, s. 44; Friedman, *Russia in Transition*, s. 218; *İzvestiya*, 14 Ocak 1931; *Za industrializatsiiu*, 14 ve 16 Şubat 1931.

yerleşimlerden göç alan Moskova'da rakam 2 milyondan 3 milyon 700 bine yükseldi.)[20] Birçok insan oradan oraya dolaştı.[21]

Hiçbir merkezî kararname özel ticareti açıkça yasaklamıyordu fakat Stalin NEP yatırımcılarına (tüccarlar) yönelik saldırıları körükledi.[22] 600 binden fazla olan dükkân ve büfe sayısı 1928 yılında 140 bine düştü. Parti-devlet baskısı tek tek zanaatkârları da sıkıştırıyordu. (Molotov, fabrika kantinlerinde yaşanan tahta kaşık kıtlığından, giysi ve ayakkabıların hiçbir şekilde tamir ettirilememesinden yakınıyordu.)[23] Birçok NEP yatırımcısı köylere geri döndü ama daha büyük bir kesimi ikmal merkezlerinde iş bularak yeni sosyalist düzenin ayrıcalıklı mevkilerinin tadını çıkardı.[24] Bu arada, büyük şehirlerde yürürlükte olan ekmek ve diğer başlıca ürünlerde karne uygulamasının yaygınlaşmasıyla birlikte, Stalin kırılgan işçi iaşesi sorununu Aralık 1930 genel kurul gündemine taşımıştı. Toplantıda, bazı fabrikaların başlattığı, yiyecek ve giysi dağıtımı için fabrika bünyesinde "dışarıya kapalı" kooperatifler kurulması girişimi onaylandı. Büyük fabrikalar, kısa bir süre sonra, kendi çiftliklerini, silolarını, depolarını kuracaktı. Bu durum, yasal özel ticaret ve özel girişimin bastırılmasının planlanmayan ama öngörülebilir sonucuydu.[25]

Siyaset ve kamu alanı ile bu alanın dinamik kitle örgütleri üzerindeki tekeli, Sovyet parti-devletini çağdaşı diğer otoriter rejimlerden ayırıyordu ama sosyoekonomik tekelin kademeli olarak uygulamaya konulmasıyla birlikte, hedeflenen totaliter denetime uygun koşulların sağlanmasında önemli bir aşama daha kaydedildi. Merkezî tedarik ve dağıtım başa çıkılması neredeyse imkânsız bir idari yük getirirken, yaygın yozlaşma ve yaratıcılıkları sayesinde insanlar ken-

---

20 1937 yılına kadar köylü hane sayısı 25-26 milyondan 19 milyona düşecekti. Köylerini terk edenlerin büyük bir bölümü, rejimin sosyal dönüşümünden yana olan genç erkeklerdi ve kolektif çiftliklerin ilk ateşli savunucularını da onlar oluşturuyordu. Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, s. 81; Wheatcroft ve Davies, "Population", s. 69.

21 Kotkin, *Magnetic Mountain*, s. 72-105.

22 Rejim serbest ticarete karşı "vergilendirme" silahını kullandı. NEP yatırımcıları sistematik bir biçimde evlerinden çıkarıldı. Davies, *Development of the Soviet Budgetary System*, s. 112; Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 97-101, atıfta bulunduğu kaynak *Kontrol'nye tsifry narodnogo khoziaistva SSSR 1929/30*, 1930, s. 188; *Pravda*, 12 Ekim 1929; *Ekonomicheskaia zhizn'*, 14 Şubat 1930; Ball, *Russia's Last Capitalists*, s. 78. 9 Şubat 1930'da Stalin, "*Kulak*ların ortadan kaldırılması sloganını, kentsel burjuvazinin ortadan kaldırılması sloganı ile birlikte kullananları" eleştiriyordu, bu bir hataydı zira burjuvazi, *kulak*lardan farklı olarak üretim araçları üzerinde bir denetime sahip değildi. Ancak NEP dönemi "burjuvazisinin" –büyük çoğunluğu küçük tüccardı– "*kulaksız*laştırılması" hızla gerçekleştirilecekti ve bu durum, şehirlere yiyecek ve diğer malların arzını daha da aksattı. *Sochineniia,* XII, s. 186; *Ianvarskii ob" edinennyi plenum MK i MKK*, s. 31 (Bauman); Rukeyser, *Working for the Soviets*, s. 217.

23 Tikhomirov, *Promyslovaia kooperatsiia*, s. 15-17. 28 Haziran 1931'de Halk Komiserleri Konseyi zorunlu zanaatkâr "kooperatiflerini" destekleyen bir direktif yayınladı. Kiselev ve Shchagin, *Khrestomatiia po otechestvennoi istorii*, s. 401-405 (RGAE, f. 34209, op. 1, d. 5249, l. 42-46).

24 Fitzpatrick, "After NEP." NEP yatırımcıları ve diğer "emek-dışı unsurların" devlete ait konutlardan ve karne ile dağıtımdan yararlanmaları engellendi – ama değiştikleri takdirde yararlanabilirlerdi.

25 Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 207-208; Rubinstein, *Razvitie vnutrennei torgovli*, s. 290; Randall, *Soviet Dream World*, s. 19-21, 24-26; Hessler, *Social History of Soviet Trade*, s. 177-282.

dilerine belli bir manevra alanı sağlayabiliyordu. Ne olursa olsun, Sovyet Devleti sadece halkın siyasi faaliyetleri ve düşünceleri üzerinde değil ama aynı zamanda onların istihdamı, barınması, çocukların okulu ve hatta alacakları kalori miktarı üzerinde de –fiilen ailelerinin yaşama şansı üzerinde– ağırlığını hissettiriyordu.[26]

Devlet, özel mülkiyetin kaldırılması ve siyasi temizlik sayesinde, büyük bir değişim içindeydi ve hazırlıksız bir büyüme sürecinden geçiyordu.[27] Bu büyümenin ve tutuklamaların yarattığı boşlukları doldurmak üzere nitelikli işçiler terfi ettirildi.[28] Bu durum aygıtın ve işçi sınıfının demografisini değiştirerek (ama davranışını değil), büyük ölçekli sanayide çalışan yirmi iki yaş altı işçi oranını üçte bire yükseltti; kadın işçi sayısı da arttı.[29] Yeni yönetici ve mühendislerin, Çarlık dönemindekilere kıyasla çok daha fazla deneyimi vardı ama şimdilik yeterliliğe sahip insan sayısı azdı ve bu durum çılgın tempoyla birleştiğinden kaza ve israf salgınına yol açıyordu.[30] Bazı yüksek profilli projeler mecburen rafa kalktı. Orjonikidze, Öncü Personel ve Sosyalist Endüstri Birleşik Konferansı (30 Ocak-4 Şubat) açılışında yaptığı konuşmada niteliksel çıktı hedeflerini açıklarken, maliyetlerin kontrolünü ve merkezî dağıtımı desteklemek üzere ilave ikmal için fabrikalar arasında doğrudan anlaşma bağlantısı kurulmasını talep ediyordu. Mali sonuçlar ve çıktı kalitesi ile ilgili olarak yöneticilerin sorumlu tutulması gerektiğini söyledi. Bunun da ötesinde, on sekiz aydır kamuoyunda bezdirici suçlamalara ve yıkıcılık davalarına maruz kalan "burjuva" uzmanları savundu.[31]

---

26 Kotkin, *Magnetic Mountain*, s. 225.

27 2 milyon görevlinin yaklaşık 160 bini 1931 ortasına kadar soruşturma geçirdi, merkezî ekonomi yönetiminden en az 5 bin ve demiryollarından da 4.500 kişi –çoğu "sabotaj" suçlamasıyla– tutuklandı. Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 117-118, 134-135, 533; *XVI s"ezd VKP (b)*, 2. baskı, s. 316; *Chistka sovetskogo apparata*, s. 22.

28 Werth, "Stalin's System", s. 50 n25 (atıf yok).

29 *Sotsialisticheskoe stroitel'stvov SSSR*, s. 344-335; Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 126-127. Bunun bir yan etkisi olarak, 1928-1930'da orta dereceli okullardaki öğrenci sayısı 1 milyon iken 1931-1932'de sadece 4.234'te kalmıştı. 1932 yılı henüz bitmeden yeniden 1 milyon 200 bine yükseldi ancak hazırlıkları son derece yetersizdi. Nove, *Economic History of the USSR* (1992), s. 199. 15 Mart 1931'de Politbüro, işçilerin yönetim kademesine terfi ettirilmesine son veren bir kararname yayımladı ve yakın zamanda yükseltilenlerin, onlara fiilen ihtiyaç duyulan görevlere iadesini emretti: Nitelikli işçilerin fabrikalara gönderilmesi gibi. *Spravochnik partiinogo rabotnika*, VIII, s. 386.

30 1929-1930'da mühendislik ve teknik okullardan sadece 3.166 kişi mezun oldu, ancak bu rakam 1928-1929'da 1.282'di; mezun olanların eğitimleri de çokyönlü değildi. Sovyet işçileri staj sırasında ve çoğu zaman iş başında öğreniyorlardı. SSCB'de görevli Amerikalı ve Avrupalı uzmanlarla birlikte çalışırken öğreniyorlardı. Davies, *Socialist Offensive*, s. 123 (atıfta bulunduğu kaynak, *Pravda*, 11 Mayıs 1930), s. 124-125; Hoover Enstitüsü, AER, kutu 4, R.W. Stuck ms., 29.

31 Ordzhonikidze, *Stat'i i rechi*, II, s. 284-301. Yedi yüz yirmi sekiz katılımcı vardı. *Pervaia vsesoiuznaia konferentsiia rabotnikov sotsialisticheskoi promyshlennosti*. Stalin, 4 Şubat 1931 tarihli sanayiciler konferansı konuşmasının ilk taslak metninde burjuva uzmanlarla ilgili iğneleyici ifadeleri çizmiş ya da yumuşatmıştı; 20 Şubat tarihli Politbüro kararı tutuklanan mühendisler ve eğilimlerine olan ilgiyi gösteriyordu. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 22960, l. 7, 9, 23; f. 17, op. 162, d. 9, l. 139. 10 Nisan'da Politbüro, yıkıcılıktan mahkûm edilmiş sanayi uzmanlarının cezaevi okullarında çalışmalarına izin verdi ve bu okullar Sovyet sanayiinin şekillenmesinde önemli

Son gün salona Stalin geldi. "Zaman zaman tempo biraz düşürülebilir mi ve gelişme hızı biraz frenlenebilir mi sorusu soruluyor," diye konuştu. "Hayır, bu imkânsız!" Gerekçesi manidardı: "Hız kesmek geride kalmak anlamına gelecektir. Geride kalanlar yenilgiye uğrar. Biz yenilgiye uğramak istemiyoruz! Eski Rusya tarihinin özelliklerinden biri, geri kalmışlığı nedeniyle sürekli yenilgiye uğramasıydı. Moğol kağanları tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Türk beyleri tarafından yenilgiye uğratılmıştı. İsveç baronları tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Polonya-Litvanya hükümdarları [*pan*] tarafından yenilgiye uğratılmıştı. İngiliz-Fransız kapitalistler tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Japon hükümdarları tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Hepsine kaybetmesinin sebebi, geri kalmışlıktı, askerî geri kalmışlıktı, kültürel geri kalmışlıktı, siyasi geri kalmışlıktı, sınai geri kalmışlıktı, tarımsal geri kalmışlıktı. Sömürgecilerin kanunu budur: geri kalanı ve zayıfı yenilgiye uğrat ve soy, kapitalizmin orman yasası. Geri kaldıysan zayıfsın – dolayısıyla haksızsın; dolayısıyla yenilgiye uğratılır ve köleleştirilirsin. Güçlüysen haklısın, bu nedenle sana özenle yaklaşmak gerekir." Şu sonuca varıyordu: "Gelişmiş ülkelerin yüz yıl gerisindeyiz... Bu uçurumu on yıl içinde kapatmalıyız. Ya bunu yaparız ya da onlar bizi ezerler."[32]

Diktatör, Rusya'nın Batı karşısındaki zayıflığından kaynaklı uzun süren azabını ve yakın dönemde sosyalist anavatana karşı birlik olan yabancılardan duyulan korkuyu kullanıyordu. Katılımcılardan biri o günü anarken, Stalin "Kelimenin tam anlamıyla, sıkışmış, buharın çıkabileceği bir vanayı açtı," diyecekti.[33] Stalin, yöneticileri ofislerinden dışarıya davet ediyordu. "Aramızda, yöneticiliği kâğıt imzalamak ile aynı şey sanan birçok insan var. Bu üzücü, ama doğru... Acı iç savaştan muzaffer çıkan, modern bir sanayi kurmak gibi devasa bir görevi yerine getiren, köylülüğü sosyalizm yoluna döndüren biz Bolşevikler, nasıl oluyor da üretimin yönetilmesinde kâğıt tomarlarına teslim oluyoruz? Sebep, kâğıt imzalamanın üretimi yönetmekten daha kolay olması." Onlara emrediyordu, "Her şeye bakacaksınız, gözünüzden herhangi bir şeyin kaçmasına izin vermeyeceksiniz, yeniden ve yeniden öğreneceksiniz... Teknolojide ustalaşacaksınız. Bolşeviklerin kendilerinin uzman olma zamanı geldi... Her

---

bir rol oynadı. Viktorov, *Bez grifa "sekretno"*, s. 169; Westwood, *Soviet Locomotive Technology*, s. 88-89, 163. 23 Haziran 1931'de sanayicilere yaptığı konuşmada ("Yeni Koşullar, Yeni Görevler") Stalin, gecikmeli de olsa, burjuva uzmanları sınıfını –ama bireylerini değil– temize çıkaracaktı, bu U dönüş *Pravda* tarafından aktarıldı (25 Haziran). *Sochineniia*, XIII, s. 51-57; Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution*, s. 263-286; *Sochineniia*, XIII, s. 72-73. Stalin'e ulaşan 26 Kasım 1931 tarihli notta, ekonomik kurumlara teslim edilen 1.087 tutuklu uzmanın listesi vardı; sanayi 700 uzman daha talep ediyordu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 287-288 (APRF, f. 3, op. 58, d. 143, l. 15-16: Akulov). 1931 sonbaharında birçok "burjuva" uzman affedildi ve polis, çalışmasına karar verilen uzmanları işe iade etmeye başladı. Dzanovich, *Organy*, s. 438.

32 "O zadachakh khoziaistvennikov", *Pravda*, 5 Şubat 1931, değişikliklerle yeniden yayımlandığı kaynak, *Sochineniia*, XIII, s. 38-39. "Ülke kahramanlarını tanımalıdır," yazıyordu *Pravda*'da (6 Mart 1931). "Örnek çalışkan işçi, kâşif, üretim teknolojisinin ustası – inşa edilmekte olan sosyalizm dünyasının kahramanı."

33 Il'in, *Bolshoi konveier*, s. 143-150; *1933 god*, s. 104-109.

şeyi teknoloji belirler. Teknolojiyi öğrenmek istemeyen, teknolojide ustalaşmak istemeyen bir ekonomi yöneticisi, yönetici değil alay konusudur."[34]

Kuraklık ve rejim sobatajı

Kulak tam olarak kimdi – üç ineği olanlar mı? Yoksa dört mü? Ölçüt biraz bulanık olabilirdi fakat merkezin koyduğu kotalar cevabı da dayattı.[35] "*Kulak*" adlandırması öncelikle insanların kendilerini kurtarmak ya da eski hesapları kapatmak için başkalarını ihbar etmesini içeriyordu. Kalinin eyaletinden (eski adıyla Tver) bir grup, *Sosyalist Ziraat*'a (Mart-Nisan 1931), "Sosyalizm insanlar arasında nefret, kıskançlık ve husumetin diniydi," diye yazmıştı.[36] Bazı köylüler sınıf savaşı hissiyatı ile harekete geçse de, kotaların karşılanması ancak birçok orta ve yoksul köylünün aniden "*kulak*" olarak sınıflandırılmasıyla mümkün olacaktı. Kolektiflere katılmayı reddedenler "*kulak*" addedildi, ne kadar yoksul olursa olsun. "*Kulak* uşağı" nitelemesi herkesi kolay hedef haline getiriyordu ve hırslı gizli polis görevlileri kotalarını aştılar.[37] OGPU'nun kendi sınıflandırmasına göre, *kulak*-karşıtı operasyonlarda süpürülenlerin çoğu küçük tüccarlar, "eski insanlar", papazlar ya da gelişigüzel seçilmiş "Sovyet-karşıtı unsurlardı."[38] Acelecilik, keyfilik ve nedensiz şiddet, kargaşayı körükleyerek operasyonu kolaylaştırdı ve kontrolü kaybetme korkusu daha da sert ted-

34 *Sochineniia*, XIII, s. 41. Eylül 1929'da, bir yıllık uzun bir kampanyanın sonunda, sınai işletmeler için birleşik yönetim (*edinonachalie*) resmen yürürlüğe girdi: Yönetici, parti hücresi ya da genellikle "burjuva" uzman olan teknik müdür değil, işletme müdürüydü. Kuromiya, "Edinonachalie and the Soviet Industrial Manager, 1928-1937"; Gregory, *Restructuring the Soviet Economic Bureaucracy*, s. 57-59. 23 Ağustos 1931'de rejim, hem askerî ve hem de siyasi meselelerle ilgili askerî komutanların elinde bulunan karar verme yetkisini siyasi komiserlere aktardı. "Letopis' stroitel'stva sovetskikh vooruzhennykh sil 1931 god (maiiiul')", s. 122-123.

35 Yukarıdan gelen talimatlar, yerel komünistlere ve Komünist Gençlik Birliği'ni örgütleyenlere, genellikle bir-iki gün gibi çok kısa bir sürede listeler hazırlama görevini yüklüyordu ve polis, kırsal sovyetlere, okullara ya da sokaklara, ihbarları teşvik etmek üzere özel şikâyet kutuları yerleştiriyordu. Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s. 241.

36 Köylü mektuplarında, kolektif çiftliklerin acele edilmeden gönüllülük temelinde kurulması ve kiliselere saygı çağrısı yapılıyordu. Zelenin, *Stalinskaia 'revolitsiia sverkhu'*, s. 17 (RGAE, f. 7486, op. 37, d. 194, l. 252); Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s. 252. Köy dayanışması yetkililerin ilgisini çekiyordu: Tatar özerk bölgesi parti başkanı, Stalin'e gönderdiği raporda "Birçok köyde, tüm halkın, *kulak*ları gözyaşları ve duygudaşlık ile yolcu ettiğini," aktarıyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 822, l. 43.

37 Her ne kadar 1 Ocak-1 Ekim 1930 dönemi için Kategori I "*kulak*lar" –uzak yerlere sürgüne gönderilen ya da infaz edilenler– 60 bin civarında tahmin edilse de, fiilî rakam 283.717'ydi ve bunların yarısı, "Başarı Sarhoşluğu" geri adımının ardından gerçekleşti. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, II, s. 704 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 329, l. 198-212: 17 Kasım 1930); Viola, "Role of the OGPU", s. 21, 43n82. Urallar'da, *kulak*sızlaştırılan tipik bir hanede, bir inek, bir at, üç koyun, orta halli bir ev ve ahır, banyo, depo ve 2.500-3.250 metrekare tarla bulunabiliyordu. Bedel' ve Slavko, "Iz istorii raskulachennykh spetspereselentsev", s. 12. Aynı zamanda bkz. Scott, *Behind the Urals*, s. 17-18.

38 Yagoda, "kotaya göre el koymanın zorunlu olmadığını" ajanlarına bildirerek, bu durumun düzeltilmesini istedi. Beklenenden fazlasını başaranlara verilecek bir devlet nişanı da yoktu. Berelowitch ve Danilov, *Sovetskaia derevnia glazami VChK-OGPU-NKVD*, III/i, s. 107-109 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 41, l. 38-41).

birleri tetikledi.[39] Stalin, mayıs sonlarında başlayacak (1931 sonbaharına kadar) yeni bir iç sürgün dalgası emrini verdi ve bu kez sürülenlerin sayısı bir yıl öncekinin neredeyse iki katı olacaktı.[40] Stalin, yerel parti başkanlarına ama özellikle de OGPU'ya ve Yagoda ile Yevdokimov arasındaki takdir edilme yarışına güveniyordu.[41]

Toplam beş milyon kişi "*kulak*sızlaştırma" mağduruydu – polis tarafından, kendi köylüleri tarafından, kaçmayı seçerek ya da açıklanmayan sayıda insan sürgün sırasında ve hemen sonrasında hayatını kaybetti. 30 bin kadar hane reisi yargısız infaz edildi. OGPU ajanları kolonizasyon köyleri kurdu ve kısa süre sonra da bunlara "özel yerleşim" adını verdiler. Amaç bu yerleşimlerin kendi kendine yeterli olmasıydı fakat sayısız kararnameye rağmen, barınakların da bulunduğu gerçek yerleşimler gecikmeli olarak kurulacaktı.[42] Soğuk, karanlık sığır vagonlarında taygaya seyahat eden, mülklerinden edilmiş bu sürgünlerden hayatta kalanlar ilk kış aylarını çadırlarda ya da açık havada geçirdiler.[43] Magnitogorsk Metalurji Kombinesi'nin, Çelyabinsk Traktör Tesisleri'nin ve Beş Yıllık Plan'da yer bulan diğer vitrin tesislerin inşasına katkıda bulundular. Kendiliğinden *kulak*sızlaştırmaya katılan ya da mülklerinden edi-

---

39 Suslov, "Revolution from Above." Daha varlıklı köylüler aceleyle tarım aletlerini sattılar, çiftlik hayvanlarını öldürdüler ve kaçtılar. Bu durumda, rejim kendiliğinden *kulak*sızlaştırmayı önlemek için sert kararnameler yayımladı.

40 Popov, "Gosudarstvennyi terror", s. 28-29; Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 492; Davies vd., *Economic Transformation*, s. 68, *Unknown Gulag*, s. 2, 6, 29-32 (GARF, f. 9479, op. 1, d. 89, l. 205; RGASPI, f. 17, op. 120, d. 56, l. 59). Zamanlama değişiyordu: Özbekistan'da *kulak*sızlaştırma genellikle ağustos ve eylülde oldu. Pokrovskii, *Politbiuro i krest'ianstvo*, I, s. 439-441 (APRF, f. 3, op. 30, d. 195, l. 157-158: 10 Ekim 1931). Devlet özel yerleşimciler için %5 oranında bir "kayıp" planlamıştı fakat devletin kendi politikasına hazırlıksız yakalanması yüzünden ölüm oranı çok daha yüksek oldu. Danilov ve Krasil'nikov, *Spetspereselentsy v Zapadnoi Sibiri*, III, s. 10.

41 1928 ve 1931 arasında, Moskova'daki eski 3 numaralı lisesinin arsası üzerinde, Lubyanka 2'nin arkasında, OGPU için yeni, görkemli bir konstrüktivist bina inşa edildi. Binanın kendine özgü bir cephesi vardı ve en üst kat (yedinci) pencereleri yuvarlaktı. 65 bin metrekare ofis alanı, üç katlı alışveriş bölümü, 120 konut, klüp, kafeterya ve 500 koltuklu sineması vardı. Pogonii, *Lubianka*, s. 68. Temmuz 1934 itibarıyla OGPU'nun 200.125 sınır muhafızı ve askeri, 18 bin koruma askeri, yaklaşık 200 bin toplum polisi ve milisi, 18.951 Gulag idaresi personeli, 20.125 kurye ve diğerleri ile birlikte toplam 514.838 çalışanı vardı – üstelik devlet güvenliğinde (GUGB) çalışanlar buna dahil değildi. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 477-478 (TsA FSB, f. 3, op. 32, d. 8, l. 346-347). Tomsk Üniversitesi'nden canı sıkkın bir profesör, "Yoldaşlar, bizi rahat bırakın ve faaliyetlerimize müdahale etmeyin," diye yalvarıyordu. Kiev'deki bir teknik okuldan diğer bir profesör "Bir işçi mühendisin inşa ettiği köprüden arabamla geçmeye hiç niyetim yok," diyordu. Sevost'ianov vd., "*Sovershenno sekretno*", VIII/ii, s. 1136-1175 (TsA FSB, f. 2, op. 8, por. 435, l. 169-241: 1930 Mayıs sonu).

42 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 9, l. 138. 25 Şubat 1931'de Politbüro telefon oylamasıyla, OGPU'nun Kuzey Kazakistan Karaganda yakınlarında 200 bin ila 300 bin ailenin yerleşebileceği bir *kulak* yerleşimi "hazırlamasını" onayladı. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, 263 (APRF, f. 3, op. 30, d. 149, l. 51). Kısa bir süre için ucuz "*kulak*" emekçilerine acil talep birden yükseldi fakat çok sayıda sürgün ağırlayan bölgeler genellikle daha fazla gönderilmemesi için yalvarıyordu: Gelenler de ölüyordu. RGASPI, f. 17, op. 120, d. 26, l. 37 (Kuznetskstroi); Viola, *Unknown Gulag*, s. 4.

43 Solzhenitsyn, *Gulag Archipelago*, I, s. 56. Aynı zamanda bkz. Khlevniuk, *History of the Gulag*, s. 10-12, 16-17.

len köylülerden iç sürgüne gönderilmemiş olanların da aynı inşaat alanlarında geçim kaynağı aramaları, diğerlerinin arasına "sızma" suçlamasıyla karşı karşıya kalmalarına sebep oldu.[44] Doğu Sibirya OGPU'nun tam yetkili temsilci yardımcısı, "kötü yaşam koşulları ve yiyecek durumu" ve ayrıca "çocuklar arasında salgın hastalıklar ve yüksek ölüm oranı" nedeniyle özel yerleşimlerden kitlesel firarlar olduğunu rapor ediyordu. İnsanlar "tümüyle pisliğe bulandılar," diye yazmıştı.[45]

Tüm bu süreçte rejimin, kolektif çiftliklerin ve devlet çiftliklerinin ilk kez çoğunlukta olduğu bir ortamda, bir sonraki hasat dönemi için ekim işlerini kolaylaştırması gerekiyordu.[46] Beş Yıllık Plan başlangıçta 1931 yılı için doksan altı milyon tonluk hasat öngörüyordu ve 1930 sonlarına gelindiğinde, hasat tahmini 98 milyon 600 bin ton oldu. Bu, devrim öncesindeki en yüksek rakamdan çok daha fazlaydı.[47] Ancak 1931 yılında soğuk bir ilkbaharı takip eden kurak yaz, ölümcül bir bileşim meydana getirerek, Kazak steplerini, Sibirya'yı, Urallar'ı, Volga'yı ve Ukrayna'yı vurdu.[48]

---

44 Kendi bölgesinde sürgüne gönderilmesine karar verilen 2 milyon kişinin önemli bir bölümü, kolektif çiftlikler için mülklerine el konulmasının ardından inşaat şantiyelerine kaçtılar. Zemskov, "'Kulaktskaia ssylka'", s. 3; Danilov ve Ivnitskii, *Dokumenty svidetel'stvuiut*, s. 46-47. Bu hengâmede gerçek suçlular artarak kamu düzenini tehdit eder hale geldi. Shearer, *Policing Stalin's Socialism*, s. 289.

45 Zelenin, *Stalinskaia 'revoliutsiia sverkhu'*, s. 52-53 (RGASPI, f. 17, op. 120, f. d. 26, I. 77-85: 26 Haziran 1931). 12 Ekim 1931'de Yagoda, topyekûn *kulak*sızlaştırma bölgelerinde *kulak* operasyonlarının tamamlandığını Stalin'e bildirdi. 1 Ocak 1932'de OGPU 1 milyon 300 bin kişinin özel yerleşimlerde olduğunu rapor etti. Berelowitch ve Danilov, *Sovetskaia derevnia glazami VChK-OGPU-NKVD*, III/İ, s. 774 (TsA FSB, f. 2, op. 10, d. 379, I. 93); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 267 (APRF, f. 3, op. 30, d. 195, I. 163); Pokrovskii, *Politbiuro i krest'ianstvo*, I, s. 442; Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 47 (GARF, f. 9479, op. 1, d. 89, I. 206); Viola, *Unknown Gulag*, s. 6 (GARF, f. 9479, op. 1, d. 89, I. 205; d. 949, I. 75-79).

46 20 Ocak 1931 tarihli bir Merkez Komite genelgesi, bahar tohum ekimi kampanyasına hazırlık olarak ajitasyon faaliyetleri sürdürülmesi, oluşturulacak girişim grupları aracılığıyla hanelerin hızla kolektif çiftliklere geçirilmesi, alet ve ekipman tamir edebilecek işçilerin sevk edilmesi, hasadın geçen yıl olduğu gibi insan sayısına göre değil ama tamamlanan işe göre dağıtılmasının sağlanması için yerel parti örgütlerine talimat veriyordu. *Partiinoe stroitel'stvo*, sayı 2, 1931, s. 61-62; *Kollektivizatsiia sel'skogo khoziaistva*, s. 354-356.

47 *Piatiletnyi plan*, II/i, s. 328-329, 330-331; *Kollektivizatsiia sel'skogo khoziaistva*, s. 350. Bu hasat rakamları, planlanan mahsule göre tohum ekim alanlarının katlandığını gösteriyor ki her ikisi de gerçek verilere dayanmıyor. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 65-66. Mahsul 1920'li yılların ortasından beri düşüyordu ve bunun nedenleri tam anlaşılamıyordu. Nove, *Economic History of the USSR* (1992), s. 176.

48 Kuraklık, aynı dönemde ve farklı farklı biçimlerde, dünyanın başka yerlerini de etkiledi. Birleşik Devletler'de 1930-1931 "büyük güney kuraklığı" fiyat çöküşü ve bankaların iflası ile çakışarak, Batı Virginia'dan Texas'a yirmi üç eyalette yokluğa sebep oldu; Başkan Herbert Hoover, federal kuraklık yardımına karşı çıkarak, özel bir kurum olan Kızıl Haç'ın yardımı tümüyle üstlenmesine çalıştı (zira bunun genel federal yardıma kapı aralayacağını düşünüyordu). Fransız Batı Afrikası'nda da kuraklık, çekirge istilası ve tarihin en kötü kıtlığı yaşandı; Fransız otoriteleri vergiye ilişkin talepler konusunda yumuşamadı. Sovyetler Birliği'ne kıyasla Fransız Batı Afrikası'nda (çok daha küçük bir alanda ve genel nüfusta) ölüm oranı karşılaştırılamayacak kadar yüksekti. 1931-1932'de Çin tam tersi bir sorun yaşadı: Karların hızla erimesi olağanüstü miktarda yağış, İngiltere'nin tamamı ve İskoçya'nın yarısı büyüklüğünde bir alanda sele yol açtı ve 52 milyon insan su baskınlarından etkilenirken, 2 milyon kişi boğularak ve özellik-

Stalin hasat hazırlıklarının geciktiğine ve ayrıca çekirge istilasına dair uyarılar almıştı ancak anlaşılan o ki rejim tehlikenin farkında değildi.[49] Kalinin, o sırada tatilde olan Sovyet merkez yürütme komitesi sekreteri Avel Yenukidze'ye yazdığı mektupta (27 Mayıs 1931), "Moskova'da hava koşulları daha önce rastlanmadık bir seyir izliyor," diyordu ("Sıcak güney bölgeleri gibi; nadiren ve kısa süreli yağmur yağıyor"). Şöyle devam ediyordu: "Tüm verilere göre hasat iyi olacak."[50] Olumsuz etki edecek kadar çok sayıda koşum hayvanının ziyan olmasından söz etmiyordu (ölü hayvanlar tahıl tüketmez ancak çift de sürmez).[51] "Geri kalmışlığa" çare olarak rejimin göçerleri zorla iskân ettiği Rusya'nın Kazak Özerk Cumhuriyeti durumun en vahim olduğu yerdi.[52] Bölge, ülkenin en önemli et üreticisiydi fakat sürgüne gönderilen birkaç yüz bin *kulak* için varış noktası seçilince sürüler için daha az toprak kalmış ve yerelde yiyecek tüketimi artmıştı. Burada üretilen tahıldan devlet o kadar büyük bir pay alıyordu ki sürü hayvanlar ve sahipleri fiilen açlığa terk edilmiş oldu.[53] Çok sayıda Kazak'ın açlıktan öldüğüne ve yiyecek aramak üzere kitleler halinde Özbekistan, Sibirya, Türkmenistan, İran ve Çin'e kaçtıklarına değinen raporlar Moskova'ya ulaştı.[54] Toprakları Batı Avrupa'dan daha geniş olan Kazak Özerk

---

le de açlıktan öldü. Tauger, "Natural Disaster", s. 8, atıfta bulunduğu kaynak, Woodruff, *Rare as Rain; Report of the National Flood Relief Commission, 1931-32* (Şanghay, 1933); Fuglestad, "La grande famine." Aynı zamanda bkz. Buck, *1931 Flood*.

49 Haziran 1931'de Stalin'e gönderilen gizli bir OGPU raporu, hasat için makine ve binaların hazır olmadığından yakınıyordu. 5 Haziran'da Politbüro, gecikmeli olarak, Birleşik Devletler ve Avrupa'dan 2.500-3.000 ilave traktör satın aldı – daha önce zaten 4.000 adet sipariş edilmişti. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 68-69 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 883, l. 3: 30 Haziran 1931; op. 162, d. 10, l. 66; RGAE, f. 7486, op. 37, d. 194, l. 273-253: 10 Haziran 1931). 8 Haziran 1931'de rejim, ihraç edilmesi planlanan 30.000 ton buğday ve çavdarı tüketim için Moskova ve Leningrad'a yönlendirmek zorunda kaldı. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 85-86 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 10, l. 80).

50 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 153 (RGASPI, f. 667, op. 1,d. 17, l. 28-29).

51 Wheatcroft ve Davies, "Agriculture", s. 125.

52 Özerk cumhuriyetin Yahudi asıllı ve Filipp adıyla bilinen parti başkanı Isay Goloshchyokin, "Yerleşim, *bai* yarı-feodallerinin ortadan kaldırılmasıdır... kabileci eğilimlerin yok edilmesidir," diyordu. Zveriakov, *Ot kochev'ia k sotsializmu*, s. 53; *Iz istorii Kazakhskoi SSR*, II, s. 255; Aldazhumanov vd., *Nasil'stvennaia kollektivizatsiia*, s. 28, 34-39 (APRK, f. 141, op. 1, d. 2968, l. 141-148); Tursunbaev, "Torzhestvo kolkhoznogo stroia", s. 259-308 (266'da, atıfta bulunduğu kaynak, APRK, f. 141, op. 1, d. 2404, l. 23).

53 Tahıl fazlası veren bölgelerden tedarik edilen tahılın oranı 1928-1932 arasında %67,5'ten %50'ye düşse de, tahıl açığı veren bölgelerde %9,4'ten %16,9'a çıkmıştı. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 329 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 4372, op. 30, d. 881, l. 82: 4 Ağustos 1932).

54 Pianciola, "Famine in the Steppe." 1930 ilkbahar ve yaz aylarında, Kazak Özerk Cumhuriyeti'nde açlıktan ölümler başlamış ve önemli bir sayıya ulaşmıştı. O yıl tahminen 35 bin Kazak hanesi, 150 bin insan, 900 bin baş çiftlik hayvanı ile birlikte Çin'e, İran'a ve Afganistan'a kaçtı. SSCB Toprak Komiserliği Güney Kazakistan'ın –göçebe ve yarı göçebelerin yaşadığı bir bölge– bile "devlet çiftliği ve kolektif çiftlik kurulmasının desteklenmesini", kısmen de olsa, "göçebe ve yarı-göçebe toprak kullanımının altyapısını sınırlamak" olarak göreceğine karar verdi. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 3-4 (RGAE, f. 7486, op. 19, d. 130, l. 6-7: 1 Şubat 1931'de); Kondrashin vd., *Golod v SSSR*, I/i, s. 207-208 (GA Kustanaiskoi obl. Respubliki Kazakhstan, f. 54-p, op. 1, d. 784, l. 14), 220-227 (TsA FSB, f. 2m, op. 8, d. 744, l. 570-6), 227-228 (l. 612); Aldazhumanov vd., *Nasil'stvennaia kollektivizatsiia*, s. 72-73 (APRK, f. 141, op. 1, d. 3336, l. 97).

Cumhuriyeti'nde 1931'de tekrar eden bu açlık ve salgın hastalıkların boyutuyla ancak Dağıstan'ın dağlık bölgeleri karşılaştırılabilirdi.[55]

Konutlandırma, sağlık hizmetleri ve eğitim geri planda kalırken, şehirlerdeki karne uygulaması da bürokrasi bataklığına gömüldü. Stalin, 22-23 Haziran 1931 tarihlerinde düzenlenen sanayi yöneticileri konferansının her iki gününe de katıldı.[56] Heyecan uyandıran kapanış konuşmasında, planlanan hedeflerin yerine getirememenin mazereti olamayacağını vurgularken, sınai gelişimin altı koşulunu sıraladı – yüksek eğitim mezunlarının ve fabrika işçilerinin idari görevlere terfi ettirilmesi de koşullar arasındaydı. "Hiçbir yönetici sınıf aydınları [entelijansiya] olmadan varlığını sürdüremez" derken kastettiği yeni ortaya çıkan Sovyet seçkinleriydi. Öne sürdüğü diğer koşullar arasında ticaretin yaygınlaşması ve üretimi teşvik için ücretlerin farklılaştırılması da vardı. "Sosyalizm," diyordu Stalin, "işçi sınıfının durumunu sistematik olarak iyileştirmektir" ve eğer bu olmaz ise işçiler "sizin sosyalizminize tükürür."[57]

İlkbahar

Bir diktatörlükte ordu üzerinde denetim her zaman bir sorundur. Bu sorunun bir gereği olarak OGPU özel şubeleri de Çarlık geçmişi olan subaylar için takip çizelgeleri düzenliyordu. Diğer yandan, Kızıl Ordu içinde gerilim görmeye gayret eden Sovyet-karşıtı göçmen örgütleri, yazışmalarını bir subayın anti-komünist darbe girişimine dair fantezilerle doldurdular. Ancak OGPU göçmen gruplarına sızmıştı ve yazışmalarını ele geçirmek, yurtdışından sızan ajanları izlemek ve muhalif askerleri ülke içinde tuzağa düşürmek için paravan örgütler kurmuştu.[58]

Turar Ryskulov, Şubat 1931-Şubat 1932 arasında özel Kazak sürülerinin 4 milyon baş eksildiğini ancak devlete teslim edilen miktarın sadece 1,5 milyon baş olduğunu Stalin'e rapor etti. Ryskulov "aşırı kolektifleştirmeyi" ve "kulak-sürü sahiplerinin [*bai*] çiftlik hayvanlarını katletmesini" sebep olarak gösteriyordu. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 503-509 (RGASPI, f. 82, op. 2, d. 670, l. 11-14ob.); *Partiinaia zhizn' Kazakhstana*, sayı 10, 1990, s. 76-84; Ryskulov, *Sobranie sochinenii*, III, s. 304-316 (APRK, f. 141, op. 1, d. 6403, l. 13-16).

55 Aldazhumanov, "Krest'ianskoe dvizhenie soprotivleniia", s. 66-93. Dağıstan'ın bir bölgesinde, daha Aralık 1930'da 10 bin insanın açlığın eşiğinde olduğu rapor edilmişti: Kondrashin vd., *Golod v SSSR*, I/1: 321 (RGAE, f. 8043, op. 1, d. 20, l. 128). 11-15 Haziran 1931'deki Merkez Komite genel kurulunda tamamlanan ekim kampanyası ve yaklaşan hasat görüşülmüştü fakat asıl gündemleri Moskova şehrinin yeniden inşası ve Birlik çapında demiryolu taşımacılığında yaşanan darboğazdı. Stalin bu konuyu kendi üslubuyla ele aldı: Personel değişiklikleri yapılmalı, Demiryolu Komiserliği'ne OGPU personeli kaydırılmalıydı. *Pravda*, 17 Haziran 1931; *VKP (b) v rezoliutsiiakh* (1933), II, s. 693-720; Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 109-110 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 35-6: 19 Eylül 1931), 123-124 (f. 558, op. 11, d. 76, l. 85-85ob.: 1 Ekim), 127-128 (l. 88ob.: 5 Ekim); Rees, *Stalinism and Soviet Rail Transport*, s. 51-52; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 854, l. 7.

56 Tartışmalar bazı sıra dışı düşünceleri ortaya çıkardı; devlet kuruluşlarının bağımsızlığı ve kendi kârlarını yönetmeleri, teşvikler yaratmaları gibi. Ancak, tutanaklar yayımlanmadı. RGASPI, f. 17, op. 162, d. 11, l. 119 (15 Temmuz, 1931).

57 RGASPI, f. 85, op. 28, d. 7, l. 176-182. Teslim edilen bu metin, iki hafta sonra basılan ve *Sochineniia*'da yayımlanan metinden farklıydı. *Sochineniia*, XIII, s. 51-80.

58 Düşman hükümetlerinin eline geçen ve Kızıl Ordu subaylarını hedef alan Sovyet enformasyonunun önemli bir bölümü, fiilen OGPU planlarından kaynaklı oluyordu. Ülkesini terk eden

Birçok eski Çarlık Genelkurmay Akademisi mezunu, komünist rejimin başka bir şeye dönüşmesini görmekten mutlu olurdu fakat idari ya da eğitimsel makamlara gönderildiklerinde, iktidarı devirecek konumda olmaktan uzaklaşıyorlardı.[59] Daha akıllı olanlar yabancı bir askerî müdahaleden korkuyordu zira rejim vatan haini şüphesiyle onları yakalardı (ya da tam tersine, işgalciler Kızıllara hizmet ettikleri için onları affetmezdi).[60] Stalin'in ofisindeki yegane yarı-askerî figür olan Voroşilov OGPU'nun, kendi emir subayı da dahil olmak üzere, düşmanların kökünü kazıma kışkırtmalarını geri püskürttü.[61] Buna rağmen dosyalar birikmeye devam etti.[62] Merkezî özel şube, 1931 baharında eski Antant güçlerinin gerçekleştireceği askerî bir müdahaleyle eşgüdümlü bir darbe komplosu iddiasıyla, Endüstriyel Parti yargılamasının bir tür askerî eşdeğerini düzenledi. Başlangıçta ayrı ayrı yapılan tutuklamalar bir başlık altında toplandı. Bu karşı-istihbarat operasyonuna "İlkbahar" adı verildi.

Mezynski elbette Stalin'i nasıl memnun edeceğini biliyordu ancak doğrudan talimat almış da olabilirdi.[63] Stalin, çok azı proleter olan Kızıl Ordu komutan-

---

Bazhanov, Fransız istihbaratına şu renkli bilgiyi aktarmıştı: "Genellikle, göçmen örgütlerinin artık ajanlarla dolu olduğunu ve bazen göçmen faaliyetlerinin nerede başladığının ve yönlendirilmiş çalışmanın nerede bittiğinin tespitinin imkânsız olduğunu söyleyen Politbüro üyelerini ve üst düzey OGPU görevlilerini duyuyordum." Gutinov, "'Unichtozhit' vragov, predvaritel'no ikh obmanuv", s. 38. Aynı zamanda bkz. Dzanovich, *Organy*, s. 92 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. PF, d. 6159, t. 1, l. 228ob.).

59 Sorgu tutanaklarına göre Albay Nikolay Svechin, "Sovyet iktidarının başlangıcında ne duygudaşlık hissediyordum ne de süreceğine inanıyordum," demişti. "Her ne kadar iç savaşa katılmış olsam da gönlümde yeri yoktu. Savaş bir dış savaş niteliği kazanınca (Kafkas cephesi) iştahla savaştım. RSFSC (yani Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti) adını alsa da Rusya'nın toprak bütünlüğü ve korunması için savaştım." Tynchenko, *Golgofa*, s. 146 (atıfta bulunduğu kaynak, GA SBU, fp., d. 67093, t. 189 [251], delo Afanas'eva A. V.: 56). Aynı zamanda bkz. Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 46-47 (atıfta bulunduğu kaynak, AVKVS RF, op. 55, d. 8651, l. 52; RGVA, f. 9, op. 29, d. 10, l. 214: Gamarnik raporu, Mayıs 1931; AVKVS RF, op. 66, d. 2552, l. 1-13).

60 Snesarev 1930 sonundaki tutuklanmasının ardından bu ikinci korkuyu dillendirmişti. Zdanovich, *Organy*, s. 376 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 4, d. 774, l. 4).

61 1928 Nisanı'nda Voroşilov Merkez Komite genel kurulunda "Çarlık ordusundan devraldığımız komutanlar artık tam anlamıyla güvenilirdir, %100 değilse %99'u bizimdir, onları kendimize uydurduk ve genç kızıl kadrolarla bütünleştirdik," diye övünüyordu. Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP*, 1, s. 280. Savunma komiseri dikkatini rakiplerinden ayırmıyordu ve bir keresinde Budyonny'i "fazla köylü, fazla popüler ve fazlasıyla kurnaz" olduğu için Stalin'e şikâyet etmiş, "düşmanlarımızın tahayyülünde Budyonny, halk hareketine önderlik eden bir çeşit kurtarıcı [köylü lideri] rolü oynayacak," diye de eklemişti. "Cherkni... desiatoic slov", s. 408 (1 Şubat 1923). Voroşilov, Kızıl Ordu siyasi yönetimi tarafından hazırlanan olumsuz raporlardan da yakınıyordu. Khlevniuk, *Politburo*, s. 37; Zdanovich, *Organy*, s. 158 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 1, d. 5, l. 21ob.-22), 114 (op. 5, d. 478, l. 168). Voroşilov'un emir subayı Rafail Khmelnitsky'ydi (d. 1898).

62 *Küçük Sovyet Ansiklopedisi*'ne (1931) göre: "Subaylar kapalı bir kast oluşturuyorlardı ve ağırlıkla yönetici sınıftan olanların erişimine açıktı... devrimci harekete karşı mücadelede otokrasinin gerçek siperiydiler." *Malaia Sovetskaia entsiklopediia,* XLIII, Moskova, 1931, s. 208. Aynı şeyler, hatta daha renkli bir dille, sekiz yıl sonra da ifade edilecekti: *Bol'shaia Sovetskaia entsiklopediia,* XLIII, Moskova, 1939, s. 674. Aynı zamanda bkz. Denikin, *Ocherki russkoi smuti*, III, s. 144-5.

63 "OGPU verilerine göre" Mezynski Stalin'e şu bilgiyi aktardı: "Tüm karşı-devrimci örgüt ve gruplar Kızıl Ordu'ya girmeye can atıyor... Yakın zamanda Kızıl Ordu ile bağlantılı bu tür bir-

larının gizlice kolektifleştirmeye karşı çıkan "sağ" sempatizanları olduklarından ve dışarıdan bir saldırı halinde "fırsatçılık" yapabileceklerinden şüphe duyuyordu."Komplo"nun kökü Ukrayna'daydı ama Ukrayna OGPU Başkanı Balitsky başlangıçta sorumlu tutulmadı – Mezynski ona Ukrayna ÇEKA'cılarının Shakhty Vakası'nı (Kuzey Kafkasya OGPU'sunun bir "keşfi" idi) fark etmediklerini hatırlatana kadar.[64] Bunun üzerine Balitsky, Harkov'daki "karşı-devrimci askerî örgütlenme" hakkında Moskova'ya bir telgraf çekti (15 Şubat 1931). Alınan bir ifade ile ilgili olarak, "Ivanovsky Ukrayna'daki bir ayaklanmanın genel harekât planının hazır olduğunu söyledi," diyordu. "Plan bir harita üzerinde tasarlanmış ve Ivanovsky bu planı Endüstriyel Parti Duruşması sırasında yok etmiş." Ivanovsky'nin Moskova'daki paralel örgütlenmeyle haberleştiği söyleniyordu; bu haberleşme belgeleri de yakılmıştı.[65]

Harkov, Kiev, Moskova ve Leningrad'daki 3 binden fazla eski Çarlık subayı komplo ve casuslukla suçlandılar.[66] Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Şaposnikov –Stalin onun aday statüsünde zorunlu bekleme süresine takılmadan partiye girmesine henüz izin vermişti– kendisini gizli "örgütlenmenin" mensubu olmakla itham eden tutuklu bir kurmay subay ile yüzleştirildi. Şaposnikov iftirayı açığa çıkararak tutuklanmaktan kurtuldu ama rütbesi düşürülerek Nisan

kaç isyancı grubu açığa çıkardık ve bu konuda özel bir rapor sunacağız. Büyük ilgi çeken ve Ukrayna GPU'nun keşfettiği böyle bir örgütle ilgili bir haberleşmeyi seninle paylaşmanın şart olduğunu düşündüm." Stalin Mezynski'yi 14 Ekim ve 26 Ekim 1930'da kabul etti. Ukrayna GPU Başkanı Balitsky Moskova'ya çağrıldı. Zdanovich, *Organy*, s. 388-389 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 247, l. 292; d. 15, l. 451-452).

64 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 122; Zdanovich, *Organy*, s. 390 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 237, l. 144,136). Anlaşılan, Moskova OGPU merkezi, Ukrayna'nın başkenti Harkov'a bir ekip göndermişti ve bu ekip eski Çarlık subaylarının Sovyet-karşıtı tutumlarını tespit etse de bir örgütün izine rastlamamıştı. Zdanovich, *Organy*, s. 391-392 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, delo R-4807, t. 1, l. 39, 44: 8 Mayıs 1938), s. 433. 1924 yılında Belgrad'da General Wrangel, Korgeneral Aleksandr Kutepov ve Romanov vârisi olduğu iddiasındaki Grandük Nikolay Nikolayeviç Rus Tüm-Askerler Birliği'ni (ROVS) kurdu ve Kutepov tarafından Paris'ten yönetildi. Kutepov'un yardımcısı Tümgeneral Nikolay Skoblin OGPU ajanıydı. Polonya ve Finlandiya genelkurmayları diplomatik postaları aracılığıyla ROVS belgelerinin Moskova'ya ve dışarıya taşınmasına izin verdiler. Kutepov, köklü Sovyet rejiminin ancak terörist faaliyetlerle sarsılabileceği sonucuna varmıştı (ya da Kutepov'a ait olduğu iddia edilen ifadeyle, ülke "patlayabilirdi"). Bu yaklaşım, tam da Çarlık dönemi yeraltı solcu terörist grupların akıl yürütmesi gibiydi. 26 Ocak 1930'da, Yakov Serebryanşky'nin koordine ettiği bir OGPU timi (özel görevler için kullanılan "Yasha timi") Kutepov'u kaçırdı. Voitsekhovskii, *Trest*, s. 10-11; Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 58; Barmine, *One Who Survived*, s. 186; Pipes, *Struve*, s. 379-387; Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 23; *Krasnaia zvezda*, 22 Eylül 1965.

65 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 262 (APRF, f. 45, op. 1, d. 171, l. 4-5); Zdanovich, *Organy*, s. 390 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 63, l. 50: 16 Şubat 1931). Moskova "merkez"in, Mikhail Bonch-Bruevich, Aleksandr Verkhovsky, Sergey Kamenev, Aleksandr Svechin, Kakurin ve Snerarev'den –bazılarının Tuhaçevski ile bağlantıları vardı– oluştuğu söyleniyordu.

66 Artizov vd., *Reabilitatsiia: kak eto bylo*, II, s. 671-788; *Z arkhiviv VUChK, GPU, NKVD, KGB*, sayı 1, sayı 18, 2002, s. 209; Khaustov, *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 212-213 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 7, l. 188, 192); Zdanovich, *Organy*, s. 423-431. İsim listesi veren ve diğer yandan kesin rakamları saptamanın imkânsızlığını teslim eden başlıca akademik çalışmalar, 10 bin subayın tutuklanmış ve cezalandırılmış olabileceğini yazıyor. Tynchenko, *Golgofa*, s. 242, 248, 311. Aynı zamanda bkz. Berkhin, *Voennaia reforma*, s. 261.

1931'de Volga askerî bölgesine komutan olarak atanmaktan kurtulamadı.[67] Bazı subaylar sadece tehdit edilmekle kalmadı, infaz da edildi. Altmış yaşındaki Çarlık dönemi tümgenerali Andrey Snesarev'in –Kızıllara katıldığı halde 1918 Tsaritsyn günlerinden Stalin'in düşmanıydı– idam cezası on yıl hapis cezasına çevrilmişti ve zaten çalışma kampındaydı. Şimdi de sözde komplonun "liderlerinden" biri olarak, 1931 yazında yeniden idama mahkûm ediliyordu, gerçi diktatör bir kez daha idam cezasını hapse çevirecekti ("Klim! Bence Snesarev için idam cezası yerine on yıl verebiliriz").[68]

Tutuklananların "ifadelerinde" Tuhaçevski'nin adı bir kez daha ön plana çıktı. Ancak Sovyet istihbaratı Moskova'daki Japon askerî ataşesinin Tokyo Genelkurmayı'ndaki Korgeneral Yukio Kasahara'ya gönderdiği 4 Mart 1931 tarihli bir telgrafı ele geçirmiş ve çözmüştü. Telgrafta Kızıl Ordu'nun imkân ve kabiliyetleri küçümseniyor ve uygun dönem geçmeden "hızlı bir savaş" çağrısı yapılıyordu.[69] Politbüro'da dört kez Japonya tartışıldıktan sonra, 10 Haziran'da, yüksek rütbeli subayları da şaşırtarak Stalin Tuhaçevski'yi Leningrad'dan geri çağırdı ve Uborevičius'un (Belarus askerî bölgesine gitti) yerine silahlandırmanın başına atadı.[70] Bir kez daha Voroşilov'un Savunma Komiserliği yardımcılığına getirilen Tuhaçevski stratejik bölgeleri kapsayan bir yaz turu yaptı. Böylelikle İlkbahar operasyonuna –şimdilik– ara verilmiş oldu; Tuhaçevski ve diğerleriyle ilgili gizli materyaller toplanmasına ise ara verilmeyecekti.[71]

---

67 "Letopis' stroitel'stva sovetskikh vooruzhennykh sil 1931 goda (ianvar'-aprel')", 13 Mart 1931, s. 114-115. İtham eden Sergey Bezhanov (Sakvorelidze) infaz edildi (Balitsky, işbirliği yaptığı için on yıllık bir ceza önermişti). *Voennye arkhivy Rossii*, s. 106; Tynchenko, *Golgofa*, s. 209-212 (GA SBU, fp., d. 67093, t. 21, delo Bzhanova S. G.: 102-103; t. 23: 578; t. 2, protokoly troika NKVD USSR: 89). Stalin onu süratle affettikten sonra Şaposnikov, 1930 tarihli 16. Parti Kongresi'nde sanayileşmeyi destekleyen ve sağ sapmayı lanetleyen parti-dışı kıdemli askerlerin başına getirildi. Haziran 1931'de, Stalin'in iç savaş döneminden tanıdığı Aleksandr Yegorov genelkurmay başkanı oldu.

68 Tynchenko, *Golgofa*, s. 124 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. R-40164, d. 4-b, delo Snesareva A. E.: 250); Snesarev, *Filosofiia voiny*, s. 33 (atıf yok). Eski Genelkurmay Başkanı Mikhail Bonch-Bruevich tutuklandı (Şubat 1931) fakat sonra serbest bırakıldı (Mayıs); eski Kızıl Ordu Başkomutanı Sergey Kamenev'e, hakkındaki şüphe uyandıran belgeler toplanmasına rağmen, dokunulmadı. Aleksandr Svechin Şubat 1931'de yeniden tutuklandı ve beş yıl ceza aldı fakat 1932 Şubat ayı başında serbest bırakıldı; Şubat 1931'de Verkhovsky de tutuklanmış ve ölüme mahkûm olmuştu ancak hemen on yıl hücre hapsine çevrildi (1936 yazında hapishanede öldü). Snesarev kendini Solovki'de buldu. Eylül 1934'te sağlık sorunları nedeniyle erken tahliye edildi; 4 Aralık 1937'de Moskova'daki bir hastanede öldü, Vaganskoye Mezarlığı'na gömüldü. Dudnik ve Smirnov, "Vsia zhizn'nauke", (sayı 2), (sayı 8); *Bol'shaia Sovetskaia entsiklopediia*, XXIII, 1976, s. 635; Medvedev, *Let History Judge*, s. 287; Khrushchev, *Memoirs*, II, s. 141-143, 143n2.

69 Rölling ve Rüter, *Tokyo Judgement*, I, bölüm 6; Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 73, 86-89; Andrew ve Gordievsky, *KGB*, s. 178-180.

70 Tuhaçevski, Devrimci Askerî Konsey'in Moskova'daki 13, 24 ve 25 Mayıs 1931 tarihli toplantılarına katılmıştı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 816, 818, 824, d. 829, l. 4 (10 Haziran 1931); RGASPI, f. 17, op. 162, d. 9, l.162; d. 10, l. 2, 7, 33; Nikulin, *Tukhachevskii*, s. 169. Tuhaçevski'nin terfisinde Orjonikidze rol oynamış olabilir. Dubinskii-Mukhadze, *Ordzhonikidze*, s. 277. Tuhaçevski Voroşilov'a olan sadakatini ispat için yoğun bir çaba göstermişti, özellikle de ona ellinci yaşgününde gönderdiği dalkavukça tebrikle (4 Şubat 1931). Voroshilov, *Stat'i materialy k 50-letiiu*, s. 250-251.

71 *Voennye arkhivy Rossii*, s. 100-113. Kilit önemdeki muhbir Olga Zajonczkowska-Popova çalışmalarına devam etti.

Bu duruma paralel olarak Stalin askerî teknolojiyi izlemeyi sürdürdü. 1931 Haziran ayı ortasında, yanına Voroşilov'u da alarak, yeni Sovyet uçağını incelemek üzere Moskova'daki merkezî havaalanına gitti. Hava Kuvvetleri Araştırma Enstitüsü'nden Aleksandr Turzhanski'nin (d. 1898) tanıtımı eşliğinde avcı uçağı PolikarpovI-5'in kabinine girdi. Turzhanski o günleri anarken, aralarında geçen konuşmayı aktarıyordu: "Benim açıklamalarımı dinledikten sonra Stalin birdenbire 'Telsiz nerede?' diye sordu. 'Avcı uçağında henüz telsiz yok.' 'Peki hava savaşını nasıl yapacaksınız?', 'Uçağın manevralarıyla.' 'Bu kabul edilemez!" Bir telsiz mühendisi imdada yetişti ve telsizli bir uçak prototipi olduğunu ama test edilmeyi beklediğini anlattı. İncelediği bir sonraki uçak Fransız Potez'di. Stalin, "Fransız uçağında telsiz var mı? diye sordu" Turzhanski olumsuz cevap verdi. Çok şaşıran Stalin "'Aha!' dedi, 'farketmez, avcı uçaklarımızda telsiz olmalı, hem de onlardan önce.'"[72]

Çalkantı

Bazı OGPU ajanları, zaten sıkı kurallarla kısıtlanmış askerî yönetici ve eğitmenlere karşı düzenlenen bu ilkel kurgulara şüpheyle yaklaşıyordu. Ek olarak, Lubyanka 2'de üçüncü katta bulunan ofisinin herkese açık olmasıyla övünmeyi seven Yagoda, birçok ajan tarafından küçümseniyordu. Dış Casusluk Şubesi Başkanı Messing, Yagoda ve Balitsky'yi vakaları yapay olarak "şişirmekle" suçlamak üzere, Olsky, Yevdokimov ve Abram Levin'le (toplum polisine nezaret ediyordu ve Lev Belsky adıyla biliniyordu) birlikte hareket ediyordu.[73] Bu asiler aslında benzeri kurguların yabancısı sayılmazdı (Yevdokimov ve Abram Levin kısa süre önce bir grup mikrobiyologu suçlamıştı).[74] Ancak, sağ sapmayla bağlantı iddialarına karşı Yagoda'nın temkinli davrandığını düşünüyorlardı. Mezynski'nin devam eden sağlık sorunları da entrikaya alan açıyordu. Ağırlığı 110 kiloyu geçmişti ve bu durum kalp sağlığını, astımını ve endokrin yetersizliğini daha da kötüleştiriyordu. Nihayet Kırım'a gönderilmeden önce, Lubyanka'ya

72 Bir sonraki R-5'ti ve Stalin'e radyo vericisi ve alıcısı olduğu, test edebileceği söylenmişti. "Beni kandırmıyorsunuz değil mi? Gösterin bana radyo istasyonunu..." Turzhanskii, "Vo glave Sovetskoi aviatsii", s. 183-189. Turzhansky 23 Temmuz 1938'de tutuklandı, SSCB'ye karşı askerî-faşist bir komploda yer almakla suçlanıyordu ve işkenceden geçirildi; itiraf etmeyi reddetti ve Kolyma kamplarına sürüldü; 29 Şubat 1940'ta serbest bırakıldı ve 4 Haziran'da hava kuvvetlerinde tümgeneral oldu.

73 Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 213 (atıfta bulunduğu kaynak, ORAF UFSB po Stavorpol'skomy kraiu, arkhivnoe sledstvennoe delo no. 13144 on Kaul A. I. t. 2).

74 Kokurin ve Petrov, "OGPU, 1929-1934 gg.", s. 104; Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 226-229 (APRF, f. 3, op. 20, d. 193, I. 129-131: 7 Mart 1930; Zdanovich, *Organy*, Eylül 1930, s. 415; Whitewood, *Red Army*, s. 130 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 293, I. 220). Yevdokimov, zorla alınmış ifadeler ve diğer tacizlerle ilgili materyaller toplanması için Sverdlovsk ve Alma-Ata'ya komisyonlar gönderirken kendi yetkisini kullanmıştı. Bu materyaller Yagoda'ya karşı kullanılacaktı. Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 213 (atıfta bulunduğu kaynak, ORAF UFSB po Stavorpol'skomy kraiu, arkhivnoe sledstvennoe delo no. 13144 on Kaul A. I. t. 2: 37).

haftada iki kez ve birkaç saatliğine gidiyordu.[75] (Kırım'da, Ortaçağ bilgesi Ömer Hayyam'ın dizelerini kendi dilinde okuyabilme hayaliyle Acemce öğrenerek zamanını geçirdiği anlaşılıyordu.)[76] Mezynski ancak 8 Haziran 1931'de işinin başına döndü fakat gücü tam yerinde değildi.[77]

Stalin Yevdokimov gibi gözdelerini terfi ettirmek için bu entrikalardan yararlanabilirdi. Yevdokimov, Stalin'in Yagoda'ya fazla yakınlık duymadığını biliyordu fakat diktatörün kurumlardaki düzensizlikleri ve ÇEKA'cıların personel kararlarını kendisine dayatmasını nasıl keyifle kullandığını hesaplayamamıştı. 15 Temmuz 1931'de Stalin Yevdokimov'u kaplıca merkezi Kislovodsk'a tatile gönderdi ve on gün sonra İvan Akulov'u (İşçi ve Köylü Müfettişliği başkan yardımcısı) OGPU birinci başkan vekili tayin etti. Böylelikle Yagoda ikinci vekilliğe düşüyordu. Stalin Balitsky'i de üçüncü başkan vekilliğine getirdi; bu yeni bir makamdı.[78] Dışarıdan Akulov'un atanması, illegal OGPU faaliyetlerine yönelik eleştirilere Stalin'in yanıtıydı.[79] Ukrayna'da Balitsky'nin yerine, Stalin'in kayınbiraderi (ilk karısından) Stanislaw Redens getirildi. Yevdokimov, Filipp Medved'in (Belarus'a gönderiliyordu) yerine, Leningrad OGPU'yu yönetecekti fakat Politbüro karar değiştirdi.[80] Medved yerinde kaldı; Yevdokimov kendisini Orta Asya'da buldu.[81] Rejim, görev yeri değiştirilenleri, "bir yerden diğerine giderken, bölgelerden kendilerine yakın görevlileri götürmemeleri" konusunda uyardı; bu, hiçbir kararname ile durdurulamayacak olan köklü bir hizip pratiği idi.[82] Hizip,

---

75 1930'da uzun bir tatile çıkmıştı ve tüm 1930-1931 kışını Moskova dışındaki kır evinde geçirmişti ama Şubat-Mart 1931'de sağlığı yeniden bozuldu. *Meditsinskaia gazeta*, 29 Haziran 1988.

76 Bkz. Seyed-Gohrab, *Great Umar Khayyam.*

77 Eylül ve Ekim 1931'de ağır bir gribe yakalandı.

78 Akulov'un geçmişi önemliydi, 1917 Devrimi öncesinde St. Petersburg'da altmış bin işçinin katıldığı eylemi örgütlemişti ve birkaç ay önce Rykov'un hükümet başkanlığından indirilmesinde Stalin'in entrikalarına yardım etmişti. Blinov, *Ivan Akulov.*

79 Belsky daha düşük seviyedeki İkmal Komiserliğine, Messing Dış Ticaret Komiserliği'ne ve Olsky Moskova kafeteryalarının gözetiminden sorumlu tröste gönderildi. Stalin, Lavrenti Beria'yı OGPU idaresine sokma fırsatını da kaçırmadı. Artuzov, Mezynski ile bir telefon görüşmesinin ardından, ona bir mektup yazarak (3 Aralık 1931), sadakatinin sorgulanmasından dolayı üzgün olduğunu, Yagoda hakkında bir daha asla bilgi toplamayacağını söyledi ve başka bir göreve tayinini istedi. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 354-358 (TsA FSB, d. R-4489, t. 3, l. 12-14). Aynı zamanda bkz. Kokurin ve Petrov, "OGPU, 1929-1934 gg.", s. 104; Gladkov, *Nagrada*, s. 375-377.

80 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 275 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 10, l. 127), 276 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 840, l. 1, 2), 805-6n87 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 842, l. 5, 14); Il'inskii, *Narkom Iagoda*, s. 172. 1960'lı yıllarda Medved'in kayınbiraderi (D. B. Sorokin), Medved'in Leningrad dışına transferinin Kirov tarafından engellendiğini iddia etti. RGANI, f. 6, op. 13, d. 67, l. 7-14 (Sorokin'den Kruşçev'e, 5 Mart 1962). Tahrif edilmiş bir versiyonu, Orlov, *Secret History*, s. 14-15.

81 Yevdokimov, Afganistan sınırındaki Tacikistan dağlarında ve İran sınırındaki Türkmenistan çöllerinde gerçekleşen "Basmacı" isyanlarını dize getirmek için fırsat olarak gördüğü yeni görevine fazlasıyla sevindi. Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 221 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, arkhivnoe sledvestvennoe delo no. 14963 on Papashenko I. P. I. 120, alıntı Iu. K. Ivanov-Borodin).

82 Naumov, *Bor'ba v rukovodstve NKVD*, s. 31-32. Mesela Balitsky, Ukrayna'dan Moskova'ya önemli sayıda ÇEKA'cı getirirken, kendisine sadık birçok adamı da, kendisi adına Ukrayna'yı izlemesi için geride bırakmıştı. Sever, *Volkodav Stalina*, s. 69-70. Ivanova'dan Molchanov, 20 Kasım

aynı zamanda, Stalin'in iktidarı elde etmesinin ve sürdürmesinin yöntemiydi.

Küresel mali şok sarmalı yükseliyordu fakat Stalin'in bunu ne kadar anladığını ya da önemsediğini bilmiyoruz. Dünya altınının üçte ikisini elinde tutan Fransa ve Birleşik Devletler'in mali yetkilileri para arzını sınırlamak üzere müdahale ettiler, bunun sonucu olarak ülkeye altın girişlerinin denetimini sağlayamadılar ve küresel deflasyona sebep oldular. 6 Temmuz 1931'de, Fransa gönülsüz de olsa Herbert Hoover'in hükümetlerarası ödemelerde bir yıllık borç ertelemesi –Almanya'nın ödediği tazminatlar da dahil– teklifini kabul etti. Hoover, Rothschildler tarafından kurulan ve yıkılmaz sanılan (ama ülkenin köhne sınai yapısını ayakta tutma gayreti nedeniyle likidite kıtlığı yaşayan) Avusturya'nın en büyük bankası Creditanstalt'ın 1931 baharında iflası sonrasında Almanya'nın borçlarını ödeyememesinden kaygı duyuyordu. Bu iflasın etkisiyle Macaristan ve Almanya'da da banka gişelerinde yığılmalar ve sterline hücum başladı. 8 Temmuz'da Almanya'daki tüm döviz alışverişlerine sıkı denetim getirildi ancak beş gün sonra Alman bankalarından biri iflas etti. Britanyalı yetkililer, Almanya'nın zorlukları karşısında Fransa'nın takındığı uzlaşmaz tavra kızıyordu. 22 Temmuz'da "Sürekli tekrar etmek gerekir," diyordu Britanya Başbakanı Ramsay MacDonald günlüğünde, "düşman Fransa'dır."[83] Britanya, Versay Antlaşmasını "düzeltme" gereğini artık daha şiddetle hissediyordu.

Üzerindeki yoğun baskıya rağmen Stalin'de nadiren öfke parlamaları görülüyordu ama 5 Ağustos 1931'de Politbüro'da, herkesin gözü önünde, beresini çıkarmadığı için Kafkasya'dan bir yoldaşa patlamıştı.[84] Ertesi gün, anlaşılan kendisinin Moskova'daki son günüydü, OGPU olayları ile ilgili bir parti genelgesi taslağı hazırlamak üzere özel bir "komisyon" topladı. Genelgede, kovulan ajanların "ordu içindeki yıkıcılık vakasının suni olarak 'şişirildiği'" söylentisini yaymak yoluyla, "OGPU liderliğine karşı bir grup kurarak, kabul edilemez bir mücadele sürdürdükleri" anlatılıyordu.[85] Gerçekte ne olduğuna dair yeni söy-

1931'de gizli siyasi şube başkanı olarak Moskova'ya gönderildi: Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 287 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 861, l. 9).

83 Parker, *Chamberlain and Appeasement*, s. 16 (atıfta bulunduğu kaynak, Bodleian Kütüphanesi, Simon MS70, fols 86, 132). "Fransa – düşmanlarımızın başı", 1931 tarihli bir Sovyet kitapçığındaki bir bölümün başlığıydı. *Mezhdunarodnoe polozhenie*, s. 12. 18 Temmuz 1931'de, savaştan beri ilk kez bir Alman şansölyesi, Brüning, Paris'e gitti. Kısa süre sonra, Britanya'nın desteklediği Brüning Almanya'nın tüm savaş tazminatlarını kaldırmak istediğini ilan etti.

84 1894 Bakü doğumlu, Ermeni asıllı ve Artyom Khalatov adıyla bilinen, Devlet Basımevi Direktörü (1927'den beri) Artashes Khalatyants'la ilgili bu olay, o sırada *İzvestiya* editörü olan İvan Gronsky tarafından anlatılmıştı. Gronskii, *Iz proshlogo*, s. 153. 12 Eylül 1931'de Stalin, Kaganoviç ve Kalinin ile Khalatov'a bir not göndererek, afaroz edilmediğini ancak 15 Nisan 1932 tarihi itibarı ile Devlet Basımevi'nden atıldığını bildirdi; onun yerine itibarını kaybetmiş olan Tomsky atandı. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b): povestki dnia zasedanii*, II, s. 201, 205, 296 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 840, 842, 880); Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 100 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 61), 110 (l. 73), 112 (l. 73-73ob.). Khalatov 26 Eylül 1937'de tutuklandı ve Ekim 1938'de infaz edildi.

85 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 275-276 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 10, l. 127; op. 3, d. 840, l. 1-2), 280 (d. 841, l. 5, 9: 10 Ağustos genelgesi), 280 (d. 841, l. 5, 9: 6 Ağustos 1931); *Na prieme*, s. 48. Stalin başkentten ayrıldıktan sonra Kaganoviç, yapılan personel değişikliklerini OGPU'ya kimin duyuracağını sordu; Stalin "rapor OGPU'nun bir kesiminin diğerinden intikamı

lentiler yayıldı.[86] Yagoda, Stalin'in de onayıyla dağıttığı kendi gizli genelgesinde, "tek tek bazı ajanların, suçlananları gerçek dışı beyan vermeye zorladıklarını" itiraf ediyordu ama sistematik olarak tahrifat yaptıkları suçlamasının, "sınıf ve siyasi düşmanlarımızın" iftirası olduğunu söylüyordu.[87]

Tatilde gelen posta

1931 yazında Voroşilov iki aydan uzun süren gezisinde Khabarovsk, Vladivostok, Blagoveshchensk, Ulan-Ude, Çita, İrkutsk, Novosibirsk, Çelyabinsk ve Magnitogorsk'a uğradı, Stalin'e bu gezinin yararlarını yazdı. Stalin, "Çok haklısın: kişisel seyahatin ve insanlarla, doğrudan temasın ne denli önemli olduğunu her zaman dikkate almıyoruz," diye yanıtladı. "Eğer bölgelere daha sık seyahat edersek ve çalışan insanlarla tanışırsak kazançlı çıkarız (özellikle de davamıza yararı dokunacaktır.)" Ancak diktatör kendi tavsiyesine uymayacak ve Moskova'dan direkt Soçi'ye gidecekti: "Tatile çıkmak istemiyordum fakat sonradan teslim oldum (yorgundum)."[88]

Stalin güney tatilini dolu dolu yaşıyordu. Yenukidze'ye, Orta-Batı Gürcistan'da, bir zamanlar Çarlık hapishanesinde kaldığı, Kutaisi'ye yirmi kilometre mesafedeki Tskaltubo'da on gün geçirdiğini yazmıştı. Radon-karbonatlı doğal kaynak sularının sıcaklığı 30-35 dereceydi. "Yirmi kür yaptım," diyordu, "su harikaydı."[89] Diğer yandan, karayolu ile gelen kuryeler resmî işlerle ilgili şaşırtıcı miktarda evrak getiriyorlardı: Japonya'nın saldırgan tutumuna, yakıt sorunlarına, döviz harcamalarına, ormancılığa, demir-dışı metallere, Politbüro

---

şeklinde değerlendirilmemesi" için bu kişinin parti sekreteri olmasında ısrarcıydı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 48 (f. 558, op. 11, d. 76, l. 9-9ob.: 15 Ağustos 1931), 48nl (f. 17, op. 162, d. 10, l. 127), 49 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 10-10ob.: 15 Ağustos). 10 Temmuz'da Politbüro, "GPU organlarında veya dışında, merkezde ya da bölgelerde çalışan komünistler, Merkez Komite'nin rızası olmadan tutuklanamaz" ve "hiçbir uzman (mühendislik teknik personeli, asker, tarım uzmanı, doktor, vb.) ilgili halk komiserinin rızası olmadan tutuklanamaz" kararlarını aldı. *Voennye arkhvy Rossii*, s. 107; Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 60 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 840, l. 9). Daha sonra, astların tutuklanması için üstlerden izin alınması şartı nedeniyle, sadık kadroların ortadan kaldırılması için halk komiserlerinin suç ortaklığı gerekecekti.

86 OGPU içi mücadelenin bir versiyonu Shreider tarafından anlatılıyor. Shreider, *NKVD iznutri*, s. 10, 13, 14-15.

87 Yagoda şu sonuca varıyordu: "OGPU'nun şanlı bayrağında tek bir leke yok. Daha birçok mücadele ve şanlı zafer ise bizi bekliyor. ÇEKA'cı saflarını daha da sıklaştırmalıyız!" Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, 277-279 (APRF, f. 45, op. 1, d. 171, l. 6-9); *Istoriia sovetskikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti (Moscow: Vysshaia krasnoznamennaia shkola (KGB, 1977)*, s. 234-235. Yagoda, Yevdokimov ailesinin Moskova'daki konutlarından çıkarılması görevini gizlice Yevdokimov'un himayesindeki Yakov Weinstok'a verdi, böylelikle himaye eden ve edilen arasında asla bitmeyecek bir düşmanlığı garanti altına aldı. Jukovskii, *Lubianskai imperiia NKVD*, s. 211.

88 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 161 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, l. 46: 24 Eylül 1931).

89 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 728, l. 29. Aynı zamanda bkz. Valedinskii, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi", s. 69. Stalin Molotov'a da benzer bir mektup yazmıştı (tarihsiz). Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 255, Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 239. Stalin, Soçi'ye giderken, 1931 Ağustos ayı ortasında Megrelya ve Abhazya'dan geçiyordu.

tutanaklarına dair OGPU raporları.[90] Yetkililer genellikle ondan yanıt gelene kadar atıl bir vaziyette bekliyorlardı. Stalin'in posta çantası, normal şartlarda politika belirlemek olarak adlandırılacak sürecin bağlantı noktasıydı. Neyi okuyup neyi okumayacağına kendisi karar veriyordu. Onun tercihleri ve alışkanlıkları devletin tutumunu şekillendiriyordu. Tatile hasat mevsiminde çıkma alışkanlığı vardı ve ekinlerin yetiştirilmesine ya da hayvan besiciliğine çok az ilgi gösterirken, tahıl tedariki konusunu sıklıkla soruyordu.[91] Stalin'in tatildışı posta trafiği de çok yoğundu. Ağustos 1931'e kadar, altı ayda, aygıta onun adına gelen 13 bin mektup işlem görmüştü – her bir mektup yazarının kimliği, sosyal kökeni ve istihdam durumu kayda geçmiş, her bir mektubun özeti eklenmiş, çoğu arşive, bazıları yanıt için hükümet mercilerine gönderilmiş 314 tanesi de Stalin'e iletilmişti.[92] Yardımcıları, eski tanıdıklarından geldiği varsayılan mektupları (maddi destek isteyen ya da onunla temas imkânı araştıran); Marksist-Leninist kuramı ele alanları; bilimsel buluş sunanları (Mısırdan gelen bir mektup, "'ölüm ışınlarının' keşfi ile ilgili pek de güvenilir olmayan bir öneri" ön notuyla sunulmuştu), ona iletmeye meyilliydiler.[93] Görevlilere yönelik taciz suçlamalarıyla ilgili mektuplar da geliyordu. Stalin elekten geçmiş tüm bu yazışmaları sorumluluğu olan görevlilere iletiyor ve yanıt bekliyordu. (Mayıs 1931'de, Genç Öncüler izci grubunun bir üyesi bilgi vermek üzere yazdığı mektupta, Stalin'in müdahalesi sayesinde, okula gidebilmek için gereken çizmeyi yerel görevlilerin getirdiğini bildiriyordu.)[94] Bir diğeri, "Artık son derece güçlüsünüz" diye yazmıştı, "sözleriniz kişinin sadece yaşamını değil özgürlüğünü de belirliyor."[95]

Tatil yazışmaları, Stalin'in yiyecekle ilgili berbat durumdan haberdar olduğunu gösteriyordu. Kaganoviç'e, "Artık, Kartvelişvili ve Gürcü Merkez Komite sekreterliğinin, pervasız 'hasat toplama politikalarıyla' Batı Gürcistan'ın birçok bölgesinde *açlığa* yol açtığı benim açımdan net," diye yazarken (17 Ağustos 1931), kullandığı kelime rejimin açıkça kullanılmasına izin vereceği bir ifade değildi. "*Tahıl üreticisi bölgelerde* gerekli ve uygun olan Ukrayna'ya özgü hasat toplama yöntemlerinin, *tahıl üreticisi olmayan* –ek olarak sanayi proletaryasına da sahip olmayan– bölgelerde uygunsuz ve zararlı olabileceğini anlamıyorlar. Memnuniyetsiz insanlara yakınlık gösteren ve Gürcü Merkez Komite 'politika-

90 Khromov, *Po stranitsam*, s. 12-15.

91 Davies, "Stalin as Economic Policy Maker", s. 126-129.

92 Stalin'in dikkatine sunulan mektuplar 1930 sonu ve 1931 Ocak-Temmuz dönemi için numaralandırılmış ve listelenmişti; bunların dışında, 1945 yılına kadar benzer hiçbir liste günümüze kalmadı. Khlevniuk, "Letters to Stalin", atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 849-882.

93 Bu insanları tanıyıp tanımadığı kararını ya da önerilen buluşların dikkate alınıp alınmadığı kararını görevliler Stalin'e bırakıyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 861, I. 100.

94 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 856, I. 138. Stalin, herkesi ilgilendirdiğini düşündüğü bir konu olduğunda, zaman zaman mektuplara basın yoluyla cevap verirdi. Stalin, "Reply to Comrade Kolkhozniks", *Pravda* (3 Nisan 1930), yeniden basım, *Sochineniia*, XII, s. 202.

95 Khlevniuk, "Letters to Stalin", s. 331 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 850, I. 34-55).

sını' paylaşmayan, aralarında parti mensuplarının da bulunduğu yüzlerce kişiyi tutukluyorlar."[96] Stalin Batı Gürcistan'a acilen tahıl gönderilmesi için Mikoyan'a talimat verdi.[97] Hangi ihbarın Stalin'in dikkatini çekeceğini kestirmek imkânsızdı.[98] Eğer bir kan davasının kurbanı olduklarına inanıyorsa görevlilerin savunması için de ayağa kalkabilirdi.[99] Tiflis Papaz Okulu'ndan hocası olan yetmiş üç yaşındaki Nikolay Makhatadze'nin hapse atıldığı kulağına gelmişti. Tiflis'teki Kartvelişvili yazdığı mektupta, "Onu okuldan tanıyorum ve kanımca Sovyet iktidarı için bir tehdit oluşturmayacaktır," diye yazdı. "Yaşlı adamın serbest bırakılmasını ve sonucun bana haber verilmesini rica ederim."[100]

Kaganoviç artık partide Stalin'in başyardımcısıydı ve ilk kez, otuz sekiz yaşındayken diktatörün yokluğunda işleri idare ediyordu. Stalin, "oportünizmin tüm biçimleriyle kavganın içinde tarihsel süreçte kurulmuş bir lider grubumuz var" diyerek Kaganoviç'e gururla anlatıyordu ve grubun arasında çıkan münakaşalara öfkeyle tepki gösteriyordu.[101] "Molotov konusunda sana katılmıyorum," diye yazmıştı (11 Eylül 1931) Orjonikidze'ye. "Sana ya da Yüksek Ekonomi Konseyi'ne zor anlar yaşatıyorsa konuyu Politbüro'da dile getirin. Pekâlâ biliyorsunuz ki Politbü-

96 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 50-51 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 101-102).

97 İki gün sonra, diktatörün eline geçen diğer raporlar temelinde Mikoyan'ı, oradaki çay ve tütün siloları hakkında yalan söylemekle suçlayan bir telgrafı Politbüro üyelerle paylaşması için Kaganoviç'e talimat verdi (Kim haklı ve Merkez Komite'yi kim kandırıyor?"). Mikoyan hakikati rapor ettiği yanıtını verdi, tahıl silolarını diğerleriyle karıştırmamıştı; Stalin, zıddına giderek, öfkeli olan Mikoyan'ın istifasına sebep oldu ("Sevgili Stalin!"). Stalin, formaliteleri nedeniyle ikmal personelini eleştirerek, işçi ve köylü müfettişliğini Kaganoviç'e havale ederek ve Kafkas OGPU Şefi Beria'dan Batı Gürcistan silolarının gözetimini isteyerek, meseleyi halletti. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 51-52 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 14-18); Khromov, *po stranitsam*, s. 35-36 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 8-80b, 14-15); Pavlov, *Anastas Mikoian*, s. 83-84 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 84, op. 1, d. 134, l. 2, 5: 12 Eylül 1931); RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 72-73.

98 Merkez Kara Toprak bölgesi, Zdorovets köyünden, Kızıl Ordu gazisi Andrey F. Andreyev 2 Şubat 1931'de, bir şekilde, Stalin'e mektup ulaştırmayı başarmıştı. İddiasına göre iç savaşta Beyazlara karşı savaşmış ve yaralanmış, doğduğu köydeki yoksul ailesinin yanına geri dönmüş, taşra muhabiri olarak mücadelesine devam etmişti fakat yerel görevlilerce engellenmiş ve yine onlar tarafından kolektif çiftlikten çıkarılmıştı. "Şimdi, yaptıkları işleri basında teşhir ettiğim bu suçlular, hiçbir gerekçe de göstermeden beni tutuklatmayı başardılar," diyordu. İlçe müfettişliğine ve OGPU'ya sonuçsuz dilekçeler göndermişti. "Bölüklerle, alaylarla, taburlarla Beyazlara karşı savaşırken, birgün aynı Beyaz Muhafızlar tarafından tutuklanacağımı düşünmemiştim. Stalin mektubun üstüne şöyle yazdı: "Yoldaş Yagoda'ya. Rica: Derhal adamlarından birini (tam anlamıyla güvenilir birini), bu meseleyi Bolşevik yöntemlerle çözmesi için görevlendir – dürüstçe, hızla, tarafsızca ve 'her kim olursa olsun.'" Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 351-352 (TsA FSB, f. 2, op. 9, d. 11, l. 138-140); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 260-261 (APRF, f. 45, op. 1, d. 171, l. 2-3). Andreyev (d. 1894) haklı bulundu ve yeniden kolektif çiftliğe kabul edildi. (1942'de yeniden tutuklanarak işçi kampında on yıl hapse mahkûm oldu.)

99 Donbass'daki Artyom Kömür Tröstü Başkanı Konstantin Rumyantsev vakasına bakılmalıdır. Burada Stalin, kayınbiraderi (Ukrayna Komünist Partisi Başkanı) Redens'in gerekçelerine inanmadığını ifade etmiştir: RGASPI, f. 558, op. 11, d. 42, l. 104. 1931 yılında Lenin Nişanı alan Rumyantsev (d. 1891) bir yıl sonra uçak kazasında öldü.

100 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 284 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 70: 19 Eylül 1931).

101 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 84 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 101). Stalin, Orjonikidze'nin yanı sıra Kuibyshev'le de ilgileniyordu; alkolik olduğunun ve Molotov'la çatıştığının farkındaydı.

ro, ne Molotov'un ne de bir başkasının, size ya da Ekonomi Üst Konseyi'ne sıkıntı yaratmasına izin vermez. Zaten siz de Molotov kadar suçlusunuz. Ona 'hain' dediniz. Yoldaşça bir çevrede buna izin verilemez. Onu yok sayıyorsunuz... Troçki-Zinovyev ve Buharin-Rykov sapmalarına karşı mücadelede şekillenen bu yönetici ekipten Molotov'un gerçekten dışlanması gerektiğini mi düşünüyorsunuz?... Elbette Molotov'un hataları var. Kimin yok ki? Hepimiz bu konuda zengin sayılırız. Birlikte çalışmak ve mücadele etmek zorundayız – yapılacak çok fazla iş var. Birbirimize saygı ve ilgi göstermeliyiz." Kısa süre sonra, artık usanmış olan Stalin Orjonikidze'yi bir kez daha haşladı "Birlikte çalışacağız, ne olursa olsun! Yönetici ekibin birliğini ve bölünmezliğini koruyacağız! Anlaşıldı mı?"[102]

Stalin Soçi'de Zenzinovka kır evinde kalıyor ve aşağıdaki Puzanovka kır evinin olduğu yerle aradaki ısı farkını ölçüyor, gençlik günlerinde Tiflis Meteoroloji İstasyonu'nda çalıştığı günleri yeniden yaşıyordu. Nadya yine erken ayrılmıştı; sonbaharda dersleri başlamıştı. "Her şey olağan akışında, *gorodki* oyunu, çim bovlingi, bir kez daha *gorodki* oyunu, böyle devam ediyor," diyor ve Nadya'ya tutkuyla "Tatka!" diye hitap ediyordu (9 Eylül 1931). Nadya, salimen kasvetli başkente döndüğünü bildiren bir cevap yazdı. 14'ünde Stalin bir mektup daha gönderdi: "Anlamlı mektuplar yazmayı öğrendiğin için mutluyum. Soçi'de yeni bir şey yok. Molotovlar gitti. Kalinin'in geleceği söyleniyor... Yalnızım. Sen nasılsın? Satanka'ya [Svetlana] söyle bana yazsın, Vaska da yazsın. Beni habersiz bırakma. Öpüyorum." Dokuz yaşındaki Vaska, babasına yazdığı mektupta (21 Eylül), nasıl bisiklet sürdüğünü, lepistes [balık] beslediğini ve yeni kamerasıyla fotoğraf çektiğini anlatıyordu. Stalin Kirov'un ziyareti hakkında Nadya'ya yazdı. "Bir kere (sadece bir kere!) deniz kenarına gittim. Yüzdüm. Çok iyiydi! Sanırım tekrar gideceğim." Nadya yanıtladı: "Sana (hain) Dmitrievsky'nin *Stalin ve Lenin Üzerine* başlıklı kitabını gönderiyorum... Beyaz basından okudum, senin hakkındaki en ilginç malzeme bu kitaptaymış, merak ediyor musun?"[103]

Mançurya sürprizi

İçerideki karmaşık işlerin azmettiricisi Stalin'e sürpriz yurtdışından geldi. 18 Eylül 1931 sabahı, Mukden'in hemen dışında Güney Mançurya Demiryolları üzerinde bir "patlama" oldu ve ancak birkaç metrelik rayın parçalanmasına

102 Khlevniuk, *Master of the House*, s. 73-74 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 779, l. 21-23: 11 Eylül 1931; l. 32-33: 4 Ekim 1931). Mikoyan daha sonra, "Sergo, Molotov'u pek sevmezdi," diyecekti. Ancak anlaşmazlıklar, genellikle, öncelikli ilkeler değil ama bürokratik çıkarlar konusunda çıkıyordu. Mikoian, *Tak bylo*, s. 324, 520; Rees, *Decision-making in the Stalinist Command Economy*, s. 262-274.

103 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 35 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1550, l. 52), 35-36 (l. 53-58), 37 (l. 59), 44 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1552, l. 1), 37 (l. 60), 39 (l. 65-66: 26 Eylül). Açıkça faşizm yanlısı olan Dmitrievsky Stalin'le ilgili olumlu fikirlere sahipti, onun, "Batı'yı güçlü kalelerinde yok etmeyi hedefleyen bir milli-sosyalist-emperyalizmin" temsilcisi olduğunu düşünüyordu. *Stalin* (Stockholm: Bonnier, 1931), İsveççe ve Rusçası (Stockholm: Strela, 1931). Aynı zamanda bkz. Kuskova: *Sovremennye zapiski*, sayı 47, 1931, s. 518. Gizli polis arasında yayılan Stalin-Alliluyeva dedikodusuna da bakılmalıdır: Orlov, *Secret History*, s. 318-319.

sebep oldu; en yakın saatteki trenin geçişini dahi etkilemedi.[104] Ancak bir saat içinde Japonya'nın Kwantung Ordusu, Kuzey Mukden'de barakalarında uyumakta olan Çin garnizonundaki askerleri katletti ve 19 Eylül'de Japon bayrağı Çin şehrinde dalgalanmaya başladı. Japon ordusu hızla diğer Çin şehirlerini de ele geçirerek önceden hazırlanmış bir planı uyguladıklarını belli etti.[105] Çok uzun süredir Mançurya bir nevi doğunun Balkanları gibiydi zira Çin-Japon Savaşı'ndan (1894-1895) beri ardı ardına çatışmaların yaşandığı bir savaş alanı olagelmişti. Şimdi, Doğu Çin Demiryolları meselesi yüzünden 1929 yılında Çin'le yaşanan askerî çatışmayı takiben Kızıl Ordu'nun geri çekilmesi sonucunda oluşan sözde boşluğun ardından, Japonya istikrarı tesis etmekte olduğunu öne sürüyordu.[106] Dünya soya üretiminin yarısı Mançurya'da yapılıyordu ve Japonya'da bu üretime aç bir pazar mevcuttu, ayrıca Mançurya demir cevheri ihracatı sayesinde Japonya Doğu Asya'nın en önemli çelik üreticisi haline gelmişti. Çin komünistlerinin muhalefeti ve Guangzhou'daki milliyetçi hizbin ayrılığı ile karşı karşıya kalan Çan Kay Şek'in Nankin'deki milliyetçi hükümeti, Mançurya savaş beyi Zhang Xueliang'dan misilleme istemedi ve çareyi Milletler Cemiyeti'nden yardım talep etmekte aradı.[107]

Sovyet-Japon ilişkileri gergindi ama 1925-1931 yılları arasında Japonya'ya Sovyet ihracatı ikiye katlanmıştı ve bu arada SSCB'ye Japonya'nın ihracatı –çok düşük bir seviyedeydi– on kat artmıştı. Hal böyleyken, Japonya'nın Mançurya harekâtı, Doğu Çin Demiryolları çevresini Rusya'nın egemenlik alanı olarak kabul eden 1905 Portsmouth Antlaşması'nı ihlal ediyordu. Tokyo, Çin kuvvetlerine karşı askerlerini sevk etmek üzere demiryollarını kullanmak için Moskova'ya baskı yaptı ancak bu talep Moskova tarafından reddedilince bazı Sovyet çalışanları tutukladı; içlerinden biri gözaltındayken (Japonlar tifüs sebebiyle olduğunu iddia ediyordu), bir diğeri güya intihar ederek öldü. Gecikmeli olarak, Çin direnişçilerin izini sürmek üzere –Sovyet uydusu Moğolistan sınırına ve Sovyetler

104 Raylar ertesi sabah saat 06.00'ya kadar onarılmıştı. Yoshihashi, *Conspiracy at Mukden*; Ogata, *Defiance in Manchuria*; Crowley, *Japan's Quest for Autonomy*; *Istoriia voiny na Tikhom okeane*, I, s. 187. Aynı zamanda bkz. Iriye, *After Imperialism*.

105 Crowley, *Japan's Quest for Autonomy*, s. 114-121.

106 Patrikeef, *Russian Politics*, s. 101-103. Sovyetler'in 1920'lerdeki Mançurya saldırısı, Moğolistan meselesinde olduğu gibi, savunma amaçlıydı, yurtdışındaki Sovyet-karşıtı Beyaz ordulardan Sibirya'nın kanatlarını korumayı hedefleniyordu ancak daha sonra Mançurya, devrimci hesaplardan ziyade maddi maliyet-kâr hesaplarının konusu haline gelerek büyük ölçüde ticari bir girişim halini aldı.

107 1920 yılında Versay Antlaşması müzakerelerini takiben kırk iki üye ülkenin katılımıyla kurulan Cemiyet, dünya barışını hedefleyen ilk uluslararası örgüttü. "Ortak güvenlik", silahsızlanma ve hakemlik müessesesi aracılığıyla savaşları önlemeyi amaç edinmişti. Genel merkezi Cenevre'deydi ve tüm üyelerin katıldığı genel meclisi vardı fakat kendi ordusu yoktu ve kararlarını dayatmak üzere yürütme konseyini oluşturan büyük güçlere bağımlıydı. Japonya, Cemiyet yürütme konseyinin beş daimi üyesinden biriydi (Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve sonradan eklenen Almanya ile birlikte). Fikir babalarından olan Birleşik Devletler katılamamıştı. Amerika'nın ekonomik gücü askerî güce tahvil edilebilirdi –mesela, 1916'da iki okyanus donanması oluşturulması kararı alındığında– ancak Amerika'nın jeopolitik gücü Kongre'nin ve kamuoyunun koyduğu sınırlar nedeniyle kısıtlıydı. Sovyetler Birliği de Cemiyet üyesi değildi. Kennedy, "Move to Institutions." Üye sırası 1934 sonunda ve 1935 yılı başında elli sekize çıktı.

Birliği sınırına kadar– Japonların demiryolunu kullanmasına Sovyetler rıza gösterdi.[108] Böylece, yaklaşmakta olan "emperyalist müdahale" ve bir dış saldırı halinde Kızıl Ordu subaylarının ihanet edeceği iddiasıyla sürdürülen yoğun propaganda sürecinin ardından, nihayet bir "emperyalist" güç harekete geçmişti.

Stalin'in zihnini meşgul eden, batı sınırına komşu eski Çarlık topraklarıydı.[109] Sovyet savaş planlarının hareket noktası, Batılı emperyalist güçlerce kışkırtılan ve desteklenen, başta Polonya (P) ve Romanya (R) olmak üzere düşman komşu ülkeler koalisyonunun varlığıydı. 1931-1932 tarihli "PR serisi" olası durum planlaması, Leningrad'ın ve sağ kanadın korunması için Baltık bölgesine ilerlemeyi öngörse de asıl eksen olarak merkez ve güneyi kabul ediyor, hatta karşı saldırı için tüm Sovyet kuvvetleri hazır hale gelene kadar, Dinyeper Nehri'ne çekilmeyi öngörüyordu.[110] Aslında Stalin Uzakdoğu sahnesinde Sovyetler'in zayıf noktalarının neler olduğunu da elbette biliyordu. 1931 yılında Japonya'nın Kwantung Ordusu'nda asker sayısı 130 bine yükselmişti ve otuz milyon nüfuslu Mançurya'nın 127 bin askeri vardı. Buna karşılık Sovyet Uzakdoğu Ordusu'nda asker sayısı 100 binden azdı. Sovyet Uzakdoğusu'nun toplam nüfusu 800 bindi ve bunların dörtte biri Kore ya da Çin kökenliydi.[111] Oradaki Sovyet demiryolu kullanım kapasitesi günde dört-beş sefer ile sınırlıydı ve bu, çok sayıda takviye askerin taşınması için yetersizdi.[112] Sovyet Uzakdoğu Ordusu'nun donanması ve hava kuvvetleri yoktu. Trans-Sibirya Demiryolu'nun düşman hava kuvvetleri saldırılarıyla tahrip edilmesi durumunda kullanılabilecek bir ambarı da henüz yoktu. Kolektifleştirmenin ve *kulak*sızlaştırmanın Kızıl Ordu'nun moralini bozduğunu bilmek için Japon askerlerinin gizli OGPU raporlarını okuması gerekmiyordu. Kwantung komuta kademesi SSCB'nin gerçek bir savaşı kaldıramayacağı değerlendirmesini yapmıştı ve eğer Kızıl Ordu'nun dahli olursa Japonlar hemen saldırıya geçecekti – ve eğer Tokyo'daki sivil hükümet topyekûn bir çatışmaya karşı çıkarsa, düşürülecekti.[113]

---

108 Lensen, *Japenese Recognition*; Lensen, *Damned Inheritance*, s. 223-226; Dallin, *Rise of Russi Asia*, s. 244-248; Beloff, *Foreign Policy of Soviet Russia*, I, s. 76-77.

109 II. Nikolay yönetiminde en ölümcül tehdit sahnesinin Pasifik olduğu düşünülüyordu ancak Sovyetler'in askerî anlayışına göre asıl sahne Vistula'ydı [Vistül]. Stratejik kaygılar ve kötümserlik kaynaklı çelişkiler, Rusya İmparatorluğu stratejisinin doğasında vardı. Fuller, *Strategy and Power*, s. 430.

110 Menning, "Soviet Strategy", I, s. 215-216; Daines, "Voennaia strategiia", s. 247-248.

111 1932 ile 1936 yılları arasında Sovyet Uzakdoğu Ordusu'nun tümen sayısı artarak altıdan on dörte çıktı. Coox, *Nomonhan*, s. 76-78.

112 SSCB'nin seyrek nüfuslu ve korumasız Uzakdoğu topraklarının yönetimi dahi yerel parti aygıtının değil, tehlikeli bir rekabet içinde olan ordunun (Vasili Blyukher) ve gizli polisin (Terenty Deribas) elindeydi. 1930 yılı sonlarında ortalıkta dolaşan, "İlkbahar" Operasyonu kapsamında Blyukher'in tutuklama kararının askıda bekletildiği söylentileri, Mayıs ve Haziran 1931'de yeniden alevlendi ama 6 Ağustos'ta Uzakdoğu Ordusu'nun ikinci kuruluş yıldönümünde, uzun bir teftiş turuna çıkmış olan Voroşilov, Blyukher'in Lenin Nişanı ile ödüllendirildiğini yerinde duyurdu. Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 72 (atıfta bulunduğu kaynak, *The Times*, 20-22-25 Kasım 1930); *İzvestiya*, 18 Ağustos 1931; Dushen'kin, *Proletarskii marshal*, s. 111.

113 Toshihio, "Extension of Hostilities", s. 241-233; Slavinskii, *Sovetskii Soiuz i Kitai*, s. 219-220 (atıfta bulunduğu kaynak AVP RF, op. 12, pap. 85, d. 45, 8-9); Coox, *Nomonhan*, s. 23; Stephan,

Stalin'in Moskova'ya dönmek için acelesi yoktu. Politbüro'da bazı yetkililer, Doğu Çin Demiryolları'nın başında bulunan Sovyet yönetimini desteklemek üzere, tıpkı 1929'da olduğu gibi kararlı bir tutum takınılmasını istedi fakat Stalin diğer ülkelerin Sovyet-Japon çatışmasından yararlanacaklarından korkuyordu, özellikle de Kaganoviç'ten Britanya ve Fransa'nın tepkisiz kaldıkları haberini aldıktan sonra. Çevresindekilere, "Japon saldırısı, büyük bir olasılıkla, büyük güçlerin tümü ya da bir kısmıyla, Çin'deki etki alanlarının genişlemesi ve güçlenmesi temelinde bir anlaşma üzerinden gerçekleştiriliyor," demişti (23 Eylül 1931). "Bizim askerî müdahalemiz elbette söz konusu değil; diplomatik dahlimiz dahi uygun olmayabilir zira bu emperyalistleri birleştirecektir, bizim işimize gelen ise bozuşmalarıdır."[114]

1 Ekim 1931'de Halk Komiserleri Konseyi silahlanma için planlanan yatırım miktarını sessizce yükseltti. Üretim yılın ilk dokuz ayı boyunca hemen hemen hiç artmadı.[115] Stalin nihayet 7 Ekim'de Soçi'den Moskova'ya doğru yola çıktı. On gün sonra, savaş beklentisi nedeniyle rejim tahıl stoklamak üzere bir "ikmal maddeleri komitesi" kurdu. İthal edilen sanayi makineleri bedellerinin ödenmesi için yüksek miktarlı ihracat yapma planları önemini koruyordu.[116] Ancak sağanak yağmurlar kuraklıktan kırılan bölgeleri vurdu, hasat edilip istiflenmiş tahılın bir kısmını yok etti. Tüm-Birlik ölçeğinde, kentli işgücü beklenenden fazla artış gösterince 1930 yılı başında yirmi altı milyon olan karneye tâbi kişi sayısı 1931 sonbaharında kırk altı milyona yükseldi.[117] Ordu ve giderek sayısı artan tutukluların yanı sıra tahılın dağıtımından sorumlu bürokratik baş belalarının beslenmesi gerekiyordu.[118] Tüm Sovyet Uzakdoğusu'nda geriye kalan tahıl stoku sadece 190 bin tondu.

Russian Far East, s. 183-185; Steiner, *Light that Failed*, s. 719-720. 28 Ekim 1931'de Japon elçisi askerî bir tepki verilmesi ihtimaline karşı uyarı ültimatomu verdi; TASS bu ültimatomu ve iki gün sonra da Sovyet yanıtını ("Başka devletlerin işine karışmama konusunda tavizsizlik" politikası) yayımladı. Japonlar Sovyetler'in Çin direnişine kaynak sağladığından şüpheleniyordu. *DVP SSSR*, XIV, s. 820.

114 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 116-117 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 76-76ob.). Stalin Batı askerî bölgesinde Kızıl Ordu'nun sürdürmekte olduğu askerî manevraların yumuşatılmasını istedi. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 121-122 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 81: 27 Eylül 1931).

115 Davies, *Crisis and Progress*, s. 113 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 4372, op. 91, d. 871, l. 98-99), 115 (GARF, f. 4372, op. 57, d. 16, l. 30: art. 212ss).

116 Kondrashin ve Penner, *Golod*, s. 114. Daha sonra, Kondrashin bu kitabı yeniden yayımlarken ortak yazar Penner'in adını çıkarmıştı (Rosspen, Moskova, 2008).

117 1931 resmî hasat tahmini birkaç kez düşürüldükten sonraki 69 milyon 500 bin ton rakamı hâlâ çok aşırı bir tahmindi. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 76, 446; Davies vd., *Economic Transformation*, s. 286-268 (tablo 19).

118 Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, s. 14-15 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 732, l. 18; d. 484, l. 42, 48). Farklı rakamlar için (1932 başından itibaren 38 milyon) bkz. Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, I, s. 700-704; Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 289-300; Davies, *Crisis and Progress*, s. 177. Yeni kurulan 2 milyon tonluk tahıl rezerv fonu ihracat ve iç tüketimdeki büyük artış sonucu yok oldu.

Küresel deprem

21 Eylül 1931 Pazartesi sabahı –Japonların Mançurya saldırısıyla neredeyse eşzamanlı olarak– rezervleri tükenmediği halde altın standardını terk eden Büyük Britanya dünyayı şaşkına çevirdi.[119] Dört hafta içinde on sekiz ülke Birleşik Krallık'ı izledi. New York Borsası'nda hisseler yarı yarıya değer kaybetti ve bu on sekiz ay içindeki ikinci çöküştü. Bu durumu takip eden sterlin devalüasyonunun küresel sonuçları olacaktı zira Britanya, Birleşik Devletler ile birlikte, dünyanın kısa vadeli borç veren başlıca ülkelerinden biriydi.[120] Kısa süre sonra Londra "imparatorlukta serbest ticareti" benimsedi, bunun anlamı ticaretin sadece Britanya müstemlekelerine serbest olmasıydı. Diğer ülkeler için korumacı gümrük vergileri söz konusuydu ve kendiliğinden bir sterlin bloku ortaya çıkacaktı. Böylelikle Britanya'nın çok uzun süredir muhafaza ettiği açık küresel ekonomik düzen çağı fiilen sona erdi.[121]

Pravda (22 Eylül 1931), altın standardı değişikliğini, muzaffer bir edayla, "sadece Britanya'nın zayıflaması değil bir bütün olarak emperyalizmin zayıflaması" olarak okudu. Stalin gibi Marksistler krizi kapitalist işleyişin doğasında görüyordu. Aslında, insanların verdiği kararlar yapısal problemleri Büyük Buhran olarak bilinen olguya dönüştürmüştü. Merkez bankalarının yetkilileri ve onların destekçileri çoktan beri para ve altın arasında konvertibilitenin gereklilik olduğuna inanıyorlardı ama bir sabit döviz kuru sistemi ancak katılımcıların makroekonomik performansları arasında çakışma (benzer ücret ve fiyat enflasyonu, kamusal ve özel zarar, rekabetçilik) varsa ve şoklar olmaksızın işleyebilirdi. Şimdi, bir şokla karşı karşıya gelen maliye yetkilileri faiz oranlarını yükseltmeyi seçerek sorunları alevlendirdi. Mali yapı zaten çözülüyordu. Yılın sonuna varıldığında, dünya finansının kalesi Birleşik Devletler'de yaklaşık 3 bin banka battı veya devralındı ve GSYH çöktü, emtia fiyatlarında deflasyon, ticaretin aksaması ve kitlesel işsizlik bu duruma eşlik etti.[122]

---

119 John Maynard Keynes, "Altın prangalarımızın kırılmasına sevinmeyen çok az İngiliz vardır," diyordu. Eichengreen, *Golden Fetters*, s. 21.

120 Fransa küresel para sistemini istikrara kavuşturacak güçte değildi. Kendi ekonomik ve finansal zorlukları olan Birleşik Devletler ise yapmayı reddediyordu. Steiner, *Lights that Failed*, s. 698-699; daha genel kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Tooze, *Deluge*.

121 "The End of an Epoch", *Economist*, 26 Eylül 1931, s. 547; Steiner, *Lights that Failed*, s. 663-668; Eichengreen, *Golden Fetters*, s. 298-299.

122 Eichengreen, *Golden Fetters*. Büyük Savaş sonrasında, oy kullanma hakkının genişlemesi ve sendikaların ve sol partilerin yaygınlaşması ile birlikte politikacılar, mali pazarların istikrarı adına seçmenlerine ekonomik düzenlemeler dayatma konusunda daha ürkek hale geldiler. Güvenilir bir taahhüdün yokluğu da küresel finans ve ticareti olumsuz etkileyecekti. Simmons, *Who Adjusts?* Eğer Birleşik Devletler genişletici politikalar uygulayarak fazlasıyla ihtiyaç duyulan likiditeyi sağlayacak sermaye akışını oluşturursa ve böylelikle güven kaybeden Avrupa hükümetlerinin aradığı güvenliği sağlasaydı, elbette "uluslararası işbirliği" sorun olmaktan çıkardı. (Tüketici harcamaları ortalama değer endeksinin 1929-1933 yılları arasında %30 civarında düştüğü veri alınırsa, ılımlı genişletici politikalar enflasyon tehdidi yaratmayacaktı.) Britanya parasal genişlemeye 1932'de başladı ve görece ılımlı bir krize katlanması gerekti; Britanya'yı taklit eden Japonya güçlü bir iyileşmenin tadını çıkardı. Franklin Roosevelt 1933 yılında ban-

Buhran'ın etkileri Doğu Avrupa'da Batı'dan çok daha beter yaşandı zira emtia fiyatlarındaki çakılma, büyük ölçüde köylülüğe dayalı ülkelerin omurgasını zedelerken, bu ülkelerin hükümetleri de (Çekoslovakya istisna kabul edilerek) artık kurumuş olan dış finansman kaynaklarına bağımlıydı. Çoğu Doğu Avrupa ülkesi, hiperenflasyonun tekrar edeceği korkusuyla paralarının değerini düşürmekte tereddüt ettiler ama bankaları kapattılar, döviz ve ticaret denetimini artırdılar, gümrük vergilerini yükselttiler ve dış borç ödemelerini erteleldiler ya da askıya aldılar – bu hamleler keyfî bürokratik gücü artıracak ve otoriterliğe, sağ-kanat popülizme, yabancı düşmanlığına itici güç olacaktı.[123] SSCB de ağırlıklı olarak bir köylü toplumuydu ve her ne kadar kapitalist ekonomik sorunlar başlangıçta Stalin'in Batı'dan neredeyse sınırsız teknoloji transferine olanak tanısa da, artık bu sınai satın alımlarda emtia fiyatlarına ve dış finansmana mahkûm hale gelerek oyun dışı kaldı.[124]

Gerçekleşmesi halinde Sovyetler'in gelişmiş teknolojiyle bağını tümüyle koparabilecek olan, Fransa'nın başını çekeceği olası bir kolektif boykot Stalin'i endişelendiriyordu ve bu duruma bağlı olarak Orjonikidze Alman sanayiinin önemli isimlerinden oluşan bir heyeti memnun etmeye çalışırken Stalin de Alman komünistlerinin isyancı dürtülerini dizginlemeye çalışıyordu.[125] Daralan dış pazarlar ve artan işsizlikle karşı karşıya kalan Berlin, kendi açısından, Stalin'in çılgınca sosyalizm inşasının bu noktada işe yarayabileceğini düşünmeye başlamıştı. SSCB'ye Alman-garantili kredilerin vadesini yirmi sekiz aya uzatan

kaları devlet hazinesi ile kurtardı. O dönemde ve daha sonra, birçok insan onun yaptıklarını iyileşmeye açılan yol olarak değerlendirdi. Ancak bu iyileşme, en iyi ihtimalle, topallayan bir iyileşme olacak ve birçok yöntem hatası barındıracaktı. Kindleberger, *World in Depression*; Friedman ve Schwartz, *Monetary History*; Eichengreen, *Golden Fetters*.

123 Steiner, *Lights that Failed*, s. 668-670.

124 Kapitalist dünyanın 1929'dan kalma dağınıklığına rağmen Sovyetler'in dış ticareti, başlangıçta, Beş Yıllık Plan'da öngörülenden daha hızlı genişledi ama SSCB, 1927-1928'e kıyasla 1930 yılında iki kat fazla tahıl ihracatı yaptığı halde, düşük fiyatlar nedeniyle aynı miktarda kazanç elde etti. 1931 geliri daha kötüydü. Ayrıca, çiftlik hayvanı kayıplarıyla yaşanan felaket, hayvansal ürünler ihracat planlarını altüst ederken, tarımda makineleşme de yeni maliyetler getirdi (traktörlerin tükettiği yakıt, petrol ürünleri ihracatını düşürüyordu). *Selskoe khoziaistvo SSSR*, s. 222; *Vneshniaia torgovlia SSSR za 20 let, 1918-1937 gg.*, s. 35. 1930 yılında 4,8 milyon ton olan resmî tahıl ihracatı 1931 yılında 5.06 milyon tondu ve toplam ihracatın (diğer ihracat ürünleri, kereste, petrol, keten, hayvansal ürünler ve hatta şifalı bitkilerden oluşuyordu) beşte birine karşılık geliyordu. Dohan, "Economic Origins of Soviet Autarky", s. 612-613. 1933 yılı başına kadar dış ticarette bir altın ruble 0,52 dolardı.

125 Komintern'in Mart 1931 tarihli genişletilmiş genel kurulunda Dmitry Manuilsky şöyle dedi: "Almanya'da halk devrimi perspektifi, karmaşık uluslararası kördüğümün ve özellikle de SSCB sorununun dışında düşünülebilir mi?" Bir Alman devrimi Britanya ve Fransa müdahalesini kışkırtabilirdi ve bu durumda Sovyetler Birliği ya Kızıl Ordu'yu göndermek zorunda kalacak ya da "emperyalistlerin" Alman komünistleri yok etmesine izin verecekti. Manuilsky, *Communist Parties*, s. 99; Carr, *Twilight of the Comintern*, s. 32-33, 37. 26 Şubat-11 Mart 1931 tarihleri arasında Alman ticaret delegasyonu Moskova'daydı. Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 239-242; von Dirksen, *Moscow, Tokyo, London*, s. 89-96. 19 Kasım 1930'da, Alman bankalarının SSCB'ye kredi tahsisi ile ilgili bir analiz Stalin'in eline ulaştı. OGPU, SSCB ile Alman bankaları işbirliği konusunda, Basel'de yeni kurulmuş (1930) International Settlement Bankası içindeki muhalefetten kaygı duyuyordu. Khaustov vd., *Glazami razvedki*, s. 322-323 (TsA FSB, f. 2, op. 9, d. 861, l. 14-15), 328-329 (l. 7-8: 7 Mayıs 1931).

ikili ticaret antlaşması imzalandı, bu süre alışılandan daha uzundu. Sovyetler bu fonu, 130 milyon mark değerinde Alman sanayi ürününü uygun bir fiyattan satın almak için kullandı.[126] Antlaşmanın 1931 büyük sınai sıçramasını sağlama alacağı ve şimdilik, Sovyet-karşıtı boykot korkusunun geride kalmasını sağlayacağı umuluyordu. SSCB'ye Alman ihracatı 1929 seviyesinin iki katına yükseldi. Ancak bu antlaşma Sovyetler'in ciddi ödemeler dengesi sorunlarını çözmedi.[127] Hatta Sovyetler, ekonomik olarak yeniden Almanya'ya bel bağlanması nedeniyle, sterlinin devalüe edilmesinin avantajlarından da yararlanamadı.[128]

Sovyetler'in pahalı kısa vadeli kredilere bağımlılığı –komünist rejime sunulan tek kredi türü– vadesi gelen borçların kapatılması ve yeni krediler alınması için sonu gelmez bir baskı oluşturuyordu. Sovyet dış borcu 1929-1931 arasında ikiye katlanınca (sadece 1931'de %50 artmıştı) Batı basınında ödemelerin yapılamayacağı söylentileri yayıldı. (Türkiye ve çoğu Latin Amerika ülkesi de aynı dönemde geri ödeme sorunu yaşadı.)[129] 6 Ekim 1931'de Moskova'daki Britanya maslahatgüzarı Londra'ya gönderdiği mektupta, 1931 üretim hedeflerinin tutturulamamasına ek olarak yaşanan ciddi ödemeler dengesi krizinin, Moskova'yı hızlı sanayileşme ve kolektifleştirme hamlesine ara vermek zorunda bırakabileceğini aktarıyordu.[130] Hayal kurmak güzeldi ancak ticaret ve gümrük vergileri şartlarının kötüleşmesi Sovyetler'i tüketim ve hatta yatırım

126 Antlaşma 14 Nisan 1931'de imzalandı. Dyck, *Weimar Germany*, s. 223-224; Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 55; *İzvestiya*, 10 Mart, 21 ve 24 Nisan 1931; *DVP SSSR*, XIV, s. 116-119 (Krestinski'den Berlin'deki Khinchuk'a: 10 Mart 1931), 172 (Tass resmî açıklaması, 10 Mart), s. 246-248 (antlaşmanın Rusça metni). 24 Haziran'da iki taraf, Nisan 1926 Berlin Antlaşması'nın –tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması– uzatılması ile ilgili protokol üzerinde anlaştı. İki yıllık borç ertelemesi söz konusuydu fakat Alman tarafı onaylamadı. Son tarih 29 Haziran'dı. *DVP SSSR*, XIV, s. 395-396. Dyck, *Weimar Germany*, s. 229-236.

127 1932 yılında Sovyet ithalatının yarısı Almanya'dan yapılıyordu. Dyck, *Weimer Germany*, s. 216; Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 14. 1930'dan 1931'e kadar Alman ihracatında Sovyetler Birliği on birinci sıradan dördüncü sıraya yükselmişti. *DVP SSSR*, XIV, s. 118, 247, 749-50.

128 Britanya altın standardını terk ettikten sonra sterlin %30 değer kaybetti ve Sovyet borçlarının büyük bölümü sterlin ödemeli olduğundan Moskova'nın borçları hafifleyebilirdi, ancak 1931-1934 arasında Sovyet altın ödemelerinin hemen hemen tamamı Almanya'ya gidiyordu ve Sovyetler'in, resmî Reichsmark parite oranından mark satın alması (altın karşılığı) gerekiyordu (Alman hükümeti markı devalüe etmeyi reddediyordu). Sovyetler Britanya'ya olan borçlarını, fiyatı düşmekte olan ticari mal ihracı ile kapattılar, yani değeri düşen sterlin cinsinden tanımlanan borçlarını öderken, beklenmedik talih kuşundan tam anlamıyla yararlanamadılar. 1933 yılında Birleşik Devletler altın standardını terk ettiğinde ve dolar değer kaybettiğinde, yaklaşık 300 milyon altın ruble karşılığı borç yükünden kurtulacaktı. Dohan, "Soviet Foreign Trade", s. 607-610. 1 pound karşılığı 9,46 ruble olan sterlin kuru, 1931 sonunda 6,58-6,42 rubleye düşecekti. Aizenberg, *Valiutnaia Sistema SSSR*, s. 104.

129 1932 yılında Almanya, Yunanistan ve Macaristan taahhütlerini yerine getiremediler. Reinhart ve Rogoff, *This Time is Different*, s. 96 (tablo 6.4). Beş yıllık Plan süresince rublenin reel değeri yaklaşık %60 düştü. Mozokhin, *VChK-OGPU*, s. 213.

130 Dohan, "Economic Origins of Soviet Autarky", s. 606-607; *DBFP*, 2. seri, VII, s. 222 (Strang'dan Reading Markisi'ne); Davies, *Crisis and Progress*, s. 121n80. Strang'a göre SSCB'de sosyalizmin başarısının olmazsa olmaz şartı istikrarlı bir kapitalizmdi. Aynı zamanda bkz. *The New York Times*, 6 Aralık 1931 ve 10 Ocak 1932. Bazı yabancılar daha iyi biliyordu: *Le Temps*, 23 Kasım 1931 (L. Vitin). Britanyalılar, Sovyetler'in taahhüdünü yerine getirmemesine Almanların izin vermeyeceğini anlamıştı: *British Documents on Foreign Affairs*, II. Bölüm, seri A, X: 377, XVI, s. 4-5.

malları ithalatını kısmak zorunda bıraktı.[131] Yine de Sovyetler titizlikle borçlarını ödedi. Böyle yapmalarını gerektiren baskı, rejimin hasat miktarıyla ilgili kaygısını ve düşük küresel fiyatlara rağmen tahıl ihracatına devam etmesini kısmen açıklayabilir.[132] SSCB'yi dış borçları ödeyememe noktasına gelmekten koruyan, devletin dayattığı yoksunluk oldu.

Kulak sabotajına karşı mücadele

Resmî olarak 83,5 milyon ton olarak tahmin edilen ama 73-77 milyon ton civarında gerçekleşen bereketli 1930 hasadına kıyasla 1931 hasadı 57-65 milyon ton arasında kaldı. Tahıl ihracatının azalacağı anlaşılıyordu ancak Stalin hesaplamaları bir kenara itiyor, "*kulak*ların" kökünü kazıyamayan kırsal bölge yetkililerinin "liberalizmine" saldırıyordu.[133] Dinî zulüm ve kiliselerin tahrip edilmesinde yaşanan artışa da müsamaha ediyordu.[134] Yine de, Volga, Urallar, Sibirya ve Kazakistan gibi kuraklıktan en çok etkilenen bölgeler için tahıl tedarik hedeflerinde önemsiz bir küçültmeyi gönülsüzce kabul ediyordu ama Ukrayna hedefi aynı kalacaktı ve Kuzey Kafkasya'nın (kuraklıktan etkilenmemişti) kotası yükseltilecekti.[135] 31 Ekim 1931'de Mikoyan Merkez Komite genel kurulunda hemen hasat arifesinde yaptığı konuşmada, "Tahıl toplama mevsimini büyük hayaller kurarak bekledik," diyordu.[136] Bölgesel parti başkanları söz aldıklarında gerçeği söyleyeceklerdi: Kuraklık ve düşük hasat sonrasında küçültülmüş hedeflere ulaşmak da mümkün değildi. Stalin –görevlilerin doğal sebeplere sığınması sinirine dokunmuştu– konuşmacılardan birinin düşük mahsul teslimatına dair verdiği rakamların "tam ve kusursuz" olmasıyla dalga geçerek öfkesini dışa vurdu.[137] Hal böyleyken, diktatör tahıl üretilen bölgelerden gelen genel

131 SSCB'nin Birleşik Devletler sınai ihracatının %27,5'ini ve Alman teknik ihracatının %80'ini tek başına sırtladığı 1931 yılı Sovyet sınai ithalatında bir zirve teşkil ediyordu. Dohan, "Economic Origins of Soviet Autarky." Kumaş ithalatı 10 milyon metreden 1 milyon metrenin altına düşmüştü. Lewis, "Foreign Economic Relations", s. 208. 1932 Sovyet dış ticareti tarihinin en kötü yılı olurken bunun sebebi dışarıdaki yüksek gümrük vergileri ve kredi bulmanın zorlaşmasıydı.

132 Dohan, "Economic Origins of Soviet Autarky", s. 626-627. Aynı zamanda bkz. Tauger, "1932 Harvest", s. 88n52.

133 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 86 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 10, l. 119). 4 Eylül'de Stalin Kaganoviç'e şöyle yakınıyordu: "Tahılın para etmediği bir dönemde tahıl ihracatı için her çabayı gösteriyoruz." Bunun yerine tereyağı ihracını öneriyordu; Kaganoviç'in önerisi şimdilik bir değişiklik yapmamaktı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 80-81 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 16-19), 83-86 (f. 558, op. 11, d. 739, l. 76-87: 6 Eylül).

134 Kurliandskii, *Stalin, vlast', religiia*, s. 233-463, 610-628.

135 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 54-57 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 739, l. 28-39), 60 (d. 76, l. 30-1); Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 85 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 10, l. 128, 153), 88-91 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 479, l. 267; d. 484, l. 43, 47ob., 45, 53, 53ob., 54, 55, 55ob., 61; d. 481, l. 123); Kondrashin ve Penner, *Golod*, s. 116 (RGAE, f. 7496, op. 37, d. 159, l. 98).

136 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 69 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 484, l. 60).

137 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 75 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 484, l. 53-55: Stalin V. V. Ptukha ile alay ediyordu). *Pravda* genel kurul haberini verirken yaşanan tedarik tartışmasına değinmiyordu. Bu tartışmalarda bölge parti başkanlarının hasadın toplanmasındaki yeteneksizliği ve büyük miktarlarda tahıl hırsızlığı kınanıyordu. Mikoyan araya girerek kolektif çiftçi-

kurul delegeleri ile ayrı bir toplantı yapmayı kabul etti ve bu toplantının sonucu da tedarik rakamlarında ek indirimler yapılması olacaktı.[138]

Üreticiler, rejimin adeta ceza gibi görünen düşük fiyatları üzerinden satış yapmak istemiyorlardı: 1931 yılında, elli kilo çavdarın pazar fiyatı 61,53 ruble iken devletin verdiği fiyat 5,50 idi; buğday için fark daha da büyüktü.[139] Ancak artık tedarikçiler asgari tüketim için gerekli yiyeceği de çekip alıyordu. 1931 sonbaharında (1932 yılı başlarına kadar) devletin topladıklarından sonra çiftçilerin elinde kalan tahıl, et ve mandıra ürünleri, 1920'li yılların ortalarından beri en düşük seviyedeydi. Açlıkla ilgili içini dökmek üzere yazılmış sayısız mektuptan biri, "Yoldaş Stalin, kolektif çiftliklerde kolektif çiftçilerin nasıl yaşadığına bir bakmanızı diliyorum," diyordu. "Toplantılarda konuşmanın imkânı yok; eğer konuşursak da oportünist olduğumuzu söylüyorlar."[140]

Sosyalizmin kuruluşundan geri adım atılmasına karşı yegâne siper bizzat Stalin'in kendisiydi. 16 Kasım 1931'de Stalin, Eski Meydan'daki karargâhından Kremlin'e uzanan Ilinka Caddesi'nde yürürken, Britanya ajanı olduğu tahmin edilen ve OGPU'nun gözetimi altındaki eski bir Beyaz Ordu subayı ile karşılaştı.[141] Yakov Ogarev takma adını kullanan adamın, fazlasıyla ürktüğünden, ağır paltosunun altından tabancasını çıkaramadığı söyleniyordu. Diğer bir versiyona göre ise onu izleyen bir OGPU ajanı düşmanın elini yakalamıştı. Hangisi doğru olursa olsun, sonuçta Ogarev tutuklandı. "Daha önce gördüğüm resimlerine benzeterek [Stalin'i] hemen tanıdım," diyordu itirafında. "Tahminimden daha kısaydı. Yavaş yavaş yürüyordu ve dikkatle bana baktı. Ben de gözlerimi ondan ayırmadım." Mahkeme olmadı, basında bu konuda tek kelime çıkmadı.[142] Politbüro bir gizli kararname daha yayımlayarak Stalin'in Moskova'da yaya olarak dolaşmasını yasakladı. Tesadüfi karşılaşma akıllara Saraybosna'da, 1914 yılında, Moritz Schiller'in şarküterisi önünde Gavrilo Princip ile Franz

---

lere şunun söylenmesi gerektiğini belirtti: "Önce devlet planını karşılayın sonra kendi planınızı." Oskolkov, *Golod 1932/1933*, s. 17-19 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 484, l. 119).

138 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 88, 90-91 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 481, l. 123, 55ob., 61), 96-97.

139 1926-1927'de elli kilo çavdarın ortalama pazar fiyatı 7,53 rubleyken, devletin verdiği fiyat 4,31 ruble idi. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 93 (atıfta bulunduğu kaynak, *Tovarooborot*, 1932, s. 140-145).

140 Kondrashin ve Penner, *Golod*, s. 121 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, osobaia papka Kolkhoztsentra). Tarih verilmemiş.

141 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 255-256 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 9, l. 54. Stalin o gün yirmi kişiyi kabul etmişti ve bu olağandışı yüksek bir sayıydı; son ziyaretçi 17.10'da ayrılmıştı. Ertesi gün yine ofisindeydi. *Na Prieme*, s. 79-80.

142 Olay Ilinka 5/2 yakınlarında, Eski Gostinny Dvor [alışveriş merkezi] karşısında vuku bulmuştu. Ogarev'in gerçek adının Platonov-Petin olduğu söylendi ve İmparatorluk Rusyası sınır eyaletlerinden sorumlu İngiliz istihbarat şubesi başkanına çalışıyordu. OGPU raporunun üstüne Molotov şöyle yazmıştı: "Politbüro üyelerine: Yoldaş Stalin'in Moskova'da yaya olarak dolaşmaya son vermesi gerekmektedir." Kaganoviç, Kalinin, Kuibyshev ve Rykov imzaladılar. Bu olay, Stalin'in kalıcı olarak Kremlin'e taşınmasını hızlandıran unsurlardan biri olabilir. "Agent angliiskoi razvedki sluchayno vstretil Vas ", s. 161-162 (APRF, f. 3, op. 58, d. 226, l. 18, 19: 18 Kasım 1931); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 286. APRF, f. 3, op. 58, d. 200, l. 147.

Ferdinand'ın karşılaşmasını hatırlatıyordu. Ancak silahlı da olsa Ogarev bir Princip değildi.

Saldırmazlık arayışı

Mançurya'yı işgal eden Japonya, Almanya, Fransa ve Avusturya'nın toplamından daha büyük bir sınai bölgeyi ele geçirmiş oldu. Bu arada üç bin ölü, beş bin yaralı vermişti ve iki bin beş yüz kişi donmuştu.[143] Stalin'in Voroşilov'a yazdığı mektupta (27 Kasım 1931), "Japonya'nın planı sadece Mançurya'yı değil Pekin'i de ele geçirmek" öngörüsü yer alıyordu. "Bize rağmen zapt ettikleri bölgeler konusunda Çinlileri yatıştırmak için Sovyet Uzakdoğusu ve Moğolistan'ı da ele geçirmeleri olmayacak şey değil, hatta yüksek bir olasılık." Daha da ileri giderek şu tahmini yapıyordu: Japonya bölgeyi "Bolşevik istilasından" koruduğunu iddia ederken anakara üzerinde kendi ekonomik üssünü oluşturacak, aksi takdirde Japonya, "Amerika'nın militarizasyonu, Çin'de devrim ve hızla kalkınan SSCB arasında" kapana kısılacak.[144] Stalin, "askerî ya da askerlik-dışı nitelikteki önemli önleyici tedbirleri" destekliyordu. Bu tedbirler arasında, Sovyet Uzakdoğusu'na ek birlikler gönderilmesi vardı ve saldırıyı davet edecek şekilde zafiyet gösterilmesi ile savaş nedeni olabilecek aşırı derecede güçlü tedbirler arasında bir çizgi izlenmesi taraftarıydı.[145] Aynı zamanda, batı sınırındaki ülkelerle saldırmazlık antlaşmaları imzalamak yönündeki Sovyet çabalarını da pekiştirdi. Böyle bir antlaşma 1926 yılında Litvanya ile imzalanmıştı fakat o, Letonya, Estonya, Finlandiya, Romanya ve hepsinden önemlisi Polonya ile de antlaşma zemini arıyordu.[146]

143 Japon vatanseverleri ülkelerini özgürlük bahşeden bir fatih olarak yüceltirken, ordunun lider kadrosu ve birçok sivil destekçisi, Mançurya'nın ele geçirilmesini ulusal varoluş meselesi olarak değerlendiriyordu. Duara, *Sovereignty and Authenticity*. "İmparatorluk kurmak için bakanlardan ve generallerden fazlası gerekir." Young, *Total Empire*, s. 8. Japonya'nın kayıpları daha çok Şanghay'a yönelik şaşırtma harekâtı sırasında oldu.

144 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 161-163 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, l. 48-51). Aynı zamanda bkz. Stone, *Hammer and Rifle*, s. 185 (atıfta bulunduğu kaynak, l. 52-53). Japon ordusu Çin'deki yatırımları uzadıkça uzayan Çin iç savaşından ve Sovyet saldırganlığından "koruma" mecburiyetine vurgu yapan saldırgan bir stratejiyle ülkenin dış politikasını kabul ettirirken, Asya'da kendi kendine yeten bir imparatorluğu fiilen hayata geçirmeye çalışıyordu. Paine, *Wars for Asia*.

145 Sovyetler'in savaşa hazır ya da fazla zayıf görünmek arasında yaşadığı huzursuzluk, 22 Aralık 1931 tarihli merkez yürütme komitesi toplantısında Molotov'un (Stalin'in 1930 Haziranı'nda söylediklerini tekrar ederek) yaptığı konuşmada açıkça teşhis edilebiliyordu: "Bizim hiç kimsenin topraklarına ihtiyacımız yok ancak tek bir karış toprağımızı da kimseye teslim etmeyiz." Molotov, "O vypolnenie pervoi pitaitletki: doklad na vtoroi sessii IsIK SSSR o narodno-khoziaistvennom plane na 1932 god", *Pravda*, 25 Aralık 1931, yeniden basım, *DVP SSSR*, XIV, s. 725-728 ve Molotov, *V bor'be za sotsializm* (1935), s. 236-276 (262-263'te); *Sochineniia*, XII, s. 269. Molotov'un konuşması Japonya'nın Mançurya harekâtı konusunda rejimin belki de ilk resmî açıklamasıydı. Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 79, 81; Thorne, *Limits of Foreign Policy*, s. 133.

146 Ken, *Moskva i pakt*. Sovyetler, Fransa'nın Almanya karşısında düştüğü çıkmazı çözüme kavuşturma çabasını SSCB'ye yönelik bir hamle olarak yorumladı. Kun, *Kommunisticheskii internatsional v dokumentakh*, s. 966-972; Eudin ve Slusser, *Soviet Foreign Policy*, I, s. 324-331. Paris'in düşüncesi, Moskova ile saldırmazlık paktının Sovyet-Alman bağlarını zayıflatacağı ve herhan-

SSCB'ye karşı savaş başlatması için Japonya'nın Fransız hükümeti tarafından kışkırtıldığına ve Moskova'yla ikili antlaşma taslağına, üçüncü bir tarafın saldırısı halinde söz konusu antlaşmayı geçersiz kılacak yeni bir madde eklemeye çalıştığına –tüm bunlar Stalin'in emperyalist güçlerle ilgili sinik yaklaşımına uyuyordu– yer veren raporların arasında Stalin nahoş bir sürprizle karşılaştı: Polonya ile saldırmazlık antlaşmasına karşı Dışişleri Komiserliği içinden güçlü bir direniş vardı.[147]

Stalin sonunda Dışişleri Komiseri Çiçerin'in –tedavi için sıklıkla yurtdışına giden bir hipokondriyak– yerine kendi yardımcısı Maksim Litvinov'u getirdi.[148] (Çiçerin keskin veda notunda, Litvinov'un, Komintern'in ve "Dışişleri Komiserliği'yle adeta bir sınıf düşmanıymışçasına uğraşan GPU'nun" aleyhine verip veriştiriyordu.)[149] Hiçbir zaman Stalin'in yakın çalışma arkadaşı olmayan

---

gi bir Fransa-Almanya çatışması durumunda Sovyetler'in tarafsızlığının teminatı olacağıydı fakat bir antlaşma taslağı hazırlandıktan sonra Fransa imzalamaktan vazgeçti. Bunun yerine, Almanya'nın, yardım karşılığında, sınırlarını kapatmasını sağlamaya ve yeniden silahlanmaktan vazgeçirmeye çalışmayı seçti. (Weimar Cumhuriyeti şansölyesi bunu geri çevirdi.) Nazi Partisi'nin Eylül 1930'daki başarısının ve Alman hükümetinin Avusturya ile gümrük birliğini askıya aldığını duyurmasının (Mart 1931) ardından, Paris, hem saldırmazlık paktı ve hem de ticari krediler konusunda ön görüşmeler yapmaya istekli olduğunu Moskova'ya bildirdi fakat tarafların karşılıklı kuşkuculuğu nedeniyle bu çabalar sonuçsuz kaldı. *DVP SSSR*, XIV, s. 452-456 (Dovgalevsky'den Moskova'ya, 8 Ağustos 1931), 573-581 (V. L. Mezhlauk'tan Moskova'ya: 16 Ekim 1931); Coulondre, *De Staline à Hitler*, s. 12; Herriot, *Jadis*, II, s. 312-313; Scott, *Alliance against Hitler*, s. 24-25; Wheeler-Bennett, *Documents on International Affairs, 1931*, s. 3-6; Scott, *Alliance against Hitler*, s. 8-9; Steiner, *Lights that Failed*, s. 553; Carley, "Five Kopecks", s. 36. 1931-1932 döneminde SSCB'den ithalatını artıran dünyadaki yegâne ülke Fransa'ydı. Williams, *Trading with the Bolsheviks*, s. 142. 1932'de Naziler 230 sandalye kazandı; bu Weimar dönemi boyunca bir partinin kazandığı en yüksek sandalye sayısıydı. Aynı yıl içinde Alman tazminat ödemelerinin %90'ı iptal edildi.

147 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 163n6 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 11, l. 64); *Dokumenty i materialy po istorii sovetskikh-pol'skikh otnoshenii*, V, s. 502-505 (AVP RF, f. 05, op. 11, d. 5, l. 157-162: 14 Kasım 1931); *İzvestiya*, 22 Kasım 1931; Lechik, "Vo frantsuzsko-pol'sko-rossiiskom treugol'nike", 120-123; Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 98.

148 *İzvestiya*, 26 Temmuz 1930 (Litvinov röportajı). Stalin sağ eğilimli Litvinov'u atamakta tereddüt ediyordu ve Çiçerin'e şöyle demişti: "Günde bir-iki saat bile çalışacak olsan komiser sen olmalısın." Yine de bu boşluğu Litvinov doldurdu. Cherniavskii, "Fenomenon Litvinova"· "'Diktatura iazykocheshyshchikh nad rabotaiushchimi': posledniaia sluzhebnaia zapiska Chicerina", s. 112n7; Farnsworth, "Conversing with Stalin", s. 958 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 749, l. 80-83); Carley, *Silent Conflict*, s. 410-411 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 9, pap. 43, d. 1, l. 130-132: 7 Eylül 1929); Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)-VKP (b) i Evropa*, (3 Aralık 1929); Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 100; Besedovskii, *Na putiakh*, s. 385-386. Aynı zamanda Çiçerin konusunda bkz. Kennan, *Russia and the West*, s. 205-206. Mikoyan o günleri anlatırken, "Politbüro'daki Çiçerin ve Litvinov arasındaki tartışmalar... dünya politikasına dair en zorlu meseleleri çözmemize katkıda bulunurdu," diyecekti. Her ikisiyle de çalışmış olanlar, akıl yürütme, açık görüşlülük ve geniş ufukluluk bakımından onları eşit görüyordu. Sheinis, *Maxim Maksimovich Litvinov*, s. 4; Sheinis, "Polpred B. E. Shtein", s. 108. Moskova'da Çiçerin'in yerine başkasının geleceği söylentileri çıktığında her ihtimal düşünülüyordu (Çiçerin'in veda notu, aklında Kuibyshev'in olduğunu düşündürüyordu). Aynı zamanda bkz. Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 14-15; Ken ve Rupasov, *Zapodnoe iogranich'e*, s. 562-563; O'Conner, *Diplomacy and Revolution*, s. 157-164.

149 Çiçerin ekliyordu: "OGPU liderleri ajan tayin ettikleri her gerizekâlı ve aptalın sözlerine körü körüne inanıyorlar." "'Diktatura iazykocheshyshchikh nad rabotaiushchimi': posledniaia sluz-

Litvinov SSCB'nin yurtdışındaki yüzü oldu.[150] Çiçerin aristokrat ve nazikti, Litvinov ise kaba ve yontulmamış. O da Yahudi'ydi. 1907'den 1918 başına kadar Birleşik Krallık'ta sürgündeydi ve sonrasında da orta kademe elçilik müşaviri olarak kalmaya devam etmişti, akıcı İngilizce konuşuyordu ve önemli bir Yahudi ailenin kızı, İngiliz yazar Ivy Low ile evlenmişti – ona *burjuvam* diyordu. Çiçerin Almanya yönelimini sürdürdü, tüm Avrupa'yı kendi yetki alanı haline getirmek istiyordu ama Stalin, komiserliği bölerek rakipler yerleştirdi.[151] Yine de Stalin'in denetlemesi gereken sorunlar varlığını sürdürüyordu (dışişleri personelinin yaklaşık üçte biri Yahudi'ydi ve diğer tüm hükümet organları çalışanlarına kıyasla daha eğitimliydi).[152] Polonyalıların saldırmazlık paktı için Litvinov'a yaptıkları müzakerelere başlama teklifi reddedilmiş ve Stalin'e sonradan haber verilmişti.[153]

---

hebnaia zapiska G. V. Chicherina", s. 108-110. Çiçerin, Stalin'in de desteklediği, Almanya ile gerçek bir ittifakı pekiştirme arayışında fiilen başarısız oldu ama Sovyet-karşıtı bir koalisyona da engel oldu; uyguladığı Sovyet stratejisini, 1929'da Stalin'e yazdığı bir notta açıkça ifade etmişti: "Almanya ve Antant ülkeleri arasında, Fransa ve İtalya arasında, İtalya ve Yugoslavya arasında, İngiltere ve Amerika arasındaki uzlaşmazlıkların keskinleşmesi, bizim pozisyonumuzun güçlenmesi, bize yönelik muhtelif tehditlerin azalması anlamına gelecektir." V. V. Sokolov, "Neizvestnyi G. V. Chicherin: iz rassekrechennykh arkhivov MID RF", s. 12 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 08, op. 12, pap. 74, d. 55, l. 86). İngiliz eşinden dolayı, Almanlar Litvinov'un gizli Britanya-Fransa taraftarı olduğundan şüphe ediyordu. Von Dirksen, *Moscow, Tokyo, London*, s. 81.

150 Stalin Litvinov'u hem eleştiriyor hem de övüyordu. Kosheleva, *Pis'ma Stalina-Molotovu*, s. 167-168 (7 Ekim 1929), 169-171 (5 Aralık 1929); Ken ve Rupasov, *Zapadnoe prigranich'e*, s. 568 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 10, l. 62: Mart 1931). Kızının söylediğine göre Litvinov, Troçki'yi Stalin'e tercih ediyordu. Phillips, *Between the Revolution and the West*, s. 109 (atıf, Tatyana Litvinova).

151 Stalin komiserliğin Batı ile ilgili şube sayısını artırdı ve başlarına da güçlü memurlar atadı, böylelikle Litvinov'un gücünü gemlemek istiyordu. Dışişleri yönetimi artık Litvinov ve üç yardımcısından oluşuyordu: Krestinski (başyardımcı), Boris Stomonyakov (Bulgar kökenli), Lev Karahan (hamisi Çiçerin'di). Ancak sonunda Stalin bu yönetimi dağıttı, komiser yardımcılarını azalttı ve böylelikle Litvinov'un kurum içindeki gücü arttı. Dullin, *Men of Influence*, s. 58-59; Sokolov, "Zamestitel' narkoma inostrannykh del B. Stomoniakov", s. 120.

152 NEP döneminin ilk yıllarında Dışişleri Komiserliği'ne katılan görevliler, Avrupa'ya ilişkin üst makamların üçte birini işgal ediyordu ancak Büyük Kopuş sırasında, Litvinov yönetimindeki çok sayıda yeni giriş ile birlikte tecrübesi beş yıldan az olan insan sayısı arttı. Bunların bazıları tamamıyla yeni oluşturulan makamları işgal ediyordu, bazıları da kaçak vatan hainlerinin ya da tasfiye edilenlerin yerini almıştı. 1925 öncesi işe başlayan diplomatların yaklaşık %48'i Rus; %33'ü Yahudi; %4,5'i Baltık kökenliydi. 1929 sonrasında işe başlayanların ise %56'sı Rus, yaklaşık %30'u Yahudi ve %6'sı Ukraynalıydı. En tepedekilerin çok azı Rus'tu. Litvinov, Sokolnikov, Suritz, Khinchuk, Dovgalevsky'nin hepsi Yahudi'ydi. Bazı Ruslar da yanlış sınıftandı (soylu): Kollontay, Aleksandrovski. Yabancı dil bilen ve belirli ülkelerle ilgili uzmanlığı olan köklü diplomatlar, Merkez Komite'nin teşkilata soktuğu "acemilere" düşmandı. Bu zıpçıktılar "burjuva" alışkanlıklarına ve eski düzen zihniyetine kuşkuyla bakıyorlardı. Dullin, *Men of Influence*, s. 52-53 (1925 ve 1933-1936 diplomatik yıllıklarını karşılaştırarak); *Sostav rukovodiashchikh rabotnikov i spetsialistov Soiuza SSR*, s. 296-303.

153 Ken, *Moskva i pakt*, s. 44-46; Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 71-73 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 12-14: 30 Ağustos 1931), 88-89 (l. 21-23: 7 Eylül). Doğru zamanda bilgi akışının ve karar verme süreçleri denetiminin sağlanabilmesi için Stalin Politbüro içinde daimi dışişleri komitesi oluşturdu (22 Kasım 1931). Komitede kendisi, Molotov ve Kaganoviç (bir ay sonra Orjonikidze de katılacaktı) yer alıyordu. Litvinov, sadece Polonya için daha küçük, ayrı bir komisyon kurul-

Diktatör, Polonya'nın hâkimi Józef Piłsudski'nin gizliden gizliye Ukrayna'nın altını oymaya çalıştığına da, Polonya olmaksızın Sovyetler Birliği'ne yönelik büyük bir emperyalist saldırının çok daha küçük bir ihtimal olduğuna da ikna olmuştu.[154] Kendisi de bir Polonya düşmanı olmasına rağmen Dışişleri Komiserliği'nin "Polonya-karşıtlığı" tuzağına düşmemesi için Kaganoviç'i uyaracaktı.[155] Stalin, Polonya ile yaşanan gerilimi düşürmenin Almanya'yla ikili ilişkilere bir tehdit oluşturduğunu farketmişti: Reichswehr Genelkurmay Başkanı, bir Moskova ziyareti sırasında, herhangi bir Sovyet-Polonya Saldırmazlık Paktı'nın Polonya'nın mevcut sınırlarını garanti altına almasından korkulduğunu ifade etmişti.[156]

Litvinov yardımcısı Lev Karahan ile birlikte, Japonya'yla bir saldırmazlık paktı imzalanması için de büyük bir özenle çalışıyor, Sovyetler'in saldırmazlık tutumunu vurgulayarak ve tavizler vererek Stalin'in çizgisini harfiyen uyguluyordu.[157] 13 Aralık 1931'de, Moskova'daki Japon askerî ataşesi Kashara ve (Tok-

masına önayak oldu (26 Kasım). Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 84-85; Watson, "The Politburo and Foreign Policy", s. 134-167 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 11, l. 68, 98, 99, 111); Ken ve Rupasov, *Zapadnoe prigranich'e*, s. 589-590 (l. 73; AVP RF, f. 010, op. 4, pap, 21, d. 63, l. 635-636).

154 Bu görüşü tek dillendiren Stalin değildi. Afgan Kralı Emanullah Han ile 1928 Mayısı'nda yaptığı görüşmede Çiçerin, "İngiltere'nin bizimle savaşmak için hazırlık yapıp yapmadığını sonra anlayacağız. İngiltere bize karşı askerî bir hamle için her zaman başkalarını öne itmeye çabalar, kendisi geri planda kalır. Bize karşı Polonya'yı harekete geçirebilir," demişti. *DVP SSSR*, XI, s. 301-307 (s. 303'te). Stalin, daha 1905 yılında Piłsudski'nin Japonya'ya yardım teklif ettiğini ve Rusya Polonyası'nda bir ayaklanmaya önderlik edeceği sözü verdiğini de biliyordu.

155 Kaganoviç Dışişleri Komiserliği'nde Stalin'e patlamış, ellerinde muhalefetlerini haklı kılacak "hiçbir ciddi belge yok," demişti. Kaganoviç'e göre Litvinov Almansever görünerek, Almanya ile ilişki temelinde, Polonya'yı dışlayan tek yanlı bir Sovyet güvenliği tesis etmek istiyordu; Kaganoviç, ayrıca, Litvinov'un kendini beğenmişliğinden de şikâyetçiydi. Ancak tüm dışişleri Polonya ile Sovyet paktına karşı birleşmişti. Litvinov'un düşmanı Karahan dahi, Varşova'nın Moskova'ya yönelik yoklamalarının sadece Berlin'i korkutma taktiği olduğundan şüpheleniyordu. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 76-77 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 739, l. 65-67: 3 Eylül 1931), 105-108 (l. 14-22: 16 Eylül), 114n1 (f. 17, op. 162, d. 10, l. 177-178; op. 162, d. 11, l. 9); *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii*, V, s. 490-492 (Karahan, 4 Ağustos 1931); *DVP SSSR*, XIV, s. 488-489 (6 Ağustos 1931); *İzvestiya*, 30 Ağustos 1931, 26 Ocak 1932; Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, III, s. 517-519, III, s. 519-520, 556-558; Dyck, *Weimar Germany*, s. 240; Adibekov vd., *Politbiuro Tsk RKP (b)-VKP (b) i Evropa*, s. 259 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 11, l. 9: 20 Eylül 1931), 261-262 (l. 17: 30 Eylül 1931); Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 69. 22 Kasım 1931'de TASS, Polonya-Sovyet müzakerelerinin yeniden başlaması konusunda bir resmî açıklama yayımladı. *DVP SSSR*, XIV, s. 647-650, 675; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 11, l. 64. Aynı zamanda bkz. Budurowycz, *Polish-Soviet Relations*, s. 8-9.

156 Dyck, *Weimar Germany*, s. 242-249 (atıfta bulunduğu kaynak, 9187/H249372-8: Dirksen memo, 10 Kasım 1931); RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 75-75ob. Almanya Büyükelçisi Herbert von Dirksen, Voroşilov ile yaptığı bir görüşmeye (12 Aralık 1931) dair raporunda –bu rapor ele geçirilip Voroşilov'a ulaştırılmıştı– şöyle diyordu: "Voroşilov, hiçbir şart altında Polonya'nın batı sınırına ilişkin garantiler verilemez; Sovyet hükümeti Versay Antlaşması'nın kararlı muhalifidir; Danzig koridorunun ya da Memel sınırının pekişmesine katkıda bulunacak herhangi bir yükümlülüğe girmeyecektir, diyor." Duraczynski ve Sakharov, *Sovetsko-Pol'skie otnosheniia*, s. 64 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 70, l. 264-265); Zeidler, *Reichswehr and Rote Armee*, s. 262; D'iakov ve Bushueva, *Fashistskii mech kovalsia v SSSR*, s. 128-129 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 70, l. 253-258).

157 Köki Hirota ile görüştükten sonra Litvinov'un yayımladığı deklerasyon Sovyet basınında yer aldı: SSCB "Japonya ile mevcut ilişkilerin korunması ve güçlendirilmesine büyük önem vermektedir. Sovyet hükümeti, çeşitli ülkeler arasında çıkan çatışmalarda müdahale etmeme po-

yo'dan ziyarete gelen) üstü arasında geçen konuşma kayıtları OGPU tarafından çözülerek Stalin'e gönderilmişti. Bu konuşmada SSCB iyice güçlenmeden çıkacak bir savaş destekleniyor ve "Sovyet Batısı sınırındaki ülkeler (en azından Polonya ve Romanya) bizimle birlikte hareket edecekler" vurgusu yapılıyordu.[158] Ataşeye göre, Japonya'nın Moskova Büyükelçisi Köki Hirota, "Bu savaşın asıl hedefi, Sovyet Uzakdoğusu ve Doğu Sibirya'nın ele geçirilmesinde olduğu gibi, Japonya'yı komünizmden korumak olmamalı," diye düşünüyordu. Stalin bu bölge isimlerini daire içine alarak, metni Politbüro ve askerî komuta kademesine dağıttı. Sovyetler Birliği'nin, tıpkı Çin gibi, emperyalistlerin oyuncağı haline gelme tehlikesi içinde olduğunu söylüyordu.[159]

Yine 13 Aralık'ta Stalin, psikoanalitik metinler yazan Alman Emil Ludwig'e iki saatlik bir röportaj verdi. Ludwig, SSCB'de "Amerikan olan her şeye teslimiyet gösterildiğini" söyleyince Stalin onu abartmakla suçladı. "Her şeyde –sanayi, teknoloji, edebiyat, hayat– Amerikan iş yapma tarzına saygı duyuyoruz," diyordu diktatör ve ekliyordu: "Orada, sanayideki geleneklerin, üretimdeki alışkanlıkların demokratik bir boyutu var. Bugün bile feodal aristokrat kibrin varlığını sürdürdüğü kapitalist Avrupa ülkeleri için aynı şeyi söyleyemeyiz." Ancak yine de "tek bir ulusa sempatimiz söz konusu edilecekse... bu Almanlar olacaktır." Stalin Sibirya'ya sürgüne gönderilmişti ve Ludwig kibar bir dille bu durumu Lenin'in Avrupa sürgünü ile kıyaslamasını istedi. "Yirmi yıl boyunca yurtdışında olan yoldaşlar biliyorum," diyordu Stalin, "Charlottenburg'da [Berlin] ya da Latin Mahallesi'nde [Paris] yaşamış, yıllarca kafelerde oturup bira içmiş ama Avrupa'yla ilgili bilgi edinmemiş ve anlamamışlardı."[160] Ludwig, Stalin'e kadere inanıp inanmadığını sordu. "Bolşevikler, Marksistler kadere inanmazlar," diye cevapladı. "Kader kavramı, *alın yazısı*, bir önyargıdır, anlam-

---

litikasını titizlikle uygulamaktadır." *DVP SSSR*, XIV, s. 668-672; *İzvestiya*, 21 Kasım 1931. 23 Kasım'da iki ülke, uzun sürede sonuca bağlanan ikili posta anlaşmasını imzaladılar. *DVP SSSR*, XIV,s. 675-676. 26 Kasım'da Karahan, balıkçılık antlaşması için Tokyo'da Hirota ile müzakerelere başladı. *DVP SSSR*, XIV, s. 680-683.

158 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 291-295 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 185, I. 1-9). Sovyet askerî istihbaratı da kendi subayları için Japonların hazırladığı *Kızıl Ordu ve Onunla Mücadele Yöntemleri* broşürünü ele geçirmişti. Broşürde on altı madde yer alıyordu: "Savaşın başında güçlü bir darbe indirmek şart" zira Kızıl Ordu gücün karşısında zayıf kalır; "amaç toprak ele geçirmek değil faal durumdaki kara ordusunu yok etmek olmalıdır"; "farklı milletlerden birimlerin bulunduğu noktalar cephenin en avantajlı olduğu yerlerdir"; "Sovyet-karşıtı Ruslardan yararlanmak şarttır." Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia*, VII/i, s. 47-49 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1233, I. 339-345).

159 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 291-295 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 185, I. 1-9: 19 Aralık 1931). Ele geçirilerek 28 Şubat 1932'de Stalin'e gönderilen diğer bir notta Kasahara, "Sovyetler Birliği'nin askerî gücünün on yıl içinde" çok artacağını iddia ediyordu. Stalin bu cümlenin de altını çizmişti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 298-308 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 185, I. 15-36).

160 Stalin ekliyordu: "Rusya'da kalan, yurtdışına gitmeyen yoldaşlar elbette partimizde ve lider kadrosunda, eski göçmenlere kıyasla, sayıca fazlalar ve elbette dış sürgünde kalanlara kıyasla, devrime katkı yapabilmek için çok daha fazla fırsatları oldu." Leushin, "Schitaiv nizhe svoego dostoinstua': fragment zapisi besedy U. V. Stalina c E. Liudvigom", s. 216-217 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2989, I. 17-18).

sızdır, mitolojinin, Antik Yunan mitolojisinin varlığını sürdürmesidir." Ludwig ısrar etti: "Yani ölmemiş olmanız bir rastlantıydı?" Stalin: "Çeşitli içsel ve dışsal unsurlar toplamı ölmememin koşullarını sağlamıştır. Ancak tümüyle bundan bağımsız olarak, benim yerimde bir başkası olabilirdi zira tam da burada birisinin oturması gerekmektedir."[161]

Gizli militarizasyon

Sovyetler'in teslimiyetçiliğine rağmen Japonya hükümeti, saldırmazlık paktıyla ilgili yeni tekliflere diplomatik kanallardan yanıt vermedi.[162] Voroşilov, yardımcısı Gamarnik'e gönderdiği bir notta (13 Ocak 1932), Japonya'nın olası işgaline dair Stalin'in düşüncelerini tekrar ediyor ancak şüphesini de dillendiriyordu. "Uzakdoğu Rus hükümeti kurulması öngörüsü ve diğer saçmalıklar. Tüm bunlar söylenti, fazlasıyla semptomatik."[163] 29 Ocak'ta Artuzov Fransız askeri istihbaratına ait (köstebek aracılığıyla ele geçirilmiş) bir gizli raporu Stalin'e iletti. Rapor, savaş çıkmasına ilişkin dört senaryo öngörüyordu: Olası bir Nazi devriminin ardından Renanya'nın Almanlar tarafından işgali; İtalya'nın Yugoslavya'ya saldırarak Fransa'yı rahatsız etmesi; Polonya ve Almanya düşmanlığından çıkacak bir çatışma; birçok ülkenin hemfikir olmasıyla SSCB ile yaşanacak bir çatışma."[164] Dördüncü senaryo –Stalin'in takıntısı– Japonya ile Fransa-Almanya yakınlaşmasına değinen diğer Fransız raporlarıyla da destekleniyordu.[165] Pa-

---

161 Stalin ekliyordu: "'Kader' tarihin yasaları içinde yer alan bir şey değildir, mistiktir. Ben mistisizme inanmam." 8 Şubat 1932'de Politbüro ve Merkez Komite üye ve aday üyelerine bir metin dağıtıldı ("bilginize"). Nisan 1932'de parti gazetesi *Bolshevik* Stalin'in bizzat düzelttiği biçimde yayımladı. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2989, l. 1. Stalin 1938 yılında ayrı bir kitapçık olarak yayımlanmasına izin verecekti ve 1951 yılında *Toplu Eserler* içinde yer almasını da onayladı. "Beseda s nemetskim pisatelem Emilen Liudvigom", *Bol'shevik*, sayı 8, 1932, s. 33-42 (s. 41'de); *Sochineniia*, XIII, s. 104-123 (114-115 ve 120-121'de); Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, II, s. 517-518.

162 Britanya kaynaklarının aktardığına göre, Japonya'nın henüz atanmış Dışişleri Bakanı Kenkichi Yoshizawa, Paris'deki elçilik görevinden Trans-Sibirya ile ülkesine dönerken, 30-31 Aralık 1931'de Moskova'da "kralla gibi ağırlandı." Yoshizawa Tokyo'ya vardıktan iki gün sonra, Moskova'nın zorlamasıyla, *İzvestiya* (16 Ocak 1932) saldırmazlık antlaşmasının bir kez daha teklif edildiğini haber yaptı. Hem Yoshizawa ve hem de Büyükelçi Hirota bu duruma şaşırdıklarını ifade ettiler. *DVP SSSR*, XIV, s. 746-748 (Litvinov-Yoshizawa görüşmesi); Lensen, *Damned Inheritance*, s. 337-341; Sokolov, *Na boevykh postakh*, s. 157; Grechko vd., *Istoriia vtoroi mirovoi voiny*, I, s. 277.

163 Voroşilov, göçmen Beyaz Muhafız kadroların Japonya ile işbirliğine hazır olmasından özellikle kuşku duyuyordu. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 167-168 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 44, l. 53-55). Japon subaylar, Kuzey Sahalin, Sovyet Uzakdoğusu'nun kıyı hattı ve Kamçatka'nın ilhakını açıkça dillendiriyorlardı. Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 79-80.

164 Artuzov, Fransız genelkurmayının Fransa-Sovyet Saldırmazlık Paktı'na karşı olduğu sonucunu çıkardı ancak Fransız askerî istihbaratının, "SSCB'nin şimdilik Avrupa ve Japonya ile bir çatışmaya girmekten kaçınacağı ve provokasyonlara karşılık vermeyeceği fikrinde" olduğunu da belirtiyordu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 296-298 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 185, l. 11-14). Fransız genelkurmayı SSCB'ye değil Almanya'ya odaklanmıştı. Vidal, *Une alliance improbable*.

165 Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 98. OGPU'nun raporunda da, Japonya'nın Sibirya'yı işgal edeceği, Polonya ya da Almanya'nın Batı'da bu durumdan yararlanacağı söylentileri karşısında,

ris'teki Sovyet-karşıtı çevreler Japonya'nın, özgürleştirilmiş Sovyet topraklarını göçmenlerin muzaffer geri dönüşüne açacağının hayalini kuruyorlardı.[166] 17. Parti Konferansı'nda (30 Ocak-4 Şubat 1932) –kongrenin bir alt düzeyi– Molotov, "emperyalist saldırı tehlikesinin önemli ölçüde arttığı" uyarısını yaptı.[167]

Troçki'nin yurtdışında basılan *Bülten*'inde isimsiz yayımlanan "Moskova'dan Mektup", parti konferansında Stalin'in çoğunlukla sessiz kaldığını aktarıyordu. İddiaya göre, "Her oturumun ardından delegeler ve ziyaretçiler, 'Stalin ne dedi?' diye soruyorlardı." Yanıt, "Hiçbir şey" idi.[168] Aslında bu doğruydu fakat Stalin gizlice etkili hamleler yapıyordu. Japonya Stalin'in fikrini değiştirmişti.

Tuhaçevski ve yüksek rütbeli subaylar çoktan beri askerî üretimin öncelikli olmasını istiyorlardı. Stalin genel olarak ağır sanayiye ağırlık veriyordu –ona göre modern ekonominin temeliydi– ancak şimdi, Tuhaçevski'nin çılgınca harcama taleplerini reddettikten altı ay sonra, 40-50 yeni birliğin kurulmasını talep etti.[169] Yüksek Ekonomi Konseyi'nin yerine üç komiserlik –Ağır Sanayi, Hafif Sanayi, Ormancılık– kurulmasının (5 Ocak) ardından rejim, savunma fabrikaları için birleşik ana harekât direktörlüğünü kurdu.[170] 19 Ocak'ta Stalin Kızıl Ordu'nun "tanklandırılması" için, başına Tuhaçevski'yi getireceği bir komisyon kurulmasını kabul etti ve 1932 yılında 10 bin tank planını destekledi. 1931 yılı üretimi 2 binden azdı ancak Stalin yine de bu akla sığmaz yeni hedefi destekliyordu zira montaj hatlarının çoğalmasını, traktör ve otomobil fabrikalarına da sistematik olarak tank üretme kabiliyeti kazandırılmasını zorlamak istiyordu.[171]

---

kolektifleştirme nedeniyle öfkeli olan köylülerin sevincinden söz ediliyordu. Golubev, "*Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku*", s. 141-145; Vernadskii, *Dnevnik, 1926-1934*, s. 240, 256, 271, 275; Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 15-16 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 7486, op. 37, d. 235, l. 12-10: 19 Ocak 1932).

166 Johnston, *New Mecca*, s. 122, atıfta bulunduğu kaynak, *Vozrozhdenie*, 5 Mart 1932. Aynı zamanda bkz. Besedovskii, *Na putiakh k termidoru*, s. 286.

167 *XVII konferentsiia VKP (b)*, s. 156.

168 Aynı düşman görgü tanığının ifadesine göre, 23 Şubat 1932'de Kızıl Ordu'nun on dördüncü yıldönümü için Bolşoy Tiyatrosu'na gelen Stalin "soğuk bir sessizlik" ile karşılanmıştı. *Biulleten' oppozitsii*, s. 28 (Temmuz 1932), s. 3-5. Davies, mektup yazarının İvan Smirnov olduğunu tahmin ediyor: Davies, *Crisis and Progress*, s. 133 n1, 136, 145. Konferans kararları konusunda bkz. *VKP (b) v rezoliutsiiakh* (1933), II, s. 728-746.

169 Rejim, aynı zamanda, her bir büyük fabrika için seferberlik planları yapılmasını emretti. Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 175. Yine de, bu durumda bile, Tuhaçevski, ayrı bir askerî sınai araştırma ve geliştirme imparatorluğu kurulmasını sağlayamadı. Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 42-47, 55-59, 162 (RGVA, f. 33987, op. 2, d. 280, l. 7-8); Harrison ve Simonov, "Voenpriemka", s. 230.

170 Drobizhev, *Glavnyi shtab*, s. 171-172; Davies, *Crisis and Progress*, s. 204-209; GARF, f. 5446, op. 15, d. 15, l. 13; Stone, *Hammer and Rifle*, s. 192 (RGAE, f. 7297, op. 41: Giriş); Davies, *Soviet Economy in Turmoil*, s. 241, 243; Seiranian, *Nadezhneishii voennyi rabotnik*, s. 138. 12 Ocak 1932'de Politbüro, parti örgütçülerini askerî fabrikalara atadı, Merkez Komite'ye karşı sorumlu olacaklardı. Poltaev, *Industrializatsiia SSSR*, s. 608.

171 Fazlasıyla iddialı 10 bin rakamı, 2 bin BT (Christie şasi), 3 bin T-26 (Vickers 6-ton) ve 5 bin T-27 makineli tüfek taşıyıcısını (Carden Loyd küçük tank) ihtiva ediyordu. Stone, *Hammer and Rifle*, s. 193 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 17, d. 76, l. 10). Voroşilov 1933 Ocak ayında yapılan parti genel kurulunda Stalin'in şu emri verdiğini öne sürmüştü: "Her tür tedbiri alın, para harcayın, yüksek miktarda olsa bile harcayın, Avrupa'nın ve Amerika'nın her köşesine

Stalin'in gelişmiş tank tasarımlarına gereksinimi vardı ve şaşırtıcı bir biçimde istediğini aldı. Britanya'daki Sovyet Ticaret Misyonu, on beş Vickers-Armstrong orta-tank (altı ton), yirmi altı Carden Loyd hafif silahlı makineli tüfek taşıyıcısı ve sekiz Carden Loyd amfibi tankın yanı sıra üretim ve proje lisansı satın alma iznini koparmıştı.[172] Buna paralel olarak, New York Sovyet Ticaret Örgütü'nde gizli faaliyet gösteren OGPU, diplomatik ilişki yokluğunu ve Christie M1931 tank spesifikasyonlarını tedarik etmeyi yasaklayan resmî kararı aşmayı başardı. (J. Walter Christie, zaman zaman tasarımlarını yarış arabalarında test eden bir mühendisti ve çift tahrikli tank tasarımları, yaratıcı süspansiyon ve hızları nedeniyle kayda değerdi; bu teknolojiyi Birleşik Devletler ordusuna satmayı teklif etmiş ancak reddedilmişti.) New York'tan gönderilen iki "traktör" aslında döner taretleri monte edilmemiş Christie tanklarıydı ve bu tanklar Harkov Lokomotiv Tesisleri'nde üretilecek olan palet tekerli Sovyet "BT"lerinin temelini oluşturacaktı.[173] İthal edilen tasa-

adam gönderin, yeter ki modeller, planlar alın, uygun insanları getirin, tank üretimini buraya taşımak için mümkün olan ve olmayan ne varsa yapın." RGASPI, f. 17, op. 2, d. 514, bölüm 1, l. 125; Stone, *Hammer and Rifle*, s. 193 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 162, d. 8, l. 13, 18-19: 5 Aralık 1929); RGVA, f. 31811, op. 1, d. 1, l. s. 52-53 (Pavlunovsky).

172 Sovyet heyeti, ticari bir katalogdan Vicker orta tank prototipini seçti. Vickers ağır tankını satmayı reddediyordu ama Sovyet heyetinin akıllı bir mensubu kurnazca davranarak İngilizlerden spesifikasyonları almayı başardı (nihayetinde T-28ler ortaya çıktı). Svirin, *Bronia krepka*, s. 136-137, 253. Fransız firması Citroën Sovyetler'e tankları planlarıyla satmayı reddetti. Vereshchak, "Rol' inostrannogo tekhnicheskoi pomoshchi", s. 234, 236 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 85, op. 27, d. 65: 11 Ocak 1930.)

173 Milson, *Russian Tanks*; Cooper, "Defence Production", s. 13; Tupper, "Red Army and the Defence Industry", s. 13-15, 359-360; Hofman, "United States' Contribution"; Mukhin, "Amtorg", sayı 3, s. 34-41; sayı 4, s. 37-53. Aynı zamanda bkz.Sutton, *Western Technology*, s. 240-242. Kasım 1931'de Harkov Lokomotif Fabrikası "süper şok" tesisi olarak belirlendi ve hammaddeler, ulaşım ve gündelik yaşamsal gereksinimlere erişim sağlandı. Christie, düşman hatlara sızabilmesi için, tankların hafif ve hızlı olması gerektiğini düşünüyordu ve kendi buluşu olan süspansiyon sistemi, esnek taşıyıcı tekerlek, tankların ağırlık merkezinin ve siluetinin alçakta olmasını sağlıyordu ve ayrıca tankların daha hızlı hareket etmesine imkân tanıyordu. Orijinal modeli olan model-1928 ya da M-1928'in ateş gücü zayıftı; Sovyetler'in ilgisini çeken geliştirilmiş M-1931'di. M-1931 12 tondu 338 beygir gücü motor, üç kişilik ekip alanı ve 37mm top ve makineli tüfeği vardı, paletsiz hızı 50mph idi (asfalt yollarda gidebilmesi için paletler çıkarılabiliyordu). (Daha sonra Sovyetler, hareket kabiliyetini azaltmadan, zırhı kalınlaştırıp silahları büyüttüler). Sovyetler, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde tankların üretim, satış ve kullanım haklarını on yıllığına satın aldılar. Pavlov vd., *Tanki BT chast 1.* Christie'nin kontrat maliyeti 164 bin dolardı (28 Nisan 1930'da imzalandı). Kolomiets, *Legkie tanki BT*, s. 10. 1931'de Polonyalılar da M-1931 almaya karar verdi fakat Christie sözünden döndü (Birleşik Devletler izni olmadan anlaşmak yasadışıydı); aldığı parayı Polonya hükümetine iade etti. Christie'nin tank tasarımları Birleşik Devletler'de hiçbir zaman seri olarak üretilmedi; 1944 yılında beş parasız öldü. Sovyetler, Alman mühendis Edward Grotte'nin deneysel tank tasarımları üzerinde de çalışıyordu. Grotte, Leningrad'daki Bolşevik Fabrikası'nda teknik danışman olarak istihdam edildi. Stalin Kirov'a ulaştırılmak üzere Poskrebişev'e şöyle demişti: "Asla Grotte'nin Almanya'ya geri dönmesine izin vermeyin. Gerekirse tutuklayın ama tankı seri üretime hazır hale getirmesini sağlayın. Tank seri üretime geçtikten sonra da Almanya'ya gitmesine izin vermeyin zira sırları ele verebilir. Eksiksiz bir gözetim uygulansın ve bundan [Filipp] Medved sorumlu olsun. Bir saat bile onu gözden kaçırmayın." RGASPI, f. 558, op. 11, d. 76, l. 42-43. Grotte'nin tank tasarımı hiçbir zaman seri üretilmedi ve 1933 yılında gitmesine izin verildi ama çalışmaları diğer Sovyet tank tasarım çabalarına katkıda bulundu.

rımlar, Sovyet sanayiinin ürettiğinden çok daha sofistike motor, şanzıman, şasi, palet zinciri, optik, travers donanımı ve zırh levhası gerektiriyordu.[174] Yine de, 1932 yılı sonunda, daha önce bir tane bile yeterli tank üretemeyen Sovyetler 2.600 adet tank üretmişti.[175] Sovyet askerî harcamaları 1932 yılında 845 milyon rubleden 2,2 milyar rubleye fırladı – Stalin tüm bunları gizli tutuyordu.[176]

Uğursuz işaretler

Japon askerlerinin 5 Şubat 1932'de Çin'deki ana Sovyet demiryolu kavşağı olan Harbin'e girmesi Sovyet-karşıtı göçmenleri sevince boğdu.[177] Şubat ayı sonunda Sovyet istihbaratı Kasahara'nın Tokyo'ya gönderdiği bir mektubu daha ele geçirmişti ve bu mektupta "Eğer SSCB'ye saldırırsak Polonya, Romanya ve Baltık devletleri bize katılacak (hemen değil) ve sınır boyunca Fransızlar ile azımsanmayacak kadar Beyaz Rus kuvvetince desteklenecekler," deniliyordu.[178] Japon askerî uçakları Sovyet hava sahasını ihlal ediyordu; Stalin Sovyet kuvvetlerine savaş kışkırtıcılarının provokasyonlarına gelmemeleri talimatını verdi.[179] Yine

---

174 Stalin, Voroşilov'a yazdığı bir mektupta, işin en zor kısmı ın zırh kaplaması olduğunu söylüyordu. Kızıl Ekim Fabrikası'nda 1933 yılında T-26 için üretilen zırh kaplamalarının %60'ı kullanılamaz haldeydi. Vereshchak, "Rol' inostrannogo tekhnicheskoi pomoshchi", s. 241 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 74, op. 2, d. 37, l. 49; RGAE, f. 7719, op. 4, d. 76, l. 228).

175 1932 yılında toplam tank sayısı 10 bin değil 2 bin 585 oldu; 800'ünün tareti yoktu, 290'ı paletsizdi ve "tamamlanmış" T-26'ların dahi 45 mm top monte edilebilir tareti yoktu (sadece makineli tüfek taşıyorlardı. 1933 yılında tank sayısı 4 bin 700'e çıktı. Benzer bir artış askerî uçak ve ağır silah sayısında da yaşandı. BT'ler –kısa sürede dünyanın en hızlı tankı haline gelmişti– dünya standartlarındaydı. Stone, *Hammer and Rifle*, s. 192-202 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 14, d. 717, l. 11-12: Pavlunovsky'den Voroşilov'a, 2 Ocak 1933; d. 896, l. 7: Yegorov 26 Ocak; d. 717, l. 9-10: Voroşilov'dan Molotov'a); Maiolo, *Cry Havoc*, s. 18-19.

176 Davies, "Soviet Military Expenditures", s. 580-581, 594 (tablo 3); Davies, *Crisis and Progress*, s. 165. Daha 1931 Ekim-Aralık ayları arasında Sovyet silahları %75'lik bir artış göstermişti, dört işçiden biri makine imalatında çalışıyordu. Daha sonra, 1932 yılının ilk aylarında, askerî tedarik bütçesi ikiye katlandı. Bu fon akışını etkin biçimde sağlama becerisini gösterebilmek de diğer bir sorundu. Davies, *Crisis and Progress*, s. 111-118; Stone, *Hammer and Rifle*, s. 190-191 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 417, ll. 29, 31 ve devamı; op. 14, d. 603, l. 31). Mayıs ayından 1932 Şubatı'na kadar Sovyet Uzakdoğu Ordusu iki katı büyüdü ve asker sayısı 152 bine yükseldi. Üç yüzden fazla tankı, üç yüz zırhlı aracı ve iki yüz elli uçağı vardı. Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 207 (RGVA, f. 4, op. 18, d. 39, l. 63ob.: Blyukher, 25 Ekim 1932; op. 14, d. 754, l. 26: Aralık 1932-Ocak 1933).

177 Sovyet propagandacıları, Tokyo'nun kendisini "barış havarisi" ilan etmesine kızıyorlar ve Çin'in Japonya'yı "aşağıladığını" ve "kaos"la tehdit ettiğini vurguluyorlardı. Bir Osaka gazetesinde ise (3 Mart 1932), "Amerika'nın Filipinler'i ilhakı haklı görülürken, Japonya'nın Formosa'yı [Tayvan] ele geçirmesi neden görülmüyor?" sorusu soruluyordu. Tanin ve Kogan, *Voennofashistskoe dvizhenie v Iaponii*, s. 251-262; Paine, *Wars for Asia*, s. 24.

178 Kasahara ve Polonyalı bağlantıları açık bir biçimde Tokyo'yu kışkırtmaya çalışıyordu. Stalin, metinde Kızıl Ordu'nun teknik gelişiminin incelenmesi gerektiğine ilişkin satırların altını çizmişti ve dökümanın üzerine şu notu düşmüştü: "Elden ele. Politbüro üyelerine (her birine ayrı ayrı). Politbüro'ya iade edilmek üzere." Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 298-308 (RGASPI, f. 558, op. 11, d, 185, l. 15-36), 807.

179 Blyukher hava sahası ihlallerinde ateş açılmasını emretmişti ve Stalin bunu öğrendiğinde öfke-

de rejim Uzakdoğu Filosu için ayrı bir komutanlık oluşturdu ve yeni denizaltılar sipariş etti.[180] 4 Mart 1932'de *İzvestiya*, Sibirya'nın ve Sovyet Uzakdoğu'nun ele geçirilmesi çağrısı yapan gizli Japon telgraflarından çözülmüş pasajlar yayımladı (Nihayet Japonlar haberleşme kodlarının Sovyetlerce kırıldığını anlayacaktı.) *İzvestiya*, Moskova'nın Çin-Japon Savaşı'nda tarafsızlığını sürdürdüğünün ve "Sovyetler Birliği'nin hiç kimsenin sınırlarını ihlal etmesine, topraklarına girmesine ve küçük bir toprak parçasını işgal etmesine izin vermeyeceğinin" altını çiziyordu.[181] Bu arada Tuhaçevski, "Varşova bölgesini havadan ağır bombardıman uçaklarıyla" vurarak ve karada da tank birliklerini kullanarak Polonya'yı önleyici saldırılarla yıkmayı hedefleyen bir yaklaşımla, "PR" savaş planlarını tekrar gözden geçirdi.[182]

Japonya, çok daha küçük olan Tayvan'da ve Kore Yarımadası'nda yaptıkları gibi Mançurya'yı ilhak etmedi ama Mançukuo (Mançu Toprakları) kukla devletinin resmen ilan edilmesini sağladı. 9 Mart'ta, görevden alınan son Çing İmparatoru Henry Puyi'yi (yakın zamanda Japonlar tarafından kaçırılmıştı), Çing atalarının anavatanı olmasına istinaden devlet başkanlığına getirdiler.[183] On gün sonra Karahan, Sovyetler'in karşı çıkmayacağı konusunda Japon Büyükelçisi Hirota'ya güvence verdi ve o da Tokyo'ya, Mançurya'da ne istenirse yapılabileceğini gizlice bildirdi.[184] Sovyetler, sessizce, Mançukuo'yu tanımayı, Doğu Çin Demiryolları'nı Japonya'ya satmayı teklif ediyor ve balıkçılık haklarının,

sini açığa vurdu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 43, l. 116. Voroşilov, gizli bir talimatname ile Blyukher'e, Sovyet sınırını ihlal edenlerin yok edilmesini emretmişti (28 Şubat 1932). Stone, *Hammer and Rifle*, s. 187 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 74, op. 2, d. 88, l. 9-10).

180 Rejim ayrıca, "Sovyet Uzakdoğusu'nun sınırlarını güçlendirmek için" özel bir kolektif çiftlik birliği kurmuş ve Sovyet Uzakdoğusu'na, piyade birlikler eşliğinde yedi tank taburu, zırhlı trenler, uçaksavar ve tanksavar silahlar göndermişti. Stone, *Hammer and Rifle*, s. 187-188 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 11, l. 196-197); Grechko vd., *Istoriia vtoroi mirovoi voiny*, I, s. 110 (16 Mart 1932); Dmitriev, *Sovetskoe podvodnoe korablestroenie*, s. 71, 240-255; Isaev, "Meropriiatie KPSS po ukrepleniiiu dal'nevostochnykh rubezhei"; Zakharov, "Krasnoznamennomu Tikhookeanskomu flotu"; Dmitriev, "Stroitel'stvo sovetskogo podvodnogo flota."

181 SSCB'yi izlemek ve yıkmak maksadıyla Kwantung Ordusu Mançurya'nın her köşesine (Harbin, Manzhouli, Mukden, Jilin) zaten istihbarat birimleri yerleştirmişti ve Mançukuo'nun kuruluşundan sonra da bu ağı genişletti (Qiqihar, Hailar, Heihe). Japon istihbaratı da Vladivostok, Khabarovsk ve Novosibirsk konsoloslukları ile Mançukuo, Çita Konsolosluğu'na (kısa süre sonra Mançukuo, Blagoveshchensk Konsolosluğu'na) personel yerleştirmişti. Tahran'daki Japon delegasyonu Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılıyordu. Kuromiya ve Peplonski, "The Great Terror", birçok diğer çalışmanın yanı sıra atıfta bulunduğu kaynak, Tsutao Ariga, *Nihon riku kai gun no jōhōkikō to sono katsudō*, Kindai Bungeisha, Tokyo, 1994, s. 84-100. Mançurya'daki Japon polisi, cinayet ve adam kaçırma konusunda yerel haydutlardan yardım alıyor, fahişelik ve uyuşturucu trafiği için alan açıyor ve Milletler Cemiyeti keşif heyetlerini kandırmak üzere dolaplar çeviriyordu. Vespa, *Secret Agent of Japan*.

182 İlk planın geçmişi 1927 yılına kadar uzanıyordu ve 1930 yazında (Stalin'in onayına sunmak üzere) yeniden üzerinde çalışılmıştı: RGVA, f. 33987, op. 3, d. 490, l. 19-23.

183 1934 yılında Puyi "imparator"a dönüştürüldü. 1895 yılında Tayvan'la başlayan ve 1905 yılında Kore ile devam eden Japonya'nın çoğu fethi, esas olarak ekonomik saiklerle gerçekleşmemişti –mesela Çin-Japonya arasındaki ticaret, Kore-Japonya arasındaki ticareti gölgede bırakıyordu– fakat Mançukuo büyük bir göçmen yerleşim bölgesi olarak görülüyor, Japonya'nın kırsal yoksulluğuna çare olması umuluyordu.

184 Lensen, *Damned Inheritance*, s. 210-211; *İzvestiya*, 22 Mart 1932.

petrol kontratlarının ve ticaretin müzakere edilmesini öneriyordu. Karşılığında, Sovyet-karşıtı göçmen gruplara destek verilmemesi isteniyordu ancak Tokyo kayıtsız kaldı. Tokyo'daki Sovyet elçisine, Moskova'nın tehdit edilemeyeceğini bildirmesi talimatı verildi.[185] Aslında Stalin'in fazla seçeneği yoktu. Finlandiya'yla (21 Ocak 1932), Letonya'yla (5 Şubat) ve Estonya'yla (4 Mayıs) saldırmazlık paktı müzakereleri sonuca bağlandı ancak Besarabya'nın ilhakı ile ilgili ihtilaf yüzünden Romanya ile görüşmeler çıkmaza girdi.[186] Fransa ile müzakereler sancılı geçiyordu ve sonbahar sonlarına kadar başarıya ulaşılamadı.[187]

Stalin'e akan yeni raporlara göre, Varşova Ukrayna'yı karıştırma girişimlerinden geri durmuyordu ve SSCB'ye karşı olası bir askerî saldırıda Japonya ile işbirliği yapacaktı.[188] Buna rağmen, Polonya'yla müzakereler yaz sonunda meyvesini verdi ama varılan antlaşma sadece üç sene geçerliydi. Almanların korkuları gerçek oluyordu: Polonya'nın sınırlarının dokunulmazlığına dair bir madde eklenmesi ısrarına Stalin boyun eğmişti.[189] Voroşilov, Berlin'deki Sovyet elçisine yazdığı mektupta (12 Mart 1932), Reichswehr üst komutanlarının mecburiyetten "'dostça' davrandığından (kalben nefret ettiklerinden)" yakınıyordu.[190] Sovyetler'in, Almanya ile Versay'da kaybeden konumu nedeniyle güçbela kurduğu özel

---

185 Lensen, *Damned Inheritence*, s. 225-226; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 12, l. 36, 68 (26 Mart 1932), 94 (6 Nisan), 107-108 (17 Nisan). 1932 yazına girilirken, yabancı gözlemciler Moskova'nın Japonya'ya karşı (Harbin Britanya konsolosunun sözleriyle) "ödleklik" noktasına varan "aşırı hoşgörü"sünden söz ediyordu. Lensen, *Damned Inheritance*, s. 373 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371/16173-665: Garstin'den Ingram'a, Harbin, 11 Haziran 1932); Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 81.

186 İkili antlaşmayı imzalamayı reddeden Sovyetler Birliği değil Romanya oldu. Lungu, "Ncolae Titulescu." Sovyetler Besarabya'nın Rumenler tarafından ilhakını tanımayı reddetti. Ancak Louis Fischer'e göre, Litvinov, Romanya ile ilişkilerin normalleşmesi için Besarabya'dan vazgeçmeye çoktan hazırdı. Elleman, "Secret Soviet-Japanese Agreement"; Fischer, *Men and Politics*, s. 135. Tuhaçevski 1932 Polonya savaş planlarını Voroşilov'a rapor ettiğinde, "Besarabya'ya karşı benzer bir operasyon hazırlamak son derece kolay," demişti. D'iakov ve Bushueva, *Fashistskii mech kovalsia v SSSR*, s. 131-132 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 342, l. 179-180), 132n2 (d. 400, l. 14-29). Aynı zamanda bkz. Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 127-128.

187 *Le Temps*, 30 Kasım 1932; Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 98.

188 OGPU'dan Balitsky ve Artuzov, Varşova'daki bir muhbirden gelen yeni bir istihbaratı Stalin'e rapor etmişti (19 Mart 1932). Buna göre, Polonya ve Japonya'yı arkasına alan Fransız genelkurmayı SSCB'ye karşı bir müdahale hazırlığındaydı ve İngiltere'yi de dahil etmeye çalışıyordu. Rapor, önemli aktör adlarının yanlış yazılması gibi hatalarla doluydu (Polonya Genelkurmay Başkanı Janusz Gasiorowski'nin adı Gonsiarowski olarak, Fransız Mareşal Pétain'in adı Lecien olarak yazılmıştı). Khaustov vd., *Glazami razvedki*, s. 329-332 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 185, l. 65-70).

189 Ken *Moskva i pakt*, s. 113-114; *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii*, V, s. 492-494 (AVP RF, f. 08, op. 14, d. 137, l. 31-33), 494-6 (l. 13-15), 496-497, 497-498, 498-500, 501; Budurowych, *Polosh-Soviet Relations*, s. 16-17; Karski, *Great Powers*, s. 109. Aynı zamanda bkz. *İzvestiya*, 27, 28, 29 Ağustos 1931; *DVP SSSR*, XIV, s. 562-564 (Dovgalevsky'den Karahan'a, 6 Ekim 1931), 566 (Dovgalevsky'den Moskova'ya, 9 Ekim), 570-572 (Litvinov ve Zelezynski: 14 Ekim); Bieganski vd., *Documents on Polish-Soviet Relations*, I, s. 14-16.

190 D'iakov ve Bushueva, *Fashistskii mech kovalsia v SSSR*, 131-132 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 342, l. 179-180 Khinchuk'a). Aralık 1932'de, Politbüro dört subayın Alman askerî akademisine gönderilmesini onayladı. Stone, *Hammer and Rifle*, s. 198 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 162, d. 14, l. 39: 16 Aralık 1932).

ilişki, Polonya ve Fransa ile yapılan antlaşmalar ile fiilen kırılmaya uğrayacaktı. Takınılan bu tutumun hedefi, her zaman olduğu gibi, bir Sovyet-karşıtı blokun önünü almaya yönelikti. 1931'de Berlin ile yapılan ticaret antlaşması ve 1932'de Varşova ve Paris'le yapılan saldırmazlık paktları şimdilik bunu mümkün kılıyordu.[191] Diğer yandan, göç saplantısı nedeniyle Sovyet istihbaratı yabancı hükümetlerin gerekçelerini anlamakta zorlanıyordu.[192] Ayrıca, SSCB'nin müttefiki de yoktu. Saldırmazlık antlaşmaları düşmanlar arasında imzalanıyordu.[193]

Geri çekilme baskısı

1932 yılı başlarında Toprak Komiserliği'nin hazırladığı iç raporda, yüz binlerce köylünün kolektiflerden ayrılarak, ekmek peşinde sınai tesislere yöneldiği belirtiliyordu.[194] Politbüro, şehirlerde, ikincil-öncelikli karne sahiplerinin (2 ve 3 numaralar) ekmek payını kıstı ve bu durum yirmi milyon kişiyi etkiledi. Paylaştırılacak pek bir şey yoktu.[195] Stalin bunu biliyordu. Ancak ne zaman tahıl

191 Kochan, *Russia and the Weimar Republic*, s. 159. Alman diplomatları, Fransız-Sovyet ve Polonya-Sovyet saldırmazlık antlaşmalarını, "Sovyet dış politikası seyrinin tümüyle değişmesi biçiminde yorumladılar." Sluch, "Germano-sovetskie otnosheniia", s. 103 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 082, op. 14, pap. 62, d. 2, I. 365).

192 13 Nisan 1932'de Piłsudski Romanya'ya geldi, planı Japonya'ya doğru seyahatine devam etmekti. Bu seyahatler, Sovyetler'in gözünde, SSCB'ye karşı uzun süredir bekledikleri askerî paktın zeminini hazırlıyordu; gerçekte, Polonya başkanı Rumen müttefiklerini, Moskova ile gerilimi düşürmeye ve geniş bölgesel saldırmazlık taahhütlerinin parçası olmaya ikna etme çabasındaydı (başarısız oldu). Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 104-105. 22 Nisan 1932'de, Piłsudski Tokyo'da bulunduğu sırada, Dışişleri Komiser Yardımcısı Stomonyakov, Antonov-Ovseyenko'ya gönderdiği mektupta şöyle bir tahminde bulunuyordu: "Büyük bir olasılıkla, Polonya ve Romanya arasında SSCB'ye karşı savaş çıkması nedeniyle Uzakdoğu'da oluşabilecek komplikasyonlara ilişkin özel askerî müzakereler yapıyor." Revyakin, "Poland and the Soviet Union", s. 79-101 84 (atıf yok).

193 Stalin kendi elinin altındaki enformasyonu yetersiz buluyor olabilirdi zira, sekreterlik içinde uluslararası ilişkilerile ilgili bir "enformasyon bürosu" kurulması (1 Nisan 1932'de resmiyet kazandı) için Radek'le yakın zamanda bir saatlik birebir görüşme yapmıştı. Fiilen *Izvestiya*'nın dış ülkelerdeki bürolarını kapsayan Radek'in şubesi, teorik olarak, "kapitalist ülkelerde ekonomik, siyasi ve askerî meselelerle ilgilenen mevcut tüm kurumlardan yararlanma" hakkına sahipti. *Na prieme*, s. 64 (27 Mart 1932); Ken ve Rupaov, *Politbiuro TsK VKP (b) i otnosheniia SSSR*, chast' 1: 196, 553-554, 574-575; Rupasov, *Zapadnoe zagranich'e*, s. 590-592 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 878, I. 5), 592-596 (op. 162, d. 11, I. 135, 143: 16 Mayıs 1932); Ken, "Karl Radek i Biuro." Stalin için Radek'in değeri konusunda bkz. Duda, *Jenő Varga*, s. 113-114. Aynı zamanda bkz. Gronskii, *Iz proshlogo*, s. 147. Radek, Amerikan dergisi *Foreign Affairs*'de Sovyetler Birliği'ni barış destekçisi olarak sunmayı başardı ve Mayıs 1932'de, Voroşilov ile birlikte, Japonya'ya karşı olası bir ortak politika için Amerikan askerleriyle temaslar sürdürdü – ancak bu girişim bir sonuca ulaşmadı. Radek, "War in the Far East"; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 12, I. 113; 173-174; Safronov, *SSSR*, s. 369. Birleşik Devletler ordusu ile uygun ilişki yöntemi konusunda Stalin Voroşilov'a tavsiyelerde bulundu. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 173-174 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 37, I. 46-48: Voroşilov'dan Stalin'e, 6 Haziran 1932), 175-176 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, I. 66: 12 Haziran), 176n3 (f. 17, op. 162, d. 12, I. 194-195: 20 Haziran).

194 Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 277-282 (RGASPI, f. 631, op. 5, d. 52, I. 48-53: 10 Şubat 1932).

195 Listede bulunanlara daha önce verilen bazı yiyecekler kaldırıldı (artık izin verilmiyordu). Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 406-407 (23 Mart 1932).

tedarik miktarlarında kısıntıya gitmeyi kabul etse, ne zaman stratejik rezervleri tamamlamadan bıraksa, işçilerin zaten düşük olan tayınının daha da azaltılması gerekiyordu ve tahıl ihracatı yapılamıyordu. Bu durum, askerî sanayinin güçlenmesini riske atıyordu. Magnitogorsk Metalurji Kombinesi'nde ilk yüksek fırın, fazlasıyla gecikmeli olarak 1932 yılı başlarında, 17. Parti Kongresi'ne yetiştirilmek üzere aşırı soğuklarda ve müthiş bir acele içinde üretildi. İki devasa kimya fabrikası, ilk aluminyum fabrikası ve rulmanlı yatak fabrikası faaliyete geçti, Nijni Novgorod Otomobil Fabrikası'nın üretim hatlarından dört traktör çıkarıldı. Ancak bunlar siyasi açılışlardı. Magnitogorsk'ta yeni yüksek fırının konisi çöktü ve tümüyle yeniden yapılması gerekti. 1932 baharında sınai üretim yerinde saymaya, hatta gerilemeye başladı.[196]

Artık sesler yükseliyordu. Kara Toprak bölgesinden "Askerî" kırsal sovyetinin temsilcisi Fedorintseva 1932 baharında *İzvestiya*'da yayımlanan yazısında, "Siz yoldaş Stalin, her ne kadar Lenin'in öğrencisi olsanız da davranışınız Leninist değil," diyordu. "Lenin'in öğretisi, fabrikalar işçilere, toprak köylülere idi, siz ne yapıyorsunuz? Sadece toprağa değil çiftlik hayvanlarına, barakalara, orta gelirli ve yoksul köylülerin mallarına da el koyuyorsunuz. Troçki'yi attınız ve karşı-devrimci olduğunu söylediniz. Ancak yoldaş Stalin, siz gerçek ve ilk Troçkistsiniz, Lenin'in değil Troçki'nin öğrencisisiniz. Neden? Siyasi çevrede bize, Troçki'nin mujiklere rağmen sosyalizmi zorla inşa etmeyi önerdiği öğretildi."[197] Bu arada, Troçki de sesini duyuruyordu. Partiye yazdığı, *Muhalefet Bülteni*'nde yayımlanan (1 Mart 1932) "açık mektup"ta, "Aygıttan ayrı düşünüldüğünde Stalin... bir hiçtir, boşluktur," diyor, "dün aygıtın gücünün sembolü olan adam yarın herkesin gözünde iflasının simgesi haline gelebilir" öngörüsünde bulunuyordu.[198]

Rejim çiftlik hayvanlarının kamulaştırılmasına, Yakovlev'in girişimi ve Stalin'in onayıyla yayımlanan bir kararnameyle (26 Mart 1932) aniden son verdi. Komiserlikteki yetkililer bunu kolektifleştirmeden geri adım olarak değerlendirdiler –bazıları bir baskı hatası olup olmadığını araştırdı– ama taktik bir hedef söz konusuydu: Kolektiflerden kaçışları durdurmak. Yerel yetkililerin hayvanları iade etmek için pek acelesi yoktu.[199]

---

196 Davies, *Crisis and Progress*, s. 147-154.

197 Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 312-315 (RGAE, f. 7486, op. 37, d. 236, l. 4-13); Zelenin, *Stalinskaia 'revolutsiia sverkhu'*, s. 22-24.

198 "Otkrytoe pis'mo Prezidiumu Ts.I.K'a Soiuza SSR", *Biulleten' oppozitsii*, sayı 27, Mart 1932, s. 1-6 (5'te).

199 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 311 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 877, l. 9); *Sovetskaia iustitsiia*, sayı 12 (1932), s. 29; Zelenin, "Byl li 'kolkhoznyi neonep'?", s. 108-109 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 7486, op. 3, d. 237, l. 225-226); Davies vd., *Years of Progress*, s. 14. Stalin kararname taslağında, kolektif çiftçilerinin ve hayvanlarının beslenmesini garanti altına alan bir paragrafın üstünü çizmişti. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 3016, l. 1. İki hafta sonra yayımlanan diğer bir kararnameyle varılan sonuçlar ilan edildi. Davies, çiftlik hayvanları le ilgili rahatlatma Stalin'in eseri olmasa da artı puan kazandığını vurguluyor. Davies, "Stalin as Economic Policy-Maker", s. 136-137. Bir araştırmacının iddiasına göre, Yakovlev ve emri altındaki "burjuva" uzmanlar, 1931 sonları ve 1932 başlarında ekstensif tarımdan intansif tarıma geçişi başlatmış-

Tüm diktatörlüklerde görülebileceği gibi diktatörün sağlığıyla ilgili spekülasyonlar artmıştı ve bu bir rastlantı değildi. 3 Nisan tarihli *Pravda*'da Stalin, "Burjuva basınında benim hasta olduğuma ilişkin gerçek dışı söylentiler çıkması ilk değil," diyordu. "Bu üzücü bir durum, ancak sağlığım son derece iyi."[200]

Ukrayna Komünist Partisi Başkanı Kosior, ülkedeki atların dörtte birinin öldüğünü ve geriye kalanların "bir deri bir kemik" olduğunu Stalin'e rapor etti.[201] OGPU'nun raporuna göre Belarus Cumhuriyeti'nde, Borisov'da kalabalık bir grup tahıl ambarlarını ele geçirmişti ve birkaç yüz kadın ve çocuk yerel Kızıl Ordu kışlasına yürümüştü ("askerler ve görevliler arasında acıyı paylaşma emareleri görülüyordu").[202] Ivanova bölgesi dokuma fabrikalarında yoğun çalışma yaptırımlarının yanı sıra yarı yarıya tayın kesintisi grevlere ve çalışanların kendiliğinden bir araya gelmesine sebep oldu.[203] Bir vitrine asılan yazı şöyleydi: "Vichuga ve Teikova'nın aç işçileri ekmek için seslerini yükselttiler diye kovulurken, burada, kapalı perdelerin arkasında komünist yetkililer ve GPU'nun Kızıl polisleri semirmeye devam ediyor."[204] 10 bin gösterici partiyi ve polis binalarını altüst etti ("Komünistleri pencereden atın"). Stalin'in bölgeye gönderdiği Kaganoviç işçilerle konuşmaları için parti ajitatörlerini seferber etti ve kendisi de şikâyetleri dinledi.[205]

Ivanova'nın grevdeki işçileri sosyalizmi reddetmiyorlardı; sadece işçilerin hilafına kurulmasına karşıydılar ve daha çok yerel memurların durumundan şikâyetçiydiler.[206] Kararlı bir anti-kapitalizm yaklaşımında rejimle hemfikirdiler ama bu anti-kapitalizm, işçilerin istihdamı, barınması ve yiyeceği üzerinde, rejime bürokratik denetim imkânı veriyordu. Grevciler, gazeteler, radyo ve kamusal alan üzerindeki devlet tekeli ile daha da fazla engelleniyordu. Hepsinden

---

lardı. Tauger, "People's Commissariat of Agriculture", s. 157-159.

200 *Sochineniia*, XIII, s. 134. Stalin, 13 Nisan 1932'de yabancı bir fotoğrafçının, James Abbe'nin kendisini Küçük Köşe'de fotoğraflamasına izin verdi. Sansasyonel bir Stalin portresi *The New York Times*'ın ön sayfasını süsleyecekti. Abbe, *I Photograph Russia*; von Dewitz ve Johnson, *Shooting Stalin*. 1932 Nisan ve Mayıs ayları boyunca Stalin Politbüro toplantılarına katılmayı sürdürdü: RGASPI, f. 17, op. 3, d. 874-885. Abbe'nin Kremlin'de yirmi dakika geçirdiği gün, hastalıklı Mezynski de Stalin'e yazdığı mektupla görevinden affedilmeyi istedi. Stalin reddetti. Molotov da hemfikirdi. Kuibyshev istifa mektubunun üzerine, "Okudum ve hiçbir şey anlamadım," yazdı. Mezynski 13 Aralık 1931'de kalp krizi geçirdi, 25 Ocak 1932'de yeniden işinin başına döndü.

201 Rudich, *Holod 1932-33 rokiv*, s. 148-150. Köylerden kitlesel kaçışları her bölge için ayrı ayrı listeleyen OGPU raporları Stalin'e iletildi. Kaçışın baş sebebi olarak "yiyecek sıkıntısı" gösteriliyordu. Zelenin, *Stalinskaia 'revoliutsiia sverkhu'*, s. 25-26 (atıf yok).

202 Khlevniuk, *Master of the House*, s.ş 43 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 42, d. 26, l. 1-6).

203 Etkilenen bölgeler köylere kıyasla daha iyi besleniyordu fakat sınai bölgeler arasındaki öncelik sırası daha düşüktü. Rossman, *Worker Resistance under Stalin*. Grevler konusunda bkz. Gromtseva, *Teni izchezaiut v sõol'nom*, s. 28-29.

204 Werth ve Moullec, *Rapports secrets soviétiques*, s. 209-216 (s. 214'te).

205 Davies, *Crisis and Progress*, s. 188-191 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 22, d. 39, l. 6-7).

206 Rossman, *Worker Resistance under Stalin*, s. 231 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 81, op. 3, d. 213, l. 90); Danilov vd., *Tragediia Sovetskoi derevni*, III, s. 318-354 (TsA FSB, f. 2, op. 10, d. 53, l. 1-64: Nisan 1932).

önemlisi, grevciler sosyalist sınıf savaşının sözcük dağarcığına hapsolmuşlardı.[207] Kaganoviç'in Stalin için hazırladığı rapor da klişelere yer veriyordu ama işçilerden farklı olarak, rejim Bolşevik dilden güç devşiriyordu: Kaganoviç, "kapitalist kuşatma" koşullarında ortaya çıkan işçi eleştirilerini emperyalistlerin ekmeğine yağ sürmek şeklinde değerlendirdi. Çoğu grevci işçiyi işe geri döndürmeyi başardı ve ardından da OGPU, işçileri örgütleyenlerle birlikte onlara duygudaşlık gösterdiği iddia edilen görevlileri tutukladı.[208]

Gönülsüz tavizler, özel özür

1932 yılında 1 Mayıs geçit törenlerinde Kızıl Ordu mekanizasyonu ilk kez sergilendi – sadece Moskova'da değil, aynı zamanda Leningrad, Harkov, Kiev, Tiflis ve Khabarovsk'da.[209] Aynı gün, Dneprostroi Hidroelektrik Santralı'nın ilk aşaması devreye girdi ve bu başlangıç kalıcı oldu. (Sovyet radyosu, "Büyük Bolşevik zaferinin zirvesinden sizlere sesleniyoruz!" diyerek coşkusunu gösteriyordu.)[210] Ne olursa olsun, işçiler tank ve elektrikle karınlarını doyuramaz ve giyinemezdi.[211] 4 Mayıs'ta Stalin'in yönettiği Politbüro toplantısında, tahıl tedarik hedeflerinin düşürülmesi ve Moğolistan, Batı Çin, İran ve Türkiye'den yüz binlerce çiftlik hayvanı alınması yönündeki komisyon önerisi kabul edildi.[212] 6 ve 10 Mayıs'ta rejim, kolektif çiftçiler ve geriye kalan özel hane çiftlikleri için tahıl tedarik miktarının 22,4 milyon tondan 18,1 milyon tona

---

207 Kotkin, *Magnetic Mountain*. 1937 yılında Ivanova'da sadece üç kez iş bırakma yaşanırken, çok az sayıda insan isyan artan kuralları ve yiyecek kıtlığını protesto ediyordu. Rittersporn, *Anguish*, s. 233 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 81, op. 3, d. 230, l. 87).

208 Daha sonra, *Pravda*'nın eski sayılarını okuyan Stalin, Ivanova grevlerinin haklılığını teslim eden –artık azledilmiş olan yerel parti liderliğini suçluyordu– bir makaleyle (31 Mayıs 1932) ilgili olarak yandaş Yaroslavsky'e patlıyordu zira böyle bir kabulün düşmanların eline koz vereceğini, "yeni bir Kronştadt"tan söz etmelerine yol açacağını hissediyordu. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 120-122 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 77, l. 11, 12-12ob.: 5 Haziran 1932), 139n1 (f. 17, op. 3, d. 887, l. 9); Khromov, *Po stranitsam*, s. 34-35. Politbüro Yaroslavsky'ni makalesini kınadı ve onu *Pravda*'daki editörlük görevinden uzaklaştırdı.

209 Berson, *Sowieckie zbrojenia moralne*, s. 7. Berson 1935 yılında ihraç edilene kadar, Otmar mahlasıyla, Polonya Telgraf Kurumu'nun ve *Gazete Polska*'nın Moskova muhabiri olarak çalıştı.

210 Rassweiler, *Generation of Power*; Goriaeva, "*Velikaia kniga dnia*", s. 256-257.

211 3 Mayıs'ta Stalin *International Herald Tribune*'den bir muhabiri kabul etti. Birleşik Devletler'le ticareti artırmanın Sovyetler'in çıkarına olduğunu yinelemek istiyordu ve ona, bir sonraki Beş Yıllık Plan'da, "hafif sanayi, öncesine göre büyük ölçüde gelişecek," dedi. *Sochineniia*, XIII, s. 258 (Ralph Barnes). Daha kapsamlı bir kaynak olarak bkz. Mahoney, *Dispatches and Dictators*. İkinci Beş Yıllık Plan'ın hazırlanmasında Stalin çok az rol aldı, daha çok Molotov, Kuibyshev ve Orjonikidze'nin gözetimindeydi. Yine de onun onayı olmaksızın hazırlanamazdı.

212 Sovyetler'in diğer bir planı, Güney Amerika, Almanya ve Britanya'dan 10 bin baş damızlık sığır getirmekti. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 138; Kondrashin vd., *Golod v SSSR*, I/ii: s. 290-291 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 12, l. 114, 124). Aynı gün Politbüro 38.300 "*kulak*" hanesinin boşaltılması kararını da aldı ancak on gün sonra, "köylerdeki kötü unsurların" [birey olarak] tutuklanması şeklinde kapsamı daraltıldı. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 367 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 12, l. 134). 5 Mayıs 1932 *Pravda*'nın otuzuncu kuruluş yıldönümü, gazetenin on iki yıl boyunca editörlüğünü yapmış olan Buharin'den söz edilmeden kutlandı. Medvedev, *Nikolai Bukharin*, s. 49.

düşürüldüğünü ilan eden kararnameler yayımlandı. Devlet çiftlikleri için hedef 1,7 milyon tondan 2,5 milyon tona yükseltilmişti ve yeni toplam hedef 20,6 milyon tondu. Bu hedef, 1931'de gerçekleşen tedarik miktarının %81'iydi. Kararnameler daha fazla özel hane çiftliğinin tasfiyesini de yasaklıyor, el konulan çiftlik hayvanlarının iadesini ve kanunsuzluğa son verilmesini emrediyordu. Ayrıca, köylülerin hasat tedarik kotalarını karşıladıktan sonra (son tarih 15 Ocak 1933), artırabildiklerini "kolektif çiftlik pazarlarında" tüketiciye doğrudan özgürce satabilmeleri de kararname ile garanti altına alınıyordu.[213]

Olabilir miydi? Yakın bir tarihte, 1931 Ekimi'nde yapılan parti genel kurulunda Stalin adına konuşan Mikoyan, devlete karşı yükümlülükler yerine getirildikten sonra pazar fiyatından kırsal ticarete izin verilmesi önerilerini açıkça reddetmişti.[214] Şimdi ise köylülerin kendi ineklerine (ama atlarına değil) bakmalarına, hane tarlalarını işlemelerine ve emek ürünlerinin önemli bir kısmını pazar fiyatından satmalarına izin veriliyordu.[215] Üretim araçlarının özel mülkiyeti elbette yasaktı (hane tarlaları satılamazdı ve miras bırakılamazdı). Yine de, kendileri için çiftlik hayvanı beslemelerine ve kolektif çiftlik ürünlerinin bir kısmını pazarda satmalarına izin verilerek köylülerin teşvik edilmesinin gerektiği anlaşılmıştı. Ücret farklılıklarıyla işçilerin de teşviki şarttı.[216] Devletin sahip olduğu ya da işlettiği fabrikaların birbirleriyle doğrudan pazar ilişkisine girmesi yasaktı ama bunu da illegal olarak yapıyorlardı. Magnitogorsk'tan bir yetkilinin açıkladığı gibi, "üretimde herhangi bir kopukluktan kaçınma zaruriyeti, alıcı fabrikaların diğer kaynaklardan her ne yolla olursa olsun gerekli materyalleri arama mecburiyetini getiriyordu."[217]

213 Kısa süre sonra rejim bu tür ticaretin "pazarda oluşacak fiyatlar üzerinden yapılacağını" netleştirdi. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 138 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 883, l. 9), 140; *Sobranie zakonov*, 1932, sayı 1: madde 190; *Sobranie zakonov*, 1932, sayı 33: madde 195; *Partiinoe stroitel'stvo*, 1932, no 11-12; 50; *Kollektivizatsiia sel'skogo khoziaistva*, s. 411-413, 416-417; Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 58-59 (atıf yok). Ekim 1931 tarihli bir kararname, köylülerin kooperatif fiyatı üzerinden tahıl ticareti yapmalarını yasallaştırdı. 6 Mayıs 1932 sonrasında yayımlanan yeni kararnameler ile, diğer tarımsal ürünler için tedarik hedefleri azaltıldı. Gorelik ve Malkis, *Sovetskaia torgovlia*, s. 125; Whitman, "Kolkhoz Market", s. 387. 15 Ocak 1933'ten başlayarak rejim ette de serbest ticareti kabul etti.

214 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 484, l. 36-46. Kuzey Kafkas Parti Başkanı Sheboldayev, 17. Parti Konferansı'nda, "Neredeyse bütün köylerde, kasabalarda hâlâ Sovyet olmayan tamamen özel pazarlarımız var," diye şikâyet ediyordu. "Bu pazarlar sadece köylülerin birey olarak sosyalistleşmesine engel olmuyor, bazen de kolektif çiftçi olmasının önüne geçiyor." *XVII konferentsiia VKP (b)*, s. 210.

215 Davies, *Crisis and Progress*, s. 187-190. 1929 yılında tahıl (karaborsa) pazar fiyatı devlet tedarik fiyatının iki katıyken, 1932 yılında 28 katına çıktı. Ellman, "Did the Agricultural Surplus Provide the Resources for Increased Investment in the USSR during the First Five-Year Plan?", *Economic Journal* 85 (1975), s. 844-863 (tablo 6); James R. Millar, "Mass Collectivization and the Contribution of Soviet Agriculture to the First Five-Year Plan: A Review Article", *Slavic Review* 33/4 (1974), s. 750-766.

216 Davies, *Crisis and Progress*, s. xv.

217 Davies, *Crisis and Progress*, s. 51 (atıfta bulunduğu kaynak *Za industrializatsiiu*, 15 Mart 1931: Dukarevich). 6 Haziran 1932 Ağır Sanayi Komiserliği toplantısında Orjonikidze, "Şuyumuz yok buyumuz yok diye ağlıyorsunuz ama durumu düzeltmek için ne yapılması gerektiğini hiçbir zaman söylemiyorsunuz," diye sitem ediyordu. "Sizin suçlanmanızın gerektiği durumlarda

Sürprizler gelmeye devam ediyordu. Stalin, Şaposnikov'u başkentte yüksek profilli bir makama, Frunze Askerî Akademisi'nin direktörlüğüne getirdi (7 Mayıs 1932), hatta Tuhaçevski'nin Ocak 1930 tarihli süper-silah modernizasyonu raporunu Kızıl militarizm diye yaftaladığı için, kendisinden *yazılı* özür diledi. Bir kopyasını da Voroşilov'a gönderdiği mektupta Stalin, "İki yıl sonra," diyordu, "bazı muğlak konular kafamda netleşince, değerlendirmemin fazla keskin olduğunu ve mektubumda vardığım sonuçların tümüyle doğru olmadığını anladığımı itiraf etmeliyim." Stalin, aslında Tuhaçevski'nin barış zamanı için on bir milyon (Şaposnikov'un iddiasına göre) değil "sekiz milyon kişilik" bir ordu önerdiğini ifade ediyor ve yeterli donanıma sahip ve iyi örgütlenmiş altı milyon asker imkânlarımız dahilindeydi, diyordu. (Sovyet kuvvetlerinin asker sayısı hâlâ bir milyonun altındaydı). Stalin ekliyordu: "[1930] mektubumdaki eksikleri gecikmeli olarak düzelttiğim için beni suçlamayın."[218]

Bundan sonra ne gelecekti? Stalin tahıl akışını teşvik etmek üzere köylere daha fazla tüketim malı gönderilmesini çoktan beri yasaklamıştı ama şimdi buna da razı oluyordu.[219] Hatta tahıl ithal etmeyi bile kabul ediyordu (8 Mayıs'ta Doğu Sibirya parti başkanına çektiği telgrafta, "Kanada'dan 54.000 ton tahıl almış durumdayız, siz de payınızı alacaksınız," diyordu.)[220] Ancak bu tavizlerin tek bir tanesini bile Stalin başlatmış gibi görünmüyordu; sürekli olarak, merkezin tespit ettiği tedarik hedeflerinin koşulsuz yerine getirilmesi gerektiğine ve kapitalizmin gaddarlığına dair iğneleyici notlar yayınlamaya devam ediyordu.[221] 1921 yılının Lenin'inden farklı olarak Stalin, bir "geri adımı" ya da yeni-NEP'i kabullenmeye niyetli değildi.[222] Bu durum onun

suçu başkasına yüklüyorsunuz." Gregory ve Markevich, "Creating Soviet Industry", s. 798 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 7297, op. 38, d. 10, l. 4).

218 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 171-172 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, l 56-57). Aynı zamanda bkz. Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 108-112, 141-143; Ken, "'Moia otsenka byla slishkom rezkoi': I. V. Stalin rekonstrucktsiia RKKA", s. 150-152 (RGASPI, f. 74, d. 38, l. 58, 56-57); *Voennye arkhivi Rossii*, 79-80. 7 ve 14 Nisan 1932'de Tuhaçevski Stalin'in ofisindeydi. Ağustos 1932'de Stalin onu Soçi'deki kır evine dahi davet etti. *Na prieme*, s. 65-66; Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 198n90 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 105, l. 56-57: Tuhaçevski'den Voroşilov'a, 27 Ağustos 1932). 1-4 Haziran 1937 Askerî Konsey toplantısında Voroşilov kısa bir konuşma yaparken, Tuhaçevski'nin Ocak 1930 önerilerini "ahmaklık" olarak nitelendirdi. Stalin araya girdi: "Öyle bir güce sahip olmak iyi olurdu ancak o dönemde reddedilmesi gerekiyordu." Voroşilov üsteledi: "Yıkıcı bir öneriydi." Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 319n43 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 165, d. 61, l. 130: düzeltilmemiş döküm).

219 8 Mayıs'ta, tüketim mallarının üretim ve dağıtımını denetlemek üzere Kaganoviç başkanlığında bir komisyon kurulması Stalin tarafından onaylandı. Rees, *Iron Lazar*, s. 107 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 883, l. 1).

220 Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 365 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 43, l. 60.

221 Yasal hale getirilen kolektif çiftçilerin ticari faaliyetlerindeki vergiyi düşüren 20 Mayıs 1932 tarihli bir kararname, yerel görevlilere, "özel tüccarların dükkân ve büfe açmalarına" izin verilmemesini emrediyor ve ekliyordu: "İşçi ve köylülerin sırtından geçinmek isteyen komisyoncu ve spekülatörler görüldükleri her yerde yok edilmelidir." Ball, *Russia's Last Capitalists*, s. 81, atıfta bulunduğu kaynak, *Resheniia partii i pravitel'stva po khoziaistvennym voprosam*, 16 cilt, Politicheskaia literatura, Moskova, II, 1967, s. 388-389.

222 Sovyet yetkililer "toptan" kolektifleştirmenin ardından pazar konusunu tartışmaya başlamışlardı ancak bu tartışmalar yanıltıcı da olabilirdi. Mesela, 17. Parti Konferansı'nda (Ocak-Şubat

herhangi bir hatayı kabullenmek konusundaki hassasiyetini, sistemin zirvesinde otorite kurma arzusunu ve tartışmaya kapalı ideolojik bağlılığını yansıtıyordu.[223]

Sovyet uydusu Moğolistan tam bir tezat teşkil ediyordu. Moğolistan Devrimci Halk Partisi'nin Komintern danışmanları tarafından cesaretlendirilen partizanları "feodalizme" karşı "sınıf savaşı" başlatmışlardı ve mülklere el koyuyor, Budist manastırları altüst ediyor, soyluları ve Budist rahipleri öldürüyor, sürüleri kamulaştırıyorlardı.[224] Çiftlik hayvanlarının –ülkenin en önemli zenginliği– en azından üçte biri yok olmuştu. Enflasyon tırmandı ve yokluklar başladı. 1932 baharında Budist rahiplerin önderlik ettiği ayaklanmalarda kuzeybatıda dört şehir ele geçirilirken, ya yaşlı Pançen Lama'nın Tibet sürgününden ya da Japonların askerleriyle gelerek Moğolistan'ı komünist işgalden kurtaracağı söylentileri yayılıyordu.[225] Ayaklanmalar Stalin'i gafil avlamıştı ("En son gelen telgraflarda başarıdan söz ediliyordu; dolayısıyla böylesi beklenmedik ve keskin bir bozgunu anlamak mümkün değil"). Sovyetler bölgeye tüketim maddeleri ve isyancıları bombalamak üzere on avcı uçağı gönderdi. 1.500 kişi öldürüldü. İmha edilmekle yüz yüze gelen isyancılar cinayet işlemeye ve yamyamlığa başladılar.[226] 16 Mayıs'ta Politbüro, Moğol partisini "Sovyet iktidarının SSCB'de uyguladığı politikayı körlemesine taklit etmekle" suçladı. Moğolistan'ın yetkili yöneticilerine göçerlerin kolektifleştirilmesine son vermeleri, "halk hükümeti" ilan etmeleri ve Moğolistan'ın mevcut koşullarında kapitalist olmayan yolu tanımadıklarını açıklamaları talimatı verildi. Bu değişiklik Moğolistan Halk Partisi genel kurulunda onaylanacak ve Yeni Yön olarak adlandırılacaktı.[227] Bu, Stalin'in kendi ülkesinde asla müsamaha etmeyeceği tam bir dönüştü.

1932) ideolog Aleksey Stetsky, "Sovyet ticaretinin, Sovyet pazarının geliştirilmesi" gerektiğine değiniyordu fakat kastettiği devlet denetiminde ticaret ve pazardı. *XVII knferentsiia VKP (b)*, s. 193. Ocak 1933 genel kurulunda Stalin, sosyalist ekonomide ticaretin yeri konusuna dikkat çekerken, bunun "NEP'e geri dönüş olmadığını" ısrarla vurguluyordu. Bordiugov ve Kozlov, "Dialektika teorii i praktiki sotsialisticheskogo stroitel'stva", s. 14 (belirsiz parti arşivlerine atıfta bulunuyor).

223 Davies, *Stalin-Kaganovich Correspondence*, s. 11-12.

224 Sandag ve Kendall, *Poisoned Arrows*, s. 72-73. Moğolistan'da kolektifleştirme konusu için bkz. Zelenin, *Stalinskaia 'revoliutsiia sverkhu'*, s. 11 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 9, l. 73).

225 Bawden, *Modern History of Mongolia*, s. 290-327. Sovyet egemenliğine karşı Moğol ayaklanmalarının dökümünün bulunabileceği kaynak, Misshima ve Goto, *Japanese View of Outer Mongolia*, s. 16-24. Bir temizliğin ardından Moğolistan Halk Partisi üye sayısı yaklaşık 40 binden 11 bine düşecekti. Lkhamsuren, *Ocherki istorii Mongol'skoi narodno-revoliutsionnoi partii*, s. 147.

226 Mal gönderilmesi emrinin verildiği günlerde, 16 Mart 1932'de, rejim daimi bir Politbüro Moğolistan komisyonu oluşturdu. Başkanlığını Postyshev'in yapacağı komisyonun diğer üyeleri, Voroşilov, Karahan ve Eliava idi. 23 Nisan'da Sovyet genel valisi Okhtin için talimatlar onaylandı. RGASPI, f. 17, op. 162, d. 12, l. 18-20, 31, 92, 111-112; Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 282-325 (özellikle s. 317).

227 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 12, l. 113; Terayama, "Soviet Policies toward Mongolia", I, s. 37-66. Belgelerde, Stalin'in bir yandan çelişen raporların arasında düzen kurmaya çalışırken diğer yandan öfkesini dışa vurduğu anlaşılıyor.

Gönülsüz tavizlerin durumu kurtarıp kurtarmayacağı belli değildi. OGPU raporuna göre Minsk'de bir işçi, "Stalin, kolektif çiftliklerde ticaret çözümünü bulmakta geç kaldı" sözleriyle tepkisini ifade ediyordu. "Eğer bunu 1929-1930'da düşünebilseydi daha iyi olurdu, şimdi bir şey çıkmaz çünkü köylülerin hiçbir şeyi yok; her şey yok edildi."[228] Birlik çapında yiyecek ve yem stokları belki de toplam bir aylıktı ve Ukrayna, Kuzey Kafkasya ve Aşağı Volga'da bu miktar daha da azdı. 23 Mayıs 1932'de Kuibyshev'in heyecanla yazdığı çok gizli raporda, en yüksek önceliklilerin ("özel liste" ve "1. Liste") karne istihkaklarında da kesintiye gidilmesi öneriliyordu. Politbüro bu öneriyi reddetti ama Kızıl Ordu'ya dağıtılan miktarı %16 kıstı ve İran'dan tahıl ithalatını hızlandırma kararı aldı.[229] Molotov'un önderlik ettiği Ukrayna komisyonu 26 Mayıs tarihli raporunda "durumun sanılandan daha vahim olduğunu" bidiriyor ve daha fazla tohum, yem ve yiyecek "avansı" öneriyordu. Stalin, Ukrayna ve Belarus'daki stratejik rezervlerden 41 bin ton daha tohumluk verilmesini kabul etti.[230] Bu avansların –Birlik çapında yıllık 1 milyon 267 tona ulaşmıştı, 1931 baharında verilenin üç katıydı– yaklaşmakta olan 1932 hasadı ile eksiksiz geri ödenmesi gerekiyordu.[231]

Mayıs ayı sonunda Stalin yıllık güney tatili için ayrıldı ve bu tatil özellikle uzun olacaktı (Ağustos ayı sonuna kadar). Soçi'den, "Politbüro taleplerinin sayısının sağlığım üzerinde bir etkisi yok," diye yazıyordu. "İstediğiniz kadar soru gönderebilirsiniz – hepsini zevkle cevaplarım."[232] Moğolistan'a Kızıl Ordu askerlerinin gönderilmesi talebini reddetti. "Moğolistan ile Kazakistan ya da Buryatya'yı bir arada düşünemeyiz," diye açıklıyordu 4 Haziran'da Kaganoviç'e. Moğol yetkililerin, "isyana liderlik edenlerin Çin ve özellikle de emperyalist Japonya'nın ajanları olduğunu ve Moğolistan'ın özgürlük ve bağımsızlığına göz diktiklerini açıklamaları" gerektiğini ekliyordu.[233] Ulan Batur'daki Sovyet-

228 Kondrashin vd., *Golod v SSSR*, I/ii, s. 152-155 (GA Minskoi obl., f. 164p, op. 1, d. 132, l. 546-549).

229 Davies vd., "Stalin, Grain Stocks, and the Famine of 1932-33", s. 650-651 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 79, op. 1, d. 375, l. 1-3; f. 17, op. 162, d. 12, l. 153-4; GARF, f. 5446, op. 27, d. 33, l. 127).

230 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 114-115 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 12, l. 153; f. 82, op. 2, d. 138, l. 150-153: Redens'den Molotov'a, 28 ve 29 Mayıs 1932).

231 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 115-116.

232 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 243; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 231 (Haziran 1932'den önce). 1932 yaz tatili sırasında Stalin'e gelen kayıtlı dökümanın sayısı 91'di ve çoğu uzun metinlerdi. Hepsine yanıt vermedi. Tatil ayarlamalarını yapan Politbüro komisyonu (Kaganoviç, Postyshev, Yenukidze) Tüm-Birlik ajansı kurulmasını öneriyordu. Stalin ağırlık koymak istemedi. Bu organ 23 Haziran 1932'de onaylandı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 201 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 77, l. 114), 201n (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 881, l. 12, 29-31; d. 889, l. 9, 29; d. 895, l. 15).

233 Stalin ekliyordu: Durum gerçekten ülke içi kurtuluş meselesinin ötesindeyse –ki bundan şüphe duyuyordu– ancak o zaman Kızıl Ordu askerleri gönderilebilirdi ve böyle bir durumda da sadece Buryatya kökenli olanlar gönderilmeliydi. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 173-174 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 37, l. 46-8: 6 Haziran 1932), 174n3 (f. 17, op. 162, d. 12, l. 133; f. 81, op.

Moğol ilişkileri ile ilgili belgelerin kendisine gönderilmesini emretti.[234] Haziran 1932'de Orjonikidze'ye yazdığı mektupta, "Japonlar elbette (elbette!) SSCB'ye karşı bir savaş hazırlığında," diyordu, "ve bizim de her şeye hazırlıklı olmamız gerekiyor (mutlaka!)."[235] Stalin baskı yapmaya devam ediyordu: Voroşilov'a, "Sanayicilerimiz planlanan sayıda tank, uçak, anti-tank silahlar üretebilecek mi?" diye soruyordu (9 Haziran). "Bombardıman uçakları doğuya gönderildi mi? Tam olarak nereye ve kaç adet? Volga'da seyahat ilginçti – hatta diyebilirim ki muhteşemdi. Volga korkunç güzel bir nehir."[236]

Stalin'in ruh hali değişkendi. "Görünen o ki yakın bir gelecekte daha iyi olmayacağım," diye yakınıyordu Kaganoviç'e haziran ortasında. "Genel zayıflık ve gerçek bir halsizlik hissi giderek belirginleşiyor. Tam daha iyiyim diye düşünmeye başlıyorum, katetmem gereken daha çok yol olduğu ortaya çıkıyor. Romatizmal semptomlar yok (bir şekilde kayboldular) fakat genel halsizlik geçmiyor."[237] Şoförü her zamanki poliartrit tuz banyoları için onu yakındaki Matsesta'ya götürüyordu. Terasta ya da balık avlarken, devrimci yeraltı ve hapishane geçmişinden hikâyeler anlatıyordu. Mandalina, üzüm ve diğer meyve ağaçları ile ilgileniyor, aşçısıyla birlikte korumasına karşı badminton ya da *skittles* oynuyordu. Akşamları bilardo oynuyordu ve kendisi de dahil olmak üzere kaybedenler, masanın altına sürünüyor ve kazananın masanın üstüne vurarak yaptığı gürültüye maruz kalıyordu. Geç vakit yenilen akşam yemekle-

---

3, d. 99, I. 49-52), 174n5 (f. 17, op. 162, d. 12, I. 175); Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 136 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, I. 49-52: 4 Haziran 1932), 143, 156-157, 182 (f. 558, op. 11, d. 77, I. 76: 19 Haziran 1932).

234 Stalin 10 Haziran'da Molotov, Voroşilov ve Kaganoviç'e çektiği telgrafla, Moğolistan'a açık askerî müdahaleye taraftar olmadığını tekrar etti. "Aceleci ve hazırlıksız bir karar Japonya ile çatışmaya yol açabilir ve Japonya, Çin ve Moğolistan arasında SSCB-karşıtı bir birleşik cepheye zemin hazırlayabilir," diye uyarıyordu. "İşgalci olarak tanımlanırız... Japonlar ve Çinliler de kurtarıcılar olarak..." Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 157-158 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 77, I. 42-45).

235 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 779, I. 47. Politika değişikliği ("Yeni Yön"), 29-30 Haziran 1932'de Moğolistan Halk Partisi'nin, Sovyet danışmanların da hazır bulunduğu olağanüstü genel kurulunda onaylandı. Genden solculara saldırdı ve Moğolistan şartlarında kapitalist olmayan yolun hata olduğunu ifade etti. 1 Eylül'de Stalin kendisini Politbüro Moğolistan komisyonuna ekledi. (Başkan olarak Karahan'ın yerine Voroşilov'u getirdi.) 10 Kasım'da, Eliava'nın Moğollara yazdığı (bir nüshası Okhtin'e) telgraf Politbüro tarafından onaylandı. Moğolistan Merkez Komitesi'ne, tüm "solculara" uzaklaştırma talimatı verildi, silahlarını teslim eden alt tabakaya genel af çıkarılacak, ayaklanma liderlerinin Çin ajanı olduğu ve Japon emperyalistlerin Moğolistan'ın bağımsızlığını sonlandırmaya çalıştığı dile getirilecekti. Sovyetler, kısa süre sonra, Japonlarla savaş çıkması durumunda Moğolistan'ın harekât imkânlarını sorgulamaya başladı. RGANI, f. 89, op. 63, d. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; Roshchin, *Politicheskaia istoriia Mongolii*, s. 254-265.

236 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 175 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, I. 60). Stalin 7 Haziran 1932'de Kaganoviç'e "*Pravda*'daki bürokratlar işçilerden ve kolektif çiftçilerinden gelen mektupların yerine profesyonel muhabir ve 'yetkililerin' mektuplarını koydular. Ama bürokratların dizginlenmesi gerek. Aksi takdirde *Pravda* fabrikalarda ve kolektif çiftliklerde yaşayan insanlarla temasını tümüyle yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalacak" tavsiyesinde bulunurken ciddiydi. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 149 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, I. 58-60). Kaganoviç yeni bölüm başlığını bulmuştu: "İşçilerden ve kolektif çiftçilerinden mektuplar." (164: f. 558, op. 11, d. 740, I. 37-43; f. 17, op. 114, d. 302, I. 13. 166: f. 558, op. 11, d. 740, I. 43-52).

237 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 180-181 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, I. 152).

rine ve içilen içkilere Çingene dansları ve diğer eğlenceler eşlik ediyordu. Kaldığı dairenin ışığı gece ikiye, üçe kadar sönmüyordu.

Stalin'in tatildeki posta yığını arasından giderek daha vahim haberler çıkıyordu. 10 Haziran 1932'de Stalin'e sadık Hryhory Petrovsky, Ukrayna'dan, "Bildiğin genel kıtlık nedeniyle köylüler tren istasyonlarında toplanmaya başladılar" diye yazmıştı. "Bazı durumlarda, ekmek peşinde köyünü terk eden erkeklerin oranı toplamın üçte ikisine ulaşıyor."[238] (Yagoda, Tahıl Toplama Komiserliği için Moskova çevresinde devlet fonlarından bir kır evi yerleşimi inşası ile ilgili rapor göndermişti.)[239] Stalin sağlam duruyordu; 18 Haziran'da ana tahıl üretim bölgeleri ve cumhuriyetlerden parti sekreterlerini toplantıya çağırdı. Amaç, "planın koşulsuz uygulanmasını sağlamaktı."[240] "Özel tarım sektörünün bu yıl için ağırlığı [ekili alan yüzölçümü bakımından] %20'ye dahi varmadığından, tarımda kolektiflerin ve devlet çiftliklerinin kesin zaferini belgeleriyle" sergilemek üzere *Pravda* için bir başyazı talep etti. Şu eklemeyi yapıyordu: "Tüm kapitalizm dalkavuklarını en ağır ve keskin biçimde lanetlemek şart – Menşevikler, SR [Sosyalist Devrimciler], Troçkistler ve sağ sapma. İşçi düşmanlarının SSCB'yi kapitalist yola geri döndürme girişimlerinin kesinlikle yenilgiye uğratıldığı ve yok edildiği, SSCB'nin geri dönülmez biçimde yeni sosyalist yola girdiği, SSCB'de sosyalizmin kesinlikle nihai zaferini ilan ettiği belirtilmeli."[241] Başyazı beklendiği biçimde yayımlandı (26 Haziran 1932). Aynı gün, Stalin üçüncü çeyrek için tahıl ihracatında önemli bir kısıntıyı kabul etmek zorunda kaldı.[242]

---

238 Pyrih vd., *Holodomor*, s. 33-36 (RGASPI, f. 82, op. 2, d. 139, l. 162-165). Ukraynalı bir öğrenci, 18 Haziran 1932'de Ukrayna Komünist Partisi Başkanı Kosior'a yazdığı mektupta, "Belaia, Tserkov, Uman ve Kiev çevresindeki topraklarda neler olduğundan haberiniz var mı?" diye soruyordu. "Ekili olmayan çok geniş topraklar var... Daha önce 100-150 at bulunan kolektif çiftliklerde şimdi 40-50 at kaldı ve onlar da ölüyor. Halk çok aç." Rudich, *Holod 1932-1933 rokiv*, s. 183-185. Mart 1932'de Kosior, Ukrayna dışındaki daha iyi durumda olan bölgelerin depolarından Ukrayna için 110 bin ton tohumluk tahıl ödünç almayı başardı (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 12, l. 30). 29 Nisan 1932'de Politbüro Ukrayna'daki kolektif çiftliklere ödünç ek tohum gönderdi (l. 115-116).

239 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 335.

240 Politbüro toplantı için resmî karar aldı (21 Haziran) ancak bu arada Ukrayna'ya ek acil yardım göndermeyi reddetti. Khlevniuk, *Stalin i Kaganovich*, s. 163-165 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 740, l. 37-42: 12 Haziran 1932), 169 (f. 81, op. 3, d. 99, l. 62-63: 15 Haziran 1932), 168-9n5. O gün, Stalin ve Molotov imzalı bir telgrafla Ukrayna hiyerarşisi uyarılıyordu: "Kolektif ve özel [aile] çiftliklerden toplanacak ya da devlet çiftliklerine teslim edilecek tahıl miktarıyla ilgili olarak bölgeniz için yapılan planlamadan –ne teslimat zamanı ne de miktarı için– hiçbir sapmaya izin verilmeyecektir." Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 242n3; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 230n3; Rudich, *Holod 1932-1933 rokiv*, s. 190.

241 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 187 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 77, l. 83-85).

242 Temmuz 1932'de Politbüro düşük miktarda bazı indirimleri onayladı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 197-198 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 81-87), 198n3 (f. 17, op. 162, d. 13, l. 11, 30, 133). 26 Haziran 1932'de Kaganoviç ve Molotov'a yazdığı mektupta, kırsal tüketici kooperatiflerinin devlet tahıl tedariki faaliyetinden azat edilesi ve sınai malların dağıtımı rolleri artırılıp vergilerinin düşürülmesi önerisini yapan Shebuldayev'in haklı olduğunu kabul eden Stalin alışılmadık bir esneklik sergiliyordu. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 197-198 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 81-87). 25 Haziran 1932 tarihli "Devrimci Meşruiyet üzerine" kararnamesi, köylülerle ilişkilerde yasaları ihlal eden ve yargıçların görevden uzaklaştırılmasına engel olan

Seri üretilen ilk Sovyet ağır bombardıman uçağı olan dört motorlu TB-3 havada test edildi ama Voroşilov'un ("Sevgili Koba"ya) verdiği rapora göre, sadece dört adet üretilmişti ve radyatörleri arızalıydı.[243] Ayrıca eğitim uçuşlarında yaşanan şaşırtıcı sayıdaki kazayı da Stalin'e haber vermek zorundaydı: Sadece 5-20 Haziran arasında on bir uçak düşmüş ve otuz mürettebat ölmüştü. Voroşilov birkaç gün için güneyde Stalin'e eşlik etmek için izin istiyordu ("Uzun süredir uykum normal değil"). Stalin 24 Haziran'da cevap yazdı: "En kaygı verici olan kazalar ve havacılarımızın ölümü. İnsanlarımızın, havacılarımızın ölümlerine kıyasla uçakların kaybı o kadar korkunç değil (canları cehenneme). Davamız için, özellikle havacılıkta, insanlarımızın hayatı en önemli ve en değerli şey."[244-245]

28 Haziran 1932'de bölge parti başkanları Moskova'da toplandı ve Molotov Stalin'in sert mektubunu okudu (on gün önce göndermişti): "Ukrayna'da, genel olarak pek de kötü olmayan hasada rağmen, yüksek hasat alınan birkaç yerde

görevliler ile ilgili hazırlık tahkikatını şart koşuyordu. Kararnamenin uygulanması ayrı bir meseleydi. Solomon, *Reforming Justice*, s. 193.

243 Bu dönemde, hafif yerine ağır bombardıman uçaklarına ağırlık veren Sovyetler Birliği bu tutumunda yalnız değildi. Bailes, "Technology and Legitimacy", s. 381-406.

244 Hava kuvvetleri faaliyetlerinin daha sıkı gözetimi ve sınai kalite kontrolünün artırılması konularında uzlaştılar. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 203-204 (RGASPI, f. 84, op. 2, d. 37, l. 49-50; d. 38, l. 69, 70; f. 558, op. 11, d. 77, l. 121; d. 78, l. 8). Uçak kayıpları çoktandır devam eden bir sorundu. Sevost'ianov vd., "*Sovershenno sekretno*", VIII/ii, s. 1225-1226 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 16, l. 492-494: 18 Temmuz 1930). Binbaşı Helders'ın (Robert Knauss) Britanya ile Fransa arasında gelecekte yaşanacak ve bir "uçan kalenin" sona erdireceği hayalî savaşı anlattığı, *Luftkrieg 1936: Die Zertrümmerung von Paris* [*1936 Hava Savaşı: Paris'in Yıkılışı*] (Berlin, 1932) başlıklı kitabını Almanca aslından dikkatle okuduktan sonra Stalin 12 Haziran 1932'de Voroşilov'a bir mektup yazdı. Bu harika kitap, havacıları eğitmek ve ilham vermek üzere Rusça yayımlanmalıydı. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 175 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, l. 64-5). Robert Knauss, *Luftkrieg 1936: die Zertrümmerung von Paris*, Wilhelm Rolf, Berlin, 1932. Tercüme edildi: *Vozdushnaia voina 1936: razrushenie Parizha*, 2. baskı, Voenizdat, Moskova, 1934; RGASPI, f. 558, op. 3, d. 52.

245 OGPU'dan Terenty Deribas, "Çok fazla gürültü yaptık ama köprüyü havaya uçuramadık" itirafında bulunuyordu. Politbüro, "yetersiz organizasyonu" nedeniyle OGPU'yu kınadı. Yakalanan Sovyet ajanı itiraf etti. Karahan, Japon büyükelçisi nezdinde, herhangi bir ilişkileri olduğunu reddetti. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 208 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 147), 213n13 (f. 17, op. 162, d. 13, l. 12, 33), 227 (f. 558, op. 11, d. 78, l. 43-44, l. 73, 72); *DVP SSSR*, XVI, s. 814n44 (26 Temmuz 1932); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, 315 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 13, l. 33), s. 807n99. Transfer edilen ajan Nikolay Zagvozdin'di (d. 1898) ve önce Özbekistan'da sonra da Tacikistan'da NKVD başkanlığına yükselecekti – tutuklanana (9 Şubat 1939) ve infaz edilene (19 Ocak 1940) kadar. 1932 yazında, suikastlar düzenleyen Almanya Komünist Partisi paramiliter kanadının lideri Heinz Neumann (d. 1902) Soçi'ye davet edilmişti. Neumann'ın sevgilisinin anılarında anlattığına göre, davetliler arasında Kafkasya kökenli yaşlıca bir adam da vardı. Anlatıldığına göre Stalin, "Bu yoldaş X, benim suikastçım," demişti ve ardından da, hoş bir dille, yaşlı adamın Stalin'i öldürme komplosunun OGPU tarafından önlenişi anlatılmıştı. Neumann'ın sevgilisi hikâyeye şöyle devam ediyordu: "Suikastçı ölüm cezası almıştı. Ancak o, Stalin, yaşlı adamın affedilmesinin uygun olacağına karar vermişti zira sonuçta, tamamıyla milliyetçilik sevdası ile hareket etmişti ve kesin olarak barışmak için Stalin onu Matsesta'ya davet etmişti... Bu uzun anlatım sırasında yaşlı adam, davetli kalabalığı arasında mahsun bakışlarla dikiliyordu." Stalin'in tuhaf mizah anlayışı ile ilgili olarak anlatılan bolca hikâyenin genellikle tek bir tanığı oluyordu. Buber-Neumann, *Von Postdam nach Moskau*, s. 274-275. Heinz Neumann, 26 Kasım 1937'de Moskova'da infaz edildi.

durumun kötü olduğu ve kıtlık olduğu ortaya çıktı."[246] Bu Stalin'in kıtlık (*golod*) kelimesini kullandığı ikinci bilinen dokümandı.[247] Molotov ve Kaganoviç tedarik miktarlarının az da olsa düşürülmesini onayladı.[248] Stalin çektiği iki telgrafta (1 ve 2 Temmuz) Ukrayna liderliğine ("bozguncular") nefret kusuyordu ve iki başyardımcısına yaklaşan Ukrayna parti konferansına katılmalarını emretti.[249] Bu konferansta (6-9 Temmuz) Kosior (SSCB Politbüro mensubu) bazı bölgelerde zaten daha önceden de açlık çekildiğine işaret edince, Ukrayna Hükümet Başkanı (SSCB Politbüro üye adayı) Vlas Chubar, Molotov ve Kaganoviç'e bizzat gidip görebileceklerini söyledi.[250] Daha sonra Stalin'e yazan Kaganoviç, teslimatlar konusunda "tüm (Ukrayna) Politbüro üyeleri... planlanan miktarın azaltılmasından yana," diyor ve ekliyordu, "biz revizyonu koşulsuz reddettik."[251]

24 Temmuz'da Stalin, harcanan emeği boşa çıkararak Molotov ve Kaganoviç'e şöyle yazdı: "SSCB için tahıl tedarik planının koşulsuz uygulanması yönündeki idari karar doğru fakat özellikle zarar gören bazı Ukrayna bölgeleri için istisna söz konusu olabilir. Bu, hem adil bir yaklaşımın gereği olarak hem de Ukrayna'nın özel durumu ve Polonya'yla ortak sınırı olması nedeniyle zorunlu."[252] Ertesi gün bu U dönüşünü açıklamaya çalışırken, Ukrayna parti konferansı sırasında "tahıl tedarikini rayından çıkarmak" istemediğini öne

246 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 179-180 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 740, I. 69-72; f. 81, op. 3, d. 99, I. 65-68); RGASPI, f. 17, op. 3, d. 890, I. 8; Molotov, *O pod'eme sel'skogo khoziaistva*.

247 Stalin "kıtlık" kelimesini, düşmanların Sovyet politikaları sonucunda ortaya neyin çıkacağına dair tahminlerini nitelerken kullanmıştı; mesela, Haziran 1931 tarihli "altı koşul" konuşmasının orijinal versiyonunda burjuva uzmanlara atıfla: RGASPI, f. 85, op. 28, d. 7, II: I. 189-91. 1932 yazında, Ukrayna'dan dönen Molotov Politbüro'ya, "Aslında, kıtlık hayaletiyle karşı karşıyayız, üstelik zengin tahıl bölgelerinde," diyecekti. Ivnitskii, *Kollektivizatsiia i razkulachivanie*, s. 203. Aynı zamanda bkz. Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 167.

248 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 90, 476.

249 Kaganoviç ve Molotov'a, konferansın "zorunlu olarak tahıl tedarikinin %100 yerine getirilmesine" yol açması gerektiğini hatırlattı. Ertesi gün Stalin "en büyük dikkatin Ukrayna'ya gösterilmesi" ve "görevlilerin fiilî tutumunu kırmak, sızlananları ve kokuşmuş diplomatları (her kim olursa olsun!) izole etmek ve Bolşevik kararlarını gerçekten sağlama almak için her tür tedbirin alınması" talimatını verdi. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 205 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 77, I. 129-130), 210 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, I. 45-7; f. 558, op. 11, d. 740, I. 1), 210-213 (I. 2-9).

250 Kostiuk, *Stalinist Rule in Ukraine*, s. 19 (atıfta bulunduğu kaynak, *Visti*, 17 Temmuz 1932). Kaganoviç, konferans sırasında, planın uygulanması konusunda Kosior'un kararlı bir çizgi izlediğini ve dolayısıyla onu koruduğunu Stalin'e yazdı.

251 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 219 (RGASPI, f. 558, op. 11,d. 78, I. 16).

252 Politbüro tarafından, "Ukrayna'nın sıkıntı çeken bölgeleri için bir istisna olacak şekilde, Ukrayna tahıl tedarik planında, yoldaş Stalin'in önerisine uyarak 722 bin ton indirime gidilmesi" kararı alındı (5 milyon 800 bin tondan düşülecekti). Politbüro aynı zamanda Kosior'un Moskova'ya çağrılması ve Kuibyshev ve Kaganoviç ile birlikte, Ukrayna'nın hangi bölgeleri için bu indirim hedefinin uygulanacağını tespit etmeleri de karara bağlandı. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 183 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 13, I. 75, 76: Stalin'in yokluğunda Kaganoviç tarafından imzalanmıştı); Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s 241-242 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 78, I. 79-81: 24 Temmuz 1932). Urallar Parti Başkanı İvan Kabakov'un 10 Eylül 1932 tarihinde tahıl tedarik hedeflerinin düşürülmesi talebini Stalin geri çevirdi. Daha sonra, 22 Eylül'de, Urallar'da 39 bin ton tahıl dağıtılmasını –daha önce 37 bin tondu– onayladı. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 184 (APRF, f. 3, op. 40, d. 81, I. 148), 185 (I. 149), 186 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 13, I. 131, 133, 134).

sürüyordu. Kaganoviç ve Molotov'un, Stalin'in zikzak çizmesine karşı ne yaptığını ise bilmiyoruz. Stalin'in umudu hasattı ve "Beklenti netleşecek (zaten netleşti!): Şüphe yok ki tüm SSCB için iyi olacak," diye yazmıştı. Oysa hasat raporları abartılıydı ve Stalin duymak istediğine kulak kabartıyordu.[253]

Ekili alan bariz bir biçimde azalmıştı. Traktör, tohumluk tahıl ve yem kıttı. Bahar ekim sezonu kısa sürmüştü ve mayıs sonunda ekimine başlanan buğday her zaman daha az mahsul veriyor ve ağustos yağmurlarından daha fazla etkileniyordu; sağanak yağmurlar ağustos ayına girilirken başladı. Görevlilerin saptayamadığı pas hastalığı buğday hasadına önemli ölçüde zarar verdi.[254] Kolektiflere katılmak zorunda kalan morali bozuk çiftçiler harman dövme işini ve gübrelemeyi baştan savma yapıyor ve kolektifleştirilen hayvanların bakımına önem vermiyorlardı.[255] Voroşilov'a tatil izni çıkmıştı ve 26 Temmuz'da, güneye seyahat ederken gördükleri hakkında Stalin'e yazdı: Kuzey Kafkasya'da "tahılı korkunç bir biçimde yabani ot sarmış."

Savunma komiseri baskı altında eziliyor ve "Askerî kadrolarımızı gören insanlığından soğur," diyerek sızlanıyordu. "Bu insanların çalışmadığını söyleyemem; tam tersine tükenene kadar çalışıyorlar ama sonuç yok."[256] Stalin baskıyı sürdürdü. 30 Temmuz'da "Uzakdoğu için altı bombardıman uçağı hiçbir şey değil," diyerek tepki gösteriyordu. "En az elli-altmış tane TB-3 göndermemiz gerekir. Hem de bu en kısa sürede yapılmalı. Bunu yapamazsak, Uzakdoğu'yu savunmak boş bir hayalden ibarettir."[257]

"Merkez Komite" için hazırlanan OGPU raporundaki (1 Ağustos 1932) tahmine göre, ihtiyaç duyulan tüfek sayısının %85'i, makineli tüfeğin %68'i, el bombasının %55'i, tabancanın %36'sı, modernize havan topunun %26'sı, 107mm topun %16'sı ve 76mm topun %7'si mevcuttu. 150 askeri birliğin tam olarak teçhiz edilmesi planlanmış fakat ancak üçte biri gerçekleştirilmişti.[258]

253 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 244-245 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 115-119); Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 182-183 (f. 17, op. 162, D. 13, l. 76: 17 Ağustos 1932; l. 85: 1 Eylül 1932).

254 Bir Sovyet tarım uzmanın raporuna göre köylüler pas hastalığı ile diğer hastalıkları ayırt edemiyordu. Ancak Tauger'in ortaya koyduğu gibi, yerel görevliler de bitki hastalıklarından anlamıyorlardı ve hasat zamanı geldiğinde, ürünün çürüyüp döküldüğünü anladıklarında, yanlış bir biçimde sosyal gerekçelere sarılıyorlardı. Tauger, "Natural Disaster", s. 15 (atıfta bulunduğu kaynak, *Na zaschitu urozhaia*, 1933, sayı 10: 14-16: S. E. Grushevoi; RGAE, f. 7486, op. 37, d. 237, l. 388), 40-45.

255 Kıtlık konusunda diğer önemli bir etken de parti-köy ilişkilerinin aşırı derecede bozulmasıydı. Penner, "Stalin and the Ital'ianka." 1928 yılında 3,63 hektar tahıl ekim alanına bir beygir gücü düşerken, 1932 yılında bu oran 6,02 hektara bir beygir gücü oldu. A. A. Barsov, *Balans stoimostnykh obmenov*, s. 85.

256 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 176-180 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 37, l. 49-51), 180-181 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, l. 68-71), 181-185 (d. 37, l. 54-59); f. 17, op. 162, d. 13, l. 6. Polonya istihbaratına göre, 1 Ekim 1932 ve 20 Haziran 1933 tarihleri arasında 20 Sovyet askeri Polonya'dan sığınma talep etmişti. Zdanovich, *Organy*, s. 507 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 308, op. 3, d. 303, l. 2).

257 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 185-186 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 38, l. 76-77).

258 Zdanovich, *Organy*, s. 435-436 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 2, op. 10, d. 94, l. 1, 3, 7: L. Ivanov). Aynı zamanda bkz. Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 162-163.

Bununla birlikte, aynı gün, sermaye yatırımlarında %10 gibi yüksek bir miktarda kesinti yapılması yönündeki, Kuibyshev'in yaptığı teklif Politbüro'da onaylandı – ağır sanayide kesinti daha yüksekti. Orjonikidze patladı. Kaganoviç onu yatıştırmaya çalışırken ("Arkadaşım, mali durum bunu gerektiriyor"), bunu Stalin'in imzaladığını da belirtiyordu ("Bunu baştaki arkadaşımıza yazdık ve o da kesintinin tam yeri ve zamanı olduğunu düşündü").[259] Ağustos ayı ortalarında, Japonlara direnen bir diğer Çinli komutan Sovyet topraklarına kaçmayı başardı fakat Japon ordusu onu takip etti. Tokyo'daki savaş bakanının, SSCB'ye bir saldırı başlatmamak için kendisini zor tuttuğu söyleniyordu.[260]

Yaz laneti

Atların toplu ölümleri, tohum ekimlerinde yetersizlik, kitlesel açlıklar, kolektif çiftliklerden kitlesel kaçışlar ve hükümetin hayret edilecek tepkisizliğine dair Soçi'ye telgraf, mektup ve rapor yağıyordu.[261] İskoç asıllı Kanadalı tarım uzmanı Andrew Cairns, Londra'daki İmparatorluk Pazarlama Kurulu tarafından, Batılı çiftçilerin Sovyet kolektifleştirmesinden öğrenecek bir şeyi olup olmadığını öğrenmek için SSCB'ye gönderilmişti. 1932 Mayıs-Ağustos ayları arasında Ukrayna, Kırım, Kuzey Kafkasya'nın alçak bölgeleri ve Volga Vadisi'ni gezdi, kadınların çorba yapmak için çim kökleriklerini gördü. Şehir kantinleri ile ilgili olarak, "yemeğini bitiren her bir işçinin başında, çorba tasını yalamak ya da balık kılçıklarını kemirmek üzere itişip kakışan çocuklar ve birkaç kadın ve erkek var" notunu düşmüştü.[262] 1932 Ağustos ayı boyunca *Pravda*'da yayımlanan imzasız başyazılar ***kulak*** "entrikalarına" ve tahıl "spekülatörlerine" saldırıyordu.

259 Rees, *Decision-making in the Stalinist Command Economy*, s. 43-44 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 894, l. 12; f. 79, op. 1, d. 376, l. 1-2: Kuibysev'in notu; RGASPI, f. 85, op. 29, d. 433, l. 1); Khlevniuk vd., *Stalinskoe politburo*, s. 125-126.

260 Lensen, *Damned Inheritance*, s. 365; *DVP SSSR*, XV, s. 465-468 (Spilvanek ve Japon gazeteci Fuse: 12 Ağustos 1932), 479-481 (Troyanovsky-Karahan, 19 Ağustos), 614-618, 798. 4-6 Aralık 1932 tarihleri arasında, aralarında 2.400 askerin de bulunduğu 4 binden fazla Çinli, Sovyet yetkililer tarafından tutuklandı. Japonlar tutukluların teslimini isteyince, Sovyetler onları Xinjiang'a [Sincan] gönderdi ve SSCB toprakları dışına gönderildiklerini duyurdu. Sladkovskii, *Znakomomstvo s Kitaem i kitaitsami*, s. 186 (atıfta bulunduğu kaynak, Tsentral'nyi arkhiv porgrannichnykh voisk, t.160, op. 2, d. 1, l. 7); Barmin, *Sovetskii Soiuz i Sintszian*, s. 124 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 162, d. 15, l. 117); *DVP SSSR*, XV, s. 677; *İzvestiya*, 21 Aralık 1932.

261 1 Ocak 1932'den 1 Temmuz'a kadar RSFSC'de 1,37 milyon hane kolektif çiftliklerden ayrıldı; Ukrayna'da bu sayı 200 bindi. Zelenin, "By li 'kolkhoznyi Neonep'?", s. 106 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 7446, op. 14, d. 108, l. 34; op. 3, d. 364, l. 2; d. 378, l. 2; op. 2, d. 338, l. 57). 1932 sonu itibarıyla (Beş Yıllık Plan'ın sonu) kolektifleştirilen resmî hane sayısı, hedef 17,9 milyon olmasına rağmen 14,9 milyon ya da %61,5 idi.

262 Cairns ekliyordu: "Kiev'de beni en çok şaşırtan insanların söyledikleri değil (gerçi oradaki koşullar izleyen beş hafta boyunca ziyaret ettiğim her yerden daha kötüydü) ama hepsinin – genç, orta yaşlı ve yaşlı fark etmeksizin– hemfikir olması ve ne dediklerinin ya da söylediklerinin dinlenip dinlenmediğinin umurlarında olmamasıydı ki bu polis ve OGPU için de geçerliydi." Carynnyk vd., *Foreign Office*, s. 13, 51, 42, 105, 111. Aynı zamanda bkz. Cairns, *Soviet Famine*. Leningrad'da kıdemli bir OGPU görevlisinin Britanya elçisine, "Ekmek yok, et yok, yağ yok – hiçbir şey yok," dediği söyleniyordu. Haslam, "Political Opposition", s. 396 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371/16322: Strang'dan Londra'daki Simon'a, 14 Ağustos 1932).

Stalin'e gelen raporlar arasında "hasarın" abartıldığını, yavaş yol alan yük trenlerinden tahıl çalındığını ya da biçme, yığma ve harman dövme sırasında ceplere doldurulduğunu ya da toplanmadığını (sonra yemek üzere tarlada bırakıldığını) öne sürenler de vardı. Kaganoviç'e ısrarla, nasıl kapitalizmde özel mülkiyet kutsal idiyse şimdi de sosyalizmde devlet mülkiyetinin "kutsal ve dokunulmaz" kabul edilmesi gerektiğini söylüyordu.[263] Diktatörün taslağını hazırladığı ve 7 Ağustos 1932'de yayımlanan yasa ile kolektif çiftliklerden yapılacak en küçük tahıl hırsızlığına ölüm cezası getirildi.[264] Bu nedenle kendisini kutladı ("İyi oldu") ve parti örgütlerine yasayla ilgili tamamlayıcı bir gizli talimat gönderdi.[265] *Pravda* (8 Ağustos) acımasız cezayı iç sayfadan duyurdu; Kaganoviç ön sayfada yayımlanan başyazıyla ertesi gün bunu düzeltti.[266] Diğer makalelerde de, hırsızlığın boyutu ne olursa olsun kurşuna dizilmeli çağrısı vardı. (Büyük bir hırsızlık örneği olarak zorunlu devlet tedariklerine bakılabilir: Yüz kilo çavdara 4,5-6,1 ruble, buğdaya 7,1-8,4 ruble gibi üretim maliyetinin altında fiyat veriliyordu. Gerçi bu fiyatlar sayesinde şehirlerde siyah ekmeğin kilosunun sadece sekiz ila on iki kopek arasında satılması sağlanıyordu.)[267] Bazı Politbüro üyeleri taslak halindeyken yasaya itiraz etmişlerdi; bu itirazlar Soçi'ye rapor edilirken Kaganoviç isimleri çıkarmıştı.[268]

Tedarik hedeflerinin azaltılması için Ukrayna'dan yeni talepler gelince Stalin Kaganoviç'e patladı (11 Ağustos). "Ukrayna'daki gelişmeler artık sınırı aştı... yaklaşık elli ilçe parti komitesinin tahıl tedarik politikası aleyhine konuşması, gerçekçi bulmadığını söylemesi... Bu bir parti değil adeta parlamento, parlamento karikatürü." Kosior ve Chubar'ın görevden uzaklaştırılmasını ve OGPU Başkanı Radens'in alt düzey bir göreve getirilmesini talep etti. "Pilsudski'nin

---

263 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 235-236 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, I. 106-13: 20 Temmuz 1932), 240-241 (d. 100, I. 137-140: 24 Temmuz 1932'den önce). Hırsızlık yöntemleri çok ustaca olabiliyordu. Kondrashin ve Penner, *Golod*, s. 135-137. Stalin, Sosyalist mülkiyetin önemini sosyal bilince yerleştirmeye kararlıydı. Solomon, *Soviet Criminal Justice*, s. 119, 222-223. "Devlet sosyalist mülkiyeti", "halkın mirası" ile eşanlamlı olarak teorize ediliyordu. Stuchka, *Kurs Sovetskogo grazhdanskogo prava*, III, s. 29.

264 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 895, I. 14 (Politbüro 2/8 Ağustos); *Sobranie zakonov*, 1932, madde 360; *Kollektivizatsiia sel'skogo khoziaistva*, s. 423-424; Davies, *Crisis and Progress*, s. 242-256. Aynı zamanda bkz. Shearer, *Policing Stalin's Socialism*, s. 21.

265 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 273-275 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, I. 144-51). 22 Ağustos'ta, beş ila on yıl arası hapis cezasını hükme bağlayan "spekülasyonla mücadele üzerine" ikinci bir kararname çıkarıldı: RGASPI, f. 17, op. 3, d. 896, I. 13; *Sobranie zakonov*, 1932, madde 375. Bu da tatildeki Stalin'n talimatıydı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 243-244 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 740, I. 104-11); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 316 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 13, I. 52); RGASPI, f. 17, op. 3, d. 896, I. 13.

266 *Pravda*, 9 Ağustos 1932. Aynı zamanda bkz. *İzvestiya TsIK i VTsIK*, 8 Ağustos 1932. Hapishaneler zaten kapasitesinin üzerinde doluydu.

267 Zelenin vd., *Istoriia sovetskogo krest'iantsva*, II, s. 428-9n137 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 1562, op. 152, d. 29, I. 58, 29). Sadece RSFSC'de, ilk yılda, 160 binden fazla insan bu yasayla mahkûm edildi. Werth ve Mironenko, *Istoriia stalinskogo gulaga*, I, s. 135-138.

268 Toplantı kayıtlarından isimler çıkarılmıştı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 256-258 (Kaganoviç'in kişisel arşivi); Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 418-419 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, I. 106-113, 117, 121-123, 144-145, 151; d. 100, I. 1-7).

uyumadığını ve Ukrayna'daki ajan ağının Kosior ve Chubar'ın düşündüğünden çok daha güçlü olduğunu aklınızdan çıkarmayın. Ukrayna Komünist Partisi'nde (500 bin üye, ha-ha!) oldukça fazla (evet, çok fazla!) yozlaşmış unsur, bilinçli veya bilinçsiz Petliuracılar [Ukrayna İç Savaşı milliyetçilerine bir gönderme] ve hatta Piłsudski'nin doğrudan ajanlığını yapanların barındığını da unutmayın. İşler kötüye giderse bu unsurlar parti içinde (ya da dışında), partiye karşı bir cephe açmaktan çekinmeyeceklerdir." Stalin'in uyarısı doğrudandı: "Bu ve bunun gibi yaptırımlar (Ukrayna'nın ekonomik ve siyasi olarak güçlendirilmesi, öncelikle de *sınır bölgelerinde*) olmazsa, tekrar ediyorum, Ukrayna'yı kaybedebiliriz."[269]

Polonya ajanları SSCB'ye sızıyor ve yakalanıyordu.[270] Aynı dönemde, Polonya hükümeti Stalin'le üç yıllık saldırmazlık paktı imzalayarak baskıyı hafifletecekti.[271] Belki de Stalin bu tehdidi Kaganoviç'in sertliğini sürdürmesini sağlamak için kullanıyordu ya da iç zorlukların kışkırttığı bir emperyalist müdahale olacağı takıntısından kurtulamıyordu. Aynı notta, OGPU Ukrayna yetkilisi olarak Balitsky'i atayacağını ve bunu Mezynski'ye bildirdiğini de Kaganoviç'e haber veriyordu. Kosior ve Chubar'ın kovulması meselesinde Kaganoviç öylesine kurnazca tepki verdi ki –"söylediklerin üzerine yorum yapmak benim için zor"– Stalin yumuşadı.[272] Gecikmeli olarak diktatör, Toprak Komiseri Yakovlev'in ekili alanların aşırı genişletilmesi eleştirisini de –bu durum ürün rotasyonunu aksatıyordu– kabul etti ve yeniden ürün rotasyonunun sağlanması için, yavaşlamaya gönülsüzce izin verdi.[273] Ancak 20 ağustos 1932'de Kuzey Kafkasya Parti Başkanı Boris Sheboldayev hasadın daha da düştüğüne ve çiftçilerin

269 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 273-275 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 144-151).

270 Polonya istihbaratı, Ukrayna kökenlileri casusluk göreviyle sınırın ötesine göndermeyi sürdürüyordu fakat neredeyse hepsi yakalanıyordu, Varşova'dan yürütülen ve dinlenen Japon haberleşmesi sayesinde Stalin durumu biliyordu. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, s. 110-115; Kuromiya, *The Voices of the Dead*, s. 220-221. Ukraynalı anti-komünist milliyetçilerin desteklenmesinde Japonya Polonya ile işbirliği yaptı fakat bu Sovyet istihbaratı tarafından da biliniyordu zira yurtdışındaki Ukraynalı gruplara sızmışlardı. Sotskov, *Neizvestnyi seperatizm*, s. 75-81. Sovyet-Polonya arasındaki, ajanları da kapsayan tutuklu mübadelesi konusunda bkz. Peplonski, *Wywiad polski na ZSSR*, 122-123. Aynı zamanda bkz. Gronskii, *Iz proshlogo*, s. 147-148.

271 Polonya'nın SSCB elçisi Stanislaw Patek ve Krestinski antlaşmayı 25 Temmuz 1932'de Moskova'da imzaladılar; Beck ve Antonov-Ovseyenko'nun karşılıklı onayıyla, 23 Aralık'ta yürürlüğe girdi. Ken ve Rupasov, *Politbiuro TsK VKP (b) i otnosheniia SSSR*, s. 514-519; Ken, *Moskva i pakt*, s. 104.

272 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 283-285 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 740, l. 153-160: 16 Ağustos). Balitsky Kasım 1932'ye kadar özel yetkili olarak Ukrayna'ya gelmedi; Şubat 1933'te de cumhuriyet OGPU başkanlığına terfi ettirildi. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 340 (RGASPI, f. 17, op.3, d. 907, l. 20: 25 Kasım 1932); Shapoval vd., *ChK-GPU-NKVD*, s. 47-48, 436. Ancak Stalin, Ukrayna'daki hasat seferberliğine Kızıl Ordu'yu getirmesi için Kaganoviç'e talimat verdi. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 460 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 79, l. 21).

273 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 232 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99,l. 91-104), 285-286 (RGASPI, f. 85, op. 3, d. 99, l. 157-160). Bu durum, yakın zamanda Stalin'in zorladığı ekili alanların genişlemesiyle ilgili Politbüro kararını tersine çeviriyordu (f. 17, op. 3, d. 895, l. 14: 7 Ağustos 1932). 1933 yılında ekili alanlar 1932'ye kıyasla, 4,7 milyon hektar azalmıştı. Yine de, ürün rotasyonu, ekili alanların %50'sinde tecrübe edildiği 1935 yılında dahi sağlanamayacaktı. Davies, "Stalin as Economic Policy-Maker", s. 133-134.

ayaklandığına ilişkin telgraf çekince, Stalin cevap yazdı ve bir nüshasını da Kaganoviç'e gönderdi: "Ya yerel parti komitesi halka karşı diplomatik davranıyor ya da Merkez Komite'yi parmağında oynatıyor."[274]

Vasili (on yaşında) ve Svetlana'yı (beş) yanına alarak Nadya bir kez daha ona eşlik etse de Moskova'ya yine erken dönecekti. Tatilinin sonuna doğru Stalin Soçi'deki yeni kır evi konusunda, "Çok güzel küçük bir ev inşa ettik," diye yazmıştı güneydeki mülkleri Moskova'dan takip eden Yenukidze'ye.[275]

"Devrimin ve Rusya'nın mezar kazıcısı"

Stalin SSCB'yi düşmanlara, özellikle de Japonya'ya karşı daha savunmasız hale getirmişti. Kolektifleştirme-*kulaksız*laştırma onun politikasıydı ve bu yönde onun adına gönderilen sert talimatlara maruz kalan tüm parti görevlileri bunu biliyordu. Sağ sapmanın bir felaket öngördüğünü de biliyorlardı. Stalin'i yatıştırmak için gösterilen bireysel çabalar onu daha da öfkelendirdi. Yetkililerin topluca harekete geçme imkânı sadece Merkez Komite genel kurullarıyla sınırlıydı fakat bu toplantılar Stalin'e sadakatle bağlı olanların, gizli polisin, şoför ve otel çalışanı kılığındaki ispiyoncuların gözetimi altında yapılıyordu. Bir ağustos ayı akşamının geç saatlerinde birkaç devrim ve iç savaş emektarı, Moskova'nın Belarus tren istasyonu yakınlarında, ordu gazetesi *Kızıl Yıldız*'ın editörü Martemyan Ryutin'e (d. 1890) ait bir özel dairede bu krizi görüşmek üzere gizlice toplandı.[276] Stalin bu köy kökenli Sibiryalıyı Merkez Komite aday üyeliğine yükseltmişti –üst düzey seçkinler (o sırada yüz yirmi bir kişiydi)– fakat daha sonra, 1928 yılında, "sağ muhalefete karşı uzlaşmacı tutumu" nedeniyle uzaklaştırdı. Çok geçmeden Ryutin'i partiden de kovdurdu.[277] Şimdi, Ryutin,

274 Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 180-181 (APRF, f. 3, op. 40, d. 81, l. 107-110), 182 (l. 105).

275 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 728, l. 38 (16 Ağustos 1932).

276 *Leningrad Pravda* başeditörü Dmitry Maretsky, *Pravda* editör başyardımcısı ve eski *Kızıl Yıldız* editörü Pyotr Petrovsky ve *Komünist Gençlik Birliği Pravda* kurucu editörü Aleksandr Sleptsov da oradaydı. Petrovskii, "Poslednii rot front", s. 179-198.

277 Merridale, "Reluctant Opposition", s. 392; Merridale, *Moscow Politics*, s. 231-233; Starkov, *Martem'ian Ryutin*, s. 15-16; Cohen, *Bukharin*, s. 234. Ryutin Doğu Sibirya'da doğdu, 1914 yılında Rus Sosyal Demokratların Menşevik kanadına katıldı ve iktidar ele geçirildikten sonra, 10. Parti Kongresi'ne delege olarak seçilmeyi başardı ve rejimin Kronştadt denizcilerine karşı hamlesinde rol aldı. Bir keresinde, bir bölgesel parti şube toplantısında Lenin'in Vasiyeti'ni andığı için uyarılmıştı ("Yoldaş Stalin'in hataları olduğunu biliyoruz, Yoldaş Lenin bundan söz etmişti"). "O dele tak nazyvaemogo 'Soiuza Marksistov-Lenintsev'", s. 108; Zagoria, *Power and the Soviet Elite*, s. 11; Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 92-104. Anlaşılan 16. Parti Kongresi sırasında (Haziran 1930), sağı açıkça kınaması karşılığında, Stalin ona Merkez Komite'de kalma fırsatı tanımıştı; Ryutin karşı çıktı. "M. N. Riutin", s. 156. Stalin, Ryutin'le ilgili olarak Molotov'a şöyle yazdı (13 Eylül): "Bu karşı-devrimci pislik tümüyle zararsız hale getirilmeli." Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 215. Sekiz gün sonra, tam da bunun üzerine, Krasnaya Presnya bölgesel parti komitesinin eski bir mensubundan gelen ihbarda, Ağustos 1930 tarihinde Ryutin'in Stalin hakkında "Bir hilebaz, siyasi entrikacı, ülkeyi felakete sürükleyecek," dediği iddia edildi. Radzinsky, *Stalin*, s. 273 (A. Nemov'dan kaynak gösterilmeksizin alıntı). Merkez Denetim Komisyonu'nun huzuruna çıkarılan Ryutin suçlamaları reddetti ("%99'u en alçakça yalanlardan oluşuyor") ama 1928 yılında, "Yoldaş Stalin gereksiz yere bana

parti üyesi Vasili Kayurov, Devlet Arşivi Bölüm Şefi Mikhail Ivanov, Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) işçi ve köylü müfettişliği çalışanı ve Kayurov'un oğlu ve SSCB İkmal Komiserliği'nden Kıdemli Müfettiş Aleksandr, kaygılarını yedi sayfalık "Tüm-Birlik Komünist Parti Üyelerine (Bolşevikler) Çağrı" metnine yansıtıyorlardı. Bu metinde Stalin, "ilkesiz düzenbaz", "safsatacı, siyasi dalaveracı, aktör", "teorik anlamda değersiz", "Mussolini, Napolyon, Piłsudski, Horthy, Primo de Rivera, Çan Kay Şek" gibi "diktatör" ve "devrimin ve Rusya'nın mezar kazıcısı" olarak yaftalandı.[278]

"Mezar kazıcı" bir zamanlar Troçki'nin Stalin için kullandığı bir yakıştırmaydı. Ryutin, Troçki'nin açtığı bir bela olarak görüldü.[279]

21 Ağustos 1932'de, Moskova'ya altmış beş kilometre mesafedeki bir köy evinde Ryutin "Tüm Üyelere Çağrı" ve çok daha uzun olan "Stalin ve Proletarya Diktatörlüğü'nün Krizi" metinlerini, çeşitli bürokratik kurumlarda çalışan yaklaşık on beş orta düzey yetkiliye sundu.[280] Marksist-Leninistler Birliği'ni kurdular ve liderlik için seçim yaptılar. İçlerinden birinin evinde yapılan bir sonraki toplantıda söz konusu dokümanların elden ele dağıtılmasına karar verdiler. Kızıl Profesörler Enstitüsü'nden Letonyalı profesör Janis Stens, Moskova'nın dışında ortaklaşa kullandıkları kır evinde, belge kopyalarını Kamenev ve Zinovyev'e iletti. Diğer bir komplocu da Harkov'daki Troçkistlere ulaştırdı. Kopyalardan biri Buharin'e yakın olan, itibarını kaybetmiş eski Moskova Parti Başkanı Nikolay Uglanov'a (Ryutin'in eski üstü) ulaştı. (Buharin, daha

iftira attı ve kurnazca bir manevrayla parti çalışmalarından uzaklaştırdı. Bunu, bana karşı yapılmış, Stalin'e has bir yalancılık kabul ediyorum" itirafında bulundu. 5 Ekim 1930'da Ryutin "ikiyüzlülük" ve sağ oportünizm suçlamasıyla partiden ihraç edildi. 13 Kasım'da Ryutin, karşıdevrimci ajitasyon suçlamasıyla OGPU tarafından Butyrka'da hapse atıldı ama sorgular sırasında çözülmedi; Mezynski, Ryutin ile ilgili olarak Stalin'e, "haksızlığa uğramış masum pozunda," diye yazdı. Stalin, bilinmeyen nedenlerle Ryutin'in serbest bırakılmasını emretti ve 17 Ocak 1931'de serbest bırakıldı. "O tak nazyvaemom 'vsesoiuzom trotskistskom tsentre'", s. 110-111; Starkov, "Delo Riutina", s. 166-167); Starkov, *Martem'ian Ryutin*, s. 22-25; Anfert'ev, "Osobennosti preodoleniia I. V. Stalinym krizisnoi situatsii", s. 2 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5282, l. 1). Radzinsky, Ryutin'in diğer muhalifleri tuzağa düşürmek için kullanılmasının amaçlandığı yorumunu yapıyor. Radzinsky, *Stalin*, s. 273. Aynı zamanda bkz. Tel'man, "Riutin protiv Stalina" (Stalin'den Mezynski'ye gönderilen talimatlardan daha çok sayıda alıntı aktarma çabasında). Ryutin, bir elektrik enerjisi üretim biriminde ekonomist olarak işe alındı.

278 "Platforma 'Soiuza Marksistov-Lenintsev' ('Gruppa Riutina'): 'Stalin i krzis proletarskoi diktatury'", 1990, sayı 8, s. 201-216; sayı 9, s. 172.

279 Troçki'nin liderliğe saldırdığı 1923 tarihli 12. Parti Kongresi'nde Ryutin şöyle söylemişti: "Liderleri olmayan parti varlığını sürdüremez... Liderlerini itibarsızlaştıran parti zayıflayacaktır, karışacaktır. Partiler her zaman liderlerince yönlendirilir." *XII s"ezd RKB (b)*, s. 165. Aynı zamanda bkz. Getty ve Naumov, *Yezhov*, s. 74; Starkov, "Trotsky and Ryutin", s. 71. Aynı zamanda bkz. Joffe, *Back in Time*, s. 45; *Sotsialisticheskii vestnik*, sayı 1, 1928; *Poslednie novosti*, 4 Aralık 1927; Starkov, *Martem'ian Ryutin*, s. 13; Pavlov [mahlas], *1920-e: revoliutsiia i biurokratiia*, s. 86-87: Hoover Enstitüsü Arşivinde bulunan bir el yazması ("Pavlof dosyası"); 1920'li yıllarda Moskova Üniversitesi'nde öğrenci olan yazarın kimliği meçhul.

280 Medvedev, *Let History Judge*, s. 296. Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 53. Ryutin, Ivanov ve iki Kayurov'un dışındaki katılımcılar, Natalia Kayurova (Vasilii Kayurov'un karısı), Vasili Demidov, Profesör Pavel Fyodorov, Pavel Galkin, Viktor Gorelov, Nikolay Kolokolov, Boris Ptashny, Grigory Rokhkin, Semyon V. Tokarev, Nikolay Vasileyev, Pyotr Zamyatin. Ev Pyotr Silchenko'nundu. Kendisi yoktu.

sonra, eline böyle bir kopya geçtiğini ya da Ryutin grubundan haberdar olduğunu kabul etmedi.)

Ryutin'in yaklaşık iki yüz sayfalık "Stalin ve Proletarya Diktatörlüğünün Krizi" metni olağanüstüydü. "Maceracı sanayileşme temposunu" ve "inanılmaz şiddet ve terör faaliyetlerinin yardımıyla sürdürülen maceracı kolektifleştirmeyi" lanetliyor, yetersizliklerine rağmen gerçek bir devrimci olduğu için Troçki'yi savunuyor, kapitülasyonlar nedeniyle sağcıları şiddetle eleştiriyor ancak "ekonomik alanda sağ kanadın haklı çıktığının" da altını çiziyordu. Ryutin, Stalin'in parti üyelerini susturmasına ateş püskürüyor, Marx ve Lenin'i yüceltiyordu. ("Lenin'in ismini Stalin ismiyle yan yana getirmek, Elbruz Dağı'nı gübre yığınıyla yan yana getirmektir.")[281] Parti içi demokrasi çerçevesinde parti organları için yeniden seçim yapmaktan OGPU'da kapsamlı bir temizliğe, zorla oluşturulan kolektif çiftliklerin ve zarar eden devlet çiftliklerinin dağıtılmasından *kulaksız*laştırmanın, devletin tahıl ve çiftlik hayvanı tedarikinin ve tarımsal ihracatın sona erdirilmesine kadar, yirmi beş somut tedbir öneriyordu.[282] Bu önerilerle birlikte Ryutin'in önkoşulu, Lenin Vasiyeti'nin yerine getirilmesiydi. "Diktatör Stalin ve hizbine bir son vermek dürüst her Bolşevik'in birincil görevidir," diye de bitiriyordu.[283]

Bir kez daha ortaya çıkmıştı. Stalin'i uzaklaştırın. Lenin'in Vasiyeti. 1923'ten 1927 Aralık ayına kadar Stalin'in en az altı defa istifa etme teklifinde bulunmasına sebep olan sonu gelmez parti içi tartışmanın konusu.

Ryutin, "parti kuralları ve Sovyet anayasasının teminatı altındaki olağan demokratik yöntemlerle Stalin ve hizbinin uzaklaştırılmasının imkânsız olduğunu" kabul ediyordu ve şu açıklamayı yapıyordu: "Partinin iki seçeneği var: Leninizm ile dalga geçilmesine ve teröre sessizce katlanmak ve de proletarya diktatörlüğünün nihai çöküşünü sükûnetle beklemek ya da bu hizbi zorla uzaklaştırarak komünizm davasını kurtarmak."[284] Bu metin, OGPU'nun daktiloya çektiği versiyonunda dahi doğrudan bir suikast çağrısı yapmıyordu. Bu yönde bir hazırlık da yapmıyordu.[285] Bunun yerine, baskı aracı olduğu tanısını

---

281 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 54-58. 1932 yılında Stalin, Lenin'in kız kardeşi Anna Ulyanova'dan annelerinin vaftiz edilmiş bir Yahudi'nin, Srul Moissevich doğumlu Aleksandr Blank'ın kızı olduğunu öğrendi. Blank toprak sahibi ve doktordu. Ulyanova, Lenin'in dörtte bir Yahudi soya sahip olduğunu açığa vurmanın fazlasıyla yararlı olacağını vurguluyordu. Stalin bunu devlet sırrı ilan etti. Volkogonov, *Lenin*, s. 9. Lenin, Yahudi olmanın yanı sıra, Rus, Kalmuk, Alman ve İsveç kökenlerine sahipti.

282 "Platforma 'Soiuza Marksistov-Lenintsev' ('Gruppa Riutina'): 'Stalin i krzis proletarskoi diktatury'", sayı 12, 1990, s. 198-199.

283 "Platforma 'Soiuza marksistov-lenintsev' ('Gruppa Riutina'): 'Stalin i krzis proletarskoi diktatury'", sayı 11, 1990, s. 162-163; sayı 12, s. 190; sayı 8, s. 201.

284 "Platforma 'Soiuza marksistov-lenintsev' ('Gruppa Riutina'): 'Stalin i krzis proletarskoi diktatury'", 1990, sayı 12, s. 193; Starkov, *Martem'ian Riutin*, s. 237-238.

285 Ryutin alternatif bir lider önermiyordu (aklında kolektif bir liderlik vardı). Starkov, "Trotsky and Ryuti ", 73. 15 Ekim 1932'de OGPU Silchenko'nun evini bastı ve "Stalin ve Proletarya Diktatörlüğünün Krizi"nin 167 sayfalık orijinal el yazmasını ele geçirdi, bu metnin o zaman daktilo edilen kopyası bugüne ulaştı.

koyduğu partinin, özgürleşmenin de aracı olabileceğini hayal ediyordu.[286] Ryutin'in metninden haberdar olan iki parti üyesi 14 Eylül 1932'de aygıta yazılı bir ihbar gönderdi.[287] Ertesi gün Stalin haberdar edildi. Ardından tutuklamalar geldi. 22 Eylül'de Ryutin derdest edildi. Aynı gün, Ryutin'in metnini okudukları halde neden rapor etmediklerini açıklamaları için Kamenev ve Zinovyev çağrıldı, bu bir parti suçuydu.[288]

Ryutin yalnız değildi. Troçki'nin *Bülten*'i 1932 Eylül sayısında SSCB'de yeraltında olan bir "sol muhalefetin" isimsiz üyelerine atfedilen bir "platform tasarısı" yayımladı (ilk sayfası eksikti). "Sovyet ekonomisinin krizde olduğunu" ilan ediyor ve sanayi ile tarım arasındaki dengesizliğin (Marksist anlamda) onarılması çağrısı yapıyordu – enflasyonu yavaşlatmak için sanayi yatırımlarını azaltarak, yaşaması mümkün olmayan kolektif çiftlikleri kapatarak, *kulak*ların zor kullanarak ortadan kaldırılmasına son vererek ve eski kiralama yöntemleriyle (ya da imtiyazlarla) yabancı sermayeyi cezbederek. Yazarlar, "bariz biçimde sağlıksız ve bariz biçimde yaşaması imkânsız mevcut rejimden parti demokrasisi rejimine" geçmenin bir boyutu olarak "iktidarda bulunan hizip ile" işbirliğini önerecek kadar boş hayallere de kapılıyordu.[289] Aynı ay içinde, seyahatte olan bir Sovyet görevli, geçmişte Troçki'yi desteklemiş Devlet Planlama Komisyonu Ulaştırma Ekipmanları Şubesi Başkan Yardımcısı İvan Smirnov'un Berlin'de bulunan Troçki'nin oğlu Lev Sedov'a gönderdiği bir metni iletti. Sedov'un, biraz da abartarak *Bülten*'de yayımladığı bu metin, 1932 yılının ilk altı ayına ilişkin Devlet Planlama Komisyonu iç raporundan seçilmiş materyallerden oluşuyordu. "Mevcut liderliğin içine düştüğü ekonomik ve siyasi açmazdan kendisini kurtarma aczi nedeniyle," deniliyordu metnin sonunda, "liderliğin değiştirilmesi gerektiği kanaati parti içinde giderek güçleniyor."[290]

Sedov babasına yazdığı mektupta –görünmez mürekkeple– SSCB içinde "Zinovyevciler, Sten-Lominadze grubu ve Troçkistlerden" bir "blok" oluştuğundan söz ederken aslında Ryutin komplosuna atıfta bulunuyordu. Ancak Troçki, "solun" "sağcılar" ile uygunsuz ilişkisine sinirleniyordu ve Lev'e verdiği talimatta, Stalin'in uzaklaştırılmasını isteyen göçmen Anayasal Demokrat "Milyu-

---

286 Ryutin'in cesaretinden bağımsız olarak, tek çıkış partiyi ele geçirmek değil ama ister tasarlayarak ister rastlantılarla, demokrasiyi işletip –rekabetçi seçimler, gizli oylama, alternatif partiler, özel mülkiyet, pazar ilişkileri– çözülmesini sağlamaktı. Bolşevizmde tiranlıktan kurtuluş yoktu.

287 "O dele tak nazyvaemogo 'Soiuza Marksistov-Lenintsev'", s. 106 (Aleksandr Kayurov'dan başvuruyu aldığını iddia eden N. A. Storozhenko ve N. K. Kuz'min).

288 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 54. Molotov'un yayımlanan bir konuşmasına göre, Zinovyev "Değerlendirebildiğim kadarıyla, son zamanlarda parti mensuplarının azımsanmayacak bir kesimi geri çekilme düşüncesinin etkisi altında, yani herhangi bir yere çekilmenin kaçınılmaz olduğu düşünülüyor. Okuduklarım ve duyduklarım çerçevesinde, benim izlenimim bu yönde," demişti. *Pravda*, 12 Ocak 1933.

289 *Biulleten' oppozitsii*, 29-30, Eylül 1932, s. 1-5. Davies, *Crisis and Progress*, s. 298-299.

290 *Biulleten oppozitsii*, 31 Kasım 1932, s. 18-20. Troçki'nin 22 Ekim 1932 tarihli reçetesi, 1933 Sovyet politikasının önceden bildirilmesi gibiydi: Sermaye yatırımlarını azaltmak ve kaynakları mevcut inşa faaliyetlerinin tamamlanması için kullanmak. Davies, *Crisis and Progress*, s. 298-299.

kov, Menşevikler ve her tür Thermidorcu gruba" karşı, "onu geçici olarak desteklemek zorunda kalabiliriz... 'Kahrolsun Stalin' muğlak bir slogan ve şu anda bir savaş çığlığı olarak yükseltilmemeli," diyordu.[291]

Mahşerin dört atlısı

1932 Eylülü'nde, üç aylık tatilden dönen Stalin 7 Ağustos yasasını sessizce yumuşattı: Küçük miktarda tahıl hırsızlığının cezası ölüm değil on yıl hapis olacaktı.[292] 1932 hasadı 60 milyon tondan az olacak, belki de 50 milyon ton seviyesine kadar düşecekti ve bu, korkunç 1921 kıtlık yılının seviyesiydi.[293] Stalin'e giden raporlar da hasadın kötü olduğunu tespit ediyordu fakat 69 milyon ton gibi gerçekten ulaşılmaz rakamlar veriliyordu ve bu tür bir tutarsızlığı hiçbir zaman kabul etmezdi.[294]

Kazakların yarısı –iki milyon kişi– çadırlarını ve kalan sürülerini topladılar ve kolektiflerden kaçtılar. Bu cumhuriyette bulunan parti yetkililerinin yarısı-

---

291 Mektup Troçki'nin eline 4 Ekim 1932'de geçti: Troçki arşivi, Harvard, T 4782; Davies, *Crisis and Progress*, s. 246-247, Troçki defterlerinin Fransızcasının editörü Pierre Broué ile yapılan görüşmeye atıfla).1932 Eylül ayı sonunda, sağlam haber kaynaklarına sahip Menşevik göçmen dergisi *Sosyalist Haberci*, Moskova'dan gelen bir bilgi paylaşıyor, "Eski sağ ve sol muhalifleri, Stalin'i uzaklaştırın" şiarıyla etrafında birleştiren "on sekiz Bolşevik'in mektubundan" söz ediyordu. *Sotsialisticheskii vestnik*, 26 Eylül 1932 (7 Eylül tarihli rapor). *Bülten*'de Troçki konuyu ayrıntılandırıyordu: "Eğer SSCB'deki bürokratik denge şimdi bozulursa, bu çok büyük olasılıkla karşı-devrim güçlerinin işine yarayacaktır." Deutscher, *Prophet Outcast*, s. 175.

292 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 167-168 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 900, l. 33-34; op. 162, d. 13, l. 99-100); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 319 (APRF, f. 3, op. 57, d. 60, l. 10), 321-324 (l. 13-19). Aynı zamanda bkz. Solomon, *Soviet Criminal Justice*, s. 463. Stalin'in Moskova'ya döndükten sonra ilk toplantısı 27 Ağustos 1932'de idi. *Na prieme*, s. 70. İçeriden yapılan hırsızlık Stalin için bir saplantı haline geldi. 15 Kasım 1932'de, bir kolektif çiftlikte muhasebecilik yapan birinin sorgu tutanağı ve Stalin'in bu tutanağı "kolektif çiftlik mülklerinin örgütlü bir biçimde zimmete geçirilişini gösteren sayısız belgeden sadece bir tanesi" addeden mektubu Politbüro üyelerine gönderildi. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 336-337 (APRF, f. 3, op. 57, d. 60, l. 29-34).

293 Kıtlığın doğal sebeplerine dikkat çeken Tauger, 1932 kolektif çiftlik yıllık raporlarının fazlasıyla düşük hasata işaret ettiğini ve sadece hasat ile ilgili 1932 resmî rakamlarının değil ama aynı zamanda Davies ve Wheatcroft'ın verdiği düzeltilmiş rakamların da fazlasıyla yüksek olabileceğini özenle göstermektedir. En nihayetinde, 1932 hasat miktarı belirsizliğini korumaktadır ancak kolektif çiftliklerin %40'ından gelen yıllık veriler –şimdiye kadar ulaşılabilen fiilî hasat verileri bunlardan ibarettir– yaklaşık 50 milyon tonluk bir hasada işaret eder. Tauger, "1932 Harvest." Davies ve Wheatcroft 1932 hasadını 58-60 milyon ton tahmin eder fakat bu rakam hasat öncesi tahminleri baz alır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Tauger'in düşüncelerini genellikle sert bir dille reddeden Wheatcroft, daha sonra, Tauger'in adını anmadan, tahmini alt bandın 50 milyon ton olabileceğini kabul eder. Davies, *Economic Transformation*, s. 286 (56 milyon ton artı ya da eksi %10). Beş Yıllık Plan başlangıçta 1932 yılı için 100-106 milyon tonluk hasat öngörmüştür; Temmuz 1932'de hasat tahmini 76-78 milyon tondur ancak Eylül 1932'de tahminler 67-71 milyona düşer. 1933 yılı başında düzeltilen tahmini rakam 60-65 milyon arasıdır. Eylül 1933 Politbüro kararındaki nihai resmî rakam 68 milyon 870 bindir. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 443-446; *Piatliletnyi plan*, II/i, s. 298; Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 248-249 (12 Eylül 1933); Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 234-235.

294 Tauger, "Natural Disaster", s. 40-45.

nın makamlarını terk ettiği söylentileri dolaşıyordu.[295] Ağustos ayında Stalin'e gönderilen bir rapora göre, Kazakistan'da 1929 yılında 40 milyon olan çiftlik hayvanı sayısı 6 milyona düşmüştü.[296] Son olarak, 17 Eylül'de, Kazak topraklarında kolektif çiftlik uygulamasını gevşeten bir kararnameyi Politbüro'da sesli oylamaya sundu. Kararnameye göre, her hane sekiz-on inek, yüz koyun ve keçi, üç-dört deve sahibi olabilecekti ama "ekonomik ve kültürel anakronizmi ortadan kaldırabilmek için" zorunlu iskânda ısrar ediyordu.[297] Kazak topraklarından alınacak tahıl miktarında da azaltma yapılmasına (47 bin ton), gıda yardımına (33 bin), tohum ve yiyecek avanslarının geri ödemelerinin ertelenmesine (98 bin) onay veriyordu – hepsinin toplamı ilk tedarik planının dörtte birine tekabül ediyordu.[298] Ukrayna için de kotalar düşürülmüştü ama Ukraynalı görevli Mendel Khatayevich, Stalin'e cesaretle "Ukrayna'nın bu miktarda tahıl teslim etmeyeceği kesin" diye yazmıştı – Stalin kırmızı kalemle bu cümlenin altını çizecekti.[299] Eylül ayı sonunda Kuzey Kafkasya tahım alımında 600

295 *Molot*, 23 Ocak 1934; *VIII Vsekazakhstanskaia kraevaia konferentsiia VKP (b)*, s. 159. Açlık çeken göçmenlere ilişkin resmî bir tasvirde, "Ukrayna köyü göçebe hayatı yaşıyor," deniliyordu. Bu arada Kazak step göçebeleri yerleşik hayata zorlanıyor ve bu da kitlesel kaçışlara sebep oluyordu. Swianiewicz, *Forced Labor*, s. 121 (1933 yılında SSCB'den henüz kaçmış, Orta Avrupalı isimsiz bir komünist yazarın ifadesine atıfla). Ağustos 1932'de Kazakistan Halk Komiserleri Konseyi lideri, "Yarı-çöl hayvancılık bölgelerinin idari kararlarla 'tarım' bölgelerine dönüştürülmesinin besicilik üzerinde yıkıcı etkileri olduğunu," yazmıştı. Aldazhumanov vd., *Nasil'stvennaia kollektivizatsiia*, s. 155.

296 Özerk Cumhuriyetler Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Kazak kökenli Uraz Isaev (d. 1899), 1932 baharında 10 bin ila 15 bin arasında insan öldüğünü tahmin ediyordu. Abdiraiymuly vd., *Golod v kazakhskoi stepi*, s. 140-151 (APRK, f. 141, op. 17, d. 607, l. 1-14); Aldazhumanov vd., *Nasil'stvennaia kollektivizatsiia*, s. 153-162; *Partiinaia zhizn' Kazakhstana*, sayı 6, 1990, s. 83-89.

297 Kuramysov, *Na putiakh sotsialisticheskogo pereustroitastva kazakskogo aula*, s. 3-4; Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 324 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 162, d. 13, l. 113-117). RSFSC Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı Turar Ryskulov, büyük bir cesaretle ancak beyhude yere, Stalin'e yazarak (29 Eylül) sergilenen zorunlu iskân çılgınlığını eleştirdi: Bu, "aslen hayvancılık bölgesi olan bu topraklarda, neyin hayvanların yararına olduğu konusundaki bilgisizliğin" sonucuydu. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 503-509 (RGASPI, f. 82, op. 2, d. 670, l. 11-14ob.); *Partiinaia zhizn' Kazakhstana*, sayı 10, 1990, s. 76-84; Ryskulov, *Sobranie sochinenii*, III, s. 304-316 (APRK, f. 141, op. 1, d. 6403, l. 13-16). Kazak göçebeler çiftçiliğe itilirken, bunun sebebi sadece rejimin yerleşik hayata zorlama organizasyonu değil kısmen de yoksullaşmaydı. Bu insanların tercih edeceği yegâne çiftçilik seçeneği elbette kolektif çiftçilik değildi.

298 Pianciola, "Famine in the Steppe", s. 184 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 6985, op. 1, d. 9, l. 2). İzin verilen çiftlik hayvanı sayısı 19 Aralık 1934'te artırılacaktı. Pianciola, "Collectivization Famine", s. 244 (atıfta bulunduğu kaynak, *Kazakhstanskaia pravda,* 20 Aralık 1934; GARF, f. 6985, op. 1, d. 9, l. 133); Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 183-184 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 13, l. 113-117, 118).

299 Khatayevich 22 Eylül 1932'de yazmıştı; 1, 2, 14 Eylül'de Stalin'in ofisindeydi. *Na prieme,* s. 70-71. 23 Ekim'de Kosior, Stalin'e yazdığı mektupta, Khatayevich "Hatalı davrandı, bana danışmadan tüm bunları yaptı," diyordu (mektuptaki cümlelerin yine baştan aşağı kırmızı kalemle altları çizilmişti) ve hâlâ tedarik miktarının sağlanabileceği konusunda diktatöre güvence veriyor, "şu anda Ukrayna'nın güneyinde, hatta Sağ Yakası'nda, havanın umulmadık derecede iyi olduğu", "kolektif çiftliklerin büyük bir bölümündeki ruh halinin de fena olmadığı"nı aktarıyordu. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 187-191 (APRF, f. 3, op. 40, d. 82, l. 136-140), 192-195 (l. 132-135). Khatayevich bir kez daha Stalin'e uzun bir mektup yazarak (27 Aralık 1932), dava için nasıl sıkı çalıştığını beyan ettikten sonra Ukrayna'daki yereller için acilen yeni parti personeli

bin ton gibi büyük bir azaltma yapıldı ancak bu miktara ulaşılması da zordu.[300]

İhracat çöktü. 1932 yılında rejim 1,73 milyon ton tahıl ihraç etti. Bu rakam 1931 yılında 5 milyon 60 bin ton, 1930 yılında 4 milyon 760 bin tondu. Çarlık Rusyası 1913 yılında 9 milyon ton tahıl ihraç etmişti.[301]

Ülke kıtlığın pençesinde kıvranırken Stalin Merkez Komite-Merkez Denetim Komisyonu birleşik genel kurulunu topladı (28 Eylül-2 Ekim1932). Gündem, ticaret, tüketim malları ve demir metalurjisi idi. Hasadın ardından, hane tarlaları ve özel pazarlar için verilecek bahar tavizlerini kısmayı hedefliyordu. Genel kurulda Ryutin grubuna yöneltilen suçlama, "sahte bir 'Marksizm-Leninizm' bayrağı altında, kapitalizmin ve özellikle de *kulak*lığın yeniden tesisi için bir burjuva-*kulak* örgütlenmesi yaratmaya çalışan parti ve işçi sınıfı hainleri" olduklarıydı. Ryutin, OGPU sorgusu sırasında, yoldaşlarını korumak için metni tek başına yazdığını iddia etti. Genel kurul, Stalin'in önerisini benimseyerek, gruptan haberdar olduğu halde rapor etmeyen herkesin ihracını istedi.[302] Herkesin gözü önünde ağlayan ve bir kez daha af dileyen Zinovyev, Kamenev ve Uglanov, her şeye rağmen, partiden bir kez daha ihraç edildi ve üç yıllık iç sürgüne gönderildi (Zinovyev Kustania, Kazakistan'a; Kamenev Minusinsk, Doğu Sibirya'ya).[303]

Genel kurula birkaç ton et, sosis, tavuk ve balık, üç yüz kilo havyar, sekiz yüz kilo peynir ve çok miktarda meyve, sebze ve mantar sipariş edilmişti ve bunların bir kısmını katılımcılar evlerine götürebileceklerdi.

Moskova'da, Stalin'in reddedileceğini bilerek istifasını vereceği dedikoduları dolaşıyordu.[304] Aslında, iç çemberde yer alanlar onun arkasında saf tutmuştu. "Şimdi," diyordu Kirov Leningrad parti örgütü için genel kurul konusunda hazırlanan ve *Pravda*'da yayımlanan 8 Ekim 1932 tarihli bir raporda, "tamamen haklı olduğumuzu, sosyalizmi inşa yolunda ilerledikçe her tür muhalif eğili-

talep ediyordu. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 224 (ARF, f. 3, op. 40, d. 85, I. 88-94).

300 Normal zamanlarda Ukrayna ve Kuzey Kafkasya, ülke hasadının üçte birini ve pazarlanabilir tahılının da yarısını üretiyordu. Conquest, *Harvest of Sorrow*, s. 221 (atıf yok).

301 Davies vd., *Economic Transformation*, s. 316 (tablo 48). Aynı zamanda bkz. Lewin, *Making of the Soviet System* (1985), s. 166-167. 1932 tahıl tedarik planları 90 milyon tonluk hasat varsayımı üzerine inşa edilmiş, 29 milyon 500 bin ton toplanması öngörülmüştü – bir önceki yıldan 5 milyon ton daha fazla. Bunun 6 milyon 230 tonu ihraç edilecekti.

302 *VKP (b) v rezoliutsiiakh* (1933), II, s. 747-761; *VKP (b) v rezoliutsiiakh*, 1936, II, s. 669. *Pravda* (11 Ekim 1932) ihraç kararnamesini ve Ryutin grubu mensuplarının listesini yayımladı. Yirmi komünist süresiz, dördü ise bir yıllığına ihraç edildi; bir yılın sonunda haklarının iadesi için başvurabilirlerdi.

303 Anfert'ev, "Delo M. N. Riutina' v sud'be G. E. Zinovyeva i L. B. Kameneva, oktiabr' 1932 g.", *Istoricheskii arkhiv*, sayı 1, 2006, s. 73, 80; "O dele tak nazvyvaemogo 'Soiuza Marksistov-Leninstev'", s. 107. 1932 yaz ayları boyunca Politbüro, hafif sanayi komiserinin (I. E. Lyubimov) devlet sınai kurumlarının planlananın üzerindeki üretimlerini serbest pazarda satmasına izin verilmesi önerisi üzerine kafa patlatmıştı fakat Stalin tatilden başkente döndükten sonra bu düşünce bir kenara bırakıldı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 188-190 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 740, I. 76-81), 190n6 (f. 17, op. 3, d. 887, I. 7; d. 891, I. 4; d. 895, I. 3; d. 903, I. 15: 16 Ekim 1932). Stalin Ryutin'in infazı için girişimde bulunmadı. Rees, "Stalin as Leader, 1924-1937", s. 45. 14 Aralık 1933'te hem Zinovyev ve hem de Kamenev partiye geri döndüler.

304 Serge, *Portrait de Staline*, s. 95; Basseches, *Stalin*, s. 188. Aynı zamanda bkz. *Letter of an Old Bolshevik*; Krivitsky, *I Was Stalin's Agent*, s. 203; Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, s. 259.

min karşı-devrimci karakterinin netleşeceğini herkes görecektir." Ryutin on yıla mahkûm oldu. Urallar'daki Verkhne-Uralsk köyü yakınlarındaki cezaevine geri gönderildi ve bir zamanlar eleştirdiği Troçkistlere katıldı.[305] 7 Kasım 1932'de, devrimin on beşinci yıldönümünde, hapishaneden karısı Yevdokiya'ya yazdığı –her tür yazışmanın yetkililer tarafından okunduğunu bilerek– sayısız mektubun birincisinde Ryutin, "Artık parti ve Merkez Komite'nin hayırsız evladını affedeceği umuduyla yaşıyorum," diyor ve ekliyordu: "Sana dokunulmayacak. Her şeyi imzaladım."[306]

Kişisel felaket

Yeni bir dünya kurmakta olduğu düşünülürse, Stalin'in ev hayatı fazla sıradandı. Sadece yakınlarının bildiği gibi, Kremlin'in 17. yüzyıldan kalan yegâne boyar rezidansı olan üç katlı Poteshny [Eğlence] Sarayı'nın ikinci katında, tonoz tavanlı ve odun sobalı bir dairede yaşıyordu. Küçük odasında alçak bir yatak üzerinde uyuyordu. Nadya'nın daha ferah, kendine ait odasında, dikkat çekici renkte Ortadoğu işi bir halı, üzerine nakışlı yastıklar yerleştirdiği Gürcü işi bir *takhta* (divan), yatak, çalışma masası ve çizim masası vardı. Penceresi Kremlin'in Aleksandr Bahçesi'ne ve görülmeye değer Kutafya Kulesi'ne bakıyordu. Çiftin odalarının arasında yemek odası vardı ve kızları Svetlana'nın daha sonra anlattığına göre "bir kuyruklu piyano sığacak kadar genişti." Bir koridorun sonunda Svetlana ve Vasili'nin yatak odaları vardı; Svetlana odasını dadısı Alexandra Bychkova ile paylaşıyordu ("bu iriyarı ve sevecen insanın dingin ve daimi sıcaklığı olmasaydı çoktan aklımı kaçırırdım.")[307] Vasili'nin yanında Tom (ölmüş babasının da lakabı) olarak bilinen Artyom. Stalin'in birinci evliliğinden olma büyük oğlu Yakov artık onlarla yaşamıyordu. Aynı koridorun daha ilerisinde mürebbiyelerin odaları vardı, evi çekip çeviren Alman asıllı Letonyalı Karolina Til'in odası da buradaydı. Çocuklar babalarını her gün görebiliyorlardı –posterlerde ve gazetelerin ön sayfalarında– ama evde fazlaca karşılaşmıyorlardı.

Kremlin'deki daireyi ziyaret edenler genellikle rejim yetkilileriydi. Stalin'in yaşayan kardeşi yoktu ve babası da ölmüştü. Annesi Keke sert iklim koşulları nedeniyle Moskova'ya gelemiyordu. Keke, 1920'lerde oğluna yazdığı ve günümü-

---

305 *Pravda*, 14 Ekim 1932. "Ryutin hapiste!" diyordu Yugoslavya doğumlu mahkûm ve Troçki'nin ateşli destekçisi Ante Ciliga (d. 1898). "Hapishanede Ryutin soğuk ama soğukkanlılıkla karşılandı." (Ryutin kısa süre sonra nakledilecekti.) Ciliga, Sovyetler Birliği'ndeki siyasi gelişmeleri özgürken takip etmenin zor olabileceğini söylüyordu, fakat "Rusya gibi dev bir ülkedeki tüm siyasi renkleri temsil eden iki yüz tutuklunun arasında olmak – bu çok kıymetli bir ayrıcalık ve Rus siyasi hayatını tüm yönleri konusunda tam bilgi sahibi olmamı sağladı," diyordu. Hapishanedeki gruplaşmaları "tam anlamıyla illegal bir parlamento" diye tarif ediyordu. Ciliga, *Russian Enigma*, s. 228, 209-210. Ciliga, Hırvat Ustaşa faşist rejiminin –Ante Pavlevic'i aşırı derecede yumuşak olmakla suçlayan– ateşli bir savunucusu oldu.

306 Radzinsky, *Stalin*, s. 274 (atıf yok). Aynı zamanda bkz. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 361-363 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 1264, l. 1-3).

307 Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 223.

ze kalan tek mektubunda, Stalin'in düşmanlarını yok etmesini diliyordu.[308] Stalin'in ona yazdığı ve günümüze ulaşan (Gürcüce) mektuplarda, kısaca kendisinin ve çocukların sağlığı hakkında bilgiler, annesinin sağlıklı ve uzun yaşaması temennisi yer alıyor ve onları "Senin Soson" diye imzalanıyordu.[309] Her birinde seyrek yazmakla ilgili bir özür mutlaka vardı ("elbette ben suçluyum").[310] Stalin'in, annesinin ya da babasının akrabalarıyla hiç ilgisi yoktu. Stalin'in her iki evliliğinden edindiği akrabaları Kremlin'deki daireyi ziyaret ederlerdi: Aleksandr Svanidze (Stalin'in ölen ilk karısı Kato'nun erkek kardeşi) ve varlıklı bir Yahudi aileden gelme eski opera sanatçısı karısı Maria; Kato'nun kız kardeşleri Mariko ve Sashiko; Nadya'nın babası Sergey Alliluyev ve annesi Olga; Nadya'nın erkek kardeşleri Fyodor ve Pavel ile Pavel'in alımlı karısı Yevgenia (Zhenya); Nadya'nın Redens ile evli kız kardeşi Anna (Harkov'da yaşıyorlardı).[311] Bir kısmı, Stalinlerin kır evinin de bulunduğu Zubalova kompleksinde yaşıyorlardı. Stalinler ikinci kata balkon ve dışına da banyo ekleyerek evlerini değiştirmişlerdi. Stalin buraya meyve ağaçları dikmişti, sülün, beç tavuğu ve kaz yetiştiriyordu. Eklem ağrılarını hafifletmek için mutfaktaki çinili sobanın kenarına uzanmayı severdi.[312] Otomatik piyanoyu ya da gramofonu açıp şarkı söylemeyi de severdi. Kirov, Voroşilov ve hatta Molotov dans eder, o ise seyrederdi.[313]

Nadya zaman zaman kocasının pozisyonundan yararlansa da liderin gülümseyen karısı rolünü oynamayı reddederdi – diğer Kremlin eşleri böylesi bir fırsat için canlarını verirdi.[314] Bir devlet görevlisinin eşi olan Galina Serebryakova, "Stalin'e uygun bir eş olmadığını aramızda ve birçok kere de Nadya ile

---

308 "Sevgili oğlum Yosif, seni tüm sevgimle selamlıyorum ve ailenle birlikte sağlıklı ve uzun bir ömür diliyorum. Oğlum, mutlak zafere ulaşman ve düşmanını yok etmen için dua ediyorum... Muzaffer ol!" Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 7 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 721, l. 68). Bu mektup Murin'de yok.

309 Murin, *Stalin v ob"iatiiakh*, s. 1-19 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1549, l. 1-2, 13-14, 15-16, 19-20, 21-22, 23-34, 36-37, 38-39, 41-42, 43-44, 45-46, 51-52, 53-54, 55-56, 59-60, 72-73, 61-63, 64-65).

310 Murin, *Stalin v ob"iatiakh sem'i*, s. 16 (22 Aralık 1931).

311 Alliluyeva, *Dvadtsat' pisem*, s. 71; MacNeal, "Stalin's Family." Ukrayna'yı kıtlığın vurduğu yılın sonbaharında Nadya, Harkov'daki kız kardeşi Anna'yı ziyaret etmiş olabilir.

312 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 41. Zubalova farklı binalardan müteşekkildi. En büyük olanı Mikoyan'ın geniş ailesi ve diğerleri arasında pay edilmişti; Stalin en küçük (yine de büyük) kır evini almıştı. İki de hizmet binası vardı (Sergey Alliluyev hizmet binasında bir tamir atölyesi kurmuştu).

313 Yekaterina Voroşilova daha sonra, "Kirov ve Molotov partnerleri ile Rus mendil dansını oynadılar," diye anlatacaktı. "Mikoyan Nadejda Sergeyevna'nın [Alliluyeva] etrafında dönerken, onunla lezginka [Kafkas dansı] oynamak istediğini söyledi. Mikoyan büyük bir enerji ve çeviklikle dans ediyordu... Nadejda, her zamanki gibi, ürkek ve utangaçtı. Eliyle yüzünü kapatıyordu." Voroşilova'nın kocası Ukrayna hopak dansını ve sonra da polka oynadı ("özellikle bu dansı iyi beceriyordu"). Kun, *Stalin*, s. 226 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 74, op. 2, d. 42; 1950'lerde yazılan günlük.

314 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 786, l. 123-124 (10 Temmuz 1932). Aynı zamanda, Galina Serebryakova (Sokolnikov'un üçüncü ve son eşi), 1932 yılında Nadya'yı, Vozdvizhenko ve Mokhovaya'nın kesiştiği köşedeki kalabalık otobüs durağında beklerken görmüştü. Serebryakova, "Smerch", s. 253-254. Kamenev'in gelini Galina Kravchenko'ya göre Nadya kiliseye de gidiyordu; bu iddiayı doğrulayan başka bir kaynak yok. Vasil'eva, *Kremlevskie zheny*, s. 156.

konuştuk," diye anlatıyordu, "ihtiyacı olan farklı bir eşti!"[315] Nadya Sanayi Akademisi'ne devam ederken evlenmeden önceki soyadı Alliluyeva'yı kullanıyordu. Okul arkadaşlarının Stalin'in eşi olduğunu bilip bilmediği ise meçhul.[316] (Nadya parti üyesiydi ve akademinin parti sekreteri Nikita Kruşçev kocasının kimliğini öğrenecekti.) Öğrenci çevresinde –kıt kanaat geçinmek için kendisini satan genç kadınlar; kıtlıktan kırılan kırsal bölgeden gelme öğrenciler– kimliğinin açığa çıkmasının sonuçlarını kestirmek de aslında güç. Nadya mesafeliydi.[317] Basit giyinirdi: Beyaz bir bluz, diz altına kadar inen lacivert bir etek, topuksuz ayakkabı giyer, çok az takı takardı, parfüm kullanmazdı. Kremlin'de çalışan Irina Gogua "Çarpıcı hiçbir yanı yoktu," diyordu. "Yosif varken son derece sade görünürdü; gergin olduğu anlaşılırdı."[318] Svetlana, daha sonraları, annesinden şefkat ya da sadece ilgi gördüğü herhangi bir an hatırlamayacaktı.[319] Rejimin korumalarının şefi Karl Pauker'in bir Kremlin doktoruna onun hakkında, "Karakteri çok güçlü bir kadın," dediği söyleniyordu, "Taş gibi sağlam. Patron ona kaba davranıyor ama o bile bazen karısından korkuyor. Özellikle de gülümsemesi yüzünden kaybolduğunda."[320]

Nadya'ya kalp kapakçığı rahatsızlığı, anjin ve genel tükenmişlik tanısı konulmuştu, ayrıca açıkça kraniyal bozukluktan kaynaklandığı anlaşılan ancak en iyi

---

315 Deviatov vd., *Blizhniaia*, s. 48 (A. N. Shefov'un aile arşivine atıfla).

316 Bir öğrenci arkadaşı, o dönemde onu hayat dolu ve ışıltılı biri olarak hatırlıyordu; onun anlattığına göre Stalin ile evliliği çok kişi tarafından biliniyordu. Tokaev, *Betrayal of an Ideal*, s. 160-161. Tokaev, yani Osetya doğumlu (1909) Gokhi Tokati Moskova Askerî Akademisi'nde okumuştu ve 1947 yılındaki bir Almanya seyahatinde iltica etme fırsatı yakaladı.

317 Maria Svanidze'ye ("Marusya Teyze") 1926 yılında, "Moskova'da kararlı bir şekilde hiç kimseyle bir şey yapmamaya çalışıyorum," diye yazmıştı. "Bu bazen tuhaf geliyor: Onca yıl kimseyle ahbaplık edememek ya da yakın arkadaş edinmemek. Ama bu tamamen karakter meselesi." Nadya parti-dışı insanlara daha fazla yakınlık duyduğunu da ekliyordu. "Şimdiki önyargılar korkunç. Çalışmıyorsanız 'sürtük'sünüz ['*baba*']." Kararlılığını sürdürüyordu: "Meslek sahibi olmak kesinlikle şart, böylelikle hiç kimseye hizmetçilik etmezsin, sekreterlik işlerinde olduğu gibi." RGASPI, f. 44, op. 1, d. 1, l. 417; Montefiore, *Court of the Red Tsar*, s. 7; Radzinskii, *Stalin*, s. 297-298. Maria Svanidze (kızlık soyadı Korona) 1899 Tiflis doğumluydu ve Yahudi kökenliydi, 1918 yılında boşandı ve üç yıl sonra Nadya'nın erkek kardeşi Aleksandr "Alyosha" Svanidze ile evlendi. Gürcistan'da konservatuvara devam etmiş ve 1920'li yıllarda Tiflis operasında şarkı söylemişti. Aynı zamanda bkz. RGASPI, f. 558, op. 4, d. 666.

318 Cherviakova, "Pesochnye chasy", sayı 5, s. 83. Gogua'nın daha sonraki iddiasına göre, "Yosif'in varlığında Nadya, sirklerde çıplak ayakla kırık camların üzerinde yürürken halka gülümseyen acınası Hint fakirini andırıyordu... Bir sonraki adımda ne olacağını, nasıl bir patlama yaşanacağını bilemiyordu. Stalin tam bir hödüktü. Onu yumuşatabilecek yegâne canlı Svetlana'ydı... Vaska her zaman Stalin'i sinirlendiriyordu." Gogua, "Semeinye istorii." 1920'lerden beri Nadya'yı tanıyan, taraf değiştirmiş Boris Bazhanov, "Nadya her zaman iç çekerek bana anlatıyordu," diye yazmıştı. "[Stalin] üç gündür sessiz. Hiç kimseyle konuşmuyor, ona seslenildiğimde cevap vermiyor. Çok zor bir insan." Bazhanov, *Vospominaniia*, s. 154.

319 Svetlana'nın iddiası annesinden sadece bir mektup aldığıydı ve azarlamak içindi. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 96. Aynı zamanda bkz. Sullivan, *Stalin's Daughter*, s. 21 (Chrese Evans –eski adıyla Olga Peters– röportajına atıfla), 27 (Svetlana ile röportaj, 1994, Londra, Meryle Secrest Koleksiyonu, ses kaydı, grup 2, bant 28, HIA).

320 Kun, *Stalin*, s. 201 (1960'lı ve '70'li yıllarda László Pollacsek ile yapılan röportajlara atıfla). Aynı zamanda gizli polis çevresindeki söylentilere bakılmalıdır: Orlov, *Secret History*, s. 315, 318; Orlov, *Tainaia istoriia*, s. 303-304.

doktorların bile hafifletemediği migren ağrılarından mustaripti (bu durumuna şahit olanlar, klinik [majör] depresyon ya da şizofreni olabileceğini düşünüyordu).[321] Yakın arkadaşları, Stalin'in terbiyesizliklerinin neden olduğu aralarındaki bağırışmalara tanık oluyordu. Ancak duygusal sahneleri de oluyordu. Mesela, Anna ve Stanislaw Raden'in oğulları Vladimir Alliluyev şöyle anlatıyordu: "Bir keresinde, eğitim gördüğü Sanayi Akademisi'nin bir partisinin ardından, içtiği şarap nedeniyle Nadya eve hasta döndü ve çok kötü hissediyordu. Stalin onu yatırdı, rahatlattı ve Nadejda, 'Yine de beni birazcık seviyorsun,' dedi."[322]

Nadya, paralel hayatlarının doğurduğu gerilimi nadiren dışarıya yansıtırdı. Keke'ye, "İnanılmaz derecede az boş zamanımız oluyor, Hem Yosif'in hem de benim," diye yazmıştı. "Yeniden okula döndüğümü (bu yaştan sonra) herhalde duymuşsundur. Okumanın kendisinde bir zorluk yok. Ancak evdeki görevlerle birlikte sürdürmek zor... Yine de sızlanmıyorum ve başarıyla üstesinden geliyorum. Yosif sana kendisinin yazacağına söz verdi. Sağlığına gelirsek, gücüne ve enerjisine hayranım. Üstlendiği iş miktarı ancak güçlü bir insanın kaldırabileceği boyutta."[323]

1932 Kasım ayında Nadya'nın mezun olmasına haftalar kalmıştı ve sınavlara giriyordu.[324] 7 Kasım'da Svetlana, Vasili ve Artyom Kızıl Meydan'da Devrim Günü geçit törenini izlediler. Nadya Sanayi Akademisi temsilcileri ile birlikte yürüdü. Nadya ile birlikte yürüyen Kruşçev "Hava soğuktu ve Stalin her zaman olduğu gibi paltosuyla Mozole'nin üzerindeydi," diye anlatıyordu. Rüzgâr kuvvetli esince bana, "Benimkine bak: Atkısını getirmemiş, üşütecek ve yine hasta olacak," dedi.[325] Çocuklarının yanına gittikten sonra, Artyom'un anlattığına göre, Nadya'nın yine baş ağrısı tutmuştu ve eve erken gitti. 8 Kasım'da çocuklar kayak da yapabildikleri Sokolovka kır evine götürüldü. Burası da ailenin kullandığı diğer bir devlet tesisiydi. Stalin 14.30-20.05 arasında ofisindeydi ve tahıl akışı yeniden sağlanana dek tüketim mallarını kesen Ukraynalı yetkililere yönelik tehditkâr bir genelge ve "devleti aldatmak" maksadıyla düşük hasat göstermekle suçladığı Kazak liderlerine göndermek üzere bir telgraf hazırlamıştı.[326]

321 Vladimir Alliluyev'in (Anna Alliluyeva ve Redens'in oğulları) yazdığına göre, Nadya'nın sıkıntısı "kafatası sütürlerinde katılaşmaydı. Hastalık ilerlemeye başlamıştı ve bu hastalığa depresyon atakları ile baş ağrıları eşlik ediyordu... Almanya'nın önde gelen nöropatolojistleri ile konsültasyon için Almanya'ya gitti... Nadejda birden fazla kez kendini öldüreceğini söyledi." Alliluev, *Khronika odnoi sem'i*, s. 30. Svetlana şizofren olduğunu düşünüyordu. Söylentilere göre, Nadya bir ara kürtaj olmuş ve bu durum jinekolojik komplikasyonlara yol açmıştı. Montefiore, *Court of the Red Tsar*, s. 12.

322 Alliluev, *Khronika odnoi sem'i*, s. 33. Aynı zamanda bkz. Shatunovskaia, *Zhizn' v Kremle*, s. 188.

323 Murin, *Iosif Stalin v ob"iatiakh*, s. 15-16 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1549, l. 40-40ob.: 12 Mart 1931).

324 Kun, *Stalin*, s. 204 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 668, op. 1, d. 15).

325 Khrushchev, *Vremia, liudi, vlast': vosponinaniia*, I, 4 cilt, Novosti, Moskova, 1999, s. 291-293. İltica etmiş olan Aleksandr Barmine, ölümünden bir gün önce onu Kızıl Meydan'da gördüğünü söyleyecekti: Tükenmiş görünüyordu. Ancak başkaları keyifli göründüğünü söylüyordu. Barmine, *One Who Survived*, s. 63; Vasil'eva, *Kremlevskie zheny*, s. 197.

326 *Na prieme*, s. 78; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 45, l. 23; Aldazhumanov vd., *Nasil'stvennaia kollektivizatsiia*, s. 193-194 (APRK, f. 141, op. 1, d.5235, l. 139-140). 22 Ekim'de Stalin Ukrayna ve Kuzey Kafkasya'ya, "*kulak* sabotajını" kırmak için on günlüğüne heyetler gönderdi. Ukrayna

Nadya evdeydi ve Büyük Kremlin Sarayı'nda bulunan Voroşilov'un rezidansında o akşam verilecek geleneksel bayram ziyafetine hazırlanıyordu.[327] Berlin'den ithal edilmiş siyah kumaştan, kırmızı gül işlemeli, kendi ölçülerine göre fazla şık bir elbise giymiş ve siyah saçlarına bordo bir gül iliştirmişti. Otuz bir yaşındaydı; kocası elli dörde giriyordu.[328] Görünüşe göre Stalin, onun karşısında oturuyordu ve içkiyi biraz fazla kaçırmıştı. Bazı görgü tanıklarının anlattığına göre asker dostu Aleksandr Yegorov'un otuz dört yaşındaki aktris karısı Galina Yegorova ile flört ediyordu. Benzer diğer cilveleşmelerden de söz ediliyordu (kuaför bir kadın; protokolda görevli güzel bir kadın).[329] Voroşilov gerilimi azaltmaya çalışsa da kıyamet koptu. Stalin Nadya'ya bir şey fırlattı (ekmek parçası, portakal kabuğu, sigara izmariti).[330] Nadya hışımla çıktı. Polina Zhemchuzhina adıyla bilinen Molotov'un eşi Pearl Karpovskaya ardından gitti. Görgü tanıkları genellikle Stalin'in kabalığından söz ediyordu ancak Molotov Nadya'yı suçlu buluyordu. "O zamanlarda Alliluyeva artık biraz psikopatlaşmıştı," diye anlatacaktı. "Ziyafeti karımla birlikte terk etti. Kremlin'in bahçesinde yürüdüler. Vakit geçti ve karıma şikâyet ediyordu: 'Bundan hoşlanmıyorum, şundan hoşlanmıyorum...' Stalin'in baktığı genç kadın berber hakkında konuştu. Mesele basitti: Stalin biraz fazla kaçırmıştı ve şakalar yapıyordu. Özel bir durum yoktu ama onu çok etkilemişti."[331]

9 Kasım sabahı Karolina Til, Nadya'yı odasında, kan gölünün ortasında buldu, yanında küçük bir tabanca vardı (kadın el çantasına sığıyordu; erkek kardeşi Pavel Almanya'dan hediye olarak getirmişti.) Stalin odasından çıkıp yemek odasına geldiğinde, Til "Nadya artık aramızda değil," dedi.[332]

---

heyetine Molotov, Kuzey Kafkasya heyetine Kaganoviç başkanlık ediyordu. Oskolkov, *Golod 1932/1933*, s. 26-28 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 904, l. 11); Sheboldaev, *Doklad*, s. 11; *Na prieme*, s. 77.

327 Vladimir Alliluyev, Stalin ve Nadya'nın Bolşoy'a birlikte gittiklerini ve orada kavga ettiklerini hatırlıyordu fakat anlaşılan o ki Stalin'in ofis kayıt defteri, ziyafetten önceki gecede tiyatroya gidildiğini kayda geçmemişti. Alliluev, *Khronika odnoi sem'i*, s. 25.

328 Radzinsky, *Stalin*, s. 287 (Vasili Stalin'in kızı Nadejda Stalin ve Galina Burdonoskaya ile röportajdan alıntı).

329 Rybin, *Stalin v Oktiabre*, s. 20; Vasilieva, *Kremlin Wives*, s. 103-111. *Druzhba narodov*, sayı 5, 1997, s. 83 (protokol şubeden Treshtsalina). Vlasik'in daha sonra Kruşçev'e (ziyafette değildi) söylediğine göre, Stalin, Sergey Gusev adıyla bilinen komutan Yakov Drabkin'in (Sergey Gusev adıyla bilinir) Yahudi asıllı eşi Feodosiya Drabkina-Guseva ile buluşmak için ayrılmıştı.

330 Nesne olarak atılanın portakal kabuğu olması büyükannesi Olga Evgeneevna'dan duyduklarına dayanıyor: Alliluev, *Khronika odnoi sem'i*, s. 25. Molotov'a göre atılan ekmek parçasıydı: "Stalin elinde küçük bir ekmek parçasını yuvarlayıp, herkesin önünde, Yegorov'un karısına attı." Molotov'a göre, bu davranış Nadya'nın ziyafeti terk etmesine sebep olmuştu. Chuev, *Sto sorok*, s. 250. Svetlana'nın anlatımı büyük ölçüde Molotov'un hikâyesiyle örtüşüyordu ancak Stalin "Devlet düşmanlarının yok edilmesi" şerefine kadeh kaldırmıştı ve içmediği için Nadya'yı kaba bir biçimde azarlamıştı. Polina'nın izlenimi, kendi dairelerine dönmek üzere ayrılırken Nadya'nın son derece sakin olduğuydu. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 108-110. Çoğu araştırmacı bu açıklamayı benimsemiştir: Radzinskii, *Stalin*, s. 287-289; Montefiore, *Court of the Red Tsar*, s. 3-22; Service, *Stalin*, s. 292-293.

331 Chuev, *Molotov Remembers*, s. 173-174. İddiaya göre Stalin, "Bırakın gitsin," demişti. Shatunovskaia, *Zhizn' v Kremle*, s. 196-197.

332 Svetlana'nın hikâyesi –Til'in koşup Bychkova'yı çağırması ve ikisinin birlikte Nadya'yı yatağa

Nadya kendini kalbinden vurmuştu.[333] Çocukları Moskova'ya dönmeye hazırlamaları için Sokolovka kır evine haber gönderildi; anlaşılan o ki Vasili ve Artyom'u almaya Voroşilov gitmişti ve altı buçuk yaşındaki Svetlana ile konuşmaya çalışmıştı fakat sık sık gözyaşlarına boğuluyordu. Svetlana dadısı ile orada kaldı.[334] Nadya'nın açık tabutu, Kızıl Meydan'da Kremlin'in karşısında bulunan GUM'un –başkanlığını Yenukidze'nin yaptığı Merkez Yürütme Komitesi'nin ofisleri buradaydı– üst katında, halka açık olmayan bir bölüme yerleştirildi. Artyom, "Veda seromonisi için sabah erkenden GUM'un ikinci katına çıktık," diye anlatacaktı. "Vasili ve ben merdivenleri Stalin'in önünde çıktık. Sessizce yürüyordu. Çok üzgündü. Hatırlıyorum: Yosif Visaryonoviç tabuta yaklaşır yaklaşmaz ağlamaya başladı, gözyaşlarına boğuldu... Vasili, kelimenin gerçek anlamıyla, ona sımsıkı sarıldı, 'Baba ağlama, baba hayır,' diyordu."[335] Molotov o ânı şöyle aktarıyordu: "Stalin'i daha önce hiç ağlarken görmemiştim fakat tabutun başında dururken gözyaşları yanaklarından süzülüyordu. Nadya Stalin'i çok sevmişti – buna şüphe yok... Tabuta yaklaştı ve şöyle dedi: 'Sana yeterli özeni göstermedim.'"[336]

10 Kasım 1932'de *Pravda* Nadejda Sergeyevna Alliluyeva'nın ölüm haberini duyurdu ve bu, Stalin'in evliliği konusunda Sovyet basınında çıkan ilk haberdi.[337] Ölüm sebebi belirtilmemişti.[338] Akut apandisit tanısı konmuş ancak ameliyat sınavlardan sonraya ertelenmişti ve gizli polis el altından gayriresmî ölüm sebebi olarak bu hastalığı gösterdi.[339] Siyasi anlaşmazlık nedeniyle Sta-

---

kaldırmaları– açıkça olanaksızdır zira Svetlana ve dolayısıyla da Bychkova, o gece Sokolovka kır evinde kalmıştı. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 109 (çok daha sonraları Bychkova ile yaptığı sohbetlere atıfla). Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 117; Vaslieva, *Kremlin Wives*, s. 67.

333 Dr. Kushner'in gizli raporu: "Kalbin üstünde beş milimetrelik bir delik var – açık bir delik. Sonuç: Kalpteki açık yara nedeniyle ölüm hemen gerçekleşmiş." GARF, f. 7523, op. 149, d. 2, l. 1-6. Montefiore, *Court of the Red Tsar*, s 16.

334 Annesinin ölümünden sonra, yedinci yaş gününde, Svetlana'nın annesinin Almanya'dan kendisine ne hediye gönderdiğini sorduğu rivayet edilir. Eğer böyleyse, ileride iddia ettiği gibi açık tabutu görmüş olamaz. Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 37; "Priemysh vozhdia", *Moskovskii komsomolets*, 3 Ağustos 2004; Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 111-113. Aynı zamanda bkz. Sullivan, *Stalin's Daughter*, s. 54 (Kreml-9 yazarlarından Artyom Sergeyev'a atıf, *Svetlana Stalina: Escape from the Family).*

335 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 39.

336 Chuev, *Molotov Remembers*, s. 173-174.

337 Sekiz gün boyunca *Pravda,* Voroşilov'un karısına, Molotov'un karısına, Orjonikidze'nin karısına, Postyshev'in karısına, Mikoyan'a, Kaganoviç'e ve başkalarına atfedilen anma yazıları yayımladı. 10 Kasım 1932 tarihli *Pravda*'da yayımlanan anma yazısını, Yekaterina Voroşilova, Polina Zhemchuzhina, Zinaida Orjonikidze, Dora Khazan, Maria Kaganoviç, Tatyana Postysheva ve Aikhen Mikoyan imzalamıştı. *İzvestiya,* 11 Kasım'da Demyan Bedny'nin şiirini yayımladı: "Ölümün Can Yakan Hainliği." 16 Kasım'da *Pravda*'da Krupskaya'nın Stalin'e gönderdiği ve üzüntüsünü dile getirdiği mektubu yayımlandı.

338 İntihar notu yoktu. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 112-113. Aynı zamanda bkz. Sullivan, *Stalin's Daughter*, 50-1 (Aleksandr Alliluyev ile yapılan bir röportaja atıfla). Cenaze komisyonunda Yenukize (başkan), Pauker, Dora Khazan, Kaganoviç, Peterson ve Ruben vardı. GARF, f. 7523c, op. 149a, d. 2, l. 10-11.

339 *Pravda*, 10 Kasım 1932; RGASPI, f. 558, op. 4, d. 666 (Alisa Radchenko). Radzinsky, atıfta bulunmadan, Nadya'nın Ağustos 1932 tarihli tıbbi dosyasından alıntı yapıyor: "Karın bölgesinde

lin'in vurduğu söylentileri gelip geçiciydi. Nadya'nın durması için Stalin'e yalvaran çığlıklarının duyulduğu (kalın duvarlar nedeniyle bu imkânsızdı) bilgisini Kremlin'deki bir doktordan ya da hizmetçiden aldığını iddia edenler vardı.[340] Stalin'in onu intihara sürüklediği söylentileri de dolaşıyordu.[341] Stalin'in Kaganoviç'in kız kardeşi Rosa ile evleneceği de söyleniyordu (böyle birisi yoktu).[342] En yakın iki yoldaşı Kirov ve Orjonikidze'nin, Nadya'nın ölüm gecesinde Kremlin'deki dairede Stalin ile birlikte kaldığı söyleniyordu. Daha önce Nadya'yı ziyaret etmeye zaman zaman bu daireye gelen Buharin, Stalin'e dairelerini değiştirmeyi önerdi. Önce bu teklifi kabul eden Stalin daha sonra çocuklarla birlikte İmparatorluk Senatosu binasındaki Kremlin ofisinin bir alt katındaki daireye taşındı. Her iki ucunda hizmetçiler ve korumalar için odaların da bulunduğu uzun bir koridora bakan yedi odadan oluşuyor ve pencereleri silah deposuna bakıyordu.[343]

Tabut 12 Kasım'da tören alayıyla Novodevichy Mezarlığı'na götürülürken beyaz bir katafalkın üzerine yerleştirilmişti. Gazeteler programı duyurmuştu ve Moskova sokaklarında insanlar dizilmişti (çoğu sivil giyinmiş polislerdi). Stalin, cenaze arabasının arkasından Kremlin'den yürüyerek çıktı, ancak dar ve rüzgârlı 6,5 kilometrelik yolun tamamını yürüyerek mi katettiği bilinmiyor.[344]

şiddetli ağrı – 2-3 hafta içinde daha ileri tetkikler yapılacak." Sonuncu kayıt: "31 Ağustos 1932. 3-4 hafta içinde ameliyat için tetkik." Radzinsky, *Stalin*, s. 292. Tıbbi dosya, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1551. Açık tabut içinde cenazeyi teşhir için hazırlayan Dr. Boris Zbarsky (1924 yılında Lenin'i mumyalamıştı), yıllar sonra bir arkadaşına şakaktaki bir yarayı kapattığını (kalpteki bir silah yarasını değil) söyleyecekti. Kanel, "Vstrecha na lubianke", s. 495. Kruşçev, törenden bir gün sonra Kaganoviç'in Moskova parti aparatçiklerini toplayarak, Nadya'nın aniden öldüğünü söylediğini ve başka bir açıklama yapmadığını hatırlıyordu. Kaganoviç, Kruşçev'in anlattığına göre, aynı memurları bir-iki gün sonra yeniden topladı ve "Stalin, Alliluyeva'nın sadece ölmediğini, kendisini vurduğunu size söylememi emretti," dedi. İma edilen şey, bunun bir ihanet eylemi olduğuydu. Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 52-53.

340 Kuusinen, *Rings of Destiny*, s. 91-93. Bir Komintern çalışanının karısı olan yazar, 1924'ten 1933'e kadar örgütte çalıştı.

341 Kozlov, *Neizvestnaia Rossiia*, IV, s. 172 (Solovyov); Medvedev, "Smert' Nadezhdy Alliluevoi"; Alliluyeva, *Tol'ko odin god*, s. 127. Bazı anlatımlara göre, güvenilir gözdelerinden Mikylin'e, Nadya'nın ölüm koşullarını "araştırmasını" emretti, böylelikle Nadya'nın kendini vurmasında sorumluluğu olduğuna dair çıkan söylentilerinden kurtulmak istiyordu. Seleznev, *Tainy rossiiskoi politiki XX veka*.

342 Barmine, *One Who Survived*, s. 264. Kaganoviç'in Rachel adında bir kız kardeşi vardı, 1926'da ölmüştü; Rosa adında bir yeğeni vardı (1919 doğumluydu).

343 Mironenko, *Moskovskii kreml'*, s. 184, 210; Larina, *This I Cannot Forget*, s. 141; Medvedev, *Nikolai Bukharin*, s. 39. Bir görevliye göre, "Duvarda, neredeyse seçilemeyecek bir kapı Stalin'in yatak odasını yemek odasından ayırıyordu. Bir yatak; iç çamaşırları, paltolar, ceketler için iki küçük dolap; bir lavabo." Shepilov, *Kremlin's Scholar*, s. 2. Stalin önce Üçlü Kapı'ya daha yakın olan iki katlı bir binaya (numara 6) taşındı, Eğlence Sarayı'nın köşeli uzantısında yer alıyordu ve dördüncü Kremlin dairesiydi; tadilat işleri bitince İmparatorluk Senatosu'na taşındı.

344 *Sochineniia*, XIII, s. 411 ("11 Kasım 1932, Stalin, N. S. Alliluyeva-Stalina'nın naaşını Novodevichy Mezarlığı'na taşıyan tabuta eşlik etti"). Orlov'a göre, Stalin sadece Manege'e (hemen Kremli 'in dışı) kadar, sadece birkaç dakika cenazeyi takip etmiş daha sonra Pauker ile bir arabaya binmişti. Orlov, *Secret History*, s. 319-321. Stalin'in kayınbiraderi ve Gürcü arkadaşı Aleksandr Svanidze'nin –aşağı yukarı Stalin'in boyundaydı ve bıyıklıydı– onun yerini aldığı söylentileri vardı. Kolsenik, *Khronika zhizni sem'i Stalina*, s. 21.

TASS [*Telegrafnoye agentstvo Sovetskogo Soyuza*-Sovyetler Birliği (Telgraf) Haber Ajansı], mezar başında taziyeleri Buharin'in (Nadya'nın asıl parti örgütü Krasnaya Presnya bölgesi parti komitesi adına) ve Kaganoviç'in (Moskova parti başkanı) kabul ettiğini duyurdu. Kaganoviç, "Partimizin en iyi, en sadık üyelerinden birini defnediyoruz," diyordu. "Köklü Bolşevik bir ailede yetişen, devrimden sonra büyük bir sadakatle işçi sınıfının davasının peşinden giden Nadejda Sergeyevna'nın işçi hareketi ve partimizle doğal bağları vardı... Biz, yakın arkadaşları ve yoldaşları olarak yoldaş Stalin'in kaybının büyüklüğünü anlıyoruz ve bu durumun bize yüklediği görevleri biliyoruz."[345]

Nadya mezara indirildikten sonra "Stalin üzerine bir avuç toprak attı," diye anlatacaktı Artyom. "Vasili'nin ve benim de aynısını yapmamızı söyledi. Eve döndükten sonra öğle yemeği yedik. Stalin sessiz ve düşünceliydi. Kısa süre sonra bir hükümet toplantısına gitmek üzere çıktı."[346] 18 Kasım'da *Pravda* diktatörün teşekkür notunu yayımladı: "Yakın arkadaşım ve yoldaşım Nadejda Sergeyevna Alliluyeva-Stalina'nın ölümü nedeniyle başsağlığı dileyen tüm örgütlere, yoldaşlara ve kişilere içten şükranlarımı sunarım." Vicdan azabı ve kendine acıma, hiddet ve mağduriyet gösteriyordu.[347] Birçok yönden güvenilir olmasa da, Svetlana sonradan ortaya çıkan ifadesinde, haklı olarak babasının "insanların her zaman birisini cezalandırmak üzere intihar ettiğini bilecek kadar akıllı olduğu" tespitini yapıyordu.[348]

Parti kartı taşıyan düşman

Gizli raporlar Moskova ve Leningrad için de açlık tehdidi olduğundan söz ediyordu.[349] Askerî istihbarat Japonya'nın daimi ordusunda 1 milyon 880 bin, Polonya'nın 1 milyon 772 bin, Romanya'nın 1 milyon 180 bin, Finlandiya'nın 163 bin, Estonya'nın 75 bin ve Letonya'nın 114 bin asker bulunduğunu tahmin

345 *Pravda*, 13 Kasım 1932. Bir Çarlık generalinin kızı ve bir diğerinin karısı olan (onu terk edecekti), İsveç Sovyet elçiliğini yürüten Aleksandra Kollontay, Stalin'in gözüne girebilmek amacıyla, "Bazı insanların bir çiçek kadar narin ve zarif olduğunu herkes bilir – Nadya onlardan biriydi," diye yazmıştı. "Onu tanıyanlar, ruhunun güzelliğini anılarında saklayacaktır... Davamızın size ihtiyacı olduğunu lütfen unutmayın. Kendinize iyi bakın!", Kun, *Stalin*, s. 210 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 134, op. 3, d. 35).

346 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 39.

347 Kaganoviç, Stalin'in "yıkıldığını" hatırlıyordu. Chuev, *Kaganovich, Shepilov*, s. 94. Svetlana'ya göre, "yaşamaya devam etmek istemediğini söylüyordu... [Stalin] öyle bir durumdaydı ki onu yalnız bırakmaya korkuyorlardı. Zaman zaman öfke nöbetleri geçiriyordu." Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 112; Richardson, *Long Shadow*, s. 129-130. Nadya'yı suçlayan Maria Svanidze'ye göre, sonraları Stalin, "Çocuklar birkaç gün sonra onu unuttular ama beni ömür boyu sakat bıraktı," diye yakınmıştı. Murin, *Iosif Stalin v ob"iatiakh*, s. 177 (9 Mayıs 1935).

348 Yıllar sonra, o dönemdeki korumalarından biri Stalin'in, Nadya'nın Novodevichy Mezarlığı'ndaki mezarının başında uzun sürelerle oturduğunu söyleyecekti. Svetlana, babasının asla mezarı ziyaret etmediğini iddia ediyordu. *Stalin* (Yhames Televizyonu'nun film kaydı, Londra, 1990); Alliluyeva, *Twenty Letters*, 113. Bazı yazarlar, Ryutin'in kocasını suçladığı metnin Nadya'nın odasında bulunduğunu iddia ediyorlardı. Radzinsky, *Stalin*, s. 296 (N. Antipenko'nun Vlasik ile yaptığı röportajdan alıntı); Rayfield, *Stalin and his Hangmen*, s. 239-240.

349 Fridberg, "Gosudarstvennye zagotovski", s. 350.

ediyordu.[350] Kişisel kaybına, vatandaşlarının açlığına, doğu ve batı sınırlarında karşı karşıya kaldığı zorlu düşmanlara yoğunlaşan Stalin nefes alacak bir boşluk arıyordu. Ancak bahar 1932'de verilen tavizler bir hasat mucizesine yol açmamıştı ve şimdi bir kez daha taşın suyunu çıkarmak üzere baskıya başvurmak zorundaydı.[351] Kuzey Kafkasya parti örgütünü temizlemek için bir komisyon oluşturdu, Kaganoviç'i kafa koparmak üzere bölgeye gönderirken, tahıl kotalarını doldurmayan köyleri topyekûn sürgüne gönderme talimatıyla (toprakları ve evleri "diğer bölgelerde az ya da verimsiz toprağı olan, çalışkan Kızıl Ordu kolektif çiftçileri tarafından alınacak" idi) Yevdokimov'u yeniden başkent Rostov'a yolladı.[352] Ukrayna'ya gönderilen Molotov'un Stalin'e ilettiği şikâyet (21 Kasım), "fırsatçı, burjuva, *kulak* ortamında," yerel görevlilerin, çiftçilerin tüketim gereksinimlerini karşılamayı devlete daha fazla tahıl gönderilmesinin önüne koyduklarıydı.[353] Aynı gün Stalin Kazakistan bölgesinin Parti Sekreteri Filipp Goloshchokin'i, tedarik kotalarındaki "azami indirime" rağmen taviz vermekle suçluyor, "ilçe ve daha alt yerleşimlerde, küçük burjuva anarşisinin pençesinde olan ve *kulak* sabotajlarının oyuncağı olmuş komünistleri tespit etmesini" emrediyordu.[354]

Sovyet ziraat dergileri Kasım 1932'de Polonya'da açlıktan ölen köylüleri ("bu

350 Ken, "Moia ostenka byla slishkom rezkoi': I. V. Stalin i rekunstruktsiia RKKA", s. 152n3 (RGVA, f. 4, op. 14, d. 754,I. 43-45: Ocak 1933).

351 Basında yer almayan ancak 200 bin adet basılan 2 Ağustos 1932 tarihli konuşmasında Kuibyshev, Moskova parti görevlilerine köylülerin teşviklerden yoksun olduğunu söylemişti – yani rakamdan haberdardı. Kuibyshev, *Uborka, khlebozagotovki, i ukrelplenie kolkhovov: rech' na sobranii dokladchikov Moskovskoi partiinoi organizatsii* (Moskova, 1932), yeniden basıldığı kaynak, Kuibyshev, *Stat'i rechi*, V, s. 294-322; Davies, *Crisis and Progress*, s. 242. Ivnitsky, tedarik sorununu çözmek için kolektifleştirmeyi dayattığını Stalin'in kabul etmediğini öne sürüyordu; Stalin bunun yerine, kırsal alanda sosyalizmi inşa etmekte olduğu iddiasındaydı. Ivnitskii, *Kollektivizatsiia i raskulachivanie*, s. 205.

352 Rees, *Iron Lazar*, s. 110, atıfta bulunduğu kaynak, *O kolkhoznom stroitel'stve*, Moskova, 1932, s. 218; Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 520-521 (RGASPI, f. 17, op. 21, d. 3377, l. 83), 575-577 (op. 3, d. 2025, l. 42-42ob.: 14 Aralık 1932); Graziosi, *Soviet Peasant War*, s. 67-68. Devlet çiftlik direktörleri ile ilgili olarak Kaganoviç Stalin'e "Eğer kovulacaklarsa yarısının kovulması gerekiyor," diye yazmıştı (5 Kasım). "Bazılarını uzaklaştırmamız diğerleriyle de uğraşmamız gerek... Yargıçlar hüküm giydiriyor ancak bunu uygulayan yok. Açıkçası, bu durumda, bizimle dalga geçiyorlar." Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 298-299 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 740, l. 177-180). Kuzey Kafkasya'da kırsal bölgelerdeki 120 bin komünistten yaklaşık 26 bini tasfiye edildi; yaklaşık 30 bini prosedüre boyun eğmek yerine ayrıldı. Shimotomai, "Note on the Kuban Affair"; *O kolkhoznom stroitel'stve*, Rostov, 1932, s. 281-283, 286-290.

353 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 769, l. 108. Kuzey Kafkasya'daki temizliğin hemen öncesinde Kazakistan ve Ukrayna parti örgütleri kendi içlerinde temizlik yapmak için izin istemişlerdi. RGASPI, f. 17, op. 26, d. 54, l. 265; Tauger, "People's Commisariat of Agriculture", s. 298n99 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 907,l. 73/49-74/50).

354 Stalin, OGPU yetkililerine de gizli bir telgraf göndermiş, tahıl tedarik sabotajlarına ve kolektif çiftlik mülklerinin zimmete geçirilmesine ilişkin sorgu tutanaklarının "Merkez Komite'ye" iletilmesini istemişti. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 201 (APRF, f. 3, op. 40, d. 84, l. 84: 29 Kasım 1932). Goloshchiokin derhal yanıt vererek sert baskı tedbirlerinin zaten devam ettiğini bildirdi ve Stalin'e daha önce haber vermediği için özür diledi. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 197 (APRF, f. 3, op. 40, d. 83, l. 137), 198-199 (l. 138-138ob.).

bir kriz değil; felaket"), Çekoslovakya'yı ("ölen köyler"), Çin'i ("iyi hasada rağmen açlık") ve Birleşik Devletler'i ("sefalet ve yıkım") başlığa taşıyordu.[355] Sovyetler Birliği'ndeki kıtlıkla ilgili tek bir kelime yoktu.

Parti "muhalefeti" bir kez daha Stalin'in ekmeğine yağ sürecekti: İki yetkili ile ilgili ihbar almıştı (19 Kasım ya da öncesinde). RSFSC Gıda Komiseri Nikolay Eismont ve Karayolu Ulaştırma Başkanı Vladimir Tolmachev, Devrim Günü tatili münasebetiyle Eismont'un dairesinde içki içmişlerdi. Ertesi gün, ormancılık ile ilgili alt bir göreve getirilen Eski Tarım Komiseri Aleksandr Smirnov'un da katılımıyla yeniden toplanarak, bir kez daha Stalin'in yıkıcı politikalarını eleştirdiler. Smirnov, Stalin'le aynı zamanda, 1912 yılında Merkez Komite üyesi olmuştu. Eismont, Kaganoviç'in başkanlığındaki yeni Kuzey Kafkasya komisyonundaydı ve demiryolu istasyonlarında aç göçmen yığınlarını görmüştü. İçkinin de etkisiyle genel sekreterlik için olası isimleri tartışmışlardı: Voroşilov, Kalinin, Smirnov.

Bir kez daha ortaya çıkmıştı. Stalin'i uzaklaştırın.

Stalin'in yardakçılarından Jānis Rudzutaks'ın gözetimindeki Merkez Denetim Komisyonu bu sarhoş sohbetini "karşı-devrimci gruplaşma" addetti.[356] Stalin "komployа" itibarsızlaştırılmış sağcı (devlet yayınevi başkanı) Mikhail Tomsky'i de dahil etti; Politbüro ve Denetim Komisyonu presidyumunu 27 Kasım'da ortak toplantıya çağırdı. Saldırgan Yemelyan Yaroslavsky, "Bu insanlar," diyordu büyük bir öfkeyle, "aynı Ryutin grubu gibi, sadece başka bir kılığa bürünmüşler." Gerçi artık Stalin yönetiminde yaşanan kriz her köşeye yayılmıştı ve en sadık Stalin taraftarları dahi bazı düşük çeneli yoldaşlarına ağır bir dille saldırmaktan vazgeçmişlerdi. Kuibyshev, Smirnov'a lakabıyla ("Foma") sesleniyordu ve Narym sürgününe dek uzanan geçmişlerini hatırlıyordu. (Stalin'de oradaydı ve ihtiyaçlarını Smirnov karşılıyordu.) Daha önce Eismont'un üstü olan Mikoyan, tuhaf bir şekilde, neredeyse (sonuna kadar) hiç konuşmadı.[357]

Bir kez daha, Stalin'in şifahen istifa etmeyi teklif ettiği ve tuhaf bir sessizliğin ardından, partinin güveninin tam olduğu konusunda Stalin'i rahatlatmak için Molotov'un bir konuşma yaptığı söylentileri dolaşmaya başladı.[358] Öyle olsa

355 Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, s. 74 (atıfta bulunduğu kaynak, *Sotsialisticheskoe zemledelie*, 28 Kasım ve 17 Aralık 1932, s. 12, 16.

356 Stalin'e mektubu yazan (19 Kasım) Maximilien Savelev'di ve toplantıyı başkasından (I. V. Nikolsky'den), Eismont'un bir meslektaşından duyduğunu belirtmişti. Savelev ve Nikolsky, ortak imzaladıkları ikinci bir mektupla (22 Kasım) Stalin'e daha ayrıntılı bilgi verdiler. Sarhoş Eismont'un, "Ne yapmalı! Ya yoldaş Stalin ya da köylü ayaklanması," dediğini aktarıyorlardı. Muhbire göre, "Smirnov, Stalin'in birkaç gün önce Tarım Marksistleri kongresinde yaptığı konuşma benim sürülerin ıslahı için harcadığım üç yılımı boşa çıkardı," demişti. Kozlov, *Neizvestnaia Rossiia*, I, s. 56-128 (s. 66'da); Vatlin, *Stenogrammy zasedanii politburo*, III, s. 551-676 (642'de: RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1011).

357 Diğerlerinin yanı sıra Mikoyan ve Kirov, görüşlerini açıklama fırsatı verildiğinde, tutanaklara çok daha şiddetli ithamlar eklediler. Wynn, "'Right Opposition'", s. 97-117. Stalin, Smirnov'u sıkıştırdığı soruları çıkardı. Kriz atmosferi göçmen basınında güzel özetlenmişti: *Sotsialisticheski vestnik*, 26 Kasım 1932.

358 Serge, *Portrait de Staline*, s. 94-95. Serge söylentiye konu istifa ile ilgili bir tarih vermiyor, kabaca Nadya'nın ölümünden sonrasına ve 17. Parti Kongresi'nin öncesine işaret ediyor. O sırada

bile, Stalin kendisini politikalarını savunurken bulmuştu.[359] Komplocular, "Meseleleri sanki her konuda Stalin suçluymuş gibi yansıtıyor," diye homurdanıyor ve seçimin –Çin'in akıbeti gibi– emperyalistlerin kurbanı olmakla kendisini savunabilen sosyalist endüstriyel bir güç olmak arasında olduğu uyarısını yapıyordu. Vardığı sonuç, "mesele Stalin değil parti" oluyordu. "Stalin'i uzaklaştırabilirsiniz ama her şey olduğu gibi kalır."[360]

Eismont ve Tolmachev partiden ve Smirnov Merkez Komite'den uzaklaştırıldı ancak tutuklanmadılar.[361] Stalin parti örgütlerine dağıtmak için toplantı tutanaklarının bir kopyasını aldı. Üslubu sert bir telgraf daha gönderdi (Molotov tarafından da imzalanmıştı). Bu sefer telgrafın (7 Aralık 1932) hedefi Urallar'daki görevlilerdi ve yönelttiği suçlama, yerel devlet çiftliklerinin tedarik kotalarını dolduramamalarıyla ilgili olarak yaptıkları açıklamanın "ikna edici olmaması" idi. "Bölgesel liderlik bunun sorumluluğundan kaçamaz," diyor ve devlet çiftlikleri direktörlerinin isimlerini istiyordu. "Direktörlere, parti kimliği taşımanın onları tutuklanmaktan kurtarmayacağını, parti kartı taşıyan bir düşmanın parti kartı olmayan bir düşmandan daha fazla ilgi çekeceğini söyleyin."[362]

Sınıf savaşını keskinleştirmek

12 Aralık 1932'de Sovyetler Birliği Nankin'deki Çan Kay Şek hükümetiyle diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etti. Ertesi gün Japonya, gecikmeli olarak Sovyet elçisi Aleksandr Troyanovsky'e ilettiği notla, Sovyetler'in saldırmazlık paktı teklifini reddetti.[363] Japonlar bu yazışmaları tahrif ederek sızdırdı; Sovyet basını aslını yayınlarken hedefi Japonya'nın saldırganlığını göz önüne sermekti.[364] Bu

---

Serge Moskova'daydı. Deutscher, Stalin'in 1932 sonunda istifa etmeyi teklif ettiğini kabul ediyor. Deutscher, *Stalin*, s. 333-334.

359 Başarısının kanıtı olarak saldırmazlık antlaşmalarının altını çizerken, kapitalistlerin bu tür antlaşmaları zayıflarla imzalamayacağını vurguladı. Yiyecek sıkıntısı konusunda bir kez daha kulak sabotajcılarını, onların sessiz destekçisi olan orta köylülüğü ve yumuşak (hatta yumuşaktan da beter) kırsal parti görevlilerini suçladı. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1116, l. 141-142. Aynı zamanda bkz. Davies ve Harris, *Stalin's World*, s. 52. Stalin'in kırsal bölgelere dair yorumu, gizli polis raporları ile besleniyordu. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, s. 446-452 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 43, l. 75-95), 472-476 (TsA FSB, f. 2, op. 10, d. 520, l. 699-708), 488-489 (d. 514, l. 145-147).

360 Stalin, her tür iç muhalefete karşı bir "yıkıcı darbe" istedi. Vatlin, *Stenogrammy zasedanii politburo*, s. 581 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1010); Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 557-561 (d. 1011, l. 90b.-15). Aynı zamanda bkz. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 187-188.

361 Ocak 1933 tarihli Merkez Komite genel kurulunda, hem ihraçlar ve hem de parti-karşıtı çalışmaları cesaretlendiren Tomsky, Rykov ve (Rykov'un çalışma arkadaşı) V. V. Schmidt'in kınanması, hiç sorgulanmadan onaylandı. *KPSS v rezoliutsiiakh*, 9. baskı, VI, s. 32-33.

362 Koenker vd., *Revelations*, s. 405-406 (RGASPI, f. 17, op. 85, d. 379, l. 1, 1ob, 2); Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 202 (APRF, f. 3, op. 40, d. 84, l. 139). Stalin, 15 Aralık 1932'de, Merkez Komite aygıtı içinde ayrı bir tarım şubesi oluşturdu ve başına da Kaganoviç'i getirdi.

363 Haslam, *Threat from the East*, s. 8; Bridges, "Yoshizawa Kenkichi." Aslen Menşevik olan, Mikhailov Topçuluk Okulu mezunu Aleksandr Troyanovsky (d. 1882) toprak sahibi bir soylunun çocuğuydu; NEP döneminde ticaretle meşguldü ve 1927 sonlarında Japonya'ya elçi olarak atandı.

364 *İzvestiya*, 17 Ocak 1933; Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, III, s. 574-575.

arada Stalin Kuzey Kafkasya'ya dayattığı parti içi temizliğin kapsamını genişletmeye karar verdi: 11 Aralık'ta *Pravda* Merkez Komite'nin kararnamesini yayımlayarak, 1933 yılı için çokbölgeli parti temizliğini duyurdu.[365] Kuruluşunun on beşinci yılı münasebetiyle gizli polisi selamlayan 20 Aralık tarihli konuşması – *Pravda* aynı gün yayımladı– Stalin'in ruh halini ele veriyordu: "Proletarya düşmanlarının kökünü kazımak gibi zor bir görevde başarılar dilerim!"[366]

Stalin, birkaç yıl önce kabul ettiği, şimdi de deneyimleri ve Stalin ile görüşmesi ("tercüman aracılığıyla konuşurken bile delici siyah gözlerini sizden ayırmıyor") üzerine bir kitap yayımlayan Montanalı tarım uzmanı Thomas Campbell'ı yalanlamak için de zaman harcıyordu. Kitabın geneli olumluydu fakat Komintern'in yıkıcılığı gibi hassas bir konuda, Stalin'in "Troçki'nin yönetiminde komünizmi dünyaya yaymaya teşebbüs ettiğini samimiyetle ve tereddütsüz doğruladığı" iddiasına yer verilmiş ve şöyle devam etmişti: "Troçki ile kopuşunun asli nedeninin bu olduğunu söyledi... Yapmak isteseler bile tüm dünyayı komünistleştirecek ne zamanları ne de paraları olduğunu anlattı." 23 Aralık 1932 tarihinde yayımlanan yalanlama yazısında Stalin, Troçki adının gündeme geldiğini reddediyor ve Campbell'in kitabında görüşmelerinin dökümünden söz edildiğini fakat kitaba dahil etmekten çekinildiği notunu da düşüyordu. Stalin'in reddiyesinde yer verilen sözde döküme göre Stalin ticari ilişkilerin normale döndürülebilmesi için diplomatik tanımanın gerekliliğine vurgu yaparken, Campbell, Sovyetler Birliği'ne gelmeden önce seçilmiş başkan Herbert Hoover ile yaptığı bir görüşmeden söz ediyor ve Stalin ile yaptığı görüşmenin içeriğini Hoover'e aktarma sözü verdiğini belirtiyordu.[367]

Yıl bitmeden Stalin, şehirleri "yabancı" ve "çalışmayan unsurlar"dan temizlemek üzere ülke içi pasaport sistemi kurulmasıyla ilgili bir kararname geçirdi.[368]

---

365 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 910, l. 2. Bu sırada rejim, makine-traktör istasyonlarında ve devlet çiftliklerinde siyasi şube uygulaması başlatarak denetimi sıkılaştırdı. Stalin'in taşra parti komitelerini başarısızlıkla suçladığı genel kurulda bu kararlar duyuruldu. Zelenin, "Politotdely MTS", s. 45; Shimotomai, "Springtime for the Polkitotdel", s. 1034; Thorniley, *Rise and Fall*, s. 124-140.

366 Stalin aynı gün OGPU'dan Yogoda ve Prokofyev'i kabul etti. *Na prieme*, s. 83. OGPU yıldönümü töreninde Kirov şöyle diyordu: "Şunu açıkça söylemek gerekir ki ÇEKA-GPU, cezalandırma ve meseleleri basitleştirme organıdır. Sadece cezalandırma da değil, gerçek anlamda cezalandırma; böylelikle, 'öbür dünyadaki' nüfus artışı layıkıyla hissedilir." Pogonii, *Lubianka*, s. 200 (atıf yok).

367 Campbell, *Russia*, s. 13-18; Stalin, "Gospodin Kembell priviraet", *Bolshevik*, sayı 22, 1932, s. 1-16 (23 Aralık 1932 tarihli 30 Kasım sayısında yayımlanmış). Campbell, Stalin'le ilgili olarak, "Son derece dik duruşlu ve dikkatliydi. Üzerinde, botlar, golf pantolon, siyah kemerle sıkılan Beyaz Rus gömleğinden oluşan bir Rus kıyafeti vardı," diyordu. Amerikan yapımı daktilo ve dosya dolaplarından söz ediyordu. Campbell, Stalin'in 28 Ocak 1929'da Kremlin'de kendisini kabul ettiğini iddia ediyor fakat daha sonra da altıncı kata (yani, Eski Meydan) çıktıklarını yazıyordu. Stalin'in ofis kayıt defterinde Campbell'in adı "Kellbell" olarak yazılmıştı. *Na prieme*, s. 30. İthamlar karşısında Campbell, bir muhabire "Bay Stalin'e büyük saygı duyuyorum," diyor ve ekliyordu, "onu gerçek bir lider olarak görüyor ve ülkeyi yaşadığı baskı ve kargaşadan sadece onun çıkarabileceğini düşünüyorum." *Spokesman Review*, 31 Aralık 1932. Troçki, Campbell'in kitabını kaçırmadı: *Biulleten' oppozitsii*, sayı 32, Aralık 1932.

368 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, 339-340 (APRF, f. 3, op. 58, d. 175, l. 9: 25 Kasım 1932); *Sobranie zakonov*, 1932, sayı 84: madde 516; Hoffman, *Peasant Metropolis Social Identities*, s. 52; Kessler, "Passport System." 1933 Ocak ayından Nisan'a kadar devlet 6,6 milyon pasaport verir-

Kararnamenin muhatapları, on altı ya da daha büyük yaşta olup ilçe ve şehir merkezlerinde, inşaat şantiyelerinde ikamet edenler ile demiryollarında çalışanlar ve devlet çiftliklerindeki emekçilerdi, kolektifleri kapsamıyordu. Kentsel yiyecek arzı üzerindeki baskıyı azaltmak ve köylüleri kolektiflere geri göndermek hedefleniyordu.[369] 29 Aralık 1932'de, Politbüro'nun yayımladığı sert talimat, tedarik kotalarını karşılayamayan kolektif çiftliklerin kredilerini erken geri ödemek zorunda bırakılacağı, makine-traktör istasyonu ekipmanından kısıtlı olarak yararlanabilecekleri, "tohum fonları" –bahar ekim kampanyasının temeli– "olmak üzere, ellerindeki tüm tahıla" el konacağı tehdidini savuruyordu.[370]

Daha fazla baskıya rağmen 1 Ocak 1933 tarihi itibarıyla tahıl tedariki 17,4 milyon tonda kaldı; bu miktar bir yıl önce aynı dönemde toplananın 3,7 milyon ton gerisindeydi (planlanandan da 3 milyon ton azdı).[371] 7 Ocak'ta, Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu'nun ortak genel kurulunu açarken yaptığı konuşmada Stalin övünerek anlatıyordu: "Demir ve çelik sanayimiz yoktu... Şimdi var. Traktör sanayimiz yoktu... Şimdi var. Otomobil sanayimiz yoktu..." – uçak ve diğerleriyle devam ediyordu. Birinci Beş Yıllık Plan'ın ağır sanayiye öncelik verdiğini kabul ediyordu ancak açık açık yaşam standartlarının yükseldiğini iddia etti. İkinci Beş Yıllık Plan için sınai büyüme hedefini daha gerçekçi bir seviyeye, yıllık %13-%14'e düşürdü.[372]

Stalin'in en önemli açıklaması, sosyalizme yaklaştıkça sınıf savaşının keskinleştiğiydi ve bu 1928 yılında Buharin'e karşı salladığı sopaydı (ve Troçki'nin on yıl kadar önce dillendirdiği bir düşünce). "Unutmamalıyız ki Sovyet Devleti güçlendikçe yok olan sınıfların son kalıntıları dirençlerini artıracaktır," diyordu. "Tam da yok oldukları için, son günlerinde şu veya bu dikkat çekici biçimlerden daha keskin olan diğerlerine geçerek toplumun geri kalmış katmanlarının ilgisini çekeceklerdir... Bu ortamda, eski karşı-devrimci SR ve Menşevik partileri, merkez ve çevrenin burjuva milliyetçileri gibi ezilmiş gruplar, uyanarak yeniden hayat bulabilir, Troçkist ve sağ sapmanın bölük pörçük karşı-devrimci unsurları uyanarak yeniden hayat bulabilir." Sonra da ekliyordu: "Bu elbette korkulacak bir şey değil. Ancak bu unsurların defterlerini –çok sayıda kurban olmadan– dürmeyi istiyorsak bunları aklımızdan çıkarmamalıyız."[373]

---

ken 265 bin başvuruyu da reddetmişti. İhlaller çok yaygındı; pasaportlarda fotoğraf yoktu.

369 Moskova ve Leningrad'a yüz kilometrelik mesafede içinde yaşayan kolektif çiftçilere, istisna olarak, pasaport verilecekti.

370 Zelenin, "O nekotorykh 'belykh piatnakh'" s. 14 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 26, d. 68, l. 1-9, 32, 35).

371 Davies, *Crisis and Progress*, s. 270.

372 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 134-135 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 750, l. 52, 54-56; op. 3, d. 913, l. 9); *KPSS v rezoliutsiiakh* (9. Baskı), VI, s. 18; *Pravda*, 13 Ocak 1933; *VKP (b) v rezoliutsiiakh*, II, 1933, s. 762-783.

373 "Itogi pervoi piatiletki: doklad 7 ianvaria 1933 g.", *Sochineniia*, XII, s. 161-215. Aynı zamanda bkz. Kontorovich, "Military Origins."1928 Temmuz ayında sınıf savaşıyla ilgili olarak Stalin, "Biz ilerledikçe kapitalist unsurların direnişi artacak ve sınıf savaşı daha keskinleşecek, sahip olduğu kuvvetleri daha fazla artıracak olan Sovyet iktidarı... sömürenlerin direnişine karşı baskı politikası uygulayacak," diyordu. *Sochineniia*, XI, s. 170-171. 1918 Nisanı'nda Troçki, "Burada ve dışa-

Stalin'e göre muhalefet artık "sinsice" çalışıyor, sadakat maskesinin arkasına gizleniyordu. 11 Ocak'ta genel kurula yaptığı ikinci konuşmada –eline geçen raporlara uygun olarak– "hasadımız kötü değildi ve geçen yıldan daha iyiydi" iddiasında bulundu. Tüm sorunlar için "Sovyet-karşıtı unsurları" ve gizli "karşı-devrim yuvaları"nı suçladı. "Depocu, işletme müdürü, muhasebeci, sekreter ve bunun gibi pozisyonları işgal ederek kolektif çiftliklerde öylece oturuyorlar," diyordu. "Asla 'kahrolsun kolektif çiftlikler' demeyeceklerdir. Kolektif çiftliklerden 'yana' olduklarını söylerler."[374]

Her zaman olduğu gibi Troçki de sahnedeydi – yazılarıyla 1933 yılının büyük revizyon yılı olmasını talep etmişti. Genel kurulda lanetlenen anlaşılması güç diğer bir öneriydi.[375]

Politbüro diktatörün yanında saf tuttu ve diğerleri de hizaya girdi. Rudzutaks, "Merkez Komite üyeleri olarak Stalin'in lehinde oy kullanıyoruz çünkü o bizden biri (alkışlar)," diyordu. "Yoldaş Stalin'in duraksadığı ya da geri adım attığı tek bir an bile bulamazsınız. Bu nedenle onun yanındayız. Evet, çürümüş olanı kuvvetle koparıp atıyor, yok edilmeye mahkûm olanları koparıp atıyor. Eğer bunu yapmasaydı Leninist olmazdı. İtibarsızlaştırılmış Buharin de benzer bir konuşma yaptı: "Beş Yıllık Plan'ı yerine getirirken göz kamaştırıcı başarılara imza attık. Fiilen bir savaşın içindeyiz ve en katı disiplini uygulamalıyız... Bu nedenle söz konusu gruplar, en ufak bir merhamet gösterilmeksizin, geçmişe dair, kişisel dostluklara dair duygusal kaygılarla kederlenmeden, budanmalıdır." Smirnov beyhude bir kendini savunma gayretiyle, kendisinin ya da başka bir parti üyesinin "Yoldaş Stalin'i uzaklaştırın" ifadesini kullanmış olabileceği iddiasını reddetti: "Böyle bir şeyi söylemesi için insanın sarhoş ya da delirmiş olması gerektiğini düşünüyorum."[376]

---

rıda, devrimci hareket ileri gittikçe ve geliştikçe, burjuvazi her yerde saflarını sıklaştıracak," demişti. Volkogonov, *Trotsky*, s. 121-122 (atıfta bulunduğu kaynak, *Sochineniia*, XVII/i, s. 205).

374 Ekliyordu: "Tedarikten yanadırlar ama besicilik, sigorta gibi her türden gereksiz rezervler yaratma konusunda ısrar ederler", böylelikle sosyalist mülkleri çalmaları mümkün hale gelir. *Sochineniia*, XIII, s. 216-233 (s. 229-230 ve 207-208'de); Kaganovich, "Tseli i zadechi", s. 17, atıfta bulunduğu kaynak, Stalin: *Materialy ob"edinennogo plenuma TsK i TsKK VKP (b)*, s. 144. Nikolay Krylenko, RSFSC'de 54.645 kişinin sosyalist mülkiyet hırsızlığı yasası kapsamında hüküm giydiğini ve 2.100 kişinin infaz edildiğini genel kurula rapor etti. Yasanın uygulanmasına karşı gösterilen dirençten yakınıyordu: "Halk yargıçlarından biri bana direkt şunu söyledi: 'Bir avuç tahıl çaldığı için birine on yıl ceza vermeye elim varmıyor.'" Zelenin, *Stalinskaia 'revoliutsiia sverkhu'*, s. 73-74, 126-127 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 514, l. 15-21). 30 Ocak 1933 tarihli bir kararname ile yasa, muhasebe sahtekârlıklarını ve yıkıcılık ya da sabotajı kapsayacak şekilde genişletildi. Volin, "Agrarian Collectivism", s. 622. 19 Ocak 1933 tarihli olan da dahil olmak üzere bir dizi kararnameyle rejim, tohum ekimini teşvik etmek ve daha fazla mahsul almak üzere, el koymaya dayalı "tahıl tedariki"nden vergi olarak alınacak "zorunlu teslimat"a geçmeyi denedi. Bu vergi, hasat tahminleri üzerinden değil "fiilen ekili topraklar" üzerinden alınacaktı. Zorunlu teslimatı aşan miktarlar tümüyle kolektif çiftçilerin tasarrufunda olacaktı fakat yasallık tanınmış olan köylü pazarları, devlet vergileri karşılanana kadar kapalı kalacaktı. *Kollektivizatsiia sel'skogo khoziaistva*, s. 441-445.

375 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 514, vyp. 1, l. 55. Stalin, 20 Şubat 1932'de Troçki'nin vatandaşlıktan çıkarılmasını sağladı.

376 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 91-94 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 511, l. 12-22: Rudzutaks'ın

Genel kurul sona ererken (12 Ocak) rejim partiye üye alımlarının ve askıdaki tasfiyelerin durdurulduğunu açıkladı. Aynı gün, Stalin'in izniyle, Ukrayna'nın yıllık tahıl tedarik miktarında 457 bin tonluk yeni bir azaltma yapılması Politbüro oylaması sonucu kabul edildi. On iki gün sonra, Ukrayna'nın Dnepropetrovsk, Odessa ve Harkov bölgelerinin parti başkanları diktatör tarafından görevden alındı.[377] Kazak Cumhuriyeti parti başkanı da görevden alındı.[378] Yagoda, seksen yedi "Troçkistin" ele geçirildiğini ya da geçirilmek üzere olduğunu rapor etti.[379] Rejimin karar verme süreçleri giderek resmî karar olma niteliğini kaybediyor ve kilit meseleler Stalin'in ofisinde hükme bağlanıyordu.[380] Gizli polis raporları, Stalin'in evrak işlerinde daha büyük bir paya sahipti.[381] Stalin 3 milyon köylünün daha sürgüne gönderilmesi düşüncesini OGPU ile paylaştı, bu hedef daha sonra 2 milyona, 500 bine ve nihayet bunun da yarısına düşürüldü.[382]

OGPU, her ihtimale karşı, 22 Ocak 1933 tarihli, tahıl yetiştirilen bölgelerden köylü kaçışını yasaklayan ve rejim politikalarının itibarsızlaşmasında bir silaha dönüşecek toplu göçe imkân tanıyarak salgın hastalıklara neden olan yerel yetkilileri itham eden merhametsiz bir kararnamenin uygulaması için yerel müfrezeler kurmaya girişti.[383] Kaçışı durdurmak için demiryolu bilet satışları

---

düzeltmelerinin olduğu daktilo edilmiş metin), 95-97 (I, s. 215-220: Buharin'in düzeltmelerinin olduğu daktilo edilmiş metin), 76-77 (I, s. 17-19: Smirnov'un düzeltmelerinin olduğu daktilo edilmiş metin). Genel kurul Smirnov'un Merkez Komite'den, Eismont ve Tolmachev'in partiden ihracını, Tomsky ve Rykov'un kınanmasını onayladı.

377 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 200 (RGAE, f. 8040, op. 8, d. 20, l. 25-25ob.); RGASPI, f. 17, op. 3, d. 913, l. 15. Ukraynalı yöneticiler, Stalin'i taklit ederek, tahıl tedarik görevlileri moralinin bozulmaması maksadıyla son indirimi gizli tutma kararı aldı.

378 Stalin Urallar'da, 21 Ocak 1933'te kovulan Goloshchyokin'in yerine Ermeni kökenli Levon Mirzoyan'ı atadı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 914, l. 9. Ocak 1933 Merkez Komite genel kurulunda Goloshchyokin, yaşanan kesin felakete rağmen Kazakistan'ın sözde kolektifleştirme başarısını ilan etti. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 625-631 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 514, vyp. I, l. 19ob.-21ob., 43ob.-44ob.); Aldazhumanov vd., *Nasil'stvennaia kollektivizatsiia*, s. 202-204; Ryskulov, *Sobranie sochinenii*, III, s. 316-318, (APRK, f. 141, op. 1, d. 6403, l. 17).

379 Yakalandığı sırada Radek'in "bir Troçkist" ile telefonda konuşmakta olduğu özellikle not düşülmüştü. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 388-9 (APRF, f. 3, op. 24, d. 139, l. 173-176).

380 Ocak 1933 sonrasında resmî Politbüro toplantıları da giderek azaldı. Stalin'in kararlarından ve ofisindeki planlanmamış toplantılardan hareketle ayrıntılı Politbüro tutanakları derlenmeye devam ediliyordu. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b): povestki dnia zasedanii*, II, s. 386 ve devamı.

381 Khromov, *Po stranitsam*, s. 23-24.

382 Kazakistan ve Batı Sibirya'daki özel yerleşimlerin 500 bin kişilik gruplar almaya hazır olmaları emredildi: Sonuçta, 1933 yılı boyunca 133 bin kişi Sibirya'ya ve yaklaşık aynı sayıda kişi de diğer uzak yerlere gönderildi, yılsonu geldiğinde gönderilenlerin sayısı 270 bine ulaşmıştı. Khautsov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 418 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 14, l. 96: 20 Mart 1933); Ellman, "Role of Leadership Perceptions", s. 831; Krasil'nikov, *Serp i molokh*, s. 95, 106, 110-126; Khlevniuk, *History of the Gulag*, s. 55-56, 63.

383 Kararnamede, "Merkez Komite ve Halk Komiserleri Konseyi'ne ulaşan bilgiye göre, Kuban ve Ukrayna'dan Merkez Kara Toprak eyaleti, Volga, Moskova eyaleti, Batı eyaleti ve Belarus'a doğru, 'tahıl için' kitlesel göç başlamıştır," deniliyordu. "Bu köylü göçünün, tıpkı geçen yıl Ukrayna'dan olan göç gibi, Sovyet iktidarının düşmanları, Sosyalist Devrimciler ve Polonya ajanları tarafından örgütlendiğine Merkez Komite ve Halk Komiserleri Konseyi'nin hiç şüphesi yoktur. Amaçları, 'köylüler aracılığıyla', SSCB'nin kuzey bölgelerine kolektif çiftliklere ve özellikle Sovyet iktidarına

askıya alındı ve bir tarafta Kafkaslar'dan Urallar'a kadar, diğer tarafta tüm batı sınırı boyunca polis tertibat noktaları kuruldu.[384] Belki de Stalin kolektif çiftlik düzeninin çökmesinden korkuyordu. Ne olursa olsun, bu kararname, hoşnutsuzluğun kentli sosyalist nüveye daha fazla sirayet etmesini önleme telaşını gösteriyordu. Ayrıca, muhtemel ölüm merkezlerine dönüşebilecek şehirleri de doyurması gerekiyordu. Genel olarak, kaçan ve yakalanarak geri gönderilen köylü sayısı görece düşüktü (sadece Ukrayna kolektif çiftliklerinde 17 milyon köylü varken sadece birkaç 100 bin kişi). Birçok çiftçi yetersiz yiyecek ile zaten bölgelerde sıkışıp kalmıştı.[385]

Bu sırada, Molotov 23 Ocak 1933'te Sovyet merkez yürütme komitesinde, giderek daha fazla kapitalist devletin Sovyetler Birliği'ni tanımasını zevkle anlatıyordu. "Bazı aklıevveller hâlâ SSCB'nin daha fazla 'incelenmesi' gerektiği fikrinde (yani tanımayı geciktiriyorlar)," diyordu. "Sovyetler'in nasıl güçlendiğini, ekonomimizin nasıl geliştiğini, SSCB'nin uluslararası ağırlığının nasıl arttığını tahmin etmek zor değil. SSCB'nin daha fazla incelenmesine dair boş ve anlamsız ifadelere başvuranlar, diplomatik bağın yokluğundan en fazla zararı göreceklerdir."[386] Stalin Molotov'a bir tebrik notu gönderdi: "'Büyük Güçler' konusundaki güvenli-küçümseyici ton, kendi gücümüze inanç, kabadayılık taslayan 'Büyük Güçler'in fiyakasını bozmak – çok iyi. Bırakalım 'hazmetsinler.'"[387]

Jeopolitik facia

Kasım 1932 Almanya Parlamento Seçimleri'nde oyları 2 milyon düşen Naziler

---

karşı bir tahrik yaratmaktır." Kararname Stalin'in elinden çıkmıştı, orijinalinde Molotov'un imzası yoktu. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 634-635 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 45, l. 109-109ob.), 635-636 (f. 17, op. 42, d. 80, l. 9-11), 636-638 (d. 72, l. 109-111), 638 (l. 113); Oskolkov, *Golod 1932/1933*, s. 19 (atıfta bulunduğu kaynak, PARO, f. 79, d. 74, l. 40). Uygulamayla ilgili raporunda Yevdokimov köylü kaçışlarını isyana bağlıyor ve ağır gizli polis baskısının göçü nasıl frenlediğine değiniyordu. Stalin bu pasajın altını çizdi. Bunun tersine, kesin rakam veren (31.963 kişi) Balitsky, "çoğu vakada göçe sebep olanın geçim arayışı olduğunu" düşünüyordu zira "köylerini terk edenlerin sadece bir kısmı ailelerini de yanlarında götürüyorlardı" ve "kolektif çiftçi göçünün boyutu, tek tek çiftçilerin göçüne kıyasla önemli ölçüde dar kapsamlıydı" Stalin bu açıklayıcı pasajlardan hiçbirinin altını çizmemişti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 392-394 (APRF, f. 3, op. 30, d. 189, l. 3-10). 16 Şubat 1933'te yayımlanan bir Politbüro kararnamesi, 22 Ocak tarihli yasak kararnamesinin Aşağı Volga'ya da uygulanması için OGPU'ya talimat veriyordu. Ivnitskii, *Golod 1932-1933 godov*, s. 269-270 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 45, l. 109).

384 Rejim, Polonya'ya ve Romanya'ya göçü Çin'e, İran'a ve Afganistan'a göçe kıyasla durdurmakta daha başarılı oldu. Conquest, *Harvest of Sorrow*, s. 237, 246-247. 1 Mart'ta Politbüro, Belarus'daki hukuk dışı troykalara, "karşı-devrimci örgütlenmeler veya kulak ve Beyaz Muhafız unsurlardan oluşan gruplaşma durumları" için infaz yetkisi verdi. Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 63 (APRF, f. 3, op. 58, d. 212, l. 1-2).

385 17 Şubat'ta Yagoda, sekiz cumhuriyet ya da bölge arasında 150.391 kişinin geçişine engel olunduğunu, 114.579'unun geri gönderildiğini rapor etti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 397-398 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 914, l. 1; op. 162, d. 14, l. 48, 51), 398-389 (APRF, f. 3, op. 30, d. 189, l. 26-27), 399-406 (d. 196, l. 127-138), 406-7 (d. 189, l. 36-36).

386 *Pravda*, 24 Ocak 1933.

387 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 245; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 232.

otuz dört sandalye kaybetmişti – Temmuz 1932'de %37,4 olan oyları %33,1'e düşmüştü.[388] Bölgesel örgütlerin ve farklı çıkarların bileşimi olan parti, seçim başarısızlığına rağmen, Adolf Hitler'in Şansölyelikten daha aşağıda bir görevi reddetmesinin de etkisiyle, ihtilaflar ve ayrılıklarla sarsıldı.[389] Nazi desteğinin kilit itici gücü olan Buhran dibe vurmuş ve yavaş da olsa iyileşme başlamıştı. Hal böyle iken, istikrar ve düzenden umudunu kesmiş geleneksel muhafazakârlar, Sosyal Demokratları dışarıda bırakma ve sendika hareketi ile komünistlerin gücünü kırma hedeflerini gerçekleştirebilecekleri parlamenter çoğunluğa ulaşamamıştı.[390] Beceriksiz seksenlik başkan, eski Mareşal Paul von Hindenburg, askerlikten gelme bir diğer siyasetçiyi, Savunma Bakanı Kurt von Schleicher'i Aralık 1932'de Şansölyeliğe atamış, hırslı aşırı-muhafazakâr Franz von Papen'i bir kenara itmişti. Ancak, Hindenburg'un olağanüstü hal ilan etmeyi reddetmesi Schleicher'in Reichstag'ı feshederek güvensizlik oyundan kurtulma girişimine engel olunca, şansölye istifa etti. Schleicher, düşmanı von Papen'in geri dönmesini engellemek için Hitler'le işbirliği yaparken, Papen Hitler'i ataması için Hindenburg'u ikna etti – gerçi Mareşal Hindenburg başkanlık seçiminde Nazi'yi bozguna uğratmış ve onunla onbaşı rütbesine atıfta bulunarak alay etmişti.[391] Geleneksel muhafazakârlar, bir yandan Hitler ve radikal sağı "evcilleştirirken" diğer yandan sol-karşıtı koalisyonu genişletmeyi başarabileceklerini düşünüyordu. 30 Ocak 1933'te, şansölye yardımcılığını elde eden von Papen, görev yemini için Şansölyeliğe arka kapıdan girmekte olan zorba Nazi'ye eşlik ediyordu.[392]

Dünyanın en çok satan günlük gazetesi Londra'da yayımlanan *Daily Herald* "Gevşek tokalaşması, sinsi kahverengi gözleri ve Charlie Chaplin bıyıklarıyla, güdük küçük bir Avusturyalı," diye yazmıştı. "Bu nasıl bir adam ki büyük bir ulusa önderlik edecek?"[393]

Nazi kadroları heyecanlıydı. "Hitler Reich Şansölyesi," diyordu Goebbels

---

388 Temmuz 1932'de Nazi Partisi %37 ile 13,7 milyon oy aldı ve 230 sandalye kazandı. Sosyal Demokratların kazandığı sandalye sayısı 133'tü. (Temmuz 1932 katılımı %84,1 ile Weimar'ın en yükseği olmuştu.) Kasım 1932'de, Naziler 196 sandalyeye düştü.

389 Orlow, *History of the Nazi Party*, II, s. 18-19. 1925 yılında 25 bin ve Hitler'in şansölye ilan edildiği 1933 yılında yaklaşık 2 milyon olan Nazi Partisi'nin üye sayısı 1936 yılına gelindiğinde 4,4 milyona yükselmişti. Bunun üzerine üyelik şartları ağırlaştırıldı. Zaman içinde Nazi Partisi'ndeki işçi yoğunluğu artarken Sovyet partisi için bu geçerli değildi. Aynı zamanda, Nazizmin kırsal bölgelerde yarattığı ilgi, Sovyet Komünist Partisi'ne kıyasla çok daha güçlüydü.

390 Jones, "Establishment of the Third Reich"; Jones, "Hindenburg and the Conservative Dilemma." Aynı zamanda bkz. Turner, *Hitler's Thirty Days to Power*, s. 83-84.

391 Winkler, *Weimar*, s. 509. General Ludendorff, Hindenburg'a şöyle yazmıştı: "Size ciddiyetle bildirmek isterim ki bu lanet adam Reich'ımızı uçuruma sürükleyecek ve ulusumuza tasavvur edilmesi mümkün olmayan bir felaket yaşatacak. Gelecek nesiller, bu yaptığınız nedeniyle mezarınız başında size lanet okuyacak." Fest, *Hitler*, s. 411. Ludendorff, 1923 Birahane Darbesi çılgınlığında Hitler'le işbirliği yapmıştı.

392 Turner, *Hitler's Thirty Days to Power*. Hitler'in liderlik ettiği kabine Reichstag'da çoğunluğa sahip değildi ve von Papen bu gerçeği Hindenburg'dan saklamıştı. Bu ardı ardına üçüncü "başkanlık" kabinesiydi. Aynı zamanda bkz. Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik*, s. 443-480; Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, s. 374-375, 413-425.

393 Beckles, "Hitler, the Clown."

hayretle, "peri masalı gibi."[394] Hitler yasal yoldan iktidara geldiği halde (tıpkı Mussolini gibi), Goebbels Berlin'de düzenlediği meşaleli geçit töreninde iktidarın ele geçirilişini sahneliyordu.[395] Gerçi başarı hiç yoktan ortaya çıkmamıştı. 1929'da Nazilerin ülke çapında 3.400 parti teşkilatı vardı ve sayısız toplantı, yürüyüş ve konser düzenliyor, Noel ağaçları ve Bahar Bayramı direkleri [*maypole*] kuruyor, yerel kahramanları gündeme getiriyorlardı. Hem Alman halkının korkularına ve önyargılarına hem de özlem ve çıkarlarına hitap ederken, yakın geçmişteki itibar kaybını ve ve gelecekte kurulacak milli birlik ve yeniden doğuşu bir arada ele alıyorlardı.[396] SA [Sturmabteilung] adıyla bilinen paramiliter Nazi Kahverengi Gömlekliler, Sosyal Demokratlar ve Komünistlerle sokak çatışmalarına giriyorlardı (Sosyal Demokratlar ve Komünistler de birbirleriyle). Nazi liderliği, tıpkı iktidara giden yolda Bolşeviklerin yaptığı gibi, şiddeti ve yasadışılığı teşvik ediyordu ama diğer yandan, komünistleri kaos kışkırtıcılığıyla suçluyor ve asayiş sağlanması için çağrı yapıyorlardı.[397] Nazi-karşıtı örgütlü muhalefet ya gerekli iradeyi gösteremiyor ya da birbirleriyle çekişiyordu.[398] Reichswehr yeniden silahlanmaya odaklanmıştı.[399]

Nazi fırtına birlikleri ile sokaklarda baş edebilecek tek bir siyasi güç vardı – komünistler– fakat onlar da, Nazilerin hedeflerini kolaylaştırdığını bile bile, Weimar demokrasisini yıkmak için uğraşıyorlardı. Komintern'de Stalin Sosyal Demokrasi'ye karşı ölümüne savaşı dayatıyordu. Alman komünist lider Ernst Thälmann, "Nazi ağacı yüzünden Sosyal Demokrat ormanı görmemezlikten gelemeyiz" uyarısını yapmıştı.[400] Komintern'in felaket "sosyal faşizm" politikası tüm canlılığıyla Kasım 1932 Almanya seçimlerine taşınmıştı ve bu seçimlerde Alman Komünistler 6 milyon, Sosyal Demokratlar 7 milyon oy alırken, Naziler 11 milyon 700 bin oy aldılar. Özgür ve adil hiçbir seçimde Nazi oyları Komünist ve Sosyal Demokrat oy toplamını geçemedi.[401]

---

394 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, II/iii, 31 Ocak 1933, s. 120-121.

395 Hoffman, *Hitler Was My Friend*, s. 69; *DBFP*, 2. seri, IV, s. 402; Francois-Poncet, *Souvenirs*, s. 70.

396 Fritzsche, *Germans into Nazis*.

397 Bessel, *Political Violence*, s. 76-77; Broszat, *Der Staat Hitlers*, s. 44.

398 Merkez Parti ve Bavyera Halk Partisi Nazilerle koalisyon ihtimalini göz önüne alırken, Weimar demokrasisinin yegâne tutarlı savunucusu Sosyal Demokratlar, her ne kadar anayasa dışı manevraların kurbanı olsalar da, yasal çerçeveye sadık kaldılar. Sosyal Demokratlar, kamu hizmetleri gibi Nazilerin kuvvetle desteklediği yaygın istihdam hamlelerine demagoji oldukları hasebiyle karşı çıktı. Gates, "German Socialism."

399 Geyer, "Etudes in Political History", s. 101-123; Deist, *Wehrmacht and German Rearmament*.

400 Winkler, *Der Weg*, s. 444-445, 754. Naziler iktidara geldikten ve Alman işçi hareketini büyük ölçüde yok ettikten sonra bile, Komintern yürütme komitesi, Sosyal Demokratları, "açık diktatörlükle yönetilen ülkelerde de burjuvazinin asli payandası" olarak öne çıkarmayı sürdürdü. McDermott ve Agnew, *Comintern*, s. 112. Aynı zamanda bkz. Fischer, *Stalin and German Communism*; Bahne, *Die K. P. D.*

401 27 Ocak 1933'te Komintern'e gönderdiği yazıda Thälmann, 1932 seçimlerinin Nazi Partisi'nin bir krizin pençesinde olduğunu gösterdiğini ve bazı "küçük-burjuvaların" anti-faşist kampa geçerek işçi kitlelere katıldığını ifade ediyordu. Sürekli olarak Nazizm ve Sosyal Demokrasi'nin "ikiz" olduğunu dillendiren Thälmann, kısa süre sonra Naziler tarafından tutuklandı. Buchenwald'de infaz edilene kadar on bir yıl hücre hapsinde kaldı. Shirinia, *Komintern v 1933 godu*,

Birçok komünist, "faşizm" olarak yaftaladıkları Nazizmin "tekelci kapitalizmin" nihai evresi olduğunu düşünüyordu, yani Almanya'daki kargaşa sonunda kendilerine yarayacaktı ve bunun anlamı, soldaki rakiplerini alt ederek hazır hale gelmeleri gerektiğiydi.[402] Nazilerin iktidarı ele geçirmesini memnuniyetle karşılayan komünistler bile vardı. Stalin onlardan biri değildi.[403] Yine de, anlaşılan o ki birçok çağdaşı gibi –ama hepsi değil– Hitler'i hafife almıştı. Sınıf temelli bir çözümlemeyle, Hitler'i ve Nazizmi finans kapitalin ürünü olarak değerlendirmişti ve Alman militaristlerinin devlet politikasını şekillendirmeyi sürdüreceklerini varsaymıştı. Gizli Alman-Sovyet askerî işbirliği başarısızlığa uğramıştı.[404] Ancak Stalin yeniden canlanacağını umuyordu.[405] Hindenburg'un Hitler'i atamasında rol oynayan ve Savaş Bakanlığı'nı sürdüren Werner von Blomberg, "Sovyet-Alman ilişkilerinin hiçbir koşulda değişmesinin söz konusu olmadığını" Sovyet Elçiliği'ne iletti.[406] Oysa Nazizmin Alman işçilerine yaptığı çağrı açıktı ve keskin ideolojik radikalizmiyle Sovyetler Birliği'ni hedef alıyordu.[407]

---

s. 119 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 19, d. 248, l. 17-18). Bunun tam tersine, Komintern'den Georgi Dimitrov, Sosyal Demokratlarla birlikte "anti-faşist eylem" için komünistlere çağrı yapıyordu: Sobolev, *Georgii Dimitrov*, s. 102-103; Leibzon ve Shirinia, *Povorot v politike kominterna*, s. 50-57. Aynı zamanda bkz. von Rauch, "Stalin und die Machtergreifung Hitlers", 117-140.

402 Bu kanaat için, Tucker, *Stalin in Power*, s. 232.

403 Bir sonraki genişletilmiş Komintern genel kurulunda geliştirilen ve Stalin'in onayı olmadan geliştirilmesi mümkün olmayan Kasım 1933 tarihli bir belgede, "Faşizm, finans kapitalin en gerici, en şovenist ve emperyalist unsurlarının açık terörist diktatörlüğü" olarak tanımlanıyordu. Shirinia, *Komintern v 1933 godu*, s. 469-470 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 171, d. 38, l. 212; d. 299, l. 103; d. 301, l. 4; op. 19, d. 248, l. 222); Ferarra ve Ferarra, *Conversando con Togliatti*.

404 *DGFP*, seri C, l. 464; G. Castellan, "Reichswehr et Armée Rouge", *La Relation Germano-Soviétiques de 1933 a 1939*, 248; F. L. Carsten, *The Reichswehr and Politics*, s. 360; A. E. Ioffe, *Vneshniaia politika Sovetskogo Soiuza, 1928-1932*, s. 267.

405 Sluch, "Germano-sovetskie otnosheniia", s. 105 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 13, pap. 91, d. 28, l. 189). 23 Ocak 1933'te, Hitler'in resmen yükselişine [Şansölyesi olarak atanmasına] günler kala, Molotov yaptığı bir konuşmada, "Bizimle diplomatik ilişkisi olan ülkeler arasında Almanya'yla geçmişte ve şimdi en güçlü ilişkisi olan biziz," diyordu. Sovyetler'in hizmetindeki birçok Yahudi diplomat, faşist Mussolini –Sovyetler onunla dostça bir ilişkinin keyfini sürüyordu– ile Nazizm arasında ayrım yapıyordu. *DVP SSSR*, XVI, s. 50-56; *III sessiia TSIK SSSR 6 - ogo sozyva: stenograficheskii otchet, 23-3o inavaria 1933 g., biulleten'*, sayı 1, s. 37-43; Dullin, *Men of Influence*, s. 93 (*Kavgam* ile ilişkili Sovyet iç diplomatik yazışmalarına atıfla).

406 Sluch, "Germano-sovetskie otnosheniia", s. 105 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 13, pap. 91, d. 28, l. 90-91). Dışişleri Bakanı Neurath, Nazi değildi. Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Dirksen de değildi ve Dışişleri Komiserliği'ne, Hitler ve Rosenberg'in açıklamalarının "gerçek anlamda siyasi geçerliliğe sahip olmadığına" ve "gerçek devlet politikasının Nazileri, önceki planlarından hızla vazgeçmeye ikna edeceğine" dair güvence veriyordu. Sluch, "Germano-sovetskie otnosheniia", s. 105 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 13, pap. 91, d. 28, l. 206).

407 Goebbels, 1 Mayıs 1933'ü bayram ilan etmesi için Hitler'i ikna etti ("Almanya emeği onurlandırıyor"). İşçiler fabrikalarından Tempelhof tören meydanına yürürken, gökyüzünde uçaklar gösteri uçuşu yapıyor ve hoparlörlerden madenciler, çiftçiler ve askerlerle ilgili radyonun yayımladığı şarkılar yükseliyordu. Akşam, Hitler Almanyası'nın sınai kudretinin vatansever yaratıcıları olan işçilere hitap etti. Solcu gazete *Berliner Morgenpost*, "Tüm zamanların en büyük gösterisi," diyordu. Yüksek Nazi inisiyatifi, sosyalist Özgür Sendikaların desteğini almıştı fakat 2 Mayıs'ta Nazi Fırtına Birlikleri [SA] onlara saldırdı. Fritzsche, *Life and Death*, s. 46-47. On yıl sonra Goebbels

Radikal yeniden düzenleme

Naziler Hitler'in Şansölyeliğinin keyfini çıkarırken Stalin rejimi Birinci Tüm-Birlik Kolektif Çiftlik Örnek İşçileri Kongresi'ni (15-19 Şubat 1933) topladı. Katılan 1.500 delegenin 900'ü bürokratik bir görevde yer almıyordu ve yarısı da parti ya da Komünist Gençlik Birliği üyesi değildi. İş performansları nedeniyle saygınlıkları vardı.[408] Kaganoviç onlara samimi bir dille hitap ederken, bir yandan köylü deyişleri kullanıyor diğer yandan sosyalist mülkiyetin hırsızlığına karşı verilen sert tedbiri "*büyük bir yasa*" diyerek övüyordu. 200 bin kolektif çiftlik ve 5 bin devlet çiftliğinin kurulmasıyla övünüyor, sanayileşmeyi mümkün ve dış askerî müdahaleyi olanaksız kılanın kolektifleştirme olduğunu vurguluyordu.[409] Kaganoviç kolektif çiftlik ekip liderlerinden [*brigadier*] birine, kolektif sistemin daha iyi olup olmadığını sordu. Aldığı yanıt şöyleydi: "Şimdi tabii ki her şey daha iyi. Yine de, önceden kaderim kendi ellerimdeydi, şimdi değil.[410]

Son gün, Stalin samimi bir havaya bürünerek yaptığı konuşmada, çalışmayana ekmek yok diyor fakat her bir kolektif çiftçinin bir ineği olacağı sözünü veriyordu ("uzun alkışlar").[411] Kadınları küçümseyenlere çıkıştı ("kolektif çiftliklerde kadınlar büyük bir güçtür"). "Kolektif çiftçiler de dahil çok sayıda insanın" parti politikalarından kuşku duyduğunu teslim ediyor ancak üçüncü yol düşüncesini, kapitalistler ve toprak sahipleri olmaksızın bireysel çiftliklerin olabilirliğini reddediyordu, zira bu durumda "*kulak*-kapitalist rejiminin" yükselişi kaçınılmaz olurdu. Kıtlık konusuna hiç girmeden, "Daha önce yarı aç yaşayan milyonlarca yoksul köylü artık kolektif çiftliklerde orta gelirli köylüler haline geldi, daha iyi durumdalar. Bu daha önce dünyada görülmemiş bir başarı," diyordu.[412]

27 Şubat'ta çıkan bir yangınla Reichstag kül olurken, Hollanda'dan yeni gelmiş, işsiz bir duvar ustası binanın içinde yakalanarak tutuklandı. Hollanda Komünist Parti üyesiydi. Nazi Partisi hâlâ parlamentoda azınlıktaydı ancak Hitler, "komünistlere karşı bir savunma önlemi olarak" Alman federe devleti hükümetlerini ve çoğu sivil özgürlüğü askıya alan bir olağanüstü hal kararna-

---

eski günlerden söz ederken, "Ancak o zaman Nasyonal Sosyalist devlet rayına oturmuştu," diyecekti. Fröhlich, *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*, teil II, VIII, 2 Mayıs 1943, s. 197.

408 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 207-209.

409 *Pravda*, 18 Şubat 1933; Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 21. Rees, *Iron Lazar*; s. 113. Toplantıda Toprak Komiseri Yakovlev, Odessa eyaletindeki izlenimlerinden hareketle, kolektif çiftlik operasyonunun daha gerçekçi ve tatsız bir portresini çizdi. *Pravda*, 19 Şubat 1933. 1933 Ocak ayı sonunda Kaganoviç Kuzey Kafkasya'ya döndüğünde, yamyamlık vakalarını rapor ederken, diğer yandan da sahte açlıktan ve rejim aleyhtarı "tehlikeli terörden" de söz ediyordu. Ölene kadar da bu trajedinin doğruluğunu kabul etmedi. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 639 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 215, l. 74); "Dve besedy s L. M. Kaganovichem."

410 *Pervyi vsesoiuznyi s"ezd kolkhoznikov-udarnikov*, s. 66-67.

411 *Pravda*, 23 Şubat 1933, *Sochineniia*, XIII, s. 236-256 (s. 251-252'de).

412 *Sochineniia*, XIII, s. 246-247. Oja, "From Krestianka to Udarnitsa." Resmî olarak, 1933 yılı ortasına kadar sadece 15 milyon 250 bin hane kolektifleştirilmişti. *Kolkhozy vo vtoroi*, s. 1.

mesini imzalaması için Başkan Hindenburg'u ikna etti.[413] Parlamentonun tasfiyesi ve apar topar seçim ilanı –5 Mart'ta seçim yapılması planlanmıştı– Hitler'e komünist yıkıcılılıkla ilgili yoğun bir kampanya yapma fırsatı verdi. Naziler yine de sadece %43,9 oy (647 sandalyenin 288'i) almışlardı fakat %8 oy alan ortakları Alman Ulusal Halk Partisi ile birlikte çoğunluğu ele geçirmişlerdi.[414] Daha önce bahşedilen iktidarı Hitler şimdi ele geçirmişti ve dört yıllık bir süre için, Reichstag olmaksızın, şansölye sıfatıyla yasa yapma yetkisine sahip olacağı Yetki Kanunu'nu teklif ediyordu. Kabul edilmesi için üçte iki çoğunluk gerekiyordu. Sadece, vekillerinin on ikisi tutuklu olan Sosyal Demokratların aleyhte oy kullandığı yasa 441'e 94 oyla geçti.[415] Kısa süre sonra Naziler Almanya'daki yegâne yasal parti olarak kalacaktı.

Daha 1932 yılında Alman vatandaşlığına geçen Hitler, geleneksel muhafazakârları yok ederek ülkenin diktatörü oldu.[416] Amerikan konsolosu dışişleri bakanlığına yazdığı mesajda, "Birkaç istisna dışında şu anda hükümetteki insanların zihniyetini sizin ve benim anlamamız mümkün değil," diyordu. "Bazıları psikopatik vaka ve normal şartlarda tedavi edilmeleri gerekir."[417]

Nazi hareketinin unsurları –işbirlikçi polisin de desteğiyle– solcuların mülklerini, kurumlarını ve kendilerini fiziksel olarak yok etmekten bağnazca bir haz alıyorlardı. Hitler, dünya ölçeğinde bir komplo addettiği "Yahudi-Bolşevizmine" ateş püskürüyordu.[418] Bu arada, 28 Nisan 1933 günü Sovyet Elçisi Lev Khinchuk'u kabul ettikten kısa bir süre sonra, uzun süredir uzatılmayı bekleyen 1926 Berlin Antlaşması'na onay vererek iyi ikili ilişkiler sürdürüldüğünü görünüşte teyit ediyordu.[419] *İzvestiya* (6 Mayıs), "Sovyet dış politikasının temeli barışın korunmasıdır" düşüncesini ön plana çıkarmıştı. "Bu anlayışla, Sovyetler Birliği Almanya'ya karşı tutumunda herhangi bir değişikliğe gitmeyi arzu etmez." An-

413 Kundakçı itiraf etmiş ve kendi başına hareket ettiğini öne sürmüştü. Alman komünistler, önceden planlanmış bir anti-komünist baskıyı haklı çıkarmak için onu Nazilerin görevlendirdiğini iddia etti. Aslında, Nazi üst kademesi yangının olduğu gece paniklemiş gibiydi. Mommsen, "Reichstag Fire", s. 129-222; Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, s. 456-458, 731-732. *London Daily Express* muhabiri Delmer'e göre, bir görgü tanığı ifadesi de vardı: "Reichstag Fire."

414 Kershaw, "Hitler Myth", s. 52-53. Teröre rağmen komünistler %12,3 oy aldı fakat artık Hitler partiyi kararname ile kapatmıştı. Sosyal Demokratlar %13,8 oy aldı. Katılım, %88,8 ile rekor düzeydeydi.

415 Almanya Anayasa Mahkemesi, Yetki Kanunu'nun geçerliliğini kabul etti. Bracher, *German Dictatorship*, s. 224. Aynı zamanda bkz. Broszat, *Der Staat Hitlers*, s. 117.

416 Mommsen, "Der Reichstagbrand." Aynı zamanda bkz. Kershaw, "*Hitler Myth*", s. 54-56.

417 Konsolos, canlı canlı derisi yüzülen bir adamın cesedini henüz görmüştü. Larson, *In the Garden of Beasts*, s. 5 (atıfta bulunduğu kaynak, Messersmith Belgeleri).

418 "Almanya," diyordu bildik devrik cümle yapısıyla *Kavgam*'da, "Bolşevizmin bir sonraki hedefi" Hitler, *Mein Kampf*, s. 750-751. Aynı zamanda bkz. Thies, *Architekt der Weltherrschaft*.

419 Hitler, Dresdner ve Deutsche bankalarının vereceği 140 milyon Reichsmark tutarındaki özel krediye (23 Şubat 1933) engel olmaya çalışmadı. Almanya'ya 1 milyar 200 bin mark borcu –700 milyonunun vadesi dolmuştu– bulunan Sovyetler üzerindeki baskı, borcun yeniden finansmanı ile hafifledi. (Aralık 1934'e gelindiğinde borç 250 milyondu.) Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 283-287. Hitler aynı zamanda, 1926 Berlin Antlaşması'nı uzatan 1931 Protokolü'nü de 5 Mayıs 1933'te onay için Reichstag'a sundu. *DGFP*, seri C, I, s. 91-3n7, 355-358 (28 Nisan), 385-389 (5 Mayıs); von Dirksen, *Moscow, Tokyo, London*, s. 122; Niclauss, *Die Sowjetunion*, s. 87-88.

cak *Pravda*'da yayımlanan yazısında Radek, faşist rejimlerin "soyguncu Versay Barış Antlaşması'nda revizyona gidilmesinin" yolunu açtığını belirtiyor, bunun sonucunun "Brest-Litovsk'dan da beter bir barış antlaşması" olacağı uyarısı yapıyordu. Sovyetler'in Polonya ile yakınlaşma girişimini ima ediyordu.[420]

SSCB dışındaki komünist partilerin toplam üye sayısı 910 bindi ve bunların 130 bini Almanya'daydı ve 350 bin üyesi bulunan Çin'in hemen ardından geliyordu.[421] Ancak Hitler tarafından ezildiler. Böylelikle, 34 bin ve 60 bin üyeli Fransa ve Çekoslovakya, Çin'in ardına dizildiler. Fransa ve Çekoslovakya'daki komünistler "sosyal faşizm" politikasını terk etmesi için Moskova'ya baskı yaptılar. Ancak 1933 baharında, yedi Sosyal Demokrat parti komünistlerle saldırmazlık paktı imzalanması için ortak bir çağrı yayınlayınca, "Sosyal Demokrasi'nin faşist kampa katıldığının vurgulanması gerektiğini" iddia eden Stalin, "İkinci Enternasyonal'e karşı kampanyanın yükseltilmesi" talimatlarını onayladı. Bu tutum, Komintern merkezinde bir araya geldiği çoğu yabancı komünist tarafından benimsendi.[422] Çoktandır devam eden sol içi savaş sürecekti.[423]

Gerçek inanç sahiplerinin eğitimi

50 milyonun üstünde, belki de 70 milyon Sovyet vatandaşı çok az yiyecek ya da hiç yiyecek bulunmayan bölgelerde sıkışıp kaldı.[424] 1932-1933 döneminde 1 milyondan fazla tifüs ve yarım milyon tifo vakası kayda geçti.[425] OGPU Stalin'e sunduğu raporda (Mart 1933), yiyecek için kaçmaya teşebbüs eden 219.460 kişinin engellendiğini, 186.588'inin eski yerlerine geri gönderildiğini ve diğerlerinin de tutuklandığını belirtiyordu.[426] İnsan ve hayvan cesetleri, şehirlerarası yollara,

420 30 Nisan-4 Mayıs 1933 tarihleri arasında yarı-resmî *Gazete Polska*'nın editörü Boguslaw Miedzinski, gayriresmî temaslar için Moskova'yı ziyaret etti; 6-22 Temmuz tarihlerinde Radek, annesini ziyaret etmek bahanesiyle, bu ziyarete karşılık vererek Varşova'ya gitti. Radek'in raporu: "Polish-Soviet Rapprochement" (26 Temmuz 1933): AVP RF, f. 010, op. 7, d. 12, l. 71-81. Nazi ideolog Alfred Rosenberg, komünist tehdide karşı destek sağlamak amacıyla Mayıs 1933'te Britanya'ya gitti, *Kommunisticheskii Internatsional*, sayı 12, 1933, s. 14-20.

421 Shirinia, *Komintern v 1933 godu*, s. 141-142 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 25, d.237, l. 69, 79-80; d. 233, l. 69-80). Almanya Komünist Partisi üyelerinin dörtte üçü işsizdi ve dolayısıyla fabrikalarla bağlantıları yoktu. Bahne, "Die Kommunistitche Partei Deutschlands", s. 662; Grebing, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, s. 310.

422 Firsov, "Stalin i Komintern", s. 10; Shirinia, *Komintern v 1933 godu*, s. 169-177 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 18, d. 963, l. 134-135, 182). 1933 yılı sonunda yasal komünist parti sayısı yetmiş ikiden on altıya düştü; diğer yedi tanesi de yarı yasaldı.

423 Robert Tucker, Alman komünist ve sosyal demokratların Hitler'e karşı birleşik cephede birlikte çalışamamalarının "asli sorumlusu" olarak Stalin'i görüyor fakat Stalin'in yokluğunda nasıl bir uzlaşmaya varabileceklerini açıklamıyordu. Winkler ise, "iki işçi partisi arasındaki uçurum öylesine derinleşmişti ki... birleşik bir cepheyi hayal etmek imkânsızdı," diyordu. Tucker, *Stalin in Power*, s. 225-232; Winkler, *Der Weg*, s. 864.

424 Ivnitskii, "Golod 1932-1933 gg.: kto vinovat?", s. 36. Davies ve Wheatcroft, Urallar, Sibirya ve Uzakdoğu hariç tutulsa bile, kıtlıktan etkilenen bölgelerde yaklaşık 70 milyon kişinin yaşadığını tahmin ediyor. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 411.

425 Khlevniuk, *Master of the House*, s. 47.

426 Ivnitskii, "Golod 1932-1933 godov: kto vinovat?", s. 61 (Politbüro arşivine atıf, ayrıntı yok).

demiryolu raylarına, geniş bozkırlara, sınır boylarına yayılmıştı. Köylüler kedi ve köpek yiyorlardı, at ölülerini gömüldükleri yerlerden çıkarıyor, sincap kaynatıyorlardı. Dnepropetrovsk bölgesi OGPU servisinin 5 Mart 1933'te Harkov'a gönderdiği raporda, "Açlığa bağlı şişme ve ölüm vakalarındaki artış, doktor belgeleriyle saptanmış ve onaylanmıştır," deniliyordu. Bölgesel OGPU başkanı, illere göre açlık çeken ailelerin sıralandığı tablolar gönderiyor, açlık çeken çalışkan işçilerin isimlerini veriyor ve gezici bir komisyonun kıtlık çeken yerlere götürülmek üzere rezervlerden tahıl aldığını da ekliyordu.[427] Elbette iş işten geçmişti.

Sovyet buğday kuşağı –Ukrayna (Moldova Özerk Cumhuriyeti de dahil), Kuzey Kafkasya (Kuban, Stavropol ve Don eyaletleri de dahil), Orta ve Aşağı Volga (Nijni Novgorod'dan Astrahan'a, Volga Alman Özerk Cumhuriyeti dahil) ve Orta Çernozem bölgesi– ile birlikte kuzeydeki Vologda ve Arkhangelsk, Urallar ve Kazak Özerk Cumhuriyeti, ölüm ve hastalıklarla perişan oldu.[428] Kazak asıllı Turar Ryskulov'un Stalin'e yazdığı gibi (9 Mart 1933), "açlıktan ölmekte olan birçok insanın hayatını kurtarabilmek amacıyla" parti yetkilileri acil yardım için yalvarıyordu.[429] Bir OGPU ajanı, Urallar, Volga Vadisi ve Kuzey Kafkasya *şehirlerindeki* açlık dökümlerini bir araya getirdi ve işçiler arasındaki siyasi havanın olumsuz etkilendiğinin altını çizdi.[430] Ukrayna'dan günde ortalama on yamyamlık haberi geliyordu. Ebeveynler çocuklarından birini öldürerek diğerlerini besliyordu; bazıları et suyu çıkarıp kalan etleri tuzlayarak fıçılarda saklıyorlardı.[431] Gizli polis, yetimleri hedef alan yamyam çetelerini rapor

---

Nüfus "fazlası" olan bölgelerdeki köylüler Kuzey Kafkasya'nın ve başka yerlerin hayalet köylerine yerleştiriliyorlardı. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 428 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 929, l. 133; op. 162, d. 15, l. 100-101; GARF, f. 5446, op. 1, d. 470, l. 179-180). 17 Mart 1933'te rejim mevsimlik işçi göçünü sınırlamaya çalışırken, çıkış için kolektif çiftlik izni istiyor ve "tohum ekim mevsiminden önce gidip hasat sırasında dönenlere" yiyecek vermemekle tehdit ediyordu. *Pravda*, 20 Mart 1933.

427 Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 254-265 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 960, l. 1-12).

428 Maksudov, "Geografiia goloda 1933 goda"; Maksudov, "Ukraine's Demographic Losses", s. 27-43.

429 15 Mart'ta Kosior Ukrayna'dan Stalin'e gönderdiği uzun raporda, daha fazla traktör ve 36 bin tondan az olmamak kaydıyla yiyecek yardımı için yalvarıyordu. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 304-317 (APRF, f. 3, op. 61, d. 794, l. 73-86). Ryskulov, doğru bir tespitle, "şu anda Kazakistan'da oluşan durum... başka bir cumhuriyet ya da bölgede bulunamaz," diyordu. Ayrıca, önceki yerel parti liderliği nedeniyle "kıtlık ve bundan kaynaklı ölümler yaşandığının resmî ağızdan söylenmesinin yasak olduğunu, dahası, yerel görevlilerin çiftlik hayvanı sayısının düştüğünü söyleyebilecek kadar cesur olmadıklarını" da yazmıştı. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 204-225 (GARF, f. R-5446, op. 27, d. 23, l. 245-253); Ryskulov, *Sobranie sochinenii*, III, s. 320-348 (APRK, f. 141, op. 1, d. 6403, l. 138-146). Aynı zamanda bkz. Aldazhumanov vd., *Nasil'stvennaia kollektivizatsiia*, s. 220-223 (APRK, f. 141, op. 1, d. 5287, l. 33-38; Abdiraiymuly vd., *Golod v kazakhskoi stepi*, s. 166-167 (APRK, f. 141, op. 1, d. 6403, l. 37), 196-200; Werth, "La famine au Kazakhstan"; Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 687-691 (RGASPI, f. 112, op. 47, d. 7, l. 26, 269-283: 23 Aralık 1933).

430 Molchanov'a göre, oradan buradan kopup gelenler fabrika çevrelerinde bir araya geliyor, işçilerin kapılarını çalarak yalvarıyordu ("'Yardım edin, sebepsiz yere işten atıldım.' 'Yardım edin, aç ve işsizim.'") Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 298-303 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 56, l. 11-16). Dnepropetrovsk'ta bulunan Khatayevich 15 Mart 1933'te, "gerçekte pazarlar olmadığını" rapor ediyordu, yani tayınları takviye etmenin bir yolu yoktu. *Golod 1932-33 rokiv na Ukraini*, s. 465-467.

431 *Rudich, Holod 1932-1933 rokiv na Ukraini*, s. 409 (5 Mart 1933), 433-437 (12 Mart), 480-481 (1

ediyordu: "Bu grup, aralarında on bir yaşında bir çocuk ve açlıktan annesi ve babası ölmüş bir yetimin de bulunduğu üç kişiyi parçalayıp yemiş."[432]

Stalin'in ofisine gelen rapor ve mektuplar çarpıcıydı.[433] Belgelerden anlaşıldığına göre, açlıktan insan eti yenildiğini öğrendiğinde değil ama kıtlığın vurduğu bölgelerde Amerikalı bir muhabire seyahat etme izin verildiğini öğrendiği zaman Stalin'in kan beynine sıçramıştı ("SSCB'de zaten yeterince casusumuz var").[434] Pek de hassas olmayan Kaganoviç de felaketi onaylayınca, nihayet diktatörün aklı yattı.[435] 20 Mart 1933'te Politbüro, Stalin'in protokolü imzalamasıyla, daha fazla traktör üretilmesine (gerçi yine de talep edilenden azdı), Ukrayna'ya daha fazla gıda yardımı gönderilmesine, Harkov ve Kiev'de gıda maddelerinde serbest ticarete izin verilmesine ve tahıl ekim seferberliği için tüm iç kaynakların harekete geçirilmesine karar verdi.[436] (Aynı gün, Politbüro OGPU'ya halkın elindeki silahların toplanması talimatını verdi.)[437]

Yine tatilde olan Voroşilov, Stalin'e yazdığı mektupta uykusuzluk ve mide problemlerinden yakınıyordu. Stalin yanıtladı: "Ben hâlâ hastayım, çok az uyuyorum ve iyileşemiyorum ama işe yansıtmıyorum." 9 Nisan'da Voroşilov'a yazan Orjonikidze, hasta ve tükenmiş olduğundan, partinin stratejisine inanmadığı halde çok fazla çalışan başyardımcısı Pyatakov'dan, kendisini komiser olarak rahatlatacak bir yardımcıya ne denli ihtiyacı olduğundan söz ediyor, "Hastalık yüzünden artık işlerin üstesinden gelemiyorum," diyordu.[438]

Nasıl oldu da rejim tamamen dağılmadı? Nasıl oldu da bu raporları yazan ve

---

Nisan); Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 420 (RGAE, f. 8040, op. 8, d. 25, l. 32-35: 22 Mart 1933). OGPU üst kademeleri için hazırlanan Kuzey Kafkasya'dan Mart 1933 tarihli bir raporda "Yurttaş Gerasimenko ölen kız kardeşinin cesedini yedi," deniliyordu. "Yurttaş Doroshenko, annesinin ve babasının ölümünden sonra henüz bebek olan kız ve erkek kardeşleriyle kaldı. Açlıktan öldüklerinde onların cesetlerini yedi." OGPU ajanları, açlıktan ölen birçok çiftçinin isim listesini de eklemişti. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 648-649 (TsA FSB, f. 4, op. 11, d. 42, l. 62-64: 7 Mart 1933), 662-665 (f. 2, op. 11, d. 42, l. 113-116: 3 Nisan 1933).

432 Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 363-364 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 42, l. 149-150: Kuzey Kafkasya, 21 Mart 1933), 422-424 (d. 551, l. 36-38: 31 Mart 1933).

433 Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 527-528 (TsA FSB, f. 2, op. 10, d. 514, l. 234-236: 5 Kasım 1932), 661-662 (op. 11, d. 42, l. 101-103: 1 Nisan 1933).

434 Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 644-645 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 741, l. 3). Mart 1933'te Troçki, Türkiye'den Stalin ile barışmanın yollarını arıyor ve "herhangi bir duyuru olmaksızın ön müzakereler yapmaya" hazır olduğu sözünü veriyordu. Stalin, onu Moskova'ya çekmek için rızası varmış gibi davranabilirdi ancak belki ilgi dağınıklığından belki başka nedenlerden, bunu denemedi. 1933 yazında Fransa'dan gelen iltica teklifini kabul etti fakat Paris'e yerleşmesine izin verilmedi. Petrement, *Simone Weil: A Life*, s. 189-191.

435 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 206, 420 (RGAE, f. 8040, op. 8, d. 25, l. 32-35: 22 Mart 1933).

436 Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 330-331 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 918, l. 18-19, 23-24).

437 Bu, Birlik çapında silahların yeniden kayıt altına alınması kapsamındaydı. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 419 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 14, l. 96-97).

438 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 192-194 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 907,l. 58-60: Voroşilov'dan Gamarnik'e, Soçi'den, 7 Aralık 1932), 196-197 (d. 38, l. 80: 17 Aralık 1932), 213 (d. 43, l. 60-63).

alan üst düzeydekiler rejim politikalarının terk edilmesini gerektiren durumun gereğini yapmadılar? Nasıl oldu da yerel görevliler emirleri yerine getirmeyi sürdürdüler?

Lev Kopelev (d. 1912) Komünist Gençlik Birliği militanıydı, bir ajitasyon gazetesinin başeditörüydü ve doğduğu Ukrayna'da 1932 sonundan 1933 baharına kadar tahıl tedariki için çalışan "25 binlik"lerdendi. 1929 yılında, "Bolşevik-Leninistler"i (Troçkistler kendilerini böyle adlandırıyordu) savunan bir bildiri yayımlamaktan dolayı on gün gözaltında kalmıştı.[439] Genç ve saftı, hatalarını kabul etti. Hayatı giderek anlam kazanmaya başladı. Tedarik kampanyalarını "tahıl cephesi!" olarak hatırlıyordu. "Stalin tahıl mücadelesinin sosyalizm mücadelesi olduğunu söylemişti. Bu görünmez cephede birer savaşçı olduğumuza ikna olmuştum, ülkenin ve Beş Yıllık Plan'ın ihtiyacı olan tahıl için *kulak* sabotajıyla savaşıyorduk." Kopelev yerel bir OGPU ajanının bir madencinin oğlu olduğuna ve kendisinin de madende çalıştığına ("Ona koşulsuz inanmıştık"), köylülerle toplantıların dinî ikonların altında yapıldığına değiniyordu. "Her konuşmaya başladığımda, bu insanları tahılı saklayarak ciddi bir hata yaptıklarına inandırmaya çalışıyordum" – sonuçta, şehirlerdeki işçiler iki-üç vardiya çalıştıkları halde yeterli besin alamıyorlardı; Japon militaristler ve şimdi de Alman faşistler ülkeyi kuşatmıştı. Köylüler, götürülmeden önce verecek tahılları olmadığını iddia ediyor, çimen yiyor ve ağaç kabuğu kemiriyorlardı – "Sonra kendi kendimi ikna ediyordum, kendime şöyle diyordum: Acıma duygusuyla zaaf göstermemeliyim, teslim olmamalıyım." Kopelev kendini ikna etmeye çalışırken, "kıtlığı yaratanın, yok edici bir insafsızlıkla muhalefet eden köylüler, düşman entrikacılar ve alt düzey [parti ve sovyet] işçilerin deneyimsizlik ve zayıflıkları" olduğunu düşünüyordu.[440]

Kopelev "Bolşevikçe konuşuyordu" ya da devrimi kişiselleştiriyor, Bolşevizmin kaçınılamaz dilini, dünya görüşünü ve kendini ifade tarzını içselleştiriyordu. Rejim, saptanmış kategoriler ve düşünme biçimleri çerçevesinde, insanları otobiyografilerini yazmaya ve anlatmaya zorluyordu. Kopelev samimiyetle inanıyordu fakat inanmak şart da değildi. Şart olan, inanmış gibi görünmekti ve en gönülsüz olanlar dahi, dünyayı parti talimatları ve resmî raporlar aracılığıyla kavrarken rejimin dilini ve düşünme biçimlerini kullanıyordu – sınıf ve düşmanları, fabrika üretimi, emperyalist tehdit, yanlış ve doğru bilinç. Stalin

---

439 Bir yıl önce Kopelev, Shakhty vakasında Polonya ajanı olmakla suçlanan, ölüme mahkûm olan ama cezası ertelenen bir uzmanın (Iu. N. Matov) kızına âşık olmuştu. Kopelev, *I sotvoril sebe kumira*, s. 234.

440 Kopelev, "Last Grain Collections (1933)", s. 224-286. Bu yerel görevli Roman Terekhov'du. Sağ kalmayı başardı ve Stalin'in ölümünden sonra, 1932 yılı sonunda işittiği şu azarı aktardı: "Bize senin iyi bir konuşmacı olduğun söylendi Yoldaş Terekhov. Anlaşılan o ki iyi hikâye anlatıyorsun – bizi korkutacağını zannederek kıtlık hakkında iyi bir masal uydurmuşsun, ama boşuna! Bölgesel parti sekreterliği makamını ve Ukrayna Merkez Komitesi'ni bırakıp Yazarlar Birliği'ne katılsanız daha iyi olmaz mı? Böylece aptalların okuyacağı masallarınızı yazarsınız." Medvedev, *Let History Judge*, s. 241 (atıfta bulunduğu kaynak, *Pravda*, 26 Mayıs 1964); Zelenin, "O nekotorykh 'belykh piatnakh'", s. 15-16.

rejimine olağanüstü gücünü veren buydu.[441]

Kopelev ishal yüzünden hastahanede yattığı sırada bile Beş Yıllık Plan röportajlarını ve Stalin'in soru-cevap formundaki konuşmalarını yalayıp yutuyordu. İçine kurt düştüğünde, rol modellerden ilham alıyordu – bir çiftlik işçisinin, "*kulak*lar" için çalışmış ve daha sonra köy sovyeti başkanı olmuş yetim oğlu gibi. Stalin Ukrayna parti örgütünü temizlemiş ve Harkov parti başkanının yerine Pavel Postyshev'i getirmişti. Ivanova-Voznesensk sanayi bölgesinden bir Bolşevik olan Postyshev artık Ukrayna'nın iki numarasıydı. Kopelev'in yazdığına göre Postyshev, "satış mağazalarında, kafeteryalarda, hamamlarda kuyrukta bekliyor ve çeşitli hükümet kurumlarının bekleme odalarında başvuru yapanlarla birlikte oturuyordu." Fabrika atölyelerinde kafeler açıyor, çiçek ekiyor ve Ukraynalı aydınları, burjuva milliyetçisi ya da faşizmin ajanı diyerek acımasızca suçluyordu. "Bana göre, Postyshev bir kahraman, lider ve gerçek Bolşevik olarak eşsiz bir örnek – sadece bana göre de değil."[442] Gazetelerde yayımlanan türbin ve traktör fotoğraflarında, çelikle doldurulan yük vagonu görüntülerinde Kopelev yeni dünyanın doğuşunu görüyordu. Bir köylü kolektifleştirilen ahırı ateşe vermeye çalıştığında Kopelev'in sabotajın varlığına dair inancı pekişiyordu. Kapitalist kuşatma bir gerçeklikti. 1933 yılında Harkov Üniversitesi'nde herkesin göz diktiği bir konuma getirilerek ödüllendirildi.[443] Daha sonra, "İnanıyordum," diye yazacaktı Kopelev, "çünkü inanmak istiyordum."[444]

Sonuçlar

Ortaçağ salgınlarında olduğu gibi, cesetleri toplamak için at arabaları dolaşıyordu.[445] Kazak yazar Mihail Şolohov, 4 Nisan 1933'te memleketi Don Nehri

441 Kotkin, *Magnetic Mountain*, s. 198-237.

442 Çağdaşlarından biri Postyshev'i "Çöp gibi ince ve uzun, rahatsız edici bas bir sesi var. Aptal değil... ama diğerlerinin hislerine karşı duyarsız," diye betimliyordu. Tokaev, *Betrayal of an Ideal*, s. 166. Postyshev, dikkat çekici bir biçimde, Ocak 1933 Merkez Komite genel kurulunda şöyle demişti: "Kulakların arkasına saklanmak doğru değil, hele ki arkası eskisi kadar geniş değilken" ve uyarıyordu, "durumu bu şekilde değiştiremeyiz." Genel kurul katılımcılarını, büyük ölçekli, karmaşık ekonomi yönetiminde daha iyi olmaya çağırıyordu. Zelenin, "Politotdely MTS", s. 53. Mart 1933'te, Postyshev'in gelmesinden iki ay, Balitsky'nin Ukrayna NKVD temsilcisi olarak atanmasından bir ay sonra, Mykola Skrypnyk cumhuriyet eğitim sekreterliği görevinden kovuldu. 7 Temmuz 1933'te, Ukrayna Politbürosu'nda Postyshev'in "karşı-devrimci milliyetçilik" iftirasına maruz kalan Skrypnyk, Harkov'daki dairesine giderek, siyaseten sözünü geri almaktansa kendi canına kıydı. Corbett, "Rehabiltation of Mykola Skrypnyk."

443 Kopelev, Almanca üzerine çalışacağı Moskova Üniversitesi'ne geçiş yapmayı başardı. Troçkistlerle bağlantıları nedeniyle Komünist Gençlik Birliği'nden atılacaktı.

444 Kopelev, *Education of a True Believer*, s. 11-12. Aynı zamanda bkz. Crossman, *God That Failed*, s. 43, 53 (Koestler). Kopelev'in tarım uzmanı olan babası, aç köylülerin tahılına el koyan "editör-filozof" oğluna verip veriştiriyordu. Tartışmaları, sarhoş gözyaşları içinde son buldu. Kopelev babası hakkında, "Vicdanlı bir uzman fakat sınırlı, kararsız bir cahil, eski Sosyalist Devrimci önyargıların yükü altında eziliyor," diyordu.

445 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 423 (atıfta bulunduğu kaynak, TsDAGOU, f. 1, op. 20, d. 6275, l. 225: Harkov, 30 Mayıs 1933).

havzası ile ilgili olarak Stalin'e "Ölene kadar unutamayacağım şeyler gördüm," diye yazmıştı. Stalin 6 Mayıs'ta verdiği yanıtta bölgeye yiyecek yardımı yapılması talimatını verdiğini ve Şolohov'un verdiği bilgilerin araştırılacağını söylüyor fakat tutumunda direniyordu. "Mektuplarınız tek-yanlılık izlenimi yaratıyor. Bölgenizin (sadece sizin bölgenizin de değil) saygıdeğer tahıl üreticileri oturma eylemi yaptı (sabotaj!), işçileri ve Kızıl Ordu'yu tahılsız bırakmayı umursamadı." Stalin bu eylemleri değerlendirirken, "Sovyet iktidarına karşı bir 'sessiz' savaş. Yıpratma savaşı, sevgili Şolohov yoldaş," diyordu.[446]

Stalin gerçekten de savaştaydı – köylülerle, bu vahim günlerde ılımlı tavır takındığını düşündüğü kendi Komünist Partisi'yle. 4 Mayıs'ta Yagoda'dan gelen rapor, henüz birliğine teslim olan bir deri bir kemik askerlerin söz verilen sıcak ekmek ve şeker için nasıl sabırsızlık gösterdiği ve bunun bir kısmını almak isteyen akrabalarının nasıl onları izlediğini anlatıyordu. Birinin şöyle dediği işitilmişti: "Kolektif çiftlikler yokken köylüler çok daha iyi yaşıyorlardı. Şimdi kolektif çiftlikler var ve herkes açlıktan kıvranıyor. Eğer savaş patlak verirse hiç kimse Sovyet iktidarını savunmayacaktır; herkes aleyhinde olacaktır."[447]

Japon Kwantung Ordusu İç Moğolistan'daki Jehol'u ele geçirmeye çalıştı, burası hem Pekin'e ve hem de Sovyet uydusu Dış Moğolistan'a saldırmak için uygun bir sıçrama tahtasıydı.[448] Çan Kay Şek'in daha önce Milletler Cemiyeti'ne yaptığı başvuru, sadece Japonya'nın, kendisini zayıflatmaya yönelik ırkçı bir İngiliz-Amerikan komplosu olarak görmeye başladığı Cemiyet'ten ayrılmasına yol aç-

---

446 Şolohov büyük ölçüde yerel bürokrasiyi suçluyordu fakat gördüğünü tanımlarken, bunun "tekil aşırılık örnekleri" olmadığını, "tahıl tedarikinde uygulanan 'yöntem'" olduğunu da ifade ediyordu. 4 Temmuz 1933'te, Politbüro Shkiryatov'un Veshensk kasabasındaki "aşırılıklar" ile ilgili raporunu dinledikten sonra, ikinci sekreter, tahıl tedarik temsilcisi ve diğerleri başka yerlere tayin edildi ancak tutuklanmadı. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni,* III, s. 717 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 2035, l. 4), 717-720 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 827, l. 1-22), 720-721 (f. 17, op. 3, d. 2040, l. 5-6); "Sholokhov i Stalin: perepiska nachala 30-x godov"; *Pravda,* 10 Mart 1964; Murin, *Pisatel' i vozhd'*, s. 28-58, 68, 145-147.

447 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 429-435 (APRF, f. 45, op. 1, d. 171, l. 91-101). 1932 yılında 3.889 "toplumsal açıdan yabancı unsur" kadrolardan uzaklaştırılırken bu sayı 1933 yılında 22.308'e tırmandı. 1933 yılında orduda yirmi binden fazla ajan ve yıkıcı tutuklandı. Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 49-51. 2 Mayıs 1933'te Stalin Merkez Komite'ye "Rus ulusu dünyanın en yetenekli ulusudur," diyordu. Bu uzun süredir kullandığı bir temaydı. Ancak aynı zamanda, "köylülere [mujik], devlete karşı kendi çıkarlarını dayatmaması" da öğretilmeliydi. Geçmişte yaşamamaları gerekirdi zira "geçmiş geçmişte kalmalıydı." Stalin'in köylülerle ilgili yaklaşımının temelini, Ukrayna köylüleri ya da Kazak göçebeleri değil, Rus köylüleri [mujik] ile ilgili düşünceleri oluşturuyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1117, l. 10, 11, 14, 23.

448 NKVD'nin Stalin'e sunduğu rapora göre, 24 Nisan 1933'te Japonya'nın Moskova büyükelçisi (Ota), Çin Doğu Demiryolu'nun satış şartlarını Karahan'a sordu ve 2 Mayıs'ta, Sovyetler hızla müzakereyi kabul etti fakat Kwantung Ordusu'nun zorla ele geçirebileceğini satın almaya hiç niyeti yoktu. *DVP SSSR,* XVI, s. 831-832n114; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 83, l. 39. Litvinov satıştan yanaydı, böylelikle Tokyo'daki savaş yanlısı kesimin hevesini kursağında bırakmak mümkün olacaktı. Karahan ise böyle bir icraatın saldırgan Japonların taleplerini artırmasına davetiye çıkaracağını düşünüyordu; Stalin Litvinov'u destekledi. *İzvestiya,* 1 ve 12 Mayıs 1933; *DVP SSSR,* XIII, s. 736-742, XIV, s. 320 (7 Mayıs 1931), 786-789n76, 533-535, 544-548; XVs. 790-791n229, 794n245; XVI, s. 831-832n114, 115.

mıştı.[449] 1933 Mayıs ayının son günü, Kwantung generallerinin Kuzey Çin'deki Tientsin Limanı'nda "yerel" yetkililerle imzaladığı barış antlaşması ile Mançukuo sınırlarının Çin Seddi'ne kadar uzatılması Japonlara stratejik dağ geçitlerinin denetimi imkânını verdi ve seddin güneyi ile Pekin-Tientsin bölgesinin hemen kuzeyinde yüz kilometrelik askerden arındırılmış bir bölge oluşturuldu.[450] Stalin, antlaşmada imzası olmayan Çan'ın savaşı sona erdirmek üzere gizli bir pazarlık yürüttüğünden şüpheleniyordu ki bu durumda Japonlara kendisine saldırma imkânı doğacaktı. Japon sabotajcıların Sovyet topraklarına geçtikleri iddia ediliyordu.[451] Tokyo'daki Britanya büyükelçisi ile Londra'daki dışişleri arasındaki yazışmalar ele geçirilmiş ve diktatöre ulaştırılmıştı. Bu yazışmalara göre Japonya'nın askerî hazırlığı Çin'deki hedeflerinin ötesindeydi ve Japon ordusunu izleyen gözlemciler Sovyetler Birliği ile savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünüyorlardı.[452] Tokyo'nun saldırganlığını göz önüne sermek için Stalin Sovyet gazetelerinin ele geçirilen istihbarattan parçalar yayımlamasını sağladı.[453]

Parti gazetesi *Bolşevik*, "genelde dünya emperyalizmi ve özelde Japon emperyalizmi karşısında Sovyetler Birliği'nin şartlı teslim olacağı" düşüncesini reddetmeye çalışıyordu.[454] Ancak SSCB'nin herhangi bir savaşı göğüsleyebileceği şüpheliydi. 7 Mayıs 1933'te Politbüro, OGPU'yu ölüm cezası uygulamaktan men etti –Sovyet Uzakdoğusu istisna tutularak– ve ertesi gün Stalin ve Molotov parti örgütlerine ve OGPU şubelerine gönderdiği gizli talimatla, "köylerdeki sınıf düşmanlarının üç yıllık mücadelenin sonunda yok edilmiş olmasının" ışığında, kitlesel köylü sürgünlerini askıya alırken, küçük suçlardan ceza almış Gulag mahkûmlarının salıverilmesini emrediyordu.[455] Talimatta, "artık kitle-

---

449 Japonya İçişleri Bakanı Gotō Shinpei, Birleşik Devletler'i "adalet ve insanlık kılığına bürünmüş ikiyüzlü devasa bir canavara" benzetiyordu. Tooze, *Deluge*, s. 143. Japonya, Cemiyet'i resmen 27 Mart 1933'te terk etti. Burkman, *Japan and the League of Nations*. Japonya'nın ayrılığından sekiz gün önce Mussolini, Britanya, Fransa, İtalya ve Almanya arasında "dörtlü pakt" kurma arzusunu dillendirmişti, böylelikle Avrupa ve dünya meselelerine aracılık etme işini Cemiyet yerine bu paktın yürütmesi mümkün olacaktı. Bu, klasik 19. yüzyıl güç dengesi anlayışıydı ve İtalya güçlerden biri olarak hayal ediliyordu. 15 Temmuz 1933'te bu isteğin biraz sulandırılmış bir sürümü Roma'da imzalandı ancak hiçbir sonucu olmayacaktı. Jaurusch, *Four Power Pact*.

450 *International Military Tribunal for the Far East*, Tokyo 1946-1948, belge 193; Crowley, *Japan's Quest for Autonomy*, s. 185.

451 Harris, "Encircled by Enemies", s. 534 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 39/5c, l. 2-21, 76-82, 109-116).

452 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 185, l. 97-102.

453 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 791, l. 33-38; Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 235-236 (RGASPI, f. 667, op. 1, d. 17, l. 38-39; Karahan'dan Yenukidze'ye, 4 Haziran 1933); *DVP SSSR*, XVI, s. 837-838.

454 Kuznetskii [mahlas], "Kakov smysl tokiiskikh peregovorov o prodazhe KVZhD", *Bol'shevik*, sayı 14, 1933, s. 65-71.

455 İkili, kolektif çiftlik başkanı ile kasaba ve bölge temsilcilerinin "'önce tutukla sonra çöz' kuralıyla" tutuklanmalarını benimsemediklerini yazdılar. Talimatları, çalışma kampları hariç tutularak, Birlik çapında tutuklu sayısı için bir üst sınır da belirliyordu: 900 bin – bu rakam, o sıradaki tutuklu sayısının yarısıydı. (Diğer bir 500 bin kişi kamplardaydı). Afanas'ev vd., *Istoria stalinskogo Gulaga*, I, s. 609. 19 Temmuz 1933'te Krylenko Hapishanesi nüfusunun 397.284 olduğunu Stalin ve Molotov'a rapor etmişti, dolayısıyla *kâğıt üstünde*, hedefe kısa sürede ulaşılmıştı. Khlevniuk, *Master of the House*, s. 87 (atıfta bulunduğu kaynak GARF, f. R-5446, op. 15a,

sel baskıya gereksinimimizin kalmadığı an geldi" açıklaması yapılıyor ve "eğer sert baskı tedbirleri sürdürülürse, partimizin köylerdeki etkisi sıfırlanacaktır" itirafına yer veriliyordu.[456] Buna rağmen, Kosior ve Ukrayna'da bulunan diğerleri, oradaki köylülere uygulanan yoğun baskıyı rapor ettiğinde Stalin şöyle cevap veriyordu (31 Mayıs): "Nihayet Bolşevik tarzda davranmaya başlıyorsunuz."[457]

Haziran başlarında az da olsa bir rahatlama yaşandı: Meyveler, yeşil soğan, taze patates, havuç ve pancar, bahçesi olanlar (ve 24 saat başında nöbet bekleyenler) için tüketime hazır hale geldi.[458] Tarlaların altını üstüne getiren aç çocuklar, ailelerinin yiyeceğini koruyan çiftçiler tarafından, bazen oracıkta öldürülüyordu.[459] Rejim Çin'den çiftlik hayvanı satın alıyor ve bir kez daha tahıl ihracatını azaltıyordu. 1933 yılı 1 milyon 680 bin ton ile kapanırken planlanan miktar 6 milyon 200 bin tondu. 1933 ihracatı sadece 31 milyon 200 bin altın ruble kazandırmıştı, bu 1930'dan beri gelirin beş kat düşmesi demekti.[460] Genel kriz askerî harcamalardaki cömertliğe son vermeye zorladı ve 1933 yılı itibarıyla söz konusu harcamalar 2 milyar rubleye düştü (2 milyar 200 rubleden).[461]

1 Haziran 1933'te, daha önce ilan edilen parti temizliği başladı. Çıkarcıların, siyaseten pasif ve ahlâk yoksunu olanların yanı sıra –Stalin'in de elinin değdi-

---

d. 1073, I. 35).

456 Goliakov, *Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakonodatel'stva SSSR*, 8 Mayıs, 1933, s. 335-336; Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 746-750 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 981, I. 229-238); Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 63; Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s. 185-188; Krasil'nikov, *Serp i molokh*, s. 94-107; Khlevniuk, *History of the Gulag*, s. 54-82. Orduda da tutuklamalar herkes tarafından yapılıyordu. Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 62. Stalin kendisi için notlar tutmuştu (13 Mayıs 1933: "(1) Kim tutuklamalı? (2) Ekonomik kurumlarımızdaki eski Beyaz askerlerle ilgili ne yapılmalı? (3) Hapishane nüfusunun hukuka uygun olarak düşürülmesi (temyizi hızlandırarak) (karantina ile ilgili ne yapılmalı) (mahkemelerin çalışmalarının hızlandırılması). (4) Farklı tutuklu grupları ile ilgili ne yapılmalı? (5) İhraç ve sürgüne izin verilmeli mi?" RGASPI, f. 558, op. 11, d. 27, I. 69. Aynı zamanda bkz. Béládi ve Krausz, *Stalin*, s. 169-170.

457 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 46, 140. 22 Mayıs 1933'te Kaganoviç Moskova parti kadrolarına hitap ederken, 1917 ile Stalin devrimini karşılaştırıyor ve "İktidarı ele geçirmek basit bir iştir, kapitalistleri defetmek ise asla basit bir iş değildir," diyordu. "Önemli olan kapitalizmi büyüten kökleri yok etmektir." Rees, *Iron Lazar*, s. 115 (atıfta bulunduğu kaynak, *Partiinoe stroitel'stvo*, sayı 11, 1933, s. 10).

458 Dolot, *Execution by Hunger*, s. 155.

459 Yetişkin davetsiz misafirleri de aynı akıbet bekliyordu: Bir adamın kulağı koparılmış sonra eli kapıya sıkıştırılarak ezilmişti; çiftçiler onu çöplerini döktükleri kuyuya attıklarında adam hâlâ yaşıyordu. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, III, s. 774 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 1047, I. 212-218: 15 Temmuz 1933.

460 Mikoyan ve diğerlerinin tahıl ihracatının azaltılması için Stalin'i ikna çabalarının sonucunda, Nisan 1933'te Politbüro tahıl ihracatını durdurdu. Pavlov, *Anastas Mikoian*, s. 68 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f.84, op. 2, d. 8, I. 5). Orman ürünleri (kütük, kereste, kontrplak, kâğıt) ihracatı 1933 yılında yaklaşık dört misli (119 milyon altın ruble), petrol ürünleri iki misli (60,4 milyon) kazandırırken, kürk neredeyse tahıl kadar kazandırıyordu (30,2 milyon). 1933 yılında toplam ihracat geliri 388,7 milyon olurken, aynı rakam 1930 yılı için 812,7 milyondu. 1933 rakamları bile bir sonraki ile (1940 yılında 239,7 milyon olacaktı) kıyaslandığında oldukça yüksek kalıyordu. *Vneshniaia torgovlia SSSR, 1918-1966*, s. 18-22.

461 Davies, "Soviet Military Expenditures", s. 586-589, 593, 598.

ğinin bir göstergesi olarak– "parti disiplinini açık ya da gizli olarak ihlal edenlerin, parti ve devlet kararlarını yerine getirmeyenlerin, 'gerçekçi' ve 'gerçekleştirilebilir' olmadıkları safsatalarıyla parti planları konusunda güvensizlik ve itibar kaybına yol açanların" takibi için yöntemler belirlendi. Parti gazetesi, açıkça ve doğrudan tavır alamayan (daha önceki genel temizliklerin sınıf-karşıtı hedefleri gibi) sınıf düşmanlarının hileyle partiye sızdıklarını ve parti kartının arkasına saklanarak sosyalizmi içeriden sabote ettiklerini açıklıyordu.[462]

Beş Yıllık Plan boyunca parti üye sayısı 2 milyon artarak 3 milyon 550 bine ulaşmıştı (2 milyon 200 bin tam üye, 1 milyon 350 bin aday üye). Her bir parti örgütü kendi temizlik komisyonunu kurdu ve her bir komünist –bu durumda Merkez Komite üyelerini de kapsıyordu– parti kartlarını masanın üstüne koymak, özgeçmişini sunmak ve sorguya rıza göstermek durumundaydı. Daha önce verilen özgeçmiş kayıtları ve her tür ihbar genellikle komisyonların elinde oluyordu; sorgular, araya girip konuşabilmeleri için, partili olmayan iş arkadaşlarına da açıktı. 1929-1930 tarihli bir önceki temizlikte yaklaşık on üyeden biri atılmıştı. Şimdi, beş üyeden biri atılacaktı, bir o kadarı da bu süreçten geçmemek için kendisi ayrıldı. Böylelikle, parti üyeliğini kaybedenlerin toplam sayısı 800 yüz bine ulaştı.[463]

Atılmak tutuklanma sebebi olamazdı ve bir suçlama gerekirdi fakat Stalin'in yorumu, suçsuzluğu ispat edilene kadar herkesin suçlu olduğu anlamına geliyordu.[464]

Stalin'in yol açtığı kıtlık

1917 öncesinde, makine ithal edebilmek için Rusya, iç tüketim ihtiyaçları veri alındığında, kabul edilebilir olandan fazla ihracat yapıyordu. (III. Aleksandr'ın maliye bakanı "Doyana kadar yemeyeceğiz ve ihraç edeceğiz," demişti).[465] 1891-

462 *Pravda,* 29 Nisan 1933; *KPSS v rezoliutsiiakh*, 9. baskı, VI, s. 46-47; Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule,* 221-222; Rigby, *Communist Party Membership*, s. 201-204; Thorniley, *Rise and Fall*, s. 141. Stalin, Tüm-Birlik temizlik/tasfiye komisyonunun başına Kaganoviç'i getirmişti. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 910, l. 2. Başlangıçta temizliğin hedefi, Moskova, Leningrad, Urallar, Donetsk, Odessa, Kiev ve Vinnitsa'nın yanı sıra, Belarus, Doğu Sibirya ve Uzakdoğu'ydu. 15 Mayıs 1934'ten sonra, Gorki, Batı Sibirya, Azak-Karadeniz, Kuzey Kafkasya, Kırım, Harkov, Dnepropetrovsk, Çernigiv ve Özbekistan bölgelerine de uzandı. *Partiinoe stroitel'stvo,* sayı 14, 1934, s. 2. Geriye kalan on yedi eyalet ya da cumhuriyet, 1935'teki Birlik ölçekli parti kartı onaylama seferberliği sırasında temizlenecekti. Iaroslavskii, "K chistke partii", s. 18; Iaroslavskii, "o chistke partii"; Rigby, *Communist Party Membership*, s. 52; Gill, *Origins*, s. 201-218; Getty, *Origins of the Great Purges*, s. 22, 38-48. Daha önce de iki parti temizliği yaşanmıştı (1921 ve 1929).

463 Thorniley, *Rise and Fall*, s. 145-147; Armstrong, *Politics of Totalitarianism*, s. 9-10. Ocak 1934'te partinin 1.826 milyon üyesi ve 874 bin aday üyesi vardı: Toplam 2,7 milyon. Rigby, *Communist Party Membership*, s. 52.

464 Kolpakidi ve Seriakov, *Shchit i mech*, 9 Eylül 1933, s. 357-361. 5 Kasım 1924'te Politbüro siyasi suçlar için bir komisyon kurmuştu; bu komisyon, Merkez Komite yetki vermediği sürece, yerel organların hüküm vermesini yasaklamıştı. Mozokhin, *VChK-OGPU*, s. 130-131 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 57, d. 73, l. 9, 23, 37, 112, 123-124, 128-129; d. 60, l. 11).

465 Katzenellenbaum, *Russian Currency and Banking*, s. 9.

1892 yılında patlak veren kıtlık öncesinde, Rusya dört yılda 10 milyon ton tahıl satmıştı. Ancak ardından gelen kurak sonbahar tohum ekimini geciktirmiş, alışılmışın dışında, kar yağışsız çok soğuk bir kış yaşanmış, toprak yüzeyini süpüren çok rüzgârlı ilkbahar ve kurak bir yazın ardından hasatta büyük bir kayıp meydana gelmişti. Çarlık Devleti, kırsal işgücünü azaltarak (genç erkekleri askere alarak), serf özgürleşmesi kapsamında dağıtılan eski soylu toprakları için köylüleri ödeme yapmaya zorlayarak ve yapılamayan ödemelere karşılık vergi toplayıcıların çiftlik hayvanlarına el koymasını sağlayarak, bu kırılganlığı artırmıştı. Yetersiz ürün ve açlık bariz biçimde görüldükten sonra dahi tahıl ihracatı bir süre devam etmişti. Maliye bakanı ihracatın gecikmeli olarak durdurulmasına da karşı çıkmıştı. Çarlık hükümeti "kıtlık" (*golod*) kelimesini kullanmayı reddediyor, sadece "başarısız hasat" (*neurozhai*) denmesine olanak tanıyordu; gazetelerin konuyla ilgili haberleri sansürleniyordu. Yaklaşık 500 bin kişi, özellikle açlığın tetiklediği kolera salgını sonucunda ölmüştü.[466]

Kapitalizmin kökünün kazınmasını ve göçebeliğe son verilmesini de kapsayan Stalin'in yol açtığı kıtlık kıyaslanamayacak kadar beterdi. 1931-1933 kıtlığı ve yol açtığı salgınlar yaklaşık 5 ila 7 milyon arasında ölüme sebep oldu. Belki de 10 milyon insan neredeyse açlıktan ölecek durumdaydı.[467] Uzun ömrünün ileri bir safhasında Molotov "Buna nasıl dayandılar bilmiyorum!" diyecekti. Toplam nüfusun 6,5 milyon olduğu (yaklaşık 4,12 milyonu Kazak kökenliydi) Kazak Özerk Cumhuriyeti'nde, açlık ve hastalık 1,2-1,4 milyon kadar insanın hayatına mal oldu ve bunların büyük çoğunluğu Kazak'tı. Sovyetler Birliği'ndeki en yüksek ölüm oranı bu oldu.[468] Ukrayna'da 33 milyonluk nüfusun 3,5 milyonu öldü. 1932 ya da 1933 yılında çiftlik hayvanlarına ilişkin Sovyet basınında herhangi bir istatistik yayımlanmadı ancak büyükbaş hayvan ve domuz kaybı yarı yarıyaydı ve koyunların üçte ikisi kaybedilmişti. At sayısı 32,6 milyondan 16 milyona düştü. Kazakların çiftlik hayvanı kaybı daha da çarpıcıydı: Deve sayısı 1,06 milyondan 73 bine, koyun 21,9 milyondan 1,7 milyona, büyükbaş hayvanlar 7,5 milyondan 1,6 milyona düştü.[469] 1933 yılında, bir Kazak

466 Robbins, *Famine in Russia*; Simms, "Crop Failure of 1891"; Simms, "Economic Impact of the Russian Famine"; Miller, *Economic Development*, s. 49; Figes, *A People's Tragedy*, s. 158.

467 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 412-415; Davies vd., *Economic Transformation*, s. 67-77.

468 En az yarım milyon Kazak kalıcı olarak cumhuriyet dışına yerleşti ve bunların 200 bini Sovyet sınırlarının ötesindeydi. Ohayan, *La sedentarisation des Kazakhs*, s. 264-268; Maksudov, "Migratsii v SSSR"; Pianciola, *Stalinismo di frontiera*, s. 463-466; Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 408 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 1562, op. 329, d. 143: 14 Ocak 1937); Danilov vd., *Trgediia sovetskoi derevni*, III, s. 420-427 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 1449, I. 106-118: 20 Temmuz 1932); Cameron, "Hungry Steppe." Aynı zamanda bkz. Jasny, *Socialized Agriculture*, s. 323. 1926 Sovyet nüfus sayımına göre Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin nüfusu 6,2 milyondu ve 3,6 milyonu Kazak, 2 milyonu Slav, 230 bini Özbek ve 62 bini Uygur'du. 1939 nüfus sayımına göre Kazakların sayısı 1.321 milyon azalmıştı. Bu temelde, bir araştırmacı, felaketin 2 milyon kayıp seviyesinde olduğu tahmininde bulunuyor. Kazakistan'daki yerli Ukrayna kökenli nüfus 859 binden 658 bine düşmüştü. Tatimov, *Sotsial'naia obuslovennost' demograficheskikh protsessov*, s. 122-124; Abylkhozhin vd., "Kazakhstanskaia tragediia", s. 67. Komşu Kırgız Özerk Cumhuriyeti'nde felaket daha küçük boyuttaydı. Pianciola, *Stalinismo di frontiera*, s. 377-381.

469 *Sel'skoe khoiziastvo SSSR*, s. 517; Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 321-322; Davies vd.,

ailesi ortalama olarak 3,7 büyükbaş hayvana sahipti, bu sayı 1929 yılında 22,6 idi. Ayrıca Kazaklar sadece kâğıt üzerinde kolektifleştirilmişti: Rejim, hayvancılığın özelleştirilmesini yeniden düzenlemişti, Kazakların büyük çoğunluğu hane topraklarını işliyordu ve kolektif çiftliklerinde zorunlu çalışma günlerini doldurmuyorlardı. SSCB'de et arzı aksıyordu ve bu durum kalıcıydı.[470]

1933 yılında Ukrayna'yı gezen İtalya büyükelçisi gibi dönemin birçok tanığı, kıtlığın kasıtlı olduğunu düşünüyordu.[471] Stalin'in de bizzat bu suçlamayı yapması canavarcaydı – köylüleri çalışmak istememekle suçluyordu.[472] Rejim propagandası, kendilerini "mahvolmuş kolektif çiftçiler olarak tanıtarak" şehirleri saran aç göçmenleri ağır bir dille kınıyordu.[473] Bununla birlikte, kıtlıkta kasıt yoktu.[474] Stalin'in zorunlu kolektifleştirme-*kulaksız*laştırma politikalarının

---

Economic Transformation, s. 289. Kazak parti başkanlarına rapor edilen insan ve hayvan kayıplarının çok eksik olmasının sebebi, kısmen hakikati rapor etme korkusu, kısmen de bu denli geniş ve seyrek nüfuslu topraklarda araştırma yürütmenin lojistik zorluğuydu. Pianciola, *Stalinismo di frontiera*, s. 468.

470 Rejim Eylül 1932'de, *artel* kolektif çiftliklerin yerine TOZ ("ortak ziraat birliği") adıyla bilinen sisteme geçişe izin vererek Kazak sürülerinin yeniden oluşturulmasına imkân tanıdı. Bu sistemde, toprağın sadece bir kısmı ortak ziraat için kullanılırken, çoğu tarım aleti ve koşum hayvanları da dahil tüm hayvanlar hanelerin tasarrufundaydı. Aitiev ve Ishmukhamedov, *Torzhestvo leninskogo kooperativnogo plana*, s. 36-37. 29 Mart 1933'te Mirzoyan, Batı Çin'den daha fazla çiftlik hayvanı satın alınması, bölgeye daha fazla yiyecek yardımı (16.500 ton) yapılması, kamulaştırılan önemli sayıdaki çiftlik hayvanının Kazak çobanlara geri satılması ve Özbekistan, Sibirya ve Volga'nın kaçan Kazakları geri göndermekten vazgeçmesi için Stalin'e başvurdu. Aldazhumanov vd., *Nasil'stvennaia kollektivizatsiia*, s. 220-223 (APRK, f. 141, op. 1, d. 5287, l. 33-38); Abdiraiymuly vd., *Golod v kazakhskoi stepi*, s. 196-200 (s. 199'da). Çiftlik hayvanı kayıpları, 1940 yılında hâlâ tarımsal üretkenliği olumsuz yönde etkiliyordu. Tüm SSCB'de, sığır ve koyun nüfusu 1950 yılına kadar 1914 seviyesine ulaşamadı. Hunter, "Soviet Agriculture"; Millar ve Nove, "Debate on Collectivization."

471 *Investigation of the Ukranian Famine*, s. 424; Chamberlain, *Russia's Iron Age*, s. 88-89; Muggeridge, *Chronicles of Wasted Time*, s. 257. Aynı zamanda bkz. Bright-Holmes, *Like It Was*; Kravchenko, *I Choose Freedom*, s. 118. Thomas Walker 1935 yılında yayımlanan beş makalelik dizisinde, yetersiz mahsulun değil "Moskova'nın *planlı imha sürecinin* geçtiğimiz yıl bu bölgede yaşanan dehşet verici can kayıplarına yol açtığını" iddia ediyordu. Walker, "Children Starve." Walker herhangi bir kanıt sunmuyordu; görgü tanığı olduğunu söylüyordu ancak bölgeyi ziyareti, kıtlığın yoğunluğunu kaybetmesinden sonra 1934 yılında gerçekleşmişti. Fischer, "Heart's Russian 'Famine'"; Tottle, *Fraud, Famine, ve Fascism*, s. 9. Aynı zamanda bkz. Mace, "Man-made Famine", s. 86-90.

472 Ellman, "Role of Leadership Perceptions", s. 824. Kiev'den doktor P. Blonskii, Ukrayna sağlık komiserine yazdığı mektupta –bu mektup polisin eline geçmişti– "açlık çeken insanların bizzat kıtlıktan sorumlu olduğu yönündeki siyaseten zararlı 'teori', liderler ve işçiler arasında yaygın; çalışmak istemedikleri iddia ediliyor, öyleyse bırakın ölsünler – üzülecek bir şey yok," diye yazmıştı. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 384-386 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 56, l. 203-205).

473 Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, s. 75 (atıfta bulunduğu kaynak, *Molot*, 10 Mart 1933); Zelenin, "Kolkhoznoe stroitel'stvo v SSSR", s. 28-29 (atıfta bulunduğu kaynak, GARP, f. 3316, d. 815, l. 4; RGASPI, f.17, op. 21, d. 2415, l. 1181ob.); "Kollektivizatsiia: istoki, suchnost', posledtsviia", s. 46-56.

474 Ellman'ın, Stalin'in kasıtlı olarak köylüleri aç bıraktığ iddiasını, Davies ve Wheatcroft ikna edici bir biçimde çürütüyor ve şu sonuca varıyor: "1930'ların başındaki tarımsal sorunların altında yatan nedenin hızlı sanayileşme politikası olduğunu düşünüyoruz ve Çin ya da NEP tarzı sanayileşmenin Sovyetler'in içinde bulunduğu ulusal ya da uluslararası koşullarda uygulanabilir olduğuna inanmıyoruz." Davies ve Wheatcroft, "Reply to Ellman", s. 626. Kasıtlı olduğu iddia edilen kıtlık üzerine temel kitap –*Harvest of Sarrow* (1986)– Robert Conquest tarafın-

yanı sıra, ekim ve tedarik seferberliklerinin acımasızca ve beceriksizce yönetilmesinin sonucuydu. Tüm bunlar ülkeyi uçurumun kıyısına, kuraklık ve ani sağanak yağmurlar karşısında aşırı hassas bir konuma getirmişti.[475] Stalin, çiftliklerin ölçeği büyütülürse, makineleşme sağlanırsa ve kolektif verimlilik gelişirse tarımsal üretimin artacağına gerçekten inanıyordu. Varlıklı köylülerin köylerden kaybolmasını önemsemedi, teşviklerin hayati önemini çok geç kabullendi ve makinelerin her yeri sarmasını fazlasıyla abarttı. Ülkenin, daha verimli hasadın eşiğinde olduğu hayallerine iki kez kendini kaptırdı – kısmen korkan istatistikçilerin yanlış raporları kısmen de kendi esrarengiz düşünme biçimi nedeniyle.

1931 Eylül ayından başlayarak, tahıl ihracatında kısıntıya gitme kararlarını Stalin her zaman gönülsüzce aldı ve bazı durumlarda da önermek zorunda kaldı; 1932 ve 1933 yıllarında, farklı vesilelerle, Ukrayna, Kuzey Kafkasya, Volga Vadisi, Kırım, Urallar, Orta Çernozem bölgesi, Kazak Özerk Cumhuriyeti ve Doğu Sibirya'da tahıl toplama kotalarında dokuz ayrı indirim kararına imza attı.[476] 1933 tahıl tedarik hedefi 24,3 milyon tondan 19,6 milyon tona düştü; filen toplanan miktar ise 18,5 milyon ton civarında oldu.[477-478] Rejim, toplamda yaklaşık 5,7 milyon ton tahılı tarıma iade ederken bunun 2 milyon tonunu rezervlerden, 3,5 milyon tonunu tedariklerden karşıladı. Stalin, kıt sağlam parayla dışarıdan gizlice tahıl ve çiftlik hayvanı alımını da onayladı.[479] 1933 Şubat ve Temmuz ayları arasında, başta Kuzey Kafkasya, Ukrayna ve Kazak topraklarına olmak üzere, kırsal alana yapılan çok sayıda küçük ölçekli yiyecek yardımı dağıtımına imza ya da izin verdi (bu durum, kent sakinlerinin ekmek istihkaklarında keskin düşüşler gerektiriyordu ki böylelikle açlığın sınırına geleceklerdi). Söz konusu tüm tedbirler, doğa koşulları da göz önüne alınmak koşuluyla, Stalin politikalarının kırsal alanda yol açtığı kitlesel açlığa engel olmakta fena halde yetersizdi. Yine de, bu tedbirler onun köylüleri ya da Ukrayna kökenlileri yok etmeye çalıştığı anlamına gelmiyordu.[480] Kazak Özerk Cumhuriyeti'nde, belki

---

dan yazılmıştı fakat Conquest, Davies'e yazdığı bir mektupta (7 Eylül 2003) Stalin'in kasıtlı olarak kıtlığa sebep olmadığını onaylıyordu. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 441n145. Kuromiya kasıtlılığı destekleyecek herhangi bir kanıt olmadığını belirtiyor ve "Stalin'in milyonlarca insanın ölümünü öngördüğüne dair bir emare yok" sonucuna varıyordu. "Milyonlarca insanın ölümü ülkeyi siyaseten istikrarsızlaştırdı ve liderliği ile ilgili olarak, parti içinde dahi, siyasi kuşku yarattı (en bilindik olanı Ryutin Platformu)." Kuromiya, "The Soviet Famine of 1932-1933 Reconsidered", s. 667.

475 Merl, "Entfachte Stalin die Hungersnot?"

476 Ukrayna için başlangıçtaki (6 Mayıs 1932) tedarik hedefi 5,83 milyon tondu, daha sonra (17 Ağustos 1932) 5,17 milyon tona düşürüldü, sonra (30 Ekim 1932) 4,22 tona ve nihayet (12 Ocak 1933) 3,77 milyon tona düştü; fiilî tedarik miktarı 3,59 milyon olmuştu. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 123, 137 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 11, l. 131-135), 478. Kuzey Kafkasya için toplam kota 2,52 tondan 1,59 tona düşürülmüştü.

477 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 478; Davies vd., *Economic Transformation*, s. 290 (tablo 22). Aynı zamanda bkz. Lewin, *Making of the Soviet System*, 1985, s. 151.

478 Tauger, "1932 Harvest", s. 74 (tablo 2).

479 Davies ve Wheatcroft, "Reply to Ellman", s. 627-628; Gintsburg, "Massovyi golod", s. 124, 126.

480 Ukraynalı bir araştırmacının haklı olarak dile getirdiği gibi, "Ukrayna'da, Rus asıllıların ve Ya-

de yerel nüfusun yaklaşık %35-%40'ı –orada yaşayan Slavlar için bu rakam %8 idi– açlık ya da hastalıktan yok olmuştu ancak bunun nedeni rejimin etnik kökenlerine göre Kazakların hedef alması değil göçebeliği zorla engellemesiydi. Benzer biçimde, "Ukrayna" kıtlığı yoktu; kıtlık Sovyet'e aitti.[481]

1933 baharında, yetkililer kıtlığa kendilerini aklayan pedagojik bir açıklama getirdiler. Ukrayna Komünist Partisi lideri Kosior şöyle yazmıştı: "En fazla etkilenilen bölgelerde ekim hazırlıklarının yetersiz olması, açlığın birçok kolektif çiftçinin akıllanmasına yol açmadığını gösteriyor."[482] Dnepropetrovsk'dan Stalin ve Molotov'a gönderilen resmî raporda da, aynı anlayışla, "kötü çalışmanın açlığa yol açtığının... anlaşılması" sayesinde kolektif çiftçilerin tutumlarında değişiklik olduğu iddia ediliyordu.[483] Bu raporlar Stalin'in izinden gidiyordu. Stalin 13 Mayıs 1933'te, Amerikan Kızılhaç'ından Albay Raymond Robins'e –1921-1923 Sovyet kıtlığı sırasında Lenin'le görüşmüştü– "köylülerin belli bir kesimi şu anda açlık çekiyor" itirafında bulunmuştu. Stalin'in iddiasına göre çalışkan köylüler

hudilerin, Ukrayna asıllılara göre ölüm oranı daha düşüktü ve bunun nedenlerinden biri Rus ve Yahudilerin şehirde yaşama oranının daha yüksek olmasıydı. Kul'chyts'kyi, "Skil'ky nas zahynulo pid holodomoru 1933 roku?", s. 15. 14 Aralık 1932 tarihli bir kararname ile Sovyet Ukraynası yetkilileri, "Ukraynalılaştırmanın doğru uygulanması için dikkat göstermeleri, mekanik bir uygulamadan kaçınmaları, Petlyura yandaşlarını ve milliyetçi unsurları partiden ve sovyet örgütlerinden kovmaları, Ukraynalı Bolşevik kadroları dikkatle seçip yükseltmeleri ve Ukraynalılaştırma sürecini denetlemeleri" konularında tembihleniyorlardı. 26 Aralık tarihli tamamlayıcı kararname, RSFSC'nin komşu Kuban bölgesinde Ukraynalılaştırmaya son verdi. Brian Boeck, Kuban'da Kazak ya da Kuban kimliğini tercih eden halkın ve yerel yetkililerin Ukraynalılaştırmaya karşı çıktığını ortaya koydu. Aynı zamanda, tek bir Kazak yerleşimi (Poltavskaya) ile ilgili yerel bir yetkilinin yazdığı tek bir raporu –burada, başarılı olduğu söylenen Ukraynalılaştırmanın direnişe sebep olduğunu iddia ediyordu– Kaganoviç'in kaçırmayıp çarpıttığını da göz önüne seriyordu. "Yani," diyordu Boeck, "Ukraynalılaştırmada gösterilen başarının ya da Merkez Komite'nin Ukraynalılaştırmanın başarısına dair algısının 14 Aralık kararnamesine sebep olduğunu gösteren ikna edici bir kanıt yok." Boeck, "Complicating the National Interpretation", s. 31-48; Pyrih vd., *Holod*, s. 291-294 (Tsentral'nyi gos. Arkhiv obshchestvennykh obedeinenii Ukrainy, f. 39, op. 4, d. 1, l. 8-10); Trapeznikov, *Istoricheskii opyt KPSS*, s. 262. Bağlantılı bir kararname de Belarus için yayımlandı: RGASPI, f. 17, op. 3, d. 917, l. 7 (19 Aralık 1932).

481 Rusya Arşiv Servisi Başkanı V. P. Kozlov, yayımlanan bir dizi materyale yazdığı önsözde, "Rusya arşivlerinde, eski SSCB cumhuriyetleri arşivlerinde, geçen yüzyılın 1930'lu yıllarında ve geniş ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşanan kıtlıkla ilgili milyonlarca belge koruma altında," diye yazmıştı. "Ukrayna'da 'Holodomor-soykırım' yaklaşımını doğrulayacak tek bir belge bulunamadı, hatta Ukrayna'daki de dahil olmak üzere, yaşananların etnik gerekçesi olarak gösterilebilecek tek bir ipucu da yok." Antipova, *Golod v SSSR*, s. 6-7 (koleksiyon tümüyle orijinal belgelerin tıpkıbasımlarından oluşuyor). Klid ve Motyl, Holodomor'u (ya da Ukrayna Holokostu), "1932-1933 kıtlığında, Sovyet Ukraynası ve nüfusun çoğunluğunu Ukraynalıların oluşturduğu Kuzey Kafkasya'nın Kuban bölgesinde milyonlarca insanın açlıktan öldürülmesi" olarak tanımlıyor. Yazar, Ukraynalı aydınların, yazarların, şairlerin, müzisyenlerin, artistlerin, kilise görevlilerinin infazını da ekleyince, bu olay "soykırım" haline geliyor. Yazarlar, aç bırakma kastı ya da etnik bir hedef almaya ilişkin herhangi bir kanıt sunmuyor. Ukraynalılara karşı yapıldığı öne sürülen soykırımda (çok sayıda Rus'un yaşadığı ve öldüğü bölgelerde) Ukrayna kökenlilerin failliği üzerinde hiç durmuyorlar. Ukraynalıların çoğunluğu oluşturmadığı ve kıtlığın vurduğu Volga Vadisi, Kazakistan, Urallar, Batı Sibirya ve diğer bölgelere değinmiyorlar. Klid ve Motyl, *Holodomor Reader*, s. xxix-xxx.

482 Rudich, *Holod 1932-1933 rokiv*, s. 441-444 (s. 443'te: 15 Mart 1933).

483 Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 238 (GARF, f. 5446, op. 82, d. 19, l. 66-68: Feigin, 12 Nisan 1933).

kıtlığa sebep olan tembel köylülere öfkeliydi. "Kolektif çiftçiler hiç sakınmadan bize beddua ediyor. Tembellere yardım doğru değil – bırakalım yok olsunlar, diyorlar. Düşünceleri bu." Stalin kendi düşündüğünü başkasına söyletiyordu.[484]

Stalin bu dehşeti yarattıktan sonra, ihracatı tümüyle durdurmak dahi kıtlığa çare olmayacaktı. Rejimin elinde stratejik tahıl rezervi kalmamış, hepsi dağıtılmıştı.[485] Sadece, dışarıdan yiyecek ithalatında daha girişken davranarak ve uluslararası yardım çağrısı yaparak birçok (belki de çoğu) ölümün önüne geçilebilirdi. 1933 yılında dünyada yiyecek boldu –gerçekten, bolluk küresel tahıl fiyatlarını düşürüyordu– fakat Stalin yaşanan zafiyeti açığa vurmayı reddediyordu çünkü bunun düşmanları teşvik edeceğini düşünüyordu. Durumun kabulü küresel bir propaganda hezimeti olur, övünülen Beş Yıllık Plan ve kolektif çiftlikler anlamını yitirirdi.

Stalin bir iç felaket yaratmıştı ve Sovyetler Birliği'ni Japon yayılmacılığı karşısında savunmasız bırakmıştı. Diğer yandan, yarattığı yayılmacılık tehdidi ile kendi ülkesinde eleştiri hedefi olan Hitler'in Almanya'daki yükselişine de önemli katkı yapmıştı.[486] Ancak kurduğu hizip onun arkasında saf tutmaya mecbur hissediyordu. Daha sonra kaçacak olan bir askerî yetkili "Stalin'e sadakat," diyordu, "öncelikle, onun yerine geçecek kimse olmadığı, bir lider değişikliğinin ziyadesiyle tehlikeli olacağı ve ülkenin mevcut rotasını koruması gerektiği inancına dayanıyordu zira durmak ya da geri adım atmak her şeyin kaybına yol açabilirdi."[487] 1933 baharında bir gazeteci Büyükada'daki Troçki'ye şöyle yazdı: "Herkes Stalin'in yalnızlığından ve ona duyulan nefretten söz ediyor ama şunu da ekliyorlar: 'Eğer (buradaki güçlü yakıştırmayı atlıyoruz) olmasaydı şimdiye kadar her şey dağılırdı. Her şeyi bir arada tutan o.'"[488]

İçinde bulunduğu çaresizliğe rağmen direncini koruyan Stalin, kaçak köylülerin zorla geri döndürülmesini, tüm bölgelerin kara listeye alınmasını (en

484 RGASPI, f. 558, op. 11,d. 799, l. 24-25, 30-31; Kurliandskii, *Stalin, vlast', religiia*, s. 88-89. Stalin'in Robins'e yaptığı açıklamalarda "düşmanlara" ya da "yıkıcılara" gönderme yoktu. Konuşma ilk kez yayımlanırken fazlasıyla düzeltilmişti: *Sochineniia,* XIII, s. 260-273. Aynı zamanda bkz. Salzman, *Reform and Revolution*, s. 355-356. Aynı zamanda Postyshev'in köylülerin "eğitimi" ile ilgili açıklamalarına da bakılmalıdır. *İzvestiya*, 22 Haziran 1933.

485 Davies vd., "Stalin, Grain Stocks, and the Famine of 1932-33", s. 653.

486 Japon saldırısı tehdidi, tahıl stoklama gereksinimi ve aşırı yük altındaki ulaştırma ağının askerî-sınai ekipman ve askerleri taşımak, sürülen *kulak*ları Sibirya ve Sovyet Uzakdoğusu'na nakletmek zorunda olduğu gerçeği, rejimin ciddi iç zorlukları partiye *izahının* bir diğer biçimiydi. Duranty, *USSR*, s. 190-192; Dalrymple, "Soviet Famine of 1932-1934", s. 273'te; Stone, *Hammer and Rifle*, s. 206 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 7297, op. 41, d. 33, l. 23-24: Stalin ve Molotov'un gönderdiği talimat: 31 Mart 1932). RGASPI, f. 17, op. 2, d. 514, bölüm 1, l. 9 (Stalin'den Merkez Komite genel kuruluna, 7 Ocak 1933); *Sochineniia*, XIII, s. 182-183. Ancak Davies, haklı olarak, militarizasyonu dikkate almayarak saçma plan hedeflerini suçluyor. Davies, *Crisis and Progress*, s. 176 ve devamı; Davies, "Soviet Defence Industries", s. 266.

487 Barmine, *One Who Survived*, s. 101-102.

488 Trotskii, "Nuzhno chestnoe vnutripartiinoe soglashenie." Aynı zamanda bkz. Deutscher, *Stali* s. 352.

fazla ölüm buralarda yaşanacaktı), devlete ve hatta özel hayır kurumlarına ait sularda balık avlamanın yasaklanmasını –kısaca kolektiflerden uzak durmayı mümkün kılan her şeyin yasaklanmasını– emretti.[489] Bir önceki yıl 410 bin kişiyi tutuklayan OGPU 1933'te 505 bin kişiyi tutukladı.[490] Bazı çiftçiler, rejim hasat edilen tahılı alacağı için, hâlâ tohum ekmeyi reddediyordu.[491] Ancak büyük çoğunluğu tarlaları temizledi, tohum attı ve hasat aldı. Yerel bir rapor durumu şöyle aktarıyordu: "Artık tüm kolektif çiftlik işçileri şöyle diyor: 'Hatamızı anlıyoruz ve çalışmaya hazırız. Bizden beklenen her şeyi yapacağız.'"[492] Yetkililer köylülerin iradesinin kırıldığı sonucunu çıkarıyordu ve dolaylı olarak, rejimin boyun eğdirmek için kıtlıktan yararlandığını öne sürüyorlardı.[493] Gerçekten de rejimi ayağa kaldıran ve ülkeyi açlıktan kurtaran, 1933 yılında 70-77 milyon ton tahıl üreten aç bırakılmış köylüler oldu. Bu mahsul, 1930 mucizesinden çok daha bereketliydi.[494] Köylüler, toprağa duydukları açlık ve müstakil devrimleriyle 1917-1918'de Bolşevik rejimin yükselmesini mümkün kılmışlardı; şimdi de itaat altındaki köylüler Stalin'in egemenliğini kurtarıyordu.[495]

Tüm bunlar olurken, Stalin artan bir öfke ve patolojik bir güvensizlik sergi-

489 Eylül 1933'te Kaganoviç Ukrayna'daki tedarik meselesinde birazcık müsamahakâr davranınca Stalin'den azar işitti. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 479 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 85, l. 44-45), 479-480 (f. 81, op. 3, d. 100, l. 76-82).

490 Çeşitli tahıl tedarik yetkilileri ve polis ek tutuklamalar yaptı. Ukrayna'da, 1933 yılındaki OGPU tutuklamalarının sayısı 124.463'e ulaştı (1932'de 74.859 idi); Ukrayna'daki OGPU tutuklamaları 1934 yılında 30.322'ye düştü. Vasil'ev, "Tsena golodnogo khleba", s. 144.

491 Zelenin, "O nekotorykh 'belykh piatnakh'", s. 15. Rejim, Ukrayna, Kazakistan ve başka yerlerdeki on binlerce yetime yiyecek yardımı sağlayabilmek için birçok kararname yayımladı. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 428 (RGAE, f. 8043, op. 11, d. 74, l. 97: 13 Haziran 1932), 487 (d. 75, l. 255; d. 61, l. 155: 20 Ağustos 1933).

492 Penner, "Stalin and the Ital'ianka", s. 45-47 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 166, op. 1, d. 12, l. 4 ve "Golod 1932-1933 godov na Ukraine: svidetel'stvuiut arkhivnye dokumenty", s. 79. Aynı zamanda bkz. Kondrashin ve Penner, *Golod*, s. 214-215.

493 Stalin daha sonraları beş dönüm noktasıyla övünecekti –1905, 1917, 1918 Brest-Litovsk Barışı, Rusya İç Savaşı, "ve özellikle kolektifleştirme"– ve sonuncusu "tümüyle kendine has, tarihsel anlamda benzersiz bir durum" idi. Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 69 (11 Kasım 1937).

494 Açıklanan resmî rakam 89,8 milyon tondu (Ekim 1933 itibarıyla) ve bu rakam, 1932 yılının fazlasıyla yükseltilmiş 69,8 milyon rakamının 20 milyon üstündeydi. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 446. Bu bol hasat üzerinde rejimin traktör dağıtarak, tohum ve yiyecek yardımı yaparak ne ölçüde etki ettiği yoğun bir tartışma konusu oldu. Bunların bir kısmı yerel görevlilerin irticalen yaptıkları işlerdi. Kravchenko, *I Choose Freedom*, s. 117-130. Tauger, Sovyet hikâyesini daha genel bir tarım modernleşmesi içine yerleştirme gayretiyle, kolektif çiftlik sisteminin Sovyet yardım girişimlerini ve köylülerin kendilerini ve ülkelerini kurtaracak olan hasat faaliyetlerini ne denli kolaylaştırdığını vurguluyordu. Tauger, "Soviet Peasants"; Tauger, "Stalin, Soviet Agriculture, and Collectivization", s. 109-142.

495 Kıtlık koşulları 1933 yılı sonbaharının sonuna kadar etkisini sürdürdü, bazı yerlerde, 1934 yaz aylarına sarktı. Ammende, *Human Life in Russia*, s. 80-84. 1933 sonbaharında rejim, Ukrayna Donetsk bölgesi örneğinde olduğu gibi bahçelerinde kendi yiyeceklerini yetiştirmeleri için işçilere baskı yapıyordu. Pavlov, *Anastas Mikoian*, s. 71 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 84, op. 2, d. 19, l. 125-126). 28 Kasım 1933 tarihli bir kararname ile Kazakistan'a on sekiz bin ton yiyecek yardımı yapıldı. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 507 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 15, l. 142, 145, 148).

lemişti; sadece burjuva uzmanlar ve eski Çarlık görevlilerini değil ama birçok işçiyi ve partiye sadık insanı da düşman addetme noktasına ulaşmıştı. Bir zamanlar kendini beğenen ve kendine acıyan, her daim kurban olmanın yolunu bulan mütecaviz, öfkeli Stalin, sevecenlik de sergileyebiliyordu. 25 Haziran 1933'te, Kremlin işlerinden sorumlu ve o sırada kalp tedavisi için Almanya'da bulunan, yağlı yemeklerden uzak durması öğütlenen Avel Yenukidze'ye bir mektup yazdı. "Diyete uymaya çalış, daha fazla hareket et ve tümüyle iyileş," diyordu. "Tatilini bir ay uzattık, gerisi sana kaldı." Şöyle devam ediyordu: "Tarımı ve kömürü hallettik. Şimdi demiryolu taşımacılığını güçlendireceğiz. Güneyde hasat başladı. Ukrayna ve Kuzey Kafkasya'da hasat dikkatle takip ediliyor. En önemli konu bu. Diğer bölgelerde de görünüş şimdilik iyi. Benim sağlığım yerinde. Selamlar! Dostun Stalin."[496]

496 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 240-241 (RGASPI, f. 667, op. 1, d. 16, l. 7-9); Khromov, *Po stranitsam*, s. 158. Aynı ay içinde Voroşilov da Yenukidze'ye bir mektup göndermişti ve şüphesiz OGPU'nun yazışmalarını incelediğinin ve Stalin'e ulaştırılabileceğinin farkındaydı. "Koba'mız olağanüstü bir insan," diye yazmıştı. "Bir proleter stratejistin aklını, bir devlet adamı ve devrimcinin iradesini ve her ayrıntıyı aklında tutan, bildiği, sevdiği, değer verdiği insanlarla ilgili her şeyi umursayan bir yoldaş ruhunu kendisinde toplaması gerçekten inanılmaz." Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 241-242 (RGASPI, f. 667, op. 1, d. 17, l. 5-7: Voroşilov'dan Yenukidze'ye, 29 Haziran 1933). Aynı zamanda bkz. Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 186.

BÖLÜM 3

Zafer

> Bir ev inşa edilmekte olduğunu ve tamamlandığında olağanüstü olacağını düşünün. Henüz bitmemişken siz "İşte size sosyalizm," diyorsunuz, ancak çatısı yok. Gerçekçi olacaksanız, elbette hakikati söylemelisiniz. Ancak, bu hakikatin aslında gerçek hayatta karşılığı olmadığı düpedüz ortada. Sadece ne tür bir evin inşa edilmekte olduğunu, nasıl inşa edildiğini bilen ve çatısının da olacağını anlayan birisi sosyalist hakikati telaffuz edecektir.
>
> – ANATOLY LUNACHARSKY, eski Aydınlanma Komiseri, 1933[1]

Kapitalizmi aşmanın Marksist zaruretleri –ölçüsüz iradeyle birleşerek– kıyamete yol açtı. Birinci Beş Yıllık Plan boyunca, yatırım hacmi dört kat artarak, 1932 yılında (1928 fiyatlarıyla) GSYH'nin %44'üne ulaştı ancak yatırımlardaki hiçbir büyük net artış yüksek tarımsal ürün fazlasından kaynaklanmamıştı.[2] Tahıl ihracatı, makine ithalatının bedelinin ödenmesi sonucunu doğurmadı.[3]

---

1 Lunacharskii, "Puti i zadachi sovetskoi ramaturgii", *Literaturnana gazeta*, 28 Şubat 1933, başlığı değiştirilerek (ve kısaltılmadan), "Sotsialisticheskii realism", *Sovetskii teatr*, sayı 2-3, 1933; yeniden yayımlandığı kaynak, Lunacharskii, *Sobranie sochinenii*, VIII, s. 491-523 (s. 497'de). Aşağı yukarı aynı tarihlerde yazdığı bir taslak metinde Lunacharsky şu açıklamayı yapıyordu: "Sosyalist gerçekçi... abartının her türüne, karikatüre ve tümüyle olanaksız kıyaslamalara başvurabilir ancak amacı gerçekliği gizlemek değil ama belli bir üslupla göz önüne sermektir." Ya da yine onun söylediği gibi, "hayal kuramayan bir komünist kötü bir komünisttir", Lunacharskii, *Sobranie sochineniia*, VIII, s. 615-616: RGASPI, f. 142, op. 1, d. 318, l. 15-21, 10 Şubat 1933. Aynı zamanda bkz. Louis Fisher, *God that Failed*, s. 205-206.

2 Hunter, "Optimal Tautness in Development Planning"; Hunter, "First Soviet Five-Year Plan"; Cheremukhin vd., "Was Stalin Really Necessary?"

3 Beş Yıllık Plan boyunca tüm ihracattan (tahıl, kereste, petrol) elde edileceği tahmin edilen 5.426 milyar altın ruble yerine Sovyetler 3.283 milyar elde edebildi. Sanayideki toplam açık 1.873 milyon rubleydi ve sadece 1932 yılı açığı 832 milyondu. Sovyetler'in yabancı askerî teknoloji satın alımı için dahi dövizi kalmamıştı. Kondrashin vd., *Golod v SSSR*, I/i, s. 46 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 1562, op. 329, d. 4, l. 2-4). En temel yabancı döviz geliri kaynaklarından birisi "yabancılarla ticaret" için kurulmuş mağazalardı (Torgsin) ve aslında kimin bu

Sovyet tarımı sanayileşmeye katkı yapamadı; tam tersine, plan boyunca kaynakların tüketicisi oldu. Sınai atılımda kilit unsurun köylerden gelen yeni işgücü olduğu doğruydu ancak devletçi sistem bu işçileri büyük ölçüde verimsiz kullandı. Atılımın diğer bir kilit unsuru, acımasızca baskılanan tüketimdi (enflasyon denilen hırsızla desteklenmişti).[4] Köylülerin çektiği açlığı bir "yatırım" kaynağı olarak görmeli miyiz? Bunu yapsak da, sonuçta kolektifleştirme ve *kulaksız*laştırma tarımsal çıktıyı dramatik ölçüde düşürmüştü.[5] Stalin'in politikaları, tahıl, patates ve sebzede devletin tedarik miktarını artırmıştı fakat bunun nefes kesen bir ekonomik maliyeti vardı – insani maliyetin sözünü dahi etmiyorum. Kolektifleştirme kapsamında 4-5 milyon köylü tutuklandı, infaz edildi, iç sürgüne gönderildi ya da hapse atıldı; diğer bir 100 milyonu fiilen köleleştirildi; on milyonlarca baş çiftlik hayvanı kaybedildi. Sanayileşme ve ona eşlik eden militarizasyon Sovyetler Birliği'ni büyük güç olarak yeniden canlandırmaya başladı –ki bu uluslararası sistemde varlığını sürdürmek için kaçınılmazdı– ancak kolektifleştirme köy ekonomisinin "modernleşmesi" ya da sanayileşmesi için "zorunlu" değildi.[6]

Kolektifleştirme, sadece kapitalist olmayan "üretim tarzının" komünist bir

mağazalarda mal alıp satacağına dair herhangi bir kısıtlama yoktu: Alım-satımın %80'i Sovyet halkı ile yapılıyordu. 1933 yılında, kıtlığın en beter döneminde, Torgsin mağazaları en iyi dönemini yaşamış, taşraya doğru yayılarak halkın değerli eşyaları karşılığında un, yemeklik yağ ve şeker satmıştı. O yıl, aile yadigârlarından elde edilen gelir dış tahıl satışı gelirini aşmıştı. 1933 yılından sonra, halkın sandıkları boşalınca Torgsin gelirleri düştü. Yine de, 1932 yılından bu mağazaların kapandığı 1936 yılı başına kadar gerçekleştirilen satışların toplamı 287,2 milyonu bulmuştu. Magnitorgorsk için 44 milyon ruble; Gorki Otomobil Fabrikası için 42,3 milyon ruble; Stalingrad Traktör için 25 milyon ruble; Stalin Otomobil Fabrikası için 27,9 milyon ruble; Cheliabinsk Traktör için 23 milyon ruble; Harkov Traktör için 15,3 milyon ruble ve Uralmash için 15 milyon ruble tutan ithalat giderleri bu kaynaktan ödenebilmişti. Aizenberg, *Valiutnaia sistema SSSR*, s. 65; Osokina, *Zoloto dlia industrializatsii*.

4 Robert Allen, 1930'lu yılların başında düşen kişi başına tüketimin önemli ölçüde arttığını ve 1937 yılında, on yıl öncesine kıyasla beşte bir oranında yükseldiğini iddia ediyordu fakat Davies ve Ellman'ın haklı eleştirilerine maruz kaldı. Allen, *Farm to Factory*, s. 147-150, 185-186; R. W. Davies (http://eh.net/book_reviews/farm-to-factory-a-reinterpretation-of-the-soviet-industrial-revolution); Ellman, "Soviet Industrialization."

5 Millar, "Mass Collectivization"; Barsov, *Baslans stoimostnykh obmenov*; Ellman, "Agricultural Surplus"; Davies vd., *Economic Transformation*, s. 11-13. Aynı zamanda bkz. Barsov, "NEP i vyravnivanie ekonomicheskikh otnoshenii", s. 93-102. Abartılı rakamlara yer veren Stalinist bir yayında bile Beş Yıllık Plan dönemi ihracat gelirleri temel kaynağının sınai ihracat olduğu teslim ediliyordu (toplam 3,5 milyar altın rublenin 2 milyarı). 1932'den başlayarak tüm Sovyet ihracat rakamları sadece gelir değil miktar olarak da düştü fakat bu düşüş sınai ihracata kıyasla tarımsal ihracatta daha fazlaydı. Ginzburg, *Vneshniaia torgovlia SSSR*, s. 67, 72. Tahıldan fazlası hesaba katıldığında ve "artık ürünün" satıldığı yasal pazarlar göz önüne alındığında, fiyatlar tarım yönünde artış gösteriyordu.

6 Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı zaferinin arifesinde yazdığı metinde E.H. Carr, Stalin'in kolektifleştirme ve sanayileşmesini, "Sovyet Rusya'nın 1920'lerin sonunda yüz yüze kaldığı nesnel koşulların zorunlu kıldığı" sonucuna varıyordu. Evet, *eğer* Bolşevik tekel ve antikapitalizmin muhafazası zorunlu ise bu doğruydu. Modernleşme için birden fazla yol vardır ancak hukukun üstünlüğü, siyasal çoğulculuk, özel mülkiyet ve pazarın *yokluğunda* birden fazla yol yoktur. Carr, "Stalin Victorious." Daha sonraki yıllarda Carr'ın yaklaşımı biraz değişti. Davies, *Russian Revolution*, önsöz, s. xxxiv-xxxv; Nove, "The Peasants", s. 389. Aynı zamanda bkz. Gnedin, *Vykhod iz labirinta*, s. 54.

rejimi güçlendireceğini öne süren Marksizm-Leninizm bakış açısıyla *kaçınılmazdı*.[7] 1933 sonbahar hasadının iyi olmasının ve birinci Beş Yıllık Plan'daki dengesiz yatırımların ikinci planda semeresini vermeye başlamasının ardından, karamsar olanlar dahi Stalin'in hakkını teslim ettiler: Çılgınca kumarı başarıya ulaşmıştı. Sosyalizm (anti-kapitalizm), kentlerin yanı sıra kırsal bölgelerde de zafer kazandı. Ancak Marksistler için kültür de herhangi bir sınıf ilişkileri sisteminin ayrılmaz parçasıydı ve kültür konusunda Stalin hâlâ arayış içindeydi. Kültür dünyası insanlarından gelen mektuplar hemen masasına geliyordu –yardımcıları verdiği önemin farkındaydılar– ve dış politikada olduğu gibi, hemen tüm önemli kararları o alıyordu (ekonomide, zaman gereksinimi ve önemi nedeniyle böyle olmuyordu).[8] Ancak burada sorunlar farklıydı ve katı sınıf savaşıyla bağdaşmıyordu. Kültür, kapitalist özel mülkiyetin ya da "burjuva" parlamentosunun bir eşdeğerini sunmuyordu ki sosyalizm yolunda kökü kazınsın. Elbette Stalin için partinin, tüm yazar ve sanatçıların eğilimlerini yönlendirme hakkı vardı fakat bunu kaba bir biçimde yapmamalıydı.

Bu bölüm, 1933 yazından 1934 sonbaharının başına kadar olan dönemi ele alıyor. Zaman zaman, Stalin'in sanatçı aydınlarla [sanat entelijansiyası] ilgili uğraşısının izini sürebilmek için geçmişe dönüşler yaparken, diğer yandan Birlik'teki meseleler ve dışişlerinde süregiden gelişmeler de işleniyor. Geçmişte Troçki, edebî dünyanın görece özerk dinamikleri olduğunu ve dolayısıyla ekonominin ya da siyasetin yöntemleriyle idare edilemeyeceğini savunmuştu ("sanat kendi araçlarıyla ve kendi yolunda ilerlemelidir").[9] Tümüyle "proleter" bir kültür zorlamasına karşı çıkmış, "yol arkadaşı" –bu terimi, partiye katılmayan ama davasına yakınlık duyanlar için türetmişti– olanların çalışmalarını desteklemiş ve kültürde partinin görevini, etkili yol arkadaşlarının "burjuvazinin" saflarına katılmamasını sağlamak şeklinde tanımlamıştı.[10] Stalin de tam bu tutumu takındı. Başlangıçtaki proleter kültür hareketi tekeline karşı çıkan, "Sovyet zihniyetine" sahip itibarlı parti-dışı yazarların idaresinde "Rus kültürü geliştirme birliği" kurulması düşüncesini destekleyen bir Politbüro kararname-

7 Alec Nove'nin işaret ettiği gibi, karar vericinin (ya da vericilerin) nesnel koşulları ve *değerlerinin* mantıksal sonucu olarak herhangi bir şey gerekli olabilir fakat kaçınılmaz değildir. Nove, "Was Stalin Really Necessary?", yeniden yayımlandığı kaynak, Nove, *Was Stalin Really Necessary?*, s. 17-39; Grossman, *Review*. Aynı zamanda bkz. Millar ve Nove, "Debate on Collectivization"; Brown ve Cairncross, "Alec Nove." Birçok başka açıdan ikna edici olan Millar, son derece yanlış bir biçimde, kolektifleştirmeyi "tam bir politika felaketi" olarak değerlendirirken, ekonomik ve siyasi sonuçları arasında ayırım yapmayı ihmal eder. Bkz. Swianiewicz, *Forced Labor*, s. 91.

8 Maksimenkov, *Sumbur*, s. 52. Diğer bir araştırmacı, Stalin'in en az dış politika ve askerî meseleler kadar kültüre de zaman ayırdığını belirtiyordu. Gromov, *Stalin*, s. 6. Stalin'in kültür alanındaki rolünün resmiyet kazanması konusunda bkz. Khlevniuk, *Stalinskoe politbiuro*, s. 112-113 (RGASPI, f. 17, op. 113, d. 818, l. 10), 141, 143; Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 67, 112.

9 Trotsky, *Literature and Revolution*, s. 218.

10 Troçki, parti-dışı bir edebiyat dergisinin kuruluşunu ve uygun alanlara odaklanıp çalışmalarını çeşitlendirmesini destekliyor ve sansür organı Glavlit'in takibat için sanatçıların kaydını tutmasını öneriyordu. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 36-37 (APRF, f. 3, op. 34, d. 185, l. 8-10: 30 Haziran 1922).

si yayımlandı.[11] Stalin, parti-dışı yazarların bir gazete [*Literaturnaya Gazeta-Edebiyat Gazetesi*] çıkarması teklifini onayladı.[12] Militan kültür hareketi, Rusya Proleter Yazarlar Birliği adıyla sürdürüldü.[13] Tümüyle proleter kültür düşüncesine yandaş ve karşıt hizipler –birinciler kendilerini Rus-merkezci ikinciler ise enternasyonalist görme eğilimdeydi– Stalin'i kendi politik-estetik ve kişisel kan davalarının içine sürüklemeye çalıştılar.[14] Ancak Stalin kültür alanında komünist ideolojinin uzlaşmaz dayatmalarının önünü tıkadı ve bir sosyalist estetik arayışına girdi.

Firavun

Rejimin kereste ve balık temin eden ilk çalışma kampı Solovki'nin yerini 1930'lu yılların başında devasa çalışma tesisleri almaya başladı ve bunlardan biri de madencilik ve metal temini için Kuzey Kazakistan'da kuruldu.[15] En iddialı olanları altın çıkarmak için kurulanlardı. Haşin Çukotka topraklarındaki Uzakdoğu İnşaat Tröstü [Dalstroi] gibi.[16] Mahkûmlar, tüm SSCB'yi sığır vagonlarında katediyor, ardından Vladivostok treninin son durağından, gemilerle 1.700 millik yolculukla Ohotsk Denizi'ni aşarak Nagayevo Körfezi'ndeki Magadan yerleşimine varıyorlardı. İlk çalışma kampı gemileri buraya 1932 Haziran ayında varmıştı ve yolcularının çoğunluğunu hırsızlar, haydutlar ve katiller oluşturuyordu. Ancak neredeyse yarısı yolculuktan sağ çıkamamıştı.[17] Altın

11 *Pravda*, 1 Temmuz 1925; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 506, l. 4, 31-37: 18 Haziran, 125; Kemp-Welch, *Stalin and the Literary Intelligentsia*, s. 21-67 (özellikle s. 34); *Literaturnoe nasledstvo*, s. 74. cilt, Nauka, Moskova, 1965, s. 29-37; Ermakov, s. 376-377.

12 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 633, l. 3-4: 5 Mayıs 1927; Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 84 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 697, l. 10). Parti-dışı da olsa haftalık *Literaturnaya gazeta* aygıt tarafından denetleniyordu.

13 Aynı zamanda bkz. Fitzpatrick, *Cultural Front*, s. 145.

14 Bir araştırmacı, "Çekişmelere gark olan yazarlar Stalin'i hasımlarına karşı kullanıyorlardı ve böylelikle otoriter denetim düzeninin kurulmasına, bir ölçüde bizzat kendileri sebep oldu," diyordu. Brown, "Year of Acquiescence", s. 57.

15 Krivenko, "Solovetskii ITL OGPU" Nisan 1930'da OGPU sisteminin altında örgütlendiği yapı "Kamplar İdari Başkanlığı" idi – Rusça'daki karşılığı "Gulag" idi, bu bürokratik adlandırma kısa süre sonra değiştirildi ancak halkın dilinde varlığını sürdürdü. Carr ve Davies, *Foundations of a Planned Economy*, II, s. 359-360, 373; Wheatcroft, "Assessing the Size", s. 287; Ivanova, *Gulag*; Upadyshev, "Ot Solovkov k GULAGu", s. 93; Kokurin ve Petrov, "OGPU, 1929-1934 gg.", s. 100. Magadan'da kurulan Uzak Kuzey'in İnşası İdari Başkanlığı 1931'den 1957'ye kadar varlığını sürdürdü; en faal halinde 80 kampa ulaşan Karaganda Kamp Kompleksi de 1931'den 1959'a kadar devam etti. Kokurin ve Petrov, *Gulag*; Krivenko, "Karagandinskii ITL"; Sigachev, "Glavnoe upravlenie stroitel'stva Dal'nego Severa"; Krivenko, "Belomoro-Baltiiskii ITL."

16 Soljenitsin, Dalstroi için "En büyük ve en ünlü ada, inanılmaz Gulag ülkesinin vahşet kutbu," diyordu. Solzhenitsyn, *Gulag Archipelago*, I, s. ix. Aynı zamanda bkz. Kokurin ve Petrov, *Gulag*, s. 72 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 11, l. 57, 63).

17 O sene Magadan'a 16 bin tutukludan 9.928'i canlı olarak varabildi; 1933'te 27.390 kişi yolculuğu sağ salim tamamladı. Daha sonra, 1934 yılında bu rakam 32.304; 1935'te 44.601; 1936'da 62.703 oldu. İşçilerin yaklaşık %20'si mahkûm değildi. Stephan, *Russian Far East*, s. 225-232. Çıkarılan altın miktarı için bildirilen rakam, saf altın olarak, 1932 yılında 511 kilo iken, 1934'te 5.515 kiloya; 1935 yılında 14.458 kiloya ve 1936 yılında 33.360 kiloya yükseldi. Tüm Sovyetler Birli-

madeni alanına varmak için Dalstroi yönetimi, kuzeye doğru Ohotsk sahiline kadar ve Kolima Nehri boyunca yol açmak amacıyla tankçıları kullanıyordu ve mahkûmlar da donmuş toprağın üzerine kalasları diziyordu, bu sayede ren geyikleri ile haftalarca sürecek yolculuk kısaltılıyordu. Her yıl 100 milyon rublelik altın çıkarılmasında, kısmen de olsa bu özgür olmayan işçilere görece akılcı davranılmasının payı vardı.[18] Gerçi Dalstroi'nin dışında, ucuz mahkûm emeğinden beklenen tasarruf, düşük üretkenlik ve yüksek idari maliyetler nedeniyle genellikle sağlanamayacaktı.[19] Yine de, uzak diyarların geliştirilmesinde Gulag hayati önem taşıyordu. Birlik sadece etnik-bölgesel değil ama aynı zamanda ekonomik bir yapıydı.

Stalin köle-emeği tesislerini ziyaret etmedi ama bunun tek bir kayda değer istisnası vardı: Beyaz Deniz-Baltık Kanalı. 20 Haziran 1933'te tamamlandığı açıklanan kanalın yapımı sadece yirmi bir ay sürmüştü, 250 kilometre ile Panama ve Süveyş kanallarından uzundu ve zor bir coğrafyada yer alıyordu.[20] Yagoda'nın koruması altında, 18-25 Temmuz tarihleri arasında, Stalin, Voroşilov, Kirov ve Yenukidze kanalı baştan başa geçerken, Kola Yarımadası, Kuzey Filosu ve Murmansk Kutup Limanı'nı da ziyaret ettiler. Kirov, Moskova'dan Leningrad'a kadar misafirlerinin şoförlüğünü yaptı.[21] Stalin'in Gürcistan'dan tanıdığı Orjonikidze diktatörün en eski yakın arkadaşıydı ancak Kirov'la –yeraltı yıllarını Kafkaslar'da geçiren bir Rus'tu– daha da yakın olmuşlardı.[22] Stalin ona soyadından türettiği küçültme sıfatıyla Mironiç diye hitap ediyordu, bazen de Kirç'i kullanıyordu.[23] Yeni genel sekreter olarak Stalin ona *Lenin ve*

ği'nde, 1928 yılında çıkarılan toplam altın miktarı 13.215 kiloydu. Nordlander, "Economic History of Dalstroi", s. 105-125.

18 Aizenberg, *Valiutnaia sistema SSSR*, s. 64; Davies, *Crisis and Progress*, s. 162-163 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 57, d. 18, l. 85-95: art. 234/245s, 138-139: art. 372/79ss). Roy Medvedev'in yazdığına göre, "On yıllık cezayı iki-üç yıla indirmeyi sağlayan bir sınav sistemi vardı, verilen yiyecek ve giysiler mükemmeldi, kışın işgünü dört-altı saat yazın ve iyi havalarda on saatti, böylelikle mahkûmlar ailelerine yardım edebiliyor ve eve belli bir parayla dönebiliyorlardı." Medvedev, *Let History Judge*, s. 508. Aynı zamanda bkz. Shamalov, *Kolyma Tales*, s. 368-369.

19 Swianiewicz, *Forced Labor*. Gulag işgücünün "özgür" işgücünden daha üretken olduğu durumlar ortaya çıkabiliyordu.

20 Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 363-364 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 4, l. 58: Yagoda'dan Mezynski'ye, 27 Haziran 1933). Aynı zamanda bkz. *İzvestiya*, 26 Haziran 1933; *Pravda*, 29 Haziran 1933; *Leningradskaia pravda,* 23, 27, 29 Haziran 1933. Stalin, kanalı Rykov'un maliyet azaltma önlemlerinden kurtardı. Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 212. Havuzsuz olarak inşa edilen 188 kilometrelik Süveyş Kanalı on beş yıl sürdü; havuzlu inşa edilen 77 kilometrelik Panama Kanalı otuz üç yıl.

21 Pazi, *Nash Mironych*, s. 447. Kirov önce yanında tek korumayla, rotanın güvenliğini keşfetmek için Moskova'ya kadar bir deneme sürüşü yaptı ve sonra da yolcuları almak üzere aynı yolculuğu tekrar yaptı. Lenoe, *Kirov Murder*, s. 406 (atıfta bulunduğu kaynak, RGANI, f. 6, op. 13, d. 73, l. 96-132: Sveshnikov, 1966).

22 Stalin ve Kirov muhtemelen ilk kez Ekim 1917'de, iktidara el konulduğunun duyurulduğu 2. Sovyetler Kongresi'nde karşılaşmışlardı (Kirov, Vladikavkaz-Kabardinya sovyeti delegesiydi). İlişkilerine dair ilk belge, Stalin'in Kirov'u "tam anlamıyla güvenilebilecek birisi" diyerek tavsiye ettiği 29 Mayıs 1918 tarihli belgeydi. Plimak ve Antonov, "1 dekabria 1934-go", s. 35.

23 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 149, l. 70 (6 Mart 1929).

Leninizm Üzerine'nin bir kopyasını ARKADAŞIM VE SEVGİLİ KARDEŞİM yazarak hediye etmişti.[24] Stalin Kirov'u Bakü'den Leningrad parti örgütüne –Moskova'dan sonra en önemli yer orasıydı– Zinovyev'in yerine getirmişti. Bu atamaya Kirov direndi ve ancak Stalin'in geçici olacağına söz vermesiyle (Kafkasya'ya geri dönmesine izin verecekti) kabul etti. Kirov, iyiden iyiye kök salmış olan Zinovyev aygıtını bozguna uğratmak üzere orada kaldı.[25] Stalin'in kanal ziyareti, kısmen, Kirov ile vakit geçirme fırsatını kaçırmamak içindi.

Kirov'un kişisel nitelikleri –açıksözlü, samimi– uzlaşmacı Bolşevikler arasında sevilmesini sağlamıştı. Uzun süre Stalin'in yanında çalışan bir koruması, "Stalin Kirov'u herkesten daha çok sever ve sayardı," diyecekti. "Ona olan sevgisi dokunaklı ve şefkatliydi. Kirov'un Moskova ve güney seyahatleri Stalin için gerçekten bayramdı. Sergey Mironoviç bir ya da iki haftalığına geliyordu. Moskova'ya geldiğinde Stalin'in dairesinde kalıyordu ve Stalin, kelimenin gerçek anlamıyla ondan hiç ayrılmıyordu."[26] Molotov, "Stalin'in favorisi oydu," diyordu.[27] 1,64 metre boyuyla Kirov diktatörden daha kısaydı.[28] Avladığı av hayvanlarını Stalin'e gönderirdi ve Nadya'nın ölümünden sonra başkentte onunla birlikte kaldı (daha önceleri Kirov Orjonikidze ile birlikte kalırdı). Artyom (ölmüş babası Kirov'un da yakın arkadaşıydı) ondan söz ederken, "Kirov yanlış anlamaları yok eder, şakaya dönüştürür, buzları kırardı," diyordu. "Şaşırtıcı derecede parlak meziyetleri vardı, ışık huzmesi gibi bir insandı, evde, [Stalin'in] aile fertleri ve servis personeli tarafından çok sevilirdi. Her zaman gelmesini beklerlerdi... ve ona Kirov Amca derlerdi." Artyom'un söylediğine göre, Kirov Stalin için, şakacı bir dille, "Tüm Zamanların Tüm Halklarının En Büyük Lideri," diyordu. Stalin de "Kirov, 'Leningrad Proletaryasının En Sevilen Lideri,' diyerek yanıtlıyordu."[29]

Kanal, mineral-zengini Sovyet Karelya bölgesinin gelişimi için stratejik açıdan umut vaat ediyordu ve Leningrad'dan kuzeye emniyetli bir yoldu ancak

---

24 RGASPI, f. 558, op. 1, d. 4554; *Sochineniia*, VI, s. 422.

25 1929 yılı sonunda, parti temizliği sırasında hedefe konulan bazı Leningrad yetkilileri "Kadet" (burjuva-liberal) adını verdikleri gazetedeki devrim öncesi çalışmaları nedeniyle görevden alınmasını talep ederek karşılık verdiler: Kirov'un imzalı makaleleri –kendisine saldıranlar halk kütüphanesinden bulup çıkarmışlardı– Geçici Hükümet'i memnuniyetle karşılamıştı. Orjonikidze Kirov'u savunurken, Stalin'in bile 1917 yılı başlarında Geçici Hükümet-karşıtı olmadığını *Pravda*'da ifşa ediyordu. Kirov'u ihbar edenler uzaklaştırıldı fakat Stalin Kirov'un devrim öncesi "hatasını" parti dosyasına kaydettirdi. Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 120 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 162, d. 8, l. 24-25: 11 Aralık 1929); Khlevniuk, *Stalin i Orzhonikidze*, s. 19-20; Khlevniuk, *In Stalin's Shadow*, s. 26-29; Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 108-110; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 93-106. Aynı zamanda bkz. Ciliga, *Russian Enigma*, s. 120-121; Tokaev, *Betrayel of an Ideal*, s. 109, 241.

26 Vladimir Loginov, *Teni Stalina*, s. 97. Artyom aynı fikirdeydi: "Kirov, Nadejda Sergeyevna'dan sonra, Stalin'e en yakın kişiydi." Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 59-60.

27 Molotov Kirov hakkında şunları da söylüyordu: "Örgütçülüğü zayıftı. İyi bir ajitatördü." Stalin'in Kirov'u öldürebileceği ("tam bir iğrençlik") veya Kirov'un Stalin'in yerini alabileceği ("Saçmalık!... Önemsiz birinin hoş konuşmaları. Bu yeterli değil.") düşüncesini reddediyordu. Chuev, *Molotov*, s. 377.

28 Kirov, petrol sanayiinin hedeflenen beş yıllık planlarını 2,5 yılda gerçekleştirdiği için Leni Nişanı kazanmıştı (31 Mart 1931).

29 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 71-73.

derinliğinin on sekiz ve genişliğinin yirmi dört metre olmasından dolayı kullanımı sınırlıydı. Stalin'in "sığlığı ve darlığı" sebebiyle hayal kırıklığına uğradığı söyleniyordu.[30] Ne olursa olsun, firavun debdebesiyle gerçekleştirilen bu seyahat Sovyet haber filmleri için kayıt altına alındı. OGPU başkanlığı Mezynski'de kalsa da Kremlinolojst ölçütlere göre Yagoda öndeydi. Bu tür inşaat faaliyetlerine nezaret etmek Yagoda'nın hüneriydi ve kanal için Lenin nişanını da o alacaktı. 126 bin zorunlu işçi, neredeyse hiç makine kullanmadan bu işi gerçekleştirmişti ve muhtemelen en az 12 bin kişi iş sırasında ölmüştü. Hayatta kalan işçilerden bazıları törenlerle "azat edildi"; diğerleri Moskova-Volga Kanalı'na gönderildi.[31]

Altın post

Dokuz yaşındaki Svetlana dadısıyla birlikte Soçi'ye gitmişti. 5 Ağustos 1933'te yazdığı mektuba "Merhaba Sevgili Babacım," diye başlamıştı. "Mektubunu aldım ve burada kalıp seni beklememe izin verdiğin için çok mutluyum... Geldiğinde beni tanıyamayacaksın. Gerçekten bronzlaştım. Her akşam çakalların ulumasını duyuyorum. Soçi'de seni bekliyorum. Seni öpüyorum. Setanka'n."[32] 18 Ağustos'ta diktatör Nijni Novgorod'a gitmek için oğlu Vasili, Artyom ve Voroşilov ile trene bindi. Orada, yerel parti şefi Andrey Jdanov ile birlikte *Clara Zetkin* buharlı gemisine geçerek Volga boyunca dört gün seyahat ettiler. Grup, Stalingrad'dan Soçi'ye giden yolda stepleri otomobil ile aştı ve 3.200 kilometrelik yolculuğun sonunda 25 Ağustos'ta Soçi'ye vardı. Voroşilov, "Bir kez daha," diyordu Yenukidze'ye yazdığı mektupta, "topraklarımızın ne denli geniş olduğunu, proletaryanın kazanımının büyüklüğünü hissettim."[33-34] Stalin, Soçi'ye varmasının üstünden henüz bir saat bile geçmeden, Voroşilov'un sürdüğü arabasıyla Matsesta yakınlarındaki Yeşil Koru'ya doğru yola çıktı. Soçi merkezde Riviera Köprüsü üzerinde bir kamyonla çarpıştılar. Hava karanlıktı ve köprüde ışıklandırma yoktu. İzleyen arabada bulunan Stalin'in koruma ekibi ateş açtı ve sarhoş olduğu anlaşılan kamyon şoförü karanlıkta kaçmayı başardı. Çarpışmanın şiddeti bilinmiyor fakat Stalin yara almamıştı.

Aslına bakılırsa, her şey göz önüne alındığında, Stalin oldukça güçlüydü. (Aile sağlık geçmişini ortaya koyan bir tıbbi rapor rastlanan hastalıkları sıralıyordu: "Verem, frengi, alkolizm, uyuşturucu kullanımı, epilepsi, akıl hastalıkları, intihar, metabolik bozukluklar, habis tümörler, endokrin bezi hastalıkları.") Nadya'nın ölümünden sonra ilk ama kıtlık sürecindeki ardı ardına üçüncü

30 Chukhin, *Kanaloarmeitsy*, s. 18 (atıf yok).

31 Kanal işçileri kendi isimlerini ("zek" ya da *zakliuchennyi kanalstroia*) tüm Gulag mahkûmlarına verdi. Chukhin, *Kanaloarmeitsy*, s. 189-209. Yagoda, Moskova'daki ülkenin ilk stadyumundan (Dinamo) yeni NKVD idari tesislerine kadar birçok kritik bina inşa etti.

32 Murin, *Stalin v ob"iatiiakh*, s. 44 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1552, l. 19).

33 27 Ağustos 1933.

34 Chigirin, *Stalin*, s. 84-85 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1482, l. 53: 25 Ağustos'tan 2 Eylül 1933'e).

güney seyahatiydi. Stalin ve beraberindekiler, yiyecek yokluğu ve tifüs salgını nedeniyle boşaltılmış yerleşimlerden geçtiler ancak bu duruma dikkat edip etmediklerini bilmiyoruz. Voroşilov Yenukidze'ye yazığı mektuba "Koba ile birlikte Salsk ve Proletarskaya şehirlerine yakın bir at çiftliğini (on at çiftliğinden biri) ziyaret ettik," diyerek devam ediyordu. "Olağanüstü atlar gördük – atlar ve tayları, taylar ve koşum atları. Mükemmel merinos koyunları, iyi Kalmuk soyundan çiftlik hayvanları, kazlar, tavuklar, domuzlar gördük. Hepsi son derece bakımlıydı." Voroşilov Soçi'nin en iyi ikinci kır evi Blinovka'da kalıyordu (karısı orada onu bekliyordu), ancak komşu konutlarda ağırlanan şüpheli tiplerden, sudaki bakterilerden ve tıbbi personelden, özellikle de Degtyarev'den şikâyetçiydi. ("Sen ve ben ne kadar gökbilimciysek o da o kadar doktor!") 30 Ağustos 1933'te yazdığı cevapta Yenukidze, tüm yetkililerin aynı zamanda güneye gittiğini ve iş yükünün arttığını söylüyordu. 7 Eylül'de Voroşilov yanıtladı: "Koba çok iyi vakit geçiriyordu fakat dördüncü gün diş şikâyetleri başladı."[35] Stalin'in ağzıyla ilgilenmek üzere bir diş doktoru (Shapiro) gelmişti.[36]

Stalin nihayet Soçi'de yüksek frekans telefon hattına kavuşmuştu ancak telgraf ve kurye kullanmayı da sürdürdü.[37] Moskova'da kalan yetkililer onun Eski Meydan'daki ofisinde, genellikle Kaganoviç'in başkanlığında toplanıyordu.[38] Stalin, o yaz alınan 1.038 Politbüro kararının 119'una müdahale etti ve bu müdahalelerin sebebi, büyük ölçüde, Kaganoviç'in daha fazla yönlendirme talep eden mektuplarıydı. Stalin cevaben yazdığı bir mektupta, "Politbüro'yu ilgilendiren her sorunda kararı ben veremem ve vermeyeceğim," diyordu (5 Eylül 1933). "Meseleleri siz ele alabilir ve çözebilirsiniz."[39] Bu talimat, bir azarlamanın ardından geliyordu. Orjonikidze, Toprak Komiseri Yakovlev ile birlikte, tarım makinelerini tüm tamamlayıcı parçaları olmaksızın sevk eden yöneticilerin cezai takibatına karşı çıkmıştı. Politbüro'nun, SSCB Başsavcı Vekili Vişinski'yi bu konuyla ilgili olarak resmen kınamasını sağladılar. Stalin küplere bindi. "Sergo'nun [Orjonikidze] davranışı ancak parti-karşıtlığıyla açıklanabilir, zira amacı Merkez Komite'ye karşı partinin gerici unsurlarını korumaktır." Karar derhal değiştirildi.[40]

---

35 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 249-252 (RGASPI, f. 667, op. 1, d. 16, l. 8-12: 27 Ağustos 1933), 252-253 (f. 74, op. 2, d. 41, l. 63-71: 30 Ağustos), 253-254 (l. 72-73: 7 Eylül). Aynı zamanda bkz. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 255 nl (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 41, l. 74; GARF, f. R-3316, op. 1, 3d. 18, l. 168).

36 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 80, l. 68.

37 1931 yazında ilk yüksek frekanslı telefon hatları Moskova-Leningrad ve Moskova-Harkov arasına çekildi. Dinleme önleyici cihazlar ve şifreleme cihazları Almanya'da Siemens & Halske AG ve AEG'den satın alındı, kopyalandı ve uyarlandı. Moskova kısa bir süre içinde Smolensk ve Minsk'e (1932), Gorki ve Rostov'a (1933), Kiev'e (1934) bağlandı. Buna paralel olarak diğer sistemler de geliştirildi: Kremlin'in ATC telefon ("vertushka") sistemi; NKVD devlet güvenliği başdirektörlüğü telefon istasyonu ve benzerleri.

38 *Na prieme*, s. 107-112.

39 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 330 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 80, l. 87).

40 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 315 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 741, l. 7-12: 26 Ağustos 1933), 319 (f. 81, op. 3, d. 100, l. 107-108: 29 Ağustos), 323 (f. 558, op. 11, d. 80, l. 66: 1 Eylül), s. 325-

Stalin 22 Eylül'de, Abhazya'nın Kuzey Karadeniz kıyısındaki küçük tatil beldesi Gagra yakınlarında kendisi için inşa edilmekte olan konutu görmek için Puzanovka kır evinden ayrıldı.[41] Eski Yunan efsanesine göre, otorite ve krallığın simgesi altın postlu koçun toprakları olan bu beldeye âşık oldu.[42] Deniz seviyesinin 3 bin metre üzerinde geçitler veren tümüyle dağlık ve derin vadilerinde tertemiz nehirlerin aktığı bu yörenin sahil kesimi yeterli neme sahipti ve yüksek dağlar neredeyse sahile kadar ulaştığından, şirin başkenti Sohum soğuk kuzey rüzgârlarından korunuyordu. Abhazya SSCB kışlarının en ılıman yaşandığı bölgeydi. Dağları yaban domuzu, ırmak ve bereketli gölleri balık kaynıyordu. Doğal, karbonatlı, kükürtlü su kaynakları ile bölgenin cazibesi daha da artıyordu. Yerel Bolşevikler, ihmal edilmiş ve sıtmanın vurduğu devrim-öncesinin tatil beldelerini kamulaştırmıştı fakat Moskova'dan yetkililer de hak iddia ediyordu. Yeniden canlandırılan, kaplıcaların yanı sıra narenciye bahçeleri, asma bahçeleri ve tütün tarlaları ile çok uzaktaki Avrasya başkenti arasında bir bağ kurulmuştu. Bu bağı kuran da bölgenin çocuğu Nestor Lakoba idi.[43]

"Ben Koba, sen Lakoba"

Kısa boylu ve sağır Lakoba'nın, rafine özellikleri ve kırpılmış bıyıklarıyla, kendine has bir zarafeti vardı. Öfkeli dostu Orjonikidze'nin aksine masaya yumruğunu vurmaz ya da küfürler savurmazdı. Gürcistan bölgesinde Bolşevik hâkimiyeti belli bir süre sallantıdayken –1920'lerde kitlesel bir ayaklanma baş göstermişti– Abhazya'da sorun yaşanmamıştı. Lakoba'nın yaygın popülaritesi bir yandan geleneksel kayırmacılığa (daireler, kır evleri, kıt ürünler) bağlıydı ama diğer yandan, sıradan insanlara karşı nezaketi de bunda rol oynuyordu. Köylü-

327 (d. 741, l. 20-26: 2 Eylül); Rees, *Iron Lazar*, s. 119 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 54, op. 1, d. 100, l. 107-108); Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 248-249 (12 Eylül 1933), 247-8n2 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 929, l. 21; d. 930, l. 13); Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 234-235, 233n2; Kvashonkin, *Sovetsoe rukovodstvo*, s. 261-263 (RGASPI, f. 85, op. 27, d. 214, l. 25-30: 30 Eylül); Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 133; Davies vd., "The Politburo and Economic Decision Making", s. 110.

41 Kır evi 1932-1933'te çılgınca bir hızda inşa edildi (Abhazya merkez yürütme komitesi üyesi olan inşaat direktörü daha fazla işgücü için yalvarıyordu). Lakoba belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, s. 1-65. Lakoba, Yenukidze, yardımcısı N. I. Pakhomov ve Pauker kır evini 1933 Temmuz ayı başlarında son kez teftiş ettiler.

42 İmparatorluk Rusyası Karadeniz bölgesini İstanbul'dan [Osmanlı] 1864 yılında aldı ve bu durum Osmanlı İmparatorluğu yönünde büyük bir göç dalgasına ve başta komşu Gürcistan'dan Megreller olmak üzere, Gürcü, Rus ve Ermenileri içeren yerleşimci akınına yol açtı. Abhaz dili Kuzey Kafkas dil grubuna aittir, Gürcüce ve Rusça ile bir ilişkisi yoktur ve bu farklılıklar ciddi biçimde hissedildi. Etnik Abhazlar üç bölgede yoğunlaştı: Gudauta, Kodor ve Samurzakan. Abhazya'nın diğer bölgelerinde Abhaz olmayanlar nüfusun %90'ını teşkil ediyordu. Voronov, *Abkhazia*. Aynı zamanda bkz. Tardy, "Caucasus Peoples."

43 Dzidzariia vd., *Revoliutsionnye komitety Abkhazii*, s. 253. Aynı zamanda bkz. Pritsker, *Istoriia kurortov Abkhazkoi SSR*; Orynianskii, *Sovetskaia Abkhaziia*; Grigoliia, *Kurortnye bogatsva Abkhazii*; 1922 yılında Abhazya'da hastalar ve tatilciler için mevcut yatak kapasitesi yüz elliydi ve bu rakam, Lakoba'nın yapılandırması ile 1935 yılında 3.680'e yükseldi. Bu imkândan yararlananların sayısı 1922 yılında üç yüzdü ve 1935'te 16.755 olmuştu.

lüğün varsayılan sosyal katmanlaşmasını önemsizleştirerek toplumsal harmoniyi sağladı ve narenciye bahçelerinin, tütün tarlalarının kolektifleştirilmelerini geciktirdi ve hatta *kulaksız*laştırmadan da kaçındı. Diğer tüm yerel parti başkanlarından farklı olarak iktidarının kaynağı parti değildi. Abhazya Komünist Partisi sadece Gürcü partisinin bölgesel örgütüydü fakat Sovyet Devleti federe bir devletti ve Lakoba 1920'li yıllarda Abhaz hükümet (Halk Komiserleri Konseyi) başkanı olarak ve 1930'dan sonra da Abhazya sovyetinin merkez yürütme komitesi başkanı olarak görev yaptı.[44] Sıklıkla parti örgütü toplantılarını es geçiyordu.[45]

Wits, Abhazya'ya "Lakobistan" ismini takmıştı. Gezici bir komisyon, "Kişiselleştirilmiş rejimler her zaman kötüdür, toplumsal hayatı yok eder ve örgütleri zayıflatır, kadroların moralini bozar ve aralarında kölece bir edilgenliğin yayılmasına sebep olur" şikâyetinde bulunuyordu.[46] Oysa Orjonikidze sık sık Lakoba'ya telgraf çekiyor ve Moskova'dan kaplıcalara giden üst düzey konuklarla ilgilenmesini istiyordu.[47] (Genellikle Sohum'da tedavi olan) Troçki Lakoba'ya hayranlık besliyordu ancak "Cebinde taşıdığı özel ses yükselticiye rağmen onunla konuşmak kolay değil," diyordu.[48] (Kısa bir süre sonra rejim onun için Siemens'den kocaman bir Phonophor işitme cihazı getirtti.) Stalin ona "Sağır" diye hitap ediyordu ve üst düzey Sovyet askerlerini bilardoda yenmesinden ve keskin nişancı gibi ateş edebilmesinden büyük keyif alıyordu. Kruşçev'in anlattığına göre, "Lakoba Moskova'ya geldiğinde sürekli Stalin'in mekânındaydı, dairesinde ya da kır evinde. Stalin'in ona güveni tamdı."[49] "Stalin Lakoba'yı çok seviyordu," diyen Artyom, Lakoba'nın ziyaretleri ile evin renklendiğini hatırlıyordu.[50] Söylendiğine göre diktatör ona, "Ben Koba ve sen Lakoba," diyordu.

---

44 Tulumdzhian, *S'ezdy Sovetov Abkhazii*.

45 Lakoba'nın peşini bırakmayan bir parti komisyonu, "Abhazya örgütünde hizipçi unsurların, yozlaşmanın, 'özel mülkiyetçiliğin', kayırmacılığın ve dalkavukluğa varan grupçuluğun mevcudiyetinden" söz ediyordu. Stalin, Karadeniz'de tatil yaptığı sırada entrikaların içine sürükleniyor ve Orjonikidze'nin de ortak imzacı olduğu bir mektup (19 Ekim 1929) Lakoba'yı "zaman zaman bölgesel parti komitesinin kararlarına itaat etmemekle" suçluyordu. Lakoba bu durumdan hafif bir azar ile kurtuldu. Hoover Enstitüsü Arşivi, Lakoba belgeleri, s. kutu 1, dosya 55, 56; Blauvelt, "Abkhazia Patronage", s. 214 (atıfta bulunduğu kaynak, Partarkhiv TsK KPG, f. 14, op. 7, d. 3516, l. 1-3).

46 Rikhter, *Kavkaz nashikh dnei*, s. 98; Blauvelt, "From Words to Action!", s. 243-244 (atıfta bulunduğu kaynak, sakartvelos shss arkivi [II], f. 14, op. 2, d. 485, 49-56).

47 "Ben ve Stalin oradayken," diyordu Orjonikidze, "yoldaş Lakoba mevcut tüm yoldaşlar arasında çok iyi bir izlenim bıraktı." Lakoba, "Ia Koba, a ty Lakoba", s. 58 (1925). Aynı zamanda bkz. Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, s. 1-25, 1-26; Kvashonkin, *Bolshevistskoe rukovodstvo*, s. 338-341.

48 Trotskii, "Yenukidze", [8 Ocak 1938], *Portrety*, s. 251-272 (s. 264-266'da). Lakoba Orjonikidze'ye "Kulaklarım bana engel oluyor, ne yapabilirim!" diye yazmıştı (12 Mart 1922). Kvashonkin, *Bolshevistskoe rukovodstvo*, s. 237-238.

49 Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 188-189. Stalin'in ofis kayıt listesinde Lakoba'nın sadece 20 Kasım 1933 tarihli yirmi dakikalık bir ziyaret kaydı görünüyordu. *Na prieme*, s. 114.

50 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 76-77. 1929 yılında Lakoba'nın bir sırdaşı Abhaz lidere yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Soçi'deyken merkez yürütme kurulunun konuk evinde Stalin'i gördüm. Bana sürekli senin nerede olduğunu, gelip gelmeyeceğini sordu ve 'Yaşasın Abhazya,' diyerek, Abhaz şarkıları söyledi." Lakoba, "Ia Koba, a ty Lakoba", s. 59-60 (Ladariya).

İkisinin çok fazla ortak noktası vardı. Lakoba (d. 1893), bir kurşun yarası nedeniyle ölen babasını hatırlamıyordu. İki üvey babası da ölmüştü. Annesi, birkaç denemenin ardından, onu dinî okula sokmayı başardı ve oradan da Tiflis Papaz Okulu'na geçti –on yıldan daha uzun bir süre önce Stalin orada öğrenciydi– ve Lakoba da okuldan atıldı. Lakoba, Kızıl Ordu'nun Abhazya'yı iç savaş sırasında yeniden fethederek Bolşevikleştirmesine yardım ederken, Gürcistan'da aynısını yapması için Stalin Orjonikidze'yi kışkırtıyordu.[51] Gürcistan denetimindeki Abhazya'da Abhazlar azınlık durumuna düşmüştü fakat Lakoba ve diğer Abhaz Bolşevikler bağımsızlığı koruyarak bu durumu değiştirmekte kararlıydı.[52] Stalin kendisini, kendi cumhuriyetlerini ilan eden Abhazlar ile bölgeyi yeniden Gürcistan'a kazandırmaya çalışan Gürcüler arasındaki çekişmenin ortasında buldu.[53] Stalin konuyu geçiştiren bir kararı imzaladı ve Abhazya'yı "antlaşmaya bağlı cumhuriyet" ilan etti. Çelişen talepler arasında bu tür kararların Birlik'in her yöresinde alınması gerekebiliyordu zira yüzden fazla dil konuşuluyordu ve altmış kadar resmen tanınan "millet" vardı.[54]

SSCB üç kademeden oluşuyordu: (1) Birlik cumhuriyetleri, başlangıçta Rusya, Ukrayna, Belarus ve Güney Kafkas Federasyonu'nu (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) kapsarken sonra Özbekistan ve Türkmenistan da onların arasına katıldı; (2) Birlik cumhuriyetleri içinde özerk cumhuriyetler. RSFSC içinde Tatarlar, Başkurtlar ve Yakutlar ve Ukrayna içinde Moldovalılar gibi yoğun nüfuslu milletler; (3) çoğu RSFSC ve Güney Kafkas Federasyonu içinde bulunan özerk eyaletler.[55] Eski Çarlık Türkistanı'nda, ekseriyetle çokdilli olan halk tek bir

---

51 "Autobiography, December 12, 1936", Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, s. kutu 1, kayıt 2; Bgazhba, *Nestor Lakoba*; Argun, *Stalin i Lakoba*; Lakoba, "History 1917-1989", s. 89-101.

52 Gürcistan'da güçlü bir Gürcüleşme süreci yaşanırken, kuşatılmış topraklarında etnik Abhazların nüfus içindeki oranı 1926 yılı itibarıyla %30'a düşmüştü (1897 yılında %55'ti). 1939 yılında daha da azalarak %18'e düştü. Bir kıyaslama yapılacak olursa, Gürcistan'daki Acara Özerk Cumhuriyeti'ndeki Acara kökenli Müslümanların nüfusa oranı yaklaşık %70 idi. Yoksul Abhazya yönetimi üç dilde genelge yayımlıyordu (Abhazca, Gürcüce, Rusça). Sagariia, *Natsional'noe stroitel'stvo v Abkhazii*, s. 115; Agrba, *Abkhazskaia oblastnaia organizatsiia kompartii Gruzii v tsifrakh*; Partarkhiv Abkhazskogo obkoma KP Gruzii, f. 1, op. 1, d. 180, l. 95-96: 7. bölgesel parti konferansında Lakoba. Abhazlar Gürcistan'daki yüksek eğitim kurumlarına (eğitim dili sadece Gürcüce idi) neredeyse hiçbir zaman kabul edilmiyorlardı. Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, s. 2-42.

53 Lenin ve Stalin'e gönderilen mektuptan (26 Mart 1921) birkaç gün sonra, Lenin'e, Stalin'e, Çiçerin'e, Kirov'a, bütün Sovyet cumhuriyetlerine ve tüm dünyaya Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan eden –ve Lenin'in de onayladığı– telgraftaki üç imzadan biri Lakoba'nındı. 21 Mayıs 1921'de Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, kendisinden ayrı Abhazya SSC'nin varlığını tanıyan antlaşmayı imzaladı. Ancak 16 Aralık 1921'de, baskı altında kalan Abhazya Gürcistan'la konfedere bir yapıyı öngören antlaşmayı imzaladı. Sagariia, "K istorii obrazovaniia Abkhazskoi avtonomnoi respubliki"; *Bor'ba za uprochenie Sovetskoi vlasti v Gruzii*, s. 58-59 (Gosarkhiv Abkhazskoi SSR, f. 38, d. 74, l. 176). *Golos trudovoi Abkhazii*, 1921, sayı 134, yeniden yayımlandığı kaynak, *Bor'ba za uprochenie Sovetskoi vlasti v Gruzii*, s. 80; Sagariia, *Natsional'noe stroitel'stvo v Abkhazii*, s. 58.

54 1920 tarihli kısmi nüfus sayımında elli beş millet listelenirken, 1926 nüfus sayımında bu sayı yüz doksan oldu; 1930'larda altmış civarına inip daha sonra yüz altıya tırmanmıştı (1937 nüfus sayımı). Hirsch, *Empire of Nations*, s. 284, 327-330.

55 Eğer bir milletin Birlik cumhuriyeti varsa, o milletin kendi cumhuriyetleri dışarıda yaşayan mensupları –Ukrayna'daki Ruslar, Özbekistan'daki Tacikler– yaşadıkları yerlerde özerk cum-

milli kimlik seçmeye zorlandı ve daha sonra da toprak için çatıştılar. Buhara ve Semerkand gibi büyük şehirler, Özbek liderlerin dinamizmi ve Tacik liderlerin beceriksizliği yüzünden, nüfus ağırlıkla Tacik (İran asıllı) olduğu halde Özbekistan'a (Türk asıllı) geçti.[56] Ancak daha sonra Stalin Taciklerin eşit statü taleplerini kabul etti ve Özbekistan içindeki özerk cumhuriyet statülerini bağımsız Birlik cumhuriyeti seviyesine yükseltti.[57] Özbekler ulusal seçkin olma fırsatını ele geçirdiler ve tahıl yetiştiricisi cumhuriyetlerini yoğun pamuk yetiştiriciliğine yönelterek, geleceklerini merkezî rejim ile uyumlu hale getirdiler. Camiler zorla kapatıldı.[58] Erk Moskova'da merkezileştirilmişti fakat iç etnik-bölgesel sınırlar, yerel devlet kurumları, resmî yerel diller ve yerli komünistlerin yükselen mevkileri de söz konusuydu.[59] Rejim, haliyle milliyetçiliği değil, komünist kurumlara ve düşünme tarzlarına sahip Sovyet milletlerini destekliyordu.

"Antlaşmaya bağlı cumhuriyet" statüsü ile Stalin Abhazların kendilerini Birlik cumhuriyetlerine benzer konumda hissetmelerini sağladı ancak Güney Kafkas Federasyonu'nun dördüncü bileşeni olarak SSCB'ye katılamayacaklar-

---

huriyet kuramazdı. Bunun bir tek istisnası vardı: Azerbaycan'daki ağırlıkla Ermenilerin yaşadığı özerk Karabağ ("Kara Dağ"). Oradaki Ermeniler Ermenistan'a katılma arayışındaydı. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 133, l. 28-31.

56 Haugen, *Establishment*, s. 195-197 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 82, op. 2, d. 87, l. 73-76; d. 101, 68-69, 76; d. 107, 29, 55; d. 104, l. 165; GARF, f. 1235, op. 26, d. 28, l. 4). Aynı zamanda bkz. Aworth, *Modern Uzbeks*; Haugen, *Establishment*, s. 206-210. Özbekistan aynı zamanda, 96 bin Özbek ve 172 Kazak nüfusa sahip olsa da Kazak göçebelerin şehrin etrafında yaşadığını ve geri kalmışlıktan kurtulabilmek için bir yerleşime gereksinim duyduklarını vurgulayan Kazakların da istediği Taşkent'i almıştı. Fedtke, "How Bukharans Turned into Uzbeks and Tajiks", s. 19-50; Slezkine, "USSR as a Communal Apartment", s. 428; Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s. 452; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 776, l. 1.

57 Sovyet Özbekistanı Orta Asya'nın tarıma elverişli topraklarının %60'ını kapsıyor ve GSYH'nin yaklaşık %70'ini sağlıyordu. Ancak Tacikistan'ı oluştururken Stalin belki de güçlü Özbek varlığını budamak, Afganistan sınırında istikrar sağlamak ve İran'a hoş görünmek istemişti. Berge, *Birth of Tajikistan*; Hirsch, *Empire of Nations*, s. 174-186. Tacikistan Pamir Dağları'na kaymıştı: Tacikistan topraklarının %90'ı yüksek dağlardan müteşekkildi ve "başkent"i, Stalinabad adını alan Dushanbe köyü idi. Sovyet Tacik nüfusunun belki de %60'ı Tacikistan Cumhuriyeti'nin dışında yaşıyordu. Iurkevich, *U vorot Indostana*, s. 16. Aynı zamanda bkz. Teichman, "Red Man's Burden", s. 177 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 62, op. 2, d. 2542, l. 155-157); Teichman, "Canals Cotton." Haziran 1930 Tacikistan parti kongresi açılış konuşmasında Tacik Parti Başkanı Azeri asıllı Mirza Davud Hüseyinov, Hindistan emekçilerine selam göndermek istedi fakat Stalin, belli ki Britanya Hindistanı'na müdahale edildiği yaygarasını duymak istemediği için buna karşı çıktı. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 63, l. 58. Aynı zamanda bkz. Baberowski, *Der Feind*, s. 230-235, 279-282, 620; Kangas, "Faizulla Khodzhaev"; Norling, "Myth and Reality", s. 114 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 82, op. 2, d. 154, l. 79-92: 25 Ocak 1931).

58 Çarlık rejimi döneminde Türkistan'da 26 binden fazla cami vardı ancak 1942 yılında bu rakam sadece 1.300'dü. İslâmi hukuk ve eğitim sistemi ile mollaların eğitildiği çoğu yer kapatıldı. 1927-1930 yılları arasında yerel alfabede Arap harflerinden (Türkiye'de de olduğu gibi) Latin harflerine geçildi, böylelikle gelecek nesillerin geçmişle ve Kur'an ile bağı koparılıyordu. 1935'ten sonra Mekke'ye hac yolculuğu yasaklandı. Rejim daha sonra Kiril alfabesine geçti. Gatagova vd., *TsK RKP (b)-VKP (b) i natsional'nyi vopros*, II, s. 128-129 (RGASPI, f. 17, op. 114, d. 588, l. 3, 4), 191-196 (d. 751, l. 38-47; d. 607, l. 4-5).

59 Wohlforth, "Russian-Soviet Empire", s. 225. Karışık dilli bölgelerdeki ulusal aktivistlerin karşı karşıya kaldığı zorlukların yoğunluğu incelendiğinde baskıcı Sovyet projesinin kazandığı başarı daha iyi anlaşılacaktır. Judson, *Guardians of the Nation*.

dı. Bu ayrıcalığı sağlamasının sebebi, Gürcü milliyetçiliğine karşı temkinli olma isteği, Lakoba'ya duyduğu hayranlık ve Abhazya'nın Sovyetler Birliği'nin yegâne subtropikal bölgesi olmasıydı. Ancak, gecikmeli kolektifleştirme bölgenin Gudauta kasabasında köylü ayaklanmasına yol açtı.[60] Lakoba kan dökmeden uzlaşının yollarını aradı fakat Stalin "antlaşmaya bağlı cumhuriyet" statüsüne son vererek Abhazya'yı Gürcistan'a bağlı "özerk cumhuriyet" ilan etti.[61] Bu durum daha da fazla protestoya yol açarken Lakoba'nın köyü Lykhny de isyancılar arasındaydı; yerel parti başkanı Lakoba'yı "*kulak*ları" hoş görmekle suçladı.[62] Lakoba bir kez daha kitleleri barışçı yöntemlerle dağıtmayı başardı ve onların adına Moskova'ya gitme sözü verdi.[63] OGPU elebaşı olduğunu düşündüğü kişileri tutukladı ama Lakoba Stalin'i görmeyi ve bir uzlaşma koparmayı başardı: Kolektifleştirme sürecekti ancak atlar hariç tutulacaktı.[64] Yine de, Stalin'in içinde bulunduğu büyük çalkantı yönetsel yapıları da etkiliyordu ve Lakoba'nın kurnaz rakibi Lavrenti Beria bu şartlarda yükselişe geçti.[65]

"İyi bir örgütçü"

Beria'nın Megrel ailesinin kökü feodal bir prensliğe dayansa da 1899 yılında Abhazya'nın mütevazı bir yamaç köyünde doğdu. Devam ettiği Sohum şehir okulunda Rusça, Ortodoks teolojisi, aritmetik ve bilim dersleri aldı. Annesi Marta okul parasını ödeyebilmek için, tıpkı Keke Galadze gibi terzilik yapıyordu; Beria'ya da, tıpkı Stalin örneğinde olduğu gibi, zengin bir hami (ev işleri için Marta'yı istihdam eden bir tekstil tüccarı) destek çıkmış olabilir. Çar tahttan çekildikten sonra Beria partiye katıldı, askerlik yaptı ve liseden yüksek dereceyle mezun oldu.[66] Devrimi kaçırdı ve iç savaşın bir kısmını yanlış tarafta

60 Bolşevik devrimcilerin, yerel soylulara karşı radikal toprak reformu taleplerine en açık olunan yer, Abhazya bölgesi olmuştu. Dzidzariia, *Ocherki istorii Abkhazii*, s. 62-66, 108-109.

61 Statü değişimi, gündeminde bulunmamasına rağmen, 11 Şubat 1931'de 6. Abhazya Sovyetler Kongresi'nde resmen onaylandı. Dzhonua vd., *Sovety Abkhazii*, s. 227-228; Sagariia, *Natsional'noe stroitel'stvo v Abkhazii*, s. 142-146.

62 Blauvelt, "Abkhazia Patronage", s. 227-228 (atıfta bulunduğu kaynak, Arkhiv TsK KPG, f. 14, op. 6, d. 267: "Informsvodki Abkhaz. GPU: dokladnaia zapiska raikoma o rukovodstve obkoma vo antosovetskikh vystupleniakh krest'ian v Gudautskom raione", s. 177-179).

63 Mamiya Orakelaşvili ve Beria geldiler fakat köylü delegasyonları Lakoba ile görüşmekte ısrar ediyordu. Tıpkı 19. yüzyıldaki ataları gibi Türkiye'ye göçmek için izin istiyorlardı. Blauvelt, "Abkhazia Patronage", s. 227 (gizli polis raporlarına atıfla). Danilov, "Tragediia Abkhazskogo naroda."

64 1930'ların başında Abhazya nüfusunun sadece %10'unu oluşturan etnik Ruslar, yerel aygıtın %40'ından fazlasına hükmederken bu oran etnik Abhazlar için %9'du. Lakoba, Abhazya aygıtının yenilerek yerlileştirilmesi çağrısını yinelemek için Moskova aygıtı ile temas kurdu. Ancak süregiden parti temizliği nedeniyle tam tersine bir süreç yaşandı. Sagariia, *Natsional'noe stroitel'stvo v Abkhazii*, s. 132 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGAA, f. 1, op. 2, d. 300, l. 3-4).

65 Beria Şubat 1931 Abhaz "gösterisini" Stalin'e şikâyet ederken, Lakoba'nın köylüleri isyan etmeleri için cesaretlendirdiğini ve Lakoba'nın annesi en önde durduğu için gizli polis mensuplarının ateş açamadığını öne sürüyordu. Lakoba, "Ia Koba, a ty Lakoba", s. 58.

66 Beria'nın annesi Marta Jakeli ve ikinci kocası Pavel Beria'nın iki çocuğu daha vardı: Lavrenti'nin ağabeyi iki yaşında çiçek hastalığından ölmüştü; kız kardeşi Akesha ya da Anna (d. 1905),

geçirdi: Azerbaycan milliyetçilerinin Musavat ("Eşitlik") partisi, önce Osmanlıların dahli, daha sonra da İngilizlerin işgali sırasında bağımsız bir cumhuriyet kurmuştu. Britanyalılar çekildikten sonra Beria Musavat'ın karşı-istihbarat örgütüne katıldı.[67] Bolşeviklerin yeniden duruma hâkim olmasının ardından tutuklandı. Düzenlenen bir toplantıda Orjonikidze ve diğerleri Beria'nın, muhtemelen parti tarafından "burjuva milliyetçilerin" arasına sızmakla görevlendirilmiş olabileceği sonucuna vardı.[68] Beria, eski lisesinin yerleşkesi üzerinde yeni kurulan Politeknik Üniversitesi'ne devlet bursu ile kaydoldu. Mühendis olma hayalini gerçekleştirmek istiyordu fakat Azerbaycan ÇEKA'sının yirmi dört yaşındaki başkanı Mircafer Bağırov (d. 1896), birkaç hafta sonra, yirmi bir yaşındaki Beria'yı gizli polis şefi yardımcılığına atadı.[69]

çocukken geçirdiği kızamık nedeniyle sağır-dilsizdi. Lavrenti daha okul çağındayken babası ölmüştü ve tıpkı Stalin gibi, annesi tarafından yetiştirilmişti ve onun da tıpkı Keke gibi, oğluyla ilgili hırsları vardı. (Anne, daha sonra Gürcistan Yahudisi Levan Loladze ile evlendi.) Beria on altı yaşında petrol zengini Bakü'ye giderek orada mekanik-inşaat yüksekokuluna kaydoldu ve bir yazını Alfred Nobel'in şirketi için çalışarak geçirdi. Beria'nın biyografisi için kullanılabilecek güvenilir belge çok az. Bkz. Danilov, "K biografii L. Beriia"; Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 5, 1989, s. 39n1 (Chekryzhev'e atıfla); sayı 1, 1990, s. 70-72. Aynı zamanda bkz. Popov ve Oppokov, "Berievshchina", (1990, sayı 3), s. 81-82; ("Berievshchina"nın yeniden yayımlandığı kaynak, Nekrasov, *Beria*, s. 300-380); "O sud'be chlenov i kandidatov v chleny TsK VKP (b), izbrannogo XVII s'ezdom partii", s. 82-113: 88. Aynı zamanda bkz. Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 3 (1990), s. 81-82; RGASPI, f. 5, op. 15, d. 448, l. 246-248.

67 Beria'nın yaptığı tutuklamalar, tahliyeler, yeniden tutuklamalar anlaşılmazlığını koruyor. Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 1, 1990, s. 77-78; Toptygin, *Lavrentii Beriia*, s. 11; Kazemzadeh, *Struggle for Transcaucasia*, s. 307-309; Mlechin, *KGB*, s. 176; Sokolov, *Beriia*, s. 31-32.

68 RGASPI, f. 85, op. 29, d. 414, l. 3 (Beria'nin Orjonikidze'ye yazdığı mektup); "Ochen' vysoko tsenit t. Beria", s. 163-165 (APRF, f. 45, op. 1, d. 788, l. 114-5ob; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 788, l. 114-16ob, Pavlunovsky'den Stalin'e, 25 Haziran 1937); *Zaria vostoka*, 15 Kasım 1931. Eski Sosyalist Devrimci ve Komünist Parti'nin Bakü görevlisi Ruhullah Ahundov, Beria'nın Musavat geçmişi ile ilgili olarak 1920'lerin sonunda yaşanan tartışmalara katılmıştı. 1923 yılında Ahundov, Beria hakkında, "Devletin çeşitli aygıtlarında da sergilediği türden, sıra dışı meziyetleri var," demiş ve bu sonuç odaklı görevlinin "Sovyetler'in inşası dönemi için çok önemli" olduğunu öne sürmüştü. Zen'kovich, *Marshaly i genseki*, s. 161.

69 Yine 1921 Nisan ayında, Beria üst sınıf Gürcü bir ailenin on altı yaşındaki kızı Nino Gegechkori ile evlendi. Kızın amcası Çarlık Devlet Duması mensubu ve devrik Gürcü Menşevik hükümetinin dışişleri bakanıydı. Çift, Nino ve annesi kızın Bolşevik babası Aleksandr Gegechkori Kutaisi Hapishanesi'nde Beria ile birlikte hapis yattığı sırada ziyarete geldiklerinde, hapishanede tanışmış olabilirler. Nino ekonomi eğitimi almak üzere üniversiteye devam etti. Sokolov, *Beriia*, s. 40-42. Aynı zamanda bkz. Dumbadze, *Na sluzhbe cheka i kominterna*, s. 93. Beria'nın üstü Bağırov, işkence, milli azınlıkları (Ermeni, Rus) baskı altına alma ve rüşvet suçlamasıyla partiden ihraç edildi. Mayıs 1927'de "yetki aşımı, entrika ve parti organlarını partiye karşı kullanma" suçlamalarıyla gizli polis teşkilatından da kovuldu. Ancak Stalin, 1929'da Molotov'a yazdığı mektupta vardığı kararı bildiriyordu: "Bağırov (geçmişteki günahlarına rağmen) Azerbaycan ÇEKA'sının başkanı olmalı: Azerbaycan taşrasında başını kaldıran Musavatçılar ve İttihatçılar ile baş edebilecek yegâne kişi o. Bu ciddi bir konu ve hiç kimse burada at koşturmamalı." Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 168. Aynı zamanda bkz. "Izotchetov komiteta partiinogo kontrolia pri TsK KPSS o partiinoi reabilitatsii kommunistov v 50-kh-nachale 60-kh gg.", s. 47; 1930'da Bağırov yirmi dört aylık Marksizm-Leninizm eğitimi için Moskova'ya getirildi. *Zaria vostoka*, 15 Aralık 1933; Knight, *Beria*, s. 39. Ekim 1932'de Bağırov cumhuriyetin Halk Komiserleri Konseyi Başkanı olarak Azerbaycan'a geri gönderildi ve 1933 yılında Azerbaycan Komünist Partisi'nin başkanı oldu. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 396n2; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 935, l. 2, 32-34. Bağırov, Rothschildlerin eski Bakü temsilciliği konağında ikamet ediyordu.

Beria'nın Sovyet gizli polisindeki kirli faaliyetleri birçok suiistimal soruşturmasına konu oldu.[70] Orjonikidze'ye, "Hiç kimsenin beni sevmediğini hissediyorum," diye yazmıştı (Mayıs 1930). "Birçok yoldaş, yakın zamanda başlarına gelen bütün tatsızlıkların baş sebebi olarak beni görüyor ve neredeyse bir muhbir gibi algılanıyorum."[71] Beria, el altından herkese saldırıyordu fakat sürekli üzerine koyarak ilerlediğinin de farkındaydı – tıpkı Stalin gibi.

Aslında Beria bir efsaneye dönüşmüştü. İlk amiri, Güney Kafkas OGPU Başkanı Solomon Mogilevsky gizemli bir uçak kazasında ölmüştü ve kurulan üç ayrı araştırma komisyonu da kaza nedenini tespit edemedi.[72] Bir sonraki amiri İvan Pavlunovsky, kendisine karşı entrikalarına son vermesi için personel toplantılarında Beria'ya yalvarıyordu.[73] Stalin, Pavlunovsky'nin yerine, hiçbir Kafkas dilini konuşmayan ve kimseyi tanımayan Polonya asıllı Redens'i atadı. 29

---

70 Iusif-Zade, *Chekisty Azerbaidzhana*, s. 26, 31-57. Gizli polis istismarlarını araştıran gezici komisyonun başkanı Mikhail Kedrov, Derjinski'ye, Beria ile ilgili suçlayıcı bir rapor gönderdi ve o da Aralık 1921'de tutuklama kararı çıkardı. Beria, yeraldeki en üst makamı işgal eden Orjonikidze'ye çaresizce yalvararak, Kedrov'un Bakü'deki sert koşulları anlamadığını savundu. Güya Orjonikidze'nin daha sonra bir sekretere anlattığına göre, Beria'nın Musavat karşı-istihbaratına hizmetlerini öğrendiğinde Derjinski onu infaz etmek istemiş ama Orjonikidze araya girerek Beria'nın hayatını kurtarmıştı. Anlatılan diğer bir versiyon ise şöyleydi: Tutuklayan memurun oğlunun iddiasına göre, Stalin Derjinski'ye telefon açmış, Mikoyan'ın söz verdiğini aktararak Beria'ya kefil olmuştu. Nedeni ne olursa olsun Derjinski verdiği emri geri çekti. Berezin, "Istoriia ordera na arrest Berii", s. 195-196 (Yan Berezin'in oğlunun anıları); Agabekov, *G.P.U.*, s. 170; Leggett, *Cheka*, s. 270-271. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 134 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, ASD P-771, I. 5, Orjonikidze'nin sekreterinin tanıklığı). Daha sonra Derjinski dosyalarındaki tüm belgeler kayboldu – bir zamanlar belgelerin varlığını teyit eden tek bir belge dışında. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 168-169. 27 Haziran 1922'de, o sırada Azerbaycan Komünist Partisi'nin başkanı olan Kirov, Bolşevik görevlilere yönelik polis takibatına son vermesini emretmişti. (Beria ise bu konuyla ilgisi olmadığı yanıtını vermişti.) Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 1, 1990, s. 68. Yine 1920'li yıllarda ama daha ileri bir tarihte etrafında şüpheli tipler barındırdığına dair Beria ile ilgili bir ihbar geldi. Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 236 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 9, I. 78-85).

71 Eylül 1929'da, bir şikâyet yağmurunun üzerine Orjonikidze Merkez Denetim Komisyonu'nun bir ekibini göndermişti. Beria bir keresinde, eğitimine dönebilmek üzere görevinden azledilmesi için yalvarmıştı. "Zaman geçiyor, etrafımızdaki insanlar büyüyor, gelişiyor ve dün benden geride olanlar şimdi önüme geçtiler," diyordu. "Geride kalmak acı ve utanç veriyor. Ülkenin artık uzmanlaşmış insanlara ihtiyaç duyması da cabası... Sevgili Sergo, beni Kafkaslar'dan almanı rica ediyorum ve eğer eğitimime geri dönemeyeceksem SSCB'nin başka bir bölgesinde başka bir görev talep ediyorum... Sonuç olarak, tüm ömrümü birileriyle tartışarak geçiremem, sinirlerim altüst oluyor." 1930 baharında Orjonikidze Gürcülerin Beria'nın cezalandırılması için yaptığı baskıya karşı durdu. Toptygin, *Nezivestnyi Beriia*, s. 27-28; Knight, *Beria*, s. 39-40 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 85, op. 27, d. 71, I. 1-6); Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 236 (TsA FSB, f. 2, op. 8, d. 9, I. 78-85).

72 1925'te Sohum'a gitmekte olan bir Junkers uçağı havada alev alarak Tiflis Havaalanı yakınlarına düştü ve Güney Kafkas Halk Komiserleri Konseyi başkanı, diğer bir üst düzey hükümet yetkilisi ve Mogilevsky öldü. *Trudovaia Abkhazia,* 25 Mart 1925; *Biulleten' oppozitsii*, Ocak 1939, s. 2-15. Beria Mogilevsky'i anma yazısını kendini övme yazısına dönüştürdü. Antonov-Ovseenko, *Beriia*, s. 31.

73 Popov ve Popokov, "Berievshchina", 1989, sayı 5, s. 40. Orjonikidze, Pavlunovsky'e şöyle demişti: "Gelişen bir memur olarak Beria'nın çalışmalarını parlak buluyor ve Yoldaş Beria'nın yüksek düzeylere tırmanacağını düşünüyorum." "Ochen' vysoko tsenit t. Beria", s. 163-165 (APRF, f. 45, op. 1, d. 788, I. 114-115ob; RGASPI, f 558, op. 11, d. 788, I. 114-116ob, 25 Haziran 1937).

Mart 1931 günü sabaha karşı, özel bir dairede Beria için düzenlenen ve bolca içki içilen bir doğum günü partisinin ardından, sarhoş Redens yanında koruma ekibi olmadan ayrıldı. Daha evvel asıldığı için kendisini tersleyen OGPU ajanı genç bir kadının evine gitti; Redens kadının kapısını kırmaya kalkışınca komşular polis çağırdılar ve aşırı sarhoşluktan tutuklandı. Kimliği karakolda tespit edildi. Onur kırıcı söylentiler beklenmedik bir hızla yayıldı. Beria derhal, Redens'i Belarus'a (sonra da Ukrayna'ya) nakledecek olan Stalin'i telefonla arayıp haber verdi. Stalin'in, bahtsız bacanağının şerefine gölge düşürme konusunda Beria'nın sergilediği kurnazlığa hayran kaldığı söylenir.[74] Beria Güney Kafkasya OGPU başkanlığına yükseltildi ve Azerbaycan, Ermenistan ve Abhazya ile birlikte Gürcistan'ın gözetim sorumluluğunu üstlendi.[75] OGPU Gürcistan şubesinin onuncu yıldönümünde Mezynski, "Yoldaş Beria, en karmaşık koşullarda dahi yönünü her zaman bulur," diyordu.[76]

Beria'dan altı yaş büyük olan Lakoba, genç gizli polis ajanında olmayan her şeye sahipti: Devrim öncesi ve iç savaş kahramanlıkları, kitleler nezdinde olağanüstü popülerlik ve Stalin'le dostluk bağları.[77] Güçlü yerel çekişmeler Stalin'in güney tatillerinin tadını kaçırıyordu: Ermenilere karşı Gürcüler, Gürcülere karşı Gürcüler. Stalin kusuru bölgedeki yerel unsurların Orjonikidze'den medet ummalarında arıyordu ve Kaganoviç'e, "Müdahale etmezsek, aptallıklarıyla her şeyi mahvedecekler," diye yazmıştı.[78] Orjonikidze parti başkanlığına

74 Rubin, *Lavrentii Beriia*, s. 57-58.

75 Beria'nın Redens'e tuzak kurup kurmadığını bilmiyoruz (Redens'in içkiye ve kadınlara karşı zayıflığı iyi biliniyordu). Tumshis, *VChK: voina klanov*, s. 207-208; Knight, *Beria*, s. 43-44 (atıfta bulunduğu kaynak, Merkulov: RGANI, f. 5, op. 30, d. 4, l. 86). O zaman ajan Agabekov şöyle yazmıştı: "GPU aygıtında [Beria ile ilgili] efsaneler anlatılıyor." 1928 yılında yaptığı üç günlük tren yolculuğunun ardından, Beria'yı "Tüm-Birlik için anlam taşıyan etkinliklerden ziyade Tiflis sokaklarındaki bir etkinliğe ilgisi daha fazlaydı," diye değerlendiriyordu. Agabekov *OGPU*, s. 155.

76 Popov ve Oppokov, "Berievshchina", 1990, sayı 5, s. 86-87; Nekrasov, *Beria*, s. 354; Rubin, *Lavrentii Beriia*, s. 63-64. Beria ya da onun adına başka birisi, Moskova'da yüksek bir göreve yükselmesinin kaçınılmaz olduğu söylentisini yayıyordu. Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 7, 1989, s. 85; Tumshis, *VChK: voina klanov*, s. 204-205. Aynı zamanda bkz. Smyr, *Islam v Abkhazii*, s. 148-151.

77 Beria bir süredir Lakoba'nın dostluğunu kazanmaya çalışıyor, ona hediyeler gönderiyordu fakat aynı zamanda Lakoba ile ilgili kirli söylentiler –üvey kardeşi Mikhail, bir cinayet sonrası iki aile arasında barış için arabuluculuk yapması karşılığında ("rüşvet" olarak) bir at kabul etmişti, annesi iki katlı evi ("sarayı") için 7 bin tuğla almıştı– Beria yardakçılarının izini taşıyordu. Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, s. 1-392-335. Lakoba'nın Sohum'daki konutu –Ermeni bir kodamanın yaptırdığı, iki katlı, iki balkonlu, tuğla bir villa– en iyi semtte tam bir adayı kaplıyordu. Devrim öncesinin soylularında olduğu gibi, dadı da dahil herkesin bir odası vardı.

78 Stalin, "Birkaç gün önce Güney Kafkasya bölge komitesi üyeleri, Gürcistan Merkez Komite sekreterleri ve bazı Azerbaycan yetkilileri... beni ziyaret etti," diyordu Kaganoviç'e yazdığı mektupta. "İnanılmaz bir iç çekişmenin içine düşmüşler ve sanırım çok uzun süredir bu durumdalar." Kaganoviç'e bir Orgbüro toplantısı ayarlaması talimatı verdi. 10 Eylül'de Kaganoviç Kafkas yoldaşların isteklerine rıza göstererek Gürcistan partisinin başına Samson Mamuliya'nın yerine Kartvelişvili'yi getirdi (sadece 14 Kasım'a kadar görevde kalabildi). 31 Ekim'de, bir Orgbüro toplantısının ardından, Politbüro "belirli şahısların ('atamanizmin unsurlarının') nüfuz için giriştikleri ilkesiz mücadele" konusunda bir kararname yayımladı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 68-69 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 7-11: 26 Ağustos 1931), 104-105n6; RGASPI, f. 17,

yapılacak atama için himayesindeki (Beria'nın can attığı üniversite diplomasına sahip olan) Mamiya Orakelaşvili'yi desteklerken, Lakoba Beria için bastırıyordu (ayrıca Orjonikidze ve Stalin ile yaptığı üçlü görüşme trafiğinin dökümünü ona iletmişti).[79] Lakoba, Beria'nın Abhazya'ya üç günlük bir ziyaret gerçekleştirerek Stalin'le görüşmesine aracılık etti.[80] Beria kısa süre sonra Gürcistan Komünist Partisi sekreterliğine ve Güney Kafkas Federasyonu ikinci sekreterliğine (Orakelaşvili'nin altında) atandı.[81] Artık, güney tatilleri sırasında Stalin'le kimsenin aracılığına ihtiyaç duymadan görüşebiliyordu.[82] 1932 yazında Beria diktatörün kulağına Orakelaşvili ile ilgili olumsuz sözler fısıldadı.[83]

---

op. 3, d. 847, l. 4; Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 188n1 (RGASPI, f. 17, op. 114, d. 265, l. 75-137; op. 3, d. 857, l. 9. 12-19).

79 Lakoba şöyle yazmıştı: "Koba: Beria Güney Kafkasya'ya uygun mudur? Ben: Düzgün çalışan yegâne kişi Beria." Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, Stalin ve Orjonikidze görüşmesine dair notlar (1931). Stalin, "hiçbir yerel dili konuşmadığı" için Güney Kafkas parti örgütünü yönetemeyeceği gerekçesiyle Polonsky'i reddetmişti. Khlevniuk, *Stalin i Kaganoviç*, s. 276 (RGASPI, f. 82, op. 3, d. 99, l. 153-155).

80 Makarova, "Stalin i 'blizhny krug'", s. 302. Beria 27 Eylül 1931'de, "Sevgili Yoldaş Nestor!" diye başladığı bir mektup yazmıştı. "Selamlarımı ve en iyi dileklerimi gönderiyorum. Mektup için teşekkür ederim. Buradan ayrılmasından önce Koba'yı görmeyi çok isterim. Bir fırsat çıkması halinde bunu ona hatırlatabilirseniz çok iyi olur... Saygılar. Lavrenti Beria." Lakoba, "'Ia Koba, a ty Lakoba'", s. 60. Bazıları Stalin'in Beria'yla 6 Kasım 1920'de, Bakü Sovyeti'nde bir topluluğa konuşma yaptığı ve Gürcü Menşevik hapishanesinden yeni çıkan Beria'nın Azerbaycan Merkez Komite yöneticiliği yaptığı sırada tanıştığına inanıyor. Bazıları içinse tanışmaları 1923 yazında Stalin'in Moskova Zubalova kır evinde ya da 1923 sonbaharında Abhazya'da bir tatil beldesinde gerçekleşti. İlk kez nerede görüşmüş olurlarsa olsunlar, Lakoba sayesinde Beria Stalin'i yakından tanıyacaktı. Iskenderov, *Iz istorii bor'by kommunisticheskoi partii Azerbaidzhana*, s. 527-528; Knight, *Beria*, s. 33 (Georgi Sturua'nın oğlu Devi Sturua ile yapılan bir röportaja atıfla).

81 *Zaria vostoka*, 15 Kasım 1931; Esaiashvili, *Ocherki istorii Kommunisticheskoi partii Gruzii*, II, s. 115-116. Anlatıldığına göre Kartvelişvili, Stalin kendisine Beria'yı yardımcı (Güney Kafkasya bölgesel parti komitesi ikinci sekreteri) olarak almasını söylediğinde, "Ben o şarlatanla çalışmam," diye itiraz etmişti. Medvedev, *Let History Judge*, s. 462-463 (Güney Kafkasya parti komitesi bürosunun eski mensubu A. V. Snegov'a atıfla); Khrushchev, "O kul'te lichnosti", s. 155-156; *Deviatyi v sesoiuznysi s"ezd professional'nyk soiuzov SSSR*, s. 205, 253. Kartvelişvili, 1933'ten Aralık 1936'ya kadar Ruslaştırılmış Lavrentyev ismiyle, Sovyet Uzakdoğu bölgesi parti başkanı olarak hizmet etti.

82 Beria 13 Temmuz 1932'de samimi bir dille Kaganoviç'e yazarak, yaptığı çalışmaları özetledikten sonra tahıl teslimat kotalarında düşüş talep etti – Stalin'in hassas olduğu bir konu. Beria, çok sayıda çiftlik hayvanının yok edilmesi –halefi döneminde–, nakit yokluğu, kok kömürü-kimyasal tesisinin inşası için yer seçenekleri, Papuliya Orjonikidze'nin (Sergo Orjonikidze'nin ağabeyi) nezaret ettiği demiryolu taşımacılığını geliştirmenin kritik önemi gibi sebeplerle oluşan zorluklara değiniyordu. Beria şu eklemeyi bilhassa yapıyordu: "İki kez Koba'ya gittim ve işlerimiz hakkında ayrıntılı bilgi verme fırsatım oldu. Bu mektupta dillendirilen konularla ilgili materyal, yoldaş Koba'ya da aktarıldı." Sokolov, *Beriia*, s. 83-84; RGASPI, f. 17, op. 120, d. 75, l. 15.

83 21 Haziran 1932'de Orakelaşvili "grupçuluk" [*gruppovshchina*] nedeniyle cezalandırıldı ve karısı Maria, Güney Kafkas bölgesel parti komitesi i ve özellikle de "yoldaş Beria" aleyhinde "düzmece söylentiler" ile Gürcistan Komünist Partisi'ni kışkırttığı için uzaklaştırıldı. Blauvelt, "Abkhazia Patronage" (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 120, d. 82, l. 88). Stalin Kaganoviç'e şöyle yazdı: "Şahsi kanaatim: Beria'nın yaptıkları ne denli 'sevimsiz' olursa olsun bu meselede Orakelaşvili hatalı... Herkes, Gürcistan'da [Beria idaresinde] çalışmaların iyi gittiğini ve köylülerin ruhsal durumunun iyileştiğini söylüyor." Kaganoviç de 23 Haziran'da Stalin'e Beria'yı destekleyen bir mektup gönderdi. Orakelaşvili'nin tahıl kotasında indirim istemesiyle Stalin'in sabrı taşmıştı (24 Temmuz). Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 185, 189.

Orakelaşvili, Stalin'e ve özellikle de Orjonikidze'ye yalvararak, Beria'nın üstü olma görevinden azledilmeyi talep etti.[84]

Bölgesel görevlilerin merkez talimatlarını sabote etmesi kadar Stalin'i rahatsız eden başka bir şey yoktu ve doğduğu topraklarda emirleri harfiyen yerine getiren birini bulmuştu. Stalin Kaganoviç'e "Beria iyi bir izlenim bıraktı," diye yazdı (12 Ağustos 1932). "İyi bir örgütçü, pratik ve yetenekli bir memur." Stalin, Beria'nın Orjonikidze ile rekabetine de değer veriyordu. Kaganoviç'e mektubunu, "Güney Kafkasya meselelerinin gözetimine ilişkin personel seçiminde Sergo'nun iflah olmaz bir beceriksizlik sergilediğine ikna oldum," diye bitiriyordu. 16 Ağustos'ta Kaganoviç cevap yazdı: "Beria beni görmeye geldi. Üst düzey görev açısından gerçekten iyi bir izlenim bırakıyor."[85] 9 Ekim'de Orakelaşvili görevinden azledildi ve Beria Güney Kafkas Federasyonu sekreterliğine yükseltildi, Gürcistan parti başkanlığını da sürdürecekti.[86] Beria'nın Stalin'in ofisine yaptığı kayda geçen ilk ziyaret, bayram kutlamalarının hemen ardından, 9 Kasım tarihindeydi.[87] 21 Aralık'ta Beria Gürcistan partisi üzerinden, Lakoba'ya yönelik ilk resmî kınamayı tebliğ etti.[88]

---

84 Orakelaşvili Beria ile ilgili olarak Orjonikidze'ye şöyle yazmıştı (1 Ağustos 1932): "İlişkilerimiz berbat durumda ve dayanılmaz. Yoldaş Beria beni görmeye gelmiyor ve telefonla da görüşmüyor... Bir manda ülkesine atanmış Milletler Cemiyeti komiseri gibi davranıyor." Orakelaşvili, bir ay önce Stalin'e yazarak Güney Kafkasya başsekreterliği görevinden ayrılmayı talep ettiğini ancak bir yanıt alamadığını da ekliyordu. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 186-189 (RGASPI, f. 85, op. 92, d. 472, l. 1-2). Aynı zamanda bkz. Mlechin, *KGB*, s. 195; Gazarian, "O Berii i sude nad Berievtsami v Gruzii", s. 113-114.

85 Stalin ekliyordu: "Sergo, Gürcü Komünist Partisi sekreterliği için Mamuliya'nın adaylığında ısrar ediyordu fakat artık Mamuliya'nın Beria'nın tırnağı olamayacağı aşikâr hale geldi." Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 276 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 153-155), 283-5 (f. 558, op. 11, d. 740, l. 153-160).

86 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 276n3 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 903, l. 8); RGASPI, f. 17, op. 120, d. 75, l. 15: 9 Ekim 1932); RGASPI, f. 17, op. 3, d. 903, l. 8. Gürcistan OGPU, Beria'nın yakın arkadaşı olmayan Konstantin "Tite" Lordkipanidze'ye verilmişti.

87 Kayıtlara göre Beria daha sonra Stalin'in ofisini 1933'te (iki kere), 1935'te (iki kere), 1936'da (iki kere), 1937'de (iki kere) ve birkaç kez de 1938'de ziyaret etmişti. *Na prieme*, s. 569.

88 Aralık 1932'de Lakoba kendisinin ve Ladariya'nın, Abhaz tütün tedarik hedeflerinin bir kez daha düşürülmesi ile ilgili olarak Gürcistan Merkez Komite'nin izni olmadan SSCB Halk Komiserleri Konseyi'ne başvurmaları nedeniyle kınanmalarını protesto eden bir mektubu Beria'ya gönderirken, birer kopyasını da Stalin ve Kaganoviç'e gönderdi. Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, s. 1-42. Moskova'da bulunan Bağırov geri döndüğünde, Lakoba'nın Orjonikidze'ye laf yetiştirdiğini, Beria'nın Orjonikidze'ye iftira attığını anlattığını ve güya, Menşevik ayaklanması ezildiği zaman "Ben olmasaydım Sergo bütün Gürcüleri vuracaktı" dediğini Beria'ya anlattı. Çok öfkelenen Beria Orjonikidze'ye yazdı (18 Aralık 1932): "Güney Kafkasya'yı terk edenler arasında çok sayıda boşboğaz olduğunu biliyorum ve bu boşboğazların ahmakça iftiralarına engel olmak mümkün değil. Benimle ve yaptığımız çalışmalarla ilgili birçok söylentinin dolaştığını biliyorum ancak size yanlış bilgiler aktaran yoldaş Lakoba'nın hedeflerini, hangi amaçları kovaladığını anlamama imkân yok... Sevgili Sergo siz beni on yıldan fazla süredir tanıyorsunuz. Kusurlarımı da neler yapabileceğimi de biliyorsunuz. Size hayranlık duyuyorum ve ilişkilerinize de değer veriyorum. Sizden sadece tek bir şey istirham ediyorum – kimseye inanmayın." Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 197-198 (RGASPI, f. 85, o. 29, d. 413, l. 1-3) Aynı zamanda bkz. Knight, *Beria*, s. 50-51. Beria, 2 Mart 1933'te Orjonikidze'ye yazdığı mektupta Lakoba'dan yakınıyordu. Lakoba'ya göre Sohum'da tatil yaptığı sırada Levan Gogoberidze, Beria'nın Musavat karşı-istihbaratıyla ilişkisi olduğu dezenformasyonunu yaymaya çalış-

Ölümün kıyısında

Stalin'in Lakoba'yla 23 Eylül 1933'te ziyaret ettiği Gagra'daki üç katlı kır evi Soçi'ye 40 kilometre mesafedeydi. Deniz seviyesinden 210 metre yükseklikte, dik bir yamaca oyulmuş gibiydi ve yeşil boyası ile bitki örtüsü içinde kayboluyordu.[89] Odaların zemini parke kaplıydı, tavanı ahşaptı ve yine ahşap mobilyalar ve ahşap panelli bir sinema salonu vardı. Yer döşemesi el yapımı Kafkas halılarıyla süslenmişti, avizeler herhangi bir kazaya sebebiyet vermemek için ağlarla sarılmıştı. Her odada acil durum butonu vardı. Küçük yatak odalarındaki döşekler denizyosunu ve şifalı otlarla doldurulmuştu. Banyolara borularla tuzlu su basılıyordu. Ek binada bilardo salonu, mutfak ve kiler bulunuyordu. Menüde ağırlıkla taze kesilmiş hayvan etleri –özellikle orada beslenen kuzular– vardı. Villayı, limon ağaçları ve nöbetçi kulübeleri ile kokulu okaliptus, servi ve kiraz ağaçlarının bulunduğu taşlık bir yamaç çevreliyordu; tütün de ekilmişti. Korumalar, yılanlara karşı sopalarla binanın çevresini kolaçan ediyorlardı. Gün içinde eşekler ve geceleri de çakallar civarda görülebiliyordu. Yamacın altında deniz kenarı kayalıktı. Kır evi adını oradaki küçük dereden alıyordu: Soğuk Pınar. Burada Lakoba bir av partisi düzenledi. Ancak, daha önce, vardıkları gün Stalin ve beraberindekiler Karadeniz'de bir tekne gezisi yaptılar.

Yagoda, Leningrad'da Neva Nehri'nde kullanılan *Kızıl Yıldız* isimli bir tekneyi buraya göndermişti. Küçük ve deniz için elverişsiz olan bu teknenin kamarası cam kaplıydı ve içerideki herkes görülebiliyordu. Saat 13.30'da grup güney yönünde yol aldı – Stalin, Voroşilov ve Beria'nın yanı sıra (korumalar) Vlasik ve L. T. Bogdanov, (şifre uzmanı) S. F. Chechulin vardı. Daha sonra o günü anlatırken Vlasik "Pitsunda Burnu'na doğru gidiyorduk," diyor ve devam ediyordu: "İskeleye yaklaştık, tekneden indik, yedik-içtik, yürüyüş yaptık ve kıyıda birkaç saat geçirdik." Saat 16.00 civarında başlayan piknikleri sırasında Abhaz şarabı da içmişlerdi. "Yeniden tekneye bindik ve dönmek için yola koyulduk. Pitsunda Burnu'nda bir deniz feneri ve yakınında, kıyıda da sınır karakolu vardı. Biz iskeleden ayrıldıktan ve Gagra yönüne döndükten sonra kıyıdan tüfekle ateş ettiler." Tekne kıyıdan 550-600 metre uzaklaşmıştı. Vlasik'in iddiasına göre kendisi ve Bogdanov Stalin'e siper olarak ateşle karşılık vermişlerdi. Kıyıdan atılan mermiler (üç el ateş edilmişti) suya isabet etmişti. Tekne kıyıdan daha da uzaklaştığında dalgalar büyüdü –fırtına patlamak üzereydi–, tekne Eski Gagra İskelesi'ne yanaşana kadar korku dolu üç saat geçirdiler.[90]

---

mıştı. Beria, 1920'de, Orjonikidze ve diğerlerinin mevcudiyetinde meselenin nasıl kendi lehine karara bağlandığını ve 1925 yılında Orjonikidze'ye gönderdiği Azerbaycan Merkez Komitesi'nin resmî kararını hatırlatıyordu. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 202-204 (RGASPI, f. 85, op. 29, d. 414, 1-4). Aynı zamanda bkz. Mlechin, *KGB*, s. 193-194.

89 Artamonov, *Spetsob"ekty Stalina*, s. 137-138. Aşağıdaki plaja inen 870 basamaklı bir beton merdiven inşa edildi.

90 *Gosudarstvennaia okhrana Rossii*, s. 47-49 (atıf yok). 1930 yılında rejim Pitsunda'ya karayolu yaptı. Aynı zamanda bkz. Sergei Deviatov vd., *Garazh osobogo naznacheniia: 90 let na sluzhbe Otechestvu, 1921-2011*, MediaPress, Moskova, s. 157; Rosenfeldt, *"Special" World*, s. 168-170.

Chechulin'e göre, Stalin önce, Abhazların misafirlerini tüfek atışlarıyla selamladığına dair espriler yapmıştı ancak Soğuk Pınar'a vardıktan sonra, Bogdanov'u araştırma yapması için Pitsunda'ya geri gönderdi. Birkaç gün sonra Stalin yerel bir sınır muhafızından özür mektubu aldı. Kayıtlarda yer almayan teknenin yabancı menşeili olduğu zannıyla ateş edilmişti. Sınır karakolu komutanı Astsubay N. I. Lavrov, teknenin yasak bölgeye girdiğini ve yasalar uyarınca, durması için ikaz edildiğini ve yoluna devam ettiği için havaya uyarı ateşi açıldığını öne sürdü. Stalin bu olayı bir suikast girişimi olarak değerlendirmedi.[91] Beria, Güney Kafkasya sınır muhafızlarının başı olan Sergo Goglidze'yi olayı "araştırması" için görevlendirdi ve Goglidze'nin bulduğu "tanıklar" doğrudan tekneye ateş edildiğini ifade ettiler. Bu suçlama, Abhazya'da, Lakoba'nın üstüne kalabilirdi.[92] Ancak Yagoda'nın olayı (Stalin'in tercihine uygun olarak) bir yanlış anlaşılma olarak şekillendirmesi için Beria'ya talimat verdiği anlaşılıyor. Gürcü gizli polisi Abhaz OGPU başkanını görevinden uzaklaştırdı ve altı Abhaz sınır muhafızı Gulag'da 2-3 yıl arası hapis cezalarına çarptırıldılar; Lavrov beş yıl hüküm giydi.[93] Goglidze kısa süre sonra Gürcistan OGPU başkanlığına atandı. Lakoba'yı itibarsızlaştırmak üzere, bu olayı tezgâhlamak için Beria'nın bazı serserileri görevlendirdiğine dair rivayetler dolaşmaya başladı ve ardından Beria'nın yandaşları bu söylentiyi çıkaranları infaz etti.[94-95]

Alman hamlesi

Stalin uzaklarda, Gagra'da bulunduğu sırada, Leipzig'de Reichstag Yangını davası görülüyordu. 21 Eylül 1933'te başlayan davanın sanıkları arasında Alman-

91 Jukov, "Tak, byl li 'zagovor' Tukhachevskogo?" (Gagra ve Soçi olayları). Stalin'in ölümünden sonra Chechulin tanıklık edecekti (14 Ekim 1953): "Yeniden ve daha yakından ateş altında kalmamak için cam kabinden çıkıp, teknenin doğrudan açık denize yönelmesi gerektiğini söyledim... Yoldaş Stalin, Pitsunda bölgesinde kıyıda üç saat geçirdikten sonra, Abhazya'da misafirlerin tüfek atışıyla karşılanmalarının âdet olduğunu söyleyerek tekneye açılan ateşin nedenini geleneklerle ilişkilendirdi. Soğuk Pınar'a döndükten sonra, ateş açılmasının sebebini netleştirmek üzere aynı gece, hemen Bogdanov'u Pitsunda'ya geri gönderdi... Tekneye ateş edildikten beş gün sonra Soğuk Pınar'a, adını şimdi hatırlamadığım sınır muhafızlarından birinin yazdığı bir mektup ulaştı. Bu mektupta tekneye ateş ettiği için yoldaş Stalin'den özür diliyor ve tekne bize ait değil (yabancı) sandım diyordu. Aslında bu tür bir ateş açma vakası Pitsunda bölgesinde ilk kez yaşanıyordu... Bu mektubun içeriğini yoldaş Stalin'e rapor ettim. Beni sonuna kadar dinledi ve mektubu aldı."

92 Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 1, 1991, s. 47.

93 Kovulan OGPU Başkanı A. N. Mikeladze'ydi. 1937'de bu olay terör faaliyeti kapsamında addedildi; Lavrov'un yanı sıra Mikeladze de infaz edildi. Lakoba, "'Ia Koba, a ty Lakoba'", s. 61-63.

94 Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 1, 1991, s. 46-47; Zen'kovich, *Marshaly i genseki*, s. 196-198. Vlasik ileri yaşlarında, hatalı bir şekilde, bu olayı 1935'e tarihleyecek ve bileşik bir komplo olarak görecekti: Stalin'in hayatına kasteden bu girişim, Kirov'un öldürülmesi, Kuibyshev'in ölümü ve benzerleri hep "beşinci kol"un işiydi. Loginov, *Teni Stalina*, s. 98-99.

95 Dimitrov'un sözleri ve Nazi propagandasına karşı geliştirilen anlatılar dünya basınında, Komintern ve onun etkileyici medya ustası Willi Münzenberg aracılığıyla (Weimar Cumhuriyeti'nin dördüncü büyük medya kuruluşu olan ve bünyesinde gazeteler, dergiler ve film prodüksiyon şirketlerini barındıran Münzberg Vakfı'nı) yayılıyordu. Nazi gazeteleri Münzenberg ile Reichstag Yangını arasında bağ kurunca yurtdışına kaçtı. Gross, *Willi Münzenberg*.

ya Komünist Partisi'nin lideri Ernst Thälmann ve Berlin'deki Komintern Batı Avrupa Bürosu gizli başkanı Bulgar Dimitrov da vardı. İşçi bir ailenin sekiz çocuğundan biri olan Dimitrov, Yugoslavya'ya kaçmasının ardından, siyasi faaliyetleri nedeniyle kendi ülkesinde idama mahkûm edilmişti. Almanya'da gizlilik içinde faaliyetlerini sürdüren Dimitrov, Leipzig mahkeme salonunda, devletin tanıkları Goebbels ve Hermann Göring'i alt ederek, üç ay süren duruşmayı uluslararası anti-faşist bir heyecana dönüştürdü. (Naziler itirafta bulunacak sanıklar için önceden senaryolar hazırlamamıştı.) Dimitrov sanık kürsüsünden "Ben itham edilen bir komünist olarak kendimi savunuyorum," diyordu. "Ben siyasi onurumu, devrimci onurumu savunuyorum. Komünist ideolojiyi, ideallerimi savunuyorum." Alman yüksek mahkemesi sadece olay yerinde tutuklanan Hollandalı bir komünisti suçlu buldu. Henüz yirmi beş yaşına girmeden giyotinle idam edildi. Dimitrov delil yetersizliğinden beraat etti. Dünyanın her yerinden gazeteciler duruşmaya kabul edilmişti fakat iki Sovyet muhabiri duruşmaya girmeye çalışırken tutuklandı ve bu durum diplomatik sürtüşmeye yol açtı. Ancak, Mikhail Koltsov Paris'ten *Pravda* için geçtiği haberlerle (25, 26, 28, 29, 30 Eylül) Dimitrov'u SSCB'de herkes tarafından tanınır kıldı ve komünistlerin efsanesini Nazizmin yükselişinin yolunu açan biri olarak değil cesur bir muhalifi olarak resmetti.[96]

26 Eylül'de Reich Şansölyeliğinde yapılan bir daire başkanları toplantısında, dışişleri bakanlığı vekili (iki numarası), iki ülkenin ekonomik uyumu göz önüne alındığında, SSCB ile kavganın Almanya'ya pek bir şey kazandırmayacağında ısrar ediyordu. Hitler, Moskova'ya ilişkileri koparma bahanesi verilmemesi konusunda hemfikirdi ama yetkilileri hayallere kapılmamaları konusunda da uyardı ("Ruslar her zaman yalan söylüyor" idi); Alman komünizminin ezilmesini ve Almanya'daki yeni düzenin, dünya devrimi umutlarını suya düşürdüğünü Sovyet hükümetinin asla unutmayacağı öngörüsünde bulundu.[97] Hitler, Versay Antlaşması'nı ihlal ederek, seleflerinin başlattığı askerî yapılanmayı gizlice sürdürüyordu ve ulaşabildiği her bir Britanyalıya Alman yayılma politikasının Sovyetler'in zararına olduğunu ve Almanya'nın sadece kıtayla sınırlı çıkarlarının Britanya'nın küresel imparatorluğu ile çelişmediğini anlatıyordu.

96 Kaganoviç, Koltsov'un röportaj için Paris'e gitme isteğine karşı çıktı ama Stalin onayladı. Mahkeme 23 Aralık 1933'te sona erdi ve Hollandalı komünist Marinus van der Lubbe Ocak 1934'te giyotinle idam edildi. Litvinov, Berlin'deki Sovyet personeli ile ilgili olarak Stalin'e, "Dışişleri Komiserliği'nin kanaati, Almanya'daki fiilî siyasi durum göz önüne alındığında, elçilikteki üst düzey personelin tek ırktan teşkil edilmesinin uygun olmadığıdır," diye yazdı. 1934 yılında Khinchuk'un yerine Jakob Suritz atandı ancak o da Yahudi'ydi (Berlin Üniversitesi'nden hukuk diploması almıştı ve Yahudi Bund üyesiydi). Sluch, "Germano-sovetskie otnosheniia", s. 106 (AVP RF, f. 05, op. 13, pap. 94, d. 78, l. 46).

97 *DGFP*, seri C, I, s. 848-851 (Thomsen, 26 Eylül 1933), s. 851-853 (Bernhard von Bülow, 26 Eylül). Sovyet vatandaşlarına ve mülklerine karşı Alman hükümetinin başvurduğu uygulamalar Sovyetler'in Almanya'yla ilişkisini fiilen kesmeye itiyordu. Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 81; Niclauss, *Die Sowjetunion*, s. 134-141. 19. yüzyılda " dengeleyici siyasi faktörlerin yokluğunda, Alman ve Rus ekonomileri aslında birbirini tamamlayan ekonomilerdi ve bu nedenle geniş bir ekonomik işbirliği zemini mevcuttu." Almanlar için her zaman amaç dış ticareti artırmakken, Ruslar için iç sınai gelişimi sağlamaktı. Shoemaker, "Russo-German Economic Relations", s. 336.

Avusturya'yı ilhak etme isteğini yalanladı (bu 1933 öncesi hükümetlerin gizlemediği bir dilekti).[98] Bir *Le Matin* muhabirine verdiği röportajda da Fransa ile barış içinde yaşama isteğini ısrarla vurguluyordu.[99] Stalin, Fransız-Alman ve İngiliz-Alman uzlaşmalarına, Britanya'nın Polonya ve Japonya'yı kışkırtmasına, Polonya-Japonya gizli anlaşmalarına dair en ufak ipuçlarını dahi takip etti.[100] Tek bir kapitalist ülkeyi ilgilendiren "üstyapısal" ideolojilerde –mesela Nazi Almanyası– bir tehlike görmüyordu fakat altta yatan, Britanya ve Fransa'nın öncülüğünü yaptığı kapitalist ülkelerdeki "sınıf çıkarlarının", Sovyet-karşıtı bir blok oluşumunu hızlandırması beklenebilirdi.

28 Eylül'de, Sovyetler'in Çin Doğu Demiryolu'nu Mançukuo'ya satma müzakereleri sırasında, Japonya Mançukuo yetkililerinin altı Sovyet çalışanı tutuklamasını sağladı. Belli ki Japonlar satışın en düşük fiyattan gerçekleşmesini sağlamaya çalışıyorlardı. Sovyetler 250 milyon ruble talep etti; Japonya bu tutarın onda birine tekabül edecek şekilde 50 milyon Yen teklif etti. Stalin müzakereleri sona erdirdi. Aynı zamanda, Japon "militarizmi"ne karşı bir propaganda saldırısı başlatılmasını emretti – bunu Nazi Almanyası karşısında yapmamıştı.[101]

---

98 1931 yılında Hitler, Berlin'deki Kahverengi Ev'e davet edilen Britanyalı bir gazeteciye İngiliz-Alman ortaklığı önermişti. Denizde hareket serbestisine karşılık kıtanın doğusunda hareket serbestisi istiyordu. Bu uzun ikna etmeye dayalı bir ilişkinin başlangıcıydı. Hildebrand, *Foreign Policy*, s. 25. Aynı zamanda bkz. Wagener, *Memoirs of a Confidant*, s. 173-174. (Wagener 1929-1932 yılları arasında Hitler'e yakın çalışmıştı ve anılarını 1946 yılında Britanya tutsaklığı altında yazacaktı.) Hitler, Bolşevik tehdit karşısında bir anlaşmayı zorlaması için Kasım 1933'te özel temsilci sıfatıyla Londra'yı ziyaret eden Joachim von Ribbentrop'u görevlendirdi. Hoover Enstitüsü Arşivleri, Louis P. Lorchner Koleksiyonu, Ribbentrop'tan Hitler'e gönderilen orijinal dosyalar, 1933-1938: 20 ve 26 Kasım 1933; Bloch, *Ribbentrop*, s. 41-44; Waddington, *Hitler's Crusade*, s. 69 (atıfta bulunduğu kaynak, Lordlar Kamarası, Davidson belgeleri, 20 Kasım 1933 tarihli not); Winterbotham, *Nazi Connection*, s. 53-54; Ernest William Dalrymple Tennant, *True Account*, M. Parish, Londra, 1957, s. 164-169; Davidson, *Memoirs of a Conservative*, s. 399-401; *von Ribbentrop, Memoirs*, s. 36-37.

99 *Le Matin* (23 Kasım 1933).

100 Stalin'in Ukrayna'daki Polonyalı casuslar takıntısı, Sovyetler'in zayıf noktaları ile ilgili kendisinin ve genel olarak rejimin korkusunu açığa vuruyordu. Chernigov eyaleti Polonya bölümü parti komitesi başkanı Bolesław Skarbek'in, Sovyet topraklarında uydurma bir gizli "Polonya askerî örgütüne" liderlik etme suçlamasıyla infaz edilmesi vakasına bakılmalıdır. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 460 (APRF, f. 3, op. 58, d. 240, l. 105-106), 467-468 (d. 243, l. 86-88), 525-526 (d. 245, l. 59-60), 530 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 16, l. 86); Snyder, *Sketches from a Secret War*, s. 116-117; Rubl'ov ve Reprtinstev, "Repressii protiv poliakiv", s. 121; Mitzner, "Widmo POW", s. 22.

101 Müzakereler 26 Haziran 1933'te başladı. Sonbaharda Stalin, aslen *Pravda*'da ve kısmen de *İzvestiya*'da Japonya'ya karşı bir kampanya başlatılması, ayrıca ülke içinde yaygın olarak dağıtılmak üzere Japonya-karşıtı bir broşürün yeniden basılması için Kaganoviç ve Molotov'a talimat verdi. Lensen, *Damned Inheritance*, s. 237-334; Haslam, *Threat from the East*, s. 22-24; *DVP SSSR*, XVI, s. 573-575 (Sokolnikov'dan Tokyo'daki Yurenev'e: 17 Ekim 1933); Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 396-397 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 131-134: 21 Ekim 1933); s. 401 (f. 558, op. 11, d. 741, l. 112-115: 24 Ekim); *Na prieme*, s. 111-112. Roosevelt Litvinov'a, Japonya'ya karşı "kesin bir moral ve diplomasi desteği" sözü verdi ve hatta bir saldırmazlık paktının olabilirliğini araştırması için Bullitt'i görevlendirdi. Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı konuya ilgi göstermedi. Bu arada Stalin, Karahan'ın altını oymak için Sokolnikov'u kullanıyordu: 25 Mayıs 1933'te Politbüro Sokolnikov'u Uzakdoğu İşleri (Japonya, Çin, Moğolistan) Dışişleri Komiser Yardımcılığı'na atadı; Karahan'ın görevi Yakındoğu ile sınırlandı. Genis, "Upriamyi narkom s il'inki", s.

Stalin'in sırdaşı ve Alman hayranı olan Yenukidze ile Alman Büyükelçisi Herbert von Dirksen, geçici bir anlaşma yolu bulabilmek için itibarlı birini, resmî bir davet olmaksızın Hitler'e göndermeyi planladılar. Akıcı Almancası olan ve tedavi için zaten Kissingen'de bulunan Sovyetler'in eski Almanya büyükelçisi, Yahudi Nikolay Krestinski'de karar kıldılar. Eve dönerken Berlin'de durup bu görüşmeyi gerçekleştirecekti. Litvinov bu tür bir hamleye karşı çıktı ama Molotov ve Kaganoviç uygun buldular. Stalin kabul etti. Hitler, kendi dışişleri bakanlığının "Yahudi-Bolşevik" elçiyi kabul etmesi isteğini gönülsüzce onayladı.[102] Ancak tam o sırada (14 Ekim 1933), Führer Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden çıkacağını radyodan ilan etti.[103] Fransa bir önleyici savaş başlatabileceğinden söz ediyordu.[104] Molotov ve Kaganoviç Stalin'e yazdıkları mektupla (16 Ekim) Krestinski'nin Berlin ziyaretine verdikleri destekten vazgeçtiklerini bildirdiler. Diktatör aynı gün, "Krestinski'nin seyahatini neden iptal etmemiz gerektiğini anlayamadım," diye cevap verdi. "Cemiyet'i neden önemseyelim ve ayrıca Cemiyet'e karşı bir hakareti ve Cemiyet'in Almanya'ya karşı hakaretini destekleyecek bir davranış sergileyelim?"[105] Ancak Dışişleri Komiserliği bu arada zaten hamlesini geri çekmişti.[106]

Amerikan hamlesi

Stalin Pitsunda Burnu'nun sekiz kilometre güneyine doğru bir kez daha yola çıkmış ve 9 Ekim 1933'te, yakın zamana kadar Ermeni bir petrol zenginine ait

238. Ken ve Rusapov, *Zapadnoe zagranich'e*, s. 596-597 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 923, l. 18). Sokolnikov, aynı zamanda, Politbüro Moğolistan komisyonunda da görevlendirilmişti (ve kısa süre sonra bu komisyonda Voroşilov'un yardımcılığına yükseldi).

102 Niclauss, *Die Sowjetunion*, s. 134-136. Birçok hassas hükümet meselesini denetleyen Yenukidze 1933 yazında Almanya'ya tatile gitti; geri döndüğünde Almanya Büyükelçisi Dirksen ve yardımcısı Twardowsky'i Ağustos 1933'te kır evine davet etti; komiser yardımcıları Krestinski ve Karahan ile eski bir Berlin Sovyet elçisi de katıldı. Dirksen'in, "Almanya yanlısı belirgin eğilimleri olan sarışın, mavi gözlü, kibar Gürcü," diye tarif ettiği Yenukidze, Nasyonal Sosyalizmde ajitatörlere karşı devletçilerin kazanacağı tahmininde bulundu; Dirksen ve Twardowsky Moskova'yla geçici bir antlaşmanın mümkün olabileceğinde hemfikirdi.

103 Twardowsky, Almanya'nın Cemiyet'i terk etmesinin gerekçelerini Litvinov'a açıkladığında, "Bay Litvinov içinde bulunduğumuz duruma öylesine anlayışla yaklaştı ki, Sovyet dışişleri politikasının lideri olarak sergilediği bu tutumun Sovyet basınında yer bulamamış olmasından duyduğum üzüntüyü ifade ettim," diyordu. *DGFP*, seri C, II, s. 14-19 (17 Ekim 1933). Aynı zamanda bkz. Bennett, *German Rearmament*. s. 12. Kasım 1933'te Almanya'daki seçmenlerin %93'ü Cemiyet'ten çıkışı onaylarken, %92'si (varlığını sürdürmesine izin verilen yegâne parti olan) Nazi Partisi'nin adaylarına oy verdi.

104 Bloch, *Ribbentrop*, s. 40-41.

105 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 81, l. 141-144-144ob.

106 Krestinski Viyana üzerinden döndü. *DGFP*, seri C, I, s. 862-864 (Bülow, 27 Eylül), 901-904 (Twardowski ile Stern, 10 Ekim). Stalin, dış politikadaki iş bitiricisi Radek aracılığıyla gayriresmî bir kanal açtı ve o da Dirksen ve Molotov arasında bir görüşme ayarladı. Moskova'daki görevi sona eren Dirksen (yerine Rudolf Nadolny atanmıştı), 28 Ekim'de Berlin'den Moskova'ya döndüğünde cömert bir veda yemeği ve hediyelerle uğurlandı. von Dirksen, *Moscow, Tokyo, London*, s. 116-118; Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 260-261; Gnedin, *Iz istorii otnoshenii*, s. 13, 22-23; Tucker, *Stali in Power*, s. 235-236.

olan, deniz kenarında gözlerden ırak Greko-Romen tarza sahip bir konutun bulunduğu Myussera'ya gelmişti.[107] Lakoba, buraya yakın bir noktada Stalin için diğer bir lüks kır evi inşa edilmesine önayak olmuştu. (Sadece tuvaletler yerli üretimdi).[108] Ertesi gün New York'ta, Hazine Bakanı Henry Morgenthau Jr., gayriresmî bir Sovyet temsilcisi ile yapılan toplantıya Philadelphialı bir milyoner ve Franklin Roosevelt'in sırdaşı olan William Bullitt'i de getirmişti. Roosevelt, Japon yayılmacılığını frenlemek için işbirliğine istekliydi, Hitler konusunda kaygılıydı ve Sovyetler'den gelen siparişlerin azalmasının ardından Birleşik Devletler'deki iş çevreleri Sovyet pazarına ulaşımın sürdürülebilmesi için onunla görüşmeler yapmışlardı. Bullitt başkanın, (resmî devlet başkanı) Kalinin'e yazdığı ve seçilecek bir temsilcinin Washington'a davetini içeren bir mektubu teslim etti. Stalin aceleyle Gagra'ya döndü, Molotov'a davetin kabul edilmesi talimatını verdi ve Litvinov'un gönderilmesini önerdi. Stalin ve Kalinin, Molotov ve Kaganoviç'e yazdıkları mektupta (17 Ekim), gitmek istemeyen Litvinov'da ısrar ediyordu ve onlara "Atak davranın ve gecikmeyin, zira şartlar şu an çok uygun," diyerek baskı yaptılar.[109]

2 Kasım 1933'te Stalin nihayet Moskova'ya gitmek üzere Soçi'den ayrıldı.[110] Kısa süre sonra Yagoda'nın Voroşilov'a ilettiği rapora göre, "monarşist karşıdevrimci bir komplo" ile bağlantılı olarak Stalin'i hedef alan suikast girişimleri nedeniyle, içlerinde çok sayıda kadının da bulunduğu, çoğu eski yüksek tabaka

107 1930 Eylül ayında, yanında Nadya, Svetlana ve Orjonikidze ile birlikte Sohum'un eteklerindeki, daha önce Troçki'nin de kaldığı Sinop villasında ilk kez kalmıştı. (Villa, 1931 yılı sonunda Abhazya Tarım Komiserliği'nden SSCB merkez yürütme komitesine devredildi.) 1930'da Stalin'i misafir eden Lakoba, ertesi gün grubu Myussera'ya keşfe götürdü ve burada Stalin için bir kır evi daha yapılmasını önerdi. Stalin binalar arasında önerilen gizli geçitler –yatak odasından üç çıkış olacaktı ve bir tanesi direkt olarak dağ yamacına çıkacaktı– konusunda düzeltmeler yaptı. Stalin, 50 mandalina ağacı dikilmesini istedi; Lakoba satsuma cinsi 100 ağaç dikti. Daha 1932'de, tam olarak bitmemiş de olsa, ana binanın kullanılabilir durumda olduğu bildirildi ve Eylül 1932'de Stalin buraya gelerek, Lakoba, Goglidze, Pauker ve Vlasik ile ava çıktı. Stalin değişiklikler yapılmasını istiyordu ve Myussera'da, Soğuk Pınar'da olduğu gibi, birçok değişiklik yapıldı. Lakoba Belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, s. 2-28. Sonuçta, Myussera Stalin'den çok Molotov ve Mikoyan tarafından kullanıldı (Stalin, ömrü boyunca, burada sadece sekiz kez kaldı).

108 Bu zengin, Lianozov adıyla bilinen Stepan Lianosyan'dı (John Reed ona "Rus Rockefeller" diyordu). Abhazya'nın büyüleyici Ritsa Gölü kıyısında bir kır evi daha inşa ediliyordu. Bir anlatıma göre, 1932 yazında Nadya ile birlikte Abhazya'da Soğuk Pınar'ı ziyaret ettiği sırada, Lakoba Stalin'i at sırtında Ritsa Gölü'ne çıkmaya ikna etmişti. Bu göl Bzyb Nehri havzasının bir bölümünü oluşturuyordu ve dik ve göçüklerle dolu yamaç yollarından inilen derin bir dağ girintisinde bulunuyordu. Gölün suyu yazları serin ve kışları ılıktı. Burada, Yupshara Nehri'nin Ritsa'dan ayrıldığı noktada, Lakoba Stalin için inşa edilen diğer bir kır evine nezaret ediyordu. İnşaat malzemeleri taşıyan bir kamyon bir köprüyü yıkarak suya gömülmüştü. Dzhikhashvili, "Kavkazkie safari Stalina"; *XX let Sovetskoi Abkhazii*, s. 110. Karadeniz kıyısında Yeşil Burun bölgesinde Stalin'in kullanımı için kır evleri vardı: Acara'da Batum'un 8 kilometre kuzeyindeki Borjomi'de (eski Gürcü krallarının inzivaya çekildiği yer), Kırım'da (Mukhalatka) ve Valdai'de (Moskova-Leningrad arasında). Abhazya'daki beş tanesi de dahil olmak üzere kır evi sayısı on sekize yükselmişti.

109 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 385-386 (RGASPI f. 558, op. 11, d. 81, l. 134, 138), 386 (l. 134), 391-393 (d. 82, l. 6-7, 8, 9, 10; f. 17, op. 162, d. 15, l. 112, 124), 393 (f. 558, op. 11, d. 82, l. 5), 393-394 (l. 21-22), 394-395 (d. 741, l. 108-111); Cherniavskii, "Fenomenon Litvinova."

110 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 408 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 741, l. 117-118); *Na prieme*, s. 112.

mensubu yirmi altı kişi tutuklanmıştı. İçlerinden birisinin, çocuklar üzerinden Kremlin'de yaşayan insanlarla "bağlantıda" olduğu söyleniyordu.[111] (1933 yılı boyunca Hitler'in hayatına kasteden en az on ciddi girişim olacaktı.)[112]

Kasım ayı ortasında Litvinov kendisinin dahi inanamadığı işi başardı: SSCB, on altı yıllık ilişkisizliğin ardından Birleşik Devletler tarafından tanındı. Daha önce reddedilen Çarlık ve Geçici Hükümet dönemi borçları konusunda, müzakere edilmesinin benimsenmesi dışında hiçbir vaadi olmamıştı ve sadece, Amerikalı komünistleri destekleyerek Birleşik Devletler'in içişlerine karışılmayacağı yönünde boş bir taahhütte bulunmuştu.[113] Molotov, resmî bir açıklamayla Litvinov'a övgüler düzdü.[114] Stalin devlet kır evi tahsisi ve koruma ekibiyle ödüllendirdi, bu da Litvinov'un yükselişinin nişanesiydi – aynı zamanda 7/24 takibat altında tutulması gereğinin. Uzakdoğu'da Sovyetler-Birleşik Devletler işbirliği Tokyo'da kaygıyı artırdı.[115] Japonya, müttefikleri olmaksızın ve uluslararası güvenceleri ihlal ederek kendi bölgesinde egemenlik peşinde koşuyordu ve bu durum da beraberinde kaçınılmaz olarak eşzamanlı, ağır askerî yükler geçirecekti: Olası bir savaşta Kızıl Ordu'nun yenilgiye uğratılması; Çin anakarasının zaptı ve Birleşik Devletler Donanması'na karşı Japon adalarının güvenliğinin sağlanması.[116] Ancak şimdilik Sovyetler-Birleşik Devletler işbirliğinin kapsamı bilinmiyordu.[117]

111 Molchanov'a göre "örgüt" Sovyet iktidarını devirip monarşiyi yeniden tesis etmeyi hedefliyordu ve Moskovalı eski bir fabrikatörün kızı Anna Abrikosova (d. 1882) ile eski bir Menşevik'in kızı Anna Brilliantova (d. 1906) tarafından yönetiliyordu. Finansmanı Katolik kilisesinden sağlanıyordu. 19 Şubat 1934'te yargılandılar ve Gulag'da sekiz-on yıl arasında cezalara makhûm oldular. Abrikosova 1936 yılında kampta öldü; diğeri ise, cezasını çektiği sırada yeniden yargılandı ve Ekim 1937'de infaz edildi. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 369-371 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 1271, I. 1-3: 20 Kasım 1933).

112 1934'te en az dört tane daha oldu. Hoffmann, *Hitler's Personal Security*, s. 24.

113 İkili görüşmeler Birleşik Devletler'in 1933 yazında dünya buğday fiyatlarını istikrara kavuşturma çabasının sonucunda başlamıştı. Bowers, "American Diplomacy." Tanınma, 16 Kasım 1933'te resmiyet kazandı. *FRUS, 1933*, II, s. 778-840; *DVP SSSR*, XVI, s. 609-610 (Litvinov telgrafları, 8 Kasım 1933), 621-622 (10 Kasım), 639 (15 Kasım), 640 (ortak bildiri, 15 Kasım), 641-655 (karşılıklı not ve mektuplar, 16 Kasım), 655-658 (Litvinov basın konferansı, 17 Kasım), 658-660 (Litvinov telgrafı, 19 Kasım), 662-663 (Litvinov telgrafı 18 Kasım), 655-656 (Kalinin'in Amerika'ya radyodan hitabı, 20 Kasım), 666-667 (Litvinov telgrafları, 20 Kasım), 675 (Litvinov'dan Roosevelt'e, 22 Kasım), 675-676 (Litvinov telgrafı, 22 Kasım); *İzvestiya*, 20 ve 23 Kasım 1933; http://nsarchive.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/fdr-ml.htm; http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=14563; http://www.fdrlibrary.marist.edu/daybyday/daylog/november-17th-1933. Aynı zamanda bkz. Bishop, *Roosevelt-Litvinov Agreements*; Maddux, *Years of Estrangement*, s. 1-26; Browder, *Origins of Soviet-American Diplomacy*, s. 37, 45, 72, 85-86, 95, 99-152.

114 28 Aralık 1933 tarihli merkez yürütme komitesi toplantısında Molotov, "Sovyet diplomasisinin başarısı," diyordu çeşitli Sovyet ikili antlaşmalarını kastederek, "hizmetleri herkes tarafından takdir edilen Yoldaş Litvinov ile doğrudan bağlantılıdır, burada özellikle belirtelim." Ertesi gün Litvinov söz alacaktı. *DVP SSSR*, XVI, s. 778-781 (s. 779'da), 781-797. Litvinov kendi "güvenlik" ekibi ile ilgili bir şikâyette bulunmamıştı. "Ne chuvstvovat' za soboiu topota'", s. 123-124 (AP-RF, f. 57, op. 1, d. 18, I. 99-100; Litvinov'dan Yezhov'a, 9 Eylül 1935).

115 Lensen, *Damned Inheritance*, s. 361-445.

116 Crowley, *Japan's Quest for Autonomy*, s. 190-196.

117 Stalin'in önüne, Japonya'nın SSCB'ye karşı savaşma arzusuna işaret eden oldukça fazla istihbarat geliyordu. 1933 yılının Kasım ayı sonunda Hirota Japonya dışişleri bakanı olduktan sonra,

Amerikalılar derhal kendi Marx'ları –pandomim sanatçısı– Harpo'yu bir iyi niyet turu için SSCB'ye gönderdi. Yaptığı rolle salonu kırıp geçiriyordu. (Bir Sovyet aileyi evlerinden bir şey çalmadığına ikna ettikten sonra ellerini sıkarken giysisinin kollarından dökülen üç yüz servis bıçağı yere saçılıyordu.)[118] 11 Aralık 1933'te büyükelçi olarak Bullitt gelmişti ve Litvinov hemen bombayı patlatarak, Japonya ile bir savaş ihtimaline karşı SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ne katılma isteğini açıkladı.[119] 20 Aralık'ta Voroşilov'un evinde Bullitt onuruna verilen ziyafette, Bullitt "masum" ev sahibinin cazibesinden çok etkilenmişti; birlikte Kafkas oyunları ve Amerikan fokstrotundan oluşan danslar sergilediler.[120] Stalin de ziyafete katıldı ve stratejik Trans-Sibirya Demiryolu'nun çift yönlü hattını tamamlayabilmek için 250 bin ton çelik talep etti. Diktatör, "Beni ne zaman görmek isterseniz, gece ya da gündüz, haber vermeniz yeterli, derhal görüşebiliriz," diyerek samimiyet gösteriyordu. "Başkan Roosevelt, kapitalist bir ülkenin lideri olmasına rağmen, Sovyetler Birliği'nde en popüler insan," dedikten sonra, Stalin Bullitt'in yanağına ıslak bir öpücük kondurdu.[121]

Japonya'daki Birleşik Devletler elçisinin Washington'a gönderdiği ve ele geçirilen bir mektup Stalin'e iletildi. Mektupta, Hirota'nın atanmamasının Japonya'nın çok daha saldırgan bir tavır takınacağının müjdecisi olduğu söyleniyordu. Aynı ay içinde OGPU, Paris'te eski başbakan Kokovtsov ile ilişkili çevrelerden elde ettiği istihbaratı Stalin'e gönderdi. Japonya'dan gelen belge, "Başlıca Japon adalarına yönelik açık tehdit"i konu ediyor, Sovyet uçak filoları birkaç saat içinde adaların üzerinde olabilir..." deniliyordu. Stalin bu cümlenin altını çizdi ve "Klim'e gönderilecek" diye yazdı. 14 Ocak 1934'te Artuzov ve Agranov, Japan genelkurmayının dergisinde Nisan 1933'te yayımlanmış ve Sovyetler Birliği ile savaş şayialarını yayan bir makalenin Rusça çevirisini Stalin'e gönderdi. 26 Şubat'ta Yagoda'nın Stalin'e ilettiği Japon askerî ataşesine (Kawabe) ait belgelerde Kızıl Ordu'nun teknik kapasitesi değerlendiriliyor ve "savunma sanayinde SSCB dışa bağımlılıktan kurtuldu," deniliyordu. Stalin bu cümlenin de altını çizdi. 11 Mart'ta Yagoda, Türkiye'deki Japon askerî ataşesinin Tokyo'ya gönderdiği (15 Şubat tarihli) belgeleri Stalin'e ulaştırdı. Konu, Müslüman halkların propaganda yoluyla SSCB'ye karşı kışkırtılmasıydı ve bunun için finansman isteniyordu. Belgede, "İngiltere ve SSCB'nin çıkarları uzlaştırılamayacak çelişkiler barındırıyor," deniliyordu – Stalin altını çizdi. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 185, l. 126-132; d. 186, l. 1, 37-53, 91-95, 118-126; Crowley, *Japan's Quest for Autonomy*, s. 206; Haslam, *Threat from the East*, s. 38-39. Litvinov'un Roma ziyareti sırasında, Japon saldırısının yanı sıra Almanya-Polonya uzlaşmasından ve dolayısıyla da üçlü bir ittifaktan çekindiğini ifade ettiği Almanya'nın kulağına gitti: *DGFP*, seri C, II, s. 183 (Hassell, 7 Aralık 1933).

118 *Moscow Daily News*, 30 Aralık 1933. Marx'ın turu sekiz hafta sürdü. Final performansında, alışılagelmiş bıçak gösterisini Litvinov kendisi yaparak Harpo'yu şaşırttı. Harpo'nun gizli bir kurye olduğu aşikârdı ve Büyükelçi Bullitt için pantolonunun altından bacaklarına bantladığı mühürlü mektuplar taşıyordu. Marx, *Harpo Speaks!*, s. 299-337; Fromkin, *In the Time of the Americans*; Harlow, "Secrets in His Socks."

119 *FRUS, The Soviet Union, 1933-1939*, s. 53-54 (Bullitt, 24 Aralık 1933), 60-61 (4 Ocak).

120 Costiliogla, *Roosevelt's Lost Alliances*, s. 268.

121 Bullitt öpücüğe karşılık verdi. Bullitt, *For the President*, s. 68-69 (1 Ocak 1934); *FRUS, The Soviet Union, 1933-1939*, s. 59-61 (Bullitt'ten Phillips'e, 4 Ocak 1934); Farnsworth, *Bullitt and the Soviet Union*, s. 109-114; Tucker, *Stalin in Power*, s. 224. Sovyet karşı-istihbaratı, Bullitt ile bekâr yardımcıları Chip Bohlen ve Charles Thayer arasında turlayan balerin İrena Charnodskaya'yı kullanıyordu. "Elimizi onun üzerinden alamıyorum," diye yazmıştı Thayer. "Elçiliğin malı haline gelmiş gibiydi... müsait bir odada uyuyordu ve kapısını üçümüz birlikte kilitliyor ve sonra da anahtar hangimizde duracak diye deli gibi tartışıyorduk... Ne elçilik!" Bu keyif üçü için de hızla sona erecekti. Costiliogla, *Roosevelt's Lost Alliances*, s. 263-270 (atıfta bulunduğu kaynak, Thayer'in günlüğü, 14 Nisan-20 Mayıs 1934, kutu 6, Thayer belgeleri; Bohlen'den Mo-

Tam da bu sırada, Komintern yürütme komitesi Amerika Komünist Partisi'nin pek yakında (ilkbaharda) Cleveland'da yapacağı kongrenin tezini onayladı. Bu tezde, "Roosevelt'in 'Yeni Düzen'i, milyonca emekçi pahasına, bankerlerin ve tröstlerin krizden çıkmak için bir yol bulma arayışının saldırgan bir tezahürüdür," deniliyordu. "En utanmazca demagojinin arkasına saklanan Roosevelt ve kapitalistlerin şiddetli saldırıları kitlelerin yaşam standartlarını hedef almakta ve Zenci [*Negro*] kitlelere karşı terörü artırmaktadır... 'Yeni Düzen' bir faşistleştirme ve emperyalist savaşa yoğun bir hazırlık programıdır."[122]

Sovyet yanlısı, güvenilir Walter Duranty'e röportaj imkânı (25 Aralık 1933) bahşeden Stalin, Birleşik Devletler ile kurulan diplomatik ilişkiden söz etti. Marx ve Lenin posterleri ile Empire State Building'i gölgede bırakacak dört yüz metrelik Sovyetler Sarayı projesi arasında oturan diktatör, "her yönüyle... cesur bir devlet adamı," diyerek Roosevelt'i övdü. Amerikan iş çevrelerine Sovyetler'in borçlarını ödediği konusunda teminat verdi ("herkesin bildiği gibi, kredinin temelinde güven vardır"), Japonya meselesine dikkat çekti. Daha sonra Duranty, kasıtlı olarak, Milletler Cemiyeti ile ilgili Sovyet yaklaşımını sorduğunda Stalin şu cevabı verdi: "Cemiyet'e karşı her zaman ve her şartta olumsuz bir tutum takınmıyoruz. Cemiyet pekâlâ savaşı frenleyebilir ya da engelleyebilir."[123]

Birleşik Devletler Cemiyet'in üyesi değildi. Her tür Sovyet girişimine Fransa'nın kılavuzluk etmesi gerekiyordu ve üç gün sonra Paris'teki Sovyet temsilcisi, Cemiyet'e katılma ve bölgesel ittifak konusunda Moskova'nın şartlarını Paris'e bildirdi.[124] Fransız-Sovyet görüşmeleri son derece soğuk geçiyordu. Güvensizlik çok eskilere dayanıyordu.[125] Fransa-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı

---

ther'e, 15 Nisan-15 Mayıs 1934, kutu 36, Bohlen belgeleri); George F. Kennan, *Memoirs, 1950-1963*, s. 126; "Fair Day, Adieu!", s. 18, kutu 240, Kennan belgeleri; Kennan, *Memoirs, 1925-1950*, s. 190; Kennan, "Flashbacks", *At a Century's Ending*, s. 31.

122 Metinde, Birleşik Devletler'deki koşulların "sosyalizmin kuruluşu için çok uygun" olduğu da yazıyordu. Eudin ve Slusser, *Soviet Foreign Policy*, II, s. 577-585; *Theses and Decisions*, s. 20-47.

123 "Stalin to Duranty", *Time*, 8 Ocak 1934, s. 26. Aynı zamanda bkz. *Sochineniia*, XIII, s. 276-281 ve biraz daha uzun olan Sovyet transkripti: RGASPI, f. 558, op. 11, d. 374, l. 1-6; *Na prieme*, s. 118. Duranty'nin kasımda Litvinov ile birlikte Washington'a gitmesine izin verildi ve aralıkta Bullitt'le birlikte Moskova'ya döndü. Aynı zamanda bkz. Duranty, *I Write as I Please*, s. 166-167; Taylor, *Stalin's Apologist*, s. 190-192. Birleşik Devletler elçilik yetkilisi Thayer, Duranty hakkında şöyle yazmıştı: "Hep hazırcevaptır, her an herhangi bir tartışmanın herhangi bir tarafında yer almaya hazırdır, yer aldığı tarafı bağırıp çağırarak ve sövüp sayarak savunur." Thayer, *Bears in the Caviar*, s. 60.

124 *DVP SSSR*, XVI, s. 772-774 (Dovgalevsky, 29 Aralık 1933), 876-877n321. Politbüro 19 Aralık 1933 tarihinde Cemiyet'e katılma ve Nazi saldırısı olması halinde, belli koşullarda ve Cemiyet'in yapısı dahilinde bölgesel paktlara katılma kararı aldı. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)-VKP (b) i Evropa*, s. 305-306 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 15, l. 154-155: 19 Aralık 1933). Merkez Komite Sovyet dış politikasını ele almakla görevlendirdiğinde, olası bir yeni "kolektif güvenlik" politikasını da –29 Aralık 1933'te– tartışmıştı. Dovgalevsky hakkında (1928 Ocak ayında Fransa büyükelçisi olmuştu) bkz. Barmine, *One Who Survived*, s. 178.

125 9 Aralık 1933'te Kremlin'de yapılan bir toplantıda Stalin Fransa'yla resmî müzakerelerin başlatılması için onay verdi. Litvinov, Dovgalevsky'e gönderdiği telgrafta, aşırı bir coşkuyla, "Fransa'yla daha yakın ilişki için sıkı bir rota belirledik," diyordu. Sovyetler'in önerileri, Fransa'nın

imzalayan ve şimdi de Hitler'e karşı durmak isteyen Édouard Herriot, kıtlığın sürdüğü 1933 yaz-sonbaharında, Odessa'dan başlayan SSCB ziyaretinde bu yakınlaşmanın karşılığını göstermişti. O Kiev'e varmadan hemen önce caddeler temizlenmiş, cesetler toplanmış, vitrini olan dükkânlara mal yığılmıştı (halkın yaklaşmasına müsaade edilmiyordu), OGPU ve Komünist Gençlik Birliği mensuplarının katılımıyla "neşeli bir kalabalık" toplanmıştı. Harkov'da ona "örnek" bir çocuk tesisi, traktör fabrikası ve Ukraynalı yazar Taras Şevçenko'ya ithafen kurulan müze gösterildi. Kırsal bölgeleri görmek istediğini söyleyince götürüldüğü kolektif çiftlikte onu yine aktivistler ve ajanlar, bu kez de çiftçi kılığında karşıladılar. Gittiği her yerde tıka basa doyuruldu. Sovyet Ukraynası için "Çiçeğe durmuş bir bahçe gibi," diyordu Herriot *Pravda*'ya yansıyan sözlerinde. "Eğer biri Ukrayna'nın kıtlıkla harap olduğunu söylerse ne demek gerekir bilmiyorum."[126]

*Lama*lar ve kurtlar

Duranty'den sonra Stalin'in ofisine Politbüro'nun Moğolistan komisyonu eşbaşkanları Voroşilov ve Sokolnikov ile iki Moğol yetkili, maliyeden sorumlu başbakan yardımcısı ve *Lama*ların baş belası bir sol parti mensubu girmişti. Moğolistan, sömürge dünyası açısından Sovyetler'in vitrini ve deney laboratuvarıydı. Daha da önemlisi, Güney Sibirya sınırı için tam bir savunma ve Sovyet ekono-

ilk düşündüğünün çok ötesindeydi; daha önce reddeden Cemiyet üyelerinin SSCB'yi diplomatik olarak tanımasında, sömürge mandaların yeniden gözden geçirilmesinde (Sovyet propagandasının önemli bir maddesi), bölgesel bir paktın sadece Polonya'yı değil ama aynı zamanda Baltık devletlerini, Finlandiya ve Çekoslovakya'yı da kapsamasında, Japonya'nın Asya'da SSCB'ye saldırması durumunda güvenlik desteği sağlanmasında ısrar ediyorlardı. Borisov, *Sovetsko-frantsuzskie otnosheniia*, s. 202 (AVP RF, f. 0136, op. 17, pap. 159, d. 778, l. 79), 204; *DVP SSSR*, XVI, s. 576-578 (20 Ekim 1933), 773, 735-736 (11 Aralık 1933); 876-877n321; *DDF*, 1. seri, IV, s. 160-161, 165; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 15; Paul-Boncour, *Entre deux guerres*, I, s. 363-364; Dullin, "La rôle de l'Allemagne", s. 245-262. Litvinov da bir ticaret antlaşması imzalanmasında ısrar ediyordu ancak daha ılımlı bir antlaşmadan yanaydı. *DVP SSSR*, XVIII, s. 752. Sovyetler Birliği önemli bir pazarı temsil ediyor olsa da, iki ülke Çarlık dönemi borçlarını Sovyetler'in tanımamasının ötesine geçemiyordu. Seçkin Fransız çevreleri, yaklaşık 13 milyar altın rublelik yatırıma tazmin edilmeksizin el konulmasına öfkeliydi. Bazı özel Fransız silah tüccarları komünistlere satış yapmayı reddediyordu zira ürünlerin kopyalanmasından korkuyorlardı ya da siparişler külfete değmeyecek kadar az oluyordu. Dullin, *Men of Influence*, s. 100.

126 Ziyaret 26 Ağustos-9 Eylül 1933 tarihleri arasında gerçekleşti. *Pravda*, Herriot'nun "SSCB'de bir kıtlık olduğuna ilişkin burjuva basınının yalanlarını kategorik olarak reddettiği" vurgusu yapıyordu. *Pravda*, 13 Eylül 1934; Werth vd., *Black Book of Communism*, s. 159-160; Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 311 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 80, l. 24), 317 (l. 41). Laval'ın Radikal Parti'li arkadaşı ve hükümette havacılık bakanı olan Pierre Cot, Herriot'nun ardından, 15 Eylül'de bir hava filosu ile birlikte Moskova'ya vardı ve Sovyet askerinin ağırladığı ilk yabancı delegasyon oldular. *İzvestiya*, 15, 24 ve 25 Eylül 1933. Cot'un hava manevralarını izlemesine ve Moskova yakınlarında, Fili'deki avcı uçağı fabrikasını ziyaret etmesine izin verildi –Almanlar Lipetsk'teki gizli havacılık eğitim istasyonunu daha üç gün önce boşaltmıştı– ve Sovyet istihbaratının yoğun ilgisi altındaydı. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 598-599 (APRF, f. 3, op. 58, d. 203, l. 19-21). Cot, İkinci Dünya Savaşı'nda ele geçirilen yazışmalar temelinde "Sovyet ajanı" damgası yiyecekti. Romerstein ve Breindel, *Venona Secrets*, s. 56-57. Draitser, *Stalin's Romeo Spy*, s. 191. Aynı zamanda bkz. Baker, *Rezident*; Stavinskii, *Zarubiny*.

misi için hammadde (Kazakistan'a benzer bir biçimde) sağlıyordu. Eğer Japonya ile savaş patlak verirse Çin ile bağlantı sağlayacaktı.[127] "Yeni Yol" uygulaması dengeleri değiştirdiği için Stalin, NEP'in Moğolistan'daki eşdeğerinin tüccarları ("*nepmen*"ler) yeniden canlandırmasından, göçebeleri (*kulak*lar) zenginleştirmesinden ve *Lama* "sınıfının" kalıcı olarak hâkimiyet kurmasına neden olmasından endişe duyuyordu. Voroşilov Moğollara, sadece 700 binlik nüfusa karşın hâlâ aşırı nüfuza sahip 120 bin *Lama*'nın var olduğunu söyledi ("Bunun da ötesinde, *Lama*lar homoseksüellikle de iştigal ediyorlar ve gençleri yozlaştırıyor," diyordu). Stalin *Lama*ların nasıl geçindiklerini sordu. Moğollar, *Lama*ların manastırlardan hatırı sayılır bir gelir elde ettiğini ve *arat*lara (sıradan halk) ruhani lider, doktor, tüccar ve yol gösterici olarak hizmet verdiğini söylediler. "Devlet içinde devlet," diyerek Stalin araya girdi. "Cengiz Han buna izin vermezdi. Hepsini kesip atardı."

Sovyet genel valileri, Moğolistan Halk Partisi başkanını öldüren ve yaklaşık 2 bin kişinin tutuklanmasına neden olan, kendi uydurdukları Japon ajanlarına karşı terörü kışkırtmıştı.[128] Stalin bütçelerini sordu ve Moğollar devlet bütçesinin 33 milyon Tugrik, buna karşın GSYH'nin 82 milyon olduğunu söylediler; Sovyetler 10 milyon borç sağladı ancak sadece ordunun giderleri 13 milyondu. Stalin "Bütçenizin büyük bir bölümü memurlara gidiyor," diye uyardı, "daha azıyla işleri yürütmek mümkün değil mi?"[129]

Stalin iki Moğol yetkiliyi kabul etmesinin hemen öncesinde ya da sonrasında, Molotov'un odasında Moğolistan Başbakanı Peljidiin Genden'le de görüşmüştü. Diktatör, Genden'e görüşmenin ardından yazdığı nezaket notunda,

---

127 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 198-199 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 45, l. 70-70ob.).

128 *Lama*ların baş belası olan solcu Eldev-Ochir 1929-1930 yılları arasında, yeni bir yol arayışını kaçınılmaz kılan yıkım sırasında, bir yıl boyunca Moğolistan Halk Partisi'nin liderliğini yaptı. Temmuz 1932'de ikinci kez görev aldı (bir aylığına) ve sonra yerini Lhumbe'ye (d. 1902) bıraktı. 8 Ekim 1933'te Politbüro Moğolistan komisyonu "casus örgütlenmesi" meselesini görüştü ve Eliava, Japonya yanlısı unsurların kökünün kazınması ve olası bir savaşa ve tahliyeye hazırlanılması talimatı aldı. Temmuz 1933 ve Haziran 1934 tarihleri arasında, "sol sapma"yla ve Japonlara casusluk yapmakla suçlanan Lhumbe grubuna karşı yürütülen seferberlik sırasında yaklaşık 2 bin kişi tutuklandı. En az elli altı Moğol infaz edildi, Lhumbe de bunlara dahildi. 23 Mayıs 1934'te Artuzov'dan "Sovyetler Birliği'ne birçok kez gelmiş olan Moğolların tam listesini çıkarması" istendi. RGASPI, f.17, op.162, d. 15, l. 100, 125-7; d. 16, l. 63. Lhumbe Vakası'nın imal edilmesinde katkısı olan Sovyet valisi M. Chibisov, Temmuz 1934'te Moğolistan'dan ayrılıp Moskova'ya giderken şöyle diyordu: "Stalin tüm *Lama*ların karşı-devrimci olduğunu zaten söyledi. Halkın huzurunda hain olarak mahkûm edilmeleri gerekir." Sandag ve Kendall, *Poisoned Arrows*, s. 76. Aynı zamanda bkz. Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 327-333. Karahan Amerikan Elçisi Bullitt'e, Moğolistan hükümetinin yerine Japonya yanlısı bir hükümet getirilmesine yönelik bir Japon komplosunun nasıl ortaya çıkarıldığını anlatıyor, daha da abartılı bir biçimde, Moğolların bir Birlik cumhuriyeti olarak SSCB'ye katılmak istediğini ancak Sovyetler'in bunu reddettiğini belirterek, emperyalist olmadıklarını gösteriyordu. *FRUS,* 1934, III, s. 232-233.

129 Stalin ülkedeki Sovyet personel sayısının 4 binden 2 bine düşürülmesini önerdi. Moğollara (dil bağlamında) soruyordu, "Buryatları (evet), Kalmukları (biraz), Tuvaları (hayır) anlıyor musunuz?" Başbakan Yardımcısı Dopchin (d. 1896) ve Merkez Komite Sekreteri ve prezidyum üyesi Eldev-Ochir (d. 1905) ile Sokolnikov/Voroşilov arasında geçen konuşmalar sonradan –hatırlandığı kadarıyla– yazılmıştır. RGANI, f. 89, op. 63, d. 10, l. 1-7.

"Cumhuriyetinizin nihayet doğru yolu izliyor olmasından, içişlerinizde başarılı olmanızdan, uluslararası gücünüzü artırmanızdan ve bağımsızlığınızı güçlendirmenizden memnuniyet duyuyorum," diyordu. Moğolistan'ın liderlik etrafında "kenetlenmesi", *arat*ların tam desteği, en üst düzeyde orduya sahip olunması ile ilgili tavsiyelerde bulunuyor, dostça yardımlarının süreceğini taahhüt ediyor, "Bundan hiç şüpheniz olmasın," diyerek bitirirken, "Voroşilov, Molotov ve ben gönderdiğiniz hediyeler için teşekkür ederiz," diyordu. Sovyetler Birliği yeni otomatik tüfekler ediniyordu. "Herhangi bir savaşta, ister iki ayaklı ister dört ayaklı olsun her tür kurt karşısında işe yarayacaktır."[130]

Beyazlar ve kızıllar

Kültür alanında –dışişleri ya da milliyetler meselelerinden farklı olarak– Stalin talimatlarını açıklamakta tereddüt ediyordu. 1930'da Gorki'nin ısrarları karşısında, "Ben eleştirmen değilim, Allah korusun!" diyordu.[131] Konstantin Stanislavski, Nikolay Erdman'ın (d. 1900) *İntihar* adlı eserini sahnelemek için izin istediğinde Stalin şöyle cevap verdi: "Ben bu tür meselelerde amatörüm."[132] Stalin, Mihail Bulgakov (d. 1891) yüzünden sanatsal çevreleri nasıl ele alması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Bulgakov'un 1920'li yıllarda yazdığı ve iç savaş sırasında Kiev'de yaşayan Beyaz Muhafızlara mensup bir aileyi, Türbin'leri tasvir ettiği tefrika roman dizisi, kızıl ve beyaz, iyi ve kötü tablosunu bulandırıyordu.[133] Dergi bu tefrika yüzünden kapatıldığında henüz romanın üçte ikisi yayımlanmıştı fakat fazlasıyla ses getirmişti.[134] Bulgakov romanı *Türbin Günleri*

130 RGANI, f. 89, op. 63, d. 11, l. 1: 16 Ocak 1935. Politbüro Genden delegasyonu için 100 bin ruble ayırmıştı: RGASPI, f. 17, op. 3, d. 953, l. 58 (19 Ekim 1934).

131 "'Zhmu vashemu ruku, dorogoi tovarishch': perepiska Maksima Gorkogo i Iosifa Stalina" *Novy Mir*, 1997, sayı 9, s. 169; Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 124-125 (IMLI, arkhiv Gor'kogo: 8 Ocak 1930); *Sochineniia*, XII, s. 177. Yine 1930'da, solcu piyes yazarı Aleksandr Bezymensky'yi desteklemek üzere devreye girdiğinde Stalin, "Edebiyat uzmanı değilim ve elbette eleştirmen de değilim," diyordu. (Stalin Bezymensky'yi "Komünist Gençlik Birliği avangardizminden" taşıdığı "kalıntılar" nedeniyle hatalı buluyordu.) *Sochineniia*, XII, s. 200-201; Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 180-181. Daha önce, 1925 yılında, Aydınlanma Komiseri Lunacharsky'nin Bolşoy Tiyatrosu'nun yüzüncü yıldönümü ile ilgili bir sorusuna, "Sanatsal konularda çok iyi değilim, bunu sen de biliyorsun, bu konuda belirleyici bir şey söylemek istemem," diye yanıt vermişti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 760, 146-148.

132 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 157-159 (RGALI, f. 2750, op. 1, d. 140, 141: 29 Ekim ve 9 Kasım 1931); RGASPI, f. 17, op. 3, d. 858, l. 6. Başlangıçta bir deneme amaçlı izin verilse de, 1932 baharında, provalar yapılırken sonlandırıldı.

133 Daha derin bir düzeyde roman, mit yaratmanın, bir kadın vasıtasıyla kurtuluşun, anlık çekişmelere karşı sonsuzluğun, bir ateistin nasıl dindara dönüştüğünün, bir karakter olarak kentsel çevrenin, fiziksel dünyanın yabancılaşmasının peşine düşüyordu – tüm bunlar, Bulgakov'un çalışmasına damga vuran ayırt edici özelliklerdi. Proffer, *Bulgakov*, s. 146. Ekim 1924'te *Beyaz Muhafız* ile ilgili olarak Bulgakov, "Bu romanı tüm diğer yazdıklarımdan daha çok seviyorum," demişti. Brainina ve Dmitrieva, *Sovetskie pisateli*, III, s. 86.

134 *Rossiia*, sayı 4 ve 5, 1926. Romanın Rusça korsan baskısı 1927'de Riga'da ortaya çıktı. Bulgakov'un düzeltmeleriyle eksiksiz Rusça versiyonu Paris'te değiştirilmiş başlığıyla yayımlandı: *Dni Turbinykh (Belaia gvardiia)* [Türbin Günleri (Beyaz Muhafız)], 2 cilt, Concorde, Paris, 1927. Proffer, *Bulgakov*, s. 137-139; Agursky, *Third Rome*, s. 305-317; Bulgakov, *Early Plays*, s. 86-88.

adıyla oyunlaştırdı. Stanislavski ve Vladimir Nemiroviç-Dançenko'nun yönetmenliğini yaptığı oyun, bu ikilinin 1898 yılında kurdukları ve Çehov'un *Martı*'sı ile açılışını yaptıkları Moskova Sanat Tiyatrosu'nun kaderini değiştirdi. Moskovalılar, Bulgakov'un resmettiği biçimiyle, Ukrayna'daki karşı-devrime katılanların yaşadığı trajediyi izlemek için gece-gündüz kuyruklarda beklediler.[135]

Bulgakov'un cüretkâr eserinde hiç Kızıl yoktu ve Beyazları insan olarak resmetmesi nedeniyle, yakınlarını ve servetlerini kaybeden "eski insanların" yas tutmasına imkân tanıdığı için Beyaz Muhafız taraftarı olmakla suçlandı. Parti militanları onu "sağcılara" benzetiyordu.[136] Bulgakov'un, Bolşevizm altında yaşamaktansa göç etmeyi seçen bir aile ile ilgili diğer bir iç savaş hikâyesi olan *Kaçış* oyununun yasaklanması çığlıklarına Stalin boyun eğmek zorunda kaldı.[137] Ancak diktatör *Türbin Günleri*'ni izledi, kişisel olarak beğendi ve açıkça da savundu.[138] Rejim yanlısı öfkeli Ukraynalı yazarlarla yaptığı bir toplantıda Stalin şu noktaya parmak basıyordu: "Sadece komünizm hakkında yazmak yetmez. 140 milyon nüfusumuz var ve komünistlerin sayısı bir buçuk milyon." Stalin'e göre Bulgakov "yabancıydı", "bizden değildi", zira sömürüyü doğru biçimde tasvir etmiyordu ama yine de, *Türbin Günleri*, yazarın niyetinden bağım-

---

Russia dergisi in yayımcısı, Lezhnev adıyla bilinen Isai Altshuler 1926 yılında Estonya'ya göçmüş ve kısa süre sonra Bulgakov eserlerinin yurtdışı satış haklarını resmen temsil ettiğini ilan etmiş ve Bulgakov da TASS aracılığıyla böyle bir hakkın söz konusu olmadığını açıklamak zorunda kalmıştı. Lyandres, "Russkii pisatel" (9 Ocak 1928); "Teatral'nyi roman", Bulgakov, *Izbrannaia proza*, s. 518-541; Chudakova, "Arkhiv Bulgakova."

135 Moskova Sanat Tiyatrosu İkinci Stüdyo Başkanı Boris Vershilov, *Beyaz Muhafız*'ı okuduktan sonra Bulgakov'a el yazısı bir not göndererek eseri bir tiyatro oyununa dönüştürmesini istedi ve yazar bunu dört ay içerisinde gerçekleştirdi. Curtis, *Manuscripts Don't Burn*, s. 62. 5 Ocak 1926'da galası gerçekleştirildi. Gorchakov, *Istoriia Sovetskogo teatra*, s. 1132-1135; Gorchakov, *Theater in Soviet Russia*. Oyunun onaylanmış olması Moskova sanat çevrelerini şaşkına çevirdi. Stalin Lunacharsky'i telefonla arayarak oyunun açılışını yapması talimatı vermişti ve bu telefon görüşmesi sır olarak saklandı. Lunacharsky, *Moskovskie novosti*, 25 Nisan 1993; APRF, f. 3, op. 34, d. 240, l. 2; d. 239, l. 23; Sarnov, *Stalin i pisateli*, II, s. 421-422; Krylov, *Puti razvitiia teatra*, s. 232; Lunacharskii, "Pervye novinki sezona", *İzvestiya*, Ekim 1926, yeniden basım, Lunacharskii, *Sobranie sochinenii*, III, s. 325-331; Gorchakov, *Istoriia Sovetskogo teatra*, s. 133. Gorchakov, *Theater in Soviet Russia*, s. 185-187.

136 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 68, 82, 86-88, 742n2. Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 9 Şubat 1930 (Kerzhentsev).

137 "'Polozhenie ego deistvel'no bezyskhodnoe', s. 110-114 (APRF, f. 3, op. 1, d. 241, l. 69-80: Kerzhentsev, 6 Ocak 1929), 114 (l. 83: Voroşilov'dan Stalin'e, 29 Ocak), 115 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 724, l. 5: 30 Ocak); Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 91-96, 99, 100; Proffer, *Bulgakov*, s. 275-287.

138 2 Şubat 1929'da Stalin proleter oyun yazarı Vladimir Bill-Belotserkovsky'e açık bir cevap yazarak *Türbin Günleri* için, "O kadar da kötü bir oyun değil zira zararından çok faydası var. İzleyicilerde bıraktığı asıl izlenimin Bolşeviklerin lehine olduğunu aklınızdan çıkarmayın: 'Türbinler gibi insanlar teslim olmaya mecbur kalsalar ve halkın iradesine boyun eğseler, amaçlarının yok olduğunu kabul etseler, o zaman Bolşevikler yenilmez demektir, bu konuda yapılabilecek bir şey yoktur.' *Türbin Günleri* Bolşevizmin her durumda kazanma gücünü gösteriyor. Elbette yazar bu nedenle suçlanamaz, ayrıca bundan bize ne?" *Sochineniia*, XI, s. 326-329. Aynı zamanda bkz. Kemp-Welch, *Stalin and the Literary Intelligentsia*, s. 53-55. Aynı zamanda bkz. Lunacharsky'nin *Türbin Günleri* ile ilgili olarak Stalin'e yazdığı mektup: Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 108-109 (RGASPI, f. 142, op. 1, d. 461, l. 8-8ob.: 12 Şubat 1929); Smeliansky, "Destroyers"; L. M. Leonidov, *sovetskoe iskusstvo*, 21 Aralık 1939.

sız olarak, dava için "yararlıydı."[139] Ancak, öfkeli tartışmalar kesilmedi ve Stalin sonunda oyunu yasakladı. Sansürcüler artık Bulgakov'un eserlerinin yayımlanmasına da izin vermiyorlardı ve karısıyla birlikte yurtdışına sürgün edilmeyi talep ettiği umutsuz mektupların ilkini yetkililere gönderdi. Sonuç alamayacaktı.[140]

Bulgakov 28 Mart 1930'da bir kez daha "hükümete" yazıyor, on yılda eserleri hakkında yazılan 301 değerlendirmenin sadece üçünün olumlu olduğuna işaret ediyor ve bir kez daha göç etmelerine izin verilmesini ya da bu olmuyorsa, Moskova Sanat Tiyatrosu'na yardımcı yönetmen olarak atanmayı, bu mümkün değilse figüran, hiç olmazsa sahne işçisi olarak atanmayı talep ediyordu.[141] 18 Nisan'da Stalin'in başyardımcısı onu Moskova'daki evinden aradı ve telefona cevap veren karısına eşi ile görüşme isteğini bildirdi. Bulgakov bunun bir şaka olduğunu düşündü. (Bu Kutsal Cuma [Paskalya öncesindeki Cuma günü] teolog çocuğu Bulgakov için önemli bir gündü.) Telefonu alan Stalin, "Mektubunuzu aldık," diye belirtti. Yoldaşlarla birlikte okuduk. Olumlu bir yanıt alacaksınız... Belki de gerçekten size yurtdışı seyahati için izin vermeliydik. Ne oldu, sizi çok mu kızdırdık?" Bulgakov: "Son zamanlarda, bir Rus yazarın ülkesi dışında yaşayıp yaşayamayacağı konusunda çok düşündüm, sanırım yaşayamaz." Stalin: "Haklısınız."[142] Stalin'i parti-dışından bir yazarla bu ilk telefon görüşmesini yapmaya iten neydi bilinmez. Ancak, bir şiir okuma etkinliğinde acımasızca sözü kesilen devrimin büyük şairi Mayakovski, dört gün önce kendisini kalbinden vurmuştu. (İntihar notunda, Çernişevski'ye* atıfla "Gerçekten yapılacak bir şey yok. Hoşçakalın" yazmıştı.)[143]

139 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 102-107 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 4490, l. 3-17: 12 Şubat 1929). Aynı zamanda bkz. Shapoval, "Oni chuvstvuiut sebia, kak gosti...'", s. 120-126. Ukraynalı yazarlar delegasyonunun "kardeşçe" ziyaretlerine eşlik eden ve Ukrayna haftasının bir parçası olan sergi ve performanslara Stalin ile yapılan toplantı damga vurdu. *Pravda*, 9, 12, 13, 14 Şubat 1929.

140 Curtis, *Manuscripts Don't Burn*, s. 92-94 (Temmuz 1929). Bulgakov'un yazdığı yeni romanının bir bölümünün yayımlanası kısa süre önce reddedilmişti. 30 Temmuz 1929'da, Aydınlanma Komiserliği'nde sanat konusunda yetkili eski Tarım Komiseri A. Svidersky, Merkez Komite Sekreteri Aleksandr Smirnov'a Bulgakov'la yaptığı uzun görüşmeyi aktardı. Bulgakov'u şöyle tanımlıyordu: "Sürekli izi sürülen bir kader mahkûmu. Sinirsel durumunun sağlıklı olduğundan bile emin değilim. Durumu gerçekten umutsuz." Svidersky Bulgakov'un yurtdışına gitme talebini destekliyordu. Smirnov da hemfikir olduğunu Molotov'a gönderdiği notta bildiriyordu (3 Ağustos 1929). "'Polozhenie ego deistvitel'no bezyskhodnoe'", s. 116 (APRF, f. 3, op. 34, d. 239, l. 6); Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 115. Bulgakov'un gitmesine izin verilmedi.

141 Stalin mektubu üst düzey parti ve devlet kademeleriyle paylaştı. *Oktiabr'*, sayı 6, 1987, s. 176-180; Milne, *Mikhail Bulgakov*, s. 268-274.

142 Bulgakova, *Dnevnik*, s. 299-300; Bulgakov ve Bulgakova, *Dnevnik Mastera i Margarity*, s. 497; Bulgakov, *Vospominaniia*, s. 394 (L. E. Belozerskaya); "Polozhenie ego deistvitel'no bezyskhodnoe'", s. 116 (APRF, f. 3, op. 34, d. 239, l. 6); Fleishman, "O gibeli maiakovskovo kak 'literaturnom fakte'", s. 128; Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 127 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 783, l. 11). Aynı zamanda bkz. Gromov, *Stalin*, s. 114-116.

(*) Çerniçevski'nin *Nasıl Yapmalı?* romanına atıfla – ç. n.

143 Woroszylski, *Life of Mayakovsk*, s. 514-530 (özellikle s. 526); Sundaram, "Manufacturing Culture", s. 75-87. Troçki onun anısına bir yazı yazdı (*Biulleten' oppozitsii*, 11 Mayıs 1930) fakat Stalin sessiz kaldı. Devletin telkini olmamasına rağmen Novodevichy Mezarlığı'nda Mayakovski'nin cenaze törenine 100 binden fazla insan katıldı. Bu rakam ancak Lenin'in Kızıl

Bulgakov sahne yönetmeni asistanı olarak atandı. Bir yazar, gönderdiği çaresiz dilekçelerle ilgili kötü bir şaka yaparak Bulgakov'a Merkez Komite'ye davet edildiğine dair sahte bir mektup göndermişti. Bulgakov'da nevrasteni başlamıştı.[144] Seyircisinden yoksun kalan Bulgakov'un evinde hikâyeler anlattığı söyleniyordu. Bir yazar arkadaşına göre, bu hikâyelerin birinde, Bulgakov her gün Stalin'e "Tarzan" imzasıyla kendisini gizleyerek mektuplar gönderiyordu. Bu durumdan korkan Stalin mektup yazarının tespit edilmesini emrediyordu. Yakalanan Bulgakov Kremlin'e götürülüyor ve suçunu itiraf ediyordu. Stalin onun yırtık pırtık pantolonunu ve ayakkabılarını fark edince tedarik komiserini çağırıyordu. Stalin onu, "Adamların hırsızlık yapabilir, tamam," diye azarlıyordu, "ama bir yazarın giyim kuşamı söz konusu olduğunda bunu yapamazlar!" Bulgakov, hikâyeye göre, Stalin'i Kremlin'de düzenli olarak ziyaret ediyordu ve onun moralinin bozuk olduğunu fark etti. "Görüyorsun, hepsi bağırmaya devam ediyor: Dâhisiniz, dâhisiniz! Ama yine de birlikte bir bardak brendi içebileceğim bir kişi bile yok!" Stalin Bulgakov'un namına Moskova Sanat Tiyatrosu'na telefon ediyordu ve ona tiyatro yönetmeninin –tam o anda– öldüğü söyleniyordu. Stalin, "Bugünlerde herkes çok sinirli," derken tasvir ediliyordu. "Mizah duygusu yok oldu."[145]

Bulgakov gibi, Demyan Bedny de (d. 1883) (*bedny* "fakir" anlamına geliyordu ve çoğu kişi onu Bedny [Fakir] Demyan diye anıyordu) Ukrayna'da doğmuş ve Moskova'da şöhret olmuştu fakat Bulgakov sadece yaşamının peşindeyken Be-

Meydan'daki cenaze töreninde aşılmıştı. Boyrn, "Death of the Revolutionary Poet", s. 158. Mayakovski genç ve evli aktris Veronika Polonskaya ile bir gönül ilişkisi yaşamış ancak kadın kocasından ayrılmayı istememişti. 14 Nisan'da kendisini kalbinden vurduğunda, Polonskaya onun ısrarla kalmasını istemesine rağmen bir provaya katılmak üzere onun evinden henüz çıkmıştı. Mayakovski'den çıkarılan kurşunun kendi silahına ait olmadığı ve komşuların iki el silah sesi duyduğu söylentileri çıkmıştı. Şairin ölümünden on gün sonra soruşturmayı yürüten polis memuru öldürüldü. Ancak intihar notu kesinlikle Mayakovski'nin el yazısı idi. Eski sevgilisi ve esin kaynaklarından bir olan Lily Brik, "İntihar düşüncesi gövdesindeki kronik bir hastalık gibiydi," diyordu "ve her kronik hastalık gibi, kendisi için istenmeyen koşullar oluştuğunda, kötüye gitti." Ölümüyle ilgili resmî raporda "İntihar tamamıyla kişisel nedenlerleydi, genel anlamda şairin kamusal ve sanatsal faaliyetleriyle ilgisi yoktu ve intiharın arkasında, şairin atlatamadığı bir hastalık vardı," deniliyordu. *Pravda,* 15 Nisan 1930. İntihar nedeniyle şairin kitapları çocuk ve gençlik kütüphanelerinden kaldırıldı. *Literaturnaia gazeta,* 10 Temmuz 1930. Aynı zamanda bkz. Brown, *Mayakovsk*; Terras, *Vladimir Mayakovsk.*

144 30 Mayıs 1931'de Bulgakov Stalin'e yazdığı uzun mektupta Gogol'den alıntı yapıyor, nafile yere Avrupa'da uzun bir tatil için izin isterken, yayımlanan tanıklıkların aksine yurtdışına hiç çıkmadığını belirtiyor, sadakati ile ilgili güvence veriyordu ("Sovyet tiyatrosunun bana ihtiyacı var mı bilmiyorum ama benim Sovyet tiyatrosuna oksijen kadar ihtiyacım var"). Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 147-150 (otdel rukopisi GPB, f. 562, k. 19, d. 30). 1931'de Stalin hem Pilnyak hem de Zamyatin'in Batı Avrupa seyahatine izin verdi ve 1932'de de Babel, karısının bir ameliyat geçireceği Paris'e gitmek üzere izin aldı. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 180 (APRF, f. 3, op. 34, d. 206, l. 21).

145 Paustovsky, *Story of a Life*, s. 63-65. Bulgakov Fransa ya da İtalya'ya seyahat edebilmek için izin verilmesi yakarışlarına ısrarla devam ederken, Stalin'e yazdığı mektupta (11 Haziran 1934) yetkililerin iltica etmesinden korkuyor olabileceğinden söz ediyordu. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 210-213 (APRF, f. 3, op. 34, d. 206, l. 37-380b.). Bulgakov, arkadaşı Nikolay Erdman'ı akıbeti ile ilgili olarak Stalin'e bir mektup daha yazdı (Şubat 1938).

dny büyük bir gayretle rejime hizmet ediyordu. Beş Yıllık Plan tesislerini gezerek işçilere dizeler okuyordu, şahsına ait bir Ford'u ve Büyük Kremlin Sarayı'nda şatafatlı bir dairesi vardı (karısı, çocukları, kayınvalidesiyle yaşıyordu).[146] Bedny Stalin'i devrim öncesinden tanıyordu ve tıpkı onun gibi, henüz bir yeniyetmeyken ilk dizeleri yayımlanmıştı (ayrıca, ebeveynlerinin meçhul olduğu söylentileri peşini bırakmıyordu). Diktatöre erişme kolaylığı ile caka satıyordu.[147] Ancak Bedny'nin iki şiiri diktatörü fena halde sinirlendirdi. Bu şiirlerden biri Rus milli gelenekleriyle dalga geçiyordu (köylülerin sıcak kuzinelerin üzerinde uyumasından söz ediyordu, Stalin de bunu yapardı) ve diktatör onu eleştiren bir metin yayımladı. Bedny fazla duygusal bir yanıt gönderdi ("sonum geldi").[148] Stalin patladı: "Onlarca şair ve yazar hata yaptıklarında Merkez Komite tarafından azarlandı," diyordu. "Tüm bunları olağan ve anlaşılır kabul ediyorsun ama Merkez Komite senin hatalarını eleştirmeye mecbur kalınca burnundan solumaya ve bağırmaya başlıyorsun... Yoksa senin şiirlerinin dokunulmazlığı mı var?"[149]

Voroşilov, Büyük Kremlin Sarayı'ndaki komşusu Bedny'i korudu; aşırıya ka-

146 İç savaş sırasında cephedeki Kızıl Ordu askerleri Bedny'nin gündelik dille yazdığı dizelerini ezberden okuyordu (bu dizeler uçaklarla Beyazların tarafına da atılıyordu). Hasta Lenin'in son doğum günü vesilesiyle Bedny'ye Kızıl Bayrak Nişanı verilmişti ve Sovyet tarihinde edebî bir çalışmaya verilen bu türdeki ilk ödüldü. Verilmesini Troçki istemişti: Bedny iç savaş sırasında Troçki'nin trenine binmiş ve askerleri canlandırmasına yardım etmişti. Ancak parti içi mücadelede Bedny Troçki'yi üzecekti ("Etkisini yitirmiş bir politikacı"). Şeker hastalığı ve aşırı kilolarından mustarip olan Bedny'nin Almanya'daki diyabet tedavisi için Stalin çok az döviz tahsis ediyordu. Bedny, seyahatiyle ilgili Stalin'e yazdığı raporda, şakayla karışık, ölmekte olan kapitalist dünyadaki temizliğe, düzene ve tüketici malları bolluğuna karısının bayıldığını anlatıyordu ("Herhangi bir dükkânın vitrini önünde durup kendinden geçiyor. Tutup çekiyorsunuz, bir sonraki vitrinin önünde durup hayranlıkla bakıyor"). Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 129 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 739, l. 39-40: 19 Temmuz 1928), s. 129-133 (d. 701, l. 43-45: 20 Eylül; Artizov ve Naumov, *Vlast'*, 114 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 7, l. 96); Volkogonov belgeleri, Hoover Arşivleri, konteyner 18; Trotskii, *Literatura i revoliutsiia*, s. 166-167. Nadejda Mandelştam, Bedny hakkında şu cümleyi sarf etmişti: "Hiç kimse Sovyet rejimi için bu kadar içten çalışmamıştır." Mandelstam, *Hope Against Hope*, s. 26.

147 Bedny, kendisinden bir şiir isteyen Sovyet Uzakdoğu komutanı Blyukher'e şu cevabı yazmıştı: "Verdiğiniz görevi alır almaz tavsiyelerini almak üzere bilgili, güvenilir bir yoldaşa başvurdum. Benzer ya da hassas veya söylemek gerekirse yoğun çalışma gerektiren görevlerde genelde hep ona yönelirim." Şair, isimsiz "danışmanının" nasıl "gülümseyerek ve hiç bırakmadığı piposunu ağzından çıkararak" bir halk şiirini hatırlattığını anımsatıyordu. Bedny, *Polnoe sobranie sochinenii*, XVII, s. 76 (1929).

148 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 131 (APRF, f. 45, op. 1, d. 718, l. 82-82ob.: 2 Kasım 1930), 131-132 (RGASPI, f. 17, op. 114, d. 201, l. 13: 6 Aralık).

149 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 132-143 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 939, l. 7-9), 134-137 (l. 1-6). Stalin bu paylamayı toplu eserlerine de dahil edecekti: *Sochineniia*, XIII, s. 23-26. Bedny, yanlış insanların ayağına basmayı sürdürdü. Kaganoviç, 23 Eylül 1931'de *İzvestiya*'da yayımlanan ve Japonya'yı kışkırtabileceği anlaşılan Bedny şiirini ("Sırada Ne Var?") Stalin'in de okumasını istedi. Kaganoviç şiiri Litvinov'un onayladığını ve belki de istediğini çıtlatıyordu. Stalin, "Demyan'ın dizelerini okumadım ve okumaya niyetim yok, bu zahmete değmeyeceğine eminim," diye cevap verdi (29 Eylül). Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 119-120 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 739, l. 129-135), 122 (f. 81, op. 3, d. 99, l. 40; f. 17, op. 114, d. 264, l. 11). Aynı zamanda bkz Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 470-371; Dubrovsky, "Chronicle of a Poet's Downfall", s. 188-190; Chuev, *Sto sorok*, s. 269.

çan duygusal cazibesi ve bilgeliğiyle savunma komiserinin gözünü boyuyordu.[150] Ancak 1 Eylül 1932'de Politbüro şairin sefih yaşamına dair bir şikâyet aldı ve Stalin onu Kremlin'den attı. "Bencil, açgözlü, kötü, sahte, hilekâr, kinci maddiyatçılıkla kirlenmiş hayatı" nedeniyle diktatörden özür diliyor ama diğer yandan, özel kütüphanesi –30 bin cilt ile belki de rejimin en kapsamlı kütüphanesiydi– için aynı büyüklükte bir daire talep ediyordu; Stalin kitaplara uygun bir yer için söz verdi. (Yenukidze, Bedny'i Rozhdestvensky Bulvarı 15 numaralı küçük binada bir daireye yerleştirdi. Yenukidze'ye gönderdiği notta, daire hakkında alaycı bir dille "fare yuvası" diyordu.)[151] Bedny içine düştüğü çıkmazı patavatsızlıklarıyla daha da beter hale getirdi: Kremlin dairesinin müdavimlerinden biri, genellikle sarhoş olan şairin sofra sohbetlerini kaydetmişti (ve çarpıtmıştı); bu kayıtlar arasında, şairin Stalin'e ödünç verdiği kitapların yağlı parmak lekeleriyle geri gelmesinden şikâyet ettiği bilgisi de yer alıyordu.[152] Stalin, şairin ellinci yaş günü ile bağlantılı olarak Lenin Nişanı almasına izin verirken, "önde gelen proleter şair" notu da düşülmüştü.[153] Bedny Stalin'e şöyle yazacaktı: "Mektuplarımdan korktuğum kadar hiçbir şeyden korkmuyorum. Özellikle de sana yazdığım mektuplardan."[154]

İnsan ruhu

Bedny batarken Gorki yükseliyordu. (Yetenekli çocuk kitapları yazarı, Korney Chukovsky adıyla tanınan Nikolay Korneychukov günlüğünde muzipçe bir kelime oyunu yaparak şöyle diyordu: "Daha önce, edebiyat fakirleştirilmişti [*o-bed-nena*]; şimdi ise hayata küstürüldü [*o-gor-chena*].")[155] Stalin, OGPU'nun yardımıyla, devrimden önce de bir edebiyat devi olan Gorki'yi Faşist İtalya'dan kalıcı olarak geri dönmeye ikna etmişti. Bir zemin hazırlığı olarak, 23 Nisan 1932'de diktatör Rusya Proleter Yazarlar Birliği'ni, herhangi bir uyarıda bulun-

150 Bedny'nin evi sanat hayatına hizmet eden bir salon işlevi görüyordu. Fyodor Chaliapin Stalin'le burada tanışmıştı. Şarkıcı, "Stalin az ve oldukça güçlü bir Kafkas aksanıyla konuşuyor," diyordu. "Yine de söyledikleri çevresinde ağırlığını hissettiriyor, belki de kısa ve öz konuştuğu için. Anlamı her zaman çok sarih olmayan ama tonlaması güçlü kısa cümlelerinden bu adamın boşa konuşmadığı izlenimini edindim. Gerekli olduğunda her şeyi yapabilir." Medvedev, *Let History Judge*, s. 65 (atıfta bulunduğu kaynak, *İzvestiya*, 1962, sayı 249).

151 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 246-247 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 702, l. 68), 248 (l. 68, 70), 269 (f. 667, op. 1, d. 18, l. 6: 19 Kasım 1932).

152 Stalin belli ki Bedny'nin Kremlin'in sakinlerini kötüleyen ifadeleriyle dolu bir dergiyi *İzvestiya* editörü Gronsky'e göstermiş ve bu ifadelerin bir "gazeteciye" ait olduğunu söylemişti. (Gronsky hikâyeyi biraz çarpıtarak anlatıyordu zira Bedny'nin Lenin Nişanı vardı ve olay yazarlar kongresinden önceydi.) Gronskii, *Iz proshlogo*, s. 155. Raskolnikov'un karısının anılarında anlattığına bakılırsa, Bedny'nin aynı şikâyeti Fyodor Raskolnikov'a da yönelttiği anlaşılıyor. Kanivez, "Moia zhizn' s Raskol'nikomov", s. 95. Aynı zamanda bkz. Gromov, *Stalin*, s. 166.

153 Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b): povesti dnia zasedanii, II*, s. 416 (13 Nisan 1933). Stalin'in Lenin Nişanı yoktu, iki adet Kızıl Bayrak Nişanı vardı (Kasım 1919; Şubat 1930).

154 Stalin mektubu Politbüro'nun bilgisine sundu. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 283-286 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 702, l. 79-84: 5 Nisan 1933).

155 Chukovskii, *Dnevnik*, s. 68 (18 Ağustos 1932).

madan feshetti.[156] Rakiplerinin en ufak ideolojik sapmasını ifşa etmeye can atan Bedny tarzı sözde proleterlerin gayretkeşliği, yaratıcı başarıları olmaması nedeniyle fazlasıyla göze batıyordu. Diğer yandan, Bulgakov gibi parti-dışı yazarlara karşı duyulan derin siyasi güvensizlik, üstün yetenekleriyle dengeleniyordu. Feshetme kararnamesi, aynı zamanda, parti üyesi olmayanların da katılabileceği yeni bir Sovyet Yazarlar Birliği oluşturmak üzere kurucu kongre hazırlık komitesi kurulmasını da karara bağlıyordu. (Diğer sanat dallarında da benzer bir örgütlenmeye gidilecekti.) Stalin, Proleter Yazarlar Birliği tarafından "sınıf bilinci olmayan bir adam" addedilen Gorki'nin başkan olmasını istiyordu.

Dağıtılan Proleter Yazarlar Birliği'nin eski başkanlarından Aleksandr Fadeyev, Kaganoviç'e kırgın bir mektup yazdı (10 Mayıs).[157] Ertesi gün, Stalin ofisinde Fadeyev ve proleter yazarların iki diğer lideri ile birlikte, iki kültür aparatçiki ve Kaganoviç'i kabul etti. Toplantıları beş saatten uzun sürdü. 29 Mayıs'ta diktatör, uzun yaz tatiline çıkmadan hemen önce, bazıları ile bir kez daha toplantı yaptı.[158] Katılımcılardan İvan Gronsky, daha sonra, Stalin'in proleterlerin feshini yeniden gözden geçirmek gibi bir niyeti olmadığını ama yaratıcı bir önerilerinin olup olmadığını sorduğunu açıklayacaktı. Gronsky, kendi ifadesine göre şöyle cevap vermişti: Devrim-öncesinin realizmi "burjuva-demokratik" ortamda "ilericiydi" ve birçok büyük eser ortaya çıkardı fakat artık "proleter-sosyalist" evreye geçişi geliştirecek bir edebiyata ihtiyaç duyuluyordu. Önerisi, "proleter-sosyalist gerçekçilik" ya da "komünist gerçekçilik" idi. Stalin, tüm kültürel figürleri bir araya getirecek sanatsal bir yönteme gereksinimleri olduğu yanıtını vermiş ve söylendiğine göre, özlü, anlaşılır ve kapsayıcı olduğu için "sosyalist gerçekçilik" önerisinde bulunmuştu. Bu formülasyonu diktatör mü önerdi bilinmez ama uygulanması kararını veren oydu.[159]

Stalin, önerilen yeni Yazarlar Birliği'nin hazırlık komitesi onursal başkanlı-

156 Taslak kararnameyi Stalin son haline getirdi. *Partiinoe stroitel'stvo*, sayı 9, 1932, s. 62; Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 168 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 875, I. 11: 8 Mart 1932), 172-173 (d. 881, I. 6, 22; op. 163, d. 938, I. 37-38: 23 Nisan 1932). Tiyatro yönetmeni Vsevolod Meyerhold'un, kararnamenin çerçevelenmiş bir kopyasını Kızıl Meydan'ın birkaç blok ilerisinde, Bryusov Caddesi'nde bulunan iki katlı geniş dairesinin duvarına astığı söyleniyordu. Kirpotin, *Rovesnik zheleznogo veka*, s. 156-157.

157 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 176-177 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 941, I. 68-69). 1932 yılında bir mimarlar birliği de kuruldu ancak açılış kongresini 1937 yılına kadar yapamadı. Politbüro'nun kurduğu ve Stalin'in başkanlık ettiği bir komisyon şu sonuca vardı (7 Haziran 1932): "Müzik organizasyonları için bir komite kurulması uygunsuz bulunmuştur." Moskova ve Leningrad'da, Birlik seviyesinin altında örgütlenmeler de vardı, birbirleri üzerinde yetkiye sahip değillerdi. Maksimenkov, *Sumbur*, s. 29-32 (RGASPI, f. 17, op. 114, d. 300, I. 144). Besteciler Birliği kurulmasına ilişkin karar 3 Mayıs 1939'da çıktı ancak 1948'e kadar Birlik kurulamadı. Iakovlev, "Soiuz kompozitorov SSSR", V, s. 232-233; Maksimenkov *Sumbur*, s. 32 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1124, I. 81; d. 1509, I. 4-5).

158 *Na prieme*, s. 68 (edebiyat eleştirmeni Leopold Averbakh, yazar Vladimir Kirshon, Gronsky ve Stetsky), 70 (Gronsky, Stetsky ve Mekhlis).

159 Gronskii, *Iz proshlogo*, s. 334-336 (Aleksandr Ovcharenko'ya mektup, 22 Ekim 1972). Aynı zamanda bkz. Arkhiv A. M. Gor'kogo MoG-3-25-7 (Gronsky'nin anıları, 30 Kasım 1963); Kemp-Welch, *Stalin and the Literary Intelligentsia*, s. 132.

ğına Gorki'yi getirdi.[160] 17 Eylül 1932'de rejim Gorki'yi Lenin Nişanı'yla onurlandırdı, Moskova merkezdeki Tverskaya Caddesi'ne, Volga'daki Nijni Novgorod'a (Gorki'nin doğum yeri) ve Moskova Sanat Tiyatrosu'na onun adı verildi. Sanatsal üretiminin kırkıncı yıldönümü için başlatılan bir haftalık kutlama programı 25 Eylül'de Bolşoy Tiyatrosu'nda sona erdi. Gronsky, daha sonra, böylesi aşırı övgüye karşı çıktığını ve Stalin'in de "O hırslı bir insan. Onu partiye bağlamamız gerekir," diye yanıt verdiğini iddia edecekti.[161]

Fazla bir süre geçmeden, Stalin yazarlarla iki toplantıya katıldı – toplantılar Eski Meydan'daki Merkez Komite genel merkezinde değil, Moskova merkezde (Malaya Nikitskaya, 6), devrim öncesinin sanayici ve patronu Stepan Ryabushinsky'ye ait olup kamulaştırılan ve daha sonra Gorki'ye tahsis edilen modern sanat şaheseri bir köşkte yapıldı. Birincisinde (20 Ekim 1932) Stalin ve beraberindekiler partili yazarlarla bir araya geldi ve Stalin onlara Proleter Yazarlar Birliği'nin kapatılmasına ilişkin parti kararını açıkladı. Tiyatronun olağanüstü gücünü överken Aleksandr Afinogenov'un *Korku* oyunundan söz ediyordu. Milyonlarca kişinin izlediği ve entelektüeller arasındaki kararsızlığı dramatize eden oyunda bir parti örgütçüsü "Sınıf savaşında korkusuz, düşmanlarımıza karşı acımasızız," derken, melek yüzlü bir çocuk, "Baba hangisi daha büyük bir tehdit – sol sapma mı yoksa sağ sapma mı? Bence en büyük tehdit ikiyüzlülük," diyordu.[162] Aslında Stalin, orada toplanan partiye sadık yazarlara vasilik çağrısı yapmaya çalışıyordu. "Parti-dışı yazarların sayısı katlanarak çoğalıyor fakat onlara önderlik edecek, yardım edecek kimse yok; yetim sayılırlar. Bir zamanlar ben de partinin dışındayken birçok şeyi anlayamıyordum. Ancak yaşça büyük yoldaşlar beni dışlamadı; diyalektik düşüncede nasıl ustalaşacağımı öğrettiler."[163]

160 Kurulan Yazarlar Birliği çalışmalarının yönetimi ve parti grubu başkanlığı için önerilen Gronsky'di. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 175-176 (RGASPI, f. 17, op. 14, d. 295, l. 1-3; APRF, f. 3, op. 35, d. 32, l. 24-24ob.: 7 Mayıs 1932); "Perepiska A. M. Gor'kogo s G. G. Iagodoi", Keldysh, *Neizvestnyi Gor'kii*, s. 168-206.

161 Gronskii, *Iz proshlogo*, s. 151-152. Kamenev'in kurumun ilk direktörü olarak atanmasında Gorki'nin rolü vardı fakat Kamenev 16 Aralık 1932'de tutuklandı. Aynı akşam Bolşoy'da Stalin izleyiciler arasından Henri Barbusse'ü sahneye çağırarak, Kamenev'in koltuğunu ona devretti. *İzvestiya*, 25 ve 26 Eylül 1932. RSFSC Aydınlanma Komiseri Andrey Bubnov, Gagra'da tatilde bulunduğu sırada Stalin'e mektup yazarak affedilmeyi istedi; Stalin, gelmesini emretti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 44, l. 115.

162 Oyunda (1931) yaşlı bir profesör Sovyet toplumunun tümüyle korku üzerine kurulu olduğu ithamında bulunuyordu. Lyons, *Six Soviet Plays*, s. 585-589; Lih, "Melodrama and the Myth", s. 178-207. 2 Nisan 1933'te Afinogenov Stalin'den *Yalan* adlı yeni oyununu okumasını istedi. Oyunda alt-düzey parti aparatçiklerinin nasıl yalan söylemek zorunda olduğu ve bu yalanların nasıl sistem içinde yükselmelerinin yolunu açtığı betimleniyordu. Stalin oyunla ilgili çok sayıda yorum yaparken, Afinogenov'a "Oyunun ana fikri zengin, fikrin formüle edilişi zengin değil," diye yazdı. Tüm komünistler fiziksel olarak, ahlâken, siyaseten çirkin, diyordu Stalin ve bu haliyle sahnelenmesini yasakladı. Afinogenov taslak üzerinde değişiklikler yaptı fakat tuhaf bir biçimde, Stalin'in talimatlarına uymadı. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, 758n37 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5088, l. 1), 758n38 (d. 4591, l. 4), 192 (d. 5088, l. 118-118ob.); Hindus, *Crisis in the Kremlin*, s. 249.

163 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 261-268 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1116, l. 20-27). Feoktist Berezovsky 20 Ekim toplantısı ile ilgili notlar almıştı (fakat metni Stalin'e ancak 29 Nisan 1933'te gönderdi). "Bir sempatizanı yabancılaştırmak kolay," diyordu Stalin, "ve kazanmak çok

Altı gün sonra, parti-dışı yazarlar diktatör ve beraberindekilerle ikinci bir toplantıya kabul edilmişti. Toplantı davetleri telefonla ve bu haberi yaymama koşuluyla yapılmıştı, belki de böylelikle bir seçilmişlik duygusu yaratmayı hedefliyorlardı. (Ne Bedny ne de Bulgakov davet edilmişti.) Katılan elli edebiyatçı arasında, bırakın Stalin'le samimi bir akşam yemeği yemeyi, görüşmüş olabilecek kişi sayısı bile son derece azdı. Duygular doruktaydı. Verilen ilk arada Stalin'in etrafını sardılar ve içlerinden birisi devlet kır evleri ile ilgili soru sordu. Edebiyat eleştirmeni Koreli Zelinsky ertesi gün yazdığı özel bir notta şöyle diyordu: "Kalın kaşlarının altında, gözleri kimlerin katıldığını incelemek üzere hızla ve dikkatle sıraları taradı. Stalin güldüğü zaman –bunu sıklıkla ve hızla yapıyor– gözlerini kısıyor ve masaya doğru yaslanıyor, kaşları ve bıyıkları yayılıyor ve çehresinde sinsi bir ifade beliriyor... Onunla ilgili tasvirlerde hiç ifade edilmeyen bir özelliği çok hareketli olması... İtirazlara karşı çok duyarlı ve genel olarak etrafında konuşulanlara karşı son derece ilgili olması tuhaf. Dinlemediği ya da unuttuğu düşünülebilir. Fakat hayır, beyninin radyo istasyonları tüm frekanslarda her şeyi yakalıyor. Cevap hemen hazır, doğrudan, dürüstçe, evet ya da hayır. Böylelikle düelloya her zaman hazır olduğu anlaşılıyor. Aynı zamanda, gönül almak istediğinde dikkatli olun. Her an kullanabileceği geniş bir hipnotik araç yelpazesine sahip."[164]

Stalin, sözlerinin ağırlığı olan ve bir ölçüde denetim altında tutabileceği prestijli yazarlardan oluşan bir topluluk kurmak istiyordu. Birçok yazarın konuşmasına izin verdikten sonra, "Sizin yaptığınız 'üretimden' söz etmeyi unuttum," dedi. "Birçok üretim biçimi var: Silah, lokomotif, otomobil, kamyon. Aynı zamanda, 'meta,' 'iş,' 'ürün' üretebilirsiniz... Sizler insan ruhunun mühendislerisiniz... Burada, birilerinin de son derece doğru biçimde dillendirdiği gibi, yazar sessiz oturamaz; ülkesindeki yaşamı tanıması gerekir. Söylenen doğru. İnsanlar hayatı dönüştürüyor. O yüzden, 'İnsan Ruhunun Mühendislerine' kadeh kaldırmak istiyorum."[165] Voroşilov, "Tam olarak öyle sayılmaz," diyerek araya girdi. Alkışlar arasında Stalin tüm gövdesiyle savunma komiserine döndü: "Eğer içindeki ruhlar çürümüşse sizin tanklarınızın pek hükmü olmaz. Ruhların üretimi tankların üretiminden çok daha önemlidir."

Verilen ikinci arada masalar yiyecek ve içeceklerle donatıldı (kıtlık dönemi

---

daha zor." Şunu da söylüyordu: "Şiirler iyi. Romanlar daha da iyi. Ancak şu anda her şeyden çok oyunlara ihtiyacımız var." RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1116, l. 29-31.

164 Zelinskii, "Odna vtrecha", s. 156-157 (RGALI, f. 1604, op. 1, d. 21, l. 112-146). Toplantı basında yer almadı ve resmî dökümü hazırlanmadı. Aynı zamanda bkz. Maksimenkov, "Ocherki nomenklaturnoi istorii", s. 221-224; Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 521; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1116, l. 28. 1930'lu yıllarda edebî eserleri yayımlayan Devlet Basımevi'nin Direktörü olan Nikolay Nakoryakov'un (1881-1970) yaşlılığında sözünü ettiği Eylül 1933 tarihli benzer bir toplatıya ait anıları aslında Ekim 1932 tarihli toplantıyla ilgilidir. "Iz vospominanii: vstrecha Stalina s sovetskimi pisateliami v 1933 godu", (arkhiv A. M. Gor'kogo, MoG-10-13-3: 3 Şubat 1966).

165 Kemp-Welch, *Stalin and the Literary Intelligentsia*, s. 131. (atıfta bulunduğu kaynak, "vstrecha pisatelei s I. V. Stalinym", arkhiv A. M. Gor'kogo, 26 Ekim 1932). "Sürekli yinelenen aforizmayı duyar duymaz sevdim: 'Yazarlar insan ruhunun mühendisidir,'" diyordu Valentin Katayev fakat yazar Yuri Olyesha'ya atfederek. Kataev, "Sobytie nebyvaloe", s. 216.

henüz son bulmamıştı). Fadeyev, önceki toplantıda komünist yazarlara anlattığını anlatması için Stalin'e ısrar etti: Anlattığı, Lenin'in son günlerine dair samimi ayrıntılardı. Stalin ayağa kalktı, kadehini kaldırdı ve "Bu büyük adama, bu büyük adama," diye tekrar ederken, sanki biraz sarhoş gibiydi. Anlatmaya başladı: "Lenin öleceğini biliyordu. Yalnız kaldığımız bir anda ona siyanür kapsülü götürmemi istedi. Lenin, 'Partideki en sert insan sensin,' dedi, 'sen bunu yapabilirsin.' Önce yapacağıma dair söz verdim fakat sonra yapamadım. İlyiç'e nasıl zehir verirdim? Kendimi kötü hissettim. Ayrıca, hastalığın nasıl bir seyir izleyeceği de bilinemezdi. Sonuçta zehiri götürmedim." Daha birçok kere kadehler kalktı, ortam daha da düşsel bir hale büründü (kâğıt kıtlığının olmadığı bir yazarlar şehri hayal ediliyordu). "Gorki'nin, nasıl bir erkek gibi bıyıklarından öperek Stalin'le vedalaştığı hâlâ gözlerimin önünde," diye o günü anlatıyordu Zelinsky. "Gorki uzun boyu ve Stalin'e doğru eğilmiş bir halde bir asker gibi kımıltısız duruyordu. Gözleri parlıyordu ve utanarak, fark ettirmeden gözünden akan bir damla yaşı sildi."[166]

Fadeyev, toplantının ardından *Edebiyat Gazetesi*'nde, Proleter Yazarlar Birliği'ndeki eski yoldaşlarıyla ilgili sert bir eleştiri yayımlayarak rejim içindeki etki alanını korudu. Gorki, Sorrento'da hiç karşılaşmadığı türden fırsatlar ve ikilemlerle yüz yüze gelecekti.[167] İlk büyük icraatlarından biri, Stalin'in ardından OGPU nezaretinde Beyaz Deniz-Baltık Kanalı'na yaptıkları 17 Ağustos 1933 tarihli ziyarette yüz yirmi yazardan oluşan bir "tugay"a liderlik etmesi ve sözde daha üstün bir hümanizm adına köle emeğini kutsamalarıydı. Yagoda'ya gönderilen sayısız teşekkür notundan birini yazan Mikhail Zoshchenko, "Görkemli yapılar gördüm – barajlar, savaklar ve yeni bir kanal," diyordu. "Ama en fazla orada çalışan ve işi organize eden insanlardan etkilendim. İnsani bir dille kendi yoldaşlarını kendi yaşadıkları deneyimi takip etmeye davet eden konuşmalar yapan hırsız ve haydutlar (şimdinin örnek işçileri) ile karşılaştım. Daha önce OGPU'yu eğitici bir rolde görmemiştim ve şahit olduklarım benim için müthiş sevindiriciydi."[168]

---

166 Zelinskii, "Odna vtrecha", s. 157, 160-161, 168.

167 1902 tarihinde, "Bir Rus yazar," diyordu Gorki yazdığı mektupta, "bir Rus hükümetiyle asla dostluk içinde olmamalı." Gorky, *Letters of Gorky and Andreev*, s. 41.

168 Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 367 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 510, I. 60); Antipina, *Povsednevnaia zhizn'*, s. 107-110. Tutsak barakalarının birinin girişinde, çiçeklerle çevrili bir menü asılıydı ve altında da "Yiyin ve yediğiniz gibi de inşa edin." Öğle yemeği listesinde, kabak çorbası, etli yulaf lapası, soslu balık fileto ve kabaklı börek vardı. (Tutsak Vladimir Kavshchyn "Ben kalemle siz kürekle – birlikte kanalı inşa edeceğiz," diye yazmıştı.) Draskoczy, *Belomor*, s. 11 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 1885, op. 3, d. 34, I. 100). Kıtlık döneminin çaylak yazarı Aleksandr Avdeyenko, "ÇEKA'cıların konuğu olduğumuz andan itibaren bizim için komünizm başlamıştı," diyordu. "İstediğimiz gibi yiyip içiyorduk ve hiçbir şey için para ödemiyorduk. Füme sosisler. Peynirler. Havyar. Meyve. Çikolata. Şarap. Brendi." Avdeenko, "Otluchenie", sayı 3, s. 11; sayı 4, s. 80-133. Bir grup hiciv yazarı Yagoda'ya "OGPU'nun müthiş çalışması karşısında büyük heyecan duyduklarını" yazdılar. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 365 (TsA FSB, f. 2, op. 11, d. 510, I. 27: Kupriyanov, Krylov, Sokolov imzasıyla), s. 366 (I. 24, I. 68). Seyahat, Gorki'nin imzasıyla 1934 yılı başında yayımlanan bolca resimle süslenmiş dört yüz sayfalık bir kitapla son buldu. Gor'kii vd., *Belomorsko-Baltiiskii kanal imeni Stalina*. Gorky vd., *Belomor*; Gorky vd., *The White*

Biyografiyi kim yazacak

1934 yılı başına kadar Stalin'in metinlerinin SSCB'de dağıtıma sokulan kopya sayısı tahminen 16 milyon 500 bin civarındaydı.[169] Yine aynı tarihe kadar, sadece *Leninizmin Sorunları* 17 dilde ve 8 milyon kopyadan fazla basılmıştı. Ancak Stalin'in biyografisi meselesi ciddiydi: Yardımcısının kaleme aldığı tek Rusça metin 1920'li yıllardan kalmaydı ve bir gazete yazısı uzunluğundaydı.[170] Gerçi Mikhail Koltsov *Köy Gazetesi*'ne parlak bir *Stalin'in Hayatı* dizisi yazdı fakat bu metin yayımlanmadı, anlaşılan Stalin reddetmişti.[171]

Bu sırada, yabancı yayınlarda dünya proletaryasının lideri, haydut/banka soyguncusu olarak takdim ediliyor ve Çarlık gizli polisinin gizli ajanlığını yaparak yoldaşlarına ihanet ettiği söylentilerini aktaran hikâyeler anlatılıyordu.[172] Gori ve Tiflis'ten bir sınıf arkadaşının (göç etmişti) psikanalitik anılarında, Stalin'in babası Beso'nun onu dövdüğü ve bu nedenle de, "çocukluğundan itibaren, intikam hislerini gerçekleştirme hedefinin diğer her şeyin önüne geçtiği" iddia ediliyordu.[173] Almanya'daki bir Komintern görevlisi, düşmanların Stalin'in imajına gölge düşürme girişimlerini büyük bir telaşla Moskova'ya bildirirken, özellikle Essad Bey'i [Kurban Said] ön plana çıkarıyordu.[174] Bakü doğumlu (1905) bir Yahudi ve doğum adı Lev Nussimbaum olan Essad Bey,

Sea Canal, National Centre for Marxist and 'Left' Literature, Londra, 1935. Aynı zamanda bkz. Solzhenitsyn, *Gulag Archipelago*, III, s. 78-101; Ruder, *Making History for Stalin*, s. 47-52, 213-214.

169 *XVII s"ezd*, s. 620.

170 1929 yılında, Stalin'in resmî ellinci yaşgünü ile bağlantılı olarak, Tovstukha'nın *Kısa Biyografi* (1927) metni –bir gazete makalesinden daha kısaydı– biraz genişletilerek *Pravda*'da yeniden yayımlandı (21 Aralık 1929). Tovstukha daha fazlası için söz vermişti ama sorun yerli yerinde duruyordu.

171 RGASPI, f. 558, op. 11 [4?], d. 1493, l. 50. Orjonikidze, Stalin ile ilgili olarak "sana vuracak beni dövecek" diyen Kolstov'un taslağını başarılı bulmadı. Koltsov yine de metnini sansüre gönderdi ve onlar da Stalin'e iletti. Söylenene göre Stalin el yazması metni okumuş, Koltsov'a telefon ederek "Beni fazla göklere çıkarmışsın," demişti. Bunlar doğru olsun olmasın, kitap hiçbir zaman gün yüzüne çıkmadı. Chukovskii, *Dnevnik*, s. 38-39. Koltsov'un, Stalin'in ellinci doğum günü münasebetiyle yayımlanan "Stalin Bilmecesi" metni, Stalin dünya burjuvazisi için bir bilmece olsa da –"Stalin'in gizemi", "Esrarengiz Komünist", "anlaşılmaz kişilik"– Sovyet işçisi için öyle olmadığı düşüncesinden hareket ediyordu. *Pravda*, 21 Aralık 1929.

172 Editörlüğünü Aleksandr Kerenski'nin yaptığı Paris'teki göçmen gazetesi *Days*, Ekim 1929'da sağ muhalefet olarak anılan grubun mensuplarının elinde Stalin'in 1917 öncesi devrimci geçmişine dair leke sürücü belgeler olduğunu iddia etti. Böyle bir durum yoktu. İmal edilmiş Yeremin (Çarlık polis görevlisi) "belgeleri" 1930'lu yılların ortasında piyasaya çıktı. (23 Nisan 1956'da *Life*'da yayımlandı). Valdlen S. Izmozik, *Zhendarmy Rossii*, Neva, St. Petersburg, 2002, s. 466-468. *Batumskaia demonstratsiia 1902 goda* (Partizdat, Moskova, 1937) derlemesinde, Stalin'in Doğu Sibirya sürgününden kaçarak kendi adına hazırlanmış sahte polis kimliğiyle Kafkasya'ya geri döndüğüne dair hatıralar yer alıyordu.

173 Anı yazarı Yosif "Soso" İremashvili'nin diğer bir iddiası da Stalin'in yükselirken, "papaz okulu yönetimine, burjuvazìye ve ülkede Çarlığı temsil eden her şeye karşı hissettiği amansız ve keskin nefreti" de yanında taşıdığı idi. Iremashvili, *Stalin und die Tragödie Georgiens*, s. 6, 11-12, 24; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 73.

174 Komintern görevlisi (Münzenberg), Stalin'in sekreterliğinden çıkan vatan haini Boris Bazhanov'dan da söz ediyordu, bu hain Fransızca (1930) ve Almanca (1931) suçlayıcı bir metin yayımlamıştı. Kun, *Stalin*, s. 69-70; RGASPI, f. 155, op. 1, d. 85, l. 3.

Berlin'de Rus lisesine devam etmiş, Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nde Türkçe ve Arapça dersleri almış, türban giymeye başlamış ve kendisini bir Müslüman prens olarak yeniden yaratmış, çoksatan eserlerin yazarı olarak Café Megalomania'nın müdavimi olmuştu. 1931 yılında Berlin'de yayımlanan renkli *Stalin* başlıklı kitabı etkili oryantalist dokunuşlarla bir suçlu portresi çiziyor ve öylesine sisli kanıtlar buluyor ya da yaratıyordu ki, şüpheli olan mümkün, mümkün olan makul, makul olan kesin hale geliyordu. "Şiir ve hakikat arasındaki fark henüz dağlarda bilinmiyor," diye yazmıştı.[175]

Essad Bey'in kıyaslanabileceği diğer bir oryantalist-yalancı daha vardı: Beria. Bölgesel parti örgütünü denetimi altına almasıyla birlikte bir Stalin Enstitüsü kurarak, Güney Kafkasya partisinin "kuramcısı ve örgütçüsü olarak Stalin'in rolü" ile ilgili materyal toplamaya başladı.[176] Ancak Stalin'in yardımcısı, Moskova'daki Marx-Engels-Lenin Enstitüsü Başkan Yardımcısı Tovstukha, Stalin ile ilgili tüm orijinal materyallerin Gürcistan'dan transfer edilmesi için çalışmalara başladı.[177] Bu sırada rejim yetkilileri Stalin biyografisini yazması için Gorki'nin ağzını aradı ancak o kabul etmedi.[178] Bunun yerine, Fransız yazar Henri Barbusse'ün, Tovstukha gözetiminde (Troçki'ye karşı mücadelenin arzulanan biçimde tasvir edilmesini sağlamak için) bir Stalin kitabı yazma önerisi

---

175 Bey, *Career of a Fanatic*; Bey, *Stalin*. *Stalin* başlıklı kitabın Rusça tercümesi Riga'da (Filin, 1932) yayımlandı. Essad Bey, Stalin'in suç teşkil eden mülklere el koymalarını, egzotik bir dil kullanarak paralel kitaplarda ayrıntılandırdı: *Blood and Oil in the Orient* (1931) ve *Twelve Secrets of the Caucasus* (1931). Aynı zamanda bkz. Rieber, "Fun with my Buddy." Lev altı yaşındayken, Rusya İmparatorluğu'nun Yerleşim Bölgesi'nden olan annesi Berta Slutzkin (evlenmeden önceki soyadı Ratner) intihar etmişti (muhtemelen asit içerek); Nussimbaum'un, yine Aşkenaz Yahudisi olan ancak Tiflis'te doğan babası Abraham, yüzyıl dönümünde Hazar petrolünden kazanç sağlamış ve 1913 yılında, harika bir zamanlamayla kuyularını Nobellere satarak nakde çevirmişti. 1917'de devrim meydana geldiğinde baba-oğul gemi ile Kızıl Su'ya (Türkistan) kaçmış ve orada, söylentilere göre, bir sinemada yaşamışlardı. Daha sonra deve kervanıyla İran'a geçmişler, kısa bir süreliğine (o sırada Osmanlı işgali altında olan) Kafkasya'ya geri dönmüşler ve 1921 yılında Batum'dan İstanbul'a giden göçmen gemisine (*Kleopatra*) binmişlerdi. 1932 yılında Bey, Erika Loewendahl ile evlendi ve Viyana'ya yerleştiler (Erika, Bey'in gerçek kökenini bilmiyordu). Avusturya'nın ilhakının ardından Nussinbaum-Bey Mart 1938'de İtalya'ya yerleşti fakat kısa bir süre sonra Los Angeles'e gitti. Aynı yıl, karısı onun Yahudi kimliğini afişe etti ve boşandılar. "Bana Arap soyundan bir prens olduğunu söyledi," diye yazmıştı. "Evlendikten sonra... onun sadece sıradan Leo Nussinbaum olduğunu öğrendim!" Erika'nın kendisi de Yahudi'ydi. Leipzigli bir ayakkabı üreticisi olan babası, Çek firması Bata'nın Berlin'deki başarılı bayiliğinin kurucusuydu. Hollywood'da, Lev Clark Gable için bir senaryo yazarken, Erika, kendisinden yaşlı ve evli, Viyana doğumlu Macar vizyoner René Fülöp-Miller ile bir ilişkiye girdi. Almanca metinler yazan Fülöp-Miller, Nussimbaum-Bey'in tanıdığı ve rakibiydi. Nussimbaum Eylül 1942'de Raynaud sendromundan ölene kadar, İslâm, çöl maceraları, küresel petrol sanayii, Kafkasya'da aşk, Yahudiliğin "oryantal" kökenleri, Muhammed, II. Nikolay, Lenin ve Stalin üzerine Almanca on altı kitap yazmış ve bu kitaplar birçok dile tercüme edilmişti. Reiss, *Orientalist*.

176 Beria da Stalin'in 1909 tarihli "Kafkasya'dan Mektup" metnini kendi parti örgütüne yayımlatmış ve eğitim çevrelerinde incelenmesini emretmişti. Sukharev, "Litsedeistvo", s. 105 (atıfta bulunduğu kaynak, Partiinyi arkhiv Institutta istorii partii pri TsK KP gruzii, f. 13, op. 10, d. 11, l. 45-6); f. 14, op. 7, d. 34, l. 10; *Sbornik materialov v sviazi*.

177 Tovstukha ve yardımcıları çok sayıda materyali bir araya getirdi: RGASPI, f. 71, op. 10, d. 192-218, 364-373.

178 Tucker, *Stalin in Power*, s. 335n.109; Brandenberger, "Stalin as Symbol", s. 249-270 (s. 256'da).

kabul edildi.[179] Stalin'in hayatını kaleme alma sorumluluğunu üstlenen herkesin onun cesaret kırıcı tavrıyla yüz yüze gelmesi kaçınılmazdı. En son, *Tüm-Birlik Komünist Partisi Tarihi (Bolşevikler)*'de, kendisinden "tüm çalışanların bilge lideri" diye söz edildiğinde Stalin şöyle yazmıştı: "Kişilerin yüceltilmesi? Marksizme ne oldu?"[180] Eski Bolşevikler Derneği'nin onun yaşamına ilişkin bir sergi açılması planını da "'kişilik kültünün' güçlendirilmesi partimizin ruhu ile bağdaşmaz ve zararlıdır" gerekçesiyle reddetti.[181]

"Muzaffer lerin kongresi"

1934 yılına girilirken Sovyet sanayisi yükseliyordu. Kapitalist dünya Büyük Buhran ile çamura saplanmış durumdaydı. Birleşik Devletler Sovyetler Birliği'ni tanıdı. Kıtlık büyük ölçüde atlatılmıştı. Durumun tadını çıkarma zamanıydı. "Sosyalist Toplumun Mimarı" yazısında (*Pravda*, 1 Ocak 1934) yağcıların kralı Karl Radek, devrimin ellinci yıldönümünde, Gezegenler Arası İletişim Okulu'nda ders verecek olan geleceğin tarihçisini tasvir ediyordu. 1967 yılından geçmişe bakan öğretmen, Lenin'in ardılı olan bir liderin dünya burjuvazisini şaşkına çevirerek, tam da gerektiği gibi müthiş bir hızla ve kapitalist unsurların sert direnişine rağmen sosyalizmi inşa ettiğini vurguluyordu. Stalin, "Şimdi artık kendisi öğretmen olan, büyük öğretmenlerin büyük öğrencisi, Leninist Parti'nin sembolü, ruhu," diye anlatılıyordu. Başarısı, "Marksizm anlayışının yaratıcılığına", kadrolara yakınlığına, kararlılığına ve Lenin'e sadakatine bağlanıyordu. Metinde, "On yıl önce Lenin'in tabutu başında edilen yemini yerine getirdiğini biliyordu," deniliyordu. "Dünyanın tüm çalışanları ve devrimci proletaryası da biliyor."[182]

---

179 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 270 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 699, l. 61: 8 Aralık 1932), 271 (l. 62). Barbusse, Sovyetler Birliği içinde yaptığı yolculuklarla ilgili iki kitap yazdı, her ikisi de Stalin'i göklere çıkarıyordu.

180 Van Ree, *Political Thought*, s. 164; Maksimenkov, "Kul't"; RGASPI, f. 558, op. 1, d. 3087. Ukraynalı komünistler, Komünist Gençlik Birliği'nin on beşinci kuruluş yıldönümü münasebetiyle 1933 yılında Stalin'in hayatı üzerine bir kitapçık yayımlamak istediğinde Stalin engel oldu. Aynı yıl, Bolşevik Parti'nin otuzuncu yıldönümünde, Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün tezlerinden, kendi yaptığı katkılara ilişkin referansların üzerini çizdi. Ertesi yıl, bir yayında geçen "Lenin-Stalin partisi" ve "Lenin ve Stalin'in öğretileri" ifadelerinden kendi ismini çıkardı. Davies ve Harris, *Stalin's World*, s. 149-150 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 3087, l. 30; d. 3118). 1934'te *Pravda*'da yayımlanan ve Stalin'in sürgündeki kulübesinin bir görüntüsüne yer veren Turukhansk ile ilgili metin onun tepkisine sebep oldu ("çöp"). RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1494, l. 6-10. Gençlik Birliği dergisi *Genç Muhafız* bir yazarın SSCB boyunca yaptığı seyahatlerle ilgili yazı dizisi hazırladığında, Stalin, sürgün edildiği yerlere yapılan ziyaretlerle ilgili kısımları çıkardı. El'-Registan, "Neobychainoe puteshestvie"; RGASPI, f. 558, op. 11, 1491, l. 121-125. Yazılarından birinin el yazması üzerinde Troçki şu cümlenin altını çizmişti: "Eğer tarihi kişiler yapmıyorsa o zaman tarih kişiler aracılığıyla kendisini yapıyor demektir." Volkogonov, *Trotsky*, s. xxxii-xxxiii.

181 RGASPI, f.558, op. 11, d. 4572, l. 1 (Temmuz 1933); Sukharev, "Litsedeistvo", 104; Gromov, *Stalin*, s. 143-144.

182 Radek'in methiyesi kitapçık olarak (birkaç dilde) 225 bin adet basıldı: *Zodchii sotsialisticheskogo obshchestva*, Partizdat, Moskova, 1934; *The Architect of a Socialist Society*, Co-operative Pub-

Stalin'in yemininden on yıl sonra, 26 Ocak'ta Büyük Kremlin Sarayı'nda toplanan 17. Parti Kongresi 1.225 oy hakkına sahip ve 739'u sahip olmayan delegeyi bir araya getirdi. Delegeler, 2 milyon 800 bin üye ve üye adayını temsil ediyordu. Parti kurallarına göre yılda bir kongre yapılması gerekiyordu fakat en son kongreden beri geçen süre bir buçuk yıldı ve bu uzunlukta bir ara ilk kez yaşanıyordu.[183] *Pravda* bu kongreyi "Muzafferlerin Kongresi" başlığıyla duyurdu. Diktatör büyük bir yüce gönüllülükle önde gelen muhalif figürleri –hatalarını kabul ettiklerini açıkça ifade etmelerinin ardından– partiye geri kabul etmişti. Kürsüden (14. Parti Kongresi'nde yaptığı cesur eleştirinin tersine) Stalin'in kişisel diktatörlüğünü savunan Kamenev'in "birlik" çağrısıyla muhalefet kendisiyle çelişiyordu.[184] Stalin'in *İzvestiya*'ya editör olarak atayacağı Buharin, sağ sapmaya ilişkin olarak kongrede şöyle diyordu: "Gruplaşmamız kaçınılmaz olarak, sosyalist saldırıya karşı savaşan güçlerin ve özellikle de sosyalist saldırının en fazla tehdit ettiği tabakanın –*kulak*ların ve kentli entelektüel ideologlarının– ilgi odağı haline geliyordu" ve bu durum "zamansız bir yabancı müdahale" tehlikesini de artırıyordu. Planı övüyor ve zekice dalga geçiyordu: "Hitler bizi Sibirya'ya sürmek istiyor ve Japon emperyalistler de Sibirya'dan sürmek istiyor, yani 160 milyonluk tüm nüfusumuz Magnitogorsk'taki yüksek fırınlara gidecek."[185]

Açılış gecesinde Stalin beş saatlik bir konuşma yaptı. Günün tanıklarından birisi, "Hiç acele etmeden, adeta sohbet eder gibi konuşuyordu," diye günlüğü-

---

lishing Society of Foreign Workers in the U.S.S.R., Moskova-Leningrad, 1934; *Der Baumeister der sozialistischen Gesselschaft*, Verlagsgenossenschaft ausländischer arbeiter in der UdSSR, Moskova-Leningrad, 1934. Aynı zamanda bkz. Petrov ve Petrov, *Empire of Fear*, s. 69; Tucker, *Stalin in Power*, s. 244-246.

183 Kongre tüzüğü üç yılda bir toplanmayı gerektirecek şekilde değiştirdi. *XVII s"ezd*, s. 525-566. Artık kolektif çiftliklerin yarısında en az bir komünist vardı. 1930 yılında %20,4 olan köylü kökenli parti üyesi oranı %28,5'e yükselmişti fakat süregiden parti içi temizlik bu kazanımları yok edecekti.

184 Kamenev 25 Mayıs 1933'te *Pravda*'da bir yazı yayımlayarak muhalefete vazgeçmelerini tembihliyordu (hapiste ya da sürgündeydiler). 12 Aralık 1933'te Politbüro, Zinovyev ve Kamenev'in göreve iadesini onayladı (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 936, l. 5). Kongreden sonra Kamenev, 1934 yılında Machiavelli'nin toplu eserlerini yayımlayacak, ülkenin en prestijli bilimsel yayın kuruluşu olan Akademi'nin başına getirildi. *Prens*'in yayını da planlanmıştı ama artık önsözünü Kamenev yazabilirdi. Sovyet okuruna sunduğu portreye göre Machiavelli despotların maskesini düşüren biriydi ve birkaç kez ondan Floransa Cumhuriyeti "sekreteri" olarak söz ediyordu – Stalin'in unvanını kullanıyordu. Kamenev Floransa "sekreterini" resmederken "Derin felsefi araştırma konusunda yeteneği yok," diyordu ve çevresi ile ilgili olarak "çalışan kitleler üzerinde iktidar sahibi olmak için birbirleriyle mücadele eden baskıcı egemenler sınıfı" ifadesini kullanıyordu. Kamenev, "Predislovie", I, s. 7-15.

185 *XVII s"ezd*, s. 124-129 (Buharin), 209-212 (Rykov), 492-497 (Zinovyev), 516-521 (Kamenev). Stalin, Zinovyev'in parti dergisi *Bolşevik*'te editör olmasına izin verdi. 20 Şubat 1934 tarihli bir Politbüro oturumunda, Stalin'in girişimiyle Buharin, (*Novy Mir* [Yeni Dünya] dergisine editör olarak atanan Gronsky'nin yerine) *İzvestiya* editörlüğüne atandı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 939, l. 2. Katı Troçki destekçisi Rakovski bile vazgeçtiğini ilan edince iç sürgünden dönebildi ancak partiye kabul edilmedi. *Pravda*, 18 Nisan 1934; Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 326-334 (APRF, f. 3, op. 24, d. 139, l. 35-52: 11 Ekim 1932); Buharin'in atamasının Kalinin için de sonuçları olacaktı zira *İzvestiya* onun sorumluluğundaki Sovyet merkez yürütme komitesinin organıydı. Brontman, *Dnevniki*. Ognev adıyla yazan Brontman (d. 1905), *Pravda*'nın birçok imzasız başyazısının müellifiydi.

ne not düşmüştü. "Nükteli konuşuyordu. Konuştukça izleyicilerle daha da yakınlaşıyordu. Alkışlar, kahkaha tufanı dinmedi. Güçlü bir söylevdi. Aynı zamanda pratik, işlevsel."[186] Diktatör, "örgütsel görevlerin, örgütsel liderliğin zorluklarından" söz ediyor ve sorumluluk çağrısı yapıyordu. "Bu zorluklar bizde yoğunlaşıyor, yetkililerde, örgütlerimizde... Başarısızlıklarımızın ve eksiklerimizin sorumluluğu, on vakanın dokuzunda, 'objektif koşullara' değil bize, kendimize aittir." İdari işlerdeki yönetim metotlarını ("kararname ve talimatlar") kınıyor, aşağıdan yukarıya eleştiri, işçi yarışmaları, yöneticilerin fabrika ve çiftliklere gelmeleri, nitelikli işçilerin ofislerinden çıkarılıp üretime katılmaları ve talimatları yerine getiremeyenlere müsamaha edilmemesi çağrısı yapıyordu. "Geçmişteki hizmetlerine bakılmaksızın, yönetim makamlarından uzaklaştırılmalarından imtina etmememiz gerekir."[187]

Alkış yağmurunun azalmasıyla birlikte Stalin boş-söz liderliğine bir örnek sunacaktı:

> STALİN: Tohum ekimi nasıl gidiyor?
> GÖREVLİ: Tohum ekimi mi, yoldaş Stalin? Harekete geçtik. (Kahkahalar.)
> STALİN: Sonra?
> GÖREVLİ: Atılım yapacağız yoldaş Stalin, en kısa zamanda atılım yapacağız. (Kahkahalar.)
> STALİN: Fiilen?
> GÖREVLİ: Bir hareketlenme var. (Kahkahalar.)
> STALİN: Fiilen, tohum ekimi ne durumda?
> GÖREVLİ: Şu âna kadar tohum ekimi yapılamadı yoldaş Stalin. (Kahkaha tufanı.)[188]

Stalin'in, bölgesel yetkililer, "Tıpkı feodal prensler gibi, yasaların kendileri için değil aptallar için yazıldığını düşünüyorlar," diye eklemesi de anlamlıydı.

Stalin, kapitalizmin "sert ekonomik şok dalgaları ve askerî-politik felaketleri" karşısında "SSCB'nin, bir çapa gibi tutunarak sosyalizm inşasına ve barışı koruma mücadelesine devam ettiğini" anlattı. Kapitalistleri, "emek yoğunluğunu artırarak ve çiftçilerin zararına emek ürünlerinin fiyatını daha da düşürerek sömürüyü derinleştirdikleri" için itham ederken kelime oyunu yapmıyordu. "Faşizm ve özellikle de Nasyonal Sosyalizm," diyordu, "sosyalizmin zerresini ihtiva etmez" ve "eski parlamenter yöntemlerle egemenliğini sürdürecek güce sahip olmaması ve içeride terörist egemenlik yöntemlerini zorlarken", dışarıda "savaş politikası sürdürmesi, burjuvazinin zayıflığı olduğu düşünülmelidir." Olası bir saldırgan ismi vermese de "yeni bir emperyalist savaş" öngörüyordu ve bu savaş "kesinlikle devrimin önünü açacak ve tıpkı ilk emperyalist savaşta olduğu gibi, birçok ülkede doğrudan kapitalizmin varlığını sorgulanır hale getirecek" idi.[189]

186 Chernobaev, *Vvikhre veka*, s. 178 (Aleksandr Arosyev günlüğü, 26 Ocak 1934).
187 *Sochineniia*, XIII, s. 282-379 (s. 366-370'te).
188 *Sochineniia*, XIII, s. 371.
189 *Sochineniia*, XIII, s. 294.

Stalin, İtalyan faşizminin İtalya ve SSCB arasındaki iyi ikili ilişkilere engel olmadığını söylüyor ve Almanya'nın Sovyetler Birliği'nin imzaladığı birçok saldırmazlık antlaşmasıyla Batı Avrupa'ya "yeniden yönelme"nin peşinde olduğuna dair suçlamlarını "hayalî" addederek reddediyordu. "Almanya'ya karşı hiçbir hesabımız olmadı, [şimdi de] Polonya ve Fransa'ya karşı yok," diyordu. "Geçmişteki hesabımız ve şimdiki hesabımız sadece SSCB ile ilgilidir. (Alkış yağmuru.) Japonya'yı da uyarıyordu: "Uygun bir barışı ve iyi ilişkileri arzulayanlar olumlu karşılık göreceklerdir ancak ülkemize saldırmaya çalışanlar öylesine sert bir karşılık alırlar ki, gelecekte o domuz burunlarını Sovyet bahçesine sokmamaları gerektiğini öğrenirler. (Alkış tufanı.)[190]

Sekteye uğramak

Stalin Büyük Kremlin Sarayı'ndaki gösterisinin keyfini çıkardığı sırada rahatsız edici bir haber geldi. Hitler Polonya ile on yıllık saldırmazlık "beyannamesi"ni açıklamıştı. Bu metinde, mevcut sınırların tanınmasına dair bir ifade yoktu ama her iki taraf, şaşırtıcı bir biçimde, aralarında çıkabilecek "sınır anlaşmazlıklarının çözümünde zor kullanmayacağını taahhüt ediyordu.[191] Hitler'in dış politika danışmanı Alfred Rosenberg Polonya'yı yok etmeye yemin etmişti. Polonya'nın ortaklığı da yeterince kafa karıştırıcıydı: Fransa ile askerî ittifak yaparken Romanya ile de savunma antlaşması imzalamıştı (her ikisi de 1921 tarihliydi). Ancak Polonya ordusu, iki dinamik diktatörlükle olan uzun sınırlarını savunabilmek açısından son derece kötü teçhiz edilmişti – ve her iki diktatörlüğün selefleri geçmişte Polonya'yı haritadan silmişlerdi. Bu güvenlik açığı hissiyatına ek olarak, Versay Antlaşması ile büyük oranda etnik Alman şehri Danzig, Milletler Cemiyeti denetiminde "serbest şehir" ilan edilmiş, böylelikle Polonya bir Baltık limanından mahrum bırakılmış ve Alman Doğu Prusyası ile

190 *XVII s"ezd*, s. 8-36; *Sochineniia*, XIII, s. 283. Stalin, emperyalist savaşın 1939'daki gelecek kongreye kadar yeni devrimler üreteceği düşüncesini yineledi. *Sochineniia*, XIV, s. 338; van Ree, *Political Thought*, s. 212. Aynı zamanda bkz. Rieber, "Stalin as Foreign Policy Maker", s. 142-143. Varga'nın *New Phenomena in the World Economic Crisis* (1934) başlıklı kitabı ile Stalin'in 17. Parti Kongresi'ne sunduğu rapor arasında büyük paralellik vardı. Varga, "Vskryt' cherez 25 let", s. 155-156; Duda, *Jenő Varga*, s. 89, 109-110, 115. Varga'nın enstitüsünde çalıştığını iddia eden bir göçmen, oradaki çalışanların kapitalist dünyaya dair zihinlerindeki gerçekçi tasavvur yüzünden misillemelere maruz kalmaktan korkmak için herhangi bir neden olmadığını öne sürüyordu. Rosenfeldt, *Stalin's Special Departments*, s. 71-73 (atıfta bulunduğu kaynak, yayımlanmamış el yazması, "Organizatisia i funktsiia Osobogo sektora TsK VKP (b)", Kongre kütüphanesi). Almanların, yaşanabilecek bir Sovyet politika değişikliğiyle ilgili duydukları kaygı konusunda bkz. Von Riekhoff, *German-Polish Relations*, s. 385. Aynı zamanda bkz. Sluch, "Germano-sovetskie otnosheniia", s. 103 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 082, op. 14, pap. 62, d. 2, l. 365).

191 DGFP, seri C, II, s. 421-422; *Reichgesetzblatt*, 1934, II, s. 118-119 (Almanca ve Lehçe orijinalleri); Ahmann, *Nichtangriffspakte*, s. 310-325, 255-342; Niclauss, *Die Sowjetunion*, s. 151-163; Wandycz, *Twilight of French Eastern Alliances*, s. 300-335; Cenciala, "Declaration of Non-Aggression"; Ken ve Rusapov, *Politbiuro TsK VKP (b) i otnosheniia SSSR*, s. 62-63; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 14, 20-21; Beck, *Final Report*, s. 31-32. Aleni Sovyet tepkisi için bkz. *İzvestiya* ve *Pravda*, 29 Ocak 1934.

Almanya'nın geri kalanı arasında yer alan Polonya Koridoru ile de istikrarsızlığa davetiye çıkarılmıştı.[192]

Deklarasyon her ne kadar Fransa-Polonya ittifakını geçersiz kılmasa da Hitler kuşatma zincirini kırmayı başarmıştı. Bu arada, Polonya'nın siyasi tabakası Avrupa meselelerinde bağımsız bir role sahip olmanın hayalini kuruyordu. İki savaşarası dönemin bir tanığına göre, "Polonya'nın büyük güç olamayacak kadar zayıf ama küçük devlet statüsünden fazlasını arzulayacak kadar güçlü yeniden-doğuşu bir trajedi" idi.[193] Fransız yetkililer özel sohbetlerinde Polonya'dan iki-eşli diye söz ediyorlardı.[194] Paris elbette Berlin ile de görüşüyordu. Piłsudski imzadan sonra (29 Ocak 1934) Fransa büyükelçisini kabul etti ve "tereddüt ettiğini, yokuşa sürdüğünü ama Fransa-Almanya müzakerelerinin kendisini hızlı karar vermeye ittiğini, zira eğer [Fransa'nın] öneriler Almanya tarafından kabul edilirse Fransa'nın açıkça barış antlaşmasını [Versay] terk edeceğini" açıkladı.[195] Almanya ile saldırmazlık deklarasyonu Polonya'ya ekonomik gerilimi azaltma umudunu da veriyordu (ticaret ve gümrük savaşlarına bir son verme umudu). Bunun da ötesinde, her ne kadar Fransa güvenliğini doğulu müttefikleri değil Britanya ile ilişkisi üzerine bina etse de Fransız dışişleri bakanları artık nihayet Varşova'yı ziyaret etmeye başlamışlardı.[196]

Stalin'in oyun dışı kalışı Fransa'nın durumundan da beterdi. Polonya'yı herhangi bir Sovyet-karşıtı ittifaktan uzak tutmaya çalışırken, Galiçya doğumlu Radek'i Polonyalı yetkililerle gizlice buluşmaya göndermişti. Radek, Polonya'nın Moskova'ya dönük özel jestlerinin "manevra değil çark etme" olduğunda ısrarlıydı.[197] İstihbarat yetkilisi Artur Artuzov, Polonyalıların sadece Almanya'nın ikili bir anlaşmaya ilgisini çekebilmek için SSCB ile flört ettiği yönündeki argümanıyla hayalci bakışa ters düşerken, Stalin Artuzov'u Politbüro'ya

---

192 Cienciala, "Polish Foreign Policy", s. 44-59; Cienciala, "Foreign Policy of Józef Pilsudski."

193 Wandycz, "Polish Foreign Policy: Some Observations", atıfta bulunduğu kaynak, Louis Eisenmann, "La Question de Teschen." *La Vie des peoples*, I. 1920, s. 837. Piłsudski, Rus tehdidini azaltmak için doğuda bağımsız Ukrayna merkezli federasyon benzeri bir yapıyı biçimlendirmeye çalışırken, düşmanı Dmowski ilhak peşinde koşuyordu. İkisi de başarısız oldu.

194 Varşova'daki Fransız Elçiliği, anlaşılan o ki, 21 Aralık-26 Ocak tarihleri arasında Paris'e hiçbir şey göndermemişti: *DDF, Ie serie,* VII, s. 907-910.

195 Laroche, *La Pologne de Pilsudski*, s. 138-145; Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 169-172; Steiner, *Triumph of the Dark*, s. 63.

196 Gasiorowski, "German-Polish Nonagression Pact of 1934", s. 27; Cienciala, *La Décadance* değerlendirmesi, s. 539; Pohle, *Der Rundfunk*, s. 397-398. Washington'daki zeki Fransız büyükelçisi Amerikalılara şunu anlatıyordu: Almanlar kısa süreli bir barış istiyordu ve bu sürede nihai Avrupa egemenliği için güç kazanacaklardı. Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 73 (atıfta bulunduğu kaynak, State 760c.6212/10: Müsteşar Phillips, de Laboulaye ile görüşme, 27 Ocak 1934).

197 Radek'in Stalin'e karşı savunduğu düşünce, Fransa Almanya'yla ittifak yapmaya çalışırken Fransa'nın müttefiki Polonya'nın ayartılabileceği ve Polonya'nın bağımsız Litvanya ve belki Danzig'de çok arzuladığı hareket özgürlüğüne dayanan Almanya-karşıtı bir Sovyet-Polonya paktı vaat edilebileceği idi. Ancak 1933 Kasım ayı ortasında, Moskova'yı telaşlandıracak şekilde, Hitler ve yeni Polonya Elçisi Józef Lipski muğlak bir dille saldırmazlık antlaşması ihtimalini ima eden (ya da etmeyen) tuhaf bir ortak açıklama yayımlarken, 27 Kasım'da Pilsudski, Almanya'dan gizli ve somut bir teklif aldı ve bir süre kararsızlık yaşadı.

"yanlış bilgi vermekle" suçladı.[198] Voroşilov da harekete geçerek sempatik Alman büyükelçisi Rudolf Nadolny ile bir görüşme gerçekleştirdi ve "Hitler'in *Kavgam*'ı üzerinde uzun süre durmuş ve bu bağlamda nihayet kitaptaki Sovyet-karşıtı eğilimin hâlâ geçerli olduğu izlenimini ortadan kaldırmak için şansölyenin iki cümle söylemesinin yeterli olacağını," söyledi.[199]

Hitler'in istihbarat raporları olası Polonya-Sovyet ittifakı konusunda uyarıyordu – Radek'in gizli kanallardan sürdürdüğü övgüler ve hesaplanarak sızdırılan bilgilerin Piłsudski üzerinde etkili olması.[200] Almanya için Polonya'yı ve Polonya için Almanya'yı aldatmaya hazır olan Stalin açısından her ikisi de önemliydi.[201]

Piłsudski, "Polonya'nın hiçbir şartta Almanların Polonya'yı Rus Ukraynası'na karşı harekete geçirme girişimlerine karşılık vermeyeceğini" Alman bir muhatabına net olarak belirtmişti.[202] Ancak Moskova'da, Almanya-Polonya deklarasyonunun arkasında gizli askerî ve bölgesel şartlar bulunduğu şüphesi ağır ba-

---

198 Bu ÇEKA'nın on altıncı kuruluş yıldönümü kutlamaları sırasında, 20 Aralık 1933'te oldu. Gorbunov, "Voennaia razvedka v 1934-1939 godakh", sayı 2, s. 103. Artuzov'un 1920'den beri çift taraflı çalıştırmak üzere Polonyalı ajanlar istihdam ettiği söyleniyordu ve bunlardan biri de Riga doğumlu, Moskova Üniversitesi'nde eğitim almış, Polonya genelkurmayı istihbaratına çalışan İgnay Sosnowski (Dobrzynski) idi. Pogonii, *Lubianka 2*, s. 175-179. Aynı zamanda bkz. Tumshis ve Papchinskii, 1937, s. 445-451 (atıfta bulunduğu kaynak, Artuzov'un Yezhov'a mektubu, 22 Mart 1937); Kolpakidi ve Prokhorov, *Imperiia GRU*, I, s. 205-207. Varşova'daki Sovyet temsilcisi Vladimir Antonov-Ovseyenko'nun Moskova'daki Stomonyakov'a gönderdiği mektupta yazdığı makuldü: Polonya hükümeti hiçbir zaman Fransa ile ittifakın ya da Küçük Antant'ın Almanya'ya karşı güvenlik sağlayacağına inanmamıştı. Bağlantıda olduğu bir Polonyalı ona, "Siz tüm kombinasyonlarda olursunuz ama biz?" demişti. Ne olursa olsun, Antonov-Ovseyenko, Almanya ile süren hiçbir müzakere olmadığına dair Polonyalıların verdiği teminat ile kandırılmıştı. *Dokumenty o materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii*, VI, s. 112-116 (29 Kasım 1933).

199 Genelkurmay Başkanı Yegorov, "Politikanızı değiştirin, her şey yeniden yoluna girecektir," diyerek Twardowski'ye çağrı yapıyordu. *DGFP*, seri C, II, s. 338-339 (11 Ocak 1934), 352-353 (13 Ocak), 376-379 (17 Ocak). Aynı zamanda bkz. Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 271; Tucker, *Stalin in Power*, s. 256-260. Nadolny, Stalin'in 26 Ocak konuşmasının –özellikle Litvinov'un konuşmasıyla kıyaslandığında– "serinkanlı tonu ve gerçekçiliğine" işaret ediyordu ve Almanlardan bu konuda bir teyit bekliyordu. Hitler Reichstag konuşmasında (30 Ocak) Stalin'in konuşmasına değindi. *DGFP*, seri C, II, s. 435-436 (29 Ocak 1934); Baynes, *Speeches of Adolf Hitler*, II, s. 1151-1171; *Völkischer Beobachter*, 31 Ocak 1934. Narodny, uzlaşma sağlama girişimlerini engelleyen Hitler'le tartıştıktan sonra, 16 Haziran 1934'te istifa etti. Yerine Kont Friedrich-Werner Graf von der Schulenburg atandı. "The German Foreign Office", Craig ve Gilbert, *Diplomats*, s. 417-418; Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 180-183.

200 Shore, "Hitler's Opening Gambit"

201 Ani Polonya-Alman darbesinin hemen arifesinde SSCB Fransa ile yalın, geçici bir ticaret antlaşması imzalamıştı. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)-VKP (b) i Evropa*, s. 307 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 15, l. 166: 11 Ocak 1934); *DDF*, 1. seri, V, s. 436-437. Aynı zamanda bkz. Carley, "Five Kopecks." 1934 yılı başında Fransa ve SSCB karşılıklı havacılık ataşeleri atadılar, Cot'un özel görevi gecikmeli olarak meyvesini veriyordu. Ağustos 1934'te Sovyetler Cot'un ziyaretine bir hava filosunu Fransa'ya indirerek karşılık verdiler. Scott, *Alliance Against Hitler*, s. 119-121.

202 Piłsudski'nin muhatabı Danzig Devlet Başkanı Hermann Rauschning'di ve 11 Aralık 1933'te Varşova'da görüşmüşlerdi. Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 72 (atıfta bulunduğu kaynak, Almanya Dışişleri Bakanlığı raporu IV Po 9133, T-120, 3024/6601/E 495072-77: 14 Aralık 1933). 23 Kasım 1934'te Rauschning Nazi Partisi üyeliğinden istifa etti ve daha sonra da göç etti.

sıyordu.[203] Albay Józef Beck –1926 askerî darbesinin gerçekleştirilmesinde Piłsudski'ye yardım etmişti– Polonya Devleti'nin yeniden kuruluşundan beri, bir Polonya dışişleri bakanının Sovyetler Birliği'ne yaptığı ilk ziyareti gerçekleştirmişti. Polonya'nın müttefiki Fransa'ya karşı pek sempatisi yoktu (bir zamanlar istenmeyen insan olarak Fransa'dan çıkarılmıştı) ve Almanya'yı idare edebilmekle övünüyordu fakat iki büyük komşusu arasında yalpalayan bir Polonya görüntüsü vermekten de kaçınmak istiyordu. Öğle yemeğinde Voroşilov tarafından ağırlandıktan sonra üç kez bir araya geldiği (13, 14, 15 Eylül 1934) Litvinov, Polonyalı mevkidaşının "Almanya'nın oluşturduğu tehlikeyi ya da dönem Avrupası'ndaki genel savaş tehlikesini görmediğini" belirtecekti. Polonya doğumlu Litvinov, Polonya'nın SSCB ile üç yıllık ve Almanya ile on yıllık saldırmazlık antlaşmaları imzaladığını Beck'e hatırlattığında, "Beck utancını gizleyemedi (tüm görüşmemiz boyunca sadece o anda)," derken sinsi bir sevinç gösteriyordu. Ancak bakan bu durumun düzeltileceğine söz verdi ve gerçekten de kısa süre sonra ikili antlaşma on yıla uzatıldı (ve temsilcilikler elçiliklere yükseltildi). Beck Moskova'dan akciğer zarı iltihabıyla döndü.[204]

Kirov ve diğerleri lideri alkışlıyor

Parti kongresi 10 Şubat'a kadar sürdü. Stalin geç de olsa, *kulak* sabotajı addettiği çiftlik hayvanı kayıplarını kabul etti (raporunda bir tablo yer alıyordu) ancak yine de "1934'ün çiftlik hayvanları ekonomisi açısından topyekûn atılım yılı olabileceğini ve olması gerektiğini" öne sürdü. Et kıtlığı yaygın bir biçimde hissediliyordu.[205] Ordjonikidze sınai üretim planlarında artış değil sınırlama önerdi ve ikinci planın geri kalanı için kongrenin de onayladığı kararnameye göre, tüketim mallarında %18,5'lik ve üretim mallarında da %14,5'lik artış öngörüldü. Birçok konuşmacı perakende ticaretinin ve yaşam standartlarının artırılması zorunluluğunun altını çizdi.[206] Ancak Kaganoviç, Stalin'in "yukarıdan devriminin insanlık tarihinin şahit olduğu en büyük devrim olduğu ve bu devrimin

203 Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 269; Ken, *Collective Security or Isolation*, s. 121-122, 146-147; Morozov, *Pol'sko-Chekhoslovatskie otnosheniia*, s. 9, 27, 504; *DVP SSSR*, XVII, s. 133-134; *İzvestiya*, 20 Nisan 1934.

204 *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii*, VI, s. 167-173; *DDF*, 1. seri, V, s. 783-785. Beck, Piłsudski'nin Almanya'ya karşı olası önleyici savaşın tartışılması için toplantıya çağırdığını doğruladı fakat 1934 ilkbaharında bu düşüncenin rafa kaldırıldığını iddia ediyordu. Beck, *Final Report*, s. 51-53.

205 *Sochineniia*, XIII, s. 321-322, 329-330. Stalin, "devlet çiftliklerinin beklentileri karşılamakta başarısız olduğunu söylemek gerekir" itirafında bulunacaktı. Çiftlikleri, düzgün biçimde işletilemeyecek kadar fazla uzmanlaşmış ve fazla hantal addederken kurulmalarının kendi fikri olduğuna değinmiyordu. *XVII s"ezd*, s. 23. 1933 yılında devlet çiftlikleri, 20 milyon tonluk devlet tahıl tedarikinin sadece birkaç milyon tonunu karşılamıştı. Davies ve Wheatcroft, *Years of Hunger*, s. 332-347.

206 Davies vd., *Years of Progress*, s. 11-14; *XVII s"ezd*, s. 435-436, 439-441, 443-455, 668; Zaleski, *Stalinist Planning*, s. 132. 20 Ocak 1934 tarihli bir Politbüro kararnamesi işçilerin boş zamanlarında yasal olarak ve vergilendirilmeden bahçecilik yapabilmeleri için tohum ve ekipman desteği taahhüt ediyordu. Antipova vd., *Golod v SSSR*, s. 509-511 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 937, l. 8, 52, 68-69).

eski ekonomik yapıyı yerle bir ederek kolektif çiftlik sistemini yarattığını" ısrarla vurguluyordu.[207] Bir zamanların ateşli Troçki savunucusu Yevgeny Preobrazhensky bile kürsüde söylediklerivle şaşırtıyordu: "Kolektifleştirme – meselenin özü bu! Ben kolektifleştirmeyi tahmin edebildim mi? Hayır, edemedim."[208]

Stalin'in raporuyla ilgili tartışmalara dair son sözü söyleme onuru Kirov'daydı ve o da başarılan tüm şeyleri övdükten sonra, "Asıl zorluklar geride kaldı," diyor ve diğer yandan sıkı çalışmaya devam etmeleri gerektiğini de hatırlatıyordu. Konuşması, özellikle Stalin'in siyasi raporunun her bir kelimesinin emir kabul edilerek onaylanması önerisi alkışlarla karşılandı. "Yoldaşlar, on yıl önce partimizin, proleter devletimizin kurucusunu toprağa verdik," diyordu Kirov. "Biz yoldaşları, Lenin'in anısı önünde gururla şunu söyleyebiliriz: Sözümüzü tuttuk; gelecekte de sözümüzü tutmaya devam edeceğiz zira bu söz ülkemiz ve tüm dünya emekçileri özgürleşmesinin büyük stratejisti yoldaş Stalin tarafından verildi. (Kuvvetli, uzun alkışlar, salonda bulunanların ayakta coşkulu alkışları.)"[209]

Stalin, yapılan tartışmalara alışılageldiği üzere yanıt vermeyi reddederken, "hiçbir anlaşmazlık olmadığı" gerekçesini öne sürdü.[210] Yeni Merkez Komite kompozisyonunu belirledi: Yetmiş bir üye ve altmış sekiz yedek üye. 9 Şubat 1934 oylamasında 1.225 oyun 1.059'u kayda geçmişti (bir önceki kongrede oy kullanma hakkı olan 134 delege oy pusulalarını teslim etmemişti.)[211] Sadece Kalinin ve İvan Kodatsky (Leningrad vilayet sovyeti başkanı) resmî oylamada oy birliği ile seçilmişti. Stalin'e üç karşı oy çıkmıştı, gerçi aparatçikler birkaç karşı oyu kaybetmiş olabilirdi. Kirov'a 4 karşı oy çıktı. (16. Kongre'de hem Kirov'a hem Stalin'e 9'ar karşı oy çıkmıştı.)[212]

207 *XVII s"ezd*, s. 525. Fiilen çiftçilik yapanların görüşleri tartışma dışıydı. Polis tutanaklarına göre, 1934 yılında I. Gribanov bir grup kolektif çiftçiye, "Mevcut rejimde ya ilmeği boynuna geçirmek ya da devleti kandırmak zorundasın," demişti. Kedrov, *Lapti Stalinizma*, s. 151 (atıfta bulunduğu kaynak, GAAO, otdel DSPI, f. 290, op. 2, d. 337, I. 16-18).

208 *XVII s"ezd*, s. 236-239.

209 *XVII s"ezd*, s. 251-259; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 271, I. 529-533 (Chagin). Tükenmiş durumdaki Kirov 23 Kasım-29 Aralık 1933 tarihleri arasında, Leningrad'ın dışındaki Tolmachevo Sanatoryumu'nda yatmaya mecbur edildi ama Smolny'e direkt telefon hattı ve günlük postalarının teslimini talep etmişti, sekreterliğini de karısı yapacaktı. Doktoruna (G. F. Lang) kalp çarpıntısı, ağrı, uykusuzluk ve zaman zaman yürümekte zorlandığı şikâyetlerini iletti ve tuzlu su banyo tedavisi verildi. Pazi, *Nash Mironych*, s. 412-418, 448; Sinel'nikov, *Kirov*, s. 357-358; Krasnikov, *Kirov v Leningrade*, s. 179-183; Knight, *Who Killed Kirov?*, s. 167-168.

210 *XVII s"ezd*, s. 269. Stalin kongre raporunda şöyle diyordu: "15. Kongre'de hâlâ parti çizgisinin doğruluğunu ispat etmek ve belli anti-Leninist gruplarla savaşmak kaçınılmazdı, 16. Kongre'de yapılması gereken, bu grupların son destekçilerinin kökünü kurutmaktı. Şu an yapılmakta olan kongrede ispat edilmesi gereken bir şey ve anlaşıldığı kadarıyla, tepelenmesi gereken birileri yoktur." *XVII s"ezd*, s. 28. Manuilsky, Komintern'de raporunun tartışılması ile ilgili bir yorum yapmadı.

211 15. Kongre'de (1927) bu sayı kırk üçtü. 1939 kongre oylamasında kullanılmayan kırk dörttü. RGASPI, f. 56, op. 1, d. 61, I. 39; op. 2, d. 36, I. 23; f. 58, op. 1, d. 37, I. 31-3; op. 2, d. 46, I. 9; Pavliukov, *Ezhov*, s. 99-106 (atıfta bulunduğu kaynak, f. 477, op. 1, d. 41, I. 4). Delegeler katlanmış oy pusulalarını kendi delegasyonları için tahsis edilmiş kupaların içine atmak zorundaydı.

212 Mikhailov ve Naumov, "Skol'ko delegatov XVII s"ezda partii golosovalo protiv Stalina?"; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 613 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 23, I. 43-43ob.: (metinde yazıldığı haliyle) Napoleon V. Andreosyan'ın tanıklığı). Mikoyan, delegasyonlarında Stalin aleyhinde yirmi beş oy kullanıl-

Önce Moskova'da sonra da yurtdışında, bazı bölgesel parti başkanlarının Stalin'in yerine Kirov'u getirme arayışında oldukları söylentisi dolaşmaya başladı.[213] Gazete editörü Lev Shaumyan (d. 1904, Mikoyan'ın gayriresmî evlatlığı) daha sonra "Bazı kongre delegelerinin, öncelikle de Lenin'in Vasiyeti'ni hatırlayanların zihninde olgunlaşan düşünce, Stalin'in genel sekreterlikten başka bir göreve nakledilmesi zamanının geldiği yönündeydi," diyecekti.[214] Ancak Kirov'un Stalin'in yerine geçmeye layık görüldüğü ya da Stalin'e muhalif "ılımlı bir hizbe" önderlik ettiği düşünceleri bulgularla çelişiyor.[215] Kirov, ikinci başkentteki selefi, Lenin ile birlikte çalışmış ve Komintern başkanı olan Zinovyev'e kıyasla taşralıydı. Diğer yandan, Kirov da Zinovyev gibi dışa dönüktü: Konuşkandı, yaşamayı seviyordu. Yine de bir farkları vardı. Mikoyan Kirov ile ilgili olarak Kruşçev'e, "Toplantılarda, herhangi bir sorun hakkında herhangi bir şey söylemişliği yoktur," diyordu, "sessizce otururdu, o kadar."[216] Ayrıca, genel sekreter seçmek yeni seçilen Merkez Komite'nin daha sonra toplayacağı bir günlük kongrenin göreviydi. Söylentilerle ilgili diğer bir açıklama Leningrad delegesi Mikhail Rosliakov'dan geldi. "Genel olarak," diyordu, "söylentiler, partinin artık olgunlaştığı, güçlendiği ve eğer gerekirse Stalin'in yerini alabilecek birinin bile çıkabileceği yönündeydi."[217]

Aparatçik Yezhov'un yazdığı kongre raporuna göre parti üyelerinin %10'u iç savaş sırasında ya da 1917 öncesinde partiye katılmıştı ancak kongre delegelerinin %80'i bu profile uyuyordu. Diğer bir deyişle, 1.966 delegenin 1.646'sı Lenin'in liderliği sırasında komünist olmuştu.[218] Ne olursa olsun, Lenin dönemi

---

dığını bizzat Andreasyan'ın kendisine söylediğini öne sürüyordu. Mikoian, *Tak Bylo*, s. 592-593.

213 *Sotsialisticheskii vestnik*, 25 Şubat 1934; Medvedev, *Let History Judge*, s. 331-334.

214 *Pravda*, 7 Şubat 1964. V. Verkhovykh'in sonraki iddiası şöyleydi: "Kosior'la konuşmamızda bana, 'Genel sekreterliği kabul ettirmek için bazılarımız Kirov'la konuştuk,' dedi. Kirov reddederken şöyle söyledi: 'Beklemek gerekiyor, her şey yerli yerine oturacaktır.'" Mikhailov ve Naumov, "Skol'ko delegatov XVII s"ezda partii golosovalo protiv Stalina?", s. 114. 17. Kongre sırasında Stalin'e yakın olan Kruşçev'in hatırladığına (ya da hayal ettiğine) göre, Sheboldayev tezgâh çeviren bir grup bölge başkanı adına Kirov'a yaklaşmış ancak Kirov doğrudan Stalin'e gitmişti, bu durum Stalin'in Kirov'la ilgili daima şüphe duymasına sebep olacaktı. (Kruşçev kendisinin Kirov'la "doğrudan bir etkileşiminin olmadığını" kabul ediyordu.) Mikoyan'ın iddiasına göre, 2 Aralık akşamı Stalin'in ofisinde (aslında toplantı 3'ündeydi) neden Yagoda sorumlu tutulmuyor diye sorduğunda Stalin onu savunmuştu – bu da Yagoda aracılığıyla Stalin'in suikastı organize ettiği konusunda şüpheye yol açıyordu. Mikoyan olayların Tauride'de değil Kış Sarayı'nda olduğunu ve Leningrad'da Zaporozhets'in değil Medved'in olduğunu söylüyordu. Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 97-99; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 91-93; Mikoian, "V pervyi raz bez Lenina", s. 6; Mikoian, *Tak bylo*, s. 316-318. Kafkas delegasyonunun, (onurlu bir Kafkas figürü) Kirov'un Stalin'in yerine genel sekreter olması ve Stalin'in de Molotov'un yerine hükümetin başına geçmesi için, Mikoyan ve Orjonikidze'ye kulis yaptıkları da iddia ediliyordu. Bondarenko ve Efimov, *Utaennye stranitsy sovetskoi istorii*, s. 70.

215 Kirilina, *Rikoshet*, s. 76-80; Benvenuti, "Kirov in Soviet Politics." Kirov'un genel profili, bırakın Stalin'i, Kaganoviç, Orjonikidze ya da Molotov'a kıyasla dahi renksizdi. Kirov Moskova'da yapılan Politbüro toplantılarına nadiren katılıyordu ve hatta bazı Politbüro telefon oylamalarında oy da kullanmıyordu. Aynı zamanda bkz. Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 122; Khlevniuk, *Khoziain*, s. 215-216.

216 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 93; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 86.

217 Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 122-123.

218 *XVII s"ezd*, s. 303. Aynı zamada bkz. Tucker, *Stalin in Power*, s. 247.

komünistleri Stalin'e sadakat gösterdi. Bu komünistler arasında bulunan ve Ukrayna'nın madencilik şehirlerinden birinden gelen yetenekli örgütçü Veniamin Furer (d. 1904) kongre sırasında, 7 Şubat'ta kürsüye çıktı. 17. Parti Kongresi'nde Furer, "16. Parti Kongresi'nde yoldaş Stalin Sovyet sistemimizin derinliklerinde saklı olan rezervden söz etti," diyordu. "Eğer bürokratik düğüm çözülürse, eğer gerekli örgütsel çalışma yapılırsa bu rezerv gün yüzüne çıkacaktır. Sözü edilen rezerv kitlelerin yaratıcı enerjisi, yaratıcı inisiyatifidir." Stalin ile ilgili saptamalarla devam ediyordu: "Donbass bölgesinde binlerce insan yetişti ve Stalinist çağın proleterleri oldu... Bize, örgütsel çalışmamaza, liderliğimize yeni ve çok daha karmaşık talepler sunuyorlar... Yeni işçilerimiz yerelde somut sorularla bizi yargılıyor: Apartmanların tamiri, kulüp organizasyonu, satış yerleri ve kantinlerin geliştirilmesi... Sosyalizm için yeni bir savaş sahası açan bu parti kongresi, tüm partiye ve her bir komüniste, Stalinist çalışma tarzını öğrenme ve bu konuda tümüyle ustalaşma görevi vermelidir. (Alkışlar.)"[219]

Sadece sekreter

Muzafferlerin kongresi Kızıl Meydan'da gerçekleştirilen askerî-sınai geçit töreni ile noktalandı. 10 Şubat 1934'te Stalin ve yakın çevresi toplandı. Belli ki aynı günün akşamı Merkez Komite genel kurulu vardı ve Stalin, Kirov'un Merkez Komite sekreteri olarak Moskova'ya geri çağrılmasını önermişti. Molotov'un daha sonra anlattığına göre Kirov, "Siz neden bahsediyorsunuz?" demişti, "benim burada işim yok. Leningrad'da sizin kadar iş görebilirim, burada ne yapacağım?" Bazı bulgulara göre Orjonikidze Kirov'un reddini desteklemiş, Stalin dışarı çıkmış ve Kirov onu yatıştırmak için ardından gitmişti.[220] Bir ortak nokta bulundu: Kirov Merkez Komite sekreteri olacak ancak Leningrad parti başkanlığını da sürdürecekti.[221]

Bu durum, Gorki'den (Nijni Novgorod) Andrey Jdanov'un da aceleyle Moskova'ya, Merkez Komite sekreterliğine transferine sebep oldu.[222] 1896'da Mariu-

219 *XVII s"ezd*, s. 573-576; Furer, *Novaia Gorlovka*. Ukrayna'nın stratejik kömür sanayisindeki karışıklık nedeniyle Kaganoviç, daha sonra Donbass'ın başkenti olacak kömür şehri Gorlovka'yı ziyaret etti (bahar 1933). Dayatılan birçok yaptırım arasında Furer'in Gorlovka parti başkanı olması da vardı ve madencileri çamur ve barakalardan kurtarabilmek için çılgınca çalışarak, asfalt yollar döşedi, evler, kaldırımlar, hastane, okul, gece maçı oynanabilecek ışıklandırmalı bir stat inşa etti. Bu stat SSCB için bir ilkti. (Eylül 1933'te açıldı ve stada Ukrayna OGPU Şefi Balitsky'nin adı verildi.). Furer Aralık 1934'e kadar Gorlovko'da kaldı ve daha sonra Moskova eyaleti-şehri parti komitesi ajitasyon ve propaganda başkanlığı için Kaganoviç tarafından çağrıldı. Kuromiya, "The Commander and the Rank and File", s. 154-155; *XVII s"ezd*, s. 162-163; www.gorlovka360.dn.ua/sport-i-zdorovie/stadion-shahter-virtualnyiy-tur.

220 Chuev, *Sto sorok*, s. 307-308, 478; Chuev, *Molotov*, s. 375-376; Krasnikov, *Kirov v Leningrade*, s. 187-188; Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 28-29. Kirov olayının dar bir çevrede mi yoksa Merkez Komite genel kurulunda mı cereyan ettiği konusunda belirsizlik söz konusudur.

221 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 121-122. Kirov Moskova'da daha fazla vakit geçirmeye başladı: Stalin'in ofisinde 1934 yılında geçirdiği süre altmış üç saatti. Bu süre 1933'te on saat, 1932'de yirmi sekiz saat, 1931'de yirmi üç saatti. *Na prieme*.

222 Jdanov, artık Ukrayna merkezli çalışmaya başlayan Postyshev'in yerini aldı. Stalin onu Merkez Komite sekreterliği pozisyonundan almış ancak Politbüro'ya aday üye tayin etmişti. Kaganoviç

pol'da doğan Jdanov bir papazın torunu, bir okul müfettişiyle (Jdanov üç yaşındayken öldü) bir klasik piyanistin (doğurduktan sonra sağlık sorunları başgösterdi) oğluydu.[223] Entelektüel süslemeleri seviyordu, Stalin'in bulunduğu ortamlarda rahat davranıyordu ve Rus milliyetçisiydi. Kruşçev onu her görevin üstesinden gelebilen albenili bir kişilik olarak hatırlıyacaktı.[224] Jdanov Politbüro aday üyesi dahi değildi fakat diktatörün ya da Kaganoviç'in yokluğunda Politbüro toplantı tutanaklarını o imzalıyordu.[225]

Politbüro çalışma oturumları yerini "komisyonlara" bırakırken (Kaganoviç'in buluşuydu), Politbüro kararlarının onaylanması için yapılan telefon oylamalarının sayısı yılda bin-üç bin arasına yükselmişti. Buna karşın, Stalin "Politbüro" kararnamelerini sıklıkla Poskrebişev'e ya da diğer başyardımcısı Boris Dvinsky'e doğrudan dikte ettiriyordu. ("Politbüro üyelerinin telefon oylamasına başvurulmadı" notu düşülüyordu.)[226]

Kolektifleştirme-*kulak*sızlaştırmanın şekillendirdiği değişimlerin bir uzantısı olarak, daha önce aday üye sıfatı olmayan bazı gizli polis yetkilileri Merkez

parti içinde Stalin'in başyardımcısı olarak kaldı; parti işleri, ekonomi yönetimi ve dışişleri ile ilgili tüm belgeler ona ulaştırılıyordu.17 Ocak 1934'te Stalin, Merkez Komite aygıtındaki tüm işe alımların ve işten çıkarmaların kendisinin ya da Kaganoviç'in iznine tabi olduğu şartını getirdi. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 5; Khlevniuk vd., *Khoziain*, s. 195-196; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 77, l. 3.

223 Mariupol'da doğan ve çocukluğunun büyük bir bölümünü Tver'de geçiren Jdanov, Ağustos 1914'te ve Tver'de A. I. Krinitsky'nin liderliğindeki bir Marksist gruba katıldı. Ocak 1918'de Büyük Savaş gazisi Jdanov Urallar'daki küçük Shadrinsk şehrini (Perm yakınlarında) ele geçiren Kızıl Muhafızlar grubunun içindeydi; 1919 yılında yorgun düşmüş ve toparlanması için Tver'e eve gitmesine izin verilmişti; yoldaşları Shadrinsk'i terk etmişti. Jdanov on yıl boyunca (1924-1934) Nzhny Novgorod parti başkanı olarak hizmet etti. 1935 yılında Krinitsky'nin peşine düştü ve 1938 yılında yok edilmesine katkıda bulundu. Mikoian, *Tak bylo*, s. 562; *Andrei Aleksandrovich Zhdanov, 1896-1948*; Glotova, "Andrei Aleksandrovich Zhdanov"; Borisov, *Andrei Aleksandrovich Zhdanov*.

224 "Vospominaniia: memurary Nikity Sergeevicha Khrushcheva", s. 62-63. Leningrad'da ikamet eden biliminsanı Vladimir Vernadsky, Jdanov ile ilgili olarak günlüğüne "Önemsiz, yeteneksiz birisi, hele Kirov'dan sonra," diye yazmıştı. Vernadskii, "Dnevnik 1940 goda."

225 Kaganoviç Şubat 1932'de altı hafta izin istedi, baş ağrıları ve baş dönmesi nedeniyle yatağa düşmüştü. Temmuz 1934'te bademcik ameliyatı oldu. Rees, *Iron Lazar*, s. 217. Kaganoviç'in sorumluluğundaki tarım yönetimi 3 Mart'ta Jdanov'a aktarıldı ama bu görev sadece otuz sekiz gün sürdü (Yakovlev'e devretti) ve bunun yerine planlama, finans ve ticareti üstlendi; Yezhov, bir yıl boyunca sürdüreceği sanayiyi üstlendi; Kaganoviç ulaşımdan (bir sorun-çözücü için, tarımda sağlanan istikrarın ardından ikinci bir alan); Stetsky kültür ve propagandadan sorumlu olacaktı. Posokryobyshev özel sektörün, yani Stalin'in ofisinin başında kaldı. Politbüro mensubu olmamasına rağmen Jdanov, 1934 yılında Stalin'in ofisinde yapılan toplantıların yarısından fazlasına katıldı. Jdanov'un yerine alelacele Nijni Novgorod'a atanan E. K. Pramnek, Kongre'den sonra garip bir şekilde Merkez Komite aday üyeliğine terfi etti.

226 Khlevniuk, *Master of the House*, s. 102. Ayrıca bkz. Chuev, *Sto sorok*, s. 468. 1923'te tüm kararların %88'i resmî bir toplantıda alınırken 1933'te bu oran %13'e düşmüştü (1937'de %0,6 olacaktı). 1933'te yıl boyunca yirmi dört resmî Politbüro toplantısı yapıldı – her ay, genellikle ayın birinde ve on beşinde iki toplantı; Eylül 1934'ten sonra toplantı sayısı ayda bire düştü ve gerektikçe fazladan toplantı düzenlendi. 1936 yılının Ocak, Ağustos ve Kasım aylarında Politbüro hiç toplanmadı. Rees, "Stalin as Leader, 1924-1937", s. 25-27. Aynı zamanda bkz. Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 289. Resmî Politbüro toplantılarına altmış ya da daha fazla kişi katılabiliyordu: Üye olmayanlar özel gündem maddeleri için ya da baştan sona bütün bir toplantı için davet edilebiliyordu. Wheatcroft, "From Team-Stalin to Degenerate Tyranny", s. 88-89.

Komite'de tam üyeliğe yükseltildiler: Yagoda (43 yaşında), Yevdokimov (43), Balitsky (42) ve Beria (35). Ayrıca Yezhov (39) ve Kruşçev (39) aday üye olmadan tam üye yapılmışlardı. Jdanov (38) aday üyelikten tam üyeliğe yükseltildi. Poskrebişev ve Mekhlis, kongre delegesi bile olmadıkları halde, aday üye yapıldılar.[227] Kongre sonrası oluşan Merkez Komite, bir önceki 1930 kongresinin tüm Politbüro üyelerini, Rykov dışında, yeniden seçti.[228] Politbüro, Orgbüro ve sekreterlik üye listesinin birinci sırasında Stalin'in adı yer alıyordu (16. Kongre'den sonra isimler alfabetik olarak dizilecekti). Politbüro üyeleri galerisinde Stalin'in portresi diğerlerinden daha büyüktü ve koyu bej üniformasının rengi daha açık hale getirilerek ön plana çıkması sağlanmıştı. Ancak, Stalin resmen sadece "sekreter" olarak adlandırılmayı istedi ki bu da, "genel sekreterlikten" uzaklaştırılmasını isteyen Lenin Vasiyeti ile Stalin üzerine düşen uzun süreli gölgenin bir diğer belirtisi gibiydi.[229]

Özel hayat

Üçgen biçimindeki Kremlin'in içinde İmparatorluk Senatosu da üçgen bir kaleydi ve Stalin'in kullandığı kanat, kale içinde diğer bir kaleyi oluşturuyordu. Devlet işleri için Kremlin'e daimi giriş izni olan rejim personeli dahi Stalin'in binasına özel izinle girebiliyordu. Zamanında Lenin'in kullandığı odalara göre bir alt katta ve binanın tam karşı cephesindeydi, rejim çevrelerinde "Küçük Köşe" diye anılıyordu.[230] Stalin'in Kremlin'e kalıcı olarak taşınmasına, iç

227 *XVII s"ezd*, s. 680-681. Stalin eski Troçki destekçisi Pyatakov'un Merkez Komite'ye girmesine ve Buharin, Rykov, Tomsky ve Sokolnikov'un yeniden aday üye olmalarına izin verdi.

228 Stalin, ayrıca, kendi İşçi ve Köylü Müfettişliği-Parti Denetim Komisyonu'nun yetkilerini de resmen azalttı (zaten 1933 parti temizliğini de özel bir komisyona emanet etmişti) ve daha fazla verimlilik ve daha az yerel hile olmasını sağlamak amacıyla boyutunu küçülttü. Kongreye, "Şimdi ihtiyacımız olan denetim değil merkezin kararlarının yerine getirilip getirilmediğinin sorgulanmasıdır," diyordu. Koşullar ne olursa olsun, zaten birçok komisyon yetkisi OGPU tarafından alınmıştı. *XVII s"ezd*, s. 35; Turkan, *Ian Rudzutak*, s. 91-92; Rees, *State Control in Soviet Russia*, s. 219-223. Stalin, "Bundan böyle, işimizdeki başarısızlık ve hataların onda dokuzunun sorumluluğu 'nesnel' koşullarda değil kendimizde ve sadece kendimizde olacaktır," diye de ekliyordu. *Sochineniia*, XIII, s. 367-370. Aynı zamanda bkz. Markevich, "Monitoring and Interventions."

229 *Pravda*, 7 ve 8 Şubat 1934. Stalin bir süredir belgeleri "SB sekreteri" olarak imzalıyordu. 1931'den sonra "genel sekreter" değil sadece "sekreter" ibaresi kullanıldı. Rosenfeldt, *Stalin's Special Departments*, s. 9. Şubat 1934 tarihi itibarıyla Politbüro üyeleri: Stalin, Molotov, Kaganoviç, Voroşilov, Kalinin, Orjonikidze, Kuibyshev, Kirov, Andreyev ve Kosior; aday üyeler: Mikoyan, Chubar, Petrovsky, Postoyshev ve Rudzutaks. Sekreterlik mensupları: Stalin, Kaganoviç, Kirov ve Jdanov idi.

230 Stalin'in Kremlin ofisine giden ziyaretçi yolunun girişinde küçük ve karanlık bir bekleme odası ile gösterişli bir merdiven vardı. Üst katta, geniş bir koridorun sonunda büyük çift kanatlı bir kapı bulunuyordu. Bu kapı Stalin'in bekleme odasına açılıyordu. Orada bulunan bir masanın üzerinde gazeteler ve diğer matbu okuma materyalleri, kâğıtlar ve kalemler yerleştirilmişti. Diğer bir kapı başyardımcısı Aleksandr Poskrebişev'in ofisine açılıyordu ve oradan, üniformalı üç ya da dört muhafızın oturduğu yerden Stalin'in ofisine girilebiliyordu. Stalin'in giderek genişleyen kanadını, resmî adıyla Komünist Parti aygıtının "özel sektörü"nü, Halk Komiserleri Konseyi ve Sovyet merkez yürütme komitesi ofislerinden –söz konusu ofisler bu katta ve bir alt kattaydı– ayıran özel bir girişi vardı. Mütercim Valentin Berezhkov "[Kremlin'deki] her yere giriş iznim

mekânların yeniden dekore edilmesi damga vurdu. Ofis duvarları omuz hizasına kadar ahşap panellerle kaplandı zira ahşabın hava kalitesini artırdığına inanılıyordu, asansörler de maunla kaplanmıştı. Stalin'in ofisindeki çinili soba yerini merkezî ısıtmaya bırakmıştı. Çalışma masasının arkasında Lenin'in portresi asılıydı. Odanın köşesinde, küçük bir masanın üstünde Lenin'in ölüm sonrası alınan alçı maskesi duruyordu. Diğer bir küçük masanın üzerinde telefonlar vardı. (Çaldığında, "Stalin" diyerek yanıtlıyordu.) Masanın yanı başında, üzerinde taze meyvelerle dolu bir kâsenin durduğu sehpa vardı. Arka tarafta, dinlenme odasına açılan kapı yer alıyordu. Nadiren kullanılan bu dinlenme odasının duvarlarında çok büyük haritalar asılıydı ve odada bir de devasa dünya küresi vardı. Ana ofiste, öğleden sonra güneşi alan üç büyük pencereden ikisinin arasında siyah deri bir kanepe duruyordu ve keyfi yerinde olduğunda Stalin misafirleriyle burada limonlu çaylarını yudumluyorlardı. Ülkenin en karanlık dönemlerinde çevresine iyimserlik yayabilir ama herkese çok parlak görünen günlerde umutsuz ve içine kapanık olabilirdi.

Moskova Nehri'nin sağ yakasında, on altı kilometre uzaktaki Kuntsevo şehri yakınlarındaki Volynskoe köyünde OGPU'nun Stalin için inşa ettirdiği kır evi 1934 yılında tamamlandı – fiber levhalar kullanılarak (uzun ömürlü değildi ama döşenmeleri kolaydı) bir yıl içinde inşa edilmişti.[231] Neo-Gotik tarzdaki Zubalova'nın aksine, Merkez Komite başmimarı, olan Ermeni asıllı, Miron Merzhanov adıyla bilinen Meran Merzhanyants, tek katlı ve yedi odalı, verandalı bu villada daha sade neoklasik bir tarz uygulamıştı.[232] Bilinen adıyla Yakın Kır Evi, yeşilliklerin içindeydi ve dört-beş metre yüksekliğindeki ahşap duvarla çevriliydi. Tıpkı bina gibi bu duvar da, çevreye uyum açısından, yeşile boyanmıştı. Burada güvenliğin sağlanması kolaydı ancak başlangıçta gürültülüydü (bir tarafında Davydkovo köyü vardı ve geceleri sarhoş adamlarla dolu oluyordu, diğer tarafta ise Kiev İstasyonu yük deposu vardı).[233] Stalin bir süre Kremlin'deki daire-

vardı, Stalin'in kanadına giden koridor hariç," diye yazmıştı. "Stalin'in ofisine her giriş için ayrıca izin alınıyordu." Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 203-204. Aynı zamanda bkz. Deviatov vd., *Blizhniaia dacha Stalina*, s. 57; Shepilov, *Kremlin's Scholar*, s. 16; Iakovlev, *Tsel' zhizni*, 2. baskı, s. 184-185; Yakov Chadaev, içinde, Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 383; Chuev, *Sto sorok*, s. 292.

231 Yakın Kır Evi inşa edilmeden önce üst düzey Sovyet yetkililer, Volynskoe Ormanı'nda, Setun Irmağı'nın dik kıyısında ve Mozhaisk Caddesi'nin 9. kilometresinde yer alan küçük bir pansiyonu kullanıyorlardı ve bu pansiyon (Zubalova 32. kilometredeydi) bir zamanlar Dmitry Donskoy, bu toprakları, Kulikovskaya Muharebesi'ni kazananlardan biri olan Voevoda Bobrok-Volynsky'e hediye olarak vermişti. 16. yüzyılda hükümdar hak talep etti; daha sonra, Korkunç İvan'ın oğlunun ölümünü soruşturan saray mensubunun eline geçti, daha sonra da Dolgoruky ailesinin. Rudomino, *Legendarnaia Barvikha*, s. 44: Deviatov vd., *Blizhniaia*, s. 28.

232 Haziran 1931'de Mezhanov merkez yürütme komitesi başmimarı olarak tayin edildi. 1929'da, Kızıl Ordu için Soçi'de yapılacak tatil yeri projesi yarışmasını kazanmıştı. Dağ yamacına inşa edilip (fünikületi vardı) 1 Temmuz 1934'te açılan ve Voroşilov'un adını taşıyan tesis, peyzaja uyumlu bir konstrüktivizm başarısıydı. (1937 Paris Fuarı'nda büyük ödülü kazanacaktı.) Mimar ve savunma komiseri sıkı dost oldular ve Sovyet basını Soçi'de inşa ettiği sanatoryumu gündeme taşıdı. Merzhanov, Kislovodsk'taki NKVD sanatoryumu da dahil olmak üzere birçok proje üstlendi.

233 Murin, *Stalin v ob"iatiaiakh*, s. 160; Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 41-42; Shepilov, *Kremlin's Scholar*, s. 2. 19. yüzyılda Kuntsevo Moskovalılar için yaz tatil beldesi haline geldi

sinde uyumayı ve Zubalova kır evini kullanmayı sürdürdü fakat birlikte kullandıkları mekânlarda Nadya'nın yokluğunun üzüntüsünü yaşıyordu. Kısa süre sonra, daimi ikametgâhı olarak Yakın Kır Evi'nde karar kıldı.[234]

Hitler, 77 Wilhelm Caddesi 77 numaradaki 18. yüzyıldan kalma ve 1871'den beri şansölye konutu olarak kullanılan Schulenburg Sarayı'nda yaşıyordu. Weimar Cumhuriyeti döneminde binaya modernist bir ekleme yapılmıştı ve Hitler'in resmî ofisi buradaydı. Führer saray binasına yeni bir biçim verirken, orijinal ihtişamı şık bir sadelikle yeniledi. Münih'deki dairesini de (Prinzregentenplatz, 16 numara) çizgisel biçimlerle yenilerken, bol ışıklı, çarpıcı derecede modern ve boş, geniş mekânlar oluşturdu. Bu iç mekânlar Alman halkının görebilmesi için fotoğraflandı. Ayrıca Hitler, bayramlarda kaldığı Obersalzberg eteklerindeki sınır şehri Berchtesgaden'deki dağ stilindeki çiftlik evini fazlasıyla genişletmişti. Berghof ("dağ çiftliği") olarak yeniden isimlendirildi ve artık oda sayısı otuzdan fazlaydı.[235] Geniş yemek odası, çalışma odası ve büyük salon İsviçre taşı ve çam panellerle döşenmişti. Alman mobilyaların da büyük boy olması tercih edilmişti. Büyük boy pencereler ve açık teras, karla kaplı Bavyera Alpleri'ne bakıyordu ve uzaklarda Avusturya görülebiliyordu. Zaman geçtikçe tüm dağ bölgesi yüksek çitlerle kapatılarak güvenlik çemberi oluşturuldu. Bu çitlerle fiziksel erişim ortadan kalkarken, bu açık Hitler'in ev hayatına dair dergilerde yayımlanan görüntüler ile telafi edilmeye başlanmıştı. Satışı da yapılan fotoğraf albümlerinde Hitler dağ sığınağında, tertemiz dağ havasında köpeğiyle gezerken ya da sarışın çocukları eğlendirirken görülüyordu. Satılan kartpostallar Hitler'i terasta geyik beslerken görüntülüyordu – resmedilen,

---

(İvan Turgenyev orada kalıyordu).1925-1926'da şehir statüsü kazandı ve 1930'lu yılların ortasında yaklaşık 40 bin nüfusa ulaştı. Bir dikiş iğnesi fabrikası ve Komintern'in uluslararası iletişim şubesine hizmet eden bir kır evi (1 Numaralı tesis olarak biliniyordu) vardı. Stalin'in kır evi kompleksinden uzaklığı 1,5 kilometreden az olan Davydkovo, Stalin'in talimatıyla diğer seçkinler için kır evleri beldesi haline getirildi. Trembitskii, *Po Zapadnomu okrugu*.

234 Zubalova-4 Medvenka Nehri'nin sol yakasında yer alıyordu. Nadya burayı sevmiyordu ve çok daha uzakta, Dimitrov Karayolu'nun 200. kilometresinde, Lipki'de bir yer bulmuş ve muhtemelen akrabalardan kurtulmak için tek ailelik bir kır evi inşaatı başlatmıştı –hem Alliluyevlerin hem de Savnidzelerin Zubalova'da konutları vardı– fakat Lipki ancak onun ölümünden sonra tamamlanabildi. 1937 yılında Semenovskoe'de başlatılan Uzak Kır Evi inşaatında Yakın Kır Evi projesi uygulanıyordu fakat bu kez tuğla ile başlanmıştı. Murin, *Stalin v o"iatiakh*, s. 23-24; Alliluyeva, *Dvadtsat' pisem*, s. 30-31, 36. Rejim seçkinler için, yoğun ormanlarla kaplı ve yerleşimin olmadığı kırsal Barvikha bölgesinde, Moskova Nehri ve kolları boyunca, yeni kır evi tesisleri kurdu. Bu mülkler daha önce Romanovlara (Ilınskoe, Usovo, Znamenskoe) ya da diğer itibarlı kişilere aitti: Prens Yusupov (Arkhangelsk), Prens Golitsyn (Petrovskoe), Baron Meyendorf (Podkushino). ÇEKA mensupları Jukovka'dan hoşlanıyorlardı: Barvikha köyü ve Usovo arasında Moskova Nehri'nin yüksek sağ kıyısında yer alıyordu. Rudomino, *Legendarnaia Barvikha*.

235 Hitler, Haus Wachenfeld olarak bilinen Alpler'deki sığınağını başlangıçta kiralıyordu. 1926 tatilinde, bu mütevazı, rustik evin kirasını bir hayranı ödemişti ancak 1933 yılında, *Mein Kampf*'ın satışından kazandığı parayla mülkü satın aldı. Hitler gururla, "Burası benim," diye anlatıyordu 1938 yılında Britanya *Homes and Gardens* dergisinin yazarına. "Kendi kazandığım parayla inşa ettim." Fotoğrafların da yer aldığı heyecan verici dergi makalesinde Hitler, "kendisinin dekoratörü, tasarımcısı, mobilyacısı ve aynı zamanda mimarı" olarak sunuluyordu. Yeniden biçimlendirilen bir çalışma odası, bir film gösterim odası ve mermer şöminesi, avizeleri, İran halıları, tabloları ve duvar halıları ile büyük salonu vardı. Mobilyalar Cermen tarzıydı.

özel ve daha sevecen bir Führer'di.[236]

Stalin'in Moskova ikametgâhının, konumu bir yana, varlığından dahi söz edilmiyordu oysa tüm rejim bu evin etrafında örgütlenmişti. Kremlin garajında bir şoför ekibi, yabancı marka arabalarla yirmi dört saat hazır bekliyordu. Stalin'in 1929 model bir Rolls-Royce'u vardı fakat genellikle, Tsaritsyn günlerinden beri çok sevdiği, son derece lüks bir marka olan Packard arabaya biniyordu. (Tsaritsyn'de Packard Twin Six "gezinti arabası" kullanıyordu.)[237] 1933 yılında rejim Birleşik Devletler'den yeni Packard Twelve modelini satın aldı (Stalin sırf sürüş keyfi için Soçi'den Abhazya'ya gidip geliyordu). Önde –kendisinin açtığı– açılır kapanır koltukta oturmayı seviyordu. Bir muhafız arka koltukta ve bir diğeri şoförün yanında oturuyordu. Stalin'in Packard'ı İmparatorluk Senatosu'nun önüne kadar geliyordu; Kremlin'de bir telaş yaratarak Borovitskaya Kapısı'ndan çıkıyor, Znamenka boyunca batıya gidiyor, sonra Arbat, Smolensk Meydanı, Borodino Köprüsü, Büyük Drogomilov Caddesi'ni takip ederek eski Mozhaisk Otoyolu'na çıkıyor ve Volynskoe'de keskin bir virajla sola yöneliyordu. Hizmet personeli bu yola, Kafkasya'daki yola göndermeyle, "Gürcistan Askerî Otoyolu" adını takmıştı.

Kır evinin içinde Stalin ve konukları, âdetlere uygun olarak terlik giyiyorlardı (Stalin pantolon paçalarını çorabının içine sokuyordu). Tüm odalarda dahili telefon hattı vardı. Su ısıtıcı ithal edilmişti. Ana konuta yaklaşık 180 metre uzaklıktaki diğer binada, geleneksel Rus stilinde bir kuzinenin bulunduğu mutfak yer alıyordu – Stalin'in romatizması azdığında imdada bu kuzine yetişiyordu. Ek binada Rus tipi bir banyo ile bilardo salonu da vardı. Mobilyalar, kapılar ve duvar panellerinin büyük bir bölümü ülkenin çeşitli yerlerinden gelme usta zanaatkârlarca Moskova'daki Lux Fabrikası'nda üretilmişti. İşçilerin kullandığı ahşap yatak Stalin'e kalmıştı ve efsanenin aksine yatak odasında (18,5 metrekare) uyuyordu. Taban da ahşaptı. Girişin sağında kalan yemek odasında uzun bir masa, düz piyano ve bir gramofon vardı. Stalin plak koleksiyonu yapıyordu ve tercihi, Pyotr Leshchenko'nun ve özellikle de göçmen Aleksandr Vertinsky'nin dansa uygun hafif romanslarıydı.[238] Yemekler sırasında ve sonrasında rejim toplantıları düzenliyordu. Mikoyan'ın ifadesine göre diktatör yavaş yemek yiyordu ve sağlıklı besleniyordu: "Stalin çeşitli balık yemekleri yemeyi çok seviyordu. Tuna ringa balığına bayılıyordu... Kümes hayvanlarını severdi: Beçtavuğu, ördek, piliç fileto. Kuzu kaburga çevirmesini çok severdi... İnceli kemikli, az etli, kavrulmuş"[239] Lakoba Abhazya'dan kuzu kaburga getiriyordu.

Yakın Kır Evi'nde çocuk odaları da mevcuttu fakat Vasili (on üç yaşında) ve

236 Stratigakos, *Hitler at Home*. Aynı zamanda bkz. Schuster-Winkelhof, *Adolf Hitlers Wahlheimat*; Hoffmann, *Hitler in seinem Bergen*.

237 Pauker'in kendisine ait bir Cadillac arabası vardı, Stalin'in hediyesiydi. Yezhov'un kullandığı altın rengi Chrysler Airflow SSCB'de sadece iki taneydi. Lakoba'nın Lincoln'ü vardı. Beria çok istediği Packard marka bir araba edinmişti. Jukovskii, *Lubianskaia imperiia NKVD*, s. 31; Orlov, *Tainaia istoriia*, s. 309; Orlov, *Secret History*, s. 346.

238 Stalin'in Artyom ve Vasya'ya "Leshchenko gibi başkaları da var ama Vertinsky bir tane," dediği söyleniyordu. Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 42.

239 Mikoian, *Tak bylo*, s. 352-353.

Svetlana (sekiz) Kremlin'de babalarının ofisinin alt katındaki dairede yaşamaya devam ediyor ve hafta sonları ile yaz aylarını Zubalova'da geçiriyorlardı.[240] (Yakov Cugaşvili yirmi altı yaşındaydı ve Granovsky 3 numarada yaşıyordu.) Çocuklara tam zamanlı olarak Til ve Pauker bakıyordu. Pauker, Habsburg Lembergi'nde (Lwów, Lviv, Lvov) doğmuştu, Yahudi kökenliydi ve kendisine ticareti öğreten bir berberin oğluydu.[241] Annesi gibi kızıl saçlı olan Vasili başlangıçta 20 Numaralı Okul'a gönderilirken, Svetlana 25 Numaralı Okul'a gitti. Svetlana'nın okulu, Pauker'in Stalin'e rapor ettiği gibi, "zorlu ve sıkı disiplinli" idi. (Vasili de oraya transfer edildi.)[242] Babalarının portresinin asılı olduğu okulda telsiz ve elektrik teknolojisi, uçak ve otomobil tasarımı, salon dansı, tiyatro, paraşütle atlama, atış eğitimi, voleybol, hokey, Devlet Tretyakov Sanat Galerisi'ne turlar, Kırım'da yaz kampı imkânları sunuluyordu. Eğitim kadrosunun yaklaşık %85'i partili değildi. Vasili'nin en yakın arkadaşının lakabı "Kolektif Çiftlik Çocuğu" idi (köylü annesi okulda yerleri temizliyordu). Ancak arkadaşları onu evinde ziyaret edemiyordu. Stalin zaman zaman Vasili ve Artyom'a yüksek sesle kitap okurdu. Artyom'un hatırladığına göre, bir keresinde hiciv yazarı Mikhail Zoshchenko'nun kitabını okurken Stalin'in "gülmekten gözlerinden yaş gelmişti ve sonra da şöyle demişti: 'Ve burada yoldaş Zoshchenko GPU'yu hatırladı ve kitabın sonunu değiştirdi!'"[243]

Stalin'in oğlu neşeli bir tipti ve mektuplarını "Kızıl Vaska" diye imzalıyordu. Belki de babasının dikkatini çekmek için, zaman zaman yaramazlık da yapıyordu. Korumalardan Vlasik, "Gönülsüzce de olsa, davranışlarını babasına aktarmak zorundaydık ve bu da çocuğun moralini bozuyordu," diye anlatacaktı.[244] Vasili, babasının nasıl küçük kız kardeşi Svetlana'nın üzerine titrediğinin farkındaydı ve kız kardeşi sürekli iyi örnek olarak gösteriliyordu.[245] Dadısı Bych-

240 Her ne kadar artık Stalin oraya fazla gitmiyor olsa da, ağaç evleri ("Robinson Crusoe") güvenlik gerekçesiyle yıkılmıştı. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 122. Zubalova'ya Gorki-4 adı verildi.

241 Pauker Nisan 1915'te Avusturya-Macaristan savaş esiri olarak kendisini Rusya'da bulmuştu ve demiryolu inşaatında çalıştırılmak üzere Türkistan'a gönderildi, Mart 1917'de serbest bırakıldı ve orada kalarak ÇEKA'ya katıldı (Aralık 1918), 1920 yılında Moskova'ya gönderildi. Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 102, 335; Naumov, *Stalin i NKVD*, s. 80. Pauker ile ilgili bir sürü yalanın kaynağı Orlov'du ve bu yalanlar ikinci ağızlardan tekrarlanıyordu. Orlov, *Taina istoriia*, s. 305-317.

242 Svetlana 1933 sonbaharında birinci sınıfa başladı; Vasili beşinci sınıfa. Vasili 1937 yılında sekizinci sınıfı bitirdiğinde özel okul No: 2'ye devam etti; bir sonraki yıl Sivastopol'daki Kachinsky Askerî Havacılık Okulu'na gönderildi. Svetlana onuncu sınıfa kadar No: 25'e devam etti ve 1943'te mezun oldu. Holmes, *Stalin's School*, s. 165-168. Pauker'in adamları çocukları arabayla Puşkin Meydanı'na bırakıyordu ve geri kalan kısa mesafeyi yürüyorlardı.

243 Gayriresmî olarak evlat edinilen Artyom, Nadya'nın intiharından sonra, annesinin Moskova'daki evine döndü ve tam zamanlı olarak annesiyle yaşamaya başladı. Stalin ailesini ziyaret etmeye devam etti. Bir keresinde Stalin'in çorbanın içindeki külü fark ettiğini ve bunu kimin yaptığını sorduğunu hatırlıyordu. Artyom suçu kabul etmişti. Stalin ona çorbayı içmesini söylemişti ve beğenirse Karolina Til'den her gün kül koymasını isteyeceklerdi, eğer beğenmezse bir daha asla böyle şey yapmamalıydı. Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 89-96, 123. 1937 yılında Artyom'un annesi seçkin Jukova muhitinde bir kır evine sahip oldu.

244 Loginov, *Teni Stalina*, s. 97.

245 12 Mart 1931'de Svetlana beş yaşındayken, Nadya Keke'ye "O ve babası çok iyi arkadaşlar," diye yazmıştı. Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 15-16 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1549, l. 40-40ob.).

kova'nın rehberliğinde Svetlana çok sıkı ders çalışıyordu.[246] Gürcü görevli Candide Çarkviani'nin ifadesiyle, "Her tür duygusallıktan yoksun olan Stalin kızına alışılmışın dışında bir şefkat gösteriyordu. 'Benim küçük ev sahibem' diye kucağına aldığı Svetlana'yı öpücüklere boğuyordu. Stalin bize, 'annesini kaybettiği için ona evin hanımı olduğunu söylüyorum,' diyordu."[247] Stalin ona talimatlar yayımlamasını söylüyor ve o da "1 Numaralı Sekretere" yazılı emirler gönderiyordu, Stalin "Onaylıyorum," diye cevap gönderiyordu. Ancak daha sonraları, Svetlana onun yokluğunu da hatırlayacaktı. "Nadiren, oynayan çocukların sesi onu memnun ederdi," diye yazmıştı. Stalin Yeni Kır Evi'nde geceyi geçiriyordu. Svetlana, "Bazen gitmeden önce, ben uyumak için yattığımda paltosuyla odama gelir iyi geceler öpücüğü verirdi," diye ekliyordu. "Ben küçük bir çocukken beni öpmeyi severdi ve onun bana karşı ne denli sevecen olduğunu hiçbir zaman unutmayacağım."[248] Şöyle dediği söyleniyordu: "Babam beni sevdikten sonra isterse bütün dünya benden nefret etsin. Eğer babam aya git derse giderim."[249-250]

Stalin'in kişisel hayatına dair bilgi boşluğunu, Gürcistan manganez madenlerinin Berlin temsilcisiyken istifa ederek sığınmacı olan Kyrill Kakabadze *Sunday Express*'e yazdığı karalayıcı yazıyla (8 Nisan 1934) doldurdu. Yazı, Zubalova'daki 1.200 kilometrekarelik "özel mülkünde" Stalin'in düzenlediği "seks partilerini" betimleme iddiasındaydı. Güya "Stalin bir çar gibi yaşıyordu" ve bu hayatın devlete maliyeti yılda 300 bin pound ve günde bin kişinin yaşamıydı. "Stalin, bir zamanlar Korkunç İvan'a ait olan büyük konutları kendisi için kullanıyordu." Londra'daki Sovyet yetkilileri Britanya basınında Kakabadze ile ilgili küçük düşürücü belgeler yayımlatmak için uğraşıyordu (OGPU işe koyuldu ve Kakabadze'nin tüccar bir aileden geldiği tespit edildi)) ama tam bu sırada Alman basını Kakabadze'nin makalelerini yeniden yayımladı.[251] Stalin hırsını, bütün Gürcü

246 Annesinin ölümünden sonra Svetlana'nın Lidiya adında yeni bir dadısı oldu ama uyuşamayacaklardı. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 132.

247 Charkviani, *Napriki da naazrevi*, s. 503. Kruşçev böyle sahnelere tanık olduğunu ve Svetlana için üzüldüğünü iddia ediyordu, "Tıpkı bir yetime karşı hissedeceğim gibi," diyordu. "Stalin kendisi kaba ve ilgisizdi... [Stalin] onu seviyordu fakat... onunki bir kedinin fareye karşı hissedeceği türden bir şefkatti." Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, s. 310-311.

248 Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 30, 144. Stalin ikindi yemeğini genellikle Kremlin'deki dairesinde saat 19:00'da, birilerinin eşliğinde yiyordu ve çocukları o zaman görüyordu. Sohbet genellikle sadece yetişkinler arasında oluyordu ancak sonuçta Svetlana ve Vasili'ye okulları ile ilgili soru soruyordu. Svetlana daha sonra, "Beni ve Vasili'yi akşam yemeğinde evde görüyordu," diye anlatacaktı. "Bana derslerimi soruyordu, notlarımın yer aldığı günlük deftere bakıyordu, bazen de alıştırma defterimi göstermemi istiyordu. Velilerden beklendiği gibi defterlerimi imzalıyordu. Vasili genellikle günlük defterini evde bırakıyor ve ödevlerini yapmayı reddediyordu ya da okul kurallarını ihlal edecek şekilde yapıyordu, bu sebeple de sınıf öğretmeni dadısını arıyordu. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 122-123, 133; Holmes, *Stalin's School*, s. 71-72, 166-167. 1937 yılında Stalin, Vasili'nin okul durumunu takip edebilmek için gizli, ikinci bir günlük defter tutulmasını emretti. Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 56.

249 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 177 (Svanidze günlüğü: 9 Mayıs 1935). Svetlana zaman zaman anneannesi Olga Alliluyeva ve dedesi Sergey Alliluyev'i, rahat Kremlin dairelerinde ziyaret ediyordu. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 43.

250 Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 145-146.

251 İlk makale "Stalin the Terrible" ["Korkunç Stalin"] 8 Nisan'da çıktı ancak Londra'daki Do-

meselelerinden sorumlu adamı Beria'dan çıkarırken şöyle yazmıştı (14 Nisan): "Moskova otellerinde yakalanıp tutuklanan Gürcü sarhoş ve âlemcilerin yanı sıra Leningrad'da da diğer bir büyük grup var. Gürcü ekonomik örgütlerin sözde temsilcilerinin ahlâksızlıkları Güney Kafkasya örgütlerini utandırıyor. Güney Kafkasya'nın Merkez Komite'de yargılanmasını istemiyorsanız bu uygunsuz davranışları sona erdirecek tedbirleri derhal uygulamanız gerekmektedir."[252]

Ortak düşmanlar

Stalin gözünü diktiği Çin Türkistanı, Xinjiang'da [Sincan] ("Yeni Topraklar") Ocak-Nisan 1934 tarihleri arasında küçük çaplı bir savaşa girdi. Kitlesel bir Müslüman isyanının tekrarlanması, Komintern faaliyetçilerini sosyalist bir devrimi teşvik etme düşüncesine sevk etti. Ancak Sovyet askerî istihbaratı, her ne kadar isyanlar neredeyse tüm Müslüman nüfusun (%90) sadakatini sağlamış olsa da, Çin Türkistanı'nda Müslüman bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasının Sovyet Türkistanı'ndaki Kazak ve Kırgızlara hatta Moğollara ilham verebileceğine işaret etti. Stalin, Çin savaş beylerini savunmak üzere, 7 bin OGPU ve Kızıl Ordu askerinin yanı sıra, uçak, top, hardal gazı ve Sovyet Özbek komünistleri göndermeye karar verdi. Dikkat çekici olan ise Sovyet kuvvetlerinin yurtdışında bulunan Beyaz Ordu askerleriyle birleşmesine Stalin'in izin vermesiydi. Bu askerlere af ve Sovyet vatandaşlığı sözü verildi. Müslüman isyanı zafere ulaşamadı ve yenilgiye uğradılar. Japon Mançuryası'ndan farklı olarak Stalin burada bağımsız bir devlet kurmak yerine Xianjiang [Sincan] üzerindeki gayriresmî hâkimiyetini pekiştirmek için askerî üsler oluşturdu, danışmanlar gönderdi ve kömür, petrol, tungsten, kalay imtiyazları elde etti. Xinjiang ticaretinin %85'ini SSCB ile gerçekleştiriyordu.[253] Britanyalı ve Japon gözlemciler ile Çin gazeteleri Sovyet "emperyalizmine" verip veriştiriyordu.[254] Çan Kay Şek, Xinjiang'ın başkenti Urumçi ile bağlantı kurabilmek için Sovyetler'in iyi niyetine mahkûm hale gelmişti.[255]

---

letsky'den (TASS) gelen not 7 Nisan tarihliydi, yani Sovyetler önceden uyarılmıştı. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 313 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 1540, l. 33), 313-314 (l. 34-5), 315 (l. 36), 315-6 (l. 51), 316 (l. 37), 316-317 (l. 52: Londra'daki Astakhov), 317 (l. 53: Sovyet büyükelçisi), 317-318 (l. 54: Alman basını). Gazetenin sahibi Lord Beaverbrook idi.

252 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 318 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 49, l. 30, 31-31ob.).

253 Slavinskii, *Sovetskii soiuz i kitai*, s. 275-276.

254 Barmin, *Sovetskii Soiuz i Sin'tszian*, s. 146-147.

255 Çan, savaş beylerine karşı Müslüman isyancıları desteklemek üzere kendi sefer kuvvetlerini göndermeye hazırdı. Forbes, *Warlords and Muslims*; Gritsenko, "Chto eto bylo?"; *Pravda*, 22 Haziran 1934; Hedin, *History of the Expedition in Asia*, III, s 84, 112-115; Goldman, *Red Road through Asia*, s. 132. 15 Aralık 1934'te Politbüro, Özbek ve Kazak okul kitaplarının Xinjiang'a da uyarlanıp uyarlanamayacağını araştırmak üzere bir komisyon kurulması kararı aldı. Gatagova, *Sovetskaia etnopolitika 1930-1940-e gody*, s. 33-34 (RGASPI, f. 17, op. 166, d. 533, l. 14). Molotov Ocak 1935 tarihli 7. Sovyetler Kongresi'nde "Xinjiang'ın Sovyetleştirilmesi iftiralarını" açıkça reddetti. Kısa bir süre sonra da Sovyet kuvvetleri Xinjiang'dan tamamen çekildi. *DVP SSSR*, XVIII, s. 45; Barmin, *Sovetskii Soiuz i Sintszian*, s. 77-79 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 8/08, op. 14, pap. 130, d. 146, l. 12; d. 147, l. 17, 31; RGASPI, f. 62, op. 2, d. 2798, l. 27), 107-108 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 154, d. 457, l. 31-38, 9), 111-112 (AVP RF, f. 8/08, op. 15, pap. 162, d. 117, l. 3, 9), 116, 129-130 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 16, l. 32), 132 (l. 113).

Aralık ayındaki kısa Moskova turunun ardından Birleşik Devletler'e dönen Büyükelçi Bullitt geri gelmişti. Roosevelt'e yazdığı mektupta (13 Nisan 1934), "Ben gelmeden önce, balayı atmosferi tamamen yok olmuştu," diyordu.[256] Tam da o gün, Birleşik Devletler Kongresi Johnson Yasası'nı geçirdi. Buna göre, borçlarını ödeyemeyen yabancı ülkelerin Birleşik Devletler'de tahvil pazarlaması yasaklanıyordu. Böylelikle Roosevelt hükümetinin, gecikmiş Çarlık ve Geçici Hükümet borçlarının ödemesi için müzakereler sürerken, Sovyetler Birliği'ne borç verme taahhüdünde bulunması fiilen imkânsız hale geliyordu.[257]

Stalin için, her ne olursa olsun, ani bir Japon saldırısı tehdidi ortadan kalkmıştı.[258] Asıl muamma Nazi Almanyası idi.[259] 19 Nisan'da Stalin'in casusları, Berlin'deki Britanya Büyükelçisi Eric Phipps'in Londra'ya gönderdiği gizli bir belgenin kopyasını getirdiler. Belgede, "zayıf ve sevilen olmaktansa güçlü ve sevilmeyen olmak daha iyidir" anlamındaki, Hitler'den bir alıntı yer alıyordu. Phipps'in iddiası, "Rusya bağlamında, Hitler'in kişisel hislerini bir kenara bırakmaya ve gerçekçi bir politika sürdürmeye hazır" olduğuydu.[260] Takip eden yazışmalardan biri daha ele geçirilmişti ve burada Phipps –metnin Rusça çevirisine göre– "rejim [Nazi] sağlam ve Fırtına Birlikleri öylesine disiplinli ki Hitler ancak ciddi bir ayaklanma ya da iç yozlaşma sonucu tehlike yaşayacaktır," diyordu. Stalin bu cümlenin altını çizmişti.[261] Sovyet Ukraynası OGPU Başkanı Balitsky Stalin'e gönderdiği raporda, Harkov, Kiev ve Odessa'daki Almanya konsoloslukların Nazi Partisi üyeleri tarafından yönetildiğini ve bun-

256 Bullitt, *For the President*, s. 83.

257 19 Nisan'da Litvinov Mayski'ye yazdı: "Amerika ile müzakereler şimdilik durdu. Johnson Yasası Amerika ile ticaretimizi neredeyse sona erdirdi... Baskıya boyun eğmeyeceğimizi ve Amerika ile ticaret yapmadan da yaşayabileceğimizi kararlı bir biçimde ifade ettik." Haslam, *Threat from the East*, s. 40; *DVP SSSR*, XVII, s. 274-275.

258 Radek ve Buharin Bullitt'e, "Eğer savaş birkaç yıl geciktirilebilirse Japonya'da sosyal kargaşalıklar yaşanması ihtimal dışı değil," derken fazla iyimserdiler. Haslam, *Threat from the East*, s. 41, atıfta bulunduğu kaynak, *FRUS*, s. 109-110 (Bullitt'ten Hull'a, 16 Nisan 1934).

259 Litvinov Alman Büyükelçi Nadolny'e, Baltık devletlerinin bağımsızlığı ve toprak dokunulmazlığı için ortak "garanti" vermeyi önerdi. 14 Nisan'da Almanya öneriyi reddederken, Baltık devletlerinin böylesi bir garantiyi Alman-Sovyet protektorası ile eşdeğer görebileceklerini gerekçe gösteriyordu. "Baltık komşularımızın milli duygularına yönelik ilgi, faşist dudaklardan dökülünce gerçekten çok dokunaklı oluyor", *Pravda*, (27 Nisan 1934). Aynı zamanda bkz. DGFP, seri C, II, s. 686 (Nadolny raporu, 29 Mart 1934).

260 Stalin "Arşivime," diye not düştü. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 196, l. 54-62 (5 Şubat'ta dışişleri bakanlığınca alınmıştı). RGASPI, f. 558, op. 11, d. 196, l. 131-137. Mayıs 1934'te, Phipps'in Hitler ve Neurath ile Aralık 1933'te yaptığı toplantının raporu Stalin'in eline geçti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 196, l. 17-23. Stalin 17. Parti Kongresi'nde, Almanya'da parlamentarizmin sonlandırılması "burjuvazinin" zayıflığının, o sözde sağlam yöntemlerle hükmünü sürdüremediğinin işaretidir, diyordu. *Sochineniia*, XIII, s. 283, 293. OGPU tarafından iletilen (11 Nisan 1934) bir Sovyet ajanı raporunun üzerine yeşil kalemle "Bir sürü aptallık ama yine de ilginç," diye yazmış, ayrıntıya girmişti.

261 Stalin diğer bir pasajın daha altını çizmişti: "Tek büyük başarı, dış politika alanındaki oldukça paradoksal başarıydı... Ülke içinde uygulayacağını taahhüt ettiği sosyalizmden eser yoktu..." Phipps şunu da söylüyordu: "Boş tiyatrolar, iflas etmiş kitapçılar, aç yazarlar, sanatçılar, besteciler, tüm bunlar insana Berlin kültürel hayatının, Nasyonal Sosyalist rejim altında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşündürüyor." RGASPI, f. 558, op. 11, d. 186, l. 68-69, 76-78 (7 Şubat 1934'te Londra'ya gönderilmiş).

ların, Sovyet Ukraynası'nda yaşayan yarım milyon Alman kökenli arasından Nazi gençliğine ve Fırtına Birlikleri'ne gönüllü seçtiği yönünde söylentiler dolaştığını bildiriyordu. Balitsky, Sovyet "faşistlerini" tutuklamaya başladı.[262]

5 Mayıs 1934'te Polonya Dışişleri Bakanı Beck, daha önce söz verildiği gibi, Sovyetler Birliği ile saldırmazlık paktını henüz süresi dolmadan yenileyen antlaşmayı imzaladı.[263] Ancak Stalin, Polonya'nın her iki dev komşusuna karşı tarafsızlık görüntüsü vermeye çalıştığını düşünüyordu ve Polonya'nın arkasında –aslında her Sovyet düşmanının arkasında– Britanya'yı görüyordu. Stalin, "emperyalist" Britanya'nın düşmanları ile SSCB düşmanlarının aynı olduğunu göremiyordu: Bu düşmanlar Avrupa'da Nazi Almanyası ve Asya'da militarist Japonya'ydı.[264] Britanya-Sovyet ilişkileri zayıftı.[265] Britanya Elçiliği görevlisi Sir William Strang'ın Moskova'dan bildirdiğine göre *Pravda*, Nazi ideologu Rosenberg'i "Britanya emperyalizminin uşağı" addediyordu.[266] Londra'daki yetkililer,

---

262 Balitsky'nin iddiasına göre bu Nazi konsoloslar, Sovyet askerî sanayiini baltalamak üzere SSCB'de Alman uzmanlar çalıştırmanın da peşindeydi. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 494-500 (APRF, f. 45, op. 1, d. 172, l. 11-23: 5 Mart 1934). 1934 yılı boyunca OGPU, Sovyetler Birliği'nde sanayide istihdam edilmiş Alman kökenliler ile ilgili gizlice bilgi topladı. Fleischhauer ve Pinkus, *Soviet Germans*, s. 89-91 (atıfta bulunduğu kaynak, Almanların göç öncesi listelerinin çıkarılmasında görev alan Evgeniia Evelson). 5 Kasım 1934'te parti aygıtı "tüm ulusal komünist parti merkez komitelerine, eyalet ve şehir komitelerine" –(Alman kökenli birçok Sovyet vatandaşına da ev sahipliği yapan) Batı Sibirya dahil olmak üzere– gönderdiği şifreli telgrafta, Alman kökenli Sovyet vatandaşlarının "açıkça karşı-devrimci çalışmalar yaptığı" konusunda uyarıyordu. Yüzlerce kişi tutuklandı. Shishkin, "Sovetskie nemtsy."

263 *Pravda*, 6 Mayıs 1934; Bieganski vd., *Documents on Polish-Soviet Relations*, I, s. 21-22 (31 Aralık 1945'e kadar); Demski, "Pol'sko-sovetskie otnosheniia", s. 191-218; Sovyet istihbaratı, Piłsudski'nin, eğer Fransız-Sovyet ittifakı olursa, Almanya ile saldırmazlık deklarasyonunu güçlendirmeye hazırlandığını ancak Fransa'dan fazla uzak düşmemeye de dikkat edeceğini rapor etmişti. Sovyet istihbaratı, Polonya'nın aynı anda iki ata binmeye çalıştığını ve düşeceğini Stalin'e bildiriyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 187, l. 18 (9 Mayıs 1934).

264 Almanya silahsızlandırılmış ama yine de kırgın ve gururlu bir ülkeydi ve Britanya yetkilileri, kendilerine yakışan bir ordu kurmak için çaba harcayacaklarının farkındaydı. Britanya istihbaratının özel komitesi, 1933 sonu ve 1934 ortası arasında yaptığı toplantılarda Nazi Almanyası'nı "asli potansiyel düşman" ilan etmişti. Müsteşar Vansittart'ın 7 Nisan 1934 tarihli, *Mein Kampf* ve son dönem propagandası ile ilgili kabine için hazırladığı rapor, çağdaşı bir diğer dışişleri mensubunun genel olarak Vansittart'ın metinleri hakkında söylediği gibi, [Almanların] "tüm güzelliklerine bir de umutsuzluğun mahsun güzelliğini" ekliyordu. *DBFP*, 2. Seri, VI, s. 975 ve devamı; Lawford, *Bound for Diplomacy*, s. 270.

265 Britanya firması Metropolitan-Vickers'ın mühendislerinin Moskova'daki 1933 tarihli davasında Britanya'ya yeni emperyalist savaşın asli unsuru rolü atfedilmişti (tutuklanan bir Britanya vatandaşının sözleriyle, "korkutulmuş tutukluların tanıklıklarıyla bir danışıklı dövüş" söz konusuydu.) Mozokhin, *VChK-OGPU*, s. 284-290 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op.58, d. 363, l. 119; d. 364, l. 176-177; d. 368, l. 18, 62, 70-72, 87, 93; d. 367, l. 1-2, 9-10, 58-64; TsA FSB, no. PF-6740, t. 17, l. 175, 177; t. 12, l. 203); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, 415-416 (APRF, f. 45, op. 1, d. 171, l. 84-85: MacDonald'ın sorgusu, 16 Mart 1933). Aynı zamanda bkz. Morrell, *Britain Confronts the Stalin Revolution*. 2 Nisan 1933'te Dış Ticaret Komiseri Rozengolts, 1925-1933 yılları arasında otuz üç türbin tedarik edildiğini, yirmi dört tanesinde arıza meydana geldiğini ve bazılarının birkaç kez arızalandığını Stalin ve Molotov'a rapor etti. Metropolitan-Vickers ile yapılmış sözleşme feshedildi. Litvinov mühendislerin serbest bırakılması ve sınır dışı edilmesi için tutuklanmaları nedeniyle konulan Britanya ambargosunun kaldırılmasını talep ediyordu.

266 *DBFP*, 2. Seri, VII, s. 558 (4 Haziran 1933); Palme-Dutt, "Britanskii imperialism"; *Pravda*, 19 Ağustos 1933.

17. Parti Kongresi'nde Komintern'den Dmitry Manuilsky'nin de dillendirdiği gibi, Britanya'nın "Alman ve Japon faşizmlerinin arkasındaki gerçek güç" olduğuna dair Sovyet iddialarına inanamıyorlardı. Ukraynalı Ortodoks bir papazın oğlu olan Manuilsky, kapitalizmin çelişkileri yaklaşımının karakteristik yöntemiyle, Britanya'nın bu iki gücü Sovyetler Birliği'ne karşı kışkırtarak, sömürgeler üzerinden yeni bir emperyalistlerarası savaşın önüne geçmeye çalıştığını öne sürüyordu.[267] Çarlık dönemi askerlerinden Aleksandr Svechin ve Boris Şaposnikov bile, Polonya, Romanya ve diğer sınırdaş ülkelerin, nihai olarak Londra ve Paris'in iradesine tâbi olduğunu yazmışlardı.[268]

İçeride, Tuhaçevski'nin iddiası, Polonya ya da Romanya'nın bir gün kesinlikle saldıracağıydı. Onlar tümüyle harekete geçmeden, Kızıl Ordu'nun –açgözlü komşuların demiryollarının yetersizliğinden yararlanarak– öldürücü darbeyi indirmesi gerekirdi. Bu tür önleyici savaş çağrılarını artıran, resmî savaş ilanı olmaksızın askerî saldırı gerçekleşeceği algısıydı.[269] Savaşın kaçınılmazlığına ilişkin onca iddiaya rağmen Stalin'in herhangi bir savaş beklentisi yoktu.[270]

Britanya'nın da yoktu. Japonya Güneydoğu ve Güney Asya'nın Britanya denetimindeki bölgelerini gözlüyordu ama asıl meşguliyeti Çin'di, oysa Hitler yönetimindeki Almanya artık daha dışa dönüktü – ve Britanya'nın güvenilirliği tehlikedeydi.[271] Diğer yandan Britanya toplumu yeni bir savaş felaketinden sakınma konusunda son derece kararlıydı ve Almanya'nın Versay Antlaşması ile ilgili şikâyetlerini genellikle anlayışla karşılıyorlardı. Buna ek olarak, Komintern'in politik-ideolojik meydan okuması vardı ve arkasındaki Sovyetler Birliği'nin sanayileşme çabası –Britanya beklentilerinin aksine– başarıya ulaşmış gibi görünüyordu. Londra açısından güvenliğe giden yol, tıpkı Stalin için olduğu gibi, Nazi Almanyası ile bir tür uzlaşmadan geçiyordu.

---

267 *XVII s"ezd*, s. 305-322 (307-308'de); Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 267-268. Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 1 Haziran 1934 (Mayorsky); *VII Kongress Kommunisticheskogo internatsionala*, s. 383-384.

268 Kokoshin, *Armiia i politika*, s. 95, 96-99.

269 Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 243-247 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 40442, op. 2, d. 32, l. 103: Voroşilov raporunun taslağı, 13 Aralık 1933'ten sonra). Litvanya, Polonya'ya karşı ortak düşmanlıkları temelinde SSCB ile gizli bir askerî işbirliği içindeydi. Nisan 1934'te Tukhachevsk Birleşik Krallık'ı ziyaret etti ve Sovyet askerî istihbaratının ele geçirdiği Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin Hampden avcı uçağının ve kullandığı silahların çizimleriyle döndü. Hastings, *Secret War*, s. 2-3 (atıf yok).

270 Stone, *Hammer and Rifle*, s. 23, 237n33; Tukhachevskii, *Voprosy sovremennoi strategii*, Voennyi vestnik, Moskova, 1926, yeniden yayımlandığı kaynak, Tukhachevskii, *Izbrannye proizvedeniia*, I, s. 244-261 (s. 254-255'te).

271 Dışişleri teşkilatının sözü geçen memurlarından Vansittart, bir iç raporda, "Avrupa'nın hem izlediğimiz politika ve hem de kapasitemiz konularında tereddütleri var," diyordu (2 Haziran 1934). "Sonuçlar zaten –ya da nihayet demeliyim– netleşiyor. İtalya, Polonya, Yugoslavya, Romanya, farklı derecelerde Alman yörüngesine girmeye başladılar; İtalya'nın tutarsızlıkları artık büyük ölçüde Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'a bağlı. Aslında, Almanya'ya nihai düşman olarak bakıyorsak, Avrupa siyasi haritası gözümüzün önünde ve bizim aleyhimize değişiyor. McKercher, "Deterrence", s. 98 (atıfta bulunduğu kaynak, "Minute by Sir R. Vansittart" [DQMX32) 117], PRO, CAB 27/510). Britanya istihbaratı ve Almanya konusunda bkz. Winterbotham, *Ultra Secret*, s. 4-5; Winterbotham, *Nazi Connection*; West, *MI6*, s. 45-47.

Şairden şiire

Şair Osip Mandelştam, kıtlığa duyduğu öfkeyle, Stalin'i suçlayan on altı dize yazdı. Çok az sayıda yakınına okuduğu bu dizelerde diktatörün adı geçmiyordu ama yağlı parmakları, sabıkalı yeraltı geçmişi ve Osetya kökeni ile dalga geçilen bir "Kremlin dağlısı" söz konusuydu. 1934 Nisan ayında Mandelştam şair arkadaşı Pasternak ile yolda karşılaştı –birbirlerini 1922 yılından beri tanıyorlardı– ve kafiyeli sövgüsünü ona da ezberden okudu. Söylentilerden anlaşılan, Pasternak bu dizeleri bir intihar girişimi olarak görmüştü ve "Ben bunu duymadım; sen de bana okumadın," yanıtını vermişti.[272] 16-17 Mayıs gecesi Mandelştam evinde tutuklanırken polis el yazmalarına, mektuplarına ve adres defterine el koydu. Şairin birkaç kişisel eşyasını ve kitaplarını almasına izin verildi. Dante'nin *Inferno*'sunu [*Cehennem*] aldığı söyleniyordu.[273]

Yeni Yazarlar Birliği'ne üyelik süreci başlamıştı ve 15 Mayıs'ta Fadeyev, Bedny, Pasternak ve diğerleri üyeliğe kabul edildiler.[274] Aynı günün akşamı Pasternak, Leningrad'dan gelen ve Ahmatova adıyla bilinen Anna Gorenko'dan (d. 1889) Mandelştam'ın tutuklandığını öğrenince çok üzüldü. Mandelştam'ın eşi Nadejda'yı görmeye gitti ve anlaşılan Bedny'e ulaşmaya çalıştılar. Bedny, daha önce, gerekirse Mandelştam'ı savunacağına söz vermişti ancak artık Stalin'le teması kalmamıştı ve girişimde bulunmanın boşuna olacağını düşünüyordu.[275] Nadejda Yenukidze ile görüşmek üzere Kremlin'e girmeyi başardı ama sonuç alamadı. Anlaşılan Pasternak da *İzvestiya*'ya gitmiş ve aracılık etmesi için Buharin'e başvurmuştu (Pasternak para kazanmak için gazeteye edebî çeviriler yapıyordu).[276] Daha sonra Pasternak'ın sevgilisi olacak bir kadının söylediğine göre, "Pasternak deli gibi şehirde dolaşıyor ve herkese kendisinin suçlu olmadığını, Mandelştam'ın ortadan kaybolmasında kendi sorumluluğu bulunmadığını anlatıyordu." Aslında, Pasternak bilmese de, Mandelştam sorgusunda dizelerini okuduğu herkesin adını vermemiş –sadece sorguçuların zaten bildiği isimleri söylemiş– ve Pasternak'ı atlamıştı.[277] Bunun tam tersine bir tavır olarak, kısa hikâye yazarı Pyotr Pavlenko, Lubyanka'da Mandelştam'ın sorgusunu gizlice dinlemesine izin verildiğini tanıdıklarına anlatarak böbürleniyordu, anlaşılan bitişik odada kapının ardından dinlemişti.[278]

---

272 Anon., "Zametki o peresechenii biografii", s. 316.

273 Shentalinsky, *Arrested Voices*, s. 168-196 (olay dosyasına atıfla). Aynı zamanda bkz. Bykov, *Boris Pasternak*, s. 472-477.

274 *Literaturnaia gazeta,* 14 ve 16 Mayıs 1934.

275 Pridvorov, "Ob otse", s. 219.

276 Fleishman, Pasternak v tridtsatye gody, s. 153-196; Mandelstam, *Hope against Hope,* 25-26; Akmatova, "Mandelshtam (Listki iz dnevnika)", s. 182; Anon., "Zametki o peresechenii biografii", s. 316-317; "Impressions of Boris Pasternak", s. 88. Genelde affedici olan Nadejda da, Osip de hiçbir zaman Pasternak'ı suçlamadı.

277 Ivinskaya, *Captive of Time*, s. 61-63. Hangi dar çevrenin Mandelstam'ı gammazladığı ortaya çıkmadı. Shentalinsky, *Arrested Voices*, s. 172, 178-80.

278 Mandelstam, *Hope against Hope*, s. 84-85.

Beklenmedik bir biçimde, Mandelştam ölüme mahkûm olmadı ve hatta Gulag kampına dahi gönderilmedi. Çerdın'a (Kuzey Urallar) sürgüne gönderildi ve karısının da onunla beraber gitmesine izin verildi. 1934 Haziran ayı başında camdan atlayarak intihara kalkıştı. Buharin şairin kırılgan psikolojisi ile ilgili olarak Stalin'e bir mektup yazarken, "Mandelştam'ın tutuklanmasından sonra Boris Pasternak tümüyle ne yapacağını bilemez halde dolaşıyor ve kimse neden olduğunu bilmiyor," diye de not düştü.[279] Daha sonra, 13 Haziran'da, Volkhonka Caddesi'ndeki müşterek apartmanda telefona çağrıldı. Arayan, Stalin'in konuşacağını söyledi ve Pasternak, tıpkı birkaç yıl önce Bulgakov'un yaptığı gibi, bunun bir şaka olduğunu düşünerek telefonu kapattı. Telefon yeniden çaldı ve aynı ses Stalin'in ofisinden aradığını söyleyerek, inanmasını sağlamak maksadıyla, verdiği özel numaradan kendisinin aramasını istedi. Pasternak numarayı çevirdi ve "Stalin konuşuyor" yanıtını aldı.

Stalin, Pasternak'a Mandelştam vakasının yeniden değerlendirildiğini ve olumlu bir sonuç çıkacağını Pasternak'a iletti. (Cezası sadece büyük şehirlerden men şeklinde hafifletilecekti; karısıyla birlikte Voronezh'e gittiler.) Stalin Pasternak'a Mandelştam'ın arkadaşı olup olmadığını sordu – aldatıcı bir soruydu. Eğer Pasternak evet derse suça dahli olduğu düşünülebilirdi; hayır derse Mandelştam'a ihanet etmiş olacaktı. "Şairlerin pek arkadaşı olmaz," diye yanıtladı, "birbirlerini kıskanırlar." Stalin ona, arkadaşlarımdan birinin başına kötü bir şey gelse ona yardım etmek için her şeyi yapardım, dedi. Sonra da Mandelştam'ın gerçekten "usta" bir şair olup olmadığını sordu. Bu da aldatıcı bir soruydu: "Kremlin dağlısı" dizelerine gönderme yapıyor olabilirdi. Pasternak'ın nasıl bir cevap verdiği hâlâ bir tartışma konusu – yüz yüze bir görüşme talebinde bulunduğu zannediliyor. Stalin telefonu kapattıktan sonra Pasternak yeniden numarayı çevirdi ve Poskrebişev'den tekrar kendisini Stalin'e bağlamasını istedi ancak Stalin'in yardımcısından meşgul olduğu cevabını aldı. Pasternak, bu görüşmeyi başkalarına anlatıp anlatamayacağını sordu; Poskrebişev ise kararı kendisine bıraktığını söyledi.[280] Tam da o gün Pasternak bunu İlya Ehrenburg'a söyledi (Ehrenburg Sovyet pasaportuyla Paris'te yaşıyordu ve o gün André Malraux ile birlikte Moskova'ya gelmişti). Ehrenburg bu sansasyonel haberi seçkin bazı diğer yazarlara aktardı.[281] Pasternak açısından bu görüşme son derece kısa sürmüş ancak zihninde ömrü boyunca yankılanmıştı.

---

279 Stalin mektubun üstüne mavi kalemle şöyle yazmıştı: "Mandelştam'ı tutuklamaları için kim izin vermiş? Bu büyük bir ayıp." RGASPI, f. 558, op. 11, d. 709, l. 167-167ob. Aynı zamanda bkz. Maksimenkov, "Ocherki nomenklaturnoi istorii."

280 Bykov, *Boris Pasternak*, s. 495-504. Pasternak'ın doğrudan kendisine değil de *İzvestiya*'da yazarların patronu ve hamisi gibi davranmaya çalışan Buharin'e koşmuş olması Stalin'in canını sıkmış olabilir. Pasternak'ı Mandelştam'ın arkadaşı olduğunu kabul etmekten çekinmeye zorlayacak bir tuzağa düşürmek, eğer Stalin'in yaptığı bu ise, Pasternak'ın bilerek işlemediği bir suç için bir nevi psikolojik bedel ödetme olabilirdi.

281 1950'lerde Pasternak iki Britanyalı akademisyene, Isaiah Berlin ve D. P. Costello'ya anlattı. Fleishman, *Pasternak v tridtsatye gody*, s. 185-187. Telefon görüşmesi sırasında Pasternak'ın arkadaşı ve Almanya araştırmaları uzmanı Nikolay William-Wilmont da oradaydı, Pasternak'ın ikinci karısı Zinaida Neuhaus bitişik odada koltukta oturuyordu.

Yeni otorite

Suçsuz bulunan fakat hâlâ hapiste tutulan Bulgar Komintern faaliyetçisi Georgi Dimitrov nihayet Almanya'dan sınır dışı edilmişti. 27 Şubat 1934'te uçakla Moskova'ya gelen Dimitrov'u Stalin bir kahraman olarak karşıladı ve ona Sovyet vatandaşlığı bahşetti.[282] Dimitrov günlüğüne, "Bundan daha görkemli bir karşılamayı ya da sıcaklık ve sevgiyi hayal bile etmek güç," diye yazmıştı.[283] Stalin'den sonra, uluslararası düzeyde en tanınan komünist haline gelmişti.[284] Genç Yugoslav Josip Broz Tito ve Nguyen Ai Quoc isimli –daha sonra Ho Chi Minh adıyla tanınacaktı– bir Vietnamlının da kaldığı Komintern'in Lux Otel'inde Dimitrov'a bir daire verildi.[285] (Dimitrov kısa süre sonra yeni Hükümet Evi'ndeki 550 büyük daireden birini alacaktı. Kremlin duvarına taş atımı mesafesinde olan ve halk arasında Rıhtım Evi olarak bilinen bu kompleks Boris İofan tarafından tasarlanmış ve Yagoda tarafından Moskova Nehri kıyısındaki şarap depolarının olduğu alana inşa edilmişti.)[286] Stalin onu telefonla aramayı alışkanlık edinmişti. Moskova'nın dışında, Arkhangelsk'te bulunan, Prenses Golitsyn ve Yusupov'un eski mülkü olan kır evinde nekahet dönemini geçirdiği sırada Dimitrov Stalin'den randevu talep etti. 6 Nisan'da Stalin onu Komintern yürütme komitesine atadı ve ertesi gün Küçük Köşe'de baş başa görüşmek üzere kabul etti.[287]

Aralarında Nazi teröründen kaçmayı başaran Almanların da bulunduğu bazı komünistler, soldaki diğer partilerle işbirliğine gidilmesi için kulis faaliyeti yürütüyorlardı.[288] Ancak Stalin Avrupalı işçilerin, 1917'de Rus işçilerin devrimci olmasına neden olan parlamentarizmden kurtarılması gerektiğini vurguluyordu. Dimitrov'a, "Tüm ülkelerde burjuvazi faşizme yönelecek," diyordu. Bu durumu, komünistlerin işçilerin sadakatini kazanması için bir fırsat olarak

282 Dimitrov'un meşhur olmasında katkısı olan Koltsov havaalanındaki karşılama törenindeydi. *Pravda,* 28 Şubat ve 1 Mart 1934. 1932 yılında, Berlin'de, o sırada evli olan Koltsov tercümanı sarışın güzel Maria Gresshöner (d. 1908) ile aşk ilişkisi yaşamaya başladı. Birlikte Moskova'ya döndüler ve Gresshöner Osten ("Doğu") soyadını aldı. Koltsov onu Moskova'da Almanca yayın yapan bir dergide iş buldu ve dış ülkelere birlikte seyahat etmeye başladılar.

283 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 8 (27 Şubat 1934). B. Popov ve V. Tanev, Dimitrov ile birlikte Moskova'ya geldiler.

284 Borkenau, *Communist International*, s. 405; Cockburn, *Crossing the Line*, s. 54.

285 1933 yılında dört katlı Lux Otel altı kata çıkarıldı ve oda sayısı üç yüz oldu. Ziyarete gelen Sovyet vatandaşları Lux'e girebilmek için kimlik kartlarını bırakmak ve bir ziyaretçi formu doldurmak zorundaydı; gece yarısı olmadan oteli terk etmek zorunluydu. Kennel, "New Innocents Abroad", s. 15; von Mayenburg, *Hotel Lux*; Vaksberg, *Hôtel Lux*.

286 Giderek genişleyen on iki katlı yapıda yaklaşık 550 kiralık daire vardı ve merkezî olarak dağıtılıyordu. Dairelerde meşe yer döşemesi, gazlı fırın, konstrüktivist mobilyalar, telefon, radyo, gramofon ve tavan süslemeleri vardı. Komplekste okullar ve kreşler, dükkânlar, bir çamaşırhane, sağlık tesisi, banka, postahane, sahne, 1.500 koltuklu "Örnek İşçi" Sineması (ülkenin ilk ses sistemli sineması) bulunuyordu. Hazır yiyecekler kapıda teslim edilebiliyordu. Her ailenin bir hizmetçi hakkı vardı. Asansör elemanları ve anahtarların teslim edildiği bina görevlileri vardı. Servis personelinin OGPU için çalıştığı ya da bilgi sızdırdığı düşünülüyordu.

287 Yaklaşık bir saat sonra Molotov ve diğerleri katıldı. *Na prieme*, s. 126. Merkezî Komintern aygıtında 500 kişi çalışıyordu (teknik personelle birlikte sayı 800'ü aşıyordu).

288 Jackson, *Popular Front*, s. 17-51.

tanımlıyordu – eğer işçilere parlamentarizm çağının sona erdiği anlatılabilirse. Yani sosyal demokratların üstesinden gelinebilirdi. Yine de, "Avrupa'daki milyonlarca işçiyi hemen ve kolayca kazanamayız" sonucuna varıyordu. Bir yandan da Komintern içinde liderliği ele geçirmesi için Dimitrov'u cesaretlendiriyordu: "Kuusinen iyi ama akademik; Manuilsky, ajitatör; [Wilhelm] Knorin, propagandacı! [Osip] Pyatnitsky, dar görüşlü... Bu 'dörtlünün' [görevde] kalacağını kim söylüyor?" Molotov sözünü kesti: "Düşmanla karşı karşıya geldiniz. Hapisten çıktıktan sonra, artık işi kendi ellerinize alıyorsunuz."[289]

1934 1 Mayıs geçit töreninde Stalin Dimitrov'a Mozole'de yanında durmasını teklif etti ve bu Kremlinolojik dilde herkesin anlayacağı bir işaretti. Dimitrov bu fırsatı kaçırmadı ve uygun bir zamanda yeniden baş başa görüşmek istediğini söyledi; Stalin ertesi gün onu kabul etti. Küçük Köşe'de Stalin "Nerede ve *nasıl* boy göstereceğine, ne yazacağına *kendin* karar ver" tavsiyesinde bulunurken, "hiçbir konuda yönlendirilmeyi kabul etme," diyordu.[290] Aşırı sağın, monarşistlerin ve faşist birliğin anti-parlamenter başkaldırısı karşısında, solda partiler arasında bölünmeyi reddedip genel greve giderek Fransa'nın Almanya'nın izinden gitmesini engellemeye çalışan işçilerin Fransa'daki deneyimi Dimitrov'un ilham kaynağıydı.[291] 11 Mayıs'ta kendisini ziyaret eden Fransa Komünist Partisi lideri Maurice Thorez'e, "Komünist işçiler ve Sosyal Demokratlar arasındaki duvar yıkılmalıdır," diyordu. Ancak bu çağrı Sosyal Demokrat parti lideriyle işbirliğine değil kitlelerini geri kazanma çabasını artırmaya yönelikti.[292] 19 Mayıs'ta Dimitrov'un ülkesi Bulgaristan'da faşist yönelimli bir darbenin başarıya ulaşması aciliyeti daha da artırdı. Hal böyle olunca, Sadece Stalin değil ama aynı zamanda Pyatnitsky (gerçek soyadı Tarshis), Béla Kun, Wilhelm Knorin, Solomon Lozovsky (Dridzo) ve Jenő Varga da Sosyal Demokratları lanetliyor ve faşizme karşı savaşta geniş sol cepheye karşı çıkıyordu.

Beceriksizlik

Stalin, Polonya'nın tutumu ile ilgili bilgi almak üzere Artuzov'u Küçük Köşe'ye çağırdı. (İstihbarat yetkilileri girince Litvinov dışarı çıkmıştı.)[293] Avrupa'daki

289 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 11 (3 Nisan 1934), 12-15 (7 Nisan 1934). Yüzlerce Avusturyalı sosyalist "Schutzbundist" baskılardan dolayı Çekoslovakya'ya kaçtı, oradan da SSCB'ye davet edildiler. Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 19n16; Fischer, *Le grande reve socialiste*, s. 280-281.

290 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 19 (2 Mayıs 1934).

291 Dobry, "February 1934", s. 129-150; Jenkins ve Millington, *France and Fascism*.

292 Chase, *Enemies within the Gates?*, s. 15 (parti arşivlerine atıfla, Sofya, f. 146, op. 2, a.e. 317, l. 11); Leibzon ve Shirina, *Povorot v politike Kominterna*, s. 93 (atıfta bulunduğu kaynak, Tsentralen partien arkhiv pri TsK na VKP [Sofia], f. 146, op. 2, d. 317, l. 11). Aynı zamanda bkz. Carr, *Twilight of the Comintern*, s. 127, 191 [*Komintern'in Alacakaranlığı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010]. Şubat 1934'te Avusturya'da, (parlamento egemenliğini askıya almış olan) Şansölye Engelbert Dollfuss'a sadık sokak eşkıyaları, polis ve ordu kuvvetleri, yasaklanan fakat hâlâ güçlü olan sosyalist örgütlere saldırdılar – ve Sosyal Demokratların önderliğindeki işçiler karşılık verdi.

293 19 Nisan, 16 ve 25 Mayıs 1934 tarihlerinde Artuzov Küçük Köşe'deydi. *Na prieme*, s. 127, 562-

Sovyet askerî istihbaratı, birkaç yıldır berbat bir biçimde ifşa olmanın gerilimini yaşıyordu zira istihbaratçılığın en temel ilkelerini ihlal ediyorlardı: Ajanlarını (zaten polis takibatı altında olan) yerel Komünist Parti üyelerinden seçiyorlardı.[294] Yagoda'nın Stalin ve Voroşilov için derlediği, her bir ajanın adının, ifşa oluş zamanının ve nedeninin yer aldığı liste on sayfaydı ve "hainlerin her yeri sardığına", "yabancı kadroların güvenilmez unsurlar arasından seçilmesine", "gizlilik kurallarının ihlaline" işaret ediyordu. Tüm bunların sonucu SSCB'nin bir "dezenformasyon yığını" biriktirmesi olmuştu.[295] 26 Mayıs 1934'te Stalin Artuzov'u, OGPU dış istihbarat başkanlığı makamıyla birlikte yürütmek üzere, askerî istihbarat başkan yardımcılığına atadı. Bu, benzeri görülmemiş bir kombinasyondu.[296]

Bir ay içinde Artuzov, Sovyetler'in özellikle Romanya, Letonya, Estonya, Finlandiya, Fransa ya da İtalya'da askerî istihbaratının bulunmadığı bilgisine yer veren ayrıntılı bir inceleme kaleme aldı – bir kopyası Stalin'e, bir kopyası Voroşilov'a gönderildi, ismen askerî istihbarat başkanı olan Jan Berzin'e gönderilmedi. Önerdiği çözüm, bir kez daha, yabancı komünistlerin casus olarak çalıştırılmasına son verilmesi ve yurtdışındaki casusların ücret ve barınma koşullarını iyileştirmekti. Stalin Artuzov'un askerî istihbarat çözümleme şubesinin kapatılması önerisini de kabul etti. Bu şube gelen tüm istihbaratın değerlendirildiği merkezî birimdi. Artuzov, OGPU yurtdışı direktörlüğünde bu türden her şeyi bilen ve dolayısıyla da tehlike arzeden bir birimin olmadığına işaret ediyordu (OGPU'nun zayıf noktalarından biri buydu).[297] Askerî istihbarat doğrudan savunma komiserine bağlanınca bu komiserliğin yetkileri genişlemiş oldu.[298]

---

563. Stalin, Radek'in bürosunun Sovyet istihbaratından ya da diplomatik birimlerden gizli bilgi taleplerinin de önünü kesmişti. Ken, "Rabota po istorii", s. 108-116.

294 1931-1933 yılları arasında Viyana, Riga, Hamburg, Helsinki ve Paris'te birçok ajan açığa çıktı ve böylece onlarcası kaybedildi. Politbüro, yabancı komünistler arasından casus seçilmesine karşı bir kararname yayımladı (8 Aralık 1926) ancak yabancı komünist çevreler dışında Sovyet davasına hizmete hazır, yabancı pasaport sahibi ve yabancı dilleri aksansız konuşan bireyler bulmak son derece zordu. Kolpakidi ve Prokhorov, *Imperiia GRU,* I, s. 196; Lurie ve Kochik, *GRU*, s. 477; Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 185-186; Gorbunov, *Stalin i GRU*, s. 248-249; Damaskin, *Stalin i razvedka*, s. 164. Paris'teki Sovyet ajan ağındaki önemli figürlerden biri olan Leopold Trepper (d 1904) –Habsburg Galiçya'dan başarısız Yahudi bir esnafın oğluydu– Nazi Almanyası üzerinden Sovyetler Birliği'ne kaçtı; sonra da Brüksel'e gönderildi.

295 Gorbunov, "Voennaia razvedka v 1934-1939 godakh", sayı 2, s. 99 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 599); Kolpakidi ve Prokhorov, *Imperiia GRU*, I, s. 201; Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b) i Evropa*, s. 311 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 16, I. 25). TASS Sovyetler'in Fransa'da casusluk faaliyetleri yürüttüğü iddialarını reddetti. *Pravda,* 30 Mart 1934. Aynı zamanda bkz. Primakov, *Ocherki,* III, s. 62.

296 25 Mayıs 1934'te Stalin Artuzov'u Berzin olmaksızın tek başına kabul etti. *Na prieme*, s. 127, 130. Politbüro kararnamesi askerî ve sivil istihbarat arasında daha fazla eşgüdüm, operasyonlarda daha iyi iş bölümü, işe alımlarda sadece toplumsal kökene değil milliyete de dikkat gösterilmesi ve çok sayıda casusa küçük gruplar halinde eğitim verebilecek bir okulun hızla tesisi, ihtiyaçlarını vurguluyordu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 522-523 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 16, I. 64-66).

297 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 208-209. Artuzov'un zamanının üçte ikisini askerî istihbaratta geçirmesi gerekiyordu. Sivil istihbaratta yardımcıları Abram Slutsky ve Boris Berman yükü omuzlamak zorundaydı.

298 Haziran 1934'te, iç savaş dönemi Devrimci Askerî Konseyi dağıtıldı ve daha mütevazı danış-

Karşı-istihbarat kapsamında, gizli polis Çin'in Harbin şehrindeki bir Sovyet ajanının çift taraflı çalıştığını ve Uzakdoğu'daki Sovyet casusluk ağının bir bölümüne Japonların sızmasına yardım ettiğini iddia ediyordu.[299] Stalin Yagoda'dan bu ajanı hangi Sovyet yetkilinin atadığını öğrenmesini istedi.[300] Çok daha önemli diğer bir vaka fazlasıyla kafa karıştırıcıydı. OGPU, Kızıl Ordu Dış İlişkiler Başkanı Albay Vasili Smagin'i, Japon askerî ataşe Torashirō Kawabe'nin ele geçirilen deşifre edilmiş telgrafları ile ilgili olarak izlemeye almıştı. Yagoda, "Ocak 1934'te Smagin'in, pozisyonunun avantajını kullanarak, Dördüncü Departman'da [askerî istihbarat] çalışan bir astından Japonya'yla ilgili elli yedi ve Çin'le ilgili yirmi dokuz gizli ajan belgesinin dosya kartını alarak üç gün boyunca evinde tuttuğunu kesin olarak tespit ettik," diyordu. "Bunun resmî göreviyle bir ilgisi yok." Stalin bu pasajın ve Smagin'in Kawabe'le yakınlığından söz eden diğer bir pasajın altını çizdi. Ancak Smagin sadece görevinden uzaklaştırılarak işsiz bırakıldı – sonunda bir eğitmenlik görevine atandı.[301]

Uzun bıçaklar

Hitler'in Milletler Cemiyeti'nden vazgeçmesinin ardından, Fransa'da herhangi bir "ittifakın" tekinsiz olduğuna dair savaş sonrası düşünce ortadan kalkmaya başladı.[302] Hitler yönetimi aldığından beri Litvinov karşıt bölgesel bir pakt çağ-

manlık görevi yürütecek olan bir Ana Askerî Konsey kuruldu. Erickson, *Soviet High Command*, s. 371-372.

299 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 526 (APRF, f. 45, op. 1, d. 172, l. 105: Igor Sitnikov). 15 Mart 1934'te Artuzov, Japon ordusundan Yüzbaşı Makoto Tanaka'nın Doğu Çin Demiryolları'nı teftiş ettiğini ve amacının muhtemelen tünel sabotajları olduğunu rapor etti. Stalin ilgili bölümlerin altını çizdi ve şöyle yazdı: "Yoldaş Artuzov, patlamalara ve genel olarak şaşırtma saldırılarına karşı ne tür tedbirler alınacak? Konu üzerinde kim çalışıyor ve uygulayacak olan kim?" Khaustov, *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 505-506 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 186, l. 115-116).

300 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 202-203 (Vaizer). Aynı zamanda bkz. Khaustov, *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 526 (APRF, f. 45, op. 1, d. 172, l. 105: Igor Sitnikov).

301 Yagoda Stalin'e yazarak (17 Şubat 1934) Smagin'in (d. 1894) Kızıl Ordu Dış İlişkiler Başkanlığı'ndan alınmasını önerdi. Smagin 1924-1926 yılları arasında askerî istihbarat ikinci başkanının yardımcılığını yaptı ve daha sonra, 1930 Mayısı'na kadar Japonya'daki Sovyet Askerî Ataşesi Primakov'un yardımcısıydı. Primakov, sarhoş haldeki bir Japon yetkilinin, Sovyet askerî istihbaratının başındaki Berzin için kullanılan bir gizli kodu ("Karga") telaffuz ettiğini ve Primakov'un gizli bir raporunun içeriğine atıfta bulunduğunu rapor etmişti. Kod adını sadece Primakov ve Smagin biliyordu. Primakov'un raporu zamanında yeterince araştırılmamıştı. Moskova'daki Sovyet askerî istihbaratına dönen Smagin, daha sonra, Temmuz 1933'te şimdiki görevine atanmıştı. Yagoda, Smagin'in Japonların aleyhine döndürülmesi için uğraşılmasına karşı çıkıyordu. Stalin kendisi için bir not düştü: "Klim ile konuş." Belki de Stalin, Yagoda'nın aksine, Smagin'i "çift taraflı kullanmak" istiyordu. Sonuçta, Smagin Haziran 1934'te görevden alındı ve işsiz kaldı. Ocak 1935'te Frunze Askerî Akademisi'ne atandı. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 482-485 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 186, l. 79-87); Lurie ve Kochik, *GRU*, s. 303; RGVA, f. 37837, op. 1, d. 1300, l. 19ob-27. 1934'te Kawabe Kwantung Ordusu'na istihbarat başkanı olarak atandı. Smagin 16 Aralık 1937'de tutuklandı ve 26 Ağustos 1938'de infaz edildi.

302 Paul-Boncour, *Entre deux guerres*, II, s. 364. General Maurice Gamelin'in daha sonraki iddiası şöyleydi: "Cemiyet'in hüneri" başarısızlıklarına rağmen, "hem dış politikamızın ve hem de iç politikamızın asli unsuru olarak kalmaya devam etmesiydi." Gamelin, *Servir*, II, s. 56; *DDF*, 1. seri, IV, s. 258-262 (16 Nisan 1934).

rısı yapıyor, Milletler Cemiyeti'nin "kolektif güvenlik" ifadesine başvuruyor ve "barışın bölünmezliğini" (yani, ya bütün ülkelerde barış olur ya da hiçbirinde olmazdı) savunuyordu. Lenin Litvinov'u, insanlara aniden saldıran ve bırakmayan, "Timsahlara en çok benzeyen diplomatımız," diye değerlendirmişti.[303] Oysa Stalin bölgesel bir pakta hevesli değildi zira Almanya olmaksızın yapılacak bir pakt Alman-karşıtı olarak algılanacak ve Baltık Denizi'nde dahi Sovyet sınır güvenliğini teminat altına almayacaktı. Ayrıca, sınırın hemen ötesinde bir Polonya-Almanya antlaşmasına gerekçe yaratmak istemiyordu.[304] Ne olursa olsun, Fransa ile müzakerelerin Almanya ile müzakereler için kullanışlı bir araç olduğunu düşünüyordu, tıpkı Fransızların da düşündüğü gibi.[305]

9 Haziran 1934'te SSCB, Küçük Antant ülkeleri Çekoslovakya ve Romanya tarafından diplomatik olarak tanındı ve ayın 27'sinde kapsamlı bir Doğu Paktı –Fransa, Sovyetler Birliği, Küçük Antant devletleri, Baltık devletleri, Almanya, Polonya, Finlandiya– taslağı ile birlikte ayrı bir Fransız-Sovyet antlaşması yapılacağı şayiası dolaşmaya başladı.[306] 29 Haziran'da Stalin'e OGPU'dan gelen istihbarat raporunda ("önemli bir Polonya kaynağından"), Piłsudski'nin Goebbels'i Varşova'ya davet ederek Paris'e başka seçenekleri de olduğunu gösterdiği ve Fransa'yı Moskova ile yapacağı duyurulan ittifaktan vazgeçirmeye çalıştığı iddia ediliyordu.[307]

---

303 Dullin, *Men of Influence*, s. 2, atıfta bulunduğu kaynak, Leon Trotsky, *Ouevres*, EDI, Paris, 1985, XII, s. 107-109. Karahan elçi olarak Ankara'ya ve Sokolnikov, Mayıs 1934'te Orman Komiserliği'ne sürüldü. Onların ayrılması Litvinov'un pozisyonunu güçlendirdi. Ancak komiserlik içindeki parti hücresi sakıngan ve kıskanç gözlerini Litvinov ve çalışma arkadaşlarının üzerinden ayırmadılar. Toplam dışişleri personeli 1930'larda bin civarındaydı ve bu rakama komiserlik merkez ile otuz büyükelçilik ve kırk-elli konsolosluk dahildi. Roshchin, "V narkomindele v predvoennye gody", s. 41-49; Crowley, *Soviet Diplomat Corps*.

304 İtalya'nın Moskova elçisi Bernard Attolico, Twardowski'ye durumu açıklarken, Sovyetler "hareket özgürlüğü politikası" yürütüyor ancak "başka çıkış yolu bulamazlarsa acı reçeteye mahkûm olacaklar, Milletler Cemiyeti'ne katılacak ve Fransa ile ittifak yapacaklar... eğer Alman politikası Rusların 'pakt tutkusunu' karşılamaya muvaffak olamazsa," demişti. *DGFP*, seri C, III, s. 150-151 (Twardowski, 9 Temmuz 1934).

305 Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 37-44. Litvinov 20 Nisan 1934'te yeni Fransız dışişleri bakanı, muhafazakâr-milliyetçi Louis Barthou'dan yeni bir teklif aldı. Selefi zamanında sürdürülen bölgesel ittifak müzakerelerinin yeniden başlatılmasını istiyordu. Ancak Almanya ile yapılan özel görüşmelerde Sovyetler "Fransız düşüncesine" mesafeli duruyordu. AVP RF, f. 5, op. 14, pap. 103, d. 117; *Na prieme*, s. 128; *DDF*, 1. seri, VI, s. 496-502.

306 *Pravda*, 10 Haziran 1934; Wheeler-Bennet, *Documents on International Affairs*, I, s. 253 ve devamı. Belalı Besarabya sorunu çözülmedi. *DVP SSSR*, XVII, s. 379-381; *Pravda*, 11 Haziran 1934; Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)-VKP (b) i Evropa*, s. 312 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 16, l. 59, 87, 89). *DDF*, 1. seri, VI, s. 664-666. Macaristan ile diplomatik ilişkiler düzeldi (Şubat 1934). Çek diplomat Jaroslav Papousek 24 Mart 1934'te, Prag'daki Sovyet elçi Aleksandrovski'ye "Ruslar, Avrupa'ya karşı kullanabilecekleri, küçük Orta Avrupa devletleri biçimindeki köpeklerden haberdar değil," derken Başkan Masaryk'in düşüncesini aktardığını öne sürmüştü. Ken ve Rupasov, *Zapadnoe prigranich'e*, s. 123 (AVP RF, f. 0138, op. 15, pap. 122, d. 2, l. 226).

307 Stalin raporu tartışılmak üzere Molotov, Voroşilov, Kuibyshev ve Orjonikidze'ye gönderdi. Raporda, Polonya ve Almanya'nın eşzamanlı olarak Japonya ile askerî ittifak müzakeresi yürüttükleri, Romanya'nın ve hatta belki de İtalya, Avusturya ve Macaristan'ın da müzakereye katılacağı iddia ediliyordu. Uyarı raporunun sonunda, "Sovyetler Birliği'ne karşı savaş olasılığı hiçbir zaman şimdiki kadar gerçeğe yakın olmamıştı," deniliyordu. Khaustov vd., *Lubianka:*

Fransa'yı merkezine alan bir Sovyet güvenlik anlaşmasının karşılığı, Komintern'in Sosyal Demokratlar ile faşizme karşı birleşik cepheye yönelmesiydi. 29 Haziran'da Dimitrov günlüğüne gizemli bir not düşmüştü: "Stalin: Sana hiçbir zaman yanıt vermedim. Zamanım yoktu. Bu sorunla ilgili hâlâ zihnimde hiçbir şey yok. Bir şeylerin hazırlanması gerek!" (Dimitrov kendisine hitaben de yazmıştı: "Çok yalnızım ve mutsuzum. Şu an benim için geçen yıl hapiste geçen zamanımdan daha zor." Ancak daha sonra, yıllar önce Viyana'da tanıştığı ve mektuplaşmayı sürdürdüğü Çekoslovakya'nın Südet bölgesinden Yahudi komünist Rosa Fleischmann, dava ile evli olan ve kişisel yalnızlığından yakınan Dimitrov'un eşi ve yoldaşı olacaktı, Stalin'in ise böyle bir fırsatı yoktu.)[308]

Merkez Komite bir genel kurul düzenliyordu ve parti kongresinden beri ilk kez bu kapsamda düzenlenen toplantının gündeminde et arzı ve çiftlik hayvanları vardı.[309] 30 Haziran 1934 günü sabahı erken saatlerde, sokak çatışmalarından sorumlu SA'nın (Sturmabteilung) komutanı Yüzbaşı Ernst Röhm Bavyera'da bir tatil beldesinde Hitler'in emriyle tutuklandı. Ardından 2 bin kişi daha tutuklanacaktı. Röhm, somurtkan ve şişmandı, sağ yanağında bir yara izi vardı, eşcinsel olduğunu gizlemiyordu ve Hitler'e samimi *du* ("sen") hitabını kullanan birkaç kişiden biriydi. Silahları yetersiz ve örgütlenmeleri düzensiz de olsa, 3 milyon mensubuyla Nazi Partisi üyelerinden daha kalabalık ve Reichswehr'in (Versay Antlaşması ile sayıları kısıtlanmıştı) otuz katı büyüklükte olan SA'ya önderlik ediyordu.[310] Kahverengi gömlekli milisleri, Hitler'in iktidara gelmesine yardım etmelerinin, Hitler'in düşmanlarını (solcular ve Yahudiler) hedef almalarının bir mükâfatı olarak Nazi düzeni içinde kalıcı bir yer arayışındaydı. O günlerde sürekli devrim söylemini yumuşatmış ve Hitler'in hastalık izni alması teklifini kabul ederken Kahverengi Gömlekliler'i de izne göndermişti (çoğu ağustosta dönecekti). Ancak Reichswehr generalleri –Şansölye Hitler'e değil Hindenburg'a kaşı sorumluydular– yarı-askerî SA'nın kökünü kurutmaya kararlıydı. Nazi Schutzstaffel ya da SS (Heinrich Himmler), Sicherheitsdienst ya da SD (Reinhard Heydrich) ve Gestapo da (yine Heydrich) rakipleri olan SA'ya sıcak bakmıyordu. SA'ya karşı sıkı önlemlerin yolda olduğu söylentileri 29 Haziran gecesi SA'yı Münih'te yeni bir sarhoş saldırganlığına sürükledi.[311] Aynı

Stalin i VChK, s. 533-541 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 187, l. 28-44). Aynı zamanda bkz. Harris, "Encircled by Enemies", s. 536. Temmuz 1934'te Polonya Dışişleri Bakanlığı Doğu Şubesi başkanı (Albay Tadeusz Schaetzel), Varşova'daki Bulgar maslahatgüzara, Polonya'nın "Eğer Uzakdoğu'da bir savaş çıkarsa Rusya'nın ezileceği ve kendilerinin de Kiev ve Ukrayna'nın bir bölümünü topraklarına dahil edeceği bir senaryoya bel bağladığını," söylemişti. Jurkiewicz, *Pakt wschodni*, s. 66 (Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı arşivlerine atıfla).

308 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 24-25 (18 Haziran 1934). 1934 sonundan itibaren Fleischmann Dimitrov'un ikinci karısı oldu ve Moskova'da birlikte yaşamaya başladılar.

309 Toplantı 29 Haziran-1 Temmuz 1934 tarihleri arasında yapıldı. *KPSS v rezoliutsiiakh*, 9. baskı, VI, s. 166.

310 Longerich, *Die braunen Battallione*, s. 223; Bessel, *Political Violence*; Frei, *National Socialist Rule in Germany*.

311 Nisan 1934'te Hindenburg ölümcül derecede hastaydı ve başkanlığa kimin geçeceği büyük önem kazandı. 11 Haziran'da Londra'da yayımlanan *Evening Standard* Alman ordusunun yöne-

zamanda, Hitler'e Hindenburg'un sıkıyönetim ilan etmeye hazır olduğu ve eski muhafazakâr başbakan Franz von Papen'i 30 Haziran'da kabul edeceği bilgisi iletildi. Sonuçta, epey bir ertelemenin ardından Führer hem SA'ya ve hem de geleneksel muhafazakârlara karşı harekete geçmeye ikna oldu.

Ordunun yüksek rütbeli subayları kaynaklarını SS'e teslim etti ve böylece adı belirsiz bir yabancı ülkenin desteğiyle SA'nın bir "darbe" tezgâhladığına dair aleyhte kanıt yaratma işini onlara bıraktı.[312] Yine de bir beceriksizlik söz konusuydu: Rusya'da Kronştadt denizcileri Bolşevik Devrimi için ne kadar önemli (ve bir o kadar da vazgeçilebilir) ise SA da Nazi Devrimi için öyleydi. Radyoda da yayımlanan iki saatlik Reichstag (infaz edilenler arasında on iki üyesi bulunacaktı) konuşmasında Hitler fırtına birliklerinin ahlâki gevşekliğinden ve Röhm'ün eşcinselliğinden dem vuruyor ve SA'nın planladığı bir "Uzun Bıçaklar Gecesi"nin önünü almak üzere vatanseverce harekete geçtiğini ilan ediyordu.[313]

Stalin'in "kan banyosu"nun detaylarını öğrenmek için Berlin'den henüz dönmüş olan elçisini soru yağmuruna tuttuğu söyleniyordu.[314] Hitler'in Uzun Bıçaklar Gecesi ile ilgili Reichstag'da yaptığı konuşmaya *İzvestiya* ön sayfasında dört sütun ayırmıştı.[315] Mikoyan'ın daha sonra anılarını anlatırken aktardığına göre Stalin yakın çevresine, "Ne adam ama [*molodets*], iyi iş çıkardı. Nasıl hareket edeceğini biliyor!" demişti.[316] Nazi rejim dinamiklerinden bihaber aceleci bir Komintern çözümlemesinde "tekelci büyük burjuvazinin küçük burjuva tabakasını" ezdiğinden söz ediliyordu.[317] *Pravda* (2 Temmuz 1934'te) "Alman

---

time el koyabileceğini ima etti. 17 Haziran'da Şansölye yardımcısı Franz von Papen bazı özgürlüklerin iadesi ve SA'nın kanuntanımazlığına son verilmesi çağrısı yaptı. Kendisi için yazılan konuşması Reichswehr ya da Reich başkanı ile koordine edilmemişti fakat içeriğin kapsamı bunun tam tersini düşülmesine neden oldu. Evans, *Third Reich in Power*, s. 26-41; Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, s. 499-525, 744n57. Aynı zamanda bkz. Höhne, *Mordasche Röhm*, s. 218-224.

312 Longerich, *Die braunen Bataillone*, s. 215-216; von Bedrow, *Hitler rast*; von Papen, *Memoirs*, s. 310-311; Wheeler-Bennett, *Nemesis of Power*, s. 319-320; von Fallois, *Kalkül und Illusion*. Aynı zamanda bkz. Hancock, "Purge of the SA Reconsidered." Haziran ayı sonunda Rhineland SA lideri bir krizin yaklaşmakta olduğu bilgisini aldığında, son derece doğru bir biçimde, Göring'in Röhm'e bir darbe düzenleyeceği öngörüsünde bulundu. Hüttenberger, *Die Gauleiter*, s. 86.

313 Domarus, *Hitler: Reden*, I, s. 418 (13 Temmuz 1934). Domarus, Hitler'in Nazi Partisi'nin başarısızlıklarını SA'ya yansıttığı değerlendirmesi i yapıyordu. (400n138, 414n155).

314 Britanya büyükelçisi olayı Hitler'in "Sicilya İsyanı" [1282 tarihli "Sicilya Vesperleri"ne atıf – ç.n.] diye adlandırmıştı. Wark, *Ultimate Enemy*, s. 82 (atıfta bulunduğu kaynak MI3 özet, 18 Temmuz 1934, WO 190/263; Phipps mesajı, 14 Kasım 1934, C7703/20/18, FO 371/17696); Steiner, *Triumph of the Dark*, s. 74 (atıf yok).

315 Carr, *Twilight of the Comintern*, s. 123 (atıfta bulunduğu kaynak, *Rundschau*, 5 Temmuz 1934: 1541-1543). Aynı zamanda bkz. Radek, *Pravda* (3 Temmuz 1934).

316 Nekrich, *1941*, s. 19 (1950'li yıllarda, bahse konu elçi Suritz ile yapılan kişisel görüşmeye atıfla). O dönemde Avrupa'da NKVD ajanı olan (daha sonra iltica edecekti) Krivitsky, kulaktan dolma bilgilerle Stalin'in, tam da Uzun Bıçaklar Gecesi'nde askerî istihbarat başkanı Jan Berzin'i çağırdığını iddia ediyordu. Ancak Berzin'in, 19 Nisan 1934'te Stalin'in ofisinde olduğunun kaydı var ve daha sonra 1937 yılına kadar bir ziyaret kaydı bulunmuyor. Krivitsky aynı zamanda şu iddiada da bulunuyordu: "Stalin, Hitler'in muhaliflerinin kökünü kazıma tarzına hayran oldu ve Almanya'daki ajanlarımızın o geceye dair tüm gizli raporlarını dikkatle okudu." Kravitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 1-2, 183; *Na prieme*, s. 569.

317 *İzvestiya*, 16 Temmuz 1934.

faşizmi bir kez daha finans kapitalin vekili olduğunu gösterdi" yorumunu yaptı. Britanya istihbaratı durumu kavrama konusunda biraz daha iyiydi ancak Reichswehr'in partiye karşı zafer kazandığı ve Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı ifade eden "Rapallo çizgisinin geri döndüğü" yorumunu yapıyordu.[318] Aslında bu olay Naziler ile ordu ve büyük ölçekli sanayi arasında, Hitler'in belirlediği koşullarda, bir uyumun pekişmesiydi ve diğer yandan, Hindenburg'un ölümünden sonra Şansölyelik ve başkanlığı kendisi için birleştirmesinin yolu açılıyordu. SS ideolojik anlamda SA'dan çok daha radikal olacaktı.

Eğer Stalin'in hevesli tepkisiyle ilgili söylentiler doğruysa, o da yanılgı içindeydi. Bu, Hitler hükümranlığının ilk (ve tek olarak kalacaktı) acımasız rejim temizliğiydi. Führer ancak Göring, Himmler ve Heydrich'in baskısı altında Röhm'ün bitirilmesine rıza gösterdi ve hatta Röhm'ü gereğini yapmaya ikna edilebileceği umudunu taşıyordu. (Kahverengi Gömlekliler'in savaşçısı hapishane hücresine kendisi için bırakılan tabancaya elini sürmemiş ve infaz edilmesi gerekmişti.)[319] Tüm bu sansasyonel gelişmelerin ardından yargısız infaz edilen tanınmış seksen beş kişinin ancak ellisi SA mensubuydu. Bazı kişisel hesaplaşmalar da olmuştu.[320] Stalin ve Britanya istihbaratının tam olarak göremediği şey, Nazi rejimindeki Bolşevizm karşıtlığının güçlenmesiydi.[321]

Stalin yine de Nazi Almanyası'nı kazanma ihtimalinden vazgeçmeye hazır değildi. 1 Temmuz 1934'te, Merkez Komite genel kurulunun sona ermesinin ardından Dimitrov, yapılması önerilen 7. Komintern Kongresi (sonbaharda yapılması planlanıyordu) için hazırladığı siyasi rapor taslağını Stalin'e iletti. Dimitrov, Hitler'e, Göring'e ve Goebbels'e meydan okuyabilirdi fakat Sovyet diktatörü karşısında aşırı derecede saygılıydı. Verdiği yanıtta Stalin, Dimitrov'dan önerilerini "dikkate almasını" istiyordu ve sayfa kenarına düştüğü notlar, sosyal demokrasinin faşizmin sol kanadı olduğu tezinden vazgeçmediğini kanıtlıyordu. Dimitrov'un metninde "Sosyal demokrasinin, *ayrım gözetilmeksizin* sosyal faşizm olarak değerlendirilmesinin ne derece doğru olduğu" ve "Sosyal demokratların her zaman ve her yerde burjuvaziye sosyal bir siper mi oluşturduğu" soruluyordu. Stalin sayfa kenarına not düşmüştü: "Liderlik açısından – evet ama 'ayrım gözetilmeksizin' değil." Bu minik tavizin dışında, Dimitrov'un, faşizme karşı mücadelede işbirliği için bazı sosyal demokratlardan yararlanılabileceğinden –yumuşak bir dille– söz ettiği bölümde Stalin kasıtlı bir soru soruyordu: "Bu tez kime karşı?"[322]

---

318 Mikoian, *Tak bylo*, s. 534.

319 Kershaw, *Nazi Dictatorship*, s. 73.

320 Öldürülenler arasında bir önceki Şansölye Kurt von Schleicher, Katolik Eylem hareketinin lideri, von Papen'in yardımcıları ve başka muhafazakârlar vardı. Höhne, *Mordsache Röhm*, s. 319-321. Diğer bir araştırmacı öldürülenlerin sayısını 90 olarak veriyor: Gritschneder, "*Der Führer hat Sie zum Tode verurteilt ...*", s. 60-62.

321 Alman Nasyonal Sosyalizmi, bankaların ve sanayinin tümüyle kamulaştırılması ve Sovyetler Birliği ile daha sıkı bağlar kurulmasını destekleyen kendi içindeki hiziplerden artık daha kararlı biçimde uzaklaşıyordu. Pringle, *Master Plan*, s. 41. Von Hindenburg 2 Ağustos 1934'te öldü; von Papen beş gün sonra şansölye yardımcılığından istifa etti. 19 Ağustos'ta, %90 oy oranıyla devlet başkanı ("Führer ve şansölye") oldu.

322 Dallin ve Firsov, *Dimitrov and Stalin*, s. 13-16 (RGASPI, f. 495, op. 73, d. 1, l. 1-3); Firsov, "Stali

5 Temmuz'da, henüz Buhran'ın etkilerini atlatamamış olan Almanya'dan, Alman makinelerinin satın alınması için 200 milyon mark kredi temin edilmesi ihtimalinin arttığı Politbüro'ya bildirildi.[323] Gizli sıtma, kronik gastrit ve başka hastalıklardan mustarip Dimitrov, hastalık izni ile iki aylığına Gürcistan'a gitti.

Sosyalist yasaların güçlendirilmesi

10 Temmuz 1934'te, altı aylık bir iç dalgalanmanın ardından, rejim OGPU'nun yerini NKVD'nin (İçişleri Halk Komiserliği) aldığını duyurdu.[324] 1934 yılı başlarında Mezynski istifa edebilmek için bir kez daha Stalin'e yalvarmıştı. (Kislovodsk'da defterine "Hiçbir iş yok. 24 saat yatıyoruz," diye yazmıştı. "Bu bir ölüm. Bütün gün hamakta yatıyorsunuz ve karşınızda da ölüm oturuyor.")[325] Stalin, Kaganoviç'in onunla görüşmesini ve ricasının kabul edilmesini önerdi. Sonra, 10 Mayıs'ta, Mezynski'nin kalbi durdu. Dört gün sonra, top atışları eşliğinde külleri Kremlin Duvarı'na defnedildi.[326] Çıkan söylentilere göre, Stalin'in Mikoyan'ı atamaya hazırlanması Yagoda çetesini ürkütmüş ve Mikoyan'ın muzipliğinden ve kulüplerindeki derslerinden hoşnut olan diğer bazı ÇEKA'cıları da mutlu etmişti.[327] Ancak Stalin Yagoda'yı komiserliğe ve Yakov Agranov adıyla bilinen Yankel Sorenson'u da başyardımcılığına atadı.[328] Rejim, RSFSC ceza kanununun 58. Maddesini (karşı-devrimci faaliyetler) henüz genişletmiş

---

i komintern", s. 12 (atıfta bulunduğu kaynak, TsPA na TsK na BKP, f. 146, op. 6, a.e. 754, l. 1); Komolova, *Komintern protiv fashizma*, s. 326-329; Borkenau, *European Communism*, s. 110-111. 4 Temmuz'da Stalin bir kez daha Dimitrov ile baş başa görüştü ("esaslı bir görüşme!") fakat Temmuz sonunda Stalin hâlâ kendi "sosyal faşist" kuramını savunuyordu. Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 24 (4 Temmuz 1934); *Na prieme*, s. 135-136; McDermott ve Agnew, *Comintern*, s. 92.

323 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 15, l. 114-114: 5 Temmuz 1934. Roma'daki Sovyet elçisi Mussolini'ye, Almanya düşmanlığa son verse, "Sovyet hükümetini, Rappallo ve Berlin antlaşmalarının ruhuyla Almanya ile dostça bir işbirliği sürdürmekten hiçbir şey alıkoyamaz," diyordu. *DVP SSSR*, XVII, s. 471 (13 Temmuz 1934). İstenilen kredi ile ilgili olarak Almanya ile müzakereler uzayıp gidiyordu. RGASPI, f. 17, op. 162, d. 17, l. 88-89: 5 Aralık.

324 *İzvestiya*, 11 Temmuz 1934.

325 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 801 n70 (6 Şubat 1934). Süvari Binası'ndaki küçük Kremlin dairesini geri dönmemek üzere terk etti, artık ikinci kata çıkamıyordu ve Gorki-6'daki (Arkhangelsk) devlet kır evinde kalacaktı. Mozokhin ve Gladkov, *Menzhinskii*, s. 346-349, 354-355 (atıf yok). İkinci karısı Maria Rostovtsa'nın 1925 yılında ölmesinin ardından köşesine çekildiği söyleniyordu. Ancak üçüncü kez evlendi ve bir çocuğu daha oldu, bu beşinci çocuğuydu.

326 Varlığını o sırada sürdürmeye devam eden etkili bir liberal Alman gazetesinde yayımlanan, özellikle kışkırtıcı bir dille yazılmış anma yazısında, zorla kolektifleştirme konusunda Yagoda ile Stalin'in aralarının açıldığı iddia ediliyordu. Paul Scheffer, *Berliner Tageblatt*, 11 Mayıs 1934, tercüme edilerek yayımlandığı kaynak, Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 377-381 (TsA FSB, f. 3, op. 1, d. 12, l. 2-5).

327 Shreider, *NKVD iznutri*, s. 25.

328 20 Şubat 1934 tarihli Politbüro kararnamesi ile OGPU'yu Tüm-Birlik NKVD'si bünyesine katarak ve bir komisyon kurarak değişimi başlatan Stalin oldu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 486 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 939, l. 2), 487-489 (APRF, f. 3, op. 58, d. 4, l. 14-15), 509 (l. 20), 514-515 (l. 124-126), 515 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 943, l. 10), 543-544 (d. 948, l. 33, 92-93); Yezhov, 8 Nisan 1934'te NKVD personeli ile ilgili önerilerini gönderdi: Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 514-515.

ve iktidarı ele geçirme girişimleri, casusluk, Sovyet-karşıtı propaganda ve ajitasyon ile Troçkizmi kapsayan maddeler eklenmişti (2-13).[329] Stalin'in önerisiyle, asker kaçaklığı artık ihanet kabul edilecek ve infazla ya da hafifletici nedenlerin olması halinde on yıl hapisle cezalandırılacaktı.[330] Bununla birlikte, NKVD'nin oluşumu gerçek bir yasal reform olarak addediliyordu.[331] Kısa süre sonra Politbüro paralel bir genişlemeyi yargıç ve savcılık personeli sayısında gerçekleştirirken ücretlerini de artırdı.[332] Kaganoviç, "OGPU'nun yeniden yapılandırılmasının anlamı, artık daha normal koşullarda yaşadığımız, mahkemeler aracılığıyla cezalar verebileceğimiz ve şimdiye kadar yaptığımız gibi hukuk dışı önlemlere başvurmayacağımızdır," açıklamasını yapıyordu.[333]

Bu yeni yetkilendirme polis yetkililerine de anlatılmalıydı.[334] "Kapitalist ülke-

329 Genişletme tarihi 8 Haziran 1934'tü. 6 Haziran 1937'de rejim ek madde 14'ü ekledi: "Karşıdevrimci sabotaj." Zaitsev, *Sbornik zokonodatel'nykh i normativnykh aktov*. Soljenitsin, "Aslında, Madde 58'in cezalandıramayacağı hiçbir adım, düşünce, eylem ya da eylemsizlik yoktu," diye yazmıştı. Solzhenitsyn, *Gulag Archipelago*, s. 60. Ceza kanunları cumhuriyetlere göre farklı düzenleniyordu ve Ukrayna'da madde 54'tü.

330 Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)-VKP (b): povestki dnia zasedanii*, II, s. 511 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 941: 20 Mart 1934); Karnitskii, *Ugolovnyi kodeks RSFSR*. Aynı zamanda bkz. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 730, l. 22 (7 Ekim 1934).

331 Çalışma kampı yöneticilerinin işlerini daha iyi organize edebilmeleri, makineleri daha uygun biçimde çalıştırabilmeleri, kalite ve maliyete dikkat ederek hedeflenen planları yerine getirmeleri, hedeflerin tutturulamadığı durumları bildirmeleri için Yagoda zaten bir genelge yayımlamıştı. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 375 (TsA FSB, f. 3, op. 1, d. 594, l. 20: 22 Haziran 1934), 382-390 (d. 7, l. 4-14). Kasım 1934'te SSCB NKVD'si, daha önce Birlik cumhuriyetleri adalet komiserliklerinin denetiminde olan hapishanelerin kontrolünü devraldı ve böylelikle hapishaneleri, çalışma kampları ve özel yerleşimlerle bütünleştirdi. Jakobson, *Origins of the Gulag*.

332 Solomon, *Soviet Criminal Justice*, s. 166-167 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, 948, d. I. 95-100); *Pravda*, 26 Temmuz 1934.

333 Solomon, *Soviet Criminal Justice*, s. 166 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 165, d. 47, l. 3). SSCB Başsavcısı İvan Akulov, eski Hava Savunması Başkanı Aleksey Selyavkin'in (d. 1896) bir dilekçesini inceledi. Selyavkin, gizli askerî belgeleri satmak suçlamasıyla 1933'ten beri Gulag'daydı ve on yıla mahkûm olmuştu. Akulov'un Stalin'e ilettiği dilekçede Selyavkin, infaz tehdidi karşısında suçu kabul etmek zorunda kaldığını ifade ediyordu. Stalin bu durumu bir örnek olarak kullanmaya karar verdi. 5 Haziran 1934'te Politbüro onu serbest bıraktı ve Selyavkin'in daha önceki dilekçelerini görmezden geldikleri için OGPU liderliğini ve hatta savcılık makamını uyardı. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 106 (atıf yok); APRF, f. 3, op. 58, d. 71, l. 11-31; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 16, l. 88-89. 9 Temmuz'da Voroşilov Geçici Hükümet Savaş Bakanı General Aleksandr Verkhovsky'nin on yıllık cezası için verilen erken tahliye kararı hakkında Soçi'deki Stalin'i bilgilendirdi ("şartların keskin biçimde değiştiği göz önüne alınarak, kanımca özel bir risk almadan onu serbest bırakabilir ve akademik-araştırma çalışmalarında kullanabiliriz"). Stalin'in öneriyi kabul etmesi, ayrım gözetmeksizin, uygulanan baskıyı dizginlemeye karar verdiğinin diğer bir göstergesiydi. Khlevniuk, *Khoziain*, s. 222 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1015, l. 61-62).

334 Sadece Moskova'daki gizli polis merkez aygıtının personel sayısı 8.200'den fazlaydı ve bu kaotik genişleme, eğitim seviyesi, liyakat ve dürüstlük hilafına bir durumdu. Polis muhasebe defterleri, çekişme içinde oldukları savcılık soruşturmalarının gösterdiği gibi, çıkar sağlamayı mümkün kılan her tür "kirli" hesabın yolunu açarken, kaçakçılık ve diğer görevi kötüye kullanma örneklerine sıklıkla rastlanıyordu. OGPU arşivleri Moskova'nın Lubyanka semtinde birçok binaya dağılmış durumdaydı. OGPU Kayıt ve İstatistik Şubesi Başkanı Yakov Genkin, 15 Şubat 1934'te, arşivlerin yaklaşık 825 bin dosyadan (dela) oluştuğunu, 100 bin dosyanın numaralandırılmamış olduğunu üstlerine yazılı olarak bildirmişti. Soruşturma kayıtları sadece "okunması zor bir kâğıt yığınıydı", genellikle el yazısı ile yazılmıştı ve öyle ciltlenmişlerdi ki okurken sayfaları yırtılıyordu;

lerde 'bildik' burjuva düzeninin yerinde, kaos, kan denizi, yargısız infazlar, sokaklarda gaz, makineli tüfekler ve zırhlı araçlar var," diyordu Yagoda NKVD'nin kuruluş konuşmasında. "Eğer şimdi, köylerde daha önce olduğu gibi giderek yayılan *kulak* oluşumları yoksa, kentlerde karşı-devrim daha önceki niteliklerini kaybettiyse, şu soru sorulmalıdır: Karşı-devrimci ajanların faaliyetleri ne tür bir kisve altında, hangi biçimlerde sürdürülebilir?" Buna verdiği cevap, eski partilerin (Sosyalist Devrimciler, Menşevikler, burjuva milliyetçiler) yeniden canlanabileceği ve komünist muhalif unsurlarla (Troçkist, sağcı) birleşerek casusluk ve sabotaja yönelebileceği idi. Bu durum, NKVD'nin, "akıllıca, özenli ve derinlemesine soruşturmalar" yapılabilmesi için kitlesel tutuklamalara başvurmaktan vazgeçmesini gerektiriyordu.[335] Soruşturmalar, dikkatli bir şekilde talimatlara uyarak sürdürülmeliydi.[336] Sonuç olarak, reformun hedefi, "devrimci yasaların güçlendirilmesi" sloganı altında, devletin daha uyumlu çalışmasıydı.[337] Ancak bunların hiçbiri, şikâyet ettiği keyfilik sorunlarının birçoğuna hukuk dışı müdahaleleriyle sebebiyet veren Stalin'in iktidarını sınırlama anlamı taşımıyordu.[338]

Sanatçılar ve devlet

Teknik olarak Sovyet Yazarlar Birliği sivil bir örgüttü ancak bariz bir biçimde devletin bir kolu gibi çalışıyordu.[339] Estetik konusuna neredeyse hiç zaman

aynı zamanda pislik içindeydiler, üzerleri mühürlerle kaplıydı. Gerkin selefleriyle ilgili olarak, "Arşive, odalarında tutacak ya da gönderebilecek bir yer bulamadıkları kâğıt çöplerini boşaltacakları bir depo gözüyle baktılar," diyordu. Mayıs 1934'te, OGPU arşivleri, Lubyanka mahallesi binalarının birinin bodrum katında yeni bir tesis kazandı, personel sayısı beşe çıktı, dosya klasörleri yenilendi ve gizli materyallerin tutulması için metal dolaplar geldi. Vinogradov, "Istoriia formirovaniia arkhiva VChK", s. 15 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 3, op. 3, d. 1607, l. 1).

335 Yagoda, Stalin'in Ocak 1933 tarihli düşmanlar hakkındaki konuşmasından bahsediyordu ("Bu elbette ürkütücü değil. Ancak bu unsurları hızla yok edeceksek ve çok sayıda kurban vermek istemiyorsak, aklımızda tutmalıyız"). Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 407, 410 (TsA FSB, f. 3, op. 1, d. 4, l. 1-35).

336 Molchanov daha sonra, "1934 yılında Yagoda birçok kez bana cezalandırma politikamızda daha liberal bir uygulamaya yönelmeliyiz demişti. Mesela, 1934 yılında Su İstasyonu'nda yaptığı konuşmayı hatırlıyorum. Yagoda açıkça, belki de insanları vurmaktan vazgeçmemizin zamanı geldi, demişti," sözleriyle itirafta bulundu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 174, l. 137.

337 Solomon, *Soviet Criminal Justice*, s. 168-170; Sharlet ve Beirne, "In Search of Vışinski." Aynı zamanda bkz. Goliakov, *Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakonodatel'stva SSSR*, s. 333-334.

338 Çarlık rejimi ile ilgili olarak bir araştırmacının söylediği gibi, "Otokrasi, keyfilik ile meşruiyet, sınırsız bireysel iktidar ilkesi ile daha akılcı bir devlet için çabalama zorunluluğu arasında manevra yapıyordu." Taranovsky, "Osobennosti rossiiskoi samoderzhavnoi monarkhii", s. 166.

339 1920'lerde Troçki'yi savunarak ve Lenin'in Vasiyeti'ni yayımlayarak sansasyon yaratan Max Eastman, kültür insanlarını kayıt ve baskı altına almaları bakımından Sovyet ve Hitler-Mussolini rejimlerini eşitleyen *Artists in Uniform* [*Üniformalı Sanatçılar*] (1934) isimli kitabını yayımlayarak bir kez daha aynı şeyi yaptı. Eastman, geç de olsa sorunun sadece Stalin değil aynı zamanda "Marksist metafiziğin bağnazlığı" olduğunu anlamıştı. Radek *İzvestiya*'da (18 Temmuz 1934), Nazilerin kitap yakma ve toplama kamplarına dikkat çeken bir cevap/eleştiri yazarak Eastman'ın kitabının daha da fazla ilgi görmesini sağladı. (Gazetenin tirajı 1 milyon 500 bindi.) Eastman, *Artists in Uniform*, s. 133-134. Aynı zamanda bkz. Eastman, "Artists in Uniform." 24 Kasım 1931'de Korney Chukovsky günlüğüne, "Tüm Moskovalı yazarlar kademe atlamış gibiydiler: Hepsinin lüks daireleri, kürk paltoları ve metresleri vardı ve lüks hayata âşık olmuşlardı,"

ayırmıyordu.[340] Merakla beklenen kurucu kongreye varan süreçteki asli faaliyetleri, idari yönetim kurulu ve çeşitli komitelerinin bitmek bilmez toplantıları ve ziyafetlerden ibaretti. Birliğin merkezi, Moskova'nın geçmişteki en aristokrat muhitinde, Vorovsky (eski adı Cooks) Caddesi üzerinde, eski Dolgorukov konağının (Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ında Rostov konağı olarak yer alıyordu) parçası olan bir 19. yüzyıl köşkünde idi. "Merkez Yazarlar Evi" olarak bilinen yönetim merkezinde gazetelerin ve dergilerin bulunduğu bir kütüphane, bir lokanta, yarışmalara katılan bir bilardo takımı, tenis, satranç, atçılık spor grupları ve tematik konular ve yabancı diller için eğitim bölümü vardı. Peredelkino'da henüz kurulmakta olan bir kır evi bölgesini de devralmışlardı ve tıpkı Moskova'daki yönetim merkezi gibi burası da kendi içinde entelektüel hayat şartlarını (muhit edinme, ev ziyaretleri) bir ölçüde sağlıyordu ancak bu hayat, gönüllü ya da şantaj baskısı altındaki muhbirlerin varlığıyla gölgeleniyordu.[341]

Politbüro kararnamesi ile duyurulmasının üzerinden iki yıl geçmesine rağmen Yazarlar Birliği'nin kurucu kongresi birkaç kez ertelenmiş ve henüz toplanamamıştı. Gorki açılış konuşmasını hazırlarken, 11 Mayıs 1934'te, oğlu Maksim Peşkov otuz sekiz yaşında hayatını kaybetmişti. 1 Mayıs pikniğinde bazı gizli polis görevlileriyle içki âlemine katılmış, dışarıda bir bankta uyuyakalmış, hastalanmış ve sonunda grip tanısı konulmuştu. 21 Mayıs'ta Novodevichy Mezarlığı'na defnedildi (Mezynski'nin naaşı ziyaret için Sendikalar Binası'na konulmadan bir gün önce). Gorki yıkıldı. Eski bir arkadaşına göre, "artık kendinde değildi, bir insan gibi değil de usulen" yoluna devam ediyor gibiydi.[342] Gorki'ye gözdağı vermek için oğlunu rejimin öldürttüğü dedikoduları duyulmaya başladı.[343] Kongrenin açılış günü yaklaşırken Gorki Stalin'e yazdığı etkili mektupla başkanlık görevinden ayrılmak için izin isterken, *Pravda*'ya da hararetli bir makale teslim etti. Makalede, edebiyatı denetim altına almak isteyen partili yazar bozuntularına saldırıyordu (Kaganoviç Mekhlis'den bu yazıyı bekletmesini istedi). Kaganoviç, Stalin'e "Edebî meseleler keskinleşiyor," diye haber verdiği mektubunda aslında Stalin'in meşgul olduğu başka konularda

---

diye yazmıştı. (Chukovsky, Peredelkino'da ağaçlar arasındaki yazarlar kolonisine taşınmıştı.) Chukovskii, *Dnevnik*, s. 34. Göçmen Vladimir Nabokov, "Sovyet düzeninden önce Rusya'da kısıtlamalar vardı ancak hiç kimse sanatçılara emir vermiyordu," diye yazmıştı. Nabokov, "Russian Writers, Censors, Readers", s. 3.

340 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 370-372 (RGASPI, f. 17, op. 120, d. 304, l. 171-175: 3 Mayıs 1937).

341 Birkaç yıl önce, yaklaşık yüze kişiye yakın bir grup kültür insanı, Moskova'dan sadece 20 kilometre uzaklıktaki Peredlkino'da kır evleri inşa etmek üzere bir kooperatif kurmuştu. Gorki Stalin'e yazdığı mektupta böyle bir yazarlar köyüne dair şüphelerinden söz etmişti ve Stalin de onunla hemfikirdi ("yazarları gerçek hayattan koparacak ve kibirli kılacak zorlama bir girişim"). Buna rağmen, rejim bu girişimi onaylamıştı. (APRF, f. 45, op. 1, d. 719, l. 104: 28 Şubat 1933; l. 112: 1 Mart 1933). İlk kooperatif feshedildi ve para iade edildi.

342 Khodasevich, *Portrety slovami*, s. 280.

343 Shentalinsky, *Arrested Voices*, s. 262-278. Olası bir cinayet spekülasyonu ile ilgili olarak bkz. Baranov, *Gorky bez grima*. Yagoda Maksim Peşkov'un karısı Timosha'ya âşıktı. Gel'man, "Zalozhnik OGPU", s. 8. Maksim Nisan 1917'de partiye katılmış, 1918-1919'da ÇEKA'ya hizmet etmiş ancak 1922 yılında, babasına katılmak üzere İtalya'ya göç ederek orada evlenmiş ve iki kızı olmuştu; 1932 yılında ailesi ve babası ile birlikte geri dönmüştü. Maksim işsizdi, zevk ve lüks düşkünüydü ve Gorki'nin sekreteri Pyotr Kryuchkov ile çatışma halindeydi.

(Japonya, tahıl tedariki) bilgi istiyordu. Üç gün sonra Stalin "tüm komünist yazarlara, edebiyatın tek Efendisinin, diğer her konuda olduğu gibi, Merkez Komite olduğu ve koşulsuz itaat etmeleri gerektiği anlatılmalı," diye yazdı.[344]

İhtiyaç sahibi kültür insanlarını –gelecek vaat eden yazarlar da dahil– desteklemek amacıyla 28 Temmuz 1934'te bir Edebiyat Fonu kuruldu ve böylece resmiyet kazanan özel amaçlı girişim sayesinde ayakkabı ve kışlık palto dağıtımı mümkün oldu. Kaynak, yayınevlerinin yaptığı ödemelerden yapılan %10'luk kesintilerden ve canlı performanslar için yapılan ödemelerin %0,5-%2'sinden sağlanıyordu. Buna ek olarak Edebiyat Fonu kaynaklarının %25'i devlet bütçesinden geliyordu. Kısa süre içinde yardım taleplerinin sayısı yaklaşık 100 bin oldu (birçok yazar birden fazla dilekçe göndermişti).[345] Kapalı kapılar ardında, bu tür yardımların üretkenliği mi artırdığı yoksa açlığı ortadan kaldırarak üretkenliğe ket mi vurduğu konusunda şiddetli tartışmalar yaşandı.[346] Edebiyat Fonu, Peredelkino'da daha fazla sayıda kır evi inşa etmek için izin de kopardı. Başlangıçta buraya iskân edilen otuzdan fazla yazar ailesinden çok azı Komünist Parti üyesiydi. İskân edilen yazarlar, son derece düşük yıllık kiralarını ödeyemediler.[347]

Tarih yazmak

23 Temmuz 1932'de Stalin Britanyalı yazar H. G. Wells'i kabul etti –Lenin'le de röportaj yapmıştı– ve dünya meselelerini konuştular.[348] (Wells'in aynı yıl ya-

344 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 430-432 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 742, l. 21-27: 12 Ağustos 1934), 437-438 (d. 83, l. 67-69: 15 Ağustos); Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 220-223 (IMLI, Arkhiv Gor'kogo: 2 Ağustos 1934).

345 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 219-220 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 949, l. 29, 95); Antipina, *Povsednevnaia zhizn'*, s. 63-64 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 631, op. 1, d. 40, l. 18: 5 Eylül 1934).

346 1935 yılında sanayide ortalama aylık maaş 194; devlet dairesinde 212; ekonomi yönetiminde 293 ruble iken, Edebiyat Fonu yöneticisinin 750; yardımcısının 500; başkanlık sekreterinin ise 300 ruble maaşı vardı. Zaman içinde, gerçek yazarlar çalışamaz hale geldiklerinde Edebiyat Fonu'ndan hatırı sayılır aylıklar alıyorlardı (200-600 ruble arası maaş ile yıllık gelirleri 3 bin-6 bin arası oluyordu). Yazarlar ve besteciler için, SSCB yazar haklarını koruma idari birimi de kurmuştu; sahne sanatları, sinema, kulüpler ile seyahat ve lokanta performanslarını kapsıyordu. Ancak bu koruma tekil cumhuriyetler seviyesindeydi ve zaman zaman, RSFSC'de sergilenen herhangi bir eserin, başka bir Birlik cumhuriyetinde telifsiz kullanıldığı görülüyordu. Tolstoi ve Vishnevskii, "Ob avtorskom prave", s. 3.

347 Babichenko, *Literaturnyi front*, s. 16-20, 18'de: RGASPI, f. 17, op. 120, d. 257, l. 14-19: 29 Ağustos 1936), 23-25 (24'te: d. 304, l. 171-175). Edebiyat Fonu, devlet kaynaklarından en az seksen kır evi inşa edilmesi için lobi faaliyeti sürdürdü fakat ancak otuz ev için izin çıktı. Yazarlar inşaata bizzat ve tam zamanlı olarak nezaret ediyordu zira inşaat malzemelerinin kıtlığı nedeniyle içeriden hırsızlık söz konusuydu ve ayrıca bir de kötü işçilikten sakınma meselesi vardı. Sartakova, "Nash pisatel'skii les", s. 24.

348 Wells, Roosevelt'in New Deal'ının [Yeni Düzen] büyüsüne kapılmıştı ve Birleşik Devletler ile SSCB'nin yan yana geldiği bir kolektivist dünya-devleti tahayyül ediyordu – eğer Stalin Marx'tan vazgeçerse. Stalin Wells'in teknokratik heveslerini reddetti ve sadece sınıfların tarih yapabileceğini, teknokrat aydınların sadece bir sosyal tabaka olduğunu öne sürdü. Stalin için Yeni Düzen-Beş Yıllık Plan yakınlaşması, üzerine düşünülecek bir konu bile değildi, tıpkı genel insanlık kavramı gibi ("Burjuvazinin iyiliğine inanmıyorum"). Ancak Stalin kapitalizmin can çekiştiğini de kabul etmiyordu. Stalin'den on iki yaş büyük olan Wells, "Gördüğüm kadarıyla

yımlanan otobiyografisinde yer alan Stalin'le ilgili paragrafların tercümesi Radek tarafından, "Kızın aklını çelemedik" notuyla kendisine ulaştırıldı.)[349] Stalin'in Moskova'daki son toplantısı 29 Temmuz'daydı. Vlasik özel trenlerinin, güvenlik kaygısıyla, Soçi'nin uzak nakliye istasyonunda durmasını planladı ancak Stalin –güvenlik konusunda yaşadığı tüm kaygılara rağmen– saklanmaktan hoşlanmıyordu ve normal yolcu istasyonunda inmekte ısrar etti. Siyah Rolls-Royce'u onu bekliyordu fakat o, kendisini görenlerin şaşkın bakışları arasında bir süre yürümenin keyfini çıkardı.[350] O yaz, yeni bir tarih kitabı üzerine çalışmayı planlıyordu. Birkaç yıl önce *Proleter Devrim* dergisine gönderdiği bir mektupta, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Alman sosyal demokrasisindeki merkeziyetçilik tehlikesini Lenin'in kasıtlı olarak yeterince eleştirmediğini iddia eden bir tarihçiye ateş püskürmüştü. Stalin, olgulardan hareketle, yazarın argümanlarını kasıtlı olarak abartıyor ve makalenin "parti-karşıtı ve yarı-Troçkist" olduğunu iddia ediyordu. Stalin, yazarın hâlâ gün yüzüne çıkmayı bekleyen belgeler olduğu iddiasını da reddediyordu. "Beceriksiz bürokratlar dışında kim sadece belgelere bel bağlar?" diyordu. "Arşiv fareleri dışında kim parti ve liderlerinin her şeyden önce eylemleriyle değerlendirilmeleri gerektiğini, sadece açıklamalarına bakılmaması gerektiğini anlamaz?"[351]

Fazla zaman geçmeden Politbüro yeni bir parti tarihi yazılması için bir komisyon kurdu. Ancak, dalkavuk Yaroslavsky'nin taslağını hazırladığı ders ki-

---

ben sizden daha soldayım Bay Stalin," diyerek onun sözünü kesmişti. *New Statesman and Nation,* 27 Ekim 1934. Wells, Stalin'in gözden geçirdiği görüşme tutanağından bir kopya aldı. PEN başkanı olarak Wells'in, SSCB'de düşünce özgürlüğünün mümkün olup olmayacağına dair zarif göndermesine karşılık Stalin, düşünce özgürlüğünün zaten var olduğunu söyledi: Bu özgürlük Bolşevik "özeleştiri" özgürlüğüydü. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 3151, I. 1-23; Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 495 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 742, I. 99-104, 24 Eylül 1934), 496n5 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 3151, I. 2-3). Stalin gözden geçirilmiş görüşmeyi yüksek tirajlı bir gazetede değil, parti gazetesinde yayımlattı. *Bol'shevik,* sayı 17, 1934, s. 8-18. Birleşik Krallık'ta bu görüşme ile ilgili olarak iki önemli toplumsal figür Wells'in üzerine çullandı: George Bernard Shaw (Stalin'i yeterince övmediği için) ve John Maynard Keynes (bir demagogu fazla övdüğü için). *Stalin-Wells Talk: Verbatim Record and Discussion*, The New Statesman and Nation, Londra, 1934. Aynı zamanda bkz. Wells, *Experiment in Autobiography*, s. 683-702; Cowley, "Interview with Stalin"; Taunton, "Russia and the British Intellectuals", s. 209-224; Lel'chuk, "Beseda I. V. Stalina s angliiskim pisatelem G. Uellsom", s. 326-352. Wells, tercümanının adını doğru hatırlıyordu: Konstantin Umansky. Stalin'in kayıt defterinde ise N. M. Goloded ismi vardı (Sovyet Belarusu'ndan bir hükümet görevlisi). *Na prieme*, s. 138.

349 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 792, I. 121-146 (s. 121'de: 9 Kasım 1934).

350 Vlasik, "Güneye yolculuklarında Stalin'e eşlik ederdim, onunla çok fazla vakit geçirdim, yemeğimizi her zaman beraber yerdik ve tüm boş zamanlarını bizimle geçirirdi," diye anlatıyordu. "Yani kendimi ve sekreteri Poskrebişev'i kastediyorum. Moskova'da onu çok daha az görüyordum. Şehir içi gezmelerinde, tiyatroda, sinemada ona eşlik ediyordum." Loginov, *Teni Stalina*, s. 106.

351 "O nekotorych voprosakh istorii bol'shevizma", *Proletarskaia revoliutsiia,* sayı 6, 1931, s. 3-21 (26 Ekim 1931); Pikhoia, *I. V. Stalin*, s. 128-137 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 2983, I. 1-15). *Sochineniia,* XII, s. 84-102. Aynı zamanda bkz. Slutskii, "Bol'sheviki o germanskoi sotsial-demokratii"; Dunaevskii, "Bol'sheviki i germanskie levye na mezhdunarodnoi arena", s. 504-506 (Slutsky'nin 9 Haziran 1964 tarihli mektubuna atıfla); Barber, "Stalin's Letter to the Editors of *Proletarskaya Revolyutsiya*", s. 39-41; Tucker, "The Rise of Stalin's Personality Cult", s. 355-358.

tabı dahi, inandırıcı kahramanları olmadığı gerekçesiyle reddedilmişti.[352] Stalin emri altındakilerden bu konunun üzerine gitmelerini istedi.[353] Yetkililer geniş bir tarihçiler grubu topladı. Sergey Piontkovsky günlüğüne, "Kazlar gibi salona doluştuk," yazmıştı, "odada yaklaşık yüz kişi vardı... Stalin sık sık ayağa kalkıyor, piposunu tüttürüyor ve masalar arasında dolaşıyordu." Asıl konuşmacıyı susturup nihayet sahne almıştı. "Stalin oldukça alçak sesle konuşuyordu. Elinde ortaokul ders kitabını sallıyor ve hafif aksanlı konuşuyordu. 'Bu kitaplar hiçbir işe yaramaz. Şu Allah'ın cezası 'feodal çağ', 'sınai kapitalizm çağı' nedir – sadece çağlar var; olgular, olaylar, insanlar, somut bilgi, isimler, sıfatlar, içerik yok.'" Piontkovsky günlüğünde anlatmayı sürdürüyordu: "Stalin, olguların, olayların, isimlerin yer aldığı bir ders kitabına ihtiyacımız olduğunu söyledi. Tarih, tarih gibi olmalıydı."[354]

Kapalı kapıların ardında Stalin de elbette bu tür bir şematik dil kullanıyordu: *Feodal çağ, kapitalist üretim tarzı, burjuva demokrasisi.*[355]

Diktatör Soçi'deyken Kirov'u çağırdı. Ağustos ayı başında gelen Kirov Zenzinokova kır evinde kaldı (daha önce Rykov burada kalıyordu). Tarihyazımı tam olarak Kirov'un uzmanlık alanı değildi. Stalin en genç gözdesi Jdanov'u da çağırmıştı. Moskova'dan ayrılmadan önce Sovyetler'in İsveç Büyükelçisi Aleksandra Kollontay ile sohbet ederken Stalin, şaka olsun diye, "sağ sapmacı" pozu takınarak "sol sapmacı" Jdanov'la kendisini kıyaslamıştı. Bu Stalin'in politikasından ziyade Jdanov'un aşırılıkçılığı ile ilgili bir ifadeydi.[356] Temmuz ve ağustos ayları boyunca Vasili ve Artyom da Soçi'deydi ve Stalin tarih taslağını onlara da vererek görüşlerini almak istemişti. Grupla birlikte öğle yemeğine davet edilen Jdanov'un on beş yaşındaki oğlu Yuri'nin daha sonra anlattığına göre Stalin, tarihçilerin tarihi üç ardıl düzene böldüklerini anlatarak herkesi güldürmüştü: Bu düzenler, anaerkil, ataerkil, sekreterlik düzenleriydi.[357]

352 Enteen, "Marxist Historians During the Cultural Revolution"; Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 189-191 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 255, l. 179-182). Popov, *Ocherk istorii*.

353 Komünist Akademi'de 13 Mart 1934 tarihinde yaptığı konuşmada, Aydınlanma Komiseri Andrey Bubnov, okullar için "Tarih nihayet restore edildi," diyordu. "Artık Peter Peter'di, Catherine Catherine'di... Dönemе dair bir izlenim uyandırmalıyız, o dönemde gelişen olaylarâ dair, kim hükmediyordu, ne tür yönetimler vardı, ne tür politikalar uygulanıyordu ve olgular nasıl bir süreçle ortaya çıkıyordu." Brandenberger ve Dubrovsky, "'The People Need a Tsar'", s. 874 (atıfta bulunduğu kaynak, Arkhiv RAN, f. 350, op. 1, d. 905, l. 1-3ob.); Brandenberger, *National Bolshevism*, s. 32-33. Aynı zamanda bkz. Pikhoia, *I. V. Stalin*, s. 186 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1013, l. 4: 3 Mart 1934). Tarih eğitimi okullarda ayrı bir dal olarak yeniden tanımlandı ve bunun anlamı, Engels'in *Anti-Dühring* ya da *Doğanın Diyalektiği* kitaplarının yerini başka kitapların alacağıydı. Scott, *Behind the Urals*, s. 45.

354 Toplantı 20 Mart 1934 tarihinde yapıldı. Litvin, *Bez pravo na mysl'*, s. 55-57 (Sergey A. Piontkovsky'nin yayımlanmamış günlüğünden alıntı). D. Osipov, 5 Nisan 1934 tarihli *Pravda*'da, olguların yer almadığı modeli eleştiriyordu. Aynı zamanda bkz. *Pravda* ve *İzvestiya*, 16 Mayıs 1934, s. 1; *Spravochnik partiinogo rabotnika*, IX, s. 137; Suny, *Structure of Soviet History*, s. 229.

355 Örneğin: Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 12-15 (7 Nisan 1934).

356 Farnsworth, "Conversing with Stalin", s. 961 (Kollontay günlüğü, yaz 1934: RGASPI, f. 558, op. 11, d. 749, l. 105).

357 "Iurii Zhdanov, vtoroi muzh docheri 'otsa narodov': ia znal Stalina s 15 let", *Komsmol'skaia pravda*, 10 Ocak 2007.

Çalışmanın ardından Stalin ve Kirov kebap pişirdiler, eski şarkılar söylediler ("Volga'da Bir Uçurum Var"), küreklerle bahçeyi düzenlediler; Kirov kazları ve beç tavuklarını kovaladı. Stalin yüzmeyi sevmiyordu (dağlıydı) ama Kirov seviyordu ve o yüzerken Stalin onu kıyıda beklerdi. Stalin Kirov'un kendisiyle birlikte Rus buhar banyosuna gelmesine dahi izin verdi.[358] Diktatör metres ya da fahişe getirilmesine izin vermiyordu. Kirov çok sıkıldı. Leningrad'da bıraktığı karısına, "Buradan korkunç bir biçimde sıkıldım," diye yazarken, *skittles* bile oynayamamaktan şikâyet ediyordu. "Hava aşırı sıcaktı, sonra altı gün boyunca gece-gündüz yağmur yağdı... Şimdi yine bezdirici bir sıcak başladı."[359] Stalin çok sevdiği Soçi'den bir türlü ayrılamıyordu fakat Kirov 30 Ağustos 1934'te Leningrad'a döndü; tren yolculuğunu Andrey Andreyev'in ailesiyle birlikte yapmıştı. Andrey'nin kızı Natalya Andreyeva'nın hatırladığına göre, "Tam anlamıyla bronzlaşmıştı. Dişleri bembeyazdı; sıklıkla gülüyordu."[360]

Tahıl tedariki, görece iyi hasada rağmen, ciddi biçimde geri kalıyordu. Kaganoviç ve Molotov, Sovyet Uzakdoğusu için Arjantin ve Avustralya'dan yüz bin ton buğday ithal ederek yükün hafifletilmesi konusunu Stalin'e yazdılar. Stalin, "Yurtdışında herkes SSCB'deki buğday kıtlığının çığırtkanlığını yaparken, şimdi buğday ithal etmek sadece politik olarak olumsuzluk yaratacaktır," diyerek itiraz etti.[361] Bunun yerine "azami baskı" uygulanmasını öneriyordu. Molotov Sibirya'ya, Kaganoviç Ukrayna'ya, Mikoyan Kursk ve Voronezh'e, Chubar Orta Volga'ya, Jdanov Stalingrad'a gönderildi. Voroşilov'a, sonbahar manevraları sırasında, Belarus ve batı eyaletinde hasat toplama sürecine nezaret etmesi talimatı verilmişti.[362] Kirov, tahıl tedarikini sağlama almak üzere, daha önce himayesi altında olan yerel parti başkanı Levon Mirzoyan'ın idaresi altındaki Kazakistan'a gönderildi. Stalin artık Kazaklara karşı ihtiyatlı bir tutum sergiliyordu. Kirov, görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle Doğu Kazakistan başmüfettişini makamından uzaklaştırdı ve Yagoda'nın, kolektif çiftçilere kötü davranan polis yetkililerini görevden uzaklaştırmasını istedi.[363] Kaganoviç Ukrayna

358 Rybin, *Stalin v oktiabre*, s. 9. Kirov, 25, 26 ve 27 Temmuz'da Stalin'in ofisindeydi: *Na prieme*, s. 138.

359 Benzer bir biçimde, Kirov Leningrad'daki bir çalışanına yazdığı mektupta yakınıyordu: "Kaderin cilvesi beni Soçi'ye getirdi ve ben bundan memnun değilim. Burada sıcaklık tropikal değil cehennemî." Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 141 (atıfta bulunduğu kaynak, Kirov Müzesi, f. III-414), 324-328 (TsPA, f. 80, op. 26, d. 68, l. 4-4, ob. 7).

360 Andreev, *Vospominaniia, pis'ma*, s. 294.

361 Stalin ayrıca yabancı dövizin muhafaza edilmesi gerektiğini söylüyordu. Khlevniuk vd., *Stali i Kaganoviç*, s. 462 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 84, l. 20-20ob.).

362 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 455 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 61-66), 465 (f. 558, op. 11, d. 84, l. 23-23ob.), 473-476 (d. 742, l. 75-84). Stalin, zorunlu kotaların dışında, ucuza satın alım (*zakupki*) yöntemiyle ek tahıl tedariki talep etti. 1934 yılında tahıl ihracatı sadece 800 bin ton olacaktı ve bu da fazlasıyla düşürülmüş 1933 miktarının yarısından azdı. Baykov, *Soviet Foreign Trade*, ek, tablo IV. 27 Temmuz 1934'te NKVD'ye tahıl ambarlarının ve tahıl toplama noktalarının idaresini alması talimatı verildi.

363 RGASPI, f. 558, op. 1, d. 3155; Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 245-249 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 419, l. 55-57: Goloshchokin, 4 Ağustos 1933); Kirilina, *Neizvestny Kirov*, s. 328 (LPA, f. 24, op. 2-v, d. 936, l. 94: Sveshnikov'dan Agranov'a, 16 Aralık 1934), 331-332 (RGASPI, f. 80, op. 18, d. 67, l. 67-9; d. 137, l. 1-2). 6-29 Eylül tarihleri arasında Kirov Kazakistan'daydı. Pazi, *Nash*

tedarik kotasının düşürülmesini talep edince, Stalin onu ve yakın çevresini yanlış yolda oldukları konusunda uyardı.[364]

Şatafatlı tiyatro

Sovyet Yazarlar Birliği'nin kurucu kongresi nihayet 17 Ağustos 1934'te, 597 delegenin (377'si oy kullanma hakkına sahipti) ve yurtdışından gelen 40 yabancı konuğun katılımıyla başladı.[365] Birliğin 1.500 üyesi ve 1.000 aday üyesi vardı ve bunların 1.535'i Rusya Cumhuriyeti'ndendi: Moskova'da yaşayanların sayısı 500'ün biraz üstündeydi, 206'sı Ukrayna'da, yaklaşık 100'ü Belarus'ta, 90'ı Ermenistan'da, 79'u Azerbaycan'da ve 26'sı Türkmenistan'da yaşıyordu. Toplam üye sayısının üçte biri ve kongreye katılanların yarısı partiliydi.[366] Henüz atanmış olan Merkez Komite kültür şubesi başkanı, birliğin partili üyeleriyle yaptığı kongre öncesi bir toplantıda, "Gerçekten tüm yazarlar, Yazarlar Birliği'ne üye olmak üzere başvurdu," diyordu. "Anna Ahmatova dışında başvurmayan tek bir yazar yok."[367] Abartılı da olsa sözleri gerçeğe yakındı. Orada bulunan oyun yazarlarından birinin sonraki ifadesiyle, "açılışın hemen öncesinde, beklenmedik bir biçimde, Sendikalar Binası Sütunlu Salonu'nun nasıl dekore edileceği sorunu ortaya çıkmıştı. Bazı projeler tümüyle fantastik ve kabul edilemezdi. [Kültür ve propaganda şefi Aleksey] Stetsky'nin ofisinde yapılan son toplantıda... klasik yazarların portrelerinin asılmasını önerdim. Stetsky ayağa kalktı, elimi sıktı ve konunun karara bağlandığını söyledi."[368]

Önemli bir girişim olarak radyoda yayınlanan ve haber filmlerinde gösterilen kongre on altı gün sürdü. Ünlü yazarları kısa bir süreliğine de olsa görebilmek için salonun dışında insanlar toplanıyordu. İçeride, toplantıları başlatmak üzere Gorki'nin görünmesiyle bir alkış koptu. "Sovyet Edebiyatı Üzerine" raporu, yazının başlangıcından bu güne edebiyatın kısa bir özetini yaparken tek bir Sovyet yazarı ele almadı ve kabaca, "çalışan insanların folkloruna" atıfta bulundu.[369] Samuil Marshak çocuk edebiyatı (19 Ağustos), Radek ölmekte olan kapitalizmin edebiyatı (24 Ağustos), Aleksey Tolstoy dramaturji (27 Ağustos) üzerine raporlar sundular.[370] Edebiyat eleştirmeni Mihail Kuzmin uzun konuş-

---

Mironych, s. 449.

364 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 479 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 85, l. 44-5: 12 Eylül 1934), 479-480 (f. 81, op. 3, d. 100, l. 76-82: Kaganoviç, Jdanov, Molotov ve Kuibyshev'e – ama Kirov'a değil, 13 Eylül).

365 *Pervyi vsesoiuznyi s"ezd sovetskikh pisatelei*, s. 687-696. Aynı zamanda bkz. Struve, "Pan-Soviet Literary Congress." Garrard, *Inside the Soviet Writers' Union*.

366 Antipina, *Povsednevnaia zhizn'*, s. 27.

367 Maksimenkov, "Ocherki nomenklaturnoi istorii sovetskoi literatury", s. 247 (Pavel Yudin, 15 Ağustos 1934).

368 "K 40-letiiu Pervogo vsesoiuznogo s"ezda", *Voprosy literatury*, sayı 8, 1974, s. 14 (Valery Kirpotin).

369 *Pervyi vsesoiuznyi s"ezd sovetskikh pisatelei*, s. 1, 5-18. Bu durumà tanık olan kırgın yazarlardan biri, Gorki'nin elindeki metni yarısında okumayı kestiğini hatırlıyordu. Kochin, *Spelye kolos'ia*, s. 299. Aynı zamanda bkz. Baranov, "'Nado prekoslovit!'"

370 *Pervyi vsesoiuznyi s"ezd sovetskikh pisatelei*, s. 20-38, 291-318, 416-420.

malarla ilgili olarak, veciz bir dille, "Kongre herkesi tüketti; hükümetin penceresinden Batı'ya baktık," diyordu.[371] Jdanov Soçi'ye gönderdiği haberde (28 Ağustos), "Yazar çevrelerinde sayıları pek de az olmayan iflah olmaz kuşkucular ve alaycılara kadar herkes kongreyi övüyor," diyordu.[372] Bunun tersine ÇEKA'cılar, muhbirlerin raporlarından hareketle, Mihail Prishvin ve Pantaleymon Romanov'un, "Olağanüstü bir sıkıntı ve bürokratizm," diyerek dalga geçtiklerini bildirirken, romantik P. Rozhkov kongreyi "miskinlik dünyası" olarak anıyordu. İzak Babel "edebî uyanış" yorumunu yaptı.[373]

Rektör Malakia Toroshelidze'nin sunduğu ve Stalin'in ısrarıyla Ortaçağ'dan başlattığı Gürcü Cumhuriyeti'nde edebiyat raporu (20 Ağustos) ilham vericiydi ve milli edebiyatlar arasında en fazla ilgiyi bu rapor çekerken, Avrupa saplantısı nedeniyle yok sayılan başarılar hakkında bir tartışmaya da temel oluşturdu.[374] Kongrenin en prestijli yabancı katılımcısı Fransız Malraux, önceden hazırladığı ve bir tercümanın okuduğu notlarda, "Eğer yazarlar gerçekten insan ruhunun mühendisiyse, bir mühendisin en yüksek unvanının yaratıcılık olduğu unutulmamalıdır. Sanat teslimiyet değildir; sanat fetihtir. (Alkışlar.)" diye yazmıştı. Devamını şöyle getirdi: "Bilmelisiniz ki sadece gerçekten yeni çalışmalar Sovyetler Birliği'nin yurtdışındaki kültürel prestijini devam ettirebilir, Mayakovski'nin yaptığı gibi, Pasternak'ın yaptığı gibi. (Alkışlar.)"[375] Bu, Stalin'in karşı karşıya olduğu ikilemin özüydü.

Romancı Fyodor Gladkov, tavizsizliğiyle kötü nam salmış İvan Kirilenko'yu (d. 1902) ve diğer bazı Ukraynalı yazarları "çaya" çağırdığında reddedildi zira davetliler bunun bir "gruplaşma" olarak görülmesinden korkuyorlardı.[376] Delegelerle ilgili bir NKVD araştırması sayesinde birkaç eski Sosyalist Devrimci, milliyetçi ve Sovyet-karşıtı "örgüt" mensubu ortaya çıkarıldı. Bilinmeyen bir

371 Kuz'min *Dnevnik 1934 g.*, s. 95 (30 Ağustos 1934).

372 Jdanov, parti üyesi yazarların parti-dışı yazarlar kadar parlak konuşamadıklarını düşünüyordu ve Gorki'nin, yazarlar dünyasında parti üyesi yazarların hiçbir otoritesinin olmadığı yönündeki düşüncesini Stalin'e aktardı. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 230-231 (RGASPI, f. 77, op. 3, d. 112, l. 2-8).

373 Babel ekliyordu: "Her şey sopa zoruyla, yapay olarak yapıldığından kongrenin seyri ölü gibi, Çarlık resmigeçidini andırıyor, bu Çarlık resmigeçidine yurtdışında kimse inanmaz." Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 232-234 (TsA FSB, f. 3, op. 1, d. 56, l. 185-189). İlya Ehrenburg, daha sonra, toplantıyı "Büyük ve fevkalade bir festival," diye değerlendirecekti. Ehrenburg, *Men, Years - Life*, IV, s. 40. Kongre delegesi olmayan Rozhkov, tam da bu sırada, romantizmin değeri üzerine bir derleme yayımlamıştı: *Nuzhna li nam romantika?*, Sovetskaia literatura, Moskova, 1934. Stalin, Rozhkov'un düşüncelerine bariz bir ilgi gösterdi. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 412-413 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 793, l. 95: Radek'ten Poskrebişev'e, 10 Nisan 1936).

374 *Pervyi vsesoiuznyi s"ezd sovetskikh pisatelei*, s. 74-103; Zhgenti, "S"ezd velikogo edineniia", s. 53; Fleishman, *Pasternak v tridtsatye gody*, s. 201-202. Toroshelidze'nin raporu, ön sayfada Pasternak (Gürcüceden tercümeler yapmasıyla tanınıyordu) ile birlikte Gürcü delegasyonunun yer aldığı bir fotoğraf eşliğinde, ertesi gün basında yer buldu. *Literaturnaia gazeta*, 21 Ağustos 1934. Bir araştırmacıya göre, azınlık olarak "Ukraynalı yazarlar Rus meslektaşlarına göre daha fazla kaybetmişlerdi." Luckyj, *Literary Politics*, s. 203.

375 *Pervyi vsesoiuznyi s"ezd sovetskikh pisatelei*, s. 286-287 (Olyesha'nın çevirisiyle).

376 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 232-234 (TsA FSB, f. 3, op. 1, d. 56, l. 185-189). Kirilenko, Sovyet Ukraynası Merkez Yürütme Kurulu Başkanı Petrovsky'nin sekreteriydi.

kişi yabancı delegelere izinsiz bir kitapçık dağıtmıştı; NKVD, ele geçirilen kurşunkalemle yazılmış dokuz kopyadaki el yazısını inceleyerek meçhul yazarı tespit etmeye çalıştı. "Faşizmin kurbanlarına yardım için çeşitli komiteler kuruyorsunuz, savaş-karşıtı kongreler düzenliyorsunuz, Hitler'in yaktığı kitaplardan kütüphaneler kuruyorsunuz, tüm bunlar harika," deniliyordu kitapçıkta. "Peki öyleyse Stalin'in sürdürdüğü Sovyet faşizminin kurbanlarına yardım etmekle ilgili neden hiçbir faaliyetinizi göremiyoruz... Rus edebiyatını kurtarmak için neden kütüphaneler kurmuyorsunuz... Kişisel kaygımız odur ki papaz okulunu bitirmemiş olan Yosif Cugaşvili (Stalin) birkaç yıl içinde dünya filozofu unvanı ile yetinmeyecek, Nebukadnezar örneğinde olduğu gibi, hiç değilse 'kutsal inek' addedilmeyi talep edecektir."*

Stalin Soçi'den ağırlığını koyarak, Politbüro'nun alacağı bir kararla, kongrenin sadece *Moskova Akşamı* ve *Edebiyat Gazetesi*'nde değil daha fazla yayında yer almasını sağladı.[377] Kaganoviç ve Jdanov'a yazdığı mektupta (21 Ağustos 1934), "Ukrayna, Belarus, Tatar Özerk Cumhuriyeti, Gürcistan ve diğer cumhuriyet temsilcilerinin yaptığı konuşmaların *Pravda* ya da *İzvestiya*'da yayımlanması gerekir," diyordu. "Bu konuşmaların tamamı ya da her bir konuşmanın en azından üçte ikisi yayımlanmalıdır. Ulusal konuşmalar diğerlerinden daha önemsiz değildir. Onlar yayımlanmadığı sürece yazarlar kongresi renksiz ve sıkıcıdır. Bunun için gazete sayfa sayılarının artırılması gerekiyorsa yapılmalı, harcanacak kâğıt önemsenmemelidir."[378] Diktatör, toplantıyı önemsemedikleri gerekçesiyle, Buryat-Moğolistan, Saha, Volga Almanları ve Başkurdistan parti örgütlerine öfkesini de dile getiriyordu. "Yazarlar kongresi çok önemli bir konudur zira SSCB halklarının aydınlarını Sovyet bayrağı altında, sosyalizm bayrağı altında birleştirmekte ve güçlendirmektedir. Bu bizim için, sosyalizm için çok önemli. Yukarıda adı geçen cumhuriyetlerin, gelişmelerin gerisinde kaldığı, varoluş nedenleriyle bağlarını kopardıkları ve kendilerini itibarsızlaştırdıkları anlaşılmaktadır. Bu tür bir yanlışı görmezden gelemeyiz."[379]

Kongre, katılımcı başına günde 40 ruble kahvaltı, öğle yemeği ve akşam yemeği gideri ile bütçeyi büyük ölçüde aşarak 1,2 milyon rubleye mal olmuştu. Bu dönemde bir işçinin kantinde yiyeceği bir öğle yemeğinin ortalama maliyeti 84 kapik idi. Beyaz yakalı bir memur için bu rakam 1,75 rubleydi; ticari bir

(*) Babil Kralı Nebukadnezar'ın boantropi (öküz sendromu) hastası olduğu rivayet edilir. Bu hastalığa yakalanan kişiler kendini büyükbaş hayvan zannederler – ç.n.

377 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 223-226 (TsA FSB, f. 3, op. 1, d. 56, l. 125-32), 226 (l. 150), 227-228 (l. 160-3), 229 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 950, l. 40).

378 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 447 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 83, l. 122-122ob.). Katılımcıların milli aidiyetleri şöyle kayda geçmişti: iki yüz bir Rus, yüz on üç Yahudi, yirmi sekiz Gürcü, yirmi beş Ukraynalı, on dokuz Ermeni, on dokuz Tatar, on yedi Belaruslu ve on iki Özbek (diğer kırk üç milliyet ondan daha az sayıda ve bazıları da sadece 1 kişiyle temsil edilmişti). Politbüro, Başkurdistan, Buryat-Moğolistan, Yakutya ve Volga'nın Alman bölgesi parti örgütlerini, hatalı delege seçimleri ve konuşmaları dinlememeleri nedeniyle sert bir dille eleştirdi. Gatagova vd., *TsK RKP (b) - VKP (b) i natsional'nyi vopros*, II, s. 75 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 951, l. 8: 28 Ağustos 1934).

379 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 83, l. 156-157.

lokantada öğle yemeği 5,84 rubleydi.[380] (1934 yılında ortalama işçi maaşı ayda 125 ruble, öğretmen maaşı ise 100 ruble civarındaydı.)

Delegeler, Moskova Batı Resmi Müzesi turuna, gökevi gezisine katılabiliyor, *Coşkuluların Yolu* ya da Dziga Vertov'un *Lenin için Üç Şarkı* filmini izleyebiliyorlardı. Moskova tiyatrolarından biri, Vladimir Kirshon'un iyimser gençlik komedisi *Harika Alaşım* oyununu sahneliyordu. Pasternak ve beraberindekiler, Moskova'da yeni açılmış olan ve bir yemek için servet ödenen Gürcü lokantası Aragvi'de yemek yediler. Delegelerin büyük bir bölümü Havacılık Günü şenliklerine katıldılar (18 Ağustos). Gorki kendi kır evinde yabancı konuklar ve yakın arkadaşları için akşam partileri düzenliyordu.[381] Delegelere *Çelyuskin* belgeselinin özel gösterimi de yapıldı: Belgesel, kutup araştırması yapan ancak aynı isimdeki buz kırıcısı battığı için aylarca buzların üzerinde kalan ve gözüpek Sovyet havacıları tarafından (yirmi sekizinci inişte) kurtarılan 104 kişiyi ve ardından bu havacılar için Moskova'da konfeti yağmuru altında düzenlenen bir töreni konu ediyordu.[382] *Çelyuskin* keşif grubunda bulunan biliminsanları ve denizciler Moskova'nın Belarus Tren İstasyonu'nda Stalin tarafından karşılanmıştı. Sovyet radyosu tüm dünyanın dikkatini keşif heyetinin düştüğü zor duruma çekmişti ancak anlaşılan o ki diktatör Amerikalıların yardım teklifini geri çevirmişti.[383]

Peri masalı

Kongredeki konuşmasında Jdanov, "Devrimci gelişimi içinde gerçekliğin" edebî tasviri aracılığıyla, "işçilerin sosyalist ruhla ideolojik anlamda yoğurulması ve eğitiminin" sağlanması çağrısı yaptı. "En yalın, ölçülü ve pratik işler ile kahramanlık ve büyük beklentilerin" bir araya getirilmesini talep ediyordu.[384] Bazı

380 Antipina, *Pvsednevnaia zhizn'*, s. 43-44; Osokina, *Za fasadom*, s. 113.

381 Ünlü Leningrad Opera ve Balesi'nin (eski adıyla Mariinski Tiyatrosu) baştasarımcısı Valentina Khodasevich, "Hükümetimizin birçok üyesi katıldı," diyordu. "Yemek salonundaki akşam yemeği çok canlı ve ilginçti. Konuşmalar yapıldı. Fransızca konuştuğum için, Alexsei Maximovich, benim Malraux'nun yanına oturmamı, ona eşlik etememi ve tercümanlığını yapmamı istedi... [Louis] Aragon, Elsa Triolet, İspanyol yazar María Teresa Léon ve diğerleri çok güzel konuşmalar yaptılar." Khodasevich, *Portrety slovami*, s. 280-281.

382 *Pravda*, 19 Haziran 1934; Katsman, "Cheliuskin"; Groza ve Dubenskii, *Slavnym zavoevateliam Artiki*.

383 Bu dönemde radyo hâlâ çoğunlukla canlı yayınlanıyordu ve "kaza eseri olan" anonsları (mesela 1933'te bir kıtlık olduğunun söylenmesi) tutuklamalar izliyordu ancak söylenenlerin kaza eseri olmadığı durumlar da vardı: *Çelyuskin* kurtarıcılarıyla ilgili Kızıl Meydan'daki töreni sunan spiker "Komedi sona erdi," diyerek yayını sonlandırmıştı. (Soylu bir aileden geldiği ve bir akrabasının OGPU tarafından tutuklandığı anlaşılacaktı.) Goriaeva, *Radio Rossii*, s. 158. Aynı zamanda bkz. Bollinger, *Stalin's Slave Ships*, s. 65-71; McCannon, *Red Arctic*, s. 61-68; *The Cheliuskin Odyssey*, 1934.

384 *Pervyi vsesoiuznyi s"ezd sovetskikh pisatelei*, s. 4-5. Pavel Yudin ve Aleksandr Fadeyev, Merkez Komite tarından onaylanan, "Sosyalist Gerçekçilik Üzerine" metnini kaleme aldılar ve bu metin kongre arifesinde (8 Mayıs) *Pravda*'da yayımlandı. Aynı zamanda bkz. Kemp-Welch, *Stalin and the Literary Intelligentsia*, s. 177. Komünist Akademi'de felsefe enstitüsü edebiyat bölümü, 20 ve 28 Aralık 1934 ile 3 Ocak 1935'te, Macaristan doğumlu, Almanca konuşan entelektüel Georg Lukács'ın (d. 1885) yazdığı roman üzerine bir ansiklopedi maddesi taslağından yola çı-

konuşmacılar bunun başarılabilmesi için birden fazla yol önerdiler. Otuz dört yaşındaki senaryo yazarı Nathan Zarkhi, "'Her şeyin mübah olduğunu' sanatçılarımıza söylemeliyiz," diyordu. "Anavatanın savunulmasına, güçlendirilmesine, komünizmin zaferine, Bolşevik düşünceye hizmet eden her şeyin, Sovyet kültürünün ve halkın yaratıcı nitelikler geliştirmesinin yolunu açan, kolektife rağmen değil ama kolektif sayesinde serpilen her şeyin."[385]

Diğer bir deyişle, sosyalist gerçekçiliğin temel yöntemleri sadece edebiyatta karara bağlanmıştı.[386] Müzik için herhangi bir tanım sonsuza dek ertelendi. Müzisyenler beste düzeyinde denemeler yapma becerilerini kaybetmişlerdi ama enstrümantal ve vokal tekniklerini geliştirmeyi sürdürebilirlerdi. Birçok "sınıf düşmanının" (eski Çarlık generallerinin oğulları, Çarlık içişleri bakanlarının yeğenleri, eski soyluların kızları, eski saray kadınları) müzik ve şeflik eğitimi alanlarındaki makamlarını korumasına izin verilmişti ve bu hoşgörü, belki de Stalin'in nitelikli geleneksel müziğe karşı yoğun ilgisinin yansımasıydı.[387] Resmin kendine özgü yönleri vardı. Sıradan gerçekçilik zaten 1920'li yıllarda zaferini ilan etmişti fakat birçok ressam öyküleme biçimleri konusunda deneyimli değildi ve yeni düzende kendilerine yer bulamadılar.[388] Ye-

karak sosyalist gerçekçilik üzerine bir tartışmaya düzenleyecekti. Hegel hayranı Lukács, demokratik çevrelerde proletarya-dışı güçlerle ittifakı savunduğu için bir zamanlar Macaristan Komünist Partisi'nden ihraç edilmişti. Bir süredir Moskova'da yaşıyor, Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'nde Marx'ın Almanca defter ve el yazmalarını yayına hazırlıyordu. Lukács, romana hem burjuva kültürü ve kapitalist modernitenin katıksız avatarı ve hem de görkemli epik geleneğin yerinden edilmesi rollerini atfediyordu,fakat proletaryanın yükselişi, "insanın alçalmasına" dur diyecek olan "pozitif kahramanın", "bilinçli işçinin" yaratılmasını zorluyor ve romana yeniden epik nitelik kazandırıyordu. Sosyalist gerçekçilik –sınıf çözümlemesinin çarpıtması sayesinde– sözde gerçek dünya edebiyatının bir aracı haline geliyordu. "Problemy teorii romana: doklad G. Lukacha", *Literaturnyi kritik*, sayı 2, 1935, s. 214-249 ve "Pravlennaia stenogramma diskusii po dokladu G. Lukacha", *Literaturnyi kritik*, sayı 3, 1935, s. 231-254; Clark, *Moscow*, s. 163-165; Tikhanov, *Master and the Slave*, s. 112-128; Lukach, "Roman kak burzhuaznaia eopopeia", IX, s. 795-832; Szikalai, *After the Revolution*; Gurvich, "Vtoroe rozhdenie", s. 347-348.

385 *Pervyi vsesoiuznyi s"ezd sovetskikh pisatelei*, s. 464-466 (28 Ağustos). Zarkhi (d. 1900) 17 Temmuz 1935'te öldü.

386 Katerina Clark "Sovyet sosyalist gerçekçiliği, kendi patristik [kurucu babalarının] metinleriyle tanımlanan kanonik bir doktrin" olarak tanımlıyor ve "model teşkil eden romanların resmî listesini" sunuyordu. Boris Grojs'a göre sosyalist gerçekçilik sadece "Stalin dönemi sanatının" ifadesiydi. Evgeny Dobrenko'ya göre sosyalist gerçekçilik, "SSCB'nin en başarılı sanayi dalı... Sovyet gerçekliğini sosyalizme enjekte eden bir makine," idi. Clark, *Soviet Novel*, s. 3, ek B; Groys, *Total Art of Stalinism*, s. 72; Dobrenko, *Political Economy of Socialist Realism*, s. 5-6.

387 Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 42-43. Jelagin, kendisine eşlik eden "Kont" Sheremetyev gibi, kendisi de sınıf düşmanıydı. Aynı zamanda bkz. Smrz, *Symphonic Stalinism*.

388 Matthew Cullerne Bown, *Socialist Realist Painting*, Yale Üniversitesi Yayınları, New Haven, 1998, s. 87, 109. Bown'un da belirttiği gibi, Stalin'in resim sanatıyla ilgili görüşlerine dair çok az bilgi mevcuttur (s. 184). Bown, öncü sanatçıların geniş kitlelere ulaşabilmek için gönüllü olarak tarzlarını değiştirdiklerini ve bu hedefe tutkuyla sarıldıklarını öne sürerek sosyalist gerçekçi görsel sanatlara itibar kazandırmaya çalışır. Margarita Tupitsyn'in fotoğraf –ki otoriteler tarafından br sanat dalı olarak kabul edilmiyordu ve bu nedenle bir birlik kurulmamıştı– üzerine çalışmasındaki iddiası, Sovyet öncü estetik projesinin seri üretim bir gazetede yer alan fotoğraf örneğindeki gibi kitle iletişim araçlarıyla ilişkili olduğuydu. Aleksandr Deyneka üzerine yaptığı çalışmada Christina Kiaer sosyalist gerçekçiliğin nasıl öncü olduğunu göstermeye çalışıyordu. Bu çalışmalar Boris Grojs'un tahriki ile ortaya çıkmıştı. Tupitsyn, *Soviet Photog-*

raltı günlerinde ünlü resimlerin kartpostallarını toplayan Stalin, iktidardayken yağlıboya tablolarla bezenmiş duvarların arasında yaşamak istemedi. (Tam tersine, Çarlık Rusyası'nda biriktirilen, kırk dört tanesi en üst düzeyde olmak üzere –Rembrandt, Rubens, Raphael, Titian, van Eyck– toplam 4 bin "burjuva" sanat eserinin yurtdışına satışına izin verdi. Getirisinin azlığı ve uluslararası bir skandal haline gelmesi yüzünden bu haraç mezat satışlara son verildi.)[389-390]

Pasternak kongrenin olası felsefi düzeyi ile ilgili hayaller besliyordu. Yakın arkadaşlarına "Öldüresiye ayaklar altında çiğnenmiş hissediyorum, anlıyor musunuz: Öldüresiye," dediği söyleniyordu.[391] Estetik konusunda şiddetli anlaşmazlık yaşayan birçok yazar, herkes için yukarıdan aşağıya tek bir anlayış dayatılmasının gerekliliği konusunda anlaşıyordu. Toplumsal beğeniden ziyade devlet tarafından kabul görmeye hevesliydiler ve rakiplerine yaptırımlar uygulanması için kulis yapan ya da bu tür yaptırımları memnuniyetle karşılayanların sayısı hiç de az değildi. Sosyalist gerçekçilik hem bir idari sistem hem de estetik işlevi görüyordu: Parti talimatları, sansür, ödüller, daireler, kır evleri,

---

raph; Kiaer, *Imagine No Possessions*. Aynı zamanda bkz. Susan Reid, "Socialist Realism in the Stalinist Terror"; Reid, "In the Name of the People", s. 716; Johnson, "Alternative Histories of Soviet Visual Culture." 1928, 1931 ve 1932 yıllarında Stalin'in kendisi yağlıboya resim konusu olmuş, Leningradlı sanatçı İsaak Brodski (d. 1883), onu abartılı boyutlarda tasvir ederken önündeki masaya da sembolik bir *Pravda* nüshası yerleştirmişti. 1934 yılında Brodski Lenin Nişanı kazanan ilk ressam oldu. Aynı yıl, devrim öncesinin geleneksel gerçekçisi ve iç savaşın Kızıl Ordu gazisi Aleksandr Gerasimov (d. 1881) *Stalin 17. Parti Kongresine Raporunu Sunuyor* çalışmasını tamamladı. Gerasimov da abartılı boyutlardaki eseriyle heroik realizmi tercih etmişti. *Pravda,* 10 Nisan 1934 ve 6 Şubat 1935. Mikhail Avilov 1933 "Kızıl Ordu'nun 15 Yılı" sergisi için *Yoldaş Stalin'in 1919'da Birinci Süvari Ordusu'na Gelişi* tablosunu yaptı. *Pravda,* 13 Ağustos 1933. Yevgeny Katsman Stalin'in sergideki tepkilerini kayda geçmişti: "Nikonov'un tablosunun yanında, elinde tabancasıyla resmedilmiş Kolchak'ı [Aleksandr Kolçak] gören Stalin, 'Kendisini vurmak istiyor,' dedi. Avilov'a gelince kendi resmini gördü, güldü ve kafasını hemen başka resimlere çevirdi. Sonra Avilov'a döndü ve uzun süre kendisini inceledi." Plamper, *Stalin Cult*, s. 136-137 (atıfta bulunduğu kaynak RGALI, f. 2368, op. 2, d. 36, l. 12-13).

389 Satışları, sanat hazineleri konusunda uzmanlığı bulunmayan ve devlet şirketi Antiquariat'ı kuran Dış Ticaret Komiserliği gerçekleştiriyordu. Satılan ikon, mobilya, mücevher ve antik kitapların yanı sıra bazı resimler müze koleksiyonlarından gelse de çoğu halktan ve kiliselerden yağmalanmıştı. İlk satılan resimler (1930) takas usulü satıldı. Birleşik Devletler Hazine Bakanı Andrew Mellon 1931 yılında yirmi bir tablo satın aldı ve 6,65 milyon dolar ödedi; tek bir tablo 1,166 milyon dolara satılmıştı ve o güne kadar satılan en pahalı tabloydu. "Nuzhen li nam ermitazh'", s. 106-110 (APRF, f. 3, op. 42, d. 141, l. ll. 89-90, 94-95ob.); Stetsky'den Kaganoviç'e; 94-95ob.: Lergan'dan Stalin'e); Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 179 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 12, l. 183); Odom ve Salmond, *Treasures into Tractors*. Mellon 1937 yılında tabloları Washington'da Birleşik Devletler hükümetine bağışladı ve bu resimler National Gallery'nin temelini oluşturdu. Bazıları Metropolitan Museum of Art tarafından satın alındı. Stetsky 23 Ekim 1933'te Kaganoviç'e yazdığı mektupta, gizlilikle yürütülen bu sürecin haraç mezat satış söylentilerine yol açtığını, fiyatın düşmesine neden olduğunu ve Hermitage Müzesi'nin dünyanın üçüncüsü iken on yedinciliğe düştüğünü belirtiyordu. Politbüro, 15 Kasım 1933 tarihli kararname ile satışları durdurdu. Ilin ve Semenova, *Prodannye Sokrovisha Rossii*. Hermitage Direktör Yardımcısı Orbeli, kısa süre sonra, rejimin dayattığı satışlara rıza gösteren üstü Legran'ın yerini alacaktı. Megrelidze, *Iosif Orbeli*; Iubashian, *Akademik Iosif Orbeli*.

390 Bown, *Socialist Realist Painting*, s. 87, 109.

391 Mindlin, *Neobyknovennye sobesedniki*, s. 429.

seyahatler –ya da bunlardan mahrumiyet– ile birlikte, Bulgakov'un "İdeolojik gözlüklerle bakan insanlar," diye tarif ettiği, kültürel aparatçik, editör ve sansürcü olarak istihdam edilen çok sayıda personel.[392]

29 Ağustos 1934'te, kongrenin kapanmasına üç gün kala ve Yazarlar Birliği sekreteri (ya da parti denetçisi) "seçimi" arifesinde, Jdanov ve Kaganoviç Soçi'ye önerdikleri adayların listesini gönderdiler.[393] Stalin onların listesini daraltarak iki kişiye indirdi ve onlar da, Komünist Akademi ve Kızıl Profesörler Akademisi eğitimi yarım kalan (resmî belgeye şöyle yazmıştı: Aldığım eğitime göre parti tarihi öğretmeniyim), gözlüklü Aleksandr Shcherbakov'u (d. 1901) seçtiler.[394] Hiç beklemediği bir anda Kaganoviç tarafından çağrılan Shcherbakov, Kaganoviç ve Jdanov tarafından karşılandı. Ona, "Mesele şu, sana aşırı derecede önemli ve zor bir görev vermek istiyoruz," dediler, "sana nasıl bir iş olduğunu söylediğimde muhtemelen şaşırıp kalacaksın." Aklında Kuzeydoğu Kazakistan vardı. Shcherbakov günlüğüne "Gerçekten şaşırıp kalmıştım," diye yazacaktı. Onu Eski Meydan'dan, doğrudan yazarlar ortamına gönderdiler. "Kongrede yarım saat kaldım. Sonra ayrıldım. Midem bulanıyordu."[395]

Bilimkurgu, tarihsel roman ve çocuk kitapları yazarı Aleksey Tolstoy, Shcherbakov'la ilgili olarak "Boa yılanı yutmuş bir tavşan," diyordu.[396] Lev Tolstoy ve İvan Turgenyev'in uzaktan akrabası olan Tolstoy (d. 1883), Stalin'in yazarlarla yaşadığı birçok paradoksun vücut bulmuş haliydi. Beyazlarla birlikte Paris'e göçmüş ama 1923'te devrimi destekleyerek geri döndüğünde bir kahraman gibi karşılanmıştı. Tsarskoye Selo'da, daha önce Nicholas ve Alexandra'nın da yaşadığı bir villada hizmetkârlarıyla birlikte ikamet etmeye başlamış, "işçilerin ve köylülerin kontu" lakabını kazanmıştı. (Stalin onu ilk kez 1932 yılında Gorki ile görmüştü.) Tolstoy'un, Rus İmparatorluğu'nun kuruluşuna övgüler düzdüğü ve Peter ile Stalin'i kıyasladığı *I. Petro* romanının yayımlanan ilk iki bölümünün kazandığı başarının ardından Moskova'ya taşınması istendi ve ona bir devlet konutu ile seçkin Barvikha köyünde kır evi tahsis edildi. (Bir Sovyet müzisyeninin yazdığına göre, evini döşemek üzere I. Pavel'in hüküm sürdüğü dönemden kalma, maun ve huş ağacından yapılmış parçalar topluyordu.")[397] Kont, kürk astarlı ve kunduz kürkü yakası olan bir palto giyiyor, Moskova lokantalarında içip eğleniyordu. Genç sekreteri ile evlenmişti (dördüncü eşiydi) ve masrafları devlet tarafından ödenen Avrupa'ya seyahat izninin keyfini sürüyordu. Çağdaşı edebiyat tarihçisi Dmitry Svyatopolk-Mirsky onunla ilgili olarak, "Aleksey Tolstoy'un en önemli kişilik özelliği, olağanüstü doğal yeteneklerini

392 Konformizm çok yaygındı fakat bu genişlikte bir kültür içinde, çeşitli eğilimler kaçınılmaz olarak birbiriyle rekabet halindeydi. Schlögel, *Terror und Traum*, s. 30-31.

393 Stalin, Radek'in konuşmasını beğendiğini fakat Gorki'ninkini beğenmediğini ifade etti. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 461-462 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 84, l. 53; d. 50, l. 49), 465-466 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 84, l. 42-42ob.), 466n3 (f. 17, op. 3, d. 951, l. 28: 1 Eylül 1934).

394 Panomarev, *Aleksandr Shcherbakov*, s. 18.

395 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 329-332 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1494, l. 13ob.-18ob.).

396 Chukovskii, *Dnevnik*, s. 140 (10 Nisan 1936).

397 Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 114.

mutlak zekâ yoksunluğuyla birleştirmiş olmasıydı," demişti.[398] Sonuçta, Tolstoy kendisinden beklentileri karşılıyordu.

Stalin, gazete haberlerinden hareketle, Soçi'den Jdanov'a gönderdiği değerlendirme yazısında, Gorki'nin kongre konuşması için, "*Sovyet* edebiyatı açısından bakıldığında biraz renksiz," diyordu. Buharin'in konuşmasının "aşırı heyecanlı" olmasından şikâyet ediyordu ama "Genel olarak kongre iyi gitti," diye düşünüyordu.[399] Kongrenin, Gorki başkanlığındaki birlik yönetimine "seçtiği" daha önce belirlenmiş otuz yedi üyenin, sekreterliğin başına Shcherbakov'u "seçmesi" ile 1 Eylül 1934'te kongre sona erdi.[400] NKVD'nin gizli raporuna göre yazarlar kişisel meseleleriyle meşguldü: Araba satın alımları, kır evi inşası, mesleki seyahatler ya da tatiller, bazıları kongrenin son gününü bile beklememişti. "Her şeyin ötesinde en çarpıcı nokta," deniliyordu, "kongreden sonra yazarların konuyla ilgili çok az konuşmalarıydı. Adeta herkes sessiz kalmak konusunda anlaşmıştı."[401] Aslında yazarlar, yönetim kurulundaki şu ya da bu kişinin gücünü, kimin yükseldiğini kimin düşüşte olduğunu ve bu durumun kendi kariyerleri ve edebiyatın rotası için ne anlama geldiğini tartmak için ciddi bir çaba harcıyordu. Birçoğu Gorki'nin varlığını, edebî değerler açısından ve egolar ile eğilimler arasında bir denge unsuru olması bakımından teminat olarak görüyordu.

Çarlık sansürünün hasıraltı ettiği marifetli hicivci Mihail Saltıkov-Şçedrin'in eserinin bölümleri, 1930'lu yılların başında, *Yayımlanmamış Şçedrin* başlığıyla Leningradlı yazarlar tarafından yayımlandı. Bu derlemeyi Stalin de edinmişti ve mavi ve kırmızı kalemlerle altını çizdiği satırlar, bürokratlar, hainler, yoldan çıkanlarla ilgili etkileyici pasajların defalarca okunduğunun göstergesiydi. Stalin "ihbarlarınızı gönderin, alçaklar" cümlesinin altını çizmişti. "Yöneticisinin hiç düşünmeden kararnameler yağdırdığı bir şehirde bela eksik olmaz ama yöneticinin hiçbir kararı uygulayamaması daha büyük bela çıkaracaktır" cümlesinin de.[402] Stalin, aydın kesimin desteğini kazanma amacı güden hesaplı bir jestle, Saltıkov-Şçedrin'in oğluna devletten ödenek tahsis etti ve OGPU da bu jestle ilgili Leningradlı yazarların kendi aralarında konuştuklarını rapor etti. Eleştirmen V. Medvedev Stalin için, "kararlı ve sert bir politikacı" ama aynı

398 Mirskii, *Istoriia russkoi literatury*, s. 794.

399 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 340-341 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 730, l. 18-20, 17: 6 Eylül 1934). Buharin'in kongre konuşması kısaltılarak *Pravda*'da yayımlandı (30 Ağustos 1934); kapanış konuşması da yayımlandı (3 Eylül). Aynı şekilde, Gorki'nin kapanış konuşması da *Pravda*'da yayımlandı (2 Eylül). 3 Eylül 1934'te Jdanov Stalin'e Yazarlar Kongresi ile ilgili bir rapor daha gönderdi. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 332-328 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 730, l. 2-16).

400 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 236-238 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 951, l. 28-30).

401 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 238-250 (TsA FSB, f. 3, op. 1, d. 56, l. 70-93).

402 Ivanov-Razumnik, *Neizdannyi Shchedrin*; RGASPI, f. 558, op. 3, d. 231, s. 301-302; Gromov, *Stalin*, s. 161-162.

zamanda "kelimenin tam anlamıyla iyi bir liberal ve lider. Her gün Stalin'in bir yazarla arasında geçen bir konuşmayı duyuyoruz ya da onun girişimiyle yazarlardan birine sağlanan desteği. Stalin'in kişiliğinde, edebiyat ve yazarlar önemli bir dost kazandılar."[403] Diktatör tam da böyle görülmek istiyordu.

Yaratıcı aydın kesimini hizaya sokma konusunda Stalin'in sergilediği başarı olağanüstüydü. SSCB'de 1930'lu yılların önemli kültür figürlerinin her birinin onunla kurduğu bir aşk ilişkisi vardı. Kendi önemlerini ve Stalin'in onlara gösterdiği ilgiyi abartıyorlardı. Ancak en iyi olanlar haklıydı: Onları kişisel olarak gözetiyordu. Stalin en yetenekli addettiği yazarları (Bulgakov, Ahmatova, Pasternak ve hatta Andrey Platonov) hapse atmaya ya da infaz etmeye meyletmezken, cezalandırılması zorunlu görünen kişilerin cezalarının hafifletilmesini kabul ediyordu, tıpkı Mandelştam'ın sürgüne gönderilmesinde olduğu gibi. Birçok kültür insanı sosyalist bir eğlence ve bolluk cenneti tahayyül etmeye zorlandı.[404] Ancak onları kazanmak için edilen yağcılık ve geniş bir okur kitlesi umudu da bu işe gönüllü olmada etkiliydi. Sanatla ilgili olarak sadakati ölçü alan (ya da sadakatsizliği) bir sınıflandırmada yani, Sovyet ya da Sovyet-karşıtı – ısrarcı olan Stalin'in aklında, komünist ya da anti-komünist değil ama sinist olan, tam da Tolstoy gibi prestijli isimler vardı. Oysa mesele sanatsal niteliklilik idi. Yüksek fırınlar ve hatta kolektif çiftliklerle uğraşmanın romanlardan, şiirlerden ya da oyunlardan çok daha kolay olduğu anlaşılıyordu – senfoniler ve resim ise zaten konu dışıydı.[405] Sovyet halkının büyük çoğunluğu –daha parlak bir geleceğe inananlar– sosyalist gerçekçiliği benimsedi.[406] Ortaya çıkan sonuç, 1930'larda popüler olan, Pavel German ve İlya "Yuli" Khait'e ait sevilen bir şarkının –"Her Şey Daha Yükseğe: Havacılık Marşı"– ilk dizesinde söylendiği gibiydi: "Masalı gerçeğe dönüştürmek için dünyaya geldik."

Yenukidze 5 Eylül 1934'te Stalin'e Moskova'daki işlerle ilgili, yazarlar kongresi ile başlayan uzun ve neşeli bir değerlendirme yazısı gönderirken, yazarlar kongresinin "tüm cumhuriyetlerimizin yazarları için çok büyük sonuçları olacak, dış ülke proleterleri ve genelde üst düzey yazarları için de bu geçerli," diyordu. Konuşmaları yayımlatarak gösterdiği dirayet ve Gürcü edebiyatı raporu ile ilgili Toroshelidze'ye tavsiyeleri nedeniyle Stalin'i tebrik ediyordu. Stalin'e yazdığı mektup Rusçaydı ancak kendisi de Gürcü olan Yenukidze, söz konusu Gürcü raporunu ayrı bir yere koyarak övüyordu. Stalin'in parti ofisinin bulunduğu Eski Meydan'ın önünde yer alan tarihî Kitaigorod duvarının kaldırılmasına ve Stalin'in şimdiki öncelikli ofisinin bulunduğu Kremlin'deki restorasyona değiniyordu; Yenukidze Kremlin duvarlarını boyatıyor, çatıyı tamir ettiriyor ve bahçedeki çimleri yeniliyordu. Metro inşaatını, Moskova sokaklarının can-

403 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 170-171 (APRF, f. 3, op. 34, d. 186, l. 213-5: Mart 1932).

404 Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 73.

405 Bykov, *Boris Pasternak*, s. 491.

406 Stalin diktatörlüğü altındaki bir okurun çözümlemesi için bkz. Dobrenko, *Formovka Sovetskogo chitatelia*.

lılığını, tiyatro sezonunun açılmasını öven Yenukidze'nin yegâne şikâyeti yakın arkadaşı Voroşilov'un yakında Soçi'ye tatile gidecek olmasıydı. Vasili ve Svetlana'yı kastederek, "Çocuklar sağ salim geldi," diyordu. "Onları üç kez gördüm. Okula devam ediyorlar. Burada bitiriyorum yoksa önemsiz ayrıntıları uzattığım için bana lanet okuyacaksın. Sağlıcakla kal."[407]

407 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 338-340 (RGASPI, f. 58, op. 11, d. 729, l. 52-65: 5 Eylül 1934). Biliminsanlarının şiddetli muhalefetine karşın Moskova'daki Sukharyov Kulesi de yıkılmıştı. Kaganoviç, "Protestolarla karşılaşmaksızın harap olmuş küçük bir kiliseyi dahi yıkamıyoruz," diye hayıflanıyordu. "K istorii snosa Sukharevskoi bashni", s. 109-116.

BÖLÜM 4

Terörizm

> Dün NKVD'deydim... Sadakatimi göstermek için NKVD'ye daha fazla çalışmam gerektiğini anladım. Bana, eğer sıkı çalışırsam her şeyin sır olarak kalabileceğini söyledi, aksi takdirde Moskova'dan sürülebilirim. İşimle ilgili üç ana görev verildi... Ekim Devrimi kutlamaları ve konuşmalar. Stalin'e yönelik bir suikast girişiminin hazırlanıp hazırlanmadığı... Bu arada önünde benimle ilgili iki parmak kalınlığında dosya var.
>
> – Muhbirin notları, Kasım 1934[1]

Stalin'in dünya pazarlarına bakışı amatörceydi fakat teknolojiye hevesle yaklaşıyordu. 1934 yılında Sovyetler'in 3.500 tankı (T-26'lar, BT'ler, T-28'ler) ve ayrıca 4 bin zırhlı aracı (T-27'ler) vardı. Üretim bantlarından, Sovyet yapımı avcı uçakları ve seyyar toplar gelmeye başlamıştı. Telsizler de silahlı kuvvetlerde yaygın olarak kullanılmaya başlamıştı (1930 yılında kara birliklerinde hiç yoktu). 1927'de 586 bin olan toplam asker gücü yaklaşık 1 milyona yükselmişti. Birçok askerî akademiden yetişen komuta kademesi artık daha eğitimliydi.[2] Kızıl Ordu yıllık sonbahar tatbikatını, 30 Ağustos ile 4 Eylül 1934 tarihleri arasında Ukrayna'da gerçekleştirdi ve Kiev'deki Polonya konsolosu bu durumu, "dış ülkelere ve özellikle de Japonya'ya karşı bir gövde gösterisi" olarak değerlendirdi. Gerçi tatbikat kötü geçmişti. Mekanizasyon, örgütsel ve lojistik zorlukların küçümsenmesini beraberinde getirmiş bu durum Sovyet diplomasisinin risklerini artırmıştı.[3]

1 Diğer görev: "İspanya'da devrimci hareketle ilgili kitlelerin ruh hali." Kozlova, *Sovetskie liudi*, s. 232 (atıfta bulunduğu kaynak, Memorial arşivi, TsDNA, f. 30, d. 12, l. 64-65: Stepan Polubny, b 1914).

2 Zolotarev vd., *Velikaia Otechestvennaia voina 1941-1945 gg.*, I, s. 9; Grechko vd., *Istoriia Vtoroi mirovoi voiny*, I, s. 214; Kirshner ve Novikov, *Kanun i nachalo voiny*, s. 29; Mel'tiukhov, *Upushchennyi shans Stalina*, s. 358.

3 Wlodarkiewicz, *Przed 17 wrzsenia 1939 roku*, s. 132; Habeck, *Storm of Steel*, s. 214-215 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 18, d. 51: "Stenograficheskii otchet zasedanie Voennogo

Eylül 1934'te Stalin tatilinin büyük bölümünü, Soçi ve Gagra'dan Moskova'ya, alışılageldiği üzere tahıl tedariki ve aynı zamanda dışişleri konularında baskı yapmakla geçirdi.[4] Yaz sonunda Çekoslovakya, Letonya, Estonya ve Litvanya, daha geniş bir Doğu Paktı'yla ilgili Fransız-Sovyet önerisini imzalamaya hazır olduklarını bildirdiler fakat Estonya ve Letonya, üyeliklerini Almanya ve Polonya'nın üyeliği koşuluna bağlamıştı. Britanya da öyle yaptı ve aynı zamanda, Fransa-Sovyetler ittifakına destek vermek için de Almanya'nın bu ittifaka dahil edilmesi koşulunu öne sürdü.[5] 11 Eylül 1934'te Hitler Doğu Paktı'nı kesin olarak reddetti. Kısa süre sonra Polonya da reddetti. Stalin, Almanya'sız Fransa seçeneğine, anti-faşist bir koalisyonu benimsemeye itiliyordu.[6] Berlin'in talebiyle başlatılan, Alman hükümetinden alınacak büyük ölçekli kredi müzakereleri çıkmaza girdi. Stalin 14 Eylül'de Kuibyshev'e çektiği telgrafta güvence veriyor, "Almanlar bizden uzaklaşamaz çünkü bizimle ticaret antlaşması yapmaya bizden daha fazla onların ihtiyacı var," diyordu ve her zaman olduğu gibi, bu telgraf da Politbüro kararına dönüştürüldü.[7] Her şeye karşın, diğer ülkelerin oylarını kazanmak için yürütülen yoğun diplomasinin ardından, Sovyetler Birliği 18 Eylül'de Milletler Cemiyeti'ne girdi.[8] Çoğu Komünist Parti ve Gençlik Birliği üyesi Versay emperyalist düzenine katılınmasına tepkisiz kaldı.[9] Bizzat Stalin, bir zamanlar, Cemiyet'i "işçi sınıfı karşıtı bir komedi" olmakla itham etmişti.[10]

Sovyet gazeteleri, sosyalizme karşı kötü niyetli olsalar da bazı emperyalist güçlerin Sovyet-karşıtı bir askerî müdahale istemediği zira bunun kendilerine de yönelecek bir dünya savaşının kıvılcımı olmasından korktukları açıklama-

Soveta pri NKO Soiuza SSR 10-12 dekabria 1934 g.: ob itogakh boevoi podgotovki 1934 i zadachakh na 1935 g.")

4 E. g.: Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 477 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 72-75: 6 Eylül), 479 (f. 558, op. 11, d. 85, l. 44-5: 12 Eylül), 479-480 (f. 81, op. 3, d. 100, l: 76-82: 13 Eylül), 483-4 (f. 558, op. 11, d. 742, l. 85-9: 16 Eylül).

5 1934 Temmuz ayı sonunda Stalin, Sovyetler'in Milletler Cemiyeti'ne katılma şartlarında eksiltmeye giderek, Konsey'de sandalye sahibi olmakla sınırladı. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b) VKP (b) i Evropa*, s. 313 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 16, l. 119); *DVP SSSR*, XVII, s. 479 (Litvinov'dan Rosenberg'e, 14 Temmuz 1934); *DDF*, 1. seri, VII, s. 5 (Barthou'dan Payart'a, 27 Temmuz 1934).

6 Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 59.

7 Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 315-316 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 17, l. 49); RGASPI, f. 558, op. 11, d. 85, l. 26, 31-32ob.

8 Sovyetler'in de iddia ettiği gibi, davetin Fransa'dan geldiği söylendi. Polonya Moskova'dan, Varşova ile imzalanan hiçbir ikili antlaşmanın bozulmayacağını ilan etmesini istedi. *Dokumenty i imaterialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii*, VI, s. 220-221, 225; *DDF*, 1. seri, VII, s. 406-407; Beck, *Final Report*, s. 65; Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 483 (RGASPI, f. 558, p. 11, d. 85, l. 48, 61: 16 Eylül). Otuz dokuz üye ülke evet oyu kullanırken üçü hayır oyu kullandı (Hollanda, Portekiz, İsviçre), yedi ülke çekimser kaldı.

9 Haslam, "Soviet-German Relations", s. 789, atıfta bulunduğu kaynak, *Sotsialistichekii vestnik*, 25 Ocak 1934 ve *Kommunisticheskaia revoliutsiia*, sayı 8, 1934, s. 43-44.

10 5 Kasım 1927'de Stalin yabancı işçiler heyetine "Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'nin temsil ettiği emperyalist kumpaslara kılıf uydurma çabasının bir parçası olmaya amade değil. Cemiyet, bünyesinde bulunan emperyalistlerin perde arkasından işlerini yürüttüğü bir 'buluşma evidir,'" demişti. *Sochineniia*, X, s. 206-207. Carr, *Twilight of the Comintern*, s. 104-116; *İzvestiya*, 4 Ocak 1934.

sını yapıyordu.[11] Cemiyet'e katılmak aynı zamanda Fransa ile ittifakın ya da daha geniş bölgesel bir güvenlik yapısının önkoşuluydu. Buna rağmen Politbüro, Stalin'in isteğiyle, "Almanya ve Polonya'sız bir [Doğu] Pakt girişimi için acele edilmemesi" kararı aldı. Fransa'da kendi gerekçeleriyle ağırdan alıyordu.[12] Fransa, Nazi baskısına karşı Avusturya egemenliğinin garanti altına alınabilmesini hedefleyen bir ortak cephe için Mussolini'ye kur yapıyordu. Bu cephenin bir boyutu da İtalya-Yugoslavya ilişkilerinin normale dönmesi için Fransa'nın vereceği destekti. 9 Ekim'de Yugoslav Kralı I. Aleksandar resmî bir ziyaret için Marsilya Limanı'na indiği sırada suikasta uğradı. Polisin açtığı çapraz ateşte Fransa Dışişleri Bakanı Louis Barthou da öldü. Olay yerinde öldüresiye dövülen suikastçı Makedon'du ve Ante Pavelić'in önderlik ettiği ve Mussolini'nin koruduğu Hırvat terör şebekesi Ustaşa üyesiydi.[13] Sovyet istihbaratı, Yugoslavya'yı istikrarsızlaştırmayı ve Fransa-Sovyetler dostluk bağını yok etmeyi hedefleyen Nazi gizli polisinden şüpheleniyordu. Stalin, Kaganoviç ve Molotov'a, "Kanaatimce Barthou ve Aleksandar'ın öldürülmesinde Almanya-Polonya istihbaratının parmağı var," diye yazmıştı.[14]

Komintern içinde, Manuilsky, Kuusinen, Thorez ve Wilhelm Pieck tarafından desteklenen Dimitrov, halk cephesine geçilmesi için bastırırken, Pyatnitsky, Knorin, Kun ve diğerleri anti-sosyal demokrat çizgilerini koruyorlardı. Dimitrov, Komintern'in "öncü organlarının" yapısını ve kadrolarını değiştirmek için Stalin'den destek istedi. Stalin nihayet zaman ayırabildiğinde şu cevabı yazdı: "Gördüğün gibi, cevap gecikti, bunun için özür dilerim. Burada tatilde tek bir yerde konaklamıyorum, yer değiştiriyorum... Komintern organlarının çalışma yöntemlerinin gözden geçirilmesi, yeniden yapılandırılması ve kompozisyonlarının değiştirilmesi konusunda sizinle tamamıyla aynı fikirdeyim. Merkez Komite toplantımız sırasında bunu size zaten söylemiştim... Sizi en kısa sürede görmeyi ve tüm bunları ayrıntılarıyla görüşmeyi umuyorum. Politbüro'nun sizi destekleyeceğinden hiç kuşkum yok. Selamlar!"[15] Bu arada, daha

---

11 *Pravda*, 17 ve 20 Eylül 1934; *DVP SSSR*, XVII, s. 589; *DDF*, 1. seri, VI, s. 683-684. Söylenmeyen ise Cenevre'nin enformasyon açısından bir altın madeni olacağıydı: Cemiyet'te farklı milletlerden altı yüz kişi çalışıyordu ve çoğu, yeni sosyalist dünyanın kurucularıyla konuşmaya istekliydi. Zhukovskaia, "SSSR i liga natsii."

12 *DVP SSSR*, XVII, s. 606 (Litvinov-Beck, 22 Eylül 1934), 608 (Litvinov-Bartou, 25 Eylül; Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b) i Evropa*, 318 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 17, l. 17; 23 Eylül), s. 318-319 (l. 75-6: 2 Kasım 1934); *DDF*, 1. seri, VII, s. 254-255.

13 Milicevic, *King Dies in Marseilles*; Paul-Boncour, *Entre dux guerres*, II, s. 21-27. Nazi Almanyası'nın dahli iddialarıyla ilgili olarak bkz. Thorndike vd., *Unternehmen Teutonenschwert*, s. 21-43; Volkov, *Operatsiia "Tevtonskii mech"*; Volkov, *Germano-iugoslavskie otnosheniia*, s. 64.

14 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 86, l. 89, 26. Voroşilov 23 Ekim 1934'te, Japonya, Polonya, Finlandiya ve Letonya'nın Nazi Almanyası ile yakınlaşmasına dikkat çeken bir gizli istihbarat notu aldı. İstihbarat uzmanı, "Savaş birkaç yıl boyunca çıkmayabilir ama aynı zamanda, çabuk ve hiç beklenmedik biçimde de çıkabilir," diye yazmıştı. P. N. Bobylev vd., *Voennyi sovet pri narodnom komissare oborony SSSR, dekabr' 1934 g.*, s. 5 (RGVA, f. 4, op. 14, d. 1136, l. 90-95).

15 Dallin ve Firsov, *Dimitrov and Stalin*, s. 18-22 (RGASPI, f. 495, op. 73, d. 1, l. 4-7; f. 558, op. 1, d. 3162, l. 1-2: 25 Ekim 1934); Leibzon ve Shirina, *Povorot v politike Kominterna*, s. 97 (TsPA pri TsK na VKP [Sofia], f. 146, op. 4, d. 639, l. 7-8).

önce planlanan 7. Komintern Kongresi bir kez daha ertelendi.[16]

İçeride de zikzaklar çizildiği görülüyordu. Sibirya, Novokuznetsk'teki Stalin Metalurji Fabrikası'nda bir grup tutuklandı ve Stalin, "Japonya adına casusluk işine karışan herkesin öldürülmesi" için Kaganoviç'e talimat verdi. Yerel parti başkanı Eikhe'ye, eylül-kasım ayları arasında infazları kendi adına onaylama yetkisi verildi.[17] Aynı yetki, pamuk üretimindeki sabotaj iddialarıyla ilgili olarak, kısa süre sonra Çelyabinsk ve Orta Asya'daki parti başkanlarına da bahşedildi.[18] Bu arada, kurgulanmış vakalar üzerinden, Japonya adına yıkıcılık ve sabotaj yaptığı gerekçesiyle mahkûm edilmiş insanların Gulag'dan yazılmış dilekçeleri Stalin'in eline geçmeye başladı ve diktatör, işkenceyle ifade alma iddialarını bir kez daha Kuibyshev ve Jdanov'a yönlendirirken (11 Eylül 1934), "Her bir dokümandaki içerik gerçeği yansıtıyor olabilir" diyor ve bir komisyon kurularak, "gizli polisin belirli 'sorgulama yöntemlerine' başvuran görevlilerden temizlenmesi ve her kim olursa olsun bu kişilerin cezalandırması" talimatını veriyordu. Komisyon iki dilekçeyi onayladı ve başka vakaları da Ekim 1934 tarihli raporunda ayrıntılarıyla anlattı. NKVD görevlileri suçlananları günler boyunca buz gibi hücrelerde tutuyor, havasız bırakıyor ve "itiraf" etmezlerse vurmakla tehdit ediyordu. Meslekte ilerleme gayretiyle alınan bu tür itirafların sayısını tespit etmek üzere "derinlemesine bir araştırma" için Azerbaycan'a yetkililer gönderilmesi önerisi Stalin tarafından onaylandı.[19]

Kıtlığın ardından bir toparlanma ve barışmaya ihtiyaç duyulduğu aşikârdı ve bu bakımdan uzlaştırıcı "Muzafferler Kongresi" bir başarıydı. Ama şimdi pek net olmayan daha büyük bir sıçrama –Milletler Cemiyeti üyeliği, bir öncekine göre düşük yoğunluklu İkinci Beş Yıllık Plan, yasallık vurgusu– düşüncesi güçleniyordu. Uzlaşma fikrinin Stalin'in kişiliğine ya da yönetim teorisine pek uygun olmadığı muhakkaktı: Sosyalist sınıf mücadelesinin keskinleşmesi başarı getirmişti; parti kimlikli düşmanlar özellikle tehlike arz ediyordu.[20] Yine

16 Komintern'de günlerce süren tartışmalar yapıldı (9-19 Aralık 1934). Carr, *Twilight of the Comintern*, s. 144-145, atıfta bulunduğu kaynak, Thorez, *Fils du peuple*, Éditions sociales, Paris, 1960, s. 102.

17 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 566 (APRF, f. 3, op. 58, d. 246, l. 1: 2 Eylül 1934); Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 70; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 17, l. 31; Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 19, 58-66.

18 Khlevniuk, *Khoziain*, s. 229-230 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, o. 162, d. 17, l. 74, 80, 82, 86; GARF, f. R-5446, op. 27, d. 73, l. 3); Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 511 (f. 558, op. 11, d. 86, l. 41: 9 Ekim 1934; l. 23: 9 Ekim), 512 (l. 55: 10 Ekim).

19 Khlevniuk, *Khoziain*, s. 226-228 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 58, d. 72, l. 180-187, 253-254; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 80, l. 4, 33-40, 91; f. 17, op. 162, d. 17, l. 2-3, 42, 57, op. 163, d. 1046, l. 21-23; GARF, f. R-5446, op. 27, d. 81, l. 428-429); Viktorov, *Bez grifa "sekretno"*, s. 139-140; Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 130-134. *Kulak*ların ezilmesi ile ilgili olarak Kaganoviç Moskova parti örgütüne (21 Eylül 1934), "Tedbirlerimiz, yaptığımız baskı, düşmanla mücadelemiz hukuk sınırları içinde olmalı... halkımızı, sosyalist hukuk bilinci çerçevesinde eğitmeliyiz," diyordu. Khlevniuk, *Khoziain*, s. 222 (RGASPI, f. 87, op. 3, d. 164, l. 39).

20 Tucker, o dönemde Stalin'le ilgili olarak, "parti içinde uzlaşma ona cazip gelmiş olamaz" tahmininde bulunuyor. Tucker, *Stalin in Power*, s. 243.

de gizli polis tutuklamaları hızla azalmaya başladı.[21] Kültür alanındaki görece rahatlama, Stalin'in parti-dışı yazarlara gösterdiği hoşgörünün ötesindeydi. Militan *Komsomol Pravda* (27 Ekim 1934), Sovyetler Birliği'nin yeni ve ünlü caz grubuna atıfla, "Çok da uzun olmayan bir süre önce, bir müzik eleştirmeni rüyasında saksofon ya da [Leonid] Utyosov'u görse, soğuk terler dökerek uyanır ve özeleştirisini vermek üzere *Sovyet Sanatı'na* koşardı," diye yazmıştı. "Ya şimdi? Artık 'Benim Masham'dan kaçış yok. Nereye gitseniz 'semaverin başında' oturuyor."*[22]

Stalin 29 Ekim 1934'te nihayet Moskova'ya döndü.[23] O yılın 3.945 Politbüro kararının 1.038'i onun yokluğunda alınmıştı ve çoğunda onun onayı vardı; o yılın kırk sekiz Politbüro toplantısının on altısı onun yokluğunda düzenlenmişti.[24] Litvinov, Stalin ve Molotov'a yazarak (1 Kasım), Almanya'nın yeniden tesis edilen askerî gücünün, Polonya, Finlandiya ve Japonya'nın desteğiyle mutlaka SSCB'ye karşı kullanılacağını bir kez daha vurguladı. Ertesi gün Stalin yumuşadı: Politbüro, sadece Fransa ve Çekoslovakya ile hatta sadece Fransa ile Doğu Paktı müzakerelerine izin verdi, bu açık bir "kolektif güvenlik" taviziydi.[25] Stalin kendi şahsi güvenliğine özen göstermeyi de sürdürüyordu. Eski Meydan'daki dairesinde, Kremlin İmparatorluk Senatosu'ndaki kanadında, Moskova ve güney kır evlerinde sadece NKVD personelinin silah taşımasına izin vardı. Stalin'in kabul ettiği konuklar bina girişinde, eğer var ise silahlarını teslim etmek zorundaydılar. (Bazılarının üstü aranıyordu.)[26] Ne kadar çok sözü edilirse edilsin, Yugoslav kralının Marsilya'da başına geldiği gibi bir suikast ihtimali çok uzak görünüyordu.

Kirov ve Çapayev

Stalin'in güney tatili dönüşlerine, İmparatorluk Senatosu'ndaki evine akşam yemeği saatinde çıkagelen, çocuklarla oynayarak vakit geçiren ve Stalin'i görmeyi uman geniş ailesinin gayriresmî buluşmaları damga vuruyordu. İlk karı-

21 1933 yılında OGPU, 283 bini karşı-devrim sebebiyle olmak üzere 505 bini tutuklama yapmışken, 1934 yılında OGPU-NKVD, 90 bini karşı-devrim nedeniyle 205 bin tutuklama yaptı. Khlevniuk, *Khoziain*, s. 229 (GARF, f. R-9401, op. 1, d. 4157, l. 202); Werth ve Mironenko, *Istoriia stalinskogo gulaga*, I, s. 609; Khlevniuk, *Master of the House*, s. 123.

(*) "Benim Masham" şarkısına atıf. "Masham ve ben semaverin başında oturuyoruz, sabaha kadar şekerli çay içiyoruz" – ç.n. https://www.youtube.com/watch?v=ce32AZfwGFg

22 Yabancı basının rejim hakkındaki haberlerinin tercüme edilmiş özetlerinde yer alan Birleşik Devletler basınında yer alan abartılı bir başlıkta, "Kızıl Rusya pembeleşiyor," deniliyordu. Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 106 (*Baltimore Sun*). Lazar Weisbein ismiyle doğan Utyasov cazla bir Paris seyahatinde tanışmıştı.

23 Stalin'in tatil sonrası ilk toplantı kaydı 31 Ekim tarihliydi. *Na prieme*, s. 139.

24 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 288-289.

25 Dullin, *Men of Influence*, s. 97 (atıfta bulunduğu kaynak AVP RF, f. 05, op. 14, d. 103, l. 117); Adibekov vd., *Politbüuro TsK RKP (b)–vkp (b) i Evropa*, s. 318-319 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 17, l. 75-76). Kasım 1934'te rejim geç de olsa Dışişleri Komiserliği bünyesinde eğitim birimi kurdu.

26 Medvedev, *Let History Judge*, s. 587.

sının yengesi Maria Svanidze 4 Kasım 1934'te günlüğüne şöyle yazmıştı: "Dün, üç aylık bir aradan sonra Yosif'i gördüm. İyi görünüyordu, bronzlaşmış fakat zayıflamıştı. Orada grip olmuş... Y[osif] yeniden kilo aldığı için Zhenya'yla şakalaştı, ona karşı çok şefkatliydi." Devam ediyordu: "Artık her şeyi biliyorum ve bir gözle onları izledim." Aktris Yevgeniya "Zhenya" Alliluyeva, Pavel Alliluyev'le (Stalin'in ikinci karısı Nadya'nın erkek kardeşi) evliydi ve kıskanç Svanidze onun Stalin'le ilişkisi olduğundan şüpheleniyordu. "Yemekten sonra Yosif çok babacandı," diye yazmayı sürdürüyordu, "şehirlerarası *vertushka* ile Kirov'u aradı, karne ile alışverişin sona ermesi ve ekmek fiyatlarındaki artış ile ilgili şakalaştılar. Diğer eyaletlere göre daha fazla fiyat artışına karşı Leningrad'ın çıkarlarını savunmak üzere acilen Moskova'ya gelmesini önerdi. Kirov tereddüt etti ve Yosif telefonu Kaganoviç'e verdi. Kaganoviç, bir günlüğüne gelmesini söyledi. Yosif Kirov'u seviyor ve Soçi'den döndükten sonra onu gerçekten görmek ve birlikte Rus hamamına gitmek istiyor."[27]

Devrimin on yedinci yıldönümü yakındı. 7 Kasım resmigeçidinden bir gün öncesinin akşamında, Bolşoy'da balerin Marina Semyanova (d. 1908) Kafkas dansı yaptı. Artyom, "Açık gri bir Çerkes yeleği ve açık gri bir Astrahan kalpağı giymişti ve son figürden sonra kalpağı eline alınca sarı saçları omuzlarına döküldü," diye anlatıyordu. "İzleyiciler bundan çok etkilendiler; herkes 'Bravo, bir daha,' diye bağırıyordu." Semyanova reverans yapmak üzere Stalin'in oturduğu, orkestranın üstünde ve sahneye yakın olan sol taraftaki locaya doğru gitti. Stalin balerine doğru eğilerek bir şey söyledi. "Semyanova başıyla onayladı ve orkestraya bir işaret verdi, dansı tekrar etti." Konser sonrası Stalin beraberindekilere, "Semyanova en iyisi," diyordu.[28] Eski Dışişleri Komiseri Başyardımcısı Karahan'ın nikâhsız eşiydi ve Karahan Stalin tarafından tenzili rütbe ile Türkiye'ye büyükelçi olarak gönderilmişti; Semyanova ile Stalin arasında ilişki olduğu dedikoduları çıkmıştı.[29]

Stalin'in bekâr hayatı dedikodulardan ibaret değildi. Kasım tatilinin ardından Kirov geldi. Akşamları, artık Nadya da olmadığından, Stalin arkadaşlarıyla film seyrediyordu.[30] 10 Kasım'da (ve 11 Kasım sabahı) Sinema Sanayi Başkanı Boris Shumyatsky, diktatör, Kirov ve Molotov için yeni film *Çapayev*'in gösterimini gerçekleştirdi.[31] Baykal Gölü yakınlarında Ulan-Ude'de doğan

27 3 Kasım 1934'te, ofisinde saat 20.30'a kadar süren toplantılarının ardından Stalin Kremlin'deki dairesine döndü. 4 Kasım'da Kremlin dairesinde Kaganoviç ve Jdanov'la geç saatte akşam yemeği yedi. Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 158-159 (Svanidze günlüğü; 4 Kasım 1934); *Na prieme*, s. 139-140. Rybin, *Stalin v oktiabre*, s. 9; Aynı zamanda bkz. Barmine, *One Who Survived*, s. 268.

28 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 108.

29 Stalin'in Kremlin'de, Bolşoy'dan soprano Valeria Barsova [Vladimirova] ve mezzo-soprano Vera Davidova ile de buluştuğu söylentileri dolaşıyordu. Yıllar sonra Davidova, bu randevularda Stalin'in kendisinden "evinin idarecisi" olmasını istediğini iddia edecekti. Kun, *Stalin*, s. 222.

30 Gromov, *Stalin*, s. 63.

31 Shumyatsky, o zamanlar pek de ilgi görmeyen sinema sanayisinin başında bir süre görev yapan Stalin muhalifi Ryutin'in yerini almıştı. Kepley Jr., "The First Perestroika." Shumyatsky, Mayıs 1934-26 Ocak 1937 arasında Kremlin'de yaptığı film gösterimleri ile ilgili notlar derlemişti.1935 yazında Shumyatsky'nin yokluğunda yardımcısı Ia. Chuzin not tutmayı sürdürdü. Anderson

(1886) Shumyatsky, eski Sovyet İran elçisi ve Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi eski rektörüydü. Martemyan Ryutin'in yerine, hiç ilgi görmediği bir dönemde film endüstrisinin başına geçmiş ve büyümesini sağlamıştı. Kremlin Sineması'nın geniş kolçaklı ve yüksek arkalıklı, kimin oturduğunu gizleyen yumuşak koltukları üçlü birkaç sıradan ibaretti. Yerler donuk gri bir kumaşla kaplıydı ve üzerinde sesi önleyici bir halkı seriliydi. Stalin gösterim sırasında karanlıkta ve daha sonra ışıklar yanınca yorumlar yapıyordu. Her bir koltuğun yanında Gürcü maden suları ve şarapları için masalar mevcuttu.[32] Svetlana o günleri şöyle anlatıyordu: "Akşam yemeğinden sonra saat dokuz gibi gidiyorduk. Bu saat tabii ki benim için geçti ama öylesine yalvarıyordum ki babam karşı çıkamıyordu. Gülerek beni öne itiyordu: 'Oraya nasıl gideceğimizi evin hanımı olarak sen bize göster. Sen bize yol göstermezsen asla bulamayız!'" Stalin genellikle birden fazla film seyrediyordu ve Svetlana zaman zaman gece yarısından sonra yatağına gidiyordu, ertesi gün okul olduğunda bile. "Filmden sonra, geç vakitte boş ve sessiz Kremlin'i hızla katederek odama gidiyordum. Ertesi gün okulda tek düşündüğüm önceki gece filmde izlediğim kahramanlar oluyordu."[33]

Çapayev, film ile aynı adı taşıyan gerçek bir kişiyi, bir iç savaş kahramanını iyi-kötü tüm yönleriyle betimlerken Beyazları saygın düşmanlar olarak resmediyordu. Stalin filmi iki kez seyretmiş ve hayata dair basit ayrıntılara hayran olmuştu. Müzmin huzursuz Shumyatsky'e "Sizi tebrik ederim," diyordu. "Çok iyi iş, akıllıca ve incelikli. Çapayev, Furmanov ve Petka çok iyi. Filmin eğitim açısından büyük önemi olacak. Tatil için güzel bir hediye." *Çapayev,* Birlik'in her bölgesine sesli gösterim yapan sinemalar (film gösterimi yapan 30 bin salon arasında sayısı 400-500 civarındaydı) inşa edilmesi konusunda Stalin'i teşvik etti.[34] 9-10 Kasım'da Shumyatsky'e "Bu konuyla artık daha yakından ilgileneceğim," demişti.[35] 10-11 Kasım gösteriminde Kirov'a dönmüş ve onu Leningrad Film Stüdyosu'nu (*Çapayev* onların prodüksiyonuydu) hiç ziyaret etmediği için suçlamıştı. "Burada insanlar senin Leningrad filmlerini konuşuyor ama sen onları tanımıyorsun bile. Oradaki gizli zenginliklerden habersiz-

vd., *Kremlevskii kinoteatr,* s. 919-1053. İlk sesli Sovyet filmi, N. V. Ekka'nın *Putevka v zhzin'* filmiydi, galasını Haziran 1931'de yapmıştı. Shumiatskii, *Kinematografiia millionov,* s. 121; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 892, l. 93; Christie, "Making Sense of Early Soviet Sound", s. 176-192; *Kul'turnaia zhizn' v SSSR, 1928-1941,* s. 184, 199, 255.

32 Mar'iamov, *Kremlevskii tsenzor,* s. 9.

33 Alliluyeva, *Twenty Letters,* s. 144-145.

34 1930'lu yılların sonlarına kadar tüm sesli Sovyet filmlerinin sessiz sürümleri de gösterime giriyordu zira birçok film göstericisinin ses donanımı yoktu. Bulgakova, *Sovetskii slukhoglaz,* s. 98.

35 Stalin *Çapayev*'i ilk kez 4 Kasım 1934'te izledi; vesveseli Shumyatsky, sorulacak soruları yanıtlamada yardımcı olmaları için filmin yönetmenleri olan iki kardeş, Sergey ve Georgy Vasilyev'i çağırmak için Stalin'den izin istedi. O ay içinde Stalin *Çapayev*'i defalarca izledi (8-9 Kasım gösterimi gece 3:51'e kadar sürmüştü). Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr,* s. 949-951 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, l. 56). Vasilyev kardeşler ile Çapayev karakterini oynayan Leningrad Drama Tiyatrosu'ndan Boris Babochkin (d. 1904) arasındaki tartışmalar için bkz. Babochkin, *Litso Sovetskogo kinoaktera.*

sin, belki de hiç film izlemedin." Stalin, "Kirov bürokratlaştı," diyerek dalga geçiyordu.[36]

Stalin Shumyatsky'den akşam yemeğine kalmasını istedi. Sinema patronu bu fırsatı kaçırmadı ve Devlet Planlama Komisyonu'nun kaynak sağlama konusunda sıkı davrandığına ve talep edilen "asgari" 92 milyon ruble yerine sadece 50 milyon ruble fon sağladığına işaret etti. Bunun üzerine Stalin, "Molotov, duydun değil mi? Böyle olmaz, ilgilenin," dedi. Shumyatsky, *Çapayev*'in ilk değerlendirmelerinin olumlu olduğuna ancak yanlış temalara vurgu yapıldığına da değindi.[37] Stalin, "Ah bu eleştirmenler, insanın kafasını karıştırırlar," diyerek yanıt verdi. Diktatör Mekhlis'i telefonla aradı ve daha parlak bir yazı istedi, ertesi gün *Pravda*'da böyle bir yazı yayımlandı (12 Kasım). Stalin –o sırada Kalinin ve Molotov'un karısı Zhemchuzhina da ona katılmıştı– *Çapayev*'i o akşam bir kez daha izlemek istedi. "Daha fazla seyrettikçe daha iyi görünüyor, başka yönlerini keşfediyorsunuz," diyordu. Gece 02.00'ye kadar sürdü.[38] 13 Kasım'da, iş çıkışı, Kirov, Zubalova kır evine giden Stalin'e eşlik etti. Orada bilardo oynadılar ve Svetlana ile diğer çocukların kukla oyununu seyrettiler. Daha sonra akşam yemeği için Stalin'in yeni Yakın Kır Evi'ne geçtiler. Kirov, Stalin ailesine o akşam için gümüş balığı ve alabalık getirmişti. Svanidze'nin anlattığına göre Svetlana "Kirov ile çok bir dostluğu var çünkü Y[osif] ona çok yakın ve iyi davranıyor."[39]

Baskı altında

Filipp Medved aşırı derecede gergindi. Belarus kökenli (d. 1890) Medved partiye 1907 yılında katılmış (onu tavsiye edenlerden biri Feliks Derjinski'ydi) ve yakın zamanda Beyaz Deniz-Baltık Kanalı inşaatının organizasyonunda çalışmıştı. Şimdi, uluslararası bir liman, konsolosluklarla ve askerî fabrikalarla dolu bir sınır şehri olan Leningrad gizli polisinin başındaydı. Ziyafetlere bayıldığı herkesçe bilinen Medved şişmanlamıştı ve içkiye (Ermeni brendisi) sarılmıştı. Karısı Raisa Kopylovskaya ise açık açık başka erkeklerle flört ediyordu. (Raisa'nın flört ettiği *Torgsin* mağazası müdürünün Medved tarafından hapse atıldığı söylentileri dolaşıyordu; Raisa ayrıca zengin olma planlarına da kendini kaptırmış olabilirdi.) Medved'in eşcinsel olduğu fısıltıları (açık gay cazcı Utyosov'u herkesin içinde açıkça dudağından öpmüştü) otoritesini daha da sarsıyor-

36 Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 959-961 (RGASPI, f. 58, op. 11, d. 828, l. 63-63ob.). O akşam Stalin, 1920'lerde Gürcistan meseleleri konusunda ters düştüğü Budu Mdviani'yi film izlemeye davet etmişti.

37 *Pravda*, 3 Kasım 1934 (S. S. Dinamov); *İzvestiya*, 10 Kasım (Kh. N. Khersonsky). Stalin Shumyutsky'e Mekhlis'le daha yakın çalışması talimatını verdi; 20 Kasım'da diktatör Mekhlis'e bir gösterim sırasında tekrar telefon açtı ve sonuç "Tüm Ülke Çapayev Seyrediyor" yazısı oldu (*Pravda*, 21 Kasım 1934). Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 969-970 (RGASPI, f. 558, op.11, d.828, l. 69-69ob.: 20 Kasım 1934). Aynı zamanda bkz. Brooks, "*Thank You, Comrade Stalin!*", s. 59-60.

38 Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 961-967 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, l. 64-6).

39 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, 160-2 (14 ve 26 Kasım). Aynı zamanda bkz. Alliluyeva, *Twenty Letters*, 138.

du.[40] Başyardımcısı İvan Zaporozhets'in, Yagoda'nın "casusu" olduğu düşünülüyordu.[41] Bunlar Medved'in sorunlarının en önemsizleriydi.

Stalin ona güvenmiyordu. Diktatör, NKVD marifetiyle düşmanlara yönelik ayrım gözetmeyen tutuklamalar yüzünden hayal kırıklığı yaşamaya devam ediyordu.[42] Yagoda ("talimatlarınıza uygun olarak") Leningrad ve Sibirya NKVD şubelerinin soruşturulması için bir heyet gönderdi. Stalin'e yazdığı raporda (Eylül 1934), "Ortaya çıkan gerçekler ışığında," diyordu, "[Nikolay] Alekseyev (Batı Sibirya NKVD) ve Medved'in, içinde bulunduğumuz koşullarda ve devlet güvenlik yönetim yöntemlerinde kaçınılmaz olan dönüşümü sağlamak bakımından, kesinlikle işimizi yürütecek yetenekte olmadıklarına kani oldum." Yagoda, örnek teşkil etmesi için iki şube başkanını görevden el çektirmeyi uygun görüyor ve başka yerlerden kaydırmalar öneriyordu. Böylelikle Letonya kökenli, Leonid Zakovsky ("güçlü ve yetenekli bir ajan olduğu su götürmez") adıyla bilinen Henriks Štubis (d. 1894) Belarus'tan Leningrad'a tayin edilecek ve Medved, "NKVD içinde çalışmaya hâlâ uygun olup olmadığının tespiti" için Moskova'ya çağrılacaktı.[43]

Medved'in tayini hakkındaki söylentiler ikinci kez gündeme geliyordu. Birincisini (1931) Kirov engellemişti. Leningrad parti başkanı onunla yakınlaşmıştı (çocuğu olmayan Kirov, Medved'in oğlu Misha'ya özellikle bağlılık duyuyordu).[44] Kirov'un kadın düşkünlüğü de dillere destandı ve yaptığı âlemler şehrin her köşesinde konuşuluyordu. Kirov'un karısı Maria Markus (d. 1880'lerin başı) Yahudi'ydi (Molotov, Voroşilov, Andreyev, Kuibyshev ve Posk-

40 Bullard ve Bullard, *Inside Stalin's Russia*, s. 243; Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 68-70.

41 Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 70-71; Kokurin ve Petrov, *Lubianka*, s. 49. Ocak 1930'da Leningrad'a transfer olmadan önce Medved, Sovyet Uzakdoğusu OGPU başkanı olarak hizmet etmişti (1926-1929). Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 295.

42 Viktorov, *Bez grifa "Sekretnosti"*, s. 140 (Stalin'den Kuibyshev ve Jdanov'a). 2 Mayıs 1934 Kremlin resepsiyonunda Voroşilov, "Hiçbir ÇEKA'cı gelmedi, ne Yagoda ne de başka biri," dediğinde Stalin şu yanıtı vermişti: "Dün onları gücendirdim. Boşu boşuna insanları tutukladılar." Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 18 (2 Mayıs 1934).

43 Medved'le ilgili olarak Yagoda, Finlandiya sınırını (ajan ve sabotajcıların geçişine izin vermek), tahıl tedariki ve fabrika sabotajlarıyla mücadele meselelerinde yapılan hataları ön plana çıkarıyordu. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 372-374 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 9, l. 243-245); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 569-571.

44 Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 68. 16 Ağustos 1934'te Stalin, Engels'in metinleri konusundaki ihtilafın suçunu Zinovyev'e yükleyerek *Bolshevik* dergisinden atılmasını sağladı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 716-717 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 950, l. 87-89), 419 (f. 81, op. 3, d. 100, l. 43-46), 428-9 (f. 558, op. 1, d. 742, l. 15-20), 439-440 (f. 81, op. 3, d. 100, l. 154-160); Tucker, "The Emergence of Stalin's Foreign Policy", s. 564-565. Zinovyev'in atılması NKVD'yi de harekete geçirdi ve Leningrad'daki on dört eski Zinovyevci tutuklandı ama Medved'in iddiasına göre Kirov bu operasyonu Stalin'in "sosyalist yasallık" vurgusunu tepki olarak gerçekleştirmişti. Sedov vd., "Spravka", s. 473; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 146 (atıfta bulunduğu kaynak, RGANI, f. 6, op. 13, d. 62, l. 62-76: Fomin ifadesi, 1956). 1934 yılında Kirov'un Medved'e güvenmeyi sürdürmesine ilişkin bkz. Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 71. 1960'ta ve 1964'te yapılan görüşmelerde, Sveshnikov, 1934 yılında Kirov ve Medved arasında yaşanan gerilimi dile getirdi. Lenoe, *Kirov Murder*, s. 146-147 (atıfta bulunduğu kaynak, RGANI, f.6, op. 13, d. 73, l. 102); V. K. Zavalishin, "Vokrug ubiistva Kirova", Boris I. Nicolaevsky Koleksiyonu, Hoover Enstitüsü Arşivi, seri 236, kutu 411, dosya I, s. 1-55.

rebişev'in eşleri gibi). 1909 yılında Vladivaskas'da *Terek* gazetesi bürosunda tanışmışlardı; Maria gazetede muhasebeci olarak çalışıyordu. Baş ağrısı, uykusuzluk ve hormon bozukluğu şikâyetleri olan Maria sıklıkla çığlıklar atıyor ve intihar edeceğini söylüyordu; pencerelerine parmaklık takıldı. Bir-iki hafif inme geçirmesinin ardından Tolmachevo banliyösünde bir devlet huzurevine yatırıldı.[45] Kocasının evlilik dışı ilişkilerinden –balerinler, aygıt içinden genç kadınlar– karısı ne kadar haberdardı bilinmez ancak bu kaçamaklar Medved için kesinlikle endişe sebebiydi: Kirov'un korunmasının artırılması için Moskova'dan Pauker'in yoğun baskısına karşın bu ilişkilerin gizlenmesine yardım etmek zorundaydı.[46] 1933 yazında Stalin'in Leningrad ziyaretinin ardından Kirov'un özel muhafızlarının sayısı üçten on beşe çıkarıldı ve ofisi daha sapa bir muhite taşındı.[47]

Moğollar ve Kirov

15 Kasım 1934'te Stalin Moğolistan Başbakanı Genden'in başkanlık ettiği bir heyeti kabul etti. Genden'in üçüncü ziyaretiydi ve bu herhangi bir yabancı lider için alışılmadık bir sayıydı fakat yoksullaşmış, denize kıyısı olmayan Moğolistan, Sovyetler Birliği'nin yegâne "müttefiki" idi. Tasfiyelerin ve kitlesel terklerin sonucunda Moğolistan Halk Partisi, sayıca ciddi biçimde *Lama*ların gerisinde kaldı ve en güçlü olduğu dönemdeki 40 bin üye sayısı yarısına düştü.[48] Üç saatlik görüşme boyunca Stalin *Lama*lar konusunda Genden'i sıkıştırdı: Rahipler kaç kişiydi ve ne kadar güçlüydü? Halk onları mı yoksa komünistleri mi izliyordu? Rahipler faaliyetlerini nasıl finanse ediyordu? Genden'in yanıtlama-

45 Markus, çoğu fahişe olan frengili hastalarla ilgilenen bir kliniğin (Bolshaya Podyacheskaya, sayı 30) sorumluluğunu üstlenmiş, onları siyasi toplantılara katılmaya ve örnek Bolşevikler üzerine metinleri okumaya zorlayarak eğitmeye çalışmıştı. İşe tramvayla gidiyor, sade giyiniyor, makyaj yapmıyordu. Ancak seçtiği iki öğrencinin, yakındaki bir bardaki fahişelere pezevenklik yapması skandala yol açmıştı. Zor hastane koşullarının sağlık sorunlarını ağırlaştırdığı düşüncesiyle istifa etti. Chudov, Markus'un doktor olan kız kardeşlerinden birinin onunla birlikte Tolmachevo'da kalmasını sağladı. Lebina, *Povsedevnaia zhizn'*, s. 95-96; Lebina ve Shkarovskii, *Prostitutsiia v Peterburge*, s. 148-149; Kirilina, *Neizvestny Kirov*, s. 324, 405-406 (Danil Shamko'nun anıları, 11 Şubat 1965). Markus'un resmî doğum tarihi 1885 olarak kaydedilmişti –Kirov 1886 doğumluydu– ancak Kirov'dan en az üç-dört yaş büyük olmalıydı. Zen'kovich, *Samye sekretnye rodstvenniki*, s. 184-185.

46 Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 37-38.

47 Kirov'un odası daha önce L biçimindeki koridorun uzun tarafındaydı ve ana merdivene daha yakındı ancak sonra kısa tarafa taşındı. Deviatov vd., "Gibel' Kirova", s. 59; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 125-126, 403-409 (RGANI, f. 6, op. 13,d. 80, l. 137-139: Gubin'den Mronov'a, 7 Ocak 1935; d. 13, l. 1-18: Pelshe raporu). Lenoe, Pelshe'ye atıfla, koruma sayısının on beş olduğunu söylüyor; Deviatov ise (Şubat 1934 itibarıyla) on iki olduğunu. Leningrad'da bulunduğu sırada Stalin'in, 250 daireli bir apartmandaki Kirov'un evinde değil ama bir müstakil evde kalmayı tercih etmesi Medved'i harekete geçirmiş ve astlarının Kirov için daha güvenli müstakil bir ev bulmalarını istemişti. Kirov taşınmayı reddetti. Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 37; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 407-408 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 13, l. 279-281, 288-295ob.).

48 Moğol Devrimci Halk Partisi Yeni Yol sonrası ilk kongresini 28 Eylül-8 Ekim 1934 tarihleri arasında yaptı. Batbayar, "Stalin's Strategy in Mongolia."

ya çalıştığı bu sorunlar "karmaşık" ve "zor" idi. "Düşmanınızı cepheden saldırıyla alt edemeyeceğiniz bir savaşta düşmanınıza karşı beklenmeyen manevralar, dolambaçlı yollar denersiniz," diyordu Stalin. "İlk yapacağınız iş okullara kendi öğretmenlerinizi yerleştirerek, gençler üzerinde etkili olmak için rahiplerle mücadele etmek. Öğretmenler ve eylemciler politikalarınızın doğrudan aktarıcısı olmak zorunda... Hükümet daha fazla su kuyusu kurarak, rahiplerin değil kendilerinin halkın ekonomik ihtiyaçlarıyla ilgilendiğini göstermeliler." Ayrıca, Moğol dilinde daha fazla film ve tiyatro gösteriminin yanı sıra fiilen ve siyaseten okuryazar askerlerden güçlü bir ordu oluşturulmasını da öneriyordu.

Stalin kendi hükmetme teorisini de açığa vuruyordu. "Şu veya bu siyasi suçu işlemiş önemli *Lama*ları cezalandırmalısınız ancak onları genel bir karşı-devrimci faaliyet suçlamasıyla değil vatana ihanet suçlamasıyla mahkeme karşısına çıkarmalısınız. Bu tür durumlarda açık yargılama yapılmalı ki halk –*arat*lar–, *Lama*ların dış düşmanlarla bağlantısını anlasın. Ancak bulunduğumuz noktada bunu zaman zaman yapabilirsiniz." Şöyle devam ediyordu: "Yabancı güçler, kimin güçlü olduğu netleşmeden sizi tanımaz, siz mi güçlüsünüz yoksa rahipler mi? Hükümetinizi, ordunuzu güçlendirip halkınızın ekonomik ve kültürel seviyesini yükselttiğinizde emperyalist güçler sizi kabullenecektir. Eğer bunu yapmazlarsa, artık güçlü olduğunuzdan, suratlarına tükürebilirsiniz."[49]

Stalin, Sovyetler Birliği'ni de böyle yönetiyordu.

Yoksul bir göçebe aileye doğan ve okuma-yazma öğrenen Genden halka duyarlı, yetenekli ve kurnaz bir siyasetçiydi. Kendisini sevdirmek için, Moskova'da fazlaca vakit geçiren, Voroşilov'un yetiştirmesi olan ve okuma-yazma bilmeyen Hayvancılık ve Tarım Bakanı Çoybalsan'ın (d. 1895) başbakan yardımcısı olacağını duyurdu; Çoybalsan zaten Moğol lider kadrosu içinde Sovyet ajanı olarak hizmet ediyordu.[50]

17 Kasım 1934'te Agronov ele geçirilmiş ve şifresi çözülmüş bir metni –Tokyo Büyükelçisi Joseph Grew'in Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgraf– Stalin'e gönderdi. Telgraf, Japonya Dışişleri Bakanı Kōki Hirota ile yapılan bir görüşmeyle ilgiliydi ve Hirota, Avrupa güçleri arasında yapılmış muhtelif antlaşmalar göz önüne alındığında Japonya'nın sessiz kalmayacağını

49 RGANI, f. 89, op. 63, d. 13, l. 1-24. Stalin, mülkiyet kolektif olduğunda zenginleşme genel refahın artışıdır; özel mülkiyette zenginleşme başkalarının sömürülmesidir, diyordu. Ancak, Moğolistan –her ne kadar "yeni bir tür" olsa da– bir "burjuva demokratik cumhuriyetti" ve dolayısıyla sömürü söz konusu olacaktı. "Sömürüye izin vermek onu benimsemeniz ya da desteklemeniz anlamına gelmiyor, vergiler aracılığıyla onu sınırlamanız gerekiyor." Tavsiyesi, zenginlerin partiden uzak tutulmasıydı. Stalin konuşma tutanaklarını yayımlanmadan önce gözden geçirdi. Aynı zamanda bkz. "Sovety I. Stalina mongol'skomu premer'u", *Azia i Afrika segodnia*, sayı 6, 1991, s. 63-65.

50 Çoybalsan tutuklanan Lhumbe'nin çevresindendi ve belli ki "Japon casus grubuyla" birlikte hapsedilmişti. Bir süre sonra, Moskova adına bizzat kendisi, tutuklu Moğollara işkence etmeye başladı. Moskova'nın eski Moğolistan elçisi Okhtin, Çoybalsan'a mektup yazarak onu Lhumbe çevresi mensubiyetinden aklıyor ama bir ders çıkarıldığını söylüyordu. Roshchin, *Politicheskaia istoriia Mongolii*, s. 285-286, atıfta bulunduğu kaynak, L. Bat-Ochir, *Choibalsan: namtryn n' balarkhaig todruulakhui*, yayıncı belirtilmemiş, Ulan Batur, 1996, s. 105-107. Çoybalsan uzun süreler SSCB'de eğitim görmüştü (Nisan-Eylül 1933; Şubat-sonbahar 1934).

ve benzer bir tavır takınacağını ifade ediyordu. Söylendiğine göre Hirota kabine ile ilgili olarak, "Alınan karar doğrultusunda dışişleri bakanlığı bir müttefik arayışında," demişti. "Seçilen ülkenin Asya'da özel çıkarları olmamalı. Rusya ve İngiltere bu kategoriye dahil edilebilir." Stalin bu pasajın altını çizmişti. "Ancak, Japonya'ya ve çıkarlarına karşı saldırgan tutumu nedeniyle özellikle SSCB'nin potansiyel müttefik kategorisinde olması kesinlikle mümkün değil." Hirota'ya göre, bunun tam tersine, Britanya ile silah satışı ve ticaret ile ilgili bir anlaşmaya varılabilirdi zira onlar Japonya'nın Çin'deki çıkarlarını kabul ediyordu. Birleşik Devletler de Hirota'nın potansiyel müttefik listesinde yer alıyordu ve Grew'in "sıra dışı bir sohbet" olarak değerlendirdiği görüşme, dostane ilişkiler geliştirme arzusuyla yapılmıştı. Stalin belgenin üstüne not düştü: "Şu işe bakın, Hirota için işler zorlaştı. İlginç."[51]

27 Kasım'da Stalin Moğolları bir kez daha kabul etti, Politbüro'nun Moğolistan komisyonunda olmamasına rağmen bu kez Kirov da katıldı. Stalin, 1 Ocak 1934 tarihi itibarıyla Moğolistan'ın 30 milyon Tugrik [resmî kura göre 10 milyon altın rublenin eşdeğeri] tutarındaki tüm borçlarını ve gelecek yıla ait borçların yarısını [33 milyon Tugrik, diğer yarısı da 1941 yılından başlanarak ödenecekti] sildiklerini söyleyerek başladı. "İyi bir ordunuz olmazsa emperyalistler, Japonlar sizi yutar," diyor, Moğol ordusu asker sayısının sadece 10 bin olduğuna dikkat çekiyordu. Ordu bütçelerinin 14 milyon Tugrik olduğunu fakat büyüme için beş yıl boyunca her yıl 6 milyon ödeyebileceklerini söylüyor, Moğollara kendi paylarını devlete ait tütün, tuz, kibrit ve alkol tekellerinden ödemelerini tavsiye ediyordu. Ayrıca, ikili saldırmazlık paktı ve karşılıklı yardım antlaşmaları imzalamalıydılar fakat aşırı kışkırtıcı olmasa da Japonya'ya mesaj niteliği taşıyacak karşılıklı yardım antlaşmaları şimdilik yayımlanmamalıydı.[52] Duyurulmayan antlaşma, Kızıl Ordu'nun Moğolistan topraklarında pozisyon alarak SSCB'yi savunmasını mümkün kılacaktı. Tver'deki saygın Süvari Subay Okulu'ndan mezun olan Demid, "Savaş ve barış zamanlarında yapılacak Sovyet yardımları arasında fark olmasını" istiyordu.[53] Ancak direnmek nafileydi.[54] Kısa süre sonra, 2 bin Kızıl Ordu askeri yeniden Moğolistan'a girdi.

Kirov, 25-28 Kasım 1934 tarihleri arasında yapılacak yılın üçüncü ve son Merkez Komite toplantısı için Moskova'ya döndü. Karneyle ekmek dağıtımına son verilmesi ele alınıyordu. Finansal zorlukların ortasında, 50 milyon kişiyi

---

51 Khaustov, *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 594-597 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 188, l. 1-7: 5 Ocak 1935). 17 Nisan 1935'te, New York'taki bir ajan aracılığıyla, olası bir Birleşik Devletler-Japonya Saldırmazlık Paktı konusunda Stalin ikinci bir rapor aldı (661-662: l. 71-73).

52 RGANI, f. 89, op. 63, d. 14, l. 1-8. Moğollar 21 Ekim-2 Aralık 1934 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'nde idiler. 24 Kasım 1934'te Molotov onlar için bir diplomatik öğle yemeği düzenledi: Stalin, Voroşilov ve Mikoyan katıldı. Gol'man ve Slesarchuk; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 351, l. 66.

53 Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 342-343.

54 Ulan Batur'daki Moğol liderliğinden Stalin'e gönderilen bir mektup (20 Aralık 1934) SSCB ile yürütülen müzakerelerin oybirliği ile resmen onaylandığını bildiriyordu (RGANI, f. 89, op. 63, d. 15, l. 1-4).

kapsayan maliyetli bir maddi desteğe ve idari israfa neden oluyordu. Devlet mağazasında karne ile kilosu 50 kopik fiyatla satılan çavdar ekmeği (ticari mağazalarda 1,50 ruble idi) artık 1 ruble olacaktı, işçiler için bu büyük bir artıştı.[55] Stalin, "Karne sisteminin yürürlükten kaldırılması politikasının altında yatan düşünce nedir?" diye soruyordu; "Nakit ekonomisi biz sosyalistlerin sonuna kadar kullanması gereken birkaç burjuva ekonomi mekanizmasından biri... Çok esnek ve buna ihtiyacımız var."[56] Kirov her zamanki gibi az konuştu. Sonrasında, Stalin, aralarında Kirov'un da bulunduğu küçük bir grupla Kremlin Sineması'na gitti. Shumyatsky *Çapayev*'in gösterimini yapıyordu ve Stalin on birinci kez izlediğini söylüyordu. Bu arada Orjonikidze kalp çarpıntısı ve mide ağrılarından mustaripti. Sonbahar hasat seferberliğinin uzağında kalan yegâne çekirdek kadro mensubu oydu ve tatilini uzatmıştı. Stalin 29 Kasım'a kadar başkentten uzak durmaya onu ikna etmişti. Orjonikidze Moskova'ya döndüğünde Kirov gitti.[57] Stalin Kirov'u tren istasyonundan yolcu etti.[58]

Terörist

Leonid Nikolayev (d. 1904) uyumsuz bir tipti. Kendisi üç ya da dört yaşındayken ölen alkolik bir babanın oğlu olarak Leningrad'da doğdu, henüz yürümeye başladığında yakalandığı raşitizm hastalığı yüzünden bacakları çarpık kaldı. Tramvay istasyonunda gece temizlikçisi olarak çalışan annesi tarafından bir saat tamircisinin yanına çırak verilince, on iki yaşında okulu bıraktı. 1917 yılı Nikolayev'in kaderini değiştirdi: henüz bir yeni yetmeyken, 1919-1920 yıllarında bir köy sovyetinin başkanlığı yaptı. 1924 yılında önce parti aday üyesi ve bir ay içinde de tam üye oldu (Lenin'in ölümünü izleyen üye kayıtları sırasında); Zinovyev'in Leningrad aygıtında Komünist Gençlik Birliği'nde çalışmaya başladı.[59] Nikolayev, yakındaki Luga şehrine gönderildi ve orada tanıştığı Milda Draule'yle (d. 1901) 1925 yılında evlendi. Draule, Letonya kökenli, lise mezunu,

55 Stalin, Ekim 1934'te henüz daha Soçi'deyken, bir sonraki yıl için karneyle ekmek dağıtımını kaldırmaya karar vermişti. 8 Aralık'ta rejim, hakkında çokça söylenti çıkan kararnameyi nihayet yayımladı. 21 Aralık'ta Malenkov Kaganoviç'e yazdığı mektupta, fabrikalarda çok sayıda işçinin, geciken maaş ödemelerine duydukları öfkenin yanı sıra bu hamleyi de lanetlediğini söylüyordu. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 513 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 83-87); Davies ve Khlevniuk, "Otmena kartochnoi sistemy v SSSR"; Khlevniuk ve Davies, "The End of Rationing in the Soviet Union, 1934-1935"; Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 302-303 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 255, l. 1).

56 Stalin ekliyordu: "Para dolaşıma girecek, para rağbet görecek, burada uzun süredir bu böyle değildi ve para ekonomisi güçlenecek." RGASPI, f. 17, op. 2, d. 530, l. 79-98.

57 6 Kasım'da Bağırov ile akşam yemeği yediği sırada Orjonikidze hastalandı, ateşi yüksekti ve titriyordu. Devrim Günü töreninde yer almak üzere Tiflis'e dönmüş ancak o akşam Beria'nın dairesinde mide ağrıları çekmiş ve bağırsak kanaması geçirmişti. Dört gün sonra, kalp çarpıntısı baş gösterdi. Orjonikidze'nin Beria'yla olan birkaç fotoğrafı Beria'nın denetimindeki gazetede yayımlandı: *Zaria Vostoka*, 27 Kasım 1934, s. 4, 18.

58 Rybin, *Riadom so Stalinym*, s. 10.

59 Kirilina, *Rikochet*, s. 38-39.

ufak tefek, yuvarlak yüzlü ve kumraldı, şehrin parti aygıtında muhasebecilik yapıyordu ve o da gayretli bir partiliydi. Aile, Leonid'in annesi, büyükannesi, evlenmemiş kız kardeşi, evli kız kardeşi ve eniştesi ile birlikte Leningrad'a yerleşti. 1927 yılında ilk çocukları Karl Marx (kısaca "Marx" diyorlardı) doğdu. Milda bir süreliğine işi bıraktı. Beş Yıllık Plan Nikolayev gibi işçi sınıfı çocuklarının önünde yeni ufuklar açmıştı ancak işler kötüye gitmeye başladı. Geçimsiz bir kişiliği vardı. 1929 yılında son işinden (Kızıl Silah Fabrikası'nda kâtiplik) kovuldu. Ardından girdiği işten de kovuldu ve 1930 baharında parti onu ekim ve hasat seferberlikleri için Doğu Sibirya'ya gönderdi.

Milda, Leningrad bölgesel parti aygıtında muhasebeci olarak –bu kez Kirov'un altında– işe başladı ve kısa süre sonra hafif sanayi personel şubesine terfi etti. Nikolayev 1931'de Sibirya'dan döndü ve Nisan ayında bölgesel parti aygıtında denetçi olarak bir iş buldu. Kasım 1931'de çiftin ikinci çocuğu Leonid doğdu. Üç odalı bir kooperatif evi edinebildiler. Milda'nın yaşlı ve yatalak ebeveynleri de onlarla yaşıyordu.[60] Fakat bu arada Nikolayev Gençlik Birliği'nin Kahrolsun Cehalet Derneği'ne kaydırılmıştı ve bu (resmî çalışma defterindeki kayda göre) on üçüncü işiydi.[61] Tanıdıkları ona işçi ve köylü müfettişliğinde bir iş buldu fakat Ekim 1932'de kovuldu. Draule, Ağustos 1933'te bölgesel ağır sanayi muhasebe ekibine transfer olunca bölgesel parti aygıtındaki iyi maaşlı rahat işini kaybetti. Başlangıçta bu transfer geçiciydi fakat Ocak 1934'te kalıcı statüye geçti ve ödüllendirildi. Nikolayev, bölgesel parti örgütünde, Parti Tarihi Enstitüsü'nde gezici eğitmen kadrosuna dahil oldu fakat 31 Mart'ta, ulaşım şubesine "nakli" (demiryolu işçilerine eğitim verecekti) reddettiği için parti komisyonuna çağrıldı. Yapılan parti toplantısında "kaba, kontrolsüz ve hırçın" olduğuna karar verildi. Onun konuşmasını dinledikten sonra, üyelerden biri, "Nikolayev'in psikolojik durumu normal mi?" diye sormuştu.[62]

Nikolayev partiden ihraç edildi, işinden kovuldu ve karne ile alışveriş hakkını kaybetti. Başvurusunun ardından, Mayıs 1934'te ihracı durduruldu ve kınama cezasına çevrildi – yine de dosyasında kara bir leke olarak kaldı. İşsizdi, parti tarafından hor görüldüğü için öfkeliydi ve karısının geliriyle yaşamaya mahkûm edilmişti, bu yüzden, aldığı kınama cezasını geri çevirmek ve bir işçi sınıfı komünisti –aparatçik– olarak kendince uygun bir istihdama kavuşmak için büyük bir enerjiyle dilekçe yağdırıyordu. Temmuz 1934'te Kirov'a ve 25 Ağustos'ta Stalin'e yazdı ancak bu mektuplar sorunlarının kaynağına, Lenin-

60 Vyborg Yakası'ndaki Bateinin Caddesi Numara 9 Daire 39'da ikamet ediyorlardı. Parti otobiyografisine (Haziran 1933) göre Draule, köylü bir ailenin çocuğu olarak St. Petersburg vilayetinde doğmuştu; topraksız olduğu belirtilen babası Letonya bölgesinden oraya taşınmıştı ve Milda, söylendiğine göre, daha dokuz yaşında toprak sahibi bir ailenin domuz ve ineklerinin bakımını üstlenmişti. Gizli polis dosyaları babasının Luga eyaletinde mülk işlettiğine ve varlıklı olduğuna işaret ediyordu ki bu da Draule'yi sınıf düşmanı yapıyordu. Deviatov vd., "Gibel' Kirova", s. 60-61 (TsGA IPD St.P, f. 1051, op. 2, d. 6, l. 93; f. 1728, d. 698355, l. 10-12ob.: Olga Draule); Sukharnikova, "My nagnli takoi."

61 Deviatov vd., "Gibel' Kirova", s. 62.

62 Sedov vd., "Spravka", s. 465; Kirilina, "Vstrely v Smol'nom", s. 72; Lenoe, *Kirov Murder*, 200-5 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 25, l. 39-43).

grad parti aygıtına havale edildi.[63] 9 Ekim'de ailesinin kooperatif evinden çıkarılmasıyla iyice çaresizliğe düşen Nikolayev Politbüro'ya, "İlk önce, en kısa zamanda, bir sanatoryumda tedavi görmek istiyorum ama eğer bu mümkün değilse, inancımdan ve kurtuluş umudumdan vazgeçmem gerekiyor," diye yazdı. Bu mektup da Leningrad parti aygıtına havale edildi.[64] Nikolayev gizlice Kirov'u izlemeye başladı. 15 Ekim'de, Uritsky (Tauride) Sarayı'ndan Trinity Köprüsü'ne ve oradan da Kızıl Şafak Caddesi'ndeki (devrim öncesinde Çehov'un yaşadığı) kalburüstü bir binada bulunan dairesine giderken Kirov'u takip etti. Muhafızlar Nikolayev'i yakaladı ve NKVD merkezine (onun ifadesiyle, "Gözyaşı Evi") götürdü.

Nikolayev'in yırtılan evrak çantasında gazete ve kitaplar vardı. Parti kartı ve daha önce çalıştığı parti merkezine giriş kartı duruyordu. Astının sözlü raporundan sonra Nikolayev'in serbest bırakılması talimatını veren yetkili Aleksandr Gubin, "Parti üyesiydi, daha önce Smolny'de çalışmıştı ve (sadece) iş bulmasını rica etmek üzere Kirov'a yaklaşmaya çalışıyordu," demişti.[65] Birçok iç savaş gazisi gibi Nikolayev'in de 1918 yılında edindiği, 1924 ve 1930'da yeniden kaydettirdiği (her iki seferde de zamanı geçmişti) 1895 model, 1912 yapımı bir Nagant tabancası vardı. Silahın o gün yanında olup olmadığı ise belirsiz.[66] 19 Ekim 1934'te Nikolayev Smolny'deydi ancak bir kez daha Kirov'la konuşmaya muvaffak olamadı. Kendi hayatına da yansıyan, işçi devleti ile işçilerin durumu arasındaki aykırılık onu giderek daha fazla öfkelendiriyordu.

Nikolayev, dünyanın önemli bir tarihsel evresine tanıklık eden adanmış komünistler olarak, kendisi ve Milda hakkında bir defter/günlük tutuyordu. Başlangıç amacı çocuklarına bilgi aktarmak olsa da artık seçeneklerini tarttığı bir mecra haline gelmişti. Yazdıkları gramatik hatalar barındırsa da Nikolayev, yazılarına edebî bir nitelik kazandırmak amacıyla Aleksey Tolstoy ve Gorki okuyordu.[67] Hakkında "Benim tek gerçek dostum," diye yazdığı Milda'ya da sitem etmeye başlamıştı ve 26 Ekim'de, "M., birçok şeyi önleyebilirdin ama bunu istemedin," diye kayıt düşerken, kendisine iş bulma konusunda Milda'nın bağlantılarını kullanmadığını ima ettiği açıktı. "Herkese yazdım, başka kimse

63 Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 247; Sedov vd., "Spravka", s. 464; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 112, l. 5; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 215-216 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 1, l. 10-53). Ağustos 1934'te Milda iki çocuğu ile birlikte, borç alarak Finlandiya Körfezi'nde bulunan Sestroretsk'te bir kır evi kiraladı. Deviatov vd. Kirov'un da aynı tarihlerde orada olduğunu öne sürüyor ancak Kirov tüm ağustos ayı boyunca Stalin'le bilikte Soçi'deydi. Deviatov vd., "Gibel' Kirova", s. 62 (TsGA IPD ST.P, f. 1957, op. 2, d. 3754, l. 161).

64 Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 257; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 220-222 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 1, l. 65-74).

65 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 398-399 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 13, l. 7-45: Nikolayev tutuklamalarına ilişkin Klimov raporu, 1961). Aynı zamanda bkz. Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 43; Barmine, *One Who Survived*, s. 252.

66 Deviatov vd., "Gibel' Kirova", s. 57-58; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 183, 185, 191, 647, 664, 685. Nikolayev mermi satın almış ve şehrin NKVD tarafından işletilen Dinamo Spor Kulübü'nde atış talimleri yapmıştı (muhtemelen yasal olarak mühimmat temin edilebilecek yegâne yer orasıydı).

67 Draule'nin ifadesine göre: Zhukov, "Sledstvie", s. 40 (Yezhov arşiv materyallerine atıfla).

kalmadı, Kirov'a, Stalin'e, Politbüro'ya, Parti Denetim Komisyonu'na ama hiç kimse ilgilenmedi," diye yazmıştı. "İnsanlık için" kendisini feda etme cesaretine sahip az sayıdaki insanlardan biri olduğunu düşünüyordu.[68]

Üç gün sonra "Harekete geçme zamanı geldi," diye yazmıştı. II. Aleksandr suikastının organizatörü, daha sonra infaz edilen Halkın İradesi'nden Andrey Jelyabov'u (Lenin onu Robespierre ile kıyaslamıştı) anımsatıyordu. "Devrimin bir neferi olarak ölüm beni korkutmuyor. Her şeye hazırım ve kimse önleyemeyecek." Nikolayev günlüğüne yazdıklarıyla kararlılığını pekiştirmeye çalışıyor ve partiye bir ders vermek üzere parti bürokrasisinin tepesindekilere değil işçi kitlelerine yönelmeye kafa yoruyor gibiydi.[69]

Nikolayev Kirov'un izlediği yolların, olası ateş açılarının ve suikast yöntemlerinin şemasını çıkarıyordu: "İlk atıştan sonra arabasına koş: a) camı kır ve ateş et; b) kapıyı aç." Diğer yandan, hem kuyruklara mahkûm olmuş işçilerin vahim durumu ile spekülatörlerin rahat hayatını karşılaştırıyor hem de yardım arayan kederli mektuplar yazmaya devam ediyordu. 5 Kasım 1934'te Kirov'un arabayla geçişini gördü fakat camdan ateş etmedi.[70] 14 Kasım'da Nikolayev, gece treniyle gelecek Kirov'u beklemek üzere Leningrad'ın Moskova tren istasyonuna gitti; Kirov geldi fakat Nikolayev yaklaşamadı. 21 Kasım'da Milda'ya bir veda notu daha yazdı ("Günlerim sayılı, hiç kimse yardımımıza gelmiyor... Her şey için beni affet").[71] Kirov genel kurul için Moskova'ya gittikten sonra tren istasyonunu gizlice izlemeyi sürdürdü ancak 29 Kasım'da Kirov döndüğünde yine ona yaklaşamadı. Ancak tesadüf eseri, o günün *Leningrad Pravda*'sında, 1 Aralık saat 18.00'de eski Tauride Sarayı'nda en son genel kurulla ilgili Leningrad "parti çalışanlarına" Kirov'un bilgi vereceğini okudu.

Tarihsel fırsat

Kirov'un konuşma yapacağı günün sabahı Nikolayev Milda'yı işyerinden iki kez aradı ve giriş belgesi için yardımını istedi. Saat 13.30 gibi mahalle parti komitesine gitti. Görevlilerden biri gün sonunda ona giriş belgesi ayarlayabileceğini söyledi. İşi garantiye almak için Nikolayev eski iş arkadaşlarından yardım alma

68 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 209, 227 (TsA FSB, a.u.d. N-Sh44, t. 12, I. 401-10: 13 Mayıs 1934); Zhukov, "Sledstvie", s. 40; Kirilina, *Neizvestny Kirov*, s. 253.

69 *Sotsialisticheskaia zakonnost'*, sayı 2, 1991, s. 70-71; Sedov vd., "Spravka", s. 466-467; Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 262; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 229-235 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 24, I. 24-32; d. 1, I. 65-74). Muhtemelen ekim ayı sonunda bir daha yazmıştı: "Sevgili Karım ve Okul Arkadaşlarım! Tarihsel gerçeklerden kaynaklanan siyasi inançlarım nedeniyle ölüyorum, en ufak bir korku ya da avuntu söz konusu değil... Ölmem gerekiyor çünkü hayatımızda ajitasyon, basın ya da seçim özgürlüğü yok." Zhukov, "Sledstvie", s. 38; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 228 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 24, I. 24-32).

70 Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 258-259, 397; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 237-238, 242-243 (TsA FSB, a.u.d. N-Sh44, t. 12, I. 401-410).

71 Petukhov ve Khomchik, "Delo o 'Leningradskom tsentre'", s. 17-18; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 245-246 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 1, I. 85). Leonid'in üvey erkek kardeşi Kızıl Ordu'dan ayrılmıştı ve bir silahlı çatışmada yakalandı. Lenoe, *Kirov Murder*, s. 217-218, 247-248.

umuduyla Smolny'e gitti. Smolny 1.829 kişinin çalıştığı ve diğer binlerce kişinin de gelip gittiği bir binalar kompleksiydi. İlçe ve şehir parti aygıtlarının yanı sıra on beşten fazla örgütün burada ofisleri bulunuyordu; bunların arasında [oy] haklarından mahrum edilenler için bir şube ve daha önce Nikolayev'in çalıştığı İşçi ve Köylü Müfettişliği de vardı (ikinci kat). İç avlu yüz altmış aileye ev sahipliği yapan konut binasına bağlanıyordu ve ayrıca yemekhanenin ihtiyacını karşılamak için bir domuz ağılı vardı. Üçüncü katında üst düzey memur ofislerinin bulunduğu binanın kuzey kanadına giriş için özel anahtar gerekiyordu ama isteyene veriliyordu: Birinci katta bir berber vardı ve aynı kapıdan oraya da ulaşılıyordu.[72] Üçüncü kata girebilmek için parti kartı yeterliydi (partili olmayanlara özel geçiş kartı veriliyordu). Tanıdıkları giriş belgesi için taleplerini reddettiler ama biri gün sonunda istediğini yapma sözü verdi. Nikolayev çıktı ve etrafta dolaşmaya başladı. Yaklaşık 16.30'da geri geldi ve üçüncü kata çıktı. Tuvaletlerin orada durdu; rahatlamak için, saklanmak için ya da her ikisi için olabilirdi. Kendi ifadesiyle, tuvaletten çıktığında uzun koridorda Kirov'u görmüştü ve kendisine doğru geliyordu, on beş ya da yirmi adım mesafedeydi ve yalnızdı.[73]

Kirov o gün –cumartesi– konuşmasından önce Smolny'de bekleniyor muydu bilmiyoruz. Ziyaret sebebi neydi onu da bilmiyoruz. Bir rivayete göre, halkta kaygı yaratan karne ile alışverişe son verilmesi hazırlıklarının nasıl gittiğini kontrol etmek istemişti. İkinci sekreter Mihail Çudov, Kirov'un biletle girilecek konuşmasının ertesi gününe planlanan karne meselesiyle ilgili Leningrad parti genel kurulu için karar taslakları hazırlamak üzere yaklaşık yirmi aparatçikin katılımıyla saat 15.00'te başlayan bir toplantıya başkanlık ediyordu. Kirov belki de yardımcısıyla yapacağı konuşmayı son bir kez gözden geçirmek istemişti.[74] Ne olursa olsun, Kirov saat 16.00'da dairesinin bulunduğu binadan çıkmış, Trinity Köprüsü'nü yürüyerek geçtikten sonra şoförünün kullandığı arabasına binmişti. İki korumanın bulunduğu koruma aracı da her zaman olduğu gibi onları takip etmişti – ne mesafeden takip ettiklerini bilmiyoruz: Kirov takip eden aracı gördüğünde Medved'in peşine düşecekti. Yol korumaları Smolny'de Kirov'u koruma ekibinin diğer üyelerine devretmek zorundaydı. İçeride, Kirov'un başkoruması Mikhail Borisov –Kirov'un koruma ekibine 1920'li yıllarda girmişti– onu her yerde izlemek zorundaydı ve Kirov ofisine girdiğinde, Kirov'un başyardımcısı Nikolay Sveshnikov ile birlikte kabul odasında beklemeliydi. Ancak koruma ekibi kendi üstlerine Kirov'un işlerine karıştığı konusunda şikâyetler aktarıyorlardı (son şikâyetleri 16 Kasım 1934 tarihinde Pauker'e iletilmişti).

---

72 Deviatov vd., "Gibel' Kirova", s. 59 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGA IPD, f. 24, op. 2a, d. 30, l. 16-17: NKVD Personel Şubesi Başkanı Alekhin'in 12 Aralık 1934'te Zakovsky'e gönderdiği rapor). Smolny'de 1932 yılına kadar kartlı giriş sistemi yoktu; 1933'te güvenliği gizli polis devraldı.

73 Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 408-409 (Nikolayev sorgusu, 3 Aralık 1934).

74 Kirilina, *Neizvestny Kirov*, s. 211-214; Rosliakov, *Ubiistvo Kirova*, s. 40; Lenoe, *Krov Murder*, s. 150-151 (atıfta bulunduğu kaynak, RGANI, f. 6, op. 13, d. 73, l. 114-115: Sveshnikov mülâkatı). Karne konusunda yaşanan kaygı: Rimmel, "Another Kind of Fear"; Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 125-126.

Kirov –bir Politbüro üyesiydi– korumaların geride durmasında ve görüş alanına girmemelerinde ısrar ediyordu.[75] 1 Aralık'ta, elli üç yaşındaki, fiziksel olarak iyi durumda olmayan Borisov otuz adımlık uygun takip mesafesini koruyordu. Koridor L formundaydı ve Kirov sola, güvenlik gerekçesiyle ofisinin taşındığı kısa koridora döndükten sonra Borisov onu göremeyecekti.[76]

Kirov'un iki odalı suiti kısa koridorun sonunda, özel bir merdiven ve kilitlenebilen cam kapıyla (birçok kişide anahtar vardı) korunan asansörün yanındaydı fakat Kirov kendisi için düzenlenen bu özel yan girişi kullanmak istememişti. Sadece ön odasından girilebilen ikinci oda yalnızca kendisi tarafından değil, aynı zamanda bölge ve şehir parti komiteleri ile bölge ve şehir sovyetleri liderleri tarafından öğle yemeği salonu olarak kullanılıyordu. Koridorun tam karşısında bir kantin mevcuttu ve burası da insan trafiği yaratıyordu. O gün üçüncü kata birçok çalışan gelip gitmişti. Kirov L koridorun uzun tarafında Nikolayev'e doğru yaklaşırken Nikolayev arkasını dönmüştü. Kirov yanından geçti. Koridor loştu. (Kirov hipermetroptu ama entelijansiyanın bir üyesi olarak görünmekten çekindiği için gözlük takmayı reddediyordu.)[77] Nikolayev, kendi iddiasına göre, etrafına bakmış, başka kimseyi görmemişti. "Ne yapacağını iyi bildiğim Kirov sola, ofisine doğru döndüğünde koridorun kısa bölümü tamamen boştu – hızla beş adım attım ve bu arada cebimden Nagant'ı çıkardım, namluyu kafasına dayadım ve arkadan kafasına bir el ateş ettim," diyerek itirafta bulunmuştu. "Kirov hemen yüzüstü düştü." Nikolayev daha sonra kendini vurmaya çalışmış fakat ya ilk silah sesini duyan elektrik teknisyeni kendisine engel olmuştu ya da bilincini kaybetmişti ve kan gölüne dönen koridora, Kirov'un yanına ve duvarın dibine yığılmıştı.[78]

Haber geldiğinde Medved Smolny'e üç kilometre uzaktaki NKVD merkezindeydi (Volodarsky (eski Liteyny) Bulvarı, numara 4). Ahizeyi elinden fırlatıp "Kirov vurulmuş," diye bağırmıştı.[79] Başyardımcı Zaporozhets uzaktaydı (bir

75 Deviatov vd., "Gibel' Kirova", s. 60; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 162 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 80, l. 137-139: Gubin'in ifadesi, 7 Ocak 1935), 408-409 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 13, l. 252-262, 263-274, 279-281, 289-295pb.: Baskalov ve Mikhalchenko, 1960-1961); Sedov vd., "Spravka", s. 494. Deviatov vd., 1 Şubat 1934'te Kirov'un korumalarının başına Borisov'un geçtiğini söylüyor.

76 Sedov vd., "Spravka", s. 494. Borisov başlangıçta yirmi adım geride olduğunu söylemişti ancak daha sonra bu yirmi-otuz adım haline geldi. RGASPI, f. 671, op. 1, d. 113, l. 22 (1 Aralık 1934); Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 209. Deviatov vd., Kirov'un yol ekibinin mevzuata aykırı olarak binaya girmediğini söylüyor. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 390-391 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 60, l. 47); Deviatov vd., "Gibel' Kirova."

77 Lebina, *Posvednevnaia zhizn'*, s. 216-218.

78 Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 408; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 114, l. 81, 7.

79 Komutanlık nöbetçi subayı Bravy, silah seslerini duyunca iki kere NKVD merkezini aramıştı. O sırada Liteiny'de olan Leningrad NKVD Ekonomik Güvenlik Şefi A. L. Molochnikov'a göre, birinci arama sadece Medved'e çağrıydı, saniyeler sonra gelen ikinci arama Kirov'un vurulduğunu bildiriyordu. Smolny koruma ekibinde Bravy'nin üstü olan komutan yardımcısının da Fomin'e haber verdiğini düşünüyordu. Zhukov, "Sledstvie", s. 36; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 159-160 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 71, l. 15-17: Molochnikov, 9 Aralık), 164-166 (TsA FSB, a.u.d. N-Sh44, t. 24, l. 99-104; Mikhalchenko, Aralık), 762-763n28 (RGASPI, f. 671, op. 1, d. 113, l. 72-73: Bravy).

binicilik yarışmasında attan düşmüş ve bacağını kırmıştı ve alçısı çıktıktan sonra 13 Kasım'da aldığı izinle Soçi'deki bir NKVD tatil tesisine gitmişti).[80] Medved ve ikinci yardımcı Fyodor Fomin Smolny'e koştular. Kirov 16.30-16.37 arasında vurulmuş ve saniyeler içinde ölmüştü. Alınan ifadelere göre, yaklaşık yedi-sekiz dakika sonra odasına taşınmış, toplantı masasına yatırılmış ve doktorlar tarafından hayata döndürülmeye çalışılmıştı.[81] Binanın güvenlik personeli, silah sesini duyar duymaz üçüncü katta güvenliği sağladıklarını ve tüm kapıların kilitlenmesi için kısa sürede genel alarmı çalıştırdıklarını iddia ediyorlardı. Medved NKVD binasından alelacele çıktıktan yirmi dakika sonra otuz kişilik bir NKVD ekibinin Smolny'e sevk edilmesini ve içerideki herkesi sorgulamasını emretti. Ancak, Kirov'un ofisine bitişik odada, Chudov'un ofisinde, silahın ateşlenmesinden dakikalar sonra –16.45'te– ilk sorgunun yapıldığı kayda geçmişti. Bu, Milda Draule'nin sorgusuydu. Eğer bu doğru ise silah ateşlendiğinde binada olmalıydı.[82]

O gün üçüncü katta bulunan on kadar görgü tanığının –korumalar, bazı elektrik kesintileri nedeniyle o sırada sigortaları kontrol eden elektrikçi, bir depo sorumlusu, toplantı için bekleyen sirk direktörü, bazı memurlar ve Nikolayev– tamamı kurşunlama hadisesinin koridorda, Çudov'un odasının önünde olduğunu ifade etti. Kirov'un yüzüstü yatar vaziyette, kafasının arka merdivenlere dönük, Nikolayev'in ise sırtüstü ve kafasının ters tarafa dönük bulunduğunu söylüyorlardı.[83] Fakat Rusya Savunma Bakanlığı'nın oluşturduğu özel bir adli tıp ekibine 2014 yılında yaptırdığı araştırma sonucunda, Kirov'un kepindeki delikten hareketle, kurşunun giriş açısına göre ya ateş ettiği sırada Nikolayev'in yerde yatıyor olması gerekiyordu ya da Kirov'un yerde yatıyor olması. Adli tıp araştırması, aynı zamanda, Kirov'un o gün üzerinde bulunan iç çama-

80 *Reabilitatsiia, kak eto bylo*, s. 490.

81 Üçüncü katta bulunan Leningrad Sağlık Şubesi Başkanı Bogen olay yerine çabuk varmıştı ve Kirov'un nabzının atmadığını tespit etmişti. Smolny kliniğinden Dr. Maria Galperina geldiğinde Kirov ölmek üzereydi (yine de suni solunum yaptırdı). Saat 17.00 gibi profesörler gelmeye başladı; saat 17.40'ta en son cerrahi profesörü Yustin Janelidze gelmişti ve kısa süre sonra da Kirov'un öldüğü açıklandı. Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 41-42; Kirilina, *Neizvestny Kirov*, s. 221-228; Koenker vd., *Revelations*, s. 74-75 (9 Eylül 1965); Lenoe, *Kirov Murder*, s. 168-169.

82 Zhukov, "Sledstvie", s. 36; Deviatov vd., "Gibel' Kirova", s. 58. Deviatov, Draule sorgusunun Smolny'de yapıldığını söylüyor; Jukov ise NKVD merkezinde. Konum belirtilmeyen tutanaklarda, sorgunun 16.45'te başladığı ve 19.10'da tamamlandığı söyleniyor. Bu nokta hariç son derece titiz olan Lenoe, sorgunun 18.45'te başladığını ve kayıtlarda 6 ve 8'in karıştığını tahmin ediyor. Bu gereksiz spekülasyonunu tutanağın kısalığına dayandırıyor ve bu uzunlukta bir tutanağın yirmi beş dakikalık bir konuşmaya karşılık geleceğini öne sürüyor. Tabii ki NKVD sorguculari "protokollere" önemli gördükleri bilgileri dahil ediyorlardı. Kısa bir metin de 2 saat 25 dakikalık bir konuşmaya tekabül edebilirdi. Lenoe, *Kirov Murder*, s. 176 (RGASPI, f. 671, op. 1, d. 114, l. 1-2).

83 Kirilina, *Niezvestny Kirov*, s. 218; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 157. Tanık ifadeleri, Leningrad bölgesel planlama başkan yardımcısı olan ve o sırada Chudov'un ofisinde olup olay yerine ilk gelenlerden Rosliakov'un Stalin-sonrası anılarıyla (ilk olarak 1959-1960 civarı yazıldı ve 1991'de basıldı) doğrulanıyor. (Rosliakov suikasti Stalin'in planladığını düşünüyor.) Elektrik teknisyeni Silverest Platoch üçüncü katta lambaları tamir ediyordu; depocu Grigory G. Vasilyev de oradaydı ve gizli şubeden eski Tauride Sarayı'na bir daktilo taşıyordu.

şırında kurumuş geniş meni lekeleri tespit etti (ön iç yüzeyinde). Teorik olarak, NKVD sorguculari, saygıdeğer bir liderin toplantı masasına taşınmayıp zaten masada yatar vaziyette suçüstü yakalandığı şeklindeki ahlâken yaralayıcı durumu değiştirerek durumu kılıfına uydurmak için birden fazla tanığın ifadesini ayarlamış olabilirlerdi.[84-85] Ancak, Kirov'un kafasındaki kepin olay anında tam olarak nasıl bir pozisyonda durduğunu ispat etmenin mümkün olmadığının da unutulmaması gerekir.

İki el ateş edilmişti. (Silahtaki yedi mermi de bulunmuştu: beş tanesi hâlâ tabancadaydı.) Kirov'a sadece bir tanesi isabet etmişti (daha sonra kafasından çıkarıldı) ve Nikolayev'in Nagant'ından ateşlendiği doğrulandı.[86] Diğer kurşun yerde bulundu (tavanla duvarın birleştiği yerde, korniş üzerinde sekme izi vardı). Arkadan ateşlenen merminin giriş açısının yukarıya doğru olması, Nikolayev'in, zaten kısa olan Kirov'dan da kısa olması ile açıklanabilirdi.[87]

Meni meselesine gelinecek olursa, daha 1 Aralık gecesinde –NKVD tarafından izlenen– Kirov'un ölümüne Draule ile ilişkisinin sebep olduğu dedikoduları dolaşmaya başlamıştı. Tutuklamalara rağmen dedikodu sürdü. Partili olmayan Khasanov'un, "Nikolayev yoldaş Kirov'u, karısıyla yaşadığı için öldürdü," dediği işitilmişti. Parti aday üyesi Gubler, kendisine Nikolayev'in Kirov'u neden öldürdüğü sorulduğunda, "Fahişelik yüzünden," diye yanıtlamıştı. Leningrad Kereste Fabrikası'nda: "Kirov'un kişisel hesaplaşma yüzünden öldürüldüğü zira Nikolayev'in karısıyla yaşadığı söylentileri var." Güney Su İstasyonu çalışanı: "Kirov'u neden öldürdüklerini biliyorum – Kirov'un aşçısıyla ko-

---

84 "Anlaşılan o ki Kirov vurulduğu anda büyük bir olasılıkla dikey bir pozisyonda değildi." Deviatov vd., "Gibel' Kirova", s. 64. Kirov'un naaşı Donskoi Manastırı'nda yakıldı; kıyafetleri, Leningrad'da anısına kurulan müzede muhafaza edildi.

85 RGANI, f. 6, op. 13, d. 117, l. 1-18 (Pelshe komisyonu raporu, 1966); Petukhov ve Khomchik, "Delo o 'Leningradskom tsentre'", s. 15-18; Rosliakov, *Ubiistvo Kirova*, s. 43-44; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 763n30 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 13, l. 314-6: Kulesh, 1960).

86 Vurulduğu anda Kirov'a en yakın durumda olan ve Kirov'un geldiğini görünce cam kapıyı kapatmak için (daktiloyu götürürken asansörü kullanmak maksadıyla açılmıştı) asansöre arkasını dönen Platoch'un iddiasına göre, silah sesini duyunca dönmüş ve Kirov'u, yanında başka bir erkekle birlikte koridorda yatarken görmüş, diğer erkeğin yüzüne bir yumruk indirmişti. Diğer bir görgü tanığı şehir parti görevlisi Mikhail Lioninok, ilk silah sesini duyduktan sonra geldiğini, ayaktaki Nikolayev'in bağırdığını ve silahını salladığını gördüğünü ve ardından Nikolayev'in ikinci kez silahını ateşlediğini ifade ediyordu. Lenoe, *Kirov Murder*, s. 153-154 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 44, l. 22: Platoch'un ifadesi, 1 Aralık, l. 15-17: Molochnikov'un ifadesi, 9 Aralık; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 113, l. 18-20: Platoch'un ifadesi, 2 Aralık), 154 (TsA FSB, a.u.d. N-Sh44, t. 24, l. 81: 1 Aralık), 167 (TsA FSB, a.u.d. N-Sh44, t. 12, l. 15-16: Nikolayev'in ifadesi, 3 Aralık). Mermiler konusunda bkz. RGANI, f. 6, op. 13, d. 117, l. 1-18 (Pelshe komisyon raporu, 1966); Petukhov ve Khomchik, "Delo o 'Leningradskom tsentre'", s. 15-18; Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 43-44; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 763n30 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 13, l. 314-316: Kulesh, 1960).

87 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 170, 671-672, 764n32. 2 Aralık'ta yapılan otopsi, Nagant'tan çıkan merminin Kirov'un beyinciğine, sol kulak yakınından ve arkadan girdiğini, beyinciği ve temporal lobun bir bölümünü delip geçerek kafatasının ön tarafından, sol gözün biraz üzerinden geriye sektiğini saptadı; Kirov yüzüköyun düşmüş ve alnının sol tarafını zemine çarpmıştı. Kafatasından seken merminin ve kafasını yere vurmanın etkisiyle kafatası çatlamış, şiddetli kanama ve morarmaya sebep olmuştu. Hemen öldü. Kirilina, *Neizvestny Kirov*, s. 223-225 (Kirov Müzesi, f. III-293, l. 1-4).

nuştum ve bana kadın yüzünden, kıskançlık yüzünden olduğunu söyledi."[88] İç çamaşırdaki meni, suikast günü bir buluşma yaşandığını ima ediyordu ancak bu buluşma, karısının uzakta, Tolmachevo'da olduğu düşünülürse (kurye bazı dokümanlar getirmiş ve Kirov kapıyı kendisi açmıştı), Kirov'un tüm gününü geçirdiği evinde daha kolay olur ve daha kolay gizlenebilirdi.[89] Söylentiler, o bildik eski mecaz uyarınca, bu olayın ayrıntılarından ziyade, kıskanç koca ile Kirov'un bu konudaki şöhretini yansıtıyordu.[90] Daha önce değindiğimiz gibi Draule Smolny'deydi. O öğleden sonra aralarında hiçbir şey yaşanmamış olsa dahi elbette ilişkileri olabilirdi. Sorguda, Draule Kirov'la ilişkisi olduğunu reddetmişti.[91] Eğer yalan söylediyse bile, ne Nikolayev'in el yazması defterinde/günlüğünde ne de ifadesinde aldatıldığına dair hiçbir imanın yer almaması çarpıcıdır.[92]

Nikolayev üçüncü katta palas pandıras bir odaya tıkıldı ve oradan da apar topar NKVD merkezine gönderildi; kontrolsüzce ağlama nöbetlerine giriyor sonra sabit bir noktaya bakarak sessizce bekliyordu. Saat 18.40 civarı bir sedyeye konularak muayene için NKVD içindeki kliniğe götürüldü.[93]

NKVD sorgusu ancak akşam 22.00-23.00 gibi yapılabildi. Nikolayev silahın yanı sıra evrak çantası da taşıyordu ve içinde parti kartı, (İşçi ve Köylü Müfettişliği'nde çalıştığı günlerden kalma) Smolny kafeteryası giriş kartı vardı ve kimliği vakit kaybetmeksizin tespit edilebildi. Ayrıca, çantasından çıkan adres defteri sayesinde akrabalarına da hızla ulaşıldı. Kendisinin ve annesinin dairesinde görevliler, yetkililere yazdığı birçok mektubun kopyasını, günlük defterlerini, Kirov'un kullandığı yolun şemasını, suikastın bölük pörçük planlarını, tasarıları ve ölme isteği ile ilgili karısına yazdığı gizli mektupları, bu mektupları nerede bulacağına dair tarifi buldular – kurgulanmış birçok duruşmada bu türde bir değerli belge hazinesi hiç kullanılmamıştı.

---

88 Deviatov vd., "Gibel'Kirova", s. 64 (TsA IPD StP, f. 25, op. 5, d. 52, l. 3-4, 119; d. 54, l. 53, 56).

89 Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 211-214; Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 40; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 150 (atıfta bulunduğu kaynak, RGANI, f. 6, op. 13, d. 73, l. 114-115: NKVD kuryesi M. F. Fyodorova'nın ifadesi).

90 Rimmel, "Kirov Murder and Soviet Society", s. 59, 62-64. Pavel Sudoplatov –karısı Emma Kaganova'nın NKVD merkezde Kirov'un metreslerinin ve olası metreslerinin listesinin çıkarılmasına yardım ettiği söyleniyordu– Draule ve Kirov'un samimi olduklarını ancak parti liderlerinin, kahramanlarının zina nedeniyle öldüğünü kabul etmek istemediklerini yazmıştı. Sudoplatov ayrıca Draule'nin Smolny kafeteryasında garsonluk yaptığını ve boşanma hazırlığında olduğunu vurguluyordu. Sudoplatov, *Razvedka i kreml'*, s. 60-61; Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 50-51.

91 Kirilina, "Vystrely v Smol'nom", s. 33, 70-78 (sorgucu Leonid Raikhman ile 2 Aralık 1934'te yapılan, Draule sorgusunun hikâyesini anlattığı röportaj).

92 St. Petersburg Kirov Müzesi Direktörü Tatyiana Sukharnikova, Marx Draule'nin yardımıyla, gizli polis arşivindeki seksen beş ciltlik Kirov soruşturmasının tamamını okumuştu ve Nikolayev'in defterinde/günlüğünde Draule ve Kirov arasında bir ilişkiden hiç bahsedilmediğini söylüyordu. Sukharnikova, "My nagnali takoi"; Lenoe, *Kirov murder*, s. 691-692.

93 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 171-172 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 62, l. 62-76: Fomin'in ifadesi, 1 Mart 1956; TsA FSB, a.u.d. N-Sh44, t. 24, l. 332-333: klinik muayene, 1 Aralık); Sedov vd., "Spravka", s. 465; Petukhov ve Khomchik, "Delo o 'Leningradskom tsentre'", s. 18 (Isakov, 15 Mart 1961); Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 251.

Suikast gününün akşamında Medved, Fomin ve diğer yetkililere verdiği ifadede Nikolayev'in "Her şeyi kendim planladım ve niyetimi hiç kimse bilmiyordu," dediği söyleniyordu. Şöyle devam etmişti: "Tek bir nedeni vardı – Leningrad Parti Tarihi Enstitüsü'ndeki olaylar, işsiz kalmak ve parti organlarının maddi ve daha önemlisi moral destek vermemesi beni partiden uzaklaştırdı. Partiden atıldığım andan itibaren (sekiz ay önce) hayatım altüst oldu ve parti örgütlerinin gözünde itibarımı tümüyle kaybettim." Nikolayev durumu düzeltmek için yazdığı sonuçsuz mektupları sıraladıktan sonra ekliyordu: "Suikastın tek bir amacı vardı: Geçen sekiz-on yıl boyunca yaşamımda ve işimde, belirli devlet görevlilerinin sebep olduğu mağduriyet birikimini partiye gösteren siyasi bir işaret olmasını istedim... Bu tarihsel misyon benim açımdan tamamlandı. Nikolayev'i hangi noktaya getirdiklerini tüm partiye göstermem gerekiyordu."[94]

Süvari alayı

Üstü Yagoda'ya haber verme gibi tatsız bir görev Medved'e düşmüştü. Leningrad şehir parti komitesi ikinci sekreterinin ofisinde bir telgraf yazdı: "1 Aralık saat 16.30'da, Smolny'nin üçüncü katında, ofisine yirmi adım mesafede, Yoldaş Kirov kendisine yaklaşan bir saldırgan tarafından başından vuruldu. Parti belgelerine göre bu kişi, 1924 yılından beri parti üyesi olan 1904 doğumlu Leonid Nikolayev. Kirov odasında. Cerrah profesörler ve diğer doktorlar yanında." Mesajda, "Smolny'de bazı memurlar Nikolayev'i tanıdı... zira daha önce orada çalışan biriydi," deniliyor ve karısı –ismi Graule olarak yanlış yazılmıştı– hakkında tutuklama emri çıkarıldığı belirtiliyordu. Medved, Borisov'un "olay yerine kadar Kirov'a eşlik ettiği" yalanını söyleyerek NKVD'nin ihmalini gizliyordu. Anlaşılmaz bir şekilde, mesajın üzerinde 18.20'de gönderildiğine dair kaşe vardı ve 19.15'te Moskova'ya ulaşmış ve deşifre edilmişti.[95] Daha saat 17.00'yi henüz geçmişken Chudov Stalin'in ofisini aramış, telefonu Poskrebişev açmıştı.[96]

Leningrad parti merkezinde Kirov bir suikast sonucu hayatını kaybedip yerde yattığı sırada Stalin Moskova parti merkezindeki ofisindeydi. Çekirdek kadro mensupları –Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Jdanov– diktatörün Eski Meydan'daki dairesine saat 15.30'da gelmişlerdi. Leningrad'dan haberi aldıklarında,

---

94 Sorgucu, yazılı kayıtları okuduktan sonra, Nikolayev'in "ifadesinin yer aldığı tutanağı imzalamayı kesin bir biçimde reddettiğini ve yırtmaya çalıştığını" söylüyordu. Zhukov, "Sledstvie", s. 37; Petukhov ve Khomchik, "Delo o 'Leningradskom tsentre'", s. 18; Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 250, 406-407; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 256-259 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 1, l. 92-99).

95 Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 390-391 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 60, l. 47); Lenoe, *Kirov Murder*, s. 151 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 71, l. 14). Medved'in telgrafının neden o kadar geç gönderildiği –Kirov'un ölümünden epey bir süre sonra ve Draule tutuklandıktan sonra– hâlâ muamma.

96 Sedov vd., "Spravka", s. 491; Deviatov vd., "Gibel' Kirova", s. 58; Koenker vd., *Revelations*, s. 73-74 (Poskrebişev'in yazılı hatıraları, 1961). Poskrebişev Stalin'in içeride olmadığını hatırlıyordu; yanlış hatırlıyor olabilirdi ya da Poskrebişev'in ofisinin Kremlin İmparatorluk Senatosu'nda olması ve Stalin'in o gün Eski Meydan'da bulunması gerçeğine işaret ediyordu.

Kaganoviç'e göre, Stalin "önce şaşkına dönmüştü."[97] Yagoda 17.50'de gelmiş ve Nikolayev'in giysilerinin yabancı menşeli olup olmadığını öğrenmek için (değildi), büyük ihtimalle Stalin'in odasından, iki kez Leningrad NKVD'yi aramıştı.[98] Yıllar sonra Molotov o günü anlatırken Stalin'in telefonda Medved'i azarladığını söyleyecekti ("Beceriksizler!").[99] Saat 18.15'te, yardımcısı ve Kremlin Komutanı Rudolf Peterson ile birlikte Pauker geldi. Sonra diğerleri gelmeye başladı: Kalinin, Mikoyan ve Orjonikidze 18.20'de, Andreyev 18.25'te, Chubar 18.30'da, Yenukidze 18.45'te geldi. Hepsi gitmiş, saat 20.10'da, on dakikalığına Mekhlis (*Pravda* editörü), Buharin (*İzvestiya*), Stetsky (kültür ve propaganda şubesi) ve Mikhail Suslov (Denetim Komisyonu görevlisi) ofise girdiğinde, sadece Yagoda orada kalmıştı. Stalin, Politbüro adına merkezî gazetelerde yayımlanacak bülten metnini gözden geçirdi. "Gerçek bir dost, gerçek bir yoldaş, güvenilir bir silah arkadaşı olarak hepimiz için çok değerliydin" ifadesinde Stalin, daha samimi olan *ty* (sen) hitabını kullanıyordu. "Ülkemizde sosyalizmin zaferi için zorlu mücadele yıllarında hep bizimleydin, parti içindeki yaşanan yalpalama ve sorunlar sırasında hep bizimleydin, son yılların tüm zorluklarını bizimle birlikte yaşadın... Sevgili dostumuz ve yoldaşımız Sergei, elveda!"[100]

Daha sonra Stalin Yagoda'yı bir köşeye çekerek 20.30'a kadar baş başa görüştü.[101] Diktatör bir ara kısa ve muğlak bir yasa taslağı hazırladı: Terörist vakalar, temyiz hakkı olmaksızın ölüm cezası uygulanarak hızla sonuca bağlanacaktı. Sovyet merkez yürütme komitesi sekreteri sıfatıyla Yenukidze imzaladı (sonra da o organın başkanı olarak Kalinin).[102] Leningrad parti görevlileri, Smolny'de saat 18.00'de kendi toplantılarını yaparak, kendi duyurularını hazırladılar, kendi cenaze komisyonlarını kurdular ve o akşam fabrikalarda toplantılar düzenlemeleri için alt düzey parti komitelerine talimat verdiler.[103]

97 Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 71-72.

98 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 259 (atıfta bulunduğu kaynak RGANI, f. 6, op. 13, d. 62, l. 62-76: Fomin, 1956).

99 Molotov Stalin'in "shliapy" [beceriksiz] dediğini söylüyordu, daha argo bir dil kullanmış da olabilirdi. Chuev, *Molotov*, s. 376.

100 *Pravda*, 2 ve 4 Aralık 1934; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 488 (APRF, f. 3, op. 62, d. 95, l. 14-15ob.).

101 *Na prieme*, s. 142. Bu Suslov'un Stalin'in ofisine yaptığı ilk kayıtlı ziyaretti.

102 *Pravda*, 4 Aralık 1934. Daha önceki (1927 yılında Sovyetler'in Varşova Elçisi Voikov'a yönelik) bir suikastin ardından bir terör yasası taslağı hazırlanmıştı. Şimdi o yasa, 3 Aralık'ta, Politbüro telefon oylamasıyla onaylanıyordu ama yasanın tarihi suikast günü olarak ilan edildi. *Pravda*, 4 Aralık 1934; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 17, l. 87; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 795n55, 796n60; Khaustov vd., *Lubiankia: Stalin i VChK*, s. 137-138 (APRF, f. 3, op. 58, d. 3, l. 113-113ob.); Lenoe, *Kirov Murder*, s. 252 (APRF, f. 3, op. 62, d. 95, l. 1); Khlevniuk, *Khoziain*, s. 233. Hem kararname hem de özel tren talimatı suikasttan sonra yayımlandı. Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 240-245. 1 Aralık kararnamesi, komisyonun çalışmalarını ve "yasadışı soruşturma yöntemlerini yok etmek" konusundaki taslak Politbüro kararını bozuyordu. Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 132-133.

103 Hem ertesi sabah hem de gece ek baskıyla çıkan yerel gazeteler duyuruya yer verdi. *Leningradskaia pravda*, 2 Aralık 1934; Kirilina, *Rikoshet*, s. 30-31; Rimmel, "Kirov Murder and Soviet Society", s. 21, 27-28; Boris I. Nicolaevsky Koleksiyonu, Hoover Enstitüsü Arşivi, seri 212, kutu 249, dosya 3 (V. I. Rudolf, Iurasov anıları). Pasternak ve diğer yazarların yanı sıra Ehrenburg

Sovyet radyosunda Kirov cinayeti 23.30'da duyuruldu; işçiler fabrika hoparlörlerinden haberi öğrendiler. Ülkenin çeşitli yerlerinden gazete editörleri çağrıldı. Bu arada, saat 22.30'da Medved'den gelen ikinci telgrafta Draule sorgusunun kısa bir kaydı vardı ve sanki mesele Nikolayev'in karısının oynadığı rolmüş gibi Draule'yle ilgili temel bilgilere yer verilmişti. Kocasının nasıl kin beslediğine dair söyledikleri aktarılmıştı ("Partiden atıldığı andan itibaren ruh hali bozulmaya başladı, statüsü ve cezası konusunda bir iyileşme bekliyor hiçbir yerde çalışmak istemiyordu.") Gece yarısını kırk dakika geçe Medved'den gelen üçüncü telgraf, araştırmalarda ele geçen materyallerin NKVD tarafından incelenmeye başlandığını bildiriyor, Nikolayev'in Kirov'u öldürme çabalarıyla ilgili "siyasi vasiyetinden" (Politbüro'ya mektup) alıntılar aktarıyor ve adres defterinde Alman Konsolosluğu (Herzen Caddesi, 43; telefon: 1-69-82) ve Letonya Konsolosluğu (telefon: 5-50-63) ile ilgili notlar bulunduğuna değiniyordu.[104] Yagoda ve Stalin trenle çoktan yola çıkmışlardı.

Altmış parti görevlisi ve işçiden oluşacak Moskova heyetine başkanlık etmesi için Kaganoviç, Kruşçev'i görevlendirdi. Serf torunu ve bir kömür madencisinin oğlu olan Kruşçev (d. 1894) dört yıl köy okuluna devam ettikten sonra Donbass Yuzovka'da (1924 yılında adı değiştirilerek Stalino yapılmıştı) kalifiye metal işçisi oldu. Burada, bir yandan daha fazla eğitim almanın özlemini çekerken bir yandan da aygıt içinde yükseliyordu. Kaganoviç'in (o sırada Ukrayna parti başkanıydı) dikkatini çekti ve Ukrayna başkentine transfer edildi. Kruşçev, daha sonra ifade edeceği gibi, Stalin'i ilk kez 14. Parti Kongresi'nde görmüş, genel sekreterin mütevazı tavrı, proleter sadeliği ve hatta kabalığına çok şaşırmıştı – Kruşçev gibi hırslı işçi sınıfı komünistleri için heyecan verici bir rol modeldi. Bir akranının sonradan anlattığına göre, Kruşçev "fabrika direktörü olmayı istiyordu." "Moskova'ya gideceğim, Sanayi Akademisi'ne girmeye çalışacağım ve eğer başarabilirsem iyi bir fabrika yöneticisi olacağım," diyordu. Kaganoviç sayesinde, yetersiz akademik niteliklerine rağmen kaydolmayı başardı. Bir buçuk yıl içinde Donbass kömür bölgesinden Harkov'a, Harkov'dan Kiev'e ve Kiev'den Moskova'ya atlamayı başarmıştı. Şimdi, Stalin'in treniyle aynı zamanda Leningrad'a doğru yol alan ikinci trenin başındaydı. Stalin Kaganoviç'in Moskova'da kalmasını istemişti. Kruşçev, daha sonra Kaganoviç'in gözlerindeki yaşı gördüğünü anlatacaktı.[105] Stalin Orjonikidze'ninse trene binmesini reddetmişti (görünüşte zayıf kalbinden kaygı duyuyordu).

2 Aralık sabahı saat 10.00'da Stalin ve beraberindekiler –Molotov, Voroşilov, Jdanov, Yezhov, Aleksandr Kosaryov, geniş bir NKVD yetkilileri grubu ve en az iki yüz silahlı adam (Derjinski alayı)– Leningrad'ın Moskova İstasyonu'na indi.

---

ismi de *İzvestiya*'da (2 Aralık) çıkan yazıya eklenmişti. *Liudi, gody, zhizn'*, Ehrenburg, *Sobranie sochinenii*, IX, s. 53.

104 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 173-175 (TsA FSB, a.u.d. N-Sh44, t. 24, l. 1-2), 177-1778 (l. 3-4). Aslında konsolosluk 43 numaradaydı; telefon numarası doğruydu. *Ves' Leningrad na 1933 g*, Lenoblispolkom i Lensovet, Leningrad, 1934, s. 19.

105 Taubman, *Khrushchev*, 69, 71 (Gostinskaya'dan alıntıyla); Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 39, 92.

Geniş bir güvenlik gücü tarafından kuşatılmış olan grup önce Sverdlov Hastanesi morguna oradan da Kirov'un ofisini devralmak üzere Smolny'e gitti. Komünist Gençlik Birliği'nden bir görevli şöyle anlatıyordu: "Bir grubun yaklaştığını gördüm. Ortalarında Stalin vardı; önünde elindeki tabancayı havaya kaldırmış Genrikh Yagoda vardı ve emir veriyordu: 'Herkes yüzünü duvara dönsün! Eller pantolon dikişlerinin üzerinde!'"[106]

Agranov, Fomin'e Leningrad NKVD merkezine kadar kendisine eşlik etmesini emretti ve orada Medved'in ofisini ve vakayla ilgili materyalleri kendi kontrolüne aldı.[107] Harap vaziyetteki muhafız Borisov –gece boyunca sorguya çekilmişti ancak neredeyse hiç konuşamamıştı (beylik tabancası kılıfının içinde bulunmuştu ve boştu)– ters yöne, Smolny'e götürülüyordu.[108] Arabayla götürülürken, saat 10.50 gibi, kafasını bir duvara çarpmış ve hemen ölmüştü. Kazada ne şoför ne de ona eşlik eden üç NKVD görevlisi yara almıştı. NKVD Borisov'u bir buçuk tonluk bir kamyonun kasasında nakletmişti. Anlaşılan o ki, Moskova'dan gelen süvari alayı nedeniyle garajda başka araç kalmamıştı. Kamyonun ön süspansiyonundaki yaylardan birinin bozuk olduğu biliniyordu ve gelişigüzel tamir edilmişti fakat düşük süratte güvenli olduğu düşünülüyordu. Belki de şoför tramvay hattını geçerken sürat yapmıştı – acilen çağrılmışlardı. Kamyon sert bir şekilde sağa savruldu. Şoför sola kırarak dengelemeye çalıştı. Lastiklerden biri patladı. Kamyon kaldırıma çıktı ve Borisov'un bulunduğu yandan hızla bir binanın duvarına çarptı. Paltosundan bir parça, pis su oluğunu tutan metal kelepçeye takılmıştı.[109] Kamyon savrulunca duvara kafasını vurmuş olması akla yakındı. Daha az ihtimal olsa da, Borisov, acziyet kanıtlarını gizlemek için Leningrad NKVD tarafından öldürülmüş olabilirdi – Stalin de bundan şüpheleniyordu.[110]

Nikolayev Stalin'in huzuruna çıkarıldı.[111] Diktatör, herhangi birinin böyle

106 Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 232 (A. Tammi).

107 Agranov vaka ile ilgili materyalleri saat 11.00'de aldı ve onları yerel ordu garnizonu, yerel NKVD askerleri ve polis ile birlikte Fomin ve Pauker'in denetimine verdi. Lenoe, *Kirov Murder*, s. 263 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 62, l. 62-76). Fomin'in ifadesine göre Stalin, Sovyet-karşıtı grup ve bireylerle ilgili tüm operasyonel belgeleri istemiş, listeyi inceledikten sonra "Tuttuğunuz kayıtlar yetersiz," demişti. Petukhov ve Khomchik, "Delo o 'Leningradskom tsentre'", s. 19 (Fomin'in anıları).

108 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 152-153 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 71, l. 14: Borisov'un 1 Aralık sorgusu), 159 (l. 15-17: Molochnikov, 9 Aralık), 263 (d. 92, l. 169-72: Zavilovich, 4 Aralık).

109 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 414-427 (TsA FSB, a.u.d., N-Sh44, t. 24, l. 253-254: Maly, 255-256: Vinogradov, 259-262: Kuzin, 242-244: uzman komisyon raporu, 291-292: Chopovsky; RGANI, f. 6, op. 13, d. 1, l. 10-53: Khvuiizov; d. 2, l. 78-107: Ağustos 1956 komisyon raporu; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 271, l. 539-40), 686 (Lyushkov, 1939); Sedov vd., "Spravka", s. 494-498; "O kul'te lichnosti", s. 138; Kirilina, *Neizvestny Kirov*, s. 343-354.

110 Üçüncü katın tümünden sorumlu olan koruma Nikolay Dureiko, 1 Aralık'ta Borisov'a kıyasla Kirov'un çok daha gerisindeydi ve bir araba kazasında da ölmedi, doğrusu başka öldürülen görevli olmadı.

111 Yabancı bağlantısı arayışında olan Fomin ve diğerleri 2 Aralık'ta sabah erkenden Nikolayev'i bir kez daha sorguya çektiler. Stalin geldikten sonra, Leningrad NKVD Nikolayev'i 3 Aralık'ta bir kez daha sorguladı. Lenoe, *Kirov Murder*, s. 260-261 (TsA FSB, a.u.d. N-Sh44, t. 12, l. 12-14), 157, 249-250 (TsA FSB, a.u.d. N-Sh44, t. 12, l. 15-16: Nikolaev sorgusu, 3 Aralık).

tek başına hareket edeceğini kolaylıkla kabul etmezdi.[112] Ayrıca, böylesine ciddi bir suikasti Nikolayev gibi bir zavallının tek başına gerçekleştirmesi özellikle inanılmazdı. 1.53 boyundaydı, dizlerine kadar inen "maymun kolları" ve kısacık bacakları vardı, henüz otuz yaşında olmasına karşın fiziksel ve ruhsal bir enkazdı. Ayrıca o sıralarda uykusuzluktan mustaripti. "İtici bir görünüşü var. Uzun değil. Çarpık çurpuk," diye tanımlıyordu Molotov. "Sanırım, görünüşe bakılırsa, bir şeye kızgındı, partiden atılmıştı, incinmişti."[113] Aksi, megaloman, hezeyanlı Nikolayev ile ilgili olarak Stalin'in nasıl bir değerlendirme yaptığı ise net değil. (Smolny'de çıkan bir söylentiye göre Nikolayev Stalin'i tanıyamamıştı, karşısındaki kişinin bir portresi kendisine gösterilene kadar.) Anlatıldığına göre, yolda bekleyen bir araca bindirilirken, Nikolayev o sırada işlerine gitmekte olan insanlara şöyle bağırmıştı: "Beni unutmayın – suikastçı benim. Kirov'u kim öldürdü bilsinler!"[114]

Veda

Kirov'un açık tabutu 2 Aralık'ta, iki gün boyunca ziyaret edilebilmesi için eski Tauride Sarayı'nın giriş holüne yerleştirildi. Dul eşi, Leningrad ve Moskova'dan yetkililer, iki başkentten işçi temsilcileri saygıyla geçerken birçoğu ağlıyordu. Başlangıçta *Pravda* (2 Aralık) "İşçi sınıfı ve Sovyet iktidarı düşmanlarını, Beyaz Muhafızları" suçlamıştı. Ertesi gün, gazetede suikastçının Nikolayev olduğu, İşçi ve Köylü Müfettişiliği'nin eski memuru olduğu belirtiliyor fakat parti üyesi olduğu ve parti komitesinde çalıştığı atlanıyordu.[115] NKVD yabancı unsurların dahlini araştırıyordu: Nikolayev birkaç kez Almanya Konsolosluğu'nu ve ayrıca Letonya Konsolosluğu'nu ziyaret etmişti. Numaralarını rehberden bulduğunu, yabancı gazetecilerle tanıştırılmayı umduğunu fakat anti-Sovyet belgeleri (kendi yazılarını) para karşılığı satmaya çalışınca Alman konsolosun onu başından savdığını itiraf etmişti.[116] Nikolayev Letonya'ya kaçmak için vize almaya çalış-

112 Stalin'in, olayla ilgili ve Moskova'daki piyade koğuşlarına silahsız askeri öğrencileri getirip onlara yeni bir devrim başlatmalarını söyleyen Artyom Nakhayev'i de içeren 5 Ağustos 1934 tarihli yanıtına bakılmalıdır: "O, tabii ki (*tabii ki!*) yalnız değil... Muhtemelen Polonya-Almanya (belki de Japonya) ajanı." Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, 411-412, 421, 425, 429, 431-432, 437, 459-460; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 17, l. 87; Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 565 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 84, l. 15: Agranov'dan Stalin'e, 26 Ağustos 1934), 818-819n147; Khromov, *Po stranitsam*, s. 154-155. Nakhayev, 1926-1928 yılları arasında Troçkist muhalefeti desteklediği için partiden ve Kızıl Ordu'dan atılmıştı. Zdanovich, *Organy*, s. 326 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, delo R-45677, l. 1).

113 Molotov ekliyordu: "Herhangi bir kadının katıldığını sanmıyorum." Chuev, *Sto sorok*, s. 310-311; Chuev, *Molotov*, s. 376.

114 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 264-267 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 21, l. 86-93: A. I. Katsafa sorgudan sonra Nikolayev'in nezaretini üstlenmişti); Rosliakov, *Ubiistvo*, s. 46; Artizov, *Reabilitatsiia: kak eto bylo*, I, s. 296 (Molotov, 31 Aralık 1955).

115 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 271-273 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 79, l. 1).

116 NKVD Alman değil Letonya Konsolosluğu ile bağlantının peşine düştü. Nikolayev on sekiz fotoğraf arasından Alman konsolusunun (Georgs Bissenieks) fotoğrafını seçebilmiş ve konsolosluğun içini tarif etmişti. Bissenieks, 30 Aralık 1934'te Sovyetler Birliği'nden sınır dışı edildi.

mış olabilirdi. 3 Aralık'ta, Leningrad'ın Taş Ada Mahallesi'nde, Stalin ve çevresindekilerin kullandığı müstakil binada Stalin, Medved ve Fomin'i haşlamıştı. (O gün Yagoda ikisi ve diğer altı Leningrad NKVD yetkilisi hakkında bir ithamname yayınlamıştı.) Stalin, Medved ve Fomin'e, "Kirov cinayeti bir örgüt işi," demişti, "ama hangi örgüt olduğunu şu anda söylemek zor."[117]

3 Aralık akşamı saat 22.00 civarında Stalin'in öncülüğünde Kirov'un tabutu törenle tren istasyonuna götürdü. Treni gece yarısından sonra hareket etti. Moskova'da bir hava filosunun gösterisiyle karşılandılar. 4 ve 5 Aralık'ta Kirov'un tabutu ziyaret için Moskova Sendikalar Binası Sütunlu Salonu'na yerleştirildi. O gün ve akşamında Stalin çok sayıda görevliyi kabul ederken, Hitler'in Berlini'ne ticari temsilci olarak David Kandelaki'yi atadı. Normal olarak Sovyet ticari temsilcileri hiçbir zaman Stalin ile görüşmezdi ancak Gürcistan doğumlu ve Almanya eğitimli Kandelaki, 1934 yılından başlamak üzere defalarca Küçük Köşe'de kabul edilecekti.[118] Berlin Elçiliği'ndeki Sovyet basın görevlisi, "Kandelaki," diyordu, "kişisel olarak Stalin'den aldığı gizli talimatlarla burada olduğunu bize açıkça hissettirdi ve Almanlarla müzakere yetkisi ekonominin çok ötesindeydi."[119]

5 Aralık akşamı saat 22.00'de ofisinden ayrılan Stalin [Kirov'a] son kez veda etmek üzere Sendikalar Binası'na geldiğinde Bolşoy Orkestrası Chopin'in cenaze marşını çalıyordu. Kirov'u dudaklarından öperek, "Elveda sevgili arkadaşım," dedi.[120] Naaş yakılmak üzere götürüldü. Kremlin'e döndüklerinde Shumyatsky, Kirov'un yaşamı ve ölümü ile ilgili Yakov Bliokh'un belgesel filminden, Stalin, Voroşilov, Molotov, Orjonikidze, Mikoyan, Kaganoviç ve Jdanov'a parçalar gösterdi. Shumyatsky, Stalin'in lakabını kullanarak, "Koba, merhumu hayattayken gösteren sahnelerde özellikle geriliyordu," dedi. "Halkın üzücü haberi gazetelerden okuduğu sahneler gösterildiğinde, olay karşısında gösterilen tepkinin güçlü ve net bir biçimde yansıtıldığı konusunda hepsi hemfikir oldu... Koba ve diğerleri özellikle Leningrad'daki bölümleri üzüntü içinde izlediler – tabut Tauride Sarayı'ndayken ve tren istasyonuna taşınan tabuta eşlik ederken." Film sessizdi ama Shumyatsky Kirov'un iki konuşmasının yer aldığı bir film de getirmişti. Stalin, Kirov'un son Leningrad bölge parti konferansında yaptığı ve Marksist-Leninist eğitimden söz ettiği konuşmasını beğenmişti.[121]

(Sovyetler 1940-1941 yıllarında onu ele geçirdi ve infaz etti.)

117 Sedov vd., "Spravka", s. 482. Daha en başından Stalin'in Zinovyevcileri işaret ettiği yönünde yanlış ısrarlarını sürdüren birçok kaynak arasında Mikoyan da vardı. Mikoian, *Tak bylo*, s. 316.

118 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 955, l. 20. Bolşeviklere 1919 yılında katılan eski Sosyalist Devrimci Kandelaki Gürcistan'da Aydınlanma Komiserliği (1925-1930) ve İsveç'te Sovyet ticari temsilciliği yaptı. Kayıt defterine göre Stalin'in ofisini yirmi kere ziyaret etti. *Na prieme*, s. 627.

119 Gnedin, *Iz istorii otnoshenii*, s. 34-35; Gnedin, *Katastrofa i votoroe rozhdenie*, s. 237-239. Aynı zamanda bkz. Raymond, "Witness and Chronicler."

120 Rybin, *Riadom so Stalinym*, s. 10.

121 Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 970-972 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, l. 70-73). Aynı zamanda bkz. Mikoian, *Tak bylo*, s. 115, 148-150. Filme alınan Kirov konuşmaları ikinci Leningrad eyaleti kolektif çiftçiler kongresinden (17 Temmuz 1933) ve Leningrad parti genel kurulundandı (10 Ekim 1934). Belgesel 14 Ocak 1935'te gösterime girdi. Bliokh Lenin Nişanı ile ödüllendirildi.

Ertesi gün Kızıl Meydan'da tam katılımlı bir askerî cenaze töreni düzenlendi. Kül vazosunu Kremlin Duvarı'na gömme onuru harap durumdaki Orjonikidze'ye verildi. Stalin, *Pravda*'da yayımlanan ölüm ilanında, kendi imzasının ardından ikinci olarak Orjonikidze'nin imzasına yer verilmesine de izin verdi, bu durum olağan hiyerarşinin dışındaydı.[122] Anma konuşmasını Molotov yaptı (Stalin'in övgüsüne mazhar olacaktı). Stalin orkestraya Kirov'un çok sevdiği Shatrov'a ait "Mançurya Dağları'nda" şarkısını çaldırdı. Şarkı 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'na dayanıyordu: "Geçip giden muhteşem kahramanların mezar taşları masumiyetlerinin nişanesi ve geçmişin gölgeleri dolaşıyor, kibirlenenlere bileniyoruz... Ama inan bana, intikamınızı alacağız ve kanlı bir cenaze merasimi yapacağız."[123] O sabah (6 Aralık) *Pravda* "Sovyet yetkililere karşı terör eylemi hazırlığı içinde olma" suçlamasıyla yetmiş kişinin yargılanmakta olduğunu duyurmuştu. Çekirdek kadro, öğle yemeği için Stalin'in İmparatorluk Senatosu'ndaki dairesinde toplandı. Acı içindeki diktatör, Artyom'un anlattığına göre, Kirov'un iyimser, hayat dolu bir insan olduğunu ve bu yüzden ağlamanın anısını lekelemek anlamına geleceğini söylemişti. Gramofonda Kirov'un sevdiği şarkılar çaldı. "Oradaki herkes yıkılmış bir haldeydi." Stalin, Kirov belgeselinin bir kez daha izlenmesini istedi, Vasili ve Evin Hanımı dediği Svetlana'yı da çağırdı ve gösterimi Svetlana'nın yönetmesini istedi. Shumyatsky'e, Kirov'un tabutu başkente getirildiğinde caddelerde ve meydanlarda yaşanan hareketlilik görüntülerini eklemesini bir kez daha hatırlattı. Postyshev, sesli sinemada henüz duyulmamış olan bir Stalin konuşmasının da eklenmesi gerektiğini Shumyatsky'e söyledi. Stalin, "propaganda ve ajitasyon için film gösteriminin çok güçlü bir araç" olduğunu ifade etti. Daha sonra, saat 01.00'e kadar *Çapayev* seyrettiler.[124]

Öncü Mussolini'den farklı olarak Sovyet diktatörü doğrudan radyo konuşması yapmayı tercih etmiyordu. 17. Parti Kongresi sırasında Stalin'in beş saatlik konuşmasını radyoda okuyan yirmi yaşındaki Yuri Levitan onun sesi olmuştu. 6 Aralık 1934'te Kirov'un külleri Kremlin Duvarı'na gömülürken radyoda Levitan'ın sesi duyuluyordu: "Elveda Lenin'in öğrencisi, Stalin'in arkadaşı, Leningrad proletaryasının önderi, elveda!"[125] O akşam film gösteriminden sonra Pavel

122 Ağır sanayi çalışanı Semyon Ginzburg'a göre, Orjonikidze Kirov'un ölümünden sonra günlerce komiserliğe gelmemişti. Geri geldiğinde, personel "normal şartlarda son derece coşkulu ve neşeli olan Sergo'yu tanıyamamıştı. Yüzü kararmıştı, dikkat çekici bir biçimde yaşlanmıştı. Sıklıkla düşüncelere gark oluyordu ve yüzü acıdan çökmüştü." Ginzburg, "O gibeli Sergo Ordzhonikidze", s. 89. Anlaşılan Zinovyev ve eski destekçisi Grigory Yevdokimov bir anma yazısı göndermişlerdi ancak *Pravda* yayımlamayı reddetti. *Pravda,* 15 Ağustos 1936.

123 Stalin "Varyag"ı da beğendi ("Her şeyi söyleyin, martılar, verin üzücü haberi: Düşmana teslim olmadılar, Rusların onuru için düştüler") Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 22-23, 78.

124 Stalin ekliyordu: "Dahası, yetenekli ustaların elinde çok daha güçlü bir sanat. Biz liderler, sinema çalışmalarıyla doğrudan ilgilenmeli ve bu inanılmaz derecede önemli hedefe destek olmalıyız. Sinema işinde çalışanlar filmlerin çeşitlenmesini sağlamaya çok önem vermeliler. Böylelikle, tiyatroda olduğu gibi ciddi olanlarla birlikte neşeli filmler de olacaktır ve izleyici ruh haline ve seviyesine göre o gün hangisine gideceğine karar verebilecektir." Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 973-942 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, l. 74-75).

125 Taranova, *Golos Stalina*, s. 69-70. Sovyet halkına Kirov'un suikaste uğradığı haberini vermesi için de Levitan düşünülmüştü fakat hastalandı. Sesi ("Moskova konuşuyor!") SSCB'nin birçok

Alliluyev enişte sine göz kulak olmak için Yakın Kır Evi'nde kaldı. Anlattığına göre, diktatör elini onun elinin üzerine koymuş, "Ben tam bir yetimim," demişti. Stalin, Kirov bana kendi çocuğuna bakar gibi bakıyordu, diye de eklemişti.[126]

Soruşturma

Nikolayev'e bir "grup" ile suç ortaklığını itiraf ettirebilmek için, Stalin'in önerisiyle, bolca yiyecek ve sigaranın yanı sıra kendisinin ve ailesinin hayatlarıyla ilgili güvence verildi. Sorgucular Milda'nın (henüz) tutuklanmadığı yönünde yalan söylüyorlardı. Agranov ve ekibi ona "bağlantıları" konusunda yol gösteriyordu ve Nikolayev de rıza göstererek bir "grup" mensubu olduğunu itiraf etti. Diğer yandan, camdan atlamaya da çalışmıştı. Sorgucular şimdi Nikolayev'in tanıdıkları İvan Kotolynov ve Nikolay Shatsky ile ilgileniyorlardı. Her ikisi de partiden aynı zamanda atılmıştı ve Nikolayev'in defter/günlük notlarında isimleri geçiyordu. Kotolynov'un Troçkist olduğu söyleniyordu fakat tesadüfe bakın ki Zinovyev parti başkanı olduğu dönemde, o ve diğerleri Komünist Gençlik Birliği görevlisiydi.[127] İşte yakalamışlardı! Agranov'un Stalin'e gönderdiği sorgu tutanaklarında Zinovyev ve Kamenev isimleri boy göstermeye başladı.[128] (Kirov vakasında diktatörün eline iki yüz altmış sorgu tutanağı geçti, yeni bir yazın türü doğuyordu.)[129]

yerinde, Merkez Telgraf İstasyonu'ndaki bir stüdyodan yayımlanan "Son Haberler" programından her gün birkaç kez duyuluyordu. (Natalya Tolstova en çok sesi duyulan ikinci isimdi.) Rivayete göre Stalin 25 Ocak 1934'te ofisinde 17. Parti Kongresi konuşmasının üzerinde çalışırken radyoyu açmış ve Levitan'ın sesini duymuştu. Levitan üç yıllık bir eğitimin ardından, ertesi sabahın *Pravda* baskısını radyodan okuma fırsatını yakalamıştı; Stalin Sovyet Radyosu Başkanı Konstantin Maltsev'i arayarak ertesi gün kongrede yapacağı konuşmanın –beş saatlik bir konuşmaydı– radyoda aynı spikerin okuması talimatını vermişti. Taranova, *Golos Stalina*, s. 55-56. Aynı zamanda bkz. Tolstova, *Vnimanie, vkliuchaiu mikrofon!*; Liachenko, "Tak proletelo sorok let...", s. 47-51; Goriaeva, "*Veilkaia kniga dnia*", s. 77 (GARF, f. R-6903, op. 1 l/s, d. 25, I. 24).

126 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 168 (Svanidze günlüğü: 5 Aralık 1934).

127 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 281-283 (TsA FSB, u.a.d., N-Sh44, t. 12, l. 95-96: Nikolayev sorgusu, 4 Aralık). Agranov 5 Aralık'ta Stalin ve Yagoda'ya telefon açarak, Draule'nin sorgusuna göre, "Ağustos ayına kadar Draule'nin kocasının günlük notlarının oluşturulmasına katkıda bulunduğunu, günlükte karşı-devrimci nitelikte bazı içeriklerin olduğunu doğruladığını" bildirdi. Draule'nin Letonya'daki akrabalarının "tüccar" (yani sınıf düşmanı) olduğunu ve Leningrad'daki erkek kardeşinin yolsuzluk nedeniyle çalışma kampında üç yıla mahkûm olduğunu da ekliyordu. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 393 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 60, I. 1-6).

128 Vinogrodov, *Genrikh Iagoda*, s. 391-396 (Tsa FSB, f. 3, op. 2, d. 60, I. 1-6); Lenoe, *Kirov Murder*, s. 285-287 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 71, I. 23-26). Stalin'e iletilen sorgu tutanaklarının birinde (13 Aralık) Nikolayev, Troçkist-Zinovyevci görüşlere bağlı eski muhaliflerin (Shatsky ve Kotolynov) bir "grubuna" mensup olduğunu ve "mümkün her tür araçla mevcut parti liderliğinin değiştirilmesi gerektiğine inandığını" "itiraf ediyordu" Bu paragrafın kurşunkalemle altı çizilmişti. Protokolde, "Zinovyevci grubun dahlini gizleyebilmek için" Nikolayev'e tek başına hareket ettiği izlenimi yaratması talimatı verildiği de iddia ediliyordu. Bu paragrafın da altı çizilmişti. Agranov üçlü için "en iyi arkadaşlar" diyordu. Nikolayev'den, 1934 yaz ve güz aylarında Almanya ve Letonya elçilikleri yaptığı ziyaretlerin, "grubu" adına yurtdışındaki Troçki ile temas sağlamak amacı taşıdığına dair itiraf almaya çalıştı. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 578-579 (APRF, f. 3, op. 24, d. 198, I. 2); Zhukov, "Sledstvie."

129 Khlevniuk, *Stalin: zhizn'*, s. 187 (atıf yok).

NKVD'nin hazırladığı, Stalin'in üzerinden geçtiği senaryoya göre paralel terör örgütleri söz konusuydu: "Leningrad Merkezi" ve "Moskova Merkezi." Bunların hiçbiri hakkında, aralarında savcılar, mahkeme görevlileri, gizli polis ajanları ve Leningrad'dan gelen Agranov'un da bulunduğu geniş katılımlı bir grubun Stalin'in ofisinde toplandığı 4 Aralık 1934 tarihine kadar sorgulama yapılmamıştı.[130] İzleyen birkaç gün boyunca yapılan tartışmalar sırasında Stalin, Zinovyev ve Kamenev isimlerini Leningrad Merkezi'nden yönetici Moskova Merkezi'ne kaydırdı. Artık, Leningrad Merkezi'nin Nikolayev, Kotolynov ve çalışma arkadaşları tarafından yönetildiği söyleniyordu.[131]

Kanlı bir intikam hissiyatının egemen olduğu bir ortamda, Ukrayna'nın etnik Polonyalı parti başkanı Kosiar, etnik Polonyalı Sovyet vatandaşlarının sınır bölgelerinden kitlesel olarak başka bölgelere nakledilmeleri talimatı ile suikasta karşılık vermek istedi. Fakat ihtiyatlı davranan Stalin, sınırlarındaki Polonya asıllı nüfus konusunda parti kanalları üzerinden Ukrayna ve Belarus'a gönderilen (7 Aralık 1934) gizli genelgeyi yumuşatırken, belli ki Sovyet-Polonya ve Sovyet-Alman ilişkilerinin etkilenmesinden kaçınmaya çalışıyordu. Bunun tersine, Karelya Özerk Cumhuriyeti ve Leningrad eyaletinden –her ikisi de Finlandiya sınırına yakındı ve jeopolitik sonuçlar doğurmayacaktı– 5 bin "sosyal olarak yabancı kökenli" ailenin nakledileceği bildirildiğinde Stalin, "Neden daha fazla değil?" diye yazmıştı.[132]

9 Aralık'ta, savcılar, hâkimler, NKVD yetkilileri ve birçok kişi ile saat 19.30'a kadar süren bir toplantının ardından Stalin, bir alt kattaki Kremlin dairesinde Kaganoviç, Jdanov, Orjonikidze ve Molotov'la akşam yemeği yedi. Bu, artık rutin bir uygulamaya dönüşmüştü. Ardından, Kirov'un ölümüyle büyük bir üzüntü yaşadığı söylenen Svetlana'ya hediyeler verip neşelendirmek bahanesiyle akrabalar sökün etti. Masada oturmakta olan Stalin ile ilgili olarak günlüğüne, "Ona bakmak kalbimi kırdı," diye yazmıştı Maria Svanidze, "çok acı çekiyor."[133]

Leningrad'da on dört kişi Zinovyevci bir yeraltı grubunun üyesi olduğunu itiraf etti ancak Nikolayev dışında hiçbiri suikastla ilgisi olduğunu kabul etmedi. Sorgucular Nikolayev'in işçi olan babasının işçi çalıştırdığına dair itiraf almak istediler, böylelikle onu sınıf düşmanı bir ailenin çocuğu ilan edebileceklerdi ama o reddetti. Ne olursa olsun, inançlı bir işçi sınıfı komünisti olan –tam da bu nedenle Kirov'u öldürmüştü– Nikolayev'in "sınıf düşmanına" dönüştürülmesi gerekiyordu. Anlaşılan, zaman içinde Agranov onu çok büyük bir gö-

130 *Na prieme*, s. 144; Mikoian, *Tak bylo*, s. 316. Agranov, soruşturmaya odaklanabilsin diye Leningrad NKVD başkan vekilliği görevinden alındı; yerine Zakovsky atandı (10 Aralık).

131 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 304 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 138, l. 4-9; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 271, l. 542); Kotolynov 1927'de kovulmuş, 1928'de geri alınmıştı. Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 411.

132 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 49-50 (APRF, f. 3, op. 58, d. 130, l. 161), 51 (d. 131, l. 34). Aralık 1934'ten itibaren okullarda ve enstitülerde Lehçe eğitim azaltıldı veya kaldırıldı. Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 208 (atıfta bulunduğu kaynak, TsDAHO, f. 1, op. 16, spr. 12, ark. 278, 304, 313).

133 Murin, *Stalin v ob'iatiakh*, s. 167; *Na prieme*, s. 144.

revi –Zinovyevcilerin yok edilmesi– yerine getirebileceğine ikna etmişti. Ancak, dava uğruna yerine getirilecek bu görevin, geriye dönük olarak *onu* 1920'lerin Zinovyevci muhalefetinin üyesi haline getireceğini Nikolayev çok geç farkedecekti.

Suçlanan Zinovyevciler dalgalar halinde tutuklandılar ve içlerinden birisinin Zinovyev muhalefetinin arşivlerini sakladığı ortaya çıktı. (Cinayetten sonraki on hafta içinde toplam 843 "eski Zinovyevci" NKVD tarafından tutuklandı; binlercesi sürgüne gönderildi.) Birkaç gerçek Zinovyev destekçisi, Stalin ve onun politikaları ile ilgili eleştirel görüşlerini saklamamışlardı: Mesela, Hitler'in Almanya'daki yükselişinin Komintern'in pasif tutumundan kaynaklandığına inanıyorlardı.[134] Ayrıca, zaman zaman toplandıklarını ve bu görüşlerini tartıştıklarını da kendiliklerinden itiraf ettiler. Dolayısıyla "bir örgüt" ve "parti-karşıtlığı" söz konusuydu. Lenin'in Vasiyeti'nin ve Ryutin'in Stalin'in uzaklaştırılmasını isteyen dilekçesinin kopyaları da ele geçirilmişti ve hemen hepsinin evinde silah bulunmuştu –bazılarının evinde birden fazla bulunmuştu ve çoğu iç savaş günlerinden beri yasal olarak bulundurulmasına izin verilmiş silahlardı–, dolayısıyla aynı zamanda "terörizm" faaliyeti vardı.

Bu eski parti muhaliflerinin –silahlıydılar ve kendi ifadelerine göre Stalin'i eleştirmek için toplanıyorlardı– liderleri Zinovyev'i yerinden eden Kirov'un öldürülmesinde karanlık bir rol almış olmaları akla yakın değil miydi?[135] Bir sorgu tutanağına (12 Aralık) göre Kotolynov, "Örgütümüz, Sovyet Komünist Parti liderlerine karşı *gelişen öfkeli ilişkiler ortamı* Nikolayev'i harekete geçirdiği için Kirov'un Nikolayev tarafından öldürülmesinin *siyasi ve ahlâki sorumluluğunu* üstleniyor," diyerek itirafta bulunmuştu. Formüllerden bir buydu.[136] 16 Aralık'ta Zinovyev ve Kamenev tutuklandı.[137] Zinovyev kurgusal birçok suçu kabul etti ve "parti-karşıtı mücadelenin eski mensuplarından tanıdıklarının ve hatırlayacaklarının" isimlerini vermeyi kabul etti.[138] *Pravda* ve *Leningrad Pravda* (17 Aralık), Nikolayev'in Kirov'u öldürürken eski "Zinovyevci" Leningrad muhalefeti tarafından *yönlendirildiğini* iddia eden aynı başyazıyı ön sayfadan yayımladı. Diğer bir formül de buydu.

---

134 Zhukov, "Sledstvie", s. 42.

135 Kotolynov, Zinovyev'in, "O [Stalin] hiç var olmasaydı daha iyiydi," dediğini duymuştu. Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 416.

136 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 577-578 (APRF, f. 3, op. 24, d. 198, l. 8, 9).

137 Akşam Zinovyev için geldiklerinde, aceleyle Stalin'e bir not yazdı: "Partiye karşı, Merkez Komite'ye karşı ve kişisel olarak size karşı asla ama asla bir suçum yok. Bolşevikler için kutsal olan her şey adına yemin ederim, Lenin'in anısına yemin ederim. Bana karşı güvensizliği kim çıkardı bilemiyorum. Sana yalvarıyorum, bana, namus sözüme inan. Çok derinden sarsıldım." Stalin yanıtlamadı. Zinovyev'i, Kamenev ile birlikte, 20 Aralık'ta bir kez daha partiden attı. İlk iddianame taslağında (13 Ocak) Zinovyev ve Kamenev'in masum olduklarını söyledikleri iddia ediliyordu ama sonra değiştirildi. "O dele tak nazyvaeomom 'Moskovskom tsentre.'"

138 "O dele tak nazyvaeomom 'Moskovskom tsentre'", s. 80; Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie portsessy*, s. 154.

İlk duruşma

Stalin birinci sekreter olarak Kirov'un yerini alması için Jdanov'u gönderdi. Rejimin ve ülkenin büyük bir bölümünün yasta olması nedeniyle, diktatör 21 Aralık 1934'te resmî doğum günü –elli beş yaş– kutlamalarının yapılmaması talimatını verdi. Yine de aparatçikler zorunlu iyi dilek ziyareti için toplandılar.[139] O gün, Agranov, Vişinski ve Akulov Leningrad'dan geldiler, Yagoda ve Ulrich'in de katılımıyla Stalin'in ofisinde akşam 20.30'a kadar süren, yakında başlayacak davanın görüşüldüğü anlaşılan bir toplantı gerçekleştirdiler.[140] Daha sonra Yakın Kır Evi'nde, ölmüş iki karısının akrabaları ve çekirdek kadronun katılımıyla özel bir kutlama yapıldı. İkinci bir masa eklemeleri gerekmişti. Artyom'un hatırladığına göre Stalin, "gazetelerdeki doğum günü kutlamalarını okuyup komik yorumlar yapmıştı."[141]

Orjonikidze'nin Kirov'a kadeh kaldırması, Maria Svanidze'nin günlüğünde yazdığına göre, gözyaşları ve saygı duruşu ile sonlanmıştı. İçlerinden birisi Dora Khazan-Andreyeva'nın Nadya ile birlikte Sanayi Akademisi'ne devam ettiğine değindi. Stalin ayağa kalktı. "Akademi'den söz edildiğine göre, Nadya için kadeh kaldırmama izin verin," dedi. "Hepsi ayağa kalkarak, kadeh tokuşturmak üzere sessizce Yosif'e yaklaştılar." Saat 01.00 gibi masadan kalktılar, Stalin gramofonu çalıştırdı ve her ne kadar mekân dar ise de herkes dans etti – Kafkas lezginka ya da Kazak hopak dansı. Budyonny akordeon ve Jdanov piyano çaldı. Svanidze, "Kafkas insanları hüzünlü, çok sesli şarkılar söylüyorlar – Stalin bir tenor olarak şarkılara eşlik ediyordu," diye not düşmüştü.[142]

Ertesi sabah gazeteler, NKVD'nin soruşturma sonuçlarını mahkemeye teslim ettiğini duyurdu. Ancak 23 Aralık'ta *Pravda,* herkesi şaşkına çevirerek, "NKVD, Zinovyev ve Kamenev'i mahkemeye çıkaracak yeterli delil olmadığını saptadı"

---

139 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 955, l. 42 (19 Aralık 1934). Nobel Ödüllü İvan Pavlov Halk Komiserleri Konseyi'ne 21 Aralık 1934'te şöyle yazmıştı: "Sonu gelmez bir terör ve zor rejimi altında yaşadık ve yaşıyoruz... Bizim hayatımız ve eski Asya tipi despotizmde yaşananlar arasındaki paralelliği giderek daha iyi görüyorum... Hayvandan türeyen insanın kolayca düşebileceği ve onu kaldırmanın zor olduğu unutulmamalıdır... Anavatana ve bize merhamet edin." *Sovetskaia kul'tura,* 14 Ocak 1989.

140 *Na prieme*, s. 144. OGPU'daki gruplar tarafından dışlanan Akulov, oradaki başkan yardımcılığı görevinden Ekim 1932'de uzaklaştırılmıştı. 20 Ocak 1933'te henüz oluşturulan başsavcılık pozisyonuna atandı. Golunskii, *Istoriia zakonodatel'stva SSSR*, s. 510-511; Kolpakidi ve Seriakov, *Shchit i mech*, s. 343. Şubat 1936'da Akulov attan düşerek kafatasını çatlattı. "Bolezn'tov. Akulova", *Pravda,* 28 Şubat 1936, s. 6. Akulov Temmuz 1937'de tutuklandı ve infaz edildi.

141 Svetlana'nın ateşi yükselmişti (kızıl hastalığı nedeniyle). Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 144, 147.

142 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 169-171 (Maria Svanidze günlüğü: 23 ve 28 Aralık 1934). Svanidze günlüğünde Stalin'e âşık olduğunu itiraf ediyordu ve şimdi ikinci kez dul kalan Stalin'in ilgisini çekmek için başka kadınlarla yarışıyordu: Sashiko ve Mariko Svanidze, Stalin'in vefat eden ilk karısının kız kardeşleri; Anna Alliluyeva; Yevgeniya "Zhenya" Alliluyeva (Nadya'nın ağabeyi Pavel Alliluyev ile evlenen Stalin'in baldızı) – hepsi, Maria'nın tabiriyle "zavallı Yosif" için vazgeçilmez olmayı umuyordu. Svanidze, Stalin'in Zhenya (d. 1898) ile ilişkisi olduğunu düşünüyordu zira onunla çok ilgiliydi ve ikisi aynı anda ortadan kayboluyordu. Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 157-158.

açıklamasını yayımladı. Stalin de geriye kalan "Zinovyevcilerin" açık yargılanmamasına karar vermişti. Bunun sebebi, muhtemelen, alınan itirafların terörist komplolarla değil Stalin-karşıtı konuşmalarla ilgili olmasıydı. Nikolayev'in liderliğindeki on dört kişiye yönelik *Pravda* ve *Leningrad Pravda*'da yayımlanan suçlamalar, yabancı bir konsoloslukla bağlantıdan söz ediyor fakat isim vermiyordu, adeta ispat etmek zorunda kalmaktan korkuyor ya da Nazi Almanyası'nı Kirov cinayeti tartışmalarıyla ilişkilendirmekten çekiniyor gibiydiler.[143]

Leningrad'da yapılan kapalı duruşmayı 28 Aralık saat 14.00'te Ulrich açtı ve mahkûmiyet kararını ertesi sabah gün doğmadan okudu: Ölüm cezası verilmişti. Mahkemeye tek bir Smolny tanığı çağrılmamıştı. (Yaklaşık sekseni –o gün olaya tanık olanlar ve birçok başka kişi– başka işlere nakledildiler, partiden ihraç edildiler ya da sürgüne gönderildiler.) Agranov'un Stalin'e gönderdiği hafifseyici telgrafların birine göre "Nikolayev, 'Vahim' diye bağırmıştı" ancak telgraf Nikolayev ve diğerlerinin itiraflarını reddettiklerine yer vermiyordu.[144] İnfazlar bir saat içinde yapıldı; başinfazcı, hayatını kaybeden Kirov'un anılarıyla gözyaşlarına boğulmuştu.[145] En son Kotolynov kuşuna dizildi. Agranov ve Vişinski'ye, "Bu mahkeme baştan sona çöp. İnsanlar infaz ediliyor. Şimdi beni de infaz edeceksiniz. Oysa Nikolayev hariç hiçbirimizin hiçbir suçu yok," demişti.[146]

Cinayetle hiç ilgisi olmayan yüzlerce kişi daha öldürülecekti. (1 Aralık anti-terör yasasının sadece ilk ayı içinde, Birlik çapında yaklaşık 6.500 kişi yasa kapsamında tutuklanmış ve suçlanmıştı.)[147] Zulme uğrayan bir "burjuva" ekonomistin Moskova'da okuyan ve tipik olmayan on beş yaşındaki kızı Nin Lugovskaya günlüğüne, "20. yüzyılda Avrupa'nın bir köşesinde Ortaçağ barbarlarının yaşamaya başladığına ve burada, vahşet anlayışına tuhaf bir biçimde bilim, sanat ve kültürün eşlik ettiğine inanmak çok zor," diye yazmıştı (30 Aralık). "Nikolayev'e korkak demek! O inancı için kendi iradesiyle ölüme yürüdü, o işçi sınıfının sözde liderlerinin toplamından daha iyi!"[148]

Kafkasya tarihi yeniden yazılıyor

Beria, Stalin'in hayat hikâyesinin yazılması için Tiflis'teki astlarına baskı yapıyordu. Stalin'in yeraltı yılları "hatıralarının" dikkatle toplanması talimatı vermişti ve Gürcistan Yazarlar Birliği Başkanı, Tiflis Üniversitesi Rektörü ve Stalin

143 25 Aralık saat 9.15'te Stalin iddianameyi tartışmak ve onaylamak için ofisinde bir toplantı düzenledi; on dört sanığın hepsi için infaz kararı daha duruşma başlamadan yazıldı. Lenoe, *Kirov Murder*, s. 344-352 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 34, l. 36; TsA FSB, a.u.d. N-Sh44, t. 1, l. 1-16).

144 Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 396-404 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 60, l. 48-56, 33); Lenoe, *Kirov Murder*, s. 358-377. Anlatıldığına göre Nikolayev yere düşerken, "Beni vuramazsınız. Yoldaş Stalin söz verdi..." diye bağırıyordu. Kirilina, *Rikoshet*, s. 67.

145 Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 303 (Matveyev).

146 Sedov vd., "Spravka"; Kirilina, *Neizvestnyi Kirov*, s. 302-303; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 370-371 (RGANI, f. 6, p. 13, d. 24, l. 51-68).

147 Maslov ve Chistiakov, "Staliniskie repressii i sovetskaia iutsitsiia", s. 105.

148 Lugovskaia, *Diary of a Soviet Schoolgirl*, s. 140.

Enstitüsü Direktörü Toroshelidze'yi de bu işin canlandırılması ile görevlendirmişti. "Hatıralar" bir araya getirildi fakat "bilimsel nitelikte" bir biyografi ortaya çıkmamıştı.[149] Bu arada Lakoba da faaldi. Hashim Smyrba adında bir eşkıya 1901-1902 yıllarında Acaristan'ın Müslüman kesiminde, Batum'a üç kilometre mesafedeki kulübesinde Stalin'i saklamıştı, bu sıralarda Stalin ve arkadaşları Müslüman kadınlar gibi peçe takıp kendilerini gizleyerek, meyve sepetlerinde Batum'a gizli kitapçıklar ulaştırıyorlardı. Hashim 1922 yılında seksen bir yaşında ölmüştü. Lakoba, topladığı materyallerden hazırlanan bir kitapçığı Stalin'e iletti: *Stalin ve Hashim, 1901-1902 Yılları: Batum Yeraltı Yıllarından Anılar.* Yazdığı cevap mektubunda Stalin şöyle diyordu: "Yoldaş Lakoba! Kafkasya ile ilgili metnin iyi bir izlenim bırakıyor. Hashim, gerçek hayatta da olduğu gibi basit, saf ve adanmış. Devrim sırasında böylesi can yoldaşlarının sayısı hiç az değildi; gerçeği kalpleriyle hissediyorlardı."[150] Lakoba kitapçığı Abhazya'da 20 bin adet bastı. (Kâğıdı Kaganoviç göndermişti.) Kitapçıkta Stalin için, "Tarihin yüz ya da iki yüz yılda bir insanlığa sunduğu kişilerden biri," deniliyordu.

Kitapçık, Hashim ve diğer köylülerin "Soso"nun kalpazanlık yaptığını düşünerek biraz da kendilerine para vermesini istediklerini ama sonunda işin devrimci bildiriler olduğunun anlaşıldığını eğlenceli bir dille anlatıyordu. Hashim: "Soso, sen iyi bir insansın. Ama ne yazık ki Müslüman değilsin." Stalin: "Müslüman olsaydım ne olacaktı?" Hashim: Eğer Müslüman olursan seni hayatında benzerini görmediğin ve göremeyeceğin yedi güzelle evlendireceğim. Müslüman olmak istiyor musun?" "Yodaş Stalin gülümseyerek 'Tamam!' diye cevap verdi ve Hashim'le el sıkıştılar." (Sonunda Stalin kendisini hapiste buluyordu.)[151]

Hashim kitapçığına önsözü Lakoba yazmıştı ve o da Stalin'in sade ve kitlelere yakın olduğunu –her zaman işe yarayan bir betimleme– söylüyordu.[152] Bunun aksine Beria'nın hedefi daha iddialı ve zordu – sadece Batum'da iki yıl değil ama 1917 öncesi tüm Kafkasya ve birçok insanın doğrudan bildiği geçmişin tahrif edilmesi.[153] Bu insanlardan biri de merhum Nadya'nın işçi-devrimci babası Sergey Alliluyev'in arkadaşı olması hasebiyle Nadya'nın manevi babası olan Yenukidze'ydi. Yenukidze 1901 baharında partinin Bakü grubunu oluşturmuş ve Kafkasya'daki illegal matbaayı da "Nino" (Rusça *Nina*) kod adıyla ve kuzeni Trifon ile birlikte kurmuştu ve sürgündeki Lenin'in *Iskra* gazetesinin yeniden basımını yapıyordu. Yeraltı yaşamında Küçük Altın Balık lakabıyla

149 Stalin Mayıs 1934'te, Tiflis'teki Stalin Enstitüsü'nün merkez Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'ne bağlanması yönünde Politbüro'dan bir karar çıkmasını sağladı. Yine de, gençliği ile ilgili inanılmaz sayıda belge biriktirilmekte olduğundan tam olarak haberdar olup olmadığı bilinmiyor. Kun, *Stalin*, s. 3-4.

150 Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, s. 1-57.

151 Lakoba, *Stalin i Khashim*, s. 5, 32-35.

152 Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, s. 2-22. Sebastian Kirakazov Stalin ve Hashim'in bir tablolarını yaptı. Kravchenko, *Stalin v izobrazitel'nom iskusstve*, s. 26.

153 Aynı zamanda Baron Bibineishvili'nin biyografik çalışması devrimci eşkiya *Kamo* (1934) etrafında dönen entrikalara bakılmalıdır: Sukharev, "Litsedeistvo", s. 107, atıfta bulunduğu kaynak, PA IIP pri TsK KP Gruzii, f. 8, op. 1, d. 22, l. 5; f. 14, op. 9, d. 18, l. 239. Bibineishvili, *Kamo*.

bilinen Yenukidze otobiyografik *Kafkasya'daki Yeraltı Matbaamız* metnini 1923 yılında bir dergide dizi olarak yayımlamış ve Stalin'in rolünü gerçeğe aykırı biçimde abartmamıştı.[154] En başından beri rejim işlerinin idari yöneticiliğini yapıyor ve Stalin'e sadakatle hizmet ediyordu.[155] Stalin'e bir mektup yazan (4 Ocak 1935) Mekhlis, Yenukidze'nin 1904 Bakü grevinin otuzuncu yıldönümü için yazdığı *Pravda* makalesindeki bir dizi "hatayı" sıralıyor ve üçüncü baskısı henüz yayımlanmış illegal matbaayı konu alan kitabını eleştiriyordu. Stalin Mekhlis'in ihbar mektubunu Politbüro'ya dağıttı ve metne kendisi de ekleme yaptı: Bakü parti komitesi ne zaman kuruldu? Matbaayı kim kurdu? Anlaşılan Yenukidze kendisini, Stalin'i Marksizmle tanıştıran genç şehit Lado Ketskhoveli'nin üzerinde görüyordu.[156]

Kahkaha

Uzun süre tiyatronun etkisine odaklanan Stalin sinemanın gerçek gücünü hemen kavrayamamıştı.[157] Ancak Shumyatsky, SSCB'deki tüm önemli olayların filme alınmasının sağlanması, seri üretilmek üzere elde taşınabilir kamera tasarımı yapılması ve bölgelerdeki yetkililerin, haber filmlerine de basın karşısında takındıkları tavrı takınmaları için partinin bir talimatname yayımlaması ısrarını sürdürdü. Stalin haber filmlerini Kremlin Sineması gösterimlerinde izlemeye başladı.[158] Yine de Stalin'i –yazılı metinler üzerinde çalışmaya alışkındı– ara sıra oyalanmak için film izleyen birinden, sahnelerin arka planlarından diyalog ve konularına kadar ilgilenen bir başyapımcıya dönüştüren aslında *Çapayev* oldu. Diktatör sadece siyaseten önemli başlıkların değil ama aynı zamanda komedilerin desteklenmesi konusunda da belirleyici bir rol oynadı. Bu bağlamda, virtüöz Sergey Eisenstein'ın Meksika'da çektiği bir filmi skandala yol açacak şekilde tamamlayamamasının ardından, yönetmenin genç asistanı tarafından olağanüstü bir atılım gerçekleştirildi.[159] Shumyatsky Eisenstein'a bir Sovyet ko-

154 Enukidze, *Nashi podpol'nye tipografii Kavkaza.*

155 Shaumian, "Stoikii bol'shevik."

156 Yenukidze hatanın kendisinde olmadığını iddia ettiği bir cevap yazdı (8 Ocak 1935); Stalin bazı satırların altını çizerek bu cevap mektubunu da dağıttı. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 351-355 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 206, l. 111), 355-361 (d. 728, l. 108-124); Enukidze, *Bol'shevistskie nelegal'nye tipografii.*

157 Stalin Nisan 1929 tarihli 16. Parti Konferansı nedeniyle bir film ekibi kurulmasını emrederek büyük bir kargaşaya sebep oldu ("Konferans pazaryerine döndü"). Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 100 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 132, l. 77).

158 Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 227 (RGASPI, f. 17, op. 114, d. 379, l. 163-164), 229-230 (d. 661, l. 97-9: 17 Ocak 1934). 1934 1 Mayısı'nın haber filmini izledikten sonra Stalin "Haber filmi ilginç bir sanat türü, burada da iyi başarılmış, izlemek güzel ve öğretici." Her zaman olduğu gibi, kısa tutulmalarını ve keskinleştirilmelerini istedi. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 919-923 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, l. 27-30).

159 Bulgakowa, *Eisenstein*, s. 137 (atıfta bulunduğu kaynak, Eisenstein arşivi, 1923-2-1116); Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 139 (PARf, f. 3, op. 35, d. 87, l. 13). Geduld ve Gottesman, *Sergey Eisenstein and Upton Sinclair*. 1 Aralık 1931'de Eisenstein'ın Moskova'daki meslektaşları ortada görünmeyen yönetmeni "firari" ilan ettiler. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 150 (APRF, f.

medi filmi yapmasını önerdi fakat yönetmen konuya ilgi göstermedi. Ancak, seyahatleri sırasında öğrendiği her tür Hollywood hilesini kullanan asistanı Grigoriy Aleksandrov hem senaryo yazarlarından biri hem de yönetmeni olduğu *Neşeli Ahbaplar* [*Vesjolyje rebjata*] filmini çekti. Film çok ilgi gördü.[160]

Stalin'in çekirdek kadrosu komedinin uygun olup olmadığı konusunda ikiye bölündü. Shumyatsky *Neşeli Ahbaplar*'ın Kremlin'de ilk gösterimini yaptığında Voroşilov izleyiciler arasındaydı. "Utyosov ve cazını ön plana çıkaran ilginç ve neşeli bir müzikal," diyordu; Kaganoviç, Utyosov'ın sesinin kötü olduğunu söyleyerek karşı çıktı; Jdanov, Utyosov'un sadece kriminal yeraltı dünyası şarkılarının ustası olmasından şikâyet etti. Voroşilov, "Göreceksiniz," diye yanıt verdi, "o çok yetenekli bir aktör, olağanüstü bir komedyen ve filmde enfes şarkı söylüyor." Haklıydı. Bir caz orkestrası provasının eğlenceli bir kavgaya dönüştüğü sahneyi ve bir kolektif çiftlik hayvanının sağa sola saldırdığı sahneyi izlemesinin ardından Stalin, Voroşilov'a "Mükemmel tasarlanmış," demişti. "Film insanı ilginç ve eğlenceli bir biçimde rahatlatıyor. Tam da insanın izin gününden sonra hissettiği duygular içindeyiz. İçlerinde çok iyilerinin de bulunduğu izlediğim filmlerimiz arasında sadece bu filmden sonra ilk defa böyle bir his yaşıyorum." Diğer bir film gösteriminin ardından Stalin *Neşeli Ahbaplar* tartışmasına geri döndü, kadın başrol oyuncusu Lyubov Orlova ve erkek başrol oyuncusu Utyosov'un cüretkâr oyunlarının yanı sıra cazın mükemmelliğini de övdü. Shumyatsky, "Şarkılar hakkında konuştu," diye yazmıştı. "Yoldaş Voroşilov'a dönerek, marş kitlelere ulaşacaktır dedi ve melodiyi mırıldanmaya başladı, sözlerini sordu."[161]

Yeni bir tür, Sovyet müzikal komedisi doğdu.[162] Shumyatsky'nin kararlılığı

3, op. 35, d. 87, I. 27: Yukov, 1 Aralık 191), 151 (I. 32: Shumyatsky, 1 Aralık). 20 Mayıs 1932'de, Eisenstein ve asistanı Grigory Aleksandrov, üç yıllık geçici misafirlikten döndükten on bir gün sonra Stalin'den görüşme talep ettiler ancak Stalin talep mektubunun üzerine, "Onları kabul edemem, vaktim yok," notunu düştü.

160 Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 184 (APRF, f. 3, op. 35, d. 87, I. 81: 8 Haziran 1932). Aynı zamanda bkz. Pyr'ev, *Izbrannye proizvedeniia*, I, s. 64; Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 176-177 (APRF, f. 3, op. 35, d. 87, I. 77-78), 180 (RGASPI, f. 17, op. 114, d. 403, I. 62); *Pravda*, 23 Ocak 1973. Eisenstein'a mal edilen *¡Que viva México!* 10 Mayıs 1933'te Los Angeles'da gösterildi. Temmuz 1933'te depresyon nedeniyle Kislovodsk'ta bir hastaneye yattı. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 195-200 (RGASPI, f. 142, op. 1, d. 586, I. 11-22).

161 Shumyatsky ilk gösterimde filmden sadece bazı bölümleri izletmişti; bir hafta sonra tümünü izletti. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 940-945 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, I. 46-60: 14 Temmuz 1934), 945-947 (I. 51-52), 947n3 (d. 27, I. 88). Filmdeki "O Kadar Çok Güzel Kız Var Ki!" şarkısı, Pyotr Leshchenko'nun yaptığı tango versiyonu "Kalp" ile ölümsüzleşti. Stalin ağırbaşlı hatta biraz hüzünlü şarkıları ("Suliko" gibi) severdi ama yine de dans şarkıları onu büyüledi. Stalin'in biraz rahatlamaya duyduğu açlık çok büyüktü. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 947-949 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, I. 53-54).

162 Aleksandrov, *Epokha i kino*, s. 159; Kushnirov, *Svetlyi put'*, s. 96-97; Shumiatskii, *Kinematografia millionov*, s. 236. Bazı müzisyenlerin Ultyasov'un kurnaz numaralarına karşı çıkması ve orkestra personelindeki köklü değişim konusunda bkz. Batashev, *Sovetskii dzhaz*, s. 40-43; Chernov ve Bialik, *O legkoi muzyke*, s. 120. Ukraynalı film yapımcısı Igor Savchenko aslında ilk Sovyet müzikal komedisi olan *Akordeon*'u (Haziran 1934) yapmıştı. Film, köyünde Komünist Gençlik Birliği sekreteri olduktan sonra anlamsız olduğu ileri sürülen bu enstrümanı çalmayı bırakan bir gençle ilgiliydi. Aleksandrov, *Epokha i kino*, s. 196; Zel'dovich, *Liubov' Orlova*, s. 17. Stites, *Russian Popular Culture*, s. 90-92.

sonuç vermişti.[163] Utyosov orkestrasının –müzisyenler şarkı söylüyor, dans ediyor ve rol yapıyorlardı– canlı performansını izledikten sonra yönetmen Aleksandrov'la birlikte çalışmalarını önermişti. Utyosov film müziklerinin, Harkov Konservatuarı mezunu olan, Moskova Hiciv Tiyatrosu'nda ve yakın zamanda, Leningrad Müzik Salonu'nda isim yapan Isaak Dunayevsky (d. 1900) tarafından yapılmasında ısrar etmişti. Şarkı sözlerini Moskovalı bir kunduracının oğlu Vasili Lebedev-Kumach (d. 1898) ile hiciv dergisi *Krokodil*'in yazarı olarak kendisi yazmıştı. İdeologlar ortaya çıkan esere saldırınca Shumyatsky'e Stalin'in desteği arttı.[164] *Neşeli Ahbaplar* üzerinde son düzeltmeler diktatörün önerileri doğrultusunda yapıldı ancak halka açık ilk gösterim Kirov'un suikasta uğraması nedeniyle ertelendi. Moskova Örnek İşçi Sineması'nda 25 Aralık tarihinde gerçekleştirilen ilk gösterimde, Orlova, Utyosov ve Aleksandrov da izleyiciler arasındaydı. Ardından, Metropol'de ziyafet verildi. Ocak 1935'te genel gösterimine başlandı ve kısa sürede, 6 bin gibi hayret verici bir sayıda kopyayla Birlik çapında dolaşıma girdi. Sovyetler Birliği'nde daha önce örneği görülmemiş bir biçimde gerçekleştirilen reklam kampanyası, Amerikan tekniklerini taklit ediyordu ve film sahnelerinin kartpostalları, şarkıların ses kayıtları piyasaya sürülmüştü. Shumyatsky müzik notalarını bile göz alıcı bir kapak ile yayınladı; fırın tröstünün kurabiyeleri ve tütün tröstünün sigaraları ile bir arada satışa sunuldu. Filmin yıldızları radyo yayınlarında boy gösterdi.

Birçok kültür insanı Sovyet parti-devleti ile işbirliği yaptı zira geniş bir kitleye ulaşmak böyle mümkün oluyordu.[165] Britanya ve Almanya'daki dinleyiciler, bazıları başka ülkelerden olmak üzere çeşitli radyo istasyonlarına ulaşabilirken Sovyetler, pahalı olmayan, sağlam, seri üretime uygun ve içeriğin devlet tarafından çok daha sıkı denetlenebilen kablolu radyoya –sadece iki resmî istasyona ulaşım sağlıyordu– yatırım yapmıştı.[166] Sadece ayrıcalıklı olanların temini

163 "Bir filmin başarısı, hikâyesinin ne denli eğlendirici olduğuyla doğrudan bağlantılıdır," diyordu Shumyatsky Aralık 1933'te. Ancak o yıl gösterime giren sekiz Sovyet filminden sadece üçü komediydi. Shumiatskii, "Tvorcheskie zadachi templana"; Taylor, "Ideology as Mass Entertainment", s. 193.

164 Orgbüro Sinema Komisyonu'nda *Neşeli Ahbaplar*, "karşı-devrimci" olduğu ve "baştan sona pislik, serserilik ve sahtelik" ile dolu olduğu için sert biçimde eleştirildi. Sidorov, "'Veselye rebiata'–komediia kontrrevoliutsionnaia", s. 73-74; (RGASPI, f. 74, op. 1, d. 293, l. 18-20: 28 Temmuz 1934), 75 (l. 21: 29 Temmuz). Iurii Saakov, "Secha v kommunal'noi kvartire", *Iskusstvo kino*, sayı 2, 1995, s. 134-144; Salys, *Films of Grigorii Aleksandrov*, s. 34. Stalin Orgbüro Sinema Komisyonu'nu feshetti. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 246-247, 248, 252 (f. 17, op. 163, d. 1048, l. 156: 17 Aralık 1934), 252n3 (op. 3, d. 955, l. 57). Shumyatsky, *Literaturna gazeta*'da yer alan ve *Neşeli Ahbaplar*'ı "büyük bir yetenek ziyan oluyor" diyerek eleştiren bezdirici uzunlukta bir yazıyı Stalin'e gösterdi. Stalin patladı ve her şeyi yoluna koyması için Jdanov'u görevlendirdi. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 969-970 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, l. 69: 20 Kasım 1934); *Literaturnaia gazeta*, 18 Kasım 1934. 11 Aralık 1934'te Stalin Shumyatsky'e işlerin nasıl gittiğini sorduğunda şaşırtıcı bir cevap aldı ve derhal *vertushka* ile Molotov'u arayarak rezerv bütçe fonunu ve sinemaya ekstra ne kadar aktarılabileceğini sordu. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 976-978 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, l. 77-80).

165 Douglas, *Inventing American Broadcasting*.

166 Britanya'da 1930'da 3 milyon olan radyo sayısı '30'lu yılların sonunda 9 milyona fırlarken – dört evden üçü– dinleyici sayısı 1920'lerde tahmini 12 milyon, 1939'da 34 milyona ulaştı.

zor kablosuz radyo alıcıları vardı. Kablolu radyo kamusal alanlara, fabrikalara, toplantı salonlarına, kulüplere ve öğrenci yurtlarına kuruldu. 1934 yılında Sovyetler Birliği'nde 2 milyon 500 bin radyo alıcısı mevcuttu.[167] Radyo Moskova ve Radyo Komintern, günde ortalama on sekiz saatlik yayınlarla Sovyet atmosferini canlı tutuyordu.[168]

Bir Sovyet film eleştirmeni, "Bezdirici ajitasyon karşı-ajitasyondur," diyordu.[169] Radyo dinleyicileri arasında yapılan araştırmalar daha az senfoni ve daha çok mizah, dış dünya hakkında bilgi, çocuk yetiştirme, sağlık ve diğer yaşamsal meselelerle ilgili uyarılar, folk müzik, caz, operet (opera değil) ve en son film müzikleri gibi eğlenceli yayınları istendiğini gösteriyordu.[170] Almanya'nın Marlene Dietrich'i ve Amerika'nın Greta Garbo'su varken Sovyetler'in de Orlova'sı vardı ve basında, kitaplarda ve kartpostallarda yaygın biçimde yer alıyordu.[171] (Orlova ve Aleksandrov sevgililerdi ve sonra da evlendiler.) Şarkılar kolaylıkla ve herkes tarafından ezberlendi. Sokaklardan mağazalara neredeyse tüm SSCB "O Kadar Çok Güzel Kız Var Ki" (ya da Pyotr Leshchenko'nun piyasaya sürdüğü tango versiyonu "Kalp") ve marş ("Mutlu bir şarkı ruhunuzu ferahlatır") söylüyordu. Sovyet-karşıtlığının derinlere kök saldığı Polonya'da bile *Neşeli Ahbaplar* rağbet gördü. Komedi ustası Chaplin, Sovyet davası için infazlardan dahi iyi bir propaganda aracı diyerek filmi övdü.[172]

Stalin her ne kadar yazarlar gibi resmî bir birlik kurmamış olsalar da, Tüm-Birlik Yenilikçi Sovyet Sineması İşçileri Konferansı (8-13 Ocak 1935) düzenlenmesine izin verdi. Açılış konuşmasını yapma görevi Eisenstein'a verildi. Onun

1930'ların ikinci yarısında Almanya'da 9 milyondan fazla radyo alıcısı vardı. Goebbels "19. yüzyılda basın ne ise 20. yüzyılda radyo o olacaktır," diyordu (Ağustos 1933). Bowden ve Offen, "Revolution that Never Was", s. 244-274; Williams, *Communications*; Bergmeier ve Lorz, *Hitler's Airwave*, s. 6, 9.

167 SSCB'de on yılın sonunda 7 milyon adet vardı ve bunların 1 milyon 600 bini kırsal bölgelerdeydi. Planlanan sayı çok daha fazlaydı ancak Sovyet sanayii yeterli sayıda radyo lambası üretemiyordu. Inkeles, *Public Opinion in Soviet Russia*, s. 243-244, 274-275; Gurevich ve Ruzhnikov, *Sovetskoe radioveshchanie*, bölüm 5.

168 Lovell, *Russia in the Microphone Age*, s. 101. Küçük radyo istasyonları hızla çoğaldı ama kısa süre sonra Moskova materyallerini tekrar yayımlamaya mecbur bırakıldılar. Başlangıçta canlı yayın ağırlıktaydı, gerçi 1933 yılı itibarıyla canlı yayın metinleri önceden teslim edilmek zorundaydı ve programlar uygunluk açısından izleniyordu. Goriaeva, *Radio Rossii*, s. 157; Goriaeva, "Veilkaia kniga dnia", s. 91-92 (RGASPI, f. 17, op. 114, d. 558, l. 9-10: 9 Temmuz 1935), 93 (GARF, f. A-2306, op. 60, d. 79, 84: 27 Aralık 1935); Goriaeva, "Zhurnalistika i tsenzura."

169 Taylor, "Ideology as Mass Entertainment", s. 198.

170 Parti propaganda şubesine gelen mektuplar, not alabilmek için radyo derslerinin daha yavaş okunmasını talep ediyordu. Lovell, *Russia in the Microphone Age*, s. 67 (atıfta bulunduğu kaynak, Mikhail Angarskii ve Voiacheslav Knushev, "Slovo slushatelei o peredachakh: obzor pisem radioslushatelei", *Govorit SSSR*, sayı 12-13, 1933, s. 33-34; GANO, f. 3630, op. 5, d. 54, l. 15-16; GARF, f. 6903, op. 1, d. 49, l. 2, 4, 9). Nazi dönemi radyolarında popüler müzik ve komedinin yanı sıra anti-semit konuşmalar da yayınlanıyordu. Anson Rabinbach, "Disney, Dietrich ve Benny Goodman," diyordu, "radyo zamanını Goebbels, Göring ve Führer ile paylaşıyorlar." Rabinbach, "Imperative to Participate", s. 7.

171 Nikolaevich, "Poslednii seans", s. 22.

172 Ivanov, *Ocherki istorii rossiisko (sovetsko)-pol'skikh otnoshenii*, s. 195; Dolinskii, *Sovetskaia kinokomediia tridtsatykh godov*, I, s. 11.

ardından yaptığı konuşmada yönetmen Aleksandr Dovjenko, "Eisenstein'ın sunumunu dinlerken çok fazla şey bildiği ve zihni çok berrak olduğu için bir daha film yapmamasından korktum. Ben onun kadar bilgili olsaydım, kelimenin gerçek anlamıyla, ölürdüm," demişti (kahkahalar, alkışlar).[173] *Pravda* (11 Ocak) Stalin'in Shumyatsky'e gönderdiği tebrik notunu yayımladı. Notta, "Sovyet sineması işçilerine selamlarımı ve en iyi dileklerimi sunarım," diyordu. "Sovyet iktidarı sizden yeni başarılar – Sovyetler Birliği işçi ve köylüleri iktidar mücadelesinin yüceliği ve tarihsel nedenlerini yansıtan, yeni hedeflere ulaşılmasını teşvik eden ve bize sosyalizm inşasının başarılarını ve güçlüklerini hatırlatan, *Çapayev* gibi yeni filmler bekliyor."[174]

Aynı gün Stalin Bolşoy'da yapılan törene katıldı, sinema emekçileri ilk kez devlet nişanlarıyla ödüllendiriliyordu. Önerilen ödül listesini gözden geçirmişti: Lenin Nişanı Leningrad Film Stüdyosu'na, Shumyatsky'e, Pavel Tager'e (Sovyet filmlerini sesli sinema ile buluşturmuştu) ve birçok yönetmene verildi. Eisenstein'a bir alt ödül olan Kızıl Bayrak Nişanı verilmesi önerilmişti ancak Stalin bunun üstünü çizerek daha da alt ödül olan "onurlu sanatçı" nişanı verilmesini uygun buldu.[175] Bu aşağılanmanın ardından kapanış konuşmasını yine Eisenstein yapmak zorundaydı. "Burada hiç kimse entelektüel bilgeliğe dair bu kadar çok övgüyle benim kadar çok karşılaşmamıştır. Önemli olan nokta –bunu sizler biliyorsunuz– birkaç yıldır film prodüksyonuyla ilgilenmediğimdir ve kararı [ödül kararını] parti ve hükümetin prodüksiyona yönelmem gerektiğine ilişkin bir sinyali olarak görüyorum."[176] Toplantı *Kuğu Gölü*'nün üçüncü perdesinin sahnelenmesi ile son buldu.[177]

Shumyatsky törende ya da konferansta konuşma yapmadı ama *Pravda* (11 Ocak) onun yakında çıkacak olan *Milyonlar İçin Sinema* başlıklı kitabından bir bölüm yayımladı. "Muzaffer sınıf neşe içinde gülmek istiyor," diye yazmıştı. "Bu onun hakkı ve Sovyet sineması izleyicilerine bu neşeli Sovyet güldürüsünü sağlamak zorunda." Ancak bir de itirafta bulunuyordu: "Biçim ve içerik ilişkisi, konu, tempo ve ritm, senaryonun rolü, sinema teknikleri gibi sanatımızın temel ve belirleyici sorunları konusunda ortak bir görüşümüz yok."[178] Aslında

---

173 Zilver, *Za bol'shoe*, s. 22-49, 58-80 (alıntı s. 72'de).

174 *Sovetskoe Kino*, sayı 1, 1935, s. 9; Taylor ve Christie, *Film Factory*, s. 348-355 (Leonid Trauberg). Aynı zamanda bkz. Shumiatskii, *Kinematografiia millionov*, s. 7.

175 Maksimenkov, *Kremlevskii kinoteater*, s. 257-261 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 958, l. 15, 45-47; op. 163, d. 1051, l. 90-94); *Pravda*, 12 Ocak 1935; *Sovetskoe kino*, sayı 1, 1935, s. 11-12; Fomin ve Deriabin, *Letopis' Rossiiskogo kino*, II, s. 315-316. Aynı zamanda bkz. Miller, *Soviet Cinema*, s. 22-23.

176 Eisenstein'ın kapanış konuşması yayımlandı (*Kino*, 17 Ocak 1935; s. 4) ve Shumyatsky bununla ilgili utanç verici bir şikâyet gönderdi. Fomin ve Deriabin, *Letopis' rossiiskogo kino*, II, s. 317 (RGALI, f. 2456, op. 4, d. 23, l. 17-18). Film endüstrisi merkez Moskova'da (Malaya Nikitskaya ile Povarskaya caddelerinin arasında) 1934 yılında bir apartman inşasını tamamladı. Eisenstein, birisi kendisi ve diğeri annesi için iki daire başvurusu yaptı; hiçbir şey alamadı. Bulgakowa, *Eisenstein*, s. 159-160.

177 Leyda, *Kino*, s. 319-320. Leyda Bolşoy'daki törene katıldı.

178 Shumiatskii, *Kinematografiia millionov*, s. 249, 248.

onun ve diğer sinema insanlarının takip etmesi gereken Stalin'in sözleri veya onu neyin mutlu edeceğine ilişkin kendi kanaatleriydi.

İkinci duruşma

13 Ocak 1935'te, Versay Antlaşması uyarınca Milletler Cemiyeti'nin idaresi altında olan ve Ren'in batı yakasında bulunan, Saar adıyla bilinen küçük bir bölgede yapılan halk oylaması on beş yıl sonra bir ilkti. Yaklaşık 445 bin Saarlının %90,35'i, özgür iradeleriyle, Fransa'ya katılmayı ya da Cemiyet bünyesinde kalmayı değil, Nazi Almanyası'na katılmayı seçtiler. Fransızlar ve Britanyalılar, şikâyet sebebinin ortadan kalkmasının ardından Almanların daha uyumlu davranacağını umut ediyordu. Hitler ise durumu sadece bir engelin ortadan kalkması olarak algılıyor ve "Kan her tür belgeden ya da kâğıt parçasından daha güçlüdür. Mürekkebin yazdığını bir gün kan siler," diyerek sevincini gösteriyordu. Çekoslovakya'da, Polonya'da, Macaristan'da, Romanya'da ve hatta Sovyetler Birliği'nde yaşayan etnik Alman nüfus oldukça kalabalıktı.[179]

Kirov cinayetinin delilleri 14 Ocak'ta açıklandı.[180] NKVD, suçu üstlenmeye hazır sekiz "Zinovyevcinin" yargılanacağı ve Draule'nin onlarla Nikolayev arasındaki bağlantı konusunda tanıklık yapacağı ikinci bir duruşma planlıyordu. Sonuçta, Draule gizli celsede yargılanırken adı bilinmeyen sekiz Zinovyevciye, yüksek profilli Zinovyevciler de eklendi ve açık duruşma 15-16 Ocak tarihlerinde gerçekleşti. Artık en başta Zinovyev, Kamenev ve Grigory Yevdokimov adlarının yer aldığı on dokuz sanık, Kirov'un öldürülmesine yol açan terörizme zemin hazırlayan bir "manevi ortamı" beslemekle suçlanıyorlardı. Parti görevlerini yerine getirir ve açıkça itirafta bulunurlarsa hayatlarının bağışlanacağı sözü verilmişti. Zinovyev, NKVD'nin Leningrad Merkezi olarak adlandırdığı grupla, mesela 1932 yılında çiftlik hayvanlarına el koyma görevi sırasında Vladimir Levin'le görüşmeler yaptığını kabul etti. Kamenev ilk başta özel görüşmelerinden, Moskova Merkezi'ne katıldığı ya da terör faaliyetlerine ilham verdiği anlamı çıkarılabileceği yalanına itibar etmedi.[181] Yevdokimov, kolektifleştirmenin çılgınca bir macera olduğu, sanayileşme temposunun işçi sınıfını partiden uzaklaştıracağı ve artık Stalin tüm rolü üstlendiğine göre ortada bir parti kalmadığı düşüncelerini dile getirdiğini itiraf etti.[182] Zinovyev on yıl, Yevdokimov sekiz yıl, Kamenev beş yıl hapis cezası aldı.[183]

Pravda'nın duruşma haberi (18 Ocak 1935), Moskova Merkezi'nin Kirov ci-

179 Evans, *Third Reich in Power*, s. 623-627; Domarus, *Hitler: Reden, II*, s. 643-648 (s. 644'te); Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, s. 546-548. Halk oylaması düzenlemeleri tamamlandıktan sonra Hitler yakın çevresine, "Fransızlar önleyici savaş fırsatını kesinlikle kaçırmış bulunuyor," demişti. *DGFP*, seri C, III, s. 704-706 (4 Aralık 1934).

180 Bud, "Fil'm o Kirove."

181 Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 162, 166.

182 *Pravda*, 16 Ocak 1935. Aynı zamanda bkz. Haslam, "Political Opposition", s. 409-410.

183 Zinovyev'in karısı, Zlata Radic ve Nikolayev'in bazı akrabalarının da aralarında bulunduğu 77 diğer sanığın yargılandığı üçüncü davada 2-5 yıl arası hapis cezaları çıktı.

nayetini kışkırttığının kanıtlanamadığını teslim ediyor fakat Moskova Merkezi'nin, Nikolayev'in ve Leningrad Merkezi'nin "terörist fikirleri"nden" haberdar olduğunda ısrar ediyordu. Aynı gün, tüm parti örgütlerine gönderdiği açıklayıcı mektubunda Stalin, eski Zinovyev muhalefetini "ikiyüzlülükle" suçluyor, "yıkıcı, ajan ve provokatör Beyaz Muhafızlar" ile eşdeğer ilan ediyor, partiden atılmalarının yeterli olmadığını söylüyordu: Sabotaj peşinde koşmamaları için hapse atılmalıydılar. Genelge, Zinovyev muhalefetini, görüşlerini sadakat iddialarının arkasına gizlemekle sert biçimde eleştiriyor ve NKVD'yi de kayıtsızlıkla itham ediyordu. ("Bir ÇEKA'cının parti kartının sahtesinin yapılabileceğini ya da sahibinden çalınabileceğini düşünmesi çok mu zor?") Genelge, parti tarihinin ve özellikle muhtelif muhalefetlerin kirli faaliyetlerinin daha iyi öğretilmesi için çağrı yapıyor ve yerel parti örgütlerine, parti üyeleri arasında Stalin ya da yönetici ekibini eleştiren düşmanları bulmaya çalışması talimatını veriyordu.[184] NKVD de kendi gizli genelgesini şubelerine göndererek Nikolayev'in ve mensubu olduğu uzun süreli terör "merkezini" Leningrad NKVD'nin gözünden kaçırdığını zira Kirov'un koruma ekibinin güçlendirilmesi yönünde Yagoda'nın verdiği talimatların önemsenmediğini açıklıyordu.[185]

Üç gün sonra rejimin önde gelenleri Lenin'in ölüm yıldönümü için toplandılar.[186] Shumyatsky, Lenin'le ilgili yeni bir belgesel gösterimi yaptı, Kirov belgeselinin sesli kayıtları da eklenmişti – Bolşoy'da ilk kez sesli kayıt izlenmiş oluyordu. Sinema yöneticisinin ifadesiyle, "Tüm salon sessizliğe büründü ve sonra insanlar kendilerini tutamayıp, samimiyetle çılgınca alkışlamaya başladılar, Marksist-Leninist öğretinin önemi hakkında Mironych'in yaptığı ilham verici konuşma duyulmaz oldu." Sesli bölümler bitip sessiz bölümler başlayınca orkestra çalmaya başlamıştı ancak duyulmadı. "Filmin sonunda I. V. Stalin'in görünmesiyle yine bir alkış fırtınası koptu." Stalin, Shumyatsky'i locaya çağırttı ve "bir kez daha sinemanın benzersiz gücünden söz etti."[187]

Rejim, Leningrad NKVD duruşmasını 23 Ocak 1935'te kapalı bir oturumla gerçekleştirdi. Borisov'un ölümünün kaza olduğuna hükmedildi ve dört görevli serbest bırakıldı. Aralarında Medved ve Zaporozhets (her ikisi de üç yıl) ile Gubin ve Fomin'in (ikişer yıl) olduğu diğer on iki görevli mahkûm edildi. Hemen hepsi cezasını uzak kuzeydoğudaki Dalstroi altın kamplarında kumandan olarak çekti.[188] Üç gün sonra, Leningrad'daki 663 eski Zinovyevci Sibirya'ya

184 Mektubu Stalin kaleme almıştı. Birgün önce metni Politbüro üyelerine göndermişti. "O tak nazyvaemom 'Antisovetskom ob"edinennom tsentre Trotskistko-Zinov'evskom tsentre", s. 95-100; Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 191-195; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 147-150; Lenoe, *Kirov Murder*, s. 381 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 13, l. 18).

185 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 446-447 (APRF, f. 3, op. 24, d. 201, l. 106-8, 114), 447-450 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 92, l. 173-177: taslak), 450 (169-172: taslak). Diğer bir taslak, Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 592-593 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 7, l. 1-2).

186 Brontman, *Dnevniki*. Aynı zamanda bkz. *Kommunisticheskaia revoliutsiia*, sayı 1, 1935, s. 23-24.

187 Stalin hem övdü ve hem de talimatlarına rağmen eksik kalan kısımlarla ilgili eleştirilerde bulundu. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 989-990 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, l. 111); *Pravda*, 21 ve 22 Ocak 1935. Lenin belgeselini I. P. Kopalin ve I. F. Setkina yaptı.

188 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 436-452 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 79, l. 99-104; d. 82, l. 15-132).

sürüldü ve 325 kişi de farklı işlerde çalıştırılmak üzere başka bölgelere nakledildi. Bu arada, 25 Ocak'ta Valerian Kuibyshev henüz kırk altı yaşındayken kalp krizinden öldü. Yapılan otopside damar sertliği ve kan pıhtıları tespit edildi. Ağır içiciliği nedeniyle mazeretsiz olarak işe gelmemesi Stalin'in mektuplarının sürekli yinelenen bir konusuydu.[189] Naaşı yakıldı ve külleri Kremlin Duvarı'na, Kirov'un küllerinin yanına yerleştirildi.[190]

Nazizmin beklenmedik armağanı

Sovyet askerî istihbaratı, tüm çekişme ve başarısızlıklarına rağmen, Varşova'da –Hitler sayesinde– olağanüstü bir ağ kurmuştu. Silezya'nın Gleiwitz şehrinde doğan (1903) sol kanat *Berliner Tageblatt* gazetesi muhabiri ve Yahudi Rudolf Herrnstadt Almanya Komünist Partisi'ne Rudolf Arbin adıyla katılmış ve 1931 yılında Sovyet istihbaratı için çalışmaya başlamıştı. 1933 yılında Nazilerden kaçarak, yine Sovyet ajanı olan sevgilisiyle beraber Varşova'ya gelmişti. Gazeteci kılıfını korudu ve yine Yukarı Silezya'dan olan, önce Almanya Sosyalist Partisi'ne sonra da komünistlere katılan ve şimdi de Varşova'da Almanya Elçiliği Ticaret Şubesi'nde çalışan genç banker ve gazeteci Gerhard Kegel'i ("X") (d. 1907) kadroya dahil etti. Herrnstadt'ın sevgilisi, "Alta" kod adını kullanan sıska yüzlü Ilse Stöbe (d. 1911) Berlin'den işçi bir ailenin kızıydı ve Herrnstadt ile aynı gazetede çalışmıştı. Nazi Partisi'ne katılmaya yönlendirilmişti ve 1934 yılı ortalarında Nazi Partisi'nin Polonya'daki temsilciliğine kültür ataşesi olarak atandı. Stöbe, Prusyalı bir toprak sahibinin oğlu Silezya doğumlu (1897) Rudolf von Scheliha'nın ("Aryan") katılmasını sağladı. Scheliha, Sovyet istihbaratının önerisiyle 1934 yılının ortalarında Nazi Partisi'ne girmiş, Varşova Alman Büyükelçisi Hans-Adolf von Moltke'nin başyardımcılığına kadar yükselmişti. Diğer görevlendirilenler, radyo operatörü Kurt Schulze ("Berg", d. 1894), Alman diplomat Kurt Welkisch ("ABC", d. 1910) ve karısı Margarita Welkisch ("LCL", d. 1913) idi.[191] Hepsinin ortak noktası Nazi karşıtlıklarıydı.

Nazi Almanyası içinde, kod adı "Breitenbach" olan kıdemli polis Wilhelm "Willy" Lehmann (d. 1884), daha Naziler iktidara gelmeden gizlice göreve alınmıştı. Daha sonra Gestapo'ya girdi ve orada Sovyetler Birliği'nden sorumlu karşı-istihbarat şubesinde tayin edildi. (Uzun Bıçaklar Gecesi'nde yargısız infazlardan sorumluydu ve bu sayede güvenilirliğini artırmıştı.) Lehmann Mos-

189 Kuibyshev'in içiciliği konusunda 1933'te Gronsky'nin Stalin'e yazdığı mektuba da bakılmalıdır: RGASPI, f. 558, op. 11, d. 725, l. 49-58.

190 Yakın zamanda pamuk hasadı konusunda baskı yapmak üzere gittiği Orta Asya'da acil bir ameliyat geçirmişti ama daha sonra, hastanede yatmayı reddederek Moskova'ya dönüp çalışmaya başladı. Bir akşam, sayısız toplantının ardından, çalışanlarına akşam yapacağı konuşma öncesi biraz uzanacağını söyleyerek avlunun karşısındaki dairesine (üçüncü kat) gitti. Önce yardımcıları sonra da apartman çalışanı kadın, doktor çağırmak istedi. Reddetti. Doktor geldiğinde ölmüştü. Kabytov, "Valerian Kuibyshev"; *Sochineniia,* XI, s. 220.

191 Lota, "Alta" protiv "Barbarossy", s. 143-191, 248-255; Lota, *Sekretnyi front*, s. 75-94; Lurie ve Kochik, *GRU,* 504, 511-512, 531, 532.

kova'ya Alman istihbaratının örgütsel yapısı ve yaklaşan operasyonların ayrıntıları ile ilgili bilgi aktarıyordu ve 1935 yılında da ilk Alman füze testlerinin ayrıntılarını bildirdi. Aynı yıl, Göring'in Hava Kuvvetleri'nde subay olan Prusyalı aristokrat Harro Schulze-Boysen (d. 1909) Sovyet Elçiliği'yle bağlantı kurarak hizmet etmek istediğini bildirdi; "İhtiyar" kod adını aldı. Kısa bir süre sonra, Nazi Ekonomi Bakanlığı üst düzey görevlisi, bir zamanların sol gençlik örgütçüsü Arvid Harnack (d. 1901) Sovyet Elçiliği'yle bağlantı kurdu; ona da Nazi Partisi'ne girmesi önerildi ve "Korsikalı" kod adını aldı. Diğer hiçbir ülke Üçüncü Reich koridorlarında böylesine bir ağ kuramazdı.

Diğer bir önemli Nazi-karşıtı Sovyet casusu Tokyo'daki Richard Sorge idi. Rus anne ve Alman babadan doğma Sorge, tayin olduğu Japonya'ya gitme hazırlığındayken Almanya'ya seyahat etmiş, orada *Journal of Geopolitics*'in tutkulu bir Nazi olan yayıncısıyla tanışmış, ondan aldığı gazeteci belgesi ve referans mektubu Tokyo'daki Alman Elçiliği'ne girmesini sağlamıştı. "Ramsay" kod adını alan Sorge Nazi Partisi'ne kaydoldu, yanına bir telsiz operatörü alarak gittiği Japonya'da Alman Elçisi Herbert von Dirksen'i kendisine hayran bıraktı. Diğer bağlantılar sayesinde, Sorge'nin Alman askerî ateşesi Albay Eugen Ott'a (daha sonra Dirksen'in yerini aldı) ulaşması mümkün hale geldi. Sorge, Japon bürokrasisine sızma konusunda da büyük başarı sağlamıştı ve bunu Almanların ona gösterdiği saygıya borçluydu. Alman diplomatlar gazeteci Sorge'nin Japonya hakkında kendilerinden daha fazla bilgiye sahip olduğunu fark ettiler ve onun Berlin'e gönderilen elçilik raporlarına katkıda bulunmasına izin verdiler. Bu sayede birer kopya da Moskova'ya gidiyordu.[192]

Sovyet istihbaratı Birleşik Krallık'ta da şaşırtıcı bir başarı yakaladı. Rudyard Kipling'in karakteri nedeniyle "Kim" kod adını alan Harold Philby, Britanya Hindistanı'nda doğmuştu (1912), babası Suudi kralının danışmanıydı ve kendisi de dışişlerine girme hedefindeydi. Cambridge Üniversitesi öğrencisi Philby, ekonomi hocası ve Britanya Komünist Partisi kıdemli üyesi Maurice Dobb'un desteğiyle, yurtdışına giderek Alman Faşizminin Kurbanlarına Yardım için Dünya Komitesi'nde çalıştı. Nazizmden kurtulmak için Avusturya'dan göç edenlere yardım eden Philby, Avusturya Komünist Partisi üyesi Macar Yahudisi bir dulla evlenince Macaristan doğumlu Sovyet casusu Trivadar (Theodore) Maly'nin dikkatini çekti. Maly gizlice onu casusluk için önerecekti. Londra'ya döndükten sonra Philby'nin karısının bir arkadaşı, Artuzov'un koruması altında olan ve Habsburg Slovakyası doğumlu, Yahudi kökenli makine mühendisi

192 Sorge Bakü petrol bölgesinde doğmuştu (1895) –babası petrol teknisyeniydi–, Birinci Dünya Savaşı'nda savaştığı Almanya'da büyümüş, Moskova'ya taşınmadan önce 1919'da komünist olmuştu. 1929 yılı sonunda askerî istihbarat onu Komintern istihbaratının elinden kaparak Çin'e gönderdi; 1933 yılında Tokyo'ya gitti. Casusluk faaliyetini sürdürmek üzere Nazi Partisi'ne katıldı, Nazi yetkililerini ve faaliyetlerini eleştirdi ve bu sayede itibarı arttı. Kadın ve içki peşinde koştu. Tokyo'daki Alman Askerî Ataşe Albay Ott, Sorge'yi kendisiyle birlikte Mançurya seyahatine (Ekim 1934) katılmaya davet etti; Sorge bu seyahatin raporunu yazdı. Kısa süre sonra Sorge Ott'un karısı Helma'yı ayarttı. Ott bu ilişkiyi öğrendiğinde, fazla uzun sürmeyeceği zannıyla hiçbir şey yapmadı, "karşı konulmaz" ve "her şeyi bilen adam" diye tanımladığı kıymetli Sorge'yi yanında tutmayı sürdürdü. Whymant, *Stalin's Spy*, s. 145-194 (s. 153, 184, atıf yok).

Arnold Deutsch –Birleşik Krallık'a bölge şefi olarak atanmadan önce Avusturya Komünist Partisi'ne girmiş ve Sovyetler Birliği'ne yerleşmişti– ile Regent's Park'ta bir görüşme ayarladı.[193] Deutsch, gazetecilik mesleğinin henüz başında olan Philby'i, sağcı kılığına bürünmüş ve paha biçilmez Britanya pasaportuna sahip, güvenilir bir kuryeye dönüştürdü. Sovyet istihbaratı, Philby aracılığıyla, yine Cambridge öğrencisi olan Guy Burgess'i (d. 1911); Cambridge öğrencisi ve daha sonra sanat tarihi asistanı olan Anthony Blunt'u; son olarak da Cambridge üniversitesi mezunu olarak 1935 yılında Britanya dışişlerinde çalışmaya başlayan çok değerli Donald Maclean'i işe aldı. Artuzov'un ekibi MI6'ya sızmayı da başaracaktı.[194]

Bu arada Sovyet karşı-istihbaratı, en az yabancı hükümetler kadar kendi diplomatları ve askerî görevlilerine zaman harcıyordu. NKVD içindeki Kızıl Ordu'yu izleyen özel şube ajanlarının sayısı Ocak 1935 tarihi itibarıyla 3.769'a yükselmişti ve bu bir rekordu.[195] Gai adıyla bilinen Özel Şube Başkanı Mark Stokland, birçok diğer kişinin yanı sıra Tuhaçevski'yle de yakınlığı olan muhbir Tatyana Zaionchkovskaya'dan çok tuhaf gizli bir "rapor" almıştı. Raporda, SSCB içindeki "karşı-devrimin", Stalin'in vurulması için eski subaylara bel bağladığı iddiası yer alıyordu. Gai, "Bu rapor, aklını yitirmiş, aptal yaşlı bir kadının saçmalığı," diye yazmıştı. Öyle de olsa, bu tür "raporlar" gelmeye devam ediyordu.[196]

Hitler ve Nazizmin farkında olmadan sunduğu istihbarat armağanı ile Stalin ve Sovyet rejiminin neler yapacağı zamanla görülecekti. Diğer yandan, Hermann Göring, av gezisi kisvesi altında, 26-31 Ocak 1935 tarihleri arasında diplomatik bir gezi için Polonya'ya davet edildi. Obersalzberg'de Hitler'le birkaç

---

193 Primakov, *Ocherki,* III, s. 20, 26-39, 41; Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 448n50, 449n65; Tsarev ve West, *KGB v Anglii*, s. 44-47; Poretsky, *Our Own People*, s. 72-85; Peake, *Private Life of Kim Philby*, s. 220-221; Gazur, *Secret Assignment*, s. 15. Aynı zamanda bkz. Borovik, *Philby Files*; Koch, *Double Lives.*

194 Golubev, "Nashi tovarisch"; Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 445n3. Maclean ele geçirdiği gizli dosyayı Ocak 1936'da teslim etti (bir hava kuvvetleri antlaşması konusunda Britanya ile Nazi Almanyası arasında yapılan gizli müzakereler). Sovyetler kısa süre sonra, Dışişleri Komiserliği'nde ve Willi Münzenberg çevresinde bir Britanya casusu olduğunu keşfedecekti. Maclean de yazışmalar üzerinden, gizli MI5 Başkanı Vernon Kell'in ev adresini ele geçirdi ve böylelikle Sovyetler'in konutu gözetim altında tutması mümkün oldu. Bkz. Primakov, *Ocherki,* III, s. 40-49. Molotov'un sekreterliğinde çalışan ve Polonya ajanı olduğu iddia edilen, Sovyet yüksek subaylarının değerlendirmelerini sızdıran kişi tespit edilememişti. Dzanovich, *Organy*, s. 723n54, atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 1, op. 9, d. 19, l. 339-400.

195 Shearer, *Policing Stalin's Socialism*, s. 136-137. Özel şube, askerlerin Kirov cinayeti hakkındaki karşı-devrimci ifadeleriyle özellikle ilgileniyordu. Suvenirov, *Tragediia*, s. 27; Whitewood, *Red Army and the Great Terror*, s. 170 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 37837, op. 10, d. 26, l. 289, 194-196). Mart 1935'te, NKVD Almanya'daki bir ajanına Tuhaçevski ile Wehrmacht kumanda kademesi arasındaki bağları araştırma talimatı verdi. "M. N. Tukachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor'", s. 11.

196 Artizov vd., *Reabilitatsiia: kak eto bylo,* II, 13 Aralık 1934, s. 735; Sosyalist yasallık dayatması boyunca Gamarnik, OGPU'nun askeri personeli sorgulayabilmek için ilgili birim komiserinin onayını alma zorunluluğu sayesinde bir güç kazanmayı başarmıştı. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 524 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 16, l. 66: 26 Mayıs 1934).

gün geçirdikten hemen sonra, Polonya ile saldırmazlık deklerasyonunun yıldönümünde, Beck'e Almanya'nın Sovyetler Birliği ile geniş bir Doğu Paktı ya da herhangi bir antlaşma imzalamayacağını söyledi. Ayrıca, "Şansölye Polonya ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmeye karar vermişti." Göring'in ziyareti nedeniyle Varşova'da bulunan Polonya'nın Berlin Elçisi Józef Lipski'ye de Almanya'nın genişlemek zorunda olduğunu fakat bunun Polonya'nın zararına olmayacağını ve Polonya'nın, Polonya Koridoru ile ilgili varılacak her tür antlaşmada daha fazla Litvanya toprağı kazanabileceğini söyledi. Onuruna verilen resepsiyonda Göring, SSCB ile sınırdaş hale gelmenin Almanya için "fazla tehlikeli" olacağına vurgu yaparak Polonya'ya yönelik bir saldırı ihtimali olamayacağını ispata çalışıyordu. Polonya kayıtlarına göre, Çarlık ailesinin eski av sahası olan Białowieża (Belovezh) Ormanı'nda, iki Polonyalı generalin yanında, Göring "adeta anti-Sovyet ittifak ve Moskova'ya ortak saldırı" önermişti. "Ukrayna, Polonya'nın etki sahası olacak ve Kuzeybatı Rusya Almanya'ya kalacak" idi. Göring, Başkan Piłsudski ile resmî görüşmesinde de benzer bir görüş iletmiş ve hatta SSCB'ye yönelik Polonya-Almanya saldırısına mareşalın komuta edebileceği teklifini yapmıştı. Yaşlı başkan, Sovyetler Birliği ile yaklaşık bin kilometre sınırı olan Polonya'nın barışa ihtiyacı olduğu yanıtını vermişti.[197]

Göring'in ziyaretinin dile düşmesi, içeriğinin gizliliği de göz önüne alındığında, her türlü spekülasyona açıktı.[198] 30 Ocak'ta 7. SSCB Sovyetler Kongresi'nde Stalin politikalarla ilgili konuşmayı Tuhaçevski'nin yapmasını istedi – yurtdışı prestiji olağanüstüydü. Kızıl Ordu'nun askerlerini Uzakdoğu'da yoğunlaştırdığını ilan etti. Genel anlamda küçümsenemeyecek bir güce sahip olduğunu, askerî bütçenin ilk kez 5 milyar rublenin üzerine çıktığını –toplam harcamaların %10'u– ve 1935 yılında 6 milyar 500 milyona çıkmasının hedeflendiğini açıklıyordu. Aslında 1934 yılı harcamaları (on yıl öncenin 417 milyonuna kıyasla) 5 milyar 800 milyon gibi büyük bir rakama ulaşmıştı ve 1935 için öngörülen rakam 7 milyar 500 milyondu.[199] Ancak kasıtlı olarak düşük verilen rakamlar bile etkileyiciydi. Tuhaçevski asker sayısının, doğru bir şekilde 940 bine çıktığını belirtti. "Hareket kabiliyetini ve cesareti geliştirmeye çalışıyoruz,

197 *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii*, VI, s. 249-250 (AAN, d. AMSZ, Poselstwo RP, Berlin); Roos, *Polen und Europa*, s. 208-212; Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 193 (atıfta bulunduğu kaynak, Bundesarchiv, General Beck Belgeleri, H 08-28/1, f. 54: Schindler'den Blomberg'e, 22 Şubat 1935); Mikhutina, *Sovetsko-pol'skie otnosheniia*, s. 239-241, atıfta bulunduğu kaynak, *Diariusz i teki Jana Szembeka, 1935-1945*, 2 cilt, Polish Research Centre/Orbis, Londra, 1964-1966, I, s. 217-225, 230; Wojciechowski, *Stosunki polsko-niemieckie*, s. 243-244; Beck, *Final Report*, s. 27-31. Aynı zamanda bkz. Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 204.

198 "General Goering to Visit Poland" [General Goering Polonya Ziyaretinde], "General Goering's Secret Visit to Warsaw" [General Goering'in Gizli Varşova Ziyareti], "Almanya'da Zorunlu Hizmet" [Conscription in Germany], *Manchester Guardian*, sırasıyla 25, 28, 29 Ocak 1935; "General Goering in Warsaw" [General Goering Varşova'da], *The Times*, 28 Ocak 1935; *İzvestiya*, 14 Şubat 1935. Aynı zamanda bkz. Harris, "Encircled by Enemies" s. 539 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 15, pap. 109, d. 67, l. 5: Göring Bek'le).

199 Bobylev vd., *Sovetskie Vooruzhennye Sily*, s. 143 (atıf yok). 1933'te fiilî askerî harcama 4.299 milyar, açıklanan ise 1.421 milyar ruble idi (Tuhaçevski'nin bir yılda dört kat artış iddiası bu yüzdendi). Harrison ve Davies, "Soviet Military-Economic Effort", s. 369-370.

inisiyatifi, bağımsızlığı, istikrarı – kabaca söyleyecek olursak 'cüreti' geliştirmeye çalışıyoruz," diyerek yeni askerî doktrini tarif ediyor ve iç savaştan beri süvarilere alışmış olan komutanlar için, "yeni bir düzeye adapte olmaları, hava kuvvetlerinin, mekanize birliklerin ve tankların hareket kabiliyetinden yararlanmaları gerekir ve bu da o kadar kolay değil," diye ekliyordu. Hem sahneye ilk çıktığında ve hem de bitirdikten sonra tüm salon ayağa kalkarak uzun süre alkışladı. Katılımcılardan biri şöyle söylüyordu: "Alkışlar, gücü ve samimiyetiyle diğerlerinden ayrılıyordu. Tuhaçevski iyi bir hatipti ve konuşması dinleyenleri derinden etkiledi."[200] Kızıl Ordu'nun heyecan verici hikâyesi *Pravda*'da yayımlandı (31 Ocak), yanında da Stalin, Voroşilov ve diğer Politbüro üyelerinin Tuhaçevski'yi dinlerken fotoğrafları vardı.[201]

Küçük böğürtlen

Agranov'la birlikte Kirov cinayetinin en öne çıkardığı diğer bir isim Nikolay Yezhov'du. Stalin, Yezhov'un Merkez Komite sekreterliğine atanmasını resmiyete dökmek için 1 Şubat 1935'te bir günlük Merkez Komite genel kurulunu topladı. Resmî olarak, 1895 yılında, sanayi şehri St. Petersburg'da bir işçi sınıfı ailesine doğmuştu ama kökleri Çarlık Litvanyası'nın Mariampol şehrine uzanıyordu. Babası müzisyen, daha sonra orman bekçisi, genelev ("çay salonu") sahibi ve boyacı olmuştu. Annesi bir müzik grubu şefinin hizmetçisiydi, Litvanyalıydı ya da Litvanya'da yetişmiş bir Rus'tu. (Yezhov Litvanca ve Lehçe konuşuyor ama bunu saklıyordu.) Henüz birinci sınıfı bitirdiğinde, on bir yaşında, İmparatorluk Rusyası'nın başkentine giderek terzi yamağı olmuş, ardından Putilov Fabrikası'nda işe girmiş ve son olarak da askere alınmıştı. Bolşevik Parti'ye 1917 yılında (Ekim'den önce) katılmış ve iç savaş sırasında askerî komiser olarak hizmet etmişti. Ardından, önce Tataristan, sonra Mari El (Doğu-Orta Rusya) –burada saygısızca davranışları nedeniyle yerlilerin öfkesini çekmişti– ve son olarak da Kazak steplerinde (Semipalatinsk) bölgesel parti görevlisi olarak yıldızı parlamıştı.[202] Yezhov gitar çalıyordu, beste yapıyordu, çok okuyordu (Kitap Âşığı Kolya diye isim takmışlardı) ve maket gemiler yapıyordu.[203] Sinirli ve utangaçtı, centilmenliğiyle nam salmıştı ve en belirgin özelliği alışılmadık enerjisiydi.[204] 1927 yılında, Merkez Komite Atama ve Kayıt Şubesi Başkanı İvan Moskvin, Yezhov'u merkez aygıta getirdi (14. Parti Kongresi'nde

200 Barmine, *One Who Survived*, s. 221 (*Pravda* haberiyle doğrulandı).

201 Erickson, *Soviet High Command*, s. 381; Berson, *Kreml na bialo*, s. 49. 23 Şubat 1935'te *Kızıl Yıldız* beş askerî portrenin fotomontajlarını yayınladı: Voroşilov ve Gamarnik'in ardından Tuhaçevski üçüncü pozisyondaydı ve ardından Yakir ve Uborevičius geliyordu.

202 Iurii Domobrovskii, *Literaturnaia gazeta*, 22 Ağustos 1990, s. 6; Larina, *Nezabyvaemoe*, s. 270.

203 Zhavaronkov, "I snitsia noch'iu den'", s. 52; Pavliukov, *Ezhov*, s. 335-336 (atıfta bulunduğu kaynak, Aleksander Fadeev, "Nikolay Ivanovich Ezhov").

204 1930 ilkbaharında Karadeniz kıyısındaki Sohum tatil beldesinde Yezhov ile karşılaşan şair Osip'in karısı Nadejda Mandelştam, "Alçakgönüllü ve nazik biri," demişti. Mandelstam, *Hope against Hope*, 321-325.

otelde tanışmışlardı). Moskvin damadına yazdığı mektupta, "Daha ideal bir işçi, daha doğrusu yönetici tanımıyorum," diyordu. "Ona bir görev verdiğinde kontrol etmene gerek yok, yapacağından emin olabilirsin. Yezhov'un bir tek kusuru var ve teslim etmeliyim ki bu önemli bir kusur: Nerede duracağını bilmiyor... Onu zamanında durdurabilmek için gözünüzün üzerinde olması lazım."[205]

Yezhov, hamisi Moskvin'in yerini alarak Atama ve Kayıt Şubesi'nin başına geçti. Diktatörün ona kanı kaynadı ve Küçük Böğürtlen (Yezhevichka) lakabını taktı, Politbüro oturumlarına katılmasına, ekonomi aygıtında personel işlerinin gözetimini yapmasına, Orgbüro'nun işleyişine yardım etmesine izin verdi.[206] 1933 yılı sonlarında göçmen dergisi *Sosyalist Haberci*'de yayımlanan "diktatörün çekirdek kadrosu" üzerine açıklayıcı makalede Yezhov'la alay ediliyordu. Özellikleri, "Kısa boyuyla neredeyse bir cüce, ince bacakları çarpık, yüzü asimetrik, doğumunun izlerini taşıyor (babası kalıtsal alkolik), kem gözlü, ince cızırtılı sesli ve iğneleyici bir dili var," diye sıralanıyor, "belirleyici niteliği kendisinden daha iyi koşullarda doğanlara ... başta partililer olmak üzere aydınlara karşı beslediği öfke olan tipik bir Petersburglu alt seviye ustabaşı," deniliyordu.[207] Bu alaycılık onun olağanüstü yükselişinin pekişmesini sağladı. Artık Merkez Komite sekreteriydi ve Eski Meydan'da, diktatörünkine yakın büyük bir ofisi; Moskova'nın hemen dışında Pra Nehri'ne kıyısı bulunan, devrim-öncesi sanatçılar ve yazarlar yerleşimi Meshcherino'da, özel sineması, tenis kortu ve çalışanları olan üç katlı bir villası vardı. (Yezhov ilk karısından ayrılmış ve Soçi'de bir devlet tatil tesisinde tanıştığı, toplumsal konumunu yükseltmeye çalışan ve onunla üçüncü evliliğini yapan Yevgeniya Feigenberg Khayutina Gladun'la evlenmişti – Gladun hiç vakit kaybetmeden edebiyat çevreleri için toplantılar tertip etmeye başlamıştı.)[208]

Stalin, uzun süredir Politbüro aday üyesi olan Chubar ve Mikoyan'ı da, Kirov ve Kuibyshev'den boşalan oy verme haklarını onlara aktararak tam üyeliğe yükseltti. Jdanov ve Eikhe Politbüro aday üyesi oldular.[209] 27 Şubat 1935'te Kaganoviç, Merkez Komite sekreterliğine atanan Andreyev'in yerine ulaşım

205 Razgon, *Plen v svoem otechestve*, s. 50-51.

206 Yezhov'un azımsanmayacak iş yükü konusunda bkz. Pavliukov, *Ezhov*, s. 96 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17m, op. 114, d. 298, l. 1-5; d. 300, l. 8-11).

207 "Blizhaishee okruzhene diktatora", *Sotsialisticheskii vestnik*, sayı 23, 1933, s. 8-9. Yezhov yazının kaynağının, 1932 yılı sonunda Berlin'e seyahat eden Ağır Sanayi Komiser Başyardımcısı Pyatakov olmasından şüphelendi. Pyatakov Yezhov'un eski içki arkadaşıydı. (Bir keresinde, sarhoş Pyatakov ona iğne batırınca Yezhov suratına yumruğu indirmişti.) Pavliukov, *Ezhov*, s. 99-100; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 29-30.

208 Bir çocuk bakımevinden bir kız çocuğunu (Natasha) evlatlık almışlardı. Yevgeniya bir yandan edebiyat geceleri düzenliyor diğer yandan evlilik dışı ilişkiler peşinde koşuyordu. Yezhov ise astlarının eşlerini, ev ve temizlik işlerinde çalışan kadınları, fahişeleri ve çeşitli erkek sevgilileri ayartma peşindeydi; çok içki içince saldırganlaşıyor ve karısını dövüyordu.

209 1917 Ekim günlerinden Stalin'i tanıyan Chubar uzmanlığıyla namlıydı ve Stalin tarafından Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcılığı'na ve Finans Komiserliği'ne yükseltildi ve çekirdek kadro yemeklerine davet edildi. Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 228-229; Murin, *Stalin v ob"iatiakh sem'i*, s. 167.

komiseri oldu. Demiryollarında çok uzun süredir bir tıkanma vardı ve (Andreyev dahil) bu göreve atananlar başarılı olamamıştı. 28 Şubat'ta Stalin Andreyev'in atamasını resmileştirmek için bir kez daha bir günlük Merkez Komite genel kurulunu topladı. Moskova parti aygıtının başına Kaganoviç'in yerine Kruşçev geçti. Yezhov parti personeli ve yerel parti örgütleri sorumlusu yapıldı ve sanayiye nezaret etmekten ve Orgbüro idaresinden azat edildi (bu görevler Andreyev'e aktarıldı). Yezhov, Parti Denetim Komisyonu başkanlığını da hamisi Kaganoviç'ten devraldı.[210] Kısacası, aygıt içinde Kaganoviç'in hamisi olduğu kişiler Stalin'in adamı oldu ve önce Molotov sonra da Kaganoviç tarafından işgal edilen ve fiilen ikinci sekreterlik işlevi gören güçlü makamın yerinde artık üç genç aparatçıkin doldurduğu bir yardımcılar troykası vardı: Yezhov, Jdanov ve Andreyev. İçlerinden sadece Andreyev 1917 öncesinde Stalin'i tanıyordu.[211] Artık Stalin'in Kremlin dairesinin yemek misafirleri Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Mikoyan ve Andreyev'di.[212] Ancak Küçük Böğürtlen de Stalin'in ofisinde giderek çok daha fazla zaman geçiriyordu.

Konuşulacak bir konu

Henri Barbusse'ün *Staline. Un monde nouveau vu à travers un homme* [*Bir Adamın Gözünden Yeni Bir Dünya*] başlıklı kitabı Şubat 1935'te Fransızca yayımlandı. Stalin'i hem geçmişte hem yakın zamanda (1927, 1932, 1933, 1934), hem ofisinde hem evinde gören yegâne yabancı entelektüel Barbusse idi.[213] Taslak metni değerlendirilmek üzere Sovyet yetkili Stetsky'e göndererek onu da müşkül durumda bırakmıştı: Kitap Troçki'den sadece söz etmekle kalmayıp bir düşünür olarak tasvir ederken, Stalin'in düşünürlüğünden söz edilmiyordu.[214] Stetsky, Barbusse'ü uzaklaştırmayacak ince manevralarla kitapta bazı değişiklikler yaptırmayı başardı. Nihai metinde, memnuniyet verici bir ifadeyle, "Stalin günümüzün Leninidir," deniliyordu, "Stalin, bir bilim bilginin zihnine, bir işçinin endamına ve basit bir askerin kılığına sahiptir." Barbusse, Batı Avrupa'da genellikle kötülenen

210 Bu kararnamenin Stalin tarafından Poskrebişev'e dikte ettirildiği anlaşılıyor; Politbüro'nun diğer mensupları kararnameyi Stalin'in masasındaki aynı kırmızı kalemle imzalamıştı (anlaşılan o ki Kalinin telefon üzerinden onaylamıştı). Stalin'in ofis kayıt defterinde o gün için bir toplantı kaydı yok. Khlevniuk, *Master of the House*, s. 139 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1056, l. 35-36); Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 142 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 960, l. 7; op. 2, d. 538, l. 3), 143 (op. 3, d. 961, l. 16); *Na prieme*, s. 152.

211 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 141.

212 Mironenko, *Moskovskii kreml'*, 187, 210, s. 241.

213 23 Eylül 1934'te Barbusse Stalin'le görüşmeyi talep etti ve kabul edildi. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 341-342 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 699, l. 81). 16 Eylül 1927 tarihli görüşme için bkz. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 699, l. 2-10; "U nas malo rasstrelivaiut': beseda I. V. Stalina s A. Babiusom" (APRF, f. 45, op. 1, d. 699, l. 2-10); Barbusse, *Voici ce qu'on a fait de la Géorgie*, E. Flammarion, Paris, 1929. 5 Ekim 1932 toplantısı için: Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 251-258 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 699, l. 35-42, 43-51), 259 (l. 53-54).

214 Barbusse'ün metnini gözden geçirmekle görevlendirilen Stetsky genel olarak, Troçki portresi ve Stalin-Troçki çatışması ile ilgili konuları ön plana çıkardı. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 341-346 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 699, l. 124-5: 29 Eylül 1934).

Stalin'i toplumun içinden gelen etkileyici biri olarak tarif ediyor ("Stalin kitlelere inanıyor ve kitleler de ona") ve diktatörü insanileştiriyordu. "Bakışları biraz hiddetli ama gözlerindeki sürekli ışıltı fark ediliyor," diye yazmıştı Barbusse. "Bir çocuk gibi gülüyor" ve "çocuk gibi gülen insanlar çocukları severler."[215]

Barbusse, "Sadece biri hariç bütün ülkeler faşizm aracılığıyla harap olmaya ilerliyor," diyerek güdülerini açık ediyordu. Ancak Sovyet gerçeklerine dair bilgisi net değildi.

Kolektif çiftlikler istikrara kavuştu ve hasat miktarı arttı, bunun nedeni kısmen gecikmeli makineleşme kısmen de iyi havalardı ama aynı zamanda rejimin çiftçilere verdiği ödünler de etkili oldu: Kendilerine ait "hane tarlalarına" sahip olmalarına ve inek, domuz, koyun ve tavuk beslemelerine (gerçi at yoktu ve bu hassas bir noktaydı) izin verilmişti. 11-17 Şubat 1935 tarihleri arasında rejimin düzenlediği İkinci Tüm-Birlik Kolektif Çiftlik Örnek İşçileri Kongresi'ne katılan 1.433 delegenin çoğunluğu parti üyesi değildi. Ekin ekenler, hayvancılık yapanlar ve traktör kullananlar kürsüye geldi.[216] Kiev eyaleti Komintern Kolektif Çiftliği'nden Maria Demchenko hektar başına 500 kental [50 bin kilo] şeker pancarı hasat etme sözü verdi ("ülkeyi şekere boğmalıyız") ve buradan hareketle rejim bunu 500'cüler "hareketine" dönüştürdü (Maria'nın çiftliğinde ortalama 245 olmuştu). Stalin konuşma yapmadı ama yedi gün boyunca toplantılara katıldı. Demchenko konuşmasında delegelere, "Yosif Visaryonoviç bizimle gülüyor, bizimle konuşuyor ve kolektif çiftliklerde nasıl çalışacağımıza, nasıl daha iyi yaşayacağımıza dair fikirlerini bizimle paylaşıyor," diyordu.[217] Eski göçebe, Rusçası bozuk Kazak traktör şoförü Beken Tankin, dokuz oturumdan birine başkanlık etmesi istendiğinde bütün delegelerin "Yaşasın!" bağırışlarından şaşkına dönmüştü ve uzun süre alkışlandı. Sonunda, arkadan gelen biri Tankin'i öbür yöne çevirmişti: Stalin tekrar kongre salonuna giriyordu. Diktatör, Tankin'e sessizlik için butona basmasını işaret ederken gülümsüyordu. Kendi kendine, "Kolektif çiftliğime geri döndüğümde anlatacak bir şeyim olacak," diye düşünüyordu.[218]

---

215 Barbusse, kitap çıktığı sırada artık Stalin tarafından kullanılmayan Eğlence Sarayı'ndaki daireyi betimliyordu. Barbusse, *Stalin*, s. vii-viii, 7, 277, 278. Louis Fischer'ın yazdığına göre, Moskova'da Barbusse en fazla İsa'dan söz etmişti. 1932'de Moskova'da Barbusse ile karşılaşan Margarete Buber-Neumann, otelle ilgili şikâyetlerinden hareketle, "İdolüm Barbusse'nin böylesi burjuva özellikler sergilemesine ve kibirli olmasına çok şaşırdım," diyordu. Fischer, *Men and Politics*, s. 193; Buber-Neumann, *Von Potsdam nach Moskau*, s. 326.

216 Davies vd., *Years of Progress*, s. 153-156; *Pravda*, 30 Ocak ve 16 Şubat 1935; *Vtoroi vsesoiuznyi s"ezd kolkhoznikov-udarnikov*, s. 186-187 (Yezhov), 247-297; Vyltsan, *Zavershchaiushchii etap*, s. 25-40.

217 *Pravda*, 10 Şubat 1935; *Vtoroi vsesoiuznyi s"ezd kolkhoznikov-udarnikov*, s. 144. Aynı zamanda bkz. *Kolkhoznitsa*, sayı 11-12, 1935, s. 14-15; "Priem kolkhoznits-udarnits sveklovichnykh polei rukovoditeliami partii i pravitel'stva", *Sotsialisticheskaia rekonstruktsiia sel'skogo khoziaistva*, sayı 11, 1935, s. 15-18; Kataev, "Mariia Demchenko", s. 295-300 (1938 tarihli).

218 Buckley, *Mobilizing Soviet Peasants*, s. 235-236, atıfta bulunduğu kaynak, Sergey K. Korotkov vd., *My predsedatel'stvuem na Vsesoiuznom s"ezde*, Sel'khozgiz, Moskova, 1935, s. 12-13, 39. Aynı zamanda bkz. *Kazakhstanskai pravda*, 18 Şubat 1935. Tüm kongre delegeleri, kongre tutanak metninin ciltli birer kopyasını aldı. Stoletov, "Zamechatel'nye knigi."

Merkez Komite Tarım Şubesi'nin taslağını hazırladığı yeni kolektif çiftlik yönetmeliğini tartışmak üzere delegeler 170 kişilik bir komisyon "seçtiler."[219] 16 Şubat'ta toplanan komisyonda Stalin madde madde metnin üstünden geçti, alicenaplık göstererek üyelerin kolektif çiftçilerin çıkarlarını gözetmediğini vurguladı. Hane başına bazılarının önerdiği 0,10-0,12 hektar tarla yerine bölgeden bölgeye değişecek şekilde 0,25-0,5 hektar ve hatta 1 hektar önerdi. Bunun yanı sıra, bir inek, iki dana, bir domuz ve yavrusu, en fazla on koyun ve keçi, sınırsız kümes hayvanı ve yirmi arı kovanı öneriyordu. Kalinin, "Yoldaş Stalin," diyerek itiraz etti, "yeterli toprağımız yok." Voroşilov araya girerek "0,5 hektar alanlar zaten her halükârda azınlıkta kalacaklar," dedi. Stalin bu görüşlere katılmadı: "Ülkemiz büyük, bölgelerin koşulları da çok farklı."[220] Doğum izninin de iki ay olmasını tavsiye ediyordu (yarım maaş ile), bu Demchenko gibi hırslı kadınların oynadığı çok önemli role çakılan bir selamdı.[221] 17 Şubat'ta onaylanan nihai yönetmelik, doğum iznini, aileye ait çiftlik hayvanlarını, Stalin'in önerdiği boyutlarda hane tarlalarını kabul etti. Basın, görünürdeki cömertliğin kimin eseri olduğunu kentli işçilere duyurdu.[222] Aslında, Stalin hane tarlalarını küçümsemiş, rejimi ise yönetmeliğe dahil etmeye çalışmıştı.[223]

Dönemin göçmen araştımacılarından biri, 1935 yılında hanelere verilen tarla büyüklüğü ödünlerini "Kolektif çiftlikler için NEP," diye tanımlıyor ama yine de kolektif çiftlikleri Gulag sistemine benzetiyordu, tek fark ikincinin

219 *Pravda,* 15 Şubat 1935. 1929 yılı sonunda bir model yönetmelik taslağı hazırlanmış ve 2 Mart 1930'da gözden geçirilmiş bir versiyonu yayınlanmıştı fakat organizasyon, ödeme biçimleri ve benzeri konularda kesin belirlemeler yoktu. Ivnitskii, *Kollektivizatsiia i raskulachivanie*, s. 78-80. Bir araştırmacının da gösterdiği gibi, 1932 tavizlerinin kalıcı olduğunun kabul edildiği 1933 yılına kadar kolektif çiftlik sistemini işleyişini sağlayan kalıcı kurallar oluşmamıştı. Merl, *Bauern unter Stalin.*

220 Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni,* IV; s. 390-402 (RGASPI, f. 17, op. 120, d. 138, I. 68-91). Merkez Komite Tarım Şubesi Başkanı Yakov Yakovlev yeni model yönetmelikle ilgili raporunu ilk gün sunmuştu; SSCB Toprak Komiseri ve Komisyon Başkanı Mihail Çernov 17 Şubat'ta Stalin'in düzelttiği versiyonu rapor etti. *II vsesoiuznyi s "ezd kolkhoznikov-udarnikov*, s. 225-232. 1935 yönetmeliği, "toprak, tüm halka ait bir devlet mülkûdür ve geçici kullanım için *artellere* tahsis edilir" tanımını yapıyordu. Toprak, "alım-satım ya da kiralamaya tabi değildir." Kazakistan'daki göçebe hanelerinin sekiz-on inek ve dana, yüz-yüz elli koyun/keçi, on at ve beş-sekiz deve bulundurmalarına izin veriliyordu. *İzvestiya,* 18 Şubat 1935; *Sobranie zakonov,* 1935, madde 82; "Soviet Legislation (XIII): Selection of Decrees and Documents", *Slavonic and East European Review* 14, sayı 40, 1935, s. 188-99.

221 Delegelerin %30,5'i kadındı (1933'teki ilk kongrenin iki katından fazla). *Pravda,* 16 Şubat 1935. Sovyet basınına göre kolektif çiftlik başkanı kadın sayısı 7 binden fazlaydı (1931'de sadece 1.290'dı) ve bu rakam toplamın %8,1'i idi. Kadınlar, çiftlik hayvanı birim yöneticilerinin %49,2'sini oluşturuyordu. *Sotsialisticheskoe zemledelie,* 7 Mart 1935; *II vsesoiuznyi s"ezd kolkhoznikov-udarnikov*, s. 247-297.

222 Yakovlev parti aktivistlerine hitap eden bir raporda Stalin'in görüşlerini özetliyordu: *Pravda,* 13 Mart 1935; *Sotsialisticheskie zemledelie,* 13 Mart 1935; *Sotsialisticheskaia rekonstruktsiia sel'skogo khoziaistva*, sayı 2-3, 1935, s. 8-30. Aynı zamanda bkz. Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, s. 122 (alıntı yaptığı kaynak, *Krestian'skaia pravda,* 27 Şubat 1935; s. 2).

223 Whitman, "Kolkhoz Market", s. 393. Çiftlik çalışanlarının pazar satışları, vergileriyle rejim hazinesini besliyordu fakat hane tarlaları ve doğrudan pazarlama kolektif çiftlik görevlerinden zaman çalıyordu ve pazarlama fırsatları çiftlik çalışanlarının kendi tarlalarına bağlılıklarını artırıyordu.

daha büyük olmasıydı.[224] Devlet tahıl ticaretine egemendi, ağır kotalar belirliyor ve düşük devlet fiyatı veriyordu, kolektif çiftçilere –ağırlıkla ayni olmak üzere– geçimlik ücret ödüyor ve onları ekipler halinde çalıştırıyordu ki bu da köylülükten işçiliğe düşmek anlamına geliyor, bağımlılık ve tembelliği artırıyordu.[225] Rejim, yol yapımında, kerestecilik ve taşımacılık işlerinde ücretsiz çalışma yükümlülüğü dayatıyordu. Kırsaldaki emekçilerin (kentli işçilerinden farklı olarak) inekleri ya da çiftlik hayvanları olmasa dahi, kendi hane topraklarından et, süt, yumurta kotalarını teslim etmeleri isteniyordu. *Kulaksız*laştırma için gösterilen onca çabanın ardından, yeni yönetmelik gecikmeli olarak eski *kulak*lara kolektif çiftliklere yasal giriş hakkını uygun buldu; gerçi, "değiştiğini bahane eden kuzu kılığında kurtların girmediğinden emin olmak üzere sıkı kontroller" yapılması koşulu konmuştu.[226] Sovyet köyü, bürokratik konum temelinde, zengini ve yoksuluyla katmanlara ayrıldı.[227]

"Eskiler"

Kremlin'in temizlik personelinden yirmili yaşlarının başlarında üç kadın "çay" içmeye oturmuş dedikodu yapıyorlardı. Söylendiğine göre içlerinden biri, "Stalin'in işlerini başkaları yapıyor – onun için öyle şişman. Hizmetçileri ve lüks eşyaları var." İkincisi: "Stalin karısını öldürdü. O Rus değil Ermeni, çok kötü ve hiç kimseye hiçbir zaman iyi gözle bakmıyor." Üçüncüsü: "Yoldaş Stalin çok para alıyor ve bize yanlış bilgi veriyor, [ayda] sadece iki yüz ruble aldığını söylüyor." Kremlin komutanı Rudolf Peterson –kendini öldüren Nadya'nın cansız bedenini ilk görenlerden biri olan ve ortadan kaybolan intihar notunu Stalin'e ilettiği söylenen kişi– bu konuşmalarla ilgili bir raporu Yenukidze'ye ulaştırdı ve o da hiçbir şey yapmadı.[228] Ancak diğer bir ihbar daha geldi ve 20 Ocak 1935'te NKVD'den Pauker, Georgy Molchanov ve Genrikh Lyushkov –hepsi

224 Maslov, *Kolkhoznaia Rossiia*, s. 198, 227-228.

225 Ücretler "iş günü" denilen bir sisteme göre hesaplanıyordu (zaman artı beceri, böylelikle yöneticinin iş-zamanı tarla işçisininkinden daha değerli oluyordu). Ancak kolektif çiftçilerin nakit gelirinin sadece %10'u kolektif çiftlik işinden geliyordu; yarısından fazlası pazar satışlarından ya da üstlenicilere yapılan satışlardan geliyordu. Fabrika ya da inşaat sahalarındaki mevsimlik işlerden de hatırı sayılır nakit gelir elde ediyorlardı. Vyltsan, *Zavershchaiushchii etap*, s. 101 (atıfta bulunduğu kaynak, GRAE, f. 4372, op. 36, d. 356, l. 18), 203-204; *Kolkhozy vo vtoroi*, s. 37; *20 let sovetskoi vlasti*, s. 48.

226 *Pravda*, 13 Mart 1935 (Yakovlev). Yeni üyeler, katkıda bulunabileceği hayvanları ya da tarım aletleri olmasa da kabul edilmek zorundaydı, bu da varlıklarını teslim edenler için acı bir reçeteydi. Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, s. 124-127, atıfta bulunduğu kaynak, *Krestainskaia pravda*, 28 Şubat 1935; *II vsesoiuznyi s"ezd kolkhoznikov-udarnikov*, s. 17-18, 85.

227 Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, s. 139-142. Görgü tanığı Hindus, "Kolektif çiftçiler bağırır, öfkelenir, küfürler yağdırırdı ama kolhozun onlara dayattıklarından kaçamazlardı." Hindus, *Red Bread*, s. 210.

228 1919 yılında Troçki'nin Kızıl Ordu trenine komuta eden Letonya kökenli Peterson (d. 1897), 1920'den beri titizlikle Kremlin komutanlığını sürdürüyordu, itibarı yüksekti, iki Kızıl Bayrak ve ayrıca Lenin Nişanı sahibiydi. Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 158 (atıfta bulunduğu kaynak, AVKVS RF, op. 64, d. 776, l. 1-4); Zhukov, *Inoi Stalin*, s. 141-143.

NKVD'nin gözetiminde Kirov cinayeti soruşturmasında görevliydi– sorgulamalar yaptı. Aynı gün Yagoda, Kremlin'deki "karşı-devrimci grup" üyesi olduğu söylenen temizlik personeline ilişkin bir raporu Stalin'e iletti.[229]

Bu sırada Yezhov, diktatörü 3 Şubat'ta NKVD merkez ve bölge başkanlarının katılımıyla yapılacak gizli operasyonel toplantıya davet etti; Stalin kabul etti ve ihtiyatlı olmak üzerine bir konuşma yaptı.[230] Toplantıda Agranov, Kirov cinayeti konusunda resmî çizgi ile ters düşerek, "Nikolayev tarihsel bir misyonu gerçekleştirdiği düşüncesiyle kendinden geçmişti ve kendisini Jelyabov ve [Aleksandr] Radishchev ile kıyaslıyordu," dedi. Agranov bir hata yapıldığını anlatarak konuşmasına devam ediyordu: "'Moskova Merkezi'nin yoldaş Kirov'a karşı gerçekleştirilen terörist saldırıyı bildiğini ve hazırlayıcısı olduğunu kanıtlamayı başaramadık."[231]

İtiraflarında her bir Kremlin personelinin farklı isimler vermesi yeni tutuklamalara yolaçtı ve 5 Şubat'ta Yagoda, gündelik hayata ve ayrıca demokrasi yokluğuna ilişkin özel şikâyetlerin, "Lenin'in sözde Vasiyeti'yle ilgili Troçkist yorumların" ve Stalin'in karısının gerçekte nasıl öldüğüne dair spekülasyonların konu edildiği sorgu tutanaklarını kapsayan bir raporu Stalin'e gönderdi.[232] Kremlin temizlik görevlileri sorgulanırken NKVD bazı eski soyluların Kremlin'de kütüphaneci olarak çalışan kızlarının özel konutlara kitap getirip götürdüğü bilgisine ulaştı. Yagoda'nın gücü Kremlin duvarlarında sona eriyordu – içeride, Yenukidze'nin merkez yürütme komitesi aygıtının ve Voroşilov'un Savunma Komiserliği'nin yetkisi vardı– ve NKVD başkanı, özel geçiş yetkisi olan bu kadınların varlığında liderliğin güvenliğinden sorumlu olamayacağını açıkça beyan etti. İfadeler, merkezinde Nina Rozenfeld'in bulunduğu bir "aristokrat ağın" varlığına işaret ediyordu. Ermeni asıllı, lise mezunu Rozenfeld'in eski bir Moskova boyundan geldiğini söyleyerek böbürlendiği iddia ediliyordu (Tutuklanan meslektaşlarından biri, "Sovyet eğilimli bir kişi" olduğunu söyle-

229 Kadınlardan biri, E. S. Mishakova ifadesinde, "Hükümet binasının birinci katında küçük bir odada Avdeyeva, Zhalybina-Bykova ve ben oturuyorduk," diyordu, "Avdeyeva ne kadar kötü koşullarda yaşadığımızdan söz etmeye başladı, patronlarımızın ne kadar iyi yiyip içtiğinden ve bizim kötü beslenmemizden." Anlattığına göre, Avdeyeva Stalin'in Rus olmadığını, ilk karısını boşadığını [metinde öyle], ikinci karısının kendisini vurduğunu söylüyordu. "Ben bu doğru değil, bilmiyoruz dedim. Bunun üzerine konuşma bitti ve işimizin başına döndük." Merkez yürütme komitesi eğitim kurumunda temizlikçi olarak çalışan yirmi iki yaşındaki A. E. Avdeyeva ise "tüm bunları [M. S.] Zhalybina söyledi" iddiasındaydı. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 599-600 (APRF, f. 3, op. 58, d. 231, l. 14).

230 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 84-85 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 8, l. 3). Bu, Stalin'in bir gizli polis toplantısında ilk boy gösterişi değildi ve bu oturumların ardından zengin yiyecek ve içki masaları kuruluyordu. Shreider, *NKVD iznutri*, s. 22, 27.

231 "O tak-nazyvaemom dele 'Moskovskogo tsentra'", s. 70; Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 155; Sedov vd., "Spravka", s. 465.

232 Kremlin komutanının kırk yaşındaki yardımcısı Vasili Doroshin'in itirafı: "Büyük Kremlin Sarayı komutanı Lukyanov İvan Petrovich bana şunu anlattı: N. A. Alliluyeva'nın ölümünden iki gün sonra Kremlin komutanı Peterson bir grup yoldaşı toplayarak, Alliluyeva'nın doğal nedenlerle ölmediğini duyurdu." Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 602-603 (APRF, f. 3, op. 58, d. 231, l. 22-26).

yerek onu savunmuştu.)[233] Stalin bu hacimli sorgu tutanaklarını okudu, numaralandırdı ve üzerlerine soru ve yorum notları düştü. Suçlananın Kremlin kütüphanecisi olmadan önce temizlikçi olduğunu belirten tutanaklardan birinin üzerine, "Ha ha! Temizlikçi-kütüphaneci?" diye not düşmüştü.[234]

Aslında bunlar önemsiz kişilerdi.[235] Yine de, 14 Şubat'ta Politbüro Kremlin'in gözetimi konusunda Savunma Komiserliği'ne ortaklık etme görevini NKVD'den alarak merkez yürütme komitesine verdi.[236] NKVD, Büyük Kremlin Sarayı'nın Andreyev ve Aleksandrov salonlarının ayrıca İmparatorluk Senatosu Sverdlov Salonu'nun yeniden inşasını üstlendi. Bu durum Yagoda için bir zafer gibi görünüyordu ancak 22 Şubat'ta Politbüro, merkez yürütme komitesi aygıtının tahkiki görevi Yagoda'ya değil Yezhov'a verildi. "Kremlin meselesi" ile ilgili NKVD sorgu tutanakları ona gönderilecekti.[237] Bu arada Zinovyev, 19 Şubat tarihinde hapishaneden çıkarılarak Kirov cinayetiyle bağlantılı olarak Moskova'da yeniden sorgulandı. "'Bundan böyle, Stalin için elverişli olan ne ise Marksizm odur' etkileyici formülasyonunun Kamenev'e ait olduğunu" itiraf ediyordu. "Kamenev ve ben Stalin'in uzaklaştırılmasını konuştuk ancak bunu sadece genel sekreterlik makamında değişiklik bağlamında düşündük... Parti liderliğiyle mücadele kapsamında herhangi bir terörist eylem yapılmasına ilişkin Kamenev'in ağzından çıkan hiçbir ifade duymadım."[238] Yezhov'un yapacak işleri vardı. Kısa bir süre sonra Politbüro, NKVD'nin yönetsel statüsünün gözden geçirilmesi görevini resmen ona verdi: Yagoda üzerinde daha fazla baskı amaçlanıyordu.[239]

Eski soyluların, tüccarların, fabrika sahiplerinin, rantiyelerin, geçmiş rejim yetkililerinin, papazların ve ailelerinin karşı-devrimci "örgütler" kurmak üzere boncuk gibi dizildikleri devrim-öncesi arşivlerini, adres listelerini, telefon rehberlerini Leningrad ÇEKA mensuplarıyla didik didik araştıran Zakovsky, Yezhov'dan büyük övgü alıyordu.[240] Zakovsky Ekim Devrimi boyunca Smolny'i savunan Kızıl Muhafızlardan biriydi ve ÇEKA'ya hizmeti kurulduğu günden, Aralık 1917'den beri sürüyordu (katılması için Derjinski tarafından davet edil-

---

233 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 606-610 (APRF, f. 3, op. 58, d. 230, l. 67-75: E. K. Mukhanova'nın ifadesi, 10 Şubat). Kardeşleri işçi ve kendisi de Komünist Gençlik Birliği mensubu olan diğer bir kütüphaneci P. I. Gordeyeva, verdiği ifadede (1 Mart) Kirov'un resmî ölüm haberinin ardından Kremlin kütüphane çalışanlarının aralarında "Kirov'un ölümü siyasi değildi, kişisel bir intikamdı," diye konuştuklarını söylemişti (618-619: d. 232, l. 31-34).

234 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 610-612 (APRF, f. 3, op. 58, d. 231, l. 54-9: 10 Şubat 1935). Aynı zamanda bkz. Khlevniuk, *Khoziain*, s. 253.

235 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 604-606 (APRF, f. 3, op. 58, d. 231, l. 32-6: 7 Şubat), 230 (d. 230, l. 67-75: 10 Şubat).

236 *Gosudarstvennaia okhrana Rossii*, s. 49 (atıf yok).

237 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 617 (APRF, f. 3, op. 58, d. 231, l. 88).

238 "O tak nazyvaemon 'Kremlevskom dele'", s. 90-91.

239 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 961, l. 58 (31 Mart 1935). Aynı zamanda bkz. Hoover Enstitüsü Arşivleri, Nicolaevsky Koleksiyonu, kutu 233, klasör 9 ("Iz zapisonoi knizhki Boris Ivanovicha Nikolaevskogo [rasskazy A. F. Almazova]), s. 1-2.

240 Ivanov, "Operatsiia 'Byvshie liudi'", s. 118-119, 121, 129: Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 465-466.

diği söyleniyordu). Sadece iki yıl okula devam etmişti fakat NKVD iç eğitim kitabını derlemenin kazandırdığı prestije sahipti. Şehrin parti ve hükümet organlarında istihdam edilmiş 11 binden fazla "eski insan" hakkında Yagoda'ya raporlar hazırlamıştı.[241] Stalin'e yazdığı bir notta (26 Şubat) Yagoda, "eskilerin", eğer karşı-devrimcilikleri kanıtlanmadıysa, ayrım yapılmaksızın yakalanmasına karşı çıkıyordu zira bu durum yurtdışında olumsuz basın kampanyalarına sebep teşkil edebilirdi. Stalin bu notu hiç önemsemedi ("arşive kaldırdı").[242] 28 Şubat'tan başlayarak Zakovsky ve yardakçıları eski insanlara, üniversitelere ve sınır bölgelerine yönelik "temizliğe" başladılar. Maskesi düşürülmüş komplolarla ilgili daha fazla tutuklama yapma yetkisi talep ediyor, yeni Leningrad Parti Başkanı Jdanov'a yönelik terörist eylemlere engel olmakla övünüyorlardı.[243]

Yabancı modeller

Bulgakov'un *Türbin Günleri*, biraz da Gorki'nin kararlılığı ve siyasi ağırlığı sayesinde sahnelere dönmüştü.[244] Bazılarının iddiasına göre Stalin oyunu on beş kez izlemişti.[245] 1935 yılında, her ikisi de on dört yaşında olan Vasili ve Artyom'u izlemeye göndermişti. Artyom oyuna anlam veremediğini hatırlıyordu zira Kızıllar yoktu, sadece Beyazlar vardı ve aralarında savaşıyorlardı. Stalin bu durumu şöyle açıklamıştı: "Kızıllarla Beyazlar arasında Kızıl'a en yakından Beyaz'a en yakına uzanan bir yelpaze var ve oyunda birbirleriyle savaşanların bazıları çok Beyaz, diğerleri biraz pembe ama Kızıl değil. Anlaşamadıkları için savaşıyorlar. Asla insanları sadece saf Kızıllar ve saf Beyazlar olacak bölebileceğinizi düşünmeyin. Böyle olanlar sadece liderler ve daha bilgili kişiler. Kitleler birini ya da diğerini takip eder ve çoğunlukla birbirine karıştırır, gitmesi beklenen yere gitmezler."[246]

---

241 11.095 kişilik listede 5.044 kişinin eski "büyük" tüccar ve rantiyeler, 2.360'ının aristokrat ve yaklaşık 1.000 kişinin de infaz edilen teröristlerin, casusların ve sabotajcıların aile üyeleri olduğu söyleniyordu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 613-616 (APRF, f. 3, op. 58, d. 174, l. 42-9: 16 Şubat 1935), 617 (l. 41).

242 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 613-616 (APRF, f. 3, op. 58, d. 174, l. 42-49: Zakovsky'den Yagoda'ya, 16 Şubat 1935), 617 (l. 41: Yagoda'dan Stalin'e, 26 Şubat 1935).

243 Karelya'daki bazı görevliler de "ajan" oldukları için tutuklandılar ve Fin sınırına bitişik yirmi beş kilometre yarıçapında bir alan içinde kalan en az 5 bin "*kulak*" tahliye edildi, hayvanlarına ve varlıklarına el konuldu. Dmitriev, *Pominal'nye spiski Karelii*, s. 17. Ekim 1935'te Zakovsky Leningrad'da yeni bir NKVD eğitim okulu açtı, daha fazla personel arayışındaydı. Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 51.

244 Dubinskaia-Dzhalilova ve Chernev, "Zhmu vashu ruku, dorogoi tovarishch", s. 188-189. *Türbin Günleri*'nin Leningrad'da sahnelenmesi 1933 yılında onaylandı. 1936'da Kiev'de izin verildi. Milne, *Mikhail Bulgakov*, s. 168.

245 Stalin'in on beş ziyareti konusunda bkz. V. Lakshin'in yazdığı önsöz, Bulgakov, *Izbrannaia proza*, s. 30. Aynı zamanda bkz. Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 102-103; Shapoval, "'Oni chuvstvuiut sebia, kak gosti ...'", s. 107-108, 122; Smeliansky, *Is Comrade Bulgakov Dead?*, s. 170-173; Shentalinskii, *Raby svobody*, s. 120. 1926-1941 tarihleri arasında Moskova Sanat Tiyatrosu *Türbin Günleri*'ni 987 kez sahneledi. Bulgakov, *Dramy i komedii*, s. 583.

246 Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 15.

Stalin Moskova'da bir Uluslararası Film Festivali düzenlenmesine (21 Şubat-2 Mart 1935) ve jüri başkanlığını dünyaca ünlü Eisenstein'ın yapmasına onay verdi. Sovyet katılımcıların fotoğraflarının altında "yönetmen" yazarken Eisenstein'ın fotoğrafının altında "Dünya Çapında Eşsiz Yönetmen" yazıyordu fakat konuşmacılar kasıtlı olarak altı yıldır neden film yapmadığını soruyor ve onu Sovyet başarıları karşısında sessiz kalmakla suçluyorlardı.[247] Walt Disney animasyonlarının –*The Three Little Pigs* [*Üç Küçük Domuzcuk*], *Peculiar Penguins* [*Tuhaf Penguenler*]– özel gösterimi yapıldı (ve aynı yıl içinde Sovyetler'de gösterime girdi).[248] Meksika ile ilgili Amerikan filmi *Viva Villa!*'nın gösterimi de yapıldı ve ardından şair Aleksandr Bezymensky, *Neşeli Ahbaplar* film müziğinin bu filmden çalıntı olduğu suçlamasını getirdi. Bunun üzerine, saf güldürüye yönelik ideolojik saldırılar yeniden alevlendi. Sovyet basını tarafından alıntılanan bir Fransız eleştirmen, "*Neşeli Ahbaplar,* sanki bazı burjuva yönetmenler gece stüdyoya girmiş ve Sovyet setinde gizlice bu filmi çekmiş izlenimi uyandırıyor," diyordu.[249] Stalin *Pravda*'daki Mekhlis'den Shumyatsky'i savunmasını istedi ve o da başyazısında, "[*İzvestiya* ve *Edebiyat Gazetesi*'nin] her iki editör[ü], Sovyet gazetelerinin olmazsa olmazı sayılan temel nezaket kurallarını belli ki unutmuşlar," derken ironi yapmıyordu.[250]

Sendikalar Binası Sütunlu Salon'da yapılan kapanış töreninde *Çapayev*'le Leningrad Film birincilik ödülünü; *Le Dernier Milliardaire*'le Fransa doğumlu, René Clair adıyla bilinen René-Lucien Chomette ikincilik ödülünü; Disney üçüncülük ödülünü aldı.[251] Fransa'daki bir ticari çöküşü konu eden Clair'in filminde, neredeyse batmış olan hayalî bir Avrupa krallığı ("Casinaria") dünyanın en zengin adamına ("Mösyö Banco") yardım etmesi için yalvarıyordu. Mösyö Banco geliyordu ama gelir gelmez kazara kafasından vuruluyor ve geveze bir embesil olarak uyanıyordu. Casinario kısa süre sonra diktatörlüğe dönüşüyordu.[252]

Belli türlerde yabancı edebiyat eserleri tercüme ediliyordu ve bir kez Rusça (ya da diğer bir Sovyet dilinde) yayımlandıktan sonra, Sovyet kıstaslarına göre "dünya edebiyatı klasiği" sıfatı kazanarak Tolstoy'un yanına ekleniyorlardı. Aralarında, Cervantes, Molière, Balzac, Goethe ve özellikle de Shakespeare vardı ve

247 Bulgakowa, *Eisenstein*, s. 168-172. Altmış beş film teklif edildi ve yirmi altısı kabul edildi. *Kino,* 2 ve 21 Şubat 1935; *Pravda,* 22 Şubat 1935, s. 4. 22 Şubat'ta, Ocak ayında açıklanan sinema devlet nişanları, Stalin'in izleyici olduğu bir törenle Kalinin tarafından Kremlin'de verildi.

248 *Pravda,* 29 Kasım 1935.

249 Iasenskii, "O dvukh neudachnykh popytkakh."

250 Mekhlis editörleri Eski Meydan'da toplayarak (11 Mart) onlara gözdağı verdi; ertesi gün *Pravda*'nın başyazısı imzasız yayımlandı. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 996-997 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 829, l. 9-10: 11 Mart 1935); Fomin ve Deriabin, *Letopis' Rossiiskogo kino,* II, s. 325; *Pravda*, 12 Mart 1935.

251 *İzvestiya,* 3 Mart 1935; *Kino,* 5 Mart 1935; "K itogom pervogo sovetskogo kinofestivalia", *Sovetskoe kino,* sayı 3, 1935, s. 3-5. Artık *Çapayev* New York Broadway'de gösteriliyordu. "Sovetskie fil'my v N'iu-Iorke", *Pravda,* 2 Mart 1935.

252 Pyryev'in *Assembly Line of Death* (7 Kasım 1933) filmi dışında, Sovyetler açıkça anti-faşist hiç film üretmedi. Bu film belirsiz bir Avrupa ülkesinde geçiyordu ve faşizmi, Sovyetler Birliği'nde kapitalizmi yeniden tesis etmeyi hedefleyen bir hareket olarak betimliyordu.

hepsi gerçek anlamda değil ama serbest bir tarzda tercüme edilmişti.[253] Marx'a atfedilen teşvik ifadesi olan "Daha Fazla Shakesperare!" yeniden canlanmıştı ve övgücüler onu "halk ozanı" diye niteliyordu.[254] Mart 1935 Moskova Uluslararası Tiyatro Festivali'ne –Bertolt Brecht, Kurt Eisner ve Edward Gordon Craig katılmıştı– katılan Sovyet oyunu Shakespeare'in *Kral Lear*'ıydı. Prömiyerini Moskova Devlet Yahudi Tiyatrosu'nda Yidiş yapmıştı ve Kral Lear'ı Solomon Mikhoels oynuyordu.[255] Tabii ki Kral Lear tüm topraklarını kaybediyor ve deliriyordu.[256]

Gözetmek

Birlik'in her köşesinden yerel görevliler, çelik, kimyasallar, askerî donanım gibi konularla ilgili raporları Stalin'e gönderiyordu. Beria, Bakü petrolü ve Gürcistan nadir metalleri, Çiatura'daki manganez üretimindeki artış, artık Stalin adını almış olan Tiflis Demiryolu atölyelerinin performansı ve yeni tesislerdeki üretim hakkında raporlar hazırlıyordu: artık Kirov adını almış olan Tiflis Takım Tezgâhı Fabrikası, Zestafoni Demir Alaşımı Tesisi, Inguri Selüloz ve Kâğıt.[257] Lakoba'nın raporları, çay, turunçgiller, tütün ve turnagagası familyasına ait çiçeklerle ilgiliydi. Moskova'daki Stalin'e ve Orjonikidze'ye kasalar dolusu mandalina ve limon gönderiyordu. Ancak Abhazya'nın tatil tesisleri konusunda daha yapılacak çok iş vardı. Mart 1935'te toplanan Abhaz Özerk Cumhuriyeti 7. Sovyetler Kongresi'nde "Otorite, yoldaşlarım, kendiliğinden oluşmaz; kazanılması gerekir. Kitaplardan, formüllerden değil insanların işleri halletmesi sayesinde kazanılır," diyordu. "Yoldaşlarım, biliyorsunuz tatil tesisi inşası alanında hâlâ zayıf görünüyoruz... Eski tesislerimizi tam anlamıyla yenileyemiyoruz."[258] Her şeye rağmen Abhaz Özerk Cumhuriyeti Lenin Nişanı ile onurlandırıldı ve bu kısmen (kolektiflerden çok aile çiftliklerinin eseri olan) tütün üretimi sayesindeydi.[259]

---

253 Friedberg, *Literary Translation in Russia*, s. 115. Aynı zamanda bkz. Baer, "Literary Translation." Bir edebiyat eleştirmeninin *Pravda*'da çıkan makalesi "Sovyet Kültürünün Tarzı" öykünülmesi gereken yazarlar arasında Balzac, Goethe, Shakespeare ve Tolstoy'u sayıyordu. *Pravda,* 29 Nisan 1935 (Dinamov, Sergey Ogladkov'un mahlası). (Pasternak geçim kaynağından söz ederken, anlatıldığına göre, "Ben tercüme yaparken Mayakovski kendisini öldürüyordu," demişti.)

254 "Bol'she' shekspirovat'!", *Literaturnaia gazeta,* 23 Nisan 1933. Tercümeler arasında, Rabelais, *Gargantua* ile *Pantagruel* (1929); Virgil, *Aeneid* (1933); Homer, *İlyada* (1935) ve Homer, *Odysseia* (1935) vardı.

255 Litovskii, "Korol' Lir"; Harshav, *Moscow Yiddish Theater*, s. 90; Clark, *Moscow*, s. 189 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5283, op. 8, d. 242). Aynı zamanda bkz. Fowler, "Yiddish Theater in Soviet Ukraine."

256 Mikhoels, "Moia rabota nad 'Korolem Lirom'", s. 94-123. Düzenlenen bir Shakespeare konferansında (25-27 Kasım 1935) yazarın en iyi nasıl tercüme edileceği ve yorumlanacağı konusunda tartışmalar yaşandı. *Pravda,* 29 Kasım 1935; O. Litovskii, "Zhivoi Shekspir", s. 7-8; Clark, *Moscow*, s. 184-185.

257 Lang, *Modern History of Soviet Georgia*, s. 253.

258 Lakoba, *Ot VI k VII s"ezdu sovetov ASSR Abkhazia*; Lakoba, "Sel'skoe khoziaistvo Abkhazii–baza Sovetskoi pishchevoi promyshlennosti", Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, 2-32. Aynı zamanda bkz. Kolt'sov ve Lezhava, *Sovetskie subtropiki.*

259 Lakoba, "'Ia Koba, a ty Lakoba'", s. 58 (15 Mart 1935).

NKVD'nin Kremlin personelinin sorgusu derinleştikçe Yenukidze'nin adı da kaçınılmaz olarak gündeme geldi.[260] Takdir edilen bir kişi olarak, kayırma işlerini gördüğü bir düzen sürdürüyor, eşsiz devlet kaynaklarını dağıtıyor ve Stalin'le yakın olma ayrıcalığını kullanarak eski dostları gözetiyor ve elit meskenleri gibi zorlu meseleleri çözüyordu.[261] Elli sekiz yaşında ve hiç evlenmemiş olan Yenukidze Kremlin'e hiç taşınmamış, Merkez Komite'nin ilk ofislerinin bulunduğu Metropol'de yaşamaya devam etmişti ama eğer amacı reşit olmayan kızları yatağa atmasını gizlemek idiyse bunu başaramadı. Tutuklanan bazı Kremlin çalışanları ifadelerinde Yenukidze'nin "kızlarından" söz ettiler. NKVD'nin ağına düşen diğer bir Kremlin çalışanı İrina Gogua, Yenukidze ile birlikte Tiflis'te okula giden eski bir Menşevik'in kızıydı. Yenukidze ile ilgili hatırladıklarını şöyle anlatıyordu. "İnanılmaz biriydi, çok çekiciydi, parlak kızıl saçları yaşlandıkça yumuşak bir sarıya dönüştü. Yüzünde çiçek bozuğu izleri olduğu doğru, hatta Yosif Visaryonoviç'ten bile fazla... Görüyorsunuz bu bir tutarsızlık. Zamparalıkla suçlandı ama işin aslını bilmiyoruz. Aslında çok sıcak bir insandı. Bir özelliği vardı: Hayır demekten nefret ederdi, kim olursa olsun insanlara yardım ederdi. Bir zaafı vardı: En yakın arkadaşlarıyla evlenen kızlara, onlara âşık olurdu."[262]

Gerçekte Yenukidze'nin başını belaya sokan, yeraltı yıllarından tandığı devrimci ama Bolşevik olmayan muhtaç ailelere, eski Komünist Parti muhaliflerine (Kamenev'in yakınları) ve hatta genişleyen merkez yürütme komitesinde işe soktuğu (kendisi gibi) eski soylulara yardım etmek için sessizce devlet fonlarından harcama yapması oldu. Kirov'un suikaste uğramasından sonra bu tür fiiller özellikle tekinsiz addedilir olmuştu fakat Voroşilov tarafından korunan Yenukidze'nin sadece statüsü düşürülmüş ve 3 Mart 1935'te Güney Kafkasya merkez yürütme komitesinde bir göreve atanmıştı.[263] SSCB Başsavcısı İvan Akulov merkez yürütme komitesi sekreterliğine getirilirken Andrey Vişinski SSCB başsavcılığını devraldı.

Kirov ve Kremlin Meselesi soruşturmaları artık paralel yürütülmüyordu. 10 Mart'ta Leningrad'da Draule, kız kardeşi ve eniştesiyle birlikte yargılanmış ve infaz edilmişti; bu konuyla ilgili bir duyuru yapılmadı.[264] Ertesi gün yayımla-

---

260 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 610-612 (APRF, f. 3, op. 58, d. 231, l. 54-59: 10 Şubat.)

261 Minusinsk'e sürgüne gönderilen Kamenev'in Yenukidze'nin Kremlin'deki ofisine uğradığı ve Moskova'daki evini elinde tutmasına izin verilmesini istediği, daha sonra, Kamenev'in sürgünden yazdığı iddia edilen ve Moskova'ya dönmesine izin verilmesini istediği mektubu Yenukidze'nin Stalin'e ulaştırdığı anlaşılıyor. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 508-517 (TsA FSB, f. 13614, tom 2, l. 308-310, 314-322: 30 Mayıs 1937).

262 "Irina Gogua: semeinye istorii", *Ogonek*, Nisan 1997: http://kommersant.ru/doc/2284891; Cherviakova, "Pesochnye chasy." Maria Svanidze'nin yaklaşımı daha kötümserdi ve günlüğüne Yenukidze'nin düzenbazlığını, ofisine yapılan ödemeler ile ilgili suiistimallerini ve yaşı on bir hatta dokuza kadar inen kızlarla ilişkilerini, onları fiziksel olarak değilse bile manen yoldan çıkardığını yazmıştı. Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 182 (Svanidze günlüğü: 28 Haziran 1935).

263 *Zaria vostoka*, 5 Mart 1935. Peterson Nisan 1935'te kovuldu ama tutuklanmadı (Yakir, haziran ayında onu Kiev askerî bölgesine yardımcı olarak getirdi).

264 Lenoe, *Kirov Murder*, s. 287-288 (RGANI, f. 6, op. 13, d. 33, l. 49-50: Ulrich'den Stalin'e, 11 Mart 1934).

nan gizli NKVD genelgesinde düşmanların acımasızca ezildiği fakat bunun sonucunda "daha fazla yeraltına indikleri", dolayısıyla ajanların onları bulmak için daha derin kazmaları gerektiği söyleniyordu.[265] Moskova'da, Nina Rozenfeld verdiği ifadede (11 Mart), Nadya Alliluyeva'nın ölümünü parti politikalarıyla ilgili farklılıklara bağlarken, Zinovyev ve Kamenev'in uzaklaştırılmasından ve demokrasi yokluğundan şikâyet ediyordu. Rozenfeld, Lev Kamenev'in kardeşi Nikolay'ın eski karısıydı ve oğulları Boris N. Rozenfeld de Troçkist olarak yaftalanmıştı.[266] Nikolay Kamenev tutuklandığında Stalin'in suluboya resimlerini yaptığı anlaşılmıştı. Son olarak Lev Kamenev sorgulanmış (21 Mart), kardeşi hakkında sorular sorulmuş ve Lev'e kardeşinin Stalin'i öldürme planları yaptığını itiraf ettiği söylenmişti. Lev Kamenev'in söylediğine göre, Zinovyev yandaşları Bakayev ve Grigory Yevdokimov'un, Kirov cinayetinin hemen ardından tutuklanmaları ile birlikte Zinovyev telaş içinde gelerek Almanya'daki Uzun Bıçaklar Gecesi'ne benzer bir eylemin kendisine ve diğerlerine karşı da yapılmasından korktuğunu ifade etmişti. Stalin bu belgeyi Molotov, Kaganoviç, Voroşilov ve Yezhov'a iletirken "Kamenev'in ahmakça sorgulanması" notunu düşmüştü.[267]

Yenukidze'yi diktatöre suikast planlarından haberdar olduğu suçlamasından aklayan fakat sınıf düşmanları tarafından kullanıldığını dikkate alan gizli parti genelgesini, Stalin telefon oylamasıyla Politbüro'ya onaylattı. Güney Kafkasya'ya gönderilmesinin de çok hafif bir ceza olduğuna karar verildi.[268] Gorki Kremlin Meselesi'ni basından takip ediyordu. Stalin'e yağcılık yaparcasına yazdığı mektupta (23 Mart 1935), "Bana çarpıcı gelen Yenukidze'nin davranı-

265 Kokurin ve Petrov, *Lubianka*, s. 548-552; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 271, l. 565-65ob.: Stalin'e sunum için Yezhov'un hazırladığı notlar, Aralık 1934 ya da Ocak 1935.

266 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 628-631 (APRF, f. 3, op. 58, d. 232, l. 168-176: 11 Mart 1935). "Tutuklamaların Yürütülme Yöntemi" başlıklı, 17 Haziran 1935 tarihli Merkez Komite ve Halk Komiserleri Konseyi ortak kararnamesi, 8 Mayıs 1933 talimatının yerini aldı ve NKVD'nin ancak savcılık izni ile tutuklama yapabileceği; bir komiserliğe karşı sorumlu olan personelin tutuklanmasının ilgili komiserin izniyle mümkün olacağı ve buna İçişleri Komiserliği'nin de dahil olduğu şartlarını getirdi. Merkez Komite üye veya aday üyelerinin tutuklanması ancak Merkez Komite'nin onayıyla mümkündü. 1 Aralık 1938'de yayımlanan diğer bir talimat kurumsal değişiklikleri göz önüne alıyordu fakat tutuklama konusu hâlâ idari kurum liderliğinin iznini gerektiriyordu. Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 63 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 36, d. 1339, l. 191-2ob.).

267 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 648-650 (APRF, f. 3, op. 58, d. 234, l. 1-6: 21 Mart 1935). Zakovsky, 11 binden fazla "eski insanın" hüküm giydiğini ve sınır bölgelerinde ikamet eden 22 bin kişinin sürüldüğünü, Leningrad'dan rapor etti. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 64; Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 465-476 (31 Mart 1935); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 654-657. Yezhov, Yenukidze tarafından dağıtılan muhtelif kır evleri alıcılarının bir listesini Stalin'e sundu (4 Nisan 1935). Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 371n4 (RGASPI, f. 671, op. 1, d. 52, l. 32: Yezhov'dan Stalin'e, 4 Nisan 1935). Kirov cinayetinin hemen ardından Leningrad'dan sürülen insanların kıymetli edebî arşivlerinin satın alınması –el konulması değil– yönünde bir Politbüro talimatı yayımlandı. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 255 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 962, l. 48: 23 Nisan 1935), 763n92 (APRF, f. 3, op. 58, d. 174, l. 78-79).

268 Metin, Stalin, Molotov, Kaganoviç ve Yezhov tarafından hazırlanmıştı, Voroşilov ya da Ordjonikidze'nin dahli yoktu, 3 Nisan 1935 tarihini taşıyordu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 658-660 (APRF, f. 3, op. 58, d. 234, l. 47-53); *Na prieme*, s. 156-157.

şından ziyade partililerin utanç verici kayıtsızlığı," diyordu. "Parti-dışı insanlar bile uzun süredir bu ihtiyarın nasıl soylular, Menşevikler ve genel olarak pisliğe üşüşen sineklerce sarıldığından haberdar ve konuşuyorlardı." Gorki, tuhaf bir biçimde iyi haber alan göçmen dergisi *Sosyalist Haberci*'nin içeriden bilgileri Yenukidze'nin çalışanlarından aldığını iddia ediyordu. Gorki, Stalin'in Politbüro'ya da ilettiği mektubunda, "Savaş yaklaştıkça, Birlik'in kafasını koparmak için, her türden kullanılmaya müsait adam size suikast düzenleme çabalarını artıracaktır," diyordu. "Bu doğal zira düşmanlar sizin yerinizi alabilecek birinin olmadığını gayet iyi görüyor. Büyük ve bilgece çalışmalarınız sayesinde milyonlarca insanın güven ve sevgisini kazandınız – bu bir gerçek... Kendinize dikkat edin."[269]

Yine 23 Mart'ta, uzun süren müzakerelerin sonucunda, Sovyetler Çin Doğu Demiryolları'nı 140 milyon Yene karşılık gelen konvertibl paraya Mançukuo'ya sattı. Bu rakam (bırakınız stratejik değerini) piyasa değerinin dahi ancak küçük bir bölümüydü.[270] (Stalin rejimi geride açığa çıkmamış bir ajan ağı bıraktı.) Aynı gün, Politbüro çıkardığı kararnameyle bu paranın, ağır kamyonlar üreten ve kısa süre sonra da lüks Sedanlar üretecek olan Moskova'daki ZIS Fabrikası için gerekli ekipmanın Birleşik Devletler, Britanya ve Almanya'dan alımı için kullanılacağını ilan etti.[271] Çinli vatanseverler demiryolunun Sovyetler'e ait olmadığını, satamayacağını söylediler ve Nankin'deki milliyetçi hükümet de resmî bir protestoda bulundu. Çan Kay Şek, Çin-Japonya ittifakı öneren Japon temsilcisi ile bir dostluk antlaşması imzalamak üzere yarı-resmî müzakerelere başladı. Kararlı bir anti-komünist olan Çan Kay Şek, Sovyetler Birliği'ne karşı, Japonya için (aynı zamanda Almanya için) doğal bir müttefik olabilirdi.[272] Çin'deki Sovyet maslahatgüzarı bu ittifak önerisi ile ilgili olarak, "Çan Kay Şek buna yanaşmadı," diye durumu rapor etmişti. Çan Kay Şek, Japon temsilciliğini elçilik statüsüne yükseltti ve her iki ülke karşılıklı elçi atayacağını duyurdu. Bu durum, Tientsin ve Pekin'de Japon aleyhtarı protestolara yol açtı. Protestolardaki "hakaretleri" fırsat bilen Japonya, Tientsin'deki garnizonu aracılığıyla Milliyetçi Çin yetkili ve askerleri Hebei eyaletinden ve daha sonra İç Moğolistan'ın Çahar eyaletinden çıkararak Kuzey Çin üzerindeki kontrolünü yaygınlaştırdı. Japonlar Sovyet uydusu Dış Moğolistan üzerindeki baskısını da artırdı.[273] Sovyet maslahatgüzarı, Çan Kay Şek'le ilgili aynı raporda, Nankin hükümetinin diğer bir hizbinin Japonya ile "ittifaktan yana" olduğu uyarısını yapıyordu.[274]

---

269 "'Zamenit' Vas nekem': pis'ma M. Gor'kogo I. V. Stalinu", s. 116-117 (APRF, f. 3, op. 58, d. 284, l. 127-127ob, 124).

270 *İzvestiya*, 24 Mart 1935; *DVP SSSR*, XVIII, s. 204-213; Lensen, *Damned Inheritance*, s. 457-459; Slavinskii, *Vneshniaia politika*, s. 53. Aynı zamanda bkz. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 83, l. 73-83, 104-106.

271 Davies vd., *Years of Progress*, s. 91n5 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 162, d. 17, l 157-158). Stalin ZIS-101 lüks limuzini ilk defa 29 Nisan 1936'da inceledi.

272 Paine, *Wars for Asia*, s. 92.

273 Crowley, *Japan's Quest for National Autonomy*, s. 214-217; Safronov, *SSSR, SShA, i iaponskaia*, s. 145.

274 *DVP SSSR*, XVIII, s. 626 (Nankin'deki Spil'vanek'ten Moskova'ya, 28 Ocak 1935).

22 Nisan 1935'te, saat 19.00'da Küçük Köşe'deki toplantılarını tamamlayan Stalin akşam yemeği için alt kattaki dairesine indi. Svetlana'nın dadısının doğum günüydü ve akrabaları gelmişti. Stalin'in iyi bir ruh halinde olduğu söyleniyordu. Kadehler kaldırılırken Svetlana Moskova'nın yeni metrosuna binmek istediğini söyledi. Dadısı, Maria Svanidze ve diğerleri Svetlana ve Vasili'ye eşlik edeceklerdi; Kaganoviç partiye yardımcısı ile gelmişti. Birden Stalin de gitmek istediğini söyledi. Katılması için Molotov'a telefon edildi. Svanidze günlüğüne, "Herkes fena halde endişelendi," diye yazacaktı. "Uygun hazırlıklar yapılmadan bu şekilde dışarıya çıkmanın tehlikeleriyle ilgili fısıldaşıyorlardı."

Beti benzi atan Kaganoviç metronun kapanacağı gece yarısına kadar beklemeyi önerdi. Stalin hemen gitmekte diretti. Üç arabaya doluşarak Moskova'nın Kırım Meydanı'na gittiler. İstasyona indiler, yirmi dakika beklemleri gerekiyordu. Geldiğinde tren zaten tıka basa doluydu. İşçiler ön vagonu boşalttılar ve Stalin grubuyla beraber Kremlin'e en yakın istasyon olan Avcı Evleri'ne hareket etti. Stalin burada trenden inerek istasyonu ve yürüyen merdivenleri inceledi; bu arada büyük bir izleyici kalabalığı toplandı. Sempatizanları Stalin'in etrafını sardılar. Gelen korumalar ve polis düzeni sağlamaya çalışıyordu. Kalabalık büyük bir metal lambayı kırdı. Svanidze neredeyse bir sütunun dibinde sıkışıyordu. Vasili ölmekten korkmuştu. Svetlana korkudan trenden inemedi. Svanidze, "Kalabalığın engelsiz coşkusundan korkmuştuk, Yosif mutluydu," diye yazmıştı.

Bu, kızının sebep olduğu kurgulanmamış bir andı. Stalin tekrar trene bindi, hattaki son durağa, Sokolniki'ye kadar gittiler. Burada bekleyen bir arabaya binmeleri planlanmıştı ancak Stalin vazgeçti ve trende kalarak Smolensk Meydanı'na metro ile döndüler. Orada bekleyen bir araba yoktu. O ve yanındakiler Arbat'a doğru yürümeye başladılar, yağmur yağıyordu ve su birikintileri oluşmuştu. Nihayet bir araba geldi. Svetlana ve Vasili Kremlin dairesine götürüldüler ve Vasili "kendisini yatağa atarak hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı." Stalin Yakın Kır Evi'ne yöneldi. Belli ki o akşam olası bir suikast ile ilgili takıntısını bir kenara bırakmıştı: Avcı Evleri istasyonundan hareket ederken, Stalin'in yolcuların bulunduğu vagonda seyahat etmesine izin verilmişti.[275] Svanidze günlüğüne, "Yosif sürekli olarak şefkatle gülümsüyordu," diye yazmıştı. "Sanırım tüm temkinliliğine rağmen, insanların Yüce Liderlerine yönelik sevgi ve ilgisinden dolayı hislenmişti... Bir keresinde ona bahşedilen alkışlar karşısında, insanların bir çara, yani saygı duyacakları ve hizmetinde yaşayacakları ve çalışacakları birine ihtiyacı var demişti."[276]

---

275 Khlevniuk, *Stalin: zhizn'*, s. 195.

276 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 173-176 (Svanidze günlüğü: 29 Nisan 1935), 178 (9 Mayıs); *Na prieme*, s. 161. Aynı zamanda bkz. Medvedev, *K sudu istorii*, s. 628; Brandenberger ve Dubrovsky, "'The People Need a Tsar'", s. 873, 884n4. Gizli polis raporuna göre aynı yıl, bir tartışma grubundaki sıradan bir vatandaş olan Petrushenko'ya Stalin'in kim olduğu sorulduğunda, "Bir

Stalin en yakın arkadaşını öldürebilir miydi? O her şeyi yapabilirdi.[277] Evet, ama onun adına kim bu görevi üstlenecekti? Kendisi de mezara, Stalin adına Yagoda'nın cinayeti planladığından şüphelenerek gidecek olan yeteneksiz Medved mi?[278] Bacağını kırmış, 1934'ten beri operasyonel konularla ilgilenmemiş ve bu kritik fiilin gerçekleştiği güne kadar uzun bir tatil için birkaç hafta şehir dışında kalmış Zaporozhetz mi? İşçi kökeni nedeniyle koruma olarak işe alınmış ve bir süre gece bekçiliği yapmış olan Kirov'un sadık köpeği, hastalıklı Borisov mu? Hem tüm tanıklardan ve hem de silah ateşlendikten sonra kilitlenen kapılardan kaçmayı başaran koridordaki gizemli silahlı kişi mi? Stalin'in Kirov'u öldürdüğüne dair (diktatörü itibarsızlaştırmak için Kruşçev'in emrinde çalışan çeşitli komisyonların çabalarına rağmen) hiçbir kanıt yoktur. Nikolayev'in fail olduğuna işaret eden, suikastın öncesinde ve sonrasında kayda geçilmiş kanıt ise çoktur. Bunu başarmasını sağlayan ise kararlılığı ve NKVD'nin gelişigüzel güvenlik tedbirleridir ki son kertede bu özensizliğin izi Kirov'a kadar sürülebilir.[279] Nikolayev'in gerekçesi ve fırsatı vardı.[280] Sıkıntıları nedeniyle öfkeliydi, devrimci terör tarihinden ve Sovyetler'in işçi devleti ve sosyal adalet ideallerinden kaynaklı bir kararlılığa sahipti. Başarısızlıkla sonuçlanan birçok girişimi olmuş ama sonunda planlama ve şansın yardımıyla intikam alarak tarih yazma arzusunu gerçekleştirmişti.

Nikolayev çaresizliğini yüce bir gayeye sahip olma hissiyatına dönüştürmeye çalışmıştı, Stalin'in rejimi Kirov suikastını bir dönüm noktası haline getirdi.

---

zamanlar çarın olduğu gibi birisi," diye cevap vermişti. RGASPI, f. 17, op. 120, d. 176, l. 45; Davies, *Popular Opinion*, s. 168-169. Metro iki hatla açılmıştı: Sokolniki'den Avcı Evleri istasyonuna; oradan da Smolensk Meydanı'na. Medvedev, *All Stalin's Men*, s. 124-125.

277 Tucker, *Stalin in Power*, s. 223-237. Ulam, "Üst düzey bir Sovyet yetkiliye yönelik başarılı bir suikast girişimine örnek oluşturmayı Stalin'in istemesi pek muhtemel değil," diyordu. Ulam, *Stalin*, s. 385. Göçmen Nicolaevsky, "Kesin olan bir şey varsa," diyordu, "Kirov suikastından çıkar sağlayan tek kişi Stalin." Nicolaevsky, "Kirov Assasination."

278 Medved, Stalin ve Yagoda'nın Kirov cinayetinden sorumlu olabilecekleri şüphesini diğer NKVD görevlileriyle ve yakın akrabalarıyla açıkça paylaştı. Shreider, *NKVD iznutri*, s. 26-29. 1935 yılında Yefim Yevdokimov, Kirov cinayetinde (Stalin'in dahlini ima ederek) Yagoda'nın parmağı olduğuna dair bilgisi olup olmadığını Frinkovsky'e açıkça sordu. Frinovsky sorgusu tutanakları, Beria'dan Stalin'e, 11 Nisan 1939 (APRF, f. 3, op. 24, d. 373, l. 3-44), http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19390413beria.php.

279 Kruşçev'in başkanlığında kurulan (1956-1957) altı komisyonun hepsi Zinovyevci-Troçkist herhangi bir terörist yeraltı örgütünün mevcut olmadığı sonucuna vardı; Nikolayev'le birlikte infaz edilen on üç kişinin itibarları 1989 yılında iade edildi.

280 Lenoe haklı olarak, Agronov'la birlikte çalışan ve Draule, Zinovyev, Kamenev ve diğerlerini sorgulayan Genrikh Lyushkov'un ortaya koyduklarını en önemli kanıtlar addediyordu. Lyushkov 1939'da şöyle yazmıştı: "Kirov cinayetinin Nikolayev'in kişisel fiili olduğunu doğrulayabilirim. Nikolayev birçok kaygısı olan psikolojik olarak dengesiz biriydi ve mutsuz bir hayatı vardı. Her şeyi yapacak beceriye sahip olduğunu düşünüyordu ve kendisini entrikaların adamı olarak görüyordu. Gerçekte, sürekli sızlanan biriydi ve insanlarla geçinemiyordu. Her hamlesinde devletin ürkütücü ataletiyle karşı karşıya kalınca, her şeye karşın, doğruyu korumaya ve yozlaşmaya karşı savaşmaya karar verdi. Toplumun kayıtsızlığı nefret hissini ve yoğun intikam tutkusunu güçlendirdi... Dolayısıyla Nikolayev'in parti aygıtına inancını yitirmesi onu parti liderlerinden birine suikast düzenleme planları yapmaya yöneltti." Lenoe, *Kirov Murder*, s. 681-686 (*Kaizo*, Nisan 1939).

Leningrad'da ve başka yerlerde, komünal konutlarda, barakalarda, çamurdan kulübelerde ikamet eden çoğu kişi maddi zorluklar nedeniyle endişeliydi. Aparatçikler, izleme talimatı aldıkları Kirov cinayetiyle ilgili tartışmaların, ekmek karnesinin sonuna gelinmesi ve endişe verici fiyat artışı tartışmalarının gölgesinde kalmasından şikâyetçiydi.[281] Karne sisteminin sonlandırılması ciddi bir kaygı ve öfkeye yol açmıştı.[282] Komplo teorileri sürekli çoğalıyordu: Nikolayev'e Smolny'e giriş belgesini el altından Medved vermişti; Chudov Kirov'un yerine geçmek için ölüm emrini vermişti; binaya yabancı ajanlar sızmıştı; Stalin'in işiydi (zaman içinde bu söylenti yayılacaktı). Polis muhbirleri böylesi dedikoduları yakalama ya da icat etme telaşı içindeydiler. Leningrad'da: "Kesin bir ölümün üstüne giden Nikolayev gibi cesur adamları seviyorum"; "Rusya'da bütün Jelyabovların ölmediği anlaşılıyor, özgürlük savaşı sürüyor"; "Katil insanların iyiliğini istiyordu, onun için Kirov'u öldürdü." Donetsk maden havzası: "Kirov öldürüldü ama bu yetmez, Stalin de öldürülmeli."[283]

Arkadaş canlısı bölge parti liderinin Stalin'in siyasi rakibi olduğu spekülasyonu temelsizdi.[284] Benzer bir biçimde, Yagoda'nın NKVD'sinin soruşturmanın gidişatına "engel olduğu" yönündeki rejim masalları da büyük ölçüde uydurmaydı. Zinovyev ve "Zinovyevcilere" kumpas kurulması Yagoda'nın sorunu değildi ve zaten Stalin de bu senaryoya hemen ilgi göstermemişti. Diktatör cinayete aşırı tepki verirken, sadece yağcı Yezhov'a, Agranov'a ve Zakovsky'e değil ama aynı zamanda Yagoda'ya da güvenmişti. Daha ilk akşam Stalin'in ofisini arayarak olaya yabancıların parmağı olduğu açısından bakmayı Yagoda önermişti.[285] Nikola-

281 Rimmel, "Another Kind of Fear", s. 484, atıfta bulunduğu kaynak, TsGAIPD, f. 25, op. 5, d. 47, l. 2, 492, atıfta bulunduğu kaynak, TsGAIPD, f. 25, op. 5, d. 46, l. 30b.

282 Kirov tesisinde çalışan bir grup işçi yeni Leningrad Parti Başkanı Jdanov'a yazdıkları mektupta "düzenbazları", "hainleri" ve rejimin sergilediği "anlamsız komediyi" lanetliyorlar, karne sistemine son verilmesini, işçilerin sefalet içinde yaşadığı koşullarda, "Molotov'un alçakça aldatması" olarak değerlendiriyorlardı. Davies, *Popular Opinion*, s. 137 (atıfta bulunduğu kaynak TsGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 1518, l. 184-188). Genç askerî mühendis Tokayev tam tersini düşünüyordu: "Halk... üzerine çöken bulutların dağıldığını hissediyor... ev yaşamlarında yeni bir özgürlük hissi var; yiyecek daha bol değil fakat eğer hükümet bu adımı atıyorsa, 'her şey kötüye gitmeyecektir' sonucuna varmak zor değil." Tokaev, *Betrayel of an Ideal*, s. 278-279.

283 Davies, *Popular Opinion*, s. 115-116 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGAIPD St.P f. 25, op. 5, d. 35, l. 7, 90; d. 54, l. 99; f. 24, op. 5, d. 240, l. 22; TsKhDMO, f. 1, op. 23, d. 1102, l. 167); Rimmel, "Another Kind of Fear", s. 484. Aynı zamanda bkz. Kedrov, *Lapti Stalinizma*, s. 152 (atıfta bulunduğu kaynak, GAAO, otdel DSPI, f. 290, op. 2, d. 312, l. 107-110; d. 462, l. 56-60); Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s. 422; Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 210 (atıfta bulunduğu kaynak, DAHO, f. 326p, op. 1, spr. 304, ark. 34).

284 Göreceğimiz gibi, Orjonikidze'nin diktatörle eski dostluğu bozulunca, tüm akrabaları bunun acısını çekti fakat Kirov'un hiçbir akrabası için durum böyle değildi.

285 Üç yıl sonra Yezhov, "Hatırladığım kadarıyla Yoldaş Stalin beni ve Kosaryov'u çağırdı ve şöyle dedi: 'Katilleri Zinovyevcilerin içinde arayın.' ÇEKA'cıların buna inanmadığını ve kendilerini garantiye almak için ikinci bir senaryo geliştirdiklerini söylemeliyim. Bu senaryo yabancıları göz önüne alıyordu ve düşük bir ihtimalle de olsa bir şeylerin çıkabileceği düşünülüyordu," diye anlatacaktı. Yezhov Yagoda'yı itibarsızlaştırıyordu ve kendisinin bulunduğu bir ortamda Stalin'in Yagoda'yı arayarak, "Bana bak, suratına yumruğu yiyeceksin," dediğini ekledi. L. P. Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 2, 1995, s. 16-17; Sedov vd., "Spravka", s. 482-483.

yev'in Almanya ve Letonya konsolosluklarına yaptığı ziyaretlerin ve telefon görüşmelerinin araştırılmamasını tercih eden Stalin'di. Ayrıca uydurma senaryolar gizli polisin mesleki itibarını da sarsıyordu ve bu durum Stalin'i kızdırıyordu, yakın zamanda OGPU'yu dağıtarak görevlerini NKVD'ye devretmesinin sebebi buydu. Uydurma senaryolar SSCB'nin uluslararası saygınlığına da zarar veriyordu ve Stalin bu konuda daha da hassaslaşmıştı. Stalin'in Kirov suikastinden "yarar sağladığını" iddia etmek yanlıştı. Dilediğini yapmak için böyle bir bahaneye ihtiyacı yoktu. "Düşmanlara" karşı şiddetli bir intikamı ve tekrarının önlenmesini ısrarla istemesinin nedeni öfkesi ve acı kaybıydı.

Stalin'in en önemli takıntılarından biri doğrulanmıştı: NKVD iş başında uyumuştu. Yabancılarla ve muhtemelen yabancı casuslarla, sayısız "eski insan" ve sınıf düşmanı addedilen başkalarıyla dolup taşan, sosyalizmin inşası için yapılan fedakârlıklara ilgisiz alt katmanların yaşadığı Leningrad'da, gizli ajan şubesi kısa ve acınası bir potansiyel terörist listesine sahipti – üstelik bu liste koruma şubesiyle paylaşılmamıştı.[286] Stalin'in paralel diğer bir takıntısı da doğrulanmıştı: Parti kartı taşıyan, parti üyeleriyle bağlantılarından yararlanan, güvenliği kolayca aşarak üst düzey bir lideri öldüren düşman terörist.[287] Aslında Nikolayev bir süredir tasfiye edilmişti ama bu durum onu daha da tehlikeli hale getirmişti, tıpkı Stalin'in uyardığı gibi ("sınıf savaşı" keskinleşiyordu). Ancak Stalin bu durumu soruşturma ve yargılama konusu haline getirmeyi seçmedi. Nikolayev'in bireysel terörizmi –işçi haklarının ve komünist adaletin ihlal edildiği hissiyatından kaynaklanıyordu–, Stalin'in buyruğuyla, hiçbir gücü kalmamış olan Zinovyev ve Kamenev'in bir şekilde suikastın arkasında olduğu mitine dönüştürüldü. Daha sonra Stalin, onların terörizme uygun "moral atmosfer" yaratma suçlamasıyla yargılanmalarının sıkıntısına gark olacaktı zira bu suçlama, eski muhaliflerinin terörist eylemlerin doğrudan hazırlayıcısı olmaktan ya da yurtdışı sürgünde ulaşılmaz hale gelen ezeli düşmanı Troçki ile doğrudan bağlantıları bulunmaktan hüküm giymelerine yetmeyecekti.[288]

Stalin giderek yalnızlaşıyordu. Önce iki karısını kaybetmişti, şimdi de en yakın arkadaşını. Bundan böyle buhar banyolarına yalnız gidecekti. Orjonikidze'yle ilişkileri gerilmişti, Lakoba'ya karşı hissettiği heyecan yatışıyordu – bunun nedeni bir ölçüde Beria'nın entrikalarıydı. Stalin'in yeni çalışma arkadaşları Andreyev, Yezhov ve Jdanov onun eşitleri değil yardakçılarıydı. Cahil Kaganoviç'e ya da soğuk Molotov'a yakın hissetmiyordu. Ancak elinde büyük bir askerî güce dönüştürdüğü Sovyet Devleti vardı.[289] Yine de, Milletler Cemiyeti'ne

286 Koruma ekibinin yazılı bir çalışma talimatı bile yoktu. Sedov vd., "Spravka", s. 494.

287 Shubin, *Vozhdi i zagovorshchiki*, s. 273.

288 Çok sayıda belge bunu gösteriyordu ve Yezhov da Şubat-Mart 1937 genel kurulunda bu belgelere vurgu yaptı: "Materialy martofevral'skogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 2, 1995, s. 17.

289 Amerikalı diplomat George Kennan'ın Mart 1935 tarihli isabetli raporunda "Sovyet Devleti'nin tüm kaynaklarını devasa bir askerî aygıtın inşasına [nasıl] harcandığı... Vatansever kibirleri ve dış dünya konusundaki bilgisizlikleri, Çarlık tarihinin bu bağlamda sunduğu güçlü gelenekler

katılmasına rağmen, Sovyet Devleti büyük ölçüde yalnızdı. Ayrıca, bu askerileştirilmiş devlet ve egemenleri, Stalin'in benzerine parti içinde hiçbir zaman rastlamadığı bir düşman tarafından uzaktan gizlice izleniyordu: Bu düşman Hitler'di.

ile çatışan bir kuşağın yetiştirildiği" anlatısına bakılmalıdır. Kennan ayrıca, Sovyetler'in antlaşmalar imzalama ve Milletler Cemiyeti'ne katılma hevesinin, bir sonraki savaşın başkaları arasında yaşanacağına ilişkin bir inanç nedeniyle olduğunu, yani Kremlin'in kolektif güvenliğin değil ama Batılı güçler arasında herhangi bir türden barışçıl uzlaşma çabalarına çomak sokmayı sürdürebilmenin peşinde olduğunu, anlatıyordu. George Kennan, "The War Problem of the Soviet Union", George F. Kennan Belgeleri, Kutu 1, Mudd Kütüphanesi, Princeton Üniversitesi, yeniden basım, Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 176-183 (s. 178'de).

BÖLÜM 5

Büyük Güç

> Sovyet kurumlarında, fabrikaların sigara içme odalarında, öğrenci yurtlarında ve banliyö trenlerinde bunu konuşuyorlardı. En yaygın duygu milli onur duygusuydu. Rusya bir kez daha, dostluğunu Fransa gibi güçlü devletlerin bile arzuladığı bir Büyük Güç olmuştu... Sovyet kurumlarında, yıllarca sessizliğe gömülen cahil memurlar artık güvenle milliyetçi vatanseverlikten, Rusya'nın tarihî misyonundan, Fransa-Rusya ittifakının canlanmasından söz ediyorlardı.
>
> – *Émigré* [Göçmen] *Sosyalist Haberci*, Mayıs 1935[1]

Fransa ve Britanya batıda, Sovyetler Birliği doğuda Hitler sorunuyla karşı karşıyaydı. Tüm güçlerin, şansölye olduktan sonra (yayıncısının önerdiği soğuk bir başlığa sahip) abartılı başyapıtı *Kavgam* yeniden basılan Nazi lideriyle ilişkileri giderek bir sorun haline gelerek gerilmeye başlıyordu.[2] 1925-1926 yılında ilk kez yayımlanan, hapishaneden dikte ettiği otobiyografisi, İngilizce olarak ancak 1933'te, kısaltılmış ve "saldırgan" paragraflardan arındırılmış biçimde yayımlandı; Britanya dışişlerinin elinde tek bir sansürsüz kopya mevcuttu (bir ara kaybolmuştu). 1934 yılında nihayet Fransızca baskısı yayımlandı (çok az sayıda Fransız politikacı Almanca okuyabiliyordu).[3] Rusça baskısı ancak

1 Muhabir, hakiki komünistlerin Fransa Dışişleri Bakanı Laval'ın gerçekleşmek üzere olan ziyareti öncesinde gergin olduklarını da ekliyordu. *Sotsialistecheskii vestnik*, 25 Mayıs 1935, s. 24.

2 1925-1926 yılında ilk kez basılan *Kavgam*, Hitler şansölye olmadan önce yaklaşık çeyrek milyon satış rakamına ulaşmıştı. 1933 yılında, yıl bazında ortalama öğretmen maaşının 5 bin mark olduğu bir dönemde, telif hakkı ödemeleriyle 1 milyon marktan fazla kazanmıştı. Aynı zamanda bkz. Lukacs, *Hitler of History*, s. 3.

3 Hitler, *My Struggle*, Hurst and Blackett, Londra, 1933; Hitler, *Mon combat*, Nouvelles éditions latines, Paris, 1934. Berlin'deki Britanya Büyükelçisi Horace Rumbold, *Kavgam* ("Vurdulu kırdılı bir kitap") ve Hitler'in Alman gücünü "silah zoruyla" yeniden tesis etme vaadi hakkında bir rapor yazdı (23 Nisan 1933). Kabine ve başbakan tarafından okundu ve içeride, Almanya ile ilgili "İncilimiz" diye anılmaya başlandı. *DBFP*, 2. seri, V, s. 47-55 (Rumbold'dan Simon'a, 26 Nisan 1933); Medlicott, *Britain and Germany*, s. 6n1; Steiner, *Triumph of the Dark*, s. 22-23; Du-

1935'te ve sadece Şanghay göçmenleri çevresinde yayımlandı.[4] Sovyet Dışişleri Komiserliği personelinin çoğu Yahudi olduğundan, orijinal Almanca metni tüm o "*Drang nach Osten*" ["Doğuya Sür"] ve "Yahudi-Bolşevizmi" teraneleri eşliğinde okudular.[5] Yine de, insanlar kitapta dillendirilen deli saçması ifadeleri politik bağlamda nereye koyacaklarından emin olamıyorlardı. Hitler'in silahlanma çağrıları, yanlış yorumlanarak sıradan bir Alman milliyetçiliği addedilebilirdi. Radikal anti-semitizminin, Büyük Savaş konusunda Yahudileri suçlayan Kayzer II. Wilhelm ile aynı doğrultuda olduğu yönünde yanlış bir değerlendirme yapılabilirdi.[6] Führer'in yayılmacı *Lebensraum*'u bile, Almandilli çok sayıda insanın Bismarck'ın "birleşik" Almanyası'nın dışında kalması durumuna karşı savunmaya yönelik ve duygusal bir tepkiyle karıştırılabilirdi.

Hitler milli kurtuluş politikasını ve ulusun kendi kaderini tayin hakkı politikasını sömürürken, Stalin içeride kuşatılmışlık ve anti-kapitalist seferberlik, dışarıda ise anti-emperyalizm politikalarını güdüyordu. Ancak Nazi rejimine karşı tedbir alma konusunda Britanyalı ve Fransız mevkidaşlarından daha iyi durumda değildi. Ocak-Mart 1935 tarihleri arasında *Kızıl Yıldız* gazetesinin yayımladığı yazı dizisine göre güya bir gerilim yaşanıyordu, bu gerilimin bir tarafında Hitler ve Nazi çevresi ve diğer tarafında Alman ordusu vardı. Alman ordusu, iddiaya göre, "Rusya ile eski ilişkiyi yeniden tesis etme arayışındaydı" ve Alman generaller "ilk başta Fransa ile bir askerî çatışma öngörüyordu."[7] Bu provokasyonun –ya da belki fantezinin– yanı sıra, batı sahnesi için Sovyet savaş planı hâlâ Polonya'yı asli düşman olarak saptıyor ve Romanya'nın Polonya'ya katılacağını öngörüyordu. Diğer yandan, Polonya topraklarına göz koyan Almanya'nın Polonya'nın yan cephesi için oluşturduğu tehdidin, en azından dolaylı olarak, Sovyet savunmasına destek sağladığı varsayılıyordu. Bu arada Sovyet istihbaratı, Fransız-Alman uzlaşma söylentilerinin yoğunlaştığına ilişkin bir rapor göndermişti. Bu uzlaşma bloku Polonya'nın katılımıyla muhtemelen genişleyecekti –bunun Piłsudski'nin hayali olduğu iddia ediliyordu– ve belki de Finlandiya, Macaristan, Romanya ve hatta İtalya'yı içine çekecekti.[8] Aslında Polonya'nın, bir Alman-Rus çatışmasının galibine kıymetli bağımsızlığını feda etmek gibi bir niyeti yoktu, iki dev komşusuna karşı tarafsızlığını korumasının yanı sıra, Fransa ve Romanya ile ayrı antlaşmalar yapıyordu – kısacası çoklu değil ikili antlaşmaları tercih ediyordu.[9] Bu

rocelle, *La décadence*, s. 61. Aynı zamanda bkz. Vansittart, *Mist Procession*, s. 305, 500; Glibert, *Roots of Appeasement*, s. 132.

4 Gitler, *Moia bor'ba*, Gong, Şanghay, 1935.

5 Hitler, *Mein Kampf*, s. 553. Radek Moskova'daki bir Alman yetkiliye kasıtlı olarak, Hitler'in kitabının yeni baskısında, 14. Bölüm'de (doğu yönünde genişlemeden söz eden bölüm) bir değişiklik olmadığını söylemişti – anlaşılan bu argüman Dışişleri Komiserliği personeli tarafından Radek'e karşı kullanılıyordu. *DGFP*, seri C, II, s. 296-298 (imzasız rapor, büyük olasılıkla Twardowski'ye ait, 1 Ocak 1934).

6 Pipes, *Russian Revolution*, s. 586; Ludendorff, *Kriegsführung und Politik*, s. 51.

7 *Krasnaia zvezda*, sayı 57, 1935; aynı zamanda bkz. sayı 10, sayı 31, sayı 40, sayı 59.

8 Harris, "Encircled by Enemies", s. 513-514 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 188, l. 31-51).

9 Wandycz, "Polish Foreign Policy: an overview", s. 65-73.

Britanya'nın anladığı, Fransa'nın hayıflandığı, Hitler'in hoşnut olduğu ve Stalin'in asla kabul etmediği bir hakikatti.

Küçük Köşe'de askerî üst kademeyle yaptığı iki çok uzun toplantı (28 Şubat, 8 Mart) sonunda Stalin bu hakikati nihayet kabullendi.[10] Rejim Japonya'yla daha etkin mücadeleye karar verdi ve Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı, Japonya'yı da bekleyerek fırsatçı bir yöntemle değil ama doğrudan kendi inisiyatifiyle savaş başlatabileceğine ikna oldu.[11] Her şeyden önemlisi, PR (Polonya-Romanya) savaş planının yerini AP (Almanya-Polonya) savaş planı almıştı ve bu planda hem Polonya hem de Romanya düşman olarak kalıyordu fakat sadece destek kuvvet olarak: Nazi Almanyası onları gölgede bırakmıştı.[12] Avrupa dayanışmasını bozmaya ve taahhütlerden kaçınmaya dayandırılmış Sovyet diplomasisinin dönüşü daha da yavaş oldu. Milletler Cemiyeti üyeliğinin çok az getirisi olmuştu ve Doğu Paktı adıyla bilinen bölgesel güvenlik sistemi ile ilgili müzakereler fiilen durmuştu ama buna rağmen Politbüro Paris'teki Sovyet temsilcisi Vladimir Potemkin'e defalarca, "aceleci davranıp [Fransa-Sovyet ikili antlaşmasına] bizim Fransızlardan daha fazla gereksinimimiz olduğu yanlış algısını güçlendirme. Bazılarının düşündüğü kadar zayıf değiliz," telkininde bulunmuştu.[13] 1935 baharına gelindiğinde, Sovyet dış politikası ülkeyi Nazi Almanyası'na karşı güvence altına almak için daha ciddi düşünmeye başlamıştı.[14] Stalin, Berlin'le daha yakın ekonomik ve nihayetinde siyasi bağlar kurma çabasının terk edilmesine karşı çıkıyor, bu yön değişimini yavaşlatmaya çalışıyordu. Aynı zamanda, yönetmekte olduğu ülkenin tüm dünyada büyük güç olarak tanınmasını istiyordu.

Hitler sorunu

Britanya yetkilileri bir silahlanma yarışının kırılgan ekonomik toparlanma sürecini raydan çıkarmasından korkuyor ve yeni bir savaşın Alman sorununun çözümüne Büyük Savaş'tan daha fazla katkı yapmayacağını düşünüyordu. Hit-

10 *Naprieme*, s. 152 (28 Şubat 1935), 154-155 (8 Mart).

11 Ken, *Moblizatsionnoe planirovanie*, s. 280 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 82, op. 18, pap. 80, d. 3, l. 35: Stern'den Bessonov'a, 17 Mart 1935).

12 Şubat 1935'te Tuhaçevski ve Belarus Askerî Bölgesi Komutanı Uborevičius, ayrı ayrı, savaş planı değişikliklerini tartıştıkları gizli raporlar sundular. Tuhaçevski için Polonya'nın yenilgiye uğratılması öncelikli hedefti fakat Almanya'nın "Sovyet-karşıtı müdahalenin asli unsuru" olacağını öngörüyordu. Uborevičius da Polonya ve Almanya'yı asli düşmanlar olarak tespit ediyordu ve bu koalisyonu daha ürkütücü görüyordu zira Baltık ülkelerinden ve Finlandiya'dan ve belki de İngiltere'den hızla yardım alabilirler ve daha önce olduğu gibi Japonya'yı iki cepheli bir savaşa çekebilirlerdi. Polonya'nın hızla yenilgiye uğratılmasının Almanya'nın tam anlamıyla mobilize olmasını engelleyeceği inancındaydı. Aptekar' ve Uspenskii, *Marshal M.N. Tukhachevsky*, s. 2-11; Samuelson, *Soviet Defence Industry Planning*, s. 193-194; Samuelson, "Wartime Perspectives", s. 187-214, 207'de (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 400, l. 226-236: Tukhachevsky, 5 Şubat 1935; d. 279, l. 124-149: Uborevičius, 19 Şubat 1935; Roberts, "Planning for War", s. 1304-1305; Dullin, *Men of Influence*, s. 97-98; Bruce Menning, özel sohbet.

13 Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 300 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 15, l. 5-6).

14 Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 50-51.

ler, Dışişleri Bakanı Sir John Simon ve Lord Privy Seal Anthony Eden'ı Berlin'e davet etti. 7 Mart 1935'te, planlanan ziyaretin üç gün öncesinde Londra, stratejik bir belge yayımlayarak askerî harcamalarda 11 milyon sterlinlik mütevazı bir artış çağrısı yaparken Almanya'nın yeniden silahlanmasını ve saldırgan tavrını gerekçe gösterdi. Hitler'in "soğuk algınlığı" nedeniyle ziyaret ertelendi ("İngiltere'yi yönetenler bizimle eşit koşullarda ilişki kurmaya alışmak *zorundadır*").[15] 9 Mart'ta Göring yabancı askerî ataşeleri toplayarak Alman Hava Kuvvetleri'nin mevcudiyetini duyurdu – Versay ile bu yasaklanmıştı. 15 Mart'ta Fransız Ulusal Birliği, askerlik hizmetinin iki katına, bir yıldan iki yıla çıkarılmasını müzakere etti. Bunu bahane eden Hitler, ertesi gün, Versay'ı yine ihlal ederek, Reichswehr –Wehrmacht olarak yeniden isimlendirilerek– için yeniden zorunlu askerlik ilan ederken, asker sayısını üç kat artırarak 300 bine çıkarıyordu. Bu sayı, belirtilmeyen bir tarihte 550 bine çıkacaktı (uzmanlar 3 milyon tahmin ediyordu). Nazi Almanyası'nın bu hamlesi *Pravda*'da ön plana çıkarılarak haberleştirildi.[16] 17 Mart'ta, Fransa, Britanya, İtalya ve Sovyetler Birliği temsilcileri Hitler'in girişimini Milletler Cemiyeti'nde "protesto" etmeyi tartıştılar fakat Britanya ve Fransa itiraz etti.[17] Aynı gün, Almanya'da Kahramanları Anma Günü'nde Hitler Devlet Opera Binası'nda Alman ordusunun yeniden kuruluşunu kutladı ve sonrasında da Wehrmacht için bir tören düzenlendi ve zafer sarhoşu kalabalıklar önünde askerî geçit töreni yapıldı.[18] Gecikmeli de olsa, Führer artık Simon ve Eden'le görüşmeye tenezzül edecekti. İkili, protesto ederek ziyareti iptal etmek yerine, şansölye olarak Hitler'i ilk ziyaret eden üst düzey Britanya yetkilileri oldular.

Hitler 25 ve 26 Mart gönleri hem sabah hem öğleden sonra Britanyalı yetkilileri üzerinde kahverengi bir ceket ve gamalı haç bulunan kırmızı bir kol bandı ile karşılayarak Bolşevizm ve Sovyet yayılmacılığı tehdidi ile ilgili bir monologa başladı. Tek isteğinin, on beş yıllık acı bir dönemi ardında bırakan Alman halkının refahını yükseltmek olduğunu vurguluyordu. Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılışının halkın %94'ü tarafından onaylandığını ve Almanya'nın devlet egemenliği ve saldırmazlık ilkeleri benimsendiğinden hiç kimsenin Avusturya'yı ilhak etmeyi düşünmediğini öne sürerek söylevine devam etti. Sovyetler Birliği'nin askerî gücünü genişletmemesi koşuluyla, deniz filosunu Britanya'nınkinin %35'i boyutlarında tutmayı –yani, Versay'ın getirdiği kısıtlamanın üç katı büyüklüğünde– kabul ederek iki taraflı bir denizcilik antlaşmasına ilişkin umutları yükseltti. Bu arada, hava kuvvetlerinde Britanya ile eşitliğin zaten sağlanmış olmasıyla övünüyordu. Bu, sızdırıldığında Londra'da fırtına koparacak bir yalandı. Hitler'in tercümanı,* "Kelimelerini sağ elini silkele-

15 Seraphim, *Das politische Tagebuch Rosenbergs*, s. 74-75.

16 Kershaw, *Hitler, 1889-1936*, s. 549-553; Shirer, *Berlin Diary*, s. 34; Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 204; *Pravda*, 17 ve 18 Mart 1935.

17 *The New York Times*, 17 ve 18 Mart 1935; *Washington Post*, 18 Mart 1935.

18 Bullock, *Hitler*, s. 333; Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 203-206.

(*) *Hitler's Interpreter* başlıklı kitabın yazarı – ç.n.

yerek ve yumruğunu sıkarak yaptığı güçlü jestlerle vurguluyordu," diye anlatıyordu. "Argümanlarını akıllıca ve beceriyle geliştirmesiyle beni büyüledi."[19]

Hitler, Britanyalıların Almanya'yı çoklu bir antlaşma zeminine çekme çabalarını –mesela, Avusturya ya da Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne yeniden kabulünü öngören bir antlaşma– bertaraf etti. "Britanyalı bakanlara Almanya'nın asla Rusya'ya savaş ilan etmeyeceği garantisini verebilirim," diyor ama Bolşevik doktrin, siyasi hedefler ve askerî kabiliyetler göz önüne alındığında, "Rusya'nın savaş ilan etmesi ihtimali diğer ülkelere göre daha yüksek. Ayrıca, muhtemel bir savaşta diğer büyük güçlere kıyasla Rusya'nın alacağı risk daha az. Rusya hiçbir bedel ödemeksizin Almanya büyüklüğündeki topraklarının işgaline izin verebilir; geniş bölgelerin bombalanmasına izin verebilir; yani bir yıkım riski olmaksızın savaş başlatabilir," diye ekliyordu. Bu kurnazca bir sızlanmaydı ve Hitler'in en derin kaygılarını da açığa vuruyordu.

Eden kuşkucu bir yaklaşımla, Sovyetler Birliği'nin bir savaş başlatacağını zannetmediğini ifade etti. Hitler, "günün birinde, Avrupa'yı Asyatik ve Bolşevik tehdide karşı koruyabilmek için işbirliği ve dayanışmanın acil bir gereklilik haline geleceğine olan inancını" dillendirdi. Führer konuklarına teşekkür ederken, ülkesini diğer uluslarla eşit statüye yükseltme çabasını anlamalarını umduğunu belirtiyordu. "Britanyalı bakanlar" kayıtlara göre, "Kendilerine gösterilen saygı ve misafirperverliğin hoş anılarını da birlikte götürdüklerini," ifade etmişlerdi.[20] Akşam Hitler Şansölyelikte verilen bir ziyafet ve konsere ev sahipliği yaparken üzerinde bir frak vardı. Basının konuyu ele alışı, eğer herhangi bir sonuç ortaya çıktı ise de bunu ayırt etmeyi güçleştiriyordu. Ziyaretle ilgili tek gerçek, Britanya'nın daha önce dayatılmış antlaşma yükümlülüklerini yeniden müzakere etmeye hazır olduğuydu.

Stalin'in Londra'daki (Şubat 1935 ortasında işe giren dışişleri bakanlığı şifreleme memuru, İrlandalı John King) ve Roma'daki (Britanya Elçiliği'nde çalışan İtalyan Francesco Constantini) ajanlarının her biri, Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın 23 bin kelimelik konuşma kayıtlarından birer kopya gönderdiler. Ancak NKVD istihbaratı, fena halde kısaltılarak 4 bin kelimeye sıkıştırılmış Rusça tercümesini iletirken, bağlamından kopardıkları belirli ifadeleri farklı tek bir mecraya yöneltmişlerdi. Bu elden geçirilmiş tabloya göre, Britanyalılar Avusturya'nın ilhakı konusunda Hitler'e sınırsız yetki vermiş ve bir Nazi-Sovyet çatışmasını kışkırtmayı tasarlamışlardı.[21] Britanya kayıtlarının NKVD sürümüne

---

19 Ekliyordu: "Onunla ilgili olağandışı yegâne şey konuşmasının uzunluğuydu." Schmidt, *Hitler's Interpreter*, s. 17-26. Bu Schmidt'in Hitler'le ilk karşılaşmasıydı.

20 *DBFP*, 2. seri, XII, s. 703-746; *DBFP*, seri C, III, s. 1043-1080 (Schmidt). Birkaç gün sonra, Hitler Alman Hava Kuvvetleri yetkililerine şöyle diyordu: "Göring'in kaç uçağı var bilmiyorum ama olması gerektiği kadar var gibi görünüyor." Kershaw, *Making Friends with Hitler*, s. 99-102 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO FO 800/290, klasör 200: 2 Nisan 1935). Aynı zamanda bkz. Simon, *Retrospect*, s. 200-203; Strang, *At Home and Abroad*, s. 66-67; Dodd ve Dodd, *Ambassador Dodd's Diary*, s. 228 (4 Nisan 1935).

21 Andrew ve Elkner, "Stalin and Foreign Intelligence", s. 76-77; West ve Tsarev, *Crown Jewels*, s. 81-82.

göre, "Bay Hitler kabul etmeyeceği bir anlaşmayı imzalamayacağını fakat herhangi bir yükümlülük üstlenirse bunu asla ihlal etmeyeceğini," söylemişti.[22]

Tam da arzuladığı bilgiyle beslenen Stalin'in şüpheleri, Eden'in Berlin'e giderken Paris'e uğrayıp, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne yeniden kabulü ve olası bir silah sınırlaması antlaşması konularında Fransa'nın ağzını araması ile daha da güçlendi. Fransız Dışişleri Bakanı Pierre Laval'ın bu konuda çekimser olduğunu Stalin biliyordu. Fransız dışişlerinde görevli bir Sovyet ajanının bu konuşma ile ilgili istihbarat raporuna göre "Laval Eden'e Fransa'nın Küçük Antant'a ve SSCB'ye yardım etmekten vazgeçebileceğine fakat bunun mümkün olması için İngiltere'nin askerî bir ittifak –Fransız-İngiliz askerî ittifakı– antlaşması imzalaması gerektiğini söylemişti." Stalin, raporun üzerine "Önemli. (Doğru.) Benim arşivime," diye yazdı.[23]

Laval Britanya'nın tereddütünü aşmak için Sovyet kartını oynuyordu fakat Britanya egemenleri, bırakınız gerçek bir ikili ittifakı, 1932 yılında Fransa ile imzaladığı "antant"a dahi kayıtsızdı.[24] Biraz eski moda, koordinasyonsuz ve kaynak yoksunu Britanya gizli servisi de hükümetin, Hitler rejiminin niyetlerine ve daha önemlisi neler yapabileceğine ilişkin –bazen kasıtlı– kayıtsızlığına katkıda bulundu.[25] Almanya'nın "dünya gücü" olacağına dair Hitler'in böbürlenmelerini ya da kendi imparatorluklarıyla ilgili Britanya deklarasyonlarının tuhaf bir biçimde yankı bulmamasını bir kenara bırakırsak: Birçok Britanya yetkilisi Alman yeniden silahlanmasının sınırlı, kademeli olacağına inanıyordu ya da inanmak istiyordu.[26] Hitler'in havacılıkta eşitlik vurgusundan duyulan korku Britanya'nın yeniden silahlanmaya dönük hamlelerini güçlendirdi.[27]

22 Primakov, *Ocherki,* III, s. 461-467.

23 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 651-653 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 188, l. 74-78: Slutsky); Khaustov, "Deiatel'nost organov", s. 234 (APRF, f. 45, op. 1, d. 188, l. 74-76).

24 *DBFP*, 2. seri, XII, s. 793-795 (Sargent: 1 Nisan 1935), 795 (Simon'dan Paris'teki G. Clerk'e, 1 Nisan). "Laval", zeki bir gözlemcinin ifadesine göre, "çok akıllıydı fakat aynı zamanda becerikli olmaktan ziyade kurnazdı. Net kararların adamı değildi, daha çok 'herkesin dostuydu.'" Duroselle, *France and the Nazi Threat*, s. 87. Genel olarak, Fransızlar kendilerini "paktomani"ye kaptırmışlardı, sonra da paktlarda boşluk arıyorlardı.

25 Temmuz 1936'da bir ortak istihbarat komitesi kuruldu ancak müdür yardımcısı seviyesindeydi; 1939 yazına kadar tali kaldı. 1930'lu yıllarda büyük ordular telsizler için orta frekanstan yüksek frekansa geçtiler ve bu da paradoksal biçimde, daha fazla haberleşmenin ele geçirilmesine sebep oluyordu ama bir de şifrelerinin çözülmesi gerekiyordu. (Britanya, Büyük Savaş'ın sona ermesinin ardından 1934 yılına kadar Alman haberleşme trafiğini ele geçirmeye dahi çalışmadı.) 1935 yılında Britanyalı uzmanlar Japon kara ve deniz kuvvetleri şifrelerinin yanı sıra bazı İtalyan şifrelerini de çözdüler fakat Alman ve Sovyet şifreleri ulaşılmazlığını koruyordu. Hinsley vd., *British Intelligence*, I; s. 36-43, 52-53, 57, 61, 199-200; Wark, *Ultimate Enemy*, s. 158-160; West, *MI6*, s. 45, 48-49; Strong, *Intelligence at the Top*, s. 24.

26 1872 yılında, o sırada Britanya Tory partisi muhalefet lideri olan Benjamin Disraeli muhafazakâr dostlarını uyarırken, "Ya kıtasal ilkeleri model alarak şekillenmiş rahat bir İngiltere'den hoşnut olup zamanı gelince kaçınılmaz kader yaşanacak ya da çocuklarınız yükselip zirve noktalara ulaştığında sadece kendi vatandaşlarının saygısını kazanmakla yetinmeyip dünyanın saygısına layık olacakları büyük bir ülke –emperyal bir ülke– olunacak, yapılması gereken seçim bu," diyordu. Kebbel, *Selected Speeches*, s. 529-534 (s. 534'te).

27 Holman, "Air Panic of 1935"; Levy, *Appeasement and Rearmament*; Neville, "Prophet Scorned?", Britanya istihbaratı havacılıkta eşitlik iddiasının yalan olduğunu biliyordu. Wark, *Ultimate*

Ancak Nazi Almanyası konusunda kötümser bir bakışa sahip Britanyalılar bile silahlanma yarışının, bir uzlaşma yolu bulunarak daha başlamadan kesilmesi taraftarıydı.

Tuhaf insanlar

Simon Moskova'ya seyahat etme zahmetine girmedi ve bunun yerine kabineye Hitler ile ilgili bilgi vermek üzere ülkesine döndü; Eden Almanya sınırından, Sovyetler'in sağladığı, İngiliz cazı çalan bir gramofonla donatılmış lüks bir tren vagonuyla nakledildi. Vagon penceresinden Moskova'yı donuk, halkı da yoksul ve kılıksız buldu. Geldiği gün –28 Mart–, Britanya Büyükelçisi Lord Chilson ve Berlin'de Eden'le birlikte bulunan dışişleri bakanlığından Strang ile beraber, Litvinov ve Sovyetler'in Britanya elçisi İvan Mayski tarafınan kabul edildi. Eden, Hitler'in sürekli olarak Sovyet tehdidinden, Almanya'nın nasıl "Avrupa medeniyetine" siper olduğundan ve yeniden silahlanmasına izin verilmesi gerektiğinden dem vurduğunu aktarıyordu. Not tutan Rus'a göre Litvinov, "Bizim Alman saldırganlığı ile ilgili en ufak bir şüphemiz yok," diye cevap vermişti, "Alman dış politikasının iki ilham kaynağı vardır – *intikam* ve Avrupa egemenliği." Litvinov, not tutan Britanyalıya göre, Sovyetler'in Almanya'ya karşı ve belki Polonya'ya karşı "karşılıklı destek" arzusunda olduğunu açıklamıştı. Britanyalılar Çin Doğu Demiryolları satışından dolayı tebriklerini sunduğunda, Litvinov "Japonya'da, askerî çevrelerde bile, SSCB ile barışçı ilişkiler kurma eğilimi hızla gelişiyor," demişti.[28]

Aynı akşam, el konulmuş bir tüccar konağı olan neo-Gotik Spirdonovka'da Eden'in onuruna verilen ziyafete ev sahipliği yapan Litvinov, dünyanın kaygı verici durumuna ilişkin İngilizce bir konuşma yaptı.[29] Ertesi gün, grup Almanya konusuna geri dönerken, Eden Britanya halkının Nazizmin saldırganlığına SSCB halkı kadar inanmadığını vurguladı. Litvinov yanıtladı: "İlk Alman planı önce Fransa'ya ve sonra doğuya saldırmaktı... Ancak anlaşılan o ki şu anda planlanan Fransa'yı kendi haline bırakıp sadece doğuya saldırmak."[30] Eden, Komintern'in dışarıdaki propagandasıyla ilgili sürekli yinelenen şikâyeti tekrar gündeme getirdi. Sovyet tarafı adına Litvinov yanıt verdi ve "Gerçekte 'propaganda' nedir? SSCB propagandası hakkında Britanya basınının yayımladıkları mı?" sorusunu sordu.[31] Eden ve beraberindekilere paha biçilmez mücevherle-

---

Enemy, s. 44 (atıfta bulunduğu kaynak, CP 100[35], 13 Mayıs 1935, Cab 24/255; Vansittart, *Mist Procession*, s. 499; Winterbotham, *Nazi Connection*, s. 127-133.

28 *DVP SSSR*, XVIII, s. 228-239 (232-233, 235-236); *DBFP*, 2. seri, XII, s. 771-784 (Chilston'dan Simon'a, 1 Nisan).

29 Eden görevinin barış arayışına yönelik fikir alışverişi olduğu cevabını vermek için ayağa kalktı ve Litvinov'un sağlığına kadeh kaldırdı. Eğlence gece 01.30'da sona erdi. *Pravda*, 29 Mart 1935; *DVP SSSR*, XVIII, s. 226-228; Eden, *Facing the Dictators*, s. 144-163.

30 Eden, *Facing the Dictators*, s. 164.

31 Eden ve Chilston ikili ticareti genişletme konusunu açtığında, Britanyalı not tutucuya göre, Litvinov olumlu bir cevap ("Neden olmasın?") vermişti fakat Sovyet not tutucuya göre, Britan-

rin, Kraliçe Elizabeth'in Korkunç İvan'a gönderdiği gümüşlerin, Büyük Katerina'nın Kremlin'deki düğününde giydiği gelinliğin yer aldığı bir koleksiyon gösterildi, bu koleksiyonla ilgili olarak Eden, "Alaaddin'in mağarası tarihten ışıltılar saçıyor," diyecekti. Katerina'nın eski İmparatorluk Senatosu'na yürüdüler ve orada, Molotov'un ofisinde, Eden Stalin tarafından kabul edilen ilk üst düzey Batılı yetkili oldu.

Eden, Sovyet devlet sınırlarının bütünlüğünden söz etti ve aynı durumun Britanya İmparatorluğu için de geçerli olması gerektiğini söyledi. Ardından, fiilî durumla ilgili Stalin'in görüşünü sordu. Stalin aynı soruyu Eden'e yönelterek yanıt verdi. Eden, durumun "Kaygı verici fakat panik yaratacak seviyede olmadığını," söyledi ve Büyük Savaş'tan önce mevcut olmayan Milletler Cemiyeti'ni övdü. Stalin, "Bence durum şimdi 1913'e göre daha kötü," diye cevap verdi, "zira 1913'te tek bir askerî tehlike merkezi vardı –Almanya– şimdi ise iki: Almanya ve Japonya." Bir gün önce Litvinov'un (o da hazır bulunuyordu) söyledikleriyle çelişecek biçimde, Stalin "Uzakdoğu'da durum fazlasıyla korkutucu" ve yakın zamandaki "iyileşme geçici," diyordu.

Ana konu Hitler sorunuydu. "Almanya'yı izole etmeye çalışmıyoruz," diyordu Stalin. "Tam tersine Almanya ile dostluk içinde yaşamak istiyoruz. Alman halkı çok iyi ve yürekli bir halk. Bunu asla unutmayacağız. Bu halkı uzun süre Versay Antlaşması ile zincir altında tutmak imkânsız." Sovyetler Birliği'nin Versay'ı savunmayacağını ama Almanya'nın dışlanmışlık statüsünü aşma biçiminin sorun olduğunu vurguladı. Eden'in Berlin ziyareti izlenimlerini sordu ve aldığı kısa, kaçamak cevabın ardından, "Berlin'de ilginç insanlar var. Örneğin, yaklaşık bir yıl önce Alman hükümeti bize 200 milyon mark borç vermeyi önerdi. Kabul ettik ve müzakerelere başladık. Kısa süre sonra Alman hükümeti Tuhaçevski ve Göring'in Fransa'ya saldırı için ortak bir plan üzerinde çalışmak üzere gizlice buluştukları söylentisini çıkardı. Bu gerçekten bir devlet politikası mıdır? Bu bayağı bir politikadır," dedi.[32] Litvinov'un Eden'le kendi yaptığı sohbete dayanarak rapor ettiği gibi Hitler'in Sovyet tehdidinden söz edip etmediğini Stalin Eden'e sordu ve olumlu cevap aldı. Stalin: "Evet, bildiğiniz gibi Alman hükümeti aynı zamanda, borç meselesiyle bağlantılı olarak, açıkça konuşulması uygun olmayan –silah, kimyasal ve bunun gibi– bazı ürünlerini bize satmak istedi." Eden'in inanamadığını söylemesinin üzerine Stalin "Tümüyle doğru," diye yanıtladı. "Gerçekten bu bir devlet politikası mıdır? Bu ciddi bir politika mıdır? Hayır; Berlin'de işe yaramaz, beceriksiz insanlar var."[33]

Molotov çay içmek üzere herkesi uzun bir masaya davet etti. Eden, duvardaki SSCB haritasına dikkatle baktıktan sonra (Sovyet not tutucunun ifadesine göre), "Ne güzel bir harita ve ne büyük bir ülke," demişti. Sonra, "Haritada Büyük Britanya'nın işgal ettiği yere bakarak ekledi, 'İngiltere küçük bir ada.' Yoldaş

---

ya'nın Çarlık borçlarıyla ilgili tutumu nedeniyle müzakerenin mümkün olmadığını söylemişti. *DVP SSSR*, XVIII, s. 240-245 (s. 242-243'te); *DBFP*, 2. seri, XII, s. 784-791.

32 Eden bu alışverişi esrarengiz buldu. Eden, *Facing the Dictators*, s. 156.

33 *DVP SSSR*, XVIII, s. 246-251; Naumov, *1941 god*, II, s. 521; Maiskii, *Dnevnik diplomata*, I, s. 98-101.

Stalin Büyük Britanya'ya baktı ve 'Evet küçük bir ada ama çok fazla şey ona bağlı. Eğer bu küçük ada Almanya'ya 'Size para, hammadde, maden vermiyoruz,' derse Avrupa'da barış teminat altında olacaktır'. Eden buna cevap vermedi."[34]

Temayül

Kızıl Ordu'nun yeni savaş planı, gizli harekâta, sürpriz ve önleyici savaşa dayalı önemli değişiklikler içeriyordu. Sert iç tartışmalar sonucunda, saldırının ve derin harekâtlar olarak bilinen şeyin gerekliliği teyit edildi – yani, sabit düşman savunmasını kırmak için, zırh, motorize piyade, yakın hava desteğini birleştirme çabalarının; düşmanın gerisine sızarak darbe indirmek ve düzenini bozmak üzere oluşan gediklerden yararlanmak ve böylelikle yeniden toparlanmalarına ve karşı saldırıya geçmelerine önlem alınmasının ve çatışma süresinin radikal biçimde kısaltılmasının.[35] Ani darbe ve sızma, düşman harekâtını sekteye uğratma amacıyla asker sayısında yapılan örtük artışlar, geleneksel harekât ve savaş ilanlarını anlamsızlaştırmıştı: Taktik sürprizler ortaya koyabilen saldırı orduları düşman topraklarında harekât ihtiyatlarına tam savaş düzeni aldırabiliyordu. Almanya tarafından kullanılmamasını sağlamak üzere Polonya'nın tedbiren işgali, düşmanın harekât ve karşı saldırı gücünü sekteye uğratabilmek açısından büyük önem taşıyordu.[36]

31 Mart 1935'te *Pravda*'da Tuhaçevski'nin imzasıyla yayımlanan sansasyonel metinle, Almanya'nın düşman addedildiği gün yüzüne çıktı: "Günümüz Almanyası'nın Askerî Planları." Stalin başlığı yumuşatırken daha da kışkırtıcı hale getirdi: "Hitler'in Askerî Planları." Ne olursa olsun, *Kavgam*'dan alıntılar aktaran, Almanya'nın yeniden silahlanmasına ilişkin rakamlar sunan ve yeni Alman savaş doktrinlerini dile getiren makale bomba gibi patladı.[37]

---

34 29 Mart akşamı Eden Bolşoy'a *Kuğu Gölü*'nü izlemeye götürüldü ve orada orkestra Britanya ulusal marşı olan "Tanrı Kralı Korusun"u çaldı. Yeni Moskova metrosuna bindirildi, Moskova'nın hemen dışında Fili'de, ağır bombardıman uçağı TB-3'ü üreten uçak fabrikasını ziyaret etti. Eden, *Facing the Dictators*, s. 155-160. Britanyalılar Eden-Stalin görüşmesinin tam kaydını yayımlanan belge koleksiyonundan çıkardılar. Aynı zamanda bkz. *DBFP*, 2. seri, XII, s. 803-810 (Eden ve Beck Varşova'da, 2-3 Nisan 1935), 812-817 (Eden ve Beneš Çekoslovakya'da, 4 Nisan). 1936 yılı başında, Eden dışişleri bakanı olduğunda, Mayski'ye göre, Alman saldırganlığı konusunda bir tereddütü kalmamıştı. *DVP SSSR*, XIX, s. 77 (11 Şubat 1936 tarihli görüşme).

35 Bu düşünce Almanya ile gizli işbirliğinden kaynaklanıyordu ama "derinliğine harekât" daha kapsayıcı bir tasavvur sağlıyordu. Triandafillov, *Kharakter operatsii sovremennykh armii*; Isserson, *Evolution of Operational Art*, s. 43-76; Savushkin, *Razvitie sovetskikh vooruzhennykh sil*, s. 59-62; Iakov, *V. K. Triandafillov*; Harrison, *Russian Way of War*, s. 194-217; Habeck, *Storm of Steel*, s. 206-228.

36 Üç ana Kızıl Ordu grubu, Kuzeybatı (Leningrad askerî bölgesi), Batı (Belarus askerî bölgesi) ve Güneybatı (Kiev askerî bölgesi) arasındaki birincisinin önceliği, düşmanların Finlandiya ve Baltık ülkelerini kullanmalarından kaynaklanabilecek saldırganlıkları engellemek iken, ikincisi ve üçüncüsünün önceliği tahkim edilmiş sınır bölgelerinde önceden konuşlandırılmış ve gizlenmiş seyyar kara ve hava kuvvetlerini kullanarak düşman topraklarına (Pinsk Bataklıkları'nın kuzey ve güneyine) operasyon düzenlemekti. Menning, "Soviet Strategy", I, s. 218-219; Gorkov, "Gotovil li", s. 30-31.

37 Yeniden basım, Tukhachevskii, *Izbrannye proizvedeniia*, II, s. 233-239.

Tuhaçevski 1930'lar ortasındaki Avrupa'nın durumunu Büyük Savaş arifesine benzetiyordu ancak Avusturya-Macaristan'ın rolü bu kez Polonya'daydı ve o savaşta Almanya Rusya'dan önce Fransa'ya saldırmak hatasını yapmıştı, şimdi ise, zayıf Fransa ile çarpışmaktansa daha güçlü olanı alt etmenin gerektiği inancıyla önce Rusya'yı vuracaktı. Stalin bunu tersine çevirdi: Almanya'nın ilk saldırısı Fransa ve Çekoslovakya'ya olacaktı ve ancak etnik Almanların yaşadığı toprakları ilhak ettikten [*Anschluss*] sonra Hitler, SSCB'ye saldıracaktı. Dolayısıyla, Tuhaçevski'nin makalesine diktatörün yeni eklediği sona göre, "göz önündeki sahnede" anti-Sovyet patlamalar sergilenirken, aslında arka planda Almanya batıda (Fransa ve Belçika, maden ve limanlar için) ve merkezde (Polonya Koridoru, Çekoslovakya, Avusturya) bir saldırı tezgâhlıyordu. Stalin'in diğer bir iddiası ise şuydu: "İntikam ve fetih planlarını gerçekleştirmek için Almanya bu yaz asker sayısını 849 bine çıkaracak. Böylelikle Fransa ordusundan %40 daha büyük ve SSCB ordusuyla neredeyse aynı büyüklükte olacak. (SSCB ordusunda, her tür kuvvet göz önüne alındığında, asker sayısı 940 bindir.) SSCB 2,5 kat daha fazla nüfusa ve on kat daha büyük toprağa sahip olmasına rağmen durum böyle olacak."[38] Alman diplomatlar öfkeyle Moskova'yı protesto ettiler.[39]

Eden'in Moskova ziyareti sona erdi. 1 Nisan 1935 tarihli *Pravda* ve Londra'da yayımlanan *The Times* ortak bir bildiri yayımladı: "Bay Eden ile Bay Stalin, Molotov ve Litvinov, mevcut uluslararası koşullarda... Milletler Cemiyeti'nin ilkeleri doğrultusunda, Avrupa'da bir kolektif güvenlik sisteminin inşa edilmesine her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğu görüşündedirler." Eden'in Londra'ya çektiği telgraflar Stalin'in "uluslararası meselelere ilişkin derin bilgi ve kavrayışa sahip olduğunu", Stalin'in "duygudaşlığının Litvinov'dan daha geniş olduğu" ve "nadir bir gülümseme ya da ince espri dışında hislerini belli etmediğini" rapor ediyordu. "Kibarlığıyla acımasız gaddarlığını hiçbir şekilde gizlemeyen diktatörün sarsılmaz özgüven ve kontrole sahip olması ve güçlü Doğulu karakter özellikleri" Eden'i etkilemişti.[40] Daha ileri bir tarihte, anılarında Eden bu izlenimleri daha da güçlü vurguluyordu: "Stalin'in kişiliği herhangi bir çabaya ya da abartıya gerek olmaksızın hissediliyordu. Doğal bir

38 "Nakanune voiny (Dokumenty 1935-1940 gg.)", s. 168-169 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 400, l. 238 ve devamı). Tuhaçevski'nin argümanı Svechin'in 1926-1927 yıllarındaki önerisini anımsatıyordu. Svechin, *Strategiia*, s. 184. Tuhaçevski, Hans Delbrück'ün *History of the Military Art* başlıklı kitabın Rusça baskısına yazdığı önsözde Svechin'i vahşice eleştiriyor, "burjuva ideolojisinin etkinleşmesine yol açtığını" söylüyordu. "Predislovie k knige G. Del'briuka", Tukhachevskii, *Iz brannye proizvedeniia*, II, s. 144. Aynı zamanda bkz. Kokoshin, "A. A. Svechin", s. 134. Sovyet savaş planlaması sadece düşmanları göz önüne alıyordu, müttefikler yoktu: *Budushchaia voina*, s. 35-36; Plekhanov, *VChK-OGPU*, s. 102; Stoecker, *Forging Stalin's Army*, s. 148-149; Samuelson, *Soviet Defence Industry Planning*, s. 46-52.

39 *DGFP*, seri C, IV, s. 1-2 (Schulenburg, 1 Nisan 1935), 7 (dışişleri bakanı, 2 Nisan); *DVP SSSR*, XVIII, s. 262 (4 Nisan); "Nakanune voiny (Dokumenty 1935-1940 gg.)", s. 171-172 (Gekker, 4 Nisan)

40 *DBFP*, 2. seri, XII, s. 766-767 (Eden'den alıntılayarak Chilston'dan Simon'a, gönderilme tarihi 30 Mart 1935), 768-769 (31 Mart).

görgülülük sergiliyordu ve bu durum belki de Gürcü soyundan kaynaklıydı. Acımasız bir insan olduğunu bildiğim halde zihinsel niteliklerine saygı duydum ve hatta tam anlamıyla çözemediğim bir duygudaşlık hissettim." Eden'in vardığı sonuç şöyleydi: "Bir görüşme esnasında kendisini onun kadar iyi kontrol eden birini tanımadım. Sesini nadiren yükseltiyordu, iyi bir dinleyiciydi, rastgele karalamalar yapmaya meyilliydi."[41]

9 Nisan'da Berlin'de Sovyet Ticari Temsilcisi Kandelaki ve Reichsbank Başkanı Hjalmar Schacht nihayet %2 faizle beş yıllık 200 yüz milyon mark kredi verilmesini öngören kredi antlaşmasını imzaladılar. Stalin haklıydı: Almanlar Wehrmacht'ı yeniden silahlandırabilmek için tavizler veriyordu. SSCB Alman sanayi firmalarına yeni siparişler vermeyi ve ayrıca Alman sanayi ürünlerine yönelik mevcut siparişlerini ve Alman nakliye kontratlarını on sekiz ayda tamamlamayı taahhüt etti. Sovyetler ödemeleri borcunun 100 milyon mark karşılığı altın ve yabancı parayla, geriye kalanını ise 100 milyon mark değerinde hammadde (neft, kereste, kürk, manganez madeni) ile yapacaktı.[42] Hitler'in desteklenmemesi konusunda Eden'i uyaran Stalin'in vardığı nokta bu olmuştu. SSCB Berlin Elçiliği'nde danışmanlık yapan ve ticari bir geçmişe sahip Hitler bıyıklı Sergey Bessonov Moskova'ya yazdığı raporda, "Schacht, SSCB ile yakınlaşma sürecini Hitler'in rızası ve onayıyla yürüttüğünü, hem bana hem yoldaş Kandelaki'ye defalarca söyledi," diyordu.[43] Fransa kabinesi, Sovyetler ile bir antlaşma için adım atmayı ancak şimdi onayladı; Laval Potemkin'e haber verdi ve bir deklarasyon yayımladı.[44]

---

41 Eden Stalin'le ilgili olarak "Hayatımda tanıdığım en sessiz diktatör, tek istisnası [Portekiz diktatörü] Dr. Salazar," diyordu. Eden, *Facing the Dictators*, s. 153.

42 20 Mart 1935'te bir "ekonomik antlaşma" imzalanmıştı fakat daha önemli olan borç maddeleri 9 Nisan'da imzalandı. *DGFP*, seri C, III, s. 1028-1031, IV, s. 28-38, 38-43; *DVP SSSR*, XVIII, s. 270-274. Kredi müzakerelerini baltalamaya çalışan Schacht (artık Ekonomi Bakanlığı'na vekâlet ediyordu) başdestekçisi oldu. Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 17-19; *DGFP*, seri C, III, s. 367-369 (29 Ağustos 1934), 682-685 (27 Kasım 1934), 930-933 (14 Şubat 1935), 935-936 (15 Şubat), 960-961 (25 Şubat), 1002. Aynı zamanda bkz. Doering, *Deutsche Aussenwirtschaftspolitik*, s. 169-175; von Strandmann, "Grossindustrie und Rapallopolitik", s. 337.

43 Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 147 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 082, op. 18, pap. 81, d. 7, l. 150-151: 12 Nisan 1935). Kandelaki Berlin'den döndükten sonra, 13 Nisan, 4 ve 5 Mayıs, 5 ve 7 Temmuz 1935 tarihlerinde Stalin tarafından kabul edildi. Kandelaki'nin Hitler'e karşı bir muhalefetin var olduğunu düşündüğü ve ilişkilerin geliştirilmesi ile harekete geçirilebileceğini öngördüğü anlaşılıyor fakat bu yaklaşım Litvinov ve Suritz tarafından reddedildi. *Na prieme*, s. 160, 162, 169; Roberts, "Soviet Bid for Coexistence."

44 Çoklu Doğu Paktı konusunda Almanya ile müzakerelerin kilitlenmesini kullanarak Laval, Moskova'yı frenliyordu ancak 30 Mart 1935'te, olayların gelişiminin kendisini aşacağı korkusuyla, sadece Fransa ve Sovyetler Birliği arasında ve belki ayrıca Çekoslovakya'yla ve İtalya'yla –hepsi Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde kalmak koşuluyla– ikili antlaşmalar imzalanmasıyla ilgili olarak Potyomkin'e bir metin teslim etti. *DDF*, 1. seri, X, s. 75-83; *DVP SSSR*, XVIII, s. 253-254. Politbüro'nun Litvinov'a talimatları Sovyet hükümetinin Almanya'yı da –ama olmuyorsa Polonya'yı, olmuyorsa Fransa'yı, Çekoslovakya'yı ve Baltık ülkelerini– kapsayan bir Fransız-Sovyet paktını tercih ettiğini açıkça belirtiyordu. Fransızlar iki ikili pakta yoğunlaştılar: Fransa-SSCB ve Çekoslovakya-SSCB. *DVP SSSR*, XVIII, s. 158-160 (Litvinov'dan Potyomkin'e: 4 Mart 1935), 174 (Potyomkin, 9 Nisan 1935), 174 (10 Nisan); Borisov, *Sovetsko-fratsuzkie otnosheniia*, s. 248-249; Herriot, *Jadis*, II, s. 530. Anlaşılan o ki Edvard Beneš (Çekoslovakya Dışişle-

Gösteri sahnesi

1 Mayıs 1935'te Kızıl Meydan'da 30 binden fazla tankçı, topçu, süvari ve piyade Mozole'nin önünden geçerken sekiz yüz savaş uçağı gökyüzünde gösteri yapıyordu.[45] Ertesi gün, Büyük Kremlin Sarayı'nda seçkin davetlilere verilen ziyafetin sorumluluğunu Voroşilov üstlendi.[46] Saray I. Nikolay zamanında yapılmış ve 1849 yılında, eski başkenti ziyaret eden çarlara ikametgâh olarak sunulmuştu. İnşası, Moskova'nın hâlâ ayakta olan en eski yapısı Lazarus'un Dirilişi Kilisesi (1393) ve Korkunç İvan tarafından kullanılan Fasetler Sarayı'nı da içeren dokuz eski yapıyı bir araya getiriyordu. Kırk yedi metre yüksekliğindeki bina üç katlı görünse de (üst katta çift sıra cam vardı) iki katlıydı. Ana girişi altmış altı basamaklı çarpıcı bir merdivenle İlya Repin'in devasa duvar resmine –"III. Aleksandr Petrovsky Sarayı Avlusunda Köyün İleri Gelenlerini Kabul Ediyor" (1886)– varıyordu. Duvar tablosu güçlü kuvvetli III. Aleksandr'ı üniforması içinde tasvir ediyordu. Giriş katı ön cephesinde kraliyet daireleri yer alıyordu (Voroşilov orada yaşıyordu). Üst katta, imparatorluğun üst düzey mensuplarının ismini taşıyan göz kamaştırıcı beş salon yer alıyordu: St. George, Vladimir, Aleksandr, Andreyev, Katerina. Sovyetler, parti kongreleri için daha geniş ve açık bir alan yaratabilmek için St. Andrew ve St. Aleksandr salonlarını birleştirmişti. Göz kamaştırıcı beyaz mermerleriyle, on beş metre yükseklikteki tavanıyla övünülen, İmparatorluk Rusyası'nın askerî zaferlerini temsil eden sekiz sütunu ve askerî kahramanların isimlerinin yazılı olduğu yüzlerce mermer levhasıyla, ziyafetlerin adresi St. George Salonu'na bir platform eklenmişti.[47]

İçeride, ömür boyu unutmayacakları bir deneyim yaşayacak olanların sayısı,

---

ri Bakanı) ve Nicolae Titulescu (Romanya Dışişleri Bakanı), Fransa'nın kararıyla ilgili açıklama taslağının yazılmasına katkıda bulunmak üzere Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda bulunuyorlardı. Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 51 (atıfta bulunduğu kaynak, AMZV Prag, gelen 1935, Paris'ten Osusky, 9 Nisan). 22, 23, 28 Nisan 1935 tarihlerinde Küçük Köşe'de yapılan üç toplantı boyunca Litvinov Fransızların (Almanya'nın, Polonya'nın ve hatta Baltık ülkelerinin olmadığı) fazlasıyla daraltılmış somut önerisi için bastırdı, Stalin kabul etti. *DVP SSSR*, XVII, s. 280-286 (281'de: 21 Nisan 1935), 292-293 (18 Nisan 1935), 295, 296; Adibekov vd., *Politbiuro TSK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, 322-323 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 18, l. 2), 323-324 (l. 5: 19 Nisan 1935); *DDF*, 1. seri, X, s. 322-3225, 334-335; *Na prieme*, s. 160-161.

45 *Pravda*, 4 Mayıs 1935. Stalin'in erken terk ettiği anlaşılıyor ancak nedeni bilinmiyor. Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 293 (N. Charles'dan John Simon'a, 7 Mayıs 1935: PRO FP 371/19450/N2376).

46 Bu tür kutlama "kahvaltılarını" Voroşilov başlatmıştı (askerî akademi için ayrı yıllık Mayıs mezuniyet seremonisini de). Kıtlık döneminde verilen 2 Mayıs 1933 resepsiyonunda, 816 kilo et, kümes hayvanı, balık ve sosis servis edilmişti. Nevezhin, *Zastol'ia*, s. 66; Osokina, *Ierarkhia potrebleniia*, s. 79n21; Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 41-45 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1117, l. 9-10); Borev, *Staliniada*, s. 90.

47 Devasa iç mekânda yedi yüzden fazla oda bulunuyordu. Deviatov ve Zhuravleva, *Dvorts y Kremlia*; V. Bogomolova vd., *Moskovskii kreml'*; Chuev, *Molotov*, s. 96; Kabanov, *Stal'nye peregony*, s. 53. İki eski manastır (Chudov ve Voznesensky) yıkılmıştı. Moskova'daki 13. yüzyıldan kalma Kurtarıcı Kilisesi de beş katlı bir hizmet tesisi inşa etmek üzere yıkılırken, Granovitaya Sarayı girişindeki Kırmızı Sundurma iki katlı bir kantin inşası için yıkılmıştı. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 435-436 (TsA FSB, f. 3, op. 3, d. 883, l. 1-2, 2 Haziran 1936).

geçit törenine katlanların ancak on beşte biri kadardı. St. George Salonu'nda masaların etrafına yerleştirilen sandalye sayısı sekiz yüzdü ve bitişik salonla bağlantı sağlayan pembe mermerli St. Vladimir Sekizgeni'ne de yaklaşık dört yüz sandalye daha konulabiliyordu. Kimin nereye oturacağı önceden belliydi. En prestijli yerler Stalin'in masasına en yakın olanlardı ve Prezidyum olarak biliniyorlardı. Burada 2 numaralı sandalyeyi Molotov ve 3 numaralı olanı Voroşilov işgal ediyordu. Yirmi-otuz kişinin oturabildiği her bir masa havyar, balık, av eti, taze sebzeler ve meyveler ile donatılmıştı fakat en lezzetli votkaların, brendilerin, şarapların ve Kırım şampanyalarının yanında, sunulan yiyecekler önemsiz kalıyordu. Her bir masada sivil giysili bir-iki NKVD görevlisi oturuyordu (içki içmedikleri için göze batıyorlardı) ve dikkatle sohbetleri dinliyorlardı: Bu göz korkutucu durumu dengelemek için masalarda yeterli sayıda aktris ve göz alıcı kadın da yerleştirilmişti. Yaşananlar, kısa da olsa *Pravda* haberlerinde yer buldu.[48] İmparatorluk ihtişamı –devasa şömineler ve aynalar, avizeler, antika mobilyalar, pırıl pırıl cilalanmış parke taban– işçi ve köylü devletinde mahcubiyet yaratıyordu.[49] Stalin'in ise böylesi kaygıları yoktu.

N.B'nin (incelikle gizlenememiş Nikolay Buharin) *İzvestiya* yazısına göre, Stalin'in içeri girmesiyle "aniden patlayan alkışlar kar fırtınası gibi çoğalıp her yeri kaplarken, tipiye, gök gürültüsüne, fırtınaya, kendiliğinden bir neşeye ve sevince dönüştü." Sonu gelmeyen kadeh tokuşturmalar boyunca Stalin kırmızı şarap ve maden suyu yudumluyordu.[50] (Voroşilov votka içmeyi tercih etmişti ve her kadehten sonra ağzına ince bir dilim tereyağı atıyordu.)[51] Diktatör, âdet olduğu üzere kendi kadeh kaldırma sırasında bir konuşma yaptı ve kadehlerin Kızıl Ordu askerlerinin ("parti içindeki ve dışındaki Bolşeviklerin") sağlığına

48 1933 ziyafeti ile ilgili tutulan bir kayıtta, sağır eden alkışlar arasında "Stalin yavaşça sandalyesinden kalktı, salonda sessizlik oldu. 'Konuşmaya istekli değildim ama mecbur kaldım. İlk olarak kadehimi Lenin'e kaldırıyorum, ikinci olarak da teknolojiye,'" diye anlatılıyordu. Stalin şöyle devam etmişti: "Lenin ölmedi, kurduğu partiyle birlikte yaşıyor, yarattığı Sovyet iktidarı ile birlikte yaşıyor. Biz kimiz, Sovyet iktidarı ve Bolşevik Partisi? Çok önemli insanlar olduğumuz düşünülüyor. Hayır, Lenin'e kıyasla önemsiz insanlarız. Dünyanın altıda birinde partiyi ve proleter devrimi örgütleyen Lenin'dir ve tüm dünyayı şaşkına çevirmiştir... Proletarya diktatörlüğüne, büyük öğretmen Lenin'e!" Stalin daha sonra, "Rus ulusu – dünyanın en yetenekli ulusu" için kadeh tokuşturmuş ve "Askerî teknolojimize! Sanayi personelimize! Havacılarımıza! Tankçılarımıza!... Kızıl Ordu liderlerine ve *vozhd*larına! Lenin'in en iyi öğrencisine, Kliment Voroşilov'a! Çok Yaşa! (şiddetli alkışlar)," diyerek kadeh kaldırmıştı. Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 43-45 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1117, l. 9-10). Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 2 Mayıs ve 4 Mayıs 1934; Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 46-55 (RGASPI, f. 74, op. 1, d. 164, l. 165-168, 162-164; d. 160, l. 23-25). Çarlık döneminde şampanya üretimi için Kırım'da atılan temeller, eski aristokrat ve kimyager Anton Mikhailovich Frolov-Bagreev'in köpüklü şarabın şişeler yerine büyük tanklarda fermente edildiği bir yöntem geliştirerek seri üretimi kolaylaştırmasıyla, 1934'ten sonra meyvesini verdi ve Sovyet şampanyası üretildi.

49 *İzvestiya*, 2 Mayıs 1935. Aynı zamanda bkz. Nevezhin, "Bol'shie Kremlevskie priemy Stalina", sayı 3, s. 56-70; sayı 4, s, 123-139. Stalin, Kremlin'in ana girişlerinde –Kurtarıcı (Spassky), Nikolsky, Trinity ve Borovitsky– yer alan Çarlık dönemi çift başlı kartallarının yerine metal kızıl yıldızlar yerleştirilmesini 1935 yılında onayladı (iki yıl sonra metallerin yerini cam alacaktı).

50 Nevezhin, *Zastol'ia*, s. 280.

51 Shmidt, "Priemy v Kremle", s. 274; Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 192.

kaldırılmasını önerdi. Daha sonra, çevresindekilerin eşliğinde masaları dolaşarak katılanları bizzat selamladı. Bazı fazla coşkulu tipler aniden onu havaya kaldırarak salonda dolaştırmaya ve her masada kadeh tokuşturmak üzere yere bırakmaya başladılar. Salonun her köşesinde bulunan üniformalı NKVD korumaları, salonun coşkusu ve Stalin'in hevesle buna karşılık vermesi karşısında çaresiz kaldılar.[52]

Benzer etkinliklerde, diktatör ve maiyeti ayrıldıktan sonra masalar kaldırılır, yetkililer ve resmî kıyafetli subaylar aktris ve balerinleri dansa kaldırırdı.[53] Çıkmadan önce Stalin, şefleri tebrik etmek için mutfağa dalabilirdi ve bu nedenle –tıpkı korumaları, şoförleri ya da sinema makinistleri gibi– onun için her şeyi yapmaya hazırdılar.[54] Fakat bu etkinliklerde kendi iradesi karşısında boyun eğdirmek için çaba harcadığı kişiler genellikle partili olmayan sanatçılardı. Onlara resmî *vy* ("siz") hitabıyla seslenir, gürültünün ortasında performanslarına dikkat gösterir, bazılarını birlikte içmek için masasına davet eder, kendileri ya da teşkilatları için bir istekleri olup olmadığını anlamaya çalışırdı. Kendisini rahat ve şen bir sohbetin akışına bırakırdı.[55]

Yine 2 Mayıs'ta ve daha erken bir saatte, Paris Sovyet elçisi Fransa ile karşılıklı yardım antlaşması imzalamıştı – Sovyetler Birliği'nin ilk resmî ittifak antlaşması. *Pravda* bu antlaşmayı bir zafer olarak duyurdu.[56] Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne kabul edildiğinden beri, yaklaşık sekiz aydır müzakereler sürüyordu. 2. Madde, eğer ülkelerden biri sebepsiz bir saldırının hedefi olursa ve Milletler Cemiyeti Konseyi fikir birliğine varamazsa "derhal yardım ve destek" koşulunu getiriyordu. Ancak buradaki "derhal" ifadesi, ek bir protokolle ve Fransızların ısrarıyla sulandırıldı; konseyin karar alma sürecinde, harekete geçmek konusunda bir zaman sınırı bulunmayacaktı.[57] Antlaşma birçok Sovyet Komünist Partisi üyesini şaşkına çevirdi.[58] Sovyet basını olayı,

52 *İzvestiya*, 4 Mayıs 1935. *Pravda*'nın (4 Mayıs 1935) Mekhlis tarafından aktarılan olaya ilişkin hikâye bu kadar eğlenceli değildi. Şubat 1935'te Buharin Stalin'in beğenisi için yalvaran bir mektup yazdı: "'Her şeye rağmen yoldaş Stalin gazetenin kötü olmadığını düşünüyor' diyebilmem için." Adibekov ve Anderson, "U menia odna nadezhda na tebia'", s. 50. Ziyafetlerdeki güvenlik önlemleri önemli ölçüde artırıldı. Moiseev, *Ia vospominaiu*, s. 47.

53 Krenkel', *RAEM*, s. 492-493. Bir araştırmacı (herhangi bir kanıt sunmadan) Sovyet askerî akademilerinde 1930'larda salon dansı ve adabı dersleri verilmeye başlandığını iddia etti. Tumkina-Perfil'eva, *Russkii etiket*, s. 148.

54 RGASPI, f. 558, op. 4, d. 657, l. 236.

55 Daha önce, 2 Mayıs 1932'de akşam konserinin sonunda Stalin sanatçıların "büyük bir ülke sanatçısı gibi giyinmediğini" belirtmişti (kısmen Sovyet maddi hayatına dair bir özür kısmen de bir talimat). Barsova, "Nash veilikii drug", s. 59.

56 *Pravda*, 4 Mayıs 1935; *Le Temps*, 5 Mayıs 1935.

57 Beloff, *Foreign Policy of Soviet Russia*, I, s. 152-154; Scott, *Alliance against Hitler*, s. 247. Mayski, Büyük Savaş'ın etkin hale getirdiği 1892 askerî sözleşmesi ile ilgili olarak, "Çarlık hükümetiyle Fransa arasında hiçbir zaman ittifak olmadığı unutulmamalıdır," diye yazmıştı 3 Mayıs 1935'te Litvinov'a. "Sadece nota teatisi ve iki başkomutanlık arasında bir antlaşma." Dullin, *Men of Influence*, s. 112, atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 10, op. 10, pap. 48, d. 7.

58 Alman elçilik danışmanı Hilger, 1935 ilkbaharı sonunda, Ukrayna'da Almanya'ya gösterilen saygıyı rapor etmişti. Bölgesel Sovyet başkanı Kiev'deki konsolosluk resepsiyonunda ona "Almanya sadece Versay Antlaşması'nın bunaltıcı prangasından kurtulmaya çalışıyor," demişti.

Stalin'in Fransız emperyalizminin askerî güçlenmesine, "kendi güvenliklerini sağlayacak ölçüde" onay verdiğini belirterek duyurdu.[59] Fransız kamuoyu, yaygın kamusal tartışmalar sayesinde duruma daha hazırlıklıydı. Fransa'nın müttefiki Polonya, antlaşmanın sonuca ulaştırılmasında sorumluluk aldığı halde kızgındı.[60] Hitler'in Şansölyeliğinde yakıcı bir öfkeyle karşılandı. Führer şimdi "Fransa'nın Bolşevikleşmesini" ve Almanya'nın "Yahudi-Bolşevik kuşatması" altında olmasını saplantı haline getirmişti, tıpkı Stalin'in "Sovyet-karşıtı emperyalist blok" ve "kapitalist kuşatma" takıntısı gibi.

"Her şeye kadrolar karar verir"

4 Mayıs 1935'te Voroşilov, Stalin'in de katılımıyla Büyük Kremlin Sarayı'nda bir üniformalılar denizinin ortasında yıllık askerî akademi mezunları törenine başkanlık etti. Savunma komiseri, herkese kadehlerini doldurmalarını "emretti" ve ardından Stalin'e kadeh kaldırarak zaten ayakta olan salonu daha da coşturdu. Orkestra bunu tören borusu çalarak karşıladı. Sıra Molotov'a geldi. "Yoldaşlar, barış mücadelemizdeki yeni başarımızdan zaten haberdarsınız," diyordu. "Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın önde gelen güçlerinden Fransa ile yaptığı karşılıklı yardım antlaşmasını gazetelerden okudunuz... Sovyet-Fransız Antlaşması'nın imzalanmasını mümkün kılan, partimizin yaratıcı lideri yoldaş Stalin'in önderliğinde ülkemizin güç kazanarak gelişmesi ve Kızıl Ordu'muzun gücüdür. Gerçekleştirdiğimiz olağanüstü büyüme dostlarımız ve asla dost kabul edemeyeceklerimiz için net hale gelmiştir." Molotov ve Stalin birlikte Voroşilov'un yanına gitti ve öpüştüler.[61] Stalin, artık herkesin aşina olduğu popülizmini sergiliyordu.

"Yoldaşlar, şimdi, sanayinin ve yönetimin her dalındaki başarılarımız çoğalınca, liderlerden ve üst tabaka yöneticilerden bahsetmek, başarıyı onların hanesine yazmak âdet haline geldi," dedi, "bu yanlıştır." Geriliğe karşı Sovyet halkı zafer kazandı, diyerek devam etti ve bu durum, "büyük fedakârlık, büyük çaba... ve sabır, sabır" gerektiriyordu. Bazılarının dayanma gücü yoktu. "Şöyle bir deyiş var, 'Bırak geçmiş geçmişte kalsın', ama yine de insan hafızası hatırlamayı sürdürüyor." Stalin, "traktörlerin, otomobillerin, uçakların" yerine kıt tüketici ürünlerini, "tüm o ıvır zıvırı" sarfetmek isteyenleri paylıyordu. "Mer-

"Fakat Sovyet hükümeti bunun gerçekleşmesine yardım edeceğine Almanya'yı ezenlerle pakt imzalıyor." Ukraynalılar Litvinov'u suçluyorlardı. Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 269.

59 *Pravda* ve *İzvestiya*, 16 Mayıs 1935; *Humanité*, 17 Mayıs 1935.

60 Bazı Polonyalı yetkililer diğerlerinden daha iyi anlıyordu. Kasım 1934'te Polonya'nın Almanya elçisi Lipski Amerikalı mevkidaşına "Almanya ülkemizin bir kısmını yeniden ilhak etmek istiyor, Almanya'nın her yerine asılan haritalar bunu açıkça gösteriyor," demişti. Lipski Almanya'nın Alsas-Loren, Avusturya ve Çekoslovakya'yı da ilhak edeceğini tahmin ediyordu. Dodd ve Dodd, *Ambassador Dodd's Diary*, s. 192 (17 Kasım 1934).

61 Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 71-75 (RGASPI, f. 74, op. 1, d. 160, l. 42-49). Bir Alman dergisi, 1935 yılı sonunda, Kızıl Ordu gazetesinde yeniden yayımlanacak olan yorumunda, "Halk Komiseri Voroşilov, olağanüstü örgütçülük yeteneğinin yanı sıra eşsiz bir konuşma becerisine sahip," diyordu. *Krasnaia zvezda*, 5 Ocak 1936.

kez Komite liderlerinin 'maceracılık peşindesiniz' deklarasyonlarını hatırlıyorsunuz; bu tür konuşmaları duymuşsunuzdur. Aslında sadece konuşmadan ibaret de değildi... Başkaları bazılarımızı ölümle tehdit etti, liderliği bölmek istiyorlardı. Bizim ateşte dövüldüğümüz, sağlamlığımız gün gibi aşikârdı ve geri adım atmadık. (Alkış tufanı.)"

Stalin açılmaya başlamıştı: "O günlerde geri adım atmadığımız gün gibi aşikâr; Biz Bolşevik'iz, deyim yerindeyse, özel insanlarız. Biz Lenin'in eseriyiz ve Lenin korku bilmeyen ve kabul etmeyen biriydi; bizim öğretmenimiz, hocamız, babamız bu adamdı – o daha fazla güç topladıkça ve kararlı biçimde ilerledikçe düşmanlar aynı oranda öfkeleniyor ve parti içi muhalifler sinir nöbetleri geçiriyorlardı. Ondan, Lenin'den biz de bir şeyler öğrendik... Geri adım atmadık; yolumuza devam ettik ve bazı insanları paramparça ettik. İtiraf etmeliyim ki bunda benim de payım oldu."[62]

Bu düşünceden uzaklaşamıyordu: Bir yol ayrımı söz konusuydu, ya küçük ölçekli, tarımda geri kalmış, güvenlikten uzak ama daha rahat bir hayat olacaktı ya da büyük ölçekli mekanize çiftlikler ve sosyalist bir büyük güç. "Kurbanlar vardı –elbette–, bazıları havlu atarak devre dışı kaldı bazıları kurşun yiyerek." Ülke "teknoloji kıtlığını" aştı diyordu, çağrışımlı bir kelime kullanarak. "Ama şimdi başka bir kıtlık söz konusu: İnsan kıtlığı... Eğer daha önce, her şeye teknoloji karar veriyorduysa, şimdi insanlar karar veriyor zira artık teknolojimiz var... En değerli sermaye kadrolar. Maalesef ülkemizde herkes bunu anlayamıyor." Turukhansk'daki sürgün günlerinden bir anısını anlattı. Baharda sular yükseldiğinde bir grup insan Yenisey Nehri'nin akıntısıyla giden devasa çam tomruklarından çalmaya gitmişti, adamlardan biri kaybolmuş ancak hiç kimse zahmet edip aramamıştı. "Eğer kaybolan bir inek olsaydı aramaya giderlerdi ama kaybolan bir insandı, önemsizdi... İnsanlara değer vermiyoruz. (Alkış tufanı.)"[63]

Hevesli bir bahçıvan olan Stalin, oldum olası görevlilere, "Bahçıvan sevdiği meyve ağacını nasıl yetiştiriyorsa siz de insanları öylesine ihtimam ve dikkatle yetiştirin," diye yol gösteriyordu, bu onun gençliğinden beri sahip olduğu bir beceriydi.[64] Salon yeniden sessizliğe bürününce devam etti: "Sizin sağlığınıza içiyorum, Kızıl Ordu'nun üst kadrolarına. Ülkemizin savunulmasında size başarılar diliyorum çünkü bu savunmaya önderlik edecek olan sizlersiniz. Biz burada konuşmalara önderlik ediyoruz ancak siz pratik çalışmaya önderlik

62 Stalin'in maziyi anarak Buharin'e kadeh kaldırmayı önerdiği söyleniyordu ve bu alkışlarla karşılanmıştı fakat bu doğru olsa bile, ham tutanaklarda yer almadı. Larina, *Nezabyvaemoe*, s. 33.

63 27 Aralık 1934'te metal sanayi için Kremlin'de düzenlenen resepsiyonda ilk beş yıllık planın "Her şeyi Teknoloji Belirler" sloganı hakkında konuşan Stalin, teknolojiyi kullanan insanların daha önemli olduğunu ve "tıpkı bir bahçıvanın sevdiği meyve ağacıyla ilgilenişi gibi dikkatle ve ilgiyle yetiştirilmeleri" gerektiğini söylemişti. "Metallurgi u tovarishcha Stalina, Molotova, i Ordzhonikidze", *Pravda*, 29 Aralık 1934, s. 1, yeniden yayımlandığı kaynak, *Sochineniia*, XIV, s. 49-50.

64 Stalin bahçıvanlıkla ilgili metaforlara bayılırdı. Jochen Hellbeck, "Laboratories of the Soviet Self: Diaries of the Stalin Era", yayımlanmamış doktora tezi, Columbia Üniversitesi, 1998, s. 64-66. Bir araştırmacı, 1930'lu yıllarda, romanlarda makine ile ilgili metaforlardan bahçıvanlık yönünde metaforlara kayma olduğunu belirtiyordu. Clark, *Soviet Novel*, s. 99, 105.

edeceksiniz. (Alkış tufanı.)" Tebrik konuşmasını şöyle tamamladı: "Ancak iyi kadrolar, zorluklardan korkmayan ve kaçmayanlar, bunun üstesinden gelebilir. Sadece zorluklarla mücadele içinde korkusuz gerçek kadroları yetiştirebiliriz. Bunu başardığımızda ordumuz yenilmez olacaktır. (Tüm salonda alkış tufanı. Herkes ayağa kalkarak yoldaş Stalin'i alkışlıyor ve 'Yaşa!' diye bağırıyor.)"[65]

Stalin yukarıdaki ham kayıtları stenografıyla birlikte 5 Mayıs'ta gözden geçirdi ve ertesi gün *Pravda*'da yayımlanan halini hazırladı; "Her şeyi teknoloji belirler" sloganını "Her şeye kadrolar karar verir" sloganına dönüştürdüğü can alıcı noktayı biraz daha keskinleştirmişti.[66] Gazetede yayımlanan edisyonunda yetkililere "ister 'üst' ister 'ast' olsun memurlara özen gösterilmesi... desteğe gereksinim duyduklarında yardım edilmesi, ilk kez başarı gösterdiklerinde teşvik edilmesi, ileriye itilmesi" emrediliyor ve "işçilere karşı can sıkıcı, bürokratik ve tam anlamıyla rezilce bir tutum takındığımız bir sürü örnek var" uyarısı yapılıyordu.[67] 9 Mayıs'ta Stalin'in evlilik yoluyla akrabaları akşam geç vakitte onu Yakın Kır Evi'nde ziyaret etmek için izin almıştı. Diktatör büyük oğlu Yakov'un intihar girişimini hatırlatarak yakınmaya başladı: "Yakov'un davranışını kınayan Nadya nasıl oldu da kendisini vurdu. Çok kötü bir şey yaptı. Beni ömür boyu eksik bıraktı. Nadya'ya içelim!" Oradakiler, yakın zamanda yaşadıkları aniden karar verilen metro turu maceralarından söz etmeye başladılar. Maria Svanidze günlüğüne, "Kalabalığın kendinden geçmesi, büyük ilgisi. Yosif bir kez daha kitle ruhu fetişizmi, bir çara sahip olma isteği konusundaki düşüncelerini ifade etti" notunu düşmüştü. "Yosif moralsizdi; daha doğrusu kafası meşguldü, henüz yanıtını bulamadığı bir şey onu derinden etkiliyordu."[68]

---

65 Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 76-84 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1077, l. 43-49).

66 Aynı zamanda bkz. Arsenidze, "Iz vospominaniia o Stali ", s. 235. Bir araştırmacı, "Tüketim... Politbüro gündeminin en sık yinelenen konularından biriydi," diye iddia ediyordu ve Stalin'in ifadesiyle, "en çok rekabet edilen konu" idi. Gregory, *Political Economy of Stalinism*, s. 94.

67 Orijinali şöyleydi: "Artık her şeye kadroların karar verdiği gelişmişlik düzeyine ulaştık, kâbusların ve makinelerin değil." *Pravda*, 6 Mayıs 1935. Aynı zamanda bkz. Rees, *Political Thought from Machiavelli to Stalin*, s. 227. Gazete haberinde, Stalin'in bu süreçte bazı insanların ezilmesinde bizzat rolü olduğuna değinmesinin ardından "şiddetli alkışlar" yükseldiğine dair araya bir ekleme yapılmıştı. Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 69, 84-91 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1077, l. 31-42); *Pravda*, 6 Mayıs 1935, yeniden yayımlandığı kaynak, *Sochineniia*, XIV, s. 56-64 (s. 61-64'te). Aynı zamanda bkz. Oleinikov "Chetvertoe maia." 4 Mayıs 1935'te Sovyet askerî akademi mezunlarına yaptığı konuşmada Stalin popülizm üzerine hissiyatını da dillendirmişti. "Liderlerin [*vozhdi*] önemini yadsımıyorum, kitleleri örgütlüyor ve onlara önderlik ediyorlar," diyordu. "Ancak kitleler olmazsa liderler bir hiçtir. Hannibal ve Napolyon gibi insanlar kitlelerini kaybettiklerinde yok olup gitmişlerdir." Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 55 (RGASPI, f. 74, op. 1, d. 160, l. 23-25).

68 Svanidze Stalin'in 4 Mayıs 1935 konuşması ile ilgili not düşmüştü: "Yosif, 'bizim liderlerimiz topraksız köylüler gibi iktidara geldi ve sonuna kadar öyle kaldılar, onlara düşünceleri yön verdi –kapitalist ülkelerde olduğu gibi– açgözlülükleri değil' diye eklemeyi unuttuğunu söyledi. Orada iktidarda olmak zenginleşmek anlamına geliyor. Tam hatırlamıyorum ama bunun gibi bir şey." Karışık bir mesaj: Ruhsuz görevliler ama özverili lider(ler). Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 177-178 (Svanidze günlüğü: 9 Mayıs 1935).

Açığa çıkan tercihler

Stalin'in Eden ile baş başa görüşmesinin hiçbir getirisi olmadı. Moskova ile göstermelik bir antlaşma imzalamanın Londra'yı gerçek bir antlaşma imzalamaya teşvik edeceği umudunu hâlâ koruyan Fransız Dışişleri Bakanı Laval gecikmeli olarak Moskova'ya seyahat ediyordu fakat şüphe uyandıracak şekilde Varşova'ya uğrayarak Beck'e, Fransa'nın yeni antlaşasının ne Alman-karşıtı ne de Sovyet yanlısı olduğunu bildirdi. Laval, 13 Mayıs 1935 tarihinden başlayarak Sovyet başkentinde üç gün boyunca Litvinov'la, Molotov'la ve Stalin'le görüştü.[69] Politbüro, Kızıl Ordu asker sayısının 1936 yılı sonuna kadar 1.094 milyona yükseltilmesi kararnamesini daha yeni imzalamıştı ve yaz bitmeden, Voroşilov'un askere alma yaşını her yıl altı ay düşürme teklifini (1939 yılına kadar yirmi birden on dokuza düşürülecekti) kabul edecekti.[70] Laval bir gösteriyi izlemek üzere askerî havaalanına götürüldü. 15 Mayıs'ta Bolşoy'da boy gösterdiğinde alkışlarla karşılandı.[71] Ancak, Fransa ile antlaşma imzalandıktan sadece bir hafta sonra, Litvinov yeni Alman Büyükelçisi Friedrich-Werner Graf von der Schulenburg'a acilen bir ikili saldırmazlık paktına ihtiyaç olduğunu ve bunun "Fransız-Sovyet anlaşmasının önemini azaltacağını," söyleyecekti.[72]

Londra'daki Mayski bir döngünün içine itilmişti ve günlüğüne düştüğü notta Stalin'in Laval'a son yaptığı Polonya ziyaretini sorduğunu aktarıyordu. Laval, Varşova'da Alman yanlısı eğilimlerden uzaklaşılmakta olduğu tahminini dillendirdiğinde onun sözünü keserek şöyle demişti: "Siz Polonyalıların dostusunuz, kendilerine bir felaket yaşatacak olan tehlikeli bir oyun oynadıklarına ikna etmeye çalışın. Almanlar onları aldatacak ve satacak. Polonya'yı bir mace-

---

69 *DDF*, 1. seri, X, s. 575-577, 630-631. Sovyetler görüşmenin kaydını yayımlamadı; sadece Laval için verilen 13 Mayıs tarihli ziyafette Litvinov'un yaptığı konuşma yayımlandı: *DVP SSSR*, XVIII, s. 328-330. Aynı zamanda bkz. *DVP SSSR*, XVIII, s. 337 (TASS); *Pravda*, 14 Mayıs 1935.

70 Harrison ve Davies, "Soviet Military-Economic Effort", s. 391 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 162, d. 18, l. 123: 28 Ağustos 1935).

71 "'Osnovnaia tsel' ego priezda'", s. 139. 14 Mayıs 1935'te, Moskova metrosu için, Sendikalar Binası'nın Sütunlu Salon'unda büyük bir tören düzenlendi. Etkinlik için Lazar Brontman ve *Pravda*'dan diğer bir meslektaşı görevlendirilmişti. Çok sevdiği projesi ile ilgili töreni Kaganoviç açtı (Brontman'a göre, "En unutulmaz, yaratılışına uygun konuşması"ydı). Ancak konuşma sırasında Stalin, Voroşilov ve beraberindekiler ile salona girdi ve alkışlara sebep oldu. Diktatör kürsüye geldiğinde büyük bir coşku yaşandı. Gürültünün arasında Brontman ve meslektaşı konuşmayı kaydetmekte zorlandılar (diğer gazeteciler de alkışlamak için durmuşlardı). Aceleyle *Pravda* ofisine geçtiler, metni daktilo ettiler ve onaylaması için Poskrebişev'e yetiştirdiler – Brontman günlüğünde, 15 Mayıs günü sadece *Prava*'da konuşmanın yayımlanmış olmasıyla övünüyordu. Bu Brontman'ın Stalin ile ikinci karşılaşmasıydı: "Birincisi Bolşoy'daki 5. Sovyetler Kongresi sırasındaydı... Stalin şaşkın yüzüme baktı, güldü ve locasına geçti." Brontman, *Dnevniki* (10 Ağustos 1936), http://mathscinet.ru/files/Dnevniki_1932_1947.pdf.

72 Schulenburg, "Hiç yorum yapmadan dinledim," diye rapor etti. *DGFP*, seri C, IV, s. 138 (8 Mayıs 1935). Fransa'da, resmî düzeyde, pakta karşı hemen mesafeli bir tutum takınılması hakkında bkz. Borisov, *Sovetsko-frantsuzskie otnosheniia*, s. 230-295; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 83-85.

raya sürükleyecek ve böylelikle zayıf düşürdükten sonra ya istila edecek ya da diğer bir büyük güç ile paylaşacak."[73]

Stalin bir çarın asla elde edemeyeceği bir şeye sahipti –Fransa parlamentosunda yer alan bir partinin denetimi– ve Laval, Fransız komünistlerinin Fransa'nın askerî bütçesine ve yeni iki yıl askerlik hizmeti yasasına karşı çıkmaya son vermesini istediğinde, bu talebe rıza gösterdi. Fransız komünistleri hızla tavır değiştirdi.[74] Buna karşılık Stalin Laval'a, en kötüsüne hazırlıklı olmak gerektiğini düşündüğünü ve antlaşmalarına somut askerî yükümlülükler eklemek istediğini söyledi. Laval, Sovyetler'in, Fransa'nın müttefiki Çekoslovakya ile mutabakata varmasının ardından bunu müzakere etmeyi gönülsüzce kabul etti.[75] Aynı gün, 16 Mayıs'ta Prag'da Dışişleri Bakanı Beneš ve Sovyet Elçisi Sergey Aleksandrovski karşılıklı yardım antlaşması imzaladılar. Metin taslağını Beneš hazırladı. Anlaşılır nedenlerle Fransa'nın yükümlülüklerini sulandırmak istemiyordu ve Sovyetler'in bu antlaşmayı kendi lehlerine çalıştırarak Çekoslovakya'yı Sovyet-Polonya çatışmasına çekme ihtimalinden kaygı duyuyordu. Sovyetler, tahmin edilebileceği gibi, asıl yükü Fransa'nın üstlenmesini ve kendilerinin Avusturya üzerinde olası bir Almanya-Çekoslovakya çatışmasına sürüklenmekten kaçınmayı istiyordu. Bu durumda Çekoslovak-Sovyet antlaşması, Fransa-Sovyet antlaşmasında olduğu gibi, herhangi bir üçüncü taraf saldırısında eşit karşılıklı yardım yükümlülükleri ihtiva etse de eklenen özel ek madde, önce Fransa'nın yükümlülüklerini yerine getirmesi koşuluyla Sovyetler'in harekete geçme yükümlülüğü olacağını belirtiyordu.[76]

Laval, 12 Mayıs 1935'te Piłsudski'nin karaciğer kanseri nedeniyle hayatını kaybettiği Polonya'ya bir kez daha uğradı. Polonyalı bir sırdaşına "Stalin, akıllı, soğuk, objektif ve acımasız," demişti; bir diğerine ise, "Çok güçlü. Çok önemli bir adam fakat Asyatik fetihçi türünden, Timur cinsinden."[77] Piłsudski'nin

---

73 Litvinov'a göre Laval Stalin'in pervasızlığı karşısında şaşkına dönmüştü. Maiskii, *Dnevnik diplomata,* I, s. 110-111 (19 Haziran 1935); Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 51-52. 7 Haziran 1935'te Laval ikinci kez Fransa hükümetinin başına geçti.

74 Scott, *Alliance against Hitler*, s. 253-254. O sırada Grenoble'da yaşayan Troçki şöyle diyordu: "Her ne kadar Stalin'in siyasi sinizmine aşina olsam da ilkelere karşı küçümseyici tavrı... O satırları okuyunca gözlerime inanamadım." *Trotsky's Diary in Exile, 1935*, 17 Mayıs 1935, s. 120.

75 M. Mourin, *Les Relations Franco-Sovietiques (1917-1967)*, Paris, 1967, s. 208; Scott, *Alliance against Hitler*, s. 254-255, 266; *Les evénements survenues en France de 1933 à 1945,* I, s. 142-143 (Laval'dan Flandin'e, 16 Mayıs 1935).

76 "Karşılıklı yardım yükümlülükleri, antlaşmada öngörüldüğü gibi saldırının kurbanı olan tarafa Fransa'nın yardıma başlaması koşuluyla yürürlüğe girecektir." *DVP SSSR,* XVIII, s. 336-337; *DDF,* 1é serie, X, s. 575-577, 630-631; Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 326-327 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 18, l. 49: 1 Haziran 1935). Sovyetler, Almanya'nın saldırısı halinde Çekoslovakya'yı savunmak üzere Kızıl Ordu'nun Polonya ya da Romanya'dan transit geçiş hakkı için herhangi bir çaba göstermeyecekti. Her iki ikili antlaşma da, Fransa'nın ısrarı uyarınca, Avrupa ile sınırlandı. Yine de, Çekoslovakya Japonya'ya silah vermemeyi taahhüt etti. Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 53, atıfta bulunduğu kaynak, *Zahranicni politika*, Prag, 1935, s. 324-326. Kısa bir süre için, tarafların müdahil olması için ilk önce Fransa'nın harekete geçmesi koşulunu öne süren maddeden Sovyetler kendine pay çıkardı. Potemkin, *Istoriia diplomatii,* III, s. 387-389.

77 Potocki, *Master of Lancut*, s. 207; Szemberg, *Journal*, s. 85.

Krakow'daki cenaze töreninde (18 Mayıs) Laval, Hitler'i temsil eden Göring'e Fransa'nın iyi niyetiyle ilgili güvence verdi. Göring ise, Çekoslovakya'da çok yakında Sovyet hava üsleri kurulacağına dair uzun masallar anlatarak Polonyalılara kur yapmayı sürdürüyordu.[78] Berlin'de St. Hedwig Katedrali'nde, hayatını kaybeden Polonya başkanının onuruna yapılan, Polonya bayrağına sarılı temsilî tabutunun bulunduğu duygusal törene Hitler de katıldı. 21 Mayıs'ta Reichstag'da yaptığı diğer bir uzun konuşmada Führer, Litvanya hariç Almanya'nın tüm komşularıyla saldırmazlık antlaşmaları yapılması beklentisini dile getirdi ("Sükûnet ve barıştan başka ne dileyebilirim?"). Fransız-Sovyet antlaşmasını eleştirirken, ılımlı bir tonlamayla, silahsızlanma konusunda Almanya'nın Britanya'dan eşit muamele görme umudunu ifade etti.[79]

Bu sırada Sovyet askerî istihbaratı, takibat altındaki komünistlerden ajan istihdam etmek suretiyle bir kez daha casusluğa dair kuralları hiçe sayarak, kendi kendine bir felakete yol açtı – bu kez Nazi Almanyası'ndaki Sovyet ajanlarını yöneten Danimarka'da. Danimarka polisi, bir oda hizmetçisine tecavüz (muhtemelen uydurulmuş bir bahaneydi) suçlamasıyla şüphelendiği bir casusun peşine düşmüş, mevcut ve eski Almanya istasyon başkanlarını, para, sahte pasaport ve kodlarla yakalamıştı. Mayıs ayı başında, Küçük Köşe'de Voroşilov ve diğerleriyle yaptığı birkaç görüşmenin ardından Stalin, Semyon Uritsky'i askerî istihbarat başkanlığına atadı, Artuzov başkan yardımcılığı görevini sürdürecekti. (21 Mayıs'ta Artuzov'un NKVD Casusluk Eşbaşkanlığı görevini yardımcısı Abram Slutsky devraldı.) Stalin, Yahudi Uritsky'den, çalışanlarını ve ajanlarını Rus, Ukrayna, Belarus, Letonya kökenlilerden ve Yahudilerden seçmesini ama Polonyalı, Fin, Eston, Macar ve Avusturyalılardan uzak durmasını istedi. Casuslar faşizmle savaşmak üzere sahada hayatlarını tehlikeye atarken, Uritsky Artuzov'u görevden uzaklaştırma savaşı veriyordu zira "dâhi bir yardımcıyla çalışarak gerizekâlı durumuna düşeceği" için köpürüyordu.[80]

Noktaları birleştirmek

Tüm bunlar olurken Stalin, kendisine yönelik suikast planlayan temizlikçi kadınların ve kütüphanecilerin oluşturduğu terörist "merkeze" ilişkin ayrıntılı sorgu tutanaklarını okuyordu. Artık, Kremlin personeli arasında Yenukidze

78 Roos, *Polen und Europa*, s. 218-219; Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 209. Göring 17-24 Mayıs 1935 tarihleri arasında Polonya'daydı: *DGFP*, seri C, IV, s. 184-185 (21 Mayıs), 223-225 (28 Mayıs).

79 Domarus, *Hitler: Reden*, I, s. 505-514; Kershaw, "Hitler Myth", s. 125-126.

80 Stalin, on bir yıllık askerî istihbarat başkanlığının ardından Berzin'i yeniden Sovyet Uzakdoğu Ordusu'na atadı.1918'de suikasta kurban gitmiş ünlü bir ÇEKA'cının yeğeni olan Moisei Uritsky, Artutsov ile birlikte atanan kendi yardımcısı Aleksandr Nikonov'u beraberinde getirdi. Primakov, *Ocherki*, III, s. 11; Kolpakidi ve Prokhorov, *Imperiia GRU*, I, s. 121-122, 196, 219-220; Gorbunov, "Voennaia razvedka v 1934-1939 godakh", sayı 2; Lota, *"Alta" protiv "Barabrossy"*, s. 51; *Na prieme*, s. 161-162. Danimarkalılar bulgularını diğer Avrupa istihbarat teşkilatlarıyla paylaştılar ve sonuçta Sovyet ajanları daha fazla ifşa oldu. Bkz. G. Solonitsyn, "Nachal'nik sovetskoi razvedki."

tarafından işe alınan sadece dokuz kişi kalmıştı.[81] 12 Mayıs 1935'te Yagoda, Kremlin Olayı nedeniyle tutuklanan 112 kişinin cezalandırılması konusunda Stalin'e önerilerde bulundu. Yagoda, Lev Kamenev'in ceza hanesini boş bırakmıştı; Stalin bu boşluğa on yıl yazarken, Nina Rozenfeld'e yazılan on yıl cezanın yerine de infaz yazdı.[82] Ertesi gün Yenukidze, Kuzey Kafkasya'daki –Soçi'den sonra gelen Kislovodsk da dahil olduğu– tatil beldeleri grubuna, merkez yürütme komitesi tam yetkili temsilcilisi olarak atandı.[83] Stalin tüm parti örgütlerine gizli bir genelge göndererek "evimize Bolşevik düzeni getirelim" sloganıyla, bir parti kartı doğrulama seferberliği yapılacağını duyurdu.[84] Yıllar içinde, kaybolduğu ya da çalındığı bildirilen 200 bin kartın ikincisi basılmıştı. Donbass'ta yaklaşık 15 bin ve Orta Asya'da ise 13 bin parti kartı hâlâ bulunamamıştı. (Birkaç ay sonra, doğrulama seferberliğinin tamamlanması gereken tarihi aşması Stalin'i öfkelendirdi ve yerel seçkinlerle işbirliği yaparak "aile çıkarlarını" ya da ferdi çıkarları koruma suçlaması yöneltmesine yol açtı.)[85]

Genelgeyi Yezhov kaleme almıştı ve doğrulama sürecine o nezaret ediyordu. Buna paralel olarak, SSCB'deki yabancılar için daha sıkı bir gözetim talep ediyor ve onları ajanlıkla suçluyordu.[86] Yazdığı iddialı kuramsal metni –"Hizip Faaliyetlerinden Açık Karşı-devrime (Zinovyevci Karşı-Devrimci Örgütlenme Üzerine)"– Stalin'in okumasını istiyordu. Metin, Zinovyevcilerin, sağ sapmacıların ve Troçkistlerin bir darbe için nasıl birlikte çalıştıklarını göz önüne seri-

---

81 Yagoda'nın Stalin'e verdiği rapora göre (2 Mayıs 1935), NKVD kütüphaneci Nina Rozenfeld'in sorgusunu tamamlamıştı ve Rozenfeld'in de mensubu olduğu söylenen kütüphanedeki Mukhanova "terörist grubunun" Kremlin komutanlık ofisiyle, bir Troçkist gençlik grubuyla ve Beyaz Muhafızlarla "bağları" olduğu tespit edilmişti. Yagoda, Nina'nın erkek kardeşi ile ilgili olarak, "Lev Kamenev sadece ilham kaynağı değil aynı zamanda terörün örgütleyicisi," diye yazmıştı. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 427-428 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 9, I. 241-242). Aynı zamanda bkz. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 380 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 900, I. 137). 1935 yazında Kremlin nüfusu 374 (102 hane) idi. Muhafızlar, askerler ve hizmet personeli bu rakama dahil değildi.

82 Yagoda dokuz kişiye ölüm cezası ("Troçkistler" için), on sekiz kişiye kamplarda on yıl ve geri kalanlara üç ila beş yıllık kamp ya da sürgün cezası öneriyordu; üç kişi serbest bırakılacaktı. Stalin İrina Gogua'ya beş yıl yerine on yıl yazdı ve toplam yüz on iki kişiden üçünün daha serbest kalmasını sağladı. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 663-669 (APRF. F, 3, op. 58, d. 237, I. 37-49), 681 (d. 238; I. 1: 17 Temmuz).

83 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 963, I. 37.

84 Genelge, yerel parti başkanlarını, eğer düzeni tesis edemezlerse ihraç etmekle tehdit ediyor ve iki ya da üç ay süre veriyordu. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b): povestki dnia zasedanii*, II, s. 645; Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 240; Pavlov, *Kommunistichskaia partiia*, s. 51. Ekim 1934'te –henüz Kirov, parti kartı taşıyan biri tarafından öldürülmeden önce– rejim, parti üyeleri için 1935 yılında kayıt yenilenmesi kararı almıştı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 963, I. 3.

85 Getty, *Origins of the Great Purges*, s. 60-61 (atıfta bulunduğu kaynak, *Partiinoe stroitel'stvo*, sayı 4, 1935, s. 32-36); *Pravda*, 16 Mayıs 1935. 1934 temizliğinde 340 bin komünist ihraç edilmiş, bu temizlikte yakın zamanda üye olanlar hedef alınmıştı. 1 Ocak 1935 tarihi itibarıyla üye sayısı 2,35 milyondu. Fainsod, *How Russia Is Ruled*, s. 212, 224; *Bol'shevik*, sayı 15, 1934, s. 9.

86 Parti belgelerinin doğrulanması ile bağlantılı bir toplantıda Yezhov, "Çok sayıda Amerikalımız var" demişti. "Geleneksel olarak halkımız bu insanların harika olduklarını düşünüyor. Almanya ile ilişkiler iyice kötüleşti, dolayısıyla onlara dikkat etmek gerek, Polonyalılara da dikkat etmek gerekiyor ve ayrıca İngilizlere... Unutmayın, Amerikalılar genellikle casusturlar." Pavliukov, *Ezhov*, s. 159-160 (RGASPI, f. 671, op. 1, d. 32, I. 20-21: 1 Temmuz 1935).

yordu.[87] 17 Mayıs'ta metni alan Stalin belirli pasajların altını çizdi ("Zinovyevci karşı-devrimci grup, partiye ve işçi sınıfına karşı savaşta terörü açıkça silah olarak seçmiştir"). Bu metnin yazılmasına Stalin'in önayak olup olmadığı bilmiyoruz ancak Yezhov'un bazı iddiaları vardı ve Stalin'in dünya görüşünü özümsemişti. Metinde Yezhov, "Zinovyevci örgütün gerçekleştirdiği terörist faaliyetlerden Troçkistleri de haberdar ettiğine şüphe yoktur," diyor ve "itiraflar sayesinde... [Troçkistlerin de] terörist grupların izinden gittiğini tespit ettik," diye bitiriyordu.[88]

Troçki, Sovyetler Birliği topraklarından çıkarıldıktan hemen sonra, "Stalin için tek bir seçenek kalıyor: Resmî parti ve muhalefet arasına kanla bir çizgi çekmek. Muhalefeti, mutlaka suikast girişimleriyle ve silahlı ayaklanma hazırlıklarıyla ilişkilendirmesi gerekiyor" öngörüsünde bulunmuştu.[89]

Stalin Merkez Komite genel kurulunu (5 Haziran ve 7 Haziran 1935) –yıl boyunca bir günden daha uzun süren iki genel kuruldan biri– Kremlin Olayı'na hasretmeye karar verdi. Ana rapor için Yagoda'yı değil Yezhov'u görevlendirdi ve o da Yenukidze ile değil Kirov ile başlarken, "hırçın" Zinovyevci-Kamenevci-Troçkist "grubun" "en aşırı mücadele biçimine – yani teröre" yöneltildiğini söyledi. Sağcıları, 1932'de Zinovyevcilerle bağlantı kurma girişimlerini hatırlatarak, yardakçılıkla suçladı. Yezhov'un, "yoz ve halinden memnun bir Komünist" addettiği Yenukidze, farkında olmadan Beyaz Muhafızların iktidarın kalesine sızmasına izin vermişti. İkinci gün söz alan Yenukidze, Kremlin'deki tüm işe alımların "NKVD'nin bilgisi dahilinde gerçekleştirildiğini" iddia etti ve bunun üzerine Yagoda, "Bu doğru değil," diyerek araya girdi. Yenukidze söylediğinde ısrar etti ve tutuklanan kadınla ilişkisini inkâr etti. Eski Menşevik ailelerine yardım etmenin ihanet kabul edilmesine kuşkuyla yaklaşıyor gibiydi. Yagoda onu Kremlin'de "kendi paralel GPU"sunu kurmakla itham etti ve partiden atılmasını isteyerek Yezhov'u da geçti – Yezhov Merkez Komite'den atılmasını istemişti.[90]

Stalin tuhaf bir sessizlik içindeydi ama sonunda, birlikte birçok kez tatil yaptığı iyi bir arkadaşını terk etmenin güç olduğunu açıkça söyleyerek, Yenukidze'nin Merkez Komite ve partiden atılmasını ancak NKVD'ye teslim edilmemesini önerdi.[91] Katılanlar Merkez Komite'den ihracını oybirliğiyle kabul etti

87 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 86 (RGASPI, f. 671, op. 1, d. 273, l. 700).

88 Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 175.

89 *Biulleten' oppozitsiia*, sayı 1-2, Temmuz 1929, s. 2; Trotsky, *Writings of Leon Trotsky, 1929*, s. 61-62. Radek, rejimin üst düzey yetkiliyer için *Yabancı Basın Bülteni*'nde Troçki'nin yazılarına yer verilip verilmeyeceğini Stalin'e sorduğunda, diktatör yayının "temizlenmesini" söyledi. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 86 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 420, l. 4ob.). Bunun tam tersine, Tal (Merkez Komite basın ve yayın şubesi başkanı) bir sonraki yıl hangi göçmen yayınlarına abone olunacağını Politbüro'ya sorduğunda, Stalin şöyle cevap verdi: "Hepsine!" Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 228 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 273, l. 36: Aralık 1935).

90 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 161-166 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 542, l. 55-86), 177-171 (l. 125-141), 172-173 (l. 175-178).

91 Her zamanki koro, diktatörün işaretini takip ederek sessiz kaldı. Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 161-167 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 542, l. 55-86).

ancak "siyasi ve kişisel ahlâksızlık" nedeniyle partiden ihracı oylanırken bazı eller aleyhte oy için kalktı. İç bilgilendirme için hazırlanan tutanaklarda ve *Pravda*'nın raporunda olay tahrif edilerek aleyhte oylar gizlenmişti.[92] Yenukidze, devrimden önce partiye katılan ve sonrasında hiçbir muhalif gruba iştirak etmediği halde ihraç edilen ilk Bolşevik oldu.[93]

İyimser düşünmek

Hitler büyük bir şevkle Versay düzenini değiştirmeye çalışıyordu; Stalin bu değişime karşı çıkmıyordu zira Sovyetler'in zararına bir sonuç söz konusu değildi. 1935 baharında sırasıyla Eden ve Simon'un Berlin ziyaretleri ve Eden'in Moskova ziyareti, her iki diktatörün de kendi büyük stratejileri kapsamında diğerine odaklandığını gösteriyordu fakat farklı açılardan. Hitler için Sovyetler Birliği asıl belaydı ve Britanya onun en önemli kozuydu. Stalin için Britanya asıl belaydı ve Almanya onun en önemli kozuydu. Fransa için, Britanya'nın hoşuna gitmeyecek şekilde Sovyetler Birliği ile flört etmesi, kendini ağırdan satan Britanya'yı baştan çıkarmanın yöntemiydi. Britanya için Sovyetler Birliği ve Nazi Almanyası birlikte asıl belaydı fakat Almanya'yla doğrudan karşı karşıya gelmenin bedellerinden kurtulmak paha biçilmezdi. Britanya, Waterloo'nun yıldönümü olan 18 Haziran'da Almanya'yla denizcilik antlaşmasını imzaladı.

Britanya dünya tarihinin en büyük deniz gücüne sahipti ancak tersane kapasitesi sınırlıydı ve mali kemer sıkma politikası söz konusuydu. Antlaşma resmî olarak, Almanya'nın filosunun Britanya'nın sahip olduğunun %35 kadar olmasını öngörürken, görünüşte Almanya'yı niteliksel anlamda da kısıtlıyordu. (Moskova'da Eden, Almanya'nın %35'lik talebinin söz konusu olmadığına dair güvence vermişti.) Ancak Hitler'in özel temsilcisi Joachim von Ribbentrop, Almanya'nın o sırada Britanya'nın sahip olduğu denizaltı sayısının %45'ine sahip olması ve sonunda da eşitlenmesi pazarlığını yapmıştı ki bu da gerçek niyeti açığa vuruyordu.[94] Hitler zaten planlanmış olan iki süper-savaş gemisinin, *Bis-*

92 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 176 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 547, l. 69), 177 (d. 544, l. 22, l. 70); *Pravda*, 8 Haziran 1935. Rejim, 25 Mayıs 1935'te Eski Bolşevikler Derneğini (kendi yayınevleri vardı) ve 25 Haziran'da da Siyasi Tutuklular Derneği'ni feshetti.

93 Yezhov'un kaygı verici konuşmasına rağmen ve Stalin tek başına izin verebileceği halde, Kirov davasıyla ilgili yeni suçlamalar getirilmedi. *Pravda* (16 ve 19 Haziran 1935), Jdanov ve Kruşçev'in, "eski prensler, bakanlar, saray mensupları, Troçkistler, vb.... karşı-devrimci ağ" ile ilgili artçı patlamalarını yayımladı.

94 *DBFP*, 2. seri, XIII, s. 364-371 (5 Haziran 1935), 477-484 (Roma'daki E. Drummond'dan Samuel Hoare'ye, 25 Haziran); XIV, s. 329-333 (Roma'daki Drummond'dan Hoare'ye); *DGFP*, seri C, IV, s. 253-262 (4 Haziran), 262-266 (4 Haziran), 269-271 (5 Haziran), 271 (5 Haziran), 272-273 (5 Haziran); Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 213. Alman Oramiral Raeder, Nisan 1935'te bariz bir pazarlık taktiği olarak, Almanya'nın on iki denizaltı inşa etmeye başladığını duyurunca Britanyalıların dikkatini çekti. Londra'nın önünde iki seçenek var gibiydi. Ya Hitler'in de tercih ettiğini belirttiği gibi Almanların daha yavaş ilerlemelerini sağlayacak bir anlaşmaya varılacaktı ya da Britanya filosu daha da hızlı inşa edilecekti. Ancak mali sıkıntıların da ötesinde, Britanya Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, doğru bir biçimde, 1936-1941 yılları arasında gemi inşa kapasitelerinin mevcut filoyu yenilemeye yeteceği ama büyütmeye yetmeyeceği tespitini yapmıştı.

marck ve *Tirpitz*'in yapımına başlanması talimatını vermişti. Aslında her iki gemi de antlaşmada öngörülen nitelik sınırlarını aşıyordu.[95] Ribbentrop, imzadan bir gün önce kendisini öğle yemeğine davet eden *The Times*'ın etkili bir gazetecisine, Başbakan Stanley Baldwin'in (kısa süre önce üçüncü kez bu göreve gelmişti) Führer ile buluşmasını çok istediğini söylemişti, zira "Hitler'in Bolşevizme karşı Batı dayanışması ile ilgili düşüncelerini duymasını" istiyordu.[96]

Fransız bağlantıları

Nazizme tepki olarak Sovyet yazarlar kongresine katılmış bir grup Fransız aydını –André Malraux, André Gide, Louis Aragon– Kültürün Korunması İçin Uluslararası Yazarlar Kongresi düzenlemeye karar verdi. 21 Haziran 1935'te, Latin Mahallesi'nde, 3 bin koltuklu Maison de Mutualité'de açılışının yapılması ve beş gün sürmesi planlanıyordu. Otuz sekiz ülkeden, aralarında göçmenlerin de bulunduğu yaklaşık iki yüz elli yazara davetiye gönderildi.[97] Koltsov organizasyona yardım etmek ve gizli finansmanı (yirmi bin altın ruble) iletmek üzere erken gitti. Ehrenburg, Gide ve Malraux sayesinde, İzak Babel (bir zamanlar Paris'te yaşamıştı) ve Boris Pasternak (şiirleri henüz tercüme edilmemişti ancak tanınıyordu) 19 Haziran'da listeye eklendi. Gorki, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek, Stalin'in katılması için yaptığı çağrıyı geri çevirdi.[98]

Britanyalılar, yine haklı olarak, Almanların herhangi bir türden yeniden silahlanma girişimini onaylamamanın (Fransızların tavrı) sadece çok daha güçlü bir Alman hamlesine yol açacağını düşünüyordu. Britanya Deniz Kuvvetleri istihbaratı da Hitler'in Britanya'ya karşı değil Baltık Denizi'nde Sovyetler Birliği'ne karşı bir filoya ihtiyacı olduğu sonucuna varmıştı. Wark, *Ultimate Enemy*, s. 134-139, 141-142.

95 İlk savaş gemisi planları Kasım 1934 tarihlidir. Dülffer, *Weimar, Hitler und die Marine*, s. 570. Mayıs 1936'da Almanya, mutabık kalındığı gibi iki değil beş A-kruvazörü için pusuya yatmıştı. Hildebrand, *Foreign Policy*, s. 43. *Bismarck* için 1936 Temmuz (Eylül 1940'ta tamamlandı) ve *Tirpitz* için 1936 Ekim (Şubat 1941'de tamamlandı) tarihleri belirlenmişti. Almanlar *Bismarck*'ın hacim tonunu Britanya'ya 35 bin ton olarak bildirmişti; gerçekte ise 41 bin tondu. Aynı zamanda bkz. R. Ingrim, *Hitlers Glücklichster Tag: London, den 18 Juni*, Seewald, Stuttgart, 1962.

96 Gazeteci Aubrey Kennedy, Baldwin'in düşünce beyanından ziyade siyasi öneri duymaya yatkın biri olduğunu söyleyerek yanıt verdi. Martel, *Times and Appeasement*, s. 180. Kennedy, Versay Antlaşması'nda değişikliğe erken gidildiğini ileri süren bir de kitap yazdı. Kennedy, *Old Diplomacy and New*.

97 Geri kalan koltukların çoğu satın alınmak zorundaydı. Katılımcıların çoğu Bertolt Brecht, Heinrich ve Klaus Mann, Anna Seghers ve Robert Musil gibi siyasi sürgünlerden oluşuyordu. Stalin, gözle görülür bir biçimde anti-Alman bir patlamadan kaçınmak istiyordu, zira toplantı tutanaklarını parti adına denetlemek üzere Shcherbakov'u göndermekle yetinmemiş, ona bir telgraf göndererek "Tüm rapor ve konuşmaları elçimiz Potyomkin ile birlikte uyumlu hale getirin," diye de talimat vermişti. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 386n7 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 52, l. 114: 20 Haziran 1935). Shcherbakov günlüğüne "Polonya yollarında tek bir traktör ya da motorlu taşıt yok... Viyana da eski görkemini kaybediyor, soluyor ve ölüyor," diye not düşmüştü. Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 145 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 88, op. 1, d. 467, l. 1, 3-4); Golubev, *"Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku"*, s. 13 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 88, op. 1, d. 467, l. 1).

98 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 384-386, n1 (RGASPI, f. 329, op. 2, d. 4, l. 160-161ob.), n2 (f. 17, op. 163, d. 1059, l. 186), n3 (d. 1063, l. 131, f. 558, op. 11, d. 52, l. 108), n5, n7; Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 256-257 (RGASPI, f. 88, op. 1, d. 472, l. 1-2: Shcherbakov'dan Stalin'e, 27

Açılıştan yaklaşık bir hafta önce, Paris kafelerinden birinin hemen önünde – sürrealizmi– "kendi kendini tatmin, oğlancılık, teşhircilik ve hatta canavarlıkla" itham etmesiyle nam salan Ehrenburg'la karşılaşan Breton, Ehrenburg'un suratına yumruğu indirdi. Bunun üzerine Ehrenburg Breton'u konuşmacılar listesinden çıkardı.[99]

Malraux kürsüden, "Yaratmak istediğimiz hümanizm... ifadesini Voltaire'den Marx'a uzanan çizgide buluyor," diyordu. Gide ise, "İçtenlikle enternasyonalist olup aynı zamanda içtenlikle Fransız kalabilirsiniz," dedi. Aldous Huxley "bitmek bilmez komünist demagojiye" hayıflanırken, E. M. Forster, "İyi yerleştirilmiş bir patlayıcı gibi Marx isminin ardı ardına patlatılmasını ve ardından da yıkılan duvar taşları gibi dökülen alkışı duymak" zorunda kaldığını yazacaktı.[100]

Kongre sırasında, solcu Fransız yazar ve müzikolog Romain Rolland tam aksi yöne seyahat etmişti – Gorki'nin davetiyle SSCB'ye gitmişti. Tiyatro, sinema ve ziyafet turlarının ardından, 28 Haziran'da Küçük Köşe'de huzura kabul edilerek uzun bir görüşmenin tadını çıkardı.[101] Narin, tutkulu, püriten Rolland (d. 1866) Nobel Edebiyat Ödülü'nü, "Edebî eserlerinin yüksek idealizmi ve birçok farklı insanı betimlerken sergilediği hakikat aşkına duyulan takdir" nedeniyle almıştı. On ciltlik başyapıtı *Jean-Christophe,* bir Alman-Fransız arkadaşlığını tasvir ediyordu. Rus Devrimi'ne çoktandır beslediği hayranlığı da koruyordu ve bir keresinde şöyle demişti: "Bu düzen kanlı ve annesinin rahminden henüz çekip çıkarılmış bebek gibi kirli" ama "tiksinti ve dehşetli suçların korkusuna rağmen çocuğa yaklaşıyorum, yenidoğanı kucaklıyorum: O umut, insan geleceğinin acınası umudu. Sana rağmen o sana ait!"[102]

Mayıs), 264-265 (f. 17, op. 3, d. 965, l. 42: 19 Haziran). Salonda devasa bir Gorki tasviri yer alıyordu. Sovyet pasaportuyla Paris'te yaşayan Ehrenburg aceleyle (Ehrenburg'u yayımlayan *İzvestiya*'nın editörü) Buharin'e yazmış, "Birkaç yıldız ve Troçkist-anarşist tipli birçok Bohem sefil olacak. Delegasyonumuz tuhaf: Hiçbiri yabancı dil konuşmuyor. On sekiz kişiden sadece beşi batıda yazar olarak biraz tanınıyor," demişti. Voroşilov Babel'in de dahil edilmesine karşı oy kullanmıştı.

99 Ehrenburg'un kınama metni: *Literaturnaia gazeta,* 17 Haziran 1933. Fransızca çevirisi, meti lerinin derlendiği *Dumael, Gide, Malraux, Mauriac* adlı kitapta yayımlandı.

100 *Mezhdunarodnyi kongress pisatelei*; Klein, *Paris 1935*; Teroni ve Klein, *Pour le défense de la culture*. Shcherbakov ve Koltsov'un Stalin'e sunduğu ortak rapor bunu "anti-faşist güçlerin konsolidasyonu çerçevesinde en büyük etkinlik" addediyor fakat "çalışmalarımızda Ehrenburg'un müphem davranışlarıyla epey zorluk yaşadık," diye de ekliyordu. Ehrenburg'u Fransızları etkilemek ya da Sovyet çıkarlarını savunmak yerine "tarafsız görünmek" istemekle suçluyorlardı. Ehrenburg'un Stalin'e kadar ulaşan raporu Koltsov'u yazardan ziyade gazeteci kabul ediyordu. Stalin, kendi adına, Kaganoviç'e Sovyet komünistlerin Ehrenburg'u "bitirmesine" izin vermemesini salık verdi. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 382-386 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 710, l. 25-29: 20 Temmuz 1935), 387-389 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 710, l. 30-4: 21 Temmuz).

101 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 255 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 964, l. 14: 19 Mayıs 1935). Paris'teki kongreyle çakışması tesadüf olabilirdi; Rolland sağlık sorunları nedeniyle seyahati ertelemişti.

102 İfadenin tarihi Drabovitch'in kitabında belirttiği gibi 1928 idi. Drabovitch, *Les Intellectuels français et le bolchévisme*, s. 151-152. Rolland ile ilgili bir Sovyet iç değerlendirmesi (1934), onun "bireyci hümanizmini" ve pasifizmini zararlı addediyordu. David-Fox, *Showcasing the Great Experiment*, s. 243 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 631, op. 14, d. 716).

Rolland, Stalin'e onu "yeni hümanizmin" vücut bulmuş hali olarak gördüğünü söyledi.[103] Batılıların SSCB içindeki idealizmi paylaştığını ancak, örneğin Sovyet basınında 7 Nisan 1935 tarihinde aktarılan on iki yaş üzeri çocukların ceza yasası kapsamında olduğu ve küçüklerin de infaz edilebileceği haberini kavramakta güçlük çektiğini ifade etti. Rolland'ın yirmi dakika boyunca konuşmasına olanak tanıyan Stalin yanıtlamak için izin istedi. "Çocuk suçlulara yönelik ölüm cezası tehdidi oluşturan bu baskıcı yasayı geçirmek zorundaydık," dedi. "Aslında, bu yasa uygulanmayacak. Umarım uygulanmayacak. Elbette uygulanmayacağını açıkça itiraf edemeyiz; arzulanan etkisi, gözdağı verme etkisi yok olur."[104] Diktatör o bildik övgücülüğünü devreye soktu ("Dünyanın en büyük yazarıyla sohbet ettiğim için mutluyum") ama Rolland'ın gözünü boyarken bile büyük muharrire [*grand écrivain*] samimi bir hayranlık duyuyormuş izlenimi uyandırmayı başarıyordu.[105] Stalin, propaganda amaçlı çekim yapması için "Kremlin fotoğrafçısını" çağırdı. Ancak Rolland'ın görüşme dökümünün yayımlanmasına yönelik üstelemelerini geri çevirdi.[106]

---

103 Yagoda, Rolland'ın yirmi ciltlik toplu eserlerinin Rusça çevirisinin hazırlanması işini üstlendi ve görevi Rus-Fransız Maria Kudryashova'ya verdi; Rolland onunla evlendi ve Kudryashova onun tercümanlığını yaptı. Rolland günlüğünde "Stalin portrelerine hiç benzemiyor," diyordu. "Düşünüldüğü gibi iri ve kalın değil... Karakteristik gür siyah saçları kırlaşmaya yüz tutmuş... Yine de, daha önce olduğu gibi, dinç görünüyor ve gizemli bir gülümsemesi var ki bu gülümseme içten, ulaşılmaz, kayıtsız, iyi niyetli, amansız, kendinden memnun ve alaycı (ya da öyle olabilen). Her durumda öz-kontrolü mükemmel. Sesini yükseltmeden konuşuyor, biraz genizden ve zaman zaman boğuk (Gürcü aksanı olduğu söylendi), bir yandan meseleleri tarttığı için uzun duraklamalarla. Dinlemesi konuşmasından da iyi, söylediklerimin başlıklarını not alıyor, mavi ve kırmızı kalemle bir kâğıt parçası üzerine aceleyle yazıyor. (Keşke ondan o sayfayı isteseydim diye hayıflanıyorum.)" Rolland, *Voyage à Moscou*, s. 126-134; "Moskovskii dnevnik Romena Rollanda", s. 217.

104 Stalin yasa taslağını bizzat gözden geçirdiğini belli etmedi. "Moskovskii dnevnik Romena Rollanda", s. 221-222. O akşam karısıyla birlikte Savoy Oteli'ne döndükten sonra, Antonio Gramsci'nin biri dokuz diğeri on bir yaşında olan iki oğlu Rolland'a yaklaştılar ve (Mussolini İtalyası'nda tutuklu) babaları için yaptıklarına teşekkür ettiler. Yasa konusunda bkz. *İzvestiya*, 8 Nisan 1935; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 962, l. 32, 57; Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 145-146 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1059, l. 23-4, 27); Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 144-145, RGASPI, f. 78, op. 1, d. 550, l. 7, 7a: (Voroşilov, 18 Mart 1935). Aynı zamanda bkz. Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 325.

105 Belirli ölçüde kahramanlaştırmanın dışında Rolland'ın hedefleri arasında Victor Serge adıyla bilinen yazar Viktor Kibalchich'in kaderine ilişkin bilgi edinmek vardı. Serge, Çarlık sürgünü Rus Yahudisi bir ailenin çocuğu olarak Brüksel'de doğmuş, devrimden sonra Sovyetler Birliği'ne göçmüş ve 9 Mart 1933'te Leningrad'da tutuklanarak "Troçkist" propaganda suçlamasıyla iç sürgüne gönderilmişti. (Rolland tatminkâr bir yanıt alamadı.) Serge vakası Paris'teki uluslararası toplantıda gündeme getirildi. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 428-431 (TsA FSB, f. N-13614, tom 2); Mikhailov, *M. Gor'kii i R Rollan*, s. 313-315; Bialik, *Gor'kii i ego epokha*, III, s. 190-192 (Gorki'den Yagoda'ya, 29 Temmuz 1935), 191-192 (Gorki'den Yagoda'ya, 7 Mart 1936), s. 206; *Comédie*, 30 Ağustos 1933; Flores, *L'immaginare dell'URSS*, s. 235-242; Stern, *Western Intellectuals*, s. 27-28; Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, s. 317-318.

106 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 775, l. 1-16 (yayımlanmamış). Hem Stalin hem de Rolland metni gözden geçirdi. Rolland, *Voyage à Moscou*, s. 237-247. Rolland görüşmeyi hemen günlüğüne kaydetti ve saat 16.10'dan 17.50'ye kadar sürdüğünü de not etti. *Pravda* (29 Temmuz 1935) haberinde de görüşmenin bir saat kırk dakika sürdüğü yazıyordu ancak Stalin'in ofis kayıt defterinde iki saat sürdüğü yazılmıştı. "Moskovskii dnevnik Romena Rollanda", s. 215-216; *Na prie-*

30 Haziran'da, 127 bin kişinin katılımıyla gerçekleştirilen kültürfizik geçit töreninde Mozole'de misafir edilen Rolland, hem "imparatorun" putlaştırılması –uçakların gökyüzüne Stalin'in adını yazması da bu kapsamdaydı– ve hem de devrimci çağın genç insanlarının dinamizmi karşısında şaşkına dönmüştü. Şaşkınlığı, gelmeden önce Sovyet başarısızlığına dair okuduklarının yansımasıydı. Fransa'daki edebiyat eleştirmeni bir arkadaşına Moskova'dan yazdığı mektupta, "Ekonomik durum iyi görünüyor. Geçen yıl boyunca yaşam koşulları önemli ölçüde gelişmiş. Şimdi dört milyon kişinin yaşadığı kocaman şehir bir yaşam çağlayanını andırıyor; sağlıklı, sıcak ve düzenli. Bu güçlü, hareketli, iyi beslenmiş insan kalabalığının arasında siz ve ben kıtlık diyarından gelen yabancılar gibi görünebiliriz."[107]

Gorki'nin konağındaki bir akşam toplantısında Rolland çekirdek kadro ile birlikte yemek yedi. Burada, Stalin "esprili, şakalarında biraz kaba ve köylü, durmaksızın şu veya bu kişiyle hoşbeş eden, kalpten gülen" yönünü sergiliyordu. Bu, Küçük Köşe'de karşılaşılan ağırbaşlı diktatörün yontulmamış yönüydü ama yine de özdisiplinini koruyordu. "Stalin hakkını vererek yiyor ve içiyor ama nerede duracağını biliyor," diye devam ediyordu Rolland, "makul sayıda içki içtikten sonra" –herkesle kadeh tokuşturarak– "Stalin beklenmedik bir biçimde duruyor, kadehinin yeniden doldurulması tekliflerini geri çeviriyor ve keyifle küçük tahta piposunu içiyor."[108]

Sefahat

Polonya Dışişleri Bakanı Beck 3-4 Temmuz 1935'te Berlin'i ziyaret etti ve Hitler'le baş başa görüştü. Hitler, Piłsudski'nin üstün yeteneklerini övdü, Polonya'nın hiçbir zaman Baltık'tan uzaklaştırılmaması gerektiğini belirtti ve ayrıntılarıyla Sovyet belasını anlattı.[109] 5 Temmuz'da Stalin Berlin'den dönen Kande-

me, s. 168. Tüm-Birlik Yabancılarla Kültürel Bağlar Kurumu Başkanı Aleksandr Arosyev da oradaydı (görüşme dökümünü o çıkarmıştı) ve Stalin'e durumu rapor ederken, Rolland'ın kendisine "Birkaç kez, hiç böyle bir şey beklemiyordum ve Stalin'i asla böyle tahayyül etmiyordum," dediğini belirtiyordu. Stalin not düştü: "Arşivime." Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 377-378 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 795, l. 60-61). Rolland, Gorki'yi de Sovyet baskıcılığına ilişkin soru yağmuruna tutmuştu.

107 "Moskovskii dnevnik Romena Rollanda", s. 226-228 (9 Temmuz 1935). O Temmuz'da Rolland, Sovyet radyosunda şu satırları okuyordu: "Gülmek harika bir şey... Samimi eğlence bizim içimizde, yoldaşlar, doğru kullanılan heyecanımızla ve onurlu bilincimizle, her tür emeğimizle, eğlence tüm insanlığa ait mısır tarlasında harcanan emektedir." Goriaeva, *"Veilkaia kniga dni "*, s. 300-301 (GARF, f. 6953, op. 15, d. 53).

108 Rolland, *Voyage à Moscou*, s. 149-154 (4 Temmuz 1935); "Moskovskii dnevnik Romena Rollanda", s. 238-240. Stalin'in piposu artık ikonografisi in önemli bir parçası haline gelmişti. Örneğin, *Pravda* (17 Nisan 1935), Viktor Deni'nin Stalin ile buldog suratlı şişko bir burjuvayı karşılaştırdığı "barış çubuğu" adlı karikatürünü yayımlamıştı.

109 Hitler öğleden sonra, Göring, Neurath ve Ribbentrop'la birlikte Beck'i bir kez daha kabul etti fakat Polonya dışişleri bakanının, Almanya'nın ödemediği nakliye bedellerinden ve Almanya'nın Danzig'de yol açtığı kambiyo sorunlardan söz etme cüreti göstermesi nedeniyle, 4 Temmuz'da Beck'le olan üçüncü ve son görüşmeyi es geçti. *DGFP*, seri C, IV, s. 398-407 (3 Temmuz), 410 (4 Temmuz); Wojciechowski, *Stosunki polsko-niemieckie*, s. 205; Beck, *Przemówienia*, s.

laki'yi kabul etti. Berlin'de Schacht, 1 milyon mark tutarında tümüyle yeni bir borç önerirken, Sovyetler'in karşılık olarak hammaddeyle yapacağı ödemenin, değerli sağlam para rezervlerine aşırı vergi yükü bindirmeden Almanya'nın eksiklerini gidereceğini düşünüyordu.[110] Sovyetler'de ise bir sonraki yılın ekonomik planlarıyla ilgili iç sürtüşmeler başlamıştı ve toplam yatırım miktarının tespiti en önemli devlet kararıydı.[111] Geçen üç yıl boyunca sermaye yatırımında sadece mütevazı artışlara izin verilmişti ve komiserlik buna karşı mücadele ettiğinde, inatçı Molotov –Finans Komiserliği'nin, devlet bankasının ve Stalin'in desteğine sahipti– değişikliğe engel oluyor, daha yüksek enflasyon ve dengesizlikler ile ilgili uyarılarda bulunuyordu. 19 Temmuz'da Devlet Planlama Komisyonu başkanı, Letonyalı bir asil ve Alman bir anneden doğma Valerijs Mežlauks, 1936 sermaye yatırımının %25 kısılarak 17,7 milyar rubleye indirilmesini önerdi.[112] Bu kesintinin hem bütçe fazlası sağlayacağını hem de "reel ücret artışı ve kademeli olarak [perakende satış] fiyatları düşürme" hedeflerini kolaylaştıracağını söylüyordu.

Yükü Molotov ve diğerlerine yıkan Stalin'in ekonomi politikasının ayrıntılarına müdahaleleri giderek azalmıştı. Molotov'un tatilde olduğu bir sırada, Mežlauks'un açılış hamlesinden iki gün sonra Stalin, Eski Meydan'daki ofisinde bir toplantı düzenledi. O âna kadar Mežlauks'un yatırım planı zaten on dokuz milyara kadar esnetilmişti. Orada kaldığı bir saat yirmi dakikanın elli dakikası askerlerle (Voroşilov, Yegorov, Tuhaçevski) çakıştı.[113] O akşam, Stalin yirmi iki milyarda karar kıldığını Molotov'a bildirdi. Yazdığı notta Stalin, "Göreceğiz," diye yazmıştı. "Kısıntı yapmamamız gereken alanlar var: Savunma Komiserliği; demiryolu hatlarının ve araçlarının onarımı artı yeni vagon ve lokomotif ödemeleri (Demiryolu Komiserliği); okulların inşası (Aydınlanma Komiserliği); yeni-

164-165; Beck, *Final Report*, s. 92-99. Bir Britanya dışişleri raporu Sovyetler'in eşzamanlı olarak Batı'nın ve Japonya'nın hırslarının ve daha küçük ülkelerin fırsatçılığının hedefi olmaktan duyduğu derin korkuya değiniyordu. Lensen, *Damned Inheritance*, s. 465 (FO 371/19460-881, Albay Ismay'dan Collier'e, 8 Temmuz 1935). NKVD'den Prokofyev 11 Temmuz 1935'te Stalin'e yazarak Japonya tarafından paraşütle indirilen bir sabotajcının tutuklandığını bildirdi; ikisi öldürülmüş, üçüncüsü kaçmış ama ele geçirilmişti, Politbüro İrkutsk'ta açık bir duruşmayla yargılanmasına karar verdi. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 679-681 (APRF, f. 3, op. 58, d. 247, l. 105-7), 681 (l. 104), 683 (l. 157).

110 Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın Schacht'ın önerisinden haberdar olduğu dahi kesin değildir. Kandelaki teklifi yazılı istedi. Litvinov bunun bir Alman "manevrası" olduğu konusunda uyardı. Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 221; *DVP SSSR*, XVIII, s. 646-647 (Litvinov'dan Potyomkin'e, 26 Haziran 1935), 647 (Litvinov'dan Suritz'e, 27 Haziran); Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 85-86, 127; *Na prieme*, s. 169.

111 Bir "planlı" ekonomide yaşanan finans ve nakit karışıklıkları konusunda bkz. Arnold, *Banks, Credit and Money*; Nakamura, "Did the Soviet Command Economy Command Money?"; Gregory, *Political Economy*, s. 213-242.

112 1932-1934 yılları yatırım hedeflerinin azaltılmasında Stalin kilit bir rol oynadı ve bu durum istikrar açısından önemliydi. Davies vd., "The Politburo and Economic Decision Making", s. 113-114. Devlet Planlama Komisyonu'nun bazı yönetsel işlevleri olsa da daha ziyade danışman sıfatıyla hizmet ediyorlardı, komiserlikler ve fabrikaların sistemik saptırmalarına karşı durmaya gayret ediyorlardı. Gregory ve Harrison, "Allocation under Dictatorship."

113 *Na prieme*, s. 170.

den donanım (hafif sanayi); kâğıt ve selüloz fabrikaları (kereste); bazı çok gerekli işletmeler: kömür, petrol, haddehaneler, viskoz fabrikaları, enerji santralları, kimyasallar (Ağır Sanayi Komiserliği). Bu, durumu daha da güçleştiriyor."[114]

Molotov 25 Temmuz'da verdiği yanıtta, sınırı 22 milyar rublede tutmaya çalışıyordu ("Bu mümkün ve gerekli"). Stalin ve Chubar'a (Molotov'un yardımcısı) gönderdiği yazıda Mežlauks, 22 milyarın sanayi komiserlikleri için zorluklar yaratacağını teslim ediyor fakat "finansal gerekçelerle" bunun azami rakam olmasında ısrar ediyordu. 28 Temmuz'da Stalin Politbüro'yu toplantıya çağırdı ve yaklaşık yetmiş beş kişi katıldı.[115] Grup, 1936 yılı için 27,3 milyarlık bir yatırım planını oylayarak kabul etti ancak komiserliklere inşaat maliyetlerinin (bir şekilde) düşürülmesini şart koştu, böylelikle geçerli rakam 25,1 milyar oldu. Stalin Molotov'a, "22 milyar yeterli değildi ve görüleceği gibi olamazdı," diye yazdı. Ekonomi yetkililerinin hiçbiri Stalin'e direnemezdi ve Molotov da dişlerini sıkıp kabullenmek zorunda kaldı ("Ben daha düşük bir sermaye yapılandırmasını tercih ederdim").[116] Kararname yayımlandı ama her zaman olduğu gibi inatçı bir kulis faaliyeti sürdü. Stalin müsamahakâr davrandı. 1936 nihai yatırım planı 32.635 milyar oldu, bu rakam %25'lik bir düşüşe değil ama %40'lık bir artışa tekabül ediyordu.[117] İkinci iyi yılını geçiren ve enflasyon riskine rağmen silahlardan ve tereyağından fazlasına özlem duyulan ekonomik sistemde Stalin'in güven kazandığı anlaşılıyordu.[118]

Anti-faşist cephe

Stalin, baskıyı hissederek Kandelaki'yi yeniden Berlin'e gönderdi. 15 Temmuz'da, Schacht'ın ifadesiyle, Kandelaki kendisine Stalin, Molotov ve Dış Ticaret Komiseri Rosenholz'la yeni görüştüğünü, Alman blokajının ve fiyat yüksekliğinin SSCB'yi 200 milyon marklık krediden tam anlamıyla yararlanma konusunda engellediğini söylemişti. Schact'a göre, Kandelaki "Alman-Rus siyasi ilişkilerinde de iyileşme olabileceği umudunu dile getirmişti. Canlanan mal

114 22 milyar rakamına, Orjonikidze'nin ağır sanayisi için 6,5-6,7 milyar (önerilenin 6 ve talep edilenin 9 olmasına karşın), Kaganoviç'in Demiryolu Komiserliği için 3,5 milyar (önerilen 3 ve talep edilenin 4,5 olmasına karşın) dahildi.

115 Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 241-242; Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b): povestki dnia zasedanii*, II, s. 673.

116 Davies vd., *Years of Progress*, s. 264 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 26, d. 66, l. 266, 264-266), 266 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 769, l. 159-160, 162-163); (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 969, l. 1, 31-38; Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 249-250 (2 Ağustos 1935); Davies, "Making Economic Policy", s. 64-80.

117 *Narodno-khoziaistvennyi plan 1936*, s. 269, 280. Temmuz 1936'da, 1937 için sunulan plan da görece yumuşatılmıştı. Davies ve Khlevnyuk, "Stakhanovism."

118 Birçok iniş ve çıkışın ardından, Temmuz ayında 112.75 milyarda mutabık kalındı ancak sonrasında aynı mücadele yeniden başladı ve rakam 133 milyara çıktı. Khlevniuk, *Politbiuro: mekhanizmy*, s. 136-137 (RGAE, f. 4372, op. 92, d. 17, l. 366; d. 18, l. 76-78); Davies, *Crisis and Progress*, s. 292-301. Stalin 12 Eylül 1933'te Molotov'a, "1934 için sermaye yatırımının 21 milyardan fazla olmaması gerektiğine katılıyorum ve sınai üretim artışı %15'ten fazla olmamalı. Böylesi daha iyi olur," diye yazdı. Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, s. 248-249.

alışverişinin genel ilişkilerin iyileşmesinde olumlu bir başlangıç noktası olabileceği konusunda daha önce mutabık kaldığımızı hatırlatarak yanıtladım. Siyasi müzakereye giremeyeceğimi söyledim."[119]

Fazlasıyla gecikmiş 7. Komintern Kongresi –yedi yıldır ilk kez düzenleniyordu– altmış beş komünist partiyi temsil eden 513 delegenin (371 oy hakkına sahip delege) katılımıyla Sendikalar Binası'nda 25 Temmuz'da açıldı. Japonya'daki Komünist Parti üyesi son özgür kişi de tutuklanmıştı. Alman komünistleri giderek azalıp küçük bir gruba dönüşmüştü.[120] Sovyetler'de sürgünde olan Alman Wilhelm Pieck açılış raporunu sundu fakat ana konuşmacı Dimitrov'du ve "geniş anti-faşist halk cephesi" politikasına resmen geçildiğini duyurdu. Komünist olmayan solcularla ittifakın, özel bir tehdide karşı geçici bir çare olduğunu açıkladı. "Yoldaşlarım, iktidardaki faşizm... finans kapitalin daha gerici, daha şoven, daha emperyalist unsurlarının açık terörist diktatörlüğüdür," diyordu. "Faşizmin en gerici türü Alman tipi faşizmdir." Nazizmin "sosyalizm ile hiçbir ortak noktası olmamasına rağmen" kendisini sosyalist diye nitelemesinin küstahlık olduğunu belirtiyordu. "Siyasi haydutlukla hükümet sistemidir, işçi sınıfına ve köylülüğün, küçük burjuvazinin, aydın kesimin devrimci unsurlarına zülüm ve provokasyon sistemidir. Ortaçağ barbarlığı ve vahşetidir. Diğer ulus ve ülkelere yönelen dizginsiz saldırganlıktır."

Dimitrov, "Sovyet iktidarı ve sadece Sovyet iktidarı kurtuluşu sağlayabilir!" diyerek devam ediyor, delegelere "parlamenter oyunu" öğrenmelerini salık veriyordu.[121] *Pravda*'da Stalin'in Komintern delegeleriyle bir fotoğrafı yayımlandı ama bir konuşma yapmaya tenezzül etmemişti.[122] Yezhov, mukim yabancı komünistler ve siyasi göçmenler arasındaki gizli ajanlara dair rapor talep ediyordu. (Nazizm sebebiyle sadece Almanca konuşan sürgünlerin sayısı 4.600'dü.)[123]

---

119 *DVP SSSR*, XVIII, s. 646-647n157 (Litvinov'dan Potyomkin'e, 26 Haziran 1935); Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 147 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 010, op. 10, nap. 51, d. 45, l. 136). Schacht'ın Kandelaki'ye tavsiyesi, Sovyet büyükelçisinin dışişlerine yakınlaşmasını sağlamasıydı. *DGFP*, seri D, IV, s. 453-454. Kandelaki 5 ve 7 Temmuz'da Stalin tarafından kabul edildi. *Naprieme*, s. 169.

120 *Kommunisticheskii Internatsional pered VII Vsemirnym kongressom: materialy*, Partizdat, Moskova, 1935, s. 116.

121 Dimitrov, "Nastuplenie fashizma", s. 12-1; Dimitroff, *Against Fascism and War*, s. 14. Manuilsky, SSCB'de sosyalist inşanın zaferlerinden; Thorez, SSCB'nin varlığının kapitalizmin krizini ve çelişkilerini nasıl keskinleştirdiğinden; Togliatti, Sovyet dış politikasından ("Bbüyük bir kapitalist ülkenin Sovyetler Birliği'yle karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalamasından, saldırı karşısında barışı savunmak ve proletarya diktatörlüğünün sınırlarını korumak üzere işbirliği içinde olmasından daha önemli bir başarı düşünülebilir mi?") söz etti. Bu Komintern Kongresi, tüm stenografik kayıtların yayımlanmadığı ilk kongre oldu. Carr, *Twilight of the Comintern*, s. 403-427. Aynı zamanda bkz. Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 52-59.

122 *Pravda*'da yer alan Stalin ve delegelerin fotoğrafının düzmece olduğu spekülasyonları vardı. Perchanski, *Marcel Cachin*, IV, 26 Temmuz 1935, s. 111.

123 Clark, "Germanophone Exiles." Dünya Ekonomisi ve Dünya Siyaseti Enstitüsü'nde biliminsanlarının katıldığı bir toplantıda Yezhov, "siyasi göçmenlere ve yurtdışına gidenlere güvenmediğini söyledi." 1935 Eylülü'nde (kaçınılmaz olarak) siyasi sürgünler arasında çok sayıda ajan olduğu sonucuna varacaktı. Solov'ev, "Tetradi krasnogo professora 1912-1941 gg.", IV, s. 178. Aynı zamanda bkz. Zhuravlev ve Tiazhel'nikova, "Inostrannye kolonii", s. 181. 28 Şubat 1936'da

Kongre devam ederken, 27 Temmuz'da SSCB Askerî Konseyi Kremlin Olayı ile ilgili otuz kişinin mahkûmiyet kararını verdi: İkisi ölüme mahkûm olmuştu ve geri kalanlar iki-sekiz yıl arasında kamp cezasına çarptırılmıştı. NKVD özel kurulu da olayla ilgili olarak seksen kişiyi daha mahkûm etti. Kirov vakası nedeniyle zaten beş yıllık cezasını çekmekte olan Lev Kamenev on yıl daha ceza aldı.[124]

Beria şaşırtıcı bir işe imza attı. Stalin projesinin başında bulunan Torosheli-dze'yi görevinden alarak yerine, o sırada "Güney Kafkasya'da Bolşevik Örgütlerin Yükseliş ve Gelişimi" üzerine çalışmaya başlamış olan Yermolai "Erik" Bedia'yı getirdi. Gizli faaliyetlerle geçen yeraltı yıllarına dair çok az belge vardı ve insanlar o günleri anlatmaya davet edildi, bazen kendi metinlerini yazıyorlar, genellikle de Beria'nın aparatçiklerinden bunların yazılması ya da daktilo edilmesi konusunda yardım alıyorlardı. Katılımcılara genellikle zarf içinde para takdim ediliyordu ("Yoldaş Stalin sizi hatırlıyor ve size bunu iletmemi istedi"). Beria'nın başyardımcısı Vsevolod Merkulov tarafından son haline getirilen metin 21-22 Temmuz 1935'te, yaklaşık 2 bin kişinin katıldığı bir Güney Kafkasya parti etkinliğinde Beria tarafından okundu. İzleyiciler beş saatlik süre boyunca genellikle ayaktaydılar ve "Büyük Stalin" ifadesini her defasında alkışladılar. *Doğu'nun Şafağı* iki bölüm olarak Beria imzasıyla yayımlandı (24-25 Temmuz).[125] *Pravda* metni sekiz günlük bir seri halinde yeniden yayımlayınca, Beria Kafkasya *dışında* kalan parti çevrelerinde meşhur oldu.[126] Metin ayrı bir kitapçık olarak da yayımlandı ve 35 milyon adet basıldı.[127] Merkez ay-

---

yayımlanan bir Politbüro kararnamesi daha fazla sayıda siyasi sürgünün gelmesine ve ülke içi yer değiştirmelerine sınırlama getirdi. RGASPI, f. 17, op. 162, d. 79, I. 98-100; Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 738-741 (APRF, f. 3, op. 58, d. 248, I. 115-118: 9 Mart), 823n171. 1935-1936'da casusluk nedeniyle tutuklanan 9.965 kişinin 7.100'ü Almanya adına (1.322), Japonya adına (2.275) ya da Polonya adına (3.528) casusluk yapmakla suçlanıyordu. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 46 (TsAFSB, f. 8, os, op. 1, d. 79), 317.

124 Biri hüküm giymeden öldü. "O tak nazyvaeomom 'Kremlevskom dele'"; RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1062, I, s. 167-169; Zhukov, *Inoi Stalin*, s. 133-172. Yurtdışında, o zamanlar Romanya'nın denetiminde olan Cernauti [Çernivtsi] şehrinde Ukraynaca yayımlanan bir gazete, Kremlin Olayı ile birlikte, Sovyet seçkinlerinin artık burjuva özel mülkiyete dönüşle satın alınamayacağını ya da gençliğin dahliyle yeniden canlılık kazanamayacağını tasavvur ediyordu. Makale, "Sovyet Rusya'da diktatörlük ciddi biçimde sallanıyor," diyerek iyimser bir tablo çiziyordu. "Stalin zaten artık gizli polisin efendisi değil... Stalin –adıyla 160 milyon kişiyi korkudan titretirken– şimdi sendeliyor." "Propast' radianskogo soiuzu i nezaleshna Ukraina!", *Chas*, 6 Temmuz 1935, Cristina Florea'nın katkılarıyla.

125 Bediya metni yazmadı; çalışma grubuna (P. Butyrina, G. Khachapuridze, V. Mertskhulava) nezaret etti ve hazırlanan taslak Merkulov tarafından gözden geçirildi. Sukharev, "Litsedeistvo", s. 112 (atıfta bulunduğu kaynak, PA IIP pri TsK KPSS, f. 8, op. 1, d. 39, I. 1; f. 8, op. 2, chast' 1, d. 32, I. 117; f. 8, op. 1, d. 39, I. 3, 11-12). Aynı zamanda Beria'nın açıklamalarına bakılmalıdır (Ocak 1934): *VII s"ezd Kommunisticheskikh organizatsii Zakavkaz'ia*, s. 29-30. *Doğu'nun Şafağı*'nda anlatıyı doğrulayan "yanıtlar" da yayımlandı. Bediya 20 Ekim 1937'de tutuklandı; Beria metin yazarının kendisi olduğunu ona söyletti. Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 7, 1989, s. 82-87; "Plenum TsK KPSS, iiul' 1953 goda: stenograficheskii otchet", s. 181.

126 *Pravda*, 29 Temmuz'dan 5 Ağustos 1935'e. *Pravda* daha sonra ayrı bir makaleyle bu metni övdü (10 Ağustos 1935). Aynı zamanda bkz. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 704-705; op. 4, d. 662, I. 428.

127 Beria, *K voprosu ob istorii bol'shevistskikh organizatsii na Zakavkaz'e*, Partizdat, Moskova, 1935; Maslov, "'Kratkii kurs istorii VKP (b)'", s. 53n15.

gıt, tüm parti teşkilatlarına, "Yüce Liderimiz ve parti kuramcımız Stalin'in rolü üzerine en zengin materyali sunan" Beria'nın raporu ile ilgili çalışma grupları oluşturma talimatı verdi.[128]

Dört yüz kişilik demiryolu sanayi personeline yönelik beş günlük bir konferansın ardından ve 30 Temmuz Komintern Kongresi sırasında Stalin, St. George Salonu'nda bir ziyafete ev sahipliği yaptı. *Pravda*'da yayımlanmak üzere kendisinin gözden geçirdiği metne göre Stalin konuşma yapmak üzere ayağa kalktığında "kopan alkış fırtınası uzun süre beklemesini" gerektirmişti. "Büyüklük bakımından, sömürgeleriyle birlikte (dominyonları hariç) İngiltere de dahil olmak üzere dünyadaki bütün ülkeleri geçen ülkemizin varlığı ve gelişimi, büyük eyaletlerini tek bir bütün olarak birleştiren, iyi döşenmiş ulaştırma ağı olmaksızın mümkün değildi... İngiltere, bir devlet olarak, sayısız eyaletini tek bir bütünde toplayan birinci sınıf deniz nakliyeciliği olmaksızın tahayyül edilemezdi. Aynı şekilde SSCB de bir devlet olarak sayısız eyalet ve bölgesini bir bütünde toplayan birinci sınıf bir demiryolu nakliyeciliği olmadan düşünülemez."[129] Söylenmeyen ise, ilkel demiryolu ağının Sovyetler'in savaş planlamasının önündeki en ciddi engel olduğuydu. Batı sahnesinde göze batan en savunmasız demiryolu, en stratejik noktaların birinde, Kiev askerî bölge sınırına bitişik Pripet Bataklıkları'nın güneyindeydi. Uzakdoğu sahnesinde ise verimlilik eksikliği daha kötü durumdaydı: Günde sadece karşılıklı on iki sefer söz konusuydu ve 1904-1905 Rus-Japon Savaşı yenilgisinden beri pek bir gelişme kaydedilememişti.[130]

Stalin taslağı gözden geçirirken önemli bir politik paragraf ekledi. "Kapitalist ülkelerde birbirinden farklı partiler vardır – mesela İngiltere'de Liberaller, Muhafazakârlar, İşçi Partililer. Aralarında pek fazla fark yok –hepsi sömürünün sürmesinden yana– ama partiler birbirini eleştiriyor. İktidardaki parti yanlış adım attığında ve kitleler hoşnutsuz olduğunda o partinin yerini bir başkası alıyor... Bizim böyle bir paratonere ihtiyacımız yok. Tek partili bir sistemimiz var ama bu sistemin de olumsuz bir yönü var –nezaketle dahi olsa bizi eleştirecek kimse yok–, dolayısıyla biz kendi kendimizi eleştirmeliyiz, denetlemeliyiz,

128 *Zaria vostoka*, 2 Eylül 1935. Sovyetler Birliği'nin Macaristan elçisi Ermeni asıllı Aleksandr Bekzadyan, Merkez Komite genel kurulu ile ilgili elçilikteki parti mensuplarına zorunlu olarak rapor verirken, "Yenukidze'yi alaşağı etmeleri yanlıştı, o Kafkasya'nın önemli bir devrimcisi ve onu kişisel hesaplarını görmek için harcadılar," dediği söyleniyordu. Beria ile ilgili olarak, "Onu tanıyorum," demişti. APRF, f. 3, op. 24, d. 324, l. 84-88 (I. D. Ovsiannikov'un bir ihbarı daha sonra Yezhov tarafından Stalin'e gönderildi: http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/61210).

129 Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 94-100 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1077, l. 62-65), 100-107 (l. 67-73), 108-110; *Pravda*, 2 Ağustos 1935.

130 Menning'e göre Aralık 1935'te, "Parti Denetim Komisyonu'ndan özel bir grubun Stalin'e verdiği raporda, yapılan araştırmaların Baltık, batı ve güneybatı stratejik bölgelerine giden demiryollarının bir seferberlik dönemine tam anlamıyla hazır olmadığını gösterdiği" belirtiliyordu. Voroşilov, Dinyeper'in sağ yakasında, 156'ya karşı 195 trenle Polonya'nın daha fazla taşıma kapasitesine sahip olduğuna işaret ederek, güçlü bir inşa faaliyeti ve 387 milyon rublelik özel tahsisat talep ediyordu. Bruce W. Menning, "Soviet Railroads and War Planning", yayımlanmamış el yazması, s. 19-20 (atıfta bulunduğu kaynak, RGUA, f. 4, op. 14, d. 1452, l. 27, 30-33, 2-3).

eksiklerimizden, zorluklarımızdan korkmak yerine yüzleşmeliyiz. Biz hepimiz kitlelerin öğretmeniyiz fakat aynı zamanda 'sıradan insanlardan' öğrenmeli, onları dinlemeliyiz... Başarımızın anahtarı özeleştiridir. Burjuvazi devleti yönetmek için en akıllı ve yetenekli insanları ön plana çıkarır: Roosevelt, Baldwin, Hitler –o da yetenekli biri–, Mussolini, Laval, fakat bundan bir şey çıkmaz. Biz zaferler kazanıyoruz ve bu zaferler dâhi birinin eseri değil; bu aptallık olurdu. Bizim dâhilerimiz yok. Sadece bir dâhimiz vardı: Lenin. Biz ortalama yetenekleri olan insanlarız ama biz Bolşevikler doğru bir tavır alır ve bunu uygularız – bu nedenle zaferler kazanıyoruz."[131]

Komintern Kongresi devam ederken, 5 Ağustos oturumunda, kırkıncı ölüm yıldönümü münasebetiyle Engels anıldı.[132] Dört gün sonra, Marx-Engels-Lenin Enstitüsü Başkan Yardımcısı İvan Tovstukha kırk altı yaşında veremden öldü. Ölüm ilanı, aslında ülkeyi fiilen yöneten Stalin'in başyardımcıları topluluğuyla ilgili ilk açık enformasyon olabilirdi.[133] Tovstukha, Yaroslavsky'nin kapsamlı bir Stalin biyografisi yazma çabalarını baltalamıştı. Şimdi, Yaroslavsky doğrudan diktatöre başvurarak izin istedi fakat Stalin mektubunun üzerine şöyle yazmıştı: "Benimle ilgili bir biyografi düşüncesine karşıyım. Maksim Gorki'nin de seninkine benzer bir planı vardı ve o da bana müracaat etti ama ben bu konudan uzak kalmak istiyorum. Henüz bir Stalin biyografisi yazmanın zamanı olmadığını düşünüyorum."[134]

Tam da o yaz, yine bir yabancı yazarın darbesi geldi: Kiev'de doğmuş (1895) ve iki yaşında ailesiyle birlikte Paris'e göçmüş, Fransa Komünist Partisi'nin kuruluşuna destek vermiş olan Boris Lifshitz, Souvarine ismiyle Komintern'e katılmış ancak kendisinin ve arkadaşlarının Troçki'ye yönelik zulme karşı öf-

131 Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 94-100 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1077, l. 62-65), 100-107 (67-73). Stalin taslaktan Kaganoviç'in "dünya devriminin zaferi için" ifadesini çıkardı. Yerine "zafer yolunda" yazıldı.

132 Leibzon ve Shirina, *Povorot v istorii Kominterna*, s. 93-102.

133 Rosenfeldt, *Knowledge and Power*, s. 181. 29 Eylül 1935'te Merkez Komite, Moskova'da Lenin Merkez Müzesi kurulmasına karar verdi. Tüm belge ve diğer materyallerin Moskova'ya gönderilmesi talimatı verildi (yerel müzeler, orijinali kendi bölgelerinde ortaya çıkmış olsa da fotoğraf kopyaları ile idare etmek zorundaydı). RGASPI, f. 17, op. 3, d. 971, l. 72; Shul'gina, "Teoretiko-metodoligicheskie osnovy deiatel'nosti museev." 1936'da Moskova şehir Duma'sı binası Lenin Müzesi'ne tahsis edildi.

134 RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5089, l. 1; Brandenberger, "Stalin as Symbol", s. 257-258'de. Tovstukha, Yaroslavsky'nin yardım isteğini reddederken kaba bir dille şöyle diyordu: "Bu Stalin biyografisi olmayacak – sadece farklı bir parti tarihi ve Stalin'in bu tarihteki rolü olacak." Sukharev, "Litsedeistvo", s. 105-107, 110-111, 116; RGASPI, f. 89, op. 8, d. 1001, l. 7, 23-24; f. 155, op. 1, d. 88, l. 1; d. 90, l. 1-1ob. 19 Ağustos'ta, diktatörün Soçi'den talimatları uyarınca, Politbüro Beria'nın 1905-1910 yılları arası Stalin metinlerini yeniden yayımlamasını –bizzat Stalin'in açık onayı olmazsa– yasakladı. Beria, onay olmaksızın yeniden yayımlamanın asla söz konusu olmadığını söyleyerek yanıt verdi. Politbüro aynı zamanda Stalin'in sekiz cilt olması planlanan toplu eserlerinin yayımlanmasına da karar verdi. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 526 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 88, l. 21-22, 23; f. 17, op. 3, d. 970, l. 50); Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 394 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 905, l. 6, 10; d. 1164, l. 113); Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 745n17. Ilizarov, *Tainaia zhizn' Stalina*, s. 138; Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 405-406 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 905, l. 11-13: 13 Kasım 1935). Lenin'in *Toplu Eserler*'inin ikinci baskısı otuz ciltle tamamlandı: *Sochineniia*, 30 cilt, Gosizdat, Moskova-Leningrad, 1926-1935.

kelerini dile getirdiği için ihraç edilmişti (daha sonra Troçki ile araları bozulacaktı). Souvarine, *Stalin: Bolşevizmin Eleştirel Bir İncelemesi* kitabını Fransızca yayımlayarak intikamını aldı. Kitapta Stalin hem kendini davaya adayan ve hem de titizlikle entrika çeviren, Lenin ya da Troçki gibi düşünür değil ama icracı birisi olarak resmediliyordu. Devrimci hareket içindeki önemsizlik iddialarına rağmen kendisini kabul ettirebilmek için uzun ve zorlu bir mücadele vermiş, aşılması güç engellerin –mesela uzaklaştırılmasını isteyen Lenin Vasiyeti gibi– üstesinden gelmişti. Souvarine, Stalin'in başarılı siyasi acımasızlığının yol açtığı ahlâki iflası göz önüne seriyordu.[135]

Komintern Kongresi Avrupa'da komünist-sosyal demokrat işbirliğini öngören yeni çizgiyi onayladı. Asya'da ise Stalin Japon emperyalistlerine karşı komünist-"burjuva" işbirliği üzerinden bir "birleşik cephe" oluşturulmasını uzun süredir zorluyordu. Ancak Çan Kay Şek, Sun Tzu'nun *Savaş Sanatı* ilkelerini ("düşman saldırıyorsa geri çekiliriz; düşman durursa taciz ederiz; düşman geri çekilirse kovalarız") uygulayarak Şanghay'ın güneybatısındaki bir dağ mevziine çekilmiş olan Çinli komünistlere yönelik kuşatma seferlerinin beşincisini başlattı. Milliyetçi birliklerin nihai imha harekâtı ile birlikte yaklaşık 130 bin komünist asker ve sivil kaçmayı başardı ve iç bölgelere doğru zorlu "Uzun Yürüyüş" başladı. (Bozgun sırasında hayatta kalanlar önce Siçuan eyaletine, sonra da Şensi eyaletinde Yan'an'a yönelirken üç yüz yetmiş günde 6 bin kilometre yol katettiler. Uzun Yürüyüş sürerken Çin komünist delegasyonu Komintern Kongresi için yola çıktı ancak kongre bittikten sonra varabildiler. Bu sırada kongre Çinli komünistlerin, bir biçimde Çan Kay Şek'ten kopması mümkün olmuş, "işbirliğine eğilimli" milliyetçilerle bağlantı kurması talimatı vermişti.[136]

Stalin tatmin olmuştu. Tatildeki Molotov'a, "Komintern Kongresi fena gitmedi," diye yazdı. "Delegeler iyi bir izlenim bıraktı. Çıkan kararlar fena değil." Stalin, örgütü artık Dimitrov'a teslim edeceğini de açığa vuruyordu ("Sanırım zamanı geldi"). "Gerçekten biraz yorgunum. Komintern'e, 1936 yatırım planına ve her tür konuya zaman harcamak zorunda kaldım – insan ister istemez yoruluyor. Önemli değil. Yorgunluk çabuk geçer, bir gün hatta birkaç saat dinlenmeyle."[137] 10 Ağustos'ta Politbüro Komintern sekreterliği kurulmasını ve

135 Stalin'in hayatını çevreleyen gizlilik ve rejimin yalanlarına rağmen Souvarine yayımlanmış kaynaklardan esaslı ve akla yakın bir araştırma çıkarmayı başardı. Başlı başına bir biyografiden ziyade rejimin klasik bir siyasal tarihini yazarken, Stalin'in karakterine ilişkin bir kavrayışa da varıyordu. Souvarine, *Stalin* başlıklı kitabının 1937 tarihli Fransızca yeniden basımına yeni bir bölüm ekledi. Aynı zamanda bkz. Lyons, "Stalin, Autocrat of all the Russias." Fransa'da Gallimard el yazmalarını reddetti. Panné, *Souvarine*, s. 222-226. Adam Ulam ve birçok başka yazar büyük ölçüde Souvarine'in kalıbını kullanmayı sürdürdü. Ulam, *Stalin*.

136 Uzun Yürüyüş ile iletişim 16 Ekim 1934'te koptu. Komintern ile telsiz bağlantısı zaten bir önceki ay kesilmişti. Wilson, *Long March*; Yang, *From Revolution to Politics*; Shuyun, *Long March*; Braun, *Kitaiskie zapiski*. Japonlar, Mançurya'daki Çin Komünist Partisi'nin örgütlenmesini 1934 yılında çökertmişti. Lee, *Revolutionary Struggle in Manchuria*, s. 231; Krymov, "Istoricheskie portrety", s. 65-66.

137 Kosholeva, *Pis'ma Stalina Molotovu*, 5 Ağustos 1935, s. 252-253. Troçki sürgünden yaptığı tespitle toplantının "tarihe tasfiye kongresi olarak geçeceğini" belirtti. *Biulleten' oppozitsii*, sayı 46, Aralık 1935, s. 12.

Dimitrov'un genel sekreter olmasını onayladı.[138] Aynı gün Stalin güney tatili için yola çıktı. Çok sayıda yardımcı atayarak fillî ikinci sekreterlik makamını devre dışı bırakmış olsa da giderken yetkiyi yine Kaganoviç'e bıraktı. Birkaç yıl içinde çekirdek kadro yerli yerine oturmuştu: Molotov hükümette, Kaganoviç partide, Voroşilov orduda, Orjonikidze ağır sanayide, Mikoyan ticarette görevliydi. Kaganoviç ve Molotov, kaçınılmaz olarak, Stalin'in beğenisini kazanma yarışı içindeydiler ve astları "Lazarichler" (Lazar'ın oğulları) ve "Vyacheslavichler" (Vyacheslav'ın oğulları) olarak bölünmüşlerdi. Her ikisi de vazgeçilmezdi –Molotov en önemli sırdaş ve Kaganoviç asli sorun çözücü olarak– ve her ikisi de, Stalin örneğini izleyerek çok büyük sorumlulukları omuzluyordu.[139]

Kongre sona ermeden (21 Ağustos 1935) önce Dimitrov resmen Komintern yürütme komitesine "seçildi" ve ardından komite de onu genel sekreterliğe "seçti."[140] Birleşik Devletler dışişleri bakanı herhangi bir Amerikalının katılımının diplomatik tanıma antlaşmasının bir diğer ihlali olarak sayılacağı konusunda uyarmıştı ama yine de Earl Browder başkanlığında bir Amerikan delegasyonu kongreye katıldı.[141] Browder kendi önderliğinde Birleşik Devletler'de devrimci hareketin gelişimini kongrede iftiharla anlatınca, Birleşik Devletler Büyükelçisi Bullitt, San Francisco'daki Sovyet Konsolosluğu'nun kapatılmasını, vizelerin sınırlandırılmasını ve Başkan Roosevelt'in Sovyetler Birliği'nin ihlallerini Amerikan halkına açıklamasını önerdi.[142] Başkan yazılı bir kınamada karar kıldı ve 25 Ağustos'ta Bullitt, Krestinski'ye sert bir nota iletti – Krestinski

---

138 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 18, l. 110. Kaganoviç ve Yezhov, Moskova'dan çektikleri telgrafta Pyatnitsky ve Knorin –her ikisi de Komintern'den ayrılıyordu– ile konuştuklarını bildirdi. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 523 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 88, l. 9: 14 Ağustos 1935), 523 n1 (f. 17, op. 3, d. 970, l. 42: 16 Ağustos).

139 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 141-143 (TsA FSB, ASD P-4497, t. 1, s. 24, ASD p-4574, t. 1, l. 31: Baumanis). Başarılı metro inşası sayesinde Kaganoviç'in itibarı arttı. Aralık 1935 tarihli Merkez Komite genel kurulunda güçlü alkışlara mazhar oldu. Aralık 1936'da mühendis eşlerine verilen bir ziyafetin ardından Galina Shtange günlüğüne, Kaganoviç sade, etkileyici ve yakışıklı olmasının yanı sıra ve "hepsinden daha önemlisi, olağanüstü dingin ve zeki, azimli ve yılmaz iradeli; ama güldüğü zaman özündeki iyilik tüm berraklığıyla görülüyor," diye yazmıştı. Garros vd., *Intimacy and Terror*, s. 184.

140 *Pravda*, 21 Ağustos 1935.

141 Bullitt aynı uyarıyı Litvinov'a da iletti. *FRUS, The Soviet Union, 1933-1939*, s. 111, 131, 156-157, 221-223. İç müdahale olmamasıyla ilgili maddeyi Sovyetler'in ihlal ettiğine ilişkin Birleşik Devletler sıklıkla şikâyette bulunuyordu. 16 Kasım 1933 içişlerine müdahale etmeme antlaşması özel olarak Komintern'den söz etmiyordu ancak Sovyet hükümeti "Birleşik Devletler'in bütününde ya da bir bölümünde siyasal ya da sosyal düzeni yıkma ya da yıkma hazırlığı yapma ya da zorla değiştirme hedefi taşıyan herhangi bir örgüt ya da grubun kendi topraklarında oluşumuna ya da barınmasına –ve herhangi bir örgüt ya da grubun ya da herhangi bir örgüt ya da grup temsilcilerinin toprakları üzerinde faaliyet göstermesine– müsaade etmeyeceğine" söz vermişti. *FRUS, The Soviet Union, 1933-1939*, s. 29. 2 Temmuz 1935'te Bullitt'e Komintern Kongresi' in olası tarihini bildiren Louis Fischer, Avrupa'da faşizmin yayılmakta olduğu ve Komintern'in de bu gidişin nasıl durdurulacağı sorununu ele alma niyetinde olduğunu göz önüne almasını ve protesto etmemesi i de istemişti. Fischer, *Autobiography*, s. 305; Bennett, *Search for Security*, s. 63.

142 *VII Congress of the Communist International*, s. 83-88, 245-248; Maddux, *Years of Estrangement*, s. 41 (atıfta bulunduğu kaynak, Bullitt'ten Washington'a, 21 Ağustos 1935).

notayı elinin tersiyle itti ancak notanın ilişkileri kesmekle tehdit ettiğini Stalin, Molotov, Voroşilov ve Kaganoviç'e bildirdi.[143]

Sovyet yetkililer [bu durumdan] Amerikan iç politikasını sorumlu tuttu; içlerinden biri, Bullitt'in kariyerini ilişkilerin geliştirilmesi üzerine inşa ettiğini ancak bunda başarısız olunca dümeni Sovyet-karşıtlığına kırdığı düşüncesini dile getirdi.[144] Stalin'in tepkisi sert değildi.[145] Japonya'ya karşı Birleşik Devletler ile her ne türden olursa olsun bir antlaşma yapmaktan zaten vazgeçmişti. Çarlık ve Geçici Hükümet borçlarının geri ödemesi ile ilgili müzakereler başarısızlıkla sonuçlanmış, Moskova'ya Amerikan malları satın alabilmesi için uzun vadeli kredi verilmemişti.[146] Tahmin edilebileceği gibi Sovyetler Komintern üzerinde denetim sahibi olduğunu inkâr ediyordu (kongre Moskova'da ve hükümete ait bir tesiste toplanmasına ve resmî bültenleri TASS tarafından yayımlanmasına rağmen). Çok öfkelenen Bullitt kısa süre sonra ülkesine tatile gitti.[147]

Tatil talimatları

Diktatör yaklaşık üç ay Moskova'dan uzak kalacaktı.[148] Soçi'den Kaganoviç'e telgraf çekti: "Evin hanımı Svetlana 27 Ağustos'ta Moskova'da olacak. Sekreterlerini denetlemek amacıyla Moskova'ya gitmek için izin istedi."[149] Vasili ile ilgili bir şey yazmamıştı. 30 Ağustos'ta Moskova'da Henri Barbusse zatürreden öldü.[150] Sovyet yetkililer *Stalin* kitabının Rusça yayımlanması konusunda bin

143 Troyanovsky, Washington'dan, 25 Ağustos notasının savaş tehdidi olarak görülebileceğini bildirdi. 27 Ağustos'ta Krestinski'nin Bullitt'e ilettiği (Stalin onaylı) cevapta Amerikalıların içişlerine sözde müdahaleye ilişkin tek bir gerçek vakaya değinmediği belirtiliyordu. Bullitt Washington'a çektiği yeni telgrafta Sovyet askerî deniz ve hava ataşelerinin de sınır dışı edilmesini önerdi. *FRUS, The Soviet Union, 1933-1939*, s. 242-243, 249, 250 (Bullitt'den Hull'a); *DVP SSSR*, XVIII; s. 474, 476-477; Sevost'ianov, "Obostreniie sovetsko-amerikanskikh otnoshenii", s. 27 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 05, op. 15, pap. 113, d. 126, l. 85, 1, 11); Maddux, *Years of Estrangement*, s. 149 (atıfta bulunduğu kaynak, National Archives, 711.61/541: Bullitt'den Hull'a, 29 Ağustos 1935); Bishop, *Roosevelt-Litvinov Agreements*, s. 50; Hull, *Memoirs*, I, s. 305.

144 *DVP SSSR*, XVIII, s. 507 (Varşova'ya mektup, B. G. Podolsky, 8 Eylül 1935).

145 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 532-523 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 88, l. 87, 88-91: 25 Ağustos 1935), 534-535 (l. 81-83: 26 Ağustos), 535 (l.81: 27 Ağustos), 536-537 (l. 110-110ob.: 27 Ağustos), 546 (d. 89, l. 4, 5-8: 2 Eylül); Khromov, *Postranitsam*, s. 205. Sovyet basınında açıklamalar sınırlıydı: *Pravda* ve *İzvestiya*, 28 Ağustos ve 3 Eylül 1935.

146 G. N. Sevost'ianov, "Sud'ba soglasheniia Ruzvel't–Litvinov o dolgakh i kreditakh"; Maddux, *Years of Estrangement*, s. 27-43; Browder, *Origins of Soviet-American Diplomacy*, s. 204-213.

147 Dodd ve Dodd, *Ambassador Dodd's Diary*, s. 277-278 (19 Kasım 1935). Bullitt Şubat 1936'da Moskova'ya döndü fakat Nisan 1936'da, Sovyet yetkililere bildirmeden, geri gelmemek üzere ayrıldı.

148 10 Ağustos-2 Kasım 1935 tarihleri arasında Stalin'in ofisinde herhangi bir toplantı kaydı yapılmamıştı. *Na prieme*, s. 171.

149 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 527 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 89-90: 19 Ağustos 1935).

150 Kaganoviç ve diğerleri Soçi'ye telgraf çekerek cenaze töreninin sadece bir Komintern etkinliği olmaktan daha geniş bir kapsamda düzenlenmesini ve küllerin Paris'e gönderilmesini önerdi. Stalin, Barbusse'ün akrabalarının kararını gözeterek bunu kabul etti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 83, l. 139.

dereden su getirmişlerdi fakat nihayet, yazarın ölümünden sonra kitap 100 bin adetlik baskı ile yayımlandı.[151] Hem bahar ekimi hem de güz hasadı, geçmiş yıllara kıyasla vaktinde ve verimli bir biçimde organize edildi. 1935 hasadı iyiydi: 79 milyon ton ürün elde edildi. Devlet 23,9 milyon ton tahıl aldı, bir önceki yıl bu rakam 19,7 milyon tondu.[152] Stalin nihayet stratejik tahıl rezervini tatmin edici bir seviyeye yükseltecekti (9,4 milyon ton). Kaganoviç, "Tahıl tedarikinde bu yıl yaşanan benzeri görülmemiş çarpıcı bir zafer, Stalinizmin zaferi," diye yazarak tatildeki Orjonikidze ile sevincini paylaşıyordu (4 Eylül). Stalin'den de söz ediyordu: "Şimdi tatilde, anlaşılan fena değil. Klim [Voroşilov] bu aralar onunla. Bazı askerî meselelerin kararlaştırılması için gitti."[153]

5 Eylül 1935'te Kaganoviç'in Soçi'ye bildirdiğine göre, Kandelaki Moskova'ya dönmüştü ve Sovyet siparişlerinin karmaşıklığı nedeniyle 200 milyon mark kredinin sadece 25 milyonluk kısmının harcanabildiğini söylüyordu. Stalin, "Görünen o ki Almanya'da işler fena gitmiyor," diye cevap verdi, "yoldaş Kandelaki'ye selamımı ilet ve ordu ve boyalarla ilgili Almanya'dan alabileceğimiz *her şeyi* almakta kararlı davranmasını söyle."[154]

Yenukidze'nin, Orjonikidze ve Orakelaşvili'yi tatilde oldukları sırada ziyaret ederek "onlarla gece gündüz politika konuştuğunu" öğrendikten sonra Stalin şifreli bir telgraf çekerek (7 Eylül) onun başka bir yere gönderilmesini emretti ("Harkov, Rostov, Novobirsk ya da başka bir yer olabilir ama Moskova ya da Leningrad olmamalı").[155] Ertesi gün Kaganoviç'e bir kez daha yazan Stalin,

---

151 Barbusse, *Stalin*. Barbusse'ün kitabında yer alan birçok isim halk düşmanı olacak ve iki yıl içinde kitabın tüm kopyaları toplatılacaktı. Medvedev, *Let History Judge*, s. 817-818.

152 Şişirilmiş ürün tahmin rakamları temelinde, rejim 90 milyon ton hasat olduğunu iddia etti. Davies vd., *Years of Progress*, s. 254-255 (atıfta bulunduğu kaynak RGASPI, f. 17, op. 3, d. 977: 29 Nisan 1936; RGAE, f. 4372, op. 35, d. 467, I. 85-86), 258; Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, IV, s. 615 (18 Ekim 1935); *Sochineniia*, XIV, s. 93-99.

153 Kaganoviç ekliyordu: "Yabancı muhabirlerin en zekisi Duranty şöyle yazdı: Amerika'da Komintern Kongresi ile ilgili yaygara koparıyorlar ve dünün gazetesinde yayımlanan en belirleyici temel şeyi görmüyorlar – Karadeniz bölgesinde tahıl tedarikinin tamamlandığına dair Azov'un raporu." *Stalinskoe politbiuro*, s. 145-146 (RGASPI, f. 85, op. 27, d. 93, I. 1-11). Aynı zamanda bkz. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 553-555 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 743, I. 29-36: 5 Eylül).

154 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 553-555 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 743, I. 29-36), 558 (f. 81, op. 3, d. 100, I. 91-94: 8 Eylül 1935), 558n3 (APRF, f. 3, op. 64, d. 663, I. 128-129: Kandelaki'den Stalin'e, 3 Eylül).

155 Stalin, "Yenukidze düşüşünü kabul etmediği ve tevazudan da nasibini almadığı için yerel örgütleri kontrol etmeye çalışıyor, onlara görevler veriyor, tatildeki yoldaşları sanatoryumlara yerleştiriyor ve konut ayarlıyor." Stalin ve bu nedenle Yenukidze'nin Kislovodsk'a "ceza olarak gönderilmediği ama tatile gittiği" söylentisinin dolaştığını ekliyordu. Stalin, yereldeki yoldaşlar Yevdokimov ve Sheboldayev'in, Yenukidze'nin Kislovodsk'a atanmasına karşı çıktığını ve Soçi'de tatilde olan Kalinin ve Shkiryatov'un (parti denetim başkanı) onlarla hemfikir olduğunu belirtiyordu. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 557-558 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 89, I. 71-76). Agranov 5 Eylül 1935'te Stalin'e yazdığı mektupta, yaz başında "Moskova parti örgütüne ve Kruşçev'in adına" imzasız bir yazı gönderildiğini, bu metinde Kremlin Vakası ile ilgili olarak, "tüm plan, şu anda güneşi bile perdeleyen o iğrenç adamın uzaklaştırılmasından ibaret" dendiğini öne sürüyordu. Stalin "iğrenç adam" ifadesinin yanına "Stalin" yazdı. Diğer bir paragrafta geçen "o hilekâr" ifadesinin yanına da "Stalin" yazmıştı. Mektup yazarı, Lominadze'nin intiharı (henüz açıklanmamıştı) konusunda "yeni tiranı" suçluyor ve Yenukidze'nin de intihar ede-

Agranov'un kendisine bir not ilettiğini aktarıyordu: "'Eski Bolşevikler'den (Lenin'in ifadesiyle 'moruklar'dan) oluşan bir Yenukidze grubu var. Yenukidze bize yabancı. Sergo ve Orakelaşvili'nin onunla ahbaplık etmeye devam etmesi de tuhaf." Yenukidze'nin derhal karayolu ile Harkov'a gönderilmesi Politbüro tarafından karara bağlandı.[156] Bu arada Yezhov, liderliğe karşı terörist komploların araştırılması konusunda kendini övmek üzere diktatöre bir mektup yazmıştı. "Nihayet geçtiğimiz birkaç ay içinde NKVD'yi işin içine çekmeye muvaffak olabildim ve sonuç almaya başladık," diyordu.[157] Ama Yezhov'un komploların perdesini kaldırma komplosu biraz bekleyecekti zira hastaydı. Stalin, "En kısa zamanda izne çıkmalısın – SSCB'de ya da yurtdışında bir tatil beldesi, nereyi istersen veya doktor ne derse," diye talimat verdi (10 Eylül). "En kısa zamanda tatile git, eğer kıyameti koparmamı istemiyorsan."[158-159]

Eylül 1935'te Kremlin doktoru Levin'in hazırladığı tıbbi raporda Stalin'in Matsesta'da tıbbi banyo kürlerini tamamladığı ve kendisine sigarayı azaltmasının önerildiği belirtiliyordu. Stalin'in, tıbbi testleri sırasında fazla hassasiyet gösterdiği anlaşılıyordu. Onunla ilgilenen doktorlardan birine, Miron Shneiderovich'e gazete okuyup okumadığını sorunca o da *Pravda* ve *İzvestiya* okuduğunu söylemişti. Anlatıldığına göre Stalin "Doktor, siz akıllı birisiniz, gazetelerde tek kelime doğru olmadığını anlıyorsunuzdur," demişti. Tipik bir Stalin haylazlığı sergiliyordu: Diktatör gülmüş ve sonra, "Doktor söyle bana, ama doğru söyle, bazen beni zehirleme isteği duyuyor musun?" demişti. Shneiderovich sessizliğini korumuştu. Stalin: "Biliyorum doktor siz çekingen, ürkek birisiniz ve bunu asla yapamazsınız ama yapabilecek düşmanlarım var."[160]

ceğine dair kaygısını ifade ediyordu. NKVD yüzlerce insanı el yazısı incelemesine tâbi tuttu ve B. I. Shilikhin'i tutukladı. Shilikhin 1930 yılına kadar Kalinin'in karşılama ofisinde çalışmıştı ve 1935 yılında da metal ithalat şubesinde hukuk uzmanıydı. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChk*, s. 683-686 (APRF, f. 3, op. 58, d. 238, l. 86-93), 821n163. Kruşçev'e yazılan mektubun tarihi 4 Haziran 1935.

156 Kararnamenin tarihi 10-11 Eylül 1935 idi ancak Yenukidze Kislovodsk'tan başka yere atanmasını geciktirdi. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 557-558 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 89, l. 71-76), 558 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 91-94: 8 Eylül 1935), 560 (f. 558, op. 11, d. 89, l. 89; f. 17, op. 3, d. 971, l. 30), 580 (f. 558, op. 11, d. 90, l. 41: 22 Eylül), 583 (l. 55: 23 Eylül). Yenukidze 11 Eylül 1937'de tutuklandı. Çok daha sonra Stalin, "O zamanlar partiden ihracını önermiştim ama bana inanmadılar, bir Gürcü olarak Gürcülere karşı katı olduğumu düşündüler. Ruslar, bildiğiniz gibi 'bu Gürcü'yü savunmaya karar verdiler," diyecekti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 28-57 (46-47: Stalin, 2 Haziran 1937, Üst Askerî Konsey).

157 Yezhov, Yagoda'nın başyardımcısı Agranov ile birlikte, Yagoda'dan habersiz çalışarak derinlemesine araştırma yapmak için izin istiyordu. Anlaşılan Agranov hastalanmıştı ve dolayısıyla Yezhov NKVD içinde başkalarıyla plan kurdu. Pavliukov, *Ezhov*, s. 162-163, 170-171 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 671, op. 1, d. 28, l. 177-181); Pavliukov, *Ezhov*, s. 172; Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 91.

158 Politbüro Yezhov'un iki ay tatile çıkmasına karar verdi ve karısıyla birlikte yurtdışına giderek tedavi olması için 3 bin ruble karşılığı döviz verilmesini onayladı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 572n5 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 743, l. 37-9; d. 755, l. 39; d. f. 17, op. 163, d. 1079, l. 63; op. 3, d. 971, l. 57).

159 Chigirin, *Stalin*, s. 83 (RGASPI, 558, op. 11, d. 1482, l. 51ob.).

160 Valedinskii, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi", s. 72. Olayın tarihi belirtilmiyor; Shneiderovich Stalin'i 1934-1936 arasında gördü.

Görünürdeki aynı paranoya Soçi'de arabayla gezip, yürüyüş yaptıkları sırada da ortaya çıktı. İçlerinden birinin anılarında anlattığına göre, Stalin'le karşılaştıkları için şaşkına dönen bir grup Sovyet tatilcisine "Yoldaşlar nereye gidiyorsunuz?" diye sormuştu. "Yanımızda durmayacak kadar gururlu musunuz? Buraya gelin. Nerelisiniz?" Yaklaştılar. "Gelin tanışalım, bu yoldaş Kalinin, yoldaş Molotov'un karısı... ve ben Stalin." Ellerini sıktı, korumalarını-fotoğrafçılarını çağırırken "can düşmanlarım" diyerek onlarla şakalaştı ve sadece kendisini değil "herkesle beraber" fotoğraflarının çekilmesini istedi. Bir büfede elma satan kadını ve bir yiyecek tezgâhındaki satış elemanını da çağırdı, ikincisi yerinden ayrılmakta tereddüt etti ama sonunda geldi. Boş bir halk otobüsü sağa çekip durunca şoförü ve biletçiyi de fotoğraflarını çekmek için çağırdı.[161]

Sonbahar manevraları

12-15 Eylül 1935'te Kiev askerî bölgesinde düzenlenen Kızıl Ordu manevralarına İona Yakir komuta ediyordu.[162] Tatbikatta tank, avcı uçağı ve toplarla, düşmana hem cepheden ve hem de kanattan ani karşı saldırı düzenleniyor, düşman hatlarını delip geçmek üzere sürat ve hareketlilik sağlamak için bir tür "derin harekât" uygulanıyordu. Ölçek ve silahlar inanılmazdı: 65 bin asker, 10 bin tank, 600 uçak, 300 top, batı sınırında yaklaşık iki yüze iki yüz kırk kilometrelik bir alanı kaplıyordu.[163] Tanklar, yarıklar açmak üzere birlikler halinde organize olurken TB-3 bombardıman uçaklarından ilk kez 1118 paraşütçü atladı. Katılan dört binden fazla motorlu taşıttan sadece on tanesinde herhangi bir arıza yaşandı. Voroşilov Soçi'ye haberi iletirken, "Manevralara katılan Fransızlar, Çekler ve İtalyanlar gücümüzü kesinlikle iliklerine kadar hissettiler," diye böbürleniyordu (16 Eylül). "Fransız, Çek ve İtalyan manevralarından dönen komutanlarımız, lehimize azımsanmayacak bir fark olduğunu rapor ediyorlar."[164]

---

161 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1479, l. 14-18.

162 Sovyet diplomatlar, temasta oldukları Fransız yetkililerin mesafeli tutumundan söz etmelerine rağmen Eylül 1935'te Fransa'ya giden bir Sovyet askerî heyeti çok iyi karşılandı ve onlara Majino Hattı (bir yıl sonra kullanılır duruma gelecekti) gösterildi ancak pek fazla etkilenmediler. Gamelin siyasi tartışmalara çekilmekten kaçındı. Kızıl Ordu eğitiminden sorumlu genelkurmay başkan yardımcısı Aleksandr Sedyakin (d. 1893) Sovyetler'in Fransızlardan öğreneceği pek bir şey olmadığı sonucuna vardı. *DVP SSSR*, XVIII, s. 505-506 (Potyomkin, 11 Eylül 1935), 659n212 (Hirschfeld'den Krestinski'ye, 11 Eylül); Castellan, "Reichswehr et armée rouge", s. 254-255'te; Orlov, "V poiskakh soiuznikov." Fransızlar, 1932 yılından başlayarak, askerî harcamaları ciddi oranda kıstılar. Jackson, "French Strategy", s. 63.

163 *Kievskii Krasnoznamenyi*, s. 101-106 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 25580, op. 74, d. 25, l. 12; d. 29, l. 332-3, 373-376); Dubynskii, "Bol'shie kievskie manevry", s. 157-169; Eremenko, *V nachale voiny*, s. 7-13 (özellikle s. 9 ve 13, illüstrasyonlar); Orlov, "V poiskakh soiuznikov", s. 48; *Sovetskaia voennaia entsiklopediia*, V, s. 121-122; Grechko vd., *Istoriia Vtoroi mirovoi voiny*, I: 299; Kokoshin, *Armiia i politika*, s. 95, 192-196; Ziemke, *Red Army*, s. 194; Erickson ve Simpkin, *Deep Battle*.

164 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 311-312 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 37, l. 94-96). Voroşilov derlenmiş olan dış tepkileri inceledi. Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 242n43 (atıf-

Fransa Genelkurmay İkinci Başkanı ve Delegasyon Başkanı General Lucien Loizeau'nun övgüsü *Kızıl Yıldız*'da (18 Eylül) aktarıldı. "Hem teknolojik ve hem de moral açıdan yüksek nitelikli, güçlü ve ciddi bir ordu gördüm. Kızıl Ordu'nun tank gücü bağlamında dünyanın bir numarası olduğunu söylemek sanırım yanlış olmaz. Kiev'de izlediğim, çok sayıda paraşütçünün indirilmesinin dünyada benzerinin olmadığı bir gerçek."[165] Fransız kadrolara yazdığı gizli raporda ise Loizeau'nun vardığı sonuç şöyleydi: "Dolayısıyla bu ordu başlangıçta büyük bir güç gösterme yeteneğine sahip görünüyor ve bu durum, bir çatışmanın başlangıcı gibi kritik bir süreçte Doğu Cephesi'nde güçlü bir direncin sürdürebilmesini mümkün kılacak."[166]

Loizeau'nun görgü tanıklığına dayalı değerlendirmesi Fransız genelkurmay karargâhında, Fransız-Sovyet ittifakında bağlayıcı bir askerî antlaşmaya karşı çıkan kuşkucular tarafından reddedildi. Gururlu Sovyet yetkililer yabancı hükümetlere izlettirilmesi için manevraların filmlerini elçiliklere gönderdiler. Hemen hazırlanan resmî iç raporda, saatte ortalama 25 kilometre hıza ulaşan ve bazı durumlarda 640 kilometre yol kateden mekanize birlikler övülüyordu. Fakat daha sonra, nihai değerlendirmesinde Voroşilov zırhlı birlikleri eleştirirken, motorize olmayan piyadelerin rolünü överek ön plana çıkardı.[167] Bu sessiz sedasız U dönüşü savunma komiserinin tehdit altında hissetmesinin yansımasıydı – bu tehdit, ileri görüşlü yardımcıları Uborevičius ve Tuhaçevski'den kaynaklıydı ve her ikisinin de itibarı giderek artıyordu.

Sovyet manevralarına Nazi Almanyası'ndan bir heyet davet edilmemişti. Ancak Kiev Konsolosluğu Berlin'e bir rapor iletti. Muhbirlere dayandırıldığı anlaşılan rapor Kızıl Ordu'nun tatbikat sırasındaki yetkinliğine dikkat çekiyordu.[168] Hemen hemen aynı günlerde, 10-16 Eylül 1935 tarihleri arasında Naziler Nürnberg'de bir parti kongresi düzenlediler. Yüz binlerce insan zorunlu askerliğin yeniden uygulanmasını ve Versay diktasından kurtuluşu kutladı. Leni Riefenstahl yıllık çektiği belgesellerden üçüncüsünü, *Tag der Freiheit: Unsere Wehrmacht*'ı [*Özgürlük Günü: Ordumuz*] tamamlamıştı. Belgesel, Nazi bayrakları ve gamalı haç formunda uçan Alman avcı uçaklarına, milli marşın nakara-

---

ta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 740, l. 193-208). Kızıl Ordu'nun iç değerlendirmesi ve sonraki, daha genişletilmiş tartışma konusunda bkz. RGVA, f. 4, op. 15, d. 5, l. 419-423 (22 Eylül 1935); op. 18, d. 52 (8-14 Aralık 1935). Genelkurmay Başkanı General Ludvík Krejčí Çekoslovak heyetine başkanlık ediyordu.

165 Loizeau'nun gözlemleri *Le Temps*'da yayımlandı, 20 Eylül 1935. Loizeau'nun Tuhaçevski ile görüşmesine bakılmalıdır: *DVP SSSR,* XVIII, s. 518-521 (25 Eylül 1935); Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 242n44 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 687, l. 64-74: 25 Eylül); *İzvestiya,* 27 Eylül 1935.

166 Dreifort, "French Popular Front", s. 219, atıfta bulunduğu kaynak, General Lucien Loizeau, "Une Mission militaire en U.R.S.S.", *Revue des Deux Mondes,* 15 Eylül 1955, s. 275.

167 Habeck, *Storm of Steel*, s. 231 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 15, d.5, l. 419-23: 22 Eylül; l. 163, 165-166: 28 Aralık 1935).

168 Habeck, *Storm of Steel*, s. 231 (atıfta bulunduğu kaynak, PA-AA, R31683K, s. 134-139: Hagemeier'in raporu, Kiev Alman Konsolosluğu, "In halt: Herbstmanover der Roten Armee bei Kiew", 2 Ekim 1935).

tının –"Deutschland, Deutschland über alles"– eşlik ettiği bir montajla son buluyordu. Hitler on yedi farklı konuşma yaptı.[169] 15 Eylül'de Reichstag, aceleyle hazırlanan ve Yahudiler ile Almanlar arasında evlilik ve evlilik dışı ilişkileri yasaklayan, ayrıca sadece Alman ya da Almanlarla kan bağıyla akraba olanların vatandaş olabileceği şartını getiren yasayı oybirliğiyle onayladı.[170] Hitler şansölye olduğundan beri "Yahudi sorunu" ile ilgili görüşlerini ilk kez açıkça ifade ediyordu ve bilinen adıyla Nürnberg yasalarının savunma amaçlı olduğunu öne sürdü, yasal araçlara başvurduğu için kendisini övdü ve eğer "Yahudi unsurlar" ajitasyon ve provokasyonlarını sürdürürse konunun "Nasyonal Sosyalist Parti'nin nihai çözümüne havale edileceği" uyarısını yaptı.[171] Goebbels, gerekçe olarak Bolşevizme atıfta bulundu.[172]

Yine 15 Eylül'de, Kaganoviç ve Molotov Berlin'deki gazetecileri arasında Almanya'nın diplomatik ilişkileri keseceği söylentilerinin dolaştığını Stalin'e iletti. Stalin, "Bizim basında kontrolsüz gürültüye izin vermeyin ve gazetecilerin yarattığı curcunaya kapılmayın" uyarısında bulundu. "Nürnberg bizim Komintern kongremize bir yanıt. Komintern kongresinin tüm lağım pisliğini onların üzerine boca ettiği düşünülürse, Hitlerciler bizi lanetlememezlik edemezdi. Bırakın ilkesel olarak ve siyaseten onları *Pravda* eleştirsin, sokağa taşırmaya gerek yok. *Pravda*, Nasyonal Sosyalizmin şovenizmin en ilkel biçimi olduğu yönündeki Komintern değerlendirmesinin Nürnberg ile doğrulandığını, anti-semitizmin, şovenizmin ve insan nefretinin en hayvani biçimi olduğunu, kültür tarihi açısından bakıldığında anti-semitizmin yamyamlığa dönüş olduğunu, bu bağlamda Nasyonal Sosyalizmin özgün bile olmadığını zira Çar II. Nikolay ve Rasputin dönemi Rus soykırımcıları körü körüne tekrar ettiğini belirtebilir."[173]

Katmanlaşma

On dört yaşındaki Vasili Stalin bir kriz yaşıyordu. Sigaraya alışmıştı. Babasının sigara kutusuna dokunmaması gerektiğini bilecek zekâya sahip olsa da, nefesinin kokmasını önlemek için şeker yemek gibi ilkel bir yönteme başvurması

169 "Führer, evet – ama parti farklı bir mesele," diyenlere karşı çıktığı son konuşmasında Hitler, "Hayır beyler! Führer partidir, parti Führer'dir," yanıtını veriyordu. *Der Parteitag der Freiheit vom 10.-16. September 1935*, s. 287.

170 Kırk beş yaş altı Alman kadınların Yahudi evlerinde istihdamını da yasaklıyordu. Pätzold, *Verfolgung, Vertreibung, Vernichtung*, s. 113-114.

171 Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, s. 569-571; Domarus, *Hitler: Reden*, I, s. 536-537.

172 Goebbels, *Kommunismus ohne Maske*, s. 5, 7. Aynı zamanda bkz. Bamsted, *Goebbels and National Socialist Propaganda*.

173 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 567 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 89, l. 122: 15 Eylül 1935), 569 (l. 114-117: 15 Eylül). Çekoslovakya'nın daveti üzerine Prag'a gönderilecek Sovyet gazetecilerin kimler olacağına ilişkin Kaganoviç ve Molotov'un önerilerine yanıt olarak Stalin, "Bir veya birkaç kadının, bir tane daha Ukraynalı yazarın, bir veya iki Belaruslu yazarın dahil edilmesi şart; bu bağlamda, gazete editörlerinin gönderilmesine gerek yok, sadece popüler yazarlar göndermek mümkün," diyordu. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 567 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 89, l. 110-110ob.), 571 (l. 152: 17 Eylül), 571 (l. 154: 17 Eylül).

akıllıca değildi. Okul notları daha da düşmüştü. Bir gün okulda birkaç çocuk birleşip onu dövmeye kalkıştılar. Stalin öğretmeni çağırarak saldırganları Vasili'nin kışkırtıp kışkırtmadığını sordu; kadın Vasili'nin onları kızdırdığını söyledi. Stalin, "Öyle olsun, sizi daha fazla sıkıntıya sokmayacağım," diye karşılık verdi.[174] Zubalova kır evi kumandanından Vlasik'e iletilen bir nota göre (22 Eylül 1935), Vasili okul çıkışlarında futbol oynuyordu ve ev ödevlerini yapmamak için bunu bahane ediyordu (çok yorgundu). Kumandan, "Vasili kendisini yetişkin zannediyor ve sürekli olarak, genellikle aptalca olan dileklerini yerine getirmemizi istiyor."[175] Stalin kendisine çekidüzen vermesi için oğluna iki ay mühlet verdi ve onun yerine örnek davranışları olan başka bir çocuğu eve almakla tehdit etti.[176]

"Proletaryanın Lideri", turba kömürü tesislerinde çalışmış kocasından emekli maaşı alan yetmiş yaşındaki Fekla Korshunova'nın yazdığı bir mektup Soçi'de Stalin'e ulaştı. İneklerinden birini Stalin'e hediye etmek istiyordu ama bunun iyi bir fikir olup olmadığından emin değildi ("Siz daha iyi bilirsiniz"). Mektubunun sonunda, daha önce on beş ruble altmış dört kopek emekli aylığı alırken şimdi maaşının yirmi dört rubleye çıktığını not düşmüştü. Stalin yanıtladı (30 Eylül): "Anne, nazik mektubun için teşekkür ederim. Bir ineğe ihtiyacım yok çünkü çiftliğim yok – ben sadece fikir işçisiyim. Elimden geldiğince insanlara iyi hizmet etmeye çalışıyorum ve fikir işçileri nadiren çiftçilik yaparlar. Anne, benim adıma ineğe senin bakmanı salık veririm. Saygılarımla. Y. Stalin."[177]

Ev dışında istihdam edilen kadın sayısı on milyondan fazlaydı –perakende satış, yerel sovyetler, okullar, geleneksel giyim– ve bir sendika yetkilisinin ifadesiyle "büyük tutkuları" sayesinde sınai istihdamda da yer almaya başlamışlardı.[178] 1 Ekim'de rejimin, et, balık, şeker, yağ ve patates için karneyi kaldırması fiyat artışının habercisiydi ancak ekmeğin perakende satış fiyatı düşürüldü. Parti, doğru "anlayışı" tebliğ etmek üzere işyerlerinde ajitatörleri harekete geçiriyordu.[179] Leningrad'da tipik bir aile –nakliyeci, öğretmen karısı ve çocuk-

174 Holmes, *Stalin's School*, s. 167 (Belogorskaya ile görüşmelere gönderme yapan eden Krasnogliadova'ya atıfla).

175 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 53-54 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1553, l. 7-8).

176 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 183-184 (Svanidze günlüğü: 17 Kasım 1935), 185 (4 Aralık).

177 Leushin, "Staliniada", s. 105 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 754, l. 112-113).

178 Sonuç, 1927-1935 yılları arasında çalışanlar ile bakmaya yükümlü oldukları arasındaki oranın 2,5'ten 1,6'ya düşmesi oldu. Goldman, *Women, the State and Revolution*, s. 103. Metro inşaatı Kuyu 82'de teknisyen olan Sophie Kienya'nın orada ikamet eden yabancı uyruklu birine "Güzel giysileri seviyorum," dediği aktarılıyordu, "aşağıda çalışırken lastik çizmeler, tulumlar giyiyorum ve saçlarımı başörtüsü ile bağlıyorum ama evde ve izin günlerimde giysilerimin modern, güzel ve düzgün olmasını istiyorum. Tüm kızlarımız güzel giysileri sever. Tiyatro salonunda ya da bir partide Metro'dan kızlar gördüğünüzde onların günlerini yeraltında çalışarak geçirdiklerini tahmin edemezsiniz... Artık ayakkabılarımız mükemmel ama fabrikalarımız daha şık düğmeler, aksesuarlar, çantalar ve eldivenler üretmeye özen göstermeliler." Malnick, *Everyday Life*, s. 221.

179 "Birçok işçi hesap yaptı ve bizzat kendileri, önceden mağazalardan karneyle aldıkları et ve tereyağını artık kazançlarıyla karşıladıklarını söylediler. Anlaşılan şimdi mağazalara ve satışların düzenlenmesine dikkat etmek gerekecek," diyerek Kaganoviç Stalin'e güvence veriyordu. Davies vd., *Years of Progress*, s. 174-176; Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 589-590 (RGASPI,

ları– 46 metrekarelik bir evde yaşıyordu. Karı-koca yatakta, büyük erkek çocuk portatif karyolada, iki kız çocuk diğer bir portatif karyolada (her birinin ayakları diğerinin kafasına gelecek şekilde), en küçük kız çocuğu da sedirde yatıyordu. Devrim öncesinin görkemli Saltıkov-Şçedrin Kütüphanesi'nde gece yarısına kadar ödevlerini yapan erkek çocuk, "On yıl boyunca böyle yaşadık," diyordu, "ve kendimize göre mutluyduk. En önemlisi şuydu: Herkes okula gidiyordu – annem bile kırk beş yaşında pedagoji akşam okulunu bitirdi."[180]

Yerel kıtlıkların ortasında, rejim tüketim mallarını ödül veya ceza olarak kullanıyordu.[181] Seçkinler, temel tüketim ürünlerine ve lokantalarda yenilen yemekler ya da modaya uygun kışlık paltolar gibi lükslere ulaşma ayrıcalığının keyfini sürüyordu.[182] Arzulanan bir malın satın alınabilmesi için genellikle paranın yanı sıra kupon da gerekiyordu. Sübvanse edilmiş bir mağazadan bahşedilen kuponlar sayesinde üç yüz rubleye alınabilen bir deri ceket pazarda bunun üç katına satılabiliyordu – teknik olarak bu suçtu ama aynı zamanda bir yaşam biçimiydi. Orta düzey NKVD çalışanlarının aylık ücreti yüz elli ila üç yüz elli ruble arasındaydı (1935 yılında bir paltonun fiyatı yedi yüz rubleydi) ve genellikle bir aylık maaşlarına karşılık gelen "gönüllü" devlet tahvillerinden onlar da almak zorundaydı. NKVD çalışanlarının işyerinde sübvanse edilmiş yiyeceklerle beslendikleri doğruydu ancak üstleri onların beş katı maaş alıyorlardı ve nakit "ikramiyeler" ile ellerine fazladan ayda yaklaşık bin ruble geçiyordu. Üstlerinin yüksek yaşam standartları gizli raporların değişmez nakaratıydı. 1935 yılında Jdanov'a gönderilen isimsiz bir mektupta şöyle yazıyordu: "İşçilere güldüğünüz yeter, bu kadar açlık yeter, onlara köpek muamelesi yaptığınız yeter. Bizim düşmanımız, çalışan insanlara zarar veren kendi aristokratlarımızdır."

Dış politika açığa çıkıyor

Doğu Afrika'da ortaya çıkmakta olan kriz bağlamında Kaganoviç ve Molotov'a anlattıkları, Stalin'in dünya meselelerine bakışını ele veriyordu. 3 Ekim 1935'te, uzun süren gerilim ve sınır çatışmalarının ardından Eritre'de konuşlanmış bü-

---

f. 558, op. 11, d. 743, l. 40-44: 26 Eylül 1935). Aynı zamanda bkz. Davies ve Khlevniuk, "Otmena kartochnoi sistemy v SSSR", s. 127.

180 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 34.

181 Osokina, *Ierarkhiia potrebleniia*; Osokina, *Za fasadom*; Hessler, *Social History of Soviet Trade*; Randall, *Soviet Dream World*.

182 Vakhtangov Tiyatrosu kemancısı Juri Jelagin'in "Moskova lokantaları özlemi çekilecek bir şey bırakmadı," diyerek keyifle söz ettiği bir akşam yemeğinin fiyatı bir işçinin iki haftalık maaşı kadar olabiliyordu. "Tiyatro Meydanı'ndaki Metropol'ün yemek salonunun ortasındaki bir havuzda, canlı, nefis mersin balıkları yüzüyordu. Kodamanlar bu berrak suda yüzen balıklardan istediğini seçiyordu." Metropol'de Ziegler'in Çek caz grubu ve National'de Tsafman'ın ve Utyosov'un müzik grupları çalıyordu. Arbat'daki Prag'da ise çingeneler şarkı söylüyordu. Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 136-138. Birleşik Devletler elçilik görevlisi Charles Thayer, "Metropol ya da Medved Lokantası'nda iyi bir akşam yemeğinin fiyatı makuldü," diye hatırlıyordu. Thayer, *Bears in the Caviar*, s. 106.

yük bir İtalyan askerî birliği savaş ilan etmeden Habeşistan'ı (Etiyopya) işgal etti. Bu ikinci İtalya-Habeşistan Savaşı idi: İtalya Afrika topraklarını 1896 yılında Adwa'da yaşadığı utanç verici yenilgi ile kaybetmişti. Sert bir direnişle karşılaşan İtalyan kuvvetleri kabilelere karşı hava bombardımanı ve hardal gazı kullandı.[183] 7 Ekim'de Milletler Cemiyeti İtalya'yı saldırgan taraf ilan etti, yaptırımlar uygulama sürecini başlattı fakat Cemiyet'in İtalya'yı cezalandırmadaki başarısızlığı kısa sürede açığa çıktı. Cemiyet bünyesindeki tartışmalar sırasında bir Çekoslovak izleyici kendisini vurdu.

Stalin meseleye temkinli yaklaşıyordu. İşgal süreci gelişirken, "Kalinin, Habeşistan'da yaşanan ihtilaf nedeniyle SSCB'den İtalya'ya tahıl ya da başka malların ihracı konusunda Dışişleri Komiserliği'nin tereddüt ettiğini bildiriyor," diye yazmıştı Stalin Soçi'den. "Kanımca Dışişleri Komiserliği'nin bu şüphesi uluslararası durumu anlamamasından kaynaklanıyor. Bu çatışma İtalya ile Habeşistan arasında yaşanmıyor, bir tarafta İtalya ve Fransa, diğer taraftaysa İngiltere var. Eski Antant sona erdi. Onun yerine iki antant oluşuyor: İtalya ve Fransa'yı birleştiren antant bir tarafta ve İngiltere ile Almanya arasındaki antant diğer tarafta. Aralarındaki arbede ne kadar büyürse SSCB için o kadar iyi. Tahılı birine ya da diğerine satabiliriz ve onlarda dövüşmeye devam ederler. Bir tarafın diğerini ezmesi şimdi bizim işimize gelmez. Birinin diğerine karşı çabuk bir zafer kazanamaması ve aralarındaki arbedenin olabildiğince uzaması bizim için avantaj olacaktır."[184]

Gerçekte, Britanya ve Fransa bir tarafta, İtalya ve Almanya ise diğer taraftaydı.

Litvinov, Milletler Cemiyeti Meclisi başkan yardımcılığına –altı başkan yardımcısı seçiliyordu– SSCB temsilcisi (yani kendisini) seçilmediği için protesto etmek üzere Meclis'i terk etme isteğini iletince Stalin kabul etti ("Bırak Habeşistan konusunda birbirlerini yesinler"). Ancak Litvinov'un çıkıp gitmesi Britanyalıları ve Fransızları Cemiyet'in prezidyumuna onu da dahil etmek için çaba göstermesine sebep olunca, itibarını kurtarma jestinin bu denli kolay kabul edilmesi karşısında Stalin, Kaganoviç ve Molotov'a patladı. "Litvinov kendi önerisinden korktuğu için hadiseyi hızla söndürdü," diyerek hiddetini sergiliyordu. "Litvinov Britanya çizgisini izlemek istiyor ama bizim kendi çizgimiz var." Stalin Cemiyet liderleri için "Hırsızlar," diyordu, "SSCB'ye gerekli saygıyı göstermiyorlar" ve Litvinov'u da "SSCB çıkarlarından ziyade karşı koyamadığı

183 Martelli, *Italy Against the World*; Hardie, *Abyssinian Crisis*; Robertson, *Mussolini as Empire Builder*; Strang, *Collision of Empires*. Aynı zamanda bkz. Durand, *Crazy Campaign*.

184 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 545 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 89, l. 2-2ob.: 2 Eylül 1935). Habeşistan işgali, ilk Milano havacılık sergisine (12-28 Ekim 1935) Sovyetler'in katılımına da engel olmamış ve Sovyetler, tasarımı iyi olan İ-15 çift satıhlı uçaklarını sergilemiş ve bu uçak serginin en iyi uçağı kabul edilmişti. O dönemde, alttan kanatlı tek satıhlı uçaklar (İ-16) dünyanın en hızlısıydı ancak uluslararası ziyaretçiler bu uçağın performans verilerinin gerçek olamayacak kadar iyi olması nedeniyle kuşku duymuşlardı. *1 Salone Internazionale Aeronautico*; Ziemke, *Red Army*, s. 193. Rivayete göre Stalin NKVD görevlilerinden birinden telefonla Ras Kasa'yı –İtalyan kuvvetlerine direnen bir kabile lideri– bulmasını istemiş ve görevli Etiyopya dağlarıyla bağlantı kuramadığı için üzüntü içinde bilgi verdiğinde de "Ve sen hâlâ güvenlikte çalışıyorsun öyle mi?" demişti. Gromyko, *Memoirs*, s. 103 (atıf yok).

kendi gururunun" yönlendirdiğini söylüyordu.[185]

26 Ekim'de Tuhaçevski görevi sona eren diplomat Fritz von Twardowski'nin veda resepsiyonunda boy gösterdi – Hitler'in yükselişinden bu yana Alman Elçiliği'ne gelmemişti. Twardowski'nin anlattığına göre, "Tuhaçevski alışılmadık derecede dostça ve samimi davranıyordu. Sözleri, Alman ordusuna, subay kadrolarına, organizasyon kabiliyetine duyduğu büyük saygıyı yansıtıyordu ve sonunda da Alman Reich ordusunun daha şimdiden ya da en geç gelecek yıl savaşa tam anlamıyla hazır olacağını söyledi." Twardowski bu tür bir düşünceyi reddetse de savunma komiseri ısrar ediyordu: "Eğer iş Almanya ve Sovyetler Birliği arasında bir savaşa varırsa ki bu her iki ulus için de korkunç bir kader demektir, artık Almanya'nın karşısında eski Rusya olmayacak; Kızıl Ordu çok şey öğrendi ve çok aşama kaydetti." Twardowski'nin ifadesiyle, Tuhaçevski, "Eğer Almanya ve Sovyetler Birliği önceden olduğu gibi dostça siyasi ilişkilerini sürdürürlerse dünyaya barışı kabul ettirecek konumda olacaklardır," demişti.[186]

Keke

Tatilde Stalin yine mide ağrıları çekmeye başladı ve gribe yakalandı.[187] Hiç alışılmadık bir şekilde yetmişlik annesini ziyaret etti.[188] İkinci kez dul kaldığından beri Keke'ye gönderdiği mektuplar değişmişti. 1934 yılında, "Selamlar sevgili anacığım, reçeli, çurhelayı [cevizli sucuk] ve zencefili aldım," diye yazmıştı. "Çocuklar çok sevindi ve sana teşekkürlerini yolluyorlar. Ben iyiyim, beni merak etme. Sıkıntılarımı hallederim. Paraya ihtiyacın olup olmadığını bilmiyorum. Her ihtimale karşı sana beş yüz ruble gönderiyorum... Kendine iyi bak sevgili annem, moralini yüksek tut. Öptüm. Oğlun Soso. Not: Çocuklar sana minnettar. Nadya'nın ölümünden sonra özel hayatım çok zor hale geldi ama güçlü bir adam her zaman erkek gibi davranmalı."[189]

185 SSCB tek oyla Meksika'ya kaybetti. Stalin "Artık Litvinov'u Milletler Cemiyeti prezidyumundan süpürüp atamazsınız," diye de eklemişti. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 561-562 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 89, l. 92-3: 11 Eylül 1935), 562-563 (l. 93: 11 Eylül), 563 (l. 103: 12 Eylül), 563-564 (l. 99-102: 12 Eylül). Aynı zamanda bkz. *DVP SSSR*, XVIII, s. 523-524 (Litvinov'a telgraf, 4 Ekim 1935), 525-526 (Potyomkin konuşması, 10 Ekim), 661 (Potyomkin telgrafı, 11 Ekim); Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 329-330 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 18, l. 173), 330 (l. 175), 330-331 (l: 178), 332 (l. 187), 333 (op. 162, d. 19, l. 14), 334 (l. 32), 337-338 (d. 20, l. 4, 8); Walters, *History of the League of Nations*, I, s. 358-359. Stalin, Litvinov'un İtalya aleyhine yaptırımları desteklemesine izni verdi fakat Politbüro ona şu talimatı verdi: "Bağımsız Sovyet çizgisini takip etmeyi sürdür... ve çizgimizin Britanya'nın tutumuna tâbi olduğu izlenimi yaratacak her şeyden sakın" Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 331 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 18, l. 178: 15 Ekim 1935).

186 *DGFP*, seri C, IV, s. 778-779 (29 Ekim 1935).

187 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 183 (Svanidze günlüğü: 17 Kasım 1935).

188 Ya 75 ya da 77 yaşındaydı (Keke'nin doğum yılı kesin değildi zira evlenirken yaşı büyütülmüş olabilirdi). Stalin 1921 ve 1927'de onu iki kez kısa süreli ziyaret etmişti.

189 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 16-17 (l. 45-46: 24 Mart 1934). Vlasik'in de sonradan söylediği gibi, "I. V. karısı ve arkadaşını kaybetmenin derin acısını yaşıyordu." Loginov, *Teni Stalina*, s. 97. Artyom bir keresinde Vasili'nin babasına arkadaşlarıyla beraber bir grup kadını haç çıkarırken ve dua ederken gördüklerini ve ayaklarının dibine çatapat attıklarını anlattığını hatırlıyordu.

Diktatör Gori'de, doğduğu derme çatma ahşap evin üzerine görkemli mermer bir köşk kondurup halkın ziyaretine açan Beria ile birlikteydi.[190] Beria aynı zamanda Gori'de bir Stalin müzesi inşa edilmesinin onaylanmasına da önayak oluyordu. Müzenin yanı başında bir sinema, drama okulu, kütüphane, otel ve Kolektif Çiftçi Merkezi olması düşünülüyordu. Tahmin edilen en düşük toplam maliyet yaklaşık olarak Gori'nin yıllık bütçesine denkti (900 bin ruble).[191] Keke, Gori Halk Komiserleri Konseyi'nin ofislerinin de bulunduğu Çarlık dönemi genel valisinin sarayının giriş katındaki tek odada ve Beria'nın bakımı altında yaşıyordu. Çeyrek asırdır dul olan bir kadın olarak, siyah kıyafetler içinde pazara gidiyordu ve gizli polis gölge gibi onu takip ediyordu. Beria'nın karısı Nino düzenli olarak Keke'yi ziyaret ediyordu. 1935 yılı Haziran ayında Svetlana ve Vasili ziyaretine gelmişti. Çocuklar bir hafta boyunca "Lavrenti Amca" ile kalmışlar ve Svetlana'nın söylediğine göre babaannelerini yarım saat görmüşlerdi. Ne Vasili ne de Svetlana Gürcüce biliyordu; üvey kardeşleri Yakov'un yardımıyla iletişim kuruyorlardı. Svetlana, Keke'nin rahatsız metal karyolasını gördüğünde şok geçirdiğini hatırlıyordu. Keke hastaydı (Stalin'in yayımlanmasına izin verdiği fotoğrafta da görüldüğü gibi onları yatakta karşılamıştı).[192] Stalin'in kendi ziyareti –bu da Keke'nin hasta olduğunu gösteriyordu– 17 Ekim'de gerçekleşti. Keke'nin doktorundan çıkan akla yakın bir şayiaya göre Stalin, "Anne neden beni o kadar acımasızca dövüyordun?" diye sormuş ve o da "Bu sayede bu kadar iyi oldun," diye yanıt vermişti.[193]

Stalin'in fotoğraflarındaki belirgin nitelikler yumuşatılarak (uzun burnu küçültülmüş, kavisli sol kaşı indirilmiş, çenesi ileri itilmiş, yüzü oval hale getirilmişti) Gürcü kökeni zaman içinde yok edildi.[194] Ziyaretten üç gün sonra *Pravda* muhabiri Keke ile röportaj yaptı ve 21 Ekim'de Poskrebişev, basılması talebiyle diktatöre makalesinin taslağını gönderdi. Yanıt, "Kabul ya da ret kara-

---

Stalin sözünü kesmişti: "Neden, neden böyle bir şey yaptınız?!" Vasili: "Neden dua ediyorlardı?" Stalin: "Babaannene saygın yok mu? Onu sevmiyor musun? O da dua ediyor. Çünkü senin bilmediğin bir şeyler biliyor!" Sergeev ve Glushik, *Besedy o Staline*, s. 89-96; *Moskovskii komsomolets*, 3 Ağustos 2004.

190 Sukharev, "Litsedeistvo", s. 106 (atıfta bulunduğu kaynak, PA IIP pri TsK KP Gruzii, f. 8, op. 1, d. 17, l. 20, 24: G. V. Khachapuridze, s. 54).

191 Moskova'dan gelen bir müfettiş planı henüz onaylamıştı. Sokolov, *Beriia*, s. 97-98 (Eylül 1935).

192 Stalin annesine yazdığı bir mektupta (11 Haziran 1935) onun hastalığına değiniyordu ("Hastalıktan korkma, güçlen, geçer"). Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 18 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1549, l. 55-56). Keke'nin "anıları" olduğu öne sürülen metinleri Beria bir gazeteciye kopyalatmış ve düzenletmişti, belli ki Stalin'i pohpohlamak istiyordu. (Ancak bu anılar, Gürcü parti arşivlerinin dışına çıkmayacaktı.) Görüşmeler 23, 25 ve 27 Ağustos 1935 tarihlerinde yapılmıştı. Dzhugashvili, *Moi syn Iosiv Stalin*. Aynı zamanda, bu sırada Stalin'in Gürcistan'da olduğuna ilişkin çıkan söylentilere bakılmalıdır: Blagoveshchenskii, "V gostiakh u P. A. Sharii", s. 472n28.

193 Aynı kaynak, Stalin'in "Anne çarımızı hatırlıyor musun? İşte ben de çar gibi bir şeyim" dediğini ve Keke'nin de "Rahip olmak için daha çok çalışmalıydın," diye yanıtladığını iddia ediyor. Radzinsky, *Stalin*, s. 24 (Keke'yi tedavi eden doktor N. Kipshidze'nin anıları, alıntıyla ilgili bir atıf yok).

194 Gürcü edebî üslubun Stalin üzerindeki varsayılan kalıcı etkileri konusunda bkz. Vaiskopf, *Pistael' Stalin*, s. 130-131, 181-198.

rını üstlenmiyorum, beni ilgilendirmez," oldu.[195] Makale *Pravda*'da yayımlandı (23 Ekim). "Yetmiş beş yaşındaki Keke nazik ve güler yüzlü... 'Soso haber vermeden aniden çıktı geldi. Kapı açıldı ve o girdi. Uzun uzun beni öptü, ben de onu. Tiflis'imizi nasıl buldun diye sordum.'" Gazete şöyle devam ettiğini aktarıyordu: "'Oğlumu her gün çalışarak büyüttüm. Zordu... Çok az yiyeceğimiz vardı... Örnek bir oğul!... Herkese böyle bir oğul dilerim!'"[196]

27 Ekim'de *Pravda* Keke ile ilgili ek ayrıntılara yer verdi: "'Lavrentimiz içeri girdi ve Soso'nun burada olduğunu, içeri gireceğini söyledi... Kapı açıldı ve o kapının eşiğinde duruyordu: Oydu, benim oğlum... Görünce gözlerime inanamamıştım.'" Saçlarının kırlaştığını fark etmişti. "'Ne oldu oğlum, kırlaştın mı?'" Stalin cevap vermişti: "'Önemli değil anne biraz kırlaştı. Önemli değil. Çok iyi hissediyorum, sen hiç kaygılanma.'"[197] (Metinde, Keke'nin "Papaz olmaman ne üzücü," dediği bölüm çıkarılmıştı. Svetlana'nın anlattığına göre Stalin bu cümleyi tekrar etmeyi seviyordu.) Keke, kendisinin şiddetli itirazlarına rağmen, babasının Stalin'i okuldan alarak bir ayakkabıcıya çırak verdiğini de anlatmıştı. 29 Ekim'de Stalin patladı. Soçi'den Molotov, Kaganoviç, Andreyev, Jdanov ve Boris Tal'e (aygıt içinde yayıncılığın başkanıydı), "Merkez ve yerel basına sızan bu bayağı zırvalıkları, annemle yapılan 'röportaj'dan portrelere kadar reklama yönelik çeşitli diğer saçmalıkları yasaklamanızı istiyorum. Bu rezil reklam şamatasından beni uzak tutmanızı istiyorum."[198]

Hayat daha neşeli hale geliyor

Stalin'in Moskova'ya dönüşünde ilk işi, 2 Kasım 1935'te, Berlin'de Schacht ile görüşmesinden henüz dönmüş olan Kandelaki'yi kabul etmek oldu. Schacht, bu kez yarım milyon mark tutarında, büyük çaplı yeni kredi önerisini tekrar ederken, Kandelaki de siyasi yakınlaşma ihtiyacını tekrar gündeme getirmiş ve Sovyetler'in modern askerî teknolojiye (uçaklarda otomatik pilot, gemilerin uzaktan kontrolü) ilgisini yinelemişti. Eşzamanlı olarak başbakanlık görevini de üstlenen Fransız Laval da bir yandan Almanya ile yakınlaşma sağlamak için her yolu deniyor, diğer yandan da Sovyet antlaşmasının resmen onaylanmasını geciktiriyordu. Hitler zafiyetin farkındaydı.[199] Alman Büyükelçisi Schulen-

195 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 92, I. 22-23.

196 Dorofeev, "Mat." Diğer bir tanık, anılarını anlatırken, "Yoldaş Stalin'i bir kez gören onun alçakgönüllülüğünü, bilgeliğini ve meseleleri hızla tartma ve doğru, açık talimatlar verme yeteneğini asla unutmaz, ferasetini, işçi sınıfı davasına ömür boyu fedakârca adanmışlığı kendi benliğinde canlandırma becerisi i, devrim düşmanlarına karşı amansızlığını asla unutmaz." Bu da başkasının sözleriyle kendi portresi.

197 "Beseda s mater'iu tovarishcha Stali ", *Pravda,* 27 Ekim 1935; *Zaria vostoka* (28 Ekim).

198 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 92, I. 82.

199 *DGFP,* seri C, IV, s. 482-483 (26 Temmuz 1935), 493-496 (27 Temmuz), 507-510 (30 Temmuz), 596-598 (29 Ağustos), 618-620 (5 Eylül), 825-829 (18 Kasım), 833-835 (19 Kasım), 835-837 (19 Kasım), 841-842 (20 Kasım), 847-849 (22 Kasım), 849-851 (23 Kasım), 859-862 (27 Kasım), 866-868 (30 Kasım), 872-874 (8 Aralık), 925-926 (18 Aralık). Fransa Meclisi SSCB ile antlaşmayı 27 Şubat 1936'da (164'e karşı 353 oyla) onayladı; Sovyet Kongresi de 8 Mart 1936'da.

burg'un anlattığına göre, Devrim Günü verilen kordiplomatik yemeğinde Litvinov, "Dostluğumuzun yeniden doğuşu şerefine!" diyerek kadehini kaldırmıştı. Schulenberg ekliyordu: "Tam karşımda oturan Britanya Büyükelçisi şöyle dedi: 'İşte buna kadeh kaldırılır.'"[200]

Başkent olağan, soğuk ve beyaz kışını yaşıyordu. 7 Kasım 1935 geçit töreninde Voroşilov, Tuhaçevski ve diğerleri ilk kez altın rengi apoletler takmışlardı. Çok geçmeden Stalin asker selamını ve resmî rütbeleri yeniden yürürlüğe sokacaktı.[201] Diktatör beş kişiyi mareşal tayin etti: Voroşilov, Yegorov, Tuhaçevski, Blyukher ve Budyonny.[202] Binlerce diğer askerin rütbelendirilmesi sürecinde bazı subayların fiilî olarak rütbesi indiriliyordu zira bir papazın ya da soylunun oğlu oldukları hatırlanmıştı ya da bir kodamanla ters düşmüşlerdi.[203] NKVD'de de rütbeler verildi. Leningrad'da Kirov sonrası kıyım operasyonunun uygulayıcısı olan Zakovsky birinci derece Devlet Güvenlik Komiserliği'ne getirildi, bu rütbe ordudaki general rütbesine karşılık geliyordu. Yagoda devlet güvenlik genel komiseri oldu, bu rütbedeki tek kişiydi.[204] Rütbe, üniforma ve madalyanın yanı sıra büyük daire, kır evi, nakit ikramiyeleri için çırpınan yeni seçkinler giderek daha çok göze çarpıyordu.[205]

8 Kasım'da Alliluyevlerin ve Svanidzelerin oluşturduğu geniş aile Nadya'yı anmak için toplandılar. Bu, her yıl tekrarladıkları anma toplantılarının üçüncüsüydü. Bir gece önce Stalin gece 03.00'e kadar yakın arkadaşlarıyla beraberdi. Diktatörün ruh halinden endişe duyan Molotov birlikte film izlemeyi önermiş fakat Stalin istememişti.[206] Büyük oğlu Yakov'un yeni bir sevgilisi –Judith Meltzer (d. 1911)– vardı, Yulia adıyla bilinen Odessalı bir balerindi. Yakov, Moskova Havacılık Okulu'nda öğrenci olan Stalingradlı Olga Golysheva (d. 1909) ile birlikte yaşıyordu ve nişanlıydılar fakat ayrıldılar, Olga evine döndü.[207] Yakov,

---

200 *DGFP*, seri C, IV, s. 778-779 (28 Ekim 1935), 783-784 (1 Kasım), 811-813 (11 Kasım 1935); *Na prieme*, s. 171; Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 221-222. Schacht ve Kandelaki, mevcut borçların ne kadarını Sovyetler'in altın ve sağlam para ile ödemesi gerektiğine ilişkin pazarlık ettiler.

201 Görevliler eski Çarlık amblemlerini araştırıp buldu ve Sovyet versiyonu için taslaklar çizdi. Stalin "kurmay"ın yeniden "genelkurmay" olmasına da rıza gösterdi. Solov'ev, "Tetrady krasnogo professor, 1912-1941 gg.", IV, s. 183; Erickson, *Soviet High Command*, s. 366-403, 445-446: Zaloga, "Soviet Tank Operations", not 2.

202 Mareşal rütbesini getiren kararname 22 Eylül 1935'te yayımlandı ve bu rütbe 20 Kasım'da törenle verildi; *Pravda*'nın (ertesi günkü) haberi Çarlık esintisini örtmeye çalışıyordu: "Kliment Voroşilov iliğine kadar proleter, her tavrıyla Bolşevik, askerlik sanatının kuramcısı ve uygulayıcısı, bir süvari, keskin nişancı, partinin en iyi hatiplerinden biri, devasa savunma sisteminin dikkatli ve çalışkan örgütleyicisi."

203 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 51-54.

204 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 822n166.

205 1935 sonbaharına gelindiğinde 16 bin kişi Lenin Nişanı ya da Kızıl Bayrak Nişanı gibi bir SSCB devlet madalyası almıştı. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 81n6 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. R-3316, op. 65, d. 144, l. 5). "İkramiye" ödemeleri için 1936 yılında rejim "direktör fonu" oluşturdu.

206 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 183 (Svanidze günlüğü: 17 Kasım 1935).

207 Yevgeny 10 Ocak 1936'da doğmuştu. Bir noktada Yakov çocuğu kabul etti ve Golyshev soyadı değiştirilerek Cugaşvili yapıldı. Çocuk için Golysheva'ya Cugaşvili ailesi para veriyordu.

bir Moskova lokantasında, Nikolay Bessarab ile tartışma yaşamış, bu sırada Meltzer'e ilgi duymuştu. Bessarab, Meltzer'in ikinci kocasıydı ve Stalin'in bacanağı Moskova NKVD Başkanı Redens'in yardımcılığını yapıyordu. Tatilde verilen yemek üzerine günlüğüne düştüğü notta Maria Svanidze, Meltzer'le ilgili olarak iğneleyici bir dil kullanıyor, "30-32 yaşlarında hoş bir kadın, şuh, büyük bir özgüvenle aptalca şeylerden bahsediyor, roman okuyor, kocasını terk etmeyi ve 'kariyer' yapmayı hedef edindi ve başardı," diyordu. "Zaten Yasha ile yaşıyor ama eşyaları kocasının evinde."[208]

14 ve 17 Kasım 1935'te rejim Büyük Kremlin Sarayı'nda İlk Tüm-Birlik Stahanovcular [Başarılı İşçiler] Konferansı'nı düzenledi. Emek yoğunlaştırma baskısı Stalin'in sermaye yatırımı artışını onaylamasından önce de yüksekti – bu arada, rejimin kucağına belirgin bir çözüm düşecekti. Kadievka'daki (Donbass) Merkez Irmino Madeni'nde kaya matkabı operatörü olarak çalışan Aleksey Stahanov (d. 1906) bir gece vardiyasında 102 ton kömür kesmeyi başararak 7 ton olan kotasının on dört mislinden fazlasını sağladı. Sabah 06.00'da madenin parti hücresi Stahanov'a 220 ruble (bir aylık maaş) ödül ve işçi kulübüne daimi giriş hakkı vermeyi kararlaştırdı. *Pravda* Stahanov'un üstün başarısı ile ilgili bir haber yaptı (2 Eylül); ertesi gün ise yeni bir evi vardı. Stahanov'un getirdiği yenilik, kendisi gibi kaya matkabı operatörlerinin periyodik olarak araçlarından inerek, kömür yüzeyine destek direği dikme zorunluluğundan kurtarılmalarını istemekti. Ayrıca, bir yerel parti görevlisi ekstra ekipman ve eleman taşımış ama bizzat piyasaya sürdüğü reklam sağanağında onların isimlerine değinmemişti. Kislovodsk'da *Pravda* haberini okuyan Orjonikidze Moskova'daki yardımcılarına ve Kadievka'daki kömür tröstüne telefon açtı. *Pravda* (11 Eylül), sanayi sektörleri arasında ve Gulag'da bir "akım" başlattı.[209]

Rekor kovalamak genellikle sonraki vardiyaları ikmal maddelerinden yoksun bırakıyor, işçilerin normları aşması bir yana onlara ulaşmasını imkânsız hale getiriyor, arıza ve yaralanmalara çanak tutuyor ve işçiler arası gerilimi alevlendiriyordu. Sağlığa zararlı etkileri nedeniyle Stahanovculuğu frenlemeye çalışan yöneticiler işçi inisiyatifini sabote etme suçlamasıyla karşılaşma riskini almış oluyordu.[210] (Merkez-Irmino maden direktörü "yıkıcılık" suçlamasıyla tutuklandı; yerini parti görevlisi aldı.)[211] Stahanovculuk hem yöneticiler ve hem de işçilere karşı bir cop işlevi görüyor ve normları yukarı çekiyordu. Stahanovcular Konferansı'nda Orjonikidze, her zaman olduğu gibi, sadece niceliğin değil nite-

208 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 183-184 (Svanidze günlüğü: 17 Kasım 1935).

209 Otomobilde (Aleksandr Busygin), imalat tezgâhlarında (İ. İ. Gudov), tekstilde (Yevdokiya ve Maria Vinogradov) kuralları yerle bir eden kişiler ortaya çıktı ancak bu "harekete" adını veren Stahanov oldu. Siegelbaum, *Stakhanovism*; Benvenuti, "Stakhanovism and Stalinism"; Davies ve Khlevniuk, "Stakhanovism"; Davies vd., *Years of Progress*, s. 164-169; Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 310-311 (RGASPI, f. 85, op. 29, d. 460, l. 2-3: Orjonikidze'den Sarkisov'a, 6 Eylül 1935); Goriaeva, "*Veilkaia kniga dnia*", s. 301 (RGAKFD, no. Sh-192, Vr. Zv. 02:00).

210 Soldatenkov, *Politicheskie i nravstvennye posledstviia*, s. 82-88 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGAIPD StP., f. 24, op. 2, d. 1190, l. 6: Zhdanov, 5 Nisan 1936).

211 1937'de madenin parti örgütçüsü Konstantin Petrov (d. 1908), maden yöneticisi Yosif Zaplavsky'nin yerine geçti ve Zaplavsky kendisini Gulag tesisi Norilsk'te buldu.

liğin de yükselmesi gerektiğini vurguladı.[212] Kapanış gününde Voroşilov, son ordu manevrasındaki paraşütçü askerlerin olağanüstü başarılarıyla, Stahanovculara hoşça vakit geçirtti. Stalin'in içeri girmesiyle çılgınca bir sevinç yaşandı.

Kısa süre sonra kürsüye gelen diktatör, bu "tam anlamıyla devrimci" hareketi, ülkenin yeni koşullarında alttan gelen bir inisiyatif olarak değerlendirdi. "Yoldaşlar, hayat artık daha iyi," diyordu. "Hayat artık daha keyifli ve hayat daha keyifli olunca iş daha iyi oluyor." (Konferansın daha önceki bir bölümde, üç bin katılımcı kendiliğinden *Neşeli Ahbaplar*'daki kolayca akılda kalan marşı söylemişti.) "Eğer ülkemizde bir kriz olsaydı, eğer –işçi sınıfına felaket getiren– işsizlik olsaydı, eğer ülkemizde insanlar kötü, sıkıcı, keyifsiz bir hayat yaşasaydı, Stahanovcular hareketi diye bir şey olmazdı. (Alkışlar.)... Eğer ekmek kıtsa, tereyağı kıtsa, giysi kıtsa ve eğer konut koşulları kötüyse, özgürlük sizi fazla ileri taşımaz. Yoldaşlar, sadece özgürlükle yaşamımızı idame ettiremeyiz. (Onaylayan bağırışlar. Alkışlar.)"[213]

Stalin, ülkenin en iyi işçilerine en üstün devlet nişanının verilmesinin onaylanmasını isteyerek kapanışı yaptı ve yeniden bir coşku patlaması yaşandı. Stahanov'a Lenin Nişanı verildi, partiye kabul edildi, maden yönetimine terfi ettirildi ve hareketine kaynaklık ettiği için için Stalin'e övgüler düzen metinler yazdı.[214] Kendini içkiye verdi, bir sarhoşluk arbedesi sonunda Lenin Nişanı'nı ve parti kartını kaybetti, Metropol Otel'in aynalı duvarlarını kırıp döktü, on dört yaşında bir kızla evlendi. Stalin'in Stahanovculuğa ilgisi kayboldu fakat artık halk kahramanları üretilmesi konusuna daha fazla ilgi gösteriyordu.

Diplomatik yanılsamalar

Bir papazın oğlu ve önemli bir Bolşevik olan, Raskolnikov soyadını benimseyen (Dostoyevski'nin yarattığı karakterden) Sovyetler'in Bulgaristan Elçisi Fyodor İlin 1935 Kasım ayı sonunda Moskova'daydı. O ve karısı yeni Sovyet aydınlarının gerçek hümanizm ve sosyal adalet arayışlarını konu eden ve Moskova Sanat Tiyatrosu'na bağlı bir sahnede oynanan, Oleksandr Korniychuk'un *Platon Krechet* adlı oyununu izlemeye karar vermişlerdi. Raskolnikov, beklenmedik bir biçimde, Stalin ve Molotov ile karşılaştı (Çift önce Moskova Sanat Tiyatrosu'na gitmişti fakat izlemeye gittikleri oyun programdan çıkarılmıştı.) Perde arasında Stalin Bulgaristan'daki Sovyet politikası üzerine Raskolnikov ile sohbet etti. Molotov, Stalin'in Raskolnikov'a gösterdiği saygıyı önemsedi ve ertesi sabah Molotov'un karısı Zhemchuzhina telefon açarak Raskolnikov ve karısını kır evlerine davet etti. Bilardo oynadılar, içki içtiler ve dans ettiler. Bu arada erkek-

212 Mikoyan, "Eğer kişi kapitalistlerin yanında eğitim alacaksa önce Amerikalıların yanında eğitilmesi gerekir," diyordu. *Pervoe soveshchanie rabochikh*; Mikoian, *V polose velikogo pod"ema*, s. 15.

213 *Pravda*, 22 Kasım 1935; *Sochineniia*, XIV, s. 79-102 (s. 89-91'de).

214 Stahanov'a 16 Kasım 1935'te *Time*'ın kapağında yer verildi. Stalin 1935 yılı sonunda yöneticilerin "sabotajlarına" karşı bir kampanyayı da zorladı ama 1936 baharında, tıpkı Stahanovculuk gibi onu da büyük ölçüde bir kenara bıraktı. Aynı zamanda bkz. Stakhanov, *Rasskaz o moei zhizni*.

ler faşizm tehdidi ile ilgili konuşuyorlardı ve Molotov, "Bizim asıl düşmanımız İngiltere!" diyerek yüksek sesle itiraz ediyordu.[215]

Tiyatroda Stalin, Raskolnikov'dan kendisini ofisinde ziyaret etmesini rica etmişti ancak elçi Dışişleri Komiserliği'nden telefon açtığında ona inanmayan Poskrebişev tarafından geçiştirildi. Raskolnikov Stalin'in numarasını çevirdi, diktatör kendisi açtı ve hemen gelmesi için onu davet etti. Tarih 9 Aralık 1935 idi. Raskolnikov, Stalin'le yirmi dakika baş başa görüştü, bu onun ilk (ve tek) Küçük Köşe ziyaretiydi. "Stalin'in yakın zamanda yenilenmiş Kremlin binasındaki çalışma ofisi titizlikle döşenmişti, tıpkı Eski Meydan'daki devasa Merkez Komite binasının alt katında bulunan ofisi gibi," diyordu Raskolnikov. Diktatör masasından kalkıp gelmiş, Raskolnikov'u büyük masaya buyur ettikten sonra kendisi de oturmuş, piposuna tütün basıp yakmıştı. Raskolnikov, Sofya'nın Sovyet silahları satın alma isteğini üstlerinin geri çevirdiğini aktarırken, Stalin "Bu bir hata!" diyerek araya girmiş, onlar da gidip Almanlardan alır diye de eklemişti. Raskolnikov, Stalin'in görüşlerini komiserliğe rapor etmekle görevlendirilmişti. Sohbet derinleşti. "Stalin, ironik bir dille 'İngiltere şimdi barıştan yana oldu!' derken avuçlarını açıp bana doğru yaklaşır gibi yaparak anlatımına canlılık katıyordu," diyerek o ânı hatırlayacaktı Raskolnikov. "'İngiltere artık kopmalar yaşayacak. Sömürgeleri tüm dünyaya yayılmış vaziyette. Onları savunması aklın kabul edebileceği bir şey değil: Bunu yapabilmesi için yüz ayrı donanma gerekir. Bizdeki gibi tüm toprakları bir bölgede toplanmış değil. Dolayısıyla İngiltere elbette barıştan yana olacak.'"[216]

Litvinov geri planda Nazizm karşıtlığını sürdürüyordu ve Almanya'nın Sovyet Ukraynası'nı Polonya ile paylaşma niyetinde olduğu bilgisinin Schacht tarafından bir Fransız bankere fısıldandığı iddiasına yer veren TASS raporunun teyidi için Stalin'e başvurdu. Litvinov, diktatörün bir talimat yayımlayarak, "Alman faşizmine ve faşistlere karşı sistematik bir karşı-kampanya başlatmasını" istiyordu zira Bolşevizmi hedef alan saldırıları "aşırı boyutlara" ulaşmıştı. Ancak çoğu dışişleri personeli Stalin'in tercih ettiği doğrultuya girmişlerdi. Alman Dışişleri Bakanlığı'na geri dönen Twardowski Sovyetler'in Berlin Elçisi Jakob Suritz'i arayarak bir randevu ayarlamasını istedi – bu telefon görüşmesinin hemen ardından elçiliğin ticaret danışmanı Sergey Bessonov aramış, Suritz'den önce görüşme isteğini bildirmişti. Twardowski 10 Kasım günü için ikisiyle ayrı ayrı görüşme ayarladı. İlk görüşmeci Bessonov, "Alman-Sovyet ilişkileri nasıl düzelir?" diyerek net bir dille söze girdi, Suritz de tavsiye almak istercesine aynı soruyu yöneltecekti. Bessonov Dışişleri Komiserliği'ne yazarak görüşmelerinin

215 Raskol'nikov, *O vremeni o sebe*, s. 476-486. Raskolnikov'un tanıdıkları, bir şekilde Stalin'in ona karşı davranışından haberdar olduktan sonra tebrik telefonu açtılar. O ve Molotov bir zamanlar St. Petersburg Politeknik'te birlikte okumuşlar ve devrim öncesinde *Pravda*'da birlikte çalışmışlardı. Bulgaristan, Raskolnikov'un dördüncü elçiliğiydi. Arada, tiyatroya nezaret eden devlet repertuarı komitesine başkanlık etmiş ve kendisi de oyun yazmayı denemişti.

216 Raskolnikov, resepsiyonda Mikhail Koltsov ile karşılaştığına değiniyordu; aslında, Stalin Raskolnikov'dan hemen önce Koltsov'u kabul etmişti. Raskol'nikov, *O vremeni i o sebe*, s. 486-488; *Na prieme*, s. 174-175.

"Almanya'da, farklı nedenlerle ilişkilerin normalleşmesini isteyen grup ve kesimlerin varlığını" doğruladığını yazmış, büyük iş çevrelerini ve eski çizgiyi muhafaza eden askerleri ön plana çıkarmıştı. SSCB'nin, iç siyasi mücadelede kendilerine yardımcı olabilecek somut adımlar atmasını bekliyorlardı.[217]

Hitler'in kendi saplantıları vardı. 13 Aralık'ta Birleşik Krallık Büyükelçisi Sir Eric Phipps'i –talep Phipps'den gelmişti– yavaşlamış olan hava kuvvetlerinin sınırlandırılması görüşmeleri üzerine konuşmak için kabul etti. Almanya'nın filo kurma kararı ve ardından gelen deniz kuvvetleri yarışı Büyük Savaş'ın başlamasına zemin hazırlamıştı fakat Britanya bürokrasisi hava kuvvetleri yarışından daha fazla korkuyordu.[218] Phipps, vahşi Hitler'in kendi çılgın çevresinden çok daha aklı başında olduğuna kendisini ikna etmeye çalışıyordu. Ancak Hitler, Fransız-Sovyet paktını "Almanya'ya karşı olduğu şüphe götürmez bir askerî ittifak" olmakla suçladığı bir tirada başladı (Alman not tutucuya göre) ve "Berlin'in bir Rus hava saldırısıyla birkaç saat içinde kolaylıkla kül yığınına dönebileceğini" söyledi (İngiliz not tutucuya göre). Britanya'nın Moskova ile diplomatik angajmanına saldırırken Whitehall'un Sovyetler Birliği'ne kendini beğendirme çabasının sadece Japonya'ya karşı denge unsuru olmasından kaynaklandığını vurguluyordu. Phipps bunu reddetti ve "Sovyetler Birliği ile aynı evde yaşıyoruz, bunu görmezden gelemezdik," dedi. Hitler, Sovyetler'in "Diğerlerinin hiçbir türden siyasi alışverişe giremeyeceği, evin kötü ve kirli sakini olduğu" yanıtını verdi.

Hitler daha sert bir üslupla ve sesini daha da yükselterek, ikili antlaşmalarda komünistlerin başka ülkelerin işlerine müdahale etmeme taahhütlerini, Moskova'nın, "Britanya İmparatorluğu da dahil tüm medeni ülkelerin işlerini gizli müdahaleleriyle küstahça" ihlal etmesine öfke kusuyordu. Britanya donanmasının yarısı büyüklüğünde bir filo kurulması için içeriden gelen taleplere direnerek ancak üçte biri büyüklüğünde bir filo kurduğunu, buna rağmen Britan-

217 Roediger (Almanya Dışişleri Doğu Şubesi başkan yardımcısı), Bessonov'a "Almanya ve SSCB arasında, ideolojik düşmanlık haricinde bir fark yok ve ekonomik ilişkilerin genişlemesinden kesinlikle memnuniyet duyarız," demişti. 12 Aralık'ta Hermann Göring, Bessonov'a, Savaş Bakanı Blomberg ve Schacht'ın yeni bir kredi kapsamında, "En gelişkinleri de dahil olmak üzere, SSCB'ye her tür askerî ekipmanın sağlanmasına hazır olduklarını" söyledi ve Bessonov bunu, Almanlar gibi tamamen farklı bir mesele olarak değil, siyasi uzlaşmanın anahtarı olarak görüyordu. Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 147 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 082, op. 18, pap. 81, d. 7, l. 360-365); *DGFP*, seri C, IV, s. 870-872 (4 Aralık 1935), 897-899 (10 Aralık), 931-933 (21 Aralık). Aynı zamanda bkz. Nekrich, *1941*, s. 23; Fischer, *Russia's Road*, s. 240. Litvinov, Suritz'e Alman tarafındaki her hareketten şüphe duyduğunu yazmıştı (19 Aralık 1935). Krestinski de Suritz'e yazmıştı: "Bana kalırsa Almanlarla 500 milyon kredi konusunda anlaşmaya varacağız. Bizimle ilişkilerinde Almanların siyasi tutumlarını değiştirmesi meselesine gelince, ne Berlin'de ne Moskova'da ne de yerkürenin başka bir noktasında bu yönde bir değişim belirtisi var." *DVP SSSR*, XVIII, s. 595-597; XIX, s. 25-26.

218 *DGFP*, seri C, III, s. 306-309 (10 Ağustos 1934), 556-558 (1 Kasım); *DBFP*, 2. seri, VI, s. 883 (31 Temmuz). Britanyalılar hâlâ Şubat 1935 tarihli İngiliz-Fransız önerilerine ilişkin Almanların yanıtını bekliyordu; Hitler zaten yanıtladığını iddia etti. Orme Sargent ve Wigram, Almanya'ya yönelik eylemsizliği ve Almanya'nın kuşatılmasını reddeden uzun bir rapor yazdılar (21 Kasım 1935) ve "Batı Avrupa'da Almanya ile uzlaşma politikasıyla, Britanya ve Fransa'nın, Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik Alman hedeflerini yumuşatabileceği" sonucuna vardılar. Medlicott, *Britain and Germany*, s. 19 (atıfta bulunduğu kaynak, C7752/55/18 FO 371/18851).

ya'nın hâlâ Fransa-Sovyetler ittifakına müsamaha gösterdiğini ve kendi adına de benzer bir hazırlık içinde olduğunu haykırıyordu. Phipps görüşme özetinde, "Bay Hitler'in öfkesi bir an Litvanya'ya yöneldi ve ne o ülkenin ne de genelde Baltık ülkelerinin Almanya'ya yönelik bir Rus saldırısı karşısında engel çıkarmayacağını ifade etti," diyor ve ekliyordu: "Bir Rus saldırısından korktuğunu iddia ederken bile Rusya hakkında inanılmaz derecede küçümseyici konuşuyordu ve Almanya'nın hem askerî hem de teknik olarak açık ara üstün olduğuna inandığını deklare etti. Zaman zaman topuklarını yere vuruyordu."[219]

Parçalanan pipo

Moskova Zafer Meydanı'nın adı Mayakovski olarak değiştirilmişti.[220] Leningrad'da yaşayan ve Mayakovski'nin arşivi ile ilgilenen Lily Brik çaresizlik içinde Stalin'e bir mektup yazarak merhum şairin kitaplarının korunmasının neredeyse olanaksız olduğunu, edebî mirası için Komünist Akademi'de özel bir oda tahsis edilmesi sözünün hiçbir zaman tutulmadığını ve son yaşadığı küçük ahşap evin kütüphaneye dönüştürülmesi talebinin hiç destek görmediğini bildirdi. "Ben tek başıma bu bürokratik kayıtsızlık ve direnci aşamam – ve altı yıllık çalışmanın ardından size başvuruyorum, zira Mayakovski'nin olağanüstü devrimci mirasını canlandıracak başka bir seçenek göremiyorum." Stalin Yezhov'a talimat verirken, "Sovyet çağının en yetenekli şairi Mayakovski'ydi ve hâlâ da öyle. Anısına ya da eserlerine kayıtsızlık suçtur. Brik şikâyetlerinde haklı," diyordu.[221] 5 Aralık 1935'te, birdenbire, *Pravda* şair hakkında övgü dolu bir metin yayımlarken Stalin'in onu "yetenekli" bulduğuna da atıf yaptı. ("En yetenekli" ibaresi hafifletilerek yapılan kasıtlı değişiklik sonradan düzeltilecekti).[222] Pasternak, Stalin'e özel bir mektup yazarak ("Sizi içtenlikle seven ve

219 Alman not tutucu, Phipps'in angajman önerisini Hitler'in "Veba mikroplarını bir dolaba kapatmaya ve sonra kapıyı açıp mikropları insanlığın üzerine salarak onların daha zararsız hale getirilebileceğini düşünmeye" benzettiğini belirtiyordu. *DBFP*, 2. seri, XV, s. 488-493 (Phipps'den Hoare'ye, 16 Aralık 1935). *DGFP*, seri C, IV, s. 917-919 (Neurath'ın açıklaması, 14 Aralık). Hitler Phipps ile görüştükten sonraki bir bakanlık konferansında, Sovyetler Birliği özgürce silahlanırken Britanya ve Fransa ile silah sınırlandırılması konusunda anlaşma yapmayacağını ve Sovyetler Birliği'nin yer aldığı herhangi bir Batı Avrupa antlaşma oluşumunda yer almayacağını söyledi. *DGFP*, seri C, IV; s. 913-914.

220 Yeniden adlandırma 17 Aralık 1935'te resmiyet kazandı. Aralık 1935'te Minsk'te şiir için özel bir Yazarlar Birliği genel kurulu yapılması planlandı fakat Şubat 1936'ya ertelendi ve muhtemelen bu genel kurul Stalin'in Mayakovski'yi aniden yüceltmesi ile bağlantılıydı. Fleishman, *Boris Pasternak*, s. 293.

221 Stalin ekliyordu: "Yardımıma gerek duyulursa ben hazırım." Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 270-272 (APRF, f. 45, op. 1, d. 729). Önceki yıl yapılan yazarlar kongresinde Stetsky "Mayakovski'nin azizlik mertebesine yükseltilmesine ilişkin parti ya da hükümetin aldığı herhangi bir kararın varlığından da haberdar değilim," demişti. *Pervyi vsesoiuznyi s"ezd sovetskikh pisatelei*, s. 614.

222 V. A. Katanian'ın hatırladığına göre, *Pravda* editörü Mekhlis, "özel bir coşku göstermemişti. Birkaç gün sonra (5 Aralık), *Pravda*'nın Mayakovski'ye ithaf edilen edebiyat sayfasında, kararnameden iki satır yer almış ancak yanlış basılmıştı – bu kısa sürede tüm dünyada konuşulacaktı. 'En iyi ve en yetenekli' yerine 'en iyi ve yetenekli' ifadesi yer almıştı." *Pravda* düzeltme yayımladı (17 Aralık). Katanian, "Ne tol'ko vospominaniia", s. 224-225.

size sadık kalan") şair arkadaşının itibarının gözetilmesinden duyduğu minnettarlığı ifade etti.[223]

Japonya, kendi aşırı hırsları konusunda Stalin'in öngörülerini teyit etmekle meşguldü.[224] Mançukuo'da etnik Moğollar için geniş topraklara sahip bir özerk eyalet kurma sürecindeydiler ve geleneksel yaşam tarzlarının korunmasını teşvik ediyorlardı, Bu, Moğol uydusunda Sovyetler'in uyguladığı sosyal mühendisliğin tam tersiydi.[225] Çan Kay Şek Japon işgalcilere toprak vermeyi kabul ederken, komünistleri yok etmesinin ardından kesin olarak geri almayı planlıyordu fakat iç bölgelere kaçan komünistler bu hesabı geciktirmişti. Hayatta kalmayı başaran komünistler yoksul Şensi bölgesinde yeni bir sığınakta bir araya geldiler ve Uzun Yürüyüş sırasında tahtırevanla taşınmış olan Mao lider olarak ön plana çıktı.[226] Çan Kay Şek, sanki milliyetçiler Japonları bölgeden çıkarmak için nihayet bir savaş başlatacakmış gibi, Sovyet Elçisi Dimitri Bogomelov'a başvurarak silah talebinde bulundu. Bogomelov Moskova'ya durumu haber verirken (9 Aralık 1935), "Yaptığım görüşmenin sonucunda edindiğim intiba, bizimle Japonya arasında bir çatışmaya zemin hazırlamak istedikleri oldu," diyordu. Stalin (Xinjiang üzerinden) silahları göndermeyi kabul etti zira aksi takdirde Çan'ın Japonya ile anlaşmasından korkuyordu. 9 Aralık'ta, Komintern'in "birleşik cephe" politikası Çan Kay Şek'i de içine alacak şekilde genişletildi – iç bölgelere kaçmış olan Mao'nun bundan haberi yoktu ve kendisine bildirildiğinde küplere binecekti.[227]

---

223 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 275 (APRF, f. [4]5, op. 1, d. 788, I. 107-110ob.). Stalin'in övgüsünü olumlamak üzere o sırada Paris yolculuğunda olan bir grup Sovyet şairi adına aceleyle kaleme alınan bir mektup hazırlanmış ve Moskova'da yayımlanmıştı (yazarı Aragon'du ancak belirtilmemişti). "Sovetskie poety v Parizhe", *Literaturnaia gazeta,* 9 Aralık 1935; Maksimenkov, *Sumbur*, s. 17-18 (RGASPI, f. 88, op. 1, d. 512, I. 1).

224 Mançurya'nın ele geçirilmesi için Mukden vakasının sahnelenmesine yardım eden ve Kwantung genelkurmay başkan yardımcılığına terfi eden Kwantung Ordusu İstihbarat Şefi Seishiro Itagaki "SSCB'ye –Xinjiang'da olduğu gibi– bir platform olmaması için İç Moğolistan'da Japon hâkimiyeti kurulmasını istiyordu, böylelikle Dış Moğolistan'ın fethi için bir sıçrama tahtası olacak ve Sovyet Uzakdoğusu'nun neredeyse savaşmadan ele geçirilmesine olanak sağlayacaktı." Haslam, *Threat from the East*, s. 48-49 (atıfta bulunduğu kaynak, Hoover Enstitüsü Arşivi, *International Military Tribunal, the Far East Documents*, s. 7830-7833: takip belge no. 1466, belge no. 761-A). Stalin Sheng'i desteklemeye karar verdi ve NKVD ajanları Sheng-karşıtı Müslüman isyanın lideri General Ma Zhingying'i Sovyetler Birliği'ne getirdi, böylelikle hem isyan sönecekti hem de onu bir sigorta olarak kullanmak mümkün olacaktı. Primakov, *Ocherki,* III, s. 216-218; Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 594-595 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 90, I. 119, 1 Ekim 1935). Diğer gelişmeler için bkz. Milward, *Eurasian Crossroads*, s. 200 ve devamı; Ledovskii, *SSSR i Stalin v sud'ba Kitaia*, s. 190-191.

225 Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 338-339. Sovyetler Birliği, Çan Kay Şek hükümetini kızdırmamak için ("Dış" Moğolistan'ın Çin'in bir parçası olduğu iddiasındaydılar), tanıma konusunu savsaklıyordu fakat Japonya üstü kapalı da olsa, Moğolistan'ın bağımsızlığını tanımaktan söz ediyordu. 1935 Kasım ayının sonunda, Sovyet talimatları uyarınca Moğollar, tartışma konusu sınır sorunlarına bir düzenleme getirmek amacıyla toplanan bir ay süreli Moğolistan-Mançukuo konferansına son verirken Mançukuo'nun diplomatik tanınma taleplerini gerekçe gösterdiler. *DVP SSSR,* XVIII, s. 649-650n172; *Pravda,* 21 Kasım 1935.

226 Chang ve Halliday, *Mao*, s. 139.

227 Haslam, *Threat from the East*, s. 61-65; *DVP SSSR,* XVIII, s. 587-588 (9 Aralık 1935), 601-603 (28 Aralık). Ocak 1936'da Sovyetler Birliği ve Xinjiang, "üçüncü güçlere" kapalı bir askerî ve eko-

"Kremlin'e yakın" bir Sovyet yetkili, Birleşik Devletler elçilik görevlilerine, Moğolistan'ı hedef alan her Japon hamlesi Sovyetler'in toprak bütünlüğüne tehdit kabul edilecektir demişti fakat bir hafta sonra, Japon-Mançukuo kuvvetleri bir Moğolistan sınır karakolunu yaktılar, birkaç Moğol sınır muhafızını öldürdüler ya da kaçırdılar. Bu saldırı sadece protesto edildi.[228] Bu sırada, 12 Aralık'ta Moskova'ya bir Moğol heyeti geldi, yine başlarında Başbakan Genden vardı. *Lama* etkisini kökünden yok etme ve yoksul ülkenin askerî bütçesini artırma talimatı veren Stalin karşısında Genden işi ağırdan alıyordu.[229] Genden asabi bir tipti, şaraba ve kadına düşkündü, patavatsızdı. Ulan Batur'dan ayrılmadan önce, iddia edildiğine göre, "Sivri burunlu Gürcü'nün hakkından geleceğim... Onunla dalaşmak zevkli olacak," demişti.[230]

Moskova'daki Moğollar sırasını beklemek zorundaydı. Stalin'in Yakın Kır Evi'nde elli altıncı yaş günü kutlanıyordu (21 Aralık 1935). Alliluyevler ve Svanidzeler, Politbüro yetkililerine kıyasla azınlıkta kalmışlardı. Maria Svanidze, "Jdanov harika akordeon çaldı ancak birkaç kez yarıda kesti," diye not düşmüştü günlüğüne. "Çok hoş Abhaz ve Ukrayna şarkıları, eski öğrenci marşları ve bazı sıradan aptalca şarkılar söylediler. Postyshev'in keyfi yerindeydi. Rus milli dansını komik bir şekilde Molotov ile birlikte icra ediyordu, onunla Kazakça konuşuyordu ve bu ikili Y[osif] ve tüm konukları eğlendirdiler. Yemekten sonra herkes çalışma odasına (büyük oda) geçti. Y[osif] gramofonu kurdu ve insanlar Rus dansını yaptı, Anastas İvanovich [Mikoyan] çılgınca lezginka oynarken ara sıra ritmi kaçırıyordu. Her zaman olduğu gibi, biz fokstrot yaptık. Yosif'in bize katılmasını istedik ama o Nadya'nın ölümünden beri dans etmediğini söyledi"[231]

Rejim 21-25 Aralık tarihleri arasında Merkez Komite genel kurulunu düzenledi ve son gününde Yezhov, sürdürülmekte olan parti kartı doğrulama kampanyası hakkında bilgi verdi: 2,34 milyon üye ve aday üyeden 1.915 milyonu işlemden geçmişti ve 175.166 kişi atılmıştı. İhraçların üçte ikisi "pasiflikten", yani toplantılara katılmamaktan, aidat ödememekten ya da eğitimlere katılmamaktandı. Yaklaşık %20'si Beyaz Muhafız ya da kulak oldukları için, %8,5'i

---

nomik yardım antlaşması imzaladılar. Hasiotis, *Soviet Political, Economic, and Military Involvement*, s. 100.

228 Haslam, *Threat from the East*, s. 50 (atıfta bulunduğu kaynak, *FRUS*, s. 489-490: Moskova'daki Henderson'dan Washington'daki Hull'a, 14 Aralık 1935). Sınır olayı 19 Aralık'ta gerçekleşti.

229 Sovyet Dış Ticaret Komiserliği Çoybalsan'a Gorki Fabrikası'nda (GAZ) üretilmiş yirmi otomobil gönderdi ve Moskova'ya sadık Çoybalsan bu otomobilleri diğer Moğol bakanlara hediye olarak dağıttı. Genden, kendisini mecbur hissederek Stalin'in tavsiyelerinin uygulanmasına dair, Stalin, Molotov ve Voroşilov'a uzun bir rapor gönderdi ancak 731.686 nüfuslu Moğolistan'ın %96,4'ünün okuryazar olmadığını da belirtiyor ve Japonların savaş kışkırtıcılığından duyduğu kaygıyı ifade ediyordu. RGANI, f. 89, op. 63, d. 16, l. 1-33 (14 Ekim 1935).

230 Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 344-346.

231 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 185-186 (Svanidze günlüğü: 26 Aralık 1935), 189. Kun, *Stalin*, s. 227. Kutup kâşifi Belyakov Stalin'in Karadeniz kır evinde bir akşam dans partisine tanıklık etmişti: "Birçok plak çaldı, çoğu Gürcü folk şarkısıydı. Bize, Gürcülerin pazara giderken yolda şarkı söylediğini anlattı." RGASPI, f. 558, op. 4, d. 668.

üçkâğıtçılık ya da hainlikten, yaklaşık %1'i de yabancı ajanlığı yapmaktan üyeliğini kaybetti. Yaklaşık %3'lük bir dilimi oluşturan beş bin beş yüz kişi "Troçkist ve Zinovyevci" oldukları için ihraç edildiler.[232] İhraç edilenlerden on beş bini tutuklandı. Henüz tamamlanmamış olan işlemlerin ardından, şimdi de eski parti kartları yenileriyle değiştirilecekti. Yezhov kendisini övüyordu.[233] Genel kurulun hemen öncesinde Stahanovculuğa direnç göstermenin terörizm olduğu açıklanmıştı.[234] Genel kuruldan bir gün sonra gerçekleşen ağır sanayi konferansında Orjonikidze'nin sabotajdan hiç bahsetmemesi dikkat çekiciydi.[235]

Stalin ilk kez, bir sonraki yılın öngörülen Sovyet askerî harcaması gerçek rakamlarının açıklanmasına izin vermeyi kararlaştırdı – devlet bütçesinin %16'sına karşılık gelen, 14,8 milyar ruble gibi çarpıcı bir rakamdı.[236]

30 Aralık günü geç vakitte Stalin, Molotov'un ofisinde Moğolistan heyetini kabul ederken, çekirdek kadro ile birlikte saldırgan bir tutum sergileyecekti. Molotov: "Sen Genden, sarhoşken sürekli Sovyet-karşıtı kışkırtıcı konuşmalar yapıyorsun. Buraya gelmek üzere hareket etmeden önce, 'sağlığınla ilgili olarak' sana Kremlin hastanesinde uzun süre yatmanı ya da Kırım'a tatile gitmeni önereceğimizi söylemişsin, bunu biliyoruz." Stalin, devlet bütçesinin sadece %25'ini askerî harcamalara tahsis ettiği için Genden'e çıkışırken, SSCB'nin gerektiğinde %70-%80'ini harcadığını vurgulayarak Moğolistan'ın da %50-%60 oranında tahsisat yapmasını istedi. "Eğer sen Genden, ülkenin savunması ile ilgili kaygı duymuyorsan, eğer Moğolistan'ı aldattığını ve ondan yararlandığını zannettiğin SSCB ile bağlarından dolayı Moğolistan'ın zarara uğradığını düşünüyorsan ve Japonya ile iyi geçinmek istiyorsan, o zaman buyur!" diyordu Stalin kurnazca. "Sen istemiyorsan, bizimle ilişkini sürdürmen için seni zorlama-

232 Temmuz 1935'e gelindiğinde partinin 1,66 milyon tam üyesi ve 681.245 aday üyesi vardı. Bu arada kart değiştirme süreci tamamlanmış ve çeyrek milyon parti kartına el konulmuştu. RGASPI, f. 17, op. 2, d. 561, l. 127-164; Khlevniuk, *1937-i*, s. 56-57. Yezhov'un raporu yayımlandı: *Pravda,* 26 Aralık 1935; *Partiinoe stroitel'stvo,* sayı 2, 1936, s. 9-23. NKVD verilerine göre, 20 Ekim 1935 tarihi itibarıyla 255 "ajan" partiden atılmıştı ancak Doğu Sibirya ve Sovyet Uzakdoğusu –Japonya cephe hattı– NKVD'si, parti kadrolarına sızmış toplam bir kişi buldu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 822-823n169 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 3, l. 131-4), 724-731 (op. 3, d. 62, l. 129-144).

233 Ardından kürsüye çıkan Beria Güney Kafkasya'da son bir ay içinde 1.020 düşman tutuklandığı için övünüyordu. RGASPI, f. 17, op. 2, d. 561, l. 143, 146, 162.

234 Kullanım esnasında makinelerin bozulmasının yanı sıra kalitesiz mal üretimi veya arzı da sabotaj suçu haline geldi. Ana sunumu yapan Andreyev, Stahanovcu harekete yönelik "sabotajlara" ilişkin NKVD'nin sağladığı bol miktarda materyali kullanıyordu. Diğer konuşmacılar kendi bölgelerindeki anti-Stahanovcu "sabotaj" vakalarını dile getirdiler. Davies vd., *Years of Progress*, s. 171-172 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 73, op. 1, d. 141, l. 205; f. 17, op. 2, d. 561, l. 32: Ryndin); *Pravda,* 29 Aralık 1935.

235 *Pravda,* 27 Aralık 1935. Yagoda, istihbarat, silah depoları ve diğer gizli bilgileri elde etmek üzere Sovyet sınırını geçen Polonyalı ajan sayısında artış olduğunu rapor etti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 712-714 (APRF, f. 3, op. 58, d. 248, l. 80-84: 27 Aralık 1935).

236 Harrison ve Davies, "Soviet Military-Economic Effort", s. 370, atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 162, d. 19, l. 16: 15 Aralık 1935; GARF, f. 5446, op. 57, d. 38: 16 Aralık, 372; Cooper, "Defence Production", s. 35.

yız." Ekliyordu: "*Lama*larla ilgili hiçbir şey yapmıyorsun... İyi bir ordunun ve geri cephenin kuyusunu kazabilirler."[237]

Molotov ara verdi ve onları "çaya" buyur etti (genellikle içki için kullanılan bir şifreydi). Savunma Bakanı Demid Sovyet yardımı olmadan olası bir Japon saldırısı karşısında ülkesinin dayanamayacağını anlıyordu fakat Genden, daha fazla Sovyet silahıyla –gerçi Moskova'ya aşırı borç ve dolayısıyla bağımlılıktan da korkuyordu– kendi ülkesinin ordusuna bel bağlamayı tercih ediyordu.[238] Ya Kremlin oturumunda ya da Moğolistan Elçiliği'ndeki Yeni Yıl resepsiyonunda Genden, sarhoşken, hiç kimsenin denemediği ve denemeyeceği bir şey yaptı – Stalin'in piposunu kaptı ve parçaladı.[239]

"İlginç"

Stalin 1936 yılını Yakın Kır Evi'nde karşıladı. Her zaman olduğundan daha çok sayıda insanı ağırlıyordu: Çekirdek kadro ve neredeyse tüm halk komiserleri ile akrabaları gelmişti.[240] 1 Ocak 1936 tarihli *Pravda* başyazısında, "Ülke hiçbir dönemde şimdi olduğu kadar güçlü olmamıştı," deniliyordu. "Her yerde canlılık, güven ve iyimserlik hüküm sürüyor. Toplum adeta kanatlandı. Ülke, tüm dünyanın sadece en zengini değil ama aynı zamanda en kültürlüsü olma yolunda ilerliyor. İşçi sınıfının profesyonel mühendisler ve teknikerler seviyesine yükselmesi gündemde." "Stahanovcu Yıl" başlıklı başyazıya Stalin'in gülümseyen ve pipo içen büyük bir fotoğrafı eşlik ediyordu.

Sovyet basınının aktardığına göre Molotov merkez yürütme komitesinde, "Alman hükümeti temsilcileri, on yıllık bir dönemi kapsayacak yeni ve daha yüksek miktarlı bir kredi kolaylığını gündeme getirdiler," diyerek böbürleniyordu.[241] Berlin'de Kandelaki, denizaltıları, IG Farben kimyasal patentlerini ve Zeiss optik teknolojisini de içeren bir istek listesi sunmuştu.[242] Berlin'deki Britanya Elçiliği, pek uzak görünmeyen büyük alışveriş konusunda dışişleri bakanlığını uyardı.[243] Başlangıçta Kandelaki'nin görüşme gündemlerini siyasi

237 Moğollar, "Tanrıya inanan ve dua eden yetkililer varken" *Lama*larla mücadele etmenin zorluğundan yakınıyordu. RGANI, f. 89, op. 63, d. 17, l. 1-5.

238 RGANI, f. 89, op. 63, d. 17, l. 6-8.

239 Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 347-348 (Genden'in uzaklaştırılması ile bağlantılı olarak 2. Genel kurulda [11-20 Mart 1936] konuşan, görgü tanığı, Moğolistan Merkez Komite Sekreteri Luvsanharev'e atıfla). Aynı zamanda bkz. Dashpürev ve Soni, *Reign of Terror*, s. 34. Diğer bir anlatıma göre, Genden Stalin'i masanın etrafında kovalıyor, ağzından piposunu hızla kapıp yere fırlatıyordu. Sandag ve Kendall, *Poisoned Arrows*, s. 77.

240 Murin, *Stalin v ob"iatiakh*, s. 186 (Svanidze Günlüğü: 7 Aralık 1936: Tarih yanlış, büyük olasılıkla 7 Ocak).

241 Molotov, "Pratik sonuçlar çıkarmak Alman hükümetinin kendi bileceği bir iş," demişti. *İzvestiya*, 12 Ocak 1936.

242 *DGFP*, seri C, IV, s. 967-972 (6 Ocak 1936).

243 Dışişleri bakanlığı raporu değerlendirmesi için Moskova'daki Chilston'a iletti. Moskova'daki Britanyalılar kuşkuluydu. Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 110 (atıfta bulunduğu kaynak, *DBFP*/Rusya yazışmaları, F.P. 371/19460, 142-148: 7 Aralık 1935; F.P. 371/20346, 150-152: 29 Ocak 1936).

meselelere kaydırma girişimlerini saptıran Schacht şimdi ona, "Eğer Stalin ile Hitler arasında bir görüşme olursa çok şey değişecektir," diyordu. Stalin kendisine gelen gizli raporun üzerine not düştü: "İlginç."[244]

Bu arada Troçkistler de dikkat çekmeyi başardı. Almanya'dan henüz dönmüş, taşrada görev yapan öğretmen Valentin Olberg, NKVD tarafından tutuklandı (5 Ocak 1936) ve alınan "ifadesinde" Almanya'dan bizzat Troçki'nin verdiği özel görev için geri döndüğünü söylemişti: Stalin'e karşı "terörist saldırı" Olberg, "görevlendirdiği" diğer "teröristlerin" isimlerini vermişti; ardından tutuklamalar geldi.[245] Bahara kadar NKVD 508 "Troçkist" tutuklayacaktı ve içlerinden birinde Troçki'nin 1927 yılına ait kişisel arşivi bulundu. Stalin, Troçkistlerle ilgili tüm belgelerin kopyalarının Yezhov'a iletilmesi için NKVD'ye talimat verdi ve parti organlarının gözetimi görevini Yezhov'un sırtından alarak yardımcısı Georgy Malenkov'a (d. 1902) aktardı. Yezhov artık tam zamanlı olarak NKVD'ye nezaret edecekti.[246]

20 Ocak'ta Ulan Batur'da Hayvancılık ve Tarım Bakanı Çoybalsan, Sovyet "önerilerinin" kabul edilmesi lehine coşkulu bir konuşma yaptı. Orada bulunan Moğolistan üst düzey parti yetkililerinin çoğu Stalin diktasına boyun eğmeye gönüllü değildi; bazıları, belki de Japonya ile pazarlık yapılmasını tercih ederdi fakat biliyorlardı ki birisi derhal Moskova'ya ihbar ederdi. İki SSCB tugayının davet edilmesini onayladılar ve kendi askerlerinin sayısını on yedi bine ve milli muhafızlarının sayısını da iki bin beş yüze çıkarma kararı aldılar.[247]

244 Bezymenskii, *Gitler i Stalin*, s. 98, 100-101; Brügel, *Stalin und Hitler*, s. 38. Hitler kısa süre sonra Sovyetler'e askerî teknoloji satışını yasakladı. *DGFP*, seri C, IV, s. 1033 (24 Ocak, 1936). Schacht anılarında Kandelaki'den ya da müzakerelerden söz etmiyor. Schacht, *My First Seventy-Six Years*.

245 NKVD'nin, 1932 yılında Troçkist suçlamasıyla Almanya Komünist Partisi'nden ihraç edilen İsviçre doğumlu Olberg'i Avrupa'daki Troçkistlerin arasına sızmakla görevlendirmiş olması ve daha sonra da başka bir amaca hizmet etmesi gerektiğine karar vermesi olmayacak şey değil. Olberg hakkında bkz. Chase, *Enemies within the Gates?*, s. 134 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 175, d. 105, l. 9). Stalin ve Molotov'a yazan Vişinski, Devrim Günü törenlerinde Kızıl Meydan'da diktatör Stalin'e "terörist" saldırı planıyla yeniden ortaya çıktığını iddia ettiği farklı bir "Troçkist gruptan" söz etti. Yagoda ve Vişinski'nin birlikte Stalin'e yazdıkları mektupta (11 Ocak 1936) otuz dört kişilik bir Zinovyevci grubun tasfiyesi bildiriliyor ve nasıl yargılanacakları soruluyordu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 715-716 (APRF, f. 3, op. 58, d. 230, l. 65-65ob.), 716-720 (l. 68-76), 732 (l. 64).

246 Jansen ve Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, s. 46-48.

247 Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 346-347. 7 Ocak 1936 akşamı Stalin, Molotov'un ofisinde Moğolları bir kez daha kabul etti ve taleplerini yineledi. Stomonyakov, Moğolistan'ın Sovyet elçisi Tarov'a *Lama*larla ilgili tartışmayı özetlerken, "Yoldaş Stalin, zor zamanlarda suçlular serbest bırakılmaz, cezalandırılır ya da bir rehine gibi kilit altında tutulur, dedi" diye aktarıyordu. RGANI, f. 89, op. 63, d. 18, l. 1-9; d. 19, l. 1-8: 10 Ocak. 29 Ocak'ta bir Mançukuo sınır birliği Japon subaylarını öldürerek başarıyla Sovyetler Birliği'ne kaçtı. Ertesi gün gecikmiş bir takip için Sovyet sınırını geçen iki Japon birliği, çıkan silahlı çatışmada üç Sovyet sınır muhafızı öldürürken, onlarca yaralı verdi. Geri çekildiler. Shishov, *Rossiia i Iaponiia*, s. 424-468; Erickson, *Soviet High Command*, s. 414. Ocak ve Şubat 1936'da Politbüro yeni yolların, petrol istasyonlarının, uçak ve ağır silah bakım tesislerinin, gemi inşa tesislerinin, petrol depolama istasyonlarının ve Sovyet Uzakdoğusu'nda uçak yakıtı üretebilen rafinerinin kuruluşunu onayladı. Davies vd., *Years of Progress*, s. 278 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 162, d. 19, l. 27-29: 11 Ocak 1936, 73-75, 93-97: 18 Şubat, 81-82).

Aynı gün, 20 Ocak gece yarısına doğru Kral V. George seksen üç yaşında öldü. Doktorunun söylediğine göre, acılarından kurtulması için ölümcül dozda morfin ve kokain verilmişti ve böylece ölüm haberi gazetelerin akşam baskısına kalmayacak, sabah baskısında görülecekti.[248] Stalin, 28 Ocak'ta Windsor Kalesi'nde yapılacak cenaze törenine katılacak Sovyet heyetinde Litvinov'la birlikte Tuhaçevski'yi görevlendirdi. Tuhaçevski Berlin üzerinden trenle gitti ve Berlin'de birkaç saat geçirmesi Alman genelkurmayı ile görüşmeler yaptığına dair spekülatif çalkantılara sebep oldu. Sovyet basını Berlin molası konusunda sessiz kaldı; Almanya söylentileri yalanladı.[249] Stalin'in bir görüşme ayarlamaya çalıştığı anlaşılıyordu.[250]

Tuhaçevski Almanya'yı dokuz kez ziyaret etmişti. Almanya'nın askerî başarılarına saygı duyuyor fakat bu ülkeye güvenmiyordu.[251] Britanya'da birkaç saat değil on üç gün geçirdi, kendisi gibi cenaze için orada bulunan ve kendisini elçilik resepsiyonunda ağırlayan Fransız General Maurice Gamelin ile görüştü. Bu resepsiyonda Sovyet komutanı, kendisiyle birlikte Alman Savaş Tutsakları Kampı'nda hapsedilen subaylarla karşılaşacaktı. Gamelin onu Paris'e davet etti ve orada kendisine cömert bir görüşme ve askerî inceleme programı sunuldu. Gamelin ile birlikte geçirdiği uzun saatler boyunca Tuhaçevski Alman saldırısı tehdidine ilişkin kaygılarını açıklama fırsatı buldu.[252] Mayski ve Litvinov, yeni atanan Dışişleri Sekreteri Eden'e, savaş noktasına varmadan Alman tehlikesini durdurmak için, Milletler Cemiyeti ve her tür diğer aracı kullanması çağrısı yaptı. Eden bir iç yazışmada, onlara "Başka ne yapılabileceğini tahayyül edemiyorum," dediğini ve Litvinov'un Almanya'ya karşı Sovyet-Britanya-

248 Dawson, "Convenient Medical Death", s. 1445; Rose, *King George V.*

249 Castellan, "Reichswehr et Armée Rouge", s. 244. Şubat ayında Göring Polonyalılara, "General Tuhaçevski Almanya'dan geçerken, açıkça askerî çevrelerle temas kurmak istedi ancak kabul edilmedi," diyordu. *DGFP*, seri C, IV, 26 Şubat 1936, s. 1201-1202.

250 Ocak ayı sonunda Uborevičius Varşova üzerinden Paris'e gitti. Görünüşte Tuhaçevski'ye katılacaktı ve Polonya'daki Alman askerî ataşe yardımcısı ile görüşerek, Savaş Bakanı Blomberg gibi yetkili bir Alman askerî yetkilisiyle Paris dönüşü bir görüşme ayarlamasını talep etti. McMurry, *Deutschland und die Sowjetunion*, s. 320-321.

251 Tuhaçevski Alman subayların dostluk gösterilerine hiçbir zaman inanmadı. Büyükelçi Dirksen bir arkadaşına yazdığı mektupta (17 Ekim 1931), "Tuhaçevski ile özellikle uzun bir görüşme yaptım," diyordu. "Alman yönelimini destekleme konusunda, Uborevičius gibi net konuşan açık sözlü ve anlayışlı biri değil." 1933 yılında, ilişkiyi kurtarmak için Tuhaçevski derin dostluğunu ifade etti. D'iakov ve Bushueva, *Fashistskii mech kovalsia v SSSR*, s. 121; Bushueva ve D'iakov, "Reikhsver i sovety, tainyi soiuz", s. 183 (atıf yok).

252 Castellan, "Reichswehr et armée rouge", s. 217-218 (Köstring'e atıfla); Gamelin, *Servir*, II, s. 196; Erickson, *Soviet High Command*, s. 412. Sovyet Elçiliği'ndeki veda yemeğinde hazır bulunan koyu Alman-karşıtı Fransız gazeteci Geneviève Tabouis, daha sonra, Tuhaçevski'nin bir yandan Édouard Herriot'u, Fransa Dışişleri Bakanı Joseph Paul-Boncour'u ve Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu'yu oyalarken diğer yandan Nazi Almanyası'na methiyeler düzdüğünü iddia edecekti ("Yenilmez hale geldiler Madam Tabouis!"). Büyükelçi Potyomkin de oradaydı ancak Litvinov'a herhangi bir rapor sunmadığı anlaşılıyor. Fransız diplomatik kaynaklarının da sunduğu bir rapor yok. Tabouis, *They Called Me Cassandra*, s. 257; Erickson, *Soviet High Command*, s. 413. Askerî bütçe için merkez yürütme komitesinin hızlı onayını bekleyen Tuhaçevski, ortak sınır olmamasına rağmen Almanların, 1914 yılında Fransa'ya –Belçika üzerinden– saldırdığı gibi SSCB'ye de saldırabileceğini vurguluyordu. Tukhachevskyi, *Zadachi oborony SSSR*, s. 6, 14-15.

Fransa bloku önerisini, "Bunun nasıl yapılabileceğini hayal edemiyorum," diye yanıtladığını yazmıştı.[253]

"Halkların dostluğu"

27 Ocak 1936'da Stalin ve yakın çevresi, Rusya [Sovyet Federatif Sosyalist] Cumhuriyet'inde bulunan Buryat-Moğolistan'dan [Buryat Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti] gelen, sütçüler, sanatçılar ve memurlardan oluşan altmış yedi kişilik bir heyeti kabul ettiler. Bölge liderlerinin ziyaret öncesi gönderdiği raporda özerk cumhuriyette kolektifleştirme oranının %82 olduğu; kolektif hane başına 3,36 inek, 3,91 koyun, 0,9 keçi ve 0,23 domuz ile kişi başına düşen çiftlik hayvanı sayısında Birlik içindeki milli cumhuriyetler arasında birinci sırada olduğu belirtiliyordu. (Kazakistan için bu rakamlar 0,84, 1,47, 6,9 ve 0,09'du.)[254] Kremlin resepsiyonuna dair *Pravda* haberinde, Buryat giysileri içinde ve kuşağında hançer ile bir Stalin fotoğrafı yer alıyordu. Ulusal gruplarla milli giysiler giyilerek yapılan resepsiyonlar son zamanlarda akıl edilmiş bir kalıptı.[255] *Pravda*, bu tür resepsiyonların birinde ifade edilen "Halkların Dostluğu" sloganını kullanmaya başlamıştı.[256]

Buryat-Moğolistan haberinde, Stalin'in Buryatlı bir kız olan yedi yaşındaki Engelsina "Gelya" Markizova'yla da bir fotoğrafı vardı. Gelya son moda bir denizci kıyafeti giymişti ve Stalin'in kucağında gözleri parlıyordu.[257] Adını En-

253 Sipols, "SSSR i problema mira", s. 50-51 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO 418/81: 55, 78-79: 11 Ocak 1936). Mayski vazgeçmedi: *DVP SSSR*, XIX, s. 62-64 (5 Şubat 1936), 206-211 (2 Nisan).

254 Buryat-Moğol hanelerinin her birinde yirmi-yetmiş arası büyükbaş hayvan bulunuyordu. Liderin raporu, "Kolektif çiftçinin emekle ilişkisi kökünden değişti," diyerek böbürleniyor, nitelikli personel, sinama, okul ve tiyatro sayısındaki artışı övüyordu. Gatagova vd., *TsK RKP (b)–VKP (b) i natsional'nyi vopros*, II, s. 164-166 (RGASPI, f. 78, op. 1, d. 585, l. 25-28: D. Dorzhiev, Halk Komiserleri Konseyi, parti sekreteri M. Yerbanov).

255 Moğol-Buryat heyetinden önce Özbek, Kazak ve Karakalpakya kolektif çiftçileri vardı ve Stalin, Molotov ve Kaganoviç ilk kez –başlıkları da olmak üzere– milli giysiler içinde fotoğraflandı. 4 Aralık 1935'te Kremlin'deki bir resepsiyonda, milli giysileriyle kırk üç Tacik ve otuz üç Türkmen kolektif çiftçi pamuk hasadı nedeniyle onurlandırıldılar ve on yaşındaki Tacik kız çocuğu Mamlakat Nakhangova Stalin'e *Leninizmin Sorunları*'nın Tacikçe tercümesini hediye etti. Nakhangova'nın başında eşarbı, kolunu Stalin'in omuzuna koymuş vaziyette bir fotoğrafı çekildi. *Pravda*, 6 Aralık 1935; Kun, *Stalin*, s. 220-221. Aynı zamanda bkz. Levushin, "Dokumenty VKP (b) kak istochnik po istorii istoricheskoi nauki", s. 386-389; Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 247-272; RGASPI, f. 558, op. 1, d. 4314, l. 2-4. Birinci Tüm-Birlik Kolektif Çiftlik Örnek İşçileri Kongresi ile ilgili *Pravda*'da yayımlanan fotoğrafların üçte biri Rus değildi, 1935 yılındaki ikinci toplantıda bu oran tersine dönmüştü: Fotoğraf ve resimlerin üçte ikisinde Orta Asyalılar, Ukraynalılar, Belaruslular vardı. Brooks, "*Thank You, Comrade Stalin!*", s. 75.

256 Tacik-Türkmen resepsiyonunda Stalin'in, "Yoldaşlar pamuktan daha değerli bir şey var – bu da ülkemiz halklarının dostluğudur," dediği aktarılıyordu. Çarlık mirası, "vahşi, açgözlü politika" yenilgiye uğratılmıştı. "Bu dostluk yaşadıkça ve geliştikçe, kimseden korkumuz yok, ne iç ne de dış düşmanlardan. Yoldaşlar, bundan şüpheniz olmasın (Alkış tufanı, herkes ayağa kalkarak bağırıyor, 'Yaşasın Stalin!')," demişti. "Rech' tovarishcha Stalina na soveshchanii peredovykh kolkhoznikov i kolkhoznits Tadzhikistana i Turkmenistana", *Pravda*, 5 Aralık 1935; *Sochineniia*, (Hoover), XIV, s. 113-115. Molotov'un muhtelif milli resepsiyonlarda yaptığı konuşmalar kitapçık olarak yayımlandı: *Velikaia druzhba narodov SSSR*, Partizdat, Moskova, 1936.

257 *Pravda*, 21 ve 31 Aralık 1935; 24 ve 30 Ocak 1936.

gels'ten almıştı (erkek kardeşi de Vladimir Lenin'den alınan Vladlen adını taşıyordu), bir Buryat-Moğolistan yetkilisinin kızıydı ve Ulen Ude'de Stalin Caddesi'nde yaşıyordu. Moskova Tıp Enstitüsü'nde öğrenci olan annesinin almayı akıl ettiği iki demet çiçeği Stalin'e vermişti (ikincisi aslında Voroşilov içindi). Stalin onu kucağına aldı ve o da kollarını Stalin'in omuzlarına koydu, ortaya unutulmaz bir hatıra fotoğrafı çıkmıştı.[258] Stalin'in kızı Svetlana'nın yakın zamanda *Pravda*'da babasıyla bir fotoğrafı yayımlanmıştı (Stalin aşağı doğru bakarak sağlam koluyla Svetlana'nın kafasını tutuyordu ve kızı da ışıltılı bir yüzle gülümsüyordu).[259] Stalin, Vasili ve Svetlana'nın birlikte bir fotoğraflarının da *Pioneer Pravda*'da yayımlanmasına izin vermişti (Svetlana'dan bunun "değerini bilmesini" istemişti).[260] Bundan sonra, iki çocuğun görüntüsüne rastlanmadı. Ancak gazeteler başka çocuklarla çekilen fotoğrafları yayınlanmaya devam etti ve babacan lider hissiyatı yaratılmasına katkıda bulundu. Geleneksel dansların ve kırsal kadınların tasviri –bir zamanlar aşılması gereken geri kalmışlığın ifadesiydi– artık çeşitliliğin özlenen uyumunun simgesiydi ve mutlu bir baba figürüyle şekillendiriliyordu.[261]

Ruslar da bir ulus teşkil ediyorlardı ancak onların folkloru imparatorluk kültürü biçiminde sunuluyordu.[262] İşçiler öncü sınıf olarak yerini korurlarken Ruslar öncü ulus haline geldiler.[263] "Tüm halklar, büyük sosyalist kuruluşun

258 Bu Stalin'in çocuklarla ilk fotoğrafı değildi, ilk önce okul kitaplarından başlayarak, Stalin'i babacan gösteren fotoğraflara doğru bir değişim oluyordu. *Rasskazy o Staline*. Babacan çarlardan farklı olarak, Stalin *batushka* değil *otets* olarak anılıyordu.

259 *Pravda*, 3 Ağustos 1935 (Vlasik'e atfediliyor). Stalin Moskova'daki bir çocuk yurdunu da ziyaret etmişti. Heizer, "Cult of Stalin", s. 169; Plamper, *Stalin Cult*, s. 44; Plamper, "Georgian Koba or Soviet 'Father of Peoples'", s. 131. Maria Osten *Hubert in Wonderland* başlıklı kitabında fotoğrafı kullanmak için izin istemek üzere Stalin'e bir mektup yazmıştı. Kitap, Nazilerin idaresi altındaki Saarland'da bir erkek çocuğun evlat edinilip SSCB'ye getirilmesini konu ediyordu. "Kitabımın SSCB ve tüm dünyadaki küçük okurları için bu çok büyük keyif olacaktır," diye yazmıştı. Stalin onayladı. ("hemfikirim"). RGASPI, f. 558, op. 11, d. 781, l. 126.

260 Kun, *Stalin*, s. 316.

261 İlk Beş Yıllık Plan sırasında sınır bölgelerde modernlik simgeleri –demiryolları, fabrikalar, işçiler– hâkimdi fakat 1920'lerde, en çağdaş mimarlar bile, genel olarak, en ufak bir süslemeden bile uzak duruyorlardı fakat Rusya'nın dışına çıktıklarında, kamu binalarında folklorik "milli" süslemeler kullanıyorlardı, Moisei Ginzburg'un Alma-Ata'da yaptığı idari merkez ve Bakü'deki başka binalar gibi. Bliznakov, "International Modernism", s. 112-130. Ginzburg Kırım'da yaşamış ve Tatar sanatı eğitimi almıştı. Kadınlar, geri kalmışlık ve eğitim konularında bkz. Stites, *Russian Popular Culture*, s. 83-84; Iğmen, *Speaking Soviet*, s. 66.

262 RSFSC kendisine ait komünist partisi olmayan tek Birlik cumhuriyetiydi. Devlet kurumları vardı ama SSCB kurumlarıyla üst üste biniyordu (Kalinin hem RSFSC ve hem de SSCB merkez yürütme komiteleri başkanıydı). Başlangıçta RSFSC'de etnik Ukraynalı ve Belaruslular için kurumlar bulunsa da bunlar daha sonra ortadan kaldırıldı ya da zaman içinde yok olmasına izin verildi, böylelikle RSFSC'deki etnik Ukrayna ve Belarusluların etnik Ruslarla özdeşleşmesi teşvik edildi. Martin, *Affirmative Action Empire*, s. 403-406.

263 15 Aralık 1925'teki bir Merkez Komite genel kurulunda Stalin Rusları "Ülkemizdeki, en sanayileşmiş, en faal ve en Sovyet ulus," diyerek yüceltiyordu. Bu, kısmen de olsa, parti ismindeki tüm-Rusya ibaresinin Tüm-Birlik olarak değiştirilmesi karşısındaki beklenmedik dirence bir tepkiydi ama aynı zamanda, derin bir inancı da yansıtıyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 205, l. 5. Ocak başında ısınan Ruslarla dalga geçen Bedny'e yazdığı öfkeli mektupta (12 Aralık 1930) Stalin Rusya işçi sınıfını "Sovyet işçilerinin yetkin koruyucusu, benimsenen lideri ve dünyada

katılımcıları eserleriyle gurur duyabilirler," deniliyordu *Pravda*'nın başyazısında (1 Şubat 1936), "ama eşitler arasındaki birinci Rus halkı, Rus işçileri, Rus emekçileridir, ilk zaferden günümüzün parlak gelişim yıllarına kadar Büyük Proleter Sosyalist Devrim sürecinde onların rolü istisnai derecede fazlaydı." Ülkenin büyümesini Moskova Knezliği'ne dayandırarak kutlamak, Korkunç İvan'ın restorasyonunu dahi temel haline getiriyordu. Stalin'e soldan gelen eleştiriler Stalin'in saf Marksizmi terk ettiğini iddia ediyordu; sağdan gelen eleştiriler de bu durumu bir geri adım addediyor fakat memnuniyetle karşılıyorlardı.[264] Aslına bakılacak olursa Stalin'in İmparatorluk Rusyası mirasını sahiplenmesi seçiciydi; birçoğu yok edilmiş olan kiliselere çok az ilgi gösteriyordu. (19. yüzyılda Napolyon'a karşı kazanılan zafer anısına inşa edilen ve dünyanın en büyük Ortodoks kilisesi olan Moskova'daki Kurtarıcı İsa Katedrali, Kaganoviç tarafından dinamitlenmişti.)[265] Özel mülkiyetin olmaması, partinin öncü rolü ve orak-çekiçli kızıl bayrak rejimin komünist olduğu bilgisini destekliyordu. Ancak Stalin'in İmparatorluk Rusyası *étatisme*'ini [devletçilik] Marksist-Leninist sınıf yaklaşımıyla harmanlama isteği –ve kabiliyeti– sosyalist devlet düşüncesini güçlendiriyordu.[266]

---

tahayyül dahi edilemeyecek bir devrimci siyasa ve etkin politikanın uygulayıcısı" addediyordu. 6 Temmuz 1933'te, Moskova'daki kır evlerinden birinde, portre ressamları Yevgeny Katsman ve İsaak Brodski'nin huzurunda, "devrimi diğerlerinden önce gerçekleştiren en gözüpek Sovyet ulusu" olan Ruslara kadeh kaldırdı. Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 42 (RGALI, f. 2368, op. 2, d. 36, l. 16). Ressamlardan birinin izlenimleri konusunda ("Ne olağanüstü bir adam! Benim için doğa kadar engin ve güzel") bkz. Plamper, *Stalin Cult*, s. 92 (RGASPI, f. 74, op. 1, d. 292, l. 92-92ob.: 15 Temmuz 1933).

264 Ryutin, Stalin rejimiyle "nasyonal Bolşevizm" diyerek dalga geçiyordu. Bu ifadenin kaynağı, anti-Marksist milliyetçi göçmen Nikolay Ustryalov'du (d. 1890) ama o pozitif anlamda kullanıyordu. "Platforma 'Soiuza marksistov-lenintsev' ('Gruppa Riutina')", sayı 9, 1990, s. 76.

265 Bu yıkım 5 Aralık 1931 tarihindeydi. Napolyon'un I. Aleksandr tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından tasarlanmış ve 1883 yılında III. Aleksandr'ın taç giydiği gün kutsanmıştı. Değerli altınları (sadece kubbesinde yarım ton) yıkılmadan önce sökülmüş, mermerleri Moskova metro inşaatında kullanılmıştı. Moloz kaldırıldıktan sonra oluşan kraterin bulunduğu yere, Boris Yofan'ın neo-klasik tarzda tasarladığı büyük bir Sovyetler Sarayı dikilmesi planlanıyordu. Porfir, mermer ve yeşim taşı blokların oluşturacağı basamaklarla, dört yüz metre yükseklikle Eyfel Kulesi'nden daha yüksek olacak, üzerine yerleştirilecek Lenin heykeli ile bir kaide görünümü kazanacaktı. Devasa boyutları nedeniyle temelinin atılması bile ertelendi ve nihayet 1937'de inşaat başladı. Temel 1939'da tamamlandı fakat gerisi gelmedi. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 827, l. 9 (25 Mayıs 1931); d. 828, l. 17 (5 Haziran); Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 158 (RGASPI, f. 667, op. 1, d. 17, l. 95-97; Molotov'dan Yenukidze'ye, 24 Ağustos 1931); Lebedeva, "O snose khrama Khrista Spasitelia", s. 14; Iofan, "Dvorets s"ezdov SSSR." Aynı zamanda bkz. Tarkhanov ve Kavtaradze, *Architecture of the Stalin Era*; Paperny, *Architecture in the Age of Stalin*. Devrimden önce Moskova'da 460 Ortodoks kilisesi vardı, 1 Ocak 1933 itibarıyla bu sayı 100 civarına gerilemişti.

266 "Stalin ideolojisinin önemli vasfı kendisini ne ölçüde milliyetçi görüşe uydurduğu değil... ama zaman içinde değişime uğratılan Marksist-Leninist görüşün ne ölçüde egemen ideoloji olarak kaldığıydı," derken Arfon Rees haklıydı. Rees, "Stalin and Russian Nationalism", s. 102-103. Carr, Rus milliyetçiliği "Stalin'i derinden etkileyen yegâne siyasi inançtı," derken yanılıyordu. Carr, *Russian Revolution*, s. 170.

Stalin kültürel bakışını, Shcherbakov'un yardımcısı, Stavsky adıyla bilinen Vladimir Kirpichnikov'a yazdığı mektupta ortaya koyuyordu. "Yoldaş Sobolev'e bir göz atalım. Büyük bir yetenek olduğu (*Sermaye Onarımları* kitabıyla değerlendirirsek) şüphe götürmez. Ancak mektuplarından anlaşılacağı üzere kaprisli ve istikrarsız... Bu kişilik özellikleri, bana kalırsa, bütün büyük edebiyat yeteneklerinde görülebilir (birkaç istisna dışında). Onu ikinci bir *Sermaye Onarımları* yazmaya zorlamak gerekmez. Bu tür bir zorlamanın hiçbir sonucu olmayacaktır. Onu kolektif çiftlikler ya da Magnitostroi hakkında yazmaya zorlamak gerekmez. Bu tür konularda baskı altında yazı yazmak imkânsızdır. Bırakalım ne zaman ve ne konuda istiyorsa yazsın. Biz de ona özen gösterelim."[267] Ancak, hem yeteneklerini geliştirebilen hem de sadakat gösteren aparatçik sayısı çok azdı. Bunun en basit örneğiyse, "Troçkist" olabileceği zannıyla Schubert isimli birine ait müziğin radyoda çalınmasını yasaklayan eğitimsiz sansürcülerle ilgili hikâyelerdi.[268] Sansürcü (*glavlit*), tiyatro, sinema, bale, yayınlar ve hatta sirk gösterilerinin yanı sıra edebiyat üzerinde de yaptırım gücü kazanmıştı ama onlar da eziliyordu zira NKVD ve parti komisyonları sürekli tetikteydi. Risk almanın (evet demenin) olumlu bir tarafı yoktu; en güvenli yol hayır demekti ve bunun sonucunda ardı kesilmeyen ricalar, yazışmalar, ayak sürmeler başlıyordu, ta ki yeterli derecede yetki sahibi ve kendine güvenen birisi bu baştan savma sürecine noktayı koyup evet diyene kadar.[269]

Shcherbakov, on beş ay boyunca Yazarlar Birliği sekreterliği yapmasının ardından, meselelere yeterince hâkim olamamakla eleştirildiğini Stalin'e itiraf ediyordu.[270] Ancak Stalin'in etrafı sarılmıştı ve sadece en öne çıkan kültür in-

---

267 "'Neizmennyi drug'–eto obiazyvaet pis'ma O. I. Sobalevoi-Mikhal'tsevoi", s. 113 (APRF, f. 345, op. 34, d. 2731118, l. 7149: 10 Kasım 1935); Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 279-280. Yazarlar Birliği bir sendikaydı ve üyeleri yönetime yazarak her tür maddi yardımı talep edebiliyorlardı. Kitapları yayımlanan yazarlar bile geçinemediklerini söyleyerek ek iş (editörlük ya da eleştirmenlik) talep ediyorlardı. İç sürgündeki Osip Mandelştam 1936 yılında, Birlik yönetiminde görevli şair Nikolay Tikhonov'a, "Hastalığım ciddi, herkes tarafından terk edildim ve yokluk çekiyorum... Çeviri de yapamıyorum çünkü çok zayıf düştüm, şiirimle ilgili bir kenara bırakamadığım kaygı bile kalp çarpıntıları yaşamama sebep oluyor," diye yazmıştı. Antipina, *Povsednevnaia zhizn'*, s. 12-13 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 631, op. 15, d. 637, l. 136), 13-21.

268 Golubev, "Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku", s. 64 (atıfta bulunduğu kaynak TsAODM, f. 3, op. 50, d. 75, l. 38).

269 Sansür organı dört bölümden oluşuyordu: siyasi-ekonomik, sanatsal, tarımsal ve bölgesel (ya da eyalet). 1935 yılı sonunda, parti komisyonu araştırmasına göre, siyasi-ekonomik bölümde tek bir ekonomist bile yoktu ve sanat bölümünde sanat eğitimi ile uzmanlık kazanmış kimse bulunmuyordu. Komisyon raporu, "Eğer merkezde sansür bariz biçimde yetersiz ise, yerelde ve özellikle vilayetlerde tümüyle felakettir" sonucuna varıyordu. Zhuravlev, *Obshchestvo i vlast'*, s. 114-116. Yerelde, neredeyse her bir sansür görevlisi eşzamanlı olarak başka işler yapmak zorunda kalıyordu.

270 Shcherbakov edebiyattaki durumla ilgili uzun bir çözümleme yazarken (2 Ocak 1936), yakın geçmiş ve gelecekle ilgili iyimserliğini dillendiriyor ama yardımcısı Stavsky'nin arkasından iş çevirmesinden şikâyet ediyordu (Stavsky'i cesaretlendiren Stalin'di). Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 284-288 (RGASPI, f. 88, op. 1, d. 474, l. 1-8). Düşük performans sergileyen Moskova Sanat

sanlarını gözetmek üzere kendisini sakınıyordu. En sonunda, Stalin'in girişimiyle, Politbüro parti aygıtına değil Halk Komiserleri Konseyi'ne bağlı bir Tüm-Birlik Sanatsal İşler Komitesi kurulmasını onayladı, başkanlığına da Kerzhentsev adıyla bilinen Platon Lebedev'i (d. 1881) atadı. Çarlık Duması milletvekili bir doktorun oğlu olan, Moskova Üniversitesi'nde eğitim gören ve yakın geçmişte Sovyet radyosu başkanlığına atanan Kerzhentsev, zaman yönetimi biliminden Paris Komünü'ne kadar çok çeşitli başlıklar altında yazan üretken bir yazar ve deneyimli bir kadroydu.[271]

Kerzhentsev tam da müzik alanında bir fırtına patladığı sırada geldi. Geçen yıl boyunca Sovyet müziği içeren sadece üç uzunçalar yayınlanmıştı ve bunlardan sadece biri senfoni idi: Dmitri Şostakoviç'in (d. 1906) *Hamlet* eseri. Operaya gelince, Stalin, Andreyev ve Jdanov'a yazan (11 Ocak 1936) Shcherbakov, Leningrad Maly Opera Sahnesi'nin "esas itibarıyla, Sovyet sahne sanatlarının son derece önemli sorunları –yani, çağdaş müzik gösterilerinin yaratılması– üzerinde sistematik olarak ve şevkle çalışan yegâne sahne" olduğunu öne sürüyordu. Şostakoviç'in *Mtsenskli Lady Macbeth*'ini; İvan Derjinski'nin (d. 1909) *Ve Durgun Akardı Don*'unu; Valery Zhelobinsky'nin (d. 1913) iki eserini örnek gösteriyordu. Shcherbakov Leningrad Tiyatrosu'nun, Devlet Yeni Akademi Opera Sahnesi adını almasını, personelinin devlet nişanı almasını ve ücretlerinin Kirov Balesi seviyesine yükseltilmesini öneriyordu. Stalin Shcherbakov'un mektubunu Kerzhentsev'e yönlendirdi.[272] Leningrad Tiyatrosu'nun ismi değişmedi fakat hırslı orkestra şefi Samuil Samosud RSFSC "halk sanatçısı" unvanıyla onurlandırıldı ve eserini Moskova'daki festivalde sahneleme onayı aldı. Açılış gecesinde, Moskova'nın yaratıcı entelektüellerinin büyük bölümü, Şolohov'un romanından uyarlanan *Ve Durgun Akardı Don*'u izlemek üzere boy gösterecekti. Don Kazaklarının anavatanı savunmaya kararlı ve hazır olması vatanseverce yüceltilen opera lirik ve dokunaklı müziğiyle izleyenleri büyülüyordu. Son sahnenin ardından Stalin imparatorluk locasında öne doğru gelerek kendisini gösterince yoğun alkış aldı.

Tiyatrosu'nda "iki kamp" bulunduğuna ilişkin iki rapor Shcherbakov tarafından Stalin, Kaganoviç ve Yezhov'a gönderildi, "'Priniat' srochnnye mery k ozdorovleniiu'", s. 122-123 (APRF, f. 3, op. 35, d. 24, l. 10-11: 3 Ağustos 1935), 125-126 (l. 18-21: 17 Eylül), 131-132 (l. 33-34); Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 265-266, 267-269, 288-289, 327-331 (APRF, f. 3, op. 35, d. 24, l. 45-51: 11 Ekim 1936).

271 Komite 16 Aralık 1935'te onaylandı ve Kerzhentsev 17 Ocak 1936'da atandı. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 281 (RGASPI, f. 17, op. 3 d. 973, l. 3); *Pravda,* 18 Ocak 1936. Aynı zamanda bkz. Maksimenkov, *Sumbur*, s. 69 (RGASPI, f. 77, op. 1, d. 557, l. 1). Kerzhentsev, NKVD'nin "Sovyet-karşıtı sınıf düşmanları, hırslı ve vasat unsurlar" tespit ettiği radyodan kurtulduğuna sevinmiş olmalıdır. Goriaeva, *Radio Rossii*, s. 158-159 (APRF, f. 3, op. 35, d. 14, l. 44-60, 70-71: 9 Mayıs 1935); RGASPI, f. 17, op. 114, d. 588, l. 9-10. 1937 yılında Stalin, Bolşoy, Maly, Moskova Sanat Tiyatrosu, Vakhtangov Devlet Tiyatrosu, Kirov Balesi ve diğerlerini komiteye bağladı. RGASPI, f. 17, op. 114, d. 588, l. 12.

272 Maksimenkov, *Sumbur*, s. 77-79 (RGALI, f. 962, op. 10, d. 13, l. 12-13). Gorki, Shcherbakov ile ilgili olarak ("Edebiyat ona yabancı, tali bir konu") ve Yazarlar Birliği'ndeki bürokratik entrikalarla ilgili olarak ne yapacağını şaşırmıştı. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 276-278 (RGASPI, f. 73, op. 2, d. 44, l. 17-20: 8 Aralık 1935); Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 413-415 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 720, l. 101-106). Eylül 1936'da Shcherbakov ikinci sekreter olarak Leningrad'a geri gönderildi. Yazarlar Birliği'ndeki görevini Stavsky devraldı.

Stalin, Samosud'u locasına çağırdı ve iki saat süren bir görüşme yaptılar; TASS bir açıklama yayımlayarak bir Sovyet opera repertuarının hazırlanmakta olduğu müjdesini verdi.17 Ocak 1936'da Stalin Bolşoy direktörüne *Ve Durgun Akardı Don* prodüksiyonunu sahnelemesi talimatını verdi ve tüm Samosud eserlerini sahnelemeye karar vererek başdansçı olarak Fyodor Lopukhov'u görevlendirdi (Leningrad operalarında dans etmişti). Bolşoy açılışı, kurgusu diğer iki eserden daha kolay olan *Lady Macbeth* ile yaptı. 26 Ocak'ta Stalin ve yakın çevresi de izledi. *Ve Durgun Akardı Don*'dan farklı olarak Şostakoviç'in müziği, ahenksizliğiyle, tecavüz ve cinayetin aşırı derecede doğal biçimde tasvir edilmesiyle opera geleneklerini hiçe sayıyordu. Stalin son perdeden önce çıktı. Bu durum, yeni komitenin başkanı olarak, kültürel güç simsarlarının ve her şeyden önemlisi Shcherbakov'un aleyhine olmak üzere, otoritesini tesis etmek için Kerzhentsev'e bir fırsat yarattı. *Pravda*'da "Müzik Değil Karmaşa" başlıklı imzasız bir kınama yayımlandı (28 Ocak). (Söylentilere göre olası yazar Stalin değil Kerzhentsev idi.)[273] Çok kısa bir süre önce *Pravda*, aynı operayı abartılı bir dille övmüştü. Şostakoviç operasının prodüksiyonu her ne kadar Samosud kaynaklı olsa da diktatör Bolşoy versiyonunu izlemişti. Derhal Samosud'u Bolşoy sanat direktörlüğüne atadı.[274]

Sovyet sineması başkanlığını sürdürmekte olan (ve Kerzhentsev'in yardımcılığına getirilen) Shumyatsky, Stalin'in *Pravda*'da yayımlanan makaleyi "program niteliğinde" gördüğünüve "bilmece-bulmacaya değil" ama büyük Sovyet filmlerine ve özellikle de tüm şarkıların güzel, basit ve melodik olduğu *Neşeli Ahbaplar*'a atıfla, halka ulaşan "gerçekçi bir müzik" talep ettiğini öğrenmişti.[275] "Mesaj" alınmıştı. (Moskova Sanatçılar Birliği'nin bir toplantısında dinleyicilerden biri "Gazeteleri okumuyor musunuz?" diye bağırmıştı, Şostakoviç'e yönelik ithamları ima ederek.)[276] Şostakoviç 7 Şubat'ta Kerzhentsev'le bir görüş-

273 Maksimenkov, *Sumbur*, s. 88-112. Prodüksiyonu Samosud tarafından yapılan Şostakoviç'in *Lady Macbeth* eserinin prömiyeri 26 Aralık 1935'te Moskova'da Bolşoy salonunda yapıldı ancak Stalin gelmedi. Sovyet basınında hayranlık ifade eden değerlendirmeler yer alıyordu. Üçüncü festival prodüksiyonu, *Duru Irmak* da övgü aldı. Stalin, sahnelendiği süre boyunca bu eseri de izleyemedi. 16 Ocak 1936'da –Kerzhentsev'in yeni komiteye atamasının yapıldığı hükümet kararnamesi ile aynı gün– Stalin, beraberinde Kerzhentsev, Molotov ve diğerleri ile birlikte *Ve Durgun Akardı Don* eserinin son sahnelenişini izledi. Alkışlar arasında İmparatorluk locasındaki yerini aldı. Stravinsky, *Lady Macbeth* operasını "berbat derecede taşralı" buluyordu. *Pravda*, kadın katili sempatik gösterdiği için eleştiriyordu. Taruskin, "Opera and the Dictator", s. 34-40.

274 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 307-308 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 976, l. 56). Bolşoy dansçılarından sadece İgor Moiseyev (o sırada 30 yaşındaydı) kaldı ancak Leningradlılar ona karşı entrikalara giriştiler. Kerzhentsev onun giderek ünlü olacak bir folk dans topluluğu kurmasına olanak sağladı. Moiseev, *Ia vospominaiu*, s. 292-294.

275 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 829, l. 69-72. *Pravda* (29 Şubat 1936) Sovyet film müziklerinin başarısını övüyordu.

276 RGALI, f. 962, op. 6, d. 42, l. 6. NKVD'den Molchanov'un yazdığı raporda, birçok kültür insanının *Pravda*'da yayımlanan makaleyi doğru anladığı belirtiliyor, "Sovyet-karşıtı" görüşlerle tepki verenler listeleniyor ve sözleri aktarılıyordu. Artizov ve Naumov, *Vkast'*, s. 290-295 (TsA FSB, f. 3, op. 3, d. 121, l. 31-8: 11 Şubat 1936). Gorki, Stalin'e yazarak Şostakoviç aleyhtarı gaddar kampanyadan yakındı. Gorki, "Üstün yetenekli Meyerhold'un" tiyatrosu sadece sevgilisi aktris Raikh için faaliyet gösteriyormuş gibi görünüyor diye şikâyet ediyordu, ayrıca "üstün

me yapmayı başardı ve eleştirilerin "büyük bölümünü" kabul etti. Kerzhentsev bestecinin köylerde dolaşmasını ve Rusya, Ukrayna, Belarus, Gürcistan folk müzikleri konusunda bilgilenmesini salık verdi, tıpkı bir zamanlar Rimsky-Korsakov'un yaptığı gibi. Şostakoviç bunu mutlaka yapacağı sözünü verirken, bestecilerin Stalin ile bir görüşme yapmaktan memnun olacağını da belirtti.[277] Basın "formalistlere" karşı saldırgan bir kampanya başlattı, hedefte sadece Şostakoviç değil ama 1920'lerin avangard sanat akımının liderleri Eisenstein ve tiyatro direktörü Vsevolod Meyerhold da vardı. Kısa süre sonra Kerzhentsev inisiyatifi ele alarak avangard eserlerin müzelerden temizlenmesini sağladı.[278]

Bulgakov'un sahnelenme aşamasında iki oyunu vardı: 15 Şubat 1936'da Moskova Sanat Tiyatrosu'nda prömiyerini yapacak olan *Molière* (ilk başlığı *Samimiyetsizlerin Entrikaları* idi) ve Hiciv Tiyatrosu için son düzeltmeleri yapılan *İvan Vasileviç*. *Molière*, dolu bir salonda, şiddetli alkışlarla prömiyerini yaptı.[279] Perde arkasında Kerzhentsev, Stalin ve Molotov'a, Bulgakov'un *Molière*'i çoğu eserinin yasak olduğu bir dönemde yazdığını ve Güneş Kral (XIV. Louis) yönetiminde bir yazarın çektiği eziyetler üzerinden, düşünceleriyle "siyasal sisteme karşı çıkan ve eserleri yasaklanan" bir oyun yazarının yaşadıklarına gönderme yapma niyeti taşıdığını anlatmıştı. "Zehirli fikirlerini başarıyla gizleyen" oyunun parlaklığını teslim ediyor ve aleyhte değerlendirme yazılarıyla yok edilmesini öneriyordu.[280] *Pravda* böyle bir karalayıcı makale yayımladı ("dışsal parlaklık, yanıltıcı içerik").[281] *Molière* yedi başarılı performansın ardından sonlandırıldı. *İvan Vasileviç* –Korkunç İvan ile dalga geçen bir komedi– hiç sahnelen-

---

yetenekli Tairov" tiyatrosu da sadece aktris Koonen için vardı. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, 300-302; *Literaturnaia gazeta*, 10 Mart 1993.

277 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 289-290 (APRF, f. 3, op. 35, d. 32, l. 42). Aynı zamanda bkz. Maksimenkov, *Sumbur*, s. 110-112. Şostakoviç kabul edilmeden bir gün önce *Pravda*'da (*Duru Irmak* hakkında) "Bale Yalanı" başlığıyla bir saldırı daha yer aldı (6 Şubat 1936). Aynı zamanda bkz. Glikman, *Pis'ma k drugu*, s. 317.

278 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 308-309 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1108, l. 125-6: 19 Mayıs 1936); Maksimenkov, *Sumbur*, s. 227-228.

279 18 Şubat'ta Bulgakov, kendisine yeni projesini soran Moskova Sanat Tiyatrosu'nun yeni direktörü Mikhail Arkadyev'le görüştü. Bulgakov, karısının ifadesiyle, "O anda kendisini ilgilendiren yegâne konunun Stalin olduğunu" söylemişti. Bu, planlanmakta olan *Batum* oyununa bir göndermeydi ve muhtemelen yakın zamanda yayımlanan ve Stalin'in yeraltı günlerini yansıtan metinlerden etkilenmişti. Losev ve Ivanovskaia, *Dnevnik Eleny Bulgakovoi*, s. 112, 114. Eleştirmen Osaf Litovsky, *Molière*'in ön gösterimlerine *Sovetskoe iskusstvo* dergisinde acımasızca saldırıyordu (11 Şubat 1936). Başka Bulgakov düşmanlarının saldırgan ithamları da daha önemsiz dergilerde yayımlanmaya devam etti (Aleksandr Afinogenov, Yuri Olyesha, Vsevolod İvanov).

280 "'Polozhenie ego deistvitel'noe bezyskhodnoe'", s. 117-119 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1099, l. 96-98: 29 Şubat 1936); Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 298-300 (otdel rukopisi GPB, f. 562, k. 19, d. 33). Aynı zamanda bkz. Sakharov, *Mikhail Bulgakov*, s. 439. Bulgakov, *Önemli İnsanların Hayatları* serisi –Gorki ve Koltsov'un yeniden canlandırdığı devrim öncesinin popüler bir ürünü– için Molière'in hayatını kaleme aldı ancak reddedildi.

281 *Pravda*, 9 Mart 1936. (Yelena günlüğüne şöyle yazdı: "Okuduğumuz zaman M. A., '*Molière*'in sonu, *İvan Vasileviç*'in sonu gibi' dedi." *Literaturnai gazeta* da aynı şeyi yaptı (10 Mart). Kerzhentsev 16 Mart'ta Bulgakov'u çağırdı, Avcı Evleri Caddesi'ndeki görkemli yeni Halk Komiserleri Konseyi binasındaki görüşme doksan dakika sürdü. Elena bu görüşmeyi "anlamsız bir toplantı" diye nitelendirdi. Losev ve Ivanovskaia, *Dnvenik Eleny Bulgakovy*, s. 116, 118.

medi. Bu yazara bir darbeydi ama aynı zamanda Stalin'in görüşlerine verilen bir destek anlamına geliyordu.[282] 19 Şubat'ta, yeni makamında bir ayı dolduran Kerzhentsev, Stalin ve Molotov'a 1917 üzerine bir oyun ve film yarışması açılmasını öneren mektubu yazdı. Amaç "Ekim Devrimi'nin hazırlık ve gerçekleşme sürecinde Lenin ve Stalin'in rollerini göstermekti." Stalin eline bir kalem aldı ve kendi adının üzerine bir çarpı koydu.[283]

Amerikan aynası

Büyük güç olmak Amerikan aynasına bakmak anlamına geliyordu. Shumyatsky bir Sovyet Hollywood'u önerisini ortaya attı. Üretim kapasitesindeki ciddi yokluk, Sovyet filmlerinin kopya sayısında sınırlılık –tüm ülke için film başına genellikle kırk kopyadan az– anlamına geliyordu ve Shumyatsky, kendi nitelikli film stokunu, kameralarını, projektörlerini, ses kayıt cihazlarını, ışıklandırmasını üretebilen –tüm bunların ithal edilmesi maliyetliydi– bir film sanayisi istiyordu.[284] Başkanlığını yaptığı sekiz kişilik bir komisyonla Paris, Londra, Rochester (Eastman Kodak) ve Los Angeles'a gitti, izlediği filmler ve yaptığı görüşmelerle ilgili yazılar yayımladı ve oradan, ılıman ve güneşli iklimiyle yıl boyunca kesintisiz çalışmayı mümkün kılacak Karadeniz bölgesinde bir Sovyet Sinema Şehri kurma azmi ile döndü.[285] Kremlin'deki bir film gösterimi sırasında Hollywood düşüncesine Stalin'den onay koparmayı başardı. Diktatör, "Muhalifler burunlarının ucundan ötesini göremiyorlar," diyordu. "Sadece iyi filmlere değil hem nicelik hem dağıtım açısından daha fazla sayıda filme ihtiyacımız var. Sinemalarda aynı filmlerin defalarca üst üste gösterilmesi hiç de uygun değil."[286] *Çapayev* filmini otuz sekizinci kez izlediği gösterimin ardından Stalin, Mussolini'nin iki yıl içinde, Roma dışında bir Cinenittà [Sinema Şehri] kuracağına dair duyumunu aktarıyordu. Ancak Stalin'in şifahi des-

282 Losev ve Ivanovskaia, *Dnevnik Elen y Bulgakovoi*, s. 72, 120-121. Bulgakovların, Bulgakov aleyhine yazılan isimsiz makalenin ve eserlerine getirilen yasağın Kerzhentsev'in eseri olduğundan haberdar olup olmadıkları meçhul. Maksimenkov, *Sumbur*, s. 184, 187-190. Eylül 1936'da Bulgakov Moskova Sanat Tiyatrosu'ndan istifa etti ve Bolşoy'da opera yazarı danışmanı olarak önemsiz bir işe başladı. Sovyet opera yazarlarının teslim ettiği hatalarla dolu çalışmalarını yeniden yazıyordu ve övgüyü eser sahipleri alıyordu.

283 Stalin, "Ekim Devrimi'nin yirminci yıldönümüne bağlı olarak" notunu yazdı. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 295-296 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1101, l. 65-66).

284 Miller, *Soviet Cinema*, s. 26-29.

285 *Pravda,* 3 Temmuz, 20, 21, 25 Ağustos 1935; *Doklad komissii B. Z. Shumiatskogo*, s. 150; Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 1026-1027 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, l. 55-56ob.). Shumyatsky döndükten sonra, 29 Eylül 1935'te Halk Komiserleri Konseyi'ne yazarak Charlie Chaplin'in *Modern Zamanlar*'ının kopyalarını satın almak üzere döviz talebinde bulundu. Molotov kararı Politbüro'nun vereceğini bildirdi. (Kaganoviç metnin üstüne şöyle yazmıştı: "Karşı değilim, gerçi içeriğini bilmemiz gerekir.") *Modern Zamanlar* SSCB'de büyük bir başarı kazanacaktı. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 286-287 (RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1082, l. 114-115; op. 3, d. 972, l. 14: 7 Ekim 1935); *Pravda,* 2 Aralık 1935.

286 Leningradlı Lev Arnstham'ın yazıp yönettiği, müziği Şostakoviç'e ait *Kız Arkadaşlar* filmini Stalin, Svetlana ve Vasili ile birlikte izledi. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 1031-1033 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 829, l. 64-66.

teğine rağmen, Karadeniz'de planlanan pahalı Hollywood projesi hiçbir zaman gerçekleşmedi.[287]

Muhalefet edenler sadece sanayi ve bütçe yetkilileri değildi. İlya İlf adıyla bilinen Yechi'el-Leyb Faynzilberg ve Petrov adıyla bilinen Yevgeny Katayev, Stalin'e bir mektup yazarak (26 Şubat 1936) Sovyet Hollywoodu düşüncesine karşı çıktılar.[288] Ostap Bender isimli bir sahtekârın ön planda olduğu yergi türünden romanları *On İki Sandalye* ve *Altın Buzağı* ile zaten ünlü olan İlf ve Petrov birkaç aylık Birleşik Devletler seyahatinden henüz dönmüşlerdi ve sadece "dans eden ya da hareket eden yarı çıplak, dörtte üçü çıplak ve onda dokuzu çıplak kızları" değil ama aynı zamanda gerçek Amerika'yı –çalışan insanları, sosyalist değilse bile bir demokrasi ülkesi olan Amerika'yı– anlatan *Odnoetazhnaya Amerika* [*Tek Katlı Amerika*] kitabını kaleme alacaklardı. Ford marka bir arabayla yirmi beş eyalete yaptıkları seyahatin ayrıntılarına ilişkin bu kitapta, gökdelenler, çok iyi asfaltlanmış yollar, satış otomatları, Mark Twain'in doğduğu şehir, kovboylar, boksörler, çiftçiler, Zenciler ve Kızılderililer – Sovyet okuyucu kitlesi için tahayyülü imkânsız bir dünya– ile ilgili bölümler vardı.[289]

Amerika, Yagoda'nın raporlarında da boy gösteriyordu. Gulag kampları ve kolonilerde zorla çalıştırılanların sayısı 1,2 milyon civarındaydı ve "özel yer-

287 Shumyatsky, her bir film için yapımcıların ve merkezî stüdyoların varlığıyla olağanüstü bir verimlilik sağlandığını –tek bir Hollywood stüdyosu tüm Sovyet sineması kadar film üretiyordu– söylüyor ve tek merkezin birim başına maliyetleri düşüreceğini, her bir film için SSCB'yi dolaşarak film mekânı aramanın yüksek maliyetinden kurtaracağını iddia ediyordu. 1935 yılı için planlanan film sayısı yüz otuz olsa da ancak kırk beş Sovyet filmi tamamlanabildi ve 1936 yılı için planlanan yüz altmış beş iken gerçekleşen kırk altı oldu. Kendi Hollywood'unu kurmak için hükümet Kırım'da, Foros yakınındaki Lapsi Vadisi'nde karar kıldı. Başlangıçta ayrılan bütçe 400 milyon rubleydi. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 312-314 (APRF, f. 3, op. 35, d. 63, I. 23-26: Shumyatsky'den Stalin'e, 26 Mart 1936), 327 (RGASPI, f. 82, op. 2, d. 958, I. 15, 16: Shumyatsky'den Molotov'a, 15 Temmuz 1936); Taylor, "Ideology as Mass Entertainment", s. 215-216; *Kino*, 4 Temmuz 1936, s. 4.

288 Hicivcilerin Stalin'e yazdığı ve onun da Shumyatsky ve Politbüro'ya ilettiği mektupta, Hollywood yönetmenlerinin zaten doğal ışık kullanmadığı ve kapalı stüdyolarda filmlerini çektiğine işaret ediliyordu. Stalin, boş konuştukları düşüncesiyle mektubu önemsemedi. Ancak Shumyatsky, Kerzhentsev'in itaatsizlik suçlamalarının hedefi olacaktı. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 302-305 (APRF, f. 3, op. 35, d. 63, I. 23-27: İlf ve Petrov'dan Stalin'e, 26 Şubat 1936), 1050-1051 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 829, I. 94-96); Deriabin, *Letopis' rossiiskogo kino, 1930-1945*, s. 399, 408, 419. Beria'nın Sohum'da sinema şehri kurulacağını öğrendiği ve onun kışkırtmasıyla İlf ve Petrov'un itiraz mektubunun kaleme alındığı söylentileri çıktı. 26 Aralık 1935'te Stalin, Beria, Svetlana ve Vasili için Chiaureli *The Last Masquerade* filminin gösterimini yaptı. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 1033-1034 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 828, I. 67-68); Fomin ve Deriabin, *Letopis' rossiiskogo kino*, II, s. 391-392; Minchënok, *Isaak Dunaevskii*, s. 302-319 (atıf yok).

289 İlf ve Petrov 19 Eylül 1935'ten 22 Ocak 1936 tarihine kadar Birleşik Devletler'de kaldılar ve görev tanımları *Pravda* muhabirliğiydi. İlf, Leica marka fotoğraf makinesiyle sayısız fotoğraf çekti ve Petrov'la birlikte popüler dergi *Ogonyok*'ta yayımladıkları seyahatleriyle ilgili satirik yazı dizisinde kullandılar. Amerika'yı taşralı ve dış dünyadan bihaber buldular. İlf ve Petrov, *Odnoetazhnaia Amerika*; Wolf, *Ilf and Petrov's Road Trip*, s. 136 (alıntı); İlf ve Petrov, "Amerikanskie fotografii"; Rodchenko, "Amerikanskie fotograiia Il'ia Il'fa."; Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 1050-1051 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 829, I. 94-96).

leşime" gönderilen "*kulak*ların" sayısı da 900 yüz bindi.[290] Kamplar, ölüm istatistiklerini yükselten hasta/sakatları serbest bırakıyordu ve Yagoda mali denetim ve daha iyi sağlık hizmeti için bastırıyordu.[291] Kolyma kamplarındaki altın hasılası 1936 yılında 36,77 tona sıçradı (önceki yıl 15,94 tondu) ve bu rakam, bir iç raporda vurgulandığı gibi, California'nın üstündeydi.[292] NKVD'nin toplam tutuklama sayısı 131.168'di ve 1933'ün 505.256'sına kıyasla düşmüştü (1934'te 205.173 ve 1935'te 193.093 idi). Mart 1936'da Yagoda Halk Komiserleri Konseyi'nde, profesyonelleşmenin artışı, yeniden yapılanma ve yeni yöntemler sayesinde suçluluk oranlarında keskin bir düşüş yaşanması ve kitlesel sosyal huzursuzlukların (kolektifleştirme sürecinde yaşananlar gibi) çözüme kavuşturulmasıyla övünüyordu. Örgütlü holiganlığın, soygunun, sosyalist mülklere yönelik hırsızlığın sürdüğünü ve mantar gibi biten sanayi yerleşimlerindeki işçi sınıfı mahallelerinde toplum polislerinin devriye gezerken güvende hissetmediklerini kabul ediyordu. Neredeyse hiç polisin bulunmadığı kırsal yerleşimlerde suç oranlarında kayda değer bir düşüş yaşanmadığını da itiraf ediyordu. Yine de, bir önceki yıl Sovyetler Birliği'nin tümünde Chicago şehrinden daha az sayıda cinayet rapor edildiğini anlatırken sinsi bir sevinç yaşıyordu.[293]

Hitler, yeniden

Hitler manipülatif hükümranlığını sürdürüyordu. 21 Şubat 1936'da *Paris-Midi*'den Bertrand de Jouvenel'e verdiği röportajda kendi barış politikasını, Bolşevizm tehdidinin birleştiriciliğini ve Fransız-Alman husumetinin ne denli akılsızca olduğunu vurgulamıştı. *Kavgam* kitabının miadını doldurduğunu söyleyip, "bazı sayfalarının değişeceği" sözünü vererek, "dost olalım" çağrısı yapı-

290 Bu veriler 1 Ocak 1937 tarihli. Zemskov, "GULAG", s. 11 (GARF, f. 9401, op. 1, d. 4157, l. 201-205), yeniden basım, Davies vd., *Years of Progress*, s. 432. Mikoyan, Chicago'daki mezbahaları model alarak Moskova, Leningrad, Orsk ve Semipalatinsk'te büyük et fabrikaları kurulmasını ısrarla istiyordu ve Stalin de ona arka çıktı. Makineler Almanya'dan emek Gulag'dan gelecekti. Pavlov, *Anastas Mikoian*, s. 73 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 84, op. 1, d. 135, l. 1-2).

291 Yagoda 2 Nisan 1936'da tüm kamp komutanlarına bir talimat göndererek böcek istilasına karşı barakaların ve giysilerin yıkanmasını, yemek salonlarındaki sonu gelmez kuyrukların ve gıda zehirlenmelerinin azaltılmasını ve zorla çalıştırılan işçilerin, özellikle de nitelikli olanların düzgün koşullarda çalıştırılmasının sağlanmasını istedi. Kokurin ve Petrov, "Gulag", s. 113-117. Rejim malul ve kronik hastaları kitlesel olarak işten çıkarmak suretiyle maliyeti ve ölüm oranlarını düşürüyor, "örnek işçi" payesini kazanan mahkûmları zamanından önce serbest bırakarak verimliliği artırıyordu.

292 1932'den başlayarak, 1941 yılına kadar Dalstroi'den 430 ton saf altın çıkarıldı. Shirokov, *Dal'stro*, s. 141 (atıfta bulunduğu kaynak, GAMO, f. R-23ss, op. 1, d. 5, l. 14-15); Khlusov, *Ekonomika Gulaga*, s. 74-77 (GARF, f. 5446, op. 20a, d. 9496, l. 2-3, 6, 58: 30 Ekim 1937). Altın üretimindeki keskin artış, 1932-1936 yılları arasında SSCB'nin 411 altın ruble değerinde kıymetli maden ihraç etmesini sağladı. Dohan, "Economic Origins of Soviet Autarky", s. 610.

293 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 67 (TsA FSB, f. 80s, op. 1, d. 80, l. 39,51). Yagoda 1935 yılı nizami polisi sayısının 1913'ün ancak yarısı olduğunu da belirtiyordu (üstelik ülke artık daha küçüktü: Polonya yoktu, Baltık ülkeleri yoktu, Besarabya yoktu). Shearer, "Social Disorder, Mass Repression", s. 518 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f.5446, op. 18a, d. 904, l. 2-14).

yordu.[294] (Stalin'den farklı olarak, kullanışlı ahmakları sayesinde Hitler görüşme tutanaklarını gözden geçirmek zorunda kalmıyordu.) Birkaç gün sonra Hitler o sırada Nazi Hukuk Topluluğu'na konuşma yapmak için Berlin'de olan tarih felsefecisi Arnold Toynbee'yi arayıp buldu. Profesöre, "İngiltere'nin dostluğunu istiyorum ve eğer siz İngilizler bize dostluk gösterirseniz koşullarınızı koyabilirsiniz – eğer isterseniz, Doğu Avrupa ile ilgili koşullar koymanız da dahil," diyordu. Toynbee, "Britanya tarafından gelecek bir tepki... Hitler tarafından misliyle karşılık bulacak" öngörüsünü dışişleri bakanlığına bildirdi.[295] Yine Polonya'da avda olan (19-24 Şubat) Göring, Beck tarafından ağırlandığı bir öğle yemeğinde, "Führer ve şansölye adına, Almanya'nın Sovyetler Birliği ile herhangi bir yakın ilişkiye girme niyeti taşıdığına ilişkin tüm söylentilerin asılsız" olduğunu söyledi.[296]

Moğolistan'da, 26 Şubat'ta Çoybalsan yeni içişleri bakanlığının (NKVD eşdeğeri) başkanlığına getirildi ve Demid ile birlikte mareşalliğe terfi ettirildi. (Moğolistan İçişleri Bakanlığı personelinin dörtte biri Sovyet kökenliydi.) Aynı gün Tokyo'da Japon İmparatorluk Ordusu'nun genç subayları bir darbe girişiminde bulunduklarında, hasımlarının ihracı, yeni bir başbakan atanması ve asker ağırlıklı bir kabine kurulması taleplerini imparatora iletmek niyetindeydiler. Tokyo'nun merkezini işgal ettiler, iki eski başbakanı ve bazı üst rütbeli yetkilileri katlettiler ancak mevcut başbakanı ya da İmparatorluk Sarayı'nı ele geçirmeyi başaramadılar. İmparator eyleme karşı çıktı ve 29 Şubat'ta isyancılar teslim oldular.[297]

1 Mart 1936'da Stalin *Scripps-Howard News*'in başkanı Roy Howard'a röportaj vermeyi kabul etti ancak bu kez, daha önce yabancılara verdiği röportajlardan farklı olarak, bu görüşmenin yüksek tirajlı gazetelerde yayımlanmasına da izin verdi. Stalin, darbe sonrasında Japonya'daki durumun belirsizliğini koruduğunu düşünüyordu ama "Şimdilik, Uzakdoğu'daki tehlike yuvası faaliyetini sürdürüyor," diyor ve açık bir uyarı yapıyordu: "Eğer Japonya, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ne saldırmaya ve bağımsızlığına zarar vermeye cüret ederse, yardım etmek zorunda kalırız." Howard İtalyan faşistlerin ve Alman Nazilerin kendi sistemlerini devlet-merkezli diye nitelediğini, Sovyetler'in ise "devlet

---

294 *Paris Midi*, 28 Şubat 1936. Hitler'in Fransız basınına verdiği ikinci röportajdı ve 1933 sonbaharından beri ilkti. 1938'e kadar Nazi dış politikası ile ilgili bir kronoloji için bkz. Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik*, s. 765-841.

295 *DBFP*, 2. seri, XVI, s. 73-77 (28 Şubat 1936); Toynbee, *Acquaintances*, s. 279-282; Medlicott, *Britain and Germany*, s. 24 (C1814/4/18 FO 371/19891). Toynbee, 1924'ten beri Oxford Üniversitesi Balliol Koleji'ndeki Chatham House araştırmaları direktörüydü. McNeill, *Arnold J. Toynbee*. Sovyet Elçisi Suritz düşmanlığı azaltmak için çaresizce Alman basınının kapısını aşındırıyordu ve Moskova'ya, "Alman askerî çevrelerinin, Alman politikası çerçevesinde Sovyetler Birliği'ne karşı özel bir çizgi izlemeyi sürdürdüğü" düşüncesinin, diplomatik kadrolar arasında yaygın olduğunu yazdı (1936 Şubat ayı sonu). Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 149 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 082, op. 19, pap. 83, d. 4, l. 36).

296 Büyükelçi von Moltke, Göring "deklarasyonunun aşikâr bir memnuniyetle karşılandığını" bildirmişti. *DGFP*, seri C, IV, s. 1201-1202 (26 Şubat 1936).

297 Shillony, *Revolt in Japan*; Crowley, *Japan's Quest for Autonomy*, s. 244-300.

sosyalizmi" kurduklarını ileri sürünce Stalin bu ifadeye "doğru değil" diyerek itiraz etti ve yapılan kıyaslama ile ilgili de şunu söyledi: "Öncelikle, bunun nedeni Almanya ve İtalya'da fabrikaların ve çalışmanın –toprağın, bankaların, ulaşımın vb.– özel mülkiyetine el sürülmemiş ve dolayısıyla da kapitalizmin tüm gücüyle yürürlükte olması." Howard dünya devrimi konusunda Stalin'i sıkıştırdı. Stalin: "Hiçbir zaman böyle planlarımız ya da niyetimiz olmadı." Howard aksine işaret eden örnekler veriyordu. Stalin: "Bunlar tümüyle yanlış anlama." Howard: "Trajik bir yanlış anlama?" Stalin: "Hayır, komik hatta belki de *trajikomik* bir yanlış anlama."[298]

Stalin, Faşist İtalya'nın lanetlenen Habeşistan istilasının sadece bir "evre" olduğunu söyleyerek Roma'ya jest yapıyordu ve Hitler'in barıştan söz ederken, "tehdit savurmaktan kaçınamadığını" da belirtiyordu – bu Stalin'in dolambaçsız ilk Nazizm eleştirisiydi. Almanya'nın, tıpkı Büyük Savaş'ta yaptığı gibi, SSCB'ye karşı Polonya ve Baltık ülkeleriyle birleşebileceğini de ekliyordu.[299]

Hitler, Stalin'in cesur hareketini gölgede bıraktı. *Pravda* ve *İzvestiya*'nın Stalin röportajını yayımlamasından iki gün sonra, 7 Mart 1936'da Führer, Versay Antlaşması uyarınca belirsiz bir süre için askerden arındırılmış ve Fransa ile sınırdaş olan Ren Nehri'nin sol yakasında bir bölgeye asker gönderdi. Britanya'ya kur yapması kısmen başarıya ulaşmış, İngiliz-Alman denizcilik antlaşmasının imzalanmasını sağlamış, peşinde koştuğu tüm sonuçları elde edemese de Britanya ve Fransa arasında bir mesafe oluşturmuştu. İtalya ve Fransa'nın arasını açma planı suya düşmüştü – ta ki Mussolini –Batılı güçlerle Roma'nın arasının açılmasına neden olacak– Habeşistan işgali ile uzun vadeli tasarıları için harekete geçene kadar. Hitler'in Polonya ile ilgili manevraları elbette Fransız-Sovyet paktının kısmi sebeplerindendi ama bu antlaşma Sovyetler'in Hitler'e daha fazla yakınlaşmasına sebep olmuş gibiydi. Rhineland işgalinde Hitler, dışişleri bakanlığının muhalefetinin ve kendi mutat son dakika sinir krizinin üstesinden gelmişti.[300] Rhineland harekâtına karar verildiğini kendisine bildirdiği gün Goebbels, günlüğüne "Şans cesurlardan yanadır," diye yazmıştı. "Cüret etmeyen hiçbir şey kazanamaz."[301]

---

298 Troçki, Roy Howard röportajını ("devrim ihracı saçmalıktır"), Stalin'i "mezar kazıcısı" biçiminde tasvir eden görüşünü yeniden vurgulamak için bir fırsat olarak kullandı. *Revolution Betrayed*, s. 186.

299 *New York World Telegram*, 4 Mart 1936; *Pravda*, 5 Mart 1936, yeniden basım, *Sochineniia*, XIV, s. 116-131. 1936 Mart ayı ortasında, bir Batı Avrupa seyahatinden dönerken Uborevičius, Batı bölgesi Komünist Gençlik Birliği'nin bir toplantısında, Uzakdoğu'da "her an" savaş çıkabilir ve "bu yıl ya da ertesi yıl veya iki-üç yıl içinde Alman faşizmiyle karşı karşıya gelmemiz kaçınılmaz... Faşistler savaş çıkarmadan duramaz. Savaşsız uzun süre varlıklarını sürdüremezler," demişti. "Dva ochaga opasnosti: vystupeniie komanduiushchego Belorusskim voennym okrugom komandarma 1 ranga I. P. Uborevicha na soveshchanii v Zapadnom obkome VLKSM v 1936 g." Aynı zamanda bkz. Erickson, *Soviet High Command*, s. 397-400.

300 Savaş Bakanı Blomberg'in ve Alman yüksek rütbeli subayların endişeli olmaları ve yoğun bir hava saldırısı ile ilgili uyarılara başlamaları, kaygının daha da yaygınlaşmasına sebep oldu. Hossbach, *Zwischen Weltkrieg und Hitler*, s. 97-98; Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 262.

301 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, III/ii, 2 Mart 1936, s. 30.

Britanya yetkilileri çileden çıkmıştı: Almanya'ya, yeniden askerî yapılanma *önermenin* eşiğindeydiler ve Eden kabineye (9 Mart), "Hitler, Almanya ile genel müzakerede kullanabileceğimiz bir pazarlık kozunu taviz olarak verme imkânından –ki bu adımı atmayı ciddi biçimde düşünüyorduk– bizi mahkûm bırakıyor," derken haklıydı.[302] Londra biçimsel olarak [*pro forma*] Milletler Cemiyeti'ne başvurdu (12 Mart) ve Fransa'dan gelecek herhangi bir tepkiyi engellemek için gayret sarfetti.[303] Fransa'nın yönetici çevreleri Almanya'ya tek başına göğüs gerecek özgüvene sahip değildi.[304] Tecrübesiz Wehrmacht'ın sadece küçük bir birliği askerden arındırılmış bölgeye girmişti, bir Batı istilası izlenimi yaratmamak için kasıtlı olarak böyle yapılmıştı. Onları çıkarmaya bir veya iki Fransız tümeni yeterli olurdu.[305] Ancak böyle olmadı ve artık Alman sanayisi, Ren ve Ruhr'un güvenliğinden endişe duymadan savaşa hazırlanabilirdi. Fransa aşağılanmıştı. İğdiş edilmiş Reichstag'ın, Kroll Opera Binası'nda alelacele toplanan oturumunda Hitler, "Almanya onurunu geri kazandı, inancını tazeledi, en büyük ekonomik sıkıntısını aştı ve nihayet yeni bir kültürel yükselişi başlattı," diyerek sevincini gösteriyordu. Henüz imzalanmış olan Fransız-Sovyet ittifak antlaşmasını yeni askerî yapılanmaya gerekçe olarak sunuyordu. "Fransa'da yarın devrim olabilir," diyor ve ekliyordu, "bu durumda Paris, Komünist Enternasyonal'in bir şubesi olmaktan öte bir anlam taşımayacak."[306]

Fransa'nın Britanya'ya imzalatmayı başardığı diplomatik notaya göre, Almanya'nın Fransa'ya saldırması halinde Batılı güçler genelkurmay seviyesinde durumu ele alacaktı, bu doğrudan askerî yardım anlamına gelmese de bir

---

302 Medlicott, *Britain and Germany*, s. 24-25 (atıfta bulunacağı kaynak, CP73[36], CAB24, 261, FO 371/19889 alıntı); *DBFP*, 2. seri, XV, s. 713-736.

303 Alman büyükelçi, Savaş Bakanı Duff Cooper'ın kendisine, "Almanların Fransız topraklarına saldırması halinde Britanya halkı Fransızlar için savaşmaya hazır olsa da yakın zamanda gerçekleşen Alman Renanyası'nın işgali ile ilgili olarak silaha başvurmayacaktır," dediğini bildiriyordu. *DGFP*, seri C, V, s. 57-58 (Hoesch, 9 Mart 1936); *The Times*, 13 Mart 1936. Başbakan Baldwi "Mussolini ve Hitler gibi iki çılgınla hiçbir şeyden emin olamazsınız," demişti. "Ancak ülkeyi savaş dışında tutmaya kararlıyım." Jones, *Diary with Letters*, 30 Nisan 1936, s. 191.

304 *DBFP*, 2. seri, XVI, s. 45-226; Braubach, *Der Einmarch deutscher Truppen*, s. 26-28; Emmerson, *Rhineland Crisis*, s. 97-98; Gunsburg, *Divided and Conquered*, s. 301-301; Bell, *France and Britain*, s. 205-206; Adamthwaite, *France*, s. 37-39; Höhne, *Zeit der Illusionen*, s. 325. İki savaş arası dönemle ilgili olarak bir araştırmacı, "İngiliz-Fransız ilişkilerinin belirgin özelliği Britanya ve Fransa'nın ikili çalışma zorunluluğu ve bunun zor olmasıydı," derken haklıydı. Davis, *Anglo-French Relations*, s. 189.

305 Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, s. 581-589. Birleşik Devletler bir protesto gönderme zahmetine girmedi.

306 Shirer, *Berlin Diary*, s. 49-51. Britanya, Fransa, Sovyetler Birliği ve Polonya büyükelçileri katılmamayı seçti. Dodd ve Dodd, *Ambassador Dodd's Diary*, 7 Mart 1936, s. 318. Opera binasındaki oturumda Hitler, Ren'in her iki yakasının da askerden arındırılmasının "müzakere edilmesini" ve bir kez daha tüm taraflar için saldırmazlık antlaşmaları yapılmasını önerdi. Daha sonra, Reichstag'ı feshederek yeni seçim yapılmasını talep etti (resmî olarak Nazilerin %98,7 oyla kazandığı açıklandı). Litvinov 9 Mart'ta Mayski'ye gönderdiği mektupta, şimdi de Almanya ile müzakereler yürüterek saldırganları ödüllendirdiği için Britanya'yı şiddetli bir dille eleştiriyor, "kolektif güvenliğin" ve Milletler Cemiyeti'nin büyük tehlike altında olduğunu ifade ediyor ve Hitler'in Britanya ve Fransa'nın arasını açma kurnazlığına değiniyordu. *DVP SSSR*, XIX, s. 130, 134.

adımdı.[307] Ulan Batur'da 12 Mart'ta imzalanan ve zaten dayatılmış olan askerî ittifaka on yıllık resmiyet kazandıran Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile Stalin Moğol kullarını emniyet altına aldı.[308] Bazı gözlemciler Hitler'in hamlesiyle Fransız-Sovyet bağlarının da güçleneceğini öngörüyorlardı fakat Fransız yetkililer, Stalin'in Fransa ile birlikte savaşmaktan ziyade Fransa ve Almanya arasında savaş kışkırtıcılığı yapmakla ilgilenmesinden şikâyetçiydiler.[309]

Mesele Stalin'in, Fransa'nın ekonomik anlamda Almanya'nın sunduklarıyla kıyaslanabilecek herhangi bir şeye sahip olmadığını düşünmesiydi. (Çok iyi konuşlandırılmış ajan Karl Behrens sayesinde, Almanya'nın önde gelen elektrik mühendisliği firması AEG'nin teknik tasarımları Sovyetler'in eline geçiyordu.) Ayrıca, Rhineland'daki yeniden askerî yapılanma, Alman büyümesinin asli hedefinin SSCB olmayabileceğine işaret ediyordu.[310-311] Molotov, Fransa'nın etkili gazetesi *Le Temps* editörüne kapsamlı bir röportaj vermiş (19 Mart 1936), Almanya'nın Batı'da bir savaş başlatabileceğini söylemişti. Fransa-Sovyet Paktı'nı doğrulamıştı. "Sovyet halkının belli bir kesiminin" Almanya'nın mevcut yöneticilerine amansız bir düşmanlık beslediğini kabul ederken safça bir cümle sarf etmişti: "Sovyet iktidarının politikasını belirleyen ana eğilim, Sovyet-Alman ilişkilerinde gelişim sağlanmasının mümkün olduğunu düşünüyor... evet, Hitler Almanyası'yla bile."[312]

---

307 *DDF*, 2. seri, II, 1 Nisan 1936, s. 15-16.

308 Antlaşma, her iki ülkeden birine üçüncü tarafların saldırısı halinde "askerî yardım" öngörüyordu. 3. Madde, askerî birliklerin, "1925 yılında Sovyet askerî birliklerinin yaptığı gibi, tehlike ortadan kalkar kalkmaz o bölgeden çekilmesini" şarta bağlıyordu. Sovyetler antlaşmayı biraz gecikmeyle, Tamsagbulag yakınlarında tank ve uçakların da kullanıldığı şiddetli bir sınır çatışmasının ardından yayımladı. *İzvestiya*, 8 Nisan 1936; Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, IV, s. 99-104. Sovyet-Moğol antlaşması Moğolistan üzerindeki Çin egemenliğine değinmiyordu (1924 yılında yapılan bir Çin-Sovyet antlaşmasıyla tanınmıştı) ve Çan Kay Şek hükümeti itiraz için iki diplomatik nota gönderdi. Stalin iki yönlü oynuyordu. Genden'e "Moğolistan'ı bizden başka tanıyan ülke yok," diyordu. "Hâlâ Çin'in bir parçasısınız. Size yardım etmek gibi bir yükümlülüğümüz yok." Friters, *Outer Mongolia*, s. 203-204 (atıfta bulunduğu kaynak, *Chinese Year Book*, 1938, s. 321-322); *China Weekly Reviev*, 7 Nisan 1936, s. 227, 25 Nisan, s. 270; Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 347-348. Antlaşma Amar (devlet başkanı) ve Genden (başbakan) tarafından imzalandı ancak imzaların atılmasından kısa bir süre sonra Genden'in yerini Amar aldı ve Moğol liderliği Genden'i Moskova'ya büyükelçi olarak atamaya karar verdi. Genden, vardığında görevi reddetti ve "hastalık izni" ile Kırım'a gönderildi, fiilen rehin alındı. RGANI, f. 89, op. 63, d. 21, l. 1-3, d. 25, l. 1; Dashpürev ve Soni, *Reign of Terror in Mongolia*.

309 Stalin'in gayriresmî danışmanı Varga, "emperyalistlerin" birbirlerinin peşinde olduğu düşüncesini savunuyordu. Varga, "Konets Locarno." George Kennan, Almanların Mart 1936 Rhineland işgalinin ardından, Almanya ile uğraşırken elinin serbest kalması için Stalin'in üst rütbeliler arasında (potansiyel muhalifleri) büyük bir temizlik kararı aldığına dair yanlış bir kanıya sahipti. Ancak dış politikada zaten eli serbestti ve terör münferit bir karar değildi. Kennan, *Russia and the West*, s. 286-390. Kennan'ın savı Ulam tarafından da tekrar ediliyordu. Ulam, *Stalin*, s. 404-407.

310 *DDF*, 2. seri, II, 1 Nisan 1936, s. 15-16.

311 Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 78 (atıfta bulunduğu kaynak, FSB arşivleri). Aynı zamanda bkz. Sibley, "Soviet Industrial Espionage."

312 *Le Temps*, 19 Mart 1936; *İzvestiya* 24 Mart 1936, yeniden basıldığı kaynak, Molotov, *Stat'i rechi*, s. 231-233, *DVP SSSR*, XIX, s. 166-172. Aynı zamanda bkz. Watson, *Molotov*, s. 133-134. Yine 1936'da Dış Ticaret Komiser Yardımcısı Elieva, Berlin'deki Sovyet elçilik personeline, Mosko-

Karizmatik güç

Yine 19 Mart'ta Kremlin'de bir Gürcü heyeti kabul edilmiş ve Molotov onları kendi dillerinde selamlamıştı: "*Amhkanagebo!* (çok kuvvetli alkışlar)." Ülkeye Stalin'i armağan ettiniz dediğinde "patlayan alkışlar" dinmek bilmedi.[313] 11-21 Nisan tarihleri arasında Büyük Kremlin Sarayı'nda 10. Komünist Gençlik Birliği Kongresi gerçekleştirildi. Yazar Konstantin Paustovsky son günü anlatırken, "Stalin henüz görünmemişti," diyordu. Delegeler ayaklarını yere vurarak, "Stalin'i istiyoruz, Stalin, Stalin," diye bağırıyorlardı. "Ve sonunda oldu! Prezidyum masasının arkasından birdenbire ve sessizce Stalin belirdi... Herkes ayağa fırladı. Çılgınca alkışlanıyordu... Stalin masaya yaklaştı, durdu, ellerini karnının üzerinde birleştirdi ve salonu süzdü. Beni ilk çarpan, onu memnun etmek üzere sergilenen binlerce portre ve resmî fotoğrafına benzememesiydi. Karşımda duran adam bodur ve tıknazdı, yüzü etliydi, saçları kızıla çalıyordu, alnı basıktı ve kalın bıyıkları vardı... Salon bağırışlarla sarsılıyordu. İnsanlar elleri başlarının üzerinde alkış tutuyorlardı. İnsan her an tavan çökebilir hissine kapılıyordu. Stalin bir elini kaldırdı. Anında bir ölüm sessizliği oldu. Bu sessizlikte Stalin ansızın, kısık ses ve belirgin Gürcü aksanıyla "Sovyet gençliği çok yaşa!" dedi.[314]

Çocuk kitapları yazarı Chukovsky önlerdeydi (altıncı ya da yedinci sıra). Günlüğüne, "Salonda olanlar müthişti! Biraz yorgun, dalgın, dev gibi dikildi," diye yazacaktı. "İktidar ve gücün müthiş etkisi ama aynı zamanda kadınsı bir yumuşaklık hissediliyordu. Etrafa baktım: Herkesin yüzünde sevgi vardı, saygılı, onaylayan, gülümseyen yüzler. Sadece görmek –basitçe görmek– hepimiz için mutluluktu." Chukovsky de iktidarı hissetmişti. "Asla," diyordu bitirirken, "bu tür hislere kapılabileceğimi düşünmemiştim."[315]

1 Mayıs 1936'da rejim Kızıl Meydan'da büyük bir askerî gösteri sergiledi ve ertesi gün Voroşilov duygusallığıyla bir kez daha seremonilerin hünerli efendisi olarak görevdeydi. Büyük Kremlin Sarayı'nın gürültülü salonunda, "Yoldaş-

---

va'da "en tepede" Hitlerizmin "farklı" değerlendirildiğini söylüyordu. Gnedin, *Iz istoriia otnoshenii*, s. 37; Nekrich, *1941*, s. 23. Aynı zamanda bkz. Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 267-268.

313 Molotov en sonda yeniden Gürcüceye döndü: "Gaumardzhos saakartvelos mshromel khakhs!", "Yaşasın Gürcistan emekçiler!" *Pravda*, 21 Mart 1936; Molotov, *Velikaia druzhba*, s. 55-60.

314 Paustovsky, *Story of a Life*, s. 133-134.

315 Kongrede konuşan Chukovsky, Pasternak'ı görünce yanındaki boş sandalyeye oturttu. Chukovskii, *Dnevnik*, s. 141 (16 ve 22 Nisan 1936). Aynı zamanda bkz. Baruzdin, "O Kornee Chukovskom", s. 111-121; Bode, "Humor in the Lyrical Stories",; Luk'ianova, *Kornei Chukovskii*, s. 624-626. Yine Nisan 1936'da Stalin, tutuklu olan Victor Serge'nin SSCB'yi terk ederek Batı'ya gitmesine izin verirken, Serge'nin Stalinist çizgiye karşı bir kampanya yürüteceğini biliyordu. Serge'nin serbest bırakılması özellikle Rolland gibi yol arkadaşlarına Stalin'in verdiği önemi gösteriyordu. Serge'nin serbest bırakılması öylesine imkânsız görülüyordu ki Lahey'deki Sovyet ajanı Krivitsky, Serge'nin Troçkistlerin arasına sızması için gönderilen bir NKVD ajanı olabileceğinden şüphe etti. Ancak Stalin'in Troçkistlerin arasına sızmak için Serge'nin uluslararası iftiralarının bedeline katlanmaya ihtiyacı yoktu: Troçkistlerin arasına zaten sızmıştı. Krivitsky, *MI5 Debriefing*, s. 40-49 (Boris Nicolaveksy'e mektup, Paris, 25 Ekim 1938). Troçki gibi Serge de Meksika'da bir villada öldü (henüz 57 yaşına basmadan, 1947 yılında kalp krizinden).

lar, eski Sovyet geleneği bize kadehlerimizi doldurmamızı söylüyor," diyordu, kadehler defalarca tokuşturuldu (Stalin'in, Molotov'un, Kalinin'in, Orjonikidze'nin, Kaganoviç'in şerefine). Her bir isimden sonra Voroşilov Sovyet jargonuyla, şaka yollu, "Genel olarak dikkatinizden şüphem yok ama şimdi kontrol etmek gerekiyor. Bardaklar ne durumda?" dedi. (Hızla bardaklar dolduruluyordu.) Ardından Stalin ayağa kalkıp Voroşilov'un şerefine, Molotov Stalin'in şerefine kadeh kaldırdılar. Molotov'un "Büyük Stalin'e" demesiyle birlikte bütün askerî öğrenciler ve subaylar hep birlikte ayağa kalktılar.[316]

Kızıl Ordu, 1935-1936 yıllarında, 7.800 tank, 4.200 uçak, 9.600 top sistemi ve 6,7 milyon mermi ile çarpıcı rakamlara ulaşmıştı ve kısa sürede 1 milyon 423 bine yükselen asker sayısıyla Çarlık ordusunun barış zamanındaki asker sayısını yakalamıştı. SSCB'nin 1936 bahar tatbikatlarında asli düşman Nazi Almanyası'ydı ancak tatbikatların da gösterdiği gibi sınıra önceden birliklerin yığılması yeterli değildi: Stratejik inisiyatifi Almanya'dan almak için bağımsız Baltık ülkeleri önceden istila edilmezse zafere ulaşmak zordu.[317] Stalin bu tür saldırgan önleyici hamlelerini uygun bulmuyordu. Zaten Kızıl Ordu'nun bir önleyici savaş başlatabileceği de şüpheliydi, büyüklüğü ve mevzilenişi itibarıyla bunu yapmaya muktedir görünse de.[318] Böylesi bir muharebe, hem ülke içinde hem de dışında yetersizliği malum olan Sovyet demiryolları için ciddi bir sınav olurdu.[319] Ayrıca, aşırı hızlı ve uyumsuz askerî genişleme, iyi eğitimli genç subayların sayıca eksikliğine neden olmuştu.[320] 1936 yılında, 3 Nisan ve

316 *Pravda*'nın anlatımında, bardakların dolu olmasına Bolşeviklerin verdiği öneme ilişkin Voroşilov'un yaptığı doğaçlama atıflar çıkarılmıştı. Stalin, kendisinin Voroşilov şerefine kadeh kaldırırken kullandığı ifadeyi gazetede yayımlanması için değiştirdi ve "Kızıl Ordu'nun Büyük Liderine [*vozhd*]" kısmını çıkardı. Ordunun ve aynı zamanda ülkenin sadece bir büyük lideri vardı. Nevezhin, "Bol'shie Kremlevskie priemy Stalina", sayı 3, s. 134-136 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 74, op. 1, d. 164, l. 206-213); *Pravda*, 4 Mayıs 1936; *Krasnaia zvezda*, 4 Mayıs 1936.

317 *Voennye arkhivy Rossii*, s. 62; Isserson, "Zapiski sovremenniko o M. N. Tukhachevskom", s. 73-75; Vinogradov, "1937: pokazaniia marshala Tukhachevskogo", sayı 9, s. 63. 1937 yılında hapisteyken Tuhaçevski, "Baltık ülkelerinin tarafsızlığı bizim için çok tehlikeli bir durum yaratıyordu," diye açıklıyor ve Baltık'ta Kronştadt'tan çok daha iyi bir üsse sahip olunması gerektiğinin altını çiziyordu. Şunu da ekliyordu: "Finlandiya'ya karşı savaş, bizim için yeterince zorluk yaratan tümüyle bağımsız bir mesele." Vinogradov, "1937: pokazaniia marshala Tukhachevskogo", sayı 8, s. 48; sayı 9, s. 62.

318 Tuhaçevski'nin yerini aldığı Aleksandr Sedyakin'e ilişkin bitmek bilmez eleştirileri yöneltenler arasında bizzat Tuhaçevski de vardı. Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 350. Daha kapsamlı bir anlatım için bkz. Gareev, "Ob opyte boevoi podgotovki voisk."

319 Vinogradov, "1937: pokazaniia marshala Tukhachevskogo", sayı 8, s. 48 (26 Mayıs-10 Haziran 1937 tarihleri arasında). Eğer 1914'te Çarlık ordusu batıdaki harekât hedefleri için günde 360 vagon öngörüyor idiyse (1917 yılında günde 560 vagona yükselecekti), 1930'ların ortalarında batı sahnesinde SSCB'nin beklentisi günde yaklaşık 436 vagondu. Menning, "Sovetskie zheleznye dorogi", s. 363.

320 Simonov, *Voenno-promyshlennyi kompleks SSSR*, s. 91-92; Reese, *Stalin's Reluctant Soldiers*; Mawdsley, Roger Reese değerlendirmesi, *War in History*, 7/3, 2000, s. 375-377. Büyük genişlemeye rağmen bazıları şaşırtıcı bir güvensizlik sergiliyordu. Volga Askerî Bölgesi Komutan Yardımcısı İvan Kutyakov günlüğüne, "SSCB, ne siyasi ne de ekonomik olarak bir savaşa elbette hazır değil, en az üç-dört yıl kazanmalıyız," diye yazmıştı (9 Ocak 1936). Viktorov, *Bez grifa "sekretno"*, s. 258-259.

28 Mayıs ziyaretleri de dahil olmak üzere Küçük Köşe'de dokuz kez çok sayıda yüksek rütbeli subayı kabul eden Stalin, yeniden teşkilatlandırılan askerî eğitim dairesinin başına Tuhaçevski'yi getirdi.[321]

At gözlüğü

4 Mayıs'ta Berlin'de Sovyet Büyükelçiliği, yakın zamanda imzalanan mütevazı yeni ikili ticaret protokolünü kutlamak üzere bir ziyafet verdi. Protokolde yeni krediler söz konusu değildi –mevcut 200 milyon mark borç da aşağı çekiliyordu– ama (döviz düzenlemelerinin imkân vermediği) kısa vadeli ciro işlemlerinin tespiti ile ilgili prosedürler belirleniyordu)[322] Bessonov bir Alman Dışişleri Bakanlığı yetkilisine, "yumuşamayı (Sovyet-Alman) sağlayacak altyapının" oluşturulması için Sovyetler'in ne gerekiyorsa yapmaya hazır olduğunu söylemişti.[323] Hitler, yeniden silahlanma ekonomisi için çok önemli olan hammadde ve döviz ile ilgili olarak oluşturulan yeni dairenin başına Herbert Göring'i atadı.[324] Usanmak bilmez Kandelaki, Luftwaffe [Alman Hava Kuvvetleri] komutanının kuzeni vasıtasıyla, onunla bir görüşme ayarlama-

321 Stalin Tuhaçevski'yle 1931 yılında altı, 1932 yılında sekiz, 1933 yılında yedi, 1934 yılında iki ve 1935 yılında üç kez görüşmüştü. Stalin onu 21 Temmuz 1935'te Voroşilov, Yegorov ve başkalarıyla birlikte bir kez daha kabul etti. *Na prieme*, s. 154, 718. Nisan 1936'da, Prag'da göçmenler tarafından yayımlanan Rusça aylık dergi *Rusya'nın Bayrağı*, darbe planlayan Kızıl Ordu komutanlarının gizli örgütü "Kraskomov" ile ilgili olarak dört bölümlük sansasyonal bir diziye yer verdi. Derginin Nisan sayısı Kraskomov'un varlığından şüphe duyan ve eğer varsa neden *Rusya'nın Bayrağı*'nın bunu ifşa ettiğini merak eden mektuplara verdiği cevaplara ayırdı. Rusya'yı bir askerî darbe ile komünizmden kurtarmak göçmenlerin çok uzun süredir hayaliydi ve Sovyet gizli polisince bu durum biliniyordu. Lukes, *Czechoslovakia between Stalin and Hitler*, s. 92-94; *Znamia Rossii*, Aralık 1935, Şubat, Mart ve Nisan 1936. Buna paralel olarak, Voroşilov, Kızıl Ordu ve Nazi askerî çevreleri arasındaki "gizli bağlantı" sayesinde Almanların Moskova'da "dost" bir rejimin kurulmasını sağlayabileceğini ima eden, karmaşık bir gizli rapor aldı. Raporun Fransız Genelkurmayı için bir Beyaz Muhafız subayı tarafından hazırlandığı söyleniyordu, Çekoslovak Genelkurmayı ile de paylaşılmış ve onlar tarafından Moskova'ya iletilmişti. Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 185-186 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 740, l. 170-5: 6-7 Aralık 1935).

322 Ticaret protokolü 29 Nisan 1936'da imzalanmıştı. *DGFP*, seri C, V, s. 488-494. Aynı zamanda bkz. Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 35-36; *DGFP*, seri C, IV, s. 1009-1010 (18 Ocak 1936). 19 Nisan'da Litvinov, Almanya ile yapılacak yeni büyük bir ticaret antlaşmasının Fransa'yı uzaklaştıracağı ve "Hitler'in ekmeğine yağ süreceği" için Berlin'deki Suritz'e öfkeleniyordu. Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 149 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, 010, op. 11, pap. 68, d. 34, l. 85-87).

323 Bessonov'un teklifi, Renanya'ın askerileştirilmesine ilişkin eleştirilerden (Cenevre'de Litvinov'un yaptığı) geri adım atmayı da içeriyordu. *DGFP*, seri C, V, s. 512 (Andor Hencke: 6 Mayıs 1936). Bessonov'a eşlik eden Yevgeny Gnedin, daha sonra, Nazi Almanyası'nı kazanma çabalarında kendisinin ya da Dışişleri Komiserliği'nin dahli olduğunu inkâr edecekti fakat bu doğru değildi. Gnedin, *Katastrofa i votrooe rozhdenie*, s. 34-35. Andor Hencke Almanya'nın Kiev konsolosuydu ve kıtlığa tanıklık etmişti.

324 Harcamaları ve enflasyonu dizginlemeye çalışan Schacht, Göring'in atanmasını önerirken yanlış hesap yapmıştı. Overy, *Göring*, s. 40. Stalin 16 Mart 1936'da Kandelaki'yi Dışişleri Komiserliği personeli olmaksızın kabul etti; beş gün sonra, bir kez daha ve çok sayıda polis, istihbarat ve askerî pesonel ile birlikte kabul etti; son olarak, 4 Nisan'da Litvinov ve Stomonyakov'la birlikte kabul etti. *Na prieme*, s. 181, 183.

ya muvaffak oldu (13 Mayıs). Görüşme sırasında, cana yakın Göring, Kandelaki'nin istediği askerî teknolojiyi elde etmesine yardım edeceğine söz verdi ve son ticaret protokolünden duyduğu memnuniyeti belirtti. Göring aynı zamanda, "tüm çabasının Rusya ile yeniden ve siyaseten yakın temas kurulmasına yönelik olduğunu ve bunun için en iyi yolun karşılıklı ticari ilişkileri yoğunlaştırmaktan ve genişletmekten geçtiğini düşündüğünü" ifade etti. "Eğer Rus beyefendiler Almanya'da zorlukla karşılaşırlarsa ya da mesafe katedemedikleri meseleler olursa, istedikleri zaman kendisine dönmeleri için samimiyetle davet etti. Onları kabul etmeye ve yardım etmeye her zaman hazırdı."[325] Ertesi gün Schacht, Göring'in ifadelerini önemsiz göstermeye çalışacaktı fakat Kandelaki durumu Moskova'ya rapor etmek üzere hemen ayrılmıştı.[326] Birkaç gün sonra, Göring Sovyetler Birliği ile iş yapmanın önemi konusunda Alman sanayicileriyle fikir birliğine vardı ve bir noktada konuyu Hitler'e açma sözü verdi ancak onun "bu konuyla ilgili tutumu, herkesin bildiği gibi, pek olumlu değildi."[327]

Göring'in Sovyetler'den isteği, tamamıyla siyaset-dışı ticari bir çerçevede hammadde edinmekti fakat karmaşık bir oyun oynuyordu. Kandelaki ile görüştükten bir gün sonra Polonya Dışişleri Bakanı Beck'i kabul etti ve ona, Sovyet temsilcilerinin bir toplantı için ısrar ettiklerini ve nihayet kendilerine randevu verildiğini ve bu görüşme sırasında Kandelaki'nin "Almanya'dan birkaç savaş gemisi ve silah satın almak için somut teklifte bulunduğunu" söyledi. "Sovyet delegasyonu, Litvinov'un aksine Stalin'in Almanya'ya olumlu yaklaştığını bize çıtlattı," diyordu. Göring'in iddiasına göre, Sovyetler'in cazip tekliflerini, "böylesi önerilere şiddetle karşı çıkan" "şansölye"ye sunmuştu. Polonyalıların duymak istediği tam da buydu. Yine de, Beck Sovyet-Alman yakınlaşmasının en azından gündemde olduğunu anlamalıydı. Böylelikle Göring, Polonya-Alman ilişkilerinin –Berlin'in şartlarıyla– geliştirilmesi konusunda Varşova'yı baskı altına alırken, Kızıl Ordu saldırısı ihtimaline karşı Almanya-Polonya askerî ortaklığı olasılığını gündemde tutarak, Polonya-Sovyetler yakınlaşmasını sabote etmeyi sürdürüyordu.[328]

Sovyet rejiminde Britanya takıntısı sürüyordu. Mayıs 1936'da, "Faşizmin gücü Berlin'de değil, faşizmin gücü Roma'da değil," diyordu Sovyet Devleti'nin başı Kalinin, Molotov'un yorumlarını tekrar ederek, "Faşizmin gücü Lond-

325 *DGFP*, seri C, V, s. 571-573 (20 Mayıs 1936).

326 Nicklauss, *Die Sowjetunion*, s. 192 (atıfta bulunduğu kaynak, Dirksen raporu, 19 Mayıs 1936).

327 *DGFP*, seri C, V, s. 572.

328 Dembski, "Pol'sko-Sovetskie otnosheniia", s. 196-197 (atıfta bulunduğu kaynak, *Akten zur Deutschen Austwärtigen Politik [ADAP]*, seri C, VI/1: dökûman 341); Archiwum Akt Nowych, Warszawa, MSZ, Kabinet Ministra, s. 108, A.T. II, k. 47-48). Almanya, döviz kıtlığı nedeniyle, Polonya Koridoru'ndan transit geçiş borçlarını ödeyemiyordu. 22 Mayıs 1935'te, Polonya kayıtlarına göre, Hitler Polonya Büyükelçisi Lipski'ye Polonya Koridoru boyunca bir demiryolu inşa edilmesi gereğinden söz etmişti – Stalin'e ulaşan enformasyon. Morozov, *Pol'sko-Chekhoslovatskie otnosheniia*, s. 242 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 02, op. 1, d. 35, l. 162-169: Berlin'den Lipski, 27 Mayıs 1935). Daha önce, 26 Mayıs 1934'te, demiryolu fikrini Moltke Beck'e açmıştı. Wojciechowski, *Stosunki polsko-niemieckie*, s. 200-201, 232.

ra'da, aslında Londra'da da değil beş Londra bankasında."[329] Habeşistan işgali nedeniyle Milletler Cemiyeti'nin uyguladığı yaptırımlara sinirlenen Mussolini, Cemiyet'ten çıkma tehdidini savurdu ama bunun pek bir önemi yoktu. Göz göre göre Nazi Almanyası'na yaklaşıyordu.[330] Kaybedebileceği düşünülen İtalya savaş meydanında bir zafer çıkardı ve 1936 yılı Mayıs ayı başında İmparator Haile Selassie, her ne kadar tahtı terk etmeyi reddetse de sürgüne kaçtı. İtalya, Eritre ve Somaliland'ı Habeşistan ile birleştirerek İtalyan Doğu Afrikası'nı kurdu; Kral III. Victor Emmanuel imparator ilan edildi. Mussolini diktatörlerin en kötüsü olmakla, "kuduz köpek gibi saldırmakla" ya da Britanyalı Anthony Eden'in ifadesiyle, "gangsterlik" ile itham edildi – Whitehall Hitler ile ilgili olarak böyle bir dile hiç başvurmuyordu.[331] Mussolini'nin Habeşistan'daki saldırganlığıyla ilgili olarak Hitler Britanya Büyükelçisi Phipps'e, gülümseyerek, "Diktatörler söz konusu olunca başarı başarıyı getirecektir," dedi (14 Mayıs).[332] Dört gün sonra, Almanya Dışişleri Bakanı Konstantin von Neurath, artık Birleşik Devletler'in Berlin Büyükelçiliği görevini yürüten William Bullitt'e, kendinden emin bir şekilde, bir noktada Almanya'nın Avusturya'yı ilhak edeceğini ve bunu kimsenin durduramayacağını söylüyordu.[333]

Kültürel zaferler, Troçkistler

Natalya Sats'ın yönettiği Merkez Çocuk Tiyatrosu tarafından Sergey Prokofyev'den talep edilen *Küçük Peter ve Kurt* eseri, çocuk sahnesine taşınmadan önce, 2 Mayıs 1936'da prömiyerini Moskova Filarmoni'de yaptı.[334] Her ne kadar Sovyet yetkililer kendi rızalarıyla sürgünde yaşayan İgor Stravinsky ve Sergey Rahmaninov'u tatlı sözle ikna ederek geri getirme girişimlerinde başarısız olsalar da, İspanyol karısı Lina Codina ve Paris'te doğan çocukları ile birlikte seçkin ve saygın bir göçmen grubu çevresinde Paris'te yaşayan Prokofyev'i ikna

329 Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 157 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 78, op. 1, d. 636, l. 73). Askerî istihbarat ajanı Leopold Trepper, Berzin'in, "Burada sürekli Nazi tehdidini konuşuyoruz ama çok uzak bir şey olarak tahayyül ediyoruz," dediğini hatırlıyordu. Trepper, *Bol'shaia igra*, s. 79.

330 Robertson, "Hitler and Sanctions." Mussolini, Hitler'in Rhineland bölgesini yeniden askerileştirmesine peşinen onay verdi.

331 Britanyalılar, her şeye rağmen, Almanya ile hava kuvvetleri silah sınırlandırması görüşmelerine yeniden başlamak için hâlâ çaba gösteriyorlardı. İtalyanlar yarım milyon kişiyi seferber ettiler ve üç bin kayıp yaşadılar. 5 Mayıs'ta İtalyanlar Addis Ababa'yı aldı. Bosworth, *Mussolini's Italy*, s. 396-397. Etiyopya, hiçbir zaman resmen teslim olmadı. 18 Haziran 1936'da, 1935 yılında dayatılan sınırlı ekonomik yaptırımları kaldırdı. Çin, Birleşik Devletler ve üç diğer ülke ile birlikte Sovyetler Birliği İtalya'nın ilhakını tanımadı. İtalya, dokuz aylık fetih savaşının *ardından*, "egemenlik" dönemi boyunca Etiyopya'da hava bombardımanına ve kimyasal silah kullanmaya devam etti.

332 Medlicott, *Britain and Germany*, s. 26-27 (atıfta bulunduğu kaynak, C3662-3/4/18 FO 371/19905). İfade Alman kayıtlarında yok: *DGFP*, seri C, V: 547-549 (14 Mayıs).

333 Weinberg, *Foreign Policy*, I, s. 363 (atıfta bulunduğu kaynak, U. S., 1936, I: 300-1).

334 Sats, *Sketches from My Life*, s. 210-227. Besteci, açılış gecesinde katılım "zayıftı" diye hayıflanıyordu, "fazla ilgi çekmedi." Prokofiev, *Autobiography*, s. 89.

edebildiler. Elit neo-konstrüktivist bir binada (Zemlyanoy Val, 14 numara) dört odalı bir daireye yerleşen Prokofyev hemen ve gereğinden fazla sayıda komisyonda çalışmaya başladı. Vodvil ya da Hollywood müzikallerine hiçbir zaman ilgi duymamıştı ve ciddi bir müzik kültürünün başaktörü olma kararlılığıyla, Şostakoviç'in halkın içinde aşağılanmasını kendi diyatonik melodileri için geniş bir alanın mevcudiyetine yordu. Prokofyev bürokrasinin ağırlığını (üçüncü ve dördüncü sınıf müzikal yetenekleri olan onaylama komiteleri onun eserlerini yeniden yazacaklardı) hafife alıyordu ancak bu arada, *Küçük Peter ve Kurt* eserinin orkestral hikâye anlatımı genç izleyicileri büyülemişti.[335]

Bu sırada, Eisenstein'ın eski yardımcısı Aleksandrov bir kez daha ortaya çıktı: *Sirk* filmi 23 Mayıs 1936'da prömiyerini yaptı. Bir zamanlar kendisi de sirk oyuncusu olan Aleksandrov filmini İlf ve Petrov'un *Sirk Tentesinin Altında* oyunlarına dayandırmıştı. *Sirk*'te *Neşeli Ahbaplar*'ın karmakarışık saçmalıkları yoktu: Kameraman, Shumyatsky ile Hollywood'a gitmişti ve Amerikan tarzı hikâye taslaklarını ve Disney'in ses ve görüntüyü eşleştirmesini ülkesine taşımıştı. *Sirk*, Hollywood'un cesur bir kaybedeni güçlü bir kazanana dönüştüren başarılı formülünü uyguluyordu. Kadın başrol karakteri Marion Dixon (Lyubov Orlova oynuyordu) –Marlene Dietrich ismini anımsatıyordu– Amerikalı sirk oyuncusuydu ve SSCB turuna katılıyordu. Siyahi bir sevgiliden çocuk doğurmuş ve Birleşik Devletler'de ırkçıların baskısına maruz kalmıştı; İvan isminde bir Rus oyuncuya abayı yakarak sirki terk ediyordu. Bunun üzerine sirk direktörü onu gayrimeşru siyahi çocuğunu ifşa etmekle tehdit ediyor ancak Moskova seyircisi onu bağrına basıyor ve o da İvan'ıyla birlikte Moskova'da kalıyordu. Film, farklı Sovyet milletlerinden insanların sırayla söylediği bir ninni melodisiyle zirvesine ulaşıyordu. (Amerikan komedisinin karakteristik son öpücük klişesi, küçük siyahi çocuk Jimmy ile küçük kız çocuğunun öpüşme sahnesi kesilmişti.) Dunayevsky akılda kalıcı altı şarkıyla katkıda bulunmuştu ve Yakov Skoromovsky Caz Orkestrası'nın seslendirdiği bu şarkılardan biri de kolayca hatırlanan "Anavatan Şarkısı" idi. Sözlerini Lebedev-Kumach Yazmıştı ("Böylesine özgürce soluk alınan başka ülke bilmiyorum!"). Filmin çok sayıda dansçıyla çekilen final sahnesinde Orlova çokkatlı bir kek görüntüsündeki yapının tepesinde dans ediyordu. *Sirk* filmini, Moskova'daki gösteriminin sadece ilk iki haftasında bir milyon kişi izledi. Orlova tüm ülkeyi dolaştı. Çelyabinsk'te ona, fabrika dökümhanesinde hazırlanmış bir piston segmanı hediye ettiler; üzerine *Neşeli Ahbaplar* marşının sözleri kazınmıştı: "Şarkılarla yaratırız ve yaşarız"[336]

---

335 Morrison, *People's Artist*, s. 29-49. Aynı zamanda bkz. Morrison, *Sergey Prokofiev and His World*. Prokofyev, bir dizi "halk şarkısı" besteledi (op. 66, 79, 89) ve beğenilen şairlerin sözlerini uyarladı, 1939'da da *Stalin'e Selam* olarak da bilinen *Zdravitsa* oratoryosunu (op. 85) besteledi.

336 Orkestra, Chaplin'in *Modern Zamanlar*'ından ödünç alınan bir mecaza başvurarak, kadının arkasında bıraktığı çürümüş dünyayı tasvir ediyordu. Küçük çocuk yerine siyahi bir oyuncak bebek kullanılmıştı. Marion Dixon'un Amerikan topluluğundan kaçışının çekimleri sırasında Orlova Demiryolu raylarına takılarak altta serili cürufun üzerine düştü, çorap ve eteği yırtıldı, dizleri kanadı. Ayağa kalkıp şöyle bağırıyordu: "Çocuk hayatta mı?" Filmin tamamlanması için

İvan Pyryev'in yönetmenliğini yaptığı *Parti Kartı* 7 Nisan 1936'da Moskova'da prömiyerini yaptı.1932 yılında geçen filmde Sibirya'dan bir ***kulak*** ailesinin oğlu olan Pavel Kurganov bir Moskova fabrikasında işe giriyordu. Orada örnek işçi oluyor, üretim bandı işçisi ve sadık bir parti üyesi genç Anna Kulikova'yı baştan çıkarıp evleniyordu. Pavel'in (Andrey Abrikosov), kimliğini almak üzere bir Komünist Gençlik Birliği aktivistini öldürdüğünü ve kendisini parti kartı edinerek sabotaj yapmakla görevlendiren yabancı istihbarat için gizlice çalıştığını Anna (Ada Voitsik tarafından mükemmel canlandırılıyordu) bilmiyordu. İşyerindeki partili arkadaşlarının eleştirdiği gibi Anna başlangıçta yeterince dikkatli davranmamış da olsa, kocasının azılı bir ***kulak*** haini olduğunu ortaya çıkarmak üzere eski sevgilisiyle işbirliği yapıyordu. Çıkarılacak ders, köylü delikanlısı Pavel'in son derece güvenilir göründüğü ancak aslında kimseye güvenilemeyeceği idi. En tehlikeli düşman, parti kartına sahip olandı.[337] Yekaterina Vinogradskaya'nın yazdığı *Küçük Anna* başlıklı ilk senaryo taslağında Pavel casus değildi. Stalin, senaryonun yeniden şekillendirilmesine katkıda bulundu.[338] Sovyetler Birliği'nde uzun süre statü sembolü olan, sahiplerinin gizli toplantılara katılabilmelerini, gizli bilgi edinebilmelerini ve ek sorumluluklar üstlenebilmelerini mümkün kılan parti kartı artık sahiplerini tehlikeye sokuyordu.

Yagoda Stalin'e ilettiği raporda, Kirov suikasti anti-terör yasası uyarınca gözaltında olan "Troçkistlerin" çoğunun infaz edilmesini önerdi.[339] Bazılarının Gestapo ile "bağlantıda" olduğu iddia ediliyordu. Tutuklanan iki Troçkistin duvara sakladıkları bir çantanın içinde *Muhalefet Bülteni*'nin on üç sayısının –Stalin aynı bültenleri dolabında tutuyordu– ve hain Grigory Besedovsky'nin *Thermidor'a Giden Yolda* kitabının bir kopyasının bulunduğunu bildiriyordu. NKVD bir de adres defteri bulmuştu – tutuklanacak yeni "Troçkistler" tespit edilmiş oldu.[340] 20 Mayıs 1936'da, "iç sürgündeki ve partiden ihraç edilmiş Troçkistlerin karşıdevrimci faaliyetlerinin aralıksız devam etmekte olduğuna" işaret eden Politbüro altı yüzden fazla "Troçkistin" uzak toplama kamplarına gönderilmeleri ve terö-

---

geçen uzun sürenin ardından gerçekleşen gösterimi Moskova Gorki Parkı'nda açılan ve "Dev" olarak anılan açık hava sinemasının açılışıyla çakıştı. Sinemada, 8-10 watt'lık Sovyet yapımı ses sistemleri değil 400 watt'lık ithal sistemler kullanılmıştı ve tahta sıralarına 20 bin kişi sığabiliyordu. Salys, *Films of Grigorii Aleksandrov*, s. 5, 123-200; Taylor, "Illusion of Happiness"; Kushnirov, *Svetlyi put'*, s. 145-146; Malkov, "Charlie Chaplin i Dunaevskii."

337 Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 184-200.

338 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 829, l. 84-85; Pyr'ev, *Izbrannye proizvedeniia*, I, s. 74-75. Stalin'in, filmin ön gösterimini izledikten (28 Şubat) sonra önerdiği sona göre, Anna kötü adamın karanlık geçmişini öğrenerek ona silah doğrultuyor, bu noktada yerel parti başkanı bize kötü adamın Komünist Gençlik Birliği eylemcisini öldürdüğünü ve yabancı ajanı olduğunu söylüyordu ve NKVD onu alıp götürüyordu. Film temmuz ayından başlamak üzere Amerika'da gösterime girdi. Filmden sonra Pyryev bilinmeyen nedenlerle Mosfilm'den uzaklaştırıldı ancak Ukrayna'ya yerleşmeyi başardı. Iurenev, önsöz, *Ivan Pyr'ev v zhizni i na ekrane*, s. 32.

339 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 19, l. 78 (27 Şubat 1936); "O tak nazyvaemom 'antissovetskom ob'edinennomn Trotskistsko-Zinov'evskom tsentre", s. 83 (Léopold, 25 Mart 1936); sayı 9, s. 35 (Vişinski'nin, Yagoda'nın mektubuyla ilgili olarak Stalin'e yaptığı yorum, 31 Mart).

340 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 753 (APRF, f. 3, op. 24, d. 223, l. 1-2: 29 Nisan 1936). Troçki'nin *Bülten*'i ile yakalananlar Eduard Goltsman ve A. N. Safonova'ydı.

rizme bulaşmış olduğu tespit edilenlerin infazı kararını aldı.[341] 1 Haziran'da Yagoda Stalin'e "Troçkist-Zinovyevci örgütlenme" ile ilgili yeni ifadeler gönderdi.[342]

1-4 Haziran 1936 tarihleri arasında Merkez Komite yılın ilk genel kurulunu yaptı. Gündemi tarım, çok yakında kabul edilecek yeni anayasa ve son doğrulama kampanyası ile ihraç edilen parti üyelerinin dilekçeleri/geri kabulleri (toplam ihraç edilen sayısı 200 binin üzerindeydi) oluşturuyordu. Rejimin yaşadığı ciddi finansal baskı nedeniyle Stalin, sıradan insanların başvuru yaptığı devlet tahvillerine ödenen faizi %8-%10'dan %4'e indirmiş ve vadelerini on yıldan yirmi yıla çıkarmıştı, genel kurulda bunu açıklamak zorunda hissetti. Bu karar, çoğunluğu sendikaların ve parti örgütçülerinin ciddi baskısı sonucu "yatırım yapan" yaklaşık elli milyon Sovyet vatandaşını etkiliyordu. Bölgelerine döndüklerinde halkın öfkesiyle karşı karşıya kalması muhtemel genel kurul katılımcılarına, "Hepinizin bildiği gibi, erteleyemeyeceğimiz şeylere ürkütücü miktarda para harcıyoruz," diyordu (3 Haziran). "Okul inşası, öğretmen maaşları, kentsel gelişim, sulama, ülkenin çeşitli bölgelerinin ağaçlandırılması... ve kanal inşaatlarına çok para harcandı ve harcanıyor. Savunma için para harcanıyor ve harcanmaya da devam edecek... Henüz bir donanmamız yok ve yeni bir donanma kurmak zorundayız... Durum bu yoldaşlar."[343]

Bu açıklamalar basında yer almadı. Ancak *Pravda* parti ihraçları konusunda yaptıkları hatalardan dolayı bölge düzeyindeki parti başkanlarını ağır bir dille eleştiriyordu.[344] Yezhov hazırladığı raporda ihraç edilen herkesin hain olmadığını teslim ediyordu fakat kaygı uyandırıcı bir ifadeyle, "Düne kadar parti içinde olan düşmanların partiden ihraç edilince mutlu mesut oturup sessizce 'daha iyi bir zamanı' bekleyeceğini düşünmemeliyiz," diyordu. Stalin zaman zaman araya girerek başvurularla ilgili daha açık yöntemler izlenmesi konusunda bazı tutarsız yorumlarda bulundu ve Yenukidze'nin partiye dönmesine izin verdi. Genel kurulda konuşulan bazı meseleler ham taslak kayıtlarda dahi yer almadı, "Troçkist-Zinovyevci blok" üzerine Yagoda ve Stalin arasındaki konuşma da buna dahildi.[345]

Genel kurul sırasında, oğlu Maksim'in Novodevichy Mezarlığı'ndaki mezarını ziyaret ettikten dört gün sonra Gorki çok hastalanmıştı. Stalin, Molotov ve Voroşilov'un bıraktığı bir notta (10 Haziran), "Saat 02.00 gibi seni görmeye geldik," deniliyordu. "Nabzının mükemmel olduğunu (seksen iki civarı) söylediler. Doktorlar seni görmemize izin vermedi. Uymak zorundaydık. Hepimizden selamlar, kocaman selamlar."[346] 18 Haziran sabahı kır evinde öldü. Levitan,

341 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 756 (APRF, f. 3, op. 24, d. 224, l. 130); RGASPI, f. 17, op. 162, d. 19, l. 172.

342 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 757-763 (APRF, f. 3, op. 24, d. 225, l. 71-86).

343 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 572, l. 34ob.-35; APRF, f. 3, op. 22, d. 150, l. 129; Davies vd., *Years of Progress*, s. 301-302.

344 *Pravda*, 5 Haziran 1936.

345 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 231-235 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 572, l. 67-73).

346 27 Mayıs 1936'da Gorki oğlunun mezarını ziyaret etti. Stalin Gorki'yi ancak 8 ve 12 Haziran'da görebildi. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 420 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 720, l. 121); *Rossi-*

Sovyet radyosunda Gorki'yi, "Büyük bir Rus yazarı, harika söz sanatçısı, işçi dostu, komünizmin zaferi için mücadele eden bir savaşçı," diye nitelendirerek anıyordu. Gorki'nin beyni çıkarılarak bir kaba alındı ve sekreteri tarafından, Lenin ve Mayakovski'nin de beyinlerinin bulunduğu Moskova Beyin Araştırmaları Enstitüsü'ne götürüldü. O gün ve ertesi gün, beyni çıkarılmış bedeni açık tabut içinde yarım milyon kişi tarafından ziyaret edildi. (Stalin son veda için törenle içeri girdiğinde alkışlar patladı ve bu sahne haber filmlerinde gösterildi.)[347] 20 Haziran'da devlet töreninde, Mozole'de, Tolstoy ve Molotov'un yanı sıra Gide de bir veda konuşması yaptı. Rolland'ın İsviçre'den gönderdiği mektup *Pravda*'da yayımlandı (20 Haziran): "Gençlere özgü heyecanını anımsıyorum, inşasına katkıda bulunduğu yeni dünyadan söz ederken ışıldayan coşkusunu. İyiliğini ve bu iyiliğin derinliklerinde gizli acısını anımsıyorum."

Gorki'nin külleri Kremlin Duvarı'na yerleştirildi. Stalin, küllerin bulunduğu vazoyu koyma onurunu kültür işleriyle ilgili aparatçık Andreyev'e bahşetti. Rejim yazarın arşivine el koydu (özellikle Yagoda müthiş sürprizler bekliyordu).[348] Zehirlenme söylentileri çıktı. Suçlananlardan biri Gorki'nin eski sevgilisi Barones Moura Budberg'di. Budberg soyadını evlilik yoluyla Eston bir aristokrattan almış, H. G. Wells ile ilişki yaşamıştı ve iki taraflı –Britanya-Sovyet– çalışan bir ajan olduğu düşünülüyordu. Ancak fısıltıların asli şüphelisi Stalin'di.[349] Aslında, altmış sekiz yaşındaki Gorki çok çok hastaydı ve yetkin bir doktor ekibi gerektiği şekilde teşhis ve tedavi etmişti.[350] Otopsi sonucu, bronşit, tüberküloz ve sol akciğerde hasar olduğunu gösteriyordu. Yazar günde üç paket sigara içiyor ve oksijen tüpüne ihtiyaç duyuyordu. *Pravda* ölüm nedeninin "kalp yetmezliği ve akciğerlerin iflası" olduğunu yazdı. Gorki, oğlu Maksim'in zamansız ölümünün ruhsal etkilerini atlatamamıştı.[351] Gorki'nin ömürlük dostu Yekaterina Kuskova sürgünde yazdığı anma yazısında (26 Haziran),

---

iskaia gazeta, 17 Haziran 2011. Mekhlis 27 Mayıs'ta Stalin'e yazdığı mektupta, Gorki'nin *Pravda*'da yayımlanmak üzere "Genç İnsanın 19. Yüzyıldaki Tarihi" başlıklı makalesini teslim ettiğini, makalede birçok felsefi konunun "şüphe uyandıracak" biçimde değerlendirildiğini bildiriyordu. Stalin makalenin olduğu gibi basılması için Mekhlis'e talimat verdi. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 418 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 720, l. 119).

347 *Pravda,* 21 Haziran 1936; Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 310 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 978, l. 55); Yedlin, *Maxim Gorky*, s. 214.

348 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 310 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 978, l. 55); *Letopis' zhizni i tvorchestva A. M. Gor'kogo,* IV, s. 599. Gorki vasiyetinde oğlunun yanına gömülmek istemişti. Shentalinsky, *Arrested Voices*, s. 276.

349 MacNeal, *Stalin*, s. 206; Tucker, *Stalin in Power*, s. 364.

350 Shentalinsky, *Arreseted Voices,* s. 274.

351 Gorki'nin ölümü ile ilgili en yetkili ağızdan, Gorki Dünya Edebiyat Enstitüsü'nün o zamanki başkanı tarafından yapılan açıklama bir cinayet ihtimalini gözardı etmeden doğal ölüme meylediyordu. Barakhov, "M. Gor'kii", s. 191. Gorki, Kırım-Tesseli'deki kır evinden 26 Mayıs 1936'da Moskova'ya getirildi. Malraux, Gorki "Pek de iyi değil" diye yazan Koltsov ile birlikte, 7-10 Mart tarihlerinde Tesseli'ye giderek Gorki'yi ziyaret etmişti. Babel de oradaydı ve Gorki'nin yalnız ve çaresiz olduğunu görmüştü. *Letopis' zhzni i tvorchestva A. M. Gor'kogo,* IV, s. 575-576, 586-593, 600-601; Shentalinsky, *Arrested Voices*, s. 269. Koltsov, Malraux'nun Stalin ile görüşme talebine aracılık etti; Stalin randevu vermedi. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 411-412 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 754, l. 77-77ob.).

"Seni Bolşevik yapan neydi?" diye sorduğunu hatırlatıyordu bir zamanlar. "Seninle birlikte Nijni Novgorod'da nasıl Marx okumaya başladığımı hatırlıyor musun?"[352]

Marksist-Leninist rejim, 1929-1936 yıllarının kan ve kargaşasında ortaya çıkmıştı. Meta fiyatlarındaki dalgalanmalardan tank tasarımındaki yeniliklere kadar küresel yapısal güçler tarafından sarsılmış; yeni tarihsel konjonktürdeki derinleşmenin, yani kitle çağının baskısı altında kalmıştı. En güçlü ülkeler, büyük-güç statülerini bir dizi modern nitelik sayesinde kazanmışlardı: Seri üretim, toplu tüketim, kitle kültürü, kitlesel siyaset. Büyük Britanya'nın sahip olduğu sadece güçlü gemi ve uçaklar, mühendisler ve iyi yetişmiş askerler değildi, aynı zamanda geniş-tabanlı bir siyasi sistem, bütünlüklü ulusal kültür ve yüksek derecede toplumsal kaynaşmaydı da. Büyük güç adaylarından her biri, jeopolitik rekabetlerine yeni bir ivme ve yapı kazandıran modernitenin kendi kitlesel-tabanlı versiyonunu gerçekleştirmeyi başarmak zorundaydı. Rekabet sadece liberal olanlar-liberal olmayan arası bir eksende değil ama aynı zamanda demokratikleşen Britanya, Fransa, Birleşik Devletler gibi parlamenter ülkeler arasında ve Faşist İtalya, Nazi Almanyası, İmparatorluk Japonyası, Sovyetler Birliği gibi açıkça otoriter rejimler arasındaydı. Her biri ya diğerleriyle bir biçimde boy ölçüşmek ya da tıpkı dünyanın geri kalanı gibi sömürgeleşmek riskini almak zorundaydı. Modernite sosyolojik değil jeopolitik bir süreçti.[353]

Stalin, özel mülkiyet olmaksızın, seri üretim ekonomisi, Sovyet kitle kültürü, bütünleşmiş bir toplum ve kitlesel siyaset yaratmaya önderlik edecek bir *sosyalist* modernite kurmaya çalıştı.[354-355]

---

352 Kuskova, "Na rubezhe dvuh epoch." Carr, *Spectator*'da yer alan (26 Haziran 1936) anma yazısında, "Gelecek nesiller Gorki'yi Dostoyevski, Çehov ve Tolstoy ile birlikte anmayacaklar," diyordu. Aynı zamanda bkz. Schroeder, *Mit der Menschheit auf Du und Du*, s. 83-85; Trotsky, *Portraits*, s. 160-163 (9 Temmuz 1936). Aynı gün Gide, Babel'in Moskova'daki evinde Babel ve Eisenstein ile öğle yemeği yedi. Gide SSCB'yi göklere çıkarıyordu ancak o gittikten sonra Babel, NKVD ajanının anlattığına göre, "Bu kendinden geçme hallerine kanmayın. O şeytan gibi kurnazdır... Fransa'ya döndükten sonra kötü intibalar yumurtlayabilir," demişti. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 316-318 (TsA FSB, f. 3, op. 3, d. 65, l. 225-8: 5 Temmuz 1936). Tüm-Birlik Dış Kültürel Bağlar Cemiyeti Başkanı Mikhail Apletin, Gide'le ilgili olarak, "Rolland gibi basit bir yazar değil," demişti. Clark, *Moscow*, s. 140 (RGALI, f. 631, op. 14, d. 5, l. 18).

353 Kotkin, "Modern Times."

354 Stalin yönetiminde devlet marifetiyle toplumun örgütlenmesi büyük bir yaygınlık kazanırken, bu durum devletin kapsama gücündeki dikkat çekici artışın da temel nedenlerinden biriydi. Kotkin, *Magnetic Mountain*. Hannah Arendt, Nazi ve Sovyet rejimlerini tanımlarken, "Herkesi ve her şeyi kendi çerçeveleri içinde örgütlemeye, sonra da onları seferber etmeye ve öyle kalmalarını sağlamaya" mahkûmdurlar derken haklıydı. Arendt, *Origins of Totalitarianism*, s. 361, 362. Barrington Moore, Sovyet politikasında ağır cezalandırma ile halk seferberliğinin üst üste bindiğini belirtiyordu. Moore, *Soviet Politics*, s. 403. Aynı zamanda bkz. Gelb, "Mass Politics under Stalin."

355 Kasza, *Conscription Society*. Aynı zamanda bkz. Straus, *Factory and Community*. Genel anlamda, Birleşik Devletler sosyal biliminde toplumun etkin örgütlenmesi, kendiliğinden (devlet-dışı) bir bağlamda ele alınır, mesela Robert Putnam'ın etkili çalışmasında olduğu gibi. Ancak Sheri

Bu büyük değişim, jeopolitik ve ideolojinin yanı sıra, Rusya'nın Avrupalı güçler karşısındaki uzun vadeli derin güvensizliğini ve görece zayıflığını bir küresel-tarihsel kader gibi hissetmesinin yansımasıydı. Bu fark uzun süredir Rusya'yı, Batı-dışı kimliğini korumak için Batı teknolojisini yakalamaya zorluyordu. Özgürlük düşüncesini ya da kurumlarını değil ama teknolojisini ve kaynak ve nüfus yönetim tekniklerini ödünç almak söz konusuydu – yani Aydınlanma'nın toplum mühendisliği kısmını. Diğer yandan, Rusya geliştikçe Batı da yerinde saymıyor ve daha zengin, daha gelişmiş ve daha güçlü olma vasfını koruyordu. Ne olursa olsun, Stalin yönetiminde Sovyetler Batı teknoloji ve becerilerini ithal etti ve kopyaladı, halkı yoksun bırakarak, diğer güçleri imrendirecek büyüklükte bir kara ve hava gücü oluşturdu – tıpkı İmparatorluk Rusyası'nın geçmişte yaptığı gibi.[356] Stalin'in ülkeyi modernleştirmek için devleti kullanış tarzı Çarlık dönemi seleflerine göre çok daha radikal ve sertti ve bunun nedeni de siyasi hedefler için şiddet kullanımını artıran Büyük Savaş ve ancak zor kullanımıyla hedefine ulaşabilecek olan anti-kapitalizm idi. Büyük Buhran sayesinde Stalin, teknoloji transferini yabancıların taleplerine mahkûm olmadan güvence altına alabilmişti.[357]

İmparatorluk Rusyası'nda sadece –Sergey Witte, Pyotr Stolypin gibi– güçlü kişilikler bürokrasi içine kendilerine sadakat gösterecek kişileri yerleştirirken, bakanlıkların birleşik iradesiyle bir şeyler dayatmayı başarabildiler fakat çar ve ajanları bilinçli olarak güçlü merkezî hükümetin altını oyuyordu zira otokratın ayrıcalıklarının tehdit edilmesi söz konusuydu. Rusya'nın en büyük devlet adamı olduğunu iddia edebileceğimiz Stolypin başbakanlık pozisyonunu işgal ediyordu ancak Stalin, tıpkı çar gibi, en üstteki hükümranlık makamında yer alıyordu ve tercihi birleşik hükümetten yanaydı.[358] Çarlık dönemine kıyasla çok

---

Berman'ın işaret ettiği gibi sivil örgütlenmeler Nazi hareketinin yayılmasında ve kurumlaşmasında önemli bir araç olmuş ve bu örgütlenmeler Nazi idaresi altında da varlığını sürdürmüştü. Putnam, *Bowling Alone*; Sheri Berman, "Civil Society." "Yüksek modernizm" olarak anılan sistemlerdeki devletin ütopik özlemlerini eleştirdiği ve zorunlu kolektifleştirme ile toprak kullanımı denetimini aynı düzlemde ele aldığı çalışmasında James Scott, toplumun devlet-güdümlü seferberliklerle topyekûn örgütlenmesinden ziyade toplumun direnememesinden söz ediyordu. Scott, *Seeing Like a State*, s. 89.

356 1914 öncesi Fransa, Çarlık Rusyası'nın İmparatorluk Almanyası sınırına stratejik bir demiryolu yapmasını sağlarken, karşılığında ekonomik kalkınma için yüksek miktarda borcun vadesini uzatmak zorunda kalmıştı. Rieber, "Persistent Factors", s. 328.

357 Arnason, "Communism and Modernity."

358 Çarlık'ın yürütme organı, teorik olarak, otokratikti fakat patronaj ağlarının çalışmalarıyla harekete geçirilebiliyordu – ya da harekete geçmesine engel olunuyordu. Sadece en üst düzeyde ya da o düzeye yakın yüksek iradeli birinin yol göstericiliği ve gücü –ancak genellikle kısa bir süre için– etkili olabiliyordu. Çarlık'a sadık birçok insan, ilke olarak güçlü bir hükümete karşı çıkıyor, Witte ve Stolypin'den nefret ediyordu; sadece otokratın yönlendirdiği sıkı kurallardan yanaydılar. Ancak II. Nikolay, önceden konuyla ilgili bilgilendirilme talep etmeden, sabotaj yaptıklarından şüphe duyduğu bakanlarıyla resmî görüşmeler yapıyor, onları bölmeye çalışıyordu. Bir araştırmacının ifade ettiği gibi, çarın "hükümet içindeki çözüm bekleyen kargaşanın devamında çıkarı vardı." Yaptığı bir resmî görüşme dahi fiilî bir aksiyonla sonuçlanmıyordu. Orlovsky, *Limits of Reform*, s. 125; Kuropatkin, *Dnevnik A. N. Kuropatkina*, s. 53 (Plehva ile görüşme); Yaney, "Some Aspects of the Imperial Russian Government", s. 88-89; Khristoforov,

daha geniş bir aygıt üzerinde, Molotov ve diğerleri aracılığıyla eşgüdüm sağlıyordu. Ayrıca, politikalarına yasallık kazandırmak için Stolypin sözde parlamentoyla mücadele etmek zorunda kalmışken Sovyet Kongresi'nin Çarlık Duması kadar dahi yetkisi yoktu. Stalin'in Politbüro onayına elbette ihtiyacı vardı. Ancak ya üyelerini amacı doğrultusunda yönlendiriyor ya da tek taraflı davranıyordu. Stolypin'in hayal bile edemeyeceği araçlara sahipti: Tüm ülkeyi saran parti aygıtı, personel sayısı bakımından Çarlık *okhranka*'sını aşan ve yeterli deneyime sahip Sovyet gizli polisi, her anlamda ahlâken onaylanmış kapsayıcı bir ideoloji ve evcilleştirilmiş milliyetçiliklerin yanı sıra eski Rus İmparatorluğu halklarını rejime bağlayan uluslar-üstü bir Sovyet kimliği.[359]

Belki de en büyük fark Sovyet rejiminin kitleleri kendi adına harekete geçirmesiydi. Machiavelli, prensin kamusal alanlara –amfitiyatrolar, meydanlar, yerel yönetim bina ve salonları ve hatta parklar– erişimi kısıtlamasını ya da yasaklamasını öneriyordu ama Stalin bu alanları doldurdu. Devletinin iktidarı kitle örgütlerinin çokluğuyla güçleniyordu: Parti, Gençlik Birliği, ordu ve sivil savunma teşkilatı, sosyal yardım dağıtan sendikalar ile bir tür kitlesel mecburi hizmet toplumu söz konusuydu.[360] Diktatör sanat çevrelerini de baskıyla ve tatlı sözlerle kandırarak devlet hizmetine sokmuştu. Kurduğu rejim, yeni Sovyet toplumunun kimlikleri ve gündelik hayat pratikleriyle her düzeyde aktif katılımını sağlıyordu ve böylelikle sistemin bir parçası haline geliyorlardı[361] Halk rejimin dilini, düşünme tarzını ve davranış kalıplarını içselleştirdi. Karşılık olarak, istek bu kez yeni Sovyet toplumundan geldi ve Stalin yaşam kalitesine, tüketici mallarına, reklama ve onura daha duyarlı hale geldi. 1930'lu yılların ortasında devrim ve Stalin'in liderliği sayesinde bu büyük ülkenin, ahlâken ve ekonomik anlamda daha üstün kabul edilen bir sistemle, dünya güçleri arasındaki hak ettiği yeri aldığı düşünülüyordu.[362] 1936 baharında Hitler, "Almanya'da halk süngülerle terörize edilmiyor," diyerek böbürleniyordu. "Burada hükümet tüm halkın güveniyle destekleniyor... Hiç kimse bu halka beni zorla dayatmadı. Ben halkın içinden doğdum, halkın içinde kaldım, halka döneceğim. Benim gurur duyduğum şey, dünyada hiçbir devlet adamının halkını temsil ettiğini benim kadar hak ederek söyleyemeyeceğidir."[363] Yine 1936

Aristokraticheskaia oppozitsiia Veilkim reformam, s. 300.

359 Çarlık polis departmanının, tüm tarihi boyunca 10 binden fazla ajanı olmamıştı, Sovyetler bu sayıyı gölgede bırakacaktı. Lauchlan, *Russian Hide and Seek*, s. 133, 203. Leninist devrimci tavır ve sosyal mühendislik üzerine zekice tespitler için bkz. Massell, *Surrogate Proletariat*, s. 39-40.

360 Kotkin, *Magnetic Mountain*, s. 198-237.

361 1927 tarihli *Ekim Devrimi Tarihi Üzerine Makaleler* başlıklı kitabında Pokrovsky, devrimin "Rusya'nın İngiliz-Amerikan sermayesince sömürgeleştirilmesinden" sakınabilmenin tek yolu olduğunu yazmıştı. *Ocherki po istorii oktiabr'skoi revoliutsii*, II, s. 447-448. Aynı zamanda bkz. Agursky, "The Bolshevik Revolution as a Revolution of National Liberation."

362 Baynes, *Speeches of Adolf Hitler*, II, s. 1312-1313 (20 Mart 1936); Bullock, *Hitler*, s. 404.

363 Stalin Howard'a şunu da söyledi: "Bizim yarattığımız halk [*obshchestvennye*] örgütleri, Sovyet ya da sosyalist örgütler olarak adlandırılabilir, henüz tamalanmamış olsalar da. Bu örgütler, halkın sosyalist örgütlenmesinin temelini oluşturuyorlar." *Pravda*, 5 Mart 1936. De Tocqueville, kurumsal dış görünüşlerin ardına saklanarak "mutlak güç ile halkın rızasından kaynaklı

baharında, Stalin de Roy Howard karşısında, SSCB "halkın içinden yükselen, gerçekten halkçı bir sistem," diyerek övünüyordu.[364]

Stalin modern otoriterlik rüyasını gerçekleştirmek için kendi yolunu el yordamıyla çiziyor, sürece dahil ettiği kitlelere yetki vermiyordu. Avrupa'nın demokratik büyük güçleri, dinamik kitle politikası ve otoriter rejimlerin belirli özlemleri karşısında zayıf düşüyordu. Yeniden canlanan Alman gücünden korkarak komünist SSCB ile bir pakta sığınılıyordu fakat bunu yapmaya gönüllü olması paktın askerî bir boyutunun olmamasındandı ve bununla birlikte, Britanya ile işbirliğinin derinleştirilmesine beslenen büyük bir umut, İtalya'nın yatıştırılması ve Fransız komünistlerinin tecrit edilmesi isteği de söz konusuydu.[365] Oysa Britanya, Fransa'nın temel dayanak olarak gördüğü kıtasal teminatlardan vazgeçmeye hazır görünüyordu, Fransa'nın kızgın Mussolini'yi yatıştırma konusundaki kararsız tutumu başarısızlığa uğruyordu ve Fransa Komünist Partisi önemli bir güç haline geliyor, 1936 baharında %15 oy ve yetmiş iki sandalye kazanıyordu (dört yıl önce %8 oy ve on sandalye kazanmıştı). Tüm bunlar, Paris'in Moskova ittifakına duyduğu zaten zayıf olan bağlılığa zarar verdi.

Stalin'in açmazı da aynı derecede şiddetliydi. Emperyalist Britanya ve Fransa'nın bir Sovyet-karşıtı cepheyi kışkırtacakları ve sınırındaki ülkeleri saldırmaya teşvik edecekleri şüphesiyle Polonya'yı tarafsız kılmak ve Almanya ile ilişkileri düzeltmek için çabalıyor, onları Sovyet-karşıtı koalisyondan uzak tutmak istiyordu. Doğu kanadında, Japonya Sovyetler'in Mançurya'daki etki alanını ele geçirmiş ve Sovyet toprakları için tehdit oluşturacak şekilde Kuzey Çin'in diğer bazı bölgelerini zapt etmişti. Tüm bunlar Stalin'i hızla askerileşmeye, Milletler Cemiyeti'ne girmeye, Komintern içinde anti-faşist cepheleşmeye, Fransa ve müttefiki Çekoslovakya ile karşılıklı yardım antlaşmaları imzalamaya itti. Ancak Stalin, Çarlık yanlısı, muhafazakâr ve Alman hayranı Pyotr Dur-

ahlâki otoriteyle kazanılan yetkileri bütünleştirebilecekleri yanılgısını" canlı tutan otoriterleri bir kenara bırakıyordu. De Tocqueville, *Old Regime and the French Revolution*, s. 45. Faşist ideolog Giovanni Gentile'nin, parlamenter liberal düzene karşı italyan faşizminin üstünlüğü iddiasının ardında kitlelerin seferber edilmesi vardı. Gentile, "Philosophical Basis of Fascism." Lenin'in parti anlayışında militan öncülüğün anlam kazanabilmesi için militan toplumla bağları olması gerekiyordu. Sürgündeki Miliukov'un Stalin'e yönelik iltifatları eleştirildi: "Amerikalıların söylediğinin tersine Stalin tüm halkı her zaman aldatmayı başardıysa bunun sebebi halkın aldatılmak istemesidir." Tucker, *Political Culture and Leadership in Soviet Russia*, s. 39; P. N. Miliukov, "From Nicholas II to Stalin: Half a Century of Foreign Politics", daktilo edilmiş (tarih yok), s. 334, Hoover Enstitüsü Arşivi.

364 George Mosse'ye göre siyasetin kitleselleşmesi anarşinin habercisidir fakat milli semboller ve ayinler aracılığıyla kitleleri idare edilebilir siyasi bütünler içinde şekillendirilmek de liberal düzenlere bir tehdittir. Aşırı bir iddia ile "Parlamenter cumhuriyetler doğaları gereği kendilerini etkin biçimde temsil edecek kurgular gerçekleştiremez, tıpkı milli festivaller oluşturamadıkları gibi," diyordu. Mosse, *Nationalization of the Masses*, s. 72.

365 30 Mart 1936 tarihli Maurice Gamelin için hazırlanmış bir gizli rapor, Fransız askerleri arasındaki düşük moral ve yüksek komünist yıkıcılık tehlikesi konusunda uyarıyordu. Gamelin raporu Daladier'e gönderirken Fransa'nın giderek İspanya'ya benzediği uyarısını da ekliyordu. Jackson, "French Strategy" (atıfta bulunduğu kaynak, SHAT, 7N 4034-4031, "Eta d'esprit de l'armée, 1 Nisan 1936).

novó gibi, böylesi bir yönelimin akıllıca olup olmadığını da sorguluyordu. Bir yandan anti-Sovyet koalisyon oluşumunu engellemek ve diğer yandan gelişmiş teknoloji edinmek için Nazi Almanyası ile uzlaşma arayışına sadık kaldı. Oysa Hitler asli hedefinin Sovyetler Birliği olduğunu giderek daha fazla söyler olmuştu. Stalin, Almanya ve Japonya'nın kendisine doğru ilerleyişini durdurmak ya da yönünü değiştirmek için bağlayıcı askerî taahhütlerde bulunabilirdi; belli türde uzlaşmaları benimseyebilirdi (saldırmazlık antlaşmaları) ya da muhtemelen eşzamanlı olarak, kendi başına Almanya ve Japonya ile savaşa girebilirdi ki bu çarların karşılaşmadığı iki-cepheli bir kâbustu.[366]

Rusya'nın, güçlü Batı ile yarışmak için sürekli güçlü devlet inşa etme arayışı, bir kez daha, kişisel hükümranlık ile sonuçlanmıştı. Bu kişi olağandışıydı, Marksist-Leninist görüşlere sahip ve çelik iradeli bir adamdı ancak uzaklaştırılmasını isteyen Lenin'in sözde Vasiyeti'nden ve zorunlu kolektifleştirme-*kulaksız*laştırmanın yarattığı yakıcı serüvene cephe alan iç muhalefetten yakasını kurtaramıyordu. 1936'nın ilk yarısında en az beş bin "Troçkist" ve "Zinovyevci" tutuklanmıştı (1934 yılında toplam 631 kişi tutuklanmıştı). Yıl sonuna kadar bu rakam 23.279'a ulaştı.[367] Bu bir başlangıçtı, eski muhaliflerle ve her şeyden önce Troçki'yle ilgili saplantı ülkeyi tüketmeye başladı. Bunun dış politikadaki açmazlarla bir alakası yoktu fakat açmazları ağırlaştıracaktı. Bolşevizmin avatarı [vücut bulmuş hali] Stalin, anti-kapitalizm ve kitle çağı ile birlikte kendisini ve takipçilerini de doğuran Rus tarihinin derin zorluklarının üstesinden gelebilecek miydi?

366 Rieber, "Persistent Factors", s. 336-337.

367 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 93. 1934 yılında Odessa'da sadece bir Troçkist "grubun" maskesi düşürülmüştü; 1935'te, birdenbire bu tür otuz bir tane grup ortaya çıkarıldı.

KISIM 2

DEVLET YÖNETİMİ OLARAK TERÖR

> Gelecek nesiller bunu anlayacak mı? Neler olduğunu anlayacaklar mı? Bunları yaşamak çok ürkütücü.
>
> – ALEKSANDRA KOLLONTAY, Sovyetler'in İsveç elçisi, bir Avrupa spa otelinde, 25 Mart 1938 tarihinde yazılan notlar[1]

Kahramanın Sonsuz Yolculuğu'nda Joseph Campbell, Sovyet rejimi propagandacılarının çok daha önce Stalin'e uyarladığı arketipin dünya mitolojilerindeki karşılığını dolaylı biçimde açıklayacaktı: Mütevazı bir köken (halk adamı), halk adına büyüklük arayışı, ayrışma sergilenmesi (ejderhaların katli, mesela parti içi muhalefetin), yıkıcı bir geri adım ve yenilginin kıyısına varış (kolektifleştirme karşısında köylü ve partinin direnişi), mitsel bir silkiniş ve cesaret atılımı, zafere ulaşma (Muzafferler Kongresi; sosyalist bir büyük güç).[2] Sovyet biyografi yazarları Stalin'i halktan mütevazı bir kişilik ve halkın talihi olarak resmetme yarışına girmişti. Özellikle Beria, Stalin'in Kafkaslar'ın Lenin'i olarak tasvirinde, bu arketipin unsurlarına sezgiyle ulaşıyordu. Bu tasvir, bariz bir şekilde gerçek dışı olmasına rağmen, Campbell'in arketip imasının yapamadığını yaparak, Stalin'in tehdit takıntısının yanı sıra, öngörülen daha iyiye ulaşmakla ilgili aşkın misyonu nasıl benimsediğini de ortaya koyuyordu. Sosyalizm rüyasının gerçekleştirilmesi on yıllardır imkânsız görülüyordu. Ancak çarın 1917 yılında tahttan çekilmesinden sonra Rusya Geçici Hükümeti'nin

1 Kollontay ekliyordu: "'Çarkların arasına düşmemek' mucize addedilebilir." Vaksberg, *Alexandra Kollontai*, s. 393; Farnsworth, "Conversing with Stalin", s. 944 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 134, op. 3, d. 62, l. 6).

2 Campbell, "Bir kahraman, sıradan hayatın dünyasından uzaklaşma riskini göze alarak doğaüstünün gizemli alanına atılır," diye yazmıştı. "İnanılmaz güçlerle karşılaşacağı yer orasıdır ve nihai zafer orada kazanılır: Kahraman, gizemli macerasından iyilik bahşedebilme gücüyle dönecektir." Campbell, *Hero with a Thousand Faces*, s. 30 [*Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, İthaki Yayınları, İstanbul, 2023].

savaşa devam kararı –İmparatorluk Almanyası'nın denizaltı seferberliğini başlatma kararı ile Birleşik Devletler'in savaşa girmesine sebep olarak savaş dengelerini değiştirmesi gibi– insanlığın kaderini değiştirmişti. Sosyalizm artık kitaplarla dolu bir kütüphaneden, şarkılardan, yürüyüşlerden, toplantılardan ve hiziplerden ibaret değildi; bir ülkeydi.

İktidardaki sosyalizm devleti genişletti ve sadece "burjuvaziyi" değil ama küçük işletme sahiplerini, çiftçi ailelerini ve zanaatkârları da yok etti.[3] Tüm bunlar, sömürüye ve yabancılaşmaya son vermek isteyen ve sınıf yaklaşımlarını devam ettirirken sosyal demokrat bir atılım yapabilmeyi uman Leninist olmayan sosyalistleri şaşkına çevirdi. Bu Marksistler Sovyetler Birliği'ni sosyalist olarak tanımıyor, bir bozulma addediyorlardı ve bu bozulmanın sebebi Rusya veya Lenin veya Stalin olabiliyordu. Sonuçta Marx hiçbir zaman kitlesel kıyımdan yana olmamış, özgürlükleri savunmuştu. Hiçbir yerde gizli polis baskısıyla kolektif çiftlik kurulmasından, donmuş bataklıklara kitlesel sürgünlerden, korkunç kıtlıklardan söz etmiyordu.[4] Elbette, ücretli emeğin "ücretli kölelik" olduğundan, özel sermayenin "sömürü" ve "yabancılaşma" olduğundan, pazarın "kaos" olduğundan ve kalıcı bir bolluk ve özgürlük için kapitalizmin "aşılması" gerektiğinden söz etmişti. Trajedi daha "kapitalizmin" keşfi ile ortaya çıkmaya başlamıştı.[5] Pazar ve özel mülkiyet kötülüğün kaynağı addedildiği anda sonucun devletleştirme olması kaçınılmazdı. Birkaç sosyalist, pazarlar ve özel mülkiyet olmadan özgürlük olamayacağını acı da olsa kabul ettiler ancak dönek ilan edildiler. Sol tehdidin varlığı ve anti-kapitalist demokrat sosyalistler

---

3 Buharin, Lenin'i de etkileyen çalışmalarından biri olan "Emperyalist Devlet Teorisine Doğru" [1916] metninde, "askerî devlet kapitalizmi, Thomas Hobbes'un fantezisini çocuk oyuncağına çevirecek yeni bir Leviathan" üretecektir, diyordu. Sosyalizmin bu sonucu doğurmayacağını iddia ediyordu zira "sosyalizm, üretimin devlet tarafından değil toplum tarafından yönlendirildiği bir düzen" idi. Ortaya koyduğu bu Leviathan'ın ("devlet yönetimi kendi nüfuz alanında herkesi ve her şeyi massedecekti") Sovyet Devleti'ne uygun düştüğü elbette zamanla anlaşılacaktı. Bukharin, "K teorii imprialisticheskogo gosudarstva", s. 5-32. Aynı zamanda bkz. Harding, "Authority, Power and the State", s. 32-56. Daniels, "The State and Revolution"; Cohen, *Bukharin*, s. 39-40.

4 Sovyet deneyimi konusunda Marx'ı aklayan tipik örneklerden birisi, Dalrymple, "Marx and Agriculture." Marx ve Stalin arasındaki mesafe, zaman aralığından ve bağlam farkından kaynaklıydı. Marx takipçisi, Bonnlu bir radikal öğrenci olan Carl Schurz (daha sonra Birleşik Devletler senatörü),1848'de Köln'deki ilk karşılaşmaları konusunda şöyle yazmıştı: "Onunla çelişen herkesi aşağılardı. Beğenmediği her argümanı ya ortaya koyanın derin cehaletini küçümseyerek yanıtlar ya da onu bu argümana yönelten dürtülere hakaretler yağdırırdı." McLennan, *Karl Marx*, s. 15 (1909 anıları).

5 19. yüzyılın kendinden menkul sosyalistleri başlangıçta farklı kavramlara –"anti-sosyal sistem", "burjuva mülkiyet sistemi"– başvururken, daha sonra, hepsini birden kapsayan tek bir kavram keşfettiler. Bu kavram, özü (mülkiyet ilişkileri, üretim tarzı) değiştiğinde, sadece ekonomiyi değil tüm dünyayı farklılaştırır, bolluk, toplumsal adalet ve barış getirirdi. "Kapitalizm"in keşfi sosyalistler için bir bakıma istisnai bir başarıydı ancak aynı zamanda, insanlık için ve eninde sonunda tüm sol için bir trajediydi. Leninistlerden farklı olarak sosyal demokratlar "kapitalizmin" kendiliğinden mi yok olacağına, kitlesel işçi partileri sayesinde meclislerde barışçıl yollarla mı alt edilebileceğine yoksa nihai olarak devrimci müdahale mi gerekeceğine hiçbir zaman emin olamadılar fakat mutlaka sona ermeliydi. "Kapitalizmin" insanileşebileceğine –kapitalizmin insani yüzüne– inanan Sosyal Demokratlar, sömürünün ve emperyalizmin suç ortağı olma ithamlarına açık hale geldiler.

ile Leninistler arasında fark olmadığına ilişkin iflah olmaz yanılgı nedeniyle, geleneksel muhafazakârların faşistleri ve Nazileri iktidara davet ederek büyük bir hata yapmaları, solun trajedisini büyütüyordu. Bunların üstüne, işçi sadakatini sağlayabilmek için sosyal demokratlar ve komünistler arasında başlayan amansız iç savaş eklendi.

Hegel, tarihin bir "kıyım tezgâhı" olduğu bildik ifadesini kullanırken aslında ne dediğinin tam olarak farkında değildi fakat haklıydı. Bu "kıyım tezgâhının" nedeni, kısmen, Hegel'in tehlikeli düşüncelerinin Marksistler üzerindeki etkisiydi: Diyalektik olarak bilinen safsata, devlet ideolojisi, büyük insanların "zorunlu" aksiyonlarıyla tarihin sözde "ilerleyişi."[6]

Hegel'den esinlenen Marksistlerin, tek parti sisteminin başındaki tek liderin, sınıf çözümlemesi temelinde siyasi muhalefetin meşruiyetini reddettiğini söyleyebilmesi (Troçki bunu daha 1904 yılında tahmin etmişti) rastlantı değildi.[7] Bu tek liderin, bir zamanlar militan bir komünist ve ilkesiz bir entrikacı, ideolog ve oportünist [Leninist füzyon] olan, akıl hocası gibi aşırı irade gücüne sahip –bu nitelik, ancak korkunç bir kan dökücülükle ulaşılacak sonuç için, yani kapitalizmin tasfiyesi için önkoşuldu– Stalin olması da rastlantı değildi.[8] Stalin, malikânede doğanların emek harcamadan ulaştığı türden başarılarla övünemezdi. Durmak bilmez bir savaşçı olmak zorundaydı ve öyleydi. Aynı zamanda omzunda devasa bir sorun taşıyordu zira her ne kadar Lenin'in himayesinden büyük bir yarar elde etmiş olsa da, daha sonra rakipleri tarafından ona karşı kullanılan ve parti içinde fısıldanan Lenin'in uzaklaştırılması için yaptığı –sözde– çağrının yarattığı sonu gelmez aşağılanmanın acısını çekecekti. Stalin keskin siyasi zekâ-

---

6 Hegel, ölümünden sonra yayımlanan (1837) seminer dizisinde şöyle diyordu: "Ancak tarih, insanların mutluluğunun, Devletlerin bilgeliğinin ve bireylerin kaderinin kurban edildiği kıyım tezgâhı [*Schlachtbank*] olarak ele alındığında –ister istemez ortaya çıkacak soru– hangi ilke, hangi nihai amaç için bu fedakârlığın yapıldığıdır." Bu sorunun yanıtı Hegel'in Akıl ya da Dünya Ruhu nosyonları değil ama kötü kurgulanmış düşüncelerdir. Hegel, *Tarih Felsefesi*. Hegel'in seminerleri 1932 yılında Partizdat tarafından *Çalışmalar* dizisinin IX. ve X. ciltleri olarak Rusça yayımlandı.

7 Marksizm-Leninizmde ancak tek bir çıkar seti, proletaryanın çıkarları, meşru olabilir. Geri kalanlar, *ipso facto* "yanlış" sınıf çıkarlarının ifadesidir ve bu, fiilen meşru siyaseti dışlayan bir daralmadır. Oysa siyaset, farklı grupların, çıkarların ve düşüncelerin, barışçıl araçlarla ve anayasal sınırlar içinde nasıl temsil ve rekabet edecekleriyle ilgilidir. Crick, *In Defence of Politics*, s. 28. Daha geniş bir çerçevede, kendinden menkul bir seçkinin halkın yararı için halkı cezalandırmasının hak ya da görev olduğu düşüncesi son derece tehlikelidir. Tüm "sınıfların" bir biçimde özgürlük yaratmak üzere yok edilmesi budalalığın ötesindedir. Sözde daha yüksek bir insanlık adına, sistematik yalan ve siyasi cinayet kurumlaşır. Chamberlin, *Evolution of a Conservative*, s. 13.

8 Carr, Stalin'in yukarıdan kanlı devrimini savunur zira sosyalizmi (özel mülkiyete ve pazara dayalı olmayan bir sistem) kurmanın tek yolu budur ve doğrudur da, aynı zamanda Carr'ın savunusunun bir diğer nedeni de, açgözlü uluslararası düzen içinde sosyalist devletin kendini savunmasını mümkün kılmasıdır. Kendince realist olan Carr, ahlâken berbat bir sistemi savunduğunun farkındadır fakat onun gözünde kapitalizm başarısızlığa uğrarken, devlet planlaması ve kolektifleştirme, beklentilerin aksine başarılı olmuştur. Ayrıca, sosyalizmdeki aşırı şiddet ve israf, kaçınılmaz doğum sancılarına atfedilebilir ve geçici addedilebilir oysa kapitalizmin buhranı kalıcıdır. Wohlforth, "Russian-Soviet Empire", s. 226'da. Aynı zamanda bkz. Jonathan Haslam, "We Need a Faith", s. 37.

sı ve dipsiz kişisel hıncıyla lider olarak ön plana çıkmıştı. Kıtlığa rağmen sonuna kadar zorladığı kolektifleştirme, parti içinde eleştirilere sebep oldu –Syrtsov Politbüro'nun kurgusunu; Ryutin Stalin'in ahlâk-dışı diktatörlüğünü eleştirdi– ve bu eleştiriler Stalin'in küskünlüğü artırdı. Bir ölçüde, güç sahibi olmak kişinin kim olduğunu ortaya koyacaktır. Ancak, yasalarla ya da kurumsal sınırlarla kısıtlanmadan sahibi olduğu ve kullandığı iktidarın –yüz milyonların yaşam ve ölümü üzerinde yetkili olmak– Stalin üzerindeki *etkileri* çok büyüktü. Bolşevizmin niteliklerinin yanı sıra rejiminin tesisi de –Rusya'nın kaygılara sebep olan tarihî ve jeopolitik durumu, tarihsel misyon ve sorunlarına dair algı ve tüm bunların sosyalizmin kapitalist kuşatma takıntısı nedeniyle kazandığı yeni ivme ve biçimler– kişiliğinin şekillenmesinde etkili oldu.

Stalin olmasa sosyalizm ve sosyalizm olmasa Stalin olamazdı.[9] Buna rağmen, *burada* ve *bu türden* bir deneyim ile yükselen şeytani eğilimleri, en üst düzeyde iş görme becerisini hiçbir zaman bastırmadı. Fiziksel olarak, grip ve ateş nöbetlerinden, mide rahatsızlıklarından, diş problemlerinden, eklem ağrılarından sıkıntı çekmeye devam ediyordu ancak yerkürenin altıda birinin aktif hükümdarı olacak güce sahipti. Çalışma yetisi muazzam, ayrıntılarla ilgili azmi küllenmeyecek cinstendi.[10] Her gün önüne yüz ve hatta bazen iki yüz doküman geliyordu, aralarında hatırı sayılır uzunlukta olanlar da vardı ve çoğunu genellikle okuyor, üzerlerine yorum ya da talimatlar karalıyordu.[11] Tahmin edilemeyecek sayıda personel atamasına karar veriyor ya da onaylıyor, sonu gelmez kampanyalar için emri altındakileri seferber ediyor, çok sayıda kongre ve törene katılıyor, kültür insanlarının kamusal ve özel açıklamalarını dikkatle takip ediyor, roman ve tiyatro oyunlarını gözden geçiriyor, filmlerin ön gösterimlerini izliyordu. Çok sayıda istihbarat raporunun yanı sıra ajanlık, yıkıcılık, karşı-devrimcilik ve hainlikle suçlananların sorgu tutanaklarını inceliyordu. Kararname metinlerini, gazete başyazılarını, kendi konuşmalarını, kendi becerisine güvenerek yazıyor ve yeniden yazıyordu. Ara sıra ikinci dili olan Rusçada gramer hataları yapıyordu fakat retorik sorular, yerleşik ifadeler, listelemeler kullanarak anlaşılır bir dil kullanıyordu.[12] Onu aptal yerine koyanlar sadece aptallardı.

---

9 Robert Caro'ya göre, Lyndon Johnson'un "iktidar açlığı, başkalarının yaşamlarını geliştirmek değil yönlendirmek ve baskı altına almak içindir, iradesi karşısında diz çöktürme açlığı öylesine şiddetli ve yakıcıdır ki, hiçbir ahlâki ya da etik kaygı, kendisinin –ya da başkalarının– ödeyeceği hiçbir bedel bu açlığın karşısında duramaz." Elbette, Johnson önce Senato başkanı ve sonra da anayasal düzenin başkanıdır. Caro, *Path to Power*, s. xix.

10 Birçok meselenin Stalin'in gözünden kaçtığı bellidir. Ancak yine de, hiçbir konu, birisinin uyarısıyla ya da kendiliğinden dalması için fazla önemsiz değildir. 24 Eylül 1931'de Soçi'den Kaganoviç'e bir mektupta şöyle yazıyordu: "Diyorlar ki Arbat üzerindeki meydana (daha önce kilisenin bulunduğu yer, sinemanın önü) taş (ya da asfalt) döşenmemiş. Utanç verici! En kalabalık meydanlardan biri ve çukurlardan geçilmiyor! Baskı yap, bitirmeleri i sağla." Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 117 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 38).

11 Zaman zaman belgelerde belli pasajların altını çizen bir yardımcısı olabiliyordu. Bazıları öylesine, dikkatsizce çiziliyor, diğer birçok belgede hiçbir pasajın altı çizilmemiş oluyordu. Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/i, s. 221; I/ii, s. 141; II/ii, s. 153; Khlevniuk, *Stalin*; *Zhizn'*, s. 144-145.

12 Molotov'un hatırladığına göre "Her şeyi kendisi yazıyordu. Çalışanlar hiçbir zaman onun adına yazmazdı. Bu Leninist bir gelenekti. Zinovyev ve Kamenev de kendileri yazıyordu, Troçki'yi

Pravda, Sovyet vatandaşlarına, sahip oldukları her şey için –yiyecek, giyecek, eğitim, eğlence– devlete ve kişisel olarak Stalin'e minnettarlığı öğretiyordu ("Teşekkürler yoldaş Stalin!").[13] Haber filmlerinde bilge liderliğin simgesi olarak ve kendine özgü gömleğiyle beliriyordu. Kendisine sadık yazar Konstantin Simonov (d. 1915), Stalin'in konuşmalarından söz ederken, "Kategorik ama basitti," diyordu. "Halkın arasında –bazen bunu haber filmlerinde görüyorduk– kendini basitçe ifade ediyordu. Buna uygun, sade kıyafetler giyiyordu. Gösterişsizdi, dışarıya dönük bir büyüklenme tavrı ya da seçilmiş olma hissiyatı yoktu. Bu durum, bizim bir parti başkanının nasıl olması gerektiğine ilişkin fikirlerimizle örtüşüyordu. Stalin bunların toplamıydı: Parti ve devlet başkanına dair gerçek ya da bizim hissettiğimiz tüm bu duyguların, olumlu niteliklerin toplamı."[14] "Stalin" lider kültü imal edilmişti –yandaşlarının birbirini geçme çabası silahlanma yarışı niteliğindeydi– ancak yapay değildi.[15] Eğer Hitler, yüzüne düşen perçeme, komik bıyığına ve sürekli tırnaklarını kemirmesine rağmen ülkesini egemenliği altında tutabiliyor ise bunun nedeni Führer'in yetenekleri kadar Alman halkında aranmalıydı. Stalin'in de, halkın özlemlerini uyandırır ve geçekleştirirken, sosyalist modernite ve Sovyet gücünü kişiselleştirme kabiliyetinden kaynaklı tuhaf bir çekim gücü vardı. Kültün gücü sadece Stalin'den kaynaklı olmayıp *halk* ile de ilişkiliydi.[16]

Ölçülü bir bakışla, Stalin'in anti-kapitalist deneyimi, kasıtlı olarak yoksun bırakılmış işçiler, sözleşmeye bağlanmış çiftçiler ve köleleştirilmiş emek sahiplerinden oluşan geniş bir kampın, kaynağı belirsiz seçkinlerin çıkarı için zorlu bir çalışma içinde olması gibiydi.[17] Ancak Sovyetler Birliği bir peri masalıydı. Kıtlık, tutuklamalar, sürgünler, çalışma kampları, sansür ve kapalı sınırların yanı başında biteviye bir iyimserlik yayılıyordu.[18] Stalin'e yer veren haber film-

söylemeye bile gerek yok. Chuev, *Molotov Remembers*, s. 168. Stalin'in tarzı, papaz okulu eğitiminden ödünç aldığı kateşist yaklaşımın izlerini taşıyordu ve alt toplum kesimleri arasında ajitasyona çok uygundu.

13 Brooks, "*Thank You, Comrade Stalin!*", s. 83-105. *Pravda*'nın bir grup örnek kadın işçiden alıntıladığı ifadede, "Sovyet iktidarı varken başka ne sorulabilir; sömürü, baskı, haklarda yoksunluk ve kölelik sonsuza kadar ortadan kaldırılmışken; milyonlarca çalışan insanın –yeni sosyalist toplumun kadın ve erkekleri– hayatında refah, neşe ve mutluluk sağlamaktan başka amacı olmayan Lenin-Stalin partisi, işçi-köylü hükümeti varken." *Pravda,* 11 Mart 1936. "Size minnettarız sevgili Yosif Visaryonoviç'imiz." *Pravda,* 11 Mart 1936. 1929 yılı ortalarında yazar Mikhail Prishvin günlüğüne şu notu düşmüştü: "Dışarıdan hiç ışık sızdırmayan bir karanlık odayı andırıyor ama içeride her şey kırmızı bir fenerle aydınlatılmış." Prishvin, *Dnevniki,* VI, s. 432 (22 Temmuz 1929).

14 Simonov, *Glazami cheloveka moego pokoleniia*, s. 65 (27 Şubat 1979).

15 Rees, "Leader Cults", s. 22.

16 Goebbels "deha" sahibi olmak gerektiğini seziyordu ama aynı zamanda, liderin halkın nabzını hissetmesi gerekirdi. Kershaw, "*Hitler Myth*", s. 59. Aynı zamanda bkz. Volkogonov, *Triumf i tragediia,* I/ii, s. 308.

17 Lewin, *Making of the Soviet System* (1985, 1994).

18 1935 yılında rejim belirli etnik grupların ve hüküm giymiş suçluların sürgüne gönderilmesine hız verdi, NKVD sınır muhafızlarını artırdı, batı sınırı boyunca yasak bölgeler –bazı yerlerde on beş kilometre derinlikte olabiliyordu– tesis etti, bu bölgede yaşayanları tahliye etti ve diken-

leri aynı zamanda tüten bacaları –Sovyet vatandaşları fabrikaları böyle kavrıyordu–, tank ve bombardıman uçaklarını, devasa buz kırıcıları, bereketli çiftlikleri, halkların kardeşliğini, dinç bir biçimde yürüyen ve gülümseyen kitleleri, bir modernizm tablosunu, ilerlemeyi, sosyalizmi yansıtıyordu. Birçok Sovyet vatandaşı –özellikle gençler ama sadece onlar değil– aşkın bir hedefe yönelmeye çok istekliydi ve bir ihtiras, fanatizm ve oportünizm girdabında, sosyal adalet, bolluk ve barış adı altında devlet güdümlü bir savaşa *teslimiyet içinde* gönüllü olarak zorluklara katlanıyor, kişisel tatmin sağlıyor ve hatta özgürlük buluyordu. Bitmek bilmez bağlılık beyanı talepleri itaat eder rolü yapılmasına ya da gönülsüzce itaate sebep olabilirdi. Ancak ülkü, aidiyet olasılığını da vaat ediyordu. Birçokları, yeni bir dünyanın kurulabilmesi için şiddet ve zulmün kaçınılmaz olduğunu kabul ediyor ve hevesle propagandayı sahipleniyordu. Çelişkileri ve vicdanları kontrol altında tutabilmek için Marksizm-Leninizm aşkın hakikatine ve "yoldaş Stalin" örneğine sahiptiler. Daha parlak bir geleceğin, kendilerinden daha büyük bir şeyin parçası olma arayışındaki dönem insanları bunlara sarıldı.[19] "En küçük balık," diyordu günlüğünde hayranlığını belirtmeye çalışan bir kadın, "okyanusun dibini hareketlendirebilir."[20]

SSCB'de bütün bir kuşak tarihin en destansı görünen evresinde gelişiyor, beceri, eğitim, konut sahibi oluyordu – sosyalizmi inşa ediyor ve yaşıyordu. Yeni ya da yeniden inşa edilmiş fabrikalar çoğalıyor ve üretimleri her gün yüceltiliyordu. Kıtlık geride kalmış ve karne kaldırılmıştı. Ekonomide yatırımlar güçlenmiş ve 1934-1936 yılları görece iyi geçmişti.[21] İsraf elbette korkunç düzeydeydi fakat dış dünyanın büyük bir bölümü Büyük Buhran'ın etkilerinden hâlâ kurtulamamıştı. Rejim olağanüstü hal koşullarını, yargısız ve adli infazları da gevşetmişti. Gene de Sovyet topraklarında yaşanan derin güvensizlik ortamı sürüyordu. Rus biliminsanı İvan Pavlov bir köpeğe yemek veriyor, köpeğin ağzı sulanıyor ve bu sırada zil çalıyordu. Bunu defalarca tekrar etti. Ardından yemek vermeyi kesti ama zili yine çaldı – köpeğin yine de ağzı sulanıyordu. Pavlov, sanki zilin sesi yiyeceğin tadı ve kokusuymuş gibi, köpeği zile tepki vermeye şartlandırmayı başarmıştı. Sovyet toplumu da şartlandırılmıştı: Rejimin çaldığı "zil" "kapitalist kuşatma" idi ve halkın tepkisel yanıtı dış işgal ve savaştan duyulan korkuydu.[22]

Tam da zafer anında, 1936 yılından başlayarak ülkeye inen darbeye Sovyet toplumu hazırlıklı değildi. Stalinizmin standartlarına göre bile, yaşanan kıyım

li telle çevirdi, nöbetçi kuleleri kurdu, ayak izlerinin tespit edilebileceği tırmıklanmış arazi şeritleri oluşturdu. Dullin, *La frontière épaisse*, s. 206. Aynı zamanda bkz. Erickson, *Soviet High Command*, s. 406-407; Chandler, *Institutions of Isolation*, s. 55-66; *XVII sezd*, s. 71-73.

19 "Bolşevikler, amacı ve anlamı olan bir hayat yaşamaya yönelik insani arzuyu da, gündelik hayatın bezdirici rutinini aşmaya yönelik doğal isteği de tatmin edebiliyor, insanların etkinliklerine kişisel ötesi bir amaç kazandırabiliyordu." Gurian, *Bolshevism*. Aynı zamanda bkz. Stern, "National Socialism as Temptation", s. 151.

20 Garros vd., *Intimacy and Terror*, s. 206 (Galina Shtange). Aynı zamanda bkz. Overy, *Dictators*, s. 54-55.

21 Jasny, *Soviet Industrialization*.

22 Vagts, "Capitalist Encirclement", s. 506. Aynı zamanda bkz. *İzvestiya*, 21 Mart 1937, s. 2 (Zhdanov).

nefes kesecek cinstendi.[23] Sovyet infazları açısından zirve, *kulaksız*laştırmanın yaşandığı 1930 yılıydı – 20.201 kişi. Kirov cinayetine karşı kitlesel bir misilleme sürecini de kapsayan üç yıllık 1934-1936 döneminde NKVD 529.434 kişinin tutuklandığını, bunlardan 290.479'unun karşı-devrimcilikle suçlandığını ve 4.402 kişinin infaz edildiğini açıkladı. Ancak iki yıllık 1937-1938 dönemi boyunca, NKVD 1.575.359 kişinin tutuklandığını, bunların %87'sinin siyasi saldırı nedeniyle olduğunu ve 681.692 kişinin infaz edildiğini açıklayacaktı. (Ülkenin çalışma yaşındaki nüfusu 100 milyon civarındaydı.) Hapse atıldığı söylenen insanların önemli bir bölümü aslında infaz edilmiş olduğundan ve birçok başkası sorgu ya da nakil sırasında öldüğü için infaz rakamlarında yer almadığından, 1937-1938 yıllarında doğrudan Sovyet gizli polisinin elinde can verenlerin sayısı 830 bine yakın olmalıdır.[24]

Bu rakamlar açıklanmadı ve sonuçta hiç kimse olan bitenin boyutunu kavrayamadı. Aynı şekilde nedenlerine de vâkıf değillerdi. Birçok sanayi sektöründe üretim hedefleri tutturulamadı ve 1936 yılının düşük hasadı ekmek kuyruklarına yol açtı fakat sanayide dünya çapında başarı ve kolektif çiftlik sisteminin istikrara kavuştuğu hissiyatı her yerde hâkimdi. (Özel görüşmelerde dahi, rejimin ekonomik durumla ilgili bir kaygı duyduğunu gösteren bir ifade yoktu.)[25] Tüm otoriter rejimlerde olduğu gibi, halk arasında hatırı sayılır boyutta hoşnutsuzluk mevcuttu ama *artmıyordu* ve kesinlikle rejime tehdit oluşturmuyordu.[26] Sovyet toplumunda herhangi bir tür açık muhalefet hayret edilecek kadar azdı. Rejimi yıkmak şöyle dursun, ondan bağımsız gerçek bir *örgütlenme* olanaksızdı – bu ancak askerî yenilgi ve işgalle mümkün olabilirdi. İki cepheli –batıda (Almanya) ve doğuda (Japonya)– böylesi bir savaş tehdidi 1937-1938'de önemini sürdürürken, içeride yaşanana benzer bir kıyım ihtimali yoktu. Aslında 1937 ve 1938 yılları uzun süredir korkulan toplu kıyıma sahne oldu ama savaş kaynaklı değildi. Hiçbir yabancı güç saldırmadı.[27] Ülkeye ya da

23 1937'de yayımlanan *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'ndeki "Engizisyon" maddesinde, "İspanya Engizisyonu'nun lideri Torquemada idaresi altında geçen on sekiz yıl boyunca 10 binden fazla insan diri diri yakılmıştır," deniliyordu. *Bol'shaia Sovetskaia entsiklopediia (1937)*, XXVIII, s. 510-512.

24 Sovyet terör istatistiklerinden elbette şüphe duymak gerekir ancak yine de çapı ile ilgili fikir verir. Sorgu sırasında öldüresiye dövülenlerin kaçının, örneğin kalp krizinden ölüm olarak kayıtlara geçtiğinin bilinmesi imkânsızdır. Resmî olarak infazlar, korkunç 1937 ve 1938 yılları arasında neredeyse eşit biçimde paylaştırılmıştır (sırasıyla 353.074 ve 328.618). Rakamlar hem siyasi hem de yaygın suçları içermektedir. 1921-1940 yılları arasında siyasi suçlar için verilen ölüm cezalarının %91'i bu iki yıl içindedir. GARF, f. 9041, op. 1, d. 4517, l. 201-205 (1953 yılı sonuna ait rapor); Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 26; Lukianov, "Massovye represii opravdany byt' ne mogut", s. 120 (1962-1963 tarihlerinde sunulan bir komisyon raporundaki veriler); Popov, "Gosudarstvennyi terror"; Ellman, "Soviet Repression Statistics"; Khaustov, "Deiatel'ost' organov", s. 477-478 (TsA FSB, f. 8, op. 1, d. 80, l. 57-8, 61-62). 1.575 milyon sayısı nizami polisin (*militia*) tutuklamalarını kapsamamaktadır.

25 Davies, "Soviet Economy", s. 11-37.

26 Davies, *Popular Opinion*, s. 35.

27 Birçok Sovyet kolektif çiftçisi, savaştan kaçınmak için kapitalistlere tahıl ya da her ne gerekiyorsa rüşvet olarak verilmesinden yanaydı ve bazılarının, eğer savaştan kesin olarak kaçılabilecekse, iki katı vergi vermeye hazır oldukları rapor ediliyordu. *'Esli mir obrushitsia na nashu*

rejimin meşruiyetine veya istikrarına yönelik –sosyal, ekonomik, siyasi– bir tehdit yoktu, kriz yoktu. Ama sonra, aniden, topyekûn bir kriz ortaya çıktı.

Araştırmacılar Büyük Terör muammasına farklı açılardan yaklaşıyordu. Olaya uygun adı da veren Robert Conquest (1968, 1990), henüz arşivler açılmadan on yıllar önce Stalin'in merkezî rolünü kesin biçimde ortaya koyarak hareket noktasını oluşturdu. Aslında Conquest, bir açıklama getirmeyi denememişti (kabaca, rejimin ve kişisel olarak Stalin'in daha da fazla güç edinme arayışıyla kitlesel teröre başvurduğu varsayımı ile yazıyordu).[28] Conquest'in *Great Terror* [Büyük Terör] başlıklı kitabını değerlendiren Aleksandr Gerschenkron, "Tüm bu temizlik, son tahlilde, Stalin'in kişisel ve siyasi güdülerine dayanıyordu" cümlesini alıntılıyor ve sonra da tüm diktatörlerin güçlerini artırma güdüsü ile hareket ettiklerini ve "ne eski bir gelenekle (ya da kilise gibi eski bir güçle, ittifakla) ne de idaresi altındakilerin aktif rızası ile desteklenen" herhangi bir modern diktatörlüğün, "daimi olarak iktidarının devamını savunmak zorunda olduğunu" söylüyordu. Stalin'in diktatörlüğünden de beklenen, "içeride ve dışarıda düşmanlar yaratarak ve/veya halkın omuzlarına diktatörün yokluğunda gerçekleştirilmesi mümkün olmayan çok büyük görevler yüklemesi" ve bunun yanı sıra, "karizmatik bir diktatör imgesi" "uzak bir geleceğe dair ütopik bir hedef" geliştirmesi ve "tehdit ve baskı ile herhangi bir aykırı değerin yasaklanması" idi.[29]

Stalin, kadim otoriter yönteme başvurarak, iç ve dış "düşmanı" birbirine bağlayan kurgulanmış komploların epik bir sürümünü devreye soktu ama Sovyet örneğinin farklılığı sadece ölçeğinden ibaret değildi.[30] Terör üzerine diğer bir muazzam eserin (1971, 1989) yazarı olan Roy Medvedev, kutsal Lenin'den ayrı tutmaya gayret ettiği Stalin'i geleneksel tiran olarak tasvir ediyordu ama benzer bir biçimde, o da Stalin'i "iktidar arzusunun, sınırsız hırsın" harekete geçirdiğini vurguluyordu, sanki tüm tiranlar bu sayıda seçkinlerini katletmiş ve aynı zamanda onları işlemedikleri fantastik suçları itiraf etmeye zorlamışlar gibi.[31] Troçki, Stalin'i kıskançlık ve aşağılık duygusunun motive ettiğini düşünürken biyografi yazarı Robert C. Tucker şöhret ve zafer arayışını ön plana çıkarmıştı. Moshe Lewin, paranoyak "Stalin fiilen *sistemin kendisi haline geldi* ve

---

Respubliku', s. 125 (atıfta bulunduğu kaynak TsDOOSO, f. 4, op. 5, d. 87, l. 111).

28 Conquest, *Stalin's Purge*. "Son tahlilde tüm temizliğin niteliğini belirleyen Stali 'in kişisel ve siyasi dürtüleriydi." Conquest, *Reassessment*, s. 33. Joseph Berliner, "arşivlerde görülen Sovyetler Birliği, sadece açık kaynaklardan onu anlamaya çalışan insanlar için son derece tanıdıktı," diye yazmıştı. Gregory, *Behind the Façade*, s. 6.

29 Gerschenkron, "On Dictatorship."

30 Rees, "Stalin as Leader, 1937-1953", s. 202-203.

31 Medvedev, *Let History Judge*, s. 585. Volkogonov büyük ölçüde, Medvedev'in düşüncelerini yansıtıyordu. Lars Lih, Stalin'in "bürokratik olmayan" bir senaryonun peşinde olduğunu öne sürüyordu fakat Stalin'in devletin gerekliliğini de kabul ettiğini ifade ediyordu, bu çözümsüz bir paradoks teşkil ediyordu. Lih, *Stalin's Letters to Molotov*, önsöz, s. 1-63.

dolayısıyla kişiliği 'sistemik' bir boyut kazandı" kanısını ifade ediyordu – gerçi bu çözümleme değil yerinde bir betimlemeydi.[32] Hiroaki Kuromiya, Stalin'in rakip ve düşmanlarıyla ilgili vicdansız mantığını masaya yatırırken, Erik van Ree, Stalin'i gerçek bir Marksist-Leninist addediyor ve Arfon Rees de onun devrimci ve Makyavelist bir bileşim olduğunu ortaya koyuyordu.[33] Bu görüşler ölüm saçan 1937-1938 olaylarına bir açıklama getirmek amacı taşımıyordu. Adam Ulam bir açıklama denemesinin ardından, "Stalin Terörü'nde açıklanması imkânsız düpedüz bir mantıksızlık var," diyerek bu durumu kabulleniyordu.[34]

Birkaç araştırmacı niyetlere değil siyasal sistemin kronik işlemezliğine vurgu yapıyordu, sanki tüm otoriter rejimler –ki hepsi büyük ölçüde işlemezlik ile maluldü– Stalin'in yaptığını yapıyormuş gibi.[35] Nazi Almanyası'nda Hitler, Yahudilerin (nüfusun %1'inden azdılar), komünistlerin ve sosyal demokratların peşine düşmüştü fakat SSCB'de Stalin ayrım gözetmeksizin kendi sadık seçkinlerine vahşice saldırdı. Şüphesiz kurbanların büyük bir bölümü sıradan Sovyet vatandaşlarıydı ama hangi rejim kendisine *sadık* onca sayıda memurunu öldürürdü? Hitler çok sayıda Nazi fabrika ve çiftlik yöneticisinin yanı sıra Nazi bölge valilerinin ve personellerinin hapsedilmesini ya da infazını –istese bile– gerçekleştirebilir miydi? Nazi bakanlık çalışanlarını, –neredeyse tüm komuta kadrolarıyla birlikte– binlerce Wehrmacht subayını, Reich diplomatik topluluğunu ve ajanlarını, ünlü kültür figürlerini ve (eğer olsaydı) dünya ölçeğindeki tüm Nazi partilerinin lider kadrolarını infaz edebilir miydi? Hitler, *tam da* büyük ölçekli bir katliama girişmişken, Gestapo'yü kırıp geçirebilir miydi? Ayrı-

32 Trotsky, *Stalin*; Tucker, *Stalin in Power*; Lewin, "Stalin in the Mirror of the Other", s. 120. Bu, geleneksel Troçkist formülasyonda kayda değer bir ilerlemeydi ve bu sayede, Deutscher'in saptırılan sözleriyle, Stalin'in "davranışları artık devasa siyasi aygıtın havasına, ihtiyaçlarına ve baskısına tâbiydi." Deutscher, *Stalin*, s. 226-227.

33 Kuromiya, *Stalin*; Kuromiya, "Stalin in the Politburo Transcripts", s. 41-56; Kuromiya, *Freedom and Terror*; van Ree, *Political Thought*; Rees, *Political Thought from Machiavelli to Stalin*. Harris Stalin'i tasvir ederken, nefret ettiği ve karşısında savaş verdiği olgulara yön verenin kendi temel politikaları olduğunu hiçbir zaman gerektiği gibi anlayamayan birisi, diyordu – bu yüzden herkesi öldürüyordu. Harris, "Encircled by Enemies." Bu yanlış algı, Harris'in geçmişteki iddiasından belirgin biçimde farklıydı: Terör "kolektifleştirmeye, hızlı sanayileşmeye ya da Stalin'in liderliğine muhalefet edilmesi sebebiyle değil" ama başarılı olmaya çalışırken, hileyi, suçunu başkasına yansıtmayı ve günah keçisi haline getirmeyi yerel memurların alışkanlık haline getirmesi ve Stalin'in birdenbire bunu fark etmesi yüzündendi – sanki şişirilmiş üretim raporlarından habersizmiş ve saldırmak için böyle bir gerekçeye gereksinim duyuyormuş gibi. Harris, *Great Urals*, s. 189-190.

34 Ulam, "Price of Sanity", s. 133.

35 Yuri Jukov, hiç utanmadan, terörün yerel memurlar tarafından, gönülsüz olduğu halde Stalin'e dayatıldığını iddia ediyor ve Stalin'i kurbanlaştırıyordu (Bu arada, güya onu teröre zorlayanların hepsi yok edilmişti). Zhukov, *Inoi Stalin*. J. Arch Getty, terörün merkezle çevre arasındaki "gerilimden" kaynaklandığını ve demokrasiyi hayata geçirmek üzere gösterilen samimi çabanın bir yan ürünü olduğunu bile söyledi, bu çılgınca iddiayı Jukov da paylaşıyordu. Getty, "Terörü doğuran tümüyle dahili bir olaydı (1937 seçim kampanyası)," diyor ve şöyle devam ediyordu: Terör operasyonları "algılanan yakın tehdide karşı, önceden planlanmamış, kendiliğinden reaksiyonlardan ibaretti." Getty, "'Excesses are not permitted.'" Aynı zamanda bkz. Manning, "Government in the Soviet Countryside"; Getty, "State and Society."

ca, Alman halkına, Nazi Devrimi ile iktidara gelen neredeyse herkesin yabancı ajanı ve sabotajcı olduğu söylenebilir miydi ve onlar bunu makul karşılar mıydı?[36] Komünizm, ideolojik diktatörlükler arasında dahi farklılığıyla dikkat çekiyordu.

Sovyet sistemine içkin özel nitelikler 1936-1938 yılları arasında kitlesel ve katılımcı bir terörü mümkün kılmıştı. Üretim bandı prensibiyle tutuklama ve infaz gerçekleştiren geniş bir polis aygıtının varlığı gerekliydi ama yeterli değildi. Daha önemlisi, farklı düşünenlerin avlanmasını mümkün kılacak şekilde ülkenin tüm kurumlarında hücreleri bulunan Komünist Parti gölgesinin mevcudiyeti ve de partinin özel misyonunu ve saflığını savunmak adına gönüllü olarak kitle kıyımını sürdürecek bir ideoloji, sınıf savaşı pratiği ve komplocu bir işleyiş tarzı idi. Tüm bunları perçinleyen Sovyet kapitalist olmayan sanayileşme ve kolektifleştirmesinin aykırı nitelikleriydi ve düşman sayısının artmasına; rejimin sansürüne (enformasyon ve belirli düşünce biçimlerinin özendirilmesi üzerinde sıkı denetim); sosyalizm çatısı altında var olmaması gereken yeni seçkinlerin yaygın küskünlüğüne; adına teröre başvurulan büyük seferberliğe, yani sosyalizmin inşasına ilişkin yaygın inanca bağlanıyordu.[37] Parti hücrelerinin, fabrikaların, çiftliklerin düzenlediği toplantılar nedeniyle ve özellikle de bu toplantılarla ilgili yazılı ihbar, gammazlama ve itiraflar sonucunda kitleler de suç ortağı durumuna düşüyordu. Bu durumda, kıyım ne kendi kendine ürüyordu ne de kendiliğinden varlığını sürdürüyordu. Sovyet devlet iktidarı milyonlarca insan tarafından sahneleniyor –sadece resmî idari aygıt içinde yer alanlar değil– ama tek bir birey tarafından yönlendiriliyordu.

Stalin'in, iktidarı ile ilgili endişelenmesine sebep olacak gerekçeleri var mıydı? Sosyalizmi kurmuştu, kendisine sadakatle bağlı olanların dahi beklemediği bir başarıydı. Kişisel otoritesi öylesine güvence altındaydı ki, göreceğimiz gibi, 1936 Ağustosu'nda bir kez daha Soçi'ye tatile giderek başkenti başıboş bırakabiliyordu. Ryutin'in öfkeyle yazdığı itham metninin elden ele dolaşmasına benzer başka bir olay yaşanmadı. Çekirdek kadro içinde onunla aynı seviyede olma iddiasında hiç kimse yoktu. Ne olursa olsun, "sınırsız iktidarı" kendisine tuhaf biçimde koşullu görünüyordu. Parti başkanı sıfatı sayesinde yüce liderdi ve "günümüzün Lenin'i" kabul edilerek destekleniyordu.[38] Ancak oy verme hakkına sahip Politbüro üyeleri başka birini parti genel sekreterliğine tayin etme hakkını elinde tutuyordu. Böyle bir öneri getirilmesi durumunda resmî onay için parti kongresi tarafından yeni seçilen Merkez Komite genel kuruluna gönderiliyordu. Yani Stalin koşullu kontrata bağlı bir diktatördü. Hizbi iyi günde de kötü günde de arkasında duruyordu. Ancak oy hakkına sahip dokuz kişi –Molotov, Kaganoviç, Voroşilov, Orjonikidze, Kalinin, Andreyev, Kosior, Miko-

36 Kotki "Conspiracy So Immense."

37 Kotkin, *Magnetic Mountain*, s. 286.

38 S. Yakubovsky'nin anılarına göre, "Stalin günümüzün Lenin'idir" ifadesi *Pravda*'nın yayın kurulu toplantısında ortaya çıkmıştı. Lel'chuk, "Beseda I. V. Stalina s angliiskim pisatelem G. Uellsom", s. 345.

yan ve Chubar– böyle davranmayı sürdürecek miydi? Stalin onların sadakatinden emin olsa da tüm diktatörler gibi diktatörlüğünü despotizme dönüştürmeye hevesliydi.[39] Stalin'in uzun süredir tepesinde olduğu kendisine bağlı hizip içindeki insanlar açısından bunun anlamı iradelerinin kırılmasıydı. 1936-1938 fantastik terörünün kilit çıkış noktası da buradaydı.

Buna rağmen, kişisel iktidarla ilgili kaygı tek başına Stalin'i ya da terörü açıklamaz. Tabii ki iktidar peşinde koşuyordu –dava için, ama onun zihninde kendi kişisel egemenliği ile aynı şeydi– ve yine dava adına iktidarı ile kumar oynuyordu. Bazen, iktidarını güçlendirmek için ihtiyatlı olması gerektiğinde meydan okuyordu. Onun için terör bir egemenlik biçimi, bir devlet yönetme meselesiydi.

Stalin bir yalancıydı, bir bukalemundu ve nabza göre şerbet verir, muhataplarının duymak istediği şeyleri söylerdi. Fakat belki de Hitler hariç tüm ketum diktatörlerden daha fazla düşünceleri hakkında defalarca konuştu. 1936-1938 yılları arasında yaptıkları hakkında yıllardır konuşuyordu. Bazı şeyleri sadece özel görüşmelerde dilendirmişti, mesela Moğol heyetine *Lama*ları sadece karşıdevrimcilikten değil ama aynı zamanda Moğolistan'ın dış düşmanı Japonya'nın ajanı olarak da yargılamaları –zira savaş halinde cephe gerisinde ihanet edebilirlerdi– talimatı vermesi gibi. Halk huzurunda ise Stalin her türden amansız sınıf düşmanına karşı sosyalizmi kurmakta olduğunu; sosyalizmin mutlak zaferi yaklaştıkça sınıf savaşının keskinleştiğini; parti kartı sahibi düşmanların en tehlikelisi olduğunu zira gizlice sistemin kalbinde saklanabileceklerini; kolektifleştirmeye karşı çıkanların kapitalizmin yeniden inşasını istediklerini; tüm yabancıların ajan olduğunu; Zinovyevci, Troçkist ve sağ sapmacıların iç içe geçtiğini ve orduyla bağları olduğunu; sağcıların bir darbeyle kendisini devirmek, bir kukla hükümet kurmak, Sovyet topraklarını teslim etmek ve geri kalan SSCB'yi de Almanya ya da Japonya'nın (yoksa Polonya ya da Romanya mıydı?) sömürgesi yapmak istediğini; düşmanların çaresiz hale geldiği için her tür teröre başvuracağını; büyük patronların alt katmanlar kadar değerli olmadığını; yeni insan topluluklarının ("Sovyet aydınları") Marksizm-Leninizm doğrultusunda desteklenmeleri ve eğitilmeleri gerektiğini; yeni bir emperyalist savaşın kaçınılmaz olduğunu; Sovyetler Birliği'nin bir anti-Sovyet blokun hedefi olmaktan kaçınması gerektiğini; ülkenin askerî olarak emperyalistlere yetişerek bir büyük güç haline gelmesi gerektiğini; yeni bir emperyalist savaşın, tıpkı bir öncekinin Rus Devrimi'ne yol verdiği gibi, sosyalizmin genişlemesine

39 Araştırmacılar bir "diktatörün ikilemi" tanımı geliştirmişlerdir: Diktatör daha fazla iktidara sahip oldukça astlarının sadakatinden daha az emin olacaktır. Wintrobe, *Political Economy of Dictatorship*, s. 20. Tüm otoriter rejimlerde, egemenin, hükümranlığını güvence altına almak için görebildiği tek yol, seçkinleri (teorik olarak onu indirebilecek olan) harcamak pahasına, iktidarını genişletmektir. Bu durumda seçkinlerin saray darbesine meyletmeleri zorlaşacak ve egemenin fırsatçılık için, iktidar paylaşımını ya da kolektif karar alma gerekliliğini azaltmak için daha fazla şansı olacaktır. İktidarı belli bir seviyenin ötesine geçtiğinde isyan imkânsız hale gelirken, karar süreçlerine katılım iyice azalır ya da yok olur. Svolik, *Politics of Authoritarian Rule*. Machiavelli, ülkeyi yönetenlerin halktan daha çok entrikacı seçkinlerden korkmak için sebebi olduğunu öne sürer ve liderlere tavsiyesi, aristokrasiye karşı halkla işbirliğidir.

hizmet edeceğini; tüm emperyalist düzenin arkasında Britanya'nın olduğunu; Hitler'in akıllı bir lider olduğunu; Troçki ve sözde yandaşlarının, sosyalizm ve Sovyet Devleti için en şeytani tehdit olduğunu söylüyordu.[40] Tüm bu ifadeler son derece mantıklı bir bütüne oturuyordu, üstelik Stalin'in düşüncelerini etkili kılacak sınırsız bir iktidarı vardı.

40 "Stalin'in davasını kovalarken ve hem uluslararası komünizmin hem de Sovyetler Birliği'nin en önemli meselesi kılarken, her tür siyasi, taktik, entelektüel ve diğer çıkarları bu davaya tâbi hale getirirken sergilediği çılgınlığın izahı güçtür," diyordu Deutscher. "Tarih boyunca, tek bir bireye karşı böylesine büyük ölçekte güç ve propaganda kaynağının seferber edildiği bir örnek bulmak zordur." Deutscher, *Prophet Outcast*, s. 125-126. Aynı zamanda bkz. Szamuely, "Elimination of Opposition", s. 323.

BÖLÜM 6

Uçurum

İspanya'nın davası sadece İspanyolların davası değil, ilerici ve gelişmiş tüm insanlığın davasıdır.

– STALİN, José Díaz'a açık telgraf, yayımlandığı kaynak *Pravda*, 16 Ekim 1936; yeniden yayımlandığı kaynak *Mundo Obrero*, 17 Ekim

Stalin tamamıyla farklı bir düzlemde mücadele ediyor. Muhalifinin düşüncelerine değil kafasına darbe vurmak istiyor.

– TROÇKİ, Bir Norveç petrol tankeri içinde Meksika'ya giderken yazdığı günlüğün girişi, 30 Aralık 1936[1]

Stalin 14 Ağustos 1936'da Soçi'ye doğru yola çıktı ve 25 Ekim'e kadar güneyde kaldı. 1930 yılından beri Moskova dışında geçirdiği zaman, yılda ortalama yetmiş sekiz gündü. Soçi'deki kır evi şehrin içinde değil, Karadeniz'e 1,5 kilometre mesafede virajlı bir yol üzerindeydi. Kuzeyinde Soçi ve güneyinde Matsesta kükürt banyoları vardı (daha da ileride Abhazya'da bulunan Gagra ve Sohum). El değmemiş arazisinde çam ağaçlarının ve deniz havasının kokusu hissediliyordu. Kır evinin yanı sıra konuk villaları, tenis kortları (Nadya tenis oynuyordu) ve müstakil bir bilardo salonu vardı, etraf NKVD birlikleri tarafından çevrilmişti. Asıl kır evi, Stalin'in çok sevdiği açık bir verandası olan, mütevazı ahşap bir binaydı. Matsesta'nın şifa kaynağı kükürtlü suları artık buraya pompalanıyor ve Matsesta yolculuğunu gereksiz kılıyordu. Personel ve muhafızlar, konutu piyanolar ve gramofonlarla donatmıştı fakat tatiller atıl zaman anlamına gelmiyordu. 1930 yılında başkentten uzaktayken Stalin Sovyet hükümetini yeniden yapılandırmış, ertesi yıl dışişleri yönetimini baştan şekillendir-

1 Trotsky, *Fourth International* 2, sayı 5, 1941, s. 150-154, yeniden basım Trotsky, *Writings of Leon Trotsky, 1936-1937*.

mişti. 1936 güney tatili kendisi için en önemlisi olacaktı zira o güne kadar görülmemiş çılgınlıkta bir açık yargılama ile Troçkist avını daha da radikalleştirirken İber Yarımadası'na askerî müdahale ile uluslararası siyaseti de altüst edecekti.

İspanya Büyük Savaş'tan sakınabilen tek büyük Avrupa ülkesi olmuştu ve İkinci İspanya Cumhuriyeti 1931 yılında kurulmuş, kıtayı saran otoriter eğilime de karşı durmuştu. O yıl, yerel idare seçimlerinde Radikal Cumhuriyetçi Parti'nin kazandığı zaferin bir yansıması olarak, doğduğu 1886 yılından beri hüküm süren Kral XIII. Alfonso'nun yurtdışına kaçması (resmen tahttan feragat etmeden) ülkenin köylü ve işçileri arasında umuda, mülk sahipleri ve Kilise ileri gelenleri arasında ise korkuya yol açmıştı. Ancak Cumhuriyet sadece ürkek bir toprak reformunu gündeme getirebilmiş ve ülkenin kısıtlı sanayi sektörü Buhran'ın etkisi altında kalmıştı. Nüfusun üçte birinin okuma yazması yoktu ve çocukların yarısından fazlasının eğitime erişimi yoktu. İspanya parlamentosu Cortes, katı ve uzlaşmaz duyguların –Kilise ve ordudan yana ya da karşı, sosyalizmden yana ya da karşı– hâkimiyeti altındaydı. Ağustos 1932 Askerî Darbesi genel grevle önlenmişti ancak bu olay ordunun Cumhuriyet'e sadık olmadığının göstergesiydi. İspanya keskin seçim savrulmaları yaşadı; önce soldan (1931) sağa (1933) ve sonra, Halk Cephesi olarak bilinen sol koalisyonun iktidarda olan sağ partiler koalisyonunu (Milliyetçi Cephe) alt etmesiyle yeniden sola. Seçim yasasındaki garabet, az bir farkla seçimi kazanan Halk Cephesi'ne 264 temsilci ile güçlü bir çoğunluk sağladı – 162 Sol Cumhuriyetçi ve bağımsız, 88 Sosyalist, 14 Komünist. Buna karşılık 156 tane sağcı ve merkezden (birçok Katalan ve Bask temsilcisi de dahil) 54 milletvekili seçildi.[2] Ayrıca, Halk Cephesi'nin sağladığı çoğunluğun kaynağı işçi sınıfı partileriydi fakat sosyalistler, komünistler ve anarşistler hükümette görev almamıştı. Kuzeydeki Basklar ve kuzeydoğudaki Katalanlar özerklik için uğraşırken merkezî hükümet güvenilir bölgesel bürokrasiye sahip değildi ve yükselen sosyal reform beklentilerini karşılamak konusunda baskı altındaydı. Halk Cephesi adına yapılan bazı seçim hileleri de istikrarsızlığa katkıda bulundu. Daha da çarpıcı olan, ruhban ve toprak sahiplerine yönelik sansasyonel "Kızıl katliam" masalları, çete saldırıları ve kırsal bölgedeki çalkantıydı. Sonuç, hükümet aleyhtarı komploların artması oldu.[3]

2 Payne, *Collapse of the Spanish Republic*, s. 175-177. Koalisyon ittifaklarında yüzeysel kaymalar, yeniden geçişler ve yön değiştirmeler olacak, bu da toplam sayıları değiştirecekti.

3 Geç Weimar Almanyası'ndaki duruma da benzeyen İspanya demokrasisinin sorunları konusunda bkz. Payne, *Spain's First Democracy*; Preston, "Explosive Experiment." İspanyol generallerin Nisan 1936 komplosu konusunda Stalin bir istihbarat uyarısı almış olabilir. Mereshcheriakov, "SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii", s. 84, atıf yok. İspanyol komplocuları, "hukuk ve düzeni yeniden tesis etme" niyetlerinden, yani "sivil, sağ-kanat bir hükümet" lehine Halk Cephesi'ni alaşağı edeceklerinden, Britanya dışişlerini 1936 Mayıs ayı sonunda haberdar ettiler. 6 Temmuz'da İspanya'yı görüşen Britanya kabinesi, çok yakında bir darbe olacağından haberdardı. Volodarsky, *Stalin's Agent*, s. 143 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO FO 371, dosya 20522, belge W4919 ve W5693; kabine kayıtları, tutanaklar, dosya 85); Coverdale, *Italian Intervention*, s. 60.

İspanya'yı bölen bir iç savaş yaşandı ve bu savaş boyunca, 25 milyon nüfuslu ülkede 1,7 milyon kişi Cumhuriyetçiler ve 1,2 milyon kişi Milliyetçiler tarafından askere alındı. Üç yıl süren sınıf, din, bölge ve yönetim temelli savaşta yaklaşık 200 bin kişi çatışmalar sırasında öldü. Cumhuriyetçi bölgede yaklaşık 49 bin sivil öldürülürken, "gericilerin" ve "faşistlerin" linç edilmesine solcular bizzat katıldı ya da imkân tanıdı. Milliyetçilerin, Cumhuriyetçilerin kontrolündeki bölgeleri bombalayarak kaç kişi öldürdüğünü (tahminen 10 bin) bilmiyoruz fakat planlı anti-sivil terör stratejisinin sonucu olarak yaklaşık 130 bin kişiyi kısa bir süre içinde infaz ettiler.[4] Aynı dönem boyunca Stalin, yaklaşık 170 milyon nüfuslu ülkede, bir milyona yakın insanı infaz etti ya da ölümüne sebep oldu. Ancak Sovyetler Birliği'ndeki komplolar kurgulanmıştı.

Bazı araştırmacılar İspanya'daki gelişmelerin Stalin'in 1936-1938 dönemindeki iç terörüne zemin hazırladığını ya da hiç değilse radikalleşmesine sebep olduğunu savundu. Fazlasıyla ölçüsüz olsa da, dışarıdan gelecek bir saldırıya yardım etmek üzere pusuda beklediğinden şüphe duyulan fiilî ve potansiyel sabotajcıların kökünü kurutmaya yönelik samimi bir girişim olarak değerlendirdiler.[5] Oysa Stalin 1935 yılında Kirov cinayet davasını yeniden açmak ve "Troçkistlerin" tutuklanması için ülke çapında yeni bir dalga başlatmak istemişti. 29 Haziran 1936'da –henüz İspanya'nın esamesi bile okunmazken– Yagoda, tutuklanan "Troçkistlerden" elde edilen "çok önemli" sorgu itiraflarını içeren bir raporu Stalin, Molotov ve Yezhov'a göndermişti. Bu Troçkistler, Troçki'nin eski koruması Yefim Dreitser, Zinovyev sekreterliğinin eski amiri Richard Pikel ve Isaac Esterman idi. Stalin raporu Politbüro ile paylaştı.[6] Onları ve Moskova'daki diğer "Troçkistleri" kapsayacak bir vitrin duruşma (*pokazatelnyi protess*) için öfkeli bir hazırlık sürdürülüyordu. İspanya'nın Stalin'in kitlesel kan dökücülüğü açısından önemi, sebep teşkil etmekten ziyade rasyonellik arayışına katkı sunması oldu.[7]

4 Thomas, *Spanish Civil War*, s. 900; Preston, *Spanish Holocaust*.

5 Bu argüman Khlevniuk tarafından geliştirildi ve Kuromiya tarafından desteklendi ama Rees haklı olarak reddetti. Khlevniuk, "Objectives of the Great Terror"; Khlevniuk, *Master of the House*, s. 173 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 90, 141-142, 146); Khlevniuk, "Reasons for the 'Great Terror'"; Kuromiya, "Accounting for the Great Terror"; Rees, "Stalin as Leader, 1937-1953."

6 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 764-765 (APRF, f. 3, op. 24, d. 226, l. 159-161). Dreitsel ve Pikel gibi "sefillerin" yok edilmesi ile ilgili olarak, en yakın çevresi –Kaganoviç ve Voroşilov– Stalin'e desteklerini özel görüşmelerinde bildirdiler. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 627 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 743, l. 53: Kaganoviç'ten Stalin'e, 6 Temmuz 1936; Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 333-334 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 37, l. 104-106: Voroşilov'dan Stalin'e, 9 Temmuz 1936).

7 Volodarsky, *Stalin's Agent*, s. 216. Stalin İspanya ile ilgili yorumlarını fazlaca açık etmedi. İspanya'dan gelen birçok askerî istihbarat raporu Voroşilov'a gidiyordu. Radosh vd., *Spain Betrayed*, s. 58-63 (25 Eylül 1936), 63-65 (16 Ekim 1936), 66-70 (16 Ekim 1936). Politbüro ya da Başkanlık Arşivi'nde bulunan İspanya ile ilgili dökümanların büyük bir bölümü, Stalin'in yokluğunda, Kaganoviç'e (ve bazen de Molotov'a) gönderilmiş görünüyor ancak Stalin'in Kaganoviç ile olan sayısız tatil yazışmalarında da İspanya ile ilgili düşüncelerine dair pek bir açıklama yer almıyor. Dimitrov'un karısıyla birlikte tatilde olduğu 31 Ocak-19 Ağustos 1936 ya da 21 Eylül-22 Kasım 1936 tarihleri arasında, Dimitrov'un günlük kaydı olmaması da önemli.

1936 yazında ve güz başlangıcında Sovyet lider hiç konuşma yapmadı; hatta insan içine de çıkmadı. Soçi'deki verandasında oturup titizlikle hazırlanmış gizli belge yığınlarını okudu, kendisiyle birlikte Karadeniz kıyısında bulunan yardımcılarına bazı telgraflar dikte ettirdi. Bu telgraflar teknisyenler tarafından şifrelenerek Moskova'daki Kaganoviç'e gönderiliyordu. İlkokulu bitirmemiş olan Kaganoviç gramatik Rusça yazamıyordu ancak Stalin'in talimatlarını Politbüro kararnamelerine dönüştürerek, her bir yerel sovyet ve fabrikada ve de kolektif çiftliklerin ve devlet çiftliklerinin çoğunda mevcut on binlerce parti komitesine gönderiyordu. Komintern Genel Sekreteri Dimitrov aynı şeyi dünyadaki tüm komünist partiler için yapıyordu. Sonuç, Avrasya ve ötesinde planlı kitlesel toplantılar yapılmasıydı ve bu toplantılarda önceden belirlenmiş konuşmacılar, henüz hükümler açıklanmamışken, infaz taleplerini dile getiriyordu. Bu arada, diğer katılımcılar hemfikir olduklarını göstermek üzere el kaldırıyorlardı. Sovyet basını, ideolojik bir nizam içinde, binlerce kasaba ve on binlerce köye bu haberleri ulaştırarak yoğun bir histeriye ortam hazırlıyordu. Stalin rejiminin telgraf, az sayıda yardımcı, Komünist Parti aygıtı, gizli polis, ordu ve daha iyi bir dünya hayaline dayanan gücü nefes kesiciydi.

Moskova'dan 1.350 kilometre uzakta, Karadeniz'e bakan uçurumun kenarında, yaşadığı geçici tereddüdün ardından İspanya İç Savaşı'na müdahale kararı aldı.[8] Artıların ve eksilerin stratejik anlamda çözümlenmesi ya da resmî bir politika geliştirilmesi için tartışmalar yapılması girişiminde bulunmadı.[9] Neredeyse hiç kimseye danışmadığı anlaşılıyordu. Hükümetin başındaki Molotov da tatildeydi (27 Temmuz - 1 Eylül 1936). Mikoyan yiyecek sanayiini incelemek üzere Birleşik Devletler'e gitmişti (Ağustos-Eylül) ve model makineler edinebil-

8 Bazı araştırmacılar Stalin'in İspanya ile ilgili tüm gelişmeleri yakından takip ettiğini ve her bir belgeyi okuduğunu iddia ediyor. Mereshcherikov "SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii", s. 87 (atıf yok); Novikov, *SSSR, Komintern,* II, s. 7; Sarin ve Dvoretsky, *Alien Wars,* s. 3. Aslında, Rus araştırmacı Rybalkin'in de belirttiği gibi, "Stalin'in İspanya Cumhuriyeti'ne ilişkin pozisyonunu tahmin etmek zordu ve kendi ruh haline, İber Yarımadası'ndaki cephelerdeki ve uluslararası arenadaki duruma göre değişiyordu." Şöyle devam ediyordu: "Stalin'in X ülkesine [İspanya] ilgisi kademeli olarak azaldı – bunun tersine, düşmanlık başgösterdi. 1937 yılı ortasından itibaren Politbüro toplantılarında İspanya'ya değil Moğolistan ve Çin'e [Z ülkesi] yardım ve bunun yanı sıra ülke içindeki devlet-karşıtı unsurlarla mücadele daha sık konuşulmaya başlandı." Rybalkin, *Operatsiia "X",* s. 45. Diğer bir araştırmacı "doğaçlama ve uyarlamalardan" dem vuruyordu. Roberts, "Soviet Foreign Policy and the Spanish Civil War." Diğer bir araştırmacı, "Geçmiş olaylara bakan bir tarihçi, tarihteki faillerin henüz farkında olmadığı geleceğin motifleriyle olguları yorumlama tehlikesiyle karşı karşıyadır," diyordu. Cattell, *Soviet Diplomacy and the Spanish Civil War,* s. 120.

9 Stalin'in, Politbüro tarafından onaylanan İspanya ile ilgili birçok kararı vardı ancak bunların neredeyse hepsi telefon oylaması ile sonuca bağlanmıştı ve bu nedenle herhangi bir tartışma olup olmadığı belirgin değil. (1932 sonundan 1938 sonuna kadar olan poltbüro toplantı dökümleri çıkarılmamıştı.) İspanya ile ilgili birçok karar –"Operasyon X"– tamamıyla Politbüro tutanaklarının dışında bırakılmıştı, dolaylı bir referans bile yoktu. Bunlar OOP olarak kaydedilmişti ve bu, "ayrı özel dosya" [*otdelnaia osobaia papka*] anlamına geliyor olabilir. Başkanlık Arşivi içinde yer alıyorlardı. Kudriashov, *SSSR i grzhdanskaia voina v Ispanii, s.* 23. Kıyaslanabileceği kaynak, Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa.*

mek üzere 600 bin dolar dövizi vardı.[10] Müdahale ayrıntıları karara bağlandığında da ağır sanayinin başındaki Orjonikidze tatildeydi (5 Eylül-5 Kasım).[11] Kaganoviç elbette Moskova'daydı ve sıklıkla Soçi ile temas kuruyordu (Stalin'den "babamız" diye söz ediyordu). Voroşilov da başkentteydi ve telefon ya da şifreli telgraf üzerinden Stalin'le temas kuruyordu. Yine de, daha önce Kirov davasının yeniden açılması ve Troçkistleri yargılamak üzere büyük bir duruşma yapılması kararında olduğu gibi, İspanya'da gereğinin yapılması kararı da tek başına Stalin'e aitti. Koyduğu sınırlamaları da kapsayacak şekilde bu meseleyi anlamaya çalışacağız.[12] İspanya'ya gönderilecek Sovyet askerî teçhizatı çok ve modern olacaktı ancak bulundurulacak Sovyet personeli hiçbir zaman yedi yüz civarını geçmeyecekti; bunların üçte ikisi alt düzey olacaktı: pilot, tank operatörü, tekniker. Stalin'in ilgisini cezbeden İspanya değil Troçki'ydi ve İspanya'ya gösterdiği ilginin de sebebi oydu.

Ülke dışında geçekleşecek bir devrim konusunda hiçbir zaman iyimser olmayan Stalin, en kritik bileşenin savaş olduğunu ve İspanya'da da bunun yaşanacağını söylemişti ve bu, kendi jeopolitik teorisi için bir test niteliği taşıyordu. İspanya'da devrim meselesi ezeli düşmanıyla olan rekabetini de yoğunlaştırdı. Kral Alfonso'nun kaçışından kısa bir süre sonra Sovyet Politbürosuna beklenmedik bir mektup yazan (27 Nisan 1931) Troçki, İspanya'da "devrimin" kaderinin savaşma kabiliyetine sahip ve sözü geçen bir komünist partinin kurulmasına bağlı olduğunu öne sürmüştü. Diğer yandan, işçi-köylü yenilgisinin "neredeyse kaçınılmaz olarak Mussolini tarzı gerçek bir faşizmin kurulması sonucunu doğuracağı" uyarısını da yapıyordu. Stalin mektubu çekirdek kadro ile paylaştı ve üzerine "Sanırım bu arsız ve Menşevik şarlatan yurttaş Troçki, kafasına Komintern yürütme komitesinin yumruğunu yemek istiyor. Ona yerini bilmesi gerektiğini gösterin" notunu düştü.[13]

---

10 Litvinov hariç hiçbir Politbüro mensubu ya da halk komiseri okyanus geçmemişti. Ocak 1936'da, Yiyecek Sanayi Komiserliği'nin 1935 yılı için planlanan hedefleri aşması nedeniyle Mikoyán, Lenin Nişanı ile ödüllendirildi. Pavlov, *Anastas Mikoian*, s. 75-76 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 84, op. 3, d. 164, l. 603), 76-77 (l. 590). Aynı zamanda bkz. Mikoian, *Pishchevaia promyshlennost Sovertskogo Soiuza*, s. 9-10. Birleşik Devletler'de iki ay boyunca yüzden fazla kurum ziyaret etti: Ekmek ve bisküvi, konserve et, alkolsüz içecekler, buzdolabı, kesimhaneler. Macy's firmasında hamburger köftelerinin seri üretimini gördü ve dilimlenmiş et imalatı için makineler satın aldı. Mikoyan geçmişi yâd ederken, "Amerika'yı doğudan batıya katettik ve sonra da geri döndük, hiçbir yerde polis bize güçlük çıkarmadı," diyecekti. Pavlov, "Iz zapisok narkoma", s. 107. Aynı zamanda bkz. Medvedev, *Blizhnyi krug Stalina*, s. 173.

11 Orjonikdze İspanya'ya Sovyet müdahalesini, Politbüro'nun 29 Eylül 1936 tarihli kararnamesi için oy kullanırken ya da ertesi gün Kaganoviç'in yazdığı mektupla öğrenmişti. Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 149 (30 Eylül 1936). Aynı zamanda bkz. Maisky, *Spanish Notebooks*, s. 20-21.

12 Daniel Kowalsky, İspanya ile ilgili "Stalin'in pozisyonunu" özetlerken, "asla güçlü olmadığı, zayıf, yetersiz, tecrübesiz ve kararsız kaldığı" bir pozisyon diyordu. Kowalsky, Sovyetler'in İspanya Komünist Partisi üzerindeki hâkimiyetini görmezden geliyordu. Kowaksky, *Stalin*, paragraflar 792-795

13 Firsov, "Stalin i Komintern", s. 8 (atıf yok); Volkogonov, *Trotskii*, II, s. 295-297. Aynı zamanda bkz. Preston, *We Saw Spain Die*, s. 3.

Sömürge deneyimi

1904 yılında Britanya, Fransa'nın Fas'la ilgili emellerini gerçekleştirmesine, Britanya denetimindeki Cebelitarık'ın tam karşı tarafındaki Fas topraklarının zayıf İspanya'nın elinde kalması şartıyla rıza göstermişti. Cebelitarık Britanya'nın Akdeniz'deki egemen pozisyonunu koruyabilmesi için hayati önemdeydi. Francisco Franco Bahamonde İspanya egemenliğindeki Fas'a 1912 yılında gelmiş ve orada İspanyol lejyonunun kurucularından biri olmuştu. (Fransız komutan Philippe Pétain, Kuzey Afrika'daki mevkidaşıydı). Stalin ve Hitler gibi taşralı olan Franco İspanyol Galiçyası'nda büyümüş, köylü pragmatizmiyle terbiye edilmiş ve babasının zorbalığından nasibini almıştı. Yapı olarak ufak tefek –boyu 1.64 metreydi, Stalin'den 5 santimetre Hitler'den 3 santimetre kısaydı– ve zayıf olduğundan ona Cerillito ("Küçük Kibrit Çöpü") lakabını takmışlardı. On dört yaşındayken Deniz Harp Okulu'na kaydolamayan Franco bir piyade akademisine yazıldı, 1910 yılında 312 kişilik sınıfı 251. olarak tamamlayarak mezun oldu. Ancak kolonyal Fas'taki üstün başarıları nedeniyle hızla yükselerek İspanya'nın en genç yüzbaşısı, binbaşısı, albayı ve generali (mezun olduğu sınıfın ilk generali) oldu. 1916 yılında Franco karnından vuruldu – merminin herhangi bir yönde santimlik sapması, Afrika'da karnından yara alan birçok asker gibi, onu öldürürdü. On yıllık bir kontrgerilla harekâtının ardından Fas liderinin teslim olmasını sağlayarak henüz otuz üç yaşındayken general rütbesi aldı. Böylelikle İspanya ordusunun gelmiş geçmiş en genç generali oldu, o gün itibarıyla tüm Avrupa'nın da en genciydi. Daha sonra bir gazete editörüne "Afrika'da geçirdiğim yıllar tüm canlılığıyla içimde yaşıyor," diyecekti. "Büyük İspanya'nın kurtarılması düşüncesi orada doğdu."[14]

İspanya'yı yeniden büyüklüğüne kavuşturacak olan adam tiz sesliydi ve çok kötü bir hatipti. Büyük kolonyal yapıya saygı duymadığını düşündüğü İspanya'daki solculara yönelik nefreti Fas'ta olduğu dönemde başlamıştı.[15] 1935 yılında Franco Madrid'de genelkurmay başkanlığına terfi etti ve Şubat 1936'da, seçimler Halk Cephesi'ni iktidara taşıdığında, bir sırdaşına, bunun İspanya'ya komünizmi sokacak bir Truva atı olduğunu söyledi. Seçimi kaybeden sağcı başbakana, eğer seçimleri feshetmek isterse desteklemeyi teklif etti.[16] Cumhuriyetin sivil başkanı hilenin kokusunu almıştı ve Franco'yu Atlantik kıyılarına, Kanarya Adaları'na geri gönderdi. Aslında İspanya ordusu bir komploya kalkışmıştı. Ancak darbenin hemen öncesine kadar Franco'nun dahli tespit edilememişti ve son aşamada dahi kararsız beyanlarda bulunuyordu. Darbenin başaktörü Küba doğumlu General Emilio Mola'ydı (Küba İspanya'nın bir eyaletiydi).

---

14 Preston, *Franco*, s. 16; Fusi, *Franco*, s. 18. İfade tarihi 31 Aralık 1938.

15 1934 yılında İspanya'daki solcular Asturias maden bölgesinde denetimi –normalde işbirliğine yatkın olmayan sosyalist, komünist ve anarşistlerin dayanışmasıyla– ele geçirdiklerinde grevlerin bastırılması için çağrılan Franco olmuştu; binden fazla insan öldü. Ferran ve Amago, *Unearthing Franco's Legacy*, s. 61.

16 Preston, *Franco*, s. 114.

Kırk sekiz yaşındaki Mola, şüphe duyulan komplonun önünü almak gayesiyle, yakın zamanda, küçük bir garnizonu olan ilgisiz bir yere tayin edilmişti. En önemli suç ortağı altmış dört yaşındaki General José Sanjurjo idi. Sanjuro, (çoğu monarşist ve muhafazakâr) 15 bin İspanyol ile birlikte, António de Oliveira Salazar diktatörlüğünün lütfu ile Portekiz'de sığınmacı olarak yaşıyordu. Salazar İspanya Cumhuriyetçilerinin Sanjurjo'nun geri dönmesinin engellenmesi taleplerini dinlemedi ve 20 Temmuz'da generali taşıyan küçük uçak düştü: Anlaşılan Sanjuro'nun giysi bagajı çok ağır gelmişti.[17] Sanjuro'nun beklenmedik ölümü kırk üç yaşındaki Franco'yu Mola'nın ortağı ve rakibi konumuna yükseltti. 1932 Darbesi'nde gençlerin sorumluluktan kaçmış olmasına duyduğu kızgınlıkla Sanjurjo, "Franco taahhüt altına gireceği hiçbir şey yapmaz; her zaman gölgede kalır zira düzenbazdır [*cuco*]," diye uyarıda bulunmuştu.[18]

Franco, kiralık bir İngiliz uçağıyla Gran Canaria'dan Fas'a uçtu ve orada İspanya'nın en iyi muharip gücünü, merhametsiz Afrika Ordusu'nu oluşturdu (5 bin kişilik İspanya Yabancı Lejyonu, 17 bin Fas askeri ve 17 bin İspanyol askeri).[19] 17 Temmuz'da eşgüdümlü bir ayaklanma başlattılar. Ancak milliyetçiler anakarada Kara Ordusu'nun sadece yarısının –yaklaşık 60 bin asker– desteğini alabilmişti. Kilit sanayi şehirlerindeki –Madrid, Barselona, Valencia, Bilbao– garnizonlar isyana katılmayı reddetti. Buna rağmen, askerî komployu hazırlayanlar pes etmedi. Mola, isyanın kuzeydeki Milliyetçi komutanı olurken Franco da güneyin komutanıydı. Sömürgecilik deneyimi çok farklı biçimlerde devreye girebiliyordu: Gandi Güney Afrika'ya gitmiş ve Britanya Hindistanı'na Kongre Partisi ve barışçıl protesto düşüncesi ile geri dönmüştü; Franco ise İspanya Fası'ndan gaddar kontrgerilla savaşını beraberinde getirdi. O ve Mola, Franco'nun Fas sömürge savaşında başvurduğu vahşi siyasi temizliği (*limpieza*) tatbik ediyorlardı fakat bu kez karşılarında İspanyollar vardı.[20] Cumhuriyetçilerin elindeki bölgeleri teslim olmaya ikna etmek için Milliyetçi askerler, kadınlara toplu tecavüz edip külotlarını süngülerine takarak yürüyüş yapıyorlardı. On binlerce kadının saçları kazıtıldı ve yollarda yürütülürken altlarına yapmaları için zorla Hint yağı içirildi. Erkekler, özellikle de sendika kartları varsa, hemen vuruluyorlardı. Tüm bu süreçte Franco, Masonların, Yahudilerin, komünistlerin sözde komplolarını takıntı haline getirmişti.

İspanya en son silahlı çatışmayı Napolyon Bonapart'a karşı direnirken yaşamıştı. Şimdi, Katalonya askerî darbeyi Madrid egemenliğine karşı kendi bölgesel darbesi için kullanıyor ve direnişte bölünmeye yol açıyordu. Barselona'da, Katalonya Generalitat'ında, yeni kurulmuş Katalonya Birleşik Sosyalist Partisi işçile-

17 Thomas, *Spanish Civil War*, s. 243. Aynı zamanda bkz. Jackson, *Spanish Republic*; Preston, *Concise History*; Brouè, *Civil War in Spain*; Carr, *Spanish Tragedy*; Payne, *Spanish Civil War*; Linz ve Stepan, *Breakdown of Democratic Regimes*, s. 142-215.

18 Preston, *Franco*, s. 129-130, 134.

19 De Madariaga, "Intervention of Moroccan Troops", s. 77.

20 General Mola, "Hâkimiyet kurduğumuz izlenimi yaratmak zorundayız, hiçbir şüphe ya da tereddüte kapılmadan, kuramadığımızı düşünenleri yok etmeliyiz," diyordu. Preston, *Spanish Holocaust*, s. 179.

ri direnmek üzere silahlandırmak için anarşistlerle yarışırken, Madrid'de Cumhuriyet hükümeti gönülsüzce işçileri silahlandırıyordu. Bu yeni milisler iç politikayı radikalleştirdi – tam da askerî darbenin engellemesi beklenen gelişme buydu. İşçi sendikaları fabrikaları ele geçirdi ve çiftçiler kolektifler kurdu ya da bireylere toprakları yeniden dağıttı.[21] İspanya'daki, faşizmden esinlenen sağ kanat partisi Falanj'ın (Falanks) ve Komünist Parti'nin zayıflıklarına rağmen – Temmuz 1936'da her ikisinin de üye sayısı 30 binden azdı– İspanya, faşizm ve komünizm arasındaki uluslararası çekişmenin muharebe alanı haline geldi.[22]

Büyük güçlerin entrikaları

İspanya ve Sovyetler Birliği birbirinden çok uzaktı (SSCB ile ticaret, 1936 yılının ilk yarısı itibarıyla İspanya ticaretinin %0,9'unu oluşturuyordu).[23] İspanya Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği dışında dünyadaki hemen her ülkeyle normal bir diplomatik ilişki kuruyordu ve darbeyle bunun değişmesi beklenmiyordu.[24] Haziran 1936'da Başbakan Léon Blum liderliğinde, Komünist ve Sosyalistleri de barındıracak şekilde, Paris'te Halk Cephesi hükümetinin kurulmasının ardından, Fransa'nın İspanya ile doğal ortak olması gerekirdi. Zaten İspanya Halk Cephesi askerî yardım için 18 Temmuz'da Fransa Halk Cephesi'ne başvurmuş ve başlangıçta Blum'dan olumlu yanıt almıştı fakat Paris'teki Franco yanlısı elçilik personeli bu talebi Fransa'nın sağ kanat basınına sızdırınca, Blum (hem Yahudi hem Sosyalist idi) aleyhine saldırgan bir kampanya başlatıldı. Ayrıca, Blum Londra'ya yaptığı bir ziyaret sırasında, Britanya'nın seçilmiş İspanya hükümetine yardıma karşı çıktığını fark etti.[25] Britanya'nın kaybedecek çok şeyi vardı: Rio Tinto Madencilik Şirketi de dahil olmak üzere, toplam dış ticaret yatırımının %40'ı İspanya'daydı. Ancak Başbakan Stanley Baldwin, imparatorluğu sürdürmenin maliyetini hesaba katarak ya da farkında olmadan İspanya'da komünistlerin yönetimi ele geçirmesini kolaylaştırmamak için, yeni hükümet ile taahhütlere girmekten kaçınmanın peşindeydi.[26] Bu tutumu İşçi Partisi'nin büyük

21 Malefakis, "La revolucion social", s. 319-354.

22 Payne, *Franco Regime*, s. 176; Novikov, *SSSR, Komintern*, II, s. 73 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 120, d. 245, l. 7, 11); *Mezhdunarodnaia vstrecha*, s. 201; Pertsov, *Voina i revoliutsiia v Ispanii*, I, s. 63. 6 Temmuz 1936'da Halk Cephesi hükümeti, Falanj lideri Antonio Primo de Rivera'yı hapsetti. 20 Kasım 1936'da ölüm cezasına çarptırıldı. Franco onu kurtarmaya çalışmadı.

23 Edwards, *British Government and the Spanish Civil War*, s. 77; Kowalsky, *Stalin*, paragraf 791.

24 İspanya nihayet Temmuz 1933'te SSCB'yi tanıdı ancak Madrid'in elçi atama girişimleri yaşanan hükümet değişikliklerinden dolayı başarısızlığa uğradı. Moskova'nın atadığı temsilci, Anatoly Lunacharsky, Madrid'e giderken yolda hastalandı ve henüz elli sekiz yaşında, göreve başlayamadan, Fransız Rivierası'nda öldü (26 Aralık 1933). Lunacharskaia-Rozenel', *Pamiat serdtsa*, s. 15-16. Lunacharsky 1922 yılında *Don Kişot Özgürlüğüne Kavuşuyor* oyununu yazmıştı ve bu eser İspanyol kültürüne ilişkin az sayıdaki ilginç Rusça kitaplardan biriydi.

25 Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 107-108; Alpert, *New International History*, s. 19-24.

26 Britanya istihbaratı bir yandan Komintern'in "finansmanı" ve "İspanya'daki açık ve gizli faaliyetleri" konusunda uyarılar yaparken, diğer yandan Fransız istihbaratına, "İber Yarımadası'nda kurulacak bir Sovyet rejiminin, askerî, siyasi ve ekonomik nedenlerle, sükûnetle karşılanama-

bir bölümü ve sendika yöneticileri tarafından paylaşılıyordu.[27] Bu sırada çoğu Britanyalı Katolik, General Franco'nun açıklanan programını takdir etmişti; Britanya iş çevreleri de onun yanında saf tutuyordu. Bu nedenle Blum tavır değiştirerek Britanya'nın "müdahale etmeme" politikasına katıldı. Bu hesaplı tutumun Almanya ve İtalya tarafından da benimsenmesi umuluyordu.[28]

Aslında İspanyol darbeciler Hitler ve Mussolini'ye bizzat başvurmuşlardı. Hava kuvveti olmadığı için anakara ile bağlantısı bulunmayan Franco'nun Alman hükümetine yaptığı başvuru karşılıksız kaldı. Yardım talebini iletebileceği ikinci bir kanal vardı: İspanyol Fası'ndaki Almanlar. (Mutfak ekipmanları satan) bir ticaret firmasında çalışan ve aynı zamanda Yurtdışı Nazi Partisi üyesi olan sıradan bir Alman satış direktörü kendisinin ve tecrübesiz örgütünün önemini gösterme isteğiyle Franco'nun temsilcilerini Berlin'e uçurdu ve Nazi Partisi'nin kanallarını kullanarak, taşradaki konutunda tatil yapmakta olan Führer'in yardımcısı Rudolf Hess'e ulaştı. 25 Temmuz'da, Hitler'e *sen* diye hitap edebilen sayılı kişilerden birisi olan Hess temsilcileri kabul etti ve Wagner Festivali'nde bulunan Hitler'e telefon açtı. Hess, İspanyolları ve Fas'ta yerleşik Nazileri arabayla Bayreuth'a [festival orada yapılıyordu] gönderdi ve *Siegfried* [Wagner Operası] sona erdiğinde, grup Franco'nun askerî yardım talebini Wagner ailesinin konutunda elden teslim etti. Hitler, generaller harekete geçene kadar darbeyi desteklemek doğrultusunda bir ilgi göstermemişti ve şimdi de kuşkuluydu –kendi yeniden silahlanma süreci henüz tamamlanmamıştı– ama kendi kendine şöyle düşündü: "Eğer İspanya komünist olursa, şu anki konumuyla Fransa da zaman içinde Bolşevikleşecektir ve bu durumda Almanya biter." Hemen o gün Franco'nun "uluslararası Yahudi devriminin Moskova'daki karargâhına karşı" desteklenmesi kesinleşecekti.[29] Hitler sadece kendisine eşlik edenlere danışmış ve onların itirazlarına rağmen bu kararı almıştı.[30] Goebbels günlüğüne, "İspanya'da küçük bir rol alıyoruz," diye yazacaktı, "net değil. Neye yarayacağı meçhul."[31]

Anlaşılan Hitler'in o akşam keyfi yerindeydi: İspanya'ya yardım operasyonunun adı Feuerzauber [Büyülü Ateş] Operasyonu oldu. ("Büyülü Ateş" müziği Siegfried'in Brunnhilde'yi kurtarmak için alevlerin arasından geçişine eşlik ediyordu.) Führer, Franco'nun talep ettiğinin tam iki misli Junkers Ju 52 nakli-

---

yacak bir durum" olduğunu ifade ediyordu. Madrid'deki Britanya elçisi Sir Henry Chilton, "Çoğunluğun planlandığını düşündüğü askerî darbe başarılı olmazsa her şey çok kötü olacak," diyerek açık bir uyarıda bulunuyordu. Jeffrey, *MI6*, s. 22; Little, *Malevolent Neutrality*, s. 196; Steiner, *Triumph of the Dark*, s. 202-203. 26 Temmuz'da Baldwin, Dışişleri Bakanı Eden'e, "Hiçbir şekilde, Fransızlar ya da başka bir ülke olsun, bizi Rusların yanında bir çatışmaya sokmayın" talimatını verdi. Jones, *Diary with Letters*, s. 213.

27 Churchill, *Step by Step*, s. 76; Moradiellos, "Origins of British Non-Intervention."

28 Blum'un genelkurmay başkanı daha sonra, "Müdahale Etmeme," diyordu, "esas olarak, bizim başaramadığımızı başkalarının yapmasını engelleme girişimiydi." Lacouture, *Léon Blum*, s. 370.

29 Abendroth, *Hitler in der spanischen Arena.*

30 Göring, Franco'nun isteğine karşı çıktı. Leitz, "Nazi Germany Intervention", s. 53-85; Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, s. 13-17; von Ribbentrop, *Memoirs*, s. 59; Preston, *Franco*, s. 158-260.

31 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, III/ii, 27 Temmuz 1936, s. 140.

ye uçağı gönderdi. Franco, İspanya Cumhuriyeti'nin deniz kuvvetleriyle oluşturduğu engeli sonunda aşıp askerlerini anakaraya taşıyabilirdi ama Nazi yardımı bu süreci çok hızlandırdı, Cumhuriyet'in moralini bozdu ve Franco'nun Mola karşısındaki konumunu güçlendirdi. Franco 22 Temmuz 1936'da destek için İtalya'ya da başvurmuştu ve yeni İtalya Dışişleri Bakanı Kont Galeazzo Ciano (Mussolini'nin damadı) buna dünden razıydı. Duçe İspanya Cumhuriyeti ile "Devrim değil hırsızlık," diyerek alay ediyordu ve muhtemel darbecilere muğlak bir destek sözü ve İspanya'nın faşist hareketinin liderine küçük bir avans veriyordu.[32] Britanya'nın rızasından ve Fransa'nın atıllığından cesaret bulan Mussolini, kendi askerî yetkililerine danışmadan, hatırı sayılır bir askerî yardım yapmaya karar verdi. Habeşistan'daki genişlemeciliğine paralel olarak Duçe, Fransa'nın hilafına İspanya'da kurulacak dost bir hükümet vasıtasıyla Akdeniz'de daha büyük bir İtalya hayali kuruyordu. Ayrıca Léon Blum'la "Kehanet yeteneğinin tadını çıkarmayan bir Yahudi," diyerek dalga geçiyordu.[33] İspanya, İtalya'yı Almanya saflarına yaklaştırdı.

İspanya, aynı zamanda, Fransa ve Sovyetler Birliği'ni birbirinden uzaklaştıracaktı. Fransız yüksek rütbeli subayları İspanya Halk Cephesi'ne yapılacak herhangi bir askerî yardımın Avrupa çapında bir savaşı ateşleyeceğinden korkuyorlardı ve Alman askerî gücünü gözlerinde büyüterek, Fransa'nın bu savaştan başarıyla çıkamayacak bir pozisyonda olduğunu düşünüyorlardı.[34] Daha geniş bir çerçevede, Fransız egemen çevreleri Nazi Almanyası'na karşı koyarken Sovyetler'e bel bağlamayı Berlin'e yönelik bir provokasyon ve ideolojik yayılmaya davetiye çıkarmak olarak görüyorlardı. Fransa dışişleri bakanı, "Fransa eğer yenilirse," diyordu özel bir konuşmasında, "Nazileşecektir. Eğer zafer kazanırsa, Alman iktidarı yıkılacağı için, Avrupa'nın geri kalanıyla birlikte komünist alev makinesiyla donanmış Slav dünyasının ezici ağırlığı altında kalacaktır."[35]

"Birleşik" merkez kandırmacası

Yagoda'nın NKVD'si, uzak Gulag kampları da dahil her yerde "Troçkist" topluyordu. 19 Haziran 1936'da –yine İspanya'daki darbeden epey önce– o ve Vişinski terörle "bağlantı" suçlaması yöneltilen seksen iki kişinin yer aldığı bir listeyi Stalin'e gönderdiler ve askerî yargıda yargılanmalarını ve infaz edilmelerini önerdiler. Listede Zinovyev ve Kamenev de vardı. Stalin, NKVD'nin *birleşik* Troçkist-Zinovyevci "merkeze" karşı bir dava hazırlığı yapması için Yezhov'a talimat verdi.[36] 15 Temmuz'da Yagoda tüm görevlilere gizli bir NKVD genelgesi gönderdi.

32 Mussolini ekliyordu: "Bugün [1931] bir parlamenter cumhuriyet kurmak, elektrik aydınlatması çağında gaz lambası kullanmak anlamına geliyor." Bosworth, *Mussolini*, s. 315; Coverdale, *Italian Intervention*.

33 Bosworth, *Mussolini*, s. 316-317.

34 Jackson, "French Strategy", s. 55-80.

35 Coulondre, *De Staline à Hitler*, s. 20-22. Aynı zamanda bkz. Ford ve Schorske, "Voice in the Wilderness", s. 556-561; Jordan, *Popular Front*, s. 228.

36 "O tak nazyvaemom 'antisovetskom ob"edinennom trotskistsko-zinov'ievskom tsentre", s. 94.

Belirli bölgelerdeki NKVD yöneticileri "oportünist sevecenlik, kendine güven, eski ÇEKA'cı geleneklere karşı kayıtsızlık ve atılllık" (diğer bir deyişle "Troçkistlerin" ortaya çıkarılmasında başarısızlık) nedeniyle ağır bir dille eleştiriliyordu.[37] Stalin gündem yaratacak, basına yansıyacak açık bir duruşmada ısrar ediyordu ve bir "birleşik merkez" hikâyesi kurmak üzere tutukluların yeniden sorgulanması konusunda da Yezhov baskı yapıyordu. Zinovyev, safça mektuplar göndererek Stalin'den af dileniyor ve kendini küçük düşürmeyi sürdürüyordu; Kamenev kendisini Zinovyev'den ayrı tutmaya çalışıyordu.[38] Temmuz ortasında her ikisi de Urallar'daki hapishaneden Moskova'ya getirildiler. Sorgularında Yezhov da bulundu ve onların devrimci yurtseverliklerine hitap ederek, Almanya ve Japonya ile işbirliği halindeki Troçkist komplonun Sovyetler Birliği için tehdit oluşturduğunu, dolayısıyla onların itirafının dava için önemli olduğunu söyledi.

Zinovyev, eğer Stalin kişisel olarak canını bağışlama sözü verirse işbirliği yapmayı teklif etti. Kamenev direndi (sorgu sırasında "Tam anlamıyla bir Thermidor* uyguluyorsunuz," demişti). Her ikisi, "Politbüro" ile görüşmek üzere götürüldüler ama aslında sadece Stalin ve Voroşilov ile görüştürüleceklerdi.[39] Stalin gözle görülür biçimde onları pohpohluyordu, onlara yoldaşlar, Lenin'in takipçileri diye hitap ediyor, yapacakları işbirliğinin Troçki ile savaşta ne kadar önemli olduğundan söz ediyordu.[40] Kamenev'e oğlunun da sorguda olduğu bilgisinin verilmesi de elbette konuyla çok alakalıydı. Kamenev ve Zinovyev, Troçki ile birlikte giriştikleri imkânsız komplo ile ilgili itirafta bulunmaya başladılar.[41] 23 Temmuz 1936'da, "Zinovyevcilere karşı ilk Kirov cinayeti davasını Yezhov'la birlikte soruşturmuş olan Yakov Agranov, hapisteki Dreitser ("Troçkist" yeraltı örgütünün "başı" olduğu söyleniyordu) ve Pikel'i şahsen sorgulayarak "birleşik merkez" ile ilgili gerekli "itirafı" almayı başardı.[42] 26 Temmuz'da Stalin, bir zamanlar genel sekreter görevindeki mutlak iktidarını sorgulayan –

37 Il'inskii, *Narkom Iagoda*, s. 709-716; Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 89.

38 1935 yılında Stalin'e, "Ruhum bir arzuyla yanıp tutuşuyor: Artık düşmanınız olmadığımı size kanıtlama arzusuyla," diye yazmıştı Zinovyev. "Sizin ve diğer Politbüro üyelerinin gazetelerdeki portrelerinize uzun uzun bakıp düşünme noktasına geldim: Sevgili dostlarım kalbimi okuyabilseniz artık size düşman olmadığımı kesinlikle görürdünüz..." Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 184-185. Kamenev sorgucusuna, "Zinovyev ile ilişkimizde belirgin bir soğukluk var," diyordu. "1934 yazında aynı kır evinde kalırken tümüyle ayrı hayatlar yaşadığımızı ve nadiren bir araya geldiğimizi belirtmem gerekir... Parti içi çatışma döneminde Zinovyev'in parti yönetimine uygun olduğunu asla düşünmedim; son yıllar, onun liderlik vasıflarına sahip olmadığı yönündeki kanaatimi pekiştirdi." Volkogonov, *Lenin*, s. 286, atıfta bulunduğu kaynak, Arkhiv Ministerstvo Bezaposnosti Rossiisskoi Federatsii no. R-33 834, t. 1, l. 107. Aynı zamanda bkz. *Izvestiya*, 21 Mart 1990 (Kamenev'den karısı T. Glebova'ya, 12 Kasım 1935).

(*) Devrime katılanları safdışı ettiklerini ima ediyor – ç. n.

39 Despotun psikolojisine derinlemesine bir bakış için, Canetti, *Crowds and Power*, özellikle s. 231-234. Rogovin, *1937*, s. 5-9.

40 Orlov, *Tainaia istoriia*, s. 135-136. Stalin ve Voroşilov'un Zinovyev ve Kamenev'i kabul ettiğini Kaganoviç doğruladı: Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 140.

41 Trotskii, *Prestuplenia Stalina*, s. 72.

42 Troçki ile bağlantıya işaret eden sorgu itiraf metninin üzerine Yagoda'nın "doğru değil", "saçmalık" yazdığı söyleniyordu. Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 179; "Materialy marto-fevral'skogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 12, 1994, s. 18.

Zinovyev ve Kamenev ile birlikte– Sokolnikov'un NKVD tarafından tutuklanmasını sağladı. 27-28 Temmuz gecesi, NKVD Orjonikidze'nin ağır sanayideki başyardımcısı Yuri Pyatakov'un eski karısını tutukladı. Stalin'in Troçki-karşıtı hamlesinin dinamiği İspanya'daki gelişmelerin önündeydi.

Devrimi durdurmaya çalışmak

Madrid'de bir büyükelçiden yoksun olan Stalin'in, Komintern kanalıyla edindiği raporlar dışında, ne olup bittiği hakkında fazlaca bir bilgisi yoktu.[43] 23 Temmuz 1936'da, Komintern yürütme komitesi toplantısında Dimitrov, uluslararası güçlerin küresel bir halk cephesi etrafında toplanabilmesi için İspanya'daki savaşın ne kadar değerli olduğunu vurguladı ve taslak tezleri değerlendirmesi için Stalin'e başvurdu.[44] Dimitrov'un İspanya Komünist Partisi'ni dizginleme talimatlarının üzerine Stalin "doğru" notunu düştü; 24 Temmuz'da İspanyol komünistlerin "öne atılmaması" ile ilgili olarak Madrid'e gizli talimatlar iletildi, yani mücadelelerini proletarya diktatörlüğünü zorlamak yerine "burjuva demokratik cumhuriyetini desteklemeye" yönelteceklerdi. Dimitrov, "Pozisyonumuz güçlendiğinde daha ileri gidebiliriz," diyordu.[45] 25 Temmuz'da Naziler ve İtalyan faşistleri, darbecilere desteklerine haklılık kazandırmak için İspanya'daki "Bolşevizm" öcüsünü kullanmaya başlamışlardı bile. Aynı gün, Blum'un İspanya Cumhuriyeti'ne destek sözünden dönmesinin ardından, İspanya Başbakanı Paris'teki Sovyet elçisine yazarak yüksek miktarda Sovyet silahı satın alma talebini bildirdi.[46] Sovyetler'den yanıt gelmedi. 27 Temmuz tarihli, Moskova hakkındaki bir İtalyan değerlendirmesi, Sovyetler'in İspanya'yla ilgili "mahcubiyetinden" ve "ihtiyatlı tarafsızlık" politikası izleyebileceklerinden söz ediyordu.[47]

O günlerde Dimitrov Stalin tarafından kabul edilmemişti. Kısa bir süre önce altmışıncı doğum gününü kutlayan ve Lenin Nişanı alan Litvinov, Stalin'in İspanya'nın kuşatma altındaki cumhuriyetine askerî yardımdan kaçınmasını istiyor, Sovyet-Fransız-İngiliz "dayanışmasını" sürdürmesini teklif ediyordu. Dışişleri komiseri nihayet 28 Temmuz'da diktatörle görüştü (Molotov ve Voroşilov yoktu). (7 Ağustos'a kadar Stalin Kremlin ofisinde hiç kimseyi kabul etmedi.)[48] Daha önce anti-faşist halk cephesi stratejisi (Dimitrov) ve "kolektif güvenlik"

43 Mesela 21 Temmuz 1936'da, Minuilsky'nin Stalin'e ulaştırdığı notta İspanyol Komünist Partisi başkanından gelen bir dökümandan alıntı vardı: "Askerî ayaklanma bastırıldı." Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 28 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 33). Britanya, İspanya Komünist Partisi'nin şifreli telgraflarını ele geçiriyor ve şifrelerini çözüyordu. Roberts, "Soviet Foreign Policy and the Spanish Civil War", s. 100n11 (atıfta bulunduğu kaynak PRO HW/17/27).

44 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 28 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 34).

45 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1101, l. 15, 21-23 (ECCI Protokol no. 60, 23 Temmuz 1936); Dallin ve Firsov, *Dimitrov and Stalin*, s. 46-48 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 210, l. 2-3).

46 Mescheriakov, "SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii", s. 85 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 048 z, op. 14-6, d. 4, pap. 7, l. 69-106).

47 Steiner, *Triumph of the Dark*, s. 187. Stalin'in Kremlin ofisi kayıt defterinde 25-27 Temmuz 1936 tarihleri arasında çok az ya da hiç ziyaretçi görünmüyordu. *Na prieme*, s. 190.

48 *Na prieme*, s. 190-191.

(Litvinov) birbirini tamamlarmış gibi görünse de, Fransa'nın durumu göz önüne alınınca, uyumsuz oldukları anlaşılıyordu.

Komintern yürütme komitesi Çin'i de tartışıyordu – Japonlara karşı Çan Kay Şek ile işbirliğini öngören Komintern politikasını izlemeyen Çinli komünistleri dizginlemeyi hedefliyordu.[49] Uzun Yürüyüş'ün sonunda Mao, Çin'in kuzeybatısında yer alan ve komünistlerin küçük bir devlet kurduğu Yan'an'a geldi. Nankin'de üslenmiş olan Çan Kay Şek'in milliyetçi (Kuomintang) hükümeti Kızılları izole etmek istiyordu ve bu görev Japonların Mançurya'dan defettiği Zhang Xueliang'a verildi. Zhang'ın karargâhı, Mao'nun 320 kilometre kuzeyindeki Xi'an'daydı ve yaklaşık 300 bin kişilik, giderek büyüyen bir kuvveti komuta ediyordu. Moskova ile ülkenin iç bölgelerine gömülmüş Çinli komünistler arasındaki telsiz bağlantısı, neredeyse iki yıllık bir fasılanın ardından, 1936 yılı Haziran ayı sonu ya da Temmuz ayı başında yeniden kurulabildi ve Çinli yoldaşlar askerî giderlerini karşılayabilmek için Komintern'den ayda üç milyon dolar temin etmesini, Çin diasporasından gelecek yardımları örgütlemesini, Xinjiang ya da Moğolistan üzerinden Sovyet yapımı uçak, teçhizat, uçaksavar, piyade tüfeği, makineli tüfek ve botlar göndermesini talep ettiler.[50] Ancak 23 Temmuz tarihli Komintern toplantısında Dimitrov ısrarını sürdürecekti: "Şu anda Çin'deki görev Sovyetler'in ya da Çin Kızıl Ordusu'nun egemenliği altındaki toprakları genişletmek değil... Japon istilacılara karşı Çin halkının büyük çoğunluğunu birleştirmektir." Amaç, "burjuva demokratik devrimin tamamlanmasıydı" ama sonunda, "bu mücadele sürecinde, Sovyet iktidarı mücadelesi için kitlesel örgütlenmeninin zamanı da gelecek" idi.[51]

Dört gün sonra Dimitrov, Çinli komünistler için talimat taslaklarını Stalin'e gönderdi ama yanıt biraz gecikecekti. Bu sırada, Komintern'in İspanyol komünistleri hedef alan devrimden kaçınmaları talimatı tam da İspanya Cumhuriyeti Devleti çözülmeye başladığı sırada geldi. Duruşma salonlarına giriliyor, mahkeme kayıtları yağmalanıyor, köy kiraları hükümsüz addediliyor, işletmeler kolektifleştiriliyordu. İspanya'nın ılımlı sosyalistleri ve İspanyol komünistler, Cumhuriyetçilerin bölgesindeki –özellikle de izleyen üç ay içinde sanayinin %70'inin kolektifleştirileceği Katalonya'daki– işçileri, köylüleri ve anarşistleri dizginleyemiyordu. Stalin yönetimini protesto ederek Almanya Komünist Partisi'nden ayrılan ve İspanya'ya seyahat eden Avusturyalı yazar Franz Borkenau, "İlk izlenim: Sivil kıyafetler içinde, omuzlarında tüfeklerle silahlı işçiler," diyordu "ve hiç 'burjuva' yok!"[52]

---

49 *VII Kongress Kommunisticheskogo Internatsionala*, s. 10-11, 28-33.

50 Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai: dokumenty*, IV/ii, s. 1055-1060 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 249, l. 8-17: Dimitrov'dan Stalin'e, 1936 Temmuz başı); Dallin ve Firsov, *Dimitrov and Stalin*, s. 96-100.

51 Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai: dokumenty*, IV/ii, s. 1060-1064 (RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1101, l. 17-20: Düzeltilmiş kopya). Aynı zamanda bkz. Braun, *Comintern Agent in China*; Garver, "Origins of the Second United Front."

52 1936 Eylül ayında İspanya'ya giden Borkenau Barselona'daki durumu betimliyor ve ekliyordu: "Bize söylendiğine göre, fiilen tüm fabrika sahipleri ya kaçmış ya da öldürülmüş ve fabrikaları-

İspanya'da solcu Halk Cephesi ve halk devrimi "faşist" silahlı saldırı ile gerilerken seyirci kalmak Moskova'nın prestijine zarar verebilirdi. 27 ve 29 Temmuz 1936 günleri arasında İspanya Komünist Partisi'nin başkanı, Komintern'in "güçlerin korelasyonu" hakkındaki sorularına cevaben kapsamlı bir şifreli metin gönderdi. Dimitrov vakit kaybetmeden bu metni Stalin'e iletti. İspanyolların raporunda, "Karşı taraf, hükümet cephesinde birçok casusu olduğu için avantajlı durumda" değerlendirmesi yapılıyor, "buna rağmen, eğer Fransa talep edilen yardımı uçak ya da mühimmat şeklinde teslim ederse karşı taraf yok edilecektir," deniliyordu.[53] Stalin imdada yetişecek miydi? İspanya'da, aleyhte talimatlara rağmen gerçek bir sol devrim ortaya çıkıyordu ve aynı şekilde Çinliler de emirlere rağmen devrim için bastırıyordu. Bu durumu daha da katlanılmaz hale getiren, *gözle görülür bir biçimde,* sol cenahta Troçki'nin ona üstünlük sağlamasıydı.

Troçki tehdidi

Stalin'in Troçki'ye karşı öfkesi, derin, duygusal, kör ve hiddetliydi; ama aynı zamanda, başka hiç kimseden korkmadığı kadar ondan korkuyordu. Troçki önce Türkiye'de bir adada ve daha sonra Fransa'da NKVD'nin amansız takibi altındaydı. Anti-Sovyet göçmen Rus Askerî Birliği'nin 1934 yılında Troçki'ye suikast planı yaptığından NKVD haberdardı, hatta belki de kışkırtıcısıydı. Ancak, girişimin amatörlüğü nedeniyle sonuç birbirlerini suçlamaktan ibaret olacaktı.[54] 1935 yılında Troçki, yeni kurulan Norveç İşçi Partisi hükümetinin sığınma teklifini kabul ederek, karısıyla birlikte NKVD'nin az kaynağa sahip olduğu Oslo'da bir konutta, gazeteci, ressam, parlamenter Konrad Knudsen'in konuğu oldu[55] Ancak (ne kadar olursa) uluslararası Troçkizmin kalbi, Troçki'nin büyük oğlu Lev Sedov Paris'te kalmıştı ve burada Sovyet gizli polisi son derece güçlüydü. Afanasyev (d. 1902) adıyla bilinen ve Paris'teki göçmen çevrelere sızma girişimlerine nezaret eden Bulgar kökenli suikastçı ve insan kaçakçısı Boris Atanasov, Troçki'nin Paris operasyonuna sızmakla görevlendirildi.

Afanasyev tesadüf eseri inanılmaz derecede değerli bir casusa rastladı: Mordoka "Mark" Zborowski (d. 1908) İmparatorluk Rusyası'nda Yahudi bir ailede doğmuştu ve devrimden sonra Polonya'ya yerleşmişti. Orada Polonyalı komünistlere katıldı. Tutuklanmasının ve kısa bir hapis cezasının ardından Zborowski Berlin'e ve oradan da Grenoble'a kaçtı. Grenoble'da üniversiteye devam etti,

---

na işçiler el koymuş." Borkenau, *Spanish Cockpit,* s. 70-71. 1936 tarihli Vilfredo Pareto biyografisinde Borkenau, onun "seçkinlerin dolaşımı" kuramını uyarlayarak, İtalyan faşizmi, Nazizm ve Sovyet komünizminin yükselişini ve aralarındaki akrabalıkları açıklıyordu. Jones, "Toward a Theory of Totalitarianism", s. 457.

53 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 29-31 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 38-40).

54 Primakov, *Ocherki,* III, s. 84-85. Primakov, Troçki'nin en yakın çevresindeki iki Sovyet ajanından söz ediyordu: Birinin kod-adı "Tomas" ve diğeri "Tyulpan" idi. Tyulpan'ın Zborowski olduğu biliniyordu. Primakov, *Ocherki,* III, s. 82.

55 Hoidal, *Trotsky in Norway.*

1933 yılında da Paris NKVD'de görevlendirildi.[56] Zborowski, Sedov'un karısıyla arkadaştı ve onun tarafından kocasının ekibindeki bir pozisyon için önerildi. Zborowski'nin gizli polis denetimcisi Moskova'ya, "Artık kaynağımız oğulla neredeyse her gün görüşüyor," diye rapor gönderdi. Cevap metninde, "Fazla ileri gitmemeli ve bu tezgâhta tüm planlarımızı bozmamaya dikkat etmelisiniz," deniliyordu.[57] NKVD Sedov'un ve işbirlikçilerinin evlerindeki telefonlara dinleme cihazı yerleştirmeyi başardı. Zborowski, dünyanın her köşesinden sadık Troçki takipçilerinin gizli listesine de ulaşmıştı ve bu liste temelinde NKVD kart kataloğu oluşturdu. Sedov'un, Étienne adıyla, sadece Fransızca konuşulan bir çevrede akıcı Rusça konuşan biri olarak tanıdığı Zborowski, Sedov'un yazışmalarını üstlendi ve Troçki'nin Rusça yayımlanan *Muhalefet Bülteni*'nin yayına hazırlanmasına yardım etti. Dolayısıyla Stalin Troçki'nin sadece mektuplarını değil, yazı taslaklarını da okuyordu – bazen yayımlanmadan.[58]

Ancak Troçki'nin ne yayımlayacağını bilmek karşılık vermek konusunda bir işe yaramıyordu. İspanya'daki gelişmeler Troçki'ye yeni bir zemin kazandırmıştı ve oradan Stalin'e daha da sert darbeler indiriyordu – "faşizmin" doğrudan saldırısı altındaki –kuramsal değil– fiilî bir devrimi destekleyemeyen bir karşıdevrimci olmakla itham ediyordu. 30 Temmuz'da Troçki büyük bir öfkeyle, "Toplumsal devrim engellenirken" İspanya Halk Cephesi liderleri "toplumsal devrim"i kontrol altına alarak "iç savaşta, işçi ve köylüleri kendi kanlarının on mislisini kaybetmeye zorluyorlar. Ve bu beyefendiler zaferden sonra işçileri yeniden silahsızlandırıp özel mülkiyetin kutsal yasalarına saygı göstermeye zorlamayı ümit ediyorlar," diyordu.[59] Bu sırada Nazi Alman uçakları Franco'nun *Africanistalarını* İspanya topraklarına taşımakla kalmamış, aynı zamanda Madrid'e saldırmaya da başlamıştı. Yine 30 Temmuz'da, İspanyol ayaklanmasını desteklemesi için Sardunya'dan Fas'a gönderilen, on iki Savoia-Marchetti orta bombardıman uçağından oluşan İtalyan filosunun iki uçağı Fransız Cezayiri'nde düştü. Bu durum İtalyanların da dahlini gösteriyordu.[60] Faşistler inisiyatifi ele geçirmişti. Dahası, İspanya Cumhuriyeti Devleti çözülürken oluşan boşluğu başkası da doldurabilirdi. Troçki'nin popüler olduğu İspanya'da,

56 Zipperstein, "Underground Man."

57 Volkogonov, *Trotskii*, II, s. 134-135 (atıfta bulunduğu kaynak, Arkhiv INO OGPU, f. 31660, d. 9067, t. 1, l. 24-25). Aynı zamanda bkz. Antonov, "Kaznen i opravdan."

58 1934 yılında, Stalin 17. Parti Kongresi kürsüsünde konuşurken, Troçki'nin *Muhalefet Bülteni*'nden alıntı yaptı: *XVII s"ezd*, s. 32. 1935 yılında Yezhov da Merkez Komite toplantısında Troçki'nin *Muhalefet Bülteni*'nden uzun bir alıntı yaptı. RGASPI, f. 17, op. 2, d. 542, l. 73-76. Mart 1937'de Yezhov'un NKVD'deki kadroları Stalin'e her kıtadaki Troçkist yayınların detaylı bir dökümünü sunarken içeriklerini de özetliyorlardı. Volkogonov, *Trotskii*, II, s. 141-142 (atıfta bulunduğu kaynak, Arkhiv INO OGPU-NKVD, f. 17548, d. 0292, l. 17); Volkogonov, *Trotsky*, s. 347. Yezhov'un yayımlanmadan Stalin'e (ve Molotov'a) gönderdiği taslak metinlere en azından bir somut örnek ortaya çıkmıştı. Volkogonov, *Trotskii*, II, s. 141 (atıfta bulunduğu kaynak Arkhiv INO OGPU-NKVD, f. 17548, d. 0292, t. 2, l. 160). Aynı zamanda bkz. Poretsky, *Our Own People*, s. 272-273.

59 Trotsky, "Lesson of Spain."

60 Pozharskaia ve Saplin, *Komintern i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 9; Payne, *Spanish Civil War*, s. 124.

Stalin Troçkistlerin olası zaferiyle karşı karşıya gibiydi. Troçkistlerin gerçek bir ülkede fiziksel bir mevzi elde etmesinin kâbusu Stalin'in dehşete düşmesine sebep olacaktı ve bu bütün okların Stalin'e çevrilmesine sebep olurdu.[61]

Diktatörün ikilemi

Stalin'in çekirdek kadrosunda yer alanlar, Stalin'in Kirov cinayeti davasını yeniden açmasının yayılan etkilerini sınırlamak için çaba gösteriyorlardı. *Pravda,* 2 Haziran 1936'da, Politbüro aday üyesi ve Kiev bölgesi parti şefi Pavel Postyshev'in, başvurdukları yersiz şiddet nedeniyle Ukraynalı yetkilileri payladığı bir konuşmasını yayımlamıştı; beş gün sonra, gazetede çıkan başyazı ("Donbass Dersleri"), Ukrayna'da kömür hedeflerinin yerine getirilememesini, yıkıcılığa değil ama işçilerin gösterişe yönelik rekor kırma gösterilerine ve mühendislere reva görülen son derece yanlış zulme bağlıyordu.[62] Bu Orjonikidze'nin de başlıca temasıydı. Ağır Sanayi Komiserliği'ne yol haritası çizmeyi amaçlayan birkaç günlük toplantı sırasında 25 Haziran'da, meydan okurcasına "Ne sabotajcısı!" diye haykırmıştı. "19 yıllık Sovyet iktidarı boyunca... 100 bin mühendis ve bir o kadar da teknisyen eğittik. Eğer hepsinin ve yeniden eğittiğimiz eski rejim mühendislerinin 1936 yılında sabotajcı oldukları ortaya çıktıysa, bu başarıdan dolayı kendinizle övünmelisiniz. Ne sabotajcısı! Onlar sabotajcı değil iyi insanlar, çocuklarımız, kardeşlerimiz ve yoldaşlarımız... Eğer istenirse Sovyet iktidarı için cephede hayatlarını feda ederler... Bu sabotaj değil –bu çok saçma– sadece yetersizlik." Orjonikidze'nin cesur savunması "canlı ve uzun alkışlarla" karşılanmıştı.[63]

---

61 Sovyet-sonrası resmî istihbarat tarihi, yurtdışındaki anti-Sovyet hissiyatın artmasından Troçki'nin sorumlu olmasını, İspanya Cumhuriyeti'nin istikrarsızlaşmasında Troçkistlerin rolünü ve Dördüncü Enternasyonal tehdidini, Troçki suikasti konusunda Stalin'i haklı çıkarmak için kullandı. Primakov, *Ocherki,* III, s. 90. Carr'a teslim edilen ve 1955 yılında yayımlanan sahte Litvinov günlüklerinde İspanya ile ilgili şu söyleniyor: "Orada bir karışıklık vardı. Troçkistler Yosif Visaryonoviç aleyhine güçlü bir propaganda başlatmışlardı ve onu İspanya Devrimi'nin haini ve yok edicisi, Hitler ve Mussolini'nin yardakçısı ilan ettiler." Litvinov, *Notes for a Journal*, s. 208, 211. Sahte günlüğün failinin, o günlüklerde belirgin biçimde boy gösteren Besedovsky olduğu anlaşıldı. Wolfe, "Adventures in Forged Sovietica"; Wolfe, "Case of the Litvinov Diary"; Wolfe, *Strange Communists*, s. 207-222. Aynı zamanda bkz. Agursky, "Soviet Disinformation", s. 21. Litvinov'un gerçek günlüğünün, Amerikalı karısı Ivy'nin sırdaşı Joseph Freeman tarafından imha edildiği düşünülüyor. Danielson, "Elusive Litvinov Memoirs."

62 Postyshev'in görüşünü yansıtan bir *Pravda* başyazısında (7 Haziran 1936), "mühendis ve teknik personelin çoğuna" karşı kapsamlı bir karalama söz konusuydu. Postyshev'in kendisi de, Haziran 1936 genel kurulunda, alt düzey parti mensuplarının ihracı konusundaki "saldırgan" yaklaşımı nedeniyle eleştirilmişti.

63 *Sovet pri narodnom komissare tiazheloi promyshlennosti SSSR, 25-29 iuniia 1936 g.: stenograficheskii otchet*, Moskova, 1936, s. 390; Khlevniuk, *1937-i*, s. 116-120, 122; Khlevniuk, *Stalin i Ordzhonikidze*, s. 60-63; Benvenuti, "Stakhanovism and Stalinism", s. 42-49; Davies, "Soviet Economy", s. 20-21; *Pravda,* 5 Temmuz 1936. Jdanov bir konuşmasında (16 Temmuz 1936), "Stahanovcu harekete öncülük etmeyen bütün mühendis ve teknisyenlerin sabotajcı olduğunu ilan etmek mümkün değil," diyordu. Priestland, *Politics of Mobilization*, s. 347 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 77, op. 1, d. 600, l. 19).

Orjonikidze olağanüstü bir gerilim altında, çok uzun saatler boyunca çalışıyordu ve zayıf kalbi zorlanıyordu. (Bir keresinde ofisinde kalp çarpıntısı sırasında bayılmış ve asistanı Kremlin Hastanesi'nden doktor çağırmıştı.) Aynı zamanda tek böbrekliydi. Bu sorunlarına ek olarak, karısı Zinaida'nın zor bir kişiliği olduğu dedikoduları da dolaşıyordu.[64] 29 Haziran'da, ağır sanayi toplantısının sonunda, komiserin sağlığının bozukluğu farkedilir hale geldi. Muayene için yabancı bir doktor getirildi.[65] Ne olursa olsun, sağlığının bozulmasındaki kilit faktör, "sabotajcı" yaklaşımını acımasızca ve biteviye sürdüren eski Gürcü dostuydu. Açıkça sadakati bilinen insanların neden tutuklanıp infaz edilmeleri gerektiğini Kaganoviç de anlamıyordu. Kıtlık günlerinden beri üst düzey Ukraynalı yetkilileri Stalin'in gazabından korumaya çalışıyordu. Ancak Stalin'i fazlasıyla iyi tanıyordu. 1936 yılı Temmuz ayı başında diktatör, Dreitser ve Pikel'in "sorgu" tutanaklarını Kaganoviç'e –o sırada Kislovodsk'da tatildeydi– gönderdi; bunun anlamını biliyordu. 6 Temmuz'da Stalin'e yazdığı cevapta, "Bu çok daha önce bilindiği halde, katil ve kışkırtıcı Troçki, Zinovyev ve Kamenev'in gerçek yüzlerini ifşa etmediler," diyordu. "Çetenin asıl elebaşı çıkarcı pislik Troçki'dir. Onu yasadışı ilan etmenin ve yargıladığımız geri kalan serserileri de infaz etmenin zamanı geldi. Saygılar, Sevgiler, L. Kaganoviç."[66]

Stalin daha fazla tutuklama için, elindeki benzersiz aracı kullanarak baskı yapıyordu: Parti örgütlerine gizli bir genelge göndermişti (29 Temmuz 1936) – Yezhov yazmış diktatör gözden geçirmişti. Tüm parti üyelerine yüksek sesle okunacak genelgede, suçlanan bazı "Troçkistlerin" verdiği "ifadelerden" alıntılar yer alıyordu. "Sosyalist kuruluşun inkâr edilemez başarısı karşısında, önce partimizin çıkan zorluklarla baş edemeyeceğini düşündüler," deniliyordu. "Ancak partinin zorlukların üstesinden geldiğini görünce, yaklaşan savaşta Sovyet iktidarının yenilgiye uğraması üzerinden kumar oynamaya çalıştılar." Daha sonra, "Herhangi bir imkân bulamayınca, çaresizlik içinde, son silahlarına –teröre– başvurdular." Genelgede, "Troçkistlerin" terör için Zinovyev ve Kamenev'le işbirliğine gittiği ve onların hapse girmesinden sonra, "SSCB'deki terörist faaliyetin idaresini tümüyle Troçki'nin bizzat üstlendiği" anlatılıyordu. "Her Bolşevik'in mutlak hedefi, ne kadar gizlenirlerse gizlensinler, parti düşmanlarını tanımak ve tespit etmektir," diye de yol gösteriliyordu. Evet, ama bu *gizlenen* düşmanlar kimdi?[67] Bu genelge, Postyshev ve Orjonikidze'nin güvenilir *Pravda*'da yayımlanan ifadelerindeki uyarılarla nasıl uyuşacaktı?

64 Rybin, *Kto otravil Stalina'*, s. 23-24 (Orjonikidze ülke genelinde fabrika ziyaretlerini gerçekleştirirken trendeki korumadan sorumlu V. Tukov ile konuşmalara atıfla).

65 *Za industrialzatsiiu,* 20 Şubat 1937, s. 5 (S. Birman); Ordzhonikidze, *O Sergo Ordzhonikidze*, s. 259 (I. I. Gudov'dan alıntı); RGASPI, f. 17, op. 3, d. 978, l. 75.

66 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 627 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 743, l. 53).

67 "Zakrytoe pis'mo Tsk VKP (b)", s. 100-115; Getty ve Naumov, *Road to Terror,* s. 250-257. Stalin'in gerekçeleri tahmine dayalıydı: Khlevniuk, *Politbiuro,* 203-206. Getty ve Naumov, gizli genelgenin, kariyerist bir hamle yapmak isteyen Yezhov'un girişimi olduğu yorumunu yapıyorlardı. Getty ve Naumov, *Road to Terror,* s. 578. Agranov, 1935 yılında Zinovyevcilerin ilk yargılanmasının operasyonel faaliyetler sonucunda değil ama ülke liderinin talimatıyla gerçekleştiğini NKVD toplantısında itiraf etmişti. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD,* Mart 1937, s. 90.

NKVD ajanları, zam, madalya ve terfi almış düşmanların "maskesini düşürecekti"; "Troçkist yeraltı örgütlenmesinde görevlendirilen muhbirler beklentileri karşılama hevesine kapıldı. Bölgesel parti yetkilileri, kendilerini ve yakın çevrelerini koruyabilmek için alt-düzey insanları ve ekonomi yöneticilerini –tam da Orjonikidze'nin korumaya çalıştığı türden insanları– "Troçkist" olarak hedef gösterdiler.[68] Ancak demiryolu taşımacılığından –yatırım azlığı ve aşırı istismar nedeniyle çok fazla sayıda kaza yaşanıyordu– sorumlu Kaganoviç kendi yetki bölgesinde Troçkistlik suçlamalarını açıkça reddetti. 30 Temmuz 1936'da, gizlenen düşmanlarla ilgili gizli genelgenin yayımlanmasının ertesi günü Kaganoviç, Tüm-Birlik Ulaştırma Günü açılış törenleri münasebetiyle Gorki Parkı'nda toplanan yirmi beş bin demiryolu çalışanına ve Birlik çapında radyodan dinleyenlere verdiği iki saatlik söylevde, Stalin'in seksen bin talimatının aşıldığından ve günde 81.214 vagon yüklendiğinden söz etti. "Burada yöntem temizlik ve baskı değil," diyordu Kaganoviç, devlet ödülü almış demiryolu işçilerinin çokluğuna da değinerek. "Hayır, demiryolu çalışanlarının %99'u dürüst insanlardır, işine bağlı, ülkesini seven insanlardır."[69] Sovyet gazeteleri 1936 yazında Kaganoviç ve Orjonikidze'nin fotoğraflarını aynı anda ön plana çıkarıyorlardı.[70]

Diktatörleri, yönetimlerini despotizme dönüştürmeye sevk eden birden fazla dürtü vardır. Bazıları yakın müttefiklerini ezmek için gereken araçlara ya da kişisel vasıflara sahip olmayabilir. Stalin elbette hem imkân ve hem de kişisel vasıflara sahipti. Ama Orjonikidze, Kaganoviç ve diğer çekirdek kadro mensuplarından kopacak mıydı? Kaganoviç hâlâ, Stalin'in yokluğunda kilit önemde olan parti aygıtını yönettiği için vazgeçilmezdi ve Orjonikidze de kritik ağır sanayi görevini yürüttüğü için aynı derecede önemliydi. Her ikisi de, zaten ağır bir yük taşıyan Stalin'in işini büyük ölçüde kolaylaştırıyordu. Aynı zamanda, Orjonikidze'nin Birlik ölçeğindeki bireysel etkisi sayesinde sahip olduğu siyasi zemin sadece diktatörün gerisinde olabilirdi. Lenin'in sözde Vasiyeti'nde Buharin için kullandığı "halkın gözbebeği" ifadesini *İzvestiya* (hâlâ Buharin'in editörlüğünde yayımlanıyordu) Orjonikidze için kullanmaktan çekinmiyordu.[71] Aslına bakılırsa, Orjonikidze daha ulaşılırdı ve birçok yerde gerçekten Stalin'den daha popülerdi. Ayrıca, Savunma Komiseri Voroşilov ve Kaganoviç de dahil, yönetici çekirdek grubun diğer mensuplarıyla son derece sıcak bir ilişkisi vardı.

Doğaçlama yol arayışı

Stalin Madrid'in silah talebine tepkisizliğini sürdürüyordu ancak bu arada, *bir şey* yapma baskısı azalmadı. 1 Ağustos 1936'da –Büyük Savaş'ın patlak verişinin yıldönümü olmanın yanı sıra Nazi Berlini'ndeki Yaz Olimpiyat Oyunla-

68 Harris, *Great Urals*, s. 178-179.

69 Rees, *Stalinism and Soviet Rail Transport*, s. 144-148 (atıfta bulunduğu kaynak, *Sotsialisticheskii transport*, sayı 5, 1936, s. 8, 150, 158-159); *Pravda*, 31 Temmuz ve 2 Ağustos 1936.

70 *İzvestiya*, 26, 27 Ağustos 1936; Rees, *Stalinism and Soviet Rail Transport*, s. 150.

71 *İzvestiya*, 20 Şubat 1937.

rı'nın açılış günüydü– *İzvestiya* Radek'in kaleme aldığı ve Stalin'in onayladığı bir metin yayımladı. Metinde İspanya'daki iç savaşın "Avrupalı faşistlerin" "titizlikle" planladığı küresel saldırganlığın bir parçası olduğu ifade ediliyordu.[72] Aynı gün *Pravda* "Faşizm Savaş Demektir, Sosyalizm Barış" başlıklı bir İspanyolca röportaj yayımladı. 2 Ağustos'ta Moskova'da hava sıcaklığı 37,2 derece oldu ve bu son elli yedi yılın en sıcak günüydü.[73] O gün Boris Pasternak, Predelkino yazarlar sitesindeki kır evinde (henüz taşınmıştı) André Gide ile buluştu ve Sovyet gerçekleri konusunda Fransız'ın gözlerinin açılmasına yardımcı oldu. Pasternak NKVD mensubu korumasına da Gide'nin SSCB ile ilgili eleştirel bir metin hazırlamakta olduğunu söyledi.[74] Ertesi gün, bir Sovyet bayramı olmadığı halde Kızıl Meydan'da 100 binden fazla insanın gösteri için toplandığı bildiriliyordu. Bunaltıcı sıcakta, beyaz kıyafetler içindeki yoğun kalabalık İspanya Cumhuriyeti'nin savunulması çağrısı yapan konuşmalar ve şarkılar dinledi. Güneşten yanmış altı kadın sporcu, el ele tutuşmuş olarak, "Kahrolsun Franco! Kahrolsun Franco!" sloganıyla öncülük ettiler. Kızıl Şafak Fabrikası'ndan bir kadın işçi kürsüden konuştu: "Kalbimiz şu anda İspanya sokaklarında ve dağlarında halklarının özgürlüğü için canlarını verenlerle birlikte. Diyoruz ki 'Unutmayın yalnız değilsiniz, sizinleyiz.'"[75]

Sovyet gazeteleri ve radyosu İspanya'yı gündemin merkezine alırken, faşist saldırganlığa karşı Cumhuriyetçilerin kahramanlıklarını anlatıyor ve Sovyetler Birliği ile bu mücadele arasında bağ kuruyordu.[76] *Pravda* –"İspanyol halkının üzerinden elini çek!...", "Kahrolsun faşist isyancılar ve onların Alman ve İtalyan işbirlikçileri!"– işçilerin Leningrad'da Kışlık Saray önünde (100 bin), Taşkent'te (100 bin), Gorki'de (60 bin), Rostov-na-Donu'da (35 bin), Minsk'de (30 bin), Sverdlovsk'da (20 bin) ve Tiflis'te (10 bin) toplandığını haber veriyordu.[77] Komintern, "İspanya Cumhuriyeti'ni savunan savaşçılarla dayanışmak için derhal geniş bir kampanya başlatılması" kararı aldı. Kampanya kapsamında, "ilaç, gıda ve altın toplanacak" idi ve ayrıca gönüllü tıpçıların kaydolması sağ-

72 Radek, "Dikhanie voiny."

73 Vostryshev, *Moskva Staliniskaia*, s. 348.

74 Pasternak'ın şifahi ifadesine göre Gide "Şüphe içindeyim," demişti. "Ülkenizde gördüklerim umduklarımdan farklı. Burada devlet iktidarı inanılmaz... Ben Fransa'dayken burada kişisel özgürlükler olduğunu sanıyordum ancak gerçek hayatta bunu göremiyorum. Bu beni çok endişelendiriyor ve bunun hakkında bir metin yazmak istiyorum, seninle bunu konuşmaya geldim." RGASPI, f. 57, op. 1, d. 64, l. 58-61 (Molchanov'a rapor). Christopher J. Barnes, *Boris Pasternak: A Literary Biography*, cilt 2, Cambridge Üniversitesi, New York, 1998, s. 127-132. Gide, Sovyet Gürcistanı'nı ve Kırım'ı ziyaret etti ve neredeyse hiç haber vermeden SSCB'den ayrıldı.

75 Mikhail Kol'tsov, "Ispanskii dnevnik: kniga pervaia", s. *Novyi mir*, sayı 4, 1938, s. 5-125 (s. 5'te), yeniden basıldığı kaynak, Kol'tsov, *Ispanskii dnevnik*, s. 11-12.

76 Kirschenbaum, "Exile, Gender, and Communist Self-Fashioning", s. 572. Yefhim Dzigan'ın, Rusya İç Savaşı'nda anarşist bir grubun disiplinli Kızıl Ordu mensuplarına dönüşümünü hikâye ettiği *Kronştadt Denizcileri* (1936), İspanya'da prömiyerinin yaptı ve tüm İspanya Cumhuriyeti kabinesi de gösterime katıldı. Kowalsky, "Soviet Cinematic Offensive"; Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 51 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 86).

77 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 32 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 44); *Pravda*, 4 ve 5 Ağustos 1936; *İzvestiya*, 4 ve 5 Ağustos 1936; *Trud*, 4 ve 5 Ağustos 1936.

lanacaktı.[78] Rejim, aynı zamanda, İspanya'ya insani yardım için işçilerin maaşlarından "gönüllü" kesinti yaptığını açıkladı.[79] *Pravda*'nın aktardığına göre, bir Sovyet otomobil fabrikası çalışanı "Konu işçi sınıfının soluğunu kesmek olduğunda farklı ülkelerden faşistlerin nasıl hızla birleştiğini görüyoruz," demişti. "Topladığımız yardımlarla... hiçbir ülkenin, dünyanın geri kalanının işçilerinden koparılamayacağını faşistlere göstereceğiz. İspanya'nın davası bizim davamızdır."[80]

Stalin yabancı bir ülkedeki savaşa bulaşma riskini göze alacak mıydı? 3 Ağustos 1936'da bir Sovyet yetkili Birleşik Devletler maslahatgüzarına, "Sovyet dış ilişkilerini yürütmekle görevli bazı Sovyet yetkililerin, İspanya'ya kaynak sağlanmasına karşı çıktılar zira böylesi bir girişimin, Almanya ve İtalya tarafından kendi yardımlarını gerekçelendirmek için kullanılacağını düşünüyorlardı," diyordu. "Ancak Sovyet liderler bu itirazları kabul etmedi zira, eğer Sovyetler Birliği uluslararası devrimci hareket üzerindeki hegemonyasını sürdürecekse, kriz dönemlerinde bu hareketin liderliğini üstlenme konusunda tereddüt etmemeli diye düşünüyorlardı."[81] Ancak, 3 Ağustos'ta Moskova'da yapılan gösteriye Stalin'in ve diğer hiçbir Sovyet liderinin katılmamış olması anlamlıydı. Komintern liderlerinin katılımına da izin verilmemişti. Başkonuşmacı sendikalar başkanıydı (Nikolay Shvernik), böylelikle insani yardım toplama süreci sanki işçi dayanışmasının spontane bir ifadesiymiş gibi görülecekti.[82]

Bu arada, jeopolitik manevralar hızlı ve hiddetliydi. Ağustos ayı başında Fransa Almanya'ya, İtalya'ya, Sovyetler Birliği'ne ve diğer ülkelere başvurarak, İspanya'ya "Müdahale Etmeme Antlaşması için" kolektif bir resmî girişim önerdi.[83] Britanya *resmî* bir antlaşmaya temkinli yaklaşmıştı ama şimdi Fransa ve İspanya arasına bir set çekilmesine yarayabileceğini düşünüyordu. 3 Ağustos'ta İtalyan hükümeti konunun değerlendirileceğine ilişkin taahhütte bulundu. 5 Ağustos'ta Fransa'nın Moskova maslahatgüzarı Dışişleri Komiserliği'ne Britanya'nın imzaladığını ve Sovyetler Birliği'nin imzalaması halinde Almanya'nın da imzalama sözü verdiğini bildirdi. Litvinov tatildeydi ve yardımcılarından Krestinski, "Olumlu bir yanıt vermememiz ya da kaçamak bir cevap vermemiz söz konusu olamaz çünkü bu durumda Almanya ve İtalya, bizim yanıtımızı isyancılara yaptığı yardımı artırmanın gerekçesi olarak kullanacaktır," diyerek Stalin'i uyardı. O akşam, Krestinski SSCB'nin de imzalayacağı yanıtını verdi ancak

78 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1105, l. 1.

79 Ekim sonunda, İspanya ile dayanışmak için, Sovyet fabrika işçilerinin maaşlarından yaklaşık 48 milyon ruble kesildi. Bu, 2 milyon sterline karşılık geliyordu. *İzvestiya*, 27 Ekim 1936.

80 *Pravda*, 3 Ağustos 1936; Kowalsky, *Stalin*, paragraflar 187-188. Radek, SSCB'nin "insani" yardımı ile ilgili durumu *İzvestiya*'da özetlerken "Alman ve İtalyan faşistleri İspanya Devrimi'ne karşı müdahaleye niyetleniyorlar, böylelikle dünya savaşına ve dünyadaki yeni toprak dağılımına hazır hale gelebilmek için koz elde edecekler," diyordu (4 Ağustos 1936).

81 Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 111, atıfta bulunduğu kaynak, *FRUS*, 1936, II, s. 461 (Henderson'dan Hull'a).

82 Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 43.

83 *DDF*, 1. seri, III, s. 97-98, 100-101.

sadece Almanya ve İtalya'nın değil aynı zamanda Portekiz diktatörlüğünün imzasını da şart koştu.[84] Ertesi gün, İtalya ilke olarak desteklediğini açıkladı.

Yine 5 Ağustos'ta Troçki, Norveç'ten Fransa ve Amerika'daki yayıncılarına altı aydan biraz daha fazla bir sürede tamamladığı çalışmasının el yazmalarını gönderdi: *İhanete Uğrayan Devrim: Sovyetler Birliği Nedir ve Nereye Gidiyor?* Bölümler halinde *Bülten*'de yayımlaması için bir kopyayı da Paris'teki oğlu Sedov'a gönderdi. Böylelikle Sovyet istihbaratının eline de bir kopyayı geçerken metnin birçok dile çevrileceği bildiriliyordu; bunun anlamı dünya ölçeğinde etkili olacağıydı.[85] Stalin'in metni ne zaman gördüğü bilinmiyor ancak NKVD'nin eline geçmesinden kısa bir süre sonra olması muhtemel.[86] Nasıl bir tepki gösterdiğine dair bir kayıt da yok. Ne olursa olsun, dünyadaki Marksistlerin lideri olarak görünen kişiye karşı Troçki'nin Marksist çözümleme yöntemini güçlü bir biçimde kullanması, Stalin'in meşruiyetini ve kişiliğini temelden sarsıyordu. Stalin yönetimini karşı-devrimin zirvesi ya da Thermidor olarak tanımlıyordu. Yeni bürokratik seçkinler ve eski burjuvazinin şeytani toplumsal kaynaşmasının sonucuydu, pejoratif olarak "Stalinizm" diye yaftalanan bir Leninizm deformasyonuydu. Dolayısıyla sosyalizmin inşasından bağımsız olarak devrime ihanet edilmişti.[87] Troçki'nin çözümlemesi kusursuz bir zamanlamayla piyasaya çıkmıştı: İspanya, Stalin'in tüm dünya devrimine ihanetinin kanıtıydı. Kitap, Troçki sorununun ve İspanya sorununun iç içe geçmesini destekledi.

Komedi

"Troçkistlerin" Moskova'da açık yargılanmasına yönelik hazırlıklar devam ediyordu. 7 Ağustos 1936'da SSCB Başsavcısı Vişinski, diktatöre ve lider kadroya suikast yapmayı hedefleyen bir terör örgütünün kurucusu on iki kişi hakkında hazırlanan dava taslağını Stalin'e gönderdi. Stalin sanık sayısını on altıya yükseltirken bunların beşi Alman'dı –SSCB'ye kaçan Almanya Komünist Partisi mensupları– ve böylece çok sevdiği yabancı casusluk hikâyesini güçlendiriyordu. İmal edilmiş komplo ile ilgili aldığı "itiraflar" konusunda da sertleşiyordu. Suikastçılardan birinin ifadesinin üzerine "Ağacı kesmek yetmez," diye yazmıştı, "etrafında filizlenen fidanları da yok etmek gerekir."[88]

84 Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 339n2 (RGASPI, f. 71, op. 25, d. 3663); *DVP SSSR*, XIX, s. 392-293 (Veinberg, Batı departmanı başkanı, Payatr ile yapılan görüşmeye dair rapor); 393-394 (Krestinski'den Mayski'ye); Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, s. 203; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 112; *İzvestiya*, 6 Ağustos 1936.

85 Volkogonov, *Trotsky*, s. 370 (atıfta bulunduğu kaynak, Arkhiv INO OGPU-NKVD, f. 17548, d. 0292, t. 2, l. 130-132).

86 İspanya ile ilgili söyleyeceği bir şey olmayan Volkogonov, "Stalin'in Troçki'den kurtulma kararlılığı, 1936 yılı sonunda, Troçki'nin *İhanete Uğrayan Devrim* başlıklı kitabını yazdığı ve Stalin'in biyografisini yazma hazırlığı içinde olduğunu öğrendiğinde iyice arttı," diyordu. Volkogonov, *Trotsky*, s. 444.

87 Aynı zamanda bkz. MacNeal, "Trotskyist Interpretation of Stalinism."

88 Pavliakov, *Ezhov*, s. 189 (RGASPI, f. 671, op. 1, d. 168, l. 202: Pikel'e atfedilen itiraf); Orlov, *Tainaia istoriia*, s. 81; *Pravda*, 20 Ağustos 1936 (Reingold).

Fransa Komünist Partisi'nin İspanya'ya gönderdiği keşif heyetinin 7 Ağustos tarihli raporunda, "Teçhizat yokluğu nedeniyle durum çok kritik," deniliyordu, bu sonucu Sovyet askerî istihbaratı da doğruluyordu. Moskova'daki Komintern merkezi, Fransız komünistlerin lideri Maurice Thorez'e telgraf çekerek, İspanya Cumhuriyeti'ni ve dolayısıyla Fransa Halk Cephesi'ni kurtarması (ve belki de SSCB'yi İspanya'ya müdahale etmek zorunda kalmaktan kurtarması) için Fransız hükümetine baskı yapmasını istedi.[89] Aynı gün, Krestinski Roma'daki Sovyet elçisine gönderdiği telgrafta, İspanya'da "İtalya ve Almanya'nın darbecileri silahlandırmaya devam edeceğini anladık," deniliyordu ancak SSCB, buna meşruiyet kazandıracak her tür gerekçeyi ortadan kaldırmak zorundaydı.[90] 10 Ağustos'ta, Britanya'nın İspanya politikası ile ilgili olarak Lord Strabolgi'nin ortaya attığı "art niyetli tarafsızlık" kavramı dünyanın en çok satan gazetesi *Daily Herald*'da yer aldı.

Diğer yandan, Mussolini ve Hitler'in gerisinde kalan, Fransız sosyalist Léon Blum tarafından soğuk karşılanan ve sızlanan Litvinov ile kendisini hırpalayan Troçki arasında sıkışan Stalin Britanya'nın yüz kızartıcı uyanıklığını takip etmek istemiyordu. Ancak eğer Müdahale Etmeme Antlaşması'nı reddederse, Britanya ve Fransa, İspanya konusunda SSCB'ye karşı İtalya ve Almanya ile dörtlü ve hatta daha geniş katılımlı bir antlaşma yapabilirdi. (Britanya kabine sekreteri 20 Temmuz 1936 tarihli özel bir konuşmasında "Avrupa'nın şu anki durumunda, Fransa ve İspanya Bolşevizmin tehdidi altındayken, çok geçmeden Almanya ve İtalya'ya katılmak durumunda kalmamız şaşırtıcı olmaz," demişti.)[91] Her zaman olduğu gibi, bir de ticari boyut vardı. 19 Ağustos'ta Litvinov Sovyet Elçisi Suritz'e, Berlin'deki Sovyet Ticari Temsilcisi Kandelaki'nin "Almanlara antlaşma [kredi] ile ilgili şu âna kadar olan itirazlarımızı anlatacak. Aynı zamanda, bizim özellikle ilgilendiğimiz bazı kalemleri Almanların satmaya razı olup olmadığını soracak ve eğer yanıt olumluysa, kredi antlaşmasının yenilenmesini gündeme getirecek," demişti.[92]

Berlin'deki güvenilir İş Döngüsü Araştırma Enstitüsü'nün yakın tarihli bir raporunda belirtildiği gibi Nazi Almanyası, hammadde stoklarının tükenmesi

89 Haslam, "Spanish Problem", s. 70-85 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO, HW 17/26: Britanyalılar tarafından şifresi çözülmüş Komintern telgrafları). Sovyet askerî istihbaratı Ağustos 1936'da şu sonuca varıyordu: "Madrid'in yeterli dış yardım alamamasının, mücadelenin akıbeti üzerinde ağır sonuçları olabilir." Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 20 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 845, l. 9). 7 Ağustos 1936'da Politbüro, Fransa Halk Cephesi hükümetini temsilen Blum'un Moskova'ya davet edilmesi için Krestinski'nin yaptığı öneriyi kabul etti. Bu ziyaret gerçekleşmedi. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 338-339 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 20, l. 38); *DVP SSSR*, XXII, s. 49.

90 *DVP SSSR*, XIX, s. 394-396 (Stein); Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 112-113. Aynı zamanda bkz. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 340 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 20, l. 58).

91 Moradiellos, "British Government and General Franco", s. 44 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO FO371/20475, W11340, Sir Maurice Hankey, *The Future of the League of Nations*).

92 Krestinski, Suritz'e "Yakın zamanda şu 500 milyonluk krediyi konuştuk, reddedildi," diye yazmıştı (11 Ağustos). Abramov, "Osobaia missiia David Kandelaki", s. 149 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 010, op. 11, pap. 68, d. 34, l. 130, 131).

ile karşı karşıya kalmıştı ve bu durum hem SSCB hem de Batılı güçler ile yakınlaşmanın gerekçesi olarak kullanılabilirdi.[93] Ancak Führer'in başka düşünceleri vardı, Ağustos 1936'da Hitler'in kendi kaleme aldığı çok az belgeden biri ve tarihi ulusların var olma mücadelesi olarak tanımlayan bir cümleyle başlayan Dört Yıllık Plan'ı tamamladı. Almanya'nın dört yıl içinde savaşa hazır duruma gelmesi gerektiğini vurguluyordu; aksi takdirde, "şimdiye kadar liderliği elinde bulundurmuş olan beşeri katmanların yerini dünya ölçeğinde Yahudiliğin almasının" sancıları yaşanacaktı. Hitler şunu da ekliyordu: "Bolşevizmin Almanya'da zafer kazanması...nihai yıkımı, yani Alman halkının yok edilmesi sonucunu doğuracaktır... Bu tehlikeye karşı savunma mecburiyetinin yanında tüm diğer meselelerin ilgisiz kabul edilip arka plana atılması elzemdir."[94] Sovyet istihbaratı Almanya'nın 1939 yılına kadar büyük çapta bir savaşı başlatamayacağı bilgisine ulaşmıştı.[95] Yine de, Hitler'in Dört Yıllık Plan'da da dediği gibi, Almanya'nın kaderi ticaret değil fetih üzerinden belirlenecekti.[96]

Devrimci hissiyat, Fransa Komünist Partisi'nin yayınlarında, komünistlerin ve Komintern yanlısı solcuların İspanya'dan gönderdiği raporlarda hem sert ve hem de hassas duygular üzerinde yükseliyordu. Çin de radikalleşiyordu. 13 Ağustos'ta, Dimitrov'un onay için ilettiği Çinli komünistlere yönelik talimat önerilerini Stalin nihayet iade etti (sadece "olumlu" yazmıştı). İki gün sonra, telsizle Yan'an'a ulaştırılan talimatlar birleşik cephe politikası çerçevesinde atılması gereken adımları somutlaştırıyor ve "Çan Kay Şek ile Japon istilacıları aynı kefeye koymak yanlıştır" uyarısı yapılıyordu.[97] Mao, iç savaşın ve pazarlıkların sona erdirilmesi için Milliyetçilere bir talep yazısı göndererek, bu karara resmen rıza göstermiş oldu.[98] Ancak Mao'nun rızasının alınabilmesi için Dimitrov'un tüm gücüyle bastırması gerekmişti.

İspanya'da Sovyetler, sendikalar aracılığıyla ve işçilerin gönüllü katkılarıyla insani yardım sağladığı izlenimini koruyordu (toplamda 264 milyon ruble toplanmıştı).[99] 21 Ağustos 1936'da, Politbüro tarafından apar topar İspanya'ya gönderilen otuz yaşındaki Sovyet film yapımcısı Roman Karmen ve onun görüntü yönetmeni Boris Makasayev, Cumhuriyet için gönüllü olarak savaşa katılan Kanadalı bir avcının, Cumhuriyetçilerin tarafında büyük yıkıma yol açan bir İtalyan avcı uçağını düşürüşünü çekmeyi başardılar. Birkaç gün içinde tüm

93 Tooze, *Wages of Destruction*, s. 205 (atıfta bulunduğu kaynak, institut für Konjunkturforschung, *Weekly Report*, 6 Mayıs 1936).

94 *DGFP*, seri C, V, s. 853-862 (imzasız; Speer'in Ağustos 1936 tarihli bir notuna göre yazarın Hitler olduğu anlaşılıyor).

95 O zaman Batı askerî bölgesinde çalışan bir görevliye göre: Samsonov, "Smysl ego zhizni", s. 217.

96 Tooze, *Wages of Destruction*, s. 219-224.

97 Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai: dokumenty*, IV/ii, s. 1067 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 275, l. 1: Dimitrov'dan Stalin'e, 27 Temmuz 1936), 1067-1071 (l. 5-9); Titarenko, *Kommunisticheskii internatsional*, s. 262-266, 266-269; Dallin ve Firsov, *Dimitrov and Stalin*, s. 101 (RGASPI, f. 495, op. 73, d. 48, l. 54), 102-105.

98 Schram, *Mao's Road to Power*, V, s. 232-232.

99 Meshcheriakov, "SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii", s. 83-84 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 048 z, op. 14-6, pap. 4, d. 7, l. 194-195).

dünya Karmen'in, seçilmiş Cumhuriyet'i alaşağı etmek isteyen İspanyol darbecilere verilen"faşist" desteği kesin olarak kanıtlayan filmini izledi.[100] 23 Ağustos'ta İtalya alay edercesine Müdahale Etmeme Antlaşması'nı imzaladı. Aynı gün Sovyetler de imzaladı. Almanya resmî imzayı ertesi gün atacaktı. Bu noktadan itibaren, Müdahale Etmeme Antlaşması'nın Moskova tarafından ihlali, isyancılara İtalyan ve Alman silah yardımının meşrulaştırılmasına bahane olacaktı.[101]

Göstermelik duruşma

Yezhov, Moskova'daki "Troçkist-Zinovyevci Terörist Merkez" duruşması için "itiraf" almak üzere harıl harıl çalışıyordu. 10 Ağustos'ta, tutuklanan eski karısının evinde ele geçirilen muhalif günlerine ait belgeler Pyatakov'un önüne konuldu. Pyatakov sadakatini ispat etmek için bir fırsat verilmesini talep etti ve Yezhov'un Stalin'e yazdığına göre, "bir sonraki duruşmada, eski karısı da dahil ölüme mahkûm edilenlerin hepsini kendisinin vurmasına izin verilmesini" istedi. Stalin sadece Pyatakov'un kendisine ve diğerlerine iftira atıp atmadığıyla ilgileniyordu.[102] Birkaç gün sonra, 13 Ağustos akşamı geç bir saatte, Moskova'dan Sovyet Uzakdoğu'ya ilk kesintisiz uçuşu gerçekleştiren Sovyet havacılarına Kremlin'de verdiği yemeğin ardından Stalin yıllık güney tatili için yola çıktı. Aynı gün TASS nefret saçan bir basın bülteniyle, Zinovyev ve Kamenev ile gıyaben Troçki'nin (o günlerde küçük bir Norveç köyünde balık avlıyordu) aralarında bulunduğu on altı sanığın ihanet davasına birkaç gün içinde başlanacağını duyurdu. Stalin duruşmanın son hazırlıklarının tamamlanması için Kaganoviç'i görevlendirdi. Duruşmadan önce SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Komitesi Başkanı Vasili Ulrich, Stalin'in onayladığı hüküm taslaklarını sunarken, Sovyet basını, "halkı liderlerinden mahrum bırakmak isteyen halk düşmanlarına hoşgörü gösterilmemesini" istiyordu.[103]

14 Ağustos'ta NKVD, Leningrad Askerî Bölgesi Komutanı ve iç savaş kahramanı Vitali Primakov'u tutukladı. Altı gün sonra aynı kaderi Sovyetler'in Bri-

100 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 42 (APRF, f. 3, op.6, d. 221, l. 66); Zuehilke, *Gallant Cause*, s. 35. Aynı zamanda bkz. Karmen, *No Pasaran!*; Makaseev, "Iz khroniki geroicheskoi respubliki", s. 158-164. Karmen, *İspanya* (1939) isimli filmi çekecekti.

101 Litvinov, Paris'teki Sovyet maslahatgüzarına, "Sovyet liderliği, İspanya'nın Rusya'dan uzaklığı nedeniyle talep edilen silah temininin mümkün olmadığını düşünüyor, bu tür teslimatlar pahalı olmasının yanı sıra kargo yolda yakalanabilir ve SSCB müdahale etmeme deklerasyonuna bağlıdır ve bunu ihlal edemez" bilgisini İspanya büyükelçisine iletmesi talimatı verdi. *DVP SSSR*, XIX, s. 402-403; Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, s. 203-204.

102 Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 219; "O tak nazyvaemom 'parallel'nom antsovetskom trotskistom tsentre,'" s. 37. Pyatakov'un eski eşi Troçkist suçlamasıyla 1927 Aralık ayında tutuklanarak iç sürgüne gönderildi. Aynı zamanda bkz. Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 311. İkili görüşmelerde Pyatakov'un farkında olmadan Alman metal sanayii konusunda fazlasıyla ayrıntılı bilgiye sahip olduğunu göstermesinin ardından, Almanya'daki gizli bir Sovyet ajanı tutuklandı. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 157 (alıntı yapmadan Spiegelglass'ın anılarını referans gösteriyor).

103 *Pravda*, 15 Ağustos 1936.

tanya (daha önce de Japonya, Almanya ve Finlandiya) Askerî Ataşesi Vitovt Putna yaşayacaktı. Primakov ve Putna "Troçkizm" ve askerî "komployа" karışmakla suçlanıyorlardı. Birçok Kızıl Ordu subayının onlarla etkileşimi vardı.

Beş gün sürecek olan Troçkist-Zinovyevci merkez duruşması 19 Ağustos'ta, Sendikalar Binası'nın beyaz Korint sütunlu Ekim Salonu'nda başladı.[104] Bu gösterinin ardında uzun süren bir sahne arkası işkence, senaryo ve prova dönemi vardı ve bu kez sadece sürgün ya da hapis ile son bulmayacaktı. Gestapo ile bağlarını "itiraf eden" beş Alman komünistin dışındaki sanıklar 1926-1927 muhalefetinin önde gelen Bolşevikleriydi.[105] On altı sanığın onu Yahudi'ydi (bu duruma kimse özel bir ilgi göstermedi). Yaklaşık yüz elli davetli izleyicinin arasında, özenle seçilmiş otuz yabancı basın mensubunun yanı sıra sivil giyimli NKVD ajanları da vardı fakat suçlananların yakınları yoktu. Kurguyu açığa vuran falsolara rağmen, hepsi komünist olan sanıklar, yıkıcı, ajan, terörist olduklarını açıkça itiraf etmişlerdi.[106] (Kaganoviç kendisini ve Orjonikidze'yi hedef listesine yerleştirmeye özen göstermişti.)[107] Stalin'in eski yakın çalışma arkadaşı, "Ben Kamenev, Zinovyev ve Troçki ile birlikte komployu örgütledik ve yönlendirdik," diyordu. "Parti'nin –Stalin'in– politikasının başarılı olduğuna ve zafer kazandığına ikna oldum. Biz, muhalifler, parti içinde bölünmeye bel bağladık ancak bu umudun bir dayanağı yoktu. Artık, Stalin'in liderliğini alaşağı etmemizi sağlayacak ciddi herhangi bir iç sorun mevcut değil."

Bazı "ifadeler" sağcıları da (Rykov, Buharin, Tomsky) işe karıştırıyordu ve Kaganoviç ile Yezhov (20 Ağustos'ta) Soçi'deki Stalin'e ortak bir telgraf çekerek bu hususta talimatlarını sordular. Ertesi gün diktatör duruşmada sağcıların ve aynı zamanda henüz açığa çıkmamış "paralel merkezin" (Pyatakov, Sokolnikov, Radek) adının geçmesine izin verdi. Aynı gün *İzvestiya*, Troçki'nin eski bir destekçisi olarak güvenilirliğini Troçki, Kamenev ve Zinovyev aleyhine çılgınca suçlamalara borçlu olan Radek'in bir metnini yayımladı, Sovyet lidere suikast girişimini ve Gestapo ile bağları "SSCB'de kapitalizmin yeniden inşası için hazırlanan bir komplo" olarak nitelendiriyordu.[108] Stalin, *Pravda*'da "Merhamet Yok!" başlıklı bir şiiri yayımlanan (21 Ağustos) gözden düşmüş şair Demyan

104 Stalin'in davayla ilgili yönlendirici rolü konusunda bkz. "O tak nazyvaemom 'antisovetskom ob"edinennom trotskistsko-zinov'evskom tsentre'", s. 92. Aynı zamanda bkz. "O tak nazyvaemom 'parallel'nom antisovetskom trotskistskom tsentre'", s. 42. Duruşma tutanakları, İngilizce de dahil başka dillerde yayımlandı: *The Case of the Trotskyite-Zinovyevite Center*, New York, 1936. Çağdaşların bu davayı nasıl yorumladığına dair farklı bakış açılarına –Troçki'nin yanlış değerlendirmeleri de dahil– yer veren bir çözümleme için bkz. Schrader, *Der Moskauer Prozess 1936*.

105 Kamenev'in Machiavelli ile ilgili yazdıkları 1936 yılında duruşmada alıntılanarak aleyhinde kullanıldı. Machiavelli'yi Troçkistlerin "manevi lideri" addeden Vişinski, "Sen, Kamenev, Machiavelli'nin ilkelerini ilkesizlik ve ahlâksızlık seviyesine taşıdın," diye gürlüyordu. Ancak yine de, Troçkistlerle kıyaslandığında İtalyan'ın "taşralı" ve acemi kalacağını düşünüyordu. Vyshinskii, *Sudebnye rechi*, s. 403-404.

106 Kopenhag'daki Bristol Otel'de 1932 yılında gerçekleştiği iddia edilen Troçki ile bir görüşmeye dair ifadeler, binanın 1917 yılında yıkıldığını es geçiyordu (NKVD'de kurmacayı hazırlayanlar iki binayı karıştırmıştı). Orlov, *Tainaia istoriia*, s. 70.

107 Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 187-188.

108 *İzvestiya*, 21 Ağustos 1936.

Bedny'nin de hatırlamasına yol açacaktı: "İşte Kirov'u katledenler!... Şimdi de Stalin'i hedef almışlar!"[109]

Bu tespitler karşısında Stalin'in tatil yazışmalarının niteliği değişti. Hâlâ kısa ve özdü, genellikle aksi bir dil kullanıyordu, bazen doğrudan azarlıyordu ancak hiçbir kişisel haber yoktu – sadece talimatlar ve Kaganoviç'in (ya da Molotov) getirdiği tekliflere yanıtlar. Bu tatil boyunca gönderdiği yüz kırktan fazla mektup ve şifreli telgrafın, içerik açısından, sadece altı tanesi sınai ekonomi ile ilgiliydi ve bunların çoğu diktatörün hiç yorum yapmadan başkalarının tekliflerini onaylamasından ibaretti.[110] Gelen posta çuvalında Tomsky'nin konuşmasının dökümü, Kamenev'in sorgu "tutanakları," Sokolnikov'un sorgu tutanakları vardı. (Stalin: "Sovyet liderlerine yönelik suikast planlarını [Britanyalı gazeteciye] bildirmemiş mi? Elbette bildirmiştir.") Bu tür belgeler, parti yetkililerinden askerlere çok geniş kapsamlı, hayalî bir komployа işaret ediyordu. Orta Asya'da Pamir Dağları'nda doğa yürüyüşü yapmakta olan Buharin, tatildeki Stalin'e ulaşabilmek için apar topar Moskova'ya döndü. Diktatöre yazdığı mektup da yaz posta çuvalına girdi. Mektupta, kendisiyle ilgili olanlar dışında, davadaki tüm kurgusal suçlamaları büyük bir öfkeyle onaylıyordu ("Sizi kucaklıyorum, çünkü temizim.").[111] Balık tuttuğu tatilinin ardından telaşla Oslo'ya dönen Troçki, *The New York Times*'a verdiği demeçte duruşmanın düzmece olduğunu söylüyor ve "Dreyfus skandalını ve Reichstag Yangını davasını gölgede bırakacak," diyordu.[112]

Tomsky'e gelince, Devlet Basımevi başkanı olarak görev yerine götürmek üzere şoförü Moskova dışındaki kır evinin önüne geldiği sırada –Tomsky'nin karşı-devrimcilik nedeniyle soruşturulduğu haberine yer veren o günün (22

109 Dem'ian Bednyi, "Poshchady net!", *Pravda,* 21 Ağustos 1936, yeniden basıldığı kaynak, *Literaturnaia gazeta, 27 Ağustos ve* Bednyi, *Sobranie sochinenii,* IV, s. 288-290. Aynı zamanda bkz. Horvath, "Poet of the Terror"; Artizov ve Naumov, *Vlast',* 9 Eylül 1938, s. 415-416. 13 Ağustos 1936'da, Molotov, Voroşilov, Orjonikidze ve Yezhov'un da katılımıyla, Bedny Küçük Köşe'de bir saat geçirdi. Bu onun Kremlin ofisinde kayda geçmiş tek Stalin ziyaretiydi. Bedny'nin terk edilmiş karısı Vera Rufovna [Pridvorova] Stalin'e yazarak dört çocuğu için maddi yardım talep etmişti, muhtemelen diktatöre şairin varlığını da hatırlatmış oldu. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura,* s. 421-422 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 702, l. 109, 110-111); *Na prieme,* s. 191. Yılsonuna doğru Bedny tutuklanma korkusu yaşıyordu ama bir şekilde atlattı. Pridvorov, "Ob otse", s. 219.

110 1931 yılına kadar yazışmaların %40'tan fazlası ekonomik meselelerle (iç ve dış), özellikle tahıl tedarikiyle ilgiliyken, 1936 yılına gelindiğinde bu tümüyle yok oldu – Volga'nın en önemli bölgesinde ilkbahar-yaz kuraklığı baş göstermesine ve diğer zorluklar nedeniyle 1936 sonbahar hasadının zayıf olmasına rağmen. Davies, "Soviet Economy", s. 22-23.

111 Stalin özür dilemesi için Buharin'e bir fırsat tanıdı: Şubat 1936'da Buharin'i Fransa'ya giderek Marx-Engels arşivini satın alacak bir komisyona başkan olarak atadı ve hem seyahatin süresini Buharin'in inisiyatifine bıraktı hem de hamile karısı Larin'nın ona eşlik etmesine izin verdi. Ancak Buharin'in babası, erkek kardeşi, ilk eşi, ikinci eşi ve kızı Moskova'da yaşıyordu ve Fransa seyahati Zinovyev ve Kamenev'in infazı öncesindeydi. Cohen, *Bukharin,* s. 472; Liebich, "I am the Last." Aynı zamanda bkz. Dan, "Bukharin o Staline", s. 181-182; Nicolaevsky, *Power and the Soviet Elite.*

112 Trotsky, *Writings of Leon Trotsky, 1935-1936,* s. 389; Hoidal, *Trotsky in Norway,* s. 133-134. Aralıkta Troçki Norveç'ten sınır dışı edildi ve bir petrol tankerine bindirilerek Meksika'ya gönderildi; yolculuk sırasında günlüğüne, Zinovyev ve Kamenev'in "yeterince karakter sahibi olmadığını" yazdı. Trotsky, "Zinovyev and Kamenev", [31 Aralık 1936], *Writings of Leon Trotsky, 1936-1937,* s. 48-55 (s. 49'da).

Ağustos) *Pravda*'sını da yanında getirmişti– kendi silahıyla intihar etti. Tomsky bir intihar notu da hazırlamıştı ("Sevgili Yoldaş Stalin"). Suçsuzluğunu iddia ederek çaresizliğini ifade ediyordu ve "eski mücadele arkadaşım" diye andığı diktatöre, Zinovyev'in iftiralarına inanmaması için yalvarıyordu. Bir 1928 yılı akşamında, birinin Stalin'i vuracağına dair yaptığı yorum nedeniyle bir kez daha özür diliyordu. "O gün düşünmeden söylediğim sözü ciddiye almayın – bu yüzden daima derin bir pişmanlık duydum."[113] Ertesi gün *Pravda* bu intiharı suçun kabulü olarak değerlendirdi.[114] Stalin'in komployla ilgili zaafına hitap ederek ölümü sonrasında bir intikam alma çabasıyla Tomsky, NKVD şefi Yagoda'yı sağcı bir komplocu olmakla itham ediyordu. Karısı, Tomsky'i seçenin Yagoda olduğu "sırrını" kulaktan kulağa yaymaya çalışacaktı.[115]

Kamenev ve Stalin otuz yıldan uzun süredir tanışıyorlardı. Aralık 1912'de Stalin, Sibirya sürgünlerini anımsatarak, "Selamlar dostum! Eskimo tarzıyla burnundan öperim," diye yazmıştı Kamenev'e. "Tanrı aşkına! Seni delicesine özledim – yemin ederim. Hiç kimsem yok, samimiyetle sohbet edecek birisi yok, keşke burada olsaydın."[116] Kamenev'in infazından hemen önce Stalin, Kaganoviç'e yazarak Kamenev'in karısı aracılığıyla, Fransız büyükelçisinin olası bir Troçkist-Zinovyevci hükümeti destekleyip desteklemeyecekleri konusunda ağzını aradığını aktarıyor ve "İnanıyorum ki Kamenev İngiliz, Alman ve Amerikan büyükelçilerinin de ağzını aramıştır," diye de ekliyordu. "Bunun anlamı şu: Kamenev'in bu yabancılara komplo ve parti liderinin katledilmesi planlarını da aktarması ihtimal dahilindedir. Aynı zamanda, Kamenev'in planları onlara zaten anlatmış olması gerekir çünkü aksi takdirde bu yabancıların geleceğin Troçkist-Zinovyevci hükümetinden bahsetmeleri mümkün olmazdı."[117] Stalin buna inanıyor muydu? Siyasi cinayetleri için Kaganoviç'i ikna etmeye mi çalışıyordu? Bu soruların cevabı meçhul.

Stalin duruşmayı uzaktan denetliyordu ve hükümlerde Troçki ve Sedov'un da adlarının geçmesi gerektiğini Kaganoviç'e sıkı sıkı tembih etmişti. ("Bunun Avrupa için, hem burjuvazi hem de işçiler için büyük önemi var.")[118] 24 Ağus-

113 "Samoubiistvo ne opravdanie: predsmertnoe pis'mo Tomskogo Stalinu", *Rodina*, sayı 2, 1996, s. 90-93; Gorelov, *Tsugtvang Mikhail Tomskogo*, s. 234.

114 *Pravda*, 23 Ağustos 1936. Menşevik göçmen dergisinde Tomsky'den, "Bolşevik liderler arasındaki en renkli ve olağanüstü kişilik," diye sitayişle söz ediliyordu. *Sotsialisticheskii vestnik*, 30 Ağustos 1936, s. 11.

115 Durumu görmek için Tomsky'nin kır evine gönderilen Molchanov'un bulduğu notta, "Mayıs 1928'de beni kimin sağ sapmanın önüne ittiğini bilmek istiyorsanız doğrudan karıma sorun. Sadece o isim verebilir," yazıyordu. Tomsky'nin dul eşi Yezhov'a, Tomsky'i muhalefet saflarına alanın NKVD şefi Yagoda olduğunu söyledi. Yezhov'un Stalin için hazırladığı rapor Yagoda'yı savunuyordu. Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protesessy*, s. 244-245; "O partiinosti lits, prokhodivshikh po delu tak nazyvaemogo 'antisovetsogo pravotrotskistskogo bloka'", s. 71. Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 204-206 (atıf yok).

116 Kvashonkin, *Bol'shevistskoe rukovodstvo*, s. 16 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5391, l. 3).

117 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 642-643 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 93, l. 77-80).

118 Stalin temyizin söz konusu olmayacağı gerçeğine değinilmesini yasaklamıştı ("Bunlar gereksiz sözler ve kötü bir izlenime sebep olur"). Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 642 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 93, l. 62-64).

tos'ta duruşmanın sona ermesinin ardından, gece saat 02.30'da Ulrich sanıkların suçlu bulunduğunu ve hepsinin ölüme mahkûm edildiklerini duyurdu. O gün, ilerleyen saatlerde Moskova Tushinsky Havaalanı'nda rejimin havacılık gösterisi sahnelendi ("Yaşasın Stalinist havacılık ve Stalinist kartallar"). Uçaklar zor manevralar gerçekleştirdi. Gökyüzünden paraşütçüler bırakıldı. Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü öğretmenlerinden biri günlüğüne, "Düşmanların planları muazzam başarılarımızı durduramaz," diye yazmıştı.[119] Gün doğmadan, Kamenev ve diğerleri af dilekçeleri yazdılar. (Sadece bir sanık bunu yapmayı reddetti.) Belki de Stalin, işlemedikleri suçları "itiraf etmeleri" karşılığında hayatlarını bağışlayacağı sözü vermişti – zaten böyle bir söylenti de çıkacaktı.[120] Ancak Sovyet yasalarının temyiz için belirlediği yetmiş iki saatlik sürenin sona ermesinden çok daha önce Kamenev, Zinovyev ve diğerleri infaz edildiler.[121] Yezhov, hatıra olarak mermi kovanlarını aldı.

Kışkırtılan kitlesel histeri

13 Ağustos 1936'da Küçük Köşe'de İspanya meselesi tartışılmıştı ve ertesi gün Stalin Krestinski'den Sovyet-İspanyol diplomatik ilişkileri ile ilgili kısa bir bilgi aldı, bu görüşmenin ardından, gecikmiş olan karşılıklı büyükelçi atamaları hızlandırıldı. Sovyet diplomatik topluluğunun yirmi yıllık emektarı Marcel Rosenberg seçildi ve Karlsbad'dan Moskova'ya çağrıldı.[122] Litvinov, önemli ülkelere büyükelçi olarak atanan kişilerin yerel dili bilmesi gerektiği ve Dışişleri Komiserliği bünyesinde akıcı İspanyolca konuşan sadece bir kişi olduğu konusundaki şikâyetini Kaganoviç'e yazdı. İspanyolca konuşan bu kişi, Arjantin'de büyümüş olan ve İstanbul'da başkonsolosluk görevinde bulunan Litvanyalı Leon, Gaikis idi. Litvinov, bir kopyasını da Stalin'e gönderdiği, Kaganoviç'e yazdığı mektupta, 1923 yılında Gaikis'in Troçkist platforma oy verdiğine değinmek zorunda hissetti. Stalin, Gaikis'in "danışman" olarak –fiilen Rosenberg'in yardımcısı– Madrid Elçiliği'ne atanmasına engel olmadı.[123] Bir süre sonra Stalin Katalonya'da bir konsolosluk açılmasına onay verdi ve oraya da 1917 Kışlık Sarayı saldırısının kahramanlarından –aynı zamanda tövbekâr bir eski Troçki sempatizanı– Vladimir Antonov-Ovseyenko atandı. Konsolos, İspanya'ya *İzvestiya* muhabiri olarak giden İlya Ehrenburg'a oradaki en önemli görevinin İspanyol anarşistlerin "aklını başına getirmek" olduğunu söyleyecekti.[124]

---

119 Vostryshev, *Moskva stalinskaia*, s. 349 (Aleksandr G. Solovyov).

120 Eduard Gol'tsman merhamet beklemediğini belirten bir not yazmıştı. Volkogonov, *Lenin*, s. 276 (atıfta bulunduğu kaynak, AMBRF, arşiv no. R-33833, t. 41, l. 256).

121 Conquest, *Great Terror: Reassessment*, s. 71-108; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 247-257.

122 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 44 (APRF, f. 3, op. 65, d. 217, l. 22); *İzvestiya*, 28 Ağustos 1936.

123 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 43 (APRF, f. 3, op. 65, d. 217, l. 21), 44 (l. 20).

124 Antonov-Ovseyenko İspanya görevine hızlı başlarken, henüz Barselona'ya varmadan [1 Ekim'de varacaktı] Kaganoviç'e yazdığı rica notlarında, ciddi bir askerî direniş örgütlemek üzere kararlı tedbirler alınmasını öneriyordu. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 67 (AP-

Stalin tatil için yola çıkmadan önce, *Pravda*'nın İspanya'ya özel muhabir olarak Sovyetler Birliği'nin en meşhur gazeteci-propagandacısı olan Mikhail Koltsov'u gönderme talebini Politbüro başlangıçta onaylamıştı.[125] 1920'ler ve 1930'larda serbest tarzda yazdığı sayısız metnin konuları arasında, kolektifleştirme ("Steplerde Kale"), Moskova'da taksi sürmek, ilk Sovyet yapımı uçakla uçmak vardı. Koltsov neredeyse başka hiç kimsenin yapamayacağı bir işi yapıyordu: Bir yandan Stalinist kurallara uyarken aynı zamanda Sovyet yaşamına dair kalıcı portreler çiziyordu. Mizah duygusu vardı, Sovyet mizah dergisi *Krokodil*'i kurmuştu ve monarşinin yıkılılışının ardından İspanya'ya da gitmiş, *İspanyol Baharı* (1933) başlıklı kitabını yayımlamıştı.[126] 8 Ağustos 1936'da Madrid'e vardı, izleyen birkaç hafta içinde *Pravda* için yirmi haber hazırlayıp telefon üzerinden Moskova'ya gönderdi. Koltsov'la İspanya'da karşılaşan Britanyalı gazeteci Claud Cockburn, onu "Koca kafalı ve hayatımda karşılaştığım en ifadeli yüze sahip tıknaz bir Yahudi," diye tarif ediyordu. "Kesin olarak ve olumlu anlamda tehlike duygusunu seviyordu ve zaman zaman –mesela siyasi boşboğazlıklarla ve düşüncesiz aşk ilişkileriyle– kasıtlı olarak hiç de gerekmeyen tehlikeler yaratıyordu."[127] Koltsov'un Sovyet okuyucusunun hoşuna giden röportajı İspanya İç Savaşı'nı, doğrudan ve Stalin'in tercih ettiği vurguyla tasvir ediyordu: Aslında sadece faşizme karşı değil ama aynı zamanda Troçkizme – aslında Troçkizm ile faşizm arasında var olduğu farz edilen bağlantıya karşı verilen de bir mücadeleydi..[128]

RF, f. 3, op. 65, d. 217, l. 23), 70 (d. 221, l. 141) 81-82 (l. 184-185); RGASPI, f. 17, op. 3, d. 981, l. 213; *İzvestiya,* 3 Ekim 1936; Ehrenburg, *Sobranie sochinenii,* IX, s. 114-119. Antonov-Ovseyenko 6 Ekim'de Rosenberg'e şöyle yazmıştı: "Katalonya'daki anarşizm ile ilgili yaklaşımımız hatalı... Hükümet gerçekten bir savunma örgütlemeye istekli ve bu yönde epey yol katediyor." 1936 Ağustos ayınınikinci yarısında *İzvestiya* özel muhabiri olarak Paris'ten İspanya'ya gelen Ehrenburg, Rosenberg'e yazdığı ve Stalin'e de iletilen mektuplarında, ağır sanayinin ve disiplinin kritik önemini anlamadıkları, Alman ajanlar tarafından kullanıldıkları ve "devrim için baskı yapma" maskesi altında Cumhuriyet'i güçsüz bırakarak yenilgiye uğratmayı hedefledikleri için anarşistleri suçluyordu. RGASPI, f. 17, op. 120, d. 259, l. 73-74; Radosh ve arkadaşlar, *Spain Betrayed*, s. 23-32; Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 39 (APRF, f. 3, op. 65, d. 217, l. 19), 43 (l. 17), 110 (d. 222, l. 88), 113-114 (l. 87); Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 342-343 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 20, l. 162); Ehrenburg, *Sobranie sochinenii,* IX, s. 100. Kasım 1936'da Antonov-Ovseyenko anarşistlerin yol açtığı anarşiden şikâyet ediyordu: Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 142-143 (APRF, f. 3, op. 65, d. 222, l. 145-146ob.).

125 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 39 (APRF, f. 3, op. 65, d. 217, l. 11). Aynı zamanda bkz. Efimov, "Vernost' prizvaniiu", s. 29.

126 Koltsov aynı zamanda, Lenin (1920, 1923, 1924), Derjinski (1928), Gorki (1932, 1936) ve Stahanov profilleri de kaleme almıştı ve "İvan Vadmovich, Sıradan Bir İnsan" kısa hikâyesiyle yeni çağın kabalığını yakalamıştı. Kol'tsov, *Khochu letat'*; Kol'tsov, *Izbrannye proizvedeniia v trekh tomakh*; Kol'tsov, *Pisatel' v gazete.*

127 Cockburn, *In Time of Trouble*, s. 245.

128 Skorokhodov, *Mikhail Kol'tsov*, s. 158-159. Koltsov'un İspanya'daki Sovyet askerî istihbaratı ile bağları konusunda bkz. Volodarsky, *Stalin's Agent*, s. 219, atıfta bulunduğu kaynak, Paulina Abramson ve Adelina Abramson, *Mosaico Roto*, Compañía Literara, Madrid, 1994, s. 64 (Emma Wolf, Vladimir Gorev'in tercümanı ve muhtemelen metresi). Ehrenburg daha sonra rakibi Koltsov için İspanya'daki "en önemli" Sovyet temsilcisi, "resmî danışmanlardan daha önemli," diye-

İspanya'da Troçkizm var mıydı? İspanya'nın Halk Cephesi hükümeti Cumhuriyetçi partilerin temsilcilerinden oluşuyordu ve İspanya Sosyalist İşçi Partisi'nden, Katalonya Birleşik Sosyalist Parti'den (sadece ismen birleşik idi), Sendikalist Parti'den ve çeşitli anarşist oluşumlardan (en azından başlangıçta), ayrılık yanlısı Basklardan, İspanya Komünist Partisi'nden, Birleşik Marksist İşçi Partisi'nden (POUM) destek alıyordu. 1935 yılında kurulmuş olan POUM, Komünist Parti'den ayrılmış sol komünistler ve muhalif Marksist-Leninistlerden oluşuyordu ve İspanya'da derhal proletarya diktatörlüğüne geçilmesini istiyorlardı ki bu da tam olarak Troçki'nin yaklaşımıydı. POUM'un önde gelen kuramcılarından Andreu Nin Moskova'da, Kızıl Sendika Enternasyonali (Profintern) genel sekreteri olarak dokuz yıl çalışmış, Troçki'nin sol muhalefetinin yanında saf tutmuştu. Nin Moskova ile bağlarını koparmış, sürgündeki Troçki ile de arası açılmıştı. 1936 baharında Troçki, "'Birleşik Marksist İşçi Partisi' liderliğinin ve özellikle de eski 'Sol Komünistlerin' sefaletini... tüm öncü işçilerin gözü önünde, tüm açıklığıyla" teşhir etmeleri için takipçilerini görevlendirdi.[129] 10 Ağustos 1936'da, Victor Serge –Stalin'in yurtdışına sürgüne gönderdiği ve o sırada Troçki'nin *İhanete Uğrayan Devrim*'ini Fransızca'ya çevirmekle meşgul olan bir entelektüel– POUM'la ilgili sert sözlerini, "bürokrasiye, devrimi Stalinist anlamda bir işçi hapishanesine çevirecek herhangi bir imkân vermemek için" geri alması konusunda Troçki'ye yalvardı. Ancak Troçki, İspanya devriminin "burjuva" demokratik evresi ile Troçki'nin Dördüncü Enternasyonal'ini (tam bir anti-kapitalist devrim) desteklemek arasında tereddüt yaşadığını iddia ettiği POUM'u yıpratmaya devam etti.[130]

Koltsov'un İspanya'daki gelişmeleri Troçki-merkezli yorumlayan kurnazca röportajı, tüm SSCB'de göstermelik Troçkist duruşması ile ilgili canlı tartışmaları ve yönlendirilen toplantıları tamamlayan bir unsur oldu ve hepsi birlikte Troçki-karşıtı histeriyi kamçıladı. Stalin'in dünya görüşüne göre, Nin'in Troçki ile geçmişteki bağı dahi POUM'u "Troçkist" yapmaya yeterdi. Ayrıca bir de POUM'un bağımsız duruşu, Marksist gömleğiyle Stalinist çizgiyi eleştirişi vardı. Dahası, bazı POUM mensupları açıkça Troçki'ye hayranlık duyuyordu ve bazı yetkilileri Barselona'ya yerleşmesi için onu davet etmeyi tartışıyordu. Ba-

---

cekti. *Literaturnaia gazeta,* 15 Haziran 1988. Berzin ve Gorev'in Koltsov'a Lenin Nişanı verilmesi önerisi (4 Ocak 1937) Stalin tarafından Kızıl Bayrak Nişanı'na düşürüldü. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 170 (APRF, f. 3, op. 53, d. 470, l. 124). 23 Mayıs 1937'de Koltsov Paris'ten, İspanya'daki anti-faşist kongre hazırlıkları hakkında Stalin'e doğrudan bir telgraf gönderdi; Largo Caballero ve Negrin ile ilgili, Ehrenburg ve Gide ile ilgili bazı siyasi gözlemlerini dile getiriyordu. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 468 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 214, l. 67-68). Koltsov arşivinin günümüze kalmadığı anlaşılıyor. Rubashkin, *Mikhail Kol'tsov*.

129 Trotsky, "The Treachery of the POUM", *New Militant,* 15 Şubat 1936 ve Trotsky, "The Tasks of the Fourth International in Spain", *New Militant,* 2 Mayıs 1936, yeniden basıldığı kaynak, Trotsky, *Spanish Revolution*, s. 207-211, 211-214. Troçki, benzer bir biçimde İspanya'nın anarşistlerini de itham ediyordu.

130 Rogovin, *1937*, s. 341 (atıfta bulunduğu kaynak, Troçki arşivleri, döküman no. 5020); Thomas, *Spanish Civil War*, s. 631; *Biulleten' oppozitsii,* sayı 56-57, 1937, s. 14-15. Aynı zamanda bkz. Trotsky, "Lessons of Spain", s. 322.

zen imal edilmiş kâbusların gerçek çıkması söz konusu olabilir. Troçki'nin şeytanlaştırılması çok uzun süredir Stalin'in diktatörlük yönetimini dayatmak için kullandığı başlıca araçlardan biri olmuştu; şimdi, birdenbire, gerçek bir ülkede anti-Stalinist bir solun –Stalin açısından Troçkizmin– zaferinden kaygı duymak durumundaydı. Amerikalı diplomat George Kennan "Troçki ve Troçki'nin temsil ettiği her şey, Stalin'i gerçekten korkutuyor" kanaatini dile getiriyordu.[131] Kennan genel anlamda konuşuyor, sadece İspanya ile bağlantı kurmuyordu ama İspanya olayın geçtiği *asıl* sahne haline gelmişti.

"Selamlar"

Lenin'in eski yoldaşlarının korkunç devlet suçlarını açıkça itiraf etmeleri ve gizli düşmanlarla ilgili sürdürülen azgın propaganda, siyasi atmosferi kökten değiştirmişti. Beyaz göçmen basını infazları sevinçle karşıladı: "On altı yetmez! Bize kırk daha lazım, yüzlerce, binlerce lazım." Birleşik Devletler'de sürgünde olan Aleksandr Kerenski, Troçki'nin Gestapo ile işbirliği yaptığı suçlamalarına hiç şaşırmamıştı; her şeye rağmen, 1917 yılında Lenin ve Troçki Alman ajanı ilan edilmemiş miydi?[132] Lev Sedov, duruşmanın kapsamlı değerlendirmesini yaparken Lenin "İlk teröristti," diyordu: Sonuçta, Vasiyeti'nde "Stalin'i uzaklaştırın" talimatı vardı. Stalin, kendi açısından, Kaganoviç ve Molotov'a patlamıştı (6 Eylül), *Pravda*'nın duruşmayı ele alırken "Marksist bir açıklama getiren derli toplu bir makale yayımlayamadığını" söylüyordu. "Gazete her şeyi kişisel terimlerle aynı kefeye koyuyor, sadece iktidarı ele geçirmeye çalışan kötü insanlar ve iktidardaki iyi insanlar var... Makalenin, Stalin, Voroşilov ve Molotov'a karşı savaştan söz etmesi gerekirdi... ve diğerlerinin de Sovyetler'e, kolektifleştirmeye, sanayileşmeye karşı savaşından yani sonuç olarak kapitalizmin yeniden tesis etme savaşından. ... Son olarak da, bu pisliklerin Beyaz Muhafızlar ve faşistler seviyesine alçalmasının, geçmişin [Komünist] muhalif liderleri olarak yaşadıkları ahlâki çöküşün mantıksal bir sonucu olduğuna değinmeliydi."[133]

Pravda (4 Eylül 1936), "Troçkistlerin" sayıca "mikroskobik" olduğu ve "muhalefete" yıkıcı bir darbe indirildiği ile övünüyordu. Ancak Yezhov, Tomsky'nin intiharı ile ilgili Soçi'ye yazdığı detaylı mektupta "Troçkistlerin ordu içinde maskesi düşürülemeyen kadroları olduğu şüphesizdir," diyor ve gizli polis içindeki Troçkist "bağlantıların" düzgün bir biçimde araştırılması gerekir, diye ekliyordu.[134]

131 Kennan, *Russia and the West*, s. 238.

132 Rogovin, *1937*, s. 40-45, 48.

133 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 664-665 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 94, l. 32-39).

134 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 249-252 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 729, l. 83-84). 22 Ağustos 1936'da Moskova duruşmasıyla bağlantılı olarak Budyonny Voroşilov'a bir mektup göndererek Troçkist ağın orduya sızdığını ve bunun en ince ayrıntısına kadar araştırılması gerektiğini ifade etti; Voroşilov mektubu Stalin'e, Yezhov'a ve Andreyev'e iletti (1 Eylül). Whitewood, *Red Army*, s. 202 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 19, d. 16, l. 262, 265).

Buharin Voroşilov'a, "Köpekler vurulduğu için fena halde mutluyum," diye yazmıştı.[135] 10 Eylül 1936'da *Pravda* aniden, Buharin'in ve Rykov'un terörizm bağlantıları ile ilgili suçlamalardan aklandığını duyurdu.[136] Ancak dört gün sonra, Buharin, Rykov ve Sokolnikov'un "sorgulanmalarının" sonuçları hakkında Kaganoviç'in Soçi'ye gönderdiği raporda, Sokolnikov'un –bir zamanlar Nijni Novgorod ve Türkistan'da Kaganoviç'in yakın yoldaşıydı– "Troçkist-Zinovyevci Terörist Merkez" ile "temas halinde" olduğu öne sürülüyor ve SSCB'nin "tüm bu fareleri" yok etmesinin çok iyi olduığu belirtiliyordu.[137] Buharin bir kez daha Stalin'e yazarak, çok fazla gerilim nedeniyle "yaşamını idame ettiremediğini" ve "ruhsal bozukluk" yaşadığını, yaşamının anlamsızlaştığını iddia etti. "Bu elbette bir çelişki: Kendimi tüm kalbimle partiye hizmet etmeye daha fazla adadıkça talihsiz durumum daha da beter hale geliyor ve artık saldırılar karşısında dayanacak gücüm kalmadı... Acilen gelip sizi görmeme izin vermeniz için yalvarıyorum... Beni sadece siz iyileştirebilirsiniz. Eğer akıbetim sizi az da olsa ilgilendiriyorsa... benimle görüşün."[138] Stalin bu yakarışı görmezden geldi.

1936 Eylül ayı başında Orjonikidze yıllık tatili için Kislovodsk'a gitti. 7 Eylül tarihli duruşmanın bazı bölümlerini Kaganoviç'in ofisinde radyodan dinlediğini yazdı. "Onların vurularak öldürülmeleri" yeterli değil, diyordu. "Mümkün olsa, on kez vurulmaları gerekirdi... Partiye verdikleri zarar çok büyük. Bu noktadan sonra, onların yaptıkları düşünülünce, kimin doğru kimin yalan söylediğine, kimin dost kimin ikiyüzlü olduğuna karar vermek zor. Parti'ye zerk ettikleri zehir bu. Hiç kimse şu veya bu eski Troçkist ya da Zinovyevci'ye güvenip güvenemeyeceğine karar veremeyecek." Zaten ölmüş olan insanları itham etmesinin ardından kasıtlı bir ekleme yapıyordu: "Orduyla ilgili kaygılıyım... Becerikli bir düşman burada bize telafisi olanaksız bir darbe indirebilir: İnsanlar hakkında söylentiler yaymaya başlayabilirler ve ordu içinde güvensizliği yerleştirebilirler. Bu noktada çok dikkatli olmalıyız." Orjonikidze yardımcısı Pyatakov'a da siper olmaya çalışıyordu: "Eğer onu tutuklamayacaksak, başka bir yere gönderelim ya da şimdi olduğu gibi Urallar'da bırakalım."[139] 9 Eylül'de Stalin, herhangi bir görüşme yapmadan, Pyatakov'u Merkez Komite ve partiden ihraç etti. NKVD envanterine geçen el konulmuş eşyaları arasında Lenin Nişanı ve 0000059 numaralı parti kartı da vardı – rakamın küçüklüğü üyeliğin uzunluğuna delalet ediyordu (Pyatakov, Lenin'in Vasiyeti'nde adı geçen altı kişiden biriydi).[140] 11 Eylül'de Stalin Soçi'den Orjonikidze'ye cevap yazdı: "1) Pyatakov zaten tutuklu. 2) Radek'in tutuklanma ihtimali var. Toros-

135 Volkogonov, *Lenin*, 1 Eylül 1936, s. 298.

136 Jansen ve Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, s. 58 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 57, op. 1, d. 176; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 176; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 176, l. 66-74).

137 Davies vd., *Stalin-Kaganovich Correspondence*, s. 357.

138 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 710, l. 164-165.

139 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 779, l. 99-107; Khlevniuk, *Master of the House*, s. 154.

140 Arkhiv MB r-3383, d. 3257, Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, konteyner 4.

helidze ve Budu [Mdivani] iyiden iyiye kirlenmişler. Onlar da tutuklanabilir... Zina'ya selamlar. Y. Stalin."[141]

Ani karar

İspanya politikasında ani bir dönüş yaşandı. 29 Ağustos 1936'da Politbüro, Müdahale Etmeme Antlaşması uyarınca İspanya'ya silah, mühimmat ve uçak gönderilmesini yasakladı ve bu yasak *Pravda*'da ilan edildi (30 Ağustos). 2 Eylül'de, Londra'daki Sovyet Elçiliği'ne çektiği telgrafta Litvinov, "İspanya'daki olaylarla ile ilgili rotamızı belirleyen şey, İspanyol isyancılarına silah teslimini mümkün her yolla engellemeye çalışmak ve Almanya, İtalya, Portekiz gibi ülkelerin girişimlerini kesin biçimde kısıtlama zaruretidir," diye yazdı[142] Ancak İspanya'da olaylar çok hızlı gelişiyordu. 4 Eylül'de İspanya ile ilgili ilk Sovyet yapımı haber filmi Moskova'da gösterime girdi ve kısa süre sonra diğer büyük şehirlere de gönderildi.[143] Aynı gün, sendikacı, Sosyalist İşçi Partisi başkanı ve İspanya'nın en önde gelen sivil siyasetçisi Francisco Largo Caballero başbakan oldu. İspanya Komünist Partisi, Halk Cephesi Koalisyonu içinde oluşturulan yeni kabineye katılma davetini kabul etti (anarşistler reddetti).[144] Moskova açısından durum ciddileşiyordu. Zaten, bunun öncesinde eylül başında, Politbüro sesli oylama yaparak İspanya'ya sınai ürünler gönderme planlarını onaylamaya başlamıştı. Ancak şimdi Stalin Kaganoviç'e bir telgraf göndermiş (6 Eylül 1936), Meksika'ya elli Sovyet bombardıman uçağı ve belki de yirmi bin tüfek ve yirmi milyon mermi satmanın "iyi olacağından" söz ederek, onların bu yolla İspanya'ya ulaştırılabileceğini belirtmişti.[145] Bu kısa şifreli telgraf –Stalin'in yakın zamanda

141 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 779, l. 106. Stalin 11 Eylül'de, Pyatakov'un tutuklanması kararını onay için Politbüro'ya gönderdiğinde –tutuklama gerçekleştikten sonra– Orjonikidze "'Kabul' oyu veriyorum" yazdı. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 94, l. 75, 84; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 290-291 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 573, l. 33). NKVD 16 Eylül'de Radek'i tutukladı. Radek'in söyleyecekleri güvenlik riski taşıyordu: Lerner, *Karl Radek*, s. 163-164 (atıfta bulunduğu kaynak, Bullitt'in Hull'a gönderdiği rapor, Decimal Files, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı Arşivi, dosya no. 7600.61/692); Ken, "Karl Radek i Biuro", s. 173-174.

142 Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 340 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 20, l. 62); *DVP SSSR*, XIX, s. 418 (S. B. Kagan'a). Litvinov 30 Ağustos 1936'da Madrid'deki Rosenberg'e, "İspanya hükümetine yardım meselesini birkaç kez görüştük ancak buradan herhangi bir şey göndermenin mümkün olmadığına karar verdik," diye yazmıştı. Meshcheriakov, "SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii", s. 85, atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 048 z, op. 14-16, pap. 4, d. 7, l. 88, 105-106. Aynı zamanda bkz. Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 46 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 16, pap. 114, d. 1, l. 195-198; 7 Eylül).

143 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 434, 441; *Pravda*, 4 Eylül 1936.

144 Halk Cephesi iç gerilimlerinin belirtisi olan bu gelişmeler İspanya Komünist Parti Başkanı Díaz tarafından, Komintern kanalları üzerinden Kaganoviç'e rapor edildi. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 44-45 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 74), 45 (l. 78).

145 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganovich*, s. 666 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 94, l. 53-54). İspanya'ya askerî yardım için acil planlama direktifini Stalin'in ne zaman verdiği ve onayladığı bilinmiyor. 13 Ağustos'ta Vladimir Gorev ve Semyon Uritsky'i, yirmi dakika süreyle, birlikte kabul etmişti. *Na Prieme*, s. 191. 6 Eylül telgrafı ile aynı saatlerde Stalin, Troçki'nin siyasi faaliyetleri ile ilgili olarak Sovyetler'in Norveç hükümetine yönelik protestosu konusunda Kaganoviç'e talimatlar veriyordu.

Moskova'da yapılan Troçkistler duruşmasının Sovyet basınında ele alışını eleştirdiği gün gönderilmişti– fiilen Sovyet askerî müdahalesini başlatıyordu.

Stalin'in (yüksek frekanslı telefon hattından görüştüğü) Voroşilov ile birlikte aldığı karar, meslekten askerlerin gönderilmesi yönündeydi.[146] Ancak Politbüro zaten gönüllülük temelinde, Paris'te André Marty liderliğinde, sürgündeki İtalya Komünist Partisi mensuplarının yardımıyla ve Moskova'nın finansmanıyla "Uluslararası Tugaylar" oluşturulması kararı almıştı. Birleşik Devletler'den, Britanya Adaları'ndan, Latin Amerika'dan ve Nazi Almanyası ve faşist İtalya dahil tüm Avrupa kıtasından gelen gönüllülerin birçoğu komünist değil, idealist ve maceracıydı.[147] (Gönüllülerin pasaportları korunmak üzere alınıyordu, NKVD için bu bir talih kuşuydu.)[148] Komintern tugayları Müdahale Etmeme Antlaşması şartlarına uyuyordu. Birçok gönüllü çıkmasına rağmen hiçbir Sovyet uyruklunun katılmasına izin verilmedi.

Artık Stalin sadece propagandacıların ve diplomatların değil, askerî danışmanların da gönderilmesine onay vermeye başlamıştı.[149] O sırada denizde olan Sovyet kruvazör komutanı Nikolay Kuznetsov, Moskova'ya çağrıldığı bir telgraf aldı ve gittiği Savunma Komiserliği'nde denizcilik ataşesi olarak İspanya'ya atandığını öğrendi (kendisine "İspanya ile ilgili ne biliyorsun?" diye sorulmuştu).[150] İspanya'ya atanan en üst düzey askerî danışman, 1935 yılına kadar Sovyet askerî istihbaratını yöneten Letonyalı Berzin'di. Madrid cephesi Sovyet Askerî Ataşesi Vladimir Gorev (d. 1900) idi. Sarışın, Belaruslu bir köylü olan Gorev'in Çin ve Birleşik Devletler deneyimi vardı, tecrübeli bir gizli askerî istihbarat ajanıydı, çok iyi İngilizce konuşuyordu ve örnek davranışlar sergiliyordu.[151] Ticari ataşe pozisyonu, kısa bir süre sonra, Çarlık Letonyası'nda doğan Yahudi Artur Staszewski [Hirszfeld] ile dolduruldu. Staszewski, Sovyet altın rezervlerinin toplanmasında itici güç olmuştu ve İspanya'da en yüksek Sovyet siyasi görevlisi olarak hizmet edecekti.[152] Sonbahar başında, ülkedeki Sovyet personeli sayısı beş yüz elliye ulaşmıştı ve en üst düzeyde olanlar Madrid'deki Palace Otel'ine yerleşmişti.[153]

---

146 Meshcheriakov, "SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii", s. 85.

147 Banac, *Diary of Gerogi Dimitrov*, s. 27 (28 Ağustos 1936); Richardson, *Comintern Army*, s. 30-46; Thomas, *Spanish Civil War*, s. 439-450; Eby, *Comrades and Commissars*; Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 115, 162 (APRF, f. 3, op. 65, d. 222, l. 90-1, 187). Albacete yakınlarında Uluslararası Tugaylar için bir eğitim üssü kuruldu ve 14 Ekim 1936'da beş yüz gönüllü hizmete başladı, yaklaşık 35 bin yabancı burada eğitilecekti. Novikov, *SSSR, Komintern*, II, s. 100 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 76, l. 33, l. 18).

148 Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 95.

149 21-22 Ağustos 1936'da Moskova'daki duruşmanın doruk noktasına ulaşması ile birlikte, Politbüro bir grup askerî ve istihbarat personelinin yanı sıra diplomatların İspanya'ya gönderilmesi kararını resmen onayladı. Kowalsky, *Stalin*, bölüm 2, not 21 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 980, l. 308; d. 981, l. 213), 65, (d. 217, l. 20-22).

150 Kuznetsov, *Na dalekom meridian*, s. 8-15. Kuznetsov 5 Eylül'de İspanya'ya vardı.

151 Gorev'in Birleşik Devletler tecrübesi konusunda bkz. Ulanovskaia ve Ulanovskaia, *Istoriia odnoi sem'i*, s. 101.

152 Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 96-99.

153 Pospelov, *Istoriia Velikoi Otechestvennoi voiny*, I, s. 113; Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 11n6.

NKVD, İspanya'da istihbarat toplamak ve gerilla savaşını örgütlemek üzere, Aleksandr Orlov ismini kullanan Leiba Feldbein'i göndermişti.[154] Orlov Belarus'ta doğmuş (1895) ve Ortodoks Yahudi bir aile ortamında büyümüş, 1917 yılında Troçki'nin enternasyonalist sol grubuna katılmış, Rusya iç savaşında Kızıllar tarafında savaşmış ve 1920 yılında, yirmi beş yaşında, Arkhangelsk'de partiye ve ÇEKA'ya katılmıştı. Gizli polisin ekonomi ve taşımacılık şubelerinde çalışmış, Paris, Berlin, Viyana, Cenevre, Kopenhag ve Londra'da gizli görevle bulunmuştu. Louis Fischer hakkında, "İyi İngilizce konuşuyor, şık giyiniyor, bakımlı görünüyordu, son derece akıllıydı," diye yazacaktı.[155] NKVD Dış İstihbarat Başkanı Abram Slutsky'nin, arkadaşı Orlov'u İspanya'ya göndermek için yanıp tutuşması biraz da onu korumak içindi: Orlov'la ilişki yaşayan genç bir NKVD asistanı, Orlov karısını terk etmeyi kabul etmeyince, Lubyanka karargâhı önünde intihar etmişti.[156] Orlov, karısı ve kızı, 10 Eylül 1936'da İspanya'ya gitmek üzere Sovyet-Polonya sınırını geçtiler.[157]

Rakibi *Pravda* muhabiri Koltsov'dan birkaç hafta sonra İspanya'ya gelen *İzvestiya* muhabiri İlya Ehrenburg, İspanya topraklarında 2.400 kilometre seyahat ettikten sonra Stalin'e yazdığı bir mektupta (yine 10 Eylül), "Katalonya'da POUM (Troçkistler) zayıf. 3.500 kişilik birlikleri cephedeki en disiplinsiz birliği. Katalonya Birleşik Sosyalist Partisi (bizim parti) ve anarşistlerle yoğun ilişki içerisindeler," diyordu.[158] Stalin'in POUM tehdidi ile ilgili düşüncesi ters yöndeydi.

Farklı gösteriler

9 Eylül 1936'da Londra'da, yirmi yedi Avrupa ülkesinin temsilcisinin katılımıyla Müdahale Etmeme Komitesi ilk toplantısını yaptı. Oturumda karşılıklı hakaretler uçuştu. Özellikle Sovyet Büyükelçisi (İvan Mayski) ve Alman elçilik müşaviri (Şansölye'nin torunu Prens Otto von Bismarck) arasında sert tartışmalar yaşandı.[159] Ancak daha büyük sorun toplantıyı düzenleyenlerin sinizmiydi. Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın kıdemli bir yetkilisi komite ile ilgili olarak "Tam bir şarlatanlık," demişti. "Şarlatanlık savaşın alternatifi olduğunda, buna çok fazla değer atfetmek imkânsızdır."[160] Ancak, İtalya ve Almanya'nın nasıl güçlü bir şekilde müdahale ettiğine dair her gün gelen haberler, Britanya'nın itibarına gölge düşürüyordu.

---

154 Primakov, *Ocherki*, III, s. 132; Kowalsky, *Stalin*, paragraf 462, atıfta bulunduğu kaynak Aleksandr Orlov, "Answers to the Questionnaire of Prof. S. G. Payne" (yayımlanmamış, 1968), s. 1-3.

155 Fischer, *Men and Politics*, s. 361.

156 Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 45; Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 349; Volodarsky, *Stalin's Agent*, s. 129. Asistan Galina Voitova idi.

157 Volodarsky, *Stalin's Agent*, s. 153 (Orlov'un diplomatik pasaportundaki mühüre atıfla, bir kopyası London School of Economics-Cañada Blanch Centre'da bulunuyor).

158 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 48-50 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 103-106).

159 Steiner, *Triumph of the Dark*, s. 215-216; Girard de Charbonnières, *La plus evitable de toutes les guerres*, s. 114-122; Gromyko ve Ponomarev, *Istoriia vneshnei politiki SSSR*, I, s. 321.

160 Edwards, *British Government and the Spanish Civil War*, s. 137.

Londra'daki bu üzücü manzara ile eşzamanlı olarak, Fransa ve Çekoslovakya'nın yanı sıra Britanya askerî ataşeleri ve uzmanları Kızıl Ordu manevralarına (7-10 Eylül) davet edildiler – etkilemeye yönelik bir gösteriydi. Bir Britanya heyeti ilk kez davet ediliyordu. Belarus askerî bölgesinde ve Yahudi bir eczacının oğlu olan Besarabya doğumlu (1896) yetenekli İona Yakir'in komutasında gerçekleştirilen manevralarda, Sovyetler Birliği'ne karşı bir Almanya-Polonya saldırısı canlandırılıyordu.[161] Toplamda 85 bin asker ve destek kuvvet, 1.136 tank ve zırhlı araç katılıyordu. "Düşman" (maviler) yaklaşık 37 bin asker, 211 uçak ve çoğu T-28 ama aynı zamada T-27'ler de (Carden Loyd küçük tanklarının Sovyet türü) barındıran 453 kombine tank ile saldırırken "dost kuvvetler" (kırmızılar) 4 bin asker ve 240 uçak ile üç mekanize tugay ve muhtelif tüfek ve süvari-tank birimlerine sahipti. Arazi katılan birliklerin büyüklüğüne göre sınırlandırılmış ve tank savaşı için yapay bir ideal ortam oluşturularak, akarsu ve bataklık olmayan bir manevra sahası tasarlanmıştı. Havacıların sis bombası atmasının ardından büyük mekanize birlikler Berezina Nehri'nden ilerledi. Bir mekanize tank tugayı 200 kilometre mesafe katetti. Doruk noktası, paraşütçülerin atlaması ve makineli tüfek ve hafif toplarla silahlanmış 1.800 askerin savaş düzeninde yeniden toplanmasıydı.[162] *Pravda*'ya göre (10 Eylül) tatbikat, ölçeği, zorluk derecesi ve eşgüdümüyle, beklendiği gibi, izleyenleri büyülemişti. Aslında, Savaş Bakanlığı'nın tanınmış tank kuramcısı Britanyalı Yarbay Giffard Martel'e Çarlık ordusunu hatırlatmıştı: Açık "taktik beceriksizlikle" birlikte büyük bir fiziksel gaddarlık. Özel konuşmalarında tatbikatı "Manevradan ziyade askerî geçit töreni gibi," diyerek ciddiye almayan Martel, genç subayların eğitimini yetersiz olmakla, telsiz kullanımını ise gerektiği kadar yaygın olmamakla eleştiriyor, mekanize birliklerin kullanımında becerili olunmadığını düşünüyordu. İyi teçhiz edilmiş ve iyi komuta edilen bir düşmanın saldırıyı atlatıp çok büyük karşı-zarar verebileceği kanısındaydı.[163]

Fransız heyetinin başında bulunan General Victor-Henri Schweisguth, Voroşilov'a Hitler'in Sovyetler Birliği'ni kötülüğün kaynağı olarak gördüğünü ve tehditkâr bir dille, Çekoslovakya'yı da bu kötülüğün yardakçısı olmakla itham ettiğini anlattı. Voroşilov sert bir dille, Hitler'in Sovyet-karşıtı zırvalarının, Fransa'ya saldırı niyetini maskelemek için olduğunu ifade ederek ikili görüşmeler için yaptığı çağrıyı yineledi.[164] Schweisguth, Sovyet mevkidaşlarının kendileriyle daha yakın askerî işbirliği istediklerini iddia ettiklerini ama Hit-

161 Isserson, "Zapiski sovremennika o M. N. Tukhachevskom", s. 73-75.

162 Ovchinnikov vd., *Krasnoznamennyi Belorusskii voennyi okrug*, s. 119-120; *Sovetskaia voennaia entsiklopediia*, V, s. 121.

163 Martel, *Russian Outlook*, s. 21-24; Erickson, *Soviet High Command*, s. 436-437. Aynı zamanda bkz. Lukes, *Czechoslovakia Between Stalin and Hitler*, s. 91. Britanya heyeti başkanı Tümgeneral Archibald P. Wavell Rusça konuşuyordu.

164 *DDF*, 2. seri, IV, s. 510-514 (Daladier'den Delbos'a, 13 Ekim 1936, 5 Ekim tarihli Schweisguth raporuna referansla). Schweisguth, 5 Eylül-23 Eylül tarihleri arasında kalacağı SSCB'ye giderken Çekoslovakya'ya uğramıştı (15 Ağustos-1 Eylül).

ler'in önce Fransa'ya saldırması konusunda istekli göründüklerini aklının bir köşesine yazdı. Paris'e döndüğünde hazırladığı gizli raporda, Kızıl Ordu'nun "Büyük bir Avrupa gücüne karşı savaşa yeteri kadar hazır olmadığını" belirtiyor ve ekliyordu: "Almanya'ya karşı kullanılabilme şartları hâlâ fazlasıyla sorunlu." Sovyetler'in, "fırtınanın önce Fransa'da patlamasını" umduğunu yazıyor ve Almanya ile ortak sınırları olmaması nedeniyle, 1918'de Birleşik Devletler'in yaptığı gibi, Sovyetler Birliği'nin bir kenara çekilerek, "savaştan bitap düşecek Avrupa karşısında arabuluculuk yapmayı" bekleyeceği konusunda uyarıyordu.[165] Schweisguth Sovyetler'le görüşme yapılmasına sadece bir Sovyet-Alman askerî işbirliğinin önlenmesi açısından önem veriyordu.[166] Duygular karşılıklıydı: Henüz Fransa seyahatinden dönen Yakir de Fransız askerî doktrinine, teknik düzeyine, operasyonel-stratejik düşünce biçimine ve bir bütün olarak Fransız ordusuna güvensizlik duyuyordu.[167]

Çekoslovak askerî istihbaratından Yüzbaşı František Moravec, işbirliği antlaşmasını Sovyet meslektaşları ile görüşmek için askerî manevralardan önce Moskova'ya gelmişti. Metropol'e yerleştirilen ve Sovyet karşı-istihbaratı tarafından kuşatma altına alınan altı kişilik Çekoslovak ekibi, askerî istihbaratın başı Uritsky tarafından kabul edildi. Üç katlı bir konak olan karargâha –"Çikolata Ev"– ilk kez yabancı bir grup kabul ediliyordu. Daha sonra Genelkurmay Başkanı Tuhaçevski tarafından kabul edildiler. Spiridonovka'da, çar amblemi taşıyan altın tabakların kullanıldığı ziyafetler verildi, Arkhangelsk'teki eski Yusupov Sarayı'nda ağırlandılar, Moskova-Volga Kanalı'nın Gulag bölgesini ziyaret ettiler. Moravec, Sovyet ortaklarını Wehrmacht konusunda bilgisiz bulmuştu ve Sovyet askerî istihbaratının, "Alman medyasında çıkan haberleri takip etmek gibi sıradan destek faaliyetleri için dahi organize olmadığını" belirtiyordu. Rusça konuşan Moravec'e Sovyetler'in becerilerinin tüm yönleriyle gösterilip gösterilmediğini bilmiyoruz (Çekoslovaklar, teknik olarak "Beyaz Muhafız" idi). Ne olursa olsun, proleter kökene önem veren ve uzmanlığı dalkavukluk addeden bir sistemdeki yabancı dil ihtisası kıtlığı konusunda haklıydı. "Gizli işler çevirmekle beslenen bir rejimde askerî istihbarat hizmetinin bu denli verimsiz olması şaşırtıcı"ydı.[168] Prag'dan gelen bu adamın, komşusu

---

165 Colton, *Leon Blum*, s. 211; Young, *In Command of France*, s. 147-148, 288n50.

166 *DDF*, 2. seri, III, s. 511-514 ("Rapport du General Schweisguth, Chef de la Mission française", Daladier'in Dışişleri Bakanı Delbos'a gönderdiği 13 Ekim 1936 tarihli belgede yer alıyordu); Dreifort, "French Popular Front", s. 218-219; Young, *In Command of France*, s. 145. Aynı zamanda bkz. Ragsdale, *Coming of World War II*, s. 32-33.

167 19 Ağustos-2 Eylül 1936 tarihleri arasında, Sovyet askerî ve havacılık ataşeleri ile hava kuvvetleri subayı Khripin'in eşliğinde Fransa'yı ziyaret eden Yakir orada bulunduğu süre boyunca ev sahiplerine iltifatlarda bulunsa da SSCB'ye geri döndüğünde yaptığı değerlendirme olumsuz olacaktı. *Le Temps*, 21, 26, 29 Ağustos ve 4 Eylül 1936; *Pravda*, 21 Ağustos ve 9 Eylül 1936; Orlov, "V poiskakh soiuznikov", s. 51.

168 Moravec, kısa süre sonra "Sovyetler, daha küçük Alman yerleşimlerinde yayımlanan bölgesel gazetelerden –sıkı Nazi sansürüne rağmen bu gazetelerde askerî konulara ilişkin birçok boşboğazlık hâlâ yer alıyordu– dikkatli bir şekilde deneyimlerimizi kaydediyordu," diye ekleyecekti. Moravec, *Master of Spies*, s. 48-57.

Nazi Almanyası karşısında yaşadığı aciliyet duygusu, Moskova'da hissedilmiyordu.[169]

Manevralarla ilgili özel raporların en tahripkârı Voroşilov'unki idi. Ziyafet sırasında ve yabancı konukların önünde tatbikatı övdü. Ancak Tuhaçevski silahlı tümenlerdeki –komutanlar nasıl kullanılacağını henüz tam olarak bilmiyordu– tank kullanımının yetersizliğini teslim etmekle birlikte, performanslarını Kızıl Ordu'nun geçmişine kıyasla daha başarılı görürken, Voroşilov tank birliklerini eleştirecek ve piyadelerin iki katına çıkarılmasını isteyecekti.[170] Bunu yapmasının nedenlerinden biri, hepsi de modernleşmeci ve Almanya hakkında daha bilgili olan Tuhaçevski, Yakir ve Uborevičius'un (Ukrayna askerî bölgesi komutanı) üstün beceri ve şöhretlerine gıpta etmesi gibi görünüyor.[171]

Operasyon X

13 Eylül 1936'da San Sebastián şehri İspanyol darbecilerin eline geçti. Ertesi gün, henüz tatilden dönmüş olan Molotov, Stalin'in önceki hafta Kaganoviç'e gönderdiği telgrafı inceledi ve diğer konularla birlikte İspanya'nın gündeme geldiği bir toplantıya başkanlık etti. Katılanlar arasında, Yagoda, Slutsky (NKVD dış istihbarat), Uritsky (askerî istihbarat), Meyer Trilisser (Komintern istihbarat) ve gündem maddesi olarak "İspanyollara (kaçak yollardan) yardım örgütlenmesini" ekleyen Dimitrov vardı.[172] Aynı gün daha geç bir saatte Lubyanka'da Yagoda'nın başkanlık ettiği ve yurtdışından satın alınanlar da dahil, İspanya'ya dış askerî teslimatların planlandığı toplantıya Slutsky, Uritsky, Mikhail Frinovsky (NKVD sınır muhafızlarının başı) ve diğerleri katıldı. 14 Ey-

169 1936 sonbaharında Britanya istihbaratı bile Alman silahlanmasının sınırsız olabileceğini ve kıta egemenliğini hedeflediğini kabul ediyordu. Wark, *Ultimate Enemy*, s. 228-231.

170 "Modern, örgütlü ve iyi eğitimli piyadesi olmayan hiçbir ordu başarılı olamaz," diyordu. Habeck, *Storm of Steel*, s. 242-243 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 838, l. 2-5: Uborevičius'dan Voroşilov ve Yegorov'a, 7-10 Eylül 1936; f. 4, op. 18, d. 53, l. 23-25, 712-717: 13-19 Ekim 1936). 1934 yılında Voroşilov tank birlikleri için "İnanması güç çok uzak bir düşünce, dolayısıyla bu düşünceyle bir işimiz olamaz," demişti. Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 15.

171 Uborevičius, General Fritzsch'in davetlisi olarak Almanların sonbahar manevralarını izlemişti; Hitler, "Sarhoş olup komünist generallerle vakit geçiren" Alman generallere kızgındı. Görlitz, *German General Staff*, s. 308; Hegner, *Die Reichskanzlei*, s. 255-256. Voroşilov, Uborevičius'u güçlü olduğu Belarus askerî bölgesinden uzaklaştırarak Moskova'ya göndermeye çalıştı. *Fakel*, II, s. 237-238 (RGASPI, f. 85, op. 1/s, d. 151, l. 2-4); Minakov, *1937*, s. 236-237. Ukrayna (daha sonra da Kiev) askerî bölgesini on iki yıl boyunca yöneten Yakir, genelkurmay başkanlığına terfi ettirilmeyi kabul etmediği gibi sahada bir komutanlık istiyordu. Iakir, *Komandarm Iakir*, s. 226-227; *Istoriia Kommunisticheskoi partii Sovetskogo Soiuza*, IV/ii, s. 301.

172 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 32; Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 57-58 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 109-111). 13 Eylül 1936'da Yagoda'nın, Kaganoviç ve Molotov'a gönderdiği rapor altı gün önce Politbüro adına alınan net olmayan bir kararla ilgiliydi; Avrupa'dan üçüncü taraflar İspanya için gizlice tüfek ve avcı uçağı satın alıyordu ve bu Soçi'deki Stalin'in bir mektubuyla mümkün oluyordu. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 52-53 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 92-96). Politbüro 11 Eylül'de Stalin'in yokluğunda toplandı ve toplantının bir bölümünde İspanya konuşuldu ancak ne tür kararlar alındığı ya da onaylandığı bilinmiyor. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 666; Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 50-51 (APRF, f. 3, op. 65, 221, l. 85).

lül'de Slutsky ve Uritsky, Kaganoviç'e bir operasyon planı sundular, kod adı Operasyon X idi.[173]

Yine 14 Eylül'de, Nazi Partisi'nin yıllık Nürnberg toplantısı-mitingi, Hitler'in daha fazla silahlanma adımlarını ilan etmesiyle, uluslararası Yahudi komplosu ve "bu vahşi canavarları ürkek ve çaresiz dünyanın üzerine salan" "şeytani" Bolşevizm "belası" ile ilgili en saldırgan ithamlarını dillendirmesiyle sona erdi. Almanya'nın Ukrayna'yla ilgili planlarına da değinmişti. Bu şamataya yanıt olarak Sovyet Devlet Basımevi, Büyük Savaş döneminden kalan orijinal Alman belgelerinden tercüme edilmiş bir derleme yayımladı –*Ukrayna'da Alman İşgalinin İflası*– ve Almanya'nın o dönem Ukrayna'yı kolonyal köleleştirme girişiminin yüksek maliyetini hatırlatarak, "Bırakın Alman faşistler burunlarını şimdi Sovyet topraklarına sokmaya çalışsınlar!" diye uyarıyordu.[174] Führer hâlâ, Almanya'nın doğuda yayılmasını ve kıtasal egemenliğini destekleyecek ya da en azından engellemeyecek geniş bir anti-Bolşevik koalisyona aracılık edebileceğini umuyordu. Sovyetler Birliği'ne çok yakın zamanda saldırmaya hazır olduklarını düşündürecek bir tablo çiziyordu ancak zırvalamaları nedeniyle sanki Almanya hemen harekete geçecekmiş izlenimi doğuyordu.[175] Berlin'deki Birleşik Devletler büyükelçisinin düşüncesi, toplantıdaki konuşmanın "Berlin'de Sovyet Büyükelçiliği'nin varlığını sürdürmesini zorlaştırdığı" idi.[176] Hitler Stalin'in diplomatik ilişkileri koparmak üzere harekete geçeceğini hayal ediyordu.[177] Litvinov daha fazla hakarete engel olmak için diplomatik protesto konusunda ısrar etti.[178] Stalin kısa süre sonra, tam tersine, Nazi rejiminin niyeti ile ilgili ağız aramayı deneyecekti.

Voroşilov İspanya operasyonunda tedarik edilecek tüm materyallerin listesini onay için Stalin'e sundu.[179] Müdahale Etmeme Antlaşması nedeniyle Sovyetler başlangıçta sadece üçüncü taraflardan temin edilen ve "ihtiyaç fazlası" silahları teslim etmeye niyetliydi fakat durumun aciliyeti göz önüne alınarak, Operasyon X ile Sovyet silahlarının verilmesi de kesinleştirildi – tam İspanyol hükümetinin istediği şekilde. Sovyet istihbaratı Cumhuriyet'in her üç asker için bir tüfek sağ-

173 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 54-56 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 97-101). Aynı zamanda bkz. Kowalsky, *Stalin*, paragraflar 458-462 (atıfta bulunduğu kaynak, Iurii E. Rybalkin, "Voennaia pomoshch' Sovetskogo Soiuza ispanskomu narodu v natsional'no-revoliutsionnoi voine 1936-1939", yayımlanmamış doktora tezi, Askerî Tarih Enstitüsü, Moskova, 1992, s. 79). Aynı zamanda bkz. Novikov, *SSSR, Komintern*, II, s. 44.

174 Gorkii vd., *Krakh germanskoi okkupatsii na Ukraine*, s. 16.

175 Domarus, *Hitler: Reden*, II, s. 645 (editör notu). Aynı zamanda bkz. Kerrl, *Nürnberg 1936: Der Parteitag der Ehre*.

176 Waddington, *Hitler's Crusade*, 109 (atıfta bulunduğu kaynak, Milli Arşiv, Dışişleri Bakanlığı dosyası, 761.62/395: Dodd'dan Hull'a, 11 Eylül). Berlin'deki Britanya Elçiliği, "Saldırıların boyutu ve saldırgan, etkili ve kışkırtıcı nitelikleri tüm tahminlerin üzerinde," diyerek durumu rapor ediyordu. *DBFP*, 2. seri, XVII, 23 Eylül 1936, s. 319-326.

177 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, III/ii, 9 Eylül 1936, s. 178.

178 Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 46-47 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 16, papka, 114, d. 1; l. 213; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 743, l. 56; *DVP SSSR*, XIX, s. 423, 762n160; Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 341 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 20, l. 78).

179 Howson, *Arms for Spain*, s. 126.

layabildiğini tahmin ediyordu.[180] 18 Eylül'de, ilk hafif silah kargosu, KONSERVE ET etiketiyle bir Sovyet limanından yola çıktı. İnsani yardım da (un, şeker, tereyağı, konserve, giysi, ilaç) yola çıkmıştı.[181] Gizli Sovyet belgelerinde silahların "tam bedeli müşteri tarafından ödenecektir" şartı yer alıyordu. Daha önce 13 Eylül'de İspanya Cumhuriyeti ülkenin altın rezervinin büyük bir bölümünü trenle Madrid'den çıkarma konusunda gizli bir karar almıştı. İspanya, geçerli kur üzerinden 2,3 trilyon peseta ya da 783 milyon dolarlık değeriyle dünyanın dördüncü en büyük rezervine sahipti ve bu yüzyıllar boyunca krallık tarafından biriktirilmişti: Külçe altın, altın *Louis d'or*lar, Britanya altın paraları, nadir bulunan Portekiz sikkeleri, Konkistadorlar döneminden İnka ve Aztek hazineleri. Kasalar Cartagena Limanı'na 17 Eylül sabahı erken saatlerde gelmeye başladı ve izleyen beş buçuk hafta boyunca limana yakın yamaçtaki mağarada tutuldu. Başbakan Largo Caballero'nun altınları gönderdiği liman, İspanya'nın Sovyet kargosunu teslim almak için anlaştığı limandı.

NKVD darbesi

19 Eylül 1936'da Moskova'da bölgesel parti başkanı Kuzma Ryndin, Çelyabinsk isminin –kabaca çukur anlamına geliyordu– Kaganoviçgrad olarak değiştirilmesi için diktatöre dilekçe gönderdi. Stalin dilekçenin üzerine not düştü: "Reddedildi."[182] Ertesi gün, Litvinov'un Nazi Almanyası'na karşı *Sovyetler'in liderliğinde* bir genişletilmiş blok kurulması önerisi Politbüro tarafından reddedildi ancak "kolektif güvenlik" için çaba gösterileceği yeniden vurgulandı.[183] Franco bir rejim tesis etmekle meşguldü. Savaş meydanlarında geçirdiği zamanın ardından, faaliyetlerini acil askerî hedeflerden siyasi olanlara kaydırarak diğer generalleri de şaşırtmıştı. 21 Eylül'de, Salamanca'daki bir havaalanı hangarında, savaş sırasında birleşik bir komutanlığın gerekliliğini ileri süren Franco, Mola'nın astı olduğu halde, kendisinin isyancı ordular başkomutanlığına getirilmesini sağlamıştı. Bir hafta sonra, başvurduğu manipülasyonları daha da ileri götürerek, kendisini "mutlak yetkilerle" devlet başkanı ilan ettirdi. İşbirlikçi bazı komutanlar bu terfinin geçici olduğunu öngörüyor, monarşiye dönüleceğini umuyorlardı ancak Franco, bu dönüm noktası ile ilgili olarak "İspanya'yı avuçlarıma bıraktınız," diye düşünüyordu. Henüz Madrid bile denetimi altında değildi.

Avrupa boyunca, infaz edilen Bolşevik devrimcilerin sözde ihanetlerine ilişkin ciddi şüpheler sol entelektüel çevreler arasında yankılanıyordu ancak İspanya Cumhuriyeti'nde POUM'un *La Batalla*'sı göstermelik Moskova duruşma-

180 Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 26 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 120, d. 266, l. 24; RGVA, f. 33987, op. 3, d. 845, l. 14, 17-18, 40; d. 848, l. 109).

181 Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 115 (Alman istihbarat raporlarına atıfla). İspanya için 1936-1939 yılları arasında 274 milyon ruble toplandı. Kumshukov, "Natsional'no-revoliutsionnaia voina ispanskogo naroda", s. 179. Yardım konusunda, aynı zamanda bkz. Novikov, *SSSR, Komintern*, I, s. 152-163; RGASPI, f. 17, op. 120, d. 274, l. 1-2, 4-5.

182 *Vechernyi Cheliabinsk*, 9 Ağustos 2001.

183 *DVP SSSR*, XIX, s. 762; Sipols, "SSSR i problema mira", s. 51.

sının ayrıntılarına giren belki de tek gazeteydi ve Sovyetler Birliği'ni, "bürokratik bir zehirli diktatörlük rejimi" olmakla itham ediyordu. Buna misilleme olarak, birkaç Avrupa dilinde yayımlanan *Komünist Enternasyonal*'in Eylül 1936 sayısında yer alan başyazı POUM'u Troçki, Kamenev, Zinovyev, Franco, Mussolini ve Hitler'le bağları olan, sol maskeli faşist ajanlar olmakla suçladı.[184]

Yezhov, Stalin'i gizli polisin yetersizliğine ilişkin rapor yağmuruna tutuyordu ve bir NKVD bölge başkanının Yagoda ile ilgili ihbarını da gönderdi.[185] Stalin Yezhov'u Karadeniz'e çağırdı.[186] Yagoda, Stalin'in Moskova'daki Yezhov ile yaptığı telefon konuşmalarını gizlice dinlediği için, durumun farkındaydı.[187] Soçi, Yefim Yevdokimov'un yetki alanı içindeydi ve muhtemelen pek sevilmeyen Yagoda'yla ilgili olarak o da Stalin'in kulağına olumsuz sözler fısıldıyordu.[188] Aniden, 25 Eylül 1936'da, Stalin Soçi'den Moskova'daki Molotov ve Kaganoviç'e gönderdiği sürpriz fonogramla Yagoda'nın uzaklaştırılmasını istedi. Mesajda, o sırada Stalin ile birlikte kır evinde bulunan yeni gözdesi, Kirov'dan on yaş (kendisinden on sekiz yaş) küçük olan Andrey Jdanov'un da imzası vardı. Gizli mesajda, "Yagoda'nın Troçkist-Zinovyevci blokun maskesini düşürme görevine uygun kişi olmadığı anlaşılıyor," deniliyordu. "OGPU bu süreçte dört yıl gecikti."[189] Sözü edilen "dört yıl" kolektifleştirme ve kıtlıkla oluşan yıkım ortamında bazı muhalif parti mensuplarının Stalin yönetimini lanetledikleri toplantılara kadar uzanıyordu. Olası NKVD başkanlık adayları arasında deneyimli ÇEKA'cı Yevdokimov ve bir zamanlar gizli polis içinde üç numara pozisyonuna kadar yükselen fakat Yagoda tarafından Moskova'dan uzaklaştırılarak Ukrayna'ya geri gönderilen Balitsky vardı. Diğer bir seçenek Güney Kafkasya parti aygıtını yöneten Lavrenti Beria idi.[190] Ancak Stalin parti aygıtı içinde hamisi olduğu Yezhov'u seçti.

26 Eylül günü öğleden sonra Stalin ve Voroşilov askerî nakliyatı tartıştıkları bir telefon görüşmesi yaptılar; tankların üzerinde herhangi bir Sovyet logosunun görülmemesi gerektiğini konuştular.[191] Stalin, Yagoda'nın uzaklaştırılması

---

184 Dimitrov, "Zashchishchat' podlykh terroristov", sayı 14, s. 3-6; sayı 15, s. 17-18. Aynı sayıda Togliatti, geçmişe dönük olarak, Stalin'in "demokrasi, barış, sosyalizm ve devrimi savunmayı amaçlayan" eski hizipsel faaliyetleri nedeniyle nasıl suçlu gösterildiğini anlatıyordu. Ercoli, "Uroki protsessa", s. 37, 43. Avusturyalı Marksist Rudolf Hilferding Ağustos 1936'da, "Moskova duruşmasının felaket etkileri oldu ve ürkütücü bir biçimde Halk Cephesi politikasını riske etti," diyerek hayıflanıyordu. McDermott ve Agnew, *Comintern*, s. 156.

185 Pavliukov, *Ezhov*, s. 209 (yazarın arşivine atıfla); Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 53 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 57, op. 1 d. 27, I. 1-26; f. 045, op. 1, d. 729, I. 86-89).

186 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 66-67; Jansen ve Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, s. 54.

187 Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 147.

188 Orjonikidze de Soçi'ye çağrıldı ve 320 kilometrelik dağlık bir yolu aşarak Kislovodsk'tan geldi. Khlevniuk, *In Stalin's Shadow*, s. 104 (atıfta bulunduğu kaynak, Kaganoviç'ten Orjonikidze'ye, 30 Eylül 1936: RGASPI, f. 85, op. 1/s. d. 136, I. 46).

189 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 682-683 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 94, I. 124-127).

190 Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 241-242.

191 RGVA, f. 33987, op. 3, d. 852, I. 138-41; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 981, I. 50. Agranov, Yezhov'un altında, NKVD komiser yardımcısı olarak kaldı.

ile ilgili Soçi fonogramını Halk Komiserleri Konseyi toplantısında Yagoda'ya okuması için de Voroşilov'a talimat verdi. Moskova askerî bölgesi komutanı ve diğer subaylar makamı devretmesi için Lubyanka'ya kadar Yagoda'ya eşlik ettiler.[192] Aynı gün, Yagoda'ya iletilmek üzere Stalin diğer bir not dikte ettirdi ve koruması Vlasik bu notu telefonda Yagoda'ya okudu. İletişim Komiserliği'ne transfer edildiğini haber veriyordu: "Savunma odaklı bir komiserlik. Bu komiserliği yeniden ayağa kaldıracağından hiç şüphem yok. Kabul etmeni ısrarla tavsiye ederim" – sanki Yagoda reddedebilirmiş gibi.[193] Buradaki sembolizm kaygı vericiydi: Yagoda, adının daha önce birlikte anıldığı gözden düşmüş sağcı Rykov'un yerine geçiyordu. Yagoda, elbette alelacele Soçi'ye gitti ve orada, NKVD Koruma Dairesi Başkanı Pauker, aniden eski patronu konumuna düşen Yagoda'yı Stalin'in konutundan uzak tuttu.[194] Bu arada, 27 Eylül'de, Yagoda'nın yeni iletişim halk komiseri olarak fotoğrafı tüm gazetelerde Yezhov'un fotoğrafı ile yan yana basıldı.

Yagoda, izleyen iki ayı hastalık izninde geçirdi; kaçmaya çalışmadı ya da Yezhov'u (Stalin bir yana) safdışı bırakmak üzere bir "kaza" tertibine kalkışmadı.

İlk defa bir NKVD başkanı görevden uzaklaştırılıyordu (Derjinski ve Mezynski görevdeyken ölmüşlerdi). Kaganoviç partideki eski astının atanmasıyla ilgili olarak Orjonikidze'ye, "Babamızın bu harika ve akıllıca kararı çok yerinde," diye yazdı. "Yezhov'un elinde işler muhtemelen çok daha iyi gidecektir."[195] Orta ve alt düzey NKVD kadroları da bu değişikliği sevinçle karşıladı ve bunun tek nedeni kariyerist yaklaşımları değildi: Çoğunluk Yezhov'un ÇEKA'cı profesyonelliği yeniden tesis edeceğini hissediyordu (bu, onların hayallerine hitap ediyordu). Ajanlardan birine göre, "Eski ÇEKA'cıların büyük çoğunluğu, Yezhov'un NKVD'ye gelmesiyle hiç değilse Derjinski geleneğine geri döner, sağlıksız atmosfere son veririz ve Yagoda'nın son birkaç yılında örgütte baş gösteren kariyerist, yoz ve komplocu eğilimleri aşarız diye düşünüyordu" "Artık Merkez Komite'nin güçlü ve güvenilir eli örgüt organlarının üzerinde olacağına inanıyorduk."[196] Yezhov 29 Eylül 1936'da Lubyanka 2'deki yeni ofisine taşındı ve aynı gün Stalin, yeni NKVD başkanının hazırladığı, "Karşı-Devrimci Troçkist-Zinovyevci Unsurlara Karşı Tutum Üzerine" başlıklı bir Politbüro kararnamesini onayladı. Bu unsurlar, "Avrupa'daki yabancı burjuvazi adına çalışan yabancı ajanlar, huzur bozanlar, yıkıcılar" olarak tanımlanıyordu.[197]

192 Starkov, "Narkom Ezhov", s. 27.

193 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, 683nl (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 94, l. 131); Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 437-438 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 9, l. 239-40: Vlasik).

194 Petrov ve Jansen, *Stalinskii piomets*, s. 66.

195 Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 148; RGASPI, f. 85, op. 27, d. 93, l. 12-23.

196 Shreider, *NKVD iznutri*, s. 35. Shreider, "her bir sorgu odasını ziyaret edip bizzat çalışmaların nasıl yürüdüğünden haberdar olmaya çalıştığı için Yezhov'un demokratizmini ve yalınlığını öven" bir meslektaşıyla sohbetini hatırlıyordu. Oysa bu tür ziyaretlerin sonucu, genellikle Yezhov'un suçlananı öldüresiye döverek nasıl itiraf alındığını göstermesi oluyordu.

197 "O tak nazyvaemom 'paralel'nom antisovetskom trotskistom tsentre", s. 39; APRF, f. 3, op. 24, d. 241, l. 213. Yine 29 Eylül 1936'da Politbüro, zaten yol almakta olan Operasyon X'i resmen onayladı. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 75-77 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221,

İspanya'yı silahlandırır, Nazi Almanyası'nı gözlerken

Sovyet kargosu İspanya'ya Karadeniz, İstanbul Boğazı ve Akdeniz üzerinden veya Baltık ve Kuzey Denizi üzerinden, denizcilerin tropik Güney Asya kıyafetleri ya da Britanya tur gemilerinde giyilen rahat kıyafetlere büründüğü gizlenmiş gemilerde sevk ediliyordu.[198] İspanya limanları ablukaya alınmıştı ve gemiler milliyetçilerin saldırısına uğruyordu; küçük Sovyet filosu tehlike altındaydı.[199] Buna rağmen Sovyet silahlarını taşıyan tek bir gemi bile kaybedilmedi. 4 Ekim 1936'da Sovyetler tarafından üretilmemiş ama Sovyetler'in tedarik ettiği ilk parti savaş materyali gizlice Cartagena'ya ulaştı: 150 hafif makineli tüfek, 240 bomba atar, 100 bin bomba, 20 bin tüfek, 16,5 milyon mermi. Bazı silahların Büyük Savaş'tan kalma olduğu anlaşılıyordu. Tüfekler (Kanada'dan Japonya'ya) en az sekiz ülkeden, on farklı tür ve altı farklı kalibredendi ve bu durum yedek parçalarla desteklenmelerini zorlaştıracaktı. İyi silahların bazıları sayıca az gelmişti (harika, Vickers marka hafif obüsler sadece altı taneydi ve 6 bin top mermisi vardı). Ne olursa olsun, silaha aç Cumhuriyet için değerleri çok büyüktü.[200] Üç gün sonra, Sovyetler Birliği resmen Almanya, İtalya ve Portekiz'in Müdahale Etmeme Antlaşması'nı ihlal etmekten vazgeçmesini talep etti, aksi takdirde antlaşmanın SSCB'yi de bağlamayacağını öne sürüyordu.[201]

11 Ekim'de Kaganoviç Stalin'e gönderdiği fonogramla bir hatırlatma yapıyordu: "Yaptığımız [silah] nakliyat ile ilgili olarak Largo Caballero'ya bilgi vermedik. Bizim kanaatimiz, Gorev'in, belli bir plan çerçevesinde, zaten ulaşmış yardımla ilgili olarak Caballero'yu ayrıntılı bir şekilde resmen bilgilendirmesinin uygun olacağıdır. Gelecekte yapılacak teslimatlardan sonra da bilgilendirme devam etmelidir." Stalin bunu uygun buldu.[202]

Ertesi gün, elli Sovyet yapımı hafif tank ve elli bir "gönüllü" tank uzmanı

178-182), 78 (I. 173-177); Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 28-29 (atıfta bulunduğu kaynak APRF, f. 3, op. 74, d. 20, l. 87); RGASPI, f. 17, op. 162, d. 20, I. 87.

198 Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 42; Kowalsky, *Stalin*, paragraf 472 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAVMF, f. 1529, op. 1, d. 147, I. 56).

199 Grechko vd., *Istoriia vtoroi mirovoi voiny*, I, s. 54. Kıyaslayın, Kowalsky, *Stalin*, paragraf 491-492.

200 Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 37 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 853, I. 45); Howson, *Arms for Spain*, s. 125-126.

201 *DVP SSSR*, XIX, s. 463-464; Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, s. 211-212. 6 Ekim 1936'da Litvinov Cenevre'den Stalin'e bir telgraf çekerek, Schacht'ın pan-Avrupa uzlaşması için Blum'dan Britanya Başbakanı Baldwin'le konuşmasını istediğini ve Blum'un da kendisinden bunun Stalin'e haber verilmesini istediğini belirtti. Blum SSCB'nin de dahil edilmesinin mümkün olup olmadığını sorduğunda Schacht, Hitler'in SSCB ile doğrudan bir antlaşmayı kabul etmesinin pek mümkün olmadığını ve ancak dolaylı bir antlaşmaya varılabileceğini söylemişti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 95, I. 23.

202 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 700 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 95, I. 97), 700n2 (I. 96). Kaganoviç, İspanya Büyükelçisi Pascua'nın Madrid'in düşmesinden korktuğunu ve "aslında gerçek bir devrimci-bolşevik değil ama Menşevik" olduğunu Stalin'e söylemişti (701-702: d. 743, op. 64-71: 11 Ekim 1936).

Cartagena'ya vardı – ve İspanyollar bu durumu sevinçle karşıladılar.[203] Sovyet askerî ataşesi Gorev, Stalin ve Voroşilov'a ulaşan raporunda, "Sevinç kitlesel bir çılgınlığa dönüştü," diye yazmıştı. "Hissedebilmek için yaşamak gerekirdi. Bunu beklediğimiz ve soğukkanlı insanlar olduğumuz halde, astlarım da bu durumdan etkilendiler. Coşku ender rastlanacak türdendi."[204] Britanya Vickers'ın altı tonluk modellerinin daha ağır kopyası olan, Sovyet tareti ve 45 milimetre iki işlevli topla güncellenen T-26B1 tankları, Polikarpov I-15 ve I-16 uçakları en yüksek uluslararası standartlardaydı.[205] Üç gün sonra, 1936 yılı başında seri üretimine geçilen ve kendi sınıfında dünyanın en güçlüleri arasında bulunan hızlı Sovyet Tupolev SB-2 bombardıman uçakları geldi.[206] Bu tür donanımlar ışığında bakıldığında Sovyetler Birliği'nin birçok bakımdan hâlâ çok fakir bir ülke olduğunu kolayca unutabilirdiniz: Ekim 1936 itibarıyla, otuz üç bin genç komutanın görev gereği kullandıkları dışında, kendilerine ait evleri yoktu.[207]

Sovyetler, Alman ve İtalyan silahlarını pratikte görmeye ve kendi silahlarını savaşta test etmeye hevesliydi. Bununla beraber, Voroşilov Stalin'e yazdığı özel mektupta, dünya pazar fiyatları üzerinden de olsa, modern Sovyet uçaklarını vermenin yaşattığı "acıdan" söz ediyordu.[208]

İspanya Cumhuriyeti'nin aslında bir silah sanayii yoktu ve Sovyet üretim desteğine rağmen, kendi tankını, zırhlı araçlarını ya da uçaklarını üretmesi zaman alacaktı.[209] Sovyet danışmanlar, anarşistlerin denetimindeki fabrikaların en gerekli askerî kalemleri değil ama en kârlılarını üretiyor olmaları karşısında donakalmışlardı.[210] İspanyol hükümetinin birlik içinde olmayışı ülkede bulunan Sovyet görevlileri hayal kırıklığına uğrattı. İspanya'daki NKVD irtibat

---

203 Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 42 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 870, l. 341-343).

204 Gorev bir görgü tanığının ifadesini de eklemişti: "Yaratılması imkânsız olabilecek müthiş bir izlenim tanklarla sağlandı." Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 105 (APRF, f. 3, op. 65, d. 222, l. 66-67: 16 Ekim 1936).

205 Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 36-37, 43-45 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 870, l. 278-279); Grechko, *Istoriia votori mirovoi voiny*, I, s. 53; Howson, *Arms for Spain*, s. 138-142; Kowalsky, *Stalin*, paragraf 502.

206 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 503-514. 5 Eylül 1936'da Molotov ve Kaganoviç, İngiltere ve İsveç'e dünya fiyatlarının %5 altında fiyatlarla petrol ürünleri satılması önerisini bildirdiklerinde Stalin Soçi'den cevap yazdı: "Neden... çok mu petrolümüz var? Stalin." Ona, bunun standart uluslararası uygulama olduğunu bildirdiler. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 94, l. 65-66. Stalin Cumhuriyetçi İspanya'ya dünya fiyatlarının oldukça altında bir bedel karşılığı petrol satılması için daha yeni öneride bulunmuştu (d. 9, l. 28-30). Milliyetçiler petrolü New Jersey'den Standart Oil ve Texas Oil Company'den temin ediyordu.

207 Rejim 1936 yılında çeşitli nedenlerle (siyasi nedenler de dahil) 22 bin askerî ordudan ihraç ederek var olan konut sıkıntısını daha da büyüttü. RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 1045, Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 17.

208 Sovyetler İspanya'ya iki yüz seksen parça Britanya, Fransa ve Japonya yapımı ağır silah indirdiler. Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 30 (atıfta bulunduğu kaynak TsAMO, f. 119, op. 663, d. 1, l. 22: 2 Kasım 1936).

209 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 604 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 961, l. 158).

210 Meshcheriakov, "Sovetskii Soiuz i anti-fashistskaia voina ispanskogo naroda", s. 29; Radosh vd., *Spain Betrayed*, s. 147 (RGVA, f. 3397, op. 3, d. 1010, l. 295: Krivoshein'den Voroşilov'a, tarih yok, muhtemelen 1937 yılı başı); Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 25.

bürosunun raporunda (15 Ekim 1936), "Birleşik bir güvenlik servisi yok zira İspanyol hükümeti bunu doğru bulmuyor," deniliyordu. "Dolayısıyla her [siyasi] parti kendi güvenlik aygıtını kuruyor. Mevcut hükümette faşizm yanlısı tutum sergileyen birçok eski polis var. Bizim yardımımızı kibarca kabul ettiler ancak ülkenin güvenliği için en hayati çalışmalar sabote edildi."[211] Dimitrov ve İtalyan komünist Palmiro Togliatti "anti-faşist bir devlet" ve "yeni bir tür demokrasi" için bastırıyordu, bu da Sovyet tipi bir sosyalizme geçiş izleğini ima ediyordu.[212] Ancak Stalin örtük bir Sovyetleşmeye dahi karşı çıkıyordu.

Largo Caballero'ya yazdığı, Sovyet ve İspanyol basınında yayımlanan açık mektupta (15 Ekim) Stalin Sovyet yardımını, "SSCB işçileri İspanyol devrimci kitlelere olabildiğince yardım ederken sadece görevlerini yapıyorlar," diyerek övüyordu.[213] Diğer yandan bunun ekonomik maliyetine dikkat çekiyordu. Sovyetler, İspanya'nın altınlarından yakın zamanda haberdar olmuştu. Cumhuriyetin maliye bakanı Juan Negrín, Cartagena'da saklanan altın rezervlerinin büyük bir bölümünü mevcut ve gelecekteki ödemeler için kullanabileceklerini Büyükelçi Rosenberg ile müzakere etmişti. Rosenberg konunun ilke olarak anlaşmaya bağlandığını rapor etti (15 Ekim).[214] Büyük bir gizlilik içinde ve Negrín'in de hazır bulunmasıyla, NKVD'den İngilizce bilen Orlov'un kendisine Birleşik Devletler Merkez Bankası temsilcisi süsü vererek nezaret ettiği bir ortamda, mağaralardan nakil gerçekleştirildi. 25 Ekim'de, Stalin'in Moskova'ya döndüğü gün, 510 metrik ton –her biri 65 kilo gelen yaklaşık 7.800 kasa–, toplam değeri 518 milyon dolar olan altınlar dört gemiye yüklenerek Odessa'ya hareket etti.[215]

Litvinov, "İspanya sorunu bizim İngiltere ve Fransa ile ilişkilerimizi bozdu ve Bükreş hatta Prag'da şüphe yarattı," diyerek Rosenberg'e şikâyette bulunuyordu.[216] Ancak bu durum Stalin'i korkutmuyordu: 23 Ekim'de Sovyetler Birli-

211 Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 255-256 (atıfta bulunduğu kaynak ASVRR, dosya 17679, operasyonel yazışmalar, İspanya, I: 20). Sovyet askerî danışmanların farklı performansları konusunda bkz. Payne, *Spanish Civil War*, s. 166-172.

212 Pons, *Global Revolution*, s. 81 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1135).

213 *Pravda*, 16 Ekim 1936; Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, s. 212.

214 De Mayo, *Last Optimist*, s. 281, 285-286. Başka Sovyet yetkililerin altın zulasından Rosenberg'den önce haberdar olmaları mümkündür. İspanya hükümeti talebi 15 Ekim'de resmiyete döktü. Dört gün sonra, Krestinski Sovyet rızasını ve koşullarını telgrafla Rosenberg'e bildiridi. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 89 (APRF, f. 3, op. 65, d. 234, I. 1), 99 (APRF, f. 3, op. 65, d. 234, I. 2: Krestinski'den Rosenberg'e, 13 Ekim 1936), 102 (I. 3), 106 (I: 5), 107-9 (I. 9-10, 6, 11); Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 92-93 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 74, d. 20, I. 104).

215 Kuznetsov, güvenlik refakati sağlamak üzere, 18 Ekim'de Cartagena'ya gelen İspanyol donanması ile çalışıyordu. Muhtemelen düşman kuvvetlerin hava saldırısı nedeniyle kalkışlar ertesi akşama kadar ertelendi. Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 93 (APRF, f. 3, op. 74, d. 20, I. 104-105; RGVA, f. 33987, op. 3, d. 912, I. 84); Bolloten, *Spanish Civil War*, s. 150; Kuznetsov, "S ispanskimi moriakami", s. 241-244.

216 Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 31 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 010, op. 11, d. 53, pap. 71, I. 141: 1936 Kasım başı). Aynı zamanda bkz. Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 115; Pons, "Papers on Foreign and International Policy." Litvinov, Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'ndeki Sovyet delege Stein'in raporu üzerine, "Fransa, zayıflığı ve kararsızlığı ile ilgili çarpıcı kanıtlar sunuyor," yazmıştı. Dullin, *Men of Influence*, s. 127 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 5, op. 17, d. 128, pap. 15).

ği –Müdahale Etmeme Komitesi'ndeki üyeliğinden vazgeçmeden– diğerlerinin ihlalleri nedeniyle Müdahale Etmeme Antlaşması'nın kendilerini bağlamadığını ilan etti.[217] Fransızlar kuşkuluydu. Fransa Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri Britanyalılarla yaptığı görüşmede "Stalin'in idealleri yok," diye şikâyette bulunuyordu.[218] Elbette Stalin için durum tam tersiydi: İtalyan faşistlerinin ve Nazi Almanyası'nın bariz ihlalleri karşısında Fransa ve Britanya'nın tepkisizliği nedeniyle Batılı güçlere karşı öfkeliydi.[219]

1936 Ekim ayında Almanya Büyükelçisi Schulenburg yaz tatilinden döndüğünde, Sovyet sınırından başkente kadar, "adeta hiçbir şey olmamışçasına" alışılmadık bir sıcaklık ile karşılandı. Berlin'e bilgi verirken, Krestinski "Fazlasıyla dostça davranıyor, Nürnberg'deki gelişmelere değinmedi bile," diyordu.[220] Stalin'in Almanya alışveriş listesinde zırh malzemesi, uçak katapultları, denizaltı dinleme cihazları ve savaş gemileri vardı (200 milyon Reich markı tutarında). Bir Alman raporuna göre, Sovyetler bu tutarın önemli bir bölümünü, dünya fiyatları üzerinden manganez ve krom ile ödemeyi teklif etti (19 Ekim).[221] İthalatı düşürüp (döviz kıtlığına yol açtığı için) olası bir kuşatmanın etkisini azaltmak üzere, silah üretimine öncelik vererek, ihracatta devlet denetimini sıkılaştırarak, önemli hammaddelerde özyeterlilik sağlayarak Dört Yıllık Plan'ın uygulanması görevini Hitler 20 Ekim tarihinde tam yetkili olarak Hermann Göring'e verdi. Sovyet ticaret görevlileri umutluydu zira Göring ikili ticarette doğrudan rol almaya hazır görünüyordu.[222]

Doğum günün kutlu olsun Sergo

Orjonikidze'nin zaten bozuk olan sağlığı daha da kötüye gidiyordu ve Moskova'dan uzakta geçirdiği sonbahar tatili, Stalin'in sayesinde fazlasıyla stresli geçti. Ağır Sanayi Komiserliği'nin *nomenklatura*ya dahil (Merkez Komite kararı olmaksızın görevden azledilemeyen) 823 üst düzey memurundan sadece on

217 *DVP SSSR*, XIX, s. 463-464, 513-514.

218 *DBFP*, 2. seri, XVII, s. 475-476.

219 Ekim 1936'da, Moskova'da göreve başlayan yeni Fransa Büyükelçisi Robert Coulondre, herhangi bir "önleyici" savaşta Fransız katılımının imkânsız olduğunu ifade ediyor, ev sahiplerine, Fransa'nın içişlerine Sovyet müdahalesine izin verilemeyeceğini bildiriyordu. Coulondre, *De Staline a Hitler*, s. 30-46.

220 *DGFP*, seri C, V, 12 Ekim 1936, s. 1066-1068.

221 Schnurre'nin raporunda ticaretin "tümüyle siyaset-dışı kabul edildiği" yazıyordu. *DGFP*, seri C, V, s. 1115-8; Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 284.

222 Suritz 27 Ekim 1936'da Litvinov'a, "son yıllardaki ekonomiyi yeniden canlandırma ve güçlendirme inisiyatifini Göring ve çevresinin aldığını" yazdı. Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 149 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 082, op. 19, pap. 83, d. 4, l. 110). 1936 Ekim ayı sonunda Göring Kandelaki'yi (Friedrichson'un eşliğinde) kabul etti fakat daha sonra yapılacak görüşmeleri, karar yetkisi olmayan kuzeni Herbert'e devretti. Kandelaki, bir kez daha, artık güç kaybetmiş olan Schacht'a gitti. Göring, alüminyum tesisleri, petrol rafinerileri, demir fabrikaları, sentetik yağ ve lastik imalatı (kömür kullanılarak) ve sentetik tekstil ürünlerini (kâğıt hamuru kullanılarak) uyumlu hale getirdi. Ayrıca, halktan yabancı döviz talep etti. Tooze, *Wages of Destruction*, s. 214 (atıfta bulunduğu kaynak BAI R2501 6446, 13-19), 219-224.

biri 1936 bahar-yaz parti kartı doğrulama kampanyası sırasında kovulmuşken –dokuzu tutuklanmıştı– 1936'nın son dört ayında kırk dört kıdemli memur kovulacak ve bunların otuz yedisi parti kartını kaybederken, üçü dışında hepsi tutuklanacaktı.[223] Ekim 1936'da Stalin Orjonikidze'nin ağabeyi Papuliya'yı tutuklattı. İlk defa Politbüro fiilî üyelerinden birinin akrabası tutuklanıyordu. Orjonikidze kardeşini görmek istedi fakat Papuliya'nın çalıştığı Gürcistan'da polisken parti başkanı olan Lavrenti Beria buna ancak soruşturma bittikten sonra izin verebileceğini söyledi.[224] Orjonikidze hapsedilmenin arkasında Beria'nın değil Stalin'in olduğunu anlayabiliyordu.[225] 8 Ekim'de Stalin Kaganoviç'in yardımcısı Yakov Livshits'i demiryolları komiser yardımcılığından uzaklaştırdı ve altı gün sonra tutuklattı.[226]

24 Ekim'de "Yoldaş Sergo"nun ellinci doğum günü Birlik çapında etkinliklerle tüm ülkede coşkuyla kutlandı. Ancak sanayi komiseri, Kislovodsk'da tatilini geçirdiği kır evi yakınlarında tertip edilen kutlamaya katılmadı. (Onu temsilen karısı gitti.)[227] Stalin, Orjonikdze'nin daha önce Kafkasya'da birlikte çalıştığı ve o sırada Taganrog parti başkanı olan, Bolşevik Gürcistan'ın eski lideri Stepan Vardanyan ile Azov-Karadeniz bölgesinde bir fabrikanın parti sekreteri ve Gürcistan'ın eski parti başkanı olan Levan Gogoberidze'yi tutuklattı.[228] O da kendi tarzında doğum günün kutlu olsun Sergo, diyordu.

Stalin'in ne kadar ileri gideceğini göreceğiz. İki buçuk aylık tatilin ardından 25 Ekim'de Moskova'ya döndüğünde, hasta hatta belki de ölmüş olduğuna dair söylentilerle ilgili olarak, Moskova AP (Associated Press) araştırması ile karşılaştı. Normal şartlarda sağlığına ilişkin tartışmalar konusunda son derece hassas olan Stalin o gün eğlenceli cevaplar verdi. Muhabire gönderdiği cevapta "Dış basından öğrendiğim kadarıyla, bu günahkâr dünyayı çoktan terk eyleyip diğerine geçiş yapmışım," diye yazmıştı. "Dış basına güvenmemek söz konusu olamayacağına göre kibar insanlar listesinde üzerinizin çizilmesini istemiyorsanız bu rapora inanmanızı ve diğer dünyanın sessizliğinde huzurumu bozmamanızı rica ediyorum." Durumdan hoşnut olan AP muhabiri 26 Ekim'de Birleşik Devletler'e çektiği telgrafta, "Stalin ölümüne ilişkin söylentileri yalanlamayı reddediyor," diyordu.[229]

İspanya altını 2 Kasım'da Odessa'ya vardı ve Ukrayna NKVD yetkilisi Orlov'un kuzeni Zinovy Katznelson'un gözetiminde trenle Moskova'ya gönderildi.

---

223 Khlevniuk, *Stalin i Ordzhonikidze*, s. 88-89; RGASPI, f. 17, op. 71, d. 43, l. 3, 26, 28-29, 31-32.

224 *İzvestiya*, 22 Kasım 1963.

225 Knight, *Beria*, s. 73-74; Vaksberg, *Neraskrytye tainy*, s. 123.

226 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 981, l. 384. Tutuklandığı 14 Kasım 1936'da resmen duyuruldu.

227 Ordzhonikidze, *O Sergo Ordzhonikidze*, s. 272 (Zinaida). Beria, Orjonikidze'nin ellinci doğum günü için bir hatırat hazırlıyordu. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 336 (RGASPI, f. 85, op. 29, d. 418, l. 1).

228 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 173.

229 Leushin, "'Ia davno uzhe ostavil sei greshnyi mir': pis'ma Stalina s togo sveta", *Istochnik*, sayı 2, 2003, s. 33-35 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1160, l. 102-3, 98, 105, 107, 106). AP Büro Şefi Charles P. Nutter'di.

Bunun dışında, İspanyolların Fransa'dan satın almayı umduğu silahlar için avans olarak 155 milyon dolar da (2 bin kasa) Marsilya'ya gönderilmişti. Geriye kalan küçük bir miktar Güney İspanya'da bir mağaraya alındı. SSCB'ye gelen partinin bir bölümü, Devrim Günü öncesinde, 6 Kasım 1936'da Finans Komiserliği'nin Nastasinsky Bulvarı'ndaki kıymetli metaller kasasına konulmuştu.[230] Nakil sürecini Sovyet kıyılarına kadar takip eden Orlov İspanya'ya dönmüştü ve 7 Kasım'da, başkalarının yanı sıra Koltsov ve Gorev ile birlikte, Gorev'in Madrid Saray Oteli'ndeki dairesinde Bolşevik yıldönümünü kutladılar.[231] Aynı zaman aralığında Troçki Paris'te bulunan oğlundan, arşivlerini, Menşevik göçmen Boris Nicolaevsky'nin yönettiği, Amsterdam Rue Michelet'deki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'ne göndermesini istedi. Ancak Zborowski durumu Sovyetler'e ihbar etti ve birkaç gün sonra, 6-7 Kasım gecesi belgeler çalındı (paraya dokunulmamıştı) – Stalin için bu da diğer bir Devrim Günü hediyesiydi.

6 Kasım'da Stalin Bolşoy'da düzenlenen geleneksel Devrim Günü gösterisini imparatorluk locasından izledi ve ertesi gün Mozole'nin üzerinden geçit törenlerine nezaret etti. Buharin, yirmi üç yaşındaki sevgilisi Anna Larina ile Stalin'in eski Kremlin dairesinde, Nadya'nın intihar ettiği evde ikamet ediyordu. Bir tüfeği vardı –Voroşilov'un hediyesiydi ve üzerinde ironik BÜYÜK PROLETER DEVRİMİN LİDERİNE yazısı yer alıyordu– ancak intihara yeltenmemişti. Hâlâ editör olarak *İzvestiya* yönetiminin tepesinde yer alıyordu, bu nedenle de Devrim Günü kutlamalarında, izleme platformunun en alt seviyesi için davetiyesi vardı. Stalin onu gördü ve Larina'yla birlikte Mozole'nin üstüne davet etmek için korumasını gönderdi, bu herkesin gördüğü bir jestti – ve yanlış anlaşılarak bir uzlaşma olduğu düşünüldü. Çok geçmeden, anlatılan diğer bir hikâyeye göre, Buharin Kremlin dairesini boşaltması için bir tebligat aldığı sırada özel Kremlin hattından telefonu çalmıştı; hatrını sormak üzere arayan Stalin'di. Buharin ona daireyi boşaltma meselesini anlattı ve anlaşılan Stalin öfkeli bir tepki vererek bunu durdurdu. Stalin ona psikolojik işkence yapıyordu.[232]

Orjonikidze Devrim Günü için Moskova'ya dönmüştü fakat 9 Kasım'da kalp krizi geçirdi ve kısa bir süre bilincini kaybetti. Stalin'in tepkisi baskıyı artırmak oldu ve Sibirya'daki bir maden patlaması ile ilgili olarak "Troçkist" sabotajcılara yönelik bir dava sürecini başlattı; konu basında geniş yer bulurken, sınai kazaların arkasındaki sebep olarak doğrudan Orjonikidze'nin tutumuna itiraz ediliyordu. İhanet suçlaması her an her yerdeydi. 5 Kasım'da Melankov, altmış iki eski "Troçkistin" merkez ordu aygıtında ve askerî akademilerde ça-

230 Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 94-95; *Kudriashov, SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 126 (APRF, f. 3, op. 65, d. 234, l. 34), 134-135 (l. 52-54). Aynı zamanda bkz. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 124-125 (APRF, f. 3, op. 65, d. 234, l. 23-24), s. 126-167 (l. 36-7). Orlov, altın transferi sayesinde Lenin Nişanı kazandı ama aldığı ödül *Pravda*'da eski takma adıyla (Nikolsky) duyuruldu.

231 Karmen, *No Pasaran!*, s. 261; Volodarsky, *Stalin's Agent*, s. 172 ve fotoğraf plakaları (katılımcılardan Adelina Abramson-Kondraytyeva'nın onuruna, LSE-Cañada Blanch Centre).

232 Larina, *This I Cannot Forget*, s. 299; Cohen, *Bukharin*, s. 369; Volobuev ve Kuleshov, *Ochishchenie*, s. 155. Rykov bu sırada Kremlin'deki dairesinden çıkarıldı ve Rıhtım Binası'na taşındı.

lışmakta olduğunu Stalin'e rapor etti. On gün sonra, Savunma Komiser Yardımcısı ve Ordu Siyasi Yönetimi Başkanı Gamarnik, Kızıl Ordu'daki doksan iki "Troçkistin" listesini iletti. Ağustos-Aralık 1936 arasında, ordu içinde toplamda 212 "Troçkist" tutuklandı ama aralarında sadece otuz iki subay vardı – çok azı binbaşı ya da daha üst rütbeliydi. Partinin baskısına ve ihbar akışına rağmen, komuta kadrosu istikrarsızlığa sebep vermemek için çok dikkatli davranıyordu.[233]

No Pasarán! [Geçit Yok!]

Devrim Günü'nde Molotov ve diğer konuşmacılar zorbalığa karşı durulması için çağrı yaptılar ve direnişle karşılaşırsa faşistlerin daha fazla yayılmaktan vazgeçeceğini dile getirdiler. Ancak Hitler, duygusal nedenlerle Franco'ya yardım etmeye karar vermesinin ardından, kendisine sınırlar koydu. Yüz uçak (avcı ve bombardıman uçakları) ve –Kondor Lejyonu adı verilen– 6.500 iyi teçhiz edilmiş askerî personel sağladı ama Mussolini'nin yaptığı türden çok sayıda asker gönderme taahhüdünde bulunmayı reddetti ve bunun yerine Nazi müdahalesinin Alman savaş ekonomisine tümüyle tâbi olmasını sağladı. Almanya ürünlerini satacak bir yer bulmuştu ve darbeciler için tekel pozisyonu sayesinde fazlasıyla ihtiyaç duyduğu hammaddeleri (demir cevheri, prit, bakır, volfram, yiyecek) döviz harcamadan elde etti.[234]

8 Kasım 1936'da Franco birlikleri Madrid'e güneyden saldırdı. *Caudillo* [lider] –Führer ya da Duçe'nin İspanyol eşdeğeri– olmak için çaba harcarken bu saldırıyı ertelemişti ve bu gecikme sayesinde Sovyet danışman Gorev savunmayı organize etme fırsatı buldu. Aynı gün, Uluslararası Tugaylar'ın ilk askerleri Madrid'e vardı. Ancak Alman ve İtalyan uçakları yüz gündür İspanya'yı bombalıyordu ve Madrid cephesi çökmek üzere olduğundan Cumhuriyet hükümeti güvenlik için aceleyle Valencia'ya kaçtı. Yine de başkentin savunulması gerekiyordu. Flamalar asıldı: *NO PASARÁN* [GEÇİT YOK], 1916 yılında Verdun'da Pétain'in kullandığı Fransız sloganın İspanyolcaya tercümesiydi. Bu arada, Mola'nın ordusu Madrid'e kuzeybatıdan yaklaşmaya başladı. Daha önce, Ekim 1936'da bir radyo konuşmasında başkenti dört koldan hangisinin alacağı kendisine sorulduğunda "beşinci kol" diye yanıtlamıştı. Mola'nın kastettiği, Milliyetçilere sempati duyanların Cumhuriyet'i içeriden yıkacaklarıydı.[235]

---

233 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 108 (APRF, f. 3, op. 24, d. 252, l. 99); Whitewood, *Red Army*, s. 206-210 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 29, d. 285, l. 22, 232-42); Cherushev, *1937 god*, s. 70, 97. Ocak-Mart 1937 arasında Kızıl Ordu içindeki tutuklamalar aynı hızda devam etti: 125 kişi tutuklandı, 44'ü subaydı. Whitewood, *Red Army*, s. 209 (f. 33837, op. 21, d. 107, l. 14).

234 Uzun vadeli hedef İspanya'yı bir ekonomik sömürge haline getirmekti. Harper, *German Economic Policy*; Leitz, *Economic Relations*; Barbieri, *Hitler's Shadow Empire*.

235 Madrid'de Florida Otel'de kalan Kuzey Amerika Gazeteciler Birliği savaş muhabiri Ernest Hemingway, ilk ve tek oyunu *Fifth Column*'u [*Beşinci Kol*] ertesi yıl tamamlayacaktı. Kale, "Fifth Column."

Böylesi bir içeriden yıkım düşüncesi elbette Sovyet personeli de korkutuyordu.[236] Koltsov kaygılarını günlüğüne yansıtıyordu (4-6 Kasım 1936): İspanya hükümetinin içişleri bakanı umursamıyor görünüyor ve zaten Madrid'i de terk etti ama "Madrid civarındaki çeşitli hapishanelerde sekiz bin faşist var."[237] Birkaç bin mahkûmun tahliye edilmesi planı göz korkutuyordu. Mahkûmlar, eşyalarını almadan ve birbirlerine bağlanarak otobüslere bindirildi – daha sonra yolda otobüslerden indirildiler, sözlü saldırılar altında, komünistler, anarşistler ve ordu mensuplarının oluşturduğu ekipler tarafından infaz edildiler; köylüler toplu mezarlar kazmaya zorlandılar. İnfazlar, aralıklarla birkaç hafta sürdü ve Madrid hapishanelerinde bulunan iki binden fazla mahkûm, Cumhuriyetçilerin bölgesinde gerçekleştirilen çok sayıda katliamın en beterinde, yargılanmadan, önde gelen İspanyol komünistler ve Sovyet danışmanlar Gorev, Orlov ve Koltsov'un girişimiyle infaz edildi.[238] Bu mahkûmların kaçı, eğer imkân verilirse eline silah almaya hazır Milliyetçi sempatizanıydı, hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Sonuçta, beşinci kol ortaya çıkmadı ama Mola'nın nükteli sözü ölümsüzleşti.[239]

Madrid on gün boyunca yıkıcı bir saldırıya maruz kaldı, şehrin meydanlarında bombalar patladı. Ancak Sovyet uçakları Milliyetçilerin gökyüzündeki egemenliğini kırdı: Artık Madrid'i, hiçbir tehdit olmaksızın alçak uçuşlarla bombalamaları mümkün olmuyordu.[240] İtalyan Fiat CR-32 ve Alman Heinkel He-51'ler manevra kabiliyeti yüksek I-15 ve I-16'lara karşı koyamazken, Sovyet SB bombardıman uçakları ünlü Junkers Ju 52'lerden daha iyi iş çıkarıyordu. Sovyet pilotlar direnç ve cesaret gösteriyorlardı (diğer yandan büyük deneyim kazanıyorlardı: ülkelerinde çok az eğitim uçuşu fırsatı bulmuşlardı). Sovyetler'in yönlendirdiği T-26 kullanan mekanize unsurların, Milliyetçilere her ilerleme girişimlerinde bedel ödetiyor olması da aynı derecede önemliydi. Sovyet tankçıları İspanya'da çok kayıp yaşayacaktı: Otuz dördü öldürülmüş ve on dokuzu da kaybolmuştu, her yedi askerden biri yaralandı.[241] 18 Kasım'da Almanya ve İtalya Franco'nun Milliyetçi hükümetini tanıdı ve ancak beş gün sonra Franco Madrid saldırısından vazgeçti.[242] Moraller bozuluyordu. Milliyetçi bir subay Alman askerî gözlemciye, "Biz bittik," diyordu, "eğer Kızıllar karşı saldırıya geçebilirse hiçbir noktada tutunamayız."[243] Aslında, Cumhuri-

236 Sovyet personeli, yabancı elçiliklere ait bina ve konutların, beşinci kolun kullanacağı silahlar için depo işlevi gördüğünü düşünüyor, böylelikle baskın ve geniş kapsamlı tutuklamalara meşruiyet kazandırıyordu. Primakov, *Ocherki,* III, s. 152-153; Kol'tsov, *Ispaniia v ogne,* I/ii, s. 227.

237 Kol'tsov, *Ispanskii dnevnik,* s. 233-245.

238 Preston, *Last Stalinist,* s. 70-88.

239 Bollinger, "Fifth Column Marches On."

240 V. A. Suiazin, "V boi vstupaiut istrebiteli", *My internatsionalisty: vospominaniia sovetskikh dobrovol'tsev-uchatsnikov natsional'noirevoliutsionnoi voiny v Ispanii,* Politizdat, Moskova, 1975, s. 52. Kazalar nedeniyle kaybedilen uçak sayısı yüksekti: Cumhuriyetçilerin yüz kırk yedi uçağına karşın darbeciler sadece on üç uçak kaybetmişti. Kowalsky, *Stalin,* paragraf 677.

241 Kowalsky, *Stalin,* paragraf 724.

242 Medvedev, *Nikolai Bukharin,* s. 130; Conquest, *Reassessment,* s. 143-144, atıfta bulunduğu kaynak, Solzhenitsyn, *Gulag Arkhipelago,* I, s. 415.

243 Preston, *Franco,* s. 205-206.

yet tarafı belirleyici olabilecek karşı saldırıyı gerçekleştirmek için fazlasıyla tükenmişti.

Her ne kadar Troçki takıntısıyla hareket ediyor olsa da Stalin'in İspanya'ya sattığı yüksek kaliteli Sovyet teçhizatı, hünerlerini sergileme arzusunu gösteriyordu.[244] Aslında Kızıl Ordu Franco'nun Madrid'i ele geçirmesini engelleyerek, dünyanın tüm kuşkucularına cesaretini göstermiş oldu. Fransızlar, Madrid'in savunulmasında Sovyet uçaklarının performansını fark etmişti; Britanyalılar ise Sovyetler'in toplam gayretini. Dışişleri bakanlığı müsteşarı, "Sovyet hükümeti, herkesin çökmesini beklediği Madrid hükümetini kurtardı," diyordu. "Sovyet müdahalesi durumu tamamen değiştirdi."[245] Sovyetler'in morali yüksekti. "Ve bugün," diyordu Koltsov 25 Kasım 1936'da, "Franco başkente giremedi."

Sosyalist "demokrasi"

Aynı gün, oy hakkı olan 2.016 delegenin (409'u kadın) katılımıyla Sekizinci Olağanüstü Sovyet Kongresi, Moskova Büyük Kremlin Sarayı'nda başladı. Stalin'in ilk kez Sovyet radyosunda canlı yayınlanan ve yumuşak Gürcü aksanını milyonlara ulaştıran uzun söylevi, yeni bir anayasanın hazırlanması ile ilgiliydi, sosyal-yapısal değişimlerin bunu gerekli kıldığını öne sürüyordu.[246] Yeni bir anayasa üzerine düşünmeye daha 1934 yazında başlamıştı. (O sırada tatildeydi ve yürürlükte olan 1924 Anayasası'nın bir kopyasını istemişti.)[247] Yetkili bir komisyon vardı, kendisi başkanlık ediyordu ve diğer ülkelerin anayasalarını inceliyorlardı.[248] Troçki Mayıs 1936'da, "Kremlin duvarlarının arkasında Sovyet anayasasını değiştirme çalışmaları sürüyor. Stalin, Molotov ve diğerlerinin açıklamalarına göre 'dünyanın en demokratik anayasası' olacakmış," diye yazmış ve "bugüne kadar anayasa taslağıyla karşılaşan olmadı," diye eklemişti.[249]

---

244 Kaganoviç, Orjonikidze'ye, "Değerli arkadaşımız ve büyüğümüz İspanya Cumhuriyeti'ni denetim altına almaya yönelik zorlu görevi kolaylaştırmak istemiyor, tersine İspanya Cumhuriyeti'nin faşistleri baskı altında tutmasına yardım etmek istiyor," diyordu. Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro,* s. 151 (RGASPI, f. 85, op. 29, d. 435, l. 1-12; 12 Ekim 1936). Ocak 1937'de Stalin İspanya büyükelçisine, "İtalya ve Almanya'nın zafer kazanmasına karşı koyabilmek için Fransa'nın gücünün ya da askerî pozisyonunun zayıflamasına engel olmaya çalıştıklarını" söylemişti. Smyth, "Soviet Policy", s. 99.

245 *DBFP,* 2. seri, XVII, s. 30.

246 *Pravda,* 26 Kasım 1936; Chukovskii, *Dnevnik,* s. 149.

247 *Pravda,* 7. Sovyetler Kongresi'nde anayasada revizyona gidilebileceğini duyurdu ve yapılacak değişiklikle, doğrudan, gizli oylamanın da yürürlüğe konması bekleniyordu. *Pravda,* 7 ve 8 Şubat 1935.

248 Komisyon üyeleri Buharin ve Radek, Almanya ve Fransa anayasalarını inceleme görevini üstlendiler; komisyon, aynı zamanda, Geçici Hükümet'in 1917 seçim yasasını da inceledi. Sonbahar 1935'te, tatildeyken bir taslak üzerinde çalışmakta olan Stalin, Kaganoviç'ten İsviçre Anayasası'nın bir kopyasını istedi (Kaganoviç metni Radek'e tercüme ettirdi). RGASPI, f. 558, op. 11, d. 83, l. 92; d. 90, l. 121, 126; d. 53, l. 122; *Pravda,* 8 Temmuz 1935. Editoryal bir alt-komite –Akulov, Krylenko, Vişinski, Stalin– anayasa taslağını hazırladı.

249 Trotsky, "New Constitution." Troçki'nin makalesinin ["Yeni Anayasa"] Stalin'i ne ölçüde etkilediği bilinmiyor. Bu makale yayımlanmadan (9 Mayıs) önce –ancak bu, Stalin'in henüz oku-

Haziran 1936'da Stalin anayasa taslağını tartışılması için kamuoyuna sundu. Sovyet propaganda aygıtı, konuyla ilgili haberlerle doluydu ve 1936 sonbaharına kadar beş yüz bin toplantı düzenlendiği ve elli bir milyon kişinin katıldığı iddia ediliyordu.

Yeni anayasa, "eski insanlara" (*kulak*lar, din adamları) karşı yasal ayrımcılığa son vererek parti kadrolarında azımsanmayacak sayıda şikâyete yol açtı.[250] Sovyetler'e seçilme sistemini dolaylıdan doğrudana, kısıtlı oy hakkından genel oy hakkına (eski *kulak*lar da oy kullanacaktı) ve açık oylamadan gizli oylamaya dönüştürüyordu.[251] En önemlisi, birçok bireysel ve sosyal hak sıralıyordu (emeklilik, ücretsiz tıbbi bakım, eğitim).[252] Menşevik göçmen basını, teröre başvuran komünist diktatörlüğün kendi kendini feshetmeyeceğinin farkındaydı ama bununla beraber, anayasanın bazı yeni siyasi güçlerin ortaya çıkışına zemin teşkil edeceğini tahmin ediyordu.[253]

Sovyet yetkililer kamusal tartışmaların uyumlu olmasını sağlamaya çalışsa da bazıları fırsatı kaçırmak istemiyordu. Kolektif çiftçiler, çalışılan gün sayısı üzerinden ayni ödeme sistemine ateş püskürüyor ve kentli işçiler gibi nakdi ödeme istiyorlardı. İçlerinden biri, "Çalışmayan yiyemez" sloganı yerine, "Çalışan yer" sloganını önerdi.[254] Ukrayna, Zaporozhie'den bir tıp öğrencisinin, "SSCB'de demokrasimiz yok ve olmayacak; her şey Stalin'in emrettiği şekilde oluyor ve olacak. Ne basın özgürlüğümüz ne de ifade özgürlüğümüz olacak," dediği bildiriliyordu. Öğrencinin tutuklanmasının ardından, öğrenci arkadaşları cesaretini öven bir mektubu hapishanede ona ulaştırmaya çalıştılar.[255] Anayasanın din özgürlüğüyle ilgili maddesi, Ortodoks inananları kiliselerin yeniden açılması için dilekçe vermeye teşvik ediyordu. İyimser yanlış anlamalar son derece yaygındı: Anayasanın yeniden özel mülkiyeti yürürlüğe koyduğu, *kulak*ların köylerine dönmelerine izin verileceği, çiftçilerin "eskisi gibi yaşayacağı", Stalin'in partiyi feshedebileceği zira onlara güvenmediği ve başkanlık

---

madığı anlamına gelmez (16 Nisan'da tamamlanmıştı)– anayasa taslağının üzerinden geçmek üzere Yakov Yakovlev, Stetsky ve Tal Küçük Köşe'ye çağrılmışlardı (17, 18, 19 ve 22 Nisan 1936). 15 Mayıs'ta taslak tartışıldı ve toplantı esnasında da değişiklikler yapıldı.

250 Siegelbaum ve Sokolov, *Stalinism as a Way of Life*, s. 158-206 (s. 159-160'ta).

251 Schapiro, *Communist Party of the Soviet Union*, 2. baskı, s. 410-411.

252 Tercümesinin yayımlandığı kaynak, Field, *Three French Writers*, s. 29. Aynı zamanda bkz. Unger, *Constitutional Development in the USSR*.

253 Örneğin Petr Garvi, "Novaia Sovetskaia konstituttsiia", *Sotsialisticheskii vetsnik*, 10 Temmuz 1936. Aynı zamanda bkz. Liebich, *From the Other Shore*, s. 249-251.

254 Kozlov, *Neizvestnaia Rossiia*, II, s. 272-280. Voronezh eyaletinden *Köylü Gazetesi*'ne gelen bir mektupta, "Herkes Sovyet egemenliğine müteşekkir zira hükümet tüm işletmeleri toprak sahiplerinin elinden aldı ve herkes müteşekkir çünkü hükümet savaş olmayacağını söylüyor," deniliyordu. "Ama kolektif çiftliklerdekiler mutlu değil ve herkes aç ve sessizce şunu söylüyor – ve belli ki açıkça söylemekten korkuyor: Tüm işletmeler devlete ait olduğu için tüm işi köylüler yapıyor ve her hektardan belli bir miktarı devlete veriyor, bu sayede savaş olmayacak." Mektubu yazan kadın, kolektif çiftlikten çıkmak istediğini de söylüyordu fakat bu, gazetelerde yer almadı. Siegelbaum ve Sokolov, *Stalinism as a Way of Life*, s. 175 (RGASPI, f. 17, op. 120, d. 232, l. 83); 176 (l. 80-82).

255 Bazı kitapçıklar basıldı ve postalandı. Vasil'ev, "30-e gody na Ukraine."

sistemi kuracağı, böylelikle daha fazla siyasi terörün ortaya çıkacağı (Kirov cinayeti çizgisinde).[256]

Taslak metin "proletarya" kategorisini dışarıda bırakmış ve yerine "halk"ı kullanmıştı. Troçki bu durumun sosyalizmden geri adım atılmasına ve ("entelijansiya" teriminin arkasına gizlenen) yeni bir yönetici memur sınıfın pekiştirilmesine ek kanıt sunduğunu iddia ediyordu.[257] Molotov daha sonraları, "Stalin özel bir sohbette, proletarya diktatörlüğümüz olmadığını itiraf etmişti," diyecekti. "Bunu bizzat bana söyledi ama bir kesinlik vurgusu yoktu."[258] Stalin'in Sekizinci Kongre konuşması kategorikti. "1917 yılında SSCB halkları burjuvaziyi alaşağı ederek proletarya diktatörlüğünü, Sovyet iktidarını kurdu. Bu bir vaat değil hakikat. Daha sonra Sovyet hükümeti toprak sahibi sınıfı ortadan kaldırarak, eski toprak sahiplerine, devlete ve manastırlara ait 150 milyon hektar toprağı, zaten köylülerin elinde olan topraklara ek olarak, köylülere aktardı. Bu bir vaat değil hakikat. Daha sonra Sovyet hükümeti kapitalist sınıfın mallarına el koydu, bankalarını, fabrikalarını, demiryollarını ve diğer üretim araçlarını ellerinden aldı, bunları sosyalist mülkiyet ilan ederek, işletmelerin yönetimine en iyi işçi sınıfı mensuplarını getirdi. Bu bir vaat değil hakikat." Sanayileşmenin ve kolektifleştirmenin giderek sosyal yapıyı dönüştürdüğünü ve SSCB'ye karşıt olmayan iki sınıf (işçiler ve köylüler) ve bir toplumsal katman (entelijansiya) kazandırdığını ekliyordu. Sovyet toplumunun, sınıf bağlamında tümüyle yetkili ağızdan yapılmış ilk çözümlemesi buydu.

Anayasa, sosyalist yasal çerçeveyi –hukukun egemenliğini– güçlendirme çabasıydı ve başsavcı Vişinski'nin başarısıydı. Devlet aygıtını daha da merkezileştiriyordu (kamusal tartışmalarda bu nokta büyük ölçüde es geçiliyordu). SSCB hükümetinin toprak, su ve doğal kaynaklar üzerinde yetki sahibi olacağı ardı ardına yasa hükümleriyle şarta bağlanıyordu ve SSCB Halk Komiserleri Konseyi kararları cumhuriyetler için bağlayıcı olacaktı. Anayasa, periyodik Sovyetler Kongresi yerine tüm cumhuriyet yasalarının tâbi kılınacağı daimi SSCB Üst Sovyeti'ni getiriyordu. (Ceza kanunları cumhuriyetlerin yetkisi dahilinde kalmaya devam edecekti.) İki özerk etnik cumhuriyetin –Kazakistan ve Kırgızistan– tam Birlik cumhuriyeti ilan edilmesiyle Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti önemli ölçüde daralırken, diğer bir etnik cumhuriyet de –Karakalpak– Özbek Cumhuriyeti'ne aktarılmıştı. Böylelikle Orta Asya Birlik Cumhuriyetleri sayısı beş olacaktı. Ayrıca, Güney Kafkasya Federasyonu'nun

256 Birçok eleştiri kolektif çiftçiler için emekliliği, sosyal güvenliği ve sanatoryumlara erişebilmeyi garanti altına almaya ilişkin (işçilerin yararlandığı türden) talepler içeriyordu. Siegelbaum ve Sokolov, *Stalinism as a Way of Life*, s. 158-206; Petrone, *Life Has Become More Joyous*, s. 184-202. Aynı zamanda, Stalin'in partiye güvenmediği ve bunun yerine başkan ya da imparator olmak istediği yönündeki aydınlar arasındaki spekülasyonlara da bakılmalıdır: Davies, *Popular Opinion*, s. 172 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGAIPD SPb, f. 24, op. 2b, d. 185, l. 50-52).

257 Trotsky, *Revolution Betrayed*, bölüm 10 ("Yeni Bir Anayasanın Aynasından Sovyetler Birliği"). Aynı zamanda bkz. Hoffmann, *Stalinist Values*.

258 Chuev, *Sto sorok*, s. 289. Stalin bir keresinde, "Proletarya diktatörlüğü sınıf savaşının en keskin biçimidir," demişti. Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP*, IV, s. 654 (Politbüro toplantısı, düzeltilmemiş tutanaklar, 22 Nisan 1929).

bağımsız cumhuriyetler olarak –Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan– ayrılmasıyla Birlik cumhuriyetleri sayısı on bire yükseldi. İlk kez bir Sovyet anayasası Komünist Parti'yi "çalışan insanların sosyalist sistemi güçlendirme ve geliştirme mücadelesinin öncüsü" ve "çalışan insanlara ait tüm kamusal ya da devlet örgütlerinin öncü merkezi" kabul ediyordu. Bu, devletle değil "kamusal örgütler" ile ilgili bölümde yer alıyordu.

Stalin konuşmasında "burjuva" basınında yer alan eleştirileri boşa çıkarmayı hedefliyordu ve başka bir durumda Sovyet halkına ulaşamayacak olan aleyhte görüşleri gündeme taşıyordu. Faşist eleştirilerin Sovyet anayasasını, "bildik bir manevrayı gerçekleştirmek ve insanları aldatmak üzere tasarlanmış boş vaatler" olarak değerlendirdiklerini afişe ediyordu. Stalin ayrıca, soldaki "burjuva" eleştirmenlerin Sovyetler'in sağa kaydığını, proletarya diktatörlüğünden uzaklaşarak burjuva ülkeleriyle aynı kampa yakınlaştığını vurguladıklarını ifşa ediyordu. Buna verdiği cevap, bir kayma değil ama "daha esnek,... daha güçlü bir devlet liderliği sistemine... dönüşüm" olduğuydu. En önemlisi, Stalin, "burjuva" eleştirmenler "demokrasiden söz ediyor. İyi de demokrasi nedir? Karşıt sınıfların var olduğu kapitalist ülkelerde demokrasi, son tahlilde, güçlünün demokrasisidir, mülk sahibi azınlığın demokrasisidir. Bunun tersine SSCB'de demokrasi, çalışanların demokrasisidir, herkes için demokrasidir," diyordu. Vardığı sonuç şuydu: "SSCB anayasası dünyanın tümüyle demokratik tek anayasasıdır."[259]

Her şey çözülüyor

Kongrenin başladığı günün sabahında *Pravda* Stalin'i "yeni dünyanın dâhisi, çağın en akıllı adamı, komünizmin büyük lideri" ilan ediyor ve ardından, anayasa konuşmasının tüm insanlık için önemli bir atılım olduğunu öne sürüyordu. Stalin'in 16. Parti Kongresi'ne (1930) sunduğu rapor on bir milyon kopya (yirmi dört dilde) ve On Yedinci Kongre'ye (1934) sunduğu rapor on dört milyon kopya (elli dilde) basılmışken, Sovyetler Kongresi konuşması yirmi milyon basıldı. *Pravda*'da, "Dünyada hiçbir kitap bu sayıda basılmadı," deniliyordu.[260]

Stalin'in ateşli kongre konuşmasını yaptığı gün, Almanya'nın Birleşik Krallık Büyükelçisi ve aynı zamanda tam yetkili diplomatı Joachim von Ribbentrop, Japon Büyükelçisi Kintomo Mushanoköji ile Berlin'de Anti-Komintern Paktı'nı imzaladı. Paktın ideolojik belirginliğini vurgulamak üzere, imza töreni dışişleri bakanlığında değil Ribbentrop'un ofisinde gerçekleştirilmişti.[261] Ribben-

259 *Pravda*, 26 Kasım 1936.

260 *Krasnaia zvezda*, 28 Kasım 1936. Stali 'in konuşmasının 20 milyon broşür ve 5 milyon ses kaydı olarak dağıtılması talimatı verilmişti. Petrone, *Life Has Become More Joyous*, s. 178 (atıfta bulunduğu kaynak RGALI, f. 962, op. 3, d. 293, l. 35, *SSSR na ekrane*, 1936, sayı 10), 181-182 (TsMAM, f. 528, op. 1, d. 409, l. 7; f. 150, op. 5, d. 26, L. 163; TsAODM, f. 63, op. 1, d. 716, l. 4), 184-185. Konuşmanın filmi için: RGAKFD, I-3470. 1921-1935 yılları arasında Stalin'in toplam yayını 160 ayrı parça ve 75 dilde yaklaşık 116 milyon kopyaya ulaşacaktı.

261 *International Military Tribunal*, X, s. 239-241. Müzakereler Berlin Askerî Ataşesi Yarbay Hiroshi Öshima ile yürütüldü. Tokushiro, "Anti-Comintern Pact."

trop'un basına okuduğu açıklamada (görgü tanığı William Shirer "nutuk attığını" söyleyecekti), Almanya ve Japonya'nın, "Komünist kışkırtıcıların entrikalarına daha fazla katlanmaya niyetleri olmadığını" ve aralarındaki antlaşmanın, "yasalara saygılı uygar ulusların, bölünmeye sürükleyen güçlere karşı mücadelesinde bir dönüm noktası olduğunu" ifade ediyordu.[262]

Bir yandan Sovyetler Birliği'ni frenlerken diğer yandan Çin'de hareket özgürlüğü elde etmeye hevesli Japonya için bu antlaşma, 1920 tarihli İngiliz-Japon ittifakından beri bir Avrupa gücü ile gerçekleştirilen ilk büyük antlaşmaydı. Aslında, Japonya hükümeti içindeki çekişmeler, iletişim eksikliği, hileler ve temsilde muğlaklıklar veri alındığında, bu antlaşma küçük çapta bir mucizeydi. Japon gazeteleri mesafeli bir tutum sergiledi (*Nichi Nichi*, "öfkeli düşmanlar edinmek pahasına soğuk dostluklar kurmak" olarak değerlendirmişti).[263] Her şeyden önemlisi, Japon ordusu SSCB'ye karşı sıkı askerî bağlantılar kurmak üzere gayretli bir arayış içindeydi ama elde ettiği sadece "danışmanlık" bağlantılarıydı. Yine de Alman yetkililerle, Kızıl Ordu'ya odaklanan bir istihbarat bağlantısı kuruyordu.[264]

Hitler propagandaki atılımın keyfini çıkarıyor ve bu sayede Britanya'yı da yanına çekebileceğini umuyordu. Ekim 1936'da Almanya'ya ilk resmî ziyaretini yapan Kont Ciano'nun söylediğine göre, Hitler kendisine "Eğer İngiltere anti-Bolşevizm bayrağı altında Almanya ve İtalya'yla ortak cephe oluşturmaya istekli güçlerin bir grup oluşturduğunu görür ve Uzakdoğu'da organize olmuş ortak bir gücümüz olduğunu hissederse... sadece bize karşı savaşmaktan kaçınmakla kalmayacak ama aynı zamanda bu yeni siyasi sistemle antlaşma ve ortak zemin arayışında olacaktır," demişti.[265] Stalin açısından, hem İspanya'da hem de Çin'de Komintern'i nasıl dizginlediği göz önüne alındığında, bu antlaşma son derece ironikti.[266]

Stalin önceden biliyordu. Tokyo'daki Alman Askerî Ataşesi Albay Eugen Ott 1936 baharında Japon ordusundaki bağlantılarından Berlin'de sürdürülen gizli müzakereleri öğrenmişti. Ott, Tokyo'daki Alman Elçiliği'ndeki Sovyet istihbarat ajanı Richard Sorge'ye söyledi ve o da Moskova'ya haber verdi. Yayımlanan me-

262 Wheeler-Bennett, *Documents on International Affairs*, s. 299-300; Shirer, *Berlin Diary*, s. 69-70; *DVP SSSR*, XIX, s. 779 (Berlin'deki Suritz'den Moskova'ya, 27 Kasım 1936). Aynı zamanda bkz. Beloff, *Foreign Policy of Soviet Russia*, I, s. 103.

263 Alıntılandığı kaynak, Chamberlain, *Japan over Asia*, s. 163-164. Aynı zamanda bkz. Presseisen, *Germany and Japan*, s. 115-116.

264 Presseisen, *Germany and Japan*, s. 190, atıfta bulunduğu kaynak, *International Military Tribunal for the Far East, Documents Presented in Evidence*, belge 487, 3508; Jones, *Japan's New Order*, s. 99n2.

265 Muggeridge, *Ciano's Diplomatic Papers*, s. 58 (24 Ekim 1936). İdeolog Alfred Rosenberg Nürnberg Mitingi'nde, "Sarı ırkın yazgısını görüyoruz ve kendi Lebensraum'u [yaşam alanı] içinde, ırksal niteliklerinden kaynaklı bir kültürel gelişme sağlamalarını diliyoruz," demişti. Presseisen, *Germany and Japan*, 90; Baynes, *Speeches of Adolf Hitler*, II, s. 1258-1259; Toynbee, *Survey of International Affairs*, s. 384-5n3; Rosenberg, *Blut und Ehre*, s. 347.

266 Sovyetler, uzun süredir arkasında durdukları, Komintern'in Moskova'dan yönetilmediği ve bağımsız bir örgüt olduğu yönündeki iddialarıyla, paktın kendilerini hedef aldığını ithamlarını zayıflatıyorlardı.

tin iki kısa maddeden ibaretti.[267] Ancak Sorge bir de gizli maddesi olduğunu bildirmişti. Başlangıçta yanlış düşünmüş, bu gizli maddenin askerî bir ittifakla ilişkili olduğunu varsaymıştı. Ancak daha sonra tam metnin fotoğrafını çekerek Şanghay'a götürmeyi başarmış, orada da Sovyet kurye teslim almıştı.[268] Gizli maddede, Almanya ya da Japonya "SSCB'nin nedensiz bir saldırısına hedef olursa" her birinin, "SSCB'nin durumunu kolaylaştırabilecek girişimlerde bulunmamayı taahhüt etmesi" koşulunu getiriyordu. Daha da önemlisi, gizli madde her iki gücün, "karşılıklı rıza olmadığı takdirde bu antlaşmanın ruhuna aykırı olarak SSCB ile siyasi antlaşmalar imzalayamayacağını" şarta bağlıyordu.[269]

Sovyet-Alman ilişkileri en düşük seviyeye inmişti. Kasım ayında Stalin SSCB'de bulunan Alman vatandaşlarının tutuklanmasını emretti ve anlaşılan bazıları için Moskova'da ayrı bir duruşma tasarlıyordu. 29 Kasım'da Molotov Sovyetler Kongresi delegelerine yaptığı konuşmada, "Büyük Alman halkıyla ilişkili olarak dostluk ve hakiki saygı dışında bir duygumuz olamaz ancak faşist beylerin ait olduğu millet ancak modern yamyamlar 'milleti' olacaktır," diyordu.[270]

Molotov'un konuşmasından bir gün önce Goebbels Nazi basınının katıldığı gizli bir toplantıda Nazizm ve Bolşevizmin bir arada var olamayacağını, birinin yok olması gerektiğini haykırıyordu.[271] "Geri dönüş yok," diye yazmıştı 1 Aralık'ta günlüğüne Hitler'in düşüncesine ilişkin olarak. "Hitler Kızılların taktiklerinin çerçevesini çiziyor. İspanya küresel bir sorun haline geldi. Bir sonraki kurban Fransa. Blum inançlı bir Sovyet ajanı. Siyonist ve dünyaya zararlı. İspanya'da zafer kazanan kendi prestijini kurtaracak. Otoriter ülkeler (Polonya, Avusturya, Yugoslavya, Macaristan) güvende değil. Kararlı anti-Bolşevik ülkeler sadece Almanya, İtalya ve Japonya. Dolayısıyla onlarla antlaşmalar yapılma-

---

267 Litvinov Sovyetler Kongresi'nde (28 Kasım 1936), "Alman-Japon antlaşması ile ilgili olarak açıklanan iki yetersiz maddenin kaleme alınması için on beş ay müzakere yürütüldüğüne ve Japonya tarafının müzakereleri Genelkurmay Başkanı'na emanet etmesi gerekirken Alman tarafını önemli bir diplomatın temsil etmesine, konuya vâkıf olanlar inanmıyor," diyerek kızgınlığını gösteriyordu. Wheeler-Bennett, *Documents on International Affairs,* 1936, s. 302. Sovyetler Birliği, Japonya ile mutabık kalınan ancak henüz imzalanmamış ikili balıkçılık antlaşmasını askıya aldı. Grew, *Ten Years in Japan,* s. 196; Iklé, *German-Japanese Relations,* s. 41-42 (atıfta bulunduğu kaynak, Birleşik Devletler hükümeti, Dışişleri Bakanlığı, Dosya 762.94/108: Fransa'daki Birleşik Devletler Elçiliği'nden dışişleri bakanlığına).

268 Khaustov, "Deiatel'nost organov", s. 240; Volkov, "Legendy i desitvitel'nost' o Rikharde Zorge", s. 100; Korol'kov, *Chelovek, dlia kotorogo ne bylo tain,* s. 108; *DGFP,* seri C, VI, s. 208 (Tokyo'daki Dirksen'den Berlin'e, 23 Aralık 1936).

269 *Peace and War-United States Foreign Policy,* s. 340-342; *Documents on International Affairs,* I, s. 4-5. Tokyo'daki bir Sovyet diplomat, Alman mevkidaşlarına metnin aslını okuduklarını dahi söyledi. *FRUS, Japan, 1931-1941,* II, s. 153.

270 *Chrezvychainyi VIII Vsesoiuznyi s"ezd Sovetov.*

271 Waddington, *Hitler's Crusade,* s. 110 (atıfta bulunduğu kaynak, BK, ZSg. 101/14, Presseanweisung, 28 Kasım 1931). Hitler ile yaptığı bir görüşmenin ardından Goebbels günlüğüne şöyle yazmıştı: "Bolşevizm ile hesaplaşma yaklaşıyor... Ordu tümüyle bizim tarafımızda. Führer dokunulmaz bir noktada... Avrupa hâkimiyeti neredeyse kesin." Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels,* III/ii, 15 Kasım 1936, s. 251-252. Aslında Alman planlaması Batı'da bir savaşa yönelikti ve bu hedef doğrultusunda Hitler Polonya ve Macaristan'ı kendisine tâbi kılmayı umuyordu. Weinberg, *Hitler's Foreign Policy,* s. 13-14.

lı. Fransa'da kriz patlak verdiğinde İngiltere de gelecek. Polonya ile aşk evliliği değil ama mantıklı bir ilişki gerekiyor."[272]

Britanya Dışişleri Bakanlığı, kasım sonunda yayımladığı iç raporda İspanya Cumhuriyeti'ndeki Britanya firmalarına el konulması ve kolektifleştirilmeleri ele alınıyor ve şu sonuca varılıyordu: "Net olarak anlaşılan, Franco'nun alternatifinin anarşiyle pekiştirilen komünizm olduğudur; ayrıca... eğer bu son rejim İspanya'da zafere ulaşırsa bu durumun başka ülkelere, özellikle de Fransa'ya sıçrayacağı düşünülüyor."[273]

Blum'un Halk Cephesi hükümeti, kendi açısından, geleceğin Fransız-Sovyet ittifakı konusunda iç tartışmalara gark olmuştu ve Sovyet Elçisi Potyomkin Dışişleri Komiserliği'ni sabırlı olmaları konusunda uyarmıştı. Ancak Stalin'in ajanları General Schweisguth'un Kızıl Ordu'yu kötüleyen raporunu kendisine ulaştırmıştı. Litvinov, Potyomkin'e gönderdiği yazıda, "Elimizde bulunan çok güvenilir istihbarat temelinde, Fransız askerî yetkililerin Fransız-Sovyet [askerî] antlaşmasına şiddetle karşı olduğunu ve bunu açıkça ifade ettiklerini size bildirmek ve yönlendirmenizi talep etmek durumundayım," diyordu."Hiçbir şekilde müzakereleri hızlandırmayı istemiyoruz, geri adım attığımızı düşünmelerini de istemeyiz."[274] *İzvestiya*'da yayımlanan –Molotov'un kaleme aldığı– isimsiz bir başyazı Anti-Komintern Paktı'nı lanetliyor ve meydan okurcasına "Sadece kendi gücümüze güvenmeliyiz," diyordu.[275]

Gizemli genel kurul

Alman-Japon Anti-Komintern Paktı karşısında, ayrıca Britanya ve Fransa'nın Hitler, Mussolini ve şimdi de muhtemelen Franco'ya uyum sağlama çabaları karşısında, Stalin 4 Aralık'ta Merkez Komite genel kurulu çağrısı yaptı. Ancak bu genel kurul dış politikanın derinleşen sorunlarını –bu konunun ülkenin göstermelik politika geliştiren organı tarafından tartışılmasına neredeyse hiçbir zaman izin vermezdi– değil ama hızla yayılan ihanet suçlamalarını gündeme alıyordu. Bir gün önce, NKVD görevlilerine yönelik başkentte düzenlenen konferansta Yezhov uzun bir konuşma yapmıştı. Yapılması dahi anlam yüklü olan bu toplantıda Yezhov karamsar bir dil kullanıyordu: "Sanırım Troçkist askerî çizgiyi tam anlamıyla araştıramadık... Emperyalist istihbarat merkezinin ordumuz içinde bir ajan ağı oluşturma çabalarını hepiniz biliyorsunuz... Sanayideki dağıtıcı-yıkıcı örgütlenmelerin maskesini düşürüyoruz. Ordu içinde

272 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, II, 2 Aralık 1936, s. 272-273.

273 Moradiellos, "British Government and General Franco", s. 44 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO FO371/20470, W15925, Gladwyn Jebb'in tutanağı: 25 Kasım 1936).

274 Dullin, *Men of Influence*, s. 124-125 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1027, l. 148: Potyomkin'den Krestinski'ye, 12 Kasım 1936; AVP RF, f. 010, op. 11, d. 77, l. 113: Litvinov'dan Potyomkin'e, 19 Kasım).

275 Litvinov da aynı noktaya parmak basıyordu. Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 60, 68. Aynı zamanda bkz. Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 122, atıfta bulunduğu kaynak, *Pravda*, 29 Kasım 1936 (Litvinov'un Sovyetler Kongresi konuşması).

dağıtıcı-yıkıcı faaliyetler yürütülmesinin olanaksız olduğuna inanmamızı sağlayacak bir sebebimiz var mı? Sanayiye kıyasla burada daha az değil, daha fazla imkân söz konusu."[276]

Stalin genel kurul raporunu ("Troçkist ve Sağcı Anti-Sovyet Örgütlenmeler Üzerine") hazırlama görevini Yezhov'a vermişti ve o Zinovyevcilere ve Troçkistlere ağır eleştiriler yönelttiği sırada birisi araya girdi: "Buharin ne olacak?" Bunun üzerine Yezhov hemen konuşmaya devam etse de Stalin müdahale etti: "Onlar [sağcılar] hakkında konuşmalıyız." Beria söze girdi: "İşte bir alçak!" 29 Temmuz 1936'da yayımladığı gizli genelgede Troçkistlerin herhangi bir pozitif siyasi programı olduğunu yadsımıştı, şimdi ise sol Troçkistlerin sağcıların kapitalist restorasyon "programını" paylaştıklarını vurguluyordu.[277] Buharin, üzgün bir şekilde, bu tür iftiracılara karşı kendisini nasıl savunabileceğini sordu. Stalin'e hitaben, "Partideki otuz yılımın ardından, bu yıkıcılarla, sabotajcılarla, alçaklarla herhangi bir ortak noktamın olabileceğine gerçekten inanıyor musunuz?" diye haykırdı. "Bu çılgınlıktan başka bir şey değil." Buharin, söz konusu toplantılarda Zinovyevcilerle ve Troçkistlerle birlikte fiilen bulunmuş olmasının imkânsızlığından söz edince, Molotov "Avukat gibi davranıyorsun," diye karşılık verdi.[278]

Yezhov bir ulaştırma görevlisinden "düşman" olarak bahsedince Stalin araya girerek itham edilen kişi için "Bir Alman ajanı – fiilen Alman istihbaratından para alıyor," dedi. Buharin'e hitaben, intiharın bir muhalefet şantajı olduğunu söyleyerek dalga geçti. Tomsky'i kast ederek, "İşte ölümden hemen önce, dünyayı terk etmeden, son bir kez partinin suratına tükürmenin, halkı kandırmanın en kolay yöntemlerinden biri," dedi.[279] İntihar edenlerden bir diğeri otuz bir yaşındaki aparatçik Veniamin Furer'di. 1936 sonbaharında, Moskova dışındaki Osinski'deki kır evinde, arkadaşı Yakov Livshits'in –Demiryolu Komiserliği'nde Kaganoviç'in başyardımcısıydı– "Troçkist" suçlamasıyla tutuklanmasının ardından intihar emişti. Daha önce, 17. Parti Kongresi'nde Stalinist liderlik tarzıyla ilgili heyecan verici bir övgü konuşması yapmış olan yükselen yıldız Furer, arkasında Sovyet liderini öven ama aynı zamanda Livshits'i de savunan uzun bir mektup bıraktı – Furer gibi, 1923 yılında kısa bir süre Troçki'nin yanında saf tutmuştu. Stalin Soçi'de tatilde olduğundan mektup Kaganoviç'e verildi. Kaganoviç'in koruması altında olanlardan Kruşçev daha sonra o anı "İleri ve geri yürüdü, hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı," diye anlatacaktı. "Okuduktan sonra uzun süre toparlanamadı." Kaganoviç mektubun Politbüro'ya

276 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 254-289 (s. 269'da, atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 3-os, op. 4, d. 6, l. 1-61).

277 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 304-308 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 575, l. 11-19, 40-45, 49-53, 57-60, 66-7); "Fragmenty stenogrammy dekabr'skogo plenuma TsK VKP (b) 1936 goda", s. 6; APRF, f. 3, op. 24, d. 256, l. 12.

278 Kaganoviç parti suçu ile hukuki suç arasında ayrım yapıyordu. Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 309-312 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 575, l. 69-74, 82-86).

279 Mikoyan başka isimlerle (Skrypnyk, Khanjian) tartışmaya giriyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1119, l. 63).

dağıtılması talimatını vermişti. Şimdi, genel kurulda, Stalin acımasızca Kaganoviç'le alay ediyordu. Furer'i kastederek, "Arkasında müthiş bir mektup bıraktı," dedi, "okur okumaz gözyaşlarına boğuldun."[280]

Yine 4 Aralık 1936'da, Politbüro mensuplarına dağıtılan bir duyuruda Stalin, Beso Lominadze ile çok eski bir yazışmayı gizlediği için Orjonikidze'yi azarlıyordu. Lominadze, bir yıl önce Magnitogorsk parti başkanıyken önce intihar etmiş ve ölümünden sonra düşman ilan edilmişti. Stalin'in en tehditkâr suçlamalarından biri "Merkez Komite'den" bilgi saklamaktı. Diğer bir sorunsa, Lominadze'nin intihar notunun Lominadze'nin Magnitogorsk'taki yardımcısı tarafından telefonda Orjonikidze'ye okunmuş olması ve Orjonikidze'nin dul eşe emeklilik ve oğullarına (Orjonikidze'yi onurlandırmak için Sergo adı verilmişti) para sağlamasıydı. Orjonikidze'nin, dostları Mamiya Orakelaşvili ve Shalva Eliava'yla konuşmalarında Stalin'in arkasından kötü sözler sarfettiği biliniyordu.[281] Genel kurulda, Buharin'e yönelik şiddetli saldırıya Orjonikidze de katıldı.

5 Aralık akşamı Sovyetler Kongresi yeni anayasayı oy birliğiyle kabul etti. Ertesi gün, yeni anayasanın kabulu Kızıl Meydan'da kitlesel olarak kutlandı. 7 Aralık'ta genel kurul kaldığı yerden devam etti. Tüm gerginliklere rağmen, tutuklama bir yana herhangi bir ihraç olmadan kongre tamamlandı. Stalin, "Buharin ve Rykov meselelerinin halledilmediğini", kararın gelecek genel kurula bırakılmasını önerdi.[282] Bu genel kurulun gizemini daha da artıran, 1930'lu yıllar boyunca ilk kez bir genel kurulun basında yer bulmamasıydı. Oysa aynı basın, Buharin ve Rykov'a kara çalarken ziyadesiyle acımasızdı. Tüm bu safranın, Buharin'in hâlâ editörü olduğu *İzvestiya*'da yayımlanıyor olması da dikkat çekilmesi gereken diğer bir noktaydı. Buharin yazdığı bir mektupta (15 Aralık), "Moral olarak öyle bir durumdayım ki adeta yarı-canlıyım," demişti[283]

Kaçırma

Stalin, Çin'de komünistlerin yönetimi devralmasının asla Japon ordusunu uzakta tutacak güçte bir rejimi ortaya çıkarmayacağını düşünüyordu. Çinli

---

280 Kaganoviç'in hedef gösterildiğini (muhbir Kruşçev'in yanı sıra) kaç katılımcı anladı bilmiyoruz. Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 156-158; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 150-153; http://www.gorlovka360.dn.ua/sport-i-zdorovie/stadion-shahtervirtualnyiy-tur; http://www.memo.ru/history/1937/dec_1936/V19501.htm; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 312 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 576, I. 67-70); Rogovin, *Stalin's Terror*, s. 143. Kısa süre sonra, Rostov'daki bir parti toplantısında Andreyev, Furer'i suçladı. Khlevniuk, *In Stalin's Shadow*, s. 161.

281 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 132, I. 132; Khlevniuk, *Khoziain*, s. 277.

282 Jansen ve Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, s. 58 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 575, I. 6-68); "Fragmenty stenogrammy dekabr'skogo plenuma TsK KPSS (b) 1936 goda", s. 4 (APRF, op. 76, d. 20, I. 129-133); Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 303-322 (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 575, I. 69-74, 82-86, 94-97, 100-104, 122-126, 134-137, 159-162, 165-167, 169-172; d. 576, 67-70); "O partiinosti lits, prokhodivshikh po delu tak nazyvaemogo 'antisovetskogo pravotrotskistskogo bloka'", s. 75-76; Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 38-39. Stalin'in genel kurul konuşmasının tamamının dökümü yok, sadece bölümler.

283 Rogovin, *1937*, s. 179-180. Buharin'in adı editörler listesinden 16 Ocak 1937'de çıkarıldı.

yoldaşlar Moskova'ya rağmen devrimci sovyetler oluşturduktan sonra, Dimitrov'un sınırlar koymasını sağladı: "Sovyetler – sadece şehirlerde ama iktidar organları olarak değil, daha ziyade halk örgütleri olarak. Herhangi bir el koymaya başvurmadan."[284] Bu arada, "birleşik cephe" plajdaki bir kumdan kaleyi andırıyordu. Milliyetçiler de zaten ilgi göstermemişti.[285] Bir Japon elçisi savaş gemisiyle Milliyetçilerin başkenti Nankin'e geldi ve komünistlere karşı savaşmak üzere Çin'in herhangi bir yerinde Japon birlikleri bulundurma hakkı talep etti. Çan Kay Şek bu taleple ilgili müzakereleri şahsen sürdürmeyi reddetti ve elçinin, Çan Kay Şek'in dışişleri bakanı ile yaptığı görüşmeler de bir sonuca ulaşmadı. (Çan, Kuzey Çin'de Çin'in yönetsel bütünlüğüne saygı gösterilmesini –Japonya sürekli ihlal ediyordu– kararlılıkla istiyordu.) Ancak Çin'in Anti-Komintern Paktı'na katılabileceği söylentileri Stalin'i kaygılandırdı. Çan da Çinli komünistlerin Şensi'deki üssünü imha etme harekâtına hız vermişti ama diğer yandan Çin Kızıl Ordusu'nu Nankin hükümetinin emrine vermeleri için Şanghay'da onlarla pazarlıklarını da sürdürüyordu.[286]

Sahadaki gelişmelerin kendi dinamikleri vardı – ve bu gelişmelere kapı aralamak, potansiyel olarak İspanya örneğini aşacaktı, hem Stalin ve hem de tüm dünya için.

Genç Mareşal olarak bilinen savaş beyi Zhang Xueliang, Japonya'ya karşı yardım alabilmek için İtalya'ya ve Almanya'ya seyahat ederek önce Mussolini sonra da Hitler ve Göring ile görüştü. Fransa'da Litvinov'la buluştu ve Moskova'da Stalin tarafından kabul edilmeyi talep etti; Stalin reddetti, Japonya ile ilişkilerini zorlaştırmak istemiyordu.[287] Zhang Çin'e döndü ve ve sonunda Çinli komünistlerle pazarlığa başladı; muhataplarından biri Çu Enlay'dı ve Genç Mareşal'den sadece Çinli komünistlere yönelik operasyonlara son vermesini değil ama aynı zamanda silah desteği de talep etti. Komünistlerin niyeti Zhang'ı gizlice partiye almaya çalışmaktı.[288] Kasım 1936'da Zhang Çan Kay Şek'e yazarak, komünistlerle Japonlara karşı samimi bir birleşik cephe kurmaya çalışmasını rica etti. Aralıkta Zhang bizzat Nankin'e giderek, komünistlerin peşine düşmesi beklenen Şensi'deki askerlerinin isyankâr ruh hallerini aktardı ve ricasını yineledi. Çan Kay Şek'in ona söylediği, Zhang'ın iddiasına göre, eğer hükümet Japonlarla uğraşmak için Çinli komünistlerle savaşmaktan geri durursa, sonunda komünistlerin ülkeyi ele geçireceğiydi.[289]

284 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 40 (9 Aralık 1936). Aynı zamanda bkz. 26 Kasım 1936 (s. 37) tarihli günlük girişi.

285 Çin'deki Sovyet Konsolosu Dmitri Bogomelov 9 Aralık'ta Moskova'da Dimitrov'a "Çan Kay Şek komünistlerle bir antlaşma kararını ancak Japonya ile bir savaşın eşiğinde ve Sovyetler Birliği ile yapılacak bir antlaşmayla bağlantılı olarak verecektir," demişti. Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 40.

286 Wai Chor, "Making of the Guomindang's Japan Policy."

287 Bertram, *Crisis in China*, s. 108.

288 Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai: dokumenty*, IV/İİ, s. 1068 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 275, l. 5-9).

289 Taylor, *Generalissimo*, s. 122, 124-125 (Zhang Xueliang, Columbia görüşmeleri, XXXVII, s. 25-189).

Çan Kay Şek, komünistleri bitirmek üzere "eşkıya bastırma" harekâtını yoğunlaştırması için Zhang'a emir verdi.[290] Ancak Zhang, Xi'an'a giderek Şensi ve Mançurya askerleri ile konuşması için Çan'a ısrar etti. Çan'ın çevresi böyle bir yolculuğa çıkmaması için uyardılar ancak tehlikeye atılmak itibarını artıracağı için gitmeyi kabul etti. Xi'an'a dönen Zhang, "parti merkezi" rutubetli bir mağara olan (korumalardan birini akrep sokmuştu) Mao'ya mesaj göndererek, genel hatlarıyla görüşmeyle ilgili bilgi verdi.[291] Çan, koruma ekibini güçlendirerek ve bir subay grubuyla Xi'an'a uçtu. Şehrin dışındaki Lintong yerleşimine on beş kilometre mesafede, alçak duvarlala çevrili bir kaplıca tesisine yerleşti, Şensi ve Kuzeydoğu (Mançurya) ordusu heyetlerini, bir zamanlar Tang İmparatoru Xuanzong tarafından kullanılan antik, tek katlı bir köşkte kabul etti.[292] Ayrılmasının planlandığı gün, 12 Aralık sabahının ilk ışıklarıyla, Zhang'ın kişisel korumalarından olduğu söylenen iki yüz kişilik br grup duvarlarla çevrili olan siteye saldırdı. Silahlı çatışmada Çan'ın birçok koruması öldü. Silah seslerini duyuyordu ve saldırganların kürk kalpaklar giydiği söyleniyordu (Mançurya askerlerinin başlıkları), bir pencereden sürünerek çıktı, tesisin yüksek duvarına tırmandı, kuru hendek boyunca çıplak bir tepeye doğru koştu, yanında bir koruması ve bir yardımcısı vardı. Kayarak düştü ve takma dişlerini düşürdü, sırtını incitti. Karla kaplı tepede bir mağaraya sığındı. Ertesi sabah –titreyen, dişsiz, çıplak ayaklı, pijamasının üstüne bir sabahlık geçirmiş vaziyetteki– Çin lideri ele geçirildi.

Zhang'ın kendi adına mı hareket ettiğini yoksa komünistlerle bir komplonun içinde mi olduğunu bilmiyoruz. Afyonla kafası bulanmış bir playboydu –metreslerinden biri Mussolini'nin kızıydı– ama aynı zamanda Japonya-karşıtı bir vatanseverdi. Belki de birleşik cephe için samimiyetle çaba gösterirken Çu ve Mao'nun entrikalarına kendini kaptırmıştı. Kurnaz Çan Kay Şek, kendi aklınca (1920'li yıllarda Sovyet destekli Whampoa Askerî Akademisi'nde Çan'ın eski siyasi komiseri olan) Çu Enlay ile kötü niyetli bir pazarlık yürütüyordu.[293] Xi'an'da Çan'ın tutuklanmak üzere olduğu –ya da kulağının çekileceği– haberi, harap Bao'an köyü üzerinden Mao'nun eğreti karargâhına 12 Aralık sabah erken saatlerde ulaştı. Sekreteri mesajı kendisine ulaştırdı. "Okuduktan sonra,

290 Taylor, *Generalissimo*, s. 124 (Çan günlükleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, kutu 39, klasör 4: 24 Kasım 1936).

291 Zhang, Mao'nun Xi'an'daki gizli bağlantısına "darbe yapma" niyetini ifşa etmiş olabilir. Guotao, *Rise of the Chinese Communist Party*, II, s. 478-479; Chang ve Halliday, *Mao*, s. 181-182.

292 9 Aralık 1936'da, hafif kar yağışı altında, öğrenciler ülke çapında anti-Japon protestoların birinci yıldönümüne damga vurdular ve Çan ile hesaplaşmak için yola çıktılar; Lintong'a vardıklarında ateş açıldı; can kayıpları oldu. Taylor, *Generalissimo*, s. 126-127 (Zhang Xueliang, Columbia görüşmeleri, XXXVII, s. 25-1901).

293 Li-fu, *Storm Clouds*, s. 119-120; Kai-Shek, *Soviet Russia in China*, s. 73. Çinli komünistler Genç Mareşal'den defalarca yardım istemişlerdi ve güvenilmez olduğuna dair Moskova'nın tüm uyarılarına rağmen Zhang'ı Milliyetçilere tercih etmişlerdi. Birçok Çinli komünist, ne yolla olursa olsun Çan'ı alt etmek için sabırsızlanıyordu. Aynı zamanda bkz. Snow, *Random Notes*, s. 1-3.

neşe içinde 'Buna ne dersiniz! Yatma vakti geldi. Yarın güzel haberler duyacağız!' dedi."[294]

Çan gözaltına alındıktan sonra sessizliğe büründü. (Kendisini tutsak edenlere, "Ben başkumandanım [Generalissimo], beni öldürün ama küçük düşürmeyin," diyordu.)[295] Zhang'ın başmuhafızı Çan'ı arabayla Xi'an'daki bir hükümet ofisine götürdü. Zhang hazır olda duruyor ve ona başkumandan diye hitap ediyordu. "Başkumandanım, huzurunuzda düşüncemi ifade etmek isterim," diyordu Zhang tutsağına, vatansever bir koalisyonda komünistler ile birlikte çalışması için yalvarırken. Zhang'ın yardımcıları, bir birleşik "Milli Kurtuluş" hükümeti kurulması, iç savaşa derhal son verilmesi ve tüm siyasi tutukluların serbest bırakılarak affedilmesi konularında resmî bir öneri taslağı hazırladı. Xi'an'a heyet göndermeleri için Çinli komünistlere bir davetiye gönderilmesini de önerdi.[296] Çan sürekli olarak onu isyancı olmakla suçluyordu. Zhang, "Geçimsizliğiniz her zaman sorunlara sebep oldu," diye yanıtladı.[297]

Çan'ın beklenmedik ele geçirilişi, Japonya-karşıtı mücadelede aciz kaldığı suçlamasında bulunarak itibarını sarsmak ve intikam almak için Moskova'ya bir fırsat yaratmıştı. Sonuçta, 1927 yılında Çinli komünistlere yönelik katliamla Stalin'i küçük düşüren ve sonra da bir dizi kuşatma seferiyle Çin Kızıl Ordusu'nu neredeyse yok olma noktasına getiren aynı Çan'dı. Haber 13 Aralık'ta Moskova'ya ulaştı. Normal şartlarda ölçülü olan Dimitrov günlüğüne, "Zhang Xueliang ile ilgili iyimser, lehte değerlendirmeler," diye yazmıştı.[298] Dimitrov'un Komintern'deki Çinli yardımcısı "Çan'ın bitirilmesi gerektiği" duygusunu taşımayan "hiç kimseyi bulamazsınız," diyecekti. Sonra da ekiyordu: "Manuilsky ellerini ovuşturdu, beni kucakladı ve 'Sevgili arkadaşımız yakalanmış, gördünüz mü!' diye haykırdı."[299] Aynı gün, Mao daha da neşeliydi. Mağarasındaki bir toplantıda, "Çan'ın bize kan borcu çok yüksek," dediği aktarılıyordu. "Şimdi bu kan borcunu kapatma zamanı. Çan açık bir yargılama için Bao'an'a getirilmeli."[300]

---

294 Pantsov ve Levine, *Mao*, s. 299, atıfta bulunduğu kaynak, Ye Zilong, *Ye Zilong huiyilu*, Zhongyang wenxian chbanshe, Pekin, 2000, s. 38-39; Chang ve Halliday, *Mao*, s. 183. Aynı zamanda bkz. Guotao, *Rise of the Chinese Communist Party*, II, s. 480.

295 Kai-shek, "A Fortnight", s. 58-63.

296 Peter H. L. ve Edith Chang Belgeleri, 1930'lar-2001, Columbia Üniversitesi, kutu 7.

297 Selle, *Donald of China*, s. 324. Çan'ın asistanı gazeteci William Henry Donald 14 Aralık'ta Xi'an'a geldi. Çan Kay Şek'in karısı Soong Mayling ve erkek kardeşi T. V. Soong tarafından gönderilmişti. Bir zamanlar (1933 yılına kadar) Zhang'ın asistanlığını yapmış olan Donald'ın Çan'ı görmesine izin verildi ve birleşik cephe konusunda uzlaşması ve Japonlara sırtını dönmesi için ona yalvardı. Mayling, *Sian*.

298 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 13 Aralık 1936, s. 41; RGASPI, f. 146, op. 2, d. 3, I. 29.

299 Krymov, *Istoriko-memuarnye zapiski*, s. 288-290.

300 Wu, *Sian Incident*, s. 101. Komintern yetkilisi Otto Braun, "Tutuklanma sözü bile gerçekten bir sevinç dalgası yaratmıştı zira Çan Kay Şek ÇKP'de ve Çin Kızıl Ordusu'nda en çok nefret edilen kişiydi," diye anlatacaktı. Bir açık hava toplantısında Mao, hainle hesaplaşma ve "onu halk mahkemesine çıkarma" zamanının geldiğini duyurmuştu. Toplantıya katılanlar Çan Kay Şek'in bir "toplu duruşmada" yargılanmasını karara bağladı. Braun, *Comintern Agent in China*, s. 183; Snow, *Random Notes*, s. 1; Short, *Mao*, s. 347; Guotao, *Rise of the Chinese Communist Party*, II, s.

Mao, Zhang'a tebriklerini yolladı ve onu Çin'in "Japonya'ya karşı direnişinin milli lideri" ilan etti.[301]

Çin'in ve aslında Asya'nın kaderi önemli ölçüde Stalin'in ellerindeydi.

Çin'de belirsizlik

14 Aralık 1936'da Dimitrov Komintern liderleriyle bir toplantı yaptı ve ardından Stalin'e yazarak, Çinli komünistlerin –Komintern'in güvenilmezliğine dair uyarılarına rağmen– Zhang'a yaklaştığını ve "Zhang Xueliang'ın bu maceracı girişimi kendileri ile eşgüdüm içinde olmadan gerçekleştirmesinin inanılmaz olduğunu" aktardı.[302] Gece yarısına doğru telefonla Stalin aradı: "Çin'deki bu gelişmeler senin onayınla mı oluyor? Japonya'ya yapılabilecek en büyük yardım bu. Kim bu Wang Ming? Provokatör? Çan Kay Şek'in öldürülmesi için bir telgraf göndermek istemiş." (Wang Ming, 1904 yılında Chen Shaoyu adıyla doğmuştu, Moskova'daki Çin Komintern heyetinin başkanıydı.) Dimitrov masum olduğunu söyleyince, Stalin "Sana o telgrafı bulacağım," diye cevap verdi.[303] (Muhtemelen böyle bir telgraf yoktu: Stalin'e yanlış bilgi verilmişti ya da geri adım atması için Dimitrov'u korkutmaya çalışıyordu.) Daha da geç bir saatte Molotov Komintern başkanını aradı: "Yarın saat 15.30'da Stalin'in ofisine gel; Çin meselesini konuşacağız. Sadece sen ve Manuilsky, başka hiç kimse olmayacak!"[304] *Pravda* (14 Aralık) ve *İzvestiya* (15 Aralık) Çan Kay Şek'in kaçırılmasını, Japonya'nın ekmeğine yağ sürüldüğünü öne sürerek lanetlediler.

Komintern yetkilileri 16 Aralık saat 19.20'de kabul edildi, toplantı elli dakika sürdü.[305] Dimitrov ve Manuilsky, Molotov, Kaganoviç, Voroşilov, Orjonikidze ve Stalin ile birlikte Çinli komünistlere hitaben bir telgraf hazırlayarak Zhang'ın hamlesini kınadılar, niyetleri ne olursa olsun, bu durumun Japon saldırganlığını tetikleyeceğini ve Çin'e karşı emperyalist bloku güçlendireceğini öne sürerek, Çinli komünistlerin "sorunun barışçıl çözümü için kararlı bir duruş" sergilemelerini, diğer yandan Çin Kızıl Ordusu'na yönelik imha girişimini durdurmak üzere milliyetçilere katılmalarını ve Japon emperyalizmine karşı birlikte mücadele etmelerini emrettiler. Bu tam da Zhang'ın yaklaşımıydı (buna değinilmiyordu).[306] 16 Aralık'ta Xi'an'da Zhang şehir meydanında halka yaptığı

481. Diğer bir anlatıma göre Mao, "nihai hamleyi yapmak konusunda" Zhang'ı ikna etmesi için, Çu Enlay'dan acele Xi'an'a gelmesini –at sırtında birkaç günlük yoldan– istemişti. Chang ve Halliday, *Mao*, s. 184, atıfta bulunduğu kaynak, Merkez Arşiv, 1997, s. 213 ve *Zhang Xueliang nianpo*, Pekin, 1996, s. 1124.

301 Guotao, *Rise of the Chinese Communist Party*, II, s. 479-482; Taylor, *Generalissimo*, s. 128-129, atıfta bulunduğu kaynak, *Zhongguo gongchandang guanyu Xi'an shibian dangan shiliao xuanbian*, Zhunguo dangan chubanshe, Pekin, 1997, s. 213.

302 Dallin ve Firsov, *Dimitrov and Stalin*, s. 106 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 294, l. 6); Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai: dokumenty*, IV/İİ, s. 1084-1085.

303 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 42; RGASPI, f. 146, op. 2, d. 3, l. 30.

304 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 41-42; RGASPI, f. 146, op. 2, d. 3, l. 29-30.

305 *Na prieme*, s. 195.

306 Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai: dokumenty*, IV/İİ, s. 1085-1087 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 281, l. 11); Titarenko, *Kommunisticheskii internatsional*, s. 270 (kısaltılmış).

konuşmada Çan'a hizmet ettiğini ve etmeyi sürdüreceğini ancak başkomutanın mücadeleyi Japonlara karşı yönlendirmesi gerektiğini söylüyordu. "Çan tek başına hükümet olduğunu düşünüyor," diyordu Zhang. "Namluyu düşmana doğrultmayı reddettiği ve bize çevirdiği için onu tutuklamaktan başka bir seçeneğim kalmadı."[307] Bu arada, Nankin'deki milliyetçi yürütme komitesi ve siyasi konsey, Merkez Ordu'sunu Xi'an'a yöneltmişti.[308]

Eğer Stalin intikam duygularıyla hareket ediyor olsaydı Çan'ın öldürülmesi talimatı verirdi (ya da öldürülmesine sessiz kalırdı). Ancak Stalin'i yönlendiren stratejik tutumuydu. Bu, uyguladığı iç terör için de geçerliydi.

Stalin'in ofisinden ayrılmadan önce Dimitrov, Blum'la ilgili ithamlardan ("Bir şarlatan. O bir Largo Caballero değil") ve NKVD'nin Sokolnikov sorgusundan haberdar oldu: "Araştırmalar yurtdışında Troçki'nin ve SSCB'deki blok merkezinin Hitlercilerle ve Japonya hükümetiyle pazarlık yaptıklarını gösteriyor... birincisi, SSCB'ye karşı Almanların ve Japonların savaşı kışkırtması için; ikincisi, bu savaşta SSCB'nin yenilgisini desteklemek ve bu yenilgiden yararlanarak kendi hükümet bloklarının SSCB'de iktidarı devralması için; üçüncüsü, geleceğin blok hükümeti adına, Hitlercilere ve Japon hükümetine bölgesel ve ekonomik tavizleri garanti etmek için." Sokolnikov partiye 1905 yılında ve on yedi yaşında katılmış, 1917 Nisanı'nda Lenin'le birlikte mühürlü trende bulunmuş, 1918 yılında acemi rejimi kurtaran Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamış, 1920 yılında Türkistan'ın geri alındığı iç savaşı yönetmiş, finans komiseri olarak NEP stabilizasyonunu planlamış ve etkili bir Britanya büyükelçisi olmuştu. Ancak, *tüm bu süreçte* Sovyet iktidarını alaşağı etmeye çalıştığı anlaşılmıştı. Sokolnikov'un itiraf ettiği söyleniyordu.[309]

İki gün sonra Dimitrov, Lion Feuchtwanger adıyla bilinen, önde gelen Almanya Yahudisi anti-faşist romancı Jacob Arje'yi (d. 1884) ve nikâhsız eşi Maria Osten'i (Gresshöner) kabul etti. Zinovyev, Kamenev ve diğerlerini kastederek, "Hayatlarına mal olacağını bile bile, suçlananların her şeyi itiraf etmesini anlamak güç," diyordu Feuchtwanger. "Suçlananların itirafları dışında hiçbir türden kanıt ortaya konulmamış olmasını anlamak güç." Sovyet sempatizanı Feuchtwanger, "Duruşma tutanakları çelişkilerle dolu, ikna edici değil. Duruşmanın işleyişi korkunç," diye de ekliyordu.[310]

Dimitrov'un Çinli yoldaşlara gönderdiği telsiz mesajı 17 ya da 18 Aralık'ta Bao'an köyüne ulaştı (bazı kısımları aktarılamamıştı; tam metin Mao'nun eline 20 Aralık'ta geçecekti). Genç komünist sempatizan Edgar Snow, bir görgü tanığından (Sun Yat-sen'in dul eşi) duyduğunu öne sürerek, Moskova'dan bir duruşma tertip edilmesi ya da infaz edilmesi yerine "Çan'ın serbest bırakılması

307 Shai, *Zhang Xueliang*, s. 77.

308 Gibson, "Chiang Kai-shek's Central Army", s. 333-334. Aynı zamanda bkz. van Slyke, *Enemies and Friends*, bölüm 4; Wu, *Sian Incident*; Braun, *Comintern Agent in China*, s. 182-190; Sheng ve Garver, "New Light on the Second United Front"; Garver, "Soviet Union and the Xi'an Incident."

309 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 42-43.

310 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 18 Aralık 1936, s. 44; Radzinsky, *Stalin*, s. 352 (atıfta bulunduğu kaynak D. Karavkina, VOKS çalışanı, 19 Aralık 1936).

talimatı gelince Mao Zedong küplere binmiş," diyordu. "Mao küfürler savurarak tepiniyormuş."[311] 19 Aralık'ta Mao Çin Politbüro toplantısında, "Japonlar tutuklamayı [Çan'ın tutuklanmasını] Sovyetler Birliği'nin ayarladığını, Sovyetler Birliği ise Japonlar tarafından gerçekleştirildiğini söylüyor," diyordu.[312] O gün, Çinli komünistler bir açıklama yayımlayarak Zhang ve adamlarının "ülkenin kaderi için, vatansever duygularla, dürüstçe ve samimi bir coşkuyla harekete geçtiğini" belirttiler.[313] Mao, Çan'dan ve Moskova'nın emirleri altında ezilmekten nefret ediyordu ancak Mao'yu görmeye eşek sırtında gelen Çu Enlay, Zhang'ın temin ettiği bir uçakla Xi'an'a uçtu ve Stalin'in doğrudan talimatlarını aktararak Çan'a zarar verilmemesini emretti. Zhang, bir şekilde birleşik cephe kurulması sözü alarak Çan'ı serbest bırakacaktı.[314] Elbette bu başından beri Zhang'ın da planıydı.

"Kautsky"

Aslında Uzakdoğu'da Stalin'in ve Britanya'nın planları aynıydı –Japonların Çin'i fethetmesine engel olmak– fakat Londra'nın girişimiyle Mayıs-Aralık 1936 tarihleri arasında gerçekleştirilen denizcilik sınırlandırmalarıyla ilgili Britanya-Sovyet ikili paktı müzakereleri başarısızlıkla sonuçlandı. Britanya, denizde silahlanma yarışındaki diğer koşucuların daha yavaş koşmasını istemeye bir süre daha devam etti, böylelikle bitiş çizgisini birinci geçecekti. Ancak tıpkı Nazi Almanyası gibi, Sovyetler de gerçekte sınırlandırma istemiyordu. Bunun da ötesinde, Moskova okyanuslara açılacak bir filo oluşturma programı için Britanya'nın gelişmiş denizcilik teknolojisini ve teknik desteğini talep ediyordu.[315] Her ne kadar komünizmin küresel lideri Stalin, paradoksal bir biçimde, komünizmin yayılmasına karşı Britanya'nın ana siperini oluştursa da –Çinli komünistleri Çan'ı özgürlüğüne kavuşturmaya ve Japonlara karşı milliyetçilerle koa-

311 Snow, *Random Notes*, s. 1-3. Söylendiğine göre Mao, Çan'ın infazı için Zhang'ı ikna etmek üzere yola çıkmış olan Çu'dan telgrafı saklamıştı; ne olursa olsun Zhang, Çan'ı ortadan kaldıracak hamleyi yapmadı.

312 Pantsov ve Levine, *Mao*, s. 302, atıfta bulunduğu kaynak, Jin, *Mao Zedung zhuan (1893-1949)*, Zhongyang Wenxian Chubanshe, Pekin, 2003, s. 431-432.

313 Zhang kendisine ait Boeing'i Çu için gönderdi. Leonard, *I Flew for China*, s. 99. 20 Aralık'ta Zhang T. V. Soong'u Xi'an Havaalanı'nda karşıladı ve Çan'a götürdü; kardeşini gördüğü için şaşkınlık yaşayan Çan ağladı. Çan'ın karısı Mayling de Xi'an'a geldi. Taylor, *Generalissimo*, s. 132 (T. V. Soong belgeleri, kutu 60, klasör 3), 133 (Zhang ile yaptığı görüşmeye değinen Wang Chi'yle 1995 yılında yapılan röportaja atıfla; T. V Soong belgeleri, kutu 60, klasör 3, s. 6-7); Kai-shek, "Fortnight", s. 97; Mayling, *Sian*, s. 54-55.

314 Taylor, *Generalissimo*, s. 130 (atıfta bulunduğu kaynak, Zhang Xueliang Görüşmeleri, Kolombiya Üniversitesi, XXIX, s. 25-1928); Suyin, *Eldest Son*, s. 153-154; Guotao, *Rise of the Chinese Communist Party*, II, s. 479-487.

315 Almanların kendi denizcilik teknolojisi vardı (Sovyetler de bunun peşindeydi). Maiolo, "Anglo-Soviet Naval Armaments Diplomacy." Aynı zamanda bkz. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 336 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 19, l. 185: 27 Mayıs 1936), 337 (l. 202: 27 Haziran); *DVP SSSR*, XIX, s. 272, 376. 17 Temmuz 1937'de Londra'da İngiltere-Sovyetler ve İngiltere-Almanya denizcilik antlaşmaları imzalandı fakat o zamana kadar Stalin'in büyük filo kurma arzusu da artmıştı.

lisyonu sürdürmeye zorluyordu; İspanyol komünistlerin Franco'ya karşı Birleşik Cephe içinde kalmasını sağlamak için Komintern'i yönlendiriyordu– işbirliğinin zor olduğu görülüyordu, üstelik bu zorluk sadece denizde değildi.

İspanyol komünistlerin, "faşizmin ajanı" İspanyol "Troçkistlerin tümüyle ve nihai imhasına" hız vermesi için Stalin Komintern'e talimat verdi.[316] İspanyol komünistler, anarşistlerle gizlice anlaşarak, POUM lideri Andreu Nin'i Katalan bölgesel hükümetinden ayrılmaya zorladılar.[317] (Sonraki ay İspanyol komünistler, liderlerine yönelik tutuklamalarla ve suikastlarla İspanyol anarşistlerine de saldırdılar.) *Pravda*'da yayımlanan Koltsov röportajı, sadece Franco değil ama aynı zamanda POUM üzerinde yoğunlaşıldığını gösteriyordu (17 Aralık 1936) ve İspanya'daki "Troçkist ve anarko-sendikalist unsurlara yönelik temizliğin SSCB'de olduğu gibi aynı canlılıkta sürdürüleceği" belirtiliyordu.[318] Koltsov, kısa bir süre sonra, POUM'la ilgili içeriden sızdırdığı bilgiye dayanarak ağır bir eleştiri kaleme aldı; özellikle etkili bir paragrafta, POUM'un gazetesi *La Batalla,* "Nefretinin ve gündelik saldırılarının yegâne nesnesi olarak... General Franco'yu değil, General Mola'yı değil, İtalyan ya da Alman faşizmini değil ama Sovyetler Birliği'ni seçiyor," diyordu. Koltsov, Troçki'nin POUM'a sözde nasıl talimatlar verdiği ve POUM'un "terörizm" faaliyetlerini ("provokasyonlar, saldırılar ve cinayetler") yürütmek üzere nasıl "bildik Troçkist yöntemlerle" yeniden yapılandığı iddialarını dile getiriyordu. POUM "Troçkistlerini", sadece ayaktakımını ve alçakları kendilerine çekmekle suçluyordu.[319]

Cumhuriyeti kurtarmak için kendi hayatını hiçe sayan on binlerce işçi ve halk milisi korkak ve faşist uşağıydı.

1936 Aralık ayında Stalin bir kez daha yüksek ateş ve bademcik iltihabı sıkıntısı yaşadı. Bir süre önce tıbbi muayeneden geçirilmesine izin vermişti. Çalışanları, 1931 yılından beri Stalin'i muayene etmemiş olan Dr. İvan Valedinsky'i Yakın Kır Evi'ne çağırmıştı. Valedinsky beraberinde kardiyolog Vladimir Vinogradov ve boğaz hastalıkları uzmanı Boris Preobrazhensky'i getirdi. Arteriyoskleroz kaynaklı foliküler anjinin yeniden ortaya çıktığı teşhisi koydular. Yüksek ateş beş gün sürdü.[320] Stalin 20 Aralık 1936'da NKVD üst düzey görevlilerinin katıldığı, ÇEKA'nın kuruluşunun on dokuzuncu yıldönümü münasebetiyle düzenlenen Kremlin resepsiyonuna ev sahipliği yaptı ve aynı gün, Büyük Kremlin Sarayı'nda Kızıl Ordu komutanlarının eşlerinin katıldığı

316 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov,* s. 38-40; Volodarsky, *Stalin's Agent,* s. 209 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO HW 17/27, gizli bilgi akışı Moskova-Madrid-Moskova); Haslam, *Struggle for Collective Security,* s. 116; *Communist International,* sayı 142, Şubat 1937, s. 136-138.

317 Kol'tsov, "Podlye manevry ispanskikh trotskistov", s. 5; "Gnusnye manevry trotskistov", s. 5; "Gnusnye manevry trotskistov v Katalonii", *Pravda,* 17 Aralık 1936.

318 Yine 17 Aralık'ta, göçmen basınında Gürcü Marksizminin sürgündeki tecrübeli devlet adamı Noe Jordania ile yapılan röportajı baz alan bir makale yayımlandı. "Onun için kabul edilemez yöntem yoktur... Kindar, gaddar, merhametsizdir. İktidar için her şeyi yapabilir. Geçmiş zamanların despotizm ruhu onun içinde yaşıyor." Vakar, "Stalin", s. 2.

319 Kol'tsov, "Agentura trotskistov v Ispanii." Aynı zamanda bkz. "Ispanskii dnevnik", *Novyi mir,* sayı 4, 1938, s. 5 (21 Ocak 1937).

320 Valedinskii, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi."

toplantıda bulundu. 21 Aralık'ta, yakın çevresi, yüksek rütbeli askerler ve akrabaları ile birlikte elli yedinci doğum gününü kutladı ama çocuklar yoktu. Maria Svanidze günlüğüne "Bir sürü konuk," diye yazmıştı, "hepsi süslü ve şamatacı, neşeyle dans ettiler, sabah 07.00'ye doğru eve gittik."[321]

Diktatör o gün bazı resmî işleri halletmeyi başarmıştı. Başbakan Largo Caballero'ya gönderilen 21 Aralık tarihli mektupta Stalin, Molotov ve Voroşilov, "İspanya'nın düşmanlarının onu Komünist bir Cumhuriyet olarak görmesini engellemek" istediklerini yineliyorlar ve adeta öğrencilerine hitap edercesine, siyasi tavsiyelerde bulunuyorlardı ("Köylülere dikkat edin" ya da "Küçük ve orta kent burjuvazisini hükümet saflarına çekin"). Mesajda, "Rusya'dan farklı olarak, devrimci gelişme sağlanabilmesi için İspanya'da parlamenter yolun daha uygun olması olası," deniliyordu.[322] Mesaj Marksist revizyonizm örnekleriyle doluydu. Bir şekilde sosyalizme kapı aralayacak evrimsel bir yol tam olarak İtalyan Komintern yetkilisi Palmiro Togliatti'nin düşündüğü yöntemdi ve Togliatti Sovyet şifreli telgraflarında, Lenin'in alenen kınadığı Alman sosyal demokrat Kautsky'nin adıyla anılıyordu.[323]

Ne olabilirdi?

Sovyet elçisinin aktardığına göre, Hermann Göring 14 Aralık 1936'da Suritz'i Leipziger Meydanı'ndaki evine davet etmiş, Almanya'nın Dört Yıllık Planı ve ikili ekonomik ilişkilerin "siyasi ilişkilerin durumundan etkilenmeden [nasıl] inşa edilebileceğiyle", yani, "siyaset-dışı kılınabileceği" ile ilgili söylev çekmişti. Göring, Kandelaki'nin gönderdiği listede yer alan bazı kalemlerin satışının mümkün olduğunu ama çoğu için olumsuz yanıt beklenmesi gerektiğini söylüyordu: Hiçbir devlet bu türden çok gizli nesnelerin satışına izin vermezdi. Suritz tepki gösterdi. Almanya ve Rusya arasında güçlü bağlara ihtiyaç olduğunu söyleyen Bismarck'tan söz ederek Göring onu yatıştırdı.[324] On gün sonra, Kandelaki ve bir meslektaşının Schacht'la (Göring'in ekonomi alanındaki yükselişiyle yıldızı sönmüştü) yaptığı görüşme de sonuçsuz kaldı. Sovyetler'in halihazırdaki aralıksız siyasi yakınlaşma girişimlerine karşı Schacht, bunun ancak

321 Murin, *Stalin v ob"iatiakh,* s. 190-191. Dimitrov, "Stalin'in çocukları orada değildi," diyordu. "Sabah 05. 30'a kadar!" Banac, *Diary of Georgi Dimitrov,* 21 Aralık 1936, s. 47.

322 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii,* s. 156-157 (APRF, f. 3, op. 65, d. 222, l. 172-5); Pertsov, *Voina i revoliutsiia v Ispanii,* I, s. 419-421; Carr, *Comintern and the Spanish Civil War,* s. 86-88. Aynı zamanda bkz. *VII kongress Kommunisticheskogo Internatsionala,* s. 452 (27 Aralık 1936, Komintern kararnamesi). Stalin 3 Şubat 1937'de, "yeni tür bir demokratik cumhuriyet" addedilen İspanya için bir Sovyet modelinin olamayacağını Pascua'ya bizzat tekrarlamıştı.

323 Ercoli, "Ob osobennostiakh ispanskoi revoliutsii." İspanyol Komünist Partisi'nin lideri Díaz için kullanılan kod adı "Kautsky" idi.

324 Göring görüşmeyi 6 Aralık tarihine uzattı; Litvinov kabul etmek için izin istemek üzere telgraf çekti. Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 150 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 16, pap.118, d. 46, l. 157-159; op. 17, pap. 130, d. 42, l. 7: Suritz'den Krestinski'ye: 27 Ocak 1937); Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa,* s. 346-347n1 (RGASPI, f. 71, op. 25, d. 3646).

Sovyetler'in İspanya, Fransa (Halk Cephesi maskesi altında) ve Çekoslovakya'dan (karşılıklı yardım antlaşması) çekilerek Almanya'yı "kuşatmaktan" vazgeçmesi ile mümkün olacağını söylüyordu. Kandelaki durum değerlendirmesi için Moskova'ya döndü. Göring'in tam yetkili kılınmasıyla yükselen Sovyet beklentilerinin karşılığı olmadığı anlaşılmıştı.

Stalin açısından, Sovyetler'in doğu savunmasında Çin ile birlikte Moğolistan da önemli bir unsurdu ve 23 Aralık 1936'da çiftlik hayvanı üreticisi bu ülkeden gelen başka bir heyeti Molotov'un ofisinde kabul etti. Bu kez başlarında yeni başbakan Anandyn Amar vardı. Stalin, "Tarihte Moğollar Çinlileri yenilgiye uğrattı," dedi, "size karşı Büyük Çin Seddi'ni inşa ettiler." Amar: "Büyük Çin Seddi'ne kadar olan tüm o bölge bize, Moğollara aitti." Voroşilov (gülümseyerek): "Emperyalist hedefleriniz var."[325] Dermansız kalmış uydusuna payanda olabilmek için Sovyetler'in daha fazla para harcaması gerekiyordu.

Çin'de, silah ve malzeme konusunda komünistlerin Sovyetler Birliği'ne mutlak bağımlılığının farkında olan Çu Enlay, Mao'nun değil Stalin'in talimatlarını takip edecek kadar akıllıydı. Çu, çok az insanı dinleyen Zhang üzerindeki şaşırtıcı etkisinden de yararlanıyordu. Bu arada Çan Kay Şek, yeni bir birleşik cephenin serbest bırakılması için pazarlık konusu edilmesini reddediyordu. Britanya ve Birleşik Devletler askerî ataşelerinin Xi'an'a gitmesi de açmazı uzatma konusunda Çan'ı cesaretlendiriyordu ve kuşatma harekâtına devam etme emri verebileceğine dair sinyaller veriyordu. Ancak başkomutan sonunda yumuşadı. Üzerinde baskı oluşturan unsurlardan biri dik başlı oğlu Chiang Ching-kuo'ydu. Babasını düşman ilan etmişti ve Rus karısı ile birlikte Sovyetler Birliği'nde eğitim görüyordu – yani, Stalin'in elindeydi. Çinli komünistlere gönderilen telgrafta, yapılan görüşmelerde oğlunun geri dönebileceğine değinilmesi de isteniyordu. 25 Aralık sabahı, Çan'ın gecikmeli olarak kabul ettiği Çu eski komutanını selamladı, bu Komünist sadakatin bir işaretiydi ve birleşik cephe için verilen sözlerle serbest bırakılması kararlaştırıldı.[326] Çan Xi'an'dan ayrılmaya hazırlanırken, 26 Aralık gecesi saat 02.00'de, valizini taşıyan bir çalışanıyla birlikte suçluluk duygusu içindeki Zhang geldi. Pes ettiğini ve Nankin'e kadar Çan'a ve beraberindekilere eşlik etmek istediğini söylüyordu. Anlaşılan Çan onu affetmişti.[327] Zhang'ın Boeing'i ile havalandılar, yardımcı pilot koltuğunda Çan oturuyordu.

Çan Xi'an'a yaptığı riskli ziyaretin avantajları konusunda haklıydı: 26 Aralık'ta başkent Nankin'e döndüğünde büyük bir kalabalık tarafından karşılandı (iki ay sonra, Çan Xi'an'da çektiği çileyi İsa Peygamber'in çarmıha gerilmesi ile

325 RGANI, f. 89, op. 63, d. 22, l. 1-5 (Stomonyakov, 10 Kasım 1936); RGANI, f. 89, op. 63, d. 23, l. 1-9 (24 Aralık). Stalin ve yakın çevresi 4 Ocak 1937'de Moğolları bir kez daha kabul etti, bu kez yanlarında ticaret ve ekonomi yetkilileri vardı. Toplantı, yemek ve şerefe kaldırılan kadehlerle son buldu. Stalin, 1903 yılında Buryat Novaya Uda'dan kaçışının hikâyesini anlatmıştı. RGANI, f. 89, op. 63, d. 24, l. 1-12.

326 Taylor, *Generalissimo*, s. 134-136.

327 Zhang süresiz ev hapsinde tutuluyordu. Taylor, *Generalissimo*, s. 135 (atıfta bulunduğu kaynak, T. V. Soong Belgeleri, kutu 60, klasör 3, s. 15); Gibson, "Chiang Kai-shek's Central Army", s. 336.

kıyaslayacaktı).[328] Yakın çevresi, komünistlerin kesin ve nihai imhası için bir saldırı başlatılmasını istiyordu.[329] Kuzey Şensi bölgesindeki üç komünist ordu yaklaşık elli bin askerden oluşuyordu ve silahlı olanların sayısı otuz binden azdı, hava gücü yoktu. Çan'ın ordularında (çoğunda Alman silahları olan) 300 binden fazlası Almanlar tarafından eğitilmiş 2 milyondan fazla asker ve 314 avcı uçağı ve 600 pilot vardı. Siyasi otoritesi de olağanüstüydü. Başkomutan, Stalin'in birleşik cephe politikasıyla ilgili Çu ile Zhang'a verdiği sözü tuttu. Çan komünistlere belirli bir bölge tahsis etti ve Mao'nun denetimindeki bağımsız idari yapısını ve ordusunu desteklemek üzere fon ayırdı. Stalin, sözlerin tutulmasını garanti altına almak üzere Çan'ın oğlunu elinde tutuyordu.[330]

Eğer Çan öldürülseydi, Çinlilerin Japonya ile anlaşması büyük bir olasılıktı ve bu Sovyetler'in aleyhine olacaktı. Çan'ın ölümüyle, SSCB ile işbirliğine kararlılıkla karşı çıkan Wang Jingwei ve komünistlere karşı iç savaşın mimarlarından, Japonya Askerî Akademisi mezunu Çin Savaş Bakanı He Yingqin gibi üst düzey milliyetçi yetkililer yeni bir hükümet kurarak Japonya'yla işbirliğine yönelebilirdi. (Çan hükümetinde Dışişleri Bakanı Zhang Qun da Japonya'da eğitim görmüştü.) Bunun sonucu, Japonların kuzeye, Sovyet topraklarına saldırması olacaktı, Asya'nın güneyine değil – dolayısıyla Pearl Harbour ya da Birleşik Devletler'le savaş söz konusu olmayacaktı.[331]

Tam tersine, eğer Çan Kay Şek Xi'an'a gitmemiş ve kaçırılıp serbest bırakılmamış olsa, muhtemelen Çinli komünistleri ezer, Mao'yu öldürür ya da Moğolistan veya Sibirya'ya sürerdi, üstelik bunu Stalin'in askerî yardımını kaybetmeksizin gerçekleştirirdi. Ancak mevcut durumda sadece Çan değil Çinli komünistler de varlıklarını sürdürüyordu, hatta gelişiyor ve Japon-karşıtı ulusal mücadeleyle daha açık bağlar kuruyordu. Bu gelişmeler çok önemli olacaktı.

"Boş söz"

30 Aralık 1936'da, Stalin Buharin'e bir yeni yıl "hediyesi" gönderdi: Kirli eylemlerle suçlandığı, başkalarına ait bir dizi "itiraf."[332] Bu arada Stalin doktorlarına verdiği ziyafette Sovyet tıbbı şerefine kadeh kaldırmış ve sonra birdenbire dok-

328 Biyografi yazarı, "Çan Xian'a tanınan bir lider olarak gitti ama milli kahraman olarak döndü," diyordu. Taylor, *Generalissimo*, s. 135-136.

329 Edgar Snow, "Çan'ın yaşadığı korkunç kişisel şok, öngörüsüz birini hırçınlaştırır ve dengesini bozarak acele intikam girişimlerine zemin hazırlardı – aslında, Çan'ın Nankin'deki kızgın yandaşlarının isteği de buydu," diye yazacaktı. Snow, *Red Star over China*, s. 465.

330 Chiang Ching-kuo 19 Nisan 1937'de Vladivostok üzerinden Çin'e döndü.

331 Aralık 1936'da Wang Jingwei Hitler tarafından kabul edildi ve Çin'in pakta dahil olmasını ve buna Almanya'nın büyük ölçüde genişletilmiş yardım ile vereceği karşılığı konuştular. (Alman Dışişleri Bakanlığı toplantı haberlerini "söylenti" diyerek reddetti.) Taylor, *Generalissimo*, s. 622n142. Aynı zamanda bkz. Wai Chor, "Making of the Guomndang's Japan Policy", s. 244. 1938 yılı sonunda Wang Çongçing'den ayrılarak Fransız Hindiçini'ndeki Hanoi'ye gitti ve Japonya ile müzakere edilen antlaşmaya desteğini açıkladı; oradan Şanghay'a uçarak Japonlarla pazarlık etti ve Japonların safına geçti.

332 Larina, *This I Cannot Forget*, s. 324, 304.

torlar arasında da düşmanlar olduğunu söylemişti. Molotov ayağa kalktı ve Stalin'in daha sağlıklı hale gelmesine yaptıkları katkı için profesör doktorlara teşekkür etti ama bu arada diktatörün iyileşmesini güçlü bünyesine bağlıyordu. Akşam yemeğinin ardından Stalin dans için bir radyo getirdi.[333] Bu arada, *Komünist Enternasyonal*'in Ocak 1937'de yayımlanan ve Stalin'in alametifarikası soru-cevap tarzında yazılmış başyazısı, "İspanyol Troçkistler, Francocu asilerin namlı 'beşinci kol'unun muhafızları gibi davranıyorlar. Hain Troçkist çeteye karşı savaşmadan İspanya halkının mücadelesini desteklemek mümkün müdür? Hayır, elbette değildir," diyerek özellikle vurgu yapıyordu.[334] POUM'un yayın organı *La Batalla* "Stalin, hiç ardına bakmadan, kendisine muhalefet eden ne varsa yok ediyor... Stalin malum iktidarını terörle sürdürüyor," diye yanıt verdi.[335]

Stalin, Troçki'yi Norveç'ten uzaklaştırmayı da başardı. Sığınma hakkının bir koşulu Troçki'nin konuşma yasağıydı. Balıkçılık tatili için Oslo'dan uzak kaldığında, yaşadığı eve Binbaşı Vidkun Quisling önderliğindeki faşist serseriler saldırdı ve Moskova'da da siyasi terörden gıyabında mahkûm edildi. Artık ısrarcı röportaj taleplerini kabul ediyordu. Norveç basınını, "Troçki Moskova'nın iddialarının uydurma ve imal edilmiş olduğunu ifade etti" başlıkları kaplıyordu. Litvinov Norveç'in Troçki'nin sığınma hakkını feshetmesini istedi; Sovyetler, Norveç ringa balıklarını ithal etmekten vazgeçebilecekleri konusunda gözdağı veriyordu. Norveç İşçi [Partisi] hükümeti teslim oldu ve Troçki'yi ev hapsine aldı. Meksika hükümeti sığınma hakkı teklif etti ve 9 Ocak 1937'de gemiyle oraya ulaştı. Oturması için Troçki'ye tahsis edilen ve Mavi Ev diye bilinen villa, ressam Diego Rivera tarafından ilham verici bir sığınak olarak tasarlanmıştı – kır bitkileri ve papağan sesleri ile çevriliydi.[336] Yarı modernist, yarı rustik villada hizmetkârlar çalışıyordu ve Meksika şehrinin banliyösü Coyoacán'da, Avenida Londres üzerindeydi.[337] NKVD'nin Troçki'ye suikast düzenleme planları burada da sürecekti.

---

333 Valedinskii, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi."

334 *Kommunisticheskii Internatsional,* sayı 1, 1937, s. 8-9.

335 AVP RF, f. 05, op. 17, d. 49, p. 131, l. 59-60 (*La Batalla,* 21 Ocak 1937). Anlaşılan Orlov 1937 Ocak ayında İspanya Fası'nın Milliyetçi cephe gerisinde silahlı bir ayaklanmanın kışkırtılması için onay istemişti fakat İspanya Cumhuriyet hükümeti, Fransa Fası'na yakınlığı nedeniyle Fransa'yı düşmanlaştırmaktan çekinerek, bu düşünceyi desteklemedi. Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 274, 467n21 (atıfta bulunduğu kaynak, ASVRR dosyası 17679, I: 54). Orlov Şubat 1937'de, nihayet İspanya'daki NKVD merkezinin başkanı oldu.

336 Anlaşılan o ki Kasım 1936'da spor heyeti başkanı olarak Meksika'ya seyahat eden bir POUM üyesi POUM liderliği adına Meksika başkanına Troçki'ye siyasi sığınma hakkı verilmesi talebini iletmişti. Ertesi yıl aynı kişi, Bartolome Costa-Amik, Troçki ile üç kez görüştü. POUM'un İspanya'da, Rusya'daki gibi bir sosyalist devrim geçekleştirmesinin ne derece arzulanır olduğunu ve mümkün olup olmadığını tartıştılar. Rogovin, *1937*, s. 355 (atıfta bulunduğu kaynak, *Trud,* 22 Şubat 1994).

337 L. Trotskii, "V Meksike", Hoover Enstitüsü Arşivleri, Nicolaevsky Koleksiyonu, kutu 354, klasör 37, s. 124-125. Troçki, Meksika polisi, Meksika Komünist Partisi (Moskova adına), NKVD ve Birleşik Devletler hükümeti tarafından izleniyordu. Hoover Enstitüsü Arşivleri, Joseph Hansen Belgeleri, kutu 70, klasör 8, s. 1-15.

8 Ocak'ta Stalin Küçük Köşe'de Lion Feuchtwanger'i kabul etti. Diktatör, yabancı sempatizanlarla yaptığı bu tür görüşmeleri zihinsel jimnastik olarak değerlendiriyordu.[338] Alman yazar, Sovyet aydınlarının bariz biçimde rejime yönelik eleştiri yapmıyor oluşunu sorarak söze girdi. Stalin bunu inkâr etmedi. Daha sonra şöyle anlatacaktı: "1933'e kadar çok az yazar köylü sorununun kolektif çiftlikler temelinde çözüleceğine inanıyordu. Artık bu eleştiri yok. Gerçekler ikna edicidir. Sovyet iktidarı kolektifleştirme ile ilgili bahsi kazandı... İşçi sınıfı ile köylülük arasındaki karşılıklı ilişki sorunu çok önemliydi ve tüm ülkelerdeki devrimciler için en büyük kaygı kaynağıydı. Sorun çözümsüz görünüyordu: gerici, özel mülkiyete bağlı köylülük geriye doğru çekiyor ve işçi sınıfı ileriye hamle ediyordu. Bu çelişki birden fazla kez devrimlerin kuyusunu kazdı. 1871'de Fransa'daki devrim de [Paris Komünü] böyle yok oldu."[339]

Feuchtwanger, Stalin'e alçakgönüllü göründüğünü ifade etmesinin ardından, yaltaklanma ile ilgili sorusunu sordu: "Bu size fazladan bir yük bindiriyor mu?" Stalin: "Sizinle kesinlikle aynı görüşteyim. Abartılı düzeyde olduğunda hoş olmuyor." Bir bireye üstünlükler atfetmek "elbette yanlış –tek kişi ne yapabilir ki?– [ancak] bende bir birleştiricilik görüyorlar ve çevremde aptalca bir esrime hali yaratıyorlar." Stalin, bir metne bağlı olmadan yaptığı açıklamada, Sovyet görevliler, "Stalin'in bir büstünü bulundurmamaktan korkuyorlar zira ya gazeteler ya da amirleri tarafından hakarete uğrayabilirler ya da bir ziyaretçinin dikkatini çekebilir. Bu bir kariyer düşkünlüğü, bürokratik bir 'özsavunma': Dokunulmazlık kazanmak için bir Stalin büstü koymak zorundalar. Zafer kazanan her ekip yabancı unsurları, kariyer düşkünlerini cezbedecektir. Kendilerini rol yaparak korumaya çalışırlar: Büstler koyarak, inanmadıkları sloganlar yazarak," diyordu.[340]

Konu "Troçkistlerin" açık duruşmasına geldiğinde Stalin iç muhalefet ve dış emperyalist güçlerin birlikte çalıştıklarını ifade etmeye çalıştı: Aslına bakılırsa aynı sonuca ulaşmak istiyorlardı. "SSCB'nin Hitler'e ve Japonya'ya karşı savaşı kaybetmesinden yanalar," diyor ve yaklaşmakta olan yeni yargılamanın, muhaliflerin nasıl Gestapo'yla bağlantıları olduğunu ve Führer'in yardımcısı Hess'le pazarlıklarını ortaya koyacağı sözünü veriyordu. Muhalifler, "savaşta SSCB'nin

338 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 1-20. 6 Ocak 1937'de SSCB nüfus sayımı yaptı (iki kez ertelenmişti) ve bu 1926'dan beri yapılan ilk sayımdı. Sayım Gulag kamplarını da kapsıyordu fakat toplam nüfus ile ilgili beklenti 170 milyon üstü olmasına rağmen sonuç 162 milyon oldu. Sayım, on altı yaş üstü nüfusun %57'sinin kendisini dindar kabul ettiğini gösteriyordu. Bu da elli beş milyondan fazla insan demekti. Sayım sonuçları gizlendi. Zhiromskaia vd., *Polveka pod grifom "sekretno"*, s. 98, 100. Aynı zamanda bkz. Merridale, "1937 Census."

339 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 7-8, 11-12.

340 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 8-10. Stalin'in aynı şeyi Sovyet yazar Mihail Şolohov'a çok daha renkli bir dille söylediği rivayet ediliyordu ("Ne yapılabilir ki? İnsanlar küçük bir tanrı istiyor"). Gromov, *Stalin*, s. 160, atıfta bulunduğu kaynak, M. M. Sholokhov, "Razgovor o otsom", *Literaturnaia gazeta*, 23 Mayıs 1990. Aynı zamanda bkz. Feuchtwanger, *Moskva 1937 goda*, s. 65. Kolakowski, "Bir despot olarak Stalin'in ortaya çıkması kendisinden ziyade partinin eseriydi," diyordu, ancak Stalin "bir sistemin kişiselleşmesiydi ve sistemin bir kişide simgeleşme arayışı durdurulamaz gibiydi," derken doğru bir noktaya da parmak basıyordu. Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, III, s. 2, 5. Aynı zamanda bkz. Ennker, "Struggling for Stalin's Soul."

çöküşü ile iktidarı ele geçirdiklerinde, kapitalizme imtiyazlar vermeyi planlıyor: Almanya'ya (Ukrayna'yı ya da bir bölümünü), Japonya'ya (Sovyet Uzakdoğusu ya da bir bölümü) toprak bahşedecekler; Alman sermayesi için SSCB'nin Avrupa kesiminde, Japon sermayesi için Asya kesiminde, geniş bir alan açacaklar... ifade ettikleri gibi, kolektif çiftliklerin büyük bir bölümünü yok ederek 'özel girişime' izin verecekler ve sanayi üzerindeki devlet denetimini kaldıracaklar."

Feuchtwanger Sovyetler Birliği'nin itirafların dışında ek materyaller yayımlayıp yayımlamayacağını sordu. Stalin: "Kirov öldürüldü, bu bir hakikat. Zinovyev, Kamenev ve Troçki orada değildi. Ancak insanlar, telkin edenler olarak onları suçladılar. Troçki, Zinovyev, Kamenev ve diğerleri, hepsi deneyimli komplocular. Arkalarında böylesi materyaller bırakmazlar. Yüzleştirmeler [tanıklarla] sırasında suçlarını itiraf etmek zorunda kaldılar." Stalin devam ediyordu: "Kendilerine özgürlük sözü verildiği için tanıklık ettikleri söyleniyor. Bu çok saçma. Bunların hepsi deneyimli insanlar; kendisine karşı tanıklık yapmanın ne anlama geleceğini biliyorlar." Ayrıca Stalin, 1927 yılında on yedi bin parti mensubunun muhalefete oy verdiğini ve "bunlardan sekiz-on bininin hâlâ partide olduğunu" belirterek, tehlikenin sınırlarını çiziyordu.[341]

Sorular karşısında Stalin yeni anayasanın demokrasi vurgusunu savundu. "Bizdeki, burjuva ülkelerinden aktarılmış bir demokrasi olmaktan ibaret değil," diyordu Feuchtwanger'e. "Alışılmışın dışında bir demokrasi, bir fazlası var: 'Sosyalist' demokrasi kavramı." Stalin, kapitalizmin sınırlı demokrasisinin faşizmden daha ilerici olduğunu ve faşizme karşı küresel halk cephesinin "bir demokrasi mücadelesi" olduğunu düşünüyordu.[342] Yine de, Ekim 1917'de Rusya'da birçok insanın, iktidarın ele geçirilmesinden, 1918'de Brest-Litovsk Barışı'ndan, 1928-1932 kolektifleştirme sürecinden korktuğunu, şimdi ise faşizmden korktuklarını anlatarak devam ediyordu. "Faşizm," diyordu Stalin, "boş söz, geçici bir olgu."[343]

Gürültülü yeni duruşma

Kimin "düşman" olduğu yerel düzeyde belirleniyordu. Yetkililer, bir yandan şevkle çalışırken diğer yandan kendi insanlarını korumak istiyorlardı. Ancak Stalin, geçmişte hiçbir muhalefete katılmamış bölge parti başkanlarının da peşine düşmeye başlamıştı. 2 Ocak 1937'de, Azov-Karadeniz Bölgesi Parti Başkanı Sheboldayev, "parti örgütündeki Troçkist yıkıcılar" suçlaması kapsamın-

341 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 14-17. Stalin'in açıkça söylemediği, terörist faaliyetler ve ifadeler nedeniyle tutuklananların sayısı 1936 yılında 3.388'e düşerken (1935'te 8.988 ve 1934'te 6.504 idi), muhalefet mensubu olduğu için yakalananların sayısının 23.279'a fırladığı idi (1935'te 3.447 ve 1934'te 631 idi). Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 93 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 8os., op. 1, d. 79).

342 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 7-8, 11-12.

343 Bu koşullarda Stalin söyledikleriyle kendisini sevdirebilirdi ancak faşizm ile ilgili ifadeleri, anti-faşist savaşçı Feuchtwanger'in duymak istedikleri değildi. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 18-19.

da görevinden uzaklaştırıldı. 13 Ocak'ta, Kiev bölgesel parti komitesi, "aşırı sayıda Troçkist ile kirlenmiş" addedildi ve üç gün sonra Postyshev'in yerini Kiev Bölge Sekreteri Sergey Kudryavtsev aldı. Harkov bölge parti başkanının yerine de Nikolay Gikalo atandı. Her ikisi de görevdeki parti yetkililerinin ezilmesini teşvik edecekti.[344] Bu arada Stalin, hapishaneden getirilen Radek ve Pyatakov ile yüzleştirmek üzere Buharin'i çağırdı. Buharin karısına anlatırken, Radek beni ajan ve terörist olmakla itham etti ve birlikte Stalin'in öldürülmesini planladığımızı söyledi, Pyatakov "dişleri kilitlenmiş bir iskelet" gibiydi, diyecekti.[345]

Ayrıca 13 Ocak'ta Mao Bao'an yakınlarında bulunan mağaralardaki sığınağından çıkarak, artık resmen Kızıl başkent kabul edilen Yan'an'a (nüfus üç bin) geri döndü. Komünistler, sur duvarları ve kulelerle çevrili vadideki eski toprak sahibi ve tüccarların konutlarını işgal etmişlerdi. 19 Ocak'ta Küçük Köşe'de iki talimat hazırlanmıştı. Bunların birinde, milliyetçileri bölmeye çalıştıkları için Çinli komünistler suçlanıyordu. Diğerinde ise onlara, denetimleri altındaki bölgelerde yönetimin yeniden organize edilmesi, "sovyetlerden" vazgeçilerek tüm "demokratik" güçlerin "ulusal devrimci" cepheye geçilmesi, topraklara el koymaktan vazgeçilmesi ve "Xi'an'da ve tüm Çin'de, birleşik anti-Japon cephenin hedeflerini, kışkırtıcı faaliyetleri ile baltalamaya çalışan ve Japon saldırganların hizmetkârı olan Troçkist unsurların entrikalarına karşı doğrudan ve ciddi bir dikkat gösterilmesi" emrediliyordu.[346] Mao ikinci bir birleşik cephe için ayak sürüyecekti. Komintern Çinli komünistlere 800 bin dolardan fazla yardımda bulundu aynı miktarda bir ödeme daha yapacağının sözünü verdi.[347]

23 Ocak 1937'de Moskova'da paralel bir "Anti-Sovyet Troçkist Merkez" davası daha açıldı ve tıpkı birincisi gibi Ekim Salonu'nda görülen davadaki suçlamaları Stalin bizzat hazırlamıştı.[348] On yedi sanıktan onu Orjonikidze'nin Ağır Sanayi Komiserliği'nde çalışıyordu.[349] Pyatakov açık itirafında, "Tüm kirlenmişliğimle, suçlarımın altında ezilerek karşınızdayım," diyordu, "kendi hatamla her şeyi yitirmiş biri olarak, partisini kaybetmiş, arkadaşı olmayan, ailesini kaybetmiş, benliğini kaybetmiş biri." Yezhov eski içki ahbabını, otuz üç günlük işkence boyunca, Troçkizm ve Almanya ile birlikte komplo hazırlama suçlamalarına boyun eğmesi için bizzat zorlamıştı.[350] (Yezhov nihayet en üst göreve,

344 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 983, l. 14-15, 110-111. 16 Ocak 1937'de Postyshev, "Troçkistlerin yol açtığı olağanüstü kirliliğe izin verdiği için" Kiev parti sekreterliğinden uzaklaştırıldı. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5023, l. 1-17 (13 Ocak 1937); Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 353-357; *Na prieme*, s. 198-199; Khlevniuk, *1937-i*, s. 90-114.

345 Larina, *This I Cannot Forget*, s. 312.

346 Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai: dkumenty*, IV/ii, s. 1090-1091 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 281, l. 17-18); Titarenko, *Kommunisticheskii internatsional*, s. 271-272.

347 Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai: dokumenty*, IV/ii, s. 1098 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 281, l. 28: 2 Mart 1937).

348 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlneie*, s. 9-19 (APRF, f. 3, op. 24, d. 269, l. 38-58, 80).

349 Khlevniuk, *Stalin i Ordzhonkidze*, s. 88-97.

350 *Report of Court Proceedings*, s. 54; "O tak nazyvaemom 'parallel'nom antisovetskom trotskistom tsentre'", s. 30-50.

"Devlet Güvenlik Komiserliği'ne" atanacaktı.)[351] Mahkemede Radek başarıyla kurgulanmış bir Troçkizm tarihi sundu. Radek'in "Fiziksel nitelikleri" Amerikalı bir muhabire göre "tuhaf bir biçimde bozuktu, dişleri kararmıştı ve eğri büğrüydü, kalın gözlük camlarının ardındaki gözleri fazlasıyla canlıydı."[352] Sovyet gazeteleri ve radyosu, duruşmayı baştan sona aktarıyor, fabrika ve çiftliklerde yapılan toplantılarla da süreç destekleniyordu. Feuchtwanger, "Duruşma ile ilgili bu kadar büyük telaş niye?" diye Dimitrov'a sormuştu. "Akıl almaz bir durum. Halk arasında aşırı bir huzursuzluk, karşılıklı güvensizlik, ihbarlar ve benzerleri. Troçkizm yok edildi – bu seferberlik neden?"[353]

Feuchtwanger suçlamaları saçma buluyordu. Gerçi muhalifler 1932 yazında Zinovyev'in kır evinde, Leningrad muhalefetinden ihraç edilmiş eski parti mensuplarının Troçki ile eski bağlarını canlandırmayı tartıştıkları komplocu bir toplantı düzenlenmişti. Troçki'nin güçleri birleştirme çağrısı yaptığı mesaj Sovyetler Birliği'ne taşınmıştı. NKVD'nin (o dönemde OGPU idi) bu bağlantıları kaçırdığı konusunda da Stalin haklıydı ve Eylül 1936'da Yagoda'nın kovulması sırasında NKVD'nin dört yıl geride olduğu beyanının temelinde kısmen bu durum vardı.[354] Elbette bu acınası "blok" sonuç alıcı hamleler yapmaktan acizdi (1934 yılında Kirov'un öldürülmesi komplosunun sözde örgütçülerinden Smirnov 1933 yılından beri hapisteydi).[355] Ancak toplantı yeni bir keşif değildi. "Terör" suçlamalarında da en ufak bir gerçeklik payı yoktu. Troçki'nin Sovyet vatandaşlığı çıkarılan bir kararname ile iptal edildikten sonra Sovyet merkez yürütme komitesine (vatandaşlıkla ilgili olarak kâğıt üstünde hukuken yetki sahibiydi) esprili açık bir mektup yazmıştı: "Stalin bizi çıkmaz bir yola sürükledi... Eninde sonunda Lenin'in son kararlı tavsiyesini yerine getirmek gerekiyor: *Stalin'i uzaklaştırın.*"[356] Troçki "suikastla uzaklaştırın" yazmamıştı ancak bu başka nasıl yapılabilirdi?[357]

351 Yagoda gecikmeli olarak makamını kaybediyordu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 60 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 983, l. 50); Kokurin ve Petrov, *Lubianka, 1917-1960*, s. 14. 1937 yılında Gorki [Nijni Novgorod] NKVD Şefi Lavrushin, Yagoda'nın sözde *okhranka* ajanlığı geçmişi ile ilgili olarak Moskova'ya bir not göndermişti. Bu notta, 15 Temmuz 1935'te, Yagoda'nın Çarlık polisi dosyasının yerel arşivlerden eski NKVD Başkanı Matvei Pogrebinsky tarafından kaldırıldığına dair bir tanık itirafı yer alıyordu. Il'inskii, *Narkom Iagoda*, s. 51-52; Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 83-84 (Aleksandr Yevstifeyev'in itirafı, 1937). Aynı zamanda bkz. Orlov, *Tainaia istoriia*, s. 209-210. Yagoda'nın sözde *okhranka* geçmişinin mahkemede kendisine karşı kullanılmaması belki de Stalin'le ilgili dedikoduları da hatırlatacağı içindi. Pogrebinsky 4 Nisan 1937'de intihar etti.

352 Lyons, *Assignment in Utopia*, s. 585. Birkaç yıl önce bir Alman kontu Radek için "Cin ile Kurt arasında, biraz evsiz Araplara benziyor, arsız, komik ve fiziği ürkütücü bir Mefisto görünümünde" benzetmesini yapmıştı. Kessler, *Tagebücher*, 1922, s. 354.

353 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 2 Şubat 1937, s. 51. Göçmen Miliukov, Fransız Devrimi'nin karşı-devrimi analojisiyle, Rusya'nın yeniden doğmakta olduğu hayalini kuruyordu. *Poslednie novosti*, 23 Ocak 1937: 1. Aynı zamanda bkz. Nielsen, *Miliukov i Stalin*.

354 Broué, "Trotsky"; Broué, "Party Opposition to Stalin", s. 166; Rogovin, *1937*, s. 60-66.

355 Smirnov itirafını kamuoyu önünde geri çekmişti. Rogovin, *1937*, s. 23.

356 Trotskii, "Otkrytoe pis'ma."

357 Biraz da yaranma gayretiyle, NKVD ajanı Zborowski, 22 Ocak'ta Troçki'nin oğlu Sedov'un suçlamalarla ilgili olarak kendisine "Artık bir tereddüt yok, Stalin öldürülecek," dediğini bildir-

Duruşmanın ortasında, 26 Ocak'ta Shumyatsky, Stalin ve çekirdek kadroya, diktatörün Sekizinci Tüm-Birlik Sovyetleri Olağanüstü Kongresi'nde yeni anayasa üzerine yaptığı konuşmanın haber filmini izletti. Filmde Spassky Kulesi ve üzerindeki saat, Büyük Kremlin Sarayı'nın içi, kongre delegeleri, Stalin'in gelişi ile birlikte patlayan alkış ve çok yaşa sesleri, ardından da tüm konuşması yansıtılırken, Sovyetler'in başarılarının –fabrikalar, kolektif çiftlikler, ordu, kültür– belgesel çekimleri de konuşmaya eşlik ediyordu. Stalin ilk kez sesli olarak filme alınmıştı. Shumyatsky, "Bittiğinde uzun süre alkışladılar," diyor ve devam ediyordu, "Y[osif] V[isaryonoviç] şöyle dedi: 'İyi bir iş oldu ve biliyorsun ki belli bölümlerin ön izlemesi sırasında negatifleri yakmak istemiştim.'"[358]

Stalin bir yandan da Fridrikh Ermler'in (Manuel Bolshintsov ve Mikhail Bleiman'ın işbirliğiyle) yazdığı, Kirov'un –filmde, bilinmeyen bir yörenin parti sekreteri Pyotr Shakhov adıyla yer alıyordu– hayatını ve uğradığı suikastı temel alan *Velikiy grazhdanin*'in [*Çok İyi Bir Vatandaş*] senaryosunu okuyordu. Stalin, senaryoyu Shumyatsky'e övdü (27 Ocak 1937) –"siyaseten yeterince bilgi yüklü, buna şüphe yok. Edebî başarısı da tartışılmaz"– ama bazı değişiklikler yapılmasını istiyordu. Parti muhalefeti mensuplarının parti üyeliği sürelerinin Merkez Komite mensuplarından daha uzun olduğu anlaşılıyor ("gerçekte tam tersi geçerli"), diyerek şikâyetini belirtiyordu. Stalin, "Merkez Komite'nin" lehine olarak "Stalin'e yapılan atıflar elenmeli" diye de yazmıştı. Fimdeki suikastçı, muhalefetin yenilgiye uğramasından sonra Devrim Müzesi direktörlüğüne yükselmenin yolunu bulmuş eski bir Troçkist olarak betimleniyordu. Stalin ilgi odağının Shakhov suikastindan arkasındaki daha büyük bir güce kaydırılmasını önerirken, "Troçkistlerle Sovyet hükümeti arasındaki mücadele, kavgada birinin 'şansının yaver gittiği' iki zümre arasındaki mücadeleyi andırmamalı", bunun yerine iki programın mücadelesi olarak yansıtılmalı: Halkın desteklediği Sosyalist program ve karşısında "SSCB'de kapitalizmin yeniden tesisini isteyen, halkın reddettiği" faşizm adına mücadele eden Troçkist program, diyerek yol gösteriyordu.[359] Ayrıca cinayet sahnesinin çıkarılmasını istiyordu (Ermler bunun yerine patlayan bir silahın duyulduğu karanlık bir koridor çekecekti).[360]

---

mişti. Volkogonov, *Trotskii*, II, s. 197 (atıfta bulunduğu kaynak, Arkhiv INO OGPU-NKVD, f. 31660, d. 9067, t. 1, l. 98). Her ne kadar Ekim 1933 tarihli makalede Troçki, "Bürokrasiyi iktidarı proletaryaya devretmeye mecbur bırakmanın yegâne yolu *zor kullanmaktır*," demiş olsa da Kirov cinayetiyle ilgili sonraki bir yazısında, Stalin'e suikast düzenlenmesinin hiçbir sonucu olmayacağını zira "Kaganoviçlerden birinin hemen onun yerine geçeceğini" yazmıştı. "Klassovaia priroda sovetskogo gosudarstva (problemy chetvertogo internatsionala)", *Biulleten' oppozitsii*, sayı 36-37, Ekim 1933, s. 1-12 (s. 9-10'da); Trotskii, "Stalinskaia biurokratiia i ubiistvo Kirova"; Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 270.

358 Maksimenkov, *Kremlevskii kinoteatr*, s. 366 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1082, l. 1-2), 1051-1053 (d. 829, l. 107-108).

359 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 350-351 (RGASPI, f. 71, op. 10, d. 127, l. 188-9; f. 558, op. 1, d. 5324, l. 33). Filmin çekildiği süreçte Lenfilm'deki tutuklamalar sürdü. Mar'iamov, *Kremlevskii tsenzor*, s. 35. Aynı zamanda bkz. Latyshev, "Stalin i kino", s. 495-496.

360 Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 350-351 (RGASPI, f. 71, op. 10, d. 127, l. 188-9); Latyshev, "Stali i kino", s. 494-496; Milovidov, "Velikii grazhdani ", s. 6.

28 Ocak 1937'de Dimitrov Mao'ya bir telgraf daha çekerek Moskova'da görülen dava hakkında bilgi veriyor ve şöyle bitiriyordu: "Troçkistlere karşı mücadelede aldığın somut tedbirlerle ilgili malumat bekliyoruz."[361] 29'u akşamı, Orjonikidze eski başyardımcısı Pyatakov'u hapishanede son kez ziyaret etti ve suratının nasıl dağıtılmış olduğunu gördü. Birkaç saat sonra, saat 03.00'te Vasili Ulrich daha önce hazırlanmış hükümleri yüksek sesle okudu: Pytakov da dahil on üç kişi ölüme mahkûm edilmişti; onların dışında dört kişi daha mahkûm edildi fakat infaz edilmedi, aralarında Radek de vardı (on yıl çalışma cezası aldı).[362] Parti aygıtı Kızıl Meydan'da Kruşçev ve Shvernik'in konuşmaları için -27 derecelik soğukta 200 bin kişilik bir kalabalık topladı. Kitleler ellerinde taşıdıkları pankartlarda, zaten gerçekleştirilmiş olan infazların derhal yerine getirilmesini talep ediyorlardı.[363]

Ayın 29'unda Berlin'de Kandelaki, diplomatik temsilciler arasında siyasi müzakereler yapılması teklifini, Litvinov adına Schacht'a ulaştırdı. "Alman hükümetinin talebi olursa bu görüşme gizli kabul edilecek ve dışarıya hiçbir bilgi sızmayacak" idi.[364] Ancak Hitler'in konuşmaları savaş ilanını giderek daha fazla andırmaya başlamıştı. 30 Ocak tarihinde, Şansölyeliğin dördüncü yıldönümünde Reichstag'da, "Mevcut Bolşevik Rusya yönetimiyle antlaşmalarla kurulacak daha fazla bağlantı bizim için tümüyle yararsız," dedi. "Nasyonal Sosyalist Almanya'nın Bolşevizmi korumak gibi bir yükümlülüğü yok, Bolşevik bir ülkeye destek olmayı da asla kabul etmeyiz. Korkum o ki, böylesi bir desteğe gönüllü olan bir ulus kendi kaderini de çizmiş olacaktır."

Bazı araştırmacılara göre Stalin, Hitler ve Mussolini ile irade savaşında İspanya'yı kullanıyordu fakat bu yaklaşım dayanaksızdır.[365] Bazılarına göreyse Stalin, uzak mesafe ve zorlu lojistik koşullara rağmen, İber Yarımadası'nda bir komünist rejim hedefliyordu – bunun tersinin doğruluğuna işaret eden kanıt bolluğuna rağmen.[366] Bazıları da cumhuriyetin zaferinin peşinde koştuğunu düşünü-

361 Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai: dokumenty,* IV/ii, s. 1094-1096 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 281, l. 22-23).

362 Yezhov'un Ulrich'e verdiği hazırlık talimatları tüm sanıklar için infaz yönündeydi yani Stalin onun aklını çelmiş ve Radek'i ödüllendirmişti. "'Vse, chto govorit Radek-eto' absoliutno zlostnaia kleveta..."

363 *Pravda,* 31 Ocak 1937.

364 Dullin, *Men of Influence*, s. 138, atıfta bulunduğu kaynak AVP RF, f. 5, op. 17, pap. 126, d. 1 (8 Ocak 1937, taslak). Sovyet-Alman temas çabaları biraz karmaşıktı. Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 150 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 17, pap. 126, d. 1, l. 17), 150-151 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 17, pap. 130, d. 41, l. 3), 151 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 011, op. 1a, pap. 1, d. 2, l. 5; f. 059, op. 1, pap. 244, d. 1717, l. 10), 151 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 17, pap. 130, d. 42, l. 6, 17); Fischer, *Russia's Road*, s. 241.

365 Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*. Mayski (Londra'dan) Litvinov'a, "Hitler henüz büyük ölçekli bir savaşa hazır değil ve Mussolini'nin herhangi bir zamanda hazır olması da zor görünüyor," diyerek kanaatini bildiriyordu. *DVP SSSR,* XIX, 17 Aralık 1936, s. 673.

366 Radosh vd., *Spain Betrayed.* Stalin'in İspanyol komünistlerin iktidarı devralmasına izin vermeyi

yordu ki bir süre için bu doğruydu.[367] İçinde bulunduğu açmaz ise bambaşkaydı. "Burjuva" demokrat Çan Kay Şek'i Çinli komünistlerin infazından kurtaran kendisiydi ve İspanya'da faşist saldırganlığa *ve* komünist yıkıcılığa karşı "burjuva" demokrasisini savunuyordu. Franco'nun zaferine engel olmaya çalışırken Stalin'in sadece Nazi Almanyası ve faşist İtalya ile değil, aynı zamanda Fransa ve Britanya'yla da arası açıldı. Sovyet diktatörün, açıklanan "kolektif güvenlik" politikasının uygulanması açısından Fransa ve Britanya ile iyi ilişkiler içinde olma konusunda bir kaygı taşımadığı anlaşılıyor. Ancak, Avrupa'daki saldırgan sağcı rejimlerin, kendi sağcı çevrelerinin de etkisiyle Britanya ve Fransa'yı, Sovyetler pahasına "faşizm" ile özsavunmaya yönelik bir uluslararası koalisyona katılma konusunda baştan çıkarabileceğinden endişe duyduğuna işaret eden göstergeler vardı.[368]

Britanya, İtalya ile, "Akdeniz'deki statükoya saygı gösterilmesini" taahhüt eden bir deklerasyona imza attı (bu durum Sovyetler'in İspanya Cumhuriyeti'ne zaten zor olan sevkiyatlarını daha da zorlaştırdı).[369] *İzvestiya* Britanya'nın İtalyan faşistlerle anlaşmasına karşı tavır alırken "Şeytanla çorba içene uzun kaşık gerekir," diye yazdı (5 Ocak 1937).[370] Stalin, İspanya'da cumhuriyetçi-sosyalist değil ama klasik liberal-muhafazakâr bir yönetim oluşturması için Britanya'nın Sovyetler Birliği'ne çağrı yapmaya hazırlandığını –Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'nın ele geçirilen ve şifreleri kırılan yazışmalarından– öğrenmişti ve "eğer Moskova reddederse, Almanya ve İtalya ile bir antlaşma yapılacak" idi. Bu ültimatom hiç gerçekleşmedi fakat Britanya, İspanya konusunda Almanya'yla anlaşma zemini arıyordu.[371] Fransa da Almanya ile karşılıklı düşmanlığı aşmak için çabalarını artırdı. Burjuva-demokratik kapitalistlerin (Britanya, Fransa) faşist-kapitalistlerle (Almanya, İtalya, Franco İspanyası) yan yana gelmeye hevesli olmaları Stalin'i sürekli rahatsız ediyordu.

Hem İspanya Cumhuriyeti toprakları üzerinde Troçkistlerin güvenli bir mevzi kazanabilme tehlikesine karşılık verme kararlılığı hem de Troçki'nin devrime ihanet edildiği üzerine sonu gelmez yazı yağmuru, jeopolitik kaygılardan ayrı düşünülemez. Aslına bakılırsa Stalin için Troçkizm jeopolitik bir endişe kaynağıydı.[372] İspanya'daki Troçkistlerin sayısı azdı, önemsizdi ve bizzat Troçki'nin de nefret yüklü saldırılarının hedefindeydiler. Ama Stalin'in tehdit-

reddettiği, Sovyet arşivleri erişime açılmadan önce de biliniyordu. Cattell, *Communism and the Spanish Civil War*. Aynı zamanda bkz. Schauff, *Der verspielte Sieg*.

367 Kowalsky, *Stalin*.

368 Günün Sovyet basınında değinilen Sovyetler'i harekete geçiren faktörler konusunda bkz. Allen, "Soviet Union and the Spanish Civil War."

369 *DBFP*, 2. seri, XVII, 2 Ocak 1937, s. 754-756; "The Anglo-American Agreement", *Bulletin of International News*, 15/8, 1938, s. 11-13.

370 *İzvestiya*, 5 Ocak 1937. Hitler ilişkileri güçlendirmek için Göring'i İtalya'ya gönderdi; Mussolini 15 Ocak'ta kabul etti. Göring Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etme arzusunu ve bu hamleyi İtalya'nın kabul etmek zorunda olduğunu ısrarla vurguladığında Mussolini gözle görülür bir biçimde rahatsız olmuştu. Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 68.

371 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 235 (APRF, f. 45, op. 1, d. 188, l. 100).

372 Andrew ve Elkner, "Stalin and Foreign Intelligence", s. 85.

lere dair kavrayışı belirsiz bir genişlikteydi.[373] Ayrıca, algıladığı tehditleri büyük birer fırsat olarak değerlendirmese Stalin, Stalin olmazdı. Hem Çin'de Çan Kay Şek'in kaçırılmasını ve hem de İspanya'da Sanjurjo, Mola ve Franco'nun darbesini kendi lehine çevirecekti – oysa ikisinin de kışkırtıcısı değildi. İspanya'da Troçkizm tehlikesini önlemenin şart olması, evdeki "düşmanları" da imha etmek için Stalin'e elverişli bir gerekçe sağlıyordu. İspanya'da sergilediği mücadeleyi ülke içindeki baskıya dönüştürdü. Stalin'in zihninde Troçki çok büyük bir yer işgal ediyordu ve Troçki'nin tüm ülke bilincinde –ve bir ölçüde İspanyolların bilincinde– işgal ettiği yer de aynı derecede büyüktü. Hem zorlu bir düşman ve hem de her zaman kullanılabilecek bir araçtı. Diğer yandan, Stalin'in yakın çevresine darbe indirme konusundaki kararlılığıyla birlikte, zorbalık ve aşağılama içgüdüsü giderek şiddetleniyordu.

373 Avusturyalı Borkenau, "Komünistler herhangi bir konuda kendileriyle hemfikir olmayan herkesi Troçkist olmakla itham etmeyi alışkanlık haline getirdiler," diyordu. "Çünkü komünist anlayışa göre siyasi meselelerdeki her tür anlaşmazlık büyük bir suç ve her siyasi suçlu da Troçkist." Borkenau, *Spanish Cockpit*, s. 240.

BÖLÜM 7

Birbirini Avlayan Düşmanlar

> "Düşünüyorum, düşünüyorum hiçbir şey anlamıyorum. Ne oluyor?" diye tekrar ederek Koltsov ofisinde bir ileri bir geri yürüyordu... "Biz bu insanları yıllardır tanıyoruz, bitişik evlerde bir arada yaşadık!... Delirecekmiş gibi oluyorum. Ben *Pravda*'nın yayın kurulundayım, tanınmış bir gazeteciyim... neler olduğunu başkalarına anlatabilmem gerekirdi, bunca ifşaatın ve tutuklamanın nedenini. Oysa aslında ben hiçbir şey bilmiyorum, anlamıyorum, şaşkınım, karanlıkta kaldım."
>
> – BORİS YEFİMOV, Sovyet karikatürist, kardeşi Mikhail Koltsov hakkında konuşuyor[1]

1937 yılına girilirken, Franco'nun Madrid'i ele geçirmesine engel olunmasına askerî donanım ve uzmanlığıyla yardım etmekte olan dev Sovyet aygıtı, gücünün zirvesinde görünüyordu fakat SSCB'nin kendisi amansız bir abluka altındaydı. NKVD bir kıyımdan mustaripti – 1,6 milyon kişiyi tutuklamasının *ardından* değil tam da bu tutuklamaları gerçekleştirdiği sırada. 1936 sonu ile 1938 sonu arasında tutuklanan NKVD personeli sayısı 20 bini geçti. Dökülen kanların faili olan NKVD Devlet Güvenlik Başmüdürlüğü'nde (GUGB) büyük bir kıyım yaşandı: 22 bin devlet güvenlik memurunun 2.300'ü –269'u merkezden ve 2.064'ü yerelden– tutuklandı ve bunların büyük bir bölümü (1.862) "karşı-devrimcilik" ile suçlandı.[2] Yagoda'nın emri altındaki on sekiz "devlet güvelik komiserinin" hepsi, tek bir istisnayla (zehirlendi) kurşuna dizildi. Sta-

1 Boris Yefimov, içinde, Beliaev, *Mikhail Kol'tsov*, 71, 1989, s. 103.

2 NKVD içindeki tutuklamalar, NKVD kadrolarının çok büyük çoğunluğunu (400 bin civarı) oluşturan sınır muhafızlarının ve polislerin (milislerin) yanı sıra Gulag kamp muhafızları ve yöneticileri ile kitlesel tutuklamalarla doğrudan ilgisi olmayan itfaiyecileri kapsıyordu. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 258; Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 150 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 996, l. 187-189); Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 501. Luki'anov farklı rakamlar veriyor, Luki'anov, "Massovye repressii opravdany byt' ne mogut", s. 121.

lin, üst düzey askerî komutanlarını katlederken kamuoyuna sürekli olarak Sovyetler Birliği'ne saldırının an meselesi olduğunu, aslında yeni bir emperyalist savaşın İspanya'da zaten başlamış olduğunu hatırlatıyordu.

Kamenev, Zinovyev, Pyatakov ve diğerlerinin infazlarından sonra, Ağustos 1936 ve Ocak 1937 tarihli iki açık yargılama daha yapılmış olması, NKVD devlet güvenlik ve Kızıl Ordu görevlilerinin katledilmesi şok etkisi yaratacaktı. Üst düzey bir yetkili, yaklaşmakta olanı seziyordu. 11 Ocak'ta, bir zamanlar Stalin'in gözdesi olan ve askerî istihbarat başkan yardımcılığına getirilen Artur Artuzov, sivil cenahtan olduğu için askerlerin türlü çeşitli entrikalarına maruz kalmasının ardından görevinden uzaklaştırıldı ve yeniden NKVD'ye, arşiv bölümünde düşük bir makama atandı. Burada, yeniden itibar kazanmak için her yolu denedi, kendi kurduğu Sovyet karşı-istihbaratı ile ilgili bir değerlendirme kaleme aldı ve Yezhov'un kendisini kabul etmesi için yalvardı. Başarısız olunca, 25 Ocak'ta Yezhov'a yazarak, NKVD yabancı istihbaratta çok eski yıllara uzanan ve Kızıl Ordu içindeki "Troçkist örgütlenme"yi ortaya çıkaran dış kaynaklı istihbarat bulunduğunu ama bu bilgileri hiçbir zaman üst kademelerle paylaşmadıklarını bildirdi. Daha da şaşırtıcı olan bu belgelerin Mareşal Tuhaçevski'yi yabancı güçlere bağlamasıydı.[3] Gizliliği ihlal eden bu tür materyallerin bir gün Moskova'ya geri getirilmek üzere nasıl Avrupa'da tutulduklarını Artuzov çok iyi biliyordu: 1920'li yıllarda böyle bir operasyona ("Güven") rehberlik etmişti.[4] Şimdi, imal edilmiş bu belgelere askerî istihbarattaki otuz dört "Troçkist"in adını da ekliyordu. Bu utanmazca yağcılık ve intikam çabaları kendi hayatını kurtarmayacaktı ama Artuzov, Stalin'in niyetini doğru tahmin etmişti.[5]

Stalin'in kendi ekibinin içine yönelik saldırganlığı ile ilgili açıklamalar, iktidara duyduğu bastırılamaz açlıktan fiilî bir komplonun mevcudiyetine kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılıyor.[6] Hemen hemen her diktatör iktidar için yanıp tutuşur ancak bu vakada askerî bir komplo söz konusu değildi. Kıyım, 1937-1938 uluslararası krizinin yarattığı baskıya bir tepki de değildi. Hatta İspanya'da cumhuriyetçi güçlerin olası yenilgisi de Sovyetler Birliği ya da Stalin rejimi için doğrudan bir tehdit değildi. Diğer bir değerlendirmeye göre, Sovyet

---

3 Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voennofashistskii zagovor'", s. 7-20, 255; *Voennye arkhivy Rossii*, s. 111; Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 188-189.

4 Mlechin, *KGB*, s. 162-163.

5 Radek 24 Ocak 1937 tarihindeki açık duruşmasında komplo-işbirlikçisi olarak Tuhaçevsk'nin adını verdi. Daha sonra sözünü geri almaya çalıştı ancak söz ağızdan çıkmıştı. *Report of Court Proceedings*, s. 105, 146. İlk Moskova duruşmasının ardından, Moskova'daki Alman askerî ataşelerinden Werner von Tippelskirch Berlin'e gönderdiği raporda (28 Eylül 1936), Kızıl Ordu komutanlarının yakında yargılanacağı spekülasyonları yapıldığını bildiriyordu. Erickson, *Soviet High Command*, s. 427 (atıfta bulunduğu kaynak, Seri 6487/E486016-120: Rapor A/2037).

6 Wollenberg, *Red Army*, s. 224; Erickson, *Soviet High Command*, s. 465; Conquest, *Great Terror: Reassessment*, s. 201-235; Ulam, *Stalin*, s. 457-458; Tucker, *Stalin in Power*; Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*. Komplonun gerçek olduğu iddiaları eskiye dayanıyordu ve varlığını sürdürdü: Duranty, *USSR*, s. 222; Davies, *Mission to Moscow*, I, s. 111. Yağcılık devam ediyordu: Prudnikova ve Kolpakidi, *Dvoinoi zagovor*.

askerî kadrolarının arasına yabancıların sızması tehdidini, aldığı istihbarat raporu sağanağının etkisiyle "yanlış anlamış" ve kadrolara sızan yabancı ajanların kökünü kazımak yönünde verdiği yanlış kararın ardından, ihbarlar ardı ardına gelmeye başlayınca, süreç kontrolünden "çıkmıştı." Ancak Stalin, "yanlış anlamasına" yol açtığı iddia edilmesine rağmen tam da bu raporları talep ediyor ve isteğini kavrayan istihbarat ajanlarına özel talimatlar ve sorular yöneltiyordu.[7] Bir ihbar sarmalı vuku buluyordu; bu da Stalin'in durdurabileceği bir şeydi ama o aksine her seferinde teşvik etti.

Az sayıda araştırmacı Stalin'in askerî yetkililerini infaz etme konusunda "aldatıldığını" savunuyor.[8] Nazi Sicherheitsdienst'ten (SD) Reinhard Heydrich, daha sonraları, suçlayıcı bazı materyaller imal ederek Kızıl Ordu'yu etkisiz hale getirmek için yaptığı akıllıca çalışmalarla övünecekti ama bu tür kumpaslar, gerçekleşmiş olsa dahi sonuç alıcı olamazdı.[9] Sovyet gizli ajanları Moskova'da bir askerî darbenin ufukta göründüğü söylentisini Avrupa'da yaymakla görevlendirilmişti ve bu söylenti diğer Sovyet temsilcileri tarafından Moskova'ya geri taşınıyordu.[10] Askerî istihbaratın başı Uritsky (Artuzov'u devre dışı bırakmıştı), Kızıl Ordu generalleri arasında gelişen siyasi muhalefetle ilgili Berlin'deki Alman askerî çevrelerinde yapılan sohbetleri (ki Uritsky bunu önemsemiyordu) Stalin ve Voroşilov'a haber vermişti.[11] Bunun en canlı yankılandığı yer Paris'ti: Beria (Paris onun için çok uzun süredir bir operasyon sahasıydı), Moskova'da ufukta görünen askerî darbe söylentisini Gürcü Menşevik göçmen çevresinde yayması için karısının bir akrabasını oraya göndermişti. Bu ya da başka bir kanaldan gelen söylenti Fransa Savaş Bakanı Édouard Daladier'i harekete geçirdi. Durumu resmen Sovyet büyükelçisine iletti. Ardından, büyükelçi Moskova'ya, "Sovyetler Birliği'nde Kızıl Ordu'nun komuta kademesinden subayların yardımıyla bir darbe organize etmeye çalışan Alman çevrelerin"

7 Whitewood, *Red Army*. Bu, Harris'in "Encircled by Enemies" metninin bir benzeri.

8 Kruşçev, Stalin'in kuşkucu kişiliğini kışkırttığı için Alman istihbaratını suçlamıştı. Anlatılan hikâyeler konusunda bkz. Höttl, *Secret Front*, s. 77-85 (Höttl 1938 yılında Alman SD bünyesine sürüklenmiş bir Avusturya istihbarat görevlisiydi); Reitlinger, *SS*, s. 93-96. Aynı zamanda bkz. Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 213-243 ve Erickson, *Soviet High Command*, s. 433-436. Tutanak tutulmuş sayısız toplantıda Stalin, Tuhaçevski ile ilgili yabancılardan gelen böyle bir dosyadan hiç söz etmiyor; gizli Tuhaçevski vakası dosyalarında böyle bir dosyaya hiç atıf yok.

9 Spalcke, "Der Fall Tuchatschewski"; Sluch, "'Delo Tukhachevskogo.'" Arşiv yangını 1-2 Mart 1937 gecesiydi. Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/ii, s. 258 (Yezhov'un Stalin'e gönderdiği bir rapordan alıntı, atıf yok). Gestapo çok uzun süredir, Rus göçmenlerin Rus Bonapart hayallerini yansıtır şekilde, yetenekli Kızıl Mareşal Tuhaçevski'yi hazırlamaya çalışıyordu. RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 864, l. 60-67, Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 17; Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 186 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5853, op. 1, d. 8, l. 126; d. 9, l. 125; d. 14, l. 85); *Voennye arkhivy Rossii*, s. 99; Il'in, "Zapiski."

10 *Pravda*'nın Berlin muhabiri, Wehrmacht çevrelerinin Kızıl Ordu ve özellikle de Tuhaçevski ile gizli bağlantıları nedeniyle çalkalandığını, Moskova'ya yazdığı mektupla bildirmişti. Mekhlis mektuptan bazı bölümleri Stalin'e aktardı (16 Ocak 1937). Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor'", s. 15.

11 Uritsky böyle bir gizli işbirliği olduğuna ihtimal vermiyordu ancak yine de söylentileri rapor etti. Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/ii, s. 255, atıfta bulunduğu kaynak, TsGASA, f. 33987, op. 3, d. 1036, l. 270-274 (9 Nisan 1937).

komplosundan söz eden şifreli bir telgraf çekti.[12] Stalin –kurnaz ama kaderine terkedilmiş Artuzov'un tahmin ettiği gibi– ordunun üst düzey komutanlarını itham etmekle meşguldü: Dış düşmanlarla işbirliği yapmışlardı.[13] Stalin'in suçlamayı ve infaz etmeyi amaçladığı bir "Tuhaçevski komplosu" söz konusuydu.

Herhangi bir ülkenin ileri gelen askerî yetkilileri, savaşta düşmanın eline düşebilir hatta yabancı işgalcilerle işbirliği de yapabilirdi ve her ne kadar Tuhaçevski, İona Yakir ya da Jeronimas Uborevičius'un, Kızıl Ordu'nun en yetkili üç komutanının, yabancı güçler tarafından işgal edilen Sovyet topraklarını denetim altında tutmak için yerleştirdiği kuklalar oldukları şüpheli olsa da, *teorik olarak* bunu yapabilecek az sayıda insanın arasındaydılar. Stalin'i bu adamları yok etmeye iten, kısmen, bir ikame hükümetinin önünü almak olabilirdi ama o daha ileri gitti, bu hedefin ötesine geçti: 1937-1938'de 144 bin subayın 33 bini ihraç edildi ve Stalin 9.500'ünün geri dönülmez şekilde tutuklanmasına ve yaklaşık yedi binin infazına karar verdi ya da teşvik etti.[14] 767 en üst rütbeli komutanın en az 503'ü –bazılarının iddiasına göre 600'den fazlası– infaz edilmiş ya da hapse atılmıştı. Tümenlerdeki en üst kademe 186 komutanın 154'ü, bunların yanı sıra dokuz oramiralin sekizi, on beş orgeneralin on üçü ve beş mareşalin üçü kıyıma uğradı. Bunları yaparak hangi rejim varlığını sürdürmeyi

12 Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voennofashistskii zagovor'", s. 20-22 (Daladier'in uyarısı, Potyomkin'den Moskova'ya, 16 Mart 1937); Artizov vd., *Reabilitatsiia: kak eto bylo*, II, s. 601. Çekoslovakya Başkanı Edvard Beneš'in de Berlin-Moskova arasındaki gizli uzlaşma müzakerelerinden ve Sovyet rejimini devirmek için askerî darbe yapılacağından haberdar edildiği ve Sovyet rejimine bunu sözlü olarak ya da belgelerle aktardığı iddia edilse de Prag'daki Aleksandrovski'nin görüşme kayıtlarında böyle bir bilgi yer almıyor. Sovyet ya da Alman arşivlerinde Heydrich'in Beneš aracılığıyla gönderdiği bir doküman da bulunmuyor. Sayısız sorgu tutanağının herhangi birinde de sözü edilen dokümanlara değinilmiyor. Stalin'in böyle bir belgeye ihtiyacı yoktu: Eğer bu belgeler var idiyse ve Stalin bunları gördüyse, Gestapo, en iyi askerini infaz ettirerek Stalin'i aptal durumuna düşürmekle övünebilirdi. Polisenská ve Kvacek, "Archivni dokumenty hovorí", s. 29; TsRGVA, f. 33987, op. 3, d. 1028, l. 107-114; Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor'", s. 5-6, 23-29; Lukes, *Czechoslovakia Between Stalin and Hitler*, s. 91-112. Aynı zamanda bkz. Watt, "Who Plotted against Whom?", s. 49 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO, FO 371/21104, N 3287/461/38, Newton, 21 Haziran 1937); *Les Evénements Survenues en France de 1933 à 1945*, I, s. 29. Stalin'in ofis kayıt defterleri ile Tuhaçevski'yi töhmet altında bırakan Nazi dosyasının iletilmesinde Beneš'in rolü arasındaki ilişki açıklanırken büyük bir hata yapılmaktadır: 21 Mayıs'ta Stalin Mikhail K. Aleksandrovski'yi kabul etmiştir, Sovyetler'in Çekoslovakya temsilcisini (Sergey S. Aleksandrovski) değil. Gorbunov, "Voennaia razvedka v 1934-1939 godakh", sayı 8, s. 93; Plimak ve Antonov, "Nakanune strashnoi daty", s. 151; Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 120-121 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 175, l. 82); *Na prieme*, s. 208; Naumov, *Stalin i NKVD*, s. 344.

13 Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voennofashistskii zagovor'", s. 10-11 (atıfta bulunduğu kaynak, I. M. Kedrov'un sorgusu, 25 Mayıs 1939).

14 Reese, *Stalin's Reluctant Soldiers*, s. 134-146. 1937'den 1938'e kadar 34.501 Kızıl Ordu subayı, hava kuvvetleri subayı ve askeri siyasi personel, partiden atılmaları veya tutuklanmaları nedeniyle ihraç edildi; 11.596'sı 1940 yılında görevine döndü. Voroşilov'un belirttiği gibi, iç savaşı izleyen yıllar içinde 47 bin subay ihraç edilmişti ve bunların yaklaşık yarısı (22 bin) 1934-1936 yıllarında gerçekleşmişti; ihraç edilenlerin yaklaşık 10 bini tutuklanmıştı. Ancak çok azı üst rütbeliydi. Bu rakamlara Kızıl Hava Kuvvetleri ihraçlarının bazen dahil edilip bazen edilmemesi kafa karıştırıcıdır. "Nakanune voiny (dokumenty 1935-1940 gg.)", s. 188; Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 137. 1939'da, Stalin bu kıyamete son verdikten sonra, sadece 73 Kızıl Ordu mensubu tutuklanacaktı.

bekleyebilir? Bu çapta bir saldırıya rağmen rejimin çökmemesi ancak Leninist tek parti rejiminin yapısı ve nihayetinde komünizmin komplocu dünya görüşü ve mantığı, Maniheizmin iki kamplı ve düşmanlarla dolu dünyası içinde mümkün olabilirdi. Komünist düşünme biçimleri ve siyasi pratiklerin Stalin'in şeytani zihni ve siyasi becerileri ile birleşmesi şaşkınlık yaratacak derecede kan dökülmesine yol açtı.

Dostlar ve yabancılar

Stalin'in ordu ve NKVD'nin önemli adamlarına yönelik saldırısı hem çok geniş bir zaman ve büyük bir enerji kaybına yol açıyor hem de kendisine bazı zorluklar çıkarıyordu. İktidarıyla böbürlenerek tüm bunları hafifseyebilirdi de. Mesela, *Yevgeni Onegin*'in yazarını (Rusya'nın milli şairi Aleksandr Puşkin) bilmeyen cahil ÇEKA'cıyı utandıran profesör benzeri hikâyeleri tekrar edebilirdi. ÇEKA'cı profesörü tutuklamıştı ve "Profesörü konuşturdum! Kendisi yazmış!" diyerek övünmüştü.[15] 10 Şubat 1937 haftası boyunca tüm ülke ölümünün yüzüncü yıldönümünde Puşkin'i andı. Şair, serf sahibi bir aristokrattan radikal-demokrat halk ozanına dönüşmüştü. *Pravda* (10 Şubat), Puşkin için, "Halkın sahip olduğu tüm iyi niteliklerin mirasçısı Sovyet iktidarı sayesinde bizden biri, tam bir Sovyet," diye yazmıştı. Puşkin'in eserleri, çeşitli formlarda toplamda 13,4 milyon adet basılmıştı – Sovyet kütüphanelerindeki her beş kitaptan birinin Puşkin olduğu söyleniyordu.[16] O yıl içinde, eğer Puşkin 19. yüzyılda değil de 20. yüzyılda yaşasaydı yine 1937 yılında öldürülürdü esprisi yapılmaya başlanmıştı.

Şubat 1937'de, Çin'deki milliyetçi egemen grup Çan Kay Şek'in kabul ettiği birleşik cepheye ayak diremeyi sürdürüyor, Japonya ile uzlaşmayı ve komünistleri ezmeyi öneriyordu ama Çan, rehin alındığında infaz edilmesinin Stalin tarafından engellenmesinin önemini teslim ettiğini bir kez daha göstererek, onların bu tavrını bastırıyordu. Hem Nankin'den hem de Moskova'dan akan parayla Amerikan yapımı bir kamyon filosu satın alarak hareket kabiliyetlerini artıran Çinli komünistler, başkumandan ile yenilenen ittifaka da sıcak bakmıyorlardı.[17] Parti liderliği, Japonlara karşı birleşik cephenin komünistlerin etkisini katbekat artıracağını gizli bir tebliğ ile kadrolarına anlatarak bu hissiyatı yatıştırmaya çalıştı. Bu tebligatın bir kopyası Çan'a da gösterildi.[18] Burada NKVD'nin keşfedemediği bir ihanet söz konusuydu.

---

15 Alliluyeva, *Tol'ko odin god*, s. 334.

16 *Pravda*, 11 Şubat 1937, s. 3 (N. Tikhonov). Aynı zamanda hicvedildiği bir kaynak olarak bkz. Mikhail Zoshchenko, "V pushkinskie dni", ilk yayımlamdığı kaynak, *Krokodil*, sayı 3 ve 5, 1937, yeniden basım, Zoshchenko, *Sobranie sochinenii*, II, s. 416-421. Leningrad, Moika 12'de restore edilmiş binada Puşkin ve Stalin büstleri yan yana duruyordu. Mastenitsa, "Iz istorii muzeinoi pushkiniany", s. 116; Tkhorzhevskii, "Cherez sto let", s. 9-10. Aynı zamanda bkz. Sandler, *Commemorating Pushkin*, s. 107-116; Molok, *Pushkin v 1937 g.*

17 Snow, *Red Star over China*, s. 474.

18 Taylor, *Generalissimo*, s. 143 (atıfta bulunduğu kaynak, Çan günlükleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, kutu 39, klasör 8, 18 Şubat 1937). Varga'nın çözümlemesi (20 Nisan 1937), "Son yıllarda

Çin, Sovyet kamusal alanında, İspanya gibi merkezî bir yer işgal etmiyordu. Stalin'in, uluslararası işçi dayanışması adına İber Yarımadası'na Sovyet askerî gücünü gönderme konusunda gözüpek oluşu heyecan yaratmıştı. Bir öğrenci, Aleksei Adzhubei (daha sonra Kruşçev'in damadı olacaktı), 1937 yılında, "Bizim için tek konu İspanya ve faşistlere karşı savaştı," diye anlatacaktı. "İspanyol kepleri –siperliğinde kırmızı çizgi olan mavi kepler– ve büyük bereler moda olmuştu, biz bunların yamukluklarıyla dalga geçiyorduk."[19] Diğer yandan, NKVD muhbirleri gerçekten taraftar bulan bazı tatsız yorumları rapor ediyordu ("Çocuklarımız çikolata ya da tereyağı görmüyor çünkü İspanya'ya gönderiyoruz").[20] Ancak İspanya'da Sovyet danışmanlar, Franco yanlılarının Katolik ve muhafazakâr olan İspanya nüfusunun çok geniş kesimlerinden destek bulduğunu anlamıyor ya da kabul etmek istemiyordu. Bunun yerine, İspanya'daki Sovyet askerî istihbaratının başkan yardımcısı, "İspanyol halkının büyük çoğunluğu"nu ("çalışan kitleler") Alman ve İtalyan müdahaleciler ile askerî-faşist Franco kliğinin karşısında konumlandırıyordu.

Sovyet sınıfsal şüpheciliği cumhuriyet için savaşan İspanyol askerlere kadar uzanıyordu. Aynı istihbarat raporunda, "Şu âna değin, siyaseten güvenilmez olan subay ve generaller Savaş Bakanlığı bürokrasisi, genelkurmay ve cephe subayları üzerinde büyük etkiye sahip oldu. Cumhuriyet silahlı kuvvetlerinin organizasyonu ve daha rasyonel kullanımı için alınan tedbirleri engelliyor ve sabote ediyorlar."[21] Sovyetler'in İspanyolların uzmanlığına duyduğu güvensizlik de bu sınıf-politikası şüpheciliğini tamamlıyordu.[22] Sovyet askerî yetkilisi Kirill Meretskov, "İspanyol ordusunda durum çok kötüydü ve danışmanlarımızın hem örgütsel hem de muharip-operasyonel görevleri yerine getirmesi iste-

---

Çin'i niteleyen, şüpheye yer bırakmayacak şekilde, burjuva toplumsal sistemine geçiştir" tespiti ile başlıyor ancak bu geçiş süreci koşullarının benzersiz olduğunu söylüyordu (pre-kapitalist tarımsal ilişkiler, kısmi sömürgecilik ve güçlü devrimci güçlerin varlığının bir bileşimi). Her ne kadar feodalizmin aşılmasının zorunluluğunu not düşse de, köylülerin feodal sömürüsü üzerine burjuva ekonomik ve askerî üstyapı kurulmasının sömürüyü daha da şiddetlendireceğini belirtiyordu. Eğer yakın zamanda Çin ve/veya Rusya, Japon saldırganlığının hedefi olursa, Sovyetler Birliği'nin Çin'deki tarımsal devrimi geciktirmeye çalışacağı konusunda da uyarıyordu. Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai: dokumenty,* IV/ii, s. 1105-1013 (RGASPI, f. 514, op. 1, d. 868, l. 20-32).

19 Adzhubei, *Te desiat'let*, s. 194-195. Benzer biçimde, 1937'de dokuz yaşında olan ve gelecekte KGB'nin şef analistliğini yapacak Nikolay Leonov, daha sonra, İspanya İç Savaşı'nın geçmişteki etkisiyle İspanyolca eğitimi alacaktı. Leonov, *Likholet'e*, s. 7-13, 18-21. Louis Fischer "Moskova İspanya'yı yaşıyor," diye yazmıştı. Fischer, *Men and Politics*, s. 403. Sovyet basınının tipik tavrı konusunda bkz. *International Solidarity with the Spanish Republic*. Aynı zamanda bkz. Davies, *Popular Opinion*, s. 96.

20 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 224; Fitzpatrick, *Everyday Stali ism*, s. 171. 1937 yılında Katalonya'ya seyahat eden Britanyalı Helen Grant, bir film gösteriminde, "Stalin'in fotoğrafının belirmesiyle üst balkonda büyük bir tezahürat yükseldi, ama *sadece* balkondan (vurgu kendisine ait)," diyordu. Kendisinin de oturduğu daha pahalı orta sınıf izleyicilerin oturduğu bölümde "insanlar sessizliklerini koruyordu." Jackson, *British Women*, s. 117.

21 Radosh vd., *Spain Betrayed*, s. 129-133 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 960, l. 251-277: Nikonov, 20 Şubat 1937).

22 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 591.

niyordu," diye anlatıyordu.[23] Sovyet danışmanlar İspanyol tarihi, zihniyeti ya da dili hakkında tabii ki çok az bilgi sahibiydi. Denizcilik ile ilgili başdanışman Nikolay Kuznetsov ilk haftasını Madrid'de tek başına dolaşarak, İspanyolca birkaç kelime kapmaya çalışarak geçirmiş, bir yandan da Cumhuriyet'in askerî durumunu değerlendirmişti. Genellikle tercüman bulunamıyordu ya da çok kötü tercümanlar oluyordu. Moskova'daki yetkililer, başlangıçta, cumhuriyet için gönüllü olan "Beyaz Muhafız" göçmen Rusları kabul etmiyorlardı. Moskova'nın yumuşamasından sonra dahi on Sovyet danışmana bir tercümandan fazlası bulunamıyordu.[24]

Cehalet, görevin zorluğunun sadece bir bölümüydü. Antonov-Ovseyenko neredeyse İspanya Maliye Bakanı Negrín'in istifasına neden oluyordu – Barselona'daki Sovyet temsilcisini "Katalanlardan daha fazla Katalan" olmakla suçlamıştı.[25] Birçok Sovyet danışmanın feodal lordlara özendiği söyleniyordu; villaları, şarap mahzenleri ve metresleri vardı.[26] Her yere yarım düzine koruma ile giden Büyükelçi Rosenberg hükümranlığını gözler önüne seriyordu. Ona eşlik eden Amerikalı gazeteci Louis Fisher, "Cuatro Caminos'da bir tuvalete girse, korumalar sac duvarların etrafını çevirip bekliyorlardı," diye anlatıyordu.[27] Rosenberg, geniş maiyetiyle birlikte Largo Caballero'yu ziyaret ediyor ve bir genel vali gibi açık talimatlar veriyordu ("X'in azledilmesi uygun olabilir").[28] Politbüro telefon oylamasıyla, Rosenberg'in şu ya da bu kararı İspanyol hükümetine dayatmaması yönünde karar aldı ("Büyükelçi komiser değildir, yapsa yapsa danışmanlık yapabilir") ama geç kalınmıştı.[29] En sonunda, 1937 Ocak ayında yapılan bir toplantı sırasında, Largo Caballero "Dışarı! Çık dışarı!" diye bağırmıştı Rosenberg'e, dışarıdaki herkesin de duyacağı bir tonda. "Sayın Büyükelçi, İspanyollar yoksul ve dış yardıma muhtaç olabilir ancak yabancı bir büyükelçinin İspanya hükümet başkanına iradesini dayatmasını kabul etmeyecek kadar gururludurlar."[30]

---

23 Sovyet danışmanlar, "Genellikle muharip İspanyol tugaylarına yol gösteriyordu, özellikle de ilk muharebe operasyonlarında subayların birliklerine nasıl komuta edeceklerini göstermek için," diye de ekliyordu. Meretskov, *Serving the People*, s. 147-148.

24 İspanya'da, toplamda çoğu kadın olan 204 tercüman çalışıyordu. İspanya'daki Beyaz Muhafız göçmenler konusunda Yezhov'un Stalin'e gönderdiği nota bakılmalıdır (19 Ocak 1937): Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 179-181 (APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 33-39).

25 RGASPI, f. 17, op. 120, d. 263, l. 32; Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 163-164 (APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 3-4: Gaikis, 31 Aralık 1936), 165 (l. 2: Litvinov'dan Stalin'e, 2 Ocak 1937), 166 (l. 1: Politbüro kararı).

26 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 742, Albay Sverchevskii'nin bir raporuna atıfla, tarihsiz [1938], RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1149, l. 237, 233.

27 Fischer, *Men and Politics*, s. 361.

28 Broué, *Staline et la révolution*, s. 102-103 (Luis Araquistáin'e atıfla); Bolloten, *Spanish Civil War*, s. 319. 1936 Ekim ayı ortasında Voroşilov'a yazan askerî ataşe Gorev, Sovyet elçisinin "sağlıksız bir kendini beğenmişliği olduğunu ve sahip olduğu yetkilerden fena halde korktuğunu" rapor ediyordu. Radosh vd., *Spain Betrayed*, s. 94 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 832, l. 239).

29 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 157-158 (APRF, f. 3, op. 65, d. 222, l. 164-64ob.: 21 Aralık 1936).

30 Thomas, *Spanish Civil War*, s. 517. Largo Caballero her tür gerilimi yatıştırmaya çalışıyordu: "Hepimiz onun [Rosenberg] davranışlarından ve bizimle birlikte yürüttüğü faaliyetlerden

Sovyet kibri İspanya'da yerel gurur duvarına çarptığı sırada, Moskova'daki ilk yılında İspanyol Cumhuriyeti, elçiliğini finanse edemiyor ve hatta temsilcisini de yeterince bilgilendiremiyordu ama Stalin, Büyükelçi Dr. Marcelino Pascua'ya –Rusça konuşan bir tıbbi istatistikçiydi– alışılmadık bir erişim imkânı (ve ayrıca, sekiz yatak odası, dört banyo, iki mutfak, iki salon barındıran iki katlı bir köşk) sağlamıştı. Kurallar gereği Stalin yabancı elçileri kabul etmese de 3 Şubat 1937'de Küçük Köşe'de, Molotov ve Voroşilov ile birlikte, Largo Caballero'nun (12 Ocak tarihli) kişisel mektubunu getiren Pascua'yı kabul etti.[31] Sovyet üçlüsü, İspanya Cumhuriyeti kodlarının kolayca kırıldığı konusunda elçiyi uyarıp telgraf yerine kurye kullanılmasını önerdiler. (Sekiz ay sonra Voroşilov hâlâ uyarıyı yineliyordu.) Pascua, İspanya'nın bir dostluk antlaşması imzalanması isteğini dile getirdi. Stalin bu isteği reddederken, kurnazca bir yaklaşımla, "Eğer İspanya bir biçimde SSCB ile arasına mesafe koyarsa" Cumhuriyet "Britanya'dan yardım alabilir," diyordu.[32] Görüşme beş saat sürdü. Stalin, Pascua'dan, "iç ve dış düşmanlar karşısında İspanya Cumhuriyeti'nin kesin bir zafer kazanması" dileğini İspanyol halkına iletmesini istedi.[33]

Ertesi gün, İspanya'da savaşın gidişatı hakkında geniş katılımlı bir iç toplantı düzenleyen Stalin, tankçıları, havacıları, mühendisleri ve İspanya'da doğrudan muharebe deneyimi yaşamış diğerlerini bir araya getirdi. Ne sonuca varıldığı bilinmiyor.[34] Ancak Stalin şubat ayının sonuna doğru, Voroşilov ve Uritsky'nin teslim ettiği listeye dayanarak İspanya'ya ek silah satışı yapılması kararını Politbüro'ya onaylattı. Pascua ile yaptığı görüşmede Stalin, İspanya'daki Sovyet diplomatik temsilcileri hakkında da olumsuz görüşler beyan etmişti. 9 Şubat'ta Politbüro, telefon oylamasıyla, Rosenberg'in yerine yardımcısı Gaikis'i atadı – o sırada görüşme için Moskova'ya çağrılmıştı ve yoldaydı; daha sonra Gaikis de ortadan kayboldu.[35] İspanya'ya bir Sovyet elçisi tayin edilmesinden sadece dokuz ay sonra, şimdi yine Moskova bir elçiden yoksun kalmıştı. İspanya da (ertesi yıl) büyükelçisini geri çekti ve yerine yeni atama yapmadı. Böylelikle Moskova, elçiliğini İspanyollara değil yalakalara teslim etmiş oldu.[36] Cumhuriyetçi İspanya'nın geleneksel sosyalistleri komünistlere karşı derin bir

---

memnunuz. Burada herkes onu seviyor." Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 173-174 (APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 17-19: 12 Ocak 1937).

31 Ziyaret talebinin alınması ve Krestinski tarafından Stalin'e ulaştırılmasıyla kabul edilmesi aynı gün oldu (3 Şubat). Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 189-190 (APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 80), 190 (l. 87); *Na prieme*, s. 201. 4 Şubat'ta Krestinski, Gaikis'in Moskova'ya çağrılmasını sağladı: Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 190 (APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 80), 190 (l. 88).

32 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 64 (Pascua'nın toplantı notlarının bir araya getirilmesiyle: AHN-Madrid. Diversos. M. Pascua, leg. 2, exp. 6, 12), paragraf 99.

33 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 191 (APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 86: Largo Caballero'ya mektup, 4 Şubat 1937).

34 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 191-195 (APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 81, 82, 85). Stalin'in 5 Şubat 1937'de Küçük Köşe'de bu toplantıyı yaptığı anlaşılıyor: *Na prieme*, s. 201.

35 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 197 (APRF, f. 3, op. 65, d. 217, l. 54).

36 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 145, 789. Rosenberg'in yerine Gaikis geçti.

güvensizlik içindeydi ve Sovyetler Birliği'ni sadece belli bir hedefe ulaşmanın aracı olarak görüyorlardı.

Bazı Sovyet danışmanlar da zaten onları can düşmanı olarak görüyordu. Koltsov, Sovyet askerinin göz yumması sayesinde danışman ve Sovyet ajanı olarak serbestçe çalışırken, bu durum onu Moskova'ya şikâyet eden Komintern mensuplarını kızdırıyordu. Berzin, İspanya hükümetinin madalyalı NKVD görevlisi Aleksandr Orlov'dan memnun olmamasından dolayı Voroşilov ve Yezhov'a şikâyet ediyor ve geri çağrılmasını öneriyordu. İspanya'da NKVD merkezinin başkanlığına terfi eden Orlov Şubat 1937 sonunda Moskova'ya yazarak, Sovyet askerî ataşesi "Gorev'in askerî deneyimi yok. Savaş meselelerinde o daha bir çocuk. [Berzin] iyi bir parti mensubu ama uzman değil – ve bu bizim komutamızın zirvesi," demişti.[37] Gorev de şikayetçiydi: "Hepsi binlerce ahlâki günahtan dolayı birbirini suçluyor, en alt düzeydekiler de dahil olmak üzere birbirleri ile ilgili kanıt topluyor ve birbirlerini müdahalecilikle suçluyorlar." Gorev, Voroşilov'a yazarak, "telefonda neyin konuşulmasına izin verildiğini, neyin konuşulmasının uygun olmadığını hâlâ öğrenmediği" için Sovyet tank komutanı General Semyon Krivoshein'den şikâyet ediyordu.[38] Sovyet danışmanlar genellikle iki arada kalıyordu. "Ben ayrılmadan önce yoldaş Voroşilov, insanlarımızın çalışmalarıya ilgili talimatlar verdi," diyordu İspanya'da görevlendirilen kıdemli askerî yetkili Grigory Stein, "hiçbir şart altında talimat yayımlama ama zafer için her şeyi yap."[39]

Tahmin edilebileceği gibi, Voroşilov belirli talimatlar yayımlayarak kendi koyduğu kuralı kendi ihlal ediyor, tankların hareketlerine kadar tüm askerî operasyonu doğrudan Moskova'dan yönetmeye çalışıyordu.[40]

Stalin'in ne duymak istediğini bildikleri için mi yoksa komplocu dünya görüşünü onlar da paylaştığı için mi bilinmez, Sovyet askerî danışmanlar, ihanet hakkında giderek daha fazla yazıyorlardı. Moskova'ya yazan bir danışman, "İspanya'daki faşist müdahale ve ülkemizde silahlanan Troçkist-Buharinci çeteler aynı zincirin halkaları," diyordu. Benzer biçimde, İspanya'daki en yüksek Sovyet siyasi yetkilisi Stashevsky, Moskova'ya şöyle yazmıştı: "Eminim her yerde provokasyonlar söz konusu ve Cumhuriyet'in yüksek memurları arasında da faşist bir örgütlenme olması muhtemel." Cumhuriyet hatlarının gerisinde, İtalyan istihbaratına ya da Gestapo'ya mensup gerçek ve sözde ajanlar açığa çıkarılıyor ve tutuklanıyordu ama Stashevsky'nin tam olarak bunu mu kastet-

---

37 Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 265-266 (atıfta bulunduğu dosya 17697, I: 28).

38 Radosh vd., *Spain Betrayed*, s. 456-458 (Gorev raporu, 23 Mart 1937, gizli arşiv 15), 69 (Gorev, kod adı Sancho, 16 Ekim 1936). İletişimin güvenilmezliği konusunda bkz. Rees, "The Highpoint of Comintern Influence? The Communist Party and the Civil War in Spain", s. 150.

39 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 582, atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 961, I. 171.

40 Voroşilov direktiflerinin "yerine getirilmemesi" ithamıyla ateş püsküren telgraflar gönderiyor, "Hepiniz ciddi cezalara çarptırılacaksınız," diye tehditler savuruyordu. Rybalkin, "Voennaia pomoshch'", s. 108 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, f. 132, op. 2642, d. 173, I. 23-24; d. 192, I. 1-3); Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 56 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, f. 132, op. 2642, d. 192, I. 32), 56 (d. 182, I. 22-3: 4 Aralık 1936).

tiğini bilmiyoruz.[41] Stalin araştırma yapılmasını istiyordu ama onun kastettiği *Sovyet* danışmanlar arasındaki hainlerdi: "Her bir şifreleme memurunu, telsiz operatörünü ve genel olarak tüm iletişim memurlarını kontrol edin, merkezi sadık ve savaşma becerisi olan yeni insanlarla doldurun... Bu radikal tedbirler alınmazsa savaşı kesinlikle kaybederiz. Kati kanaatimiz budur."[42]

Yıpratma savaşı

Stalin bir sonraki Merkez Komite genel kurulu için 20 Şubat tarihini belirledi. 5 Şubat'ta Politbüro tarafından onaylanan gündem maddeleri arasında, Buharin-Rykov vakası (Yezhov); sanayideki yıkıcılık ve casusluk üzerine üç rapor (Orjonikidze, Kaganoviç, Yezhov); "Parti kadrolarının siyasi eğitimi ve parti örgütü içinde Troçkizme ve iki taraflı oynayanlara karşı mücadelenin yöntemleri" üzerine bir rapor (Stalin) yer alıyordu.[43] Yeni anayasaya uygun olarak, parti örgütleri ve yeni Yüksek Sovyet seçimleri ile ilgili bir rapor da (Jdanov) olacaktı. Toplantı hazırlıkları konusunda Merkez Komite üyelerinin bilmediği, personeli denetleyen otuz beş yaşındaki aparatçik Georgy Malenkov'un "anti-Sovyet unsurlara" ilişkin gizlice derlediği listelerdi. Bu listeler tüm "eskiler"i kapsıyordu: Çarlık memurları, askerî personel, polis, tüccar ve soylular; Beyaz memurlar ve subaylar; Sosyalist Devrimciler, Menşevikler ve *kulak*lar toplam on sekiz kategoriye ayrılmışlardı ve dış düşmanlar tarafından kullanılmaya açık oldukları düşünülüyorlardı. "Özellikle belirtmek gerekir ki," diyordu Stalin'e yazdığı bir ön yazıda (15 Şubat) Malenkov, "1922'den bu yana ihraç edilmiş ya da çeşitli sebeplerle parti kartı hakkını yitirmiş 1,5 milyon parti üyesi ya da aday üyesi var." 100 binden fazlasının "karşıt" ya da "toplumsal açıdan zararlı" olduğunu belirtiyordu. Stalin, Malenkov'un verdiği rakamların altını çizmişti.[44]

Birdenbire varsayılan düşman sayısı devasa boyutlara ulaşmıştı ve her yerdeydiler. Mesela Moskova rulmanlı yatak fabrikasında partiden ihraç edilenlerin sayısı 1.084, parti üyeliği sürenlerin sayısı ise sadece 452'ydi ve bu ürkütücü tablo Birlik çapında birçok stratejik müessesede görülebilirdi.[45] Partinin en güçlü olduğu yerler de büyük fabrikalardı. Bu insanlar elbette Stalin'in temiz-

41 Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 82-83 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1082, l. 206: A. Agaltsov). Dimitrov Stalin'e şöyle yazmıştı: "Düşmanın avantajı hükümet cephesinde çok ajanı olması." Khlevniuk, *Khoziain*, s. 293 (APRF, f. 3, op. 65, d. 221, l. 38-40, 14 Aralık 1936); Sharapov, *Naum Eitingon*, s. 53.

42 Khlevniuk, "Prichiny 'bol'shogo terrora'", s. 10.

43 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 83 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 983, l. 64). İki gün sonra Blyukher ve Deribas Khabarovsk'tan bir telgraf çekerek genel kurula katılmamak için izin istediler ve Stalin bu isteği kabul etti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 83 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 65, l. 25).

44 Khaustov, "Razvitie sovetskikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti"; RGASPI, f. 17, op. 71, d. 43, 44, 45, 46. Malenkov'un listeleri, bölgesel parti başkanlarının sadece %15,7'sinin yüksek eğitimli olduğunu ve %70,4'ünün sadece ilkokul mezunu olduğunu tespit ediyordu. Alt kademelerde, kırsal alanda ve kasabalarda da parti şefleri ile ilgili benzer oranlar görülüyordu.

45 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 773, l. 115.

likleri ve parti kartı değişimi sırasında ihraç edilmişlerdi ve eğer sadık kalmamaya karar verdilerse bunda diktatörün rolü vardı. Alışılagelen uygulama uyarınca Merkez Komite üyelerine ön dosya iletiliyordu ve bu dosyaya Stalin, Lubyanka hücrelerinde alınan ve fiilen Merkez Komitesi üyesi olanları işe karıştıran "itirafları" da dahil etmişti. Ancak NKVD kuryeleri genel kurul dosyalarını Merkez Komite'ye, Parti Denetim Komisyonu'na ve alışılmadık biçimde davet edilen yaklaşık yirmi NKVD görevlisini de içeren elli davetliye iletirken, Malenkov'un listeleri gizliydi.[46]

Stalin, Orjonikidze'nin taslak raporunu genel kurul için gözden geçirdi ve "Hangi branşların sabotajdan etkilendiğini ve nasıl etkilendiğini örneklerle belirtin," diye tavsiye etti.[47] Aynı akşam, oldukça geç bir saatte gelen Orjonikidze Ağır Sanayi Komiserliği'nin merkez direktörlüğünde bir konuşma yaptı. Çarlık'ın "Karayüzler" Duması günlerinde bile iş kazasında ölen işçilerin tepkiye neden olduğunu ama SSCB'de, yirmi işçinin ölüp gömülebileceğini ve görevlilerin raporlarında işçi sınıfının keyfinin yerinde olduğundan söz edeceğini söyleyerek yetkilileri eleştirdi. Yıkıcılığı tespit edemedikleri için onları azarlıyor ("Yıkıcılığa nasıl son vereceğinizi ve hangi tedbirleri uygulayacağınızı bana söyler misiniz?"), yakın zamanda infaz edilen yardımcısı Pyatakov'u itham ederken Stalin ile aynı dili kullanıyordu. Stalin'in duygusal tacizlerini herkes kadar Orjonikidze de biliyordu. 1937 yılının ilk kırk yedi gününde Küçük Köşe'de Stalin'le yirmi iki defa, toplamda yaklaşık yetmiş iki saat görüşmüştü.[48] Ayrıca telefon görüşmeleri, birlikte yenilen yemekler ve Kremlin bahçesinde yürüyüşler de vardı. Ağır sanayi komiseri, sadakatini sergileme konusunda dikkatli davranırken, aynı zamanda diktatörün hükümranlığını yumuşatmaya da çalışıyordu. Orjonikidze, var olduğu söylenen sabotaj vakalarının objektif olarak araştırılması gerektiğini çalışanlarına söylüyordu ve NKVD'nin en çarpıcı üç "yıkıcılık vakası"na kendi komisyonunu gönderme kararı aldı, amaç belli ki Merkez Komite genel kuruluna taze raporlar sunmak ve boş iddiaların aksini ispat etmekti.[49]

17 Şubat 1937'de, her zamankinden iki saat geç olarak, saat 12.10'da Eski Meydan'dan kendi komiserlik binasına geldi; belli ki, diktatörün Kremlin dairesine girebilen az sayıdaki insandan biri olarak Stalin ile görüşmeye gitmişti.[50] Eğlen-

46 RGASPI, f. 17, op. 114, d. 622, l. 13; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 421. Aynı zamanda bkz. Conquest, *Reassessment*, s. 33; Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 364-365, 393-397.

47 Sadece Orjonikidze'de bulunan bir taslak tasarı günümüze ulaştı: RGASPI, f. 558, op. 1, d. 3350, l. 1; *Kommunist*, sayı 13, 1991, s. 59-60.

48 Khlevniuk, *Master of the House*, s. 165.

49 Khlevniuk, *In Stalin's Shadow*, s. 128-131 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 85, op. 29, d. 156, l. 12, 14); Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 221 (d. 156, l. 10-12). İnşaat Sanayii Başkanı S. Z. Ginzburg, Nijni Tagil'deki Ural Tren Vagonları İmalat Fabrikası'nda incelemelerde bulunmasının ardından 18 Şubat'ta Moskova'ya döndü – aynı gün İspanya'da Halk Cephesi seçim zaferi kazanmıştı. Yine aynı gün Poskrebişev onu aramış ve hazırladığı raporun bir kopyasını Stalin'in istediğini iletmişti. Ginzburg, *O proshlom*, s. 195.

50 *Za industrializatsiiu*, 21 Şubat 1937, s. 6 (A. P. Zaveniagin); Orjonikidze evine giderken Kremlin bahçesinde Buharin'in karısı Anna'ya rastlamıştı. Larina, *Nezabyvaemoe*, s. 333.

ce Sarayı'nda [*Poteshny Dvor*] bulunan kendi Kremlin dairesine döndükten sonra, telefonda Stalin ile tartışırken havada Rusça ve Gürcüce küfürler uçuşuyordu.[51] NKVD Orjonikidze'nin dairesinde arama yapıyordu ve bu bariz bir provokasyondu.[52] Günün geri kalanında Orjonikidze'nin toplantıları vardı ve bunlardan biri de, genel kurul raporlarının gözden geçirileceği, saat 15.00'deki Politbüro toplantısıydı. Stalin, Orjonikidze'nin sabotaj ile ilgili taslağını el yazısı ile düzeltti ve "Troçkist yıkıcılar" ile ilgili sayfalar ilave etti. Akşamın ilk saatlerinde Orjonikidze diğer bazı toplantılar için komiserliğe döndü ve gece 00.20'de eve gitmek üzere çıktı (18 Şubat). Ertesi sabah kahvaltı için yatak odasından çıkmadı. Öğleden sonra içeri girmek isteyen bir çalışanını reddetti. Günbatımında, karısı Zinaida yatak odasından gelen silah sesini duydu. Orjonikidze ölmüştü.[53]

Dairenin Kremlin hattından Zinaida'nın haber vermesi üzerine Stalin yakın dostlarını Küçük Köşe'ye çağırdı ve hep birlikte Orjonikidze'nin dairesine yürüdüler. Daha sonra, saat 20.55'te, Stalin, Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Jdanov, Mikoyan, Postyshev (kısa süre önce Kiev parti başkanı olarak görevden alınmıştı) ve Yezhov –yani, esas itibarıyla bu noktada rejimin çekirdek kadrosunu teşkil edenler– Küçük Köşe'de yeniden toplandı. Saat 21.40'ta, beş dakikalığına Doktor Levin çağrıldı. Grup 00.25'e (19 Şubat) kadar oradaydı.[54] Stalin, bu ölümü her yerde düşman ajanlarının mevcut olduğuna dair suçlamaları için kullanmamayı tercih etti. Bunun yerine, 18 Şubat saat 17.30'da, uyurken "kalp rahatsızlığından" öldüğü duyuruldu.

Genel kurul üç gün ertelendi. Dışarıdan gelenler Metropol, Moskva ve National otellerine yerleşmeye başladıkları sırada 19 Şubat tarihinde Sovyet gazetelerinde duyurulan Orjonikidze'nin zamansız ölümünden de haberdar oldular. Ülke çapında büyük bir üzüntü yaşandı. Orjonikidze henüz elli yaşındaydı. Bir görgü tanığı, "Sütunlu Salon'da [Sendikalar Binası'ndaki] çelenkler, müzik, çiçek kokuları, gözyaşları ve onur nöbetleri ile birlikte binlerce insan açık tabutun önünden geçti," diyordu.[55] Stalin de onur nöbeti tuttu. 21 Şubat'ta düzen-

51 Dubinskii-Mukharadze, *Ordzhonikidze*, s. 6. Orjonikidze Büyük Kremlin Sarayı'nın çocuk bölümü diye anılan kısmında yaşıyordu (Krestinski de orada yaşıyordu, tıpkı Sverdlov'un dul karısı Klavdiya ve NKVD görevlisi oğlu Andrey gibi) ancak bina restore edilirken Orjonikidze ve diğerleri Trinity Kapısı yakınındaki Eğlence Sarayı'na taşındılar. 1932 yılında Nadya'nın ölümüne kadar Stalin de burada yaşamıştı, Buharin de burada yaşıyordu.

52 *İzvestiya*, 22 Kasım 1963; Dubinskii-Mukhadze, *Ordzhonikidze*, s. 6. Bir akşam önce Küçük Köşe'de Yezhov tek başına kabul edilmişti. *Na prieme*, s. 202. Dairenin aranması 16 Şubat'ta gerçekleşmiş ve Orjonikidze'nin Stalin'le 17 Şubat sabahı özel görüşmesine yol açmış da olabilir.

53 Khlevniuk, *In Stalin's Shadow*, s. 143-149; Medvedev, *Let History Judge*, s. 402-403. Gece yarısı civarında Orjonikidze, Donbass kok kömürü fabrikası sabotajıyla ilgili konuşmak üzere kimya sanayii başkan yardımcısıyla görüştü. Komiserlikten ayrıldıktan sonra Orjonikidze bir kez daha Stalin'le konuşmuş olabilir. Dubinskii-Mukhadze, *Ordzhonikidze*, s. 6.

54 Bu noktada Chubar, Mekhlis, Andreev ve Kalinin katıldı. Levin saat 21.55'te tekrar çağrıldı ve beş dakika kaldı; resmî tıbbi bülteni imzalayan dört kişiden biriydi. (Levin bir yıl sonra yargılanacak ve infaz edilecekti.) *Pravda*, 19 Şubat 1937; *Na prieme*, s. 202-203.

55 Murin, *Stalin v ob'iatiakh*, s. 154-196 (s. 191'de). Amayak Nazaretyan yakın dostu Orjonikidze'nin fotoğrafının arkasına şöyle yazmıştı: "Sosyalizmin inşasında Sovyet rejiminin sergiledi-

lenen abartılı resmî cenaze töreninin ardından Orjonikidze'nin küllerinin bulunduğu kavanoz Kremlin duvarına yerleştirildi (arkadaşı Kirov'un yanına). Ana anma konuşmasını yapan Molotov, "Yoldaşlar, Bolşevik Partisi ve Sovyet Devleti en iyi liderlerinden birini kaybetti," diyor, "yozlaşmış Troçkistleri", "Pyatakovları" Orjonikdze'nin ölümünü hızlandırmakla suçluyordu.[56] Moskova'da yayılan ve Paris'deki Menşevik *Sosyalist Haberci*'de yer bulan söylentiye göre Orjonikidze'yi Stalin öldürtmüş ya da intihara sürüklemişti.[57]

Muhtemelen Stalin'i durdurabilmek için en büyük fırsat kaçırılmıştı. Orjonikidze her zaman parti bütünlüğü ilkesine bağlı kalmıştı, basın ya da radyoya özel erişim kanallarına sahip değildi ve NKVD ya da ordu üzerinde güç sahibi değildi.[58] Yine de müthiş bir otoritesi vardı, devrim öncesinden başlayarak Lenin'le birlikte çalışırken Avrupa sürgünleri ile Rusya arasında kuryelik yapmış ve daha sonra uzun yıllar, rejimin parlak başarı sağladığı ağır sanayiye nezaret etmişti.[59] Bu pozisyonunu genel kurulda kurgusal yıkıcılık suçlamalarını bastırmak için kullanabilirdi.[60] Ancak bunu yapsaydı dahi, sadece kolektif bir eylem başarıya ulaşabilirdi. Bu doğrultuda tüm diğer üst düzey Stalinistleri de –sadece Orjonikidze'ye yakın olan Voroşilov, Kaganoviç ve Mikoyan'ı değil ama aynı zamanda yakınlığı olmayan Molotov'u da– Stalin'e karşı birlikte hareket etmeye yöneltmek için Orjonikidze'nin kurnazlığına ve kararlılığına gerek vardı. Ancak, Stalin'e karşı hareket etme konusunu onların yanında konuşmak, birey olarak her biri için, siyasi ve belki de fiziksel ölümle eşanlamlıydı. Ayrıca, Stalin'in öldürmeye yatkın davranışlarından dolayı tedirginlik yaşasalar da, Orjonikidze dahil hepsi, hâlâ onun liderliğini kabul ediyordu. İspanya, Çin, Nazi Almanyası, Britanya ve Fransa, parti aygıtı, ideoloji gibi karmaşık sorunları omuzlayan Stalin'di.

Orjonikidze intihar etmeyi düşündüğünü Kaganoviç ve Mikoyan'a açmıştı.[61] Yayımlanan fotoğraflarda, naaşının yanındaki Kaganoviç'in güçlü duygularının –acı, öfke– ifadesi görülebiliyordu. Ruh eşini kaybetmişti ve Stalin'in dermansız Orjonikidze'yi nasıl sadistçe zorladığını biliyordu. Kaganoviç –çivi gibi sert ve fevri Kaganoviç– manen yıkılmıştı. Ardından Stalin Mikoyan'ın üzerine gitti. 1937 yılında, Yiyecek Sanayi Komiserliği'ndeki astı Mark Belenky'nin tutuklanmasını görüşmek üzere çağırdığı Mikoyan, söylendiğine

---

ği olağanüstü başarıları kendi gözleriyle görenler, dünyanın ilk sosyalist devletinin inşa edilmesine ve komünizme yürünmesine canlarını verenleri unutmayacak ve unutmamalıdır." *Pravda,* 17 Kasım 1964, s. 4.

56 *Pravda,* 22 Şubat 1937. Molotov yaşamının dahi ileri bir döneminde, intihar ederek Stalin'e zarar veren Orjonikidze'yi kötü adam ilan edecekti. Chuev, *Sto sorok*, s. 191-192. Kruşçev, Pyatakov'u zaten suçlamıştı: *Pravda,* 19 Şubat 1937.

57 *Sotsialisticheskii vetsnik*, 1937, sayı 5, s. 16; Pil'niak, *Rasplesnutoe vremia*, s. 582 (Gürcü şair Titsian Tabidze'den alıntı); Conquest, *Reassessment*, s. 170.

58 Khlevniuk, *Khoziain*, s. 284-285.

59 Lenin, *PSS,* XLV, s. 361.

60 Tucker, *Stalin in Power*, s. 418.

61 Mikoian, *Tak bylo*, s. 327-333.

göre itiraz edince, Stalin onun personel meselesinde kör olduğunu söyledi. Belenky'nin "itiraf" tutanaklarını göstermek için tekrar yanına çağırdı. "Al şunlara bak: Yıkıcılığını itiraf etmiş. Ona kefil oluyordun, al ve oku!" diyordu. Mikoyan bu durumu, "Tümüyle beni sıkıştırmaya yönelik," diyerek değerlendirmişti.[62] Çekirdek kadro mensupları artık hükümranın yoldaşları değildi. Stalin artık eşitler arasında birinci değil, bir despottu.[63]

Ayıklama

Gecikmeli genel kurulun açılışını 23 Şubat'ta Büyük Katerina İmparatorluk Senatosu'nun Sverdlov Salonu'nda ve Orjonikidze'nin ölümünün gölgesinde Molotov yaptı. Oturumlar alışılmadık biçimde on bir gün sürdü, tüm genel kurullardan daha uzundu.[64] Ülkenin her bir yanından, çoğu Merkez Komite üyesi olmayan NKVD yetkilileri dikkat çekiyordu. Stalin konuşmasının başında tehditkâr bir ton tutturmuş, tutuklanan üst düzey görevliler hakkında, "Teknik eğitimi olmayan boş gevezeler," demişti, tek iddiaları "parti kartına sahip olmaktı." Ekliyordu: "Mevcut yıkıcıların halktan teknik bir üstünlükleri yok. Tersine, halk teknik anlamda daha hazırlıklı." Yumuşak bir dille devam etti: "On binlerce becerikli, yetenekli insanımız var. Tek yapmamız gereken onları tespit etmek ve yükseltmek, böylelikle oldukları yere çakılıp kalmaz ve yok olmaya yüz tutmazlar."[65]

Aslında bu kurgulanmış toplantının ilk gündem maddesi Buharin ve Rykov idi. Açılış akşamında Yezhov ihanet suçlamasını dillendirdi. Mikoyan, onun tespitlerini inandırıcı bir biçimde destekledi. Buharin, kendisiyle ilgili basında yer alan iftiralara karşı uzun bir yalanlama yazarak Politbüro'ya göndermiş ve açlık grevine başladığını duyurmuştu. Şimdi, berbat bir halde, tıraşsız, buruşuk giysiler içinde kürsüden konuşmasına izin veriliyordu. Suçlamaları reddet-

---

62 Mikoyan 2 ve 14 Kasım 1937'de Stalin'in ofisindeydi ve her ikisinde de Yezhov ile beraberdi. Mikoian, *Tak bylo*, s. 318-319; *Na prieme*, s. 224.

63 Bir araştırmacının açıkladığı gibi, "1936 yılına kadar lider grubu bir arada tutan ortak bir projede ortak kanaatlerle yer almaları idi ama 1937'den sonra grubun doğası değişti." Rees, "Stalin as Leader, 1937-1953", s. 207. Orjonikidze'nin şahsi arşivini araştırmakla görevlendirilen Mikoyan ve Beria iki mühürlü dosya keşfettiler (Merkez Denetim Komisyonu'na başkanlık yaptığı dönemde alınmıştı) ve bu dosyalarda Politbüro üyeleri Kalinin ve Radzutaks ile ilgili küçük düşürücü Çarlık polisi belgeleri vardı. Orjonikidze dosyaları işaretlemiş "yokluğumda açılmayacak" notunu düşmüştü. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 9-10 (RGASPI, f. 85, d. 2, l. 1-30).

64 Şubat-Mart 1937 genel kurulu 1930'lu yıllar bilgileri detaylı olarak yayımlanan az sayıdaki genel kurullardan biridir. Bir diğeri 1935 yılındaydı: *Plenum Tsentral'nogo Komiteta VKP (b) 5-7 iiunia 1935 g.*, Partizdat, Moskova, 1935.

65 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 3, 1995, s. 8, 14; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 470. Bu, eskiden beri başvurduğu bir temaydı. Mesela, daha 19 Eylül 1931'de, o zamanın Ulaşım Komiseri Moisei Rukhimovich'i uygun bulmadığını Kaganoviç'e bildirirken, "Davamıza inanan ve başarıyla bürokrasinin yerini doldurabilecek olan yeni insanlar, eğer ciddi olarak araştırılırsa partimizde bulunacaktır," demişti. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 109-110 (RGASPI, f. 81, op. 3, d. 99, l. 35-36). Aynı zamanda bkz. Fitzpatrick, *Cultural Front*, s. 180 ve Khlevniuk, *Master of the House*, s. 172.

ti ancak konuşması acımasızca sabote ediliyordu. Stalin, "Troçki ile müritleri Zinovyev ve Kamenev, bir zamanlar Lenin'le birlikte çalışmışlardı ve şimdi de Hitler ile anlaşmaya vardılar," diyerek sözünü kesiyordu. "Bu adamlar bu duruma geliyorsa, eski yoldaşlar SSCB'yi satmak üzere Hitler ile anlaşmaya varıyorsa, o zaman insan hayatında olmayacak şey yok demektir. Her şeyi ispat etmek zorundasın..."[66] Genel kuruldan üç gün önce Buharin, Stalin'e yazarak bir kez daha kendisini küçük düşürmüştü. "Sizi, gecikmiş bir aşkla ama gerçekten içtenlikle seviyorum," diye yazmıştı ve Stalin'in güvensizliğini "bilgeliğinin" işareti diyerek övüyordu. Buharin, Hegel'in hayal ettiği "dünyanın ruhu" olarak Stalin ile birlikte muazzam bir çağın başlamakta olduğunu söylüyordu.[67]

Merkez Komite aday üyesi ve Rusya Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi'nin deneyimli başkan yardımcısı Kazak kökenli Turar Ryskulov, fazla göze batmadan, bazı genel kurul katılımcılarını Rykov ve Buharin'i savunmaya ikna etmeye çalışsa da başarılı olamadı.[68]

Genel kurulda (24 Şubat), Rykov çirkin suçlamaları reddetti ve kendisiyle alay edilmesinin "vahşice" olduğunu söyledi zira zaten fiilen ölüme mahkûm edilmişti (başkalarının itiraf ettiğine ama yine de öldürüldüklerine işaret ediyordu). Rykov ve Buharin'in konuşmaları sırasında yaklaşık bin sözlü müdahale kayda geçmişti. Hiçbiri destekleyici değildi. En fazla müdahale Stalin'den gelmişti (yüz), onu Molotov (seksen iki) ve Postyshev (seksen sekiz) izliyordu.[69] Katılımcıların yarıdan fazlası hiç söze girmedi ve iki gün daha (25-26 Şubat) kürsü alanlar sağcıların canına okumaya devam etti. "Buharin, İlyiç'in [Lenin] kendi kollarında can verdiğini yazmış," diye bağırıyordu, "Saçmalık! Yalan söylüyorsun! Tümüyle yalan!" Buharin, "İlyiç öldüğünde, Maria İliniçna [Ulyanova], Nadejda Konstantinovna [Krupskaya] ve ben oradaydık," diyerek onaylamaları için onlara kafasını çevirdi. Ne Lenin'in karısı ne de kız kardeşi cevap verdi. Buharin devam etti: "İlyiç'in cansız bedenine sarılıp ayaklarını öpmedim mi?" Her iki kadın da sessiz kaldı.

Stalin 27 Şubat'ta görünüşte uzlaşmacı bir öneride bulundu; Buharin ve Rykov'un derhal yargılanmamasını ve daha derin inceleme için NKVD'ye geri gönderilmelerini teklif etti. Gizli polis görevlileri Buharin ve Rykov'u alıp götürdü, ilk kez bir parti genel kurulunda tutuklama yapılıyordu.[70] İzleyen duruşmalar boyunca ikili Lubyanka İç Hapishanesi'nde kalırken, Stalin onların akıbetine karar vermek üzere bir genel kurul özel komisyonu oluşturdu.[71]

---

66 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 4-5, 1992, s. 36.

67 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 710, l. 180-181.

68 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 143.

69 Rogovin, *1937*, s. 221-222.

70 "Materialy marto-fevral'skogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 2, s. 13, 17, 18, 20, 26, 27; sayı 1, 1994, s. 12-13; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 412-415.

71 Koshelva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 1, 1994, s. 12-13. Stalin'in önerisi 3 Mart'ta resmî genel kurul kararnamesine girdi: RGASPI, f. 17, op. 2, d. 577, l. 4 (l. 30-33 üzerinde düzeltmeler yapılmış taslak).

Buharin'in Merkez Komite'den ihracı ve NKVD'ye teslim edilmesi komisyon tarafından usulen onandı. Komisyonda, Mikoyan (komisyon başkanı), Maria Ulyanova ve Krupskaya vardı.[72]

Artık Stalin tatmin olur muydu? Stalinist propagandacı Yaroslavsky genel kurulda, "Umudumuz odur ki Parti Merkez Komisyonu'nda, Merkez Komite üyelerinin ve aday üyelerinin ihaneti sorununu son kez konuşuyor olalım."[73] Saflık bu seviyedeydi.

Stalin'in birincil hedefinin yerine getirilmesinin ardından genel kurul yönünü değiştirdi. Jdanov (26 Şubat), aşağıdaki baskıyı mevcut yetkililere yönlendirmenin bir yolu olarak, mayıs ayında gizli oylama ile yapılacak seçimler ve Sovyet seçimleri konusunda bir rapor sundu. "Doğrudan seçim ve gizli oylama alışkanlığımız yok" itirafında bulunuyordu. Genel kurul katılımcılarından biri, örgütsel oluşumun cesametini ifade edebilmek için, 1917 Kurucu Meclis oylamasını hatırlattı. Stalin, özellikle bazı kolektif çiftliklerde Komünist Parti üyelerinin bulunmamasından hareketle, sınıf düşmanlarının seçilebileceğine işaret etti. Milyonlarca parti-dışı yetişkinin varlığına dikkat çeken Jdanov, "Ülkemizde iki milyon komünist ve bu sayıdan 'biraz daha fazla' partisiz insanın olduğunu unutmayalım," diyordu.[74] Bolşevizmin yeraltında varlığını sürdürmek zorunda kaldığı yıllardan da bahsetti.[75] Gerçeküstü bir tartışmaydı: Tekelci rejimi gizli oyla rekabetçi bir seçim yapması için hiç kimse zorlamıyordu.

28 Şubat sabahı, sanayideki sabotaj raporunu Orjonikidze'nin yerine Molotov sundu ve yıkıcılığı önemsiz gösteren Orjonikidze'nin karşı-soruşturmalarıyla dalga geçti. Kaganoviç, aynı çizgiyi sürdürerek, benzer sabotaj masalları anlatırken, "Gördüğünüz gibi," diyordu, "siyaseten tehlikeli insanları kadrolardan önemli ölçüde temizledik."[76]

28 Şubat aynı zamanda Svetlana Stalin'in on birinci doğum günüydü. Akrabalar, despotun yokluğunda, Kremlin'deki dairede toplandılar. Stalin'in ilk eşi Kato'nun yengesi olan Maria Svanidze, günlüğünde, Stalin'in ikinci eşi Nadya'nın akrabalarını ve çiftin "tembel" oğlu Vasili'yi "aptal" ve "ahmak" olarak

72 "O partiinosti lits, prokhodivshikh podelu tak nazyvaemogo 'antisovetskogo pravotrotskitskogo bloka'", s. 82-83; *Stranitsy istorii*, Lenizdat, Leningrad, 1990, s. 18; Galumov, *Neizvestnye "İzvestiya"*, s. 185.

73 Kosholeva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 11-12, 1992, s. 10.

74 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 5, s. 3-5, 6; sayı 7, 1993, s. 3, A. S. Kalygina.

75 Schlögel, *Terror und Traum*, s. 250-253.

76 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 8, 1993, s. 3-26 (Molotov); sayı 9, s. 3-32 (Kaganoviç). Stalin, Molotov'un genel kurul konuşma taslağında değişiklikler yapmıştı. Molotov, Troçki'nin Sovyetler Birliği içindeki destekçilerine "daha önemli bir an için –savaşın başlangıcı için– güçlerini korumaları ve o an geldiğinde ekonominin en hassas noktalarına darbe indirmeleri" talimatı verdiğini yazmıştı. Stalin bu pasajın altını çizdi. Kenar boşluğuna, Molotov'un, savaşacak yüreği olmayanların partiyi terk ettiğine ve "işçi sınıfıyla değil burjuvaziyle kader birliği yaptığına" ilişkin sözlerinin yan tarafına, Stalin şöyle yazmıştı: "Bu iyi. Eğer savaş zamanı terk etselerdi daha kötü olurdu." RGASPI, f. 558, op. 11, d. 772, l. 14, 88.

anıyor, gelenler arasındaki "normal insanların" sadece kendisi, kocası (Alyosha Svanidze), Nadya'nın yengesi Zhenya ve "kendilerini oraya toplayan küçük Svetlana" olduğunu söylüyordu. Maria, Stalin'in ilk karısı Kato'dan olma büyük oğlu Yakov'un da yeni karısı Judith "Yulia" Meltzer (d. 1911) ile birlikte geldiğini not etmişti. "Çok güzel, yaşça Yasha'dan büyük –diğer ilişkilerini saymazsak beşinci kocası–, çok zeki değil, çok kültürlü de değil. Tabii ki oğlanı tuzağa düşürmüş... Y[osif] için hiç iyi bir durum değil."[77] (Gerçekte Stalin'in büyük oğlu üçüncü kocasıydı.)[78] Yakov bu sırada Moskova Topçu Akademisi'nde okuyordu fakat babasını hiçbir zaman memnun etmeyi başaramıyordu. Ne olursa olsun, Svetlana'ya olan düşkünlüğüne rağmen Stalin'i aile tablosundan uzak tutan asli faktör hayal kırıklığı addettiği iki oğlu ve ölen iki karısı değildi. Svanidze gibi her şeye burnunu sokan tiplere karşı nefreti artmıştı. Diğer yandan, "cebinde parti kartı taşıyan düşman ve ajanların ayıklanması" ile meşguldü, işi çoktu.[79]

"Gerçekten tarihî bir genel kurul!"

Uzun genel kurulda, sanayideki yıkıcılar bir süre daha kırbaçlandıktan sonra, Yezhov tekrar kürsüye geldi (2 Mart). Toplamda beş kez konuşacaktı. (Molotov üç kez konuştu.) Yezhov birdenbire, NKVD'deki casus ve hainlere siper olduğu için Yagoda'ya saldırmaya başlamıştı, Yagoda suçlamaları bağırarak reddetti ("Doğru değil!"). Ancak o günün ve ertesi günün tartışmalarında söz alarak Yagoda'yı itham eden birçok NKVD yetkilisinin arasında eski düşmanı Yevdokimov da vardı. Yevdokimov üç kez kürsüye geldi ve Yagoda'nın sağcı Buharin ve Rykov ile ilişkilendirilmesine katkıda bulundu. Bu tam da Georgy Molchanov'un itirafıydı. Molchanov yakın zamanda NKVD gizli-siyasi şubesine başkanlık etmiş ve Minsk'de tutuklanmıştı (Belarus NKVD'sine tayin edilerek rütbesinin düşürülmesinin ardından). Yevdokimov, "Bence," diye gürlüyordu, "bu mesele sadece Molchanov'la sınırlı değil." Yagoda: "Ne, sen aklını mı yitirdin?" Yevdokimov: "Yagoda'yı yargılamalıyız."[80] Katılımcılardan biri neden

77 Svanidze, Svetlana'nın partisine Stalin'in "kasıtlı" olarak gelmediğini düşünüyordu. Murin, *Stalin v ob"iatiakh sem'i*, s. 191-192. Svanidze 29 Aralık 1939'da tutuklanacak ve "kocasının anti-Sovyet faaliyetlerini gizlemekten" sekiz yıla mahkûm edilecekti (kocası Aleksandr Svanidze, Stalin'in ilk karısının kardeşiydi). Mart 1942'de infaz edildi.

78 Yakov, Stalin'in bacanağı Stanislaw Redens Moskova NKVD başkanı olduğu sırada yardımcılığını yapan Nikola Bessarab ile evlendiği zaman Meltzer'i tanımıştı. Doğum yılının 1911 olduğunu söylüyordu ancak 1906 doğumlu olması muhtemeldi. Meltzer ve Yakov 18 Şubat 1938'de resmen evlendiler (Yakov'un 1929 yılında kaybettiği ilk çocuğuyla aynı ismi taşıyan kızları Galina doğmadan bir gün önce). Aile, seçkin Granovsky Caddesi'nde dört odalı bir dairede yaşıyordu ve Zabalova kır evini de kullanmayı sürdürüyordu. Meltzer'in ilk kocasından da bir çocuğu vardı. Alliluev, *Khronika odnoi sem'i*, s. 118; Zen'kovich, *Samye sekretnye rodstvenniki*, s. 372-373.

79 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 3, 1994, s. 4.

80 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 2, 1995, s. 7. Molchanov 2-3 Şubat 1937'de tutuklandı.

Yagoda'nın hâlâ tutuklanmadığını sordu. (Salonda gürültü.)[81] Her kafadan bir ses çıkıyordu.

Stalin, yaptığı sayısız müdahalenin ardından, nihayet 3 Mart'ta kendi konuşmasını yaptı. "Biz ilerledikçe, daha fazla başarı kazandıkça, yenilgiye uğratılmış, sömüren sınıfların kalıntıları daha fazla hayata küsecektir, daha keskin mücadele tarzlarına daha hızlı meyledecektir, Sovyet Devleti'ne daha fazla zarar verecek, kader mahkûmlarının son sığınağı olarak mücadelenin en çaresizce araçlarını dahi değerlendireceklerdir," diyerek, uzun süredir dillendirdiği kuramını yineliyordu.[82] Bu konudaki "siyasi körlükleri" nedeniyle –orada, Sverdlov Salonu'nda oturanlar gibi– parti ve devlet görevlilerini acımasızca eleştirdi. "Önder kadrolarımızın bir bölümü, hem merkezde hem de yerelde, sadece bu yıkıcılar, bölücüler, ajanlar ve katillerin gerçek yüzünü fark etmemekle kalmadılar ama aynı zamanda yabancı devlet ajanlarını şu ya da bu sorumluluk makamına bizzat kendileri atayacak kadar gamsız, ilgisiz ve saf olduklarını da gösterdiler," diyordu. Karşı çıkma ihtimali olanlara hitaben de, dalga geçerek, "Kapitalist kuşatma? Saçmalık! Eğer biz ekonomik planlarımızı gerçekleştirirsek hangi kapitalist kuşatmanın önemi olabilir? Yeni yıkıcılık biçimleri, Troçkizm ile mücadele? Zırvalık! Eğer planlarımızı aşarsak bu tür hangi zırvalıkların önemi olabilir?... Bizim partimiz haksızlık yapmaz ve partimizin Merkez Komitesi de kötü değil – daha ne isteriz? Moskova'da, partinin Merkez Komitesi'nde tuhaf insanlar var: Her türden yıkıcı fitneyi bulup çıkarıyorlar. Kendileri uyumuyor, başkasının da uyumasına izin vermiyorlar."[83]

Bu iğneleyiciliğin arasında Stalin kitlesel tutuklamaların ve infazların arkasındaki gerçek yönlendiriciyi de ağzından kaçırıyordu: *Kendisiydi.*

Ertesi gün *Pravda*'da Mekhlis geçmişte kaçınılmaz olarak sergilenmiş her tür dalkavukluğa sert bir dille saldırıyor, böylesi alışkanlıklarla "dalkavukluk terapisi" diye dalga geçiyor ve belirli yerel parti başkanlarının "üstün liderciliğini" lanetliyordu.[84] Stalin rejiminin yaygın operasyonları, çelişen amaçlar, kendisiyle didişme, ekonomik hedeflerin tutturulamaması, devlet fonlarının kötüye kullanılması ve günah keçisi olarak en zayıf görevlilerin kurban seçilmesi gibi defolarla doluydu. "Sistem", rakip grupların ve imkânsız kuralların, geniş ilişki ağları ve güçlü mitlerle (sistem miti de dahil) bezeli bürokrasi prosedürlerinin kaba bir karışımıydı. 5 Mart'ta Stalin tehditkâr bir toparlama yapmak için tekrar kürsüye döndü. "İnsanlar bazen siyaset ya da işletme ilkeleri uyarınca değil şahsi tanışıklıklar, kişisel bağlılıklar, arkadaşlıklar temelinde de seçilebilir," derken, Azerbaycan ve Urallar'daki görevlerinden Kazakistan'a dönerken yanında otuz kişiyi de beraberinde getirdiği söylenen Levon Mirzoyan'ı örnek

81 Kosheleva vd., "Materialy fevral-'martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 2, 1995, s. 21 (İvan Zhukov).

82 Kosheleva vd., "Materialy fevral-'martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 3, 1995, s. 13-14. Teorinin kökeninde Lenin vardı: "O diktature proletariata", *PSS*, XXXIX, s. 261-263.

83 *Sochineniia*, XIV, s. 207-208.

84 Kosheleva vd., "Materialy fevral-'martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 7, 1995, s. 11-13; *Pravda*, 4 Mart 1937.

gösteriyordu. "Peki, bütün bir ahbap grubunu sürükleyip getirmek ne anlama gelir?... Yerel örgütlere karşı belli bir bağımsızlık ve hatta Merkez Komite'ye karşı belli bir bağımsızlık kazanıldığını gösterir."

Stalin, siyasi bir grup oluşturmanın tam da Bolşevik diktatörlük içinde kendi kişisel diktatörlüğünü kurarken ve kendi bağımsızlığını elde ederken başvurduğu yöntem olduğunu elbette biliyordu. "Aramızdaki bazı yoldaşlar, halk komiseri olduklarında her şeyi bildiklerini sanıyorlar. Sadece rütbenin, kendi başına, engin hatta neredeyse sonsuz bir bilgi sağladığını zannediyorlar. Ya da şöyle düşünüyorlar: Merkez Komite üyesiysem, bu tesadüf olamaz, her şeyi biliyor olmalıyım. Oysa durum böyle değil," diyerek devam ediyordu. Orjonikidze'ye dahi dil uzatıyor, eski sanayi komiserini "Aramızdaki en eski ve en iyi Politbüro üyelerinden biri," diyerek övdükten sonra, düşmanları savunarak "zaman ve emeğini ziyan etmek" ile suçluyordu.[85] Komintern'den Dimitrov günlüğüne "Gerçekten tarihî bir genel kurul!" diye yazmıştı.[86]

Özkıyım makinesi

Can alıcı soru –üst düzey tutuklamaların kapsamının tam olarak ne olacağı– belirsizliğini koruyordu. Stalin, genel kurulda durumu özetlerken, Troçkist ve Zinovyevcilerle birlikte sağcıların toplam sayısını 30 bin olarak tahmin ediyordu ve söylediğine göre bunların 12 bini zaten tutuklanmıştı. Fakat elbette bazı görevliler muhalif oldukları için değil muhalefete karşı yeterli dikkati göstermedikleri için tutuklanıyordu. Ayrıca "itiraflar" mutlaka yeni isimler üretiyordu. Zaten çok sayıda "sağcı" Lubyanka iç hapishanesinde işkenceye maruz kalıyordu (birçoğu açlık grevine başlamıştı ve intihara yeltenenlerin sayısı da az değildi).[87] Daha kaygı verici olanı, Stalin genel kurulda Malenkov'un derlediği listeleri hatırlatmıştı: ihraç edilmiş 1 milyon 500 bin eski parti üyesi için, "Düşmanlarımızın oyuncağı oldular," diyordu.[88]

Dudak uçuklatan genel kurul boyunca orada, Sverdlov Salonu'nda oturanlar henüz bilmiyordu ancak o sırada NKVD'nin hücrelerinde derlenen "itiraflarla" Kızıl Ordu/NKVD'nin, Sovyetler Birliği'nde –Franco yöntemiyle– iktidarı ele

---

85 Kosheleva vd., "Materialy fevral-'martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 11-12, 1995, s. 13, 14, 16. Stalin'in 5 Mart tarihli kapanış konuşması gecikmeli olarak (1 Nisan 1937) *Pravda*'da ve ayrıca yabancı dillere de çevrilerek kitapçık olarak yayımlandı (OGIZ, Moskova, 1938). Aynı zamanda bkz. *Sochineniia*, XIV, s. 225-247 ve Zhukov, *Inoi Stalin*, s. 360-361. Stalin'in konuşmasındaki Orjonikidze'nin düşmanları koruduğuna dair ifadeler *Pravda*'da yer almadı fakat katılımcılar evlerine döndüklerinde Stalin'in ifadelerini çevrelerine yayacaktı.

86 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 4 Mart 1937, s. 56 (Yanlış tarihlendirme, 5 Mart olması gerekir).

87 "O Partiinosti lits, prokhodivshikh po delu tak nazyvaemogo 'antisovetskogo pravotrotskistskogo bloka'", s. 74. Görevlilerden biri, muhaliflerin hapishanede tartışmalar yaptıklarını, gazete ve kitap okuduklarını, arkadaş ve akrabalarıyla görüştüklerini, brendi içtiklerini ve avluda voleybol oynadıklarında topları dışarı kaçarsa bir NKVD personelinin koşup getirdiğini söylüyordu. Vinogradov, *Genrikh iagoda*, s. 6-7.

88 Kosheleva vd., "Materialy fevral-'martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 11-12, 1995, s. 21; RGASPI, f. 17, op. 2, d. 773, l. 115; Khlevniuk, *Kohoziain*, s. 309-310.

geçirme komplosu hazırlığında olduğuna dair bir senaryo yazılıyordu.[89] Mart 1937 tarihli ve genel kurulla bağlantılı bir NKVD taslak belgesinde yabancı istihbarat örgütlerinin SSCB içinde inanılmaz sayıda ajan odağı oluşturduğu vurgulanırken, "Nerede olduklarını ya da kimlerin yabancı istihbarat tarafından oluşturulan karşı-devrimci örgütlere dahil olduğunu bilmiyoruz ve sonuçta, doğru zamanda onları yok edemeyebiliriz," deniliyordu.[90] NKVD'nin içinde de olabilirlerdi.

Stalin'in kendi oluşturduğu NKVD liderliğine karşı silahı, tüm diğer kurumlar için de geçerli olduğu gibi, partiydi. Despotun genel kurulda düşman avına hız verme çağrısı üzerine Yezhov, alışıldığı üzere, NKVD'nin "partili çalışanları" ile Lubyanka'da, çıkarılacak derslerin tartışıldığı bir toplantı düzenledi (19-21 Mart). Tüm üst düzey NKVD görevlileri parti üyesiydi. Yezhov, Yagoda'yı yaralayacak sözlerle gidişatı belirledi ve daha sonra katılımcıları konuşmaya davet etti. Bu, ihbarların yolunu açmak için çok basit bir yöntemdi.[91] Yagoda ve diğerlerine karşı sinsi bir neşenin hâkim olduğu intikam hamlesiydi ama bu ürkek bir kendini koruma çabasını da ihtiva ediyordu: Görevliler, kendilerini karıştırmadan, astı olarak çalıştıkları Yagoda'yı nasıl ihbar edeceklerdi? 29 Mart'ta Mikhail Frinovsky –Yagoda'nın emrinde çalışmış üst düzey bir görevli olarak– çok şey kanıtlayabilirdi; eski patronunu tutuklayan ekibe liderlik edecekti ve bu süreçte Yagoda'yı kanıtlarla hırpalıyordu.[92]

Yagoda'nın tutuklanması inanılmazdı.[93-94] (Stalin'in üst düzey korumalarından birinin daha sonra söyleyeceği gibi) "Stalin'in kendisine mesafeli oldu-

---

89 Pavliukov, *Ezhov*, s. 266-268. Yine 5 Mart 1937 tarihli İspanya Komünist Partisi genel kurulunda José Díaz "Halkın düşmanları kimlerdir?" diye soruyordu, "Halkın düşmanları faşistler, Troçkistler ve kontrol edilemeyen unsurlardır." Díaz, Troçki'nin "doğrudan Gestapo ajanı" olduğunu söylüyordu. Novikov, *SSSR, Komintern*, II, s. 95. İspanya Komünist Partisi'nin Kasım 1937 genel kurulunda Díaz, İspanya'daki "Troçkistler" konusunda şöyle söylüyordu: "Faşistleri nasıl acımasızca yok ediyorsanız onları da aynı şekilde yok etmelisiniz." *Bolshevik*, sayı 23-24, 1937, s. 86-87.

90 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 639-640n18 (TsA FSB, f. 3, op. 4, d. 13, l. 54-67: Lev Mironov).

91 Afanas'ev, *Oni ne molchali*, s. 217; Starkov, "Narkon Ezhov"; Ivanova, *Gulag*, s. 152; Jansen ve Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, s. 61-62; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 73-74; Conquest, *Reassessment*, s. 39-40. Krivitsky, NKVD'nin partili üyelerine Yezhov'un 18 Mart tarihinde yaptığı konuşmaya ve 19 Mart tarihinde Pavliakov ve Yezhov'un NKVD üst kademelerine yaptıkları konuşmalara atıfta bulunuyordu. Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 167; Pavliukov, *Ezhov*, s. 264-265 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, 19 Mart tarihinde Yezhov'un yaptığı konuşmanın stenogramı).

92 Il'inskii, *Narkom Iagoda*, s. 17-18. Aynı zamanda bkz. Shreider, *NKVD iznutri*, s. 39.

93 31 Mart 1937'de Merkez Komite mensuplarına, "Tek bir gün daha özgür bırakmanın tehlikesi göz önüne alınarak" Yagoda'nın tutuklandığı bildirildi, onu ihraç etmek için önce Merkez Komite onayı gerektiren düzenlemenin ihlalini Stalin bu formülle aklıyordu. Arkadan gelen oylamada, sayıları yetmiş birden altmış beşe düşmüş olan Merkez Komite tam üyeleri Yagoda'nın ihracı için oy kullandılar. RGASPI, f. 17, op. 2, d. 614, l. 94-105; op. 3, d. 985, l. 34; Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 124-125 (APRF, f. 3, op. 24, d. 299, l. 188-189), 126; *Pravda*, 4 Nisan 1937.

94 Agabekov, *ChK za rabotoi*, s. 134, 178.

ğunu ve sadece resmî meseleler için görüştüğünü" biliyordu.[95-96] Yine de, Stalin'e verdiği hizmetleri göz önünde tutarak kendisinin vazgeçilmez olduğunu düşünse Yagoda affedilebilirdi: Milyonlarca *kulak* sürgüne gönderilmişti, sayısız öncelikli tesis tamamlanmıştı, orduda, parti-devlette, kültürel seçkinler arasında kapsamlı takibatlar yapılmıştı. Yagoda "devlet güvenlik genel komiseri" unvanına sahipti (mareşale denk) ve bu unvanını İletişim Komiserliği'ne gönderildiğinde de korumuştu. Kaganoviç'in Stalin'e duyurduğu gibi, bazı NKVD görevlileri Yezhov'un NKVD'ye "geçici atamasını" parti aparatçiki olmasına bağlıyorlardı.[97] Ancak Yagoda'nın kaybettiği makama sonunda Yezhov geldi. Gizli polisin en üstünde geçirilen on yedi yılın ardından, despotun yeniden lütuf göstermesine muhtaç duruma düşmüştü.

Yagoda'nın edilgenliğini verili bir durum olarak görmemek gerekir. Daha önce, suikast ekiplerini, bir zehir laboratuvarını, birçok güvenli evi (yurtiçi ve dışında) denetleme yetkisine ve hatta Stalin'i gizlice dinleme imkânına da sahipti. Organlardaki uzun çalışma süresi (1919'dan beri) sayesinde sahip olduğu sadakat ağı Stalin'in iktidarı bütünüyle ele geçirmesinin öncesine dayanıyordu.[98] Ancak Yagoda sadece bir hizmetkâr olurken, NKVD'yi karşı konulamaz parti adına yönetmesi için Yezhov'u atamadan çok daha önce, Stalin onu denetlemek üzere NKVD'deki doğal rekabeti ve husumetleri inceliyor, besliyor ve kullanıyordu. Şimdi de Yagoda'yı yok etmek için, bu iç düşmanlıklarla birlikte Yezhov'u kullanıyordu. Davetin en tepeden gelmesi ile hesaplaşma kaçınılmazdı ve özsavunma dürtüsü harekete geçecekti.[99] Yagoda'nın astlarının ihbarlarından anlaşılan, onu Derjinski benzeri bir devrim kalkanı olarak görmedikleri, bunun yerine ilkesiz, zalim bir patron, güvenilmez bir tüccar olduğunu düşündükleriydi.[100]

---

95 Shreider, *NKVD iznutri*, s. 17, 36.

96 Koenker vd., *Revelations*, s. 77 (Vlasik ile 1965'te yapılan röportaj).

97 Kaganoviç, "Her ne kadar susturulmuş olsa da bazı aygıtlar ona [Yezhov] sadık olmayacaklardır... Yagoda'nın genel komiser [devlet güvenliği] kalacağı ve Yezhov'un bu makamı alamayacağı benzeri söylentiler dolaşıyor," diye yazmıştı Stalin'e. Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 683 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 95, l. 132), 701-702 (12 Ekim 1936).

98 Conquest, *Inside Stalin's Secret Police*, s. 13.

99 Nisan 1937'de Yezhov ve orduyu izlemekten sorumlu yeni NKVD Özel Şube Başkanı İsrael Leplyovsky, Ukrayna'daki devasa bir askerî komployu açığa çıkarması için Balitsky'e (Leplovsky'nin eski üstü) baskı yaptı; Balitsky belli ki askerî bölge şefi İona Yakir'e telefonda bu talimat nedeniyle yakınmıştı ve bu görüşme Yakir'e örtük bir tehlike sinyaliydi. 1933 yılında Ukrayna'dan kovulan Leplyovsky, 14 Haziran 1937'de bu kez NKVD başkanı olarak dönmüş ve cumhuriyet NKVD'sinde bir kıyıma girişmişti. Tumshis, *VChK: voina klanov*, s. 391. Leplovsky 26 Nisan 1938'de tutuklandı ve temmuzda öldürüldü.

100 NKVD görevlilerinden biri Yagoda'nın yetenekli bir örgütçü fakat fazla mağrur olduğunu ifade etmişti. Shreider, *NKVD iznutri*, s. 17, 36. Yurtdışına kaçan bir diğeri, Yagoda'nın "maceracı, katil ve sadist" olduğu kanısındaydı. Agabekov, *ChK za rabotoi*, s. 134, 178. Tokyo'daki NKVD Dış İstihbarat Merkezi Şefi Boris Gudz (terör döneminden sağ çıktı), "Pragmatik bir tipti, icraatçıydı ama düşünsel bir temelden yoksundu," diye anlatacaktı. "Astlarıyla ilişkilerinde, herhangi birine sonradan baskı uygulayabilmek için olumsuz anlarını kovalardı." http://www.fsb.ru/fsb/history/author/single.htm!id%3D10318010@fsbPublication.html. Gudz, kız kardeşinin tutuklanmasının ardından, Nisan 1937'de partiden ve gizli polisten ihraç edildi. Otobüs şoförü olarak iş buldu ve otobüs şirketinin direktörlüğüne kadar yükseldi. 1962'de emekli oldu ve

Frinovsky'nin ekibi Yagoda'nın Kremlin dairesinde (Miliutinsky, 9 numara) ve şatafatlı kır evinde (Ozerki) yaptıkları aramada 1.222 şişe şarap (çoğu yabancı menşeliydi ve 1897 yılında şişelenmiş olanlar da vardı), 11.075 yabancı sigara (Türk ve Mısır) ile sekiz kutu yabancı tütün, 3.904 pornografik fotoğraf, on bir pornografik film, çoğu yabancı menşeli yirmi bir palto ile dört kürk ve dört deri palto, on bir yabancı menşeli deri ceket, yirmi iki takım elbise, otuz bir çift ithal edilmiş kadın ayakkabısı ve 22.997 ruble buldular. Liste bu şekilde uzayıp gidiyordu: 399 yabancı müzik plağı, 101 ithal çocuk oyunu, otuz yedi çift ithal eldiven, on yedi büyük boy halı, yedi orta boy halı, beş hayvan derisi halı (ayı, leopar, kurt), 165 pipo (bazıları fildişi), doksan beş yabancı menşeli parfüm, beş 542 Troçkist ve faşist literatür yayını.[101] Yagoda ve yardakçısı Aleksandr Lurye'nin, yabancıları tuzağa düşürmek ve kendilerini zengin etmek için kullandıkları söylenen dış kaynaklı namlı mücevherat ortaya çıkmadı. Dedikodu değirmeninde çoğalan göz kamaştırıcı envantere dair söylentiler Yagoda ve yakın çalışma arkadaşlarının itibarını daha da sarstı.[102]

Yagoda görevini kötüye kullanma ve Nazi Almanyası adına Stalin'e suikast komplosuna liderlik etmeyle suçlanıyordu. Eğer Yagoda uzun süredir yabancı ajanı olsaydı, Stalin ve çevresini öldürmek için eline geçen sayısız fırsatı kullanmamış demektir (mesela, Kirov'un suikasta uğradığı gece, Yagoda'nın da haberdar olduğu, Stalin ve hizbinin hep birlikte Leningrad'a yaptıkları tren yolculuğu gibi).

Stalin'in çekirdek kadrosundan hiç kimse, komiserliklerini sürekli taciz eden ve personellerine eziyet eden Yagoda'yı savunmadı. Kısa süre sonra, Yagoda'ya neden Stalin'in telefonlarını dinleme gereği duyduğu sorulduğunda, "Tekrar ediyorum: Voroşilov benden nefret ediyordu," dedi, "Kaganoviç ve Molotov da bana aynı derecede düşmanca yaklaşıyordu".[103] Çekirdek kadroda yer alanlar kurumlarına yönelik cerrahi müdahalelere Yagoda'nın kendi inisiyatifi ile başladığını düşünecek kadar saf değillerdi ancak onların hayatını çekilmez hale getirmek için Stalin'le kulis yapmanın kendi kararı olduğunu düşünüyorlardı. Kaganoviç, Yagoda'yı Fransız Devrimi'nin dört farklı rejimi (Jakobenler, Direktuvar, Napolyon ve Restorasyon) boyunca konumunu koruyan ve karşı-devrimle ilişkilendirilen ilkesiz gizli polis Joseph Fouché ile kıyaslıyordu.[104] Yagoda'nın devrim öncesi Bolşevik yeraltı geçmişi yoktu. Sorgu tuta-

2006 yılında 104 yaşında öldü. Gudz'un kız kardeşinin evlendiği Varlam Shalamov, Ocak 1937'de tutuklanmasına sebep olan ihbar mektubunu onun yazdığını iddia ediyordu. http://shalamov.ru/library/27/#t10.

101 Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 89-93 (TsA FSB, f. N-13614, t.2, l. 15-20).

102 Yagoda'nın diğer NKVD personeliyle ilişkileri konusunda: http://tortuga.angarsk.su/fb2/abramv02/Evrei_v_KGB.fb2_4.html.

103 Il'inskii, *Narkom Iagoda*, s. 96.

104 Stefan Zweig'in Almanca biyografisi *Joseph Fouché* (1929) Rusçaya 1932 yılında çevrildi (Vremia, Leningrad). Yagoda'nın duruşmasında Vişinski, Zweig'in biyografisinden alıntı yaparak Sovyet gizli polis başkanını, "yaşlı, hain, çift taraflı oynayan bir siyasi kariyer düşkünü ve sahtekâr bir alçak... Joseph Fouché" ile aynı kefeye koydu. *Protsess pravo-trotskistskogo bloka*, Iuridicheskoe izdatel'stvo, Moskova, 1938, s. 610.

naklarında, "Tüm ömrüm boyunca bir maskeyle yoluma devam ettim, sadık bir Bolşevik gibi görünmeye çalıştım. Aslında, gerçek anlamda, hiçbir zaman Bolşevik olmadım" itirafında bulunduğu kayda geçmişti. Stalin, başka cümlelerinin yanı sıra bu satırların da altını çizmişti.[105] (Yagoda ile aynı günde Avel Yenukidze'nin de sorgu tutanakları gelmişti.) Saatler süren sorgulamalar ve ayrıntılı biçimde yazılmış protokoller sanki *onun* içinmiş gibi.

Ardından başka çarpıcı tutuklamalar da geldi; NKVD Özel Askerî Güvenlik Şubesi Başkanı Mark Gai ve Stalin'in koruma ekibinin başı Pauker tutuklandı.[106] Onların ve birçoklarının, lidere suikast komplosuna katılan faşist ajanlar olduğu "ortaya çıkarıldı." Pauker, Kremlin korumalarını geri çekerek Stalin'i savunmasız bırakabilirdi. Hatta bu zahmete bile katlanmak zorunda değildi. Stalin'i Pauker tıraş ediyordu ve boğazını kesebilirdi. Yagoda NKVD'den kovulduğunda, Soçi'deki kır evinde Stalin'e ulaşmasını engelleyen Pauker'di ve şimdi, sadece birkaç ay sonra, Stalin'e karşı Yagoda ile birlikte *uzun süredir* bir kumpasın parçası olduğu iddia ediliyordu. Yezhov daha da ileri giderek, NKVD yöneticilerine şunları iddia etti: "Pauker'in yardımcısı [Zakhar] Volovich, gizli hükümet telefon santralına Alman ajanı bir mühendis yerleştirdi. Düşmanlar Stalin ile Molotov'un telefon görüşmelerini bu yolla öğrendi."[107]

Bu imal edilmiş suçlamalar ve suikast "komploları" ile ilgili itiraf almak amacıyla insanların bayıltana kadar dövülmesi, bazı ÇEKA'cılar için mesleki onurun ihlali olabilirdi. Ancak onlar için sorun bu değildi ya da sadece bu değildi; hepsi Yagoda ile çalışmıştı. Neden daha önce konuşmamışlardı? Gizlice onunla aynı safta mı yer almışlardı? Yagoda'nın kovulması sürecinde, ilk etapta kendilerini kurtaran ajanlar şimdi daha da "ihtiyatlıydı": Yani, kendi tutuklanma olasılığını savuşturmak için bu toplu kıyımı göklere çıkarıyorlardı. Şubat 1937'de Yakov Agranov –devlet güvenliğini (GB) tutuklanan Molchanov'dan devralan NKVD başkanı başyardımcısı– bölgesel NKVD şubelerinden Troçkist, Zinovyevci ve sağcı faaliyetçi ve personelin listelerini istemişti.[108] Ancak, 1937 ilkbaharında Agranov tenzili rütbe ile Saratov vilayetine gönderildi. Orada, soldan ve sağdan "itiraflar" almaya devam etti. İtirafçılar arasında hemen kendisinden önceki yerel mevkidaşı Roman Pilar von Pilhau da vardı ve Yezhov'a suikast düzenleme girişimini itiraf etti. Yeni patronun gözüne girmeyi hedefle-

105 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 135-144 (APRF, f. 3, op. 24, d. 302, l. 125-144).

106 Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 139-140; Artizov vd., *Reabilitatsiia: kak eto bylo*, II, s. 674 (Ans Zalpeter); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 135-144 (136'da: APRF, f. 3, op. 24, d. 302, l. 125-144).

107 Yezhov, ÇEKA'nın kutsal addedilen kurucusuna saldıracak kadar ileri gitti ("Evet yoldaşlar, Feliks Edundoviç Derjinski 1925-1926'da sendelediğini herkesin kavraması gerekir"). Afanas'ev, *Oni ne Molchali*, s. 217 (Bu konuşmanın nisan ayında yapıldığı anlaşılıyor). Mark Gai (Stokland) 1 Nisan'da ve Pauker 19 Nisan'da tutuklandı. 22-25 Nisan tarihleri arasında Georgy Prokofyev ve Gai, işkence altında, askerî saray darbesi komplosunda Yagoda'yı Tuhaçevski ile ilişkilendirdiler. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 522.

108 Jansen ve Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, s. 60 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAFSB, f. 3, op. 4, d. 147, l. 34).

yen Agranov'un aldığı son itiraftı. İşkence altında "itirafçı" olan çok sayıda "Yagodacı" söz konusu olunca, Agranov hakkındaki ihbarlar da çığ gibi büyüdü ve kısa süre sonra o da tutuklandı.[109]

Tüm bu süreçte, isyan etmek bir yana, NKVD hiç çözülmedi. Yagoda'nın yok edilmesindeki kolaylık Stalin'in düzenine herhangi bir şeyin tehdit olamayacağını kanıtlıyordu. Gizli polis, saldırı altındayken dahi, onun iradesine tümüyle sadıktı. Bu hem Yagoda'nın korkulan ama hor görülen otoritesindeki sınırların hem de Stalin'in yüce lider olarak gücünün göstergesiydi.

Usta manevralar

23 Şubat-5 Mart 1937 genel kurulu sırasında, 2 Mart sabah oturumunda Voroşilov kürsüye geldi. Yezhov ve Molotov, her yere yayılmış düşmanlarla ilgili raporlarını daha önce sunmuşlardı. Stalin ordu ile ilgili ayrı bir rapor istemeyi düşünmüş ama kararsız kalmıştı. (Molotov "Konunun önemini biliyorduk," derken olası sonuçlarını kastediyordu.) Bunun yerine, Kaganoviç'in demiryollarındaki sabotaja ilişkin raporunun görüşüldüğü sırada Voroşilov söz almıştı.[110] Savunma komiseri Stalin'in en önemli iki yardakçısından biriydi.[111] Stalin'e diğer tüm askerlerden ya da güvenlik yetkililerinden daha yakın durmuştu. İlk kez 1906'da karşılaşmışlar, iç savaşta birlikte mücadele etmişlerdi. Ancak devasa Sovyet askerî aygıtının tepesindeki konumu önceden belirlenmiş değildi. Kasım 1921'de iç savaş sırasında, ordunun yapısına ilişkin tatsız iç çatışmaların ardından azat edilmek için Stalin'e yalvarmıştı. O sırada otuz yaşında olan Voroşilov, Stalin'e, "Daha önce Moskova'da faaliyet alanımı değiştirme niyetimden size söz etmiştim ve artık kesin olarak kararımı verdim: Askerlik kurumunda çalışmaktan yorgun düştüm ve şimdi de benim için çekim merkezi orası değil," diye yazmıştı. "Sivil alanda daha fazla fayda sağlayacağımı belirtmek isterim. Bu geçiş için onayınızı ve Merkez Komite'de dostça desteğinizi bekliyorum. Merkez Komite'ye de bildirdiğim gibi, Donbass'da çalışmak isterim. Her tür göreve hazırım ve yeniden toparlanmayı umuyorum, yoksa burada (ruhen) çürümeye başlayacağım. Bana acımanızı diliyorum. Kuvvetle kucaklıyorum, saygılarımla, Voroşilov."[112] Stalin bu isteği karşılamak yerine, dört yıl içinde Voroşilov'u Savunma Komiserliği'ne getirdi.

21 Haziran 1935 tarihi itibarıyla, çavuştan daha rütbeli bir subayın tutuklanması savunma komiserinin onayını gerektirdiğinden, Voroşilov, Stalin terörünün cephesinde ve merkezindeydi.

---

109 Agranov 20 Temmuz 1937'de tutuklandı ve bu tutuklama duyurulmadı. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 232 (APRF, f. 3, op. 24, d. 313, l. 37); Pavliukov, *Ezhov*, s. 271-273.

110 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 8, 1994, s. 25 (Molotov).

111 8 Ocak 1936'da *Pravda* makine traktör istasyonları ve tarımsal kurumların öncü işçileri toplantısıyla ilgili bir haber yayımladığında Stalin metnin sonuna kendisinin ve Molotov'un isminin yanına, övgü amaçlı olarak Voroşilov'un da adını eklemişti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1479, l. 34-35.

112 "'Cherkni... desiatok slov'", s. 406.

Stalin, Voroşilov'un kölece sadakatini ve babacan girişkenliğini ödüllendiriyordu. Bir opera hayranı olan Voroşilov, yağlıboya tablolar için poz vermenin hazzına da varmıştı ve bu nedenle Aleksandr Gerasimov'un stüdyosunda uzun saatler boyunca kalıyordu. Voroşilov'un devlet kaynaklarıyla edindiği ve belli ki bir balerinin kullanımına tahsis ettiği (üçüncü) bir villası daha olduğu dedikoduları dolaşıyordu, oysa Voroşilov aynısını yapan astlarını kınıyordu.[113] Eski metal işçisi ve Yahudi'yken din değiştiren ve Yekaterina Voroşilova adını kullanmaya başlayan karısı Golda Gorbman, Büyük Kremlin Sarayı'ndaki dairelerini rejimin sosyal merkezi haline getirmişti.[114] Voroşilov asabi ve duygusaldı, gözyaşı dökmeye Franco'dan bile daha hevesliydi ama tıpkı İspanyol general gibi hiçbir zaman gerçek bir askerî eğitim almamıştı. Yaşı uygun olmasına rağmen Çarlık ordusunda hizmet etmemişti. Ön planda olan Tuhaçevski, Yakir ve Uborevičius'un aksine Voroşilov (Almanya'yı ziyaret etmiş ve Alman subaylarla görüşmüş olmasına rağmen) Almanya'ya eğitime gönderilmemişti. Genellikle, sanki yaptıkları hatalar kendisini çok şaşırtmış gibi komutanları cezalandırırken cömert, ödüllendirirken ise cimriydi. Bu arada, önemli başarıları kutlar ve doğrudan mektuplarla ödüllendirirdi. Ne olursa olsun, askerî yetersizliği ile ilgili dedikoduları durdurması da zordu.

1917'den beri parti üyesi olan ve 1919 yılında ünlü Çapayev'in ölümünden sonra onun birliğine komuta eden İvan Kutyakov 1937 yılında günlüğüne, "'merhametsiz biri' sorumlu olduğu sürece yanlış düşünceler, yaltaklanma ve aptalca her şey değerli, akıllıca olan her şey değersiz addedilecektir," diye yazmıştı.[115] Kutyakov iktidar merkezine fazla uzak olduğu için Voroşilov'un, belirli bir bürokratik-yöntemsel ustalık geliştirmiş kurnaz bir siyaset erbabı olduğunu ve bu sayede NKVD özel şube kurtlarını –mesela tutuklama izni taleplerini "her aptalı tutuklamak şart değil; sadece Kızıl Ordu'dan atmak yeter," gibi ifadelerle geri çevirerek– uzakta tutabildiğini anlayamazdı.[116] Ancak Kutyakov, komiserlerin sadece yüksek rütbeli subayların değil tümüyle Kızıl Ordu'nun kaderini ellerinde tuttuğunu anlıyordu.

Genel kurulda Voroşilov kitleleri memnun eden yetenekli bir hatip olduğunu bir kez daha gösterdi. "Ben kürsüye gelmeden önce Lazar Moiseyeviç [Kaganoviç] 'Kendinizi nasıl eleştireceksiniz görelim – ilginç olacak,' dedi (salonda gülüşmeler)," diyordu Voroşilov kendi sorumluluk alanıyla ulaşım sektörü arasına keskin bir ayrım çizgisi çekmeye başlamadan önce. "İşçi-Köylü Kızıl Ordu'sunda, şu anda, şükür ki ya da ne yazık ki –bence büyük bir şans eseri– çok sayıda halk düşmanı tespit edemedik," diyerek devam etti. Varlıklarını reddetmedi ancak geçmişe, özellikle Troçki'nin 1920'lerin başında orduyu par-

113 Orlov, *Tainaia istoriia*, s. 325 (NKVD görevlisi L. L. Nikolsky'e göre).

114 Montefiore, *Court of the Red Tsar*, s. 9-10.

115 Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voennofasfistskii zagovor'", s. 228 (Kutyakov'un 15 Mart 1937 tarihli günlük notu; 15 Mayıs'ta tutuklandı).

116 Khaustov, "Deiatel'nost organov", s. 348 (TsA FSB, f. 3, op. 4, d. 87, l. 292); Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 106.

tiye karşı harekete geçirmeye çalıştığı ama başarılı olamadığı sözde iddiasına değindi ve "fazla gürültü çıkarmadan –ki bu şart da değildi– Troçkist-Zinovyevci kesim de dahil olmak üzere her türden kuşku duyulan süprüntüyü, çok sayıda uygunsuz unsuru attıklarını" uzun uzun anlattı. Şunu da özellikle belirtiyordu: "12-13 yıllık bir sürede kırk yedi bin kişiye varan bir temizlik yaptık", yaklaşık yarısı (yirmi iki bin) 1934-1936 yılları arasındaydı ve beş bin "muhalifi" de kapsıyordu. İhraç edilenlerin on bini tutuklanmıştı ancak aralarındaki yüksek rütbeli sayısı azdı. On iki askerî akademiden mezun on binlerce yeni subayla birlikte, mühendisler, doktorlar ve siyaset çalışanı işe başlamıştı. "Ülke, en iyi evlatlarını gönderiyor ve savaşmaya hazır, parti ve devlete sadık bir ordu kuruluyor," diyordu. Ayrıca herkese ordunun büyük önemini hatırlatıyordu ("Tüm dünya bize karşı").[117]

Voroşilov bir liderlik performansı sergiliyordu. Kendi yetki alanında çok az sayıda yabancı ajan ya da sabotajcı olduğu vurgusu, tam da eski ve yakın arkadaşı Orjonikidze'nin intihar etmeden önce ağır sanayi sektörü için söylediği şeydi. Tıpkı Orjonikidze (ve diğerleri) gibi Voroşilov da Stalin'in dünya görüşünü tümüyle paylaşıyordu fakat sözde daha ulvi bir siyasal sonuca ulaşmak için sadık olanları öldürecek paranoyak eğilime ve güçlü tutkuya sahip değildi. Orjonikidze'nin sanayi sektörünü koruma konusundaki bariz başarısızlığına rağmen, Voroşilov giyotini Kızıl Ordu'dan uzak tutabileceğine dair boş hayalinden vazgeçmemişti. Ancak büyük bir baskı altındaydı. Molotov sözünü kesti: "Kendi alanında durumun iyi ve düzgün olduğunu düşünüyorsan fazlasıyla yanlış yönlendirilmişsin."[118] Ayrıca, toplantıda bir grup ordu mensubu da vardı (tuhaf bir şekilde Tuhaçevski yoktu, Soçi'de tatilde olduğu söylentisi dolaşıyordu) ama bir kısım asker de kendini kurtarmak için düşman peşine düşmüştü.[119] Voroşilov genel kuruldan çıkarılması gereken "dersler" konusunda komutanları tamamlayıcı bir toplantıya çağırmaktan da imtina etmedi. Onlara, "Bizim düşmanımız orada, Batı'da... kapitalistler, emperyalistler," deme cüretini gösterdi – ama konuşma yaptığı salonda değil. Ama Voroşilov kendi subay

117 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", (1994, no. 8): 15; Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor'", I, s. 164-165. Genel kurul öncesinde, yapacağı açıklamalarla ilgili not alırken Voroşilov şöyle yazmıştı: "Kızıl Ordu kadroları içinde hatırı sayılır sayıda açığa çıkmamış, maskesi düşmemiş Japon-Alman, Troçkist-Zinovyevci ajan, terörist bulunması imkânsız değil hatta büyük olasılık" – bu noktaya genel kurulda değinmeyecekti. Suvenirov, "Narkomat oborony", s. 28'de, atıfta bulunduğu kaynak, TsGASA, f. 33987, op. 3, d. 1022, l. 267, 281. Voroşilov genel kurul stenogramı üzerinde sadece gramatik düzeltmeler yaptı (film 2.2726, makara 78).

118 "Delo o tak nazyvaemoi 'antisovetskoi trotskistskoi organizatsii' v Krasnoi Armii", s. 45; Suvenirov, "Narkomat oborony", s. 28 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 36, d. 2376, l. 28). 29 Mart 1937'de Stalin partiden ihraç edilen tüm Kızıl Ordu komuta kadrolarının ekonomi komiserliklerine yönlendirilmesini sağladı – ölüm meleği onları orada bulacaktı. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 189-227.

119 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 57. Tuhaçevski'nin tatili konusunda bkz. Bourne ve Watt, *British Documents on Foreign Affairs*, XIV, s. 52-54. (Chilston raporu, 23 Şubat 1937, PRO, FO 371/21099, N 1082/250/3); *DDF*, 2. seri, IV, s. 42 (Coulondre, 10 Şubat 1937).

kadrolarını ihbar etmek konusunda tereddüt yaşarken başkaları çabuk davranacaktı.[120]

Aristokrat bir aileden gelen Tuhaçevski ve benzerlerine öfke duyan köy kökenli süvari subayı Grigory Kulik İspanya'dan döner dönmez Voroşilov'a yazarak (29 Nisan 1937) askeriyedeki düşmanların kökünün kazınmasını istedi. "Bir Bolşevik olarak, kariyer heveslileri, gizli hainler ve yeteneksiz komutanlar yüzünden, gelecekteki bir savaşta halkın değerli kanının heba olmasını istemiyorum," diyordu. Niyet öyle olmasa da bu bir öz-nitelendirmeydi. Kulik'in sergilediği aşırı ihtiras Voroşilov üzerindeki baskıyı da artırdı. (Kulik çok kısa süre sonra ilk Küçük Köşe davetini aldı; Stalin tarafından topçu sınıfı idari başkanlığına terfi ettirildi.)[121] Diğer bir büyük baskı unsuru, Kızıl Ordu personel şubesinin talep ettiği ve (1936'da) "Kiminle birlikte çalıştınız?" diye yeni bir sorunun eklendiği otobiyografilerdi. Troçki 1925 Ocak ayına kadar Kızıl Ordu'nun başındaydı – kim onunla "çalışmamış" olabilirdi? Bu adamların neredeyse hiçbiri kişisel olarak ona yakın değildi ancak bu talihsiz ilişkiyi yaşamışlardı. Troçki'nin kovulmasından sonra katılacak kadar şanslı olanlar bile, istenen biyografiye yazacakları cevaplarla belalarını bulabilirdi: Birdenbire, tanıdıkları bir kişi tutuklanabilir, böylece bir "düşmanla" ilişki ve bu düşmanı rapor etmemek gibi önemli suçların sorumlusu durumuna düşebilirlerdi.[122]

Hepsinden önemlisi Voroşilov, Stalin'in onayını beklemekte olan Yezhov üzerinde bir kontrole sahip değildi. Küçük Köşe'de despot, yönetimi devralmaya hazırlanan bir gölge hükümet komplosu konusunda Yezhov'dan bilgi alıyordu: Yagoda Halk Komiserleri Konseyi başkanı, Tuhaçevski savunma komiseri, Buharin parti genel sekreteri oluyordu. (İnsan, böylesi bir ihtimalin konuşulduğu resmî toplantılarda bulunanların zihninden neler geçtiğini merak ediyor.) Yabancı güçler adına yapılacak saray darbesinde, eski Kremlin komutanı Rudolf Peterson'un (Yenukidze hadisesinde görevden alınmıştı) desteğini alan Pauker'in adı geçiyordu, birlikte Kremlin'in ışıklarını kesecekler ve Politbüro üyelerinin film izlediği sırada özel sinemaya el bombaları atacaklardı. (diğer bir anlatıma göre Kremlin telefon ahizelerine zehir bulaştıracaklardı.)[123] Voroşi-

120 Voroşilov'un seksen sayfalık resmî raporunda şöyle deniliyordu: "Tekrar ediyorum, [orduda] şu âna kadar 15-20 kişi tutukladık ama bu tüm düşmanları temizlediğimiz anlamına gelmiyor. Tümüyle temizlenmeliyiz. İşçi Köylü Kızıl Ordusu'nda tek bir düşmana bile müsamaha etme hakkımız yok." Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 58 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 14, d. 1820, l. 58). Voroşilov'un mart ortasında Kızıl Ordu içindeki partililere sunduğu rapor Troçkist-faşist sızma ve eksiksiz bir temizlik gerektiği konusunda çok daha keskindi ve bu da Stalin'in baskısına yenik düştüğünü gösteriyordu. Aynı toplantıda Budyonny ve Gamarnik de bu baskıyı güçlendirmişti. Whitewood, *Red Army*, s. 226-227 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 74, op. 2, d. 117, l. 42, 47, 51, 51-3, 58, 95-97).

121 Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 85 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 961, l. 123). Kulik'in ilk Küçük Köşe ziyareti 23 Mayıs 1937 tarihindeydi. Molotov, Voroşilov, Kaganoviç ve Yezhov'dan sonra gelmiş ve onlardan önce ayrılmıştı. *Na Prieme*, s. 210. Aynı zamanda bkz. "Beria protiv Kulika", Bobrenev ve Riazantsev, *Palachi i zhertvy*, s. 197-264 (özellikle 203-204).

122 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 56 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 39, d. 69, l. 13).

123 Khaustov, "Razvitie sovetskikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti", s. 362 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 3, op. 45, d. 29, l. 246). Peterson 21 Ağustos 1937'de öldürüldü.

lov, küçümsediği ama daha yetenekli olduğu aşikâr Tuhaçevski'yi Stalin'in entrikalarına karşı korumayacaktı ancak savunma komiserinin tam manasıyla anlayamadığı, Tuhaçevski'nin ortadan kaldırılmasına müsamaha göstermenin, korumaya çalıştığı sevgili ordusunda nasıl bir kıyımın kapısını açacağıydı.[124]

Sağ cenahta halk cephesi, sol cenahta iç savaş

İspanya üzerinden genel bir savaş çıkmadı çünkü büyük güçlerin hiçbiri bunu istemiyordu. İspanya dünyanın en önemli meselesi olabilirdi ancak İspanya dışındaki hiçbir ülkenin asli sorunu değildi. Küresel olarak sergilenen ahlâk oyunları aslında yanıltıcıydı. Britanya Dışişleri Bakanı Anthony Eden, 1937 yılı başında düzenlenen bir Yabancı Basın Birliği yemeğinde, "Bu iç savaş sonunda İspanya'da ya faşist ya da komünist bir hükümet kurulacağına inanan bazı insanlar olduğunu biliyorum," diyordu. "Bizim görüşümüz bu değil. Tam tersine, inancımız odur ki bu yönetim biçimlerinin her ikisi de İspanya'ya özgü değil ve uzun süre varlıklarını sürdüremezler. Zaman içinde İspanya kendi İspanyol tarzı yönetimine evrilecektir." Bu tür kendine-yontma amacı taşıyan tespitlerde belli bir gerçeklik payı da vardı.[125]

Genellikle heyecan uyandıran söylentiler de doğru değildi. İspanya Cumhuriyeti'nin Moskova'daki "kızıllara" altın transfer ettiğinin milliyetçi ajanlar tarafından öğrenilmesi ve sızdırılması uluslararası bir skandala yol açmanın yanı sıra pesetanın değerinde de keskin bir düşüşe sebep oldu. Bunun sonucunda ithalat maliyetleri yükseldi ama Moskova'daki varlıklar Cumhuriyet'in pahalı silah alımlarını ödemekte kullanılıyordu.[126] Moskova bazı silahları İspanyollara değerinden fazlasına satıyordu (ve nakliye için para kesiyorlardı). Dolar karşısında ruble sabit kalsa da –1 dolar karşılığı 5,3– İspanya ile alışverişlerde Sovyetler 2-3,95 arası bir kurdan dolar aldıktan sonra ruble fiyatını pesetaya çeviriyorlardı; İspanyollar hiçbir zaman gerçek ruble kur oranını görmüyordu. Bu düzenbazlık muhtemelen İspanyolların Sovyet silahları için ödedikleri tutarı %25 oranında artırıyordu. Ne olursa olsun, teslim edilen Sovyet silahlarının değeri, Sovyetler'in teslim aldığı altınların değerinin önemli bir miktarına tekabül ediyordu.[127]

---

124 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/ii, s. 261 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGASA, f. 33987, op. 3, d. 400, l. 137-139).

125 Eden, *Foreign Affairs*, 12 Ocak 1937, s. 182-183.

126 Askerî tedarik için İspanya'nın Sovyetler'e borcunu ödemek üzere Largo Caballero'nun ilk altın bozdurma (51 milyon dolar değerinde) kararnamesinin 16 Şubat 1937'den önce yayımlanmadığı anlaşılıyor. Kowalsky, *Stalin*, paragraf 539. Silah ve askerî teçhizat alımında, İspanya Cumhuriyeti Eurobank Paris hesabı üzerinden İspanya altın rezervlerinin bir kısmı kullanıldı (sadece 1937 yılında 256 milyon dolar harcama yapıldı). Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 137 (APRF, f. 3, op. 65, d. 234, l. 56).

127 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 532-548; Howson, *Arms for Spain*, s. 151. Altın konusunda aynı zamanda bkz. Vinas, "Financing the Spanish Civil War", s. 266-283. 1938 yazında, Sovyetler Birliği'ne gönderilmeden önce bir miktar altının zimmete geçirildiği yönünde Stalin'e ihbar geldi ve o da araştırması için Beria'yı görevlendirdi. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 42-43. Sovyet

Franco'nun Madrid'i ele geçirememesinin ardından Hitler önceden belirlenen taahhütlerini artırma ya da eksiltme yönünde bir değişiklik yapmadı ama Mussolini İtalya'nın zaten fazla olan katkısını daha da artırdı ve bu sayede belki de milliyetçilerin çöküşünün engellenmesine katkıda bulundu. Şubat 1937'de İtalya'nın İspanya'da elli bin askeri vardı ve Mussolini kişisel temsilcisi olarak da Roberto Farinacci'yi gönderdi. Farinacci, faşist tarzda bir tek parti sistemi kurulabileceği ve Savoy Hanedanı'ndan bir prensin de İspanya kralı ilan edilebileceği konusunda Franco ile konuşmaya çalıştı. Ancak Farinacci daha fazla şey gördükçe iç çekişmeler ve yozlaşmadan duyduğu rahatsızlık da arttı. Franco'nun "korkak" olduğunu düşünüyor, siyasi tutukluları katletmesini "siyaseten anlamsız" buluyordu. Farinacci, Mussolini'nin İspanya'da yönetime el koyması ve kendisini de genel vali ataması gerektiği sonucuna varmıştı ve bu da milliyetçi gizli polisinin kulağına gitti.[128] Franco "Una Patria, Un Estado, Un Caudillo" [Tek Vatan, Tek Devlet, Tek Lider] sloganını ("Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer" [Tek Millet, Tek İmparatorluk, Tek Lider]) sloganını çağrıştırıyordu) benimsemişti ama bir İspanyol faşist rejimi olmayacaktı. 1922 yılında Kral Vittorio Emanuele başbakanlığa Mussolini'yi getirdiğinde İtalyan faşist partisinin üye sayısı üç yüz yirmi bindi ve bu rakam 1936'da İspanyol Falanjistlerin ulaştığı rakamın on katıydı. İspanya'nın yerli faşistleri iç savaştaki çatışmalarda bu cılız üye sayısının %60'ını kaybetti.[129]

Farinacci, Franco'nun "geleceğin İspanyası'nın nasıl olacağına dair bir fikri yok," diyerek de Roma'ya şikâyette bulunuyordu ancak bu tümüyle yanlış bir değerlendirmeydi. Frarinacci, Franco "sadece savaşı kazanmakla ve sonrasında uzun bir dönem boyunca, Kızıllarla dolaylı ya da doğrudan teması olmuş herkesi temizleyecek otoriter ya da diktatoryal bir hükümetin nasıl kurulacağıyla ilgileniyor," diye de yazmıştı ve bu gözlem isabetliydi. Franco iç savaşı sadece askerî bir uğraş değil ama aynı zamanda siyasi bir proje olarak görüyordu. Fas'taki kontrgerilla harekâtı sırasında katliamlarla bir halkı nasıl esir alacağını, kabile liderlerini birbirlerine karşı kızıştırarak ya da fiyatlarını belirleyerek nasıl manipüle edeceğini ve kendisine bağlayacağını öğrenmişti. Şimdi, anavatanındaki savaşın benzer tedrici gelişim ortamında *caudillo*, –barış için her tür arabuluculuk yakarışını reddederek, İspanyol toplumundaki bastırılamaz unsurları toplu halde öldürerek ya da sürerek, keskin gözlerini rakip direnişçi subaylar üzerinden ayırmayarak– yabancı faşist destekçilerinin kafasını karıştırıyor ve öfkelendiriyordu. Oysaki *cuco* Franco'nun cevabı hazırdı. Sabırsız İtalya büyükelçisini, "İspanya'da şehirleri, köyleri, demiryollarını birbir işgal edeceğim," diyerek tersliyordu. "Hiçbir nedenle bu tedrici programı terk etmeyeceğim. Bu zafer daha gösterişsiz olacak ancak daha fazla iç barış sağlayacak...

savaş malzemeleri toplamda yaklaşık 600 bin ton idi. Grechko vd., *Istoriia vtoroi mirovoi voiny*, II, s. 54, 137.

128 Payne, *Fascism in Spain*, s. 262-263; Bosworth, *Mussolini*, s. 319; Preston, *Franco*, s. 228.

129 Payne, *Falange*, s. 212.

Toprakla değil insanlarla ilgili olduğumdan emin olabilirsiniz... Bir rejim tesis edebileceğimden emin olmak istiyorum."[130]

Bu ifade, hava kuvvetleri, zırhlı araçlar ve piyadelerin birleşik kullanımını gerektiren yeni modern muharebe koşullarında (Sovyet danışmanların da bildiği Alman tarzı harp) Franco'nun vasatlığına bahane arayışı olarak okunabilir. Ancak İspanya'nın hızlı askerî fethi kolay değildi.[131] Sovyetler'in mali destek sağladığı Uluslararası Tugaylar'da ölüm oranları yüksekti, bazı birliklerde %75'i buluyordu, ev izni yasaktı ve firarın yaygın hale gelmesi kaçınılmazdı. Ancak İspanya'nın düzenli Cumhuriyet Halk Ordusu ürkütücüydü, sahadaki komutanlarının çoğunluğu gerçek subaylardı ve birçoğu başarılı oldu. Ancak bu öğütücü iç savaşı Franco kazanacaktı ve bunun tek sebebi birleşik bir askerî komutaya sahip olması değildi. Siyasi mücadele alanında, bir bakıma, gevşek ve etkin bir koalisyon, sağa karşı olmayan bütünleştirici bir strateji, İtalyan benzerlerinden çok daha munis olan İspanyol faşistlerle işbirliği sağlıyordu.[132] Yani, İtalya ve Almanya'da geleneksel sağ, sol korkusuyla radikal sağı iktidara getirirken, Franco başarılı bir halk cephesi kurmuştu – ama sağda.

Franco eski rejim kurumlarını yeniden tesis ederken, piskoposların gölgesi altında kilisenin güçlenmesine alan açtı.[133] Bu güçlü sembolizm örtüsüyle, tek bir yasal siyasal örgütlenmeyi hayata geçirmeye çalıştı. Bunun için, Cumhuriyet hapishanesinden kaçan genç bacanağı Ramón Serrano Suñer'in siyasi karışıma nezaret etmesine bel bağlamıştı.[134] Bu kolay bir adım değildi: Monarşistler bile kendi içlerinde bölünmüştü ve hazırda bekleyen olası vârisler vardı.[135] Ancak Franco yanlısı siyasal parti, görünüşte bir araya gelmesi mümkün olmayan Alfonso monarşistleri ve Karlist monarşistleri, Katolikleri, yüksek rütbeli subayları ve Falanjist Mavi Gömleklileri bir koalisyonda buluşturdu. Mevcut çatlaklar koalisyonu bölecek kadar derin değildi fakat Franco'nun iktidarda kalmasını kolaylaştırıyordu.

Cumhuriyet cephesinde tam tersi bir durum söz konusuydu. Birçok İspanyol hem yerli komünistlerden hem de Moskova'dan fazlasıyla kuşkulanıyordu ama İspanya'nın esnafları, çiftçileri ve alt düzey memurları, özel sektörün geniş ölçekte kamulaştırılmasına karşı çıkan komünistlerle işbirliği yaparak Cumhuriyeti savunuyordu. Ne olursa olsun, Cumhuriyet tam anlamıyla avantaj elde edemiyordu. İç savaş sırasında etkin bir parlamenter işleyişe sahip olamamanın

130 Preston, *Franco*, s. 242.

131 Franco 1938 baharında nihayet Katalan cephesine ilerlediğinde Cumhuriyet'in savunucuları ortadan kayboldu ve bu askerî hamle bir saldırıdan ziyade askerî geçit törenine döndü. Thomas, *Spanish Civil War*, s. 852.

132 Portekiz ve Yunanistan'da da geleneksel otoriter muhafazakârlık, yerel faşist hareketleri körletecekti. Blinkhorn, *Fascists and Conservatives*.

133 Preston, *Franco*, s. 175-187; Orwell, *Homage to Catalonia*, bölüm 5.

134 Thomas, *Spanish Civil War*, s. 905-906.

135 Karlistler, İnfante Alfonso Carlos'un taht iddiasını desteklemiş ancak onun 1936 Eylül ayı sonunda bir vâris olmaksızın vefat etmesinin ardından dağılmış, bir kısmı Alfonso Carlos'un atanmış naibini (Bourbon-Parma Prensi Xavier) desteklerken, diğerleri XIII. Alfonso'yu (Roma Grand Otel'de sürgündeydi) desteklemişti.

yanı sıra birleşik bir liderlik de söz konusu değildi ve fiilen üç başkentte üç hükümet vardı: Valencia (Madrid'in boşaltılmasından sonra), Bilbao (Bask), Barselona (Katalan Generalitat). Barselona'da yoğunlaşan anarşistler kökten bir devrimle savaşı kazanma stratejisinin peşindeydi fakat devrimin etkili olduğu bölgelerde milliyetçi isyan kuvvetleri kolaylıkla yarıklar açabiliyordu.[136] Milliyetçilerin dağılması durumunda dahi muzaffer solun bir iç çatışmadan nasıl kaçınabileceğini tahayyül etmek imkânsızdı zira Franco ile savaştıkları süre boyunca içten içe kaynıyor ve zaman zaman da taşıyorlardı.[137]

İspanya solu onarılmaz biçimde kendisine karşı bölünmüştü. Anarşist liderlerin ve anarşist kadroların çeşitli konular üzerinde bölünmeleri ya da Komünist hareket içindeki muhtelif hiziplerin birbirini düşman olarak görmesi ile ilgili bilindik tablonun ötesinde, komünistler ve POUM birbirini yok etmek istiyordu, tıpkı komünistler ve anarşistlerin de birbirini yok etmek istediği gibi. Birbirini öldürmeye hazır olan (sadece İspanya'da değil) komünistler ve sosyalistler arasında da aşılmaz bir uçurum vardı. Bu ve diğer bölünmeler, birçok stratejik iç ve kıyı bölgesi ile limanları elinde tutan İspanya Cumhuriyeti'nin savaşı neden kazanamayacağını açıklamayı kolaylaştırıyordu. Bu karşılıklı husumetleri Stalin başlatmamıştı ancak katkıda bulundu. Diğer yandan, söz konusu açmazı aşmaya da çalıştı; komünist darbe çağrılarına hoşgörü göstermeyi reddederek Sosyalist Partili bir başbakanın yönetiminde Halk Cephesi'ni savunmayı sürdürdü.[138] Ancak komünizm nihayetinde iki seçenek arasında yapılacak zorunlu bir seçimin önerilmesiydi. Diğer bir deyişle, sosyalistler antikapitalizmden vazgeçerek, parlamenter bir pazar sistemi içinde "meliorist" (ya da yeniden dağıtım yanlısı) olabilirlerdi ancak komünistler bunu yaparak asla komünist kalamazlardı. Anti-faşist mücadelenin yükselen tutkusuna rağmen solcu Halk Cephesi ölüme mahkûmdu.

Franco'nun savaş teknikleri (isyan-karşı-insan) ve kötü ama görece hünerli otoriter düzenine Stalin pek aldırış etmiyordu. Despot kendisini herhangi bir *caudillo* değil düşünce odaklı bir lider olarak görüyordu. Pratik açıdan, İspanya'nın güçlü çıkar grupları ve Franco'nun onları yönlendirmekten ziyade mem-

136 Thomas, *Spanish Civil War*, s. 907.

137 Bolloten, *Spanish Revolution*.

138 20 Mayıs 1936 darbesinden önce, Dimitrov Munuilsky'e İspanyol meselesi konusunda Stalin'le tartıştıklarını ve Stalin'in Komintern çizgisini onayladığını anlatmıştı: İspanya Komünist Partisi'ni ya da devrimi değil İspanya Cumhuriyeti hükümetini desteklemek. Meshcheriakov, "SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii", s. 88 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 74, d. 208, l. 31; f. 17, op. 120, d. 439, l. 266). Darbeden sonra Stalin komünistlerin yönetime el koymasını ya da darbe yapmasını, İspanya'da siyasi birlik için çırpınan askerî yetkililerin çağrıları hilafına desteklememeyi sürdürecekti. Maalesef, bazı araştırmacılar –aleyhte bolca kanıt bulunmasına rağmen– Komintern'in ve İspanya Komünist Partisi'nin İç Savaş'taki "ılımlı" politikalarının sadece "geçici taktik düzenlemeler" olduğunda ısrar ediyorlar. Payne, *Spanish Civil War*, s. 293. Payne'nin kitabı, Halk Cephesi'ni komünist yayılmaya yönelik "büyük bir kamuflaj" addeden akıl hocası Bolloten'e ithaf edilmiştir. Bolloten, *Grand Camouflage*. İspanya İç Savaşı ile ilgili Sovyet istihbarat belgelerinde "kaynağımız" diye anılan aynı Bolloten'dir. Costello ve Tsraev, *Deadly Illusions*, s. 237 (atıfta bulunduğu kaynak, ASVRR, dosya 17679, I: 15 [ya da 161]; Volodarsky, *Stalin's Agent*, s. 237.

nun etme zaruriyeti, yakın çevresinin sözde bağımsızlığını bile paramparça eden Sovyet despotun siyasi düzlemi ile taban tabana zıttı.[139] Dolayısıyla Franco'nun ona öğreteceği hiçbir şey yoktu, bunun tek istisnası, dışarıdan faşistler tarafından desteklenen, ordunun önderlik ettiği bir darbenin tüm ülkeyi ele geçirmeye çalışabileceğiydi; Stalin, hayalî bir isyana karşı, ülke içindeki kendi vahşi saldırısını meşrulaştırmak için bu senaryoyu manipüle ediyordu.

Anlaşılması zor Almanya

Moskova'da, 11 Şubat 1937'de yapılan Komintern sekreterliği Alman komisyonunun bir toplantısında Alman komünist Wilhelm Pieck, Stalin'in danışmanı Macar Komünist Jenő Varga ile ters düştü. Pieck, "Alman burjuvazisi savaşa girmeye karar vermeyecek ve Hitler'in kendi prestijini artırmak için ihtiyaç duyduğu kışkırtmaları ile ilgili ciddi şüpheleri var," diyordu. Varga sözünü kesti: "Alman burjuvazisinin savaş istemediğini mi düşünüyorsun?" Pieck: "Hayır, şu an istemiyor... Alman ordusu subaylarının Hitler'in yürüttüğü kışkırtıcı politikaya karşı olduklarına dair elimizde bilgi var." Varga, "Yani Almanya'daki fiilî faşist rejimin yüksek burjuvazinin, mali oligarşinin rejimi olmadığı mı anlaşılıyor?" diye sordu. Pieck ise "Finans kapital Weimar demokrasisi ile kitleler üzerinde egemenlik kuramayacağını anladı ama bu faşizmin sadece bir araç olduğu anlamına gelmez. Ne yönde hareket edeceğine karar verme iradesine sahip; bağımsız bir güç olarak ele alınması gerekir," dedi. Pieck, "mali sermaye"nin gücünü inkâr etmediğini ancak savaşla kaybedecek çok şeyi olduğunu ve dolayısıyla Hitler rejiminin mali sermayeye indirgenemeyeceğini iddia ediyordu. Varga kuşkuluydu.[140]

Berlin'de Kandelaki'nin ikili siyasi yakınlaşma görüşmelerine derhal başlama girişimleri sonuç vermedi ve Stalin, Litvinov aracılığıyla, Almanya Dışişleri Bakanlığı'yla bağlantı kanallarına yöneldi. Almanlar, Sovyetler'in talepleri konusunda mutlak gizlilik sağlanmasını istiyorlardı; Nazi Almanyası ile görüşme fikrine sıcak bakmayan Litvinov, bir bityeniği olduğunu hissediyor, yaşadığı ekonomik zorluklar nedeniyle Almanya'nın Moskova ile görüşmeler yaparak Londra ve Paris'in –ekonomik müzakere için– ilgisini çekmeye çalıştığından kuşku duyuyordu. Ancak Almanya Dışişleri Bakanı Neurath da benzer kaygılarını Schacht'a aktarmıştı: "Dün Führer'e kişisel bir rapor sunarken sizin Bay Kandelaki ile yaptığınız görüşmeyi, özellikle de Stalin ve Molotov adına size

139 Sovyetler Birliği'nde çıkar grupları vardı –bölgesel, kurumsal, kişisel–, kaynak ve etki alanı mücadelesinde ortaya çıkmışlardı. Stalin'in gözüne girmek için yarışıyor, onun tercihlerini öngörmeye ve rakiplerini yok etmeye çalışıyorlardı; bu kurnazlıklar sonuçta onları Stalin'e bağımlı hale getiriyordu.

140 Kızıl Sendikalar Enternasyonali genel sekreteri, Lozovsky adıyla bilinen Solomon Dridzo da kuşku duyuyordu: "Yani Hitler Almanya'da finans kapitalin çıkarlarını dile getirmiyor?" Manuilsky araya girmek zorunda kaldı: "Yoldaş Varga, Almanya'nın finans kapital egemenliği altında olduğu [Komintern] sekreterlik için net. Yoldaş Pieck bu gerçeği yadsımıyor." Komolova, *Komintern protiv fashizma: dokumenty*, s. 445-448 (RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1171, l. 24-29).

ilettiği deklarasyonu konuştum... Bu görüşmelerin şu anda sonuç vermeyeceği ve daha ziyade onlar tarafından Fransa ile askerî bir ittifak yapmak ve eğer mümkün olursa İngiltere ile biraz daha yakınlaşma arzuları için kullanılacağı konusunda Führer ile aynı görüşteyim." Sovyetler'in Komintern propagandasını dizginlemekle ilgili deklarasyonlarının bir anlamı olmadığını, bu durumun Sovyetler'in Britanya'ya verdiği sözlerden bilindiğini de ekliyordu. Führer'i harekete geçirecek yegâne gelişmenin, Moskova'daki rejimin Bolşevizmden uzaklaşarak askerî diktatörlüğe yaklaşan bir rejim değişikliği olacağını düşünüyordu. "Heil Hitler! Neurath".[141]

Kandelaki kendi çabasıyla, sanayi danışmanı, SS subayı ve Luftwaffe'nin ünlü komutanının kuzeni Herbert Göring'e yaklaştı. Herbert Moskova'nın doğrudan görüşmelere istekli olmasından memnunluk duyduğunu ifade etti ve bu durumu kuzenine ileteceği sözünü verdi – sanki bir hafta önce aynı bilgi resmî kanallardan Hermann Göring'e iletilmemiş gibi. Bu görüşmeler de tıkanacaktı. Suritz, Litvinov'a, "Schacht, şu anda ilişkilerimizi değiştirebilmemizin hiçbir yolunu göremediğini fısıldadı (kelimenin gerçek anlamıyla fısıldadı)," diye yazmıştı. "Genç Göring de meselelerimizle ilgili tek kelime ipucu vermedi."[142] Stalin Berlin'e gönderdiği şifreli telgrafta (19 Mart 1937) Kandelaki'ye, Paris'e gönderilecek Suritz'in –Berlin'deki Amerikan büyükelçisi onun için "Burada bulunan diplomatların en parlak olanı," diyordu– yerine Almanya Büyükelçiliği'ni devralmayı isteyip istemediğini sordu.[143] Ancak 2 Nisan'da Sovyetler Kandelaki'nin Berlin'den geri çağrıldığını ve ticaret komiseri yardımcılığına terfi ettiğini açıkladı.[144]

1 Nisan 1937'de ikinci Beş Yıllık Plan'ın tamamlandığı duyuruldu – tıpkı birincisi gibi dört yıl üç ayda. (On gün sonra, üçüncü Beş Yıllık Plan resmen onaylandı.) 5 Nisan'da, Suritz Moskova'da görüşmeler yapmak üzere Berlin'den ayrıldı; 7 Nisan'da Paris'e tayin oldu ancak halefini beklemek üzere Almanya'ya döndü. 16 Nisan'da Berlin'den Litvinov'a yazdı: "İstisnasız bütün kordiplomatik Sovyet-Alman ilişkilerindeki olası bir değişiklik meselesine odaklandı. Her ne kadar yalanlansa da Almanya ve SSCB arasında bir yakınlaşma olasılığına ilişkin söylentiler Berlin diplomatik çevrelerinde yayılıyor. Bazıları konuyla ilgili müzakerelerin zaten başladığını ve Sovyet tarafının bu durumu gizli tuttuğunu iddia ediyor."[145] Litvinov kuşkularında haklıydı. Almanya "müzakereleri" sızdırarak SSCB ile Fransa arasına bir set çekmeye çalıştı. 17 Nisan'da Litvinov

141 Fischer, *Russia's Road*, 11 Şubat 1937, s. 242; Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 151-152 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF f 05, op. 17, pap. 126, d. 1, l. 22; f. 059, op. 1, pap. 244, d. 1717, l. 15), 152 (pap. 244, d. 1715 (Suritz'den Litvinov'a, 21 Mart 1937).

142 Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 152 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 05, op. 17, pap. 130, d. 42, l. 28, 29, 34; f. 059, op. 1, pap. 244, d. 1715, l. 28-29, 45: 21 Mart 1937).

143 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 56, l. 29.

144 *İzvestiya*, 2 Nisan 1937. Rosenholz 14 Temmuz 1937'de Dış Ticaret Komiserliği'nden alındı ve yerine Yevgeny Chyvyalev getirildi.

145 Abramov, "Osobaia missiia Davida Kandelaki", s. 152 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 5, op. 17, pap. 1304, d. 42, l. 77).

Paris'teki Sovyet maslahatgüzarı Yevgeny Hirschfeld ve Çekoslavakya'daki elçi Aleksandrovski'ye bir telgraf çekti: "Yurtdışında Almanya ile yakınlaştığımıza ilişkin çıkan söylentilerin asılsız olduğunu dışişleri bakanlığına iletin. Almanlarla ne daha önce ne de şimdi bir müzakere söz konusu olmadı ve hem büyükelçimizin hem de ticari temsilcimizin birlikte geri çağrılmış olmasından da bunun net olarak anlaşılması gerekir."[146]

Hitler, Sovyet personelle resmî olmayan kanallardan yürütülen temasları tek taraflı sonlandırdı. Stalin, Sovyetler Birliği'ndeki Alman vatandaşlarını tutukladı ve sınır dışı etti.[147] Yine nisan ayında, Politbüro kendi inisiyatifiyle, daimi olacağı söylenen iki paralel beşli grup kurdu: Gruplardan biri dış politika ve diğer çok gizli meselelerle (Stalin, Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Yezhov), diğeri acil ekonomik işlerle (Molotov, Stalin, Chubar, Mikoyan, Kaganoviç) ilgiliydi.[148] Böylelikle zaten büyük ölçüde daraltılmış karar verme süreçleri Politbüro eliyle kurumsallaştırılıyordu.

Bir despotun ülkesi

Terör toplumun ayrıcalıklı kesimlerini ele geçirdi – gece yarısından sonra çalan kapılar, komşuların ("görgü tanıkları" yasa gereğiydi) nezaretinde arama ve el koymalar, eş ve çocukların yakarışları, hiçbir iz olmaksızın kayıplara karışmalar, NKVD resepsiyonlarında bilgi almak için sonuçsuz yalvarmalar, geçici tutukevleri dışında uzayıp giden umutsuz kuyruklar ve içeriden gelen çığlıklar, yerlerine ilişkin en ufak bir bilgi için muhafızlara verilen rüşvetler.[149] Ancak sıradan Sovyet vatandaşları, genel olarak, yakın bir tutuklanma tehdidi hissetmiyordu.[150] Hoş olmayan bir espride söylendiği gibi, üniformalı adamlar gelip "NKVD" dediklerinde, insanların cevabı "Yanlış daireye geldiniz – komünistler üst katta oturuyor," oluyordu.[151] Gazete başyazıları, kolektif çiftçilerin yasadışı yollarla hane topraklarını genişlettiklerinden, zorunlu teslimatları azalttıklarından ve tüm danışmanlarının tutuklanmasının ardından vergilerini ödemekten kaçındıklarından şikâyet ediyordu.[152] *Pravda,* düşmanların yok edilmesinden, işe gelmeyenlerden ek çıkar sağladığını sanan işçileri de eleştiriyordu.[153] Taşradaki fabrikaların birinde işçi olan, sürgündeki şair Osip Mandelştam'ın ve eşinin

146 *DVP SSSR,* XX, s. 174-175.

147 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 299-300 (TsA FSB, f. 3, op. 58, d. 249, l. 158); Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD,* s. 45-46 (APRF, f. 3, op. 58, d. 249, l. 142-3; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 21, l. 29), 286 (APRF, f. 3, op. 58, d. 254a, l. 82).

148 Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro,* s. 55; Khlevniuk, *Politbiuro,* s. 229-230.

149 Bu durumu iyi anlatan kaynak, Buber-Neumann, *Under Two Dictators,* s. 3-25. Kocası Heinz, Nisan 1937'de tutuklandı; kendisi, "halk düşmanının karısı" olarak ertesi yıl tutuklanacak ve Karaganda'daki kampa gönderilecekti.

150 Thurston, *Life and Terror.*

151 Medvedev, *On Stalin,* s. 102. Aynı zamanda bkz. Beck ve Gordin, *Russian Purge,* s. 146 ("Parti üyesi de değil Yahudi de değil, neden tutuklandı?").

152 *Pravda,* 17 Nisan ve 12 Ağustos 1938. Aynı zamanda bkz. *Vlast' sovetov,* sayı 10, 1938, s. 52-53.

153 *Pravda,* 29 Nisan, 11 Mayıs, 24 Haziran, 14 ve 25 Ağustos 1937.

ev sahibi, şaire tüm bunların seçkinlerin işi olduğunu, "aralarında iktidar kavgasına tutuştuklarını" söylemişti.[154]

Sovyet yaşamı kendi rotasında ilerliyordu. İlya İlf ve Yevgeni Petrov, uzak diyarlardaki seyahatlerini anlattıkları eğlenceli kitapları *Tek Katlı Amerika*'yı yayımladı ve Bolşoy'da Mikhail Glinka'nın *Ruslan ve Lyudmila*'sının prömiyeri yapıldı (14 Nisan 1937). Bir hafta sonra Moskova Sanat Tiyatrosu'nda Nemiroviç-Dançenko'nun sahneye koyduğu Tolstoy'un *Anna Karenina* eserinin prömiyeri vardı. Stalin oyunu Molotov, Voroşilov ve Jdanov'la izledi. Anna'nın (Alla Tarasova oynuyordu) Vronsky'e duyduğu tutkulu aşkın nasıl intiharla sonuçlandığı betimleniyordu. Gösterinin sonunda gerçek boyutlarda bir tren, Anna raylarda yatarken, izleyicilerin üzerine doğru geliyordu.[155] Aynı gün daha erken saatlerde Stalin, dış kaynaklı bir komplo ile Tuhaçevski'nin öldürüleceğine ilişkin istihbarat kaynaklarının "keşfini" araştırması için Yezhov'u görevlendirmişti. VI. George'un Londra'da yapılacak taç töreni için yapılan daveti mareşalin kabul edememesinin sebebi buydu, Sovyetler Tuhaçevski'nin grip olduğunu duyurdu.[156]

22 Nisan'da Stalin üçüncü kez, Moskova ve Volga nehirlerini birbirine bağlayan 128 kilometrelik kanalın bir bölümünü ziyaret etti; haber filmleri ve gazeteler ziyareti yayımladı (filmde tespit edilen bazı kişiler kısa süre sonra tutuklandı ve onların göründüğü bölümler silindi).[157] Kanalın yazın yapılan resmî açılışı için, kırk dört gemilik küçük bir filo, inşaatı gerçekleştirdiği iddia edilen Stahanovcu işçileri, kutlamanın yapıldığı Moskova'nın Gorki Parkı'ndaki rıhtıma getirecekti.[158] Kanal Gulag işçileri tarafından inşa edilmişti ve bu işçilerin 20 binden fazlası can vermiş olabilirdi. Ajitatörler Moskova'nın artık beş denizle bağlantısı olmasını kutluyorlardı: Beyaz Deniz, Karadeniz, Baltık, Hazar, Azak denizleri.

Yiyecek sıkıntıları yeniden başladı. Yaklaşık 100 milyon köylü, tüm kırsal hanelerin %97'si, 237 bin kolektif çiftliğe toplanmıştı ve emeklerinin meyvelerini –tahıl, et, süt, yumurta– "köy" pazarlarının onda birinden daha düşük bir fiyata devlete satmaya zorlanıyorlardı. Aynı zamanda, ülke sebze ve patatesinin %38'ini, et ve mandıra ürünlerinin %68'ini, 1937 yılı itibarıyla, kendi küçük hane topraklarında üreterek bu pazarlarda satıyorlardı.[159] Devlet satış depoları önemli ölçüde yaygınlaşsa da hâlâ sınırlı sayıda satış noktasına sahipti ve NEP dönemi peraken-

154 Mandelstam, *Hope Against Hope*, s. 336.

155 Muza, "Tragedy of a Russian Woman", s. 495; "Iz stenogrammy repetitsii spektaklia 'Anna Karenina'", *V. I. Nemirovich-Danchenko, o tvorchestve aktera: khrestomatiia*, Iskusstvo, Moskova, 1984, s. 338. Oyun, 1937 Paris Sergisi'nde sahnelendi.

156 Taç töreni 12 Mayıs 1937 tarihine planlanmıştı. 1 Nisan-10 Haziran 1937 tarihleri arasında siyasi gerekçelerle 4.370 kişi Kızıl Ordu'dan ihraç edildi. Aynı yılın ilk üç ayında ihraç edilenlerin sayısı 577 idi. Suvenirov, "Narkomat oborony", s. 29 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 29, d. 340).

157 *İzvestiya*, 23 Nisan 1937; *Pravda*, 23 Nisan 1937.

158 *Sovetskoe foto*, sayı 9, 1973; *Ogonek*, sayı 16-17, 1937; Lopatin, *Volga idet v Moskvu*; Shein, *Kanal Moskva-Volga*; Fedenko, *Kanal Moskva-Volga*. Stalin 4 Haziran 1934, 14 Haziran 1936 ve 22 Nisan 1937 tarihlerinde kanalın bazı bölümlerini ziyaret etti: http://moskva-volga.ru/trete-prishestvie-stalina.

159 Davies vd., *Economic Transformation*, s. 127.

deciliğine kıyasla daha kötü yönetiliyordu.[160] 1937 yılında şehirlerde kişi başı tüketim 1928 yılına kıyasla daha yüksekti.[161] Ancak ağır sanayi ve ordunun öncelikli olması yaşam standartlarını aşağı çekiyordu.[162] Özellikle uygun barınma koşullarında sıkıntı yaşanıyordu.[163] 1936 hasadının zayıflığı etkisini gösteriyordu. Yerel gazeteler ekmek kuyruklarından söz ederek dolaylı olarak kıtlığı doğruluyordu. 1937 yılında gizli NKVD raporları "yiyecek sıkıntısından" söz ediyordu – kolektif çiftçiler en çok etkilenen bölgelerden kaçarak şehirlere gidiyor, kendi ürettikleri ve ellerinden alınan yiyeceklere ulaşmaya çalışıyor, tifüs hastalığının yayılmasına yol açıyorlardı.[164] SSCB Başsavcısı Vişinski 1937 yılında Stalin'e gönderdiği raporda, köylülerin telef olan hayvanların cesetlerini çaldıklarından, sakatat, patates kökleri ve insan eti yediklerinden söz ediyordu.[165]

Sıvı yakıt kullanan ve on iki kilometre menzili olan ilk Sovyet roketleri fırlatıldı.[166] Aynı günlerde, ağır sanayi ve savunma sanayi bünyesinde çalışan 585 kişi tutuklandı. Ayrıca, Aydınlanma Komiserliği'nden 288, hafif sanayiden 141, ulaştırmadan 137, Tarım Komiserliği'nden 102, Yiyecek Komiserliği'nden 100 ve Bilimler Akademisi'nden 77 kişi tutuklandı.[167] Ormancılık Komiserliği'nde, 2.480 personel bütçelendirilmesine rağmen sadece 1.022 kişi çalışıyordu.[168] Diğer yandan, hem bölgesel ve hem de merkezî NKVD "parti görevlileri" karşılıklı ihbara dayalı intihar sayılabilecek ritüeli sürdürmeye mahkûm edilmişti. Stalin'e gönderilen imzasız bir mektupta, birçok NKVD görevlisinin tutuklanmaktan korktuğu ve tüm NKVD liderliğinin hırsız ve hainlerden oluştuğuna akıl erdiremediği iddia ediliyor, Stalin'in bu durumu denetlemesi ve insanların bu şekilde yok edilmesine bir son vermesi isteniyordu.[169]

160 Osokina, "Economic Disobedience", s. 180.

161 Ellman, *Socialist Planning*, s. 107; Harrison, "National Income", s. 52-53.

162 Bir işçi "Sovyet iktidarının başarısıyla ilgili söylenecek pek bir şey yok," diye şikâyet ediyordu, "sadece yalanlar. Gerçekte olan biteni gazeteler örtbas ediyor. Ben bir işçiyim, yırtık giysiler giyiyorum, dört çocuğum okula eski püskü giysiler içinde ve yarı aç gidiyor. Ben, onurlu bir işçi olarak, Sovyet iktidarının son yirmi yılda işçilere ne verdiğinin canlı bir örneğiyim." Davies, *Popular Opinion*, s. 135 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGAIPD, f. 24, op. 2v, d. 2282, l. 109).

163 Thurston, *Life and Terror*, s. 166-168.

164 Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, V/i: doküman 71, 76, 81, 93, 94, 98, 106, 125, 127; Berelowitch ve Danilov, *Sovetskaia derevnia glazami VChK-OGPU-NKVD*, IV, s. 273-450.

165 Khlevniuk, *Stalin: Zhizn'*, s. 221 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 82, op. 2, d. 887, l. 17, 32, 41-42: 2 Mart 1937, 14 ve 21 Nisan 1937).

166 Semyon Firin-Pupko'nun daha sonraki iddiası, Moskova'dan Vladivostok'a kanal yapımı meselesini 1937 yılında Stalin'in ortaya attığıydı. Batı'dan doğuya açılacak su kanalı tüm kıtayı katederken kuzey yönünde akan Sibirya ırmaklarını da birbirine bağlayacaktı, tarihte örneği görülmemiş muazzam bir projeydi. Sokolov, *Obshchestvo i vlast'*, s. 163-164.

167 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 8, 1994, s. 18; Davies, "Soviet Economy", s. 26-27.

168 Khlevniuk, "Economic Officals in the Great Terror", s. 58. Eski çelik işçisi, Ekim 1936 tarihine kadar (yiyecek sanayiine geçtiği tarih) Orman Sanayi Komiseri Semyon Lobov (d. 1888), "Komiser olarak benim, çelik sactan iki tren vagonu ya da kâğıt üretim ekipmanı edinmek için Merkez Komite onayı almak zorunda olmam gerçekten normal bir durum mu?" diye soruyordu. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 144 (TsA FSB, ASD P-4879, t. 2, s. 109). Lobov 21 Haziran 1937'de tutuklandı ve aynı yıl 30 Ekim'de infaz edildi.

169 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 128 (APRF, f. 3, op. 58, d. 405, l. 64-65).

İpuçları

İspanya'daki tank komutanı Semyon Krivoshein, savaşın etkin bir biçimde sürdürülebilmesi için İspanyol komünistlerin iktidarı ele geçirmesine izin verilmesi gerektiğini Voroşilov'a yazdı. "Devrimci İspanya'nın, devrimin zafere ulaşmasını örgütleyebilmek ve güvenceye almak için güçlü bir hükümete gereksinimi var," diyordu, "Komünist Parti, gerekirse zorla iktidara gelmeli." Voroşilov, Krivoshein'in raporunu 10 Mart 1937'de Stalin'e iletti.[170] Ancak 14 Mart'ta, Küçük Köşe'de Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Dimitrov, André Marty ve Togliatti ile bir toplantı yapan Stalin bir kez daha sosyalist sendikacı Largo Caballero'nun başbakanlığına desteğini yineledi. Despot, Largo Caballero'nun Savaş Bakanlığı görevini bırakmasının en doğrusu olduğu konusunda hemfikirdi.[171] Voroşilov, 15 Mart'ta Berzin ve Gaikis'e bir mektup yazarak, İspanyol sosyalist ve komünistleri arasındaki gerilimi düşürmek için bu iki kanadın birleşik bir Sosyalist İşçi Partisi çatısı altında birleşmesine karşı çıkılmayacağını bildirdi. Ertesi gün Voroşilov, Berzin ve Stern'e talimat vererek *Pravda* muhabiri Koltsov'un Mussolini ile alay ederek İtalyanların savaşa daha fazla katılımını kışkırtmaktan vazgeçmesinin sağlanmasını istedi.[172] Dimitrov ise 16 Mart'ta Marty İspanya'ya gitmek üzere ayrılmadan önce bir toplantı daha yapılması için Stalin'e yalvarıyordu ve o gün, Komintern başkanı, Togliatti ve Marty, Yakın Kır Evi'nde kabul edildi. Toplantı "gece 02.30'a kadar" sürdü. Stalin, Dimitrov hakkında rahatsız edici espriler yaparak ona üstünlük tasladı. Despot, İspanya'da komünist devrim konusunda ödün vermeyecekti.[173]

170 Radosh vd., *Spain Betrayed*, s. 146-148 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1010, l. 295-300). Krivoshein'in bu sıralarda İspanya'dan döndüğü anlaşılıyor.

171 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 16 Aralık 1936 s. 43; 14 Mart 1937, s. 58.

172 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 212 (APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 141-142), 213 (l. 146). İtalya Dışişleri Bakanlığı'nın Avrupa İşleri Direktörü Leonardo Vitetti, Nisan 1937'de, Roma'daki Sovyet Elçiliği'ne şöyle diyordu: "Sovyet desteğinin boyutundan haberdarız, Rus silahları taşıyan buharlı gemiler sürekli kıyılarımızdan geçiyor. Onlara dokunmadık, zaten fazlasıyla keskinleşmiş olan korkunç durumdaki İtalya-Sovyet ilişkilerini daha da karmaşık hale getirmek istemiyoruz." Meshcheriakov, "SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii", s. 86 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 048 z, op. 14-16, pap. 4, d. 8, l. 195; Tournier, *Les archives secretes de la Wilhelmstrasse III*, s. 88, 91-92. 24 Mart 1937'de Mekhlis Stalin'e gönderdiği yazıda "Elimizdeki istihbarata göre yoldaş M. E. Koltsov tükenmiş durumda ve fiziksel olarak fazlasıyla yıpranmış," diyor ve onu Moskova'ya geri çağırmak için izin istiyordu, Stalin onayladı. 22 Kasım 1937'de Mekhlis Stalin'e yazarak, "Koltsov'un morali bozuk ve anlaşılan o ki yolunu kaybetmiş, hata yapabilir. Moskova'dan ve partinin etkisinden uzun süredir mahrum kaldı," diyordu. Mekhlis bir kez daha geri çağrılmasını talep etti ve Stalin onayladı. Kudriashov, *SSSR i grahdanskaia voina v Ispanii*, s. 215 (APRF [RGANI'e aktarılmış], f. 3, op. 34, d. 127, l. 27), 312 (l. 33-34). Koltsov, 12 Aralık 1937 Yüksek Sovyet seçimleri adayları arasında yer almadığı için kendisine şikâyette bulunan bir mektup gönderince Mekhlis'in kızdığı anlaşılıyor.

173 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 16 Mart 1937, s. 59. Dört gün sonra Dimitrov'un da bulunduğu bir ortamda Stalin İspanyol yazarlar Rafael Alberti ve María Teresa León'a "İnsanlar ve tüm dünyaya gerçeğin söylenmesi gerekiyor –şu anda İspanyol halkı bir devrim yapacak koşullara sahip değil–, iç ve özellikle de uluslararası durum buna elverişli değil," diyor ve ekliyordu: "İspanya'da zafer, faşizmin İtalya ve Almanya'daki hâkimiyetini gevşetecektir. Komünist ve sosyalist güçler kuvvetlerini birleştirmelidir. Artık aynı temel hedefi paylaşıyorlar – bir demokratik cumhuriyet."

Komünistlerin yönetime el koyması gerçekçi görünüyordu. 1937 baharında İspanya Komünist Partisi'nin üye sayısı –çok uzun süredir Avrupa'nın en küçüklerindendi– 250 bine ulaştı ve belki de 400 binlere doğru yol alacaktı.[174] (Fransa Komünist Partisi'nin üye sayısı 1937 yılında 330 bine tırmanıyordu; Britanya Komünist Partisi 20 binden azdı.) Ayrıca İspanyol komünistler savaşan bir güçtü: Cumhuriyet Halk Ordusu'nun 360 bin askerinin yaklaşık 130 bini komünist idi.[175] POUM'un toplam üye sayısı 60 bin civarındaydı, anarşist gruplar 100 bin ve Sosyalist Parti 160 bin üyeye sahipti. İç savaş, komünistleri Cumhuriyetçi İspanya'nın egemen gücü haline getirmişti. Aslında, kibirli ama cesur bir adam olan Largo Caballero İspanyol komünistlerinin ve Moskova'nın giderek artan etkisinden rahatsızlık duyuyordu ve 1937 başının kış aylarından başlayarak bahara giden süreçte, Paris'teki İspanyol elçisi aracılığıyla muhtelif uzlaşma örnekleri önerdi. Fransa, Fas'ın denetimi altında olmayan bölgesini kendi egemenliğine alacak, Almanya'ya madenler ve diğer ekonomik imtiyazlar ile İtalya'ya Menorca'da bir deniz üssü verilecekti, bu arada Sovyetler devreden çıkarılacaktı.[176] Stalin büyük olasılıkla bu öneriden haberdardı. Dimitrov'a, "Eğer yabancı kuvvetlerin İspanya'yı terk etmesi kararı alınırsa Uluslararası Tugaylar dağıtılmalı," demişti.[177]

Stalin kendisine gelen özetleri dikkatle okuyordu ve 13 Nisan 1937'de Voroşilov'a, İspanya'da bulunan Berzin'in "Casa de Campo [Madrid'in batısı] bölgesinde mavilerin [Cumhuriyet güçleri] başarısız saldırısına ilişkin değerlendirmesinin doğru olmadığı" hakkında yazmıştı: Her şeyden önce başarısızlığın sebebi, maviler Casa de Campo'ya saldırdığı sırada Jarama'daki [Madrid'in doğusu] mavi birliklerin sessiz kalması ve hatta bir eylem dahi yapmayarak beyazlara [milliyetçiler] Jarama'daki yedeklerini mavilerin üzerine Casa de Campo'ya gönderme imkânı tanımalarıdır. Mavi birlikler sürekli benzer taktik hatalar yapıyorlar."[178] Doğru ya da yanlış, bu muharebe sahasıyla ilgili çözümleme, ihanet ve komplo kavramlarına müracaat etmeden ortaya konuyordu.

Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 20 Mart 1937, s. 60-61. Dimitrov gevşemiyordu: 23 Mart'ta, İspanya'da iki ay geçiren bir Bulgar Komintern yetkilisinin raporunu Stalin'e gönderdi. "Hükümetin idari kabiliyeti son derece sınırlı... Herkes, geniş halk kitleleri, daha güçlü, hâkimiyet kurabilecek bir hükümete ihtiyaç duyulduğunu hissediyor... Hükümetin temel zayıflık kaynağı bir devlet aygıtına sahip olamaması." Stalin bu değerlendirmeye katılabilirdi fakat yine de komünistlerin İspanya'da iktidarı ele geçirmesinden çekiniyordu. Dallin ve Firsov, *Dimitrov and Stalin*, s. 51-58.

174 Kaganoviç'den Orjonikidze'ye, 30 Eylül 1936: Khlevniuk vd., *Stalinskoe politburo*, s. 149.

175 İspanya Komünist Partisi'nin ulaştığı en fazla üye sayısının 400 bin olduğu iddia ediliyordu. Thomas, *Spanish Civil War*, s. 506-507.

176 Komünist ajanların bu sondajlardan haberdar olmaması düşünülemez. Payne, *Spanish Revolution*, s. 271-272. 15 Nisan 1937'de Cumhuriyetçi cephedeki bir Komintern temsilcisi Stalin'e gönderdiği mektupta Largo Caballero ile bağların tümüyle koparılması çağrısı yapıyordu. Radosh vd., *Spain Betrayed*, s. 184-195.

177 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 14 Mart 1937, s. 58.

178 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 221 (APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 151), karşısında Berzin'in raporu: 219 (l. 152). Berzin, zayıf topçu desteği ve mavi piyadelerin zayıf saldırı becerisi ile beyazların yakın zamanda güçlenmiş olmasını ve ele geçirdikleri toprakların coğrafi avantajını sebep gösteriyordu.

Franco, şimdilik, Madrid'i ele geçirme girişiminden vazgeçmek zorunda kalmıştı fakat Mola'nın komutasındaki kuvvetler İspanya'nın Bask bölgesini ele geçirmek üzere yığınak yapıyordu. 26 Nisan 1937'de, İtalyan hava desteğiyle Alman Condor Lejyonu, milliyetçiler adına Baskların kadim başkenti Guernica'ya saldırırken hedefleri savaşın gerisinde kalan cumhuriyetçilerin bölgesine korku salmaktı. Saldırı, pazarın kurulduğu bir pazartesi yapıldı. Aralarında sığınmacıların da bulunduğu beş-yedi bin sivil nüfus bombalanmakla kalmamış, kaçmaya çalışırlarken Heinkel He-51 tipi uçaklara monte edilmiş makineli tüfeklerle taranmışlardı. Yüzlercesi öldü. Bölgede bulunan Britanyalı gazeteci George Steer, birinci ağızdan yaptığı röportajlarla (*The Times*, 28 Nisan 1937) bu vahşet ve Almanların işlediği suça karşı dünya çapında bir öfke dalgasına sebep olurken, röportajlar tercüme edilerek Fransa'da da yayımlandı. Franco'nun Britanyalı dostları kanalıyla, Baskların milliyetçi güçlerin itibarını sarsmak için kendi sembolik başkentlerini havaya uçurduğu yalanını yayan milliyetçiler suyu bulandırmaya çalıştılar.[179]

Yine Nisan 1937'de, Varşova'daki Japon askerî ataşesinin Tokyo'daki genelkurmay başkanlığıyla haberleşmesi NKVD tarafından ele geçirildi. NKVD dış istihbaratı Japonca metni okuyamayınca, yabancı ajanı suçlamasıyla Lefortova Hapishanesi'nde bulunan Sovyet karşı-istihbarat ajanı R. N. Kim'e başvurmak zorunda kaldı. Doküman Japon ataşe yardımcısının el yazısıyla yazılmıştı – Kim'in iyi tanıdığı bir el yazısı– ve "Mareşal Tuhaçevski'nin temsilcisiyle temas sağlandığı" ifade ediliyordu. Bu gizli mesaj Tokyo'ya şifreli telgrafla değil ama, Polonya'dan Japonya'ya giderken Sovyetler Birliği topraklarından geçen diplomatik kargo ile gönderilmişti. Anlaşılan o ki Japon istihbaratı "gizli" belgenin "ele geçirilmesini" istiyordu.[180]

Mayıs günleri

İktidar mensuplarının önünde gerçekleştirilen 1937 1 Mayıs askerî geçit törenine anlaşılması güç bir durum damgasını vurdu. Bir yabancı gözlemcinin anlattığına göre, "Havada avcı ve bombardıman uçakları gürlerken, karada piyade, süvari ve tankların geçit töreni vardı. Stalin olur olmaz kolunu kaldırıyor ve kutsama ve selamla amacıyla dostça elini sallıyordu."[181] Rejim, Stali-

179 Southworth, *Guernica, Guernica*. Preston, *Franco*, s. 243-247. Makale, Güney Afrika doğumlu, Habeşistan savaşı sırasındaki İtalyan vahşeti hakkında inandırıcı bir dil kullanan George Steer'e aitti. Steer, 1945 yılında Burma'da öldürülecekti. 1937 Paris Sergisi İspanyol pavyonu için Cumhuriyet hükümeti tarafından Pablo Picasso'dan istenen 3,5x7,5 metre ebadındaki tablo haziran ayı ortasında tamamlandı ve temmuzda sergilendi; vahşete uğrayan insan, hayvan ve binaları betimliyordu.

180 Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voennofashistskii zagorov'", s. 30-33. Stalin bu "istihbaratı" Varşova'da Japonlara verebilirdi ve böylelikle yabancı kanalların geri "sızdırmasıyla" belki Voroşilov ikna edilebilirdi.

181 Maclean, *Escape to Adventure*, s. 15; Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 227-228; Conquest, *Reassessment*, s. 214. Alışılmadık bir biçimde, 28 Nisan 1937'de *İzvestiya* bir gün önce yayımlanan bir fotoğrafın altyazısına düzeltme yapıyordu: "1902 yılında Tiflis Demiryolu işçilerinin

nist standartlara göre bile benzeri görülmemiş önlemler almış, Kızıl Meydan'ı NKVD'nin resmî ve sivil kıyafetli askerleri ile kuşatmıştı – darbenin eli kulağındaymış gibi bir durum vardı. Bu darbe Stalin'in darbesiydi. Despot geçit töreninin hemen ardından, normal şartlarda keyifli bir ortamı olan Voroşilov'un dairesinde bulunan mevcut birçok askeri, düşmanın içlerinde olduğunu söyleyerek uyardı.[182]

Bu sırada Katalonya'da gerilim tırmanıyordu zira yiyecek fiyatları, iç savaşın başlamasından beri neredeyse ikiye katlanmıştı, fabrikalar kapasitelerinin çok altında çalışıyordu ve misilleme amacı taşıyan siyasi cinayetler işleniyordu. Yönetimdeki sosyalistler –komünistleri söylemeye bile gerek yok– çok uzun süredir anarşistleri ve POUM'u ezmeye, böylelikle bölgesel Katalan özerkliğini yok etmeye hevesliydi. 2 Mayıs'ta Cumhuriyet hükümetinin sivil başbakanı Katalan Generalitat'ın sivil başbakanını aradı ancak anarşistlerin kontrolündeki ana telefon istasyonundaki bir operatör, hattın daha önemli işler için açık tutulması gerektiğini söyledi. Ertesi gün hükümet polisi istasyona el koydu. Barselona işçileri iş bıraktılar, barikatlar kuruldu ve birkaç saat içinde tüm siyasi güçler milislerini toplamaya başladı. Daha sonraları, Franco, Cumhuriyet'in gerisinde kargaşa çıkarmak için Barselona'daki anarşist ayaklanmayı kendi ajanlarının kışkırttığını iddia ederek böbürlenecekti. Ajanlarının bunu denediğine şüphe yok. "İktidarı ele geçirme" girişimini –ezilmelerine bir bahane yaratmak amacıyla– teşvik etmek üzere NKVD de POUM'a sızmıştı.[183] Aslına bakılırsa olayları tahrik etmek için hiç kimseye ihtiyaç yoktu. Operasyon acımasızcaydı. 7 Mayıs'ta Valencia'dan altı bin kişilik bir saldırı birliği geldi. Sokak çatışmalarında beş yüz kişi öldü, bin kişi yaralandı.[184] 15 Mayıs'ta, "anarşist şiddete" karşı sert misilleme yapılması çağrıları sırasında Largo Caballero başbakanlıktan istifa etti.

Barselona'da yaşanan vahşi Mayıs Günleri sırasında Koltsov altı haftalık bir tatil için ülkesine gitmişti. Siperlerde askerlerle beraber bulunmuş, gerçek savaşta kahramanlık ve ölüme tanıklık etmişti. Arkadaşlarından biri, "Değişmişti, daha yaşlı, daha sinirliydi, dalgın görünüyordu," diyordu. "Zayıflamıştı, yanık tenliydi, savaşın ateşi onu kelimenin tam anlamıyla yakmış, kavurmuştu."[185] *Pravda*'da uzun süre birlikte çalıştığı arkadaşları çok büyük suçlarla itham ediliyor ve tutuklanıyorlardı. Hükümet Binası'nda (Rıhtım'daki

---

grevini örgütleyen Yoldaş Stalin." Gazete, o dönemde Stalin'in Batum'da hapiste olduğunu teslim etmek zorunda kalıyordu. Anlaşılan bizzat Stalin ya da bir yardımcısı, altyazının "tarihsel gerçekler açısından tümüyle yanlış bir değerlendirme" olduğunu gazete editörüne bildirmişti. *İzvestiya*, 27 ve 28 Nisan 1937.

182 Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voennofashistskii zagovor'", s. 178; "Delo on tak nazyvaemoi 'amtisovetskoi trotskistskoi organizatsii' v Krasno armii", s. 46-47 (S. P. Uritsky); Cristiani ve Mikhaleva, *Le repressioni*, s. 254, 256 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1047, l. 70). Stalin, askerî akademi mezunları için Kremlin Büyük Saray'da yapılacak resepsiyonu iptal etti.

183 Sharapov, *Naum Eitingon*, s. 57.

184 Thomas, *Spanish Civil War*, s. 628-645.

185 Tatiana Tess, içinde, Efimov, *Mikhail Koltsov*, s. 325.

bina) bulunan lüks dairesine komşu kapılar mühürlenmişti, bunun anlamı konutların NKVD tarafından boşaltıldığıydı.[186]

Stalin, Küçük Köşe'de Koltsov'u –ikinci kez– kabul ederken yanında Molotov, Voroşilov, Kaganoviç ve Yezhov da vardı. Koltsov'un erkek kardeşi Boris Yefimov, daha sonraları Koltsov'dan söz ederken "İçtenlikle, derinden... bağnazca, Stalin'in bilgeliğine inanıyordu," diyecekti. "Akıl hocası ile görüştükten sonra kardeşim, Stalin'in konuşma tarzını, spesifik gözlemlerini, kullandığı ifadeleri ve şakalarını, en ince ayrıntısına kadar zevkle anlatırdı. Stalin'le ilgili her şeyi seviyordu."[187] Şimdi ise despot Koltsov'la dalga geçiyordu. Görüşmeden sonra Koltsov kardeşine şöyle anlatmıştı: "Stalin yanımda durdu, elini kalbinin üstüne koydu ve eğildi: 'İspanyolca senin adını nasıl söylüyorlar, Migu-el?' 'Mig-el Yoldaş Stalin.' Stalin: 'İyi, o zaman Don Mig-el. Biz soylu İspanyollar ilginç raporun için sana içtenlikle teşekkür ederiz. Şimdilik hoşçakalın Don Mig-el.'" Koltsov kapıya vardığında Stalin arkasından seslendi, "Tabancanız var mı Yoldaş Koltsov?" "Evet, Yoldaş Stalin." "Umarım onunla kendinizi vurmayı planlamıyorsunuz?" "Elbette hayır." "Peki, çok iyi! Çok iyi! Tekrar teşekkür ederim Yoldaş Koltsov, güle güle Don Mig-el."[188]

Moskova 1 Mayıs törenlerinden sonra, *Pravda* muhabiri İspanya'ya doğru yola çıktı. Diplomatik kargo taşıyan bir NKVD kuryesi Moskova'dan İspanya'ya geldiğinde Koltsov'un "kendini İngilizlere sattığını" ağzından kaçırıverecekti.[189]

Suikastlar

Voroşilov İspanya'daki hizmetlerinden dolayı madalya alacak uzun bir isim listesini onayladı fakat orada işleyen değirmen Sovyet personelini öğüterek mahvetmeye devam ediyordu.[190] Bu arada, Franco'ya suikast düzenlemek için ölüm mangaları kullanma girişimi boş çıkmıştı.[191] Ne olursa olsun Moskova'daki

186 S. Prokofeva ve N. Godon, içinde, Efimov, *Mikhail Kol'tsov*, s. 285, 384. Rıhtım, resmî olarak Bersenevskaya adıyla biliniyordu. Koltsov daha önce Bolshaya Dmitrovka'da yaşıyordu. Rıhtım binasında ev sahibi olan elli altı Merkez Komite üye ve aday üyesinin kırk beşi tutuklanacaktı. Koltsov gibi birçok daire sakini Merkez Komite üyesi değildi.

187 Efimov, *Mikhail Koltsov*, s. 26-135 (s. 103, 94-95'te). Koltsov 9 Aralık 1935'te Küçük Köşe'de baş başa yirmi dakikalık bir görüşme yapmıştı. *Na prieme*, s. 174.

188 Kremlin'deki kabul 15 Nisan'daydı ve ardından Koltsov katılmayı çok istediği, Büyük Kremlin Sarayı St. George Salonu'nda yapılacak 1937 1 Mayıs resepsiyonuna davet edildi ve orada Voroşilov ile kadeh kaldırdı. 14 Mayıs'ta Stalin bir kez daha Küçük Köşe'de Koltsov'u tek başına kabul etti ve bu görüşme bir saat sürdü. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 215 (APRF, f. 3, op. 34, d. 127, l. 27); *Na prieme*, s. 207, 209. Koltsov'un İspanya Günlüğü, 23 Mayıs'ta, İtalya'dan Bilbao'ya giden bir trende yeniden başlayacaktı.

189 İspanya'daki Sovyet merkezinin şefi olan ve Koltsov'a yakınlığıyla bilinen Orlov, "NKVD devasa bir posta kutusu gibi, sorumluluğu olmayan herhangi biri sorumsuzca bir keşfini içine atabilir" yorumunu yapmıştı. Orlov, *Tainaia istoriia*, s. 187-188; Orlov, *Secret History*, s. 187-188.

190 Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 233 (APRF, f. 3, op. 53, d. 471, l. 73-74), 241 (op. 65, d. 224, l. 32), 242 (l. 30), 268, 276 (l: 115, 117-119), 249-252 (op. 53, d. 471, l. 3-4, 5, 298-299 (d. 472, l. 3-4).

191 Volodarsky, *Stalin's Agent*, s. 205.

Sovyet istihbarat görevlileri bu fanteziden vazgeçmiyordu. Diplomatik bir örtü altında faaliyet göstermeyen Londra'daki Sovyet ajanlarının şefi Theodore Maly, Britanya doğumlu Sovyet ajanı Kim Philby'i bağımsız savaş muhabiri olarak İspanya'ya gönderme talimatı almıştı. Bir suikast düzenlemek üzere Franco'nun çevresine sızmaya çalışacaktı. Philby (kod adı Almanca "Söhnchen" yani "Küçük Sonny" idi), Franco'nun koruma ekibiyle ilgili tüm ayrıntıları gözlemleyecekti. Başta çok hevesliydi ancak İspanya'da üç ay geçirdikten sonra Londra'ya geri çağrıldı. Moskova'nın planına baştan beri şüpheyle yaklaşan Maly, "Gerçek şu ki Küçük Sonny bezgin bir halde geri döndü," diyordu 24 Mayıs 1937 tarihli raporunda. "Bu 'ilginç' amaca yaklaşmayı bile başaramadı." Maly, eğer Franco'nun yakınına yaklaşabilmiş olsaydı dahi, diyerek devam ediyordu, "kendisinden istene şeyi yapamayacaktı. Her ne kadar adanmış ve kendisini feda etmeye hazır da olsa, bu girişim için gerekli fiziksel cesarete ve diğer niteliklere sahip değildi."[192]

Kaynayan Barselona kazanında yapılan atamalar daha önemliydi. Griguleviç adıyla bilinen NKVD suikastçısı Yosif "Juzik" Griguleviç, 1913 yılında Rus bir anne ve Litvanyalı Yahudi bir babanın oğlu olarak Wilno'da (Vilnius) doğmuş, Karaite'de büyümüştü. Gençliğinde polis muhbirlerine suikast düzenlemiş, 1932-1933 yıllarında komünist yıkıcılıktan Polonya'da hapis yatmış ve daha sonra Arjantin'deki babasının yanına giderek, anadili Lehçe ve Litvanca ile Rusça ve Fransızcasının yanına İspanyolcayı da eklemişti. İspanya'da bilinen adıyla "Max" sonbaharda Toulouse'dan Barselona'ya oradan da Madrid'e geçmişti. Franco hatlarının gerisinde çalışacak sabotajcı ve kundakçıları eğitiyordu. "Troçkistleri" de yok edecekti.[193] Griguleviç 3 Mayıs 1937'de ölüm timiyle birlikte Barselona'ya geldi.[194] Öncelikli hedefi Andreu Nin'di. Sovyet NKVD merkezinin başkanı Orlov, bir Nazi ajanından güya Franco'ya gönderilen sahte bir mektup hazırlattı. Mektupta, Nin'in milliyetçiler hesabına POUM'a sızdığı ayrıntılarla anlatılıyordu. Bir Sovyet ajanı POUM'u desteklediği bilinen bir kitapçıyı ikna ederek, birkaç gün saklaması için bir evrak çantası teslim etti; hükümet polisi hemen geldi ve içinde POUM'un "faşistlerle" kurduğu komployla ilişkin Orlov'un düzenlediği sahte belgelerin bulunduğu çantayı ele geçirdi. Orlov bu olayı POUM'a karşı kullandı, Franco'nun ele geçirilmiş kod çizelgeleri sayesinde "çözüldüğü" iddia edilen ve görünmez mürekkeple yazılmış olan kendi imal ettiği, ele geçirilmiş "belgeyi" delil gösteriyordu. Koltsov, POUM'un ihanetini gösteren "kanıtı" *Pravda*'ya taşıdı.[195]

---

192 Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 165-168, 454n73, 454n75 (atıfta bulunduğu kaynak, ASVRR, dosya 5581, I. 38, 45). Aynı zamanda Philby'nin şaşırtıcı anılarına bakılmalıdır: *Silent War*, s. 17.

193 Andrew ve Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, s. 114. (Daha sonra Griguleviç Meksika'da Troçki'yi katletmeye aday çok sayıda isim arasında yer alacaktı.) Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 193; "V Madride ia rukovodil gruppoi" (Griguleviç görüşmesi); Primakov, *Ocherki*, III, s. 148-154.

194 Primakov, *Ocherki*, III, s. 153. Nin'in kaçırılması ve katledilmesinde Orlov ile birlikte Griguleviç de rol aldı.

195 Kol'tsov, "Fashistsko-shpionskaia rabota ispanskikh trotskistov." Sahte belge için bkz. *Izvestiya*, 26 Kasım 1992.

POUM kısa süre sonra yasadışı ilan edildi, Barselona Falcon Otel'deki merkezleri tutukevine dönüştürüldü.

Nin'in tutuklanmasından sonra Orlov'un eşkıyaları onu İspanyol hapishanesinden kaçırarak, Cervantes'in doğum yeri olan Alcalá de Henares'de NKVD'nin kurduğu gizli tutukevine götürdüler. Orada, "faşist ajan" olduğunu itiraf etmesi için Nin'i işkenceden geçirdiler. POUM liderlerinin birçoğu yargılanmayı beklediği sırada böyle bir itiraf alınabilmesi, ölüm cezalarını destekleme konusunda halkı ikna etmek açısından önemli görülüyordu. Nin, ihanet, Troçkizm ve diğer suçları itiraf etmeyi reddetti. Griguleviç'in ölüm mangası tarafından Alcalá de Henares karayolu kenarında gizlice öldürülerek oraya gömüldü.[196] Nin'in nerede olduğu sorulmaya devam edince Sovyetler, faşist uşakları ile birlikte kaçıp gitmiş olabileceği yanıtını verdi. Orlov, Nin'e atfedilen ve Troçkizm ifşaatında bulunan bir kitapçık hazırladı.[197] NKVD yetkilisi Stalin'e bağlılığını kanıtlamak için çok sıkı çalışıyordu. Stalin'in İspanya'daki "Troçkistlere" ve "düşmanlara" karşı tavizsizlik kampanyasını yürüten NKVD grubunun –sayıları kırkı geçmiyordu ve bazen de yarısına iniyordu– faaliyetleri bir Sovyetleştirme girişimi izlenimi yaratıyordu ama bu doğru değildi.[198]

Sovyetler'in POUM'u yok etmesi, kendilerini İspanya Cumhuriyeti'nin antifaşist davasıyla özdeşleştirenler arasında derin bir hayal kırıklığına da sebep oldu. George Orwell adıyla tanınan ve 1936 yılında Lancashire madencilerini keşfedene kadar zaman zaman siyasetle ilgilenen Eric Blair 1937 yılında İspanya'ya gelerek POUM'la ilişkilendirilen bir milis grubuna katılmıştı. "İlk defa denetimin işçilerin elinde olduğu bir şehirde bulunuyordum," diye yazmıştı *Homage to Catalonia* [*Katalonya'ya Selam*] başlıklı kitabında. "İrili ufaklı tüm binalar işçiler tarafından ele geçirilmiş ve kızıl bayraklarla ya da anarşistlerin kara-kızıl bayraklarıyla donatılmıştı; bütün duvarlara devrimci parti isimlerinin kısaltmaları ile birlikte orak-çekiç figürleri çizilmişti; tüm kiliseler yağmalanmış ve içlerindeki figürler yakılmıştı... Tüm dükkân ve kafelerde kamulaştırıldığına dair bir yazı asılıydı; ayakkabı boyacıları dahi kolektifleştirmeye dahil edilmiş, sandıkları kırmızı ve siyaha boyanmıştı. Garsonlar ve tezgâhtarlar herkesin yüzüne eşitleri olarak bakıyordu... Dışarıdan bakıldığında, varlıklı sınıfların fiilen varlıklarının sona erdiği bir şehir gibiydi." Ancak Orwell komünistlerin köklü bir devrime karşı dişe diş savaştığını fark ettiğinde şok geçirecekti. 20 Mayıs'ta bir keskin nişancı tarafından boynundan vuruldu. POUM'un yasaklanmasıyla sınırı geçerek Fransa'ya kaçtı.[199]

---

196 Shaparov, *Naum Eitingon*, s. 53. Aynı zamanda bkz. Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 291-292.

197 "Yezhov'un doğrudan Stalin'e gönderdiği başarılı bir dezenformasyon örneğiydi." Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 44-45.

198 Bir Sovyet askerî istihbarat raporu, İspanya'daki "Troçkist" ve anarşist kalelerin yıkılması gerektiği sonucuna varıyordu. Radosh vd., *Spain Betrayed*, s. 129-133 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 960, l. 251-277: Nikonov, 20 Şubat 1937).

199 Orwell, *Homage to Catalonia*, s. 9. Orwell *Katalonya'ya Selam*'ı Ocak 1938'de tamamladı ancak Left Book Club'ı kontrolü altında bulunduran yayıncısı Victor Gollancz reddetti – görmeden. (Left Book Club bunun yerine İspanya ile ilgili Sovyet yanlısı metinler yayımladı.) Ancak *Katalonya'ya*

25 Mayıs'ta Paris'te altı ay sürecek bir Uluslararası Sergi açıldı. Eyfel Kulesi önünde, Albert Speer'in tasarladığı neo-klasik sütunlu, üzerinde kartal figürü bulunan Nazi pavyonu ile karşısında Boris Yofan'ın tasarladığı Sovyet pavyonu vardı ve üzerinde Vera Mukhina'nın tasarladığı, birlikte bir orak-çekiç tutan erkek işçi ve köylü kadın heykeli bulunuyordu. Yakınlarında, Pablo Picasso'nun *Guernica*'sını sergileyen İspanyol pavyonu yer alıyordu.[200] Kuşatılmış olan Bask bölgesi teslim oldu.

Stalin'in Tuhaçevski komplosu

Sonu gelmez temizlik ve kimlik doğrulama kampanyalarının ardından Sovyet silahlı kuvvetlerinin 1 milyon 400 bin mensubu arasında sadece 150 bin parti üyesi kalmıştı – dört yıl önceki sayının yarısı. Bu durum Mayıs 1937'de yeni bir hamleyi tetikledi ve siyasi komiserler yeniden devreye sokuldu, her bir birimde üçer kişilik askerî sovyetler oluşturuldu ve bunlara asker olmayan yerel parti sekreterleri eklendi.[201] Ancak, eğer Stalin orduda parti etkisinin azalmasından kaygı duydu ise bu azalmanın sebebi bizzat kendisiydi.

Dokuz aydır Lefortovo'da bulunan kolordu komutanı Primakov "suçunu" kabul etmeyi reddetmişti ancak nihayet 8 Mayıs 1937'de "itiraf etti" ve başkalarını da suçladı.[202] 10 Mayıs'ta yayımlanan bir Politbüro kararnamesiyle Tuhaçevski daha alt düzey bir göreve atanıp savunma komiseri başyardımcılığından alınarak Volga askerî bölgesi komutanlığına gönderiliyordu. Aynı kararname ile Mareşal Aleksandr Yegorov –Stalin'in iç savaştan dostu– yeni komiser başyardımcılığına atanıyor, Şaposnikov genelkurmay başkanlığına iade ediliyor ve Yakir Kiev'den Leningrad askerî bölgesine kaydırılıyordu.[203] Stalin 13 Mayıs'ta

---

Selam Fredric Warburg tarafından 1.500 adet basıldı ve 800 sattı. Warburg ayrıca Souvarine'in *Stalin* ve Gide'in *SSCB'den Dönüş* kitaplarını da bastı. Münzenberg medya adına muhabir olarak 1936 yılında İspanya'ya giden Koestler, İspanya ile ilgili elyazmaları konusunda Gide'in kendisine nasıl bağırdığını anımsıyordu: "Fazla zayıf. Fazla nesnel. Darbe indirmelisin! Tutsaklarının üzerinden nasıl tanklarla geçtiklerini, üzerlerine nasıl benzin dökûp canlı canlı yaktıklarını dünyaya duyur. Dünyanın bu terörle sarsılmasını sağla. Bunu kafalarına kazı. Uyanmalarını sağla." Koestler yayımlanan kitabında şöyle yazacaktı: "Düşüncelerini ifade etmek için baskı makinelerine ulaşımı olanlar, böylesi bir canavarlık karşısında tarafsız ve nesnel kalmayı sürdürürlerse Avrupa yok olmuş demektir." Koestler, *Spanish Testament*, s. 177; Koestler, *Invisible Writing*, s. 333.

200 Herbert, *Paris 1937*. Hem Speer hem de Yofan altın madalya kazandılar; Kaplan, *Red City, Blue Period*, s. 179-187.

201 Petrov, *Stroitel'stvo politorganov*, s. 224, 237-238; Petrov, *Partiinoe stroitel'stvo*, s. 298; Erickson, *Soviet High Command*, 3. baskı, s. 460.

202 "Delo o tak nazyvaemoi 'antisovetskoi trotskistskoi organizatsii' v Krasnoi armii", s. 47-48; Artizov vd., *Reabilitatsiia kak eto bylo*, II, s. 678 (Aleksandr Avseevich, 1962); *Pravda*, 29 Nisan 1988 (B. Viktorov). Primakov (1914'ten beridir Bolşevik'ti) önce Afganistan'da (1927-1929) ve daha sonra Japonya'da (1930) askerî ataşe olarak hizmet etti; 1928 yılında Troçkistlerle bağını kopardığını açıklamaya zorlandı. Zdanovich, *Organy*, s. 320 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, delo R-9000, t. 4, l. 53).

203 "Delo o tak nazyvaemoi 'antisovetskoi trotskistskoi organizatsii' v Krasnoi armii", s. 46; Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia Otechestvennaia*, XIII (2-1), s. 12. Yine 10 Mayıs 1937'de Siyasi Komiserlik ofisi yeniden tesis edildi (1934 yılında kapatılmıştı).

Tuhaçevski'yi Küçük Köşe'de kabul ederken, Voroşilov, Molotov, Yezhov ve Kaganoviç de hazır bulundu. Mareşale her şeyin hallolacağı konusunda güvence verirken, yabancı ajanı olduğu söylenen Tuhaçevski'nin sevgilisi Yulia Kuzmina ile ilgili bir sorundan söz etti.[204] Bu sıralarda, Frunze Askerî Akademisi Başkanı August Kork tutuklandı ve itirafta bulunana kadar dövüldü. 15 Mayıs'ta Kızıl Ordu Personel Şubesi Başkanı Boris Feldman tutuklandı ve ağır işkence altında Tuhaçevski'yi suçladı (ertesi gün Tuhaçevski Kuibyshev şehrindeki görevi için yola çıkacaktı).[205] Stalin'in senaryosunun parçaları Yezhov tarafından bir araya getiriliyordu.

Tuhaçevski'nin (NKVD'deki Yagoda gibi) kendi lehine yaptığı bazı işler öfkeye sebep olmuştu.[206] Mareşal ordunun en parlak ve bununla sürekli böbürlenen askerî dehasıydı. Daha 1920'de, inatla kendi isteğini dayatması ve astları ile kaynakları suiistimal etmesi nedeniyle siyasi polisin dikkatini çekmişti.[207] Moskova Rıhtım Binası'ndaki geniş dairesinde, Şostakoviç ve diğer bazı müzisyenlerle müzik akşamları düzenliyor, kendisine ait devlet kır evindeki özel partilerde devlet askerî orkestrasına konserler verdiriyordu ve tüm bunlar aristokrat kökeninin izlerini taşıyan arsızlıklardı.[208] Kadın düşkünü Tuhaçevski üçüncü karısından ayrılmadan Kuzmina ile birlikte yaşamaya başlamıştı ve bu arada Merkez Çocuk Tiyatrosu Direktörü Natalya Sats ile de ilişki yaşıyordu. (Entelektüel güzellerin peşindeydi, bir zamanlar Stalin'in dikkatinden kaçmayan genç, dolgun köylü kızlarının değil.) Stalin bu zaafı kendi çıkarı için kullanıyordu: Tuhaçevski'nin Yagoda ile ortak en az iki sevgilisi vardı –göçmen bir Beyaz Muhafız generalin yeğeni Shura Skoblina ve Gorki'nin oğlundan dul kalan Nadejda "Timosha" Peşkova– ve böylelikle mareşali izlemek kolaylaşıyordu.[209] Çoğu Sovyet yetkilisi yabancılarla sınırlı bir ilişkiden bile kaçınırken Tuhaçevski Alman ve Fransız üst düzey askerleriyle temasın keyfini çıkarıyordu (her iki dili de konuşuyordu). Bu duruma göz yumuluyordu ancak böylelikle kendisini tehlikeye atmış oluyordu.[210] Yezhov, Fransa'ya bir ziyaret sırasında

204 *Voennye arkhivy Rossii*, s. 41; Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor'", 182; *Na prieme*, s. 209; Viktor A. Aleksandrov, *Delo Tukhachevskogo*.

205 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 115-116 (TsA FSB, ASD P-4615, I. 258-61; ASD N. 15301, tom 2: 37-38); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChk*, s. 170-176.

206 Tuhaçevski sadece iç savaşın partizan savaşçıları (Voroşilov, Budyonny, Kulik) ile değil ama aynı zamanda, "açıkgöz" ve "ofis Napolyon'u" diye dalga geçtiği Şaposnikov gibi eski tip profesyonellerle de çatışmayı başarmıştı. Koritski vd., *Tukhachevskii*, s. 17. Yine de, Şaposnikov'un genelkurmaya erken tayini Tuhaçevski'nin önerisiyle gerçekleşmiş olabilir. Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 198-199 (RGASPI, f.134, op. 3, d. 17, I. 65: Kollontay günlüğü); Nord, "Marshal Tukhachevskii", s. 114.

207 Zdanovich, *Organy*, s. 282-284 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, delo R-9000, t. 24, I. 1, I. 210, I. 480b, I. 72).

208 Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 89-90.

209 Alman istihbaratının da, Tuhaçevski'nin yoluna sarışın, mavi gözlü şarkıcı Josephine Heinze'yi çıkararak, bu arzuları bilinçli olarak kullanmaya çalıştığı öne sürülüyordu. Leskov, *Stalin i zagovor Tukhachevskogo*, s. 222-247.

210 Kantor, *Zakliataia drzuhba*, s. 295. Alman general Blomberg, Tuhaçevski'yi, "Genç ruhlu, girişken ve sempatik... Siyasi konuları konuşmaktan geri duruyor ancak konuşkan, operasyonel ve

Tuhaçevski'nin Napolyon'un mezarından bir parça kumaş keserek kendisine nasıl nazarlık yaptığı hakkında bir rivayet nakledecekti. Tüm bunlara Voroşilov'un uzun süreli husumeti de eklenmişti.[211]

Stalin, ülkenin batı yakasındaki en stratejik iki askerî bölge komutanının nüfuzuna da dikkat kesilmişti: 1926 yılından beri Kiev (Ukrayna) askerî bölgesinin başında bulunan Yakir ve 1931'den beri batıya (Belarus) komuta eden ve Litvanyalı bir köylü çocuğu olan Uborevičius'un askerî personel arasında çok fazla sayıda taraftarı vardı.[212] Her ikisi, Sovyetler Birliği'nin toplam doksan piyade tümeninin yirmi beşine, yirmi altı süvari tümeninin on ikisine komuta ediyorlardı. Sadece Sovyet Uzakdoğu Ordusu'nun başındaki Blyukher kıyaslanabilir büyüklükte bir kuvvete komuta ediyordu. Stalin, bir yandan Yakir ve Uborevičius'u gözden kaçırmamaya çalışırken, proleter kökenli Blyukher'i mareşalliğe terfi ettirdiğinde, bu durumun diğer ikisini kıskandırdığı kulaktan kulağa yayıldı. Kendisine tehlikeli bir rakip olabileceği için Voroşilov da Blyukher'i sevmiyordu. (Blyukher'in savunma komiseri yardımcılığına terfi edeceği söylentileri arasında Voroşilov, ön almak maksadıyla, Blyukher'in yardımcılarından birini bu makama atamıştı.)[213] Şişkin egoluların bu tür manevralarının her tür büyük kurumda görülmesi olağandı ancak Stalin'in elinde gündelik gerilimler ya da düşüncesizlikler ölümcül olabiliyordu. Kuaförler, korumalar, aşçılar, hizmetçiler, emir subayları, sekreterlik personeli, metresler ve NKVD özel departmanı aracılığıyla üst düzey askerlere yönelik takibat seviyesi, Britanya, Almanya, Polonya, Romanya ya da Japonya askerî ataşelerine yönelik takibat seviyesini dahi aşıyordu.[214]

Stalin Sovyet askerî istihbaratına da dikkat kesilmişti. Uritsky boyunu aşan bir konumdaydı ve Stalin onu yanındaki –Artuzov ve Ottó Steinbrück gibi–

---

taktik konularda özellikle güzel konuşuyor. Çekici bir kişilik," diye betimliyordu. Kantor, *Voina i mir*, s. 296-297, 300 (atıfta bulunduğu kaynak, Blomberg'in özel arşivi, "Reise des Chefs des Truppenamts nach Russland", Ağustos-Eylül 1928, s. 2-3, 14-16, 46).

211 Stalin'in, sağcılarla birlikte iktidarı ele geçirme komplosuna karıştığı düşünülen Tuhaçevski'yi bağışlamasının üzerinden fazla vakit geçmeden, 1930 sonbaharında Voroşilov, onu suçlayan iki mektup göndermiş ve bir tanesinin "çok parlak, aleyhte bir tasvir" olduğu değerlendirmesini yapıyordu. Mektuplar Voroşilov'a, Verkhovsky ve Bergavinov'dan gelmişti, Ocak 1931'de Stalin'e iletildi. Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 132. Tuhaçevski'nin başkalarının huzurunda Voroşilov'un liyakatsizliğine dair eleştirileri konusunda bkz. Nord, *Marshal Tukhachevsky*, s. 102; Simonov, *Glazami chloveka moeogo pokeleniia*, s. 383 (Zhukov).

212 Taktik ve operasyonel bilgisiyle tanınan Uborevicious, aralarında Semyon Timoşenko (d. 1895), Aleksandr Vasilevsky (d. 1895), Georgi Jukov (d. 1896), Kirill Meretskov (d. 1897), Dmitri Pavlov (d. 1897), İvan Konev (d. 1897) ve Matvei Zakharov'un (d. 1898) bulunduğu olağanüstü bir grup subaya akıl hocalığı yapıyordu.

213 Svetlanin, *Dal'nevostochnyi zagovor*, s. 101 (yardımcı I. F. Fedko'ydu). Eylül ve Aralık 1936'da NKVD Blyukher'in askerî darbe planladığına dair istihbarat aldı. "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistkii zagovor'", s. 10.

214 Bu komuta zincirinde çok aşağılara uzanıyordu. *Askerî-Tarihî Bülten*'in editörü K. İ. Sokolov-Strakhov, "Attığım her adım izleniyormuş gibi hissediyorum," diyordu, tutuklanmasına da etki eden açıklamalarında. "Artık edebî-tarihsel cephede çalışmak zor ve korkutucu hale geldi." (Sokolov-Strakhov eski bir jandarma amirinin yeğeni ile evliydi.) Suvenirov, "Narkomat oborny", s. 33, 56 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 39, d. 29, l. 5).

yetenekli insanlardan mahrum bırakmıştı.[215] 20 Mayıs'ta Lubyanka ikinci kattaki ofisinde (numara 201) Artuzov tutuklandı ve Yagoda'nın yanında sağcılıkla ve ayrıca Tuhaçevski aleyhinde belgeleri (Yezhov'a *gönderdiği* belgeler) saklamakla suçlandı. Kendi kanıyla imzaladığı sorgu tutanaklarında, Yagoda'nın ona, "despotizmleri Sovyet demokrasisine dair açıklamalarla taban tabana çelişen" Sovyet liderliği ile ilgili NKVD'deki yaygın memnuniyetsizlikten söz ettiği de vurgulanıyordu.[216] 21 Mayıs'ta, daha önce Polonya, Fransa ve Almanya'da deneyim kazanmış ve yakın bir geçmişte Gulag inşaat sitelerinde zorunlu çalışma bölümünden sorumlu şef yardımcılığı yapmış eski bir askerî istihbaratçının, Semyon Firin-Pupko'nun sorgu tutanakları Stalin'e iletildi. *Alman* ajanı olmakla suçlanan Firin, "ifadesinde" yurtdışındaki tüm Sovyet askerî ataşelerinin *Polonya* istihbaratınca ele geçirildiğini öne sürdüğü inanılmaz bir tablo çiziyordu ve söylediğine göre *Polonya* istihbaratı Moskova'daki Sovyet karşı istihbaratını da yönlendiriyordu.[217]

Stalin aynı gün Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Yezhov, Frinovsky, Slutsky (NKVD dış istihbaratı başkanı), Yakov Serebryansky (yurtdışındaki diplomatik koruma altında olmayan NKVD ajanlarının başı), Uritsky, Mikhail Aleksandrovski (Artuzov'un yerini alan askerî istihbarat şef yardımcısı) ve Aleksandr Ninokov'u (Uritsky'nin diğer bir yardımcısı) Küçük Köşe'de iki buçuk saat sürecek olan toplantıya çağırdı.[218] O gün, Yezhov ve Voroşilov'a hitaben kaleme alınmış bir iç yazışmayla, despot yurtdışındaki tüm Sovyet ajanlarının ve denetçilerinin yeniden araştırılmasını emretti zira "askerî istihbarat ve aygıtı Almanların eline geçmişti." Stalin, "İstihbarat açısından bakıldığında dostlarımız olamaz; fiilî ve potansiyel düşmanlarımız olabilir," diyordu ve Çekoslovakları –Sovyetler Birliği karşılıklı yardım antlaşması imzalamıştı– "düşmanlarımızın düşmanıdır, sadece o kadar" sözleriyle ele alıyordu. Sovyet personele Çekoslovakya ya da başka bir ülke ile istihbarat sırlarını paylaşmamaları ve "Rapallo'da kurulan sıkı bağlar dostluk yanılgısı yarattı. Almanlar düşmanımız olarak kaldı, içimize sızarak kendi ağlarını kurdular," diyor ve bundan dolayı "Almanlarla işbirliğinden alınan dersi iyice sindirmeleri" emrediliyordu. Şunu da eklemişti: "Olağanüstü zaferlerimiz oldu, siyaseten hepsinden güçlüyüz, ekonomik olarak daha güçlüyüz ancak istihbarat alanında yenildik. İstihbaratta bizi yenilgiye uğrattılar."[219]

---

215 19 Mayıs 1937'de Uritsky grubun "partili üyelerine "askerî istihbarata gelmemin arkasında yatan sebepler herkesçe biliniyor," diyordu. "Sebep riayetsizlik... Buraya geldim ve bana fazla yardım etmeyen insanlarla karşılaştım. Siz ve ben kötü istihbarat ajanlarıyız." Gorbunov, "Voennaia razvedka v 1934-1939 godakh", sayı 3, s. 57 (atıfta bulunduğu kaynak RGVA, f. 9, op. 30, d. 54, l. 26).

216 *Rodina*, sayı 2, 1995, s. 87; Pogonii, *Lubianka*, 2, s. 203; Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 404-406, 445-451. Artuzov 21 Ağustos 1937'de infaz edildi.

217 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 299, 304, 307-310. Firin, 9 Mayıs 1937 tarihinde Alman ajanlığı suçlamasıyla tutuklanmadan önce, 22 Nisan 1937'de Stalin'in Moskova-Volga Kanalı'na yaptığı ziyarete nezaret etmişti. Kokurin ve Petrov, "Gulag", s. 114.

218 Sever ve Kolpakidi, *GRU*, s. 358.

219 Stalin, istihbarat faaliyetlerine "gençliği, yetenekli insanları, kızları, biliminsanlarını özendirmek" için Sovyet ajanlarının "hakiki vatanseverler, kahramanlar" olarak tasvir edilmesi gere-

Ardından sivil savunma geldi. Litvanya kökenli başkanı Roberts Eidemanis (Eideman olarak kısaltılmıştı) 22 Mayıs'ta tutuklandı ve işkence altında yirmi kişinin "adını verdi." Sorgu tutanakları Yezhov tarafından hızla Stalin'in masasına taşındı. Despot bu tutanakların üzerine, "Eideman'ın (merkez ve çevre) sivil savunmada adını verdiklerini derhal tutuklayın,"[220] diye yazdı – özel olarak ne tür ajanlık faaliyeti yürüttükleri ve nasıl bir zarar verdikleri belli değildi.

Yine 22 Mayıs'ta, sanki darbe olacakmış gibi Derjinski Alayı askerleri ve Kremlin muhafızları teyakkuza geçti ve Kremlin'e giriş belgeleri iptal edildi. Samara'da Tuhaçevski tutuklandı ve mareşal üniformasını çıkarmaya zorlandı.[221] Stalin söz verildiği gibi, bir koruma konvoyu ile Moskova'ya getirilmesini sağladı. Mareşal Budyonny, Tuhaçevski'nin tutuklanmasını öneren ve olay gerçekleştikten sonra yayımlanan Merkez Komite kararnamesinin üzerine, "Kesin olarak katılıyorum. Bu alçak infaz edilmeli," diye yazmıştı.[222] Tutuklanmasından sadece dört gün sonra, 26 Mayıs'ta, Tuhaçevski, sorgucular tarafından önüne konulan her metni imzalamaya başladı. Tuhaçevski, hiçbir sorgucunun elde edemediği itirafları almakla övünen Zinovy Ushakov tarafından acımasızca dövülmüştü ve kan damlaları, işlemediği suçları itiraf ettiği sayfalara sıçramıştı. Bazı iddialara göre Tuhaçevski'nin genç kızı Svetlana'yı hapishaneye getirmişlerdi ve sorgucular ona tecavüz edeceklerini söylemişti.[223]

Sovyet yüksek rütbeli subaylarına faşizmin ajanı oldukları için işkence ettiği sırada bile Stalin, 27 Mayıs 1937'de Küçük Köşe'de, Alman faşistlerle bir antlaşma sağlamaya çalışan eski Berlin Ticari Temsilcisi Kandelaki'yi kabul etti.[224] Almanya'nın Moskova Askerî Ataşesi General Ernst Köstring Berlin'e gelişmele-

---

ğinin de altını çiziyor ancak "düşmanın güçlü istihbaratı ve bizim zayıflığımız bir savaş provokasyonu teşkil ediyor" diye uyarıyordu. Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 290-293 (TsA FSB, f. 6, op. 5, d. 25, l. 208-210). Aynı zamanda bkz. Vinogradov, "Tret'ia reform organov bezopasnosti", II, s. 76-96, özellikle s. 93. Bir anlatıma göre Stalin 22 Mayıs 1937'de bizzat askerî istihbarat merkezine gitmişti: Gorbunov, "Voennaia razvedka v 1934-1939 godakh", sayı 3, s. 57. Sonuçlar konusunda bkz. Alekseev vd., *Entsiklopediia voennoi razvedki*, s. 508-509.

220 *Voennye arkhivy Rossii*, s. 44; Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor'", s. 188. Aynı zamanda bkz. Pankov, *Komkor Eideman*, s. 103. Voroşilov uçaksavarın [komutanlığı] başına Eidemen'in atanmasını teklif ederken, "otoritesi sağlam" birine ihtiyaç duyulmasını gerekçe gösteriyordu. Whitewood, *Red Army*, s. 212 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 19, d. 18, l. 176).

221 Bazıları tutuklamanın bölgesel parti sekreterinin ofisinde gerçekleştiğini söylerken, diğerleri kullandığı tren vagonunda (henüz bir daireye taşınmamıştı) tutuklandığını iddia ediyordu. Nikulin, *Tukhachevskii*, s. 190; Sokolov, *Tukhachevskii*, s. 310-301, (P. A. Ermolin'e atıfla); Kantor, *Voina i mir*, s. 370 (atıfta bulunduğu kaynak, Iu. V. Khitrovo'nun özel arşivinde bulunan bir N. İ. Shishikin mektubu); Koritskii vd., *Tukhachevskii*, s. 128-129; Zen'kovich, *Marshaly i genseki*, s. 488.

222 Pechenkin, "1937 god"; s. 43, atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 615, l. 8, 10, 14.

223 Kantor, *Voina i mir*, s. 386-367; Svetlana Tuhaçevski'nin ifadesi için Yuliya Kantor, Mikhail Nikoaevich Tukhachevsky: www.pseudology.org/colonels/Tukhachevsky.htm. Merkez Komite, bir genel kurul toplamadan, Tuhaçevski ile birlikte Rudzutaks'ı da partiden ihraç etti ve NKVD'ye teslim etti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 190 (APRF, f. 3, op. 24, d. 304, l. 112); Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 448. Ushakov Ocak 1940'ta infaz edilecekti.

224 *Na prieme*, s. 210. Kandelaki 11 Eylül 1937'de tutuklanacaktı.

ri sürekli olarak iletiyordu ve Stalin de bundan haberdardı. Berlin diplomatik çevrelerinde Alman yetkililer, Sovyet silahlı kuvvetlerindeki tüm ajanlarının henüz yakalanmadığını "gizlice" fısıldayarak Stalin'i kışkırtmaya devam ediyorlardı.[225] Gerçi böyle bir teşvike de ihtiyacı yoktu. 28-29 Mayıs tarihlerinde Yakir ve Uborevičius tutuklandı. 30 Mayıs'ta, Tuhaçevski'nin tutuklanma kararnamesinin üzerine "lehte" not düşen Gamarnik azledildi. Ertesi gün Bolşoy Rzhevsky Caddesi'ndeki dairesinde intihar etti.[226] (Aynı binada yaşayan Kulik, kısa süre sonra daireyi kendisininki ile birleştirecekti: Üç kişilik aileye sekiz odalı bir daire. Gamarnik'in Zubalova'daki kır evi Şaposnikov'a geçti.) Tutuklananların gerçek ya da hayalî iş arkadaşları, tanıdıkları, akrabaları NKVD zindanlarına atılıyordu. Sorgu tutanaklarını Stalin bizzat dikte ettiriyor, inceliyor, düzeltiyor, sonra da dağıtıyor ve sanki gerçekmiş gibi atıfta bulunuyordu.[227]

NKVD terörize ediliyor

Çok sayıda NKVD personeli, iş arkadaşlarının kıyımını onaylamak için öne atılıyordu. Kilit bir işbirliği grubu Kuzey Kafkasya Bölgesi Parti Başkanı Yevdokimov'a odaklanmıştı. Yevdokimov, 1920'li yıllarda Komünist Akademi'de Yezhov ile tanışmıştı. Stalin, Yagoda'nın yerine Yezhov'un atandığını belirten Soçi telgrafını yazdığı sıralarda Yevdokimov ile görüşmüştü.[228] Yevdokimov, Şubat-Mart 1937 genel kurulunda Yagoda'nın canına okuyanlar arasındaydı.[229] NKVD'de Yezhov'un başyardımcısı ve devlet güvenlik şubesi başkanı olmaya gözünü dikmişti. Onun yerine bu görevi alan, Yezhov'un içkili öğle yemeklerinde düzenli olarak görüş alışverişinde bulunduğu Mikhail Frinovsky olmuştu.[230] Frinovsky kariyerinin başlarında, Ukrayna ve Kuzey Kafkasya'da Yevdokimov'un astı olarak çalışmıştı ancak başına buyruk birisiydi. Yagoda'yla (SSCB sınır muhafızları şefi olması hasebiyle) sıkı bağları olan az sayıda ÇEKA'cıdan biriydi ve Yezhov'un altında görev yaptığı dönemde kendisini geliştirdi. Yezhov, Yevdokimov'un çok sayıda adamını NKVD içinde terfi ettirmişti – İsrael Degin, Yakov Deich, Sergey Mironov, Nikolay Nikolayev-Zhurid ve koruma ekibi baş-

225 Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 234.

226 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/ii, s. 263; *Krasnaia zvezda*, 4 Haziran, 13 Ağustos 1964. *Pravda* intiharını 1 Haziran 1937'de duyurdu. 1937 yılı boyunca Kızıl Ordu içinde yaklaşık 800, ertesi yıl 800'den fazla intihar kayda geçecekti. Khlevniuk, *1937-i*, s. 207. Gamarnik Stalin çizgisini tekrar ediyordu. Örneğin ordu içi bir parti toplantısında (13 Mart 1937) şöyle diyordu: "Yoldaşlar, Japon-Alman Troçkist ajanları ve yıkıcılar, tüm ordu birimlerinde, personelde, kurumlarda, akademilerde, askerî-eğitim kurumlarında varlar." Bunu, uyardığı konunun faili olarak tutuklanana kadar birçok konuşmasında tekrar etti. Whitewood, "Purge of the Red Army", s. 296, atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 29, d. 319, l. 2.

227 Minakov, *Za otvorotom marshal'skoi shineli*, s. 249-358.

228 Davies vd., *Stalin-Kaganovich Correspondence*, s. 556-567. Azak-Karadeniz bölgesi Eylül 1937'de bölünecekti; Yevdokimov yeni Rostov eyaletinin parti başkanı oldu.

229 Söylentilere göre, önde gelen sadistlerden Anatoly Yesaulov işkenceyle Yagoda'dan casusluk itirafı alamayınca Stalin görevi Yevdokimov'a vermişti. Bu söylenti yalan ancak anlamlıydı. Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 95-243.

230 Pavliukov, *Ezhov*, s. 270-271.

kanı olarak Pauker'in yerine geçen Vladimir Kursky. (Kursky Lenin Nişanı aldıktan altı gün sonra intihar etti; yerine Dagin geçti.) Sonuçta, 1937 yılında altmış küsur NKVD bölge müdürünün on dördü Kuzey Kafkasya'da Yevdokimov'un astı olarak hizmetleri açısından bağlantılıydı.[231] Böylelikle, Yezhov'un düşmanının (Yagoda) düşmanları yeni arkadaşları olmuştu – ve de NKVD içindeki kıyımın tutkulu failleri.

Tüm bu altüst oluşa rağmen, Yagoda'nın NKVD'si gibi Yezhov'un NKVD'si de kabaca aynı kuşaktan insanları barındırıyordu, Derjinski dönemine uzanan ÇEKA hizmetleri vardı, kökenleri işçi sınıfı ya da köylüden ziyade çoğunlukla beyaz yakalılardı ve ağırlık Yahudi veya Rus olmayanlarda idi.[232] Yezhov'un NKVD'si de güvensizlikle paramparça olmuştu. Yezhov, kendisine başyardımcı yapacağını Frinovsky'e haber verirken birikmiş günahlarını saymasını istedi. "Çok günahın var ve hemen tutuklanman gerekir," diyordu Yezhov, "olsun, çalışacaksın ve %100 benim adamım olacaksın," diye de ekliyordu.[233] Frinovsky anlatmaya şöyle devam ediyordu: "Yezhov, bize tümüyle bağımlı olacak ya da kayıtlarında günahları olan ve günahlarının kendilerine karşı kullanılabileceğinin farkında olan araştırmacılar bulmamı istedi."[234]

Stalin Yagoda'ya kıyasla hamiliğini yaptığı bu genç adama daha fazla güveniyordu fakat Yezhov yine de NKVD personel atamalarını despotla birlikte netleştirmek zorundaydı. Yezhov'a hayal edilemeyecek bir güç bahşedilmişti ve devasa bir ülkeye dehşet saçıyordu ama hiçbir zaman rahat hissetmiyordu. Daha sonra, "NKVD kadrolarında, başlangıçta yalnızlık çektim," diye anlatacaktı. "Bir yardımcım bile yoktu." Bu bir yalandı: Yezhov parti aygıtından sadık adamlar getirmişti ve aralarında, NKVD personel dairesi başkanlığı gibi kritik bir görev üstlenen Mikhail Litvin ve NKVD sekreterliğinin başına geçen İsaak Shapiro da vardı. Stalin onu sıklıkla çalışma arkadaşlarını yok etmeye zorluyordu. Aralarında Yezhov'un yeni atadığı kişilerin de bulunduğu zincirleme tutuklamalar paranoyayı besliyordu. Yezhov, "Şu ya da bu NKVD şube başkanını tutuklanan birini sorgulaması için görevlendirirken kendi kendime şöyle düşünüyordum: 'Bugün sen onu sorgulayacaksın, yarın ben seni tutuklayacağım'. Her yer halk düşmanlarıyla dolu, benim düşmanlarımla," diye not düşmüştü.[235]

---

231 Pavliakov, *Ezhov*, s. 274-275; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 67-68. Aynı zamanda bkz. Wheatcroft, "Agency and Terror." Kursky 8 Temmuz 1937'de intihar etti.

232 Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*; Naumov, *Stalin i NKVD*, s. 173-188.

233 http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19390413beria.php (APRF, f. 3, op. 24, d. 373, l. 3-44: Frinovsky sorgu tutanakları, Beria'dan Stalin'e, 11 Nisan 1939). Frinovsky ve Yezhov arasında yakınlık yoktu. Yezhov, "İş konusunda birkaç çatışmamız olmuştu," diyecekti Frinovsky hakkında. "Ona küfür ettim ve suratına aptal olduğunu söyledim, zira geçenlerde NKVD görevlilerinden birini tutukladı ve sonra bana gelip tümüyle fabrikasyon [*lipa*] olduğunu ve haksız yere tutuklandığını söyledi." "Poslednee slovo Nikolai Ezhova."

234 http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19390413beria.php (APRF, f. 3, op.24, d. 373, l. 3-44: Frinovsky sorgu tutanakları, Beria'dan Stalin'e, 11 Nisan 1939); Afans'ev, *Oni ne molchali*, s. 218.

235 "Poslednee slovo Nikolai Ezhova"; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 536 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, sledtvennoe delo No. N-15302, t. 1, l. 184-186); Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 560-562.

Batı'nın azalan etkisi

Stalin, entelektüel Batılı sempatizanlarını elinde tutmak için hatırı sayılır bir mesai harcıyordu. Ancak Paternak'ın gizli polise söylediği gibi, André Gide *Retour de l'U.R.S.S.* [*SSCB'den Dönüş*] (Aralık 1936) başlıklı kitabında eleştiriler yöneltiyordu ve başka birçok ifadenin yanında, "Tam anlamıyla okuryazar bir işçi, Fransa'da da okulların olup olmadığını sordu," diye yazmıştı.[236] Gide ayrıca, "SSCB Seyahatim Konusunda Dostlarım İçin Rapor" başlıklı bir metin kaleme almıştı ve bu metnin Stalin için hazırlanan teksir edilmiş Rusça tercümesinin üzerine Jdanov, "Homoseksüellerin Koruyucusu!" yazmıştı.[237] Politbüro Koltsov'dan Gide'in kitabına bir cevap yayımlamasını istemiş ancak o İspanya ile meşgul olduğundan, Feuchtwanger görevlendirilmiş ve o da *Moskau 1937* [*Moskova 1937*] ile karşılık vermişti.[238] Kitabın Rusça baskısı iki yüz bin kopyaydı ve Feuchtwanger'in 1937 yılının başlarında yaptığı görüşmeden pasajlara da yer verilmişti. "Resmî tasvirlerde Stalin uzun, geniş omuzlu, heybetli biri izlenimi veriyor," diye yazmıştı Feuchtwanger. "Gerçekte ise çok uzun değil, zayıf ve onu gördüğüm Kremlin'deki geniş odasında pek göze çarpmıyor." Ekliyordu: "Stalin, yavaş, yumuşak ve biraz alçak sesle konuşuyor. Konuşurken odasında bir aşağı bir yukarı yürüyor; sonra aniden muhatabının üzerine doğru gelerek işaretparmağını ona doğru uzatıyor ve daha sonra açıklama veya yorumunu netleştirip anlatırken, bir kâğıdın üzerine renkli kalemlerle desenler çiziyor."[239]

Sadelik –Stalin'in bayıldığı özniteleme– ana temayı oluşturuyordu. "Stalin'in konuşması gösterişsiz ve karmaşık düşünceleri basit bir dille ifade edebiliyor," diye devam ediyordu Feuchtwanger. "Zaman zaman fazla sade konuşuyor, düşüncelerinin Moskova'dan Vladivostok'a kadar herkes tarafından anlaşılmasını isteyen biri gibi... Birçok alanda [bilgi alanında] kendini rahat hissediyor ve hazırlıksız olarak isimlere, tarihlere, olaylara her zaman hatasız atıf yapıyor." Feuchtwanger, "Tanıdığım erk sahibi insanlar arasında Stalin en alçak gönüllüsü," diyordu. Bu kült üzerine konuşmaya başlamanın da işaretiydi: "Onunla ilgili olarak yaratılan kaba ve aşırı kült üzerine dostça konuştum ve o da aynı içtenlikle yanıtladı... Arkasında, itibarının sarsılmasını hedefleyen 'yıkıcıların' bile olabileceğini düşünüyor." Alman sempatizan Feuchtwanger göstermelik duruşmalardan tedirgindi ve "Zinovyev ve Kamenev'e saplanan kurşunlar sadece onları değil yeni dünyayı da öldürdü," diye yazmıştı ancak sonunda, kültürel snopluk (Rusya geri kalmış bir ülkeydi) ve faşizme karşı safların sıklaştı-

236 Gide, *Vozvrashchenie iz SSSR*, Moskovskii rabochii, Moskova, 1990, s. 80. Gide'in kitabına verilen Sovyet tepkisi konusunda bkz. Fleishman, *Pasternak v tridtsatye gody*, s. 378-383.

237 RGASPI, f. 77, op. 3-e, d. 117, l. 33.

238 Feuchtwanger'in karısı Maria Osten'le aşk yaşayan Koltsov, Feuchtwanger'in Sovyetler Birliği'ne kabulü için kulis yaptı. RGASPI, f. 17, op. 114, d. 952, l. 48 (Angarov'dan Ezhov'a, 2 Kasım 1936; Yazarlar Birliği Yabancılar Komisyonu Başkan Yardımcısı Mikhail Apletin'den Angarov'a gönderilen not.

239 Feuchtwanger, *Moskva 1937*, s. 68. Aynı zamanda bkz. Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 238.

rılmasının siyaseten zorunlu olması temelinde, düzmece olduğunu bildiği duruşmaları haklı çıkarıyordu.[240]

Sovyet yazar Vsevolod Vişnevski, Feuchtwanger'in metninin fazlasıyla "Avrupalı kibri" taşıdığını düşünüyordu. "Ne Malraux ne de diğer Batılı 'ünlülerin' bize yararı var," diyordu Vişnevski, Eisenstein'a yazdığı mektupta (24 Mayıs 1937). "Sahip oldukları tarihsel değerler bizden çok daha az... Her şey bizim elimizde olsun. Kuralı önce biz koyalım."[241]

Stalin'in açıklama çabası

Stalin, normal olarak yılda bir kez, kasım ya da aralıkta toplanan SSCB Yüksek Askerî Konseyi'ni olağanüstü toplantıya çağırması işin Voroşilov'a talimat verdi ve konsey bu kez 1-4 Haziran 1937 tarihleri arasında toplandı. Konseyin ordu ve filo komutanları ile askerî akademi başkanlarından oluşan seksen beş üyesi vardı fakat çoğu tutuklandığı ya da azledildiği için katılımcı sayısı elli üçe düşmüş, üye olmayan 116 kişi daha toplantıya çağrılmıştı. Yezhov, Frinovsky ve NKVD'den bazı başka katılımcılar da vardı.[242] Kimi davetliler Vladivostok gibi çok uzak yerlerden (trenle bir haftalık yolculuk mesafesi) gelirken, Kirill Meretskov İspanya'dan henüz dönmüştü ve kendisinden, alınması gereken temel askerî derslerle ilgili bir rapor sunmasının isteneceğine dair safça bir beklenti içindeydi.[243] Bunun yerine, katılımcılar ilk gün ülke içindeki fantastik faşist askerî komployla dair sorgu tutanaklarını okumaya zorlandı. "İtiraflar normal kâğıt üzerine karbon kopya ile çoğaltılmıştı, bazılarında sayfa numarası vardı bazılarında yoktu," diye anlatıyordu katılımcılardan biri. "Baskı çok net değildi ve zor okunuyordu." Aceleyle okumaları isteniyor ve yeni sayfalar geliyordu; gelen kopya sayısı da yetersizdi, bu nedenle bazıları beklemek zorunda (ve daha geç okumak durumunda) kalıyordu. Bazı protokoller katılımcılara koridorlarda ulaşıyordu. Resmî oturum nihayet, daha önce ilan edildiği gibi Kızıl Ordu Salonu'nda değil ama Kremlin İmparatorluk Senatosu Sverdlov Salonu'nda açıldı.[244] Cenaze evi gibi bir hava hâkimdi.

Stalin dört günün tamamında oturumlara katıldı. (Bir sonraki yıla kadar

240 Feuchtwanger, *Moskva 1937*, s. 64-65, 91. Aynı zamanda bkz. Feuchtwanger, *Moscow 1937*, s. 93-95. Feuchtwanger 1 Aralık 1936-5 Şubat 1937 tarihleri arasında Moskova'yı ziyaret etti. 8 Ocak'ta Stalin tarafından kabul edildi. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 820, l. 3-22; Feuchtwanger, *Moscow 1937*, s. 152-153. Feuchtwanger'in kitabı 1938 yılında Sovyet kütüphanelerinden çıkarıldı. Bir araştırmacı şöyle diyordu: "O, iki savaş arası dönemin ünlü seyyahlarının sonuncusuydu ve Stalinizmin tanıtımı için, seyahatini tanıklığa dönüştürme geleneğini sürdürdü; Rolland ve Gide gibi saygıyla karşılanan Avrupalı entelektüel sempatizanların sonuncusuydu." David-Fox, *Showcasing the Great Experiment*, s. 270. Orwell, eğer seçim yapmaya zorlanırsam komünizmi faşizme tercih ederim, diyordu. Davison, *George Orwell*.

241 Vishnevskii, *Sobranie sochinenii*, VI, s. 410-411.

242 Anderson, *Voennyi sovet*, s. 40-41, 57; "Delo o tak nazyvaemoi 'antisovetskoi trotskistskoi voennoi organizatsii' v krasnoi armii", *Izvestiya TsK KPSS*, sayı 4, 1989, s. 52.

243 Meretskov, *Na sluzhbe narodu*, s. 166-167.

244 *Na prieme*, s. 211; Pechenkin, "1937 god", s. 51.

Askerî Konsey üyesi olmayacaktı, bu nedenle oturumlar resmen konsey ve "Politbüro" ortak toplantısı biçiminde düzenlenmişti.) Şubat-Mart 1937'de Merkez Komite genel kurulunun da yapıldığı salonda Voroşilov'un bir rapor sunması istenmişti ama o günden bu yana savunma komiser yardımcılığı görevinde bulunanların (Tuhaçevski, Gamarnik) yabancı ajanı olduğu ortaya çıkmıştı: Kendisi ne işle meşguldü? Toplantıda Stalin, "tanıdık yüzler görebilmek için ilgiyle salonu süzüyor ve bakışlarını bazılarına doğrultuyordu", bu arada Voroşilov "adeta küçülmüştü", diyordu katılımcılardan biri. "Saçları daha da beyazlaşmış, kırışıklıkları artmış ve zaten boğuk olan sesi iyice kısılmıştı."[245] Voroşilov, 1936 yılı 1 Mayıs kutlamalarının olduğu gün onun dairesindeki tartışmaların, dönüp dolaşıp 1920 Sovyet-Polonya Savaşı bozgunu ile ilgili karşılıklı suçlamalara vardığından yakınıyordu, "Stalin, Molotov ve birçok başka insanın huzurunda Tuhaçevski, benim ve Budyonny'nin kasıtlı olarak politikaları denetlemek üzere küçük bir hizip oluşturduğumuzu söyledi. İki gün sonra bu sözlerini geri aldı." Ardından Voroşilov, hınç yüklü sözlerini, sadece "sıradan ağız dalaşıydı" diyerek hafifletmeye ve kendisi ile suçlananlar arasına mesafe koymaya çalıştı: "Bildiğiniz gibi benim Tuhaçevski'ye özel bir sevgim yoktu, onu sevmiyordum. Gergin bir ilişkimiz vardı."[246]

Voroşilov'un sözleri neredeyse tümüyle gündem dışıydı. Stalin, ikinci gün (2 Haziran), uzun süre ayakta alkışlanan konuşmasında, terör dönemi boyunca yaptığı en anlamlı tespitlerini yaptı.

"Yoldaşlar, Sovyet iktidarına karşı askerî-siyasi bir komplonun mevcudiyetinden artık kimsenin şüphe etmediğini umuyorum," diyerek başladı. "Suçluların bizzat verdiği bol miktarda ifade ve orada çalışan yoldaşların gözlemleri [gibi] Sovyet iktidarına karşı Alman faşistlerin finanse ettiği bir askerî-siyasi komplonun varlığını kuşkuya mahal bırakmayacak şekilde gösteren çok şey var." Sadece olası şüphelere gönderme yapıyor olması bile çok manidardı. Dahası, genellikle sistematik ilerleyen Stalin daldan dala atlıyordu, düşünce kataranın izini kaybediyordu. Tuhaçevski'nin soylu geçmişinden dolayı tutuklandığını reddediyor, Engels'in bir fabrikatörün oğlu olduğunu hatırlatıyor ve yoksa Lenin'in soylu olduğunu bilmiyor muydunuz diye soruyordu. Yine samimiyetsizce, uzun süre önce Troçki'ye oy verdi diye kimsenin tutuklanmadığını vurguladı. Ama despot bu konuda kendisiyle çelişiyordu. "Derjinski, Troçki'ye oy verdi ve sadece oy vermekle kalmadı onu Lenin döneminde Lenin'e karşı açıkça destekledi," diyordu askerî kadrolara. "Aktif bir Troçkistti ve tüm GPU'yu Troçki'yi savunma noktasına getirmek istedi. Bunu başaramadı."[247] Peki, *Derjinski*

245 Polishchuk, "Zasedanie RVS 1-3 iuinia 1937 goda." Polishchuk o sırada Askerî Elektrik-Teknoloji Akademisi başkanıydı. Sorgu tutanaklarını okuyanlar arasında bulunuyordu: Anderson, *Voennyi sovet*, s. 41.

246 Anderson, *Voennyi sovet*, s. 66-70, 74-75. Aynı zamanda bkz. Sokolov, *Mikhail Tukhachevskii*, s. 378.

247 "'Nevol'niki v rukakh germanskogo reiskhvera'", s. 74 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 28-57, 31-32'de). Aynı zamanda bkz. "Sovetskaia razvedka i russkaia voennaia emigratsiia 20-40x gg.", s. 119. 14 Kasım 1932'de Mezynski, Stalin'e gönderdiği mektupta, Derjinski'ye madalya verilme-

Troçkist miydi? Aslına bakılırsa, 1925 sonbaharında Derjinski, çok kısa bir süre Kamenev'in muhalif hareketiyle flört ettikten sonra onu kendisini hareketete dahil etme isteğini reddetmişti. Bunu Stalin'den başka neredeyse hiç kimse bilmiyordu.

Stalin bu çıkışlarıyla toplumsal kökenin değil (Derjinski de üst tabakadandı) fiillerin altını çizmeye çalışıyordu. "İfadesini okudunuz mu?" diye soruyordu Tuhaçevski'yi kastederek. "Operasyonel planlarımızı –operasyonel planlarımız kutsalın da kutsalıdır– Alman ordusuna vermiş. Alman Reichswehr temsilcileri ile bağlantıları var. Ajan mıdır? Evet, ajandır." Stalin'in yaymaya çalıştığı düşünce, Tuhaçevski ile birlikte Yakir ve diğerlerinin ayartılıp tuzağa düşürüldükleri ve ifşa tehdidiyle şantaja maruz kaldıklarıydı. "Almanya'da, Berlin'de... Josephine Heinze isimli tecrübeli bir ajan var; belki içinizde tanıyan vardır," diyordu tehditkâr bir dille. "Çok güzel bir kadın. Eski bir ajan. Karahan'ı seçti. Bir kadının seçme yöntemleriyle. Yenukidze'yi seçti. Tuhaçevski'nin seçilmesine aracı oldu. Rudzutaks'ı avucunun içine aldı. Bu Josephine Heinze çok tecrübeli bir ajan. Muhtemelen Danimarkalı ve Alman Reichswehr için çalışıyor. Tüm erkeklerin arzularını karşılayacak çok güzel bir kadın."

Tek bir şantöz için bu oldukça ağır bir yüktü. Stalin, kapalı toplantıda yabancı güçlerin, başarılarıyla değeri artan SSCB'yi fethetmek istediğini, aynı başarının Sovyet yetkililerin gardlarının düşmesine yol açtığını izah ediyordu.[248] Sonuç olarak, üst rütbeli Sovyet istihbaratının Alman, Japon ve Polonya istihbaratına çalıştığını söylüyordu.

Stalin birdenbire hiddetle "kolektif çiftliklerden" söz etmeye başladı. "Bu dünyada [tutuklanan rütbeli askerlerin] kolektif çiftliklerle ne işleri olabilir?" Dağınık cevabında yine kendisiyle çelişiyordu. Aristokrat tiplerin (Yenukidze, Tuhaçevski) köylerde toprak sahiplerinin ekonomisini tercih ettiklerine ve sosyalizme karşı çıktıklarına dair bir hikâye anlattı.[249] Burada sağ sapmanın kendi terör senaryosundaki merkezî konumunu açığa vuruyordu, bazı açılardan kalleş Troçkizmden bile daha önemliydi zira sağ, devrimin olası *sınıf* dejenerasyonuna delalet ediyordu: Eski Çarlık görevlilerinin, sanayideki burjuva uzmanların ve köylü kitlelerin –kapitalizmi lanetli değil tercih edilesi bulan gerçek toplumsal gruplar– siyasi tutumları bu yöndeydi. Sağ, bu bakımdan, *yapısal* bir tehdit, yanlış (ya da küçük burjuva) sınıf bilinciydi.

---

sini önermişti. Stalin mektubun üzerine not düştü: "Ret." Derjinski'nin kısa süreli yalpalamasını affetmemişti. Ancak Stalin, ölümünün onuncu yıldönümü olan 1936 yılının Temmuz ayında, Derjinski Meydanı'nda bulunan NKVD karargâhının önüne Derjinski heykeli dikilmesine izin verdi. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5284, l. 1-3; Plekhanov ve Plekhanov, *F. E. Dzerzhinskii*, s. 671 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 279, l. 41).

248 Anderson, *Voennyi sovet*, s. 128-143 (özellikle 128, 131, 134-135); "'Nevol'niki v rukakh germanskogo reikhsvera'", s. 74 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 28-57, 31-32'de). Aynı zamanda bkz. Gorbatov, *Gody i voiny*, s. 122-123. Ocak 1938'de Stalin, pek de ikna edici olmayan bir biçimde, askerî başarı için askerlik sanatında ustalığın şart olmadığını, önemli olanın askerî liderlerin sosyal kökeni ve işçi-köylü devletinin genel yönetim politikasının doğruluğu olduğunu savunuyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 104-105, 109.

249 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1120, l. 28-57 (46-47'de).

Olanakdışı suçlamalara katılımcıları ikna etmeye gayret ederken Stalin fiilî gelişmelere de başvuruyordu ve Wehrmacht "SSCB'yi ikinci İspanya yapmak istedi," diyordu. Bu, güya, Kremlin'in geniş ölçekli tepkisini açıklıyordu. Ne olursa olsun tutuklamaların boyutu ürkütücüydü. "İnsanlar, askerî komuta yapısının büyük ölçüde çalışamaz durumda olduğunu söylüyor," diyerek itirafta bulunuyordu Stalin. "Yerlerinin nasıl dolacağı konusunda bazılarının kafasının karıştığını görüyorum. Ordumuz yetenek bakımından zengin. Ülkemizde, partimizde, ordumuzda yetenekler mevcut." Bu güvenceyi vermesinin ardından genç insanların yükselmesine olanak tanıyacak cesareti göstermelerini, "cesur olmalarını ve korkmamalarını" tembihliyordu (Kesilmeyen alkışlar).[250]

Hazmedilemezi hazmetmek

Stalin, kilit askerî terim ve konulara tümüyle hâkim olmaktan uzaktı ve insanların isimlerini yanlış söylüyordu.[251] Hayatları tehlikede olan katılımcıların onun böyle daldan dala atlaması konusunda ne düşündüklerini ise bilmiyoruz. Verilen aranın ardından tartışma kaldığı yerden devam etti. Mareşal Blyukher, birliklerde "herkes ileri geri konuşuyor. Kısacası askerlere ne olup bittiğini anlatmam gerekiyor," diye belirtti. Stalin hemen atıldı: "Yani tutukluları tekrar mı gözden geçireceğiz?" Blyukher toparlamaya çalıştı: "Tam olarak öyle değil." Terfi ettirilecek yüz elli kişilik bir liste üzerine tartışmalar oldu ve Voroşilov, "Liste bir yerlerde olmalı," dedi (listeyi hazırlayan Kızıl Ordu personel şefi tutuklanmıştı). Stalin sözünü kesti: "Listeye bakmaya gerek yok, zaten yarısı tutuklandı."[252]

Kremlin'deki dört günlük Yüksek Askerî Konsey boyunca kırk iki asker kürsüye geldi; bunların otuz dördü daha sonra tutuklanacaktı. Yekûn olarak, 1937 itibarıyla seksen beş kişinin onu hayatta kaldı, geri kalanı "dost ateşi" kurbanı oldu.[253] (İç savaş dönemi başkomutanı Sergey Kamenev, doğal sebeplerle elli beş yaşında ölerek Stalin'i aldatmayı başarmıştı ama ölümünün ardından yabancı ajanı ilan edildi.) Tek bir konuşmacı bile tutuklanan meslektaşlarını savunmadı. Aksine, onları faşist ve hain ilan ettiler. Budyonny sıklıkla söze giriyor ve iç savaş kahramanları Yakir ve Uborevičius'un o zaman da korkak olduklarını anlatıyordu. Şaposnikov –eski tip gözlük takmış, saçlarını ortadan ayırmıştı– son derece doğru bir üslupla sadece kendi eksiklerinden söz etti, bu

250 Pechenkin, "1937 god." Stalin'in ordu üzerinde kurduğu baskıya ilişkin 1961 komisyonu raporları iki yerde yayımlandı: *Voennye arkhivy Rossii*, s. 29-113 (tamamlanmamış); *Voenno-istoricheskii arkhiv*, sayı 1, 1997, s. 173-255; sayı 2, s. 3-81. Yagoda ile ilgili Pavel Bulanov'dan alınan ya da onun adına yazılan kolektivizme muhalefet üzerine aydınlatıcı tanıklığa da bakılmalıdır: Il'inskii, *Narkom Iagoda*, s. 500-508 (s. 500'de: TsA FSB, N-13614, tom 2: 211-221: 30 Nisan 1937).

251 Pechenkin, "1937 god", s. 50-51.

252 "'Nevol'niki v rukakh germanskogo reikhsvera'", s. 75-75.

253 On kişi şunlardı: Voroşilov, Budyonny, Şaposnikov, Timoşenko, Kulik, Apanasenko, Gorodovikov, Shchadenko, Khrulyov ve Meretskov (tutuklandı ve sonra serbest bırakıldı). Çoğunluğu İç Savaş'ta Birinci Süvari Ordusu mensubuydu. Pavliukov, *Ezhov*, s. 288. Pechenkin tutuklanmayan sekiz isim veriyor. Pechenkin, "1937 god", s. 52.

zarif tutum başkalarına sirayet etmeyecek ve sürmekte olan pandomimi etkilemeyecekti.[254] Muharebe deneyimi olan subayların hiçbirisi Stalin'in çılgınlığını durdurmaya çalışmadı. Dünyaya Bolşevikçe bakışın, kendi korkularının ve Stalin'in kişiliğinin kıskacında hapsolmuşlardı.

Stalin'in konuşma yaptığı ve ilk tartışmanın yapıldığı günden bir gün sonra, 3 Haziran 1937'de, –"beşinci kol" ile ünlü– General Emilio Mola siste yönünü kaybeden uçağının dağ yamacına çarpması sonucu öldü. Mola'nın uçak kazası (Sanjuro'nun kazasından üç ay sonra) Franco'nun uçakla seyahat etmekten vazgeçmesine yol açtı. (Tüm cepheyi arabayla geziyordu.)[255] Franco, Mola'nın cenazesine katıldı ve orada, herkesin gözü önünde, üniforması koltukaltından yırtıldı, fazla kilo almıştı. Ancak hırsları ve zalimliğiyle bilinen Franco, İspanya'nın yüksek rütbeli subaylar grubu şöyle dursun, gerçekten rakibi olan Mola'yı bile öldürtmemişti.

Son gün olan 4 Haziran'da neşesi kaçmış olan Voroşilov kapanış konuşmasını yaparken Stalin sözünü keserek, Kızıl Ordu'ya bizzat gönderdiği Komünist Parti üyelerinin tank birliklerine neden komuta etmediklerini bilmek istediğini söyledi. Voroşilov savunmaya geçerek "Hemen komutan olamazlar," diye yanıtladı. Stalin: "Neden, onlara öğretmiyor musunuz? Voroşilov: "Öğretiyoruz ancak birlik komutanı olmaları için belirli bir zamana ihtiyaç var."[256]

Kapanış akşamının geç bir saatinde, Stalin'in annesi Keke Geladze'nin Gürcistan'ın başkentinde öldüğünü bildiren telgraf geldi. Tıbbi raporlara göre ölüm sebebi kalp yetmezliğiydi; muhtemelen yetmiş yedi yaşındaydı. (Yeni bir Stalin daha doğurmaması için kapısında nöbetçilerin beklediğine dair yapılan marazi şaka artık güncelliğini kaybedecekti.)[257] Stalin, cenazeye katılmak için kendi ordusuna karşı giriştiği teröre ara vermedi, bir Gürcü için berbat bir gelenek ihlaliydi; törende onu Beria temsil etti. *Pravda*'nın haberine göre Stalin adına gönderilen çelengin üstünde Rusça ve Gürcüce, SEVGİLİ ANNEME; OĞLUN YOSİF CUGAŞVİLİ (STALİN) ibaresi yer alıyordu.[258] Keke'nin birkaç parça kişisel eşyası, Gori'den beri tanıdığı ve kendisine yoldaşlık eden iki köylü kadından birine gitti; demir karyolasının üzerinde NKVD'NİN MALIDIR yazıyordu.[259] Neredeyse tüm Gürcü gizli polisi tabutla birlikte yürürken cenaze kortejinde çizme sesleri yükseliyordu.[260] Bir çamaşırcı ve terzi olarak Gürcistan'ın Mtatsminda (Kutsal Dağ) Yazarlar ve Ünlüler Panteonu'na gömüldü.

---

254 Anderson, *Voennyi sovet*, s. 250-256, 243-345.

255 Preston, *Franco*, s. 278-279.

256 Anderson, *Voennyi sovet*, s. 340-341. Daha 10 Mayıs 1937'de, Stalin ve Molotov için hazırlanan bir raporda, Voroşilov yeni Stalin çizgisini tekrarlıyordu. Hemen ardından çok sayıda üst komutan tutuklandı. Whitewood, "Purge of the Red Army", s. 300, atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 965, l. 65.

257 Ulam, *Stalin*, s. 18 (bu ifadeyi Budu Mdivani'ye mal ediyor).

258 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1549. Keke 13 Mayıs 1937'de yatağa düşmüştü.

259 Eşyalarının envanteri konusunda: RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1549; Ilizarov, *Tainaia zhizn' Stalina*, s. 281-282. Eşyalar Maria Kvinkadze'ye gitti.

260 *Memuary freiliny imperatritsy*, s. 204-205 (Tatuli Gviniashvili).

Sovyet sınırları fiilen kapandı (çıkış için vize gerekiyordu). Yabancı haber filmlerine sadece ayrıcalıklı az sayıda insanın erişim izni vardı. Müzisyen Juri Jelagin, seçkin Vakhtangov Tiyatrosu ekip üyelerinin Mosfilm'e götürüldüklerini hatırlıyordu. "Amerikan ve Alman kayıtlarını izledik," diye yazmıştı. "Paris'teki at yarışlarını, Başkan Roosevelt'in basın konferansını, Hitler'in fener alayını, Davis Cup tenis müsabakalarını, Mussolini'nin Roma'daki balkon konuşmasını, İngiliz Parlamentosu oturumlarını izledik."[261] Çok az sayıda kurumun yabancı yayınlara erişim yetkisi vardı. Bazı Sovyet vatandaşlarının yurtdışında yaşayan akrabaları vardı ve aralarındaki yazışmalar sansürden geçiyor olsa da yazmaya devam ettiler.[262] BBC gibi yabancı radyo yayınlarına ulaşmak mümkündü ama sadece belli bölgelerde yaşayan ve kadranlı radyosu olan bir azınlık için (sadece yabancı müzik programları dinlemek bile ihbar edilme sebebi olabiliyordu). SSCB vatandaşlarının büyük bir çoğunluğunun dış dünya ile bağlantıları yoktu, rejimin gösterilmesini ve duyurulmasını uygun buldukları dışında.[263] Dışişleri Komiserliği'nde dahi, dünyanın belirli bölgeleriyle ilgili şube müdürleri çoğu zaman dünyadaki gelişmelerden bihaberdi.[264]

Zorunlu yalıtılmışlığa ek olarak, karanlık güçlerin ve gölgede kalan entrikaların yarattığı girdap, zamanın zihniyetini kaplamıştı. Bu anlaşılması güç rejim bir komplo olarak başlamıştı ve öyle devam etmekten asla vazgeçmedi ancak diğer yandan, bir araştırmacının yerinde ifadesiyle, "aynı anda her yerde olan komplo"ya karşı savaşıyordu.[265] Kumpaslar öylesine karmakarışık oluyordu ki katılanların birçoğunun durumdan haberi dahi olmuyordu (Shakespeare'in *Macbeth*'inde Macduff'un söylediği gibi, "Öyle korkunç günlerden geçiyoruz ki/ Ne olduğunu anlamadan hain oluveriyorsun.") Bazı Sovyet vatandaşları saptır-

261 Elagin, *Ukroshchenie iskusstv*, s. 55; Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 51-52.

262 Stalin'in iç sürgüne gönderildiği yerlerden olan Vologda'dan bir kadın 1937 yılında, parti ajitasyonuna yanıt olarak "Yurtdışında kıtlık ve yoksulluk olduğu konusunda yanılıyorsunuz zira bana yazdıklarına göre orada her şey buradan daha ucuzmuş ve para gönderiyorlar," diyordu. Golubev, *"esli mir obrushitsia na nashu Respubliku"*, s. 68-69 (atıfta bulunduğu kaynak, BOANPI, f. 1858, op. 2, d. 940, l. 56). Eylül 1938 tarihli gizli bir direktif ile yabancı yazılı kaynaklara ulaşım hakkı olan kurumları üçe ayırarak onaylanmıştı. Sadece birinci kategoride olanların –Halk Komiserleri Konseyi sekreterliği, Merkez Komite, Yüksek Sovyet, *Pravda* ve *İzvestiya* yayın kurulları, Dışişleri Komiserliği, NKVD dış ilişkiler şubeleri, TASS, Marksizm-Leninizm Enstitüsü, dış komünist partilerin önde gelen üyeleri ve yabancı elçilikler– sınırsız erişim ayrıcalıkları vardı. Blium, *Tsenzura v Sovetskom Soiuze*, s. 279-280. Sıkı denetime rağmen, sansür hâlâ satın alınan yabancı dergilerin %10'unu kâğıt hamuruna dönüştürüyordu. 1939 yılında SSCB 2,36 milyon yabancı yayın (kitap, kitapçık, dergi nüshaları) ithal etmişti; bu toplamın dörtte biri sansürden geçti ve yine %10'u imha edildi. Goriaeva, *Istoriia sovetskoi politicheskoi tsenzury*, s. 311, 326.

263 1909 Habsburg Lemberg'de (Lviv), Tusch-Letz ismiyle doğan Polonyalı şair Stanislaw Jerzy'nin ironik sözleriyle "Dünyaya açılan pencere gazete ile kapatılabilir" Lec, *Unkempt Thoughts*.

264 Meerovich, "V narkomindele, 1922-1939: interv'iu s E. A. Gnedinym", *Pamiat': istoricheskii sbornik*, Paris, 1981, vyp. 5: 381.

265 Rittersporn, "Omnipresent Conspiracy", s. 101-120; Getty ve Manning, *Stali ist Terror*, s. 99-115. Aynı zamanda bkz. Rittersporn, *Anguish*.

maların aynasından meselelere bakıyordu. O sıralarda genç bir askerî istihbarat subayı olan İsmail Akhmedov (daha sonra iltica edecekti), "En sıradan bir aptal bile bu binlerce kişinin 'hain,' 'halk düşmanı' ya da 'ajan' olmadığını biliyordu," diyordu.[266] Oysa gerçekte çoğunluk durumdan habersizdi.

11 Haziran 1937'de Sovyet gazeteleri ve radyosu, Mareşal Tuhaçevski ve diğer yedi yüksek rütbeli Kızıl Ordu subayının, "yabancı güçler hesabına Troçkist Anti-Sovyet Askerî Örgütlenme" suçuna iştirakten, o gün ilerleyen saatlerde yargılanacaklarını duyurarak ülkeyi şaşkına çevirdi: Diğerleri, Yakir, Uborevičius, Eideman, Kork, Putna, Feldman ve Primakov idi. Dokuzuncusu, intihar eden Gamarnik, ölümünden sonra Nazi casusu ve Gestapo ajanı da ilan edildi. (Dokuz "Gestapo ajanının" üçü Yahudi'ydi.)[267] "Dava"nın hemen öncesinde ve sonrasında *Pravda,* parti kadrolarının okuması için Charles Russell'in kısa *Espionage and Counter-Espionage, M.I-4* (1926) [*İstihbarat ve Karşı-İstihbarat, M.I-4*] başlıklı kitabını dizi olarak yayımladı.[268] Ne olursa olsun, Sovyet halkı, açık bir yargılama ile son bulacak uzun bir kampanya dönemi ile hazır hale getirilmemişti.

Her şey sahne gerisinde cereyan ediyordu. 8 Haziran'da hapishane gardiyanları sekiz sanığa resmî iddianameyi verdi ve ertesi gün Yakir af dilemek için "Can Yoldaşımız Stalin"e bir dilekçe gönderdi. Stalin dilekçenin üstüne, "O bir alçak ve kahpe" yazdı. Diğer Politbüro üyeleri de bu dilekçeyi okumak zorundaydı. ("Mükemmelen yerine oturan bir tanım. K. Voroşilov." "Aşağılık ve kahpe, tek bir cezayı hak ediyor, ölüm. L. Kaganoviç." Molotov, herhangi bir açıklama eklemeden sadece imzasını koymuştu.) İmzaları topladıktan sonra Stalin belgenin üstüne not düştü: "Arşivime."[269] Yine 8 Haziran 1937'de, Yakir, Uborevičius ve tutuklanan diğer düşmanları evlerinde ziyaret ettiğini yazılı olarak itiraf eden ancak çaresizce "onlarla dost değildim" vurgusu yapan askerî istihbarat şefi Uritsky'i görevden aldı.[270] Yerine ise selefi, itibarını yitirmiş Berzin getirildi. Berzin İspanya'dan dönmüş ve Stalin'e şükranlarını sunduktan sonra Lenin Nişanı ile onurlandırılmıştı. Çok yakında yirminci yaşını kutlayacak olan İspanyol sevgilisi Aurora Sanchez ile sabah kaçamağının ardından, kırk yedi yaşındaki Berzin muzaffer bir eda ile eski makamına döndü.[271]

---

266 "Biz alt düzey subaylar kişisel olarak risk almamamız gerektiğini biliyorduk," diye de ekliyordu. Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU*, s. 104.

267 NKVD'nin bu vakayı nasıl imal ettiğine dair ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Cherushev, *1937 god.* Küçük Köşe'de yapılan toplantıların ardından Mekhlis'in hazırladığı taslak metni Stalin gözden geçirmişti. *Na prieme*, s. 211-212; Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 217-219 (APRF, f. 3, op. 24, d. 308, l. 78-83). Askeriyeden uzun süredir uzak olsa da aynı gün Josef Unszlicht de tutuklandı ancak askerî davaya dahil edilmedi. 28 Temmuz 1938'de infaz edilecekti.

268 *Pravda,* 9-13 Haziran 1937. Kısaltılmış bir Sovyet versiyonu çıktı: *Razvedka i kontrrazvedka*, Moskova, Voenizdat, 1938.

269 *Voennye arkhivy Rossii*, s. 50; Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor'", 194; Artizov vd., *Reabilitatsiia: kak eto bylo,* II, s. 688.

270 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 103 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1038, l. 188-9: mektup, 5 Haziran).

271 Gorchakov, *Ian Berzin*, s. 113. Berzin 1 Ağustos 1937'ye kadar dayanabildi.

Tuhaçevski'ye yöneltilen suçlamalar arasında, süvari sınıfının zararına olacak şekilde daha fazla tank ve mekanize birlik oluşturulmasını zorlaması (bu doğruydu); başkalarıyla birlikte, Voroşilov'un yerine Savunma Komiserliği'ne profesyonel bir askerin getirilmesi *arzusu* (diğerleri bunu inkâr etmedi) vardı.[272] NKVD sorgucu-işkencecileri Tuhaçevski'yi bir savaş sonrası "yenilgi planı" yazmaya zorladı. Yıllardır kendisinin geliştirdiği ve Sovyetler'in manevralarda başarı ile sergilediği sofistike doktrinlerin bir versiyonu olacaktı.[273] Kimse farkında değildi ancak "Troçkist" suçlaması büyük bir tezat oluşturuyordu: Tuhaçevski, devrimin savaşı kökünden değiştirdiğini savunarak, sürekli Troçki ile çelişiyordu.[274]

Kremlin yakınlarında, üç katlı askerî kurul binasının (25 Ekim Caddesi) ikinci katında gerçekleştirilen tek günlük duruşma kameraya çekildi.[275] Salonda bulunan kurul üyeleri sosis, siyah havyar, kurabiye, çikolata ve meyve tüketiyordu. Baş askerî yargıç Vasili Ulrich'in brendi sevdiği biliniyordu.[276] Mareşal Blyukher ve Budyonny (Moskova askerî bölgesi komutanlığına yeni atanmıştı), Pavel Dybenko (Leningrad askerî bölgesi komutanlığına yeni atanmıştı), Şaposnikov da dahil yedi üst rütbeli subay ve başkaları dava için kurula eklenmişti.[277] Voroşilov dışındaki tüm yüksek rütbeli kadro, toplamda yaklaşık elli kişi, sanık kürsüsünde ya da mahkeme heyetindeydi.[278] 1 Aralık 1934 anti-terör kanunu ile belirlendiği gibi tanık, savunma avukatı ve temyiz hakkı yoktu. Duruşmada Yakir bir "merkez"in varlığını kabul etti ancak suçu Tuhaçevski'nin üzerine attı. Feldman da aynı şeyi yaptı. Kork kendisini temize çıkarmaya çalışarak diğerlerine saldırınca, hepsi birden yalancı ve provokatör olduğunu haykırarak onu suçladılar. Primakov, henüz tutuklanmamış generallerin yazılı ihbarlarının alınması konusunda gönüllü oldu. Dybenko, planlı saray darbesinin ayrıntılarını anlatması için Tuhaçevski'ye baskı yaptı ve Blyukher, Gamar-

272 Bir yazar, ortada bu askerlerin tezgâhladığı bir "komplo" olduğunu ancak bunun Voroşilov'u alaşağı etme amacı taşıdığını, Stalin'in harekete geçme sebebinin bu olduğunu iddia ediyordu. Minakov, *1937*. Böyle herhangi bir "komplo" olduğunu gösteren herhangi bir kanıt mevcut değil. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 17.

273 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/ii, s. 264-265. Tuhaçevski'nin "itirafı"nın sureti ve "yenilgi planı"nın kopyasının bulunabileceği kaynak: "Pokazaniia marshala Tukhachevskogo."

274 Troçki, Tuhaçevski'nin Kızıl Ordu önderliğinde yapılacak "dışarıdan devrim" (1920'de Polonya'da başarısız bir uygulaması yapılmıştı) düşüncesini mahkûm etti. Aynı zamanda Tuhaçevski'nin yaptığı militanca katkıya da bakılmalıdır: *Der bewaffnete Aufstand*, s. 21, 22.

275 Rapoport ve Alexeev, *High Treason*, s. 5-8. Tuhaçevski'nin ölümünü karşıladığı, eski adıyla Nikolskaya Caddesi, aynı zamanda Moskova'daki ilk dairesinin de bulunduğu sokaktı.

276 Jansen ve Petrov, "Mass Terror and the Court."

277 Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor", s. 199.

278 Verevkin-Rakhal'skii, *Moi 90 let*, s. 193. Voroşilov'un günlüğünün 7 Haziran'a ayrılmış bölümü, Stalin'in tutuklananlardan hangilerinin yargılanacağı ve yargıç kürsüsünde kimlerin oturacağı konusunda kararsızlık yaşadığını gösteriyor. 1-2 Haziran 1937'de tutuklanan Uzakdoğu Ordusu Komutan Yardımcısı Mikhail Sangursky'nin adı Voroşilov'un 7 Haziran tarihli talimatında görülüyordu ancak 11 Haziran'a kadar çıkarılmıştı. Voroşilov, başlangıçta yargıç olarak Berzin ve Smirnov'u yazmış fakat sonra üstlerini çizmişti. Kun, *Stalin*, s. 400-401 (Voroşilov günlük sayfalarının kopyaları); "Prikaz narodnogo komissara oborony Soiuza SSR no. 072 (7 iiunia 1937 g.)", s. 46; Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 91, 379.

nik'in karşı-devrimci Troçkist komplosunu açıklaması için Yakir'i zorladı.[279]

Budyonny aynı gün Voroşilov'a gönderdiği ("kişiye özel") on dokuz sayfalık raporda, "Tuhaçevski, Kork, Yakir ve Uborevičius'un ifadesinden, savaş sırasında Kızıl Ordu'nun yenilgisini önce kendi inisiyatifleriyle planladıkları ve sonrasında bu planı Alman genelkurmayı ile netleştirmeyi düşündükleri anlaşılıyor... [ancak] tutuklandıkları için bunu tamamlayamadılar," diyordu. Budyonny şu sonuca varmıştı: "Yine de Alman istihbaratına ilettiklerini zannediyorum" (Stalin'in 2 Haziran'da kapalı kapılar ardında yaptığı konuşmayı tekrarlıyordu).[280]

Ulrich, duruşmanın ortasında ara verildiğini duyurarak, saat 16.00'da hızla Küçük Köşe'ye gitti ve yirmi dakika kaldı. Saat 16.50'de Stalin tüm yerel sovyetlere şifreli bir telgraf çekerek işçi, köylü ve Kızıl Ordu garnizon askerlerinin katılacağı kitlesel toplantılar düzenlenerek infazların kaçınılmazlığının anlatılmasını istedi ve cezaların ertesi gün açıklanacağını da haber verdi.[281] Gece yarısından hemen önce, Ulrich sekizini birden ölüme mahkûm etti; bodrum katına indirildiler ve NKVD'nin başcelladı Vasili Blokhin faşizmin uşaklarını infaz ederken Alman Walther marka bir tabanca kullandı.[282] Artık yirmi üç yaşında olan ve sesi herkesçe tanınan Yuri Levitan Sovyet radyosunda *Pravda*'nın duruşma raporunu okudu. Dünyaca ünlü bitki uzmanı Nikolay Vavilov gibi ünlü Sovyet biliminsanları ve SSCB Halk Sanatçısı aktris Alla Tarasova gibi kültürel figürlerin ağzından ölüm cezalarının ateşli savunuları dillendirildi. 12 Haziran'da *İzvestiya* Aleksandr Fadeyev'in önderliğindeki Sovyet yazarların, sekiz generali "yıllarca maske takmış" faşist ajanlar olarak tanımlayan ve "faşistlerin kültürü nasıl yok ettiğini, insanlığa dayattığı yozlaşmayı, kaba ve aptalca militarizasyonu, dünyadaki en iyi insanları öldürmesini" kınayan ortak mektubunu yayımladı.[283]

Aynı gün, Lenin'in kız kardeşi Maria Ulyanova elli dokuz yaşında beyin kanamasından öldü. Stalin, küllerinin Kremlin duvarına Gorki'nin yanına defnedilmesini sağladı. Böylelikle Lenin'le paylaştıkları Kremlin dairesinde altmış

279 Zen'kovich, *Marshaly i genseki*, s. 510-511 (on bir sayfalık dava taslağına atıf). Ulrich ile birlikte yargıç koltuğunda oturan yedi askerin beşi –Budyonny ve Şaposnikov hariç– kısa süre sonra infaz edilecekti.

280 RGVA, f. 33, 987, op. 3s, d. 828, Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 17. Stalin'e durumu aktarırken (26 Haziran) Budyonny, suçlamaların ve ifadelerin okunması sırasında Tuhaçevski'nin "hayır" anlamında kafasını sağa sola salladığına ve Almanlara herhangi bir gizli belge ilettiğini reddetse de sonunda suçlu olduğunu ifade ettiğine değiniyordu. *Voennye arkhivy Rossii*, s. 55-56; Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor'", s. 199-200; APRF, f. 3, op. 24, d. 310, l. 170-183. Aynı zamanda diğer bir yargıcın, İ. P. Belov'un raporuna bakılmalıdır, Cristiani ve Mikhaleva, *Le repressioni*, s. 192-198.

281 "Delo o tak nazyvaemoi 'antisovetskoi trotskistskoi organizatsii' v Krasnoi Armii", s. 57.

282 Blokhin'e Lebedev yardım etmişti. Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor'", s. 199. Ulrich'in cezaları ilan etmesinin hemen ardından Stalin, Timoşenko'yu kabul ederek yarım saat başbaşa görüştü (12 Haziran). Timoşenko, Kiev askerî bölge komutanlığını Yakir'den devralmak üzere Ukrayna'ya gönderildi. *Na prieme*, s. 212.

283 Voroşilov'un 13 Haziran'da *Pravda*'da yayımlanan Kızıl Ordu hizmet personeline yönelik direktifinde şöyle deniliyordu: "Dünya faşizmi, sadık ajanlarının, Gamarniklerin, Tuhaçevskilerin, Yakirlerin, Uborevichlerin ve benzer hain sefillerin, kapitalizme hizmet eden uşakların, dünya yüzünden silindiğini bu kez görüyor. Anıları lanetlenecek ve unutulacaklar." Tuhaçevski, "Franco ile aynı rolü oynamak" ile itham ediliyordu.

sekiz yaşındaki Krupskaya yalnız kaldı.[284] O günlerde Askerî Sanayi Komiserliği eğitim kurumunun başkanı olan Aleksandr G. Solovyov, Halk Komiserleri Konseyi kulübünde Ulyanova'nın tabutu başında Krupskaya ile karşılaşmıştı. Günlüğüne düştüğü nota göre, "Böyle bir erken ölümün sebebi nedir?" diye sormuştu. "Krupskaya derin bir nefes alarak: [Maria] etrafımızda yaratılan zor koşullara dayanamadı. Etrafınıza daha dikkatli bakın, içinde bulunduğumuz tümüyle uygunsuz durumu, zehirlenmiş hayatı fark etmiyor olabilirsiniz."[285]

İspanya Cumhuriyeti'nin yeni başbakanı Barselona'daki tüm POUM liderlerinin tutuklanması emrini verdiğinde tarih 15 Haziran 1937'ydi. NKVD'nin gizli Andreu Nin suikastı da dahil olmak üzere İspanyol "Troçkistlerin" nihai imhası artık önemsizdi ancak Stalin için memnuniyet vericiydi.

Pravda, Valery Chkalov'un yardımcı pilot Georgy Baidukov ve seyrüseferci Aleksandr Belyakov'la Moskova'dan Birleşik Devletler'in Pasifik kıyısına yaptığı altmış üç saatlik (18-20 Haziran 1937) harikulade uçuşu haber yapmıştı. 5.500 milden uzun olan ve kutup rotası kullanımının öncüsü olan bu cüretkâr kesintisiz uçuşun ardından üçlü Vancouver, Washington'a indi.[286] İnişin ardından Chkalov, "O bizim babamız," diyordu Stalin'i kastederek. "Sovyetler Birliği havacıları, Sovyet havacılığı için Stalinist havacılık ifadesini kullanır. O bizi eğitiyor, öğretiyor, tehlikeler hakkında çocuğuna anlatır gibi uyarıyor; doğru yolu gösteriyor ve başarılarımızla mutlu oluyor."[287] Bu olağanüstü başarıda havacılar ve uçak vitrine çıkarılıyordu: A. N. Tupolev'in eseri olan Sovyet yapımı ANT-25'in kanat açıklığı, uzun menzil ve tam verimliliği mümkün kılıyordu. Başarısızlık riski çok büyüktü ama ödülü de büyüktü: İçeride ve dışarıda övgüye mazhar oluyordu. Tupolev kısa süre sonra uydurma suçlamalarla hapse atılacaktı.[288]

Klim'in yıkımı

Pravda, hiç fasıla vermeden isimler sıralamaya devam etti; Stalin, Yezhov'dan gelen soruşturma materyallerinden seçtiklerini gazeteye ulaştırıyordu. Kırk sekiz yaşındaki editör, eski Menşevik, soluk yüzlü ve asabi Lev Mekhlis, sigarasını ağzından hiç düşürmezdi ve arkasından Karanlık Şeytan diye anılıyordu.[289] Bir Sovyet yetkili "Ondan daha karmaşık ve çelişkili birini daha tanımadım," diye yazmıştı. "Kendisiyle ilgili iyi bir söz ya da işine övgü de hiç duyma-

284 *Pravda,* 13 Haziran 1937 (Krupskaya). Aynı zamanda bkz. *Komsomol'skaia pravda,* 18 Haziran 2013.

285 Vostryshev, *Moskva stalinskaia*, s. 361-362; *Kommersant vlast'*, 9 Temmuz 2012.

286 Bailes, *Technology and Society,* 387; Egorov ve Kliucharev, *Grazhdanskaia aviatsiia SSSR*, s. 98-99, 101; Karpov, *Aviatsiia strany sotsializma*, s. 60-62. Stalin bazen bu uçuş ekibini, uçuştan önce, Küçük Köşe'de topluyor ve planlarının üzerinden geçiyorlardı, zaman zaman da hava meydanından onları yolcu ediyordu. Chkalov'un (Baidukov ile birlikte) Küçük Köşe'de iki ziyaret kaydı vardı: 14 Temmuz 1936 ve 25 Mayıs 1937 (Pasifik Kıyısı uçuşundan önce). *Na prieme*, s. 189, 210.

287 *Velikii letchik nashego vremeni*, s. 315.

288 Bailes, *Technology and Society*, s. 381-406.

289 Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 332.

dım" – despot hariç: "Stalin'in gözünde Mekhlis, cesur, tutarlı, çalışkan ve sadıktı."[290] Stalin kısa bir süre sonra onu Kızıl Ordu siyasi yönetimine atadı, oradan da savunma komiser yardımcılığına terfi edecekti. Mekhlis birçok askerî bölgeyi geziyor, tutuklama ve infaz taleplerini oluşturuyordu. "Savunma Komiserliği bir kuduz köpek barınağına dönmüştü," diye hatırlayacaktı Kruşçev daha sonraları. "Mekhlis de en beterlerinden biriydi."[291]

Bu vahşeti durdurmak ve kendilerini kurtarmak için üst komuta kademesi gerçek bir komplonun içinde olmak zorundaydı, ancak onlar için, İspanya'daki gibi bir askerî darbe fikri lanetliydi: Onlar komünistti ve parti disiplini bilincine sahiplerdi. Zaten, bir darbe örgütlemek, takibat ağı ve karşılıklı ihbarlar düşünüldüğünde tümüyle imkânsız bir sav olurdu.[292] Stalin, iletişim kanalları, ordu birimleri içindeki parti hücreleri ve siyasi yönetimler, NKVD ordu özel şubesi, tüm gazete ve radyoda halka aktarılan bilgi üzerinde denetimi kendi elinde toplamıştı. Ayrıca, ödüle ulaşmak veya varlıklarını sürdürebilmek için çaba gösteren çok sayıda "ihtiyatlı" adamı da vardı: Kulikler ve Budyonnyler, Küçük Böğürtlen Yezhov, Karanlık Şeytan Mekhlis ve nihayet Voroşilov.

14 Haziran 1937'de Voroşilov Novosibirsk'e bir telgraf çekerek yerellere "Troçkistlerin, iki taraflı oynayanların ve benzerlerinin tutuklanması kararı için sadece, şahsen ben yetkiliyim," diye hatırlattı.[293] Her istekte rıza göstermiyordu, özellikle de Stalin'den ziyade Yezhov veya Mekhlis'e itiraz ederken. Yezhov, Voroşilov'un iki yardımcısından bir olan Askerî İnşa Başkanı Andrey Khrulyov'u tutuklamak için iki kez izin istedi ancak reddedildi; üçüncüsünde Stalin'e başvurdu, o da reddetti.[294] Sovyet askerî arşivlerinde özel şubenin onay için savunma komiserine gönderdiği suçlanan askerlerin isim listeleri otuz cildi buluyor. Bu listelerdeki her bir ismin karşısında Voroşilov'un imzası var: "Karşı çıkmıyorum" "Katılıyorum" Tutuklayın." Zaman zaman da saldırgan notlar düştüğü

290 Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 435-436 (Chadaev). Aynı zamanda bkz. Rubtsov, *Alter ego Stalina*; Rubtsov, *Iz-za spiny vozhdia*.

291 Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 4, askerî bölgelere giden-gelen telgraflar, TsAMO; Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, s. 160-164. Kısa süre sonra, Mekhlis ordudaki siyasi şube şefliğini Gamarnik'ten alacak (1937 Aralık ayından itibaren) ve Eylül 1940 tarihine kadar bu makamda kalacaktı. Troçki, "Stalin daha fazla 'halk düşmanını' yok ederek onların cesetleri üzerinde yükseldikçe," diyordu Mekhlis'in savunma komiser yardımcılığına terfi ettirilmesinin ardından, "etrafında oluşan boşluk da büyüyor." "Sırada Voroşilov var", *Biulleten' oppozitsii*, sayı 62-63, 1938, s. 23.

292 Daha sonra yurtdışına kaçarak hayatını kurtaran bir Sovyet diplomatı, fiziksel ve psikolojik olarak Kızıl Ordu'nun Nazizm ile birlikte bir komplo içinde olmasının imkânsızlığını gayet iyi anlamıştı. Barmine, *One Who Survived*, s. 223.

293 Volkogonov, "Marshal Voroshilov", s. 163.

294 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 321 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 343, l. 84); Khaustov, "Razvitie sovetskikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti", s. 362. Khrulyov 1938 yılında Kiev askerî bölgesine sürgüne gönderilmişti ancak Stalin onu Moskova'ya geri çağıracaktı (Eylül 1939). Korgeneralliğe terfi eden Mikhail Lukin'i de belli ki Voroşilov kurtarmıştı. Muratov ve Gorodetskaia, *Komandarm Lukin*, s. 262. Aynı zamanda, Ural Askerî Bölgesi askerî konseyinin bir mensubu için Voroşilov'un Stalin'e başvurusuna (11 Temmuz 1937) bakılmalıdır. (Dosyada bir cevap bulunmuyor.) Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 17.

görülüyor: "Tüm hainleri yok edin" "Sıçanı yakalayın."[295] Askerî yetkililer, sözde alt kademelerden sızan ihanet söylentilerine dair öfkeyi ("Bu alçakları domuz gibi canlı canlı doğramak lazım") görev aşkıyla ona aktarıyorlardı. Ancak raporlarındaki ifade, "birkaç kişi, Almanlara birçok sır veren faşist çetenin Kızıl Ordu surlarına ağır bir darbe indirdiği ve bunun yenilgiye yol açacağı yönünde korkudan kaynaklı görüşlerini bildirdiler" biçiminde oluyordu.[296] Aslında bir kargaşa patlak veriyordu. Bir hava tugayı komutan yardımcısı tüm mareşal ve general portrelerini parçalamıştı ve aynısını ülkenin siyasi liderlerinin portrelerine de yapmak istiyordu zira artık *hiç kimseye* güvenilemezdi.[297]

Hapse atılmış Kızıl Ordu mensupları, çektikleri ıstıraba dair çaresiz mektuplarla savunma komiserini sıkboğaz ediyor, yardım etmesi için yalvarıyorlardı – *yalvarıyorlardı*. "Kliment Yefremoviç! Kızıl Ordu komutanlarına karşı davaların nasıl oluşturulduğunu incelemelisiniz," diyordu iç savaştan bir grup yoldaşı. "Bu materyallerin tutuklananlardan zorla, tehditle toplandığını ve insanları paçavraya çevirdiklerini göreceksiniz."[298] Kendisine gönderilen acı dolu binlerce mektup Voroşilov tarafından okunuyor muydu bilmiyoruz.[299] Kendisi için dokunaklı bir not tutmuştu, "Nahoş bir duruma düşmek mümkün: Birisini savunuyorsunuz ve onun gerçek bir düşman, faşist olduğu ortaya çıkıyor."[300] Voroşilov, donanma komutanı Kuznetsov'a, tutuklanan Karadeniz Filosu'nun komutanının suçlu olduğuna inanmadığını söylemişti. Kuznetsov, "Astlarının yüzlercesi binlercesi tutuklanırken ve bunun yanlış olduğunu bilirken insan nasıl uyuyabilir?" diye merak ediyor ve ekliyordu: "İşler böyle devam ettikçe [Voroşilov] daha çok itibar kaybedecek."[301] Aslına bakılırsa suçlamaların yalan olduğunu Voroşilov'un pekâlâ bildiğine ilişkin kanıtlar vardı.[302] Ayrıca, onca

---

295 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 64; Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 4, askerî bölgelere giden-gelen telgraflar, TsAMO (2 Ekim 1937 tarihli). Aynı zamanda bkz. Cristiani ve Mikhaleva, *Le repressioni*, s. 66.

296 Leningrad Askerî Bölgesi PUR Şefi Govorukhin'in notu, 12 Haziran 1937, RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 993, l. 159ss, Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 17. O ay Voroşilov'a gelen raporlardaki hissiyat şöyleydi: "Artık Politbüro'ya inanılabileceğini kimse kabul etmiyor." "Sadece Yoldaş Stalin'e inanılabilir, başka kimseye değil." RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 993, l. 157-158, Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 17 (Kruglov geçici olarak PUR şefinin görevlerini yerine getiriyordu.)

297 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 194 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f.3, op. 24, d. 312, l. 162, 29 Haziran 1937). Kev askerî bölgesinde bir tümen komutanı, "Orada, burada, daha önce ağızlarından tek kötü söz çıktığına tanık olmadığımız komutanları tutuklamaya başladılar. Kulaktan kulağa söylentiler yayılıyordu, her biri diğerinden daha saçmaydı, komplolar ve casusluk suçları." Gorbatov, "Shkola Iakira", s. 176. Aynı zamanda bkz. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 199 (APRF, f. 3, op. 24, d. 308, l. 212-3).

298 Afanas'ev, *Oni ne molchali*, s. 380.

299 1938 yılında Savunma Komiserliği'ne 200 bin mektup geldi (1939'da 350 bin mektup gelecekti). Bu mektuplar arasında hapishanelerden gelen dilekçeler azımsanmayacak sayıdaydı. *Kommunist*, sayı 17, 1990, s. 70.

300 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I, s. 438; Suvenirov, "Za chest' i dostoinstvo voinov RKKA", 372-387 (s. 377'de).

301 Kuznetsov, *Krutye povoroty*, s. 59, 76-79.

302 Çok sayıda örnekten bir tanesi: 7 ve 10 Mayıs'ta Voroşilov yıkıcılığı yok etme planı açıkladı –

adanmış, vatansever askerin üniformalarının, rütbelerinin ve madalyalarının sökülüp atılması ve enselerine kurşun sıkılması ile verilen hesapsız zararın ve onurlarına sürülen lekenin de farkındaydı. Yine kendisi için yazdığı bir notta, "Ülkede ordunun otoritesi sarsıldı," diye yazmıştı. "Komutan grubunun otoritesi sarsıldı... Bunun anlamı, çalışma yöntemimizin, orduyu yönetmeyle ilgili tüm sistemin, benim komiser olarak çalışmamın çöktüğüdür."[303]

Kendisini sivil bir göreve ataması için Stalin'e sonuçsuz yakarışından on altı sene sonra, eski metal işçisi Voroşilov Kızıl Ordu'ya değer verme noktasına gelmişti ancak sadık subayların imal edilmiş suçlamalarla ve işkenceyle alınan ifadelerle kıyımdan geçirilmeleri konusundaki zoraki suç ortaklığı psikolojik olarak dağılmasına sebep oluyordu.[304] Aleksandra Kollontay 1937 yılında büyükelçilik görevinden Moskova'ya İsveç dışişleri bakanına eşlik ederek döndüğünde, normal şartlarda neşeli olan Voroşilov'u "acı içinde kıvranırken; alışılmadık derecede çökmüş" buldu. Ona, yakın arkadaşlarıyla olan manevi bağlılığı konusunda yaşadığı "güven kaybından" kaynaklı "berbat keder"den söz ederek acısını paylaştı. Voroşilov, "Bunu anlıyor musun?" diye yanıtladı. "Korkunç bir ıstırap, evet haklısın."[305]

İnsanlar şaşkındı. "Voroşilov bu kadroların, iç savaştan arkadaşlarının kaderine gerçekten ilgisiz kalabilir mi?" diye düşünüyordu Kazan'daki bir okula müdür yardımcısı göreviyle sürgüne gönderilen Sovyet tank komutanı Albay İlya Dubinsky. "Kibirli Hitler'i kiminle birlikte alaşağı etmek istiyor?"[306] Troçki çok uzaklardan, Voroşilov'un "ordunun akil unsurları arasındaki itibarını tümüyle kaybetmekte" olduğunu söylüyordu.[307] Voroşilov tabanca taşıyordu ve deneyimli bir nişancıydı. Orjonikidze gibi cesur değildi – eğer intihar cesaret gerektiriyorsa. Savunma komiserinin Stalin'i vurmayı planlayıp planlamadığını asla bilemeyeceğiz. Voroşilov'un bilmesi gereken ise lideri ikame edecek biri olmadığıydı.

---

tüm depoların, inşaat sahalarının, gizli istihbarat merkezlerinin, askerî birimlerin denetlenmesi– ancak ordudaki fiilî yıkıcılıkla ilgili tek bir örnek vermiyordu. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 75 (APRF, f. 3, f. 401, l. 107-109).

303 Suvenirov, "Narkomat oborony", s. 29 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1023, l. 22, 24, 26: Haziran 1937). Kasım 1938'de Askerî Konsey konuşmasına hazırlanırken tuttuğu notlar Voroşilov'un geldiği noktayı gösteriyordu. Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 74-75 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1137, l. 3, 5, 6).

304 Haziran 1937 askerî sovyet toplantısından birkaç gün sonra, Savunma Komiserliği'nde bir grup parti mensubuna, söz konusu olan "ifşa olmuş" düşmanlar ise "son bakılacak yer" ordudur ancak son üç ayda durum "keskin biçimde değişti" demişti. Whitewood, *Red Army*, s. 249 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 74, op. 2, d. 118, l. 3).

305 Kollontai, *Diplomaticheskie dnevniki*, II, s. 369-370. Voroşilov'un çaresizliği, Haziran 1937 Merkez Komite genel kurulu için hazırladığı taslak metinde de açıkça görülür. Burada, askerî-faşist komplonun açığa çıkarılmasının anlamı, "bizim çalışma yöntemimizin, orduyu yürütme sistemimizin ve halk komiseri olarak benim çalışmalarımın tam anlamıyla çökmüş olmasıdır." Bu satırlar elbette konuşmada yer almayacaktı. Brandenberger, *Propaganda State in Crisis*, s. 190.

306 Dubinskii, *Osobyi schet*, s. 212. Dubinsky, Kazan'da kendisine atılan iftiraların ardından tutuklandı.

307 Trotskii, *Stalin*, II, s. 276.

Beşinci kol hikâyesinin olay örgüsü çizgisi

Stalin hayatının en heyecan verici dönemlerinden birini Mayıs-Haziran 1937'de yaşadı. Bir komployu ortaya çıkarabilmek için bir komplo tasarladı ve yürüttü, akla yakın az sayıdaki alternatif liderden kendini kurtardı, üst subay kadrolarını sorumluluğu paylaşmaya mecbur bıraktı ve Voroşilov'u köpek gibi ezdi, bu becerisine de sürekli olarak gazetelerde ve radyoda övgüler düzdürdü. Ancak Stalin bunun bedelini anlayabiliyor muydu? Voroşilov'dan farklı olarak Stalin Tuhaçevski'nin benzersiz yeteneklerine saygı duyuyordu. Şöhret sahibi bir askerin prens için en büyük tehdit olduğunu bilmek için Stalin'in Machiavelli okumaya ihtiyacı yoktu. (Floransalı, böyle bir komutanın öldürülmesini ya da ordunun ve halkın gözünde itibarsızlaştırılmasını öneriyordu.)[308] Molotov ömrünün ileri bir döneminde, Tuhaçevski hakkında, "Zorlu bir anda kararlı bir biçimde bizim yanımızda duracağından emin değildik zira o bir sağcıydı," diyordu ve Troçkistlerden farklı olarak sağcılar düşüncelerini gizlerdi. Molotov şöyle devam ediyordu: "Eğer [Tuhaçevski] yakayı ele vermese çok tehlikeli olabilirdi. En otoriter olan oydu."[309] Bu doğruydu, fakat Stalin sessizce komutanı sürgüne gönderebilir ya da öldürtebilirdi. Ancak despot kasıtlı olarak dikkat çekecek bir yolu seçti. Yabancı ajanı olduklarını itiraf edene kadar insanların bedenlerinin parçalanmasında kararlıydı.

Mola'nın "beşinci kol" nüktesi, Sovyet rejiminin yetkililerinin terör konusunda sundukları ana gerekçe olacaktı: Bir dış saldırı zamanına kadar sessizce pusuda bekleyen *potansiyel* düşmanlara karşı, kaçınılmaz bir aşırılıkla ön alma faaliyeti. Şubat-Mart 1937 genel kurulunda Stalin, "Kapitalist kuşatma var oldukça, yabancı devlet ajanlarınca topraklarımıza gönderilen yıkıcılar, ajanlar, sabotajcılar ve katillerin var olmaya devam edeceği son derece açık değil mi?" diye soruyordu retorik bir biçimde.[310] Molotov'un genel kurul için hazırladığı konuşma taslağında da benzer bir pasajın altını çizmiş ve Yezhov'un sözünü keserek, itham edilen bir düşmanla ilgili olarak, "Savaş zamanına kadar gücünü koruyacak ve bize gerçekten çok büyük zarar verecek," demişti.[311] Çabuk kavrama yeteneği olan Mikoyan, aynı genel kurulda yaptığı ikinci konuşmada açıkça "beşinci kol"dan bahsetti. Molotov, elli yıl sonra, Stalin için "Hiçbir fırsatı kaçırmadı. Kimseye acımadı... Nerede duracağını saptamak çok zordu," diyecekti.[312]

308 Machiavelli, *Discourses*, s. 181-182, 184-185.

309 Chuev, *Sto sorok*, s. 37.

310 Kosholeva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 3, 1995, s. 6.

311 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 2, 1994, s. 21.

312 Chuev, *Sto sorok*, s. 416. Yada: "Savaşta ve 1937'ye kadar beşinci kol olmadığı için şanslıydık." (İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin elbette devasa bir Beşinci Kol'u *vardı*.) Chuev, *Molotov*, s. 464. Stalin'i neyin harekete geçirdiğini açıklarken beşinci kol argümanının dikkatle kullanılması gerektiği konusunda haklı olarak uyarıda bulunan bir araştırmacı, Molotov ve Kaganoviç'in beşinci kol açıklamasına başvurma sebeplerinin vicdanlarını yatıştırmak olabileceğini öne sürüyordu. Rees, "Stalin as Leader, 1937-1953", s. 210.

Bu düşünce tarzı Stalin ve yardakçılarının çok ötesine yayılıyordu. Daha önce, Aralık 1936 Merkez Komite genel kurulunda, şiddetli saldırı altındaki Buharin diğerlerine karşı uygulanan terörle ilgili olarak, "Tüm bunların açığa çıkmasından ve ajanlarımızın savaş arifesinde tüm bu kokuşmuşluğu su yüzüne çıkaracak durumda olmasından son derece memnunum, bu sayede zafere ulaşabiliriz. Zira başlangıçta değil de savaşın ortasında bunu fark etmiş olsaydık, bu durum tüm sosyalist dava için istisnai ve korkunç bir yenilgiye sebep olabilirdi," demişti.[313] Yabancı gözlemciler de Sovyet terörü için beşinci kol gerekçesini kabul ediyordu.[314] Birçok kurban da kendi yok edilişlerini yaklaşmakta olan savaşa bağladı (ve bir de yeni anayasada öngörülen "demokratik" seçimlere).[315] Ancak Stalin vahşetini tetikleyen Temmuz 1936 askerî darbesi ya da ardından İspanya'da çıkan iç savaş değildi.[316] Stalin, Mola'nın kullanışlı "beşinci kol" ifadesini bizzat hiç kullanmamıştı. (Aralık 1936'da Buharin de bu ifadeyi kullanmamıştı.)

İçeriden ihanet ve "dışarıdan uzanan (yabancı) el", Ağustos 1918'de ilk kez devlet gücünü kullanmaya başladığı Tsaritsyn günlerinden beri Stalin'in dünya görüşünün ve yönetme tarzının asli parçaları oldular. Ağustos 1918'de, Beyazların şehri dışarıdan ele geçirebilmesi için içeriden onlara yardım ettiği iddiasıyla yirmi bir "sınıf düşmanını" infaz etmişti. Bu hamlenin işçileri şehri savunmaya teşvik etmek için yapıldığı aşikârdı. Bu tekniği 1934 yılında ve bir kez daha 1935 yılında Moğol heyetine açıklamıştı. 1936 yılında İspanya'da ge-

313 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 575, l. 69. Kaganoviç Haziran 1938'de Donbass parti örgütüne yaptığı konuşmada, eğer düşmanlar, ajanlar ve *kulak*lar yok edilmeseydi "muhtemelen zaten savaşta olurduk." diyordu. Kuromiya, "Accounting for the Great Terror", s. 96 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 81, op. 3, d. 231, II: 73, 79). Sovyetler Birliği Dünya Ekonomisi ve Dünya Siyaseti Enstitüsü'nde Latin Amerika üzerine çalışan G. K. Dashevskii [Donskoi] 1938 yılında yayımladığı kitapçıkta paralellikleri ortaya koyuyordu: *Fashistskaia piataia kolonna v Ispanii*, Voenizdat, Moskova, 1938. Aynı zamanda bkz. Kublanov, "Razgrom fashistskoi trotskistko-Bukharinskoi 'piatoi kolonii' v SSSR."

314 Amerikalı John Scott terörü açıklarken dört unsura başvuruyordu ve bunların ikisi, "eski" insanların varlığı –bu insanları "akıllı yabancı ajanların birlikte çalışacağı potansiyel olarak uygun cevherler" diye tanımlıyordu– ve ayrıca Japonya, İtalya ve Almanya'nın, *tıpkı diğer ülkelere yaptıkları gibi*, Rusya'ya her türden beşinci kol unsurunu göndermelerine" (vurgu bana ait) olanak sağlayan koşullardı. Scott'un değindiği diğer iki unsur, Rusya'daki gizli polisin uzun tarihi ve muhalefet karşısında Bolşevizmin tahammülsüzlüğüydü. Scott, *Behind the Urals*, s. 188-189. Aynı zamanda bkz. Davies, *Mission to Moscow*. Aynı zamanda bkz. Strong, *Stalin Era*, s. 68; Deutscher, *Stalin*, s. 376-377.

315 Stepanov, *Rasstrel po limitu*, s. 13-14. Sholokhov Stalin'e gönderdiği bir mektupta beşinci kola değiniyordu (Şubat 1938). Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 309; Murin, "Prosti menia, Koba ...': neizvestnoe pis'mo N. Bukharina", s. 23 (APRF, f. 3, op. 24, d. 427, l. 13-18); "'Vokrug menia vse eshche pletut chernuiu Pautinu ...'", s. 18 (f. 45, op. 1, d. 827, l. 41-61, 16 Şubat 1938).

316 Sözünün ağırlığı olan Khlevniuk, aldığı istihbarat temelinde, Stalin'in İspanya'da cumhuriyetçi kanadın içindeki hainler nedeniyle kaybettiğine inandığını ve aynısının Sovyetler Birliği'nde de olabileceğinden korktuğunu ve bunun da onu iç terör konusunda teşvik ettiğini iddia etmişti. Diğer bir önemli araştırmacı Kuromiya ise Stalin'in olduğu haliyle gizli iç muhalefetten değil ama dışarıdan başlatılan bir savaşın dönüştüreceği iç muhalefetten korktuğunu söyleyerek konuya açıklık getiriyordu. Khlevniuk, "Objectives of the Great Terror", s. 158-176; Khlevniuk, *Master of the House*, s. 173 (atıfta bulunduğu kaynak APRF, f. 3, op. 65, d. 223, l. 90, 141-142, 146); Kuromiya, "Accounting for the Great Terror."

lişen olayların çizdiği, –kendisinin ustalıkla yönlendirdiği– dramatik olay örgüsünü İspanya meselesinin öncesinden beri var olan içerideki Zinovyevci, Troçkist ve sağcılara karşı görülmemiş ölçekte bir saldırı için kullandı. Stalin, ağır sanayideki herhangi bir yetkili tutuklamayı ve çok fazla ve dengesiz biçimde silah üretimini haklı gösterecek ek bir yöntem daha bulmuştu: Sovyet güvenliğini artırıyordu çünkü Sovyetler Birliği'ni ikinci bir İspanya yapmak istiyorlardı. Sovyet istihbaratının ve diplomasisinin içini boşaltıyor olabilirdi ama ülkeyi daha güvenli hale getiriyordu. Sovyet sınırlarından sızmalar vardı, dolayısıyla ülkeyi daha güvenli kılmak için sınır muhafızlarını öldürebilirdi.[317] Stalin en sudan bahanelerle herhangi birini öldürtebilirdi ve hatta bahaneye de ihtiyacı yoktu ve bunu yaparken, yıllardır uyardığı ve İspanya'da somut varlık bulan türden bir sağcı askerî darbeye karşı sosyalizm ve Sovyet Devleti için var gücüyle mücadele ettiğini iddia edebilirdi.

Stalin terörü için İspanya uygun fakat gereksizdi. Kapitalist kuşatma ve içerideki düşman düşüncesi Bolşevik darbenin kendisi ile doğmuştu ve 1920'li yıllar boyunca Bolşevik propagandanın temelini oluşturdu. Stalin 1937 yılında yürürlüğe konulan Buharin ve Tuhaçevski'yi yok etme senaryosunu yıllardır tasarlıyordu. Tuhaçevski'yi, Buharin, Rykov ve Tomsky ile birlikte bir darbe komplosuna bulaştıran sorgu tutanaklarıyla ilgili olarak Orjonikidze'ye "Bu mümkün olabilir mi?" diye soruyordu Stalin ve kendi sorusunu "Elbette olabilir," diye yanıtlıyordu. "Sağcıların, Merkez Komite'den, kolektif ve devlet çiftliklerinden, Bolşevik sanayileşme temposundan kaçınabilmek için askerî diktatörlük yoluna girmeye hazır olduğu anlaşılıyor." 1937'nin özü buydu – ama mektup 24 Haziran 1930'da gönderilmişti.[318]

Öngörülen güvenlik tedbirleri ve mutlak birlik gereksinimi bir kez daha Rusya'da kişi tahakkümünde güçlü bir devlet arayışını ön plana çıkardı. Sovyet rejimi birden çok paradoks sergiliyordu: Devasa idari yapılar ve bunların sıklıkla ortadan kaldırılması, yeniden kurulması ve yeniden yapılandırılması; ağır prosedürcülük ve bu prosedürlerin yaygın biçimde ihlali. Bunların bir kısmı tasarlanarak yapılıyordu: Yetki alanlarının üst üste bindirilmesi Stalin'in astlarını denetim altında tutmak ve sürekli enformasyon almak için başvurduğu yöntemlerden biriydi. Ancak çoğu durumda kasıt yoktu – aksi takdire diktatörlük kendi kendini baltalamış olurdu. Bürokrasiler, amirlerinin kişisel bir yandaş grubu oluşturma ve pekiştirme konusundaki şahsi dinamizm ve becerisine bağlı olarak hayat buluyor ya da bulamıyordu. Bu her düzeyde geçerliydi, özellikle de zirvede.

Tiranlığın döngüsel bir mantığı vardır: Bir diktatör üstün güç elde ettiğinde, bu gücü elinde tutmak için daha da sertleşecektir ve bu durum onu kendi saflarındaki olası rakiplerini temizlemeye itecektir. Aynı zamanda, son anda ya-

317 Hasadı sınır muhafızları topluyordu. Solov'ev ve Chugnuov, *Pogranichnye voiska SSSR*, s. 9-10.

318 *Voennye arkhivy Rossii*, s. 104; Lebedev, "M. N. Tukhachevskii i 'voenno-fashistskii zagovor'", 247-248.

kalandıkları iddia edilen iç ve dış düşmanları ilişkilendiren komplolar otoriterin el kitabındaki en eski yöntemdir. Bu sahte komplolar her zaman bahse konu kültüre özeldir ama sonuç her zaman siyasi rakip ve muhaliflerin hemen yok edildiği bir tür olağanüstü haldir. İki savaş arası dönemin Romanya diktatörlüğünde bunlar Macar kökenli azınlık ve Budapeşte'deki sözde finansörleri ile Çingenelerdir; iki savaş arası Polonya diktatörlüğünde Ukraynalılar ile Moskova ve Kiev'deki finansörleridir; ayrıca hemen her yerde nihai uluslararası komplonun kaynağı Yahudilerdir, özellikle de onların Almanya'nın yabancı düşmanlarıyla aynı safta yer alarak içeride yıkıcılığa amade olduğunu düşünen Hitler için. Yıkıcılık senaryoları ile ilgili gerilimi fanatizm düzeyine tırmandırmak, desteği pekiştirme ve yenilerini kazanmaya, rejimin meşruiyet cilasını parlatmaya ve merkezî denetimi sıklaştırmaya hizmet edecektir. Günah keçileri dayanışmayı geliştirir. Bir kurbanlık koyun egemenin yandaşlarına sunduğu bir tür armağan olabilir. Ancak kapsamın genişliği ve hedef alınanın da sürecin bir parçası olması Stalin'in aksiyonunu farklı kılar.

Kızıl Ordu devasa bir kurumdu ve kendi kendine yol açtığı kayıp –üst rütbelilerin %90'ı– toplamın sadece %0,5'ine karşılık geliyordu. Ancak askere alınanların disiplinini, eğitimini sağlayacak ve onlara liderlik edecek iyi subayların kıt olması en hassas noktasıydı. Askere alınanlar, kendi açılarından, komutanlarından hangisinin kısa bir süre sonra yabancı ajanı ilan edileceğinden emin olamıyorlardı. Ayrıca, tüm Sovyetler Birliği düşmanları izliyordu. 24 Haziran 1937'de, Wehrmacht yayın organı (*Deutsche Wehr*), "Sovyetler Birliği ünlü komutanlarını öldürerek, bilinçli olarak Kızıl Ordu'nun savaşma kabiliyetini ve liderliğini siyasete kurban ediyor. Tuhaçevski Kızıl komutanların tartışmasız en öne çıkanıydı ve yeri doldurulamaz İddia edilen casusluk faaliyeti şüphesiz bir kurgu. Eğer Bolşevikler 'itham edilenin' itiraf ettiğini söylüyorlarsa, bu elbette bir yalan," diye yazmıştı. Nazi partisi yayın organı *Völkischer Beobachter* SSCB ile ilgili olarak, "Böyle cinayet işleme sistemine sahip bir ülke hâlâ 'medeni toplumlar' grubuna dahil ediliyor," diyordu. Polonya basını, Moskova'daki casusluk suçlamalarının ışığında, Sovyetler'le geliştireceği tüm gizli askerî planların Almanlara iletileceğini Fransız genelkurmayı tahmin edecektir, diyordu sevinç içinde.[319]

Sovyet genelkurmayı, yabancıların tepkilerini derledi. Hasar ciddiydi ama Stalin, niyetinden vazgeçmemişti ve daha yeni başlıyordu.[320] Her şeye rağmen, Stalin'in İspanya'ya müdahalesi Mayıs-Haziran 1937'de zirveye ulaştı. Hem Sovyetler Birliği'ne ve hem de Nazi Almanyası'na yönelik abartılı suçlamalara rağmen, Stalin İber Yarımadası'na müdahalesini kasıtlı olarak Hitler'inkine oranla da sınırlı tutmuştu. Toplamda, görev yapan Sovyet muharip personeli

319 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 296 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 22987, op. 3, d. 1049, l. 260-261, 265, 14 Temmuz 1937), 297; Suvenirov, "Klim, Koba skazal", s. 57-58.

320 Kameraya alınan duruşmayı izleyen dokuz gün boyunca yaklaşık bin Sovyet komutanı ile askerî istihbaratçısı daha tutuklandı ve sayı giderek artmaya devam etti. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 190-191 (TsA FSB, f. 3, op. 4, d. 30, l. 250-1; APRF, f. 3, op. 46, d. 807, l. 62); "Delo o tak nazyvaemoi 'antisovetskoi trotskistskoi organizatsii' v Krasnoi Armii", s. 57; Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 160-161.

1.150-1.500 arasındaydı ve 772 pilot ve 351 bir tank operatörü de bu rakama dahildi. Bu rakam, bırakın 80 bin İtalyan'ı, 19 bin Alman'la kıyaslandığında bile son derece önemsiz kalıyordu.[321] Ayrıca yaklaşık beş yüz Sovyet askerî danışmanı hizmet vermişti ancak tüm savaş boyunca İspanya'ya gönderilen Sovyet siyaset emekçisi sayısı sadece dokuzdu.[322] Sovyetler'in kayda geçen ölü sayısı yüz yirmi beşti ve kırk üç kişi de çatışmalarda kaybolmuştu.[323] Almanların ölü sayısının üç yüz olduğu tahmin ediliyordu. İtalyanların ölü, yaralı ve kayıp toplamı 16.650 idi ve ayrıca Franco'yu desteklemek için en az 6,1 milyon liret harcamışlardı.[324] (İtalyan desteği karşılığında beklenen ekonomik ayrıcalıkların çoğu Almanya'nın hanesine yazılacaktı.)[325] Stalin'in harcamaları da önemli bir yekûn tutuyordu (geri ödenmeyen borçlar) ancak düşük gösteriliyordu.[326] Özellikle "Troçkist" POUM'un 1937 ilkbahar-yaz aylarında ezilmesinin ardından Stalin'in İspanya'ya ilgisinin oldukça azaldığı anlaşılıyor.[327] 1937 yazının ardından, çok az yeni Sovyet ekipmanı gönderilecek ya da yenilenecekti ve di-

---

321 Rybalkin, *Operatisia "X"*, s. 64 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 852, I. 115); Wheatley, *Hitler and Spain*, s. 102-103; Proctor, *Hitler's Luftwaffe*. Tahmin edilen şuydu: İspanya'daki kayıplar olmasaydı İtalya, Haziran 1940'ta –tam güçte 19 ve yarım güçte 34 tümen yerine– tam güçte 50 tümenle savaşa girebilirdi. Sullivan, "Fascist Italy's Military Involvement", s. 703, 718.

322 1936 yılında yaklaşık yüz Sovyet askerî danışman İspanya'da görev yaptı. Bu rakam 1937'de 50, 1938'de 250, 1939'da 95 ve toplamda 495 idi. Rybalkin, *Operatsiia "X"*, s. 57 (atıfta bulunduğu kaynak RGVA, f. 33987, op. 3, d. 870, I. 344; f. 35082, op. 1, d. 15, 1. 47-49); Tolmachaev, "Sovetskii Soiuz i Ispaniia", s. 150 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1143, I. 127). Aynı zamanda bkz. Kowalsky, *Stalin*, paragraf 768 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 912, I. 158; d. 961, I. 170-171).

323 Kowalsky, *Stalin*, paragraf 577. Aynı zamanda bkz. Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 95.

324 Mallett, *Mussolini*, s. 92.

325 Leitz, *Economic Relations*. İspanya sayesinde Göring'in kendi ülkesinin ekonomik planlamasındaki rolü arttı. Franco huzursuzdu ancak Almanya'nın İspanya içindeki ekonomik büyümesini kabul etmekten başka çaresi yoktu. Almanya askerî açıdan önemli hammaddeleri –pirit, bakır, cıva, çinko (1939 yılı itibarıyla İspanya'nın ihraç ettiği kilit materyallerin yaklaşık %8'i Almanya'ya gidiyordu)– elde ederken, İspanya Berlin'e borçlanıyordu. Wheatley, *Hitler and Spain*, s. 85.

326 26 Temmuz 1937'de, SSCB'nin Ağustos 1936'dan beri İspanya'ya –yiyecek, petrol ve keresteden, kamyon, traktör, amonyum sülfat, pamuk ve sigaraya kadar– 460 bin ton mal gönderdiği Stalin'e bildirildi. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 260-264 (APRF, f. 3, op. 65, d. 224, I. 95-102). Şubat-Mart 1938'de İspanyol altını harcanmış durumdaydı ve Moskova İspanya Cumhuriyeti'ne daha fazla satınalım için 70 milyon dolar kredi açtı. 155 milyon dolara ulaştığı tahmin edilen bu borçlar hiçbir zaman geri ödenmedi. Kowalsky'nin hesabına göre, "eğer Howson'un fahiş fiyatlardan elde edilen 51 milyon dolarını çıkarsak, ödenmemiş borcun (muhtemel 155 milyon dolar yerine) sadece 70 milyon dolar olduğunu kabul etsek ve üç DC-3'ün maliyetini (kabaca 360 bin dolar) çıkarsak bile, Cumhuriyet'e Sovyet yardımının toplam değeri yaklaşık 525 milyon dolara, ya da altınlarını satın alabileceğinin 7 milyon dolar fazlasına karşılık geliyor" idi. Kowalsky, *Stalin*, paragraf 548. İspanya ile ilgili Politbüro gündemi giderek İspanyol yetimlerinin SSCB'ye yerleşimi ve İtalya ve Almanya ile esir değişimine yoğunlaşıyordu.

327 24 Temmuz 1937'de Antonov-Ovseyenko "rapor vermek üzere kısa süreliğine" Moskova'ya çağrıldı. Üç gün sonra Stalin'e yazarak kabul edilmeyi talep etti. Stalin ancak 14 Eylül'de onu kabul edebildi (önce yalnız daha sonra Yezhov ve Molotov'la birlikte) ve Antonov-Ovseyenko RSFSC Adalet Komiserliği'ne atandı. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 265 (APRF, f. 3, op. 65, d. 224, I. 106); *Na prieme*, s. 220. İspanya'da Sovyet diplomasisinin yönetimi, Sergey Marchenko ismini kullanan Ermeni kökenli Tateos Mandalyan'a (d. 1901) kalıyordu. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 418-419 (APRF, f. 3, op. 65, d. 228, I. 1-3).

ğer yandan Sovyet pilot ve tank operatörleri geri çekildi, diplomatik bağların derecesi düşürüldü, güçlü kültürel alışverişlere son verildi.[328]

İspanya üzerinden propagandaya son verilmemişti ancak Sovyet haber filmlerinde Çin yükselişe geçmişti.[329] Bu cephede de Stalin subaylarını yok etmekteydi. NKVD'nin önemli görevlilerinden Vsevolod Balitsky, ülkenin Japonya'ya karşı kritik savunma hattını oluşturan Sovyet Uzakdoğu Ordusu'nda Troçkist-faşist bir komplo kurgulaması için Ukrayna'dan gönderilmişti; birkaç hafta sonra, 7 Temmuz 1937'de Balitsky Polonya ajanı olduğu için tutuklandı. 1930'lu yıllarda Stalin'in Küçük Köşe'sini en az yirmi kez ziyaret etmişti. Doğu yolculuğunda, Sibirya'daki bir tren istasyonunda, terörle ilgili şikâyetlerini ÇEKA'cı bir arkadaşına anlatacaktı ve Yezhov'a ihbar edildi. Sovyet Uzakdoğu Ordusu'nun iç organlarını temizleme işi de böylelikle başka bir kasaba kaldı.[330] Ülkenin güney sınırında Gürcü Beria Güney Kafkasya askerî bölgesinde kendi tespit ettiği "askerî komployu" (9 Temmuz'da) Stalin'e bildirdi. Ertesi gün Joseph Goebbels günlüğüne düştüğü notta, "Hitler Stalin'in akıl hastası olduğunu düşünüyor. Aksi takdirde bu kanlı tahakkümün açıklanması mümkün olmaz," diyordu.[331]

---

328 20 Mayıs 1937'de Pascua, Largo Caballero'nun düşüşü ve yeni bir İspanyol koalisyon hükümetinin kurulması konusunu konuşmak üzere Stalin'i görmek istedi. Pascua'nın telaşı (Potyomkin'e söylediği gibi) Stalin'in sertliğine muhatap olmasına sebep olacak hatalar yapmış olmasındandı; Stalin görüşmeyi kabul etti – Pascua'nın 27 Temmuz tarihli talebini Potyomkin'in hatırlatmasıyla ancak 2 Ağustos'ta. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 239 (APRF, f. 3, op. 65, d. 224, l. 18), 265 (105); *Na prieme*, s. 217.

329 1938 yazı boyunca Dimitrov ve Komintern, İspanya ile meşgul olmayı sürdürdü, Stalin'e sayısız rapor gönerdiler ancak aslında diktatörün İspanya ilgisi bitmişti. Eylül-Ekim 1937'de Sovyet danışmanların çoğu İspanya'dan çekilmişti; oradaki Komintern grubu dağıtılmıştı. Novikov, *SSSR, Komintern*, II, s. 78. Eylül 1938'de Sovyetler Uluslararası Tugaylar'ı geri çekmek için bir kararname yayımladı (Franco, Alman ve İtalyanları geri göndermedi).

330 Doğuya tayini 11 Mayıs'ta resmiyet kazanan Balitsky, 19 Haziran'da Moskova'ya dönmesi için Yezhov'dan talimat aldı. Balitsky bunun tutuklanacağı anlamına geldiğini anlamalıydı. Yine de, sadakati konusunda diktatörü ikna edebileceğini –mesela, düşman Yakir ile Ukrayna'da birlikte çalışmış olsalar da Yakir'in komplosundan haberdar olmadığını iddia edebilirdi– hayal etmiş olmalıydı. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 127, atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 58, d. 33, l. 81-85. Bir zamanlar Yagoda'nın yerini alacağı düşünülen Balitsky, 21 Kasım 1937'de, Yagoda'nın eski kır evinin bulunduğu Kommunarka'da infaz edildi. "O sud'be chlenov i kandidatov v chleny TsK VKP (b), izbrannogo XVII s"ezdom partii", s. 88.

331 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, IV, 10 Temmuz 1937, s. 214. Kızıl Ordu'da on beş yıl (1921-1936) hizmet eden Alman komünist Erich Wollenberg, "İnfazların sonucunda Kızıl Ordu'nun lidersiz kaldığı yadsınamaz," demişti. Hitler de aynı ifadeyi kullanacaktı. Wollenberg, *Kızıl Ordu*.

BÖLÜM 8

"Bir Numaranın Zihninden Neler Geçiyordu?"

> Bunların deli bir despotun edimleri olduğunu söyleyemeyiz. Partinin, çalışan kitlelerin çıkarı için tüm bunları yaptığını düşündü, devrimin kazanımlarını savunmak adına. Trajik olan da bu!
>
> – NİKİTA KRUŞÇEV[1]

> Stalin Buharin'e çok saygı duyardı. Evet, gerçekten. Buharin son derece iyi eğitimli ve kültürlüydü. Ama ne yapılabilirdi ki?
>
> – VYAÇESLAV MOLOTOV[2]

Eğer Stalin'in tek hedefi çekirdek kadroyu dağıtmak, daha geniş seçkin kesime gözdağı vermek ve despotlaşmak olsaydı, askerlerin kameraya alınmış duruşması ve infazlarının ve de Yagoda, Pauker ile diğer üst düzey NKVD kadrolarının tutuklanmasının ardından teröre son verirdi. Görev tamamlanmış olurdu. Ancak çok daha yüksek profilli duruşma planlarını içeren çok daha büyük hedefleri vardı. 1937 yazında, tutuklama ve infazları seçkinlerin dışında çok daha geniş kesimlere yaydı. Stalin'i bunu yapmaya sevk eden hiçbir "dinamik" yoktu, "hizip" kavgası yoktu, dış kaynaklı artan bir tehdit yoktu. Onun denetimi dışında bir terör sarmalı söz konusu değildi. Kitlesel operasyonlar adı altında, ayrım gözetmeyen *planlı* terör aracılığıyla tüm halk katmanlarından insanın belli bir kota temelinde imhasına kendi iradesiyle karar verdi.[3] Bu çok önemli karar, imha kapsamını seçilmiş seçkinlere yayarak tamamlanıyordu ve

1 "Secret Speech" [1956], Khruschev, *Khruschev Remembers*, s. 616.

2 Chuev, *Molotov Remembers*, s. 263.

3 Rejim arşivlerine erişimi olmadığı halde Soljenitsin Ağustos 1937'de, "Eski mahkûmlar ilk dalganın kitlesel tutuklamalar biçiminde geliştiğini hatırladıklarını iddia ediyorlardı," diye yazarak doğru bir değerlendirme yapmıştı. Solzhenitsyn, *Gulag Archipelaga*, I, s. 68. Aynı zamanda bkz. Weissberg-Cybulski, *Accused*, s. 7-10.

söz konusu karar, çılgınca geçen diğer bir Merkez Komite genel kuruluyla (23-29 Haziran 1937) açığa çıktı. Açılış gününde, Yezhov (notlarına göre) Aralık 1936 sonuçsuz genel kurulunda söylediklerini ve yayımlanmamış başyapıtı "Hizipçilikten Karşı-Devrimciliğe" metninde –Mayıs 1935'te öğretmeni Stalin'e teslim etmişti– yazdıklarını genişletiyordu: Söylediği, sayısız iç içe geçmiş komplonun meydana getirdiği devasa bir komplo nedeniyle SSCB'nin ölümcül bir tehdit altında olduğuydu.

Yezhov genel kurulda, askerî-faşist komplodan, NKVD içindeki sağcı-faşist komplodan, Kremlin'de sağcı-faşist komplocu gruptan, Polonya ordusundaki casusluk örgütünden, Belarus'taki Polonyalı Ulusal Demokratlardan, Azak-Karadeniz bölgesindeki Sovyet-karşıtı sağcı-Troçkist gruptan ve Doğu Sibirya'daki bir diğerinden, Urallar'daki sağcı-Sovyet-karşıtı gruptan, Batı Sibirya'daki Sovyet-karşıtı sağcı-faşist gruptan, Sovyet Uzakdoğusu'ndaki sağcı-Troçkist casusluk örgütünden, Batı Sibirya'da partizan-gerilla ayaklanması için bir araya gelmiş sağcı örgütlenmeden, Orenburg'daki Sovyet-karşıtı Kazak örgütünden ve Tarım Komiserliği'ndeki yıkıcı, sağcı-Troçkist Sovyet-karşıtı gruptan söz etti. "Sadece en önemlilerini sıraladım," diyor ve her birinin "olabildiğince sıkı bağlantı içinde" olduğunu, birlikte "Merkezlerin Merkezini" meydana getirdiklerini, bu merkezin bir yandan "Almanya, Japonya ve Polonya'daki faşist hükümet çevreleriyle, diğer yandan Troçkistlerin, Menşeviklerin ve Sosyalist Devrimcilerin Sovyet karşıtı partilerin yurtdışı temsilcileriyle" gizli anlaşma içinde faaliyet gösterdiklerini ekliyordu. Tüm bu solcu devrimcilerin ortak hedefinin, "saray darbesi, yabancı müdahalecilerin desteğiyle silahlı ayaklanma, faşist ülkelerle savaş çıkması halinde olası Sovyet yenilgisi için hazırlık yapma ve faşistlere verilecek siyasi ve bölgesel tavizlerle kendilerinin iktidara gelmesi" suretiyle SSCB'de kapitalizmin yeniden tesisi olduğu söyleniyordu. Yezhov, "itirafların" ortaya çıkardığı komplonun boyutunun SSCB'nin bir iç savaşın eşiğinde olduğunu gösterdiği konusunda uyardı.[4]

Katılımcıların ne yanıt verdiği bilinmiyor –Yezhov'un raporu ve izleyen tartışmalar kayıt altına alınmamıştı– ancak Troçki'nin çok uzaklardan araya girdiğini biliyoruz. Meksika'dan, resmî olarak devletin en yüksek organı olan Sovyet merkez yürütme komitesine bir telgraf çekerek, "Stalin politikaları hem içeride hem de dışarıda yıkıcı bir yenilgiye yol açacak. Tek kurtuluş yolu, son yargılamaların açık biçimde gözden geçirilmesinden başlayarak, Sovyet demokrasisine dönüş yapmak. Böyle bir girişimi tüm gücümle desteklemeye hazırım," demişti. Bu belge NKVD'ye gitti, oradan da Stalin'e iletildi. Stalin, met-

4 Yezhov'un raporu dört gün boyunca tartışıldı. 29 Haziran günü genel kurul toplantısının dökümü yapılmadı (RGASPI, f. 17, op. 2, d. 614, l.1) ve Yezhov'un konuşmasının tamamı verilmedi. Ancak, elimizde özeti mevcut. Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 293-312 (TsA FSB, f. 3, op. 4, d. 20, l. 117-22, 163-183); Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 130-132; Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, V/i, s. 306-308 (d. 29, l. 200-207). *Pravda*'nın genel kurul sonrası yayımladığı (30 Haziran) özete göre, 27-29 Haziran tarihleri arasında genel kurulda Yüksek Sovyet seçim yasası, tahıl tohumları, ürün rotasyonu, makine-traktör istasyonları görüşülmüştü, Yezhov'un raporu görüşülmemişti.

nin üstüne "Bir ajanın zevzeklikleri!" diye yazmıştı. "Hitler'in arsız ajanı!"[5]

Stalin'in çoktandır devam eden parti temizlik faaliyetinin kapsamının genişlemesi için şaşırtıcı derecede az manipülasyon gerekmişti ve başvurduğu terör, kendi içinde çarpıcı bir başarıydı. –Bir polis-asker diktatörlüğünde– sadece Sovyet ordusunun ve gizli polisinin neredeyse tüm üst rütbelilerini yok etmekle kalmamış fakat aynı zamanda sınai yönetici sınıf, bölgesel parti aygıtları ve kültürel yüksek sosyetenin büyük bir bölümünü de yok etmişti.[6] Sovyet askerî ve sivil istihbaratını, yurtdışındaki diplomat ve ataşeleri ve yabancı komünist partileri, yani herhangi bir diktatörlüğün bağrına basacağı tüm unsurları yıkıma sürüklemişti. Peki, ne yapıyordu?

Stalin'in çok kıvrımlı zihnine –ya da Arthur Koestler'in *Gün Ortasında Karanlık*'taki ifadesiyle "Bir numaranın aklından neler geçtiği"ne– yönelmenin yolu kamu huzurundaki ifadelerine, özel açıklamalarına ve talimat verdiği kişilere göz atmak olabilir.[7] Hitler çok parlak bir aktör olarak ortaya çıktı ve aynı şey Stalin için de söyleniyordu, soğukkanlılıkla karşısındakini aldatabilir ve büyük bir beceriyle rol yapabilirdi. Aynı zamanda sürekli olarak niyetlerinden söz eden Hitler gibi, Stalin de olağanüstü derecede konuşkan olduğunu kanıtladı.[8] Sonuçta Stalin'in neye inandığı asla bilinemeyebilir ancak zihninin nasıl çalıştığı anlaşılabilir.

2 Haziran 1937 Üst Askerî Konsey'in kapalı oturumunda olduğu gibi, terörle ilgili düşünceleri zaman zaman çok kapsamlı, başka zamanlardaysa sınırlı olabiliyordu. Bu düşüncelerin kaynağı uzun süreli benlik algısıydı: *Kendisine* muhalefet edenler bölünmüşlük ve zayıflık yayıyor, dolayısıyla yabancı güçleri saldırıya davet ediyorlardı –diğer bir deyişle, objektif olarak SSCB düşmanlarını destekliyorlardı–, oysa anlayışı kıt eleştirmenlerin kuşatması altında olsa da davanın özverili hizmetkârı olarak kendisinin, sosyalist devrimi ve Sovyet Devleti'ni savunma sorumluluğu vardı. Bu nedenle muhalifleri ve onlara kananları tasfiye etmesi sadece haklı olmasıyla ilgili değildi, aynı zamanda mecburiyetti. Bir buçuk milyondan fazla insanın hapsedilmesi ya da yok edilmesi belli ki onun için ahlâki bir açmaz yaratmıyordu. Tam tersine, sınıf düşmanlarına acımak, nesnel-tarihsel gelişme yasalarının yerine duygulara boyun eğmek olacaktı. Stalin'e göre, tarih bilmemek ölümcül olabilirdi ve terör dönemi boyunca, başlangıcından o güne dek Rus Devleti'nin tarihinin anlaşılmasına büyük mesai harcadı ve bunu kitlesel yurttaşlık eğitimi aracı olarak kullandı.[9] Stalin katliamcı bir pedagogdu.

---

5 Stalin'in isteğiyle Voroşilov, Molotov, Mikoyan ve Jdanov onayladılar. L. B. "'Tain Kremlia' bol'she ne budet?", s. 37.

6 Yaratıcı aydınlar, diğer gruplara kıyasla, oransal olarak daha az sayıda tutuklamaya maruz kalmış olabilir. Getty ve Manning, *Stalinist Terror*, s. 243.

7 Koestler, Darkness at Noon, s. 15-16.

8 Payne, *Life and Death of Adolf Hitler*, s. 350; Conquest, *Breaker of Nations*, s. 317. Bullock, hem Hitler hem de Stalin'in "düşüncelerini ve niyetlerini dostlarının yanı sıra muhaliflerinden de saklayabilme becerisini" vurguluyordu. Bullock, *Hitler and Stalin*, s. 367.

9 Enteen, "Intellektual'nye predposylki."

Öğretmen ve öğrencisi

Boris Yefimov'un meşhur karikatürlerinden birinde, Yezhov aşırı büyük bir eldiven takmış eliyle küçülmüş düşmanları avucunda eziyordu. Yezhov'un boyu sadece 1.51 metreydi, sağ yanağında hemen göze çarpan (iç savaştan kalma) bir yara izi taşıyordu, sarı dişleri vardı (Stalin'le paylaştığı bir nitelik) ve despottan da aksak yürümesine yol açacak düzeyde topaldı. Tüberküloz kaynaklı sert bir öksürükten mustaripti, zafiyet ve nevrasteni, kansızlık, anjin, siyatik, sedef uzun süredir sıkıntısını çektiği hastalıklardı ve kötü besleniyordu. Eski devrimcilerden biri, Yezhov'un kendisine, en sevdiği oyun parafine batırılmış bir kâğıdı kedinin kuyruğuna bağlayıp tutuşturmak olan bir kenar mahalle çocuğunu hatırlattığını söylemişti.[10] 1930'lu yıllarda Yezhov içki âlemlerinin müptelası oldu, bilincini kaybedene kadar içiyordu. İçki arkadaşlarından biri yanında hayat kadınları da getiren Fyodor Konar'dı (Polashchuk). (Konar Ocak 1933'te Polonya adına casusluk suçlamasıyla tutuklandı ve iki ay sonra "tarımda sabotaj" suçundan infaz edildi.) Diğer bir içki arkadaşı, Lev Maryasin (merkez aygıt personel şubesinden eski mesai arkadaşıydı, devlet bankası başkanlığı ve maliye komiser yardımcılığı yaptı) Yezhov'la osuruk yarışmaları yapıyordu. (Maryasin de Yezhov'un NKVD'si tarafından tutuklandı.)[11] Stalin, Yezhov'un çok sayıda izin kullanmasına olanak tanıdı, yurtdışı tedavileri için döviz harcadı ama hastalıkları, Yezhov'un gündüz vakti içki içme eğilimi ile birlikte arttı. Yezhov'un karısı Yevgeniya'nın arkadaşı Zinaida Glikina, "Yezhov sadece içki içmiyor ama aynı zamanda çürüyor ve sadece komünist vasfını değil insanlığını da yitiriyordu," demişti.

Yezhov terörü bağnazca ifa ederken, 1937 yılının başında dişleri dökülmeye başladı. İştahsızlıktan, baş dönmesinden ve uykusuzluktan mustaripti. Doktorlar aşırı çalışmadan kaynaklı olduğunu söyleyerek uzun bir tatil önerdi ancak Yezhov bunun söz konusu olamayacağını düşünüyordu.[12] Nisan 1937'de astlarından biri rahatsızlık sebebinin NKVD kantinindeki yemekler olabileceğini söyledi, tespit edilememiş düşmanlar pusuda olabilirdi. Kızıl Ordu Kimyasal Savaş Akademisi'ne haber verildi ve yapılan araştırmada, Yezhov'un ofisinde cıva kalıntıları "bulundu" Bir NKVD çalışanı işkenceyle alınan itirafında, suikast girişimi ile ilgili olarak Yagoda'nın adını verdi. Yezhov'un eski dairesinde (Bolşoy Kiselny'de, yeni dairesinde [Kremlin'de] ve kır evinde [Meshcherino'da]) hızla yapılan incelemelerde de cıva kalıntıları tespit edildi; hepsi havalandırıldı ve cıva yok oldu. Ulaşılması imkânsız konutların nasıl zehirlendiğini hiç kimse açıklamadı. Ancak artık Yezhov düzenli idrar tahlili yaptırıyor ve NKVD merkezinde sürekli odasını değiştiriyordu.[13] Lubyanka süitine giden dolambaçlı bir rota oluşturduğu söyleniyordu – sanki komuta ettiği kurumda

10 Conquest, *Reassessment*, s. 14 (atıf yok).

11 Tichanova, *Rasstrel'nye spiski*, s. 202, 211; *Moskovskie novosti*, sayı 5, 1994.

12 "Politbüro" 7 Aralık 1937'de, Moskova dışına tatile gitmesi için Yezhov'a talimat verdi ve Stalin'den Yezhov'un işe gelmemesini sağlamasını istedi. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 993, l. 74.

13 Pavliukov, *Ezhov*, s. 399-405. Cıvayla zehirlemekle suçlanan Savoleinen Ağustos 1937'de infaz edildi.

tehdit altındaymışçasına, önce beşinci kata, sonra birinci kata ve en sonunda üçüncü kata gidiyordu.[14]

Bu alkolik, giderek güçten düşen korkak cüce, Sovyet Devleti'nin güvenliğinden sorumlu olabilir miydi? Yezhov elbette bir araçtı. SSCB'de kitlesel şiddeti başlatan o – ya da İspanya'da olduğu gibi, isyancı bir askerî komuta değildi.[15] Ancak Stalin durmaksızın onu teşvik ediyordu: "Yoldaş Yezhov. Çok önemli. Udmurtya, Mari El, Çuvaşistan ve Mordovya cumhuriyetlerini kırbaçla elden geçirmek gerekir."[16]

Çarlık Rusyası'nda, St. Petersburg *Okhranka* Başkanı General Aleksandr Gerasimov tüm kariyeri boyunca II. Nikolay'ı sadece bir kez görmüştü, siyasi polislik gerekli görülse de onurlu bir meslek olduğu şüpheliydi. Bu durum değişmişti: 1935 ve 1936 yıllarında Yagoda her ay Stalin'in ofisini en az bir kez ziyaret etti. Ocak 1937 ile Ağustos 1938 arasında Stalin toplam 333 gün ziyaretçi kabul etmişti ve Yezhov'un ziyaret sayısı, sadece Molotov'un gerisinde olarak 288 idi. Buna ek olarak, Yakın Kır Evi'nde kaç kez görüştükleri ya da kaç kez telefon görüşmesi yaptıkları ise bilinmiyor. Stalin zaman zaman Yezhov ile satranç oynardı.[17] Fısıltılarda yaygın olarak kullanılan adıyla Kanlı Cüce, Yezhov'un yaptığı düşman temizliği, sadece ikna olduğundan değil ama aynı zamanda efendisini memnun etmek içindi, tıpkı kendi astlarının onu memnun etmek için terör konusunda fanatizm sergilemeleri gibi. Eşzamanlı olarak işgal ettiği üç makam –NKVD başkanlığı, Merkez Komite sekreterliği, Parti Denetim Komisyonu başkanlığı– onu Stalin'in düşünme biçimi konusunda herkes kadar bilgili kılıyordu.[18] Stalinist yazar Aleksandr Fadeyev, despot ve himayesi altındaki astıyla ilgili olarak, "Öğretmen ve öğrencisi, kartal ve yavrusu," diyordu. "Stalin ona sevgiyle yaklaşıyor, tıpkı bir bahçıvanın sevdiği ağacına yaptığı gibi."[19] Yezhov Stalin'in sempatisine emsalsiz bir azim ve zalimlikle karşılık veriyordu.[20]

---

14 Orlov, *Secret History*, s. 221-222. Ekim 1936'da Yezhov'un ofisi dördüncü kattaydı (410). Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 67, atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 9401, op. 1a, d. 15, l. 242.

15 Stalin'in rolünü uzun süre azımsayanlar, artık "teröre izin veren tüm korkunç belgelerde adı geçiyor" itirafında bulunuyordu (Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 451.) Ya olmasaydı? Eğer Stalin belgelere imzasını iliştirmeseydi ve başkalarına imzalatsaydı, onların elinde bir oyuncak olduğunu ya da farklı hizipler arasında sıkışıp kalmış tarafsız biri olduğunu ya da terör-karşıtı ancak rıza gösteren biri olduğunu mu değinecektik? Eğer terörle ilgili tüm belgeler savaş sırasında bombalamayla, yangınla ya da bizzat kendi talimatı sonucunda imha edilseydi, kitlesel tutuklamaların ve infazların bir biçimde kendiliğinden başlamadığı ve yayılmadığı, Stalin'in talimatlarıyla hayata geçirildiği net olmayacak mıydı?

16 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 348-351 (APRF, f. 3, op. 58, d. 254, l. 165-172). Birçok örneğin bir araya getirildiği kaynak, Kurliandskii, *Stalin vlast', religiia*, s. 41-43.

17 Mlechin, *KGB*, s. 176.

18 Yezhov'a "zamanının onda dokuzunu NKVD işlerine harcaması" talimatı verilmişti: RGASPI, f. 17, op. 3, d. 981, l. 50.

19 Fadeev, "Nikolai Ivanovich Ezhov", aktarıldığı kaynak, Pavliukov, *Ezhov*, s. 335-336, RGASPI, f. 671, op. 1, d. 270, l. 69-86 (s. 80-81'de); pasajlar aktaran diğer bir kaynak, Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 13. Bu, Yezhov'un sipariş edilmiş biyografisinin bir kısmıydı ancak daha biyografi yayımlanmadan Yezhov tutuklandı.

20 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 207; Pavliukov, *Ezhov*, s. 536.

Yezhov, hayalî "Merkezlerin Merkezi" için, elebaşı olarak Buharin'in (Stalin'e, kendisini küçük düşüren, aczini gösteren mektuplar yazmakla meşguldü), Rykov'un (1928-1929'da eline fırsat geçtiğinde kararlı davranamamıştı), Tomsky'nin (kendisine eziyet edenleri değil kendisini vurmuştu), Zinovyev'in (o da Stalin'e kendisini küçük düşüren mektuplar yazıyordu), Kamenev'in (1917'de Bolşevik tekeli beşiğinde boğabilecekken bundan imtina etmişti), göçmen Sosyalist Devrimcilerin, Menşeviklerin ve Beyaz Muhafız örgütlerinin (bu örgütlere NKVD sızmış ve bazılarını da bizzat kurmuştu), Pyatakov'un (tüm diğerlerinin infazcısı olmak için Stalin'e yalvarmış fakat reddedilmişti, bunun gerekçesini Merkez Komite'de yüksek sesle açıklarken, "Hiç kimse senin mecbur kalmadan buna gönüllü olduğuna inanmaz ve ayrıca bizim için infazları gerçekleştirenlerin adını hiçbir zaman ifşa etmedik," diyordu) adını veriyordu.[21] Darbe liderlerini sıralayan bu listenin bir değeri yoktu. Tehdit oluşturduğu iddia edilen göçmen örgütlerine gelince, Yezhov'un NKVD'si en derinlerine kadar sızmıştı. Bazıları, mesela Ukrayna Milliyetçileri Örgütü'nün (OUN) Helsinki şubesi, fiilen Sovyet ajanlarca yönetiliyordu. Diğer bazılarının liderleri ise, mesela Tüm-Rusya Askerî Birliği'nden General Evgeny Miller gibi, kaçırılmıştı.[22] NKVD Dış Casusluk Başkan Yardımcısı Sergey Spigelglas'ın söylediği gibi, "Herhangi bir değerleri yoktu, zira ne paraları vardı ne uluslararası bağlantıları, ne örgütleri ne de kitleleri."[23]

Ancak sonuç olarak, çok önemli bir açıdan Yezhov haklıydı: Sovyetler Birliği'ni tehdit eden bir "Merkezlerin Merkezi" mevcuttu ve bu da bizzat Küçük Köşe'ydi.

Komünizmin kitle katliamındaki rahatlığı

1937 ve 1938 yılları boyunca her gün ortalama 2.200 tutuklama ve bin infaz gerçekleşiyordu.[24] NKVD, açık yargılanmayacak olanların dahi işkence altında ifadelerini alıyordu çünkü böylelikle –suça ortak daha fazla isim elde etmek için– kotalarını dolduruyorlardı ama aynı zamanda ve daha da önemli olarak, Stalin buna can atıyordu. "İtirafları" bizzat kendisi düzenlemiş olsa bile, gerçekmiş gibi davranıyor, altlarını çiziyor, Politbüro'ya dağıtıyor ve "kanıt" olduklarını söylüyordu. Çılgın, ürkütücü 1937 ve 1938 yılları boyunca Yezhov Stalin'e, günde ortalama yirmi –toplam 15 bin– "özel yazışma" metni

21 Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 1, 1995, s. 10.

22 Bu vakada, Poluvedko vd., *Mech i tryzub*, s. 122. Aynı zamanda bkz. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 12-29.

23 TsA FSB, p-23634, t. 1, l. 195. Spiegelglass, yurtdışında, birçok önemli çift taraflı ajanı idare ediyor, Zborowski'nin Sedov'la ustaca çalışmasını kontrol ediyor ve daha öncelikli birçok suikasta nezaret ediyordu – kendi rejimi tarafından infaz edilene kadar.

24 Rees'in iddiası Büyük Terör'ün Stalin rejimindeki "merkezî ve belirleyici olgu" olduğuydu. Ben bu görüşe katılmıyorum ancak "modern devletlerde yaşanan terörün benzersiz olduğu" tespitini paylaşıyorum. Rees, "Stalin as Leader, 1937-1953", s. 200-239.

yollamış ve Stalin bunların birçoğunun üzerini çizerek yeni talimatlarla geri göndermişti.[25]

Terörün boyutu yıkıcıydı. Sadece 1938 yılında aşırı yüklü tren vagonlarında 1 milyondan fazla tutsak taşındı.[26] Lubyanka'nın ürkütücü iç hapishanesinde yüz on hücre vardı. (Bina daha önce sigorta yöneticilerinin konakladığı bir oteldi ve koridorlardaki parkeler korunmuştu. Katların büyük çoğunluğu toprak seviyesinin üzerindeydi ama pencereler tuğlayla örülmüştü; bodrum katları önemli mahkûmlar ve infazlara ayrılmıştı.)[27] Çarlık Rusyası'nın –bir zamanlar ÇEKA kurucusu Feliks Derjinski'nin kaçtığı– eski merkez transit hapishanesi Butyrka kapasitesinin beş katı insanla, 20 bin mahkûm ile doldurulmuştu. Bu arada, Lefortovo'ya kıyasla Butyrka dinlenme tesisi sayılırdı. En korkulanı ise kır evi adıyla bilinen, Moskova'nın hemen dışında bulunan eski manastır binası Sukhanovka'ydı ve daha da sıkışıktı.[28] Aşırı sıkışıklık nedeniyle bazı tutuklama dalgaları erteleniyordu.[29] Talimat beklentisiyle Moskova'ya gönderilen acil talepler yanıtsız kalmaya başlamıştı (1938 yazında 100 binden fazla ilgi gösterilmemiş vaka beklemedeydi).[30] Stalin çok sevdiği yıllık güney tatilini iptal etmeye mecbur kalmıştı – tempoyu korumak için mücadele ettiği halde ve insanüstü çalışma kapasitesine rağmen.

Olaya karışanların sayısı göz önüne alınınca, kendi halkına yönelik devlet şiddeti kaçınılmaz olarak karışıklık yaratıyordu.[31] Stalin insanların izini kaybetmişti, zaten tutuklu olan insanların sorgu tutanaklarındaki isimlerinin yanına "Tutuklayın" yazıyor, sonra durumu fark ediyordu. ("Yoldaş Yezhov: Metinde tarafımdan 'Tu' notu düşülen kişiler, eğer henüz tutuklanmadıysa,

---

25 Khlevniuk, *Khoziain*, s. 299-300. 30 Kasım 1937'den itibaren Stalin uzun ham sorgu tutanaklarını değil sadece en önemli vakaların özet tutanaklarını kabul etmeye başladı. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 319-320.

26 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 322 (TsA FSB, f. 3os, op. 6, d. 11, l. 384).

27 Conquest, *Great Terror: Reassessment*, s. 268-269; Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 143-144.

28 Sukhanovka 1931 yılında hapishane olarak tadil edildi, 1938 sonu ve 1939 başında "özellikle tehlikeli halk düşmanları" için genişletildi. Golovkova, *Sukhanosvakia tiur'ma*; GARF, f. 5446, op. 22a, d. 125, l. 5.

29 Papkov, *Stalinskii terror v Sibiri*, s. 230-231. Örneğin, 1938'de Karelya parti şefi, Yezhov'a, yerel hapishaneler zaten dolup taştığı için bin "düşman"dan fazlasını tutuklayamadığını söylemişti. Takala, "Natsional'nye operatsii", s. 196-197. Aynı zamanda bkz. Joyce, "Soviet Penal System", s. 90-115.

30 Gurianov, *Represii protiv poliakov*, s. 30. Temmuz 1938'de Frinovsky Moskova'ya tutuklama albümleri gönderen bölgelerde trenle seyahat ederken, kendisi ve yardımcıları, beraberlerinde getirdikleri belgelerle ilgili gecikmiş kararlarını trende vererek, geçerken ilgili yerlere bırakmışlardı. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 323.

31 Kirov'un öldürüldüğü gün SSCB merkez yürütme komitesi kararnamesi (1 Aralık 1934) ile hayata geçirilen anti-terörist mekanizma, RSFSC merkez yürütme komitesi ve RSFSC Halk Komiserleri Konseyi tarafından dokuz gün sonra resmen onaylanmıştı ancak anti-terörizm yasalarının son halini alması Şubat 1936'yı bulacaktı. RSFSC ceza kanununa ek 18. Bölüm ile dahil edildi ("Sovyet iktidarına karşı terörist örgütler ve terörist faaliyetlerle ilgili soruşturma ve sorgulamalar hakkında"). *Istoriia zakonodatel'stva SSSR i RSFSR po ugolovnomu protsessu*, s. 53. Bu prosedürler yıkıcı ve bölücü faaliyetleri kapsayacak şekilde 14 Eylül 1937'de genişletildi. Karışıklıklarla ilgili olarak bkz. Scott, *Behind the Urals*, s. 194.

tutuklanacaktır.")[32] Stalin'in aklına bir isim geliyor ve akıbetini soruyordu (bazıları ölmüş ve bazıları hayatta oluyordu). İsim benzerliklerinden dolayı yanlış tutuklamalardan canı yananlar vardı. Yüzlerce uzun infaz listesinde adı geçenlerin hepsi öldürülmüyordu.[33] Tüm bu karmaşaya rağmen, sürekli talimatlar, düzenlenmiş ve güncellenmiş anti-terörist yasalar ve usuller çerçevesinde süreç sistematik biçimde ilerliyordu. Kitlesel katliamlarda bir "kopukluk" yaşanmıyordu ama Stalin'in yaptığı gibi, rayına oturtulması ve ilerlemesi gerekiyordu ve bunu ancak güçlü sürücüler sağlayabilirdi.

Bu terörü mümkün kılan bir dizi unsur vardı. Komünist Parti, –geçmişi, inançları ya da görevleri yerine getirme konusunda yetersizlik nedeniyle– değersiz addedilenlerin sökülüp atılması için bir dizi "temizlikten" geçmişti ve normal şartlarda ihraç ve olası tutuklamalara varan bu eski yöntemler, artık kesin tutuklama ve olası infaz biçimini almıştı. Ayrıca, tutuklama olmasa bile çok sayıda insanın potansiyel tehlike olarak görüldüğünü, uzun parti ihraçları tarihi de gösteriyordu. Terör aynı zamanda, uzun yılların ürünü ve özellikle kolektifleştirme ve *kulaksız*laştırma ile NKVD içindeki kadroları saran kendi hayatlarına dair korkunun sonucu olan ürkütücü bir baskı aygıtının bürokratik zorlukları ve kariyer düşkünlüğü ile de tetikleniyordu. Ek olarak, çok iyi örgütlenmiş kamusal alan tekeli kitlesel sabotaj ve casusluk suçlamalarının yaygınlaştırması için kullanılabilirdi – ve şimdi kullanılıyordu. En büyük şehirlerde dahi, az sayıda muhabir ve editör –Mekhlis'in yereldeki eşdeğerleri– kitlesel bir histeriyi körüklemek için yeterliydi. Buna karşılık ithamların halk nezdinde kabul edilebilirliğini artırmak için, yaygın olarak kullanılan inanç devreye sokuluyordu: Sosyalizmin inşası, içerideki ve dışarıdaki çok sayıda "düşmana" karşı savaşmayı gerektirirdi ve ayrıca, yeni bir seçkin kesim yaratması beklenmese de sistem böyle bir kesim ortaya çıkarmıştı. Yeni seçkinlerin evleri, arabaları, hizmetçileri, metresleri ve ithal edilmiş lüks tüketim maddeleri genellikle göz önündeydi ve buna karşılık işçi ve çiftçiler derme çatma ev-

32 Mironov, "Vosstanovlenie i razvitie leninskikh printsipov", s. 19. 1937'de Erivan'da, Malenkov, Mikoyan ve Beria, bölgesel bir parti genel kuruluna nezaret ettikleri sırada, mevcut parti başkanlarını NKVD'ye teslim ederek Ermenistan'da yeni birinci, ikinci ve üçüncü parti sekreterlerine karar vermişler, Moskova'ya, Stalin ve Molotov'a önerilerini göndermişlerdi. Stalin, "Ermenistan Merkez Komite genel kurulunun bu adaylarla ilgili bir endişesi olmamak" kaydıyla onayladı. RGASPI, f. 17, op. 19, d. 62, I. 2, 4; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 135, I. 65-65ob. Bu sahte bir parti demokrasisi pozu olsa da, zaten *isim listesindeki* herkesi bilmesi ya da hatırlaması da pek mümkün değildi. Yevdokimov'un telgraf göndererek Amatuni Amatuni'yi [Vardapetyan] tutuklama talebine Stalin, telgrafın üstüne, "Kim bu Amatuni? Nerede çalışıyor?" diye yazmıştı (Amatuni Ermenistan Komünist Partisi başkanıydı ve 23 Eylül'de orada tutuklanan üst düzey görevli kalabalığının arasında yer alıyordu.) Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i Glavnoe upravlneie*, s. 68 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 65, I. 24), 379-380 (APRF, f. 3, op. 24, d. 332, I. 43). Amatuni, Stalin'in uzun bir isim listesi içinden seçtikleri arasındaydı ve 28 Temmuz 1938'de infaz edildi. N. P. Mironov, "Vosstanovlenie i razvitie leninskikh printsipov sotsialisticheskoi zakonnosti (1953-1963 gg.)", s. 19.

33 Listelerde 43 bin kişinin adı vardı; SSCB askerî komitesi 1937 yılında 14.732 ve 1938 yılında 24.435, yani toplamda 39 binden fazla hüküm verdi. Hayatta kalanlara bir örnek Ya'dı. İki listede birden adı geçen Altay bölgesinden Yelkovich'ti. Tepliakov, *Mashina terrora*, s. 296. Iakushev, *Stalinskie rasstrel'nye spiski*.

lerde aç yaşıyorlardı. Bu durum, sıradan her Sovyet vatandaşının kodamanların kanına susamış olduğu anlamına gelmiyordu ancak çok azı gözyaşı dökecekti.

Sovyet gerçekliğinin her veçhesi gibi, terör, hayatın yalıtılmışlığına da bağlıydı. Yabancılar Sovyet vatandaşlardan uzak tutuluyordu ve resmî işlerle ilgili dahi olsa, o kadar az sayıda insanın yurtdışına gitmesine izin veriliyordu ki Stalin'in delege listelerini onay (ya da ret) için incelemesi mümkün olabiliyordu.[34] Tüm bunların kilit noktası, iktidarı ele geçirme ve muhafaza etme komplosu olarak komünizmin doğasıydı. Her yerde terör mekanizması aynı biçimde işliyordu: Yayımlanan bir gizli parti genelgesinde Stalin daha dikkatli bir "düşman" avı, yerel parti toplantısı, Bolşevik "eleştiri" çağrısı, daha fazla ihbar için talimat veriyordu, tam bir kargaşa söz konusuydu. Düşmanları yerle bir etme ve kendini koruma imasını anlayan az sayıda "aktivist", fabrikalarda, çiftliklerde ve okullarda yapılan ilgili toplantılarla milyonların suç ortağı olduğu zincirleme bir yok etme reaksiyonu başlatabiliyordu. Burada amaç ölçeği geniş tutmaktı. Çılgınlık hiçbir zaman Stalin'in onu şekillendirme ve nihayetinde durdurma becerisinden kaçamadı. Ne olursa olsun, dairesel bir infaz timi gibi, ihbarcılar bizzat ihbar ettikleri tarafından hedef alınıyorlardı ve eğer herhangi biri, halk düşmanlığıyla suçlanan bir başkasını *koruyorsa,* bu onun da düşman olduğunun kanıtıydı.[35] Bir süredir işe gelmeyen bir iş arkadaşını sadece sormak bile "bağ" ya da "duygudaşlık" kurmak suçlaması için yeterliydi.[36] Diğer bir deyişle, parti ve devlet yetkilileri, yaratılmasına katkıda bulundukları sistemin çarpık mantığının kapanına kısılmışlardı. Yabancı kapitalist güçlerin Sovyetler Birliği'nin başarısını asla kabul etmeyeceklerini düşünüyorlardı, "ölmekte olan sınıflar" sessizce çekip gitmezdi, sosyalizmin çok fazla düşmanı vardı fakat şimdi, bu sadık Sovyet görevlilerin bizzat kendileri düşman ilan edilmişti.

Stalin ve devlet

Partinin tekeli idari işlevsizlikle atbaşı gidiyordu. Ortada inanılmaz güçte bir devlet vardı; rekabet gücüne sahipti, çok sayıda tank ve silah üretme kapasitesine sahipti, hasadın büyük bölümüne el koyabiliyordu, bir propaganda mesajını her bir fabrika ve çiftliğe eşgüdüm ile ulaştırabiliyordu ve bazı milletleri dahili anlamda sürgün edebiliyordu ancak incelikli görevleri ifa etmekten acizdi (görevlilerin bilerek yasadışı davrandıkları durumlar hariç).[37] Sovyet

34 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'nden yurtdışına her gün 1.500 telgraf ve 33 bin mektup gönderiliyordu. Yurtdışından gelen telgraf sayısı bin ve mektup sayısı 31 bindi. Bunların hepsi olmasa da çoğu iş yazışmalarıydı. Sansür kurumu için personel sayısında büyük artış isteniyordu. Goriaeva, *Istoriia sovetskoi politicheskoi tsenzury*, s. 85-86 (GARF, f. R-9425, op. 1, d. 19, l. 153-154).

35 Kotkin, *Magnetic Mountain*, s. 280-354.

36 Chegodaev, "Iz vospominanii."

37 Birçok Sovyet kurumu ve devlet iktidar aracı, mülklere el konulması ve sınıf düşmanlarının yok edilmesi sürecinde icat edilmiş ve sonra köylülüğün zorunlu kolektifleştirilmesi sürecinde

parti-devleti hantaldı ve her köşeye yayılmıştı. Her tür seferberlik, bastırma ve takibat en güçlü olduğu yönlerdi. Sistem inanılmaz miktarda bilgiyi bir araya getiriyordu ama yine de genellikle bilgisizdi.[38] Yerel görevlilerin dar ufukluluğu ile ilgili olarak Stalin hayal kırıklığını ifade ediyor ve belirli kurumsal ve sektörel çıkarlara karşı, devrimin ve devletin çıkarlarını tek başına kendisinin koruduğunu düşünüyordu. Hareket serbestisi üzerinde bazı sınırlar olduğunun farkındaydı –uzun mesafeler, ilkel haberleşme, düşük eğitim düzeyi, bürokratizm ve çıkarcılık– ama yine de kendi yolunu açmaya çalıştı ve genellikle de başardı. Yönetim ve yönetim yöntemlerinin etkisine inanıyordu; kurumların ve iş akışının yeniden örgütlenmesi için hatırı sayılır zaman ve emek harcadı.[39] Tam yetkili kıldığı kişilerle teşvik edici konuşmalar yapıyor ya da işleri halletmek üzere kafa patlatmalarını sağlıyor fakat sadece kendisine bilgi vermelerini isteyerek, aynı kurumun önünü kesiyordu; bu sıklıkla başvurduğu bir yöntemdi. Karar alma süreçlerini giderek daha fazla denetim altına alma yönteminin etkisini kaybetmeye başladığını görüyordu.[40] Yine de, örgütlerin, özellikle büyük olanların, görevlilerin kişisel çıkarlarının çok ötesinde aykırı dinamikler geliştirdiğini anlamıyordu.

Her şey Stalin'le başlamıyordu. 1930'larda Politbüro her yıl 3 bin civarında karar alıyordu.[41] Stalin fiilen yetki devretmiyordu fakat iş yükü kendisinin her meseleye nezaret etme kapasitesini aşıyordu.[42] (Çalışanları tarafından) onun imzasıyla alınan bazı kararları hiç okumamış oluyordu. Molotov'un sonradan anlattığına göre, belge tomarına bakıp hangilerinin önemli olduğunu soruyordu.[43] Stalin yardım isteyebilirdi: Bazen dokümanların üzerine "Ne yapılmalı?" diye not düşüyordu. (Bunu içtenlikle mi yazdığını yoksa diğerlerini mi sınadığını hiç kimse bilemezdi.) Lider kadronun diğer üyelerinin ve labirenti andıran aygıtın herhangi bir noktasında çalışanların her gün karşı karşıya kaldıkları meseleleri halletmeye çalışmaktan başka seçenekleri yoktu. Ancak bilgiyi ve karar alma yetkisini en tepede toplamıştı ve bu durum hem kendisini hem de yardımcılarını bunaltıyordu, merkezî kurumları kırtasiye işlerine boğuyor ve

yeniden keşfedilerek genişletilmişti. Barrington Moore, köylülüğü ele alışın bir yansıması olarak devlet üzerine genel bir kuram ortaya koymuş ancak Sovyet örneğine özgü niteliklere yeterince atıfta bulunmamıştı. Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Aynı zamanda bkz. Von Atta, "USSR as a 'Weak State.'" Tıpkı diğerleri gibi von Atta da Stalin rejiminin nasıl kendi toplumunu yarattığını atlamıştı, bunun devlet kapasitesi üzerinde önemli etkisi vardı.

38 Ellman'ın, "Bağımsız toplumsal örgütlenmeleri yok edildiği, genel medya sansürünün uygulandığı ve tüm düzeylerdeki kurumların imkânlarının küçümsediği ve ihtiyaçlarının abartıldığı bir sosyoekonomik sistem kurulduktan sonra doğru bilgiye ulaşmak çok zorlaştı" tespiti son derece doğruydu. Ellman, "Political Economy of Stalinism", s. 116.

39 Davies vd., "The Politburo and Economic Decision Making", s. 126-127.

40 Markevich, "Monitoring and Interventions", s. 1466.

41 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 288-291.

42 Her ne kadar "Politbüro mensuplarının ve genel olarak toplumun baskı ve ikna kabiliyetine karşı bir muafiyeti olmasa da" sonuç belirleyici aktör Stalin'di. Davies, "Making Economic Policy", s. 69. Aynı zamanda bkz. Gregory, *Political Economy*, s. 68. Az sayıda yetkili tüm kurumlarda kendilerine yakın memurlar edinebiliyordu. Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 262-263.

43 Chuev, *Sto sorok*, s. 258-259, 263.

büyük engeller yaratıyordu. Sistem kendi kendini sürekli baskı altında tutuyordu – bilgi toplarken ve rapor ederken, eşgüdüm sağlarken ya da bunu reddederken, sorumluluğu önce almayıp sonra üstlenirken.[44] Stalin'in müdahaleleri ister istemez rastgele oluyordu, her seferinde dikkatli bir incelemeye dayanmıyordu. İradesi dışında darboğazlara sebep oluyor ve rejimin en tepesinde bile bilgi alışverişini kısıtlıyordu. Kurumlar arasındaki eşgüdüm Küçük Köşe'de sağlanıyordu. Ancak belli alanlarda belli kişilere tam yetki verdiğinde, yetki verdiği kişileri birbirlerinin çalışmalarından haberdar etmiyordu. Her şey, Stalin'in kimleri görüşmeye çağırıp çağırmadığına, hangi raporları talep ettiğine ve hangilerini okumaya karar verdiğine, hangi kararları aldığına ve bunları açıklayıp açıklamamasına ve nihayet ülkesini ve dünyayı anlama becerisine dayanıyordu.

Hükümranlığının başlarında, düzgün liderlik Stalin'n en çok yinelediği temalardan biriydi. Ona göre bunun anlamı, kararların ilanı değil uygulanmasıydı.[45] Stalin, ülke ve dünya anlayışını, ağırlıklı olarak belgelerden ve sezgilerinden devşiriyordu.[46] Ancak diğer yandan, "kırtasiye liderliğini" ve "ofis liderliğini", kocaman süitlerinde oturan, fabrikalar ve tarlalardaki durumla hiçbir temas kurmadan talimatlar yayımlayan, yerine getirilecek görevlerde pratik yardım sağlamak üzere insanların deneyimlerini ve yaşadıkları zorlukları araştırmayan görevlileri paylıyordu. "Bürokratizm duvarlarının yıkılması ve bürokrasimizin özensiz performansının yükseltilmesi" gereğini sıklıkla dile getiriyordu.[47] "Denetim işinin insanların suratına inen bir yumruk gibi olması gerektiğini" vurguluyordu (2 Eylül 1930).[48] İktidar anlayışı şaşırtıcı derecede basitti: Doğru yöntemi göster, bunu uygulayacak insanları seç, onları teşvik et ve izle. Görevi %100 ifa edememelerinin anlamı, yoz liberallerin yumuşak davranması, düşmanların ekmeğine yağ sürmek ve bizzat kendilerinin düşman ilan edilmesi idi. Ancak rejim her ne kadar merkezî kararların tereddütsüz uygulanmasını talep etse de ayrıntılara yer vermeyen Politbüro tutanaklarında ifade edilen politikaların gerekçelerine ilişkin çok az yol gösteriyordu. Bu durumda yetkililer *Pravda*'yı, özellikle de Stalin'in konuşmalarını didik didik etmek zorunda kalıyorlardı. O ise belli ki çok net olduğunu, tereddüte yer bırakmadığını düşünüyordu, yanlış bir yorumlama ancak kasıtlı olabilirdi. Ayrıca, cezalandırmanın olumsuz sonuçlarını değerlendiremediği de belliydi.

---

44 Rosenfeldt, *"Special" World*, I, s. 55-58.

45 Temmuz 1924'te Stalin, "Parti liderliğinin özü tam olarak, kararname ve talimatların uygulanmasında yatmaktadır," demişti. "O kompartii Pol'shi" [3 Temmuz 1924], *Bol'shevik*, 20 Eylül 1924, yeniden basıldığı kaynak, *Sochineniia*, VI, s. 264-272 (269-270'te). Bunun nasıl doğduğu tamamen ayrı bir konudur. Stalin, Sverdlov Üniversitesi öğrencilerine şöyle demişti: "Elinizin bir hareketiyle parti görevlilerinin kalitesini yükseltmek kolay değildir. Görevliler için eski düşüncesizce yönetim alışkanlıkları hâlâ geçerlidir... sözde parti liderliği, zaman zaman acınası bir gereksiz talimatlar karışımına, hiçbir şey beceremeyen boş ve üstünkörü bir 'liderliğe' dönüşerek yozlaşabilir." *Sochineniia*, V, s. 197-222, VII: 171-172, VII: 349-350; Davies ve Harris, *Stalin's World*, s. 24.

46 Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 19.

47 Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, 22 Eylül 1930, s. 217-219.

48 Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 210-211.

Stalin'in bakış açısından, politika itaat ve çözüm pratiğine indirgenmişti. Sürekli olarak sistemi sıkılaştırmaya ve daha hiyerarşik hale getirmeye çalışarak, Stalin sadece sekreterliğinde değil bölgelerde de, aslında sezgisel olarak güvenmediği, yetki sahibi görevlileri güçlendirmiş oldu. Gizli polisin abartmalarını göz önüne alsak dahi, bölgesel *nomenklatura* [bürokrasi] talimatları yerine getirmek konusunda ayak sürüyordu, kendilerinden talep edilenleri (imkânsız görevler) yerine getiremiyordu (halefleri de getiremeyecekti), başarısızlıklarını hileyle örtüyor ve yüzsüzce kendi küplerini dolduruyorlardı. Stalin, çıkarcılık ve yerel hileler ("aile-cilik"), merkezî talimatların umursanmaması, rakiplerin suçlandığı ya da parti basınında üstlerinin eleştirilmesine dair tavsiyelere kulak veren astların günah keçisi haline getirildiği raporları yakından takip ediyordu.[49] Stalin, sürekli bahane üreten ya da başarısızlıklarına kılıf uydurarak kendilerin başarılı gösteren görevlilerden nefret ediyor ve onları ikiyüzlülükle suçluyordu. Kendisinin uyguladığı bitmek bilmez baskının ve aşırı taleplerin bahaneler üretme ve çare bulma mekanizmalarını yaygınlaştırdığını muhtemelen anlıyor ancak kabul etmek istemiyordu. Görevlilerin iyi performans sergilemelerini ama aynı zamanda sürekli arkalarını kollamalarını bekliyordu. Yerellerde ve kurumlarda, idari hiyerarşiyi hiçe sayarak doğrudan kendisine rapor verecek kişiler saptamaya ya da atamaya çalışıyor, gizli polise tüm diğer kurumların üzerinde kalmasını sağlayacak yetkiler bahşediyor, diğer yandan polisin kendisine karşı bir komplo içinde olabileceğinden korkarak onlara da engeller koyuyordu.

Devlet görevlilerinin kaçamak ve kendi çıkarını kollayan davranışları tüm otoriter devletlerde görülür.[50] Burada aykırı olan –ılımlı bir dille söyleyecek olursak– kendi rejimleri tarafından kitlesel olarak imha edilmeleridir. Stalin'in onları katletme mecburiyeti yoktu. Tüm yerel yetkilileri görevinden alabilir ya da kendi rızalarıyla başka bir yere gitmelerini sağlayabilirdi.[51] Bunun yerine, Sovyet memurları ölüme götürmekle ya da köle kamplarına kitleler halinde sürmekle yetinmedi, aynı zamanda, devlet kaynaklarından büyük harcamalara mal olacak şekilde onları işkenceyle itirafa zorladı. İnanılmaz bir biçimde, bu komünistler yoz ve liyakatsiz olduklarını değil, Stalin'e suikast düzenleme ve yabancı güçler adına kapitalizmi yeniden tesis etme hazırlığı içinde olduklarını itiraf ettiler. Sadece bu da değildi. Marksist dünya görüşünde, tüm sınıflar –fe-

49 Kosheleva, *Pis'ma Stalina Molotovu,* 16 Eylül 1926, s. 88-93; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov,* 126-129. Aynı zamanda bkz. Markevich, "Monitoring and Enforcement." Bir araştırmacının iddia ettiği gibi, bizzat Stalin'in politikaları ülkeyi yönetilmez hale getirmişti ve bu durum onu çok öfkelendiriyor ve usandırıyordu. Harris, "Was Stalin a Weak Dictator?", s. 377, aynı görüşü paylaşan diğer bir kaynak, Lewin, *Making of the Soviet System*, 1985.

50 Stalin terörünü bölgesel parti başkanlarının merkezî otoriteye itaat etmemesine bir tepki olarak gören saçma yaklaşım için bkz. Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 12-14, 16, 22. Stalin'i yönlendirenin seçkinlerin direncinden duyduğu korku olmadığı yönündeki yanıt için bkz. Tucker, *Stalin in Power*, s. 264-268; Khlevniuk, "Stalinist 'Party Generals'", s. 195-196.

51 Sovyet görevlilerin, Çarlık dönemindeki seleflerine kıyasla, yaşadıkları hareketlilik aşırıydı. Çarlık Devleti'nde, bölgelerde kariyerine başlayanlar orada kalırdı, hiçbir zaman başkentin yüksek mevkilerine, imtiyazlarına ulaşamazlardı. Pinter, "Social Characteristics."

odal lordlar, burjuvazi– faydalı olduğu dönemi geçirir ve insanlığın daha fazla ilerlemesine engel olan "prangalara" dönüşürler (Gorki, Kasım 1930'da *Pravda*'da, "Tarihin kendilerine ayırdığı çağı geçirmiş olan herkes bize karşı," diye yazmıştı.).[52] Stalin bu dönemsel unsurların geçmişte kalması anlayışını sadece olası itaatsizliklere değil deneyimli Sovyet görevlilerine de uyarlamayı âdet edinmişti, adeta onlar da geçmiş bir çağa aitmiş ve yok olup gitmeleri gerekirmiş gibi. Devlette oluşan patolojileri düzeltmek için gençleri görevlendiriyordu.

Düşman biziz

Sonsuz gibi görünen parti temizliğinin her bir evresi açıldığında, saldırı hedefi güç merkezlerine biraz daha yaklaşıyordu. 1933-1934 parti temizliği (tutuklama olmaksızın çok sayıda ihraç) alt kadroları hedef almıştı. 1935 parti kartı doğrulama ve değiştirme süreci, ağırlıkla, üstleri tarafından feda edilen alt seviye aparatçikleri etkiledi. Hem tutuklama hem ihracın söz konusu olduğu 1936-1938 terörü ise daha önceki ihraçların uygulayıcılarını hedef aldı, *Stalinist* Merkez Komite'nin büyük bir bölümünü yok etti.[53] Merkez Komite üyeliği her zaman yüksek prestij ve ayrıcalığın işareti olmuştu. Elbette, mensupları çok uzun süredir, toplu tavır almaya yeltenmek şöyle dursun, bu yönde bir beceri de sergilemiyorlardı.[54] Sadece çağrılınca toplanıyorlar, küçük gruplar oluşturdukları görüntüsü vermekten büyük bir titizlikle kaçınıyorlardı. Daha önce tutuklanmış olan üst düzey görevlilerin sorgu tutanaklarını da içeren Haziran 1937 genel kurul materyalleri (prosedür gereği) önceden ellerine ulaştığında, Merkez Komite üyeleri "itiraflarda" (henüz) adları geçmese dahi Stalin'e yazarak sadakat yemini ediyorlardı. Hiçbiri, suçlamaları sorgulamak için yazmadı ve konuşmadı.[55]

Haziran genel kurulu açıldığında, bir önceki parti kongresinde (1934) resmen seçilen yetmiş bir üye ve altmış sekiz aday üyeden on üçü tutuklanmış (Pyatakov, Buharin ve Rykov dahil), üçü intihar etmiş (Tomsky, Orjonikidze, Gamarnik), dördü doğal sebeplerden ölmüş (Mezynski, Kuibyshev, Tovstukha, Aleksandr Steinhart) ve biri de öldürülmüştü (Kirov). Genel kurul boyunca Stalin, otuz birinin daha yok edilmesine onay verdi, böylelikle yüz otuz dokuz üyenin elliden fazlası genel kurula katılamadı ya da oturumları tamamlayamadı; genel kurulun hemen ardından yeni tutuklamalar oldu.[56] Toplamda, yüz

52 Bu ifade, zorunlu kolektifleştirme ve *kulak*sızlaştırma dönemine aitti ve Gorki, "Eğer düşman teslim olmazsa yok edilecektir," diyordu. Hosking, *First Socialist Society*, s. 163.

53 Rigby, *Communist Party Membership*, s. 212-213.

54 Politbüro'nun yükselişi Merkez Komite otoritesini baltalamıştı ama buna karşın, Stalin'in gayriresmî toplantıları da Politbüro'yu baltalıyordu; 1935'te on beş ve 1936'da dokuz toplantı olmuştu. Daniels, "Office Holding and Elite Status", s. 77-95; Gill, *Origins*, s. 65.

55 Genel kurula katılmayan insanların yaptığı dedikodulara göre Osip Pyatnitsky, Stalin ve Yezhov'a karşı çıkmıştı. Afanas'ev, *Oni ne molchali*, s. 219-220; Vilenskii, *Dodnes' tiagoteet*, s. 265-266. Aksi yönde bir iddia için bkz. Pavliukov, *Ezhov*, s. 300-305.

56 Bu toplam rakamlar katılan ancak üye olmayan diğer görevlileri kapsamıyor: Örneğin, Stalin'in başyardımcısı Nazaretyan, genel kurula katılmak üzere Kremlin'e doğru giderken tutuklandı. (30 Kasım 1937'de infaz edilecekti.) *Pravda*, 17 Kasım 1964. Birisi, edebî bir dil kullanarak şunu

otuz dokuz Merkez Komite üyesinin yaklaşık yüzü bir sonraki parti kongresini göremedi. Büyük çoğunluğu 1920'li yılların muhalif hareketlerinde Stalin'in karşısında yer alan insanlar değillerdi. Sonrasında da onunla çatışmamışlardı. Tabii ki, Stalin'in 1928 ziyareti sırasında Sibirya parti başkanı olan ve 1930'da şahsi eleştiri nedeniyle Merkez Komite'den ihraç edilen Sergey Syrtsov gibi birkaç kişi vardı.[57] Ancak şimdi tutuklananların çoğu *kulak*sızlaştırma-kolektifleştirme yangını sırasında ve sonrasında sadık kalmış üyelerdi.[58] Astları ve akrabaları da yok edildi – çoğu durumda yerlerine geçen kişilerce.

Daha da şaşırtıcı olan, mevcut bölge parti başkanlarının parti toplantıları düzenleyerek ve ihbara özendirerek kendi yok oluşlarını hazırlamaya zorlanmalarıydı.[59] Tahmin edilebileceği gibi, kendilerini ve akrabalarını korumak için başkalarını, genellikle de rakiplerini feda etmeye çalıştıklarında Stalin onları eleştiriye imkân tanımamakla suçladı. Sovyetler Birliği'nin her köşesine gönderdiği şifreli telgrafta açıkça uyarıyordu: "Bölgelerdeki bazı parti sekreterleri, belli ki suçlanmaktan kurtulma arzusuyla, belirli liderlerin, yöneticilerin, teknik yöneticilerin, mühendislerin, teknisyenlerin, fabrika ve ulaşım ile diğer sektörlerdeki orta-kademe yöneticilerin NKVD organlarınca tutuklanmasına hevesle izin veriyor. Merkez Komite, eyalet ya da bölge sekreterlerinin, ulusal parti sekreterlerinin, yerellerdeki parti-sovyet liderlerinin böylesi tutuklamalar için izin verme yetkisi olmadığını hatırlatır."[60] Bu tür karar alma yetkisi sadece Stalin'e aitti ve buna riayet edilmesini sağlamak için Merkez Komite'den tam yetkili temsilciler gönderdi: Kaganoviç Çelyabinsk, Yaroslavl, İvanova ve Ukrayna'ya; Jdanov Başkurdistan, Tataristan ve Orenburg'a; Malenkov Belarus, Ermenistan, Kazan, Tula, Omsk ve Tambov'a; Andreyev Özbekistan, Tacikistan, Saratov ve Kuzey Kafkasya'ya, Shkiryatov Sovyet Uzakdoğusu'na gitti. Kaganoviç, Kiev'de parti üyeleri toplantısına başkanlık ederken, "Evet, halk düşmanları hakkında herhangi bir şey bilen varsa çıksın ve konuşsun," diyordu.[61]

Kimsenin yaşamını sürdüreceğinin garantisi yoktu fakat öylece oturup başkalarının onları ihbar etmesini bekleyemeyeceklerini hissediyorlardı. Zincirle-

---

iddia etmişti: "Oturum aralarında NKVD Başkan Yardımcısı Frinovsky koridorda sigara içerek volta atıyor ve bir yandan da, şunu alın, şunu da alın, diyerek sigarası ile işaret ediyordu" Afanas'ev, *Oni ne molchali*, s. 209 (Afanasy Krymov).

57 19 Nisan 1937'de NKVD kendisi için geldiğinde Syrtsov, Moskova'da bir fabrikanın müdürlüğünü yapıyordu. 10 Eylül 1937'de infaz edildi ve Donkoe krematoryumunda yakıldı.

58 Conquest, *Reassessment*, s. 214-234; Gill, "Stalinism and Industrialization", s. 131-132. Daha Ekim 1937'de, Merkez Komite'nin 139 üye ve aday üyesinin yarısı tutuklanmış ve 7'si öldürülmüştü; diğer bir 23'ünün infazı planlanıyordu. Sonraki ay Yezhov halen hayatta olan Merkez Komite personelinden 45 ismin yer aldığı yeni bir infaz listesini Stalin'e iletti. Stalin yarısının üzerini çizdi –belki de daha "itiraf" etmeleri gereken şeyler vardı– ancak birkaç ay sonra çoğu infaz edildi. Pavliukov, *Ezhov*, s. 339.

59 Mesela, 1937 Dağıstan örneğine bakılmalıdır: *Pravda* (25 Eylül 1937): *Dgestanskaia pravda*, 23 Ekim 2013; Akhmedabiev, "I opiat' o mifakh."

60 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 101-102 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 58, d. 6, l. 28: 13 Şubat 1937).

61 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 121; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 115.

me reaksiyon yayıldı – ilk tetikleyici, bu parti toplantıları, gazetelerde insanlara ismen iftira atan azgın makaleler ve Stalin'in (onu memnun etmek zorunda olan) tam yetkili temsilcileri oluyordu. Kaganoviç, İvanova'ya otuz kişilik koruma ekibiyle işgal lideri gibi gelmiş ve NKVD şefleri tarafından karşılanmıştı; parti aygıtını önceden haberdar etmeye gerek duyulmamıştı. Elde ettiği göz alıcı sonuçları –yerel parti liderlerinin neredeyse hepsini tutuklamıştı (yerlerini alacak yeni liderleri de beraberinde getirmişti)– ayrıntılarıyla bildirmek için defalarca Stalin'le telefon görüşmesi yaptı. Ancak Stalin, "liberalleşmenin önünü almak" için daha da fazla baskı istiyordu.[62] (Tren istasyonunda Kaganoviç yolcu edilirken, hizmet personeline teşekkür edip onları proletarya ile bir tutarak 50-100 ruble arası bahşiş dağıttı.)[63] Kazakistan'da tüm parti bürosu –cumhuriyetler seviyesinde Politbüro'nun eşdeğeri– tutuklandı. Türkmenistan'da aylardır büro yoktu.[64] Birçok parti aygıtı iki hatta üç kez yok edilmişti. Bunun yerel aygıtları daha uyumlu kılması pek de mümkün değildi.[65] İtaatkâr olmayan bazı bölge görevlilerini cezalandırarak diğerlerinin gözünü korkutmak yerine terörün uygulanması fiilen tümünü felç etti, bölgesel aygıtların içini boşalttı. Magnitogorsk'ta çalışan Amerikalı görgü tanığı John Scott, "Temizlik sırasında binlerce bürokrat tir tir titriyordu," diye yazmıştı. "Birçok insanın tepkisi sorumluluktan kaçınmak oldu... Bazıları ise öfkeli ve üzgündü."[66]

Çok sayıda üst düzey görevli, genellikle geceyi de kapsayan on altı-on sekiz saatlik vardiyalarla, korkunç bir gerginlik altında çalışıyordu. İç Ticaret Komiseri İsrael Veitser, Kremlin sağlık ekibinin bildirdiğine göre, sağlığının bozulmasından şikâyetçiydi ve bunun nedeni, kısmen, işe öğle saatlerinde gelip sabaha karşı 03.00-05.00 arası dönmesi ve giderken eve de iş götürmesiydi. (Halk Komiserleri Konseyi, çalışmaya gece yarısı son vermesi için kararname yayımladı.)[67] Veitser'in yardımcıları, danışmanları ve sekreterleri de aynı saat aralığında çalışıyorlardı. Bir şekilde tiyatro direktörü Natalya Sats'la (bir zamanlar Tuhaçevski'nin metresiydi) evlenmiş olan Veitser kovuldu ve tutuklandı. Yirmi sekiz üyeli Halk Komiserleri Konseyi'nin yirmi üyesi tutuklanacaktı.[68] Rejimin hayat damarı olduğuna inanılan Sovyet sanayi üretimi darbe aldı.

---

62 Kaganoviç Stalin'e çektiği telgrafta, "Durumun incelenmesi ile ulaşılan sonuç, burada sağ-Troçkist yıkıcılığın geniş boyutlara ulaştığıdır – sanayide, tarımda, tedarikte, ilaçta, eğitimde ve siyasi çalışmalarda," diyordu. *XXII s"ezd Kommunisticheskoi partii Sovetskogo soiuza*, III, s. 153.

63 Shreider, *NKVD iznutri*, s. 68-70.

64 Hlevnjuk, "Les mécanismes de la 'Grande Terreur'"; Thurston, *Life and Terror*, s. 62 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 8131, op. 27, d. 145, l. 49-57: Eylül 1939 raporu).

65 Gill, *Origins of the Stalinist Political System*, s. 273.

66 Scott, *Behind the Urals*, s. 195-196. Scott ekliyordu: "1935 yılında çoğu fabrika işçisi oldukça iyi eğitimliydi, elektrikli kaynak makinesi kullanımında, boru montajında ustaydılar, diğer bir deyişle, birçok yöneticinin işlerini yaparken sahip olmadıkları niteliklere sahiptiler" (s. 175).

67 Khlevniuk, "Economic Officials in the Great Terror", s. 39 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 1, d. 122a, 26-28).

68 Ekim 1936 ve Mart 1937 tarihleri arasında muhtelif komiserliklerden en az 2 bin personel tutuklanmıştı ve bu rakama NKVD, Dışişleri Komiserliği ve Savunma Komiserliği dahil değildi zira Halk Komiserliği Konseyi'nin yasal yetki alanının içinde değillerdi. Lukianov, "Massovye

Stratejik kömür sanayiinde 1936 üretimi durgun geçti; 1937 yılının ilk yarısında planlanan hedefler tutturulamadı. Mayıs 1937'de atanan Donbass eyaleti parti kadrosunun neredeyse tamamı, yetmiş altı kişi katledildi.[69]

Donetsk kömür havzasında parti başkanı olarak görev yapan Ermeni asıllı Sarkis Sarkisov (Danielyan), Leningrad'da Zinovyev'in altında çalışmıştı. NKVD'nin saldırısına maruz kalınca atağa geçti, yerel aygıttaki arkadaşlarının kitlesel olarak tutuklanmasında suç ortağı oldu, ta ki kendisi de tutuklanıp infaz edilene kadar.[70] Nijni Novgorod/Gorki'de parti başkanı olarak Jdanov'un yerine geçen Letonya asıllı taş ustası Eduards Pramnieks, Sarkisov'un yerini aldı. "Her zaman Bolşevizmin kalesi olmuş Donbass'a düşmanların ve alçakların nasıl sızdığını birçok insan anlayamıyor," diye ahkâm kesiyordu Pramnieks. "Unutulmamalıdır ki olağanüstü derecede önemli bir merkez olan Donbass her zaman düşmanların ve ajanların hedefi olacaktır"[71] Çalışmaları sekteye uğradı. Yazar Avdeyenko'yla, "Kiminle çalışmalı?" diyerek dertleşiyordu, "Şehrin tüm birinci ve ikinci sekreterlerinin halk düşmanı olduğu anlaşıldı... Fabrika yöneticilerinin yıkıcı ve ajan olduğu anlaşıldı. Başmühendisler, başteknisyenler ve hatta bazı hastanelerdeki baştabipler de alçakların safındalar."[72] Ardından Donbass'ta yeni bir genel tasfiye başladı, en az yüz kırk fabrika ve maden yöneticisi, başmühendis ve parti görevlisi ve Pramnieks'in de "alçak" olduğu ortaya çıktı.[73] Kömür ve metalurji sektörleri için Kremlin'de düzenlenen bir resepsiyonda Kaganoviç, "satılmış Troçkist-Buharincilerin yıkıcı faaliyetlerinin" sonucunda kömür sanayiinin zor duruma düştüğünü söylüyordu. Yayımlanan kömür sanayi raporunda Stalin bu sıkıntılı ifadeyi yumuşattı.[74] Yine de, yaşanan üretim kayıplarını ödenmeye değer bir bedel addediyordu.

Ajan yuvası

Sovyetler Birliği'nde yaklaşık 10 bin yabancı komünist ikamet ediyordu.[75] Onlar ve yurtdışındaki emsalleri, tüm dünyada burjuva düzenini altüst edecekleri korkusunu yayıyorlardı fakat Stalin'e göre Sovyetler Birliği için ölümcül bir tehlike oluşturuyorlardı. Bolşoy'daki Puşkin'in yüzüncü ölüm yıldönümü törenlerinde Dimitrov'a, "Siz Komintern mensupları, hepiniz düşmanın eline koz

represii opravdany byt' ne mogut", s. 120 (1962-1963'te bir komisyonun sunduğu veriler). Veitser 17 Ekim 1937'de tutuklandı ve Kommunarka'da (7 Mayıs 1938) infaz edildi.

69 Kuromiya, "Stalinist Terror in the Donbas."

70 Vasiliev, "Great Terror in the Ukraine", s. 144-145 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGAOO Ukraini, f. 1, op. 20, d. 7115, l. 67, 86, 90, 167; d. 7177, l. 43-45, 47); *Pravda*, 29 Mayıs 1937; Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 219 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 2, d. 574, l. 74; f. 589, op. 3, d. 2042); Likholobova, *Totalitarnyi rezhym ta politiychni represii*, s. 72n.

71 Likholobova, *Stalins'kii totalitarnyi rezhym*, s. 76-78.

72 Avdeenko, *Nakazanie bez prestupleniia*, s. 182-183.

73 Vasiliev, "Great Terror in the Ukraine", s. 145; Shapoval, *Lazar Kaganoviç*, s. 35.

74 Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 224n141 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 3215, l. 3).

75 Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 361-362 (RGASPI, f. 17, op. 114, d. 953, l. 212-3, Manuilsky'nin Yezhov, Andreev ve Shkiryatov'a mektubu, 21 Mayıs 1937).

veriyorsunuz," deyivermişti. Komintern için "ajan yuvası" diyordu.[76] Yabancı komünistler konuşuyordu. Tüm komünist partilerin Moskova'ya sefilce boyun eğmesini, Sovyet üst kademelerindeki burjuvalaşmayı, karar alma süreçlerinin yokluğunu, dünya devrimine (Sovyet Devleti çıkarlarının alternatifi olarak) bağlılık gösterilmediğini görmüyor olamazlardı. Ancak yabancı komünistlerin ezici çoğunluğunun yabancı hükümetlere anlatabilecekleri hiçbir şey yoktu. Komintern'deki resmî yapı terk edilmişti: Sadece Küçük Köşe ve Stalin'in Dimitrov'u çağırmaya ya da yazışmaya karar vermesi önem arz ediyordu. Leipzig duruşma salonunda Göring ve Goebbels'e karşı duran Dimitrov, yabancı komünistlerin, yeni isimlerin de yer aldığı sorgu tutanaklarını okuyor, bu yeni isimlerin bazılarına, infaz edileceklerini bile bile, Moskova'ya gelmeleri için telgraflar gönderiyordu.[77]

Uygunsuz bir olarak Lux Otel olarak adlandırılan yalıtılmış Komintern ikametgâhının dört yüz odası terör dönemi boyunca birkaç kez temizlenmişti. Bu temizliklerin hiçbirisi belirli bir politikanın eseri değildi. Pyatnitsky, Lozovsky, Knorin ve Kun, Stalin'in gönlündeki "sosyal faşizm" tezini desteklemiş ama yok edilmişti; Dimitrov, Manuilsky ve Kuusinen geniş sol cepheyi desteklemiş ama hayatta kalmıştı.

Britanyalı, Amerikalı, Fransız ve Çekoslovak komünistler çoğunlukla ölümden ve Gulag'dan kaçabildiler; yasal partilere üyeydiler ve Sovyetler Birliği'nden sığınma talep etmiyorlardı. Ülkelerinin ücra köşelerinde bulunan Çinli komünistler de Stalin'in zindanlarından kurtuldu. Ancak, Hitler'in iktidara gelmesinin ardından SSCB'ye sığınmayı başarabilen altmış sekiz Alman komünistin kırk biri Stalin tarafından infaz edildi. 1933 öncesi Alman Politbüro mensuplarından Stalinist terör döneminde öldürülenlerin sayısı (yedi), bizzat Hitler tarafından öldürülenlerden (beş) fazlaydı.[78] Sovyet sürgünündeki komünistler arasında en korkunç durumda olan Polonyalılardı: Sadece ilkbahar-yaz 1937'de yaklaşık 5 bini tutuklanmıştı. Stalin Polonya Komünist Partisi'ni, "ajan ve kışkırtıcılarla dolu olduğu" için resmen kapatmıştı. Dimitrov'un hazırladığı karar taslağının üzerine, "Bu tasfiye iki yıl gecikti," diye yazmıştı.[79] (Birçok Polonyalı komünist, partilerinin Moskova tarafından kapatıldığını Polonya hapisha-

---

76 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 11 Şubat 1937, s. 52; Latyshev, "Riadom so Stalinym", s. 19.

77 Chase, *Enemies within the Gates?*, s. 275-276; Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 11 Kasım 1937, s. 69. 26 Mayıs 1937'de Dimitrov günlüğüne şu şifreli kaydı düşmüştü: "Yezhov'da (saat gece 01.00). En önemli ajanlar Komintern'de çalışıyor." Ertesi gün: Komintern "Yürütme Komitesi aygıtının incelenmesi" (26 Mayıs 1937, s. 61).

78 Weber, *"Weisse Flecken"*, s. 19-20, 24. Bazılarına göre Naziler altı Alman Politbüro üyesini öldürmüştü. Önde gelen 1.400 Alman komünistin 178'i Stalin teröründe öldürülmüştü, neredeyse hepsi Lux Otel sakiniydi. Naziler 222'sini öldürmüştü. Lenin'in mühürlü trenle 1917 yılındaki dönüşünde Almanya'nın yardımını organize eden ve 1924 yılına kadar Lux Otel'de ikamet eden İsviçreli komünist Fritz Platten de süpürme operasyonlarında yakalandı. (Gulag'da ölecekti).

79 Kararname Kasım 1937'de yazılmıştı fakat terhisin ne zaman işleme konduğu net değil. Kararnamenin resmen Komintern prezidyumundan geçme tarihi 16 Ağustos 1938. *Voprosii istorii KPSS*, sayı 12, 1988, s. 52; Chase, *Enemies within the Gates?*, s. 287-289; Lazitch, "Stalin's Massacre", s. 139-174; McDermott, "Stalinist Terror."

nelerinde debelenirken öğrendiler.)[80] Aslına bakılırsa siyasi göçmenlerden tek kuşku duyan Stalin değildi: Sovyetler Birliği'nde yaşayan yabancılara yönelik kimlik doğrulama kampanyaları çok uzun süredir vardı ve uluslararası durumun gerginliği ve komünizm altında siyasetin müphem niteliği nedeniyle kaçınılmaz addediliyordu.[81] Ancak bu doğrulama kampanyaları hakikatleri ortaya çıkarmıyordu. Önce bir suç varsayılıyor ve sonra her tür iftira ve imalarla bu kar topu gibi büyüyordu.

Planlama, Komintern'deki "Troçkist-faşist"lerin açık yargılanması yönünde ilerledi ve anlaşılan o ki kesin olmayan "Troçkistler" listesinde Mao'nun adı da vardı.[82] Bu yargılama hiçbir zaman gerçekleşmedi. Hedeflenen, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ilk üyelerinden olup, hiçbir zaman muhalefete katılmayan ancak 1937 genel kurulu sırasında Merkez Komite'den ihraç edilerek "soruşturma altına alınan" Pyatnitsky'yi odağına alan bir yargılama yapılmasıydı. Tüm bir yıl boyunca yediği ağır dayaklara rağmen Pyatnitsky kendisini lekelemeyi reddetti.[83]

Stalin, Sovyet diplomasisini de sıraya dizmişti. 1 Temmuz 1937'de Stalingrad NKVD Başkan Yardımcısı Vasili Korzhenko, Dışişleri Komiserliği idari yöneticiliğine atandı ve böylelikle gizli ayrıcalıklar dünyasına adımını atmış oldu. Demirciler Köprüsü'ndeki komiserlik binasının iki kanadı vardı. Kanatlardan birinde, diplomat çocuklarına kreş, personel ve yabancı elçilik çalışanları için klinik, kütüphane, berber, terzi, yiyecek büfesi, dinlenme mekânı gibi tesisler yer alıyordu. Diğer kanatta, ofis odaları ve üst düzey yetkililer için özel konutlar vardı. Korzhenko'nun ofisinde dört rahat koltuk, bir divan, bir İran halısı ve

80 Naszkowski, *Nespokoinye dni*, s. 209-210.

81 Anton Krajewski adıyla bilinen, Komintern kadrolar departmanı yöneticilerinden Władysław Stein 25 Ekim 1934 tarihinde sunduğu raporda göçmenleri yabancı ajanlar gibi davranmakla suçluyordu. Eylül 1935'te parti sekreterlerine yaptığı konuşmada Yezhov siyasi göçmenlere, özellikle de Almanya ve Polonya'dan gelenlere dönük güvensizliğini dile getirdi ve onları yabancı ajanı olmakla suçladı. 19 Ocak 1936'da Manuilsky (Ukrayna kökenli), Stalin'in de aynı görüşte olduğunu bilmenin rahatlığıyla Yezhov'a şöyle yazmıştı: "Polonya Komünist Partisi'nin üye doğrulama tedbirlerini tartışmaya açmak istiyorum zira bildiğiniz gibi, son yıllarda SSCB'deki ajan ve kışkırtıcı unsurların ana kaynağını oluşturuyorlar." Chase, *Enemies within the Gates?*, s. 48 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 21, d. 23, l. 6, 9, 23); 105-107 (op. 18, d. 1147a, l. 1-3); Khaustov, "Deiatel'nost' organov gosudarstvennoi bezopasnosti", s. 210 (APRF, f. 57, op. 1, d. 73, l. 3).

82 Nisan 1938'de Pyatnitsky, Komintern'deki "Buharin grubundan" Japon ajanları arasında açıkça Mao'nun adını veriyordu. Çin'de görev yaptığı sırada Japon saflarına geçmekle itham edilen eski Sovyet ajanı Boris Melnikov, Komintern'in Osip Pyatnitsky "komplosuna" karışmakla suçlanıyordu ve söylendiğine göre "ifadesinde" Mao'yu, "ÇKP'de Troçkizmin gizli lideri" ilan etmişti. Piatnitsky, *Zagovor protiv Stalina*, s. 120-125 (Temmuz 1987 tarihinde, Melnikov'un eski hücre arkadaşı Mikhail Menndeleyev ile yapılan mülakata atıfla); Vaksberg, *Hôtel Lux*, s. 218-221, 235. Aynı zamanda bkz. Chang ve Halliday, *Mao*, s. 208-209. 1935'te Pyatnitsky Komintern'den merkez parti aygıtına geçti.

83 Starkov, "Ar'ergardnye boi staroi partiinoi gvardii", s. 220-221. Tutuklandıktan bir yıl sonra, Temmuz 1938'de Pyatnitsky henüz çözülmemişti ve Yezhov'un gücü giderek azalıyordu. (Pyatnitsky ile işbirliği içindeki Béla Kun ve Vilhelm Knorin'in çözüldüğü söyleniyordu.) Duruşması kameraya alınan Pyatnitsky, 29 Temmuz 1938'de infaz edildi. Starkov, "The Trial that Was Not Held." Aynı zamanda bkz. Dmitrievskii, *Piatnitskii. ogists.*

büyük bir maun çalışma masası bulunuyordu. Masanın üstünde beş telefon duruyordu; bu bir zamanlar statü sembolüydü, şimdi ise bir ölüm-kalım baskısına işaret ediyordu. Kırmızı butonlu olan doğrudan Stalin'in ofisine bağlıydı. Ahizeyi kaldırıp kırmızı butona bastığınız anda hemen Küçük Köşe'den yanıt geliyordu – aynı şekilde tersi de geçerliydi. Beyaz butonlu olan bir diğeri NKVD'ye bağlıydı. Korzhenko konuşurken odasının Fransız tarzı üç geniş penceresinden, yolun karşısındaki Lubyanka Meydanı'nda bulunan gizli polis binasını görebiliyordu. Yezhov ve Frinovsky'nin kışkırtmasıyla Korzhenko daha çok Sovyet Dışişleri Komiserliği'ne sızmış bir Gestapo görevlisi gibi davranıyordu. Kızının babasıyla ilgili olarak söylediği gibi, "Diplomasiyle ilgilenmiyordu ama sadece Moskova'daki değil tüm dünyaya yayılmış –şifre memurundan büyükelçiye kadar– dışişleri [komiserlik] memurları üzerinde mutlak otoriteye sahipti."[84]

İlk hedef alınanlar Nikolay Krestinski ve Lev Karahan'dı.[85] Dışişlerindeki herkes bu iki "halk düşmanı" ile çalıştığından hiç kimse işbirliği suçundan muaf değildi. Tutuklanma riski kişinin ne yaptığından ziyade rastlantısal bir ihbara, Korzhenko'nun ve NKVD görevlilerinin kaprisine ve nihayet Stalin'in onayına (ya da onay vermemesine) bağlıydı. Biyografilerin zorunlu olarak yer aldığı personel dosyaları ölümcüldü: Tüm bağlantılarınızı yazdıysanız sonunuz geldi demekti; en ufak bir bilgi sakladıysanız sonunuz geldi demekti. Litvanya'daki NKVD merkezinin başkanının büyükelçiyi şikâyet etmesi üzerine Yezhov, büyükelçiliğin harcama dökümlerini Stalin'e gönderdi. Harcamaların üçte ikisi büyükelçinin ofisinin yenilenmesine gitmişti. Yezhov, büyükelçinin tutuklama dalgasından kaçma gayretiyle aniden üç aylık "tatile" çıktığını da eklemişti.[86] Litvinov zaman zaman bu kanlı saldırıyı hafifletmeye çalışıyordu ancak o da kendi hayatından endişe ediyordu.[87] Sovyet elçilikleri personeller-

84 Murray, *I Spied for Stalin*, s. 83.

85 1920'li yıllarda –bir önceki dönemde– Stalin'in Karahan'a gönderdiği mektuplardan sevgi fışkırıyordu fakat daha sonra bahsi geçtiğinde kin saçmaya başlayacaktı. 14 Nisan 1937 gibi yakın bir tarihte, o sırada Türkiye'de Sovyet temsilcisi olan Karahan'a, Birleşik Devletler'e büyükelçi olmak gibi büyük bir terfiyi isteyip istemediğini sordu. 3 Mayıs'ta Karahan'ı Moskova'ya çağırdı ve tutuklattı. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 56, l. 68 (Ankara'daki Karahan'a gönderilen şifreli telgraf). Yezhov, Stalin'in doğrudan talimatıyla ya da onu memnun etmek için, Karahan'ı Tuhaçevski'ye karşı dava ile ilişkilendirdi; Stalin, Karahan'ın 2 Haziran 1937 tarihli sorgu tutanağının ilk sayfasına "Önemli" diye not düştü (tutanak diktatörün eline 19 Haziran'da geçmişti). Karahan yargılandı ve 20 Temmuz 1937'de infaz edildi. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 222-225 (APRF, f. 3, op. 24, d. 309, l. 123-130).

86 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 180 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 3, op. 4, d. 469, l. 167).

87 Şubat-Mart 1937 genel kurulunda, Rykov'un birkaç kez tir tir titrediği –suçluluğunun bir göstergesi addediliyordu– Voroşilov tarafından dile getirildiğinde Litvinov araya girerek, "Bu ne zaman oldu?" diye sordu. Terör derinleşirken, Litvinov, Sovyet *Journal de Moscou*'daki gazetecilerin yabancılarla temasları nedeniyle tutuklanmalarının, işlerini yaptıkları için tutuklanmalarıyla eşanlamlı olduğu konusunda Andreyev'e dert yanıyordu. Dullin, *Men of Influence*, s. 217, atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 5, op. 17, pap. 126, d. 1, 26 Ekim 1937 tarihli mektup. Derginin editörü (Rayevsky) Ekim 1936'da tutuklandı; ardından göreve gelen gerçek proleter Viktor Kin (Surovikin) Ocak 1938'de tutuklandı. Kısa süre sonra *Journal de Moscou* kepenk

den temizlendi ve Moskova'ya rapor iletme görevi de devam ettiğinden, personel kıtlığı nedeniyle çoğu yazışma yanıtsız kalmaya başladı. Bu arada, geride kalan memurlar için bir Amerikalı diplomat Washington'a şöyle yazmıştı: "Berbat bir terör kıskacında oldukları öylesine açık ki, insan acıyor. Herhangi bir konuda konuşmaya korkuyorlar ve yabancı ziyaretçilerle görüşmekten çekiniyorlar."[88]

"Sovyet-karşıtı unsurlar"

Halka yönelik şiddet, neredeyse kuruluşundan beri Sovyet Devleti'nin tanımlayıcı bir vasfıydı ve kolektifleştirme-*kulaksız*laştırma ile zirvesine ulaşmıştı. Bu bağlamda, 1937-1938 "Sovyet-karşıtı unsurlara" karşı kampanya korkunç bir sürekliliği de gösteriyordu. Ancak şimdiki yeni "kitlesel operasyonlar", sadece büyük-ölçekli sürgünler ve bazı infazları değil ama aynı zamanda çok sayıda yargısız infazı da gerekli kılıyordu. 1937-1938'deki 1,58 milyon tutuklamanın 1,1 milyonu ve 682 bin infazın 634 bini böyleydi.[89] Askeriye, gizli polis, devlet kurumları ve partideki devlet cinayetlerinden farklı olarak bu geniş temizlik Stalin'in neredeyse hiç ilgisini çekmiyordu. Yine de, astronomik rakamları, genelgelerle, telefon talimatlarıyla ve kotalarla yönlendiriyordu.[90] Yerel NKVD başkanları, tahmin edilebileceği gibi, kotalarının yükseltilmesini istiyor ve Merkez Komite bu istekleri hiç geri çevirmiyordu. Yezhov artık sürekli Küçük Köşe'deydi ve bazen Molotov ayrıldıktan sonra da kalıyor, sıklıkla başyardımcısı Frinovsky ona eşlik ediyordu. Kota yöntemi ölüm-kalıma karar verirken, bu ikiliye ve yerel NKVD başkanlarına geniş bir hareket alanı sağlıyordu.[91] Sergey Mironov adını kullanan Miron Korol 1894 yılında Kiev'de dünyaya geldi. Anne ve babası Yahudi'ydi (büyükannesinin şık ve gözde Khreshchatyk Caddesi'nde süt ürünleri satan bir dükkânı vardı). Ticaret lisesini bitirmiş, Büyük Savaş'ta Çarlık ordusunda savaşmış ve yirmi yedi yaşında ÇEKA'ya ve dört yıl sonra da partiye katılmadan önce, iç savaşta Budyonny'nin namlı 1. Süvari Ordusu'nda bir birliğe komuta etmişti. Kuzey Kafkasya'da, özellikle de "haydutluğun" sadece istismarı ifade eden bir slogan olmadığı ve kontrgerillanın gerçek olduğu Çeçenya'da deneyim kazanmıştı. 1930 yılında Mironov Kazakistan gizli polis başkan yardımcılığına yükseldi ve burada "özel yerleşimci"

---

indirdi. Babichenko, "Esli aresty budut prodolzhatsiia, to... ne ostanetsiia ni odnogo nemtsachlena partii", s. 119 (RGASPI, f. 495, op. 292, d. 101, l. 13-18).

88 Uldricks, "Impact of the Great Purges", s. 192 (atıfta ulunduğu kaynak Milli Arşiv, desimal dosya 861.00/11705: Henderson'dan dışişleri bakanına, 10 Haziran 1937); Barmine, *One Who Survived*, s. 3.

89 Geniş ölçekli infazların ikincisi 1942 yılındaydı – 23 bin. Popov, "Gosudarstvennyi terror", s. 20-31 (1963-1964 Shvernik komisyonu raporunu kullanarak). Aynı zamanda bkz. Wheatcroft, "Victims of Stalinism"; Khlevniuk, "Les mécanismes de la Grande Terreur."

90 Beck ve Godin, *Russian Purge*, s. 75; Avtorkhanov, *Stalin and the Soviet Communist Party*, s. 219-221; Junge ve Binner, *Kak terror stal "bol'shym"*; Gregory, *Terror by Quota*.

91 Shreider, *NKVD iznutri*, s. 85.

(sürgün edilmiş "*kulak*lar") akışını ve göçerliğin önlenmesini yönetti, sonuç kitlesel ölümler ve açlıktı. 1933 Eylül ayından 1936'ya kadar sanayi şehri Dnepropetrovsk'da OGPU-NKVD'yi yönetti. Burada yaşadığı villanın bilardo salonu, sineması, modern banyosu vardı. Dinyeper Irmağı kıyısında daha da görkemli bir villada yaşayan ve Ukrayna NKVD başkanı olan üstü Balitsky'e öykünüyordu. 1936 yılında Mironov ikinci karısı Agnessa ile Balitsky'nin villasında düğün yapmış ve giderler devlet hesabından ödenmişti.[92] Güvenlik sağlama maskesi altında, votka, şampanya ve büyük paraların döndüğü kumar geceleri ile parti seçkinlerine yönelik takibat iç içeydi. Frinovsky'nin teşvik etmesiyle Yezhov Mironov'u Batı Sibirya NKVD başkanlığına atadı ve orada da eski Çarlık genel valisinin villasına yerleşerek, görkemli ziyafetler ve hizmetçiler ile gösterişli yaşam tarzını sürdürdü.

Mironov ÇEKA'cı dünyanın bir parçasıydı. Bir zamanlar bunun anlamı silahlı düşmanlara karşı Sovyet iktidarını korumaktı; şimdi ise demiryollarında, fabrikalarda "Troçkist" ve "ajan"ların maskelerini düşürmekten ibaret hileli bir oyuna dönüşmüştü. Agnessa ile özel bir konuşmasında Mironov, gündemi çok meşgul eden Kasım 1936 tarihli Kemerova yıkıcılık vakasının (kendisinin göreve gelmesinden önceydi) "hayal ürünü" (*lipa*) olduğunu söylemişti. İşkence, fiziksel yöntem ya da yaptırım adıyla biliniyordu ve bir "kâtip", genellikle sorgulanan kişinin yokluğunda ve kötücül talimatlarla sorgu tutanaklarını yazıyordu. ("Bu sorgu tutanağına bir-iki küçük bomba, bir miktar terör, isyan, yanıltıcı eylem eklersek tam teşekküllü olur.") Kitlesel infaz, düğün olarak adlandırılıyordu. ÇEKA'cılar içlerinden birinin yanlış adamı vurduğu ama "hatasını düzeltmeye söz verdiği" esprisini yapıyorlardı.[93] Bu kara mizahın altında derin bir kırılganlık yatıyordu: Mironov kendisinin de sonunda Novosibirsk'teki "kuş yuvası"nı (hapishane) boylayacağı düşüncesini bir türlü kafasından atamıyordu. Mart 1937'de devlet güvenlik sekreterliğine (üçüncü seviye) terfi etti ve seçkinlerin seçkini mertebesine ulaştı. Bir keresinde bilardo oynarken dışarıda yaklaşan üniformalı adamlar gördü – bembeyaz olmuştu. Dışarıda nöbetçi değişimi olduğu anlaşılacaktı. Mironov "düşman" Yagoda'nın emrinde çalışmıştı. Mironov'un yardımcısı Aleksandr Uspensky, Yezhov'a daha yakındı ve eğer yeni üstünü alaşağı edebilirse terfi alabilirdi. Agnessa'nın anlattığına göre, "Seryozha, o [Uspensky] insan değil balgam," demişti.[94]

Böylesi bir korku farklı tepkilere neden oluyordu. Bazı NKVD çalışanları tepkisizleşti, bazıları pencereden atladı, bazıları değerlerini kanıtlamak için çılgınca tutuklamalara girişti. Mironov da sonuncusunu yapmaya zorlandı. Balitsky yeni atandığı Sovyet Uzakdoğusu'na seyahat ederken, onunla ilgil Yezhov'a ihbar telgrafı çeken Mironov'du. 17 Haziran 1937'de, Yezhov'un "Merkezlerin Merkezi" perdesini açacağı Merkez Komite genel kurulunun arifesinde Mironov, ölüm kararlarının hızlandırılabilmesi amacıyla bir Batı Sibirya "troy-

92 Shapoval ve Zolotar'ov, *Vsevolod*, s. 337; Iakovenko, *Agnessa*, s. 65.

93 Tepliakov, *Mashina terrora*, s. 571.

94 Iakovenko, *Agnessa*, s. 86-92.

kası" [üçlü yönetim] oluşturmak için "izin istedi." Bu troyka bölgesel NKVD başkanı, mülki amir ve parti başkanından oluşacaktı. Binlerce sürgün karşıdevrimci bir ordu oluşturmak üzere bekliyor, diye yazmıştı. Bu tür troykalar *kulaksız*laştırmada ve daha önce, 1920'lerde Kuzey Kafkasya'daki eşkıyalık-karşıtı operasyonlarda yaygın biçimde kullanılmıştı, yani Mironov'un aşina olduğu bir yöntemdi. Stalin'in "aşağıdan" gelen taleplere nasıl değer verdiğini bilen (NKVD sekreterliğinden) Deich ya da Frinovsky, troyka yöntemini yeniden canlandırma önerisini Mironov'a götürmüş olabilirdi. Öyle ya da böyle, 22 Haziran'da Mironov'un "talebi" Yezhov tarafından Stalin'e sunuldu.

Merkez Komite genel kurulu sırasında, 25 Haziran 1937'de Stalin soluklanmak amacıyla kendisine eşlik eden bir heyetle birlikte Moskova Havaalanı'na giderek, buz dağları üzerinde bilim istasyonu kurmak üzere çıktıkları kutup seferinden havayolu ile dönen ekibi karşıladı. Yaz sıcağında, Kremlin'de, önceden planlanmamış bir ziyafet verildi. Babası Otto Arktik Enstitüsü başkanı olan yirmi beş yaşındaki Sigurd Shmidt, "Masalar daha önce hiç görmediğim bir biçimde dizilmişti, zira henüz hiç lokantaya gitmemiştim," diyordu.[95] Moskova Sanat Tiyatrosu aktörü ve kuklacısı Sergey Obraztsov'un kâşiflerle ilgili yaratıcı dizeler sunması Stalin'i çok eğlendirdi. Obraztsov'u şarap içmeye davet etti.[96]

Haziran 1937 "Merkezlerin Merkezi" genel kurulu sırasında Mironov, özel bir sohbette, imal edilenler yüzünden gerçek vakaları takip etmenin imkânsız hale geldiğini söyleyerek Frinovski'ye yakınmıştı. "Sen felsefe yapmanın peşinde misin?" diye bağırdı Frinovski, "Şu anda öyle bir tempoda ilerliyoruz ki aylar ya da yıllar içinde değil günler içinde sonuç almak gerekiyor."[97] 28 Haziran'da, henüz genel kurul sona ermeden, Batı Sibirya için bir hüküm troykası atanması kararı çıktı. 2 Temmuz'da, Stalin'in onayladığı "Sovyet-Karşıtı Unsurlar Üzerine" kararnamesiyle tüm bölgelerde yargılama olmaksızın hüküm vermek üzere troykaların yeniden tesis edilmesi kesinleşti.[98] (Kararname Politbüro adına ya-

95 Otto Schmidt'in ifadesine göre, Prezidyum masasındaki sohbetin akışı içerisinde Stalin tutuklanan üst düzey görevlileri isimlerini sıralıyordu. Shmidt, "Priemy v kremle", s. 273-274; Shevelev, s. 86.

96 *Nezavizimaia gazeta*, 6 Temmuz 1991.

97 Teplialov, *Mashina terrora*, s. 477-478, 538; Gos. arkhiv Novosibirskoi oblasti (GANO), f. 4, op. 34, d. 26, l. 2; Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 262, 332-333. Yezhov ve Frinovsky, Sibirya Parti Başkanı Eikhe'nin troykaları yeniden kurduğu için kendilerinden daha itibarlı hale gelmesinden korkuyorlardı. Batı Sibirya troykalarının Eikhe'nin girişimiyle kurulduğu iddiaları ile ilgili olarak bkz. Zhukov, *Inoi Stalin*, s. 433-434; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 469; Kosholeva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 6, 1993, s. 5; Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 134, 228. Mironov troyka başkanı oldu. Tutuklama kotaları derhal artırılınca, daha önce üzerinde anlaşmaya varılan rakamlara döndürmeye çalıştı. Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, V/i, s. 430 (telgraf, 9 Ağustos 1937). Aynı zamanda bkz. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 296 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 65, l. 58), 335 (d. 57, l. 68).

98 RGASPI, f. 17, op. 166, d. 575, l. 19-22. Metnin ilk yayımlandığı kaynak, "Rasstrel po raznariadke, ili kak eto delali bol'sheviki", *Trud*, 4 Haziran 1992. Aynı zamanda bkz. Danilov vd., *Tragediia Sovetskoi derevni*, V/i, s. 258 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 21, l. 89). Mironov'un "ricasıyla" kurulan troykalar 1937 ve 1938 yılında gerçekleştirilen kitlesel infazların %90'ından fazlasından sorumluydu. Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 470. Bir şehir efsanesine göre Mordovya Özerk Cumhuriyeti'nde (Rusya Federasyonu) yargı troykasının sorgusundan geçenlerin %96'sı

yımlandı ancak resmî toplantılara son verilmişti).[99] Stalin rejiminde bu dokümanla cinayetlerin kapısı sonuna kadar açılmış oldu. 3 Temmuz'da Yezhov adına NKVD'nin altmış beş cumhuriyet ve bölge ofisinin tümüne gönderilen kodlanmış telgrafla, daha önce sürülmüş *kulak*ların, adi suçluların ve eski hükümlülerin dökümü istendi.[100] Listeler hazırlanırken, 5 Temmuz'da, düşmanların karılarının beş-sekiz yıl süreyle kamplarda hapsedilmesine ilişkin kararname yayımlandı – sadece karıları oldukları için.[101] Özbekistan liderliği "milliyetçi teröristleri" dahil etmek isteğini bildirdi (yani, Özbek olmayanları, özellikle Tacikleri); Mironov'un Batı Sibiryası eski Sosyalist Devrimcileri, eski Menşevikleri, eski Beyazları, eski rahipleri –aslına bakılırsa tüm "eskileri"– dahil etmek istiyordu.[102] İzin verildi.[103] Çelyabinsk ve Tataristan NKVD başkanlarının tutuklanması şevki artıracaktı fakat bu durum Mironov için uykusuz geçirilen bir gece demekti; bir zamanlar Tataristan başkanının emrinde çalışmıştı.[104]

NKVD için ödüller de vardı: Bir ay içinde yüz yetmiş dokuz görevli devlet nişanı ve bunların (Mironov dahil) en az kırk altısı Lenin Nişanı aldı. 17 Temmuz 1937'de Yezhov, "hükümet görevlerinin yerine getirilmesinde NKVD organlarını yönetirken gösterdiği üstün başarı" karşılığında Lenin Nişanı aldı. Aynı gün, Moskova Leningrad ve Ukrayna güvenlik personeli için NKVD maaş artışlarını Politbüro resmen onayladı.[105] Artık ajan kadroları ayda 500

yıkıcı olduklarını kabul etmemişti ancak bunun bir direniş mi yoksa yerel NKVD'nin tembelliği (ya da beceriksizliği) mi olduğu bilinmiyor. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 286 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 43, l. 113).

99 O gün, Stalin Küçük Köşe'de on iki kişiyi ağırladı, sadece ikisi Politbüro üyesiydi (Voroşilov ve Molotov); taslak kararname Kaganoviç'in el yazısıyla yazılmıştı ancak Küçük Köşe'nin o günkü ziyaretçi listesinde onun adı yoktu. Sonuçta sekiz Politbüro üyesi kararı imzaladı. Junge vd., *Vertical bol'shogo terrora*, s. 114-116; Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b): povetski dnia zasedanii*, II, s. 876, 887. 19 Haziran 1937'den 23 Şubat 1938'e kadar Politbüro toplantısı yapılmadı. 1938'de iki (25 Nisan ve 10-12 Ekim) ve 1939 iki (29 Ocak ve 17 Aralık) toplantı daha yapıldı. "Politbüro" kararları Küçük Köşe'de sadece Stalin tarafından ya da sınırlı sayıda kişinin katılımıyla alınıyor, Poskrebişev tarafından kaleme alınıyor, telefon oylamasıyla ya da daha sonra geldiklerinde imzalamaları ile "onaylanıyordu." Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 248-249. Stalin bazen tüm bu göstermelik işleri bir kenara bırakıp talimatlarını sadece kişisel yönergeler olarak gönderiyordu: Khaustov vd., *Lub'ianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 329; Khlevniuk, *Khoziain*, s. 340.

100 Junge ve Binner, *Kak terror stal "bol'shim"*, s. 79.

101 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 238-239 (APRF, f. 3, op. 58, d. 174, l. 107). Aynı zamanda bkz. Ilic, "Forgotten Five Percent", s. 116-139.

102 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 21, l. 95-99; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 265; Tepliakov, *Mashina terrora*, s. 348.

103 Herkesin mesajı aldığından emin olmak için Yezhov, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Belarus bölge NKVD başkanlarını Moskova'ya toplantıya çağırdı. Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 98-101; *Leningradskii martirolog*, I, s. 39; Junge vd., *Vertikal' Bol'shogo terrora*, s. 32-33. Aynı zamanda bkz. Shreider, *NKVD iznutri*, s. 41-43. Orta Asya ve Sovyet Uzakdoğu cumhuriyetleri NKVD başkanlarının katıldığı ayrı bir NKVD konferansı daha yapıldı.

104 Iakovenko, *Agnessa*, s. 59; Khaustov, "Deiatel'nost' organov gosudarstvennoi bezopasnosti", 142-143 (TsA FSB, N-15301, t. 15, l. 387). Çelyabinsk'teki başkan Yos-Gersh Blat idi; Tataristan'da Pyotr Rud.

105 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 249 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 989, l. 57, 60). "En yüksek devrimci dikkat ve çelik irade, keskin bir Bolşevik bakış ve örgütleme yeteneği,

yüz ila 800 ruble arası, NKVD başkanları ise 3 bin 500 ruble maaş alacaktı ve bu %300'lük bir artış demekti. (Kıyaslanacak olursa, bölge parti başkanları – ekstra nakit zarfları hariç– ayda 2 bin ruble, SSCB Üst Mahkeme başkanı 1.200 ruble alıyordu.) Ayrıca, terör dönemi boyunca NKVD başkanları asiller gibi hizmetçili villaların keyfini sürerken ve astları komün evleri ya da yatakhanelerde yaşarken, birçok sıradan ajan, tutuklanan "düşmanlardan" boşalan gıpta edilecek evlerde ve devlet kır evlerinde yaşıyordu.[106] Halk düşmanlarının nakit para dahil olmak üzere mallarına el konulması meşru kabul ediliyordu (bazı ÇEKA'cılar tutuklananların "yoksul köylü" çıkmasından şikâyetçiydiler). Yağmalanan mallar, el konulan eşyaların satışından gelir elde edilmesi maksadıyla kurulmuş özel ticaret merkezlerinde yasal olarak satılıyordu ancak çoğunlukla cebe indiriliyordu. Sahnede olmayan müdürler pay beklentisi içindeydi.[107]

Moskova toplantısından eve döndükten sonra, Mironov astlarına, tutuklama için savcılık onayı gereğinin (1936 Anayasası 127. Madde) "askıya alındığını" aktararak, "yargılamaların yapılacağı ve cesetlerin gömüleceği bir yer bulmak" için gizlice araştırma yapmaları talimatını verdi.[108]

26 Temmuz 1937'de Stalin, Beyaz Saray ziyaretini de kapsayan Kuzey Amerika seyahatinden dönen havacılar Chkalov, Baidukov ve Belyakov için düzenlenen Kremlin'deki resepsiyona ev sahipliği yaptı. Üstü açık, çiçeklerle süslenmiş arabalarla Kremlin'e geldiler, Stalin onları kucaklayıp öperek karşıladı. Kahramanların o akşamki konserde yer almasını rica ettikleri Leonid Utyosov'un orkestrası sahneye çok sevilen *Neşeli Ahbaplar* filminden "Kalp" şarkısını söyleyerek çıktı. Mikrofon olmamasına rağmen sarayın sıcak ortamında akustik mükemmeldi. Caz orkestrası, sevgilisinin dönmesini bekleyen kadını hikâye eden Amerikan şarkısı "Sudaki Yansıma"yı Rusça sözlerle söylemişti ve söylendiğine göre Stalin'in gözleri dolmuştu. Despot ayağa kalktı ve uzun süreli bir alkışa öncülük etti. Utyosov bir kez daha söyledi ve Stalin'in gözlerinden yanaklarına süzülen yaşlar açıkça görülüyordu; şarkı üçüncü kez söylendi. Kudretli lider, kendisi de şarkı isteğinde bulundu; bu şarkı, resmen yasaklan-

istisnai bir zekâ ve incelikli proleter anlayış – yoldaş Yezhov'un sergilediği nitelikler bunlar," diye yazmıştı *Pravda* ve şöyle devam ediyordu: "İşçilere ait milyonlarca gözün, milyonlarca elin desteğine sahip... Böylesine bir gücün yıkılması mümkün değil." *Pravda*, 18 Temmuz 1937. 18 Temmuz'da Yunanistan'daki Sovyet diplomat Aleksandr Barmine iltica ederek Fransa'dan sığınma aldı. Rogovin, *Partiia rasstreliannykh*, s. 353-355.

106 Tepliakov, *Mashina terrora*, s. 528-532.

107 Tutuklanan babası Vladimir ile ilgili olarak Anton Antonov-Ovseyenko, "Babamın evinin, belgede tarif edilen hurdacı evine hiçbir yönden benzemediğini kanıtlayabilirim," diye yazmıştı. Oğlunun iddiasına göre, NKVD'nin dökümünü yaptığı aile evinin envanterine dahil edilmeyen eşyalar, "ünlü sanatçıların orijinal gravürleri, daktilo, gramofon ve sekiz albüm, karısının mücevherleri, sincap kürkü palto, pahalı Fransız parfümü... ve birçok diğerleri" idi. Antonov-Ovsenko, *Portet Tirana*, s. 187. V. Antonov-Ovseyenko 12 Ekim 1937'de tutuklandı (10 Şubat 1938'de infaz edilecekti), 1930 yılında Moisei Ginzburg'un inşa ettiği ünlü Finans Komiserliği Binası'nda (Novinsky Bulvarı, Numara 25) ikamet ediyordu.

108 Uimanov ve Petrukhin, Bol'liudskaia, V, s. 102-111; Junge ve Binner, Kak terror stal "bol'shim", s. 81-83; Tepliakov, "Personal i povsednevnost' Novosibirskogo UNKVD", s. 254.

mış argo sözcüklerle dolu, bir suç dünyası manifestosu olan "Odessa Hapishanesi'nden" idi.[109]

Kirli işi, (31 Temmuz tarihli) NKVD Faaliyet Talimatı No. 00447'yi yazma işini üstlenen Frinovsky oldu ve Stalin tarafından onaylandı. (Baştaki 00 çok gizli olduğunun işaretiydi.) Talimatta, "Devlet güvenlik organları tüm bu Sovyet-karşıtı unsurlar çetesini acımasızca ezmekle görevlendirildi," deniliyor ve "Sovyet Devleti'nin temeline yönelik hain yıkıcılığa kalıcı biçimde son verilmesi" talep ediliyordu.[110] Her *potansiyel* düşman –yönetim hükümlerince belirlenmiş– ya infaz edilecek (kategori 1) ya da uzak Gulag noktalarına gönderilecekti (kategori 2). Bölge ve cumhuriyet NKVD arşivcileri, "Sovyet-karşıtı unsurlar", eski "*kulak*lar" ve "sabıkalı" suçlularla ilgili kart kataloglarını güncellediler. Yezhov ve Frinovsky bildirilen rakamları bölgesel tutuklama kotalarının saptanmasında kullanırken, birlik çapında 269 bin tutuklama (76 bin kişi infaz edilecek, 193 bin kişi Gulag kamplarında sekiz-on yıl mahkûmiyet alacaktı) kararı aldılar.[111] Tahmin edilebileceği gibi, bölgesel NKVD görevlileri hâlâ daha fazla kota elde etmenin peşinde koşuyorlardı. Batı Sibirya'da iş kolaydı zira sürgün edilmiş *kulak*lar (200 binden fazla), adi suçlularla dolu çalışma kampları ve çok sayıda serbest bırakılmış hükümlü ile oluşan bir yoğunluk söz konusuydu.[112] Türkmenistan'da NKVD, insan toplamak üzere pazara hapishane aracı gönderiyordu; Sverdlovsk'da bir görevlinin ofisinde bir "karşı-devrimci"

109 Cazcının icrası havacıları ayağa kaldırdı, alkışladılar ve bis için çağırdılar. Chkalov, *Nash transpoliarnyi reis*, s. 59; Vodop'ianov, *Letchik Valerii Chkalov*, s. 195; Skorokhodov, *V poiskakh utrachennogo*, s. 21-23. Utyosov anılarında, bir daha hiçbir resepsiyon için Kremlin'e çağrılmadığını iddia edecekti ancak 2 Mayıs 1938 programı bu söylediği ile çelişiyor. Nevezhin (*Zastol'ia*, s. 298-299), Sovyet Uzakdoğusu'na kesintisiz uçak yolculuğunun ardından, 13 Ağustos 1936'da resepsiyonun olduğunu söyleyerek yanlış tarih veriyor ancak Utyosov "1937 yazı" –26 Temmuz 1937– olduğunu, Baidukov, Chkalov ve Belyakov'un Moskova'dan Vancouver'a kesintisiz uçuşunu takiben gerçekleştiğini söylüyor; Chkalov da Birleşik Devletler'den dönüşlerinde bu akşamın düzenlendiğini söyleyerek olaya açıklık kazandırıyor.

110 *Trud*, 4 Haziran 1992; Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 273-281 (APRF, f. 3, op. 58, d. 212, l. 59-78), 281-282 (l. 52-54); Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, V/i, s. 328-337; Werth ve Mironenko, *Istoriia Stalinskogo gulaga*, I, s. 277-280; Junge ve Binner, *Kak terror stal "bol'shim"*, s. 84-93, 94-96. Bunu ilgili başka talimatlar izledi: Werth ve Mironenko, *Istoriia Stalinskogo gulaga*, I, s. 363-365. Frinovsky Temmuz 1937'de üç kez Stalin tarafından kabul edildi: 7 Temmuz (on beş dakika), 26 Temmuz (beş dakika), 29 Temmuz (on beş dakika). *Na prieme*, s. 216.

111 Korneev ve Kopylova, "Arkhivy na sluzhbe totalitarnogo gosudarstva." Talimat kitlesel operasyonların dört ay süreceğini öngörüyordu (ancak on beş ay sürecekti): 31 Ocak 1938'de rejim hem belirlediği son tarihi uzattı hem de ülke çapında kotayı iki misli artırarak 500 bin yaptı. Bu "nihai" kotalar da aşılacaktı: Gürcistan ve Özbekistan'da %50, SSCB genelinde %100 ve Batı Sibirya'da %200. Kitlesel operasyonlar farklı yerlerde farklı tarihlerde sona erdi. Junge ve Binner, *Kak terror stal "bol'shim"*, s. 83-103.

112 Mironov diğer bir yerel troyka üyesiyle, Batı Sibirya Parti Başkanı Eikhe ile birlikte çalışıyordu ve parti üyelerinin sorgulanmasında ve tutuklanmasında rol almaya çalışarak "NKVD'nin işlerine karıştığı" için Eikhe'yi Yezhov'a şikâyet etti. Yezhov, Mironov'a Eikhe ile çatışmamasını öğütledi. Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 107 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB ASD Frinovskogo, N-15301, t. 7: 36-37). Bölgesel pratikler farklılık gösteriyordu. NKVD görevlisi Mikhail Shreider'e göre İvanova eyaleti NKVD Şefi İsrael Radzivilovsky "troyka" kararlarını kendisi alıyor, diğer iki troyka üyesi, yerel parti başkanı ve savcıya, sadece imzalamaları için belgeleri yolluyordu. Shreider, *NKVD iznutri*, s. 76.

tutuklandı, NKVD kotayı doldurabilmek için bir Stahanovcu listesinden yararlandı.[113] Ağustos 1937'nin sadece ilk iki haftasında 100 bin kişi tutuklandı ve bu rakam Ağustos 1936 Moskova açık yargılamasından beri geçen bir yıl boyunca tutuklananların sayısından fazlaydı.[114]

NKVD halkın arasında, buğday tarlasında dolaşan orak gibiydi. "*Kulak* sabotajları", suç oranları ya da Gulaglardaki işçi gereksinimi bakımından köklü hiçbir değişiklik olmamıştı. Yerelde, *kulak* operasyonlarının bazen eski *kulak*larla hiçbir ilgisi olmuyordu. Ural eyaleti Perm bölgesinde (buradaki eski KGB arşivlerine erişilebiliyordu) hedeflerin çoğu işçiler ve memurlardı. Burada, çok gizli 00447 talimatı, sonbahar 1936 ve özellikle ilkbahar 1937'de (Merkez Komite genel kurul ve talimatlarının ardından) düzenledikleri NKVD raporlarına yansıyan, zaten "maskesini düşürmekte" oldukları "komplolar" konusunda yerel ajanların yok etme yetkilerini genişletmişti. Yereldeki seyir bir virüsün yayılmasını andırıyordu – bir kişi yakalandıktan sonra onun "suçuyla" akrabaları da enfekte oluyordu ve bu reaksiyon genişleyerek devam ediyordu.[115]

Artık bölgesel gizli polis yetkilileri, merkezî talimat olmaksızın halka yönelik kitlesel katliamlar başlatamayacakları gibi durmaları yönünde merkezî talimat aldıktan sonra buna devam edemezlerdi.[116] Durum şuydu, Stalin kitle kıyımına karar vermişti ve uygulanması için merkezde Frinovsky'e, yerelde Mironov'a sırtını yaslayabilirdi.[117]

Paralel "milli" operasyonlarda kota uygulanmıyordu fakat bir milliyetin kendisi zaten bir tür kotaydı.[118] Sovyet milliyetleri içinde yaşayan SSCB-dışı bir ulus-devlete mensup herkes NKVD'nin potansiyel hedefiydi. Etnik sürgünlere elbette daha önce başlamıştı.[119] Ancak böylesi operasyonlar katlanarak geniş-

---

113 Khlevniuk, *History of the Gulag*, s. 157-161 (GARF, f. 8131, op. 37, d. 145, l. 49-84); Leibovich, *"Vkliuchen v operatsiiu"*, s. 302-303.

114 Artizov vd., Reabilitatsiia: kak eto bylo, I, s. 320; Kuz'micheva, "Resheniia osobykh troek privodit' v ispolneniie nemedlenno", s. 85.

115 Leibovich vd., *"Vkliuchen v operatsiiu"*, s. 314-317 (Perm'deki eski KGB arşivlerine dayandırarak). Bazı eski *kulak*lar, sürgün sürelerini doldurduktan sonra eski yaşam bölgelerine döndü ve hatta bazen topraklarını da geri almaya çalıştı, bu durum rejim tarafından "sabotaj" addedildi. Fitzpatrick, *Stalin's Peasants*, s. 238-254. Sabıkalılık diğer bir ilgi odağıydı. Yezhov, Stalin'e gönderdiği bir raporda, "huzur bozucu saldırıları (soygun, eşkıyalık, cinayet, büyük ölçekli hırsızlıklar) gerçekleştiren grup daha önce mahkûm olmuş kişilerden oluşuyor ve çoğu vakada, kamplardan ya da tutuklu kaldıkları yerlerden henüz salıverilmiş oluyorlar," diyordu, despot bu pasajın altını çizmişti. Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 96 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 58, d. 166, l. 151-154); Rittersporn, "Vrednye element", s. 103; Hagenloh, "'Socially Harmful Elements'", s. 300.

116 Ellman, "Regional Influences."

117 Frinovsky'nin gönderdiği şifreli talimatta, yerel yetkililerin 1. kategoriye dahil ettiği "Sovyet-karşıtı unsurların" ("özellikle toplumsal tehlike teşkil edenler") suçlanmasına gerek olmadığı ve acımasızca öldürülmeleri gerektiği ifade ediliyordu. Stepanov, *Rasstrel po limitu*, 8 Ağustos 1937, s. 30; Junge ve Binner, *Kak terror stal "bol'shim"*, s. 99. Aynı zamanda bkz. Rabishchev, "Gnilaia i opasnaia teoriia", özellikle s. 55.

118 Ulusal düzeyde operasyonların kurbanı olanların sayısı 350 bindi, 247.157'si öldürüldü.

119 Nisan 1936'da rejim, Ukrayna batı sınırına yakın ikamet eden etnik Polonyalı ve Almanları (10 binden fazla aile) Kazakistan'a sürmeye karar verdi; daha sonra, Finlandiya sınır bölgesindeki

liyordu: Sovyet Uzakdoğusu'nda bulunan tüm etnik Kore nüfusu Kazakistan ve Özbekistan'a sürülmüş ve orada "barınmak" için çukurlar kazmışlardı. Sovyet Korelilerine yönelik operasyonun boyutu –Ekim 1937 sonunda 135 bin kişi ve toplamda 185 bin kişi sürülmüştü– Stalin'i öfkelendiren bazı komplikasyonlara yol açmıştı. Sovyet Uzakdoğusu'ndaki üst düzey yetkililere "Operasyonu sabote eden herkes, kim olursa olsun, hemen tutuklanmalı ve cezalandırılmalıdır," diye yazmıştı.[120] Yerel NKVD ofisleri, kendi bölgelerindeki yabancı ve etnik grupların "albümlerini" de oluşturuyor, kişileri duyulan kuşkuya göre derecelendiriyordu. Etnik Sovyet Polonyalılar ana hedefti: 144 bini tutuklandı ve 111 bini infaz edildi, bu rakam öldürülen Rus olmayanların yaklaşık yarısıydı.[121-122] (Sovyetler Birliği'nde yaklaşık 636 bin etnik Polonyalı vardı.) Gürcü asıllı Stalin, Litvanya kökeni gizli kalmış Yezhov'un gönderdiği bir raporun üzerine, "Şahane. Daha derine inin ve Polonyalı casus pislikleri temizleyin. SSCB'nin çıkarı için onları yok edin!" diye yazmıştı.[123]

Finleri ve Afganistan sınırındaki İranlıları (yaklaşık 2 bin aile) sürdü. Stalin, Türkmenistan Merva'daki tüm etnik Afganların tutuklanmasına izin verdi (orada bir Afganistan Konsolosluğu da bulunuyordu). RGANI, f. 89, op. 48, d. 8, l. 1-2 (şifreli telgraf, Türkmenistan'ın fiilî parti başkanı Anna Muhammedov'dan Stalin'e, 23 Temmuz 1937, Stalin'in el yazısıyla). Muhammedov 5 Ekim 1937'de tutuklandı.

120 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 22, l. 16; d. 21, l. 157; Gelb, "Early Soviet Ethnic Deportation"; Bugai, "Vysylenie sovetskikh koreitsev", s. 144; Pohl, *Ethnic Cleansing*, s. 9-20; Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 352 (APRF, f. 3, op. 58, d. 139, l. 23). Sovyet Pasifik Filosu Korelilerin deniz yoluyla kaçmasını önlemek için alarma geçti ancak bu insanları kurtarmak üzere Kore'den birkaç yüz tekne hemen Sovyet sularının dışına kadar geldi; Sovyet sınır muhafızları birçok tekneyi alıkoydu. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 301. Aynı zamanda bkz. Polian, *Against Their Will*, s. 99-101. Sınıra yakın olmayan yaklaşık 25 bin Kore kökenli sürülmedi, en azından hemen sürülmedi. *Belaia kniga*, s. 68, 82. Khaustov ve Samuelson'un iddiasına göre toplamda 180 bin Koreli sürülmüştü: *Stalin, NKVD*, s. 300 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 14). Sovyet Uzakdoğusu'ndaki Kore kökenlilerin nüfusu, 1917-1926 yılları arasında üçe katlanarak 175 bine çıkmıştı; gizli bir plan (6 Aralık 1926) benimsendi ancak uygulanmadı – 88 bini sınır bölgelerinden başka bölgelere taşınacaktı. 1928, 1930 ve 1933 yıllarında birkaç bin Koreli iç bölgelere nakledildi. Khisamutdinov, s. 119-121; Boldyrev, "Iapobiia i Sovetskii Dal'nyi Vostok", s. 187-194, 193-194; Stephan, *Russian Far East*, s. 212; Petrov, *Ukrepim sovety DVK*, s. 97. *Sibirskaia Sovetskaia Entsikloperiia*, II, s. 95.

121 Petrov ve Roginskii, "'Pol'skaia operatsiia' NKVD", s. 22-43.

122 Sovyet Polonya kökenlilerin yaklaşık %70'i Ukrayna'daydı ve 1937 yılına kadar Polonya, Moskova'da, Leningrad'da, Harkov'da, Kiev'de, Minsk'te ve Tiflis'te konsolosluklarını korudu, istihbarat faaliyetlerini bu kanaldan sürdürdü. Ancak Stalin'in önlemleri Polonya elçiliklerinin ve konsolosluklarının Sovyet etnik Polonyalılar arasından ajan seçmekten vazgeçmesini sağladı. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 48; Peplonski, *Wywiad Polski na ZSSR*, s. 126-127. Diğer taraftan, ne zaman bir Polonya vatandaşı efendilerine ihanet etmek üzere Lubyanka'nın kapısında belirse, Polonya adına NKVD'ye sızmak için gönderildiğini işkenceyle itirafa zorlanıyordu. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 229-230 (APRF, f. 3, op. 58, d. 254, l. 92-93, 203).

123 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 352-359 (APRF, f. 3, op. 58, d. 254, l. 173-188: 14 Eylül 1937); Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 291; Sudoplatov, *Tainaia zhizn'*, I, s. 366-393; Gur'ianov, *Repressii protiv poliakov*, s. 16-20. Stalin'in "yabancılara" karşı kindarlığı şahsına özel bir durum değildi. Yerel bir NKVD konferansında yerel parti başkanlarından biri, "Enternasyonalizm oynamayı bırakın, tüm bu Polonyalılar, Koreliler, Letonyalılar, Almanlar, vb. sopayı hak ediyor, bunlar satılık milletler, bitirilmeleri gerekir. Hepsi yakalanmalı, diz çöktürülmeli ve kuduz köpek gibi öldürülmelidir." Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 114 (alıntılandığı kaynak, Sergey Sobolev, Krasnoyarks). 15 Eylül 1938'de rejim "albüm

Ardından etnik Sovyet Almanlara geliyordu: 55 bini tutuklanmış ve yaklaşık 42 bini infaz edilmişti.[124] Almanya vatandaşı olanlar da tutuklanıyordu.[125] Frinovsky 20 Temmuz'da Stalin'e NKVD karşı-istihbaratından gelen bir rapor iletti: "Ladoga Gölü yakınlarında bir karga öldürüldü. D-72291 olarak numaralanmış bir halka takılmıştı ve üzerinde 'Almanya' yazıyordu. Eşzamanlı olarak, Leningrad'ın Batetsky bölgesi Rusynya köyü yakınlarında bir alıcı kuşun öldürdüğü kargada da D-70398 numarası ve 'Almanya' yazısının bulunduğu bir halka takılıydı. Belli ki Almanlar, şaşırtma saldırıları ve bakteriyolojik (yerleşimleri, saman yığınlarını ateşe vermek gibi) hedefleri için kullanabilmek üzere kargalar aracılığıyla rüzgâr yönlerini inceliyorlar."[126] NKVD'nin keşfettiği, Alman kuşbilimcilerin karga göçleri ile ilgili bir araştırma projesiydi.

Yezhov, Aleksey Nasedkin'i Smolensk NKVD başkanlığına atadı ve ona Sovyet etnik Polonyalılar ve Almanlara yönelik "tutuklamaları cesaretle yapabilirsin" tavsiyesinde bulundu. Görev bölgesine giden Nasedkin, "karşı-devrimci" bir Letonya kültürel topluluğu hakkında toplanmış "itiraflar"ı tespit etti. Aceleyle Moskova'ya döndü. Nasedkin, "Yezhov heyecanlanmıştı," diye anlatacaktı daha sonra. Yezhov, "Smolensk'de çok Letonyalı var mı?" diye sormuş, Nasedkin, 5 bin kişi olduğu ve yaklaşık 450-500'ünün tutuklanabileceği cevabını vermişti. "Saçmalık," diyordu Yezhov, "ben konuyu Merkez Komite ile konuşurum, Letonyalıların kanını dökmek zorunda kalacağız – en az 1.500-2.000'ini tutukla. Bunların hepsi milliyetçi." Nasedkin "Letonyalı komplosu" ile ilgili bilgi vermek üzere Küçük Köşe'ye kabul edildi. Onun "dikkati" sayesinde, neredeyse tüm önde gelen Sovyet Letonyalıların tutuklanmasının önü açılmış oldu: Yetenekli Kızıl Hava Kuvvetleri Komutanı Yakov Alksnis (Jēkabs Alksnis); tartışmalı Askerî İstihbarat Başkanı Jan Berzin (Peteris Kuzis); ünlü ÇEKA'cılar Yakov Peters (Jēkabs Peterss) ve Martin Latsis (Jānis Sudrabs); 1918'de Bolşevik rejimini Sosyalist Devrimcilerin elinden kurtaran ilk Kızıl Ordu Başkomutanı İoakim Vatsetis (Jukums Vācietis); Batı Sibirya Parti Başkanı Roberts Eikhe; Politbüro aday üyesi Jānis Rudzutaks.[127] SSCB çapında birçok kişi, ko-

prosedürü"nü sonlandırdı ve troykaların ulusal çapta faaliyetlerine izin verildi; iki ay sonra troykalara son verildi.

124 Okhotin ve Roginskii, "Iz istorii 'nemetskoi operatisii' NKVD", s. 66. Diğerlerinin yanı sıra, geri dönen Harbin göçmenlerine yönelik de kitlesel operasyon emri verilmişti (20 Eylül 1937). Zaitsev, *Sbornik zakonodatel'nykh i normativnykh aktov*, s. 430-437.

125 Stalin, "*Tüm* bölgelerdeki askerî ve yarı askerî kurumlarımızda, kimyasal fabrikalarında, elektrik santralları ve inşaat sitelerinde çalışan Almanlar *tutuklanacaktır* talimatı verdi (20 Temmuz 1937). Beş gün sonra Yezhov bunu bir eylem talimatı olarak yayımladı (no. 00439). Sovyetler Birliği'nde ikamet eden Almanların sayısı yaklaşık 4 bindi; 800'ü tutuklandı ve Almanya'ya gönderildi. APRF, f. 3, op. 58, d. 254a, l. 82; Okhotin ve Roginskii, "Iz istorii 'nemetskoi operatisii' NKVD", s. 35-37; Khlevniuk, *History of the Gulag*, s. 144-145.

126 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 251 (APRF, f. 3, op. 58, d. 253, l. 141). Raporu yazan Aleksandr Minayev 6 Kasım 1938'de tutuklandı ve 25 Şubat 1939'da infaz edildi. Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 298-299.

127 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 662 n86; Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 156 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 987, l. 79). Rudzutaks, korkunç işkencelere rağmen herhan-

taları doldurabilmek amacıyla birdenbire "Letonyalı" ilan edildi. Smolensk'e dönen Nasedkin, ikna edici materyaller olmadan Letonyalıları tutuklayıp tutuklayamayacağını soruyordu. "Materyaller, sorgu sürecinde ortaya çıkar," diye yanıt verdi Yezhov.[128]

Rudzutaks'ın Politbüro'daki yerini Yezhov doldurdu; Jdanov, Rudzutaks'ın kır evini aldı.[129] "Hiç belli etmedi!" diyordu Molotov, uzun süredir hizmetinde olan sadık yardımcısı Rudzutaks için, "Sanırım bilerek katılmamıştır, bu cemiyette kendisini rahat hissetmiştir ve tüm bunların saçma ve önemsiz olduğunu düşünmüştür. Bu affedilemez. Tehlikeleri fark etmemiş... Aslında şüphesiz akıllı bir insan. Letonyalılarda olmayan bir esnekliği var. Letonyalılar yavaş düşünceli değiller ama biraz basitleştiriyorlar. Partimizdeki birinci sınıf düşünürler Letonyalıların arasından çıkmıyor."[130]

Askerî istihbaratın imhası

Moskova'daki Batı Avrupalı bir askerî ataşenin ele geçirilmiş raporunun tercümesi Yezhov'a ulaştırıldı. Raporda, Moskova'da bulunan neredeyse bütün yabancı temsilcilerin Tuhaçevski ve diğer askerî kadrolara yönelik suçlamaları saçma bulduğu, Stalin'in aşırı şüpheciliğinin eseri olduğunu düşündüğü ifade ediliyor ve infazlar ile Sovyet askerî gücünün zarar gördüğü sonucuna varılıyordu. Yezhov'un bu raporu Stalin'e iletecek cesareti bulup bulmadığını bilmiyoruz.[131] Ancak diğer bir vaka, Stalin'in sonuçları önemsemediğini gösteriyordu. 1937 yılı başında Yezhov, 1935-1936 Alman ordusu birliklerinin konumlarına ilişkin ayrıntılı bir çizimi Stalin'e iletti ve bu kıymetli belgenin Alman Askerî Ataşe Ernst Köstring'in kasasından, kendisinin haberi olmadan fotoğraflandığını bildiriyordu. Yezhov bu başarılı operasyon için Sovyet istihbarat elemanı Macar kökenli teğmen Béla Biró'yu (d. 1891) işaret ediyor, "inisiyatif alması, cesareti, becerisi ve soğukkanlılığı" nedeniyle övüyordu. Yezhov'un "özel hizmetleri nedeniyle" Biró'ya Kızıl Ordu Nişanı verilmesi önerisini Stalin kabul etti. Ancak daha sonra, 2 Temmuz 1937'de Yezhov'un NKVD'si, Stalin'in onayıyla Biró'yu tutukladı ve casusluk suçlamasıyla, devlet çiftliğindeki "Kommunarka" ölüm tarlasında infaz etti.[132] Biró'nun kaybına

---

gi bir suçu üstlenmedi. Chuev, *Sto sorok*, s. 410-412. Tutuklanan Kremlin kütüphanecisi İrina Gogua'ya göre Rudzutaks, Menşevik *Sosyalist Haberci*'nin Martov'u anma yazısının yer aldığı sayısını evindeki rafta kitapların arkasında saklıyordu.

128 Pavliukov, *Ezhov*, s. 333-334 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 8131, op. 37, d. 86, l. 138-148). 23 Kasım 1937'de Küçük Köşe listesinde Nasedkin'in adı da yer alıyordu. *Na prieme*, s. 225. NKVD sorguculari genellikle neden tutuklandıkları sorusuyla başlıyorlardı, sanki kendi suçunu tayin etmek tutuklunun mesuliyetiymiş gibi.

129 Alliluyeva, *Only One Year*, s. 388.

130 Chuev, *Sto sorok*, s. 409.

131 Primakov, *Ocherki*, III, s. 65 (atıf yok). Ataşenin ülkesi belirtilmemiş.

132 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 60 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 983, l. 46: 9 Ocak 1937), s. 66; Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 509n2 (f. 17, op. 163, d. 1143, l. 73).

benzer vakalar defalarca tekrarlandı.[133-134]

Askerî istihbarat başkan yardımcılığına henüz atanmış olan Mikhail Aleksandrovski Temmuz 1937'de tutuklandı. 1 Ağustos'ta Berzin'in yerini –Stalin kendisini yeniden askerî istihbaratın başına atamasının üzerinden iki ay bile geçmeden– yardımcısı Aleksandr Nikonov aldı. Birkaç gün sonra Nikonov da tutuklandı. İşkence altında, her biri yeni isimler verdiler. Stalin, onları aslında kimin görevlendirdiğini (böyle biri varsa), ne tür zararlara yol açtıklarını (eğer böyle bir şey varsa) ortaya çıkaracak şekilde sorgularının yürütülmesini sağlayabilirdi. Diğer bir seçenek onları görevleri başında bırakıp, yabancı bağlantılarını (eğer varsa) tespit etmek üzere izletmekti. Bunlar yapılmadı.[135] Asli görev ülkenin kendi istihbaratına karşı polis operasyonu düzenlenmesiymiş gibi, askerî istihbarat Yezhov'a bağlı bir NKVD karşı-istihbarat görevlisine teslim edildi.[136] Sadece Moskova'da, toplamda en az üç yüz askerî istihbarat görevlisi tutuklandı.[137] Askerî istihbarat personel dairesi başkanı tahsis edilen makamların yarısının boşaldığını rapor etti. 1937 güzünde İsviçre'den Moskova'ya dönen gizli ajan Maria Polyakova rapor verebileceği birini bulamadı. "Ne olduğunu anlayamıyordum ve kime sorabileceğimi de bilmiyordum," diyordu. "Şube personeli ile karşılaştım, çoğu askerî akademi [yeni] mezunuydu ve kurumumuzun dilinden ve çalışmalarından habersizdi."[138]

Stalin tutuklamaların çıkar amaçlı olduğunu açıkça reddetti. Ağustos 1937'de Stalin'in de katıldığı ordudaki siyasi görevlilerin bir toplantısında, Uzakdoğu Ordusu siyasi şube başkanı şöyle yakınıyordu: "Partili kitlelere, komuta kadrolarına ya da Kızıl Ordu askerlerine bu yıkıcıların [tam olarak] hangi yıkıcı faaliyetleri gerçekleştirdiklerini söyleyemiyoruz ve bu arada, bu konuya ilgi çok büyük." Bu ilgi, Kızıl Ordu parti toplantılarında NKVD'nin sorgu tutanaklarından bölümler okunmasıyla teşvik ediliyordu. Toplantıda bir yetkili araya girdi:

---

133 Paris'teki Sovyet istihbarat merkezinde Almanca bilen tek görevli 1937 yılında Moskova'ya geri çağrılmıştı. Primakov, *Ocherki*, III, s. 66 (atıf yok). Bu kişinin kimliği belirtilmiyor.

134 Yezhov, ev işlerini yapan bir kadının, Berzin'in kendisine geleceğe yönelik makam sözü veren Troçki'ye yakın olduğu bilgisini verdiğini Stalin'e iletti. Söylendiğine göre kadın, Berzin'in kütüphanesinde, Troçki'nin kitapları da dahil olmak üzere Rusça ve diğer dillerde geniş bir Beyaz Muhafız külliyatı bulunduğunu da ifade etmişti. (Berzin askerî istihbarat başkanıydı.) Stalin, askerî bölgelerde, özellikle Ukrayna Belarus ve Leningrad'da askerî istihbaratın peşine düşmesi için Yezhov'u görevlendirdi ("Uzakdoğu istihbaratının Troçkistleri Japonya ile ilişkilendirdiği gibi onlar da Troçkistleri Polonya ile ilişkilendirmediler mi?") Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 221 (APRF, f. 3, op. 24, d. 316, l. 86). Berzin 1 Ağustos 1937'de uzaklaştırıldı ve kısa süre sonra Troçkizm suçlamasıyla tutuklandı; 29 Temmuz 1938'de Kommunarka'da infaz edilecekti.

135 Bunun yerine rejim, belli bir süredir ortalıkta duran eşya kutularını inceleyerek Troçki, Zinovyev ve diğer eski Politbüro görevlilerinin yazılarını ele geçirdi. Kochik, "Sovetskaia voennaia razvedka", sayı 9-12, s. 101-102.

136 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 21, l. 133 (Semyon Gendin).

137 Lota, *"Alta" protiv "Barbaraossy"*, s. 56 (atıf yok). Başka işten uzaklaştırılanlar da vardı ama tutuklanmamışlardı.

138 Polyakova ekliyordu: "Bu yoldaşlar benim ilk öğrencilerimdi ve daha sonra bazıları üstüm oldu." Kochik, "Sovetskaia voennaia razvedka", sayı 9-12, s. 98.

"Kapitalizmi yeniden tesis etmeye çalıştıklarını söylemek yeterli değil mi?" Stalin: "Ne olursa olsun, itiraflar önemli."[139]

"Emperyalist" Uzakdoğu "savaşı"

Kukla Mançukuo Devleti'ndeki Japon kara ve hava kuvvetleri, Sovyet sınırını 1935 yılında yüz elli kez ihlal etti ve bu durum 1936 yılında da sürdü.[140] 1937'de Amur Nehri'ndeki stratejik adacıkta önemli bir olay yaşandı.[141] Sınır teşkil eden nehirlerdeki adaların ait oldukları tarafa, genellikle akıntı kanalına göre olan konumları üzerinden karar verilir. Ancak 1858 ve 1860 Rus-Çin anlaşmalarından bu yana, fırtınalar ve doğal sebeplerle Amur'un ana akıntı kanalının yeri değiştiğinden, Blagoveshchensk'ten akıntı yönüne göre sırasıyla seksen ve yüz kilometre uzaklıktaki iki adacık Amur Nehri'nin ana akıntı kanalının Mançukuo tarafına geçmişti. Sovyetler'in iddiası, en derin nehir kanalının sınır kabul edilmesiydi ki bu durumda adacıklar yeniden Sovyet tarafına geçecekti. 19 Haziran 1937'de Japonlar yirmi kadar Sovyet askerinin adacıklardan birine –Mançu dilinde Kanchazu adıyla anılıyordu– çıktığını bildirdi. Deniz motorlarıyla gelmişler, şamandıraları kaldırmışlar ve Mançukuolu altın arayıcılarını tahliye etmişlerdi. Bunu başka Amur adalarında da tekrarlamışlardı. Mançukuo hükümetinin protestoları bir çözüm sağlamadı. Japon Kwantung Ordusu Sovyet askerlerini zor kullanarak uzaklaştırmaya meyilliydi ancak Japon ordusundaki yüksek rütbelilerinin 28 Haziran 1937'de aldıkları kararda, "çok uzaklardaki bu adaların ulusal gücün büyük bir taahhüt altına girmesine gerekçe olamayacağı" söyleniyordu. Ancak aynı gün Moskova'dan yeni dönen üst düzey bir Japon askerî istihbarat yetkilisi, bir Osaka gazetesinde, Sovyetler Birliği'nde üst askerî komutanların infaz edilmesinin Kızıl Ordu'nun bütünlüğüne bir tehdit oluşturduğunu ifade etti, yani Japonlar açısından korkacak bir şey yoktu.[142]

Stalin terörü –"kaçınılmaz savaş" yaklaşırken hayati önem taşıdığı ilan edilmişti– potansiyel olarak tam da böylesi bir savaşı davet ediyordu. Sadece birkaç hafta içinde Tuhaçevski ve diğerleri ölmüş, Kızıl Ordu'da karışıklık baş göstermişken, 29 Haziran'da Sovyet diplomatlar Moskova'nın Amur adacıklarındaki askerlerini çekeceğini Japonlara bildirdi.

Ancak şimdi üç küçük Sovyet hücumbotu sahneye çıkmıştı ve 30 Haziran'da Kwantung Ordu birliklerinin ateş açmasıyla teknelerden biri batmış, diğeri yara almış ve otuz yedi Sovyet askeri ölmüştü. Tokyo'nun "korkaklığı" karşısındaki nefret ve Sovyetler'in "kuvvetlerini takviye ederek" karşılık vermesi çağ-

139 Tartışmanın daha önceki br bölümünde orta seviyede bir komutan "yüksek sesle" halk düşmanlarından söz etmek konusunda tereddütüm var demişti. Stalin: "Tüm dünyaya mı?" Komutan: "Hayır içeride" Stalin: "Buna mecbursun." Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 93 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 29, d. 318, l. 173, 174, 64).

140 Solov'ev ve Chugnuov, *Pogranichnye voiska SSSR*, s. 538-558, 574-577.

141 Beloff, *Foreign Policy of Soviet Russia*, II, s. 179-180; Ikuhiko, "Japanese-Soviet Confrontation", s. 137-140.

142 Goldman, *Nomonhan, 1939*, s. 28-34 (s. 31'deki alıntı).

rıları artmıştı. Stalin diplomatik protesto istedi ancak askerî misillemeden kaçındı. Japon istihbaratı Blyukher'in Khabarovsk'tan Amur küçük filosunun komutanına gönderdiği geri çekilme talimatını ele geçirmişti. 3 Temmuz'da – Yezhov'un başında bulunduğu NKVD'nin SSCB halkına karşı "kitlesel operasyon" hazırlıklarına başlamaları için şubelerine talimat gönderdiği gün– Sovyet askerleri adacıkları boşaltmaya başladı. 6 Temmuz'da, artık boşaltılmış olan (ve yakın zamana kadar zaten boş olan) adaları Mançukuo işgal etti ve Kanchazu'yu fiilen Mançukuo toprağı ilan etti, Sovyetler'den bir tepki gelmedi. Japon istihbaratı ele geçirdikleri Sovyet askerî haberleşmesindeki curcunaya inanamıyordu: Birkaç salvo top atışı Kızıl Ordu'yu korkutmaya yetmiş görünüyordu, üstelik harekât sahasında üçe bir oranında asker üstünlüğü vardı. Japon istihbarat subayının planlanmamış çatışma ile ilgili vardığı sonuç, "gerçekten iyi bir cebri 'keşif'" olduğuydu. Yani, Amur olayı Kwantung Ordusu'nun büyük bir bölümünü Tokyo'nun korkaklığına ikna ederken, Tokyo'daki genelkurmay Kızıl Ordu'nun kofluğundan söz etmeye başlamıştı.[143]

Japon askerleri (sayıları beş ila yedi bin arasıydı) Pekin'in hemen kuzey, doğu ve batısındaki –SSCB ve Sovyet uydusu Moğolistan'ın karşında bulunan– Çin topraklarını da denetim altında tutuyordu. 7 Temmuz 1937'de bu askerlerin yaklaşık yüz otuz beşi Pekin'in on beş kilometre batısındaki ve zamanında Çing İmparatoru Kangxi tarafından restore edilen sekiz yüz yıllık granit yapı Marco Polo Köprüsü'ne gece manevrası düzenledi. Bir tren yolu dar geçidinin yakınında bulunan bu köprüye Japonlar uzun süredir göz dikmişti zira Pekin ile milliyetçilerin denetimi altında bulunan Çin'in diğer bölgeleri arasındaki yegâne bağlantıydı. Japonların bu gece manevraları alışılmadık biçimde nezaket uyarısı olmaksızın yapılıyordu ve saat 22.30'da, belki de fiilî bir saldırı altında olduğunu düşünen Çinli askerler ateş açtı. Japonlar da ateşle karşılık verdi. Görevli irtibat subaylarının yaşanan küçük çatışma için karşılıklı özür dilemelerinin ve bazı sert konuşmaların ardından Japon birliğinin komutanı geri adım atmayı reddederek topçularına ateş emri verdi. Çinliler de karşılık verdi. Daha sonra, 9 Temmuz'da, Marco Polo Köprüsü bölgesinde bulunan Japon ve Çinli komutanlar ateşkes ve karşılıklı geri çekilme konusunda anlaşmaya vardılar.

Çan Kay Şek askerî bir konferans için Lushan'daydı ve radyo haberlerinden hareketle Japonların ateş açmasının ve bombardımanının önceden planlanmamış bir olay mı yoksa Mançurya'nın ele geçirilmesinden önceki Mukden olayı tarzında bir Japon provokasyonu mu olduğunu değerlendirmesi mümkün değildi. En iyi birliklerinden bazılarını konuşlandırmak, sıkıyönetim ve genel seferberlik ilan etmek zorunda hissetti. Başbakan Prens Fumimaro Konoe başkanlığındaki Japon hükümeti olayı bir Çin "provokasyonu" addederek bölgeye üç tümen gönderdi. 12 Temmuz'da Japon birlikleri Tientsin'e vardıklarında Çan bölgedeki askerlerine bir telgraf çekti: "Japonlara savaş ilan etmeye karar verdim."[144]

143 Coox, *Nomonhan*, s. 102-119 (s. 116'daki alıntı).

144 Taylor, *Generalissimo* (atıfta bulunduğu kaynak Çan'ın Günlükleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, kutu 39, klasör 13: 12 Temmuz 1937).

22 Temmuz'da Marco Polo Köprüsü'nde bulunan Japon komutan Çinli askerlerin geri çekilmesi için mühlet verdi; Çan, askerlerinin saldırıya geçmesini emretti. Konoe hükümetinde topyekûn savaştan yana olan birkaç kişi vardı fakat karşı olanların sayısı da çok azdı. Tokyo, "kararlılıkla harekete geçmek zorunda olduklarını" ilan etti.[145] İmparator Hirohito'nun onayıyla Japonya Pekin'i bombalayıp işgal ederken (28 Temmuz), Tientsin yakınlarına kadar ilerledi (30 Temmuz).[146]

Stalin kurtulmuştu. Komünistlerin iktidara el koyma girişimine karşı "birleşik cephe" konusunda ısrar etmesi şimdi öngörülü bir tutum şeklinde algılanıyordu fakat Çin'deki Japon-karşıtı direnişe sürekli destek vermek ile Japonya'yı Sovyetler Birliği'yle savaşa kışkırtma olasılığı arasındaki dengeye dikkat etmesi gerekiyordu. Japon askerî istihbaratının Sovyet şubesi, son derece doğru bir tahminde bulunarak, Japonların Pekin seferine Moskova'nın müdahale etmeyeceğini öne sürmüştü.[147]

Japonların Kuzey Çin'i işgali hızlı gelişti. Savaşın Kuzey Çin'in ötesine yayılıp yayılmayacağı belli değildi. Ancak Şanghay-Nankin garnizon komutanı ve Sovyetler'in kurduğu Whampoa Askerî Akademisi'nin eski eğitmeni olan, Çan Kay Şek'in Şanghay'daki savunmasız Japon hedeflerine saldırmasını öneren Zhang Zhizhong kendi oyununu sahneliyordu: 9 Ağustos 1937'de bir Çin ordusu birliği Şanghay Havalimanı'nın hemen dışında bir Japon teğmen ve erini öldürdü. Önce Japonların ateş ettiği izlenimini yaratmak için, idamını bekleyen bir Çinli tutukluya askerî kıyafetler giydirilmiş ve havaalanı girişinde öldürülmüştü. Zhang, sadece kuzeyi savunmayıp Japonlara karşı topyekûn savaş ilan etmesi için Çan'ı sıkıştırıyordu; Çan kararsızdı. Zhang Japon gemilerini bombardımana tutuyor, uçak ve askerlerini engelliyordu. Japon destek birlikleri Şanghay'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Çan karşılıklı yardım antlaşması için Moskova'ya başvurdu. Japonların Çin'i fethetmesine engel olmak isteyen ancak Sovyetler'in Japonya ile doğrudan savaşa girmesini istemeyen Stalin, sadece bir saldırmazlık antlaşmasını kabul etti ve bu antlaşma 21 Ağustos'ta Nankin'de imzalandı.[148] (Tüm Kore kökenlilerin Sovyet Uzakdoğusu'ndan sürülmesi için

---

145 Jansen, *Japan and China*, s. 394-395.

146 Bir ay önce (Haziran 1937), Japonlar birkaç yıldır sürmekte olan Kuzey Çin'deki demiryolu raylarının –başlangıçta Rusların döşediği– standardizasyonunu, askerî birliklerini harekete geçirmek üzere tam zamanında bitirdiler. Paine, *Wars for Asia*, s. 28.

147 Barnhart, "Japanese Intelligence", s. 435.

148 *İzvestiya*, 30 Ağustos 1937; *DVP SSSR*, XX, s. 466-468; Kurdiukov vd., *Sovetsko-Kitaiskie otnosheniia*, s. 161-162; Ledovskii vd., *Russko-kitaiskie otnosheniia v XX veke*, IV/i, s. 88-89 (APRF, f. 3-a, op. 1, d. 52, l. 1-3); Slavinskii, *Sovetskii soiuz i kitai*, s. 314-320. Saldırmazlık antlaşmasını imzalayan Çin'deki sovyet temsilcisi (1933'ten beri) Dmitri Bogomolov, Çin'e topyekûn bir Japon saldırısı olmayacağını tahmin ediyordu. Temmuz 1937'de Litvinov, Sovyetler Birliği'nin tam bir antlaşmaya (karşılıklı yardım antlaşması) rıza gösterebileceği yönünde Çinlilere imada bulunduğu gerekçesiyle onu azarlamıştı. Eylülde Stalin Bogomolov'u geri çağırdı; 7 Ekim'de Moskova'ya döndü ve ortadan kayboldu. *DVP SSSR*, XX, 19 ve 22 Temmuz 1937, s. 737-738; Ledovskii, "Zapiski diplomata", s. 114; Sokolov, "Zabytyi diplomat"; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 149.

Halk Komiserleri Konseyi ve Politbüro'nun ortak kararname yayımladıkları gün.)[149] 22 Ağustos'ta Japon kuvvetleri Şanghay'a vardı.

Moskova'daki Amerikan büyükelçisinin Washington'a gönderdiği rapor, Litvinov'un Léon Blum'a "kendisinin ve Sovyetler Birliği'nin, Çin'e yönelik Japon saldırısından ziyadesiyle memnun" olduklarını ve "Sovyetler Birliği'nin, Çin-Japon Savaşı'nın olabildiğince uzun sürmesini umduğunu" söylediğini ifade ediyordu.[150] Bazıları Zhang Zhizhong'un Sovyet ajanı olduğunu ve Moskova'nın talimatıyla savaş kışkırtıcılığı yaptığını iddia ediyordu.[151] (Çan, Eylül 1937'de Zhang'ı istifaya zorladı ancak yabancı ajanı olmakla itham etmedi.) 14 Eylül'de Sovyetler ve Çan arasında, dörtte biri ya da beşte biri Çin Kızıl Ordusu'na gitmek koşuluyla, 50 milyon dolarlık Sovyet silahı temini için ek bir antlaşma yapıldı.[152]

Rehin alındığı olayın ardından serbest bırakıldığında Çan, Çin komünist kuvvetlerinin meşruiyetini kabul etmişti ancak artık onun emirlerine tâbi olmayacaklardı. Kuzey'de Yanan'da üslenmiş 46 bin kişilik komünist ordu, Sekizinci Yol Ordusu adını aldı. 23 Eylül'de Çan, bir gün önce milliyetçi basında da yer alan Çinli komünistlerin deklarasyonunu kabul etti – bu bir tür yasallaşma biçimiydi. Mao birleşik cepheye sözde bağlılık gösterirken, Kuzey'de milliyetçilerden bağımsız bir gerilla savaşı planlıyordu ve ordusunu fiilen savaşın odağından uzak tutuyordu.

Stalin de durumdan yararlandı. Zaten Xinjiang'a [Sincan] 5 bin Sovyet askeri göndermişti ve Çin üniforması giyen bu askerler hem Sovyet yanlısı kukla yönetime karşı isyanı kışkırtıyor hem de Sovyetler'in buradaki konumunu güçlendiriyordu.[153] Çan, Çin'i bölecek bir Sovyet-Japon antlaşmasından korkuyordu – sonuçta Sovyetler zaten Dış Moğolistan'ı Çin'den koparmıştı. Sovyet istilasını tolere etmeye her zamankinden daha fazla mahkûmdu.[154] Stalin'in, tıpkı İspanya'da olduğu gibi, çaresizce ihtiyaç duyulan savaş uçaklarını satmaya ve eğitim vermeye razı olması bu sebepleydi ama Çin örneğinde bu satış krediliydi (toplam 250 milyon dolar tutarındaki maliyetli karşılaması için Çin hükümetine üç ayrı kredi açılmıştı).[155] Stalin'in İspanya'da sürmekte olan iç savaştan (Operasyon X) askerî olarak çekilmesinin ardından en az 450 Sovyet pilotu, yıl

149 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 21, l. 157; Bugai, "Vyselenie sovetskikh koreetsev", s. 144.

150 *FRUS, 1937*, III, s. 636 (Bullitt'den Washington'a, 23 Ekim 1937).

151 Chang ve Halliday, *Mao*, s. 200-203.

152 Sovyetler 1938-1939'da 250 milyon dolar verdi; 1939 ortasında Çin'de 3.665 Sovyet danışman vardı. Ageenko, *Voennaia pomoshch'* SSSR, s. 49.

153 Whiting ve Shih-ts'icai, *Sinkiang*, s. 51 (Sovyet desteğiyle Xinjiang bölgesine hükmeden generalin anılarına atıfla).

154 Garver, "Chiang Kai-shek's Quest." Bogomolov, Çan Kay Şek'in doğrudan bir Sovyet-Japon savaşı umudunu kişisel "saplantısı" olarak niteliyordu. *DVP SSSR*, XX, s. 389. Çan saldırmazlık paktını resmî onay için 26 Nisan 1938'e kadar teslim etmedi, bunun anlamı, ya resmî ittifak istediği ya da Batılı güçlerin fikrini değiştirmesini beklediğiydi.

155 Ledovskii vd., *Russko-kitaiskie otnosheniia v XX veke*, IV/i, s. 105-108 (APRF, f. 3, op. 1, d. 321, l. 10-15).

sonundan önce Çin'e gelmişti (Operasyon Z).[156] 1937'nin son birkaç ayı boyunca, SSCB avcı ve bombardıman uçakları Çin hava sahasında 297 uçuş yaparken, kamyon ve gemilerle (Canton [Guangzhou] üzerinden) yaklaşık üç yüz top, seksen iki tank, dört yüz taşıt ve çok miktarda silah ve mühimmat taşındı. Stalin, Japonları daha da zor duruma düşürmek için Çinli partizan birliklerine de destek verdi ve Komintern Başkanı Dimitrov'a, bir kez daha, Çin Komünist Partisi'nin devrimci dürtülerinin dizginlenmesini emretti.

Gelecekte Çin'in Xinjiang bölgesinin Sovyet ajanları olacak yaklaşık dört yüz Uygur öğrenci Taşkent'te okuyorlardı fakat daha sonra tek bir gecede Uygurlar infaz edildi. Kendi Xinjiang beşinci kolunu katletmesinden sonra Stalin, Urumçi ve Kaşgar dahil Çin'in batı iç bölgelerinde bulunan yarım düzine konsolosluktaki diplomatlarını geri çağırıp infaz ederek kendi kendisini kör edecekti. Yine de, 3.200 kilometrelik bir karayolu inşaatını Sovyetler kontrol ettiği için Xinjiang'daki konumu güçleniyordu. Çin'in Japon-karşıtı direnişine savaş malzemeleri taşımak üzere Saryozek, Kazakistan'dan, Urumçi üzerinden Lanzhou'ya uzanan yol inşaatı, Çinli vasıfsız işçilerin emeğiyle aylar içinde tamamlandı.[157]

Diğer cephe

İspanya hâlâ alevler içindeydi. *Pravda* muhabiri Koltsov İspanya günlüğünde (7 Temmuz 1937), lirik bir dille "Cephe çok uzaklara uzanıyor," diyordu. "Madrid'in siperlerinden, tüm Avrupa'yı, dünyayı katediyor. Ülkeleri, köyleri, şehirleri geçiyor, gürültülü toplantı salonlarını aşıyor, kitaplık raflarından sessizce süzülüyor."[158] Aynı zamanda apartmanlardan taşıyordu: "Madrid'de Koltsov'un iki karısı ile birlikte, tamamen eşit statülerde (en azından dışarıdan görünen bu) yaşadığı Moskova'da biliniyor mu bilmiyorum. Madrid de dahil olmak üzere her yerde bu konu konuşuluyor ve zor durumda bırakan sorular soruluyor. Sorun sadece İspanyol dostların, poligami Sovyet yazarlarına serbest mi, sorusuna yanıt vermek değil. Aynı zamanda, mesela Koltsov'un [nikâhsız] eşi Maria Osten'in dairesinin çeşitli milletlerden üst düzey yoldaşın toplandığı ve tam olarak tahkik edilmemiş yoldaşların da bulunduğu bir ortamda hassas başlıkları tartıştıkları bir salona dönüştürülmüş olmasıdır," diye yazan İspanya'daki bir Sovyet görevlinin ihbarı, Malenkov tarafından Stalin'e aktarıldı (16 Ağustos).[159]

Sovyet danışmanlar, Uluslararası Tugaylar'ı yeniden örgütleyerek yenilgiyi savuşturmaya çalışıyorlardı. Eylül 1937'de İspanya'daki İtalyan-Arjantinli Komintern temsilcisi Victorio Codovilla (d. 1894) Moskova'ya çağrıldı. Dimitrov,

156 Stalin'in 1937'de Japon saldırısının ardından Çin'e dair görüşlerini Dimitrov kaydetmişti: Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 11 Kasım 1937, s. 67-69. İspanya'ya kıyasla Çin'de çok daha fazla Sovyet danışman ve pilot –3.665– hizmet edecekti.

157 Barmin, *Sovetskii Soiuz i Sin'tzian*, s. 157-158.

158 Kolt'sov, *Ispanskii dnevnik*, 7 Temmuz 1937, s. 519-120.

159 Diğer eş Elizaveta Koltsova Madrid'deki işinden çıkarılmıştı. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 268 (APFR, f. 3, op. 65, d. 217, l. 68).

Codovilla'nın "Komintern'e ne tür taktikler önermeliyiz?" sorusunu sorduğu mektubunu Stalin'e iletmişti (8 Eylül). Stalin kenar boşluğuna şöyle yazdı: "Sosyalistlerle birlikte, gözünüzü onlardan ayırmadan, birleşik cephe düşmanlarını açığa çıkarın ve ezin." Codovilla'nın meclisin toplanmadığını belirttiği bölüme Stalin, "Parlamentoyu, yerel hükümetleri yeniden kurun" yazdı. Codovilla'nın İspanyol Sosyalist ve Komünist partilerinin birleşmesini bir kez daha önerdiği ve her iki parti isminin birlikte kullanılmasını önerdiği bölümün kenar boşluğuna ise, "Birleşik İşçi Partisi" yazdı.[160]

Cephe savunması

Çan Kay Şek Japonya'ya teslim olmadı. Yine de, Çin düşerse Japonya'nın Sovyetler Birliği'ne yönelmesi ihtimali ortaya çıkacaktı ve bu durum Stalin'i yumuşatıyor olabilirdi. Ağustos 1937'de Japonların Kalgan üzerinden, Moğolistan'a giden eski kervan yolunu kullanarak Pekin'in ötesine ilerlemesi, Doğu Sibirya'nın fethi ve Sovyet Uzakdoğusu ile bağlantının kesilmesine yol açabilecek bir sıçrama tahtası olan Sovyet uydusunu tehdit ediyordu. Ancak Stalin, Sovyet Uzakdoğusu da dahil olmak üzere uydurma suçlamalarla, Kızıl Ordu'nun istikrarı bozmaya yol açan kararlılığını sürdürüyordu. Ayrıca, cinai "kitle operasyonlarının" devamına da izin veriyordu ve bu operasyonlar sanayi ve ulaşım kaynaklarında önemli bir tüketime neden oluyordu. En çarpıcı olan da Moğolistan'daki taşkınlıkları serbest bırakmasıydı.[161]

13 Ağustos'ta Stalin Küçük Köşe'de Voroşilov, Yezhov, Frinovsky ve kısa zaman önce Savunma Komiseri Yardımcısı olan Pyotr Smirnov ile dört saat süren bir toplantı yaptı; ilerleyen saatlerde Genelkurmay Başkanı Şaposnikov da toplantıya katıldı.[162] Yezhov, Moğolistan'ın başkentinde "Japon destekli" bir hükümet darbesinin yaklaşmakta olduğunu rapor etti. (Japon yanlısı olduğundan şüphe edilen Moğolistan Başbakanı Genden, daha önce Soçi'de tutuklanmıştı.) Stalin, Fri-

160 İspanya'da Codovilla'nın yerini Togliatti aldı. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 283-288 (APRF, f. 3, op. 65, d. 225, l. 2-10). Aynı zamanda bkz. Payne, *Spanish Civil War*, s. 32. 1938 yılında Stalin iki kez komünistlerin Halk Cephesi'nden çekilmesi ve sadece komünist ve sosyalistlerle yeni bir hükümet kurulması noktasına gelmişti; her ikisinde de, herkesten fazla Dimitrov'un bu düşünceden Stalin'i vazgeçirdiği anlaşılıyor. Meshcheriakov, "SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii", s. 93 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 74, d. 216, l. 2; TsPA VS BSP, f. 146, op. 2, d. 42, l. 1). Şubat-Mart 1938'de Pascua, İspanya Cumhuriyeti'nin korkunç askerî ve ekonomik durumuna Potyomkin'in dikkatini çekmeye çalıştı; sonuç İspanya'ya verilen 70 milyon dolarlık Sovyet kredisi oldu. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 325-337 (APRF, f. 3, op. 65, d. 226, l. 28-31, 33-35, 37-38, 39; d. 232, l. 46, d. 234, l. 165-166, d. 226, l. 57-58, 42-44, 45, 46-46ob., 59-60). Nisan 1938'de Pascua Paris'e gönderildi. Stalin'e İspanya adına şükranlarını ifade eden şiirsel bir mektup daha gönderdi. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 338 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 65, d. 226, l. 64-64ob.). Ağustos 1938'de Pascua, Moskova'ya Negrin'den bir mektup getirdi. Ancak 29 Ağustos 1938'de Dimitrov ve Manuilsky, İspanya'daki Uluslararası Tugaylar'ın tahliyesi için Stalin'e yazacaktı. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 344 (APRF, f. 3, op. 65, d. 226, l. 83), 346-347 (l: 85), 354-345 (l. 109), 358 (l. 119-120).

161 Roshchin, *Politicheskaia istoriia Mongolii*.

162 Ertesi gün de bir araya geldiler. *Na prieme*, s. 218.

novsky başkanlığında bir gizli heyet göndermeye karar verdi. Ayrıca, Batı Sibirya NKVD Başkanı Mironov'u, Sovyet büyükelçisinin (Sovyet istihbarat görevlisiydi fakat Japon ajanlığı suçlamasıyla NKVD tarafından tutuklandı) yerine Moğolistan temsilcisi olarak atadı. "Terfisini alır almaz," diyordu Mironov'un karısı Agnessa, "Mirosha'nın neşesi yerine gelmiş, hemen eski kendine güvenen haline dönmüştü." Yine de, trenle seyahat etmekte olan Frinovsky ve silahlı ekibinin Novosibirsk'e giderken onu yoldan alacak olmaları nedeniyle terfisinin tutuklanması için çevirilen bir dolap olabileceğinden kuşku duyuyordu.[163] Bu sefer öyle olmadı. Doğu Sibirya'daki İrkutsk'ta karşılama partisi sırasında, "düşmanlara" nasıl davranılacağını örneklemek için, Frinovsky'nin tüm geri kalan yerel lider kadroların huzurunda bir yerel yetkiliyi tokatlaması şaşkınlık yaratmıştı.[164] O ve Mironov, Ulan-Ude'de (Sovyet Buryatyası) inerek Ulan Batur'a kadar 550 kilometrelik yolu arabayla gittiler ve 24 Ağustos'ta vardılar, kimseye haber verilmemişti. Hükümet darbesini başlatan Japonlar değil Sovyetler'di.

Ülkesinde dokunulmaz olan Moğolistan savunma bakanı, popüler Mareşal Demid görüşme için Moskova'ya çağrılmıştı ve yolculuğu sırasında, 20 Ağustos'ta kısa bir süre için İrkutsk'ta mola vermiş, aynı saatlerde Frinovsky şehre varmıştı. 22 Ağustos'ta, Taiga İstasyonu (Novosibirsk'e yakın bir istasyon) civarında Demid, Sovyet konservelerinden kaynaklı gıda zehirlenmesi nedeniyle öldü. Cenazesi Moskova'ya kadar götürüldü ve Kazan İstasyonu'nda şeref kıtasıyla karşılandı ve oradan krematoryuma gönderildi.[165] Demid, Moskova'nın buyruğu altında, Genden'in uzaklaştırılmasında kilit rol oynamıştı.[166] Anlaşılan Stalin, "Japon ajanı" ilan ettiği Moğol subay sınıfının topyekûn boğazlanmasına Demid'in rıza göstereceğine ihtimal vermiyordu. Demid'in rakibi, diğer mareşal, İçişleri Bakanı Horloogiyn Çoybalsan Nisan 1936 ile Mayıs 1937 tarihleri arasında "Japon ve Çin ajanı" *Lama*lara karşı beş açık duruşma düzenlemişti. Yezhov'a verdiği raporda "Yoldaş Stalin'in tavsiyelerini yerine getirdik," diyordu. Ancak şimdi, Frinovsky daha fazla ajan ve komplo olduğunu Çoybalsan'a bildiriyor ve daha fazla Sovyet askeri davet etmesi konusunda ısrar ediyordu. 25 Ağustos'ta resmî davet yayımlandı; iki gün sonra Molotov ve Voroşilov çektikleri telgrafla olumlu yanıt verdi.[167] Transbaykal askerî bölgesinden İvan Konev komutasında tam donanım-

163 Iakovenko, *Agnessa*, s. 95. Ermeni Sovyet temsilcisi Vladimir Tairov (Teryan) 5 Ağustos 1937'de tutuklandı. Anlaşılan, bu kez aynı rotayı izleyerek Moskova'ya geri dönerken kendisine eşlik edilecekti.

164 Papkpv, *Stalinskii terror v Sibiri*, s. 269; Iakovenko, *Agnessa*, s. 97-98.

165 Pavliukov, *Ezhov*, s. 382-387; *Pravda*, 29 Ağustos 1937; Kolarz, *Peoples of the Soviet Far East*, s. 138-139. Yapılan gizli otopsi ölümünü, "dışarıdan zehir... neticesinde," diye açıklıyordu. Luzianin, "Rossiia-Mongoliia-Kitai", s. 323.

166 Dashpürev ve Soni, *Reign of Terror in Mongolia*, s. 33-35. Japonya saflarına geçen Yüzbaşı Bimba, Moğol seçkinleri arasında Japon yanlısı bir komplo olduğunu bildirmişti ve iddiasına göre Demid de bu komployа dahildi. Ancak Bimba'nın hikâyesi son derece tutarsızdı, ayrıca tarihler ve doğrulanabilir olgular bariz bir biçimde yanlıştı. Coox, *Nomonhan*, s. 161-163 (Taraf değiştiren Yüzbaşı Bimba'nın ifadesine büyük ölçüde katılıyordu); Dashpürev ve Soni, *Reign of Terror in Mongolia*, s. 2-3 (ifadenin güvenilmez olduğuna işaret ediyor).

167 RGANI, f. 89, op. 63, d. 26, l. 1.

lı yaklaşık 30 bin askerden oluşan bir askerî birlik zaten sınırı geçmişti. Görevleri Japonya'yı yıldırmak ve Moğolistan'ı Çin'deki milliyetçiler için bir tedarik merkezine dönüştürmekti. (Gobi Çölü'ndeki kum tepelerinin, yapılan gecikmeli araştırma sonucunda aşılmaz olduğu ortaya çıkmıştı.)

Demid'in cenaze töreninin ardından Çoybalsan savunma bakanı ve başkomutan oldu (2 Eylül 1937). Onunla birlikte Frinovsky, her ayrıntının rapor edildiği yüz on beş kişilik bir "ajan" listesi hazırlayarak Yezhov'a gönderdi. Sovyet Kızıl Bayrak Nişanı ve sayısız askerî Moğol madalyasına sahip Demid, ölümünün ardından Japon ajanı ilan edildi. 10 Eylül'de, listede yer alan altmış beş kişi tutuklandı. Ertesi gün, Moğolistan'ın yüksek rütbeli subayları tören kıyafetleri ile Çoybalsan'ın ofisine davet edildiler ve birer birer tutuklandılar, hapishanelere nakledildiler ve itiraf etmeleri için işkenceden geçirildiler.[168] Frinovsky, ölüm kararlarını hızlandırmak üzere troyka benzeri bir "olağanüstü komisyon" kurdu ve ardından ülkesine dönmek üzere ayrıldı.[169] "Diplomat" Mironov orada kaldı.

Japonlara casusluk yapmakla suçlanan "gerici" *Lama*ların açık duruşması (4-7 Ekim 1937 tarihleri arasında) Ulan Batur Devlet Merkez Tiyatrosu'nda (aynı zamanda milli parlamento binası olarak hizmet veriyordu) yapıldı.[170] Salon (1.200 kapasiteli olmasına rağmen) 1.323 kişinin katılımıyla dolup taşarken, duruşma hoparlörlerle yayınlandı ve parti gazetesi *Ünen*'de (*Hakikat*) ayrıntılı olarak aktarıldı. Kızgın demir çubuklarla dağlanan ve eğer itiraf ederlerse hayatlarının bağışlanacağı sözünü alan yirmi üç sanığın hepsi isteneni yaptı; dördü Gulag'a ve on dokuzu ölüme mahkûm edildi. Tiyatro binasının önünde öldürüldüler. 18 Ekim'de, aynı yerde ikinci bir açık duruşmada on dört üst düzey subay, Genden-Demid "örgütüne" üyelikten yargılandı. İki günün ardında hepsi suçlu bulundu; biri kampa gönderildi, diğer on üçü başkent dışında bir vadiye götürüldüler ve karanlığı aydınlatan kamyon ve araba farlarının ışığında infaz edildiler. İnfaz edilmeyen Moğol liderler izlemeye zorlandılar. Sarhoş Çoybalsan, tabancasını sallayarak devrimci sloganlar haykırıyordu.[171]

Gelip giden liderler

Çok sayıda ehil "yeni insan" bulma düşüncesi zaman zaman Stalin'i meşgul ediyordu ve şimdi birçok genç insan, ehil olsun ya da olmasın, yüksek makamlara yerleşmişti. 1937'nin son çeyreğinde yüksek eğitim kurumlarından mezun 12.500 kişiden 2.127'si doğrudan yüksek makamlara yerleşmişti ve aralarından

168 Çoybalsan Ekim 1936'da Demid'i Voroşilov'a ihbar etmişti. Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 355-356, 360.

169 Frinovski Moğolistan'dan döndüğünde, komiser yardımcısı olarak Savunma Komiserliği'ne olası transferi hakkındaki söylenti açıkça yayılmıştı. Beria'nın 11 Nisan 1939'da Stalin'e gönderdiği Frinovski'nin sorgu tutanağı: http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19390413beria.php (APRF, f. 3, op. 24, d. 373, l. 3-44: Frinovski sorgu tutanağı, Beria'dan Stalin'e, 11 Nisan 1939).

170 Dashpürev ve Soni, *Reign of Terror in Mongolia*; Sandag ve Kendall, *Poisoned Arrows*.

171 Genden bir daha ülkesine gönderilmedi ve kasımda Moskova'da infaz edildi. Pavliukov, *Ezhov*, s. 388; Kaplonski, "Prelude to Violence"; Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 361-362.

278'i fabrika müdürü ya da müdür yardımcısı oldu; yirmi ikisi tröstlerde başkan, başkan yardımcısı, müdür, müdür yardımcısı oldu; 294'ü, Halk Komiserleri Konseyi şube ya da bölümlerinde müdür ya da müdür yardımcısı oldu. Birçoğu, hızla yeni terfiler aldı. Eylül 1937'de M. S. Lazarev Gorki Otomobil Fabrikası'nda atölye şefiyken, Yaroslavl Elektrikli Makine İmalat Fabrikası'na yönetici oldu. Yeni atananlar için düzenlenen Merkez Komite konferansında, "Tesise gerçekten hiçbir hazırlık yapmadan gitmek zorundaydım zira yönetim tutuklanmıştı ve kurum tümüyle yeniydi," diyordu. Ancak daha sonra, 1 Ekim'de yeniden terfi alarak Makine İmalat Komiserliği'nde traktör ve motor sanayi başkanı oldu.[172] Yeni atananların hepsi başarılı olamadı. Kendi durumuna ilişkin itirafta bulunan stratejik plastik sanayi başkan yardımcısı ve başmühendis S. M. Dobrokhotov, "Dürüstçe şunu söylemek istiyorum, dokuz aylık çalışmama rağmen iş akışına yetişemedim ve gerekli ekonomik becerileri geliştiremedim," demişti.

Bu tür atamalara rağmen Sovyet sistemi, ne merkezde ne de yerellerde, tüm boşalan pozisyonları dolduracak sayıda genç insan yetiştiremiyordu zira tüm bu terörün ortasında ve ötesinde aygıt büyük bir hızla genişliyordu.[173] 1937 sonbaharında 130 bin gibi inanılmaz sayıda öğrenciyi yükseköğrenim kurumlarına kabul ettiler.[174] 23 Ekim 1937'de yükseköğrenim mezunlarını Merkez Komite aracılığıyla doğrudan atayabilmek maksadıyla Politbüro bir komisyon oluşturdu.[175]

29 Ekim akşamında Stalin Kremlin'de, metal ve kömür sanayiinden yaklaşık dört yüz temsilcinin katıldığı dört günlük konferansı sona erdiren bir resepsiyona ev sahipliği yaptı. Daha önce, "Her şeye kadrolar karar verir," sloganını ortaya atarak (1935) yönetimini açıkça yaygın orta düzey kadrolarla ilişkilendirmişti oysa 1937 yılına gelindiğinde, geleceği parlak genç kuşağı giderek daha fazla ön plana çıkarıyor, onları özel iç mekânda, yani Küçük Köşe'de ya da şimdi olduğu gibi Kremlin'in parıltılı salonlarında kabul ediyordu.[176] Kömür ve maden topluluğuna, "Liderler gelip gider ama halk kalır," diyordu. "Ölümsüz olan halktır. Geri kalan fanidir. Dolayısıyla halkın güvenine değer vermeyi

172 Khlevniuk, "Economic Officials in the Great Terror", s. 61 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 997, l. 79-82; op. 120, d. 339, l. 42; op. 3, d. 992, l. 28: Şubat 1938; op. 120, d. 339, l. 57).

173 Şubat-Mart 1937 genel kurulunda Stalin en tepedeki 3-4 bin görevliyi "partinin genelkurmayı" ilan etmişti. Kosheleva vd., "Materialy fevral'-martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 3, 1995, s. 14. Elimizde verileri bulunan Smolensk şehrinin bir bölgesinde, 1937-1938'de 19. yüzyılda doğmuş kırk bir kişi atanmıştı – kesinlikle yeni insanlar değildi. Thurston, *Life and Terror*, s. 133 (Smolensk arşivlerine atıfla).

174 1938 bütçesinde öngörülen 160.400'dü; gerçekleşen rakam 180.500 oldu. Khlevniuk, "Economic Officials in the Great Terror", s. 60 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 22, d. 1065, l. 19-20; d. 1060, l. 89).

175 Merkez Komite onayı olmadan genç uzmanlar işe başlayamıyordu. Khlevniuk, "Economic Officials in the Great Terror", s. 60 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 992, l. 97). 1938 yılında, Moskova Finans ve Ekonomi Enstitüsü'nden mezun olan parti üyeleri listesinde adının yer almasının ardından Arseny Zverev (d. 1900) Maliye Komiserliği'ne atandı. Chuev, *Sto sorok*, s. 291.

176 Robert Tucker'ın yaptığı yorum "Makyavelist ikiyüzlülük" idi. Robert Tucker, *Stalin in Power*, s. 320. Krş. Fitzpatrick, "Making of a New Elite."

bilmek gerekir." Şunu da söylemeden edememişti: "Aranızda, özür dileyerek söylüyorum, bir yandan Sovyet Devleti'ne çalışırken, diğer yandan bazı yabancı istihbarat servislerine –Japon, Alman ya da Polonya– çalışarak kendi çıkarını kollayanlar var mıdır bilemiyorum." (Bu satırlar *Pravda*'da yayımlanan ifadelerinden derlenmiştir.) Ardından da pozitif bir tavra geçiş yapıyordu. "Yoldaşlar! Bu kez farklı ve alışılmadık şeylere kadeh kaldıracağız. Liderlerin, başkanların, *vozhdi*'nin ve halk komiserlerinin sağlığına kadeh kaldırmaya alışkınız. Elbette bunda kötü bir şey yok. Ancak büyük liderlerin yanıbaşında orta ve alt seviye liderler var. Böyle, orta ve alt seviyeden on binlerce liderimiz var. Mütevazı insanlar, kendilerini ön plana atmıyorlar ve neredeyse onların farkına bile varmıyoruz. Fakat onları görmemek için kör olmak gerekir. Çünkü bütün ekonomik üretimimiz onlara bağlı... Orta ve alt seviye ekonomik liderlerin sağlığına! (Alkışlar, yaşasın bağırışları.)[177]

Stalin'in popülizmi işçilere değil orta ve alt seviye görevlilere, "Sovyet aydınları [entelijansiya]" diye adlandırdığı insanlara yönelikti. Kendisi gibi mütevazı bir geçmişten aldığı eğitim sayesinde yükselen insanları kazanma konusunda tuhaf bir yeteneği vardı. Gelecek vaat edenlerle kendisini özdeşleştiriyor, kendisinden addediyordu, duygular tamamen karşılıklıydı. Aslına bakılacak olursa, Stalin başkalarına zorbalık ediyor, üzerlerinde baskı kuruyordu, kayıtsız şartsız itaat bekliyor ve ortaya konan (ya da konmayan) tutumları tek başına değerlendiriyordu. Yine de, fazlasıyla acımasız ve kaprisli olduğu halde, Stalin aynı zamanda son derece cana yakın olabiliyordu. Svetlana daha sonraki yıllarda, "Tüm hayatı boyunca insan bulmakta ve onları yükseltmekte çok başarılıydı, bu yüzden ona bağlı kalıyorlardı, özellikle de eski kafalıların arasından çekip çıkardığı ve üst tayin ettirdiği gençler. Bu onun bir özelliğiydi: Girişkenlik ve insanların yanında olmak."[178]

Çaba gösteren gençleri bir kalıba sokmak ve parlatmak nasıl Stalin'in kişiliğinin bir parçası ise, patolojik düzeyde şüphecilik ve kitlesel kıyımlar da öyleydi. Ryutin 1932 yılında yazdığı "Stalin ve Proletarya Diktatörlüğünün Krizi" metninde, Stalin diktatörlüğünü yıkmak için parti ve işçi sınıfı içinden çıkacak "yeni güçlere" çağrı yapıyordu ama kendi diktatörlüğünün yok ettiği görevlilerinin yerini doldurmak için söz konusu yeni güçleri bir biçimde saflarına çeken Stalin oluyordu.[179] Hırslı genç jenerasyona alan açmak zorunda olduğunu hissediyor idiyse elbette fiilen görevde olanları emekliliğe zorlayabilirdi.[180] Sebep-

177 *Pravda*, 31 Ekim 1937; Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 117-133; RGASPI, f. 81, op. 3, d. 96, l. 148; Bardi "Ispolin-mudrets", s. 54-55. Aynı zamanda bkz. Khlevniuk, *1937-i*, s. 104-105.

178 Svetlana Alliluyeva, alıntılandığı kaynak, Richardson, *Long Shadow*, s. 211.

179 Komik bir biçimde, Getty ve Naumov, "Ryutin Platformu'nun teröre yol açacak süreci başlatırken ilk olarak hükümran *nomenklatura*yı ürküttüğünü söylemek abartı olmayacaktır" iddiasında bulunuyor. Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 54.

180 Stalin yetişen yeni kuşakların yolunu açmak istemiş olabilir ancak bu nasıl bir yoldur? İnsanların işlemedikleri suçları itiraf etmeleri ve kitlesel infazlar mı? Khlevniuk, "The Stalinist 'Party Generals'", özellikle s. 59-60. Aynı zamanda bkz. Rees, "The Great Purges and the XVIII Party Congress of 1939", s. 191-211.

siz yere işkence edilen ve katledilenlerin yerini almalarını sağlayarak yeni gelenlerin hepsini birden baskı altına alıyordu.

Petro ve Sovyet vatanseverliği

1930'a kadar geri gidildiğinde, Stalin'in hiçbir Politbüro üyesi üniversite mezunu değildi – despotun kendisi dahil olmak üzere. Ancak eğitimin dönüştürücü gücüne kesinlikle inanıyordu ve onun için Rusya tarihi en önemli eğitim araçlarından biriydi. İlkokullar için yeni bir tarih ders kitabı hazırlatmak üzere oluşturduğu komisyon, son olarak 1934 yazında Soçi'de kendisi, Jdanov ve Kirov tarafından biçimlendirilen bazı muğlak talimatlar üretmenin ötesine geçemedi; bu talimatlar *Pravda*'da hatırı sayılır bir gecikmenin ardından yayımlanmış (27 Ocak 1936) ve hemen ardından açık bir yarışma düzenlenmişti. 22 Ağustos 1937'de yarışmanın ikincisi açıklandı (birincisi yoktu). Andrey Şestakov tarafından yönetilen Moskova Devlet Pedagoji Enstitüsü'nden mütevazı bir kolektif ikinci olmuştu.[181] Bir köylü ve balıkçının Beyaz Deniz kıyısında doğan dokuz çocuğundan biri olan Şestakov (d. 1877) bir kereste fabrikasında çalışmaya başlamadan önce sadece beş yıllık yerel okulu bitirmişti fakat akşam okuluna devam ediyordu.[182] 1921 yılında Moskova'ya taşındı, artık deneyimli bir teknikerdi ve kırk dört yaşında, Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde tarım tarihi okumaya başladı. 1930'lu yıllarda Devrim Müzesi'nde önce müdür yardımcısı ve sonra da müdür oldu.[183] O ve ekibi, Mart 1936'dan Temmuz 1937'ye kadar *SSCB Tarihine Kısa Bir Bakış: Üçüncü ve Dördüncü Sınıflar İçin Ders Kitabı* üzerinde çalıştılar. Siyasi denetimin ardından kitap Eylül 1937'de, yeni eğitim yılı başlamadan basıldı ve devrimin yirminci yıldönümüne yetişti.

Kitap, Marksist sınıf savaşı nüvesini korurken, 19. yüzyıl tarihyazımı ruhuyla, Rusya'nın "bir araya getirdiği toprakların" milliyetçi bir hikâyesini anlatıyordu – 10. yüzyıl Kiev Knezliği'nden 1936 Stalin Anayasası'na kadar. Kitapta, "Ülkemizi seviyoruz ve harika tarihini de öğrenmeliyiz," deniliyordu. "Tarih bilenler günümüz hayatını daha iyi anlayacaktır, ülkemizin düşmanlarıyla daha iyi savaşacaktır ve sosyalizmi daha güçlü kılacaktır."[184] 1937 yılının son

181 Artizov, "V ugodu vzgliadam vozhdia" (1936 yarışması üzerine); Dubrovskii, "A. A. Zhdanov v rabote nad shkol'nym uchebnikom istorii", s. 128-143. 1932'de ölmeden önce Mihail Pokrovsky, Engels üzerine bina ettiği bir Marksist ortodoksluk geliştirmişti ve Çarlık Rusyası'nı en gerici güç, "Avrupa'nın jandarması" addediyordu. Stalin, 19. yüzyılda tüm büyük güçlerin jandarma olduğunu öne sürerek buna karşı çıkmıştı. Her ne kadar Pokrovsky Okulu'nun neredeyse tüm mensupları fiziksel olarak ortadan kaldırılmış olsa da, vatansever bir Sovyetler Birliği tarihi içine İmparatorluk Rusyası'nın mirasını dahil etmek pek kolay bir iş değildi. Pokrovsky Okulu diğer tarihçilerin çoğunun kariyerini mahvederek geriye çorak bir alan bırakmıştı. Şestakov, Pokrovsky'nin varlığını sürdüren öğrencilerinden biriydi.

182 Dubrovskii, *Istorik i vlast'*, s. 274-275.

183 Kutskii, "A. V. Shestakov." Şestakov 1939 yılında Bilimler Akademisi'ne muhabir üye seçildi. 1929 yılı itibarıyla bir Şestakov değerlendirmesi için bkz. Iurganov, *Russkoe natsional'noe gosudarstvo*, s. 26n3.

184 Shestakov, *Kratkii kurs istorii SSSR*; Shestakov, *Short History of the USSR*, s. 8.

çeyreğinde kitap Rusça 6 milyon 500 bin kopya basıldı, eşzamanlı olarak Sovyet halklarının dillerine tercüme edildi.[185] Yine de veliler bir kopya edinebilmek için mücadele etmek zorundaydı.[186] SSCB'de okul çağındaki çocuk sayısı 30 milyondu ve kitap sadece okullara önerilmiyordu.[187] "Öğrenen sadece milyonlarca çocuk ve genç olmayacak," deniliyordu parti gazetesi *Bolşevik*'te, "aynı zamanda milyonlarca işçi, köylü ve yüz binlerce parti mensubu, propagandacı ve ajitatör de aynı kaynaktan öğrenecek."[188] Eleştiriler de vardı. Ukrayna Aydınlanma [Eğitim] Komiseri Volodymyr Zatonsky, taslak metnin üzerine, "Aslında bu SSCB tarihi değil, daha çok Rus devlet tarihi," diye yazmıştı.[189] Metinde milliyetler değil büyük bir güç övülüyordu, "feodal çağ" gibi soyut şemalar yerine bireyler ön plana çıkarılıyordu.[190] Şestakov, Büyük Petro'yu, alt sınıfların kemikleri üzerinde yükselen barok bir başkent inşa eden bir zalim değil, teknik eğitim ve askerî becerilerle neredeyse tek başına Rusya'yı dönüştüren dinamik bir lider olarak tasvir ediyordu.[191]

Stalin Şestakov'un metnini dikkatle gözden geçirmiş, Antik Rusya dönemine "Paganizme kıyasla Hıristiyanlık, Rusya'nın gelişiminde önemli bir adımdır," eklemesini yapmıştı. Taslak metnin sayfalarını gözden geçirirken, İlya Repin'in *Korkunç İvan Oğlunu Öldürüyor* tablosunu metinden çıkarmış, "Boyarların ayrıcalıklarını ortadan kaldırarak Rus Devleti'nin otokratik gücünü" artıran ürkütücü *opriçnina** üzerine övgü dolu bir paragraf ekletmişti. Bu, İvan'ın da büyük devletçi anlatıya oturtulabilmesi için Sovyet despotun nasıl düşündüğünü

185 Brandenberger, *National Bolshevism*, s. 260. 1938'de 5 milyon 700 bin kopya ve 1939'da 3 milyon kopya daha basıldı.

186 Brandenberger, *National Bolshevism*, s. 67 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 2306, op. 69, d. 2640, l. 1).

187 Kitap, kısa süre sonra düşman olarak tutuklanacak Stanislaw Kosior ve diğerlerinden söz ediyordu ancak uzun süredir beklenen ve çok aranan kitabı toplatıp yeniden kâğıt hamuru yapmak yerine, sansür rahatsız edici isim ve resimlerin üzerinin kapatılması talimatı verdi. Mekhlis, kendisine ait kitaptaki Mareşal Blyukher fotoğrafının üzerine çarpı koymuştu: RGASPI, f. 17, op. 120, d. 373, l. 99-99ob., 103ob., 108.

188 A. K., "Kratkii kurs istorii SSSR", s. 85-86. Tarih dergisinde bu kitap "Tarih cephesinde büyük bir zafer," diye tanımlanmıştı. "Bol'shaia pobeda na istoricheskom fronte", *Istoricheskii zhurnal*, sayı 8, 1937, s. 6. Komünist Gençlik Birliği'nin Şestakov tarafından kaleme alınan güz 1938 kitapçığında, "Çağdaş yaşam daha iyi anlaşılacak ve ülkemizin düşmanlarıyla daha etkin mücadele edilecek, sosyalizm güçlenecek," deniliyordu. Shestakov, "Ob izuchenii istorii SSSR", s. 39 (kendi, *SSCB Tarihine Kısa Bir Bakış* başlıklı kitabından alıntı).

189 Brandenberger ve Dubrovsky, "'The People Need a Tsar'", s. 879 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 77, op. 1, d. 847, l. 3-4). Zatonsky 3 Kasım 1937'de bir sinemada (ailesiyle birlikteyken) tutuklandı. 29 Temmuz 1938'de infaz edildi.

190 *The New York Times* muhabiri Harold Denny, "Moskova'da bir efsane dolaşıyor –ve yazar bunun doğru olup olmadığını bilmiyor– ve söylenene göre Stalin kendi oğluna İngiliz tarihi ile ilgili sorular sormuş, ekonomik evrelerle ilgili rahatlıkla konuşan çocuk Cromwell'in adını hiç duymamış," diyerek duruma dair doğru bir değerlendirme yapıyordu. Denny, "No Formalism." Denny, Walter Duranty'nin yerini alarak 1934-1939 yılları arasında Moskova'da görev yapmış ve Stalin'in işlediği suçlar konusunda o da doğruyu dile getirmemişti. Heilbrunn, "*The New York Times* and the Moscow Show Trials."

191 Shestakov, *Short History of the USSR*, s. 76.

(*) Korkunç İvan döneminde kurulan, Çarlığa bağlı gizli polis teşkilatı – ç.n.

gösteriyor.[192] Stalin, zamanın merkeziyetçi Rus Devleti'nin ilericiliği sayesinde Rus halkının kapitalist gelişme yolunda ilerlediğini ve aynı zamanda geri kalmış bölgelerde aydınlanma sağladığını düşünüyordu ancak Sovyetler devletin sınıf temelini haklı olarak değiştirmişti, böylelikle Sovyet propagandası hem emperyal Rus Devleti'ni ve hem de ona karşı olan devrimci hareketi birlikte yüceltebiliyordu.

Buna paralel olarak, Vladimir Petrov'un, Aleksey Tolstoy'un ünlü romanından uyarlanan *Birinci Petro* filmi, okulların açıldığı gün olan 1 Eylül 1937'de prömiyerini yaptı.[193] Çarın, acımasızca ve kararlılıkla kendi başkentini ve kadrolarını oluşturması hikâye ediliyordu. Tolstoy, Skorokhod Fabrikası'ndaki işçilere, "I. Petro dönemi Rus halkının tarihindeki önemli sayfalardan biridir," demişti (11 Eylül). "Boyarların karanlık, kültürsüz Rus'u, geri teknolojisi ve ataerkilliği ile yabancı istilacıların eline düşmek üzereydi. Rusya'yı kültürlü Avrupa ülkeleri seviyesine yükseltebilmek için ülke yaşamında bir devrim gerekiyordu. Petro bunu başardı ve Rus halkı bağımsızlığını savunabildi."[194] Bir Sovyet vatandaşı günlüğüne gururla şöyle yazmıştı: "Filmlerimizi içeriği ve çekimi yurtdışında bile hayranlık uyandırıyor. Eğer *Çapayev* [ve] *Birinci Petro* gibi filmler izliyorsanız, sinema salonunda oturmakta olduğunuzu ve aslında izlediğiniz filmin bir parçası olmadığınızı unutursunuz."[195]

Stalin, tıpkı Petro gibi, Avrupa'nın hem taklit edilecek bir teknik bilgi ve teknoloji hazinesi hem de Rusya'nın Batı-dışı kimliğini ve demokratik olmayan sistemini koruyabilmek için uzak durulması gereken siyasi ve jeopolitik bir tehdit olduğunu anlamıştı. Petro ile ilgili kayıt altına alınmış düşünceleri farklı zamanlarda (1926, 1928, 1931) ifade edilmişti fakat hepsinde Çarlık düzeninin sınıfsal niteliği vurgulanıyordu. Şimdi, Petro Sovyet ulusal kahramanlarına eklenirken de Marksist tutum ve sınıfsal eleştiri etkisini kaybetmiyordu.[196]

---

192 Shestakov, *Short History of the USSR*, s. 49-50. Aynı zamanda bkz. Tucker, *Stalin in Power*, s. 282.

193 *İzvestiya* (2 Eylül) filmi alkışlarken, "Ülke halkının kültürel taleplerine fazlasıyla cevap veriyor. Kitleler tarihe görülmemiş bir ilgi gösteriyor... Kendilerini zafere götüren yolu görmek istiyorlar," ifadesine yer veriyordu.

194 Tolstoi, *Polnoe sobranie sochinenii*, XIII, s. 355. Aynı zamanda bkz. Petrone, *Life Has Become More Joyous*, s. 159 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 962, op. 3, d. 287, l. 34); Tucker, *Stalin in Power*, s. 114-118.

195 Garros vd., *Intimacy and Terror*, s. 209 (Galina Shtange). Petro'nun tasviri abartılı derecede olumluydu ve filmi Magnitogorsk'ta izleyen Amerikalı işçi John Scott *Birinci Petro*'nun dışarıdan geldiğini düşündü. Scott, *Behind the Urals*, s. 236. Aynı zamanda bkz. Siegelbaum ve Sokolov, *Stalinism as a Way of Life*, s. 211 (I. K. Karniush'dan *Krest'ianskaia Gazeta*'ya, 30 Ekim 1938).

196 Nisan 1926'da Stalin Korkunç İvan ya da Petro'yu Rusya'nın sanayileştiricileri olarak gören yoldaşlarıyla dalga geçiyordu ("Her tür sınai gelişim sanayileşme değildir. Sanayileşmenin kalbi, temeli, ağır sanayinin gelişmesindedir... üretim araçlarının, kendi makinelerinin üretimindedir"). Kasım 1928 tarihli Merkez Komite genel kurulunda Stalin, "Batı'nın daha gelişmiş ülkeleriyle ilişki kuran Büyük Petro hararetle ordunun teçhizi ve ülke savunmasının güçlenmesi için fabrikalar kurmaya başladı, geri kalmışlığın sınırlarını aşmaya yönelik ilk girişim buydu. Ancak, anlaşıldı ki eski hiçbir sınıf, ne feodal aristokrasi ve ne de burjuvazi ülkenin geri kalmışlığını ortadan kaldırma görevini yerine getiremeyecekti," diyordu. 1931'de Emil Ludwig ile konuşurken, Petro ile paralellikleri, Sovyet modernleşme çabalarının toprak sahipleri ya da tüccarlar değil işçi sınıfı adına gösterildiğini söyleyerek savuşturuyordu. *Sochineniia*, VIII, s.

Daha geniş anlamda, Stalin ruhban sınıfının eşliğinde sergilenen ritüelleşmiş ayinlere yeniden başvurmuyordu. SSCB'de toprak sahipleri ve bürokratların yerine sadece memurlar vardı; köylü haneleri ve kendiliğinden örgütlenmiş komünlerin yerine devletçi çiftlikler vardı; Ortodoks Kilisesi'nin yerine Marksizm-Leninizm vardı. Stalin çocuklarını çareviç mertebesine yükseltmedi. Oğlu Vasili'yi aynı soydan olmanın avantajlarını kullanmaya çalışırken yakaladığında patlamıştı: "Sen Stalin değilsin ve ben de Stalin değilim. Stalin Sovyet iktidarıdır. Stalin gazetelerde, portrelerde gördüğündür, sen değilsin, ben bile değilim!"[197] Sözün kısası, yüzeysel benzerlikler –tek adam otokrasisi, kibirli bir devlet, memuriyet *ethos*u, güvenlik takıntısı, zoraki modernleşme dürtüsü– bir kenara bırakılacak olursa, sadece köylüler ve dindarlar değil her iki sistemde de yaşayan herkes farkı biliyordu.[198]

Sovyetler Birliği'nde Rusça öğrenmeye dahi gereksinim duyulmuyordu ve çoğu Rus olmayan öğrenci bu dile yabancıydı. Rusya Cumhuriyeti aydınlanma komiseri eğitimin her yerde Rusçalaşmasını önerdiğinde Stalin buna karşı çıkmış, Rusçanın sadece bir ders olmasında ve yerel dillere rağmen eğitim dili haline gelmemesinde ısrar etmişti.[199] Yine de bir kaçınılmazlık hissediliyordu. Bir Merkez Komite genel kurulunda (12 Ekim 1937) Stalin, "Tüm SSCB vatandaşlarının kendilerini belli ölçüde ifade edebilecekleri tek bir dil var – o da Rusça," diyordu. "Dolayısıyla vardığımız sonuç zorunlu olması gerektiği. Orduya katılan herkesin kendisini biraz da olsa Rusça ifade edebilmesi iyi olur, böylelikle şu veya bu tümen başka bir bölgeye intikal ettiğinde, mesela Özbek olan Samara'ya gittiğinde yerel halkla konuşabilir."[200]

120-121; XI, s. 248-249; XIII, s. 104-105.

197 Oğlu Vasili'yi adını kullanarak iş yapmaya çalışırken yakalayan Stalin'in söylediği sözlerle ilgili anekdot. Montefiore, *Court of the Red Tsar*, s. 6 (atıfta bulunduğu kaynak "Artyom Sergeev").

198 Giuseppe Boffa'nın söylediği gibi, "Rusya'nın geçmişiyle ne kadar çok bağı olursa olsun (ki kesinlikle bu bağlar mevcut), Stalinizm yine de modern bir olgudur ve kökleri çağımızdadır." Boffa, *Stalin Phenomenon*, 58. Aynı zamanda bkz. Rees, "Stalin and Russian Nationalism", s. 77-106 (özellikle s. 93-95).

199 Koliazin ve Goncharov, "*Vernite mne svobodu!*", s. 78-95 (Pyotr Tyurkin). Birlik ve özerk cumhuriyetler Rusça öğretmeye ayrılan zamanın fazlalığına karşı lobi faaliyetleri yürütüyorlardı (yerel dillere ayırılan zaman 1938-1939 yılında artırıldı). Yerellerde Rus dili öğretecek öğretmen açığı vardı. Türkmenistan'ın 728 okulunun yarısına yakınında, Kırgızistan'ın 667 okulunun üçte birinde ve Kazakistan'ın 330 okulunun yedide birinde Rusça öğretiliyordu ve öğretildiği yerlerde de eğitim kalitesi düşüktü. Blitstein, "Nation-Building or Russification?", s. 256 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 114, d. 840, l. 76-77).

200 RGASPI, f. 17, op. 2, d. 628, l. 121-122. Rusçayı okullarda zorunlu kılan kararname 13 Mart 1938'de çıktı (anlaşılan terör ve bürokratik güçlükler nedeniyle gecikmişti). "SSCB gibi çokuluslu bir ülkede Rusça bilmenin SSCB halkları arasında iletişim ve bağlantı sağlanmasında güçlü bir araç olacağı, daha fazla ekonomik ve kültürel gelişme sağlayacağı" söyleniyordu. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 997, l. 103. Kararnamenin yerel sürümleri yayımlandı. *Kul'turnaia zhizn' v SSSR, 1928-1941*, s. 606n6. Bu arada, 30 Ekim 1937'de Mekhlis, Stalin ve diğer Merkez Komite sekreterlerine ve Yezhov'a, Ukrayna'da Rusça gazete olmamasından yakınıyordu. Gürcistan, Azerbaycan ve Kazakistan'da cumhuriyet sınırları içinde Rusça gazeteler yayımlanırken, Kiev'de basılan on bir ulusal ve yerel gazetenin en önemlileri Ukraynacaydı. Ukrayna'nın on iki bölgesinden sadece Donbass'ın Rusça yerel gazetesi vardı. Odessa'da bile Rusça yayın yapan yerel bir gazete yoktu. Kiev'de, Almanca, Lehçe, Yidiş ve Bulgarca gazeteler yayımlanıyordu

Konuşkan otoportre

6 Kasım 1937'de, devrimin yirminci yıldönümü arifesinde, kırmızı kadife ve altın süslemeleri ve pahalı yeni perdeleriyle göz kamaştıran Bolşoy'da Mikhail Romm'un *Ekim'de Lenin* eserinin prömiyeri yapıldı. Stalin'in başkarakter olduğu ilk sinema filmiydi ve Stalin'i Yahudi Ukraynalı aktör Semyon Goldstab canlandırıyordu. Filmde, Stalin'e güvenen, Kamenev ve Zinovyev, Troçki, Menşevikler ve Sosyalist Devrimcilerden nefret eden ve onları iktidarı ele geçirmeye çalışan hain muhalifler olarak gören cana yakın, babacan bir Lenin (Boris Shchukin oynuyordu) tasvir ediliyordu. Gösterimin ardından Stalin, Kış Sarayı saldırısı ve Geçici Hükümet mensuplarının Antonov-Ovseyenko (İspanya'dan henüz dönmüş ve hemen tutuklanmıştı) tarafından tutuklanması sahnelerini Romm'un yeniden çekmesini istedi.[201] Filmin mesajı, yıldönümünün basında ele alınışında olduğu gibi, Stalin'in Lenin'in eşiti olduğuydu.

7 Kasım'da Kızıl Ordu'nun seçkin birlikleri Kızıl Meydan yakınında toplanmıştı, yüksek mevki sahipleri izleme platformunda yerlerini almışlardı. Mozole'nin sağ tarafında, kürk şapka ve kürk paltolarıyla yabancı kordiplomatik yerini almıştı; solunda Sovyet yetkililer vardı; Mozole'nin üzerinde, son dakikada, maiyetiyle birlikte Stalin belirdi. Kurtarıcı Kulesi çanları saat 10.00'u çaldığında, beyaz bir ata binmiş olan Voroşilov, toplanan birliklerin her birine sırasıyla sadakat yemini ettirdi. Geçit töreninde birlikler hep birlikte kafalarını sert bir biçimde sağa, Mozole'ye doğru çeviriyorlardı. "Siyasi olarak tutumunuz ne olursa olsun çok dokunaklıydı," diyordu bir Amerikalı gözlemci. "En alaycı diplomatların bile 'samimi bir sahne' olduğunu teslim ettiklerini duydum."[202]

O akşam, Voroşilov'un Kremlin dairesinde, âdet olduğu üzere yaklaşık yirmi rejim dostu toplandı. Stalin ayağa kalkana kadar belki de otuz kez kadehler kaldırılmıştı ve o da devam etti. Kadeh kaldırmaya başlarken, "Rus çarları birçok kötülük yaptılar," diyordu. "İnsanları soydular ve köleleştirdiler. Savaşlar çıkardılar, toprak sahipleri lehine topraklara el koydular. Ancak bir şeyi iyi yaptılar: Kamcatka'ya kadar uzanan devasa bir devlet kurdular. Biz bu devleti miras aldık." Bu noktada olağanüstü bir sorumluluk sözkonusuydu – belli ki artık sarhoş olan Stalin bir uyarıda bulunuyordu. "Her kim ki sosyalist devletin birliğini yok etmeye çalışır, herhangi bir bölümünü ya da milletini ayırmaya çalışır – o düşmandır... Bu türden düşmanların herbirini yok edeceğiz; eski Bolşevik dahi olsa, tüm akrabalarını, ailesini yok edeceğiz."[203]

---

fakat hiçbiri Rusça değildi. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 481-482 (RGASPI, f. 17, op. 114, d. 829, l. 135-136). Diğer yenilikler arasında, eğitimin yedi yaşında başlaması (eskisinden bir yıl erken), Sovyet halklarının birçok dilinde Latin harflerinin yerini Kiril alfabesinin alması ve Kızıl Ordu'daki mevcut tüm ulusal birliklerin dağıtılması vardı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 997, l. 7 Mart 1938, s. 95-96.

201 İzleme sırasında film on beş kez kesildi. Schlögel, *Moscow, 1937*, s. 372-373; Petrone, *Life Has Become More Joyous*, s. 163-164; *Literaturnaia gazeta*, 12 Aralık 1937.

202 Massing, *This Deception*, s. 248-249.

203 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 65; van Ree, "Stalin as Marxist", s. 175. Stalin, eşler (ayrılan-

"Büyük Stalin'e" bağırışlarıyla kesilen konuşmasına devam ederken ("Henüz kadeh kaldırmamı bitirmedim") bir kez daha orta seviye kadroların kararlılığına dönüyor, salonda bulunanlar arasında liderliğin kararlılığını dillendirenleri susturuyor –*"lütfen sessiz olun"*–, ardından şöyle devam ediyordu: "Büyük liderlerle ilgili çok şey söylendi. Ancak doğru koşullar yoksa asla hedefe ulaşılamaz. Ve buradaki esas konu orta seviye kadrolardır – partide, ekonomide, orduda. Lideri seçen, durumumuzu kitlelere anlatan ve davanın başarıya ulaşmasının teminatı olan onlardır. Sınırlarını aşmazlar, onları fark etmezsiniz." Dimitrov yine de Stalin'in daha önemli olduğunu söyleyerek bir kez daha karşı çıkmaya çalıştı ancak Stalin ısrarını sürdürdü: "Asıl mesele orta kadrolardır. Bunu belirtmek gerekir ve unutulmamalıdır ki diğer koşulların aynı olması kaydıyla, hedefin sonuca ulaşmasının belirleyicisi orta seviye kadrolardır."[204]

Stalin en büyük tabuyu da gündeme getirdi. "Troçki ve geri kalanların nasıl üstesinden geldik?" diye sordu. "Bildiğiniz gibi Troçki, Lenin'den sonra ülkenin en popüler adamıydı." Troçki – iki numara! "Buharin, Zinovyev, Rykov, Tomsky, hepsi popülerdi. O zamanlar biz az biliniyorduk – ben, Molotov, Voroşilov ve Kalinin."[205] Troçki'nin orta seviye kadroları yok sayma hatasına düştüğünü söyleyerek açıklamasına devam etti Stalin. "Partinin isteği" az tanınanların zaferiydi.

O içkili akşamın bir diğer manidar jesti, "Yoldaş Dimitrov, sözünüzü kestim bağışlayın; ben bir Avrupalı değilim, Ruslaşmış, Asyatik bir Gürcü'yüm," diyerek sınır bölgesi insanı kimliğine teslim olmasıydı.[206] Göçmen basınında yer alan Stalin tasvirlerinin içine nasıl oturduğunu tahmin etmek zor değil: *Kinto* (Gürcü haydut), *okhranka* muhbiri, değersiz, gaspçı, Asyalı.

Stalin kadeh kaldırdığı sırada kendisinden, o ünlü kişiliklerden farklı olarak, sadece "pratik birisi" (*praktik*) diye söz etti. "Kimler bizimle beraberdi?" diye sordu ve yanıtladı: "Evet, ben Merkez Komite'de örgütsel işleri yönetiyordum", sanki en can sıkıcı ve fedakârlık isteyen işten söz eder gibiydi. "Ama İlyiç'e [Lenin] kıyasla ben kimdim ki? Cılız bir insan." Kendi hizbinde bulunanları sıralıyordu: "Molotov, Kalinin, Kaganoviç ve Voroşilov vardı – hiçbiri ta-

lar dahil), çocuklar, kardeşler, eş kardeşleri için taslak direktifleri daha da sertleştirdi. Tutuklananların akrabaları düştükleri sefalet için mektupla yardım dilendiğinde onların da tutuklanmalarını emrediyordu. Kurliandskii, *Stalin, vlast', religiia*, s. 44-45.

204 Kruşçev her zamanki sempatik tutumuyla bir uzlaşma noktası bulmaya çalışacaktı: "İsabetli bir kombinasyona sahibiz – hem büyük bir lider hem de orta seviye kadrolar!" Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 7 Kasım 1937, s. 65-67. Tucker, Voroşilov'un dairesindeki konuşmada Stalin'in bilinçli olarak Korkunç İvan'ı taklit ettiğini düşünüyordu. Tucker, *Stalin in Power*, s. 482-486.

205 Bu Dimitrov'un aktardığıydı, daha uzun bir versiyonunu Voroşilov'un yaveri kaydetmişti: "Troçki biliniyordu, o Bolşevik değildi, sürekli devrim programıyla Bolşeviklere katılmıştı. Birçokları için Cumhuriyet Lenin ve Troçki'ydi. Hatipti. Önemli figürler bir araya gelmişti: Troçki, Buharin, Rykov, Tomsky, Zinovyev, Pyatakov (nasıl biri olduğunu Allah biliyor); bunlara bir de her zaman 'sol' komünistleri destekleyen Nadejda Konstantinova'yı [Krupskaya] ekleyin. Ben, yani Stalin de biliniyordu ama Troçki gibi değil. Cesur olun ve olmayan bir şey uydurmayın."

206 Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 158 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1122, l. 158-165, 167-174; Khmelnitsky notları).

nınmıyordu... Halk kendilerini zafere götürecek olanları yükseltecektir, tarihte kişiler gelir geçer ama halk kalır ve halk hata yapmaz." Yanılmaz halk: Çalışkan "cılız insanlar" hizbinin Troçki gibi ünlü kişilikleri alt etmesinin anahtarı buydu. Stalin bariz bir gururla, "Size şunu da hatırlatmam gerekir," diyordu, "1927 yılında 700 bin parti üyesi Merkez Komite çizgisine oy verdi; biz cılız insanlara oy verenler asıl odağı teşkil ediyordu. Yaklaşık 4-6 bin kişi Troçki'ye oy verdi ve 20 bin kişi çekimser kaldı."[207] Bitirirken, Kirov'un ölümünün bir uyarı olduğunu hatırlattı: "Kirov, biz budalaların (bu kaba ifade için affedin) gözünü kanıyla açtı."[208] Herkes sırasıyla kadeh kaldırdıktan sonra Kremlin Sineması salonuna geçerek Romm'un *Ekim'de Lenin* filmini bir kez daha izlediler.

Hikâyeye ek

11 Kasım 1937'de Stalin, Dimitrov ve Mao'nun genç rakibi Wang Ming'i kabul ettiğinde, "[Çin'deki] Troçkistler yakalanmalı, öldürülmeli, yok edilmeli. Onlar uluslararası provokatörler ve faşizmin en saldırgan ajanlarıdır!" diyordu. Sözlerine, "Şu anda asıl mesele savaş, tarım reformu değil, topraklara el konulması değil," diye devam ediyor, "ne İngiltere ne de Amerika Çin'in kazanmasını ister. Kendi emperyalist hırslarından dolayı Çin'in kazanmasından korkarlar" sonucuna varıyordu (Wang altı yıl yaşadığı Moskova'dan derhal ayrıldı ve Çin'de, siyasi raporu kendisinin sunacağı bir parti kongresi toplanmasında ısrarcı oldu.)[209] Komintern mensuplarının yanında Stalin, parti içindeki kararsızların her zor anda nasıl duraksadıklarının altını çizdi: 1905'te, Ekim 1917'de, 1918 Brest-Litovsk sırasında, iç savaşta ve "özellikle de tümüyle yeni, tarihte benzeri görülmemiş kolektifleştirme sırasında bazı zayıf unsurlar partiden uzaklaştı... yeraltına indiler. Kendileri güçsüz olduğundan yabancı düşmanlarla bağlantı kurdular, Ukrayna'yı Almanya'ya, Belarus'u Polonya'ya, Uzakdoğu'yu Japonya'ya teslim etme sözü verdiler. Savaş beklentisi içindeydiler ve özellikle de Alman faşistlerin en kısa sürede SSCB'ye savaş açması konusunda dayatmacıydılar." Devam ediyordu: "Bu yılın başı için bir eylem planlıyorlardı. Korkuya kapıldılar. Temmuz'da [1937] Kremlin'de Politbüro'ya yönelik bir saldırı hazırlığı içindeydiler. Ama paniğe kapıldılar."[210]

Bu akla aykırıydı: uzun zamandır komünist olanların yabancı düşmanlarla "bağlantı kurmak" ya da darbeye kalkışmak için bu tür bir imkânı yoktu. Hal böyle iken, kitlesel tutuklama ve infazlarla ilgili rıza oluştuğu halde, Stalin her fırsatta, 1932 yılında kolektifleştirmeye muhalefet eden partilileri ve kendisine

207 Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 62-64, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1122, l. 158-165, 167-174).

208 Hiç kimsenin ismi ölen Kirov'unki kadar çok yere verilmemişti. Murray, *Politics and Place Names*, s. 51.

209 Wang Ming, 21 Ekim 1937'de Stalin'den randevu talep etti. Moskova, Japonlara karşı savaşacak güçlerin oluşturulması için, 3 milyon dolar kaynakla birlikte genelkurmaydan V. A. Adrianov'u temsilci olarak Yanan'a gönderdi. Titarenko, *VKP (b), komintern i kitai*, V, s. 73 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 281, l. 48); Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 67-69; III, s. 124, 197-200, 229-233.

210 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 67-69.

karşı komplo hazırlığında olanları hedef aldı. 15 Kasım 1937 tarihli *Time* dergisi sözde suikastlara değiniyordu. Rus Devrimi'nin yirminci yıldönümü ile bağlantılı olarak Stalin'in sadece Moskova'da değil ama aynı zamanda Madrid'de ve daha küçük ölçekte New York Carnegie Hall'daki kutlamalarından söz ederken, Stalin'i XIV. Louis ile kıyaslıyor ve yarı esprili bir biçimde "Güneşimiz!" ifadesine yer veriyordu. *The Times*, "1917 Devrimi'ni yapanın Lenin ve Troçki değil, Lenin ve Stalin olduğu" Romm'un yeni filmine dikkat çekiyor ve "Troçki'yi hem İspanya'da hem de Rusya'da gölgeleyen Güneş Stalin, kendisine yönelik yıllar önceki iki suikast girişiminin mahkemede aydınlatılmasına olanak tanıyacak kadar güçlü hissediyor," diyordu. Burada 1933 ve 1935 tarihli, ikisi de Kafkasya'da vuku bulan ve (daha önce de gördüğümüz gibi) aslında Stalin'e yönelik olmayan iki vakaya gönderme vardı. Aslına bakılırsa, bu olaylar, yakın bir tarihte Beria'nın kontrolü altındaki Gürcü parti gazetesi *Doğu'nun Şafağı*'nda bu şekilde yansıtılmıştı.[211]

Çan Kay Şek'e sadakat

Stalin ve aracıları, Sovyetler'in Japonya'ya savaş ilan etmesini isteyen Çinlilerin yakarışlarını reddediyordu ancak Moskova oldukça uzun ve meşakkatli bir yoldan, genellikle Xinjiang üzerinden silah göndermeye ve savaşın sürdürülmesini sağlamaya devam ediyordu.[212] Japonya'nın Çan'ı topyekûn savaşa zorlaması ona içeride güçlü bir destek kazandırdı, belki de Orta-Çing Hanedanlığı'dan beri ilk kez bir Çin hükümdarı bu denli destek görüyordu. Ancak Çan işe yarar bir direniş stratejisi bulabilmek için çok zaman harcadı. Cephe savaşları felakete yol açtı. Kasım 1937'de Japonya Şanghay'ı ele geçirdi, ardından, 13

211 *Zaria vostoka*, 29 Ekim 1937. Aynı zamanda bkz. Wilson, "Stalin as Ikon", s. 271-273 (Wilson, Kızıl Meydan'da düzenlenen ve Stalin'in göklere çıkarıldığı bir kültürfizik resmigeçidine katılmıştı). Yine 15 Kasım 1937'de, partinin kültür-aydınlanma şubesinden iki sinirli görevli, Kaganoviç ve Yezhov'a *Tüfekli Adam* oyununda gözlenen eksiklerle ilgili bir yazı gönderdiler. Nikolay Pogodin'in (Stukalov) yazdığı Ekim Devrimi'ne ilişkin oyunun prömiyeri Moskova Vakhtangov Tiyatrosu'nda yapılmıştı. Kerzhentsev, Ruben Simonov'un (d. 1899) canlandırdığı Stalin karakterini açılıştan birkaç gün önce eklemişti. "Bu önemli rol [genç Stalin] Simonov'a verilmişti çünkü Ermeni'ydi ve Gürcü'ye benziyordu. Ayrıca, kumpanyada Shchukin ile birlikte en iyi aktör oydu," diyordu şikâyet mektubunun yazarları. "Ancak, albenili, şık ve bir biçimde farklı Ruben Simonov'un, halkın babasına dönüşecek kişiyi canlandırması için bunlar yeterli değil." Kerzhentsev, çizdiği Lenin portresi ile ilgili olarak Shchukin'i azarlamıştı ("Shchukin bembeyaz kesilmişti ve biz şaşkınlıktan donakalmıştık") ama Molotov aktöre Kerzhentsev'in eleştirisinden dolayı pişman olacağını söylemişti. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 487-488 (RGASPI, f. 17, op. 120, d. 256, l. 161-163: F. Shablovsky ve K. Yukov); Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 107-109. Molotov, Romm'un filminde Shchukin'in Lenin canlandırmasını Stalin'in beğendiğine tanıklık etmişti. Aynı zamanda bkz. Shchukin, *Boris Vasil'evich Shchukin*.

212 18 Kasım 1937'de görüşmeye gelen Çin heyetine Stalin, kendi silah ve havacılık fabrikalarını kurmaya başlamalarını tavsiye ediyordu zira kapitalistler genellikle düşük standartta silah satma eğilimindeydi ve Çin'e silah satmaktan tümüyle vazgeçebilirlerdi. Ledovskii vd., *Russko-kitaiskie otnosheniia v XX veke*, IV/i, s. 151-157 (18 Kasım, APRF, f. 45, op. 1, d. 321, l. 20-28). Aynı zamanda bkz. Ledovskii vd. *Russko-kitaiskie otnosheniia v XX veke*, IV/i, s. 136-138 (APRF, f. 45, op. 1, d. 321, l. 16-19: Voroshilov, 1 Kasım).

Aralık'ta işgal edilen Çin milliyetçilerinin başkenti Nankin'de İmparatorluk askerleri 30 bin sivil öldürdü. Milliyetçi yönetim, ülkenin iç bölgesine, Wuhan'a kaçtı. Ancak şimdi, deneyimli askerleri bile helak olduktan sonra, Çan cephe çarpışmalarından uzun yıpratma savaşına geçiyordu.[213]

Stalin Japonya'ya karşı milliyetçilerin liderliğindeki birleşik cephe stratejisine bağlı kaldı. Bunun gerekçesi, Japonların ya Çin'le ya da Sovyetler Birliği'yle savaşabileceğiydi, her ikisiyle değil. Bu uğurda Dimitrov ve Wang'ı kullanarak komünistleri olabildiğince baskı altında tutuyordu. Wang Ming Çinli komünistlerin milliyetçilerle irtibatını sağlamak üzere Wuhan'a gitti; Mao Yan'an'da kaldı ve burada üslenen komünistlerin 1937 yılında 40 bin olan üye sayısı bir yıl sonra oldukça genişleyerek 200 bine çıktı.[214] Milliyetçi kuşatmadan kaçmak için ıssız Yan'an'a doğru çıkılan çaresiz Uzun Yürüyüş'ün hayatta kalanlar için bir lütuf olduğu anlaşılmıştı, şimdi de komünistleri Japon İmparatorluk Ordusu'nun saldırısından koruyordu. Japonların Çin'deki savaşı, istenmeden de olsa, Çan'ın milliyetçileri ile Mao'nun komünistleri arasındaki güç dengesini ikincinin lehine değiştirmişti. Aralık 1937'de Çan –Sovyetler'i doğrudan savaşın içine çekmeye yönelik yeni bir hamle yaparak– Çin'in Sovyetler'den önemli miktarlarda askerî yardım aldığını açıkladı. Stalin, "Çan Kay Şek ihtiyatlı davranmadı," diye yazmıştı Molotov ve Voroşilov'a, "evet, eden bulur."[215] Ancak Stalin ona sadık kalmayı sürdürdü.

Yıkımın ortasında kutlama

Aralık 1937'de SSCB'de, Sovyetler Kongresi'nin yerini alacak daimi organın, çift meclisli Yüksek Sovyet'in seçimleri yapıldı. Birlik Sovyeti'nde 569 sandalye ve Milliyetler Sovyeti'nde 574 sandalye mevcuttu ve her ikisi için de genel oy geçerliydi.[216] İki meclise birden aday olanların başvuruları hemen düşürüldü.[217] Stalin de adaylığını koymuş, Moskova şehrinin "Stalin bölgesi"ni temsil etmeyi seçmiş ve 11 Aralık 1937'de Bolşoy İmparatorluk Locası'ndan adaylık açıklamasını yapmıştı. ("Yoldaşlar, doğruyu söylemek gerekirse, bir konuşma yapmaya niyetim yoktu fakat saygıdeğer Nikita Sergeyeviç [Kruşçev], tabiri caizse, beni bu toplantıya çekiştirerek getirdi. 'Güzel bir konuşma yap,' dedi.") Ertesi gün tek adaylı oylamalar yapılırken yönetim yiyecek, içecek, müzik ve dansa koşmuştu.[218] Seçim süreci her köye ulaştı ve oy kullanmayanlar tespit edildi. Basın, 91

213 Taylor, *Generalissimo*, s. 161.

214 MacKinnon, *Wuhan*. 1940'ta üye sayısı 800 bine ulaşacaktı.

215 Ledovskii vd., *Russko-kitaiskie otnosheniia XX veke*, IV/i, s. 180 (APRF, f. 45, op. 1, d. 324, l. 21, 24 Aralık 1937).

216 Milliyetler Sovyeti, birliğin ve –büyüklük ya da nüfuslarından bağımsız olarak– özerk cumhuriyetlerin temsilcilerinden oluşacaktı.

217 Pavlova, "1937." Bir Sovyet Uzakdoğusu askeri, NKVD raporunda aktarılan son derece yerinde yorumunda şöyle diyordu: "Sonuçta, nasıl olacağını Stalin söyleyecek ve böylece her şey demokratik olacak." Merritt, "Great Purges", s. 168.

218 *Pravda*, 7 Aralık 1937; Getty, "State and Society."

milyondan fazla kişinin oy kullandığını –seçme hakkına sahip olanların %96,8'i– ve yarışan bütün adayların usule uygun biçimde "seçildiğini" bildiriyordu.[219]

20 Aralık'ta NKVD'nin yirminci kuruluş yıldönümü kutlandı. Kana bulanmış Moğolistan'dan gelen Sergey Mironov bütün gazetelerin Derjinski ve Yezhov portreleriyle bezenmiş olduğunu ve Genç Öncü'lerin kendi keşif gruplarının bu isimleri taşıması için yarıştıklarını gördü.[220] Bolşoy'da, Voroşilov, Jdanov, Dimitrov ve diğerleri prezidyumu teşkil ediyordu. Kaganoviç geç geldi ve alkışlarla selamlandı. Molotov da geç geldi (bütün salon ayağa kalkıp alkışladı). Kutlamalara Mikoyan başkanlık etti ve NKVD Başkanı Yezhov'u "Sovyet halkı tarafından sevilen... Stalin'in yetenekli ve sadık öğrencisi" sözleriyle övdü.[221] O sabah *Pravda*'da Frinovsky, tutuklanmış olan NKVD mensubu domuz ve faşist haydutları suçluyordu; Mikoyan, onların yerlerine geçenleri överek konuşmasını tamamladı. "NKVD bu dönem boyunca olağanüstü bir çalışma sergiledi. Umarız NKVD işçileri önümüzdeki dönemlerde de bu yıl sergiledikleri başarıyı gösterirler."[222] Yazın verilen kırk altı Lenin Nişanı'nın ardından, NKVD görevlilerine on Lenin Nişanı daha verildi.[223] Stalin konuşma sonrasındaki konsere katıldı.[224]

Ertesi akşam Leningrad'da, eski Oda Müziği Birliği'nin beyaz salonunda Şostakoviç'in *Beşinci Senfoni*'sinin prömiyeri vardı. Jelagin'in aktardığına göre, "salonu yazarlar, şairler, müzisyenler, biliminsanları, subaylar" doldurmuştu. "Daha genç insanlar duvar kenarı koridorlarında ayakta izliyorlardı... İzleyiciler salondan ayrılmak istemedi ve alkışlar dinmek bilmedi. Şostakoviç sahneye gelerek onlarca kez izleyiciyi selamladı. Artık bir "formalist" değildi.[225] O gün aynı zamanda Stalin'in resmî elli dokuzuncu doğum günüydü. Molotov, Yezhov, Voroşilov, Kaganoviç ve Mikoyan'ı kabul etti. Ziyaretleri üç saat sürdü, gece 01.00'de ayrıldılar. Sohbetin bir noktasında, Kızıl Hava Kuvvetleri Havacılık Eğitimi Başkanı Pyotr Pumpur'u ve otuz beş yaşındaki avcı uçağı pilotu Yakov Smushkevich'i çağırdı. İspanya İç Savaşı deneyimleri vardı ve şimdi de Sovyet pilotlarının Çin'e gönderilmesine nezaret ediyorlardı.[226] NKVD, Kızıl Ordu Hava Kuvvetleri'nde yıkıma yol açabilecek seviyede eksikler olduğunu rapor etmişti: Sadece berbat kumanya, kıymetli ekipman kaybı, alkolizm, zorbalık değil ama aynı zamanda inanılmaz sayılara ulaşan havacılık kazaları söz

219 Fitzpatrick, *Everyday Stalinism*, s. 179-182. Aynı zamanda bkz. Golubev, "*Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku*", s. 68 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAODM, f. 3, op. 50, d. 16, l. 117-119).

220 RGASPI, f. 558, op. 1, d. 5011, l. 1-2. Fabrikalarda ve kolektif çiftliklerde ÇEKA yıldönümü seminerleri düzenleniyordu.

221 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 459 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 994, l. 17: 9 Aralık 1937).

222 *Pravda*, 21 Aralık 1937; *İzvestiya*, 21 Aralık 1937; Sultanbekov, "Nikolai Ezhov", s. 28; Mlechin, *KGB*, s. 176-177.

223 Conquest, *Inside Stalin's Secret Police*, s. 50-51.

224 *Vecherniaia Moskva*, 21 Aralık 1937, s. 1.

225 Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 167. *Pravda* (17 Aralık 1937) Meyerhold'u "Yabancı Tiyatro" başlıklı bir saldırıyla hedef gösterdi.

226 *Na prieme*, s. 227.

konusuydu. Stalin'e gönderilen sorgu tutanaklarına göre, Sovyet Uzakdoğusu'nda kötü inşa edilmiş havaalanlarında yağmurda su basıyor ve kullanılamaz hale geliyordu, bu nedenle uçaklar zorunlu olarak açık havada kalıyordu. Yezhov'a yazdığı cevapta, "Bu çok önemli," diyordu.[227] Şimdilik, gösterilen tepki kitlesel tutuklamalar ve daha fazla infazdı.[228-229-230]

23 Aralık akşamı Stalin'in ofisteki son ziyaretçileri, çekirdek kadro mensupları, saat 22.05'te ayrıldılar. Yakın Kır Evi'nde, akşam yemeğinde ona eşlik edip etmediklerini bilmiyoruz. Sabaha karşı saat 05.00'te Stalin 38,9 derece ateşle uyandı ve ateşi Yezhov'u kabul etmeden on dakika öncesine, saat 12.20'ye kadar düşmemişti. Profesör Valedinsky ve Kremlin Hastanesi Şefi Pyotr Mandryka'nın tuttuğu o günkü sağlık kayıtlarında, "Genel halsizlik, burun deliklerinde hafif kızarıklık ve konjonktivit. Dış görünüşte belirgin bir solgunluk yok, yüzde hafif şişkinlik. Baş ağrısı... Yutkunurken sağ tarafta hafif ağrı, sağ tarafta geride ciddi sıvı akıntısı. Yutak mukusla kaplı ve hafif kızarıklık var," deniliyordu. Foliküler anjin (boğazda iltihaplanma) ve miyasteni (kas zayıflığı) tanısı koymuşlardı. Hastalığın uzun süreceği anlaşılıyordu. Stalin'in uyku düzeni bozuktu. Örneğin 30 Aralık'ta, dört saatlik istirahatın ardından saat 00.40'ta uyandı. Saat 01.45'te idrar örneği alındı (sıklıkla yapılıyordu). 02.25'te ılık süt istedi. 03.45'te tıraş olmak için bir bardak sıcak su istedi. 05.40'ta dişlerini fırçaladı ve tuvalete gitti, yeniden uyudu. Üç saat sonra uyandı, çay ve kahvaltı istedi. Saat 16.00'da uykuya daldı ve 20.20'ye kadar uyudu, çay içti, 23.15'te sadece yirmi dakika uykuya daldı. Ardından yemek yedi. Ayrıca, streptokok tanısı konmuştu. 24 Aralık ile 6 Ocak tarihleri arasında ofis kayıt defterinde herhangi bir ziyaretçi kaydı bulunmuyordu.

Wehrmacht'a karşı Kızıl Ordu

Yüksek Askerî Konsey'in olağan yıl sonu toplantısında –Stalin hastalanmadan toplanmış ancak Stalin katılmamıştı– Güney Kafkasya askerî bölgesi (stratejik bir sınır bölgesi) komutanlığına henüz atanmış olan Nikolay Kuibyshev, yeni tümen komutanlarının daha önce tabur bile yönetmediğine işaret etmişti. Bu

227 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 268 (APRF, f. 3, op. 24, d. 316, l. 50-61; 23 Temmuz 1937).

228 Molotov, pratik ihtiyaçları kabul ederek fabrikalara ve idari pozisyonlara parti-dışı uzmanların atanmasına rıza göstermek durumundaydı. 29 Aralık 1937 tarihli bir taslak kararname ile ilgili olarak, "Artık şunu kabul etmeliyiz, mesele basitçe kadro seçimi değil. Yapmakta olduğumuz, geniş bir cephede yeni kadroları seçmek. Seçtiğimiz kadroların, giderek bozulan ya da düşman saflarına geçen eski kadrolardan daha iyi çalışması gerekiyor." Khlevniuk, "Economic Officials in the Great Terror", s. 60 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 22, d. 1065, l. 10-17, 19-20).

229 Anlaşılan bu bir Politbüro toplantısıydı ve 18.05'te başlamıştı. Kayıt defterinde, Molotov, Kaganoviç, Kalinin, Chubar, Mikoyan, Voroşilov, Andreyev, Yezhov ve Jdanov'un (aday üyeler) ve Voznesensky'nin (üye değil) isimleri yer alıyordu. Kosior'un (tam üye) ya da Postyshev, Eikhe ya da Petrovsky'nin (aday üyeler) adı yoktu. *Na prieme*, s. 227-228.

230 Chigirin, *Stalin*, s. 88-114 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1482, l. 60-99). Yezhov 12 Aralık 1938'de sağlık kayıtlarını Vlasik'e iletmişti.

atamaları resmen onaylamış olan Voroşilov çok şaşırmış gibi görünmeye çalışıyordu. "Halk Komiseri Yoldaş, sizi temin ederim daha iyisini bulamıyoruz," diyordu Kuibyshev ve tüm diğerleri NKVD'nin elinde diye de ekliyordu. Bu yakıcı hakikat ânı çabucak geçiştirildi. Kapanış konuşmasında Voroşilov "kangrenin" henüz tümüyle kesilip atılamadığını söylüyordu. Kuibyshev kısa bir süre sonra kurbanların arasına katılacaktı.[231] Tutuklanan ve infaz edilen bazı Sovyet subaylarının devlet fonlarını zimmetlerine geçirme konusunda askerî birlik yönetmekten daha başarılı oldukları elbette doğruydu.[232] Ne olursa olsun, yerlerini alanlar –boş subay makamlarının doldurulabildiği ölçüde– her zaman onlardan daha dürüst ve ehil değildi.[233] Terör dönemi öncesinde Kızıl Ordu'nun zaten sorunları vardı; katliamlarla daha da arttı.

Hitler tam bir tezat oluşturuyordu. Alman ordusunun subayları görev yeminlerini doğrudan Hitler'e ediyorlardı. Bu, Savaş Bakanı Mareşal Werner von Blomberg'in getirdiği bir yenilikti ancak böyle olduğu halde, Stalin'den farklı olarak, Hitler yüksek rütbelilerle önemli sadakat sorunları yaşıyor, Wehrmacht subayları onun savaşla ilgili meselelere yaklaşımının nasıl sorumsuzca ve amatörce olduğunu tartışmaktan çekinmiyorlardı. 5 Kasım 1937'de, Luftwaffe [Hava Kuvvetleri] (Göring) ve Donanma (Erich Raeder) arasında çelik ikmali konusunda yaşanan sorunu tartışmak üzere Hitler bir toplantı düzenledi; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Werner von Fritsch ve Dışişleri Bakanı Neurath davet edilmişti. Hitler bu toplantıyı anlaşmazlığa çözüm bulmak yerine, Almanya'nın dünyadaki konumu, hammadde ihtiyacı ve *Lebensraum** üzerine uzun bir söylev çekmek için kullandı. "Alman politikasının hedefi ırksal topluluğunun güvenliğini sağlamak ve sürdürmek, ayrıca genişletmektir," diyordu. "Bu bakımdan bir alan sorunudur." Ancak bu daha fazla alan gereksinimi, "nefretten beslenen iki hasımla, Avrupa'nın ortasında devasa bir Almanya'yı baş belası addedecek Britanya ve Fransa'yla" karşı karşıya kalmak anlamına gelecektir. Führer, Almanya'nın genel bir Avrupa savaşına girip girmeyeceğini değil, ne zaman girmek zorunda kalacağını ana hatlarıyla açıklıyordu: 1943-1945'i geçmeyecek, muhtemelen daha önce başlayacaktı. Bu arada, Hitler "Çek ve Avusturya sorunlarını halletmek" için küçük yağma savaşlarına yöneleceğini anlatıyor ve bu duruma Britanya ve Fransa'nın askerî bir karşılık vermeyeceğini tahmin ediyordu.

Dört saatlik vaaz boyunca son derece önemli iki nokta vardı. Birincisi, Hitler Sovyetler Birliği'nden sadece öylesine söz etmiş, "Yahudi-Bolşevizm"e hiç de-

231 Bobylev vd., *Voennyi sovet pri narodnom komissare oborony SSSR, noiabr' 1937 g.*, s. 73-74; Iakulov, "Stalin i Krasnaia Armiia", s. 172. Toplantı 21-27 Kasım 1937 tarihleri arasındaydı. Kuibyshev 2 Şubat 1938'de tutuklandı ve 1 Ağustos'ta infaz edildi. Sovyet subay kadrosu 1939 yılı itibarıyla toplam 179 bin kişiydi.

232 Rapoport ve Geller, *Izmena rodine*, s. 283-288.

233 Reese, *Stalin's Reluctant Soldiers*.

(*) Yaşam alanı, Almanya sınırları dışında yaşayan Alman azınlıkların Almanya'nın egemenliği altında birleştirilmesi ve bu yeni topraklara Alman nüfusunun yerleştirilmesi hayalini ifade eden, 1901 yılında Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel tarafından ortaya atılan kavram – ç.n.

ğinmemişti. İkincisi, Blomberg ve Fritsch Führer'e itiraz edecek kadar cesurdu. (Blomberg'in yaverinin tuttuğu notlardan öğrendiğimize göre) "Britanya ve Fransa'nın bizim düşmanımız rolünde gösterilmemeleri gerekliliğini defalarca vurguladılar."[234] Üç ay içinde, hem Blomberg hem de Fritsch görevlerinden alındı, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin komutanları doğrudan Hitler'e rapor vermeye başladılar.[235] Bu dönüşün gelişi çoktan belliydi ama tuhaf bir biçimde tetiklendi.

Beş çocuklu bir dul olan altmış yaşındaki Blomberg 12 Ocak 1938'de yeniden evlendi; Göring sağdıç ve Hitler nikâh şahidi oldu. Kısa bir süre sonra polis yirmi beş yaşındaki gelinin uzun süredir "ahlâki" takip altında olduğunu, pornografik fotoğrafları bulunduğunu ve fahişelikten sabıkalı olduğunu ortaya çıkardı; şartlı tahliye edilmişti. Blomberg'e evliliğe son vererek bu durumdan kurtulma fırsatı verildi ancak bunu reddetti ve 27 Ocak'ta görevinden azledildi. Goebbels günlüğüne, "Röhm olayından beri en berbat rejim krizi," diye yazmıştı. "Führer ceset gibi bakıyor."[236] Blomberg'den sonra makam için sırada Fritsch'in olduğu anlaşılıyordu fakat Hitler daha fazla skandal çıkmasından korkuyordu: Bekârlık yıllarında Fritsch'in eşcinsel olduğu söylentileri ile ilgili, SD Şefi Heydrich'in derlediği 1936 yazına ait bir dosya vardı. Hitler'in askerî yardımcısı bu işten kuşkulandı ve Führer'e itaatsizlik ederek dosyayı Fritsch'e gösterdi. Hitler yardımcısının itaatsizliğine aldırmadan, Fritsch'i itham eden ve pek de güven vermeyen kişiyi bulunduğu toplama kampından çağırarak, Şansölyelik özel kütüphanesinde (sivil kıyafetler içindeki) Fritsch ile yüzleştirdi. Gestapo suçlamaların tutarsız olduğu görüşündeydi. Yine de 3 Şubat'ta Fritsch istifaya zorlandı. (Mahkemede, yanlış kimlik tespiti –Fritsch yerine Frisch– gerekçesiyle aklanacaktı.) Bazıları Heydrich'in Fritsch'e tuzak kurduğunu düşündü fakat öyle olsa bile SD'nin bu işten bir kazancı olmadı; diğer bazıları Göring'in orduyu kendi denetimi altına almak için entrika çevirdiği kanısındaydılar ama benzer bir biçimde, bu iddia doğru olsa bile başarısız oldu.

4 Şubat 1938'de, dakikası dakikasına uymayan Hitler, Goebbels'in önerisine kulak vererek Alman Savaş Bakanlığı'nı feshetti ve fiilen kendisi savaş bakanı olurken, "köpek kadar sadık" Wilhelm Keitel'i de genelkurmay başkanlığına atadı. On iki Alman general görevden alındı, ancak bırakın tutuklanarak işkence altında yabancı ajanı olduklarına dair itiraflarının alınmasını, Hitler onlara emekli maaşı bağladı. Blomberg'i bir yıllığına İtalya sürgününe gönderirken 50 bin Reichsmark emekli ikramiyesi verdi. Hitler askerî çevreye hâkimdi ve şimdi SS'in 600 bin kişilik kendi silahlı gücünü oluşturmasına izin veriliyordu – ancak kitlesel katliam bir yana kitlesel histeriye bile yol açılmayacaktı. Hitler

234 *DGFP, 1918-1945*, seri D, I, s. 29-39 ("Hossbach Memorandum").

235 Kershow, *Hitler: 1936-1945*, s. 46-60; *Fest, Hitler*, s. 539-543. Kershaw, Hitler'in askerî komutanın tepesine yükselmesini neredeyse bir rastlantı kabul ederken, Fest bunun son derece planlı olduğunu düşünüyordu.

236 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, V, 27 Ocak 1938, s. 117. Read, *The Disciples*, s. 450. Gelin Eva Gruhn idi.

tüm bu süreçte sadece komutanların sadakatine değil halkın algısına ve Alman silahlı kuvvetlerinin itibarına da önem veriyordu.[237]

Ayırt edilmesi zor düşmanlar

Parti üyelerinin "yasadışı" yollarla tutuklamasıyla ilgili NKVD dilekçeleri Stalin'i bunaltıyordu. 7 Ocak 1938'de, dört gün sonra başlayacak bir Merkez Komite genel kurulu duyurusu yaptı. Bu genel kurul, SSCB Yüksek Sovyeti'nin daha önce planlanmış olan aynı tarihli ilk toplantısını da omuzlamış oluyordu. (Tüm Merkez Komite üyeleri sözde parlamentoya "seçilmişti.") 11, 14, 18 ve 20 Ocak'ta gerçekleştirilen genel kurulun gündemi, "Komünistlerin ihracı sırasında parti örgütünün yaptığı hatalar" idi.[238] Parti görevlileri, şans verildiğinde, NKVD'ye pençelerini geçirmeye hazırdı, bu onlar için bir ölüm-kalım meselesiydi. Malenkov, 1937 yılının son altı ayında ihraç edilen 100 bin üyeden 65 bininin müracaat ettiğini açıklamıştı.[239] Stalin bu vahşetin dizginlenmesine izin verdi: 1938'in ilk altı ayında "sadece" 37 bin parti üyesi ihraç edildi. Ek olarak, 77 bin komünist geri kabul edildi ve 148 bin yeni üyenin katılmasına olanak tanındı (bir yıl önce bu sayı 32 bindi).[240] Buna rağmen, gerçek bir rahatlama söz konusu değildi. "Sosyalist Devrimciler çizgisi (hem sol hem de sağ) tümüyle açığa çıkarılamadı," diye yazmıştı Stalin Yezhov'a (17 Ocak). "NKVD ordudaki ('eski') Sosyalist Devrimcileri açıklayabilir mi? NKVD ordu dışındaki (sivil kurumlardaki) 'eski' Sosyalist Devrimcileri açıklayabilir mi? Ayrıca iki-üç hafta içinde rapor istiyorum... Bakü ve Azerbaycan'daki tüm İranlıların ortaya çıkarılması ve tutuklanması için ne yapıldı?... Çok daha hızlı ve akıllı hareket etmeliyiz."[241]

Yeni Yüksek Sovyet inanılmaz bir gösterişle 12 Ocak'ta faaliyete geçti ve üç gün sonra genişletilmiş denizcilik programını ve başkanlığını resmen Kalinin'in yaptığı prezidyumunun, gerek görülmesi halinde, savaş durumu (sıkıyönetim) ilan etmeye yetkili olacağı kararını açıkladı. Yezhov, "emekçilerin bir

237 Hitler 5 Şubat 1938 öğleden sonra haberi bizzat vermek için tüm generalleri topladı. Kimse itiraz etmedi. Aynı akşam kabineye konuşarak (Reich'ın son kabine toplantısıydı) Nazi Partisi ve Wehrmacht arasında çatlaklar olduğu söylentilerine son vermeye çalıştı. Wehrmacht'taki bu çok önemli değişiklikle ilgili sansasyonel haber gazete ve radyoda günlerce yer buldu –hem Blomberg hem de Fritsch'in "sağlık sorunları sebebiyle" emekli olduğu söyleniyordu– ve Hitler'in yaşamına kast eden bir komplo söylentisi de çıkacaktı. McDonogh, *Hitler's Gamble*, s. 7-19.

238 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 994, l. 51.

239 Kostrychenko, *Tainaia politika Stalina*, s. 160, 207-208. Kuibyshev'deki fiilî parti başkanı (18 Mart 1937'den beri) Postyshev aşırılıklar konusunda özellikle tekdir edilmişti.

240 Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 159-167; Khlevniuk, "Party and NKVD", s. 26-27; Petrov ve Jansen, *Staliniskii pitomets*, s. 140-143; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 501. Aynı zamanda bkz. Rigby, *Communist Party Membership*, s. 214-218.

241 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 463 (RGASPI, f. 558, op. 11, d.729, l. 94-95). Tekil bazda yapılan ceza ertelemeleri genellikle kısa ömürlü oluyordu. 25 Eylül 1937'de, kardeşi Aleksei Simochkin tutuklanan İvan-Voznesensk Eyaleti Parti Başkanı Vasili Simochkin Stalin'e yazarak kardeşini reddetmek istedi. Stalin, "Kardeşin adına konuşamazsın, çalışmaya devam et," diye yanıtladı. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 57, l. 93. Ancak Vasili Simochkin 26 Kasım 1938'de tutuklandı ve 10 Mart 1939'da infaz edildi.

isteği" doğrultusunda Moskova'nın adının Stalinodar olarak değiştirilmesini talep etti fakat Stalin tarafından reddedildi.[242] 17 Ocak'ta Jdanov Leningrad'daki yabancı konsoloslukları casuslukla suçlayan bir konuşma yaptı ve dışarıda hemşerileri bulunan etnik grupların (Polonyalılar, Finler, Estonlar, Letonyalılar, Almanlar) tutuklanmasına onay verirken, Rykov'un başında bulunduğu Deniz Ulaşımı Komiserliği'ne yüklendi, (Meyerhold Tiyatrosu gibi) "yabancı" kültürlere izin verdiği için Sanatsal İşler Komitesi Başkanı Kerzhentsev'i hedef aldı.[243] 20 Ocak'ta Kremlin'de delegelere verilen kapanış resepsiyonunda Stalin, beşinci kez kadeh kaldırırken, Buharin ve Rykov'un "yabancı ajanı" ve "sağcı-Troçkist anti-Sovyet blok" mensubu olduklarını söyledi.[244] Ertesi gün Bolşoy'da, Lenin'in on dördüncü ölüm yıldönümünde, Moskova Vakhtangov Tiyatrosu Nikolay Pogodin'in Ekim Devrimi konulu *Tüfekli Adam* eserinin son perdesini sahneledi. Ermeni kökenli usta aktör Ruben Simonov, Stalin'in gençliğini oynuyordu. Günün öneminin ve kimler tarafından izleneceğinin farkında olan Simonov günlerce yemeden içmeden kesilmiş ve sinirleri altüst olmuştu. Bununla birlikte orkestra bölümünde enstrüman çalan Jelagin, İmparatorluk Locası'nda bulunan Stalin'in kendisini canlandıran Simonov'u canı gönülden alkışlamakta olduğunu görmüştü.[245]

Kirov cinayetinden esinlenen *Yüce Yurttaş* filminin, Stalin'in gözden geçirmesinin ardından, 13 Şubat 1938'de prömiyeri yapıldı. Komünist karakter (Katz) kahramanın mezarı başında son sözü söylüyordu: "Bolşeviklerin partisi yeni bir hayat kuruyor, insanlığın yüzlerce yıllık rüyasını gerçekleştiriyor! Yoluna çıkanlar, engel olmaya çalışanlar halk tarafından yok edilecek!" *"Yüce Yurttaş,* ihtiyatlı olmayı, dostu düşmandan ve düşmanı dosttan ayırmayı öğrettiği" için *Pravda* tarafından göklere çıkarılıyordu. Katz'ın yanı sıra filmde görülen neredeyse her parti üyesi, olası bir yabancı ajanı izlenimi yaratıyordu.[246]

---

242 Starkov, "Kak Moskva chut' ne stala Stalinodarom", s. 126-127.

243 *Pravda*, 18 Ocak 1938; *Pervaia sessia Verkhovnogo Soveta SSSR*, s. 135-141; Maksimenkov, *Sumbur*, s. 238-239; RGASPI, f. 77, op. 1, d. 672 (Jdanov'un notları). 4 Ocak 1938'de Shumyatsky, parti kongreleri için kullanılan Büyük Kremlin Sarayı salonunda kalıcı ses ve görüntü ekipmanı kurulması gerektiğini Molotov'a bildirdi; ekipman Birleşik Devletler'den zaten satın alınmıştı. Aynı gün, Kerzhentsev'in azli ile ilgili kararı imzaladı. Üç gün sonra Politbüro Shumyatsky'nin yerine Dukelsky'i atayacaktı (ancak iki ay kalabildi). Bu durum Mosfilm editörü Gr. Zeldovich'in Metropol'deki sarhoş sanatçıların âlemleri i ve "'Batı'ya duydukları büyük hayranlığı" ihbar etmesine sebep oldu. Şöyle diyordu: "Birçoğu yurtdışına seyahat hayali kuruyor... G[rigory] Aleksandrov'un sıklıkla belirli elçilikleri ziyaret ettiğini duydum." Zeldovich'in biri Polonya'da diğeri Riga'da yaşayan iki amcası vardı ve ayrıca ailesi Amerika'da yaşıyordu, belki de saldırıya geçmesinin sebebi buydu. Maksimenkov, *Kremlevskii kimoteatr*, s. 455-456 (RGASPI, f. 82, op. 2, d. 958, l. 66), 455-6n1 (l. 67), 457 (f. 17, op. 3, d. 994, l. 46), 462-477 (op. 120, d. 349, l. 47-60), 477n3 (f. 82, op. 2, d. 958, l. 38). Kerzhentsev'in yerini Aleksey Nazarov aldı ancak Kerzhentsev doğal sebepten öldü (2 Haziran 1940'ta geçirdiği kalp krizi sonucu). Maksimenkov, *Sumbur*, s. 288-290. Nazarov 1 Nisan 1939'a kadar görevde kaldı, yerine yardımcısı Mikhail Khrapchenko (d. 1904) geçti.

244 Nevezhin, *Zastol'nye rechi*, s. 170-183. Stalin, Bolşoy'da Lenin'i anma konuşmasını Jdanov'un yapmasına izin verdi.

245 Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 109, 287-288; Elagin, *Ukroshchenie iskusstv*, s. 322-323.

246 Milovidov, "Velikii grazhdanin", s. 6; Dobrenko, *Stalinist Cinema*, s. 229-250.

Yine şubat ortasında, Troçki'nin oğlu Lev Sedov şiddetli bir apandisit atağı geçirdi ve Paris'te, NKVD bağlantıları olan Beyaz Rus göçmenlerin çalıştırdığı özel bir klinikteki tedavisinin ardından öldü. Sedov'un (1906) doğal nedenlerle mi öldüğü bilinmezliğini koruyor. Troçki en önemli yandaşını, işlerinin asli koordinatörünü kaybetmiş, NKVD de kolay yoldan Troçki'nin girişimlerini takip etme imkânını yitirmişti.[247]

1938 Şubat ayı sonunda, Sovyetler Birliği'ne taşınan tüm İspanyol altınları (550 milyon dolar) silaha harcandıktan sonra, Cumhuriyet yönetiminin gönderdiği özel görevli daha fazla silah alabilmek için Sovyet kredisi elde etmenin peşine düşmüştü. Stalin askerî danışmanlarını ve tankçılarını zaten geri çekmişti. Dimitrov, kısmen Franco'nun propaganda çizgisini boşa çıkarmak için Stalin'in verdiği yetkiyle, İspanyol komünistlerin Halk Cephesi'nden sessizce ayrılmasını sağlamıştı.[248] Yine de Stalin, sabırsızlanmasına rağmen, Franco'nun zaferini engellemek için kredileri uzattı (hiçbir zaman geri ödenmeyecekti). "Kendi üretiminizi ciddiye almıyor ve yeterli ilgiyi göstermiyorsunuz," diyor, askerî sanayinin ekonomik faydaları konusunda İspanyol temsilciyi uyarıyordu. "Çok daha fazlasını yapmalıydınız. Size motorize araçlar verelim, zira en zoru onlar. Ancak kendi askerî sanayinizi geliştirmelisiniz."[249] Diğer yandan, Sovyet askerî sanayii, 1933 yılına kıyasla 2,8 kat fazla yatırıma rağmen, Stalin'in yok edici tutumundan ötürü düzenini yitirmişti.

Üçüncü (ve son) açık yargılama

Stalin sürekli olarak daha fazla açık yargılama istiyordu. "Yıkıcıların yok edilmesi NKVD tarafından gizlice yürütüldüğünden kolektif çiftçilerin mücadele-

247 Şubat 1938'de Paris'teki Mark Zborowski'den NKVD'ye gelen raporda, Troçki'nin oğlu Sedov'un, bir kez daha, "'SSCB'de tüm rejim Stalin'e dayalı, dolayısıyla yıkmak için onu öldürmek yeterli olacaktır,'" dediği ifade ediliyordu. "Birçok kez ve altını çizerek yoldaş Stalin'in öldürülmesi gerektiğini söyledi." Volkogonov, *Trotskii,* II, s. 198 (atıfta bulunduğu kaynak, Arkhiv INO OGPU-NKVD, f. 31660, d. 9067, t. 1, l. 140a-140v). Aynı zamanda bkz. Volkogonov, *Trotsky*, s. 378-380. Aynı zamanda bkz. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 82-83; Serge, "Leon Sedov", s. 203-207; Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 469-470 (Spiegelglass sorgusundan aktararak). Söylendiğine göre 1937 yılında NKVD'den Yakov Serebbryansky'e, Paris sokaklarında bir karışıklığa yol açmadan Sedov'u kaçırma ve sağ olarak Moskova'ya getirme görevi verilmişti. Arkasında iz bırakmaması gerekiyordu (ve Paris istihbarat merkezine haber vermeyecekti). Ancak Sedov aniden öldü. Bu hikâye, Sovyet istihbaratının Sedov'un ölümünde parmağı olduğunu inkâr etmek üzere ortaya atılmış gibi duruyor. Primakov, *Ocherki,* III, s. 83-84.

248 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 73 (18 Şubat 1938). Anlaşılan, bir Komünist Gençlik Birliği mensubu, sosyalizmin Sovyetler Birliği'nde "nihai zafere" ulaştığını (kapitalizmi yeniden tesis etmek üzere yabancı müdahale tekrarına karşı ülkeyi koruyacak şekilde) onaylamadığı için kovulduktan sonra, bu durumun düzeltilmesi için Stalin'e yazmıştı. Stalin, *Pravda*'da da yayımlanan (14 Şubat 1938) uzun cevabında dilekçe sahibine hak vererek şöyle diyordu: "Bir adada değil ama önemli bir kısmı sosyalist topraklara düşmanlık besleyen ve dolayısıyla müdahale ve yeniden tesis tehlikesi yaratan bir 'devletler sistemi' içinde yaşadığımız için, açıkça ve dürüstçe ülkemizde sosyalizmin zaferinin henüz sonucuna ulaşmadığını söylüyoruz." Tucker, "The Emergence of Stalin's Foreign Policy", s. 570.

249 Kowalsky, *Stalin,* paragraf 608 (26 Şubat 1938 tarihli Kremlin toplantısına ilişkin Pascua'nın tuttuğu şahsi notlara atıfla. AHN-Madrid. Diversos. M. Pascua, Leg. 2, Exp. 6).

ye katılımı sağlanamıyor," diyerek yakınan despotun acil talimatıyla 1937 sonbaharında bölgelerde onlarca duruşma düzenlenmişti. Ceza hükümlerini ("vurun") telgrafla dikte ediyordu ancak birkaç yerel yargıç, eski partili görevdaşlarına ölüm cezası vermeyi reddetmişti; savcılar, yargıçların merhamet göstermesi (mesela Gulag'da on yıl ceza vermesi) karşısında kararları temyiz ediyordu.[250] Bazı komünistler NKVD zindanlarındaki vahşete ve ailelerine yönelik tehditlere rağmen suç üstlenmeyi reddettiler. Reddedenler arasında, zorla kolektifleştirme ve Stalin diktatörlüğüne içeriden eleştirinin yazarı Martemyan Ryutin de vardı. Daha önce, Ekim 1936'da, on yıllık cezasını çektiği sırada yeniden tutuklanarak hücreye hapsedilmiş ve sağ sapmanın yargılanacağı planlı duruşmada kullanılmak üzere "itiraf" alınabilmesi için Lubyanka'ya gönderilmişti. (Kolektifleştirme eleştirisi Stalin'in gözünde onu "sağcı" yapmıştı.) Ancak Ryutin yeni "terörizm" suçlamalarını kararlılıkla reddetti ve "yeniden yargılanması" kamerayla kaydedildi (10 Ocak 1937). Kırk dakika süren duruşmanın ardından bodruma indirilerek infaz edildi.[251] Ryutin, Sovyet merkez yürütme komitesine –yozlaşmış partiye değil– şöyle yazmıştı: "Benimle alakalı gerçek dışı iddialarla ilgili, bedeli ne olursa olsun, itirafta bulunmayı düşünmüyorum ve bulunmayacağım."[252]

Ocak 1937 sonlarındaki İkinci Moskova duruşmasında Ryutin Platformu gündeme geldi ancak duruşmanın asli unsuru değildi.[253] Karısına ve kızına yönelik tehditlerle kendisine şantaj yapılan Buharin işbirliği yapmıştı ve Stalin'in terör senaryosundaki muhtemel en yüksek profili oluşturuyordu. Yaklaşık bir yıldır hapisteydi ve hayatının baharındaydı (elli yaşındaydı). O dönem boyunca (Şubat 1937-Mart 1938) otobiyografik bir roman (*Her Şey Nasıl Başladı*), bir felsefi tez, bir dizi şiir ve hayatının bağışlanması için kendisini savunduğu ve neden Stalin'in onu öldürmek istediğini soran bazı düzensiz "Sevgili Koba" mektupları yazmıştı. Sorduğu soru yerindeydi ama cevabı da hazırdı. Her ne kadar Ryutin gerçek bir amansız düşman ve Buharin partiye muhalif hiçbir gruba katılmamış biri olsa da, ön plandaki simge isim Buharin'di.[254]

250 Danilov vd., *Tragediia Sovetskoi derevni, V/i*, s. 452, 486; Ellman, "Soviet 1937 Provincial Show Trials" (Talimat 3 Ağustos 1937 tarihliydi, tam da "*kulak*" operasyonunun başladığı döneme denk geliyordu); Ellman, "Soviet 1937-1938 Provincial Show Trials Revisited." Aynı zamanda bkz. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 57, l. 57; *İzvestiya*, 10 Haziran 1992, s. 7.

251 Gupta, *Ryutin Platform*. İmal edilmiş duruşmalar sahnelemenin zorluklarına ilişkin bkz. Lih, "Melodrama and the Myth", s. 178-207 (özellikle s. 202).

252 "O dele tak nazyvaemogo 'soiuza marksistov-lenintsev'", 1 Kasım 1936, s. 112-115.

253 Conquest, *Great Terror: Reassessment*, s. 23; Tucker ve Cohen, *Great Purge Trial*, s. 348. Vişinski, sanık Sokolnikov'dan alıntıladığı iddiasıyla, 28 Ocak 1937'deki duruşma ifadesinde "Programın ana hatlarına gelecek olursak, daha 1932'de Troçkistler, Zinovyevistler ve sağcılar esas olarak bir program üzerinde uzlaştılar ve bu sağcıların programıydı. Bu, bilinen adıyla Ryutin Platformu'ydu; 1932'den beri her üç grubun paylaştığı program politikasını ifade ediyordu," diyecekti. *Report of Court Proceedings*, s. 489.

254 Bukharin, *Tiuremnye rukopisi*. Dört mektubun tarihleri 15 Nisan 1937 ile 10 Aralık 1937 tarihleri arasındaydı. En sonuncusunda Buharin şöyle yazmıştı. "Ne olduğunu anlamaya çalıştım ve şu sonuca ulaştım: Bir tür büyük ve atak genel temizlik düşüncesi siyaseten mevcut. Bu genel temizlik, a) savaş öncesi dönemle bağlantılı, b) demokrasiye geçişle bağlantılı. Bu temizlik, a)

Stalin "sağ sapma"yı keşfetmişti –müstakil bir muhalefet olmadığının örtük kabulü– ve politik pozisyonlarını çarpıtan eleştirilerinde, *yapısal* bir tehdit, yanlış ya da küçük burjuva sınıf bilinci tespit ediyordu. Sonuç olarak bu durum Buharin'i ve sağcıları Stalin'in terör senaryosunda merkezî konuma getiriyordu.

2 Mart 1938'de üçüncü Moskova duruşması nihayet başladı ve tıpkı birinci ve ikinci gibi, Sendikalar Binası Ekim Salonu'nda, aralarında seçilmiş yabancı gazeteci ve diplomatların da yer aldığı iki yüz izleyicinin huzurunda gerçekleşti. On sekiz duruşma yapıldı. Dokuzu Merkez Komite üyesi olan toplam yirmi bir sanık vardı. Kremlin sağlık ekibinden doktorlar vardı. Başsavcı Vişinski'nin metni Stalin tarafından gözden geçirilmişti. (Vişinski de bu kopyayı gözden geçirerek sanıkların beraatine yol açabilecek ya da yasanın savunma avukatları tarafından tartışmaya açılmasına sebep olabilecek ifadeleri ayıklamıştı.) Sanıklar itiraflarını ezberlemek için uzun saatler harcadılar. Buharin, Krestinski, Rykov ve Christian Rakovski –güvenilir Bolşevikler– *1918 yılından beri* Lenin ve Stalin'e suikast planladıklarını; Kirov, Mezynski, Kuibyshev, Gorki ve Gorki'nin oğlu Maksim'i öldürdüklerini; Sovyetler Birliği'ni paylaşmak, toprak devretmek (Ukrayna, Belarus) ve kolektif çiftlikleri feshetmek için Nazi Almanyası, Japonya ve Büyük Britanya ile birlikte komplo kurduklarını itiraf ettiler.[255] Yezhov, en azından bazı sanıklara, suçu üstlenmeleri karşılığında hayatlarının bağışlanacağına dair gerçek dışı sözler vermişti.[256] NKVD sorguculari en ön sırada oturuyordu, oturumlar arasında "yeniden sorgulama" olabileceğini hatırlatır gibiydiler.[257] Lefortovo Hapishanesi Sağlık Şubesi'nin başkanının söylediğine göre Krestinski, "fena halde dövülmüştü ve tüm sırtı yara içindeydi."[258] Yine de, birinci gün Krestinski itirafını reddetti ve suçsuz olduğunu savunarak şaşkınlık yarattı. O akşam yeniden sorgulandı –karısı ve çocuğu vardı– ve ertesi gün suçlu olup olmadığı sorulduğunda

---

suçluyu, b) potansiyel-şüpheliyi kapsıyor." Buharin –odasında uyumakta olduğu– Nadya Alliluyeva'yı rüyasında gördüğünü ve Stalin'in kendisini serbest bırakmasını sağlayacağı sözü verdiğini de yazmıştı. Stalin mektupları Politbüro'ya dağıtmıştı ve onlar da mektupların üzerine, "bir suçlunun mektubu", "bir suçlunun saçmalıkları", "tipik bir Buharin yalanı" diye notlar düşmüşlerdi. Murin, "Prosti menia, Koba neizvestnoe pis'mo N. Bukharina", s. 23 (APRF, f. 3, op. 24, d. 427, I. 13-18); "'No ia to znaia, chtoty prov': pis'mo N. I. Bukharina I. V. Staliny iz vnutrennei t'iurmy NKVD", s. 56 (d. 301, I. 127, 128); 56-58; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 556-562. Aynı zamanda bkz. Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 78-79; Fel'shtinskii, *Razgovory Bukharinym*, s. 114-115. 1938 Şubat ayı sonunda, duruşmanın arifesinde, Yezhov Buharin'e karısının bağışlanacağı konusunda yalan söyledi: Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 365 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 589, I. 108). Buharin'in Stalin ile son iletişimi 13 Mart 1938 tarihliydi (ölüm cezasının affı için beyhude yakarış). Larina tutuklandı, hain ve düşman eşlerinin gönderildiği Tomsk kampına gönderildi (hayatta kalacaktı).

255 Uluslararası izleyicilerin huzurunda iddianameyi okuyan Yaroslavsky idi. Yaroslavsky, *Meaning of the Soviet Trials*. Sanıkların biyografileri, soylarının kapitalistlere veya din adamlarına dayandığını göstermek üzere yeniden yazıldı.

256 Yagoda'nın hayatı için pazarlık girişimleri konusunda hapishane muhbirinin raporuna bakılmalıdır: Vinogradov, *Genrikh Iagoda*, s. 233-235 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 318, I. 113-114: V. Kirshon).

257 Conquest, *Reassessment*, s. 341-398; Maclean, *Escape to Adventure*, s. 59-83; Hedeler, "Ezhov's Scenario", s. 34-55.

258 Sokolov, "N. N. Krestinskii", s. 120-142; *Trud*, 26 Mayıs 1988.

başıyla onayladı.[259] "Tedarik konusunda şurada veye burada yaşanan aksaklıkların nedeni şimdi anlaşılıyor, onca zenginliğimize ve üretim bolluğuna rağmen şu veye bu üründe kıtlık yaşanmasının nedeni anlaşılıyor," diye kükrüyordu Vişinski. "Bu durumun sorumlusu buradaki hainler."[260]

Stalin, Birlik düzeyinde NKVD şubeleri tarafından derlenen duruşmaya gösterilen tepkilerin özetlerini Yezhov'dan alıyordu ve bazı yerel gizli polis görevlileri duruşmaların ikna edici olmadığını söyleme cesaretini gösteriyordu.[261] *Pravda*'da ve eşit derecede kötücül Sovyet radyosu yorumlarında, İspanya'dan geri çağrılan Koltsov, duruşmadaki parti çizgisini akıcı bir dille aktarıyor, hain yılanları lanetliyor ve Yezhov'u göklere çıkarıyordu. Gerçi özel bir sohbette Koltsov'un bu gösteriyi canlı izleme isteğini dile getiren bir yazar arkadaşına, "Gitme!... orada yapılanlar akıl alır gibi değil... Çok ilginç bir yargılama. Çok ilginç," dediği söyleniyordu.[262] *The New York Times* bu çılgınlığı kısmen yakalamıştı. "Adeta, Yorktown'dan yirmi yıl sonra Washington'da iktidarda olan birinin, devletin güvenliği için Thomas Jefferson, Madison, John Adams, Hamilton, Jay ve çoğu çalışma arkadaşını darağacına göndermesi gibi," diye yazmıştı. "Haklarındaki suçlama da Birleşik Devletler'i III. George'a teslim etmek için komplo kurdukları olmalıydı."[263]

13 Mart sabahının erken saatlerinde, projektör ışığı altında Vasili Ulrich hükümleri tek tek okudu, üçü uzun Gulag cezasıydı. Diğer hükümler –"kurşuna dizilmesine"– salonda on sekiz kez yankılandı. Gorki'nin eski sekreteri (Yagoda tarafından Gorki'nin emrine atanmıştı) Pyotr Kryuchkov son sözünde, "Benim de içinde suikastçı olarak görev aldığım Sağcı-Troçkist Blok'un işlediği suçların tümüyle karşı-devrimci rezilliğini öğrendiğimde ve anladığımda, özellikle burada duruşmada, derin bir utanç duydum," diyordu. Sonra da ekliyordu: "Siz yargıçlardan ceza indirimi talep ediyorum." 15 Mart'ta suçlular sırayla infaz edildi. Diğerlerinin ölümüne tanıklık etmeleri için Yagoda ve Buharin'in infazı sona bırakılmıştı.[264]

---

259 Conquest, *Reassessment*, s. 352; Popov, "Byl i ostaius' kommunistom", s. 244-251.

260 *Trial of the Anti-Soviet "Bloc of Rights and Trotskyites"*, s. 675.

261 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 173-116 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 42, I. 29-33; d. 40, I. 128, 347; d. 41, I. 51-70; APRF, f. 3, op. 24, d. 338, I. 59).

262 Avdeenko, "Otluchenie", sayı 4, s. 90-91. Avdeenko duruşmaya girmedi.

263 *The New York Times*, 1 Mart 1938.

264 Buharin, Rykov, Yagoda, Krestinski ve Ravosky'nin (eski Büyük Britanya ve Fransa Büyükelçisi) dışındaki diğer sanıklar: Arkady Rosenholtz, Vladimir İvanov (eski Kereste Sanayi Halk Komiseri), Mihail Çernov (eski Tarım Halk Komiseri), Grigori Grinko (eski Maliye Halk Komiseri), İsaac Zelensky (eski Merkez Komite Sekreteri), Akmal İkramov ve Fayzulla Khodzhayev (Özbek liderler), Vasili Sharangovich (eski Belarus parti başkanı), Prokopy Zubarev, Pavel Bulanov (NKVD görevlisi), Venyamin Maximov-Dikovsky, Pyotr Kryuchkov (Gorki'nin sekreteri), Sergey Bessanov (ticaret temsilcisi) ve üç Kremlin doktoru – Lev Levin, Dmitry Pletnev ve İgnaty Kazakov. Levin ve Kazakov ölüme mahkûm edildi; Pletnev, Rakovsky ve Bessanov gibi, uzun hapis cezasına çarptırıldı fakat Orlov Hapishanesi'ne gönderildikten sonra yeniden yargılama yapılmaksızın 1941 yılında vurularak öldürüldü. Borodulin ve Topolianskii, "Dmitrii Dmitrievich Pletnev", s. 51. NKVD'nin toksikoloji laboratuvarı konusunda bkz. Sudoplatov, *Spetsoperatsii*, s. 441. İnfazcı Pyotr Maggo'ydu.

Yagoda, Merkez Komite'nin oy hakkı olmayan aday üyeliğinden daha yukarıya hiçbir zaman yükselememişti ve hiçbir zaman rejimin kamusal yüzü haline de gelememişti, yayımlanan bildik fotoğraflarda yer almıyordu (bunun bir istisnası Beyaz Deniz-Baltık Kanalı kitabıydı ki o da toplatılmıştı). Ancak cesedinin, Moskova dışında Kaluga Otoyolu üzerinde bulunan ve 1927 yılında işgal ettiği devrim öncesinden kalma bir arazi içinde yer alan efsanevi kır evinde teşhir edildiği söyleniyordu. Kır evinin yer aldığı kompleks Kommunarka Devlet Çiftliği'nin bir parçası haline gelmiş ve Yagoda'nın kullanımında bolluk içinde bir kır kulübüne dönüşmüştü ancak daha sonra bir ölüm tarlası olarak kullanıldı. Kommunarka bu işlevi yine hemen Moskova'nın dışında bulunan Butovo ile paylaşıyordu. Butovo, NKVD'nin el koyduğu eski bir hara idi. Toplu halde küllerin gömüldüğü diğer bir yer Donskoi Manastırı'ydı (1591) ve burada inşa edilen krematoryum (Ekim 1927'de tamamlanmıştı) Rusya ya da Sovyetler Birliği'nde ilkti. Tuhaçevski'nin külleri burada toplu mezara atılmıştı. Başlangıçta kurbanların külleri ortak mezarlara kürek kullanılarak gömülüyordu ancak kısa bir süre sonra NKVD kazıcı ve buldozer getirdi. Kommunarka'da, öncelikle politikacı, asker, bilim ve kültür insanlarını kapsayan 14 bine yakın infaz gerçekleştirildi, zaman zaman kemikleri yiyecek peşindeki köpeklerin ağzında görülüyordu.[265]

Çağdaş Kremlinolojinin hataları

Çağdaşlar olan biteni kavrayamıyordu. Novosibirsk NKVD'sindeki parti örgütü sekreteri Sergey Plestsov, 1937 sonbaharında eski görev yeri Novosibirsk'e kısa bir ziyaret için gelen Ukrayna NKVD'sinden şube müdürüne, "Akıl almaz bir şeyler oluyor," diyordu.[266] İspanya'daki NKVD merkezinin şefi Orlov da kitlesel tutuklamaların akıl almaz olduğunu düşünüyordu.[267] Yüksek parti çevrelerindeki söylentilere bakılırsa, Demiryolları Komiser Yardımcısı Livshits, götürülürken "Ne sebeple?" diye sormuştu.[268] Yanıtlanmayan bu soru tüm Sovyet uzamında iz bırakıyor, ağzına kadar dolu hapishane ve çalışma kamplarının

---

265 http://www.memo.ru/memory/communarka/index.htm; Golovkova, *Butovskii Poligon*. Kommunarka'ya külleri gömülenler arasında Buharin, Rykov, Béla Kun, Abram Belenky (Lenin'in eski koruması), ÇEKA'dan Peters, Yakov, Agranov, Trilliser, Leonid Zakovsky, Grigory Kaminsky, Krestinski, Pyatnitsky, Postyshev ve Pauker bulunuyordu.

266 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 238 (TsA FSB, ASD H-13706, I. 55-56: Grigory Vyatkin). Plestsov'un hayatı kurtuldu ve rahata erdi; 1934'te Novosibirsk'te attığı tokatla birisinin dişini kırdığı için zaten adı çıkmış olan Vyatkin Kasım 1938'de tutuklandı, Ukrayna'da 4 binden fazla insanı yok etmekle suçlandı ve 1939'da infaz edildi. Tepliakov, *Mashina terrora*, s. 252, 263, 478, 516.

267 Orlov, *Tainaia istoriia*, s. 188; Orlov, *Secret History*, s. 188. Bir gizli polis kaçkını, "Eğer temizlik Moskova'da benim gibi ayrıcalıklı bir konumda bulunanları bile şaşırttıysa," diyordu, "bir anda kendilerini hizmet ettikleri davanın gizli düşmanı ilan edilen uzak eyaletlerdeki emek harcayan görevlilere ve sadık parti çalışanlarına tümüyle akıl almaz görünmüştür." Petrov ve Petrov, *Empire of Fear*, s. 78.

268 Iakir ve Geller, *Komandarm Iakir*, s. 211.

duvarlarına kazınıyor, yetimhanelere gönderilen çocukların ruhlarını dağlıyor, infaz zindanlarında yankılanıyor ve insanlar sıra bana mı geliyor diye düşünürken tüm toplum tarafından yinelenen ortak soruya dönüşüyordu.[269] Stalin ile sık teması olan kurbanlar da daha iyisini yapabilecek durumda değildi. Stalin, uzun süre Dış Ticaret Komiserliği görevinde bulunan (1930-1937) Rosenholz'u Troçkist-sağcı blokun Mart 1938 yargılamasına dahil etmişti. Rosenholz, sorgucu-işkencecisine, yıllar önce Stalin'e bazı evraklar götürdüğünde, kendisine güvendiği için imzalamadan önce sadece bir-iki soru sorduğunu ancak yakın zamanda Stalin'in "şüpheciliğinin delilik seviyesine vardığını" anlatmıştı. Tek tahmini, Stalin'in "ihanete karşı, alçaklığa karşı öfke içinde, çılgınca bir öfke içinde olduğu" idi.[270] Troçki Mayıs 1938'de, "Mevcut rejimi Stalin'in iktidar tutkusu bağlamında açıklamak fazlasıyla yüzeyseldir," diye yazmıştı. Bu doğruydu ancak böylesi bir terörün "sınıf çıkarı" için çalıştığı söylenen aygıtı neden yok ettiğini açıklayamıyordu.[271]

Her kesimden Kremlinolojistler, her tür söylentiyi zihinlerine yerleştirdi ve tüm güçleriyle muammayı çözmeye çalıştı. Yeni Amerika Büyükelçisi Joseph Davies'e tercümanlık yapmak üzere duruşmalara katılan Charles Bohlen, "Buharin-Rykov duruşmasındaki [Mart 1938] her bir ifade kırıntısı elçilikte sonu gelmez tartışmaların konusu oluyordu," diyerek durumu aktarıyordu. "Temizliğin başlatılma sebebi, neyi başarmaya çalıştıkları, Stalin'in deli olup olmadığı, acaba başka gizli planlarının mı olduğu, suçlamalardaki gerçek payı üzerine spekülasyonlar yapılıyordu."[272] Duruşmaları yüzeysel biçimde değerlendiren (ve Sovyetler Birliği'nin doğru yol izlediğine ve kapitalistlerle işbirliğine hevesli olduğuna inanan) Davies gibileri fazlasıyla saftı. Bohlen ve George Kennan, yargılamaların arkasında var olabilecek her türden gizli güç politikasının Marksizm-Leninizm ile daha da şiddetlendiğini düşünüyorlardı. Diğer büyükelçilerin çoğunluğu –Friedrich-Werner Graf von der Schulenburg (Almanya), Robert Coulondre (Fransa), Chilston Vikontu (Britanya)– bu garip hadiseyi sadece güç politikasına bağlıyorlardı.[273] Davies'in yaklaşımının –suçlamaları ve itirafları kabul etmek– Sovyet toplumunda karşılığı vardı. Tuhaçevski ve diğer yüksek rütbeli subaylarla ilgili olarak Sovyet yazar Konstantin Simonov, "Eğer suçlu olmasalardı, bu tür insanların hüküm giymesinin ve infazının kime ne yararı olabilirdi?" diyecekti. "Ya suçluydular ya da olan bitenin açıklaması yoktu."[274]

---

269 Petrov ve Petrov, *Empire of Fear*, s. 78.

270 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 138-139 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 591, l. 31-33). Rosenholtz'un (d. 1889), 1922 yılında Alman ordusu ile işbirliği konusundaki gizli müzakerelerdeki Sovyet temsilcisi ve 1927 yılından sonra Merkez Denetim Komisyonu üyesi ve dış ticaret komiseri olarak, uzun yıllar boyunca Stalin'le görüşmeleri olmuştu. *Na prieme*, s. 694.

271 "Agoniia kapitalizma i zadachi Chetvertogo Internatsionala", *Biulleten' oppozitsii*, sayı 66, Mayıs-Haziran 1938, s. 19.

272 Bohlen, *Witness to History*, s. 51.

273 Ullman, "Davies Mission", s. 265.

274 Simonov, *Glazami cheloveka*, s. 54-55.

Çarlık polisi tarafından devrim adına çalışmaları sebebiyle dövülen adanmış devrimciler şimdi de devrime *karşı* komplo kurduklarını itiraf etmeleri için kırbaçlarla, sopalarla dövülüyordu. Parti içinde ve partinin dul eşleri arasında Stalin'in intikam için özel olarak yanıp tutuştuğuna ve geçmişindeki gerçek hikâyeyi, Lenin'in uzaklaştırılması çağrısını bilen "eski Bolşeviklere" (1917'den önce partiye katılanlar) karşı kan davası güttüğüne dair söylentiler dolaşıyordu.[275] Eski Bolşevikler 1934 yılında 182 bin, 1939 yılında 125 bin kişiydiler. Bu azalma yaklaşık üçte bir oranındaydı ve tüm memurlara yönelik yok etme oranıyla kabaca uyum içindeydi.[276] Diğer bir kanı, aparatçiklerin olası bir "demokrasiye geçiş"ten korktuklarıydı çünkü taslak anayasa eski *kulak*lara oy kullanma hakkını iade ediyor ve çokadaylı seçim öngörüyordu.[277] Stalin küçümseyici bir tavırla kaygıları reddetmiş ve o zaman ortaya atılan çokadaylı seçim düşüncesini de zaten kabul etmemişti. Terörle ilgili en yaygın varsayım Stalin'in durumdan bihaber olduğu inancıydı – ya da inanma isteği. "Komünistlere ve Sovyet aydınlarına yönelik çılgın cezalandırmadan Stalin'in haberdar olmadığını düşünüyorduk," diye aktarıyordu yazar Ehrenburg. Meyerhold, "Stalin'den saklıyorlar," diyordu, Pasternak, "Biri Stalin'e söylese iyi olacak!".[278]

Polis yetkilileri de bu yanılgıyı paylaşıyordu. NKVD'ye bağlanan milis kuvvetinde (toplum polisi) üst düzey yetkili olan ve Mikhail ismini kullanan İsrael Shreider, "O zamanlar, Stalin'i tanrı gibi görüyordum ve NKVD organlarında olan bitenden haberdar olmadığına körü körüne inanıyordum," diyecekti. Ken-

275 Sovyet diplomatın dul eşi Maria Joffe, kendisine Radek'in anlattığı bir hikâyeyi nakletmişti. Buna göre, 1920'lerin başında Stalin, son derece rahat bir havada, "En güzeli bir plan geliştirmek, ardından dikkatli bir biçimde, yeterince uzun bir süre pusuda bekledikten sonra kişinin yerini tespit etmek. Yakalayıp intikam almak!" demişti. Bu hikâyenin diğer bir sürümü Grigory Sokolnikov Joffe'nin dul eşinin hatıralarında yer alıyor, *Odnanoch'*, s. 33-34; Serebriakova, "Iz vospominanii", s. 241-242.

276 Hedef alınanlar sadece Lenin'in 1922-1923 Vasiyeti'ni bilen ve Lenin'le çalışmış olan Troçki, Kamenev, Zinovyev, Rykov ve Buharin değil ama aynı zamanda tümüyle Stalin tarafından piyasaya çıkarılanlardı (Kosior, Postyshev, Chubar, Eikhe ve Stalin tarafından Politbüro'da Zinovyev'in yerine tayin edilen sadık Rudzutaks). Terörde yok edilmeyen Merkez Komite üye ve yedek üyelerinin bir listesi için bkz. Mawdsley, "An Elite within an Elite", s. 63.

277 Anti-*kulak* "kitle operasyonlarının" fiilî sonu aralık ayının ikinci haftasıydı –tam olarak seçim zamanı– ve bu arada birdenbire rekabete karşı çıkmak durumunda kalan görevliler Merkez Komite aygıtına yazarak eski "*kulak*ların" oy pusulalarına kendi isimlerini yazabileceğinden şikâyet ediyordu. Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 123; "Demokratiia... pod nadzorom NKVD", *Nesizvestnaia Rossiia*, II, s. 272-281; Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 195. Wendy Goldman, Stalin'in Şubat-Mart 1937 genel kurulunda yaptığı konuşmanın "eski muhaliflere acımasız ama sınırlı bir saldırı hedeflediğini" öne sürüyordu ancak aşağıdan eleştiriyi de içeren bu (görünüşte) demokratik süreçler, başta belirlenen mütevazı hedefleri aşırı derecede genişletiyordu. Goldman, *Terror and Democracy*, s. 129.

278 Ehrenburg, *Sobranie sochinenii*, IX, s. 189; Medvedev, "O lichnoi otvestvennosti Stalina za terror", s. 289-330 (289-290'da). Şolohov 6 Şubat 1938'de Stalin'e yazdığı mektupta tutuklamaların denetlenmesini istiyordu zira "Sadece Beyaz Muhafızlar, göçmenler, katiller –yani uzaklaştırılmayı hak edenler– değil ama samimi Sovyet vatandaşları da aynı akıbete uğruyor" idi. NKVD nihayet Şolohov'u tutuklamak üzere Veshenskaya köyündeki evine gelmişti. Moskova'nın kuzeyine kaçtı; Stalin onu affetmeye karar verdi. "'Vokrug menia vse eshche pletut chernuiu Pautinu...': pis'ma M. A. Sholokhova I. V. Stalinu (1937-1950)", s. 18. Aynı zamanda bkz. Murin, "'Prosti, menia, Koba ...': neizvestnoe pis'mo N. Bukharina."

disi de tutuklanarak, hücreleri kodamanlarla dolu Moskova Butyrka Hapishanesi'ne götürüldü. "Sorgu" sırasında anlamsızca dövülüyorlardı. Birbirleriyle konuşmak istemiyorlardı çünkü hücre arkadaşlarının muhbir olabileceğinden şüpheleniyorlardı. Hepsi suçsuzluğunu kanıtlamak üzere Stalin'e mektup yazmak için kâğıt istiyordu. Shreider, "Herkes Stalin'e yazıyor," diye anlatıyordu. "Doğal olarak, sürekli Stalin'i düşündüğümüzden, sıklıkla onu rüyamızda görüyor, ona suçsuzluğumuzu kanıtlıyor, işkenceci-sorguculari şikâyet ediyorduk." Ertesi gün Stalin'i rüyasında görenlerin "sorguya" götürüldüklerini ve dövüldüklerini görüyorduk, diye ekliyordu. "Herhangi biri Stalin'i rüyasında gördüğünü söylediğinde tüm hücre duygudaşlık gösteriyordu." Sorgucular, Stalin'e gönderdikleri dilekçeleri sorgu sırasında masanın üstüne koyuyorlardı. Kendi kendilerine bir kez daha "Stalin biliyor mu?" diye soruyorlardı. "Dilekçeler ve şikâyetler ona ulaşmıyor!"[279]

Stalin bil-mi-yor-du yanılgısının doğal bir sonucu da, düşmanların iyi insanları yok etmek için NKVD'nin içine sızdığı efsanesiydi. 25 Ocak 1938'de, ünlü jeokimyacı ve Sovyet Bilimler Akademisi üyesi Profesör Vladimir Vernadsky (d. 1863) günlüğüne, "Herkes NKVD liderlerinin hastalıkları ya da yıkıcılıklarından söz ediyor. Yezhov'un yıkıcılığı ayyuka çıktı. Yine her yerde gereksiz ve sinir bozucu bir şiddet. Yine planlı yıkıcılık tartışmaları," diye yazmıştı.[280] Smolensk yakınlarında, Vyazma'da ordu içinde görevli bir siyasi komiser, asker arkadaşına, "Parti kadrolarının kasıtlı olarak yok edildiği anlaşılıyor," diyordu.[281]

Bu ve benzeri varsayımlar –sonraki akademik literatürde de yansımaları olacaktı– dönemin Sovyet zihniyetine ışık tutuyor ancak teröre bir açıklama getirmiyordu.[282] Moğolistan'da ne eski Bolşevik vardı ne de demokrasiye yapay bir geçiş girişimi. Mironov Ulan Batur'a dönmüş, zaten seyrek olan nüfusa rağmen en az 10 bin Moğol'un tutuklanmasına bizzat katkıda bulunmuştu. Aralarında üç yüz resmi görevli ve yüz seksen askeri lider vardı. Nisan 1938'de Moskova'ya kesin dönüş yaptı.[283] Bir zamanlar Çarlık ordusunun alçakgönüllü

279 Shreider, *NKVD iznutri*, s. 106, 154-157. Shreider (d. 1902) vakası özellikle aydınlatıcıydı ve o sırada Kazakistan NKVD başkanı olan Stalin'in bacanağı Stanislaw Redens'i de kapsıyordu. Shreider itirafta bulunmayı reddetti ama on yıl hüküm giydi ve Kuzey Demiryolları inşa kampına (SveZhelDorlag) gönderildi. Orada idari görevde çalıştırıldı ve hayatta kalmayı başardı. Shreider, *NKVD iznutri*, s. 85-95, 252. Redens Kasım 1938'de tutuklandı, Ocak 1940'ta infaz edildi.

280 Vernadsky Sovyet gerçekliğini çağdaşlarına kıyasla çok daha iyi kavrıyordu: "Milyonlarca tutuklu – zorunlu çalışma devlet ekonomisinde önemli ve devasa bir rol oynuyor," diyordu 5 Ocak 1938'de. *Sovershenno sekretno*, sayı 8, 1990, s. 10-13; Khlevniuk, *1937-i*, s. 214-215. Aynı zamanda bkz. Prychodko, *One of Fifteen Million*, s. 21.

281 Andrey Vedenin'le konuşan komiser Fyodor Stebenev devam ediyordu: "Kellemi ortaya koyarım ki Yosif Visaryonoviç [Stalin] bilmiyor. Sinyaller, şikâyetler, protestolar engelleniyor ve ona ulaştırılmıyor. Stalin'in durumu bilmesini sağlamalıyız. Yoksa yok olacağız. Yarın seni alacaklar ve sonra beni. Sessiz kalamayız." Vedenin, *Gody i liudi*, s. 55.

282 Çağdaş (vesürmekte olan) tüm spekülasyonlar için bkz. Medvedev, *Let History Judge*, s. 523-601. Ayrıca, Rus şiddet "geleneği" ile ilgili "teori" vardı. Courtois, "Conclusion: Why?", s. 728-731.

283 3 Nisan 1938'de Mironov'un Frinovsky'e gönderdiği rapora göre "komplocular" hapse tıkılmıştı. Pavliukov, *Ezhov*, s. 390; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 118.

asteğmeni ve daha sonra Sovyet sınır muhafızı olan Mironov, stratejik Uzakdoğu'dan sorumlu dışişleri komiser yardımcılığına yükselmiş, Rıhtım binasında altı odalı ve Kremlin'in soğan kubbelerini gören üst katlarda bir daireye taşınmıştı. Dışişleri komiseri olma hayalleri kuruyordu ama günleri sayılıydı.[284]

1937-1938 yılları boyunca Moğolistan'da toplamda en az 20 bin kişi infaz edilmişti. Resmî kadrolarının büyük bölümü –Çoybalsan hariç– yok edilmişti.[285] (Kıyaslanacak olursa, İspanya'da Sovyet terörü çok çok daha küçük bir ölçekteydi.) Moğolistan devlet bütçesinin yarısından fazlası artık orduya harcanıyordu ancak Sovyetler az sayıdaki Moğol subayının da yok edilmesi yönünde baskı yapıyordu. Tahribatın ölçeği korkunçtu ve yeni atamalara rağmen Sovyet personeli Moğol ordusuna güvenmiyordu – öte yandan, infazlar ve yalanlar güçlü Sovyet-karşıtı duyguların doğmasına sebep olmuştu.[286] Bu taşkınlık tümüyle anlamsız görünüyordu, delilikti.

Çarpık bir zihnin mantığı

Şubat-Mart 1937 genel kurulunda Stalin, "[1927 yılında] şu veya bu ölçüde Troçki'ye sempati duyan 12 bin parti üyesinin" varlığından söz etmiş, "işte Troçkist beyefendilerin toplam gücü," demişti.[287] Doğru ya da yanlış, bu rakamları uyarı niteliğinde değil aşağılama tonunda veriyordu. Benzer biçimde, Kasım 1936'da 8. Sovyetler Kongresi açılışında, yeni Yüksek Sovyet seçimlerinde eski *kulak*ların oy kullanmasına izin verilmesi konusunda, "Bazıları bunun tehlikeli olduğunu, bu sayede Sovyet iktidarına düşman unsurların –bazı eski Beyaz Muhafızların, *kulak*ların, papazların vb.– yüksek makamlara gelebileceğini söylüyor. Fakat gerçekten korkulacak bir şey var mı?... Her şeyden önce bütün eski *kulak*lar, Beyaz Muhafızlar ve papazlar Sovyet iktidarına karşı değil," demişti.[288] Altı ay sonra, yarattıkları ölümcül tehdit nedeniyle eski *kulak*ların kitlesel infazlarına ilişkin talimatı onaylayacaktı. Rusya Cumhuriyeti içindeki özerk Tataristan Cumhuriyeti lider kadrolarını ortadan kaldırmak için çıktığı seyahat sırasında Malenkov, "Her nerede parti ve hükümet görevlerini yerine getirmiyorsa, orada düşman aramamız gerektiğine ikna olduk," açıklamasını yapıyordu.[289]

---

284 Mironov yılbaşında Kremlin'de görüldü; 6 Ocak 1939'da Dışişleri Komiserliği'nde tutuklandı ve 21-22 Şubat 1940 gecesi infaz edildi.

285 Misshima ve Goto, *Japanese View of Outer Mongolia*, s. 21-22.

286 Coox, *Nomonhan*, s. 164-165.

287 *Pravda*, 29 Mart 1937; Getty, *Origins of the Great Purges*, s. 140. 1935'te Sovyet yetkililer 340 uçak "hadisesi" kaydetmişlerdi ve bunun dışında 54 kaza olmuştu (88 kişi ölmüştü); bu 394 vakanın yarısından azı (163) olası yıkıcılık şüphesiyle soruşturuldu fakat 1937-1938'de her şey yıkıcılıkla ilişkilendiriliyordu. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 330 (TsA FSB, f. 3, op. 3, d. 1411, I. 255).

288 Zhukov, *Inoi Stalin*, s. 293. Stalin Kasım 1936'da tüm eski *kulak*ların ve Beyaz Muhafızların düşman olduğu anlayışını reddetmişti. 1939 tarihli *Leninizmin Sorunları*'nda da bu görüşe yer verdi. Stalin, *Voprosy Leninizma*, s. 531-532.

289 Artizov vd., *Reabilitatsiia: kak eto bylo*, II, Ağustos 1937, s. 586. Benzer biçimde, 58-10 madde-

Bu tam bir sinizm gibi duruyordu: Düşman "aranıyor" (ya da yaratılıyordu). Ancak, yardakçılarının da paylaştığı Stalin'in dünyasında her bir suçlama, ne denli ehemmiyetsiz olursa olsun, bir hakikat tohumundan filizlenirdi. Tuhaçevski Alman askerî yetkilileriyle *gerçekten* görüşmüştü (hepsinde resmen yetkilendirilmişti). Cumhuriyet ve bölgelerin parti başkanları merkezî talimatları *gerçekten* yerine getirememişti (imkânsızın sınırında talimatlardı). Polonya, Almanya ve Japonya, Sovyet topraklarında Rus olmayan milletlerden ajan kazanmak için *gerçekten* çaba gösteriyordu (standart uluslararası pratik). *Kulaksız*laştırılan bölgelerde köylülerin Sovyet iktidarı ile ilgili *gerçekten* şikâyetleri vardı (yurtlarından edilmiş ve donmuş topraklara sürülmüşlerdi). Düşman güçler Sovyet askerî istihbaratına *gerçekten* dezenformasyon sızdırıyordu (Stalin de önlem olarak aynısını yapıyordu). Moğolistan'da Japonya yanlısı hissiyat *gerçekten* ortaya çıkıyordu (Sovyetler'in insanlık dışı hükümranlığı sayesinde). Yıllar sonra Kaganoviç, Temmuz 1928 tarihli akıl dışı toplantılarını gerekçelendirirken Stalin'in papağanlığını yapıyor ve "Buharin Kamenev'le buluştu, konuştular, Merkez Komite politikalarını ve başka şeyler tartıştılar," diyordu, "iyi bir örgütçü olan Troçki bir isyana önderlik edebilirdi... Tüm olanlardan sonra, Bolşevik komplo yöntemleri konusundaki tecrübelerini kullanabilecek olan eski, deneyimli komplocuların aralarında bağ kurup örgütlenmeyeceklerine kim inanırdı?"[290]

Her şeyden önemlisi kolektifleştirme karşıtlığı bir *gerçekti*. Stalin açlık çeken milyonlarca köylü ve göçerden değil ama bu nedenle yönetimini eleştirmeye cüret eden komünist görevlilerden tedirginlik duyuyor gibiydi.[291] Onlara düşmanlığını defalarca dillendirdi ve yapılması gerekeni sonuna kadar götürecek cesarete sahip olmamakla suçladı. Kolektifleştirmeye muhalefet, sorgu tutanakları ile Stalin'in özel sohbetlerinin ve yaptığı konuşmaların ana teması haline geldi. Aralık 1936 genel kurulunda Yezhov'un sözünü kesen Stalin sağcılarla ilgili olarak şunları söylüyordu: "Platformları olduğunu inkâr ediyorlar. Bir platformları var. Ne için var? Sanayide özel girişimin yeniden tesisi için, yabancı sermayeye ve özellikle de İngiliz sermayesine kapıların açılması için... Tarımda özel girişimin tesisi için, kolektif çiftliklerin sayısını azaltmak için, *kulak*ların yeniden devreye girmesi için, Komintern'i SSCB'den çıkarmak için."[292] Kolektifleştirme eleştirisi hikâyesini casusluk, sabotaj ve darbeye bağlayacak devrenin tamamlanabilmesi için sadece iç darbenin araçlarıyla –Kızıl Ordu komutası (Tuhaçevski etrafında), NKVD liderliği (Yagoda'nın etrafında), Kremlin komuta ve muhafız başkanlığı– ilgili bir ekleme yeterli olacaktı.

Stalin sosyalist sistemin bekasının kendisine bağlı olduğunu ve eski yoldaş-

sinden (Sovyet-karşıtı ajitasyon) tutuklamalar 1931 yılında, köylü isyanları sırasında 100 bini bulmuştu, daha sonra 1934'te 17 bine düştü, 1937'de 230 bine tırmandı ve 1940'ta 18 bine düştü. Davies, "Crime of 'Anti-Soviet Agitation.'"

290 Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 138-139.

291 Kuromiya, *Stalin*, s. 136. Bu, Stalin'e ait eski ve kendisine fayda sağlayan bir düşünceydi: 25 Kasım 1932, politburo toplantısı, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 11012.

292 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 306.

larının çaresizlik içinde kendisinden kurtulmaya çalıştıklarını varsayıyordu. Eğer yabancı bir askerî saldırının da kaçınılmaz olduğunu ve savaş durumunda eski yoldaşlarının, faşistlerin ve diğer yabancı düşmanların hevesli işbirlikçileri olabileceğini öngörüyorsa –ki tam da böyle düşünüyordu– sadece garez, intikam ya da hırsları yüzünden değil ama kolektifleştirmeyi tersine çevirmenin yegâne yolu kendisinin alaşağı edilmesi olduğundan, tüm bu insanlar ve onlarla duygudaşlık eden veya aynı yönde düşünen herkes savaş patlak vermeden önce yok edilmeliydi. Eleştirenler tüm muhalefetin gerçekte yabancı düşmanlara hizmet ettiğini anlayamıyor muydu? Kim Sovyetler Birliği'nin düşmanlarla karşı karşıya olduğunu inkâr edebilirdi? İç savaşta kapitalistlerin SSCB aleyhine müdahale ettiğini ve yine aynı şeyi yapabileceğini kim inkâr edebilirdi? Emperyalizmin saldırganlığını ve hiçbir şeyden çekinmeyeceğini kim inkâr edebilirdi? İspanya'da faşistler bir darbeyle ayaklanmış, yabancı faşist güçlerce desteklenmişti ancak yabancı "demokratik" güçlerin engeliyle karşılaşmamışlardı. Daha neyi bilmeleri gerekiyordu? Eğer İspanya'da karşı-devrim saldırgan dış müdahale ile destekleniyor ise, tümüyle sosyalist bir sistemin geçerli olduğu Sovyetler Birliği gibi stratejik önemi yüksek bir ülkeye karşı da aynısının denenmesi daha büyük bir ihtimal değil miydi? Kendisini eleştirenler ya temel mantıktan yoksundu ya da "akıllarını yitirmişlerdi."[293]

"Ajanlar"

Pravda, doğru bir tespitle, hem Japonya hem de Almanya'nın "statüko-karşıtı güçler" olduğunun ve hedeflerine ancak yeni bir dünya savaşı ile ulaşabileceklerinin altını çizmişti ki bu Stalin'in keşfedemediği bir yan tehditti.[294] Sovyet istihbaratı, Japonya ve Almanya'nın Sovyetler'in askerî kabiliyetine ilişkin raporları birbirleriyle ve Polonya'yla paylaştıklarını bildirmişti, doğruydu. Finlandiya da Sovyetler'in askerî kabiliyeti ile ilgili olarak Japonya'yla istihbarat paylaşıyordu. Japonya, SSCB'yi çevreleyen ülkelere –Romanya, Letonya, Estonya, Finlandiya, Polonya– askerî gözlem heyetleri gönderiyordu ve Japonya'nın SSCB'ye olası saldırısına ilişkin, şifresi çözülmüş Japon askerî ataşelik yazışmalarından alınma raporlar Stalin'e düzenli olarak iletiliyordu. Abwehr'den (Alman askerî istihbaratı) Oramiral Wilhelm Canaris 1936 yılında Berlin'deki Japon askerî ataşesi (Hiroshi Ōshima) ile bir yıl sonra da Finlandiya genelkurmayı istihbarat subayı (Antero Svensson) ile görüşmüştü. Abwehr, Estonya istihbaratına parasal destek de sağlıyordu.[295] İki savaş arası dönemde elbette tüm güçler yabancı casusluğun hedefi konumundaydı. 1930'larda uluslararası ko-

293 Politbüro'da Uglanov ve sağcılarla polemiğe giren Stalin (22 Nisan 1929) devam ediyordu: "Sınıf savaşının ne olduğunu, sınıfların ne olduğunu bilmiyor musun?", Danilov ve Khlevniuk, *Kak lomali NEP*, IV, s. 654, 674 (düzeltilmemiş dökümler); Kuromiya, "Stalin in the Politburo Transcripts", s. 52.

294 *Pravda*, 20 Ekim 1937.

295 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 48, 52 (APRF, f. 45, op. 1, d. 187, l. 24), 55, 55-56.

şullar tüm büyük güçler için tehdit oluşturuyordu fakat sadece biri toptan iç kıyıma kalkıştı. Nazi Almanyası ajan kaynıyordu, özellikle de Sovyetler Birliği hesabına çalışan ajanlar, buna rağmen Hitler kendi memurlarını ve istihbarat görevlilerini ölüme göndermedi.[296] Stalin, politikasını eleştirenleri bile "ajan" addediyordu.

"Yabancı el" (devleti alaşağı etmek için dış destekli komplo) eski mecazının mucidi Stalin değildi. Büyük Savaş sırasında II. Nikolay'ın meşruiyetini erozyona uğratan unsurlardan birisi de yabancı el suçlamalarıydı; Kerenski, Lenin'e ve Bolşeviklere karşı yabancı el suçlamasını oldukça başarılı kullanmıştı. Doğrudan otoriterliğin el kitabından çıkan bir araç olarak vatanseverlik, heyecan ve güvensizlik duygusuna –Rusya şartlarında bu karmaşık bir coğrafyanın heyecan ve güvensizlik hissiyatıydı– oynuyordu ve Bolşevizmin dünyayı sosyalizm ve kapitalizm düşman kamplarına bölmesiyle de güçlü bir biçimde destekleniyordu. Yıllar boyunca, Stalin Sovyet propagandacılarını ve NKVD'yi her şeyin ardında yabancı el aramaya yönlendirmişti: 1928 Shakhty davasında (Fransız ve Alman ajanlar), Ukraynalıların kolektifleştirmeye direnmesinde (Britanya ve Fransa ajanlarına bel bağlayan Polonyalı ajanlar), 1932'de uydu Moğolistan'da meydana gelen ayaklanmada (Japon ajanlar), Kirov cinayetinde (Letonya ve Alman konsolosluklarını araştırma girişimlerini bizzat engellemiş olsa da Alman ajanlar). Ancak 1937-1938 farklıydı.

Bu yıllarda ülkeyi yutan ajan çılgınlığı patlamasına Sovyet halkı hazırlıklı değildi.[297] Gerçi Stalin'in Kasım 1934'te Moğollara yönelik talimatları, her tür eleştirinin ajanlıkla suçlanması gerektiğini ortaya koyuyordu; 29 Eylül 1936'da yayımlattığı Politbüro kararnamesi Zinovyev-Troçkist komplocularının "faşist burjuvazinin istihbaratçı, ajan, huzur bozucu ve yıkıcıları" olarak görülmesi gerektiğinde ısrar ediyordu fakat 1936 yılının ikinci yarısında –İspanya İç Savaşı'nın patlak verdiği ve Stalin'in İspanya'ya askerî müdaheleye karar verdiği süreçte– kapsamlı bir *kitlesel* ajanlık suçlaması seferberliği söz konusu değildi. Daha sonra, Stalin'in desteğiyle *Pravda,* "Dış İstihbaratın Kurnaz Ajan Kazanma Teknikleri Üzerine" başlıklı sansasyonel bir metni (4 Mayıs 1937) sayfalarına taşıdı. Makale Stalin tarafından gözden geçirilmiş, çok sayıda basılarak ülke çapında toplantılarda tartışılmasına karar verilmişti. Metinde, SSCB içinde Nazi Almanyası'nın "casusluk amacıyla kullanmak üzere hazır beklettiği yedek kuvvetleri olduğu" iddia ediliyordu.[298] Stalin taslağa, bir lokantada "aris-

296 Baker, "Surveillance of Subversion", s. 497.

297 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 93; Rittersporn, *Anguish*, s. 39.

298 Khlevniuk, *Master of the House*, s. 175; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 203, l. 62, 77-78. 26 Nisan 1937'de Askerî İstihbarat Başkanı Uritsky, Stalin'e gönderdiği raporda, "Talimatlarınız doğrultusunda askerî istihbarat görevlileri, yabancı casusların çalışma yöntemleri hakkında bir dizi makale yazdılar," diyordu. (Stalin bu pasajın altını çizmişti.) Bu tür yedi makale zaten yayımlanmıştı; beş tanesi nihai onay için hazır bekliyordu; altı tanesi de tamamlanmak üzereydi. Stalin 4 Mayıs'ta *Pravda*'da yayımlanacak olan kapsamlı makaleyi bekliyordu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 134-135 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1594, l. 1). Aynı zamanda bkz. "Spy International", *Pravda,* 21 Ağustos 1937; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 203, l. 62-88, 93-100; Davies ve Harris, *Stalin's World*, s. 60.

tokrat" bir kadınla görüşen Japonya'daki bir Sovyet çalışanını konu edinen vaka örneği eklemişti. Buluşmalarından birinde, kadının kocası olduğunu iddia eden askerî üniformalı bir Japon gelmişti. Başka bir Japon adam daha gelerek, skandalı örtbas etmek için, Sovyet görevlinin, Japonlara Sovyet içişlerine ilişkin bilgi aktarmayı taahhüt eden bir belge imzalamasını istemişti. Stalin, görüşmeyi yapanın Japon istihbarat görevlisi olduğunu anlatıyordu. Sovyet çalışanı, istemeden Japon ajanı yapılmıştı. Böyle şeyler olabilirdi.[299]

Ancak ajanlıkla suçlananların sayısı bu şekilde tek tek ajanlaştırmayla açıklanamayacak kadar büyüktü. 1935-1936 yıllarında NKVD 9.965 yabancı "ajan" tutuklamıştı. (Bir kıyaslama yapılacak olursa, Fransa'da, 1936 yılı boyunca 300 yabancı pasaportlu ve kırk sekiz Fransız vatandaşı için düşman ajanlığı *şüphesi* kayda geçmişti.) Daha sonra, 1937-1938'de NKVD 265.039 ajan tutukladı.[300] Bunların içinde sadece Letonya için 19 bin ve Romanya için 7 bin 800 kişi vardı. Sovyet halkı arasında 250 bin ajanı tam olarak kim dolaştırıyor olabilirdi? Emirleri kimden alıyorlardı? Kime rapor veriyorlardı? Stalin ajanların işlerini kimin tuttuğu meselesine açıkça hiç değinmiyordu ve bunun nedenini anlamak da zor değildi.

SSCB'de ikamet eden yabancı pasaportlu az sayıdaki sıradan kişiler kayıt ve gözetim altındaydı.[301] Yabancı hükümetlerin yetkilendirilmiş temsilcilerine gelirsek, sayıları Moskova'daki elçiliklerde 1.129 ve yirmi dört konsoloslukta 400 idi.[302] Bu yabancı diplomatik topluluk çok sıkı takibat altındaydı – ve bunu en

299 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 203, I. 62, 77-78. Sovyet basını, Japonya adına casusluk faaliyeti yürüten Sovyet vatandaşları hakkındaki suçlamalarla ilgili haberler yapmaya başladığında Japon Elçiliği titiz araştırmalar yaparak "itirafların" gerçek dışı olduğunu ve olaya dahil olduğu iddia edilen Japon görevlilerin söz konusu günlerde bulundukları yerlerle çeliştiğini saptadı. Bu gerçekler, en azından başlangıçta, NKVD tarafından da doğrulanmıştı: Mesela 2 Nisan 1937 tarihli bir NKVD belgesinde "Tutuklananın suçuna ilişkin kanıt bulunmadığını" teslim ediyordu. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 47, 48 (TsA FSB, f. 66-1t., op. 30, d. 17, I. 185).

300 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 316 (TsA FSB, f. 8os, op. 1, d. 57-65); Khaustov vd., *Liubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 659-660 n78 (TsA FSB, 8os, op. 1, d. 80); Plotnikova, "Organy", s. 160.

301 Mart 1938'de yabancılarla yazışan tüm Sovyet pul koleksiyonları kaydedildi. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 305 (TsA FSB, f. 3, op. 4, d. 13, I. 81-84; f. 66, op. 1, d. 460, I. 261). Yezhov 5 Nisan'da ele geçirilen şifreli bir Japon telgrafını Stalin'e iletti. Telgrafta, Intourist aracılığıyla gelen Fin turist sayısında artış olduğu ve SSCB içindeki coğrafi seyahat imkânlarının genişlediğinden söz ediyordu. Stalin Intourist'i NKVD denetimine aldı. Kararname duyurulmadı. Aralık 1938'de casusluk faaliyetlerinde bulunma suçlamasıyla Intourist–NKVD'ye aitti– aleyhine Birleşik Devletler'de dava açıldıktan sonra, Beria Intourist'in NKVD'den Dış Ticaret Komiserliği'ne devri için Stalin'in olurunu aldı (Ocak 1939). RGASPI, f. 16, op. 163, d. 1207, I. 69-72; Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 223-225; Kokurin ve Petrov, *Lubianka*, s. 20. 1920'lerde ve 1930'larda SSCB'yi toplam sadece 100 bin yabancı ziyaret etti. Yılda yaklaşık 5 bin kişiyi bulan bu ziyaretçilerin Sovyet vatandaşlarıyla etkileşimi giderek kısıtlandı ve neredeyse her tür temasın kesilmesi noktasına gelindi. Sovyet vatandaşları ile birlikte fabrikalarda ve kurumlarda çalışan yabancı ülke doğumlu, geri dönen göçmen statüsündeki işçiler ve uzmanlar 1930'lu yılların başında, en yüksek sayıya ulaştıkları dönemde, 20 ila 30 bin kişi arasındaydı ancak 1930'ların ortasına gelindiğinde gitmişlerdi. Lel'chuk ve Pivovar, "Mentalitet sovetskogo obshchestva", s. 29.

302 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 46 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 3, os, op. 6, d. 9, I. 209, 216).

iyi Stalin biliyordu. 1938 yılı itibarıyla Moskova'daki Almanya Büyükelçiliği'nin altmış iki çalışanı aralıksız izlenmeye başlandı ve Sovyet toplumundan neredeyse tümüyle yalıtıldılar.[303] Her bir Sovyet vatandaşının, elçilik personeli şöyle dursun, herhangi bir yabancıyla temasının kaçınılmaz sonucunu biliyor olmasını bir kenara bıraksak dahi, bu az sayıdaki Alman çalışanın 1937-1938 yıllarında Sovyet halkı içinden 39 bin Alman ajanı kazandığı ve kullandığı düşüncesi hiçbir şekilde akla yakın değildi. Evet, Almanların birkaç konsolosluğu da vardı ancak Stalin Alman temsilciliklerini kısasa kısas anlayışıyla birer birer kapanmaya zorluyordu: Leningrad'ı, Kiev'i, Harkov'u, Odessa'yı, Novosibirsk'i.[304] 1938 baharında sadece Almanya değil ama Finlandiya, Estonya, Letonya, İsveç, Norveç, Danimarka, İtalya, Britanya ve Afganistan da Sovyetler Birliği'ndeki konsolosluklarını kaybediyordu.

Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın iç kayıtlarında, 1936-1941 yılları arasında SSCB'de istihbarat operasyonları nedeniyle tutuklanan yaklaşık bin yüz Alman vatandaşından sadece ikisinin gerçekten görevli olduğu ve bu iki kişiden birinin hiç iz bırakmadan ortadan kaybolduğu bilgisinin yer alması şaşırtıcı değildi.[305] Wehrmacht güvenlik kurumu başkanı, 1938 tarihli iç yazışmalarda, Sovyet askerî istihbaratının nasıl işlediğine dair net bir fikrinin olmadığını söylüyordu.[306]

Polonya ajanlığıyla suçlananların sayısı Almanlardan da fazlaydı. Aslına bakılırsa, Polonya sabotaj faaliyetleri Sovyet topraklarında birdenbire artmamıştı; uzun süredir zaten vardı, sıkı bir biçimde izleniyor ve kısıtlanıyordu. 1937 yılında Polonya'nın, Moskova, Leningrad, Harkov, Kiev, Minsk ve Tiflis konsoloslukları varlığını sürdürmekteydi. Ancak bunların sadece iki tanesini (Kiev, Minsk), Sovyetler Birliği'nin biri Polonya'da (Lwów) ve diğeri Danzig Serbest Şehri'ndeki (Gdańsk) konsolosluklarına karşılık olarak muhafaza edebildi.[307]

303 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 45.

304 1937 sonbaharında SSCB Almanya'da iki konsolosluk daha (Breslau, Münih) açmayı ve Alman konsolosluklarından dördünü kapatarak, her ülkede olduğu gibi toplam sayıyı dört yapmayı önerdiğinde Almanya reddetti; Stalin Alman konsolosluklarının sayısının ikiye düşürülmesini emretti. 1938 yılında her iki ülkenin tüm konsoloslukları kepenk indirmişti. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 355, 355n1, n2, (RGASPI, f. 17 op. 162, d. 22, l. 50, 56, 142); *DGFP*, seri D, I, s. 903-904 (Schulenburg'dan dışişleri bakanlığına, 13 Ocak 1938), 904-909 (Schulenburg'dan dışişleri bakanlığına, 17 Ocak). Aynı zamanda bkz. Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 155; Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 279.

305 Rittersporn, *Anguish*, s. 41-42 (atıfta bulunduğu kaynak, Plotnikova, "Organy", s. 70-71), 43 (atıfta bulunduğu kaynak, PA AA, MOSKAU I 394: Gestapo'dan dışişleri bakanlığına, 27 Temmuz 1939: 275, I. 393: 275, I 394: dışişleri bakanlığından Moskova Elçiliği'ne, 14 Mayıs 1939, R 101388: Rosette Eimeke'den dışişleri bakanlığına, 27 Mart 1940, Abwehr'den yüksek mahkeme başkanına, 29 Ağustos 1940; I 419: 16 Aralık 1937 notları; I 421: 2 Temmuz 1938 notları); Plotnikova, "Organy", s. 25.

306 Rittersporn, *Anguish*, s. 51 (atıfta bulunduğu kaynak, BA-MA, RW, 67, 48: 55).

307 Peplonski, *Wywiad Polski na ZSSR*, s. 126-127. Stalin Polonya'nın SSCB'ye kendisine göçmen komünist süsü veren casuslar gönderdiğinin farkındaydı ve bu durum onun gözünde Moskova'da ikamet eden yabancı komünistleri daha da itibarsız kılıyordu. Buna karşılık Polonyalılar NKVD'nin Polonya'daki göçmenler arasından Sovyet ajanları devşirdiğinin farkındaydı ve bu sayede Sovyet casusluk faaliyetlerine sızmaları mümkün oluyordu.

Stalin'in karşı-istihbarat tedbirleri ile Polonya Elçiliği'ni Polonya asıllı Sovyet vatandaşları (zaten çoğu Moskova, Kiev ya da Minsk'te yaşamıyordu) arasından ajan kazanmaktan da vazgeçirdiği anlaşılıyor.[308] Yine de Sovyet vatandaşları arasındaki Polonya "ajanlarının" tutuklanmasına devam edildi ve sayıları 1938 yılı sonunda 101 bini aştı. Bir elçilik ve iki konsolosluğun taşıyabileceği bir iş yükü değildi.

Kitlesel tutuklamalara rağmen, herhangi bir gerçek yabancı ajanın yakalanıp yakalanmadığı ya da eğer yakalandıysa, ne zarar vermiş olabileceği konusunda Stalin'in hiçbir fikri yoktu – ve dahası, bunu ortaya çıkaracak neredeyse hiçbir girişimde bulunmuyordu. Japon ordusu istihbaratı, Sovyet nüfusu içindeki hoşnutsuzları kazanmak ya da ayartmak maksadıyla neredeyse hiç işaretlenmemiş sınırdan çok az sayıda Beyaz Rus göçmeni ya da Koreliyi karşı tarafa gönderiyordu.[309] Ancak NKVD'nin 1937-1938'de Japon ajanı suçlamasıyla tutukladığı Sovyet vatandaşlarının sayısı yaklaşık 53 bindi. Casusluklarına dair itirafları, tutuklama kotalarını doldurmaya çalışan sorguculuların önerdiği şekilde ya da doğrudan onlar tarafından yazılıyordu. Sınır geçişinde ya da yakınında yakalanan "ajan" ve "teröristler" ile kaçakçılar (küçük ölçekli ticaret yapan sıradan insanlar) aynı kefeye konuluyordu.[310] Kuşkulu bir biçimde, tutuklanan Sovyet vatandaşının uğruna casusluk ve sabotaj faaliyeti yürüttüğü iddia edilen ülke, en son anda aniden değişiveriyordu. Eğer yakalanan kişinin Polonya kökenli karısı ya da akrabası varsa genellikle Polonya ajanlığıyla suçlanıyordu, eğer ki birdenbire Alman ajanların (ya da Japon, ya da Rumen ya da bir diğer) katıldığı bir "vaka"da kendisine ihtiyaç duyulmazsa.[311] Bu özensizliğin mazereti elbette hazırdı: Tek bir ajanın serbest dolaşmasındansa birkaç günahsızın kafasının koparılması yeğdir. Ama daha sonra, ileride göreceğimiz gibi, 1939 ve 1940'ta –yeni bir dünya savaşı başlayınca– NKVD sadece 7.620 ajan tutukladı, bu rakam 1937-1938 yıllarında tutuklananların sayısından çeyrek milyon azdı.[312]

1937-1938 yıllarının sözde ajanlarına yönelik tutumuyla NKVD'nin karşı-istihbarat zanaatının temel kurallarını korkunç ölçüde ihlal etmesi, eğer Stalin öncelikle alışılagelmiş bir tarzda yabancı ajan kovalıyor olsaydı –yani, belirli eylemleri ifa eden insanları– sorun teşkil edebilirdi. Oysa Stalin Sovyetler Birliği'nde bulunan her bir yabancıyı fiilen ajan addediyordu; daha 1921-1923 yılla-

308 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 48.

309 Kozlov, "Pokozatel'i po trudu" (Magadan arşivlerinden bir gizli GPU-NKVD dosyası). Daha önce, 1936 yılında Japon Kwantung Ordusu, sınırın Sovyet tarafında siyasi ajitasyon ve casusluk görevleri için Korelileri eğitmek üzere bir okul kurmuştu. Nair, *Indian Freedom Fighter*, s. 141-146.

310 Solov'ev ve Chugnuov, *Pogranichnye voiska SSSR*, s. 8-36.

311 Kuromiya, *Freedom and Terror*, s. 283-284. Aynı zamanda, Baranoviçi'de sınırı geçen ve NKVD tarafından yakalanan Polonyalı ajanın yediği dayaklar sonucu gerçek dışı fantastik itiraflarda bulunması hikâyesine bakılmalıdır: Cybulski, *Accused*, s. 455-459.

312 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 316 (TsA FSB, f. 8os, op. 1, d. 57-65); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 659-660n78 (d. 80).

rında, ilk Sovyet kıtlığı sırasında gelen insani yardım işçilerinden başlayarak.[313] Ona göre "ajanlık", olağanüstü çeşitlilikte faaliyet türünü kapsıyordu, gazeteden kupür kesmek dahil.[314] Kapalı parti toplantılarında ve Küçük Köşe'deki oturumlarda çoğu zaman tutuklananların belirli eylemleri icra eden gerçek ajanlar olduğunda ısrar ediyordu.[315] Yardakçılarına yabancı ajanların giderek daha fazla yayıldığını söylüyordu ve bu bilgi daha sonra kendisine gönderilen raporlarda usulünce yer alıyordu ve o da bu raporları aktarıyordu. Toplantılarda, sabotajcılar, ajanlar ve benzerleri hakkında çalakalem notlar yazıyordu.[316] Stalin, bir noktada SSCB'nin ajanlarla ya da potansiyel ajanlarla kaynadığına ve bunların fırsat hâsıl olduğunda harekete geçeceklerine kendisini inandırmış olabilir miydi? Belki de böyle olmuştu fakat onun ajanlık ithamları hakikatlerden ziyade siyasi dengeler temelindeydi. Kaganoviç, Stalin'in düşünme biçimini içselleştirmişti ve Şubat-Mart 1937 genel kurulunda "Eğer yenilgiden yana [Sovyetler Birliği'nin yenilgisi] iseler belli ki ajandırlar" tespitini yapmıştı.[317]

Özet

Dünya tarihi bir rejimin kendisine ve aynı zamanda halkına karşı böylesi bir kıyıma girıştiğine daha önce şahit olmamıştı – ne Fransız Devrimi'nde, ne İtalyan Faşizmi ve Nazizmde. O dönemde pek fark edilmese de, 1928'de ve özellikle de 1929 sağ sapma diye adlandırdığı gruba karşı Stalin'in girıştiği politika savaşı gelecekteki kıyımın belirtilerini barındırıyordu, bilhassa Buharin'i küçük düşürürken yaşadığı hazda bunu görmek mümkündü. 1930 yılında Tuhaçevski'nin tutuklanmasını istismar edişinde de bu belirgindi ve 1932 yılında kolektifleştirme ve kıtlık sırasında parti içi muhalefet tarafından dile getirilmişti. Bu süreç, Stalin'in Yezhov'u NKVD'ye nezaret etmek üzere parti aygıtına atamasıyla, Kirov suikasti davasının 1935 yılında yeniden açılması ve ardından 1935'te ve 1936 yılı başında Troçkistlere yönelik tutuklama dalgalarıyla daha da kolaylaşmıştı.[318] Zinovyev ve Kamenev'in Kirov cinayetine zemin hazırlayan

313 "*Tüm* yabancı burjuva uzmanlar istihbarat ajanıdır veya olabilir," diye yazmıştı Stalin Kaganoviç'e (7 Ağustos 1932). Ertesi yıl kıtlığın vurduğu Kuban bölgesine Amerikalı gazetecilerin seyahat ettiğini öğrendiğinde Kaganoviç'e patlamış ve "SSCB zaten ajan kaynıyor," demişti. Davies vd., *Stalin-Kaganovich Correspondence*, s. 177; Khlevniuk vd., *Stalin i Kaganoviç*, s. 307.

314 Rzheshevskii ve Vehvilāinen, *Zimniaia voina*, II, s. 207. Stalin'in noktaları birleştirme teorisi konusunda, aynı zamanda bkz. Broide, *Vreditel'stvo*.

315 Bir Sovyet yazar, keşfettiği komplolara Stalin'in aynı anda hem inandığını hem de inanmadığını ileri sürüyordu. Sinyavsky, *Soviet Civilization*, s. 99, 94.

316 Volkogonov, *Stalin: Politicheskii portret*, I, s. 263 (Başkanlık Arşivi'nde bulunan Stalin'in notları). Aynı zamanda bkz. Tucker, *Stalin in Power*, s. 474 ve devamı; van Ree, *Political Thought*, s. 117-125. Kaganoviç'in dairesinde çıkan yangının ardından yayımladığı kararnamede Stalin, Politbüro'nun "yangını kaza değil düşmanların örgütlediği bir eylem olarak gördüğünü" ifade ediyordu. RGASPI, f. 17, op. 162, d. 21, l. 30.

317 "Fragmenty stenogrammy dekabrskogo plenuma TsK VKP (b) 1936 goda", s. 6.

318 1937 yılı, Yevgeniya Ginzburg'un ünlü *bon mot*'sunun [nükte] tersine, 1 Aralık 1934'te başlamamıştı. Ginzburg, *Into the Whirlwind*, s. 11.

"ahlâki atmosferi" yaratmaktan suçlu bulunmasıyla tatmin olmayan Stalin, doğrudan işlenen fiile dahil edilmeleri ve sürgündeki Troçki'nin de doğrudan aynı fiille ilişkilendirilmesi konusunda ısrar etti. Bu noktadan sonra, Ağustos 1936'da sahnelenen ve Zinovyevciler ve Troçkistlerin yargılandığı –1932 yılında iki küçük, ümitsiz gruplaşmanın işbirliği girişimine odaklanmış olan ve Zinovyev ile Kamenev'in infazıyla sonuçlanan– Moskova'daki ilk göstermelik duruşma ile yaratılan genel histeriye sadece bir adım kalmıştı.

Stalin bu süreci, kendi sadık çekirdek kadrosunun, başta Orjonikidze'nin ama aynı zamanda Kaganoviç ve Voroşilov'un psikolojik direncini kırma arzusuyla şekillendirdi ve Troçki'nin yazdığı kendisini devrime ihanet etmekle suçlayan yazılarına karşılık vermek, İspanya'daki muhalif (Stalinist olmayan) Marksist parti POUM –üyeleri bir zamanlar Troçki ile ilişkideydi ve de ona hayranlıkları sürüyordu– aracılığıyla Troçkistlerin mevzi kazanmasını engellemek arzusuyla daha da sertleştirdi. Ocak 1937'deki ikinci "Troçkist" yargılamasını Orjonikidze'nin intiharı ve benzeri görülmemiş Şubat-Mart 1937 Merkez Komite genel kurulu takip etmişti. Bu genel kurulda Buharin ve Yagoda'ya yönelik geri dönüşü olmayan bir karalama ve Stalin'in tüm görevdeki seçkinleri değiştirme tehdidi damgasını vurdu; 1937 Haziran ayı başında Yüksek Askerî Konsey özel oturumu ve haziran ayı ortasında Tuhaçevski'nin ve diğer yüksek rütbelilerin infazıyla sonuçlanan, kameraya alınmış yargılama yapıldı; haziran ayı sonunda gerçekleşen parti genel kurulunda, hayalî "Merkezlerin Merkezi" ana hatlarıyla saptandı; Temmuz-Ağustos 1937'de "kitlesel operasyonlar" daha da artırılan kotalarla sürdürüldü; cumhuriyet ve bölge parti aygıtları, Komintern, Dışişleri Komiserliği, dış istihbarat ve askerî istihbarat yok edildi; sınai ekonomi, askerî sanayi de dahil olmak üzere karmaşaya sürüklendi; Ağustos 1937'de Moğolistan'da darbeyi andıran bir saldırı yapıldı; çoğu 1937 sonbaharında ve merkezî talimatla kırk civarında göstermelik bölgesel yargılama yapıldı; Ocak 1938 genel kuruluyla, NKVD'nin vahşetine karşı parti içindeki memnuniyetsizlere verilen ödünlere kitlesel operasyonların genişletilmesi eşlik etti. Mart 1938 üçüncü Moskova duruşması bir zirve gibi görünüyordu ancak kıyımın sona ermesine daha çok vardı.

Rejimin kendi seçkinlerine ve kitlelere yönelik kitlesel terörü, tıpkı kolektifleştirme gibi, hem Bolşevik devrimci projenin içerdiği bir seçenekti hem de Stalin'in tek başına aldığı –ve hayata geçirdiği– bir karardı. Kolektifleştirme (köylülüğün devlete zorunlu hizmeti) ve yaşattığı korku, kapitalist olmayan modernleşmeye kararlı Bolşevik siyasi tekel projesinin pekişmesi için gerekliydi (Stalin'in ölümünden sonra kolektifleştirme reddedilmeyecekti). Kitlesel terör olağanüstü şiddetin nedensiz bir biçimde uygulanmasıydı, ancak Stalin'e göre şiddet, partinin kolektifleştirmenin bedellerine birçok açıdan tepki vermesiyle giderek artmıştı. Terörün Bolşevizme içkin olduğunun en belirgin göstergesi, Stalin'in siyasi polis, ordu, parti-devlet, kültürel seçkinler ve aslında tüm ülkeye katliamını dayatmasındaki görece kolaylıktı. Bunun gerçekleşmesindeki kişisel rolünün en iyi göstergesi ise en yakınındakileri bile şaşkına

çevirmesiydi. Uysal Molotov, *kitlesel* tutuklamaların ve infazların gelişini görememişti (1936 sonbaharında pişmanlık duyan bazı eski Troçkistlere hâlâ kefil olmakla meşguldü).[319] Hayatının daha ileriki yıllarında Molotov, "Belirli alanlardaki keskin mücadele içinde bazı şeyler gün yüzüne yavaş yavaş çıkıyordu," diyecekti.[320]1937-1938 yıllarında Stalin Molotov'un başyardımcılarını tutuklattı. Orjonikidze, Kaganoviç ve Voroşilov –hepsi Stalinist idi– önceden görememenin yanı sıra yıkıcılık-casusluk çılgınlığının kendi alanlarına da yayılmasına direnç gösterdiler, yıkıcı ve ajan sayısının çok az olduğunu açıkça ifade ettiler.

Komünist Parti ve ideolojisi olmasaydı böylesi bir terör *olamazdı* ancak Stalin'in karanlık kişiliğinin, olağanüstü irade gücünün ve siyasi becerilerinin yokluğunda da bu mümkün *olamazdı*.[321] Onun imzaladığı ve çoğunluğu üst düzey subay ve memur olan 43 bin "halk düşmanı" adının yer aldığı en az 383 infaz listesi günümüze kaldı. Terör merkezi olarak NKVD'den Nikola Yezhov ve Mikhail Frinovsky tarafından yürütülüyordu.[322] Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Mikoyan, Jdanov, Andreyev ve Malenkov, "Politbüro" için hazırlanan kitlesel yargılama listelerinin ortak imzacılarıydı ve yangına benzin dökmek üzere birçok bölgeyi temsilci olarak dolaştılar. *Pravda*, Lev Mekhlis'in –acı çeken ruhundan Stalin dahi söz etmişti– çılgın editörlüğü altında, terörün kamusal olarak yönlendirilmesinde vazgeçilmez bir dayanaktı. Bölgesel düzeyde terörü ifa edenler arasında en hiddetli olanlar NKVD görevlileri Sergey Mironov (Batı Sibirya ve Moğolistan) ve Leonid Zakovsky (Leningrad ve Moskova) idi. Stalin tarafından aralıksız olarak yönlendiriliyorlardı.[323] Tek isteği çekirdek kadrosunun iradesini kırmak olsaydı, bunu toplu mezarlar olmaksızın da başarabilirdi. Diktatörlük tutumuna rağmen, eğer gizli polis ve askerî üst düzey kadrolara daha fazla boyun eğdirmeyi istediyse, bunu cerrahi bir darbeyle yapabilirdi. Eğer uyumsuz davrandıkları iddia edilen seçkinleri itaat etmeye zorlamak istediyse, görevdeki onca memuru öldürmeden bunu gerçekleştirebilirdi – ve daha sonra yerlerine geçenleri de öldürmeden.

Stalin'in kıyım nedeniyle üzüldüğüne dair bir belirti yoktu –tutuklananların

319 Moiseyev'in (Yershisty) 2 Eylül 1936'da gönderdiği ve Molotov'un üzerine şu notu düştüğü mektuba bakılmalıdır: "Yoldaş Yezhov'a: Moiseyev-Yershisty'nin Leningrad'da herhangi birine sorun çıkarması pek mümkün görünmüyor. VKP (b)'den ihracında haklılık payı olduğuna inanmıyorum." Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 294-297 (RGASPI, f. 17, op. 120, d. 272, l. 54-55).

320 Chuev, *Sto sorok*, s. 463.

321 Conquest'in yazdığı gibi, "Tüm temizliğin kaynağı, son tahlilde, Stalin'in kişisel ve siyasal dürtülerine dayanıyordu." Conquest, *Reassessment*, s. 33.

322 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 291.

323 Sayısız örnek verilebilir. Mesela, Yezhov, "olası bir tutuklama için soruşturulanlar" listesini gönderdiğinde Stalin listenin üzerine "Soruşturma, tutukla" notunu düşmüştü. Mironov, "Vosstanovlenie i razvitie Leninskikh printsipov", s. 19. Bir araştırmacı, "On milyonlarca insanın hayatına mal olan olayları birkaç kişinin fiili olarak değerlendirmek tarihçilerin orantılılık anlayışına ters düşüyor – kuramsal yükümlülüklerin sözünü dahi etmesek bile," diyordu. Pomper, "Historians and Individual Agency." Bu konunun çözümü, sebep teşkil eden fiil ve işbirlikçi fiil ayrımıyla kolayca mümkün olacaktır. Kotkin, *Magnetic Mountain*.

eşlerinden, annelerinden, kızlarından, oğullarından, kardeşlerinden bu çılgınlığı durmasına aracılık etmesini isteyen öfkeli ya da acı yüklü mektuplar yağıyordu, Stalin bunları görmezden geldi– ancak yaptığının güvenliğe ilişkin sonuçları olacağının farkındaydı.[324] Ağustos 1937'de, geniş katılımlı bir Kızıl Ordu siyasi işçi toplantısında raportöre, "Kızıl Ordu askerleri, önce güvenilen, sonra aniden eleştirilmeye başlanan ve tutuklanan komutanlar meselesine nasıl tepki veriyor?" diye sordu. Raportör hazırlıksız yakalanmıştı, acaba bu kışkırtma amaçlı bir soru muydu? Cevap olarak, kibar bir dille aşikâr olanı itiraf etti: Suçlanan Kızıl Ordu komutanlarının suçluluğundan kuşku duyuluyordu. Stalin, "Burada parti otoritesinin, askerî liderlik otoritesinin kaybı mı söz konusu?" diye sordu. Bu retorik bir soru, bir tür itiraf mıydı? Despot devam ediyordu: "Bugün birisi şöyle şöyle oldu diye ihbarda bulunuyor sonra da adamı tutukluyorlar. Kime inanılacağını Tanrı bilir." Raportörün yanıtı: "Yoldaş Stalin, partinin ve ordunun otoritesinin sarsılıp sarsılmadığını sordu. Cevabım, hayır olmak zorundaydı." Stalin sözünü kesti, "Biraz sarsıldı."[325] Farkındaydı.

Bulunamayan sebepler

Stalin'i iyi tanıyan insan sayısı azdı ve onların da kafasını karıştırıyordu. "Kendi düşündüğümü söyleyecek olursam, iki Stalin tanıdığımı söyleyebilirim," diye yazmıştı Mikoyan. "Birincisi, ilk on yıl boyunca eski bir yoldaş olarak çok değer verdiğim ve saygı duyduğum Stalin ve sonra, daha sonraki dönemin tümüyle farklı Stalin... Stalin'in diktatörce eğilimlerini ve eylemlerini tam anlamıyla anladığımda ona karşı mücadele etmek için artık çok geçti. Çok yakın olduğum ve eğilimlerini anlayabildiğim Orjonikidze ve Kirov da kendilerini Stalin'in 'ilk' görüntüsüyle aynı biçimde kandırılmış durumda bulmuştu." Her ne kadar kendini kurtarmaya yönelik olsa da Mikoyan'ın değerlendirmeleri inandırıcıydı. Hayatının daha sonraki bir döneminde Kaganoviç de aşağı yukarı aynı şeyleri söyleyecekti. "Savaş sonrasında başka bir Stalin vardı," diyordu, "savaş öncesinde başka. '32 ve '40 arasında farklı. '32'ye kadar tamamıyla farklı. Değişti. Ben en az beş-altı farklı Stalin gördüm." Kruşçev de önceki ve sonraki hükümdarı birbirinden ayıranlardandı. "1930'ların başında Stalin son derece sade ve ulaşılabilirdi," diyen ve hâlâ ona tapmaya devam eden Kruşçev, bu değişimin sebeplerini asla çözememişti.[326]

Stalin'in giderek kararan zihinsel nitelikleri genellikle 1932 yılında ikinci karısı Nadya'nın protesto-intiharıyla ilişkilendirildi. Bazıları 1934 yılında Le-

324 Cherushev, "*Dorogoi nash tovarishch Stalin!*"

325 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 31 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 29, d. 318, l. 103: Prokofyev).

326 Mikoian, "V pervyi raz bez Lenina", s. 6; Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 154; Chuev, *Kaganovich, Shepilov*, s. 211; Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 85-86; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 79. Buharin, Stalin'in kötü olduğunu gördü ancak o da karmaşık karakterini tam olarak çözemedi. Dan, "Bukharin o Staline", s. 181-182. Aynı zamanda bkz. Nicolaevsky, *Power and the Soviet Elite*, s. 3-7.

ningrad'da uğradığı suikast sonucu ölen nadir yakın arkadaşlarından Sergey Kirov'u kaybetmesine de işaret ediyordu (bu suikast ile ilgili Stalin suçlanmıştı). Bu iki olayın Stalin üzerinde önemli duygusal etkileri olması akla yakındır. Korumalarından birinin sonraki yıllarda anlattığına göre Stalin, karısı Nadya'nın Moskova Novodevichy Mezarlığı'ndaki mezarı başında uzun süreler oturuyordu. Annesi öldüğünde altı yaşında olan ve cenaze töreninden uzak tutulan Svetlana ise babasının hiçbir zaman annesinin mezarına gitmediği iddiasındaydı fakat o da babasının Nadya'nın ölümünü hiçbir zaman geride bırakamadığını söylüyordu.[327] Ancak, Stalin'in psikolojik değişimi ile ilgili *doğrudan* kanıt son derece azdır. Ayrıca, Stalin'in zihninde, terör senaryolarının nüvesi 1932 öncesine tarihlenir, oysa kitlesel kıyımlar 1932 ya da 1934 olaylarını izlememiştir. Dolayısıyla, 1932'de (ya da 1934'te) harekete geçtiği iddiaları doğru olsa dahi böylesi bir kitlesel kıyıma neden birkaç yıl sonra başladığı ya da tamamladığı bilmecesini çözmeyecektir.

Açık ara en basit açıklama, terörü bir çeşit sanrısal aura olan paranoyaya bağlamak olacaktır.[328] Stalin insanların kötülüğünden şüphe duyuyordu ve şüphelerini haklı çıkaracak sonsuz sayıda rapor alıyordu.[329] Kendisi başkomplocuydu ama *kendisinin* peşindeydiler. Sıkı bir yalancıydı ama *kendisine* yalan söyleniyor, talimatları sabote ediliyor, hataları örtbas ediliyordu. Liderliğinin ikiyüzlü bir biçimde coşkuyla onaylandığından ve görevlilerin zihinlerinde eleştirel düşüncelere sahip olduğundan şüphe ediyordu. Selefi Yagoda gibi Yezhov da kulağına gelen yorumları (gerçek ya da kurgulanmış) derlemeyi iş edinmişti ve despot bunları okuyordu.[330] Hapishaneler de gizlice dinleniyordu ve dökümler Stalin'e iletiliyordu.[331] Stalin ihbarlara takıntı halinde istekliydi (ve

---

327 *Stalin*, Thames Televizyonu filmi, Londra, 1990; Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 113.

328 Stalin'in bir psikopat olarak en ayrıntılı ve mantıklı portresini çizen Robert Tucker oldu. Dayanak noktası, diğer unsurların yanı sıra, Stalin'in çocukluk yıllarıydı. Ancak Stalin'in çocukluk yıllarına ilişkin gözlemlerin (anılarda yer alan) çoğu güven vermese de Tucker'in akıllıca ek argümanları –örneğin, Stalin'in "Lenin kompleksi" vardı ve "ikinci bir Ekim" başarmak için can atıyordu– devasa jeopolitik gelişmeleri, Rus tarihsel mirasını ve Bolşevik düşünceleri psikolojik meselelere indirgemenin sınırında dolaşıyordu. Tucker gibi ehil olmayanların elinde, psikolojikleştirme saçmalaşıyordu. Tezlerinin çarpıtılmasıyla çizilen bir portre, Stalin'i kötü bir babanın ve aşırı adanmış bir annenin çarpık ürünü olarak gösteriyordu, bilinçdışı dürtülerle hareket eden, çarpık narsisizmden kaynaklı kaygılarını yatıştırma ihtiyacı duyan ve dolayısıyla temelde irrasyonel biriydi. Bize söylendiğine göre Stalin "saldırganlarla" özdeşleşiyordu ve favorisi Hitler'di, ona karşı eşcinsel hisler besliyor ve "içsel çelişkilerini" cinai sonuçlar doğuracak şekilde dışsallaştırıyordu. Rancour-Lafferiere, *Mind of Stalin*.

329 Bunların kaynağı sadece gizli polis değildi. Yerellerde ve kurumlardaki durumu bir hayli taraflı anlatan, *Pravda* muhabirlerinin gönderdiği ve Mekhlis tarafından kendisine iletilen raporlar da vardı. Khaustov ve Samuelson, *Stalin,* NKVD, s. 153.

330 O yılların bir NKVD görevlisi, "Stalin'i eleştiren Sovyet-karşıtı konuşmaların kimin tarafından ve nerede yapıldığını tam olarak biliyorduk," diye anlatacaktı. "Herkesle ilgili dosya [*formulary*] açıyorduk". Kirillina, "Vystrely v Smol'nom", s. 73 (Popov).

331 Mesela sabık Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı Rudzutaks, iç savaşın başlarında, Stalin ile birlikte çalışacağı Güney Cephesi'ne tayin edildiğini Lenin'in ona nasıl haber verdiğini anlatıyordu. Rudzutaks hemen görevi yerine getirmeye hazır olduğunu ifade etmiş ancak Lenin, Rudzutaks'ın anlattığına göre, bunun zor olacağı konusunda kendisini uyarmıştı: Stalin

dolayısıyla insanların rakiplerini yok etme gayretlerine karşı hassastı) ve herhangi birisi ile ilgili ihbar aldığında bunu zihninden atamıyordu: *Şüpheleri* ayaklanıyordu. Birisinin arkasından konuştuğunu haber aldığında, Svetlana'nın ifadesiyle, "psikolojik metamorfoz" geçiriyordu. "Bu –zalim, amansız niteliklerinin de ortaya çıktığı– noktada geçmiş tümüyle kafasından siliniyordu. Yıllar süren arkadaşlıklar ve ortak bir amaç uğruna omuz omuza verilen savaşlar sanki hiç yaşanmamıştı... 'Bana ihanet ettiğine göre,' diyordu içindeki şeytan, 'artık ben de seni tanımıyorum.'"[332]

Güvensizlik bir tiran hastalığıdır. Stalin'in "manik şüpheleri" bu ölçekte dahi aşırıdır ve bunu zaman zaman kendisi de teslim etmiştir.[333] Bununla birlikte, kendisiyle ilgili hiçbir psikolojik tanı doğrudan tıbbi bulgulara dayandırılmamasına rağmen, paranoyasına aşırı vurgu yapılmıştır. Stalin, olağanüstü düzeyde öz-kontrol sergiliyordu, sesini hiçbir zaman yükseltmiyor, nadiren öfkesini dışavuruyordu (bu durumda bile sadece gözleriyle).[334] Kızıl Meydan'daki resmigeçitlerde paltosunun altına kurşungeçirmez yelek giymiyordu.[335] Dublör kullanmıyordu. Başkorumasının söylediğine göre "Stalin kendisine güvenlik ekibinin eşlik etmesinden hoşlanmıyordu" ve ayrıca Soçi'de sokaklarda dolaşıyor, çok sayıda insanla selamlaşıp el sıkıyordu. (Metrodaki eğlenceli yolculuğu sırasında da benzer davranışlar sergilediğine daha önce değindik.) Stalin'in zehir ve suikast saplantısı derindi. Paranoyak olabilirdi ancak açık bir biçimde stratejik davranıyordu. Terörün ardında olağanüstü seviyede hesaplamaların yattığına dair çok sayıda bulgu mevcuttu.[336]

---

vicdansız bir düzenbazdı. Vladimir Khaustov'un kişisel bildirimi (Aralık 2012), APRF belgelerine atfen. Khlevniuk'un düşüncesine göre, erken dönemleri bilenlerin kendisine fazla saygı duymadığını Stalin biliyordu. Khlevniuk, *Khoziain*, s. 303-304.

332 Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 78. Bir örnek olarak, Komünist Gençlik Birliği Başkanı Aleksandr Kosaryov'un dul eşinin anlattığına göre, 1938 yazında Stalin Kosaryov'la kadeh tokuşturup öpüşürken, kulağına "Eğer hainsen seni öldüreceğim," diye fısıldamıştı. Kosaryov tutuklanmıştı. Medvedev, *Let History Judge*, s. 595 (yayımlanmamış anılara atıfla).

333 Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 318. Bir biliminsanı diktatörün açmazını şöyle ifade ediyordu: Ne kadar güçlüyse kendisine sadık olduğu iddiasındaki yardakçılarına o ölçüde daha az güvenecektir. Wintrobe, *Political Economy of Dictatorship*, s. 335-337. Aynı zamanda bkz. Harrison, *Guns and Rubles*, s. 7.

334 Kremlin doktorları Dmitry Pletnev ve Lev Levin'in (1938'de infaz edildi) paranoya tanısı koyduğu söyleniyordu ama Levin dahiliyeci ve Pletnev kalp uzmanıydı, anlaşılan Stalin'e kalp ve safra kesesi rahatsızlığı teşhisi de koymuşlardı. Valedinskii, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi." Söylentiler için bkz. Volski ve Souvarine, "Un Caligula à Moscou", s. 16; Souvarine, *Staline*, 1977, s. 582. Diktatörlerle ilgili yüzeysel psikolojik incelemeler yaygındır: Glad, "Why Tyrants Go Too Far." Stalin üzerine yazan Rees, içgüdüsel, pervasız davranan "kriminal psikopatlar" ile hesaplı, organize, kararlı, kendinden şüphe duymayan, gözüpek ve genellikle örgütlerin tepesine kadar tırmanan "Makyavelist psikopatlar" arasında ayrım yapıyordu. Rees, *Iron Lazar*, s. 218-222. Aynı zamanda bkz. Kovalevskii, *Psikhiatricheskie eskizy iz istorii*, III, s. 65-75 (Korkunç İvan hakkında). Stalin'in öz-denetimine, Conquest, Roy Medvedev ve başkaları uygun bir dille değiniyorlar. Bkz. Bullock, *Hitler and Stalin*, s. 494. Bir akademisyen doğru bir tespitle, "Stalin'i bu aşırı yaptırımlara sürükleyen siyasi hesap ve psikolojik dengesizlik arasındaki orantı her zaman spekülasyonlara yol açacak," demişti. Rieber, "Stalin as Foreign Policy Maker", s. 142-143.

335 Rybin, *Riadom so Stalinym*, s. 76.

336 Daha sonraları Molotov kendisinin ve Stalin'in gizli polisin söz konusu tehdidi abarttığının

Hükmetmenin teori ve pratiği

Terörün, Gürcülerin hayalî şiddet eğilimiyle, Stalin'in suça sözde yatkınlığıyla, babasından yediği dayaklarla, Tiflis Papaz Okulu'nun otoriter muhbirlik kültürüyle, gerçek Bolşevikler karşısındaki yetersizlik ve utanç duygusuyla, karısının intiharıyla, Kirov'un ölümüyle ya da Stalin'in paranoyak karakteriyle ilgisi yoktu. Hükmetme yönteminin bir ürünüydü.

Stalin'in en büyük merakı devletti. Hükmetme sanatını çağdaş örneklerden değil kitaplardan öğrenmişti ve Alman felsefesine (Fichte, Hegel), Rusya'nın devrimci geleneğine (nihilizm, Halkın İradesi, Plekhanov), Fransız Devrimi'ne (Jakobenizm, Robespierre, Thermidor) aşinaydı.[337] Machiavelli'yi sosyalist devrimci gelenek üzerinden tanımıştı ve Floransalı, bu bakış açısıyla Nazilerle bir tutulamazdı. *Prens*'in 1896 Rusça tercümesinde bazı cümlelerin altını çizmişti ("Silahlıların silahsızlara itaat etmesi doğal değil"; "Prensler, hiç çekinmeden, savaş zamanı sert olabilmelidir").[338] "Cengiz Han, 'Fatihlerin huzuru için mağlupların ölüleri gereklidir,' diyerek birçok can aldı" cümlesinin de altını çizmişti.[339] Ancak Stalin, eğer özel olarak Moğollara hitap etmiyorsa, Moğol hanını pek övmezdi. Deyişlerine de Vasili Klyuchevsky'nin *Rus Tarihi Dersi* (1916) başlıklı kitabında rastlamıştı. Sistematik olarak otokratik yönetim üzerine kitaplar okuyordu: Vatslav Vorovsky'nin *Çalışmalar*'ının birinci cildi olan *Mutlakıyetçiliğin Doğası Üzerine* (1933) ve Mikhail Olminsky'nin *Rusya Tarihinde Devlet, Bürokrasi ve Mutlakıyetçilik* (Üçüncü baskı, 1925) kitapları gibi.[340] Antik Mısır, İran, Yunanistan ve Roma üzerine tutkuyla okuyordu ve Robert Wipper'in *Roma İmparatorluğu Tarihi Üzerine Metinler* (Berlin, 1923) başlıklı kitabında, özellikle Augustus ile ilgili pasajların altını çizmişti.[341] Nasıl despot olunacağı üzerine çalışmayı alışkanlık haline getirmişti.

---

farkında olduklarını kabul edecekti fakat Stalin'in polise böyle davranmaları için yaptığı bitmek bilmez baskıyı doğrulamayacaktı. Chuev, *Molotov*, s. 466, 473-475.

337 Rees, *Political Thought from Machiavelli to Stalin*, s. 237-247.

338 Machiavelli, *Gosudar'*; Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 315; Tucker, *Stalin in Power*, s. 282. Diğerleri Machiavelli'nin Stalin üzerinde bir etkisi olduğunu reddettiler: Souvarine, *Stalin*, s. 563, 583. Volkogonov, Stalin'e ait Machiavelli kopyasını gördüğünü iddia ediyor: Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 107. Gorbaçev yönetiminde Sovyetler'in başbakanlığını yapan Nikolay Ryzhkov, Stalin'e ait altı çizilmiş Machiavelli kopyasını okuduğunu iddia ediyor: "Doğruyu söylemek gerekirse, altı çizilmiş kitabın Stalin'in kişiliğine dair bana öğrettikleri, tüm biyografilerden, onunla ilgili tüm filmlerden, arkadaşlarının ve düşmanlarının anlattıklarından bin kat fazladır." Ryzhkov kitabı çalmıştı. Ryzhkov, *Perestroika*, s. 354-356. Altı çizilen satırların Rusçaları şunlardı: "Neestestvenno, chtoby vooruzhenyi stal okhotno pokoriat'sia nevooruzhenomu"; "Bez boiazni mogut byt' Gosudari zhestokimi v voennoe vremia."

339 Volubuev ve Kuleshov, *Ochishchenie*, s. 146.

340 Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 267.

341 Samuil Lozinskii'nin *Antik Dünya Tarihi: Yunanistan ve Roma* (Petrograd, 1923) başlıklı kitabındaki Augustus Octavian tartışmasında Stalin, "İlk yurttaş, prens... yüce lider" cümlesinin altını çizmişti. Volobuev ve Kulsheov, "Istoriia ne terpit polupravdy."

Okuma yelpazesi genişti ama Marx ve Lenin'e bağlı kalmayı sürdürdü.[342] Marx'ın yapıtlarındaki birçok boşluk arasında en önemlisi devlete karşı görece ilgisizlikti ve bu sadece kapitalizmden sosyalizme (ve komünizme) geçiş sürecinde değil genelde böyleydi – bu boşluğu Lenin de doldurmamıştı.[343] Stalin'in Lenin'e yönelik nadir eleştirileri devlet sorunuyla ilgiliydi.[344] Örneğin Lenin'in *Devlet ve Devrim* başlıklı kitabının 1935 baskısı üzerinde, sınıfsız toplumların erken aşamasında devletin (kaybolmayıp) varlığını sürdürmesi ile ilgili pasajın altını çizmişti –yani Lenin haklıydı– ancak Lenin'in, sosyalist olanlar da dahil tüm devletlerin sınıfsal-baskıcı doğası ile ilgili Engels'ten yaptığı alıntının yanına "Hayır!" diye not düşmüştü.[345] Marx'ın *Fransa'da İç Savaş* başlıklı kitabının 1937 baskısında, tüm devletlerin "sınıf karakteri" taşıdığına ilişkin pasajın altına Stalin "Olmaz" notunu düşmüştü.[346] Bu olmazsa tam olarak ne olabilirdi? Ve ayrıca, kibarca ifade edecek olursak, Marksist kuramda öngörülemeyen kendi kişisel diktatörlüğü konusunda ne söylenebilirdi? İdeoloji haline getirilmiş komünist bağlamda bu soruların yanıtlanması gerekiyordu. Marksizm-Leninizm, "bürokrasinin" işleyişine dair, en başta var olmaması gereken içsel bir yozlaşma olduğu dışında bir açıklama getirmiyordu.

Sovyet Devleti ve kadrolarının, Troçki'nin Stalin-karşıtı Marksist yazılarının önemli bir konusu olması rastlantı değildi. Stalin düşüncelere gark oluyordu: Bürokratik "sınıfın" güçlenmesinin önünü almak için, onları yok etmeli miyim? Eğer bunu yaparsam, Sovyet Devleti'nin ekonomiyi ya da ülkenin güvenliğini yönetmesine nasıl bir katkısı olur? Devrimciler bürokratlara dönüşürken devrimci rejimin yozlaşmamasını sağlayabilir miydi yoksa onları uzaklaştırarak yeni genç liderlerin devrime yeniden can vermesinin önü mü açılmalıydı?[347] Sonuçta Stalin, Sovyet seçkinlerini, geçmiş bir döneme ait addettiği insanları infaz eden ya da hapse tıkan –bir zamanlar kendisinin de olduğu gibi– genç savaşçılar suretinde, radikal bir biçimde yeniden yaratmaya karar verirken yüz binlerce yeni insan atadı ve yetiştirdi.[348]

---

342 Van Ree, *Political Thought*, s. 258-261.

343 Marx'ın birçok ciltten oluşan külliyatında devlet yönetimine dair herhangi bir tartışmaya rastlanmaz. Devletin kendine ait bir çıkarı olmadığı, sınıf çıkarlarının cisimleşmiş hali olduğu öncülünden hareket eder; sonuçta, bu sınıf çıkarları çözümlemenin asli konusudur. Marx, devletin kurum ve prosedürlerini –ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösterecektir– titizlikle çözümlemeyi gerekli görmemiştir. III. Napolyon olgusunun Marx'ta fikir değişikliğine sebep olduğu doğrudur fakat topyekûn bir yeniden değerlendirmeye yönelmemiştir. Marx, *Eighteenth Brumaire*, s. 130-131; *Civil War in France*, s. 42. Proleter devrimin ardından sınıf çelişkilerinin aşılmasıyla devletin "kendiliğinden yok olacağı" düşüncesi Engels tarafından eklenmiştir. Başlangıçta Lenin de devletin sınıfsal baskı aracı olduğunu ve kendiliğinden yok olacağını düşünüyordu (*Devlet ve Devrim* [1903]) fakat daha sonra fikir değiştirdi ancak kuramsal boşluğu dolduramadı.

344 van Ree, *Political Thought*, s. 135-138, 258.

345 RGASPI, f. 558, op. 3, d. 143, l. 372, 382, 424, 438.

346 RGASPI, f. 558, op. 3, d. 202, l. 21.

347 Medvedev, *Let History Judge*, s. 551-553; Brzezinski, *Permanent Purge*, s. 168.

348 Isaac Deutscher, "yönetici grupların toplumsal bir katman olarak pekişmesine" engel olmak için Stalin'in temizlik istediğini varsayıyordu ve bu aslında kısmen de olsa Stalin'in düşüncesi-

Yol açtığı kıyım, Stalin'i, büyümeye devam eden devasa boyutlardaki aygıtta boşalan pozisyonları doldurmak için insanlar saptayıp atama uğraşına daha fazla zaman ayırmaya zorladı.[349] Kışkırtılan bir kıyamet ve kitlesel kıyımı, hırslı ve halk-odaklı devlet yönetimiyle harmanladı. Devlet yönetimi, kendi halkına yönelik kitlesel kıyımın anlaşılmasında alışılmadık derecede uygunsuz bir çerçeve olarak görülebilir. Açıkçası, terörün sebebi, sosyalizm altında devletin yürütülmesi ve yorumlanması değildi. Kolektivizm eleştirisine, Troçki'ye ve kendi çekirdek kadrosunun bağımsızlığına olan takıntısı kilit etmenlerdi. Yine de, devletin işleyişi ve kadroları Stalin'in içinde iş gördüğü bağlamın zorlu meseleleriydi. Anlaşılan, daha genç, daha enerjik ve –sonuçta– daha iyi eğitimli memurların, dinamizmleri ve daha üstün siyasi bilinçleri sayesinde, ekonomik gelişme açısından daha güçlü bir itki sağlayacağını umuyordu. Devrim, kolektifleştirme, sanayileşme denemelerinden geçenler ahlâki ve politik anlamda bitap düşmüşlerdi ve yabancı ajanların sundukları ya da sosyete hayatının hazzıyla ayartılmaya elverişliydiler. Yerlerine gelenler de tek kelimeyle Stalin'e minnettar olacaklardı.[350]

Bu durum hamiliğin çok ötesindeydi. İçgüdüsel olarak didaktik olan Stalin aslında bir pedagogdu. İçsel varlığının özünde kendini geliştirme *ethos*u ve pratiği vardı; Gori'deki okulundaki ilk sıçramasının, papaz okulundaki okumalarının, Marksizmi keşfetmesinin, bilgeliğe geçişin, partinin tepesinde entelektüellere ve sahte-entelektüellere karşı kazandığı zaferin bir ürünüydü. En uzun süre onu yakından gözleyebilen Molotov, daha sonra, "Kendini geliştirmek için çok fazla çalıştı," diyecekti.[351] Yeni insanların yüksek makamlara atanması ve bu pozisyonlarda yaşadıkları kişisel gelişim, bu fırsatı onlara tanıyan lider olarak Stalin'in benlik algısının tanımlayıcı bir unsuru oldu. Genç kadroların Marksist-Leninist ortodokside ve teknolojinin bütün ayrıntılarında usta hale gelerek öncülük edebileceğini düşünüyordu. Geleceği temsil eden, toprağın ve üretimin, ayrıca teknik ve siyasi akşam kurslarının ürünü olan, tıpkı onun gibi kendi kendini geliştiren ve bir yol gösterene gereksinim duyan genç insanları anlayabiliyordu. Terör, çok sayıda kişinin dahil olduğu yeni memur jenerasyonuna öğretmenlik rolü oynamasını mümkün kılmıştı. Bu rol, Stalin'in kişiliğinin ve hükmetme anlayışının temel bir niteliğiydi. Göstermelik yargılamaları, yargılamaların yokluğunda dahi alınan itirafları ve gazete röportajlarını hikâyeler anlatmak ve ders vermek için yönlendirdi.

Tüm bu süreçte, siyasi denetimi güçlendirmek ve tüm ülkeyi yüksek bir gerilime sevk etmek için bilinçli olarak korku düzeyini yavaş yavaş yükselti-

ni yansıtıyor olabilirdi. Ancak Deutscher, Stalin'in Eski Bolşevikleri özellikle hedef aldığı tasavvurunun etkisi altındaydı. Deutscher, *Prophet Outcast*, s. 306-307. Hiçbir kanıta dayanmaksızın, eski Leninistleri kıskanan genç, atılgan yeni yönetici kadroların bizzat teröre can attıkları iddia ediliyordu. Voslensky, *Nomenklatura*, 1984, s. 53-55; 1980, s. 82-86.

349 *Stalinskie rasstrel'nye spiski.*

350 Khlevniuk, "Economic Officials in the Great Terror", s. 39.

351 Chuev, *Molotov Remembers*, s. 167.

yordu. Bu, yabancı güçler adına kaçınılmaz bir darbeye varacak olan kolektifleştirme-karşıtı parti muhalefetiyle ilgili, "olaylar arasında bağlantı kurma" teorisi ile de desteklenen bir hükmetme tekniğiydi – aynı anda hem saçma hem mantıklıydı ve Stalin bunu defalarca tekrarladı, hem alenen hem gizlice. Tiyatro eleştirmeni Zinaida Chalaya'nın 1938 tarihli "savunma dramaturgisi" üzerine kitabında, Stalin'in, "Tüm halkımız adeta seferberlik hali varmış gibi hazır tutulmalı ki dış düşmanların 'beklenmedik girişimleri' ya da hileleri bizi hazırlıksız yakalamasın," dediği öne sürülüyordu.[352] Stalin, sözümona kendi iyilikleri için, tüm ülkeyi korku denetimi altında tutmak için usanmadan çalışıyordu.

Hiç kimse, bir yandan ülkenin askerî yapılanmasına yön verirken, diğer yandan yaklaşan savaş hakkında Stalin kadar çok konuşmadı fakat daha sonra bir savaşın başarısı için hayati önem taşıyan tüm kurumlara saldırdı ve bu saldırı sadece silahlı kuvvetlerle sınırlı değildi. Dışişleri Komiserliği'nde personelin en az üçte biri ya infaz edildi ya da tutuklandı ve üst kademelerin üçte ikisi bu gruba dahildi.[353] Yurtdışındaki Sovyet ticari temsilcileri de kitlesel olarak yok edilirken, yüz binlerce rubleyi çalıp Trôçki ve Sedov'a aktarmak gibi saçma bir suçlamayla karşı kaldılar. Oysa Troçki'nin oğlu, Paris'teki NKVD dış istihbarat ajanının verdiği on-on beş frank tutarındaki borçları dahi geri ödemekte güçlük çekiyordu.[354]1937-1938 yıllarında NKVD dış istihbaratta yaklaşık yüz kişi tutuklandı ve bunların en az onu yurtdışı istasyon şefiydi; Berlin'de, Stalin neredeyse tüm NKVD görevlilerini tutuklayarak temizlik yaptı. Askerî istihbaratın durumu daha da kötüydü, 1937-1938 yıllarında 182 operasyon elemanı tutuklanmıştı. Sovyet askerî istihbarat siyasi dairesi başkanının 1938 yılında Mekhlis'e yazdığı raporda, "Aslında hiç istihbarat toplanmadığının farkındasınız," diyordu, "Amerika, Japonya, İngiltere, Fransa, İtalya, Çekoslovakya, Almanya, Finlandiya, İran ve Türkiye'de, yani neredeyse hiçbir önemli ülkede askerî ataşemiz yok."[355-356] 1938 yılında ardı ardına tam 127 gün boyunca, Stalin NKVD dış istihbarattan herhangi bir bilgi almadı.

Önemli bir krizin ürünü olmayan Stalin terörü birden fazla krize yol açtı. Kaçak konumuna düşen birçok görevli kitlesel tutuklamalara bir son verilme-

352 Chalaia, *Oboronnaia dramaturgiia*, s. 3. Aynı zamanda bkz. Kuleshova, "Bol'shoi den'"; Kuznetsova, "Esli zavtra voina"; Scott, *Behind the Urals*, s. 197-203 ("Tanık Yüzleştirme" oyunu ile ilgili). Iu. Olesha ve A. Macheret *Yüzleşme*'yi *Mühendis Kochin'in Yanlışları* adıyla beyazperdeye uyarladı, filmin prömiyeri 14 Aralık 1939'da yapıldı.

353 Uldricks, "Impact of the Great Purges", s. 188-192; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 130.

354 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 184. Sedov'a tahsis edilen bazı ajanlar yurtdışındaki Sovyet NKVD personelini avlamaya yönlendirildi.

355 Mekhlis'in yanıtı, daha fazla "düşmanın" yok edilmesine engel olduğu gerekçesiyle Voroşilov'u Stalin'e şikâyet etmek oldu. Rubtsov, *Marshaly Stalina*, s. 50-51 (İvan İliçev'in Mekhlis'e gönderdiği rapor; Mekhlis'in Stalin'e mektubu, 20 Kasım 1938).

356 Primakov, *Ocherki*, III, s. 17.

sini özlemle beklerken sadece kendileri için değil ülkeleri için de kaygı duyuyordu.[357] İçeride ve dışarıda, Stalin'in hükümranlığını daha önce sorgulamayanlar artık sorguluyordu.[358] Verdiği zararın boyutlarını görebilecek miydi? Küçük Köşe'de faaliyet gösteren "Merkezlerin Merkezi" insanları tutuklayıp öldürmeye sonsuza kadar devam mı edecekti?

357 Pavel Alliluyev (Stalin'in kayınbiraderi), Georgy Savchenko, Dmitri Pavlov, Kirill Meretskov ve Grigory Kulik'in Voroşilov'a bir mektup göndererek daha fazla tutuklamanın Kızıl Ordu'da çözülme tehdidi yarattığını ifade ettikleri iddia ediliyordu. Böyle bir mektuba rastlanmıyor, ortada sadece, 1941 Temmuz ayında vurulmadan hemen önce işkence altında alınan Pavlov'un itirafı vardı. Mektubun 1938 yazında yazıldığı anlaşılıyor. (Alliluyev 2 Kasım 1938'de, bir Güney tatil dönüşünde beklenmedik biçimde Moskova'daki ofisinde öldü.) Pavlov'un itirafında, "Metnin başyazarı Kulik'ti," dediği kayda geçmişti. "Voroşilov'a gönderdik ancak sekreterliği, halk komiserinin mektubu okumadığını ve geri çekmemizi istediğini bize bildirdi. Bunun üzerine Kulik bir pazar bizi toplantıya çağırdı. Mektupta bazı değişiklikler yaparak Merkez Komite genel sekreterliğine ve bir kopyasını da Voroşilov'a gönderdik. Metinde, karşı-devrimin ordu içindeki asli güçleri yok edildiği halde komutanların tutuklamasına devam edildiği öne sürülüyordu. Aslında, bu öyle bir boyuta varmıştı ki orduda çözülmeler başlayabilirdi... Hükümetin tutuklamaları sınırlandıracağına inanıyorduk." Bobrenov ve Riazantsev, *Palachi i zhertvi*, s. 182-183, 186-191.

358 E. H. Carr, "Tüm temizlik sürecinin yarattığı düş kırıklığı ve tiksintinin yoğunluğu, sanırım daha önceki heyecanımdan kaynaklanıyor" itirafında bulunacaktı. Cox, *E. H. Carr*, s. xviii.

BÖLÜM 9

Eksik Parça

> Beria prezidyumda yerini aldı. Bazı konuşmacılar onu göklere çıkarıyor ve sonra herkes ayağa kalkıp alkışlıyor. Beria da alkışlıyor... Stalin'in adı her geçtiğinde alkışlanacağına hazırlıklıyım ve eğer konuşmanın sonunda adı geçerse herkesin ayağa kalkacağını biliyorum ama bu Beria kim?
>
> – İLYA EHRENBURG, Tiflis, Aralık 1937, şair Şota Rustaveli'nin Gürcüce epik şiiri "Kaplan Postlu Şövalye"nin 750. yıldönümü[1]

> Partiyi temizleme ve dolayısıyla birleştirme konusunda gösterdiği cesaret nedeniyle onu göklere çıkardım.
>
> – NİKİTA KRUŞÇEV, Stalin hakkında[2]

Diktatoryal güç hiçbir zaman verimli olmayacaktır, her şeyin bilinmesi ve denetim altında tutulması gerekir; her tür alternatif imasını acımasızca ezerek gücünü gösterir ama bunun dışında korkunç derecede yetersizdir. Stalin'in düşmanları hedef alan seri-üretim tutuklamaları ve infazları disiplin ve güvenliğe değil ama düzensizlik ve güvensizliğe yol açmıştı. Kolyma altın madeni kampında, mahkûm başına üretkenlik –Gulag'ın en iyilerindendi– hızla düşüyordu. Giderek kalabalıklaşan Karaganda kamp tesisinden kaçanlar Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'ya yerleşiyordu. Nisan 1938'de, Moskova'nın tam ortasında bulunan ve dolup taşan Taganka Hapishanesi'nde, binlerce mahkûmun işkenceyle alınan itiraflarını hep birlikte reddetmeleriyle büyük bir protesto patlak verdi; Yezhov ve Frinovsky hızla Moskova NKVD ofislerine yönelerek kararlı karşı tedbirler talep ettiler, herhangi bir olumsuz bilginin Küçük Köşe'ye ulaşmasından ölesiye korkuyorlardı. (Hapishane ayaklanması söylentileri

1 Ehrenburg, *Memoirs*, s. 421; Ehrenburg, *Sobranie sochinenii*, IX, s. 183.

2 Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, s. 314.

çoktan Moskova'yı sarmıştı.)[3] Ardından NKVD'nin gelişigüzel büyümesi sorunu ortaya çıktı. 1938 ilkbaharında, polis kadrolarına yönelik tutuklamalara rağmen, personeller 1 milyon gibi devasa bir sayıya ulaştı. Bu rakam, merkezî ve bölgesel 54 bin devlet güvenlik personelini (GUGB) (terör öncesi sayılarının iki katına ulaşmışlardı); 259 bin sınır muhafızı ve dahili birlikleri, 195 bin milis ya da polisi; 125 bin demiryolu ve karayolu polisini; ve (tüm infazlardan sonra dahi) iki milyon tutuklu barındıran ücra Gulag takımadalarında görevlendirilen 132 bin polisi içeriyordu.[4] Bu devasa devlet içinde devletin yönlendirilmesi kaçınılmaz bir aciliyet teşkil ediyordu. İşten boğulan Yezhov, Stalin'in de bildiği gibi, Lubyanka ofisindeki üst düzey çalışanlarla birlikte gündüz vakti sarhoş oluyor, "sorgu" sırasında tutukluları dövmek için Lefortovo'ya gidiyordu.[5] Gizli polis başkanıyla teması olan herkes ondaki fiziksel yıpranmayı görebiliyordu. Yezhov'un kamuoyunda zehirlenme girişimine yorulan hastalıklı solgunluğu, Mart 1938 Buharin-Rykov-Yagoda duruşmasında açığa çıktı. Bunun üzerine, saf ve kariyerist alt düzey partililer ona "kendisine dikkat etmesini" isteyen mektuplar gönderdiler.

NKVD'nin sadık Sovyet vatandaşlarını hedef alan yok etme faaliyetleri konusunda Stalin'i uyaran birçok dilekçe geliyordu. NKVD'nin sendeleyen operasyonlarına ve meşruiyetine Stalin'in ilk tepkisi Yezhov'u eşzamanlı olarak Su Ulaştırma Komiserliği'ne atamak oldu (8 Nisan 1938). Bu atamanın anlamı, su taşımacılığının demiryollarından sonra yük taşımada ikinci sırada gelmesinde bulunabilirdi, zira NKVD'nin Gulag kamplarına verdiği büyük ölçekli hizmette kötü bir performans sergiliyordu ve desteklenmesi gerekiyordu.[6] Ancak Yezhov Su Ulaştırma Komiserliği'nde hiç çalışmamıştı ve NKVD'nin üstüne, Merkez Komite sekreterliğinin sorumluluğu da omuzlarındaydı. İç terörü yüksek bir seviyede tutması için Stalin'in onun üzerinde kurduğu baskı azalmamıştı.[7] Böylesi bir iş yükü, değil bir nevrasteni hastası ve alkoliği, her memuru çökertirdi. Dolayısıyla Stalin'in beklentisi Yezhov'un diğer bir komiserliği daha yoluna koyması olamaz. Daha ziyade, bu atama, despotun Yezhov'u kesin olarak yok etmek için giriştiği tipik bir şaşırtmaca manevrasıydı. Tıpkı Yagoda'nın yok edilmeden önce diğer bir komiserliğe –iletişim– transfer edilmesi ve tutuk-

3 Yezhov ayrıca, rapor edilen tutuklama istatistiklerindeki "işçi" ve "kolektif çiftçi" sayılarının azaltılması talimatını vermişti. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 279. Tutuklama istatistiklerindeki tahrifat elbette sadece bundan ibaret değildi.

4 Pavliukov, *Ezhov*, s. 416 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 671, op. 1, d. 271, l. 708).

5 Bazen Lefortovo'ya "idman" yapmaya gitmeden önce Gogol Bulvarı'ndaki güvenli evde sarhoş oluyordu. Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 139.

6 Rees, "The People's Commissariat of Water Transport", s. 253-261.

7 Mart 1938'de Malenkov önde gelen parti organlarına acil bir talimatla, ayın on beşine kadar, "Polonyalı, Alman, Letonyalı, Eston, Fin, Litvanyalı, Bulgar, Yunan, Koreli, Çinli, Japon, Türk, İranlı, İngiliz, Fransız, İtalyan, Macar" üye ve aday üyelerinin listesini çıkarmaları ve milliyet ve vatandaşlıklarının yanı sıra istihdam edildikleri yerlerin de belirtilmesi talimatını verdi. Golubev, "*Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku*", s. 82 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAODM, f. 3, op. 50, d. 74, l. 7).

lanmadan önce altı ay burada hizmet etmesi gibi. Yezhov'a karşı hamleler de ölçülüp biçilmiş, dolaylı hamlelerdi.

30 Nisan 1938'de NKVD'de Yezhov'un başyardımcılarından biri olan Zakovsky tutuklandı. Stalin'in gözdelerindendi, Stalin'in ülke içlerine yaptığı ender yolculuklardan birine (1928 Sibirya seyahati) nezaret eden ajanlardandı ve Kirov suikastından sonra gerçek bir misilleme için Leningrad'a atanmıştı. 24 Ocak 1938'de tüm NKVD üst düzey görevlilerinin katılımıyla Moskova'da yapılan toplantıda Zakovsky'nin çılgınca çalışması, özellikle de kendisine Moskova'daki NKVD merkezine terfi yolunu açan yüksek oranda itiraf alma becerisi göklere çıkarılmıştı.[8] (Zakovsky'nin, Karl Marx'tan Bismarck'ın ajanı olduğu itirafını alabileceğini söyleyerek övündüğü rivayet ediliyordu.)[9] Zakovsky'nin tutuklanmasını diğer NKVD ajanlarına izah etmeye zorlanan Yezhov, ödüllü astının "şişirme vakalar" imal ettiğini ve Leningrad'da aşırı yüksek tutuklama kotaları koyduğunu ileri sürmüştü. Bunlar elbette Zakovsky'nin SSCB NKVD başkan yardımcılığına terfi ettirilmesinin sebepleriydi. Ayrıca Yezhov toplantıya katılan ajanlara bu azgın tutuklamaların hız kesmeden devam edeceğini de söylemişti ki bu da Zakovsky'nin Yezhov'un isteği hilafına yok edildiği izlenimini güçlendiriyordu.[10] Kötü bir sona doğru gidildiği hissiyatı gizli polisin üzerine çökmeye başlamıştı. Zakovsky'nin uzaklaştırılmasının hemen öncesinde, bir görgü tanığının anlattığına göre, Frinovsky'nin kır evinde, merkez NKVD'ye henüz atanmış olan ajan Vasili Karutsky, Zakovsky'nin yüzüne "Zakovsky'nin hain ve ajan olduğunu ve kısa süre içinde tutuklanacağını" söylemişti. "Zakovsky de Karutsky'e hain dedi ve eğer tutuklanacaksa bunun ancak Karutsky'nin tutuklanmasından sonra olacağını söyledi," diye devam etmişti.[11] Karutsky haklı çıktı: Moskova NKVD'de Zakovsky'nin yerine geçti. İşe başladığının ertesi günü kendisini vuracaktı.[12]

NKVD'deki çekirdek Yezhovcu grubun, Yevdokimov "klanının" üzerinde kara bulutlar dolaşıyordu; Topluca terfi ettirilmeleri ile Yagodacıların yok edilmesini kolaylaştıran bu ekipti. Daha 19 Ekim 1937'de Yevdokimov'a sadık Aleksandr Kaul, Kuzey Kafkasya'da tutuklanmıştı ve her ne kadar Frinovsky onun Moskova'ya transferini ve (sorgulanmadan uslu uslu oturması için) iç hapishaneye yerleştirilmesini sağlasa da, 1937 sonbaharında *Pravda*'da yayım-

8 Pavliukov, *Ezhov*, s. 348-349.

9 Conquest, *Reassessment*, s. 57.

10 Zakovsky içkiye düşkündü ve Yezhov'un onunla ilgili notları Stalin'e dair sohbetlere göndermeler içeriyordu. Pavliukov, *Ezhov*, s. 441.

11 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 151 (TsA FSB, f. 3–os, op. 6, d. 3, l. 6: Frinovsky'nin oğlunun ifadesi).

12 Shreider, *NKVD iznutri*, s. 43. Karutsky 13 Mayıs 1938'de kendisini vurdu. Mevkisini kaybederek Kuibyshev Hidroelektrik Santrali'ne gönderilen ve orada tutuklanan Zakovsky, 29 Ağustos 1938'de "Polonya ve Alman karşı-istihbaratı adına ajanlık" yaptığı suçlamasıyla infaz edildi. Stalin Zakovsky'nin, yaptığı tutuklamalarla gemi inşasıyla ilgili denizcilik programını baltalamakla suçlanmasını sağladı. Aslında bu, terörün savaş hazırlıkları üzerindeki ölümcül etkisini farkında olmadan itiraf etmekti. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 242-243 (APRF, f. 3, op. 58, d. 254a, l. 1).

lanan bir haberde o sırada Rostov bölgesel parti aygıtının başkanı olan Yevdokimov'un "halk düşmanları" ile bağlantıları sergileniyordu. Kasım 1937'de Stalin kişisel sekreterliğinden kıymetli başyardımcısı Boris Dvinsky'i ikinci sekreter olarak hizmet etmesi için Rostov'a gönderdi. Yezhov ve Frinovsky kendi adamları olan Yakov Deich'ın Rostov NKVD başkanlığına atanmasını sağlamışlardı ancak Deich, onları şaşkına çevirerek, Moskova'ya Yevdokimov ile ilgili materyaller göndermişti. Diğer bir Yezhov yandaşı Aleksandr Uspensky, "Yezhov ve Frinovsky... Deich'a karşı öylesine öfkeye kapılmışlardı ki," diyordu, "Frinovsky bana bizzat kendisinin Deich'ı vuracağını söyledi."[13] Yezhov Deich'ın geri çağrılması talimatı verdi ancak Rostov NKVD'de onun yerini alan kişi Yezhov'un değil Dvinsky'nin talimatlarını yerine getiriyor ve daha fazla Yevdokimov yandaşı tutukluyordu. (29 Mart 1938'de Deich tutuklanacaktı.) 3 Mayıs'ta Stalin Yevdokimov'u su ulaştırma başyardımcısı olarak Moskova'ya transfer etti. Böylelikle Yevdokimov'un Yezhov'un yardımcısı olma hayali, NKVD'de olmasa da, gecikmeli olarak gerçekleşmiş oldu. Yevdokimov, kendisini Stalin'in gözünde aklaması için Yezhov'u uyardı ve Yezhov Rostov'a (güvenilir Litvin başkanlığında) bir komisyon gönderdi. Komisyon, hapisteki birçok Yevdokimov yandaşının üstleriyle ile ilgili imal edilmiş ifadeleri reddetmelerini sağladı – ne kadar işe yaradı bilinmez.[14]

Yevdokimov'un Moskova'ya gönderilmesi ve ayrıca Rostov'daki kadrolarına yönelik acımasız saldırı Yezhov'u açıkça tehdit ediyordu. Çok daha fazla "düşmanın" Stalin'in sempatisini kazanabileceğini düşünen Yezhov, Frinovsky'den terörü yükseltmesini istedi ancak artık Frinovsky bile Yezhov'un talimatlarını yerine getirirken ayak sürüyordu.[15] 1938 Martı'ndan Mayısı'na kadar, daha önce birçok astının infazına göz yummak zorunda kalmış olan Kaganoviç, demiryolu taşımacılığında daha fazla tutuklama gerektiğine ilişkin kendisine gönderilen NKVD materyallerine artık yanıt dahi vermiyordu; bu tutuklamalar talimatla zorlanınca, Kaganoviç NKVD'nin kirli işini sabote etti.[16] Yezhov, "Senin yerinde olsam Vyacheslav İvanovich, rekabet ettiğim organlara bu tür sorular yöneltmezdim. Halk Komiserleri Konseyi Başkanı A. I. Rykov'un benim kurumumdan olduğunu unutma," diyerek Molotov'u tutuklamakla tehdit ediyordu. Ancak Molotov durumu Stalin'e aktardı ve Stalin de ona Yezhov'un özür dilemesini istemesini salık verdi, Molotov bu özrü elde etti.[17] Anlaşılan Yezhov yaralı bir hayvan gibiydi ve diğer hayvanlar da buna uygun davranışlar sergili-

13 Pavliukov, *Ezhov*, s. 412.

14 Pavliukov, *Ezhov*, s. 411-413; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 170 (TsA FSB, f. 3os, op. 6, d. 3, l. 83). Yezhov daha sonra şu iddiada bulunacaktı: "Hatırladığım kadarıyla Yevdokimov'u 1934 yılından beri tanıyorum. Onu onaylanmış partili olarak dikkate aldım. Evinde ziyaret ettim, o da beni kır evinde ziyaret etti." Ancak NKVD'deki "makamından alınması için Merkez Komite'ye onu ben ihbar ettim." "Poslednee slovo N:I: Ezhova na sudebnom protsesse, 3 fevralia 1940 goda": http://www.perpetrator2004.narod.ru/documents/Yezhov/Yezhov.htm.

15 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 311 (TsA FSB, ASD p-4000, t. 7, l. 83-86).

16 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 319.

17 Khlevniuk, *1937-i*, s. 67; Starkov, "Narkom Ezhov", s. 21-39 (37-38'de).

yordu. Ancak dişleri olmayan bir gizli polis müdürü, rejim için istikrarsızlık kaynağıydı.

Bir despotun bile talimatlar verebilmesi için telefon ya da telgraf hattının diğer ucunda bir muhataba ihtiyacı vardır. Stalin'in temel idari kabiliyete duyduğu aşikâr ihtiyaç, NKVD şefinin görevinin çok ötesine geçiyordu. Devletin on dokuz komiserliğinin başında, Molotov (başkan) ile birlikte sadece beş kişi görevde kalmıştı: Voroşilov (savunma), Kaganoviç (demiryolu taşımacılığı ve ağır sanayi), Mikoyan (ticaret), Yezhov (NKVD ve su ulaştırma) ve Litvinov (dışişleri). Merkez Komite'nin beş sekreteri arasında –devasa devlete nezaret etmeleri gerekiyordu– ikisi (Kaganoviç ve Yezhov) eşzamanlı olarak ikişer hükümet makamı işgal ediyorlardı ve gündelik personel ve propaganda işlerine nezaret etmek için geriye, Stalin'in yanı sıra sadece Andrey Jdanov ve Andrey Andreyev kalıyordu. Ayrıca Jdanov, devasa Leningrad parti örgütünü yönetiyordu. Tepedeki kabiliyet gereksiniminin bariz bir göstergesi, Ocak 1938 Merkez Komite genel kurulunda ana raporu sunmakla Merkez Komite mensubu bile olmayan Malenkov'un görevlendirilmesiydi. Cumhuriyet ve bölgesel parti aygıtlarına nezaret eden parti departmanının başı olarak, tutuklamaların oluşturduğu boşluğu doldurmak üzere kadro istemekten bitap düşmüştü. Ayrıca, kendi hayatı için de endişeleniyor olmalıydı – ne de olsa Malenkov, aynı parti departmanında Yezhov'un eski yardımcısıydı.

Yezhov'un sayılı günü kaldığı, Kaganoviç'in yoğunluğu ve biraz gözden düşmüşlüğü (kısmen Orjonikidze'ye yakınlığı nedeniyle), Voroşilov'un hem boyunu aşan bir durumda olduğu hem de ruhen tükenmişliği göz önüne alındığında, Stalin'in Molotov'un yanına diğer bir üst düzey vekil daha bulması acil bir ihtiyaçtı. Seçilen, despotun Kafkas hemşerisi oldu.

Lavrenti Beria hiçbir zaman Moskova'da görev yapmamıştı. Yine de Stalin'in gözünde üstün başarıları vardı: Beria sadece Gürcü Menşevikleri ezmekle kalmamış, Gürcü Bolşevikleri de ezmişti. Ayrıca yerini aldığı diğer yüksek mevki sahibi Gürcü'nün, Orjonikidze'nin Birlik çapındaki itibarına da sahip değildi. Beria, her an saldırmaya ve başkalarını suçlamaya hazırdı, fark ettiği riayetsizliklere takıntılıydı, unutmaz ve hesap sorardı – tıpkı Stalin gibi. Her ne kadar ikisi de Gürcü (Beria Gürcüleştirilmiş Megrel idi) ve her ikisi de Ruslaştırılmış olsa da, benzerlik (ya da öykünme) kaynağı paylaştıkları kültürel eğilimler değildi zira Ruslaştırılmış sayısız Gürcü arasında ve hatta Bolşevikler arasında ikisi gibi davranana rastlanmıyordu. Daha çok, her ikisinin de belirli bir diktatörlük sisteminin ürünü ve dört dörtlük uygulayıcısı olmalarından kaynaklıydı. İkisinin de kendisini adadığı en yüksek mevkide hamileri vardı –Stalin için Lenin; Beria için Stalin– ve her ikisi de, iktidar açlığının kanıtı olarak rakiplere karşı ataktı, ayrıca her ikisinin de kendi yazgılarına dair güçlü hisleri vardı. Beria, neredeyse bütün bölge parti başkanlarından farklı olarak, kendi nüfuz sahasındaki terörden sağ çıkmakla kalmamış, NKVD yöneticilerini *parti* merkezinde toplayarak, sorgulamaların yönünü tayin etmişti. Başka hiçbir Sovyet bölgesi, tek bir kişinin böylesine hükmü altında değildi. Başlıca yardakçıların-

dan Bogdan "Bakhcho" Kobulov, "Beria Gürcistan'da mutlak güç sahibiydi ve tüm örgüt ve kurumlar, NKVD de dahil, taleplerini sorgusuz yerine getirirdi" itirafında bulunmuştu.[18] Beria Kafkasya'yı, Stalin'in Sovyetler Birliği'ni yönettiği gibi yönetiyordu.

Eksik parça Beria'ydı. Otuz dokuz yaşındaki Beria Stalin'in çevresinde bir boşluğu dolduran yegâne keşif değildi; iç çemberin önemli bir figürü haline gelen diğer bir yükselen yıldız kırk dört yaşındaki Nikita Kruşçev'di ve Beria ile çok yakın arkadaş olacaklardı. Ağustos 1938'de Sovyet başkentinde Stalin düzeninin gelişimini Gürcistan'dan transfer edeceği adam kadar iyi sarmalayacak birisi yoktu. Çok geçmeden bu hamle geldi. Beria transferinin hemen öncesinde Stalin 1932'den bu yana ilk büyük krizini yaşadı: Sovyet Uzakdoğusu'ndan, tepeden tırnağa silahlanmış Japonya'ya çok üst düzey bir iltica vakası yaşandı. Terör sırasında Beria'nın Gürcistan'dan Moskova'ya yükselişinin izini sürerken Ukrayna ve Sovyet Uzakdoğusu'nu da ziyaret etmek gerekir. Beria'nın bu yükselişi Stalin rejimindeki köklü değişimlerin yansımasıydı ve bizzat yaratacağı bir değişim de olacaktı.

"Sosyalizm düşmanlarını küle çevirin!"

Beria üç cumhuriyeti kapsayan Kafkas Federasyonu'nu –Stalin'in anavatanı– Acem şahı gibi yönetmişti.[19] Gürcistan'ın başkentinin hemen dışında, Krtsanisi'de bir tepede yer alan, son derece iyi döşenmiş ve bakımlı iki katlı villasında pazar günleri, görkemli öğle yemekleri düzenliyordu. Aynı kır evi yerleşiminde ve daha mütevazı evlerde ikamet eden imtiyazlı polis ve parti görevlilerinin davet edildiği yemeklerde lezzetli Megrel ve Gürcü spesiyalleri servis ediliyordu. Ev sahibi ve başkan olarak Beria'nın diğer bir ödülü, Garga'da Karadeniz kıyısında yüksek bir yamaca inşa ettirdiği kır eviydi. Şahların şahının (Stalin) güneydeki villalarına yağcılık için yaptığı ziyaretlerinde bu evi kullanıyordu. Beria kır evinde fotoğrafçılıkla uğraşıyor, voleybol becerisini sergiliyor, uzun mesafeler yüzüyor ve çocuklara karşı özellikle içten davranıyordu. O sırada küçük bir kız olan ve 1935-1936 yıllarında Beria'yı kır evlerinin ve şehirdeki dairesinin rahat ortamında gözlemleme fırsatı bulmuş olan Anastas Mikoyan'ın müstakbel gelini, "O zamanlar, içsel gücü, içtenliğinin kazandırdığı cazibe ve karizmatik kişiliğiyle herkesin beğenisini kazanıyordu," diyordu. "Yakışıklı değildi; kelebek gözlük kullanıyordu ki o dönem için az rastlanır bir durumdu. Bakışları şahin gibi deliciydi. Liderliği, cesareti, özgüveni ve bariz Megrel aksanı öne çıkıyordu."[20]

18 Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 1, 1990, s. 69.

19 Oğlunun ifadesine göre Beria, Stalin'in İran kanı taşıdığına inanıyor ve onu Safevi Hanedanı Hükümdarı Şah Abbas [1571-1629] ile kıyaslıyordu. (1587 yılında genç Abbas zayıf babasını kenara iterken, bölünmüş ve yıkılmak üzere olan bir devlet devralmıştı. Daha sonra, bölgesel liderlerin gücünü kırıp servetlerine el koyarak Kafkaslar'dan Dicle ve İndus'a uzanan, sağlam diplomatik ilişkileriyle, gelişen sanat ve mimarisiyle ayırt edilebilen bir emperyal güç kurmuştu.) Bu, Beria'nın kendi benlik arayışı olabilirdi. Beria, *My Father*, s. 21, 284.

20 Mikoian, *S liubov'iu i pechal'iu*, s. 27-28, 31-33; Mikoian, *Svoimi glazami*, s. 33-34, 36-40.

Beria'nın Kafkasya'yı ele geçirmesi Stalin'in himayesi olmaksızın mümkün değildi ancak sadece denetim altında bir küçük yönetici de değildi. Özellikle "Troçkizm"in kökünün kazınması çağrılarına güçlü bir tepki veriyordu. Gürcistan'da, 1935-1936'da parti üyeliği denetimi ve kart değişimi döneminde tutuklanan komünistlerin %30'unun Troçkist olduğu saptanmıştı; kıyaslama yapılacak olursa, örneğin Tataristan'da bu oran %7 idi.[21] Bir yandan kendi yolunu açarken, diğer yandan Stalin'i memnun ettiğinden emin olmak istiyordu.

Beria, Güney Kafkasya Gizli Polis Komiserliği ikinci başkanlığına terfi ettirdiği Armenak Abulyan'ı Ermeni NKVD başkanlığından uzaklaştırmıştı. Daha sonra (1935 yılı başında) Abulyan'ın bir araba kazasında öldüğü söylendi.[22] Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı (Aralık 1933'ten beri) Mircafer Bağırov Beria'nın adamıydı fakat Ermenistan Komünist Partisi Başkanı (1930'dan beri) Aghasi Khanjian öyle değildi. Beria, Georgi Tsaturov'u Ermenistan NKVD başkan yardımcılığına atamış ve dairesindeki bir akşam yemeği sırasında onu başkan aleyhine materyal toplamakla görevlendirmişti. "Khanjian'ın uzaklaştırılması şart ama kimi gönderdiysem başarısız oldu; bu işin akıllıca halledilmesi gerekiyor," demişti. Tsaturov ve Erivan'da görevlendirdiği diğerleri, kötüleyici materyaller toplar ve imal ederken, Beria ikiyüzlülükle kendisini bu çabalardan uzak tutuyordu; Bir keresinde, Khanjian Beria'nın ofisindeyken Tsaturov gelmiş ve Beria Khanjian'a zorluk çıkardığı için yardakçısını azarlamıştı. Sanki Tsaturov beş para etmez biriymiş gibi davranıyor, Khanjian için, "O önemli biri, himaye edilmesi gerekiyor," diyordu.[23] Güney Kafkasya parti toplantılarında da Beria bağışlayıcılık rolünü sürdürüyor, Khanjian'ın kendi hatalarını düzeltmesi gerektiğini söylüyordu (öte yandan, herkese hataların varlığını hatırlatmış oluyordu). Bunlar Stalin'in ya da herhangi bir otoriterin repertuarından gayet iyi bilinecek hilelerdi ve Beria da bu alanda kendini geliştirmişti.

Ermenistan Marksizm-Leninizm Enstitüsü Müdürü ve dolayısıyla da Khanjian'ın astı olan Nerses (Nersik) Stepanyan (d. 1898), Beria'nın ününün kaynağı olan yanlışları düzeltmeyi hedefleyerek gizlice bir hatırat kaleme aldı (*Güney Kafkasya'daki Bolşevik Örgütlenmenin Tarihi Üzerine*).[24] NKVD, "karşı-devrimci

---

21 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 57-58. Nami Mikoyan'ın babası kısa süre sonra tutuklanacaktı.

22 Ermenistan'da onun yerine geçen Beria'nın adamı Khachik Moughdousi [Astvatsaturov] olmuştu.

23 Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 1, 1990, s. 69. Tsaturov, Ekim 1937'de tutuklandı ama sağ kurtuldu.

24 Stalin idaresi altında Leninist parti demokrasisinin yok oluşu üzerine Stepanyan da yazmıştı. Aganian, *Nersik Stepanian*, s. 40, 49-50 (atıfta bulunduğu kaynak, Arianskii filial IML, f. 4033, op. 6, d. 312, l. 1-6); Matossian, *Impact of Soviet Policies*, s. 129; *Revoliutsionnyi vostok*, sayı 4, 1936, s. 50. Nisan 1936'da ve tekrar Eylül'de Semyon Sef'in karısı, Tiflis Parti Kültür-Propaganda Şubesi Başkanı Lyudmila Yanushevskaya, metin yazarının Beria değil Sef olduğunu söylüyordu. Bu durum Yezhov'un kulağına gitti ve tanıklarla görüşmeler üzerinden bir araştırma başlattı. 16 Ağustos 1936'da Yezhov karar metninin üzerine not düştü: "Bana materyal getirin." Yezhov NKVD başkanı olduktan sonra, 22 Ekim 1936 tarihli diğer bir katılımcı raporu, sanki Yezhov Beria ile ilgili suçlayıcı materyal toplayıp elinde tutmak istiyormuşçasına, daha muğlak bir dille yazılmıştı. (Sef ve karısı partiden ihraç edildi.) Sokolov, *Beriia*, s. 98-105.

milliyetçi-Troçkist" suçlamasıyla 21 Mayıs 1936'da Stepanyan'ı tutukladı ve Beria 9 Temmuz'da Güney Kafkasya parti şubesini Tiflis'te –artık resmen Gürcüce adı olan Tbilisi kullanılıyordu– toplantıya çağırdı. Goglidze, ardından Bağırov ve Beria, düşman Stepanyan ve "grubunu" korudukları gerekçesiyle "Ermeni Merkez Komitesi'ne" (yani Khanjian'a) saldırdı.[25] Toplantının ardından saat 17.30'da Khanjian Tiflis'te Ermeni Cumhuriyeti'nin tahsis ettiği ofislere gitti. İki koruması, saat 19.00-20.00 arasında, odasında başında kurşun yarasıyla buldukları yönünde ifade verdiler. Tiflis ambulans servisi 21.25'te çağrı geldiğini kayda geçirmişti. Khanjian 22.25'te acil servise getirildi. Gece 01.30'da ameliyata alındı (10 Temmuz) ancak 9 Temmuz'da öldüğü açıklandı.[26]

Beria'yı sıkıntıya sokan diğer bir görevli daha ölmüştü. Hem Kafkasya'daki bazı yetkililer ve hem de Khanjian'ı bir vatansever olarak gören Ermeni göçmenler, onu ofisinde Beria'nın soğukkanlılıkla öldürdüğüne inanıyorlardı. Ancak Moskova'dan ziyarete gelen Parti Denetim Komisyonu orada, yan odadaydı, duymaları ve sonra da dile getirmeleri gerekirdi. Aslında, Khanjian intihar notları bırakmıştı ve karısı en azından bir mektuptaki el yazısının kocasına ait olduğunu kabul etmişti. Beria vicdansız olabilirdi ancak güdüsel değil hesaplı davranırdı. Her ne olursa olsun, Khanjian'ın Ermenistan parti başkanlığından uzaklaştırılması an meselesiydi. Beria yandaşlarının aralıksız takibi ve tutuklama hazırlıkları, kişinin kendisini öldürmesine yetebilirdi.[27]

Beria telefonla Stalin'e haber verdi. 10 Temmuz'da, Güney Kafkasya parti şubesi altı saat süreyle yeniden toplanarak, soruşturma için bir yetkili gönderilmesini talep etmek üzere Stalin'e telgraf çekmeye karar verdi. Stalin gönderdiği cevapta, "Merkez Komite Khanjian'ın intiharı ile ilgili şartların incelenmesi için temsilci gönderilmesine gerek görmemiştir zira bu olayda her şeyin açık olduğu ve araştırmaya ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmıştır," diyordu.[28] Beria saldırıya geçti. 11 Temmuz 1936'da, *Doğu'nun Şafağı* Khanjian'ın intihar ettiğini duyurdu ve bunu "Bilhassa bir parti örgütü liderine yakışmayan korkaklığın dışavurumu," diye niteledi. Khanjian "hatalar yapıyordu, milliyetçilerin, karşı-devrimcilerin ve Troçkist grupların ortaya çıkarılma-

25 Aganian, *Nersik Stepanian*, s. 52 (atıfta bulunduğu kaynak, Arianskii filial IML, f. 1, d. 35, l. 98-99).

26 Korumalar gözaltına alındı ancak bir buçuk ay sonra serbest bırakıldı. Sokolov, *Beriia*, s. 108-120.

27 Antonov-Ovseenko, *Beriia*, s. 92-96; Artsuni, "Samoubiistvo A. G. Khandzhiana"; Gazarian, "Etno ne dolzhno povtorit'sia", sayı 2, s. 65. 1953 yılında Beria'nın yok edilmesinden sonra, Khanjian'ı ofisinde (Beria'nın) vurduğuna ve bir biçimde cesedi Khanjian'ın odasına taşımaları için korumalara teslim edildiğine dair tanıklar ortaya çıkmaya başladı. Güney Kafkasya sekreterliği daktilo ekibinin başı Ermeni Sushannik Safaryan, büro toplantısı tutanaklarını Beria'ya götürdüğünü, yavaşça ofis kapısını araladığı sırada halının üzerinde yatan bir adam gördüğünü ve hemen uzaklaştığını itiraf etmişti. 1961 yılında KGB Şefi Shelepin, Beria'nın Khanjian'ı ofisinde öldürdüğü sonucuna vardı. Deneyimli ajan Beria'nın –yan odada Moskova Merkez Denetim Komisyonu mensupları varken– kendi ofisinde Khanjian'ı vurduğu düşüncesi çok fazla soru işareti barındırıyor. "Sovetskie praviteli Armenii", Ocak 2009: http://www.noev-kovcheg.ru/mag/2009-01/1499.html; *İzvestiya*, 28 Ekim 1961; Medvedev, *Let History Judge*, s. 413, 624-625.

28 http://www.noev-kovcheg.ru/mag/2009-01/1499.html#ixzz23qnzhqky. Aynı zamanda bkz. Aganian, *Nersik Stepanian*, s. 52-53.

sında yeterli dikkati göstermiyordu", ayrıca "ciddi bir verem türünden" mustaripti.[29] Khanjian, resmî bir tören yapılmaksızın Erivan'da bir beton mezara gömüldü; Ermeni görevlilere yönelik bir tutuklama dalgası başladı – iddialara göre bir kısmı İran'a kaçarken yakalanmıştı.[30] 20 Temmuz'da *Doğu'nun Şafağı* Beria'nın imzasıyla Stepanyan'a ağır bir saldırı başlatırken, Tiflis, Bakü ve Erivan'daki "Troçkist-Zinovyevci terörist grupların" maskesinin düşürüldüğünü duyuruyordu. "Aldatıcılıkla karşılaştığında buna uzlaşma ve çürümüş liberalizmle karşılık veren ve bunu hafifseyen komünistler," diyordu Beria, "partiye, Sovyet iktidarına ve anavatanımıza karşı en büyük suçu işlemiş olurlar."[31]

19 Ağustos 1936'da, Moskova'daki Troçkistlerin yargılandığı davanın ilk duruşmasının yapıldığı gün, *Pravda* Beria'nın makalesini bir kez daha yayımladı – "Sosyalizm Düşmanlarını Küle Çevirin!" Bu onun statüsüne dair Kremlinolojik bir işaret fişeğiydi. 1935-1938 yılları arasında *Pravda*'da sekiz makalesi yayımlanmıştı ve bu durum bir bölge parti sekreteri için olağan değildi.[32]

Stalin'in Troçkistlere karşı verdiği yaygın mücadele Beria açısından armağan niteliğindeydi. Eylül 1936'da Ermenistan'da, Beria'nın piyonu Amatuni Amatuni usule uygun olarak ikinci sekreterlikten parti başkanlığına terfi etti. Bir sonraki ay Beria, Stalin'in emriyle Orjonikidze'nin kardeşi Papuliya'yı Tiflis'de tutukladı – tatlı bir intikam: Artık "Sevgili Sergo" dalkavukluğu olmayacaktı.[33] Bundan böyle Megrel, Kafkasya üzerindeki etkisini pekiştirebilirdi. Tabii ki hemen hemen bütün yerel parti başkanları, düşman kampanyasının patlak vermesini kendileri lehine yorumlayacaklardı: Kesilecek hesaplar, alınacak övgüler, boşaltılacak ve hamilik göstergesi olarak dağıtılacak daire ve kır evleri. Ancak Birlik çapında, altmış beş üst düzey başkandan çok azı mevkisini koruyabildi: Jdanov (Leningrad), Kruşçev (Moskova, Ukrayna), Beria (Gürcis-

29 *Zaria vostoka*, 11 Temmuz 1936; *Pravda* [Ermenistan], 12 Temmuz 1936.

30 Tzitzernak, "Aghassi Khanjian."

31 Zaria vostoka, 20 Temmuz 1936.

32 1932-1936 yılları arasında Gürcistan'da –Rusça ve Gürcüce– Marx'ın eserlerinin toplam baskısı 20 bin; Lenin'in eserlerinin 200 bin; Stalin'in eserlerinin 696 bin; Beria'nın eserlerinin 430 bin idi. Toptygin, *Neizvestnyi Beriia*, s. 41. Stalin'in öldürülen Marksizm öğretmenini öven Beria'nın *Lado Ketskhoveli* (1937) başlıklı kitabı, Eylül 1935'te Tiflis Birleşik Marksizm-Leninizm Enstitüsü arşivine giren L. Shengeleya'nın el yazması metninden bariz biçimde intihal edilmişti. Beria bu yönden de efendisine öykünüyordu. Sukharev, "Litsedeistvo", s. 112 (atıfta bulunduğu kaynak, PA IIP pri TsK KPSS, f. 8, op. 1, d. 39, l. 23).

33 Papuliya'nın tutuklanmasından sonra Orjonikidze Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı Bağırov'u Kislovodsk'a çağırdı. Daha sonra Bağırov o görüşmeyi anlatırken, "Orjonikidze bana Beria ile ilgili bilgi verdi ve onun hakkında çok olumsuz konuştu," diyecekti "Orjonikidze, kardeşi Papuliya'nın suçlu olduğuna inanmadığını özellikle belirtti... Beria kendi adamları aracılığıyla Orjonikidze'nin beni Kislovodsk'a çağırdığını öğrenmişti ve telefonla bana bu görüşmenin nedenlerini sordu." Shariya duruma tanıklık edecekti: "Görünürde Beria Orjonikidze hakkında iyi düşünüyordu ama aslında, sırdaş çevresiyle konuşurken onu karşı her türden kaba ifadeyi kullanıyordu. Goglidze ise şöyle diyordu: "Beria benim ve başkalarının yanında Orjonikidze ile ilgili sert, uygunsuz değerlendirmeler yapıyordu... Bende uyandırdığı intiba, Beria'nın bunları Orjonikidze'ye karşı kişisel kini nedeniyle söylediği ve başkalarını ona düşman etmeye çalıştığıydı." Nekrasov, *Beria*, s. 360; Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 1, 1991, s. 50.

tan) ve onun hamisiyken şimdi ona kulluk eden Bağırov (Azerbaycan). Son ikisi parti aygıtlarını yöneten profesyonel gizli polis görevlileriydi.

Operada bir akşam

Stalin, sporculuğuyla iftihar eden Beria'yı, "Sağır" Nestor Lakoba'nın nasıl müthiş bir nişancı ve bilardo oyuncusu olduğunu söyleyerek iğnelemeyi severdi. Stalin, herkesin görebileceği şekilde, Lakoba'yı kendi arabasına alır ve Beria'nın ayrı bir arabada yalnız gitmesini sağlardı. 1936 yılında Sohum'da yaptığı konuşmada Lakoba, "Partimizin Yüce Lideri, tüm dünyadaki işçi kitlelerinin Yüce Lideri, yüce insan, olağanüstü yoldaş, tüm emekçilerin dostu, Yoldaş Stalin, hemen hemen her yıl bizi ziyaret ediyor," derken doğru söylüyordu.[34] Beria sürekli olarak Lakoba'yı tökezletmeye uğraşıyordu.[35] 1936 baharında bir pazar akşamüstü, Beria karısı Nino ile birlikte Lakoba'nın Tiflis'e 300 kilometre mesafedeki Sohum'daki evinin bulunduğu yerleşkeye geldi. Kızının (Adile) kaçırıldığını ve çocuk yaşta evlendirildiğini (Lakoba'nın karısı Sarie'nin beş erkek kardeşinden biriyle evlendirilmişti) ihbar eden bir babanın şikâyetlerine dayalı sorular soruyordu.[36] Başka bir zaman, Stalin ve Beria'nın Lakoba'nın köyünde konuk olduğu ve Sarie'nin yemekleri pişirdiği bir günde, Sarie'nin Stalin'i zehirleme ihtimaline karşın Beria son anda, Stalin'in tabağıyla kendisininkini değiştirmişti.[37]

Lakoba, gizli polis yetkilisi Aleksey Agrba'yı Abhazya'dan kovmuştu ancak Beria, Güney Kafkas parti komitesi başkanı sıfatıyla yetkisini kullanarak Agrba'yı Abhazya bölgesel parti komitesi birinci sekreterliğine atadı ve bu durum

34 Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, s. 2-26 (Sohum şehir sovyetine yapılan konuşma, 1 Ocak 1936). 4 Mart 1936 tarihli *Pravda* Sovyet iktidarının Abhazya'daki on beşinci yılını kutlarken ön sayfada yer verdiği Lakoba'nın Stalin, Orjonikidze ve Mikoyan'la çekilmiş fotoğrafı 1927 yılındandı ve Stalin'in özel koleksiyonundan alındığı söyleniyordu. Hiçbir yetkili –özellikle Beria– bu kadar küçük bir yerle, sadece bir özerk cumhuriyetle ilgili bu denli önemli bir Kremlinolojik sinyali anlamamazlık etmezdi. Lakoba kendisi bir makale yazmayacaktı; onun yerine, Abhaz Parti Sekreteri Agrba'nın imzasıyla bir makale ("Itogi bor'ba i pobed") yayımlandı (*Pravda* bir parti gazetesiydi). 1935 ya da 1936'da Beria bir apartman dairesinden Machabeli Caddesi 11 Numara'daki konağa taşındı. Gagra'da, Stalin'in villasına yakın bir noktada, bembeyaz duvarları olan bir villayı da kullanıyordu. Harriman ve Abel, *Special Envoy*, s. 511-512.

35 1935 ya da 1936 yılında Dış Ticaret Komiseri Roseholtz'un kızı Lakoba'nın Gagra'daki kır evinde intihar edince Beria'ya baskı kurma olanağı doğmuş oldu. Olay sırasında Beria da Gagra'daki kendisine ait kır evindeydi ve kızla arasında cinsel ilişki yaşandığına dair şüphe duyuluyordu. İşin aslına bakılırsa kızın şehirde kaldığı otelde, daha erken saatlerde cinsel ilişkisi olmuştu. Gagra'da davet üzerine ev sahibi ve diğerleriyle yemeğe gitmişti, gece odasına çekilmiş ve orada Lakoba'nın silahlarından biriyle kendisini vurmuştu. Beria, Lakoba aleyhine bir olay kurgulamayı ya beceremedi ya da tercih etmemişti. Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 1, 1991, s. 47-48.

36 Abbas-ogly, *Ne mogu zabyt'*; Abbas-ogly, *Moia Abkhaziia, moia sud'ba.*

37 Musto, "Pistolet ili iad?": http://www.hrono.ru/statii/2004/musto_yad.html. Anlatıldığına göre, 1935 yılında Mikhail Lakoba –Nestor'un üvey kardeşi–, kadınların bulunduğu bir ortamda küfürlü konuşması sebebiyle Beria'nın şakağına Brauning tabancasını dayamıştı. Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 294 (atıf yok).

Lakoba'yı çok üzdü. 1936 yılında, anti-Troçkist kampanya ve İspanya müdahalesi sırasında Soçi tatilindeki Stalin, Abhazya Miusera'da Lakoba tarafından kendisi için inşa ettirilen yeni kır evini ziyaret etti. Lakoba ortalıkta görünmüyordu. Stalin çalışanlarından araştırmalarını istedi ve Lakoba, Agrba'nın kendisine Abhaz başkentinden ayrılmasına izin vermediğini iletti; Stalin, Lakoba'dan parti disiplinine uymasını istedi. Stalin bu yasağı kaldırmanın yanı sıra, Agrba'yı Tiflis'e geri çağırması için Beria'ya emir verdi.[38] 17 Ağustos 1936'da, Beria Abhazya'daki yer isimlerinin SSCB merkez yürütme komitesi tarafından "Gürcüleştirilmesini" Stalin'e kabul ettirmeyi başardı ve Sohum resmen Sohum oldu. Bu Lakoba'ya büyük bir darbeydi zira Lakoba, üzerinde "Gürcistan" yazdığı için Abhazya'da araç plakalarının dağıtılmasını dahi reddediyordu.

Lakoba ve Sarie, Moskova'da 8. Sovyetler Kongresi'ne katıldılar (25 Kasım-5 Aralık 1936). Söylentilere göre Stalin, her zaman olduğu gibi, Metropol Otel'e araba göndererek onları akşam yemeği için aldırmıştı ve yeni Sovyet anayasası ile bağlantılı olarak, Lakoba Abhazya'nın, Gürcistan dışında, RSFSC'nin Krasnodar bölgesine aktarılması yönünde Stalin'den talepte bulunmuştu. Bu arada, her zaman olduğu gibi, Beria'dan yakınmıştı.[39] Ne olursa olsun, Beria Lakoba'yı 28 Aralık 1936 tarihi için planlanan Gürcü "parti çalışanları" toplantısına katılması için davet etti ve Lakoba 26 Aralık'ta Sohum'dan yola çıkarak Tiflis, Rustaveli Bulvarı'ndaki Orient Otel'e geldi.[40] Ertesi gün, Beria'nın evinde ya da Lakoba'nın şoförü ve koruması Davlet Kandalia'nın iddiasına göre, Gürcü dans topluluğunun kurucusunun (Sukhishvili) evinde, Beria ve Nino ile yemek yediler (öğle ya da akşam yemeği; bu konuda kaynaklar çelişiyor). Yemekten sonra Lakoba Tiflis Milli Opera ve Balesi Salonu'nda 27 Aralık'ta sahnelenen Andria Balanchivadze'nin (George Balanchine'nin kardeşi) bestelediği ilk Gürcü balesi *Mzechabuki*'yi ("Güneş Gibi Gençlik") izledi. Lakoba aniden hastalandı ve ilk perdenin ardından, caddenin hemen başındaki Orient'e döndü. Orada, saat 04.20'de (28 Aralık) öldü.[41]

Beria ve fedailerinin olay yerine gelmelerinin ardından, bir doktor kalp krizinden öldüğünü açıkladı.[42] Lakoba'nın kan rahatsızlıkları vardı ve pıhtılaşma

---

38 Lakoba, "'Ia Koba, a ty Lakoba'", s. 74.

39 Lakoba, "'Ia Koba a ty Lakoba'", s. 67. Aynı zamanda Musto Dkhikhasvili'nin anılarında yer alan dedikodulara bakılmalıdır. Musto Dkhikhasvili, "Konkurenty" (http://www.hrono.ru/statii/2004/musto_konkur.html). Musto protesto ederek cenazeye katılmadığını belirtiyor; fotoğraflarda ise tabutu taşıyanlar arasında olduğu görülüyor. Dimitrov'un günlük notları (12 Aralık 1936) "Lakoba ve karısıyla." Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 41.

40 Lakoba'nın, Beria'nın çağrısı üzerine Tiflis'e gidebilmesi için resmî izin gerekiyordu, ona ve M. Gobechiya'ya izin, telefon oylaması sonucu 25 Aralık 1936'da verildi. Marykhuba, *Moskovskie arkhivnye*, s. 8 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 8, d. 97, l. 217-218).

41 Bazılarına göre Tiflis'teki Abhaz temsilcisi Anastas Engelov otele yürürken Lakoba'ya yardım etmişti zira Lakoba'nın şoförü, aldığı talimat gereği otelde bekliyordu. Kasım 1937 Lakobacılar yargılaması kapsamında Engelov da infaz edilecekti.

42 Minchenok, "Nestor i ten'" Beria otele Güney Kafkasya NKVD Başkanı Goglidze ve belli ki Gürcü Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Mgaloblishvili eşliğinde gelmişti. (Mgaloblishvili

önleyici ilaçlar aldığı düşünülüyordu. Bir yıl öncesine ait, Moskova'daki Kremlin Hastanesi'nin gizli bir tıbbi raporuna göre Lakoba'ya grip ve sol kalp kulakçığı bölgesinde başlayıp kulak ve boyna doğru yayılarak ciddi duyma kaybına sebep olan iltihaplı erizipel tanısı konulmuştu. Ayrıca, damar sertliği ve kardiyoskleroz (kalp dokusunda sertleşme) bulunmuştu.[43] Yine de, zehirlenme söylentileri hemen yayılacaktı. Lakoba kırk üç yaşındaydı.

Beria, Lakoba'nın büyük bir törenle gömülmesini sağladı, şüphesiz konuyu Küçük Köşe ile müzakere etmişti. Naaş 29 Aralık 1936'da Abhazya'ya getirilerek Sohum Devlet Drama Tiyatrosu'na konuldu. Abhaz bölgesel parti komitesi, inşaatı sürmekte olan Sohum Hidroelektrik Santralı'na adının verilmesine, Sohum Pedagoji Enstitüsü'nde on öğrenciye adına burs verilmesine ve bunun basında duyurulmasına karar verdi. Lincoln otomobili ve inşa edilmekte olan bir kır evi ailesine verildi.[44] İki gün sonra düzenlenen devlet törenine on üç bin kişi katıldı; Beria tabutu taşıyanlar arasındaydı. Lakoba şehrin botanik bahçesinde özel bir mezara yerleştirildi.[45] Stalin taziye yayımlamadı. Tiflis'ten bir NKVD ekibi Abhaz arşivlerini karıştırmaya başlamıştı ve daha Ocak 1937'de portreleri kaldırılmaya başlandı. Mezarı şehrin dışına, Mikhailov Mezarlığı'na taşındı; ilk başta konulduğu namlı mezar tahrip edildi. Bazıları Lakoba'nın iç organlarının –mide, böbrek, beyin ve hatta gırtlak– çıkarıldığını ve gövdesinin yakıldığını fısıldıyordu.[46] Lakoba'nın dul eşi Moskova'ya gitti (orada yakın zamanda dul kalmış Zinaida Orjonikidze ile birlikte kalacaktı) ancak Stalin'le görüşmesi mümkün olmadı.

Khanjian'ın intiharının ardından Lakoba'nın şüpheli ölümü Beria'nın gizemini ve gücünü artırdı. Lakoba Stalin'in yakın arkadaşıydı (ve Beria'nın ona tanıtılmasında aracılık etmişti) ancak anlaşılan Stalin Lakoba'nın ölümünde Beria'nın olası rolünü keşfedememişti. Aksine, içten bir halk insanı olan Lakoba'nın ölümünden sonra Beria tarafından halk düşmanına dönüştürmesine seyirci kaldı. Milliyetçi sapma, 1929'da Troçki'nin Türkiye'ye "kaçmasına" izin vermek ve Stalin ile Beria'ya suikast komplosu hazırlığında olmakla suçlanıyordu. (Brauning tabancası ile Stalin'in huzurunda atış talimi yaparak nişancılığıyla övünen bir adamın suikast "komplosuna" ihtiyaç duyması pek olası değil-

---

tiyatroya Lakoba ile birlikte gitmiş ve zaten otele daha önce dönmüş de olabilir.) İki Gürcü NKVD görevlisi de (Kobulov da dahil olmak üzere), hayatını kaybeden Lakoba'nın yattığı odadaydı.

43 26 Nisan 1935'te Moskova'da Politbüro Lakoba'nın sağlığını görüşmüş ve ona doktorların talimatlarına uyması ve Kremlin Hastanesi'ne yatması talimatını vermişlerdi. Kremlin doktorları Lakoba'nın çalışma süresini, birkaç haftalığına dört saate düşürmesini, uygun bir diyet uygulamasını (et tüketimini azaltmak da dahil olmak üzere), sigara ve alkolden uzak durmasını, fizik tedavi görmesini, krem ve merhem kullanmasını önermişlerdi. Marykhuba, *Moskovskie arkhivnye*, s. 23-24 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 971, l. 12); Hoover Arşivleri, Lakoba belgeleri, 1-7, 16 Eylül 1935.

44 Marykhuba, *Moskovskie arkhivnye*, s. 8 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 8, d. 97, l. 215: 29 Aralık 1936).

45 *Pravda* 29 Aralık'ta ölüm haberini verdi.

46 Medvedev, *Let History Judge*, s. 624.

di.) Beria bundan sonra, Lakoba'nın akrabaları ve yakın çalışma arkadaşlarını sistematik olarak imha etmeye başladı.[47] Beria'nın piyasaya sürdüğü Agrba yeniden Abhazya parti başkanlığına tayin edildi.[48]

Suçlu iadesi erki

Beria sadece eyalet, kasaba ya da şehir parti görevlilerinin atamaları için değil ama aynı zamanda fabrika yöneticileri ve yerel sovyet seçimlerine aday olacaklar için de Merkez Komite oluru istemek zorundaydı.[49] Orgbüro direktifleri (15 Ekim ve 26 Aralık 1936), artık bölge parti aygıtlarının yılda altı faaliyet raporu sunmalarını istiyordu; böylelikle merkezî talimatlara riayet edilmesi sağlanacaktı. Bu da Stalin'in bir takıntısıydı. Beria, Gürcistan partisinin uyumundan emin olduktan ve aynı şeyi alt düzey örgütlerden talep ettikten sonra 1936 yılı için tüm raporların özetlerini gönderdi – ancak bu durumu, yeni evrak işlerinin, Orgbüro ya da muhtelif Merkez Komite şubelerine ayrıntılı başka raporlar hazırlamaktan görevlileri kurtarmadığını Stalin'e göstermek için kullandı (17 Şubat 1937). "Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, bu türden raporlama gereksiniminin bir yarar sağladığından kuşku duyuyor," diye yazmıştı. "Parti örgütlerinin alt ve üst seviyeleri arasında mutlaka bulunması gereken canlı bağlantıların yerine yazılı bağlantı tesis edildi ve bu parti örgütlerinin çok fazla zamanını alıyor." Sistem eleştirisi ve ilgili örnekler doğru ama şaşırtıcıydı. Stalin bu küstahlığı cezalandırmadı.[50]

Beria, terör sayesinde NKVD'nin partiye karşı üstünlük sağlamasının canlı bir örneğiydi, ancak bu statüyü yıllar önce kazanmıştı. Moskova ziyaretleri sırasında (Samotyochnaya Meydanı yakınındaki) Troitsk'ta bulunan NKVD konutlarındaki kendi dairesinde kalıyordu. Parti aygıtına geçtikten sonra da içkinin, şarkının, dansın ve kadınların bol olduğu bu konutu bırakmadı.[51] Yagoda,

---

47 Bu, Lakoba'nın tabutuna eşlik edecek merasim kıtasına lider olarak Beria'nın seçtiği Mgaloblishvili ile başladı. Mgaloblishvili "bağlarından" dolayı tutuklanmıştı. Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 1, 1991, s. 48-49. Anlatılana göre, Beria'nın adamları, Lakoba'nın Abhazya'yı Türkiye'ye satmak istediğini itiraf etmesi için Sarie'yi dövmüşlerdi; ancak, onun gözlerinin önünde on dört yaşındaki oğlu Rauf'u dövdüklerinde dahi Sarie'nin bunu reddettiği anlaşılıyor. Hücresinde işkenceden öldüğü rivayet ediliyor. Medvedev, *Let History Judge*, s. 495-496.

48 Rastlantı eseri ya da değil, Lakoba'nın vefatından sonra Stalin dokuz yıl boyunca Kafkasya'ya tatile gelmeyecekti. 1937 yılında Abhaz alfabesi değiştirilerek Gürcü alfabesine geçildi. 16 Aralık 1936'da Abhaz parti şubesi Latin alfabesinden Gürcü alfabesine geçmeyi öngören bir kararnameyi görüşmüştü (başka yerlerde Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçilirken); tüm matbaa ve daktiloların yenilenmesi gerekecekti. Gürcü köylülere Abhaz kıyılarına yerleşmesi için toprak bahşedildi ve Abhaz dilinde radyo yayınları kesildi. Marykhuba, *Moskovskie arkhivnye*, s. 9 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 8, d. 105, l. 16-17); *Abkhazia*, s. 4. (Abhazlar 1954 yılında Kiril alfabesine geçti.)

49 Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 64 (4 Ağustos 1937), 67-68 (16 Ağustos 1937), 69-70 (16 Ağustos 1937).

50 Beria, alt seviye parti örgütlerinin denetiminin ispatı gerektiğinde belgeleneceğini taahhüt ediyordu. Guruli ve Tushurashvil, *Correspondence*, s. 29-30.

51 Mlechin, *KGB*, s. 199 (Aleksandr G. Solovyov günlüğü).

partinin Kafkasya başkanını evden alması için merkez NKVD garajından araba göndermeyi sürdürdü. Yagoda tutuklanınca Yezhov'a geçiş konusunda Beria hiç zorlanmadı.[52] Yıllar boyunca Yagoda için çalışmamıştı ve Yezhov Gürcistan'ın Abastumani Sanatoryumu'na geldiğinde iyi ev sahibini oynayacaktı; Yezhov, Beria'nın Moskova ziyaretinde karşılığını verdi.[53] Beria'nın zaman zaman Yakın Kır Evi'ne davet edildiğini Yezhov biliyordu. Moskova'daki Şubat-Mart 1937 genel kurulunda, son konuşmacılardan biriydi (3 Mart sabah oturumu). Yoldaş Stalin'in doğruluğunu birkaç kez vurgulayarak, puan kazandıran konuşmalarından birini yaptı.[54]

Genel kuruldan sonra, Mekhlis 20 Mart'ta *Pravda*'da birinci sayfadan yayımlanan "Güney Bölgelerine Ciddi Bir Uyarı" başlıklı makalesinde Beria ile çekişiyor, başkalarının yanı sıra Beria'yı da ismen anıyordu. Nisan 1937'de Güney Kafkasya parti komitesi dağıtıldı ve göstermelik olarak Beria'nın yetki bölgesi Gürcistan'la sınırlanmış oldu. Gerçekte ise etkisini Kafkasya'nın ötesine taşıyordu.

Kendisini hor gören Kafkasya'daki partili eski yoldaşlarının Orjonikidze'nin Kremlin dairesinde ya da Moskova yakınlarındaki kır evinde (önce Volynskoe ve sonra Sosnovka'da) toplanarak aleyhine konuşmalarından Beria uzun süredir nefret ediyordu – Beria'nın Stalin'le paylaştığı bir diğer durum. Terörün sunduğu fırsat sayesinde Beria Kafkas ajanı Vsevolod Merkulov'u artık Kafkasya dışında olan eski Kafkas üst düzey yetkililerinin peşine taktı.[55] Levan Gogoberidze, Azov bölgesinde tutuklanarak Beria'nın denetimine iade edildi. Gürcistan NKVD'sinin başında bulunan Beria'nın himayesindeki Bogdan Kobulov, Kasım 1936'da, Gogoberidze'nin, "Yoldaş Orjonikidze'den duydukları temelinde... Yoldaş Beria'nın geçmişine ilişkin karşı-devrimci ve karalayıcı yalanlar üretip" yaydıklarını itiraf ettiğini bildirdi.[56] Beria'nın Güney Kafkasya parti başkanlığından aldığı Mamiya Orakelaşvili, Orjonikidze sayesinde Moskova'da Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'nde müdür yardımcılığına getirilmişti ancak Orjonikidze'nin intiharından birkaç hafta sonra, Nisan 1937'de Astrahan'a sürüldü; daha sonra tutuklandı (26 Haziran 1937) ve Beria'ya teslim edildi. Orakelaşvili'nin "Gürcistan Komünist Partisi Sekreteri Lavrenti Beria'ya karşı açtığı savaşta Sergo Orjonikidze'ye Levan Gogoberidze, Pyotr Anishvili ve Nestor Lakoba'nın katıldığını, onunla ilgi kasıtlı olarak karalayıcı ve tacizkâr

52 Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 5, 1990, s. 85 (Malik Dotsenko'nun ifadesi, Litvin'e atıfla).

53 Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 5, 1990, s. 86-87. (Yezhov'un tatili 1931-1932'deydi.) Kruşçev Malenkov'la birlikte Yezhov'un Meshcherino'daki kır evine gittiklerini ve Beria'nın orada olduğunu hatırlıyordu. Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 180.

54 Beria, "Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, emperyalist güçlerin özellikle yoğunlaştırdıkları girişimlerinin hedefi durumundalar," diyerek kendi statüsünü yükseltiyordu – düşmanlarının peşinden gitmek için kendi kendine mutlak yetki sağlıyordu. Kosheleva vd., "Materialy fevral' – martovskogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", sayı 5-6, 1995, s. 8-13.

55 Popov ve Oppokov, "Berievshchi ", sayı 7, 1989, s. 86 (Goglidze).

56 Nekrasov, *Beria*, s. 367.

yalanlar imal edip yaydıklarını öğrendim," diye itirafta bulunduğu iddia ediliyordu.[57]

Diğer her yerde, başka eyaletlere saçılmış birbiriyle ilişkili kişiler toplanıyor ve işkenceden geçirilerek *görevdeki* bölge parti başkanlarını suçlamaları sağlanıyordu. Beria'nın, suçlu iadesi erkinden tek başına yararlanıyor olmasının sebebi, kısmen kendi ataklığı kısmen de düşmanlarının aynı zamanda Stalin'in düşmanları olmasıydı. Orjonikidze, Stalin-Beria bağının tam merkezindeydi. Orakelaşvili itiraflarına şöyle devam ediyordu: "Parti'nin diktatörü Stalin ile ilgili karalayıcı sözler sarf ettim ve politikalarının aşırı derecede sert olduğunu düşünüyordum. Bu anlamda, Sergo Orjonikidze'nin üzerimde çok fazla etkisi vardı; 1936 yılında, dönemin Leningrad muhalefet liderlerine (Zinoviyev, Kamenev...) yönelik Stalin'in tutumu ile ilgili benimle konuşurken, aşırı kabalığıyla, Stalin partiyi bölünmeye götürüyor ve sonunda ülkeyi çıkmaza sürükleyecek, demişti."[58]

Beria, Yezhov ile girdiği sert bir rekabeti dahi kazanmayı başarmıştı. Beria, eski bir Stalin düşmanı olan Polikarp "Budu" Mdivani'yi tutuklamıştı ancak Moskova'daki "ifadeler" Mdivani'nin suçlarla bağını ortaya koyduğundan, Yezhov onun başkente iadesini sağladı ve orada Lubyanka'da yeniden sorgulandı, suçunu "itiraf etti."[59] Anlaşılan Beria Stalin'le konuyu görüşmüştü, zira Mdivani Gürcistan'a iade edildi. 12 Nisan 1937'de Beria, Mdivani'nin Tiflis Metekhi Kalesi Hapishanesi'nde (Çarlık rejimi döneminde Stalin de burada hapis yatmıştı) on dört sorgudan toplanan tutanağı Stalin'e gönderdi. Dosya iki yüz sayfadan fazlaydı, bazı pasajların altını çizen Stalin birer kopya da Molotov, Kaganoviç ve Voroşilov'a gönderdi.[60] Gürcistan'ın 10. Parti Kongresi'nde (15-21 Mayıs 1937), kendi portresi altında konuşan Beria, Mdivani ve arkadaşlarını "'Dayanılmaz' addettik-

57 Eylül 1937'de Orakelaşvili'nin şu ifadeyi verdiği söyleniyordu: "Sergo Orjonikidze'nin dairesinde, benim de bulunduğum bir ortamda Beso Lominadze, partinin lider kadrolarına dönük bazı karşı-devrimci hakaretler savurduktan sonra yoldaş Stalin hakkında özellikle aşağılayıcı ve saldırganca suçlamalarda bulundu. Beni şaşırtan, Lominadze'nin bu karşı-devrimci küstahlığı karşısında Orjonikidze'nin gülümseyerek bana dönmesi ve 'şuna bak hele!' demesi ve soğukkanlı bir tonda Lominadze ile konuşmaya devam etmesi oldu... Genel olarak söylemem gereken, Sergo Orjonikidze'nin evinin salonunun ve tatil günlerinde de kır evinin (önce Volysnkoe daha sonra Sosnovka'da), bizim karşı-devrimci örgütümüzün sıklıkla kullandığı toplantı mekânları olduğudur. Buralarda, Sergo Orjonikidze'nin gelmesini beklerken, en açık biçimiyle karşı-devrimci konuşmalar yapılıyor ve Orjonikidze geldikten sonra da sürdürülüyordu." Nekrasov, *Beria*, s. 78. Aynı zamanda bkz. Knight, *Beria*, s. 83. Kocası Orakelaşvili'nin gözlerinin oyulup çıkarılması ve kulak zarlarının delinmesi, Gürcistan Aydınlanma Komiseri olan karısı Maria'ya zorla izlettirildi.

58 Ginzburg, "O gibeli Sergo Ordzhonikidze", s. 91-92. Beria'nın yardakçısı Goglidze, daha sonra, zaten bariz olanı kabul edecekti: Orjonikidze'yi suçlayıcı bu tür "ifadeler" daha ziyade Stalin'i memnun etmek için veriliyordu. Nekrasov, *Beria*, s. 360; Popov ve Oppokov, "Berievshchina", sayı 1, 1991, s. 55; Nekrasov, *Beria*, s. 378-379.

59 Pyatakov yargılamasında Mdivani, Yezhov ve Beria'yı öldürmeyi planlamakla suçlandı. *Report of Court Proceedings*, s. 74. Marx-Engels-Lenin Enstitüsü Gürcistan Şubesi'nin Eski Başkanı Toroshelidze de Ekim 1936'da tutuklandı.

60 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 113. Buharin 'in ilk karısı Nadejda Lukina, Kamenev ve Zinovyev'in yargılandığı gün, 23 Ağustos 1936'da Stalin'e yazdığı mektupta, Kirov için Kızıl Meydan'da düzenlenen cenaze töreninde Kamenev'i Mdivani'ye gülümserken gördüğünü söylüyordu ("Bunu size yazmadan edemedim"). RGASPI, f. 558, op. 11, d. 710, l. 135-136.

leri rejim... 'ÇEKA'cı' yöntemlere başvurulması ve Gürcistan'da emekçilerin durumunun giderek kötüleşmesi hakkında konuşup durmakla" itham etti.[61]

Beria bazı adamlarının çevresine sınırlar çekmeyi denedi. Gürcistan [Komünist Partisi'nin] 10. Kongresi'nde, "Karşı-devrimin her türüyle savaşmalıyız; aynı zamanda, bir aşırı uçtan diğerine savrulmamak için akıllıca davranmalıyız," diyordu. "Bulundukları mevkilere şanslarının da yardımıyla gelen ancak Troçkizmi çoktan terk etmiş tüm eski milliyetçi ve Troçkistlere aynı genel çerçeve içinde davranmak, gerçek Troçkistler, yıkıcılar ve ajanlarla savaşma hedefine sekte vurmaktan başka işe yaramayacaktır." Ancak baskı, kongrenin son gününü takip eden (22 Mayıs 1937) *Pravda*'nın Tiflis muhabirinin yazdığı *makale* ile gözüpek Mekhlis'den geldi. Yazıda, "Yetersiz eleştiri ve özeleştiri," deniliyordu, "birkaç şükür konuşmasıyla olmaz." Beria yine kendisini ayrı tuttu: 27 Mayıs'ta Stalin'e "yanlış ve maksatlı" makale hakkında yazdı ve özeleştirinin sadece Gürcü kongresinde değil kongreye hazırlık olarak düzenlenen ilçe ve şehir konferanslarında da yaygın biçimde yapıldığı konusunda ısrar ediyordu. Bu toplantıların maksadı "partili kitlelere, Merkez Komite Mart [1937] genel kurulu kararlarının ve yoldaş Stalin'in yaptığı konuşmanın, derinlemesine ve doğru bir biçimde açıklanması" idi.[62]

Beria, adı geçen *Pravda* muhabiri Mikhail Mezenin'in, sanki Gürcü topraklarındaki bir yabancı ajanmış gibi, Moskova'daki editörlerle haberleşmesini de gizlice dinlediğini Stalin'e haber vermişti.[63] *Pravda* haberini, "Gürcistan Komünist Partisi (Bolşevik) Kongresi'nin çalışmalarını itibarsızlaştırma" çabası diye niteleyerek, Merkez Komite'nin gazeteyi Gürcü kongresinin gerçeklerine aşina olmaya ve doğru bir haber yayımlamaya yöneltmesini talep ediyordu. Stalin'e dökümleri de yollamıştı. Başka bir bölge parti başkanının, böyle bir karşı duruş sergileyip bedel ödememesi bir yana teşebbüs etmesini bile tasavvur etmek imkânsızdı. *Pravda*'nın kendi makalesini yayımlamasına (5 Haziran 1937) izin verilen Beria, Troçkistlere ve diğer düşmanlara karşı parti çizgisine sıkı sıkıya bağlı kalan Gürcü kongresine övgüler düzüyordu. Bu arada, 31 Mayıs'ta Stalin ve Molotov imzalı, sayısız düşman listesinin ilki Tiflis'e ulaştı. "Birinci kategori"de (infaz) 139 isim ve "ikinci kategori"de (on yıl) 39 isim vardı.[64] Bu doğrudan talimata Beria'nin direnmesi imkânsızdı.

---

61 *Zaria vostoka*, 27 Mayıs 1937; *Pravda*, 5 Haziran 1937.

62 Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 53-55. Polis raporlarına yansıyan Gürcistan'daki dedikodu için bkz. Junge ve Bonwetsch, *Bolshevistskii poriadok*, II, s. 69-72 (Arkhiv MVD Gruzii, 2-I otdel, f. 14, op. 11, d. 244, l. 19-22).

63 Beria'nın Stalin'e çektiği telgrafta, Mezenin'in Moskova'daki üstü Aleksandr Nikitin'in muhabirini sert eleştirel bilgiler iletmekle görevlendirdiği ve iki kez telefon açarak Mezenin'den röportajını daha da keskinleştirmesini istediği aktarılıyordu. Nikitin (d. 1901) Ağustos 1937'de *Konsomolskaya Pravda*'ya editör, Ocak 1938'de Merkez Komite Basın şubesine müdür olarak atandı, 3 Eylül 1939'da tutuklandı ve Temmuz 1941'de infaz edildi.

64 Avalishvili, "'Great Terror.'" 29 Mayıs 1937 İlya Çavçavadze'nin yüzüncü doğum yıldönümüydü ve bu tarihten sekiz gün önce Beria Stalin'e çektiği telgrafta, Stalin'in 1896 yılında yazdığı şiirleri yeniden yayımlamak için izin istiyordu (bu şiirlerin bazıları Çavçavadze'nin dergisinde yayımlanmıştı). Stalin reddetti. Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 46.

Bir despotun tercihleri

Beria'nın iç savaş dönemindeki değişik vukuatlarıyla dolu biyografisi dedikoduların devam etmesine olanak sağlıyordu. Kaminsky adıyla bilinen ve SSCB Sağlık Komiseri sıfatıyla Orjonikidze'nin sahte kalp krizi ile ölüm belgesini imzalamış olan Grigory Gofman, Haziran 1937 tarihinde Moskova'da gerçekleştirilen Merkez Komite genel kurulunda, Bakü'nün İngiliz işgali altında olduğu dönemde Beria'nın burjuva-milliyetçi Musavat karşı-istihbaratına hizmet ettiğini yumurtlayıverdi ki bu durum Beria'yı İngiliz ajanı yapıyordu.[65] Katılımcılar arasında bulunan Kaminsky, 1920 yılında Beria'nın Musavat'la ilişkisinin tartışıldığı Bakü parti toplantısında bulunmuştu –Kaminsky o dönemde Azerbaycan parti sekreteriydi–, dolayısıyla Beria'nın temize çıktığından da haberdardı. Bazı Merkez Komite mensupları başlangıçtaki suçlamaların ne olduğunu dahi bilmiyordu. Sverdlov Salonu buz kesmişti. Duruma tanıklık eden Kruşçev, "Hiç kimse aksini ispata çalışmadı," diyordu, "Beria da konuya açıklık getirmedi. Çıt çıkmıyordu."[66] Stalin ara verdi.

Kaminsky olağanüstü bir figürdü. Eski Rusya'nın silah sanayiinin ilk merkezi Tula'da, o zamanlar genç ve yetenekli Yahudi olan Kaminsky (d. 1895), 1918-1920 tarihleri arasında Bolşevik *Kommunar* gazetesini yayımlıyordu – kabaca, Beria'nın Musavat burjuva karşı-devrimci istihbaratına hizmet ettiği tarihlerde. Tula gazetesi yayın hayatına 300 tirajla başlamış ancak Kaminsky, işçi ve köylülere hitap ederek bu rakamı 10 binin üzerine taşımıştı.[67] Daha birinci sayısında (4 Temmuz 1918), "*Kommunar* bir eliyle emekçilerin hayatı örgütlemesine, ekonomiyi yoluna koymasına yardım edecek; disipline, çalışmaya ve kamu düzenine davet edecek ve diğer eliyle, acımasızca karşı-devrimin başını ezecek," diyordu. On dokuz yıl sonraki genel kurulda kendisi "karşı-devrim" unsuru olacaktı. Stalin, Beria'nın geçmişinin konuşulmasına olanak tanımak yerine, aynı gün Kaminsky'i tutuklattı ve azletti.[68] NKVD Rıhtım konutlarındaki evini ve Barvikha'daki devlet kır evini didik didik etti, ünlü heykeltıraş Vera Mukhina tarafından yapılan alçı büstünü, on bir yaşındaki kızının çizdiği kır evi resmi dahil olmak üzere tüm fotoğraf ve her tür kâğıt parçasını alıp götürdü.[69] İki erkek

---

65 Nekrasov, *Beria*, s. 242-243. Mikoyan, 1937'de Merkez Komite genel kurulunda Beria'nın Musavat'taki rolünün tartışıldığını hatırlıyordu. Naumov, *Lavrentii Beriia, 1953*, s. 165-166; Antonov-Ovseenko, *Beriia*, s. 19.

66 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 253-254. Aynı zamanda bkz. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodstvo*, s. 374 (RGASPI, f. 73, op. 2, d. 19, l. 49-50, Kaganoviç'ten Stalin'e, 20 Eylül 1937).

67 Kaminskii, *Grigorii Kaminsky*; "Grigorii Naumovich Kaminskii."

68 Pavliukhov, *Ezhov*, s. 296-297. İddiaya göre, 25 Haziran sabahı Kaminsky'nin karısına genel kuruldan dönemeyebileceğini söylediği; kasasındaki ve komiserlikte bulunan masasındaki tüm belgeleri zaten ortadan kaldırdığı ve asistanından başka yere naklinin söz konusu olup olmadığını sorup öğrenmesini istediği söyleniyor. Zhavaronkov ve Pariskii, "Skazavshii budet uslyshan", s. 200-203 (Sağlık Komiserliği'ndeki yardımcısı Karmanova'nın ve yazar Aleksandra Bentsianova'nın anılarından alıntı. Her ikisi de genel kurula katılmamıştı), 209 (I. I. Mukhozov'dan alıntı).

69 *Afanas'ev, Oni ne molchali*, s. 204 (Svetlana Kaminskaya). 1923 yılında Almanya'da bulunan Sovyet gazeteciler arasında Komintern'in, iktidarın ele geçirilmesini kışkırtma çabalarının

kardeşi de tutuklandı. Annesi, kapatılan Kızıl Meydan'ın bitişiğindeki Aleksandr Bahçeleri'nde beklemeye başladı. "Yosif Visaryonoviç dışarı çıktığı anda ona üç oğlunun tutuklandığını söyleyecekti ve onun da acıyıp çocuklarını serbest bıraktıracağını" umuyordu.[70] Kaminsky, haberleşme hakkından mahrum edilerek on yıla mahkûm oldu ki bu da infaz anlamına geliyordu.[71]

Stalin imal edilmiş olaylara dair "itirafları" gerçek kabul ediyordu fakat Beria'nın geçmişindeki gerçek fiilleri görmezden geldi, oysa başka örneklerde geçmiş fiiller ölüme götürebiliyordu. Kaminsky'nin genel kuruldaki patlamasının, Beria tarafından yıllar önce bir kenara itilen eski Güney Kafkasya gizli polis şefi İvan Pavlunovsky'yi (25 Haziran) aynı gün içinde Stalin'e mektup yazmaya sevk ettiği anlaşılıyor. Merkez Komite aday üyesi olan Pavlunovsky (d. 1888) Ağır Sanayi Komiserliği'nin çok önemli savaş harekât şubesinde hizmet etmişti (Orjonikidze'nin emrinde). Stalin'e yazdığı özel mektupta, 1926 yılında Güney Kafkasya GPU başkanlığına atandığında Derjinski'nin kendisini çağırdığını ve astlarından olan Beria'nın Musavat karşı-istihbaratta çalıştığını ancak bunun kendisine karşı kullanılamayacağını zira partinin görevlendirmesi ile bunu yaptığını söylediğini anlatıyordu. Pavlunovsky, Orjonikidze'nin Beria'nın geçmişinden "Yoldaş Stalin'in haberdar olduğunu, kendisinin [Orjonikidze] bu konuyu Yoldaş Stalin ile görüştüğünü" anlattığını da ekliyordu.[72] Pavlunovsky'nin Stalin'in bir gözdesini özel olarak savunması aslında kendi postunu kurtarma çabasıydı. Başarılı olmadı. Stalin'in, Orjonikidze "klanını" yok etme girişimi kapsamında, 28 Haziran'da tutuklandı.[73]

Minik bir yüce lider

Beria'nın Stalin'i taklit ederken başvurduğu diğer bir yöntem, kendisini alanının tek hamisi konumuna yerleştirmekti. Provalara gittiği, aktör ve aktrislerle özel toplantılar yaptığı, aydınların devlete hizmet etmek ve lideri övmek için var olduklarını anlamalarını sağladığı herkesin malumuydu.[74] Buna belirli bir sanatsal tercih eşlik ediyordu. Birçok Gürcü Bolşevik, Şota Rustaveli'yi "feodal"

---

korkunç sonuçları olabileceğini rapor eden tek kişi Kaminsky olmuştu. Lozhechko, *Grigorii Kaminskii*.

70 *Afanas'ev, Oni ne molchali*, s. 210-211 (Kaminskaya).

71 Yargılama 10 Şubat 1938'de Yagoda'nın eski kır evinde (Kommunarka) yapıldı.

72 "Ochen' vysoko tsenit t. Beria", s. 163-165 (APRF, f. 45, op. 1, d. 788, l. 114-115ob; RGSASPI, f. 558, op. 11, d. 788, l. 114-116ob, 25 Haziran 1937). Güney Kafkasya gizli polisi eski başkanlarından Tite Lordkipanidze 22 Haziran 1937'de, bazı astlarıyla birlikte Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde tutuklandı, 14 Eylül 1937'de ölüme mahkûm edildi ve on beş gün sonra öldürüldü.

73 Daha 21 Ekim 1933'te Stalin Kaganoviç'e şöyle yazmıştı: "Pavlunovsky ağır silahları mahvetti. Orjonikidze'yi birkaç gözdesi ile ilgili olarak paylamak gerekiyor. Devlet yardımlarını bu embesillere dağıtmaya hazırdı." Stalin'den Kaganoviç'e, RGASPI, f. 81, op. 3, d. 100, l. 38-39. Pavlunovsky 30 Ekim 1937'de öldürüldü.

74 Daha 1920'lerde Menşevik sempatizanların kökünü kazımak üzere yürüttüğü polis faaliyetleri sırasında Beria, edebiyatçılar, müzisyenler ve üniversite çalışanları ile ilgili dosyalar oluşturmaya başlamıştı. Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 299.

ve İlya Çavçavadze'yi "burjuva idealist" addederken Beria onları büyük milli sanatçılar olarak görüyor ve eserlerinin çok yüksek sayıda baskılarla yeniden yayımlanmalarını sağlıyordu. Bolşoy'un [Tiflis'teki] eşdeğeri olan Rustaveli Tiyatrosu üzerindeki denetimini de sağlama almıştı. (Rustaveli'nin şehrin kalbinde yer alan Rokoko usulündeki binası 1901 yılında, genç Cugaşvili'nin politik sorunlar çıkardığı Ermeni petrol zengini Aleksandr Mantashev'in maddi katkılarıyla tamamlanmıştı.) Beria önce Gürcistan'ın Meyerhold'u olan, Rustaveli Tiyatrosu'nda keyfî davranan, kavgacı Sandro Akhmeteli'yi (Akhmetelashvili) Moskova'ya defetti (Kasım 1935); daha sonra, anti-Troçkist seferberliğin yarattığı imkân sayesinde Beria Akhmeteli'yi tutuklattı, Gürcistan'a iadesini sağladı ve Rustaveli'de terörist örgüt kurmakla suçladı. Gürcü kültürünün sahne aldığı, Leningrad ve Moskova'da on gün süren festivalde (4-13 Ocak 1937) Beria heyete başkanlık etti. Kremlin'de verilen ziyafette (14 Ocak) prezidyum masasında Stalin'le beraber oturdu.[75] Akhmeteli felç geçirecek derecede işkenceye maruz kalmasının ardından infaz edildi.[76]

Gözü korkutulmuş entelektüelleri daha fazla yıldırmak mümkündü. Mayıs 1937 tarihli Gürcistan 10. Parti Kongresi'ne sunduğu raporda Beria tutuklu Akhmeteli'yi "faşist yıkıcı" ifadesiyle anmış ve hâlâ özgür olanları uyarmıştı. "[Paolo] Yashvili, [Konstantin] Gamsakhurdia, [Miheil] Cavahişvili, [Nicolo] Mitsishvili ve birkaç diğer kişinin faaliyetleri üzerine ciddiyetle düşünmeleri hiç fena olmaz," diyor ve ekliyordu: "Paolo asil davranmıyor... Kırk yaşını geçti ve aklını başına toplamasının zamanı geldi."[77] (*Edebî Gürcistan* dergisi, sanki edebî bir metinmiş gibi Beria'nın söylediklerini yayımladı.) Mayıs sonundan başlayarak Gürcistan Yazarlar Birliği Beria'nın eleştirileri doğrultusunda kendilerini düzeltmek üzere bir dizi prezidyum toplantısı düzenledi. Tiflis'in Lermontov ve Griboyedov caddeleri gibi ortak yaşam alanlarındaki samimi seçkin hayatından ve korkudan filizlenen, uzun geçmişi olan düşmanlıklar, kıskançlıklar ve iç çekişmeler karşılıklı ihbar çılgınlığını besliyordu.[78] Vasat bir eleştirmen olan Davit Demetradze, klasik Gürcü yazarlar Rustaveli ve Çavçavadze'nin yasaklandığı Beria öncesi dönemi şiddetle eleştirirken, Rus ve Gürcü proleter yazar birliklerinin sol "aşırıcılığının" yanı sıra Avrupa "burjuva" dekadansını, sağcı ve sembolist Mavi Boynuz grubu şairlerini (Yashvili ve Titsian Tabidze) ve romancı Gamsakhurdia'nın akademik grubunu da itham ediyordu. Gamsakhurdia'nın, "Olabile-

75 *Pravda*, 15 Ocak 1937; *Literaturnaia gazeta*, 5 ve 10 Ocak 1937. Merkezî rejim Gürcü Ulusal Opera ve Bale Topluluğu sanatçılarına konut için ek üç milyon ruble, salonlarının yenilenmesi için 700 bin ruble, Tiflis konservatuarına konser salonu yapmak için 3 milyon ruble ve konservatuar binasının onarımı için yarım milyon ruble vermeyi kararlaştırmıştı. Gatagova vd., *TSK RKP (b)–VKP (b) i natsional'nyi vopros*, II, s. 212-213 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 983, l. 28: 14 Ocak 1937).

76 Akhmeteli 27 Haziran 1937'de infaz edildi. Urushadze, *Sandro Akhmeteli*, s. 250-251, 266-270. Akhmeteli'nin tiyatrosu ile ilgili olarak aynı zamanda bkz. Rayfield, *Literature of Georgia*, s. 213-214.

77 Rayfield, "Death of Paolo Iashvili", s. 635-636.

78 Akhmeteli, siyasi baskıya teslim olmakla suçladığı Gürcü yazar arkadaşlarına karşı sertti; şimdi de onlar onun adını savunmaktan kaçınıyorlardı. Rayfield, "Death of Paolo Iashvili", s. 655n23.

cek her tür günahı işlesem de bunu hiçbir zaman holiganlar, hırsızlar ve halk düşmanları ile birlikte yapmadım" yanıtını vermesi gülüşmelere sebep oldu.

Stalin Gürcistan 10. Parti Kongresi'nden doğrudan bilgi almak üzere yazar-memur Aleksandr Fadeyev'i göndermişti. Fadeyev sonradan, "Bize rahatsızlık veren şeyleri yazdık," diyecekti, "rahatsızlık veren, Beria'nın büstünün çoktan meydana yerleştirilmiş olmasıydı, Lavrenti Pavlovich salona her girdiğinde kongre üyelerinin ayağa kalkmasıydı." Daha sonra Yakın Kır Evi'nde verilen bir yemekte Stalin Beria ile Gürcistan'da bir kült haline gelmesi meselesini konuştu. Deneyimli Beria, "Bu konuyu kim kurcalıyor?" diye sordu. Stalin belli ki bu bilgiyi yazarlardan aldığını çıtlatmıştı. Fadeyev ise gönderdiği özel mektubu Stalin'in Beria'ya okuttuğunu düşünüyordu.[79] Eğer bu doğruysa, Beria ve Sovyet Yazarlar Birliği başkanı arasındaki kalıcı düşmanlığın pekişmesine de katkısı olmuştur.

22 Temmuz 1937'de Tiflis'te, Paolo Yashvili'nin ihracını görüşmek üzere yapılan diğer bir toplantıda, binaya gizlice bir av tüfeği sokan Yashvili en üst kata çıkmış ve her iki fişeği de boşaltarak kendi canına kıymıştı. Dışarıda yağmur yağıyordu ve şair Cavahişvili'nin yaşadığı büyük şaşkınlıkla, üzerindeki beyaz takımın kirlenmemesi için onu eve götürecek bir arabaya ihtiyacı olduğu ile ilgili mırıldanarak lobiye doğru yürüdüğü söyleniyordu.[80] Cavahişvili de yok olacaktı, tıpkı Pasternak'ı Gürcüceye tercüme eden Tabidze gibi (Rus yazar onu "Parlak, nazik, kültürlü, hoşsohbet, Avrupalı ve iyi görünümlü," diye tanımlıyordu).[81] Sadık cellat Demetradze de yok oldu fakat belki de en uzun ihlal listesine sahip entelektüel Gamsakhurdia varlığını sürdürecekti. St. Petersburg ve Berlin'de üniversite okuyan ve doktora derecesi alan –Beria'nın can atacağı bir ayrıcalık– Gamsakhurdia da Megrel idi ve Orjonikidze ile kültür yoksunu Filipp Makharadze nefreti Beria'yla paylaştığı bir duyguydu. Gamsakhurdia 1924 ayaklanmasıyla bağlantılı olarak Solovki'ye sürgün edilenler arasında yer almıştı ve serbest bırakılıp geri döndükten sonra, Troçkizm suçlamasıyla tutuklanan genç bir yayın yöneticisiyle ilişkisi gerekçe gösterilerek Beria tarafından yeniden tutuklattırıldı. Daha sonra, halk düşmanlarıyla cinsel ilişkiye imkân tanındığını dikkate alan Beria onu affetti.[82]

79 Zelinskii, "V iune 1954 goda", s. 82-83.

80 Orada bulunan herkesin adını titizlikle listeleyen Semyon Chikovani'nin anılarına göre. (Chikovani'nin Gürcüce anılarını bana okuyan Gürcü Edebiyat Müzesi Direktörü Lasha Bakradze ile görüşme.) Diğer bazı anlatımlarda, Yashvili kendisini vurduktan sonra, Cavahişvili'nin "O gerçek bir adamdı, o gerçek bir adamdı," diye mırıldandığı dile getiriliyordu. Öyle ya da değil, dört gün sonra yazarlar, "halk düşmanı, ajan ve sapkınlık" ile suçladıkları "Cavahişvili'nin ihracı... ve fiziksel olarak ortadan kaldırılması" kararnamesini onaylamak üzere oy kullandılar. Arkadaşlarından biri, Geronti Kikodze karşı çıkma cesaretini gösterdi (ve hayatta kalmayı da başardı). Rayfield, "Death of Paolo Iashvili", s. 660; Rayfield, *Stalin and His Gangmen*, s. 344; Rayfield, *Literature of Georgia*, s. 269.

81 Pasternak, *Essay in Autobiography*, s. 110; Rayfield, "Pasternak and the Georgians"; Rayfield, *Literature of Georgia*, s. 262-263. Beria, papirolojist ve klasikçi Grigol Tsereteli de dahil Tiflis Üniversitesi profesörlerini de uzaklaştırdı.

82 Rayfield, "Death of Paolo Iashvili", s. 636, 647; Rayfield, *Literature of Georgia*, s. 247. İnfaz edilen diğer birçok kişi arasında, 1920 yılında ülkenin ulusal galerisini kuran (ve Gürcistan'ın Men-

Ricacı

Beria'nın 1937 yılında genellikle ekonomik sorunlarla ilgili Stalin'e gönderdiği mektuplar kendisini ricacı durumuna düşürüyordu. Tüketici ürünlerini artırmak için hafif sanayinin yeniden yapılandırılması için Mikoyan'la birlikte çalışıyordu fakat bunu başarabilmek için SSCB Finans Komiserliği ve Devlet Planlama Komisyonu'nun yanı sıra zorlu Molotov'un da aşılması gerekiyordu.[83] Beria, tahsis edilmiş 61.705 otomotiv lastiklerinden sadece 22.346'sının tedarik edilebildiği ve bunların da en az onda birinin kullanılmaz durumda olduğu ya da Gürcistan koşullarına uygun olmadığı şikâyetiyle Stalin ve Molotov'a bir mektup gönderdi. Aynı ay içinde, merkezî tahsisat kotalarını aşacak şekilde un ve tahıl talep ederken, kötü hava koşulları nedeniyle Batı Gürcistan, Abhazya ve Acara'da mısır hasadının düşük olduğunu ve fiyatların yükseldiğini ifade ediyordu. (Beria, daha önce Molotov'a dilekçe yazdığını Stalin'e bildiriyordu.) Beria, Stalin ve Molotov'a yazarak, süt üretiminin düşük olacağı öngörüsüyle (Batı Gürcistan'da çoğu hanenin tek bir ineği olduğunu belirtmişti), Abhazya, Acara ve Batı Gürcistan'ın 1937-1938 yılı için süt tedarik kotasından muaf tutulmasını istedi. Yiyecek yardımı için de talepte bulundu ve kısa süre sonra, Kutaisi, Sohum, Batum, Samtredia, Zestafoni, Çiatura ve Poti'deki uzun ekmek kuyruklarını rapor etti.[84]

Beria, tüm Güney Kafkasya sınai kuruluşlarını besleyen ve 1937 yılında 350 bin ton üretim yapması gerekirken, iki ana damardaki sorunlar nedeniyle 1938 yılında üretimi düşen (1942'de ise tümüyle kömür üretiminin son bulacağı) Tkvib kömür madenleriyle ilgili olarak da Stalin ve Molotov'a yazdı. Daha 1935 yılında Ağır Sanayi Komiserliği yeni damarlar açarak 1939 yılı itibarıyla 800 bin ton kömür çıkarmaya yönelik planlar yapıyordu ancak ortada hâlâ ayrıntılı bir plan ya da kaynak yoktu. Beria derhal bir komisyon gönderilmesini talep ediyordu.[85] Benzer bir biçimde, SSCB Halk Komiserleri Konseyi 1936 yılında Tiflis'te 12 bin kilovatlık bir hidroelektrik santralı kurulmasına ve aynı yılın sonunda faaliyete geçmesine onay vermişti ancak türbin ve kazanlar teslim edilmemiş ve kapasite 8 bin kilovata düşürülmüştü. Leningrad Nevski Fabrikası iki türbin teslim edecekti ancak bu Aralık 1937 ve Mart 1938'de mümkün oldu; Beria, kazanların ve diğer teçhizatın teslim edilmediğini rapor ederken,

---

şevik ağırlıklı 1918-1921 cumhuriyetinin ambleminin tasarımcılarından biri olan) Dimitri Shevardnadze de vardı; Beria'nın Tiflis'teki eski Metekhi Kilisesi'ni yıkma önerisine karşı çıkan muhalif gruba önderlik etmişti (kilise kurtulmuştu).

83 Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 16-19, 20 (Mikoyan ve Beria'dan Stalin'e 5 Ocak 1937). Bu belgelerin kaynağı, eski Komünist Parti Arşivi, Marksizm-Leninizm Enstitüsü Gürcistan Şubesi, Tiflis (f. 14, op. 11, korobka 18, d. 152: telegrammy, poslannye na imia sekreteria TsK VKP [b] tov. Stalina).

84 Beria, Molotov'dan fazladan 33 bin ton istedi ve Molotov'un yardımcısından (Antipov), Gürcistan'ın mevcut dağıtımla yetinmesi gerektiği cevabını aldı. Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 31 (4 Şubat 1937), 40 (5 Mayıs 1937), 47-48 (22 Mayıs 1937).

85 Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, 9 Mayıs 1937, s. 41-45.

ihmalkâr üretici fabrikaları ismen anıyor ve eğer bu durum devam ederse, 1936 yılında olduğu gibi 1937 yılında da elektrik kesintileri olacağını ve yerel fabrikaların zaman zaman kapanacağını öngörüyordu. Dahası, 1937 yılında birkaç yeni fabrikanın tamamlanması ile enerji sorunları daha da artacaktı.[86]

Beria enerji tedarik sorunları konusunda usanmadan lobi faaliyetleri yürüttü. 2 Temmuz'da Stalin ve Molotov'a yazdığı mektupta, "Gürcistan SSC ve özellikle de Tiflis şehri, planlanan sınai mal çeşitliliğinde ciddi kıtlık yaşıyor, bilhassa pamuklu ve yünlü dokuma ile deri ayakkabıda," diyor, Tiflis'in Moskova, Leningrad, Kiev ve Minsk ile aynı tedarik kategorisine yükseltilmesini, SSCB Hafif Sanayi Komiserliği'nin onun cumhuriyetinde uzman dokuma ve deri atölyeleri açmasını talep ediyordu. 15 Ağustos 1937'de ekstra tohum stoku talep ederken, 10 bin hektardan daha geniş bir alanı etkileyen dolu yağışı nedeniyle Batı-Orta Gürcistan'da hasadın başarısız olduğunu ve kolektif çiftçilerin bir sonraki ekim dönemi için tohumlarının olmadığını bildiriyordu. Ağustos ayı sonunda seller Gürcistan'ın bir bölümünü, bilhassa Güney Osetya'yı harap etti, Gürcü Askerî Otoyolu dahil olmak üzere köprü ve yolları tahrip etti ve Beria'yı daha fazla acil yardım fonu talep etmeye mecbur bıraktı.[87]

Kıyım ve zafer

1937 yazında Beria, şoförünün, bir parti görevlisinin ve koruması Boris Sokolov'un eşliğinde, sık sık yaptığı gibi arabayla Sohum'a gitti fakat bu kez yolda tabancalı üç eşkıyanın tacizine uğradılar. Sokolov'un Beria'nın üzerine kapanarak onu koruduğu, şoför ve görevli arabadan inince eşkıyaların kaçtıkları söyleniyordu. Sokolov elindeki kurşun yaralarıyla hastaneye kaldırılmıştı. Beria'nın yıldızı daha da parladı.[88]

Beria'ya kazandıran yöntemi, Stalin'in (yazılı, sözlü ya da sezgisel) talimatlarını bıkmaksızın kovalamak, yerine getirmek ve rapor etmekti. 20 Temmuz 1937'de Stalin'e yazdığı mektupta ("Sevgili Koba"), tutuklanan görevlilerin uzun isim listesini sıralıyor, sözde ajanlık ve yıkıcılık faaliyetlerini, sağcı Rykov ve Buharin'le ne zaman bağ kurduklarını ayrıntılarıyla anlatıyordu. Uzun liste, 1920'lerin ortasından beri Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da boy gösteren neredeyse tüm önemli figürleri kapsıyordu – Beria hariç. Birbiri aleyhine ifade veren kurbanlardan alıntılar aktarıyordu: "G. Mgaloblishvili ve Sh. Eliava, Da-

86 Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 61-63 (Beria'dan Stalin ve Molotov'a, 31 Temmuz 1937).

87 Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, 1 Eylül 1937, s. 58-59, 66, 73-75. Beria Eylül 1937'de Stalin'e yazarak daha fazla kerosen talep ederken, merkezin cumhuriyete gönderdiği ürünlerde yaptığı kesintiler nedeniyle ortaya çıkan kıtlık ve kuyruklardan yakınıyordu. Talep, diye yazıyordu, akademik yılla birlikte Tiflis ve bölgesel başkentlere dönen öğrenciler nedeniyle artıyor. Ekim 1937'de Stalin ve Molotov'a yazarak planlanan yakıt tedarikini alamadığını anlatıyor ve Azerbaycan petrol dağıtım şirketinin Gürcistan'ın payını Moskova'ya göndermesiyle ilgili şikâyetlerini iletiyordu. Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 76-77, 88-89.

88 Zen'kovich, *Marshaly i genseki*, s. 194-195. Aynı zamanda bkz. Kremlev, *Beriia*, s. 84-85.

vid Kandelaki'nin casusluk faaliyetleri ile ilgili geniş kapsamlı ifadeler verdiler" Stalin bu ve benzeri pasajların altını çizmişti ("Yüzkarası ve hain Mamiya Orakelaşvili şimdiye kadar sessiz kaldı. Kendisiyle sıkı biçimde ilgilenmeye korkuyoruz zira her sorguda bayılıyor"). Beria, iki yüz kişinin vurulduğunu ve iki yüz elli kişinin daha tutuklanması için Yezhov'dan izin beklendiğini iletiyordu. Stalin, Beria'nın "Sanırım, aralarında karşı-devrimci sağcılar, Troçkistler, ajanlar, yıkıcılar ve benzerlerinin bulunduğu en az bin kişinin daha infazı gerekecek" ifadesinin de altını çizmişti. Beria, Lakoba'nın karısı ve annesinin tutuklanmaları gerektiğini de unutmamıştı ("Talimatınızı bekliyorum").[89]

Mdivani kendisini açıkça suçlamayı reddedince, kayda alınan bir günlük "duruşmanın" (9 Temmuz 1937) ardından mahkûm edilerek infaz edildi.[90] Yaz-güz 1937'de, Stalin'in Birlik çapında açık mahkemeler düzenlenmesi ve hainlerin radyo yayınlarıyla suçlanması, ajitatörlerin de topluca bu yayınları dinlemeyi kolaylaştırması talimatını Beria büyük bir gayretle yerine getirdi. Davalardan birinin odağında Gürcistan'ın Acara Özerk Cumhuriyeti'nin görevlisi Zekeri Lordkipanidze vardı. Göçmen mollalarla ve Batum'daki Türkiye Elçiliği'yle "bağı" olduğu, Müslüman Acara'nın Türkiye lehine kopması için kumpas peşinde olduğu iddia ediliyordu.[91] Abhazya'nın Devlet Drama Tiyatrosu'nda görülen ve Beria'nın da katıldığı diğer bir dava, ölmüş olan "Troçkist pigme" Lakoba'nın akraba ve yakınlarına odaklanmıştı.[92] Stalin'in genelgesi uyarınca, daha önceden hazırlanmış ölüm hükmü kolektif çiftlik toplantılarında beyan edilmişti. Doğu Gürcistan'da kapitalizmin yeniden tesisi girişimiyle suçlanan "sağcılara" yönelik diğer bir açık yargılama ile ilgili olarak Beria Stalin'e yazdığı mektupta (29 Ağustos 1937), "Bu dava geniş işçi kitlelerinin karşı-devrim, sabotaj, halk düşmanlarının yıkıcılığı konularındaki farkındalığını artırmakta özellikle önemli bir rol oynadı," diye böbürleniyordu.[93]

Ne olursa olsun, Stalin Beria'ya bir ders vermeye karar vermişti. 8 Eylül 1937'de Ermenistan'a şifrelenmiş bir yazı gönderen despot, işlerin fevkalade kötü durumda olduğunu ve Troçkistlerin korunduğunu iddia ediyordu. Beria'nın kuklası Ermenistan Komünist Partisi Başkanı Amatuni Amatuni ve

89 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 252-255 (APRF, f. 3, op. 24, d. 315, l. 24-42).

90 Aynı davada altı kişi daha vardı. *Zaria vostoka,* 11 Temmuz 1937; Conquest, *Reassessment*, s. 225. Mdivian'nin Metheki'de sorgucularına şöyle söylediği rivayet ediliyordu: "Vurularak öldürülmek benim için yeterli bir ceza değil; parçalara ayrılmalıyım! 11. Ordu'yu buraya getiren bendim. Halkıma ihanet ettim ve Stalin ile Beria'ya yardım ettim, bu soysuzlar Gürcistan'ı köleleştirdi ve Lenin'in partisine diz çöktürdü." Antonov-Ovseenko„ *Beriia*, s. 27.

91 Duruşma 24 Eylül 1937'de Kızıl Ordu Batum Salonu'nda yapıldı. Junge ve Bonwetsch, *Bolshevistskii poriadok,* II, s. 293-299 (Arkhiv MVD Gruzii, 2-i otdel, f. 14, op. 11, d. 106, l. 61-66).

92 Duruşma 3 Kasım 1937'de Drama Tiyatrosu'nda yapıldı. RGANI, f. 89, op. 48, d. 5; APRF, Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 27; *Abkhazia*, s. 433-440. Aynı zamanda bkz. Delba, "Besposhchadno borot'sia s vragami naroda", s. 427-430. Aynı zamanda bkz. *Sovetskaia Abkhazia,* 3 Kasım 1937; Marykhuba, *Moskovskie arkhivnye*, s. 12-15, 26-27 (RGASPI, f. 17, op. 18, d. 104, l. 15-17; op. 3, d. 993, l. 3).

93 Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 71-72. Aynı zamanda bkz. *Zaria vostoka,* 26 Ağustos 1937.

Erivan Parti Başkanı Stepan Akopov yakın zamanda yeniden makamlarına seçilmişlerdi ancak düşmanlarla yakınlaştıkları yönünde suçlamalarla karşı karşıya kalmışlardı ki bu da, diğer bir Beria kuklası olan Ermenistan NKVD Şefi Khachik Moughdousi'yi (Astvatsaturov) zan altında bırakıyordu.[94] 15 Eylül'de Mikoyan ve Malenkov yanlarında bir ÇEKA birliğiyle Erivan'a geldi; Moughdousi yardımcıları ile birlikte tutuklandı ve işkenceden geçirildi. Aynı gün yapılan Ermenistan Merkez Komite genel kurulunda Melankov Stalin'in Ermenistan'a gönderdiği şifreli metni okudu ve üç gün sürecek karşılıklı ithamların havada uçuştuğu bir "tartışmaya" yol açtı. 18 Eylül'de Ermenistan Politbürosunun dokuz üyesinden yedisi görevden alındı. Aynı gün yayımladığı talimatla Beria, himayesi altında olsa da artık karşı-devrimci burjuva milliyetçisi ilan edilmiş olan Abhazya'dan Aleksey Agrba'nın tutuklanmasını istedi ve Erivan'a gitti.[95] Daha sonra Mikoyan, "Beria'nın aniden ortaya çıkmasına çok şaşırdım," diye anlatacaktı. "Ben kürsüde konuşurken salona girdi... Genel kurula gelerek beni tutuklamak için Stalin'den emir aldığını düşündüm. Yaşadığım kaygıyı gizlemeye çalıştım ve o [Beria] farkına varmadı."[96]

23 Eylül'e kadar süren Ermenistan parti genel kurulundaki ihraç furyası Beria ile müzakere edilmedi. Güney Kafkas Federasyonu'nun dağıtılmasıyla Ermenistan artık onun yetki alanında değildi. Yine de, hamisi olduğu bir diğer ismi, Tiflis parti örgütünün eski başkanı Grigory Arutyunov'u Ermenistan'ın yeni parti başkanı seçtirmek için çıkagelmişti. (Rusçalaşmış ismini yeniden Harutyunyan olarak değiştirmişti.)[97] Kendi yerleştirdiği Abhaz Agrba'yı feda ettiği Sohum'a da Beria yeni hizmetkârlar atanmasını sağladı.[98]

Opera ve Bale Salonu'nda Beria, "Merkezlerin Merkezi" üzerine yaptığı konuşmada, Kafkasya'daki büyük komployu ayrıntılarıyla anlatıyor, şairleri, tiyatro yönetmenlerini, mühendisleri ve memurları Kaheti'de (Doğu Gürcistan) tifo salgını yaratmaya çalışmak, Acara'yı Türkiye'ye satmak ve kendisine suikast düzenlemekle ilişkilendiriyordu. Gürcistan aydınları tarafından "uzun süre

94 *Ocherki istorii Kommunisticheskoi partii Armenii*, s. 387; Artizov vd., *Reabilitatsiia; kak eto bylo*, II, s. 586. 19 Ağustos 1937'de, Ermeni Halk Komiserleri Konseyi eski Başkanı Sahak Ter-Gabrielyan öldü. Anlaşılan Lubyanka'nın dördüncü katındaki pencereden aşağı atlamıştı. Diğer bir versiyon için bkz. Matossian, *Impact of Soviet Policies*, s. 158.

95 Agrba 21 Nisan 1938'de infaz edildi. Abhaz Tiyatrosu Direktörü Zakhar Suleimanovich Agrba da tutuklanıp infaz edildi.

96 Mikoian, *Tak bylo*, s. 583.

97 *Ocherki istorii Kommunisticheskoi partii Armenii*, s. 387; Tucker, *Stalin in Power*, s. 488-489.

98 Blauvelt, "March of the Chekists." Merkezî bir kararname ile Orta Asya'da İran ve Afganistan sınırlarının güçlendirilmesine izin verilince, Beria derhal harekete geçti ve Stalin'e yazarak Türkiye sınırındaki savunma hattını güçlendirmek için yetki istedi. Beria fazla ileri gitmemesi gerektiğini anlamıştı: Demiryolları Komiserliği'nin yeni bir kararnamesinden kurtulma arayışı içindeyken, Stalin'e gönderdiği telgrafların birinde "Gürcü Merkez Komitesi önerir" ifadesini "rica eder" olarak değiştirmişti. Acara eski parti başkanı Artyomi Geurkov'un, Beria'ya suçunu itiraf ettiği bir not bırakarak dairesinde kendini vurduğunda da Beria, bunu Stalin'e bildirmişti (notu da göndermişti). Geurkov belki de ailesini korumak için suçu üstleniyordu ("Cezalandırılacağım, bunu kendi başıma yaptım ve sanırım aşırıya kaçtım"). Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 78-79 (26 Eylül 1937), 80-81 (Eylül 1937), 82-84 (1 Ekim 1937).

alkışlandı".[99] On gün sonra, Beria sadık çetesiyle (Merkulov, Goglidze, Kobulov, Vladimir Dekanozov, Solomon Milstein) birlikte ve yine Rustaveli'de, Sovyet ÇEKA'sının yirminci kuruluş yıldönümünü kutladı. Yıl sona ererken, Stalin'in onayıyla Beria tarafından Şota Rustaveli'nin 750. yıldönümü ve ona ait 12. yüzyıl Gürcü destanı *Kaplan Postlu Şövalye* için kutlamalar gerçekleştirildi. Bu sayede, Beria kadar alkış alan İlya Ehrenburg'un da aralarında bulunduğu Moskova edebiyat çevresinden çok sayıda ismin Tiflis'te ağırlanması mümkün oldu.[100]

Hesap

1937'de Gürcistan nüfusu 3,4 milyondu ve bu rakam toplam Sovyet nüfusunun %2'sine karşılık geliyordu ancak Yezhov'un ilettiği ve Stalin'in imzaladığı mevcut infaz listesindeki yaklaşık 40 bin kişiden 3.485'i (%9) Gürcistan'dandı.[101] Yezhov'a ya da Stalin'e kıyasla bu listenin ne oranda Beria'nın katkısını yansıttığını bilmiyoruz. Listenin yaklaşık 21 bini "kitlesel operasyonlarda" troyka tarafından mahkûm edildi (dörtte üçü okuryazar değildi ya da çok az eğitimliydi), 3.165'i askerî konsey tarafından, Sovyet kota sistemine uygun olarak mahkûm edildi.[102] Diğer yandan, Gürcistan'ın dokuz katı nüfusa sahip Ukrayna'da, ulusal operasyonlar sırasında Gürcistan'ın neredeyse kırk beş misli insan tutuklandı (89.700'e karşın 2.100).[103] Gürcistan'ın 10. Parti Kongresi'ne katılan 644 Komünist Parti delegesinden 425'i tutuklanarak ya ölüm ya da Gulag cezasına çarptırıldı – %66,

99 Rayfield, *Literature of Georgia*, s. 270; Rayfield, "Death of Paolo Iashvili", s. 663. 30 Ekim 1937'de Beria 12 binden fazla kişinin tutuklandığını, bunlardan 7.374'ünün davalarında karar çıktığını ve diğer 5.000 kişinin kalabalık cezaevlerinde tutulduğunu, bunun sebebinin de Moskova'dan gelen gezici askerî komitenin çeşitli lokasyonlara gitme zorunluluğu olduğunu Stalin'e yazdı; Beria, Gürcü yargısının oluşturacağı özel bir komitenin ceza verebilmesi için izin istiyordu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 415-416 (APRF, f. 3, op. 58, d. 212, l. 137-139); Junge ve Bonwetsch, *Bol'shevistskii poriadok*, II, s. 23-24 (Arkhiv MVD Gruzii, 2-I otdel, f. 14, op. 11, d. 152, l. 171-173). Beria Tiflis'teki son göstermelik duruşmasını sahneledi ve Gürcü Hayvancılık Enstitüsü'ndeki "yıkıcılar" mahkûm edildi. *Zaria vostoka*, 25 Ocak 1938.

100 Beria, Rustaveli kutlamaları onuruna Sovyet Yazarlar Birliği genel kurulunun Tiflis'te yapılabilmesi için Stalin'den izin almaya çalışıyordu: Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 56-57 (Beria'dan Stalin'e, 31 Mayıs 1937). Vsevolod Vişnevski 26 Aralık 1937'de Gori'den yaptığı radyo yayınında şehrin 13 yüzyıllık tarihini özetliyor ve Stalin'in doğduğu küçük kulübeye yapılan ziyareti anlatıyordu. Gorieva, "*Veilkaia kniga dnia*", s. 317-321 (RGALI, f. 1038, op. 1, d. 1181, l. 8-15).

101 Bu, mutlak anlamda Rusya ve Ukrayna cumhuriyetlerinden sonraki en büyük üçüncü rakamdı. Avalishvili, "'Great Terror'"; http://stalin.memo.ru/images/note1957.htm.

102 8 Temmuz 1937'de Moskova'daki Yezhov ve Frinovsky'e gönderilen Gürcistan için önerilen kitlesel operasyon listesinde (NKVD 00447), birinci kategoride (infaz) 1.419, ikinci kategoride (Gulag) 1.562 isim yer alıyordu. Diğer 2 bin kişinin de cumhuriyetin eski siyasi partilerine üye oldukları söyleniyordu. RGASPI, f. 17, op. 166, d. 588, l. 36. Gürcistan için NKVD kotası 2 bin (birinci kategori) ve 3 bin (ikinci kategori) olarak saptanmıştı. APRF, f. 3, op. 58, d. 212, l. 55-78. Gürcistan troykası genellikle gece yarısı Goglidze'nin ofisinde toplanıyor, her bir oturumda, sabaha karşı saat 04.00'e kadar 100-150 "vaka" üzerinde çalışıyordu. Her bir vakaya ayrılan süre yaklaşık iki dakikaydı. Junge ve Bobwetsch, *Bolshevistskii poriadok*, II, s. 411-428 (Arkhiv MVD Gruzii, 1-i otdel, f. vosstanovlennykh del G. Mamuliya: I. Takahadze, 8 Ocak 1957).

103 Junge ve Bonwetsch, *Bolshevistskii poriadok*, I, s. 68, 71, 75, 81, 95, 200.

SSCB 17. Parti Kongresi'ne katılan ve yok edilen delege sayısına paralel bir rakam.[104] Araştırmacılar, Gürcistan Yazarlar Birliği üyelerinin dörtte birinin yok edildiğini iddia ediyor ancak bu fazlasıyla kaba bir tahmin.[105] Cavahişvili çevresinde toplanan karşı-devrimci yazarlar grubunun maskesini düşürmeyi konu alan bir raporda (28 Ekim 1937) Beria, altmış bir yerel NKVD görevlisinin tutuklandığını belirtiyordu.[106] Kıyımın son bulmasına da daha bir yıl vardı.[107]

Bu korkunç tablo Ermenistan'la kıyaslandığında masum kalıyordu. Ermenistan nüfusu Gürcistan'ın üçte biriydi ama 1937-1938'de, karşı-devrimcilik suçlamasıyla tutuklanan 8.837 kişinin 4.530'u infaz edilmişti. (1936 yılında, Sovyet Ermenistanı'nda sadece bir kişi infaz edilmişti.)[108] Batı Sibirya'da süreç daha da kanlıydı. 1937-1938'de en az 300 bin insan infaz edilmişti ki bu rakam yetişkin erkek nüfusun %4'üne karşılık geliyordu.[109] Oransal olarak düşünüldüğünde Sovyet Uzakdoğusu'ndaki kıyım belki de en beteriydi.[110] Genel olarak bakılırsa, Gürcistan terörü ne en yumuşağı ne de en sertiydi.[111]

Megrel kökenli Beria'nın doğduğu Gürcistan'daki özerk Abhazya Cumhuriyeti, kendisinin öncelikli hedefi olmaya devam etti.[112] Onun yönetiminde parti

---

104 Esaiashvili, *Ocherki istorii Kommunisticheskoi partii Gruzii*, II, s. 160 (partarkhiv GF IML, f. 14, op. 40, d. 35, l. 13-14), 163.

105 "Edebiyat eleştirmeni olarak Beria," diyordu Rayfield zekice alay ederek, "çoğu eleştirmenin hayalinin ötesinde bir başarı sağladı: Tenkit ettiği bütün yazarlar yazmayı bıraktı." Rayfield, *Literature of Georgia*, s. 262-263.

106 Bugüne kadar Beria 12 bin kişinin tutuklandığını Stalin'e rapor etmişti. Bu 12 bin kişinin 7.374'ü hüküm giymişti ve hükümlerin 5.236'sı yargısızdı (troyka tarafından). Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, 30-31 Ekim 1937, s. 95-97.

107 Gürcistan'da Kasım 1936 ve Mart 1930 tarihleri arasında, toplamda, partiye yaklaşık 20 bin yeni üye katıldı. Bunların neredeyse yarısı memur çocuklarıydı. *XVIII s"ezd Vseoiuznoi Kommunisticheskoi partii (b)*, s. 577.

108 Hedefler arasında Ermenistan'a göçenler vardı: 1921-1936 yılları arasında 40 binden fazla Ermeni kökenli insan Asya ve Avrupa'dan geri dönmüştü ve şimdi korkunç kaderleriyle karşı karşıya kalmışlardı. Melkonian, "Repressions in 1930s Soviet Armenia." Tepedekilerin tasfiye edilme süreci, kabaca, Bağırov Azerbaycanı için de benzer bir seyir izliyordu: yirmi iki halk komiseri, kırk dokuz ilçe parti sekreteri, yirmi dokuz yerel sovyet yürütme komitesi başkanı, elli yedi fabrika direktörü, doksan beş mühendis, yüz on subay, iki yüz yedi sendikacı ve sekiz profesör tutuklanmış, çoğu infaz edilmişti. Bu rakam sadece 1937 yılı içindi. Ismailov, "1937." Aynı zamanda bkz. *Ocherki istorii Kommunisticheskoi partii Azerbaidzhana*.

109 Tepliakov, *Mashina terrora*, s. 599.

110 Stephan, "'Cleansing' the Soviet Far East", s. 51-53. Sovyet Uzakdoğusu, Rusya Cumhuriyeti içinde nüfus bakımından en hızlı büyüyen bölgeydi, 1926-1939 yılları arasında ikiye katlanmıştı. Stephan, *Russian Far East*, s. 185.

111 1938'de, troykanın Ukrayna'da verdiği hükümlerin %98'i ölüm cezasıydı; bu rakam Gürcistan için %68'di. Gürcistan sürgün bölgesi değildi ayrıca kotaları dolduracak ya da aşacak devasa Gulag kampları da yoktu. Ancak, Bolşevik olmayan eski partilere mensup insan sayısının yüksek olduğu bir yerdi. Junge ve Bonwetsch, *Bolshevistskii poriadok*, II, s. 55, 77.

112 Beria, prestijli Sohum Subtropikal Enstitüsü'nün kapatılması ve onun yerine Gürcistan Tarım Enstitüsü'nün bir bölümünü subtropikal tarım uzmanları yetiştiren, Tüm-Birlik için yeni bir enstitüye dönüştürülmesi için Stalin ve Molotov'dan yetki istedi. Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, 21 Nisan 1937, s. 36-37. Bilinen adıyla Abhazya Subtropikal Enstitüsü 1926 yılında açılmış ve daha sonra Tüm-Birlik Enstitüsü ilan edilmişti. Anchabadze vd., *Istoriia Abkhazskoi ASSR*, s. 155; Blauvelt, "'From Words to Action'", s. 252.

içindeki Abhazların oranı %21'den %15'e, Rusların oranı %29'dan %16'ya düşmüştü. Aynı dönemde Abhazya Komünist Partisi'ndeki Gürcülerin oranı %26'dan %48'e yükselmişti.[113] Özerk cumhuriyetin toplam nüfusu içindeki Abhazlar, %28'den (1926 yılı itibarıyla) %18'e (1939) gerilemişti; bunun sebebi, ağırlıkla Megrel yerleşimcilerden oluşan kitlesel Gürcü akınının devlet tarafından desteklenmesiydi. 1938 yılında SSCB'nin geri kalanı Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçerken, Beria Abhazları Gürcü alfabesine geçmeye zorladı.[114] Beria, ayrıca, Stalin'e yazdığı mektupta, "Gürcülerle aynı dil, toprak, ekonomik hayat ve kültürü paylaşmalarına rağmen" (Müslüman olmalarını es geçerek), Acara'nın 1937 nüfus sayımında ayrı bir millet olarak nitelenmesinden yakınıyor ve bu durumun düzeltilmesini istiyordu.[115] Diğer milli cumhuriyetlerdeki parti başkanlarının benzer millileşme çabaları "milliyetçi sapma" suçlamalarıyla pekâlâ cezalandırılmalarına yol açabilirdi.

Beria'nın yanı sıra, varlığını sürdürebilen az sayıdaki bölge parti liderlerinden bir diğeri eski patronu ve artık himayesi altına aldığı Azerbaycan'daki Bağırov'du. Bağırov da Stalin'e bir mektup yazmış, gerçekleştirdiği tutuklamalarla övünmüştü: Troçkistler ve sınır bölgelerinde yaşayan İran kökenliler ve elbette kişisel olarak kendisine karşı gelenler. 1937-1938'de Ermenistan'da 10 binden fazla memur görevlerinden uzaklaştırıldı.[116] Türkiye ve İran'a sınırı olan Azerbaycan'daki özerk Nahçıvan Cumhuriyeti'ndeki tutuklamalara Stalin özellikle ilgi gösteriyor, bu bölgeyi "tüm Güney Kafkasya'daki en tehlikeli nokta" olarak addediyordu. Bağırov Nahçıvan'ı mecburen kana bulayacaktı.[117] Tabii ki parti başkanının yanı sıra, yine Beria'nın himayesi altında olan Azerbaycan NKVD Başkanı Yuvelyan Sumbatov-Topuridze de astlarına tutuklama kotalarının doldurulması talimatı vermişti. Diğer yandan, Bağırov da tehlikede görünüyordu zira Ocak 1938 parti genel kuruluna Melankov'un sunduğu rapor, Azerbaycan'da komünistlerin ihraç edilmelerinde ve tutuklanmalarında hatalar yapıldığına işaret ediyordu. Üst dü-

113 *Abkhazskaia oblastnaia organizatsiia*, s. 25-56.

114 Grdzelidze, *Mezhnatsional'noe obshchenie*, s. 102-103. Abhazya Komünist Partisi içindeki etnik Abhazların oranı sadece bir yıl içinde, %28,3'ten %18,5'e düşmüştü (1929-1930); bundan sonra ulaşacağı en yüksek nokta, 1936'daki %21,8 olacaktı. Abhazlar, 1939 yılında kendi partilerinde %15'in biraz üzerinde bir oranda olacaklardı.

115 Çarlık döneminde Acaralılar "Müslüman Gürcü" addediliyordu. Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 104-105; Junge ve Bonwetsch, *Bolshevistskii poriadok*, II, s. 67-68 (Arkhiv MVD Gruzii, 2-I otdel, f. 14, op. 11, d. 152, I. 169, 188: 5 Ocak 1937). Beria, NKVD spor ekibi Dinamo'dan transfer ettiği Abhaz NKVD başkanı Gürcü kökenli Grigory Pauchiliya'yı (d. 1904) feda edecekti.

116 Iskanderov, *Ocherki*, s. 540-543. Bağırov başlangıçta sınır belirleme çabasındaydı. Mart 1937'de Azerbaycan sovyet kongresinde "Bazıları, tutuklananların eşlerini, baldızlarını, akrabalarını işlerinden kovarak köktenciliklerini sergilemeye karşı değiller," diyordu. "Bunu yapmayın lütfen, bu doğru değil. Bunun sonucu daha fazla memnuniyetsizlik, daha fazla öfke olacak. Bunun anlamı, Sovyet iktidarına düşmanlık besleyenlerin sayısının artması olacak. Nereye gitsinler? Onları açlığa terk edemeyiz." Ismailov, *Istoria "bol'shogo terora"*, s. 72-73 (atıfta bulunduğu kaynak, APD UDP AR, f. 1, op. 88, d. 137, I. 1), 73-74 (I. 8-9; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 20, I. 131-132), 92-93 (atıfta bulunduğu kaynak, APD UDP AR, f. 1, op. 77, d. 101, I. 98).

117 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 380 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 57, I. 99).

zey bir figür olan Mikhail Litvin başkanlığında bir NKVD komisyonu Moskova'dan Bakü'ye geldi. Ancak Bağırov, bir biçimde suçu yerel NKVD'ye yıkmayı başardı; 10 Ocak'ta makamını kaybeden Sumbatov-Topuridze oldu ancak tutuklanmadı (Beria onu NKVD'nin Moskova'daki ekonomi yönetimine tayin ettirecekti).[118] Bağırov, muhtemelen Beria sayesinde kurtulmuştu.

Ukrayna'nın gözdesi

Ortaya çıkan tek fenomen Beria değildi. Stalin Beria'yı gizli polisten partiye kaydırmadan hemen önce, Ocak 1932'de Nikita Kruşçev Kaganoviç'in yardımcılığına, devasa Moskova parti örgütünün iki numaralı makamına getirildi; Kaganoviç, insanüstü çalışma ahlâkının bir örneği olarak öykünülecek bir yol göstericiydi. Kruşçev dalkavukluğu ile nam salacaktı.[119] Ocak 1934'te Moskova şehri parti başkanı oldu ve 1935 yılı başında, eşzamanlı olarak, Moskova bölgesi parti başkanlığını üstlendi – fiziksel olarak İngiltere ve Galler büyüklüğünde bir bölge. Onu tanıyan bir memur, Kaganoviç gibi Kruşçev'in de "eğitim ve kültür açığını, sezgileriyle, yürekliliğiyle, doğaçlama yoluyla ve müthiş doğal yetenekleriyle (her zaman başarılı olamasa da) kapattığını" söylüyordu.[120]

Sonbahar 1937'deki terör döneminde, Moskova parti üyeleri Kaganoviç (o sırada hem ağır sanayi ve hem de demiryolları komiseri idi) ve Kruşçev'in başkanlık edeceği bir toplantı için şehrin konservatuarında buluştu. Tutkulu bir konuşma yapan Kruşçev, konuyu dağıtarak ve kelimeleri yanlış telaffuz ederek dinleyenleri güldürürken, devrimle ve Stalin hükümranlığıyla yükselen alt-orta tabaka insanına örnek teşkil ediyordu. Altın saçlı çocukla ilk kez karşılaşan bir görgü tanığı şöyle diyordu: "Kocaman bir kafa, geniş alın, açık renk saç, yayvan bir gülümseme – tüm bunlar sadelik ve iyi niyet izlenimi uyandırıyordu... Ben ve civarımdakiler Kruşçev'e bakarken sadece hoşnut olmakla kalmadık aynı zamanda bir tür şefkat duygusu da yaşadık: Sıradan bir maden işçisi olan bu adam Moskova parti komitesi sekreterliğine yükselmişti."[121]

Ancak tutuklanan subay İona Yakir, Novo-Ogaryovo'daki Moskova kır evin-

118 Ismailov, *Istoria "bol'shogo terora"*, s. 145-148 (atıfta bulunduğu kaynak, APD UDP AR, f. 1, op. 88, d. 137, l. 1), 73-74 (l. 8-9; RGASPI, f. 17, op. 162, d. 20, l. 131-132).

119 Bazıları için Kruşçev'in yükselişi bir muammaydı. "Moskova şehir parti komitesi toplantısında bulundum ve bize talimatlar verildi... Kruşçev'in konuşması karışık ve anlaşılması güçtü," diye günlüğüne not düşmüştü Aleksandr Solovyov (14 Aralık 1931). "Bu pozisyona yükselmesi akıl almaz bir durum, aptal ve dar kafalı." 28 Ocak 1932'de Aleksandr Solovyov, Kruşçev'in terfisinin ardından şöyle not düşmüştü: "Diğer birçok kişi gibi, Kruşçev'in hızlı yükselişi karşısında şaşkınım. Sanayi Akademisi öğrencisiyken çok başarısızdı ancak sınıf arkadaşlarının sempatisini kazanmıştı... İnanılmaz derecede aptal bir adam ve korkak bir dalkavuk." Kozlov, *Neizvestnaia Rossiia*, IV, s. 170-171.

120 Kolman, *My ne dolzhny byli tak zhit'*, s. 192. *Vechernaia Moskva* muhabiri A. V. Khrabovitsky şöyle hatırlıyordu: "Kruşçev'i hep Kaganoviç ile birlikte görüyordum. Faal ve güçlü olan Kaganoviç'ti. Kruşçev'in sadece, 'Evet Lazar Moiseyeviç', 'Haklısınız, Lazar Moiseyeviç,' dediğini duyuyordum" Medvedev, *All Stalin's Men*, s. 124-125.

121 Dmitrii Shepilov, içinde, Vostryshev, *Moskva Stalinskaia*, s. 365.

de –eski Moskova genel valisinin mülkünde bulunan malikânenin bir bölümü– Kruşçev'i ziyaret etmişti; ziyaret tutuklanmasının hemen öncesindeydi. Yakir'in kız kardeşi, Moskova'da Kruşçev'in yakın mesai arkadaşı Semyon Korytny ile evliydi – Korytny de, hastanede Kruşçev tarafından ziyaret edilmesinden sonraki gün tutuklanacaktı. Kruşçev daha sonra, "Kaygılanmıştım," diye anlatacaktı, "öncelikle, ona acıdım. İkincisi, benim de peşime düşebilirlerdi." Stalin, Kruşçev'in Moskova'daki iki başyardımcısının tutuklanması için Yezhov'a talimat ya da izin verdi. Kruşçev her ikisinin de olağanüstü güvenilir olduğunu düşünüyordu. Stalin, her birinin onun aleyhine tanıklık ederken, "Kruşçev" adının gerçek ismi değil ama kamuflaj olduğunu, bu tutuklamaların NKVD'ye sızmış düşmanların mariféti olabileceğini iddia ettiklerini Kruşçev'e anlattı ancak bu Kruşçev'in beklentilerini karşılamayacaktı.[122]

Ayrıca en büyük kara leke ortaya çıktı: Kruşçev, 1923'teki öğrencilik yıllarında Troçki'ye yakınlık duyduğunu, isimsiz ihbarlarla bu durumun ortaya çıkabileceğini Kaganoviç'e söyledi. Kaganoviç "bembeyaz kesildi." Himaye ettiği kişinin "Troçkizmi" onu da tehdit ediyordu, hele ki kendisinin Troçki ile ilişkisine dair imalar varken: İç savaşta, Stalin destekçilerinin bulunduğu Güney cephesinde değil Troçki destekçilerinin bulunduğu Doğu Cephesi'nde hizmet etmişti. Kruşçev'e derhal Stalin'e haber vermesini tavsiye etti. Stalin, cevaben, Kruşçev'e kaygılanmamasını söyledi. Despotun bağışlaması konusunda Kruşçev daha sonra, "Stalin'e güvenimi daha da güçlendirdi ve tutuklananların gerçekten halk düşmanı olduklarına inancım arttı," diyordu.[123]

Kruşçev, en az Troçkist oldukları için yok edilenler kadar "Troçkist"ti. Eğer Stalin aniden kararını değiştirseydi, Kruşçev'in yaptıkları veya yapmadıkları hayatını kurtaramazdı. Moskova bölge parti örgütünün otuz sekiz üst düzey görevlisinden üçü hayata kalabildi ve bunların ikisi Kaganoviç ile Kruşçev'di. Moskova'nın parti başkanı olarak Kruşçev, "kitlesel operasyonların" başlamasıyla birlikte tutuklama için "yetki vermek", "suçlu ve *kulak* unsurlarının" listesini teslim etmek zorundaydı. Ona ait listede 41.305 isim yer alıyordu ve 8.500'ünü "birinci kategori" (infaz) olarak işaretlemişti.[124]

Stalin gözde öğrencisini önemli bir göreve tayin etti. 1938 Ocak ayı sonunda Ukrayna doğumlu, etnik Rus Kruşçev, Leh Kosior'un yerine Ukrayna parti başkanlığına atandı.[125] Bir ceset yığınının üzerinde Kiev'e vardı ve yeni tutuklama

122 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 112-115 (D. Rabinovich ve I. Finkel'e referansla).

123 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 132-134, 145-147; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 127-129, 138-140; Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 99; Taubman, *Khrushchev*, s. 103-104, 114-117; *Na prieme*, s. 227-229. Aynı zamanda bkz. Borys, "Who Ruled the Soviet Ukraine in Stalin's Time?" Stalin'in gerçek bir kaygı duymadığı diğer bir gözdesinden de anlaşılıyordu: Köy kökenli Andreyev, 1920-1922 yıllarındaki sendika tartışmasında Troçkist platforma oy vermişti. Haziran 1937 Yüksek Askerî Konsey toplantısında Stalin, Andreyev'in yanına oturmuştu ve onu işaret ederek, "1921'de çok aktif bir Troçkistti," demişti. "Hangi Andreyev?" diye bir ses araya girdi. "Merkez Komite Sekreteri Andrey Andreyevich Andreyev," diye yanıtladı Stalin, Andreyev için "artık zararsız" ve "Troçkistlerle çok iyi mücadele ediyor," diye de eklemişti. *Istochnik*, sayı 3, 1994, s. 74.

124 Bu hem Moskova'yı hem de Ukrayna'yı kapsıyordu. Makarova, "Stalin i 'blizhnyi krug'", s. 301.

125 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 995, l. 5.

dalgalarında rol sahibi oldu. Bu arada, Ukrayna Komünist Partisi'nin üye sayısı yarıya, 284.152'ye düşmüştü (nüfusun sadece %1'i). Aslında Ukrayna Politbürosu ve Merkez Komitesi çalışmaz hale gelmişti. Birçok eyalette birinci ya da ikinci sekreter ve hiçbirinde üçüncü sekreter yoktu (tek istisna dışında). Gazetelerde editör ihtiyacı bulunuyordu. On bir Ukrayna Politbüro üyesinin tümü hiç iz bırakmadan kaybolmuştu. Ukrayna Orgbürosu veya Ukrayna Komünist Partisi'nin Denetim Komisyonu'nun hiçbir mensubu da varlığını sürdürememişti. Ukrayna Merkez Komitesi'nin altmış iki üye ve kırk aday üyesinden sadece ikisi infaz veya hapisten kurtulabilmişti.[126] Bu durum Ukrayna'ya özgü değildi fakat burası, kabaca Fransa büyüklüğünde, stratejik ve sınai bir bölgeydi.

Terör dönemi boyunca, Moskova ve Ukrayna'da Kruşçev idaresi altında en az 160 bin kurban tutuklandı. Bu zorlu tablo Beria'nın benzersiz bir canavar olduğu düşüncesini rafa kaldırıyordu, o da Kruşçev gibi, bu korkunç sistemin içinde kendisine yol açmak isteyen fazlasıyla hırslı bir kişilikti. Kruşçev'in Moskova'da çalıştığı sırada Kafkas parti başkanıyla iyi anlaştığını da belirtmek gerekir. Daha sonra Kruşçev, "Sanırım Beria ile 1932'de karşılaştık," diye anlatacaktı, "personel meselelerini konuşmak üzere buluştuk... Bağırov'la birlikte gelmişti." (Kruşçev, Bağırov'u önceden tanıyordu.) Moskova'da bir bölgenin parti başkanı olan ama daha yüksek bir pozisyon için önerilen bir Ermeni (Rubenov adıyla bilinen Ruben Mkrtichyan) hakkında konuşmuşlardı. Kruşçev devam ediyordu: "Beria'yla ilk karşılaşmamızın ardından yakınlaştık. Beria'yı sevmiştim – sade, keskin zekâlı biriydi. Dolayısıyla, Merkez Komite genel kurullarında genellikle yan yana oturuyor, fikir alışverişinde bulunuyor, konuşmacılarla dalga geçiyorduk. Beria'yı öylesine sevmiştim ki, 1934'te ilk kez Soçi'de tatil yaptığım sırada, onu görmek için Tiflis'e gittim."[127]

Kruşçev, daha aydınlık ve idealist bir eğilimle olsa da, büyük öğretmenin öğrencisi rolünü en az Beria kadar ciddiyetle üstlendi. Kruşçev'in diğer bir astı P. V. Lukashov, terfisi için Stalin'den onay alındıktan sadece birkaç hafta sonra tutuklandı. Daha sonra, "Bu benim için manevi bir darbeydi. Nasıl olabilirdi? Bu adamı tanıyordum, güveniyordum, saygı duyuyordum. Ne yapabilirdim?" diye anlatacaktı. Lukashov mucizevi bir şekilde serbest bırakılmasının ardından, Kruşçev aleyhine ifade vermesi için kendisine nasıl işkence edildiğini Kruşçev'e anlattı. Kruşçev Lukashov'un tutuklanmasından Stalin'e söz ettiğinde, "Evet, bazı yoldan çıkmalar söz konusu. Benimle ilgili de materyal topluyorlar" cevabını almıştı.[128]

1937-1938 terörü boyunca Politbüro aday üyeliğine yükseltilen iki kişiden biri Kruşçev oldu, diğeri Yezhov'du. Ayrıca, partiye devrim öncesinde üye olmadığı halde Politbüro'ya yükseltilen ilk kişi de Kruşçev'di.[129]

---

126 Borys, "Who Ruled the Soviet Ukraine in Stalin's Time?", s. 230.

127 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 139-140.

128 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 184; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 178-180.

129 Mikoyan daha sonra şöyle yazacaktı: "Kruşçev gerçekten birkaç yıl içinde Moskova'da kariyer yaptı. Neden ve nasılına gelecek olursak, o sırada diğer herkes hapse atılmıştı. Diğer yandan,

NKVD'nin yozlaşması

Ukrayna'nın yeni NKVD Başkanı Aleksandr Uspensky'di ve Orenburg eyaletindeki aşırı tutumuyla bu terfiyi almıştı.[130] "Ocak 1938'de Moskova'da SSCB Yüksek Sovyeti oturumuna katıldım," diyordu Uspensky bu terfiyi anlatırken, "Yezhov beklenmedik bir biçimde beni çağırdı... Yezhov fena halde sarhoştu. Yanındaki masada bir şişe brendi duruyordu. Şöyle dedi: Pekâlâ, Ukrayna'ya gidecek misin?" Atama 25 Ocak'ta yürürlüğe girdi.[131] Uspensky, NKVD özel şubenin başında bulunan ve Tuhaçevski ve diğer Kızıl Ordu üst komuta kademesinin imhasında vaka materyallerinin derlenmesinden sorumlu olan, daha sonra, zaten çok yüksek olan tutuklama kotalarını aşacağı Kiev'e gönderilen ancak yine de Yezhov'u memnun edemeyen İsrael Leplyovsky'nin yerini aldı.[132] Uspensky de, kendi payına pek çok badire atlatmıştı: 1937 sonbaharında Stalin tarafından Yezhov, Molotov ve Jdanov ile birlikte Küçük Köşe'ye çağrıldığında Yagoda'nın Kremlin kumandan yardımcısıydı. Otuz dakikalık görüşme sırasında Stalin doğrudan sormuştu: "Yagoda tarafından atanmamış dürüst biri mi?" Yezhov, Uspensky'nin Kremlin'in güvenliğiyle ilgili aksaklıkları parti aygıtında düzenli olarak kendisine rapor ettiğini söyleyerek araya girmişti.[133] Buna rağmen, Küçük Köşe ziyaretinin ne tür sonuçlar doğuracağından emin olamayan Yezhov, sekreterlerinden Uspensky'nin tutuklanması için bir belge hazırlamalarını istedi. Stalin'in yumuşamasının ardından, Yezhov Uspensky'nin Orenburg'daki arzulu gaddarlığını kendi pozisyonunu güçlendirmek için kullandı.

1938'in ilk yarısında NKVD'nin "kitlesel operasyonları" SSCB'nin en stratejik iki bölgesi için özellikle uzatıldı. Japonya ile karşı karşıya olan Sovyet Uzakdoğusu yeni en yüksek kotayı aldı; Nazi Almanyası ile karşı karşıya olan Ukrayna ise ikinci.[134] Uspensky'nin maskesi düşürülen "komplolar" ile ilgili ola-

Kruşçev'in üstü Alliluyeva idi. Kruşçev'in muhalefete karşı aktif bir mücadele içinde olduğu Sanayi Akademisi'nde tanışmışlardı. Ondan sonra bölge parti komitesi sekreterliğine yükseldi. Nihayet, başkalarının cesetlerine basarak Merkez Komite'ye girdi." Mikoian, *Tak bylo*, s. 614.

130 Bu, 17 Şubat 1938 tarihli bir Politbüro kararnamesi ile formüle edildi: RGASPI, f. 17, op. 162, d. 22, l. 127.

131 Yezhov talimatları 26 Şubat ve 3 Mart 1938 tarihliydi. Uspensky, kendi adına, kendi astı olan yeni atanmış bölgesel NKVD başkanlarından birine şöyle demişti: "Ukrayna'da yaşayan tüm Alman ve Polonyalılar casus ve sabotajcı." Kuromiya ve Peplonski, "The Great Terror", s. 650 (atıfta bulunduğu kaynak, Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB, sayı 1-2, 1998, s. 215)

132 Leplovsky NKVD ulaşıma transfer oldu; 26 Nisan 1938'de tutuklandı ve eski Çarlık görevlilerine yönelik Bahar vakasının [Kızıl Ordu içindeki eski Çarlık subaylarının temizlenmesi girişimi] gerçekleştirilmesine katkıda bulunduğu 1930 yılından beri komplocu olduğunu "itiraf etti." Naumov, *Stalin i NKVD*, s. 515-521. Tuhaçevski davasıyla bağlantılı son kişi olan Mareşal Blyukher 22 Ocak 1938'de tutuklandı.

133 *Na prieme*, s. 220 (21 Eylül 1937).

134 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 418-419. NKVD merkez ve bölge başkanlarının bazıları 24-25 Ocak 1938 tarihli toplantısında kitlesel operasyonların genişletilmesini talep etti. Yezhov onları bu konuda teşvik ediyordu. Frinovsky, Mironov'dan sonra Batı Sibirya NKVD başkanı olan Grigory Gorbach'ın sözünü keserek, "Duydunuz mu? 55 bin kişi tutuklanmış! Bravo Gorbach! Müthişsin [*molodets*]!" demişti. Hem Yezhov hem de Frinovsky, daha fazla düşmanın NKVD kadroları içinde gizlendiğine dair kaygılarını dile getirerek uyarıda bulundular. "Yerel

rak Moskova'ya gönderdiği raporların sayısı tüm diğer bölgesel NKVD liderlerinin gönderdiği toplam rapor sayısını geçiyordu.[135] Gerçi kıyımın kademeli olarak artırılması için Kruşçev'in ve Uspensky'nin yetki bölgelerine önce bizzat Yezhov gitmişti. Kiev'e gitmek üzere ayrılmadan hemen önce, 12 Şubat 1938'de bazı görevlileri topladı. Daha sonra katılımcılar arasında bulunan Grigory Kobyzev'in ifadesine göre, Yezhov "'Aranızda kim Ukraynaca konuşuyor?' diye sormuştu. Hazır bulunanların hiçbiri bilmiyordu. 'Orada, Ukrayna'da nasıl iletişim kuracağız?' diye ekledi ve Frinovsky kahkaha attı ve yüksek sesle, 'Orada tek bir Ukraynalı yok, her yer Yahudi dolu,' dedi." Yezhov da kahkaya eşlik etti. Kobyzev Ukrayna NKVD personel başkanlığına getirildi ve Yahudileri temizlemekle görevlendirildi. Bolşevik Devrimi'nin neden olduğu eski Yerleşim Bölgesi sakinlerinin harikulade yükselişi gölgelenmeye başlıyordu. Yezhov, Kobyzev'le oraya vardıklarında Uzakdoğu'daki özel Sovyet Yahudi yerleşim bölgesine atıf yaparak, "Kadrolar, kadrolar, burası Ukrayna değil adeta Birobican,"* demişti.

Yezhov Ukrayna NKVD personel listesini taramış ve tutuklanacak ya da rütbesi düşürülecekleri (Gulag'da görevlendirmek gibi) işaretlemişti.[136] Aynı zamanda Ukrayna'da toplanan NKVD mensuplarını, çok sayıda Sovyet-karşıtı unsurun serbest dolaşmasına izin verdikleri iddiasıyla sert biçimde eleştiren bir de konuşma yapmıştı. Konuşması boyunca ağzından sigarasını düşürmedi; yüzündeki yara izi belirgin biçimde görünüyordu. Birkaç gün sonra tutuklanacak olan Moldova Özerk Cumhuriyeti NKVD'sinin Yahudi başkanı Mikhail Zhabokritsky, "İlk kez böylesi üst düzey bir toplantıya katılmıştım ve her şey olağanüstüydü," diye anlatacaktı. "Ancak beni en çok şaşırtan Yezhov'un kendisi oldu – uzun değildi, hatta bodurcaydı, zayıftı, çelimsizdi. Sandalyesine oturduğunda masanın üstünden sadece kafası görünüyordu." Yezhov, her ne kadar devlet güvenlik genel komiseri –mareşal rütbesine denk– olsa da kıyafetleri basitti. Zhabokritsky'e göre, "Kendine güvenen duruşu, konuşmasının tonu dış görünüşü ile uyumlu değildi ve komik görünüyordu." Kiev'deki bir veda ziyafetinde Yezhov öyle sarhoş olmuştu ki korumaları herkesin gözü önünde onu taşımak zorunda kalmıştı.[137] Bir sonraki parti kongresinde Ukraynalı komünistlere hitaben Kruşçev, kitlesel tutuklamaları överek, "Bu yıl Sovyet ülkesi için özeldi," diyor ve ekliyordu, "Nikolay İvanoviç Yezhov'un Ukrayna gezisinin ve yoldaş Uspensky'nin Ukrayna SSC

---

devlet güvenlik aygıtına hiç dokunulmayan bölgeler var." Danilov vd., *Tragediia Sovetskoi derevni, V/ii*, s. 548; Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 241-242 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 13, l. 358-359, 280); Pavliukov, *Ezhov*, s. 348-355.

135 1938 Temmuzu'nun ikinci yarısında yerellerden gelen "karşı-devrimci unsurlarla mücadele" konulu 204 özel raporun 30'dan fazlası Uspensky'nin eseriydi. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 243-245 (TSA FSB, f. 3 os, op. 6, d. 4, l. 31-34; op. 5, d. 63); Shapoval vd., *ChK-GPU-NKVD*, s. 173-174.

(*) SSCB'de Yahudi özerk bölgesinin başkenti – ç.n.

136 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 364-365 (TsA FSB, H-15301, t. 9, l. 100-102).

137 Pavliukov, *Ezhov*, s. 359-362; RGASPI, f. 560, op. 1, d. 10, l. 38 (Zhabokritsky).

NKVD'sine gelişinin ardından düşman ağlarının gerçekten tarumar edilmesine başlamak mümkün oldu."[138]

Zavallı haldeki SSCB NKVD başkanı Ukrayna'yı, ahlâkı, kendi itibarını yerle bir ederken, 17 Şubat 1938'de Frinovsky Moskova'da NKVD Dış İstihbarat Başkanı Abram Slutsky ile bir toplantı yaptı. Ukrayna köylüsü bir Yahudi demiryolu işçisinin oğlu olan Slutsky, Yagoda döneminden beri merkez NKVD şube başkanlığında kalan yegâne kişiydi. Sınai casusluk ve 1920'li yılların sonunda İsveç'ten rulmanlı yatak dizaynlarının çalınması ile geçen başarılı bir kariyeri vardı, 1930'larda Paris'ten Troçki'nin arşivlerini çalmış, göçmen gruplara sızmış ve yabancı topraklardaki suikastlara nezaret etmişti.[139] Ama son Yagodacının alaşağı edilmesi için bir ihbar sağanağı başladı. Belli ki Yezhov ve Frinovsky tutuklamanın yurtdışındaki NKVD ajanları arasında –geri çağrılıp infaz edilmemek için– bir iltica dalgasını tetikleyeceğinden korkmuş ve casus romanlarına yakışır bir eylem planlamışlardı. Frinovsky'nin ofisinde Slutsky ve Frinovsky konuşurlarken diğer bir görevli, raporunu sunmak üzere sırasını bekliyormuş numarasıyla içeri girerek Slutsky'nin yüzüne kloroform maskesini geçirdi. Bayıldıktan sonra, üçüncü bir görevli girdi ve Slutsky'nin sağ koluna zehir enjekte etti. Ölüm nedenini kalp krizi olarak açıklayan *Pravda*'da 18 Şubat'ta bir ölüm ilanı yayımlandı: "Elveda, güvenilir dost ve yoldaş!" Aynı akşam istihbarat şefinin naaşı, onur nöbeti için, Bolshaya Lubyanka 14'te bulunan merkez NKVD kulübüne –Tolstoy'un *Savaş ve Barış* isimli eserinde betimlediği iki katlı 18. yüzyıl barok yapısı– götürüldü.

Yalnız bir adam

19 Şubat'ta Stalin'in bir torunu oldu: Yakov Cugaşvili ve karısı Yulia Meltzer'in kızı Galina. Daha önce, Yakov'un ilk eşinden olma torunu Yelena, 1929 yılında doğumundan kısa bir süre sonra ölmüştü. Erkek torunu Yevgeny, Stalingrad, Uryupinsk'de 10 Ocak 1936'da doğmuştu. [Yakov'un] eski nişanlısı Olga Golysheva'dan olma Yevgeny'nin doğumunda Yakov yoktu ve Olga oğluna kendi soyadını verdi. 1938 yılında Yakov durumdan nihayet haberdar olunca, yetkililer aracılığıyla çocuğu resmen Cugaşvili olarak kaydetti. Stalin hiçbir zaman Yevgeny'i torun olarak kabul etmedi.[140] Bu sırada, Slutsky'nin naaşı yakılmış ve prestijli Novodevichy Mezarlığı'na defnedilmişti. Katafalkta yattığı sırada, meslektaşlarının Slutsky'nin yüzünde hidrosiyanik asitten kaynaklı lekeler gördüğüne dair rivayet İspanya'daki NKVD Başkanı Orlov'un kulağına kadar gelmişti.[141] Bu doğru olsun ya da olmasın, hepsi öldürüldüğünü anlamıştı. Yine de,

138 Vasilev vd., *Politicheskoe rukovodstvo Ukrainy*, s. 35-47 (TsDAGOU, f. 1, d. 548, l. 1-105: 13 Haziran 1938).

139 Slutsky 1935'te bir, 1936'da üç, 1937'de iki kez Küçük Köşe'yi ziyaret etmişti (en son 5 Haziran'da ziyaret etmiş ve yirmi dakika kalmıştı). *Na prieme*, s. 705.

140 Galina daha sonra Yevgeny'nin üvey kardeşi olduğunu kabul etmeyecekti: V. Nechaev, "Vnuchka Stalina 'o belykh piatniakh v istorii svoei sem'i", *Argumenty i fakty*, 3 Kasım 1999.

141 Orlov, *Secret History*, s. 231-232, 237-238.

Nisan 1938'de, yurtdışında ilticaları tetiklememek için Slutsky'nin ölümünde uygulanan ayrıntılı entrikanın ardından, Stalin ihtiyatlı tutumdan vazgeçerek Slutsky'nin "halk düşmanı" ilan edilmesine izin verdi.[142] Ateşle oynuyordu.

Stalin'in hükümette bir görevi yoktu, diplomatik görevlere katılmıyordu, yabancılarla nadiren bir araya geliyordu.[143] Çoğu Sovyet seçkini için de büyük ölçüde ulaşılmazdı. İkamet etmeyi sürdürdüğü Yakın Kır Evi'nin bahçesinde elma, kiraz, ıhlamur, huş, akçaağaç ve çam ağaçlarının yanı sıra, asma, yasemin, kartopu, kuşburnu, petunya, inci çiçeği, leylak, şebboy, menekşe yetiştirilmesini sağlıyordu. Ancak aceleyle inşa edilen binanın ilk prefabrik hali dört yıl bile dayanmamıştı. Bahar 1938'de bu binanın yerine tuğladan bir ev yapılmış ve aynı şekilde Stalin'in favori rengi koyu yeşile boyanmıştı. Ancak bu renk ağaçların arasında kaybolması için kamuflaj maksadıyla da kullanılmış olabilirdi. (Moskova'nın eteklerindeki ve güneydeki kır evleri artık bu renge boyanıyordu.) Yeniden inşa edilen ana binanın planı aynıydı: Tek katlı ve yedi odalıydı, çatısında güneşlenmek için bir bölüm vardı. Mutfağın ve personelin faaliyet alanı olan yeni büyük hizmet binası uzun bir koridorla ana binaya bağlanıyordu. Muhafızlar ve personel için yeni bir kantin, başmuhafız için bir oda, tıbbi personel odası ve bir sinema vardı. Samimi, küçük ve rahat yemek odasında –yetmiş beş metrekare, yüksek pencerelerle yeterince aydınlatılmış, köşesinde bir şömine ve sekiz-on kişilik oturma grubu bulunan bir oda– Stalin yalnız ya da küçük gruplarla çalışıyor ve yemek yiyordu.

Masasının sol başındaki tercih ettiği koltuğun önünde çok sayıda renkli kalem ve defter, piposunu koyduğu derin mermer bir kül tablası bulunuyordu. Stalin'in bizzat kendisinin kullandığı elektrikli bir çaydanlığı vardı. Dört pencereden ikisinin arasına yerleştirilmiş yuvarlak masada siyah telefonları (Siemens marka) ve personeli çağırabilmek için bir buton vardı. Fildişi renkli yüksek frekanslı telefon uzun mesafeli güvenli konuşmalar içindi ve genellikle askerî ya da polisiye meselelerde kullanılıyordu. Kır evine gelen telefonlara cevap veren operatör gelen aramaları Stalin'e haber vermek için dahili hattı kullanıyordu. Despot, eğer istiyorsa, telefonu kaldırıyor, düğmeye basıyor ve yanıt veriyordu, "Stalin." Telefonlardan birisi sıradan bir şehir hattıydı ve muhtemelen Stalin bu

142 Pavliukov, *Ezhov*, s. 362-371 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, sledstvennoe delo No. N-15302, III: 100, XI: 184, Frinovsky ifadesi, Uspensky ifadesi); Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 81-82 (atıfta bulunduğu kaynak TsA FSB, sledstvennoe delo No. N-15301, t. 3, l. 117-123). Yine Nisan 1938'de NKVD'nin pasaport kararnamesi ile kişilerin kendi uyruklarına karar verme hakkı, yani rejim açısından, sahte bir siperin ardına saklanma imkânı ortadan kaldırıldı; artık uyruk kişinin ebeveynlerinin uyruğuna göre tespit edilecekti. Eğer anne ve babanın uyrukları farklıysa, her ikisi de pasaporta işlenecekti. Bu kararnamenin amacı, özellikle sınır bölgelerinde yaşayan, yurtdışından çift uyruklu olan ve gerçek uyruklarını gizleyenlerin "maskelerinin düşürülmesi" idi. Hirsch, *Empire of Nations*, s. 275, 294 (GARF, f. 7523, op. 65, d. 304, l. 1).

143 Örneğin, 16 Haziran 1937'de Letonya'nın dışişleri bakanı için verdiği resepsiyona Molotov, Litvinov, Mikoyan, Budyonny, Yegerov ve Kerzhentsev katılmıştı. *Pravda*, 18 Haziran 1937. 10 Temmuz 1937'de İsveç dışişleri bakanının verdiği kahvaltıya, Voroşilov, Kaganoviç, Chubar, Rukhimovich ve Bulganin katılmıştı. *Pravda*, 11 Temmuz 1937.

telefonu insanlar personeli atlayarak kendisine ulaşabilsinler diye bağlatmıştı. (Zaman zaman insanlar telefon kulübelerinden kır evini yanlışlıkla arıyorlardı ve sonunda şehir hattı kapatıldı).[144] Küçük yemek odasında, tüm diğer odalarda olduğu gibi bir koltuk vardı ve Stalin burada okuyordu, ayrıca küçük bir yazı masası vardı. Bu odadan camla çevrili kuzey verandasına açılan bir kapı vardı. Verandada da bir çalışma/yemek masası vardı. Lüks ya da gösterişli değildi.

1938 yılının olağan bir gününde Benito Mussolini, her öğleden sonra birkaç saatini, Napolyon'un metresinin adından esinle küçük Walewska diye adlandırdığı Claretta Petacci'nin Venedik Palas'taki alt kat dairesinde geçiriyordu. Duçe burada sevişiyor, şekerleme yapıyor, radyodan müzik dinliyor, meyve yiyor, çılgın gençliğinden söz ediyor, karısı da dahil olmak üzere ilgisine mazhar olmak için rekabet eden kadınlardan yakınıyor ve Walewska'nın kendisini giydirmesini istiyordu. Gündelik randevuların öncesinde ve sonrasında Duçe Claretta'yı onlarca defa arıyor, yaşadığı sıkıntıları ve ülserini anlatıyordu. Claretta onun düşüncelerini günlüğüne kaydetmişti: Yahudiler, "domuz...topyekûn boğazlanması gereken bir halk"; İngilizler "iğrenç insanlar... sadece kıçlarıyla düşünüyorlar"; İspanyollar, "tembel, uyuşuk... sekiz yüzyıl Müslüman egemenliğinde kaldıkları için" Claretta aşk hayatlarını ve "leziz küçük bedenine" ilişkin Mussolini'nin derin düşüncelerini de kaydetmişti. Mussolini sadece devlet başkanı değildi, aynı zamanda beş ayrı bakanlık da kendisine bağlıydı ancak İtalya'nın sadece çok az tankı, hava koruması olmadan limandan çıkamayan gemilerden oluşan bir donanması ve toplam on piyade tümeni vardı. Ağustos 1938'de, savaş bakanı olarak kendisinin bihaber olduğu silah kıtlığından maliye bakanının haberi olduğunu öğrenince şaşkına döndü. Böylesi durumlarda, Mussolini'nin dikkatsizliği, erişilmezliği ve yetersizliği ortaya çıktığında, bu hiçbir zaman onun suçu olmuyordu. Ne olursa olsun, ruh, karakter ve iradeye kıyasla sadece teknolojinin ne önemi olabilirdi?[145]

Stalin'in dünyası İtalyanların erkeksi dünyasına benzemiyordu. Hayatındaki kadınların sayısı çok azdı. (İktidar makamlarında da neredeyse hiç yoktu.) Fırsat bolluğuna rağmen bir harem oluşturmuyordu.[146] İlişkileri olduğuna dair dedikoduların çıkması kaçınılmazdı: Ölmüş bir Politbüro mensubunun karısı, kod adı "Z" (mesela, Zinaida Orjonikidze); Kaganoviç'in kız kardeşi Roza, böyle biri yoktu; bir Bolşoy balerini ya da şarkıcısı.[147] Stalin'in bir metresi olduysa, bu ken-

144 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 773, l. 1 (8 Aralık 1932); Murin, *Stalin v ob"iatiakh sem'i*, 4 Kasım 1934, s. 159-160; Deviatov vd., *Blizhniaia*, s. 88.

145 Duggan, *Fascist Voices*, s. 319-324.

146 Moskova bölgesinden pedagog Rakhil Dizik, tarihsiz ama belli ki 1930'lu yıllarda yazdığı mektupta, "Son zamanlarda sık sık sizi hayal ediyorum, bilmiyorum, belki de bu nedenle size yazmak istedim," diyor, Komünist Gençlik Birliği üyesi olduğunu ve onu daha iyi tanımayı istediğini belirtiyordu. Stalin mektubu bir fotoğraf ve notla birlikte geri gönderdi: "Yoldaş Bilinmeyen! Sizi küçümsemek gibi bir düşüncem olmadığına inanacağınızı umuyorum... Ama maalesef arzunuzu yerine getirecek imkândan yoksunum [zaman yok!]. Her şeyin gönlünüzce olmasını dilerim." "'Tovarishch neznakomaia': iz perepiski I. V. Stalina."

147 Stalin'in metresi olduğuna dair dedikodular dolaşan diğer bir kadın, temizlikçi Varvara İstomina [evlenmeden önce Zhbychkina, d. 1917] 1946'da Yakın Kır Evi'nde görevlendirilecekti. De-

disinden yirmi yaş küçük güzeller güzeli Gürcü pilot Rusudan Pachkoriya olabilirdi, onu Tushino Havaalanı'ndaki gösteriler sırasında görmüştü. Tiflis'te yaşıyordu ve Moskova'da olduğunda bir spor yurdunda kalıyordu (daha sonra kendisine Gorki Caddesi'nde seçkin bir binada daire tahsis edildi). Korumalarından birinin (konuyla ilgili tek kaynak) anlattığına göre Stalin onunla özel dairelerde, havacılıkla ilgili "istişare" bahanesiyle zaman zaman görüşüyor olabilirdi.[148] Ancak, Stalin zaman zaman farklı hazların peşine düşmüş olsa bile, Sovyet devlet iktidarı ile evliydi. İki kez dul kalmış biri olarak zamanını kadın bedeninde değil ama askerî teknoloji ve kadrolarda deva bulmaya çalışarak geçiriyordu.

Stalin ailesine uzun süredir hizmet eden ve Nadya'nın ölü bedenine ilk ulaşan Alman kökenli Karolina Til 1938 yılında emekli oldu. Sonbaharda, Kırım, Kucha'da bulunan Kachinsk Yüksek Askerî Havacılık Okulu'na başlamak üzere Vasili evden ayrıldı; Yakov Cugaşvili Topçu Akademisi'ne kaydoldu. Svetlana (on iki yaşındaydı) hâlâ Moskova, Ostozhenka'daki Lepeshinsky Deneme Okulu-Komünü'ne devam ediyordu; Kremlin'deki dairede yaşıyordu. Stalin taparcasına sevse de yalnız kızını nadiren görüyordu. Koruma direktörlüklerinin başkanları tutuklandıktan –Pauker, sonra da Kursky ve Dagin– hemen sonra Stalin hanesine yeni bir isim katıldı: Belaruslu bir köylünün oğluydu ve birkaç yıl okula devam etmesinin ardından vasıfsız işçi olarak çalışmaya başlamıştı.[149] Anlaşılan, kısa eğitimi, ufak tefekliği ve köpek gibi sadık olması nedeniyle Stalin Nikolay Vlasik'i (d. 1896) tehdit olarak görmemişti. Pauker gibi Vlasik'in sorumluluk alanında da Stalin'in güvenliği, beslenmesi, kişisel hayatı ve çocukları vardı. Poskrebişev tüm rejim meseleleri ile ilgilenmeye devam ediyordu ve Vlasik'le (dış resepsiyon ofisinde nöbet tutuyordu) yakınlaşmaları kaçınılmazdı. Vlasik aldığı terfi ile aynı zamanda Bolşoy ve diğer önemli Moskova salonlarından (Maly, Vakhtangov, Arts) sorumlu olmuştu ve sanatçılarla, özellikle de kadın sanatçılarla kişisel olarak tanışma fırsatı buldu.[150] Stalin diğer herkesten fazla Poskrebişev ve Vlasik'i görüyordu. Vlasik, Beria'nın en çetin rakibi olacaktı.

Stalin sülfür banyoları sırasında tam anlamıyla kendisiyle baş başa kalıyordu. Ancak yalnız olmaktan nefret ediyordu. Kaba karakteri, herkesin hayatına

---

viatov vd., *Blizhniaia*, s. 384. Yakın Kır Evi'nde amir hizmetli pozisyonunda Matryona "Motya" Butuzova vardı.

148 Etkinlik 18 Ağustos 1938 tarihindeydi ve ülkenin en önemli bayramlarından olan Havacılık Günü kutlanıyordu. Rybin, *Stalin v oktiabre*, s. 18-19; Rybin, *Stalin na fronte*, s. 41; Turchenko, "Zhenschiny diktatora." Rybin, kadının adını Rusudan Jordaniya (Rybin, *Stalin v oktiabre*) ve Ruzadan Pachkoriya (Rybin, *Stalin na fronte*) olarak veriyordu.

149 Vlasik Büyük Savaş'ta Çarlık ordusunda ve daha sonra Kızıl Ordu'da hizmet etmiş, kısa süre sonra ÇEKA'ya katılarak, 1926 yılından itibaren, seçkin koruma birliğinin bir bölümünü oluşturan uygulama şubesinde Pauker'in altında çalışmıştı. 19 Kasım 1938'de (Yezhov ve Beria tarafından imzalanan bir atamayla) Vlasik, Devlet Güvenlik Başkanlığı (GUGB) Birinci Şube'nin (korumalar) komutasını devralmıştı. (Devlet Güvenlik Kremlin Karargâhı N. K. Spiridonov'a teslim edildi). GARF, f. R-9401, op. 1, d. 1623, l. 157. 27 Aralık 1938'de Vlasik, üçüncü düzey Devlet Güvenlik Komiserliği'ne terfi etti: GARF, f. R-9401, op. 57, d. 1625, l. 273, 76. Düşmanı Beria gibi Vlasik de Moskova'nın en iç halkasında konumlanan özel bir konağa taşındı.

150 Elagin, *Ukroshchenie isskustv*, s. 328.

hükmeden her tiranın kaçınılmaz olarak karşılaştığı yalıtılmışlığı daha da pekiştiriyordu. Sadece ikinci karısını intihara sürüklemekle kalmamış, en yakın arkadaşlarını da kaybetmişti: Kirov, Lakoba, Orjonikidze. Stalin, üçüncüsünün ve belki de ikincisinin ölümünde suç ortağıyken, birincisi ile ilgili olarak da suçlu olduğuna dair fısıltılar dolaşıyordu. Stalin, Buharin gibi samimiyetle hayran oldukları da dahil neredeyse bütün yoldaşlarını kasıtlı olarak katletmişti. Hayatta kalabilenlerin birkaçı –Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Mikoyan– büyük ölçüde emir kulu haline gelmişti. Beria da bu gruba emir kulu olarak katıldı ancak daha atak davrandı.

Stalin üst düzey bir yabancı ajan imal ediyor

Japonya'nın Moskova büyükelçisi Tokyo'ya Sovyet karşı-istihbaratının "askerî ataşelerin evrak çantalarını çaldığı" şikâyetini iletti.[151] Diğer yandan Japon keşif uçakları, bulutlu günlerde, Vladivostok, Khabarovsk ve Komsomolsk üzerinde uçuyor, motorlarını susturarak sessizce süzülürken Fairchild kameralarıyla Sovyet askerî tesislerini fotoğraflıyorlardı. Fin şifre çözücülerin yardımıyla Sovyet Uzakdoğusu'nda kullanılan kodları çözmüşlerdi. Sovyet telefon görüşmelerini dinlemek üzere Mançukuo'dan Sovyet topraklarına yeraltı kabloları döşediler. Japon istihbaratı, yerinde bir tespitle, Polonya istihbaratını en iyi Sovyet-karşıtı istihbarat servisi addediyordu ve Polonyalılarla Harbin ve Varşova'da ortak istihbarat konferansları düzenlediler.[152] Stalin, Odessa, Novosibirsk, Khabarovsk ve Blagoveshchensk'teki Japon konsolosluklarının kapatılmasını sağlamıştı.[153] Ancak Sovyet Uzakdoğusu'nda dört Japon konsolosluğu (Vladivostok, Petropavlovsk, Okha ve Aleksandrovsk) faaliyetlerini sürdürüyordu ve Japonya'nın kukla devleti Mançukuo, Çita ve Blagoveshchensk'teki konsolosluklarını koruyordu. Bununla birlikte, *Pravda* Sovyet Uzakdoğusu'nun her köşesinde ajanların cirit attığın öne sürerken (23 ve 28 Nisan 1937) kastettiği Sovyet askerî amirlerdi.

Tuhaçevski "davasına" dahil edilme olasılığı üzerine intihar eden Gamarnik, Sovyet Uzakdoğusu'nda komutanlık yapmıştı ve eski astları tutuklanıyordu. Japonya için casusluk yaptığına dair imalar, astları tutuklanmakta olan Sovyet Uzakdoğusu'nun görev başındaki komutanı Blyukher'i de töhmet altında bırakıyordu.[154] Ancak Japonya'nın davasına hizmet eden Gamarnik, Blyukher, diğer Sovyet yetkilileri ya da eski *kulak*lar değil bizzat Stalin'di. Verdiği talimatlarla gerçekleşen Japon "ajanlarına" yönelik tutuklama dalgasının sonucu,

151 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 289 (TsA FSb, f. 3, op. 5, d. 82, l. 51), 304 (TsA FSB, f. 66, op. 1, d. 391, l. 55).

152 Kuromiya ve Peplonski, "The Great Terror", s. 665 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 308k, op. 3, d. 456, l. 37 ve Archiwum akt nowych Warsaw, Sztab Glowny, 616/249: 10-13 Aralık 1937).

153 Japon konsoloslukları Vladivostok, Petrovavlovsk, Okha ve Aleksandrovsk'ta varlıklarını sürdürdü; Japonya'nın Mançukuo kukla devletinin Çita ve Blagoveshchensk'te konsoloslukları vardı.

154 Stephan, *Russian Far East*, s. 207.

Sovyet askerî kabiliyeti, yer değiştirmeleri ve savaş planlarının detaylarının beklenmedik biçimde Japonların eline geçmesiydi.

Genrikh Lyushkov –"cesur, esmer, siyah gözlü, Charlie Chaplin bıyıklı ve belirgin bir Yahudi çehresine sahip" diye tarif ediliyordu– terör dönemi boyunca Küçük Köşe'ye kabul edilme şerefine nail olan az sayıdaki NKVD kodamanları arasındaydı.[155] 1900 yılında Odessa'da doğmuştu, iyi Almanca öğrenmiş ve Almanya'da sınai casusluk faaliyeti yürütmüştü. Yüksek hukuk eğitimi almış çok az sayıdaki ÇEKA'cıdan biriydi. Ancak bir yıldız olmamanın yanı sıra (Moskova'daki meslektaşlarından biri, "Mütevazı bir kişilik ve yeterli bir memur," diye tanımlamıştı) önemli bir nişana da sahip değildi.[156] Aralık 1934'te, Kirov suikastinin hemen ardından, Moskova'daki NKVD gizli siyasi şube başkan yardımcısı sıfatıyla Stalin'in beraberinde Leningrad'a gelmiş, "sorgulara" katılmış ve Yezhov'un (o sırada hâlâ parti aygıtındaydı) dikkatini çekmişti. Ağustos 1936'da Yagoda, Lyushkov'u Azov-Karadeniz bölgesi NKVD başkanlığına atadı. Görevi, o bölgede parti başkanı (ve düşmanı) olan Yevdokimov hakkında küçük düşürücü materyal toplayabilmekti. Eylül ayında Yagoda azledildi. Buna rağmen Lyushkov, Yevdokimov grubuna karşı gerçek dışı suçlamalarla saldırılarını sürdürerek astlarının gözünde kibirli bir zorba olarak nam saldı. Frinovsky ve Yezhov onu dizginlemeye çalıştı fakat talimatları doğrudan Stalin'den alıyordu.[157]

Terör döneminde dağıtılan ödül sağanağında, 3 Temmuz 1937'de Lyushkov Lenin Nişanı aldı.[158] Sovyet Uzakdoğusu'ndaki kapsamlı terör görevini üstlenmek üzere gönderildi; aynı görev birkaç hafta önce Balitsky'e verilmişti.[159] 28 Temmuz'da Lyushkov on beş dakikalık bir görüşme için Küçük Köşe'de kabul edildi. Üç gün sonra kendisine eşlik eden çok sayıda kişiyle birlikte trenle yola çıktı ve 9 Ağustos'ta Khabarovsk'a vardı.[160] Maskesi düşürülen "komplolar" ile ilgili ardı ardına Moskova'ya gönderdiği telgraflarla övünüyordu; Stalin, özellikle Terenty Deribas'ın (uzun süre görevde kalan Balitsky'nin selefi) entrika çevirerek altın kaçırdığı sırada bir NKVD görevlisinin trenin altında kaldığı ihbarının ardından, sorgu tutanaklarını bir solukta okumaya başlamıştı. (Stalin: "Yezhov'a. Önemli. Deribas'ın, her şeyin ötesinde, daha önceden adi suçlu olma ihtimali var. Bu araştırılmalı.")[161] 1937 yaz-güz döneminde yüz yetmiş bin Sovyet Korelinin

155 *Na prieme*, 28 Temmuz 1937, s. 216; Coox, "Lesser of Two Hells, Part 1", s. 151.

156 Shreider, *NKVD iznutri*, s. 16.

157 Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 254.

158 Petrov ve Petrov, *Empire of Fear*, s. 74-75. Lyushkov'un Rostov'da bulunduğu tarihi Petrov, 1938 olarak yanlış vermektedir, doğrusu 1937'dir.

159 17 Temmuz 1937'de Balitsky bir komploya karıştığına ilişkin bir bilgiyi Yezhov'a iletti. Bu bilgi Frinovsky tarafından 21 Temmuz'da Stalin'e ulaştırıldı; Stalin bazı pasajların altını çizdi ve şu notu düştü: "Yezhov'la müzakere edin." Balitsky daha üç gün önce itirafta bulunmayı reddetmişti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 257-258 (APRF, f. 3, op. 24, d. 316, l. 8-12).

160 *Naprieme*, s. 216. Lyushkov kabul edilirken beraberinde Yezhov, Molotov ve Voroşilov da vardı. Bu, Lyushkov'un Küçük Köşe'ye yaptığı kayda geçmiş tek ziyaretti.

161 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 234-235 (APRF, f. 3, op. 24, d. 321, l. 11; op. 58, d. 405, l. 175).

sınır dışı edilmesini yöneten Lyushkov'du; *Pravda* aldığı ödülün "ulaştırma alanında" önemli görevlerdeki başarısı nedeniyle olduğunu duyurdu.[162] Aralık 1937'de Stalin yeni SSCB Yüksek Sovyeti'ne "seçilenlerden" biri olmasına olanak tanıdı. Lyushkov, resmen kendisini aday gösteren çalışanlara, "Cezai organlarda çalışan memurlar sınıfına dahil olduğum için şanslıyım," diyordu.[163]

Lyushkov daha yeni başlıyordu. Aralık 1937 ve Mayıs 1938 tarihleri arasında Sovyet Uzakdoğusu'nda yaşayan 25 bin etnik Çinlinin 19 binini hapse attı ya da sınır dışı etti, bu rakama Vladivostok'takilerin istisnasız tümü dahildi.[164] Bu "dikkatli" temizliğin sonucu, Asya dillerini konuşabilen tercüman bulmak için yalvarmak zorunda kalması oldu ve ismini verdiği Uzakdoğu Üniversitesi'nden sekiz öğrencinin NKVD'ye transferini talep etti.[165] Yeni ajan göndermeleri için de Moskova'ya dil döküyordu: Otuz yedi NKVD görevlisi yabancı "ajanı" suçlamasıyla yerel hapishaneye tıkılmıştı. Ancak Lyushkov'un personel kıtlığından daha önemli sorunları vardı: Daha önce Yagoda'nın yönetimindeki organlarda çalışmıştı. Devlet güvenlik komiseri (birinci, ikinci ya da üçüncü kademe) –generale eşdeğer– unvanını taşıyan Yagoda'ya bağlı kırk bir NKVD memurunun, Lyushkov da dahil sadece onu hayatta ve özgürdü. Biri (Slutsky) zehirlenmiş, üçü intihar etmiş ve tutuklanmış olanların çoğu infaz edilmişti.[166] Ocak 1938'de Yüksek Sovyet toplantısı için başkentte bulunan Lyushkov, Moskova'da kaldığı otelden çıkınca peşine adam takıldığı konusunda Frinovsky'e şikâyette bulunmuştu. Frinovsky, Yezhov'un onu korumaya çalıştığı cevabını vermişti ki bu doğruydu. Tutuklu Gürcü Lordkipanidze, Lyushkov'u suçluyordu.

Yezhov, Lordkipanidze'nin sorgu tutanaklarını Stalin'e iletmek yerine Frinovsky'nin Yagoda'yı yeniden sorgulamasını istedi. Frinovsky bu isteği yerine getirdi: Lyushkov "komplonun" bir parçası değildi. Ancak Lyushkov aleyhine itiraflar gelmeye devam ediyordu ve Frinovsky, özellikle içeride insanlar Lyushkov'u suçlayıcı "ifadelerin" birikmekte olduğu zaten biliniyorken, neden bu "Yagodacı"nın korunduğunu sorarak Yezhov'a baskı yapıyordu. Yezhov zor durumdaydı. Lyushkov gecikmeli olarak tutuklanırsa Yezhov sorgu tutanaklarını neden zamanında göndermediği konusunda Stalin'e hesap vermek zorunda ka-

162 *Pravda*, 20 Aralık 1937; Khaustov vd., *Lubianka; Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 368-373 (APRF, f. 3, op. 58, d. 254, l. 203-215).

163 Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 79.

164 1911 yılında Sovyet Uzakdoğusu'nda nüfusun %13'ünü Çin kökenliler oluşturuyordu ancak bu oran 1939 yılında %1'e düşecekti. Stephan, *Russian Far East*, s. 213; Coox, "L'Affaire Lyushkov", s. 416. 1938'de Sovyet Uzakdoğusu'nda yaşayan Çinlilerin envanterini çıkarırken, eğer varsa, geride kalanların Dongsiang'a gönderilmesi ya da Kazakistan'a iskân edilmesi düşünülüyordu. 10 Haziran 1938'de, sadece isteyenlerin gitmesi söz konusu oldu ve tutuklu bulunan birçok Çinli serbest bırakıldı, Çin'e dönmelerine izin verildi. Yezhov, SSCB'nin "Çin'le dostane ilişkisini" sürdüreceği doğrultusunda Sovyet Uzakdoğusu NKVD'sini bilgilendirdi. Pobol' ve Polian, *Stalinskie deportatsii*, s. 103-104.

165 Merritt, "Great Purges", s. 456-457.

166 Genel Komiser (mareşalin eşdeğeri) Yagoda dışarıda bırakılacak olursa, üç komiserlik seviyesi vardı: birinci kademe, ikinci kademe ve üçüncü kademe. Frinovsky askerî rütbe sahibiydi [*komkor*]. Devlet güvenlik komiserlerinden ikisi 1941 yılına kadar varlığını sürdürebildi. Naumov, *Stalin i NKVD*, 2010, s. 74-75; Pavliukov, *Ezhov*, s. 426.

lacaktı. Ne olursa olsun Lyushkov aleyhindeki baskı çoğalıyordu ve 16 Nisan 1938'de Frinovsky, Lyushkov'a verdiği talimatla yardımcısı Moisei Kagan'ı başka bir göreve atanmasını bahane ederek Moskova'ya göndermesini istedi. Lyushkov, Moskova'ya vardığında ne olup bittiği ile ilgili kendisine haber vermesi için Kagan ile gizlice anlaşmıştı ancak hiçbir haber gelmedi. (Kagan tutuklanmıştı.)[167]

Lyushkov'un diğer bir büyük sorunu, hakkında suçlayıcı materyaller toplamakla yükümlü olduğu Mareşal Blyukher'di. Almancayı çağrıştıran ismine (Blücher) rağmen –belli ki dedesinin takma adıydı– Blyukher Rus kökenliydi, bir köylü ailesinin çocuğuydu ve en başından beri (1930) Sovyet Uzakdoğu Ordusu kumandanıydı, verilmeye başladığından beri (1935) mareşal rütbesi taşıyordu, en az beş Kızıl Bayrak ve iki Lenin Nişanı sahibiydi.[168] 1937 tarihinde kayda alınan Tuhaçevski ve diğer komutanların duruşma ve infazındaki suç ortaklığının ardından, aynı akşam, Moskva Otel'deki odasında başladığı içkiye alışmıştı. Sovyet Uzakdoğusu'nda en önemli adamları tutuklanıyordu.[169] İkinci genç eşi Glafira, "Vasili Konstantinovich giderek içine kapanıyor ama yine de Stalin'in kendisini savunacağına inanıyordu, gerçi evde sesli düşünürken Usta'nın fazla keskin, kendine özgü, zaman zaman mantıksız olduğunu dillendirmesi az rastlanır bir durum değildi ve yine de partisinin adaletine inanıyordu," diye anlatacaktı.[170] Ocak 1938'de Blyukher Moskova'daki SSCB Yüksek Sovyeti'ne katılacak Uzakdoğu heyetine başkanlık ediyordu ve dahası, organın prezidyumuna seçilen az sayıdaki kişi arasındaydı. Lyushkov Stalin'in Blyukher'e güvenini kaybettiğini biliyordu. "Blyukher iktidar konusunda çok hırslı," diyordu, "Uzakdoğu'daki rolü onu tatmin etmiyor; daha fazlasını istiyor. Kendisini Voroşilov'un üzerinde görüyor. Siyaseten, genel durumdan tatmin olduğu şüpheli ama çok dikkatli. Ordu içinde Voroşilov'dan daha popüler."[171]

Blyukher elbette Lyushkov'un açık aradığının farkındaydı ve o da saldırıya geçerek Moskova'nın Lyushkov'a "siyasi güvenini" kaybettiği yönünde söylentiler yaymaya başladı.[172] Böylelikle her birinin kırılganlığı diğerinin kırılganlığını artırır duruma geldi.

167 Yezhov'un, Lyushkov'a, Eğer Moskova'ya çağrılırsa intihar etmesi talimatı verdiği iddia ediliyordu. Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 160 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, ASD Frinovskogo, N-15301, t. 2: 173).

168 İkinci Lenin Nişanı 23 Şubat 1938'de, Kızıl Ordu Günü'nde geldi. Conquest, *Inside Stalin's Secret Police*, s. 90.

169 Svetlanin, *Dal'nevostochnyi zagovar*, s. 92 (1938 Ağustos ayı ortasında yazarın Moskova'da rastlaştığı –Blyukher'in siyasi yardımcısı– Semyon Kladko'yla bir görüşmeye atıfla). 10 Temmuz 1938'de, Blyukher'in Voroşilov'a hitaben yazdığı bir mektup Stalin'e iletildi. Mektupta, Temmuz 1936'da ziyarete gelen İletişim Komiseri Rykov ile görüşmesini ayarlayanlara sitem ediyor, tutuklu bulunan eski Uzakdoğu Parti Başkanı Kartvelişvili-Lavrentyev'i suçluyordu. Ancak Blyukher aynı zamanda, merkeze farklı enformasyon aktaran Vareikis'e de saldırıyordu. Stalin, Blyukher'in kendini aklamaya çalıştığı mektubunu kişisel arşivinde tutacaktı. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 205-206 (APRF, d. 313, I. 146-148).

170 Blyukher, "S. Vasiliem Konstantinovichem Bliukherom", s. 80.

171 Coox, "Lesser of Two Hells, Part 1", s. 158.

172 Pavliukov, *Ezhov*, s. 422-424 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, seldstvennoe delo N-15302, t. 10, I. 169, 175), 428.

Stalin, Uzakdoğu'da şanslıydı: Japonlar batağa saplanmıştı. Moskova'daki Fransa Büyükelçisi Coulondre, Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Potyomkin'in "Çin'deki durum mükemmel" ifadesini Paris'e rapor etmişti. Potyomkin, "birkaç yıldır bu ülkenin direnişine ve bu direnişin sonucunda Japonların SSCB'ye saldıramayacak kadar zayıf düşeceğine bel bağlamıştı. Bu yaklaşımın Sovyet liderliği tarafından da paylaşıldığı anlaşılıyor."[173] Stalin, "Çin'in hem kendi adına hem de Rusya adına savaştığını" ve "Çin'in mühimmat, uçak ve diğer ikmal maddeleriyle Rusya tarafından mümkün her biçimde desteklenmeye devam edeceğini" Çin özel temsilcisine (Sun Yat-sen'in oğlu) bizzat söylemişti.[174] Ancak Japonya ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınıyor, 7 Nisan 1938'de Sovyet Kuzey Sakhalin'deki parti başkanını, oradaki Japon ekonomik operasyonlarını engellemeye çalışmaması konusunda sert biçimde uyarıyordu zira yabancı imtiyazlarla ilgili her tür sorun savaş sebebi sayılabilirdi. Benzer biçimde, Londra'daki Japon büyükelçisiyle ilgili olarak, Stalin temsilcisi Mayski'ye, "[Shigeru] Yoshida ile görüşmekten kaçınma ve eğer böyle bir görüşme imkânı bulursan onu can kulağıyla dinle. Japonya ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için atılabilecek somut adımların neler olabileceğini sor. SSCB'nin ilişkilerin geliştirilmesi için çok gayret gösterdiğini ifade et. Bu konularla ilgili bana bilgi ver," diye talimat vermişti.[175]

Tahmin edilebileceği gibi, aslında Stalin kendi entrikalarının peşinde koşuyordu. 12 Nisan 1938'de Moskova, Çan Kay Şek'ten aldığı bilgiye dayanarak, Japonların Sovyet mevzilerine çok yakında saldıracağını Blyukher'e bildirmişti.[176] Bu tür "istihbaratın" Çan'ın Sovyetler'i savaşa doğrudan sokmak üzere usanmadan sürdürdüğü girişimlerin yansıması olduğunu Stalin anlıyor ancak bu Çin provokasyonlarını kullanmaktan kendisini alıkoyamıyordu. Sovyet Uzakdoğu Ordusu 1938 yılında Volga ve Sibirya askerî bölgelerinden 100 binden fazla askerin yanı sıra çok sayıda uçak ve tankı bünyesine kattığı sırada, Stalin yeni atanmış Savunma Komiseri Mekhlis'i Khabarovsk'a gönderdi. Yanında silahlı eskortlar ve yeni atanan subaylar –yerel halk tarafından "Siyah Yüzler" (Çarlık dönemindeki yasal dayanağı olmayan oluşum gibi) diye anılacaklardı– vardı.[177] Otuz sekiz yaşındaki Sovyet Uzakdoğusu NKVD Başkanı Lyushkov için yolun sonu görünmüştü.

---

173 Haslam, *Threat from the East*, s. 94 (atıfta bulunduğu kaynak, *DDF*, 2. seri, IX, 3 Mayıs 1938, s. 613-615).

174 Despot, "Japonların nihai hedefinin Baykal Gölü'ne kadar tüm Sibirya'yı ele geçirmek" olduğuna dikkat çekiyor ancak "yine de, Sovyetler Birliği'nin savaşa müdahale etmeyeceğini" netleştiriyordu. Birleşik Devletler Büyükelçisi William Bullitt'in Sun Fo'yla (Stalin'le görüşen elçi) sohbeti: *FRUS, 1938*, III, s. 165.

175 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 58, l. 21-24, 33-34 (14 Mayıs 1938).

176 Uyarının imzacılarından olan Sovyet Denizcilik Komiseri Pyotr Smirnov, bu sırada Sovyet Uzakdoğusu'na gönderilmişti. Coox, "Lesser of Two Hells, Part 2", s. 87.

177 Svetlanin, *Dal'nevostochnyi zagovor*, s. 105. 28 Mayıs-8 Haziran 1938 tarihleri arasında Moskova'daki Yüksek Askerî Konsey, Stalin'in de katılımıyla yaptığı toplantılarda, farklı gündem maddeleri ile birlikte, Uzakdoğu Ordusu'na ilişkin olarak, "komuta ve siyasi kadroların halk düşmanlarından, kuşku duyulan ve ahlâken yoz unsurlardan temizlenmesini" karara bağladı.

Lyushkov Mekhlis'i karşılamaya gelmedi. Yezhov, sadık Lyushkov'u henüz belirlenmemiş merkez NKVD'de bir göreve atanacağı bahanesiyle azletmişti (26 Mayıs 1938) ama Lyushkov bunun bir tutuklanma garantisi olduğunu biliyordu ve Yezhov'la arasındaki yakın ilişkiden yararlanarak Moskova'ya dönüşünü geciktirmişti. (Yezhov'un onun Uzakdoğu'da tutuklanması için bir özel görevli gönderdiği anlaşılıyordu.) 9 Haziran'da Lyushkov yardımcısına önemli bir ajanla görüşmek üzere sınır bölgesine gideceğini söyledi. Trenle Khabarovsk'dan Vladivostok'a ve oradan da arabayla Posyet'e gitti, yerel sınır muhafız birliklerini teftiş etti ve 12 Haziran'da ajanla buluşma noktası olduğunu öne sürdüğü yere gitti. Yanındaki tek refakatçiyi geride bırakarak ve kılık değiştirerek –NKVD üniformasının üstüne sivil palto ve avcı kepi giymişti– yağmur ve karanlıkta kayboldu. Hunchun Nehri yakınlarında iki Mançukuo sınır muhafızıyla karşılaştı ve resmî kıyafetlerini göstererek kendi iradesiyle teslim oldu. Düşük rütbeli muhafızların o anki ruh halini hayal etmek gerekir: Kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde şafak vakti sabah sisinin arasında karşılarına çıkan önemsiz bir kaçakçı değil ama NKVD üniforması giyen, parti kartı ve Yüksek Sovyet seçilmiş temsilcisi kimliği taşıyan, devlet güvenlik komiseri olduğuna dair Yezhov imzalı belgeler ibraz eden, İmparatorluk Japon Ordusu'nda tümgenerale denk üçüncü derece rütbe sahibi bir adamdı.

Moskova bürokrasisi sarsıldı. Açıklayıcı bir not var mıydı? Japonlar Lyushkov'u kaçırmışlar mıydı? Yezhov feryat ediyor, "Ben şimdi mahvoldum," diyordu.[178] Stalin'e haber verdi ancak Lyushkov ile ilgili sorgu "ifadelerini" ve tutuklanmasın diye nasıl uzun süre ona kalkan olduğunu es geçti.[179] 15 Haziran 1938'de Lyushkov'un eşi Nina Moskova'daki dairelerinde tutuklandı ve kocasının planlı ilticasını bildiği halde ihbar etmemekle suçlandı.[180] Aynı akşam, Lyushkov'un durumunu öğrenmek için Blyukher Yezhov'un ofisinde boy gösterdi, şüphesiz kendi durumunu da araştırıyordu. O sırada Yezhov Küçük Köşe'ye çağrıldı. Stalin, Lyushkov'un düşmanı Frinovsky'i trenle 8 bin kilometre uzaklıktaki Khabarovsk'a tam olarak ne olduğunu öğrenmek üzere göndermeye karar vermişti; Frinovsky 17 Haziran'da yola çıktı. Bu arada

Uzakdoğu Ordusu kadrolarında bulunan tüm Alman, Litvanyalı, Rumen, Türk, Macar ve Bulgarlar derhal ihraç edilecekti. *Glavnyi voennyi sovet RKKA*, s. 84-85.

178 Pavliukov, *Ezhov*, s. 427 (korumaların başı Dagin'e göre).

179 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 160-161 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, ASD Frinovskogo, N-15301, t. 2: 179).

180 Söylendiğine göre Lyushkov, yirmi yedi yaşındaki karısı Nina'yı ve ameliyat olması gereken on bir yaşındaki evlatlık kızlarını trenle Polonya'ya kaçabilmeleri için yaptığı gizli planın bir parçası olarak Moskova'ya göndermişti. Bu planın uygulamaya geçmesi için parola, Nina'nın göndereceği bir telgrafla iyi dileklerini iletmesiydi. Söylendiğine göre telgraf gelmişti. Bu gerçekten oldu mu ya da Lyushkov'un ailesini terk etmediğini ama kurtarmaya çalıştığını göstererek kendisi için daha olumlu bir pozisyon mu edinmeye çalıştığı bilinmiyor. Japonların "kaynaklarını" kullanarak eş ve kızın izini sürmeye çalıştığı ancak başarısız oldukları da söyleniyordu; Lyushkov kızından ve karısından asla bir daha haber alamadı. (Annesi ve kız kardeşi de tutuklanmıştı.) Nina, Karaganda'da (Akmolinsk) bir kampta sekiz yıla mahkûm oldu, hayatta kalmayı başardı ve 1946 yazında serbest bırakıldı. Coox, "L'Affaire Lyushkov", s. 410; Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 129.

Mekhlis 20 Haziran'da Sovyet Uzakdoğusu'ndan uçakla geri gelmiş ve Küçük Köşe'de rapor vermişti. Ardından, Stalin onu derhal doğuya geri gönderdi: Sovyet Uzakdoğu Ordusu'nda yeni kıyımlara girişmeye giderken, yol üstünde, Sibirya ve Trans-Sibirya askerî bölgelerindeki kadroların daha fazla imha edilmesi gerekiyordu.[181]

Rastlantı mı yoksa hesaplı mı olduğu bilinmez, Lyushkov'un Mançukuo sınırını geçtiği nokta, Vladivostok'un 130 kilometre güneybatısı, onunla ilgili gerçeği öğrendiklerinde kıymetli ganimetlerini teslim etmeyi reddedecek azgın Kwantung Ordusu'nun değil ama Japon Kore Ordusu'nun denetimi altındaydı. Kore ordusunun olay yerinde bulunan Rusça konuşabilen görevlisi, Lyushkov'un "yüzyılın kaçışını" gerçekleştirdiğine karar verdi ve Seul'deki karargâha telsizle durumu bildirdi; bir hile olabileceği şüphelerine rağmen Lyushkov apar topar Tokyo'ya götürüldü. Lyushkov'u sorgulama fırsatı yakalayamadığı için rahatsızlık duyan Japon Kwantung Ordusu'ndan bir istihbarat subayı, bu iltica haberini 24 Haziran'da Çince yayın yapan Mançukuo basınına sızdırdı; Polonya askerî istihbaratı, henüz Frinovsky bile ne olduğunu kişisel olarak anlamaya muvaffak olamadan gazetedeki örtülü sansasyonel haberi çözdü. Nazi basını 1 Temmuz'da ilticayı haber yaparken Moskova'daki Japon diplomatlar uyarılıyordu.

Japon askerî istihbaratı, Lyushkov'un demecini 3 Temmuz 1938'de *Yomiuri Shimbun*'da yayımlattı. "Yakın zamana kadar, hile ve terör politikalarında Stalin'le fiilen işbirliği yaparak halka karşı büyük suçlar işledim," diyordu. "Ben gerçekten ihanet ettim. Ancak sadece Stalin'e ihanet ettim." Lyushkov, doğrudan deneyimine dayanarak, Kirov cinayet soruşturmasını "parti için olduğu gibi ülke için de talihsiz" addediyor, Kamenev ve Zinovyev sorgu tutanaklarının yalan olduğunu ifşa ediyordu. (Lyushkov kendisini sorgulayan Japonlara Kirov cinayetine ile ilgili imal edilen ifadelerin Sovyet sistemi ile ilgili tereddütlerinin başlangıç noktası olduğunu söylemişti.) Lyushkov yazılı beyanatında, "Nikolayev, Zinovyev grubunun bir parçası değildi," diyordu. "Megalomaniden mustarip tuhaf bir adamdı. Tarihsel bir kahraman olabilmek için yok olmaya karar verdi. Bunu günlüğünden net biçimde anlıyoruz." Lyushkov, 1936'dan 1938'e kadar görülen bütün davaların "baştan sona kurgu" olduğunu, Stalin'in "aşırı şüpheciliğinden" ve "gelecekte siyasi tehlike teşkil edebilecek... tüm Troçkistlerden ve sağcılardan kurtulma kararlılığından" kaynaklandığını söylüyordu. Lyushkov yüz binlerce masumun tutuklandığını da ekliyordu. Stalin'in Çin-Japon savaşını kışkırtmaya çalıştığını, böylelikle iki tarafın birbirini zayıf düşüreceğini, nihai hedefin Çin'in Bolşevikleştirilmesi olduğunu ifade ediyordu.[182] Lyushkov, çok sayıda sözde provokatörün tutuklanmasıyla, gizli ama fiilî sabotajın körüklenmiş olduğu iddiasındaydı: Masumların tutuklanmasına

181 *Na prieme*, s. 237; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 161; *Glavnyi voennyi sovet RKKA*, s. 110n1.

182 RGANI, f. 6, op. 13, d. 102, l. 54-56 (Lyushkov'un ifadelerinin Sovyet istihbaratı tarafından yapılan tercümesi); Pavliukov, *Ezhov*, s. 429-431; Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy*, s. 183.

duydukları öfke ile insanlar demiryollarında, fabrikalarda çalışırken kayıtsız ya da ihmalkâr davranıyordu.[183]

Japon istihbaratının başına konan talih kuşu

SSCB içindeki yabancı ajanları hedef alma iddiasıyla yürütülen Stalin terörünü imal edenlerden biri, paha biçilmez ajan/muhbir Genrikh Lyushkov şimdi Japonların elindeydi. Stalin'in başına daha önce bu noktaya varan bir iş gelmemişti – ne 1928'de yurtdışına kaçan eski yardımcısı Boris Bazhanov vakası ne de Troçki'nin 1929'daki yurtdışına sürülmesi. Lyushkov, 21 Eylül 1937'de Habarovsk Hapishanesi'ndeki hücresinde intihar eden Uzakdoğu Hava Kuvvetleri Komutanı Albert Lapin'in Merkez Komite'ye hitaben yazdığı dramatik, kahredici bir mektubu beraberinde getirmişti. "Sovyet hükümetine 17 yıl boyunca şerefimle hizmet ettim," diye yazmıştı Lapin. "Bu tür bir muameleyi hak ediyor muyum? Artık dayanacak gücüm kalmadı." Lapin'in notu kanla yazılmıştı.[184]

Lyushkov, gözlerden ırakta, Japonlara Sovyet Uzakdoğusu ile ilgili ayrıntılı bilgi verdi: Demiryollarının ve havaalanlarının durumundan, Çinli ve Koreli ajanların eğitilip kullanılmasına, muhabere istihbaratına ve Baykal Gölü'nün doğusundaki Kızıl Ordu NKVD askerlerinin sayısından (400 bin) uçak (yaklaşık 2 bin) ve denizaltıların (doksan) sayısına kadar. Lyushkov Sovyet Uzakdoğu Ordusu'nu kötülüyor, rezerv ve altyapı yokluğundan, bozuk silah ve uçaklardan, yetersiz eğitimden ve acınası örgütlenmeden dem vuruyordu. Mekhlis'in saldırganlığının sebep olduğu kıdemli komuta personeli yokluğunu özellikle vurguluyordu. Lyushkov, Blyukher'in bu eksikleri gördüğünü teslim ediyordu ama Moskova'nın gerçek durumu öğrenememesini Blyukher'in korkusuna bağlıyordu. Ne olursa olsun, sonuçta Stalin'in Blyukher'e olan güvenini yitirdiğini Japonlara anlattı. Kışkırtıcı bir biçimde, Japonlarla savaşın kaçınılmazlığını ve Çin'in istilası nedeniyle Japonya'nın zayıf düştüğünü göz önüne alan Blyukher'in ve hatta Voroşilov'un Sovyetler'in önleyici bir saldırı başlatması gerektiğine karar verdiklerini aktardı. Bu nedenle Sovyetler'in tutumu savunmaya yönelik olmaktan uzaktı. Lyushkov, Sovyet saldırısının muhtemel durum planını da –kendi iddiasına göre– anlattı. Cani despotu yerinden etmek için bir Japon-Sovyet savaşını hızlandırmayı amaçladığı aşikârdı.

Lyushkov, Kremlin'deki adamın "olağandışı şüpheciliği" hakkında birinci elden ayrıntılı bilgi sahibi olduğunu anlatılıyordu, onunla yakın temasta olan herkes bu şüpheciliğin farkındaydı.[185] "Stalin'in zihninde savaşa hazırlıksız yakalanma korkusu ve başta ordu içindekiler olmak üzere, bariz bir komplocu korkusu var," diyordu Lyushkov ve ekliyordu: Despot, "savaşın devrim için" kendisine *karşı* "kullanılabileceğinden" korkuyordu. Stalin Çan Kay Şek'in tutarlı davranacağına pek güvenmiyordu ve Batı'da da bir Alman saldırısı ihtima-

183 Coox, "Lesser of Two Hells, Part 2", s. 83.

184 Coox, "Lesser of Two Hells, Part 1", s. 176.

185 Coox, "Lesser of Two Hells, Part 1", s. 153.

linden endişe duyuyordu. Son olarak Lyushkov, Stalin'in, Japonya'nın en iyi birliklerini SSCB ile savaşa sakladığı için Çin'de ikinci ya da üçüncü seviye birliklerini kullandığından duyduğu şüpheyi anlattı.[186]

Nazi Almanyası'nın Tokyo Elçiliği'ndeki Sovyet askerî istihbarat kaynağı Richard Sorge de ilticanın yol açtığı zararı doğruladı. Berlin, Lyushkov'u sorgulamak üzere Tokyo'ya bir istihbarat subayı göndermişti ve Sorge Alman Elçiliği'nin hazırladığı gizli raporun kopyasını ele geçirmişti. Rapora göre Lyushkov, içeride Stalin'e karşı derin bir hoşnutsuzluk olduğunu Japonlara söylemişti ve Kızıl Ordu'nun, eğer Japon saldırısı olursa "bir günde çökeceğini" iddia etmişti.[187] Sorge'nin bildirdiğine göre Lyushkov, Sovyet sisteminin fiilen nasıl çalıştığını, Sovyet yetkililerin ve sıradan vatandaşın aslında nasıl düşündüğünü – hatta Stalin'in nasıl düşündüğünü– SSCB'nin can düşmanına ifşa etmişti. Sorge'nin vardığı sonuç, "Lyushkov'un, Kızıl Ordu, NKVD, parti ve genel olarak Sovyet halkının dinamikleri ile ilgili tükenmez bir bilgi kaynağı" olduğuydu.[188]

Daha sonra aynı şey bir kez daha oldu: 9 Temmuz 1938'de, Katalonya'da bulunan NKVD'den Orlov, Yezhov imzalı şifreli bir telgrafla, Antwerp'de demirlemiş olan bir Sovyet gemisinde, tanıyacağı ama adı belirtilmemiş bir kişiyle buluşmaya çağrılmıştı. Orlov kasadan 60 bin dolar –o gün için çok yüksek bir meblağ– alarak kaçtı. NKVD içinden bir yoruma göre Orlov yanlış bir tahminde bulunmuştu: Aslında infaz edilmek üzere değil NKVD dış istihbarat başkanı olarak atanmak üzere çağrılmıştı. Ne olursa olsun, karısı ve kızıyla önce Kanada'ya ve oradan da Birleşik Devletler'e kaçtı. Terörün tetiklediği bu ikinci ilticayı Stalin'e bildirmek konusunda Yezhov tereddüt ediyordu. Orlov, İspanya'daki Sovyet mevcudiyetinin ayrıntılarından POUM lideri Andreu Nin'in öldürülmesine, Avrupa'daki gizli Sovyet ajanlarının kimliklerine kadar çok fazla şey biliyordu.[189] Ancak anlaşıldığı kadarıyla Yezhov'a özel bir mektup yazarak amacının sadece infazdan kaçmak olduğunu ifade etmişti.[190] Yahudi ve adanmış bir

186 Coox, "Lesser of Two Hells, Part 2", s. 79-80, 86-88. Lyushkov'a göre, Mart 1938'de Stalin, kod adı Binbaşı Yartsev olan bir elçi bile göndermişti. Elçinin görevi, Pasifik Filosu'nu yeniden konuşlandırma ve Japon firmaların ekonomik imtiyazlar elde etmeyi başardığı Sakhalin'i, yeni bir uçak pisti yapmak da dahil olmak üzere –ki bu çok dikkat çekici olabilirdi– askerî anlamda tam hazır hale getirmenin imkânlarını araştırmaktı. Anlaşılan Japon deniz, hava ve kara kuvvetleri Güney Sakhalin'i savunmaya yönlendirilerek yanıltılmak isteniyordu. Yartsev, Boris Rybakin'di (ileride 12. Bölüm'e bkz.).

187 Kahn, *Codebreakers*, s. 637; Goldman, "Spy Who Saved the Soviets."

188 Coox'a göre Japonlar, tümüyle askerî meseleler için 36. Motorize Piyade Birliği'nden topçu subayı Binbaşı Frontyarmar Frantsevich'in istihbaratını tercih ediyordu. Frantsevich, Lyushkov'dan iki hafta önce, 29 Mayıs 1938'de Dış Moğolistan'dan otomobille Japon saflarına geçmişti. Coox, "L'Affaire Lyushkov", s. 418.

189 Orlov, güvenli bir şekilde ayrıldıktan sonra Paris Sovyet Elçiliği'ne elden teslim ettiği, Stalin ve Yezhov'a hitaben yazdığı mektupta, "Ülkemi terk etme isteğim, bir balığın suyu terk etme isteğinden fazla değildi fakat suçlu insanların ihmalkâr fiilleri nedeniyle buz üstüne fırlatılmış balığa döndüm," diyordu. Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 308-312 (Yezhov'a mektup, NKVD dosyasından).

190 1938 yılında, İspanyol Sosyalist [İşçi] Partisi üyesi Max Rieger imzasıyla İspanyolca *Espionaje en España* (Ediciones Unidad, Barcelona) [*İspanya'da Casusluk*] başlıklı bir kitap yayımlandı. POUM ile ilgili suçlayıcı materyalleri bir araya getiriyordu; Sessiz sedasız ve farklı bir başlıkla

solcu olan Orlov Nazi Almanyası'na değil unutulmaya kaçmıştı.[191] Bu, Stalin'in hak etmediği büyük bir şanstı.

Stalin'in terör hamlesiyle sebep olduğu ve acısını çektiği, en fazla hasarı veren iltica dahi onu vazgeçirmedi. Tam tersine, Sovyet Uzakdoğusu'nda Frinovsky ve Mekhlis, Lyushkov-sonrası saldırıyı başlattılar. 1937'de 2.969 subay azledilmiş ve 383'ü tutuklanmışken, 1938 yılında 2.272 subay azledilecek ve 865'i tutuklanacaktı.[192] Frinovsky'nin artık doğudaki Sovyet sınırlarını "güçlendirme" görevi de vardı. NKVD sınıra 3 kilometre mesafedeki herkesi tahliye ediyor ve serbest-ateş şeridi oluşturuyordu. Böylelikle Japon ajanlarının sızmaları ölümcül hale getirilirken, Sovyet tarafından iltica girişimleri de aynı derecede tehlikeli kılınıyordu.[193] Ancak Japonlar zaten en kıymetli mücevheri ele geçirmişti. Sorge, Moskova'ya gönderdiği fotoğraflı belgeler de içeren raporunda, Nazizmden kaçan Alman sığınmacılar gibi Lyushkov'un da terk ettiği rejimin neleri göze almaya hazır olduğunu abarttığının altını çiziyordu. Sorge, ayrıca, Lyushkov'un ifade ettiği zayıflıkları kaçırmamak için Japonya ve Almanya'nın SSCB'ye yönelik ortak bir askerî harekâta girişebilecekleri tahminini de dile getiriyordu.[194] Bu, elbette, Stalin için en ürkütücü senaryo ve sebepsiz terörünün olası bir sonucuydu.

(Neredeyse) "Kaçınılmaz savaş"

6 Temmuz 1938'de Japon Kwantung Ordusu telsiz operatörü, bir cephe komutanından Khabarovsk'taki Sovyet Uzakdoğu Ordusu karargâhına gönderilen ve Sovyet sınır birliklerinin Khasan Gölü'nün batısındaki işgal edilmemiş tepeyi ele geçirmesini öneren telgrafı yakalamayı ve çözmeyi başardı. Çin'e Sovyet askerî yardımı nedeniyle zaten öfkeli olan Japon hükümeti dikkatini stratejik tepelere çevirmişti.[195] Söz konusu nokta –Sovyetler Birliği, Kore (Japon sömürgesi) ve Mançukuo'nun (Japon kukla devleti) kesiştiği nokta yakınındaydı–

Rusçaya tercüme edildi: *İspanyol Troçkistler Franco'nun Hizmetinde*. Gizli materyalleri derleyen sıradan sosyalist üyeler değil ama Orlov'un metni yazmakla görevlendirdiği gazeteciydi. Üst düzey bir Franco istihbarat görevlisinin yakalanmasının ardından POUM içindeki istihbarat mensuplarının tespit edildiği söyleniyordu. Primakov, *Ocherki*, III, s. 140-141, 144.

191 Sovyet istihbaratına dair resmî tarihsel metinlere göre Orlov bildiği sırları Batı'ya hiçbir zaman aktarmamıştı. Primakov, *Ocherki*, III, s. 146n1.

192 Merritt, "Great Purges", s. 500 (atıfta bulunduğu kaynak, "Statistika antiarmeiskogo terrora", *Voenno-istoricheskii arkhiv*, sayı 2, 1997, s. 105-112). Lyushkov sorgucularına, Temmuz 1937 ile Mayıs 1938 tarihleri arasında 4 binden fazla Uzakdoğu Ordusu personelinin –1.200 kıdemli subay ve siyasi komiser ile 3 bin alt düzey subay– tutuklandığını ve bunların arasında Blyukher'e yakın çalışan neredeyse tüm astlarının da bulunduğunu söylemişti. Stephan, *Russian Far East*, s. 220 (atıfta bulunduğu kaynak, Birleşik Devletler Ordu Dairesi, "Lyushkov Sorgusu", frame 0982).

193 Stephan, *Russian Far East*, s. 234.

194 Kubeev, "Obrechennyi na kazn'", s. 93-94; Tumshis ve Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka*, s. 133-134; Coox, "L'Affaire Lyushkov", s. 412.

195 Japon ordusunun 1938 planları içinde Khasan Gölü'nde geniş ölçekli bir operasyon da yer alıyordu. Savin, "O podgotovke laponii k napadeniiu na SSSR."

Rusça "Gölün Ötesi" anlamına gelen Zaozernaya olarak biliniyordu (Çince Changkufeng ve Japonca Chōkohō). Japon Denizi'nden on beş kilometre içeride ve Vladivostok'a tehlike arz edecek kadar yakın, bataklık ve kumluk tepelerden ibaret bu boş arazide gündüz ısı 48 derceye kadar yükseliyor, geceleri soğuk oluyordu. Fiilen ıssızdı ancak Kore liman şehri Rajin-Sonbong'a ve Kore'nin kuzeyinden gelip Mançukuo'ya giden stratejik demiryoluna hâkimdi.[196] 9 Temmuz'da, "topraklarımızı gözetlemek için avantajlı bu tepeyi Japonların işgal etmesini engellemek" için yaklaşık otuz NKVD sınır askerî Zaozernaya'yı ele geçirdi, siper kazdı ve dikenli tel çekti.[197]

Sovyetler'in bu sınır operasyonundan dört gün sonra Lyushkov, Tokyo'daki Sanno Otel'de, samimiyetinden şüphe duyanlara yanıt vermek üzere uluslararası bir basın konferansı düzenledi ve Stalin'in prestijini daha da sarstı. İngiliz muhabirin "Ülkenize ihanet etmenize ne sebep oldu?" sorusuna Lyushkov, "Stalin'i öldürmemiz gerek," diye yanıt verdi.[198]

15 Temmuz'da Moskova'daki Japon askerî ataşesi ve maslahatgüzarı Zaozernaya'daki yeni küçük istihkâmların kaldırılmasını talep ederken bölgenin (İmparatorluk Rusyası ile Çing Hanedanı arasında imzalanan 1860 Pekin Sözleşmesi'nin Japonya tarafından yorumlanışı temelinde) Mançukuo toprağı olmasını gerekçe gösterdiler. Blyukher kendi ordu komisyonunu gönderdi ve onların bulguları temelinde, NKVD'den Frinovsky'i, Mançukuo sınırını ihlal etmekle suçladı, bu Japonların da başvurduğu itiraz gerekçesiydi.[199] Blyukher bir savaş başlatarak kendisini alaşağı etmek için Frinovsky ve Mekhlis'in tuzak kurmuş olmasından şüphe ediyordu ve şüphesi aptalca değildi. Sovyet Uzakdoğu Ordusu bu eylemde rol almamıştı: Frinovsky, çok yakında halk düşmanı ilan edilecek biriyle herhangi bir konuda koordinasyon içinde olmak istemiyordu. Blyukher, Frinovsky'e, bir kopyasını da Yezhov'a gönderdiği öfkeli bir telgraf çekerek "bazı alçaklar bir askerî çatışma çıkarabilir" uyarısında bulunmuş ve "kasıtlı olarak bu duruma sebep olan tüm şüphelilerin" uzaklaştırılmasını talep etmişti. Buna karşılık Frinovsky, Moskova'ya Blyukher'in aleyhine raporlar göndermeyi sürdürüyordu.[200] 27 Temmuz'da Blyukher, Frinovsky ve Mekhlis'den habersiz, Voroşilov'a gizli bir telgraf çekti, sınır ihlali yapanın Japonya değil NKVD olduğunu bildirdi. Ancak Voroşilov'un Blyukher'e 28 Temmuz tarihli yanıtı sertti. Japonya'nın suçlu olduğunda ısrar ediyordu, ayrıca kasıtlı olarak Frinovsky ve Mekhlis'i de haberdar

196 Coox, *Anatomy of a Small War*, s. 3-9; Coox, *Nomonhan*, s. 124; Ikuhiko, "Japenese-Soviet Confrontation", s. 140-157.

197 Solov'ev ve Chugnuov, *Pogranichnye voiska SSSR*, doküman 623 (Albay Fedotov).

198 Bu, Lyushkov'un toplum huzuruna yegâne planlı çıkışıydı. Japon dergisi *Kaizo*'da "Stalin'e açık mektup" yayımladı (Nisan 1939). *Kaizo*, Nisan 1939, s. 106-125, kısaltılarak yayımlandığı kaynak, Lenoe, *Kirov Murder*, s. 681-686. 13 Temmuz tarihinde toplum huzuruna çıkması ile ilgili ayrıntılı bir anlatım için bkz. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia*, VII/i, s. 148-151 (TsKhIDK, f. 1, op. 3, 4, d. 4601, l. 210-216).

199 Solov'ev ve Chugunov, *Pogranichnye voiska SSSR*, s. 591-593; "Prikaz narodnogo komissara oborony Soiuza SSR no. 0040 (4 sentiabria 1938)."

200 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 161-162. Aynı zamanda bkz. Svetlanin, *Dal'nevostochnyi zagovor*, s. 124-126.

ederek Blyukher'in gizli telgrafını açığa çıkarıyordu. Voroşilov, hem Frinovsky hem de Blyukher'den habersiz, Mekhlis'e verdiği talimatla, "vakanın araştırılmasını" ve kendisine Blyukher ile ilgili rapor verilmesini istedi.[201] Askerî anlamda güçlü bir düşman karşısında, büyük bir devletin hareket tarzı buydu.[202]

1938 baharında Mançukuo'daki Japon kuvvetlerinde asker sayısı 300 bine ulaştı ve bunun anlamı, tank ve uçak sayısında olmasa da, yedekleri seferber eden Japonların Sovyet Uzakdoğu Ordusu'nu asker sayısında yakalamasıydı.[203] Ayrıca, Stalin Japon askerlerinin Khassan Gölü yakınlarında yoğunlaştığını biliyordu. Sovyetler'in sınır "güçlendirmesi" karşısında nasıl bir yanıt verecekleri ise meçhuldü.[204] Tokyo'daki birçok yetkili, Çin'in fethi tamamlanmadan Sovyetler Birliği'ne karşı ikinci bir cephe açılmasını makul bulmuyordu. Ancak, Haziran 1937 Amur Nehri sınırı olayında Stalin geri adım attığı ve çok sayıda Kızıl Ordu subayını "yabancı ajanı" suçlamasıyla katlettiği ve Lyushkov zengin bir enformasyon kaynağı olarak iltica ettiği için, Tokyo'dakiler Sovyet niyet ve reflekslerini test etmenin faydaları üzerine düşünüp taşınıyorlardı.[205] Khasan Gölü Japon Kore Ordusu'nun yetki sınırları içinde kalıyordu fakat Japon Kwantung Ordusu içindeki şahinler, eğer mevkidaşları harekete geçmekten çekinecek olursa, devreye gireceklerinin sinyalini veriyordu. Kore Ordusu mensubu bir subay, "Hâlâ çok hevesli değildik ama artık Kwantung Ordusu ortaya çıkmıştı ve kıçımıza tekmeyi indiriyordu," diye anlatacaktı. Durum şöyle açıklanabilirdi: Stalin'in korktuğu savaş, onun emirlerini yerine getiren yardakçılarının kendi sadık askerlerini tutuklaması ve katletmesi nedeniyle hız kazanmıştı.

Stalin'in imdadına İmparator Hirohito yetişti: 20 Temmuz'da Tokyo'da yaptığı bir dizi görüşmenin ardından, imparator, çelişkili raporlar ve askerî maceracılık konusundaki temkinli yaklaşımı nedeniyle topyekûn savaş yetkisi vermekten sakındı.[206] Japon askerlerine geri çekilme talimatı verildi. Ne olursa

201 *Far Eastern Affairs*, sayı 3, 1990, s. 176-184 (İvan Minka); Merritt, "Great Purges", s. 513-515 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 35083, op. 1, d. 3, l. 35, 67; f. 33987, op. 3, d. 1084, l. 37-8; RGASPI, f. 71, op. 25, d. 359, l. 1-2), s. 526 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1136, l. 10; f. 35083, op. 1, d. 28, ll. 113-114).

202 20 Temmuz 1938'de Japon Büyükelçisi Mamoru Shigemitsu Litvinov'u ziyaret etti ve ikili haritalar üzerinde keskin bir anlaşmazlık yaşadılar; Litvinov, Tokyo'daki Sovyet Elçiliği sınırları içine birinin girerek kuşlama yaptığından da şikâyet etti: Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, IV, 22 Temmuz 1938, s. 369-371.

203 Yayımlanan bir Sovyet değerlendirmesinde, Japonların geleneksel piyade sınıfının gücü ve zayıf mekanizasyonu nedeniyle yarma operasyonlarını gerçekleştiremeyeceği söyleniyordu. Yabancı prototiplere erişim sağlayabilmesine rağmen Japon uçak sanayii, uluslararası standartlarla değerlendirildiğinde görece zayıftı. Sovyetler, Japonların denizde beceri sahibi olduğunu düşünüyordu. Japon kruvazörleri hız ve ateş gücü bakımından teknoloji harikasıydı; Amerikan benzerlerine göre daha fazla torpido kovanına sahipti. Dahası, yeni Japon savaş gemileri de kullanıma çıkacaktı. Shvede, *Voennyi flot Iaponii*, s. 31-32. Bu değerlendirme bir sonraki baskıda da aynı kalacaktı: *Voenno-morskoi flot Iaponii*, 1939.

204 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 252 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 67, l. 28).

205 Coox, *Nomonhan*, s. 123-124; Haslam, *Threat from the East*, s. 113-114.

206 Coox, *Anatomy of a Small War*, s. 57-70; Coox, *Nomonhan*, s. 134-135. Sorge, "Bu olay Sovyetler Birliği ile Japonya arasında savaşa yol açmayacaktır" değerlendirmesini iletti. Volkov, "Legendy i deistvitel'nost o Rikharde Zorge", s. 100, atıfta bulunduğu kaynak, Toshito Obi, *Zaruge jiken*,

olsun olaylar giderek karmaşıklaşıyordu: Sovyet sınır muhafızları diğer bir tepeyi –"İsimsiz" diye anılıyordu– işgal ettiler ve 29 Temmuz'da bir Japon yerel sınır birliği komutanı, Seul'deki Japon Kore Ordusu karargâhının ya da Tokyo'daki genel karargâhın resmî onayı olmaksızın, sadece bölge komutanının göz yummasıyla, yeni Sovyet saldırılarını bahane ederek üç tabur askerle Tumen Nehri'ni geçti. Silahlı çatışma sonucunda Japon birlikleri püskürtüldü.[207] Ancak Sovyet "kışkırtmasını" ve askerî "yoğunlaşmasını" gerekçe gösteren yerel Japon garnizonu, 30-31 Temmuz gecesi "karşı-saldırı" adı altında ikinci bir cephe saldırısı başlattı ve her iki tarafın ağır kayıplar verdiği çatışmaların sonunda NKVD sınır birliklerini püskürterek Zaozernaya ve İsimsiz tepelerini ele geçirmeyi başardı. Japon karargâhı bu oldubittiyi üstlendi. Stalin, Tokyo'nun kasıtlı olarak kararlılığını test etmeye çalıştığını düşünüyordu ve 31 Temmuz'da Voroşilov düşmanın yok edilmesi emrini verdi.[208]

Sorge sınırdaki Japon saldırısı konusunda uyarıda bulunamadığı için özür diledi (aslında öngörülmesi imkânsız yerel bir girişimdi). 1 Ağustos 1938 tarihli aynı şifreli telsiz görüşmesinde, Japonların ancak tepeleri ele geçirdikten sonra anlaşmazlığı diplomatik yollarla çözmek istedikleri bilgisinin Alman büyükelçisi ve askerî ataşesine ulaştığını bildiriyordu.[209] Sorge'nin aktardığı bilgiler Stalin'e ulaştırıldığında, despotun meselenin –eğer önemsediyse– hangi yönünü önemsediğini bilmiyoruz.[210] Stalin'in olağanüstü şüpheciliği ve kategorik değerlendirmeleri Sovyet istihbaratı için uzun zamandır sorun teşkil ediyordu. Daha önce Sorge'nin sağladığı gizli bilgileri, "Alman çevrelerinden kaynaklı bir yönelim kaybı," diyerek reddetmişti.[211] Buna karşın, Stalin 1937 yazındaki –Kızıl Ordu komutanlarını katletmeye başladığı sıradaki– geri çekilişini telafi etmek ve Kızıl Ordu "temizliği" ile ilgili tereddütleri silmek istiyordu.

---

4 cilt. (Tokyo: Misuzo Shobo, 1962-1971), I, sayfa numarası belirtilmemiş.

207 Grebennik, *Khasanskii dnevnik*, s. 54-57.

208 Coox, *Anatomy of a Small War*.

209 Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia,* VII/i, s. 146-147 (TsAMO, f. 23, op. 22383, d. 3, l. 185-186).

210 Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 87-89.

211 20 Temmuz 1936'da, zamanın Sovyet askerî istihbarat başkanı (Uritsky), Alman-Japon askerî ittifakı müzakerelerinin Almanya'nın konuyu zorlamak istememesi nedeniyle çıkmaza girdiğine işaret eden bir istihbarat değerlendirmesi üzerinden Voroşilov'a Sorge hakkında yazmıştı. Stalin üzerine not düştü: "Bana göre bu, Alman çevrelerinden çıkan bir şaşırtmaca." Uritsky Voroşilov'a, içeriden bilginin öncelikle Sorge'den geldiğini izah ediyordu: "Genellikle kaliteli istihbarat üretir ve gerçek gizli dokümanter materyal sağlaması da az rastlanır bir durum değil. Mesela şimdi, bu istihbarat ajanından Tokyo'daki Alman istihbarat ataşesinin bir raporu geldi (size de ayrıca gönderildi). Doğrudan Alman genelkurmayından aldığımız karşılaştırılabilir belge sayesinde bu raporun gerçekliğini doğrulamamız mümkün oldu." Berlin-Tokyo arası şifresi çözülmüş telgraf trafiği gibi ek belgelerin ışığında Uritsky Sorge'nin kesinlikle doğru bilgi aktardığı sonucuna varıyordu. "Size bu yorum ve materyalleri sunarken, yoldaş Stalin'e ulaştırılması konusunda talimatlarınızı bekliyorum." Voroşilov'un yanıtını bilmiyoruz ancak Uritsky elbette ileride yabancı ajanı suçlamasıyla infaz edilecekti. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia,* VII/i, s. 141-142 (TsAMO, f. 23, op. 3108, d. 3, l. 239-241).

Yoğun bir saldırı başlatabilmek için Blyukher bu uzak sınır bölgesine takviye birlikler getirmek zorundaydı ve bu zaman aldı. Bir yandan da ilkesiz Mekhlis'in can sıkıcı entrikaları ve NKVD sınır muhafızlarına komuta eden ancak inatla işbirliğine yanaşmayan Frinovsky ile uğraşmak durumundaydı; her ikisi de, gizlice onu Stalin'e şikâyet ediyordu. 1 Ağustos 1938'de Stalin yüksek frekanslı hattan Blyukher'i aradı:

> STALİN: Blyukher, söyle bakalım, Zaozernaya Tepeleri de dahil olmak üzere Japon işgali altında olan tüm topraklarımızın havadan bombalanması için Savunma Komiserliği'nin verdiği talimat neden uygulanmıyor?
>
> BLYUKHER: Açıklıyorum. Hava kuvvetleri kalkışa hazır. Olumsuz hava koşulları nedeniyle kalkış geciktirildi. Şu anda [Hava Kuvvetleri Komutanı Pavel] Rychagov, hava durumunu hiçe sayarak saldırı için uçakların havalanmasını emretti... Uçaklar şimdi havalanıyor ancak bu bombardımanla kendi birliklerimizin ve Kore yerleşimlerinin vurulmasından korkuyorum.
>
> STALİN: Yoldaş Blyukher, bana dürüstçe söyle, Japonlarla gerçekten savaşmak istiyor musun? Eğer bu yönde bir isteğin yoksa bana doğrudan söyle, bir komüniste yakışır gibi; eğer böyle bir isteğin varsa, derhal bölgeye gitmen gerektiğini düşünüyorum. Bombardımanın Kore halkını vurmasından korkmanı anlayamıyorum, sis yüzünden hava kuvvetlerinin verdiğimiz görevi yerine getiremeyeceğinden korkmanı da... Japonlar insanlarımızı toplu halde vururken Koreliler seni neden ilgilendirsin? Havanın biraz puslu olmasının, eğer Anavatan'ın onurunu korumak hedefleniyorsa, Bolşevik havacılığı için ne önemi olabilir? Cevap bekliyorum.
>
> BLYUKHER: Hava kuvvetleri havalanmak için emir aldı... Talimatlarınız yerine getiriliyor ve Bolşevik hassasiyetiyle uygulanacak.[212]

Bu ifadelerde insanlığın zerresi yoktu: Acımasız bir devlet aklı hüküm sürüyordu.

Blyukher, takviye birliklerin tümüyle gelmesini beklemeden Stalin'in isteğine karşılık verdi: Stalin'in saygı duyduğu, İspanya İç Savaşı deneyimi olan yeni kurmay başkanı Grigory Stern'i Japonları bölgeden çıkarmakla görevlendirdi. Ancak 2-3 Ağustos 1938'de, tepeleri tutmuş olan Japon birlikleri Sovyet askerlerini fazlasıyla savunmasız ve ayrıca tankların işlevsiz kalacağı koridorlara yönlendirdi, böylelikle Stern'in saldırısı püskürtüldü. Stalin'in derhal harekete geçilmesi ısrarı Sovyetler'in kıyıma uğramasıyla sonuçlanmıştı.

Sovyetler Japonların 4 Ağustos tarihli ateşkes önerisini reddetti.[213] 7 Ağus-

212 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/1, s. 273 (atıfta bulunduğu kaynak, TsGASA, f. 33987, op. 3, d. 1140, I. 18-22); Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 327-328; Kortunova, "1938-I", s. 175.

213 Shigemitsu 4 Ağustos 1938 akşamı Litvinov'a öneriyi bizzat iletti. Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, IV, s. 373-375. Ertesi gün Sovyet istihbaratı Moskova'ya, Konfüçyüs'ün yetmiş beşinci kuşak torunu Çin gizli servisinden Kung Hsianghsi'nin, Japonya ile yaşanan anlaşmazlıkta Çin'in koşulsuz SSCB'nin yanında olduğuna dair güvence verdiğini rapor etti. Kung'la görüşen ve raporu yazan Ganin, aldığı bilgiyi Sovyet Dışişleri Komiserliği ile paylaşıp paylaşamayacağı-

tos'ta Blyukher muharebe alanından geri çağrıldı. O ve ertesi gün Stern bu kez çok daha ağır, yeni bir hava ve kara saldırısına komuta etti. Her iki taraftan toplam 30 binden fazla asker sahadaydı. Sovyet hava kuvvetlerinin Kore'deki Japon geri mevzilerine yönelik büyük ölçekli saldırılarına rağmen, Japon imparatorunun olası geniş bir savaşı uygun bulmaması nedeniyle Japonlar cephe hatlarında hava ve topçu birliklerini devreye sokmadı. Buna rağmen, 8 Ağustos'ta Sorge, Tokyo'daki kaynaklarına dayanarak "SSCB'ye karşı güçlü bir askerî harekâtı destekleyenlerin giderek arttığı" bilgisini verdi.[214] İmparator, daha güçlü angajmanlara izin vermesi için gelen ricaları sadece özsavunmaya yönelikse kabul ediyordu. Japonların daha fazla Kwantung Ordusu birliğini cepheye göndermesinin ardından –bu birlikler arkadan saldırarak tepelerdeki Sovyet birliklerini "çuvala girmiş fare gibi" tuzağa düşürebilirdi– Stalin 11 Ağustos'ta nihayet ateşkesi kabul etti. Litvinov yurtdışındaki Sovyet temsilcilerine, "Japonlar dersini aldı, kararlılığımızı, direnme irademizi ve Almanya'dan gelecek yardımın yanıltıcı olduğunu gördüler," diye böbürleniyordu.[215] Aslında, olayların tam anlamıyla kızışmasına ramak kalmıştı. Böyle bir durumda Nazi Almanyası'nın neler yapabileceği ise bir muammaydı.[216]

Ne olursa olsun, eninde sonunda Stalin ve Kızıl Ordu'yu kurtaran Sovyet kararlılığı ya da Japonların ihtiyatlılığı değil Çin'di. Sovyet-Japon çatışmaları büyük Wuhan Savaşı (Haziran-Ekim 1938) ile eşzamanlı yaşanmıştı. Bu savaş sırasında Çin hükümeti, yenilenmiş silahları ve kesin bir çözüme ulaşmak isteyen Çan Kay Şek'in bizzat komuta ettiği 1 milyon Çin askeriyle Japon kuvvetlerinin üzerine yürümüştü. Sonuçta, Çin'in ikinci büyük şehri Wuhan, Japon İmparatorluk Ordusu'nun eline geçmişti ancak bunun bedeli 100 bin Japon askerinin kaybıydı.[217] Artık hem askerî anlamda Çin'e yerleşen hem de Sovyetler Birliği ile çatışmaya giren Tokyo, Anti-Komintern Paktı'nın Moskova'yı hedef alan resmî bir askerî ittifaka dönüşmesi için Berlin'e talepte bulunuyordu. Hitler, Britanya ve Fransa için de geçerli olması ve böylece Asya'daki sömürgelerini tehdit ederek, onların Avrupa'da boyun eğdirilmesi koşuluyla böylesi bir ittifaka ilgi gösteriyordu. Sorge sayesinde Stalin tüm bu görüşmelerden, anlaşmazlık noktaları da dahil olmak üzere, haberdardı.[218]

Stalin'in Çan'dan yana oynadığı kumar semeresini veriyordu. Çin lideri Japonya'nın kara ordusunu kıpırdayamaz hale getirmeyi başarmıştı. Çan, Çinli komünistlerin Japonya'ya karşı "devrimci savaş" için işçilerin silahlandırılması

---

nı sormuştu. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennai,* VII/i, s. 97-99 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1114, l. 324-328).

214 Sorge aynı değerlendirmeyi 10 Ağustos'ta yineledi: Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 91-92; Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia,* VII/i, s. 147-148 (TsAMO, f. 23, op. 22383, d. 3, l. 198-199).

215 *DVP SSSR,* XXI, 11 Ağustos 1938, s. 433-434.

216 Coox, *Nomonhan*, s. 138 (Inada'dan alıntı), 140-141.

217 MacKinnon, "Tragedy of Wuhan"; MacKinnon, *Wuhan.*

218 *DGFP,* seri C, VI, s. 337-338, 396-397; von Weizsäcker, *Memoirs*, s. 126-127; Presseisen, *Germany and Japan*, s. 126-127.

talebini de kesin bir dille reddetmişti.[219] Bunun nedenini anlamak zor değildi. 1938'in ikinci yarısında gerçekleştirilen Çin Komünist Partisi genel kurulunda Mao, "Silahlı güçlerle iktidarın ele geçirilmesi, savaş meselesinin çözüme kavuşturulması devrimin asli görevi ve en üstün niteliğidir," demişti. Karşı-devrimci addettiği Çan'ın, "silah kimdeyse iktidar onundur ve her şeyi savaş belirler düşüncesine sıkıca sarıldığı, bu bağlamda ondan öğrenilecek çok şey olduğu"nu da belirtmişti.[220] Stalin, Çan'ın milliyetçi güçlerinin Japonya karşısında, hatların gerisindeki Çinli komünistlerin ihaneti sonucunda çöktüğünü görmek istemiyordu. Tokyo ve Berlin'i kışkırtarak farklılıklarını aşmaya zorlamak da istemiyordu. Yine de, Khasan Gölü anlaşmazlığı sırasında Japonlar karşısında boyun eğmemiş, savaş öncesi statükoda ısrar etmiş ve şimdilik istediğini elde etmişti. Japon siyasi liderler geri adım atmıştı. Bu aynı zamanda, Japon askerleri arasındaki şahinlerin "Kuzeye Darbe" grubunu,* Kızıl Ordu'yu test etme hevesleri açısından daha da cesaretlendirdi.[221] Geri geleceklerdi.

Stalin'in de çok iyi bildiği gibi, sınırlı sayıda Japon askerini –imparatorları tarafından kısmen elleri kolları bağlamış olarak savaşıyorlardı– yerinden oynatabilmek için Kızıl Ordu'nun on gün süren sert çatışmalara girmesi gerekmişti. Sovyet tarafında 792 ölü ve 3.279 yaralı, Japon tarafında 526 ölü ve 913 yaralı –2.600 daha az– vardı.[222] Voroşilov, "Düşmana güçlü bir darbe indirebilmek için taktiklerimizde ve özellikle de birleşik harekâtta yeterince hızlı değildik," diyerek şahsen hiçbir sorumluluk üstlenmiyordu. Yine hiçbir kişisel sorumluluk almadan devam ediyordu: "Uzakdoğu sahnesinin (yollar, köprüler, muhaberat) savaş için hazır olmadığını keşfettik.[223] Voroşilov'un, Blyukher'in vekil ve yardımcılarının neredeyse tamamı da dahil olmak üzere, Sovyet subay sınıfının kıyımdan geçirildiğini ve teröre kurban gittiğini, ayrıca Blyukher'in etrafının kuşatıldığını ve işlevsiz kılındığını da eklemesi gerekirdi. Gerçi, Blyukher'in modern savaşın gereklerine vâkıf olma konusunda kendisini yargılama konumunda olanlardan daha iyi durumda olup olmadığını da bilmiyoruz.[224] 16 Ağustos 1938'de Voroşilov durum muhasebesi yapmak üzere mareşali Moskova'ya çağırdı. Altı gün sonra, Lavrenti Beria başkentte yeni görevine atandı. Kısa süre sonra Beria ve Blyukher'in yolları kesişecekti.

---

219 Cherepanov, *Zapiski voenno sovetnika,* s. 323-323; Kaliagin, *Po neznakomym dorogam*, s. 92n, 282.

220 "Problems of War Strategy" (6 Kasım 1938), yeniden basım, Tse-tung, *Selected Military Writings*, s. 269-285 (s. 269, 273'te).

(*) İki savaş arası dönemde, özellikle Japon ordusu içinde taraftar bulan ve Mançurya ile Sibirya'nın Japonya'nın ilgi alanı içinde olduğunu öne süren doktrinin taraftarları için kullanılan bir niteleme – ç.n.

221 Goldman, *Nomonhan, 1939*, s. 76-77.

222 Krivosheev, *Soviet Casualties*, s. 47-51; Coox, *Nomonhan*, s. 132.

223 Blyukher, "S Vasiliem Konstantinovichem Bliukherom", s. 84-87. Aynı zamanda bkz. Erickson, *Soviet High Command*, s. 498-499.

224 Konev, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Blyukher'i modern savaşa uygun olmayan geri kalmış bir adam olarak değerlendirecekti. "Besedy s marshalom Sovetskogo Soiuza I. S. Konovym", Simonov, *Glazami cheloveka moego pokoleniia*, s. 304-305.

SSCB NKVD başkan yardımcısı

Stalin'in, neden bu kadar uzun süre Yezhov'un dümende kalmasına izin verdiği muammadır. 1938 yazında NKVD içindeki çılgınlık öyle bir noktaya varmıştı ki, en azından bilinen bir örnekte, yeni atanan bölgesel NKVD başkanı, çok sayıda mahkûmu serbest bırakmış ve acımasız tahrifatlar hakkında Lubyanka'ya yazmıştı.[225] Hükümet Başkan Yardımcısı Vlas Chubar, Stalin ile birlikte Molotov ve Voroşilov'a gönderdiği 16 Haziran tarihli notta, Sovyet harekât planları ve eldeki kaynaklar arasındaki dikkat çekici uyuşmazlıklara işaret ediyordu.[226] Aynı gün, Chubar Politbüro'dan ihraç edildi (kararnamede tutuklu Politbüro aday üyelerinin "ifadelerine" atıf yapılıyordu).[227] Ertesi gün, Solikamsk Gulag kampında bulunan selüloz ve kâğıt fabrikası inşaat şantiyesi direktörlüğüne sürüldü. 25 Haziran'da Malenkov, Chubar'ın Merkez Komite kitap-sipariş servisi aracılığıyla Troçki'nin *Sürekli Devrim*, *Stalin Tahrifat Okulu* [Stalin School of Falsification] ve *Hayatım* kitapları ile Menşevik göçmen dergisi *Sosyalist Haberci*'nin bazı sayılarını istediğini Stalin'e bildirdi.[228]

Yezhov, Meshcherino'daki kır evine çekildi ve aralıksız içmeye başladı. Lyushkov'un ilticasına ilişkin Stalin'e yazdığı mektupta, "Kelimenin gerçek anlamıyla aklımı yitirdim," diyordu. "Frinovsky'i çağırdım ve birlikte bir rapor hazırlamamızı teklif ettim. Yalnız başıma yapmam mümkün değildi. Frinovsky, 'Bizi fena halde cezalandıracaklar,' dedi."[229] Frinovsky'nin Moskova'dan gönderilmesiyle NKVD faal bir komiser ya da kalıcı bir başyardımcıdan mahrum kalmıştı. Yezhov –Stalin'e kırgın, hatta öfkeliydi– kendi yeni başyardımcısının, 1938 yazında Leningrad NKVD'yi yöneten Litvin olmasına karar vermişti. Yezhov'un atamayı kesinleştireceği umuduyla Litvin birkaç kez Moskova'ya da geldi fakat bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Bunun yerine Stalin, parti aygıtının personel şubesindeki Malenkov'un bir aday listesi hazırlamasını istedi. Malenkov ve yardımcıları, Kızıl Ordu Siyasi Propaganda Başkan Yardımcısı Fyodor Kuznetsov (d. 1904); Urallar'daki Sverdlovsk şehrinin parti sekreteri Nikolay Gusarov (d. 1905); Malenkov'un şubesinden tecrübesiz aparatçik Nikolay Pegov (d. 1905) ve yine Malenkov'un şubesinden daha da tecrübesiz bir memur olan Sergey Kruglov (d. 1907) gibi isimler önerdiler.[230] Çoğu Malenkov'un kuklası olan bu isim-

225 Örneklerden biri Sverdlovsk NKVD başkanlığına henüz atanmış olan Mikhail Viktorov'un (Novoselov), selefinin (Dmitriev) faaliyetlerindeki –terör şartlarının standartlarında bile– şok edici durumu ortaya dökmesiydi. Viktorov çok sayıda mahkûmu serbest bıraktı ve Lubyanka'ya yazdığı uzun analizle yerel olarak olayların nasıl tahrif edildiğini aktardı. Pavliukov, *Ezhov*, s. 444-445 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, sledstvennoe delo no. R-24334, t. 1, l. 67-68). Viktorov 22 Ocak 1939'da tutuklandı ve on beş yıl hükûm giydi; 1950'de kampta öldü.

226 RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1075, l. 57-63.

227 Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 229.

228 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 86 (APRF, f. 3, op. 24, d. 364, l. 155). Chubar 4 Temmuz 1938'de tutuklandı ve 26 Şubat 1939'da infaz edildi; Chubar'ın kır evini Beria aldı.

229 Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 538-541.

230 Malenkov'un yardımcılarından D. N. Sukhanov'un (d. 1904) 6 Mart 1993 tarihli anılarına göre, Stalin Malenkov'dan Yezhov'un yerine devlet güvenlik sekreteri olarak atanabilecek kişileri

ler, NKVD üzerinde denetim kurmaya yönelik anlamsız bir girişimdi. Ancak Malenkov'un kendi çıkarına düzenlediği bu listede bir de gerçek aday vardı.

Artık Beria, gizli polisin ve partinin üst kademelerinde ve önemli bir bölgede on yedi yıllık tecrübeye sahipti. 1930'lu yılların başında Frinovsky Azerbaycan'da gizli polis başkanı olarak hizmet etmişti ve dolayısıyla Beria'nın yeteneklerinden ve kişiliğinden haberdardı. Frinovsky, Yezhov ile birlikte, kendi acınası yöntemleriyle Beria hakkında suçlayıcı materyaller toplama çabasındaydı ve bu materyaller arasında Beria ile yardakçısı Dekanozov'un Gürcü parti örgütündeki suiistimalleriyle ilgili 26 Mart 1938 tarihli bir rapor da vardı.[231] Mayıs 1938'de, Beria aleyhine bir dava düzenlemek için Yezhov ve Frinovsky, Azerbaycan NKVD Başkanı Sumbatov-Topuridze'yi kullanmaya çalıştılar. 1 Temmuz'da Yezhov'un şube müdürlerinden biri Gürcistan'daki Menşevik hükümet dosyalarını istedi, Beria'nın yanlış tarafta faaliyet gösterdiğine dair kanıt bulmayı umuyordu. Frinovsky toplanan materyallerin Stalin'e gönderilmesi konusunda Yezhov'u zorluyordu ve Yezhov da bu isteğe uydu.[232] Beria'nın sürekli baskı altında tutulmasını sağlayacak ek suçlayıcı materyaller için Stalin elbette müteşekkir olacaktı.

Mesele, 10 Ağustos'ta başlayacak olan diğer bir SSCB Yüksek Sovyeti oturumuyla dönüm noktasına gelecekti. Yezhov, Koruma Şefi Israel Dagin'den, Yüksek Sovyet toplantısı için şehirde bulunan Beria'nın Yakın Kır Evi'ne çağrıldığını öğrendi. "O gün," diyordu Dagin, "Yezhov sürekli olarak bana telefon ediyordu ve 'Ne konuştuklarını biliyor musun?' diye sormaya başladı. 'Nikolay İvanovich lütfen!' diye cevap verdim. Yezhov bu konuyu konuşmayı bıraktı."[233] Stalin'i gizlice dinleme günahını işlemek intihar etmekle eşanlamlıydı ve Yezhov bu noktaya çok yakındı. Yine Yüksek Sovyet için Moskova'da bulunan, Yezhov'un favorilerinden Ukrayna NKVD Başkanı Uspensky, İsaak Shapiro'dan duyduklarını aktarıyordu: "Yezhov'un büyük sorunları varmış zira Merkez Komite ona güvenmiyormuş. Ayrıca Shapiro bana Yezhov'a yeni bir yardımcı (adını vermedi) atanacağına ve kendisinin bu yardımcıdan sakınması gerekeceğine dair söylentiler olduğunu da söyledi."[234]

---

dosyalarını istemişti. Sukhanov isim listelerine baktığını ve nihayetinde Beria, Kruglov, Kuznetsov ve Gusarov'u seçtiğini iddia ediyordu. Malenkov'un oğlu yedi ismin Stalin'e iletildiğini ve onun da Beria'yı seçtiğini söyledi. Hoover Arşivleri, Volkogonov belgeleri, konteyner 13, kısaltılmış Sukhanov anıları (6 Mart 1993 tarihli); Malenkov, *O moem otse*, s. 34. Pavliukov, Malenkov'un yardımcısı V. A. Donskoi'den listeleri derlemesini istediğini söylüyordu, Sukhanov'dan değil.

231 Diğer bir rapor (21 Temmuz 1938) Beria ve Dekanozov'un kuşku uyandıran liderlik tarz ve yöntemlerini özetliyordu. Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 164-165, atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 57, op. 1, d. 264; f. 3, op. 24, d. 463, I. 236-237. Temmuz 1938'de Yezhov'un Beria'nın tutuklanmasını emrettiği ve Beria'nın ihbar edilmesinin ardından Stalin'le görüşmek üzere Moskova'ya uçtuğu söylentileri vardı. Bu söylentiler saçmaydı. Jansen ve Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, s. 149. Aynı zamanda bkz. Gol'dshtein, *Tochka opory*, II, s. 34-35 ve Knight, *Beria*, s. 87-88.

232 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 355-359 (RGASPI, f. 671, op. 1, d. 265, I. 16-26ob.).

233 Pavliukov, *Ezhov*, 452, atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, sledstvennoe delo, N-15302, t. 7, I. 180.

234 Pavliukov, *Ezhov*, s. 451, atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, sledstvennoe delo, N-15302, t. 10, I. 163; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 163, atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 3-os, op. 6, d. 3, I. 316-317.

Yakın zamanda Yakın Kır Evi'nde düzenlenen bir etkinlikte, Kruşçev'in anlattığına göre, Stalin orada toplananlara, "NKVD'yi güçlendirmek gerek, yoldaş Yezhov'a destek olmalı ve bir yardımcı atamalıyız," demiş ve Yezhov'a tercihini sormuştu. Yezhov da Malenkov'u istemişti. "Stalin bir sohbet sırasında sanki cevabı düşünüyormuş gibi bir süre duraklama becerisine sahipti, oysa çoktan her bir sorunu düşünmüş oluyordu," diye aktaracaktı Kruşçev. Stalin sonunda yanıt vermişti: "Elbette. Tabii ki Malenkov iyi olurdu ancak sana Malenkov'u veremeyiz. O Merkez Komite'de kadrolardan sorumlu, bu durumda yeni bir soru beliriyor, oraya kimi atayacağız?" Stalin bir kez daha öneri isteyince Yezhov hiçbir şey söylememişti. "'Peki,' dedi Stalin, 'sana yardımcı olarak Beria'yı versek ne dersin?'" Yezhov irkilmiş ancak kendisine hâkim olmuştu, "İyi bir aday. Elbette yoldaş Beria bu görevi yerine getirebilir ve bunu sadece yardımcı olarak değil komiser olarak da yapabilir."[235]

21 Ağustos 1938'de "Politbüro" Beria'yı NKVD başkan yardımcılığına resmen atadı. Malenkov'un ise kendi adına korkması gereken şeyler vardı. Daha önce parti aygıtında Yezhov'un yardımcılığını yapmıştı, dairesinde ve kır evinde ziyaret edecek kadar ona yakındı. Şimdi ise Poskrebişev'e, Yezhov'la ilgili uzun ve ayrıntılı bir ihbarda bulunuyordu, metnin üzerine STALİN'E ÖZEL notu düşülmüştü.[236] Bu sırada Molotov, Halk Komiserleri Konseyi'nde kendisine başkan yardımcılığı yapması için, daha yeni Ukrayna'ya atanmış olan Kruşçev'i geri getirmeye çalışıyordu; Stalin kabul etti ancak Kruşçev Ukrayna'da kalmak için yalvardı ve bu isteği kabul edildi. Yakın Kır Evi'nde Beria Kruşçev'i tersliyordu: "Beni neden tebrik ediyorsun? Sen kendin Molotov'un yardımcısı olmayı istemedin... Ben de Moskova'ya transfer olmayı istemiyordum. Gürcistan'da çok daha iyiydim."[237] Beria'nın en yakın adamlarından Merkulov da (Kruşçev'e yazdığı bir mektupta) Beria'nın Yezhov'a yardımcı atanmaktan büyük üzüntü duyduğunu itiraf etmişti.[238]

Atama haberi ne *Pravda*'da ne de *İzvestiya*'da yer aldı. Aynı gün, Stalin ve Molotov en son infaz listesini (3.176 isim yer alıyordu) imzaladılar. Yezhov, yeni "yardımcısını" 22 Ağustos'ta Lubyanka ofisinde kabul etti.[239] Müthiş sıkıntılı geçmiş olmalıydı. Yezhov Stalin'e, "Beria'nın güçlü bir karakteri var. İtaat etmeye katlanamıyor. Budu Mdivani'nin Tiflis'te değil ama Moskova'da 'parçalanmamış' olmasını hiçbir zaman affetmeyecek. Ermenistan'ın [Eylül 1937'de] harap edilmesini, kendi inisiyatifi olmadığı için, hiçbir zaman affetmeyecek," diyordu. Yezhov ayrıca, "Gürcistan'a birçok ayrıcalık tanıdığı" için pişmanlığını dile getiriyordu, "Beria'nın Gürcistan'da çalışmış tüm ÇEKA'cıları

235 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 179-180. Beria Kruşçev'e sonradan söylemiş olabilir; Kruşçev daha sonra kır evindeki yemeğe davet edilmiş ve orada duymuş olabilir.

236 Malenkov'un oğluna göre Stalin Malenkov'a telefon etmişti: "Bunu kendin mi yazdın?" "Evet, ben yazdım." "Düşüncen bu mu?" "Evet, böyle düşünüyorum." Malenkov, *O moem otse*, s. 33.

237 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 179-180.

238 RGANI, f. 5, op. 30, d. 4, l. 94-95; Knight, *Beria*, s. 88.

239 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 165, atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 92, l. 23.

yok etme isteği şüphe uyandırıyor"

Beria hemen Moskova'dan ayrılıp işlerini halletmek üzere Tiflis'e dönerken, Yezhov yine ortadan kaybolup Mescherino'daki kır evine gitti. Baş ağrısı ve uykusuzluktan, göğüs ağrısından, iştahsızlıktan şikâyet ediyordu. Çağırdığı doktor istirahat verdi. İstirahat süresi dolduğunda Yezhov yeniden doktor çağırdı ve kır evinde kalarak ağustos sonuna kadar işe dönmedi. 25 Ağustos 1938'de Yüksek Sovyet, Gulag'da örnek performans gösterenlerin erken salıverilmesi önerisini tartışmak için yeniden toplandı ancak Stalin bunun yerine ödüllendirmeyi tercih etmelerini önerdi. "İnsanları kampta tutmak mümkün olmayacak mı?" diye itiraz ediyordu. "Eğer onları özgür bırakırsak eski yöntemlerine döneceklerdir. Kamp ortamı farklı; orada yoldan çıkmak zor." Hemen bir kararname yayımlandı: "SSCB NKVD kamplarındaki tutuklular hüküm sürelerini tamamlayacaktır."[240]

Yine 25 Ağustos'ta Frinovsky Uzakdoğu'dan Moskova'ya döndü. Başkentin dışındaki tren istasyonunda NKVD Ulaştırma Şubesi Başkanı Boris Berman, Frinovsky'nin vagonuna girerek Denizcilik Komiserliği'ne atandığını bildirdi. Frinovsky konudan haberdar olduğunu ve NKVD başkan yardımcılığı makamını Litvin'e devredeceği cevabını verdi. Daha sonra Berman o ânı şöyle anlatacaktı: "Litvin'e değil Beria'ya," dedim. Finovsky, "Beria mı, ne diyorsun?" diye yanıtladı. Moskova tren istasyonundan çıkıp doğrudan Yezhov'un kır evine gitti. Yezhov, daha önce hiç yapmadığı şekilde, onu yanaklarından öperek karşılamıştı. "Yezhov'u daha önce hiç bu kadar canı sıkkın görmemiştim," diyecekti Frinovsky.[241] Yezhov, başyardımcının gücünü azaltmak için NKVD'yi "yeniden düzenlemenin" hayalini kuruyordu. Daha da tatsız olan, eski görevine dönebilmek için Su Ulaşım Komiserliği'nde deli gibi çalışan Yevdokimov'un, Frinovsky'yi, henüz öldürülmemiş hapisteki NKVD ajanlarının yeniden sorgulanabileceğini ve Yezhovculara karşı kullanılabileceği hakkında uyarmış olmasıydı. Beria tekrar Moskova'ya dönmeden önce aceleye getirilmiş bir dizi infaz gerçekleştirildi.[242]

---

240 Elbette iyi çalışanların salıverilmesi ile kamplarda kendilerine verilen ekonomik görevleri yerine getiremeyen kötüler kalacaktı. Vostryshev, *Moskva stalinskaia*, s. 376; Politbüro kararnamesi 10 Haziran 1939'da yayımlandı (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 25, l. 54-55) ve 15 Haziran'da Sovyet prezidyumunda resmiyet kazandı.

241 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 167 (atıf yok). Frinovsky'nin tavsiyesi Yezhov'un sızlanmayı bırakıp Beria'nın tüm adamlarını NKVD'ye yerleştirmesine engel olmasıydı. Pavliukov, *Ezhov*, s. 457-458, TsA FSB, sledstvennoe delo, no. N-15302, l. 10, l. 59; RGASPI, f. 671, op. 1, d. 265, l. 24.

242 Frinovsky, 27-28 Ağustos 1938'de Yezhov'un Deniz Ulaştırma Komiserliği'ndeki yardımcısı Yevdokimov'un aradığı ve dairesine çağırdığı yönünde ifade verdi. "Zakovsky'nin vurulduğunu teyit edin, tüm Yagoda yandaşlarının vurulduğundan emin olun zira Beria'nın gelmesiyle vaka araştırmaları tekrarlanabilir ve bu vakalar aleyhimize kullanılabilir." Zakovsky, Lev Mironov ve diğer bazıları 26-27 Ağustos'ta öldürüldü. http://www.hrono.ru/dokum/193_dok/19390413beria.php (APRF, f. 3, op. 24, d. 373, l. 3-44: Frinovsky sorgu tutanağı, Beria'dan Stalin'e, 11 Nisan 1939); Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 247 (TsA FSB, ASD p-4406). Yevdokimov 9 Kasım 1938'de tutuklandı.

Kolektifleştirme ve *kulak*sızlaştırmanın şiddetine karşı köylüler kitlesel olarak ayaklanmış ve hatta bazı parti görevlileri de protesto etmişti. Ama terör? Kızıl Meydan'daki 1937 1 Mayıs kutlamalarına bir grup Kremlin muhafızı dolu tabancalarıyla katılmıştı, Stalin'e ve diğer lider kadrolara ateş etme mesafesindeydiler; birkaç ay içinde usulca ölüme gittiler. Yabancı ajanlara çalışan "suikast timi" sayılarak yok edildiler.[243] O güne ilişkin görünürdeki sükûnet hâlâ şaşırtıcıdır.[244] "Ülkemize neler olduğunu düşünmeye başlamanın zamanı gelmedi mi?" diye soruyordu Leningrad Bölge Parti Komitesi İkinci Sekreteri Pyotr Smorodin. "Tüneklerindeki tavuklar gibi birer birer hepimizi almalarını beklemeden tepki göstermeliyiz!" Tüm dinleyenler afallamıştı. Sırayla kalkıp ayrılmaya başladılar, geride sadece eski bir arkadaş ve onun üvey kızı kalmıştı.[245] Herkes, bugünlerin geçeceğini düşünerek pek dikkat çekmemeye çalışıyordu. Gulag'dan kurtulmayı başaranlardan biri olan şair eşi Nadejda Mandelştam, "Bizi değil ama komşularımızı öldürecekleri beklentisiyle sessiz kalarak hepimiz kolay yolu seçtik," diyecekti.[246]

Aslında, kimi kötü niyetle kimi samimiyetle, birçok insan aktif rol almıştı.[247] Sovyet işçisi bir somun ekmek almak için altmış iki saat çalışırken Amerikalı işçi on yedi dakika çalışıyordu – bu, elbette Sovyet işçilerinin bildiği bir veri değildi ama hepsi en iyi ürün ve konutlara amirlerinin ulaştığını ve yolsuzluk ya da zalimce davranışları nedeniyle cezalandırılmaktan kaçabildiklerini biliyordu. Terör döneminde işçiler, "Yıkıcı olan sizlersiniz," diyerek üstleriyle dalga geçiyorlardı. "Yarın gelecekler ve sizi tutuklayacaklar. Siz tüm mühendis ve teknikerler yıkıcısınız."[248] Elbette çok fazla insan bunca tutuklama ve infazdan bezmişti ve bazıları kurbanların işçi ve köylülere yardım ettiği için hedef alındığını düşünüyordu. Ancak görevlilerin, yabancı ajanı olsunlar ya da olmasınlar, başlarına gelenleri hak ettiklerini düşünenlerin sayısı da az değildi.[249] 1938'de rejimin yayımladığı bir kararname, "tutuklanan bazı komplocuların (Rudzutaks, Rosenholz, Antipov, Mezhlauk, Karahan, Yagoda ve diğerleri) kendilerine lüks içinde yaşadıkları ve halkın parasını harcadıkları on beş-yirmi odalı görkemli saraylar yaptıkları gerçeğinden hareketle" bir memurun sahip olabileceği

243 Rybin, *Riadom so Stalinym*, s. 73. Aynı zamanda bkz. Medvedev, *Let History Judge*, s. 587.

244 Yazar Mikhail Prishvin Ekim 1937'de günlüğüne, "İnsanlar birbirlerine güvenmekten tümüyle vazgeçti," diye not düşmüştü. "Sadece işlerine bakıyorlar ve birbirleriyle fısıldaşmıyorlar bile. Yoksul sosyal kökene sahip çok sayıda insan var ve fısıldayacak bir şeyleri de yok: Sadece, 'böyle olması gerekiyor,' diye düşünüyorlar. Diğerleri kendilerini tümüyle izole ediyor ya da sessizlik sanatında ustalaşıyor." Prishvin, *Dnevniki*, IX, s. 762-763.

245 Olay 1937 yazında gerçekleşti. Zaporozhets, "Iz vospominaniia", s. 532-538 (eski arkadaş Zaporozhets'in üvey babası Pavel Dorofayev'di).

246 Mandelstam, *Hope against Hope*, s. 108.

247 Pis'mennyi, "Ia iskrenne veril Stalinu ...", s. 10.

248 Scott, *Behind the Urals*, s. 195. Aynı zamanda bkz. Rittersporn, "Omnipresent Conspiracy", 112 (Smolensk parti arşivlerine atıfla).

249 Davies, *Popular Opinion*, s. 124.

kır evi ebatlarına sınır getirmişti.[250] Kadercilik de çok yaygındı. NKVD yönetim-organizasyon şubesi başkanı olarak inşaatlara nezaret eden (hastaneler, Moskva Oteli, Halk Komiserleri Konseyi binası) Yosif Ostrovsky tutuklanmıştı. Lefortova'da yatarken, "Tahmin edebileceğiniz gibi, inşaatını yönettiğim bir hapishanede tutuklu kalacağımı asla düşünemezdim," diyerek düşüncelere dalıyordu (bina aslında 1881'de inşa edilmiş ama daha sonra genişletilmişti). "Ama hapishane çok iyi inşa edilmiş; şikâyet etmek zor."[251] Öldürüldü.

Pasiflik gibi görünen kısmen ideolojikti. Partiden atılan ve Moskova'nın eteklerindeki prestijli Peredelkino yazarlar yerleşiminde bulunan kır evinde tutuklanmayı bekleyen, artık oyunları yasaklanmış olan yazar Aleksandr Afinogenov 25 Aralık 1937'de günlüğüne, "Son haberler için radyoyu açtım ve ilginç bir şey oldu: Ülkemizdeki hayata, insanlarımıza, onların sözlerine ve isteklerine dair sıradan haberler beni hemen kendime getirdi; adeta yorucu düşüncelerle geçen bir günün ardından soğuk suyla yıkanmak gibiydi," diye yazmıştı. "Tüm ülkenin yaşamıyla iç içe olarak yeniden hayatın enginliğini ve benim küçük sorunlarımın önemsizliğini hissettiğimde" derin yalnızlık hissiyatım dağıldı, diyordu.[252] 1938 yılı itibarıyla SSCB'de 1.838 sanatoryum, 1.270 eğlence ve dinlenme tesisi ve çocuklar için 12 bin öncü kampı vardı ve hepsi yoğun biçimde kullanılıyordu. Aynı yıl içinde Afinogenov partiye geri alındı.

İnsanların kaderleri genellikle rastlantılara bağlıydı ve bu durum, Stalin'in keyfî davranışlarıyla kasten daha fazla yılgınlık tohumu saçması ile alakalı değil, pek de mantığı olmayan bir nedenden kaynaklanıyordu.[253] Jenő Varga'nın, 28 Mart 1938'de despota yazdığı ve birer kopyasını da Dimitrov ve Yezhov'a gönderdiği metinde, çocukları okullarda faşist olarak yaftalanıp hakarete uğrayan yabancı mühendisler arasındaki "tehlikeli panik ortamından" söz et-

250 RGASPI, f. 17, op. 3, d. 995, l. 17 (3 Şubat 1938). Kuzey Kafkasya Şefi Yevdokimov'un astlarından biri, "Genellikle Rostov'da düzenlenen operasyonel toplantılara, kural olarak, büyük bir içki partisi, sefahat âlemi eşlik ederdi ve bazen bu yirmi dört saat sürerdi," diye şikâyet ediyordu. "Bazı görevlileri üç-dört gün sonra bir tavernada ya da bir fahişe ile birlikte bulduğumuz zamanlar oluyordu." Kazakistan'da, NKVD Başkanı Vasili Karutsky'nin selefi yolsuzluk yüzünden uzaklaştırılmıştı; ağır bir içici olan Karutsky bir harem kurmuştu (karısı intihar etti). Ukrayna'da Balitsky astlarının karılarıyla ilişkiye girerken, evindeki serflerin ve çiftlik işçilerinin karılarıyla düşüp kalkan malikâne sahiplerine öykünüyordu. Tumshis, "Eshche raz o kadrakh chekistov", s. 190-191 (I. Ia. Ilin); Shapoval ve Zolotar'ov, *Vsevolod*, s. 268, 337; Iakovenko, *Agnessa*, s. 55. İlişki kurmada başlıca hedef, kocalarıyla ya da başka yakınlarıyla ilgili bilgi almaya çalışan tutuklu eşleriydi ve sahte vaatlerle kandırılıyorlardı.

251 Shreider, *NKVD iznutri*, s. 22-24. Shreider kendisinin ve karısının, Ostrovsky'nin kır evini sıklıkla ziyaret ettiklerini iddia ediyordu.

252 Afinogenov, *Dnevniki*, s. 481. Afinogenov, cesaret göstermekten uzak fazlasıyla kompleksli karakterinden dolayı eleştiriliyordu ve Nisan 1937'de Yazarlar Birliği'nden kovuldu. 1938 yılında affedilmesine rağmen oyunları rafa kaldırılmıştı. *Literaturnaia gazeta*, 1 Mayıs 1937; Hellbeck, "Writing the Self in the Time of Terror", s. 69-93.

253 Halk Cephesi hiçbir zaman Stalin'in umurunda olmadı ancak Dimitrov, Manuilsky ve Kusinen gibi Halk Cephesi'ni uzun süredir destekleyenler hayatlarını kurtarırken, Kun, Knorin ve Pyatnitsky gibi Halk Cephesi karşıtları yok edildi. Stalin, Manuilsky'i Dimitrov'a kötülerken ("Tam bir hafif sıklet") Dimitrov'un gözetimi için de onu kullanıyordu. Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 26 Nisan 1939, s. 105.

mesi cesurcaydı. "Bu moral bozukluğu Komintern çalışanlarının büyük bir bölümünü de sarmaya başladı ve hatta yürütme komitesi sekreterliği mensupları arasında da yayılıyor," diye devam ediyordu. Lux Otel hakkında, "Birçok yabancı tutuklanma korkusuyla eşyalarını akşamları buraya getiriyor. Hepsi neredeyse delirmiş gibiler ve yaşadıkları sürekli korku nedeniyle çalışamıyorlar," diyordu. Varga, Béla Kun idaresinde Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'ne hizmet etmişti. Kun tutuklandı ve infaz edildi (29 Ağustos 1938); Varga hayatta kalmayı başardı.[254] Benzer bir biçimde, Stalin'e fazlasıyla yakın Kızıl Ordu komutanlarından Mareşal Yegorov infaz edildiğinde, bir diğeri, Mareşal Budyonny affedilmişti, oysa her ikisi hakkında da ihbarlar yağıyordu (öldürülmeyen ve öldürülen Kızıl Ordu mensuplarının esas itibarıyla –genellikle aynı "itiraflardan" kaynaklı– özdeş dosyaları vardı).[255] Rejim edebiyatçıları arasında bulunan Mikhail Koltsov tutuklanıp infaz edilmişti (Paris'te Fransız solcu yazar Louis Aragon'a, "Unutma, Stalin her zaman haklıdır," demişti).[256] Ancak tıpkı Koltsov gibi İspanya'da bulunan ve gizlice herkesin ihbar ettiği İlya Ehrenburg hayatta kalmayı başarmıştı. Bir yazar (1938 yılında beş yaşındaydı) çok sonra, "Size bir şey sorabilir miyim, nasıl oldu da kurtuldunuz?" diye İlya Ehrenburg'un ağzını aradığında, Ehrenburg'un cevabı, "Hiçbir zaman bilemeyeceğim" olacaktı.[257]

Neden tutuklanmadığının izahı mümkün olmayan bir diğer kişi şair Demyan Bedny'di. NKVD 9 Haziran 1938'de, şair partiden ve Sovyet Yazarlar Birliği'nden

254 "Muzhestvo protiv bezzakoniia", *Problemy mira i sotsializma,* sayı 7, 1989, s. 89-91 (RGASPI, f. 495, op. 73, d. 60, l. 1-5). Varga Yahudi'ydi (o dönemde Yahudiler hedef alınıyordu), genç değildi (o dönemde eski görevliler hedef alınıyordu) ve "dönek" Kautsky ile ilişkilendiriliyordu. Aynı zamanda bkz. Duda, *Jenő Varga*; Mommen, *Stalin's Economist*.

255 Yegorov, 25 Ocak 1938'de savunma komiser yardımcılığından uzaklaştırıldı. Aynı gün, Pavel Dybenko Leningrad askerî bölgesi komutanlığından alındı ve kısa süre sonra Ormancılık Komiserliği'ne atandı, daha sonra, 26 Şubat 1938'de tutuklandı. Sadece bildik casusluk faaliyetleri ile değil ama aynı zamanda devlet fonlarını bol içkili sefahat âlemlerinde kullanmakla da itham ediliyordu, 29 Temmuz 1938'de infaz edildi. Buna karşın, 2 Mart 1938'de tutuklu Belov, Graynov, Grinko ve Sedyakin ile yüzleştirildiğinde Yegorov'un iyi bir performans gösterdiği söyleniyordu. Ne olursa olsun, karısı da Polonya ajanı olmakla itham edilmiş ve Merkez Komite'den atılmış ancak tutuklanmamıştı. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 465-466 (APRF, f. 3, op. 24, d. 330, l. 112-3), 456-457 (l. 113), 490 (d. 338, l. 4). Şaposnikov, Timoşenko, Jukov ve Vasilevsky de dahil her subayın, başına bela olabilecek bir hıyanet dosyası vardı ancak bu isimlere dokunulmadı. Cherushev, *"Nevinovnykh ne byvaet* ", s. 382-383.

256 *Inostrannaia literatura,* sayı 4, 1988, s. 172.

257 Ehrenburg, *Memoirs*, s. 429. Ehrenburg 1939'da Babel ve Pasternak ile birlikte siyasi şüpheli listesinde yer alıyordu. Babichenko, *Literaturnyi front*, s. 29-30 (RGASPI, f. 17, op. 121, d. 1, l. 39-40: Temmuz 1939), 38 (l. 38: 26 Temmuz 1939). Marti (İspanya'daki Uluslararası Tugaylar komiseri), "Koltsov yakın arkadaşı Malraux ile birlikte yerel Troçkist örgüt POUM ile ilişki kurdu," diye yazmıştı Stalin'e. "Koltsov'un Troçkizme geçmişten gelen sempatisi göz önüne alınırsa, bu temasların rastlantısal olmadığı anlaşılacaktır." Marti, "Koltsov'un resmen evli olmadığı söylenen karısı Maria Osten'in... Alman istihbaratı gizli ajanı olduğundan şahsen ben eminim," diye de ekliyordu. Gromov, *Stalin*, s. 319. Koltsov'un geri çağrılması konusunda aynı zamanda bkz. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 215 (APRF, f. 3, op. 34, d. 127, l. 27), 312 (APRF, f. 3, op. 34, d. 127, l. 33-34: Mekhlis'den Stalin'e, 12 Kasım 1937); Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 486-487 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 754, l. 82: 6 Kasım), 487n1 (RGASPI, f. 17, op. 71, d. 46, l. 52); Efimov, *Mikhail Kol'tsov*, s. 114.

atıldıktan birkaç ay sonra, onun "Sovyet karşıtlığı" üzerine sıkı bir değerlendirme hazırladı. "D. Bedny sistematik olarak, Stalin, Molotov ve diğer liderlerle ilgili kırgınlığını dile getirdi... %99,9'u ajan ve provokatörlerden oluşan partiye katıldım. Stalin berbat bir adam ve genellikle kişisel hesaplarla hareket ediyor. Tüm büyük liderler etraflarını parlak yol arkadaşları ekibiyle donatırlar; Stalin'in ortaya çıkardığı kim var? Herkesi yok etti, kimse kalmadı, hepsi öldürüldü. Böylesi bir durum sadece Korkunç İvan zamanında ortaya çıkmıştı." Bedny'nin kitlesel suçlamaları temelsiz bulduğu iddia ediliyordu. "Ordu tümüyle yerle bir edildi; güven ve komuta yok edildi; böyle bir orduyla savaşa girmek mümkün değil. Bana kalırsa, bu koşullarda saldırıya uğramaktansa Ukrayna'nın yarısını teslim ederdim. Tuhaçevski gibi yetenekli bir stratejist ortadan kaldırıldı." Bedny yeni anayasayı bir "kurgu" ve Yüksek Sovyet seçimlerini de yalan addediyordu. Stalin'in kutsallar kutsalı kolektif çiftliklerini dahi, özendirici olmamalarından dolayı eleştiriyordu. NKVD, "birkaç kez intihar etme niyetini ifade ettiğine" de değiniyordu. Stalin'in harekete geçmesi için NKVD materyallerinin doğru olması gerekmese de, Bedny'nin tüm bunları söylemiş olması akla yakındır. Sebebi nedir bilinmez ama Stalin tutuklanması için talimat vermekten kaçındı.[258]

Bazılarının hayatta kalmayı başarmasının fazlasıyla bariz sebepleri vardı: Stalin, başkalarının yanı sıra adına gölge düşmüş Kruşçev ve Beria'yı bağışlamıştı çünkü onları seviyordu. Stalin yazar Aleksey Tolstoy'un Leningrad'dan Yüksek Sovyet'e seçilmesine izin vermişti.[259] Yüzlerce Sovyet vatandaşı temsilcilik mevkiindeki Tolstoy'a içini döküyordu ve hangi nedenle olursa olsun, cesurca davranışlarına Tolstoy saygı gösteriyordu. Kardeşi tutuklanan bir mimar, "Ekmeğini dün kolektifleştirme, bugün ihtiyat sloganlarından kazanan, kariyerist, yalaka ve korkaklardan hiçbir savunma gelmemesi gerçekten olabilir mi?" diye soruyordu. "Siz temsilciler, gerçekten Stalin için 'yaşasın' diye bağır-

258 TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 262, l. 57-60. Stalin, Bedny'nin uzun anti-faşist şiiri "Savaş ya da Ölüm"e iğneleyici bir not yazmış ve bu not Temmuz 1937'de şaire de okunmuştu. Bedny çabasını sürdürdü ve Mekhlis'e, *Pravda*'da yayımlanması için, Kirov cinayetinin yıldönümüne ilişkin bir şiir gönderdi. Mekhlis bu şiiri Stalin ve Molotov'a iletirken reddedilmesini öneren bir not da düşmüştü. Düşmanı yenmekle ilgili diğer bir şiirini de Stalin "zayıf" bulmuştu. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 476-479 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 702, l. 112; d. 130, l. 100; d. 702, l. 133; l. 113-121), 481 (f. 82, op. 2, d. 984, l. 50: 20 Ekim 1937; 496-497: f. 558, op. 11, d. 702, l. 134-136: 26 Ocak 1938). Ücretli bir işi olmayan Bedny, üniversite günlerinden beri toplamaya başladığı olağanüstü özel kütüphanesini satmak zorunda kaldı; Vladimir Bonch-Bruevich bu kitapları Devlet Edebiyat Müzesi için satın aldı. Bonch-Bruevich, *Vospominaniia*, s. 184. Ağustos 1938'de Bedny partiden ve Sovyet Yazarlar Birliği'nden ihraç edildi. Gronsky'nin iddiasına göre Stalin gizlice "kasasından bir müsvedde defteri almıştı. Bu defterde daha çok Kremlin sakinleri hakkında kötüleyici ifadeler yer alıyordu. El yazısının Demyan'a ait olmadığını söyledim. Stalin bunların, hafif çakırkeyif şairin belli bir gazeteci tarafından kaleme alınan duyguları olduğu yanıtını verdi." Gronskii, *Iz proshlogo*, s. 155. Aynı zamanda bkz. Gromov, *Stalin*, s. 165-166. "Gazeteci", tutuklanan ve tuttuğu günlüğe edebiyatçıların, "Troçki intihar etmeye karar verir ve Stalin'e kendisini sosyalist bir yarışmaya davet eden bir mektup gönderir" esprisine güldüğü notunu düşen Mikhail Prezent olabilir. Stalin bu satırların altını çizecektir. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 69 (günlük); Sokolov, *Narkomy strakha*, s. 24-37. Prezent hapishanede insülinsizlikten öldü.

259 Tolstoy, *Tolstoys*.

mak ve Yezhov'u alkışlamak için seçilmiş olabilir misiniz?" Mektubun yazarı, Tolstoy'dan imzalı mektubunu Stalin'e iletmesini istiyordu. "Ben deli değilim," diye de ekliyordu, "bir ailem, oğlum, çok sevdiğim bir işim var... Ancak şu anda hissettiğim hakikat duygusu kamplarda on yıl hapis kalma korkumdan daha güçlü." Bir kadın, yalanlarla dolu olduğu ve Stalin'i kutsadığı için Tolstoy'un "Tahıl" hikâyesini yerden yere vurmak için yazmıştı. Adını vermeyen kadın, "Kendisini Lenin'in düşüncelerine adamış, dürüst ve satın alınamayan iyi insanlar demir parmaklıkların ardında, binlercesi tutuklandı, infaz edildi. Her yeri saran büyük alçaklığa katlanamadılar... Ve siz, insan ruhunun mühendisi, hakikati korkakça tersine çevirdiniz ve biz de bu sayede satın alınabilen bir kalemin yakışıksız içyüzünü gördük... Korku: SSCB vatandaşlarını ele geçiren hâkim duygu. Bunu görmüyor musunuz?... Ekim'de [1917] milyonları hayatları pahasına harekete geçiren görkemli duygu nerede? Stalin ve sizin gibi sallabaşların kokuşmuş nefesinde yok edildi."[260]

Terörün hedefi olan bazıları çağın kendilerini nasıl damgaladığını anlamıştı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde kalan Temeşvar'da (Timişoara) 1894 yılında doğan ve Katolik papazlık eğitimi alan Sovyet ajanı Theodore Maly, Büyük Savaş sırasında askere alınmış, Çarlık döneminin çeşitli esir kamplarında kalmış ve sonunda kendisini Sibirya'da bulmuştu. Orada ÇEKA'ya katıldı. Macar kökenli Maly, uzun boyu, kibar tavırlarıyla kendisine Avusturyalı, Alman, İsviçreli ya da Britanyalı süsü verebiliyordu. Temmuz 1937'de Moskova'ya dönme çağrısı aldığında bunun anlamını –infaz– biliyordu ama yine de gitti. Bu çağrıya uymadan önce, Elisabeth Poretsky'e –kocası Ignace Reiss (Ignace Poretsky) Sovyet istihbaratında çalışmış ancak iltica etmişti– verdiği kararı izah etmeye çalışmıştı. Büyük Savaş sırasında "Her tür dehşeti gördüm, siperlerde uzuvları donarak ölen gencecik insanları," diye anlatıyordu Maly. "Hepimiz pislik içindeydik ve birçokları tifüsten ölüyordu. Tanrı'ya inancımı kaybettim ve devrim patlak verince Bolşeviklere katıldım." Maly devam ediyordu: "İç savaş sırasında günde birkaç kez el değiştiren yakılmış köylerden geçiyorduk... Kızıl müfrezelerimizin köyleri 'temizleme' yöntemi Beyazlarla birebir aynıydı. Köy sakinlerinden hayatta kalanlar, yaşlı erkekler, kadınlar, çocuklar, düşmana yardım ettikleri için makineli tüfeklerle taranıyordu. Ağlayan kadınların seslerine dayanamıyordum, kesinlikle dayanamıyordum." Sonra kolektifleştirme başladı: "Köylülere ne yaptığımızın farkındaydım, kaçı sürgün edildi, kaçı öldürüldü."[261] Maly NKVD'nin onu yurtdışında da kolayca öldürebileceğini (İsviçre, Lozan'da Reiss'ın başına geldiği gibi) biliyor olmalıydı. Maly Moskova'ya döndükten sonra usulünce tutuklandı, Almanya adına ajanlık yapmaktan "hüküm giydi" ve infaz edildi (20 Eylül 1938).[262] Maly, hizmeti boyunca tanık olduklarının ağır yükünü taşıyordu.[263]

260 Litvin, "'Chto zhe nam delat'?", I, s. 505-527 (s. 509, 521-523'te).

261 Poretsky, *Our Own People*, s. 214-216.

262 Duff, *Time for Spies*; West ve Tsarev, *Crown Jewels*, s. 103-126.

263 Lewin, "Grappling with Stalinism", s. 308-309; Khlevniuk, "Stalinist 'Party Generals'", s. 60.

Beria Blyukher'le buluşuyor

Beria Gürcistan'da himayesi altında bulunan Valerian Bakradze'yi halefi olarak yerleştirmek istese de Stalin buna engel oldu. 31 Ağustos 1938'de, Beria'nın yerine otuz bir yaşındaki üçüncü sekreter Candide Çarkviani atandı. O da kendi yerel aygıtını inşaya girişti.[264] 31 Ağustos'ta Moskova'da Blyukher, Voroşilov'un başkanlık yaptığı ve Budyonny, Kulik ve diğer iki yüksek rütbeli subayın yanı sıra Molotov ve Stalin'in de hazır bulunduğu Askerî Konsey'in huzurundaydı. Frinovsky de katılmıştı. Grup, Khasan Gölü'ndeki kayıpların yüksekliği, dağınıklık ve yanlış rapor düzenleme suçlamasıyla Blyukher'i sert biçimde eleştirdi. Voroşilov ve Frinovsky, "kasıtlı bozgunculuğun sınırına yaklaşan" korkunç yeteneksizliği nedeniyle onu suçladı. Stalin Blyukher'i Uzakdoğu komutanlığından aldı.[265] Voroşilov Blyukher'e tatile çıkmasını ve yeni bir atamayı beklemesini önerdi ve ona Ritsa Gölü yakınlarında, Bocharov Ruchey'deki kendi kır evini verdi.[266] 4 Eylül 1938'de yarı bağımsız Uzakdoğu Ordusu üç ayrı orduya bölündü ve her biri doğrudan Voroşilov'a bağlandı.[267] 8 Eylül'de Stalin Voroşilov'u resmen Denizcilik Komiserliği'ne atadı. 13 Eylül'de Beria Küçük Köşe'de, Molotov, Jdanov ve Yezhov'la, gece yarısından sonra iki saatlik bir toplantıya katıldı.[268] Lubyanka'nın üçüncü katında, Yezhov'unkine bitişik bir ofise geçti. 29 Eylül'de Beria resmen, gizli polis içindeki gizli polis örgütü olan NKVD Devlet Güvenlik Ana Direktörlüğü (GUGB) başkanlığına atandı.

3 Ekim 1938'de *Pravda*, Ekim Devrimi askerlerini konu alan bir oyundan uyarlanan *Tüfekli Adam* filminde Stalin'i oynayan Miheil Gelovani'nin bir fotoğrafını yayınladı. (Lenin'i Maksim Strauch oynuyordu.) Tiflis, Rustaveli'de çalışan Gelovani'nin (d. 1893) soyu eski bir Gürcü prensliğine dayanıyordu. Stalin rolünü ilk kez, yine 1938'de prömiyerini yapan ve 1917'de geçen *Büyük Şafak*'ta oynamış ve Stalin'in pek haz etmediği Seyon Goldsab'ın yerini almıştı.[269] Makyaj ve takma bıyıkla Gelovani Stalin'e çok benziyordu ancak boyu uzundu ve boynu daha inceydi (gizlenmesi gerekiyordu), ayrıca Stalin'in Gürcü aksanını

264 Bağırov Azerbaycan'da ve Grigor Arutyunov Ermenistan'da parti başkanı olarak kaldılar. Suny, *Making of the Georgian Nation*, s. 278; Knight, *Beria*, s. 89.

265 *Glavnyi voennyi sovet RKKA*, s. 135-141 (RGVA, f. 4, op. 18, d. 46, l. 183-190).

266 Blyukher, "S. Vasiliem Konstantinovichem Bliukherom", s. 82-83. Aynı "Soçi'de tatil yapın" yöntemi Eylül 1937'de İspanya'dan dönen Nikolay Kuznetsov'a da kaygı uyandıracak bir biçimde önerildi; Kuznetsov hayatını kurtardı ve yeni bir atama aldı.

267 Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia,* VII/i, s. 103-108 (TsAMO, f. 2, op. 795437, d. 1, l. 35-44). Sovyet Uzakdoğusu NKVD başkanlığını Lyushkov'dan devralan Gorbach'ın Beria'ya yazdığı (15 Eylül 1938), Stalin ve Voroşilov'a da iletilen rapor Blyukher'e yönelik suçlamaları yineliyordu. Khaustov, "Deiatel'nost organov", s. 332 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 883, l. 100-103).

268 *Na prieme*, s. 239. Molotov ve Jdanov gece yarısı (12 Eylül) ayrılmıştı ve geri çağrıldılar.

269 Goldstab Stalin'e şikâyette bulunuyordu: "Eğer sanatçı Gelovani bu insani dehayı benden daha iyi taşıyacaksa bu büyük onurdan vazgeçmeye hazırım," diyor ve sıraladığı isimlerin kendisine "sizin kimliğinizi çok daha doğru, samimi ve yumuşak bir biçimde yansıttığını söylediler," diye de ekliyordu. Markova, "Litso vraga", s. 98 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 2456, op. 1, d. 345, l. 88).

da mükemmel taklit edebiliyordu. Gelovani'yi seçen Gürcü yönetmen ve senarist Miheil Chiaureli onu Stalin'den uzak tutuyor, sadece kendi erişimi olsun istiyordu. Chiaureli'nin anlattığına göre, filmin Kremlin Sineması'ndaki gösterimi sırasında Stalin ön sırada oturuyordu; hemen arkasında Molotov ve Voroşilov, Devlet Sinematografi Komitesi Başkanı Semyon Dukelsky ve yönetmen oturmuştu. Işıklar yandıktan sonra uzun, tuhaf bir sessizlik oldu. Stalin çıkmak üzere yavaşça ayağa kalktı. Kapıya vardığında aniden dönerek, "Bilmiyordum, meğer ne de çekiciymişim. İyi iş çıkarmışsınız!" dedi.[270]

Beria'nın Moskova'ya atanması Stalin'in de Gürcü kökenli olmasının konuşulmasına davetiye çıkardı. Uzun süredir rejimin tepesindeki "Kafkas grubu" söylentisi zaten sürüyordu: Stalin, Orjonikidze, Yenukidze, Mikoyan. Aslında Beria çekirdek kadroda Orjonikidze'nin yerini alıyordu. Kruşçev daha sonra, "O zaman Stalin'in NKVD'de bir Gürcü olmasını istediğini düşünmüştüm," diyecekti. "O zaman, tüm meselenin Kafkasyalı olmasından, Gürcü olmasından, Stalin'e sadece parti üyesi değil ama köken olarak da yakın olmasından kaynaklandığını düşündük."[271] Aslına bakılırsa, Stalin Gürcülüğünü hatırlatan şeylerden nefret ederdi ama yine de bu riske giriyor, Gelovani'ye ne kadar değer verdiğini –ayrıca, Beria'ya kıymet verdiğini ve ona ihtiyaç duyduğunu– gösteriyordu.

Sovyet polisi içinde, birinci sınıf sadist sayısı tahmin edilenden çok daha azdı. Bu bağlamda, Boris Rodos, "sorgu" altındakileri haşat ederek, güvenilir şekilde ölümün *sınırına* yaklaştırabilen bir "kıyıcı" (*kolun*) olarak ön plana çıkıyordu. Mahkûmların bacaklarını kırbaçlayarak yere düşürüyor, ardından üzerine buz gibi su döküyor, kaşıkla dışkısını yemeye zorluyor ve bağırıyordu: "İmzala! İmzala!"[272] (Kruşçev daha sonra onun hakkında, "Zihinsel ufku bir tavuk kadar olan önemsiz bir adam," diyecekti.) Babalarının ne iş yaptığından bihaber olan Rodos'un çocukları, günün her saati çalabilen telefonla babalarının uyandığını, tıraş olup üniformasını giyerek aşağıda onu bekleyen arabaya bindiğini görüyorlardı; eve döndüğünde –ki bu bazen birkaç günü buluyordu– bir cerrah gibi, dirseklerine kadar ellerini tekrar tekrar yıkıyordu.[273] Daha önce Lenin Nişanı almış (1935), Politbüro aday üyesi olan, kendi sırası gelene kadar Batı Sibirya'da on binlerce ismin yer aldığı infaz listelerini onaylamış önde gelen Stalinistlerden Roberts Eikhe gibilerle ilgili görevlere Rodos atanıyordu. Hapishane günlerinde Eikhe Stalin'e yazdığı mektupta, "Sibirya'daki görevim boyunca kararlılıkla ve hiç taviz vermeden parti çizgisini uyguladım," diyordu – tam anlamıyla doğru bir ifadeydi.[274] Beria'nın da bir ofisinin bulunduğu Sukhanovka Hapishanesi'nde Rodos Eikhe'yi şuursuzca dövüyor, Eikhe bilincini kaybettiğinde bile durmu-

270 Bernshtein, *Mikhail Gelovani*, sayfa numarası yok; Bernshtein, "V roli Stalina." Aynı zamanda bkz. Kenez, *Cinema and Soviet Society from the Revolution to the Death of Stalin*, s. 208.

271 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 73, 181.

272 Petrov, "Rodos"

273 Rodos, *Ia syn palacha*.

274 Mozokhin, *Pravo na represii*, s. 217.

yordu. Eikhe ayıltıldıktan sonra, hemen orada ayakta duran Beria'ya, Letonya ajanı olduğunu itiraf etmeyi yine reddedince, Rodos yeniden başlıyordu. Eikhe'nin gözlerinden biri fırlayıp çıkmıştı.[275]

Eikhe gibi birçok hedef sadece Beria'nın varlığında değil ama aynı zamanda onun tarafından da dövülmüştü, bu Stalin'in hiçbir zaman yapmadığı bir şeydi. Tutuklanıp Gulag'a gönderilen Gürcistan'dan üst düzey bir NKVD görevlisi, onun hakkında "entrikacı, kariyerist, kana susamış, ahlâksız ayyaş," diyordu. "Eğer Beria'nın yoluna çıkan birini elimine etmesi gerekiyorsa onu yok eder. Eğer birinin yerine geçmek istiyorsa, ona karşı entrikalar çevirerek ve ödünler vererek azledilmesini sağlar."[276] Böylesine berbat bir nam salmış olmak elbette bir güç kaynağıydı: Kim Beria'ya göre yanlış tarafta olmayı isteyebilirdi? Dalkavuklar kazananın çekimine kapılacaklardı. Beria'yı sert ve talepkâr bir amir olarak görüyorlardı, zor görevler veriyor ve mazeret kabul etmiyordu. Ancak zorluklara göğüs gerenlere güçlü destek veriyor, hareket serbestisi tanıyordu. Bunun karşılığı da güçlü bir sadakat oluyordu. Ondan korkuyorlardı fakat işindeki ve astlarına karşı tutumundaki profesyonelliği de takdir ediyorlardı. Beria onlara konut sağlıyor, en iyisinden erzak tedarik ediyor, yüksek maaş ve nakit ikramiyeler veriyordu. Soğukkanlı bir katil gibi davranmakta hiç tereddüt etmiyordu ama tıpkı Stalin gibi, adamlarıyla ilgileniyordu.[277] Bir cellattan çok daha fazlasıydı. Beria'dan korkan ve nefret eden Egnatashvili grubunun mensuplarından biri, "Beria çalışkandı, aylaklık etmezdi [*shaliai-valiai*]; önemli bir memurdu," diyordu. "Doğruyu söylemek gerekir: İşleri halletme konusunda gerçekten beceri sahibiydi. Ne pahasına hallettiği ise ayrı bir mesele. Ona ne görev verilirse verilsin, yerine getiriyordu."[278]

22 Ekim 1938'de, Blyukher ve yirmi üç yaşındaki karısının kaldığı Voroşilov'un kır evine NKVD görevlileri geldi ve çifti tutuklayarak Moskova'ya götürdü.[279] Emri Yezhov imzalamıştı ve Lefortovo'daki sorguya Beria nezaret etti.

275 Tepliakov, "Sibir'" (L. F. Bashtakov'un Ocak 1954 tarihli ifadesine atıfla); Sanina, "R. I. Eikhe." Eikhe, Ekim 1937'de Batı Sibirya'dan SSCB Tarım Komiserliği'ne transfer oldu (tutuklanan Mihail Çernov'un yerine) ve 29 Nisan 1938'de tutuklandı.

276 Gazarian, "Etno ne dolzhno povtorit'sia", sayı 2, 1989, s. 63.

277 Merkulov, "Ben onu Gürcistan ÇEKA başkanı olduğu 1923 yılından tanıyorum," diye yazmıştı Beria'ya. "O zaman daha yirmi dört yaşındaydı ama sahip olduğu makam onu tatmin etmiyordu. Gözü daha yüksekteydi. Genel anlamda herkesi kendisinden aşağıda görüyordu, özellikle de amirlerini." Merkulov, Beria'nın, çevresinde yoluna çıkan yetkilileri itibarsızlaştırmak için kullanmak üzere kendi etkinlik alanındaki her tür eksikliği titizlikle derliyor ve kendi adamları arasında diğer yetkilileri yeriyordu ancak söz konusu güçlü biri olduğunda Beria dalkavukluğa başlıyordu. Birisi zan altındaysa hemen küstahlaşıyordu. "'Khochetsia prokliast' den' i chas moego znakomstva s Beriia'", s. 101 (APRF, f. 3, op. 24, d. 465, l. 2-28); Merkulov'dan Kruşçev'e, ardından Malenkov'a gönderilmiş, 21 Temmuz 1953), 96-104 (APRF, f. 3, op. 24, d. 465, l. 2-28: Merkulov'dan Malenkov'a, 23 Temmuz).

278 Loginov, *Teni Stalina*, s. 31 (Georgii A. Egnatashvili).

279 22 Ekim 1938'de Uzakdoğu toprakları iki eyalete bölündü ve Stalin Moskova Sanayi Akademisi öğrencisi Nikolay Pegov'u, başkenti hâlâ Khabarovsk olan bölgeye yeni parti başkanı olarak gönderdi. SSCB NKVD birinci başkan yardımcılığı için Malenkov'un hazırladığı kısa aday listesinde yer bulan Pegov, Moskova parti örgütünden beş yüz komünisti de beraberinde götürme talimatı aldı; kardeşi de dahil, ancak birkaç düzine adam toplayabildi. Pegov, "O zamanki ha-

Daha önce, 1937 yazında Stalin, Tuhaçevski ve Gamarnik'in Japonlardan aldıkları talimatla Blyukher'i Uzakdoğu Ordusu komutanlığından uzaklaştırmaya çalıştıklarını söylemişti; şimdi, 1938 sonbaharında Stalin, Blyukher'in 1922'den beri Japon ajanı olmakla suçlanmasını sağlıyordu. "Sorgu" sırasında Beria'nın adamları Blyukher'in suratını kanlar içinde bıraksa da –bir gözünü kaybedecekti– mareşal itirafta bulunmayı reddetti. Blyukher işkencede öldü. Beria telefonla durumu Stalin'e haber verdikten sonra mareşalin naaşı yakıldı.[280] Ölümü hiçbir zaman duyurulmadı.[281]

Stalin'in imha girişimleri nedeniyle doğan telaşlı lider kadro arayışları Beria'nın ve Kruşçev'in değerini katbekat artırıyordu. Stalin, Jdanov'un Leningrad'daki yardımcısı Aleksandr Shcherbakov'u İrkutsk parti başkanlığına atamıştı ancak 1938 baharında onu bir kez daha kabul ederek Donbass parti başkanlığına getirdi.[282] 1938 sonbaharında, Stalin onu Moskova parti örgütüne getirmeye çalışırken, toplantıya başkanlık ederek Moskova parti örgütü başkanını ihbar etmesi ve Shcherbakov'u desteklemesi için Ukrayna'dan Kruşçev'i çağırdı (Shcherbakov bir zamanlar Ukrayna'da Kruşçev'in altında çalışmıştı). Kruşçev, "yılan gibi zehirli" addettiği Shcherbakov ile ilgili olarak Stalin'e, "Onun aleyhine de tanıklıklar var," demişti. Stalin, Shcherbakov'a göz kulak olması için Malenkov çevresinden birini ikinci sekreterliğe atayarak meseleye çözüm buldu.[283]

---

yatımız güneş, eğlence, mutlulukla aydınlanıyordu," diyecekti. Hâlâ devam etmekte olan seri kitlesel tutuklamalardan sorumlu yerel troykanın üyesi oldu. Pegov, *Dalekoe-blizkoe*, s. 7; Stephan, *Russian Far East*, s. 216.

280 Blyukher 9 Kasım 1938'de öldü.10 Mart 1939'da ölümünün ardından yargılandı ve ölüme mahkûm edildi. Dushen'kin, *Ot soldata do marshala*. Karısı Karaganda kampında sekiz yıl cezaya çarptırıldı.

281 Sverdlovsk Transit Hapishanesi'nde, kocası Sokolnikov Troçkistlerin yargılanması sonucu 1936 yılında infaz edilen Galina Serebryakova, "anavatanına ihanet edenlerden birinin ailesinden olmak" suçlamasıyla tutuklanmış bir grup insanı dikkatle süzerken, yanındaki arkadaşı dürterek biraz ileride eşyalarını doldurduğu çuvalın üzerinde oturan ince uzun kadını tanıyıp tanımadığını sordu. Tanımıyordu. "Nasıl tanımazsın? O Yekaterina İvanova Kalinina [-Lorberg], Mikhail İvanovich Kalinin'in karısı... Ta kendisi. Kocası bizim başkanımız." Her ne kadar 1906'dan beri Kalinina-Lorberg ile evli olsa da Kalinin 1924 yılından beri dadı-hizmetçi Alexandra Gorchakova ile birlikte yaşıyordu. Serebryakova yaklaştı ve Kalinina'ya sağlam durmasını zira Stalin'in aldatıldığını ama her şeyi yoluna koyacağını ve hepsinin serbest kalacaklarını söyledi. Serebriakova, "Smerch", s. 335. Sürgündeyken tutuklanan Serebryakova sekiz yıl hükûm giydi ancak on bir yıl yattı. Kali ina on beş yıla mahkûm oldu ve 1945 yılında serbest bırakıldı.

282 Shcherbakov, 18 Haziran 1937'de İrkutsk'tan eski amiri Jdanov'a yazarak, "Bölgesel sovyet şubelerinin tüm liderleri, bölgesel parti şubelerinin tüm başkanları ve yardımcıları (an itibarıyla ikisi hariç) ve alt düzey bölgesel parti görevlileri, birçok bölge parti sekreteri, ekonomik örgütlerin liderleri, fabrika müdürleri [ve başkaları] tutuklandı. Yani, partide ve sovyet aygıtında kimse kalmadı. Böyle bir durumu hayal etmek zor. Şimdi'de NKVD'yi didiklemeye başladılar," diyordu. Shcherbakov Leningrad'dan kadro göndermesi için Jdanov'a yalvarıyordu. Kvashonkin, *Sovetskoe rukovodsto*, s. 363 (RGASPI, f. 88, op. 1, d. 1045, l. 1-5); *Na prieme*, s. 212.

283 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 78-80; Panomarev, *Aleksandr Shcherbakov*, s. 47-50; *Pravda*, 12 Mart 1991 (Aleksandr Aleksandrovich Shcherbakov, oğul); *Na prieme*, s. 212, 234 (4 Nisan 1938), 244 (4 Kasım 1938). Shcherbakov ailesi, Stalin'in oğlu Yakov ile aynı binada –Granovsky, 3– ikamet ediyordu, Yakov ve karısı Yulia zaman zaman Shcherbakov ve karısı Vera'yı ziyaret

Stalin'in en önemli yardakçılarından Molotov kendi erk alanını geliştirmek konusunda fazla hırslı değildi.[284] Orjonikidze, tam tersine, ağır sanayide devasa bir yarı-özerk beylik kurmuştu ve Stalin bu beyliği, çok sayıda ekonomik komiserlik oluşturmak suretiyle bölerek dağıtmıştı. Şimdi Stalin diğer bir beyliğin oluşmasını kolaylaştırmak zorundaydı: NKVD'deki Beria beyliğini. Molotov ve Beria'nın Stalin'in desteğini alabilmek için yarış halinde olmaları her ikisinin de gözlenebilmesi için despota imkân tanıyordu.[285] Ne olursa olsun, Beria onun tetikte olmasına sebep oluyor ve Stalin Beria üzerinde her tür denetimi kurmaya çalışıyordu, bu süreç Moskova'ya transferinden çok daha önce başlamıştı.[286] Kızıl Ordu'da Voroşilov'un durumundan farklı olarak, Stalin sadece sadık değil ama aynı zamanda kendi makamına son derece uygun bir adamı atamıştı. Beria, şu anda fiilen idare ettiği örgüt ve inkârı mümkün olmayan operasyonel becerileri sayesinde olağanüstü bir iktidar elde etmişti.

İmha Edilen Despotlar başlıklı kısa hikâye kitabı göçmen Vladimir Nabokov'a (bir Geçici Hükümet kâtibinin oğlu) aitti ve 1936 yılında Rusça basılmıştı. Kitapta, bulaşıcı bir psikoz ile tebaasını çılgına çevirme erkine sahip bir benmerkezci tahayyül ediliyordu.[287] Stalin ülkesinin durumunun ve girişimlerinin doğuracağı sonuçların farkındaydı. SSCB'deki diğer herkesten farklı olarak bilgi kaynakları zengindi, tüm ülkeye ve bir ölçüde tüm dünyaya yayılmış bilgi-toplama sistemi emrindeydi.[288] Yine de, memurlarının ulaşmasını istemediği bilgilere erişebilmek için yoğun bir çaba harcaması gerekiyordu. Doğru bil-

ediyordu. Shcherbakov'un yanı sıra Stalin'in 1934 yılında Yazarlar Birliği sekreterliği için düşündüğü bir diğer isim de Ugarov'du. Sovyet Yazarlar Birliği'nden Stavsky muhtelif yazarlarla ilgili ardı ardına ihbarlar gönderiyordu; en sonunda, 1938 yılında Andreyev Stalin'e yazarak Stavsky'nin uzaklaştırılması gerektiğini ifade etti. Bu hamleyle ilgili tepkilerini anlayabilmek için NKVD, Fadeyev, Pavel Yudin ve F. Panferov arasındaki telefon görüşmelerini dinledi. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 412-413 (RGASPI, f. 73, op. 2, d. 17, l. 105), 775-776n12 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 262, l. 19-35).

284 Kennan, Stalin'le ilgili olarak şöyle yazmıştı: "Tam bir suç insanı... acıma ya da affetme duygusu yok: Çevresindeki hiç kimsenin güvende olamayacağı bir insan: En yakın suç ortakları için en fazla tehlike arz eden o zira kendi sırlarının yegâne koruyucusu olmak istiyor." Bunun tam aksine, Rigby, Stalin'in "vefasız bir amir" olmadığını öne sürüyor. 1934 yılında Politbüro'nun oy kullanan on üyesinin biri suikasta uğramış (Kirov), biri intihar etmiş (Orjonikidze), biri kalp krizinden ölmüş (Kuibyshev) ve sadece biri infaz edilmişti (Kosior). 1934-1937 arası üç aday üye infaz edilirken (Chubar [1935'te asil üye olmuştu], Eikhe ve Yezhov), Mikoyan ve Petrovsky hayatta kalmayı başarmıştı. Kennan, *Russia and the West*, s. 254-255; Rigby, "Was Stalin a Disloyal Patron?"

285 Birbirini denetim altında tutan Jdanov ve Malenkov arasındaki rekabet de aynı işlevi görüyordu. Harris, "Origins of the Conflict."

286 Beria'nın oğlu Sergo, babasının, doğrudan Moskova'daki Jdanov'a rapor veren bir astı tarafından takip edildiğini fark ettiğini hatırlıyordu. Beriia, *Moi otets*, s. 56. Beria'yı Stalin adına Moskova'da kimin takip ettiği ise bilinmiyor – ilgili kaynaklar, eğer muhafaza ediliyorsa, gizli tutuluyor.

287 Nabokov daha sonra, İngilizce çevirisi için, hayalî diktatörünü açıkça farklı bileşenlerden oluşan bir kişilik olarak ilan etmişti. Nabokov, *Tyrants Destroyed*, s. 2.

288 Davies ve Harris, *Stalin's World*, s. 4.

ginin peşindeydi fakat onun için bunun anlamı, insanlara karşı önyargılı Marksist-Leninist düşünce biçimleri anlamına geliyordu. Stalin dünyayı görmek istediği gibi, aslında kendi şekillendirebildiği gibi tasvir etmek eğilimindeydi. Düşmanlar, ihanet, hassas noktalar üzerine istihbarat topluyordu. Yine de, onun veya Sovyet sisteminin kendi kurduğu tuzağın kurbanı olduğunu öne sürmek fazla abartılı olacaktır.[289] Tüm otoriter rejimlerde bir yankı çemberi ile çevrelenmiş olmak gözetim ve rapor etme mekanizmalarını şekillendirecektir. Ne olursa olsun, Sovyet örneğinde devrim kuşatılmıştı ve Stalin'in dünya görüşü yapısal paranoyayı güçlendiriyordu.

SSCB gerçek yabancı tehditlerle karşı karşıyaydı ve terör devlet güvenliği adı altında yürütülüyordu ancak Kızıl Ordu'daki kitlesel tutuklamalar, Hitler ve Nazi rejimi içindeki savaş yanlıları da dahil olmak üzere, yabancı düşmanları daha da cesaretlendirirken SSCB'nin zaten ihtiyatlı olan müttefiklerinin çekingenliğini artırıyordu. 1936-1938 yılları arasında düşmanların kökünü kazımaya yönelik geniş çaplı av ülkenin tehditler karşısında birleşmesine katkıda bulundu fakat aynı zamanda derin bir korkunun yaygınlaşmasına ve başka koşullarda sadakat gösterecek Sovyet vatandaşlarının Sovyet-karşıtı olmasına yol açtı. Parti ve devlet görevlilerinin kitlesel imhası ve geriye kalanlar arasında yükselen dehşet, siyasi sisteme içkin yetersiz performansta bir değişiklik yaratmadı. 1937-1938 yıllarında Stalin hemen hemen tüm bölge parti aygıtlarını dağıttı ancak yeniden ortaya çıkacaklardı.[290] Devlet kuruluşlarının başlarını yok etti ancak devlet beylikleri yeniden ortaya çıktı. Sanayi ciddi sorunlarla boğuşuyordu ancak yıkıcılık suçlamasıyla ifa edilen kitlesel tutuklamalar üretimi daha fazla düşürdü. Kızıl Ordu subaylarının ve sadık memurların kitlesel olarak katledilmelerinde işbirliği yapanlar, rol alan ya da bu durumdan yarar sağlayanları da lekeliyordu – çok sayıda yeni yetişen genç insan dahil.

Düşman cinnetinin tavan yaptığı 1937 ve 1938 yıllarında hiçbir askerî mezuniyet ziyafeti yapılmadı (on dört askeri akademi müdüründen on biri tutuklanmıştı).[291] Mezuniyet törenleri her şeye rağmen düzenleniyordu. Başka vesilelerle en az on beş Kremlin ziyafeti gerçekleşmiş ve parti toplantısı törenlerini gölgede bırakmıştı – 1 Mayıs, Devrim Günü, Fiziksel Kültür Günü için Kızıl Meydan'da yapılan resmigeçitlerin yanı sıra. Bu ziyafetler Stalin düzeninin başlıca vitrinlerinden biri haline geldi.[292] Stalin, çeşitli sınai branşlarda

289 Grazioz, "New Soviet Archival Sources", s. 34. Aynı zamanda bkz. Priestland, *Politics of Mobilization*. Bazı araştırmacılar bunu savaş korku ve tehdidinin kasıtlı manipülasyonu olarak görür. Rieber, *Stuggle for Supremacy*, s. 92, 98-99. Diğerleri, Stalin'in bundan kendini alıkoyamadığını vurguluyordu. Davies ve Harris, *Stalin's World*.

290 Getty, Stalin'in siyasi aygıtı bu denli kolay dağıtmayı sağlayacak imkânları nasıl edindiğini açıklamadan, Sovyet sisteminin aşırı-merkezci değil ademimerkezci olduğu ve merkezî aygıtın, yerel parti aygıtlarının geri kalmış kabileci dinamiklerine sözde bağımlılığından rahatsız olduğu konusunda ısrar ediyordu. Getty ve Naumov, *Road to Terror*. Aynı zamanda bkz. Rittersporn, *Stalinist Simplifications*, 1938'i Stalin'in yenilgisine kanıt gösteriyor.

291 Cherushev, *Udar po svoim*, s. 109-110.

292 Sonuçta, Mayıs 1935 ve Mayıs 1941 arasında Stalin on iki Merkez Komite genel kurulu, bir parti kongresi ve bir parti konferansı toplarken kırktan fazla büyük resmî ziyafet düzenledi.

çalışan yöneticiler, mühendisler ve üst düzey işçiler; kadınlar, atletler, havacılar, Birlik cumhuriyetleri temsilcileri için (büyük veya küçük) birçok ziyafet veriyordu. Havacı Marina Raskova *Anavatan* uçağı mürettebatının geri kalanıyla birlikte, Moskova'ya döner dönmez apar topar Kremlin'e getirildi (27 Ekim 1938). Stalin'le karşı karşıya geldiğinde kendini kontrol edemeyen Raskova gözyaşlarına boğuldu; Stalin omuzlarından tutarak, başını okşayarak, yanına oturtarak onu rahatlattı. Stalin ayağa kalkıp konuşmaya başladığında, yumuşak sesini duyabilmek için bütün salon dikkat kesildi. Havacılara özel ilgi gösterilmesi gereğinden ve zamanın sisi içinde kaybolan anaerkil düzenden söz etti.[293] Aynı akşam, Moskova Sanat Tiyatrosu'nun kırkıncı yıldönümü kutlamalarında da boy göstermeyi başardı. Tüm ekibi yanındaydı: Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Andreyev, Mikoyan, Jdanov, Yezhov, Kruşçev. Hepsi aktör ve aktrislerle fotoğraf çektirdiler. Cömertçe madalyalar dağıtıldı.[294] İzi silinemeyecek kötülük büyük bir ihtişamla harmanlanarak Büyük Kremlin Sarayı'nda ve yerellerde gururla kutsanıyordu.

Deha ve delilik aynı madalyonun iki yüzü olabilir (Aristoteles'in yazdığı gibi) ama Stalin her ikisi de değildi. Hem müthiş bir ileri görüşlülük ve hem de körlük gösteriyordu. Şaşırtıcı derecede çok çalışmasına rağmen genellikle anlamsız işler yapıyordu, fazlasıyla kurnaz ancak yine de dar kafalı ve inatçıydı. İradesi fazlasıyla güçlüydü ve bu yüzden görüşlerine karşı çıkılmasına nadiren izin verir ya da hiç müsamaha göstermezdi.[295] Bu vahşi irade gücünün kaynağı aşkın bir kişisel kader ve tarihsel zorunluluk anlayışıydı. Stalin sürekli entrika çeviriyordu ancak bu durum Sovyet Devleti ve devletçiliği anlayışına yediriliyordu. Ayrıca, sadece iktidara değil otoriteye de sahipti. Kremlin'de *yaşıyordu* – II. Katerina ve I. Aleksandr tarafından inşa edilen ofis ve tören salonlarını işgal ederek emperyal Rus iktidarını Marksizm-Leninizmin görünüşteki güvencesiyle birleştiriyordu, büyük sosyalist devletin onun başyapıtı olduğu anlaşılıyordu.[296] Söz konusu devletin ruhu, tarihin çarklarında öğütülmüş tüm

---

Kıyaslanacak olursa, 1924-1934 yılları arası on yıllık dönemde dört parti kongresi, beş parti konferansı ve kırk üç genel kurul düzenlenmişti. Nevezhin, *Zastol'ia*, s. 382, 429-432. Aynı zamanda bkz. Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 201-211.

293 "Vospominaia Velikuiu otechestvennuiu", s. 54; Emel'ianov, *Na poroge voiny*, s. 85; Nevezhin, *Zastol'ia Iosifa Stalina*, s. 424-425 (Brontman günlüğü); *Pravda*, 28 Ekim 1938. Fasetler Sarayı'nın kullanıldığı diğer etkinlikler konusunda bkz. *Pravda*, 18 Nisan ve 28 Ekim 1938, 5 Haziran ve 5 Kasım 1939.

294 Gromov, *Stalin*, s. 147; *SSSR na stroike*, sayı 9, 1938.

295 Rees, "Stalin as Leader, 1937-1953", s. 209. Şubat 1938'de Detizdat, Smirnova'nın *Stalin'in Çocukluğundan Hikâyeler* başlıklı kitabını yayımlamak istemişti. Onlara kitabı yakmalarını ve "kişi kültü, *vozhdi*, yanılmaz kahramanlara" hoşgörü göstermemelerini söylemiş ve bunu bir kez daha "Sosyalist Devrimcilerin [SR] yaklaşımı" addederek lanetlemişti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1121, l. 24.

296 En iyi Stalin biyografilerinin yazarları ve araştırmacıları, onun Marksizm-Leninizm ile emperyal Rus geleneğini birleştirdiğini anlıyorlardı. Tucker Stalin'in yaklaşımını, "emperyal-komünist"; Erik van Ree "devrimci vatanseverlik"; Arfon Rees ise "devrimci Makyavelizm" olarak nitelendiriyor. Tucker, "Stalin and Stalinism", s. 1-16; van Ree, *Political Thought*; Rees, *Political Thought from Machiavelli to Stalin*.

sınıfların kaderini paylaşan geçmiş çağların insanı değil yeni insandı; onun insanıydı. Bu anlayış çerçevesinde terör anlam kazanıyordu. Yine de, 1936-1938'de olup biteni tümüyle rasyonelleştirmek mümkün olamazdı, tıpkı mutlak kötülüğün rasyonelleştirilmesinin olamayacağı gibi.[297]

Stalin cinayetlerini Küçük Köşe'den gerçekleştiriyordu. Bir anlamda, uzaktaki katildi. Kanlı ritüellerde rol almıyordu. Suikastçı veya suikast tanığı değildi ancak suçlananlar suçlayıcılarıyla, Stalin ve Politbüro mensuplarıyla güya yüzleşmeye getirildiğinde işkence sonuçlarına şahit olabiliyordu. İnfaz talimatlarını ve isim listelerini imzalıyordu. Halkın bu imzalardan haberdar olmasına izin vermiyordu ve çekirdek kadroyu mutlaka sürece dahil ediyordu. Onlarla konuşurken, konuyla ilgili halka yönelik propaganda konuşmalarındaki dili kullanıyordu –her yerde gizli ajan birlikleri ve hainler olduğu ve atıfta bulunduğu bu suçlara ilişkin itirafların gerçek olduğu bağlamında– ve polis yardakçılarına işkenceye başvurmaları için talimat verirken genellikle örtmeceye başvuruyor ama zaman zaman açıksözlü oluyordu ("Vareikis'i işe bulaştırmadığı için Ryabinin'i tekrar dövün").[298]

İşkence, taciz ve adaletsizliklere dair Stalin'e mektuplar gelmeye devam etti.[299] Çok az insan kötülüğünün ne boyutta olduğunun farkına varıyordu.[300] Molotov görüyordu ve dahası bunun sadece kişisel olmadığını ama köklerinin

297 Ortaçağ İskoç tiranı Macbeth ile ilgili olarak Shakespeare konusunda bkz. Frye, "Hitler, Stali and Shakespeare's Macbeth."

298 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 499 (APRF, f. 3, op. 24, d. 339, l. 199: 13 Mart 1938).

299 Mikhail Saliya (d. 1908) 3 Ağustos 1938'de Stalin'e gönderdiği mektupta, "Şahsen tanık olduğum Abhazya'daki NKVD organlarının faaliyetlerindeki taciz ve korkunçluklardan sizi haberdar etmemezlik edemem ve aslında, bu konuda yazmakla hayatımı tehlikeye atıyorum ancak adalete saygı ve insanlık namına yazıyorum," diyordu. "Karşı-devrimci olduğu iddiasıyla ihbar edilen bir vatandaş tutuklandı ve bu suçlama karşısında masumiyetini iddia etmeye başlayınca 'şiddet' gördü. Önce çırılçıplak soyularak yere yatırıldı, ellerinde kamçılarla 'avcılar' geldi ve adam bayılıncaya kadar dövdüler, kırk beş dakika kadar mola verdiler zira 'avcılar' da yorulmuştu. Amonyak koklatarak ayılttılar ve sonra tüm vücudunu ıslatıp tüm güçleriyle yeniden dövmeye başladılar, adam inliyor ve suçlu olmadığını söyleyerek yalvarıyordu ama devam ettiler. Yeniden bayıldı ve bilincini kaybetti. 'Avcılar' kendi aralarında 'alçak, numara yapıyor,' diye konuşuyorlardı. Ağzına kâğıt ya da çaput tıkıp, karşı-devrimci olduğunu itiraf edene kadar yeniden dövdüler." Diğer ayrıntılar, darbeler sonucu vücudunun çürüdüğü, yarıldığı ve sineklerle kaplandığıydı. Saliya bunun kişisel bir durum olmadığını belirtiyor (ailesinden hiç kimse tutuklanmamıştı) ve adresini veriyordu. Bu mektup, Beria Moskova'ya transfer olduktan sonra, bir soruşturma için bahane olarak kullanıldı. Soruşturma sırasında, Sohum İç Hapishanesi'ndeki bir hayvan ağılındaki su deposunun 1938 yılı başında tecrit hücresine dönüştürüldüğü ve sorgu sırasında içine birkaç santim su doldurulduğu ortaya çıkarıldı. Stalin, takip eden üç ay içinde Gürcistan'daki tüm NKVD üst düzey görevlilerinin soruşturulacağı konusunda Merkez Komite kararı alındığını Gürcü yetkililere bildirdi (14 Kasım 1938) ve tüm sonuç ve tedbirleri takip etmelerini istedi. Pauchiliya Ekim 1938'de tutuklandı, Mayıs 1939'da NKVD'den kovuldu ve Dinamo Spor Kulübü'ne döndü. Junge ve Bonwetsch, *Bolshevistskii poriadok*, II, s. 355-358 (Arkhiv MVD Gruzii, 1-i otdel, f. 6, d. 5520, tom 1, l. 28-30), 361-373 (Arkhiv MVD Gruzii, 1-i otdel, f. 6, d. 5520, tom 1, l. 15-24: 10 Ekim 1938), 375-378 (2-i otdel, f. 14, op. 12, d. 256, l. 142-145), 378 (d. 363, l. 146: 15 Kasım), 403-409 (1-i otdel, f. 6, d. 5520, tom 3, l. 73-76); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe*, s. 604-606 (APRF, f. 3, op. 58, d. 6, l. 80-83: 14 Kasım 1938).

300 Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 339.

devlet çıkarı anlayışına ve özsel siyasi kanaatlere uzandığını anlıyordu. Düşmanlara ve iki taraflı oynayanlara merhamet göstermek Marksist bir yaklaşım mıydı? Marksist olduklarını iddia edenler kapitalist kuşatmayı anlamıyor muydu? Sınıf savaşını anlamıyor muydu? Eğer merhamet gösterilirse ve Sovyet iktidarı yenilgiye uğratılıp alaşağı edilirse kim sorumlu olacaktı? Stalin sorumlu olacaktı. Yumuşak sesli bir tenor olarak "Suliko" gibi romantik şarkılar söylemeyi sürdürüyordu ("Aşkımın mezarını aradım ama bulamadım") ama Sovyet Devleti'ni yönetmek ona pek fazla duygusallık alanı bırakmıyordu. Acımasızlık, tarihin ve toplumsal gelişmenin yasalarıyla bizzat kendi zihninde bir zorunluluk haline geliyordu. Ancak Stalin terörü pervasız olmanın ötesindeydi. Kısa süre sonra, dolaylı yönden kendisi de bunu takdir edecekti.

KISIM 3

BUL KARAYI AL PARAYI

> Çok uzak bir ülkenin hiç tanımadığımız insanları arasındaki bir kavga yüzünden bizim burada siperler kazıp gaz maskeleri takmamız korkunç, fantastik ve inanılmaz.
>
> – BAŞBAKAN NEVILLE CHAMBERLAIN, 27 Eylül 1938, radyo yayını, Çekoslovakya Südet bölgesi hakkında konuşma[1]

> ALBAY JEAN DELMAS, Romanya'daki Fransız Askerî Ataşesi: "Almanya'nın yayılmasını durdurma zamanının geldiğini ve bunun mümkün olduğunu düşünmüyor musunuz?"
> KORGENERAL GHEORGE ŞTEFAN IONESCU, Romanya Genelkurmay Başkanı: "Bence bu en son seçenek. Eğer buna izin verirsek Almanya'yı kontrol edemeyiz ve bu durumda olağanüstü fedakârlıklar gerekecektir, oysa bugün zafer kesin gibi görünüyor."
>
> – 28 Eylül 1938[2]

Hitler denetlenemez bir güce sahipti, zira potansiyel karşı-güçler onun bu duruma gelmesine olanak tanıdılar. Yıllar boyunca, idollerinden biri olan ve büyük bir blöf –1922 tarihli Roma Yürüyüşü– sayesinde iktidarı teslim alan Benito Mussolini ile bir görüşme ayarlayabilmenin peşinde koştu. Nihayet 1934'te, Führer de iktidarı ele geçirdikten –yine, solcu devrimden korkan ve otorite yanlısı bir kitle tabanı için her şeyi göze alan geleneksel muhafazakârlar sayesinde– sonra Duçe bir görüşmeye gönül indirdi. Sonrasında, Mussolini İtalyan bir Yahudi lidere güvence verirken, "Bay Hitler'i biliyorum. O bir embesil ve namussuz; gevezenin teki," diyor ve ekliyordu, "gelecekte Yahudiler büyük bir toplum

1 "Prime Minister on the Issues", *The Times*, 28 Eylül 1938, s. 10. Aynı zamanda bkz. Chamberlain, *Struggle for Peace*.

2 *DDF*, 2. seri, XI, s. 685 (Delmas'dan Daladier'e, 28 Eylül 1938).

olmayı sürdürecek ancak Hitler'in izi bile kalmayacak... Bay Hitler sadece bir-iki yıl sürecek bir komedi."[3] 25 Temmuz 1934'te, Mussolini'nin berbat Almancası ile bizzat sorduğu bir soruyu kendi çıkarına göre tersinden yorumlayan Hitler ve hevesli yardakçıları, Avusturya'nın otoriter lideri ve Mussolini'nin dostu Engelbert Dollfuss'a karşı bir darbe için Avusturyalı Nazilerle işbirliği yaptılar.[4] Karısı ve ailesi, Mussolini'nin İtalya, Riccione'deki, deniz kenarında bulunan villasında ağırlanırken bile Avusturya şansölyesi –1.60 boyu nedeniyle Jokey diye anılıyordu– Viyana'daki ofis koltuğunda yavaş yavaş can çekişerek kan kaybından ölüyordu. Çılgına dönen Duçe 100 bin kişilik bir orduyu harekete geçirerek Brenner Geçidi üzerinden Avusturya Silahlı Kuvvetleri'ne yardıma gönderince Hitler geri adım attı. "Eğer bu katil ve kulampara sürüsü Avrupa'yı ele geçirirse," diyordu öfke içindeki Duçe, "bu medeniyetimizin sonu olacaktır."[5]

Mussolini Hitler'in durdurulabileceğini göstermişti. Bu arada, İtalyan faşist, 1935 yılında Afrika'daki yayılmacılığı ve bir yıl sonra patlak veren İspanya İç Savaşı nedeniyle saf değiştirecek, Duçe ve Führer Franco'yu destekleme hedefinde birleşecekti.[6] 1 Kasım 1936'da, Milano'daki gösterişli konuşmasında Mussolini Roma-Berlin "ekseninin" oluştuğu ve bu oluşum çevresinde Avrupa'nın "yeniden şekilleneceği" düşüncesini dile getirdi. Britanyalı karikatürist David Low, Mussolini için "perdeyi aralayan" diyordu.[7] Hitler ve Mussolini tahripkâr bir ikili oluşturdular ama gerçekten kararlı müttefikler olduklarını söylemek güçtü. Eylül 1937'de Duçe'nin resmî Berlin ziyaretinin ardından, Albert Speer'in iddiasına göre, Hitler onun pandomimini yapmıştı. "Çenesi dışarıda, bacakları açık ve sağ eli kalçasının üzerinde, hiç yabancı dil bilmeyen Hitler, yüksek sesle İtalyanca veya İtalyanca tınlayan sözler haykırıyordu, *giovinezza, patria, victoria, macaroni, belleza, bel canto, basta.* Etrafındaki herkes gülüyordu, gerçekten çok komikti."[8] Teatral Duçe ile alay ediliyor, el sıkışmanın yerini

---

3 Corjava, *Hitler and Mussolini*. Duçe kendi anti-semit yasalarını geçiriyordu ve metresine kendisini överken, "21yaşından beri ırkçıyım. Neden herkes Hitler'i taklit ettiğimi düşünüyor anlamıyorum, daha o doğmamıştı bile. Bu beni güldürüyor," diyordu (5 Ağustos 1938). İtalya'nın Afrika sömürgelerindeki yasadışı melezleşmenin öfkesiyle, "Bu İtalyanlara ırkın ne olduğunu öğretmeliyim ki melez üremesinler ve içimizdeki güzelliği mahvetmesinler," diye de ekliyordu. Petacci, *Mussolini segreto,* s. 391: 2.

4 Corjova, *Hitler and Mussolini*, s. 27-41. Stalin'e Polonya üzerinden Hitler-Mussolini görüşmesi konusunda bir gizli ajan raporu gönderilmişti; Stalin, SSCB'ye karşı ortak saldırı planlarına ilişkin pasajların altını çizdi. Khaustov vd., *Lunianka: Stalin i VChK*, s. 533-541 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 187, l. 28-44).

5 Duçe bir keresinde Roma'daki Britanya büyükelçisine Hitler'in "hayalperest" olduğunu, "aşağılık kompleksi ve acı veren bir adaletsizlik duygusundan" mustarip olduğunu söylemişti. Robertson, *Mussolini as Empire Builder*, s. 57 (atıfta bulunduğu kaynak, *DBFP,* 2. seri, V, s. 674-675: R. Graham'dan V. Wellesley'e, 11 Ekim 1933). Daha Temmuz 1934'te, Britanya Dışişleri Bakanı Simon Başbakan'a (MacDonald), "Orta Avrupa'da ne pahasına olursa olsun beladan uzak durmalıyız... İtalya'nın Avusturya'ya askerlerini sokacağı koşullar oluşabilir. Bizim bunu yapmayı hayal edebileceğimiz bir koşul söz konusu olamaz," diye yazmıştı. Aldcroft, "Versailles Legacy."

6 Mallett, "Fascist Foreign Policy"

7 Low, *Years of Wrath,* sayfa numarası yok.

8 Speer, *Spandauer Tagebücher*, s. 199.

alan Roma selamından lider kültüne kadar bir dizi yapmacık jesti sahneleyen kartondan bir Sezar olduğu söyleniyordu.[9] Ancak Almanya ile bir Mihver oluşturma rolüne soyunması Fransa ve Britanya üzerine daha ağır bir yük binmesine sebep oldu. Hitler'in yasadışı silahlanması ve yayılmacı niyetlerini açıkça ifade etmesine rağmen Batılı güçler Büyük Savaş'ın dehşetinin tekrarından sakınmak için çaba gösteriyordu.[10]

Dönemin çoğu devlet adamı büyük güçlerin kendi çıkarlarına göre davrandığını, uluslararası anlaşmazlıkların kural olduğunu, barışın güçler dengesiyle sağlandığını ve dengenin (veya istikrarın) bozulmasının statüko-karşıtı (veya revizyonist) güçlerin de öngöremediği sonuçlar doğuracağını düşünüyorlardı.[11] Gerçi düğüm de buradaydı: Versay düzeni gerçek bir denge durumu değildi. Antlaşma sadece 1919'daki bir anomali sayesinde mümkün olmuştu: Hem Almanya ve hem de Rusya eşzamanlı olarak çökmüştü. Birinin ya da diğerinin güçlü bir biçimde geri dönmesi kaçınılmazdı. Nihayet, aynı zamanda, her ikisi de büyük askerî kuvvetler olarak yükseldi. Bu yetmezmiş gibi eski Habsburg tamponu da yok oldu. Yeniden canlanan Polonya ve genişleyen Büyük Romanya, sırasıyla Çekoslovakya ve Macaristan'a karşı yakıcı çekişmeleri ile istikrarsızlığı daha da alevlendiriyordu. Batılı güçlerin kararsızlığı, Versay'ın can çekişmesinin sebebi değil, birçok bakımdan işaretiydi. Stalin'in, kendi adına, Versay revizyonizmine fazlaca itirazı yoktu –Bolşevikler barış konferansına davet de edilmemişti– ama elbette, Sovyetler'in zararına bir "yeni düzen" çıkmaması koşuluyla.[12] Versay'ın geride kalması, Hitler'in arzuları ve Stalin'in fırsatçılığı için olağanüstü verimli bir zemin sağlıyordu.

Führer insanları büyüleyebiliyordu. Tory politikacısı Winston Churchill Eylül 1937'de, "Hitler'in sistemini sevmeyebilirsiniz ancak yine de vatansever başarılarını beğenebilirsiniz. Eğer bizim ülkemiz savaşı kaybetseydi, cesaretimizi yükseltecek ve uluslararası konumumuzu geri kazandıracak kararlı benzer bir kahraman bulmamızı isterdim," diye yazmıştı.[13] Churchill kısa bir süre sonra fikrini kesin bir biçimde değiştirecek, Hitler'in askerî ve ırkçı özlemlerinde ciddi olduğu görüşüne yaklaşacaktı.[14] Çok sayıda gözlemci, belki de çoğunluğu, tüm politikacılar gibi Nazilerin de sonunda "aklın yoluna" döneceğini düşünmeyi sürdürdü.

---

9 1926 yılındaki bir resim sergisi açılışında Mussolini, "Hiç şüphesiz politika bir sanattır," diyordu. "'Politik' yaratım, tıpkı sanatsal olan gibi, zaman alan bir özen ve ani bir keşiftir. Belli bir anda, sanatçı ilhamla, politikacı kararla yaratır." Falasca-Zamponi, *Fascist Spectacle*, s. 15, atıfta bulunduğu kaynak, Mussolini, *Scritti i discorci*, V, s. 279.

10 Dilks, Hitler'in ve rejiminin sapkınlığının 1938 yılında hem henüz anlaşılamadığını hem de fazla belirgin olmadığını tespit ediyordu. Dilks, "'We Must Hope for the Best'", s. 318, 347.

11 Honig, "Totalitarianism and Realism"

12 Litvinov da Sovyetler'in Versay düzenini tek başına savunmasını reddetti. Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 153-154.

13 18 Mart 1938'de, "Şaşırtıcı Avusturya Haberi" başlıklı makalesinde Churchill, "Aldanmanın boyutu birçok gözde okunuyordu," diyordu. "Friendship with Germany" (17 Eylül 1937), yeniden basıldığı kaynak, Churchill, *Step by Step*, s. 141-144 (s. 143-144'te), 192-195.

14 Weinberg, *Hitler's Foreign Policy*, s. 13.

Hitler Stalin'in kişisel diktatörlüğünü büyük bir tehlike addediyordu zira Führer sadece ülkesini silahlandırmakla kalmamış, aynı zamanda "Yahudi-Bolşevizm" karşısında çok daha keskin bir öfke sergileyerek Weimar dönemi boyunca SSCB ile çıkar ortaklığı yapmış olan Almanya'yı bir tehdit haline getirmişti. Stalin, Nazi programında ideolojinin merkeziliğini ciddiye almakta şaşırtıcı derecede yavaş kaldı. Diğer yandan, Sovyet despotun Asya cenahında, yayılmacı Japonya'nın yarattığı uzun süreli tehdit güçlenmişti. Kasım 1936 tarihli Almanya-Japonya arasındaki sembolik Anti-Komintern Paktı'na daha sonra İtalya da katıldı – ve ayrıca, 1938 yazında yaşanan Khasan Gölü'ndeki sınırlı savaş da dahil olmak üzere Sovyet sınırındaki sonu gelmez çatışmalar, Sovyetler Birliği'nin iki cepheli ve müttefiksiz bir savaşla karşı karşıya olduğunu gösteriyordu.[15] Dünyadaki yegâne diğer sosyalist ülke olan Moğolistan'ın nüfusu Kızıl Ordu'nun asker sayısından azdı. Stalin, Çan Kay Şek'in Çin'i ile bir saldırmazlık paktı imzalamıştı ama on yıllık sertlik ve güvensizlik kolay aşılır gibi değildi ve diğer yandan Çin'in içeride komünist yıkıcılık ile uğraşırken Japonya'nın askerî saldırılarına karşı koymayı sürdürebileceği de kesin değildi. Stalin, ülke içinde dehşet verici kitlesel infazlar uyguluyor ve yurtdışında potansiyel ortaklarının komünist saldırı girişimlerine destek veriyordu, bu durumda, Batılı kapitalist demokrasilerle askerî ittifak kurmayı başarması mümkün olabilir miydi? Çekoslovakya bu konuda önemli bir sınavdı.

Çekoslovakya'nın insana düşündürdüğü, minyatür bir Habsburg İmparatorluğu olduğuydu – Mussolini bu ülkeyi Çeko-Almano-Polono-Macaro-Ruteno-Romano-Slovakya diye adlandırıyordu. Yaklaşık 15 milyonluk yeni ülkede Çekler az bir farkla çoğunluk oluşturuyordu ve azınlıklar –3 milyon 250 bin Alman, 3 milyon Slovak, 750 bin Macar, 100 bin Rutenyalı [Ukraynalı], 100 bin Polonyalı– farkında oldukları ayrımcılıktan gerçekten rahatsızdı. Ülkede siyaseten parlamenter demokrasi yürürlükteydi fakat eski Avusturya-Macaristan'ın sallantılı da olsa koruduğu sınırlı istikrarı yakalayabilmek için fazla bölünmüş, fazla milliyetçi ve hatta fazla küçüktü.[16] Hitler bu kırılganlıkları kullanırken Çekoslovakya'yı altüst etmek için demokrasisinden yararlandı: Demokratik kurumlarını itibarsızlaştırmak maksadıyla yalanlar yayarken, diğer yandan ifade özgürlüğünü savunmak üzere yasaların koruyuculuğuna sığınıyordu; Nazi yanlısı siyasi grupları gizlice destekliyor, suç ortaklığı kanıtlarının sahte

15 "Birleşen üç blöfçü, her biri kendi elini oynayan üç blöfçüden daha güçlüdür," diye yazmıştı Freda Utley. "Gerçek bir savaşı yürütmek için gerekli ekonomik güce ve siyasi istikrara sahip olmayan Almanya, Japonya ve İtalya yan yana geldiler ama yine de bu güce sahip demokratik güçlere şantaj yapmayı başarıyorlar." Utley, "Germany and Japan" Stalin, Stomonyakov'un önerisiyle, Anti-Komintern Paktı'nın SSCB'ye karşı dostça bir hamle olmadığı yönünde İtalya'ya ihtarda bulunma kararı aldı. Sevost'ianov, *Moskva-Rim*, s. 436-438 (APRF, f. 3, op. 64, d. 692, l. 78, 80), 438 (l. 37). Aynı zamanda bkz. *DVP SSSR*, XVI, s. 494-496.

16 Eberhardt, *Ethnic Groups and Population Changes*, s. 111-136; Glassheim, *Noble Nationalists;* Heimann, *Czechoslovakia.*

olduğunu öfkeli bir dille savunuyor, Almanya'ya komşu at nalı biçimindeki Südet topraklarında yoğunlaşmış Almanca konuşan Çekoslovakları silahlı ayaklanma için kışkırtıyordu. Bölgesel gerilimlerin yükseldiği bir sırada, 24 Şubat 1938'de, Kızıl Ordu'nun yirminci kuruluş yıldönümü münasebetiyle, Prag Sovyet Büyükelçiliği'nde 350 konuklu ışıltılı bir resepsiyon gerçekleştirildi (Alman, İtalyan ve Polonya büyükelçileri katılmadılar). Çekoslovak Genelkurmay Başkanı General Ludvík Krejčí, gazetecilerin huzurunda, eğer Almanya saldırırsa, "Karşılık vereceğiz ve asla dizlerimizin üzerine çökmeyeceğiz," dedi. Çekoslovak genelkurmayının, Sovyet genelkurmayıyla Sovyet ve Fransızlar arasındakine eş bir ilişki istediğini de eklemeyi ihmal etmedi. Ne olursa olsun, Prag'da, SSCB'nin gerçekten Çekoslovakya'yı savunmaya hazır olup olmadığına ilişkin tereddütler sürüyordu.[17]

Olaylar hızlı gelişti. 12 Mart'ta, Wehrmacht'ın hiçbir direnişle karşılaşmaksızın, çoğu Almanca konuşan yedi milyon nüfuslu Avusturya'yı ele geçirmesiyle birlikte Habsburg ardılı bir diğer devlet yok oldu. Büyük Savaş'tan beri bir Alman ordusu ilk kez bir ülke sınırını fetih amaçlı aşıyordu ve bu, belki de 1914'te Birinci Dünya Savaşı seferberliği fitilinin ateşlenmesine katkıda bulunan Arşidük Franz Ferdinand suikastından bile daha önemli bir gelişmeydi.[18] Versay ve 1919 Saint-Germain antlaşmaları Almanya'nın Avusturya'yı ilhakını açıkça yasaklıyordu ama Berlin, *Anschluss* diye nitelediği bu girişimin, Bismarck'ın birleşik Almanya'nın dışında bıraktığı Alman dilini konuşan insanlarla "yeniden birleşme" olduğu iddiasındaydı. Nasyonal Sosyalizm ile büyülenmeyen Almanlar bile sevinç içindeydi. Hitler, başarısız 1934 darbesinden aldığı lekeden kurtulmuştu ve bu kez Mussolini, Hitler'e muhalefet etmenin bedelini ödemektense anlaşmanın daha akıllıca olacağını düşünerek Britanya ve Fransa'dan uzaklaştı, bizzat İtalya'nın bölgesel çıkarlarını tehdit eden Alman yayılmacılığına İtalya'yı ortak etti.

Hitler'in Avusturya'yı işgal ettiği gün Fransa'da bir hükümet mevcut değildi; koalisyon hükümeti henüz istifa etmişti – bir kez daha. (1932 yılından başlayarak, sekiz yıl boyunca Fransa'da on altı hükümet görev yapmıştı). Britanya Başbakanı Neville Chamberlain'in Hitler'e gönderdiği özel temsilcisi, I. Halifax Kontu, Lordlar Kamarası lideri Edward Wood [Vikont Halifax], Londra'nın Avusturya –ya da Çekoslovakya ve Danzig'de Alman kökenlilerin ağırlıklı olduğu eyaletler– konusunda, Versay Antlaşması'nda yapılacak revizyonların "barışçıl bir süreç içerisinde" sonuca ulaşması koşuluyla Hitler'in karşısına çıkmayacağını iletti. Konuşma sırasında Nazi Almanyası'nın göz diktiği topraklardan ilk söz eden Hitler değil Halifax oldu.[19] Chamberlain (d. 1869) Çe-

17 RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 1144, l. 39-41. Prag Moskova'yla istihbarat paylaşıyordu; Stalin'in Çekoslovak genelkurmayında kendi ajanı vardı. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 277 (TsA FSB, f. 3, op. 1, d. 210, l. 257; op. 5, d. 63, l. 123; APRF, f. 3, op. 50, d. 32, l. 139).

18 Brook-Shepherd, *Anchluss*; Gehl, *Austria, Germany, and the Anschluss*; von Schuschnigg, *Brutal Takeover*; Low, *Anschluss Movement*.

19 Hitler Halifax'ı, "Almanya'nın iddialarını tam anlamıyla destekleyen akıllı bir politikacı," diye değerlendiriyordu. Eden Şubat 1938'de öfkeyle istifa ettikten sonra Halifax dışişleri bakanı ol-

koslovakya'ya saldırmaması için Almanya'yı açıkça uyarmıştı fakat Hitler'in yeniden saldırması halinde Londra'nın askerî bir karşı saldırıda yer almayacağını da özel kanallardan Paris'e bildirmişti.[20] Fransa'nın isteği de iki yönlüydü: Bir yandan Çekoslovakya'yı savunma kararlılığını açıkça ilan ederken diğer yandan Britanya'nın pısırıklığını kendi antlaşma yükümlülüklerini yerine getirmemek için mazeret olarak kullanmaya hazırdı.[21]

Makulleştirme gerekçeleri hazırdı. Uzmanlar, Versay barışını adaletsiz ve yok olmaya mahkûm ilan ediyordu ve Doğu Avrupalıların kendileri de dahil olmak üzere herkes Doğu Avrupa ülke sınırlarının keyfî olarak çizildiği kabul ediliyordu. Büyük güçler neyi savunmak için kan dökeceklerdi? Bunların hepsi doğruydu ancak Avusturya'nın yok oluşuna engel olunabilirdi ve engellenmeliydi. Almanya'nın Führer tarafından 10 Mart 1938 saat 19.00'da emri verilen harekâtı o kadar aniydi ki neredeyse başarısızlığa uğrayacaktı. Genelkurmay Başkanı General Ludwig Beck, planlama ile ilgili olarak öfke içinde "Hiçbir şey yapılmadı, hiçbir şey," diye söyleniyordu.[22] Sadece Avusturyalı Yahudilerin listeleri itinayla hazırlanmıştı. Sınırı geçtikten sonra Alman ordusu özel Avusturya petrol istasyonlarından yakıt almak zorundaydı, satış yapıldığı için şanslıydılar. Avusturya lideri Kurt von Schuschnigg askerî olarak direnmeme kararı almıştı ama direniş olmamasına ve uygun hava koşullarına rağmen Alman tanklarının yaklaşık altıda biri Viyana'ya varmadan bozuldu. Diğer yandan, Wehrmacht atlarının çoğu nallanmamıştı: Belli kotalara göre at göndermek zorunda bırakılan Alman çiftçiler en dermansız olanları teslim etmişlerdi.[23] Ancak Alman işgalinde yaşanan kendiliğinden gelişen karmaşanın başlangıçta anlaşılmaması bir şanstı. Fransızların, eşiğinden dönülen felaketi anlamak için bölgede askerî ataşesi dahi yoktu.[24]

Dışarıdan görünen, Avusturya nüfusu çoğunluğunun Hitler'in güç gösterisini coşku içinde selamladıklarıydı: Nazi bayrakları, Hitler selamları, çiçekler.

---

du. Roberts, *Holy Fox*, s. 71 (atıfta bulunduğu kaynak A4 410 33); Eberle ve Uhl, *Hitler Book*, s. 24-25. Hitler ve Britanya ile ilgili olarak aynı zamanda bkz. von Schuschnigg, *Austrian Requiem*, s. 20-32.

20 Alman hükümetine iletilecekleri Henderson'a aktarırken, "Majestelerinin hükümeti, onları da olayın içine çekecek koşulların oluşmamasını garanti edemez" gibi garip bir dil kullanılıyordu. *DBFP*, 3. seri, I, s. 331-332 (Halifax'tan Henderson'a, 21 Mayıs 1938, ayrıca Chamberlain'in mart ayında parlamentoda yaptığı uyarıya atıfla); *DDF*, 2. seri, VIII, 15 Mart, s. 772-774; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 174.

21 Steiner, *Triumph of the Dark*, s. 565-566.

22 Taylor, *Sword and Swastika*, s. 182. Aynı zamanda bkz. Waldenegg, "Hitler, Göring, Mussolini."

23 Price, *Year of Reckoning*, s. 91-117; von Schuschnigg, *Austrian Requiem*, s. 20-32; Gehl, *Austria, Germany, and the Anschluss*; Churchill, *Second World War*, I, s. 270.

24 Lassner, "Invasion of Austria", s. 447-486. Aynı zamanda bkz. *French Yellow Book*, s. 2-3 (François Poncet'ten Paris'e, 12 Mart 1938). Fransız askerinin gözü İspanya'nın üzerindeydi. Fransız istihbaratının 10 Mart 1938 tarihli değerlendirmesinde, "Franco'nun yenilgiye uğraması İspanya'da komünizmin önünü açacaktır," deniliyordu. "Peki, [komünistler] iktidarı ellerinde tutabilirler mi? Hayır. Ancak böyle bir rejiminin genel bir Avrupa savaşı başlatması için birkaç ay yetecektir." Jackson, "French Strategy", s. 68 (atıfta bulunduğu kaynak, SHAT, 7N 2762-2, "L'influence soviétique en Espagne").

13 Mart'ta Avusturya artık resmen Almanya'nın eyaletiydi ve Avusturya ordusu da Hitler'in şahsına bağlılık yemini etti. Yayımladığı kararname ile Führer Avusturya topraklarında Nasyonal Sosyalistlerinki dışındaki tüm partileri yasakladı. 176 bin Yahudi'yle (kent nüfusunun %10'u) Almanca konuşulan dünyanın en kalabalık Yahudi nüfusuna sahip şehri olan Viyana'da birçok Yahudi yakalandı. Sigmund Freud, ofisinin bulunduğu Bergasse 19'a Gestapo gelmeden önce eşyalarıyla birlikte Londra'ya kaçma fırsatını bulmuştu fakat diğerleri onun kadar şanslı değildi (dört kız kardeşi de katledilecekti). Avusturya siyasi sınıfının çoğunluğu Dachau'ya ya da kısa süre sonra açılan Avusturya kampı Mauthausen'in taş ocaklarına sürüldü. Özel hisseler de dahil olmak üzere Avusturya altın ve dövizine el konuldu – 780 milyon Reichmark değerindeydi ve Almanya'nın kendi altın ve dövizinden fazlaydı.[25] 14 Mart'ta Hitler bir fatih olarak Viyana'ya girdi ve yıllar önce birkaç Habsburg kronu kazanabilmek için kapısında kar kürüdüğü Emperyal Otel'de kaldı.

İki gün boyunca Sovyet gazeteleri Nazilerin Avusturya'yı ele geçirmesi ile ilgili yorum dahi yapmadı: *Pravda* ve *İzvestiya,* Buharin ve diğer "savaş kışkırtıcılarının" idam cezaları ile ilgili çığırtkanlık yapmakla meşguldü.[26] Hitler Viyana'nın Kahramanlar Meydanı'nda, 15 Mart 1938'de 250 bin kişinin karşısında hararetli bir konuşma yaparken, Moskova'da Buharin, kendi "dava"sındaki diğer sanıkların infazlarını izlemeye zorlanmış, sonra kendisi de infaz edilmişti. Stalin renkli kalemlerini almış, Buharin'in mahkemedeki son ifadesinin kopyasını, Sovyet basınında yayımlanmadan önce gözden geçiriyor ve bazı pasajların üzerini çiziyordu. Üzeri çizilen pasajlarda şu ifadeler vardı: "Hiç bilmediğim, en ufak bir fikre dahi sahip olmadığım suçların sorumluluğunu üstlendim"; "Mahkemede yan yana oturduğum gruba dahil olduğuma dair iddiaların çoğunu reddettim çünkü hiçbir zaman böyle bir grup olmadı!"[27]

Artık Çekoslovakya'nın üç tarafı Alman birlikleriyle çevriliydi ve batı sınırındaki savunma da ortadan kalkmıştı. Daha önce, Stalin Fransa ve Çekoslovakya ile karşılıklı yardım antlaşmalarını, Çekoslovakya'ya yardım için *ilk önce Fransa'nın harekete geçmesi* koşuluyla kabul etmişti.[28] Hitler'in Viyana'da konuştuğu

25 Tooze, *Wages of Destruction*, s. 246.

26 *Pravda,* 13 ve 14 Mart 1938.

27 Buharin'in değiştirilen son ifadesi basında (*İzvestiya* ve *Pravda,* 13 Mart 1938) ve 28 Mart'ta basılan 700 sayfalık mahkeme kayıtlarında yer buldu. Murin, "Kak fal'sifitsirovalos' 'delo Bukharina'", s. 69: APRF, f. 3, op. 24, d. 401, l. 03; "Moe poslodnee slovo na sude, veroiatno, budet moim poslednim solovom voobshche': kto i kak pravil rech' N. I. Bukharina" Mart 1938'den sonra, ya rastlantısal olarak ya da talimatla, NKVD'nin siyasi havaya ilişkin özetlerinde yer alan, Sovyet savunma sanayiinin fiilî sorunlarına ilişkin raporlarda "yıkıcılık" daha az yer buluyordu. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD,* s. 173-176 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 42, l. 29-33; d. 40, l. 128, 347; d. 41, l. 51-70; APRF, f. 3, op. 24, d. 338, l. 59). Litvinov nihayet 17 Mart 1938 tarihli bir basın konferansında "saldırganlık" karşısında resmî Sovyet tepkisini ifade ederken, uluslararası bir konferans öneriyordu ama ardından Sovyetler'den somut bir adım gelmeyecekti. *İzvestiya,* 18 Mart 1938; Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR,* IV, s. 342-344; *DVP SSSR,* XXI, s. 138; Dullin, *Men of Influence*, s. 253.

28 *DVP SSSR,* XVIII, s. 309-312 (Fransa ile antlaşma), 333-336 (Çekoslovakya ile antlaşma); *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-chekhoslovatskikh otnoshenii,* III, s. 106-107 (Beneš ve Alek-

ve Buharin'in infaz edildiği gün, tutuklanan Krestinski'nin yerini alan Dışişleri Komiser Yardımcısı Potyomkin, güvence talebinde bulunan Çekoslovak elçisine adresin Paris olduğunu bildirdi.[29] 21 Mart 1938'de Prag'daki Sovyet temsilcisi Sergey Aleksandrovski, Çekoslovakya'nın savunmasında öncelikli sorumluluğun Kızıl Ordu'da olmadığı konusunda muhataplarını uyarmıştı.[30] 26 Mart'ta Litvinov Aleksandrovski'ye, "Avusturya'nın Hitler'e bağlı kılınması ile Çekoslovakya'nın kaderi belirlenmiş oldu," diye yazdı. Aynı gün, Molotov, Voroşilov ve diğerleri ile Stalin'in Küçük Köşe'sinde iki saat geçirmişti.[31] 27 Mart'ta, "Avusturya Devleti'nin ortadan kalkması nedeniyle" despot, Viyana'daki Sovyet Elçiliği'ni kapatmak zorunda kaldı. Moskova'daki Avusturya elçilik heyeti Hitler'e devredildi. 28 Mart'ta Stalin Mareşal Kulik'i Prag'a gönderdi. Krejči yine sempati kazanmaya çalışıyor, Troçki'ye yönelik suçlamaları destekliyor ve Kulik'e doğrudan soruyordu: "Eğer Almanlar saldırırsa bize yardım edecek misiniz?" Sovyet not tutucuya göre, "Yoldaş Kulik 'O yardım gelecek' cevabını verdi."[32] 29 Mart'ta *Pravda,* "Çekoslovakya'ya Alman saldırısı ancak Almanya diğer güçlerin Çekoslovakya lehine müdahale etmeyeceğinden emin olursa gerçekleşecektir, yani her şey Fransa ve Britanya'nın sergileyeceği tutuma bağlı" uyarısını yaptı.[33]

İspanya'da Franco kuvvetleri Akdeniz'e varmış, Cumhuriyetçilerin bölgesini ikiye ayırmıştı. Aynı zamanda, Fransız istihbaratı, "çok gizli ve tümüyle güvenilir" bir kaynağa atıfla Almanya'nın Çekoslovakya'ya karşı savaş planlarını aktardı.[34] 21 Nisan'da Stalin Küçük Köşe'de Molotov ve diğer yardakçıları Litvinov ve Aleksandrovski ile görüşerek onlara Sovyetler Birliği'nin Fransa ve Çekoslovakya'nın yanında olduğunu yeniden ifade etmeleri talimatını verdi – amaç Fransa'ya yükümlülüğünü hatırlatmaktı.[35] Hitler, Nazilerin Çekoslovakya'yı

---

sandrovski, 2-3 Mayıs 1935), 111 (Benešto yurtdışı Çekoslovak delegasyonları, 9 Mayıs), 112 (Litvinov'dan Aleksandrovski'ye, 11 Mayıs). Hochman'ın iddiası Sovyet yükümlülük koşullarının (Fransa'nın harekete geçmesi halinde sorumlu olmak) Moskova tarafından dayatıldığıydı. Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 52-53. Karşılaştırın, Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 51.

29 *DVP SSSR*, XXI, s. 125-126 (Potyomkin, 15 Mart 1938).

30 *DVP SSSR*, XXI, s. 142-147 (Aleksandrovski, Krofta ile, 21 Mart); Spácil ve Mal'tsev, *Dokumenty po istorii miunhkenskogo sgovora*, s. 49-52 (Shaprov, 15 Mart); *Dokumenty po istorii sovetsko-chekhoslovatskikh otnoshenii*, III, s. 382 (Moskova'dan Fierlinger, 15 Mart).

31 Sluch, "Pol'sha v politike Sovetskogo Soiuza", s. 160 (atıfta bulunduğu kaynak, AVPRF, f. 0138, op. 19, pap. 128, d. 1, l. 19); *Na prieme*, s. 233.

32 RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 1144, l. 86-87 (Prag'dan Kashuba, 9 Nisan 1938), Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 16.

33 *Pravda,* 29 Mart 1938.

34 Young, "French Intelligence", s. 274, 278: 6 Nisan 1938.

35 *Na prieme*, s. 235-236; *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-chekhoslovatskikh otnoshenii,* III, s. 402 (Fierlinger'den Krofta'ya, 23 Nisan 1938). 26 Nisan'da propagandacılar ile yapılan bir toplantıda Kalinin şöyle izah ediyordu: "Fransa'nın yardıma gitmesi koşuluyla biz de Çekoslovakya'nın yardımına gideceğiz ve aynı şekilde, Fransa bizim yardımımıza gelirse Çekoslovakya da gelecek." Sovyet-Çekoslovak antlaşması "her iki tarafın da Fransa'yı beklemeden yardım etmesine yasak getirmiyor," diye de ekliyordu – bu ifade basında çıkan haberlerde yer almayacaktı. Zemskov, *Novye dokumenty iz istorii Miunkhena*, s. 27-28; *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-chekhoslovatskikh otnoshenii,* III, 26 Nisan, s. 402-403. 8 Mayıs'ta Kalinin ziyaretçi

"halletme" planını Mussolini'ye onaylatmak maksadıyla İtalya'ya gitti – şansölye olduğundan beri ikinci İtalya ziyaretiydi. Yedi gün süren debdebe, gezi ve Kutsal Roma İmparatoru V. Charles'ın 1536 tarihli ziyaretini hatırlatan görüntülere rağmen, Führer elinde bağlayıcı bir askerî antlaşma olmaksızın geri döndü.[36]

Fransa'da hukuk eğitimi almış ve ülkesini Versay'da temsil etmiş Çekoslovak Cumhurbaşkanı Edvard Beneš kararlı davranarak, Sovyet temsilcisine (18 Mayıs 1938) "elindeki tüm imkânlarla" ülkesinin sınırlarını koruyacağını ifade etmiş ve bu mesajının bizzat Stalin'e iletilmesini istemişti.[37] 19-22 Mayıs tarihleri arasında, Avusturya senaryosunun yineleyeceğinin ve bir Alman darbesinin an meselesi olduğunun düşünüldüğü günlerde Beneš, yedek askerleri –199 bin kişiyi– göreve çağırarak asker sayısını ikiye katladı ve Südet cephe hattındaki birlikleri yeniden konuşlandırdı. Britanya, Hitler'in olası savaş planlarını resmî ağızdan protesto ederek Berlin Elçiliği'ndeki zorunlu olanlar dışındaki personelini geri çekti.[38] Bir Alman saldırısı gerçekten başlamak üzere miydi bilinmez ancak Çekoslovakya dezenformasyona doymuştu.[39] Britanya'nın Almanya'ya uyarısına tepki olarak gerçekleşen Çekoslovak acil seferberliği, Hitler'in baskı nedeniyle son anda darbeden vazgeçmek zorunda kaldığı izlenimine neden oldu ve bu da onu öfkelendirdi. Aslında, Hitler zaten saldırı kararını vermişti ve Çekoslovakya'ya karşı kısa bir savaş planlaması sürdürülmekteydi ancak bu gizli planları şimdi daha büyük bir güçle sarılarak geliştirmeye girişmişlerdi (1 Ekim tarihinde tamamlanması hedefleniyordu).[40] Daha da önemlisi, hiper-savaştan kaçınan Britanya, istemeden de olsa, Hitler'in kıtasal *Lebensraum* [yaşam alanı] ve ırkçı arzularının önündeki en önemli engel gibi görünüyordu. Hitler'in sorgusuz benimsediği bir tutum olan Fransız düşmanlığı eğer Britanya Fransa'yla omuz omuza dursa çok daha tehditkâr olabilirdi. Führer, doğudaki nihai yayılmacılığının başlangıcı olarak, batıda savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünmeye başlamıştı.[41]

Çekoslovak heyetine Sovyetler Birliği'nin antlaşma yükümlülüklerini "harfiyen" yerine getireceğini bildirdi. Lukes, *Czechoslovakia between Hitler and Stalin*, s. 143.

36 Bandinelli, *Hitler e Mussolini*; Baxa, "Capturing the Fascist Moment"; Corvaja, *Hitler and Mussolini*, s. 59-74.

37 *DVP SSST*, XXI, s. 276 (Alexandrovsky, 18 Mayıs 1938).

38 Henke, *England in Hitler's politischem Kalkül*, s. 150-162. 10 Mayıs 1938'de bir öğlen yemeğinde Sir Horace Wilson Sovyet Büyükelçisi Mayski'ye, "Almanya'nın bir Mitteleuropa yaratmaya yönelik yayılmacı hırsı, farklı uluslardan, devlet örgütlerinden ve ekonomik bölgelerden oluşması nedeniyle iç sürtüşme ve çatışmalara yol açarak zayıflayacaktır," demişti. Garodetsky, *Maisky Diaries*, s. 114.

39 Lukes, "Czechoslovak Partial Mobilization" O sırada Çekoslovakya askerî istihbaratının başında bulunan František Moravec, daha sonraki bir dönemde, Alman saldırı planlarının (ele geçirilmiş ve şifreleri çözülmüştü) gerçek olduğu ve Çekoslovakların karşı harekât başlatmak dışında bir seçeneğinin olmadığı konusunda ısrar edecekti. Moravec, *Master of Spies*, s. 110-111.

40 Weinberg, *Hitler's Foreign Policy*, II, s. 691-694; *DGFP*, seri D, II: 473-477 (18 Haziran 1938); Grechko vd., *Istoriia vtoroi mirovoi voiny*, I, s. 104; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 176. Britanya hükümeti, Hitler'in bariz geri adımı nedeniyle iç basında yer alan övgüleri engellemeye çalıştı. Parker, *Chamberlain and Appeasement*, s. 149.

41 Weinberg, *Foreign Policy*, II, s. 335, 465-466.

Almanya'nın Çekoslovakya'ya karşı hızlandırılmış bahar-yaz hazırlıklarından Stalin haberdardı, Kiev ve Belarus askerî bölgelerinin özel bir askerî komuta çerçevesinde yeniden yapılandırılması talimatını verdi (1 Eylül'de tamamlanmak üzere) ancak bunun hangi hedefe yönelik olduğu belli değildi. Sovyet üst komuta kademesi iç yazışmalarında Çekoslovak ordusu ve halkının savaş havasına girdiği ve köylü bir ailenin çocuğu olan Cumhurbaşkanı Beneš'in ülkesi için ayağa kalkmaya hazır göründüğü ifade ediliyordu.[42] Bununla beraber, Prag'da, geçen mart ayında General Krejčí'nin dillendirdiği Moskova ile ilgili endişeler yok olmamıştı. Stalin onlara yardım edecek miydi?

Her ne kadar Stalin başarıyla Japonların karşısına 1938 yazında Khasan Gölü'nde dikilmiş olsa da, bu sınır çatışması Sovyet askerî zayıflığını göz önüne sermiş ve bu durum 31 Ağustos tarihli Yüksek Askerî Konsey toplantısında dile getirilmişti. Stalin Sovyetler'in İspanya İç Savaşı'ndaki dahlini sınırlamış, Çin lehine askerî katılımını artırmış ve Sovyet Uzakdoğusu'nda savunmayı güçlendirmek için yoğun bir çaba içine girmişti fakat bu durumla tezat teşkil edecek biçimde, orada bulunan kendi askerî personelini katletmeye de devam etmişti.[43] Polonya-Almanya gizli antlaşmasıyla da yakından ilgileniyordu. Almanya'nın Mart 1938'de Avusturya'yı ele geçirmesini en başından olumlu karşılayanlar arasında Polonya yönetimi de vardı. Bu olaydan birkaç gün sonra Polonya, durumdan yararlanarak yayımladığı ültimatomla, Wilno ilhakının (Polonyalılar 1920-1922'de askerî olarak işgal etmişti) bağımsız Litvanya tarafından tanınması için baskı yapmıştı. Litvanya'nın doğuda ya da batıda koruyucusu yoktu. Polonya'nın güç gösterisi Batılı düşünceyi belirgin biçimde Varşova aleyhine çevirmeyecekti ama olası revizyonist Almanya-Polonya işbirliğiyle ilgili Stalin'in şüphelerini pekiştirmişti.[44] Potyomkin, sahte isim kullanarak, Polonya'nın Litvanya'yı ilhak etme fantezisiyle açıkça dalga geçmiş ve "Almanya'dan ilham alan Polonya'nın SSCB'ye saldıracağı" öngörüsünde bulunmuştu. "Hitler Polonya'yı Sovyetler Birliği'ne saldırtmak istiyor," diye yazmıştı. Führer, "Almanya için [Polonya tarafından] yolun temizlenmesini istiyor... Dördüncü kez Polonya'nın paylaşılmasının hazırlığını yapıyor," diyordu.[45]

---

42 RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 1144, l. 325.

43 *Glavnyi voennyi sovet RKKA*, s. 135-142 (RGVA, f. 4, op. 18, d. 46, l. 183-190). Khasan Gölü konusunda aynı zamanda bkz. *Voennyi sovet pri narodnom kosmmissare oborony SSSR*, s. 206-218 (RGVA, f. 4, op. 14, d. 2030, l. 108-123; op. 18, d. 47, l. 92-95: 26 Kasım 1938). 4 Ağustos 1938'de, Khasan Gölü sınır savaşının ortasında, Çekoslovakya'daki Sovyet temsilcisi, Uzakdoğu'da durum ne olursa olsun, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki askerî yükümlülüklerini yerine getireceği konusunda Beneš'e güvence verdi.

44 Sakwa, "Polish Ultimatom"; *DGFP*, seri D, V: 434, 442-443; *DVP SSSR*, XXI: 153-155 (Potyomkin, 26 Mart 1938). 24 Mart'ta Genelkurmay Başkanı Şaposnikov Voroşilov'a savaş planının taslağını gönderirken, "Batıdaki muhtemel düşmanların Almanya ve Polonya" olduğunu ifade ediyordu. Naumov, *1941 god*, II, s. 557-560.

45 Gal'ianov, "Kuda idet Pol'sha." Daha Şubat 1938'de Potyomkin Bulgaristan'ın Moskova temsilcisine Polonya'da yeni bir bölüşümün pekâlâ olabileceğini söylemişti. Lipinsky, *Das geheime Zu-*

Moskova'nın Prag'a yardımı zorlu lojistik engellerle karşı karşıyaydı: Sovyet toprakları Çekoslovakya ile sınırdaş değildi. Kısmen mobilize beş Sovyet ordu birliğinin dördü, en uygun transit rota olan Polonya sınırındaydı fakat Polonya askerî bir geçişe izin vermeyi inatla reddediyordu. Bazıları, uydurma bir Milletler Cemiyeti izniyle de Sovyetler'in Polonya üzerinden gidebileceğine dair kurgular yapıyordu.[46] Sovyetler Birliği düşmanı diğer bir ülke olan Romanya daha az uygun ama yine de kıymetli bir karayolu rotası sağlayabilirdi, ayrıca havadan geçiş imkânı da vardı. Bükreş ile görüşmelerin sonuca ulaşmamasının sebebi kısmen Sovyetler'in Romanya denetimindeki Besarabya üzerinde hak iddiaları, kısmen de Kral II. Carol'un itirazlarıydı.[47] Romanya geçiş için kapıları tümüyle kapatmasa da demiryolu raylarının farklı olması sebebiyle, Kızıl Ordu'nun tekerlek takımlarını sınırda değiştirmesi ya da bir yerden hatırı sayılır sayıda Avrupa tipi demiryolu vagon ve lokomotifleri bulması gerekecekti.[48]

Londra, Paris ve Berlin Kızıl Ordu'nun sonuç alıcı bir dış müdahale için gerekli yeteneğe sahip olmadığı kanısındaydı – netice itibarıyla, Stalin kendi subay sınıfını yok etmişti.[49] Bir Sovyet ajanı, Fransız müttefikinin Sovyet silahlı kuvvetlerinin "bir saldırı savaşını icra edecek kabiliyete sahip olmadığı" ve SSCB'nin "iç krizle zayıfladığı" yönünde sert bir iç istihbarat değerlendirmesi yaptığını Stalin'e gizlice bildirdi.[50] Fransa ve Britanya'da yetkililer Sovyetler'in Çekoslovakya'yı savunmak için hiçbir şey yapmayacağı söylentisini yaymaya başladılar ama asıl amaçları kendilerini temize çıkarmaktı.[51] Stalin,

---

satzprotokoll, s. 24. Aynı zamanda bkz. Sluch, "Pol'sha v politike Sovetskogo Soiuza", s. 162-163 (atıfta bulunduğu kaynak, AVPRF, f. 05, op. 18, pap. 148, d. 158, l. 30: 4 Nisan 1938); Raack, "His Question Asked and Answered."

46 Ragsdale, *Coming of World War II*, s. 81-82, 112-126, 166-167, 185.

47 Romanya ordusu Kızıl Ordu'ya transit geçiş hakkı bahşetmeye karşı değildi ancak Kral Carol bu düşünceyi reddetti. Ragsdale, "Soviet Position at Munich", s. 35-72; Ragsdale, *Coming of World War II*, s. 81-82, 90-91; Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 56-77, 144-169. Çekoslovakya'ya yardım için gerekli seviyede havadan asker taşınması İkinci Dünya Savaşı'nda dahi söz konusu olmadı. Ragsdale, "Munich Crisis"la Pfaff'ın savlarını yerle bir ediyor. Pfaff, *Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei*, s. 392-397.

48 RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 1144, l. 150-155, 160, 183; 158-194; Seaton, *Russo-German War*, s. 56n16.

49 Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 254; Jackson, *France and the Nazi Menace*, s. 291; Jackson, "French Military Intelligence", s. 88-89. Churchill, Kızıl Ordu'nun kendi kendini yok edişi meselesini doğrudan Mayski'ye sormuştu. Mayski'nin Litvinov'a önerisi Kızıl Ordu manevralarını izlemesi için Churchill'e izin verilmesi ve böylelikle terör nedeniyle oluşan izlenimin ortadan kaldırılmasıydı. Böyle bir ziyaret söz konusu olmadı. *DVP SSSR*, XXI: 151-153; Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 107; Steiner, "Soviet Commissariat of Foreign Affairs", s. 755.

50 Primakov, *Ocherki*, III, s. 65 (atıf yok). Paris, SSCB'nin askerî yeteneklerini "abarttıkları" için, art arda gelen Fransız askerî ataşelerini paylıyordu. Young, *In Command of France*, s. 145-149; Coulondre, *De Staline à Hitler*, s. 129.

51 2 Eylül 1938'de, uzun süredir Moskova'da görev yapan Fransa maslahatgüzarı Jean Payart, Polonya ve Romanya'nın Sovyet birliklerinin ve uçaklarının geçişine izin verme konusundaki isteksizliklerinin ışığında SSCB'nin Çekoslovakya'ya nasıl bir yardımda bulunabileceğini Litvinov'a sordu; Litvinov ona antlaşma yükümlülüğünün öncelikle Fransa'da olduğunu hatırlatarak, eğer Fransa yardıma gelirse Sovyetler Birliği'nin "eldeki tüm imkânları değerlendirerek" yükümlülüğünü yerine getireceğini bildirdi. Litvinov, Büyük Britanya, Fransa ve SSCB askerî

Kalinin aracılığıyla, bir kez daha Moskova'nın antlaşma yükümlülüklerini "son noktasına kadar" yerine getireceğini duyurdu – yani, Fransa'nın harekete geçmesi koşuluyla girişimde bulunacaktı ve Sovyetler Birliği'nin her köşesine bu tutum radyo aracılığıyla duyuruldu. Temmuz 1938'de Fransa, Südet meselesi ile ilgili olarak hiçbir koşulda silaha sarılmayacağını gizlice Çekoslovak hükümetine bildirmişti.[52] Antlaşma yükümlülüklerinden sıyrılmak için Fransa kullanışlı bir bahane bulmuştu: Almanya'nın bazı Britanya kodlarını çözdüğünü ve Prag'daki Britanya Özel Temsilcisi Vikont Walter Runciman'ın gönderdiği telgraflar sayesinde Britanya'nın savaşı önlemek için ne kadar ileri gidebileceğini –ki çok ileri gidebilirlerdi– Hitler'in gördüğünü biliyorlardı.[53]

Führer baskıyı artırarak, (atların Wehrmacht için hazır olmasını sağlamak için) hasadın hızla kaldırılmasını, özel kamyonlara el konulmasını, Fransa sınır savunmasının tam anlamıyla güçlendirilmesini ve Doğu Prusya "manevraları" için yedeklerin çağrılmasını emretti. Ancak barış dönemi pazar ekonomisi Almanya'nın yüksek askerî harcamalarını çeviremiyordu ve zaten Almanya büyük ekonomiler arasındaki en yüksek vergi oranına sahipti, iflasa doğru sürükleniyordu. Nisan-Ağustos 1938 tarihleri arasında Alman borsası %13 düşmüştü.[54] Alman askerî çevreleri, ülkenin ve ordunun hazır olmadığı yeni bir dünya savaşına Almanya'yı bulaştırmadan önce sorumsuz Führer'i uzaklaştırmak için planlar yapmaya başlamıştı.[55] Potsdam'da konuşlanmış olan seçkin 23. Piyade Tümeni askerleri Berlin'deki bakanlıkları, radyo istasyonlarını, polis karakollarını, Gestapo'yu ve SS'i işgal edeceklerdi. Hitler'in, Çekoslovakya sınırına yakın Saksonya bölgesinde konuşlanmış muhafız birliği SS-Leibstandarte, bulunduğu yerde kontrol altına alınacaktı. Son hamle Şansölyeliğin ve Hitler'in ele geçirilmesiydi. Komplocular tam anlamıyla bir koordinasyon sağlayamamışlardı ancak Hitler'in Çekoslovakya'ya savaş ilan etmesinin beklendiği 12 Eylül tarihli Nürnberg toplantısı kapanış konuşmasının hemen sonrasında bir tür darbenin yapılması öngörülüyordu. Hitler Çekoslovakya'ya savaş ilan etmedi. Yine de, komplocudardan biri 14 Eylül'de kardeşine "Hitler yarın tutuklanacak," demişti.[56]

Ardından haber patladı: Neville Chamberlain altmış dokuz yıllık hayatında ikinci kez uçağa biniyor ve ilk kez Hitler'le buluşmaya gidiyordu. Britanya

temsilcilerinin katılacağı bir toplantının acilen yapılması önerisini yineledi ancak Payart, bu son bölümü Fransa Dışişleri Bakanlığı'na verdiği rapora koymadı ve bunun yerine Sovyetler'in "kaçamak" yanıt verdiği düşüncesinin oluşmasını sağlamayı başardı. Steiner, "Soviet Commissariat of Foreign Affairs", s. 763-765. Litvinov, Çekoslovakların tek taraflı bir Sovyet yardımı beklentisinde olmamalarını sağlaması için Prag'daki Aleksandrovski'yi tekrar tekrar uyardı.

52 Weinberg, *Hitler's Foreign Policy*, 398; *DDF*, 2. seri, IX, s. 394-395 (16 Temmuz 1938), 402-404 (17 Temmuz), 437-438 (20 Temmuz), 487n2; Adamthwaite, *France*, s. 197-199.

53 Young, "French Military Intelligence", s. 271-309 (s. 287'de).

54 Tooze, *Wages of Destruction*, s. 246, 255-256, 271-272.

55 *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, IX/i, s. 751-756; Mueller, *Das Heer und Hitler*, s. 361.

56 Moorhouse, *Killing Hitler*, s. 79-104; s. 99'da, atıfta bulunduğu kaynak, Helmuth Groscuth, *Tagebücher eines Abwehroffiziers 1938-1940*, Stuttgart, 1970, s. 35.

başbakanının uçağı, Nazi Partisi'nin Nürnberg'de bir hafta süren ve görkemli görüntüleri dünya ölçeğinde izlenecek olan yıllık toplantısının ertesi günü indi.

Britanya egemenlerinin çoğunluğu, Çekoslovakya konusunda Almanya ile bir anlaşmaya varılmasını istiyor ve bunun mümkün olduğunu düşünüyordu.[57] Ama bu ne tür bir anlaşma olacaktı? Başbakan, Hitler'in kaba kuvvete başvurmaması ve Çekoslovakya'nın geride kalan topraklarının bütünlüğü konusunda büyük güç "teminatı" vermesi karşılığında, sınıra yakın ve Alman kökenli nüfusun yoğun olduğu Çekoslovakya topraklarının Almanya'ya verilmesini önerdi.[58] Ne kadar avantajlı bir teklif olursa olsun, savaşa susamış Hitler, tam da bu tür bir diplomatik antlaşmadan korkuyordu. Chamberlain'in Berlin'e gelme teklifiyle irkilmişti.[59] İki hafta boyunca, Führer taleplerini giderek artırırken, yaşça büyük Chamberlain üç kez Almanya'ya uçacaktı. (Basit ve kısa nakaratta da denildiği gibi, "Eğer ilk seferde olmadıysa/uç, uç, bir daha uç.")[60] İlk buluşmanın hemen öncesinde Chamberlain kızkardeşi Ida'ya, "Yüz milyonlarca insanın kaderinin yarı deli bir adama bağlı olduğunu bilmek gerçekten korkunç değil mi?" diye yazmıştı.[61] Sekiz gün sonra (19 Eylül) tekrar yazacaktı: "Söz verdiğinde sözünü tutacağına güvenilebilecek bir adam."[62]

Elbette Stalin de Hitler'le kendi antlaşmasını yapmak için çabalıyordu ancak sonuç yoktu. Japonya'daki Alman Elçiliği'nde görevli Sovyet askerî istihbarat ajanı Sorge, bağlayıcı bir askerî antlaşmaya varmak üzere Almanya ve Japonya arasında sürdürülen gizli müzakereleri rapor etmişti.[63] 19 Eylül'de, Stalin'in de katılımıyla Yüksek Askerî Konsey üç toplantı yaptı ve tartışmaların çoğu Sovyet Uzakdoğusu askerî bölgesindeki eksiklikler ve planlı inşa faaliyetleri üzerineydi.[64] Aynı gün, Almanya'ya toprak vermekle ilgili İngiliz-Fransız tekliflerini aldıktan sonra Beneš –ki bu teklifi reddetme eğilimindeydi– eğer Almanya saldırırsa *ve* Fransa antlaşma yükümlülüğünü yerine getirirse Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı destekleyip desteklemeyeceğini Aleksandrovski'ye özellikle sordu. Potyemkin Aleksandrovski'ye çektiği telgrafta bu sorunun cevabının evet olduğunu ve aynı cevabın derhal Paris'e de iletileceğini bildirdi. Tüm

57 Örneğin, Vikont Halifax'ın Sir Neville Henderson'a gönderdiği karakteristik mektuba bakılmalıdır, 28 Temmuz 1938, içinde, *DBFP*, 3. seri, II, s. 17.

58 Parker, *Chamberlain and Appeasement*, s. 174-181.

59 Weinberg, "Germany, Munich, and Appeasment", s. 115-116.

60 Young, *Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart*, I, s. 402.

61 Dilks, "We Must Hope for the Best", 11 Eylül 1938, s. 329.

62 Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 185.

63 Sorge, Tokyo'nun doğrudan SSCB'ye karşı Almanya ile ittifak tercihini rapor etti (3 Eylül 1938). On bir gün sonra Sorge'nin telsiz operatörü, Japonya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı savaş planlama kararlılığına dair Sorge'nin diğer bir telgrafını gönderdi. Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 650n8.

64 *Glavnyi voennyi sovet RKKA*, s. 142-152 (RGVA, f. 4, op. 18, d. 46, I. 191-194), 145-148 (I. 195-200), 149-151 (I. 201-205).

bunlar Beneš'e 20 Eylül'de, Çekoslovak hükümeti ile toplantı halindeyken telefonla aktarıldı.[65] Ertesi gün Britanya ve Fransa "antlaşmayı" kabul ettirmek için Beneš üzerinde saldırgan bir baskı kurdu. 21-23 Eylül tarihleri arasında Stalin kendi batı sınırlarında kısmi bir harekâta girişti –bölgede 76 tümen bulunuyordu– ve Kızıl Ordu birliklerini Çekoslovakya'yı savunacakları konusunda bilgilendirdi.[66] 23 Eylül'de Führer Britanya-Fransa "uzlaşısını" –savaşmadan Südet ödülüne konma imkânını– açıkça reddetti. Fransa ve Çekoslovakya'da kısmi harekât başladı.[67] Paris'teki Sovyet temsilcisi, Sovyet birliklerinin yoğunlaşan hareketliliği konusunda Fransız tarafını bilgilendirdi.[68]

Chamberlain, bir kez daha, yükselen tansiyonu düşürmek için harekete geçti. "Büyük ve güçlü komşusu ile karşı karşıya gelen küçük bir ulusa ne denli sempati beslersek besleyelim, her koşulda tüm Britanya İmparatorluğu'nu sadece o ulus lehine harekete geçiremeyiz," diyordu başbakan 27 Eylül'de yaptığı radyo konuşmasında. "Eğer savaşacaksak, bundan daha önemli bir nedeni olmalı."[69] Aynı gün, Alman genelkurmayı askerlerini Çekoslovak sınırında ön cepheye sürdü. Fransa ve Britanya hükümetleri, Wehrmacht zorla Çekoslovakya'yı ele geçirirse, istemeden de olsa savaşa zorlanacaklarının farkındaydı. Kraliyet Donanması teyakkuza geçti. Britanya halkı siper kazıyor, hava saldırılarına karşı sığınaklar hazırlıyor ve kum torbaları dolduruyordu; yetkililer gaz maskesi dağıtıyorlardı. Karamsar bir hava hâkimdi.[70] Aslında Hitler'in işgal emri vermesine saatler kalmıştı. Ancak 28 Eylül'de Mussolini, Chamberlain (Britanya), Édouard Daladier (Fransa) ve Hitler'in (Almanya) katılacağı, Duçe'nin (İtalya) arabulucu rolü oynayacağı dörtlü bir zirvenin toplanmasına önayak olması için Britanya'dan gelen talebi kabul etti.[71]

---

65 Zemskov, *Novye dokumenty iz istorii Miunkhena*, s. 98-100; *Dokumenty i materialy kanuna vtoroi mirovoi voiny*, I, s. 240; *DVP SSSR*, XXI, s. 498-499, 500; Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 363-364 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 24, l. 5-6); *DVP SSSR*, XIX: 498-499, 500.

66 Ragsdale, *Coming of World War II*, s. 121-122; *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-chekhoslovatskikh otnoshenii*, III, s. 515-517 (Voroşilov'un harekât emri, 21 Eylül 1938), 518 (uygulama, 22 Eylül 1938); Spácil ve Mal'tsev, *Dokumenty po istorii Miunkhenskogo sgovora*, s. 254-256. Aynı zamanda bkz. Grylev, "Nakanune i v dni Miunkhena", s. 220-227; Grechko vd., *Istoriia Vtoroi mirovoi voiny*, II, s. 104-107; Zakharov, *General'nyi shtab*, s. 112-115; Jukes, "Red Army."

67 Kritik anın kaçırılmaması için Litvinov'un Cenevre'den Stalin'e başvurusuna bakılmalıdır: *DVP SSSR*, XXI, 23 Eylül 1938, s. 520. Eylül başından beri Cenevre'de bulunan Litvinov bir yandan Çekoslovakya ile ilgili daha atak bir politika uygulanması için Stalin'e çağrı yaparken diğer yandan önerdiği girişimlerin SSCB'nin yükümlülüğünü artırmayacağına ikna etmeye çalışıyordu. Bu durum, Stalin'in kaygılarına dair örtük bir okumayı ima ediyordu. Steiner, "Soviet Commissariat of Foreign Affairs."

68 Dullin, *Men of Influence*, s. 261 (atıfta bulunduğu kaynak, SHAT, 7N3123: ataşe raporu, 18 Ekim 1938).

69 "Prime Minister on the Issues", *The Times*, 28 Eylül 1938, s. 10. Aynı zamanda bkz. Chamberlain, *In Search of Peace*, s. 393.

70 Weinberg, *Foreign Policy*, II, s. 378-464. Aynı zamanda bkz. Wendt, *Grossdeutschland*, s. 150-152.

71 Münih Paktı ile ilgili olarak daha sonra Churchill, Sovyetler'in "Hitler'e karşı bir konumda olması benimsenmedi, sanki tarafsızmış muamelesi gördü –hatta küçümsendi– ve bu Stalin'in zihninde yer etti," diye yazacaktı. "Olaylar adeta Sovyet Rusya yokmuşçasına gelişiyordu. Bu-

Hitler toplantı mekânı olarak Nazi hareketinin başkenti Münih'teki Führer Binası'nı seçti. Britanya ve Fransa hükümetleri Çekoslovak yetkililerin bitişik odada ve müzakerenin dışında tutulmalarına rıza gösterdi. Sovyetler Birliği, Fransa ve Çekoslovakya ile olan antlaşmalarına rağmen davet edilmedi. Chamberlain, Daladier ile birlikte, sadece Çekoslovakya'nın Südet bölgesini teslim etmesini değil ama aynı zamanda orada bulunan tüm tahkimat ve silahların da sağlam biçimde bırakılması konusunda anlaşmaya vardı. Hitler, verdiği savaş sözünü tutmaktansa başlangıçtaki taleplerinin karşılanmasına rıza gösterdi ve namlı Münih Antlaşması 30 Eylül'ün erken saatlerinde imzalandı (Bir gün öncesinin tarihi atıldı).[72] Wehrmacht askerleri uluslararası onay ile Batı Çekoslovakya'ya girdiler. Nazi Almanyası, sınai tesislere, kömür ve diğer kaynaklara, 3 milyon Südet Almanı ile 800 bin Çek barındıran 11 bin mil karelik toprağa hiçbir bedel ödemeden sahip oldu. Alman olmayan Südet vatandaşlarının bölgeyi terk etmesi için on günden az bir süre verildi ve her şeylerini bırakmaya zorlandılar – evler, aile varlıkları, besi hayvanları. Alman hükümeti tazminat ödemekten muaf tutuldu.

Chamberlain, Alman saldırganlığının sözde gerekçelerini –Alman sınırları dışında çok sayıda etnik Alman insanın yaşıyor olması– ortadan kaldırarak Versay Antlaşması'nı "düzelttiğini" düşünmek istiyordu. Hitler, 26 Eylül 1938'de Berlin Spor Sarayı'nda halka yaptığı konuşmada, Chamberlain'e söylediklerini açıklıyordu: Südet bölgesi "Avrupa'da hak iddia edeceğim son toprak parçası ama bu iddiadan dönmem söz konusu olamaz ve bu iddiamı Tanrı'nın izniyle yerine getireceğim... Bunun sözünü verebilirim. Burada Çek istemiyoruz." Bu ayrıntı Chamberlain'in gözünden kaçmamıştı. Sevimsiz Hitler ile yapılan antlaşmada Britanya Devleti'nin başı VI. George'u yanına çekmek için Başbakan Chamberlain, "Avrupa barışı için ve komünizme karşı Almanya ve İngiltere'nin iki asli payanda olduğu" vurgusunu yapıyordu.[73] Aslında Chamberlain daha üstün bir hedef olan Britanya İmparatorluğu'nun korunmasına öncelik veriyordu. (özerk dominyonlarının Çekoslovakya ile ilgili bir savaşa katılmaları söz konusu değildi.)[74] Chamberlain ve benzerlerinin gözden kaçırdığı ise Almanya'nın askerî anlamda güçlü olmadığı ama şimdi karşı çıkılmazsa bir daha asla bu denli zayıf olmayacağıydı.

Daladier, Fransa genelkurmay yetkililerinden Luftwaffe'nin Fransa için fazla güçlü olduğunu dolayısıyla ordunun güçlendirilmesi için zamana ihtiyaç oldu-

---

nun bedelini daha sonra fazlasıyla ödedik." Churchill, *Second World War*, I, s. 305. Aynı zamanda bkz. Eberle ve Uhl, *Hitler Book*, s. 30-40.

72 Overy, "Germany and the Munich Crisis"; Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 113-125. 2 Ağustos 1938'de Britanya'nın Almanya'daki Büyükelçisi Nevile Henderson, zaman kıtlığı bahanesiyle, Sovyetler Birliği'ni Dörtlü Konferans'ın dışında bırakmayı planlamıştı. *DBFP*, 3. seri, III, s. 35-36 (Henderson'dan Strang'a).

73 Chamberlain, 13 Eylül'de Kral VI. George'a yazarak yakında Hitler'le görüşmek için yapılacak seyahate değindi. Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 188. Aynı zamanda bkz. Crozier, *Causes of the Second World War*, s. 144.

74 Fry, "Agents and Structures."

ğu bilgisini almıştı.[75] Ancak Birinci Dünya Savaşı gazisi Daladier, yüksek rütbeli Fransızların Almanya'nın kapasitesini abarttıklarını nasıl anladıysa, Almanya ile birlikte, o savaştaki en ağır yıkımı yaşayan Fransız toplumundaki savaş karşıtı duyguyu da fark edecekti. Ne olursa olsun, Provencelı eski tarih öğretmeni Fransa'nın taahhüdüne sadık kalamadığını da görüyordu. "Hayır, bununla gurur duymuyorum," diyordu Münih ile ilgili olarak meslektaşlarına. "Siz ne düşünüyorsunuz, başkaları ne düşünüyor bilmiyorum ama tekrar söylüyorum, ben gurur duymuyorum."[76]

Paris ve Londra'nın askerî anlamda ne denli hazırlıksız olduklarına dair kaygılarından bağımsız olarak 1938 sonbaharında Wehrmacht, birleşik Çekoslovak güçleri (zaten harekete geçmiş otuz altı tümen), Fransa ve olası Sovyetler Birliği katılımına karşı büyük bir askerî çatışmaya girmek için fena halde hazırlıksızdı. Çekoslovakya'da askere alınan Südet Almanlarının yarısının Almanya'ya kaçtığı ve birçok Polonya kökenlinin birliklerine katılmadıkları elbette doğruydu fakat yedekler de dahil 1 milyondan fazla asker birliklere çağrılmıştı.[77] Nazi Almanyası yaklaşık yetmiş tümene sahipti ancak bunların birçoğunun ikinci sınıf olduğu değerlendirilirken, bir bölümünün de batıdan gelecek saldırılara karşı Almanya'yı savunmak için geride kalmaları gerekiyordu. Eğer Almanya yaklaşık tüm ordusunu (ve hava kuvvetlerini) Çekoslovakya savaşı için seferber etmeye zorlansaydı, Almanya'nın Siegfried Hattı (ya da Batı Duvarı) henüz %5 oranında tamamlanmışken (yeni dökülen beton daha donmamıştı), Almanya'nın batısında Fransa yediye birlik bir üstünlüğe sahip olacaktı.[78] Genelkurmay Başkanı Ludwig Beck yüksek rütbelileri Hitler'in planlarına karşı çıkma, SS'i frenleme ve "Reich'ta düzen koşullarını yeniden tesis etme" hedefleri için harekete geçirmeye çalışıyordu zira Fransız generalin bu maceracılıktan yararlanarak diğer cenahtan bitirici bir darbe indirmesinden korkuyordu.[79] Ağustos 1938'de Beck istifa etti. Yerine geçen Korgeneral Franz Halder, Wehrmacht'ın yetersizlikleri ve Alman halkının savaş-karşıtı ruh hali nedeniyle daha da kaygılıydı ve 28 Eylül'de savaşı engellemek amacıyla Hitler'e

75 Gunsburg, *Divided and Conquered*, s. 66-67.

76 Girard de Charbonnières, *La plus évitable de toutes les guerres*, s. 159-163; Thomas, "France and the Czechoslovak Crisis." Daladier, Amerika Büyükelçisi Bullitt'e, Münih'in "Fransa ve İngiltere için büyük bir yenilgi" olduğunu söyledi (2 Ekim). Haight, *American Aid to France*, s. 13 (atıfta bulunduğu kaynak, Bullitt Belgeleri).

77 Lukes, *Czechoslovakia between Hitler and Stalin*, s. 237.

78 Murray, *Change in the European Balance of Power*; Hauner, "Czechoslovakia as a Military Factor." 1938'de Başkumandanlık'ın başında bulunan Wilhelm Keitel, 1946 yılında Nürnberg'de sorgulanırken, kendisine, eğer 1938'de Batılı güçler askerî anlamda Prag'ın yardımına gelseydi Almanya Çekoslovakya'ya saldırır mıydı sorusu soruldu. Verdiği cevap şöyleydi: "Kesinlikle hayır. Askerî anlamda yeterince güçlü değildik." Diğer bir general, Fritz Erich von Manstein de sorgu sırasında, "Çekoslovakya kendisini savunsaydı, tahkimatıyla bizi durdururdu zira aşacak araçlardan yoksunduk," diyecekti. Benzer bir biçimde, Alfred Jodl, Çekoslovakya'nın işgalinden sonra, Batı'dan gelecek bir Fransız hamlesine karşı konulması "askerî olarak imkânsızdı," diyordu. *International Military Tribunal*, X, s. 572, 600, 772. Aynı zamanda bkz. Churchill, *Second World War*, I, s. 392.

79 Deutsch, *Hitler and His Generals*; Steiner, *Triumph of the Dark*, s. 575-579.

karşı yapılacak darbeyi yeniden hayata geçirmek için başkumandan General Walther von Brauchitsch'e yalvarmıştı.[80] Brauchitsch ise bu tür bir girişimin orduyu bölmesinden korkuyordu ve zaten o ve diğerleri Münih'teki diplomatik toplantının bildirisiyle devre dışı bırakıldılar.

Fransız istihbarat değerlendirmesinin bir kopyasını Sovyet ajanları Stalin'e ulaştırmıştı ve metinde hem Almanya'nın zayıflığı ve hem de kendi zayıflığından duyduğu kaygı nedeniyle Fransa'nın yaşadığı kararsızlık göz önüne seriliyordu.[81] Despot ferahlamış gibiydi. Buna rağmen, Kızıl Ordu'nun askerî hazırlıklarını tamamlamasını sağladı: 28 Eylül'de Voroşilov 246 yüksek hızlı bombardıman uçağının ve 302 avcı uçağının iki gün içinde kalkışa hazır olduğunu bildirdi; iç bölgelerden 330 bin Sovyet yedek askeri çağrılmıştı. 29 Eylül'de Genelkurmay Başkanı Şapoşnikov hizmetini tamamlayan Kızıl Ordu asker ve subaylarının terhis edilmeyeceğini bildiren bir kararname yayımladı.[82] Sonuçta harekete geçen asker ya da uçakların hiçbiri savaş görmeyecekti. Stalin'in Çekoslovakya ile sınırı olmaması bahanesine sığınarak taahhütlerini yerine getirme konusunda yan çizeceğini ve Prag'a yardıma gelmeyeceğini Almanlar uzun süredir tahmin ediyordu.[83] Beneš de aynı sebepten dolayı kendince kuşkuluydu.[84] Zaten Sovyetler'in harekete geçmesinin ön koşulu Fransa'nın taahhüdünü yerine getirmesiydi ve Fransa antlaşma yükümlülüğünü yerine getirmediği için, tersi durumda Stalin'in nasıl davranacağının bilinmesi de imkânsız hale geldi.

Fransa ve Çekoslovakya ile imzalanan karşılıklı yardım antlaşmalarında Sovyetler'in tek taraflı hareket etmesini *dışlayan* hiçbir madde yoktu. Konuyla ilgili, eğer mevcutsa, Stalin'in düşüncelerine ışık tutacak güvenilir bir kayda sahip değiliz.[85] Ancak ikincil kanıtlar mevcut. 19 Eylül 1938'de, Fransa ve Britanya Çekoslovakya'yı savunmak için savaşa girmeyeceklerini belli ettikten sonra, Beneš Sovyetler'in tek taraflı taahhüdünü alarak Batı'nın politikasını değiştirebileceğini ummuştu: Sovyet temsilcisi Aleksandrovski'yi kabul etmiş ve Aleksandrovski ne pahasına olursa olsun Almanlarla savaşmaları için Çekoslovakları teşvik etmişti. Buna karşılık Beneš kendi sekreterine, "Doğal olarak onlar da kendi oyunlarını sahneliyorlar. Eğer bizi savaşa sokarlarsa bizi ortada bırakacaklardır," demişti.[86] 25 Eylül'de Beneš Sovyet temsilcisine olası

80 Parssinen, *Oster Conspiracy*, s. 162.

81 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 247 (TsA FSB, f. 3, op. 4, d. 297, l. 50).

82 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 17 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, f. 5, op. 176703, d. 7, l. 431).

83 Herwarth, *Against Two Evils*, s. 123. Alman işgal planı (Fall Grünn) Sovyet müdahalesini, Kızıl Ordu'daki büyük çalkantı nedeniyle hesaba katmıyordu. Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 140.

84 *Failure of Collective Security*, s. 162-163, 166-167.

85 Stalin Güney tatiline çıkmadığı için, Stalin'in düşünceleri i yansıtan Moskova'ya gönderdiği mektuplar da yok. Ek olarak, Stalin'in düşünceleri üzerine günlük tutan Komintern Genel Sekreteri Georgi Dimitrov da, 19 Ekim 1938'e kadar tatildeydi (Kırım, Kislovodsk).

86 Lukes, *Czechoslovakia between Hitler and Stalin*, s. 224.

Sovyet askerî girişiminin hangi koşullarda gerçekleşeceğinin ayrıntılarını doğrudan sorunca Aleksandrovski sessizliğe bürünmüştü. Ertesi gün ve sonraki gün yeniden buluştular ancak Sovyet temsilcisi yine hiçbir teklif sunmadı; aksine, Moskova'ya Beneš'in Sovyetler Birliği'ni savaşa sokmaya çalıştığını bildirdi.[87] 28 Eylül'de Moskova'daki Çekoslovak temsilcileri cevap almaya çalıştı; Beneš yine bir taahhüt alamadı. Hiçbir Sovyet yetkili, Çekoslovakların basit askerî koordinasyon taleplerine yanıt vermedi.

Stalin, Çekoslovakya'yı savunmaya yönelik herhangi bir tek taraflı askerî girişim için hiçbir adım atmadı.[88] Almanya'yı hedef alan açık bir uyarı dahi yayımlamadı. Ancak bu durum Sovyet askerî hareketlenmesinin bir aldatmaca olduğu anlamına gelmiyordu. Asıl hedef, yayımlanan bazı diplomatik ve açık uyarılarla birlikte, Polonya idi. 23 Eylül'de Potyomkin Polonya maslahatgüzarını gecenin 04.00'ünde uyandırmış ve Polonya'nın Çekoslovakya'ya saldırması halinde Sovyetler Birliği'nin karşılıklı saldırmazlık antlaşmasını feshedeceğini söyleyerek uyarmıştı; o günün akşamında Polonyalı diplomat hükümeti adına verdiği cevapta, Sovyetler'in kendilerini ilgilendirmeyen meselelere karışmaması gerektiğini söylüyordu.[89] *İzvestiya* (26 Eylül) Sovyetler'in Polonya'ya verdiği notayı yayımladı, ertesi gün, Minsk'te bulunan Polonyalı diplomatlar Sovyetler'deki askerî hazırlıklarla ilgili Varşova'ya rapor gönderdi. Polonya, ortak sınırlarında Sovyet uçaklarının izinsiz uçuşlarını resmen protesto etti.[90] Sovyetler, Polonya'nın Çekoslovakya'ya silahlı saldırısına kendilerinin vereceği askerî karşılık konusunda Fransızlardan da görüş aldı.[91]

Polonya Dışişleri Bakanı Józef Beck Berlin'deki Polonya elçisine Sovyet askerî girişimleri ile ilgili olarak, "Bu gösteriler tamamen siyasi nitelikte ve zaman zaman da komik oluyor. Askerî gözle bakıldığında, çok da önemli değil," diye yazmıştı (28 Eylül).[92] Polonyalı büyükelçi, Çekoslovakya'ya karşı Polonya askerî hamlesini Almanya'nın nasıl karşılayacağını da Nazi Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a sormuştu. Alman tarafına göre, Ribbentrop destekleyici bir cevap

87 Aleksandrovski günlüğüne şöyle yazmıştı: "Hiçbir şey söyleyemediğim için rahatsız hissettiğimi itiraf ediyorum." "Miunkhen", *Mezhdunarodnaia zhizn'*, sayı 11, 1998, s. 138-140.

88 Lukes, "Stalin and Beneš", s. 41. Londra gazetelerindeki spekülasyonlarla ilgili bir TASS raporu hakkında *İzvestiya*'da yayımlanan yazıda belirtildiği gibi, Çekoslovakya konusunda Almanya ile SSCB'nin askerî çatışmaya girmesi halinde Anti-Komintern Paktı'nda yer alan yükümlülüğü nedeniyle Japonya'nın Almanya'ya destek olacağını Stalin hesaba katmak zorundaydı. Koltsov Çekoslovakya'ya gönderildi ve oradan, Stalinist çizginin yolunu aydınlatacak birçok olayı kayda geçirdi – "Prag'ın Ürkütücü Günleri", "Yeni Acıların Eşiğindeki Çekoslovakya", "Saldırganlar Çekoslovakya'yı Parçalıyor."

89 *DVP SSSR*, XXI, s. 516-517 (Potyomkin, 23 Eylül 1938), 523 (Jankovsky ve Potyomkin'in görüşmesi, 23 Eylül).

90 Cienciala, "Foreign Policy of Józef Pilsudski", s. 143, atıfta bulunduğu kaynak, *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1938*, Polski Instytut Spraw Micdzynarodowych, Varşova, 2007, doküman 297, 317.

91 Coulondre, *De Staline à Hitler*, s. 165. 26 Eylül'de Paris'teki Sovyet askerî ataşesi, otuz piyade ve süvari birliğinin yanı sıra tank ve uçakların Polonya sınırına konuşlandırıldığını iddia ediyordu. Gamelin, *Servir*, II, s. 356.

92 Landau ve Tomaszewski, *Monachium 1938*, s. 462 (Beck'ten Lipski'ye, 28 Eylül 1939).

vermiş, aynı zamanda, "Eğer Sovyetler Birliği Polonya'ya saldırırsa ki bu bana göre ihtimal dahilinde değil, Almanya için Çekoslovak meselesinde yepyeni bir durum ortaya çıkacaktır," diye de belirtmişti.[93]

Stalin, eğer Çekoslovakya Almanya ile tek başına savaşmaya karar verirse, 1920'nin intikamı için Polonya'ya bir darbe indirmeyi ve –çok sayıda Ukraynalı ve Belaruslu barındıran Galiçya'yı ele geçirerek– büyük bir toprak parçası koparmayı hayal ediyor olabilir miydi?[94] Despot kesinlikle fırsatçılığa meyilliydi ve seçeneklerini açık tutmaya çalışıyordu. Ya da belki, harekete geçerek, yenilgi halinde Çekoslovakya ile ilgili suçlanacak olanın Sovyetler Birliği değil Fransa olmasını garanti altına almak istiyordu. Kesin olarak bilinen ise, rejimin o güne kadarki en önemli dış politika meselesi yaşanırken –28 Eylül'den 2 Ekim'e kadar– Stalin'in Küçük Köşe'de ziyaretçi kabul etmeden yüz saat geçirdiğiydi.[95] 29 Eylül'de Dimitrov, Komintern'deki yardımcılarına kederle şöyle yazmıştı: "Yoldaş Stalin ya da Politbüro'daki yoldaşlardan, fiilî durumdaki çalışmalarımızla ilgili herhangi bir öneri, talimat ya da değerlendirme aldınız mı?"[96] Stalin neredeydi? Beş gün boyunca her gün (27 Eylül-1 Ekim), *Tüm-Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi: Kısa Ders* başlıklı kitabı tartışmak üzere Leningrad ve Moskova'dan propagandacılarla toplantı yapıyordu.[97]

Marksist-Leninist ideolojik eğitim ders kitabı yayımlamaya yönelik daha önceki hiçbir girişim Stalin'in beklentilerini karşılamamıştı. Parti tarihi hakkındaki *Kısa Ders*'in (SSCB tarihinin *Kısa Ders*'i ile karıştırılmamalıdır) gözden geçirilmiş taslağı Stalin'e Buharin davası sırasında takdim edilmiş ve o da 1938 yazının çoğunu, çok sevdiği Kafkasya tatilini unutarak, metni yeniden kaleme almakla geçirmişti.[98] Bazı sayfaları birkaç kez yazdı. Bazı pasajlar onun kaygıla-

93 Stalin'in Polonya'nın doğu bölgelerine ilişkin tasarılarıyla ilgili dolaylı bulgular için bkz. Raack, "His Question Asked and Answered."

94 Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 134-135 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 73, d. 61a, l. 1); *DVP SSSR*, XXI, s. 738.

95 28 Eylül'de Potyomkin 03.15-03.25 arasında Küçük Köşe'deydi ve 02.00-04.15 arası orada bulunan Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Jdanov ve Yezhov da toplantıdaydı. *Na prieme*, s. 241.

96 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 77-78. 30 Eylül'de, Timoşenko ve Poliakav, Sovyet sınırında, Polonya'nın askerî durumuna ilişkin Voroşilov'a bilgi verdiler. Duraczynski ve Sakharov, *Sovetsko-Pol'skie otnosheniia*, s. 82-83 (RGVA, f. 33797, op. 5, d. 479, l. 199-200).

97 Maslov, "I. V. Stalin o 'Kratkom kurse istorii VKP (b)'"; APRF, f 45, op. 1, d. 1122, l. 28-11; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1122, l. 54 ve devamı.

98 1930'ların başında ve ortasında rejim önce dört ciltlik sonra iki ciltlik resmî parti tarihi yayımlamaya çalışmış ancak başarısız olmuştu. Yaroslavsky ve Kızıl Profesörler Enstitüsü mezunu Pyotr Pospelov (d. 1898) bir sonraki metin için çalışmalara başladılar. Bu arada, Yaroslavsky'nin karısı Kirsanova partiden atılmış ve damadı Marcel Rosenberg tutuklanmıştı. 3 Nisan'da Yaroslavsky ve Pospelov nihayet Stalin'e bir metin sundular. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1217, l. 2-24; Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 252; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 193; Zelenov ve Brandenberger, "*Kratkii kurs*", I, s. 213-218 (d. 1219, l. 1-6). Bu taslağı Stalin maiyetine dağıttı, Jdanov'la birlikte 4 ve 5 Mart 1938'de, Buharin davasının görüldüğü günlerde, Küçük Köşe'de Pospelov'u kabul etti (Yaroslavsky olmaksızın). Stalin birçok değişiklik yapmıştı: daha Ekim 1917'den *önce* komünistler hariç bütün sol partileri karşı-devrimciye ve tüm muhalifleri (sol ya

rını ele veriyordu. Toprakla fiziksel teması kesilmediği sürece yenilmez olan Yunan kahramanı Antaios'a atıfta bulunması eski Yunan tarihine olan ilgisinin de göstergesiydi (Antaios'un, babası Poseidon'a adanan tapınakta kafataslarını toplamak üzere düşmanlarını öldürdüğünden hiç söz etmiyordu).[99] Kolektifleştirme merkezî konumdaydı. *Kısa Ders*'te, "Bu devrimin ayırt edici niteliği, milyonlarca köylünün aşağıdan doğrudan desteğiyle, devlet iktidarının inisiyatifinde, yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmesidir," deniliyordu.[100] Stalin kendisiyle ilgili birçok bilgiyi eledi ancak Lenin'in sürgünden dönüşünü ve Nisan Tezlerini "parti tarihinin belirleyici bir uğrağı" olarak metinde tuttu.[101] Taslak metnin yazarlarından Yaroslavsky, Stalin'i çıkardığı kısımlar için, "Ancak bir Bolşevik'e yaraşacak benzersiz bir alçakgönüllülük örneği," diyerek övmüştü.[102] Stalin muhalefetin fiillerine dair ayrıntıları da çıkarmıştı – sanayideki yıkıcılık, İspanya'daki ihanet ama parti kartı taşıyan sınıf düşmanlarının diğerlerinden daha tehlikeli olduğuna ve "iki taraflı oynayanların" nasıl "ilkesiz, siyasi kariyeristler çetesi oluşturduğu ve halkın güvenini çoktan kaybetmiş olan bu insanların yeniden güven kazanmak için hile, bukalemun gibi renk değiştirme, sahtekârlık ve diğer her tür araca başvurduğu, tek amaçlarının siyasi varlıklarını sürdürmek olduğu" konusuna dikkat çekiyordu.[103] Diyalektik materyalizm üzerine yoğun felsefi pasajlar eklemişti ("Öz bireyde değil düşüncededir, kuramsal eğilimdedir").[104]

Stalin, üzerinden geçilmiş metni çekirdek kadroya dağıttı (sadece bazıları yazılı önerilerde bulunma cesaretini gösterdi) ve sonra da Küçük Köşe'de, 8-18

---

da sağ) yabancı ajanına dönüştürmüştü. 1938 Mayıs ayı sonunda gözden geçirilmiş metnin düzeltmelerini yaparken, metni tekrardan ve bizzat yazmaya karar verdi. Yazar isimlerinin yer aldığı sayfada, Yaroslavsky ve Pospelov isimlerinin yerine "parti komisyonu" yazdı. 16 Ağustos 1938'de çekirdek kadroya ve yazarlara bilgi verirken, "On iki bölümden," diyordu, "on birinin gözden geçirilmesi gerekmiştir." (5. Bölüm kabul edilebilirdi.) RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1219, l. 36-37.

99 Şubat-Mart 1938 genel kurulu kapanış konuşmasında da Stalin Antaios'a ve Herakles'i nasıl alt ettiğine değindi. *Pravda*, 1 Nisan 1937. Aynı zamanda bkz. Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 121.

100 *Istoriia Vsesoiuznoi Kommunisticheskoi partii*, s. 291-292. Aynı zamanda bkz. Deutscher, *Stalin*, s. 540; Tucker, "Stalinism as Revolution from Above", s. 77-110. "Yukarıdan devrim" ifadesi ilk kez 1927 yılında basılan *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin "Bismarck" maddesinde, Almanya'nın birleşmesini tanımlamak için kullanılmıştı.

101 Zelenov, "I. V. Stalin v rabote", s. 6. Bir kolektif çiftçi kitapta Stalin'le ilgili daha fazla biyografik bilgi yer almasını isteyen bir mektup göndermişti. Brandenberger, *Propaganda State in Crisis*, s. 210 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 125, d. 1, l. 5: I. Shabarov, Rostov'dan bir kolektif çiftçi). Tucker, eğer Stalin anılarını yazsaydı, ortaya çıkacak olan metin *Short Course of the History of the Communist Party*'nin ikinci baskısından farklı olmazdı, diye yazmıştı. Tucker, *Stalin in Power*, s. 533, 539.

102 Zelenov, "I. V. Stalin v rabote", s. 3, 6, 10-11, 25-27. Stalin, 1917 öncesinde Güney Kafkasya parti çalışmalarındaki öncü tavrı üzerine olan bölüm de dahil olmak üzere uzatılmış birçok pasajı sildi.

103 Shestakov, *Kratkii kurs*, s. 291. Aynı zamanda bkz. Lih, "Melodrama and the Myth."

104 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1122, l. 3-4. Stalin bu temel aksiyomu iki hafta sonraki Politbüro toplantısında açıklayacaktı. Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 693; "I. V. Stalin v rabote nad 'Kratkim kursom'", s. 19.

Eylül 1938 tarihleri arasında bir nevi kitap kulübü organizasyonu gerçekleştirdi. Her gün bir bölümün üzerinden geçerek metin son haline getirilecekti.[105] Jdanov'un tuttuğu notlara göre Stalin, "İşçilerden, köylülerden çıkan yeni aydın kesime ilgi duyuyorum," demişti, "kendi aydın kesimimiz olmazsa yok oluruz. Ülkeyi yönetmek zorundayız... Devlet beyaz yakalı memurlar tarafından yönetilmeli."[106] *Pravda,* 9 Eylül 1938'den itibaren her gün, orta sayfalarında dizi halinde yeni bir bölüm yayımlamaya başladı. Kitap olarak ilk baskı altı milyon kopyaydı.[107]

27 Eylül'de propagandacıların toplantısı başlarken açılış konuşmasını Jdanov yaptı ama Stalin daha ilk günden araya girmekten kendini alamayıp uzun bir konuşmayla açılışta sahne aldı. "Troçkistlerle ilgili olarak yıkıcılıktan bahsedeceksek, tüm yıkıcı Troçkist-Buharincilerin ajan olmadığını da bilmeniz gerekir," diyordu Stalin ajitatörlere ve böylelikle daha önce söylediklerini de tersine çeviriyordu. "Ajan olduklarını söyleyemem; bizim insanlarımızdı ama daha sonra yanlış yola saptılar. Neden? Gerçek Marksistler olmadıkları ortaya çıktı; kuramsal anlamda zayıftılar." NKVD'nin onlara suç imal etmiş olmasının, itiraf etmeleri için işkenceden geçirmesinin, itiraf etseler de etmeseler de infaz etmesinin bir önemi yoktu: Eğer bu orta ve alt düzey görevliler *Kısa Ders*'i okumuş olsalardı hâlâ hayatta olabilirlerdi.[108]

Stalin sabırsız davranarak, "I. Vladimir zamanında dinin olumlu etkisi oldu, paganizmin hâkim olduğu o dönemde Hıristiyanlık ileri bir adımdı. Şimdi, 20. yüzyılın avantajlı konumundan konuşan zekâ küplerimiz Vladimir'in ve paganların alçak olduğunu, dinin kepazelik olduğunu iddia ediyorlar; yani, her şeyin kendi zamanında bir geçerliliği olduğundan hareketle, olguları diyalektik olarak değerlendirmek istemiyorlar," diye anlatmaya başlamıştı.[109] Anti-entelektüalizmi de eleştiriyordu: "Bu barbarlık nedir? Bu Marksizm değil, Leninizm değil. Eski burjuva düşüncesidir." Yirmi yıl içinde "Tanrı'nın yardımıyla ve sizin yardımınızla kendi aydın kesimimizi yarattık" ancak "öyle insanlar var ki,

---

105 *Na prieme*, s. 239-240; Zelenov ve Brandenberger, "Kratkii kurs", I, s. 373-374 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1219, I. 37); Zelenov, *I. V. Stalin, Istoricheskaia ideologiiia,* I, s. 312-391. Aynı zamanda bkz. Medvedev, "How the Short Course Was Created"; Avrich, "Short Course and Soviet Historiography."

106 Zelenov ve Brandenberger, "*Kratkii kurs*" I, s. 375-381 (RGASPI, f. 77, op. 3, d. 159, I. 338-378).

107 Zelenov ve Brandenberger, "*Kratkii kurs*" I, s. 425 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1002, I. 12: 19 Eylül 1938). Bir yıl sonra Birlik dillerine ve özek cumhuriyetlerin dillerine tercüme edilerek, toplamda 67 dilde 42 milyon 800 bin kopya basıldı. "Izdanie proizvedenii I. V. Stalina v Sovetskom Soiuze c 7 noiabria 1917 goda na 5 marta 1953: statisticheskie tablitsii", *Sovetskaia bibliografiia: sbornik statei i materialov,* vyp. 1, Vsesoiuznaia knizhnaia palata, Moskova, 1953, s. 224; Maslov, "Kratkii kurs istorii VKP (b)–Entsiklopediia kul'ta lichnosti", s. 51. 1937-1938'de sansür, toplamda 24 milyon cilt tutan 16.435 kitabı piyasadan çekti. Bu kısmi bir hesaplamaydı (sansürün askerî yayınlar üzerinde yetkisi yoktu) Brandenberger, *Propaganda State in Crisis*, s. 222 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF. F. 9425, op. 1, d. 5, I. 66; d. 11, I. 61).

108 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1122, I. 1-18, 28-111. Stalin'in toplantıdaki konuşmalarının yer aldığı diğer bir kaynak, Zelenov, *I. V. Stalin, Istoricheskaia ideologiiia,* I, s. 394-399 (27 Eylül 1938), 401-424 (1 Ekim).

109 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1122, I. 58-59.

birisi işçi saflarını terk edip artık fabrikada çalışmıyorsa ya da köylü saflarını terk edip tarlalarda çalışmayı bıraktıysa onu yabancı olarak kabul ediyor. Tekrar ediyorum, bu barbarlıktır, tehlikeli bir barbarlıktır... Hiçbir devlet beyaz yakalılar [memurlar/kadrolar] olmadan, ekonomide, siyasette, kültürde yönetici kadrolar olmadan ülkeyi yönetemez. Devletimiz tüm sanayiyi –neredeyse tüm– devraldı, tarımın önemli tüm kanallarını devraldı... Aydın kesim [entelijansiya] olmadan nasıl idare edebiliriz?"[110]

İşçilere fazla müsamaha göstermiyordu – beyaz yakalı memurluğa terfi etmedikleri sürece.[111] "8 milyon memurumuz var," diyerek devam ediyordu, "bunu hayalinizde canlandırın. İşçiler ancak bu aygıt aracılığıyla ülkeyi yönetebilirler... Bu aygıtı nasıl olur da Marksist anlayışa dahil etmeyebiliriz?" Zayıf noktalarının kuram olduğunda ısrar ediyordu. "Kuram nedir?" diye soruyordu kendine özgü soru-cevap yöntemiyle ilerlerken. "Toplum yasalarının bilgisidir, kişinin belli bir durumda yolunu bulmasını mümkün kılan bilgidir ama bu yol bulma sürecinde kötü Marksistler oldukları ortaya çıktı çünkü onları kötü yetiştirdik." Bunun sonucunun ağır olduğunu tekrarladı: "Bir faşist ortaya çıktığında bizim kadrolarımız onunla nasıl mücadele edeceğini bilmek zorunda ve ondan korkmamalı, kaçmamalı ya da ona inanmamalı; eskiden bizim insanlarımız olan, sonra karşı tarafa geçen Troçkist ve Buharincilerin önemli bir bölümünün yaptığını yapmamalı." Stalin sürekli olarak sapmalarla savaşmaya zorlanıyordu: Komünistler sürekli olarak yollarını kaybediyorlardı. Bunlar küçük kişisel çekişmeler değil doğru kuram üzerine çatışmalardı. Kuramı yanlış anlayanlar, kolektifleştirmeye karşı çıkmak gibi hatalar yapıyorlardı. Propagandacılara, bazı yoldaşlar sosyalizm krallığına girmezse şaşırmamalarını söylüyordu.

"Öyleyse bu kitap kime hitap ediyor?" diyerek toparlıyordu Stalin. "Kadrolara ve fabrikalardaki sıradan işçilere – kurumlardaki beyaz yakalı sıradan memurlara değil, ama Lenin'in profesyonel devrimci addettiği kadrolara. Bu kitap önder kadrolara hitap ediyor."[112] Stalin'in görüşleri tartışılırken bazı katılımcılar kitabı özümsemenin zorluklarından bahsedecekti. Örneğin A. B. Shlyonsky *Kısa Ders*'i, "Marksizm-Leninizm meseleleri ile ilgili bilinen her şeyin ansiklo-

110 *Pravda*'nın *Kısa Ders*'i yayımladığı sırada, gazeteci Brontman'ın ifadesine göre, Stalin editörleri aramış ve "beyaz yakalılar" ile ilgili daha fazla yayın yapılması gerektiğini defalarca tekrarlamıştı. Brontman şöyle diyordu: "Bu yeni bir mesele." Brontman, *Dnevniki* (20 Eylül 1938 tarihli not).

111 1917 öncesinde Gürcü Menşeviklerle mücadelede işçi sınıfından parti üyelerini destekleyen Stalin, şimdi iktidarda muğlak görüşler dillendiriyordu. Chuev, *Tak govoril Kaganovich*, s. 31; Graziosi, "Stalin's Anti-worker Workerism, 1924-1931"; Lih vd., *Stalin's Letters to Molotov*, s. 219. Kirov suikastından sonra yayımladığı gizli genelge, işçi kökenli Bolşeviklerin zaman zaman provokatör olabileceği konusunda uyarıyordu (*okhranka* adına ajanlık yapan ve devrimden önce Stalin'in yeniden hapse girmesine sebep olan Roman Malinowski'yi örnek gösteriyordu). 1935 yılında Yezhov, "Bakın, işçilerin böylesine yüceltilmesi kesinlikle hem Bolşevizme hem de Marksizme aykırı," diye yakınıyordu. Davies ve Harris, *Stalin's World*, s. 198 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1118, l. 56-60); "Zakrytoe pis'mo Tsk VKP (b)", s. 97; Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 201.

112 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1122, l. 10.

pedisi" olarak tanımlıyor ancak neden kahramanların olmadığını merak ediyordu. Bireysel anlatılarla metni besleyecek materyaller bulunmasını önerdi.[113] Stalin, doğrudan Shlyonsky'nin adını anarak, "Bize bu tür [içinde kahramanları olan] bir taslak metin sunuldu ve biz de bu metni kökünden değiştirdik. Taslak metin esas olarak örnek bireyleri – en kahramanca davrananlar, sürgünden firar edenler ve kaç kez firar ettikleri, dava uğruna acı çekenleri, konu ediyordu." Stalin devam ediyordu, peki "bu tür bir yöntemle gerçekten kadrolarımızı eğitmemiz mümkün olabilir mi? Kadrolarımızın eğitimini düşünceler ve kuram temeline oturtmalıyız... tarihsel gelişim yasaları bilgisi üzerine. Eğer böyle bir bilgiye sahip olunursa gerçek kadrolarımız var demektir, aksi takdirde kadrolardan söz edemeyiz – sadece boşluk oluşturacaklardır.... Önemli olan bireyler değil düşüncelerdir – kuramsal çerçevede düşünceler."[114]

30 Eylül 1938'de, yerel saatle sabah 09.30'da (Moskova saatiyle 11.30), Münih Paktı'nın imzalanmasından sekiz saat sonra ama Alman askerlerinin Çekoslovakya'ya girmesinden çok önce, Beneš Sovyet büyükelçisine telefon ederek Çekoslovakların silaha sarılmasının uygun olup olmadığını ve dolaylı olarak Fransa yardım etmese de SSCB'nin kendilerine yardım edip etmeyeceğini anlamaya çalıştı. Akşam 06.00-07.00 arası cevap beklediğini söyledi. Son iki hafta boyunca alınan olumsuz sinyallerin ışığında bu girişimi anlamlandırmak kolay değildi. Sovyet büyükelçi daha fazla bilgi alabilmek için Prag Kalesi'ne gitti ancak Beneš kabine ve siyasi parti liderleriyle toplantı halindeydi. Yerel saatle 11.45'te Sovyet elçiliği Çekoslovak cumhurbaşkanının sorusunu telgrafla Moskova'ya iletti.[115] Moskova cevap vermeden önce, Aleksandrovski Prag saatiyle 13.40'ta Dışişleri Komiserliği'ne bir telgraf daha çekerek Beneš'in Münih dayatmalarını zaten kabul ettiğini bildirdi (yerel saatle 12.30'da kabul etmişti).[116] Dışişleri Komiserliği, Beneš'in Sovyetler'den yanıt gelmediği için mecbur kaldığını öne sürmek için bunu yaptığından şüpheleniyordu.[117] Oysa o bu ayartıcı fırsatı kullanmayacaktı. Büyük olasılıkla Beneš vazgeçmek istemiyordu. Çekoslovak Başko-

113 RGASPI, f. 17, op. 120, d. 307, l. 7-11, 68-72, 80-85, 113-114.

114 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1122, l. 3-4. "Ben kuramcı değil kuram bilen bir pratikçiyim," diye açıklıyordu Stalin ve ekliyordu, "yanımızda görmek istediğimiz de böyle insanlar: Kuram bilgisine sahip pratikçiler." Yaroslavsky'nin söylediklerine bakılmalıdır: Zelenov ve Brandenberger, "*Kratkii kurs*", I, s. 419-420 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1219, l. 101).

115 Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 166.

116 Telgrafların doğrudan telgraf ofislerinden çekilmesi gerekiyordu; özel telefonlardan iletilen fonogramlar da vardı. Moskova ilk mesajı 17.00'de ve ikincisini 17.15'te aldı; her birinin şifresini çözmek gerekiyordu. *DVP SSSR*, XXI, s. 549-550 (Potyomkin, 30 Eylül 1938); Lukes, "Stalin and Beneš", s. 37-39. Aleksandrovski'ye göre (Çekoslovak cumhurbaşkanını düzenli olarak görebilen sayılı temsilcilerden biriydi), Beneš'in kararsız bir ruh hali vardı. Alexandrovskii, "Munich Witness's Account", s. 129, 132. Aynı zamanda bkz. Steiner, "The Soviet Commissariat of Foreign Affairs", s. 772-773 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 0138, op. 19, pap. 128, d. 6, l. 161-75: Aleksandrovski'nin günlüğü, yazıldığı tarih Ekim 1938).

117 *DVP SSSR*, XXI, s. 548-549 (Alexandrovsky, 30 Eylül 1938), 549 (30 Eylül 1938), 549-550 (Potyomkin, 30 Eylül 1938), 552-553 (Alexandrovsky, 1 Ekim 1938).

mutanlığı, müttefikler olsun ya da olmasın, ordunun savaşmaya hazır olduğunu bildirmişti. Beneš'in Almanya'ya karşı güçlü birliklerine harekete geçme emri vermesi Stalin'i ve aynı zamanda Fransız hükümetini de harekete geçmeye zorlayabilirdi. Çekoslovakya cumhurbaşkanı bu kumarı oynamamayı seçti.[118]

Stalin propagandacıların toplantısında kalmayı sürdürürken hayal kırıklığı da her gün biraz daha artıyordu ve 1 Ekim'deki kapanış gününde, uzun bir monologla duygularını dışa vurdu. "Yoldaşlar, burada toplanan yoldaşların Merkez Komite'ye yardımcı olacağını ve bazı ciddi eleştiriler yapacağını düşünmüştüm, ancak söylemem gerekir ki maalesef eleştiriler ciddi ve derinlikli değildi hatta zaman zaman düpedüz kifayetsizdi." Mesele *genel eğilimi* yakalamak olduğu halde, metinde şu ya da bu olgunun yer almaması hakkında şikâyetlerin yapılmasını eleştiriyordu. "Leninizm ve Lenin üzerine çalışmak isteyen, Marx ve Engels üzerine çalışmalıdır," diye yineliyordu. Stalin, birinci sınıf bir ajitatör gibi tüm detaylarıyla en baştan başlayarak parti tarihini anlattı. Eğlenceli de olabiliyordu. "Sıklıkla soruyorlar: Neler oluyor? Marx ve Engels, proletarya iktidarı kurulduğunda ve üretim araçları kamulaştırıldığında devlet yavaş yavaş ortadan kalkacak diyordu. Hay Allah! Yok olmuyor? Ölmüş olmalıydı. Yirmi yıl yaşadık, üretim araçları kamulaştırıldı ve yine de yok olmak istemiyor musunuz? (Gülüşmeler.)" Aslında, diye açıklıyordu, hiç kimse devrimin yeni bir iktidar biçimi doğuracağını öngörmemişti. "Elbette Petersburg Proletaryası [halk temsilcileri] sovyetleri[ni] yarattığında Marksist kuramdaki proletarya diktatörlüğünün belirli biçimleri ile ilgili bir sapmaya hizmet ettiklerinin farkında değildi. Çarlığa karşı kendilerini savunmaya çalışıyorlardı." Stalin, "Marx ve Engels külliyatının en iyilerinden biri, hatta belki de en iyisi" kabul ettiği *Komünist Manifesto*'da kurucuların devlet konusundaki görüşlerini iki aylık Paris Komünü deneyimine dayandırdıklarını söylüyordu. "İki aylık bir deneyim! Eğer yirmi yıllık Sovyet deneyimini inceleyebilselerdi ne söylerlerdi?" diye soruyordu.

Stalin terör dönemi boyunca sosyalizmde devlet meselesiyle boğuşmuştu. Şimdi devletin görevlerini sıralıyordu: Ülkenin kaynaklarını harekete geçirerek üretimi ve askerî savunmayı en üst düzeye çıkarmak. Sadece profesyonel bir ordunun kapitalistlerin ordularına karşı durabileceğine işaret ediyordu.[119] Sadece kendi liderliği ile ya da parti-devletin "kurmay sınıfı" olarak adlandırdığı grubu teşkil eden üç bin civarı memurla başarının garanti altına alınamayacağını açıkça ifade etti. "Ülke yönetmeyi sadece talimat yazmak zannetmeyin," diye bir kez daha uyardı. "Bu çok saçma. Yönetmek, gerçekten bir şeyler yapmak, alınan kararları pratikte uygulamak ve bazen de, eğer yanlışsa kararları düzeltmek anlamına gelir." Diğer bir deyişle, *Kısa Ders*'i okumak planlamanın ve bir bütün olarak sınai ekonominin karmaşık zorluklarını aşmayı, devasa bir orduyu savaşa hazırlamanın zorlu operasyon ve lojistiğini, her bir okul binasının ve her bir öğ-

118 Lukes, *Czechoslovakia between Hitler and Stalin*, s. 262; Lukes, "Stalin and Czechoslovakia", 14-16.

119 Kısa süre sonra "kültürel-eğitimsel" organizasyonu da devletin görevleri arasına ekleyecekti. *Pravda*, 11 Mart 1939, yeniden basım, *Sochineniia*, XIV, s. 394.

rencinin öğretim yılına ya da mezuniyete hazır olduğunu teminat altına almayı kolaylaştıracaktı. "Bu kitapla aydın kesimi hedeflemeliyiz, böylelikle parti üyelerine ve parti üyelerinden daha kötü durumda olmayan parti üyesi olmayanlara bilgi sahibi olma, ufkunu genişletme ve siyasi düzeyini yükseltme fırsatı vermiş oluruz... Bu çok önemli. (Kuvvetli alkışlar. Bağırışlar: Yaşasın Bilge Stalin.)"[120]

1 Ekim 1938 tarihli *Pravda* Çekoslovakya ile ilgili hiddetini Polonya'ya yöneltiyor, Polonya'nın yeniden bölüneceği öngörüsünde bulunuyordu ("Alman faşistlerin uzun süredir Polonya'nın bazı bölgelerine göz koyduğu herkesin malumu"). Aslında tam da o gün, Varşova hükümeti Çekoslovakya'ya yirmi dört saat süreli bir ültimatom vermiş ve ülkenin, kısmen Polonya kökenlilerin yaşadığı, kömür zengini Silezya bölgesinden Těšín (Cieszyn) ve Fryštát'ı (Freistadt) teslim etmesini istemişti; Polonya saldırısına maruz kalmak istemeyen Çekoslovakya boyun eğdi.[121] Göring, Polonya büyükelçisine, "Eşsiz derecede cesaretle atılmış bir adım ve mükemmel bir uygulama," diyerek hayranlığını dile getirdi. Almanya'daki Polonya temsilcisi şöyle düşünüyordu: "Attığımız adım burada büyük bir güç ifadesi ve bağımsız bir eylem addedildi, bu da bizim Reich hükümetiyle iyi ilişkilerimizin teminatı."[122] Stalin, Polonya'nın 1938 savaş oyunlarının savunma nitelikli olduğunu biliyordu ancak Çekoslovakya'nın bölünmesindeki gizli işbirliği, onun gözünde, Polonya'yı Nazi Almanyası ile aynı çizgiye getiriyordu.[123] Her ne kadar Moskova'daki Polonya büyükelçisi Sovyetler'e, "Polonya dış politikasına yön veren, statükodur: Almanya ile birlikte SSCB'ye karşı, SSCB ile birlikte Almanya'ya karşı bir şey söz konusu değil," diyerek teminat verse de, Polonya Sovyet uyarılarını duymazdan geldi.[124] Sonuçta Sovyetler Polonyalıların tehlikeli bir oyun oynadığının farkında olduğunun bilinmesini sağladı: Polonya'da 6 milyon Ukraynalı ve 2 milyon Belaruslu vardı.

Avusturya'dan sonra Çekoslovakya 1938'in hep birlikte ıskalanan ikinci büyük fırsatı oldu. 2 Ekim 1938 gecesinin geç bir saatinde, Almanya ve Polonya Çekoslovakya'yı paylaştıktan sonra, Sovyetler Birliği –otuz altı saattir diplomatik

120 Zelenov ve Brandenberger, "*Kratkii kurs*", I, s. 452-466 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1122, l. 28-9, 34-42, 44-49, 51, 53-61, 63, 65-70, 77-88).

121 Wandycz, *Twilight of French Eastern Alliances*, s. 452, 478; Prazmowska, *Eastern Europe*, s. 144.

122 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 25-28, 28'de (Lipski'den Beck'e, 1 Ekim 1938).

123 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 28. Churchill, Tesin (Cieszyn) ile ilgili girişimleri nedeniyle iki savaş arası Polonya'yı "sırtlan"a benzetmişti. Churchill, *Second World War*, I, s. 311. Sovyet istihbaratı, Polonya'nın Polonya kökenlilerin yaşadığı Letonya topraklarını da (Daugavpils/Dzwinsk-Dyneburg gibi) istediğine dair, Riga'daki söylentileri rapor etmişti (10 Ekim 1938). Sotskov, *Pribaltika i geopolitika*, s. 56 (atıf yok).

124 *DVP SSSR, XXI*, s. 599. Stalin'in elinde göçmen Aleksandr Guchkov'un –Çar II. Nikolay'ın tahttan çekilmesini sağlamak için gönderilen iki Duma temsilcisinden biriydi– kaleme aldığı Almanya-Polonya ilişkilerine dair bir el yazması vardı. Paris'ten çalınan metinde Polonya'nın Danzig'i Almanya'ya teslim etmesi olasılığı değerlendiriliyor, bu durumun Almanya'nın hak iddiasını tatmin edeceği ve Alman saldırganlığını yeniden Sovyetler Birliği'ne yönlendireceği düşüncesi dillendiriliyordu. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 234. Aynı zamanda bkz. Tokarev, "'Kará panam! Karáʼ"

olarak sessizdi– Çekoslovakya cumhurbaşkanının tek taraflı Sovyet askerî desteği talebine olumlu yanıt verdi. Moskova'nın saçmalık derecesinde geç yanıtında –ki sinizmin zirvesiydi– Almanya ile savaşmadığı için Beneš'e dahi ders veriliyordu.[125] Yüksek rütbeli Japon askerleri, Münih bir Avrupa savaşı ihtimalini yatıştırdığı için kederliydi zira böylesi bir savaşın Çan Kay Şek'e Avrupa'dan gelen yardımı azaltacağını ve onu teslim olmaya mecbur edeceğini umuyorlardı.[126] Hitler ise, beklenmedik toprak, nüfus ve sanayi kazanımına rağmen, bir savaştan zaferle çıkma imkânından mahrum kalmıştı ve gerçek (tüm Çekoslovakya) değil görünürdeki (Südet) hedefine rıza göstermişti.[127] Fransa'nın zeki Berlin askerî ataşesi, Führer'in Münih'i bir yenilgi olarak gördüğünü ve Nazilerin, "diğer bir savaş olasılığı karşısında Alman halkının sergilediği derin isteksizlikle" başa çıkmak üzere propagandaya hız vermek istediklerini Paris'e bildirirken son derece haklıydı.[128]

Londra'ya döndüğünde, kral ve kraliçeyle birlikte Buckingham Sarayı'nın balkonunda coşkulu bir kalabalığın karşısına çıkan ve ayrıca Downing Caddesi 10 Numara'daki resmî konutunun önünde konuşan Chamberlain, Münih Paktı'nı "geçici bir barış" ilan etti.[129] *İzvestiya* (4 Ekim 1938) iğneleyici bir dille, "Başkasına ait bir toprağın işgal edilmesinin, yabancı ordular için uluslararası antlaşma güvencesiyle sınırların değişmesinin barış açısından bir 'muvaffakiyet' ya da 'zafer' ilan edilmesine ilk kez tanık oluyoruz," diyordu. Sovyet basını gerçeği ne sıklıkla aktarmıştı? Ancak Münih Stalin için de bir yenilgiydi. Sovyetler Birliği'ndeki Almanya büyükelçisi Moskova'daki buruk ruh halini Berlin'e son derece doğru bir biçimde aktarmıştı.[130] Sovyetler'in ataleti –Kremlin bunu nasıl meşrulaştırsa da– ülkenin uluslararası saygınlığına zarar veriyordu. Münih, aynı zamanda, Sovyetler'in uluslararası yalnızlığını keskin biçimde göz önüne sererken Hitler için doğu yönünde engelsiz bir yol açıyordu. Daha önce,

125 2 Ekim'de Londra'daki Sovyet Büyükelçisi İvan Mayski, Moskova'ya çektiği telgrafta, 30 Eylül'de başsağlığı dilemek üzere Britanya'daki Çekoslovak temsilcisi Tomáš Masaryk'i ziyarete gittiğini rapor ediyordu. Masaryk'in gözyaşları içinde "Beni köle gibi Almanlara sattılar, tıpkı bir zamanlar Zencileri köle olarak Amerikalılara sattıkları gibi," dediğini anlatıyordu. Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 29-31 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 278, d. 1931, l. 53-56: 2 Ekim 1938); *God krizisa*, I, s. 41-43. 5 Ekim 1938'de Beneš Alman baskısıyla istifa etti ve on yedi gün sonra Londra'ya sürgün gitti.

126 Craigie, *Behind the Japenese Mask*, s. 67-68. Craigie Tokyo Britanya büyükelçisi olarak görev yaptı.

127 Von Hassel, *Die Hasseltagebücher*, s. 51; Genoud, *Testament of Adolf Hitler*, s. 84-85; Fest, *Hitler*, s. 742. Sun Tzu'nun bilgeliği Hitler'e göre değildi: "En büyük zafer savaş gerektirmeyen zaferdir."

128 Jackson, "End of Appeasement", s. 237 (atıfta bulunduğu kaynak, SHAT, 7N 2515 [10-16 Ekim 1938] ve 2605 [11 Ekim 1938], 2602-2601 [9 Kasım 1938]). Hitler ve yardakçıları, Almanya'nın hak ettiğine kani olduğu konuma ilişkin Batılı güçlerin itirazının Münih sayesinde bir kez daha su yüzüne çıktığını, böylece Almanya'nın askerî, demiryolu, karayolu ve diğer altyapı harcamalarını artırmasını haklı çıkardığını düşünüyordu. Tooze, *Wages of Destruction*, s. 288.

129 *The Times*, 1 Ekim 1938. Bu sırada, Sovyetler İtalya ile zorlu ticari müzakereler yürütüyordu. İtalyanlar ek petrol teslimatı talep ediyordu; Litvinov tahıl vermeyi teklif ediyordu. Sevost'ianov, *Moskva-Rim*, s. 454 (APRF, f. 3, op. 65, d. 246, l. 128: Litvinov'dan Stalin'e, 15 Ekim 1938), 455 (l. 127: 22 Ekim 1938, Politbüro kararnamesi).

130 *DGFP*, seri D, IV, s. 602-604 (Tippelskirch, 3 Ekim 1938).

1936 yılında Roy Howard'a verdiği mülakatta, "Tarihin bize öğrettiği," diyordu Stalin, "herhangi bir ülke sınırdaşı olmayan bir ülkeye saldırmak istediğinde, saldırmak istediği ülkeye sınırdaş olana kadar yeni sınırlar yaratacaktır."[131]

Hitler saldırgan bir tutumla sınırlarını doğuya, Stalin'e doğru kaydırırken Batılı güçler sessiz kaldı. *Kısa Ders*'in on ikinci ve son bölümünde, "İkinci emperyalist savaş zaten başlamış durumda," diye vurgulanıyordu. "İkinci emperyalist savaşın karakteristik özelliği, saldırgan güçlerce icra edilip genişletilmesi ve bu arada bizzat savaşın hedefi olan diğer güçlerin, 'demokratik' olanların, savaş kendilerini ilgilendirmiyormuş gibi davranmalarıdır."[132] Londra'daki Polonya Büyükelçisi Kont Edward Raczyński'nin 1938 Münih Paktı'nı, Chamberlain'in Britanya kalesini savunarak "oyunu" Stalin'in tarafındaki yarı sahaya taşıdığı bir futbol maçına benzetmesi zekiceydi. NKVD'ye göre Litvinov, Çekoslovakya'nın Südet bölgesini Almanya'ya teslim eden antlaşma "bize yönelik bir saldırıdır... Savaş yaklaşıyor. Tek umut kırıntısı Almanların bir biçimde yeniden düşünmesi. Belki birisi Hitler'i ikna eder," diye öfkeyle bağırmıştı.[133]

Oysa Stalin'in ölüm saçan taşkınlığı Almanya'daki benzersiz casus ağını devre dışı bırakmıştı. NKVD istihbaratının başına henüz atanmış olan, ilkokulda sadece üç sınıf okumuş Zelman Passov (d. 1905), "Uluslararası durumun böylesine sertleştiği, mesela [Almanya tarafından] Avusturya ve Çekoslovakya'nın işgaline hazırlık yapıldığı dönemlerde, dış şubenin [casusluk] Almanya kaynaklı tek bir ajan bağlantısı yoktu, tek bir istihbarat gelmedi," diyordu.[134]

Stalin'in henüz *Kısa Ders*'le işi bitmemişti. 11-12 Ekim 1938'de (Merkez Komite genel kurulun yerine geçen) iki günlük genişletilmiş Politbüro toplantısı düzenledi ve ana raporu sunması için Jdanov'u görevlendirdi. 1935'ten beri ilk kez Politbüro toplantısının stenografik kaydı tutuldu ve bu da tartışmaların toplan-

131 *Sochineniia*, XVI, s. 118.

132 *Pravda*, 18 Eylül 1938. Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 4 Kasım 1938 (Zhdanov) ve *İzvestiya*, 10 Kasım 1938 (Molotov).

133 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 235 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 81, l. 140); Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 305. Suritz, Paris'ten Moskova'daki Dışişleri Komiserliği'ne, "Tüm Fransızlar" Fransa için Münih Paktı'nın "Sedan'a eş" (Bismarck'ın birleşme savaşlarında Almanya'nın Fransa'ya indirdiği darbe) "korkunç bir yenilgi" olduğunu gördü, diye yazmıştı. Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 35-36 ("seçilmiş parça": 12 Ekim 1938). Münih Paktı'nın ardından Salamanca'daki Britanya ajanı Robert Hodgson, 1 Ekim'de birlikte oldukları akşam yemeğinde, Franco rejiminin Alman Büyükelçisi Eberhard von Stohrer'e, Britanya'nın İspanya uyuşmazlığına aracılık etmek istediğini söylemiş, Hitler'in Münih zaferini öve öve bitirememişti. *DGFP*, seri D, III, s. 754-760; Thomas, *Spanish Civil War*, s. 555-556, 827-828.

134 28 Mart 1938'de atanan Passov, Eylül 1938'de NKGB'nin oluşturulmasıyla, sivil istihbaratın başında kalmayı sürdürdü fakat 23 Ekim'de Sovyet-karşıtı komplo suçlamasıyla tutuklandı. Sudoplatov 2 Aralık 1938'de Vladimir Dekanozov'un atanmasına kadar, NKGB Casusluk Şubesi Başkanlığı'na vekâlet etmeyi sürdürdü. Passov 14 Şubat 1940'ta infaz edildi. Abramov, *Evrei v KGB*, s. 260-261; Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 7; Khaustov, "Deiatel'nost organov", s. 252 (TsA FSB, f. H-15014, t. 2, l. 90); Kolpakidi ve Prokhorov, *Vneshniaia razvedka Rossii*, s. 106-107.

tılara katılmayan parti mensuplarına ulaştırılmasının düşünüldüğünü gösteriyordu. Yeni bölge başkanlarının oluşturduğu bir grup da toplantıya katılmıştı – çoğunun selefi öldürülmüştü. Stalin kitapla ilgili olarak, "Herkes okudu mu diye sormamız gerekiyor, görüşler nelerdir?" dedi. Molotov araya girdi: "Taslağı okumayan yoldaş var mı?" Sesler yükseldi: "Hayır, herkes okudu." Gorki (Nijni Novgorod) parti komitesinden Troshin konuştu: "Birçok propagandacı ve bölge sekreteri 4. Bölümü ["Diyalektik materyalizm"] güçlükle anladıklarını söylüyor." Stalin öfkeyle araya girdi: "Bu da demek oluyor ki hiçbir şey okumamışlar – ne Marx ne Engels." Açıklayıcı dersler vermek üzere birkaç ajitatör bulamadıkları için Molotov Gorki'den gelen yoldaşları payladı. Ancak Kiev Parti Propaganda Şubesi Başkanı Oleksandr Khomenko da, bir meslektaşına atıfla metnin kolay olmadığını dile getirdi. Molotov: "Eğer o yoldaş parti tarihini daha önce okuduysa ve gerçekten biliyorsa neden şu anda bu onun için üstesinden gelinemez bir engel yaratıyor?" Khomenko: "Yoldaş Molotov, elinde olan kitaplar çerçevesinde parti tarihini biliyordu ve o kitaplar bariz biçimde yetersiz." Stalin bir kez daha müdahale ediyordu: "Demek ki şöyle oluyor: Bazıları parti tarihini okuyor ve kendisini Marx okumak zorunda hissetmiyor; diğerleri diyalektik materyalizm okuyor ve parti tarihinden kendilerini sorumlu hissetmiyor."

Öldürdüklerinin yerine Stalin'in atadığı parti görevlileri doğruyu söylüyordu: Özellikle kendilerine hitap etmesi düşünülen *Kısa Ders*'in üstesinden gelemiyorlardı.

Stalin söz istedi. 1929'dan önce küçük hane çiftliklerinin nasıl egemenlik kazandığını, büyük ölçekli kolektif çiftliklerin ulusal varoluş meselesi haline geldiğini ve tüm bu süreci anlamanın sadece Marksizm-Leninizm ile mümkün olduğunu anlattı. "Eğer her şeyi kadrolar belirliyorsa ve bunun anlamı kadroların zekâlarıyla iş gördüğü, ülkeyi yönettiği ise, bu kadroların siyaseten zayıf bir temele sahip olması devletin tehlikeli bir tehditle karşı karşıya olması anlamına gelecektir," diye uyardıktan sonra "üst kademesi" iflah olmaz yabancı ajanlardan oluşan Buharincileri örnek verdi. "Ancak, Buharin ve diğerlerinin dışında çok sayıdaydılar ve hepsi casus ya da yabancı istihbarat ajanı değildi." Stalin konuşmasını sürdürüyordu: "Buharin'in 10 bin, 15 bin, 20 bin adamı olduğu varsayılabilir. Bir o kadar ya da daha çok Troçkist olduğu düşünülebilir. Ne düşünüyorsunuz, hepsi ajan olabilir mi? Elbette hayır."

Burada, 1 milyon 600 bin civarı tutuklamanın yapıldığı iki yıllık kitlesel terörle ilgili şaşırtıcı bir itiraf vardı. Stalin "Bu insanlara ne oldu?" diye sorarak devam ediyordu. "Bu kadrolar kolektif çiftlik sistemine geçişle yaşanan büyük değişimi hazmedemediler, anlayamadılar çünkü sağlam siyasi temele sahip değildiler; toplumsal gelişim yasalarından, ekonomik gelişim yasalarından bihaberdiler. Birçoğunu kaybettik ama insanları kolektifleştirmeye ikna eden, köylüleri ikna eden yeni kadrolar kazandık. Bu bile neden dünün parti seçkinlerini kolayca değiştirdiğimizi açıklamaya yetecektir."[135]

135 Khlevniuk vd., *Stenogrammy zasedanii politbiuro*, III, s. 694-696; RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1217, l. 51-52. Ancak *Kısa Ders*'in yayımlanmasından sonra Stalin Merkez Komite sekreterliğinde

Bitirirken bir kez daha kolektifleştirmeye döndü: "Neden kolektif çiftliklere döndüğümüzle ilgili bölüm kilit önemde. Bu nedir? Liderlerin kaprisi, liderlerin [ideolojik] arzusu, Marx okuyarak sonuçlar çıkarıp sonra da bu sonuçlar doğrultusunda ülkeyi yeniden yapılandırması mı? Kolektifleştirme sadece bir icat mıdır – ya da şart mıdır? Ekonomiden zerrece anlamayanlar –toplumla ilgili kuramsal ya da ekonomik hiçbir bilgiye sahip olmayan, tarihsel gelişimin yasalarını, Marksizmin özünü bilmeyen tüm sağcılar– kolektif çiftliklerden vazgeçmemizi ve tarımda kapitalist gelişme yoluna geri dönmemizi önerebilirler."[136] *Kısa Ders* terörün Stalin'in zihinsel ürünü olduğunu bir kez daha kanıtladı. Krize tepki değil ama Sovyet tarihi ve şahsi hükümranlığının kuramsal bir tezahürüydü: Kolektifleştirmeye karşı parti muhalefeti, yeni nesil memurlar, pedagoji.

Sovyet siyasi manzarası, önceden başlayan ve söndürülemeyen bir yangın nedeniyle kömürleşmiş kütüklerle dolu devasa bir ormanı andırıyordu fakat yangını başlatmış olan Stalin, sonucun felaket olduğu apaçık belli olduğu halde yangına benzin dökmeyi sürdürüyordu. Nihayet, devam etmek üzere seçilmiş olanlar (ya da sadece şanslı olanlar) için eğitim kılavuzunun, *Ders*'in Eylül-Ekim 1938'de dağıtımıyla birlikte, kitlesel terör önemli ölçüde tamamlanmıştı – tam zamanında. Stalin terörü dayatmak için savaş tehdidini ve dış müdahaleyi bariz bir biçimde kullanmıştı ancak işlediği cinayetler Kızıl Ordu'yu derinden sarsmıştı.[137] Şimdi de Münih ortaya çıkmıştı: Herhangi bir zamanda belirecek soyut bir savaş tehdidi değildi, burada ve şimdiydi.[138] SSCB için tehlike bariz biçimde çok büyüktü ve 8 Ekim 1938'de, Polonya'ya karşı olası bir ihtiyaç için Kızıl Ordu'yu açıkça seferber etmesinin üzerinden fazla bir süre geçmeden, Stalin Potyomkin'in Polonya büyükelçisine –ki Polonya, Moskova'nın uyarılarına rağmen daha yeni Çekoslovakya'dan bir toprak parçası koparmıştı– "Sovyetler'e uzatılan hiçbir elin havada bırakılmayacağını" söylemesini sağladı.[139]

ideoloji ile ilgili resmî denetimi bıraktı ve 27 Kasım 1938'de bu görevi Jdanov üstlendi. Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 171.

136 Zelenov ve Brandenberger, "*Kratkii kurs*", I, s. 494-495. Stalin ekliyordu: "Yoldaş Kruşçev bugüne kadar işçi olarak kaldığını düşünüyor ama aslında o kültürlü birisi."

137 Eugene Lyons, "Sadece diğer bir savaş, üstelik felaket bir yenilgiyle sonuçlanan bir savaş Stalin'in yükselişini tehdit edebilir," diyordu. Lyons, *Stalin*, s. 290. Aynı zamanda bkz. Kuromiya, "Accounting for the Great Terror."

138 Pons, *Stalin and the Inevitable War*; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 4. Aynı yıl daha erken bir tarihte prömiyerini yapmış olan Yefim Dzigan'ın uzun metrajlı filmi *Yarın Savaş Çıkacaksa*, manevralar sırasında çekilen paraşütçü askerlerin belgesel filmlerini Vasili Lebedev Kumach'ın sözlerini yazdığı akılda kalıcı ve güven verici şarkıyla birleştirerek, Kızıl Ordu'yu yenilmez gösteriyordu: "Yarın savaş çıkacaksa, bugün savaşa gebeyse, bugünden hazır olun!"

139 *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii*, VI, s. 366 (Grzibowski'nin Varşova'ya telgrafı, 9 Ekim 1938). Alman askerî yüksek rütbelilerinin Yuteborg'daki özel SS kompleksinde gerçekleştirdiği 19 Ağustos 1938 tarihli gizli toplantısını takiben, Sovyet istihbaratı Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği ile ilgili saldırgan planlarını rapor ediyor ve Göring'in karargâhından bir tümgeneralin şöyle söylediğini bildiriyordu: "Führer'in asli hedefi gerçek

Stalin'in Sovyet-Polonya Saldırmazlık Paktı'nı geçersiz kılma tehdidi sona ermişti.[140] Polonya da Münih görüşmelerinden dışlanmıştı fakat Berlin ve Varşova görüşme halindeydi.

Polonya'ya yakarışı Stalin'in Münih'in hemen sonrasındaki göze çarpan tek girişimi değildi: Pakt tokadını yemesinden sadece sekiz gün sonra, oldukça sessiz bir biçimde NKVD'nin tutuklamalarını araştırmak üzere bir "komisyon" oluşturdu. Parti görevlileri Andreyev ve Malenkov'la birlikte Beria ve Vişinski komitede yer alıyor, Yezhov da ismen başkanlık ediyordu.[141] Bu, kitlesel terörün sonunun başlangıcını haber veriyordu.

Yezhov'un adamları, Stalin'in NKVD'de Yezhov devrini sona erdirmek üzere harekete geçtiğini anladılar. 12 Kasım 1938'de, Lefortovo Hapishanesi'nde General Blyukher'in Beria'nın ellerinde öldüğü gün, Yezhov'un sağ kolu Mikhail Litvin intihar etti. İki gün sonra, Ukrayna NKVD Başkanı Uspensky –o da Yezhov'a yakındı– bir intihar notu yazdı, karısına doğuya Voronezh'e giden bir trene bilet aldırdı, Dinyeper kıyısına bazı giyecekler bıraktı ve Moskova'ya kaçtı. Yanında getirdiği tomarlarca rubleyle metresinin evine gizlendi. Para bitince kadın onu kapı dışarı etti ve Uspensky, kuzeydeki Arkhangelsk'in yolunu tuttu, amacı ismini gizleyerek kerestecilik işinde çalışmaktı. Stalin, Kiev'deki Kruşçev'e telefon ederek, Yezhov'un hükümet iletişim sisteminin güvenliğinden NKVD'nin sorumlu olmasının avantajını kullanarak, Uspensky'nin tutuklanması ile ilgili olarak Kruşçev'le yaptığı telefon konuşmasını dinlemiş ve bu bilgiyi ona sızdırmış olabileceğini söyledi.[142] Uspensky'nin kaçışından bir gün sonra, Stalin yardakçılarını Küçük Köşe'de toplayarak seri ölüm kararları veren troykaların dağıtıldığına ilişkin bir kararname imzalattı.[143] 17 Kasım'da, rapor vermesi için Vişinski'yi çağırdı ve ardından, Politbüro adına terörü aklayan ama NKVD'yi "büyük eksiklikler ve çarpıklıklar" ile suçlayan diğer bir kararname yayımladı.[144]

---

düşmanlarımızla, doğuda Japonya'yı felç eden ve sadece zayıf kuvvetlerle Ukrayna'yı savunabilen Sovyetler'le mücadele etmektir. Führer'in hedefi İngiltere ve Fransa ile çatışmaktan kaçınmak ve dörtlü Avrupa paktını hayata geçirmektir. Almanya'nın Afrika'da değil Doğu Avrupa'da sömürgelere ihtiyacı vardır, bir tahıl ambarı –Ukrayna– gerekmektedir." Ocak 1939 tarihli, Almanya'yı çözümleyen bir Sovyet askerî istihbarat raporunun vardığı sonuç, "Çekoslovakya, Almanya'nın genişlemesinin önünde güneydoğuda bir engel teşkil ederken, şimdi tam tersine, sıçrama tahtası olarak işlev görüyor." Ancak raporda *Manchester Guardian*'dan bir alıntıya da yer verilmişti. "Petrol kıtlığı Alman savaş makinesinin kaçınılmaz zayıflığı haline gelebilir." Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 21-22 (RGVA, f. 25888, op. 11, d. 86, I. 15), 25-26.

140 31 Ekim'de Litvinov Polonya büyükelçisine, aralarındaki saldırmazlık antlaşmasının geçerliliğini koruduğunu bildirdi. Bu durum, iki taraflı olarak, 26 Kasım 1938'de teyit edildi ve ertesi gün TASS aracılığıyla duyuruldu.

141 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 253, 309-310 (TsA FSB, f. 3 os, op. 6, d. 8, I. 13).

142 "Vospominaniia Nikity Sergeevicha Khrushcheva", s. 87; Pavliukov, *Ezhov*, s. 470; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 179-180; Khlevniuk, *Khoziain*, s. 344. Anlaşılan Yezhov, Stalin'in talimatıyla Uspensky'i aramış ve onu Moskova'ya çağırmıştı – Uspensky de bu durumdan kendi sonucunu çıkarmıştı.

143 RGASPI, f. 17, op. 162, d. 24, I. 62.

144 Kostrychenko ve Khazanov, "Konets Kar' ery Ezhova", s. 125-128 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1003, I. 85-86); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 607-611 (APRF, f. 3, op. 58, d. 6, I. 85-87); Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 532-537. Vişinski'nin de işbirliği ile Stalin'in tali-

Böylece, kamuoyuna bilgi vermeden, Küçük Köşe'den çıkan birkaç evrakla kitlesel teröre son verildi. Bu bir rastlantı mıydı? Terörün, pusuda savaşı bekleyen düşmanların kökünü kazımaya yönelik olduğu söyleniyordu ama şimdi, tam da SSCB için uluslararası savaş tehdidi azami seviyeye çıktığı sırada Stalin aniden kitlesel tutuklamaları sona erdirmek için harekete geçiyordu. Paranoyası mı gerilemişti? Yoksa sadece *Kısa Ders*'in bitmesini mi bekliyordu? Ya da fiilî tehlikenin habercisi olan gelişmelerin şokunu mu yaşıyordu?[145] Harekete geçiş sebeplerini kesin olarak tespit etmemiz mümkün değil. Ancak Münih'in hemen ardından, altmış bir yaşındaki despot bir yol ayrımına varmıştı.

Henry Kissinger, *Diplomacy* (1988) [Diplomasi] başlıklı kitabında Stalin'i "Büyük gerçekçi – sabırlı, kurnaz ve amansız," diye niteliyordu.[146] Elinizdeki kitapta karşı karşıya bulunduğunuz Stalin bu değil. O kendisini ülkesinin çıkarlarını korumak için zor kararlar almaya zorlanan kurnaz bir uygulayıcı olarak görüyordu ama asla bundan ibaret değildi. Çoğu zaman, karşı karşıya kaldığı zor kararların sebebi kendi büyük hataları ve yarattığı gereksiz kargaşalar oluyordu. Stalin'i dışarıda zeki bir reel-politikçi ve içeride çılgın bir kitle katliamcısı olarak resmetmek akla yakın değildir; her iki durumda da aynı hesaplı, şüpheci zihni devredeydi. Katliamlar boyunca, Sovyet Devleti ve sosyalizm davasına kendi usulünce bağlı, tam anlamıyla tutkulu bir dış politika sürdürme tavrını korudu. O, sosyalizmi ağır şiddet uygulamasıyla –anti-kapitalizmin nihayete erdirilmesinin yegâne yolu buydu– kurmaya çalışan bir ideolog ve sözde devlet adamıydı, buna karşılık, sosyalizmi bu yöntemle inşa etmek onu tam bir sosyopata çevirmişti. Artık kolektifleştirme geride kalmıştı ama Hitler önünde duruyordu. Stalin Batılı güçler karşısında cüretkâr ve Almanya karşısında dikkatliydi ancak Nazi Almanyası'nı da bünyesinde barındıracak Sovyet-karşıtı bir emperyalist koalisyondan korkuyordu. Sonuçta ortaya çıkan üçlü dans –Chamberlain, Hitler, Stalin– aslında, Chamberlain ile Stalin arasındaki Hitler'i kendi safına çekme yarışına dönüşmüştü. Stalin hayati bir testten geçecekti. Ödülü de sadece rejimin değil ama aynı zamanda ülkenin varlığını sürdürebilmesi olacaktı.

---

matlarını yerine getirirken kanuntanımazlıkla suçlanan Yezhov'un öfkesi konusunda bkz. Ushakov ve Stukalov, *Front voennykh prokurorov*, s. 70-72.

145 Ulam, "Savaş korkusu kitle terörünü doğurdu," diyordu. "Ancak terör de Stalin'in savaş korkusunu artırdı." Anlaşılan o ki durum kesinlikle tam tersiydi: Stalin'in savaş korkusu kitle terörüne *son vermişti*. Ulam, *Stalin*, s. 491-492. 16 Ekim 1938'de, Politbüro kararıyla, batı sınırına çağrılan birliklerin harekâtına son verildi: 330 bin asker, 27.500 at ve 5 bin araç. RGASPI, f. 17, op. 162, d. 24, l. 17.

146 Kissinger, *Diplomacy*, s. 333. E. H. Carr da Stalin'i, sanayileşme ve dış politikadaki zorlamalarıyla Rus reel-politiğinin vücut bulmuş hali olarak tasvir ediyor. Carr'ın öğrencisi Gabriel Gorodetsky, "Stalin'in idolü Lenin'den ziyade Machiavelli idi" iddiasında ancak bu kuşkulu düşünceye rağmen, Gorodetsky'nin ortaya çıkardığı kanıt hazinesinin değeri azalmıyor. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 317; Haslam, "Stalin and the German Invasion of Russia", s. 134. Carr konusunda, aynı zamanda bkz. D'Agostino, "Stalin Old and New."

BÖLÜM 10

Çekiç

> Birinci sekreterimi tutukladılar, sonra da ikinciyi... Birinci yardımcımı tutukladılar. Ukraynalıydı ve işçi kökenliydi. Özellikle iyi eğitim görmüş birisi değildi ama dürüst bir insan olduğu için ona güvenebiliyordum. Tutukladılar ve anlaşılan o ki çok fazla baskı yaptılar, hiçbir şey söylemek istemedi ve kendisini NKVD'de asansör boşluğuna bıraktı. Tüm çalışanlarımla benzer şeyler yaşadım.
>
> – VYAÇESLAV MOLOTOV, "Çekiç"[1]

Eski havacı Nikolay Shpanov, 1939 yılı başında kapsamlı edebiyat dergisi *Sancak*'ta tefrika edilen, daha sonra da "Komutanın Kütüphanesi" serisinde kitap olarak yayımlanan novellası *İlk Darbe: Gelecekteki Savaş Hakkında Bir Hikâye*'de Nazi Almanyası'nı ülkenin başdüşmanı ilan ediyordu.[2] Olay, belirsiz bir yılda ve Sovyet Hava Kuvvetleri Günü'nde (18 Ağustos) gerçekleşiyordu. İnsanlar bir hava gösterisi sırasında Sovyet pilotların üstün başarılarını izlerken, saat tam 17.00'de hoparlörlerden Luftwaffe uçaklarının Sovyet hava sahasını ihlal ettiği haberi duyuluyor ve bir dakika içinde Sovyet avcı uçakları havada Almanlarla karşı karşıya geliyordu. Tam yirmi dokuz dakika sonra geride kalan yegâne Alman uçağı Sovyet hava sahasından kaçıyordu. Ardından Kızıl Hava Kuvvetleri son model yedi yüz uçakla Almanya'nın gerideki sanayi bölgelerine şimşek hızında bir karşı saldırı gerçekleştiriyordu. Bombardıman uçakları Nürn-

1 Chuev, *Sto sorok*, s. 414-415. Stalin Politbüro adına, Molotov'un sekreterliğinin başında bulunan A. M. Mogilny'i 17 Ağustos 1937'de görevden almıştı; Molotov'un diğer bir önemli yardımcısını, M. Khlusser'i de on bir gün sonra görevden aldı. RGASPI, f. 17, op. 3, d. 990, l. 54, 72.

2 Shpanov, *Pervyi udar*; Shpanov, "Pervyi udar." Fastastik novella 1937 yılında tamamlanmıştı ve *Savaşın On İki Saati* başlığını taşıyordu. Sovyet Yazarlar Birliği Yayınevi tarafından basılması planlandı fakat sansür merkezi tarafından, estetik anlamda "işe yaramaz" oluğu için basımı durduruldu. "Dokladnaia zapiska agitpropa TsK M. A. Suslovu po povodu izdaniia knigi 'podzhigateli' N. N, Shapnova" (20 Nisan 1949): http://alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/69631. 1939 yazında başka hikâyeler ile birlikte yeniden yayımlandı. Aynı zamanda bkz. Ulam, *Stalin*, s. 492.

berg'deki uçak fabrikasına vardıklarında Alman işçiler dayanışma göstererek birdenbire "Enternasyonal" söylemeye başlıyordu. Hemen ertesi sabah Sovyet kara birlikleri sınırı geçiyor ve kısa sürede, çok az can kaybıyla hızlı bir zafer kazanıyordu. Yazdığı değerlendirme yazısında Vsevolod Vişnevski, kitabı "Değerli, ilginç, son derece güncel," diye tanımlıyor, "Sovyet halkının, sosyalizm düşmanları için ölümcül olacak adil bir savaşta saldırganlara karşı nasıl savaşacağını eğlenceli bir dille anlatıyor," diyordu.[3]

Bu rüya âleminin dışında, Stalin, Çarlık dönemindeki seleflerinin de kafasını karıştıran güvenlik çıkmazının daha sert, ideolojiyle kaynaşık bir versiyonunu ile karşı karşıyaydı: Avrupa kıtasında daha saldırgan bir Almanya ve Asya anakarasında ilerleyen daha da saldırgan militarist Japonya vardı – bu iki komşu güç artık resmen müttefikti. Avrupa'da, Almanya'yı caydırmak için anti-komünist Fransa ve Britanya ile bir anlaşma zemini arayışını sürdürebilirdi ya da bir şekilde Nazi Almanyası'yla anlaşmaya varmanın peşinden koşarak Almanya'nın hırslarını batıya yöneltmeye çalışabilirdi. Uzakdoğu'da Birleşik Devletler ya da Britanya ile böyle bir antlaşma teorik olarak dahi mümkün görünmüyordu. Yezhov'un Dışişleri Komiserliği'ni hedef alan saldırganlığına (bunu Beria da sürdürecekti) rağmen Stalin Litvinov'u yerinde tuttu.[4] "Bazen başkalarının kötü girişimlerini kabullenmek yerine kabuğumuza çekilmeyi yeğleriz," diye yazmıştı Litvinov Londra'daki Mayski'ye. "Bu nedenle kabuğuna çekilmiş olmak bizi korkutmaz."[5] Ancak "Rusya kalesine" böylesi bir geri çekiliş –partinin başideoloğu Jdanov'un da boyun eğdiği bir cazibe– Stalin'e fazlaca rahatlık sağlamayacaktı: Britanya ve Naziler Sovyetler Birliği'ne karşı bir antlaşmaya varabilirler ve Sovyet "izolasyonunu" yok edebilirlerdi. Münih'in [Pakt] önemi de buradan kaynaklanmıyor muydu?[6]

Alman ve İtalyan uçakları, General Franco'nun emriyle, İspanya Cumhuriyeti'nin limanlarına doğru yol alan Britanya menşeli 10 ticaret gemisi batırmış ve 37 gemiye de ciddi zarar vermişti. Ancak Avam Kamarası'nda patlayan öfkeye rağmen, Neville Chamberlain'in Tory kabinesine söylediği sadece şu olmuştu: Eğer Franco "İspanya [Cumhuriyeti] limanlarını bombalamak istiyorsa dikkatli davranmak zorunda, aksi takdirde ülkemizde yükselecek duygular hükümetin tedbir almasına yol açacaktır."[7] Franco, Chamberlain'e gönderdiği mek-

3 Vishnevskii, "Kniga o budushchei voine."

4 Yezhov Litvinov'u indirmek istedi. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 184-185. 1 Ocak 1939'da, Halk Komiserlikleri'nde ve SSCB ile RSFSC merkez teşkilatlarında gizli dökümanlara erişim yetkisi olan 22 bin kişi ile ilgili yapılan soruşturmanın sonunda 3 binden fazla insan kovulmuştu. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 361-362.

5 *DVP SSSR*, XX, s. 579 (Litvinov'dan Mayski'ye, 29 Ekim 1937).

6 Keskin bir zekâya sahip olan Britanya temsilcisi Chilston, Münih'le ilgili olarak Moskova'nın "keskin bir hayal kırıklığı" yaşadığını ifade ederek, Kremlin, "güvenli koşullar olsa bir izolasyon politikası izlemeyi her zamankinden fazla tercih ederdi ancak Münih'ten sonra, bir izolasyon riskini almanın artık eskisinden daha zor olduğunu idrak ettiler," diyordu. Neilson, *Britain, Soviet Russia*, s. 257 (atıfta bulunduğu kaynak, Chilston'dan FO'ya, disp. 442 18 Ekim 1938, FO 371/22289/N5164/97/38: tutanak, Collier, 28 Ekim 1938).

7 Edwards, *British Government and the Spanish Civil War*, 5 Temmuz 1938, s. 130.

tupta "dostluğu" için teşekkür ediyor ve her iki liderin de "dünya barışı" için sergiledikleri tutumun altını çiziyordu. Stalin'in düşüncesine göre, İspanya sadece Sovyetler'in Batı ile olabilecek ilişkisinin sınırlarını tümüyle aydınlatmakla kalmamış ama aynı zamanda Britanya-Fransa'nın "faşizm" (Almanya, İtalya ve Franco İspanyası) ile uyumunun genişlemeye ne denli müsait olduğunu da göz önüne sermişti. Bunun tam tersine, İspanya Cumhuriyeti içindeki sınırlı ama kanlı temizlik girişimleri, Stalin'le güvenlik işbirliği konusunda Batılı güçlerin şüphelerini güçlendirmişti.

Litvinov'dan –o da sabit fikirli bir Marksistti– farklı olarak Stalin emperyalistleri "pasif" (demokratik) ve "saldırgan" (faşist) diye ayırmayı reddediyordu. Dünyayı sadece iki kampa bölüyordu ve onun için, Lenin için de olduğu gibi, diplomasi nihayetinde düşmanlarla kurulan ikiyüzlü bir ilişkiydi.[8] Bu yaklaşım, taban tabana zıt iki ucu dikkate almaya hazır olmak anlamında bir esneklik sağlıyordu: Litvinov'un deyişiyle, "demokratik" kapitalistlerle "kolektif güvenlik" yolunu seçmek ya da "faşistlerle" yumuşamaya yönelmek. Münih'ten sonra Stalin bir kez daha Almanya'ya karşı Britanya ve Fransa ile müzakere için çaba gösterdi. Eşzamanlı olarak, "Yahudi-Bolşevizmini" Berlin'den uzak tutan nefrete rağmen, şimdiye kadar hep başarısızlığa uğramış olan Hitler Almanyası ile uzlaşmaya varma kurnazlığını tekrar deneyecekti.[9] Ancak, azami yarar elde etmek üzere seçeneklerini başarıyla hep açık tutan kurnaz Stalin imajı, ne Hitler ne de Chamberlain'in böyle bir ihtimale ışık yaktığı gerçeğiyle çelişiyordu. Avrupa'nın, Japonya'nın da aklını çelen kolektif güvenlik açmazının derin temelleri vardı.

Kişilikler, rejimler

Londra'da, çok sayıda Britanyalı yetkili, Nazi hiyerarşisinde Göring gibi "ılımlı" insanların mevcut olduğu ve Hitler üzerinde sınırlayıcı etkileri olabileceği yanılgısıyla hareket ediyordu.[10] Bazı Britanyalı görevliler, büyük ölçüde Berlin'deki Büyükelçi Nevile Henderson'ın etkisiyle, Hitler'in Jekyll ve Hyde gibi olduğuna inanmıştı: Normal şartlarda ihtiyatlı ve makul, kışkırtıldığında ya da küçük düşürüldüğünde ise zıvanadan çıkmaya eğilimli. Başkaları, tüm dikta-

8 George Kennan, "The War Problem of the Soviet Union" (Mart 1935), George F. Kennan Belgeleri, Kutu 1, Mudd Kütüphanesi, Princeton Üniversitesi, yeniden basım, Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 176-183 (s. 176'da).

9 Bir grup analist onun önce Batı ile "kolektif güvenlik" sağlanmasına samimi bir bağlılık gösterdiğini, İngiliz-Fransız tavrı nedeniyle bu seçenekten uzaklaştığını iddia ediyordu. Haslam, *Struggle for Collective Security*. Bunun tam tersine, diğer bir analist grubu, Stalin'in her zaman Hitler'le anlaşmaya meyilli olduğunda ısrar ediyordu. Hochman, *Failure of Collective Security*. Stalin iki seçeneği de kovalıyordu. Her iki analist grubunun da tam olarak kavrayamadığı, gelişmelerle ilgili olarak iplerin Stalin'in elinde olmadığıydı.

10 Britanyalılar, Alman kabinesindeki Baron von Neurath (dışişleri bakanı), General von Blomberg (savaş bakanı) ve Hjalmar Schacht (ekonomi bakanı) gibi Nazi olmayan üyelere bel bağlamıştı ancak 1938'e kadar hepsi gidecekti. Daha sonra Britanyalılar, Hitler'in çevresindeki "vahşi" Nazileri dizginleyebilecek kişi rolüne Göring'i yükseltttiler. Watt, "British Intelligence", s. 249.

törler gibi, iç memnuniyetsizlikleri yatıştırmak için "dışarıda maceracılık" sergilediğini düşünüyordu.[11] Görünürdeki düşüncesizce girişimlerinin ekonomik krizden kaynaklandığı görüşünü paylaşanlar da vardı ve bu görüş memnuniyetsiz Almanlardan kaynaklıydı.[12] Moskova'da da Hitler'in kişiliği ya da rejiminin fiilleri, gizemli başarısının ve Batı'da kazandığı hoşgörünün ötesinde, hemen hemen hiç anlaşılmıyordu.[13] Sovyet istihbarat görevlisi Walter Krivitsky (Samuel "Shmelka" Ginsberg adıyla Avusturya-Macaristan, Galiçya'da doğdu) Batı'ya iltica etti ve 1938 yılında, önce en güvenilir Rus göçmen dergisinde sonra da *The Saturday Evening Post*'ta, Stalin ile Hitler arasında bir anlaşmaya varılmasının an meselesi olduğu tahminini açıkladı. Krivitsky Sovyetler'in gizli flörtleşmelerini ifşa ederken, asıl amacın "Stalin'in kendi niyetlerinde ne kadar samimi olduğuna, bir yakınlaşma sağlayabilmek için çok şeyi göze alabileceğine Alman liderleri ikna etmek" olduğunu ifade ediyordu.[14] Ancak Krivitsky, Stalin'in açık ve gizli aracılarının Nazi Almanyası ile ilişkide hiçbir ilerleme sağlayamamış olmasına inanmıyordu.

Hitler hayata başlarken, hiçbir noktada, Stalin kadar yoksulluk çekmedi (Hitler'in babası Habsburg İmparatorluğu'nda kıdemli gümrük memuruydu ve bir okul müdürü kadar maaşı vardı, daha sonra da dolgun bir emekli maaşı aldı.)[15] Ancak Hitler de bırakın üniversiteye gitmeyi temel eğitimini dahi tamamlayamamıştı. En az Stalin kadar gayretli olan Hitler geniş bir özel kütüphane oluşturmuştu fakat melodramlara, doğaüstü olaylara, Shakespeare'in Almanca çevirilerine, Büyük Friedrich'in Carlyle tarafından yazılan biyografisine, Henry Ford'un dört ciltlik *The International Jew: The World's Foremost Problem* [*Uluslararası Yahudilik: Dünyanın En Önemli Sorunu*] dizisine ilgi duyuyordu.[16] (Albert Speer, Hitler'e "dâhi amatör" adını takacaktı.) Führer yabancı dillere ya da Almanya-dışı seyahatlere ilgi duymuyordu. Tutku duyduğu alanlar, mimari, resim, sinema, klasik müzik, boks, şoförünün yanında ön koltukta oturarak Mercedes-Benz'i ile hız yapmaktı. (Hitler araba kullanmıyordu.) Entel havalar attığını düşündüğü insanlara sövüp sayardı ve daha rafine insanlar arasında gaf yapmaktan korkardı, başkaları tarafından onaylandığına dair en ufak bir belirti bile onu mutlu ederdi ve megalomanisini saklamazdı. Napolyon'u hatırlatan bir dille, "İnanıyorum ki," diyordu, "benim hayatım dünya tarihinin en önemli hikâyesi."

---

11 Bond, *Chief of Staff*, I, 8 Ağustos 1938, s. 155-156.

12 Hinsley vd., *British Intelligence*, I, s. 47, 68, 80.

13 Hitler, Bolşevizm ile ilişkilendirildiği için "diktatör" ifadesini reddederek Alman ırkının Führer'i olarak adlandırılmayı tercih ediyordu. Yahudilik, demokrasi, diktatörlüğün bir bütün olduğunu düşünüyordu. Nolte, *"Diktatur"*, I, s. 922; Schmitt, *Die Diktatur;* Cobban, *Dictatorship.* Baehr, "Dictatorship."

14 Krivitskii, "Iz vospominaniia sovetskogo kommunista."

15 1933 yılında Hitler kendi çocukluğu ve gençliğine ilişkin tüm özel belgelere el konulmasını sağladı. Bunlar Nisan 1945'te imha edilecekti. Ullrich, *Hitler: Ascent*, s. 17.

16 Ryback, *Hitler's Private Library.* Hitler'in 16 bin ciltlik kütüphanesinden yaklaşık 1.200 kitap Kongre Kütüphanesi'nde bulunuyor.

Bazı çağdaşları, Hitler'in titreyen dudaklarıyla bitmek bilmez uzun monologlarını, kendini kaptırmaya yatkınlıktan ziyade yetersizliklerini gizleme çabasına yoruyorlardı zira kendisini dizginleyebiliyor ve hoşsohbet birine de dönüşebiliyordu. Nazizmin kuruluş yıllarından kalma Münih "sokak savaşçıları" ile buluşma toplantıları en rahat hissettiği yerdi ancak onları sadece yılda bir kez görüyordu. Hiç kimseye tam manasıyla güvenmiyordu. (Joachim von Ribbentrop, "Ben ona hiçbir zaman yakın olmadığım gibi, yakın olan başka birini de görmedim," diyecekti.) Hitler sadece Bayreuth'daki Wagner ailesi ve fotoğrafçısı Heinrich Hoffmann'ın ailesiyle birlikteyken sakınmasız ilişkilerin tadını çıkarabiliyordu. Eva Braun ile de Hoffmann ailesi aracılığıyla (kendisi kırk Eva on yedi yaşındayken) tanışmıştı. Nihayet fiilen karısı olacak, sarı saçlarına ve mavi gözlerine rağmen, Hitler'in talimatıyla gizlice Yahudi soyundan olup olmadığı araştırılacaktı. ("Ari" olduğu anlaşıldı.)[17] Hitler et yemiyor, sigara içmiyordu, nadiren içki içiyordu ama pasta yemeye, çayına şeker boca etmeye bayılıyordu (diş sorunlarından mustaripti). Sağ kolunu kaldırıp ileri uzatarak uzun süre tutabilmek için egzersiz yapıyordu ve terlemekten nefret ettiği için günde birkaç kez yıkanıyordu. Uykusuzluk çekiyordu, bacağında ve ayağında egzama vardı (çizme giymek sıkıntı yaratıyordu), mide ağrıları vardı. Mide ağrısı nöbetleri nedeniyle kanserden öleceğini söylüyordu. Annesi kırk yedisinde ölmüştü ve yakınlarına kendisi için de erken ölümün kader olduğunu söylüyordu. (Mayıs 1938'de, *Anschluss*'un ardından vasiyetini yazmıştı.)[18] Şarlatan doktorunun yazdığı ilaçları yutuyor ama mutfak çalışanlarının kendisini öldürmek istediğinden şüpheleniyordu. Komandolarla çevrili olduğunda dahi tabanca taşıyordu. Rastgele yellenme alışkanlığı vardı.

Son derece sanayileşmiş, kültürde gelişmiş ve siyaseten sofistike bir ülkenin başına Hitler gibi kaba ve sıradan birinin geçmesinin izahı zor görülebilirdi fakat o Alman kitle ruhunun dirayetli bir öğrencisiydi. Yandaşlarını, kısmen mükemmel rol becerisiyle cezbediyordu. Sade ve alçakgönüllü bir tarz geliştir-

17 Hitler, sarışın güzel Maria Reiter'i 1926 sonbaharında Berchtesgaden'de tanıdı; o otuz yedi Mari ise on altı yaşındaydı. Kızın babası yerel Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucularındandı ve kız bir giyim mağazasını yönetiyordu. Hitler kıza "sevgili kızım" diye hitap ediyordu; kız ise ona Kurt diyordu. Yakınlıkları kesintilerle sürdü. Hitler Eva Braun'u Hoffmann'ın Münih'te bulunan stüdyosunda tanıdı. O sırada kırk yaşındaydı ve orta sınıf mensubu güzel Eva da on yedi yaşındaydı. Onu sahte isimle (Herr Wolf) sosis-bira'ya davet ediyordu fakat kız başlangıçta onu tersliyordu. Hitler'in hislerinin asıl hedefi, dalgalı koyu kahverengi saçlı, onun Münih'teki evinde ikamet eden yeğeni Geli Raubal'dı. Ancak 1931 Eylülü'nde evinde tabancayla vurulmuş olarak bulundu ve bu skandal Münih'te büyük bir şaşkınlık yarattı. Hitler o gün Münih'te değildi. Geli'nin ölümüyle Eva'nın ön plana çıkışı başladı: 1932 sonbaharında, Münih'te yaşamayı sürdüren ancak Hitler'le çok seyrek görüştükleri için umudunu yitiren Eva babasının tabancasıyla kendini vurdu fakat hayatta kaldı. 1935'te bir kez daha kendini öldürmeyi deneyecek ve başarısız olacaktı. 1936 yılbaşında o ve Hitler, etrafa duyurulmasa da, evli olmayan bir çift olarak yaşıyorlardı. Berlin'deki Reich Şansölyelik binasında, Hitler'in çevresindekilerin neredeyse tamamı erkekti ancak Berghof dağ sığınağında Hitler Eva'ya, kendi yatak odasına bitişik bir özel daire tahsis etti ve bu inziva mekânını sevgili olarak o çekip çevirmeye başladı, yemeklerde (Hitler'in solunda oturuyordu), ırk ve küresel fetih konuşmalarında yanında bulunuyordu. Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, s. 353; Görtemaker, *Eva Braun*.

18 Speer, *Erinnerungen*, s. 116.

mişti, cüzdan taşımıyordu, askerî üniforma giymeyi tercih ederken Birinci Sınıf Demir Haç ve Altın Parti rozeti dışında madalya takmıyordu. Hafızası olağanüstüydü. İnsanları ve durumları taklit etme becerisi yüksekti. "Somme Muharebesi'nin ilk günündeki yaylım ateşini daha canlı tasvir edebilmek için," diyordu Ernst "Putzi" Hanfstaengl, "Fransız, İngiliz ve Alman havan toplarının ve obüslerinin ateşleme, iniş ve çarpma sesleriyle ilgili geniş bir repertuar kullanıyordu, makineli tüfeklerin tak-tak seslerini taklit ederek tasviri zenginleştiriyordu."[19]

Führer Berlin'de görkemli bir Şansölyelik binası yaptırmış ve mevcut binayı "Bir sabun firmasına daha uygun," diyerek terk etmişti. Bir yıldan daha kısa sürede hazır hale getirilen bu dört yüz odalı anıtsal yapının ön cephesinde kare kolonlar ve çift kanatlı beş metre yüksekliğinde kapılar vardı. Kapı çevreleri bronzdu ve pençeleri gamalı haç tutan taş kartallarla bezenmişti. Binanın ikinci katında bulunan ve resepsiyonlar için kullanılan büyük salona açılan yüz elli metrelik Mermer Galeri, Versay'ın Aynalı Salonu'na göre iki misli büyüklükteydi. Hitler, mimarı Albert Speer'e, "Girişten resepsiyon salonuna giden uzun yolu yürürken Alman Reichı'nın sahip olduğu gücü ve büyüklüğü hissedecekler!" diyordu. Bu arada Hitler eski "sabun" binasında yaşıyor ve mütevazı çalışma odasını merkez ofisi olarak kullanıyordu. Yeni Şansölyelik binasının Mermer Galerisi yakınındaki devasa "çalışma odasının" dört kapısında ziyaretçilerini dört ana erdem –Cesaret, Metanet, Adalet ve Bilgelik– portreleri karşılıyordu. Hitler'in Şansölyelikteki uzun öğle sonrası yemeklerinde (saat 14.00-15.00 gibi başlıyordu) elli kişi bulunabiliyordu; emir subayına geleceklerini bildiren bir telefon açmaları yeterliydi – davete gerek yoktu. Bu insanlar Almanya'nın yüksek rütbeli subayları ya da sanayicileri değil Reichsleiter, Gauleiter ve genellikle Münih'ten eski parti yoldaşlarıydı. Akşam yemekleri daha samimi bir ortamda yeniyor ve altı ila sekiz kişi katılıyordu –Hitler'in doktoru, fotoğrafçısı, pilotu, telsiz operatörü, özel sekreteri (Martin Bormann)– ve burada, Speer'in iddiasına göre, "Genellikle Hitler kendi hayatına ilişkin hikâyeler anlatıyordu."[20]

Gerçi Hitler sıklıkla Berlin dışında oluyor, her fırsatta Bavyera dağlarındaki sığınağına, Berghof'a kaçıyor, oradaki sofra sohbetlerinde ırk ve küresel fetih üzerine uzun konuşmalar yapıyordu. Tıpkı Stalin gibi Hitler de yalnız kalmaktan rahatsızlık duyuyordu. (Goebbels, "Hitler etrafında insanların olmasına ihtiyaç duyuyor," demişti daha önce. "Yoksa arpacı kumrusu gibi düşünüyor.")[21] Ancak Stalin'den farklı olarak, Führer rutine uymaya razı gelmiyor ya da beceremiyordu. Nazi Almanyası özel amaçlı kurumların ve yetkili kişilerin hızla

19 Ullrich, *Hitler: Ascent*, s. 380-411; Hanfstaengl, *Zwischen Weissem und Braunem Haus*, s. 165; Speer, *Spandauer Tagebücher*, s. 523; Joachimsthaler, *Hitlers Liste*, s. 362; Ribbentrop, *Zwischen London und Moskau*, s. 48.

20 Speer, *Inside the Third Reich*, s. 140, 154. Filmler gösterildiğinde korumalar ve kadın personel de içeri alınıyordu.

21 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, II/ii, 29 Mart 1932, s. 251.

çoğalmakta olduğu, farklı çıkarların çatıştığı bir yerdi – parti, ordu, bürokratik çıkar grupları, özel sanayi.[22] Hitler komitelere ya da kurumlara başkanlık etmekten hoşlanmazdı ve yetkililerle herhangi bir toplantı yapmadan uzun süreler geçirdiği olurdu.[23] 5 Şubat 1938'den sonra zaten seyrek düzenlenen kabine toplantıları hepten yapılmaz oldu. Hitler'in gayreti, ilk taslak metni dikte ettikten sonra dolmakalemle yazdığı konuşma metinlerini hazırlamakla ve askerî meselelerle sınırlıydı. Geç uyanıyordu ve işe öğleden sonra gidiyordu, Reich basın şefinin derlediği gazete kupürlerine göz atıyor, sonra "kahvaltı" ediyor ve kendi personelinden uzak duruyordu. (Speer daha sonra şöyle diyecekti: "Kendi kendime soruyordum: Acaba gerçekten ne zaman çalışıyor?")[24] Masası bomboştu ve zaten hemen hemen masasında hiç çalışmıyordu. (Hitler Gençliği'nin başkanı, "Onun için, masalar sadece dekorasyon malzemesi," diyordu.) Raporlar okunmuyordu. 1930 yılında bir süre Hitler'in emir subaylığını yapan Fritz Wiedemann, "Dosya okumaktan hoşlanmazdı," diyecekti. "Benden ilgili belgeleri asla istemeden, çok önemli konularda kararlar aldığını biliyorum. Birçok meselenin fazla kurcalanmadığında kendiliğinden çözüleceği düşüncesindeydi."[25]

Stalin'in rejiminde de doğaçlama hâkimdi ancak despot belgeleri yalayıp yutuyordu ve Moskova'dan uzakta, güneyde olduğunda dahi harıl harıl telefon ve telgraf kullanıyor, kuryelerden faydalanıyordu.[26] İnsanları genellikle şaşkına çeviren, Stalin'den habersiz nelerin döndüğünü öğrenmek değil kontrolü altındaki istihbarat miktarı ve müdahale ettiği alanların sayısıydı. Zaten giderek seyrekleşen resmî Politbüro toplantılarına tümüyle son vermişti fakat Hitler ne denli ilgisizse o da ayni ölçüde takıntılıydı. Stalin yazılı talimatları okuyor ve imzalıyordu; Hitler devlet işlerini genellikle konuşarak sürdürüyordu ve ilgililer –tuhaf bir biçimde toplanmış getirilmiş bir grup da olabiliyordu– daldan dala atlanan konuşmalardaki parçaları birleştirerek karara ulaşıyor ya da daha sonra ona doğrulatmaya çalışıyorlardı. Tüm bu işler için Şansölyelik ve Führer toplantıları arasında sıkı bir eşgüdüm sağlanmıştı. Bürokratik çekişmelere dahil olmaktan kaçınıyordu zira istenmeyen kararların ve bozulan ilişkile-

22 Neumann, *Behemoth;* Hayes, "Polycracy and Policy", s. 190-210; Broszat, *Hitler State*; Broszat, *Der Staat Hitlers.* Aynı zamanda bkz. Trevor-Roper, *Last Days of Hitler*, s. 54; Overy, *Göring*, s. 4.

23 28 Ekim 1938'de Reich Şansölyelik Başkanı (Lammers) –Hitler ile devlet bakanlıkları arasındaki bağlantı– Hitler'in yaverine yazarak, acil devlet meseleleri ile ilgili bilgi almak için yalvarıyor, Hitler'i altı haftadan daha uzun bir süredir görememekten yakınıyordu. Noakes ve Pridham, *Nazism*, II, s. 245.

24 Speer, *Inside the Third Reich*, s. 145.

25 Wiedemann, *Der Mann*, s. 69; çevirisi, Noakes ve Pridham, *Nazism*, II, s. 207-208. 1933'ten sonra Hitler neredeyse hiç yeni bir şey yazmadı. Bunun belki de önemli bir istisnası, 1935-1936 ekonomik krizinde öfke ve hayal kırıklığı ile yazdığı "Dört Yıllık Rapor"du (1936); Hitler bu raporu, sadece, her ikisi de asker olan iki kişiye iletti: Göring ve Blomberg. (Çok daha sonra bir kopyası da Speer'e gönderildi.) Ekonomi bakanına gönderilmedi. Kershaw, "Working towards the Führer", s. 90.

26 Bir biyografi yazarına göre Stalin, "Önemsiz meseleleri... çözmekten keyif alıyordu." "Kendisi olmadan hiç kimsenin bir şey yapamadığı, her şeyi kendisinin halletmesi gerektiği düşüncesine alışmıştı." Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 147.

rin tarafı olmak istemiyordu.[27] Dışişlerinden Yahudi meselesine, kendisi için çok önemli konularda Hitler birden fazla kurumun dahlini teşvik ediyordu. Speer'in de söylediği gibi, zaman zaman aktörleri, "dikkatle dengelenmiş bir karşılıklı husumetle" karşı karşıya getiriyordu. Çılgınlıkla atalet arasında gidip gelen Hitler tırnaklarını yiyerek en zor kararları geciktirdikçe geciktiriyor, bu durum diğerleri için uzun bir bekleme süresi anlamına geliyordu. Sekreterlerden biri, "Bazen," diyordu, "duruyor ve sessizce Lenbach'ın Bismarck portresine bakarak düşüncelere dalıyor ve adeta yeniden dolaşmaya başlamak için kendini topluyordu."[28]

Stalin zaman zaman üst düzey yetkililerinin karılarını rehin alıyor, yardımcılarını tutuklayıp infaz ediyordu; Hitler 1933 öncesindeki yoldaşlarının –Göring, Goebbels, Himmler ve diğer birkaç kişi– devlet içinde güç odakları oluşturmalarına izin veriyordu.[29] Hitler seçkinlerin ve güçlü grupların tercihlerine hoşgörü gösterilmesi gerektiğinin farkındaydı. "Hitler için çalışmak" olarak adlandırılan yönetme tarzının, onun isteklerini tahmin etme ve beğenisini kazanma umudundaki yardakçılarını inisiyatif alarak yarışmaya teşvik ettiği söyleniyordu ama bu durum sadece belirli alanlarda mümkün olabiliyordu ve Hitler astlarının böylesi inisiyatifler almaya çalıştıklarını fark ettiğinde genellikle durdurmak için müdahalede bulunuyordu.[30] Stalin denetleyiciliği ve öfke patlamaları, etkin risk alma ihtimalini devre dışı bırakıyordu. Yerel görevliler neredeyse her koşulda açık talimatları bekliyorlardı ancak bunun her zaman

27 Kershaw, *Nazi Dictatorship*, s. 70.

28 Ullrich, *Hitler: Ascent*, s. 397 (atıfta bulunduğu kaynak, BA Koblenz N 1340/384); Speer, *Erinnerungen*, düzeltilmiş metin, 2. basım, bölüm 1; Schroeder, *Er War Mein Chef*, s. 78-81.

29 Shirer, *Rise and Fall*, s. 275-276. Bracher'in de belirttiği gibi, "Führer'e en yakın kişiler arasında, Mart 1933 büyük yeni katılım dalgasından önce katılanlar vardı." Kendisine "hemen ulaşabilme hakkıyla" ayrıcalıklıydılar. Bracher, *German Dictatorship*, s. 277; Bracher, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, s. 607.

30 Kershaw, "Nature of the Hitler Dictatorship", s. 117; Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, s. 527-591; Noakes ve Pridham, *Nazism*, II, s. 207. Adolf Eichmann ifadesinde, "Hitler ne zaman bir konuşma yapsa –ve her seferinde şaşmaz biçimde Yahudi meselesine değiniyordu– her kesim ya da hükümet organı kendilerinin bir şeyler yapması gerektiğini düşünüyordu." Spesifik vakalara gelecek olursak –mesela, 8-9 Kasım 1938'de vuku bulan ve Kristallnacht (Kristal Gece/Kırık Camlar Gecesi) adıyla bilinen, 100 Yahudi'nin öldürüldüğü ve Yahudilere ait 7.500 işyerinin saldırıya uğradığı vaka– Hitler, girişimi açıkça onaylıyordu. 6 Aralık 1938'de Göring, Führer'in öyle istediği varsayımına dayandırılan fiillere karşı Bölge Valilerini [Gauleiter] uyardı. Von Lang, *Eichman Interrogated*, s. 59; Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, VI, 10 Kasım 1938, s. 179-181; Friedlander, "Path that Led into the Abyss." Aynı zamanda bkz. Rebentisch, *Führerstaat und Verwaltung*. Kershaw kavramı çok geniş anlamıyla sunmuştu –bir işadamının en iyi adayı Ari kimliğini sorgulayarak tespit etmesi; sıradan insanların komşularına zarar vermek üzere Gestapo'ya ihbar ederek kişisel hesaplarını görmeleri– ve bu kisve altında yaşamak, Nazi egemenliği altında yaşamak ile aynı anlama geliyordu. Kershaw, ayrıca, "Hitler'in baypas edilebileceği ya da hiçe sayılabileceği gibi bir fikir asla söz konusu değildi, kilit kararlar sadece onun tarafından alınabilirdi. Sonunda harekete geçmeye karar verdiğinde bunu... acımasızca gerçekleştirirdi," diye bizzat kendi söylüyordu. Kershaw, *Hitler: 1889-1936*, s. 328. Aynı zamanda bkz. Kershaw, "Uniqueness of Nazism"; Mommsen, "Hitler's Position", s. 163-188; Kershaw, *Nazi Dictatorship*, 4. baskı, s. 59-79. Führer'in beğenisini kazanmak için yardakçıların yarış halinde olmaları ve bu durumun daha radikal politikalara zemin hazırladığı düşüncesi Hannah Arendt'te görülür. Seweryn Bialer bu olguyu "önleyici itaat" diye adlandırır. Bialer, *Stalin's Successors*.

sağlanması mümkün değildi, bu nedenle "*vozhd* [önder] için çalışma" değil ama kedi-fare (aldatma, yalan söyleme, gizleme) yöntemine yöneldiler. Bunun sonucu Stalin'in daha da amansız davranmasıydı. Sovyet siyasi aygıtının yaşadığı felç hali Hitler tarzı göstermelik mesafelilikten değil aşırı merkezileşme ve her şeyi yapması mümkün olmayan tek adama bağımlılıktan kaynaklanıyordu. Sonuçta, ister Küçük Köşe'de ister Yakın ya da Soçi Kır Evi'nde, Şansölyelikte ya da Berghof'taki dağ sığınağında olsun, her şey tek kişinin etrafında dönüyordu. Her bir memurun rüyası Hitler'in ya da Stalin'in kişisel temsilcisi gibi hizmet edebilmek, belirlenmiş bir faaliyet alanında yetki sahibi olmaktı.

Beria görevi devralıyor

Yezhov yurtdışına kaçarak Sovyet Devleti'ne darbe indirme ve Stalin'den öç alma planları yapabilirdi fakat kır evine çekilmekle yetindi. 19 Kasım 1938'de "Politbüro", NKVD komiserini Küçük Köşe'ye çağırdı ve akşam 23.10'dan sabaha karşı 04.20'ye kadar bir NKVD bölge başkanının (Victor Zhuravlyov) onunla ilgili ihbarını –arka planda Beria vardı– tartıştılar.[31] Yezhov Stalin'e hitaben kaleme aldığı ve muhtemelen göndermemeye karar verdiği mektubunda, "İki yıllık yoğun ve fazlasıyla gergin çalışma tüm sinir sistemimi ciddi bir biçimde harap etti," diyordu.[32] Sovyet casusluk kurumunun yabancı ajanların eline geçmesine izin vermekle suçlanıyordu. 23 Kasım'da Yezhov bir kez daha Stalin'in ofisindeydi –geçen iki yıl boyunca bu ofiste toplam yaklaşık 900 saat geçirmişti– ve üç buçuk saat süren bu ziyaret son olacaktı: Stalin Yezhov'un istifasını gözden geçirdi.[33] 25 Kasım'da despot tüm bölge parti sekreterliklerine gönderdiği telgrafla NKVD'nin hataları hakkında Zhuravlyov'un ihbarına değiniyor ve "Merkez Komite'nin Yezhov'un istifa isteğini kabul ettiğini" belirtiyordu.[34] *Pravda* gecikmeli olarak arka sayfadan duyurdu (8 Aralık). NKVD

31 Zhuravlyov'un ihbarı NKVD komisyonunun oluşturulmasından sonraydı. Beria mektubu 13 Ekim 1938'de Stalin'e ulaştırmıştı. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 249-250; *Na prieme*, s. 245-246. Aynı zamanda bkz. Shreider, *NKVD iznutri*, s. 237. Zhuravlyov kısa bir süre için terfi alarak Moskova'da çalıştı ancak Beria onu Karaganda kamplarını yönetmesi için geri gönderdi. Yezhov'un yanıtı –suçunu kabul ediyor, sağlık durumunun kötülüğünden söz ediyor ve "Beria'nın yardımcım olarak atanmasını kötüye yordum, bana olan güvensizliğin bir işareti olduğunu düşündüm," diyerek istifa talebini iletiyordu– 23 Eylül (Kasım yerine) 1938 olarak yanlış tarihlenmişti. Kostrychenko ve Khazanov, "Konets Kar'ery Ezhova", s. 129-130 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1003, l. 82-84); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoie upravlenie*, s. 552-514 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1003, l. 82-84); Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 355-359 (RGASPI, f. 671, op. 1, d. 265, l. 16-26ob.). Aynı zamanda bkz. Sudoplatov ve Sudoplatov, *Memoirs of an Unwanted Witness*, s. 59. Sudoplatov anılarının arşiv materyalleriyle uyumlu olmasına bir örnek de buydu.

32 *Petrov ve Jansen, Stalinskii pitomets*, s. 355-359, 357'de (APRF, f. 57, op. 1, d. 265, l. 16-26ob.).

33 Kostrychenko ve Khazanov, "Konets Kar'ery Ezhova", s. 131 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1003, l. 34-5); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 611 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1003, l. 34-35).

34 Petrov ve Jansen, *Stalinski pitomets*, s. 354-355 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 58, l. 61-62); Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 611-612; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1003, l. 35 (Beria'nın atanması). 1938'in namlı infaz listelerinin sonuncusu 29 Eylül tarihliydi: APRF, f. 3, op. 24, d. 409-19: http://stalin.memo.ru/images/intro.htm. Ancak Volkogonov, askerî arşivlere atıfla, Sta-

başkanının infazı kitlesel tutuklamalara ve infazlara gölge düşürebilirdi ve bu nedenle Stalin Yezhov'u, şimdilik, Merkez Komite sekreterliği, Parti Denetim Komisyonu başkanlığı ve Su Ulaştırma Komiserliği'nde tuttu.

Beria henüz NKVD başkan yardımcısıyken, 1938 Eylül-Aralık ayları arasında NKVD lider kadrosundan 332 kişiyi tutuklamıştı. Tutuklananlar arasında merkez aygıttan yüz kırk kişi, Birlik ve özerk cumhuriyetlerden 18 NKVD komiseri vardı. Hâlâ görevde olan NKVD ajanlarının kafası karışıyordu.[35] Bu askerler için de geçerliydi. Bir Kızıl Ordu siyasi işçisi [komiser] "Şimdi, eğer bir düşmanı fark ettiyseniz ya da maskesini düşürdüyseniz bunu haber verecek kimse yok zira müdürünüz büyük ihtimalle halk düşmanıdır," diye şikâyette bulunuyordu. "Şunu sormalısınız: Kime inanılabilir ve kime rapor etmeli?" Bir diğeri düşmanın kim olduğunu soruyordu: Tutuklanan mı yoksa onu tutuklayan mı?[36] Aynı zamanda, insanlar mantıksal olarak kendi vakalarının tersine dönebileceğine inandıkları için –ki bunun doğru olmadığı anlaşılacaktı– umut dolu mektuplar yağıyordu. Sadece Savunma Komiserliği'ne *her gün* bu türden 2 bin mektup geliyordu.

Beria NKVD başkanı olarak kendisini yavaş yavaş kabul ettirdi. Başlangıçta grubundan bir grup insanı Moskova'ya getirmişti. Getirdikleri arasında, aristokrat bir Çarlık yetkilisinin oğlu ve bir Çarlık generalinin (Geçici Hükümet'te Savaş Bakanlığı yapmıştı) damadı olan, St. Petersburg Üniversitesi mezunu Vsevolod Merkulov da vardı. Beria'nın Kafkasya'daki astları arasındaki tek Rus kökenli olan Merkulov, Moskova'da başyardımcılığa atandı. Beraberinde getirdiği bir diğer kişi Bogdan Kobulov'du (d. 1904). Tiflisli bir Ermeni olan Kobulov, 1921 yılında tecavüz suçlamasıyla Komünist Gençlik Birliği'nden atılmış ve tutuklanmıştı. Önce gizli polis muhbiri ve sonra da ajanı oldu; Kobulov araştırma şubesi başkan yardımcılığına atandı. Yezhovcuların yok edilmesiyle Beria'nın adamları için çok geniş bir fırsat yelpazesi açılınca, Kafkasya'dan yenilerini çağırdı: Tsanava adıyla bilinen ve 1922 yılında kız kaçırma suçlamasıyla partiden ihraç edilen (bir yıl sonra geri alınmıştı) Lavrenti Janjava (d. 1900) Belarus NKVD başkanı oldu; Goglidze'ye (d. 1901) Leningrad NKVD teslim edildi; Vilnius Yahudilerinden (çoğu devrimden sonra yurtdışına kaçmıştı)

---

lin'in eline 1937-1938'de 383 infaz isim listesi geçtiğini fakat 12 Aralık 1938'de 3.167 ismin yer aldığını ancak suçlamaların ve "soruşturma" sonuçlarının bulunmadığı bir liste daha geldiğini iddia ediyor. Volkogonov, *Triumf i tragediia*, I/ii, s. 301 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, f. 32, op. 701323, d. 38, I. 14-16).

35 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 255-256. 1939 yılında 14.500 yeni NKVD personelinin 11 bini parti aygıtından ya da Komünist Gençlik Birliği'nden gelmişti. Merkez NKVD'ye yeni katılan 3.460 kişinin 3.242'si parti aparatçikiydi ya da Komsomol'du. Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 491-502. Toplumsal bir isyana dair en ufak bir ipucu yoktu. 1939 yılı başında, polis Moskova'da kendinden menkul bir "faşist örgüt" keşfetti. Belli ki çok az sayıdaki genç üyesiyle bir bayrak tasarlamışlar, Kızıl Ordu Günü'nde yetmiş afiş asmışlardı, yazılamalar yapıyor, şiirler yazıyorlardı. Anlaşılan, Nazizm, anti-semitizm ve Rus milliyetçiliğini de tartışıyorlardı. Dört kişi tutuklandı; üçünün on dokuz yaşında olduğu anlaşıldı ve örgüt elebaşı da on yedi yaşındaydı. NKVD bu vakayla ilgili beş cilt üretti. Rittersporn, *Anguish*, s. 174 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 81a, d. 335, I. 109-114).

36 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 332 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 39, d. 54, I. 114, 119, 154).

varlıklı bir tüccar aileden gelme Solomon Milshtein (d. 1898) araştırma şubesi başkan yardımcılığı ile başlamış ama daha sonra yeni kurulan NKVD demiryolu taşımacılık şubesinin başına geçmişti; Vladimir Dekanozov da (d. 1898) bir dizi yüksek makamda görev yaptı.[37]

Moskova NKVD'deki Gürcü oranı %3,13 iken (Ocak 1938) –ki zaten bu oran toplam nüfus içindeki ağırlıklarının iki katıydı– %7,84'e yükseldi (Temmuz 1939).[38] Gürcüleri bir kenara bırakacak olursak, Beria'nın NKVD'sinde azınlıklar, özellikle de Yahudiler dramatik bir düşüş yaşarken etnik Ruslar yükseliyordu.[39] Zamanında, parti-karşıtı girişimleri ve selefinin hatalarını ortadan kaldıracağı konusunda Yezhov'a güvenenler, Beria'ya da aynı şekilde yaklaştı. Yezhov zamanında tutuklanan bazı kişilerin serbest bırakılması da bu tür yanılsamaları güçlendirdi. Yezhov'a güven duyma hatasından dönmesi, yeni, enerjik ve sadık bir üst düzey yetkili seçmesi nedeniyle Stalin takdir edilecekti.[40] Beria'nın gücünün zemini Yezhov ya da Yagoda'dan tamamen farklıydı. Ancak Stalin, Beriacı olmayanların bazı kilit makamlara yerleştirilmelerini sağlayacaktı (Malenkov'un olası NKVD başkan başyardımcısı adayları arasında bulunan Sergey Kruglov kritik NKVD personel şubesinin başına getirildi).[41] Stalin, Musavat'taki rolüyle ilgili belgeleri teslim etmesi için Beria'ya da talimat verdi; Beria bu belgelerin toplanıp teslim edilmesi görevini Merkulov'a verdi.[42]

Sorumluluk devri

Stalin kendi güçlü ajan ağını çökertmişti: Yurtdışında yerleşik 450 ajanın 275'i kendi rejimince tutuklanmıştı.[43] Ocak 1939'da, "SSCB NKVD'nin yurtdışında

37 Khaustov, "*Deiatel'nost' organov*", s. 146 (TsA FSB, f. 3os, op. 6, d. 11, l. 185). Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie*, s. 629-630 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1004, l. 22). Aynı zamanda bkz. Knight, *Beria*, s. 91. 1939'da 1.960 NKVD ajanı daha tutuklanırken, aralarında sınır muhafızları ve Gulag'da görev yapanlar da vardı. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 151; Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 259. 1939'da yaklaşık 7.372 NKVD personeli salıverildi. Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 501; yekûnolarak, Ekim 1936'dan 1939 sonuna kadar NKVD personelinin %60'ı değişirken, 1939 yılında yeni 21.088 kişi ajan pozisyonuna atandı. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 259.

38 Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 495.

39 1 Ekim 1936 tarihi itibarıyla, devlet güvenlik çalışanı en kıdemli yüz on ajan arasında kırk üçü Yahudi (deklare edenler), kırk ikisi doğu Slavı'ydı (Rus, Ukraynalı, Belaruslu), ayrıca dokuz Letonyalı, beş Polonyalı ve iki etnik Alman vardı; Eylül 1938'de en kıdemli yüz elli kişinin doksan sekizi etnik Rus, otuz ikisi Yahudi'ydi, Letonyalı yoktu ve sadece bir Polonyalı vardı. 1939 yılında, yüz yirmi iki Rus, altı Yahudi ve on iki Gürcü vardı. Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 492-500.

40 Simonov, *Glazami cheloveka moego pokoleniia*, 27 Şubat 1979, s. 58.

41 Gürcü NKVD'si, Abhazya'nın ezilmesine yardım eden Beria'nın adamı Avksenti Rapava'ya verilmişti. Guruli ve Tushurashvili, *Correspondence*, s. 89 (Beria'dan Stalin'e, 21 Ekim 1937).

42 Transfer Ağustos 1938'de Beria'nın desteğiyle gerçekleşti. Merkulov: RGANI, f. 5, op. 30, d. 4, l. 76-77: Malenkov'a mektup, 23 Temmuz 1953; "'Khochetsia prokliast' den' i chas moego znakomstva s Beriia'", s. 101 (APRF, f. 3, op. 24, d. 465, l. 2-28); Tumshis, *VChK*, s. 211.

43 Kuromiya ve Peplonski, "Stalin und die Spionage", s. 29. Stalin'in kendi yarattığı kaosun ortasında, NKVD ajanları bir yabancı büyükelçinin incelenen mektubunu yanlışlıkla diğer bir büyükelçinin zarfına koymuşlardı. Plotnikova, "Organy", s. 77, 79.

tek bir ajan koordinatörü ve kendisini kanıtlamış tek bir ajanı yok. NKVD yurtdışı şubesinin çalışmaları fiilen yerle bir edilmiş durumda ve esas itibarıyla, en temelden örgütlenmesi gerekiyor" bilgisi despota iletildi.[44] Benzer biçimde, askerî istihbarat kurumunun kilit batı şubesi başkan vekili de gönderdiği raporda, "Kızıl Ordu'nun istihbarat kolu yok. İstihbaratın temelini teşkil eden ajan ağı neredeyse tümüyle yok edildi," diyordu.[45] Aslında seçilmiş yabancı ajanlar ve muhbirler hâlâ sahadaydı fakat Varşova ve Tokyo'daki Almanya elçilikleri gibi birkaç istisna dışında, bu ajanların enformasyon ileteceği yöneticileri yoktu. Beria casusluk faaliyetini yeniden inşa etmeye girişecekti.

Başarılı bir casusluk faaliyetiyle dahi Hitler'i tartmak güçtü: *Fiilen* daha ne kadar ileri giderdi? Gerçekten nereye kadar gidebilirdi? Göreceli olarak inanılmaz zayıf bir pozisyondan başlamıştı. Almanya bir savaş kaybetmişti, ordusu, deniz ve hava kuvvetleri ya da mali becerisi yoktu, Hitler'in girişimleri kaçınılmaz olarak zikzaklarla doluydu, fırsatçıydı, tahmin edilmesi güçtü. Ülkesine yönelik adil olmayan muameleyi kınıyor, "tavizler" veriyor, saldırmazlık antlaşmaları ve barış üzerine biteviye konuşuyordu. Bakış açısı, geçmişten gelen Alman milliyetçiliğinin aşırı heyecanlı bir sürümü olduğunu düşündürecek kadar bulanıktı.[46] Aslına bakılırsa, Nazilerin nihai hedefleri –sözde küresel Yahudi komplosunu yok etmek; Avrupa üzerinde Alman ırkının egemenliğini tam anlamıyla yerleştirmek– öylesine imkânsız görünüyordu ki durumun farkında olan bazı yardakçıları Hitler'in tam olarak kastettiğinin bu olduğuna da inanmıyorlardı.[47] Münih doğumlu Konrad Heiden, 1936-1937 yılında sürgün sırasında, iki ciltlik ilk ciddi Hitler biyografisini yayımlarken, Avrupa kıtasını ele geçirmek için Almanya'nın hammadde ve besin kaynaklarının yetersiz kalacağını zira daha öncekine benzer herhangi bir yeni çatışmanın uzun süreceğini iddia ediyordu. Heiden'in bir diğer tahmini, Hitler'in yeniden silahlanmasının karşı-silahlanmayı ve Almanya-karşıtı ittifakları tahrik edeceğiydi.[48]

44 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 162-163 (TsA FSB, f. 3, op. 7, d. 4, l. 14).

45 Kochik, "Sovetskaia voennaia razvedka", (13 Aralık 1938). Khaustov şöyle yazmıştı: "1930'lu yılların ikinci yarısı boyunca Stalin'e gelen özel raporların sonuçlarından hareketle, Avrupa'daki temsilciliklere değerli kaynaklar seçmekte başarılı olduğumuz söylenemez." Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 292.

46 Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik*; Maser, *Hitlers Mein Kampf*; Hildebrand, "Hitler's *Mein Kampf*, Propaganda oder Programm?"

47 Jackel, *Hitler's Worldview*, s. 47-66. Hitler anti-semitizmi oy getiren bir günah keçisi taktiği gibi kullanmıyordu, aksine, iktidarını derinden bağlı olduğu anti-semit gündemi için seferber ediyordu. Kershaw, *Nazi Dictatorship*, 4. baskı, s. 93-132.

48 Heiden 1920'li yıllarda memleketinde yayımlanan liberal *Frankfürter Zeitung*'un muhabiriydi, Hitler'in kışkırtıcılıklarını izliyordu, daha sonra 1933'te, önce İsviçre ve nihayet Fransa'ya gitmeden önce, Saarland'a sürgüne gitmişti. Önsözde (1935), "Bu kitabın 'kahramanı' ne süpermen ne de bir kuklaydı," diye yazmıştı. "İlginç bir çağdaşımız ve nicel olarak değerlendirilirse, kitleleri ayağa kaldırma konusunda tarihte eşi benzeri olmayan bir adam." Hitler'i hem Avrupa'nın bir yansıması ve hem de anti-tezi olarak tasvir ederken, Avrupa'yı, hem ortak çıkar ve hem de özgürlük ve barışı mümkün kılan demokrasi topluluğu addediyordu. "Tüm ulusların özgürce seçilmiş temsilcilerinden oluşan bir halk parlamentosu" çağrısı yapıyordu ve bu parlamento, "Cenevre'deki diplomat ve bürokrat konferansının" yerini almalıydı. Heiden, *Hitler*, II, s. 267, 369. Birinci cilt tercüme edilmişti, *Hitler: A Biography*, A. A. Knopf, New York, 1936.

Ancak 1939 yılının başlarında böylesi bir engelleyici koalisyon oluşmadı.

Stalin için Batılı emperyalistlerle uzlaşma her zaman yanılsamalar barındıran tehlikeli bir oyundu: Kapitalistlere asla güvenilemezdi çünkü Sovyet iktidarının varlığını kalıcı olarak kabullenmeleri hiçbir zaman mümkün olamazdı. Lenin gibi o da emperyalistlerin her türden vaatlerini hor görüyordu. Tıpkı Polonyalı Piłsudski'nin, bir zamanlar, sözde Polonya-karşıtı Nazi rejimiyle saldırmazlık antlaşması imzalayabilmek için Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı kullandığı gibi Britanya da aynı oyunu oynayacak ve Hitler'le antlaşmaya varabilmek için Stalin'le yürütülen müzakereyi kullanacaktı. Eğer Britanya ve Almanya 1914 öncesinde anlaşabilseydi, bir dünya gücü olarak Rusya'yı yok edebilirdi.[49] Londra ile Berlin arasında böylesi denge bozucu bir evliliğe engel olmak Stalin'in saplantısı haline geldi. Britanya neredeyse Hitler'in iktidarı ele geçirdiği andan başlayarak, Almanya ile yakınlaşarak onu SSCB'ye yönlendirme çabalarına dair sürekli olarak istihbarat alıyordu.[50] Britanyalı yetkililer tam da aynı şüpheyi tersi yönde duyuyor, Stalin'in kendileriyle müzakerelerini Hitler ile kendi antlaşmasını sağlamanın bir taktiği olarak görüyorlardı, böylelikle (Chamberlain'in kızlarından birine özel sohbette söylediği gibi) "bizi Almanya ile savaşa sokmak için sahne gerisinde sinsice ve kurnazca ipleri elinde tutmaya çalışıyor," diye düşünüyorlardı. Britanya'nın bakış açısına göre, esas kavga Nazizm ile komünizm arasındaydı.[51]

Britanya müesses nizamının birçok mensubu, Britanya İmparatorluğu'nu tehdit eden sömürgelerindeki devrimcilerin kaynağı olarak gördükleri Bolşeviklerden nefret ediyordu ve Rusya, yanlış insanlar tarafından yönetilen yarı-barbar bir ülke addediliyordu. 1930'lu yılların başlarında, Sovyetler Birliği'ndeki Britanya Başkonsolosu Reader Bullard, Litvinov'u –1876 yılında, Meir Henoch Mojszewicz Wallach-Finkelstein adıyla Białystoklu varlıklı bir Yahudi ailesine doğmuştu– tanımlarken, "Varşovalı Yahudi" ve "utanmaz bir yalancı" ifadelerini kullanıyordu.[52] Sağlam temellere dayanan Rusya'ya yönelik şüphenin ve anti-semitizm çeşnili köklü anti-komünizmin ötesinde, Sovyetler Birliği ile ittifak, savaşın kaçınılmazlığına olan inancın fiilî bir göstergesiydi.[53] Demokrasi yönetimi altındaki sıradan Britanyalıların çoğu, Büyük Savaş'ta yok uğruna yaklaşık 1 milyon kişinin katledildiği düşüncesindeydi. Savaş dört yılda devletin borcunu ona katlamıştı.[54] Britanyalı çoğu muhafazakâr –sadece Tory hü-

49 Yaney, "*War and the Evolution of Russian Government*", s. 302-303.

50 *Khaustov ve Samuelson, Stalin, NKVD*, s. 30-32.

51 Britanya Başbakanı Stanley Baldwin 1936 yılında bir grup parlamentere, "Eğer Avrupa'da verilmesi gereken bir savaş varsa," diyordu, "bu savaşı Bolşeviklerin ve Nazilerin verdiğini görmek isterim." Şunu da söylüyordu: "Eğer doğuya yönelirse [Hitler], kalbim kırılmaz." Middlemas ve Barnes, *Baldwin*, s. 947; Carley, "Soviet Foreign Policy."

52 Bullard meslektaşı Britanya'nın Moskova büyükelçisini de eleştiriyor, "Sovyet liderlerin namussuzluğu onu tiksindirmiyor," diyordu. Bullard ve Bullard, *Inside Stalin's Russia*, s. 144, 151.

53 Carley, *1939*.

54 Amiral Sir A. E. Chatfield 1934 yılı ortalarında, özel bir görüşmesinde, "Hiç kimse ile dalaşmamızı gerektirmeyen önemli bir konumdayız zira zaten dünyanın büyük bir bölümü ya da en iyi bölgeleri bizim elimizde, tek yapmamız gereken sahip olduğumuzu korumak ve başkalarının

kümetindekiler değil– Chamberlain'in, Hitler üzerinde nüfuz oluşturmak maksadıyla onunla müzakere etme politikasını bir ölçüde paylaşıyordu.[55] Muhalif İşçi Partisi'nin ekseriyeti, Nazilerin yükselme dönemi boyunca, silahlanmaya karşı çıkarak pasifist bir tutum takındılar.[56] Etkili bir Britanyalı gazeteci, genel havayı da yansıtan bir ifadeyle, "Kazansa da kaybetse de," diyordu, "bir dünya savaşı İngiltere için her şeyin sonu olacaktır."[57]

Britanya, küresel bir imparatorluğu savunurken zaten fazlasıyla genişlemiş hissediyordu. Afrika için kapışma asla tümüyle yatışmazken, Hindistan'da, Filistin'de, Kuzey İrlanda'da ve başka yerlerde isyanlar kaynak ve insan israfına yol açıyordu. Piyasadaki durgunluk ile yanlış yönetilen mali ve parasal sıkılaştırma da güven sarsıcı bir rol oynuyordu: 1938'deki reel hasıla 1918'den daha iyi değildi (yıllık GSYİH artışı ortalama %0,5'ti). Uzun sure Nazi Almanyası'nın yeteneklerini küçümseyen ve şimdi de fena halde abartan Britanya istihbaratının raporlarında yer alan çeşitli en kötü durum senaryoları, müzakere çağrılarının artmasına sebep oluyordu. Aynı durum Kızıl Ordu'nun olduğundan önemsiz görülmesi için de geçerliydi. Üstüne üstlük, Doğu Avrupa ve hatta bir bütün olarak tüm kıta, Versay Antlaşması'ndan bağımsız olarak, Britanya'nın öncelikleri arasında değildi.[58] Chamberlain, mali konularda muhafazakârdı. Kıtasal bir seferberlik gücünü finanse etmeyi şiddetle reddediyordu zira bu onun nazarında, Fransa'yı da Almanya'ya karşı risk alma konusunda yüreklendirecek ve Britanya hazinesini iflas ettirecekti.[59] Yine de Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne ve Kraliyet Donanması'na yatırım yapıyordu. Böylelikle, Chamberlain'in düşüncesine göre, eğer her şey başarısızlığa uğrar ve Hitler Batı Avrupa'yı istila etmeye yeltenirse –ki bu Fransız kara gücünün varlığı göz önüne alındığında pek mümkün görünmüyordu– Britanya adaları korunabilecekti.[60]

Chamberlain, Britanya'nın temel çıkarlarını ihlal etmeden Nazi Almanyası'nın ve aynı zamanda Faşist İtalya ve Japon İmparatorluğu'nun yarattığı sorunlara, ikili antlaşmalar aracılığıyla göğüs gerebileceğine, ayrıca bu güçlerin üçlü işbirliği isteklerini azaltabileceğine kendini inandırmıştı.[61] Başvurduğu diplomasi bileşimi (angajman, uzlaşma) ve –(esas itibarıyla bir barışa ulaşmak

---

elimizden almasına engel olmak," demişti. Chamberlain özel bir mektubunda, "Biz çok zengin ve çok savunmasız bir imparatorluğuz ve pek de uzakta olmayan, bize aç gözlerle bakan çok sayıda fakir maceracı mevcut," diye yazmıştı. (16 Ocak 1938). Thorne, *Limits of Foreign Policy*, s. 397-398 (Warren Fisher'e mektup, 4 Haziran 1934); Freiling, *Life of Neville Chamberlain*, s. 323 (Chamberlain'den Mrs. Morton Prince'ye).

55 Haas, *Ideological Origins of Great Power Politics*, s. 105-145. Aynı zamanda bkz. Neilson, *Britain, Soviet Russia*.

56 Overy, *Twilight Years*.

57 Gibbs, *Ordeal in England*, s. 409-410.

58 Schroeder, "Munich and the British Tradition."

59 Caputi, *Neville Chamberlaine and Appeasement*; McDonough, *Neville Chamberlain*; Mills, "Chamberlain-Grandi Conversations"; Parker, *Chamberlain and Appeasement*.

60 Layne, "Security Studies"; Peden, *Arms, Economics*, s. 127, 138; Reynolds, *In Command of History*, s. 99.

61 McKercher, "Deterrence", s. 119.

maksadıyla yapılan ve) yatıştırma politikası olarak bilinen– caydırıcılık önlemlerinin (yoğun bombardıman tehdidi) kökü 19. yüzyıla uzanıyordu ve Britanya politikasında kıymetli bir yere sahipti. Maliyetli bir savaşı tercih etmek yerine, karşı tarafın insafına hitap ederek ve tavizler vererek uluslararası tartışmaları yatıştırmanın bir yöntemiydi.[62] Balkan dalaşının bir eşdeğerini dünya savaşına çevirme hatasına düşmeye ne gerek vardı? En az önceki kadar kanlı bir anlamsızlığın tekrarının tehdidi ve potansiyel olarak daha da beteri –kıtanın komünist yıkımı– söz konusuydu.[63]

Almanya'nın düşmanı olan diğer bir büyük güç Fransa, Avrupa'da kalan tek büyük demokrasiydi. Kıskanılacak bir jeopolitik durumu yoktu. Fransa Büyük Savaş'ta zafer kazanmıştı fakat savaş, topraklarında büyük bir yıkıma da yol açmıştı ve sonrasında, yükselen Almanya'yı bastıracak imkânlara sahip değildi. Savaşta dengeyi bozan Birleşik Devletler olmuştu ve sağlayabileceği güvenlik garantileriyle 1920'li yıllarda Fransa'nın Almanya'ya, istikrarın gereği olan tavizleri –Britanya'nın da savunduğu türden tavizler– vermesine olanak tanıyabilirdi fakat Amerikalıların böyle bir isteği yoktu.[64] Hal böyle olunca, Fransa'nın savaş sonrası güvenliği zayıf üç destek üzerinde duruyordu: Almanya'nın Rhineland bölgesinin askerî işgali, silahsızlandırılmış Almanya'dan askerî anlamda üstünlük ve Almanya'nın doğusunda yeni kurulan bağımsız ülkelerle ittifaklar. İlk ikisi ortadan kalkmıştı. Üçüncüsüne gelince, Doğu Avrupa, güvenilir güvenlik ortaklıklarını sarsan yerel düşmanlıklar ve irredantizm nedeniyle karışıyordu. Fransa'nın Polonya ve Çekoslovakya ile kurduğu ittifak düzeni daha Hitler'in bir zorlaması olmadan çatırdadı.[65] Böylece, Majino Hattı'nın (inşasını başlatan savunma bakanının adıyla anılıyordu) gerisinde, Fransa bildik seçenekleriyle baş başa kaldı: Britanya ile ittifak ya da Rusya ile ittifak. Münih Antlaşması'ndan önce Tory hükümeti Fransa ile ilişkilere olağanüstü ihtiyatla yaklaşırken, Münih sonrasında küçük adımlar atarak Fransa ile temaslara başladı.[66]

Münih Stalin'i neredeyse tam aksi yöne itti: Fransa-Sovyet Paktı'nı yeniden onaylamadan önce feshetmeyi düşündü.[67] Stalin'in 1935 Fransız-Sovyet karşılıklı yardım antlaşmasını Alman iktidarına karşı –II. Nikolay'ın ayak izlerini takip ederek– gerçek bir askerî ittifaka dönüştürme çabaları sadece istikrarsız

62 Kennedy, "Tradition of Appeasement", s. 195.

63 Carley, *1939*, s. 108; Haslam, "Soviet-German Relations", s. 792 (Münih Paktı'nın görgü tanığı Lord Home'nin 1982 tarihli konferansına atıf).

64 Tooze, *Deluge*.

65 Doğu Avrupa'daki yerel düşmanlıklar, yararlanabileceği bir çekişme yaratarak Hitler'e fırsat sağladı. Bölgedeki "akut milli nefretlerden" Czesław Miłosz'un duyduğu tedirginlik nedensiz değildi. Milosz, *Native Realm*, s. 23.

66 Wolfer, *Britain and France*.

67 Dullin, *Men of Influence*, s. 265, atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 136, op. 22, pap. 172, d. 865 (17 Ekim 1938); *DVP SSSR*, XXI, s. 618-619 (Litvinov'dan Suritz'e, 4 Kasım 1938); Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 136. Stalin Potyomkin'i görevlendirerek, 1935 antlaşmalarının geçerliliğini koruduğunu Paris'e tekrar iletti. *DVP SSSR*, XXII/i, 27 Ocak 1939, s. 79-80.

askerî görüşmeler düzeyinde kalmıştı.[68] Britanya, Fransa-Sovyet askerî antlaşmasına kararlılıkla karşı çıkmayı sürdürmüş ve Paris, Münih fiyaskosuna ve ayrıca Moskova'daki Fransız büyükelçisinin Sovyetler Birliği'nin güvenilir bir güç olmadığı ve Berlin'le yakınlaşabileceği uyarılarına rağmen, Londra ile bağlarını koparmak istememişti.[69] Fransız genelkurmayı Kızıl Ordu'nun bir Avrupa savaşı için değerini yok sayıyor, SSCB'nin Almanya ile sınırdaş olmamasının ve Polonya ile Romanya'nın transit geçiş hakkı verme konusunda isteksizliğinin altını çiziyordu.[70] Stalin'in beş mareşalinden üçünü, Nazilere savaş planlarını ve başka sırları verdikleri yönündeki açık ithamlarla infaz etmesi, olası bir ortak olarak Kızıl Ordu'yla ilgili şüpheleri artırıyordu.[71] Zaten henüz dehşet verici infazlar tamamlanmadan Fransızlar askerî görüşmelerden çekilmişti.[72] Başbakan Daladier için –1933 yılında Troçki'ye Fransa'da sığınma hakkını o vermişti– diğer bir pan-Avrupa savaşı, "Avrupa uygarlığının tümüyle yok olması" ve "Kazak ve Moğol sürüleri"ne bir boşluk doğması anlamına geliyordu.[73]

---

68 Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Evropa*, s. 301 (RGASPI, f. 71, op. 25, d. 3695); Laney, "Military Implementation of the Franco-Russian Alliance." *Pravda* ve *İzvestiya*, Fransa-Sovyet Paktı'nın imzalanmasının (2 Mayıs 1935) ikinci yıldönümünde hayal kırıklıklarını dile getirdiler. 1937 sonunda Litvinov dahi, bir Fransız muhabire verdiği demeçte, Paris'i uyarmak üzere Sovyetler'in Nazi Almanyası ile yakınlaşmasının ihtimal dahilinde olduğunu ifade etti. Dreifort, "French Popular Front", s. 222, atıfta bulunduğu kaynak, Bullitt'ten (Paris) dışişleri bakanına, 17 Haziran 1937, Dışişleri Bakanlığı, no. 851.00/1684; Cot, *Triumph of Treason*, s. 362-363; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 153-154.

69 *DDF*, 2. seri, V, s. 311-312 (30 Mart 1937), 363-365 (8 Nisan), 507-509 (21 Nisan), 510-511 (21 Nisan), 613-614 (29 Nisan), 614-615 (29 Nisan), 615-618 (29 Nisan); Coulondre, *De Staline à Hitler*, s. 44; Ford ve Schorske, "Voice in the Wilderness", s. 556-561.

70 Dreifort, "French Popular Front." İçe yönelik bir Fransız analizi –"Fransız-Sovyet Askerî Temaslarının Olası Sonuçları Üzerine Düşünceler" (Mayıs 1937)– Moskova ile askerî bağları kuvvetlendirmenin sadece "Almanya, Polonya, Romanya ve Yugoslavya"yı uzaklaştırmakla sınırlı kalmayıp Büyük Britanya'yı da iteceğinin altını çiziyordu. Metinde, "Fransa'nın güvenliği, her şeyden önce İngiltere ile yakın bir uyuma bağlı," deniliyordu. "Bir Fransız-Sovyet askerî antlaşması, Fransız-İngiliz ilişkilerinin sıcaklığını ve samimiyetini tehlikeye atma riski taşıyor." Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 140-141, atıfta bulunduğu kaynak, *DDF*, 2. seri, V, 1 Mayıs 1937, s. 647-648; Bell, *France and Britain*, s. 224-225; Adamthwaite, *France*, s. 49-50.

71 Jackson, *France and the Nazi Manace*, s. 237.

72 Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 140. Litvinov, Coulondre'ye, "Fransa Komünist Partisi'ni bastırmak" için hiçbir şey yapamayız ama "Fransız hükümetinin onlara yapacakları bizi ilgilendirmez. Rusya'yı tek ilgilendiren Fransa ile yapılacak askerî ittifaktır" bilgisini verdi. Carley, "Five Kopecks", s. 4849 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO FO 371 20702, C3620/532/62: E. Rowe-Dutton'un notu, Britanya Elçiliği, Paris, 17 Haziran 1937, MAE RC, Russie/2057, dos. 3: André-Charles Corbin, Londra'daki Fransız büyükelçisi, 17 Nisan 1937); PRO FO 371 20702, C3620/532/62: (R. Vansittart'ın notu, 13 Mayıs 1937) ve C3685/532/62: "15 Mayıs 1937'de Dışişleri Bakanı M. Delbos & Léger tarafından verilen öğle yemeğinde kayda geçirilen konuşmalardan parça"); *DVP SSSR*, XX, s. 43-46 (Potyomkin ile Chautemps, 19 Ocak 1937, 227-228), (Potyomkin'den Berlin'deki Suritz'e, 4 Mayıs 1937).

73 Kaiser, *Economic Diplomacy*, s. 239. Ocak 1939'da Léon Blum (Başbakanlıkta Daladier'in yakın zamandaki selefi), "geniş bir anti-faşist blok" konusunu Stalin'le doğrudan müzakere etmek üzere Moskova'ya davet edilmek için Litvinov'a ricada bulunmuştu. Blum, Fransa sosyalist ve komünist partilerinin birleştirilmesi ihtimaline de değinmişti. Sovyet Politbüro görüşme talebini resmen onayladı ama bu seyahat hiçbir zaman gerçekleşmedi. Adibekov vd., *Politbiuro TsK*

Durum şöyleydi: Anti-komünizm ve anti-Slav ırkçılıkla ilgili ağzından köpükler saçan Almanya artık tepeden tırnağa silahıydı; Britanya yeni bir kıta savaşı karşısında ihtiyatlı ve ilgisizdi; Britanya'dan daha savunmasız olan Fransa yine de Londra'ya yakın ama sözde müttefiki SSCB konusunda ihtiyatlıydı. Stalin kendi ülkesini kitlesel cinayetlerle ve apaçık yalanlarla tahrip ederken, gerçek bir güvenlik açmazıyla karşı karşıyaydı: Alman saldırganlığı ve –kendisi de dahil– büyük güçlerin sorumluluğu başkalarına yıkma çabası.

Müzik ve işkence

Şık üniformalarıyla gizli polis, 1939 yeni yıl ziyafeti için geniş ana salonun duvarları boyunca ve Büyük Kremlin Sarayı'nın tüm girişlerine dizilmişti. Sovyet görevliler, eğer Molotov'un karısı Zhemchuzhina gibi bir memuriyet makamını (balıkçılık sanayi komiseri) işgal etmiyorlarsa, eşleriyle gelmemişlerdi. Fakat yüksek sosyete büyük ölçüde birbiriyle evliydi: Aktör İvan Moskvin karısı, aynı tiyatronun diğer bir yıldızı olan Alla Tarasova ile gelmişti; film yapımcısı Aleksandrov genç yıldız-şarkıcı karısı Lyubov Orlova ile gelmişti; dansçı İgor Moiseyev, nikâhsız eşi Bolşoy başbalerini Nina Podgoretskaya ile birlikteydi. Ancak bir film yıldızı gibi gelecek olan bizzat Stalin'di: Muzip bir gülümseme, mağrur bir duruş, duraklamalar, baş selamları, kısa bakışlar. Şerefe kadeh kaldırılırken Sovyet zaferlerini ve kahramanlarını andığında herkes kadeh kaldırıyor, çatal ve bıçakları tıkırdatıyor ve onun adını haykırıyordu. SSCB Caz Grubu Andreyev Salonu'nun bekleme odasına girdiğinde saat gece 02.00'yi geçmişti. Aleksandrov Kızıl Ordu Topluluğu –240 şarkıcı ve dansçı– ve Moiseyev Devlet Folk Dansları Topluluğu'nun ardından sahneye davet edildi.

Juri Jelagin, o günü anlatırken, "Yüksek Sovyet toplantıları için kullanılan Andreyev Salonu'ndan geçtik, loş ve tenhaydı," diyecekti. "Salonda, bir tiyatro salonundaki ya da daha çok bir üniversite dersliğindeki gibi yan yana sandalyeler dizilmişti zira sandalyelerin küçük yazı masaları ve kulaklıkları vardı." Ardında sahnenin bulunduğu bir kapıya gelmişlerdi. "Parlak ışıklarla gözlerimiz kamaştı. Kremlin'in gösterişli Beyaz [St. George] Salonu'ndaydık... Büyük masalar hıncahınç doluydu ve olağan bir ziyafet sürüyordu." Sahnenin hemen önünde, diğer masaların uzağında, Prezidyum masası bulunuyordu. Yüzleri salona sırtları sanatçılara dönüktü. Caz müzisyenleri sahneye çıktığında Stalin ve beraberindekiler sahneye dönerek alkışladılar. "Stalin şeritler ve madalyonlarla bezenmemiş haki bir tunik giymişti. Bize gülümsedi ve teşvik edici bir biçimde kafasıyla selamladı. Önünde yarım kadeh brendi duruyordu." Caz topluluğunun kadın vokalisti Nina Donskaya "Yahudi Rapsodisi"ni seslendirirken, belki de Moskova'nın en iyi çellisti Sviatoslav Knushevitsky ona eşlik ediyordu. (Knushevitsky, Stalin'in çok beğendiği Bolşoy sopranosu Natalya Spiller ile evliydi.) Jelagin'e göre, herhangi bir nedenle

RKP (b)–VKP (b) i Evropa, s. 368 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 24, l. 85); *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 49 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 2, d. 11, l. 39).

Stalin Donskaya'ya ilgi göstermiyordu. "Arkasını döndü ve yemeğini yemeye başladı."

Kitle katliamcısı, geleneksel beğeni anlayışıyla, olağanüstü bir performans ile sadece iyi olanı ayırabiliyordu. Operayı çok seviyordu ve seçtikleri arasında devrim öncesi repertuar (Rimsky-Korsakov, Glinka, Musorgski, Borodin, Çaykovski) ve meşhur Batı klasikleri (*Carmen, Faust* ve *Aida*) mutlaka yer alıyordu. Yine de, en büyük tutkusu Rus, Ukrayna ve Gürcü halk şarkılarıydı.[74] Caz topluluğu uygun bulunan altı şarkıyı –bu şarkılar arasında Çaykovski'nin "Duygusal Vals"i ve Stalin'in favorisi duygusal "Suliko" da vardı– tamamladığında Prezidyum masası, Jelagin'e göre, "uzun süre ve coşkuyla alkışladı." Ancak şimdi, çıkıp enstrümanlarını da teslim etmelerinin ardından müzisyenler akşam yemeği için davet edildiler – müzisyenler için düzenlenen bir alt kattaki salon, "havyar, jambon, salata, balık, taze sebzeler [kış olmasına rağmen], şişelerce votka, kırmızı ve beyaz şarap ve Ermeni brendisi ile doluydu. Dört yüz kişiydik fakat masalarda bin kişilik yer mevcuttu." Burada, ÇEKA'cılar polis üniformalarını giymişti. Müzisyenlere Sanatsal İşler Komitesi'nin yeni Başkanı Aleksey Nazarov (d. 1905) hitap etti. Stalin'in ve bazı çok ünlü sanatçıların – mesela şarkıcı İvan Kozlovsky– şerefine kadeh kaldırıldı.[75]

Bolşoy'un virtüöz solisti (1926'dan beri) Kozlovsky (d. 1900), 1939 yılında Lenin Nişanı alacaktı. (Ertesi yıl Stalin onu SSCB Halk Sanatçısı ilan etti.) Temiz, pürüzsüz bir sesi vardı, yüksek perdeli yumuşak ses rengi, çok güçlü olmasa da, en geniş salonları dolduruyordu. Bir Ukrayna köyündendi ve erkek kardeşi iç savaştan sonra göç ederek Birleşik Devletler'e gitmişti, sadece bu bile tenorun mahkûmiyetine yeterdi. Gayretkeş ÇEKA'cılar Kozlovsky'nin köyüne giderek suç aramışlardı fakat Poskrebişev Stalin'e suçlayıcı kalın bir dosya teslim ettiğinde, Stalin'in, "Peki, yoldaş Kozlovky'i tutuklayalım, sonrasında kim size şarkı söyleyecek?" dediği iddia ediliyordu.[76] Bu iddia doğru olsun ya da olmasın, despotun Bolşoy programını takip ettiği ve Kozlovsky'nin, Maksim Mikhailov'un (bas) ya da Mark Reizen'in (bas), lirik tenor Sergey Lemeshev'in, lirik sopranolar Spiller ve Yelena Kruglikova'nın ya da mezzo-soprano Vera Davydova'nın bir aryasını kaçırmamak için Küçük Köşe'deki bazı toplantıları iptal ettiği biliniyordu.[77] Yeni yıl galasında, çekilmez bir insan olmakla nam yapmış Kozlovsky, Stalin'in ricasıyla *Rigoletto*'dan "La donna è mobile"yi söyledi.[78]

İki gün sonra Stalin, tutuklanan NKVD kadrolarının açık bir duruşmayla

74 Jelagin, "Stalin en güzel müzik türünün vokal müzik olduğunu düşünüyor," diyordu. Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 297-299.

75 Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 268-275; Elagin, *Ukroshchenie iskusstv*, s. 302-309. Nazarov, 1 Nisan 1939'da devlet yayınevi müdür yardımcılığına düşürüldü ve yerine yardımcısı Mikhail Khrapchenko (doğum 1904) atandı.

76 Novikova, "Obruchennyi s bogom", s. 427-428. Gazeteci Novikova 1938 doğumluydu ve anlaşılan hikâyeyi Kozlovsky'den dinlemişti. Stalin'in Kozlovsky ile ilgili düşünceleri konusunda aynı zamanda bkz. Gromyko, *Pamiatnoe*, s. 203.

77 Ivanov, *Aleksei Ivanov*, s. 159; Elagin, *Ukroshchenie iskusstv*, s. 332-333.

78 Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 296-297.

yargılanmasını istediğini SSCB Başsavcısı Vişinski'ye iletti.[79] Gizli polis komisyonunun Stalin'e gönderdiği dahili raporda, "NKVD organlarına sızmış olan halk düşmanları," deniliyordu, "Sovyet iktidarının cezalandırma politikasını kasıtlı olarak saptırmış, hiç suçu olmayan insanları sebepsiz yere kitleler halinde tutuklarken, diğer yandan, halk düşmanlarının faaliyetlerine kanat germiştir. Tutukluların yabancı istihbarat için casusluk faaliyetinde bulunduklarına dair sözde itiraflar sunmaları gerektiğini söylemiş, böylesi kurgusal itirafların, yabancı devletleri itibarsızlaştırmak için parti ve hükümete gerekli olduğunu ifade etmişlerdir." Despot raporu çekirdek kadroya dağıttı: "Kelimenin gerçek anlamıyla NKVD'nin tüm birimlerine ajan sızmasının" sonucu olarak terörü nasıl yorumlayacaklarını bilmeleri gerekiyordu.[80] Her ne sebepten olursa olsun, açık bir NKVD duruşması hiçbir zaman yapılmadı. 6 Ocak 1939'da Stalin, okuması için son yazdığı oyunu gönderen yazar Afinogenov'a, "Çok işim var, beni affet," diye yazmıştı.[81]

Beria gizli bir direktif yayımlayarak NKVD şubelerinin parti başkanları ve fabrika müdürlerinin takibatı için muhbir görevlendirmeye son vermesini ve onların gözetiminde, kendilerine karşı oluşturulan dosyaları yok etmelerini istedi.[82] Hatta bölge parti başkanları, kendi etkinlik bölgelerinde görev yapan tüm NKVD personelinin dosyalarını incelemeye davet edildi.[83] Ancak Stalin'in aklında başka şeyler vardı. Tüm yerellere gönderdiği telgrafta (10 Ocak 1939), "Merkez Komite'nin öğrendiğine göre," diyordu, "ilçe ve bölge sekreterleri, yerel NKVD çalışmalarını tetkik ederken, tutuklananlara fiziksel sorgulama yöntemleri kullanmakla onları suçladılar – sanki bu bir suçmuşçasına." Onları, "fiziksel yöntemlerin Merkez Komite tarafından" onaylandığını ve "tüm cumhuriyetlerin komünist partileri tarafından" bu hususun kabul edildiğini izah ediyordu (bu cumhuriyetlerin liderlerinin neredeyse hepsi yabancı ajanlığı ve yıkıcılıktan öldürülmüştü). "Tüm burjuva istihbarat örgütlerinin, sosyalist proletarya temsilcilerine en çirkin biçimlerde fiziksel zor kullandığı herkesin malumu," diye vurguluyordu. "Sorulması gereken soru, sosyalist istihbarat örgütlerinin sadık burjuva ajanlarına karşı ne sebeple daha insanca davranması gerektiğidir."[84]

---

79 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i NKVD*, s. 9 (APRF, f. 3, op. 57, d. 96, l. 110).

80 Petrov ve Jansen, *Stalinski pitomets*, s. 359-363 (TsA FSB, f. 3-os, op. 6, d. 1, l. 1-6); APRF, f. 3, op. 58, d. 409, l. 3-9). Komisyon çalışmaları 10 Ocak 1939'da tamamlandı; rapor tarihi 29 Ocak'tı.

81 Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 502 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 5086, l. 1-2). Haziran 1939'da Duklesky, Vişnevski'nin *Birinci Süvari Ordusu* senaryosunda yirmi altı düzeltme yaptı – bu belgenin bir kopyası Stalin'in dosyasına girecekti (510-2: d. 165, l. 199-201).

82 Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivi, konteyner 10, tarih 26/27 Aralık 1938. Stalin'in isteğiyle Beria'nın hazırladığı, NKVD'nin *nomenklatura* soruşturma ve tutuklamalarına son vermesine yönelik öneriye Stalin son şeklini vermişti. Khaustov, "Razvitie sovetskikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti", s. 364. Ek bir kararnameyle, NKVD'nin subay ve askerleri tutuklayabilmesinin ordu iznine bağlı olduğu yineleniyordu. Suvenirov, "Narkomat oborony i NKVD v predvoennye gody", s. 34 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 15, d. 21, l. 3ob.).

83 APRF, f. 3, op. 22, d. 91, l. 168-170.

84 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i NKVD*, s. 14-15 (APRF, f. 3, op. 58, d. 6, l. 145-146); Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivi, konteyner 27; Iakovlov vd., *Reabilitatsiia: Politicheskie prot-*

Zorlaştırıcı unsurlar

Stalin, Doğu Avrupalı komşularla düşmanlığın yaratıcısı değildi ama bu düşmanlığı alevlendirdi. Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya tarafsızlığı tercih ediyordu ancak taraf seçmeye zorlansalardı Moskova'yı değil Berlin'i seçerlerdi.[85] Romanya açıkça Alman yanlısıydı. Kendisinden de nahoş iki rejim arasına sıkışmış olan Polonya orta yol arayışındaydı. Polonya yönetici kesiminin bazı mensupları, toprak tavizleri vermek gibi yüksek bir bedeli olmasına rağmen, Hitler'i daha doğuya sevk ederek onunla kader ortaklığı etme düşüncesine sarılırken, az sayıda üst düzey Polonya yetkilisi SSCB'yi hedef alacak bir Polonya-Nazi ortak saldırısının hayalini kuruyordu. Böyle bir saldırıyla Polonya'nın Ukrayna'yı SSCB'den çekip alacağını hayal ediyorlardı ki bu yanılsama Nazi yetkililerce, alay edercesine teşvik ediliyordu.[86] Ancak iyi Almanca konuşan Polonya Dışişleri Bakanı Beck birkaç kez Hitler'le buluşmuş, Polonya'nın bağımsızlığını kaybetmeyeceği bir çözüme varmaya çalışılmıştı. 1939 yılı başlarında Hitler, Polonya'nın Anti-Komintern Paktı'na katılması için son bir kez zorlamak üzere onu Berlin'e davet etmişti, bunun için Polonya'nın Wehrmacht'a topraklarına giriş izni vermesi, Danzig Özgür Şehri'ni ve çevreleyen Polonya Koridoru (Büyük Friedrich'in Doğu Prusyası'na ait olan ama Versay Antlaşması sayesinde artık Polonya'ya ait kabul edilen Alman Doğu Prusyası ile Almanya'nın geri kalanı arasında yer alan geniş alan) topraklarını Almanya'ya "iade etmesi" gerekiyordu. Polonya ekonomik anlamda Nazilerin (olmayan) iyi niyetine teslim edilecekti.[87]

Sovyet istihbaratı –Polonya'daki Alman Elçiliği'ne sızmış olması sayesinde– 10 Şubat 1939'da gönderdiği raporda, Hitler'in Beck'e Ukrayna'yı işgale gerek

---

sessy, s. 40-41 (telgrafın bir kopyası Dağıstan bölge parti komitesinde bulundu: Bu tür dökümanların tümünün Merkez Komite'ye iadesi şarttı, ihmal yüzünden belli ki bu kalmıştı); *Sluzhba bezopasnosti*, sayı 6, 1993, s. 2; Afanas'ev, *Inogo ne dano*, s. 561-2n2 (yanlış tarih, 20 Ocak 1939). Kaganoviç çok sonra (1957'de) Stalin'in kararnameyi el yazısıyla yazdığını doğruladı. Kovaleva vd., "Posledniaia 'antipartiinaia' gruppa", s. 86-89.

85 Prazmowska, *Eastern Europe*, s. 228.

86 *DGFP*, seri D, *DAP*, V, s. 167-168 (Ribbentrop ve Beck, 26 Ocak 1939); Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 171-173 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 300, d. 2075, l. 46-49: Suritz, 27 Ocak 1939); *God krizisa*, I, s. 194-196; Mel'tiukhov, *Sovtesko-pol'skie voiny*, 2001; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 160-164. Hans-Adolf von Moltke'nin aktardığı bir söylentiye atfen, 1938 yılında Alman Hava Kuvvetleri'nin Polonya'daki ataşesi olan Hava Korgeneral Alfred Gerstenberg'in (Sovyetler tarafından yakalanacak ve 17 Ağustos 1945 tarihinde sorgulanacaktı) iddiasına göre, Hermann Göring av bahanesiyle Polonya ziyareti sırasında, Nazi Almanyası lehine çalışması için Beck'e rüşvet vermişti. Gerstenberg Sovyetler'in Beck'i ne denli hor gördüklerini biliyordu. *Tainy diplomatii Tret'ego Reikha*, s. 581 (TsA FSB, d. N-21147, t. 1, l. 35-53).

87 *DGFP*, seri D, V: 159-161; Cienciala, "Poland in British and French Policy", s. 202, atıfta bulunduğu kaynak, *DDF*, 2. seri, XVI, 17 Mayıs 1939, s. 196 ve *DBFP*, 3. seri, VI: Ek II (Dışişleri Bakanlığı, 5 Mayıs 1939). Beck aynı zamanda, Polonya'nın Romanya, Macaristan, İtalya ve Yugoslavya ile birlikte yürüteceği bir blok, "Üçüncü Avrupa"yı kurmanın peşinde de koşmuş fakat karşılıklı düşmanlıklar nedeniyle bu girişim başarısız olmuştu. Roberts, "Diplomacy of Colonel Beck", s. 579-614; Kornat, "Polish Idea of 'The Third Europe.'" Polonya çevrelerini de saran yoğun Beck alerjisi konusunda bkz. Lukes, *Czechoslovakia between Hitler and Stalin*, s. 165n124.

olmadığını zira "Sovyetler Birliği'nin iki-üç yıl içinde kendi iç çatışmaları nedeniyle çökeceğini ve Almanya ile Polonya için Ukrayna sorununa dostça bir çözüm bulma yolunun açılacağını" söylediği iddiasında bulunuyordu. Sovyet raporunun diğer bir iddiası, Hitler'in güven kazanmak için elinden geleni yaptığı ve Polonya'daki diplomatik personelin bunun tamamıyla taktiksel olduğu kanısı taşıdığıydı. "Görünüşe bakılırsa, Beck konuşmadan memnun kalmadı ve daha önce olduğu gibi, Almanya'nın temel yayılma hedefinin doğu olduğunu düşünüyor ve bu bağlamda, Hitler'in Polonya'ya herhangi bir taviz verme planının olmadığını biliyor," deniliyordu.[88]

Ne olursa olsun, Sovyet askerî istihbaratı Moskova'ya geçtiği raporda, Varşova'daki Almanya Büyükelçisi Hans-Adolf von Moltke'nin 13 Şubat'ta bir Alman gazeteciye, "Durum son derece açık. Bir Alman-Sovyet çatışması durumunda Polonya bizim yanımızda olacak," dediğini bildirmişti.[89] Batılı güçler de dar görüşlü Polonya'nın Alman yanlısı olduğundan ve bölgesel anlamda revizyonist olduğundan kuşku duyuyordu. Ancak Beck, Hitler'in istekleri karşısında kesin bir taahhütte bulunmayı reddetmişti. Polonya'ya Batı desteğinin kırılgan olduğunun farkındaydı –Münih'in ardından herkes bunun farkındaydı– ve Danzig ile Koridor üzerinde bir *Batı* dayatmasından çekiniyordu. Her şeye rağmen Polonya'nın güvenliği konusunda Britanya ve Fransa'ya bel bağlıyordu. Bunun alternatifi, yani Sovyetler Birliği ile güvenlik işbirliği, söz konusu değildi. Sovyetler bu düşmanlığa karşılık veriyor ve Kasım 1937'den beri Varşova'da bir büyükelçi bile bulundurmuyordu (Haziran 1939'a kadar).

Polonya açısından en büyük güvenlik teminatı Japonya'nın Sovyetler Birliği'ne topyekûn savaş açması olacaktı ve Polonya askerî istihbaratı Japon meslektaşlarıyla fazlasıyla sıkı bir işbirliği içindeydi, özellikle ortak düşmanları üzerine kapsamlı bilgi paylaşımı söz konusuydu. Japon Mançukuo kuvvetleri sınır çatışmaları ile Sovyet ve Moğol askerlerini meşgul etmeyi sürdürüyorlardı. Sovyet ajanı Sorge (kod adı "Ramsay") Moskova'ya, Japonya'da üç hizip arasındaki iç çekişmeyle ilgili bir analiz gönderdi (23 Ocak 1939). Birinci hizip, Çin ile topyekûn savaş talep ediyordu; ikincisi, Kwantung Ordusu, Sovyetler Birliği ile topyekûn savaşa girebilmek için Çin'le barış antlaşması yapılmasından yanaydı; üçüncüsü, ikinciye benzer bir biçimde, Orta ve Güney Çin'de operasyonları durdurmayı, sadece Kuzey Çin ve Mançurya'da tutunarak burayı SSCB'ye saldırmak üzere üs olarak kullanmayı teklif ediyordu. Sorge başbakan ve savaş bakanının üçüncü grupta olduğunu belirtiyor ve Japonya için içerideki

88 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 26-27 (TsAMO, f. 23, op. 9717, d. 2, l. 93-5: 10 Şubat 1939). Bir Polonyalı gazetecinin geriye dönük iddiası, istenmeyen seçenekler göz önüne alındığında, Beck'in Hitler'in Danzig ve Koridor boyunca bir yol açılması ile ilgili taleplerini yerine getirmesi ve Sovyetler Birliği'ne yönelik bir saldırı durumunda Hitler'e katılması gerektiğiydi. Zychowicz, *Pakt Ribbentrop-Beck*. Beck'in olası tavizlerle ilgili niyetleri, uluslararası itibar kaybı ve iç siyasi depremle ilgili kaygıları konusunda bkz. Weinberg, "German Foreign Policy."

89 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanenu*, s. 198-199; *God krizisa*, I, s. 228; Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 28.

radikalizmi zapt etmenin yegâne yolunun radikallerin dikkatini SSCB'ye yöneltmek olduğunu da ekliyordu.[90]

Moskova'nın üzerindeki baskıyı artıran diğer bir faktör Çin'in Harbin şehrindeki Sovyet-karşıtı göçmenlerin doğudaki Sovyet bölgelerinde yaptığı radyo yayınlarıyla Sovyet propagandasının maskesini düşürmesiydi. Alman topraklarındaki radyo istasyonları da Sovyetler Birliği'nin en batıdaki bölgelerinde Rusça yayın yapıyordu ve Sovyetler bu yabancı sinyalleri karıştıracak ekipmana sahip değildi.[91]

Tüm bu işler olurken, Hitler Stalin'in en karmaşık meselesi olmayı sürdürdü. 30 Ocak 1939'da Şansölyeliğinin altıncı yıldönümünde yaptığı konuşmada Hitler, "Bugün hem başkaları hem de biz Almanlar için hatırlanmaya değer bir şey söylemek istiyorum: Tüm hayatım boyunca kehanetlerde bulundum ve bu nedenle sıklıkla benimle alay edildi" gibi anlamsız sözler sarf ediyor, "her şeyden önemlisi Yahudiler kehanetlerimle alay ettiler. İnanıyorum ki bu kahkahalar Alman Yahudilerinin gırtlağına yapışacak," diyordu, "bugün bir kez daha kehanette bulunacağım: Eğer Avrupa ve dışındaki uluslararası Yahudi finans kuruluşları ülkeleri bir kez daha dünya savaşına sokmayı başarırsa bunun sonucu dünyanın Bolşevikleşmesi ve dolayısıyla da Yahudilerin zaferi değil, Yahudi ırkının Avrupa'dan silinmesi olacaktır."[92] Bu manidar öfke ve tehdit, kısmen, Roosevelt ve Birleşik Devletler'in Yahudi-karşıtı Kristallnacht [Kristal Gece] kıyımı ile ilgili eleştirilerine gecikmiş bir yanıt olmasının yanı sıra Yahudi göçmenlere getirilecek sınırlamalarla ilgili Almanya ve Avusturya arasındaki müzakerelerin çıkmaza girmesiyle ve Birleşik Devletler'i "dünya Yahudiliğinin merkezi" addetmekle de ilgiliydi.[93] Reichstag alkıştan yıkılıyordu.

Hitler tahminlerin ötesinde –belki kendisinin dahi hayal edemeyeceği– bir başarı kazanmıştı ve giderek artan gücünü ve güvenini el yükseltmek için kullanıyordu. 13 Şubat 1939'da Otto von Bismarck'ın mezarına bir defne ağacı dikmiş ve ertesi gün Almanya'nın en büyük yeni savaş gemisi *Bismarck*'ın denize indiriliş törenine başkanlık etmişti. "Alman halkının Führeri ve Reich Şansölyesi olarak bu gemiye daha iyi bir isim bulamazdım," diyordu toplanan kalabalığa.[94] Almanya'yı birleştiren Bismarck'ı harekete geçiren, elbette bir sınırlılık düşüncesi ve denge ihtiyacıydı –sınırsız genişleme düşüncesi değil– ve Habsburg İmparatorluğu'nu yutmaktan kaçınmıştı. Oysa Hitler daha şimdiden Avusturya ve Çekoslovakya'nın Südet bölgesini ilhak etmişti. Aynı zamanda, Hitler'in sürdürdüğü silahlanma ve askerî harekâtların fahiş maliyetleri ile hammadde

90 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 169-170.

91 1938'den sonra rejim bir radyo engelleme programı çalışmasını başlattı. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 369-370 (TsA FSB, f. 3, op. 2, d. 160, l. 4).

92 Baynes, *Speeches of Adolf Hitler*, I, s. 737-741; Hitler, başlıksız konuşma; Mommsen, "Hitler's Reichstag Speech"; Kershaw, "*Hitler Myth*", s. 240-241.

93 25 Ocak 1939 tarihli genelgede Nazi Dışişleri Bakanlığı Birleşik Devletler'i "dünya Yahudiliği'nin merkezi" ilan ediyordu. *DGFP*, seri D, V, s. 926-933.

94 Gerwarth, *Bismarck Myth*, s. 151 (atıfta bulunduğu kaynak, "Wegbereiter des nueun Reiches", *Völkischer Boebachter*, 15 Şubat 1939).

tedarikiyle ilgili endişe artıyordu. İktidarı ele geçirmesinden bu yana devlet borçları üçe katlanmıştı.[95] Hitler, 1939'un ilk çeyreği için Wehrmacht bütçesinde kesinti yapılması talimatı verdi. Ancak, Hitler'i iyi tanıyan ordu, bu kesintiyi yok saydı. Hitler stratejik kararları ekonomik düşünceler temelinde almıyordu.[96] Ne olursa olsun, savaş makinesi için düşük maliyetli hammadde tedariki gerekiyordu.[97] Almanya Moskova'ya resmî ticari görüşme talebini iletti ve Mikoyan da Şubat 1939'da Alman elçisine iki yeni sınai ürün alışveriş listesi teslim etti.[98] Aynı ay içinde yayımlanan *SSCB ve Kapitalist Kuşatma* başlıklı kitabında, Britanya ve Fransa'daki "egemen sınıfların" SSCB ile "faşizme" karşı bir ittifak değil ama bir Sovyet-Alman savaşı istediği vurgulanıyordu.[99]

Ödül peşinde

Sovyet hapishanelerinin tahminî tutuklu sayısı 350 bin, Gulag ve kolonilerdeki sayı ise 1.665 milyondu. Ancak 1937-1939 döneminde çalışmayan tutukluların oranı %16,6 ile %27,1 arasında değişiyordu. Kamp tesisleri hasta, sakat ve atıl "işçiler" ile dolmuştu.[100] Köle emeği üretkenliği açısından istisna her zaman, uzak kuzeydoğuda Kolyma Nehri bölgesindeki altın madenciliği tröstü olmuş-

95 Reich Savunma Konseyi'nin 18 Kasım 1938 tarihli ilk toplantısında, Göring katılımcılara, "Baylar, mali durum kritik görünüyor," diyordu. Goebbels günlüğüne şunları yazmıştı: "Reich'ın mali durumu felaket. Yeni yollar aramalıyız. Böyle devam etmesi mümkün değil. Aksi takdirde enflasyonla karşı karşıya kalacağız." Mason, *Arbeitsklasse*, s. 925; Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, VI, 13 Aralık 1938, s. 219. 1939 Ocak ayı başında Reichsbank yönetiminin Hitler'e gönderdiği ortak dilekçede, "enflasyon tehlikesinden" sakınabilmek üzere "mali kısıtlama" çağrısı yapılıyordu. Metnin altındaki sekiz imzayı gören Hitler, "bu bir isyan" diye yanıt vermişti. On iki gün sonra Reichsbank Başkanı Schacht görevinden kovuldu. Ancak bu (ve banka yönetiminden toplu istifalar) duruma çare olmayacaktı. Schacht, *My First Seventy-Six Years*, s. 392-394. Nazi Almanyası, ayrıca, Karl Schnurre'nin Şubat 1939'da Moskova'ya yapacağı planlı ziyareti iptal ederek Sovyetler'i aşağılamış oldu.

96 Kershaw, *Hitler, 1936-1945*, s. 161-162.

97 İşçi kıtlığı göz önüne alındığında –Ocak 1939'da açığın 1 milyonu bulacağı tahmin ediliyordu– fabrikalar ve çiftlikler için yabancı işçi çalıştırmak kaçınılmazdı. Mason, *Arbeiterklasse*, s. 847-855; Mason, *Nazism*, s. 106-113.

98 Bezymenskii, *Stalin und Hitler*, s. 183-209. Politbüro 21 Ocak 1939'da onayladı.

99 Lisovskii, *SSSR i kapitalisticheskoe okruzhenie*. Aynı zamanda bkz. Barghoorn, *Soviet Image of the United States*, s. 18.

100 Zemskov, "Zakliuchennye", s. 55-56; Joyce, "Soviet Penal System", s. 104. Gulag mali şubesindeki parti hücresinin 17 Kasım 1938 tarihli raporunda, Gulag'ın planlanan hedeflerinin sadece %71,6'sının gerçekleştirilebildiği, bu kapsamda, demiryolu inşa hedefinin sadece %62,7'sinin gerçekleştirildiği belirtiliyordu. Raporda maliyetlerin yüksek, emek üretkenliğinin düşük ve kötü yönetimin yaygın olduğu, dolayısıyla her şeyin yıkıcılıkla açıklanamayacağı ifade ediliyordu. Gulag'ın başında bulunan Pliner kısa süre sonra kovuldu ve tutuklandı. Afanas'ev vd., *Istoriia stalinskogo gulaga*, III, s. 148-156 (Chugunikhin); Joyce, "Soviet Penal System", s. 103. Nisan 1939'da Molotov'a yazan Beria, üstlendiği görevleri tamamlamasını sağlayacak köle işgücünden mahrum olduğunu –Gulag çapında 400 bin mahkûm açığı vardı– iddia ediyordu. Beria Gulag'a daha fazla yeni görev verilmemesini, Gulag-dışı kurumlara sözleşmeli gönderilen mahkûmların geri çağrılmasını istiyor, çalışanların beslenme ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini söylüyordu. Afanas'ev vd., *Istoriia stalinskogo gulaga*, III, s. 162-163; Khlevniuk, *History of the Gulag*, s. 203-205.

tu. 24 Ocak 1939'da Stalin, Dalstroi'nin başında bulunan Karp Pavlov'u öven bir telgraf gönderdi: "Mahcubiyet ya da sahte bir alçakgönüllülüğe mahal vermeden, Pavlov'dan başlayarak hepsini ödüllendirelim." Kırım'dan Krasnoyarsk'a birçok yerde hizmet etmiş yirmi yıllık gizli polis emektarı Pavlov, iki yıl önce, karşı-devrimci bölücü-ajan Troçkist örgütün başı olma suçlamasıyla infaz edilen Dalstroi yöneticisinin yerine atanmıştı.[101] 2 Şubat 1939'da Pavlov Lenin Nişanı aldı. Aynı kış, bir kez daha binlerce altın arayıcı ölecekti.

Yeni akınlarla birlikte yıl sonunda Dalstroi nüfusu ikiye katlanarak 160 bine yükseldi. (Kısa süre sonra Pavlov tüm Gulag için madencilik ve metalurji şefliğine yükseldi.)[102] Dalstroi'de yerel bir senfoni orkestrası ve müzikal komedi topluluğu kurulmasını mümkün kılacak sayıda müzisyen mevcuttu ve her iki topluluk da, karmakarışık kütük evlerden oluşan, transit hapishaneler barındıran ve Okhoksk'un Atinası olarak bilinen yerel "başkent" Magadan'da yöneticileri eğlendiriyorlardı.[103] Magadan'da sayıca çok olan sadece müzisyen ve aktörler değildi. Buradaki doktor, biliminsanı, şair, romancı, fotoğrafçı ve ressam sayısı Urallar'ın doğusunda kalan tüm şehirlerden ve aynı zamanda batısındaki birçok şehirden yüksekti. Ancak terör, tröstün teknik uzmanlarını yok etmiş ve üretkenlik düşmüştü.[104] Magadan yetkilileri Birlik ölçeğindeki tutuklama listelerini görmeye can atıyorlardı çünkü bu listeleri jeolog, hidrolog ve fazlasıyla ihtiyaç duyulan diğer "yıkıcı" ve "Troçkistleri" arayıp bulmak için tarıyorlardı.

Beria'nın NKVD'si Moskova'da bir sözde "faşist örgüt" ortaya çıkarmıştı ve az sayıda üyesi bulunan bu örgütün bir bayrağı olduğu anlaşılıyordu, Kızıl Ordu Günü'nde (23 Şubat) yetmiş poster asmış, bazı grafitiler çizmiş ve şiirler yazmışlardı. Nazizm, anti-semitizm ve Rus milliyetçiliği tartıştıkları söyleniyordu. En azından aralarından biri muhbirlik etmiş ve dört kişi tutuklanmıştı. Üyelerden üçünün on dokuz yaşında örgüte katıldığı anlaşılıyordu ve örgütün kurucusu on yedi yaşındaydı. NKVD bu davayla ilgili beş cilt hazırladı.[105]

Babanın yokluğunda

Şubat 1939'da Stalin, oğlu Vasili'nin askerî havacılık okulundan bir şikâyet raporu aldı. Artık on sekiz yaşında olan Vasili parti aday üyesiydi ancak kısa bir

101 Nordlander, "Evolution of the Dal'stroi Bosses"; Kozlov, "Pervyi direktor"; Ginzburg, *Within the Whirlwind*, s. 290-304. Stalin farklı vesilelerle Berzin'i kutlamış ve ödüllendirmişti. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 56, l. 13 (8 Şubat 1937).

102 Dalstroi'de 1936 yılı sonunda 62.703 olan kayıtlı mahkûm sayısı 1938 yılı sonunda 93.978'e yükselmişti. Conquest, *Inside Stalin's Secret Police*, s. 106; Afanas'ev vd., *Istoriia Stalinskogo Gulaga*, II, s. 153-154 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 58, l. 77,80); Nordlander, "Evolution of the Dal'stroi Bosses." Stalin, Dalstroi Başkan Yardımcısı A. A. Khodyrev'i iki kez kabul etti (24 Ocak ve 7 Şubat 1939). *Na prieme*, s. 251, 253. Sovyetler'in mahkûmları naklederken kullandıkları gemilerin bir kısmı Britanya ve Amerika'da inşa edilmişti. Bollinger, *Stalin's Slave Ships*.

103 *Sovietland*, sayı 4, 1939, s. 10.

104 Dallin ve Nicolaevsky, *Forced Labor*, s. 133-134; Nikolaevskii, "Dal'stroi", s. 256-257; Conquest, *Kolyma*.

105 Rittersporn, *Anquish*, s. 174 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 5446, op. 81a, d. 335, l. 109-114).

süre önce Stalin, önceki okulundan bir öğretmenine Vasili ile ilgili olarak "Vasat becerileri olan şımarık bir genç, saldırgan, her zaman dürüst değil, zayıf bulduğu 'müdürlere' şantaj yapıyor, sıklıkla saygısızca davranıyor, zayıf –daha doğrusu– karasız... çeşitli 'manevi baba' ve 'manevi anne' tarafından şımartılarak 'Stalin'in oğlu' olduğu gerçeği desteklendi," diye yazmıştı.[106] Vasili Kırım'daki askerî okula nakledildiğinde, okul müdürlerinin onu istasyonda geçit töreniyle karşıladıkları Beria tarafından Stalin'e rapor edilmişti. Stalin Vasili'nin normal kışlada kalması talimatını verecekti.[107] Akıllıca kaleme alınmış son rapor övgülerle süslenmişti: "Siyaseten bilgili, Lenin-Stalin parti ilkelerine ve anavatana sadık. Uluslararası ve ulusal meselelerle ilgili ve konuya hâkim." Ancak aynı zamanda, Vasili'nin göreve tıraşsız gittiği, "uçuşta çıkan sorunlara kötü tepkiler verdiği" yönünde raporlar olduğu da belirtiliyordu.[108] Arkadaşları onun cömert olduğunu düşünüyor ve bir hedef olarak görüyorlardı. Bir tanıdığı, "Sıradan görünüşüne (ufak tefek, sıska, kızıl saçlı, tebeşir gibi beyaz) rağmen her tür dalkavuk ve özellikle de kızlar bala yapışan sinek gibi çevresindeler," diyordu.[109]

Stalin, kızı Svetlana'nın üzerine titremeye devam ediyordu – gördüğü zamanlarda. Artık on üç yaşındaydı ve uzun süredir ağabeyi ve emektar hizmetçi Karolina Til olmaksızın Kremlin'deki dairede yaşamayı sürdürüyordu. Babası sadece akşam geç saatte yenen "hafif yemeklerde" boy gösteriyordu. Svetlana şöyle anlatıyordu: Yemek odasında "içinde annemin bardaklarının durduğu bir oymalı büfe ile üzerinde en son gazete ve dergilerin durduğu bir masa vardı. Masanın arkasında annemin büyük bir portresi asılıydı, bir fotoğrafçının evimizde çektiği bir fotoğraftan büyütülmüştü." Yemekten sonra Stalin üst kattaki ofisine dönüyor ya da geceyi geçirmek üzere Yakın Kır Evi'nin yolunu tutuyordu. Svetlana yazları kısmen Zubalova kır evinde kısmen de Soçi ya da Kırım, Mukhalatka'da kalıyordu. Yakın Kır Evi ile ilgili hatırladıklarını anlatırken, "Bazen yazın okul kapandıktan sonra beni iki-üç günlüğüne Kuntsevo'ya götürüyordu. Benim çevresinde olmamdan mutluluk duyuyordu. Ama bu pek işe yaramıyordu zira herhangi birinin onun yaşam tarzına uyum göstermesi mümkün değildi. İlk yemeğini öğleden sonra iki ya da üçte, öğle yemeğini akşam sekizde yiyordu. Sonra da uzun süre masada kalıyordu... Benim için bu çok fazlaydı," diyecekti. Kuntsevo Ormanı'na yürüyüşe gidiyorlardı ve bakıcısının verdiği dersler sayesinde Svetlana babasının çiçekler ve ötücü kuşların isimleriyle ilgili sözlü sınavlarını başarıyla geçiyordu. Ancak Stalin kısa süre sonra evrak işlerine geri dönmek zorundaydı. "Bu noktada artık bana ihtiyacı kalmıyordu," diye devam ediyordu Svetlana, "rahatsız oluyor ve sıkılıyordum, bir an

106 Stalin öğretmene daha katı olması talimatı verdi. Hatta öğretmen ve okul müdürü kovulacaktı. Murin, *Stalin v ob"iatiakh sem'i*, s. 60-62 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1553, l. 9: 8 Haziran 1938).

107 Murin, *Stalin v ob"iatiakh sem'i*, s. 58-59 (l. 20-22: 8 Aralık 1938); Polianskii, *10 let s Vasiliem Stalinym*, s. 17-18; Sokolov, *Vasilii Stalin*, s. 76-78; Tokaev, *Stalin Means War*, s. 120.

108 Murin, *Stalin v ob"iatiakh sem'i*, s. 60-62 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1553, l. 26-8).

109 Vasili aynı zamanda "iyi bir atletti, büyük bir özgüvenle at binerdi, motosiklet ve araba tutkunuydu." *Polianskii, 10 let s Vasiliem Stalinym*, s. 20.

önce Zubalova'ya dönmek istiyordum, orada arkadaşlarımdan biriyle birlikte olabilirdim, hoşuma giden çoğu şey oradaydı. Bu arada, babam beni sıkanın kendisiyle birlikte vakit geçirmem olduğunu düşünerek kırılıyordu." Svetlana'nın bakıcısı ona özür dilemesini tavsiye ediyordu ve ardından yeniden babasıyla konuşmaya başlıyorlardı. "Onun öfkeyle söylendiğini duyuyordum, 'Çekti gitti! Yaşlı babasını öylece bıraktı! Sıkılıyormuş!' Sonra beni öpüyor ve hemen affediyordu, zaten bensiz her zamankinden de yalnız olacaktı."[110]

18. Parti Kongresi

Büyük güçler, yükselen ya da saldırgan bir gücün tehdidi ile karşılaştıklarında genellikle askerî yapılarını güçlendirirler ve stratejik ittifak arayışına girerler ancak uluslararası arenada *liderlik* maliyetli bir iştir ve bu güçlerden her biri Büyük Savaş deneyimi ile savunmanın saldırıdan önemli olduğunu ve yeni bir savaşın kolayca kazanılamayacağını öğrenmiştir. Savaşı başkasına yaptırmanın yararının fazlasıyla yüksek olduğu ve bu diğer tarafın hızla yenik düşme riskinin çok düşük olduğu bilinmektedir.[111] Bu nedenle, Britanya, Fransa ve Sovyetler Birliği, Almanya'ya göğüs germe "onurunu" diğerlerine bahşetmeye hevesliydiler. Stalin diğerlerinin arkasından iş çevirmesinden korkuyordu ("SSCB-karşıtı bir emperyalist blok"). Almanya ile siyasi uzlaşmayı şiddetle istiyordu ve Fransa ile karşılıklı yardım antlaşmasına bağlayıcı askerî bir boyut kazandırmak için de –aynı derecede istekli davranmasa da– girişimde bulunuyordu fakat yol katedemedi. İki açmazla –Paris/Londra ve Berlin– karşı karşıya olduğu sırada, 10 Mart'ta Büyük Kremlin Sarayı'nın birleşik Andreyev-Aleksandr Salonu'nda 18. Parti Kongresi'ni topladı.

Stalin kongre toplamak zorunda değildi. Bu kongre Ocak 1934'teki "Muzaffer Kongresi"nden sonraki ve dolayısıyla da terör döneminin ardından düzenlenen ilk kongreydi (bu anlamda, "ayakta kalanlar kongresi" denilebilirdi). Ocak 1933'te parti üyeliğine kayıt durdurulduğunda üye sayısı 2 milyon 200 bindi ve Kasım 1936'da yeniden açıldığı halde üye sayısı 700 bin azalmıştı.[112] Kongreye oy hakkı olan 1.569 ve oy hakkı bulunmayan, başlıca parti örgütlerine (alternatif olmaksızın) "seçilmiş" (alternatif olmaksızın) 466 kişi katıldı. Moskova'ya vardıklarında, âdet olduğu üzere, bölge ya da cumhuriyet delegeleri olarak Stalin ve çekirdek kadrosu ile geleneksel fotoğraflarını çektirdiler.

110 Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 145-146. "1937 ya da 1938'de, bakıcım dışında, annemin çalışanlarından hiçbiri kalmamıştı," diyordu. Hatta uzun süredir ev çalışanlarının başı olan Karolina Til'in yerini bile, "on yıldır bizimle beraber olduğu ve fiilen ailenin bir ferdi haline geldiği halde" Beria'nın NKVD'sinden genç bir Gürcü kadın almıştı. "Zubalova'nın tüm personeli değişmişti, babamın Kunstevo'daki evinde de hiç tanımadığımız insanlar görülmeye başlamıştı." Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 143-144, 123-124.

111 Waltz, *"Theory of International Politics*, s. 161-176 (özellikle s. 3, 168); Posen, *Sources of Military Doctrine*, s. 61-63; Mearsheimer, *Tragedy of Great Power Politics*, s. 13, 129; Posen, "Competing Images." Aynı zamanda bkz. Christensen ve Snyder, "Chain Gangs and Passed Bucks."

112 *Partiinoe stroitel'stvo*, Ekim 1936, s. 3-5; Temmuz 1937, s. 42-44. Ağustos 1938'de aygıt üye alımı prosedürlerini kolaylaştırdı. *Partiinoe stroitel'stvo*, Ağustos 1938, s. 63-64; Ekim 1938, s. 79-80.

Böylelikle, yerel gazeteleri, kongredeki varlıklarını ön plana çıkaracaktı. Fabrika ve kolektif çiftlik çalışanları Stalin'e saygılarını ve kongre gündemine onaylarını ilan ettiler. Tüm bunlar haber filmlerinde yer buldu.[113] Kongre delegelerinin sosyal kökenine (işçi, köylü, beyaz yakalı) göre seçilmesine son verilmişti –güya sınıf sorunu çözüldüğü için– ancak meslek, yaş ve eğitim durumu etiketleri varlığını sürdürüyordu. Oy hakkı olan delegelerin sadece altmış üçü tarım sektöründe çalışıyordu. Sanayiden iki yüz otuz ve ulaşımdan yüz on kişi vardı. İkinci en büyük grup, 283 kişiyle (%18) askerlerden ve NKVD'den oluşuyordu. 656 oy kullanma hakkı olan delege (%42) barındıran en büyük grupta ise aparatçikler bulunuyordu – tüm işleri parti çalışmalarıydı. 162 kişilik (%10) diğer bir gruptakiler sendikalarda ve sovyetlerde çalışanlardı. Delegelerin yaklaşık yarısı otuz beş yaş ve altıydı; beş kişiden dördü kırk yaşından küçüktü. Yarısından biraz azı (%46) lise bitirmemişti.[114]

Krupskaya kongreye katılamadı zira yetmişinci doğum gününden bir gün önce, 27 Şubat 1939'da acılar içinde öldü. Akut apandisit, karın zarı iltihabı, tromboz ve damar sertliğinden mustaripti ve anlaşılan abdominal embolisi de vardı, yine de kesin ölüm nedeni belirlenemedi.[115] Parti içindeki bir muhalif gruba mensubiyeti (1925 sonbaharından 1926 sonbaharına kadar bu mensubiyet sürmüştü) açıkça bilinen ve doğal yolla ölen yegâne kişiydi.[116] Lenin'in erkek kardeşi Dmitry'nin kızı olan ve Kremlin Süvari Binası'nda yaşayan Olga Ulyanova (d. 1922), okuldan eve döndükten sonra, yakındaki İmparatorluk Senatosu binasında yaşayan teyzeleri Krupskaya ve Ulyanova'nın dairelerine baktığını hatırlıyordu. İkinci pencerede ışık varsa Krupskaya evde demekti; beşinci pencerede ışık varsa Maria; dördüncü pencere aydınlıksa yemek salonunda oldukları anlaşılıyordu. "Akşam eve geldiğimde evlerinin pencerelerine baktım," diyordu Olga 1939 yılı Şubat ayı sonunda, "ışık yoktu ve bir daha asla olmayacaktı."[117]

Lenin'in Vasiyeti'nin ortaya çıkışında Krupskaya'nın oynadığı rol Stalin'in Lenin'in ardılı olarak yükselişini yavaşlatamamıştı. 1 Mart'ta Kremlin Duvarı'na gömülmek üzere küllerinin bulunduğu kupayı taşıyanlar arasında Stalin de yer alıyordu. Birkaç gün boyunca gazetelerin anma yazılarıyla dolup taşma-

113 RGAKFD, ed. khr. 3049, 3050, 3051.

114 *XVIII s"ezd Vsesoiuznoi Kommunisticheskoi partii (b)*, s. 149.

115 Kumanev ve Kulikova, *Protivostoianie*, s. 224-244; *Pravda*, 27 Şubat 1939; Drizdo, *Nadezhda Konstantinovna Krupskaia*.

116 Krupskaya, Moskova dışında Arkhangelsk'te çok yakın çevresinin –uzun süredir sekreteri olan Vera Drizdo'nun yanı sıra, Gleb ve Zinaida Kryzanowski, Dmitry Ulyanov, Felix Kon, Mezynski'nin kız kardeşi Ludmila– katıldığı doğum günü öncesi kutlama gecesinde ölümcül derecede hastalanacaktı. Stalin, aralarındaki karşılıklı nefrete rağmen, Krupskaya'yı ya da Maria Ulyanova'yı tutuklamamak için kendisini frenliyordu, her ikisi de Lenin'le paylaştıkları dairede yaşamayı sürdürüyordu. Lenin'in eski sekreterleri Lidia Fotiyeva ve Maria Volodicheva'ya da dokunulmamıştı. Fotiyeva (d. 1881), 1938'de Merkez Lenin Müzesi'ne gönderildi. *Pravda*, 28 Ağustos 1975.

117 *Rodnoi Lenin (Vladimir Il'ich) i ego sem'ia*: http://leninism.su/private/4131-rodnoj-lenin.html?showall=&start=1.

sına izin verdi fakat bir anma yazısı yayımlaması istenen en üst düzey görevli RSFSC Yüksek Sovyeti başkanı idi.[118] Sürgündeki Troçki kendi anma yazısını yazdı. "Lenin'in karısı olmasının ötesinde –ki bu da tesadüf değildi– Krupskaya ilkelerimize bağlılığıyla, enerjisiyle ve has karakteriyle seçkin bir kişilikti," diye yazmıştı (4 Mart). "Lenin'in hastalığı ve ölümü –bu da tesadüf değildi– devrimin kırılma noktasıyla ve Thermidor'un başlangıç noktasıyla çakışmıştı. Krupskaya'nın aklı karıştı... Stalinist hizip karşısında yer almak için hamle yaptı ve 1926 yılında kısa bir süre kendisini muhalif saflarda buldu. Bölünme olasılığından korkarak ayrıldı." Merkez Komite mensubu olarak Krupskaya'nın onayladığı ihraç ve ölüm kararları arasında Troçki, Zinovyev, Kamenev ve Buharin'kiler de vardı.[119] Ölümünün ardından Stalin onun adını bir çikolata fabrikasına verdi. Sovyet basınına talimat verildi: "Krupskaya hakkında tek bir satır daha yazmayın."[120] Resmî çelengin üzerinde yer alan şerit için önerilen "Lenin'in en yakın dostu" ifadesini Stalin (kırmızı kalemiyle) "Lenin'in en yakın yardımcısı" şeklinde değiştirdi.[121] Zira Lenin'in "en yakın dostu" Stalin'di.

Terör terfileri

Parti kongresinde Stalin kitlesel tutuklamalar için halk desteği aldı. Parti Denetim Komisyonu Başkan Yardımcısı Matvei Shkiryatov, "Yoldaş Stalin sinsice partiye sızan düşmanları temizleme işini yönetti," diyerek olanı kısmen yansıtmış oluyordu. "Yoldaş Stalin bize yıkıcılarla nasıl savaşılacağının yeni yöntemini öğretti; bu düşman unsurlardan en çabuk ve kararlı biçimde nasıl kurtulacağımızı öğretti," diyerek sözlerini sürdürüyordu. Bir kadın parti üyesi Stalin'e gönderdiği mektupla Komünist Gençlik Birliği liderleri arasındaki "çeteyi" nasıl ihbar ettiğinin ve onun bu çetenin kökünü kazımak için, "onca işinin arasında" nasıl harekete geçtiğinin hikâyesini anlatıyordu.[122]

Katliam tüm boyutlarıyla ortaya çıkmadı ancak gizlice kaydı tutulmuştu:

---

118 *Pravda*, 28 Şubat 1939 (A. E. Badaev). Aynı zamanda bkz. *Pravda*, 3 Mart 1939; *İzvestiya*, 28 Şubat ve 1 Mart 1939.

119 Troçki, "Stalin her zaman onun tarafından protesto edilmekten korkmuştu, çünkü çok fazla şey biliyordu," diye düşünüyordu. *New International*, 5/4, Nisan 1939, s. 117. 1937-1938'de, Krupskaya Aydınlanma Komiserliği'nde, günde 400'ün üzerinde mektup alıyordu ve çoğu ondan iltimas bekliyordu fakat böyle bir gücü yoktu.

120 Zhukov, *Vsesoiuznoe soveshchanie*, s. 260.

121 Kumanev ve Kulikova, *Protivostoianie*, s. 243 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. upravdelami SNK SSR, otdel sekretariata, d. 4, l. 12). Her şeye rağmen, Stalin, Krupskaya'nın ölümünün birinci yıldönümünde anılmasına izin verdi: bkz. Haber kayıtları, RGAFKFD film 1-3163.

122 *XVIII s"ezd VKP (b), 10-21 marta 1939 goda: stenograficheski otchet*, s. 175, 561; Medvedev, *Let History Judge*, s. 529. "Sınıf düşmanları tarafından aldatılmak, manevraların zamanında farkına varamamak ve komünist partilerin düşman unsurlar tarafından kirletilmesine karşı tedbir almakta gecikmek Komintern çalışanlarının hatasıydı," diyordu 18. Parti Kongresi'nde Manuilsky. *Land of Socialism Today and Tomorrow*, s. 89. Mayıs 1939'da, sıradan Sovyet vatandaşlarının Stalin ile yazışmalarını düzenleme konusunda yeni bir şube –yirmi dokuz kişi çalışacaktı– kurmak üzere Proskryobyshev harekete geçti. Khlevniuk, "Letters to Stalin", s. 329 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 22, d. 65, l. 37).

1939 yılı itibarıyla, Merkez Komite *nomenklatura*'sında –üst düzey memurlar– adı geçen 32.899 pozisyondan 15.485'ine 1937-1938 yıllarında yeni atama yapılmış ve yaklaşık yarısı değişmişti.[123] 10.902 kasaba, şehir ve bölge parti sekreterinden 6.909'u 1937-1938 yıllarında atanmıştı. 333 bölge parti başkanından 293'ü 17. Kongre'den sonra, büyük çoğunluğu da 1937-1938'den bu yana makamlarına atanmıştı; bölgesel aygıt liderlerinin sadece altısı 46 yaşından büyüktü; %91'i 26-40 yaş aralığındaydı. 71 Merkez Komite üyesinin 44'ü yeniydi (buna karşın, 1934 tarihli 17. Kongre'de sadece 10 yeni üye vardı). Aynı tablo sanayide de geçerliydi: Demiryollarında, Kasım 1938 itibarıyla, 2.968 üst makamdan 2.245'i sadece bir yıldır görevdeydi. NKVD'de üst rütbelilerin ortalama yaşı, 1937'den 1939'a kadar 43'ten 35'e düşmüştü. Kızıl Ordu subaylarının %85'i 35 yaş altıydı.[124] Bu deneyimsiz ve genç insanlar, genel olarak teknik eğitim almışlardı.[125] Mezun sayısının çokluğu (daha da fazlası geliyordu) seleflerinin yok edilmesini mümkün kılmıştı.

Pravda yeni kadroları "sağlıklı genç neslin sağlıklı genç temsilcileri" diye tanımlarken Stalin'in ana ilkelerinden birini dile getiriyordu. Kongre toplamasının nedenlerinden birinin de bu insanlar olduğu açıktı: Temizlenen partinin ayakta ve iyi olduğunu göstermek istiyordu. Leningrad Tekstil Enstitüsü'nden sadece dört yıl önce mezun olan Aleksey Kosygin (d. 1902) tekstil üretim komiseri olmuştu. 1937 yılında teknik okuldan mezun olan Vyacheslav Malyshev (d. 1902) ağır makine üretim komiseri oldu. 1935 yılında metalurji teknik okulundan mezun olan atılgan Leonid Brejnev (d. 1906) memleketi Dnyeprodzerjinsk (Ukrayna) parti başkanlığına terfi etti. 1921'de partiye katılan ve sadece birkaç eğitim kursuna devam eden köy kökenli Mikhail Suslov (d. 1902) 1936'da Rostov'a gönderildi ve Ekim 1937'de, bölge lider kadrolarının tümüyle tutuklanmasının ardından önce üçüncü ve sonra da ikinci sekreterliğe atandı. Şubat 1939'da komşu Orjonikidze (Stavropol) eyaletinde herkesin tutuklanmasının ardından Suslov o bölgede birinci sekreterliğe getirildi. Daha sonra, "Bu kadar yükselmemizin Stalin sayesinde olduğunu biliyoruz," diyecekti, "sahip olduğumuz her şey Stalin sayesinde."[126]

Yaşanan genişleme de aynı derecede çarpıcıydı. Resmî olarak belirlenen "önder personel" sayısı 1939 yılında 1 milyon 600 bine yükseldi. Bu rakam 1928 yılında 600 bindi. Toplam olarak, artık 7 milyon 500 bin idari personel vardı – 1928'deki 1,45 milyon idari personele karşın.[127] Bu beyaz yakalı memurlar ve

123 Khlevniuk, "Economic Officials in the Great Terror", s. 57.

124 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/ii, s. 52-53; Khlevniuk, *Khoziain*, s. 351 (RGASPI, f. 477, op. 1, d. 41, l. 62-83, 143-4; f. 17, op. 2, d. 773, l. 128); Khlevniuk, "Objectives of the Great Terror", 170; Davies, "Soviet Economy", s. 11-38 (s. 31'de).

125 1918-1928 arasında SSCB yılda ortalama 46 bin uzman mezun ederken 1938-1941 döneminde bu rakam yılda ortalama 335 bine yükseldi, böylelikle 31 Aralık 1940 itibarıyla Sovyetler Birliği'nde (bir tür) üniversite mezunu uzman sayısı 1 milyona yakın olacaktı. Unger, "Stalin's Renewal."

126 *Pravda-5*, sayı 1, 1995, s. 8 (Mgeladze aracılığıyla Chuev).

127 1928 yılında 4 milyon olan ülkedeki beyaz yakalı sayısı 1939'da yaklaşık 14 milyona yükselmişti. Lewin, "Bureaucracy and the Stalinist State", s. 63. İşçi sınıfı kökenli parti üyesi sayısı,

çocukları yüksek eğitim alanında hâkimiyet kurdular.[128] İyi de besleniyorlardı: 1937-1939 yılları arasında toplam istihdam %10 artarken Sovyet maaş fonu %41 artmıştı. Bunun nedeni, büyük ölçüde, idari makamlar için maaş fonunun %66,5 artmış olmasıydı. Arz, tedarik ve maliyetlerin denetimi için oluşturulan şubelerdeki artış özellikle belirgindi.[129] Despotizm de memurlar olmadan işlemiyordu.[130] Memurları kitlesel olarak katleden terör memur sınıfının yükselişini hızlandırmıştı.

Ana siyasi raporu sunmak üzere Stalin kürsüye yürürken 2 binden fazla katılımcı onu ayakta alkışladı. Birçok delegasyonla göz teması kuran despot, sessizliği sağlamaya çalışsa da alkışlar daha da yoğunlaştı. Katılımcılar çanın çalınmasıyla durdular. Spot lambasının ışığında Stalin'e, "Tula emekçilerinin" hediyesi olan yeni model bir tüfek verildi –Tula, Rusya'nın eski bir silah merkeziydi– ve o da tüfeği salona doğrulttu. Konuşması her zamanki gibi yumuşak ve yavaştı, kadroların temizlenmesinde "beklenenden çok daha fazla hata yapıldığını" itiraf etti. Ancak terörün "kaçınılmaz" ve "yararlı" olduğunu ileri sürdü. "Partimizin üye sayısı şimdi daha az ancak diğer yandan, niteliği daha yüksek," diyordu bu durumdan fayda sağlayanlara.[131]

Stalin eserini övüyordu. "Parti ve hükümetin yürüttüğü olağanüstü kültürel çalışma sayesinde, işçi sınıfı, köylüler, Sovyet beyaz yakalıları ve halkımızın kan ve terinden filizlenen yeni bir Sovyet aydın kesimi doğdu ve şekillendi. Bu aydın grubu sömürünün boyunduruğunu bilmez ve sömürenleri hor görür, inanç ve doğrulukla SSCB halklarına hizmet etmeye hazırdır," diyor ve bu "genç sağlıklı insanların" gerçek Marksist kadroları oluşturacağının altını çiziyordu. "Parti propagandasının, emekçi memur kesimin Marksist-Leninist anlayışla yetiştirilmesinin ne kadar önemli olduğunu söylemeye gerek yok," diyordu delegelere ve *Kısa Ders*'ten sonra, gelişkin bir Marksist-Leninist bilinç olmaksızın memurların "pragmatist bilgiçlere dönüşeceğini" ekliyordu.[132]

---

resmî istatistiklere göre dahi (işçi kökenli sayısı abartılıyordu) %8'den (1933) %3'e (1941) düşmüştü. Rittersporn, "From Working Class", s. 187.

128 Bu 1932 sonrası için doğruydu. Dewitt, *Soviet Professional Manpower*, s. 179.

129 Sovyet Devleti'nin önde gelen tarihçisi durumu özetlerken, "Çok büyük ve gereksiz büyüme, maliyet, verimsizlik, kayırmacılık, dar-görüşlülük, yanlış bilgilendirme, esneklik yokluğu, keyfî davranış," diyordu, "tüm parti ve diğer denetleme mercilerini hiçe sayıyor." Lewin, "Bureaucracy and the Stalinist State", s. 65.

130 Lewin, *Russia/USSR/Russia*, s. 204-206. 1939 Nisan-Ekim ayları arasında, sekiz parti adayı başvurusundan yedisinin kabul edilmesi olağandışıydı; yıl boyunca kaydı yapılan 1 milyon 100 bin tam üye bir rekordu.

131 Menşevik göçmen dergisinin başyazısında, bekleneceği gibi, bu geçiş, "Stalinist olarak adlandırılması gereken yeni bir partinin kongresi" yorumuyla aktarılıyordu. "Pered s"ezdom," *Sotsialisticheskii vestnik*, 15 Mart 1939. Aynı zamanda bkz. Vishnevskii, "Stalin na XVIII s"ezde partii", s. 73-83.

132 *Pravda*, 11 Mart 1939, yeniden yayımlandığı kaynak, *Sochineniia*, XIV, s. 380-381.

Yeni çekirdek kadro

Stalin Petrovsky'i Politbüro aday üyeliğinden uzaklaştırdı ama alışılmadık biçimde onu tutuklatmadı.[133] Politbüro tam (oy hakkına sahip) üyeliğine atadığı Jdanov ile Kruşçev, Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Mikoyan, Andreyev ve Kalinin despotun safına katılmış oldular. Uzun yıllardır personelden sorumlu olan Malenkov nihayet Merkez Komite üyesi oldu fakat parti aparatçikleri arasında çekirdek kadroya yükselmenin keyfini yaşayan yegâne kişi Jdanov olmuştu. Parti meseleleri üzerine kongrede yaptığı konuşmada, gizlenen düşmanların kadrolara sızarak dürüst komünistlerin hepsine iftira attığına ve uzaklaştırılmasına yol açtığına değinmiş, "Sovyet" aydın kesimin rejimin siyasi temelini oluşturduğunu özellikle ön plana çıkarmıştı.[134] Jdanov Küçük Köşe'deki özel gündemli toplantılara katılmak üzere genellikle Leningrad'dan geliyordu. Despot için en az "Mykita" (Ukraynalı parti başkanı Kruşçev'in adının Stalin tarafından kullanılan Ukraynacalaştırılmış versiyonu) kadar değerli hale gelmişti. Molotov, "Stalin'in sadece Jdanov'a davranışı, Kirov'a karşı tutumuna benziyordu," diyecekti. "Kirov'dan sonra, Stalin en çok Jdanov'u sevdi."[135]

Parti, rejimin vazgeçilmez ideolojik ve eğitimsel enstrümanı, insan kaynağı ve karizmatik sembolü olmayı sürdürdü fakat devlet (hükümet, ordu ve gizli polis) giderek daha fazla operasyonel güç kazanıyordu. Bu, Stalin ve Voroşilov'dan (ordu) sonra en uzun süre Politbüro üyeliğini sürdüren Molotov (hükümet) ve hem Voroşilov'un hem de Molotov'un düşmanı olan Beria (gizli polis) sayesindeydi. Beria, (1930'dan beri) sendikalar başkanı olan Shvernik ile birlikte, Politbüro aday üyeliğine yükseltildi.[136] Stalin, Beria karşısında alışılmadık derecede özenliydi, örneğin ortak mutfağı olan ilk Moskova dairesini gördükten sonra ailesine daha iyi bir ev sağlanmasını istedi. Sonuçta Beria Kremlin'e değil, Küçük Nikitskaya Caddesi 28 Numara'da, Rus-Japon Savaşı fiyaskosu sırasında savaş bakanı olan General Aleksey Kuropotkin'in daha önce ikamet

133 Petrovsky 31 Mayıs 1939'da SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu başkan yardımcılığından resmen uzaklaştırılmıştı. Yarım yıl işsiz kaldı ancak daha sonra Devrim Müzesi'ne, kendisini Bolşevik Duma hizbi günlerinden beri tanıyan Fyodor Samoilov'un altına müdür yardımcısı olarak atandı. Medvedev, *Let History Judge*, s. 407.

134 *XVIII s"ezd VKP (b)*, s. 510-519; *Pravda*, 20 Mart 1939.

135 Chuev, *Molotov Remembers*, s. 221-222. Perde gerisinde Jdanov'un teröre ilişkin iğneleyici laflar ettiği söyleniyordu. Güya Jdanov, "Stalin piposunun kaybolmasından şikâyet ediyor," diyordu, "Stalin 'ne pahasına olursa olsun bulacağım' diyormuş. Üç gün içinde Beria on hırsız yakalamış ve her biri Stalin'in piposunu çaldığını itiraf etmiş. Bir gün sonra Stalin piposunu düştüğü yerde, koltuğun arkasında bulmuş." Bu hikâyeyi dinleyen kişinin iddiasına göre Jdanov, "bu berbat espriye kahkahalarla gülüyordu." Iakovlev, *Tsel' zhizni*, 2. baskı, s. 509.

136 Shvernik ve yardımcılarından biri zor bir problemi çözmeye çalışıyordu ve yardımcısı bir öneride bulununca Shvernik bunun Merkez Komite kararnamesi ile çeliştiğini söyleyecekti. Yardımcısının cevabı bu organın yanılabileceği olmuştu. "Bu sözlerden sonra Nikolay Mikhailovich'e olanları tarif etmek zor. Kıpkırmızı kesilerek bağırmaya başlamıştı, 'Eller pantolon dikişine yoldaş Pegrebnoi, Merkez Komite'den söz ederken eller pantolon dikişine!!!'" Guseinov, "Ves'ma neodnoznachnyi N. M. Shvernik", s. 102.

ettiği iki katlı konağa yerleşti.[137] Beria ailesi Arkhangelsk yakınlarındaki çam ormanının içinde ahşap bir de kır evi edindi. Anlatıldığına göre Stalin bu evi görünce kümes gibi olduğunu söylemiş ve onların, tutuklanan Postyshev'in daha yeni, görkemli kırsal mülküne yerleşmesini sağlamıştı.[138] Svetlana, (kendisinden on beş ay büyük olan) Sergo Beria ile oynadığı bu evle ilgili olarak, daha sonra "Beria'nın kır evi görkemliydi, çok büyüktü," diyecekti. Beria'nın yardımcısı Merkulov'un sonradan itiraf ettiğine göre, "Moskova'da, neredeyse her akşam yoldaş Stalin, Beria'yı çağırıyordu" – Yakın Kır Evi'ne.[139]

Sosyalist gerçekçilik

Yaklaşık 19 milyon köylü aile kolektif çiftliklerin bünyesindeydi. Makineleşme ve altyapıya yapılan yatırım birinci Beş Yıllık Plan'da 1,5 milyar ruble iken ikinci Beş Yıllık Plan'da 6,3 milyar ruble olmuştu (1938 yılında başlayan üçüncüsü de 5 milyar rubleyi görecekti). Traktör ve biçerdöver üretimi katlanarak artıyordu ancak aynı fabrikalarda tank üretimine ağırlık verilmesiyle birlikte azalmaya başladı.[140] 1937 (120,2 milyon ton), 1938 (94,9 milyon ton) ve 1939 (105,4 milyon ton) resmî hasat rakamları abartılmıştı. Yine de, 1913 kişi başı üretim seviyesinin altında kalındığı görülüyordu.[141] Sonuçta, devlet 1939 hasadının 36 milyon tonunu aldı (1928 yılında bu rakam 10,8 milyondu). 1936 yılındaki büyük kuraklıktan ve 1938 yılındaki daha küçük çaplı kuraklıktan etkilenen bölgelere polis barikatlarıyla değil destekle yaklaşan rejim, 1931-1933 kıtlığına benzer bir durumun kısmen de olsa yaşanmasına müsaade etmedi.[142] Besi hayvanı ve mandıracılık sektörleri performansının, *kulaksız*laş-

137 1939 nüfus sayımı kayıtlarında Beria ailesinin Moskova adresi Malaya Nikitskaya, Numara 28, Apartman 1 olarak verilmişti; Beria her nedense şahsen kayda geçmemişti; listelenen beş kişi, karısı Nina [Nino] (34 yaşında), annesi Marta (66 yaşında), kız kardeşi Akesha (32 yaşında), oğlu Sergey [Sergo] (14 yaşında) ve Moskova Ekonomi ve Maliye Enstitüsü öğrencisi Alman dadı Ellia Almeshtigler'di (38 yaşında). Koenker vd., *Revelations*, s. 344 (GARF, f. 9430, op. 1S, d. 166, l. 1-2). Kuropatkin 1925'te öldü. Knox, "General Kuropatkin."

138 Kır evinde Beriaların komşuları Kaganoviçlerdi. Beria, *My Father*, s. 34-35. Svetlana bunu Postyshev'in değil Chubar'ın kır evi olarak hatırlıyor. Alliluyeva, *Only One Year*, s. 412-413. Postyshev'den sonra kır evi Chubar tarafından kullanılmış olabilir. Farklı zamanlarda tutuklanan Postyshev ve Chubar aynı gün öldürüldüler (26 Şubat 1939).

139 "'Khochetsia prokliast' den' i chas moego znakomstva s Beriia'", s. 100-101 (APRF, f. 3, op. 24, d. 465, l. 2-28: Merkulov'dan Malenkov'a, 23 Temmuz 1933). Merkulov, Beria'nın kendisine hiçbir zaman açılmadığını iddia ediyordu.

140 *Traktory i sel'khozmashiny*, sayı 6, 1967, s. 2; sayı 7, s. 41. 1937-1940 dönemindeki hasadın abartılması konusunda bkz. Davies vd., *Economic Transformation*, s. 288nf. Bölgesel MTS'de [Makine Traktör İstasyonu] bulunan traktör sayısı 1930 yılında 7.100 iken 1937 yılında 356.800'e yükselmişti; biçerdöver sayısı 10.400'den (1933) 96.300'e (1937) yükselmişti.

141 Davies vd., *Economic Transformation*, s. 288nf; Zelenin, *Stalinskaia 'revoliutsiia sverkhu'*, s. 262-267; Borisov, *Proizvodstvennye kadry derevni*, s. 200-201. 1937-1938'de 3,3 milyon ton tahıl ihraç edilirken 1940 ve 1941 yılının ilk yarısında sadece 2 milyon ton ihraç edilecekti.

142 Osokina, *Za fasadom*, s. 201; Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, IV, s. 794-795 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 978, l. 62), 831-832 (f. 558, op. 11, d. 94, l. 17), 839 (d. 95, l. 3), 843-844 (l. 40-1), 862-864 (GANO, f. P-3, op. 2, d. 1063, l. 34-7), 868-874 (TsA FSB, f. 3, op. 3, d. 1292, l. 8-19),

tırma ve göçerlerin iskânından kaynaklı yetersizliği henüz atlatamadığı herkesin malumuydu.

Tarımdan sorumlu Merkez Komite Sekreteri Andreyev, kongre raporunda, çiftçilere ait aile tarlalarının küçültülmesini talep ediyordu zira bu tarlalar yegâne meşgaleleri haline gelmişti. Her ne kadar resmî istatistiklere göre, hane tarlalarının %77'si Şubat 1935 yasasıyla koyulan büyüklük limitlerine uyumlu, %12'si daha küçük ve sadece %10'u daha büyük olsa da, bir ölçüde haklıydı.[143]

Molotov, sanayi ve üçüncü Beş Yıllık Plan konulu kongre raporunu sundu. Ağır Sanayi Komiserliği 1939 başlarında çok sayıda daha küçük birime bölünmüş ve komiserlerinin gücü azaltılmıştı.[144] Stalin'in katliamlarıyla sanayi enkaza dönmüştü. Mart 1939'da cesur bir memur despota yazdığı mektupta, "Geçtiğimiz yıl ve bugün, çoğu sanayi kolu planlanan hedefleri gerçekleştiremediyse bunun sebebi, geçtiğimiz yıl önemli işlere atanan zayıf kadrolardır," diyor ve ekliyordu, "güvensizlik ve aşırı şüphecilik atmosferi... personelin sorumluluk almasını engelliyor ve enerjisini köreltiyor, işin bütünü üzerinde korkunç derecede zararlı etkisi var."[145] Oysa Molotov, üçüncü Beş Yıllık Plan'ın %13,5-%15,2 arasında olması öngörülen fantastik yıllık büyüme hedefiyle delegelerin hoşça vakit geçirmesini sağlıyordu. Lokomotif üretimi 1937 rakamlarının %225, kömür %206, elektrik enerjisi %200 fazlasına ulaşacaktı. Molotov'un kongre konuşmasıyla aynı günlerde *Krokodil* –Sovyet hiciv dergisi– Üçüncü Reich ile ilgili bir karikatür yayımlamıştı. "Dört Yıllık Plan'ın propagandası için ne yapıyorsunuz?" diye soruyordu Göring Goebbels'e. Cevap: "Halkın kahkaha atmasını yasaklıyoruz."[146]

Sovyet parti kongresi sırasında, Kültür Parkı metro istasyonu yakınlarında *Sosyalizm'de Sanayi* konulu büyük bir sanat sergisi açıldı. Fotoğraf, sınai tasarım ve hatta grafik ve afiş sanatı icra eden sanatçılardan ziyade yağlıboya resim yapan sanatçılar tercih edilmişti. İlk başta devrimin yirminci yıldönümünde açılması kararlaştırılmış ve Kasım 1937'de Frunze Rıhtımı'nda ulaşılması zor bir salonda ilk biçimiyle sergilenmişti ancak halka açık değildi – tablolarda boy gösterenlerin çoğu tutuklanmıştı (ya da yakında tutuklanacaktı). Sanatçılar da tutuklanmıştı ve tutuklanmayanların bazıları da kendilerinden ısmarlanan eserleri hazırlayamamıştı (Sovyet boyaları niteliksizliğiyle biliniyordu ve yabancı boya ve tuval satın alabilmek için de kaynak yoktu. Ressamların çoğu bu

886-890 (I. 247-257), 900-904 (I. 320-330), 913-914 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 982, I. 31-32). 1936 yılında, bölgesel basında açlık çeken bölgelere yardım ulaştırıldığına dair haberler yapılması taleplerine Stalin karşı çıkmadı (885-886: RGASPI, f. 558, op. 11, d. 55, I. 109).

143 Zelenin, *Stalinskaia 'revoliutsiia sverkhu'*, s. 241-242 (RGASPI, f. 477, op. 1, d. 4, I. 114-115); *Kolkhozy vo vtoroi*, s. 24.

144 İlk alt bölüm, ayrı bir Makine İmalat Komiserliği'nin kurulmasıyla Ağustos 1937'de ayrıldı. 1941'de, her biri ayrı bir branşla ilgili olmak üzere yirmi iki sınai komiserlik vardı. Rees ve Watson, "Politburo and Sovnarkom", s. 24.

145 Davies, "Soviet Economy", s. 32 (RGASPI, f. 17, op. 120, d. 336, I. 9-12). Yazar Pakhamov'du fakat Su Ulaşımı Komiseri N. I. Pakhomov (Ağustos 1938'de öldürülmüştü) değildi. Stalin, Poskrebişev'in mektubu Zhdaov'a ulaştırmasını sağladı.

146 *Krokodil*, 1939, sayı 7; Chegodaeva, *Dva lika vremeni*, s. 50.

durumdan şikâyetçiydi). 1939 sergisinde yer alan eserlerin çoğunda demiryolları, kanallar, kömür madenleri ve altın madenlerinin yanı sıra Tacik meteoroloji istasyonu, Kutup araştırmaları ve işteki başarıları nedeniyle motosiklet ve benzeri ödüller kazanan işçilerin iyi yaşam koşulları betimleniyordu. Ziyaretçiler için, SSCB'nin altyapısının ve doğal kaynaklarının izini sürebilecekleri devasa bir kıymetli taş ve metal mozaik ile görkemli bir Stalin tablosu da sergileniyordu. Haber filmlerinde sergi turuna da yer verildi.[147] Birincilik ödülünü, adaleli bir işçinin fabrika sahibine gözlerini diktiği hüzünlü *Urallar'da Eski Bir Fabrika* (1937) tablosuyla Boris Yoganson aldı. Daha yenilikçi eser ise Yuri Pimenov'un *Yeni Moskova* (1937) tablosuydu. Yeni bir bulvar ve otomobil ve şık kıyafetlerle simgelenen zengin Sovyet yaşam tarzı, Cézanne'ı hatırlatan bariz bir modernlikle betimleniyordu. Resimdeki hâkim figür üstü açık arabada, şoför koltuğunda oturan kadındı.[148]

Hitler'in ihlali

Stalin kongre raporunda, "Rapor kapsamındaki dönem boyunca, kamusal-siyasi alandaki en önemli başarının... ülkenin kamusal hayatındaki demokratikleşme olduğunun kabul edilmesi gerekir," diye böbürleniyordu.[149] Tarım komiserinin adını yanlış telaffuz etti –son heceyi aksanlı okuyarak Narkomzyem yerine Narkomzyom dedi– ve ardından kürsüye gelen her konuşmacı bu hatayı tekrar etti.[150] Zaman zaman vurguyu güçlendirmek için sağ işaretparmağını kaldırarak, ülkenin "iyi-eğitimli bir orduya, organize ceza kurumlarına ve güçlü bir istihbarat örgütüne sahip olması" gereğine işaret etti. Ayrıca sistemin siyasi sağlamlığının da altını çizdi. "Bir savaş halinde, cephe ve gerisi, homojenlik ve iç uyumları ile, diğer tüm ülkelerden daha güçlü olacaktır, yabancı askerî çatışma meraklıları bunu aklından çıkarmamalıdır," diyor ve kolektifleştirmeden dolayı kendisini övüyordu ve sonra da şöyle dedi: "Batı basınında bazıları, ajanların, katillerin ve Sovyet kurumlarında yıkıcılık yapanların –Troçki, Zinovyev, Kamenev, Yakir, Tuhaçevski, Rosenholz, Buharin ve diğer alçakların– temizlenmesi ile Sovyet sisteminin 'sarsıldığını' ve dağılma yaşandığını iddia ediyorlar. Böyle ucuz dedikodularla kazanacakları sadece nefretimizdir."[151]

Stalin'in konuşmasının dörtte biri dış meselelerle ilgiliydi ve bu konuda yardımcılarının hazırladığı taslağı baştan sona düzelterek bir metin hazırlamıştı. Milletler Cemiyeti'nin işe yaramaz hale geldiğini ancak zamanın tehlikeleri karşısında "gözardı edilmemesi gerektiğini" söylüyordu. Şimdi ikinci yılında olan "yeni emperyalist savaş" olgusundan söz ediyor, saldırganların Almanya,

147 RGAKFD, ed. khr. 1-3050 (1939 yılı).

148 Reid, "Socialist Realism"; Bown, *Socialist Realist Painting*, s. 145-155, 180.

149 *XVIII s"ezd VKP (b)*, s. 16.

150 Molotov daha sonra durumu açıklarken, "Eğer doğrusunu söyleseydim," diyordu, "Stalin yanlışını düzelttiğimi düşünürdü." Pavlov, "Dce poslednie vstrechi"; Tucker, *Stalin in Power*, s. 586.

151 *XVIII s"ezd VKP (b)*, s. 34, 26; Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/1, s. 10-11.

İtalya ve Japonya olduğunu belirtiyor ancak kolektif güvenlik çabalarının "dağınık" olduğu zira "saldırgan olmayan devletlerin", Britanya ve Fransa'nın, tehlikeli bir oyun oynadığı konusunda uyarıyordu. Bu ülkeler faşist cepheden daha güçlü oldukları halde tehdidi karşılamaktan kaçınıyor ve "kendi postlarını kurtarmak" üzere İspanya, Çin ve Çekoslovakya'ya müdahale etmeyi reddediyorlardı. Sovyet Ukraynası ile ilgili Almanya'nın sözde planlarının Batı basınında coşkuyla karşılanmasına değinirken, Stalin "kestaneyi kendileri için başkalarının ateşten çekip çıkarmasına alışmış" ülkeleri –Britanya ve Fransa'ya gönderme– uyarıyor ve Sovyetler Birliği'ni savaşa itmeyi başaramayacaklarını söylüyordu. "Biz barıştan yanayız ve tüm ülkelerle iş ilişkilerine benzer bağlar kurmak istiyoruz," diyor ve ekliyordu: "Bu ülkelerin de Sovyetler Birliği ile benzer ilişkiler kurması ve ülkemizin çıkarlarına zarar vermemesi koşuluyla."[152]

Stalin, muzaffer işçi sınıfını, muzaffer kolektif çiftlik köylülerini ve Sovyet aydınlarını kutlayarak konuşmasını tamamladığında Andreyev-Aleksandrov Salonu ayağa kalktı ve müthiş bir alkış koptu. Hükümetin gazetesi *İzvestiya* başyazıları Stalin'in "kolektif güvenliğin" fiilen geçersiz olduğu ya da –sanki böyle bir seçenek mevcutmuş gibi– Moskova'nın yüzünü Nazi Almanyası'na da çevirebileceği ifadelerine değinmiyordu.[153] Goebbels'in Propaganda Bakanlığı Almanya basınına verdiği talimatta (13 Mart 1939), "Moskova'daki Komünist kongre ile ilgili olarak, Stalin-Kaganoviç hizbinin daha da güçlendiği değerlendirmesini yapabilirsiniz," diyordu. (Kaganoviç Yahudi'ydi.)[154]

Prusyalı bir subayın çocuğu olan Almanya Büyükelçisi Schulenburg, uzun boylu, seçkin, dindar, derin köklere sahip bir aristokrattı, kel, beyaz bıyıklı ve son derece görgülüydü. Çocuksuz, güler yüzlü kont, personeli ile birlikte, Sovyetler ile alışılmadık derecede iyi ilişkiler kurmuştu.[155] Artık Londra'da olan selefi Dirksen'e karşı da bir rekabet içindeydi. Sırasıyla, Sovyet-Alman ilişkilerini ve İngiliz-Alman ilişkilerini normalleştirmek için koşut bir yarış içindeydiler.[156] Schulenburg Stalin'in konuşmasının bir politika değişiminin işareti

---

152 *Pravda*, 11 Mart 1939; *XVIII s"ezd VKP (b)*, s. 15; *Sochineniia*, XIV, s. 337-338. Britanyalıların tepkisi konusunda bkz. *DBFP*, 3. seri, IV, s. 210-217 (Henderson'dan Halifax'a, 9 Mart 1939), 260 (Henderson'dan Halifax'a, 15 Mart), 266-9/8 (Halifax'tan Phipps'e, 15 Mart), 278-279 (Henderson'dan Halifax'a, 16 Mart). 1937 yılı sonunda İvan Mayski yumuşamanın nasıl ele alınması gerektiği konusunda Stalin'e yazmıştı: "Bırakalım 'Batılı Demokrasiler' saldırganlar konusunda kendi tavırlarını ortaya koysun. Kestaneleri ateşten onlar adına bizim çıkarmamızın ne anlamı olabilir? Birlikte savaşacaksak – sonuna kadar. Ölüme gönderilen asker olacaksak – asla!" Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. xxv (atıf yok).

153 Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 205. *İzvestiya*'nın dış şubesi kendi içinde dış politika yöneliminde bir değişiklik ihtimalini tartıştı ve gazete aniden Paris'ten "Paul Jocelyn" (Ehrenburg'un mahlası) imzasıyla yayımlanan anti-faşist yazılara son verdi. Ehrenburg Suritz'ten bir açıklama isteyince, Suritz, "Senden hiçbir şey istenmedi, kendi kendine endişelendin," deyivermişti. Ehrenburg, *Sobranie sochinenii*, IX, s. 228.

154 Sluch, "Germano-sovetskie otnosheniia", s. 109 (atıfta bulunduğu kaynak, Bundesarkhiv Koblenz, Zsg. 101/12: 72).

155 1907'den 1914'e kadar Schulenburg Çarlık Rusyası'nda Alman konsolosuydu. Sommer, *Botschafter Graf Schulenburg*. Aynı zamanda bkz. Chuev, *Molotov Remembers*, s. 19.

156 Schorske, "Two German Diplomats." Leontyev Sokağı'nda bulunan Alman Elçiliği'nde, 5 Mart

olduğundan şüphe duyuyordu fakat faşist devletlerle ilgili bildik ithamların yokluğunu da kaydetmişti.[157] Dışişleri bakanı Stalin'in konuşmasının Almanca tercümesini Führer'e sundu fakat Nazi liderin kuşkusu sürüyordu ve zaten kafası da son derece meşguldü: Stalin'in parti kongresi sırasında, 15 Mart 1939'da Wehrmacht zaten küçülmüş Çekoslovokya'nın geri kalanını ele geçirirken, Münih Paktı'yla ve Hitler'in sadece Alman kökenlileri bünyesine katmak istediği iddialarıyla adeta alay ediyordu. Ödüller arasında Çekoslovak ordusunun gelişmiş mekanize birlikleri ile Plzeň (Pilsen) şehrinde bulunan ve Avrupa'nın başlıca askerî fabrikalarından olan ünlü Skoda Fabrikası da vardı. Hitler sekreterlerine, "Bana bir öpücük verin kızlar!" diyordu, "bu hayatımın en önemli günü. Tarihe en önemli Alman olarak geçeceğim."[158] Führer Çek topraklarını (Bohemya ve Moravya) Üçüncü Reich protektorası olarak ilhak etti; Slovakya bağımsızlığını şeklen korusa da Nazi kukla devleti haline gelmişti. Çekoslovakya'nın doğusundaki Karpat Rutenya eyaleti bağımsız bir devlet oldu – otuz saat süreyle, 16 Mart'a kadar: Macar birlikleri güney bölümüne girip ilhak edinceye ve Polonya birlikleri kuzey bölümünü ele geçirerek Macaristan'la sınırdaş oluncaya kadar.[159]

Hitler, Stalin'in Sovyet Birliği ve gücüne dair iddiasını geçersiz kılıyordu. Despot Litvinov'dan, "Sovyet hükümetinin, Çek topraklarının ya da Slovakya'nın herhangi bir şekilde Alman İmparatorluğu'na katılmasını kabul edeme-

---

1932'de Dirksen'in arabasına beş el ateş edildi ancak kendisi arabada değildi (kurşunlardan biri elçilik danışmanının eline saplandı). Alelacele görülen davada olay Polonya Elçiliği ile ilişkilendirildi (Sovyetler'in Almanya-Polonya ilişkilerini bozmaya yönelik açık bir girişimiydi). Sonradan görme aristokrat Dirksen (uzun bir burjuva kamu hizmetlisi soyundan geliyordu) Japonya'ya gönderildi (1933-1938) ve orada gecikmeli olarak Nazi Partisi'ne katıldı (1936). Daha sonra Britanya'ya Ribbentrop'un yerine büyükelçi olarak gönderildiğinde (1938-1939) Chamberlain hükümetinin Almanya'nın en önemli siyasi imkânı olduğunu gördü. Hilger, *Incompatible Allies*, s. 247-248. 1938'de Leontyev Sokağı'nın adı, ünlü Rus tiyatro yönetmeninin adı verilerek, Stanislavsky Caddesi olarak değiştirildi.

157 Mayski 10 Şubat 1939'da Londra'dan Litvinov'a yazdığı mektupta Eksen Devletleri ve "sözde" Batı demokrasileri arasında bir savaşın, "her ne kadar böyle bir olasılık, özellikle 1939 yılı için, tümüyle yok sayılamayacak olsa da", yakın bir tarihte başlamayacağını zira "meselenin Hitler ve Mussolini'ye bağlı" olduğunu belirtiyordu. Mayski, Hitler'in "SSCB şöyle dursun Polonya'ya dahi topyekûn bir saldırı eğiliminde olmadığını" da yazmıştı. AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 3, d. 35, l. 51-3 (Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, konteyner 1). 15 Mart'ta, Çekoslovakya'nın işgalinden beş gün sonra Litvinov, Chamberlain'in Moskova'ya ticari müzakereci olarak Robert Hudson'u göndermesi ile bağlantılı olarak Stalin'e yazdı. Ancak Sovyetler sorumluluğu Britanyalılara yüklemişti. "Daha önceki önerimiz sonuç doğurmadığından," diyordu Litvinov Hudson'a yazdığı mektupta, "şu anda herhangi bir yeni öneri getirmek niyetinde değiliz ve kolektif güvenlik için tedbir almaya hazır olduğunu göstermesi gerekenlerin bir şekilde girişimde bulunmasını bekliyoruz." *DVP SSSR*, XXII/i, s. 209-211 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 2, d. 11, l. 154-158). *DVP SSSR*, XXII/i, s. 209-211 (AVP RF, f. 06, op. 1, p. 2, d. 11, l. 154-8: 20 Mart 1939). Hudson'un ziyareti, Litvinov'un da şikâyet ettiği gibi, hiçbir sonuç doğurmadı.

158 Watt, *How War Came*, s. 154.

159 Nowak, "Von der Karpatenukraine zum Karpatenland"; Winch, *Republic for a Day*; Kennan, *From Prague after Munich*, s. 58-75; Stercho, *Diplomacy of Double Morality*. Kısa süre sonra, Hitler'in Çekoslovakya'ya gireceğini kendisine haber vermemesine Mussolini' in cevabı Arnavutluk'a girerek İtalyan "imparatorluğuna" dahil etmek oldu.

yeceğini" Schulenburg'a iletmesini istedi.[160] Berlin'deki bir Sovyet askerî ataşe yardımcısı Hitler'in başına talih kuşunun çoktan konduğunu rapor ederken haklıydı: Gelişmiş Çek silah fabrikaları, modern Çek mekanize birlikleri, depolar dolusu tahıl. Ataşe, Almanlar açısından pek de olumlu olmayan bir noktaya da işaret ediyordu: Naziler kalabalık bir Alman olmayan nüfusu da bünyelerine katmışlardı ve bu durum, eğer Hitler ilerlemesini sürdürürse, Almanların cephe gerisinde bir risk oluşturacaktı. Bu hususta Sovyet askerî ateşe yardımcısı netti. Almanya daha fazla yayılma için hazırlık halindeydi. Soru şuydu: Hangi yöne, "doğu mu batı mı?"[161]

Saplantı

Troçki aşağı yukarı 1933'ten beri Dördüncü Enternasyonal'in kurulması üzerine yazıyordu ancak kurucu kongre ancak 3 Eylül 1938'de Paris'in dışında özel bir konutta toplanmıştı ve katılan delege sayısı yirmi civarındaydı. Ekim 1938'de Meksika'da yaptığı, gramofon için kaydedilmiş konuşmada, "Önümüzdeki on yıl içinde Dördüncü Enternasyonal'in programı milyonların programı haline gelecek ve bu devrimci milyonlar tüm dünyayı ele geçirecek," diyerek hayalini dillendiriyordu.[162] "Girişimi"nin tuhaflığının yanı sıra Troçki'nin kalemi de [Stalin için] ayrı bir sorundu. 18. Parti Kongresi'nde Stalin'in siyasi raporunu sunmasından bir gün sonraki değerlendirmesinde, kendisinden önce Krivitsky'nin de yaptığı gibi skandal bir öngörüde bulunarak, "Stalin Hitler'le ilişki kurma hazırlığında," demişti.[163] Parti kongresi sırasında Stalin, Troçki'ye suikast düzenlenmesi için yeniden girişimlerde bulunulması talimatı verdi.[164]

Troçki'nin hâlâ hayatta olmasının bir açıklaması yoktu. İlk Moskova açık duruşmasında (Ağustos 1936), gıyabında infazına karar verilmişti ancak öldürülmesine yönelik girişimler 1929 yılında Türkiye'de yaşadığı günlere kadar uzanıyordu. Paris'te yaşadığı dönem boyunca (1933-1935) ve Norveç'e yerleştikten sonra izi sürülmüştü. En yakın girişim 1938 yılında, önce Birleşik Dev-

160 *Dokumenty i materialy kanuna vtoroi mirovoi voiny*, II, s. 47.

161 A. Gerasimov, "O zakhvate Chechoslovakii Germaniei", RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 1237, l. 162-167. Litvinov Mayski'ye yazarak, Batılı demokrasilerin, esas itibarıyla, Hitler'e "doğuya git yoksa biz onlarla [Sovyetler] sana karşı birleşeceğiz," dediğini ifade ediyor ve devam ediyordu: "Hitler de bize yönelik olarak aynı tutumu takınırsa benim için sürpriz olmaz." AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 4, d. 34, l. 39-41 (Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, konteyner 1).

162 Volkogonov, *Trotsky*, s. 343-345; *The Founding Conference of the Fourth International: Program and Resolution*, The Socialist Workers Party, New York, 1939.

163 Münih Paktı'nın arifesinde Troçki Stalin'in Nazi Almanyası'na karşı "kolektif güvenlik" politikasını, "gerçekçi olmayan bir hayal" olması sebebiyle reddetti ve "artık kesinlikle Sovyet diplomasisinin Hitler ile yakınlaşmasını beklemeliyiz" tahminini öne sürdü. Çekoslovakya'nın yok edilmesinin hemen öncesinde Troçki şeytani bir dille, Hitler zaferden zafere koşarken "Stalin sadece yenilgi ve aşağılanmayla (Çin, Çekoslovakya, İspanya) karşı karşıya," diyordu. Trotsky, *Writings of Leon Trotsky, 1938-39*, s. 29-30 (22 Eylül 1938), 216-219 (11 Mart 1939).

164 Kendisine Temmuz 1939'da sunulan plan ağustosta kabul edilmişti. Troçki'ye yönelik suikasta ilişkin Sovyet istihbarat dokümanlarının büyük ölçüde kayıp olduğu söyleniyor, Ağustos 1940'tan 1941 yılı sonuna kadar olan dönem hariç. Primakov, *Ocherki*, III, s. 91, 93, 109n1.

letler'e ve sonra da Meksika'ya gönderilen, İspanya İç Savaşı tecrübesine sahip askerlerce yönlendirilen gruptu. Moskova'daki (Sergey Spigelglas) ve New York'taki (Pyotr Guttsait) amirlerinin yabancı ajanı suçlamasıyla tutuklanmalarının ardından bu girişim de suya düşmüştü.[165] Yapılan yeni plan, bu tür girişimlerde daha önce rol almış herkesin katılımını açıkça yasaklıyordu ve yeni ekip Pavel Sudoplatov (d. 1907) ve yakın zamana kadar İspanya Cumhuriyeti NKVD merkezi başkanı olan Nahum "Leonid" Eitingon (d. 1899) tarafından bir araya getirilecekti.[166]

Sudoplatov, daha önce faşist göçmenlerden oluşan Ukrayna Milliyetçileri Örgütü (OUN) lideri Yevhen Konovalets'i ortadan kaldıran namlı bir suikastçıydı. Sudoplatov Ukraynalıydı ve Ukraynaca da konuşuyordu. NKVD OUN'a sızmıştı ve hatta şubelerini yönetiyordu ama Habsburg Galiçyası'nda doğan ve Lemberg'de (artık Lwów) eğitim gören Konovalets, yabancı güçlerce kullanılabilecek bir kukla olarak görülüyordu ve Nazi Almanyası'nın yanı sıra faşist İtalya, Litvanya ve Polonya istihbarat subaylarıyla bağlantıları vardı.[167] 23 Mayıs 1938'de Sudoplatov, Rotterdam'daki bir lokantada Konovalets'i saatli bomba yerleştirilen bir kutu çikolatayla havaya uçurdu ve fark edilmeden kaçtı. Maharet isteyen zorlu bir işti. Kasım 1938'de diğer bir NKVD dış istihbarat başkanı daha tutuklanınca otuz bir yaşındaki Sudoplatov kısa süre vekâleten başkanlık yaptı. Ancak Beria NKVD'yi devralmasının ardından dış istihbarat başkanlığına Kafkasya'dan yakın arkadaşı Vladimir Dekanozov'u atadı. Dekanozov'un asıl deneyimi kendi ihtiyaçlarının karşılanması da dahil olmak üzere besin işleme ve tedarikti.

Sudoplatov şube müdürlüğü seviyesine geri döndürüldü. Beria'nın çevresinden biri, muhtemelen Dekanozov, "düşmanla" (yani Sudoplatov'un birlikte çalıştığı ve artık tutuklanmış olan NKVD başkanları) bağları nedeniyle Sudoplatov'la ilgili soruşturma başlattı. Suikastçı aylar boyunca ortadan kaldırılacağı korkusuyla yaşadı. Onunla ilgili yakıcı söylentiler yayılıyordu ve bu arada kendisine hiçbir belge gösterilmiyor ya da herhangi bir görev verilmiyordu – Beria'nın açıkça kendisine verilmesini istediği görevler de dahil. Anlaşılan o ki Beria Kremlinoloji yoluyla Sudoplatov'un pozisyonunu güçlendirmeye çalışıyordu: Spartacus (sendikaların takımı) ile Dynamo (NKVD'nin takımı) arasındaki futbol maçına davet etti ve hükümet locasında oturmasını sağladı; Beria tüm yandaşlarının yanı sıra Malenkov da oradaydı. Sudoplatov, "Tek bir kelime

165 Felipe kod adlı terk edilen saha ajanlarından biri Ocak 1940'ta Moskova'ya dönmeyi başarmış ve Troçki'nin güvenlik sistemine ve Meksika'daki villasına giren çıkanlarla ilgili ayrıntılı bilgi vermişti. Bu bilgilere doğrudan kendi çabasıyla ulaşmıştı; operasyonda görev alması için Meksika'ya geri gönderildi. Primakov, *Ocherki*, III, s. 94-95.

166 Orlov'un yardımcısı olarak Eitingon demiryolu hatlarına ve havaalanlarına yönelik sabotajlara bizzat katkıda bulundu. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 29-36.

167 "Her ne kadar Konovalets Alman faşizminin ajanı olsa da bu sadece bir intikam girişimi değil," diye açıklıyordu Stalin Sudoplatov'a. "Hedefimiz, savaş arifesinde Ukrayna faşist hareketini başsız bırakmak ve bu gangsterleri iktidar mücadelelerinde birbirini yok etmeye zorlamak." Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 23-24.

etmedim," diye anlatıyordu, "bu ayrıcalıklı yerde sadece var olmam, arşivlerde aleyhime kanıtlar olduğuna dair söylenti yaymamaları için Kruglov, Serov, Tsanava ve diğerlerine bir uyarıydı."[168]

Mart 1939'da, Sudoplatov'un anlattığına göre, Beria onu Stalin'i görmek üzere Küçük Köşe'ye götürmüş ve Sudoplatov'un, küresel anti-Troçkist operasyonlara nezaret etmek üzere NKVD dış istihbarat başkan yardımcılığına atanmasını önermişti. Bu anlatıya göre, Stalin kibritle piposunu yaktıktan sonra ayağa kalkıp volta atmaya başlamıştı. "Stalin'in davranışının sadeliği" suikastçının dikkatini çekmişti. "Böyle bir adamın ihanet edeceğini düşünmek zordu, tepkileri son derece doğaldı, rol yaptığına dair en ufak bir belirti yoktu." Oysa Stalin bir aktördü, özellikle de Küçük Köşe'de. Anlatıya göre, "Troçkist hareket-te Troçki'nin kendisi dışında önemli bir siyasi figür yok, eğer Troçki yok edilirse tehdit ortadan kalkacaktır," demişti. Nazilerin bir Yahudi'yi kukla olarak dahi hiçbir zaman kullanmayacağı aşikârdı. Yine de, Stalin güya şöyle söylemişti: "Troçki ortadan kaldırılmadığı sürece, İspanya deneyiminin de gösterdiği gibi, emperyalistler Sovyetler Birliği'ne saldırdığında uluslararası komünist hareket içindeki müttefiklerimize bel bağlayamayız."[169]

Sudoplatov'a göre, kendisi ve Beria, Stalin'in adlandırmasıyla "eylem" için sayısız senaryoyu masaya yatırmışlardı. Seçilen plan İspanya İç Savaşı'ndaki organizasyondan türetilmişti: Orada, Konovalets'i öldürmesinin ardından Sudoplatov, Eitingon ile buluşmuştu (birbirlerini beş yıl öncesinden, diplomatik bir kılıf olmaksızın, Sovyet dış istihbaratında "illegal" çalıştıkları dönemden tanıyorlardı). İspanyolca ve İngilizce konuşan Eitingon'un çevresindekilerden biri de yirmi yaşındaki Ramón Mercader'di. Mercader, Franco hatlarının gerisinde sabotaj görevleri üstlenen İspanya doğumlu bir devrimciydi. Moskova'ya döndüğünde Eitingon tutuklanan görevliler tarafından Britanya ajanı olmakla suçlandığından habersizdi ancak Sudoplatov ile ahbaplığı sayesinde, Troçki'nin yaşadığı Coyoacán, Meksika'daki Mavi Ev'e sızmakla görevlendirilen ve Mercader'in merkezinde de yer alacağı en son harekât birimine liderlik etmek için seçildi.[170]

Polonya için "teminat"

İttifaklar genellikle güçlendirmeye değil frenlemeye yöneliktir. Fransa'da yazıya dökülmediği için büyük kaygıya yol açan İngiliz-Fransız "antantı", esas olarak Britanya'nın, kendisi kıtasal bir savaşla ilgili resmî bir taahhüt altına girmeden, ortağını dizginleme yöntemiydi. Fransa'nın Polonya ve Çekoslovakya ile ittifaklarında da amaçlanan buydu (Fransa'nın kendisini tam anlamıyla

168 Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 103.

169 Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 64-67; Volkogonov, *Trotsky*, s. 441-454. Sudoplatov'un Küçük Köşe ziyaretleri Stalin'in Kremlin kayıt defterlerinde yer almıyor; Volkogonov'un çalışmaları ve bir araya getirdiği dökümanlar büyük ölçüde Sudoplatov'un doğruluğunu pekiştiriyor.

170 Eitingon'u ihbar edenler Peterss ve Karahan'dı. Sharapov, *Naum Eitingon*, s. 70.

bağlamayan ama küçük devletlere sınır koymasını sağlayan bir araç) fakat bu antlaşma ne Polonya'ya ne de Çekoslovakya'ya uygundu. Fransız-Sovyet-Çekoslovak ittifakı bu tür bir iç-ittifak denetimi sağlayamazdı ve hiçbir taraf için inandırıcılığı yoktu; Almanya'nın Avusturya'yı ilhakının engellenmesindeki kolektif başarısızlığın ve üçüncü ortak Çekoslovakya'nın ayrılmasının taşlarını döşemişti.[171] Almanya ordusu 1938 yılında yerli üretiminin %17'sini tüketmişti. Bu oran SSCB ile yaklaşık aynı olsa da Britanya ve Fransa'ya göre iki kat fazlaydı; 1939'da Almanya'daki oran %20'ye yükseldi. Askerî anlamda Britanya ve Fransa daha çok savunma odaklı tutumlarını sürdürüyor ve tüm inisiyatifi saldırganın ellerine teslim ediyorlardı.[172]

1939'a girilirken, Hitler'in Versay'ın adaletsizliklerine ve sadece tüm etnik Almanları "birleştirme" arzusuna atıfta bulunması hâlâ Britanya'da sempati topluyordu.[173] Ancak 15 Mart 1939'da tüm Çek topraklarını işgal etmesi ve Slovakya'nın bağımsızlığını tanıması Britanya iç politikasını sarstı. Almanya'nın Romanya, Macaristan ve Ukrayna'yı da benzer biçimde fethetme hazırlığında olduğu söylentileri uçuşuyordu.[174] Bir Sovyet askerî istihbarat değerlendirmesi (17 Mart), "Çekoslovakya'nın işgali ilk girişim, daha ileri ve büyük gelişmelerin eşiği," diye sonlanıyordu ve bazı uzmanların öne sürdüğü gibi Almanya'nın bir sonraki hamlesi batı yönünde olsa bile, ordusu için doğunun hammaddelerine ihtiyaç duyuyordu.[175] Aynı gün, Britanya Büyükelçisi Sir William Seeds, Nazilerin Romanya'yı işgal etmesi durumunda Sovyetler'in tutumunun ne olacağını Litvinov'a sordu. O günün akşamında, Stalin'e danıştıktan sonra, Dışişleri Komiseri Litvinov, Britanya, SSCB, Romanya, Polonya ve diğerlerinin katılacağı çokuluslu bir diplomatik konferans toplanmasını önerdi. 18 Mart Cumartesi günü Britanya kabinesi toplandı. Tutanaklara göre, "Başbakan, bir hafta öncesine kadar Diktatörlük Güçleriyle daha iyi koşullarla bağlantı kurma politikasını sürdürebileceğimizi ve bu güçlerin sınırlı hedefleri olduğunu varsayabiliyorduk," demişti. Bu bir politika değişikliği olabileceğinin işaretiydi. O gün yetmişinci doğum gününü kutlayan Chamberlain, Hitler'i gelecekteki saldırıları ile ilgili olarak uyarmaya çok daha istekli olsa da müzakere imkânlarını zorlama ısrarını sürdürdü.[176]

Artık Almanya'nın savaş hazırlıkları görünür hale gelmişti. 20 Mart'ta, Ribbentrop Litvanya'ya verdiği ültimatomla, Versay ile bağımsız Litvanya'ya bıra-

171 Schroeder, "Alliances 1815-1945", s. 195-222. Daha fazla ayrıntı için bkz. Posen, *Sources of Military Doctrine*.

172 Posen, *Sources of Military Doctrine*.

173 10 Kasım 1938'de Hitler dört yüz davetli gazeteciye şöyle söylüyordu: "Yıllar boyunca barıştan söz etmemin nedeni sadece zorunluluktu. Ama artık Alman halkını kademeli olarak psikolojik anlamda yeniden eğitmek ve bazı şeylerin zor ile başarılmasının kaçınılmazlığını anlatmak şart." Noakes ve Pridham, *Nazism*, III, s. 721-724.

174 Britanya Çekoslovakya'daki istihbarat merkezini kaybetti. Daha önce, 1938 yılında Almanların işgali sırasında, Britanya istihbaratının Avusturyalı istasyon şefi tutuklanmıştı. Hinsley vd., *British Intelligence*, I, s. 57.

175 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 29-33 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1237, l. 162ss-167ss.).

176 Parker, *Chamberlain and Appeasement*, s. 204-205; Salter, *Personality in Politics*, 85.

kılan Baltık Denizi'ndeki Memel (Klaipėda) Limanı'nın devrini talep etti, aksi takdirde askerî işgal riski söz konusuydu. Litvanya boyun eğdi ve bu ülkede bulunan 40 bin Alman kökenliye liderlik edenler, Litvanya dış politikasının Almanya'ya tabi kılınması için propagandalarını yoğunlaştırdılar. Bu durum, Baltık devletlerinin Sovyetler Birliği'ne saldırının hazırlık zemini olmasından korkan Kremlin'in endişelerini daha da artırdı.[177] 21 Mart'ta Ribbentrop Polonya Büyükelçisi Jan Lipski'ye, eğer Polonya Danzig'i Almanya'ya teslim ederse ve Polonya'dan geçerek Doğu Prusya'ya uzanacak Almanya denetiminde bir transit rotaya izin verirse, sadece ismen bağımsız olan Slovakya'daki toprak taleplerinin karşılanabileceğini bildirdi. Lipski çekimser kaldı. Hitler, Polonya'yı Britanya'nın kollarına atmamak için rütbelilerine Danzig'in işgal edilmeyeceğini bildirdi ve Danzig'deki zorba Nazilerin şimdilik provokasyonlardan kaçınmalarını emretti. Almanya, bunun yerine, Polonya'yı yıpratacaktı. 23 Mart'ta, kendisinden hiçbir toprak talebinde bulunulmayan Kral II. Carol Romanya ekonomisini Almanya ekonomisiyle hizalamayı kabul etti ve Rumen petrol, manganez, bakır ve boksiti için anonim şirketler kuruldu, ayrıca tahıl, mısır, saman ve domuz karşılığında Almanya'dan silah ve makinelerin alınmasını, Romanya ulaşım ve iletişimine yatırım yapılmasını onayladı. Gizli bir protokolle, Bükreş petrol üretimini artırmaya mecbur edildi.[178]

Kaygılanan Moskova ayrıntıların peşine düştü. Sovyetler ile Romanya arasındaki gerilim arttı. Yine de, 1939 yılında NKVD sadece elli dokuz Romanyalı "ajan" yakalamıştı, bu rakam 1937-1938'de 7.810'du.[179] (1939 yılında toplam NKVD tutuklamaları 63.889'da kaldı, bu rakam sadece son on yılın en düşük rakamı değil ama aynı zamanda en az tutuklamanın yaşandığı ikinci yıla ait rakamın da yarısıydı.) Sovyet rejiminin derlediği bu istatistikler terörün potansiyel bir beşinci kolun kökünü kurutmaya yönelik olduğu iddiasını çürütüyordu. Daha genel anlamda, Stalin'in de çok iyi bildiği gibi, eski *kulak*ların, milli azınlıkların ve sabıkalı suçluların büyük bölümü hâlâ yakalanmamıştı ve bunun anlamı, haksızlığa uğramış ve kırgınlardan oluştuğu varsayılan potansiyel beşinci kolun, savaş ihtimalinin ağır bastığı son iki yıl boyunca mevcudiyetini sürdürdüğüydü.

Karşılıklı diplomatik hamleler yapıldı. 25 Mart 1939'da Polonya hükümeti Almanya'nın talebini resmen reddetti. Hitler gizlilik içinde Polonya'ya saldırmayı planlamaya başladı, böylelikle 1914 öncesi sınırlar yeniden tesis edilebilir ve Polonya kökenli nüfus tahliye edilebilirdi.[180] 28 Mart'ta Litvinov Estonya ve

177 Iampol'skii vd., *Organy*, I/i, s. 9-12.

178 DGFP, seri D, VI, s. 91-96; *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 537-8n86. Ardından 13 Mayıs 1939'da Romanya-Almanya kereste antlaşması geldi.

179 Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 286 (TsA FSB, f. 3, op. 4, d. 105, l. 96-107).

180 *DGFP*, seri D, VI, s. 121-124; Trial of the Major War Criminals, IV, s. 404 (Brauhitsch); III, s. 217. Mart 1939'da Polonya Silahlı Kuvvetleri Genel Müfettişliği'nden Yarbay Stefan Mossor yazdığı raporla genelkurmayı "Brest bölgesinde Sovyet hava üsleri için hazırlık yapmaya ve Sovyet kuvvetlerinin Prusya'ya saldırmak için öncelikle Kuzey Polonya'ya yürüyeceğini öngörmeye" çağırıyordu. Görevinden alındı.

Letonya'ya verdiği notada, Sovyetler Birliği açısından, Baltık devletlerinin bağımsızlığını ihlal eden veya üçüncü bir devletin bu ülkelerin toprakları ve altyapısı üzerinde siyasi ve ekonomik hâkimiyet kurmasına yol açacak –gönüllü ya da baskı altında– herhangi bir antlaşmanın "doğuracağı sonuçlar ile birlikte" kabul edilemez olduğunu bildirdi.[181]

Ardından sansasyonel bir gelişme yaşandı: 31 Mart'ta, demokratik Çekoslovakya için harekete geçmeyen Chamberlain, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Polonya'nın bağımsızlığı konusunda tek taraflı "güvence" verdi. Bu hamle duygusal olmaktan uzaktı: Polonya bir diktatörlüktü, gerçi diktatörü yoktu (1935 yılında Piłsudski'nin ölümünden beri). Ancak Britanya istihbaratı çok yakında Danzig'de darbe olacağı ve şehrin Hitler'e teslim edileceği konusunda Chamberlain'i uyarmıştı – sonradan bunun doğru olmadığı anlaşılacaktı. (MI5 Başkanı Vernon Kell de gönderdiği raporda Hitler'in Tory [Muhafazakâr Parti] başbakanıyla "aptal" diyerek dalga geçtiğini bildirmişti.)[182] Chamberlain verdiği güvenceden Fransa'nın önceden haberdar olduğunu ve desteklediğini belirtti fakat meseleyi duyuruş tarzı –Almanya'nın Polonya'ya saldırması durumunda hükümetin nasıl karşılık vereceğine ilişkin bir soruya cevaben– doğaçlama bir davranış izlenimi yaratıyordu.[183] Mayski'nin Moskova'ya gönderdiği bir rapora göre, 31 Mart'ta Polonya'ya neden güvence verdiğinin sorulması üzerine Chamberlain, eski Başbakan David Lloyd George'a, "Kendisine gelen istihbarata göre Almanya genelkurmayı da Hitler de, eğer her iki cephede –Batı ve Doğu– eşzamanlı olarak savaşacaklarını bilirlerse savaş riskini asla almazlar," demişti.[184] Buna rağmen, Britanya Polonya'ya (ya da zaman içinde Doğu Avrupa'daki herhangi bir ülkeye) herhangi bir özel askerî taahhütte bulunmadı.[185]

Mart 1939'da, Londra ziyaretine izin verilen Troçki keskin bir dille, "Chamberlain Hindistan'ın onda biri için tüm dünya demokrasilerini (çok fazla kalmadı) feda eder," diyordu. Troçki, kişisel zaafların dışında, "Sömürge sahibi bu iki ülkenin dünyadaki durumlarının artık spesifik ekonomik ağırlıklarına karşılık gelmediği gerçeği, Büyük Britanya ve Fransa'nın Hitler ve Mussolini karşısındaki korkularını açıklıyor. Savaşın onlara kazandıracağı bir şey yok fakat onlardan çok şey götürebilir," diyordu.[186]

Britanya İmparatorluğu'nun müstemlekelerindeki ödün vermeye meyilli hükümetler bile Hitler'in girişimini kınadı. Britanya'nın canlı basını Chamberla-

181 *DVP SSSR*, XXII/i, s. 230 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 2, d. 11, l. 172), 231 (pap. 20, d. 228, l. 1-2), 232 (pap. 1, d. 5, l. 117-8), 233 (l. 121).

182 Andrew, *Defense of the Realm*, s. 205.

183 *French Yellow Book*, s. 104 (George Bonnet'ten Varşova Fransız Büyükelçisi Léon Noel'e, 31 Mart 1939).

184 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 290-291 (Maisky, 31, 1939); Falin, *Soviet Peace Efforts*, I, s. 300.

185 Gibbs, *Grand Strategy*, I, s. xxi-xxii, 689 ve devamı.

186 Londra'da yapılan mülakat, 18 Mart 1939: *Fourth International*, 3/1, New York, 1942, s. 117. Hitler'le karşı karşıya gelmenin aslında imparatorluğa bir maliyeti vardı.

in'i makaraya alıyordu – karga burun, parlak kafa, mükemmel dikilmiş palto, şemsiye. Başbakanın siyasi kariyeri, inişli çıkışlı bir iş hayatının ardından, memleketi Birmingham yerel siyaseti içinde başladı ve parlamento üyesi olduğunda artık kırk dokuz yaşındaydı. İki kere sağlık bakanlığı ve iki kere de maliye bakanlığı yaptı. Baldwin'in istifa kararının ardından, Mayıs 1937'de başbakan oldu (Muhafazakârlar Avam Kamarası'nda çoğunluktaydı). O sırada altmış sekiz yaşında olan Chamberlain başbakan olan ikinci en yaşlı kişiydi ve genel kanı bir sonraki seçime kadar görevde kalacak geçici bir başbakan olduğuydu. Kendisini içişlerinde bir reformcu olarak görüyordu ancak içerideki hedeflerine ulaşmak için uluslararası sorunları çözmeye çalışırken eli ayağına dolaştı.[187]

Chamberlain'in Polonya'nın sınırları için değil ama bağımsızlığı için verdiği güvence, zor kullanıma bağlı olmaksızın, daha fazla toprak kaybı yaşanabileceği öngörüsüne dayanıyordu. Anlaşılan başbakan, Britanya'nın verdiği güvencenin Danzig ve Koridor üzerine Nazi Almanyası ile yapılacak "müzakerelerde" Polonya'nın elini güçlendireceğini hayal etmiş olmalıydı. Chamberlain'in düşüncesi, olası bir İngiltere-Polonya ittifakında Londra'nın kontrolü elinde tutabileceğiydi.[188] Almanya'nın askerî harekâtını hızlandıracak tehlikeli bir tutum takınmamaları konusunda Varşova'yı uyardı – ancak bir kabine toplantısında tersini iddia etmesine rağmen, verdiği güvence, bir ölçüde, Almanya ile barış ya da savaş kararını üçüncü bir ülkenin ellerine teslim ediyordu.[189] Polonya'nın üçlü yönetiminin en güçlüsü Dışişleri Bakanı Beck'e Londra (ya da Paris) tam anlamıyla güvenmiyordu ve Almanya ile müzakerede neyin "makul" sayılabileceğine ilişkin düşüncesi Chamberlain'den farklıydı.

Chamberlain'in Polonya için verdiği Britanya güvencesine kısa süre sonra Fransa da ortak oldu. Aynı gün (1 Nisan 1939) İspanya'da Cumhuriyetçilerin son kalesi Franco kuvvetlerinin eline geçti.[190] Britanya ve Fransa Franco rejimini zaten 27 Şubat'ta tanımıştı. 26 Mart'ta Franco İspanya'nın Anti-Komintern Paktı'na bağlılığını açıkladı. Her ne kadar siyasi ve askerî açıdan birleşik bir Milliyetçi dava, sağda başarılı bir Halk Cephesi yaratmış olsa da, zafere ulaşmak için otuz iki aya, 100 bin Alman ve İtalyan askeri, çok büyük sayıda dış kaynaklı silaha, Cumhuriyetçi cephede dağılma ve bir mini iç savaşa, Fransa'nın korkaklığı ve Britanya'nın çevirdiği etkin dolaplara ihtiyaç duymuştu. Toplamda her iki taraftan, aralarında sivillerin de bulunduğu yaklaşık 500 bin kişi ölmüştü ama Franco

187 Danışman Strang, "Başbakan olarak," diyordu, "Chamberlain dış politikanın ya da dış politikanın savaş ve barışı ilgilendiren kolunun icrasını, diğer bir deyişle iki Avrupa diktatörlüğüyle ilişkileri, giderek kendi ellerine alıyordu" – Almanya ve İtalya kast ediliyordu. Strang, *Home and Abroad*, s. 124.

188 Aster, *1939*, s. 14-16, 359-360. Aynı zamanda bkz. Bond, *British Military Policy*, s. 306; Parker, *Chamberlain and Appeasement*, s. 214.

189 Chamberlain kabineye, "Polonya'nın bağımsızlığını hangi girişimin tehdit ettiğini saptamak elbette lehimize olacaktır. Bu bizi bir sınır olayına karışmaktan koruyacaktır," diyordu. Newman, *March 1939*, s. 202 (atıfta bulunduğu kaynak, CAB/98: Kabine Tutanakları, 31 Mart 1939).

190 Strang, "Once More unto the Breach"; Newman, *March 1939*.

zafer kazandıktan sonra, toplamda tüm İspanya krallarının öldürdüğünden daha fazla insan öldürdü; hiç af uygulamadı, bunun yerine daha da fazla İspanyol'u çalışma kamplarına ya da sürgüne gönderdi (Stalin onları ülkesine almayı reddetti). Muzaffer yerel milliyetçiler de intikam istiyordu ve daha çok Cumhuriyet'in eski alt düzey görevlilerine yöneldiler (üst düzey liderler kaçmıştı).[191] Franco bir suçluydu. Başlamasında pay sahibi olduğu darbe ve izleyen iç savaşı bitirmek için başvurduğu yöntemler insanlığa karşı işlenmiş büyük bir suç teşkil ediyordu. Ancak başvurduğu illegal eylem, etkisiz hale getirmeyi istediği sol tehlikeyi güçlendirmişti. Stalin geçici olarak, İspanya Komünist Partisi'ni dizginlemeyi seçti ancak fiilen var oldukları hemen her aşırı koşulda komünistlerin kazandığı ezici güç, (İspanya tarihinin göstereceği gibi) Franco zaferinin ehvenişer olmasına yol açtı. Tarih nadiren ahlâki berraklık sağlar.

Britanya hükümeti ve egemenleri bir ölçüde memnun olmuştu. Ancak Britanya'nın itibarı sarsılmış, Fransa zayıf düşmüş ve İtalya, Fransa ve Britanya'dan uzaklaşmıştı, böylelikle Almanya'nın Avusturya'yı ilhakının [*Anschluss*] yolu açıldı. İspanya deneyimi, kıtada ne olursa olsun Britanya'nın savaştan kaçınabileceği yönünde Chamberlain'in beslediği umudu artırırken, Hitler'i de Britanya ve Fransa'nın korktuğuna ikna etti. Stalin de aynı sonucu çıkarmıştı.

Chamberlain, Polonya jestinden iki hafta sonra, Fransa'nın baskısıyla, benzer bir güvenceyi yine bir diktatörlük olan Romanya için verdi. Ancak Britanya başbakanı, Hitler'e karşı bir "büyük ittifak çağrısına" yani Sovyetler Birliği'nin de dahil olduğu bir ittifaka direniyordu. Böylesi bir blokun, Büyük Savaş'ı doğuran eski ittifaklara çok benzediğini iddia ediyordu.[192] İçerideki kalabalık ve şamatacı muhalifleri hem tutarlı değildi hem de akla yakın alternatif bir politika üzerinde uzlaşamıyordu – muhafazakârlar kendi aralarında bile.[193] Mayıs 1939'da İngiltere Bankası eski Çekoslovak Milli Bankası'nın Londra hesabında bulunan 6 milyon sterlin değerindeki altını Nazi Almanyası'na nakletti.[194] Whitehall'da [Britanya hükümetinde], Çekoslovakya fiyaskosundan sonra dahi taviz politikası sürüyordu: Britanya kabinesi Polonya'ya verilen güvenceyi tartışırken, üyelerin üzerinde uzlaştığı konu, güvencenin geçerli olabilmesi için Polonya'nın Danzig ve Koridor ile ilgili olarak "kışkırtıcı ya da aptalca bir hırçınlık" sergilememesi gerektiğiydi.[195] Güvencenin bir diğer ön koşulu Polonya-

191 Albert Camus, "İspanya'da insanlık haklı olanın yenilgiye uğrayabileceğini, zorun ruhu alt edebileceğini ve cesaretin kendi başına bir armağan olmadığını öğrendi," diye yazmıştı. "Dünyanın farklı yerlerinden birçok insanın İspanya dramını bireysel bir trajedi gibi görmesini açıklayan budur." Camus, "préface", yay. haz. Georges Bataille, *L'espagne libre*.

192 Parker, *Churchill and Appeasement*, s. 156.

193 Thompson, *Anti-Appeasers*.

194 Altın, 1930 yılında İsviçre'de kurulan Uluslararası Ödemeler Bankası hesabındaydı ve bu banka İngiltere Bankası'nı kullanıyordu; yine de rezervlerin transferi talebini yerine getiren İngiltere Bankası'ydı. Blaazer, "Finance and the End of Appeasement."

195 Watt, *How War Came*, s. 162-187; Cienciala, "Polond in British and French Policy", yeniden basım, Finney, *Origins of the Second World War*, s. 413-433. Almanya'nın Danzig ve Koridor'da hak iddia etmesine Britanya'nın uzun süredir gösterdiği sempati konusunda bkz. Cienciala, "German Propaganda."

lıların Almanlarla savaşmak için bizzat harekete geçmeleriydi ki Londra bu adımı atmaması için sürekli Polonyalıları uyarıyordu. Tüm bunlara rağmen, yine de güvence ilan edildi. Chamberlain'in büyük bir gayretle sakınmaya çalıştığı kâbus başına gelmek üzereydi: Avrupa çapında ikinci bir savaş olasılığı baş göstermişti.

Hitler'in Çekoslovakya'yı ele geçirmesi üzerine Britanya'da kopan yaygara Stalin'e anlatılmıştı. Despot, muhtemelen, Britanya kabinesinin Sovyetler Birliği'ni Hitler'e karşı bir koalisyona davet etme ihtimalini tartıştığını ancak Polonya'nın böyle bir girişimi reddettiğini de biliyordu. Verilen güvenceyle Chamberlain fiilen Polonya'yı Sovyetler Birliği'ne tercih etmişti.[196] Diğer yandan, güvencesini inandırıcı kılabilmek için, Polonya'nın savunulmasında Sovyetler Birliği'nden askerî vaat alması gerekiyordu.[197] Birdenbire, farkında olmadan, Sovyetler'le ilgili meselelerin günlük idaresini büyük ölçüde dışişleri bakanına bırakmış olan Chamberlain, Stalin ve SSCB'yi Avrupa güç politikasının merkezine yerleştirdi.[198] Britanya'nın bazı dışişleri yetkilileri, Stalin'in kendisine karşı bir Batı-Almanya ittifakı kurulması korkusundan bihaber olduklarından, cahilce Stalin'in bu duruma "mesafeli yaklaşacağı" tahmininde bulundular.[199] Ayrıca, Chamberlain'in Polonya'ya verdiği güvence, Hitler'i arkasını sağlama almak için SSCB ile bir tür anlaşma arayışına girmeye sevk etti. Diğer bir deyişle, Londra'nın Polonya'ya yaklaşması, Britanya'nın istemeden de olsa –Hitler'in yapmasına engel olmak için– Stalin ile görüşme gereksinimini artırdı.[200]

Gecikmiş bir devir

Beria'nın aşırı aceleciliğini bir tarafa bırakacak olursak, Troçki'ye yönelik operasyon zaman alacaktı ve başarılı olmasının da garantisi yoktu. Bu arada, NKVD komiseri göze girmenin başka yollarını arıyordu: 6 Nisan 1939'un ilk saatlerinde, Yezhov'un NKVD'deki başyardımcısı Mikhail Frinovsky, Denizcilik Komiserliği'nden –"denizle ilgili konulardaki bilgisizliğim göz önüne alınarak"– affedilmeyi talep etmesinin hemen ardından tutuklandı.[201] Rejim yelkenlerini aç-

196 Steiner, *Triumph of the Dark*, s. 737-738.

197 Hitler Polonya'yı da oyuna dahil etmeden Sovyetler Birliği'ne saldıramayacağı için, Sovyetler Birliği'ndeki Fransa büyükelçisine göre, aslında Polonya'ya verilen "güvence" dolaylı olarak Britanya'yı, Chamberlain'in asla yapmayacağını söylediği noktaya getiriyordu: Yani, Britanya'nın SSCB'yi savunmak durumunda kalması noktasına. Coulondre, *De Staline à Hitler*, s. 263.

198 Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 170.

199 *DBFP*, 3. seri, V, s. 104.

200 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 4-5.

201 13 Mart 1939'da Frinovsky Stalin'e yazdığı mektupta, Ocak 1938'de Molotov'un ofisinde aralarında geçen konuşmayı hatırlatıyordu. O gün, Kaganoviç ve Mikoyan'ın da hazır bulunduğu ofiste Stalin Frinovsky'e aleyhine tanıklıklar bulunduğunu söylemiş ve "partiye karşı dürüst olup olmadığını" sormuştu. Frinovski'nin olumlu cevap vermesinin üzerine Stalin'in, "Öyleyse bizi hayal kırıklığına uğratmayacaksın?" sorusunu da Frinovsky "hayır" diye yanıtlamıştı. Bu neydi? Psikolojik bir oyun, tiyatro, kendi kendini eğlendirme, bir kararsızlık ânı? Toptygin, *Neizvestnyi Beriia*, s. 50.

mış yoluna devam ediyordu. Birlik cumhuriyetleri edebî eserlerinin Rusça tercümelerini içeren *Halkların Dostluğu* yıllığının ilk sayısı 10 bin kopya basıldı. Editörün notunda, "Sovyet halkı şarkı söylüyor," deniliyordu. "Şarkıları emeğin ve zaferin, sosyalizm inşasında gösterilen başarının neşesini dillendiriyor. Sınırları yok ve tüm dünyada duyuluyor. Her biri parlak, ışıltılı bir inciye dönüşen on bir Birlik cumhuriyetinin oluşturduğu büyük takımyıldızının mucizevi filizlenişinden söz ediyor... Sovyet insanının söyleyecek bir şarkısı var."[202]

Stalin'in okumalarının kapsamı Korkunç İvan'ın biyografisinden, *Önemli İnsanların Hayatları* serisinden yayımlanan Yevgeny Tarle'nin *Talleyrand*'ı (1939) gibi dış meselelere kadar geniş bir yelpaze oluşturuyordu..[203] Nisan 1939'da, Nazilerin Çekoslovakya'nın geri kalanını işgal etmesinden kısa bir süre sonra Stalin, Buenos Aires'de görevli bir Japon temsilcinin Tokyo'ya gönderdiği, ele geçirilmiş ve şifresi çözülmüş telgrafı okuyordu: "Bir Avrupa savaşında Almanya'nın yetmiş beş denizaltıyla İngiltere'yi geçici olarak felç etmeye çalışacağını göz önünde bulundurarak, eğer Japonya, Almanya, İtalya ve İspanya birleşirse olacakları düşünün?" Stalin bu hayalle ilgili telgrafta neredeyse her bir kelimenin altını çizmiş ve üzerine, hızlı bir hesaplamayla, böylesi bir ittifakın sağlayacağı askerî tümen sayısını (iki yüz elli) yazmıştı.[204]

7 Nisan'da, Mikhail Romm'un 1937 yapımı *Ekim'de Lenin* filminin devamı olan *1918'de Lenin* filminin Moskova'da galası yapıldı.[205] Film Cannes'da izleyici karşısına çıkacak ve Altın Palmiye'ye aday gösterilecekti. Ünlü Shchukin yine Lenin'i canlandırırken Lenin'in hayatına daha da sadık kaldığı düşünülüyordu.[206] Gelovani, yine başarıyla Stalin'i oynamıştı ve filmin başlığına rağmen olayların merkezinde yer alan Stalin 1918'de Tsaritsyn'e tahıl tedarikine gönderiliyor, kuzeydeki iki başkenti doyuran ve Sovyet cumhuriyetini kurtaran büyük bir askerî komutan olarak boy gösteriyordu. Stalin filmin orijinalinde bazı değişiklikler yaptırmıştı. Filmin orijinal başlığı, o yıl Lenin'in neredeyse ölümüne sebep olacak saldırı nedeniyle *Suikast* idi ve Lenin ile Gorki arasındaki

202 "'Druzhba narodov': pervaia polveka (1939-1989)": http://magazines.russ.ru/druzhba/site/history/i39.html.

203 E. V. Tarle, *Taleiran*, Molodaia gvardiia, Moskova, 1939.

204 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 237 (APRF, f. 45, op. 1, d. 180, I. 30). Japonya dışişleri bakanı Tokyo'daki Polonya büyükelçisine, SSCB ile balıkçılık müzakerelerinin sadece ekonomik değil ama aynı zamanda siyasi bir prestij meselesi olduğunu söylemişti. Eğer yeni bir antlaşmaya varılamazsa Japonlar, "Anladığım kadarıyla, askerî nitelikte kararlı adımlar atacak," diyordu. Japonya dışişleri bakanı ayrıca, "Japon hükümetinin henüz Anti-Komintern Paktı'nı genişletme konusunda kesin karara varmadığını" da belirtmişti. Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, 10 Mart 1939, s. 230.

205 Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 529 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 163, I. 2-2ob.). 9 Nisan'da Eisenstein *Aleksandr Nevski* prömiyeri için Londra'ya gitmek üzere Stalin'den izin istedi. Stalin Molotov'a "Bu mesele beni ilgilendirmiyor," diye yazmıştı fakat Stalin'in düşüncesini bilen Molotov bu seyahate izin vermedi. Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 538 (APRF, f. 3, op. 35, d. 86, I. 45-6). *Yakov Sverdlov*'da (1940) Stalin rolünü Andro Kobaladze oynuyordu.

206 Trauberg, "Rasskaz o velikom vozhde", s. 7-15; Trauberg, "Proizvedenie mysli i strasti", s. 32-38. Aynı zamanda bkz. Tsimbal, "Obraz Lenina v kino", s. 13-17; Lebedev, *Shchukin–akter kino*; *Sovetskie khudozhestvennye fil'my*, 4 cilt, Iskusstvo, Moskova, 1961-1977, II, s. 197.

bir diyalogla başlıyordu: "Düşmanlarımızla ne yapacağız?" diye soruyordu Lenin. Gorki "aşırı sertlikten" kaygı duyuyordu fakat Lenin, "Sertlik bu günlerde savaşın olmazsa olmazı. Bu tür bir sertlik hoş görülecektir," diyordu.[207]

Yezhov döneminde tutuklanan birçok insan NKVD'ye sızan "düşmanların" kurbanı oldukları için serbest bırakılıyordu. Yine 7 Nisan'da jeokimyacı Vladimir Vernadsky günlüğüne, "Yezhov'un portresi Lomonosov Enstitüsü'nden indirildi," diyor ve devam ediyordu, "her yerde [böyle olduğu] konuşuluyor. Bu binlerce, belki de on binlerce masum insanı yok eden bir adam."[208] Daha önce Frinovsky'den emir alan sorgucu-işkenceciler, şimdi ona işkence ederek Yezhov aleyhinde ifade almaya çalışıyordu. Yezhov'un, şüphelileri döverek gerçek dışı ifadeler alınmasını emrettiğine ilişkin de ifade vermesi isteniyordu. Beria bir hafta içinde Stalin'e Frinovsky'nin kırk üç sayfa tutan itiraflarını gönderdi; Stalin metin üzerine notlar düştü.[209] 10 Nisan'da nihayet Yezhov da Malenkov'un ofisinde tutuklandı. Öncesinde, belli ki intihar etmesini önlemek üzere, Eski Meydan'daki Malenkov'un ofisine çağrılmıştı. Stalin, Küçük Köşe'nin bir alt katındaki Kremlin dairesinde, aralarında Kruşçev'in de bulunduğu bir grupla öğle yemeği yediği sırada tutuklama ile ilgili olarak Beria aramıştı. Yezhov'un tutuklanması Sovyet basınında yer almadı.[210] "Çalışmalarımdaki tüm eksiklere ve başarısızlıklara rağmen," diyordu Yezhov Stalin'e yazdığı mektupta, "Merkez Komite'nin daimi yol göstericiliğinde NKVD gerçekten düşmanı bozguna uğrattı."[211] Beria, Yezhov'dan, düşman Karl Pauker grubundaki korumaları temizleyemediğini ve dolayısıyla Stalin'i riske attığını itiraf etmesini istedi. Bu, artık Vlasik tarafından yönetilen Kremlin koruma ekibine Beria'nın kendi adamlarını doldurabilmesi için kullanışlı bir bahane olacaktı fakat Stalin genellikle bu tür güç kazanma girişimlerine engel oluyordu.[212]

Yezhov'un, sitemin en ürkütücü hapishanesi olan Sukhanovka'daki sorgusuna, Beria akşamları bizzat nezaret ediyordu. Bu hapishanede Beria'nın bir ofisi de vardı.[213] Bazıları yer altında olan 1,5 metreye 2 metrelik hücrelere hemen

207 Filmin sonuna doğru Derjinski bir ajan-provokatörün ÇEKA'ya "sızdığını" söylüyordu. Kataev, "Lenin v 1918 godu"; Sadovskii, "Lenin v 1918 godu"; Dobrenko, *Stalinist Cinema*, s. 220-229.

208 Vernadskii, *Dnevniki, 1935-1941*, II, s. 52.

209 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i NKVD*, s. 33-50 (APRF, f. 3, op. 24, d. 373, l. 3-44); Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 204 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 24, d. 374, l. 3-47); Stepanov, "O masshtabakh repressii", sayı 5, s. 61-62.

210 Malenkov'un yardımcılarından D. N. Sukhanov, Malenkov'un ofisinde Yezhov'un Beria tarafından tutuklanmasına şahit olduğunu iddia ediyor: Hoover Enstitüsü Arşivleri, Volkogonov belgeleri, konteyner 13, seçilmiş anılar (6 Mart 1993 tarihli); Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 179-181; Briukhanov ve Shoshkov, *Opravdaniiu ne podlezhit*, s. 132; Sudoplatov, *Spetsoperatisii*, 100; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 200-201; Pavliukov, *Ezhov*, s. 512-513; Polianskii, *Ezhov*, s. 205-206, 219.

211 Kostrychenko ve Khazanov, "Konets Kar'ery Ezhova", s. 129-130 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1003, l. 82-4).

212 Khaustov, "Razvitie sovetskikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti", s. 362 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, f. 3, op. 45, d. 29, l. 246).

213 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 182.

hemen hiç ışık sızmıyordu. Mahkûmların uyumasına ya da oturmasına izin verilmiyor, bunun yerine neredeyse bütün gece ayakta durmaya zorlanıyorlardı. Bu korkunç ve küçücük hücrelerde durabilmek zaten imkânsızdı, zeminden sürekli olarak buz gibi su akıyordu. İnfazlar tesisin eski katedralinde gerçekleştiriliyordu ve buraya bir de krematoryum kurulmuştu. Yagodacılar ve diğer binlerce kişi Yagoda'nın Kommunarka Devlet Çiftliği yakınlarındaki eski kır evi kompleksine gömülmüştü fakat Yezhovcular ölümü Sukhanovka Katedrali'nde ya da yakındaki Butovo ölüm tarlalarında karşılıyorlardı. Toplamda yüzden fazla üst düzey Yezhovcu katledildi – tüm yardımcıları, merkezdeki neredeyse bütün şube müdürleri, Birlik cumhuriyetlerindeki ve bölgelerdeki neredeyse tüm NKVD başkanları.[214]

Sukhanovka, Yezhov'un Meshcherino'daki lüks kır evinden (artık Komintern Başkanı Dimitrov'a geçmişti) pek uzakta değildi. Yezhov'un kır evinde, Lubyanka ofisinde ve Kremlin dairesinde yapılan aramalarda ilginç şeyler bulundu: Çok sayıda silah, karşı-devrimcilerin ve Sovyet-karşıtı göçmenlerin yazdığı 115 kitap – bu külliyatı Stalin de bolca topluyordu. "Çeşitli yerlerdeki kitapların arkasında," diye yazmıştı müfettiş, "üç küçük şişe (dolu) buğday votkası, yarısı içilmiş bir küçük şişe votka, boş iki küçük votka şişesi bulundu." Aramaya gidenlerin masasında bulduğu dört mermi kovanı ZİNOVYEV, KAMENEV ve SMİRNOV (iki) diye etiketlenmişti. Ele geçirilenler arasında belki de en ilginci, Yezhov'un evinde –Lubyanka'daki kasasında değil– sakladığı Çarlık dönemi Tiflis jandarmasının "Koba" ile ilgili tuttuğu gizli belgelerdi. "Stalin'le ilgili dosya" söylentileri rejimin üst tabakasını saracaktı.[215] Yezhov'da bulunan bu dosyanın mahiyeti bilinmiyor. Beria açısından hangisinin daha tehlikeli olduğu meçhuldü: Belgeyi Stalin'e vermek ve böylelikle gördüğünü belli etmek mi yoksa teslim etmemek mi?[216] Anlatıldığına göre Stalin, Yezhov'un kendisiyle ilgili topladığı belgeleri, sanki terörün aşırılıkları Yezhov'un eseriymiş gibi, bir Politbüro toplantısında ortaya fırlatmıştı.[217]

Beria Yezhov'dan partideki eski yardımcısı Malenkov'u karalayan yirmi sayfalık bir itiraf daha almıştı ve onu da Stalin'e iletti ancak Stalin Malenkov'un yok edilmesine izin vermedi.[218] Beria sevindirici haberler almaya devam edi-

214 SSCB Başsavcı Yardımcısı Nikolay P. Afanasev bunun Lefortovo'da olduğunu hatırlıyor fakat tüm diğer kaynaklar Yezhov'un Sukhanovka'da tutulduğunu gösteriyor. Ushakov ve Stukalov, *Front voennykh prokurorov*, s. 69.

215 Viktorov, *Bez grafa "sekretnosti"*, s. 326.

216 "Vospominaniia: memurary Nikity Sergeevicha Khrushcheva", s. 87; Piliatskin, "'Vrag naroda'"; Pavliukov, *Ezhov*, s. 513; Polianskii, *Ezhov*, s. 216-217. Diğerleri bu belgelerin –yok oldular– gizli olmayabileceğini, Yezhov'un Stalin müzesi için ve Stalin'e yaltaklanmak üzere topladığı materyaller olabileceğini söylüyor. Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 228.

217 Briukhanov ve Shoshkov, *Opravdaniiu ne podlezhit*, s. 132-133. Malenkov'un oğlunun iddiasına göre, babası Yezhov'un kasasını açtığında hem Stalin hem de Malenkov'la ilgili dosyalar bulmuştu; Stalin'le ilgili dosyalarda, Stalin'in Çarlık döneminde *okhranka* ile olan bağlantılarını gösteren eski bir Bolşevik'in hatıratı vardı. Malenkov, *O moem otse Georgii Malenkove*, s. 34.

218 Khlevniuk, *Khoziain*, s. 423-425. Söylendiğine göre Malenkov, Şubat 1955'te, nihayet sorgusunun bir kopyasını görmüş ve imha etmişti. Kovaleva vd., *Molotov, Malenkov, Kaganovich*, s. 44;

yordu: 13 Nisan 1939'da başyardımcısı Merkulov, inatçı Yefim Yevdokimov'un imzasıyla bir itiraf imal etmeyi nihayet başarmıştı. Büyük Lubyanka, Grand Kisel Bulvarı, 5 Numara'daki evine Beria bizzat gitmiş ancak Yevdokimov kırılan bacaklarına ve bitmek bilmez işkencelere rağmen yedi ay boyunca her şeyi reddetmişti, işkence hapishane hastanesinde de devam etti.[219] Eski meslektaşlarıyla yüzleştirildiğinde imal edilmiş suçları itiraf ettikleri için onlara bağırıp çağırdı; sorgucular bu tür yüzleştirmelere son vermeleri gerektiğini anladılar zira Yevdokimov diğerlerini ifadelerini geri çekmeye ikna ediyordu. NKVD eski meslektaşlarından birini, onu itirafta bulunmaya ikna etmesi için onun hücresine yerleştirdiğinde Yevdokimov onu alçaklıkla suçlamış ve NKVD içindeki komplonun da "imalat" olduğunu söylemişti. Diğer bir iknacı-muhbir, "Yevdokimov ile kaldığım sırada... tek isteğinin NKVD'nin soruşturma şubesini ve onunla birlikte kendisini havaya uçuracak bir bomba olduğunu ve böylesine sakatlanmış, masum insanları yok eden bir aygıtın ancak faşist olarak adlandırılabileceğini söyledi," diye rapor vermişti.[220]

Frinovsky ve Yezhov'un tutuklanmasından sonra Yevdokimov onlarla birlikte kendisine de suç isnat edilmesine nihayet rıza gösterecekti. Beria'nın şansı yaver gidiyordu: 16 Nisan'da adamları eski Ukrayna NKVD Başkanı Aleksandr Uspensky'nin izini bulmuştu. Uspensky, kendi intihar mizansenini hazırladıktan sonraki beş ay boyunca Tüm-Birlik çapında sürdürülen takipten kaçmayı (Arhangelsk, Moskova, Kaluga, Kazan ve Sverdlovsk'a giderek) başarmıştı. Urallar, Miass'da bir tren istasyonunun bagaj bölümünün hemen dışında yakalandı.[221] Bu sırada, Yezhov'un sorgusu yirmi kalın cildi bulmuştu. NKVD başkanlığı yaptığı sırada "karşı-devrimci örgüte" başkanlık yapmakla suçlanıyordu.

Stalin'in eski NKVD başkanı düşman istihbarat servisleri için çalıştığını itiraf etti: Almanya, Britanya, Fransa, Japonya, Polonya. (Gerçekte ise Yezhov Polonya Komünist Partisi'ni Stalin'in emriyle yok etmişti.) 24 Nisan 1939'da Yezhov "oğlancı" olduğunu, yani eşcinsel ilişkilerini "itiraf etti." Tutanaklarda kaydedildiğine göre, ilk deneyimini on beş ya da on altı yaşında, başka oğlan çocuklarıyla birlikte terzi yamaklığı yaptığı sırada yaşamıştı. Yezhov, aylar boyunca ilişki yaşadığı, ordudan ya da başka kurumlardan birçok Sovyet görevlinin adını verdi; çoğu erkek partneri evliydi ancak görev gereği eşlerinin yanlarında olmaması işleri kolaylaştırıyordu. Bu kategoriden Yezhov'un verdiği isimlerden biri o sırada Kazakistan'da parti sekreteri olan Filipp Goloshchyokin'di. Daha yakın bir tarihte Yezhov, uzatmalı sevgililerinden biri olan Vladimir Konstantinov'la (İvan Dementyev'le eşzamanlı olarak) uzun, alkole boğul-

---

Kovaleva vd., "Posledniaia 'antipartiinaia' gruppa", s. 23. 1937'de Kruşçev'in Malenkov'u müdafaa etmesiyle ilgili olarak bkz. Ponomarev, "Nikita Khrushchev", s. 135.

219 Artizov vd., *Reabilitatsiia, kak eto bylo*, s. 330.

220 Tumshis ve Papchinskii, *1937*, s. 68. Eski meslektaş Sergey Schwarz'dı.

221 Pavliukov, *Ezhov*, s. 470; Khrushchev, *Vremia, liudi, vlast'*, I, s. 172; Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 417.

dukları bir sefahat âlemi yaşamıştı. Yezhov eşcinsel ilişkilerini "her iki tarafın da aktif olduğu" ilişkiler olarak niteliyordu.[222] Bu itirafların ne kadarının Beria tarafından bezendiğini bilmiyoruz. Ahlâki olarak bağnazlık taslayan Stalin'in bu duruma ne tepki verdiği de tarih kayıtlarında bulunmuyor.

Üçlü ittifak önerisi

3 Nisan 1939'da, yardım arayışında olan Beck Polonya'dan Londra'ya geldi. Aynı gün, Hitler sonbahardan önce başlamak kaydıyla, Polonya'ya bir askerî saldırı planı yapılması talimatı verdi. 11 Nisan'da Wehrmacht'ın paylaştığı açıklayıcı notta mümkünse Polonya'ya karşı savaştan kaçınılması gerektiği ancak hazırlıkların sürdüğü belirtiliyordu.[223] 14 Nisan'da Britanya ve Fransa hükümetleri –ayrı ayrı– Sovyetler'le temas kurdu. Dışişleri Bakanı Halifax, "saldırganlığın kurbanı" olan ülkelere, eğer buna direniyorlarsa, "talep halinde... ve mümkün en uygun yöntemle" Sovyetler Birliği'nin yardım sağlayacağına ilişkin bir açıklama yapıp yapmayacaklarını Mayski'ye sordu.[224] Bu, Britanya hükümetinin Sovyetler'e doğru attığı küçük bir adımdı.

Yine 14 Nisan 1939'da, TASS'ın gönderdiği ve Stalin'e iletilen dahili raporda, *New York World-Telegram*'da yayımlanan, editör Roy Howard tarafından yazılmış bir makalenin Rusça tercümesi de bulunuyordu. Roy Howard birkaç yıl önce Stalin'le yaptığı röportajla ünlüydü. Howard'ın Paris'ten –Sovyet sansürünün ötesinden– gönderdiği son makalesi Sovyetler Birliği'ni, her köşede takibat yapılan, yalan dolu propaganda ile her şeyin üzerinin örtüldüğü, iç sürgüne gönderilen ya da infaz edilen binlerce siyasi mahkûmun bulunduğu ve sonuç olarak askerî ve sınai istikrarsızlık yaşanan sahte bir "vitrin ülkesi" addediyordu. Howard, kapitalizmin harekete geçirme kabiliyetine komünizmin bir alternatif üretmekte başarısız kaldığını ve yaşam standardının İtalya'nın gerisinde olduğunu yazmıştı. Sovyet sistemini –Stalin'in de altını çizdiği cümlede– "doğulu bir askerî despotizm, katılık ve merhametsizlik" olarak nitelendiriyor ve Stalin'in üzerine çarpı attığı paragrafta, "Fransız ve Britanyalı subaylar da dahil olmak üzere yabancı askerî gözlemcilerin kanısı, sahip olduğu devasa ordu ve hava kuvvetine rağmen SSCB'nin faşizme karşı birleşmekte olan güçlerin bir unsuru olma umudunu kaybettiğidir," diyordu.[225]

222 Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 365-366 (TsA FSB, f. 3-os, op. 6, d. 3, l. 42-43). Yezhov'un 26 Nisan tarihindeki sorgusu (Kobulov ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen) konusunda bkz. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i NKVD*, s. 52-72 (APRF, f. 3, op. 24, d. 375, l. 122-164).

223 Sontag, "Last Months of Peace."

224 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 332-333 (15 Nisan 1939); Falin, *Soviet Peace Efforts*, I, s. 342.

225 Stalin TASS'dan gelen özetin üzerine şöyle yazmıştı: "Bu gazetenin temsilcisini Moskova'dan defedin." (Şubat 1939'da Politbüro, dışişleri bakanlığının Howard'a giriş vizesi verme talebini kabul ederken Stalin'le yeni bir görüşme yapma beklentisi içinde olmaması konusunda uyarılıyordu.) Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 506-509 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 207, l. 36-41; f. 17, op. 162, d. 24, l. 105). Howard Paris'ten bir rapor daha yayımlamış ve bu kez Nazi Almanyası'nın Yahudi-karşıtı eylemlerinin abartılmadığını aksine hafifsendiğine işaret etmişti.

Sovyetler, bu çerçevede, Britanya'nın teklifine karşı el artırmış, Litvinov (15 Nisan'da) Britanya ve Fransa ile resmî ittifak yapılmasına yönelik öneri taslağını Stalin ve Molotov'a göndermişti. Stalin metni gözden geçirdi ve net bir Üçlü Anti-Nazi İttifakı için sekiz maddelik özel bir plana dönüştürdü.[226] 16 Nisan'da Litvinov, Küçük Köşe'de kabul edildi ve ertesi gün nihai metni, Seeds'i izlediği oyunun ortasında salondan çıkararak Britanyalılara teslim etti. Bir gün sonra Litvinov metni Fransızlara da ulaştırdı. Stalin'in batı ile bir askerî ittifak istediğini inkâr etmeyi sürdüren araştırmacılar neden yazılı olarak bu ittifak teklifinin yapıldığını da açıklamak zorundadır. Britanyalı yetkililer, kendi içlerinde Sovyet önerisini "son derece uygunsuz" olarak değerlendirdi ve Fransa'nın öneriye gösterdiği ilgiyi bastırmaya çalıştılar; Fransızlar Moskova'ya karşı bağımsız bir politika yürütse de bu çok kısa sürdü.[227]

Yine 17 Nisan'da, Berlin'e yeni atanan Sovyet Büyükelçisi Aleksey Merekalov Almanya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ernst von Weizsäcker'i ziyaret ederek, Almanların eline geçtikten sonra, Skoda Fabrikası ile ticari kontratlarının ihlal edildiği konusunda şikâyette bulundu. Eski Ticaret Komiser Yardımcısı Merekalov (Almanca bilmiyordu), kontrat şartlarının yerine getirilmesinin Alman hükümetinin "Rusya ile ekonomik ilişkiler kurup geliştirmeye" ne denli istekli olduğunu göstereceğini ifade etti. Buna karşılık Weizsäcker, olası bir Britanya-Fransa-Sovyet askerî ittifakına ilişkin raporlar ışığında, Ruslara savaş malzemesi vermek için koşulların uygun olmadığını söyledi. Weiszäcker "Almanya'nın Rusya ile karşılıklı tatminkâr ticari ilişkiler" istediğini söylediğinde Merekalov, "Rusya'nın politikası her zaman doğru bir çizgi takip eder," diyerek yanıtladı. Büyükelçi, ayrıca, ideolojik farklılıkların Sovyet-İtalyan ilişkilerini etkilemediğine ve Berlin'le de "aşılmaz bir engel" oluşturmaması gerektiğine işaret etti, özellikle de Sovyetler Almanya ile Batı arasındaki gerilimlerden yararlanmadığı için bu mümkün olmalıydı. Merekalov ikili ilişkilerin normalleşmesinin mümkün olduğu sonucuna varıyordu; bu, Sovyet ticari ve diplomatik görevlilerinin altı yıldır tekrarladıkları bir nakarattı.[228]

Skoda Sovyetler'e, demir ve mangan cevheri, nikel, tungsten, bakır, kalay ve gıda maddeleri karşılığında uçaksavar, obüs, deniz silahları satıyordu. Stalin siparişlerin karşılanmasının kendi içinde önemli olduğunu ve ayrıca Almanya'nın pek de net olmayan amaçları hakkında anlamlı bir test olacağını düşü-

226 *God krizisa*, I, s. 386-387 (AVP RF, f. 06, op. 1 a, p. 25, d. 4, l. 27-28); *DVP SSSR*, XXII/i, s. 283-284, 284-285 (AVP RF f. 059, op. 1, p. 303, d. 2093, l. 27-28); Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, 17 Nisan 1939, s. 335-337; Falin, *Soviet Peace Efforts*, I, s. 346-347.

227 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, 17 Nisan 1939, s. 335-336; Falin, *Soviet Peace Efforts*, I, s. 345-346; Aster, *1939*, s. 163; Neilson, *Britain, Soviet Russia*, s. 283, 287-9; *God krizisa*, I, s. 386 (AVP RF, f. 06, op. 1a, pap. 25, d. 4, l. 27-28); *FRUS, 1939*, I, s. 240; *DDF*, 2. seri, XV, s. 789-790; *Na prieme*, s. 256. Aynı zamanda bkz. Carley, *1939*, s. 126-134; Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 159.

228 *DVP SSSR*, XXII/i, s. 291-293 (Astakhov kaydı: AVP RF, f. 06, op. 1, p. 7, d. 65, l. 69-71); *DGFP*, seri C, IV, s. 783 (Bräutigam raporu, 1 Kasım 1935); Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 1-2; Roberts, "Infamous Encounter?"; Roberts, *Origins of the Second World War*, s. 69-71; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 202-215.

nüyordu. Hitler, Romanya Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu ile yaptığı uzun ve çok çeşitli konuların görüşüldüğü toplantıda (19 Nisan 1939) Britanya, Danzig ve savaşa nasıl zorlandıkları konularına değinmişti. Gafencu'ya, "Sonuçta, muzaffer ya da yenilmiş, hepimiz aynı enkazın altında kalacağız," dediği söyleniyordu, "kârlı çıkacak tek kişi de Moskova'daki adam olacak."[229]

Polonya gibi Romanya da, SSCB'nin dahil edileceği herhangi bir resmî güvenlik antlaşmasının Hitler'in kendilerine hiddetlenmesine sebep olacağından kaygılandığını Londra'ya bildirdi. Vikont Halifax, iyi istihbarat alan Mayski'nin iddiasına göre, Polonya Büyükelçisi Raczyński'ye, "Sovyetler'in önerisi ciddi bir öneri olmakla beraber Britanya hükümetinin atmaya hazırlıklı olduğu adımların ötesinde," demişti. Aslında, daha 19 Nisan'da, Britanya hükümeti dış politika komitesi toplantısında Sir Alexander Cadogan'ın (üst düzey dışişleri bürokratı olarak Robert Vansittart'ın yerini almıştı) tuttuğu notlara göre, Londra Sovyetler'in önerisini fazla uzatmadan reddetmeye karar vermişti. Britanyalı yetkililerin gerekçesi, Sovyet ordusunun kendi sınırlarının ötesine yardım eli uzatabilecek durumda olmaması ve Britanya'nın dostlarının, kanlı komünist bela ile ittifak yapmaları halinde öfkeli tepkiler verecek olmasıydı. Ancak Cadogan, her ne kadar "uzak" ihtimal de olsa, Sovyet teklifinin doğrudan reddedilmesinin bir Sovyet-Alman ittifakını kışkırtma riski taşıdığını dikkate alıyordu. Aynı zamanda, Sovyetler'in önerisini siyaseten uygunsuz addediyordu. "Sovyetler bize 'kolektif güvenlik' vaazı veriyor ancak hiçbir pratik önerileri yok görüşündeyiz," diyordu Cadogan. "Şimdi böyle söylüyorlar ve sonra da onları reddettiğimizi söyleyecekler. Sonuçta, ülkedeki solun bundan yararlanacağından emin olabiliriz."[230]

Britanya herhangi bir resmî yanıt vermekten vazgeçti ve reddini "değerlendirmelerle" maskeledi (Londra'daki bir Alman görevlinin söylediği gibi).[231] 1939 Nisan ayı başında Litvinov Britanya ve Fransa ile ilgili olarak Merekalov'a yazarak, "Daha sonra yardımımıza ihtiyaç duyacaklar ve bu onlara daha pahalıya patlayacak, bize bedel ödemek zorunda kalacaklar," demişti.[232] 19 ve 21

229 Gafencu, *Last Days of Europe*, s. 78.

230 Neilson, *Britain, Soviet Russia*, s. 283 (atıfta bulunduğu kaynak, FP [36], 43. toplantı tutanakları, 19 Nisan 1939, Cab 27/624); *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 541, 2n101 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO, Cab. 27/624: 300-303, 309-312); Dilks, *Diaries of Sir Alexander Cadogan*, s. 175. 26 Nisan tarihli bir Britanya kabine toplantısında Halifax, "Bu kapsamda bir öneri için koşullar henüz uygun değildi ve Rus hükümetinden planımız üzerinde daha fazla kafa yormasını istemeyi teklif ettik" açıklamasını yaptı. Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 341 (21 Nisan), 684n103 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO, CAB 23/39: 58); Falin, *Soviet Peace Efforts*, I, s. 340; II, s. 308n103.

231 Overy, "Strategic Intelligence", s. 474, atıfta bulunduğu kaynak, *DGFP*, seri D, VI, s. 289-90 (Londra'daki maslahatgüzar Kordt'tan dışişleri bakanlığına, 19 Nisan 1939), 336 (Kordt'tan dışişleri bakanlığına, 26 Nisan 1939), 472-473 (Dirksen'den dışişleri bakanlığına, 11 Mayıs); Andrew ve Gordievsky, *KGB*, s. 197-198.

232 *DVP SSSR*, XXII/i, s. 252-253 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 7, d. 63, l. 14-15: Litvinov'dan Merekalov'a, 4 Nisan 1939), 268-269 (f. 011, op. 4, pap. 27, d. 61, l. 77-78: Merkalov'un yanıtı, 12 Nisan 1939). Aynı zamanda bkz. Bartel, "Aleksej Fedorovic Merekalov." Litvinov'un İngiltere hayranlığı abartılıyordu. Bu ulaşılmak istenen sonuç –Sovyet güvenliği– için bir araçtı ve sadece faşiz-

Nisan'da Stalin, Britanya (Mayski), Almanya (Merekalov) ve Fransa (Suritz) elçilerini çağırarak Küçük Köşe'de son derece gergin geçen toplantılar düzenledi. (Potyomkin, belli ki Suritz'i korumak için, bir astını göndermesini sağlamıştı.)[233] O günlerle ilgili olarak Mayski, "Ortam korkunç derecede gerilmişti," diyecekti.[234] "Her ne kadar Stalin soğukkanlılığını muhafaza eder gibi görünüp piposunu içmeyi sürdürse de Litvinov'a karşı fena halde kötü niyetler beslediği barizdi." Yaklaşık altı yılın sonunda "kolektif güvenlik" hiçbir yere varmamıştı. Litvinov'un bir istifa mektubu yazdığı anlaşılıyordu fakat vermedi. Mayski, "Molotov iyice hırçınlaşmıştı," diye devam ediyordu, "Litvinov'a sürekli saldırıyor, her tür affedilmez günah için onu suçluyordu."[235] Merekalov 21 Nisan toplantısının sadece son dört saatine çağrılmıştı. Berlin'de Weizsäcker ile henüz görüşmüştü ve Sovyet-Alman yakınlaşmasının mümkün olduğu konusunda ısrar ediyordu; her şeye rağmen, Hitler'in Sovyetler'in tarafsızlığına ihtiyacı vardı. Britanya, Sovyetler Birliği'nin Üçlü İttifak önerisine henüz yanıt vermemişti ancak 26 Nisan'da, Moskova'nın teklifini kabul etmeyeceklerini Berlin'e bildirdi.[236] Stalin çekici indirmeye karar verdi.

Dışişlerine el koymak

Despottan on yaş genç olan Molotov çekirdek kadronun en kıdemli ikinci üyesiydi. Kekemeydi ve inatçılığıyla nam salmıştı, diğer yandan keman çalıyor ve (Voroşilov ile birlikte) tango dersleri alıyordu. Hiçbir zaman parti içi muhalefete ya da Menşeviklere yakın olmamıştı, Beria gibi Beyazlar ya da burjuva karşı istihbarat için çalışmış olması ihtimal dahilinde dahi değildi ve benzersiz bir biçimde, neredeyse tümüyle lekesizdi. Esas itibarıyla, sadece Mart 1936 tarihli beceriksizce yapılmış *Le Temps* röportajı vardı ve bu röportajın ardından Molo-

---

me karşı kolektif güvenlik antlaşmasıyla mümkün olabileceğini düşünüyordu. Phillips, *Between the Revolution and the West*, s. 21-22, 52-53.

233 Nisan ayı başında Potyomkin, Suritz'e her ikisi de el yazısıyla yazılmış iki not gönderdi ve Moskova'da kadrolara karşı takınılan "ödünsüz tutum" konusunda uyardı. "En ufak bir hata sadece kayda geçmekle kalmıyor ama aynı zamanda hızlı ve vahşi bir tepkiyi tetikliyor." Suritz'in Moskova'ya astını göndermesini sağlamıştı. Dullin, *Men of Influence*, s. 216 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 11, op. 4, pap. 32, d. 179: 4 ve 19 Nisan 1939). Suritz, Paris'te elçilik müşaviri olarak altında çalışan Krapivintsev tarafından temsil ediliyordu. *Na prieme*, s. 257-258. Bu, Stalin'in ofisine Mayski'nin ikinci ziyaretiydi, birincisi 1 Haziran 1938'de Litvinov ile birlikteydi.

234 Litvinov'un Stalin'e gönderdiği raporların belgelere dayalı olarak izinin takip edilebileceği bir kaynak için bkz. *DVP SSSR*, XXII/i, s. 208-209 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 2, d. 11, l. 159: 20 Mart 1939), 209-211 (l. 154-158: 20 Mart), 220-221 (l. 167-8: 23 Mart), 230 (l. 172: 27 Mart), 246 (l. 186: 3 Nisan), 269-270 (l. 209: 13 Nisan), 275-277 (l. 213-217: 15 Nisan), 277-278 (l. 218-9: 15 Nisan), 283 (l: 220-221: 17 Nisan); Resis, "Fall of Litvinov."

235 *Sheinis, Maxim Maksimovich Litvinov*, s. 360-363; Dullin, *Des hommes d'influence*, s. 310-313; Dullin, *Men of Influence*, s. 230-231. Sheinis, Mayski'nin sözünü ettiği toplantının 27 Nisan'da yapıldığını öne sürüyor fakat Kremlin ofis kayıt defterinde o gün Litvinov'la ilgili bir kayıt görünmüyor. *Na prieme*, s. 257-258.

236 Mel'tiukhov, *17 September 1939*, s. 232; Neilson, *Britain, Soviet Russia*, s. 284.

tov'un ismi bir süreliğine "düşman" suikast hedefleri arasından çıkarılmıştı.[237] (Troçki, Molotov'un adının listeden kayboluşunu ve sonra yeniden ortaya çıkışını yakından takip etmiş ve bunun anlamı üzerine spekülasyonlarda bulunmuştu; Molotov, Troçki'nin Kremlinolojik yazılarını takip ediyordu.)[238] Terör dönemi boyunca, Stalin herhangi biriyle ilgili Molotov'a "materyaller" göndererek ne yapılması gerektiğini sorduğunda, şaşmaz bir yanıt alıyordu: "Tutuklayın." Molotov zaman zaman "tutuklayın" ibaresinin üzerini çizip "infaz" yazıyordu. Yardımcıları Stalin tarafından birer birer öldürülürken Molotov rıza gösterdi ve karısı hariç korumaya çalıştığı bilinen hiç kimse yoktu.[239] Astlarından birinin daha sonra iddia ettiğine göre, "Molotov sıklıkla heyecanlanır ve yok yere öfkeye kapılırdı."[240] Bu durum, daha çok Stalin'in ağır uyarıları sonrası için geçerliydi. 18. Parti Kongresi'nde, Molotov'un rapor taslağını önceden okuyup onaylamış ancak daha sonra, Molotov'un raporu teslim etmesinin ardından, Politbüro'yu toplayıp eleştirerek iki numarasını herkesin önünde kü-

237 Tüm bölgesel parti ve devlet aygıtlarına gönderilen 29 Temmuz 1936 tarihli gizli genelge Zinovyev-Troçkist Merkez'in suikast hedefleri arasında Molotov'un adına yer vermemişti ve ağustosta yapılan açık yargılamada sanıkların hiçbiri onun hedef olduğuna değinmedi, bu muhtemelen Stalin'in hoşnutsuzluğunun bir göstergesiydi. Eğer öyleyse, Molotov'un bu çileli durumu uzun sürmeyecekti: 21 Eylül 1936'da, ikinci Moskova yargılamasına hazırlık olarak alınan "ifadelere" iki yıl önce Molotov'un hayatına kast eden bir teşebbüs de dahil edildi. Stalin'in Moskova'ya dönüşü ile birlikte (25 Ekim) Molotov yeniden düzenli olarak Küçük Köşe'de olmaya başladı. *Pravda* Molotov'a yönelik suikast girişimini, "Bunun mümkün olabileceği düşüncesi bile tüm Sovyetler Birliği vatandaşlarını ürpertmeye yeter," diye aktardı. Stalin'in Ordjonikidze üzerindeki psikolojik baskıyı aşamalı olarak artırma kararı, Molotov'un birdenbire yeniden onurlandırılma sebeplerinden biri olabilirdi. Aynı zamanda bkz. Iakovlev vd., *Reabilitatsiia: Politicheskie protsessy*, s. 231-232; Orlov, *Tainaia istoriia*, s. 154-159; Conquest, *Reassessment*, s. 90-91; *Pravda*, 26 Ekim 1961; Watson, *Molotov*, s. 130. Söz konusu olay Sibirya kömür şehri Prokopevsk ziyareti sırasındaydı, Molotov'un yerel bir şoför tarafından kullanılan aracı eğimli bir güzergâhta giderken yoldan çıkarak bir hendeğe ("dere yatağı" diye adlandırılıyordu) girip durduğu sırada meydana gelmişti. Zamanında, şoför sadece partiden kınama almış ve Molotov bu kınamanın iptali için devreye girmişti. Ancak 1936'da şoför geriye dönük olarak terörizm ile suçlandı ve itiraf etti. Molotov ve Chuev olayın geçtiği yılı yanlış hatırlıyor ve 1932 tarihini veriyorlar. Chuev, *Sto sorok*, s. 302.

238 *Biulleten' oppozitsii*, sayı 50, 1936, s. 15; sayı 52-53, 1936, s. 47; sayı 58-59, 1936, s. 18-19; Chuev, *Sto sorok*, s. 302. Lev Sedov'un Novosibirsk davasına yanıtı konusunda bkz. *Biulleten' oppozitsii*, sayı 54-55, 1937, s. 4. Molotov, Ocak 1937 mahkemesinde yeniden hedef listesine dahil edilmişti. Diğer isimler şunları: Stalin, Kaganoviç, Voroşilov, Orjonikidze, Yezhov, Jdanov ve birisi Beria olmak üzere dört bölge parti başkanı.

239 Halk Komiserleri Konseyi'nde Molotov'un altında başkan yardımcısı olan Rudzutaks, işkence gördüğünü Molotov'un yüzüne söylemişti. Molotov yıllar sonra, bir komployа "Bilinçli olarak katıldığını sanmıyorum," diyecekti. "Zor koşullarda dört yıl boyunca çalışmış bir eski [Çarlık dönemi] mahkûm... yardımcım olduğu dönemde edindiğim izlenim, bir ölçüde keyfine düşkünlük göstermeye başladığıydı... Kültürsüz bir hayattan keyif alıyordu – orada burada gezsin, arkadaşlarıyla yesin içsin, ahbapları ile zaman geçirsin... Çöküş sebebinin ne olduğunu söylemek zor ancak kanımca parti-dışı unsurların ya da kim bilir başka kimlerin bulunduğu çevrelere girdi." Molotov'un diğer bir yakın yoldaşı, Tüm-Birlik Yurtdışı Kültürel Bağlar Derneği Başkanı olan vasat yazar Aleksandr Arosyev de infaz edilmişti. Molotov, "Çok özverili bir insandı," diyecekti, "anlaşılan ahbapları arasında fark gözetmiyordu. Onu Sovyet-karşıtı işlere bulaştırmak mümkün değildi. Ancak bağlantıları..." Chuev, *Sto sorok*, s. 410-411, 422-423. Aynı zamanda bkz. David-Fox, "Stalinist Westernizer?"

240 Chadaev, Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 421-422. Molotov'un Poskrebişev'i I. I. Lapshov idi.

çük düşürmüş ve Molotov devam etmekte olan kongrede bu durumu itiraf etmek durumunda kalmıştı.[241] Ne olursa olsun, vazgeçilmez Molotov daima güvenilirdi ve olağanüstü dirençliydi.

1935-1939 yılları arasında Litvinov'un Küçük Köşe'ye her çağrılışında Molotov da hazır bulunuyordu ve bunun sadece iki istisnası olmuştu.[242] Halk Komiserleri Konseyi başkanı, dışişleri komiserinden haz etmediğini saklamıyordu. Stalin'in dışişleri Yüksek Sovyet komisyonu başkanlığına atadığı Jdanov'un nefreti daha da büyüktü. Hırçın anti-kapitalist, anti-emperyalist konuşmaları sıklıkla basında yer bulan Rus milliyetçisi Jdanov, kozmopolit, çokdilli Litvinov'un panzehiri gibi görülüyordu. Fransa ile karşılıklı yardım antlaşmasını – Litvinov'un dış politikası aşısından çok önemliydi– açıkça itham etmişti.[243] Ancak Jdanov Leningrad'da görev yapıyordu ve Stalin'in Küçük Köşe'sinde en çok boy gösteren açık ara Molotov'du – orada geçirdiği süre, ardından gelen ziyaretçilerin (Voroşilov, Malenkov, Kaganoviç, Beria, Mikoyan) toplamından üç kat fazlaydı. Aslında, Molotov Stalin'le sıklıkla tek başına görüşmesinin yanı sıra, Küçük Köşe'deki tüm kayıtlı ziyaretlerin dörtte üçünde de hazır bulunuyordu. Rejim içinde çok az kişi –belki de hiç kimse– Stalin'e bu denli yakın çalışmanın yükünü taşıyabilirdi.

Stalin çok uzun bir süredir dış politikayı Küçük Köşe'den bizzat yönetiyor, NKVD'ye, askerî istihbarata, Komintern'e, özel temsilcilerine ve hükümet başkanı ve Politbüro dış politika komisyonu başkanı Molotov'a bel bağlıyordu.[244] Despot, Dışişleri Komiserliği yöneticilerini ve yurtdışındaki büyükelçileri Litvinov olmaksızın topluyordu. Ayrıca, Litvinov'un İspanya'ya müdahale ve birçok başka konuda yaptığı uyarıları hiçe sayıyordu. Litvinov hayatından endişe ediyor olmalıydı.[245] Birincisi 1937 ve ikincisi 1938 (onunla çalışmış ancak henüz yakalanmayanları hedef almıştı) baharında olmak üzere iki terör dalgası komiserliği darmadağın etmişti.[246] Yabancılar, Litvinov'un kaderini Sovyet dış politika muammasını çözmenin anahtarı olarak görüyorlardı.[247] 1

241 *XVIII s"ezd VKP (b)*, s. 493.

242 Watson, "Politburo and Foreign Policy", s. 141; Watson, *Molotov*, s. 147.

243 Dullin, *Men of Influence*, s. 233-236. Daha 1937 yılı sonunda, Leningrad'daki on dört konsolosluk kapanmaya zorlanmıştı – Almanya, Japonya, İtalya ve Polonya konsoloslukları dahil. Magerovsky, "The People's Commissariat", II, s. 337-338.

244 14 Nisan 1937'de bir daimi Politbüro komisyonu dış politika konusunda görevlendirilmişti. Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 55, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 986 (16 Nisan 1937 protokolü).

245 1938'de Litvinov yıllık dinlenme tatili için Karlsbad'a gitmedi ve İngiltere'deki çocuklarını eve geri çağırmak zorunda kaldı. Litvinov'un geveze Britanyalı karısı Ivy zaten birkaç yıl önce Urallar'a tecride gönderilmişti. Carswell, *Exile*, s. 165-168.

246 Ulricks, "Impact of the Great Purges", s. 188-192; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 130. İkinci dalgada tutuklanan personel arasında Komiser Yardımcısı Stomanyakov (intihar etmeye çalışmış ancak başaramamıştı) ve Litvinov'un özel sekreteri Nazarov da vardı. Mart 1938 Buharin duruşmasından sonra, Moskova'da diplomatik personelin de açık yargılanacağı söylentisi dolaşmıştı ama Komintern örneğinde olduğu gibi, açık bir mahkeme söz konusu olmadı. Conquest, *Reassessment*, s. 423.

247 Kennan, *Russia and the West*, 231, 336; Watson, *Molotov*, s. 153-156; Gnedin, *Katastrofa i vtoroe rozhdenie*, s. 105-115; Meerovich, "V narkomindele 1922-1939"; Chuev, *Sto sorok*, s. 332-333.

Mayıs 1939 resmigeçidinde Stalin, herkesin görmesi için onun Lenin Mozolesi üzerinde boy göstermesine izin verdi.[248] Ertesi gün, Londra'daki Mayski, büyük ittifak için Sovyetler'in Fransa ve Britanya'ya yaptığı öneri üzerine kafa patlatırken, "Britanya hükümetinin kabul edeceğinden şüphe edilemez" sonucuna varmıştı.[249] Aynı akşam, Beria ve Dekanazov, Molotov ve Malenkov ile birlikte, "Merkez Komite Komisyonu" olarak, personeli sorgulamak üzere Dışişleri Komiserliği'ne geldiler. Litvinov bu aşağılanmayı izlemeye zorlandı.[250] 3 Mayıs'ta Litvinov soğukkanlı bir şekilde Britanya Büyükelçisi Seeds'i kabul etti ve büyükelçi, gecikmeli olarak Sovyet ittifak teklifi konusunda Whitehall'da henüz bir karara varılmadığını bildirdi – iki hafta olmuştu.[251] Aynı akşam Stalin'in Küçük Köşe'sinde kolektif güvenlik hakkında yeni bir fırça atılacaktı. Litvinov orada sessizce otururken Molotov kontrolünü kaybetmişti. Litvinov çıkarken "Sen hepimizi aptal mı zannediyorsun," diye arkasından bağırıyordu.[252]

Küçük Köşe'deki toplantıdan Beria saat 17.05'te, Litvinov'un kabul edilmesinden on dakika önce ayrılmıştı. NKVD ekipleri Demirciler Köprüsü'ndeki Dışişleri Komiserliği binasını kuşatmak üzere Lubyanka'nın arkasından diyagonal olarak ilerliyordu. O gece saat 23.00'de Kremlin'den Sovyet büyükelçilerine gönderilen, alışılmadık biçimde Stalin tarafından imzalanmış şifreli telgrafta, Litvinov'un "Halk Komiserleri Konseyi'ne karşı sadakatsiz tutumu"na dikkat çekiyor ve görevinden ayrılma "talebinin" kabul edildiği bildiriliyordu.[253] 4 Mayıs sabahı Dışişleri Komiserliği'nde, Molotov görevi devraldığını duyurdu. Litvinov'un eski odasında, çoğu okunmamış ve sandviç artıklarının yağına bulanmış, dağınık yığınlar halinde duran devlet belgelerini düzenlemek zorunda kaldı – müşkülpesent Molotov'un özellikle haz etmeyeceği bir düzensizlik vardı.

---

248 Voroşilov'un 1939 yılında askerler için yayımladığı bayram bildirisinde, "Kapitalist dünya yeni güçlü şoklar evresine girdi. Ekonomik krizin uzun sürmesi ve daha önceki krizlerden çok daha zorlu olması olası. Dünya haritasını zorla şekillendirmekte olan faşist saldırganlar insanlığı İkinci Emperyalist Savaş'a sürüklüyor... Kolay zaferlerin mest ettiği küstah faşist askerî saldırganlık, zayıf ve sınmiş ülkeleri tehdit etmeyi sürdürüyor," deniliyordu. *Krasnaia zvezda,* 1 Mayıs 1939, yeniden basım, Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia,* XIII (II/i), s. 100-102 (RGVA, f. 4, op. 15, d. 25, l. 227-229).

249 Maiskii, *Dnevnik diplomata,* I, s. 385-386; Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 182-183.

250 Gnedin, *Katastrofa i votoroe rozhdenie*, s. 108-110.

251 *DBFP,* 3. seri, V, s. 400 (Seeds'den Halifax'a, 3 Mayıs), 410 (Seeds'den Halifax'a, 4 Mayıs), 542 (Seeds'den Halifax'a, 19 Mayıs); Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 213-214.

252 Anlaşılan Litvinov, kızı Tatiana'nın anlattığına göre, Molotov'dan söz ederken, dinlendiğini bile bile telefonda "ahmak" (*durak*) diyordu. Aktarıldığı kaynak, Phillips, *Between the Revolution and the West,* s. 166. 3 Mayıs 1939'da Litvinov'un Küçük Köşe'de sadece otuz beş dakika kaldığı kayda geçmişti: *Na prieme,* s. 258.

253 Litvinov'un yerini Molotov'un almasıyla ilgili Stalin'in telgrafında, "Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Yoldaş Molotov ve Dışişleri Halk Komiseri Yoldaş Litvinov arasındaki ciddi anlaşmazlık" konu ediliyor ve Litvinov'un "sadakatsizliği" eleştiriliyordu. APRF, f. 3, op. 63, d. 29, l. 71; *DVP SSSR,* XXII/i, s. 327 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 313, DI. 2154, l. 45); *Sochineniia,* XVIII, s. 174.

1939 yılında Litvinov'un kovulması, Stalin'in dış politika "uzmanlarından" tümüyle kurtuluşunu simgeliyordu.[254] Mesela Litvinov gibi geçmişindeki birçok Bolşevik'ten farklı olarak Molotov hiçbir zaman Avrupa'ya dış göçün bir parçası olmamıştı.[255] Yine Litvinov'dan farklı olarak Molotov Sovyet istihbarat kurumlarına doğrudan ulaşabilmenin konforuna sahipti ve bu imkânı olağan diplomasi kanallarına koşut olarak kullanacaktı.[256] Ayrıca, üst düzey astları içinde Molotov'un özgüveni benzersizdi. Kruşçev o günleri anlatırken, "Diyebilirim ki Politbüro içinde Stalin'e şu ya da bu konuda ikinci kez karşı çıkabilecek yegâne kişi oydu," diyordu.[257] Ordu komutanı Georgi Jukov, "Zaman zaman konu öyle bir noktaya geliyordu ki Stalin sesini yükseltiyor, hatta kontrolünü kaybediyordu. Molotov gülümseyerek ayağa kalkıyor ve görüşünde ısrar ediyordu," diyerek durumu aktarıyordu. Jukov, Molotov "Stalin üzerinde, bilhassa dış politika meselelerinde ciddi bir etkiye sahipti ve o zamanlar, savaş öncesinde, Stalin onu [Molotov'u] dış politika erbabı kabul ediyordu," diye de ekliyordu.[258]

Dağıtılan ve dönüştürülen komiserlik

Litvinov, kısmen Yezhov'un ifadesine bağlı olarak, ağır ihanet suçlamasıyla soruşturuluyordu. Yezhov'un 27 Nisan'da Stalin'e teslim edilen "ifadesine" göre İtalya, Merano'da tatilde fokstrot dansı yaparken Litvinov Yezhov'a "Bizim devlet adamlarımız son derece kültürsüz," demişti. Litvinov Moskova'daki dairesinden çıkarıldı ama Beria'nın NKVD ekiplerince kuşatılan şehir dışındaki kır evi kendisinde kaldı. Anlatıldığına göre, hükümet telefonunun kesildiğini fark eden Litvinov'un şehir hattını kullanarak aradığı Beria, orada mevzilenen fedailerin onu "korumakla" görevli olduğu konusunda "şaka" yapmıştı.[259] Litvinov'un ev hapsinde olmasının Dışişleri Komiserliği'nde yankılanması halen yakalanmamış çalışma arkadaşlarının tutuklanmaları ve amirleri hakkında bir "dava" inşa edebilmek amacıyla işkenceden geçirilmeleri ile sürdü. Dışişleri Komiserliği basın görevlisi Yevgeny Gnedin, "Beni bir sandalyeye oturtan Beria ve Kobulov iki yanıma oturmuşlardı ve kafama vurarak ritim tutuyorlardı. Beni tüm güçleriyle korkunç bir biçimde dövdüler ve Litvinov aleyhine ifade ver-

254 Molotov'un Stalin üzerindeki etkisi konusunda, bkz. Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 11-16. Aynı zamanda bkz. Gromyko, *Memories*, s. 30, 33, 404.

255 Watson, "Molotov's Apprenticeship."

256 Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 98-102. Sudoplatov o sırada NKVD istihbarat müdür yardımcısıydı ve Alman masasından sorumluydu.

257 Khrushchev, "Vospominaniia", s. 18.

258 Jukov, "Daha sonra tüm hesapların yanlışlığı ve çöküşü söz konusu olunca mesele farklı bir noktaya geldi; Stalin'in bu nedenle Molotov'u azarlamasına birkaç kez şahit oldum," diye de ekliyordu. Simonov, "Zametki k biografii G. K. Zhukova", s. 49, yeniden basıldığı kaynak, Mirkina ve Iarovikov, *Marshal Zhukov*, II, s. 201-202.

259 Sheinis, *Maxim Maksimovich Litvinov*, s. 363. Stalin'in Litvinov'a ödül olarak verdiği kır evi daha önce kendisine ait olabilirdi.

memi istediler," diye anlatmıştı.[260] Dışişleri Komiserliği'nin içinden Litvinov'un uzaklaştırılmasına üzülmeyebilecek olanlardan biri Vasili Korzhenko'ydu. Molotov'un atanacağını öğrenince terfi beklemeye başlamıştı; netice itibarıyla, Korzhenko kıyıma içeriden destek sağlıyordu. Ancak Korzhenko ailesinin şoförü Polonya ajanı olduğu suçlamasıyla tutuklandı; onun yerini alan şoför de uydurma bir ajanlık suçlamasıyla tutuklandı.[261] Kirli işlerin sadık hizmetkârı terfi beklerken anahtarları istendi ve arka koridorda NKVD görevlilerince tutuklandı. Hem fail hem de kurban olarak ortadan kayboldu.

Yurtdışında Sovyet diplomasisinin imajı, bu tür ortadan kaybolma olaylarının her yerde konuşuluyor olmasından zarar görüyordu. Ancak Dışişleri Komiserliği personeli için, NKVD örneğinde olduğu gibi açık bir duruşma hiç yapılmadı.[262] Geride kalan Litvinovcuların tasfiyesiyle ilgili kirli işler, çok yakın zamanda NKVD Yabancı Casusluk Şubesi Başkanlığı'na atanan fakat artık Dışişleri Komiserliği'ne terfi eden Dekanozov'a –Beria'nın adamı– kaldı. Dekanozov'un yerine Sibiryalı bir Rus köylü çocuğu olan, köy ortaokulunda okumuş ve daha sonra Moskova'daki akademiden tarım mühendisi olarak mezun olup devlet tarım yayınları editörlüğü yapmış Pavel Fitin (d. 1907) geçti. Mart 1938'de parti onu Moskova'daki NKVD Merkez Okulu'na göndermişti. Ajan eğitmek üzere başkent dışındaki ormanlık alanda yeni açılan NKVD Özel Planlama Okulu'na gönderilmemişti zira yabancı dili yoktu. Buna rağmen, Ağustos 1938'de NKVD Casusluk Müdürlüğü'nün yurtdışında bulunan Troçkistler ve sağcılarla ilgili şubesinde stajyerlik yapıyordu. Ocak 1939'da Fitin Sovyet Sivil Casusluk Başkan Yardımcılığı'na ve 13 Mayıs 1939'da da başkanlığa atandı (binbaşı rütbesiyle).[263] Sudoplatov Fitin'in altında başkan yardımcılığına yükseldi ve Lubyanka karargâhında yedinci katta bir oda sahibi oldu – kendi ajanları tarafından zehirlenerek öldürülen eski NKVD Dış İstihbarat Başkanı Abram Slutsky'nin odasıydı.[264]

260 Gnedin, *Katastrofa i votoroe rozhdenie*, s. 128-152. Berlin'deki elçilik ya da ticaret misyonu görevinden sonra yaşlanana kadar hayatta kalmayı başaran sadece Gnedin olacaktı.

261 Korzhenko'nun kızı Nora yirmi sekiz yaşındaki Nikolay ile ilgili olarak "Bazen birkaç dakika duruyor, armonikasını çıkararak operalardan aryalar çalmaya başlıyordu," diye yazacaktı. "Harika çalıyordu ve gözlerimi kapattığımda bir org dinlediğimi hayal edebiliyordum." Ekliyordu: "Klyazma'daki güzel ahşap evde yaşıyorduk, hayat tehlikeler ve belirsizliklerle doluydu. Neredeyse her gün erkekler ve kadınlar tutuklanıyor, öldürülüyor ya da sürgüne gönderiliyorlardı. Entrika, sefalet ve ani ölüm atmosferinden kaçış yoktu. Genç bir kız için tuhaf ve tekinsiz bir atmosferdi fakat bir şekilde insan tüm bunları hayatının bir parçası olarak kabulleniyordu." Murray, *I Spied for Stalin*, s. 83-89, 112-113, 126; Barmine, *Memoirs of a Soviet Diplomat*, s. 17. Yabancı dil okuyan ve yabancılarla haşır neşir olan Nora, o ortamda, kendi ailesini ve neredeyse tanıdığı herkesin ailesini paramparça eden bir örgütün muhbiri olmuştu – NKVD'nin.

262 Conquest, *Reassessment*, s. 423.

263 "Vospominaniia nachal'nika vneshnei razvedki P. M. Fitina", Primakov, *Ocherki*, IV, s. 19; Bondarenko, *Fitin*, s. 41-47. O yıllarda Moskova'da bulunan NKVD Merkez Okulu'na (Bolşoy Kiselny Pereulok) kabul edilen altı yüz civarı öğrenciden sadece ellisi Moskova dışındaki Balashikha casus okulu için seçildi. Sinitsyn, *Rezident svidetlet'stvuet*, s. 5; Sergutov, "Organizatsionnye aspejty deiatel'nosti vneshnei razvedki", III, s. 237. Aynı zamanda bkz. Pavlov, *Tragediia Sovetskoi razvedki*, s. 349.

264 Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 66-68.

Dışişleri çalışanı herkes tutuklanmadı. Eski İşçi Muhalefeti mensubu ve dünyanın ilk kadın diplomatlarından biri olan Aleksandra Kollontay kurtuldu. Kendisine neden dokunulmadığı hâlâ merak konusu, gerçi sürekli olarak Stalin'in yol göstericiliğine başvuruyor, kendisine jeopolitik üzerine açıklamalar yapmasına müsaade ediyor, kendisini günün Lenin'i olarak algılaması yönünde Stalin'i pohpohluyor ve aynı zamanda namlı duygusallığını istismar ederek Voroşilov'a da yağcılık yapıyordu.[265] İç savaş sırasında Samara'daki anti-Bolşevik hükümetin mensubu olan, eski Menşevik, Litvinovcu Mayski'nin geri çağrılmaması da aynı derecede dikkat çekiciydi. Diplomatik personelden birkaç kişi geri çağrıldıklarında kaçtı. Bulgaristan'daki Sovyet temsilcisi Raskolnikov, belirsiz bir yeni atama nedeniyle Litvinov tarafından Moskova'ya geri çağrıldığında, Sofya'dan ayrılışını bir süre geciktirdikten sonra Sovyetler Birliği yönünde seyahat ederken tren değiştirerek Paris'e kaçmayı başardı. (1939 yazında Raskolnikov gıyabında mahkûm edildi.) Litvinov'un ne sıklıkla birilerini korumaya çalıştığı ya da ne sıklıkla onların mahvına sebep olduğunu bilmek mümkün değil.[266] Dokuz büyükelçilikteki (Varşova, Bükreş, Tokyo, Washington dahil) memur açığıyla ve bu açığın giderek büyümesiyle ilgili duyduğu kaygıyı Stalin'e iletmiş ve "bu başkentlerin bazılarında bir yıldır büyükelçi bulunmadığının" altını çizmişti.[267] Çin ve Moğolistan'da NKVD şubelerinin başkanları büyükelçilik makamlarına atanıyordu – ve Lubyanka karargâhının, sürdürdükleri diplomatik girişimleri Dışişleri Komiserliği'ne bildirmesini talep ediyorlardı.

Dışişlerinde yeni tutuklananların bazıları Yahudi'ydi. Dışişleri Komiserliği'ne ya da ÇEKA'ya blok halinde atanmış olmaları nasıl *özel* bir Yahudi severliğin işareti değilse, 1937-1939'daki planlı uzaklaştırılmaları da *özel* bir antisemitizm belirtisi değildi.[268] Yahudilerin uzaklaştırılması, rejimin imajını değiştirmeye ve NKVD'de olduğu gibi, gençlerin, alçakgönüllülerin ve Slavların önünü açmaya yönelikti. Bu yeni insanlardan biri de 1939 baharında Moskova Enerji Enstitüsü'nden mezun ve parti aday üyesi olan, yirmi dört yaşındaki Rus kökenli Vladimir Pavlov'du ve kendisini Molotov'un başyardımcılığı görevinde buldu. Kısa süre sonra Stalin'in çevirmenlerinden biri olacaktı.[269] Diğer bir örnek, Marksist iktisat eğitmi alan ve 1939 baharında diplomatik hizmete katı-

265 Troçki, Kollontay'ın aşk hayatıyla Stalin'i heyecanlandırdığı konusunda spekülasyon yapıyordu. Trotsky, *Stalin*, s. 243-244.

266 1938 yılı sonunda Litvinov birkaç kez Roma'daki Boris Stein'e yazmış, Moskova'ya dönmesini yasaklamıştı zira kendisine yurtdışında "ihtiyaç vardı." Sheinis, "Sud'ba diplomata", s. 301. Stalin, Stein'i Finlandiya'ya gönderdi ve ardından da, Şubat 1939'da Moskova'ya döndü. Bağışlandı ve eski Tokyo ve Washington büyükelçisi olan Troyanovsky ile birlikte daha düşük bir makama, *Trud* dergisi yayın kuruluna atandı.

267 *DVP SSSR*, XXII/i, s. 10-12 (AVP RF, f. 06, op. 1, p. 2, d. 11, l. 4-7: 3 Ocak 1939).

268 Molotov, Yahudilerin egemenliğini ortadan kaldırmak için özel olarak görevlendirildiğini iddia ediyordu. Chuev, *Sto sorok*, s. 274.

269 "'Avtobiograficheskie zametki' V. N. Pavlova – perevodchika I. V. Stalina." Pavlov, bu yayımlanmamış kısa hatıratı 1987 yılında dışişleri bakanlığına teslim etti ve 1989 yılında belirli noktalara açıklık getirmesi için kendisiyle görüşme yapıldı.

larak kendisini aniden Dışişleri Komiserliği Amerika şubesi başkanlığında bulan Belaruslu işçi sınıfı militanı Andrey Gromiko (d. 1909) idi. (Moskova'daki Amerikalı diplomatlar bir öğle yemeğinin ardından, "Neredeyse hiç dışişleri bilgisi yok," diye düşünmüşlerdi.)[270] Molotov'a göre Litvinov, "Akıllı bir adamdı, seçkin bir kişiliği vardı ancak güvenilir değildi." Molotov, bunun tam tersine, Gromyko'yu "Henüz genç ve deneyimsiz ama sadık" buluyordu.[271]

Hitler "entelektüel çöplük" diye adlandırdığı dışişleri bakanlığı üzerinde, muhafazakâr aristokrat Baron Konstantin von Neurath'ın yerine görgüsüz Nazi Ribbentrop'u atayarak denetim sağladığında, bu durumun zorbalarla şeritli pantolonlular arasındaki savaşı yansıttığı söylenmişti.[272] Sovyet Dışişleri Komiserliği sadece siyasi yönelim çatışmasıyla –Britanya/Fransa'ya karşı Almanya– değil ama aynı zamanda sınıfsal ve kültürel karşıtlıklarla da sarsılıyordu. Litvinov zamanında, 1907 yılında Kamo ve Stalin'in Yereven Meydanı'nda posta arabasından çaldıkları parayı saklaması için Lenin tarafından görevlendirilen genç bir delifişekti. Ancak Fransa'da Victor Serge, görevden alınmış altmış üç yaşındaki Litvinov'u "Buruşuk yüzüyle Antwerpli bir elmas tüccarına ya da Rothschildlerle ile iş yapan şehirli bir bankere benzeyen iri bir diplomat," diye tanımlıyordu.[273] Batı tarzı takım elbiseleri ve girişken jestleriyle Litvinov'un "burjuva" Sovyet diplomat sınıfıyla –onu Batı dünyasında sevilir kılan tam da bu tür vasıflardı– Pavlov ve Gromyko gibi iş tezgâhlarından ya da tarlalardan gelen yeni atananlar arasında bir sevgi bağı yoktu. Pavlov bir yana, yeni atananlar (Litvinov'un da Stalin'e yakındığı gibi) tek dilliydi ve yaptıkları iş boylarını aşıyordu.[274] Kısa süre sonra eski bir tekstil fabrikası müdürü Berlin'e Sovyet temsilcisi olarak atandı.

Polonya düğümü

20 Nisan 1939'da Hitler ellinci doğum gününü kutlarken, Ribbentrop'a esprili bir dille, "Lütfen yabancıları da davet et ve aralarında mümkün olduğu kadar

270 Bohlen, *Witness to History*, s. 65.

271 Chuev, *Molotov Remembers*, s. 68-69.

272 Seabury, *Wilhelmstrasse*, s. 31, atıfta bulunduğu kaynak, Picker, *Hitlers Tischgespräche*, s. 106. 1940 yılında Almanya Dışişleri Bakanlığı'nda üst düzey görev yapan yüz yirmi kişinin yetmiş biri Nazi Partisi üyesiydi. Davidson, *Trial of the Germans*, s. 152.

273 Serge, "Litvinov", s. 419. Litvinov'un en yakın çevresinde Eduard Hershelman (daha otuz yaşındayken sekreterliğinin başına geçmişti) gibi genç insanlar vardı, o da tutuklanacaktı.

274 Katliam kaynaklı boşluktan önce bile, yuriçi ve yurtdışında bulunan bin Sovyet diplomatik personelinin yarısı, 1930'ların başında dışarıdan seçilmişti. 1940-1946 yılları arasında görevde bulunan Sovyet diplomatik personelinin %85'i diplomatik kariyerlerine 1936'dan sonra başlamıştı. Magerovsky, "The People's Commissariat", II, s. 345. Komiserlikteki üst düzey bir görevli, "Öyle oluyordu ki, bir meslektaşın atamasını yapıyordunuz ama belirlenen günde onu bulamıyordunuz – tutuklanmış oluyordu. Fikir alışverişi ve sohbet minimum düzeye inmişti." Roshchin, "People's Commissariat of Foreign Affairs", s. 110-111. Komiserliğin Demirciler Köprüsü'ndeki özel daireleri, daire sakinlerinin tutuklanmalarının ardından mühürleniyordu ve yeni taşınanlar genellikle mühürün NKVD tarafından kırılmış olmasına tanıklık ediyordu. Dullin, *Men of Influence*, s. 238.

çok sayıda korkak sivil ve demokrat da olsun," diye yazmış ve bu yabancıları "en modern ordunun resmigeçidini" görmeleri için çağırdığını eklemişti.[275] Tribünlerde 20 bin konuk ağırlanmıştı. Kutlamalar başka şehirlerde ve Danzig'de de yapılmıştı. Doğum günü kutlamaları, dönüştürülmekte olan başkentte Speer'in yeni inşa ettiği, Nazi bayrakları ve meşalelerle süslenmiş doğu-batı eksenli ana bulvarda Hitler'in en önde olduğu elli beyaz limuzinin resmigeçidiyle fiilen bir gün önce başlamıştı. Askerî resmigeçit sırasında Hitler, generaller, amiraller, mareşaller ve korumalarla birlikte tören locasındaydı. Nazi Almanyası'nın o güne kadar gördüğü en büyük gösteri yapılıyor, tankların, topların, uçaksavarların eşliğinde, sıralar halinde yaklaşık 50 bin asker, Messerschmitt avcı uçakları ve Heinkel bombardıman uçaklarının gürültüsü altında, kaz adımı ile yürüyordu. Bu gösteriyi Nazi selamı vererek izledi. Yabancı bir görgü tanığının ifadesiyle, "Hitler gözünü yürüyüş yapan devasa ordudan hiç ayırmamıştı."[276]

Elbette tüm çevreleyen yollar ve girişler kapatılmıştı ancak Berlin'deki Britanya Askerî Ataşesi Albay Noel Mason-MacFarlane'nin evi tören locasını kuşbakışı görüyordu. Münih Paktı sürecinden bir meslektaşına "Kolay bir tüfek atışı olur," demişti, "bu alçağı kolayca indirebilirim ve işin tuhafı bunu yapmayı da düşünüyorum... Elbette bedeli olacaktır ve kelimenin tam anlamıyla ben de biterim. Yine de... bu deli de yok olur "[277] Savunma Bakanlığı'ndaki üstleri bunu istemedi. Yine Mart 1939'da Çekoslovakya'nın geri kalanının işgal edildiği sırada Mason-MacFarlane Londra'daki merkeze harekete geçme çağrısı yapmış, eğer Hitler "beklenmedik bir biçimde Valhalla'ya gönderilmezse" ortaya çıkacak felaket konusunda onları uyarmıştı. Şimdi, Hitler'in doğum günü hazırlıkları sürerken, gamalı haçla bezeli flamalarının ve diğer süslemelerin yükselişini izliyordu. Dairesinden uzun menzilli bir tüfekle suikast mümkün görünüyordu; salonunun penceresi tören locasından en fazla 90 metre mesafedeydi. Askerî bandonun yüksek sesi ile birlikte kalabalığın gürültüsü silah sesini bastırabilir ve suikastçıya kaçması için yeterli bir zaman kazandırabilirdi. Ancak, Savunma Bakanlığı yine itiraz edecekti.[278]

Geçit töreninin ardından, 1878 yılında Bismarck'ın Berlin Kongresi'ne başkanlık ettiği Şansölyelik salonunun güvenli ortamında Hitler'in çekirdek kadrosu ona, bronz dökümler, Meissen porselenleri, yağlıboya tablolar (bir Titian dahil), duvar halıları, antik silahlar, ender sikkeler ve zevksiz Nazi hatıra eşya-

275 Kordt, *Wahn und Wirklichkeit*, s. 153.

276 Gafencu, *Last Days of Europe*, 83. 13 Haziran 1939'da Nazi Partisi örgütlerinin Reich'dan söz ederken "Üçüncü" ibaresini kullanması yasaklandı – bu, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun (800-1806) birinci Reich (Bismarck'ın da ikinci) olduğunun yadsınmasıydı. Wilson, *Heart of Europe*.

277 Butler, *Mason-Mac*, s. 74-75. Mason-MacFarlane'nin misafir odası penceresi, 1870-1871 yeniden birleşme savaşının anısına dikilen Berlin Zafer Sütunu'ndan doğu yönünde Brandenburg Kapısı'na uzanan Charlottenburger Chausee'ye bakıyordu.

278 Moorehouse, *Killing Hitler*, s. 190-191, atıfta bulunduğu kaynak, DBFP, 3. seri, IV, ek V, Mason-MacFarlane Memorandum, 626; İmparatorluk Savaş Müzesi Arşivi, Mason-MacFarlane belgeleri, ref. MM40.

ları hediye etti.[279] Bu görkemli organizasyonda başrolü oynayan Goebbels, "Führer hiçbir faniye nasip olmadığı şekilde onurlandırıldı," diyerek sevinç gösteriyordu. Doğum gününe özel, koleksiyoncular için *Kavgam*'ın lacivert ve kırmızı kutular içinde, altın rengi kılıç damgalı baskıları yayımlandı. Hitler, devlet propagandasında da ifade edildiği gibi, alt kademelerden buraya yükselmişti ve doğum gününde, bir sefere mahsus olmak üzere, düşük gelirli Almanlara artı 15 mark ve bakmakla yükümlü oldukları her aile ferdi için artı 5 mark verildi. Gündelik hayatın zorluklarına rağmen Almanlar bir kez daha gurur duyabilirdi. Milyonların hislerine tercüman olan on yedi yaşında bir kız, "Büyük bir insan," diyordu, "bir dâhi, bize cennetten gönderilen bir insan."[280]

28 Nisan 1939'da –Britanya hükümetinin Sovyet ittifak önerisini kabul etmeyeceğini Berlin'e bildirmesinden iki gün sonra– Führer, iktidara geldiğinden beri çok az sayıda yapılan Reichstag toplantılarından birindeki iki saat süren şiddetli konuşmasında Polonya ile yapılan saldırmazlık antlaşmasını ve İngiliz-Alman denizcilik mutabakatını geçersiz ilan ederek iki ülkeyi suçladı.

Birleşik Devletler Başkanı Franklin Roosevelt'in uzun bir listede sıralanan ülkelere saldırmama taahhüdü karşılığında hammadde sözü veren mektubu nedeniyle Hitler küplere bindi. Mektup Hitler'in eline geçmeden *The New York Times*'a sızdırılmış ve o da 855 Reichstag mensubunu Kroll Opera Binası'nda toplamıştı. "Geçtiğimiz altı buçuk yıl boyunca, dünyanın geri kalanı tarafından terk edilmemize karşılık olarak halkımın sahip olduğu gücü uyandırmayı yegâne görev bilip gece gündüz bunun için çalıştım," diyordu devasa Nazi kartalının önünde. "Almanya'daki karmaşayı durdurdum, yeniden düzeni sağladım, milli ekonomimizin her kolunda üretimi büyük ölçüde artırdım, olağanüstü bir çalışmayla sahip olmadığımız materyallerin üretimini sağladım, yeni buluşların yolunu açtım... olağanüstü yollar ve kanallar inşa edilmesini sağladım, devasa yeni fabrikalar kurdum." Versay'ın üstesinden geldiği ve Almanya'yı yeniden birleştirdiği için de kendisini övüyordu: "Keza onları, 488 maddesinde insanlığı ve milletleri korkunç bir baskı altında tutan antlaşmanın her bir sayfasından kurtardım. 1919 yılında çalınan eyaletleri Reich'a geri kazandırdım... Binlerce yıllık tarih boyunca her zaman Alman olmuş toprakları yeniden birleştirdim – ve Mr. Roosevelt, tüm bunları kan dökmeden, kendi halkıma ve diğerlerine savaşın sefaletini yaşatmadan başarmaya çalıştım."[281]

Hitler'in konuşması içten alkışlarla karşılanırken, Britanya'nın sömürge boyunduruğu altındaki birçok ülkeye ve Birleşik Devletler tarafından zaten işgal edilmiş durumda olan ülkelere saldırmaktan kaçınacağını ima etmesi de alkış aldı. Diktatörlüğü "düzen" ve Weimar Anayasası'na "kargaşa" olarak nitelendiren çarpık düşünce biçimi, Almanya'nın 6 milyondan oluşan işsiz ordusunun onurlu çalışma hayatına geri döndüğü, enflasyonun olmadığı bir ekonomik

279 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 183-185.

280 McKee, *Tomorrow the World*, s. 27.

281 Domarus, *Hitler: Reden*, III, s. 1148-1179; Domarus, *Hitler: Speeches*, III, s. 1561-1596; Below, *Als Hitlers Adjutant*, s. 161-162; Muggeridge, *Ciano's Diary*, s. 78; Shirer, *Berlin Diary*, s. 133.

patlamanın (ya da yasak olduğu için grevlere) meydana geldiği ve Almanya'nın Avusturya, Südet, Saarland ve Memel'i topraklarına kattığı gerçeğini hükümsüz kılmıyordu. Bir zamanlar güçlü olan tükenmiş bir ülke Nazi yöntemleriyle, tek bir jenerasyonda yeniden güç kazanmıştı; önceki hayatı boyunca önemsiz olan birisi dünyanın en önemli kişisi haline gelmişti.[282]

Saldırmazlık deklarasyonunun kınanması Polonya'ya saldırı niyeti olabileceğinin de göstergesiydi ve bunun için Hitler Sovyetler'in tarafsızlığını garanti altına almalıydı. Konuşmasında bildik Yahudi-Bolşevizm suçlamalarına yer vermemesini Batılı gözlemciler gerektiği gibi değerlendirmişti. Alman basınının SSCB karşıtı saldırıları durmuştu ve bunu da Sovyetler gereğince yorumladı.[283] 3 Mayıs 1939'da, Göring'in yardımcısı General Karl Bodenschatz Berlin'deki Fransız askerî ataşesini "Doğuda bir şeyler dönüyor," diyerek uyarmıştı. Uyarısını Polonya askerî ataşesine de tekrarladı. (Ertesi gün Litvinov'un görevden alındığı gündü.) Dört gün sonra, Bodenschatz Berlin'deki Fransız Büyükelçisi Robert Coulondre'a Hitler'in Sovyetler Birliği ile antlaşma yapmak istediği haberini verdi.[284]

Antlaşmayla ilgili hesaplar

5 Mayıs akşamı, 1 Mayıs geçit törenine katılanlar için düzenlenmesi gereken ve ertelenen ziyafet St. George Salonu'nda gerçekleştirildi; ilk kez çağrılan sanatçılar arasında tiyatro ve sinema oyuncusu İgor İlinsky vardı (*Volga-Volga* ile şöhret kazanmıştı) ve Çehov'un güldürülerinden bölümler okudu. İlinsky, "Herkes yedi, içti, sohbet etti, galiba kimse beni dinlemiyordu," diye şikâyet edecekti.[285] O gün daha erken bir saatte Berlin'den geri çağrılan Merekalov, elçiliği maslahatgüzar Georgy Astakhov'a emanet etti (NKVD istihbarat ajanı olduğu söylentileri dolaşıyordu). Aynı gün Almanya Dışişleri Bakanlığı Ticaret Politikası Dairesi Doğu Avrupa ve Baltık Şubesi Başkanı Karl Schnurre, Merekalov'un Skoda Fabrikası ile ilgili sorusuna cevap olarak, fabrikanın yeni Alman direktörünün Sovyet siparişlerini karşılayacağını Astakhov'a bildirdi.[286] Alman not tutucuya göre, Asthakov, "bu deklarasyon karşısında gözle görülür biçimde hoşnuttu ve Sovyet hükümeti için işin ilkesel yönünün maddi yönünden çok daha önemli olduğunu vurgulamıştı." Daha sonra Astakhov müzake-

282 Haffner, *Meaning of Hitler*, s. 32-34.

283 *DGFP*, seri D, VI, s. 460 (Braun von Stumm, 9 Mayıs 1939). Talimat ("Sovyetler Birliği ve Bolşevizm aleyhinde polemiklerin derhal durdurulması") 5 Mayıs 1939'da yayımlanmıştı. Sluch, "Germano-sovetskie otnosheniia", s. 110 (atıfta bulunduğu kaynak, Politiches Archiv des Auswärtiges Amt, Bonn, Zsg. 101/13: 5).

284 Stehlin, *Témoignage pour l'histoire*, s. 147-153; *French Yellow Book*, s. 132-136 (Coulondre'den Bonnet'e, 7 Mayıs 1939); Andrew, *Secret Service*, s. 423-424. 16 Haziran'da Bodenscatz Coulondre'ye, "Almanya Rusya ile bir antlaşmaya varmak için büyük gayret sarf ediyor," demişti.

285 Borev, *Staliniada*, s. 182-183. Söz yazarı Dunayevsky, *Volga-Volga* ile Lenin Nişanı aldı. Turovskaia, "*Volga-Volga* i ego vremia." 7 Mayıs'ta, askerî akademi mezunları için yıllık Kremlin ziyafeti, iki yıllık aradan sonra tekrar verildi.

286 Nekrich, *Pariahs*, s. 154 (atıfta bulunduğu kaynak RGAE, f. 413, op. 13, d. 2856, l. 5-6).

relerin yeniden başlatılmasının mümkün olup olmadığını sordu. Schnurre net bir cevap vermeyince Astakhov, Litvinov'un yerine Molotov'un gelmiş olmasının önemini vurguladı.[287] Astakhov, Litvinov'un görevden uzaklaştırılmasının Almanya'da nasıl karşılandığını ayrıntılarıyla Moskova'ya rapor etti ancak Astakhov'un Hitler'e ulaşabilme imkânı yoktu.[288]

Stalin'in Berlin'deki elçiliği, personel değişikliğinin öneminin anlaşılması için gayret sarf ederken, Moskova'daki Alman Elçiliği, Litvinov'un görevden alınmasının sonuçlarıyla çalkalanıyordu. Her iki tarafın yetkilileri, karşı tarafın uzlaşmaya hevesli olduğunu rapor ediyordu.[289] Zamanlama uygundu: Alman ekonomi planlamacıları, Alman savaş aygıtının petrol, kauçuk ve mangan kıtlığı çekebileceği konusunda uyarıyordu ve bunların tümü Stalin tarafından sağlanabilirdi.[290] Peki *Hitler* meseleye ilgi gösteriyor muydu? İçeride Göring, Moskova'ya yakınlaşma düşüncesini sadece Varşova'yı korkutmak amacı taşıyorsa ilgi gösteriyordu.[291] Stalin, Hitler'in Moskova ile müzakere eder gibi görünerek Londra'yı Berlin'le anlaşmaya zorlamaya çalışacağından uzun süredir kuşku duyuyordu.

Moskova'nın ittifak teklifine karşılık Seeds'in Litvinov'a ilettiği belirsiz yanıt göz önüne alındığında, Britanya'nın Sovyetler Birliği karşısındaki tutumu da pek berrak değildi. (Seeds'in yanıtı Litvinov'un görevden alındığının basın aracılığıyla duyurulmasından bir gün önceydi.) Litvinov ortadan kayboldu. Briç oynadığı, şiir okuduğu, devlet kır evinde yürüyüşler yaptığı ve daktilo kullanmayı öğrendiği söyleniyordu. Stalin bir tutuklama emri vermedi.[292] Duygusallığa yer yoktu. Litvinov'un ortadan kaldırılması dışarıya yönelik dolambaçsız bir mesaj olurdu. Eğer despot Britanya ve Fransa'yı bir daha dönmemek üzere cehenneme göndermek istiyorsa –ki tam da bunu istiyor gibiydi– elinde hiçbir güvenlik alternatifi olmadan bu işe kalkışmış olacaktı.[293] Daha kaygı verici olan, eğer Britanya ve Fransa'yı kesin olarak terk ederse arkasından iş çevirerek Hitler'le kâbus gibi bir antlaşmaya varabilirlerdi.

Anti-Sovyet Alman-Japon koalisyonu da olasılık olarak duruyordu. Japonya,

287 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 3.

288 *DVP SSSR*, XXII/i, s. 339-441 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 7, d. 66, l. 21-24: Astakhov'dan Molotov'a, 6 Mayıs 1939); *God krizisa*, I, s. 457-458 (AVP RF, f. 082, op. 22, pap. 93, d. 9, l. 214-215: Astakhov'dan Potyomkin'e, 12 Mayıs 1939).

289 Almanya Büyükelçiliği'nin Litvinov'un azledilmesiyle ilgili olumlu raporu için bkz. *DGFP*, seri D, VI, s. 419-420 (Tippelskirch, 4 Mayıs).

290 Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 45; Sipols, *Tainy*, s. 323-340.

291 Watt, "Initiation of the Negotiations", s. 164-165. 1939 baharında Alfred Rosenberg, Göring'le görüşmelerinde, zorunluluk nedeniyle Moskova'yla geçici bir antlaşmayı destekleme arzusu sezmişti. Birleşik Devletler Holokost Müzesi, Alfred Rosenberg'in Günlüğü, s. 269.

292 Medvedev, *Let History Judge*, s. 308-309; Fischer, *Life and Death of Stalin*, s. 56. Herkes gibi Ehrenburg da Litvinov'un neden tutuklanmadığını anlamaya çalışıyordu. Ehrenburg, *Post-War Years*, s. 276-278.

293 1940 yılında iltica edecek olan Roma'daki Sovyet Büyükelçisi Lev Helfand, Stalin'in hiç değilse Haziran 1939'a kadar Britanya ile bir antlaşmaya varılmasını istediği kanısındaydı. Haslam, *Russia's Cold War*, s. 8 (atıfta bulunduğu kaynak, Helfand'ın 12 Eylül 1940 tarihli raporu, Nevile Butler ile söyleşi, Washington, D.C.: FO 371/24845).

Batılı güçlerin sömürgeleri için önemli bir tehditti ve Almanya, Anti-Komintern Paktı'nı Japonya ile gerçek bir askerî ittifaka dönüştürerek Britanya ve Fransa'nın Polonya lehine Almanya'ya karşı her tür savaş ilanının bedelini ağırlaştırmak istiyordu. Sorge Tokyo'dan Japon tarafının bölünmüş olduğunu bildirdi (5 Mayıs 1939): Donanması, sadece Sovyetler Birliği'ni değil ama Birleşik Devletler ve Britanya'yı da ortak düşmanlara dahil etmeyi isterken, kara ordusu Nazi Almanyası ile birlikte SSCB'ye karşı bir savaşın hayalini kuruyordu.[294] Almanya ayrıca Mihver İttifakı ortağı İtalya ile bağlayıcı askerî yükümlülük antlaşması imzalamayı umuyordu. 6-7 Mayıs'ta Milano'da Ribbentrop, ikili "Çelik Paktı" (Mussolini bunu Kan Paktı diye adlandırmak istiyordu) ile ilgili ayrıntıları karara bağlamak üzere Mussolini'nin damadı ve Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano ile buluştu. Japonya'ya önceden haber verilmemişti ancak Ribbentrop, Almanya'nın Japonya'yı da dahil etmek istediğini kuşku içindeki Ciano'ya bildirdi.[295] Stalin açısından, Hitler ile bir tür anlaşmaya varmak aynı zamanda Tokyo ile Berlin arasında ve muhtemelen İtalya arasında çok önemli bir takoz işlevi de görebilirdi.

Çeşitli müzakereler

8 Mayıs'ta Molotov, her zaman Rusya yanlısı olan Britanya Büyükelçisi Seeds ile birlikte Fransa Büyükelçisi Paul-Émile Naggiar'ı Kremlin'deki ofisinde kabul etti. Litvinov'un ilettiği ittifak teklifinin hâlâ geçerli olduğu ve "kolektif güvenlik" müzakerelerinin sürdürüleceği konusunda güvence verdi. Hükümet başkanı/dışişleri komiseri aynı zamanda, Batılı hükümetleri "sonsuza kadar" konuşmak istemekle suçladı ve her tür siyasi uzlaşmanın resmî bir askerî ittifakla tamamlanması gerektiği konusunda ısrar etti. Seeds, Britanya ve Fransa'nın Polonya ve Çekoslovakya'ya verdiği güvence ile ilgili uygun bir destek açıklaması talep etti fakat Sovyetler Birliği'ne yönelik bir saldırı durumunda Britanya ve Fransa'nın askerî yardımı konusuna hiç değinmedi. Molotov, Suritz (Paris) ve Mayski'ye (Londra) çektiği telgrafta, "Gördüğünüz gibi İngiliz ve Fransızlar bizden tek taraflı ve karşılıksız yardım istiyor, eşdeğer bir yardım sağlamaya hiç niyetleri yok," diyordu. Mayski yanıtında, Londra'da "Münih politikasına dönülerek" Hitler'e teslimiyet bariz hale geldi diyordu. Molotov 11 Mayıs'ta Seeds ve Naggiar'ı bir kez daha kabul ederken, Halifax Londra'daki Sovyetler büyükelçisine, bir saldırı halinde üç Baltık ülkesine üçlü bir "teminat" vermenin mümkün olamayacağını bildirdi – saldırı için sıçrama tahtası olarak kullanılabilecek bu zeminin ortadan kaldırılması Sovyet taleplerinin başında geliyordu.[296]

294 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, 5 Mayıs 1939, s. 375-376. Aynı zamanda bkz. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 153-154 (TsAMO, f. 23, op. 22407, d. 2, l. 183: 14 Nisan 1939, l. 192, 210: 17 ve 26 Nisan 1939); Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 98-99.

295 Muggeridge, *Ciano's Diplomatic Papers*, s. 283, 286; Gibson, *Ciano Diaries*, s. 78-79, 82, 84-85 (7, 14, 21 Mayıs 1939).

296 *DVP SSSR*, XXII/i, s. 342 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 303, d. 2093, l. 60-61: Molotov'dan Suritz'e, 8 Mayıs 1939), XXII: 546n113 (pap. 294, d. 2036, l. 75: Molotov'dan Mayski'ye, 8 Mayıs), XXII/i:

10 Mayıs'ta Berghof'ta, Hitler ve Ribbentrop, Moskova elçilik personeli Gustav Hilger'i (Haziran 1920'den beri Moskova'da ikamet ediyordu) ve Almanya Dışişleri Bakanlığı Sovyet Ticaret Eksperi Schnurre'yi kabul ederek birçok soru sordular ve *söylenenlere kulak verdiler.* Hitler, Schnurre'nin ifadesine göre, "Malum koşullarda Stalin Almanya ile bir antlaşmaya varmaya hazır olacak mıdır?" diye sormuştu.[297] Bir hafta içinde, General Keitel'in girişimiyle Hitler Moskova'daki askerî ataşesi General Ernst Köstring ile de görüştü. Hilger gibi Rusya'da doğan (1876), Rusça bilen ve Bolşevizme sempatisi olmayan Köstring, Hilger ve Almanya Büyükelçisi Schulenburg'un Alman-Sovyet ilişkilerine dair olumlu yorumlarını doğruladı.[298] Belki de Hitler, Moskova ile yakınlaşmaya Polonya ve Britanya'yı tedirgin ederek baskı uygulamanın bir yolu olarak ilgi gösteriyordu fakat Stalin'e bir savaş senaryosu kazandırma düşüncesinden de nefret ediyordu ve ancak Moskova ile bir antlaşma bunu gerekli kılacaktı. Ribbentrop büyük bir gayretle Japonya'ya Askerî Çelik Antlaşması'nı imzalatmaya çalışıyor ve Japonların bu geniş kapsamlı anlaşmayı sadece SSCB'ye karşıymış gibi duyurmasına olanak tanımayı teklif ediyordu.[299]

Polonya'nın Almanya ile yaşadığı gerilimler Varşova'nın liderlerinin SSCB ile ihtiyatlı görüşmelere yönelmelerine yol açtı. Yine 10 Mayıs'ta, Dışişleri Komiser Yardımcısı Potyomkin Varşova'da Beck ile görüştü – Beck'in talebi üzerine. Kibirli ve yapmacık olsa da, Beck'in itaatkat Sovyet astlarının tasvir ettiği gibi bir Nazi maşası olmadığı ortaya çıktı. 5 Mayıs'ta Polonya parlamentosunda yaptığı ve radyodan naklen yayımlanan, Hitler'in taleplerini neden reddettiğini açıklayan konuşmasında, "Barış kıymetli ve arzulanan bir şeydir," diyordu, "savaşlarla kana bulanmış bizim kuşağımız barışı hak ediyor. Ancak, barışın, bu dünyadaki neredeyse her şey gibi, bir bedeli var, yüksek ama ölçülebilir. Biz Polonya'da ne pahasına olursa olsun yapılacak bir barış kavramını bilmiyoruz. İnsanların, ulusların ve devletlerin yaşamında paha biçilemeyecek yegâne şey onurdur." Görgü tanıklarından biri, normal şartlarda pek de sevilmeyen dışişleri bakanı ile ilgili olarak, "Beck parlamentodan dönerken bir kadının arabasına çiçekler attığını gördüm," diyecekti – bu belki de Polonya'nın bir antlaşmaya varabilme sınırlarının bir itirafıydı.[300] Şimdi, beş gün sonra, Potyomkin eğer

---

356 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 300, d. 2076, l. 189-190: Mayski'den Molotov'a, 10 Mayıs); Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 380-382 (8 Mayıs 1939), 383-384 (8 Mayıs), 386-388 (10 Mayıs 1939), 687n113; Falin, *Soviet Peace Efforts*, II, s. 25-26, 28, 311n113; *DBFP*, 3. seri, V, s. 487 (8 Mayıs).

297 Sluch, "Germano-sovetskie otnosheniia", s. 110 (atıfta bulunduğu kaynak Politiches Archiv des Auswärtiges Amt, Bonn, Schnurre, "Aus einem bewegten leben", ms., s. 74-75). Hilger'in ailesinin mal varlığı Ekim Devrimi'nde kamulaştırılmıştı, yine de Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden tesisi çalışmalarında görev aldı ve 1923 yılında Alman Elçiliği personeline katıldı. Herwarth, *Against Two Evils*, s. 76-77.

298 Teske, *General Ernst Köstring*, s. 133-136.

299 *DGFP*, seri D, VI, s. 494-496 (Ribbentrop'tan Tokyo'ya, 15 Mayıs 1939).

300 Cienciala, "Foreign Policy of Józef Pilsudski"; Meysztowicz, *Czas przeszły dokonany*, s. 216; Beck, *Final Report*, s. 183-189; Mackiewicz, *Colonel Beck and His Policy*, s. 135; Overy, *Road to War*, s. 1-23; Von Riekhoff, *German-Polish Relations*, s. 329.

Polonya isterse Moskova'nın Almanya'ya karşı Polonya'yı destekleyeceğini ima ederken, Beck'in, Avrupa'daki "güçler dengesi" ve İngiliz-Fransız kararsızlığı üzerine daldan dala atlayarak yaptığı konuşmada, "Polonya Sovyet desteği olmadan Almanya'ya direnemez" itirafında bulunduğu söyleniyordu.[301]

Ancak Polonyalılar çok çabuk geri adım attı. 11 Mayıs'ta Molotov'un kabul ettiği Polonya Büyükelçisi Wacław Grzybowski hükümetinin resmî yanıtını "netleştirecekti": Polonya değil bir ittifak antlaşmasını, sınırlarını koruyabilmesi için Moskova'nın vereceği bir garantiyi dahi kabul edemezdi.[302] Ertesi gün, Polonya Fransa'yla karşılıklı yardım antlaşması imzaladı, sadece bir hafta içinde, savaş halinde karşılıklı askerî yardımla ilgili yazılı taahhütler de karara bağlandı.

Molotov'un Britanya ve Fransa'dan talebi daha azı değildi. 14 Mayıs'ta Britanya'ya Sovyetler'in ikili güvenlik yükümlülükleri ve Baltık devletlerinin toprak bütünlüğü konularında üçlü taahhütte kararlı olduğunu yineledi. Ancak Letonya, Litvanya ve Estonya egemenlikleri konusunda hiçbir şekilde Sovyetler Birliği'nden "teminat" arayışında değildi zira Nazi Almanyası'ndan korktukları kadar, belki de daha fazla Sovyetler'den korkuyorlardı ve Britanya onları zorlamak istemedi. Ayrıca, Britanya ya da Fransa'nın, egemenlikleri için verdikleri güvenceye SSCB'yi de dahil etmek ve hatta Kızıl Ordu'ya açıkça transit geçiş hakkı vermek konusunda Polonya ve Romanya'yı ikna edebilecekleri oldukça şüpheliydi.[303] Bu bağlamda, 15 Mayıs tarihli gizli bir Sovyet raporu, "Ağustos 1914'te İngiliz Diplomasisinin Karanlık Manevrası", Londra'nın, Fransa'ya değil Rusya'ya saldırmaları koşuluyla, Berlin'e verdiği kenara çekilme ve hatta Fransa'nın da tarafsızlığını sağlama sözünü hikâye ediyordu. Molotov, Britanyalılar şimdi de aynı manevrayı uyguluyormuş gibi, bazı pasajların altını çizmişti.[304]

Ültimatom

Stalin rejimi Batılı güçler için fazlasıyla uygunsuz potansiyel bir ortak olmaya devam ediyordu. Ülkeyi terk etmek için bir kez daha müracaat eden ve yine reddedilen Mihail Bulgakov, gizli el yazması *Usta ile Margarita*'yı özel bir okuma oturumu düzenleyerek yakın arkadaş çevresine okudu. Yelena Bulgakova günlüğüne, "O akşam nihayet okumasını bitirdiğinde şöyle dedi: 'Evet, yarın romanı yayıncıya götürüyorum!' ve herkes suskunlaştı... Herkes felce uğramış gibi oturuyordu," diye yazmıştı (14 Mayıs 1939). "Her şey onları korkutuyor-

301 Potyomkin raporunu bitirirken, ayrılmadan önce sohbeti özetlediğini ve kendi ifadesinin Beck tarafından tasdik edildiğini iddia ediyordu. *DVP SSSR*, XXII/i, s. 352 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 296, d. 2047, l. 92: 10 Mayıs 1939), 352-354 (d. 2046, l. 122-125: 10 Mayıs); Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 389.

302 *God krizisa*, I, s. 448-449 (AVP RF, f. 06, op. 1a, pap. 26, d. 18, l. 110: 11 Mayıs 1939); *DVP SSSR*, XXII/i: 356-357; Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 393-394.

303 Yine de, tıpkı Türkiye gibi Romanya da Batı-Sovyet antlaşmasını fiilen kaçınılmaz görüyordu. Watt, *How War Came*, s. 284-285.

304 Gorodetsky, *Maisky's Daries*, s. 202 (atıf yok).

du."[305] 15 Mayıs gece yarısı İzak Babel Peredelkino'daki kır evinde tutuklandı. Kısa hikâyelerinin derlendiği son kitabı 1936 güzünde yayımlanmıştı; şimdi, NKVD yaklaşık yirmi dosya ve defter tutan yayımlanmamış el yazması, tercüme ve diğer belgelerine el koyuyordu. Babel, Yezhov ile ilişkisinden dolayı belasını buluyordu zira Yezhov sorguda onun ajan olduğunu söylemişti. Sorgu tutanaklarına göre Babel, Eisenstein'ı ("Sovyet film endüstrisinin idarecileri yetenekli kişilerin becerilerini tam anlamıyla göstermesine engel oluyordu"), Solomon Mikhoels'i ("Sovyet repertuarı becerilerini sergilemesine olanak tanımadığı için sürekli hoşnutsuzluk gösteriyordu") ve Ehrenburg'u ("Ehrenburg'a göre, sürmekte olan tutuklama dalgası tüm Sovyet vatandaşlarını yabancılarla her tür bağlarını koparmaya zorluyordu") suçlamıştı.[306] Babel, Malraux'yla bağlantılı olarak Fransa adına çalışan Troçkist bir casusluk örgütüne üyeliğini itiraf ettiği kanla lekelenmiş bir protokol de imzalamıştı.[307]

Babel'in ÇEKA ile ilişkisi, edebiyat toplantılarına ev sahipliği yapan ve Babel tarafından Çehov'a göndermeyle "tüy kafa" diye anılan Yezhov'un karısı Yevgeniya Gladun'u yatağa atmanın ötesindeydi.[308] Nadejda Mandelştam, "Bize, tüm zamanını nasıl milislerle birlikte içerek geçirdiğini anlatıyordu. 'Milis' kelimesi elbette bir örtmeceydi... M. neden 'milislere' bu ölçüde yakınlaştığını sordu; tek ürünün ölüm olduğu bir mağazada olmanın nasıl bir his olduğunu mu tatmak istiyordu? Ona parmaklarıyla dokunmak mı istiyordu?" Babel sadece havayı koklamak istemiştim diye yanıt verdi.[309] Artık sonsuza kadar Lubyanka'nın iç avlusundaydı.

Stalin kendi adamlarına karşı terörün tüm karar alma süreçlerini etkilemeyeceğini göstermek için bazı hamleler yaptı.[310] 1939 baharında, iki yıl süren kısa ömürlü vekil yöneticiler döneminin ardından, nihayet yeni Sovyet askerî istihbarat başkanını tayin etti: Yeni başkan, bir demiryolu işçisinin çocuğu

305 Bulgakova, *Dnevnik*, s. 256-259. Mihail Bulgakov'un devrimci yeraltı faaliyetlerine katılan genç Stalin'i kararlı bir kişilik –zeki, esnek, kurnaz ve hatta hilebaz ama hepsinden önemlisi, zorlu tehditlerle karşı karşıya kalındığında insanlara önderlik etmek için gereken her şeyi yaparken iktidarı da tutkuyla isteyen bir kişilik– olarak betimleyen oyunu *Batum* (1939) provalardan önce yasaklandı. Bulgakov, *Sobranie sochinenii,* V (*Usta ve Margarita*), VII, s. 305-376 (*Batum*).

306 Shentalinsky, *KGB's Literary Archive*, s. 42, 47. Aynı zamanda bkz. Povarov, *Prichina smerti rasstrel*; Pirozhkova, *At His Side*, s. 115.

307 Shentalinskii, "Proshu menia vyslushat'", s. 430-443.

308 Shentalinsky, *KGB's Literary Archive*, s. 44.

309 Mandelstam, *Hope against Hope*, s. 321. Mandelştam, yabancılarla görüşmelerinde Babel'i gilediği küstahlığı da kayda geçiriyordu.

310 Stalin aşırı şüpheciliğine sınır koyabiliyordu. Aralık 1938'den –bir avcı deneme uçağıyla ilk uçuşu yaparken meydana gelen kazada Valery Chkalov'un öldüğü günden– 15 Mayıs 1939'a kadar, toplamda yetmiş kişinin ölümüyle sonuçlanan otuz dört uçak kazası oldu. 16 Mayıs'taki bir Yüksek Askerî Konsey toplantısında Stalin sabotaj ihtimalini dillendirdi ("Teknisyenler bunu kasıtlı olarak yapabilir ve pilotlar da uçağa güvenebilir") ama Chkalov ve diğer dört Sovyetler Birliği kahramanından söz ederek, "Havacılar da fizik ve meteoroloji yasalarını kabul etmek istemiyor," diye de ekledi. *Glavnyi voennyi sovet RKKA*, s. 237. Chkalov'un uçtuğu ayın daha önceki günlerinde bu uçakta iki yüz kusur bulunmuştu ve deneme uçuşunun yapıldığı gün hava sıcaklığı -25 derecenin altındaydı. Maslov, *Rokovoi istrebitel' Chkalova*; Ivanov, *Neizvestnyi Polikarpov*; Bergman, "Valerii Chkalov."

olan, İspanya İç Savaşı'nda madalya kazanan Hava Kuvvetleri Komutanı İvan Proskurov'du. Proskurov'un başyardımcısının rütbesi binbaşıydı, tüm şube ve alt şube müdürlerinin de rütbesi düşüktü ve kendisi de sadece otuz iki yaşındaydı. Faşizme karşı hizmette bulunmak için hâlâ hayatlarını riske etmeye hazır yabancı birçok ajan bulmak ve yeniden harekete geçirmek zorundaydılar.[311] NKVD'nin dış casusluk bölümü de ağını yeniden kurmaya çalışıyor, Britanya ve Fransa'nın niyetlerini saptamak için var gücünü kullanıyordu. Moskova için ajanlık yapan Cambridge Beşlisi'nden Donald Maclean (kod adı "Homer") Britanya Dışişleri Bakanlığı'na tayin olmuştu; dışişleri bünyesindeki diğer bir Sovyet ajanı John Herbert King NKVD'ye şifre kodlarını gönderiyordu. Bir diğer Sovyet ajan Fransız genelkurmayında ve bir başkası Çekoslovakya Dışişleri Bakanlığı'nda çalışıyordu.[312] Tüm bu yüksek mevkili gizli kaynakların sağladığı bilgiler Stalin'in Batılı güçlerin niyetlerine dair zaten var olan kaygılarını güçlendiriyordu – hiçbir zaman Sovyetler'le uzlaşmayacak ya da Hitler'e karşı koymayacaklardı.

Hitler'in planlarının ayrıntılarını da aktarıyorlardı. 17 Mayıs 1939'da Proskurov Stalin'e "Faşist Almanya'nın Gelecekteki Saldırı Planları" başlıklı altı sayfalık bir rapor gönderdi. Raporda, Ribbentrop'un dışişleri bakanlığının en önemli Doğu Avrupa yetkilisi Dr. Peter Kleist'ın Varşova'daki Alman Elçiliği'nde on beş gün önce verdiği brifingin gizli notları vardı. Führer ve Ribbentrop arasındaki bir konuşmaya dayandırarak, Kleist'ın şöyle söylediği iddia ediliyordu: "Hitler, Polonya'ya diz çöktürmeye karar verdi." Varşova Elçiliği'ndeki bir Sovyet ajanın Kleist'ın anlatımına dayandırarak aktardığına göre, Almanya'nın Polonya ordusunu sadece sekiz-on dört gün içinde bozguna uğratması bekleniyordu. Ayrıca, Almanya ile Polonya arasındaki her tür çatışmanın sınırlı tutulması sağlanacaktı; Britanya ve Fransa'nın, Polonya'nın toprak bütünlüğüne ilişkin "güvencelerine" rağmen, eğer Polonya hızla teslim alınırsa fiilen hiçbir şey yapamayacakları varsayılıyordu. Kleist'ın, "Tüm projeyle ilgili Almanya'da tek bir şeyden korkuluyor: Sovyetler Birliği'nin olası tepkisi," dediği öne sürülüyordu. "Çatışma halinde, koşullar ne olursa olsun, SSCB'nin tarafsızlığını kazanmayı umuyoruz." Polonya, Stalin'in fırsatı olabilirdi: Despot raporun üstüne "Poskurov ile konuşulsun. 'Kaynak' kim?" notunu düşmüştü.[313]

19 Mayıs'ta Proskurov Küçük Köşe'ye çağrılmıştı ve toplantıda Molotov ile Sovyetler'in Polonya askerî ataşesi de hazır bulunuyordu. Anlaşılan Stalin, gelecek yaz Polonya'ya saldırmak için Hitler'in bir bahane yaratmaya niyetli oldu-

311 Gorbunov, "Voennaia razvedka v 1934-1939 godakh", sayı 3, s. 60-61.

312 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 233.

313 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 81-84 (TsAMO, f. 23, op. 9157, d. 2, l. 173-179). Kaynak Varşova'daki (1935-1939) Alman gazeteci ve diplomat Kurt Welkisch ("ABC") olabilir. Sovyet istihbaratı Kleist'ın, Mart 1939'da Çekoslovakya'nın yok edilmesinin ardından, özel bir sohbette, "Sovyetler Birliği'ne karşı savaş Alman politikasının son ve sonuç alıcı görevi olacak" dediğini rapor etmişti. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 60-64 (TsAMO, f. 23, op. 9197, d. 2, l. 245-254).

ğuna dair birinci elden haberler almıştı, sonra Fransa ve Britanya'ya karşı batıya dönecekti ve ardından sıra Sovyetler Birliği'ne geliyordu.[314] Dolayısıyla ilk savaşın batıda patlak vereceği anlaşılıyordu. En son büyük savaş dört yıl sürmüştü. Böyle bir senaryoda, Stalin belki de olası kazananın belli olmasını bekleyebilir, hiçbir bedel ödemeden kazanca ortak olabilirdi – elbette, Britanya Hitler'le yeni bir antlaşma yapmayı başaramazsa.

Yine 19 Mayıs'ta Beria gizli bir görevi ifa etti: Radek, on yıllık hapis cezasını çektiği Verkhne-Uralsk Cezaevi'nin zeminine kafasını vurarak ölmüştü. Radek'in diğer bir mahkûmla kavga edip öldüğü söylentisi yayıldı. Gerçekte ise cinayet özel olarak gönderilen bir NKVD timinin işiydi – Troçki ve Troçkistlerle ilgili uygun bir ifade vermesine karşılık Stalin'in Radek'in hayatını bağışlayacağı sözü buraya kadardı.[315] (Troçkistlerin yargılandığı Ocak 1937 tarihli duruşmadaki sanıklardan bir diğeri olan Sokolnikov'un da ifadesi karşılığında hayatı bağışlanmış ancak Tobolsk'ta, 21 Mayıs'ta hapishanede öldürülmüştü.) Alışılageldiği üzere, bolca tezat söz konusuydu: Radek bir zamanlar Almanya ile ilgili konularda Stalin'in başdanışmanlarındandı.

Aynı günlerde Molotov da kendi gizli görevini ifa etti. Britanya ve Fransa'ya ittifak teklif ederek meseleye hâkim olmaya çalışan Stalin şimdi Hitler'le ilişki kurarak bunu yapmaya çalışıyordu: 20 Mayıs'ta, açıksözlülüğünden şüphe duyulamayacak olan Molotov, Schulenburg'u çağırmış ve "Yakın zamanda birkaç kez Almanya ile ekonomik müzakereler yapıldı ancak sonuç alınamadı... Edindiğimiz izlenim Almanya'nın ekonomik müzakere yapmayıp bir tür oyun oynadığıdır," demişti. Schulenburg Molotov'un suçlamalarına karşılık vermeye çalışmış ancak ardından daha da sert bir darbe gelmişti: Artık bir ekonomik antlaşma için yapılacak görüşmeler "siyasal zeminde" olmalıydı. Bu, Sovyetler'den gelen bir davetti ve bir ültimatom gibi iletilmişti.[316]

Çıkmaz

Britanya ve Fransa ile Sovyetler arasındaki ekonomik ilişkiler, Çarlık ve Geçici Hükümet borçlarının yarattığı sorunun izlerini taşıyordu ve borç sorunu çözülmüş olsaydı dahi ne Britanya ne de Fransa Almanya'nın ekonomik anlamda Sovyetler için vaat ettiği imkânları sunabilirdi.[317] Nazi Almanyası'yla varılacak herhangi bir siyasi antlaşma, Stalin'in kaçınılmaz kabul ettiği bir kapitalist savaştan

314 "Soobshchenie I. I. Proskurova I. V. Stalinu", s. 216-219; *Na prieme*, s. 259.

315 APRF, f. 3, op. 24, d. 455, l. 33-35 (KGB Şefi Serov'dan Merkez Komite'ye Haziran 1956 tarihli not); d. 448, l. 184, 189 (ajanlar Fedotov ve Matusov'un itirafları). Aynı zamanda bkz. Petrov ve Petrov, *Empire of Fear*, s. 69.

316 Ribbentrop, Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın Sovyetler'le yapılan görüşme tutanaklarına, Stalin'in yüce Hitler'e yalvarıyormuş gibi görünmesi için bazı eklemeler yaptı. Debski, *Miedzy Berlinem a Moskwa*, s. 84-91.

317 Dullin, *Men of Influence*, s. 30. "Eğer Kremlin'de bir Alman yandaşının varlığından söz edilecekse," diyordu Krivitsky, "bu en baştan beri Stalin olacaktır." Krivitsky, *In Stalin's Secret Service*, s. 3, 10.

sakınmanın ve belki de kârlı çıkmanın en iyi yolu gibi duruyordu.[318] Ancak aynı zamanda, Almanya'yı kuşatma altına alacak sağlam bir Britanya-Fransa-Sovyetler askerî ittifakı da cazip görünüyordu: En azından, Fransa'nın resmî müttefiklerinden, Polonya ve Romanya'dan gelebilecek bir saldırıya engel teşkil ederdi.[319] Bunun da ötesinde, Hitler'i caydırma potansiyeli vardı. Hitler'in saldırısına engel olamasa bile, bir Batı ittifakı, coğrafi nedenlerle, her tür savaşın Sovyet topraklarında değil Polonya, Romanya ve Fransız topraklarında yaşanmasını sağlardı.

Molotov'un iki Batılı güçle 1939 Mayısı'nda başlattığı resmî müzakereler – toplam on oturum yapılmıştı– durma noktasına gelmişti. Sovyetler'le güvenlik antlaşması yapmaya tümüyle isteksiz olmayan Britanyalı yetkililer bile ciddi kılgısal engellerin baskısı altındaydı. 21 Mayıs'ta Halifax Mayski'ye Baltık ülkelerinin üçlü güvenlik garantisini koşulsuz reddettiğini ve Britanya hükümetinin "başkalarına zorla garanti dayatamayacağını" bir kez daha söyledi. Dışişleri bakanı, "Britanya'da birçok kişi üçlü antlaşmanın Hitler'in zaman kaybetmeksizin savaş ilan etmesine sebep olabileceğini ve dolayısıyla paktın savaşı önlemek yerine hızlandıracağını düşünüyor," diye de eklemişti. Mayski, "onları (Hitler ya da Mussolini) sadece zor kullanımının durmaya zorlayabileceği" düşüncesinden hareketle "Al Capone örneğini" hatırlatarak yanıt verdi.[320]

Fransa'nın Berlin Büyükelçisi Coulondre, Britanyalı mevkidaşlarından çok daha kaygı uyandıracak bir not iletti. Polonyalı bakan Beck'in Hitler'in "cömert" teklifini reddetmesi ve Moskova ile yakınlaşmanın "zorunlu ve kaçınılmaz" olduğu noktasına gelmesinin Ribbentrop'u çok kızdırdığı konusunda 22 Mayıs'ta Paris'i uyardı. Almanya'nın Coulondre'nin dökümünü çıkardığı hedefleri arasında, "Polonya'nın Çekoslovakya ile ilgili oynadığı rolü oynayarak Rusya'nın da Polonya'nın parçalanmasında rol oynamaya ikna edilmesi" vardı. "Nihai hedefin, SSCB'nin maddi kaynaklarını ve insan gücünü kullanarak Britanya İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması olduğu anlaşılıyor," diyordu. "Şimdiye kadar Führer bu çağrılara direndi ya da bir ölçüye kadar, böylesi bir politikaya angaje olma konusunda, ideolojik nedenlerle tereddüt etti. Ancak, şimdi de aynı eğilimde olduğunu kabul etsek bile fikrini değiştirmemesi için hiçbir sebep yok," diye not düşmüştü. Coulondre devam ediyordu: "Şu anda, İngiliz-Fransız-Rus müzakereleri sonuç alıcı bir düzeye ulaşmışken, unutmamalıyız ki... Reich, Moskova ile fiilen sürdürülen görüşmelerde... yapılacak herhangi bir hatayı, Fransa ve Büyük Britanya'nın aleyhine kullanmak için elinden geleni yapacaktır."[321]

Yine 22 Mayıs 1939'da, Stalin Merkez Komite genel kurulunun ikinci gününde bir konuşma yaptı ve eğer zorunlu kolektifleştirme olmasaydı, "yeni büyük

318 Pons, *Stalin and the Inevitable War*.

319 Savushkin, "K voprosu o zarozhdenii teorii", s. 78-82.

320 Maiskii, *Dnevnik diplomata*, I, s. 398-400; Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 192.

321 *French Yellow Book*, s. 147-149. Daha önce Nisan 1937'de Beneš, Prag'daki Fransız temsilcisine, "Rusya iyi bir koz, belki de oynamamak gerekir," demişti, "ama Almanya'nın eline geçmesi korkusuyla bırakmamak da gerekir." Dreifort, "French Popular Front", s. 229 (atıfta bulunduğu kaynak, *DDF*, 2. seri, V, s. 513-514: 21 Nisan 1937).

bir sanayi, ordu ya da kültürün mümkün olmayacağı" düşüncesini yineledi. Yedi yıl önce küçük hane tarlalarına kendi sağladığı imtiyaz hakkında yakınarak, "Köylü kendi tarlasında her zaman kazancını artırmayı düşünecektir," dedi. "Eğer gelecekte önderlik etmek yerine bu şekilde olguların gerisine düşecek olursak... kolektif çiftliklerin dağılması, mezra ve yeni müstakil çiftliklerin kurulması sonucuyla karşı karşıya kalırız." 27 Mayıs'ta hane tarlalarını sınırlayan bir kararname yayımlanırken gerekçe "kolektif tarım topraklarının pazarlaşması" olarak gösteriliyordu. Bu kararname genel kurulla ilgili olarak açıklanan yegâne belgeydi.[322] Bu, özel girişim ve pazara düşmanlık üzerinde yükselen bir köleleştirme ve siyasi cinayet imparatorluğuydu. Aynı gün Britanya ve Fransa kâğıt üzerinde Sovyetler'in taleplerini kabul ettiler ve karşılıklı güvenlik teminatları için taslak bir metin sundular fakat Baltık ülkeleri yine kapsam dışıydı. Daha da önemlisi, SSCB'ye bir saldırı durumunda Fransa ve Britanya askerî müdahale değil danışmanlık sözü veriyordu – ve Milletler Cemiyeti'nin aracılığını. Molotov, ciddiyetten uzaklığı nedeniyle derhal teklifi reddetti.[323]

22 Mayıs'ta Berlin'de, İtalya ve Almanya resmen Çelik Antlaşması'nı imzaladılar. Antlaşma, işbirliği ve bağlayıcı müzakere deklarasyonu ile Britanya ve Fransa'ya karşı gizli bir askerî ve ekonomik birlik protokolünü içeriyordu.[324] Japonya imzalamayı reddetti fakat Almanya ile müzakerelerini sürdürdü. Molotov'un Schulenburg'a karşı sergilediği pervasız oyuna Almanya hemen yanıt vermedi. Bazı Alman yetkililer ihtiyatlı bir iyimserlik sergiliyorlardı. Dışişleri bakanlığının iki numarası Weizsäcker, hazırladığı bir raporda, "Rus-Alman ilişkileri açısından hâlâ oldukça geniş bir hareket alanı mevcut," diyordu (25 Mayıs 1939). "İngiliz-Fransız-Rus ilişkilerinin daha bağlayıcı bir nitelik kazanmasını önlemeye çalışmalıyız," diye de ekliyordu.[325] Ancak Schulenburg, Sovyet-Alman müzakerelerinin, Moskova'nın Londra ve Paris ile yaptığı müzakerelerde elini güçlendirmenin bahanesi olarak kullanılabileceği konusunda

322 *Pravda,* 28 Mayıs 1939; *KPSS v rezoliutsiiakh*, 8. baskı, V, 27 Mayıs 1939, s. 398-404. Stalin ayrıca işgücü açığından şikâyet etti ve kolektif çiftliklerden ek işgücü alınmasını istiyordu, zira buradaki işgücü büyük ölçüde atıl kalıyordu. Zelenin, *Stalinskaia "revoliutsiia sverkhu"*, s. 246-247, 285; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1123, l. 1-30: Düzeltilmemiş kopya; Danilov vd., *Tragediia sovetskoi derevni*, v/ii, s. 416-424. 21-24 ve 27 Mayıs tarihlerinde toplanan genel kurulun tutanakları hiçbir zaman yayımlanmadı ve bölge parti komitelerine dağıtılmadı. 26-28 Mart 1940'a kadar başka bir genel kurul toplanmadı.

323 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 395 (14 Mayıs 1939), 417-421 (27 Mayıs 1939); Falin, *Soviet Peace Efforts*, II, s. 39-40, 61-64; *DBFP*, 3. seri, V, s. 679-680.

324 *Nazi Conspiracy and Aggression*, V, s. 453 (*Völkischer Beobachter*, 23 Mayıs 1939); Toscano, *Origins of the Pact of Steel.*

325 *DGFP*, seri D, VI, s. 586 (Weizsäcker, 25 Mayıs 1939). Aynı gün, Japon Büyükelçisi Shigenori Tōgō, Molotov'a, 1924 Sovyet-Çin Antlaşması'na göre SSCB'nin Dış Moğolistan üzerinde Çin'in egemenliğini tanıdığını ve dolayısıyla Japon hükümetinin Sovyet-Moğol Paktı'nı tanımadığını söyledi. Tōgō ayrıca sınır ihlalini Mançukuo'nun değil Dış Moğolistan'ın yaptığını söylüyordu. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia*, XVIII (VII/i): VII/i, s. 115-116 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1233, l. 165-166).

uyarıyordu. Ribbentrop, Hitler'in ne düşündüğünden habersiz, bu uyarının önemini vurguladı.[326] Gerçi bu kez Führer dışişleri bakanından önde gibiydi. 23 Mayıs'ta, Polonya'ya savaş ilanı etmeye karar verdiğini bildirmek üzere bir grup subayı gizlice Şansölyelik binasına çağırdı. Askerî ihtiyaçların yarattığı ekonomik güçlükleri karşılama zorunluluğunu vurguladı ama Alman-Sovyet ilişkilerinde gelişme sağlanmasının ancak siyasi ilişkilerin iyileştirilmesiyle sağlanabileceğini belirtti; bu, Molotov'un ültimatom/davetine kaynak belirtmeden yapılan bir atıftı. Hitler, Polonya'nın yok edilmesine rıza göstereceğini ima ediyordu.[327]

Buna paralel olarak, Hitler Japonya'yı Batılı güçlere karşı koz olarak kullanmak istiyordu. Japonlar Sovyetler Birliği'ne karşı savaş için sıkı, Britanya ve Fransa'ya karşı ise sadece hafif karşılıklı yükümlülüklerde ısrar ediyordu. Almanlar bunun tam tersini geçerli kılmanın peşindeydi.[328] Ribbentrop bu meseleyi halletmek için, artık Japonya'nın Berlin büyükelçisi olan Korgeneral Hiroshi Öshima'ya, eğer bir Alman-Japon ittifakı sağlanamazsa Almanya'nın SSCB ile bir saldırmazlık paktı imzalamak zorunda kalacağını söylemişti. Öshima çok iyi Almanca konuşuyordu ve Hitler'le özel bir görüşme yapması sağlandı; Rus göçmenlerle Stalin'e suikast düzenlemenin hayalini kuruyordu. Ancak diplomatik deneyimi zayıf olan aşırı-milliyetçi, Alman-Japon askerî paktının ateşli savunucusu Öshima daha sonra bu olayı anlatırken, Ribbentrop'un tehdidini Tokyo'ya iletmediğini söyleyecekti.[329] Ne olursa olsun, Tokyo'daki egemenler Almanya'nın teklifini kabul edip etmeme konusunda bölünmüştü.[330] 27 Mayıs'ta Weizsäcker Schulenburg'a, "Japonlar tüm zincirde tek bir halkanın, yani Moskova ve Tokyo arasında tedrici bir yumuşamanın son derece zor olduğunu söylüyor. Roma da bir ölçüde kararsız, dolayısıyla öngörülen geniş kapsamlı adımın atılmasının dezavantajlarının belirleyici olacağı düşünülüyor," diye yazmıştı ve ekliyordu: "Führer'in onayıyla, fazlasıyla değiştirilerek de olsa, artık Ruslara müracaat edilecek."[331]

---

326 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 8-9; *DVP SSSR*, XXII/i, s. 386-387 (AVP RF, f. 06, op. 1, p. 1, d. 2, l. 24-26: 20 Mayıs 1939), ayrıca, *God krizisa*, I, s. 482-483; Stronski, "Sovet Russia's Common Cause." Anlaşılan Schulenburg'un bir tercüman getirmesine izin verilmemişti ve Rus tercümanla Fransızca konuşmak zorunda kalmıştı.

327 Below, *Als Hitlers Adjutant*, s. 163-164; *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher*, XXXVII, s. 546-556; *DGFP*, seri D, VI, s. 574-580; Weinberg, *Foreign Policy*, II, s. 576, 579-583; Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 191-193.

328 Presseisen, *Germany and Japan*, s. 221-222; Sommer, *Deutschland und Japan*, s. 238-242, 248-256; Morley, *Deterrent Diplomacy*, s. 105-111.

329 Iklé, *German-Japanese Relations*, s. 101 (28 Nisan 1939, atıfta bulunduğu kaynak, *International Military Tribunal for the Far East, Documents Presented in Evidence*, belge 497: Öshima'nın sorgusu).

330 27 Mayıs 1939'da Tokyo'daki Almanya Büyükelçisi Eugen Ott Berlin'e şu bilgiyi verdi: "Diğer bir kaynaktan öğrendiğime göre İmparator, ittifakla ilgili ordunun taleplerini kendisine ileten [Genelkurmay Başkanı] Prens Kan'in Kotohito'ya, rızasının ordu ve donanmanın bir anlaşmaya varmasına bağlı olduğunu söylemiş. İttifaka muhalif olanların kararlı direnişlerinden dolayı, radikal grupların terör planları yaptığı hakkında söylentiler dolaşmaya başladı." *DGFP*, seri D, VI, s. 594-595.

331 *DGFP*, seri D, VI, s. 597-598 (2 Haziran'da Moskova Büyükelçiliği'nde teslim alınmış).

Çileden çıkan Ribbentrop Tokyo'daki Alman Büyükelçi Eugen Ott'a, "Tokyo'da fiilen ne olduğunu ve Japon hükümetinin, müzakerelerde belirli bir noktaya varıldığı bir safhada neden kararlarını net olarak belirlemekten kaçındığını artık anlayamıyoruz," diye yazdı (28 Mayıs 1939). Ertesi gün, Almanya Dışişleri Bakanlığı yetkilileri SSCB'nin Britanya ile bir antlaşma imzalama eğiliminde olduğunu bir şekilde hissettiler.[332] Bu arada Sovyet askerî istihbarat ajanları, Ribbentrop'un Berlin'deki Polonya büyükelçisi ile yaptığı görüşmenin özetini, Polonya'nın savaşmayıp teslim olacağını tahmin eden Polonya'daki Alman askerî ataşesinin konuşmalarının yer aldığı raporlarla birlikte ilettiler. Stalin'in ajanları, Britanya Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra'daki Alman Büyükelçiliği'ne sızdırılan, Sovyetler'in Britanya ve Fransa ile yaptığı müzakereler hakkındaki raporları Stalin'e ulaştırıyordu. Bu sızıntılarda doğru bilgiler yer alıyordu ve Britanya'nın tercih ettiği yönü –Moskova değil Berlin– Stalin'e gösteriyordu.[333]

Çark dönmeye devam ediyordu. Alman-Japon, Batı-Sovyet, Batı-Alman ve Alman-İtalyan müzakereleri eşzamanlı olarak yol alıyordu. Alman yetkililer Japon sorununun Sovyetler Birliği için önemini, Tokyo ile Moskova'yı yakınlaştırmanın güçlüğünü Britanyalılardan çok daha iyi anlamıştı. Ancak kesinleşen bir durum yoktu, sadece daha fazla entrika dönüyordu. Eğer diplomasi yarış halindeki ülke çıkarlarını, diğer ülkelerin hayati çıkarlarını bilerek idare etme ve iletişim kanallarını açık tutarak diğer tarafın son sınırını tespit etme sanatıysa, buradaki ilkeler amaçlarını anlamak şöyle dursun diğer ülke sistemlerinin nasıl işlediğini bile anlamayı sağlamayacaktır. Polonya ile savaşın eşiğindeki Hitler'in Britanya ile arası bozulmuş gibiydi ama propagandası, 1789'dan sonraki tarihi, Yahudi-Bolşevizmine, nihilizme ve anarşiye karşı tek ve uzun bir yürüyüş olarak tasvir ediyordu ve Nazizm buna tek başına son verebilirdi.[334] Hitler, Yahudiliğe ve uluslararası devrimci adaletsizliklerin diğer taşıyıcılarına –mesela Stalin– karşı, "uygarlık" adına savaşmayı kendi görevi ilan etmişti. Führer gerçekten durdurulabilir ya da vazgeçirilebilir miydi?

332 *DGFP*, seri D, VI, s. 599-600, 603-604 (imzasız, 29 Mayıs 1939).

333 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 88-99 (TsAMO, f. 23, op. 9157, d. 2, l. 101-117, 120-124), 740n40; *God krizisa*, I, s. 379-387, 405.

334 Mehringer, *Die NSDAP*, s. 5; Overy, *Dictators*, s. 639-640.

BÖLÜM 11

Antlaşma

Şu anki ruh halinde, Başbakan [Neville Chamberlain] Sovyetler ile ittifak yapmaktansa istifa edeceğini söylüyor.

– Sir Alexander Cadogan, Britanya dışişleri daimi müsteşarı, özel günlüğüne düştüğü not, 20 Mayıs 1939[1]

HİTLER: "Kanımca, dünyanın baş belası."
STALİN: "Sanırım işçilerin kanlı katili."

– David Low, "*Rendezvous*", Evening Standard, 20 Eylül 1939

1939 yazının neredeyse tamamında Hitler Berlin dışında, sevgilisi Eva Braun ile birlikte Obersalzberg'deki Berghof'da keyfine bakıyordu ve bu durumda merkezî hükümete konuşacak çok az şey kalıyordu. Führer stratejik kararlar alıyordu ancak bu kararların biçimi ve zamanı, bir ölçüde, ona erişme şerefine kimin nail olduğuna ya da olamadığına bağlıydı. Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop –ya da görevlendirdiği her kimse– "Yahudi-Bolşevikler" ile yumuşamaya karar vermesi için Hitler'i kandırmak üzere Berghof'da boy göstermenin yolunu buluyordu. Böylesi bir ani hamle için güvensiz Ribbentrop uygun olmayan bir kişilik gibiydi. Bir orta sınıf mensubu olarak yetişmesinin ardından bir şampanya zenginininin vârisiyle evlenmişti, Fransızca ve İngilizce biliyordu, şarap satıcısı olarak Avrupa'yı dolaştı ve henüz aristokrat unvanı almış bir yaşlı kadını kendisini resmen evlat edinmeye ikna ederek onun aristokrat unvanına ortak oldu. "Von" Ribbentrop'un Nazilere katılışı geç bir tarihte (1932) ve bazılarının söylediğine göre, karısının teşvikiyle olmuştu.[2] Goebbels

1 Cadogan kendisinin de "bundan [Sovyet ittifakından] yana olduğunu" yazmıştı. "Sanırım H. [Halifax] de öyle," diyordu. Dilks, *Diaries of Sir Alexander Cadogan*, s. 182.

2 Michalka, *Ribbentrop und die deutsche Weltpolitik*; Bloch, *Ribbentrop*. Uzun süre Ribbentrop'un dışişleri bakanlığında genel sekreterlik yapan Baron von Weizsäcker, daha sonra, "Dürüstçe

onunla ilgili olarak, "Adını satın aldı, parasıyla evli ve makama hile ile yükseldi," diyordu. Hitler'in tercümanı Paul Otto Schmidt'e göre, Ribbentrop Sahibinin Sesi adlı gramofon firmasının köpeğini akla getiriyordu. "Hitler ona kırgın olduğunda," diyordu Schmidt, "Ribbentrop hasta oluyor ve isterik bir kadın gibi yataklara düşüyor."[3] Göring, "Almanya'nın 1 numaralı papağanı," diyerek onunla dalga geçiyor ve Hitler'e onunla ilgili olumsuz sözler sarf ediyordu. Führer'in yanıtı ise, "Ama İngiltere'de birçok önemli insanı tanıyor," oluyordu. Göring sözünü esirgemiyordu: "Führerim, haklı olabilirsiniz, ama kötü olan şu ki onun nasıl biri olduğunu biliyorlar."[4]

Ribbentrop bir araçtı. Ancak sadece araç da değildi. Birleşik Krallık elçisi olarak hizmet ederken –bu makamı, başlangıçta dışişleri bakanlığında baypas edilmesinin tesellisi olarak edinmişti– nadiren makamında oturuyordu zira ya Hitler'le toplantı yapıyor ya da Britanya'ya karşı Japonya ve İtalya ile müzakerelerde bulunuyordu. Londra'da olduğu zamanlarda, Britanya çevreleri onunla "Von Brickendrop" diye dalga geçiyordu zira herkese kötü davranmasıyla namlıydı ve kötü davrandıkları arasında Britanya aristokrasisine hizmet eden terziler de vardı ve bu terziler Ribbentrop'un müşterilerine karşı amirane tutumuna dair hikâyeler anlatıyordu. Ribbentrop'a göre ise Britanyalılar kendisine kötü davranıyordu.[5] Şimdi, sıkı bir İngiliz düşmanı olarak, Moskova ile yapacağı bir antlaşma ile intikamını alabilir ve dışişleri bakanı sıfatıyla çarpıcı bir başarı elde edebilirdi.[6] Otto von Bismarck –görünüşte Ribbentrop için bir kutup yıldızıydı– Rusya ile iyi ilişkiler kurmasıyla ünlüydü ve bu durum Almanya'nın

söylemek gerekirse, ondan nefret ediyordum," diyecekti. Hakkında hiç kimse iyi konuşmuyordu. Moskova Elçiliği görevlisi Gustav Hilger'e göre, Ribbentrop "gerekli yetenek, bilgi ve deneyime sahip olmadan önemli bir makam işgal ediyordu ve bunu kendisi de iyi biliyor ya da hissediyordu. Aşağılık duygusunu bastırmak için de katlanılması mümkün olmayan bir kibir sergiliyordu." Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 293. Geleneksel muhafazakâr Franz von Papen –Ribbentrop'un villasında Hitler'in Şansölyeliği üstlenmesi için yapılan çağrıya aracılık etmişti– Ribbentrop'u "içi boş bir kılıfa" benzetiyordu.

3 Schmidt, *Statist*, s. 312, 317. Schmidt'in anılarının akademik ihtiyat gerektiren yönleri için bkz. Namier, *In the Nazi Era*, s. 104-108. Londra'daki Ribbenrop'u en iyi anlatan kaynak, Spitzy, *So haben wir das Reich verspielt*, s. 92-122. Aslında Ribbenrop Londra'da sınırlı sürelerle kalıyordu: Jacobsen, *Nationalsozialistische Aussenpolitik*, s. 706.

4 Rees, *Nazis*, s. 93-95 (Spitzy'e atıfla); Snyder, *Encyclopedia of the Third Reich*, s. 295. Demir Şansölye'nin torunu ve Roma Alman Elçiliği Müsteşarı Prens Otto von Bismarck, Ribbentrop'la ilgili olarak Ciano'ya, "Tam bir embesil, hilkat garibesi," demişti. Ciano, *Ciano's Hidden Diary*, s. 151.

5 Ribbentrop tesadüf eseri kendisini Londra'da bulmuştu. 18 Nisan 1936'da, Birleşik Krallık'taki Alman Büyükelçisi Leopold von Hoesch öldü; başlangıçta yerine hiç kimse atanmadı. Daha sonra, 21 Haziran'da von Bülow ölünce Ribbentrop onun yerine, Neurath'ın astı (2 numara) olarak atanmayı umuyordu ancak Neurath buna karşı çıktı ve Ribbentrop bir teselli olarak Londra'ya atandı. Ribbentrop 1936 ve 1937 yıllarını Birleşik Krallık'ta değil ama Birleşik Krallık'a karşı bir ittifak için Japonya ve İtalya ile müzakerelerde geçirdi. 28 Aralık 1937'de Hitler'e, Britanya Almanya'nın "en tehlikeli düşmanıdır," diye yazmıştı. Heineman, *Hitler's First Foreign Minister*, s. 140-144; Seabury, *Wilhelmstrasse*, s. 54-56; Weinberg, "Hitler and England", s. 87-88; Waddington, "Ribbentrop and the Sovet Union"; *Ciano's Diary 1937-1938*, s. 24.

6 Ribbentrop Münih Paktı'nı Britanya'ya bir darbe olarak değerlendirdi ve Chamberlain "Britanya İmparatorluğu'nun ölüm fermanını imzaladı ve bu fermanın uygulanacağı günü saptamamız için bizi davet etti" yorumunu yaptı. Dalton, *Fateful Years*, s. 195.

büyümesinde çok önemli olmuştu. Aslına bakılırsa, Ribbentrop Bismarck'ın Wilhelmstrasse 76 Numara'daki mütevazı eski ofisinde çalışmaya dahi tahammül edememişti. (Zamanında Demir Şansölye kendi dışişleri bakanlığını kendisi yapmıştı.) Bunun yerine, Nazi Dışişleri Bakanlık ofisini bitişikteki eski başkanlık sarayına, onun resmî konutuna taşıdı.[7] Sezgileriyle hareket eden ve "radikal" olmak için çaba harcayan Ribbentrop nadiren sınırlara (ya da sonuçlara) bağlı kalıyordu ve bu durum Hitler'i çok memnun ediyordu. Komünist Moskova ile antlaşmaya varmaktan daha radikal ne olabilirdi?

Molotov da İngiliz düşmanıydı. Aynı zamanda Almanseverdi ve "Nasyonal Sosyalizm ideolojisi" ile "zamanımızın en büyük uluslarından biri olan Alman ulusunu" birbirinden açıkça ayırıyordu.[8] Domuz Hitler'le bir antlaşmanın mümkün olduğu konusunda ısrarlıydı. Bu yaklaşım, Molotov'un da bildiği gibi, Stalin'in eğilimiydi ya da giderek bu eğilimi benimsemişti. Ribbentrop'a uygun bir partner gibi görünüyordu ve ikisi birlikte, ulaşılması zor olan yakınlaşma zemini bulma oyununda, efendileri tarafından uygun temsilciler olarak görüleceklerdi. Öte yandan, Molotov Britanyalılarla ve Fransızlarla müzakerelerini sürdürüyordu; bir başlayıp bir biten ticaret görüşmeleri bir kenara bırakılırsa Almanya bir siyasi müzakere söz konusu değildi. Ayrıca 1939 baharında ve yazında sahneyi Uzakdoğu ele geçirmişti. Orada Sovyetler Birliği, Japonya'ya karşı, Britanya ya da Birleşik Devletler'le (Japonya'ya stratejik materyaller tedarik ediyordu) olası bir "kolektif güvenlik" düşüncesinin yanından bile geçmiyordu. Tam tersine, doğuda silahlanan Japonlara ve batıda tepeden tırnağa silahlanan Hitler'e rağmen, Stalin sadece yüzyıl başlarında iki ayrı savaşta Rusya'yı yenmiş iki büyük güce karşı iki cepheli bir savaştan değil ama Britanya'nın fırsatçılık yaparak bu güçlerden birine ve hatta her ikisine katılmasından da korkuyordu.[9]

Uzakdoğu çatışması

Daha önce, 10-11 Mayıs 1939'da yirmi kadar Moğol süvarisi Halha Nehri (Moğolca Halhin Gol) kıyısında, bir miktar kulübenin (Nomonhan köyü) yakınında atlarını otlatırken bir Mançukuo birliği tarafından kovuldular; ertesi

---

7 Ribbentrop, daha sonra, Hitler'e sürekli olarak Bismarck'ın Rusya politikasını hatırlattığını yazacaktı. Ribbentrop, *Memoirs*, s. 151. Wilhelmstrasse, 76 Numara, 18. yüzyılda inşa edilmiş iki katlı bir eski konuttu; Bismarck'ın orta büyüklükte ofisi ve üst katta da ailesi in ikametgâhı vardı. Pflanze, *Bismarck*, II, s. 35.

8 Molotov, *Stati'i rechi, 1935-1936*, 28 Ocak 1935, s. 12, 20-21; Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 46. Molotov'un kendisine gönderdiği bir belgenin üzerine Jdanov, "Almanya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile antlaşmaya varılması, hatta onlarla askerî ittifak yapılması durumunda bir dakika bile aklımızdan çıkarmamız gereken şey, bu ittifakta İngiltere ve Fransa'nın bize karşı samimiyetsizlik, kışkırtma ve ihanet politikası izleyeceğidir" notunu düşmüştü. Nekrich, *Pariahs*, s. 105 (tarihsiz atıf, V. P. Zolotov'un mektubu).

9 Stalin'in Eden'e söylediği, dünyanın durumunun Büyük Savaş arifesine göre daha da kötü olduğuydu, "zira 1913'te savaş tehdidi yaratan tek bir kaynak –Almanya– varken şimdi iki kaynak, Almanya ve Japonya var" idi (her ikisi de Sovyetler Birliği ile sınırdaştı). *DVP SSSR*, XVIII, s. 246-251 (249-250'de: 29 Mart 1935); RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 1144, l. 325.

gün Moğollar daha kalabalık geldiler. Bir yıl önce Sovyet-Kore-Mançukuo sınırı yakınında Khasan Gölü tepelerindeki ıssız topraklar için yaşanan kanlı çarpışmalardan farklı olarak, bu çatışma sınır teşkil eden nehir boyundaki değerli meralarla ilgiliydi.[10] Tokyo Başkomutanlığı'nın Japon Kwantung Ordusu'na, keyfî tutumuyla ilgili kötü siciline rağmen net talimatlar vermemesi, Japon siyasi sistemindeki çokmerkezliliğin bir yansımasıydı ki bu Almanların da Sovyetler'in de hesaplarını bozuyordu. Aynı zamanda, Japon kurumları içinde inisiyatifi ele geçirmek isteyen aceleci tiplerin ortaya çıkmasına olanak tanıyordu. Kwantung Ordusu Sovyetler Birliği'ne karşı, tüm Sovyet Uzakdoğusu'nu koparmak üzere, Çita ve Baykal Gölü yönünde topyekûn saldırıyı da içeren yeni bir acil durum savaş planı geliştirmişti. Olağanüstü bir zafer kazanmayı amaçlayan bu cüretkâr plan, Kwantung Ordusu'nu Moğolistan'dan gelebilecek yıkıcı bir Sovyet karşı-saldırısına karşı korumasız bırakıyordu. Bu kırılganlık nedeniyle, Kızıl Ordu'yu Moğolistan'dan çıkarmayı istiyorlardı.

Kwantung Komutanlığı bu bağlamda sınır çatışmaları için kışkırtıcı yeni kurallar belirlemiş ve Tokyo karargâhı bunu dikkatle gözden geçirmeden onaylamıştı. Yeni kurallara göre, "Düşman sınırı geçerse... gecikmeksizin yok edilecek" idi. "Sovyet topraklarına girilmesine ya da Sovyet askerlerinin Mançukuo topraklarına girmesi için tuzak kurulmasına izin verilebilir," deniliyordu.[11] Yeni kurallar yerel komutanların, belirsizliğin hâkim olduğu yerlerde (fiilen her yerde) "kendi inisiyatifleriyle" sınır belirleyebilmesine de olanak tanıyordu. Yeni angajman kuralları ile ilgili bir brifing sırasında, sınırdan sorumlu Kwantung Ordusu tümen komutanına en son otlatma vakası aktarıldığında, bu kuralları uygulamaya karar verdi (13 Mayıs).[12] Keşif yapan Japonlar Halha'nın sağ yakasına uzanan dubalar üzerine kurulu bir köprü keşfetti ve bu kaçış yolunu kesmeye, "davetsiz misafirleri" tuzağa düşürmeye ve yok etmeye karar verdiler. 19 Mayıs'ta Stalin Molotov'un Japonya Büyükelçisi Tögö'yu, Halha Nehri'nde Mançukuo kuvvetlerinin Moğolistan sınırını ihlal ettiğine dair Sovyetler'in bilgi sahibi olduğu konusunda uyarmasını ve ona "Sabrın bir sınırı var ve büyükelçiye bunu Japon hükümetine iletmesini istedim: Artık müsamaha yok" düşüncesini aktarmasını istedi.[13]

Bu sırada Voroşilov, Halha Nehri yakınlarındaki bölgeden Sovyetler'in kararsız tutumuna değinen raporlar alıyordu ve Genelkurmay Başkanı Şaposnikov'un önerisiyle daha kararlı tutum takınabilecek bir ordu mensubunu ça-

10 Efimenko vd., *Vooruzhennyi konflikt*, s. 32-36 (RGVA, f. 32113, op. 1, d. 203, l. 6-11: 16 Mayıs 1939), 36-40 (d. 202, l. 6-10: 16 Mayıs), 41-43 (f. 33797, op. 1, d. 37, l. 17-21), 43-44 (op. 3, d. 1225, l. 5-6), 44-45 (op. 1, d. 38, l. 6), 45-46 (d. 36, l. 39-40, 48), 46-48 (l. 51), 48-50 (d. 35, l. 26-35), 51-52 (op. 3, d. 1225, l. 12-14), 52-53 (f. 32113, op. 1, d. 204, l. 33), 53-54 (f. 7977, op. 1, d. 37, l. 55); Coox, "Introduction", s. 122.

11 Coox, *Nomonhan*, 25 Nisan 1939, s. 186-189; Goldman, *Nomonhan, 1939*, s. 1 (atıfta bulunduğu kaynak, U. S. Department of the Army, Forces in the Far East, *Japanese Special Studies on Manchuria*, 13 cilt, Tokyo, 1954-1956, XI/1, s. 99-102, 83-88.

12 Coox, *Nomonhan*, s. 188-195.

13 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 406; Efimenko vd., *Vooruzhennyi konflikt*, s. 54-56: RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1386, l. 8-12; AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 1, d. 2, l. 22-23.

ğırdı. 24 Mayıs'ta Voroşilov'un ofisinde, Belarus askerî bölgesi komutan yardımcısı, Moğolistan sınırı boyunca yaşanan olaylar konusunda bilgilendirildi ve derhal bölgeye uçması için talimat aldı. Görevi, askerî durumu incelemek, önerilerde bulunmak ve gerekirse düzeltici önlemler almaktı.[14] Bu komutan Georgi Jukov'du. Beria gibi o da eksik parçalardan biri olduğunu kanıtlayacaktı. Köylü bir aileye doğmuştu (d. 1896) ve tüm köylü çocukları gibi tarlalarda çalışmıştı (yedi yaşından başlayarak). Üç yıl yerel kilise okuluna devam etmiş ve on bir yaşında bir kürkçü dükkânında çıraklık yapmak üzere Moskova'ya gitmişti (dükkânda yerde uyuyordu). Jukov Büyük Savaş'ta askere alınmış ve önemsiz kökenine rağmen, 1918 yazında Kızıllara katılıp ünlü Birinci Süvari Ordusu'nda savaşmaya başlamadan önce, iki St. George Haçı ile ödüllendirilmişti. Yirmi yıl sonra, altında çalıştığı neredeyse tüm komutanlar NKVD tarafından yok edilmiş ve bu durumda o da "halk düşmanları" ile ilişkili hale gelmişti. Daha sonraki yıllarda, hiçbir açıklama yapılmaksızın Voroşilov tarafından çağrıldığında kaygılandığını ancak beklenmedik biçimde Moğolistan-Mançukuo sınırına gönderilmesinin hayatını kurtardığını söyleyecekti.[15]

Jukov, Japonlarla karşılaşan Sovyet kuvvetlerinin dağınıklığını hemen fark etti.[16] Öte yandan, inanılmaz bir biçimde, Kwantung Ordusu istihbaratı, Halha üzerindeki köprübaşının *Sovyet* kuvvetleri tarafından tutulduğunu fark etmemişti. 28 Mayıs sabahı 2.500 Japon Kwantung Ordusu askeri, Moğol süvarilerinin kaçış yolunu kesme planını uygulamak ve sonra da bir cephe saldırısıyla onları bekleyen Japon birliklerine doğru sürmek için harekete geçtiğinde Sovyet top ve zırhlılarıyla karşılaştılar. Japonlar hava üstünlüğü sağladı ve sadece iki gün içinde Kızıl Hava Kuvvetleri on beş avcı uçağı kaybederken Japonlar sadece bir uçak kaybettiler. (Voroşilov cepheyi aradığında köpürüyordu.)[17] Ancak Moğolların kaçış yolunu kesmek için gönderilen Japon birliği neredeyse son ferdine kadar yok edildi ve cephe saldırısı için orada bulunan Japon askerleri hırpalanmış bir halde geri çekildiler.[18] 31 Mayıs'ta Yüksek Sovyet'te, neredeyse tamamını Batılı güçlerle ilişkilere ayırdığı konuşmasında Molotov, Japonlara yönelik sabrın tükendiği uyarısını açıkça yineledi ve "Moğolistan Halk Cumhuriyeti sınırlarını, aramızdaki karşılıklı yardım antlaşması uyarınca,

14 Krasnov, *Neizvestnyi Zhukov*, s. 90-99; *Zhukov, Vospominaniia*, II, s. 249-287 (s. 250-253'te). Jukov'un anılarında Voroşilov ile görüşme tarihi 2 Haziran olarak veriliyor ancak karısına yazdığı mektupta ve başka belgelerde verilen tarih 24 Mayıs. Aynı zamanda bkz. Roberts, *Stalin's General*, s. 48-49.

15 Sokolov, *Neizvestnyi Zhukov*, s. 115-118. Haziran 1938'de, Jukov Belarus askerî bölgesi komutan yardımcılığına terfi ettiğinde, halk düşmanları ile hiçbir bağı olmadığını yazılı olarak ifade etmişti. Daines, *Zhukov*, s. 81.

16 Krasnov, *Neizvestnyi Zhukov*, s. 100-101 (Jukov'dan Voroşilov'a, 30 Mayıs 1939).

17 Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia*, XVIII (VII/i), s. 116-118 (RGVA, f. 33987, op. 1, d. 38, l. 102-106). Aynı zamanda bkz. Efimenko vd., *Vooruzhennyi konflikt*, s. 77-78 (RGVA, f. 37977, op. 1, d. 38, l. 110-112: Shaposhnikov, 28 Mayıs 1939).

18 Coox, *Nomonhan*, s. 200-265; Efimenko vd., *Vooruzhennyi konflikt*, s. 82-84 (RGVA, f. 37977, op. 1, d. 37, l. 109-115), 88 (RGVA, f. 37977, op. 1, d. 82, l. 74: 31 Mayıs 1939).

kendi sınırımız gibi savunacağız," dedi.[19] Ancak Kwantung Ordusu bölgeyi pek de terk edecek gibi değildi.

Alman çıkmazı

Almanlar Sovyet-Britanya müzakerelerinin başarıyla sonuçlanmasından korkuyordu ve 30 Mayıs 1939'da Almanya Dışişleri Bakanlığı'na Sovyetler'le "sonuç alıcı müzakerelere" başlaması ve ekonomik meselelerle sınırlı kalınmaması –bu Molotov'un ültimatomuna açık bir karşılıktı ve Weizsäcker tarafından Berlin'deki Sovyet Maslahatgüzarı Astakhov'a bu durum iletildi– yönünde beklenmedik bir talimat gönderildi.[20] Ertesi gün Tokyo'da, Japonya başbakanı özel sekreterinin kendisine, "antlaşmayı [Almanya-Japonya] tamamlamaya kesin kararlı olduklarını" söylediğini ve savaş bakan yardımcısının da, "Japon ordusu Japon Deniz Kuvvetleri muhalefetinin üstesinden gelecek" dediğini rapor eden Ott, Almanya'nın Japonya ile sürdürdüğü müzakereden artık emindi.[21] Eğer doğruysa, bu durum Almanların Moskova ile her tür müzakeresini baltalayacaktı. 5 Haziran'da, Almanya'nın talebi ile Japon kabinesinin onayladığı antlaşmaya göre, Japonya bir Alman-Sovyet çatışması durumunda doğrudan katılım taahhüt ederken diğer çatışmalarda (mesela Almanya-Britanya) katılım için uygun zamanı seçme hakkına sahip olacaktı. Bu uzlaşma Japon ordusunun büyük bir zaferiydi. Ancak Japonya'nın Berlin'deki deneyimsiz temsilcisi Korgeneral Ōshima'nın bu kararı Almanya'ya iletmediği anlaşılıyordu.[22] Stalin her halükârda, Japonların gerçek tavrını biliyordu zira Sorge'nin Japon egemen çevrelerinde üst düzey temasları vardı.

4 Haziran'da, yakın zamanda Polonya başkentini ziyaret etmiş olan Ribbentrop'un doğu meseleleri konusundaki yardımcısı Kleist aracılığıyla, Varşova'daki Alman Elçiliği'nde faaliyet gösteren Sovyet ajanı Rudolf von Scheliha'dan Almanya'nın Polonya'yı işgal etme planıyla ilgili daha fazla somut bilgi geldi.

---

19 *Tret'ia sessiia Verkhovnogo Soveta SSSR, 25-31 maia 1939 g.*, s. 467-476 (s. 476'da); *God Krizisa*, I, s. 523-530.

20 *God krizisa*, I, s. 520-522 (AVP RF, f. 011, op. 4, pap, 27, d. 59, l. 105-110). Astakhov, Almanya'nın Sovyet-Britanya görüşmelerini baltalama isteğinin bariz olduğunu Moskova'ya haber verdi. Weizsäcker Sovyetler'in Almanların isteklerine dönük şüphe duyduğunu sezdi. *DVP SSSR*, XXII/i, s. 406; Hill, *Weizsäcker Papiere*, s. 154. 25 Mayıs'ta Ribbentrop, Hitler'in bir süredir SSCB ile ilişkileri geliştirmeyi düşündüğünü Weizsäcker ve Friedrich Gaus'a (dışişleri bakanlığı hukuk şubesi müdürü) bildirdi; iki görevli Moskova'daki elçilik için, Molotov'a iletilmesi amacıyla bazı talimat taslakları hazırladı ancak gönderilmedi. Bunun sebebi ya Ribbentrop'un hâlâ Japonya ile bir resmî askerî ittifaktan umudunu kesmemiş olmasıydı –Moskova ile antlaşma engel teşkil ederdi– ya da Hitler'in bunu ölçüsüz bulmasıydı *DGFP*, seri D, VI, s. 589-593 (Ribbentrop talimatları, [26] Mayıs 1939); Fleischhauer, *Der Pakt*, s. 202-207.

21 *DGFP*, seri D, VI, s. 614-615.

22 Zamanı seçme özgürlüğü Japonların bir askerî eyleme girişmeyebileceğini ima ediyordu. Iklé, *German-Japenese Relations*, s. 117-118 (atıfta bulunduğu kaynak, *International Military tribunal for the Far East, Documents Presented in Evidence*, belge 614: Ott'un dışişleri bakanlığına telgrafı, 5 Haziran 1939); Presseisen, *Germany and Japan*, s. 212-213 (atıfta bulunduğu kaynak, belge 614); Tokushirō, "The Anti-Comintern Pact", s. 103-105.

Oradaki Alman büyükelçisi (von Moltke) ve hava kuvvetleri ataşesi durumu değerlendirmek üzere Berlin'e çağrılmışlardı.[23] Hitler'in Polonya planı ve Alman-Japon müzakerelerinin sonuca ulaştırılamaması, Führer'i Sovyet şeytanıyla antlaşmaya varmaya itebilirdi.[24] En sonunda, Stalin'in uzun zamandır sürdürdüğü ekonomik müzakereleri siyasi müzakereye giden yol olarak kullanma çabası sonuç verebilirdi. Ancak güvensizlik çok eskilere dayanıyordu.[25] Ayrıca Hitler blöf yapıyor olabilirdi.

Sovyet-Alman "görüşmeleri" resmî değildi ve her zaman doğrudan gerçekleşmiyordu. 14 Haziran'da, Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın ertesi gün öğreneceği gibi, Astakhov Berlin'deki Bulgar temsilci Parvan Draganov'a, "Eğer Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırmayacağını ya da Sovyetler Birliği ile saldırmazlık paktı imzalayacağını açıklarsa, Sovyetler Birliği muhtemelen İngiltere ile antlaşmaya varmaktan kaçınacaktır. Ancak, Sovyetler Almanya'nın gerçekte ne istediğini bilmiyor," demişti.[26] Schulenburg Moskova'dan ayrılarak durum değerlendirmesi için Berlin'e gitti. 21 Haziran'da, durum değerlendirmesi için Berlin'de bulunan diğer bir isim olan Köstring, Hitler'le bir görüşme yaptı.[27] 28 Haziran'da Moskova'ya döndüğünde Schulenburg Sovyet Dışişleri Bakanlığı'na Almanya'nın, "sadece normalleşme değil ama aynı zamanda SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesini" istediğini bildirdi. Bu tutumun kendisine Ribbentrop tarafından iletildiğini ve Hitler tarafından da onaylandığını söylüyordu.[28] Aynı günlerde, Ribbentrop'un İtalyan mevkidaşı ve sırdaşı Ciano, belli ki Roma Sovyet maslahatgüzarına Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, ekonomik antlaşma, Baltık devletlerine ortak güvence ve Japonya ile ilişkilerde aracılık ihtimalini, "sızdırmıştı."[29] 30 Haziran'da Ribbentrop, Hitler'in talimatıyla, rastgele siyasi temasın kesilmesini ve ticaret antlaşması için her tür müzakerenin ertelenmesini emretti.[30]

23 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 99-105 (TsAMO, f. 23, op. 9157, d. 2, l. 350-60); *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 583n169.

24 Iklé, *German-Japanese Relations*, s. 87-118; Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg*, s. 308.

25 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 18-20 (Schulenburg'dan Berlin'e, 5 Haziran 1939), 21-22 (Tippelskirch, 18 Haziran, Mikoyan'ın güvensizliği üzerine). Almanlar Stalin'in meramını anlıyordu: Mayıs 1939'da Alman Elçiliği'ndeki Nazi-karşıtı Herwarth bunu gizlice Birleşik Devletler Elçisi Bohlen'e iletti. Bohlen, *Witness to History*, s. 69-82 (s. 71'de).

26 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 20-21 (Woermann dışişleri bakanlığı raporu, 15 Haziran 1939).

27 Weinberg, *Foreign Policy*, II, s. 603. Almanya Dışişleri Bakanlığı uzmanı Nadolny Berlin Antlaşması'nın hâlâ geçerli olduğu düşüncesindeydi. *DGFP*, seri D, VI, s. 686-687 (9 Haziran 1939), 687 (9 Haziran 1939), 687 (9 Haziran 1939), 741-742 (17 Haziran 1939), 843-845 (4 Temmuz 1939).

28 17 Haziran'da Berlin'deki Schulenburg Astakhov'la bir toplantı talep etti ve ona Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın Weizsäcker'in 30 Mayıs tarihli talebine yanıt beklediğini söylerken, samimiyetinin ve ciddiyetinin altını çiziyordu. *God krizisa*, II, s. 40 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 294, d. 2036, l. 115-116), 65-67 (f. 06, op. 1a, pap. 26, d. 1, l. 4-6: Molotov ve Schulenburg, 28 Haziran).

29 Schulenburg meseleyi Molotov'a açarak bu olayı hassas konuları gündeme getirmenin bir yöntemi olarak kullandı. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 53-56 (s. 54'te: Schulenburg'dan dışişleri bakanlığına, 16 Ağustos 1939).

30 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 25-26 (Hewel, 29 Haziran 1939), 27-28 (Weizsäcker'den Schulenburg'a, 30 Haziran). Aynı zamanda bkz. *DGFP*, seri D, VI, s. 820-821 (Schnurre, 30 Haziran).

Sovyet-Batı görüşmeleri resmî ve doğrudandı ama aynı zamanda gergindi. Ayrıca, Kızıl Ordu'nun olası transit geçişine Polonya'nın rıza göstermesinin yanı sıra ikinci önemli açmaz, Almanların sıçrama tahtası olarak kullanmasına engel olmak için Baltık devletlerinin toprak bütünlüğü konusunda "güvence" verilmesi konusunda Sovyetler'in ısrarıydı. Batılı güçler –bu ülkelerin böyle bir güvenceyi istememelerini gerekçe göstererek– buna yanaşmadı. Sovyet büyükelçisinin Paris'ten rapor ettiği gibi, Batılı güçler böylesi bir güvence sunmanın Moskova'ya "Baltık ülkelerinde tam yetki" vermek anlamına geleceğini düşünüyorlardı.[31] Stalin, kendi açısından, Baltık devletlerinin "kesin tarafsızlık" açıklamasının bir bahane olduğu kanısındaydı.[32] Otoriter Litvanya, Letonya ve Estonya'nın yanı sıra demokratik Finlandiya'da üst düzey siyasi figürler açıkça Nazilere yaklaşıyorlardı. 7 Haziran 1939'da Estonya ve Letonya, Almanya'yla Berlin'de saldırmazlık antlaşmaları imzaladılar; ardından, Genelkurmay Başkanı Franz Halder ile Alman Kara Kuvvetleri Komutanı ve Abwehr Başkanı Amiral Canaris Estonya'yı ziyaret ettiler. Molotov Estonya'nın izlediği yoldan dönmesini ve Sovyet himayesine girmesini istedi. Ancak Estonya, toprak bütünlüğü için Sovyet "güvencesini" her iki taraf açısından da en kötü fikir olarak görüyordu: Nazi Almanyası'nı kızdıracak ve Sovyet işgaline kapı aralayacaktı.[33]

10 Haziran'da Molotov, Londra'daki Mayski aracılığıyla, üç Baltık ülkesinin SSCB'ye karşı bir saldırının sıçrama tahtası olarak kullanılmasına engel olma konusunda Britanya'nın onayı için açık Sovyet teklifini iletti. *Pravda* olası itirazlara doğrudan kapıyı kapatıyordu (13 Haziran).[34] 15 Haziran'da, Batılı güçlerle müzakerelere başladıktan bir ay sonra Molotov, Londra ve Paris'teki Sovyet temsilcilerine çektiği telgrafta, Britanyalıların ve Fransızların "karşılıklılık ilkesi ve şartların eşitliği temelinde ciddi bir antlaşmayı istemediklerini" belirtti.[35] Bazı Britanya yetkilileri, Baltık ülkelerinde "güvence" konusunda Sovyet güvenlik taleplerinin Londra tarafından kabul edilmesi gerektiğini –bu aynı zamanda Stalin'in bu ülkeleri işgal için Stalin'e bahane vermek anlamına gelse de– söylüyordu. Ancak, Hitler'e Çekoslovakya'yı teslim etmiş olan Chamberlain bunu reddetti.

31 *God krizisa*, II, s. 105-106 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 302, d. 2090, l. 171-172: Suritz, 19 Temmuz 1939); Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 496-497.

32 Duhanovs vd., *1939*, s. 46-85.

33 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, DK266. A3 S2 1971; Gromyko vd. (ed.), *Soviet Peace Efforts on the Eve of World War II*, Progress, Moskova, 1973, s. 363. Litvanya'nın da onaylaması koşuluyla Polonya'nın Sovyet güvencesini onaylaması ve bunu hemen duyurması Litvanya'yı korkutuyordu çünkü Hitler'in Polonya'nın Litvanya ile ilgili girişimine kızarak intikam almasından korkuyordu. *DVP SSSR*, XXII/i, s. 545-546 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 12, d. 126, l. 1-2: Pozdnyakov'un Molotov'a raporu, 19 Temmuz 1939).

34 *DVP SSSR*, XXII/i, s. 449 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 301, d. 2079, l. 186-187); *Pravda*, 13 Haziran 1939.

35 *God krizisa*, II, s. 34-35 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 313, d. 2154, l. 107-108); Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 453.

Stalin şaşkına döndü. Britanyalı emperyalistler, okyanusları aşarak dünyanın dörtte birini işgal etmişti ama anavatanına komşu ve yakın zamana kadar Rusya'ya ait olan minik toprak parçalarıyla bağlantılı olarak Sovyetler'in kendisini koruma talebini reddederken "ilkelerden" mi dem vuruyordu? Aynı günlerde, Büyük Kremlin Sarayı'nda düzenlenen bir resepsiyonda, folk topluluğuyla en popüler gösteriler arasına girmeyi başaran dansçı İgor Moiseyev, Voroşilov'la konuşuyordu. Stalin, onların *Geçmişten Resimler* dans dizisinden "Moskova-Bölgesi Liriği"ni seviyordu ve Savunma Komiseri Moiseyev'e şimdi ne sahneleyeceğini sorduğu sırada Stalin yaklaştı. Ne konuşulduğunu duymuştu ve "Fark etmez, Stalin'in istediğini asla sahnelemezler," dedi. Moiseyev: "Yosif Visaryonoviç, hakkımızda kötü mü düşünüyorsunuz?" Stalin: "Asla ama Stalin'in (kendisinden üçüncü şahıs gibi söz ediyordu) istediğini sahnelemezsiniz... Mesela İngiltere ve Fransa'nın hezimetini sahneleyebilir misin?" Konuşmanın ardından bir sessizlik oldu, suratlar dondu kaldı. Stalin uzaklaştı.[36]

İç siyasi baskılar Chamberlain'i, "müzakereleri hızlandırmak" üzere Moskova'ya birinin gönderilmesi gerektiğine ikna etti. Sovyet temsilcisi Mayski'nin teklifi, Britanya'nın, antlaşmaya sıcak bakan Dışişleri Bakanı Halifax'ı göndermesiydi ancak bir sonuç çıkmadı. Chamberlain, daha önce Stalin'le karşı karşıya gelmiş ve gitmeye de gönüllü olan eski Dışişleri Bakanı Eden'i de kabul etmedi. Başbakanın onun yerine gönderdiği William Strang da Eden'in Moskova ziyareti sırasında Stalin'le karşılaşmıştı. Strang, "Tüm diktatörler arasında Stalin, kişisel ilişkisinde, normal bir insana en çok benzeyeni," diye yazmıştı. "Onu gördüğümüz konferans sırasında... sesi alçak ve dengeliydi, davranışları sakindi, konuşması sert değildi, muzip bir mizah anlayışı vardı, az ve öz konuşuyordu, tonlaması gönül alıcı fakat içerik bakımından kararlıydı. Sağlam duruşuyla rakip diktatörlerden daha güvenli bir konumda olduğunu düşündürüyordu."[37] Ancak Strang sadece bir dışişleri memuruydu ve tam yetkili özel temsilci olarak değil sadece Büyükelçi Seeds'e "yardım etmesi" için gönderiliyordu. Jdanov, 29 Haziran'da, *Pravda*'da "Britanya ve Fransa, SSCB İle Eşit Şartlarda Bir Antlaşma İstemiyor" başlıklı bir makale yayımladı.

Molotov kapitalist mevkidaşlarını kendi çevresinde "sahtekâr ve düzenbaz"

---

36 Mooiseev, *Ia vospominaiu*, s. 45-47. Moiseyev olayla ilgili tarih vermiyor ancak pakttan (Ağustos 1939) önce olduğunu belirtiyor. Topluluğunun bir Kremlin resepsiyonunda ilk boy gösterişi 17 Mayıs 1938'di (öğretmenlere verilen ziyafet); daha sonra 1938-1939 Yılbaşı gecesinde, 5 ve 7 Mayıs 1939'da, 5 ve 20 Temmuz 1939'da yeniden geldiler. Shamina, "Igor Moiseev." 8 Kasım 1939'da Moiseyev Stalin'e yazarak, tesis ve kaynak yokluğundan şikâyet etti; Stalin mektubu Shcherbakov'a iletti ve Çaykovski Konser Salonu'nda bir prova mekânına kavuştular. Ayrıca bazı dansçılara konut verildi. "My peremenili 16 mest raboty", *İzvestiya*, sayı 3, 2002, s. 11-12; Ponomarev, *Aleksandr Shcherbakov*, s. 60.

37 Strang, *Home and Abroad*, s. 68. Mayski sırlarını günlük sayfalarına dökülyordu (23 Haziran): "Halifax beni davet etti ve kırgın bir şekilde şikâyete başladı: Gereksiz zorluklar yaratıyorduk, kesinlikle esneklik göstermiyorduk, yine Alman müzakere yöntemi kullanıyorduk (fiyatımızı söylüyor ve %100 kabul edilmesini talep ediyorduk)." (23 Haziran). "Seeds ve Strang'dan gelen sayısız telgrafa rağmen sorunun ne olduğunu kavrayamadığını itiraf ediyordu." Maiskii, *Dnevnik diplomata*, I, s. 415-416; Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 201.

diye anıyordu ve yüzlerine konuşurken de her tür yükümlülüğün ayrıntılarıyla açıklanmasını talep ediyordu; Seeds'e, 1935 Fransız-Sovyet Paktı'nın "sadece kâğıda dökülmüş bir hayal olarak kaldığını" söylemişti. Sovyetler Birliği'nin bir numaralı "diplomatı", kendisi bir platform üzerinde yükseltilmiş masada otururken, Batılı muhataplarını aşağıda masasız sandalyelerde oturmaya, not defterlerini rahatsız bir biçimde dizleri üzerinde kullanmaya mecbur bırakmayı âdet haline getirmişti. (Britanya tarafının iddiasına göre ne Molotov ne de çevirmenliğini yapan yardımcısı Potyomkin not tutuyordu ancak Molotov, muhtemelen konuşmaları kaydetmek üzere, masasının üzerindeki bir butona basıyor gibiydi.)[38] Seeds ve Fransa temsilcisi Naggiar'ın, Molotov'un arkasında sürekli açık duran kapı nedeniyle de sinirleri bozulmuştu zira Stalin'in yan odadan dinliyor olmasından kuşkulanıyorlardı. (Kremlin kayıt defterlerinde Molotov'un müzakereleri yürüttüğü sırada Küçük Köşe'de herhangi bir toplantı yapıldığına dair kayıt yok.) Molotov istenilen şekilde yeni taleplerini belirtmiş ve Fransa ve Britanya taraflarının önerileri arasındaki farkları da algılayamamıştı. Eğer Britanya hükümeti gerçekten bir antlaşma istiyor olsaydı, diplomatik geleneklere aykırı nezaketsizliğin üstüne bir de nüansları ayırt etme konusundaki idrak kıtlığı sorun teşkil edebilirdi. Chamberlain kız kardeşine yazdığı özel mektupta (2 Temmuz 1939), "Rus yardımının değeri konusunda öylesine kuşkuluyum ki," diyordu, "eğer onlar olmadan yapmak zorunda kalsaydık sanırım durumumuzun çok daha kötü olacağını düşünmezdim."[39]

Savaş

30 bin genç atletin rejimi kutsamak üzere ahenk içinde hareket edeceği kitlesel kültür fizik gösterisinin koreografisini tamamlamak üzere Leningrad'a seyahat eden SSCB'nin en ünlü tiyatro yönetmeni Vsevolod Meyerhold'un ödülü tutuklanmak oldu. Moskova'nın namlı Butyrka Hapishanesi'nde, hem Britanya ve hem de Japonya lehine casusluk faaliyetinde bulunduğunu itiraf etmesi için işkenceden geçirildi. Molotov'a yazdığı mektupta, "Benim gibi 65 yaşında hasta bir adama zor kullandılar," diyordu. "Yüzükoyun yatırıldım, ayak tabanlarıma ve sırtıma lastik kayışla vurdular... Vurdukları yerler iç kanamadan çürüdü ve daha sonra çürüyen yerlere vurdular. Öylesine acıyordu ki bu hassas bölgelere kaynar su dökülüyor gibi hissediyordum... Bir an önce darağacına gidebilmek için kendimi suçlamaya başladım." Meyerhold'un işkencecileri ağzına işemiş ve (yazarken kullandığı) sağ elini parçalamıştı.[40] Eşzamanlı olarak, Ruslaştırılmış Alman kökenli ikinci karısı, başaktris Zinaida Reich –gözleri de dahil ol-

38 Strang, *Home and Abroad*, s. 175.

39 Aster, *1939*, s. 273 (atıfta bulunduğu kaynak, Hilda Chamberlain'e mektup, Chamberlain Belgeleri). Kendisini samimi bir ortamda ağırlayan içeriden bir İngiliz'in ifadesine göre, Chamberlain "Antlaşmaya varma arzusunda samimi değil" idi. Neilson, *Britain, Soviet Russia*, s. 300-301 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371/23068/C8370/3356/18: Peake'den Cadogan'a, 9 Haziran 1939; Harvey Belgeleri, ADD, MSS 5639).

40 Koliazin, "Vernite mne svobodu!", s. 220-240.

mak üzere– vahşice bıçaklanarak evlerinde öldürülmüştü.[41] Hiçbir değerli eşya alınmamıştı.[42] Karısının öldürüldüğünden Meyerhold'un haberi yoktu; meslektaşlarının Meyerhold'un başına gelenlerden haberi yoktu, sadece fotoğraflarının kaldırıldığını ya da kesilip çıkarıldığını görüyorlardı.

Molotov Alman büyükelçiye, herhangi bir Alman-Sovyet yakınlaşması için Berlin'in Sovyet-Japon ilişkileriyle ilgili tutumunun kilit önemde olacağını söylemişti.[43] Ancak Berlin, Sorge'nin 27 Haziran tarihli gizli raporunda da belirttiği gibi, hâlâ Tokyo ile antlaşma arayışı içindeydi.[44] 1 Temmuz'da Ott, "Japon çekinceleri meselesinde tam anlamıyla berraklık sağlamak henüz mümkün olmadı" bilgisini Berlin'e iletti.[45] 2 Temmuz'da, bir generalin cenazesi için Hamburg'da olan Hitler, Nazi Partisi yetkililerine yaptığı konuşmada Sovyetler Birliği ile bir antlaşmanın ihtimal dahilinde olduğundan söz etti.[46] 5 Temmuz'da Ott'un Weizsäcker'e yazdığı mektupta şöyle deniliyordu: "İttifak müzakerelerine gelecek olursak, bu tartışmalar bir kez daha gösterdi ki Deniz Kuvvetleri büyük bir inatla Amerika'nın ne yapacağını bekleyip görme politikasının ve savaşa daha sonraki bir aşamada dahil olmanın mücadelesini veriyor." Ribbentrop belgenin üzerine not düştü: "Führer'e."[47] Almanya'nın, Moskova adına Tokyo ile temas kurmak şöyle dursun, Japonya ile kalıcı bir askerî ittifak dahi yapamayacağı anlaşılıyordu.[48]

Moğolistan yakınlarında, Japon Kwantung Ordusu karşı saldırıya hazırlanırken, Voroşilov Uzakdoğu'daki Sovyet komutanlarla ilgili ihbarlar alırken, Beria kendi rolünü oynuyordu.[49] Jukov, Çita'daki Trans-Baykal Askerî Bölgesi Komutanı (ve Khasan Gölü çatışmasının muzaffer komutanı) Grigory Stern'in desteğiyle, Moğolistan'daki Sovyet cephe komutanını görevden aldı. Ayrıca, gecikmeli olarak düşmana karşı bir istihbarat ağı kurdu; asker, top, tank, uçak ve deneyimli pilotlar (birçoğu İspanya Savaşı'nın deneyimine sahipti) sevk etmeye

---

41 Medvedeva, "Chornoye leto' 1939 goda", s. 318-366; Braun, "Vsevolod Meyerhold", s. 145-162; Morrison, *People's Artist*, s. 99-100 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 1929, op. 1, ed. khr. 655, l. 26ob.: Lina Prokofyeva); "Zagadka smerti Zinaidi Raikha", Komsomol'skaia pravda, 14 Kasım 2005.

42 Anlaşılan Beria, Meyerhold'un Moskova'nın merkezindeki (Gorki Caddesi yakınında) artık boş olan geniş dairesinin büyük bölümünü metresi Vardo Mataradze'ye vermişti. Resmî görevi daktiloculuk olan Mataradze'yi Gürcistan'dan getirmişti ve söylendiğine göre NKVD şoförlerinden biriyle evliliği ayarlanmıştı. Dairenin daha küçük olan bölümü de şoföre verildi ancak çok küçük bulduğu için taşındı. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 103-104. Aynı zamanda bkz. Radzinsky, *Stalin*, s. 434.

43 *DGFP*, seri D, VI, s. 1059-1062; VII, s. 67-69; Goldman, *Nomonhan, 1939*, s. 161-162.

44 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 108-109 (TsAMO, f. 23, op. 22407, d. 2, l. 359-360); *DGFP*, seri D, VI, s. 737-740, 750-751.

45 *DGFP*, seri D, VI, s. 821-822.

46 Domarus, *Hitler: Reden*, III, s. 1216; Vauhnik, *Memoiren eines Militärattachés*, s. 29.

47 *DGFP*, seri D, VI, s. 858-860.

48 Weinberg, *Foreign Policy*, II, s. 601-627.

49 9 Haziran 1939'da Beria yerel özel şubeden bir ihbar aldı ("Düşmanı yok edecek güçlü bir darbe vurulamadı. Askerler eşgüdüm ve karşılıklı destek olmaksızın savaşa sürülüyor, ağır kayıplar yaşanıyor"). Daines, *Zhukov*, s. 95-96 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1181, l. 126-127).

başladı.[50] Artık ülkesine dönmekte olan Moskova'daki Japon askerî ataşesi Albay Akio Doi, dönüş yolunda Kwantung Ordusu'nu bizzat uyararak, her ne kadar daha önceki sınır olaylarında Sovyetler pasif davranmış olsa da bu kez sert bir karşılık vermelerinin beklenmesi gerektiğini bildirdi. Kwantung Ordusu'nun kendi istihbaratı, Sovyetler'in tahmin edildiği gibi küçük bir alt birliğinin değil Nomonhan yakınlarında harekete geçmeyi bekleyen iki silahlı tümeninin bulunduğu konusunda uyardı. Her şeye rağmen, Kwantung Ordusu karargâhında, yeni sınır ilkelerini kaleme almış olan Binbaşı Masanobu Tsuji daha önceki başarısızlıkların acısını çıkarmaya kararlıydı. Kwantung Ordusu komutanı, Tokyo'daki üstlerinin onayını almadan saldırıya geçti ve karargâh haberdar olup engellemesin diye talimatlarını telgrafla göndermekten kaçındı.[51]

Japon karşı-saldırısı yüz otuz uçağın Sovyet-Moğol mevzilerinin gerisine yaptığı saldırılarla 26-27 Haziran 1939'da başladı. Çatışmayı sınırlandırmak isteyen Tokyo, Mançukuo "müdafaasına" öfkeli bir tepki verdi ancak hava bombardımanı başarılı olmuştu. 1 Temmuz sabahı gündoğumunda (04.00) Kwantung Ordusu 15 bin askerle bir kara saldırısı başlattı. 2-3 Temmuz'da, Tsuji'nin cüreti sayesinde Halha Nehri'ni geçip batı yakasına ulaşarak önemli bir taktik başarı elde ettiler. Jukov Sovyet yapımı ağır silahlar ve Alman 152 mm Rheinmetall toplarla Japon mevzilerini dövüyordu. Almanya ile işbirliği sırasında elde edilen Alman toplarının menzili Japon silahlarının iki katıydı (18 km). Japon kayıpları artıyordu ve Halha Nehri'nin gerisine çekildiler (çatışmaların devamı doğu yakasında cereyan edecekti). Bu arada Sovyet tarafı da çok sayıda silah kaybetmişti. Tüm bu zorluklar yetmiyormuş gibi, olay yerine gönderilen Savunma Komiseri Yardımcısı ve Sovyet Topçu Kuvvetleri Komutanı Mareşal Kulik, 13 Temmuz'da Jukov'a, Halha'nın doğu yakasında bulunan topların kaybedilmemesi için batı yakasına çekilmesi emrini vermişti. Ertesi gün Moskova'daki Genelkurmay Başkanı Şaposnikov durumu öğrendiğinde Jukov'a Kulik'in emirlerine uymaması talimatını verdi. Öfkeden deliye dönen Voroşilov yüksek frekanslı telefondan Kulik'i azarladı ("Anlamsız gevezelikleri bırak"). 19 Temmuz'da cephedeki Sovyet kuvvetleri, Jukov'un tartışılmaz otoritesini temin etmek üzere Birinci Ordu Grubu altında yeniden organize edildiler.[52]

---

50 Sevos'tianov, "Voennoe i diplomaticheskoe porazhenie iaponii", s. 70-71.

51 Barnhart, *"Japanese Intelligence"*, s. 436-437. Kwantung Komutanı Kenkichi Ueda'ydı.

52 Efimenko vd., *Vooruzhennyi konflikt*, s. 133-134 (RGVA, f. 37977, op. 1, d. 86, l. 10-13: 27 Haziran 1939), 192-193 (op. 3, d. 1225, l. 155-156: 14 Temmuz 1939), 164-165 (op. 1, d. 83, l. 166-171), 195 (d. 54, l. 121), 196-197 (d. 55, l. 92-6: Kulik), 219 (f. 4, op. 11, d. 54, l. 276); Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia*, XVIII (VII/i), s. 124 (RGVA, f. 33977, op. 1, d. 54, l. 121), 124-125 (l. 129); Krasnov, *Neizvestnyi Zhukov*, s. 118-121. 10 Temmuz 1939'da Beria, Moskova'daki Alman Elçiliği'nden Berlin'e gönderilirken ele geçirilen ve Halha Nehri'ndeki olayları konu alan mektubun kopyasını Voroşilov'a iletti. Askerî ataşe Köstring, Sovyetler'in bu sınır olayını Japon ordusunu geri itmek ya da Japonların Uzakdoğu'da bir tehdit oluşturduğunu Britanyalılara ve Fransızlara göstermek için sahnelemiş olabileceğine dair söylentileri aktarıyordu fakat bu olasılıkları "uzak ihtimal" addediyordu. Bunun yerine, Japon basınında iddia edildiği gibi sınırların belirsiz olduğu ve Moğol göçerlerin atlarıyla göç ettikleri görüşünü savunuyordu.

Japonya'nın dışında, Nazi-Sovyet antlaşması için diğer bir anahtar Baltık ülkeleriydi ve Ribbentrop bunun farkındaydı ancak yardımcısı Weizsäcker Baltık ülkelerinin herhangi bir şekilde bölünmesine karşı çıkıyordu.[53] Sovyetler Birliği ile ikili ekonomik müzakerelerin canlandırılması ve Sovyetler'e Almanya'dan 200 milyon Reichsmarklık satış kredisi açılması ile ilgili 7 Temmuz 1939 tarihli Alman kararı üç gün sonra Mikoyan'a iletildi.[54] 9 Temmuz'da Sovyet Askerî İstihbaratı Başkanı Proskurov, Varşova'da yerleşik olan ve haziranda Berlin'i ziyaret eden Sovyet ajanı Kurt Welkisch'e ("ABC") dayandırdığı bir raporu Stalin'e gönderdi. Rapora göre, Kleist Nazilerin Polonya'yı yok etme planını onaylamıştı – ağustos ya da eylül başında gerçekleşmesi hedefleniyordu (Scheliha'nın daha önceki raporunda hedeflenen tarihin temmuz olduğu belirtilmişti). Kleist, Fransa ve Britanya'nın tutumundan bağımsız olarak, Hitler'in "Polonya sorununa radikal bir çözüm" üzerinde durduğunu belirtiyordu. Kleist'in, "Ne Führer ne de Ribbentrop Almanya'ya karşı olası İngiliz-Fransız askerî saldırılarında Sovyetler Birliği'nin rol alacağına inanıyor," dediği söyleniyordu. Varılan bu sonuç, Batı'nın Moskova ile müzakerelerinin sonuca ulaştırılamamasına ve "Moskova'nın Berlin'e karşı son zamanlarda sergilediği tutuma" dayandırılıyordu: "Moskova bizimle müzakereye hazır olduğunu, Almanya ile bir çatışmaya tümüyle soğuk baktığını ve İngiltere ve Fransa için savaşmak istemediğini ima ediyor." Kleist, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni dikkate alarak Baltık ülkelerinden uzak duracağını ve "Führer'in, önümüzdeki iki yıl boyunca Almanya ile Rusya arasında barışçıl ilişkileri Batı Avrupa sorunlarını çözmenin ön koşulu olarak gördüğünü" de ekliyordu.[55]

Ancak Stalin, 18 Temmuz 1939'da başbakan danışmanı Horace Wilson'un Göring'in "özel asistanı" Helmuth Wohlthat'la, Chamberlain'in onayıyla gizlice görüştüğünü de öğrenmişti. Ne konuda görüştüklerini Wilson'un açıklamalarından anlamak mümkün değildi.[56] Yine de, Almanya'nın Londra Büyükelçisi Herbert von Dirksen Berlin'e şu bilgiyi iletti: Almanya ile bir saldırmazlık antlaşması, Wilson'un ifadesine göre, "İngiltere'nin Polonya'ya karşı yükümlülüklerinden kurtulmasını sağlayacak" idi.[57] 19 Temmuz'da, bir Britanya kabine toplantısında Chamberlain ve Halifax, Hitler ile yeni bir antlaşmaya varılmasını destekleyecek biçimde, Sovyetler'in derhal ve samimiyetle net taahhütler

---

Bu uzak sınır bölgesinde topyekûn bir Sovyet-Japon savaşına ihtimal vermiyordu. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia*, XVIII (VII/i), s. 121-122 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1181, l. 166-169).

53 Hill, *Weizsäcker Papiere*, s. 157, 181.

54 *DGFP*, seri D, VI, s. 870-871 (7 Temmuz), 889 (10 Temmuz).

55 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 112-115 (TsAMO, f. 23, op. 9157, d. 2, l. 418-431).

56 *DBFP*, 3. seri, VI, s. 389-391 (Wilson ve Wohltat, 19 Temmuz 1939). Aynı zamanda bkz. Metzmacher, "Deutsch-englische Ausgleichbemühengen."

57 Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, 21 Temmuz 1939, s. 499-502; Schorske, "Two German Diplomats", s. 505-506.

içeren bir tam ittifak için askerî görüşmelere başlanması talebine rıza gösterilmemesini savundular. Ancak Britanya, Moskova'yla siyasi görüşmelere paralel olarak askerî görüşmeleri de başlatmak konusunda hemfikir olduğunu bildirdi. Mayski kandırılıyordu.[58] 20-21 Temmuz'da, Stalin Kızıl Meydan'daki kültür fizik geçit törenini izlerken, Britanya Denizaşırı Ticaret Bakanı Robert Hudson da Wohlthat ile görüştü ve eğer bu görüşmeyi Britanya hükümetini temsilen yaptıysa, anlaşılan o ki Hitler'e sadece Danzig ve Polonya Koridoru'nu değil ama aynı zamanda büyük bir Britanya kredisi ve Almanya'nın hak iddiasında bulunduğu tüm sömürgeler için antlaşma da teklif etmişti – Führer'in tüm Polonya'yı güç kullanarak işgal etmekten uzak durması koşuluyla.[59]

Chamberlain'in gayriresmî kanallar kullanarak Hitler'le müzakere zemini aradığıyla ilgili olarak, Hudson'ın sızdırdığı bilgileri yayımlayan ve Britanya'da yayımlanan *Daily Express* gazetesi (22 Temmuz), "Tarihin En Büyük Rüşveti" skandal başlığıyla çıktı. Kırk sekiz saat sonra *Pravda*, Britanya'nın Almanya'ya teklifini sayfalarına taşırken verdiği ayrıntılar gerçeklerden uzaktı, aslına bakılırsa Britanya basınında yazılanları yineliyordu.[60]

Britanya istihbaratı "Almanya'nın gelecek politikasının –hayalperest, fanatik, megaloman ve şiddetli kompleksleri olan– tek bir adamın nezareti altında" olduğunu artık anlıyordu ve bu adam Avrupa'da egemenlik hedefliyordu. Diğer yandan, Hitler'in yeniden silahlanmasının kaynak sıkıntısı çeken kırılgan bir Alman ekonomisine ve aynı zamanda hoşnutsuz bir Alman toplumuna sebep olduğu sanısına kapılmışlardı. Dolayısıyla Britanya istihbaratı Hitler'in, kaynakları tüketmekle kalmayıp ele geçirebileceği Polonya ve Ukrayna gibi ülkelerde kısa süreli savaşlara girebileceği sonucuna varmıştı. Gerçi Halifax, Britanya istihbaratının dikkat çektiği sınırlılıkların "çılgın diktatörü akıl dışı maceralara" itebileceğinden kuşku duyuyordu.[61] Chamberlain'in düşüncesi, eğer Britanya baskı uygularsa, Almanya'nın stratejik zayıflıkları nedeniyle Hitler'in egemenlik planlarından geri adım atacağıydı. Sonuçta, evdeki toplumsal ve ekonomik baskılara uyum göstermekten hangi hükümet kaçınabilirdi ki? Eğer çok dik başlılık ederse Hitler'in "ılımlılar" tarafından alaşağı edilmesi de olasıydı.[62] Başbakan kız kardeşi Ida'ya yazdığı mektupta (23 Temmuz 1939),

---

58 Maiskii, *Dnevnik diplomata*, I, s. 426-427; Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 208; *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 574n158.

59 Aster, *1939*, s. 243-251. Geçit töreni ile ilgili olarak: *Pravda*, 21 Temmuz 1939.

60 Dirksen, *Moscow, Tokyo, London*, s. 242; Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 113.

61 Hinsley vd., *British Intelligence*, I, s. 67-69; Gladwyn, *Memoirs*, s. 86-87. *Pravda*, 22 Temmuz 1939'da, Berlin'deki Sovyet-Alman ticaret ve kredi müzakerelerinin sürdürüleceğini duyurdu. Aynı gün, Almanya Dışişleri Bakanlığı, siyasi görüşmelerin de yeniden başlatılması çalışmaları için Moskova Elçiliği'ne talimat verdi. *DGFP*, seri D, VI, s. 955-956.

62 Overy, "Strategic Intelligence", s. 465-466 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO WO 190/745: "Note on Germany's Present Position and Future Aims", 17 Ocak 1939). Aynı zamanda bkz. MacDonald, "Economic Appeasement." 23 Mayıs 1939'da Hitler, ordu komuta kademesine, "Söz konusu olan Danzig değil. Bizim için mesele doğuda yaşam alanımızı genişletmek ve yiyecek kaynaklarını güvence altına almak ve aynı zamanda Baltık Devletleri sorununu çözmek. ... Avrupa'da başka çıkış görünmüyor," diyordu. *DGFP*, seri D, VI, s. 574-580.

"Hitler bizim ciddi olduğumuzu ve büyük bir savaş için koşulların uygun olmadığını anladı," diyordu. "Beni eleştirenlerden farklı düşünüyorum ve hatta daha da ileri giderek, savaş ne kadar ertelenebilirse çıkma ihtimalinin de o denli azalacağını iddia ediyorum."[63]

Aynı gün, Stalin Chamberlain'in hem Hitler'e bir kez daha "rüşvet verme" girişimini olduğunu öğrenmişti hem de Japon baskısına boyun eğmek üzere olduğunu. Britanya sadece Avrupa'da değil ama Asya'da da stratejik bir ikilemle karşı karşıya kalmıştı ve bu durum Britanya'nın SSCB ile ilgili politik her seçenekle doğrudan bağlantılıydı. Japon kuvvetleri Britanya'nın –ve aynı zamanda Fransa'nın– (Pekin yakınlarında bulunan) Tientsin'deki imtiyazlarına engel teşkil ediyordu. Britanya Kraliyet Donanması çok uzaktaydı ve Birleşik Devletler Britanya'nın Asya'daki emperyal çıkarları için yardıma gelerek Japonya ile savaş riskini göze almak niyetinde değildi. Britanya'nın "güvence" verdiği Polonya Hitler'in tehdidi altındayken Londra savunmasız kalan pozisyonunu koruyabilmek için Tientsin İngiliz-Japon Antlaşması'nı (24 Temmuz) imzalamaya mecbur hissetti. Londra, Britanya bankalarında bulunan Çin gümüşlerinin teslim edilmesi için Tokyo'nun yaptığı başvuruyu geri çevirdi ama Japon vatandaşlarını öldürmekle suçlanan ve daha sonra Britanya denetimindeki topraklarda saklanan dört Çinliyi teslim etti. (Çinliler kısa süre sonra infaz edildi.) Bazıları Tientsin Antlaşması'nı Uzakdoğu'nun Münih'i diye adlandırmıştı. Stalin'e göre Tientsin, Japonların Çin'e yönelik saldırganlığına ve emperyal hırslarına –doğudaki Sovyet toprakları da dahil– karşı Batı'nın ciddi bir muhalefet sergilememesinin göstergesiydi.[64]

Japonya savaş bakanı, SSCB'ye karşı Almanya ile bağlayıcı bir ittifak ile ilgili deniz kuvvetlerinin ve sivil hükümetin iç muhalefetlerini yumuşatma mücadelesini sürdürüyordu; Sorge de görüşmeleri rapor etmeye devam ediyordu.[65] Aynı günlerde Kwantung Ordusu Moğolistan yakınlarında yeni bir saldırı planlamakla meşguldü. Temmuz sonunda Kızıl Ordu savaş bölgesine güçlü destek sağlamaya başladı. Albay Doi, Moskova'ya döndükten sonra, çok büyük bir hazırlık olduğu konusunda Tokyo'yu uyardı.[66]

Yine 23 Temmuz 1939'da, Molotov Britanya ve Fransa'dan, siyasi antlaşma tamamlanmadan önce, Almanya'ya karşı üçlü askerî planların tüm detaylarıyla

---

63 Neilson, *Britain, Soviet Russia*, s. 316 (atıfta bulunduğu kaynak, Chamberlain Belgeleri, NC 18/1/1108).

64 *DBFP*, 3. seri, IX, s. 323 (Halifax'dan Tokyo'da bulunan Sir Robert Craigie'ye, 24 Temmuz 1939); Neilson, *Britain, Soviet Russia*, s. 301-310 (atıfta bulunduğu kaynak, Halifax Belgeleri, FO 800/315: Henderson'dan Halifax'a, 17 Haziran 1939, FO 371/123527/F7395/6457/10: Halifax'ın Mayski görüşmesi, 25 Temmuz 1939); Shai, "Was There a Far Eastern Munich?"; Parker, *Chamberlain and Appeasement*, s. 246-271; Watt, *How War Came*, s. 356-359.

65 Iklé, *German-Japanese Relations*, s. 182; Tokushirō, "The Anti-Comintern Pact", s. 107-111. 24 Haziran 1939'da Sorge'nin Ott'tan öğrendiğini rapor ettiği istihbarata göre, Japonlar "Almanya ile SSCB arasında bir savaş çıkması halinde Japonya'nın otomatikman SSCB'ye karşı savaşa gireceğini" söylüyorlardı. Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, 24 Haziran 1939, s. 463; Aynı zamanda bkz. Tokushirō, "The Anti-Comintern Pact", s. 9-111.

66 Barnhart, "Japanese Intelligence", s. 436-437.

koordine edilmesini istedi. İki gün sonra Batılı büyükelçiler, hükümetlerinin askerî görüşmelerin başlamasını kabul ettiklerini bildirdi.

Baltık dönüşü

Berlin'de, Britanya'nın Polonya'ya verdiği güvenceyi ve Nazilerin tüm Çekoslovakya'yı yok etmesinin ardından takındığı ödünsüz tavrı öngöremediği için Ribbentrop'un gözden düştüğü söylentileri dolaşıyordu.[67] Aslına bakılırsa, Ribbentrop kendisi için avantajlı bir pozisyon elde etmeye çalışıyordu. Moskova Elçiliği'nden Gustav Hilger, "Hitler'e yakın bir konumda tuttuğu adamından, Führer'in en yakın sırdaş çevresinde neler söylediğini öğrenmeye çalışıyordu," diyordu. "Bu tür bilgilerle Hitler'in niyeti ve düşünceleri konusunda sonuçlar çıkararak, uygun fırsatlar çıktığında, bunları kendi düşünceleriymiş gibi Hitler'e anlatıyordu."[68] Wehrmacht'ın doyurulamaz ihtiyaçlarına Sovyet ve Alman ekonomilerinin inanılmaz birbirini tamamlayıcı niteliği üzerinden bakılması ve Almanya'nın öngörülen Britanya blokajını aşmasının ancak Sovyetler ile mümkün olması, yakınlaşma için gerekli zemini sağlıyordu. Yine de her şeyin anahtarı, Britanya ve Fransa'nın açıkça dillendirdiği güvenceye rağmen, Hitler'in Polonya'ya karşı savaş planlamasıydı.[69] Ribbentrop, Hitler'in "Polonya'yı izole etmek" –yani İngiliz-Fransız "güvencelerini" ortadan kaldırmak ya da boşa çıkarmak– istediğini öğrenince, Britanya ve Fransa'nın elinden "Rusya'yı almak" konusunda Hitler'i cesaretlendirmek üzere harekete geçti.[70]

26 Temmuz 1939'da Almanya Dışişleri Bakanlığı ticaret yetkilisi Schnurre, Astakhov'u ve bir Sovyet ticaret yetkilisini Berlin'deki bir restorandaki özel odaya aniden davet ederek, –Molotov'un ticari antlaşma için ön koşul olarak öne sürdüğü– siyasi antlaşmanın mümkün olduğunu ve Baltık ülkelerinin ka-

67 Coulondre 11 Temmuz 1939'de Berlin kaynaklı söylentileri Bonnet'e rapor ederken, Ribbentrop'un, Almanya'nın Danzig'le ilgili planlarına karşı Britanya'nın sergilediği güçlü direnci tahmin edemediği için Hitler'in gözünden düştüğünü anlatıyordu. *French Yellow Book*, s. 186-188.

68 *Hilger ve Meyer, Incompatible Allies*, s. 294.

69 Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 54. 10 Ağustos 1939'da Hitler, Britanya-Almanya savaşına engel olmaya çalışan Milletler Cemiyeti Danzig Yüksek Komiseri İsviçreli muhafazakâr Carl Burckhardt'ı çağırdı. Burckhardt'ın iddiasına göre Hitler, ertesi gün Berghof'da ona, "Attığım her adım Rusya'yı hedef alıyor," demişti. "Eğer Batı bunu göremeyecek kadar aptal ve kör ise Rusya ile bir antlaşmaya varıp Batı'yı yenilgiye uğrattıktan sonra kuvvetlerimi Sovyetler Birliği'ne yöneltirim. Geçen savaşta olduğu gibi bizi aç bırakmamaları için Ukrayna'ya ihtiyacım var." Hitler'in hedefi Britanyalıların tarafsızlığını sağlamanın yanı sıra Londra ve Varşova arasında güvensizlik yaratmaktı. Burckhardt, *Meine Danziger Mission*, s. 347-348; Levine, "Mediator." 1 Eylül 1939'da Danzig Nazi Bölge Valisi Forster, Burckhardt'ın "eski" serbest şehirden çıkmasını istedi.

70 Nürnberg'de Gaus'un itirafı şöyleydi: "1939 yazı başında... von Ribbentrop... Weizsäcker'den ve benden Sonnenburg'da, Freienwalde-an-der-Oder yakınlarındaki malikanesine gitmemizi istedi ve bize Adolf Hitler'in bir süredir Almanya ve Sovyetler Birliği arasında daha iyi ilişkiler kurulabilmesi için girişimde bulunmayı düşündüğünü söyledi." Bunu söyleyen Hitler değil Ribbentrop'tu. Lasky, "Hitler-Stalin Pact", s. 9, 15. Ribbentrop, Yahudilerin Stalin tarafından yok edildiğine dair her rapora sarılıyor, Sovyet sisteminin bir Rus faşizmine doğru evrildiğini Hitler'e duyurmak istiyordu.

deriyle diğer Sovyet isteklerinin tartışmaya açık olduğunu söyledi.[71] Astakhov vereceği yanıtla ilgili bir talimat almamıştı. Schnurre ertesi gün sunduğu uzun raporda, "İngiliz paktının durumu ve olasılığı konusunda Ruslar sessiz kaldı... Daha da önemli bir sorun, sadece bize karşı değil İngiltere'ye karşı da aşırı bir güvensizliğin söz konusu olması. Bizim açımızdan, İngiltere'yle aylarca süren müzakerelere rağmen Moskova'nın ne yapacağına karar verememiş olması kayda değer bir başarı kabul edilebilir," demişti.[72]

29 Temmuz'da Almanya'daki Britanya Büyükelçisi Nevile Henderson, Hitler'le görüşmenin bir yolunu bulmak üzere Bayreuth'a doğru yol alıyordu. (Henderson, "Her ne kadar melodik olmasa da, Wagner'i seviyorum," diyordu.) Yolda arabası bozuldu. Nihayet oraya vardığında, sadece *Die Walküre* sırasında Hitler'i uzaktan görebildi. "Eğer benimle konuşmak isteseydi," diyordu Henderson, "Hitler bunu yapardı; zira orada olduğumdan mutlaka haberdar edilmişti."[73] Ancak büyükelçi inancını kaybetmedi. "Majestelerinin hükümetine zamanında belirttiğim gibi, Polonya sorunu Hitler'in çıkardığı bir sorun değil," diye yazmıştı Henderson, "Koridor ve Danzig gerçek bir Alman mili sorunu ve adil bir çözümün bulunması gerekiyor."[74]

Britanya, küçük ülkelerin koruyucusu pozlarıyla Baltık başkentlerinde görüşmeler yaptı ama beceri yoksunluğunun farkında olan Baltık ülkeleri SSCB'ye karşı gerçekçi bir denge unsuru olarak Almanya'ya giderek daha fazla bel bağlıyordu. Oysa Almanya'nın pozisyonu keskin biçimde değişmişti. 2 Ağustos'ta Ribbentrop Astakhov'u davet etti ve ona "Baltık'tan Karadeniz'e kadar, ortak çıkarlarımız açısından çözülemeyecek hiçbir sorun yok," dedi.[75] Sovyet temsilcisi Molotov'a gönderdiği raporda, Almanların eski Rus Polonyası, Baltık ülkeleri (Litvanya hariç) ve Besarabya ile ilgilenmediklerini ve Ukrayna ile ilgili hiçbir planlarının olmadığını beyan ettiklerini belirtiyordu. Buna karşılık Almanya, Sovyetler'in Danzig'in ve eski Alman Polonyası eyaletlerinin kaderiyle ilgilenmemesini istiyordu, eski Avusturya Polonyası'nın durumu ayrıca açıklığa kavuşturulmalıydı. Almanya'nın nihai hedefi, diyordu Astakhov, "Polonya ile savaş durumunda bizi tarafsız kılmak." Ancak Alman-

---

71 *DGFP*, seri D, VI, s. 755-756, 1006-1009, 1015-1016, 1047-1048; Hill, *Weizsäcker Papiere*, 30 Temmuz 1939, s. 157; Weinberg, *Foreign Policy*, II, s. 604-605; Sipols, *Tainy*, s. 79-80.

72 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 33-37.

73 Henderson, *Failure of a Mission*, s. 252-253. Henderson Mayıs 1939'da Horace Wilson'a şöyle yazmıştı: "Berlin'deki küçük işimin sorumluluğu benim kapasitemi aşıyor ve son derece kötümser hissetmekten kendimi alamıyorum." Overy, *1939: Countdown*, s. 57 (atıfta bulunduğu kaynak, NA, PREM 1/331a).

74 Henderson, *Failure of a Mission*, s. 234. Aynı zamanda bkz. Cienciala, "German Propaganda."

75 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 38; *DGFP*, seri D, VI, s. 1006-1009 (27 Temmuz 1939), 1059-1062 (4 Ağustos); *DVP SSSR*, XXII/i, s. 566-569 (AVP RF, f. 0745 op. 14, pap. 32, d. 3, l. 27-30: 2 Ağustos 1939); AVP RF, 06, op. 1a, p. 26, d. 1, l. 7-12; f. 059, op. 1, pap. 294, d. 2036, l. 162-165, Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, konteyner 1. Ağustos 1939'da Astakhov Moskova'ya geri çağrıldı; Almanlar onun Berlin'e büyükelçi olarak atanmasını istediler. Bunun yerine, Astakhov SSCB Halkları Müzesi'nde düşük bir pozisyona atandı. 1941 yılında kas distrofisinden öldüğü anlaşılıyor.

ya'nın yukarıdaki düzenlemeye uzun süre sadakat göstereceğinin şüpheli olduğunu da ekliyordu.[76]

Schulenburg'un Molotov'a erişim sıklığı Moskova'daki diğer tüm büyükelçilerden fazlaydı ama yine de onu fazlasıyla anlaşılmaz buluyordu; ikisinin kimyası uyuşmuyordu. 3 Ağustos'ta Molotov Almanların ziyaret talebini kabul etti ve olumlu haberleri Ribbentrop'tan, birinci ağızdan duydu. Ertesi gün Berlin'e gönderdiği raporda Schulenburg, "Molotov bildik ihtiyatlılığını bir kenara bıraktı ve beklenmedik derecede açıksözlüydü," diyordu ancak bununla beraber Sovyet hükümetinin başı, Anti-Komintern Paktı itham etmeyi ihmal etmemişti ve "Alman hükümetinin tutum değiştirdiğine dair kanıtların henüz ortaya çıkmadığını" söylemişti. Berlin'e gönderdiği raporda Schulenburg, "Benim genel izlenimim, Sovyet hükümetinin, eğer tüm Sovyet istekleri kabul edilirse, Britanya ve Fransa ile bir antlaşmaya varmaya kararlı olduğu yönünde," diyordu ve "Şüphesiz müzakereler çok uzun sürebilir çünkü İngiltere'ye güvensizlik de çok büyük," diye de ekliyordu.[77] Hitler, Britanya-Fransa-Sovyet askerî antlaşması konusunda fazlasıyla kaygı duymaya başlamıştı.[78] Bilerek ya da bilmeden, Schulenburg Stalin'in pazarlık gücünü artırıyordu.

Aldatılmak

Uzun süredir bekleyen Batılı güçlerle askerî görüşmelere liderlik etmesi için Stalin Savunma Komiseri Mareşal Voroşilov'u görevlendirdi. Yardımcılıklarını Genelkurmay Başkanı Mareşal Şaposnikov, denizcilik komiseri ve hava kuvvetleri komutanı yapacaktı – Sovyet despotun bir araya getirebileceği en üst düzey askerî heyet.[79] Britanyalılar, uzun bir gecikmenin ardından, nihayet Portsmouth komutanı saygıdeğer Sir Reginald Plunkett-Ernle-Erle-Drax'ı göndereceğini bildirdi. Beria, her zaman olduğu gibi, gizemli "komutanı" kötüleyen bir NKVD dosyası hazırladı.[80] Londra'daki Mayski, İngiliz-Sovyet ilişkileri

76 *DVP SSSR*, XXII/i, s. 585-587 (AVP RF, f. 011, op. 4, pap. 27, d. 61, 126-129: Astakhov'dan Molotov'a, 8 Ağustos 1939); *God krizisa*, II, s. 179-180.

77 *DGFP*, seri D, VI, s. 1059-1062 (Schulenburg'dan Berlin'e, 3-4 Ağustos, gece yarısından hemen sonra); Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 41.

78 Britanya ve Sovyetler Birliği arasında herhangi bir antlaşmaya kuşkuyla yaklaşan Halder, özel bir konuşmasında, bu ihtimal için, "Şu anda Hitler'i durdurabilecek tek şey," demişti. Kordt, *Nicht aus Akten*, s. 313-319; Mosley, *On Borrowed Time*, s. 252.

79 Voroşilov, ağustos ayı içinde Stalin'in ofis kayıt defterine giriş yapılan yirmi yedi günün on dokuzunda görülüyor. Voroşilov'a verilen talimatlar (4 Ağustos 1939) için bkz. Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 20 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 06, op. 1b, p. 27, d. 5, l. 22-32). Voroşilov her oturumun hemen ardından Stalin'e rapor veriyordu ve Kuznetsov zaman zaman kendisinin ve Şaposnikov'un da katıldığını yazıyordu. Kuznetsov ofis kayıt defterinde (Voroşilov ve Şaposnikov olmaksızın) sadece 20 Ağustos tarihinde görülüyor; Şaposnikov ise 13, 14 ve 25 Ağustos'ta. Kır evinde de toplantılar yapılmış olabilir. *Na prieme*, s. 268-271; Kuznetsov, *Nakanune*, s. 249.

80 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 19 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1235, l. 66-72). Beria, Avrupa başkentlerinde ve Moskova'da dinlemeye takılan Fransız, Alman, İtalyan, Britanyalı ve diğer ülke aktörlerin konuşmalarını ve ilgili ajan raporlarını ileterek Voroşilov'u bilgilendirmeyi sürdürüyordu. RGVA, f. 33, 987, op. 3, d. 1235, l. 9/cc (23 Eylül 1939: Volkogonov Belgeleri,

konusunda fazlasıyla iyimser bir tonda günlüğüne şöyle yazıyordu: "Adım adım bir blok oluşuyor... Askerî misyonların Moskova seyahati tarihî önemde." Bununla birlikte, Moskova'ya da, "Sahip oldukları makamlar göz önüne alındığında, sanırım delegelerin hemen karar vermesi mümkün olmayacak," diye yazmıştı.[81] Batılı büyükelçiler kimlerin geldiğini Molotov'a bildirdiklerinde Molotov önce nutuk çekmeye başladı ve sonra odasından fırlayıp gitti.

1938'den beri Londra'da bulunan ve iki üstünün ardı ardına tutuklanmasından sonra fiilen Sovyet istihbarat başkanı olan Anatoly Gorsky'e (d. 1907) önemli bilgiler aktaran MI6 çalışanı ajan Guy Burgess'den Stalin'e ulaşan Britanya'nın yaklaşımına dair raporlar iç açıcı değildi. Burgess, Anthony Blunt, John Cairncross ve Kim Philby de aralarında bulunduğu on dört saha ajanından Gorsky tek başına sorumluydu. Ayrıca, şifreleme, tercüme, daktilo ve iletişim de onun sorumluluğundaydı.[82] 3 Ağustos'ta Burgess, Chamberlain'in özel danışmanı Horace Wilson'un, "Britanya genelkurmay başkanı Almanya ile savaşın kolaylıkla kazanılacağına kesin gözüyle bakıyor, dolayısıyla Sovyetler Birliği ile bir savunma antlaşması yapmak gereksiz. Zaten İngiltere'nin hiçbir zaman SSCB ile bir antlaşma yapmayı düşünmediği de hükümet çevrelerinde ifade ediliyor. Başbakanın danışmanları Büyük Britanya'nın Rusya ile bir pakt olmadan da yoluna devam edebileceğini açık açık söylüyorlar," dediğini Gorsky'e rapor etmişti. Gorsky diğer kaynağı Montagu "Monty" Chidson'dan, "Her ne olursa olsun, Almanya'yla birlikte dolayısıyla SSCB'ye karşı hareket etmek temel bir politika. Ancak bu politikanın açıktan sürdürülmesi imkânsız" bilgisini almıştı. Gorsky, "Chidson bana, hedefimiz Almanya'nın doğuya yayılmasına direnmek değil dedi," diye de eklemişti.[83]

Drax ve Fransız mevkidaşı SSCB'ye denizyoluyla seyahat ettiler. Dışişleri bakanlığı, Britanya kamuoyuna, hiçbir Britanya ya da Fransız havayolu firmasının SSCB'ye uçuşu olmadığı bilgisini verdi. Elbette Britanya dünyanın bir numaralı hava kuvvetlerine sahipti. Ancak Sunderland "uçan gemilerini" kullanmamaya karar vermişti zira görevli tüm personelin taşınabilmesi için sekiz uçak gerekiyordu. Wellington bombardıman uçaklarının yolcu kapasitesi yeterliydi ama çok "rahatsız" oldukları söyleniyordu. Diğer yandan, deniz yolculuğu hızlı kruvazörlerle yapılabilirdi ancak bu tür gemilerde yeterli sayıda kamara olmuyordu. Sonuçta Britanyalıların ve Fransızların ifade edemediği şey, havadan da olsa Almanya'yı katetmenin sonuçlarından kaygı duyuyor olduklarıydı; özellikle Fransızlar, Moskova ile görüşmelerin başarısız olması halinde yaşanacak mahcubiyetten sakınmak için fazla gösterişli bir seyahat yöntemine mesafeliydiler.[84] İngiliz ve Fransızların Moskova'ya yolcu ve kargo taşıyan

---

Hoover Enstitüsü Arşivleri, konteyner 16).

81 Maiskii, *Dnevnik diplomata*, I, 5 Ağustos 1939, s. 434-435; Pankrashova ve Sipols, "Soviet-British-French Talks"; Roberts, *Unholy Alliance*, s. 140-141.

82 Primakov, *Ocherki*, IV, s. 261-262.

83 Primakov, *Ocherki*, III, s. 55.

84 Neilson, *Britain, Soviet Russia*, s. 310-311.

yavaş buharlı gemiyle seyahat etme kararı, aynı zamanda Moskova'ya yalın bir mesajdı: Bu bir maskaralıktı. Üstüne üstlük, Drax Birleşik Krallık'tan 5 Ağustos'ta ayrılmıştı.

Almanya Dışişleri Bakanlığı çalışanı Weizsäcker günlüğünde, artık Berlin'in sonuç almak için her şeyi yaptığı ancak Sovyetler'in yanıt vermediği konusunda sızlanıyordu (7 Ağustos).[85] Hitler, Britanya ve Fransızların verdiği güvencelere rağmen Polonya'ya saldırma kararıyla kendi kendisini köşeye sıkıştırmıştı ve zaman daralıyordu: Yine 7 Ağustos'ta, Sovyet istihbaratı Hitler'in Polonya saldırısının 25 Ağustos'ta başlayabileceğini Stalin'e bildirdi.[86] Birdenbire bütün kozlar Stalin'in eline geçmişti. Despot bu kozları yavaş yavaş oynayacaktı. Berlin'deki gerilim çılgınlık seviyesindeydi.[87] Chamberlain de Stalin'in ekmeğine yağ sürmüştü ama Hitler'den farklı olarak, Britanya başbakanının Stalin'i aldattığı anlaşılıyordu. 11 Ağustos'ta nihayet Moskova'ya varan Drax'ın başkanlık ettiği heyet tam bir komediydi. Dokuz ton bagajı olmasına rağmen heyette Rusça konuşan ya da Sovyetler Birliği ile ilgili deneyimi olan tek bir kişi (bir asistan) vardı.[88] Stalin aynı gün Politbüro'yu topladı ve Almanya ile resmî görüşmelere başlanması kararını aldı.[89]

Drax heyeti ile müzakerelerde Voroşilov, atılacak tüm adımların yazıya dökülmesi ve katı bir tutum takınması için Stalin'den talimat almıştı ancak bu katı tutum öyle olmalıydı ki başarısızlık halinde Britanyalılar ve Fransızlar suçlanabilmeliydi.[90] Geç gelen bu alt düzey Batılı heyete verilen açılış ziyafetinde, beyazlar içindeki Voroşilov, Spiridonovka Sarayı'nın yabancı devlet adamlarının ağırlanması için tahsis edilmiş salonunda ev sahibi olarak bir cazibe merkezi haline gelmiş gibiydi.[91] On beş metrelik masaya dizilmiş mezeler, su gibi akan içkiler, müzisyenler ve akrobatlarla ağırlanan İngiliz ve Fransa heyetleri sabaha karşı sendeleyerek odalarına gittiler. Ertesi sabah, Voroşi-

85 Hill, *Weizsäcker Papiere*, s. 157-158. Molotov, Schnurre'nin önerileri ve tepkisizlik ile ilgili Astakhov'un ayrıntılı raporunu övdü (28 Temmuz). *God krizisa*, II, s. 145 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 295, d. 2038, l. 93); Fleischhauer, *Der Pakt*, s. 273-274.

86 Primakov, *Ocherki*, III, s. 290.

87 Schnurre'nin, Berlin'deki taşkın sabırsızlığı dile getirdiği 2 Ağustos tarihli telgraf iki gün sonra Schulenburg'a ulaştı: "Gizli: Siyaseten, Rusya sorunu burada aşırı bir aciliyetle ele alınıyor. Son on gün boyunca, dışişleri bakanıyla her gün ya doğrudan ya da telefonla en az bir görüşmemiz oldu ve onun da Führer'le sürekli fikir alışverişi içinde olduğunu biliyorum. Dışişleri bakanı Rusya sorunu ile ilgili olarak mümkün en kısa sürede bazı sonuçlara ulaşmak istiyor ve bu sadece olumsuz yönden değil (Britanya müzakerelerini aksatmak) ama aynı zamanda olumlu yönden (bizimle bir anlaşmaya varmaları)... Molotov'la yapılacak görüşmelerin burada nasıl sabırsızlıkla beklendiğini tahmin edebilirsin." *DGFP*, seri D, VI, s. 1047-1048.

88 *DBFP*, 3. seri, VI, s. 762-789 ("Instructions to the British Military Mission to Moscow, Aug. 1939"); *İzvestiya*, 12 Ağustos 1939; Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, IV, s. 439.

89 Sipols, *Tainy*, s. 89; *Pravda*, 24 Aralık 1989. Haslam, "Londra'nın ciddi anlamda niyeti olmadığı göz önüne alınırsa, Rusların yüzlerini Almanlara dönmesi kaçınılmazdı" iddiasında bulunuyordu. Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 216.

90 *DVP SSSR*, XXII/i, s. 584 (AVP RF, f. 06, op. 16, pap. 27, d. 5, l. 38: 7 Ağustos 1939); Sluch, "Germano-sovetskie otnosheniia", s. 111.

91 Spiridonovka Caddesi Aleksey Tolstoy Caddesi olmuştu; dışişleri halk komiseriyken Litvinov bu caddede ikamet ediyordu.

lov'un ilk iş olarak referans belgelerini sunmalarını istemesi manidardı. Fransızlar, Britanyalı amirali, General Joseph Doumenc ile dengelemişti ve onun elinde hiç değilse Başbakan Daladier'in imzaladığı bir kâğıt parçası vardı: Bu belge Doumenc'e müzakere yürütme yetkisi veriyor ancak imza yetkisi vermiyordu. Drax –uzun, beyaz saçlı mavi gözlü– askerî bir antlaşma imzalamak şöyle dursun müzakere yürütmek için dahi yazılı bir yetkisi olmadığını itiraf etmek zorunda kaldı. Zaten Sovyet tarafınca durum biliniyordu.[92] Voroşilov, İngiliz-Fransız heyetin, Almanya ile bir savaş durumunda Sovyet transit geçişi için Polonyalı müttefiklerinden bir izin alıp almadıklarını –bilhassa– sorduğunda Drax cevap vermedi.

Savunma komiseri Polonya'nın ve Romanya'nın doğrudan onayı konusunda ısrar etti. Görüşmeler sırasında verilen bir arada, Doumenc kendi temsilcisini Varşova'ya göndererek Sovyet geçişi için Polonya'dan onay alınması işini üstlendi.[93] 13 Ağustos'ta, Nazilerin Danzig'e yönelik açık tehdidi karşısında Polonya ordusu kısmi seferberlik ilan etti. İki gün sonra, Polonyalılar Kızıl Ordu'yu püskürttükleri "Vistula Mucizesi"nin [Varşova Muharebesi] on dokuzuncu yıldönümünü kutladılar. Fransızların Kızıl Ordu'ya transit geçiş hakkı verilmesi talebi Varşova tarafından reddedildi. Birçok Polonyalı, Sovyet "yardımının" Nazilerle karşı karşıya gelmekten daha kötü olduğunu düşünüyordu. Halifax Polonyalılarla ilgili olarak, "Akıllı bir tavşanın," diye yazmıştı, "boa yılanı özelliklerine sahip olduğunu düşündüğü kendinden on kat büyük bir hayvanın koruyuculuğunu kabul etme ihtimali çok düşük olacaktır."[94] Ancak, Sovyetler'i reddetmenin *her iki* yırtıcıyla da karşı karşıya kalmak anlamına geldiğini, tıpkı Polonya hükümeti gibi Halifax da göremiyordu.

Voroşilov, olası bir Almanya-karşıtı askerî ittifak durumunda her iki tarafın ortak savunmaya katkılarının ne olacağı hakkında dikkat çekici tartışma başlattı. Şaposnikov, 120 piyade tümeni, 16 süvari tümeni, 5 bin ağır silah, 9.500 tank ve 5.500 avcı uçağını kapsayacak çok geniş bir katılımın çerçevesini çizdi. Bu, bir milyondan fazla askerin, gerektiğinde derhal sahaya sürülmesi anlamına geliyordu. Fransızlar yüz on muharip tümenle katılacağını öne sürüyordu. "Askerî sırları" ifşa etmek konusunda isteksiz görünen Britanyalılar, sonunda on altı kara tümeni sözü verebileceklerini ifade ettiler. O kadar az mı? diyerek ısrar edilince, Britanyalılar gerçek rakamın belki de beş olacağını itiraf etmek zorunda kaldılar.[95] (Gerçekte ise muhtemelen bu sayı iki idi.) Ağırlıkla kara

92 *Dokumenty i materialy kanuna vtoroi mirovoi voiny*, II, s. 212-218 (AVP RF, f. 06, op. 1a, pap. 25, d. 12, l. 3-12); *God krizisa*, II, s. 191-196. Drax, eğer müzakereler Londra'ya alınırsa, temsil yetkisine ilişkin istenen onayı sağlayabileceğini söylüyordu. Belgelerin Moskova'ya gönderilmesinin tüm heyetleri Londra'ya taşımaktan daha kolay olacağının söylenmesi genel kahkahalara sebep oldu. Kuznetsov, *Nakanune*, s. 247.

93 Young, *In Command of France*, s. 239.

94 Overy, *1939: Countdown*, s. 13 (Borthwick Arşivi, York Üniversitesi, Halifax Belgeleri, A4.410.12/1).

95 *Dokumenty i materialy kanuna vtoroi mirovoi voiny*, II, s. 218-223 (AVP RF, f. 06, op. 1a, pap. 25, d. 12, l. 13-22, 13 Ağustos 1939), II, s. 239-247 (AVP RF, f. 06, op. 1a, pap. 25, d. 12, l. 48-59, 15 Ağustos 1939); *God krizisa*, II, s. 196-202, 202-207, 220-228.

gücü sahibi olan Sovyetler, havada ve özellikle de denizde etkili olan Britanya gücünün boyutlarını anlamakta güçlük çekiyordu.[96] Ne olursa olsun, Voroşilov'un çevirmenlerinden birinin de dediği gibi, savunma komiseri böyle bir konuyu açarak İngiliz-Fransız askerlerini kasıtlı olarak küçük düşürmenin peşindeydi.[97] Anlaşılır bir durumdu. Peki, Stalin hatalı olamaz mıydı? Londra açısından esas olay Berlin'de yaşanıyordu, öyle ki Moskova'yla kendi müzakerelerini bile ciddiye almadıklarını açığa vuruyorlardı.[98]

Hitler kartı

Sovyetler 12 Ağustos 1939'da Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi görüşmelere başlama teklifini kabul ederken, Moskova'da yapılması şartını öne sürdü. Hitler kişisel avukatı ve devlet bakanı Hans Frank'ı (daha önce Mihver Antlaşması'nı sonuçlandırmak üzere Roma'ya gitmişti) göndermeyi düşündü ancak 14 Ağustos'ta Ribbentrop'u göndermeye karar verdi. Bu karar ertesi gün Schulenburg tarafından Molotov'a bildirildi.[99] Aynı akşam saat 20.00 civarı, Drax'ın Moskova'da olduğu sırada, Molotov'un kabul ettiği Schulenburg, o sabah Ribbentrop'tan gelen bir açıklamayı okudu. "Almanya'nın SSCB'ye karşı saldırgan hedefleri yok," diyordu Schulenburg. "Reich hükümetinin düşüncesi, Baltık'tan Karadeniz'e kadar her iki ülkenin de tam memnuniyetini sağlayacak şekilde çözülemeyecek herhangi bir sorunun olmadığıdır. Mevcut sorunlar şunlardır: Baltık Denizi, Baltık bölgesi, Polonya, Güneydoğu sorunu, vb." Büyükelçi, "Führer'in bakışını Bay Stalin'e izah etmek üzere" Ribbentrop'un Moskova'ya en kısa zamanda ziyaretini öneriyordu. Molotov olası bir karşılıklı saldırmazlık antlaşması ve Sovyet-Japon ilişkilerinde Almanların arabuluculuk yapması konusunda ağız aradı ancak "böylesi bir ziyaret için yeterli hazırlığın yapılması gerektiğini" de ekledi.[100] Berlin üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla, bir

96 Daha 17. yüzyılda Sir Francis Bacon Britanya stratejisiyle ilgili olarak, "O denizlere hükmeden, büyük bir özgürlüğe sahiptir, savaşla istediği kadar azını ya da çoğunu alabilir," diyordu. Bacon, "Of the True Greatness of Kingdoms and Estates" [1612, genişletilmiş 1625], aktarıldığı kaynak, Corbett, *Some Principles of Maritime Strategy*, s. 55.

97 Ponomarev, *Pokoriteli neba*, s. 68-75.

98 Schorske, "Two German Diplomats", s. 508. 11 Ağustos 1939'da Almanya'nın çok yakında Polonya'ya saldıracağına ilişkin sağlam istihbaratın Londra'daki Savaş Bakanlığı'na ulaşması, Britanya'nın Berlin'e yönelik daha ileri hamlelerine sebep oldu ve amaç, savaşın sorumluluğunun Almanya'da olduğunu göstermekti. Hinsley vd., *Intelligence*, I, s. 83n.

99 13 Ağustos'ta (bir Pazar günü) Schnurre, Moskova'da görüşmelerin başlaması kararını bildirmek için Astakhov'u çağırdı. *God krizisa*, II, s. 185 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 7, d. 70, l. 1-2); *DVP SSSR*, XXII/i, s. 603, 606-607; *DGFP*, seri D, VII, s. 62-64 (Ribbentrop'tan Schulenburg'a, 14 Ağustos), 68-69 (Weizsäcker'den Schulenburg'a, 15 Ağustos). Berlin'de Astakhov'la yapılan görüşmeler Almanlara antlaşmanın muhtemel olduğunu düşündürüyordu. *DGFP*, seri D, VII, s. 17-20 (Schnurre'den Berlin'e, 10 Ağustos 1939), 20-21 (Schnurre'den Berlin'deki Schulenburg'a, 10 Ağustos), 58-59 (Schnurre'den Moskova Büyükelçiliği'ne, 14 Ağustos).

100 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 50-52 (Ribbentrop'tan Schulenburg'a), 52-53 (Schulenburg'dan Almanya Dışişleri Bakanlığı'na), 53-57 (Schulenburg), 57 (Schulenburg); *Die Beziehungen*, s. 55-57 (Ribbentrop'un orijinal talimatları ve Schulenburg'un değişiklikleri); *God krizisa*, II, s. 229-231 (AVP RF, f. 0745, op. 14, pap. 32, d. 3, l. 33-6), 232-233 (l. 37-39); Volko-

gün önce (ve iki gün sonra yeniden) Stalin, Londra'daki Alman Elçiliği'ne İngiliz-Sovyet görüşmelerinin pürüzsüz devam ettiği ve Polonyalıların Sovyetlerle alt kademe temasları başlatacağı haberinin iletilmesini sağladı.[101]

16 Ağustos'ta, Varşova'daki Sovyet ajanlarının denetçisi Rudolf Herrnstadt'ın Moskova askerî istihbarat merkezine gönderdiği raporda, elçilik ajanı Scheliha'nın, Almanya'nın Polonya işgalinin çok yakında başlayacağını söylediği belirtiliyordu.[102] 17 Ağustos'ta Molotov Schulenburg'u bir kez daha kabul ederek "Sovyet hükümetinin" olumlu yanıt verdiğini ancak öncelikle bir ekonomik antlaşmanın imzalanması gerektiğini ve sonra da Sovyetler'in saldırmazlık antlaşması için yazılı bir öneri görmek istediğini belirtti. Ancak bu şartlarla ve ekonomik antlaşmanın imzalanmasından bir hafta sonra Ribbentrop ziyareti gerçekleşebilirdi. Nazi dışişleri bakanı, bu durumu haber almasının ardından, 18-19 Ağustos'ta Schulenburg'a yirmi beş yıl süreli, iki maddelik çok kısa bir saldırmazlık paktı taslağı gönderdi, ayrıntılar yüz yüze halledilecekti ve Baltık bölgesi için özel bir protokol sözü veriliyordu. Ribbentrop Schulenburg'a, "Almanya-Polonya çatışmasının erken patlaması ihtimali göz önünde bulundurulacak olursa, Moskova ziyaretimin derhal gerçekleşmesinden büyük yarar sağlayacağımız açıktır," diyordu.[103]

19 Ağustos'ta *Pravda* Britanyalıları ve Fransızları Almanya ile bir "yeni Münih" hazırlığında olmakla suçlarken, Stalin'e gelen istihbarat raporu Hitler'in ne pahasına olursa olsun Polonya meselesini çözmeye kararlı olduğu ve Moskova'nın "Almanya ile müzakereyi kabul ettiğini zira Almanya ile çatışmakta herhangi bir çıkarı olmadığını, İngiltere ve Fransa'nın hatırı için de yenilgiye uğramaya hevesli olmadığını" düşündüğü ifade ediliyordu. Bu bilgiler Schulenburg'un Berlin'e gönderdiği, ele geçirilmiş telgraflarla uyuşuyordu.[104] 19 Ağustos akşamı, Schulenburg gün içinde iki kez Molotov tarafından kabul edildiğini –14.00'te bir saat ve sonra 17.00'de bir saat daha– Sovyet hükümetinin beş madde ve eklerinden oluşan beş yıl süreli bir saldırmazlık paktı taslağını kendisine teslim ettiğini ve Nazi dışişleri bakanını 26-27 Ağustos'ta Moskova'da ağırlamayı kabul ettiğini Berlin'e iletti.[105] Bu tarih Almanya'nın Polonya işgali

---

gonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 353 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 0745, op. 15, pap. 38, d. 8, l. 126-128).

101 Yine 15 Ağustos'ta Tokyo'daki Sovyet askerî ataşesi, Japon egemen çevrelerinin Almanya ve İtalya ile olası bir askerî ittifakın önünü tıkadığını rapor etti: Kilit aktörler ittifakın sadece SSCB'ye karşı olmasını isterken, Berlin ve Roma Batılı güçlere karşı ittifaklarına Japonya'yı da katmak istiyorlardı. Gromyko vd., *SSSR v bor'be za mir nakanune*, s. 583; Ataşe L. A. Mishin'di.

102 Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 70, 72 (atıf yok).

103 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 61-63 (Ribbentrop'tan Schulenburg'a, 19 Ağustos saat 05.45'te Moskova'da kabul edildi).

104 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 7 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. [belirtilmemiş], op. 9157, d. 2, l. 418-431, 447, 453-454).

105 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 64-65 (Schulenburg'dan dışişleri bakanlığına, 19 Ağustos 1939), 65-66; *God krizisa*, II, s. 269-271 (AVP RF, f. 0745, op. 14, pap. 32, d. 3, l. 40-43), 271-273 (l. 44, 45-6), 274-276 (l. 47-51), 277-278 (l. 52-53), 280-291 (AVP RF, f. 03a, d. 05 Germaniia); *DGFP*, seri D, VII, s. 134 (Schulenburg'dan Berlin'e, 19 Ağustos 1939); Read ve Fisher,

için önerilen tarihti. Alman-Sovyet ekonomik antlaşması 19 Ağustos'ta öğlen saatlerinde tamamlandı ancak yerel saatle 16.00'da Sovyet müzakereciler Alman muhataplarına bunu imzalayamayacaklarını bildirdiler.

Berlin'deki Sovyet yetkililer 20 Ağustos saat 02.00'de nihayet antlaşmayı imzalarken bir gün öncesinin tarihi atılıyordu. Reich'ın, (daha önceki kliring [takas] antlaşmalarınca karara bağlanmış) "mevcut iş bağlantıları" kapsamında 60 milyon Reichsmarklık ve "yeni iş antlaşmaları" kapsamında 180 milyon Reichsmarklık "sınai mal" ihraç etmesi şartı vardı. Sovyetler de aynısını hammadde olarak ihraç edecek ve eski borçlarını ödeyecekti. Reich, 200 milyon Reichsmark karşılığı Sovyet siparişini finanse edecekti. Alman müzakerecilerin başında bulunan Schnurre, "Şu an belirlenen çerçeve asgari rakamları düzenliyor," diyor ve karşılıklı ticaretin 1 milyar Reichsmark'a yükselebileceği tahmininde bulunuyordu. Alman hükümeti neredeyse tamamını garanti ettiği borcun faizini %5 olarak açıkladı fakat gizli protokolde geri ödeme oranı %0,5 ile fiilî faizden de düşüktü ve geri ödeme süresi yedi yıldı, ayrıntılı mal listesi de istenmiyordu. Almanlar, daha yüksek faiz oranıyla, Alman hükümetinin daha düşük kredi garantisiyle, daha kısa süreli geri ödemeyle (azami beş yıl) ve Sovyet isteklerini içeren özel bir mal listesiyle, 500 milyon Reichsmarklık ya da daha da büyük bir Sovyet kredisi vermek istemişlerdi.[106]

20 Ağustos 1939 günü akşama doğru Hitler Moskova'daki Alman Elçiliği aracılığıyla Stalin'e özel bir telgraf gönderdi: "Sovyetler Birliği ile bir saldırmazlık paktı imzalanmış olmasının benim için anlamı, uzun-erimli bir Almanya politikasının tesis edilmiş olmasıdır. Dışişleri bakanınız Molotov'un sunduğu taslak antlaşmayı kabul ediyorum ancak antlaşmaya bağlantılı sorunların ivedilikle açıklığa kavuşturulması gerektiğini düşünüyorum." Almanya ve Polonya arasındaki "tahammülü imkânsız" gerilime atıfta bulunuyor ve devlet adına antlaşma imzalamaya yetkili olan Ribbentrop'un 22 Ağustos'ta ya da en geç 23 Ağustos'ta kabul edilmesini istiyordu. Yine 20 Ağustos'ta, Moskova'ya gelişinden dokuz gün sonra, Drax nihayet Britanya hükümeti adına müzakere yapmasını mümkün kılan yazılı temsil belgesini edinse de Voroşilov müzakereleri süresiz erteledi. Süreci tümüyle idare eden Stalin, Voroşilov'u ördek avına gönderdi.[107]

Deadly Embrace, s. 214. Britanya da iyi biliyordu: Kıdemli Alman subayları ve Hitler'e düşman diğerleri ile çok iyi ilişkileri olan Britanya'nın eski havacılık ataşesi Havacı Albay Malcolm Christie, Sir Robert Vansittart'a (emekli dışişleri müsteşarı) gizli bilgi sızdırıyor ve o da bu raporları hükümete iletiyordu. 27 Haziran 1939'da Christie Almanya'nın Polonya harekâtının 1 Ağustos'ta başlayacağını ve 27'sinde tamamlanacağını bildirdi. 17 Ağustos'ta Christie savaşın 25-28 Ağustos tarihleri arasında başlayacağını rapor edecekti. Overy, *1939: Countdown*, s. 23 (atıfta bulunduğu kaynak, Churchill College, Cambridge, Christie Belgeleri, CHRS I/29B; Andrew, *Secret Service*, s. 429).

106 Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 57-61; *Trial of the Major War Criminals*, XXXI, s. 233; *DGFP*, seri D, VIII, s. 310-313 (Ritter ve Schulenburg'dan dışişleri bakanlığına, 18 Ekim 1939); Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 83-85.

107 Drax, hükümetinden hâlâ bir haber gelmediğini 20 Ağustos'ta Voroşilov'a bildirmişti: Volkogonov, *Triumf I tragediia*, II/1, s. 21-22 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1235, l. 73); Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 351.

21 Ağustos sabahı *Pravda,* Nazi-Sovyet ekonomik antlaşmasını duyururken "SSCB ve Almanya arasında sadece ekonomik değil ama aynı zamanda siyasi ilişkilerin geliştirilmesi için ciddi bir adım," diyordu. Stalin, köleleştirdiği kolektif çiftlik işçilerinin hasat ettiği tahılı ve kısmen Gulag sakinlerinin çıkardığı petrol ve diğer stratejik hammaddeleri arz etmenin karşılığında, dünyanın en modern ekonomilerinden birisi olan Almanya'dan makine ve modern silah modellerini edinebilme hakkı elde ediyordu.[108] O gün saat 15.00'te Hitler'in Stalin'e gönderdiği telgraf Schulenburg tarafından Molotov'a teslim edildi.[109] Stalin Hitler'in Polonya'yla ilgili cümlesinin ("Her an bir kriz patlak verebilir") ve ayrıca Führer'in acil ricasının ("Acilen yanıt vermenizden memnuniyet duyarım") altlarını mavi kalemle çizdi.[110] Stalin, bu arada, Ribbentrop'un ayın 23'ünde kabul edileceğini bildirmek üzere, Molotov'un Schulenburg'u Moskova saatiyle 17.00'de çağırmasını istemişti. Hitler'e cevap metninde Stalin, "Ülke halklarımızın barışçıl ilişkilere ihtiyacı var," diyordu.[111]

Alman Elçiliği aracılığıyla iletilen Stalin'in cevabı 21 Ağustos'ta yerel saatle 20.30'da Berlin'e ulaştı. Berghof'ta şampanyalar patlatıldı. Ağzına içki sürmeyen Hitler içmedi ancak her iki yumruğuyla duvara vurarak tempo tutuyordu.[112] Gece yarısından hemen önce Nazi rejimi dışişleri bakanının yaklaşan sansasyonel Moskova ziyaretini duyurdu. Paris'te zaman kazanmak isteyen hükümet, Hitler'e "taviz vermesi" için Polonya'ya baskı uygulamaya karar vermişti. Londra'da toplanan kabine kayıtsız görünmeye çalışıyordu fakat meclis üyeleri, Britanya istihbaratının, gelişmelerin şok edici yön değişimini öngöremememesindeki başarısızlığı sorguluyordu.[113] Yine 21 Ağustos'ta Burgess Büyükelçi Henderson'dan gelen telgrafı Gorsky'e bildirdi: "Ayın 23'ü Çarşamba günü Hermann Göring'in gizlilik içinde Londra'ya gelmesiyle ilgili tüm tedbirler alındı. Bu tarihî bir olay ve sadece Alman tarafının onayını bekliyoruz."[114]

22 Ağustos Cumartesi günü sabah çok erken saatte Führer Berghof'ta yüksek

---

108 Sovyetler'in ısrarıyla antlaşmada Alman "sınai malları" konu ediliyor ancak kapsamı belirlenmiyordu. Ekim 1939'da hem Schnurre hem de Karl Ritter, silahların da bu kapsamda olduğunu reddederken belki de daha iyi koşullarda bir alışverişin pazarlığı içindeydiler. Oysa Sovyetler'in talep ettiği sınai malların silahları da kapsadığı barizdi. *Schwendemann, Die Wirtschaftliche Zussamenarbeit*, s. 90-97.

109 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 66-67; *Akten zur deutschen auswärtigen Politik*, VII, s. 131 (Rusça tercüme, Volkogonov, Hoover Enstitüsü Arşivleri, konteyner 1); *DGFP*, seri D, VII, s. 156-157 (Ribbentrop'tan Moskova Büyükelçiliği'ne, 20 Ağustos 1939); *God krizisa*, II, s. 302 (AVP RF, f. 0745, op. 14, pap. 32, d. 3, I. 63-64); *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 585 n172; Volkogonov, *Triumf I tragediia,* I, s. 28-29.

110 Fleischhauer, *Diplomatischer Widerstand*, s. 14-28. Stalin, Hitler ile yazışmaları kendi kişisel arşivinde tutuyordu: RGASPI, f. 558, op. 11, d. 296, I. 1-3.

111 *God krizisa*, II, s. 303 (AVP RF, f. 0745, op. 14, pap. 32, d. 3, I. 65); *DVP SSSR*, XXII/i; s. 624.

112 Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 300; Hoffman, *Hitler Was My Friend*, s. 102; Speer, *Erinnerungen*, s. 176; *Domarus, Hitler: Reden*, III, s. 1233; *Das deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, IV, s. 142.

113 Watt, *How War Came*, s. 466-470; Meehan, *Unnecessary War*, s. 233-234; Maser, *Der Wortbruch*, s. 59-60.

114 Antonov, "Anatolii Gorskii."

rütbeli komutanlarına bir konuşma yaptı. Daha Moskova'dan haber gelmeden önce, Polonya ile ilgili planını onlarla tartışmak için çağırmış ve açığa çıkmamaları için sivil kıyafetlerle gelmeleri talimatı vermişti. Askerî İstihbarat Başkanı Wilhelm Canaris'in tuttuğu notlara göre Hitler, "Polonya ile er ya da geç çatışma çıkacağını biliyordum," diyerek başlamıştı. "Bu kararı ilkbaharda almıştım fakat önce, birkaç yıl içinde, batıya yönelmeyi ve ondan sonra yeniden doğuya dönmeyi düşünmüştüm." Ancak Polonya meselesi "tahammül edilemez" bir hal aldı. Tek korkusunun, "son dakikada *Schweinhund*'un [domuz] arabuluculuk teklif etmesi" olduğunu söylüyordu. Alman halkı üzerindeki, bir daha asla benzeri yaşanmayacak etkisinden mutlaka yararlanmak gerektiğini söyleyerek konuşmasını tamamlamıştı. "Özü itibarıyla," diyordu Hitler bir kuyruklu piyanonun üzerine abanarak, "her şey bana bağlı, siyasi becerilerim nedeniyle benim varlığıma bağlı." Öğle yemeği için ara verdi. Yeni bir dünya savaşına yol açacağına ilişkin kaygıları yatıştırmak için onlara ikinci bir konuşma yapmaya karar verdi. Bu konuşmada, operasyonel bazı ayrıntıları anlatırken, İngiltere'nin gerçek bir ordusunun olmadığını vurguluyordu. Yüksek rütbeli generallerin hiçbirisi itiraz etmedi. Uzun söylevinin sonuna doğru, kısa bir süre durdu, toplantıda bulunanlar arasında Ribbentrop'u farketmişti. Yoğun bir duygusallıkla, dışişleri bakanını Berghof'tan Stalin'e Nazi selamıyla uğurladı.[115]

Yine 22 Ağustos Cumartesi günü, acil kabine toplantısının ardından Henderson, Chamberlain'in son telgrafını Hitler'e elden teslim etmek üzere yola çıktı. 23 Ağustos saat 13.00'de Berghof'ta huzura kabul edildiğinde, herhangi bir Alman-Sovyet Paktı'nın Britanya'nın Polonya yükümlülüklerini ortadan kaldırmayacağını söyledi ancak Britanya'nın Polonya'yı pazarlık konusu edebileceğini ima ediyordu ve bir kez daha, ertesi gün Mareşal Göring'in gizlice Britanya'ya uçacağını ve başbakanın yazlık konutu Chequers'de Chamberlain ile görüşerek bir İngiliz-Alman antlaşması için zemin arayacağını yineledi. Her zaman nankör olan Hitler, Henderson'u azarlayarak, Londra'nın Polonya'ya sunduğu "açık çek" güvencesinin müzakereleri engellendiğini haykırıyordu. Henderson ayrıldı ve sonra geri çağrıldı ve bu kez, daha sakin olsa da, Hitler Britanya'yı "Almanya'yı yıkmaya ve ortadan kaldırmaya" kararlı olmakla suçladı. Görünüşe göre Führer, Stalin ile yaptığı antlaşmanın üstüne oynadığı tiyatronun Britanyalıları ve onların trenine binen Fransızları ikna edeceğine ve Polonya'ya verdikleri sözden geri adım atacaklarına kani olmuştu. Henderson ikinci kez ayrıldıktan sonra, Hitler kendi performansından son derece memnun kalmıştı. "Chamberlain bu tartışmadan sonra varlığını sürdüremez," diyordu, "kabinesi bu akşam düşecektir."[116]

115 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 207; Baumgart, "Zur Ansprache Hitlers", sayı 2, özellikle s. 126, 132-133n53 ve n55, 149n113; Below, *Als Hitlers Adjutant*, s. 180; Albrecht, "'Wer redet heute noch von der Vernichtung der Armenier?'"

116 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 212-213; Maiskii, *Dnevnik diplomata*, 1, 22 Ağustos 1939, s. 439-440. 1940 yılında Henderson, "Tüm önemli Nazi liderler arasında, benim için Hermann Göring açık ara en sempatik olanıydı," diye yazacaktı. "Belirgin çekici nitelikleri vardı; gerçekten kişisel olarak onu sevdiğimi söylemeliyim." Henderson, *Failure of a Mission*, s. 76. Prazmowska,

Chamberlain'in Nazi lider için yaptıkları, herhangi bir diğer yabancı politikacının yaptıklarından fazlaydı ve Polonya savaşından sakınabilmek için daha fazlasına da hazırdı – fakat oyun sona ermişti. Diplomatik bul karayı al parayı oyununda, tüm ilişkiler ve ikili oyunların sonunda, "Hitler" kartını açan Chamberlain değil Stalin olmuştu.

Henderson Berghof yolundayken, Nikita Kruşçev parti başkanı olduğu Kiev'den yaptığı uçak yolculuğunun sonunda Yakın Kır Evi'ne varmıştı. "Bölge yetkilileri" şöyle dursun Moskova parti görevlilerinin bile çok azı despotun konutunu böylesine kolay ziyaret edebiliyordu. Stalin ertesi gün Ribbentrop'un Moskova'ya uçacağı haberini vererek Kruşçev'e gülümsedi. Stalin'in tuhaf mizah anlayışıyla yine şaka yaptığını düşünen Kruşçev, Ribbentrop iltica mı ediyor, diye sordu. Stalin ona Hitler'den gelen telgrafı anlattı.[117]

Talih kuşu

Britanya basını İvan Mayski'yi evinden arayarak Nazi Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un Moskova'ya uçtuğunu doğrulatmaya çalıştı; Sovyet büyükelçisi durumdan habersizdi ve karısı Agniya ile birlikte Oscar Wilde'ın *The Importance of Being Earnest* [*Ciddi Olmanın Önemi*] oyununu izlemeye gidiyordu.[118] Göring'in gizli Londra görevi iptal edilmişti.[119] Hitler'e ait Condor'la seyahat etmekte olan Ribbentrop bir gece konaklamak üzere (22 Ağustos) Königsberg'e indi ve ertesi sabah yoluna devam etti. Maiyetinde kırk kişi vardı ve bu insanları taşımak için iki Focke-Wulf Condor gerekmişti. Alman-Sovyet sınırı Velikiye Luki'de onları gerçek bir dram bekliyordu. Çok alçaktan uçulmadığı sürece uçakların üzerinde bulunan işaretler genellikle görülmez. Her zaman son derece komplocu bir bakışa sahip olan Stalin belli ki diplomatik tezgâhını Sovyet sınır muhafızlarına bildirmemişti ve sonuçta neredeyse büyük dış politika zaferi yerle bir oluyordu. Sovyet uçaksavar birimleri Führer'in kuyruğunda gamalı haç bulunan ve Ribbentrop'u taşıyan şahsi Condor'una ateş açtı ancak isabet ettiremedi.[120]

Nazi dışişleri bakanı 23 Ağustos saat 13.00'de Moskova'nın (Dinamo Stadyumu yakınlarında) bir zamanlar II. Nikolay'ın taç giyme töreni için kullanılan ve

---

Britanya'nın "Polonya güvencesi, Polonya'yı saldırganlık karşısında korumaktan ziyade üzerinde baskı oluşturarak müzakere masasına oturtmakla ilgiliydi" sonucuna varıyordu. Prazmowska, *Britain Poland*, s. 190.

117 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 225-226. 22 Ağustos 1939'da TASS'ın Ribbentrop'un yaklaşan ziyaretini duyurmasıyla birlikte, Komintern yönetimi (Gottwald, Dimitrov, Kuusinen, Manuilsky, Marti ve Florin), Britanya ve Fransa "burjuva" basınının saldırılarına karşı savunma yapabilmek için bir tavır belirlemek için toplandı. Lebedeva ve Narinskii, *Komintern i Vtoraia mirovaia voina*, s. 69-71 (RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1291, l. 141-143).

118 Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 220.

119 Dilks, *Diaries of Sir Alexander Cadogan*, s. 199n. Britanya Hava İstihbaratı için çalışan Avustralyalı pilot ve hava fotoğrafçılığı uzmanı Sidney Cotton, Göring'i almak üzere Berlin'e gönderilmişti. *DGFP*, seri D, VII, s. 235-236 (Woermann notu, 23 Ağustos 1939).

120 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 110. 1933 yılında gerçekleşen ve Lord Beaverbrook'un karıştığı, daha erken tarihli bu tür bir vaka için bkz. Thayer, *Bears in the Caviar*, s. 33-34.

çıkan panikte bin kişinin öldüğü ana sivil havaalanına vardığında son derece neşeliydi.[121] Havaalanında onu karşılamak üzere bekleyen Dışişleri Komiser Yardımcısı Potyomkin'di – Potyomkin, tarihsel olarak, aldatmaca ve Sovyet düzenbazlığıyla eşanlamlı kullanılan bir isimdi. Stalin'in kişisel koruması General Vlasik'in eşlik ettiği Ribbentrop Stalin'in kurşungeçirmez ZIS limuzinlerinden birini kullanıyordu ve arabaya Nazi bayrağı çekilmişti. Bu, onun Moskova'ya ilk seyahatiydi ve Alman Askerî Ataşesi Köstring'in ifadesiyle, "sinirli ve gergindi."[122] İlk adres eski Moskova'nın kalbinde yer alan ve artık Nazi Almanyası'na ait olan, henüz boyanmış neoklasik eski Avusturya elçilik binasıydı. Kısa bir yemeğin ardından, Schulenburg ve Hilger'in eşlik ettiği Ribbentrop, havaalanına indikten daha üç saat geçmeden, Kremlin kapılarından giriyordu. Onları vazgeçilmez ama fiziksel açıdan uygunsuz Poskrebişev albay kıyafetiyle karşıladı ve üst kata, Molotov'un süitine kadar eşlik etti. Stalin'in de orada olması Almanlar için bir sürprizdi.[123]

Neredeyse beş yıldır Moskova'da olan Schulenburg Stalin'le hiç konuşmamıştı.[124] Schulenburg daha önce Tahran'da çalışmıştı ve Moskova, Chistye Bulvarı'ndaki konutunda, bir Sovyet dışişleri yetkilisinin anlattığına göre, "çok sayıda harika İsfahan halısı, eski silahlar, ince kakma işlemeli kalkanlar, süvari kılıçları sergileniyordu. Her köşeye serpiştirilmiş ve çoğu erotik İran minyatürleri, o günler için oldukça şaşırtıcıydı."[125] Molotov'un ofisinde, orta boyu ve askerî gömleği, bol haki pantolonuyla Stalin, uzun boylu ve Avrupa tarzı takım giymiş Ribbentrop ile tam bir tezat teşkil ediyordu.[126] Az sayıda yardımcı ve

121 Anılarda anlatılanlara göre, havaalanı, Mosfilm stüdyolarında çekilen Nazi-karşıtı prodüksiyonlarda kullanılan Nazi bayraklarıyla süslenmişti ve bir Sovyet askerî bandosu "Deutschland über Alles"i çalmıştı. Ancak kapsamlı haber filmlerinde ne Nazi bayrakları ne de askerî bando görülüyordu. RGAKFD, ed. khr. 16332. Alman uçakları NKVD muhafızlarının koruması altındaki bir hangara "kilitlendi" – şüphe yok ki dikkatlice inceleyebilmeleri içindi. Baur, *Hitler's Pilot*, s. 95.

122 Teske, *General Ernst Köstring*, s. 142.

123 Stalin, 15.30'a kadar, Molotov, Mikoyan, Jdanov, Voroşilov, Beria ve Kaganoviç ile Küçük Köşe'de toplantı yaptı. *Na prieme*, s. 270-271. Yine 23 Ağustos 1939'da Moskova şehir sovyeti Lubyanka 2'deki NKVD merkez binasının yanındaki arsanın tahsisi için karar aldı, amaç binanın genişletilmesiydi; 440 insanın barındığı birkaç binanın yıkılması planlanıyordu. (Bina sakinlerinin her birine zararlarına tazmin ve taşınma için sadece 2.500 ruble verilecekti ve yeni konutlarını bulmak ya da Moskova dışında gösterilen arsalarda inşa etmek kendi sorumluluklarıydı.) Birkaç tasarı üzerinde çalışan mimar Aleksey Şusev planların çizimine devam ettiği sırada hızlıca inşaata başlandı. Savaş inşaatı kesintiye uğratacak ve binalar ancak 1948 yılında tamamlanacaktı. Kaynak yokluğundan mevcut bina ile yeni bina cephelerinin kaynaştırılması uzun süre yapılamadı (1979-1982'de yapılacaktı). Pogonii, *Lubianka*, 2, s. 70-79.

124 Kalinin atanmasının ardından Schulenburg'a "Basında kopan yaygarayı fazla önemseme. Almanya ve Sovyetler Birliği halklarını birbirine bağlayan farklı kanallar var ve fazlasıyla birbirlerine mahkûmlar," demişti. Nekrich, *1941*, s. 21 (Alman arşivlerine atıfla).

125 Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 49-50.

126 Hilger'in tahmini, bunun "[Alman] dışişleri bakanının dengesini bozmak için kasıtlı bir hamle" olduğuydu. Aslında, Stalin Moskova'nın yeni pakta bağlılığını göstermeye çalışıyordu. Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 301. 23 Ağustos 1939'da Stalin'in ofis kayıt defterinde Molotov, Mikoyan, Jdanov, Voroşilov, Beria ve Kaganoviç görülüyor (13.12'den 15.30'a kadar), müzakerelerden önce ve sonra da saat 02.15'ten 03.35'e kadar Molotov. *Na prieme*, s. 270-271.

tercüman vardı (ne Stalin ne de Molotov Almanca biliyordu).[127] Yaşlı Sovyet Genelkurmay Başkanı Şaposnikov, Stalin'in hem şaşırtma harekâtına (Drax ile nihai görüşmeler) ve hem de asıl muharebe alanına (Ribbentrop) davet ettiği tek askerdi. (Şaposnikov heyecanını dizginleyemediğinden değil, parkinson hastalığı yüzünden Stalin'in huzurunda titriyordu.)[128] Ribbentrop, devlet antlaşması imzalamaya "tam yetkili" olduğunu gösteren Hitler imzalı bir belge getirmişti.[129] Nazi dışişleri bakanının büyük kaygısı –sağlıksız Sovyet yiyecekleri nedeniyle ishal olmanın dışında– bir oldubittiyle İngiliz-Fransız-Sovyet askerî antlaşmasıyla karşı karşıya kalmaktı. Ribbentrop, açıkgöz Bolşeviklerin müzakereleri gereksiz yere uzatmasından da korkuyordu.

Berghof'da, Henderson'u gönderdikten sonra, Hitler sinirle terası adımlıyor ve muhteşem Salzburg dağlarında ilham arıyordu: Gökyüzünün turkuazdan mora, mordan ateş kırmızısına döndüğü söyleniyordu.[130] Haftalar boyunca Stalin, istihbarat kaynaklarından aktarılanların ışığında, Berlin Maslahatgüzarı Astakhov ve hatta Schulenburg yüzünden, Almanların Polonya saldırısının başlamak üzere olduğunu düşünmüştü. Hitler'in pervasızlığı despota çok önemli bir koz sağlıyordu ve o da bunu kullandı. Fransız-Britanyalı askerlerin Moskova'ya gelmesinin hemen arifesinde Ribbentrop etki alanlarıyla ilgili resmî bir öneri göndermişti fakat şimdi Stalin kendi önerisini ortaya koyuyor ve bu Hitler tarafından kabul ediliyordu.[131] Taraflar –Polonya'da bir çatışma çıkması halinde– ülkeyi bölen ve Varşova'dan geçen ortak bir sınır hattında mutabık kaldılar. Almanya, Romanya'nın Besarabya bölgesiyle "ilgilenmediğini" ifade etti. Stalin'in etki alanı Finlandiya, Estonya ve Letonya'yı da kapsıyordu; Hitler Litvanya'yı alacaktı. Fakat şimdi Stalin Litvanya'nın Liepâja (Libau) ve Ventspils (Windau) limanlarını da istiyordu. Görüşmelere ara verildi ve Ribbentrop acilen büyükelçiliğe gitti. Moskova saatiyle 20.05'te Almanya Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Hitler'e telgraf çekerek Sovyetler'in Libau ve Windau taleplerinin "kesin sonuç için belirleyici" olduğunu bildirdi. Hitler'in kabul ettiğine ilişkin cevap öylesine hızlı geldi ki elçilik personeli şaşkına döndü.[132] Nazi dışişleri bakanı, eğer gerekli olursa, Türkiye'deki Boğazlar konusunda Sovyetler'e çıkar sağlanması konusunda da yetkilendirildi fakat Stalin böyle bir talepte bulunmayı akıl edemedi.[133]

Saat 22.00'de, Hitler'in Litvanya ile ilgili en son taviziyle birlikte Ribbentrop

127 Chuev, *Sto sorok*, s. 257.

128 Shaposhnikov, *Vospominaniia*.

129 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 69.

130 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 210.

131 Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 303. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, sadece Alman belgeleri kullanıyor ve paktı Sovyet inisiyatifine bağlıyordu. Bu metinler derhal Stalin için Rusçaya tercüme edildi ve onu başlangıçta "İftiracılara Yanıt" başlığını taşıyan dengeleyici çalışmaya katılmaya teşvik etti. Stalin'in elinde bu başlık *Tarihi Tahrif Edenler*'e dönüştü. Bu çalışma Rusça ve İngilizce olarak 1948'de yayımlanacaktı: RGASPI, f. 558, op. 2, d. 239-245. Aynı zamanda bkz. Nekrich, "Soviet German Treaty", s. 9-13.

132 *DGFP*, seri D, VII, s. 220 (Ribbentrop'tan dışişleri bakanına, 23 Ağustos 1939), 223 (Kordt'tan Moskova Büyükelçiliği'ne, 23 Ağustos 1939); Herwarth, *Against Two Evils*, s. 165.

133 Van Creveld, *Hitler's Strategy*, s. 186n8; Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 488-489 (atıf yok).

tekrar Kremlin'deydi. Stalin'in taslağında Führer'in yapabildiği tek değişiklik, paktın imzalanmasıyla birlikte, onay beklemeksizin yürürlüğe girecek olmasıydı. Etki alanları meselesi gizli bir protokolde yer alıyordu: Bölgesel anlamında, Almanların payına sadece savaşarak alacakları düşmüştü.

İki taraf Anti-Komintern Paktı'nı da görüştüler ve Ribbentrop bu paktın Sovyetler'e karşı olmadığını açıkça ifade etti ve Sovyet-Japon ilişkilerinin gelişimi için Berlin'in katkıda bulunmasını teklif etti. Stalin, Tokyo'nun kışkırtıcılığına karşı Sovyetler'in sabrının bir sınırı olduğunu; gerekirse Sovyetler'in savaşmaya hazır olduğunu; Japonya'ya yönelik Almanların göstereceği çabanın bir Sovyet talebi izlemini uyandırmaması gerektiğini tekrar etti. İtalya ile ilgili olarak Stalin, küçük ve seyrek nüfuslu Arnavutluk dışında bir isteklerinin olup olmadığını öğrenmeye çalıştı – Yunan topraklarında gözleri olabilir miydi? Ribbentrop Arnavutluk'un önemsiz olmadığını, Mussolini'nin güçlü bir adam olduğunu ve sindirilemeyeceğini ve Alman-Sovyet ilişkilerinin gelişmesini memnuniyetle karşılayacağını söyledi.[134] Verilen arada, nihai metin Almanca ve Rusça yazılırken, Stalin, Molotov ve Ribbentrop Britanyalıları yerin dibine sokarak aralarındaki dayanışmayı güçlendiriyorlardı.[135]

Stalin, Almanya'yla yapılan gizli görüşmelerde Britanya Dışişleri Bakanlığı yetkilisi John Simon'un Avrupa'yı etki alanlarına bölmekten söz ettiğini ve Sovyet topraklarını Alman etki alanına yerleştirdiğini gündeme getirdi. Ribbentrop afallamıştı zira bu konuşmalar Berlin'de çok dar bir çevrede biliniyordu. Stalin'in Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın üst kademelerinde ajanlarının olduğu anlaşılıyordu ve bu mesele eve dönünce halledilmeliydi.[136] Şimdilik, anti-liberalizmden beslenen ortak İngiliz nefreti ve Britanya'nın aleyhine olacak bir *Griff nach der Weltmacht* [*Dünya Hâkimiyetine Uzanış*], kuvvetli bir bileşim oluşturmak için yeterliydi. Henkell şampanyalarıyla oluşan servetin vârisinin kocasına bir kadeh Sovyet şampanyası kaldıran Stalin, "Alman halkının Führerlerini ne kadar çok sevdiklerini biliyorum ve bu nedenle onun sağlığına kadeh kaldırmak benim için büyük bir zevk!" diyordu.[137] Sersemlemiş haldeki Ribbentrop metne Alman-Sovyet dostluğuyla ilgili coşkulu bir bölüm eklemek istedi ancak Stalin reddetti. "Her iki ülke halkının genel kanısını biraz daha dikkate almamız gerekmez mi?" diye soruyordu Ribbentrop'a. "Yıllardır, birbirimizin kafasından aşağıya pislik boca ediyoruz."

24 Ağustos saat 02.00 civarında imzalar atıldığında, Ribbentrop uçaktan ine-

---

134 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 72-73.

135 "Bay Stalin ve Molotov, Sovyet hükümetine gerçekte ne istediklerini söylemeyen Moskova'daki Britanya askerî misyonunun davranışını eleştirirken düşmanca bir dil kullandılar." Naumov, *1941 god*, II, s. 580 (Alman kaydı). Aynı zamada bkz. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 72-76.

136 Antonov, "Anatolii Gorskii."

137 Naumov, *1941 god*, II, s. 581 (Politiches Archiv des Auswärtiges Amtes. Bonn, Bestand Büro RAM F/110019-30); Chuev, *Sto sorok*, s. 19. Dikkatli bir SS subayı olan Teğmen Richard Schulze, kendi bardağını Stalin'in şahsi şişesinden doldurtmayı başardığını ve içinde votka değil su bulunduğunu iddia ediyordu. Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 256. Schulze pakt fotoğraflarında görülüyor.

li henüz on üç saat olmuştu.[138] Haberi vermek için Molotov'un ofisinden Hitler'i aradı. Hitler, "Herr Stalin'e, Sovyet halkının Führer'ine tebriklerimi iletin," yanıtını verdi.[139] Stalin bizzat görüşmek için bir talepte bulunmadı ve Hitler de doğrudan Stalin ile konuşmaya çalışmadı. Stalin Hitler'in şerefine kadeh kaldırdı ("Führer'in sağlığına").[140] Molotov Stalin'in şerefine kadeh kaldırdı. Orada bulunan Alman bir yetkilinin ifadesine göre, "Zaten olumlu olan ortam iyiden iyiye keyifli hale geldi. Rusya'nın hükümdarı konukların bardaklarını bizzat dolduruyor, onlara sigara ikram ediyor ve hatta sigaralarını yakıyordu."[141]

Tarihe kayıt düşmek üzere fotoğrafçıların içeriye girmesine izin verildi. Hitler kendi şahsi fotoğrafçısını göndermişti, böylelikle Führer Stalin'in hem çevresini hem de fizyonomisini inceleme fırsatı bulabilecekti. Hitler, Stalin'in kulak memelerinin "bitişik ve Yahudi mi yoksa ayrı ve Ari mi" olduğundan emin olmak istiyordu.[142]

Lenin gizli protokoller içeren ve etki alanları tespit eden antlaşmaları "insanların arkasından iş çeviren soyguncular arasındaki antlaşmalar" olmakla itham etmişti. Politbüro tutanaklarında pakt müzakereleri, üstü kapalı olarak dahi kayda geçmemişti.[143] Temel metin 24 Ağustos 1939'da *Pravda*'da, Stalin ve Molotov'un Nazi dışişleri bakanının eşliğinde çekilmiş müstesna fotoğraf ile birlikte yayımlanırken elbette gizli protokolden söz edilmiyordu.[144] Hitler-Stalin Paktı'nda, imzacılardan birinin üçüncü bir ülkeye saldırması durumunda antlaşmanın geçerliliğini yitireceği yönünde bir madde bulunmuyordu. Litvinov, Sovyet ikili saldırmazlık antlaşmalarında erdemli olmanın bir kanıtı olarak bu tür maddelerin dahil edilmesinin savunuculuğunu yapıyor ve kapitalist saldırmazlık antlaşmalarında bulunmamasının, "geri ve yan cephelerini bu pakt ile sağlama alan ülkelere, her tür cezadan muaf olarak üçüncü ülkelere saldırı kolaylığı sağlamak anlamına geldiğini" yüksek sesle dillendiriyordu.[145]

---

138 Pakt ve gizli protokol metinleri için bkz. *DVP SSSR*, XXII/i, s. 630-632 (AVP RF, f. 3a, d. 243; APRF, f. 3, op. 64, d. 675a, l. 3-4). *İzvestiya* paktın duyurusunu aynı gün ilerleyen saatlerde yaptı (24 Ağustos 1939).

139 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/ii, s. 107 (atıf yok). Berezhkov kokteyl partisinin sabaha kadar sürdüğünü ve ancak ondan sonra Ribbentrop'un Hitler'i haberdar edebildiğini yazmıştı. Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 40.

140 "'Avtobiograficheskie zametki' V. N. Pavlova–perevodchika I. V. Stalina", s. 99.

141 Bu, Müsteşar Andor Hencke'ydi ve şöyle devam ediyordu: "Stalin'in, saygınlığına da gölge düşürmeden, böylesine kalpten ve aynı zamanda vakur bir biçimde her birimizle ilgilenmesi hepimizin üzerinde olumlu bir intiba bıraktı." Rees, *World War II behind Closed Doors*, s. 18 (Hencke'nin 1950'deki sorgusuna atıfla, *DGFP*, seri D, VII, s. 225-229).

142 Bullock, *Hitler and Stalin*, s. 676. Aynı zamanda bkz. Hoffmann, *Hitler Was My Friend*, s. 102-114. İki Alman fotoğrafçı, Heinrich Hoffmann ve Helmut Laux oradaydı. Hoffmann, *Hitler Was My Friend*, s. 109.

143 Stalin'in ziyaretçi kayıt defterinde, 22 ve 23 Ağustos tarihlerinde altı isim vardı (yardımcılar hiçbir zaman kaydedilmiyordu). 24 Ağustos'ta sadece Molotov kaydedilmişti (02.15-03.35). *Na prieme*, s. 270-271. Aynı zamanda bkz. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 96-97.

144 Paktın tamamı için bkz. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 76-78; Naumov, *1941 god*, II, s. 576-578, 585-93. Gaus fotoğraflarda görülüyor.

145 Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, Eylül 1935, s. 145.

Alman tarafında, Moskova Elçiliği'nde çalışan on dört kişi, gizli protokol maddelerinin içeriğini asla ifşa etmeyeceklerine yemin ettiler. 24 Ağustos 1939'da Alman Elçiliği ikinci sekreteri Hans "Johnnie" Herwarth, o sabah imzalanan Gizli Ek Protokol'ün tüm içeriğini Amerika Büyükelçisi Charles Bohlen'e ifşa etti.[146] Sovyet tarafında, sadece Stalin, Molotov, Şaposnikov ve yirmi dört yaşındaki tercüman Pavlov biliyordu. Molotov'a bu açıkça sorulduğunda, emperyalistlerin her zaman gizli protokoller kullandıklarını söyleyerek yanıt vermişti – bu doğru ve kaçamak bir yanıttı fakat Sovyetler'i kendi bakış açısından şaibeli duruma düşürüyordu.[147]

Hitler Polonya saldırısı için doğu kanadını güven altına almış, geniş bir Alman-karşıtı cephe oluşumunu önceden engellemiş ve öngörülen Batı blokajına karşı bir sigorta sağlamıştı. Bir artısı da yarattığı şok olacaktı. Berghof'da bulunanlara "Bomba etkisi yaratacak," demişti – bu ifade hafif bile kalacaktı.[148]

İmzadan hemen sonra Molotov saat 02.15-03.35 saatleri arasında Stalin ile birlikte Küçük Köşe'ye çekildi.[149] Oradan, 24 Ağustos sabahının erken saatlerinde Yakın Kır Evi'ne gittiler. Voroşilov ve diğer yakın dostlar, Moskova yakınlarındaki askerî Zavidova Avlanma Alanı'nda avladıkları ördeklerle oraya döndüler. Stalin, Sovyetler'e Baltık devletlerinin ve Besarabya'nın kaderini belirleme imkânını ve Polonya'dan irice bir parça koparmasını sağlayacak, stratejik Sovyet etki alanı ve sosyalist anavatanı korumak için bir tampon bölge yaratacak olan bir antlaşmayı Nazilerle imzaladığını söyledi. Ayrıca, Batılı güçlerle müzakerelerde önerilenden farklı olarak, bu antlaşma Sovyetler Birliği'ne bir savaşma yükümlülüğü getirmiyordu; askerî bir ittifak değildi. Diğer yandan, Almanya ile Japonya arasına nifak tohumları da ekmişti: Hitler, Anti-Komintern Paktı'nı Sovyet-karşıtı askerî ittifaka dönüştürmek için Tokyo ile müzakereleri sonucuna ulaştıramamakla kalmamış, ayrıca Anti-Komintern Paktı'nın

146 "Johnnie" Herwarth ve Bavyeralı karısı Pussi, Stalin ve Sovyet istihbaratının bildiği gibi, Bohlen'in kır evinde zaman geçiriyordu fakat resmî olarak Herwarth, Britanya, Birleşik Devletler ve Fransa'nın Moskova Alman Büyükelçiliği'ndeki en önemli bağlantısıydı. Kır evinde olduklarında at biniyor, tenis oynuyor ve çaylarını yudumluyorlardı. Herwarth dörtte bir Yahudi'ydi. Bohlen, *Witness to History*, s. 69-83; Herwarth, *Against Two Evils*, s. 167.

147 Bezymenskii, "Secret Protocols of 1939", s. 76; Bezymenskii, "Sovetsko-Germanskie dogovory", s. 3, 20-21. Molotov, Ekim 1952'ye kadar gizli protokolün Sovyet orijinalini elinde tuttu ve o tarihte, gecikmeli olarak parti arşivi "osobaia papka"ya ["özel dosya"] konuldu. 1930'larda yapılan ve gizli protokolü olan diğer antlaşmalar arasında 1934 Almanya-Polonya saldırmazlık deklarasyonu, Afrika ile ilgili 1935 Fransız-İtalyan ve İngiliz-İtalyan antlaşmaları, 1939 İngiltere-Japonya arasındaki Çin Antlaşması vb. vardı.

148 Below, *Als Hitlers Adjutant*, s. 181-184; Ribbentrop, *Memoirs*, s. 109-115 (1946'da Nürnberg Mahkemesi'nin ardından, asılmayı beklerken hapishanede kaleme alınmıştı); Schmidt, *Statist*, s. 452-454; Bloch, *Ribbentrop*, s. 249. Stalin Polonya ile ilgili resmî açıklama metnini yeniden yazdı ve Hitler bu metnin Berlin'de yazılandan daha iyi olduğu değerlendirmesini yaptı. Hilger şöyle anlatıyor: "Stalin bana dönerek, 'Eski Romalılar' dedi, 'savaşa savunmasız değil kalkanlarıyla giderdi. Bugün, doğru ifade edilmiş açıklamalar bu kalkanlarla aynı işi görüyor.'" Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 302. Her şeyi kabullenen Ribbentrop, daha sonra Stalin'den çok etkilendiğini söyleyecekti: "Makul, neredeyse yavan ama son derece uygun bir dille kendisini ifade edişi, sert ama asil bir biçimde pazarlık edişi." Ribbentrop, *Memoirs*, s. 113.

149 *Naprieme*, s. 271.

taraflarının birbirinden habersiz olarak Sovyetler Birliği ile siyasi antlaşma yapmama maddesini de ihlal etmişti. Stalin (daha sonra Jukov'un da söyleyeceği gibi), "Hitler'i parmağında oynattığından emindi."[150]

Askerî gösterinin ezilmesi

Moğolistan Mançukuo sınırının akıbeti belli olmaya başlamıştı. Sibirya, Çita'daki bölge karargâhında Grigory Stern, Japonları kuşatırken onları cepheden kıpırdayamaz hale getirecek çift taraflı bir saldırı planı yaptı. Moğolistan'ın ıssız steplerinde bu planı uygulayacak olan Jukov, 70 km genişliğinde ve 20 km derinliğinde bir hatta titizlikle hazırlandı. SSCB'nin, Moğolistan'ın içlerine kadar uzanan geniş, seyrek nüfuslu, fiziksel anlamda zorlu, Sovyet sınai merkezlerine uzak Asya topraklarında lojistik sağlaması bir kâbus gibiydi ancak Sovyetler'in savaş alanında ilk büyük tank ve uçak kullanımını desteklemek üzere 4 bin kamyon, en yakın demiryolu hattı ile çatışma bölgesi arasındaki 650 kilometrelik boşluğu birbirine bağladı. Japonların var gücüyle Çin işgaline yoğunlaşmış olması stratejik hesapları Sovyetler'in lehine çeviriyordu ki bu, Çin'de savaşmayan Kwantung Ordusu'nun görmezden geldiği bir olguydu. İspanya'nın Nazi Almanyası üzerinde yarattığı etki ile kıyaslandığında (Almanya yerel bir isyanı destekliyordu, bir fetih savaşı sürdürmüyordu), Çin Japon gücünün daha büyük bir bölümünü –Asya anakarasında bulunan otuz altı Japon tümeninin yirmi sekizi– tüketiyordu.[151] Tokyo Başkomutanlığı'nın Kwantung Ordusu'nun büyük bir saldırı başlatma planını engellemesinin nedenlerinden birisi buydu; sadece Sovyetler'i Halha'dan çıkaracak bir harekâtı onaylıyorlardı. Sovyet askerî istihbaratı bu durumdan haberdardı. Sorge'nin ajan zincirinin bir halkası olan Japon kabinesinde görevli solcu Hotsumi Ozaki, Çin yüzünden bitap düşen Japon liderlerin Sovyetler'le çatışmanın genişlememesi konusunda kararlı olduklarını öğrenmişti. Bu durumun mu Stalin'i daha fazla cesaretlendirdiğini bilemeyiz ancak despot ve Kızıl Ordu zaten büyük düşünüyordu.

Hava keşfini imkânsız hale getiren bulutlar Japonların Sovyet kuvvetlerini saptama çabalarını boşa çıkardı. Kwantung Ordusu gözlem balonlarına başvurdu ve balonların ilki Sovyet avcı uçağından açılan makineli tüfek ateşiyle yükseldikten birkaç saat sonra parçalandı. Jukov, her ihtimale karşı, yığdığı çok büyük vurucu gücü kamufle etmişti. O ve ekibi yapay gürültü makineleri kul-

150 Simonov, "Zametki k biogfraii G. K. Zhukova", s. 49. 23 Ağustos 1939'da Yakın Kır Evi'nde bulunan Kruşçev, Stalin'in "Bu bir oyun, kim kimi alt eder ya da aldatabilirse," dediğini hatırlıyordu. Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 225-228. Stalin, paktın Hitler'e de yaradığını gayet iyi biliyordu. Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 115. Gaus, Stalin'in "aldatma" diyerek homurdandığına kulak misafiri olduğunu iddia edecekti. Gaus'un Rusça bir sözcük olan "obman"ı anlayıp anlamadığı kesin değil ancak Stalin bazı Almanca sözler biliyordu ve "Täuschung" sözcüğünü kullanmış olabilir; ya da Gaus yanlış duymuş olabilir.

151 Aynı zamanda, birçok Japon birliğinin Sovyetler Birliği'ni engellemek için Mançukuo'da bağlı kalması Japonya'nın Çin'i fethetme girişimini zorlaştırıyordu. Goldman, *Nomonhan, 1939*, s. 35 (atıfta bulunduğu kaynak, Birleşik Devletler Kara Kuvvetleri Bakanlığı, Uzakdoğu Orduları, *Japanese Special Studies on Manchuria*, 13 cilt, Tokyo, 1954-1956, XI/3, s. 193.

lanarak Japonların olmayan hedeflere tepki vermelerine neden olurken, yüksek sesleri kanıksamalarını da sağlayarak, Sovyetler'in ekipman nakletmesini de mümkün hale getirdiler (bu nakil sırasında çıkan sesler de yapay gürültüyle birebir aynıydı). Jukov, silah ve insanları cephedeki belirli noktalara sadece geceleri nakletmeyi de başarmıştı. Japonların telefon hatlarına sızdıklarını ve telsiz trafiğini dinlediklerini bilen Jukov, kolay çözülen kodlar kullanarak, Sovyetler'in tümüyle savunmaya yönelik bir tutum içinde olduğu ve sonbahardaki bir olası askerî operasyona hazırlandığı dezenformasyonunu yaydı.[152] Mançukuo'daki tüm Japon birliklerinin konum ve hareket bilgileri ayrıntılarıyla Sovyetler'in elindeydi.[153] Jukov, Stalinvari kuşkuculuk sergileyerek kendisine iletilen istihbaratın önemli ölçüde spekülatif olduğunu düşünüyordu. Dolayısıyla da kendi kara muharebesi keşfini yaptığı gibi savaş uçaklarından elde ettiği fotoğrafları da kullanıyordu. Nihayet, Japonların pazar günleri subaylara izin verdiğini öğrenmesinin üzerine, Jukov Birinci Ordu Grubu'nu 20 Ağustos Pazar günü saat 05.45'te Halha üzerinden topyekûn harekete geçirdi.[154] Kızıl Ordu sonuç alıcı sürpriz bir operasyon gerçekleştirmişti.[155]

Japon istihbaratı, sürekli olarak, aşikâr bir biçimde Sovyet kabiliyetlerini küçümsüyordu – sadece Jukov'un dezenformasyonu yüzünden değil ama aynı zamanda kendi önyargıları ve ilticacı Lyushkov'un bir yıl önceki raporlarında yer alan ifşaatlar ile Japonların küçümseyici milliyetçiliğini tahkim etmesindendi. En büyük yanlışları tam da Lyushkov'un önemsizmiş gibi gösterdiği konuyla ilgiliydi: Mekanize birliklerin büyüklüğü ve ateş gücü ile uzun menzilli silahlar. Aslına bakılırsa, Japonlar sınırlarda sayısal anlamda üstün olsa da –Jukov'un 57 bin askerine karşı yaklaşık 75 bin askerle– Sovyetler silah bakımından çok öndeydi: Yaklaşık altı yüz tank, beş yüzden fazla top, beş yüz on beş avcı uçağı.[156] Çok sayıda Sovyet yapımı ağır tank üretim bandından çıkmıştı ve hafif Japon tank modellerine karşı net bir üstünlük söz konusuydu. İşin Japonlar açısından daha da sıkıcı yanı, Sovyetler'in Japon tanklarını tuzağa düşürmek için dâhiyane bir biçimde basit çelik teller kullanarak onları uzun süre devre dışı bırakmasıydı – ancak düşmanını küçümsemediğinde ulaşılacak türden bir sorun çözücülük ortaya konmuştu. Ayrıca, Moğolistan'ın açık çayırlarının ve kumlu alçak tepelerinin mekanize savaşa çok uygun olduğu anlaşılıyordu (İspanya'nın şehirleşmiş bölgelerinde Sovyetler'in aldığı dersin tam tersi) ve Jukov savaşın tank, motorize piyade, top ve uçak unsurlarını koordine

152 Krasnov, *Neizvestnyi Zhukov*, s. 118-120.

153 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 252.

154 Efimenko vd., *Vooruzhennyi konflikt*, s. 319-320 (RGVA, f. 32113, op. 1, d. 670, l. 57-59). Jukov 20 Ağustos'ta harekete geçmesinin diğer bir sebebinin de Japonların 24 Ağustos'ta bir saldırı planladıklarını öğrenmesi olduğunu iddia ediyor ancak Japon kayıtlarında böyle bir plan yer almıyor. Coox, *Nomanhan*, s. 578-579.

155 Coox, *Nomonhan*, s. 582. Anlaşılan, Moğolistan'daki sınırlı Japon casus ağı bu kapsamlı hazırlığı gözden kaçırmış.

156 Grechko vd., *Istoriia vtoroi mirovoi voiny*, II, s. 217; Zhilin, *Pobeda na reke Khalkhin-gol*, s. 18; Khalkhin Gol, s. 71.

etmekte başarılı oldu. Strateji, taktik ve liderlik konusunda sergilenen çokyönlülük Japonları da şaşırttı. Sovyetler'in binlerce ton mühimmat, yiyecek ve yakıtı ilkel karayolları üzerinden nakletmesi de olağanüstüydü – Trans-Baykal askerî bölgesinden günde 1.300 kamyonun üstünde nakliyat yapıldı.[157] Japon askerleri, su bile olmaksızın, gece çiyini havlularına emdirip onu emiyorlardı.[158]

Japonların savaşçı "ruh" kültü, kuvvetlerin parça parça dahil edilmesi, acınası kara desteği, yetersiz silahlar ve zayıf lojistik ile birlikte daha üstün ateş gücü karşısında dahi teslim olmama doktrini felakete yol açacaktı.[159] Stalin düşmanları karşısında her zaman şanslıydı – Troçki-Zinovyev-Kamenev-Buhkarin ve şimdi de Kwantung Ordusu. Hiç karşılaşmadığı Jukov da despot için bir şanstı. Operasyonel ustalığıyla Japonların seyyar savaştaki deneyimsizliğini de teşhir eden Jukov özgüveni yüksek bir komutanlık sergilemişti. Halha Irmağı'ndaki bir başarısızlık elbette Jukov için NKVD hücrelerinde ölüm anlamına gelebilirdi.[160] Ancak bu zaten tüm Sovyet komutanları için geçerliydi. Jukov büyük bir sorumluluk ve risk alma konusunda istekli davranmıştı. Kararlıydı, gerçekçiydi ve hatta merhametsizdi – tıpkı Stalin gibi. Ağır silahlarla saldırının üçüncü gününde, Japonlar stratejik bir tepeye mevzilenmeyi başararak Sovyetler'e çok sayıda kayıp verdirdikten sonra, Stern birlikleri yeniden bir araya getirmek için birkaç gün ara vermesini önerdiğinde Jukov bu düşünceyi sert bir dille reddetmişti.[161]

Ertesi gün, 24 Ağustos 1939'da Ribbentrop Moskova'dan ayrıldığı sırada, Japonlar güpegündüz umutsuz bir cephe saldırısına giriştiler bir ön keşif, savunmayı kırmaya yönelik top atışı veya hava saldırısı yapmamışlardı. Bu, tam anlamıyla bir intihar dalgasının ilk adımıydı. Japon komutanlar askerlerine ele geçirilmektense kendi canlarına kıyma emri vermişlerdi. Bir hafta içinde, 28 Ağustos'ta Jukov'un Voroşilov'a çektiği telgrafta, "Moğolistan Halk Cumhuriyeti sınırını ihlal eden Japon-Mançuryalı askerler... tümüyle kuşatılmış ve yok edilmiştir," deniliyordu.[162]

---

157 *Vorozheikin, Istrebiteli*, s. 224.

158 Her iki taraf da Moğol askerlerini savaşmaya zorluyordu ancak söylendiğine göre, Japon tarafındakiler savaşmayı reddetmiş ya da Sovyet tarafına geçmişlerdi. Dylykov, *Demoktraicheskoe dvizhenie mongol'skogo naroda*, s. 39-40.

159 Coox, *Nomonhan*. Aynı zamanda Japon stratejisine yönelik yakıcı eleştiriye de bakılmalıdır: *Wilson, When Tigers Fight*.

160 Erickson, *Soviet High Command*, s. 522.

161 Krasnov, *Neizvestnyi Zhukov*, s. 136-137.

162 Voroşilov, Jukov'un telgrafını Stalin'e bir notla birlikte iletti: "Tahmin edileceği gibi, kuşatılan bir tugay yok, düşman ana kuvvetlerini zamanında çekmiş olabilir ya da daha büyük ihtimal, uzun süredir burada büyük bir askerî birlik yoktu. Bunun yerine, özel olarak hazırlanmış bir garnizon vardı ve tümüyle yok edildi." İki bin Japon savaş esiri için Verkhne-Udinsk'te bir toplama kampı hazırlanmıştı ancak sadece yüz asker ele geçirilmişti ve onlar da Çita Hapishanesi'ne gönderildiler. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestevennaia*, XVIII (VII/i), s. 127 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1225, l. 162), 139 (TsKhIK, f. 1t/p, op. 1, d. 5, l. 93-94). Aynı zamanda bkz. Krasnov, *Neizvestnyi Zhukov*, s. 137.

Japonya'nın kaybı 18 bindi (8 bin ölü, 8.800 yaralı, 1.200 hasta) ancak muzaffer Kızıl Ordu'nun kaybı daha da fazlaydı – 9.703 ölü, 15.952 yaralı ve bu rakam toplam sevkiyatın %40'ıydı.[163] Sonuçta tüm Halha Nehri, maliyeti göz ardı edilen teknolojik kaba kuvvetle Japonlardan temizlendi. Otuz dokuz yaşındaki Stern, kıdemli komutan ve Merkez Komite üyesi sıfatıyla, yeni "Sovyetler Birliği Kahramanları" listesinin başındaki yerini aldı. Kırk üç yaşındaki Jukov, kahramanlık belgesinde, "eğilmez bir irade gücüne ve sınırsız cesarete sahip harika bir örgütçü" addediliyordu.[164] Bu metne, terör dönemindeki çirkin ithamlar konusunda adını temize çıkararak Stalin'in beğenisini kazanmak için yanıp tutuştuğu da eklenebilirdi.[165]

Şok dalgaları

Jukov'un beceriksizce yönetilen Kwantung Ordusu'nu hezimete uğratması, Japonların operasyonel belge ve kodlarından oluşan bir hazinenin ele geçirilmesini sağlamakla kalmamış, ününe de büyük bir darbe indirmişti.[166] Nüfuz sahibi *Asahi Shimbun* [gazetesi] "Sonuçlar bizi şaşkına çevirmişti," diye yazdı.[167] Stalin'in büyükelçisinden ve askerî istihbarat ajanı Sorge'den duyduğuna göre, Japonlar Hitler'in düşmanlarıyla yaptığı pakttan dolayı da şoka girmişlerdi.[168] Tokyo'da, rezil olan hükümet düştü. İmparatora yanlış bilgi veren ve koltuğunu kaybeden başbakan, Alman-Sovyet antlaşmasını "entrika ve aldatmaca" addediyordu.[169]

Ancak Sovyet Paktı ülke içinde de şok dalgaları yarattı. Bazı proleterler ant-

---

163 Coox, *Nomonhan*, s. 914; *Rossiia i SSSR v voinakh XX veka*, s. 177, 179; Goldman, *Nomonhan, 1939*, s. 101-153. Diğer rakamlar için bkz. Krivosheev, *Grif sekretnosti sniat'*, s. 77-85. Moğolistan'ın kayıp sayısı 556'ydı.

164 "Muzhestvo i geroizm", *Krasnaia zvezda*, 30 Ağustos 1939; Sokolov, *Georgii Zhukov*, s. 143.

165 Simonov, "Zmetki k biografii G. K. Zhukova", s. 54.

166 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 163-164 (RGVA, f. 37977, op. 1, d. 91, l. 32-33: 1 Eylül 1939). Eylül ayında Çu Enlay ele geçirilen bazı Japon ordusunun ele geçirilen bazı kodlarını Moskova'da Dimitrov'a teslim etti, o da Beria'ya iletti. Lebedeva ve Narinskii, *Komintern i Vtoraia mirovaia voina*, s. 99 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 316, l. 12: Stern'in notu, 15 Ağustos); Sergutov, "Organizatsionnye aspekty deiatel'nosti vneshnei razvedki", III, s. 241. "Japon ordusu için Nomonhan her tür itibarının gömüldüğü yer oldu." Coox, *Nomonhan*, s. 952; Ikuhiko, "Japanese-Soviet Confrontation", s. 157-178.

167 Coox, *Nomonhan*, 4 Ekim 1939, s. 1002; Coox, "The Lesser of Two Hells, Part 2", s. 108.

168 Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 100-103; Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 123 (TsAMO, f. 23, op. 22407, d. 2, l. 417).

169 Weizsäcker, *Memoirs*, s. 210; Craigie, *Behind the Japanese Mask*, s. 71; *DBFP*, 3. seri, IX, s. 495-497; Iklé, *German-Japanese Relations*, s. 135 (atıfta bulunduğu kaynak, *International Military Tribunal for the Far East, Documents Presented in Evidence*, belge 486: Ott'tan Weizsäcker'e, 25 Ağustos 1939); Presseisen, *Germany and Japan*, s. 218 (atıfta bulunduğu kaynak, belge 2735-A, 225, belge 3587); *DGFP*, seri D, VII, s. 259-260 (Ott'tan dışişleri bakanlığına, 24 Ağustos 1939). Tokyo'daki Sovyet askerî ataşesinin yardımcısı 26 Ağustos'ta Moskova'ya hızla rapor gönderdi: Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia oteechestvennaia*, XVIII (VII/i), s. 159 (TsAMO, f. 23, op. 22410, d. 2, l. 131-132).

laşma haberini duyduklarında gözyaşı döktüler.[170] İspanya İç Savaşı sayesinde sadece anti-kapitalizm değil (küresel ölçekte tasavvur edilen) anti-faşizm de komünist düşüncenin, Sovyet kimliğinin ve küresel sadakatin önemli dayanaklarından biri haline gelmişti. İspanya İç Savaşı gazileri, eğer SSCB Nazizm ile pakt imzalayacaksa neden savaştıklarını ve sayısız yoldaşlarını kaybettiklerini düşünüyordu. Hâlâ *İzvestiya* muhabiri olarak Paris'te bulunan Ehrenburg –sekiz ay boyunca– yemeden içmeden kesildiğini iddia etti.[171] Alman ordusuyla sözde bağlantıları gerekçesiyle, Tuhaçevski, diğer yüksek rütbeli Sovyet askerleri ve istihbarat ajanları öldürülürken, Boris Yefimov'un etkili karikatürlerinde, Troçki'yi Hitler'le kol kola dans ederken betimlemesi unutulacak gibi değildi. Troçki, Hitler'in sözde ajanları olarak "partiyi yok ettikten ve ordunun kafasını kopardıktan sonra," diye yazıyordu, "Stalin, şimdi açıkça Hitler'in asli ajanı olma rolü için adaylığa koşuyor."[172]

Stalin paktı onaylatmak üzere bir Merkez Komite genel kurulu düzenlemedi ya da basının, alışılageldiği üzere, fabrikalarda ve kolektif çiftliklerde olağan kitlesel destek açıklamaları yayımlanması için girişimde bulunmadı. Komintern'in ahlâki ve psikolojik bir darbeyi daha hazmetmesi gerekiyordu. İspanya Komünist Partisi'ne 1922 yılında on beş yaşındayken katılan ve bu uğurda beş yıldan fazla hapis yatan Jesus Hernández, "Bolşeviklerin Nazilerle gülümseyen fotoğraflarının yayımlanması ve Almanya ile SSCB'nin antlaşma imzaladığının ilan edilmesi bizi şaşkına çevirdi," diye yazmıştı.[173] Afallamış durumdaki Dimitrov, Batılı komünistlerin tepkilerini özetlediği bir raporu Stalin, Jdanov ve Molotov'a gönderirken, Moskova'nın tutumunu destekleyen her tür görüşü bir araya getirmeye çalışmıştı ancak aynı zamanda küresel ölçekte komünist par-

---

170 Robinson, *Black on Red*, s. 137. Sadık bir partili (sonradan iltica edecekti), "Hepimizi şaşkına çevirdi, afalladık ve inancımızı yitirip çöktük," diyordu. "Nazizm nefreti yıldan yıla kafamıza iyice kazınmıştı." Kravchenko, *I Choose Freedom*, s. 332-335. 1939 yılında otuz dört yaşında olan Kravchenko Batı Sibirya sanayi bölgesinde bir fabrika yönetiyordu.

171 Ehrenburg, *Liudi, gody, zhizn'*, II, s. 202. O sırada Sovyet Uzakdoğusu'nda olan Vsevolod Vişnevski de paktı radyodan duymuş ve aynı biçimde şaşkına dönmüştü. Uzakdoğu'ya merkezî gazeteler gecikmeli olarak geliyordu ve 23 Ağustos antlaşmasından sonra eline geçen 15-17 Ağustos tarihli gazeteler hâlâ "Yamyamlara" (Naziler) öfke kusuluyordu. Günlüğüne, "Faşizmin, saldırganlar blokunun kuramsal-felsefi ve siyasi genel değerlendirmesini ne yapacağız?" diye yazmıştı. Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 200 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 1038, op. 1, d. 2077, l. 39ob., 41).

172 *Biulleten' oppozitsii*, sayı 74, 1939, s. 4 (Trotsky, "Stalin's Capitulation", 11 Mart 1939), yeniden basım, Trotskii, *Portrety revoliutsionerov*, s. 147-149. Troçki Stalin'in korktuğunu da iddia ediyordu. Afinogenov'un eski oyunu *Korku*'dan esinlenerek "Stalin'in kendi politikasının şimdiki ana kaynağı kendi yarattığı korku karşısında korkmak," diye yazmıştı. "Stalin hiçbir zaman kitlelere güvenmedi; şimdi onlardan korkuyor." Trotskii, "Iosif Stalin: opyt kharakteristiki (22 Eylül 1939)", *Portrety revoliutsionerov*, s. 46-60 (s. 58'de).

173 Manuilsky Kuntsevo'daki Komintern konağında Hernandez'e açıklamaya çalışıyordu: "Her şeyle ilgileniliyor. Kaybedemeyiz!... Eğer kapitalistler birbirlerinin boğazını kesmek istiyorsa bu bizim için daha da iyi. Doğru zamanda, yorgun düşmeye başladıklarında şüphe yok ki her iki taraf da bizi davet edecek ve en uygunu hangisiyse onu seçeceğiz. Kaygılanmayın, herhangi bir kapitalist ülke için kestaneleri ateşin içinden alacak olan bizim ordumuz değil." Hernandez, *La grande trahison*, s. 206-207.

tileri bilgilendirirken yaşadığı "büyük zorluklar" konusunda kendisine yardım etmesi için Stalin tarafından kabul edilmeyi istiyordu.[174] Bu kabul, Molotov ve Jdanov'un da katılımıyla 7 Eylül'de Küçük Köşe'de gerçekleşti. Despot, "Dünyanın yeniden paylaşılması için, dünya egemenliği için –(sömürgeler, hammaddeler vb. açısından zengin ve yoksul olan)– iki kapitalist grup ülke arasında bir savaş sürüyor," diyerek memnuniyetini hissettiriyordu. "Aralarında sert bir savaşa tutuşarak birbirlerini zayıflatmalarında bizim açımızdan bir sakınca yok. En zengin kapitalist ülkelerin (özellikle de İngiltere'nin) gücünün Almanya sayesinde sarsılması çok iyi olur."[175]

Stalin ayrıca, "Kapitalist ülkelerin faşist ve demokratik olarak bölünmesi artık bir anlam ifade etmiyor," diye eklemişti. 1935 yılında faşizm, Nazi Almanyası kimliğiyle fiilen gelişme kaydederken, Komintern'in faşizme karşı "birleşik cephe" ilan etmesine Stalin izin vermişti fakat o zaman da bu bölünmenin onun için fazlaca anlamı olmamıştı: "Hitler, farkında olmadan ve istemeden, kapitalist sistemi sarsıyor ve zayıflatıyor," diyordu.[176]

Sovyet propagandası bir anda yön değiştirdi. Açıkça anti-faşist olan Sovyet filmlerinin yaklaşık yarısı (1928'den beri sadece on üç) 1938 sonu ve 1939 başında gösterime girmişti ve hepsi Almanya'yı saldırgan bir ülke olarak resmediyordu – hiçbirisi, Eisenstein'ın on yıldan fazla bir sürede tamamladığı yegâne film olan *Aleksandr Nevski*'den daha iyi değildi.[177] Müziği Prokofyev'e ait olan ve başrolde SSCB Halk Sanatçısı Nikolay Cherkasov'un oynadığı vatanseverlik destanında Töton Şövalyelerinin 13. yüzyılda Büyük Novgorod'u istila etmeleri, bir hain sayesinde Pskov'u ele geçirmeleri ve nihayet, sonuç alıcı "Buz Savaşı"nda [Peipus Gölü Savaşı] sıradan halkı düzene sokan Prens Aleksandr tarafından yenilgiye uğratılmaları etkileyici bir müzik eşliğinde tasvir ediliyordu. *Nevski* 1 Aralık 1938'de prömiyerini yaptı ve Nisan 1939'da Devlet Sinematografi Komitesi başkanı bu filmin 23 milyon kişi tarafından izlendiğini duyurdu.[178] Stalin

174 Lebedeva ve Narinskii, *Komintern i Vtoraia mirovaia voina*, s. 71-85 (RGASPI, f. 495, op. 73, d. 67, l. 44-59), 88 (op. 74, d. 517, l. 43); Dallin ve Firsov, *Dimitrov and Stalin*, s. 150; "Komintern i sovetsko-germanskii dogovor o nenapedenii", s. 206; Firsov, "Arkhivy Kominterna"; Firsov, "Komintern", s. 21-22. Paktla ilgili olarak *İzvestiya*'da başyazıyı yazmakla görevlendirilen Daniil Kraminov (d. 1910) ne yazacağını bilmiyordu. Editör Yakov Selikh'in danıştığı Voroşilov, nefes alacak bir alan yaratarak, paktı Almanya ile yapılan 1918 Brest-Litovsk Antlaşması ile kıyasladı. Selikh, daha 24 Ağustos'ta Ribbentrop'un metne Alman-Sovyet dostluğuna dair ifadeler koymayı teklif ettiğini ancak bunun Stalin tarafından reddedildiğini biliyordu. Selikh nelere kadeh kaldırıldığını ve karşılıklı olarak yapılan esprileri de biliyordu. Bu bilgiler Sovyet belgelerine hiç girmedi. Kraminov, *V orbite voiny*, s. 55.

175 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 7 Eylül 1939, s. 115-116. Yurtdışına dağıtılan yeni Komintern direktifi için bkz. Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 8 Eylül 1939, s. 117; Lebedeva ve Narinskii, *Komintern i Vtoraia mirovaia voina*, s. 88-90 (RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, l. 47-48); King ve Matthews, *About Turn*, s. 69-70. Daha fazla ayrıntı için bkz. Dallin ve Firsov, *Dimitrov and Stalin*, s. 154-163.

176 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 7 Eylül 1939, s. 115-116.

177 Esther Shub'a ait anti-faşist belgesel, *Ispaniya*, 20 Temmuz 1939'da galasını yaptı. Short ve Taylor, "Soviet Cinema."

178 Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 539. Aynı zamanda bkz. Luk'ianov, "Aleksandr Nevskii': na s"emakh filma"; S. M. Eisenstein, "Zametkie rezhissera", *Ogonek*, sayı 22, 1938, s. 19, 20-21;

senaryonun üzerine "Hiç de fena görünmüyor," diye yazmıştı ama paktın imzalanmasının ardından filmi gösterimden kaldırttı.[179]

Büyük terör dönemine anti-faşizm üzerinden mazeretler üretmiş birçok komünist ve yabancı taraftar artık dava ile bağlarını koparıyordu. 1930'lu yılların ikinci yarısında Moskova'da eğitim gören Alman komünist Wolfgang Leonhard, "Dünyadaki diğer herkesin, Sosyal Demokratların, liberallerin, muhafazakârların bir fikri var ama biz Marksist-Leninistlerin bilimsel dünya görüşü var," demişti. "Tüm milletler ve ülkeler için, dün, bugün, yarın bilmecesinin temel cevaplarını biliyoruz.[180] Ancak Nazilerle yapılan antlaşma Leonhard'ın şüphelerini berraklaştıracaktı: "Orta Avrupa'daki güçlü işçi hareketi enkaza döndü; Hitler'in tankları Avrupa'da egemenlik kurdu; Rus Devrimi sırasında Lenin'in yoldaşı olanlar ajan oldukları iddiasıyla öldürüldü; İspanya Cumhuriyeti Avrupa demokrasileri tarafından kaderine terk edildi, İspanya devrimci hareketi ise Sovyet ajanlar tarafından sırtından hançerlendi; nihayet, Stalin Hitler ile antlaşmaya vardı."[181] Sadık kalmayı sürdürmek isteyen çoğu insanın bunun için mücadele etmesi gerekiyordu. Hayatını tehlikeye atan görevler üstlenerek Moskova'dan Nazi Almanyası'na gizlice seyahat eden Alman komünist Ruth von Mayenburg, "Bu aslında utanç vericiydi, bu utanç duygusunu çok uzun süre atlatamadık," diyordu. "İnsanın bu vicdan azabı konusunda kendisini kandırabilmesi için Marksist emperyalizm ve uluslararası mücadele gibi diğer birçok kavramı devreye sokması gerekiyordu."[182]

Burada bir kez daha komünizmin olağanüstü gücünün özünü görüyoruz: Bu güç, inançlar ve bu inançların kişisel yaşamöykülerine kök salmasından kaynaklıydı ama aşırı kırılganlığı da aynı sebeptendi. Komünist dogma ile daha az meşgul olan sadık insanlar için pakt elbette incelikle işlenmiş büyük-güç fantezilerini kışkırtıyordu. Askerî Yazarlar Birliği Komisyonu başkanı, oyun yazarı Vişnevski, pakt haberini gazetede okuduktan sonra günlüğüne, "Muhtemelen son sözü söylemedik," diye yazmıştı. "Savaşa en son biz gireceğiz ve –büyük ihtimalle– Almanya'ya darbeyi biz indireceğiz." Üç gün sonra: "1) Zaman kazanıyoruz; ülkelerin askerî maharetlerini gerçek hayatta gözlemleyeceğiz; 2) İspanya ve Çin'den çok daha değerli bir deneyim kazanacağız." Paktı Japonya'ya

---

İzvestiya, 11 Kasım 1938. Ticari başarısıyla şaşkınlık yaşayan Eisenstein'ın filmle ilgili özeleştirisi için bkz. Eisenstein, *Film Sense*, s. 123-168. Yeni çekilmiş beş Alman-karşıtı film daha gösterimden kaldırıldı.

179 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 160, l. 1 (Dukelsky'e not). Komintern'den Dimitrov, Amerikalı komünistlerin lideri Earl Browder'ı eleştirdiği uzun telgrafta, "Şimdi mesele sadece faşizm değil ama aynı zamanda tüm kapitalist sistemin varlığı," diyordu ve bundan böyle yan yana gelen "demokratik" kapitalist ülkeler olmayacağını öne sürüyordu. "Bu savaş, tüm kapitalist sistemin omurgasını oluşturan zengin büyük güçlerle (İngiltere, Fransa, Birleşik Devletler) dezavantajlı ülkeler (Almanya, İtalya, Japonya) arasındaki savaşın devamıdır ve dünyayı yeniden paylaşmak için verdikleri mücadele ile kapitalist sistemin krizini derinleştirmekte ve keskinleştirmektedir" Lebedeva, *Komintern i Vtoraia mirovaia voina*, s. 132-136 (RGASPI, f. 495, op. 74, d. 469, l. 108-112).

180 Alıntılandığı kaynak, Hosking, *First Socialist Society*, s. 218-219.

181 Leonhard, *Betrayal*, s. 90.

182 Uttitz, *Zeugen der Revolution*, s. 134.

son darbeyi indirmek ve Fransa ile Britanya'dan avantajlı teklifler almak için kullanma olasılığından söz ediyor ve şu sonuca varıyordu: "Almanya'ya güvenilmez: Birçok antlaşmayı ihlal etti." Karpatlar'da ve Balkanlar'da, Karadeniz'de, Polonya'da, Çekoslovakya'da, Romanya'da Sovyet çıkarlarının genişlemesini öngörüyordu. "Oyunun nasıl sonuçlanacağını tahmin etmek imkânsız," diyordu. "Ancak bir şey net: Dünya yeniden şekillenecek... Bu, parti ve ülke tarihi açısından yeni bir aşama. SSCB aktif bir küresel politika izlemeye başladı."[183]

Beria, Gulag mahkûmlarına "faşistler" diye sataşmayı yasaklayarak, üzerine düşeni yaptı.[184] 31 Ağustos tarihli SSCB Yüksek Sovyeti'nde Molotov, "basit anti-faşist propagandaya kapılan ülkemizdeki dar görüşlü insanlar"dan dem vuruyordu. Yine de açık beyanatlarında, kafa karışıklığını ve dehşeti dolaylı olarak ifade ediyordu. "İnsanlar masum bir şekilde soruyor, Sovyetler Birliği faşist bir ülkeyle ilişkilerini geliştirmeye nasıl razı oldu?" Ne olursa olsun sinsilikten vazgeçemiyordu. "Eğer bu beyefendiler savaşa girmek için karşı konulmaz bir istek duyuyorlarsa," diyordu Molotov Britanyalılardan ve Fransızlardan söz ederken, "bırakalım Sovyetler Birliği olmadan kendi başlarına savaşsınlar. (Alkışlar, kahkahalar.)" Sonra da ekliyordu: "Hiçbir zaman Büyük Britanya, Fransa ya da başka bir ülkeyle eşit derecede avantajlı ekonomik antlaşmalarımız olmadı."[185] Yüksek Sovyet, paktı oybirliğiyle "onayladı." Ancak, Alman Büyükelçi Schulenburg Berlin'e gönderdiği 6 Eylül tarihli raporunda,

---

183 Vishnevskii, "'Sami peredem v napadenie'", s. 104-105: 28, 31 Ağustos ve 1 Eylül 1939.

184 Goebbels'in Propaganda Bakanlığı bünyesinde bulunan ve "Almanya liderliğinde bir anti-Bolşevik dünya hareketi" yaratmayı amaçlayan Anti-Komintern bürosu, paktın imzalanmasıyla kapatıldı fakat Nazi rejiminin Alman ırksal üstünlüğüne dayalı kimliği ve "Yahudi-Bolşevizmi" karşıtı mücadelesi sürüyordu. Waddington, "Anti-Komintern", s. 576, atıfta bulunduğu kaynak, NA, GFM34/1265: Goebbels genelgesi, 8 Aralık 1936. Aynı zamanda bkz. Waddington, *Hitler's Crusade*.

185 *Pravda*, 1 Eylül 1939; Naumov, *1941 god*, II, s. 581-583 (s. 582'de); *Mirovoe khoziaistvo i miroavaia politika*, sayı 9, 1939), s. 3; Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, s. 363-371. Paktla bağlantılı olarak, Sovyetler çelişkili ifadeler kullanıyor, Stalin'in Batı ile bir antlaşma isteyip istemediğine dair araştırmacıların zıt alıntılarla karşıt görüşler savunmalarına izin veriyordu. Mesela Voroşilov Sovyet basını aracılığıyla "İngiltere ve Fransa'yla askerî müzakereler, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzalaması nedeniyle kesilmedi. Tam tersine, Sovyetler Birliği Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzaladı çünkü diğer başka nedenlerin yanı sıra, Fransa ve İngiltere ile askerî müzakereler aşılması güç farklılıklar nedeniyle çıkmaza sürüklendi," diyordu. (Bu farklılıklar, saldırganlık halinde SSCB'ye Almanya'ya transit geçiş güvencesi verilememesiyle sonuçlandı, diyordu.) Ancak Stalin, Almanlara "Sovyet hükümetinin" –yani kendisinin– "hiçbir zaman İngiltere'ye sempati duymadığını" söylüyordu. Stalin, Dimitrov'a, "Demokratik diye adlandırılan ülkelerle antlaşma yapmayı tercih ettik ve bu nedenle müzakereler yürüttük. Ancak İngilizler ve Fransızlar hiçbir karşılık ödemeden bizi ırgat olarak kullanmak istedi! Biz, elbette ırgatlığı kabul etmeyiz, hele ki karşılığını almadan," demişti. Elbette paktla ilgili bu sözler kararlı anti-faşist Dimitrov'un duymak isteyeceği sözlerdi. *Izvestiia*, 27 Ağustos 1939 ve *Pravda*, 27 Ağustos 1939, Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, IV, s. 444-445; Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, s. 361-362; *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 606-617 (s. 609'da, Schulenburg belgeleri); Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 7 Eylül 1939, s. 115-116. Aynı zamanda bkz. Nekrich, *Pariahs*, s. 137; Roberts, "Pact with Nazi Germany", s. 94-95; Fischer, *Life and Death of Stalin*, s. 162.

"Almanya'ya karşı onca yıldır dillendirilen güvensizlik, [son zamanlarda] parti ve fabrika toplantılarında sürdürülen etkili karşı-propagandaya rağmen, o kadar da çabuk yok olmayacaktır," derken haklıydı.[186]

Sadık Naziler arasında yaşanan şok ve tiksinti Komintern'de yaşanandan daha az değildi. Hitler'in anti-Bolşevizm ve anti-semitizm konularındaki önemli akıl hocalarından olan Alfred Rosenberg çaresizlik içinde, "Yirmi yılını doldurmuş mücadelemiz açısından, ahlâken bu bir saygı kaybı," diyor ve ihanet için Ribbentrop'u suçluyordu. Hitler, yaşadığı endişeyi dile getiren fotoğrafçısı Hoffman'ı, "Benim parti üyelerim beni tanıyor ve bana güveniyor," diyerek yatıştırdı fakat Nazi Partisi'nin Münih karargâhı Kahverengi Ev'in ön bahçesi, hüsrana uğrayanların fırlatıp attığı bayrak ve rozetlerle doluydu.[187] Moskova'daki Alman askerî ataşe Ernst Köstring'in, genelkurmay dış ilişkiler şubesini ziyaret ederek pakt konusunda Kızıl Ordu'yu tebrik etmesi bu durumla tezat oluşturuyordu. Kremlin müzakerelerine katılmamıştı ancak şimdi Sovyet-Alman Paktı'nı daha beş yıl önce önerdiğini ve –tüm parsayı toplayan– Ribbentrop'un "büyük bir kişilik olan yoldaş Stalin ile tanışana kadar" böyle bir paktın başarısından şüphe duyduğunu iddia ediyordu.[188]

Stratejik seçimler

Batı'da pakt sarsıcı bir bomba gibi patladı. Britanya dışişleri sözcüsü, kısa bir süre sonra, "Tüm -izmler artık geçmişte kaldı," diye zekice alay ediyordu. Chamberlain sinirli bir dille kız kardeşi Hilda'ya yazdığı mektupta (27 Ağustos) "Rus ihaneti"nden söz ediyordu.[189] Amiral Drax da sürdürdüğü müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanmasını Sovyetler'in artniyetine bağlıyor ve Moskova'yı, sadece Hitler'le daha iyi bir antlaşma yapabilmek için Britanya ve Fransa ile görüşmekle suçluyordu. Bu Britanya kanadından gelen ağır bir eleştiriydi. Yine de Drax kısmen haklıydı: Stalin, Doğu Avrupa'da etki alanı kazanmak üzere etkili bir açık artırma sahnelemişti. Bu açık artırmada Britanya bir teklifte bulunmamıştı. Stalin'in asıl tercihi ne olursa olsun, Hitler sadece daha iyi bir teklif sunmamıştı, yegâne teklif onunkiydi. Vaucluse Boğası olarak bilinen Daladier, General Doumenc'e, "ne pahasına olursa olsun bir antlaşmaya varın" talimatı vermişti fakat demokratik Britanya ile ipleri koparmaya varacak kadar cüretkâr bir Fransız girişimi demokratik olmayan Sovyetler Birliği ile ikili bir askerî ittifak

186 Fel'shtinskii, *Oglasheniiu podlezhit*, s. 92.

187 Seraphim, *Das politische Tagebuch Rosenbergs*, 22 Ağustos 1939, s. 89-90; *Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*, VI, s. 985-988; Hoffman, *Hitler Was My Friend*, s. 103.

188 D'iakov ve Bushueva, *Fashistskii mech kovalsia v SSSR*, s. 364-365 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1237, l. 413). Mayski paktı duyduğunda şok geçirmişti: "Politikamızda keskin bir dönüş söz konusu ve bunun anlam ve sonuçlarını şu anda net olarak göremiyorum" (24 Ağustos 1939). *DVP SSSR*, XXII/i, s. 647 (AVP RF, f. 017a, op. 1, pap. 1, d. 6, l. 223: 24 Ağustos 1939); Maiskii, *Dnevnik diplomata*, I, s. 441.

189 Neilson, *Britain, Soviet Russia*, s. 314 (atıfta bulunduğu kaynak, Chamberlain Belgeleri, NC 18/1/1115).

sağlar mıydı bilinmez.[190] Sonuçta Fransa Britanya'ya göbekten bağlı kalmaya devam etti ve Britanya'yı yerinden oynatmak mümkün değildi.[191]

Chamberlain Nazilerin daha fazla saldırganlık yapmasına engel olmak istiyordu ancak, her türlü şartı göz önüne alarak, Hitler'le uzlaşma politikasına sımsıkı sarıldı. Kibirli, fazla özgüvenli ve inatçı Britanya başbakanını itham etmek zor değil.[192] Ancak Chamberlain'in savaştan kaçınma ve imparatorluğu koruma hedefi yaygın olarak paylaşılıyordu.[193] Ayrıca, her ne kadar Stalin bir antlaşma *teklif etmiş* olsa da, tam anlamıyla güven telkin etmiyordu. Aslında, kendisini (o zaman ve sonradan) eleştirenlerden farklı olarak, Chamberlain Sovyetler Birliği'nin korkunç bir bela olduğunu anlamış, kız kardeşine "Bizim özgürlük düşüncelerimizle hiçbir bağlantısı olmadığını düşündüğüm [Sovyetler Birliği'nin] hareketlerine güvenmiyorum," diye yazmıştı.[194] Başbakanın en korkunç kâbusunun temelleri sağlamdı: Eğer Britanya Hitler'i alt etmek için Sovyetler Birliği'nden yardım isterse Sovyetler Birliği avantaj sağlayacak ve komünizm Avrupa'nın kalbini ele geçirecekti.[195]

Elbette Chamberlain Avusturya ve Çekoslovakya'nın işgalinden önce, Wehrmacht zayıf olduğu sırada Hitler'in karşısına dikilseydi başbakanın Kızıl Ordu'ya bel bağlamasına gerek olmayabilirdi (Almanya'yı, bir Britanya-Sovyet birleşik direnişiyle tehdit etmekle yetinmek yerine) fakat bu silahlı eylemler öncesinde çok az kişi Hitler'in gerçek yüzünü görebilmişti. Chamberlain, karşı karşıya olduğu gerçek ikileme katkıda bulunsa da yaratıcısı değildi: Ya Avrupa'nın tümünde egemenlik kurma arzusu duymadığını iddia eden Hitler'le beraber çalışılacaktı ya da Stalin'in –eğer imkân tanınırsa– Orta Avrupa'ya sarkma hevesine hizmet edecekti.

Geleneksel bir muhafazakâr olarak Chamberlain Nazizmden nefret ediyordu ve özel konuşmalarında Hitler'i, "tanıdığım en karanlık şeytan" sözleriyle değer-

190 Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 147.

191 Bell, *France and Britain*, s. 224-225; Adamthwaite, *France*, s. 49-50. 1939 yılı sonuna doğru Fransa'da bir Politbüro toplantısına ait olduğu iddia edilen ve Stalin'i yoldan çıkmış biri olarak betimleyen sahte bir "tutanak" yayımlandı. Amaç Stalin'i Hitler'in gözünde itibarsızlaştırmak ve Fransa Komünist Partisi'ni hain olarak göstermekti. Sluch, "Rech' Stalina", s. 113-139.

192 Chamberlain'e böylesi tek taraflı bir bakış, daha önce tavizden yana olan dışişleri yetkilisi, sonranın biliminsanı E. H. Carr'da da görülür: *German-Soviet Relations*, s. 135-136. Carr'ın 1919 sonrası uluslararası ilişkiler tarihi üzerine etkili kitabı, "Britanya üstünlüğünün idame ettirilmesinin bir insanlık görevi olduğu anlayışıyla" alay ediyordu. Temmuz 1939'da matbaaya gönderdiği metin eylülde basıldı; bu sırada Nazizm ve komünizm el birliği ile Polonya'yı yok ediyordu. Carr, *The Twenty Years' Crisis*, s. 72.

193 Her ne kadar kendi çıkarını gözetiyor olsa da Chamberlain'in bu önceliğinin stratejik bir boyutu vardı: İki savaş arası dönemde cumhuriyetin ve Milletler Topluluğu'nun [imparatorluk] korunmasında Britanya'nın sergilediği başarı, Mihver Devletlerine karşı Müttefik zaferi üzerinde son derece önemli olacaktı. Clayton, *British Empire as Superpower*, s. 517.

194 Neville Chamberlain Belgeleri, Birmingham Üniversite Kütüphanesi, 18/1/1091 (Chamberlain'den Ida'ya, 26 Mart 1939).

195 Eden'e göre Chamberlain, İspanya İç Savaşı üzerinden "Komünizmin Batı Avrupa'ya pençesini geçirmesinden" korkmuştu. Smyth, "Soviet Policy", s. 105. Bazılarının iddiası şu yöndeydi: Chamberlain'in İkinci Dünya Savaşı ölçeğinde bir savaşı engelleyebilecek olsaydı, Sovyetler'in Orta Avrupa'ya yayılmasını kabul etmesi gerekirdi. Shaw, *British Political Elite*.

lendiriyordu.[196] Ancak başbakan, Stalin ile ittifak yapma konusunda gönülsüz olduğundan, tek sonuç sadece seçenekleri ciddi anlamda azaltan Münih fiyaskosu değil ama aynı zamanda Polonya'ya verilen ikiyüzlü güvence, eğer Almanlar tek çatı altında toplanırsa Hitler'in sakinleşebileceğine veya maceracılığının sosyoekonomik maliyetinden kaygı duyan Almanlar tarafından alaşağı edilebileceğine dair düşünceler ve hatta tüm bunların dışında, Almanya'nın tehlike arz eden komünistler karşısında bir siper teşkil edebileceğine dair hüsnükuruntuydu.[197] Kuruntudan ibaret bu düşüncelere yönelmek bakımından Chamberlain pek de yalnız sayılmazdı. Moskova'daki Amerikalı dış istihbarat görevlisi George Kennan, Hitler konusunda tam olarak aynı görüşü dile getiriyordu –tek isteği tüm Almanları bir araya getirmekti– ve karşısına da tam olarak aynı tehdidi, daha tehlikeli addettiği komünizmi koyuyordu.[198] Kennan da yanılıyordu. Hitler en az Stalin kadar büyük bir tehditti. 1939 yılına kadar Stalin açık ara daha fazla insan katletmişti ve komünizmin açıkça ortaya koyduğu küresel hedefleri vardı, parti üyeleri ve tüm önemli ülkelerdeki taraftarları da aynı hedefler konusunda netti ancak Stalin, Hitler'e kıyasla, caydırıcılığa karşı daha duyarlıydı.

Stalin'in ülke içinde yarattığı dehşete ve Komintern'in her ne kadar çoğu durumda acınası olsa da vicdansız yurtdışı entrikalarına rağmen, Avrupa'da egemenlik peşinde koşan asıl silahlı, yayılmacı güç Nazi Almanyası'ydı (ve Asya'da da Japonya). Hitler'in Versay revizyonizminin sonu yoktu; Stalin başkalarının sunacağı fırsatlarla sınırlıydı. Chamberlain'in bununla bağlantılı olan önyargılı son ve ilintili hatası kafası koparılmış olan Kızıl Ordu'nun zaten hiçbir şekilde savaşamayacağına inanıyor olmasıydı.[199] Kızıl Ordu elbette savaşıyordu ve 1939'da Sovyetler'in Britanya ve Fransa ile müzakereleri boyunca Japonya'ya karşı ataklığını göstermişti.

Stalin'i hem dahil etmek ve hem de baskı altında tutmak için bir yol bulmak kolay iş değildi ama iki kötü seçeneğin stratejik olanıydı, zira eğer Nazi lider reddedilen Stalin ile kendisi uzlaşmayı başarırsa Hitler'in azgın revizyonizmi büyük bir güç kazanacaktı. Bu konuda da Chamberlain ve Britanyalı muktedirlerin büyük bölümü kendilerinden son derece emin görünüyordu.[200] Sovyet-

196 Overy, *1939: Countdown*, s. 15 (atıfta bulunduğu kaynak, Magdalene College, Cambridge, Inge belgeleri, cilt 36, günlük 1938-1939, 16 Mart 1939).

197 O dönemde ve daha sonrasında bazı Britanyalılar Hitler için mazeret üretmede Chamberlain'den daha ileri gittiler. A. J. P. Taylor, Hitler "Almanya'yı Avrupa'da ve belki de bir ölçüye kadar dünyada egemen güç haline getirmek istiyor. Diğer güçler de benzer hedefler kovaladı ve kovalıyor... Uluslararası ilişkiler açısından Hitler'in bir yanlışı yok, Alman olması dışında" gibi yüz kızartıcı ifadeler kullanmıştı. Taylor, *Origins*, s. 293.

198 1935 yılında Kennan, Hitler'in Sovyetler Birliği'ne yayılmak istediği düşüncesini, "Hayal gücünün aşırı derecede zorlanması" addetmişti. George Kennan, "The War Problem of the Soviet Union", George F. Kennan Belgeleri, Kutu 1, Mudd Kütüphanesi, Princeton Üniversitesi, Hochman, *Failure of Collective Security*, s. 178. Geriye doğru baktığında Kennan Hitler'i ve Nazi tehdidini yanlış değerlendirdiğini kabul edecekti. Kennan, *Memoirs, 1925-1950*, s. 70-73.

199 Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 206-207 (mektup 26 Mart 1939 tarihliydi).

200 Diğer taraftan, Britanya'nın Almanya büyükelçisi, Stalin'in de okuduğu 1935'e ait yıllık raporunda, "Hitler'den Sovyetler Birliği için güvence istemek kiliseden şeytana taahhütte bulunmasını istemekle eşanlamlıdır," diyordu. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 234-235 (TsA FSB, f.

ler'in Avrupa'daki üst düzey istihbarat görevlisi, sığınmacı Krivitsky 1938 yılında Stalin'in bir Sovyet-Alman yakınlaşması için yoğun çaba harcadığı konusunda MI5'i uyarmıştı. Ek olarak, bir süre Göring'in askerî yardımcılığını yapan ve Hitler'le bağlantısı da olan General Karl Bodenschatz, gizli Nazi-Sovyet görüşmelerinden Londra'yı haberdar etmişti. Dışişleri Bakanı Halifax –komünizm dostu sayılmazdı– 3 Mayıs 1939 gibi erken bir tarihte, Stalin ile Hitler'in antlaşmaya varabileceklerini Chamberlain ve kabineye bildirmişti. Ancak 19 Temmuz tarihli kabine toplantısında, tutanaklara göre, "Başbakan Rusya ve Almanya arasında gerçek bir ittifakın mümkün olduğuna inanmadığını" söylemişti.[201] Bu noktada dahi Britanya hükümeti için hâlâ zaman vardı. Hitler'in Stalin'e yakınlaşmak için kararlı bir adım atması, Polonya'yı yok etmesine birkaç hafta kalana, yani temmuz sonu/ağustos başına kadar söz konusu olmamıştı.[202]

Daha fazla sürpriz

Hitler'in aldığı kararlar, ancak geriye dönük bakıldığında çizgisel olarak görülebilir. O bir kumarbazdı ama aynı zamanda kararsızdı. Anlaşılan, Stalin ile imzalanacak paktın Britanya ve Fransa'ya Polonya konusunda geri adım attıracağını varsaymıştı ve bu sav Londra ve Paris'ten gelen ikna edici ve hoşa giden Alman raporlarına benzer şekilde Ribbentrop tarafından da yineleniyordu. Almanya'nın Londra Büyükelçisi Dirksen ağız değiştirdiğinde, raporlarının Hitler'e ulaştırılması son buldu.[203] Hitler'e duymak istemediği türden bilgilerin herhangi biri tarafından iletilip iletilmediğinin bilinmesi mümkün değildir.[204] "Sokaklardaki insanlar," diyordu 24 Ağustos 1939'da Berlin'de günlüğüne düştüğü notta William Shirer, "Hitler'in bir kez daha savaşsız başaracağına hâlâ güveniyorlar."[205] Ancak pakt duyurulduktan sonra Britanya ve Fransa hükümetleri Polonya'ya taahhütlerine bağlı kalacaklarını yeniden ilan ederken, kendi açılarından, bu yinelenen vaatlerin Hitler'i geri adım atmaya zorlayacağını ve böylelikle savaş ihtimalinin bertaraf edilebileceğini umuyorlardı.[206] Oysa Hitler hiç tereddüt etmedi.

Hitler –korkutarak ya da aldatarak Britanya'yı Polonya'yı savunmaktan caydırabileceği ve bir pan-Avrupa savaşını engelleyebileceği umudunu hâlâ koruyordu– Ribbentrop'un tavsiyesine kulak verdi ve bir kez daha Britanya Büyükelçisi Henderson'u Şansölyelik makamına çağırdı. 25 Ağustos tarihinde saat 13.00'te başlayan ve bir saat süren toplantıda Hitler, Chamberlain'in yakın zamanda par-

3, op. 2, d. 315, l. 136).

201 Aster, *1939*, s. 281.

202 Roberts, *Holy Fox*, s. 157.

203 *Documents and Materials Relating to the Eve of the Second World War*, s. 190-191 (von Dirksen raporu, Eylül 1939).

204 Overy, "Strategic Intelligence", s. 455.

205 Shirer, *Berlin Diary*, s. 148.

206 Overy, *1939: Countdown*, s. 11, 34.

lamentoda Polonya'ya verilen Britanya güvencesini yinelemesini kınadı ancak aynı zamanda, acil Polonya sorununu "çözdükten" *hemen sonra,* Britanya İmparatorluğu'nun mevcudiyetini sürdürmesinin Alman askerlerince güvence altına alınması için "geniş kapsamlı bir teklifte" bulunmaya hazır olduğunu da dile getirdi. Hitler bunun "son teklifi" olduğunu söylüyordu. Emrine bir uçak tahsis ederek Henderson'un derhal Londra'ya uçmasını önerdi. Führer her zaman Britanya İmparatorluğu ve gücüne karşı kıskançlık beslemişti ve belli bir tür pazarlığa yine de açık olmuştu ancak bunun şartı kıta üzerindeki egemenliğine Britanya'nın mutlak rızasıydı.[207] Henderson, herhangi bir ikili antlaşma yapılması için Almanya'nın Polonya ile olan sorunlarının müzakere yoluyla sonuca bağlanmasında ısrar ediyordu ve Hitler bu tavize yanaşmadı. Henderson, "Şansölye büyük bir soğukkanlılık ve bariz bir samimiyetle konuştu," diyordu.[208]

Henderson Hitler'in tahsis ettiği uçakla ve onun "son teklifini" iletmek üzere ertesi gün, 26 Ağustos'ta Londra'ya hareket etti.[209] Hitler, büyükelçi Şansölyelikten çıktıktan dakikalar sonra 25 Ağustos saat 15.02'de, ertesi sabah gündoğumuyla birlikte Polonya'ya karşı askerî harekâtın başlaması için nihai talimatı verdi.[210] Ancak bundan dört buçuk saat sonra saldırı emrini geri çekti. Bu çılgınca çekilme emri, çoktan Berlin'in güneyindeki komuta merkezinde yerini almış olan Genelkurmay Başkanı Halder'e gönderildi.[211] Cephe hatlarındaki Alman askerleri, durmaları söylendiğinde "Hitler'in gözü korktu" diye düşündüler.[212]

Hitler'e bir zamanlar karşı çıkan yegâne lider olan Duçe yine sahnedeydi.

Mussolini kendi hükümetinden hiç kimseye danışmadan Almanya ile Çelik Antlaşması'nı imzalamıştı, dolayısıyla savaş konusunda başı belada olan İtalya'ydı. Şimdi, Polonya için savaşa destek sözü veriyordu fakat Mussolini, İtalya'nın, Fransa ve Britanya'ya karşı bir savaş için kaynağı olmadığını yazmıştı. Stalin ile yapılan antlaşmanın kendisine bildirilmediğine de değiniyordu. Hitler Roma'dan olumlu bir yanıt alacağından son derece emindi. İtalyan büyükelçi Mussolini'nin mektubunu Reich Şansölyeliğine getirdiğinde, Hitler'in savaş emri vermesinin üzerinden sadece bir saat geçmişti.[213] İtalya'nın itirazının Almanya'nın savaş planı üzerinde önemli bir etkisi yoktu ancak Fransa ve Britan-

207 Below, *At Hitler's Side*, s. 29; Hill, *Die Weizsäcker-Papiere*, 25 Ağustos 1939, s. 160.

208 Henderson, *Failure of a Mission*, s. 259.

209 *Documents Concerning German-Polish Relations*, s. 122-123; *DBFP*, 3. seri, VII, s. 230, 235, 239; Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, VII, 26 Ağustos 1939, s. 77; Domarus, *Hitler: Reden*, III, s. 1257.

210 Hofer, *Die Entstehung des Zweiten Weltkriegs*, s. 237, 274; Weinberg, *Foreign Policy*, II, s. 633-634; *Das Deutsche Reich unde der Zweite Weltkrieg*, II, s. 101-102.

211 Hartmann, *Halder*, s. 137.

212 Engelmann, *In Hitler's Germany*, s. 150. Son çekilme emrini tüm Alman birlikleri almamıştı ve bu da çok az yerde, tam olarak söylenecek olursa Slovak-Polonya sınırındaki Jablunkov Geçidi'nde çatışmanın durması anlamına geliyordu.

213 *I documenti diplomatici Italiani*, 8. seri, 13 cilt, Libreria dello Sstato, Roma, 1952, XIII, s. 164-165. *DGFP*, seri D, VII, s. 285-286 (Mussolini'den Hitler'e, 25 Ağustos 1939); Hill, *Die Weizsäcker-Papiere*, 25 Ağustos 1939, s. 160-161; Gibson, *Ciano Diaries*, 25 Ağustos 1939, s. 128-129; Ciano, *Diary*, s. 264-265.

ya'yı geri adım atmaya sevk edecek tehdidi ortadan kaldırıyordu ve bir ölçüde, Hitler'in prestijine zarar verebilirdi. Goebbels günlüğüne, "Führer tartıyor ve kafa yoruyor," diye yazmıştı. "Bu onun için ciddi bir darbe."[214] Tek tatsız haber Mussolini'ninki değildi. Fransa Büyükelçisi Coulondre de Şansölyeliğe çağrılmıştı ve Hitler'e, Polonyalıların Alman etnik kökenlilere karşı acımasızlığıyla ilgili Alman raporlarının abartılı olduğunu ve Fransa'nın Polonya'ya karşı yükümlülüklerini yerine getireceğini söyledi. Ayrıca, Ribbentrop, Britanya ve Polonya arasında çok yakında yeni bir karşılıklı yardım antlaşması imzalandığına dair Londra'dan haber aldığını rapor etmişti.[215]

O gün Şansölyelikte Göring savaş iptal mi edildi yoksa ertelendi mi diye sorduğunda, Hitler savaşın lokal hale getirilebilmesi için Batılı güçleri Polonya'dan koparma çabasını sürdüreceğinin sözünü vermişti.[216] Wehrmacht Başkomutanı General Walther von Brauchitsch, Hitler'in gerçekten ne yapacağını bilemediği tahmininde bulunuyordu.[217] Führer, yakın asker çevresinin, Alman halkının ve dünyanın gözü önünde böyle bir geri adımı gerçekten atabilir miydi? Muhtemelen müzakereler sonucu da ele geçirebileceği Polonya toprakları için bir dünya savaşı riskini göze alacak mıydı? Chamberlain, Polonyalılar açıkça reddederken bile Polonya topraklarını Almanya'ya teklif etmeyi sürdürüyordu. Ribbentrop, başbakanın taahhüdünden kurtulmanın yolunu aradığı kanısındaydı ve haklıydı.[218] Hitler savaşmakta direnseydi dahi, Danzig ve Polonya Koridoru ile ilgili Britanya'nın tekliflerini kabul ederek Polonya'nın bunu reddettiğini ortaya çıkarmak ve dolayısıyla Britanya'ya ve muhtemelen Fransa'ya Polonya için verdikleri "güvence"den vazgeçmeleri için sağlam bir bahane yaratmak çok daha stratejik bir anlayış olmaz mıydı?

Sonuçta büyük ölçüde yalnız kalan Polonya değil Almanya oldu. 26 Ağustos 1939'da Mussolini Berlin'e bir mesaj daha iletti: Eğer Almanya İtalya'ya, diğer birçok karşılanması imkânsız talebin yanı sıra, 7 milyon ton petrol, 6 milyon ton kömür ve 2 milyon ton çelik tedarik ederse, "derhal" devreye girecekti.[219] Hitler, Çin ile savaşında çamura saplanmış ve şimdi de SSCB ile girdiği sınır

214 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 215. İtalya daha 31 Mayıs 1939'da genel anlamda 1943'ten önce savaş için hazır olamayacağı konusunda Almanya'yı bilgilendirmişti. Haziran 1939'da Chamberlain İmparatorluk Savunma Komitesi'ne [CID], "İtalyanlar savaşa katılmamak için bahane arayacaklar," demişti. *DGFP*, seri D, VI, s. 617-620; Overy, "Strategic Intelligence", s. 470 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO CAB 2/8: CID toplantısı tutanakları, 22 Haziran 1939, 6).

215 Overy, *1939: Countdown*, s. 36 (atıfta bulunduğu kaynak, NA, PREM 1/331a: Strang'dan Cadogan'a, 26 Ağustos 1939, 1; Halifax Belgeleri, A4.4103/10 (i): Birger Dahlerus, 11; *Le Livre jaune francais: documents diplomatiques 1938-1939*, Paris, 1939, s. 312 (Coulondre'den Bonnet'e, 25 Ağustos 1939).

216 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 215; Hofer, *Die Entstehung des Zweiten Weltkriegs*, s. 276.

217 Engel, *Heeresadjutant bei Hitler*, s. 60 (27 ve 29 Ağustos 1939).

218 Cienciala, "Poland in British and French Policy", s. 215-216; *DGFP*, seri D, VII, s. 405-407 (Ribbentrop'tan Bernardo Attolico'ya, 29 Ağustos 1939). Birleşik Devletler Londra Büyükelçisi Joseph Kennedy, Chamberlain'in, Hitler'in talepleri karşısında Polonyalıların "sağduyulu" davranıp davranmayacağı konusunda tedirgin olduğunu rapor emişti. *FRUS, 1939*, I, s. 392 (Kennedy'nin telgrafı, 30 Ağustos 1939).

219 De Felice, *Mussolini*, II, s. 670.

savaşını kaybetmiş diğer anti-Komintern müttefiki Japonya'dan da bir şey bekleyemezdi. Ne İtalya'nın ne de Japonya'nın destek ve dayanışma sağlamaya gönüllü olduğu bu koşullarda, birdenbire Stalin ve "Yahudi-Bolşevikler" Führer'in yanında yer almıştı. Bu, hayal dahi edilemeyecek büyük bir stratejiydi.

Pakt imzalanırken Stalin, muziplik ederek "yeni anti-Kominternci Stalin'e" kadeh kaldırmayı önerdi (sonrada görünür bir biçimde Molotov'a göz kırptı). Ancak ayrılırken, büyük bir samimiyetle, Ribbentrop'a, "Sovyet hükümeti yeni paktı çok önemsiyor. Sovyetler Birliği adına ortağımıza asla ihanet etmeyeceğimizin sözünü verebiliriz," dedi.[220] *İşte* gerçek "çelik antlaşması" buydu.

Hitler savaş emirlerini tekrar devreye soktu. Düşünme sürecini takip etmek zordu. 29 Ağustos'ta Hitler Göring'e, "Hayatım boyunca," diyordu, "her zaman mümkün tüm riskleri aldım."[221] Aynı gün, kararlı bir tutum takınan Polonya, askerlerini ileri pozisyonlara sevk ederek genel seferberlik ilan etmek istedi. Nazilerin Fransa'ya ulaşacağı yol üstünde bulunan Belçika ve Hollanda, sırasıyla 23 ve 28 Ağustos'ta genel seferberlik ilan etmişlerdi ve kimse bu konuyu yeniden değerlendirmelerini talep etmemişti ancak Britanya ve Fransa, Varşova'dan seferberlik ilanını bekletmesini, böylelikle Nazilerin son anda olası bir geri adımı için imkân yaratılmasını ve ardından "müzakere" –eğer tehditlerden arınmış bir şekilde sürdürülebilirse– zemini oluşturulmasını istedi. Ancak Goebbels günlüğüne, "Führer İngiltere'nin hâlâ uzlaşmaz bir tutum içinde olduğunu düşünüyor. Gözümüzü kırpmamalıyız," diye yazmıştı.[222] 31 Ağustos'ta Hitler, Britanya ve imparatorluk coğrafyasına karşı kullanılmak üzere, yeni uzun menzilli "mucize bombardıman uçağı" (Ju 88) üretiminin iki katına çıkarılması talimatını verdi.

Aynı günün akşamı, önceden planlanmış bir Nazi provokasyonu Polonya'ya karşı bir savaş sebebi doğmasını sağladı: Polonya üniforması giymiş SS askerleri bir Alman sınır karakoluna ve bir Alman radyo istasyonuna saldırdılar, yedi kişi öldü (Sachsenhausen Toplama Kampı'ndan getirilen altı tutuklu ve Gestapo'nun getirdiği Polonya yanlısı bir Alman) ve kısa süre Lehçe yayın yapıldı.[223] 1 Eylül'de, gündoğumu öncesi başlayan ağır bombardımanın ardından 62 Wehrmacht tümeni –yaklaşık 1 milyon 500 bin asker– Polonya'ya girdi. Hitler'in o güne kadar attığı en riskli zar –Bismarck'ın deyimiyle "demir zar"– buydu.

---

220 Naumov, *1941 god,* II, s. 581 (Alman anlatımı); Chuev, *Molotov Remembers*, s. 12. Berlin'de kulaktan kulağa dolaşan "Stalin Anti-Komintern Paktı'na katılacak" esprisini Stalin'e ilk duyuran Ribbentrop oldu. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 75.

221 Hillgruber, *Die Zerstörung Europas*, s. 212. Bakara oyununa atfen kullanılan "*Va banque*" ifadesi (burada "tüm riskleri almak" olarak çevrilmiştir), oyunda kasanın elindekiyle eşit parayı bahse yatırmak anlamını taşır.

222 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, VII, 31 Ağustos 1939, s. 85-86. 1 Eylül'de Hitler Dahlerus'a karşı, eğer zorunda kalırsa Britanya ile on yıl boyunca savaşmaya hazır olduğu yönünde bir nakarat tutturmuştu. Dahlerus, *Der letze Versuch*, s. 130-131. 28 Ağustos 1939'da Katowice'den Gleiwitz'e seyahat eden Britanyalı muhabir Clare Hollingworth, vadide saldırı hazırlığındaki yoğun Alman askerî hazırlığını gördü ve haberi patlattı. *Daily Telegraph,* 29 Ağustos 1939.

223 Dederichs, *Heydrich*, s. 89; Schellenberg, *Schellenberg Memoirs*, s. 68-70. Bombardıman uçağı ile ilgili olarak bkz. Homze, *Arming the Luftwaffe*, s. 231; Weinberg, *Foreign Policy,* II, s. 513-514.

Führer 1 Eylül'de Reichstag'da konuşma yapmak üzere saat 10.00'da Kroll Opera Binası'na geldi (Reichstag saat 03.00'de toplanmıştı). Konuşması ayakta alkışlandı. Britanya ve Fransa'nın o gün Berlin'de teslim edilen notalarında savaş tehdidi vardı – eğer Alman hükümeti askerlerini Polonya'dan çekmeye "razı" olmazsa ve müzakereye "hazır olduğunu açıklamazsa." 1 Eylül'de verdikleri notaların ültimatom olup olmadığı sorulduğunda açıkça olmadığını beyan ettiler.[224] Mussolini, kısmen zevahiri kurtarmak için, uluslararası bir konferans tertip edilmesi fikrini ortaya atarak yeniden devreye girdi ve bu daha önce Chamberlain tarafından zaten Hitler'e önerilmişti (Londra Roma ile temastaydı).[225] Fransızlar Paris'i ve sınır bölgelerini boşaltmak, olası hamlelerine karar vermek üzere zaman kazanmaya çalışırken, iki Batılı güç aynı zamanda askerî harekâtlarının eşgüdümünü sağlamak için de uğraşıyorlardı ve Britanya Parlamentosu'nda belirgin bir karmaşa ortaya çıkmıştı. Nihayet 3 Eylül'de, Hitler'in bir yandan barış yanlılarının kafasını karıştırıp diğer yandan askerî işgali hızlandırmasının ve Avam Kamarası'nın Chamberlain ve Halifax'a karşı şiddetli bir başkaldırı sergilemesinin ardından, önce Britanya ve sonra Fransa (Daladier) Almanya'ya savaş ilan etti. Hitler'in "şaşkına döndüğü" söyleniyordu.[226] Aslında, Britanya ve Fransa'nın savaş ilanına mecbur kalacağının farkındaydı. Ancak bu noktadan sonra geri adım atma şansı yoktu.[227] Almanya ve ırkının kaderi için, her halükârda, bir noktada Batı'nın mağlubiyete uğratılmasının kaçınılmaz olduğuna zaten karar vermişti.[228]

Nazilerin Çekoslovakya'yı işgal ederek Varşova'ya çok daha kolay ulaşma koşullarını yaratmasından sonra dahi, olası bir Alman saldırısına karşı Polonya'nın tam teşekküllü bir savaş planı hazırlayamamış olması akıl alır gibi değildi. Polonya'nın acil durum planı Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşı odağına almıştı. Polonya'nın çoğu askerî levazım üssü batı bölgelerindeydi.[229] Şimdi

224 *DBFP*, 3. Seri, VII, s. 501 (Halifax'dan Phipps'e, 1 Eylül 1939), doküman 504 (Henderson, 2 Eylül 1939).

225 *French Yellow Book*, s. 307 (Roma'daki François-Poncet'ten Bonnet'e, 31 Ağustos 1939).

226 Dietrich, *The Hitler I Knew*, s. 47; Schmidt, *Statist*, s. 464; Eberle ve Uhl, *Hitler Book*, s. 47-48.

227 22 Ağustos 1929'da, yüksek rütbeli askerlerle yaptığı konuşmada Hitler, ilk planına göre, öncelikli tercihin Batılı güçlere saldırmak olduğunu yineledi, bu sıralamadan neden vazgeçtiğini açıkladı, Batılı güçler harekete geçme kararlarına bağlı kalsalar dahi Polonya'yı vuracağını ilan etti ve tek kaygısının *köpoğlu köpek* [*schweinhund*] Chamberlain'in kendisini savaş konusunda kandırmanın bir yolunu bulması olduğunu söyleyerek bitirdi. Weinberg, *Foreign Policy*, II, s. 610-611, 643n80. Aynı zamanda bkz. Baumgart, "Zur Ansprache Hitlers"; Meyer, *Generalfeldmarschall Wilhelm Ritter von Leeb*, s. 184.

228 Polonya'nın yok edilmesi ve oradaki Alman kökenli azınlığın "özgürleştirilmesi" beklentisi, her ne kadar genel bir çatışmaya hazırlanmakla ilgili kaygıları olsa da rütbeli Wehrmacht personelini de ayartıyordu. Weinberg, *Foreign Policy*, II, s. 654; Tooze, *Wages of Destruction*, s. 321-322; Maiolo, "Armaments Competition", s. 286-307.

229 Batı Cephesi'yle ilgili Polonya'nın elinde sadece 1936 yılında yapılmış geçici bir çalışma vardı. Prazmowska, *Britain, Poland*, s. 90-92, atıfta bulunduğu kaynak, *Polskie Sily Zbrojne w drugiej wajnie swiatowej*, 3 cilt, Instytut Historyczny im. gen. Sikorskiego, Londra, 1951-1986, I/i, s.

Polonya, tutunabilecekleri şekilde Vistula'da derinlemesine bir savunma hattı oluşturmak yerine Polonya kuvvetlerini ileriye, Poznan'a sürdü ve bu kuvvetler kuşatılıp yok edildiler. Daha 3 Eylül'de kuzeydeki Wehrmacht birlikleri tüm Koridor'u katetmiş ve Alman Doğu Prusyası ile bağlantıyı sağlamıştı. Aynı gün, Ribbentrop Moskova'daki Schulenburg'a çektiği telgrafta, paktın karara bağladığı gibi, Sovyetler Birliği'nin "uygun zamanda" Polonya'da kendi etki alanını işgal etmesi için Moskova'ya uygun bir dille çağrı yapılmasını istiyor ve "Bu bize büyük bir rahatlama sağlayacaktır," diye de ekliyordu.[230] Şüphesiz ki amacı Wehrmacht'ın savaş girişimine destek sağlamak değil, SSCB ile Batılı güçler arasındaki ilişkileri onarılmaz biçimde yıpratmaktı. (Heydrich astlarına, "Sonra Britanya Rusya'ya da savaş ilan etmek zorunda kalacak," diyerek hevesini dile getiriyordu.) Molotov çekimserdi. Polonya'nın otuz dokuz tümeni ve on altı süvari tugayı ve yedekleri vardı. Hitler ise elli dört tümenini (o dönemde toplam seksen tümene sahipti) savaşa sürmüştü. Stalin Alman saldırısının ne ölçüde başarılı olacağını görmek için bekliyordu. Sonuçta, Luftwaffe küçük Polonya Hava Kuvvetleri kadar çok sayıda uçak kaybetti; buna ek olarak Luftwaffe tüm bomba stoklarını tüketmiş, Almanya'nın tank stokunun dörtte biri kullanılamaz hale gelmiş ya da imha edilmişti.[231]

Stalin, Britanya ve Fransa'nın ne tür somut askerî girişimlerde bulunacağını en az Polonya kadar merakla bekliyordu. Sonuçta bu girişimler minimumda kaldı (bu, Almanya'ya karşı SSCB'nin de Batılı güçlerle ittifaktan alabileceği desteğin bir göstergesiydi). Britanya sadece Almanya'ya yönelik bir blokaj oluşturdu ve Almanya'nın havaalanlarını bombalamaktan dahi kaçındı – Polonya'ya bu yönde açık bir taahhüdü olmasına rağmen. Hava saldırı planları, Luftwaffe'nin Britanya'ya misilleme yapmasına fırsat verebileceği korkusuyla sessizce terk edildi – ama Polonya bilgilendirilmedi. Benzer bir biçimde, Polonya'yla 19 Mayıs 1939'da imzaladığı protokolde Fransa hükümeti, savaş çıkması halinde on beş gün içinde Almanya'ya karşı askerî harekât başlatma taahhüdünde bulunmuştu ama daha sonra, Britanya ile istişare ederek, bunu yapmamaya karar verdi – Polonya yine haberdar edilmedi. Fransa'nın yüz on tümeni, belki de sadece on ikisi savaşacak durumdaki otuz tümen tarafından korunan Almanya'ya girmedi. Fransız harekâtı sadece Saarland'a yönelik küçük bir saldırı ile sınırlı kaldı. Oysa, özel bir konuşmasında Wehrmacht Genelkurmay Başkanı Halder, eğer hızlı hareket.ederlerse, Almanya sanayiinin kalbi olan Ruhr'un Fransızlar tarafından işgalini önlemesinin mümkün olmadığını söylemişti.[232] Fransızlar bunu yapmayıp olası bir Alman saldırısına karşı savunma

117-122, 209 (General Stachiewicz); Kirchmayer, *1939 i 1944 Kilka Zagadmien Polskich*, s. 46-49; Albay Jaklicz, Polonya Enstitüsü ve Sikorski Müzesi'nde bulunan daktilo edilmiş metin, Londra, s. 33, 121-122.

230 *DGFP*, seri D, VII, s. 540-541; *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 600; Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 86, 90.

231 Zaloga ve Madej, *Polish Campaign*, s. 145-149; Tooze, *Wages of Destruction*, s. 304-329.

232 Cienciala, "Poland in British and French Policy in 1939"; May, *Strange Victory*, s. 93; Frieser, *Blitzkrieg Legend*, s. 18. 5 Eylül'de Halder Polonya günlüğüne şu notu düştü: "Düşman fiilen

pozisyonu alınca Polonya savaşta tek başına kaldı.[233] Polonya hükümeti moral bozucu bir hamleyle, 5 Eylül'den başlayarak düzensiz bir biçimde, güneydoğu yönünde Romanya sınırına doğru adım adım ilerleyerek Varşova'yı terk etmeye başladı – planları, gerekmesi durumunda batıya ilerlemek ve batının askerî gücünü arkalarına alarak geri gelmekti.

Stalin, daha savaş başlamadan Fransızların ve Britanyalıların askerî anlamda Polonya'yı fiilen terk edeceğini kesin olarak bilmiyordu. Kendisi de Nazi tuzağına düşmemek için son derece temkinliydi. 3 Eylül'de, Ribbentrop'un Sovyetler'in Polonya planlarını soruşturması için Moskova'daki Schulenburg'u görevlendirdiği gün, tekstil enstitüsü eski başkanı ve Stalin'in en son Berlin Büyükelçisi Aleksey Shkvartsev Şansölyelikte törenle kabul edildi. Büyükelçi, Göring ve Ribbentrop'un da katıldığı törende Hitler'e güven mektubunu sunduğunda, Hitler "Alman ulusu Sovyet-Alman Saldırmazlık Antlaşması'nı imzalamış olmaktan mutluluk duyuyor. Bu Antlaşma, hem siyasi ve hem de ekonomik arenada her iki ulusun refahına katkıda bulunacak," diyordu. Hitler üstlenilen yükümlülüklerin yerine getirileceğinin sözünü verdi ancak Polonya'da sürdürülen harekâtın gidişatı ile ilgili bilgi vermeyi reddetti.[234] Wehrmacht yeni imzalanmış olan pakt ile mutabık kalınan hatta duracak mıydı? Hatta Polonya sınırında duracak mıydı?[235]

Gerçek olan ise hem Japon ve hem de Alman ordularının –dünyanın en büyük ordularından ikisiydi ve her ikisinin de Sovyetler Birliği ile sınırı vardı– eşzamanlı harekete geçmiş olmasıydı.

Ribbentrop'un SSCB'nin Polonya'yı istila etme çağrısı "aciliyet" kazanmıştı fakat Stalin savaş sahasından ve Almanların niyetinden emin olmak istiyordu, yeni paylaşımda Sovyet katılımının kamuoyunca açıkça onaylanmasına da elbette ihtiyaç duyuyordu.[236] 5 Eylül'de SSCB, Polonya'nın askerî gereç ve savaş materyallerinin nakli talebini reddederken, savaşa sürüklenmek istememesini gerekçe gösterdi. İki gün sonra, Polonya sınırında Belarus ve Ukrayna askerî

---

yenilgiye uğratıldı." (*Halder Diaries*, I, s. 53.) Aslında, Güneydoğu Polonya'da Wehrmacht ile yaşanan büyük çatışmadan muzaffer çıkan Polonyalılardı.

233 Béderida, *La Strategic sécrete*, s. 95.

234 AVPRF, f. 06, op. 1, pap. 7, d. 68, l. 3-4, 5-6; *God krizisa*, II, s. 359-360; *DVPSSSR*, XXII/ii, s. 6-7; *Na prieme*, s. 270-271. Berlin'e giderken Shkvartsev'e eşlik edenler, büyükelçiliğe yeni birinci sekreter olarak gönderilen Vladimir Pavlov; yeni NKVD İstasyon Şefi Amayak Kabulov; yeni askerî ataşe Maksim Purkayev ("Marble") idi. Shkvartsev 19 Ağustos'ta (sadece Molotov katıldı) ve 1 Eylül'de (Molotov, Voroşilov, Mikoyan, Pavlov, Purkayev, Kobulov ve Dekanozov ile birlikte) Küçük Köşe'de kabul edildi. Ribbentrop'un ikinci ziyaretinde, 28 Eylül'de Molotov'un ofisinde Shkvarstev de vardı. 1940 Aralık ayı sonunda Moskova'da, Dışişleri Komiserliği Orta Avrupa masası başkanlığına Pavlov getirilecek –yirmi beş yaşındaydı– ve Almanya, Macaristan ve eski Çekoslovakya'nın (Alman işgali altındaki) gözetiminden sorumlu olacaktı.

235 Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, s. 55.

236 O sırada *Kızıl Yıldız* yazarı olan Konstantin Simonov, daha sonra, Alman işgalinin güçlünün zayıfa saldırısı olarak değerlendirildiğini ve Alman zaferinin görülmek istenmediğini yazacaktı. Simonov, *Glazami cheloveka moego pololeniia*, s. 309. Aynı zamanda bkz. Prishvin, *Dnevniki*, X, s. 276.

bölgelerinde Kızıl Ordu'nun ilk harekâtı için talimat verildi.[237] 9 Eylül öğleden sonra Stalin, Kızıl Ordu'nun birkaç gün içinde Polonya'ya gireceğini Molotov'un Schulenburg'a üstü kapalı olarak söylemesini istedi. Ertesi gün geniş çaplı bir Sovyet harekâtı başladı. Bu durum herkesin panik içinde dükkânlara hücum etmesine sebep oldu ki bunun tümüyle istenmeyen bir gelişme olduğu söylenemezdi: Böylelikle Almanlar Sovyetler'in savaşa girmekte olduğunu anlayacaklardı. Yine 10 Eylül'de, Molotov Schulenburg'a Alman ilerlemesinin hızıyla Sovyetler'i şaşırttığını ve Kızıl Ordu'nun 3 milyondan fazla askeriyle hazır olduğunu söylüyordu. Kızıl Ordu'nun Polonya'ya girişiyle ilgili Sovyet beyanatının Molotov tarafından hazırlanan ilk taslağında –ki bunu Schulenburg ile de paylaşmışı– Polonya Devleti'nin parçalandığı ve bunun sonucu olarak, Alman ilerlemesinin "tehdidi" altında olan Ukraynalı ve Belaruslu kardeşlere yardımın acil bir zorunluluk haline geldiğinden söz ediliyordu. Bu belki de kasıtlı olmayan bir dil sürçmesiydi. Schulenburg bunu soğukkanlılıkla karşıladı (nihai ortak bildiri bu incitici imayı ortadan kaldıracaktı) fakat Sovyetler'in yaklaşan Alman zaferi karşısında kararsızlık yaşadığını Berlin'e bildirdi.[238]

11 Eylül'de Voroşilov ve Şapoşnikov ayın 14'ünde başlayacak işgal için talimat hazırladı. Ancak bu talimat yürürlüğe konulmadı.[239]

Hitler'in kendisinin de belirttiği gibi, Stalin'in bir biçimde Hitler'e güvendiğini düşünmek komikti.[240] Stalin hiç kimseye güvenmezdi (belki de adı ve soyadıyla hitap ettiği çok az sayıdaki insandan biri olan Yahudi terzisi Abram Isayevich Legner dışında).[241] Despot, yardımcılarından Boris Dvinsky'i bazı kitaplar tedarik etmekle görevlendirmişti. Stalin, Hitler'in yaptığı gibi, kendisine hayran kitlelerin arasında üstü açık arabasıyla gezmeyi ya da düşünmeden kararlar almayı sevmezdi. Küçük Köşe'de toplantı için personel kabul etmiyorsa, yalnız başına oturup okumayı tercih ederdi. Hitler gibi o da okudukları üzerine yorum yapar ve gelişigüzel notlar düşerdi. Sayfa kenarlarına sıklıkla düştüğü notlardan biri "öğretmen" idi.[242] Ancak Hitler söz konusu olduğunda öğrenci sayılırdı ve

237 Semiriaga, "17 santiabria 1939 g."; *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 25-26 (AVP RF, f. 011, op. 4, pap. 24, d. 5, l. 29: Molotov-Grzybowski, 5 Eylül 1939).

238 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 91, 100.

239 Şapoşnikov talimat tarihinin üzerine kırmızı kalemle çarpı atarak 14 Eylül olarak değiştirmişti. Pikhoia ve Gieysztor, *Katyn': plenniki*, s. 59-63 (TsAMO, f. 148a, op. 3763, d. 69, l. 1-3, 4-6); Mel'tiukhov, *Sovetsko-pol'skie voiny*, 2004, s. 435-447.

240 28 Ekim 1940'ta Hitler Mussolini'ye, "Benim Stalin'e güvensizliğim onun bana güvensizliğine koşut," diyordu. Langer, *Undeclared War*, s. 136 (atıf yok). Jukov'un iddiasına göre, Jdanov da Hitler'e güvenmenin imkânsız olduğunu söylemişti. Simonov, "Zametki k biografii G. K. Zhukova", s. 49.

241 Legner NKVD'de rütbe sahibiydi. Rybin, *Stalin v oktiabre*, s. 65-66. Legner'in atölyesinde Politbüro ve üst kademedeki diğer ailelerin elbiselerini Nina Matveevna Gupalo dikiyordu. 1938 yılında, tek bir gecede hükümet muhafız ekibinin yarısı tutuklandıktan sonra, Yakın Kır Evi inşaat ekibi üyesi ve Kaganoviç'in eski koruması –sonra da Orjonikidze'nin– Aleksey Rybin (d. 1908) Bolşoy Tiyatrosu askerî komutanı oldu. Radzinskii, *Stalin*, s. 401; Rybin, *Kto otravil Stalina?*, s. 59.

242 Sharapov, "Piat'sot stranits v den'"; Shefov, "Dve vstrechi", s. 154; Ilizarov, *Tainaia zhizn' Stalina*, birçok yerde; Medvedev ve Medvedev, *Neizvestnyi Stalin*; Shepilov, *Kremlin's Scholar*.

dersini iyi çalışmalıydı. 1939 yazında Dvinsky'nin hazırladığı Nazizm dosyasını incelerken, İngiliz kadın yazar Dorothy Woodman'ın *Hitler Rearms: An Exposure of Germany's War Plans* (Londra, 1934) [*Hitler Yeniden Silahlanıyor: Almanya Savaş Planlarının İfşa Edilmesi*] başlıklı kitabının Rusça tercümesini inceledi. Kitapta, Nazizmin "savaşa ideolojik hazırlığının" ne denli geniş bir ölçekte gerçekleştiğine dair çarpıcı bir bölüm vardı. Hitler'in bütün bir ülkeyi ulusal bir çılgınlık ve psikolojik coşkuya boğduğunu yazmıştı: Genel iradeyi şekillendiriyor, bireyi aşıyordu. Bu tekniklerin gücü tanıdık olmalıydı.

Stalin *Kavgam*'ın Rusça tercümesine de başvurdu.[243] Sovyet halkının, uluslararası ölçekte 10 milyondan fazla satmış olan Hitler'in kitabını okuma şansı yoktu. (Japon halkı okuyabiliyordu ancak birçok pasaj sansürlenmişti ve böylelikle Japon okurları, Hitler'in ırksal hiyerarşisinde Doğu Asyalıların da alt insan olduğunu öğrenemiyordu.)[244] Stalin çekirdek kadrosuna da Hitler'in kitabını okumaları için talimat verdi.[245] Bunu yapıp yapmadıkları bilinmez ancak en azından bazıları, Nazizmin geleneksel Alman emperyalizminin ötesinde nasıl bir varoluşsal tehdit oluşturduğunu anlamıştı. "Kaç sayfa okuduğumu hatırlamıyorum ama bunun tamamını bitirmem ahlâken mümkün olamadı," diyordu Kruşçev. "Okuyamadım çünkü kelimenin gerçek anlamıyla bağırsaklarımı buruyordu; bu tür bir hezeyan karşısında soğukkanlılığımı koruyamadım; midemi bulandırdı, o kadar sabırlı değildim ve bitirmeden bir kenara bıraktım."[246] Genelkurmay ve Dışişleri Komiserliği mensuplarının da kitabın tamamını okumadıkları belliydi zira bazıları Hitler'in deli saçması konuşmalarını ciddiye almamışlardı.[247]

Stalin kalın uçlu renkli kalemlerinden birini eline alıp Nazi *Drang bach Osten* ("Doğuya doğru ilerleme") düşüncesi ile ilgili Hitler'in saçma pasajlarının altını çizdi. Örneğin, "Avrupa'da yeni topraklardan söz ettiğimizde sadece Rusya ve Rusya'nın sınır bölgelerini düşünebiliriz... Dış politikamızın gelecek hedefi... Alman ulusunun gereksinimi olan toprakların kazanılmasıdır." Stalin, Konrad Heiden'in *A History of National Socialism* [Nasyonel Sosyalizmin Tarihi] (Zürih, 1934) başlıklı aydınlatıcı kitabının Rusça baskısında da (1935) bazı pasajların altını çizmişti: "Hitler, kendisini kontrol edemediği için, verdiği sözlerin farkında değil; verdiği sözler güvenilir bir ortağın sözleri olarak değerlendirilemez. Kendi çıkarı söz konusu olduğu anda bu sözleri ihlal edecek ve buna rağmen dürüst bir insan olduğunu düşünmeye devam edecektir."[248] Heiden'in

243 Bazılarının iddiasına göre Radek *Kavgam*'ı Politbüro üyeleri için daha 1930'ların başında, Hitler iktidara gelmeden önce tercüme etmişti. *Kavgam*'ın Rusça çevirisi ancak Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra mümkün oldu: Adol'f Gitler, *Moia bor'ba*, T-Oko, Moskova, 1992.

244 Asada, *From Mahan to Pearl Harbor*, s. 168.

245 "Küçük esnafa" hitap eden "sıkıcı, içeriksiz" bir kitap olduğuna ilişkin kenar notunun yer aldığı Kalinin'e ait kopya korunuyor: RGASPI, f. 78, op. 8, d. 140; Ilizarov, *Tainaia zhizn' Stalina*, s. 137; Ilizarov, "Stalin", sayı 4, 190-191.

246 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 219; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 216.

247 Gareev, *Neodnoznachnye stranitsy*, s. 20. Makhmut Gareyev (d. 1923) generalliğe yükselecekti.

248 Heiden, *Die Geschichte des Nationalsozialismus*; Geiden, *Istoriia germanskogo fashizma*, s. 60. Volkogonov, *Stalin: Triumf i tragediia*, II/i, s. 23-26; Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s.

vurguladığı nokta, Hitler karşıtlarının ve (geçici) müttefiklerinin onu küçümsedikleri ve bunun çok tehlikeli olduğuydu. Dvinsky de Stalin'e Sovyet askerî istihbaratının Nazi Almanyası'nın gücüyle ilgili tahminlerini iletmişti: Neredeyse yarı mekanize 3 milyon 700 bin askere sahip kara ordusu, 400 bin hava kuvvetleri personeli, 60 bin deniz personeli, 3 binden fazla tank, 26 bin top ve havan topu, 4 bin uçak ve 107 savaş gemisi.[249]

Polonya ordusunun hareket kabiliyeti yoksunluğundan, zayıf iletişim ve denetim eksikliğinden yararlanan Wehrmacht, daha savaşın ikinci haftasında Varşova'nın kenar mahallelerine dayanmıştı. Kruşçev, "Operasyon adeta bir tiyatro performansı gibi sahneleniyordu. Almanlar önceden film kameraları yerleştirmişlerdi. Muharebeler hem karadan hem denizden filme çekiliyor ve mümkün en kısa sürede tüm dünya ülkelerine dağıtılmaya çalışılıyordu," diye durumu anlatacaktı. Hitler, "Stalin'in bu filmi alarak tüm sinema salonlarında oynatmasını, izleyicilere Almanların Danzig'le, Polonya'yla ve Avrupa'yla nasıl başa çıktığını göstermesini" önerdi. Stalin, Hitler'in de eşdeğer bir Sovyet filmini Alman halkına izletmesi koşuluyla bu teklifi kabul etti. Ancak bu teklif Hitler tarafından reddedildi. Kruşçev şu sonuca varıyordu: "Yine de bu film Almanlar tarafından bize gönderildi ve Stalin'le beraber izledik. Gerçekten can sıkıcı bir etki yaratıyordu."[250] Her ne kadar *Pravda* (11 Eylül 1939) Almanya'nın örgütsel ve teknolojik maharetini Britanya ve Fransa'nın "gülünç yaygaracılığı" ile kıyaslasa da Almanların Polonya'daki kolay askerî zaferi Sovyet haber filmlerinden uzak tutuldu. Stalin anlayacağını anlamıştı. 15 Eylül'de, tanımlanamayan bir uçak, Ukrayna Olevsk'te Sovyet topraklarına girdi. Sovyet kuvvetlerinin açtığı ateş ile inmeye zorlandı; *İzvestiya*'nın haberine göre, bu bir Alman bombardıman uçağıydı.[251]

Kim savaş istiyor?

Yine 15 Eylül'de, Tokyo'daki yoğun iç tartışmalar ve ayak sürümeler sonucunda Japonlar sınır savaşında bir ateşkes antlaşmasını kabul ettiler. Antlaşma büyükelçi ve Molotov arasında imzalanarak 16 Eylül 02.00'de yürürlüğe girdi ve bir sınır tespit komisyonu tarafından takip edildi.[252] Japonların Nomonhan köyünde yaşadığı askerî yenilgi, müttefikleri olan Almanların SSCB ile imzaladığı saldırmazlık antlaşması ile yaşadığı ciddi itibar kaybını daha da artırdı.[253] 17

352-353. Heiden diğer bir kıymetli eserin de yazarıdır: *Hitler: eine Biographie*, 2 cilt, Europa, Zürih, 1936-1937.

249 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/1, s. 25 (atıf yok); Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 352.

250 Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 274-275.

251 *İzvestiya*, 16 Eylül 1939; Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, IV, s. 446.

252 Askerî talimatlar için bkz. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia*, XVIII (VII/i), s. 133 (RGVA, f. 33977, op. 1, d. 28, l. 36); Efimenko vd., *Vooruzhennyi konflikt*, s. 409 (RGVA, f. 33977, op. 1, d. 28, l. 38). 18 Temmuz 1940'ta Japonya, SSCB'nin belirlediği sınırları fiilen tanıyacaktı. Ikuhiko, "Japanese-Soviet Confrontation", s. 174-175.

253 Ikuhiko, "Japanese-Soviet Confrontation." Aynı zamanda bkz. Sorge'nin 10 Eylül 1939 tarihli

Eylül saat 02.00'de, ateşkesin yürürlüğe girmesinden tam yirmi dört saat sonra, Stalin Alman Elçiliği personeline Kızıl Ordu'nun Polonya'ya gireceğini dört saat önce haber verdi. Schulenburg Berlin'e gönderdiği raporda, "Stalin, kazalara meydan vermemek için, bugünden itibaren Alman uçaklarının Bialystok-Brest-Litovsk-Lemberg [Lvov] Hattı'nın doğusunda uçmamasını sağlamamızı talep etti," diyordu. "Sovyet uçakları bugün Lemberg'in doğusunu bombalamaya başlayacak. Alman Hava Kuvvetleri'nin bilgilendirilmesi için elimden geleni yapacağımı ama zaman darlığını göz önüne alarak, Sovyet uçaklarının bugün bahse konu hatta fazla yaklaşmamasını istedim." Stalin bunu reddetmiş ancak Polonya ile ilgili Sovyet açıklamasının Alman hassasiyetlerini göz önüne alarak Schulenburg tarafından gözden geçirilmesine izin vermişti.[254]

Sovyetler savaş ilan etmemişti. Potyomkin Polonya Büyükelçisi Grzybowski'yi saat 03.15'te çağırarak Molotov adına, tek taraflı olarak Sovyet-Polonya saldırmazlık antlaşmasının feshedildiğini ilan eden bir notayı sesli olarak okudu; büyükelçi bu belgeyi almayı reddetti.[255] Polonya Başkomutanlığı daha haziran ayında Kızıl Ordu'nun "ancak savaşın son evresinde, bizim açımızdan dezavantaj teşkil eden gelişmelerin ardından ve Rus hükümeti Polonyalıların savaşı kaybettiğine kani olduktan sonra" Polonya'ya saldıracağı tahmininde bulunmuştu.[256] Molotov, Polonya Devleti'nin ortadan kalkması ve ardından çıkacak olası kaosu neden göstererek Sovyet askerî harekâtının kaçınılmaz olduğunu radyodan duyurdu. "Sovyet hükümeti Polonya'daki Ukraynalı ve Beluruslu kardeşlerine yardım sunmayı kutsal bir görev addeder," diyordu.[257] Aslında Polonya hükümeti, güneydoğuda Romanya sınırının Polonya tarafındaki Kuty'e taşınmıştı ve görevini yapmaya devam ediyordu. Her ne kadar Polonya Başkomutanlığı kendi ordularıyla temasını fiilen kaybetmiş olsa da bu ordular askerlerinin %50'sini halen muhafaza ediyor, Orta ve Güneydoğu Polonya'da Wehrmacht'la savaşı sürdürüyordu.[258]

Sovyet rejimi öylesine dar bir çevreye sıkışmıştı ki Denizcilik Komiseri Nikolay Kuznetsov'a Polonya işgali önceden haber verilmemişti. Molotov'a gide-

---

raporu: Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia oteechestvennaia,* XVIII (VII/i), s. 159 (TsAMO, f. 23, op. 22407, d. 2, l. 455-456).

254 *DGFP,* seri D, VIII, s. 79-80 (Schulenburg, 17 Eylül 1939).

255 Bieganski vd., *Documents on Polish-Soviet Relations,* I: doküman 69; *DVP SSSR,* XXII/ii, s. 94-96 (AVP RF, f. 011, op. 4, pap. 24, d. 7, l. 176-179: Potyomkin-Grzybowski, 17 Eylül 1939), 96 (f. 059, op. 1, pap. 313, d. 2155, l. 49-51: Diplomatik nota); *İzvestiya,* 18 Eylül 1939; Pikhoia ve Gieysztor (ed.), *Katyn': plenniki,* s. 65-67 (APRF, f. 3, op. 50, d. 410, l. 35-39: Potyomkin günlüğü, 17 Eylül 1939); Cienciala vd., *Katyn,* s. 44-47; *Official Documents Concerning Polish-German and Polish-Soviet Relations,* s. 211-212. Nota Schulenburg'a gösterildi ve değişiklik önermesine izin verildi. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations,* s. 96.

256 Liszewski, *Polsko-sowiecka wojna,* s. 24 (Mareşal Rydz-Smilga'nın kâhince sözlerine atıfla).

257 *Pravda,* 18 Eylül 1939; *İzvestiya,* 18 Eylül 1939, Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR,* IV, s. 446-448; *The New York Times,* 18 Eylül 1939, s. 5. Jdanov *Pravda*'da, Polonya Devleti'nin Ukraynalı ve Belaruslu azınlıkları baskı altında tuttuğu için çöktüğünü yazarken, Polonya burjuvazisini, kapitalistlerini ve toprak sahiplerini suçluyordu (14 Eylül 1939).

258 Zaloga ve Madej, *Polish Campaign,* s. 131-138.

rek şikâyette bulundu ve eğer kendisine güvenilmiyorsa böylesine yüksek bir mevkii işgal etmemesi gerektiğini söyledi. Kuznetsov şöyle anlatıyordu: "[Molotov] cevaben, dış haberlerin TASS özetlerini okumamı tavsiye etti, o günden itibaren bana da gönderilmesi talimatı vermişti. Denizcilik komiserinin, kendisini de etkileyen önemli bir askerî ve (daha da önemlisi) siyasi bir olaydan haberdar olmasının yolu gerçekten yabancı kaynakları takip etmek mi olmalıydı?!"[259]

Bu sırada Alman generaller, üzerinde uzlaşılan (Pissa, Narev, Vistula ve San nehirlerinden geçiyordu) Alman-Sovyet sınırını gizlice geçtiler. 4 Eylül'de Schulenburg Polonya kuvvetlerinin sıcak takibi sırasında Wehrmacht'ın *geçici olarak* Polonya'nın Sovyet tarafına geçebileceği konusunda Molotov'u uyarmıştı. Ertesi gün Molotov uzlaşmacı bir dille yanıt veriyor: "Operasyon sırasında, taraflardan birinin ya da her ikisinin belirlenen sınırı geçerek diğerinin etki alanına girmek zorunda kalabileceğini anlıyoruz; ancak bu tür vakalar uygulanan plana sıkı sıkıya bağlı kalmaya engel olmamalıdır."[260] Ancak Alman generallerin kesin toprak paylaşımına ilişkin paktın gizli protokolünden haberdar olup olmadıkları net olarak bilinmiyor. Stalin'in, bu sınır ihlallerinin geçici olacağına ya da paktın tümüyle bir kandırmacadan ibaret olmadığına dair herhangi bir güvencesi yoktu. Naziler zaten ne zaman sözünü tutmuştu – Münih Paktı'nda? 17 Eylül sabahının çok erken saatlerinde General Köstring ile birlikte Küçük Köşe'de bulunan Schulenburg, Kızıl Ordu'nun saldırıyı geciktirmesi ricasında bulunmuştu, bu sayede Almanlar yoldan çekilebilmek için zaman kazanacaklardı. Stalin bu teklifi reddetti. 600 bin kişilik Kızıl Ordu Doğu Polonya'ya akarken çok az Polonya askeriyle karşılaştı ancak bazı Alman birlikleri Sovyet ateşi altında kaldı. Bu sırada Hitler de Polonya'daydı. 3 Eylül'de zırhlı treni *Amerika* ile yola çıkmıştı ve arkasında silahlı vagonlar vardı. 19 Eylül'de varacağı Danzig yolunda Pomeranya ve Yukarı Silezya cephelerini katetmişti.[261] Himmler, Ribbentrop ve diğerleriyle birlikte, Danzig'e komşu Baltık Denizi tatil beldesi Sopot'taki (Almanca Zopot) Kasino Otel'e yerleştiler.

18 Eylül'de Schulenburg, "Alman Başkomutanlığı'nın, üzerinde anlaşılan sınır hattının gerisine uygun zamanda çekilerek Moskova antlaşmasına uygun davranıp davranmayacağı konusunda Sovyet tarafının kaygılarını" Stalin'in kendisine ilettiğini rapor etti. Schulenburg'a göre, verilen güvenceler hatırlatılınca Stalin, "Alman hükümetinin iyi niyetinden kuşku duymuyorum diyerek yanıtladı. Kaygısı, askerlerin işgal ettikleri toprakları teslim etmekte gönülsüz olacaklarına dair herkesin paylaştığı hakikat temelindeydi."[262] Aynı gün daha erken saatlerde Berlin'de, General Wilhelm Keitel ile Harekât Dairesi Başkanı Tümgeneral Alfred Jodl'ın doğu harekâtı nedeniyle uzakta olduğu sırada kı-

259 Kuznetsov, *Krutye povoroty*, s. 47.

260 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 86-87.

261 Hillgruber, "Itinerar Hitlers vom 1.9.1939-31.12.1941", *Hitlers Strategie*, s. 659-698 (s. 660-661'de); Below, *Als Hitlers Adjutant*, s. 205.

262 *DGFP*, seri D, VIII, s. 92.

demli harekât personel subayı Walter Warlimont, Sovyet askerî ataşe yardımcısına, Lwów/Lviv/Lvov bölgesinin ve bu bölgenin değerli Drohobıç petrol yatakları ile Polonya Kołomyja'dan Romanya'ya inen demiryolu hattının Alman etki alanına dahil olduğunu gösteren bir harita sundu. Ancak Stalin'in huzurunda Ribbentrop'un Molotov ile imzaladığı haritada bu bölgeler Sovyet tarafında görünüyordu. Warlimont ya gizli protokolden haberdar değildi ya da bilmezden geliyordu, diğer bir ihtimal haritanın Alman kuvvetlerin o anda bulunduğu konumları gösteriyor olmasıydı. 19 Eylül akşamı Molotov Schulenburg'u çağırarak, "Sovyet hükümeti ve bizzat Stalin'in Moskova antlaşmasının bu bariz ihlali karşısında şaşırdıklarını" iletti. Schulenburg bunun bir yanlış anlaşılmadan kaynaklandığını söyledi.[263]

Ancak 19-20 Eylül 1939'da, Lwów /Lemberg/Lvov'a doğru –1918 yılında Almanların Sovyet Rusya'ya Brest-Litovsk şartlarını dayattığı noktaya yakın bir bölgeye– ilerleyen Kızıl Ordu birlikleri Alman top atışıyla karşılandı. Hem Kızıl Ordu'nun hem de Wehrmacht'ın kayıpları oldu.[264] Bazılarının iddia ettiği gibi Almanlar yaklaşan Sovyet askerlerini Polonyalı mı sanmıştı? Yoksa saldırı kasıtlı mıydı? Bunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Ancak Doğu Polonya'daki Sovyet askerî ilerlemesinin hızı ve derinliği küçümseyen rütbeli Almanlar için sürprizdi.[265]

19 Eylül'de "özgürleştirilen" Danzig'de bulunan Hitler zafer sarhoşluğu yaşıyordu. Polonya, "güce dayalı, polis ve asker copu ile yönetilen bir ülkeydi," diyordu Führer ve söylediklerinde hiçbir alaycılık iması yoktu.[266] Ağırlıkla etnik Almanların yaşadığı şehrin sokakları –bir yıl önce Viyana sokaklarında olduğu gibi– gamalı haçlar, çiçeklerle süslenmiş ve hayran kitlesi ile dolmuştu. Lvov'da çatışmalar yaşanmakta olduğunu Hitler'in tam olarak ne zaman ve hangi şartlar altında öğrendiğini bilmiyoruz.[267] Ribbentrop, Almanya'nın Borislaw-Drohobıç ve orada bulunan petrol yataklarını elinde tutabilmesi maksadıyla üzerinde uzlaşılan sınırda değişiklik yapılması için çaba göstermesi konusunda telefonla Köstring'e talimat verdi. Köstring 20 Eylül günü Sovyet savunma komiserini birkaç kez aradı. Telefonda, "Lvov'un doğusunda Sovyet tankları Alman askerleriyle çatışıyor," diyordu. "Lvov'u kimin alacağı ile ilgili bir anlaşmazlık söz konusu. Askerlerimiz Polonya kuvvetlerini yok edene kadar oradan çekilemez." Berlin'den aldığı talimatla, Almanların ve Sovyetler'in Lvov'a birlik-

263 *DGFP*, seri D, VIII, s. 104-105; Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, s. 55. 20 Eylül'de, Berlin'den güvence alan Schulenburg ve Köstring, Sovyet yetkililere ayrı ayrı güvence verdi.

264 RGVA, f. 4, op. 19, d. 22, l. 62. Kısa süre sonra yeni çatışmalar çıktığı söylentileri dolaşmaya başladı. Dr. Zygmunt Klukowski günlüğüne düştüğü notta, "Şehirde Rusların karşılık verdiği ve Bug Nehri boyunca ve başka yerlerde Alman ve Sovyet birlikleri arasında çatışmalar çıktığı söylentileri çoğalıyor." diyordu (15 Ekim 1939). "Üzülerek söylemeliyim ki bazı vatandaşlar Yahudilere karşı Almanlar kadar acımasız." Klukowski, *Diary from the Years of Occupation*, s. 41-42.

265 Wheeler-Bennett, "From Brest-Litovsk to Brest-Litovsk."

266 Domarus, *Hitler: Reden*, III, s. 1354-1366 (Hitler'in Danzig konuşması).

267 *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 28-29 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 924, d. 2027, l. 19-20: Shkvartsev'den Molotov'a, 5 Eylül 1939).

te saldırmasını ve Almanların şehri daha sonra teslim etmesini öneriyordu.[268] Sovyet tarafı bu öneriyi reddetti. Schulenburg, ele geçirilen petrol sahalarını ellerinde tutmak için Ribbentrop'un talebini de Molotov'a iletti – Schulenburg'un, nihai siyasi karara kadar Almanların geçici askerî işgal pozisyonunu korunması teklifiyle birlikte reddedildi.[269]

Bir tarafın geri adım atması gerekiyordu. 20 Eylül'de Köstring, Almanların hemen Lvov'dan çekilerek şehri Sovyetler'e teslim etmek üzere müzakerelere başlaması için doğrudan Hitler'den talimat aldı. Köstring'i kabul eden Voroşilov, askerî çatışmaların sebebini sordu. Alman ataşe bunun küçük, lokal bir olay olduğu yanıtını verdi. Berlin'de Sovyet tarafına haritayı gösteren Warlimont'un aslında petrol işiyle uğraştığı ve belki de petrol sahalarının onu baştan çıkardığı konusunda espriler yaptı. Köstring, üzerinde Alman ilerleyişinin siyah çizgiyle ve uzlaşılan toprak paylaşımının mavi çizgiyle gösterildiği kendi haritasını çıkardı ve yeniden Alman ordusunun çekileceği sözünü verdi.[270] Ancak Doğu Polonya'daki ileri mevzilerden çekilirken dahi Wehrmacht Kızıl Ordu'ya ateş açmayı sürdürüyordu.

22 Eylül'de Hitler, yarattığı tahribatı görmek için Sopot'tan Varşova'nın kenar mahallelerine gitti.[271] O günden itibaren, şehri savunanların teslim olmasıyla birlikte Lvov Sovyetler'in eline geçti ve ertesi gün Kızıl Ordu Narev, Vistula ve San nehirlerine kadar olan Polonya topraklarında tam operasyonel kontrol sağlandı; beş günlük boğuşmayı belli bir ölçüde kolaylaştıran, Polonya Komutanlığı'nın gereksiz yere Sovyet kuvvetleriyle çalışılmaması ve Macaristan ve Romanya'ya çekilme hazırlıklarının yapılması talimatıydı.[272] 23 Eylül öğleden sonra, Almanların şehri o sabah Sovyetler'e teslim etmesinin nişanesi olarak ortak bir askerî resmigeçit töreni düzenlendi. Etkinliğe başkanlık edenler, sadece 480 kilometre uzakta Chełmno'da (Kulm) doğan Heinz Guderian ve Semyon Krivoshein'di, her ikisi de tank komutanıydı. El sıkıştılar. Luftwaffe saldırgan bir biçimde çok alçak uçuşlar yaptı ve her iki taraf şehrin savaş ganimeti üzerine çekiştiler.[273] Guderian özel konuşmasında Brest'i terk etmenin "dezavantajlı" olduğunu söylüyordu.[274] Almanya'nın komutanları bu Galiçya topraklarını ele

268 RGVA, f. 4, op. 19, d. 22, l. 60-63.

269 Molotov Almanya'nın, Augustovo hariç, (Doğu Prusya ve Litvanya arasındaki) Suwalski üçgenini isteyebileceğini düşünüyordu. Rossi, *Deux ans*, s. 75n1, 75-6n1 (Schulenburg'dan Ribbentrop'a, 20 Eylül 1939); Rossi, *Russo-German Alliance*, s. 62-63 (Ribbentrop'un Köstring ile yaptığı telefon görüşmesine ve Schulenburg'un Berlin'e çektiği telgrafa atıfla, her ikisi de Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*'da yer almıyor).

270 Mel'tiukhov, *Sovetsko-pol'skie voiny*, 2004, s. 496-497 (RGVA, f. 4, op. 19, d. 22, l. 60-61); Teske, *General Ernst Köstring*, s. 176 ve devamı.

271 Hillgruber, "Itinerar Hitlers vom 1.9.1939-31.12.1941"; *Hitlers Strategie*, s. 661.

272 Mel'tiukhov, *Sovetslo-pol'skie voiny*, 2001, s. 303-350; 2004, s. 463-492; Erickson, "Red Army's March", s. 18-20; Wlodarkiewicz, *Lwów*. Lvov'u savunan on beş bin kişi (bini subaydı) tutsak alındı; çoğu bu tutsaklıktan sağ çıkamadı.

273 Krivoshein, *Mezhdubur'e*, s. 234-239; Schmidt-Scheeder, *Reporter der Hölle*, s. 101; *Deutscher Allgemeine Zeitung*, 25 Eylül 1939.

274 Guderian, *Vospominaniia soldata*, s. 105.

geçirmek için –buradaki petrole duyulan gereksinim nedeniyle– çok kayıp vermişlerdi ve geri çekilmekten derin bir üzüntü duyuyorlardı. (Stalin Volhynian tahıl tarlalarını da elinde tutmayı başardı.) Polonya harekâtını planlayan Halder günlüğüne, "Alman siyasi liderliği için utanç verici bir gün!" diye yazdı.[275]

Hitler, belki de ilk kez uluslararası bir antlaşmada verdiği sözleri yerine getiriyordu. Stalin ise –önlenemez bir şekilde ortaya çıkacağı gibi– Alman "militaristlerin" Sovyetler'e karşı savaş istediği ve *Hitler*'in dizginleyici bir etkisi olduğu izlenimini edinmişti.

Stalin'in Südeti

Stalin, 1920 Polonya-Sovyet Savaşı'ndaki Sovyet yenilgisini tersine çevirmeyi başarmış ve sadece 700 kayıpla imparatorluk dönemi Rusya topraklarını geri almıştı. Buna karşılık Polonya'daki Almanların kaybı 11 bin-13 bin aralığındaydı. En az 70 bin Polonyalı öldürülmüştü ve yaklaşık 700 bin Polonyalı her iki saldırgan güce esir düşmüştü.[276] Hitler, geride bağımsız bir Polonya parçası da bırakmayı hayal ediyordu ancak Polonya fiilen yok olmuş, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında ve hem de Litvanya ve Slovakya arasında paylaşılmıştı. Polonya hükümeti üyeleri, Fransa'ya ulaşarak bir sürgün hükümeti kurmak ve mücadeleye devam etmek umuduyla Romanya'ya kaçtılar ancak orada ev hapsine alındılar.[277] Polonya yüksek komutasının geride kalan birliklerinin Romanya ya da Macaristan üzerinden Fransa'ya ulaşarak orada yeni bir Polonya ordusu kurma çabaları, Zbruch Nehri boyunca sınırı kapatan NKVD tarafından engellendi. Polonya ordusundan geriye kalan 190 bin askerin büyük bir bölümü Sovyetler'e esir düştü ve Gulag kamplarına hapsedildi; amaç onlardan köle işçi olarak yararlanmaktı. Binlerce Polonya subayı özel kamplara dağıtıldı.[278]

Polonya'nın 3 milyon 500 binlik kalabalık Yahudi nüfusu Polonya hükümeti yönetimi altında zor günler geçirmişti. 1935-1937 yılları arasında yetmiş dokuz Polonya Yahudisi öldürülmüş ve doksan yedi şehirde önemli Yahudi-karşıtı şiddet olayları meydana gelmişti; getirilen kotalarla Yahudi üniversite öğrencilerinin sayısı yarıya indirilmişti. Polonya yasaları çerçevesinde Yahudilere ay-

---

275 Halder, *Halder Diaries*, I, 20 Eylül 1939, s. 85-86; Mel'tiukhov, *Sovetsko-pol'skie voiny*, 2001, s. 319-323, 326-333 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 4, op. 19, d. 22, l. 60-65); Nekrich, *Pariahs*, s. 130-132.

276 1934'te Stalin'in Polonya büyükelçisi (Yakov Davtyan), Amerika büyükelçisine, "Polonya'nın bağımsız bir ulus olarak varlığını sürdürme becerisine sahip olduğu konusunda kuşku duyduğunu" –çok yaygın bir Sovyet önyargısı– söylemişti. Ertesi yıl Polonya diktatörü Piłsudski öldü. Radek, Stalin'in, "Piłsudski tüm Polonya'dır" ifadesini duyduğunu iddia ediyordu. Kuromiya, "Stalin's Great Terror", s. 8 (atıfta bulunduğu kaynak, Centralne Archiwum Wojskowe, I.303.4.3158, 235).

277 Wankowicz, *Po klesce*, s. 612.

278 Pikhoia ve Gieysztor, *Katyn': plenniki*, s. 77 (RGVA, f. 35084, op. 1, d. 8, l. 168), 78-83 (Tsentr khraneniia istoriko-dokumental'nykh kollektsii, f. 1/p, op. 1a, d. 1, l. 1-9), 89-92 (l. 63-7), 92-95 (op. 1e, d. 1, l. 17-18), 114-118 (APRF, f. 3, op. 5, d. 614, l. 228-30), 118-119 (APRF, f. 3, op. 50, d. 410, l. 148-149).

rımcılık uygulanması mümkündü ve buna imtiyazlı meslek odalarından dışlanmaları da dahildi. Sadece 1937 yılında, "Polonya ulusunu aşağılama" suçlamasıyla Yahudilere karşı 7 bin dava açılmıştı. Hükümetin, yurtdışında kesintisiz olarak beş yıl ya da daha uzun süre kalan vatandaşlarının pasaportlarını askıya alması –Nazilerin ilhak ettiği Avusturya'dan kitlesel bir Yahudi göçünün önünü almak için– Nazi Almanyası'nda bulunan Polonyalı 17 bin Yahudi'nin ihracını hızlandırmıştı (Ekim 1938). Polonya rejimi onları Polonya'ya kabul etmedi; çoğu, barınma ve yiyecek imkânlarından yoksun olarak tarafsız bölgede sıkışıp kaldılar. Zbąszyń'den sınırı geçmeyi başaran birkaç bini kendilerini alelacele kurulmuş kamplarda buldu – bazıları Nazi Almanyası'na geri gitmek için yalvarıyordu. Polonya Katolik Kilisesi'nin başında bulunan Kardinal August Hlond Yahudileri "ateizmi ve devrimci sosyalizmi yaymak... [ve] Polonya ahlâkının bozulmasına katkıda bulunmak" ile suçladı.[279] 21 Aralık 1938'de siyaseten güçlü Milli Birlik Kampı Partisi'nin lideri, Yahudilerin Polonya ulusunun gelişimini engellediği yönündeki sıklıkla başvurulan görüşü yineleyerek hükümetin Yahudi sayısını azaltmak için etkili adımlar atması çağrısı yaptı. Polonya'nın bazı askerî liderleri Yahudilerin ayrılmasının bir milli güvenlik meselesi olduğunu söylüyorlardı.[280] Ancak tüm bunların daha başlangıç olduğu anlaşılacaktı: Nazi işgaliyle birlikte SS Einsatzgruppen (özel eylem grupları) ve askerileşmiş nizami polis –her ikisi de Heinrich Himmler'in yönetimi altındaydı– Polonyalı Yahudileri öldürmek ve sinagogları yakmak ya da dinamitlemek için bölgeyi taramaya başlamışlardı.[281]

SS, Yahudi olmayan Polonyalıları da hedef alıyordu. Fethedilmiş topraklardaki "ırksal düşman"a karşı Nazi terörü, 1933 yılından beri Almanya'da yaşananları gölgede bırakırken kurumsal olarak SS'in daha da güçlenmesini sağladı. Asıl savaşın üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra da zulüm sürecekti.[282] Bir milyondan fazla Polonyalı Almanya'da köle gibi çalışmaya zorlandı. Nazi propagandası, savaşı Almanya'ya dayatılmış bir olgu olarak tasvir ediyordu, Alman ırkının varoluşu için kaçınılmazdı – hakikatin tahrif edilmiş bu halinin, Alman halkının çoğunluğu tarafından kabul edildiği anlaşılıyordu ve Polonya zulmü ile Alman mağduriyetine dair parlak masallar kadar da etkiliydi.[283]

Sovyet terör yöntemleri farklıydı, haksızlığa uğramış bireylerin isimsiz ihbarlarla komşularını ele vermesini sağlayarak mevcut toplumsal bağların kendiliğinden çökmesi teşvik ediliyordu – bu mesele aşağıda daha kapsamlı ele alınacak. Diğer yandan, işgalciler bir bollukla karşılaşmıştı. Daha önce Polonya toprağı olan bu bölgedeki bir görgü tanığı "Çoğu Kiev ve Harkov'dan gelen

279 Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, I, s. 267-268; Polonsky, *Politics in Independent Poland*, s. 467-469; Melzer, *No Way Out*, s. 22, 43, 91; Milton, "Expulsion of Polish Jews from Germany"; Heller, *On the Edge of Destruction*.

280 Buell, *Poland*, s. 307 (General Stanislaw Skwarczynski).

281 Westermann, *Hitler's Police Battalions*, s. 124-128; Madajczyk, *Die Okkupationspolitik Nazi-Deutschlands*, s. 19-20.

282 Broszat, *Nationalsozialistische Polenpolitik*, s. 41 ve devamı.

283 Fritzsche, *Life and Death*.

Sovyet görevlileri ve ailelerini taşıyan uzun tren katarları istasyona girmeye başlamıştı. Sokaklar, mütevazı görünüşlü dükkân vitrinlerine çılgın gözlerle bakan kılıksız giyimli üstü başı pis insan kalabalıkları tarafından doldurulmuştu. Ulaşabildikleri neredeyse her şeyi, özellikle de saatleri satın alıyorlardı – en revaçta olan ürün oydu. Bazı Sovyet görevlilerin Kiev'e yabancı marka arabalarla dönmeleri eski Polonya topraklarında hizmet etmeye gönüllülüğü teşvik ediyordu. Kızıl Ordu bu topraklara yırtık üniformaları ve yiyecek arayışı içinde bariz bir açlıkla gelmişti, yollarda buldukları kâğıtlara tütünlerini sarıyorlardı. Her ne kadar, Sovyet propagandasına göre, SSCB bolluk içinde olsa da, Polonyalılar askerlerin tüketici mallarının peşinden koşmasıyla alay ettiğinde, Kızıl Ordu askerleri de Polonyalıların ipek çoraplarına ve parfümlerine karşılık Sovyetler'in tank, silah ve avcı uçakları olduğunu söyleyerek yanıt veriyordu. Bir Polonyalı, "Açıkçası, bu akıllıca cevap genellikle tartışmayı sonlandırıyordu," itirafında bulunuyordu.[284]

Sovyet karikatürist Boris Yefimov, kırmızı oklarla Sovyetler'in batıya ilerleyişlerini gösteren bir Avrupa haritası çizdi; öfkeli, ürkek Neville Chamberlain ise şeritli pantolon giydiği bacağını güçsüzce kaldırarak ayağını yere vuruyordu. Ancak Sovyet rejimi uzun süredir kendi "barış" politikasının önemli bir ideolojik dayanak olduğunu dillendiriyordu ve 18 Eylül 1939'da, askerler Polonya'ya akmaya başladıktan bir gün sonra, *İzvestiya* bir Avrupa savaşında Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığını sürdüreceğini yineledi. İki gün sonra Britanya ve Fransa, Almanya'ya yaptıkları gibi, Polonya'yı işgal ettiği için Sovyetler Birliği'ne savaş ilan edeceklerine, Sovyet girişimi ile ilgili "açıklama" istediler. Sovyetler hem açık ve hem de özel görüşmelerde, Polonya Devleti'nin "varlığının sona erdiğinden" yakınıyor ve doğan "boşluğun" SSCB'yi tehdit ettiğini söyleyerek Kızıl Ordu'nun gönderilmesini meşru göstermeye çalışıyordu. Aynı zamanda, askerî girişimlerini sınıfsal ve ulusal bir kurtuluş operasyonu olarak betimliyorlardı. Polonya Devleti sadece Yahudilere değil kalabalık Ukraynalı ve Belaruslu azınlıklarına da kötü muamele etmişti. Molotov Almanlarla özel görüşmesinde, Sovyetler'in Polonya'da yaşayan Ukraynalıları ve Belarusluları daha önce dert etmediğini itiraf etmişti.[285] Ancak artık Sovyet propagandası,

284 Gross, *Revolution from Abroad*, s. 48.

285 *DGFP*, seri D, VIII, s. 77 (Schulenburg, 16 Eylül 1939). Ağustos 1923'te Stalin, Almanya'daki devrimle bağlantılı olarak, "Polonya'yla ve belki de diğer *limitrofa* [komşu] devletlerle savaşmak" gerekebilir tahmininde bulunmuştu. ("Naznachit' revolutsiia v Germanii na 9 noiabria", s. 133.) Tuhaçevski de bu görüşe katılıyordu ve yakın arkadaşı Polonyalı komünist, yeni kurulan Köylü Enternasyonali Genel Sekreter Yardımcısı Tomasz Dabal, 1925 Mayıs ayında Kızıl Ordu gazetesi *Kızıl Yıldız*'da, açıkça, "[Ukraynalıları ve Belarusluları] Polonya'dan ayırıp Sovyet cumhuriyetlerine bağlama hakkından" söz edecekti. *Krasnaia zvezda*, 7 Mayıs 1925. Fransız askerî istihbaratının Polonyalı kaynaklara dayandırdığı bilgiye göre, Litvanya kökenli Sovyet komutanı Uborevičius, 1 Şubat 1930'da Berlin'de rütbeli Almanlarla katıldığı bir ziyafette kibarca, "Son iki yıl boyunca sınırların yeniden belirlenmesi ve Polonya'nın hakkından gelinmesi sorusunu sorabilmek için yeterince mesafe katetmedik mi? Aslına bakılacak olursa, Polonya'yı yeniden paylaşmamız gerekir," demişti. Castellan, *Le réarmement clandestin du Reich*, s. 185 (atıfta bulunduğu kaynak, att. mil., Berlin, sayı 152, 28 Mart 1930, s. 295).

fiilen, işgali ve toprak gaspını Ukraynalıların ve Belaruslulların "özgürleştirilmesi" olarak açıklıyordu.

Sansür, SSCB'nin ele geçirdiği topraklarda nüfusun belki de %40'ının Polonya kökenli olduğunun ya da yüz binlerce Polonyalının yerinden edildiğinin, sürüldüğünün ya da zorla çalıştırıldığının; en az 30 bin Ukrayna kökenlinin Alman işgali altındaki bölgeye sığındığının; bazı Kızıl Ordu askerlerinin Alman bölgesine geçerek iltica ettiğinin, genel olarak Sovyet bölgesine kaçma eğiliminde olan Yahudilerin bile bir kısmının, Sovyet egemenliğine girmektense Nazi işgali altındaki evlerine dönmeyi tercih ettiğinin halka duyurulmasını engelliyordu.[286] Sovyet halkı bu bilgiye ulaşsaydı ne olurdu bilinmez. Söyleyebileceğimiz, birçok sıradan Sovyet vatandaşının Polonya'nın "sınıfsal ve milli zulmü" karşısındaki savaşı adilane bir savaş olarak algıladığı ve Piłsudsky'nin "emperyalist" Riga Antlaşması'nın (1920) reddedilmesiyle Ukraynalı ve Belaruslu "kan kardeşlerin" yeniden saptanacak sınırlarla birbirlerine kavuşmalarını doğru bulduğuydu.[287] Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ikinci kez yüzölçümünü iki katına çıkarıyordu (birincisi 1924-1926 yılları arasında Rusya Cumhuriyeti'nden yontulan toprakların bahşedilmesiyleydi). Ukraynanın topraklarını geri alma hayalleri gerçek oluyordu. 1939 sonbaharında rejim muhalifi ve jeokimyacı Vernadsky günlüğüne, "(Batı) Ukrayna ve Belarus'un ele geçirilmesini herkes onaylıyor," diye yazdı, "Stalin-Molotov politikası gerçekçi ve bana göre doğru bir Rus devlet politikası."[288]

Troçki, Sovyet liderin karşı-devrimci eğilimlerine rağmen bu işgali ilerici addediyordu. "Moskova hükümeti, SSCB'nin bir unsuru haline gelmesi gereken bu bölgelerde büyük mülk sahiplerinin mallarına el koymak üzere yaptırımlar uygulamalı ve üretim araçlarını kamulaştırmalıdır," diyerek duruma açıklık getiriyordu. "Böyle yapılma gerekçesi, bürokrasinin sosyalist programa sadık olması değil, işgal edilen topraklardaki eski egemen sınıflarla iktidarı ve buna bağlı ayrıcalıkları paylaşmak istememesi ve paylaşmasının mümkün olmamasıdır." Troçki Napolyon'u hatırlatıyordu: "Bonapart askerî diktatörlüğün yardımıyla devrimin sonunu getirmişti. Ancak Fransız kuvvetleri Polonya'yı işgal ettiğinde Napolyon bir kararname imzaladı: 'Serflik kaldırılmıştır.' Bu uygula-

286 Gross, *Revolution from Abroad*, bölüm 1, s. 206. Sukiennicki, "Establishment of the Soviet Regime"; Vakar, *Byelorussia*, s. 164-165, 168-169. Sahte Alman ırksal köken tespiti yapılarak Nazi istihbaratı tarafından işgücü olarak batıya gönderilen Ukraynalı sayısı belki de 10 bin fazlaydı.

287 Simonov, *Glazami cheloveka moego pokoleniia*, s. 80-81.

288 Vernadsky, parası olanların dahi beyaz ekmek bulamadığına, siyah ekmeğin kalitesinin bozulduğuna, votka kuyruklarına, genel hoşnutsuzluk ve zorluklara da dikkat çekiyordu. Vernadskii, *Dnevniki, 1935-1941*, II, s. 56. Aynı zamanda bkz. Nevehzin, "Pol'sha v sovetskoi propagande", s. 69-88. Parti dergisi *Bolşevik*, Eylül 1939 sayısında Kızıl Ordu'nun Doğu Polonya'ya geçişini Ukrayna ve Belarus kökenliler için "kurtuluş" addediyor ve pakttan hiç söz etmiyordu. Aynı sayı, *Kısa Ders*'in birinci yıldönümünü ve ülkenin Marksist-Leninist eğitimde kaydetmekte olduğu gelişmeyi kutluyordu. *Bol'shevik*, sayı 17, 1939, s. 6-11, 12-21. Üç aylık periyotlar çıkan ve 300 bin tirajı olan *Ogonyok*'ta da benzer bir ele alış söz konusuydu (sayı 24, 1939, s. 1-7). Viktor Korecki'nin hazırladığı, dört dilde ve 800 bin adet basılan bir afişte Stalin'in "Ordumuz özgürleştiren bir ordudur" sözü yer alıyordu.

ma Napolyon'un köylülere sempati duymasından ya da demokratik ilkelerden kaynaklanmıyordu. Bonapartist diktatörlüğün feodal değil burjuva mülkiyetine dayanıyor olması nedeniyleydi. Stalin'in Bonapartist diktatörlüğü özel mülkiyet yerine devlet mülkiyetine dayandığına göre, Kızıl Ordu'nun Polonya işgali ile birlikte özel kapitalist mülkiyet kaldırılmalı ve böylelikle işgal edilen topraklardaki rejim SSCB rejimi ile aynı çizgiye getirilmelidir."[289]

Sovyet düzenbazlığı ve kindarlığı destansıydı. Kızıl Ordu 17 Eylül'de Polonya topraklarına girer girmez, Vişnevski'nin 1920 Polonya-Sovyet Savaşı'na ilişkin oyunundan uyarlanan *Birinci Süvari Ordusu* filminin sahneleri olay mahallinde çekilmeye başlandı. Filmde Ukraynalılar değil ama Polonyalılar iç savaş dönemindeki Yahudi kıyımının faili olarak yansıtılıyordu. 21 Eylül'de, yine 1920 Polonya-Sovyet Savaşı'nı konu alan, yönetmenliğini Vladimir Korsh-Sablin'in yaptığı *Yakıcı Yıllar* filmi prömiyerinde büyük övgüyle karşılandı (bir eleştirmen, "Sanatsal başarısı bağlamında değil siyasi önemi açısından," diyerek oradaki havayı aktarıyordu).[290] Yuri Tarich'in yönetmenliğini yaptığı ve 20 Ekim'de prömiyerini yapan Sovyet-Belarus filmi *11 Temmuz* da 1919-1920 savaşında yaşananları ele alıyor ve sarhoş Polonyalı askerleri, işgal edilen köylerinin külleri üzerinde Belaruslu kızları dans etmeye ve kendilerini eğlendirmeye zorlarken betimliyordu; daha sonra Sovyet partizanlar karşı koyarak Kızıl Ordu ile birleşiyor ve 11 Temmuz 1920'de Minsk'i geri alıyordu.[291] Sovyet kamplarındaki Polonyalı savaş tutsaklarına *11 Temmuz* izletilerek yaralarına tuz basılıyordu.[292]

Doğu Polonya bir bakıma Stalin'in Südeti'ydi. Bu benzetme Londra ve Paris'te de yansısını buldu: Sonuç itibarıyla, yeni sınırlar bir zamanlar Britanyalı Lord Curzon'un önerdiğine benziyordu. Despotun bakış açısından, Polonya yıllar süren ikili güvenlik işbirliği arayışını reddetmişti. Artık Wehrmacht hareket halindeyken eğer Doğu Polonya bölgelerini ilhak etmezse Hitler tüm Polonya'yı ele geçirirdi. Böylelikle Doğu Polonya'da bir kukla Ukrayna Devleti yaratılabilir, bu devlet Sovyet Ukraynası'nın "birliğini" sağlamak amacıyla Moskova'ya karşı bir baskı unsuru olarak kullanılabilirdi. Bu argüman, Hitler Çekoslovakya'yı parçalarken bu sürece iştirak eden Polonya'nın da kullandığı argümandı (Almanya'nın tüm bölgeye hâkim olmasını engellemek).[293] Şimdi, Moskova'ya

289 "SSSR v voine", *Biulleten' oppozitsii*, sayı 79-80, 1939, s. 8.

290 *Iskusstvo kino*, sayı 1-2, 1940, s. 44. *Birinci Süvari Ordusu* filminin yönetmeni Yefim Dzigan, "İşimizin yoğunluğu arasında radyodan Sovyet hükümetinin tarihî kararının haberini aldık," diyerek coşkusunu gösteriyordu. *Kino*, 7 Kasım 1939. *Ekim'de Lenin*'de Stalin'i canlandıran Semyon Goldstab [d. 1906] bir kez daha onu canlandıracaktı. Gerçek Stalin senaryoda düzeltmeler yaptı. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 165, l. 1. Aynı zamanda bkz. Chernova ve Tokarev, "'Pervaia Konnaia'": Vishnevskii, "Pervaia konnaia", 7 Kasım 1939 Ekim Devrimi'nin yıldönümündeki merasim sırasında, *Yakıcı Yıllar*, Moskova'nın Sverdlov Meydanı'nda –Bolşoy Tiyatrosu karşısı– açık havada gösterildi.

291 *Krasnaia zvezda*, 17 Ekim 1938.

292 Tokarev, "Karápanam! Karáˊ, s. 49 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 9, op. 36, d. 3792, l. 221) ve Lebedeva, *Katyn': prestuplenie*, s. 112.

293 Cienciala, "The Foreign Policy of Józef Pilsudski ve Józef Beck", s. 130-143; Kornat, "Anna Maria Cienciala", s. 37.

oldukça yakın olan Minsk çevresine Alman birlikleri yerine Sovyet askerleri sorunsuz biçimde ilerliyordu. Stalin'in özel bir konuşmasında söylediği gibi, "sosyalist sistemi yeni topraklara ve insanlara taşımayı" başarmıştı.[294] İlhakın, Polonya istihbarat arşivlerinin ele geçirilmesini sağlamış olması da büyük şanstı – bu belgeler arasında gezinerek Polonyalıların kendisiyle ve rejimiyle ilgili ne düşündüğünü okumak despot için büyük bir zevkti.[295] El konulan Polonya arşivlerinden hareketle NKVD'nin, SSCB'ye karşı görevler üstlenen 185 gizli ajan –gerçek ajanlar– tespit ettiği ve onları etkisiz hale getirmeye başladığı iddia ediliyordu.[296]

Siyasal ekonomi

Tüm bu haksız kazanç sürecinde Stalin, Lenin ile özel bir iletişim içindeydi, öğretmeninin kitaplarını okuyor, kitap sayfaları arasına ayraçlar koyuyor ve kenar notları düşüyordu. Mesela Lenin'in, Bogdanov adıyla bilinen, Leninist olmayan Bolşevik Malinovsky'i eleştirdiği felsefi çalışması *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* (1909) başlıklı kitabının elinde bulunan1939 tarihli yeniden basımı üzerine Stalin şöyle yazmıştı: "1) Zayıflık, 2) Aylaklık, 3) Aptallık. Sadece bunlar *kusur* olarak görülebilir. Bunların dışında kalan diğer her şey şüphesiz *meziyettir*."[297] Ancak siyasal ekonomi üzerine Marksist-Leninist bir ders kitabı okurken Stalin aşırı derecede zorlanıyordu: Emek değer teorisi, paranın gerçek rolü ve önemi, ücret farklılaşması, ticaret, fiyatlar. 1939 yılında, farklı bir yaklaşım sunan bir kitap eline geçti (1938-1941 tarihleri arasında altı kitap yayımlanacaktı) ve birçok satırın altını çizerek okudu ve düzeltiler yaptı.[298] Stalin'in değerlendirmesine göre bu kitap, başvurmayı sürdürdüğü daha önceki el kitabının –Bogdanov (1873-1928) tarafından yazılan ve son baskısını 1925 yılında yapan *Ekonomi Politik Üzerine Bir Ders* (1910)– yerini doldurmuyordu. Yirmi iki yıllık Sovyet deneyimi temelinde Marksist siyasal ekonomi üzerine güncellenmiş bir teze ihtiyaç duyması, bir kez daha, Stalin'in ideolojiye ve olguları kuramsal bir çerçeveye oturtmaya duyduğu bağlılığı gösteriyordu.

294 Stalin, kararlı anti-faşist Georgi Dimitrov'a, "Şimdi [Polonya] faşist bir devlet, Ukraynalıları, Belarusluları baskı altında tutuyor. Bu devletin yok edilmesi, mücadele edilecek burjuva faşist devletlerin bir eksilmesi anlamına gelecektir!" demişti. Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 7 Eylül 1939, s. 116.

295 Örneğin, Duraczynski ve Sakharov, *Sovetsko-Pol'skie otnosheniia*, s. 67-70.

296 Primakov, *Ocherki*, III, s. 291.

297 Volobuev ve Kuleshov, *Ochishchenie*, s. 157; Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 22 (atıfta bulunduğu kaynak, *Pravda*, 21 Aralık 1994). Devrimden önce, Bogdanov'un Lenin eleştirisiyle (gizli olarak 1930'lu yıllarda da elden ele dolaşıyordu) ilgili olarak özel bir mektupta Stalin, "Bogdanov'un yeni kitabını beğendiniz mi? Bana kalırsa İlyiç'in *bazı* hataları etkili ve doğru bir biçimde ifade edilmiş. İlyiç'in maddeciliğinin Plekhanov'un maddeciliğinden birçok yönden farklı olduğuna da doğru bir biçimde dikkat çekilmiş. İlyiç, mantığın gereklerine rağmen (ve diplomasi uğruna?) bunun üzerini örtmeye çalışıyor," diye yazmıştı. Dubinskii-Mukhadze, *Ordzhonikidze*, s. 92-93, n1. Stalin benzer düşünceleri Mikho Tskhkaya'ya yazdığı bir mektupta da belirtmişti: *Istoriia KPSS*, 6 cilt, Politizdat, Moskova, 1967, II, s. 272.

298 RGASPI, f. 558, op. 3, d. 257-263. Van Ree, *Political Thought*, s. 107-108.

Gerçek hayatın siyasal ekonomisi de Küçük Köşe'yi meşgul ediyordu. Savaşa ekonomik olarak hazırlanmak, görece üretkenliği ne olursa olsun, işgücünün her bir zerresine ihtiyaç duyulması demekti. Stalin, 10 Haziran 1939'da Gulag'dan erken tahliyelere son vermişti. Tutuklular özel kurulların kararlarıyla hâlâ ceza süresi dolmadan tahliye olabilirlerdi ancak bu sadece bireysel bazda mümkündü. Artık, iş kotalarını tamamladıkları için cezalarında otomatik indirim söz konusu değildi. Gulag'da 3 milyon mahkûm vardı, ancak normal bir işçinin işini yapmak için muhtemelen iki mahkûmdan fazlası gerekiyordu. Bunun anlamı, zorunlu çalışanların Sovyet ekonomisinde harcanan emeğin sadece %2'sine karşılık geldiğiydi.[299] Temmuz 1939'da, NKVD muhafızlarının gözetimi altında, yaklaşık 160 bin Özbek ve Tacik kolektif çiftlik "gönüllüsü", 320 kilometre uzunluğundaki Büyük Fergana Kanalı'nı açmak üzere görevlendirdiler, amaç Siriderya'dan (Seyhun) pamuk tarlalarına su taşımaktı. Kanal inşaatının, makine kullanılmaksızın sadece kırk beş gün içinde tamamlandığı açıklandı – diğer bir propaganda ayağı.[300] Kanal, Aral Gölü'nün iç kısımlarını mahvedecekti.

Gulag işgücü Beria'nın sorumluluğundaydı. Moskova'ya tayininden beri Küçük Köşe'de en az haftada iki kez Stalin'le görüşüyordu ve bazı dönemlerde her gün görüştükleri de vakiydi. 1939 ilkbaharında, Beria'nın ziyaretleri iki saat ya da daha fazla sürüyordu. Molotov'un hiyerarşideki konumunu gayet iyi anlamıştı ancak 10 Ağustos 1939'da, bir hükümet kurumu yöneten çok az sayıdaki kadından biri olan Molotov'un karısı Zhemchuzhina'nın maiyetinde "düşman ajanı unsurlar"ın olduğu suçlamasının açıklanmasına Stalin izin verdi. Kızıl Ordu Polonya'yı ele geçirirken ve Wehrmacht ile çarpışırken bu "vakanın" değerlendirmesi "Politbüro" tarafından yapıldı. Kadına karşı suçlamaları Stalin "iftira" olarak görüyordu ancak "temaslarındaki cüretkârlık" nedeniyle onu Balıkçılık Komiserliği'nden uzaklaştırdı. Bir ay boyunca kaderi belirsizdi ve daha sonra RSFSC Hafif Sanayi Komiserliği'nde tekstil şubesi başkanlığına atandı. Bu kıl payı kurtuluş, arkasındaki entrika ne olursa olsun, Molotov'a ve tüm çekirdek kadroya bir mesaj taşıyordu.[301]

Dostluk ve sınır

Stalin'in Polonya ile ilgili yeni düşünceleri vardı. Daha Varşova düşmeden, 25 Eylül 1939'da Schulenburg'u Kremlin'e çağırmış ve Polonya kökenlilerin yoğun olduğu Polonya topraklarındaki payını, iki buzsuz liman dışında paktın Almanya'ya verdiği Litvanya topraklarıyla değiş tokuş etmek istediğine ilişkin

299 Jasny, *Soviet Economy*, s. 418; Allen, *Farm to Factory*, s. 107-108. Sovyet kamp sakinlerinin yaklaşık %77'si etnik Rus ya da Ukraynalıydı.

300 Afanas'ev vd., *Istoriia Stalinskogo Gulaga*, s. 158 (RGANI, f. 89, op. 73, d. 3, l. 1-2). 240 bin kolektif çiftliğin 15.700'ünde "iş günü"nün hiçbir anlamı yoktu. Hosking, *First Socialist Society*, s. 169.

301 Khlevniuk vd., *Stalinskoe politbiuro*, s. 171-172 (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 25, l. 156; f. 17, op. 3, d. 1015, l. 30; f. 17, op. 3, d. 1016, l. 33; f. 17, 163, d. 1237, l. 223-224; Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 242-244.

mesajı iletmişti. Stalin'in kesin isteklerinin bir kaydı tutulmamıştı. Dışişleri Komiserliği'nin, Ribbentrop'un Moskova ziyaretine Berlin ziyareti ile karşılık veremeyeceğini zira Sovyet tarafında müzakerelerin "en üst düzey yetkili" tarafından yürütülmesinin gerektiğini ve onun da "yurtdışına seyahat edemeyeceğini" Molotov'un Alman tarafına haber vermesini istemişti.[302] Ribbentrop ve maiyetindekiler ikinci kez Moskova'ya uçtular. 27 Eylül saat 18.00 sularında vardılar.[303] Bu kez, gamalı haçlı ve orak-çekiçli bayrakların yanı sıra bir Kızıl Ordu birliği ve merasim kıtası tarafından karşılandılar.

Aynı akşam saat 22.00'den 01.00'e kadar Molotov'un Kremlin'deki ofisinde, Ribbentrop, Sovyetler Birliği'nin coğrafi olarak küçücük Almanya ile kıyaslandığında çok büyük olduğuna ve Polonya'yı ilhak edenin Almanya olduğuna, dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin önerildiği şekilde sadece etnik Polonyalıların yaşadığı bölgeleri değil ama aynı zamanda petrolün olduğu San Nehri civarını da vermesi için Stalin'i ikna etmeye çalıştı. Stalin, "Sovyet dış politikasının ana unsuru her zaman Alman-Sovyet işbirliğinin mümkün olabileceği inancıydı. En başta, Bolşevikler iktidara geldiğinde, dünya, Bolşevikleri Almanya'nın paralı ajanı olmakla suçladı... Sovyet hükümeti şimdi vicdan rahatlığıyla Almanya ile işbirliğini yeniliyor," diyerek bir monologa başladı. "Sovyet hükümetinin İngiltere'ye asla sempatisi olmamıştır. Bolşeviklerin her zaman İngiltere'yi ithamettiği ve sevmediği konusunda Lenin ve öğrencilerinin kitaplarına göz atmak yeterli olacaktır," diyordu. "Etnik Polonyalıların yaşadığı" Polonya topraklarını teslim etmek istiyordu fakat petrol bölgesi etnik Ukraynalıların işgali altındaydı ve bu topraklar zaten "Ukrayna'ya söz verilmişti." Sonuçta, Stalin şu anda Litvanya'yı da istiyordu. Genel anlamda, Stalin dört milyonluk bir nüfusu iki milyonluk bir nüfusla değiş tokuş etmek istediğini söylüyordu "ve insan, alınabilecek en değerli şey" idi.[304]

Alman not tutucuya göre, Stalin ve Molotov "bakış açılarında ısrar ettiler."[305] Ribbentrop Sovyetler'in önerilerini telgrafla Hitler'e ileteceğini bildirdi. Führer'in yüzyıllar önce Töton Şövalyelerinin yerleştiği Litvanya'yı istediğini biliyordu ve Stalin'in askerî üsler için Estonlara –ırksal olarak Almanya'ya yakın oldukları düşünülüyordu– baskı yapmasına ilişkin raporlar onu endişelendiriyordu. Kızıl Ordu'nun sınırına 150 bin askerini yığdığı Estonya'dan başlayarak, "karşılıklı yardım antlaşması" için Sovyetler üç Baltık ülkesine ültimatom verdi. Alman heyeti ertesi gün 15.00'de bir kez daha Kremlin İmparatorluk Sena-

302 Fel'shtinskii, *SSSR-Germaniia,* I, s. 103-104; Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 102; Ulam, *Stalin*, s. 515. Varşova 26 Eylül'de düştü.

303 Herwarth şöyle yazmıştı: "Ribbentrop Moskova'ya vardığında bir grup Sovyet yetkilisi ve Kont Schulenburg tarafından karşılandı. Benim yanında durduğum Gebhardt von Walther, kolumu tutarak meslektaşları NKVD ajanlarıyla sıcak bir selamlaşma içinde olan Gestapo ajanlarını işaret etti." Hearwarth, *Against Two Evils*, s. 165.

304 *DVP SSSR,* XXII/ii, s. 606-617n226 (Hilger'in resmî kayıtlarının tercümesi 1990'da Schulenburg belgeleri arasında bulundu; Almanca, Fleischhauer, "Der Deutsch-sowjetische Grenz- und Freundschaftsvertrag vom 28 September 1939."

305 *DVP SSSR,* XXII/ii, s. 611, 614-615.

tosu'ndaydı ancak o sırada U-Botları tetkik etmekte olan Hitler'den yanıt gelmemişti. Ribbentrop yine de Hitler'e danıştığını, genelde hemfikir olduğunu fakat küçük bazı değişiklikler istediğini söyledi. Sovyet Genelkurmay Başkanı Şaposnikov Molotov'un konferans masasındaki yeşil çuhanın üzerine devasa bir harita serdi. Taraflar aralarındaki uyuşmazlıkları müzakere ettiler ancak bu Stalin'in önerisi çerçevesindeydi; Stalin birkaç küçük taviz teklif etti (orada bir tren garını tutuyor, şurada bir ormanı veriyordu), sonra da Alman ve Sovyet haritacıları ayrıntılar üzerinde çalışmaya başladılar. Ribbentrop ticaret müzakerelerinde Sovyet ekonomik desteğine büyük önem verdiklerinin altını çizdi ve sonra da Baltık devletlerini sordu. Stalin, yaptığı pakt ve askerî üs önerisini Estonya'nın kabul ettiğini söyledi.[306] Besarabya ile ilgili olarak ise, "Sovyet hükümetinin şu anda Romanya'ya dokunmak gibi bir niyeti yok," diyordu.[307]

Saat 18.00'e yaklaşırken Stalin Ribbentrop onuruna vereceği ziyafet için toplantıya ara verdiklerini duyurdu. Kutlama, önemli yabancı konuklar için her zaman kullanılan mekânda (Spiridonovka) değil Büyük Kremlin Sarayı'nın yaldızlı St. Catherine Salonu'nda yapıldı.[308] Altmış basamaklı görkemli merdivenleri çıkarken, Bolşevizm topraklarında III. Aleksandr'ın devasa bir yağlıboya tablosuyla karşılaşan Ribbentrop şaşırıp kalmıştı. Yirmi dört çeşit yemek ikram edilmişti. İçki su gibi akıyordu. Stalin her zamanki şarabından içiyordu ama eski şarap tüccarı Ribbentrop biberli votkayı tatmak istemişti ("İnsanın nefesini kesecek kadar sert" olduğunu söyledi). Bir yandan eski Rus gücünün enginliği sergilenirken, Stalin de hem tedirginliğini ve hem de hınzırlıklarını gösteriyordu. Ribbentrop'u Beria'yla tanıştırırken "Bak, bu da bizim Himmler'imiz," demişti. (Bir zamanlar tavuk çiftliğinde çalışan SS Şefi Himmler de Beria gibi kelebek gözlük kullanıyordu.) Stalin'in daha yapacakları vardı. Resmî ev sahibi Molotov, "Almanya, Führer ve bakanlarına" ve daha sonra Ribbentrop'un geniş heyetinin her bir üyesine kadeh kaldırdıktan sonra Stalin salonu tavaf etmeye ve herkesle kadeh tokuşturmaya başladı. Despot birdenbire, "Demiryolları halk komiserimiz Lazar Kaganoviç'in şerefine içelim," dedikten sonra Yahudi Kaganoviç ile kadeh tokuşturdu. Ribbentrop da aynısını yapmak zorunda kaldı.[309]

Ribbentrop ve maiyeti, Bolşoy'da *Kuğu Gölü* balesini İmparatorluk Locası'ndan izlediler. Tüm zamanların en önemli rollerinden biri olan Odette/Odile'i oynamak üzere tüm zamanların en iyi balerinlerinden Galina Ulanova (1910) Leningrad'dan bugün için getirilmişti.[310] Bu eğlence Stalin ve Molotov'un Estonya'dan gelen heyete son darbeyi indirmesine imkân tanıdı. Dünya

306 Estonya ile yapılan pakt, gizli protokol olmaksızın (*Polpredy soobshchaiut*, s. 62-64 (AVP RF, f. 03a Estoniia, d. 010) iki gün sonra yayımlandı: *İzvestiya,* 29 Eylül 1939.

307 *DVP SSSR,* XXII/ii, s. 614.

308 Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 223-227.

309 Fleischhauer, "Molotov-Ribbentrop Pact"; Chuev, *Kaganovich,, Shepilov*, s. 118; Chuev, *Sto sorok*, s. 19, 24; Chuev, *Tak gorovril Kaganovich,*, s. 90; Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 313-314.

310 Davlekamova, *Galina Ulanova.*

kapitalizm ve sosyalizm arasında bölünmüş olabilirdi ama aynı zamanda büyük ve küçük güçler arasında da bölünmüştü. Stalin Estonlara, "Polonya büyük bir ülkeydi," diyordu, "şimdi Polonya nerede?"[311] Almanlar müzakerelerin tamamlanması için saat 01.00'de Kremlin'e döndüklerinde, gözleri korkutulmuş Estonlar bir an için Molotov'un süitinde Nazileri gördüler.

Despot tıpkı Baltık heyetlerine yaptığı gibi Ribbentrop'u da tehdit ediyordu ama bu kez nazikti ve Ribbentrop örneğinde, çabası kendi anavatanı için değil üçüncü bir ülkenin toprakları içindi. Sonunda Hitler ortaya çıktı: Ribbentrop Molotov'un ofisinden onunla konuştu. Führer hem Litvanya'nın Stalin'e teslim edilmesini ve hem de ortak bildiri için Stalin'in dilini kabul etti.[312] Ribbentrop despota Britanyalıları sordu. Stalin, olası bir ekonomik işbirliği için görüşmelerin yapılacağını söylüyor ve devam ediyordu, "Sovyet hükümetinin İngiltere, Amerika ve Fransa gibi ülkelerle bağ kurmaya niyeti yok. Chamberlain bir boşboğaz. Daladier ondan daha beter boşboğaz." Stalin, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında neler olduğunu öğrenmek için Daladier'in nasıl Sovyet Büyükelçisi Suritz'in ağzını aradığını da anlattı. "Fransız hükümetinin," diyordu Stalin, "Sovyetler Birliği'nin temsilcilerini sorgulamasına asla müsamaha etmeyeceğini anlaması sağlandı."[313] (Eğer bunu yapan NKVD değilse) İngiltere'ye karşı nefretini, güvensizliğini ve ilgisizliğini anlatırken Stalin, Birleşik Devletler'e ve ekonomik maharetine olan saygısını ve sınır savaşında çok sayıda Japon öldürmekten duyduğu memnuniyeti de dile getirdi. Alman diplomatlara, "Asyalıların anladığı yegâne dil bu," diyordu. "Sonuçta ben de Asyalıyım, benim de bilmem gerekir."[314]

29 Eylül saat 05.00'te resmî belgeler imzalandı (önceki günün tarihi atıldı). Bu belgeler arasında bir metreye bir buçuk metre (1:1.000.000 ölçekli) renkli bir harita da vardı ve paktan farklı olarak bizzat Stalin'in mavi kalemle atılmış gösterişli imzasını taşıyordu. Yeniden düzenlenen sınır Varşova'nın 100-150 kilometre doğusuna, Vistula Nehri'nden Bug Nehri'ne kayıyor, 5 milyon daha fazla nüfusu (Polonyalı ve Yahudi) Alman tarafına geçiriyor ve Polonya'nın Reich'a doğrudan ilhak edilmemiş bölümlerinde bir Genel Hükümet oluşumunun teşvik edilmesine katkıda bulunuyordu. Sovyetler Birliği, toplamda, yaklaşık

311 Mel'tiukhov, *Upushchennyi shans Stalina*, s. 179-180; Ilmjärv, *Silent Submission*, s. 365; Kuromiya, *Stalin*, s. 143; *İzvestiya*, 29 Eylül 1939. Daha 27 Eylül'de, Kremlin'de Ribbentrop'u görmelerinden önce, Estonlar, Sovyetler'deki Velikie Luki Havaalanı'nda üzerinde gamalı haç bulunan büyük bir uçak görmüşlerdi. Rei, *Drama of the Baltic Peoples*, s. 264.

312 Bezymenskii, *Gitler i Stalin*, s. 309; Sommer, *Das Memorandum*; Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 103-107; Fleischhauer, "Molotov-Ribbentrop Pact"; Kaslas, "Lithuanian Strip."

313 *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 616-617.

314 Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 304-305. Görünen o ki Stalin, Almanya'nın zora düşmesi halinde yardım etme sözü vermişti ve bu durum Ribbentrop'u şaşkına çevirmiş olmalıydı. Stalin: "Şu anda Almanya'nın dış yardıma ihtiyacı olmadığı aşikâr ve muhtemeldir ki gelecekte de dış yardıma ihtiyacı olmayacak. Ancak, bu yöndeki tüm beklentilere rağmen eğer Almanya zora düşecek olursa Sovyet halkının yardıma geleceğinden ve Almanya'nın bastırılmasına izin vermeyeceğinden emin olabilirsiniz." Zhilin, *Ovoine*, s. 185; Fleischhauer, "Der deutsch-sowjetisch Grenz- und Freundschaftsvertrag", s. 457-464.

13 milyonluk nüfus ediniyordu: Ukraynaca konuşan 7 milyon Ukraynalı, 3 milyon Belaruslu ve sadece 1 milyon Polonyalı ile 1 milyon Yahudi.[315] Molotov'un karısına hediye etmek üzere bir Mercedes ayarlayan Ribbentrop, Ukrayna'nın batısını oluşturan topraklarda –bolca geyik vardı– Sovyetler'in kendilerine bir avlanma bölgesi "kiralamasını" talep etmesi için Schulenburg'u kışkırttı. Bu teklifi Molotov geri çevirdi. Yine de, Naziler Polonya-Litvanya sınırında, zengin bir av sahası olduğu söylenen Suwałki çıkıntısında küçük bir bölgeyi ellerinde tutmayı başardılar. Stalin, Naziler tarafından istenen dört bin siyasi mültecinin Beria tarafından iade edilmesini de sağladı. Çoğu Yahudi'ydi ve en az bini komünistti. Mermileri Hitler'in harcaması için aileleriyle birlikte Brest-Litovsk'taki sınır köprüsünde törenle teslim edildiler.

Ribbentrop ayrılmak üzere Condor'a binerken, Sovyet tören kıtası sağ ellerini kaldırarak Nazi selamı verdiler. Daha sonra anlatırken, "Bana eşlik eden Danzig Gauleiter'i [Bölge Valisi]," diyordu Ribbentrop, "dönüş yolculuğumuz sırasında, kendisini orada, zaman zaman eski parti yoldaşlarının arasında gibi hissettiğini söyledi."[316] *Pravda*'da "barış politikasını haklı çıkaran yeni bir zafer" olarak selamlanan 28 Eylül tarihli "Dostluk ve Sınır Antlaşması", faşizm ile saldırmazlık antlaşmasını hazmeden komünistler arasında dahi şaşkınlık yarattı.[317] Tutuklu Sovyet uçak tasarımcısı Andrey N. Tupolev (hapishane enstitüsü diye adlandırılan kurumlardan birinde çalışıyordu), gazeteyi karıştırırken, "Nasıl bir dostluk?" diyerek söyleniyordu. "Orada neler oluyor? Akıllarını mı yitirdiler!"[318]

Bir ay önce, antlaşmaya girizgâh olarak, Sovyet-Alman ilişkilerinin "dostane" niteliğine değinilmesi için Ribbentrop'un yaptığı teklifi Stalin göz ardı etmişti. Ekonomik antlaşma çerçevesinde, elli kişilik bir Sovyet komisyonu, Alman üretim tesislerini turluyor ve giderek daha büyük bir iştahla, deniz kruvazörlerinden avcı uçaklarına, Almanya'nın sunabileceklerinin en fazlasına ulaşmaya çalışıyordu – genellikle de alıyordu.[319] Stalin'in talimatları doğrultusunda Mikoyan sıkı bir pazarlık yürütüyor, özel makineler, gemiler ve kimyasal ürünleri en düşük fiyattan almaya çalışıyordu.[320] Birçok Nazi, Sovyetler'in önemli hammaddeleri sağlamakla ilgili verdikleri sözleri tutacağından şüphe duyuyordu – yanılacaklardı. Diğer yandan Alman sanayiciler sırlarını vermeye

315 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 267-268; *DGFP*, seri D, VII, s. 92, 105, 109, 130. "İşgal altındaki Polonya topraklarında Genel Hükümet" 8 Ekim 1939'da ilan edildi.

316 Ribbentrop, *Memoirs*, s. 129-132 (s. 132'de). Ribbentrop, 10 Mart 1941'de Mussolini'ye Sovyetler'den söz ederken eski parti yoldaşları ifadesini kullanacaktı. *DGFP*, seri D, VIII, s. 886. Aynı zamanda bkz. Dallin, *Soviet Russia's Foreign Policy*, s. 76-77.

317 *Pravda*, 29 Eylül 1939. Metin ve gizli protokol için bkz. *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 134-135 (AVP RF, f. 3a Germaniia, d. 246), 135-136 (APRF, f. 3, op. 64, d. 675a, l. 20). Belgenin Almanca ve Rusça kopyalarının bulunabileceği kaynak, Hass, *23 August 1939*, s. 246-251; Stalin imzalı haritaların kopyalarının bulunabileceği kaynak, Pikhoia ve Gieysztor, *Katyn': plenniki*, s. 98-99. Aynı zamanda bkz. *İzvestiya*, 29 Eylül 1939.

318 Golovanov, "1,367 dnei iz zhizni Andreia Tupoleva."

319 Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 90, 92.

320 Söylendiğine göre Stalin, iyi polis rolünde, ağzında piposuyla Mikoyan'ın ofisinde perdenin arkasından aniden belirerek Almanlara "tavizler" sunuyordu.

zorlandıkları konusunda feryat ediyorlardı – bu doğruydu. Aynı derecede önemli diğer bir nokta, Drohobıç'taki Galiçya petrol sahaları meselesinde Stalin'in sağlam durması nedeniyle, aslında Wehrmacht'ın ele geçirdiği petrolün Hitler'le değiş tokuş ediliyor olmasıydı.

Benzer çıkarlar

Ribbentrop ve Nazi delegasyonun ayrılmasının üzerinden kısa süre geçtikten sonra, 30 Eylül 1939'da Küçük Köşe'de Stalin'e askerî fabrikalarda iş gününün uzatılmasına ilişkin bir rapor sunuldu. Fazladan çalışılan saatleri karşılamak için ücretlerin yükseltilmesi gerekiyordu. Despot, orada bulunanlara, ücret artışı parametrelerini birkaç kez sordu; aldığı cevaplardan tatmin olmayınca, netlik kazanana kadar önerileri lehinde oy kullanmayacağını söyledi. Hükümet adına tutulan tutanaklarda şöyle deniliyordu: "Stalin, –sendikalar başkanı– Shvernik'e döndü ve şaka yollu, 'İşçilerin temsilcisi olarak sen ne diyorsun? İşçilerin çıkarlarını savunmuyor musun? Ben bir 'bürokrat' olarak onları savunuyorum ve sen suskunsun!' diyerek güldü."[321] Oysa işçilerin büyük dostu, Nazilerle ikinci kez ve daha kapsamlı bir antlaşmayı henüz imzalamıştı. Troçki gibi Hitler-Stalin Antlaşması'nı tahmin eden iltica etmiş istihbaratçı Krivitsky, daha da ileri giderek antlaşmanın rejimlerin birbirine benzerliğinden kaynaklandığını söylemişti.[322]

Her ikisi de kitle örgütleri, kurumsallaşmış bir ideoloji, sözde düşmanlara karşı kitlesel devlet şiddeti ve lider kültü ile yönetilen diktatörlüklerdi. Ancak dikkat çekici farklılıklar da vardı ve bunlar sadece uzlaşmaz dünya görüşleri ile ilgili değildi. 1939 yılında Nazi Partisi üye sayısı 5 milyon 300 bindi ve seksen milyona yaklaşan Alman nüfusunun yaklaşık %6,5'ini temsil ediyordu.[323] 1939 yılında Sovyet Komünist Partisi yeniden güç kazanmış ve bir önceki yıl 1 milyon 900 bin olan üye sayısı 2 milyon 300 bine yükselmişti (1 milyon 510 bin tam üye, 793 bin aday üye), 170 milyon civarında olan nüfus göz önüne alındığında, temsil oranı sadece %1,3'tü.[324] Ancak, komünist parti hücreleri çok daha

---

321 Rejimin not tutucusu Vyacheslav Malyshev, bu sahte popülizmin hakkını veriyor ve "Bu Stalin'in karakteristik bir özelliğiydi: en ince ayrıntısına kadar inmek, özellikle de bu ayrıntılar halkı etkiliyorsa," diye kayıt düşüyordu. Malyshev, "Dnevnik narkoma", s. 109; *Na prieme*, s. 275. Bunun gizli (yayımlanmamış) bir kararname olduğu anlaşılıyor. Barber ve Harrison tarafından ortaya konulan anlatımda, 1939 sonu ya da 1940 yılında böyle bir kararname bulunmuyor. Barber ve Harrison, *Soviet Home Front*, bölüm 9.

322 "Benzerlik tezi" –derin ideolojik husumete rağmen– daha sonra Tucker ve Nekrich tarafından yeniden ortaya atılacaktı. Tucker, *Stalin in Power*; Nekrich, *Pariahs*.

323 Nazi Partisi'nde erkek üyelerin kadın üyelere oranı beşte dörtten fazlaydı. Nasyonal Sosyalist Kadınlar Birliği'nin yaklaşık 2 milyon üyesi vardı; kız çocuklarına ve gelin olacaklara ders veriyor, Alman malı tüketilmesi için çalışmalar yürütüyorlardı. Payne, *History of Fascism*, s. 184.

324 Rigby, *Communist Party Membership*, s. 52. Komünist Gençlik Birliği –on dört yaşından başlayarak en fazla yirmi sekiz yaşına kadar– üye sayısı, 1938 yılında 400 bine kadar düştü. Ari ırka zorunlu, diğerlerine kapalı olan Hitler Gençliği'nin üye sayısı ise aynı dönemde 7 milyonu geçmişti.

yaygındı. Nazi Partisi'nin her kurumda "hücresi" yoktu. Hitler bir parti-devlete sırt çevirmişti zira aşırı güçlü bir Nazi hareketi isyan edebilir ve farklı bir lider seçebilirdi. Alman subaylarının partiye katılmalarına izin verilmiyordu. Sembolik anlamda, elbette Nazi Partisi etkileyici bir biçimde Alman kamusal alanını domine ediyordu.[325] Ancak Nazi Partisi, düşman avı ile kendisini ve devleti kurban durumuna düşürmüyordu.

İkinci önemli fark, yaşam fırsatları ile ilgili denetim derecesiyle ilgiliydi. Nazi ekonomisi devlete ait değildi ya da devlet tarafından yönetilmiyordu. Buhran sırasında kamulaştırılan birçok banka 1936-1937'de yeniden özelleştirilmişti ve Hermann Göring Fabrikaları (düşük kalite demir madeni) dışında Nazi rejimi çok az devlet girişimine sahipti. Güçlü maliye bakanlığı devlet şirketlerini verimsiz ve pahalı bulduğu için karşı çıkıyordu. Bakanlık talimatlarını reddeden özel firmalara yönelik bir yaptırım söz konusu değildi. Rejime yaranmak için tabii ki özel işletmelerin sayısız sebebi vardı ve ayrıca dış politika kaygıları da özel yatırımları şekillendiriyordu (emek gücünün dörtte biri silah üretimi ile bağlantılı sektörlerde çalışıyordu). Ne olursa olsun, işletmeler kendi müşterilerini seçmeyi sürdürdüğü için sözleşme özgürlüğü korunuyordu. Özel işletme kârları on yıl öncesine göre %400 artmıştı. Hitler ve rejimi özel mülkiyeti, girişimciliği ve pazar teşviklerini, Alman ırkının ilerlemesi için değerli araçlar olarak görüyordu.[326] Stalin, Sovyet hükümetinin not tutucusuna, burjuva devleti "ekonomik organizasyonları kendi bünyesine katmaz, oysa bizim devletimiz sadece siyasal bir örgüt değil, aynı zamanda ekonomik bir örgüttür," diyerek bu durumu bizzat açıklıyordu.[327] Aslında söylediği özel firmaların (ve yasal pazarların) yokluğunun karmaşık ve zorlu bir idareye yol açtığıydı; ancak aynı zamanda, Sovyet Devleti'nin tek işveren, tek iskân kaynağı, çocuklar için okul konusunda yegâne söz sahibi, ihtiyaçların ve konforun tek sağlayıcısı –ya da engelleyicisi– olduğu anlamına da geliyordu. Serbest meslek, özel konut, pazar, özel dinî okullar, özel tatil beldelerinin mümkün olması, Nazizm altında, Yahudi olmayanlar için önemli ölçüde daha az yaşam denetimi demekti.

Sonuç itibarıyla, iki rejim çok önemli bir niteliği paylaşıyordu: Kişisel egemenlik. Paktı mümkün kılan rejimler arasındaki benzerlikler değil her iki liderin sorgulanamaz otoriteleriydi. Hitler ve Stalin'in parlamenter çoğunluklarla, onay oylamaları, özgür basın ve hatta çekirdek kadroları içinde aykırı seslerle ilgili kaygı duymaları söz konusu değildi ve bu durum her ikisine de mutlak hareket özgürlüğü sağlıyordu.[328] Pakt imzalamalarının sebebi Versay ve onun ürünü olan

---

325 En iyi genel değerlendirme için bkz. Orlow, *History of the Nazi Party,* II.

326 Devletin GSYH içindeki payı iki katından fazla artarak %30,5'e yükselmiş, Alman Devleti'nin mal ve hizmet talebi 1932 yılından beri tavan yapmıştı. Devlet döviz kuruna da müdahale ediyor, ücretleri belirliyor, bazı fiyatları sabitliyordu fakat nadiren kamulaştırmaya başvuruyordu. Yahudi mülklerine el konuluyordu ancak bu zorunlu satışla ve çoğu durumda Ari özel mülk sahiplerine satışla gerçekleştiriliyordu. Buchheim ve Scherner, "Role of Private Property."

327 Malyshev, "Dnevnik narkoma", s. 111, 26 Mayıs 1940.

328 İkinci Dünya Savaşı sonrasında Herwarth, Birleşik Devletler Büyükelçisi Charles Bohlen'e, "Sovyetler'le bir antlaşma yapabildik çünkü Alman kamuoyu ile bir sorun yaşamadan Baltık

Polonya'ya karşı geçici çıkar birliktelikleriydi, farklılıklarına rağmen koşut bir revizyonizm ile hareket ediyorlardı. Paktı en net biçimde açığa vuran değerlendirmesinde (bir Britanyalı yetkili ile konuşurken) Stalin şöyle demişti: "SSCB eski dengeyi değiştirmek istedi... İngiltere ve Fransa muhafazasından yanaydılar. Almanya da dengede bir değişiklik istiyordu ve eski dengeden kurtulmak için duyulan ortak istek Almanya ile yakınlaşmanın zeminini oluşturdu."[329]

Ağustos sonundan Eylül 1939 sonuna kadar, bir ay içinde Stalin, Japonya'ya karşı bir sınır savaşı kazanmış, Hitler'le avantajlı koşullarda bir antlaşmaya imza atmıştı. Despotun sözcüsü Mekhlis, Mart 1939 tarihli parti kongresinde, "ikinci emperyalist savaşın" patlak vermesi halinde Kızıl Ordu "savaşı düşman topraklarına taşıyacak ve uluslararası görevini yerine getirerek Sovyet cumhuriyetlerinin sayısını artıracaktır," diyerek kurumlanıyordu.[330] Aslında, Stalin kendi adına bu tür bir yayılmacılığa güven duymuyor ve işlerin dışarıda bu kadar kolay yürüyeceğine inanmıyordu. Dünya siyasetini Hitler yönlendiriyordu. Stalin, büyük ölçüde Sovyet tarafının lehine olan bir antlaşma taslağı sunmuş ve o da kabul etmişti.[331] Stalin bir fırsatçıydı ve ona kapıyı Hitler açmıştı.[332] Haklı olarak Sovyetler'in Avrupa'ya dönük yayılmacılığından korkan Chamberlain, Stalin'in gerçek bir askerî ittifak için yaptığı öneriyi reddedip onu oyalamaya kalkarak, Sovyet despotun yayılmacılık hedefine doğru ilerlemesine bizzat destek vermiş oldu. Stalin, eğer kendisi aleyhine, yaklaşan bir Britanya-Almanya antlaşması tehdidiyle karşı karşıya kalsaydı belki de Batılı güçlerle antlaşmaya varabilirdi fakat Chamberlain bunun yerine Alman antlaşmasını tercih etti. Hitler ise dikkate değer bir şey yaptı: Chamberlain'in Temmuz 1939'daki Münih'in bir tür tekrarı olarak Polonya'yı sırtından vurma teklifini reddetti.[333]

ülkelerini ve Doğu Polonya'yı Sovyetler Birliği'ne teslim edebiliyorduk. Britanya ve Fransa'nın bunu yapması mümkün değildi," diyecekti. Bohlen, *Witness to History*, s. 86.

329 Weinberg, "Nazi-Soviet Pacts", s. 185 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO, FO 371/24846, f. 10, N 6526/30/38, Cripps'den dışişleri bakanlığına, 16 Temmuz 1940). Büyük ölçüde benzer Sovyet nüshası: "Priem angliiskogo posla S. Krippsa", *Sochineniia*, XVIII, s. 190-197 (s. 191'de). Chamberlain de Versay'da revizyonu kendince hedefliyordu ama –Sovyetler Birliği ile değil– sadece Almanya ile ilişkili olarak.

330 *XVIII s"ezd VKP (b)*, s. 27.

331 Nevile Henderson farkında olmadan kendilerini suçlayarak, "Her ne kadar Hitler sürekli olarak İngiltere'ye el uzattığından ve reddedildiğinden şikâyet etse de net bazı adımlar atıldığında yan çizmenin bir yolunu buluyor, kesinlikle orta noktada buluşmayı reddediyordu," derken haklıydı. Henderson, *Failure of a Mission*, s. 110.

332 Bullock şöyle yazmıştı: "1934'ten 1939'a kadar Hitler'in öncelikleri Stalin'in öncelikleri ile taban tabana zıttı: İç meselelere değil dış politika ve silahlanmaya öncelik veriyordu. 1938 ve 1939'da Stalin dış politikaya ve savunmaya daha fazla önem vermek zorunda kaldıysa bunun nedeni yayılmacı hırsları değil Hitler'in kazandığı başarıların Stalin'in Sovyetler Birliği içindeki kazanımlarını tehdit etmesiydi." Bu bakış, Stalin'in fırsatçılığını ve Britanya'nın gücüne duyduğu yoğun öfkeyi ıskalıyor. Bullock, *Hitler and Stalin*, Knopf, New York, 1991, s. 639.

333 23 Mayıs 1939'da Hitler, komutanlarına, "Bizim için mesele doğudaki yaşam alanımızı [*Lebensraum*] genişletmek ve yiyecek kaynaklarını güvence altına almaktır," diyordu, mesele sadece Danzig şehri değildi. Overy, *1939: Countdown*, s. 2 (atıfta bulunduğu kaynak, *ADAP*, VI, s. 479).

Eğer Führer Britanya başbakanının başkasının toprağını teslim etme konusunda "müzakere" isteğine olumlu yanıt vermiş olsaydı, muhtemelen Nazi ve Sovyet aracılar arasındaki görüşmelere büyük bir darbe vururdu. Hitler'in Chamberlain'i terslemesi, yine de Führer'in kaçınılmaz olarak Stalin'le bir antlaşmaya varacağının göstergesi değildi. Japonya'nın, Almanya'nın belirlediği koşullarda bir askerî antlaşmadan kaçınması Hitler'in hamlelerini etkiledi. Durum şuydu: Polonya topraklarının büyük bir bölümünü karşılıksız elde edebilecek olsaydı dahi, Hitler savaşa susamıştı – ve Stalin, yıllardan beri Sovyetler Birliği'ni böyle bir girişimden kazanç sağlayacak biçimde konumlandırmıştı.[334] Stalin'in Hitler'le antlaşması kaçınılmaz değildi, özellikle de kapsamı bakımından. Dönemin şartlarında bu pakt Sovyet devlet çıkarları açısından önemli bir kazanımdı. 1938 Münih Paktı, Nazi-Batı gizli antlaşması, Sovyetler'i Avrupa meselelerinin dışında bırakmıştı ve şimdi Sovyetler Birliği Avrupa güç politikasında söz sahibi olarak geri dönüyordu. Pazarlıklarda, Mekhlis'in çerçevesini çizdiği devrimci yayılmacılık hayali gerçekleşmeye başlıyordu.[335]

Britanya'ya ateş püsküren Stalin, Batılı "emperyalistlerin" bir noktada Polonya üzerinden kendisine savaş ilan edeceğinden kuşku duyuyordu.[336] Bu arada, "Savaş ya da Barış?" başlıklı bir *İzvestiya* başyazısı (9 Ekim 1939) taslağını gözden geçirirken, "Hitlerizmi yok etmeye" yönelik herhangi bir savaşın kabul edilemezliğine dair dikkat çekici bir pasaj eklemişti. Stalin, "Her birey şu ya da bu ideoloji ile ilişkisini özgürce ifade edebilir, savunma ya da reddetme hakkına sahiptir ancak belli fikirleri ya da dünya görüşlerini beğenmemek sebebiyle insanları yok etmek anlamsızdır ve aptalca bir barbarlıktır," diyerek Nazi Almanyası'na karşı Batılı muhalefeti uyarıyordu. "Hitlerizme saygı da duyulabilir nefret de edilebilir ve bu tüm siyasal görüş sistemleri için geçerlidir. Bu bir tercih meselesidir," diye de ekliyordu. (Faşizme karşı "halk cephesi" buraya kadardı.) Stalin, Nazi Almanyası'na karşı bir savaş başlatmak, "kâfirleri ve farklı düşünenleri yok etmek adına yıkıcı din savaşlarının yapıldığı Ortaçağ'ın karanlığına bizi geri götürecektir" sonucuna varıyordu.[337]

Nikolay Shpanov'un Kızıl Ordu'nun Nazi Almanyası'na karşı kolay bir zafer kazanmasını konu alan çoksatar hikâyesi *İlk Darbe* alelacele toplatıldı.[338] An-

---

334 11-12 Ağustos tarihlerinde Ribbentrop ve Hitler ile görüşmesinin ardından Ciano günlüğüne şöyle yazmıştı: "Almanlara istediklerinden fazlası dahi verilse aynı şekilde saldıracaklarından eminim, şeytani bir yıkıcılığın pençesine düşmüşler." Ciano, *Diary*, 11-13 Ağustos 1939, s. 118-120.

335 Orlova'nın Eylül 1939 tarihli şifreli notlarına bakılmalıdır, Orlova, *Vospominaniia*, s. 101. Bu pasaj tercümede yer almıyordu: Orlova, *Memoirs*, s. 90-91.

336 Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 178.

337 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 451, l. 37-40, 57. 7 Ekim 1939'da, kırk beş yaşındaki aktör Boris Shchukin aniden öldü; 1920 yılından beri Vakhtangov'daydı ve Lenin de dahil yüzden fazla rolde oynamış, 1936 yılında SSCB halk sanatçısı seçilmişti. Ancak bir tür sinirsel çöküntünün ardından kalp rahatsızlığı yaşıyordu.

338 Paktan yararlanmak isteyen Boris Pasternak 1939 Kasım ayı başında *Znamia* dergisine giderek üç yıldır beklettiği Alman yazar Heinrich von Kleist'ın *Der Prinz von Homburg* (1809-1810) çevirisini bastırmaya çalışmıştı. Emirlere sorgusuz uymanın gerekliliği ile ilgili bu oyun Nazi

cak karşılıklı devlet çıkarlarına dayalı saldırmazlık antlaşmaları, bu çıkarlar temelden çatışmadığı sürece geçerli kalacaktı. Çokyönlü entrikalar, birçok yöntemle sahnelenmeye başlıyordu. Nazi savaş makinesi Polonya'ya saldırı için vites yükseltmeye başladığı günlerde Varşova Büyükelçiliği'ndeki Alman diplomatların geri dönmesi emredilmişti. Aralarında gizli Sovyet ajanları da vardı: Rudolf von Scheliha ("Ari") ve Gerhard Kegel'in ("X") yanı sıra itibarlı gazeteciler Ilse Stöbe ("Alta"), Kurt Welkisch ("ABC") ve Margarita Welkisch ("LCL"). Stöbe Berlin'e gitti ancak kocası ve denetçisi Rudolf Herrnstadt ("Arbin") Yahudi'ydi ve Nazi başkentine gönderilemezdi; Moskova'nın yolunu tuttu. (Çift birbirini bir daha hiç görmeyecekti, anti-faşizme adanmışlıkları birbirlerine olan bağlılıklarına baskın çıkmıştı.) Onun yerine, kanlı askerî istihbarat saflarına görece daha yakın bir tarihte katılmış olan Yüzbaşı Nikolay Zaitsev (d. 1895) Berlin'deki Sovyet ajanlarına başdenetçi olarak atandı. Sovyet ticari misyonu görevlisi kisvesi altında ve "Bine" kod adıyla hizmet edecekti. Topçu akademisi mezunu Zaitsev Almancayı memleketi Saratov'da birlikte büyüdüğü Volga Almanlarından öğrenmişti; o zamandan beri iç sürgündeydiler. Berlin'e daha önceki tayininde amiri olan Sovyet ticaret temsilcisi Kandelaki infaz edilmişti. Moskova merkezinde, Herrnstadt'ın oluşturduğu çok gizli görev dosyalarına vâkıf olmasının ardından Berlin'e yerleşti ve sahada Stöbe'nin yeni denetçisi oldu. Stöbe, Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın doğu ile ilgili ekonomi şubesinde göreve başlayan Kegel ile yeniden ilişkiye geçti ve Scheliha da gizli bilgilerin önemli bir kesişme noktası olan Almanya Dışişleri Bakanlığı basın bürosunda görevlendirildi.[339]

Hitler istikrarsız tavrını sürdürüyordu. Varşova hâlâ yanarken, 1939 Eylül ayının ortasında Führer Danzig'e yaptığı zafer turundan döndü ve Ekim ayının sonunda başlamak üzere batıya yönelik saldırı hazırlıklarının yapılması için yüksek rütbeli subaylarla toplantı emri verdi – yani hazırlık için birkaç haftaları vardı. Göring bile afallamıştı.[340] Az sayıda tecrübeli Alman muhafazakâr, bir şekilde Hitler'in *durdurulması* gerektiğini fısıldaşmaya başladı – Chamberlain'in hayalindeki Alman saray darbesi. Wehrmacht Genelkurmay Başkanı Halder dolu tabancasıyla geziyor ve sıklıkla Führer'i görüyordu ancak silahını kullanmaktan çekiniyordu.[341] Yine de, çok daha kararlı ve yalnız başına hare-

---

Almanyası tiyatrolarında iyi iş yapıyordu. Ancak *Znamia* (Vişnevski'nin denetimi altındaydı) Pasternak'ı reddetti. Yine de bir tercüme derlemesinde yayımlandı: Pasternak, *Izbrannye perevody*; Tarasenkov, "Pasternak."

339 Anti-faşist Vişnevski 5 Ekim 1939'da günlüğüne, "İki vahşi hayvan arasındaki kavgayı andıran politika böyle başladı," diye yazmıştı. "Olağanüstü kurnazlığın yanı sıra diplomatik, askerî ve avcılık hileleri – iki vahşi hayvan arasında da aynı durum söz konusu. Faşizm ile 'dostluk' kurmaktan söz edildiğinde Rus insanlarımızın duyduğu korku bu." Vishnevskii, *Sobranie sochinenii*, VI, s. 298.

340 Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 37.

341 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 267-271. Kasım 1939'da Halder, askerler, devlet memurları ve karşı-istihbarattan tanıdıkları ile Hitler'i tutuklamayı ve Göring'i (Britanya ve Fransa ile savaşmaya karşı çıktığı biliniyordu) iktidara getirmeyi konuştu ama komplocular panikleyecek ve bu konuşmalara son verecekti.

ket eden bir komplocu, Almanya işçi sınıfının saflarında bulundu. 8 Kasım 1939 saat 20.00'de Hitler, eski dostlarına ve Bavyera liderlerine yıllık anma konuşmasını yapmak üzere Münih Birahanesi'ne –1923 yılında başarısız darbe girişimini sahnelediği yer– geldi. Goebbels, Heydrich ve Hess de onunla birlikteydi. Burası şehirdeki en büyük birahanelerden biriydi ve 3 bin kişilik kapasitesi vardı, dolayısıyla siyasi toplantılar için idealdi. Münih'in kaymak tabakası tam kadro oradaydı: Subaylar, bankerler, işletme sahipleri. Tören genellikle 20.30'dan 22.00'ye kadar sürüyordu. Saat 21.20'de, yüksek tavanlı avizeli salonda patlayan bomba sekiz kişinin ölümüne ve altmış kişinin yaralanmasına sebep oldu. Geride kalanlar kan revan içindeydi ve çoğu bir Britanya uçağından bomba atıldığını düşünüyordu. İşin gerçeği, Alman marangoz Georg Elser (d. 1903) hemen sahnenin arkasındaki bir dikmenin içine bomba yerleştirmişti.

Elser Hitler'i işçileri aldatmakla ve savaş kışkırtıcılığıyla suçluyordu. "Almanya'daki durumun sadece mevcut liderlerin ortadan kaldırılmasıyla değişebileceğini düşünüyordum," diyecekti.[342] On iki ay boyunca plan yapmış, çalıştığı yerden patlayıcı ve fünye çalmış, yemeklerini birahanede yemeye başlamıştı. Daha sonra, kapanış saatinden önce depoya saklanmış ve ardından el feneri ışığında çalışmaya koyulmuştu. Sabah saat 07.30'da personel gelene kadar dikmenin ağaç paneli üzerine gizli bir kapı açmış ve daha sonra sıvışmıştı. Elser birahanede en az otuz gece geçirdi, çimento ve diğer döküntüleri, hatta bıçkı tozlarını, bir çanta içinde dışarı taşıdı; kapanış sonrası yakalandığı da oldu ancak polise teslim edilmedi. Gündüzleri bomba ve zaman ayarı üzerinde çalışıyordu. 8 Kasım gecesi yoğun sis nedeniyle uçmak riskliydi ve Hitler'in kendisine ait bir treni de yoktu, dolayısıyla tarifeli treni kullanması gerekti. Sonuç itibarıyla, konuşmasına daha erken bir saatte, 20.00'de başlayacak ve daha erken bitirecek, alışılageldiği gibi sohbete kalmayıp, batıya saldırı için savaş planlarını tamamlamak üzere Berlin trenine yetişecekti. Birahanede sadece müzisyenler ve temizlik personeli kalmıştı. Çöken tavan sahneyi de yerle bir etti. Führer'in konuşması 21.07'de bitmiş ve patlamadan on dakika önce olay yerinden ayrılmıştı.

342 Moorhouse, *Killing Hitler*, s. 49 (atıfta bulunduğu kaynak, Bundesarchiv, Elser sorgu dosyası, BA R30001/310/106).

BÖLÜM 12

Fırlatılan Domuz

> Voroşilov bir masaldır. Totaliter ajitasyonla yapay biçimde makam sahibi olmuştur.
>
> – TROÇKİ, *Muhalefet Bülteni*, güz 1939[1]

> Artık Finlandiya'nın bize karşı büyük bir savaşa nasıl hazırlandığı belli. Her bir köyü bu hedefe hazırladılar.
>
> – STALİN, 21 Ocak 1940, Bolşoy Tiyatrosu'ndaki Lenin'in ölüm yıldönümü töreninin ardından[2]

Sovyetler Birliği tüm diğer ülkelerden daha uzun kıyı hattına sahipti – 30 bin kilometreden fazla. Hâlâ İmparatorluk Rusyası'nın yaşlı donanmasına bel bağlamak zorunda olan Stalin, 1935 yılı sonunda ülkenin hem modern hem de dünyanın en büyüğü olacak bir donanmaya ihtiyaç duyduğuna karar vermişti. Finlandiya Körfezi, Karadeniz ve Japon Denizi'nde egemenlik kurmak ve nihayet okyanuslardaki diğer güçlere meydan okuyabilecek saldırı kabiliyetine ulaşmak istiyordu. "Büyük donanma" programı Büyük Petro'nun tutkusunun da ötesine geçmişti ve küresel denizcilik silahlanma yarışının bir bölümünü oluşturacaktı.[3] Despot, terör döneminde ayrı bir Denizcilik Komiserliği kur-

1 *Biulleten oppozitsii*, sayı 79-80, Ağustos-Ekim 1939, s. 14-16.

2 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 124-125, 21 Ocak 1940.

3 Monakov, "Zachem Stalin stroil okeanskii flot?"; Rohwer ve Monakov, *Stalin's Ocean-Going Fleet*. Bu isteği tetikleyen önemli sebeplerden biri, Alman filosunun büyüklüğü ile ilgili Versay Antlaşması'nın koyduğu sınırları kaldıran İngiliz-Alman Denizcilik Antlaşması'ydı. Ivanov, *Morskoe sopernichestvo imperialisticheskikh derzhav; Morskoi sbornik*, sayı 9, 1937, s. 114-125. Bazı çözümlemelerin aksine asli sebep İspanya İç Savaşı değildi. Voroşilov, daha Ocak 1934 tarihli Parti Kongresi'nde, sanayileşme sonucunda, "kendi gemi inşa sanayimizi kuracak ve kısa süre sonra kendi filomuzu oluşturacağız" sözü vermişti. Herrick, *Soviet Naval Strategy*, s. 38-45; *XVII s"ezd*, s. 230. Deniz Komutanı Vladimir Orlov 1936 Şubat ayının başında bir büyük filo programının ilk taslağını sundu ve daha sonra, Sovyetler Kongresi'nde yaptığı konuşmada

muştu.[4] Daha sonra, 1938-1940 arasında Sovyet Deniz Kuvvetleri'nin başını, Pasifik, Kuzey Karadeniz ve Baltık Filosu komutanlarını, merkezî denizcilik idaresinin sekiz yöneticisini, beş filo komutanını, on beş diğer amirali ve onlarca rütbeli denizciyi öldürdü.[5] 1939'da Sovyet savunma harcamalarının yaklaşık beşte biri donanmaya gidiyordu. Sırp bir göçmenin oğlu olan ve 1924'te (Kızıl Meydan'da Lenin'in cenazesine katıldığı yıl) on dokuz yaşında partiye katılan Nikolay Kuznetsov otuz dört yaşında Denizcilik Komiserliği'ne atandı. Hatırladığına göre, 1939 yılının sonlarında Stalin'i keyifli gördüğü bir anda, kibarca, imal edilmekte olan –o gün için 699 adet– büyük ve pahalı gemileri Baltık Denizi'nin sığlığını (kolayca mayınlanabilirdi) ve Hitler'le yapılan antlaşmayı (Almanya'yı başdüşman olmaktan çıkarıyordu) göz önüne alarak nasıl kullanmayı düşündüğünü sormuştu. Stalin yanıtladı: "Son kuruşa kadar da harcasak bu gemiler inşa edilecek!"[6]

Süper zırhlı gemi *Sovyet Ukraynası,* Karadeniz Filosu'na katılmak üzere Nikolayev Tersanesi'nden denize indirildi. İki ağır kruvazör, Japon avcı uçaklarının menzili dışında, uzak Komsomolsk'ta Amur Nehri kıyısında yeni kurulmuş olan tersanede Pasifik Filosu için inşa edilerek denize indirildi. Kuzey Kutup Dairesi'nin üstünde, Kuzey Dvina deltasındaki Molotovsk'ta, yeni Kuzey Filosu için kurulan tersanede 120 bin köle işçi imalata başlamıştı. Leningrad'da, Baltık Tersanesi'nde, öncelikli ama zayıf Baltık Filosu için diğer bir süper zırhlı gemi, *Sovyetler Birliği* suya indirildi.[7] 1940'ta okyanusa uygun gemiler için yapılan planlar daha da genişleyecekti fakat üretilecek gemi sayısı, denizaltı üretimini ön plana alarak azaltıldı. (Tipik olarak, Stalin değiştirilen denizcilik programının ayrıntılarını kendi filo komutanlarından saklayacaktı.)[8] Gemi planları ve

---

(28 Kasım 1936) ayrıntılarını açıkladı. Gromov, *Tri veka Rossiiskogo Flota,* II, s. 340-343; *Pravda,* 29 Kasım 1936; Orlov, "Rech' tov V. M. Orlova."

4 Denizcilik Komiserliği 30 Aralık 1937'de onaylandı. *Pravda,* 17 Ocak 1938. Mayıs 1937 ile Eylül 1938 arasında üç binden fazla deniz subayı infaz edildi. İkinci Beş Yıllık Plan boyunca (1933-1937) Sovyet denizcilik akademileri aynı sayıda deneyimsiz subay mezun etmişti. Gromov, *Tri veka Rossiiskogo flota,* III, s. 358. 7 Mayıs 1940'ta amiral rütbeleri yeniden kullanılmaya başlanacaktı; Kuznetsov, Galler ve Isaakov amiral oldu.

5 Rohwer ve Monakov, "Soviet Union's Ocean-Going Fleet", s. 855.

6 "Savaş gemileri ile ilgili konuşma böyle sona erdi," diye açıklıyordu Kuznetsov, "zaten inşa edilmeleri son hız devam ediyordu ve niye inşa edildikleri, Denizcilik Komiseri olarak benim kafamda bile henüz netleşmemişti!" Kiselev, *Admiral Kuznetsov,* s. 105. 1939 yılında filo planlarının imkânsızlığından söz ederken Hauner'in söylediği şuydu: "Sovyetler temel sınai altyapıya sahip değil: Silah fabrikaları on altı inç çapında silahları üretme ya da test etme kapasitesine sahip değil; güçlü buhar türbini kazanlarını savaş sonrasına kadar imal edemediler; ateş kontrolü için gelişmiş optik ekipmana sahip değiller." Hauner, "Stalin's Big-Fleet Program", s. 106. 1939 yılında Sovyetler'in sadece bir okyanusa kıyısı vardı – yılın büyük bölümünde buz tutan Arktik Okyanusu.

7 Aselius, *Rise and Fall of the Soviet Navy;* Philbin, *Lure of Neptune.*

8 Kuznetsov yeni planı 27 Temmuz 1940'ta imzaladı. Kuznetsov, "Voenno-Morskoi flot nakanune Velikoi Otechestvennoi voiny"; Rohwer ve Monakov, *Stalin's Ocean-Going Fleet,* s. 71-106 (atıfta bulunduğu kaynak, RGA VMF, f. 2, d. 39526, l. 1-33). 1940 yılında silah sistemleri için tahsis edilen 25 milyar rublenin yaklaşık dörtte biri donanmaya harcanacaktı. Sovyetler devasa savaş gemilerini hiçbir zaman bitiremedi fakat 1941 yılı ortalarına gelindiğinde sahip oldukları denizaltı sayısı 267'ydi ve bu sayı diğer tüm ülkelerden yüksekti.

gelişmiş denizcilik teknolojisi yurtdışından alınmak zorundaydı. Fransa kabul etmedi, Britanya'ya teklif dahi edilmedi ama faşist İtalya hevesli görünüyordu.[9] Yine de Nazi Almanyası asıl kaynaktı ve denizcilik ekipmanları, Hitler'le imzalanan paktın ardından Sovyet ihtiyaçlarının en can alıcı noktasını oluşturuyordu – kruvazörler, sahil ve deniz topları, savaş gemisi planları, *Bismarck* ve *Tirpitz* savaş gemilerine monte edilecek en az üç ağır silah taret örneği.[10]

Stalin'in köle emeği ile inşa ettirdiği iç kanallar, donanmasının hamle alanını genişletmeye fazlaca katkı yapmadı. Karadeniz görece dar ve kapalıyken Kutup Denizi yılın büyük bölümünde buzla kaplıydı ve Pasifik kıyısı da Sovyet sanayi ve nüfusuna çok uzaktı. Ancak en acil tehlike Baltık Denizi idi zira burada Sovyet gemi inşa programı Alman ve Britanya donanma kabiliyetlerinin çok gerisinde kalmıştı ve daha da kötüsü, Sovyet filosu girip çıkabilmek için Finlandiya ve Estonya'nın iyi niyetine mahkûmdu. Baltık savunmasının, düşman donanmaların SSCB kıyılarına yaklaşmasını engelleyemeyeceği Rusya İç Savaşı sırasında belli olmuştu. Daha genel anlamda, Çarlık Finlandiyası'nın bağımsızlığını tanıyan 1932 Sovyet-Finlandiya Antlaşması kara sınırını Karelya Kıstağı olarak kabul etmişti ve Leningrad'a 30 kilometre mesafedeydi. 1930'lu yıllar için bu mesafe top menzilinin içinde kalıyordu. Diğer bir deyişle, Baltık'daki yegâne Sovyet limanı olan ve Sovyet askerî sanayiinde üçüncü sırada bulunan Leningrad, Sovyet topraklarına girmeden bombalanabilirdi. Stalin, düşman bir büyük gücün Finlandiya topraklarını sıçrama tahtası olarak kullanıp SSCB'nin ikinci başkentini ele geçirerek Rus "Beyaz Muhafız" rejimi kurmalarından, bu yolla Sovyet rejimini yok edecek yeni bir iç savaşı kışkırtma hedefi güdeceklerinden kaygı duyuyordu.[11]

---

9 Stalin, Komiser Yardımcısı Amiral İvan İsakov'u Mayıs 1939'da Birleşik Devletler'e gönderdi ancak müzakerelerde bir ilerleme kaydedemeyecekti (imkânsızı istiyordu) ve Finlandiya saldırısıyla bu görüşmeler sona erdi. *FRUS, The Soviet Union, 1933-1939*, s. 457-491, 670-707, 869-903; Davies, *Mission to Moscow*, s. 208. Aynı zamanda bkz. Maddux, *Years of Estrangement*, s. 86-88, 96-98. Birleşik Devletler'in o dönemki büyükelçisi Davies ile 1938 yılında yapılan görüşmelere beklenmedik bir şekilde Stalin de katılmış, denizcilik teknolojisine erişim karşılığında, reddettikleri Çarlık dönemi borçlarının ödenmesini teklif etmişti. Komsomolsk Tersanesi'nin dezavantajı Amur'un derin olmamasıydı, büyük gemiler suya indirildikten sonra akıntı yönünde çekilerek, teçhiz edilmek üzere Pasifik kıyısındaki tersanelere götürülüyordu.

10 26 Ekim 1939'da Gemicilik Komiseri İvan Tevosyan'ın başkanlığındaki altmış kişilik Sovyet heyeti, olağanüstü bir istek listesiyle Berlin'e vardı: Dört hafif kruvazör; iki zırhlı ağır kruvazör (*Amiral Hipper* sınıfında) inşası için gerekli tüm materyaller; gemi ve kıyı silahları (tüm kalibrelerde); torpidolar ve mayınlar; optik mesafe ölçerler; ateş kontrol sistemleri ve hidro-akustik cihazlar; *Bismarck* ve *Hipper* sınıfı ağır kruvazörlerin, *Scharnhorst* sınıfı muharip kruvazörlerin ve uçak gemisi *Graf Zeppelin*'in tasarım planlarını istiyorlardı. Hauner, "Stalin's Big-Fleet Program." Bezymensky, "Sovetsko-Germanskie dogovory." Göring'in araya girmesi sayesinde Tevosyan Kasım 1939'da iki defa Essen'deki Krupp fabrikalarını görme fırsatı yakaladı. Von Strandmann, "Appeasement and Counter-Appeasement", s. 167 (atıfta bulunduğu kaynak, HA Krupp, WA 7, F 1044, Eylül ve Kasım 1939, s. 1114-1115).

11 Stalin'in Finlandiya harekâtını değerlendirdiği 17 Nisan 1940 tarihli kendisini haklı çıkaran açıklamalara bakılmalıdır: Chubarian ve Shukman, *Stalin and the Soviet-Finnish War*, s. 263-275 (s. 263'te). Stalin bir yıl sonra aynı noktayı bir kez daha vurguladı: Naumov, *1941 god*, II, s. 599-608 (RGASPI, f. 17, op. 165, d. 77, l. 178-211).

Finlandiya'nın Almanya ile ticareti, Leningrad NKVD'sinin ayrıntılı analizinde de belirtildiği gibi, Nazilerin iktidara gelmesinden sonra ikiye katlanmıştı, Finlandiya'nın Britanya ile ticareti ise SSCB ile olan ticaretinin kırk misliydi.[12] Finlandiya ve Alman orduları arasındaki ilişkinin de son derece yakın olduğu anlaşılıyordu. Neredeyse tüm Fin subaylar Büyük Savaş sırasında Almanya Lockstedt'de eğitilmişti ve tanınan bu fırsat için minnettarlıkları sürüyordu, ayrıca Finlandiya'nın bağımsızlığını Kızıl Muhafızların elinden kurtaran –Troçki'nin Brest-Litovsk'taki tuhaflıkları sebep olmuştu– Almanların askerî çıkarmasına da müteşekkirdiler. Nisan 1938'de, Almanya'nın anti-Bolşevik müdahalesinin yirminci yıldönümünde –ve Hitler'in Avusturya'yı ilhak etmesinden birkaç hafta sonra– Helsinki, diğer bir önemli Alman askerî heyetini ["Alte Kameraden"] sıcak bir şekilde kabul etti.[13] 1939 yazında Fin subaylar "silah arkadaşlığını" anmak üzere Lockstedt'i ziyaret ettiler. Haziran ayı ortasında Beria, Skoda fabrikaları Nazilerin eline geçer geçmez askerî donanım için Finlerin sipariş verdiğini Stalin'e bildirdi.[14] Haziran ayı sonunda Korgeneral Franz Halder, Wehrmacht genelkurmay başkanı olarak ilk yurtdışı ziyaretini Fin askerî tesislerini gezerek yaptı. NKVD polis raporlarına göre, Finlandiya Dışişleri Bakanı Eljas Erkko, "muzaffer Alman ordusu temsilcisi siz Sayın Generali en kalbî duygularımla selamlarım" sözleriyle duygularını dile getirmişti. Finlandiya-Sovyet sınırının tamamını uçakla kateden Halder, seyahatiyle ilgili olarak Berlin'e, Fin askerlerinin "Almanya'nın tarafında olduğuna şüphe yoktur," diye yazmıştı.[15]

Fin hükümeti –hukuk devleti, parlamenter demokrasi– İskandinav yaklaşımını paylaşıyordu ve büyük devletler karşısında kesinlikle tarafsız olduğunu ilan etti. Ancak, Rus sınırları içine katılamamış küçük devletlerin düşman bir büyük devletin denetimine girerek Rusya'ya karşı kullanılabileceği korkusunu Sovyet rejimi uzun süredir yaşıyordu. Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya gibi sınırdaş bölgeler, bağımsız devletler olarak ayrılınca kaygı daha

12 Bernev ve Rupasov, *Zimniaia voina*, s. 85-112 (85-86'da: 13 Temmuz 1939). 1932'de Helsinki Moskova'yla saldırmazlık paktı imzaladı, başlangıçta üç yıllıktı ancak 1934 yılında on yıla uzatıldı. Dahası, Naziler iktidara geldikten sonra Alman-Fin ilişkileri bir süre soğuyacaktı. Ancak Fin milliyetçisi baskı gruplarının anti-Sovyet ajitasyonu sürüyordu ve NKVD'nin değerlendirmesine göre bu grupların aktivistleri, aslında sadece Fin hükümetine kılıf hazırlıyordu. Stover, "Finnish Military Politics"; Rintala, *Three Generations*; Bernev ve Rupasov, *Zimniaia voina*, s. 17-55 (1934), 58-82 (12 Nisan 1936); Backlund, "Nazi Germany and Finland." Antlaşma ve sonra yapılan değişikliklerin bulunabileceği kaynak, *Development of Finnish-Soviet Relations*, s. 23-37.

13 Tümgeneral von der Golz heyete başkanlık ediyordu. Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 27. Jakobson hikâyesini yayımlanmamış Finlandiya Dışişleri kaynaklarına dayandırıyor ancak isim zikretmiyordu. Savaş patlak verdiğinde Helsinki'de yaşayan on altı yaşında bir talebeydi.

14 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 147 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 18, I. 32: 19 Haziran 1939).

15 Bernev ve Rupasov, *Zimniaia voina*, s. 97; Manninen ve Baryshnikov, "Peregovory osen'iu 1939 goda", I, s. 114 (atıfta bulunduğu kaynak, Bundesarchiv-Miliâtrarchiv, N 220/19; AVP RF, f. 0135, op. 22, d. 7, I. 8-9, 12-14); Haslam, *Struggle for Collective Security*, s. 221 (atıfta bulunduğu kaynak, Falin, *Soviet Peace Efforts*, doküman 352: Derevyansky, 28 Haziran 1939; FO 371/23648: Snow'dan Halifax'a, 3 Temmuz 1939).

da yoğunlaştı.[16] Sovyet istihbarat raporları, Finlandiya Hava Kuvvetleri'nin kabiliyetini aşan havaalanı inşası konusunda Alman uzmanların yardımcı olduğunu bildiriyordu.[17] Stalin, "Beyaz Finler"in sözüne güveniyor olsaydı dahi –ki güvenmiyordu– gücü ve kapasiteyi niyetten daha fazla önemserdi. İster Almanya ister Büyük Britanya olsun, başka bir güç kendisine saldırmak üzere küçük Finlandiya'yı sıçrama tahtası olmaya zorlarken despot boş duramazdı. Stalin'in zihinsel haritasında Britanyalılar Avrupa'nın öteki ucunda değil Leningrad'ın kapısındaydı.[18]

Kuzeybatı sınırındaki can sıkıcı stratejik durum Çarlık stratejistlerinin de kafasını meşgul etmiş olmalıdır, fakat Sovyetler'in donanma komuta kademesi, Stalin'in kitle kıyımı nedeniyle son derece deneyimsizdi ve despotik rejimin yaşadığı darboğazlar giderek daha fazla ciddiyet kazanıyordu. Aralıksız rapor yağmuru artarken rejim giderek daralıyordu. Bu daralma sadece Küçük Köşe'ye doğru küçülme değil, iş yoğunluğu sürekli artmasına rağmen Stalin'in giderek daha az insanla görüştüğü Küçük Köşe'de de hapsolmak anlamına geliyordu. Aşırı fiziksel yük altındaydı. Despotizm, bir biçimde, kendi kuyusunu kazıyor, ne Stalin'in ne de başka birinin tümüyle tarayabileceği devasa boyutta enformasyon akışı oluşturuyordu. O ve buyruğu altındakiler, sahip oldukları enformasyon konusunda dahi, aşırı şüphecilikleri ve at gözlükleri nedeniyle, etkin bir çalışma yürütemiyordu. Ayrıca, çekirdek kadro içinde görünüşte yoldaşlık sürüyor olsa da, kırdığı adamlarla veya başkalarının cesetlerine basarak yükselttiği acemilerle kuşatılmıştı ve bu insanlar onun düşüncelerini sezmek ve ona geri yansıtmak için var güçleriyle çırpınıyorlardı. NKVD Başkanı Beria bu dinamiğe örnek teşkil ediyor ve çoğu raporuna, "Talimatlarınız uyarınca..." diye başlıyordu.[19]

Stalin, o dönemde (ya da daha sonra) çoğu insanın düşündüğünden daha fazla risk alan biri olduğunu kanıtlıyordu. Rus tarihinin binyılında oynanmış en büyük kumarlardan biri zorunlu kolektifleştirme-*kulak*sızlaştırma idi. Oysa bu uygulama kendisi için sarsılmaz mantığının bir gereğiydi. Kitlesel terör ile de büyük bi kumar oynamış, İspanya ve Çin'de savaşlara müdahil olan ve Orta Av-

16 Nazi-Sovyet Paktı imzalanmadan önce Moskova'daki Finlandiya askerî ataşesi, üst düzey bir Sovyet yetkilinin karısından gizli istişarelerle ilgili bilgi almayı başarmıştı ve bu da Finlandiya'nın kendi güvenliğiyle ilgili duyduğu haklı kaygının göstergesiydi ama Stalin için kötü niyet işaretiydi. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 47 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 172, l. 2). Finlandiya'daki Sovyet kaynaklarından biri, sürgüne kaçan Kronştadt İsyanı'nın eski liderlerinden Stepan Petriçenko'ydu. V. P. Naumov ve A. A. Kosakovskii (ed.), *Kronshtadt, 1921*, Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, Moskova, 1997, s. 402; APRF, f. 3, op. 58, d. 283, l. 27, Volkogonov Belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, konteyner 27 (Yagoda'dan Stalin'e).

17 Volkovskii, *Tainy i uroki*, s. 4.

18 Dullin, "Understanding Russian and Soviet Foreign Policy", s. 179. Mayıs 1940 boyunca Karadeniz Filosu'nda yapılan gizli planlama "olası düşman" olarak "İngiltere, Fransa, Romanya ve Türkiye'yi" saptamıştı. Filonun havacı personeli Hindistan rotası üzerinde çalışırken savaş acil planı İran, Afganistan, Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'ın yanı sıra, Hindistan'ı kapsıyordu – Britanya'nın tüm sömürgeleri ve müttefikleri.

19 Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 26 (Mikoyan, Molotov konusunda); Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 390-391; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 288.

rupa yürüyüşünde Almanya'nın karşısına dikilen Sovyet Devleti'nin ölümcül bir istikrarsızlaşmaya uğraması riskini göze almıştı. Stalin'in Hitler ile imzaladığı pakt da bir kumardı. Karşılıklı yararlı ekonomik yükümlülükler dışında bir yük altına girmediği doğruydu ancak Batılı güçleri reddetmek ve ganimeti Hitler'le bölüşmek tercihiyle kanlı bir antlaşmaya imza atıyordu. Aslına bakılırsa, Hitler'in düşüncesiz, yüksek riskli kumarlarına kıyasla Stalin genellikle harekete geçmeden önce zeminini hazırlıyordu. Ancak Finlandiya meselesinde, kumara tamamıyla hazırlıksız yakalandı ve bunun farkında da değildi. Rivayete göre Napolyon, fahişelikte olduğu gibi savaşta da amatörler profesyonellerden daha üstündür demişti. Yanılıyordu. Hitler ile yapılan pakt Stalin'in diplomasi sanatındaki ilk yüksek riskli testi idiyse, Finlandiya da, hiç beklenmedik bir biçimde, modern askerlik sanatındaki ilk ateşle imtihanıydı ve ilk sonuçlar korkunçtu. 1939-1940'ta "kılıçlar çekilirken" Sovyet despotun yanında iç savaştan arkadaşı Voroşilov vardı ve Stalin'in askerî amatörlüğüne cömertçe katkıda bulunmuştu.

Sözde Diplomasi

Stalin, Finlandiya ile kendince bir diplomasi denedi. Helsinki'deki NKVD İstihbarat Merkezi Başkanı Boris Rybkin (d. 1899, kod adı "Yartsev"), Sovyet dostu Fin politikacı ve işadamlarına rüşvet dağıtıyordu; "Uygun fiyattan" Sovyet kerestesi almak isteyen birine izin çıktı.[20] 1938 baharında, orada üçüncü yılını geçirmekte olan Yartsev Moskova'ya çağrıldı. Diplomatik kadrolara ve istihbarat mensuplarına yönelik kıyım tüm hızıyla sürüyordu; 7 Nisan'da Yartsev tutuklanmayacağını ve ilk kez Stalin tarafından kabul edileceğini anladı. Despot onu Finlerle gizli müzakereleri yürütmekle ve Sovyet istihbaratının başkanını bile atlayarak sadece kendisine rapor vermekle görevlendirdi (operasyonun kod adı "7 Nisan Olayı" oldu). Yartsev, Stalin'in piposuyla tespih gibi oynadığını fark etmişti.[21]

14 Nisan'da, Alman tümgeneral Finlandiya'dan ayrıldıktan iki gün sonra Yartsev, elçilik heyetinde nominal olarak sadece ikinci sekreter olduğu halde, Finlandiya dışişleri bakanını arayarak Sovyet hükümetinden acil bir mesaj sunmak üzere kabul edilmeyi talep etti. Ast elçilik görevlisinin gerçek rolünün farkında olan Finler protokolü bir kenara bıraktı. Yartsev, SSCB'nin güvenliği için "işbirliği" talep ettiğini Finlandiya dışişleri bakanına bildirirken, kendisinin de yakın zamanda Moskova'dan geldiğini ve "müzakereleri" yürütmekle

20 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 282 (APRF, f. 45, op. 1, d. 178, l. 35, 37). "Yartsev", Sovyetler Birliği ile "barışı" savunan Finlandiya Küçük Çiftçiler Partisi'ne de fon sağlıyordu.

21 Primakov, *Ocherki*, III, s. 296-309; *Na prieme*, s. 234. Zoia Voskresenskaya (d. 1907) 1936 yılında istihbarat ajanı olarak Finlandiya'ya gönderildiğinde Intourist [Sovyet seyahat acentası] çalışanı kisvesi altında görev yapacaktı; yeni İstasyon Şefi Rybkin, ailesi yanında olmaksızın, altıyedi ay sonra geldi ve Voskresenskaya onun yardımcısı oldu. Altı ay sonra Moskova'daki NKVD merkezinden evlenmek için izin istediler ve bu izin verildi. Hikâyesinde Kremlin toplantısının günü ve Molotov ile Voroşilov'un da orada bulunduğu doğru biçimde aktarılıyor, Rybkin'in Kollontay'la yaptığı sohbete istinaden, bu ziyaretle ilgili Stalin'in izlenimine de değiniliyordu. Voskresenskaia, *Pod psevdonym Irina*, s. 150-155.

görevlendirildiğini izah etti. Finlere, Sovyet-karşıtı bir savaşta Almanya'ya yardım etmeme "güvencesi" karşılığında ucuz silah satmayı teklif ederken, Sovyetler Birliği'nin Finlandiya'yı işgal niyeti olmadığı ve sadece deniz savunma hattını korumak istediği konusunda güvence verdi. Yartsev'in, eğer Almanya Finlandiya üzerinden Sovyet topraklarına saldırırsa Kızıl Ordu'nun Sovyet sınırında durmayacağını ve düşmana saldırmak üzere sınırı geçeceğini de söylediği anlaşılıyor.[22] Sonuçlarla ilgili Stalin'e rapor vermek için Moskova'ya geri uçtu.[23] Üst düzey bir Fin yetkilisi, "Fin hükümetine ulaşmak için öyle tuhaf bir yöntem seçilmişti ki, durumun farkında olan hükümet üyeleri bile... bu duruma hak ettiği ilgiyi göstermemişti," diyordu.[24]

Ulusal İlerici Parti başkanı olarak Sosyal Demokrat ve Tarım partileriyle bir koalisyonu yöneten Finlandiya Başbakanı Aimo Cajander maliye bakanını durumdan haberdar ederken savunma bakanına ya da savunma kuvvetleri komutanına haber vermemişti. İsveç dışişleri bakanının haberi vardı ama Finlandiya'nın İsveç'teki büyükelçisinin yoktu; Britanya büyükelçisi biliyordu ama Helsinki'nin Londra büyükelçisi bilmiyordu. 1917-1918'den beri Rusya'nın bir parçası olan Finler Rusların toprak konusunda açgözlü olduğunu düşünme eğilimindeydiler. Botanik profesörü Cajander, Yartsev'den gelen teklifin samimiyetini anlayamadı. Çarlık deneyimi, aracıların rejim adına mı konuştuğunu yoksa şahsi bir entrikayı mı kovaladığını söylemenin o kadar da kolay olmadığını göstermişti. Stalin, Radek ve Kandelaki'yi –her ikisi de ölmüştü– sırasıyla Polonya ve Nazi Almanyası ile antlaşma zemini aramaları için özel temsilci olarak göndermişti. Finlandiya'ya gayriresmî uyarıları ve ikna çabaları neredeyse bir yıl kadar sürdü, belli ki Helsinki'nin son kararını öğrenmeye çalışıyordu.[25] Daha sonra, Helsinki'nin zaten derin olan güvensizliğini farkında olmadan daha da derinleştirmesinin ardından, geleneksel diplomasiye döndü.

Moskova'ya davet edilen Finlandiya heyetine 5 Mart 1939'da, daha önce Çarlık donanması tarafından kullanılan ve Baltık Denizi'nden Finlandiya Körfezi'ne girecek gemileri engelleyebilecek bir konumda bulunan Hanko Yarımadası'nın otuz yıllığına kiralanması resmen teklif edildi. Sovyetler, önerilerinin tam teşekküllü bir askerî üs değil sadece bir gözlem noktası kurmak olduğunu vurguladı.[26] Finler üç gün içinde bu teklifi reddettiler. Rıza gösterecek her-

22 Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 7-11; Peshcherskii, "Kak I. V. Stalina pytalsia predotvarit' voinu s Finliandiei." Gerrard, *Foreign Office and Finland*, s. 88-89 (Lascelles'in ve Lawrence Collier'in Helsinki'den gelen raporla ilgili notlarından alıntı, 8 Ekim 1939), 28 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371/22270/N2338: Snow'dan Halifax'a, 26 Nisan 1938).

23 Primakov, *Ocherki*, III, s. 301. Rybkin-Yartsev ile ilgili Stalin'in ofis kayıt defterinde başka giriş bulunmuyor ancak kır evinde kabul edilmiş olabilir.

24 Tanner, *Winter War*, s. 5; Sharapov, *Dve zhizni*, s. 345-351; Primakov, *Ocherki*, III, s. 302.

25 Sovyet istihbaratının liderlik basamaklarına adım atan suikastçı Sudoplatov, Yartsev'in çalışmalarının aynı zamanda Finlandiya liderleri arasında güvensizlik yaratmak için bir araç olduğu kanısındaydı. Sudoplatov ve Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 94, 266. Sudoplatov toplantının bir gününde yoktu: *Na prieme*, s. 234.

26 *DVP SSSR*, XXII/ i, s. 163 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 297, d. 2054, l. 33: Litvinov'dan Derevyansky'e).

hangi bir Fin hükümetini yok edecek olası toplumsal fırtınanın dışında, ülke anayasasında topraklarının "bölünmez" olduğu belirtiliyordu ve dolayısıyla bu, dışişleri bakanlığı tarafından müzakere edilebilecek bir konu değildi. Sovyetler, Finlandiya Körfezi'nde bulunan dört Fin adasının Ladoga Gölü kuzeyindeki Sovyet toprakları ile takas edilmesini öngören yeni bir teklif sundu ancak bu teklifin de aynı şekilde reddedilmesi Moskova'nın hayal kırıklığının sürmesine neden oldu.[27] Sovyetler, Finlandiya gibi küçük ülkelerin topraklarını, diğer bir ülkeye saldırmak için kullanmak isteyecek üçüncü taraflara karşı koruyamacağı konusunda inat ettikçe, Finlandiya da bu üçüncü tarafın Sovyetler Birliği olduğuna aynı oranda inanmaya başladı.[28]

Helsinki'deki diplomatik çabalar da sürdürülüyordu ama Sovyet Büyükelçisi Vladimir Derevyansky tarafından değil; Stalin onun yerine, artık İtalya'da bulunan eski temsilcisi Boris Stein'i göndermişti. Stein, dondurucu kuzeyde tatil yapacağı bahanesiyle, Mart 1939'da Helsinki'ye geldi. Ağırlıkla Fin kökenlilerin yerleşim bölgesi olan Finlandiya'ya komşu Sovyet Karelyası'nın Sovyetler'in peşinde olduğu Finlandiya adaları ile takas edilmesini ve SSCB'nin edineceği topraklarda kalacak Finlandiya vatandaşlarının istenilen yerlere nakilleri için gerekli parayı ödemeyi teklif etti. Ancak, yakın bir tarihte yutulan Çekoslovakya'yı örnek göstermesine rağmen (oysa Çekoslovakya'nın Fransa ve Sovyetler Birliği ile karşılıklı yardım antlaşması vardı), küçük devletlerin tarafsızlık politikası gütmesinin sonuçsuzluğu konusunda Dışişleri Bakanı Erkko'yu ikna etmeyi o da başaramadı. Stein Moskova'ya eli boş döndü ama yola çıkmadan önce, "Sovyet hükümeti Finlandiya'nın yanıtını kabul etmiyor. Finlandiya Körfezi'ndeki adalara ilişkin talebimizden vazgeçmiyoruz," diyerek Erkko'yu uyardı.[29]

---

27 11 Mart'ta Litvinov Finlandiya temsilcisine, "Sovyet hükümetinin böyle bir yanıt beklemediğini" söyleyecekti. Dongarov, "Voina, kotoryi moglo ne byt'", s. 34 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 17, d. 183, l. 80-2; pap. 18, d. 198, l. 6); "The Winter War (Documents on Soviet-Finnish Relations in 1939-1940)", s. 53-61.

28 Semiriaga, *Tainy stalinskoi diplomatii*, s. 143. Litvinov İsveç'in Moskova temsilcisine, "Almanya'nın belli bir maceraya atılarak, Finlandiya'dan geçici de olsa adalarını devralmak istemeyeceğinden ve Finlandiya'nın, gönüllü ya da zorunlu olarak, tehdit altında, böyle bir talebe rıza göstermeyeceğinden emin olamayız," diyerek yakınıyordu. Dongarov, "Voina, kotoryi moglo ne byt'", s. 34 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 18, d. 198, l. 8: 11 Mart 1939).

29 Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 63-65; Dongarov, "Voina, kotoryi moglo ne byt'", s. 34 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 17, d. 183, l. 61-65). Politbüro Litvinov'un elçisi olarak Stein'i seçti (RGASPI, f. 17, op. 162, d. 24, l. 120). Stein 6 Nisan'da Helsinki'den ayrıldı. 19 Nisan'da --aynı gün, başarısız kolektif güvenlik müzakerelerini konuşmak üzere Litvinov Küçük Köşe'ye kabul edilmişti– Stalin'e yazdığı raporda Stein, Helsinki'nin yaklaşan Fin seçimlerinin öncesinde Sovyet önerilerine olumlu yanıt veremeyeceğini savunuyor ama sonrası için bir başarı şansı olduğunu öne sürüyordu. Aynı gün o da kabul edildi (Litvinov ve Potyomkin'in yanı sıra diğer rejim dostlarıyla birlikte). *DVP SSSR*, XXII/i, s. 297-299 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 2, d. 11, l. 224-228); XXII/ii; s. 526n65; *Na prieme*, s. 257. Kısa süre sonra, tabii ki Litvinov görevden uzaklaştırıldı. 7 Ekim 1939'da Stein İtalya dışına transfer edildi; SSCB Yüksek Diplomatlık Okulu'nda eğitmenlik görevi üstlenecekti.

Bariz bir manevra alanı yok

1939 Martı'nın ilk yarısında Voroşilov yeni atanmış Leningrad Askerî Bölgesi Komutanı Kirill Meretskov'u, Fin topraklarından gelebilecek üçüncü bir tarafın saldırısına karşı hazırlıklı olması için gizlice uyardı.[30] Molotov'un söylediğine göre Stalin Meretskov'a "Yaroslavllı" diye hitap ediyordu zira "Yaroslavllılar kurnazdı, orada hemen hemen hiç Yahudi yoktu ve bu tür işleri bizzat Ruslar yapıyordu."[31] (oysa Meretskov, Ryazan yakınlarındaki bir köyden geliyordu.) Göze girmeye çalışan Meretskov, sınıra yakın konuşlanmış Finlandiya birliklerinin saldırma ve Leningrad'ı ele geçirme niyeti taşıdığı yönünde bir değerlendirme yaptı.[32] Sovyetler bölgede, Finlandiya'nın fark edeceği ancak engelleyemeyeceği bir askerî inşa faaliyetine giriştiler. Haziran 1939'da, Meretskov'un daha sonra iddia ettiğine göre, Fin tehdidi ve Finlandiya hükümetindeki Sovyet-karşıtı havayı konuşmak üzere Stalin kendisini çağırmıştı. Leningrad askerî bölgesinin Finlandiya ile ilgili savaş acil durum planı savunmaya yönelikti. Stalin bir "karşı-saldırı" operasyon planı yapılmasını emretmişti.[33]

Kısa süre sonra Sovyetler'in Finlandiya'daki çıkarları paktın gizli protokolünde yer alacaktı ancak şüpheci despot, Hitler'in sözünü tutup tutmayacağına dair istihbaratı yakından takip ediyordu. Eğer Hitler Finlandiya'yı kendi haline terk ederse, stratejik konumu ile önemli bu ülkede Almanya'ya karşı onlarca yıl süren iyi niyeti çöpe atmış olacaktı. Ayrıca, Berlin'deki Sovyet büyükelçisinin de Dışişleri Komiserliği'ni uyardığı gibi, Almanya Finlandiya'dan gelen kereste, yiyecek, bakır ve çelik alaşımında kullanılan molibden gibi stratejik ürünlerin akışında kesinti yaşanmaması için titizlik göstermek zorundaydı.[34] Temmuz 1939'da, General Halder'in neşeli Finlandiya turu sırasında, Stalin Alman-Fin askerî bağlantılarının ayrıntılarını da elde etti – kısmen, Helsinki'den Tokyo'ya gönderilen ve ele geçirilmiş olan Japon askerî istihbarat telgraflarından.[35] As-

30 Daha Mart-Nisan 1939'da Sovyetler'in Finlandiya'ya (ve Estonya'ya) saldırı planları hazırdı ancak bu tüm orduların yaptığı bir şeydi: Her ihtimale karşı savaş planları yapmak âdettendi. Aptekar', *Sovetsko-finskie voiny*.

31 Chuev, *Sto sorok*, s. 34; Chuev, *Moltov Remembers*, s. 24.

32 Meretskov, *Na sluzhbe*, s. 177. Voroşilov nisan ayı içinde Karelya Kıstağı'nı ziyaret etti, savaş çıkması halinde kadın ve çocukların tahliyesi için plan yapılması ve savaşa hazır olunması talimatı verdi. Semiriaga, *Tainy stalinskoi diplomatii*, s. 146 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 4, d. 366, l. 134). Yine Nisan 1939'da, NKVD Ulaşım Dairesi, Baltık Denizi'nde ya da yakınında bulunan –hangi ülkeye ait olursa olsun– tüm liman ya da askerî üslerle ilgili bir iç değerlendirme raporu hazırladı. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 250.

33 Meretskov, *Na sluzhbe*, s. 177-180. Meretskov (*Na sluzhbe*, s. 178), 1939 Haziran ayı sonunda Kuusinen ve Stalin arasındaki bir konuşma sırasında orada bulunduğunu ve Stalin'in Finlandiya ile olan durumla ilgili uyarılar yaptığını iddia ediyordu.1939 yaz aylarında her ikisinin de kayıt defterinde adı yok. *Na prieme*, s. 646-661. 1939 yazında Finlandiya-Sovyet sınırı büyük ölçüde sakindi. Chugunov, *Granitsa nakanune voiny*, s. 10.

34 Fel'shtinskii, *SSSR-Germaniia*, II, 10 Ekim 1939, s. 17.

35 Bernev ve Rupasov, *Zimniaia voina*, s. 85-112 (Leningrad bölgesi devlet güvenliği, 13 Temmuz 1939); Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 150-151 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 405, l. 200: Beria, 10 Temmuz 1939 sonrası).

lına bakılacak olursa, Finler Britanya himayesini sağlamak için diplomatik kanalları zorluyorlardı. 4 Temmuz 1939'da, Helsinki'ye gönderilmiş olan Britanya Savaş Bakanlığı temsilcisi, Londra'ya ilettiği raporda, Finlerin "Almanya ile bir işleri yok ancak Rusya'nın güvencesini kabul etmektense Mihver Devletlerine katılırlar," diyordu.[36]

23 Ağustos Hitler-Stalin Paktı bu ihtimali ortadan kaldırdı. 28 Eylül tarihli Dostluk Antlaşması, Estonya topraklarında Sovyet askerî üslerinin kurulmasını dayatıyordu, Finler de tarafsızlıklarından ve hatta güçlükle kazanılmış bağımsızlıklarından benzer biçimde taviz vermek durumunda kalmaktan korktular. 5 Ekim'de, Sovyetler Letonya'ya da antlaşma ve üsleri dayattıktan sonra, beklendiği gibi Molotov, "somut siyasi meseleleri" konuşmak üzere Finlandiya dışişleri bakanını Moskova'ya "davet etti."[37] Kararlılıklarını göstermek ve belki de beklenmedik bir saldırıdan duydukları kaygı nedeniyle Finler kısa süre içinde yedekleri çağırmaya ve sınır bölgesindeki sivilleri tahliye etmeye başladılar.[38] Beria, Londra'daki bir Sovyet istihbarat kaynağının, yetmiş yaşındaki emekli Finlandiya Mareşali Gustaf Mannerheim'ın (d. 1867) karamsar iç değerlendirmesi ile ilgili bir raporunu Stalin'e iletti. Çarlık ordusunun eski bir korgenerali olarak bir süre kaldığı Lhasa'da Dalay Lama'ya tabanca ile atış dersleri vermiş, Finlandiya'nın bağımsızlığını savunurken, ellili yaşlarında Fince öğrenmişti. Beria'nın raporuna göre Mannerheim Helsinki'deki bir Britanya temsilcisine, Finlandiya'nın Estonya'ya sunulana benzer taleplerle karşı karşıya kalmayı beklediğini ve "Finlandiya'nın Sovyetler Birliği'nin bu taleplerini karşılamak zorunda kalacağını" İngiliz hükümetine iletmesini istemişti.[39]

Finlandiya'ya dolaylı destek çok uzaktan geldi. Mülteci-diplomat Fyodor Raskolnikov, Stalin'e yazdığı ve Paris'teki göçmen basınında ölümünden sonra yayımlanan (1 Ekim 1939) açık mektupta, "Sovyetler Birliği'nde hiç kimse kendisini güvende hissetmiyor," diyordu. Stalin'in "kanlı atlıkarıncasında" döndürülüp duran kurbanlar için kurgulanan mahkemeleri itham ediyor, "Büyük Sovyet askerî kuramcıları nerede?" diye soruyor ve kendi cevaplıyordu: "Onları öldürdünüz Yoldaş Stalin!" Raskolnikov, despotu İspanya'yı terk etmekle suçluyor ve "er ya da geç, Sovyet halkı seni sosyalizm ve devrime ihanetten, başyıkıcı, halk düşmanı, kıtlığın müsebbibi olmaktan adaletin karşısına çıkaracak," diyordu. Mektubu yazdıktan sekiz gün sonra Raskolnikov, otelin pen-

36 Van Dyke, *Soviet Invasion*, s. 7 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO FO 371 23648, N3199). Britanyalı general Finlere yardım etmesi için Londra'yı ikna etmeye çalışıyor olabilirdi.

37 *Development of Finnish-Soviet Relations*, s. 42; Baryshnikov, *Ot prokhladnogo mira*, s. 229. Letonya konusunda bkz. Dr. Alfred Bilmanis: *Latvian Russian Relations*, s. 192-198; *Polpredy soobshchaiut*, s. 75-86 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 12, d. 119a, l. 3-8, 9-17); Mel'tiukhov, *Upushchennyi shans Stalina*, s. 184; *İzvestiya*, 6 Ekim 1939.

38 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 201-203; Manninen ve Baryshnikov, "Peregovory osen'iu 1939 goda", I, s. 116-117.

39 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1235, l. 99); Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 160-161 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 30, l. 225-6). Sovyet taleplerinin formülasyonu için bkz. Manninen ve Baryshnikov, "Peregovery osen'iu 1939 goda", I, s. 119-121.

ceresinden atlamaya çalışmış ama karısı ve otel personeli tarafından engellenmişti. Nice'de bir akıl hastanesine yatırıldı ve kırk yedi yaşında orada öldü.[40] Yayımlanmamış günlüğünde Stalin'in keskin bir psikolojik portresini çiziyor, despotun "temel psikolojik özelliğini" tanımlarken, "etkisi altına giren insanların kişiliğini boğan, yok eden" bir "insanüstü irade gücü" diye tarif ediyordu. Raskolnikov, Stalin'in "direngen" Kaganoviç'i bile çözdüğünü belirtiyor ve "en yakınındaki yardımcılarından tam teslimiyet, itaat, tabiiyet talep ettiğini" de ekliyordu.[41]

Finlandiya hükümeti Londra ve Berlin'le ayrı ayrı görüşüyordu. Almanlar, Sovyetler'in her türden önerisinin kabul edilmesini açıkça tavsiye ettiler. Britanyalılar Finlerle konuşurken, bir Sovyet saldırısı olasılığına genellikle burun kıvırıyorlardı. Az sayıda Britanya dışişleri personeli, Helsinki'den gönderdikleri raporlarda, Finlerin SSCB'ye karşı silahlanmasının Birleşik Krallık yararına olduğunu zira savaşın, Almanya'ya gönderilmesi muhtemel Sovyet petrolünün, tahılının ve savaş malzemelerinin tükenmesine –ve hatta en arzulanan sonuca, bir Sovyet-Alman çatışmasına– yol açacağını öne sürdüler.[42] Bu kötümser yaklaşıma eşlik eden sadece Finlere verilen moral destekti. Henüz Deniz Bakanlığı'na atanmış olan Winston Churchill, 6 Ekim 1939'da Londra'daki Sovyet temsilcisi Mayski'ye açıkça, "Baltık Denizi'nin doğu kıyısında Sovyetler Birliği'nin hâkim olması gerektiğini gayet iyi anlıyorum," diyor ve "şu anda Büyük Oyunu Stalin oynuyor ve son derece başarılı," diye de ekliyordu. 1919-1920'de, her ne kadar başarısızlığa uğrasa da, Bolşevik rejimini devirmek için Mannerheim'la Finlandiya birlikleri öncülüğünde bir saldırı başlatmayı planlayan da aynı Churchill'di. Şimdi tüm İskandinav ülkelerini Nazi Almanyası'nın pençesinden uzak tutma isteğinin çaresizliğiyle, Mayski'ye, eğer Estonya ve Letonya egemenliklerini kaybedeceklerse, Almanların değil Sovyetler'in etki alanına girmelerinden "ziyadesiyle memnuniyet duyarım," diyordu.[43]

40 Raskol'nikov, "Otkrytoe pis'mo Stalinu" (17 Ağustos 1939). 12 Eylül'de öldü. Aynı zamanda bkz. Artizov vd., *Reabilitatsiia: kak eto bylo,* II, s. 420-453; Magerovsky, "The People's Commissariat" II, s. 342-343. Raskolnikov'un ölüm sebebi ile ilgili spekülasyonlar –zehirlenme, sinir krizi– bir sonuca bağlanamadı. Konstantinov, *F. F. Ilin-Raskol'nikov*, s. 153; "Smert' Raskol'nikov",*Vorozhdenie,* 29 Eylül 1939; Barmine, *One Who Survived*, s. 21; Ehrenburg, *Memoirs*, s. 469. Raskolnikov besbelli aklını yitirmişti. N.V.P., "Sumashestvie Raskol'nikova: beseda s A.G. Barminym", *Poslednie novosti,* 28 Ağustos 1939; I. M., "Raskol'nikov soshel s uma", *Vorozhdenie,* 1 Eylül 1939.

41 Raskolnikov ekliyordu: "Kendine has fikirleri olanları sevmiyor ve olağan huysuzluğuyla başından savıyordu." Medvedev, *Let History Judge*, s. 592.

42 Gerrard, *Foreign Office and Finland*, s. 88-89 (Helsinki'den gelen bir raporla ilgili Lascelles ve Lawrence Collier'in notlarından alıntı). Britanya stratejisinde Finlandiya'nın bir piyon olması iddiasıyla ilgili olarak bkz. Pritt, *Must the War Spread?* (Pritt, İşçi Partisi'nden ihraç edildi; sebep kısmen de olsa Sovyet-Fin Savaşı'ndaki Sovyet yanlısı yaklaşımıydı.) Britanya'nın Helsinki hükümeti ile ilgili içeriden bilgi alamamış olabileceği konusunda bkz. Sotskov, *Pribaltika i geopolitika*, 16 Ekim 1939, s. 64-65.

43 *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 167-169 (Maisky, 7 Ekim 1939); Maisky, *Dnevnik diplomata,* II/i, 6 Ekim 1939, s. 28-31; Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 232. Churchill Mayski ile ayrıntılı görüşmelerde bu çizgiyi sürdürecekti: *DVP SSSR,* XXII/ii, 13 Kasım 1939, s. 2. Aynı zamanda bkz. Gerrard, *Foreign Office and Finland*, s. 95 (atıfta bulunduğu kaynak FO 371/23683/N6384: Britanya Savaş

9 Ekim 1939'da Sovyet askerî istihbaratı Finlandiya'nın seferberlik önlemlerini rapor etti.[44] Ertesi gün Litvanya Sovyetler Birliği'yle askerî üs ve başka ayrıcalıklara imkân tanıyan bir antlaşma imzalamaya mecbur edildi. Zorunlu kaldığı pazarlıkta Litvanya, eski Polonya'nın zararına bir kazanım da elde etmişti: Polonyalı ve Yahudi nüfusun yoğun olduğu Wilno şehri, Vilnius adını alarak Litvanya'nın başkenti oldu.[45] 11 Ekim'de ilk Sovyet donanmasının gemileri Finlandiya'nın karşısındaki Estonya, Tallin'e geçici olarak demir attı.[46] Aynı gün, Sovyet Büyükelçisi Derevyansky, paktın gizli protokolünden bihaber olan Finlandiya genelkurmayının acilen Hitler'e yazarak Fin topraklarıyla ilgili SSCB'ye taviz vermemesini istediklerini Moskova'ya bildirdi.[47] Yine aynı gün, Finlandiya müzakere heyeti Moskova'ya geldi.

"Asgari" talepler

Molotov'un özel ricasına rağmen Finlandiya, Dışişleri Bakanı Erkko'yu ve hatta devlet adına anlaşma imzalayabilecek tam yetkili bir temsilciyi dahi göndermedi. Heyetlerine, Sovyetler'le 1920 Tartu Antlaşması'nın müzakerelerini yürütmüş olan –Moskova şimdi bu antlaşmanın sınır hükümlerini değiştirmeye çalışıyordu– muhafazakâr banker ve Finlandiya'nın İsveç temsilcisi Juho Kusti Paasikivi (d. 1870) başkanlık ediyordu. Heyette ayrıca, Fransa'nın seçkin École Spéciale Militaire de Saint-Cyr'inde eğitim görmüş ve Finlandiya askerî istihbaratındaki en önemli Sovyetler Birliği uzmanı olan Albay Aladár Paasonen (d. 1898), Sovyet meselelerinden sorumlu dışişleri yetkilisi ve Finlandiya'nın Moskova temsilcisi yer alıyordu. 12 Ekim'de, önceden açıklanan kesin bir gündem olmaksızın Kremlin'e çağrıldılar ve Molotov'un ofisinde kabul edildiler. Potyomkin ve Derevyansky'nin yanı sıra Stalin de vardı – durumun ciddiyetine dair şaşmaz bir işaret.[48] Molotov karşılıklı yardım antlaşması önerdi. Paasikivi bunun kabul edilemez olduğu yanıtını verdi. Molotov, muhtemelen Paasikivi'yi şaşkına çevirerek teklifini geri çekti ve Sovyetler'in –Hanko Yarımadası'nın adını vererek– Finlandiya kıyılarında askerî bir üs edinmek suretiyle güvenliğini artırmaya yönelik taleplerini sıralamaya başladı. Molotov ayrıca Kuzey Buz Denizi'nde Finlandiya'nın Petsamo bölgesi yakınındaki kuzey sınırının ve Leningrad yakınında Karelya Kıstağı'nda bulunan güney sınırının –

kabinesi, 16 Kasım 1939). Daha önce, Rusya İç Savaşı sırasında, Britanya kabinesi, Fin parlamentosu ve Rus milliyetçisi Beyazlar ile işbirliğinden sakınan yeni bağımsızlık kazanmış sınırdaş devletlerin karşı çıkmasıyla, Helsinki-Londra komplosu suya düşmüştü. Ruotsila, "Churchill-Mannerheim Collaboration."

44 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 196 (RGVA, f. 25888, op. 11, d. 76, I. 12). Seferberlik 13 Ekim tarihli ikinci bir raporla tamamlandı (199: I. 16).

45 *İzvestiya*, 11 Ekim 1939; *SSSR i Litva*, I, s. 205-246; *Polpredy soobshchaiut*, s. 94-144; Mel'tiukhov, *Upushchennyi shans Stalina*, s. 193.

46 Zonin, *Admiral L. M. Galler*, s. 309.

47 *DPV SSSR*, XXII/ii, s. 178 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 297, d. 2053, I. 197).

48 Stalin o gün öğleden sonra, Finlerle buluşmadan hemen önce Molotov ve Derevyansky'i kabul etti: *Na prieme*, s. 276.

Sovyet (doğu) Karelyası topraklarıyla telafi edilerek– "düzeltilmesi" isteğini de ortaya koydu. Paasikivi Finlandiya'nın toprak bütünlüğünün dokunulmaz olduğu yanıtını verdi.[49] Görüşmeye ara verildi. Paasikivi, Helsinki'ye Sovyetler'in talepleri ile ilgili kapsamlı bir telgraf gönderdi ve ne yapması gerektiğini sordu.

Bu arada, Finlandiya hükümetinin seçeneklerine vâkıf olduğu düşünülen insanların kendi aralarında yaptığı görüşmeler dinlenerek Stalin'e iletiliyordu. Beria, Moskova'daki geveze İsveç askerî ataşesi Binbaşı Birger Vrang'ın, Moskova'daki Norveç ve Danimarka temsilcilerinin Paasikivi'yi tren istasyonunda karşılamadıkları, dolayısıyla da İskandinav dayanışması göstermedikleri için duyduğu üzüntüyü ifade ettiğini rapor etti.[50] Finlandiya askerî ataşesi Binbaşı Kaarlo Somerto, Vrang'a, Sovyetler'in Finlandiya sınırında otuz üç tümeni olduğu ve bunların yedisinin fiilen karayolu bulunmayan Ladoga Gölü ile Kuzey Buz Denizi arasında bulunduğunu iddia eden Britanya istihbaratına Finlandiya genelkurmayının güvenmediğini söylemişti. (Bunun bir Sovyet dezenformasyonu olması muhtemel; gerçek rakamlar verilenin yaklaşık iki katıydı.) Vrang, Sovyetler'in işgale girişerek takdir edilen "barış" politikasını kirleteceğine ihtimal vermiyordu. Somerto bu iddiayı Helsinki'ye bildirdi ancak İsveçlilerin "yardımla ilgili hiçbir şey söylemediğini" de ekledi. 13 Ekim'de Beria, İspanya hükümetinin Finlandiya dışişleri bakanına "moral destek" verdiğini ve Finlandiya askerî istihbaratı başkanının ağız aramak için Berlin'e yaptığı son gezide "hayal kırıklığına uğradığını" rapor etti. 14 Ekim'de Stalin, Vrang'ın Fin müzakere heyeti askerî uzmanı Paasonen'e, "Ruslar Asyalıdır: Başlangıçta çok şey talep ederler ve daha sonra ihtiyaç duyduklarını alabilmek için taviz verirler," dediğini okuyordu.[51]

---

49 Dongarov, "Voina, kotoryi moglo ne byt'", s. 35 (atıfta bulunduğu kaynak AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 18, d. 193, l. 4); Tanner, *Winter War*, s. 25 (iddiasına göre, Stalin'le ilgili söyledikleri Fin tercümanın notlarına dayanıyordu). Paasikivi, Gustaf Hellsten adıyla doğmuş ve 1885'te yetim kaldıktan sonra, on beş yaşındayken Fin ismi almıştı.

50 Beria raporunun tarihi 12 Ekim 1939'du. Vrang, Moskova diplomatik çevrelerinde ün kazanmıştı zira bir Sovyet casusluk filminde asıl kötü adamı, yabancı askerî ataşeyi canlandıran aktör, tesadüfen tıpatıp İsveçli Vrang'a benziyordu. Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", s. 1091, atıfta bulunduğu kaynak, U. A. Käkönen, *Sotilasasiamiehenä Moskovassa 1939*, Helsinki, 1966, s. 62; Norberg, "Det militära hotet."

51 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 162-163 (TsA FSB, f. 3, op. 7, d. 393, l. 122-124: 12 Ekim 1939), 163-164 (op. 6, d. 31, l. 117-9, 12 Ekim), 164-165 (d. 31, l. 122-4: 13 Ekim), 165-166 (TsA FSB, f. 3, op. 7, d. 393, l. 122-4), 166-167 (l. 147-9: 14 Ekim 1939); Volkogonov Belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, kutu 1. Aynı zamanda bkz. Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", s. 1091-1092. Helsinki'deki gizli Sovyet kaynağı, Finlandiya parlamentosundaki komünizm yanlısı Sosyal Demokrat Cay Sundström (NKVD kod adı "Kont"), parlamento dışişleri komitesinin, kendisinin de bulunduğu toplantılarında Sovyetler'in talepleri konuşulurken, diğer üyelerin raportörden konunun kapatılmasını istediğinden yakınıyordu. Erkko'nun, Sovyetler Birliği'ne taviz verilmesine gerek olmadığı zira Finlandiya'nın Britanya, Birleşik Devletler ve İsveç'in desteğine güvenebileceği yönünde konuştuğunu Moskova'ya Sundström haber vermişti. Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions"; Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 163-164 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 31, l. 117-9: 12 Ekim); Volkogonov Koleksiyonu, Hoover Enstitüsü Arşivleri, kutu 1 (kaynağın Sundström olduğunu belirte-

Aynı gün, yine Stalin'in katılımıyla yapılan Kremlin'deki Sovyet-Fin müzakere toplantısında, Paasikivi, Sovyetler'in Finlandiya Körfezi'ne yönelik tehdide ilişkin iddialarının yanlışlığını kanıtlayan, Paasonen'in hazırladığı bir analizi yüksek sesle okudu ve Finlandiya'nın Sovyet kıyılarına en yakın birkaç ada hakkında tartışmaya hazır olduğunu belirtti.[52] Aslına bakılacak olursa, Sovyet Deniz Kuvvetleri'nin, Baltık ülkelerinde edindiği yeni deniz üslerinin tümünden devriyeye çıkacak sayıda gemisi yoktu ve Sovyet deniz komutası, daha çok Karelya Kıstağı'ndaki üslerden yapılacak hava saldırılarından kaygı duyuyordu.[53] Stalin, deniz komutanlarının Leningrad'ın güvenliğine ilişkin değerlendirmelerine katılıyor muydu bilmiyoruz ancak en azından, Finlandiya topraklarında bir Sovyet deniz üssünün varlığı, Britanya ve Almanya'nın böylesi tesislere sahip olmasını engelleyebilirdi. Stalin, İmparatorluk Rusyası'nın sahip olduğu topraklar açısından durumu değerlendiriyordu. Molotov, Hanko Yarımadası'nda bir deniz üssü kiralamak için ve Finlandiya Körfezi'nde bulunan Suursaari (Hogland) ve diğer adaların kalıcı olarak Sovyetler'e devredilmesi için Finlere resmî teklifte bulundu. Ek olarak, Finlandiya'nın tek buzsuz limanı olan Petsamo'ya girişi koruyan Kuzey Rybachy Yarımadası'nın Finlandiya'ya ait kısmını da talep etti. Ayrıca, Karelya Kıstağı'ndaki sınırın batı yönünde 65 kilometre kaydırılarak, Viipuri'nin (eski Vyborg) –eski bir Ortaçağ kalesi ve Finlandiya'nın ikinci büyük şehri– otuz kilometre yakınına çekilmesini istiyordu.

Stalin karşılık olarak Sovyet Karelyası'nı teklif etti. Stalin, toplantıda bulunan tüm Finler gibi biraz Rusça bilen Paasikivi'ye, "Coğrafyayla ilgili bir şey yapamayız, siz de yapamazsınız," demişti, "Leningrad'ı taşıyamayacağımıza göre sınır uzaklaştırılmak zorunda. Sizden 2.589 kilometrekare istiyoruz ve karşılığında 5.500 kilometrekare teklif ediyoruz. Bunu yapacak başka bir büyük güç var mı? Hayır, bu aptallığı sadece biz yaparız."[54]

Finler, topraklarını kullanması için Hitler'e izin verilmeyeceğini ısrarla yinelerken, Stalin, SSCB'ye saldırıda sıçrama tahtası olarak kullanmak üzere başka bir ülkenin Fin topraklarına el koyabileceğini vurgulamaya devam etti.[55] Finlere tarihteki toprak tavizlerini hatırlatıyordu: Rusya Alaska'yı Birleşik Devletler'e satmıştı, İspanya Cebelitarık'ı Britanya'ya teslim etmişti. Ayrıca, [SSCB'nin] Polonya'da sadece Belaruslu ve Ukraynalı nüfusun ağırlıkta olduğu toprakları

rek); Sinitsyn, *Rezident svidel'stvuet*, s. 21. Aynı zamanda bkz. Manninen ve Baryshnikov, "Peregovory osen'iu 1939 goda", s. 119.

52 Finlerle görüşmeden önce Stalin on beş dakika süreyle Molotov'u kabul etmişti.

53 Erickson, *Soviet High Command*, s. 474.

54 Upton, *Finland*, s. 29-30 (alıntılandığı kaynak, J. K. Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939-41*, Werner Söderström, Porvoo, I, 1959, s. 45-46); Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 114-118; Tanner, *Winter War*, 27-28; Dongarov, "Voina, kotoryi moglo ne byt'", s. 35 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 18, d. 193, I. 1-2). Anlaşılan, Sovyet tarafı görüşmelerin resmî kaydını tutmamıştı: Baryshnikov, *Ot prokhladnogo mira*, s. 237-238.

55 Stalin, bir darbenin Helsinki'de açık faşist bir rejimi iktidara getirebileceğinden de kuşku duyuyordu. Leningrad NKVD, Helsinki'deki Cayander-Tanner hükümetini proto-faşist olarak niteliyordu. Bernev ve Rupasov, *Zimniaia voina*, 13 Temmuz 1939, s. 85-112.

ilhak ettiğini belirtti. Finlere, "Polonya'da hiç yabancı toprak almadık ve şimdi yapacağımız da bir değiş tokuş," diyordu.[56] Bir aciliyet duygusu yaratmak için, Fin askerlerin teyakkuzda olduğuna ve sınır bölgelerindeki şehirlerin boşaltıldığına değinerek anlaşmayı gerektiren bir savaş riskine işaret etti. Paasikivi, Helsinki ile bizzat görüşmek için ara talep etti.[57]

Despot, sürekli olarak taleplerinin "asgari" olduğunun altını çiziyordu – elbette Hitler'in Çekoslovakya ya da Polonya karşısındaki taleplerine kıyasla. Ancak, Finlandiya parlamenter demokrasisinin liderleri için Stalin bir gangsterdi. Paasikivi belli bir tür antlaşmaya meyilliydi fakat katı talimatlar almıştı: Finlandiya'nın tarafsızlığından ödün vererek ne Sovyet askerî üslerine izin ne de önemli bir toprak imtiyazı verilecekti. Finlandiya'ya döndükten sonra, 16 Ekim'de, Paasikivi gazetecilere Bay Stalin'in mizah anlayışı gelişkin hoş bir kişi olduğunu anlatıyordu.[58] Beria'nın raporuna göre, 17 Ekim'de Helsinki'de Sosyal Demokrat parlamenter grupla yapılan toplantıda, koalisyon hükümetinin Maliye Bakanı Väinö Tanner, fazla detaya girmeden, Sovyet taleplerinin beklenmedik kapsamına vurgu yapmış ve "Paasikivi, çok iyi karşılandığı ve dostça bir ortam yaratmaya çalıştıkları için şaşırmıştı. Stalin sürekli şakalar yapıyordu ve Paasikivi kötü Rusçası nedeniyle özür dilediğinde, Stalin, ben hiç Fince bilmiyorum diye cevap verdi," diye bilgi vermişti.[59]

Stalin Finlerin tutumu konusunda içeriden bilgi alıyordu. Helsinki hükümetinin üst seviyesinde bir ajanı yoktu fakat Sovyet istihbarat görevlisi Meyer Trilisser'in eski sevgilisi, Fin yazar ve iş kadını Hella Wuolijoki'nin (NKVD kod adı "Şair" idi) başkentte siyasilerin müdavimi olduğu bir salonu vardı. 16 Ekim tarihli Finlandiya kabine toplantısı ile ilgili ayrıntılı bilgi almış (belki de Tanner tarafından kasıtlı olarak sızdırılmıştı) ve Sovyet talepleri konusunda Finlandiya savunma bakanının düşmanca, dışişleri bakanının pasif ve başbakanın kararsız bir tutum takındığı sonucuna varmıştı. Ertesi gün, Wuolijoki'den gelen istihbarat uyarınca, Sovyet turizm temsilcisi kisvesi altında çalışan Helsinki Sovyet İstihbaratı Başkan Yardımcısı Zoya Rybkina (Boris Rybkin/Yartsev'in karısı), Helsinki'nin Finlandiya Körfezi'ndeki bazı adalarını teslim edebileceğini ama ikili askerî ittifakın ya da Finlandiya topraklarında Sovyet üslerinin kurulmasının mümkün olmadığını Moskova'ya bildirdi. Yine 17 Ekim'de, Helsinki Sovyet istihbaratı, Finlandiya'nın eski polis şefinin Berlin'i ziyaret ettiğine dair duyum aldıklarını, Himmler'in kendisine, "İsterseniz direnin ancak biz yardım edemeyiz," dediğini öğrendiklerini rapor etti.[60] Dört gün sonra, Stalin

56 Tanner, *Winter War*, s. 30.

57 Sınır bölgelerinden Fin sivil nüfusun tahliyesiyle ilgili Sovyet askerî istihbaratı 14 Ekim 1939 tarihliydi; yedi gün sonra tahliyenin tamamlandığı ilan edildi. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 199-200 (RGVA, f. 25888, op. 11, d. 76, l. 17), 200 (l. 20).

58 Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 120.

59 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 170-171 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 31, l. 282-4: 19 Ekim 1939).

60 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 169-170 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 31, l. 216-218: Beria, 17 Ekim 1939), s. 170-171 (l. 282-284: 19 Ekim); Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", 1093. Aynı zamanda bkz. Voskresenskaia, *Pod psevdonym Irina*, s. 112-118. Finlandiya ile

Sovyet askerî istihbaratından, Moskova'daki Japon askerî ataşesi Albay Doi'nin İsveçli meslektaşı Vrang'a, Almanların nasıl olup da Finlandiya'da Sovyetler'e bu denli hareket özgürlüğü tanıdığını anlamanın imkânsız olduğunu söyleyerek yakındığına ilişkin bir rapor aldı.[61]

Beria'nın verimli NKVD raporları Finlandiya'nın pek fazla seçeneği olmadığını ortaya koyuyordu fakat Finler Stalin'in gerçek niyetlerinden emin olamıyorlardı.[62] Bugünlerde, Fin polisi yasadışı Finlandiya Komünist Partisi'nin bilinen iyi 172 üyesini topladı, Moskova'dan aldıkları talimatlar doğrultusunda bir iç ayaklanma tertibi yapacaklarını ortaya çıkarmayı umuyorlardı. Örgütlü bir ihanet hazırlığının olmadığı anlaşıldı; tutuklanan Finlandiya Komünist Partisi üyelerinin çoğu üç gün içinde bırakıldı. Sovyetler Birliği'nde askerî eğitim almış olanlar dahi Finlandiya için savaşmaya hazır olduğunu söylüyordu. Sorgular Finlandiya otoritelerini şaşırtmıştı.[63]

Kördüğüm

Paasikivi ikinci tur görüşmeler için 23 Ekim'de Moskova'ya geldi – Finlandiya'daki askerî seferberlik (rezervler eğitime çağrılmıştı) gelişini geciktirmişti. Beraberinde Sosyal Demokrat Tanner de vardı ve onun komünistler karşısında sağlam duracağına inanıyorlardı.[64] Aslında, bu "Finlandiya işçi sınıfı" temsilcisi, solda komünistlerin küçümsenen rakipleri arasından geldiği için Moskova'da güvensizlik uyandırırken, büyük burjuvazinin temsilcisi Paasikivi'nin iyi ilişkilerden yana, güvenilir bir ortak olduğu düşünülüyordu. Helsinki'deki yoğun istişarelerin ardından varılan sonuç, Stalin'in saçmalık derecesinde yüksek bir bedel saptadığı ve buradan inerek bir antlaşmaya varmaya hazırlandığı idi. Finlandiya hükümeti, son derece gönülsüz bir biçimde, Karelya Kıstağı üzerindeki sınırın batıya kaymasının düşünülebileceğini ama Leningrad'ın ancak 12 kilometre uzağına taşınmasının kabul edilebileceğini uygun bulmuştu. Ayrıca, Helsinki SSCB'ye askerî amaçla toprak kiralanamayacağı kararından dönmüyordu.[65]

Bir sonraki oturumda, 23 Ekim akşamında yapılan toplantıda yine Stalin vardı. Finler hükümetleri adına kaleme alınmış bir açıklamayı okudu, Sovyet-

---

ilgili Alman politikası konusunda bkz. Jonas, *Wipert von Blücher*, s. 105-158. Stalin Fin kökenlilerin casusluk faaliyetlerinde kullanılmalarını yasaklarken, Proskurov'a (Sovyet askerî istihbaratının başı) Moğolistan'da kendileri için çalışan telsiz operatörünün (üstelik Voroşilov adıyla) Fin olduğunun açığa çıkışını hatırlatıyordu. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i NKVD*, 25 Ağustos 1939, s. 123.

61 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 172-173 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 31, l. 341-3: Albay Doi'den).

62 Stalin'in nihai hedefi Sovyet belgelerinde ifade edilmiyor. Biz de tıpkı Finler gibi, hedeflerini müzakereler sırasındaki ifadelerinden ve her şeyden önemlisi, attığı adımlardan anlamaya çalışıyoruz.

63 Rentola, "Finnish Communists and the Winter War", s. 596.

64 Upton, *Finland*, s. 35.

65 Dongarov, "Voina, kotoryi moglo ne byt'", s. 35 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 18, d. 193, l. 3-6).

ler tarafından talep edilmemiş olan Finlandiya Körfezi'ndeki bazı adaları teslim etmeyi kabul ettiklerini ve Suursaari'nin de (Hogland) gündeme getirilebileceğini beyan ettiler. Stalin geri gelen Finlandiya heyetine, ilk teklifinin –Hanko Yarımadası, kuzeyde Petsamo yakınındaki Batı Rybachy Yarımadası, Karelya Kıstağı– vazgeçmeyeceği bir asgari olduğunu söyledi. Yine de, coğrafi ayrıntılar konusunda ne denli bilgili olduğunu sergileyen despot, toprak taleplerini yumuşatacak, eline bir kalem alarak askerî bir harita üzerinde Karelya Kıstağı üzerinde yeni bir sınır hattı çizecekti. Bu hat ilk önerisinin biraz daha güneyinden geçiyordu. Bu, diyordu Stalin, yapabileceğim son teklif. İki saatlik sonuçsuz bir tartışmanın ardından Fin heyeti ayrılmaya karar verdi. Molotov, beklenmedik bir biçimde, "Niyetiniz bir çatışmayı provoke etmek mi?" diye sordu. Stalin, anlaşılmaz bir biçimde gülümsüyordu.[66]

Finler bir sonraki trenle Helsinki'ye gitmeye hazırlanırken telefon çaldı ve Kremlin'e geri çağrıldılar – bu Sovyet ültimatomunun ya da, Finlerin umduğu gibi, Stalin'in yelkenleri suya indireceğinin habercisi olabilirdi. Molotov'un, saat 23.00'te, Stalin'in elle çizdiği yeni kesin sınır hattını içeren bir raporu okumasıyla toplantı başladı. Ama yine de raporda daha fazla taviz vardı: Hanko'daki Sovyet garnizonundaki asker sayısı 5 beş bin değil 4 bin olacaktı ve kiralama süresi otuz yıl değil Avrupa'daki fiilî savaş bitişi esas alınarak düzenlecekti.[67] Stalin'in de bildiği gibi, Akdeniz'in girişinde, İspanya kıyısındaki Cebelitarık süresiz olarak Britanya'ya geçmişti. Ancak Finler bir kez daha Helsinki ile konuyu görüşmeleri gerektiğini söylediler. 24 Ekim'de trenle geri döndüler.[68] Bu arada Finlandiya'da seferberlik hazırlıkları tamamlanmıştı; 22-40 yaş arası erkekler orduya ve elli yaşına kadar olanlar yedek Schutz Birliklerine katılıyordu – toplam sayı 250 binden fazlaydı. Beria'nın Stalin'e bildirdiğine göre, Tanner 26 Ekim'de Sosyal Demokrat gruba, "durum çok kritik", daha fazla askerî hazırlığa ihtiyaç var, demişti.[69]

Litvanya, Letonya ve Estonya'daki yeni üslere sevk edilen Sovyet birliklerine, içişlerine kesinlikle karışmamaları talimatı verilmişti.[70] Stalin, Jdanov ve Dimitrov'a, birinci emperyalist savaş sırasında Bolşevikler olayı fazla büyütmüşlerdi, diyordu (25 Ekim) ve bu örtük bir Lenin eleştirisiydi. "Kitleler aşamalı olarak devrime yönlendirilmeli! Kitlelerin Sosyal D[emokrat] liderlerle bağını koparmasına yardımcı olacak sloganlar ortaya atılmalı!" Vardığı sonuç şuydu: "İnanıyoruz ki yaptığımız karşılıklı yardım antlaşmalarında (Estonya, Letonya, Litvanya), birçok ülkeyi Sovyetler Birliği'nin etki alanına almamızı sağlayacak doğru yöntemi bulduk. Ancak bunun için beklemeliyiz, dahili rejimlerini

66 Tanner, *Winter War*, s. 42.

67 Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 125.

68 Tanner, *Winter War*, s. 40-56. Stalin, Finlerin görüşmeleri gereksiz yere uzatacakları konusunda uyarılmıştı. *DVP SSSR*, XXII/ii, s. 184.

69 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 173 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 31, l. 145-146: 27 Ekim 1939).

70 Roberts, "Soviet Policy and the Baltic States." Sovyet ve Litvanyalı askerlerin gelmesinin ardından Polonyalıların Wilno'da Yahudilere yönelik gerçekleştirdiği pogromlarla ilgili olarak bkz. Senn, *Lithuania*, s. 55-67.

ve bağımsızlıklarını titizlikle gözetmeliyiz. Onları Sovyetleşmeye zorlamamalıyız. Bunu kendiliklerinden yapacakları zaman gelecektir!"[71]

Stalin, Baltık ülkelerinden toprak talebinde bulunmamıştı ve bunun nedeni belki de nihai olarak Sovyetleştirilecekleri düşüncesiydi. Ters görünse de, Finlandiya'dan toprak talep edilmesi, nihai topyekûn Sovyetleştirmeye yönelik bir plan yokluğunu gösterir – aksi takdirde neden parçalar koparmaya çalışıyor olsun? Ancak bu mesajı karşı tarafa aktarmakta ciddi bir zorluk yaşıyordu. Fin müzakereciler, ikinci –ve Stalin'e göre alışılmadık derecede uzun– bir fasılanın ardından, Sovyetler Birliği'ne dönmek üzere 31 Ekim'de yeniden trene bindiler. Hemen hemen eşzamanlı olarak, Yüksek Sovyet'in olağanüstü toplantısında Molotov Batılı demokrasileri alaya aldığı bir konuşma yaptı. Aynı zamanda, o âna kadar gizli müzakerelerde Sovyetler'in Finlandiya'dan neler talep ettiğini de açıkça anlattı. Konuşmasından bazı bölümler Moskova Radyosu tarafından yayınlandı.[72] Bu beyanat, belli ki dünya kamuoyunun baskısını Finlandiya üzerine çekmeyi hedefliyordu. Diğer yandan, Stalin'in taleplerinin "asgari" niteliği konusunda blöf yapmağını da gösteriyordu, zira bir kez beyan edildiğinde, itibar kaybı yaşamaksızın bu taleplerden vazgeçmek söz konusu olamazdı.

Molotov'un manevrası Helsinki hükümetinin aklını karıştırdı. 31 Ekim'i 1 Kasım'a bağlayan gece yarısından hemen sonra Finlandiya başbakanı, Paasikivi ve Tanner'i başkente geri çağırmaya karar verdi. Ancak 03.00'de yapılan kabine toplantısında bakanlar ikiye bölünmüştü ve bir kısmı heyetin geri çağrılmasının, müzakerelerin tek taraflı olarak sona erdirilmesi şeklinde yorumlanabileceğini öne sürüyordu. Kabine, Paasikivi ve müzakere heyetine telefonda görüşmeyi tercih ederek sorumluluğu fiilen onlara yıkmaya karar verdi. Sabahın daha geç saatlerinde Viipuri'ye vardıkları sırada temas kurulan heyet üyeleri de, Molotov'un konuşması karşısında, aynı şekilde, ne yapacağını bilmez haldeydi ancak görüşmelere son vermek gibi önemli bir kararın sorumluluğunu üstlenmek istemedikleri için Fin topraklarındaki sınır istasyonu olan Terijoki'ye varmadan önce Helsinki'yi aradılar, Sovyet taleplerini karşılamak için yetkileri olmasa da yola devam etmeye kararlı olduklarını bildirdiler.

Molotov, talimat vermek üzere Stockholm'den çağırdığı Kollontay'a, özel görüşmeleri sırasında, "Birliklerimiz üç gün içinde Helsinki'de olacak, inatçı Finler Moskova'da reddettikleri antlaşmayı o zaman imzalayacaklar," demişti.[73]

---

71 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 119-120. 25 Ekim tarihinde Stalin'in ofis kayıt defterinde Dimitrov'un ismi bulunmuyor (hiç ziyaretçi görünmüyor): *Na prieme*, s. 277. Dimitrov, "Savaş ve Kapitalist Ülkelerde İşçi Sınıfı" başlıklı makalesini 1939'da *Komünist Enternasyonal*'in 8.-9. sayısında yayımladı.

72 *İzvestiya*, 31 Ekim 1939; Kabanen, "Dvoinaia igra."

73 Kollontai, *Diplomaticheskie dnevniki*, II, s. 466. Molotov, bir Sovyet-Fin savaşında İsveç'in tarafsızlığının temini için Kollontay'a talimat verdi. Kollontay'ın yayımlanan diplomatik defterlerinde, kasım ayındaki Moskova ziyaretinde Stalin'le görüşme yer almıyor. Ofis kayıt defterlerinde, 1934 sonrasında Kollontay adına bir kayıt yok. Kollontai, *Diplomaticheskie dnevniki*, II, s. 467. Stalin'le görüşmesinin diğer bir sürümü: "Beseda Stalina s A.M. Kollontai", *Sochineniia*, XVIII, s. 606-611 (ilk yayımlandığı kaynak, *Dialog*, sayı 8, 1998, s. 92-94). Kollontay NKVD tarafından yakından takip edildiğini biliyordu. Vaksberg, *Alexandra Kollontai*, s. 414-421.

Paasikivi ve beraberindekiler 2 Kasım'da Moskova'ya vardı ve Yüksek Sovyet'in üç günlük olağanüstü toplantısının, 800'ü balkon ve localardan izleyen davetliler olmak üzere 2 bin kişinin katıldığı son gün oturumuna davet edildiler. Bir gün önce, eski Doğu Polonya'nın bir bölümü resmen Ukrayna SSC'ye dahil edilmişti. 2 Kasım, eski Doğu Polonya'nın Belarus dili konuşulan topraklarının resmen Belarus SSC'ye teslim edilme günüydü.[74] 3 Kasım akşamı Fin delegasyonu, üçüncü tur müzakereler için, bir kez daha Molotov'un Kremlin ofisinde kabul edildi; ancak bu kez Stalin yoktu. Onun yerine, Dışişleri Komiser Yardımcısı Potyomkin katılmıştı. Her iki taraf da ayak direyince toplantı bir saat sonra sona erdi. Finler ayrılmak üzere hazırlanırken Molotov, kötücül bir dille, "Biz siviller, meselenin bundan sonrasını bilemeyiz; artık söz sırası askerde," dedi.[75]

Kararlılık

Finler 4 Kasım'ı Tretyakov Galerisi'ni gezerek ve İskandinav temsilciliklerini ziyaret ederek geçirdiler. Norveç Elçiliği'nde bulundukları sırada Finlandiya Elçiliği'nden telefon geldi: Yeni bir görüşme için Finlerin Kremlin'e çağrıldığı bildiriliyordu. Bu kez Stalin de katıldı. Hiçbir Rus hükümetinin hiçbir zaman Finlandiya'nın bağımsızlığına tolerans göstermediğini ama SSCB'nin buna izin verdiğine vurgu yapıyordu. Sovyet güvenliği için Finlandiya Körfezi'nin olağanüstü önemini tekrar dile getirdi. Hanko Yarımadası'nı her istedikleri şekilde, kiralayarak, satarak ya da takas yöntemiyle teslim edebileceklerini hatırlattı. Fin heyeti bir kez daha Hanko'nun tartışma dışı olduğunu ifade etti. Stalin birdenbire, "Bu adalara ihtiyacınız var mı?" diye sorarak, duvardaki harita üzerinde parmağını Hanko'nun doğusundaki üç küçük kırmızı daire içine alınmış adaların (Hermansö, Koö, Hästö-Busö) üzerinde gezdirdi. Çoğu Fin'in hiç duymadığı bu küçük adalar üzerinde üs kurmaya Sovyetler Birliği'nin rıza göstereceğini söyledi.[76]

Fin heyetinin yine yetkisi yoktu ve Helsinki'ye danışmak için ara verilmesini istediler. 5 Kasım Pazar olduğu için Finlandiya hükümetinin tümünü toplamak mümkün değildi. 6 Kasım'da Bolşoy'da geleneksel yıldönümü kutlaması vardı.[77] Molotov, ertesi gün *Pravda*'da yayımlanan konuşmasında, Doğu Polon-

74 *Pravda* (3 Kasım) yayımladığı başyazısında meydan okurcasına şöyle yazıyordu: "Hedefimize ulaşmak için, niteliği ne olursa olsun tüm engelleri parçalayıp Sovyetler Birliği'nin güvenliğini koruyacağız."

75 Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 135; Tanner, *Winter War*, s. 67. Kruşçev, 1939 Kasım ayında bir akşam yemeği sırasında Stalin, Molotov ve Otto Kuusinen, "toprak taleplerinin kabulü için Finlere son bir şans verilmesi" konusunda mutabık kaldılar, aksi takdirde "askerî tedbirlere başvurulacaktı," diye hatırlıyordu. Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, s. 177-178.

76 Paasikivi ve Tanner'in bu adaları bilip bilmediği meçhul. Rzheshevskii vd., *Zimniaia voina*, I, s. 127; Tanner, *Winter War*, s. 67-68; Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 136.

77 Molotov'un kürsü konuşmasının ardından müzik ve dans başladı. Stalin çar locasında oturuyordu ve loca karartılmıştı. Arada, davetlilerin büfeden yararlandığı sırada, Helsinki'deki Sovyet Elçisi Derevyansky, Tanner'e yaklaşarak –Tanner'in iddiasına göre– müzakerelerin verimsiz geçtiğini söylemişti. Tanner, *Winter War*, s. 69.

ya'daki "özgürleştirme harekâtı" ile sosyalizm sınırlarının genişlemesi ve kapitalist dünyanın "biraz daha sıkışarak gerilemesi" ile övünüyordu. Voroşilov 7 Kasım'da askerlere hitaben yaptığı konuşmada, Halha Nehri'nde Sovyetler'in Japonya'ya karşı kazandığı zaferden ve Batı Ukrayna ve Batı Belarus'un geri kazanılmasından söz ediyor, Britanya ve Fransa'yı "savaş kışkırtıcısı ve heveslisi", ayrıca "saldırgan" olmakla itham ediyor, Hitler-Stalin Paktı'nı imzalayan "iki büyük ülkenin ortak çıkarlarına" övgü düzüyordu.[78]

4 milyon nüfuslu Finlandiya 170 milyon nüfuslu bir büyük güce meydan okuyordu. Stalin yine de bir antlaşmaya varmanın peşindeydi.[79] 7 Kasım saat 22.00'de, dışişleri bakanlığının, yabancı ülke temsilcileri için Spiridonovka'da düzenlediği Devrim Günü resepsiyonuna Molotov ev sahipliği yaptı. Akşam yemeğinin ardından ülkenin önde gelen sanatçılarının katıldığı bir müzik programı vardı. Tanner, Molotov'un masasında ağırlanıyordu. (Paasikivi, soğuk algınlığı şikâyeti nedeniyle katılamayacağını bildirmişti.) Her seferinde dibini bulduğu sayısız kadehi kaldıran Molotov, arada bir kadehi de Finlandiya için kaldırmış ve müzakerelerin başarısına içmiş, Tanner de kadehini kaldırarak karşılık vermişti. Masada Beria'nın da isim kartı yer alıyordu ancak yerinde yardıcısı Merkulov vardı. Tanner'in tam yanında oturuyordu ve pek de konuşkan değildi. Başmasada oturanlardan Mikoyan, Tanner'le özel olarak ilgilenmiş ama anlaşılan Sovyet taleplerinin aşırı olduğunun söylenmesiyle şaşkına dönmüştü; Mikoyan bu isteklerin "asgari" olduğunu söyleyerek yanıtladı. Dış ticaret komiseri, Tanner'in söylediğine göre, "Stalin Gürcü, ben Ermeni'yim ve [hükümette yer alan] birçok kişi de azınlık milletlerden. Küçük ülke olma konumunu çok iyi biliyoruz," demişti.[80]

Başmasada Schulenburg da vardı ve Tanner'e kendisini tanıtarak Berlin'den özel olarak geldiğini ve Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın da Fin-Sovyet antlaşmasını beklediğini söyledi. (Hitler, ayrıntılar konusunda bilgilendirildikten sonra, Stalin'in taleplerini makul bulmuştu.)[81] Eğer savaş çıkarsa askerî yardım yapma-

78 Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia,* XIII (II/i), s. 100-102 (RGVA, f. 4, op. 15, d. 25, l. 636-638). *Pravda,* makaleler ve karikatürlerle (6, 25 ve 26 Ekim, 12 ve 20 Kasım) bıkmadan usanmadan, emperyalist güçlerin (Britanya ve Fransa) savaşı kışkırttığını, böylelikle içeride avantaj sağlayıp özgürlükleri baskılarken, diğer yandan, Sovyetler Birliği gibi "tarafsız güçleri" kanlı oyunlarına –yani Sovyet-Alman savaşına– sürüklemeye çalıştığını vurguluyordu.

79 Biliminsanı Max Jacobson, "Stalin'in antlaşmaya varma konusunda samimi bir istek duyduğuna şüphe yok," diyordu. Max Jakobson, *Diplomacy of the Winter War,* s. 144. Stalin 7 Kasım sabahı, Mozole'nin üzerinde Devrim Günü geçit törenini izlerken, önce kalabalık sıralar oluşturan Kızıl Ordu askerleri ve zırhlı araçlar, ardından ellerinde Stalin portreleriyle işçiler geçti. Daha sonra beraberindekilerle, Voroşilov'un dairesinde geç öğle yemeği yediler. "Emperyalist savaşı bir iç savaşa dönüştürmenin (Birinci Emperyalist Savaş sırasında) sadece Rusya'ya uygun olduğunu düşünüyorum zira Rusya'da işçilerin köylülerle bağlantıları vardı ve Çarlık koşullarında burjuvaziye karşı bir saldırı başlatabildiler," diyordu orada bulunanlara. "Avrupa ülkeleri için bu slogan uygun değildi çünkü orada işçiler kendilerine bahşedilen birkaç demokratik reforma tutunuyorlardı ve bir iç savaşa girmeye istekli değillerdi." Banac, *Diary of Georgi Dimitrov,* s. 120-121.

80 Tanner, *Winter War,* s. 71-72.

81 *DGFP,* seri D, VIII, s. 293 (Hitler'den Sven Hedin'e); Tanner, *Winter War,* s. 82-83.

yacağını sadece Almanya söylememişti; Britanya, Fransa, Birleşik Devletler ve hatta İsveç, Helsinki'ye askerî desteğe güvenmemesini salık vermişti.[82] O günlerde yapılan bir Sovyet esprisi şöyleydi: Finler İsveçlilerden tank göndermelerini istemiş, İsveçliler de "Kaç tane, bir tane mi yoksa üçünü de gönderelim mi?" diye yanıtlamıştı. Ancak Stalin işini şansa bırakmıyordu: Sovyet taleplerinin istihbarat kanallarına sızmasını sağlayarak, Fin egemenliği altındaki İsveçli nüfusunun yoğun olduğu Åland Adaları'na hiçbir durumda saldırmayacağının da altını çizmişti. Orada Sovyet varlığı Stockholm'e tehdit oluştururdu. Bu sızıntılar aynı zamanda Hitler'e de güvence veriyordu. Nazi Almanyası'na İsveç demir madeni ihracı tam da bu takımada üzerinden yapılıyordu.[83]

Güven eksikliği

Mareşal Mannerheim hükümetine uzlaşma çağrısı yapıyordu. Rusya'nın emperyalist doğası konusunda net olan mareşal, ne olursa olsun bir antlaşma zemini olabileceğini düşünüyordu ve sivillere, yirmi yıl öncesinin Fin direnişi dönemine kıyasla Kızıl Ordu'nun çok daha büyüdüğünü ve daha iyi silahlanmış olduğunu anlatmaya çalışıyordu – ayrıca şimdi Finler yalnızdı.[84] Ancak Dışişleri Bakanı Erkko ve Başbakan Cajander, Stalin'in Leningrad'la ilgili güvenlik kaygısının bir kurnazlık olduğunu düşünmeyi sürdürdü. Hükümetin diğer üyeleri Stalin'in askerî üsleri elde etmekle asla yetinmeyeceğinden, Finlandiya'nın herhangi bir toprak tesliminde, hemen ya da daha sonra Sovyet taleplerinin daha da artacağından ve Stalin'in toprak işgali tehdidini Finlandiya'nın bağımsız hareket etme hakkını kısıtlamak ya da yok etmek için baskı unsuru olarak kullanmasından korkuyordu. 22 Eylül 1939'da Molotov Kremlin'de Estonlara –bu mesaj Helsinki'ye de ulaşmış olabilirdi– "Sovyetler Birliği yüksek sınai gelişmişlik düzeyine ulaşmış güçlü bir devlet haline geldi ve önemli bir askerî güce sahip", dolayısıyla "yirmi yıl önce Sovyetler Birliği'nin iç savaşla zayıf düştüğü zamanın statükosu bugünkü durum için artık yeterli sayılamaz," demişti.[85] Ancak ne Stalin ne de Molotov Fin heyetine böyle bir şey söyledi. Tam tersine, onlar ve Sovyet rejiminin diğer unsurları sürekli olarak Sovyetler'in Finlandiya'ya beslediği özel saygının altını çiziyorlardı.

Hitler, daha en başından Çekoslovakya'nın tamamını –ve daha fazlasını– istiyordu ancak çağdaşları bunun farkında değildi. Stalin'in belirli sınırları olan

---

82 Upton, *Finland*, s. 43-44; Tanner, *Winter War*, s. 82; Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 142; Bernev ve Rupasov, *Zimniaia voina*, s. 172; Ken vd., *Shvetsiia v politike Moskvy*.

83 Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", s. 1091 (atıfta bulunduğu kaynak, İsveç'in Moskova Askerî Ataşesi Binbaşı Vrang'ın raporu, no. 44, 4 Ekim 1939, KrA, FST/Und, E I: 15.

84 Mannerheim, *Memoirs*, s. 300-303, 315; Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 64, 150-151; Virmarita, "Karl Gustaf Emil' Mannergeim", s. 65-66.

85 Rei, *Drama of the Baltic Peoples*, s. 259-260. Rei, Molotov'la görüşen Estonya Dışişleri Bakanı K. Selter'in not tutucusuydu. Paasikivi paktla ilgili olarak, "Sovyet Rusya'nın zayıf olduğu dönem geride kaldı," demişti. Paasikivi, *Meine Moskauer Mission*, s. 56.

bir devrimci emperyalist olduğunu da görmüyorlardı. İspanya'da sadece anarşistlerin gerçek, kökten kolektifleştirmesini bastırmakla kalmamış, komünist darbeyi de engellemişti, Çin'de de komünistlerin devrimci dürtülerini güçlü bir biçimde geriletti. Finlandiya ile ilgili olarak da, kendince, belli bir sınırlılık anlayışı sergiliyordu. Paasikivi, müzakerelere verilen en son arada Helsinki'ye telgraf çekerek, batıdaki Jussarö Adası'nı ve Inoniemi Burnu'ndaki İno Kalesi'ni –doğuda (Kronştadt'ın karşısında)– teklif edip edemeyeceğini soruyordu, bu ödünlerle, kuzeydeki Karelya Kıstağı ve Petsamo ile ilgili Sovyet talepleri konusunda çok daha avantajlı koşullarda anlaşmanın mümkün olduğunu söylüyordu. Ancak bu belirleyici evrede Finlandiya hükümeti, Stalin'in antlaşmayı bağlamaya yönelik son dakika tavizlerinin daha fazla yumuşayabileceği ve belki de blöf yaptığının işareti olarak okudu. 8 Kasım sabahı Helsinki telgrafla talimatlarını gönderdi – hiç olmadığı kadar katıydı. Paasikivi, antlaşmayı bağlamak konusunda yetki koparabilmek amacıyla, "Talimatlar alındı. Eğer bu temelde bir antlaşmaya varılamazsa müzakereleri keselim mi?" diyerek yanıt verdi. Erkko bu tuzağa düşmedi.[86]

O gün, Tanner'in ifadesine göre, Sovyetler hâlâ bayram sarhoşluğundan çıkmaya çalışıyordu. 9 Kasım'da Molotov, istihbarat deneyimi Sovyet işgali altındaki Lwów/Lvov'da geçirdiği birkaç ayla sınırlı olan Helsinki maslahatgüzarı, gizli NKVD ajanı Yelisei Sinitsyn'in Erkko ile görüşmesini sağladı. Sinitsyn Çarlık'ın ve Sovyetler'in Finlandiya'ya karşı tutumundaki farklılıkları vurguladı ama Erkko'yu fikrinden döndürmek mümkün olmadı.[87] Aynı akşam Finler bir kez daha Molotov'un ofisine geldiklerinde Stalin de oradaydı. Paasikivi, Stalin'in sadece Hanko Yarımadası'nın doğusundaki üç ada ile ilgili önerisine Finlandiya hükümetinin yanıtını okudu: Cevap olumsuzdu. Daha sonra Tanner'in yazdığına göre, "Karşı tarafın gözleri faltaşı gibi açılmıştı. Belli ki bu öneriye sevinçle rıza göstereceğimizi düşünmüşlerdi." Paasikivi bir harita çıkardı ve Suursaari (Hogland) Adası'nın güney bölümünü önerdi. Stalin'in Batı Finlandiya'da (körfez girişine yakın bölgelerde) toprak talebinden vazgeçmesi ve sadece Doğu Finlandiya'ya (Leningrad yakınına) odaklanması için uğraşıyordu. Stalin, "Ino'yu bile önermiyor musunuz?" diye sordu.[88]

Finler ayrıldı. Stalin saat 23.05'e kadar Molotov ile birlikte Küçük Köşe'ye çekildi.[89] Yeni bir toplantı için sözleşilmemişti. Daha önce iki kez bu duruma gelinmiş ve her ikisinde de Molotov'un ofisi yeniden bağlantı kurmuştu. Gerçekten de gece yarısından hemen sonra Fin heyetine bir kurye geldi. Ancak

86 Tanner, *Winter War*, s. 73.

87 Van Dyke, *Soviet Invasion*, s. 21 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, 0135, op. 22, pap. 145, d. 1, l. 22-23: Yeliseyev'den Dekanozov'a, 12 Kasım 1939). Sinitsyn, Beria ile Molotov arasındaki çekişmeyi bizzat fark etmişti. Anlaşılan 27 Kasım 1939'da Stalin tarafından da kabul edilmişti ama ofis kayıt defterinde adı geçmiyordu. "Mikoyan, Jdanov, Kaganoviç ve hatta Voroşilov sert bir öğretmenin karşısındaki kötü öğrenciler gibiydiler, daha doğrusu, cansız mankenlere benziyorlardı," diyecekti. Sinitsyn, *Rezident svidetel'stvuet*, s. 20-56 (alıntı s. 40'tan).

88 Tanner, *Winter War*, s. 75-76.

89 *Na prieme*, s. 279.

Finlerin beklentisinin aksine Molotov'un mesajı yeni bir öneri ya da davet değil, sadece "toprak" kavramı ile ilgili safsatalar içeriyordu. Ne olursa olsun Sovyet tarafı iletişimi sürdürüyordu. O sabah (10 Kasım) daha geç bir saatte, kısa bir uykunun ardından Finler kendi mektuplarını gönderdiler. Cumartesi ve Pazar günleri (11-12 Kasım) beyhude yere yeni bir çağrı beklediler.

Kızıl Ordu Siyasi Şubesi Başkanı Mekhlis, Yazarlar Birliği Koruma Komisyonu'nun bir toplantısında (10 Kasım), Finlandiya ile ilgili olarak, "Ordumuz sınırda hazır bekliyor," demişti. Şöyle devam ediyordu: "Almanya iyi bir şey yapıyor, Britanya İmparatorluğu'nu tahrip ediyor. Britanya İmparatorluğu'nun yıkılışı emperyalizmin çöküşü olacak – bu çok açık." Oyun yazarı Vişnevski'nin tuttuğu notlara göre, Mekhlis SSCB'nin asli düşmanının "elbette İngiltere" olduğunu söylemişti.[90] Churchill, tam teşekküllü bir Nazi-Sovyet antlaşmasına engel olmak için çalışmayı sürdürüyordu. 13 Kasım'da öğle yemeği sırasında Mayski'ye "Finlandiya ile ilgili taleplerinizi tam anlamıyla doğal ve normal buluyorum," diyor, Baltık Denizi'ne Nazi Almanyası'nın değil Sovyetler Birliği'nin hâkim olmasının daha iyi olacağı görüşünü yineliyordu. Şöyle devam etmişti: "Ancak SSCB'nin Finlandiya ile ihtilafını çözmek için zora başvurmayacağını umuyorum. Eğer SSCB bu yola başvurursa –sizin de düşünebileceğiniz gibi– İngiltere'de çok kötü bir izlenim yaratacak ve çok uzun bir süre İngiliz-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi imkânsız hale gelecektir."[91]

Yine 13 Kasım'da Finlandiya heyeti Moskova'dan geri çağrıldı.[92] Sovyet Dışişleri Komiserliği'nden üst düzey hiçbir yetkili onları yolcu etmedi.[93] *Pravda,* Helsinki hükümeti Finlandiya'nın SSCB'yi hedef alan bir "silahlı kampa" dönüşmesine olanak tanıyor, suçlamasıyla onları uğurluyordu.

Stalin'in artık ailesi pek aklına gelmiyordu ancak çocuklar aniden varlıkları-

90 Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 221 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 1038, op. 1, d. 2076, l. 31ob.), 225-226 (l. 68). İthalat ajansı International Books başkanına (A. Solovyev) göre aynı gün, Tüm-Birlik Yurtdışı Kültürel Bağlar Topluluğu romancı, film yönetmeni, besteci, ressam, gazeteci ve diğerlerini toplayarak Nazi Almanyası ile dostluğu kanıtlamaya çalışmıştı. Ertesi gün senaristlerin katıldığı bir toplantıda Vişnevski, "Britanya İmparatorluğu sorunu, devasa sömürge imparatorluğunun yıkılması meselesi keskin bir biçimde dillendirildi ve bu noktada, çelişkili de olsa... Almanya ilerici bir rol oynuyor," diyordu. Solov'ev, "Tretrady krasnogo professor, 1912-1941 gg.", IV, s. 205; Golubev vd., *Rossii i zapad*, s. 221-222, atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 2456, op. 1, d. 445, l. 23).

91 Maiskii, *Dnevnik diplomata,* II/i, s. 55-58; Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 238. Britanya'daki izolasyonist hassasiyet, Polonya'ya verilen güvencelere rağmen azalmıyordu. Muhafazakâr basın baronu Lord Beaverbrook, 15 Kasım 1939'da Londra'da Mayski'ye, "Beni ilgilendiren Britanya İmparatorluğu'nun akıbeti!" demişti. "İmparatorluğun bütünlüğünü korumasını istiyorum ama bunu korumak için neden 'Hitlerizmi' yok etmek üzere üç yıllık bir savaş sürdürmemiz gerektiğini anlamıyorum. Hitler denilen adamın canı cehenneme! Eğer Almanlar onu istiyorsa memnuniyetle bu hazineyi onlara takdim ederek karşılarında saygıyla eğilirim. Polonya? Çekoslovakya? Bizim için ne anlamları var?" Maiskii, *Dnevnik diplomata,* II/i, s. 60-61; Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 239.

92 Upton, *Finland*, s. 25-50; Tanner, *Winter War*, s. 80-81; Spring, "Soviet Decision for War."

93 Bir Sovyet protokol yetkilisi, inanması güç olsa da ayrılmakta olan Finlerin neşe içinde olduklarını rapor etmişti. Baryshnikov, *Ot prokhaldnogo mira*, s. 259 (atıfta bulunduğu kaynak, AVPRF, f. 06, op. 1, p. 1, d. 7, l. 64 [B. Pontikov).]

nı hatırlatıyordu: Aynı gün, Vasili babasına bir mektup yazmıştı: "Küçük Svetlana sana [kış] tatilde eve gelmek istediğimi söyleyerek işleri biraz karıştırmış. Baba, sizi çok özledim ama okul bitene kadar eve gelmeyeceğim. Az kaldı ve dişimi sıkacağım çünkü senin beni okulu bitirdikten sonra görmen daha hoş olacak, benim için de böylesi daha iyi. Umarım anlarsın ve hak verirsin."[94]

Uluslararası seviyede Stalin saldırgan bir görüntü vermek istemiyordu. 13 Kasım'da Ordu Grubu Komutanı V. I. Çuykov, Belarus Yüksek Sovyeti kürsüsünden, "Eğer parti öyle istiyorsa, bize de şarkı dizelerini izlemek düşer – önce Varşova sonra Berlin" dedi. Belarus Komünist Partisi Başkanı Panteleimon Ponomarenko'nun şifreli raporunun üzerine Stalin Voroşilov'a hitaben şu notu düşmüştü: "Çuykov'un ahmak olduğu anlaşılıyor, tabii eğer düşman unsuru değilse. En azından kıçına bir tekme indirmelisin."[95]

14 Kasım'da Schulenburg Sovyet-Fin müzakerelerinin akıbetini öğrenmek için Molotov'u yokladığında, dışişleri komiserinin "Finlere çok kızgın" olduğunu ve tam anlamıyla afalladığını gördü. Molotov, Finlerin inatçılığının "İngilizlerin cesaretlendirmesinden kaynaklandığı" şüphesini dile getirmişti.[96]

23 Kasım'da Hitler, Batılı güçlere dönük saldırı hazırlıklarının hızlandırılmasını istemek üzere iki yüz Wehrmacht subayıyla toplantı düzenledi. "Bu konferansın amacı, yaşanacak gelişmelere bakışımı belirleyen düşünce dünyam hakkında size fikir vermek ve kararlarımı açıklamak," diye başlamıştı konuşmasına, daha sonra da Alman tarihi ve kendi zorladığı savaşta Polonya'ya karşı kazandığı zaferi de kapsayacak şekilde yönetimi altındaki gelişmeleri anlattı. Almanya ve ben savaşmak zorundayız, diyordu. "Tüm canlıların kaderi savaşmak, dibe çökmek istemiyorsa hiç kimse savaşmaktan kaçamaz" sözleriyle dünya görüşünü özetliyordu. Hitler bu savaşın "ırksal" ve maddi (petrol, kauçuk, yiyecek için) olduğunu kabul edip, "şimdi koşullar uygun; altı ay sonra olmayabilir" vurgusu yapıyordu. Daha birkaç hafta önce Hitler Münih'te Elser'in suikast girişiminden kurtulmuştu. "Son olarak, övünmek gibi olmasın ancak kendimi yeri doldurulamaz addediyorum. Ne bir asker ne de bir sivil yerimi doldurabilir. Suikast girişimleri sürecektir... Reich'ın kaderi sadece bana bağlı," dedi.[97]

Stalin, antlaşma için tüm gayretiyle uğraşırken, kendilerine ait herhangi topraktan taviz vermek için prosedür gereği, Finlandiya parlamentosunda altıda beş çoğunluk gerektiğini ve Finlerin söyledikleri gibi bunun kolayca sağlanamadığını tam kavrayamamış görünüyordu. Yüksek Sovyet alışkanlığıyla, Stalin bu bariyerle dalga geçiyor, kendisinin ve Molotov'un oylarını da hesaba katma-

94 Murin, *Stalin v ob"iatiakh sem'i*, s. 63 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1552, l. 15-16).

95 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 66, l. 13.

96 *DGFP*, seri D, VIII, s. 427-428. Molotov, Helsinki'deki başbakanı ya da dışişleri bakanını değil "Sosyal Demokrat" Tanner'i suçlayacaktı. Aynı zamanda bkz. Kollontai, "'Seven Shots,'"; Kollontai, *Diplomaticheskie dnevniki*, II, s. 466-467. Paasikivi anılarında Tanner'le ilgili güçlü eleştiriler getiriyor.

97 Domarus, *Hitler: Reden*, III, s. 1422-1424; Domarus, *Hitler: Speeches*, III, s. 1882-1891; *DGFP*, seri D, VIII, s. 439-446.

larını öneriyordu.[98] Bununla birlikte, diğer Baltık yetkililerine yaptığı gibi, Fin müzakerecilere karşı *nezaketsiz* bir kabadayılık içinde olmadığı aşikârdı.[99] Finlandiya'ya karşı neden farklı bir tavır takındığını bilmiyoruz ancak bunun sebebi Finlandiya ordusundan korkmak ya da saygı duymak değildi. Belki bir nebze duygusallık vardı: 1905 Aralık ayında Lenin'le ilk tanışması Finlandiya'da olmuş ve Çarlık polisinden kurtulmak için oraya sığınmıştı.[100] Belki de Fin milli gururunun derinliği ile ilgili bir farkındalığı yansıtıyordu. Sebebi ne olursa olsun, Stalin azami kazanımın peşinde değildi, taleplerini birkaç kez azaltmıştı. Yine de Helsinki hükümetini kendisine inandıramamıştı.[101] Stalin'in sicili ve yöntemleri güven uyandırmıyordu. Buna rağmen, kendi üslubu içinde, samimiyetini göstermişti: Yedi resmî müzakere toplantısının altısına katılmıştı (12, 14 ve 23 (iki kez) Ekim ve 4, 9 Kasım). Başka hiç kimseyle bu sayıda pazarlık toplantısına bırakın katılmayı, pazarlık yapılmasına da izin vermezdi.

Hayal

Finler Moskova'dan ayrıldıktan sonra, Sovyetler sessizce asker yığmaya hız verdi. Deneyimsiz NKVD istihbarat görevlisi Sinitsyn, 12 Kasım'da göze girmek maksadıyla Moskova'ya gönderdiği raporda, Finlandiya ordusunun fevkalade kötü durumda ve askerlerinin hoşnutsuz olduğunu, ayrıca Finlandiya'nın ekonomik sınırları bulunduğunu iddia ediyordu.[102] 15 Kasım'da, Küçük Köşe'deki yedi saatlik maraton sırasında Stalin, Jdanov ve Leningrad askerî bölge konseyi üyesi Meretskov'a cepheyi gezme talimatı verdi.[103] Finlandiya hükü-

98 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 171 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 31, l. 282-284). Tanner, Stalin'in bu saygısızlığıyla ilgili olarak biraz farklı bir hikâye anlatıyor ("Kesinlikle %99 oy alırsınız"). Tanner, *Winter War*, s. 30.

99 Daha sonra Paasikivi, "Stalin'in 1939 sonbaharında bize sunduğu öneriler Baltık ülkelerine teklif edilenden tamamıyla farklıydı... Stalin, daha en baştan, bizimle karşılıklı bir yardım paktı üzerine konuşmaktan kaçındı," diyecekti. Baryshnikov, *Ot prokhladnogo mira*, s. 238.

100 Tuominen, *Bells of the Kremlin*, s. 154-155.

101 Upton, *Finland*, s. 30-32.

102 Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", s. 1094, atıfta bulunduğu kaynak, V. Vladimirov, *Kohti talvisotaa*, Helsinki, 1995, s. 163-164; Rentola, "Finnish Communists and the Winter War", s. 598n27; Kolpakidi, *Entsiklopediia sekretnykh sluzhb Rossii*, s. 711-712. Beklenmedik bir biçimde, Leningrad askerî bölgesi kurmay heyetinin 10 Kasım 1939 tarihli bir raporu, Finlandiya askerî eğitimini övüyor ve "Finlandiya ordusunun maneviyatı, subaylar ve askerler arasındaki sınıf farkına rağmen, yeterince istikrarlı" değerlendirmesini yapıyordu. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 205-207 (RGVA, f. 25888, op. 11, d. 17, l. 194-200). Stalin nihayet Albay İvan Smirnov'u Helsinki'ye, terör döneminde infaz edilen eski askerî istihbarat subayının yerine atamıştı. Sinitsyn, ölümünden sonra yayımlanan anılarında, fiilen rapor ettiğinin tam tersini ilettiğini iddia ediyordu.

103 Top uzmanı Nikolay Voronov'u da beraberinde götürdüler. Voronov, *Na sluzhbe voennoi*, s. 134; *Na prieme*, s. 279-280. Moskova'daki Üst Askerî Konsey, Stalin'in de katılımıyla 21 Kasım'da yaptığı toplantıda, barış zamanı asker sayısını 2 milyon 300 bine çıkarma planını onayladı. *Glavnyi voennyi sovet RKKA*, s. 269-286 (RGVA, f. 4, op. 18, d. 49, l. 1-26), 440-453 (RGVA, f.40442, op. 2, d. 128, l. 120-139: Smorodinov ve Gusev).

meti, sınır bölgelerinden tahliye edilen vatandaşlarının ücretsiz olarak trenle evlerine dönebileceklerini duyurdu. Çağrılan yedekler de evlerine geri gönderiliyordu. Okullar yeniden açıldı. İnsanlar evlerinin pencerelerindeki koruyucu bantları söktüler. Daha müzakereler başlamadan gerekli görülen bu askerî tedbirler, şimdi müzakereler başarısızlıkla sonuçlandığı halde, artık gerekli değil miydi?[104]

Anlaşılan o ki Finlandiya istihbaratı Sovyet askerî hazırlıklarının, baskıyı artırarak, Finleri dezavantajlı müzakerelere geri döndürmeye yönelik olduğu değerlendirmesini yapmıştı. Sovyet gazeteleri müzakerelerin sona erdiğini duyurmamıştı. Finlandiya istihbaratı ayrıca, Sovyetler'in sert kış koşullarında ya da önce ültimatom verip belli bir süre tanımadan saldıracağına ihtimal vermiyordu.[105] Öte yandan, Finlandiya'nın SSCB ile bağlayıcı bir saldırmazlık antlaşması vardı. Oysa Stalin bu engeli Hitler'in Polonya tiyatrosundan ödünç aldığı kötücül bir yöntemle aşacaktı: 26 Kasım öğleden sonra sınırdaki Sovyet mevzilerine beş top mermisi ve iki el bombası düştü, dört kişi öldü ve dokuz kişi yaralandı; bir savaş nedeni kurgulanıyordu.[106] Aynı günün sabahında *Pravda* Finlandiya başbakanı için "zehirli yılan", "başaşağı duran bir sirk palyaçosu", "emperyalist güçlerin kuklası" benzetmelerini kullandı. Aynı akşam Molotov Finlandiya büyükelçisini çağırdı ve sınırdaki Fin "provokasyonu"nu kınadı. Fin askerlerinin cepheden 20-25 kilometre geri çekilmesini talep ediyordu.

Finlerin yaptığı araştırma, atışların Sovyet tarafından yapıldığını tespit edecekti. Haklıydılar. Leningrad NKVD Başkanı Goglidze'nin yönetimindeki bir operasyonla, Sovyet askerleri kasıtlı olarak kendi mevzilerine ateş açmıştı.[107] (Sovyet askerleri ölmüştü; Hitler kendi tiyatrosunda Polonyalı mahkûmların ölmesini sağlamıştı.) 27 Kasım'da *İzvestiya* ve *Pravda*'da da yayımlanacak ve Leningrad askerî bölgesi adına TASS'da yer alan demeçte, kayıplardan Finlandiya sorumlu tutuluyordu. O akşam Stalin, Helsinki'den geri çağrılan Sinitsyn'i Küçük Köşe'de kabul etti. (Aynı akşam Berlin'de Sovyet askerî istihbarat görevlisi Zaitsev ["Bine"] ile Ilse Stöbe ["Alta"] buluşacaktı: Varşova'daki inanılmaz Sovyet casus ağı şimdi Berlin'de yeniden kuruluyordu.)[108]

27-28 Kasım gece yarısına doğru, Helsinki'deki uzun iç tartışmaların ardından, Finlandiya Elçiliği sınır olayıyla ilgili Molotov'un suçlayıcı notasına hükümetlerinin verdiği yanıtı teslim etti. Finler, Sovyet askerlerinin Fin bataryaları-

104 Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 140.

105 Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", s. 1090.

106 Meretskov saldırının Finlandiya tarafından gerçekleştirildiğini Stalin'e rapor etti. Meretskov, *Na sluzhbe*, s. 182; Dvoynikh ve Eliseeva, *Konflikt*, doküman 8 (RGVA. F. 33987, op. 3, d. 1240, l. 115).

107 Manninen, "Vystreli byli" (görev alan Sovyet görevlinin anılarına atıfla). Aynı zamanda Jdanov'un şifreli ama fikir veren notlarına bakılmalıdır: Baryshnikov ve Manninen, "V kanun zimnei voiny", I, s. 137 (RGASPI, f. 77, op. 3, d. 163, l. 3120). Kruşçev daha sonra, "Kuusinen ve ben... Stalin'in dairesine gittiğimizde ilk ateşin bizim tarafımızdan açıldığını anladık. Bu hakikatten kaçmak mümkün değildi," diyecekti. Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 254.

108 *Na prieme*, s. 282; Lota, "*Alta protiv "Barbarossy*", s. 200-203.

nın menzili içinde bulunmadığını, dolayısıyla Fin ateşiyle öldürülmüş olamayacaklarını iddia ederek, cephedeki askerlerin karşılıklı olarak geri çekilmesini öneriyorlardı. 28 Kasım'da Molotov, Finlerin "saldırganlığı" sebebiyle, ikili saldırmazlık antlaşmasındaki Sovyet yükümlülüklerinin ortadan kalktığını duyurdu – oysa antlaşma tek taraflı vazgeçmeyi resmen yasaklamıştı.[109] Finlandiya elçisi Sovyet Dışişleri Bakanlığı'na çağrıldı ve Potyomkin, kendisine diplomatik ilişkilerin koptuğunu bildirdi. Harekâtın sürpriz olması maksadıyla, Moskova'daki Fin ve İsveçli askerî ataşelere Sovyet tavrının "ne savaş ne de barış" –Brest-Litovsk'taki Troçki tavrı– olduğu söylendi. 29 Kasım günü geç saatlerde, çaresiz Finlandiya hükümeti, Molotov'a iletilmek üzere büyükelçisine bazı talimatlar gönderdi. Eğer SSCB müzakereleri sürdürürse Sovyet talepleri tartışılabilir, deniliyordu.[110]

30 Kasım sabahının çok erken saatlerinde –resmî bir savaş ilanı olmaksızın– Sovyet top ve hava bombardımanı başlarken, uçaklar Estonya'daki yeni üslerinden kalktı. 120 bin Kızıl Ordu askeri sınırı ezip geçti. "Finlandiya'ya fatih olarak değil, toprak sahiplerinin ve kapitalistlerin boyunduruğundan Fin halkını kurtaracak dost ve özgürleştiriciler olarak giriyoruz," diyordu askerlerine yazdıkları bildiride Meretskov ve Jdanov. "SSCB'nin kuzeybatı topraklarının ve muzaffer Lenin şehrinin güvenliği için! Anavatanımız için! Büyük Stalin için! İleri, Sovyet halkının evlatları, Kızıl Ordu'nun askerleri, düşmanı yok edin!"[111]

Sovyet bombardıman uçakları Helsinki üzerine bomba ve broşürler yağdırırken bile Finlandiya kabinesi topyekûn bir savaşın başladığını idrak edemedi.[112] Stalin'in açık askerî harekâtı da, her nedense, diplomatik tavizlerinden daha inandırıcı olamadı.[113] Banker-diplomat Paasikivi, savaşın başladığı gün günlüğüne düştüğü notta, çaresizlik içinde, "Ülkemizin Sovyetler Birliği gibi dev bir ülkeyle savaşa girmesine izin verdik... 1) Hiç kimse bize yardım sözü vermediği ve 2) Sovyetler Birliği'ni durduracak hiçbir engel olmadığı halde," diye yazmıştı.[114] 1 Aralık 1939'da Beria, tahmini 26.500 savaş tutsağı için Gulag kamplarında hazırlık yapılması talimatı verdi.[115]

---

109 Balashov, *Prinimai nas*, s. 23; *Pravda*, 29 Kasım 1939.

110 Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", s. 1096 (atıfta bulunduğu kaynak, KrA, FST/Und E II: 15); Dongarov, "Voina, kotoryi moglo ne byt'", s. 37 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 18, d. 188, l. 22-23, 26).

111 Dvoynikh ve Eliseeva, *Konflikt*, doküman 16 (RGVA, f. 34980, op. 1, d. 794, l. 1). Aynı zamanda bkz. Azarov, *Osazhdennaia Odessa*, s. 5.

112 Vehviläinen, "Trudnaia doroga k miru", I, s. 228. Aynı zamanda bkz. Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 142.

113 Rusçaya tercüme edilmiş çok gizli bir Fin istihbarat değerlendirmesi (25 Kasım 1939) için bkz. Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 195-200.

114 Upton, *Finland*, s. 50 (atıfta bulunduğu kaynak, J. K. Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939-1941*, Werner Söderström, Porvoo, 1959, I, s. 116); *Development of Finnish-Soviet Relations*, s. 72-73; Baryshnikov ve Manninen, "V kanun zimnei voiny", s. 135 (Fin görevlilere atıfla).

115 Pikhoia ve Gieysztor, *Katyn': plenniki*, s. 227-229 (GARF, f. 9401, op. 1, d. 528, l. 228-230: 1 Aralık 1939).

Halkın Finlandiyası

Helsinki'nin meydan okumasıyla karşı karşıya kalan Stalin orada dost bir hükümet kurmakta kararlıydı. Daha önce, 10 Kasım 1939'da, bir terzi çocuğu olan Komintern üst düzey görevlisi Otto Kuusinen'i Küçük Köşe'ye çağırmıştı.[116] Kuusinen (d. 1881), 1923'te fiyaskoyla sonuçlanan "Alman Ekimi" komünist darbesinde yer almıştı. İsmen Komintern başkanı olan Zinovyev'e ihanet ederek, onun arkasından Stalin'e koşmuştu. Sonuçta Kuusinen, Finlandiya Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi'nden Sovyetler Birliği'nde ikamet etmeye devam edebilen yegâne kişi olarak kaldı; geri kalanların hepsi ya öldürülmüş ya da Gulag'da tutsak edilmişti. 13 Kasım'da –Fin müzakerecilerin Moskova'dan ayrıldığı gün– Kuusinen, İsveç sürgününde güvende bulunan, Finlandiya Komünist Partisi genel sekreteri ve Lenin'in Komintern Prezidyumu'nun son üyesi Arvo "Poika" (Çocuk) Tuominen'e şifreli bir davet yolladı. Tuominen, "işçilerin" bir gün Finlandiya'da iktidara geleceğinin hayalini kurarak son on yılın büyük bölümünü Fin hapishanelerinde geçirmişti. 1933 yılında Moskova'dan ayrılmasına izin verilmişti. 1938'de, karısıyla birlikte bir şekilde görevli olarak İsveç'e gitmeyi başarmıştı. Bazen çevresindekilere, "Samimi, dostça ortamlarda Stalin muhabbetli olabiliyor," diyor ve "olağanüstü derecede yetenekli ve her şeyden önemlisi fazlasıyla enerjik olduğu inkâr edilemez," diye de ekliyordu.[117] Şimdi, Tuominen sağlık sorunlarını bahane ederek Moskova'ya dönmesi için aracılar vasıtasıyla yapılan çağrıları geri çeviriyordu.[118]

Stalin, Finlandiya Demokratik Cumhuriyeti ya da "Halk Hükümeti" adını verdiği kukla yönetimin başına, Tuominen olmayınca Kuusinen'i getirdi. Savaşın çıktığı gün Sovyet dinlemesine takılan telsiz görüşmeleri sayesinde öğrenildiği açıklanarak, "yeni hükümetin" kendiliğinden kurulduğu izlenimi yaratılmaya çalışıldı.[119] 1 Aralık 1939'da *Pravda*'da yayımlanan "dinlemeye takılmış" bildiride, "Tüm işçi sınıfı, köylüler, zanaatkârlar, küçük tüccarlar ve emekçi aydınlar ile bir emekçi halk cephesinin oluşturulması; çıkarlarımızı korumak

116 *Na prieme*, s. 279. Stalin'in Ağustos 1928 tarihli Kuusinen eleştirisi için bkz. Adibekov vd., *Politbiuro TsK RKP (b)–VKP (b) i Komintern*, s. 545-546 (RGASPI, f. 558, o.11, d. 755, l. 116-7); RGASPI, f. 558, op. 11, d. 755, l. 164.

117 Tuominen Stalin'in mizah anlayışını sıra dışı buluyordu (daha çok, Rıhtım Binası'nda aynı daireyi paylaştığı Kuusinen'den duyduğu hikâyelerden hareketle). Tuominen, *Bells of the Kremlin*, s. 158, 166, 173.

118 Tuominen'in Kuusinen tarafından ilk defa çağrılmasından birkaç gün sonra, Stockholm'deki Sovyet Elçiliği çağrıyı yineledi; bir kez daha reddetti. 21 Kasım'da, kendi iddiasına göre, üçüncü kez ve kurye aracılığıyla bir çağrı daha aldı; Tuominen reddetmeyi sürdürdü. Yine kendi iddiasına göre, Sovyetler'in saldırısının yaklaştığı hakkındaki sansasyonel haberi Helsinki'deki Finlandiya yönetimine bildirmemeye de karar vermişti. Tuominen, *Bells of the Kremlin*, s. 315-318; Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 147. Finlandiya direnişini gördükten sonra Tuominen Finlandiya Sosyal Demokratları'nın ağzını aramaya başladı ve 1940 baharında Moskova'yla açıkça bağlarını kopardı.

119 Dongarov, "Voina, kotoryi moglo ne byt'", s. 38 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 18, d. 192). Daha genel açıdan, bkz. Vehviläinen, *Finland in the Second World War*, s. 30-73; Kirby, *Concise History of Finland*, s. 197-216.

için ulusumuzun büyük çoğunluğunun birleşik cephede bir araya getirilmesi; bu cephe temelinde emekçi hükümetinin, yani Halk Hükümeti'nin iktidara getirilmesi şarttır," deniliyordu.[120] Moskova, Halk Hükümeti'ni hemen tanıdı ve onlara Sovyet Karelyası'nın Fin asıllı sakinlerinden oluşturulan 13.500 askerin yer aldığı bir "Halk Ordusu" sağlandı. Fin askerlerinin bu orduya cezbedilmesi ve böylelikle düşman güçlerinin bölünmesi hedefleniyordu.[121]

Molotov, "Sovyetler Birliği'ne ve Almanya'ya dost bir Fin hükümetinin oluşturulması ihtimal dışı değil," diyerek Alman Büyükelçisi Schulenburg'u önceden hazırlamış ve "Bu bir Sovyet hükümeti değil demokratik türde bir cumhuriyet olacak. Orada sovyet oluşturulmayacak," diye de eklemişti.[122] Bu tutum dünyadaki bütün komünist partilere yönelik gizli açıklamalarda da yineleniyordu. Yeni bir Fin meclisi seçilene kadar görev yapacak hükümetini "geçici" ilan eden Kuusinen'in açıklaması da bu minvaldeydi.[123] Sonuçta, bu çok parlak bir strateji gibi görünmüş olmalıydı: Finlandiya'nın SSCB'ye karşı Almanya ya da Britanya tarafından kullanılmasının önü alınıyordu; uluslararası sınırlar Sovyet güvenliğini güçlendirecek şekilde değiştiriliyordu; gelecekte tam Sovyetleştirme kapısı açık bırakılarak Sovyet yanlısı bir rejim kuruluyordu. İdeolog Jdanov, Sovyet istihbaratını kaynak göstererek, ülke ordusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Finlandiya işçi ve köylülerinin Sovyet güçlerini memnuniyetle kabul etmeye hazır olduğunu iddia ediyordu. Voroşilov bile, "Finlandiya emekçi kitleleri... Sovyetler Birliği'ne düşman bir politika izleyenlere karşı adaleti sağlama tehdidi savuruyor," diyordu. Ayrıca, 1939 sonbaharının başında Doğu Polonya'daki Ukraynalılar ve Belaruslular Kızıl Ordu'yu neşe içinde "kurtarıcıları" olarak karşılamamış mıydı?[124]

İlk başta Halk Hükümeti, bir zamanlar Kronştadt denizcilerinin sığındığı, sınırın Finlandiya tarafında yaz evlerinin bulunduğu küçük tatil köyü Terijoki'de kuruldu.[125] Düşmanlıkların patlak vermesiyle Finler köyü terk ettiler. Kuusinen de kendi hükümet yerleşimini terk etti mi bilmiyoruz ancak 2 Aralık'ta Küçük Köşe'de kabul edildi. O gün *Pravda,* Stalin, Voroşilov ve Jdanov'un

120 *Pravda,* 1 Aralık 1939.

121 Dongarov, "Voina, kotoryi moglo ne byt'", s. 39 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1380, l. 3; f. 25888, op. 13, d. 76, l. 1).

122 *DVP SSSR,* XXII/ii, s. 351-352 (AVP RF, f. 06, op. 1, pap. 1, d. 4, l. 75-78: Molotov'dan Schulenburg'a, 30 Kasım 1939).

123 *Bor'ba Finnskoogo naroda*, s. 11. "Hükümetin" ilk resmî toplantısının tutanakları Rusça olarak Kuusinen'in oğlu tarafından tutulmuştu. RGASPI, f. 522, op. 1, d. 46, l. 1, aktarıldığı kaynak, Baryshnikov ve Baryshnikov, "Pravitel'stvo v Teriioki", s. 179.

124 Baryshnikov, *Ot prokhladnogo mira*, s. 261 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 25888, op. 1, d. 17, l. 199: Leningrad kurmay heyetinin raporu); Volkogonov, "Kliment Efremovich Voroshilov", s. 316. *Krasnaia zvezda,* 30 Kasım 1989 (A. M. Noskov); Volkogonov, "Drama of the Decisions", s. 32; Mel'tiukhov, "'Narodnyi front' dlia Finliandii?", s. 100n2 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 77, op. 1, d. 889, l. 1-10, 15-6; d. 891, l. 1-3). Aynı zamanda bkz. Mel'tiukhov, "'Narodnyi front' dlia Finliandii?", s. 100n2 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 77, op. 1, d. 889, l. 18-25: 26 Aralık 1939).

125 Jakobson, *Diplomacy of the Winter War*, s. 144-148; Spring, "Soviet Decision for War", s. 217; Balashov, *Prinimai nas*, s. 43.

huzurunda Molotov ve Kuusinen'in, SSCB ile Finlandiya Halk Hükümeti arasında bir antlaşma imzalarken çekilmiş fotoğraflarının eşliğinde yayımladığı haberde, Sovyet toprak devri koşullarının tümüyle kabul edildiğini aktarıyordu: Karelya Kıstağı'nda sınır batıya kayacak ve böylelikle 3.900 metrekare toprak SSCB'ye geçecekti; Finlandiya Körfezi'nde bulunan beş ada satılacaktı; uzak kuzeyde Petsamo yakınında, Rybachy Yarımadası'nın batı ucu satılacaktı.[126] Hanko Yarımadası'nda askerî üs kurma hakkı bir "gizli protokol" aracılığıyla sağlanıyordu. Buna karşılık, kukla hükümete Sovyet Karelyası veriliyordu – Finlandiya ile müzakerelerde söylendiği gibi sadece 5.500 kilometrekarelik kısmı değil tüm 70 bin kilometrekare. Yeni "Halk Cumhuriyeti"nin haritası *Pravda*'da yayımlandı (3 Aralık 1939).

Stalin'in resmen savaş ilan etmemesinin bir nedeni şuydu: Sovyetler Birliği Finlandiya ile savaşmıyordu, Helsinki'deki "Beyaz" Fin hükümeti "faşist askerî hizbine" karşı ülkenin "demokratik güçlerini" *destekliyordu.*[127] Stalin, Beria'dan Gulag'da sağ kalmış Finleri toplamasını istedi. Aralarında Kuusinen'in birinci eşinden olma oğlu Esa (d. 1906) da vardı. Karelya'da tutuklanmış ve Sibirya kamplarında verem olmuştu, şimdi ise hükümet yetkilisi olarak atanıyordu.[128] Ayrıldığı ikinci karısı Aino'ya göre, Kuusinen "aslında, çok fazla, hatta utanmazca bir özgüvene sahipti. Uygulamaya dair bilgi sahibi değildi ve sıradan Fin işçiler ve aileleriyle asla ilişki kuramazdı... 1918'de Finlandiya'daki başarısız komünist ayaklanmanın acısını tüm ömrü boyunca içinde taşıdı... Kuusinen bir keresinde bana Finlandiya'yı kontrolü altına almayı ve en sonunda da tüm İskandinavya'nın 'genel valisi' olmayı hayal ettiğini anlatmıştı; daha sonra, Avrupa'nın geri kalanı komünizme teslim olunca Moskova'ya dönecek, Sovyet imparatorluğunun akıl hocası olacaktı."[129]

Askerî amatörlük

Hitler Büyük Savaş'ta onbaşılığın ötesine geçememişti ama Stalin'in askerlik hizmeti dahi yoktu. 1939 yazında Halha Nehri'ndeki sınır savaşının harekât ayrıntılarıyla da ilgilenmemişti (Bu Stern ve Jukov'un işiydi). 1939 sonbaharında Doğu Polonya'nın işgalini de yönetmemişti (Kiev askerî bölgesinden Semyon Timoşenko ve Belarus askerî bölgesinden Mikhail Kovalyov komuta etmişti). Sovyetler'in Finlandiya işgali, bilinen adıyla Kış Savaşı, Stalin'in askerî bir figür

126 Dongarov, "Pravitel'stvo Kuusinena", s. 74-75, 76-79 (suret).

127 "Halk Hükümeti" adına yayımlanan ve Jdanov tarafından kaleme alınan "Finlandiya Ordusu Askerlerine Çağrı" başlıklı metinde, "Sovyetler Birliği'nin, Finlandiya'da Leningrad'ın güvenliğini tehlikeye atan emperyalist güçlerle dolaplar çevirmeyecek bir hükümetten başka bir isteği yok," deniliyordu. Jdanov bu cümleyi nihai metinden çıkardı. Mel'tiukhov, "Narodnyi front' dlia Finlandii?", s. 100 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 77, op. 1, d. 891, l. 14-15).

128 Rentola, "Finnish Communists and the Winter War", s. 600 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 269, d. 134, l. 36: Esa Kuusinen'in otobiyografisi, 1 Ağustos 1940). Aynı zamanda bkz. Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 316.

129 Kuusinen, *Rings of Destiny*, s. 225, 230, 231. Aino Otto'yu son kez 1935'te görmüştü.

olarak Rusya İç Savaşı'ndan beri ilk gerçek sınavıydı. "Mançurya, Khasan Gölü ya da Moğolistan'daki dağınık parçalar," diyecekti, "savaş değil önemsiz *şeylerdi* [chepukha], küçük bir toprak parçasında son derece sınırlı vakalardı."[130] Aslına bakılırsa, Japonya'ya karşı 1939 sınır savaşının zaferi ve Alman destekli Polonya "gezintisi" Moskova'da bir kendini beğenmişliğe sebep olmuştu. Polonyalılardan farklı olarak, 1918'den kalma eski tanklar dışında Finlerin bir hava kuvvetleri ya da silahları dahi yoktu. Telsize de sahip değillerdi, bu nedenle sahra telefonuna mecburdular ve bunlar iş göremez hale geldiğinde de yaya habercilere mahkûm hale geliyorlardı. Yine de Stalin'in başlattığı savaşa tümüyle hazırlıksız yakalanan Sovyetler oldu.

Pakt müzakerelerinin yıldızı Molotov olmuştu ve Kış Savaşı'nın da Voroşilov olmalıydı fakat savaş planlaması ve icrası Stalin'in ofisinden, yüksek frekanslı telefon ile yürütüldü.[131] Birçok üst düzey subaya bilgi verilmedi ve şikâyet etmek gibi bir saflık yaptıklarında da Stalin, "gerekli olduğunda size bilgi verilecek" açıklaması yaptı.[132] Bir Üst Askerî Konsey toplantısında Şaposnikov, zorlu Fin savunmasını yarmak için, birkaç ay sürecek bir harekâtla dar cepheli ve çok güçlü bir saldırı önerdi. Eski bir Çarlık subayı olan ve 1928-1931 arası ve yine 1937'den beri genelkurmay başkanı olan Boris Mikhailovich –despot ona hep bu şekilde hitap ediyordu– Stalin'in saygı duyduğu biriydi ancak savaş planı, büyük bir güce yakışmadığı gerekçesiyle reddedildi. Stalin savaş planlamasını, sanki bu sadece kuzeybatıyı ilgilendiren bölgesel bir sorunmuş gibi, Leningrad askerî bölgesine devretti. Acele bir lojistik gerekiyordu. Daha da beteri, oradaki komutan Meretskov, despot ve Leningrad Parti Başkanı Jdanov, Fin direnişinin on iki-on beş gün içinde kırılabileceği konusunda ısrar ettiklerinde, onlara boyun eğdi.[133]

Meretskov'un 29 Ekim 1939'da teslim ettiği gözden geçirilmiş savaş planı, gerekli Sovyet gücünün sayısını düşürürken, 1.300 kilometrelik sınır boyunca birbirine uzak noktalardan çok sayıda saldırı öneriyordu – yirmi yıl öncesi Rusya İç Savaşı'nın geniş cephe yaklaşımı. Sadece on iki tümen ayrı noktalardan darbe indirecekti. Stalin Üst Askerî Konsey'in yeni planı tartışmasına gerek görmedi. Şaposnikov'u Soçi'ye tatile gönderdi.[134]

Stalin'in ekonomiyi savaş dönemi üretimine yöneltmesi ve askerî fabrikalara

130 RGASPI, f. 17, op. 165, d. 77, l. 178-212, içinde, Rzeshevskii vd., *Zimniaia voina*, II, s. 272-283; Chubarian ve Shukman, *Stalin and the Soviet-Finnish War*, s. 268; Roberts, *Stalin's Wars*, s. 46.

131 *Na prieme*, s. 282-294; Meretskov, *Na sluzhbe*, s. 179.

132 Kuznetsov, *Nakanune*, s. 309, 328.

133 Zakharov vd., *50 let Vooruzhenykh Sil SSSR*, s. 230; Baryshnikov, "Sovetsko-Finliandskaia voina", s. 33 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 25888, op. 14, d. 2, l. 1). Her ikisi de savunma komiser yardımcısı olan Mekhlis ve Kulik, Meretskov'un huzurunda, Sovyetler savaş hedeflerine iki-üç ay içinde ulaşırsa şanslı addedilmeli, diyen top uzmanı Voronov'la dalga geçmişlerdi; kendisine savaş planının on-on iki günlük olduğunu söylediler. Voronov, *Na sluzhbe voennoi*, s. 136. Meretskov daha sonra, kendi komutası altındaki birliklerin savaşa hazır olmadığını itiraf edecekti. Meretskov, *Na sluzhbe*, s. 171, 173-174, 179, 181-182.

134 Şaposnikov düşmanlıkların patlak verdiğini basından öğrendi. Simonov, "Glazami cheloveka moeogo pokoleniia", s. 442-443; Simonov, "Glazami cheloveka moego pokoleniia", s. 79.

bizzat gösterdiği ilgi sayesinde Sovyetler Birliği tepeden tırnağa silahlanmıştı. 1939 yılında Silahlanma Komiserliği dörde bölündü: Silah, mühimmat, uçak, gemi inşası. Finler ise Mannerheim Hattı (genelkurmay başkanlarının adıyla anılıyordu) olarak bilinen savunma bölgeleri oluşturmuştu; iki kat yüksekliğinde, güçlendirilmiş betondan inşa edilmiş, üzeri zırhlı tabyalar vardı. Koruganların ve sığınakların çoğu modern top atışlarına dayanamayacak kadar eski olsa da bazıları sağlamdı ve ayrıca anti-tank tuzakları, kütük bariyerler, hendekler ve mayın tarlaları oluşturmuşlardı. Hattın gerisinde ilkel tuzaklar (kayalar, gerilmiş dikenli teller) kurulmuştu. Finler bina cephelerine de Stalin portreleri çizmişlerdi, böylelikle Kızıl Ordu askerleri ateş etmeden önce tereddüt yaşayacaklardı. Her şeyden önemlisi, bu hat bataklık ormanlar, sayısız göl ve diğer doğal engellerle doluydu ve savaşın kışın ortasında başlatılmasının asıl sebeplerinden biri de buydu: Donmuş sulak alanların tankların ve tekerlekli topların hareketine imkân tanıyabileceği varsayılmıştı. Ancak bu hiç de uygun olmayan arazide Sovyet mekanize birimleri Alman tarzı bir savaş manevrası deniyordu.

Ağır kuvvetleri için yeterince manevra alanı bulamayan ve üstün silah gücünü kullanamayan Kızıl Ordu'nun tüm tümenleri parçalandı (ya da soğuktan dondu). Ayrıca, piyade desteği olmaksızın hızla icra edilmeye çalışılan basit cephe saldırısıyla Kızıl Ordu tankları, ilk kez İspanya İç Savaşı'nda kullanılan ve artık "Molotov kokteyli" adıyla bilinen, şişeler içinde hazırlanıp fitilleri elle tutuşturulan yanıcı maddelerle düzenlenecek saldırılar karşısında savunmasız kalacaktı. (Bir Fin, "Bir tankın bu kadar uzun süre yanabileceğini hiç bilmiyordum," demişti). Ek olarak, kuzeyin uzun kış karanlığı da Sovyet hava gücünün avantajlarını ortadan kaldırdı. Üstelik 19 Kasım'da, saldırı başlamadan on bir gün önce Meretskov savaş düzeni ile ilgili sorunları çözmek üzere bölgeyi gezerken makam otosu kalın kar tabakasına saplanmış, o da "bu bölgede askerî operasyon yürütmek çok zor" sonucuna varmıştı.[135] 1939-1940 kışı özellikle soğuk geçti: Karelya Kıstağı'nda bulunan bir istasyon hava sıcaklığını -43 derece kaydetmişti.[136] Kızıl Ordu yaygın kangrenden mustaripti. Ne iklim koşulları ne de arazi sürprizdi.

Finler taktik üstünlük sağladılar. Kızıl Ordu askerlerinin koyu silüetleri, ısınmak için ateş yakmadıklarında dahi beyaz kar üzerinde belirginleşiyordu ama Finler beyaz kamuflaj kıyafetleriyle kutup bölgesinin vahşi doğasına uyum sağlıyor, mobil kuvvetleri kayak kullanıyor, hafif makineli tüfeklerini Sovyet kanatlarına ve gerisine taşıyarak asimetrik savaşın gereklerini yerine getiriyorlardı. Finler bu taktiğe *motti* –"düşmanı parça parça doğramak"– adını vermişlerdi. Özellikle usta Fin keskin nişancılar "Beyaz Ölüm" adıyla bilinir oldular.[137] Sta-

135 Baryshnikov ve Manninen, "V kanun zimnei voiny", I, s. 133 (RGVA, f. 37977, op. 1, d. 233, l. 4: Şaposnikov'a telgraf, 19 Kasım 1939); Mertskov, *Serving the People*, s. 100-101.

136 Mannerheim, *Memoirs*, s. 366. Aynı zamanda bkz. Tillotson, *Finland at Peace and War*, s. 121-175. 105 günlük harekâtın sadece on gününde hava donma derecesinin altındaydı. Rekor derece 16 Ocak 1940 tarihine aitti.

137 Chew, *White Death*; Trotter, *Frozen Hell*.

lin, "Finler ormanda özel bir muharebe taktiğini seçmiş: Çam ağaçlarına tırmanıyor, dalların arasına saklanarak, beyaz örtüler veya beyaz kamuflaj giysileri ile tümüyle görünmez oluyorlardı," diyerek hayranlığını dile getiriyordu. "Bizimkiler yaklaştığında çok yakınlarındaki ağaçtan açılan ateşle vuruluyorlardı."[138] Finler bazı toprakları teslim ederken kullanışlı malzeme ve çiftlik hayvanlarını beraberlerinde götürüyordu. Tuzakladıkları akıl çelici tüketim mallarını da –bisikletler, gramofonlar, radyolar– geride bırakıyorlardı.[139] Bazı Sovyet komutanların saldırı emri verdikten sonra muharebe alanından kaçtıkları gözleniyordu. Askerler ayda sadece 8 ruble maaş alırken, arka plandaki subaylara –güvenli masa başı görevlerinde– 800 ruble ödendiğine ilişkin şikâyetler duyuluyordu. Leningrad'da, geri dönen askerlerin çaresizlik içinde ordu mallarını sattıklarına ilişkin haberler duyulmaya başladı.[140]

Sansürlü Sovyet kamusal alanında, husumet haberleri cimrice ve tahrif edilerek dolaşıma giriyordu. *Pravda*, Kızıl Ordu'nun yenilmek üzere olduğunu yalanlamak zorunda hissediyordu. Leningrad'daki askerî hastanelerde, NKVD'ye göre, savaşta gerçekten neler olduğunu öğrenmek isteyenler yaralı Kızıl Ordu askerlerinin çevrelerinde toplanıyorlardı.[141]

Yanlış hesap ortaya çıkıyor

Göçmen Vladimir Zenzinov, 20 Ocak 1940'ta savaş muhabiri olarak Paris'ten gelmiş ve nihayet, ölü Kızıl Ordu askerlerinin ceplerinden çıkan evden gelmiş mektupları toplayacağı sınır bölgesine ulaşmıştı. Zenzinov, "Her yerde cesetler vardı, bir, iki, daha büyük gruplar halinde," diye anlatacaktı. "Öyle yerler vardı ki cesetler korkunç ve akıl almaz bir biçimde, birbiri üstüne yığılmış haldeydi." Mektuplar çok geniş bir coğrafyada, Leningrad'dan Vladivostok'a, farklı yerlerden gönderilmişti. Ebeveynler, kardeşler, sevgililer, eşler, çocuklar tarafından yazılan bu mektuplar çoğunlukla özeldi, eğlenceli aliterasyonlara rastlanıyordu ve savaştaki yakınlarının savaşta yaralanmasından ya da ölmesinden duydukları kaygıyı yansıtıyordu. Mektupların sonunda sıklıkla Tanrı'ya yakarış vardı. Bir haber kırıntısına rastlamak umuduyla radyo dinlediklerinden söz ediyorlardı. Mektuplar, çocukları askere alınan ailelere yapılan ödemeler sırasında karşılaşılan aşırı bürokrasi, kolektif çiftliklerdeki yetersiz ödemeler, aşırı vergiler, giysi ve ayakkabı bulmada yaşanan zorluklara dair şikayetlerlerle doluydu. Ne olursa olsun, genellikle Finlerden "faşistler", "Beyaz Muhafızcılar" ya da "İngiliz burjuvazisinin ajanları" diye söz ediyorlardı ve askerlik görevi yapanlardan, "sevgili babamız ve dostumuz Yoldaş Stalin'in etrafında kenetlenmelerini", "kutsal sınırlarımızı korumalarını" ve "Fin halkını özgürleştirmelerini"

138 Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 252.

139 Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU*, s. 112.

140 Rittersporn, *Anguish*, s. 235 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 9415, op. 5, d. 87, I. 17).

141 Davies, *Popular Opinion*, s. 100 (atıfta bulunduğu kaynak TsGAIPD SPb, f. 24, op. 2v, d. 3723, I. 62, 50).

istiyorlardı. Zenzinov, "tüm Sovyet nüfusu samimiyetle saldırgan tarafın Finlandiya olduğuna, Sovyetler Birliği'ne karşı emperyalist İngiliz ve Fransız hükümetleri tarafından kurulduklarına ve Sovyetler Birliği'nin sadece kendisini savunduğuna ikna olmuştu" sonucuna varıyordu.[142]

Belki de Zenzinov, insanların yazdıkları mektupların adresine ulaşması için duyduğu isteği azımsıyordu. (Cepheden gelen her bir mektup incelenip sansürlenirken, cepheye yollanan tüm mektupların sansürlenmediğini de bilmiyorlardı.) Öyle ya da böyle, el yazısıyla yazılmış yüzlerce mektup, hesaplanmış bir kelime dağarcığı kullanıldığını ("Bolşevikçe konuşma") ve Sovyet vatanseverliğinin ön plana çıkarıldığını düşündürüyordu.

Fin halkının hiçbir parçasını yönetmeyen, sivil halkın büyük ölçüde tahliye edildiği bir bölgeye yerleşen Halk Hükümeti'ne karşı bayrağın etrafında böyle bir kenetlenme yaşanmadı. Meretskov'un sayısız saldırısı püskürtüldü ve yeni yerleşimler kazanılamadı. Çalışan "personel" sınır kasabasının kulübelerinde kalmayı sürdürdü. Demiryolu gazetesi *Sinyal*'in genç bir muhabiri, Moskova'daki yazı işleri ofisine telefonla haber aktarırken, "Terijoki'de bir Finlandiya hükümeti yok ve Kuusinen'in hiçbir bakanı Terijoki'de değil, hiçbir zaman da olmadı," diyordu, "bu hükümet sadece kâğıt üzerinde ve birliklerimiz büyük kayıplar veriyor." Bu haber hiç gün yüzüne çıkmadı; Bundan NKVD'nin haberi oldu.[143] Aslına bakılırsa, Terijoki'de yapılan yegâne operasyonel çalışma NKVD Leningrad şubesinin orada sahra karargâhı kurması, çevre köylerin boşluğunu ve "eşkıya gruplarının" saldırılarını rapor etmeleriydi.[144] Stalin'in Halk Hükümeti fiyaskosu sözde sınıf uzlaşmazlığı temelinde bir Fin kenetlenmesi sağlayamasa da ulusun, körfezdeki bazı adalar için değil ama Finlandiya'nın bağımsız varoluşu için savaşma kararlılığını pekiştirdi.[145]

Hiçbir yabancı ülke Stalin yardakçısı rejimi tanımadı ve bu rejimin varlığı, saldırganın Moskova olduğuna dair uluslararası algıyı değiştirmedi. Doğu Polonya ile ilgili Sovyetler'in ortaya koyduğu savlar –bölgenin aslında Batı Ukrayna ve Batı Belarus olduğu, ilhakın "milli azınlıkları "korumaya" yönelik olduğu– Finlandiya için geçerli değildi. Güçlü Britanya ve özellikle Fransa'nın arka çıktığı zayıf Milletler Cemiyeti Finlandiya'ya yönelik Sovyet saldırısını "illegal" ilan etti ve 14 Aralık 1939'da SSCB'yi üyelikten çıkardı. Çoğunluk gerektiren Cemiyet tüzüğüne aykırı olarak on beş Konsey üyesinden sadece yedisi oy kullanmıştı ve bu bu yedi üyenin üçü oylamadan bir gün önce Konsey'e katılmıştı (Güney Afrika, Bolivya ve Mısır). Ancak ihraç kabul edildi. Sovyetler Birliği bu şekilde hakarete uğrayan ilk Cemiyet üyesiydi.

142 Zenzinov, *Vstrecha s Rossiei*, s. 37, 138. Zenzinov'un kitabında, bugüne kalan 376 mektubun 277'si eksiksiz yer alıyor.

143 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 253-261 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 185, l. 454-471: 7 Aralık 1939).

144 Bernev ve Rupasov, *Zimniaia voina*, s. 115-266.

145 Bir tarihçinin söyledikleri çok yerindeydi: "Kötümser Mannerheim mareşal asasını kaldırdı, güya ortamı yatıştırmaya çalışan Tanner en kararlı politikacı olarak ortaya çıktı, oylarıyla Merkez-Sol hükümeti iktidara taşıyan işçiler ve köylüler ise asker olarak görevlerini yerine getirdiler." Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", s. 1096.

Stalin, kıyımından kurtularak hayatta kalan uzmanlara danışmadığından, Batılı güçler ve Cemiyet üyeleri arasındaki husumetin derinliğini hesaba katmıyordu.[146] Almanya ile ilişkisinin yarattığı olumsuz tepkileri de yeterince dikkate almıyordu. Sovyetler'in Finlandiya işgali Hitler'i zor duruma sokuyordu. Alman halkı 1939 Paktı'nın, Finlandiya'yı Sovyet etki alanı içinde bırakan gizli protokolünden haberdar değildi; bildikleri, dost "İskandinav halkının" saldırı altında olduğu ve Hitler'in bu saldırıya göz yumduğu ve yardım ettiğiydi. Başta Helsinki büyükelçisi olmak üzere Alman yetkililer Alman politikasının değişmesi için uğraş verdiler ve bazı şikâyetlerinin Führer'e ulaşmasını sağladılar ki o da, kişisel olarak, zaten Finlere sempati duyuyordu. Ancak, Alman diplomatlar, özel görüşmelerinde dahi, Finlandiya üzerine konuşurken Sovyet-karşıtı ifadelerden kaçınmaları konusunda defalarca talimat almıştı. Diğer yandan, İtalya ve Macaristan'dan Finlandiya'ya gönderilen silahlar Alman limanlarından geri döndürülüyordu. Almanya'nın aceleyle Finlandiya'daki etnik Almanları [*Volksdeutsche*] tahliye etmek durumunda kalması öfkeyi daha da büyütüyordu.[147]

Uzakdoğu'ya da dikkat etmek gerekiyordu. Sorge, Japon kurmayları arasındaki tartışmalarda Çin'in üç etki alanına –Japon (kuzey, orta), SSCB (kuzeybatı) ve Çan Kay Şek'in Çongçing hükümeti (güneydoğu)– bölünmesinden söz edildiğini rapor etmişti (25 Kasım 1939). Oysa Hitler'le Polonya ile ilgili vardığı antlaşmanın tersine, Stalin asla Çin'i diğer bir güçle paylaşmayı düşünmemişti. Hal böyleyken, Çin Komünist Partisi'nin Moskova'ya bildirdiği gibi, Japonlar çok kısa bir süre içinde Mançukuo'ya daha fazla asker yığmaya başlamıştı.[148]

Hepsinden beteri, Stalin'in Finlandiya Halk Hükümeti, Helsinki hükümetinin ağız arama girişimlerine de engel oluyordu. Daha savaşın ikinci gününde, hükümet içindeki antlaşma-karşıtı ihtilafçılar bir kenara itilmiş ve yerlerine Stalin'in peşinde olduğu tavizleri müzakere etmeye hazır Finler geçmişti.[149] Fin politikacıların, Stalin'in toprak değişimi antlaşması ve askerî üslerle ilgili önerisinin bir sürümü üzerinde anlaşmak için güç gösterisine gerek duydukları anlaşılıyordu.

---

146 Mayski günlüğüne şu kaydı düşmüştü (1 Aralık): "Britanya'nın tepkisi çılgınca. Basın, radyo, sinema, Parlamento hep birlikte harekete geçti." Maiskii, *Dnevnik diplomata*, II/i, s. 75; Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 243. Aynı zamanda bkz. Maisky, *Memoirs of a Soviet Ambassador*, s. 40; Carley, "'Situation of Delicacy'", s. 195-196; Stalin'in Estonya silahlı kuvvetler komutanına önerileri (11-12 Aralık 1939), Rei, içinde, *Sotsialisticheskie revoliutsii v Estonii*, s. 109. Aralık 1939'da Kollontay Stockholm'den Molotov'a yazmış (bir kopyası da Voroşilov'a gitmişti), çalışma koşullarının "zor ve ciddi" olduğunu dile getirmiş ve "hâlâ bir yardımcım olmadığını söylemem gerekir ve danışacak birisi de yok, herkes yeni ve eğitilmeleri gerekiyor," diye noktayı koymuştu. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 218-220 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1202, l. 99-101ss). Moskova'da deneyimli personel yokluğu konusunda bkz. Kraminov, *V orbite voiny*, s. 79.

147 Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 134; Philbin, *Lure of Neptune*, s. 61, 129.

148 Gavriov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 361 (TsAMO, f. 23, op. 22407, d. 2, l. 586), 363 (op. 22410, d. 2, l. 196: 8 Aralık 1939), 372-373 (RGASPI, F. 495, op. 74, d. 618, l. 12, 13-14, 16). Aynı zamanda bkz. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia*, XVIII (VII/i), s. 162.

149 Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", s. 1096, Finlandiya hükümeti dışişleri komitesinde Paasikivi'nin notlarına atfen, 2 ve 3 Aralık 1939, O. Manninen ve K. Rumpunen (ed.), *Murhenäytelmän vuorosanat: Talvisodan hallituksen keskustelut*, Helsinki, 2003.

Savaşlar, kısmen, beklenmedik yön değiştirmelere karşı beceriyle ve çabuk karşılık vermekle kazanılsa da, esas gereken askerî eylemle uyumlu siyasi planlamadır. "Savaşın", Clausewitz'in de söylediği gibi, "asla özerk olduğu düşünülmemelidir, her zaman siyasetin bir enstrümanıdır." Eğer Sovyet saldırısı, hızlı, yoğun bir darbenin ardından derhal pazarlık masasına dönüşü talep eden akıllı bir plan olsaydı, birkaç gün içinde sonuç alınabilirdi.[150] Ancak böylesi bir taktik manevra, bırakın etrafındaki kolu kanadı kırık adamları, Stalin'in de sahip olmadığı bir ince düşünme seviyesi gerektiriyordu. Bunun yerine, ortaya çıkan sonuç bir Sovyet felaketiydi.[151] Beria NKVD'sinin Küçük Köşe için hazırladığı raporlarda alıntıladığı yüzlerce Sovyet asker mektubunun birinde "Babam ve Annem, ordumuz büyük bir dirençle karşılaştı... Burası tankların aşamadığı, [bunun yerine] bataklığa saplandığı bir şeytan çıkmazı," deniliyordu.[152]

Doğum günü partisi

1939 ve 1940 yıllarında Stalin'in ofisinde 2 bin ziyaretçi kabul edildi ve bu yirmi yıllık iktidarının en yüksek rakamıydı. Yabancı yetkililerle Molotov'un ofisinde de görüşüyordu ve ek olarak Mikoyan'ın ofisinde yapılan toplantılara (Alman ticaret temsilcileriyle ayrıntıları halletmek üzere) katılıyordu.[153] Küçük Köşe'deki oturumlar sıklıkla yedi saat ya da daha uzun sürebiliyordu; birçoğu gece yarısına kadar, bazıları da sabahın 03.00'üne kadar sürüyordu. Şimdi, cesur küçük Finlandiya tüm dünyanın sempatisini kazandığı sırada, Küçük Köşe, Japonya ile yaşanan sınır savaşı dönemine ya da Polonya'nın paylaşılması için Hitler'le oynanan kumar dönemine göre çok daha yoğundu. Belki de bu stres ve uzun saatler boyunca çalışmanın sonucunda Stalin'de kronik ateş, streptokok, stafilokok ve boğaz ağrısı baş gösterdi. Almanya'nın Polonya'yı yıldırım gibi fethetmesi hâlâ unutulmamıştı ve bu, Sovyetler'in beceriksiz Finlandiya hamlesiyle yıkıcı bir tezat oluşturuyordu. Schulenburg, yaraya tuz basarcasına, Sovyet ordusuna yardım teklif etti. "Düşünebiliyor musunuz!" diye anlatacaktı o günleri hatırlarken Kruşçev, "Hitler zayıflığımızı teşhir ediyordu ve yardımını kabul ederek bunu itiraf etmemizi istiyordu. Sovyet liderliğinde bir endişe duygusu kabarmaya başladı."[154]

Sovyet-Alman ticari ve ekonomik ilişkilerinde ciddi gerilimler baş gösterdi. Sovyet heyetinin yeni ticaret antlaşmasıyla ilgili Almanya ziyareti Ekim 1939'da

150 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 230-233. Molotov, Helsinki hükümetinin önerdiği tavizleri öğrenmek üzere İsveçli arabulucuyla görüşmeyi reddetti; Molotov, Amerikalı arabulucuya Sovyetler'in Finlandiya hükümetiyle Helsinki'de bağlantı kurmayacağını, özellikle Tanner (Sosyal Demokrat) dışişleri bakanı olduktan sonra bunun imkansız olduğunu söyledi. *FRUS, 1939*, I, s. 1008-1009, 1014-1015.

151 NKVD yönetimi Kızıl Ordu'nun doğru bir tasvirini talep etti ve aldı. Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, 31 Aralık 1939, s. 406-407.

152 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 324 (TsA FSB, f. 3, op. f, d. 351, l. 212-216).

153 *DVP SSSR*, XXIII/i, s. 57-61, 77-78. Bu Alman yetkililer Stalin'in ofis kayıt defterinde yer almıyor.

154 Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 251-252.

başladı ve Almanlar eksiksiz bir ev sahipliği yapmaya çalışarak proletaryanın temsilcilerini Berlin'in en iyi oteli olan Adlon'da ağırladılar.[155] Ancak, kasım sonunda sunulan kırk sekiz sayfalık alışveriş listesi Alman tarafında öfkeye sebep olacaktı: Sadece avcı uçakları, kruvazörler ve toplar değil 1 milyar 500 bin Reichsmark'ı bulacak şekilde tüm fabrikayı talep ediyorlardı. 11 Aralık'ta Ribbentrop, Sovyet Büyükelçisi Shkvartsev'e "Almanya'nın savaşta olduğunu" ve "insani boyutların ötesine geçemeyeceklerini" hatırlatmak zorunda kaldı.[156]

Aynı gün, Sovyet sınırına uzak olmayan bir yerde, Orta Finlandiya'da Suomussalmi yakınlarındaki bir konvoyda Mekhlis'in aracı açılan ateş sonucu kullanılmaz hale geldi; bazı Sovyet vatandaşları yaralandı. Mekhlis on üç saat boyunca Sovyet sınır karakoluna ulaşamamış, belli ki geceyi ormanda geçirmişti. Yine 11-12 Aralık gecesi, Molotov ve Voroşilov yaklaşık saat 01.00'de Küçük Köşe'den ayrıldıktan sonra, despot 02.30'da Beria'yı çağırdı. Yaklaşmakta olan felaket nihayet NKVD'nin Kızıl Ordu ile ilgili acımasız raporları aracılığıyla öğrenilebiliyordu. 15 Aralık'ta Stalin, Sovyet mevzilerinin gerisine, geri çekilen askerlere engel olmaları maksadıyla yedi yeni NKVD birliği yerleştirilmesi için Beria'ya emir verdi.[157] Ancak savaş alanında işleri tersine çevirmek öyle kolay değildi. Despot, her akşam Küçük Köşe'de askerî yetkililerle toplantı yapar hale gelmişti. 15 Aralık akşamı da saat 23.00-01.25 arası oradaydılar; Voroşilov ve Molotov 05.00'e kadar kaldılar. Rütbeliler ve çalışma arkadaşları o günün akşamı yeniden geldiler. 18 Aralık akşamından 20 Aralık sabahının erken saatlerine kadar Molotov ve Voroşilov Küçük Köşe'deydi, dokuz saat ayrıldıktan sonra 20 Aralık akşamı geri gelerek saat 03.45'e kadar kaldılar. Artık o gün Stalin'in altmışıncı doğum günüydü (21 Aralık).[158]

Doğum gününde Finlandiya zaferinin de kutlanması planlanmıştı ve Jdanov Helsinki sokaklarında Şostakoviç'ten bir parça çalınmasını istemişti. *Fin Temaları Süiti* çalınamadı ama Büyük Kremlin Sarayı St. Catherine Salonu'nda doğum günü partisi düzenlendi. Stalin'in altmışıncı yaşı için tam altmış kişi davet edilmişti (bazı anlatımlarda yetmiş ya da seksen davetli olduğu kaydedilmişti);

---

155 Aleksandr Yakovlev'in anlatımıyla, Göring Berlin dışındaki Johannisthal Havaalanı'nda, "çift motorlu Junkers 88 ve Dornier 215 bombardıman uçakları, tek motorlu Henkel-100 ve Messerschmitt-110 avcı uçakları, Focke-Wulf-187 ve Henschel keşif uçakları, çift motorlu Messeschmitt-110 avcı uçağı, Junkers 87 pike bombardıman uçağı ve diğer tip uçaklarla" kendileri için bir geçit töreni düzenlemişti. Göring'in yardımcısı General Ernst Udet, Sovyet heyetinin başkanı Hovhannes "İvan" Tevosyan'ı Fiesler Storch keşif uçağına bindirdi ve "tam başladığı yerde durarak muhteşem bir iniş gerçekleştirdi." Tevosyan hayran kalmıştı. Daha sonra, Yakovlev'in anlattığına göre, heyet "Adlon'a son derece etkilenmiş olarak dönmüştü." Sovyetler'in ziyaret ettiği tüm tesislerde bazı bölümler tente ve iplerle kapatılmıştı – Augsburg'da Messerschmitt, Bremen'de Focke-Wulf, Dessau'da Junkers, Münih'de BMW, Berlin'de Henschel ve Siemens ziyaret edilmişti. Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 117-118; Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 81-82.

156 *DGFP*, seri D, VIII, s. 472-275 (alışveriş listesi), 513 (Ribbentrop, 11 Aralık 1939), 516-517 (Ritter'den Schulenburg'a, 11 Aralık 1939).

157 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 289-291 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 35, I. 154-160: 12 Aralık), 292 (d. 540, I. 266: 12 Aralık), 312-314 (I. 225-229: 14 Aralık), 319-321 (I. 276-9), 321-322 (I. 280-3), 326 (I. 290).

158 *Na prieme*, s. 9, 279, 284-285.

Stalin tek tek herkesin elini sıktı. Despota kaldırılan kadehlerin ardından kendisi de Sovyet pilotlarına, topçulara, tank operatörlerine, denizcilere, işçilere, köylülere kadeh kaldırdı. Herkes sarhoş oldu. Kadeh kaldırma sırası gelen Molotov "Lenin'den daha büyük bir lider tanımadım," diyerek başlamıştı söze, "bazı yönlerden Stalin Lenin'i geride bıraktı. Lenin yıllar boyunca, sürgünde, halkından, ülkesinden uzaklaştırıldığı bir hayat yaşadı ama yoldaş Stalin her zaman halkının arasında ve ülkesindeydi." Despot, gece eğlencesi için maiyetindekilerle birlikte bitişikteki St. George Salonu'na geçti. Molotov, Voroşilov'la birlikte aldıkları tango derslerinin sonuçlarını göstermek üzere kendisini dansa kaptırdı, şarkı da söylüyordu ve detone olmadı.[159]

Çarlık Rusyası'nın Letonca konuşulan bölgesinde doğan ve Yahudi ilkokulunda eğitim alan yirmi dokuz yaşındaki Arkady Raikin hiciv ve taklit ustasıydı, özel ilgi alanı pervasız Sovyet bürokratlarını taklit etmekti. O akşam ilk kez Kremlin'e çağrılmıştı ancak daha sonra kendisine bu çağrının iptal edildiği söylendi. O da akşamı, Sanat Evi'nde bir performans sahneleyerek değerlendirdi. Moskva Otel'deki odasına döndükten sonra, tüm şehirde Stalin için sahneye çıkması için kendisini aradıklarını ama artık çok geç olduğunu söylediler. Raikin yattı. Sabah saat 05.00 gibi çalan telefonla uyandı: Derhal aşağıya inmesi söylendi ve resmî bir araçla hemen Kremlin'e götürülerek St. George Salonu'na kadar kendisine eşlik edildi. Komitenin planladığı sanatsal etkinlikler çoktan bitmişti ama Stalin ve çevresi oradaydı, yani yeni bir "konser" düşünülmeliydi. (Raikin otelden çıktığında Bolşoy sopranosu Natalya Shpiller'in de aynı arabaya tıkıldığını anlamıştı.) Büyük Kremlin Sarayı masaları hâlâ yiyecek ve içecekle doluydu. Stalin, Raikin'e elinde tuttuğu fileyi ne amaçla taşıdığını sordu. Raikin, olurda yiyecek alabilirse taşımak için olduğunu söyledi, şehrin sokaklarında dolaşırken diğer Sovyet vatandaşları da aynısını yapıyordu.

Yeme-içme saat 08.00'e kadar sürdü, Komintern Başkanı Dimitrov, "Unutulmaz bir geceydi," diyecekti.[160] Muzip Raikin, eğlence nihayet sona erdiğinde Kruşçev'in Stalin'in beline sarılarak çıkışa kadar takip ettiğini hatırlıyordu.[161] Ünlü bas –ve tüm zamanların SSCB Halk Sanatçısı unvanına sahip en genç ismi– Aleksandr Pirogov da (d. 1899), henüz doğum günü kutlaması sürerken Büyük Kremlin Sarayı'na çağrılmıştı. Bolşoy'da Glinka'nın *İvan Susanin*'ini henüz bitirmiş ve yorulmuştu, "daveti" reddetti. Donup kalan arkadaşları ve akrabaları tutuklanacağını düşündüler. Pirogov'un, "Beni baskı altına almaları bir halk komiserine göre çok daha zor," dediği iddia ediliyordu. "Halk komiseri siyasi bir figür ve hükümette çok azının yeri doldurulamaz. Ama ünlü bir aktör söz konusu olunca bunu yapmak daha zor."[162]

---

159 Malyshev, "Dnevnik narkoma", s. 109-110.

160 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 21 Aralık 1939, s. 122-123. Ziyafetlere katılan bazılarının ailelerine şeker, kuruyemiş, meyve ve diğer taşınabilir yiyecekleri götürdükleri biliniyordu.

161 Raikin, *Vospominaniia*, s. 195-197.

162 Pirogov, *S otsom*, s. 133-134. Pirogov Kremlin ziyaretlerinde sahne almak üzere bir daha çağrılmadı ama tutuklanmaktan kurtuldu.

Sergey Prokofyev, halk ezgilerini kullanarak Stalin için bir kantat –*Zdravitsa* ("Selam")– bestelemişti; Sovyet radyosu için klasik müzik çalan SSCB Büyük Senfoni Orkestrası Şefi Nikolay Golovanov tarafından icra edildi. Kızıl Ordu Korosu bir dizi özel performans sergiledi ve Stalin'in "Kızıl Ordu'nun lideri ve mimarı" olduğu teması yeniden ön plana çıkarıldı.[163] Türkmen ve Ukrayna halılarına, Palekh minyatür kutularına Stalin figürleri işlendi. Tretyakov Devlet Galerisi *Güzel Sanatlarda Stalin ve Sovyet Halkı* sergisi düzenledi; sergide yağlıboya tablolar, büstler, oyma işleri ve kitap illüstrasyonları yer aldı. Bir tanıtım metninde, "Milyonların iradesi çoktan beri Stalin'i sanatın asli teması haline getirdi," deniliyordu.[164] Aleksandr Gerasimov'un Kremlin duvar ve kulelerine karşı askerî kıyafetleriyle ayakta duran Stalin ve Voroşilov'u tasvir ettiği *Stalin ve Voroşilov Kremlin'de* başlıklı çalışması en çok övgü alan işler arasındaydı.[165] Birçok ressam Stalin'i rötuşlu fotoğraflarına bakarak çizmek zorundaydı ama despot Gerasimov'a poz veriyordu.[166] Vasili Yefanov'un canlı kompozisyonu *Unutulmaz Toplantı* (1937), Stalin'i ağır sanayideki kadın aktivistler için düzenlenen bir resepsiyonda genç bir kadının elini iki eliyle birlikte sıkar ve gülümserken tasvir ediyordu; ahşap duvarlı ve çiçeklerle bezenmiş Kremlin'in bir odasında Orjonikidze, Molotov, Kruşçev, Kaganoviç, Voroşilov, Budyonny, Kalinin ve artık hayatta olmayan Krupskaya da alkışlıyordu.[167]

Stalin ilk Lenin Nişanı'nı, bu ödül verilmeye başlandıktan on yıl sonra almıştı. Her bir Birlik cumhuriyetinde şairler methiyeler düzmek için birbiriyle yarışırken, ülkenin önde gelen biliminsanlarına, askerlerine ve sanatçılarına "Stalin Ödülü" verilmeye başlandı – büyük ödül ("birinci sınıf"), yıllık ücretin ortalama 10 bin ruble olduğu bir zamanda, 100 bin ruble gibi şaşırtıcı bir para ödülüyle destekleniyordu.[168] 4 binden fazla öğrenci Stalin bursu alıyordu. Parti, Stalin'in Solvıçegodsk, Tiflis ve Gori'de yaşadığı evlere turlar düzenliyordu. Bakü'de eski Bolşevik yeraltı faaliyetleri ile ilgili yeni bir müze açıldı.[169] Sovyet haber filmleri, tüm ülkedeki fabrikaların üretim taahhütlerini yerine getirdiğini ve aynı zamanda Gori'de Stalin'in doğduğu harap kulübeye düzenlenen hac ziyaretlerini de gösteriyordu, oysa Stalin, TASS'ı kalabalıkların coşkusunu yayımlamaktan men etmişti.[170] Hem Gori Kilise Okulu ve hem de

163 Vladimir Orlov, "Prokofiev."

164 I.S. Rabinovich, içinde, *Stalin i liudi sovetskoi strany*, s. 3. Aynı zamanda bkz. Rabinovich, "Obraz vozhdia"; Grabar', "Stalin i liudi sovetskoi strane"; Kravchenko, *Stalin v izobrazitel'nom iskusstve*.

165 *Pravda*, 18 Mart 1939. Resim ilk kez "Kızıl Ordu'nun Yirmi Yılı" etkinliğinde sergilendi.

166 İddiaya göre 1930'larda Stalin Dmitry Sharapov'a da poz vermiş ancak sonucu beğenmemişti; Sharapov tutuklandı. Medvedev, "O Staline i stalinzme."

167 Chegodaeva, *Dva lika vremeni*, s. 152-158. Belki de en çarpıcı olanı *USSR in Construction*'da yayımlanan Stalin'in profilden portresiydi. Portre, rengârenk, minik darı, yonca ve gelincik beneklerinden oluşturulmuştu. *USSR in Construction*, sayı 11-12, 1939; Margolin, "Stalin and Wheat."

168 *Pravda*, 20 ve 21 Aralık 1939; Heizer, "Cult of Stalin." 2 Şubat 1940'a kadar *Pravda*'da binlerce tebrik yayımlanmaya devam etti.

169 *Komsol'skaia pravda*, 22 Aralık 1939.

170 Örneğin için bkz. RGAKFD, ed. khr. 1-3553 (yıl 1939). Kulübenin bir modeli Moskova'daki Tüm-Birlik Tarım Sergisinde Gürcistan pavyonunda sergileniyordu.

Tiflis Papaz Okulu'ndan arkadaşı Grigory Elisabedashvili, "' Krivi'yi [Gürcü boksu] kim kazanırdı? Soso! Topu en uzağa kim atardı? Soso! Aynı zamanda en çok kitabı kim okurdu? Soso! Herkesten daha iyi ve büyüleyici kim şarkı söylerdi? Soso!" diye yazmıştı. Stalin bu tür hatıratın yayımlammasını yasaklarken, "Her şey bir yana yazar utanmazca yalan söylüyor," diyordu.[171]

Despot, *Pravda*'nın (21 Aralık), Marx-Engels Enstitüsü tarafından hazırlanan, on iki sayfalık yeni bir "kısa biyografi" (öncekinin iki katı uzunlukta) metnini yayımlamasına izin verdi; seksen sekiz sayfalık bir kitap olarak da 1 milyon adet basıldı. Kitap eline geçtiğinde, Stalin yardımcılarına "Bakacak zamanım yok," demişti. Oysa, bazı ifadeleri çıkarmış, ekleme ve kısaltmalar yapmış ve bazı fotoğrafları değiştirmişti.[172] Lenin'e atıf yine mihenk taşıydı. Stalin'in iki başyardımcısı Poskrebişev ve Dvinsky, *Pravda*'da yayımlanan yazılarında, "Her zaman Lenin'i düşünüyor; karar almayı gerektiren sorunlarla ilgili düşüncelere daldığında bile, eli otomatik olarak bir kâğıt parçası üzerine kayıyor ve 'Lenin–dost... öğretmen' yazıyor," diyorlardı. "Gün sonlarında masasındaki kâğıtları toplarken, genellikle, üzerine bu sözlerin yazıldığı kâğıtlar buluyoruz."[173]

Pravda'nın doğum günü sayısı, her bir fabrika ve çiftlikten, dünyanın her köşesinden gelen tebrik mesajlarının bir bölümüne de yer vermişti. Ertesi gün (22 Aralık), Bilimler Akademisi, derecesi olmamasına rağmen Stalin'i "onur üyesi" ilan etti. *Pravda,* yardımsever Stalin'i, çeşitli Sovyet uluslarından gelen kadın ve çocukların takdim ettiği buketleri alırken gösteren bir fotoğraf yayımladı. Adolf Hitler de Aralık 1939 doğum günü için tebriklerini iletti – *Pravda*'nın kapak sayfasında yayımlandı: "Altmışıncı doğum gününüzde en içten

---

171 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1499, l. 39-54. Yaroslavsky 200 bin adet basılan kitabında –*O tovarische Staline*, Gospolitizdat, Moskova, 1939; İngilizce çevirisi, *Landmarks in the Life of Stalin*, Foreign Languages Publishing House, Moskova, 1940– birçok "anıya" yer veriyordu ve alışılmışın dışında, Stalin'in çocukluğuna ilişkin bir bölüm de vardı. Kitap, 17 Eylül 1939'da agitprop [ajitasyon-propaganda] kadrolarına yönelik konferansta Yaroslavsky'nin Stalin'in hayatına ilişkin yaptığı uzun konuşmaya dayanıyordu. Konuşma agitprop dergisinde iki bölüm halinde yayımlanmıştı: "Vazhneishie vekhi zhizni i deiatel'nosti tovarishcha Stalina", *V pomoshch' marksistsko-leninsokomu obrazovaniiu,* sayı 10, 1939, s. 33-61; sayı 13-14, s. 22-92. Ayrıca, Beria yardakçılarının Stalin'in gençlik dönemine ilişkin Tiflis'de topladıkları ve yayımladıkları bazı anılar, yüksek tirajlı gençlik dergisi *Molodaya Gvardiya*'da (sayı 12, 1939) yeniden yayımlandı. Eylül 1940'ta Stalin, ünlü çocuk kitabı yazarı Konstantin Gamsakhurdia'nın, Stalin'in altmışıncı yaşgünü kutlamaları kapsamında Gürcüce yayımlanan *Liderin Çocukluğu* başlıklı kitabın Rusça yayımlanmasını yasakladı. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 524-525 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 730, l. 190); d. 787, l. 1-2. Aynı zamanda bkz. Davies ve Harris, *Stalin's World*, s. 159.

172 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 3226, l. 1; d. 1281; Koniuskaia, "Iz vosponinanii", s. 3; RGASPI, f. 629, op. 11, d. 55, l. 52.

173 *K shestidesiatiletiiu*, s. 177. Aynı zamanda bkz. Barmine, *One Who Survived*, s. 258. Stalin'in yıldönümü için rejim okuma önerilerini yayımladı: Markovich, *O Staline*. Aynı zamanda bkz. *O Staline: ukazatel' literatury*. Yaroslavsky, Stalin ve Lenin arasında en başta yapılan üç toplantıyı betimliyordu: Aralık 1905, Tampere, Finlandiya, 3. Parti Kongresi; Nisan 1906, Stockholm, 4. Parti Kongresi; Mayıs 1907, Londra, 5. Parti Kongresi (sayılar Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik olmayan üyeleri arasında tartışmalıydı). Iaroslavskii, "Tri vstrechi."

tebriklerimi kabul etmenizi dilerim. Size sağlık ve en iyi dileklerimi sunar, dost Sovyetler Birliği halklarına mutlu bir gelecek temenni ederim."

Stalin, Führer'e nazik bir cevap yazdı: "Tebriğiniz için şükranlarımı sunarım, Sovyetler Birliği halklarıyla ilgili nazik temennileriniz için teşekkür ederim."[174] Britanya ve Fransa liderlerinden tebrik gelmemişti. Ancak *Time* dergisi 1939'da Stalin'i "Yılın Adamı" seçerken, savaş kışkırtıcısı Hitler, Mussolini ve Franco'yla, ayrıca Roosevelt'le kıyaslayıp övüyordu. (*Time* 1938'de Hitler'i "Yılın Adamı" seçmişti.) "Stalin'in 1939 yılı faaliyetleri," diyordu dergi, "olumlu, şaşırtıcı ve tüm dünyayı sarsacak nitelikteydi."[175]

Rota ayarlaması

Finlandiya'da, çoğunluğunu bıyıkları yeni terlemeye başlayan oğlan çocuklarının oluşturduğu yedekler açlık ve soğuktan donuyorlardı fakat ziyadesiyle üstün Kızıl Ordu'ya karşı savaşmayı sürdürüyorlardı, Sovyet cesetleri yığılmaya devam ediyordu. Amerikan *Life* dergisi için çalışan bir fotoğrafçı, "Ruslar," diyordu, "ağır trençkotları ve keçe çizmeleriyle, yüzleri sararmış, kirpikleri ve perçemleri donup beyazlaşmış halde iki büklüm ve sessiz yatıyorlardı. Ormanda buzun üstüne silahlar, fotoğraflar ve mektuplar saçılmıştı... Tank ve araba enkazları, ölü atlar ve ölü insanlar yolu kapatmıştı ve kar örtüsünde birer leke gibiydiler."[176] Voroşilov, Meretskov ve komutası altındaki subayların görevden alınması ve askerî mahkemede "korkaklık ve tembellikten" yargılanmalarını istedi.[177] Beria da altta kalmamak için tutuklama önerdi.[178] Stalin onlara teslimiyet göstermedi. Öfkeden gözü dönen Mekhlis'i gerisin geri Finlandiya'ya gönderdi ve 29 Aralık'ta, Voroşilov ve Şaposnikov ile birlikte, Sovyet ordularının savunma konumunda kalmaları ve Fin kuşatmasına karşı tedbirli olmaları yönünde bir talimat imzaladı. "Finlandiya ile savaşın ciddiyeti ve Polonya'daki bahar harekâtından çok farklı olduğu" konusunda komutanları –aslında kendisini– uyarıyordu.[179]

Sovyet askerî istihbaratı, Romanya'nın SSCB'ye karşı yoğun bir savaş hazırlığı içinde olduğunu ve SSCB'ye sempatiyle yaklaşanlar için toplama kampları hazırladığını bildiren ürkütücü raporlar iletiyordu (20, 24, 28, 29 Aralık). Sovyet yetkililer Türkiye'nin de SSCB'ye karşı bir savaşa yönelmesinden korkuyorlardı.[180]

---

174 *Pravda,* 23 ve 25 Aralık 1939, yeniden yayımlandığı kaynak, Iu. Fel'shtinskii, *Oglasheniiu podlezhit*, s. 170-1. Bir yazar Stalin'in adı, "Bir özgürlük meşalesi gibi, dünya emekçilerinin savaş bayrağı gibi ışıldıyor," diyordu biyografik bir notta. Badaev, "O Staline."

175 *Time,* 1 Ocak 1940.

176 Mydans, *More than Meets the Eye*, s. 119.

177 Van Dyke, *Soviet Invasion*, s. 77 (G. A. Kumanev'in yayımlanmamış metnine atıfla).

178 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 332, 357.

179 Volkogonov, Hoover Enstitüsü Arşivi, kutu 1 (Voroşilov, Stalin ve Şaposnikov'un cephe komutanlarına talimatı); van Dyke, *Soviet Invasion*, s. 103, atıfta bulunduğu kaynak, N. F. Kuz'min, *Na strazhe mirovogo truda, 1921-1941 gg.*, Voenizdat, Moskova, 1959, s. 238.

180 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 210-212 (RGVA, f. 33988, op. 4, d. 13, l. 197ss-200ss), 212-214 (l. 247ss-249ss), 215-16 (l. 244ss-246ss), 216-218 (239ss-243ss).

Sevindirici haber ise Berlin'deki Sovyet ajanı Stöbe'den geldi. Scheliha'ya dayandırdığı istihbarata göre, Hitler "1940 yılında büyük bir batı saldırısına" hazırlanıyordu: "Bir toplantıda planın çerçevesi çizilmiş: Önce Fransa, Belçika ve Hollanda ele geçirilecek ve sonra da Britanya'ya darbe indirilecek. Rütbeli askerler arasında bu meseleyle ilgili muhalefet edenler var." Kendisine SSCB'nin pozisyonu sorulduğunda, söylendiğine göre, Hitler "SSCB, Finlandiya tarafından işgal edilecek," diye yanıtlamıştı.[181]

28 Aralık'ta nihayet Üst Askerî Konsey'i toplantıya çağırdı ve toplantıda Meretskov'un başarısız savaş planı sert eleştirilerle mahkûm edildi. Stalin, orada bulunanlara, aranızda görevi devralmak isteyen var mı diye sorduğunda, Kiev askerî bölgesinin hırslı komutanı Timoşenko gönüllü oldu. Öne sürdüğü şart ise savaş planının değiştirilmesi ve Şaposnikov ve genelkurmayın önerdiği plana dönülmesiydi. 31 Aralık 1939'da Stalin Şaposnikov'u Lenin Nişanı ile ödüllendirdi ve yedi gün sonra da Jdanov ve Meretskov'u Küçük Köşe'ye çağırdı. Meretskov'a "Tüm dünya bizi izliyor," diye çıkıştı. "Kızıl Ordu'nun gücü SSCB güvenliğinin garantisidir. Böylesi zayıf bir rakip karşısında çakılıp kalırsak, emperyalist çevrelerin anti-Sovyet kuvvetleri harekete geçecektir."[182] 7 Ocak 1940'ta Meretskov'a "destek olması" için resmen Timoşenko'yu atadı ve böylelikle bu savaşın Leningrad askerî bölgesini ilgilendiren yerel bir sorun olduğu yönündeki aptalca tutum terk edilmiş oldu.[183]

1895 yılında Besarabya'da Odessa yakınlarında bir köyde doğmuş olan Timoşenko Büyük Savaş'ta makineli tüfek kullanmış, 1918'de Kızıl Ordu'ya, 1919'da partiye katılmış, iç savaş sırasında Tsaritsyn'de Stalin ile tanışmış ve onun himayesinde Sovyet batı bölgesinin komutanlığına yükselmişti. Ancak ülkeyi Finlandiya fiyaskosundan çekip çıkarmak o kadar da kolay olmayacaktı. 7-8 Ocak gecesi Stalin –Voroşilov da hattayken–, trafik yoğunluğu hakkındaki raporları konuşmak üzere, yakın zamanda Finlandiya'ya cephe komutanı olarak atanan Stern'i aradı. (Voroşilov daha o sabah Stern'le zaten konuşmuştu.) Stalin Stern'i, şehir yollarında kamyonlarla asker taşınmasına karşı uyardı – sanki sebep buymuş gibi. Stern, at arabalarının yollarda sıkışıklığa neden olduğunu söyleyerek konuyu çaresizlik içinde beklediği takviye birliklere ve erzak ihtiyacına getirdi. "Ülke bizim için ne verebiliyorsa –konsantre et ve protein, konserve balık, bisküvi, içki– harekete geçilmesi gerekiyor zira sıklıkla askerlerin ihtiyaç duyduğu yiyecekleri veremiyoruz," diyordu Stalin'e. "Ayrıca bu sert sahneye 30 yaşını geçmiş asker gönderilmemesi de önemli – isteklerim bunlar, seni meşgul ettiğim için özür dilerim."[184]

---

181 Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 203. Mesajı 8 Aralık 1939'da gönderdi. Stalin'in bu enformasyonu ne zaman ve ne biçimde aldığı bilinmiyor. Batıda Alman askerlerinin nasıl konumlandığıyla ilgili olarak bkz. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, Ocak 1949, s. 257-263.

182 Semiriaga, *Tainy stalinskoi diplomatii*, s. 163-164; Meretskov, *Na sluzhbe*, s. 185-187; *Na prieme*, s. 288.

183 Stalin Finlandiya için çeşitli askerî bölgelerden nitelikli birliklerin seçilmesine de izin vermişti. Van Dyke, *Soviet Invasion*, s. 104 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 71, op. 25, d. 59).

184 RGVA, f. 33 987, op. 3, d. 1386, l. 169-171, Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri,

Himaye edilenler

1940 Ocak ayında, Nazi işgali altındaki Polonya'da (Genel Hükümet), on yaşından büyük tüm Yahudiler, sağ kollarına üzerinde mavi Davud Yıldızı işlenmiş beyaz pazubent takmaya zorlandılar. Polonya'nın Almanya tarafından ilhak edilen kısmında, Yahudiler giysilerine sarı Davud Yıldızı yamamak zorunda bırakıldı. Sahibi Yahudi olan dükkânlar ya da işletmeler de Davud Yıldızı asmak zorundaydı ve bu genellikle mallarına el konulmasıyla neticeleniyordu. Polonya'daki çoğu Yahudi zorunlu işçiliğe itildi.

Stalin'in kendi seçtiği Moğol kasap-lider Çoybalsan'ın devlet kasasını kendi çıkarına kullandığına ilişkin ihbarlar gelmeye başlamıştı. Ancak Stalin onun sadık olduğunu biliyordu. Çoybalsan, Küçük Köşe'ye kabul edildi (3 Ocak) ve bir istek listesi sundu: Yeni bir demiryolu, et paketleme tesisi, çimento fabrikası. Lenin Nişanı ile taltif edildi. Stalin, Moğolistan'ın 20 milyon baştan oluşan sürülerinin 200 milyon başa çıkarılması talimatı verdi. (2000 yılında 30 milyon başa yükselecekti.) Sovyet despot, aynı zamanda, Moğolistan için yeni bir amblem seçti (at sırtında bir adam), yeni bir anayasa taslağı ve Moğolistan Halk Partisi programı dayattı. Bu programda feodal kalıntıların ortadan kaldırılması, kapitalizmin baypas edilmesi, "sosyalizme geçiş için kapitalist olmayan yoldan gelişmenin sağlanması" istenmekteydi. Kukla Çoybalsan, Ulan Batur'a döndükten sonra 10. Moğolistan Halk Partisi Kongresi'ne başkanlık etti. Çoybalsan başbakan ve savaş bakanı olarak kalmıştı ancak Kongre, genç insanların üst görevlere atanmasını da resmen onayladı. Aralarında, Sovyetler'in ısrarla istediği Yumjaagiin Tsedenbal da vardı. Tsedenbal, İrkutsk'taki Sibirya Finans Enstitüsü'nden 1938 yılında mezun olmuştu ve henüz yirmi üç yaşında Moğolistan Halk Partisi'nin genel sekreteri oldu.[185]

Stalin kendi ülkesinde de şaşırtıcı bir biçimde yeni insanlar atamayı sürdürüyordu. 8 Ocak 1940'ta, Aleksandr Yakovlev (d. 1906) Moskova Havacılık Tesisi Numara 39'daki bürosunda, masasının başında otururken telefonu çaldı. "Meşgul müsün? Hemen gelebilir misin?" diye soran ses Stalin'in sesiydi. Yakovlev on beş dakika sonra Küçük Köşe'deydi. Stalin, orada hazır bulunanlara, Lazar'ın kardeşi Mikhail Kaganoviç'in Havacılık Komiserliği'nden alındığını söylüyordu. "O nasıl bir komiser? Havacılık hakkında ne biliyor?" diyordu Lazar Kaganoviç'in yüzüne ve Yahudi kökenine atıfla ekliyordu: "Onca yıldır

konteyner 17; RGASPI, f. 71, op. 25, d. 6861, l. 411-414. 13 Ocak 1940'ta Beria Sovyet askerî iletişim kodlarının savaş alanında dikkatsizce dağıtıldığını ve düşmanın eline geçtiğini rapor etti. Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 428-429 (TsA FSB, f. 3, op. 7, d. 280, l. 18-20).

185 Moskova'da Çoybalsan, Voroşilov'la ve Moğol liderin kişisel koruma ekibinin güçlendirilmesine "yardım" ederek Sovyet gözetimini artıran Beria ile de görüştü. Baabar, *Twentieth-Century Mongolia*, s. 366-378 (Moğol arşiv kaynaklarına atıfla). Halha Nehri'nde Japonlara karşı kazanılan zaferin ardından, Çoybalsan yeniden Sovyet başkentine gitmek üzere yola çıktı ve Aralık 1939'da Moskova vardı. En son Eylül 1938'den Ocak 1939'a kadar oradaydı ve doktorlar "fiziksel ve zihinsel bitkinlik" tanısı koymuş, Matsesta kaplıcalarında tedavi salık vermişlerdi. Bu tedavinin ardından Moğolistan'a dönmüş, Başbakan Amar'ı mahkemede yargılamış ve infaz için Sibirya NKVD'ye teslim etmişti.

Rusya'da yaşıyor ve hâlâ düzgün Rusça konuşmayı öğrenemedi." Gorki Bölgesi Parti Başkanı (daha önce Yaroslavl Uçak İmalat Fabrikası'nın başındaydı) Aleksey Shakhurin yeni komiser olarak atanmıştı. Stalin, Yakovlev'e dönerek konuşmasını sürdürdü: "Seni Shakhurin'in yardımcısı yapmaya karar verdik." Yakovlev deneyimsiz olduğunu söyledi fakat orada hazır bulunanlar, zaten Shakhurin'in de deneyimsiz olduğu cevabını verdiler. "Yani komiser yardımcısı olmayı istemiyorsun?" dedi Stalin, "Belki de komiser olmak istiyorsundur?" Despot gülümsedi ve parti disiplinini hatırattı. "Biz güç sahibi olmaktan korkmayız, güç kullanmak gerektiğinde geri adım atmayız. Güç bazen yararlıdır; güç kullanımı olmadan devrim de olmazdı. Aslına bakılırsa güç kullanımı devrimin ebesidir."

Yakovlev kara kara düşündüğünü hatırlıyordu: "Tasarımcılar ve havacılıkta çalışan diğerleri benim komiser yardımcılığım hakkında ne düşünür? İçlerinde en genç olan benim." Komiserliğe ait yeni konut kompleksinde kendisine bir daire verildi ancak telefonu yoktu. Stalin onu aramıştı. Stalin'den gelen aramayı haber veren telefon sahibi tek komşusunu yeniden rahatsız etmemek için sokağa çıktı. Stalin neden bu kadar geç yanıt verdiğini sorduğunda, ankesörlü telefondan aramak zorunda kaldığını söyledi. "Ne, evinde telefon yok mu?" diye sordu Stalin. Ertesi gün işten döndüğünde Yakovlev evine telefon bağlandığını görecekti. Daha sonra Stalin yeniden telefon ederek belirli bir uçak hakkında sorular sormaya başladı ama Yakovlev, "Bu tür konuları şehir hattı üzerinden konuşmamız yasak," diye yanıtladı. Stalin, "Evet, unuttum haklısın," dedi ve sordu: "Dairende devlet hattı yok mu?" Despot, "Elbette yok," diyerek kendi sorusunu yanıtladı, "makam sırasına göre size tanımlanmamış." Stalin güldü. Ertesi gün Yakovlev eve döndüğünde ikinci bir telefon bulacaktı, dairesine Kremlin *vertushka* hattı çekilmişti.[186]

Sayısız genç görevli için işler böyle yürüyordu: Stalin onları kutsal mekânda topluyordu. Birçoğu böylelikle Stalin'in nerede çalıştığını ve bu kutsal mekân için kullanılan ismi öğreniyorlardı: "Küçük Köşe" – bu büyülü kelimeleri kendi yakınlarına fısıldayamazlardı. Stalin onları mahremine dahil etmişti. Detaylara hâkimiyetiyle her zaman onları şaşkına çeviriyordu: Çeşitli silahların farklı özellikleri, çeşitli çelik alaşımlarının farklı nitelikleri ve hatta fabrikalarındaki atölye sayısı. Ödevine iyi çalışıyor, teknolojiden anlıyor ve karşı karşıya oldukları zorlukları biliyordu. Sakin bir tonda konuşarak, belli bir eylem çizgisinin doğruluğunu, belirli görevleri üstlenmelerinin ve kendisinin imkânsız taleplerini karşılamalarının gerekliliğini sabırla anlatıyordu. Onları izlediği ve akıl hocalığı yaptığı izlenimine kapılıyorlardı. Bazıları sıklıkla, bazılarıysa ömürlerinde bir kez çağrıldı ancak bu tek ziyaret tüm ömre yeterdi.

186 Iakovlev, *Tsal' zhizni*, 6. basım, s. 157-161. Yakovlev 1939 Aralık ayı sonu ve 9 Ocak'ta Stalin'le iki kez görüştüğünü belirtiyor ancak ofis kayıt defterlerinde verilen tarihler 1939 Ekim ayı sonu ve 8 Ocak 1940. *Na prieme*, s. 277, 288. Yakovlev'in babası Alfred Nobel'in petrol şirketinde çalışmıştı. Mikhail Kaganoviç 10 Ocak'ta uzaklaştırılmış ve Kazan'da bir askerî havacılık fabrikası (no. 124) müdürlüğüne gönderilmişti. Şubat 1941'de, kardeşi Lazar Stalin'in onu eleştirdiğini söyleyince, Mikhail kendisini vurdu.

Himaye edilen diğer bir genç, Savunma Sanayi Komiser Yardımcısı Vasili Yemelyanov (d. 1901) 13 Ocak'ta Küçük Köşe'ye çağrılmıştı. Almanya'da Krupp fabrikalarında eğitim almıştı ve Sovyet zırh kaplamalarının üretiminden sorumluydu. Yemelyanov, aralarında Izhorsk Fabrikası müdür ve sınai tasarımcısının da bulunduğu bir grupla geldi; bu grup, kayaklı piyadeler için hafif zırhlı kalkanlar üretmekten sorumluydu. Kendilerini, Voroşilov, Molotov ve diğerlerinin yanı sıra, otomatik bir silahın yeni sürümünü getirmiş olan Boris Vannikov'un huzurunda buldular. Stalin'in, kalkan prototipini ve silahı alıp yere çarptığı, çeşitli pozisyonlarda yerde yuvarlanırken kalkanın aralığından silahı doğrulttuğu anlatılacaktı. Daha sonra ayağa kalkmış ve kalkanın biraz büyütülmesi, yedek mühimmat için küçük bir taşıyıcı eklenmesi gibi öneriler getirmeye başlamıştı. Tasarımcı talimatları not alıyordu.[187]

Stalin'in yerde yaptığı doğaçlama gösteriye rağmen, zırhlı kalkan prototipi –henüz seri üretimine başlanmamıştı– Finlandiya'daki durumu düzeltemezdi. Bu görev, Yemelyanov ve diğerleri çıktıktan hemen sonra, genelkurmaydan Aleksandr Vasilevsky ile birlikte Küçük Köşe'ye gelen Timoşenko'ya düşüyordu. Saldırı planları tamamlanıyordu.

Kuşku

Yine 13 Ocak 1940'ta, Sovyet istihbaratı, Helsinki'deki Alman büyükelçisinin Berlin'e gönderdiği pek de hoş olmayan Sovyet-Fin Savaşı raporlarının Rusça tercümelerini Stalin'e iletti.[188] Ele geçirilen raporlar, hiç değilse, Almanya'nın Finlandiya'ya yardım etmeyeceğini gösteriyordu. Ancak, Ocak 1940'ta Britanya Finlere askerî yardım olasılığını tartışmaya başlamıştı.[189] Britanya İmparatorluk Genelkurmayı'nın başı Sir Edmund Ironside, Mannerheim'ın karargâhına bir temsilci göndermiş ve 8 Ocak'ta yapılan uzun görüşmede, Finlandiya başkomutanı yeni bir Sovyet saldırısı beklediğini ama mayısa kadar dayanabileceğini iddia emişti. Britanya avcı uçakları, mühimmat, top ve özellikle 76.2 milimetrelik uçaksavar silahları istiyordu, o zaman "belki mucize gerçekleşir ve savaşı kazanırız – kazanmalıyız," diyordu. 30 bin kişilik bir yabancı lejyondan söz ediyordu ama esas isteğinin Batılı güçlerin Sovyet petrol sahalarına saldırması olduğu anlaşılıyordu. "Kafkaslar'da bir hamle yapmayı düşünüyor musunuz?" diyordu, "Çok kolay olur." "Bakü'nün ele geçirilmesi hem Almanya'ya hem de Rusya'ya ölümcül bir darbe indirecektir" iddiasını dile getiriyor ve Britanya'nın Murmansk ve Arkhangelsk'i ele geçirmek için de harekete geçmesini istiyordu. Ancak Ironside, Mannerheim'ın mayısa kadar dayanabilecekleri

187 Emel'ianov, *Na poroge voiny*, s. 154-158; "Vospominaia Velikuiu Otechestvennuiu", s. 56; Malyshev, "Dnevnik narkoma", s. 109. Yemelyanov toplantının 1939 Aralık ayı içinde bir gün yapıldığını hatırlıyor fakat ofis kayıt defteri ocak ayında yapıldığını gösteriyor. *Na prieme*, s. 289.

188 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 431-432 (TsA FSB, f. 3, op. 7, d. 189, l. 69-71: Beria, 13 Ocak 1940).

189 Finlandiya istihbaratının Britanya'ya ilettiği Sovyet kod defterinin üzerinde "bir kurşun deliği vardı." Jeffrey, *MI6*, s. 371-372 (atıf yok).

iddiasını, silah talebinin ve Batılıların bir girişimde bulunmasının hiç acelesi olmadığı şeklinde yorumladı.[190] Beria yine de Stalin'e bir rapor göndererek (13 Ocak), Britanya'nın, Leningrad-Murmansk Demiryolu'nu tahrip etmesi, Leningrad ve Moskova'ya saldırılar düzenlemesi için Finlandiya'ya 12 adet Bristol Blenheim bombardıman uçağı vereceğini öne sürdü. Mayski şimdi de Britanyalıların kararlı olduğunu rapor ediyordu.[191]

Stalin aldatıldığını düşünmeye başlamıştı.[192] Britanya kaynakları, Sovyetler Birliği'nin Londra istasyonu üzerinden Mannerheim'ın savaş öncesi karamsarlığına dair hikâyeler gönderiyordu – ama şimdi aynı kaynaklar onun özgüveninden söz eder olmuştu. Britanya Gizli Servisi acaba dezenformasyonla Stalin'i tuzağa mı çekiyordu? Sovyet savaş planını şekillendiren istihbarat yanlış çıkmıştı.[193] Churchill Mayski'ye, Sovyetler'in Finlandiya Körfezi'ni ele geçirmesini desteklediğini söylemişti, şimdi ne oluyordu? 20 Ocak 1940 tarihli radyo konuşmasında, "Finlandiya, tehlikenin pençesindeki –muhteşem ve hatta yüce– Finlandiya özgür insanların neler yapabileceklerini gösteriyor," diyordu. "Finlandiya'nın insanlığa yaptığı hizmet muazzam. Kızıl Ordu'nun ve Kızıl Hava Kuvvetleri'nin askerî yetersizliğini tüm dünyanın gözüne soktular. Kutup Dairesi içinde yaşanan birkaç ateşli haftada Sovyet Rusya ile ilgili tüm yanılsama yok oldu."[194]

---

190 Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", s. 1098 (8 Ocak 1940 tarihli Mannerheim röportajına ilişkin Brig Ling'in notlarına atıfla; Mannerheim'dan Ironside'a, 9 Ocak: TNA War Office 208/3966; General Ironside'ın raporu, "Operations in Scandinavia", 12 Ocak: TNA, WO 208/3966).

191 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 431-432 (TsA FSB, f. 3, op. 7, d. 189, l. 69-71: 13 Ocak 1940), 409 (TsA FSB, f. 3, op. 6: Ocak 1940); *DVP SSSR*, XXIII/i, s. 53-56 (Mayski'den Molotov'a, 26 Ocak 1940); Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 195. Mayski, Britanya-Sovyet diplomatik ilişkilerinin yeniden kopmasından ve kendisinin sınır dışı edilmesinden korkuyordu. Bu durumda Londra'da dışlanmış bir olarak kalmaya devam edecekti. Britanyalılar Moskova'yla sürdürülen başarısız müzakerelerle ilgili belgelerin yer alacağı, kendilerini aklayan bir kitap yayımlamayı düşündüler, böylelikle Mayski'nin talimatların dışına çıkan girişimleri ortaya çıkacaktı. Mayski hiçbir zaman yayımlanmayacak olan bu metnin bir mikrofilmini elde etmeyi başarmıştı ve bu mikrofilm daha sonra eşyaları arasında bulundu, 1955 yılında yargılanırken gün yüzüne çıktı.

192 Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", s. 1098-1099.

193 Stalin 13 Ekim 1939'da Finlandiya askerî istihbarat görevlisi Paasonen'in, İsveç Askerî Ataşesi Binbaşı Vrang'a, tıpkı 1808'de işgalci Rus İmparatorluk Ordusu'na karşı savaşırken olduğu gibi Finlerin yavaşça kuzeye ve İsveç'e doğru geri çekileceklerini söylediğini öğrenmişti. Stalin Sovyet savaş planının, Finlandiya'yı Oulu'dan (Oleaborg) ikiye bölerek Helsinki'nin İsveç'le kara bağlantısını kesme hedefini de dahil edecek şekilde düzeltilmesini sağladı. Bu düşünce öylesine kafasına takılmıştı ki Stalin, 29 Aralık 1939'da yayımladığı bir talimatla 1808 savaşına dikkat edilmesi gereğini yineleyecekti. Ancak 8 Ocak'ta Finler Suomussalmi Savaşı olarak bilinen savaştan galip çıkmış ve Oulu'ya uzanan aksı korumayı başarmıştı. Finlandiya'yı ikiye bölme hedefi harita üzerinde akla yakın görünüyordu ancak bölge genellikle bataklık orman alanlarıyla kaplıydı ve sadece tomruk çekmek için açılmış yollar vardı. Ayrıca, Finler Sovyet istihbaratının rapor ettiği gibi geri çekilmemişti. Sovyetler çok miktarda savaş gereci ve insan kaybı yaşadı. (Mekhlis, Oulu'ya doğru yol alırken ölümden dönmüştü.) Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, kutu 1 (Leningrad askerî bölgesinden genelkurmay başkanlığına gönderilen şifreli telgraf, 29 Kasım 1939; talimat, Voroşilov'dan Şaposnikov'a, 2 Aralık).

194 Hastings, *Inferno*, s. 36-37 (atıf yok).

Neye inanacaktı? Stalin, Britanya'da Anatoly Gorsky'nin gözetimi altında çalışan ajanlarından şüphe duymaya başlamıştı, gerçek olamayacak kadar iyiydiler ve bu şüphe muhteşem Cambridge Beşlisi'nin de üzerine gölge düşürüyordu. Despot, Paris'teki ajanlarına başvurdu. Fransızların, Sovyet uçak yakıtının %80'ini, kerosenin %90'ını ve benzinin %90'dan fazlasını sağlayan Bakü'yü bombalamayı düşündüklerini iddia ediyorlardı.[195] Fransızların ayrıca kuzeyde Murmansk ve Arkhangelsk'e saldırı planladıkları, nihai hedeflerinin Leningrad'ı ele geçirerek bir Beyaz Rus rejimi kurmak olduğu söyleniyordu. Stalin'in engellemek istediği ve tam da bu nedenle ilk etapta Finlandiya'ya baskı yapmaya başlamasına sebep olan kâbus senaryosu buydu. Stalin, Batılıların Bakü'ye düzenleyeceği hava saldırısına Türkiye'nin katılma olasılığını da içeren Batı'nın komplolarını izliyordu. Alman istihbaratı Batı'nın müdahale planlarını kaşımaya başladı, böylelikle Fransa/Britanya ile Sovyetler Birliği arasındaki çatlağı derinleştirmeyi hedefliyordu.[196] Sovyet Başkomutanlığı, yabancı uçakların Rus sınırını geçmesi halinde, ikinci bir emir beklemeksizin ateş açılması için genel bir talimat verdi.[197]

17 Ocak 1940'ta Stalin önde gelen isimlerin yer aldığı 457 kişilik bir infaz listesini onayladı; Yezhov'un yanı sıra, ülkenin uzun süredir en parlak üç yıldızı olan, yazar İzak Babel, gazeteci-propagandacı Koltsov ve dramaturg Meyerhold'un da dahil olduğu –üçünü de ajan ilan eden Yezhov'du– 346 kişi öldürülecekti.[198] Dört gün sonra, Lenin'in ölüm yıldönümü nedeniyle rejimin Bolşoy'da düzenlediği anma töreninde Stalin yakın çevresine yorumlar yapıyordu. "Mayakovski en iyi proleter şairdi," diyordu. "Demyan Bedny'nin on cilt dolusu dizesi Mayakovski'nin bir şiiri etmez. D. B. hiçbir zaman o seviyeye çıkamadı."

Stalin o akşam, başkalarının yanında, "Voroşilov iyi bir insan ama iyi bir asker değil," demişti. Despot, Finlandiya'nın büyük bir savaşa hazırlandığını ama bu hazırlığın kendi askerî yeteneğinin ötesinde olduğunu itiraf ediyordu: "Hangarlar dolusu binlerce uçak – oysa Finlandiya'nın [sadece] birkaç yüz uçağı var." Şimdi Kızıl Ordu ilerledikçe, Finlandiya'da "sadece bir devletten arta kalan kemikler olacak," diye böbürleniyor ve ekliyordu: "Finlandiya'nın topraklarında gözümüz yok. Ancak Finlandiya Sovyetler Birliği'ne dost bir ülke olmalı." Ardından da kadeh kaldırdı: "Eğitimsiz, giyimi yetersiz, ayakkabıları kötü olan fakat artık giysi ve botlarını yenilediğimiz, bir şekilde kırılan onuru için, zafere ulaşmak için savaşan Kızıl Ordu savaşçılarına!"

Grigory Kulik törene cepheden kötü haberlerle geldi. Poltava yakınlarında bir köylü ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Kulik Çarlık ordusunda kurmay topçu subayıydı ve iç savaş sırasında Stalin'le tanışmıştı; despot 1937 yılında bu kötü namlı ahmak kabadayıyı Kızıl Ordu Ana Top Direktörlüğü'nün

195 Pospelov, *Istoriia Velikoi otechestvennoi voiny*, I, s. 275; Richardson, "French Plans."

196 RGVA, f. 33988, op. 4, d. 35, l. 35ss, içinde, Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 227.

197 Rentola, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions", 20 Ocak 1940, s. 1100.

198 APRF, f. 3, op. 24, d. 177, l. 116-136.

başına atadı. Şimdi Stalin onu, "Paniğe kapılıyorsun," diyerek uyarıyordu. "Sana [Georgy] Chelpanov'un psikolojinin temelleri kitabını göndereceğim." Stalin, pagan Yunan din adamları "kötü haberler aldıklarında hamamlarına çekilir, yıkanır, temizlenir ve ancak ondan sonra meseleleri ele alıp karar verirlermiş," diye de eklemişti.[199]

Lenin'i anma töreninin ardından, 23 Ocak ile 3 Şubat tarihleri arasında Stalin, 29 Ocak sabahının erken saatlerinde sadece bir kez ve kısa süreliğine Küçük Köşe'de ziyaretçi kabul etti: Molotov (altmış beş dakika), Mikoyan (otuz dakika), Kulik (yirmi beş dakika) ve Şaposnikov (kırk sekiz dakika).[200] O günün ilerleyen saatlerinde Molotov Stockholm'deki Kollontay'a telgraf çekerek, Helsinki'de Fin hükümetiyle Sovyet barış müzakeresinin mümkün olabileceğini İsveç hükümetine bildirmesi talimatı verdi. Bu durum Kollontay için son derece şaşırtıcıydı.[201] Büyük bir saldırı hazırlığının sürmekte olduğu göz önüne alınınca, Stalin'in niyetinin gerçekten müzakere olması pek mümkün değildi. Despot daha ziyade, Finlere olası bir Batı yardımıyla ilgili ivmeyi kırmak istiyordu. Şubat 1940'ta Stalin Beria'dan Gorsky'i geri çağırmasını ve Londra'daki Sovyet istihbarat istasyonunu tümüyle kapatmasını istedi zira bir "dezenformasyon" kanalı gibi hareket ediyorlardı.[202]

Kıyım

10 Şubat 1940'ta *Pravda*'da yayımlanan, Bakü'deki devrim öncesi yeraltı faaliyetindeki kahramanlıklarıyla ilgili hikâyesinin özetlendiği bir makaleye yanıt olarak Stalin sert bir çıkış yaparak yazıdaki hatalara (hiçbir zaman petrol işçilerinin gazetesinde editörlük yapmadığına işaret ediyor) ve Voroşilov'un portresine ("Yoldaş Voroşilov sadece bir-iki ay Bakü'de kaldı ve daha sonra arkasında bir iz bırakmadan Bakü'den ayrıldı") itiraz ediyordu. "Yayımlanmayacak" notuyla gönderdiği mektubunda, Stalin aynı zamanda makalede yer verilen hatırata da gölge düşürüldüğünü, bu anıların gazeteciler tarafından "dikte ettirilmiş" olabileceğini belirtiyordu.[203]

---

199 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 124-125, 144-145. Fin savaşından çıkarılması gereken derslerle ilgili olarak 26 Haziran 1940 tarihinde Frunze Askerî Akademisi'nde verdiği bir konferansta Meretskov, Finlerin yabancı uçakları barındırabilmek için yüz elli havaalanı yaptığını öne sürmüştü. Van Dyke, *Soviet Invasion*, s. 3ln55 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 34980, op. 14, d. 6, I. 1).

200 *Na prieme*, s. 290.

201 Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 481 (TsA FSB, f. 3, op. 6, d. 12, I. 59). Aynı zamanda bkz. *Tanner*, Winter War, s. 125-163.

202 West ve Tsarev, *Crown Jewels*, s. 144 (atıfta bulunduğu kaynak, ulaşılması mümkün olmayan gizli *History of the London Rezidentura*, Rusça, dosya no. 89113, I: 434).

203 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1509, I. 82-84. Stalin, E. Gorodetsky'nin *Pravda*'da 4 Şubat 1940'ta yayımlanan makalesine–bu makale M.M. Moskalev'in Ocak 1940'ta *Istorik-Marksist*'te yayımlanan makalesinin özetiydi– tepki gösteriyordu. Daha sonra, 27 Nisan 1940'ta, Yaroslavsky çeşitli kaynaklar göstererek Stalin'i çürütmeye çalıştığında Stalin bir kez daha patladı ("Dalkavukluk bilimsel tarihle bağdaşmaz"). RGASPI, f. 558, op. 11, d. 842, I. 35-44.

Aynı günlerde, imal edilmiş kanıtlara dayanarak kültürel figürlerin yanı sıra, eski NKVD Başkan Yardımcısı Mikhail Frinovsky, eski Dış İstihbarat Müdür Yardımcısı Spigelglas, eski İstihbarat Müdürü ve Komintern görevlisi Trilisser, Yefim Yevdokimov ve Stalin'in Polonya asıllı bacanağı Redens (bir "Polonya casusluk grubunun" parçası olmaktan) için verilen ölüm cezaları infaz edildi. Frinovsky'nin karısı kendisinden bir gün önce infaz edilmişti; lise öğrencisi oğulları da kısa bir süre sonra infaz edilecekti. Sorgu-işkence altında Redens, Ukrayna, Moskova ve Kazakistan NKVD birimlerinin başında bulunduğu sırada masum insanların ortadan kaldırılmasındaki suç ortaklığını itiraf etti. Karısı Anna –Nadya'nın kız kardeşi– ve iki oğullarına dokunulmadı, ailenin seçkin Rıhtım Binası'nda ikamet etmeyi ve Zubalova'da (Kremlin yasaktı) Svetlana'yı ziyaret etmeyi sürdürmesine izin verildi.[204]

Başinfazcı genellikle Vasili Blokhin'di (d. 1895). Orta Rusya'dan yoksul bir köylü çocuğuydu, daha 1920'li yılların ortalarında NKVD'nin başinfazcılığına yükselmişti ve alametifarikası olan kahverengi deri şapkası, dirseklerine kadar çıkan uzun kahverengi deri eldivenleri ve kahverengi deri önlüğü ile biliniyordu. Yagoda'dan Yezhov'a ve daha sonra Beria'ya geçişlerde hayatta kalmayı başarmıştı – Beria, gerekli delilleri toplayıp Yezhovculuktan tutuklanması için çaba gösterdiği halde.[205] Yezhov'u infaz etme onuru Blokhin'e aitti.[206] Hapishane müdürünün odasında düzenlenen "mahkemede" Yezhov son ifadesinde casusluk ve teröristlik suçlamalarını reddetmiş, yaşlı annesine ve evlat edindiği kızına dokunulmamasını istemişti. "14 bin ÇEKA'cıyı tasfiye ettim," diyordu, "fakat benim en büyük suçum bu sayının çok az olduğu gerçeğinde yatmaktadır." Donskoi Manastırı krematoryumunda yakıldı ve külleri toplu mezara atıldı, Tuhaçevski'nin küllerine karıştı. Yezhov'un son sözleri despotaydı: "Dudaklarımda onun ismiyle öleceğimi Stalin'e söyleyin."[207]

Stalin yeni Havacılık Komiser Yardımcısı Yakovlev'e "Yezhov bir alçaktı," diyecekti. "Yozlaşmış biriydi. Komiserlikte arayınca Merkez Komite'ye gitti diyorlardı. Merkez Komite'den arayınca bir iş için çıktı diyorlardı. Evine gidince zil zurna sarhoş yatakta yattığı anlaşılıyordu. Birçok masum insanı yok etti. Bu nedenle öldürüldü."[208]

204 Zhukovskii, *Lubianskaia imperiia NKVD*, s. 214-215.

205 http://alya-aleksej.narod.ru/index/0-181; Voronov, "Palach v kozhanom fartuke"; Nikita Petrov, "Chelovek v kozhanom fartuke lichno rasstrelial bolee desiati tysiach chelovek" http://discussiya.com/2010/08/26/blokhin-executioner. Stalin, Yezhov'un adının da dahil olduğu ve 457 ismin yer aldığı listeyi 17 Ocak 1940'ta imzaladı: APRF, f. 3, op. 24, d. 177, l. 116-36. Diğer bir önemli infazcı Letonyalı Peteris Mago, Ruslaştırılmış adıyla Pyotr Maggo'ydu (1879-1941), kısa bir süre sonra sirozdan öldü.

206 Ushakov ve Stukalov, *Front voennykh prokurorov*, s. 75 (SSCB Askerî Müfettiş Yardımcısı Nikolay Afanasev hazır bulundu). Yezhov'un infazıyla ilgili NKVD içinde dillendirilen sayısız söylentiden biri, Beria'nın Yezhov'un soyunmasını emredip öldürülmeden önce dövdürdüğüydü – Yezhov da kendi selefi Yagoda'yı aşağılamak için aynısını yapmıştı. Kamov, "Smert' Nikolai Ezhova."

207 "Poslednee slovo Nikolai Ezhova", *Moskovskie novosti*, 30 Ocak - 6 Şubat 1994; Petrov ve Jansen, *Stalinskii pitomets*, s. 536 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA FSB, sledstvennoe delo No. N-15302, t. 1, l. 184-6); Getty ve Naumov, *Road to Terror*, s. 560-562.

208 Iakovlev, *Tsel' zhizni*, 6. baskı, s. 212.

Yoğun topçu atışı Finlandiya'yı vurmaya başlamıştı ve daha sonra 11 Şubat'ta, hava sıcaklığı sıfırın altında 35 dereceyi gösterirken, Timoşenko'nun Ateş Duvarı diye bilinen, giderek şiddetlenen top atışları Viipuri Hattı'nı vurmaya başladı. Dağınık birliklerle kısmen donmuş bataklıklar üzerinde bir manevra savaşı başlatmak yerine Timoşenko, Napolyonvari klasik bir tarzda, 450 bin askerini, yaklaşık 15 bin Fin askerinin bulunduğu tek bir noktaya yöneltti. Kızıl Ordu bir hafta içinde, nihayet Mannerheim Hattı'nı delmiş, Finleri geri çekilmeye zorlamıştı. (Meretskov telefonla Kızıl Ordu'nun hattı yardığını haber verdiğinde, Voroşilov önce inanmamıştı.) Sovyet topları, adeta daha önceki aşağılanmalarına karşılık olarak, Finlerin beton tabyalarını yerle bir etti.[209] 15 Şubat'ta, çok daha rahatlamış ama ateşli ve hasta olan Stalin doktoru tarafından bir kez daha muayene edildi. Doktor daha sonra o günden söz ederken, "Masada, Stalin'in önünde bir Finlandiya haritası vardı," diyor ve devam ediyordu: "Stalin kalın bir kalem aldı ve savaşın gidişatını çizdikten sonra, kalemle hafifçe vurarak, 'Vyborg her an alınabilir,' dedi."[210]

Timoşenko'nun Finlandiya saldırısını başlattığı gün Stalin Hitler'le pazarlığı koyultmuştu ve zorlu müzakerelerin ardından yeni bir Ticaret Antlaşması (11 Şubat 1940) yapıldı. Sovyetler Birliği, izleyen on sekiz ay içinde, üçte ikisi ilk on iki ay içinde olmak kaydıyla, Almanya'ya 650 milyon Reichsmark karşılığı hammadde sağlayacaktı. Buna karşılık Almanya aynı değerde sanayi malını, yirmi yedi ay içinde –önemli bir Sovyet tavizi– vermeyi taahhüt etti.[211] Almanya'ya gönderilecekler arasında, Sovyet yem ve bakliyatı (1 milyon ton), petrol (900 bin ton), hurda ve dökme demir (800 bin ton), fosfat (500 bin ton), demir cevheri (500 bin ton), platin, krom cevheri, asbest, iridyum ve albümin vardı. Daha önce muğlak olan Alman "sınai teslimatları" artık, Stalin'in ısrarıyla, kırk iki sayfa tutacak şekilde madde madde listelenmişti: Tam teçhizatlı bir Panzer III, beş Messerschmitt Bf 109 E ve beş Bf 100 C avcı uçağı, iki Junkers 88 bombardıman uçağı, iki Dornier 215 hafif bombardıman uçağı ve bir Fa 226 helikopterin yanı sıra motorlar, top parçaları, zırhlı araçlar ve çok sayıda yedek

209 Voronov, *Na sluzhbe voennoi*, s. 153; Solovev, *My Nine Lives*, s. 119; Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 13; Baryshnikov vd., *Istoriia ordena Lenina*, s. 137.

210 Valedinskii, "Vospominaniia", s. 124. Vyborg yaklaşık üç hafta sonra düştü. Stalin'in 1940 Şubat ayı ortasındaki hastalığı ve tedavisi konusunda aynı zamanda bkz. Chigirin, *Stalin*, s. 115-120 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1482, l. 101-5ob.).

211 Kasım 1939'da, Sovyet ajanı Gerhard Kegel sayesinde NKVD görüşmelerdeki Alman müzakere stratejisi üzerine uzun bir dokümanı fotoğraflamayı başarmıştı ve bu belgede muhtelif Sovyet mallarına Almanların ödeyeceği azami fiyatlar da yer alıyordu. Alman ticaret müzakerecisi Karl Schnurre, "Müzakereler zor ve uzundu," diyordu hazırlanan bir iç raporda ve ekliyordu: "Sovyetler Birliği tüketim malları ithal etmiyor, ilgileri tümüyle imalat ürünlerine ve savaş malzemelerine yönelmiş durumda. Dolayısıyla birçok durumda, Sovyetler'in içinde bulunduğu darboğaz Almanya'nınkiyle çakışıyor, mesela, top mühimmatı imalatı için gerekli takım tezgâhları." Üstüne üstlük, "psikolojik olarak, Ruslarla ilgili daimi güvensizlik ve sorumluluk korkusu da önemliydi. Ayrıca, Halk Komiseri Mikoyan, yeterli yetkiye sahip olmadığından, çok fazla soruyu Stalin'e havale etti." *DGFP*, seri D, VIII, s. 752-759 (ekonomik antlaşma), 814-817 (Schnurre raporu); Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 131-134; Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 97-106; Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 439.

parça (piston halkaları, bujiler, pervaneler, denizaltı periskopları) ve muazzam savaş gemisi *Lützow*. Listeye ayrıca türbinler, lokomotifler, kazıcılar, vinçler, demir ocakları ve çelik borular da eklenmişti. Gelecekteki olası Sovyet ihtiyaçlarını kapsayan bir liste dahi vardı.[212]

Çin'de yeni "birleşik cephe" çöküyordu. Japonların vahşi hava gücü, topçu ve zırhlı kuvvetleri karşısında Çinliler, savaşı değil ama muharebe sahasındaki her çatışmayı kaybediyordu. Önce Milliyetçi hükümet Kuzey Çin'i terketti, toprak verip zaman kazanıyorlardı. Kıyı boyunca daha da fazla toprağı terk etmek zorunda kalınca, batı yönünde iç bölgelere gerilediler ve buradan Japonya ve daralan lojistik kanallarına sabotaj ve kanat saldırıları düzenleyerek dayanma süresini uzatmaya çalıştılar.[213] Nihayet, Çan Kay Şek çokcepheli bir karşı-saldırı başlattı. Özel günlüğüne sırlarını dökerken, bir kez daha, Japonlarla işbirliği yaptığına inandığı Çin Komünist Partisi'nin ülke için oluşturduğu tehdidin, Japonya'nın yarattığı tehditten fazla olduğunu yazdı.[214] Çu Enlay, yazdığı uzun raporda parti üye sayısının 500 bine yaklaştığını ve Sekizinci Yol Ordusu asker sayısının da 250 binden fazla olduğunu iddia ediyordu (ayrıca, Yeni Dördüncü Ordu'nun asker sayısı da 30 bini bulmuştu). Bu arada komünistlerin bütçesi fena halde açık veriyordu: Bu açık ayda 358 bin dolar kadardı ve Çu bunu Moskova'dan talep ediyordu. Talebi, Çinli komünistlerin toplam askerî ve sivil harcamalarının %40'ından fazlasına karşılık geliyordu. Dimitrov yanıt niteliğinde bir taslağı Stalin'e gönderdi. İki gün sonra da telefonla görüştü. O gün günlüğüne şöyle yazmıştı: "Çok meşgul. Gönderdiğim belgeyi okumamış. 'Çok fazla kırtasiye işi var, okuyacak zaman bulamıyorum. Sen kendin karar ver,' diyor."[215]

Dimitrov'un günlüğüne aldığı not şöyle bitiyordu: "Destek vereceğiz."[216] Kırılan kolunun (attan düşmüştü) tedavisi için Moskova'da bulunan Çu Enlay Kızıl başkent Yan'an'a doğru yola çıktığında yanında bir Komintern kararna-

212 *Pravda* duyurusunda sevinç çığlıkları yoktu. *Pravda,* 18 Şubat 1940. Aynı zamanda bkz. Werth, *Russia at War*.

213 Aralık 1939 saldırısı hızla etkisini kaybettikten sonra Çan, Şubat 1940'ta, Liuzhou'da (Guangşi) bir askerî konferans topladı. Japonya'nın gücünü, sürpriz saldırılarına (kötü savunulan mevzilere), ele geçirdikleri yerleri güçlü bir biçimde savunmalarına ve hareketlerini gizlemelerine bağlıyordu. Zayıflığı ise yeterli sayıda kuvveti devreye sokamaması, operasyonlarını gerektiği kadar sürdürememesi ve yeterli sayıda yedeği hazır bulunduramamasıydı. Ryōichi, "Japanese Eleventh Army", s. 227-228, atıfta bulunduğu kaynak, *Dai Tōa Sensō*,Sankei Shuppan, Tokyo, 1977, yer aldığı seri, *Shō Kaiseki Hiroku,* XIII, s. 47-48.

214 Taylor, *Generalissimo*, s. 171 (atıfta bulunduğu kaynak, Çan Günlükleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, kutu 40, klasör 15: 30 Aralık 1939).

215 Çinli komünistler Milliyetçi hükümetten silahlı kuvvetlerini desteklemek için 110 bin dolar alıyordu. Kuzey bölgelerinde komünist denetimi altındaki yerel hükümetlerden de kendileri 200 bin dolar karşılığı yerel para topluyorlardı, kaynak muhtemelen geleneksel toprak vergileriydi. Parti aidatları 40 bin dolar kadardı. Ancak aylık harcamaları ayda yaklaşık 700 bin dolardı. Dallin ve Firsov, *Dimitrov ve Stalin*, s. 123-125 (RGASPI, f. 495, op. 74 d. 317, l. 53-55).

216 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 126 (23 ve 25 Şubat 1940). 25 Şubat 1940'ta, küçük, yoksul, ırak Şansi bölgesinin, Japonlara karşı komünistlerle defalarca işbirliğine başlayıp sonra vazgeçen diktatörü Yan Xishan, komünistlere karşı saldırısına son verdi ve Sekizinci Yol Ordusu orada kuruldu.

mesi vardı; yerel değişken koşullar karşısında Çinli komünistlere geniş bir karar alma özgürlüğü tanınıyordu. Mao bu durumdan baskıyı artırmak için yararlandı. Dimitrov, 17 Mart 1940'ta Mao'ya çektiği telgrafta, "Çin meselesiyle ilgili tartıştığımız ve karara bağladığımız tüm konuları [Çu] sana bizzat aktaracaktır. Her şeyi ciddiyetle hesaba katarak, tümüyle kendi iradenle belirleyici kararlar almalısın. Eğer bazı konularda bizimle hemfikir değilsen lütfen sebepleriyle birlikte bize hemen haber ver," diye yazmıştı.[217] Moskova'dan yabancı komünistlere karşı gösterilen böylesi bir saygı duyulmuş şey değildi. Mao Komintern belgesinin yarattığı fırsatı kaçırmadı ve kendisine sadık olanları atadı ve Çin'de yeni komünist üsler kurmak için plan yapmaya başladı.[218]

Arka planda Finlandiya savaşı sürerken, 1940 Mart ayı başında Beria Stalin'e bir rapor gönderdi. "Polonya ordusunun çok sayıda eski subayı, Polonya polisi ve istihbarat servisinin eski çalışanları, Polonya milliyetçi karşı-devrimci partilerinin üyeleri, tümüyle ortaya çıkarılamayan karşı-devrimci ayaklanma organizasyonlarının katılımcıları, mülteciler ve benzerleri, NKVD'nin SSCB'deki savaş esiri kamplarında ve Ukrayna ve Belarus'un batı bölgelerindeki hapishanelerde tutuluyorlar," diyor ve muhbirlerin verdiği bilgiler temelinde şöyle devam ediyordu: "Sovyet sisteminden nefret eden bu insanlar Sovyet otoritesinin can düşmanları" ve her biri "Sovyet iktidarına karşı mücadeleye aktif olarak katılmak için tahliye olmayı bekliyor." Bazıları, eğer Sovyet propagandasında söylendiği gibi, SSCB Polonya ile savaşta *değilse*, savaş esiri olarak tutulamayacaklarını ileri süren dilekçeler yazacak kadar delice bir cesaret sergiliyorlardı. Beria hüküm süreçlerini hızlandırmak için, kendisi, Merkulov ve NKVD birinci özel şube başkanından oluşacak bir troyka önerdi. Stalin, mavi kalemle, Beria'nın üstüne bir çarpı attı, Merkulov'un altını çizdi ve "Kobulov" yazdı.[219] 5 Mart'ta Stalin, yakalanan ve hapsedilen 21.857 Polonya subay, memur ve aydınının infazı için uygulanacak "özel prosedürü" Politbüro adına onayladı. Polonya harekâtındaki savaş esirlerinin yargılanmalarını Beria'ya bırakmak zorunda kalan Voroşilov da, Molotov ve Mikoyan ile birlikte infaz talimatını im-

217 Komintern'in personel şubesinden Dimitrov'a iletilen bir rapor, "Partinin eski kadroları üzerinde etki sahibi değil" diyerek Mao'nun muhalifi Wang Ming'i kötülüyor ve ona "önemli makamlar" verilmemesini öneriyordu. Diğer yandan, Mao'ya sadık uzun bir listenin atanması salık veriliyordu (Sekizinci Yol Ordusu'nun askerî lideri Deng Şiaoping de bu isimler arasındaydı). "Mao Zedong Çin Komünist Partisi'nin tartışmasız en önemli siyasi figürü. Çin'i diğer ÇKP liderlerinden daha iyi biliyor, halkı tanıyor, siyasetten anlıyor ve genellikle meseleleri doğru bir çerçeveye oturtuyor." Pantsov ve Levine, *Mao*, s. 333-334 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 495, op. 225, d. 71, t. 3:I. 186-189).

218 Taylor, *Generalissimo*, s. 172; Suyin, *Eldest Son*, s. 170.

219 Pikhoia ve Gieysztor, *Katyn': plenniki*, s. 384-390 (APRF, f. 3, zakrytyi paket no. 1, kopyası). 1939 Eylül sonu ile 1940 Mart arasında Sovyetler ve Naziler arasında, öngörülen Polonya direnişi, her iki tarafın işgalleriyle ilgili eşgüdüm, savaş tutsakları ve mülteciler konularının görüşüldüğü bir dizi toplantı düzenlendi (bilinen toplantı sayısı dört). Bazı iddiaların aksine (Tatra Dağları'nda bulunan Zakopane Kaplıcaları'ndaki Pan Tadeusz konağında yapılan) 20 Şubat 1940 toplantısında Sovyet Katyn katliamının koordinasyonu ya da hazırlığı yapılmamıştı. Vishlëv, *Nakanune*, s. 119-123; Bór-Komorowski, *Secret Army*. Beria'nın Stalin'e Mart 1940 tarihli raporu ve önerisinin yer aldığı kaynak, Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 476-478.

zalamıştı. Polonya ordusu subayları –bazıları Ukrayna ve Yahudi kökenliydi– çeşitli yerlerde infaz edildi. Bu yerlerden biri de Smolensk yakınlarındaki Katyn Ormanı'ydı.[220]

Sovyetler'in esir alınmış Polonyalı subayları ortadan kaldırmasıyla, Nazilerin sınırın diğer tarafında Hans Frank komutasında benzer bir eyleme girişmeleri aşağı yukarı aynı günlere rastlamıştı. Hans Frank operasyonunu anlatırken, "Tamamen açıksözlülükle, bu harekatın binlerce Polonyalının, özellikle Polonya aydın kesiminin önder tabakasının ölümüne yol açacağını itiraf ediyorum," diyordu.[221] İnfazlar için hazırlıklar Ocak 1940 gibi erken bir tarihte başlamış olmalıydı. Britanya'daki ajanları aracılığıyla Sovyetler, sürgün edilen Polonya kuvvetlerinin ("gönüllüler") Kuzey Finlandiya'da Petsamo civarındaki Sovyet mevzilerine saldırı için kullanılacağı –SSCB'de bulunan Polonya ordusu subaylarının, nihai olarak, 1918 yılında Çekoslovak Lejyonu'nun oynadığı rolü, yani bir iç savaşın fitilini ateşleme rolünü oynayacağı bir senaryo– yönündeki Fransız söylentilerini öğrenmiş olmalıydı.[222] Ancak, duyulan kaygılardan bağımsız olarak, bu kıyım eninde sonunda derin Sovyet-Polonya düşmanlığının bir ürünüydü.[223] İnfaz edilenlerin Kazakistan'a sürülen ailelerine hiçbir şey söylenmedi; zaten birçoğu kendi çetin sınavlarını da atlatamadı. General Władysław Anders gibi çok az sayıda Polonya subayı, muhtemelen sonra kullanılmak üzere hayatta bırakıldı; diğer bazıları NKVD'ye hizmet etme karşılığında hayatta kalabildi. Katyn Ormanı Katliamı Sovyet Devleti'nin işlediği diğer bir tarihî suç olmanın yanı sıra, stratejik bir hataydı.

Tüm bunlar sıkı bir gizlilik içinde yapılıyordu. Sovyet halkıysa peri masalları duymaya devam etti. Gelovani'nin Stalin'i oynadığı *Bir Hükümet Üyesi* 8 Mart 1940'ta prömiyerini yaptı. Film, 1930'da yoksul köylü Alexandra Sokolova'nın (parlak tiyatro sanatçısı Vera Maretskaya oynuyordu) kolektif çiftliğe katılması ve başkanlığa yükselmesi, kolektifleştirmenin önündeki tüm engellere karşı cesaretle mücadele etmesiyle başlıyordu: Bu engeller, diğer köylülerin güven-

---

220 Pikhoia ve Gieysztor, *Katyn: plenniki*, s. 390-392 (APRF, f. 3, zakrytyi paket no. 1); Cienciala vd., *Katyn*, s. 118-120; *Ubyty v Katyni*; Kozlov vd., *Katyn' mart 1940-sentiabr'2000 g.* Toplam rakama, Kozelsky, Ostaskhovsky ve Starobelsky NKVD kamplarında tutulan yaklaşık 14.500 savaş esiri ile Ukrayna ve Belarus cumhuriyetlerinin batı bölgelerinde bulunan geçici hapishanelerde tutulan 7.300'den fazla savaş esiri dahildi. İnfaz yerleri arasında Smolensk şehri, Kalinin, Harkov ve başka yerlerin yanı sıra Katyn Ormanı da vardı. Sovyetler'in suçlu olduğu gerçeğini tespit eden belgeler korunabildi ancak hikâyeyi tümüyle bilmek hiçbir zaman mümkün olmayacak zira dosyalar temizlendi. Pikhoia ve Gieysztor, *Katyn': plenniki*, s. 42n21.

221 Pikhoia ve Gieysztor, *Katyn': plenniki*, s. 16. Aynı zamanda bkz. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 276-277, 295.

222 Osborn, *Operation Pike*, s. 92-96. Dolup taşan kamplar ve hapishaneler batı bölgelerinde NKVD kaynakları üzerinde baskı yaratıyordu. Elbette, kamp sakinleri infaz edilmek yerine doğudaki kamplara kaydırılabilirdi.

223 Ordu siyasi yönetiminin başı olarak Mekhlis, Kasım 1939'daki bir Sovyet yazarlar toplantısında, savaş tutsağı olarak tutulan Polonyalı subayların, Fransa'da kurulmakta olan ve 100 bin kişiyi bulan Polonya lejyonlarına komutanlık edebileceğini ve bu yüzden serbest bırakılmamaları gerektiğini söylüyordu. Jasiewicz, *Zaglada polskich Kresów*, s. 175 (Vişnevski günlüğü, 11 Kasım 1939). Bu pasaj Vişnevski'de yer almıyor, Vishnevskii, *Stat'i, dnevniki, pis'ma*, s. 372.

memesi, ona yöneltilen asılsız suçlamalar, bürokratizm ve yıkıcılıktı. Kadın kahraman görevine sığmamaya başlıyor, yeni bir hayat adına ataerkil kocasından ayrılıyor, halk adına cesaretle konuşuyor ve nihayet yeni SSCB Yüksek Sovyeti'ne temsilci seçiliyordu – o güne kadar Sovyet sinemasında çizilen en güçlü kadın portresiydi.[224] Sovyet basını birkaç gün boyunca hükümet başkanı Molotov'un doğum günü (9 Mart 1940) kutlamalarıyla meşgul oldu ve onu "çok önemli bir şahsiyet" ifadesiyle övdü.[225] 10 Mart'ta, kırk dokuzuncu doğum gününe iki ay kala, Mihail Bulgakov kalıtımsal böbrek hastalığı nefroskleroza yenik düştü.[226] *Usta ile Margarita* ve birçok diğer eseri o sırada yayımlanamamıştı.

İfşa

12 Mart'ta, Timoşenko'nun şiddetli Ateş Duvarı ile Viipuri'yi –artık Vyborg olarak adlandırılıyordu– harabeye çevirerek Helsinki'ye giden yolu açmasının ardından Fin hükümeti teslim oldu. NKVD Finlandiya'nın topyekûn bir askerî çöküşün eşiğinde olduğunu rapor ediyordu. Stalin tüm ülkeyi istila etmeye çalışmaktan kaçınıyordu (bu baştan hedeflediği bir hamle değildi). Helsinki'nin yenilgiyi kabulüne şekil vermek için yapılan sayısız toplantıya katılmaya tenezzül etmedi. Molotov, Sovyet Karelyası'nın büyük bir bölümünü bırakmak yönündeki ilk karardan vazgeçmişti ve şimdi Finlandiya Karelyası'nın bir bölümünü ve Vyborg'a kadar Karelya Kıstağı'nı istiyordu – bu talepler savaş öncesi tekliflerinin çok ötesindeydi. İstenen toprak parçası Finlerin savaşta kaybettiğinden daha büyüktü. Karşı çıktıklarında Molotov tersleyerek, "Başka bir büyük güç bizim durumumuzda olsaydı savaş tazminatı ya da Finlandiya'nın tamamını isterdi," dedi. Finler, 1721 yılında Rusya'nın Baltık sınırını genişletme karşılığında I. Petro'nun tazminat ödediğini hatırlatınca Molotov bağırarak, "I. Petro'ya mektup yazın – eğer talimat verirse tazminatı öderiz," cevabını verdi.[227]

Fin sivil liderlerin savaş öncesinde bir antlaşma imzalamayı reddetmesinin sonuçları ülkenin suratında bir tokat gibi patlamıştı.[228] Sonuca ulaşmamış müzakerelerin katılımcısı Tanner, "Barışın şartları bizim için çok sıkıntılı,"

---

224 Boiadzhiev, *Maretskaia*, s. 100; Kalashnikov, *Ocherki istorii sovetskogo kino*, II, s. 169-184.

225 *İzvestiya*, 8, 9, 10 ve 11 Mart 1940; *Pravda*, 9 Mart 1940. O ay içinde, Molotov'un "kısa biyografisi" –ancak on sayfa kadardı– matbaaya gönderildi ve yarım milyon adet basıldı. Yeraltı, 1917 Devrimi ve iç savaş günleri aktarılıyor, ortodoks bir Leninist olduğu, örgütçü maharetleri ve "halkların Yüce Lideri yoldaş Stalin" ile yakın ilişkisi vurgulanıyordu. Tikhomirov, *Viacheslav Mikhailovich Molotov*, s. 15.

226 Shvarts, "Zhizn' i smert' Mikhaila Bulgakova", s. 126. Bulgakova'nın ölümcül hasta olduğunu öğrenen Pasternak son bir kez onu ziyaret etti.

227 Upton, *Finland*, s. 140 (atıfta bulunduğu kaynak, J. K. Paasikivi, *Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939-1941*, Werner Söderström, Porvoo, 1959, I, s. 187, 191); Tanner, *Winter War*, s. 235. 12 Mart görüşmelerine dair Fin kayıtlarından Rusça kısa alıntılar için bkz. Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 497-503.

228 Barış koşulları konusunda içeride yaşanan şokla ilgili Finlandiya polis raporu (15 Mart 1940) için bkz. Khristoforov vd., *Zimniaia voina*, s. 519-522.

diyordu, "ama hükümet, antlaşma Finlandiya'nın egemenliğine ve bağımsızlığına kısıtlama getirmediği için ve Kuusinen hükümet programı terk edildiği için mutlu."[229] Helsinki'de bayraklar yarıya indirilmişti, gazeteler siyah çerçeve içinde basılıyor ve radyo cenaze ağıtları çalıyordu.

Stalin'in en ateşli göçmen muhaliflerinden ikisi, Finlandiya meselesinde onun yanında yer aldı. Fransa'da yaşayan eski Anayasal Demokratlar'ın (Kadetler) lideri Paul Miliukov, Kış Savaşı konusunda, "Finler için üzüntü duyuyorum ama Vyborg'un alınmasından yanayım," diyordu.[230] SSCB'nin Finlandiya ile savaşmasını Troçki de destekliyor, tıpkı ideolog Jdanov gibi, Sovyet işgalinin Finlandiya'da sınıf temelli bir iç savaş başlangıcının habercisi olacağını hayal ediyordu. Troçki, tıpkı İspanya'da olduğu gibi, her ne kadar Fin işçi ve köylülerin kendilerini toprak beylerinden ve burjuvaziden kurtarması güç olsa da, solda yer almalarının doğru olduğunu savunuyordu. Gerçekte ise, elbette Fin işçi ve köylüler büyük bir kararlılıkla "burjuva" rejimini desteklemişti. Savaştan sonra Troçki, Stalin için, "Otoritesi onarılması güç bir darbe aldı," diyecekti.[231]

Stalin, Baltık ülkelerine dayatılan karşılıklı yardım paktı yerine, Helsinki hükümetinin SSCB'yle saldırmazlık paktı imzalamasına izin verdi.[232] Batılı güçlerle daha fazla uluslararası karışıklık yaşamak istemiyor, kurbanlaştırılan Finlandiya'ya "yardım" bahanesiyle İskandinavya'da bir tutunma noktası ele geçirmelerine engel olmak istiyordu. Çarlık Rusyası'nda Finlandiya'nın özel bir statüsü (ve bir süre kendi anayasası) olduğunu da aklında tutuyordu. Ayrıca Finlerin sergilediği askerî direnç Stalin'in aklını başına getirmiş olabilirdi. Bir ay sonra Sovyet subaylarına, "I. Petro'nun tüm Finlandiya'yı İsveç'ten koparmak için yirmi bir yıl savaştığını biliyoruz," derken belki de Finlandiya'nın neden ilhak edilmediğini anlatmaya çalışıyordu.[233]

Acımasız uluslararası sistemde küçük ülkeler akıllı davranmak zorundaydı – ve ülke ne kadar küçükse o ölçüde daha akıllı olmak zorundaydı, özellikle de coğrafi konumu büyük güçlerin yakın ilgi ve hesaplarının hedefindeyse.[234]

---

229 Dallin, *Soviet Russia's Foreign Policy*, s. 190.

230 Vakar, "Milukov v izgnan'e'", s. 377.

231 "SSCB, kuzeybatıda şüphesiz stratejik kazanımlar elde etti ama ne pahasına?" diye yazmıştı Troçki Mart 1940'ta. "Kızıl Ordu'nun itibarı zedelendi. Emekçi kitlelerin ve tüm dünyadaki sömürülen halkların güveni yitirildi. Sonuç olarak SSCB'nin uluslararası durumu güçlenmedi, zayıfladı." Stalin "bu operasyondan kişisel anlamda ezilmiş olarak çıktı," diye de ekliyordu. Trotskii, "Stalin posle finliandskogo opyta [13 Mart 1940]", *Portrety revoliutsionerov*, s. 162-166 (s. 166'da). Daha sonra Troçki, "Buradan çıkacak sonuç, SSCB'nin emperyalistlere teslim edilmesi gerektiği değil, SSCB'nin bürokrasinin pençelerinden kurtulması gerektiğidir," diyerek konuya açıklık getiriyordu. Trotsky, "Balance Sheet of the Finnish Events." Aynı zamanda bkz. Trotsky, "A Petty-Bourgeois Opposition in the Socialist Workers Party" (15 Aralık 1939), ölümünden sonra yayımlandığı kaynak, *In Defense of Marxism*, s. 44-62 (56-59'da).

232 Bu tavizin, Finlandiya'nın İsveç ve Norveç'le savunma ittifakı imzalama çabasıyla bağlantılı olduğu anlaşılıyor. Molotov, böyle bir durumun Sovyet-Fin Barış Antlaşması'nın ihlali sayılacağı konusunda Helsinki'yi uyarmıştı. Dallin, *Soviet Russia's Foreign Policy*, s. 196; van Dyke, *Soviet Invasion*, s. 190.

233 Chubarian ve Shukman, *Stalin and the Soviet-Finnish War*, s. 263-275.

234 Waltz, *Theory of International Relations*, s. 194-195; Keohane, "Lilliputians' Dilemmas."

Fin hükümeti, ahlâki açıdan doğru yerde olsa da jeopolitik anlamda yanlış yerdeydi. 1938 yılında Çekoslovakya liderleri –diplomatik olarak izole edilmişlerdi ama gelişmiş bir orduya sahiptiler– bağımsızlıkları için Hitler'e karşı savaşmanın bedelini ödemeye istekli değildi. 1939 yılında, diplomatik olarak izole edilmiş ve yetersiz silaha sahip Finler savaşmayı seçerken, tehlikede olan egemenlikleri değil tarafsızlıklarıydı ve bu gerçek, Fin müzakereci Paasikivi ve Mareşal Mannerheim, gecikmeli olarak da Tanner ve diğerleri tarafından görülmüştü. Hitler'in yurtdışındaki etnik Almanlar adına konuşmasının kandırmaca olduğu ortaya çıkmıştı, bu, tüm Çekoslovak Devleti'ni yutmak için bir bahane olarak kullanılmıştı. Oysa Stalin'in Leningrad'ın güvenliğiyle ilgili duyduğu endişe, Rus yayılmacılığı tarihini akla getirse de, bahane değildi.

Finlandiya kaçınabileceği bir savaş yüzünden ağır bir bedel ödedi. Yaklaşık 400 bin Fin (çoğu küçük çiftçiydi) –nüfusun %12'sini oluşturuyorlardı– yeni ilhak edilmiş ve Sovyetler'in eline geçmiş topraklardan, evlerini ve mülklerini bırakarak, geride kalan Finlandiya topraklarına gitmeye zorlandı. Finlandiya topraklarının %11'ini ve savaş öncesi varlıklarının yaklaşık %30'unu kaybetti. Savaş öncesi siyasi tavizlerle kaybedeceğine kıyasla önemli ölçüde daha fazla toprak teslimine zorlanmasının yanı sıra, Finlandiya en az 26.662 ölü ve kayıp, 43.357 yaralı vermişti ve Sovyetler 847 Fin'i tutsak etmişti. Finler Mannerheim Savunma Hattı tabyalarını terk etmemekte inat etmişlerdi ama bu mevziler şimdi kaybedilmişti. (1940 yılında Rusça bir tiyatro kurmak üzere Leningrad'dan arabayla yeni fethedilmiş Vyborg'a seyahat eden Aleksandr Solodovnikov, "Birçok noktası yarılmış ve harabeye dönmüş olsa da, oluşturdukları 'hat', devasa, ustaca yapılmış koruganları, sığınakları, beton blokları ve gizli tuzaklarıyla hayranlık uyandırıyordu," diyordu.)[235] Finler çok değer verdikleri tarafsızlıklarını da kaybetmişlerdi (Nazi Almanyası ile hizaya girerek).

Büyük güçlerin son derece büyük hatalardan bile dönebileceği bir manevra alanına sahip olduğu varsayılabilir ancak bu alan 1930'lardan 1940'lara geçerken fazlasıyla daralmıştı. Fin direnişi sayesinde, yüz beş günlük Kış Savaşı'nın sonuçları Finlerden çok Stalin'e zarar verdi. Despot Leningrad için daha güvenli bir sınır ve okyanus limanı Murmansk için güvenlik sağlamış ayrıca Kızıl Ordu, komuta kademesiyle birlikte, sancılı olsa da önemli bir savaş deneyimi kazanmıştı.[236] Yine de, şaşırtıcı bir biçimde, Sovyetler'in ölü ve kayıp sayısı 131.476 idi; en az 264.908 kişi yaralanmış ya da hastalanmıştı – aralarında, el ve ayak parmakları ile kulak kayıplarına yol açan donma vakaları da vardı. Toplam Sovyet kaybı, harekâta katılan yaklaşık 1 milyon kişinin 400 binine

235 Solodovnikov, "My byli melodye togda", s. 210.

236 Timoşenko Moskova'daki Finlandiya askerî ataşesine, "Ruslar, Finlerin kahramanca dövüştüğü bu zorlu savaşta çok şey öğrendiler," diyordu. Mannerheim, *Memoirs*, s. 371. Toplamda, Eylül 1939'dan 12 Mart 1940'a kadar Kızıl Ordu'nun askere çağırdığı insan sayısı 3 milyon 160 bindi. Yaklaşık yarısı terhis edilince geriye 1 milyon 547 bin kişilik bir ordu kaldı. Mikhail Mel'tiukhov, *Upushchennyi shans Stalina*, s. 360 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 40443, op. 3, d. 297, l. 128).

yakındı – *gün başına* yaklaşık 4 bin zayiat.[237] (Daha sonra Stalingrad'da bu sayı yaklaşık olarak, günde 3.300 olacaktı.) 5.486 Kızıl Ordu askeri de yakalanmıştı ve eve döndüklerinde büyük bir kısmı, düşmanın eline düşmek suçundan Gulag'a gönderildi. Bu yüksek kayıp sayısı elbette gizlendi fakat savaştan çıkarılacak derslerin konuşulduğu toplantıda, bir Sovyet generali, "Ölülerimizi gömecek kadar büyük bir toprak parçası kazandık," deyivermişti."[238]

Kızıl Ordu'nun Aralık 1939'da yaşadığı şaşırtıcı başarısızlık sadece Şubat 1940'ın etkileyici başarısını değil ama Sovyetler'in savaşı kesin olarak kazandığı ve hedefinin de ötesine geçtiği gerçeğini de gölgeliyordu.[239] Dış istihbarat servisleri, devasa Kızıl Ordu'nun gücünü ölçmeye çalışırken büyük gayret göstermişlerdi ve şimdi de cevabı bulduklarına inanıyorlardı: Kızıl Ordu etkisizdi. Yol olmamasını, arazinin çalılık olmasını ve aşırı kış koşullarında savaşılmış olmasını göz ardı ediyorlardı, tıpkı Stalin ve komutanlarının da savaşın başlangıcında yaptıkları gibi. Alman genelkurmayı 1939-1940 yılbaşı arifesinde, Kızıl Ordu'nun "nicelik olarak devasa bir savaş aygıtı" olduğunu ancak "Rus 'kitlesi'nin modern donanımlı ve iyi yönetilen modern bir orduyla denklik taşımadığını" yazmıştı.[240] Sovyetler olayın gidişatını tümüyle tersine çevirdikten sonra bile Almanlar ve aynı zamanda Britanyalılar ve Fransızlar, Sovyetler Birliği'nin bir zafiyet azmanı olduğu önyargısına bağlı kalmayı sürdürdüler. 31 Mart 1940'ta Şansölyelikte komutanlarıyla yaptığı kapalı bir toplantıda Hitler, SSCB'yi "İnatçı bir hasım," diye tarif ediyor ve Yahudi-Bolşevik yalanları altında yaşayan "Ruslar ikinci sınıftır" ve Sovyet ordusu "liderlikten yoksundur," diyordu.[241]

Sovyet askerî doktrini, en sofistike biçimlerinde, uzun süredir agresif karşı saldırı, ademimerkezi komuta ve örgütsel esnekliği öne çıkarıyordu ancak böylesi hiyerarşik bir siyasi despotizm içinde, fiilen sadece ilk ilke gerçekleşmişti. Finlandiya'da, geri hizmetlerde yaşanan korkunç kaos askerî harekâtı

237 Krivosheev, *Grif sekretnosti sniat'*, s. 93-126 (özellikle s. 125); RGVA, f. 34980, op. 15, d. 200, 203, 204, 206, 208, 211, 213, 215, 217, 219; f. 33987, op. 3, d. 1301, l. 165-168; Rossiiskaia Federatsiia, *Kniga pamiati*; Manninen, "Moshchnoe Sovetskoe nastuplenie", I, s. 324-335; "O nakoplenii nachal'stvuiushchego sostava Raboche-Krest'ianskoi Krasnoi Armii", s. 181; Balashov, *Prinimai nas*, s. 182, 186. Ne Hanko ne de adalar Leningrad'a koruma sağlayacaktı, Nazileri şehre saldırısı Baltık Denizi/Körfez üzerinden değil karadan olacaktı.

238 Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 130. 1940 baharına girilirken, Sovyet-Fin Savaşı bittikten hemen sonra, Sovyet Paris Büyükelçisi Suritz istenmeyen kişi ilan edildi. Moskova'ya çektiği ve Fransa ile Britanya'yı savaş kışkırtıcısı ilan ettiği telgraf Fransızlar tarafından ele geçirilmişti. Bu bir intikamdı.

239 Almanya'nın Finlandiya Büyükelçisi Wipert von Blücher'in ocak ayında Berlin'e gönderdiği raporda, "Kızıl Ordu'nun öylesine zaafları var ki küçük bir ülkeyi bile yok edemiyor ve Komintern, nüfusunun zaten %40'ı sosyalist olan bir toplumda bile zemin kazanamıyor," deniliyordu. Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 411; Semiryaga, *Winter War*, s. 63-64 (atıf yok). İsveçli bir Sovyet ajanının söylediğine göre Alman çevreleri Sovyetler'in çabalarının başarısızlığı nedeniyle şaşkına dönmüş ve Hitler-Stalin Paktı'na bağlı kalmayı sürdürmenin gerekli olup olmadığı üzerine düşünmeye başlamışlardı. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 220-221, 224-228.

240 *Nazi Conspiracy and Aggression*, VI, 31 Aralık 1939, s. 981-982.

241 Förster ve Mawdsley, "Hitler and Stalin in Perspective", s. 68. Aynı zamanda bkz. Förster, "German Military's Image of Russia", s. 123-124.

akamete uğratmış, aşırı merkezilik ve komutanların deneyimsizliği de muharebe alanında inisiyatif kullanamamalarına yol açmıştı. Hem kayıp sayısının korkunç derecede yüksek olması ve hem de inanılmaz askerî gereç kullanımı, sorunların derinliğinin kanıtıydı. Diğer yandan Timoşenko, ortak hava ve zırhlı birlik saldırılarının yanı sıra üstleri ve çevredeki komuta kademesi ve birliklerle sürekli olarak dikey ve yatay iletişim kurarak, hem eşgüdümü ve hem de esnekliği artırmayı başarmıştı. Mekhlis'e bel bağlayan Stalin, Rus İmparatorluk Ordusu'nun disiplin ve geleneğine vurgu yapmak üzere siyasi doktrinde ayarlamalar yapıyordu. 1939 sonundan 1940'a girilirken Sovyet basınında 18. yüzyıl generali Aleksandr Suvorov'un askerî dehası ve Büyük Rus milliyetçiliği üzerine makaleler yayımlandı ve Finlandiya bir "vatanseverlik savaşı"na dönüştürüldü.[242]

Finlandiya örneğinde bu kayda değer yön değişikliğinin katkısını ölçmek zordur. Silahaltına alınan kolektif çiftliklerden köylüler ya da fabrika işçileri, sömürülen Fin halkını "Beyaz Finlerden kurtarmak" göreviyle çıktıkları ilk yurtdışı yolculuklarında, sıradan Finlerin sahip oldukları güzel ve iyi donanımlı evleri gördüler. Sovyet gençler ve özellikle de komutanları, 1939'da Polonya'da olduğu gibi, çılgıncasına dikiş makinelerini, bisikletleri, mutfak aletlerini, ipek çorapları, kadın giysilerini, ayakkabıları yağmaladılar. Bununla birlikte, rekor düzeydeki soğuğa, korkunç yetersiz erzaka ve ehil olmayan komutanlara rağmen Kızıl Ordu moral çöküş yaşamadı. Sovyet asker ve yedekleri, kuşatıldıktan sonra dahi tanklarını korugan gibi kullanarak savaşmayı sürdürdüler.[243] Elbette NKVD müfrezeleri kaçmalarına engel oluyordu ve buna rağmen firarlar söz konusuydu. Ancak Sovyet askerlerinin Finleri ezememesi, onurlarını korumak yönünde yaygın bir heves doğurdu. Kendileri de acemi olan cephedeki Sovyet albay ve yüzbaşılar, Kızıl Ordu'nun savaşabileceğini biliyordu.

Yabancılar arasında sadece Fin Mareşal Mannerheim –eski Çarlık subayı– bu aykırı canavarla ilgili gerçeği anladı. "Üst rütbelerde bir tür atalet emareleri görülüyor," diyor, Kızıl Ordu'nun, Çarlık ordusunun hatalarını yeniden ürettiğine işaret ediyordu. "Ruslar savaş stratejilerini maddi güce endeksliyorlardı, hantal, gaddar ve savurgandılar. Hızlı karar almayı gerektiren değişken koşullar altında yaratıcı düşünceden uzaklıkları çarpıcıydı." Aynı keskinlik ve benzersizlikle, savurgan ama kararlı savaş aygıtı Kızıl Ordu'nun büyük kaba gücünü de görüyordu.[244]

---

242 Van Dyke, *Soviet Invasion*, s. xii-xiii, 103-127, 189-193.

243 Reese, "Lessons of the Winter War."

244 Mannerheim, *Memoirs*, s. 367. Aynı zamanda bkz. Liddell-Hart, *Expanding War*, s. 72. Bir Sovyet siyasi komiseri, "Alaylar ve taburlar zaman zaman ehil olmayan, deneyimsiz ve eğitimi yetersiz, muharebe sırasında en ufak bir zorluk karşısında başarısızlık yaşayan kişilere teslim ediliyordu," diyordu. Rzheshevskii vd., *Zimniaia voina*, II, s. 21-22. Sovyet subay kadrolarının yetersizliği uzun süredir eleştirilen bir noktaydı. Zaitsev, "Krasnaia armiia", s. 12.

Stalin Şaposnikov'a açıkça, "Finlandiya konusunda sen haklıydın," diye itiraf etti.[245] Hatasını bu biçimde kabul etmek, özel hayatında dahi çok çok az rastlanır bir durumdu. Belki de bunu mümkün kılan Şaposnikov'a duyduğu saygıydı ve bu duygu, 1937 yılında Genelkurmay Akademisi'ni bitirerek ertesi yıl (kayıtlar yeniden açılınca) partiye katılan, Şaposnikov'un himayesi altındaki Aleksandr Vasilievsky'e (d. 1895) karşı hislerine de olumlu yönde yansıyacaktı. Vasilievsky'nin babası papazdı; annesi bir rahip kızıydı. 1939'da genelkurmay harekât dairesi başkan yardımcılığına atandı ve Stalin'in kullanmadığı Kış Savaşı savaş planının hazırlanmasına yardım etti. 1940 yılı Mart ayının ilk yarısında, Küçük Köşe'deki uzun bir toplantının ardından, Vasilievsky alınan kararlar doğrultusunda talimatlar yayımlamak üzere karargâha döndü. Poskrebişev'den gelen ani bir telefonla, Küçük Köşe'nin alt katında Stalin'in Kremlin dairesinde verilecek toplantı sonrası yemek için davet edildi. Alelacele geri döndü ve yemekte Şaposnikov'un yanına oturtuldu.

Stalin kaldırdığı sayısız kadehten birini de Vasilievsky'nin sağlığına kaldırmış ve sürpriz bir biçimde, Vasilevsky'e papaz okulunu bitirdikten sonra neden papaz olmadığını sormuştu. Vasilevsky böyle bir hedefinin olmadığını söyleyerek yanıtladı. "Bu cevap karşısında Stalin bıyık altından gülümseyerek, 'Anlıyorum, anlıyorum, böyle bir hedefin yoktu. Bu anlaşılır bir durum. Ama Mikoyan ve ben papaz olmak istedik fakat her nedense bizi almadılar. Nedenini hâlâ bilmiyorum,' dedi." Bu dayanışma jestinin ardından Stalin Vasilievsky'e babasına neden para yardımı yapmadığını sordu. "Bildiğim kadarıyla, bir kardeşin doktor ve diğeri toprakbilimci, üçüncüsü de havacı komutan ve hali vakti yerinde," diyerek Vasilievsky'nin kişisel dosyasına olan hâkimiyetini gösteriyordu. "Bana kalırsa hepiniz ebeveynlerinize yardım edebilirdiniz ve yaşlı adamcağız çok önceleri kilisesinden kopabilirdi. Yaşamak için kiliseye ihtiyacı olmazdı." Vasilievsky babasıyla temas kurmaktan titizlikle kaçınıyordu ve yakın zamanda evden aldığı bir mektubun ardından, doğrudan genelkurmaydaki parti örgütüne koşup itirafta bulunmuştu. O günden söz ederken Vasilievsky, "Stalin derhal ailemle yeniden temas kurmamı ve onlara düzenli destek sağlamamı ve genelkurmay parti örgütüne bu konuda yetkili olduğumu söylememi istedi," diyordu.[246]

Stalin'e gönderilen rapora göre, Vasili Stalin 1940 Martı'nın ikinci yarısında, Sivastopol yakınındaki iki yıllık askerî havacılık okulunu "çok iyi" dereceyle bitirmişti. Havacı teğmen rütbesi kazanmıştı.[247] Aynı yıl içinde, Moskova Po-

245 Bu itiraf ikinci ağızdan, genelkurmayda Şaposnikov'un astı Vasilevsky'den kaynaklıydı. Vasilievskii, *Delo vsei zhizni*, I, s. 102; Bialer, *Stalin and his Generals*, s. 132.

246 Vasilevsky, *Lifelong Cause*, s. 108-109. 2-17 Mart 1940 tarihleri arasında Vasilevsky, bir gün hariç, Stalin'in ziyaretçi kabul ettiği tüm günlerde Küçük Köşe'yi ziyaret etmişti— toplamda on üç ziyaret. *Na prieme*, s. 293-295.

247 Murin, *Stalin v ob"iatiakh sem'i*, s. 64-65 (APRF, f. 45, op. 1, d. 1553, l. 38-39).

ligrafi Enstitüsü öğrencisi, komünal bir apartmanda yaşayan ve kendisi de on dokuz yaşında olan Galina Burdonskaya ile evlendi. Düğün sonrasına kadar Stalin'e haber verilmedi. "Evlenmişsin, öyle olsun," diye yazmıştı Vasili'ye kırmızı kalemle. "Senin gibi bir aptalla evlendiği için kıza acıyorum."[248]

Hesaplaşma

Savaşın geride bırakılmasından iki hafta sonra, 26-28 Mart 1940 tarihlerinde düzenlenen Merkez Komite genel kurulunda Kış Savaşı konusunda –Stalin'in hatalarına ya da öncesindeki ortadan kaldırma faaliyetlerine hiç değinilmeden– sert bir Sovyet iç hesaplaşması yaşandı. Molotov, Finlandiya ile varılan antlaşmayı anlatırken, Litvinov kendisinin uzaklaştırılmasından beri izlenen dış politikayı eleştirdi ve Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldıracağını tahmin ettiğini dile getirdi. Molotov, Litvinov'u susturmaya çalışsa da başarılı olamadı; Stalin sessizliğini koruyordu.[249] Voroşilov, alışılmadık biçimde, özeleştiri de ihtiva eden bir açılış raporu sundu ve istifa etmeyi teklif etti.[250] Mekhlis abartanlardan biriydi (söylentilere göre, Mekhlis, "Voroşilov Mekhlis'e katlanamıyor," diye şikâyet etmişti ve bu doğruydu, ayrıca odadaki tüm görevlilerin ortak hissiyatı da bu yönde olabilirdi).[251] Ancak Stalin, saldırı köpeği Mekhlis'i yaptığı "kontrolsüz konuşmadan" dolayı haşlasa da, "iyi ve çalışkan bir insan ama ordu liderliğine uygun değil," diyor ve hatalarını kabul ettiği için Voroşilov'u övüyordu: "Burada halk komiserlerinin kendi yetersizliklerinden böylesine açıkça söz etmeleri alışıldık bir durum değil."[252]

Tartışma sırasında Stalin savaşın kışın başlatılması hakkındaki eleştiriyi dikkate almadı. "Biz bir Kuzey ülkesiyiz," diyordu, "eğer askerî liderlerimiz Rus ordusu tarihini incelediyse ve Rus ordusu geleneklerini takip ettiyse, en göz alıcı zaferlerin kışın kazanıldığını da bilecektir." İsveçlilere karşı buz üs-

248 1940-1941 yeni yıl arifesinde, Vasili'nin, Lipetsk'teki subay eğitim kurslarına planlanan dönüş tarihinden hemen önce evlendiler, orada yurtta birlikte yaşayacaklardı. Mayıs 1941'de Moskova'ya döndüler; Stalin onların Kremlin'deki dairesine yerleşmeleri için talimat verdi ve daire uygun biçimde bölündü. Mamaeva, "Vasily Stalin."

249 Sheinis, *Maxim Maksimovich Litvinov*, s. 367-368; Haslam, "Soviet Foreign Policy", s. 116-117; Watson, *Molotov*, s. 180.

250 Voroshilov, "Uroki voiny s Finliandiei." Operasyon ve stratejiyle ilgili olarak 1936 yılı boyunca son derece canlı olan tartışmalar, terör yüzünden yok olmuştu ancak korkunç şekilde sonuçlana Finlandiya'daki savaşın deneyiminin ardından kaçınılmaz biçimde yeniden canlılık kazandı. Naumov, *1941 god*, II, s. 500-507.

251 Söylendiğine göre Stalin özel konuşmalarında Voroşilov'a ateş püskürüyordu: "Atıp tutuyor, güvence veriyor, yeniden güvence veriyor, her saldırıya misliyle karşılık verilecekmiş, her şey iyiymiş, yolundaymış, her şey hazırmış." Simonov, "Zametki k biografii G. K. Zhukova", s. 50. Anlaşılan bu konuşma Timoşenko Finlandiya'ya gönderildikten ve Jukov, Kiev askerî bölgesinden sorumlu olduktan sonra ortaya çıkmıştı.

252 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 28 Mart 1940, s. 128; Rubtsov, *Alter ego Stalina*, s. 135 (General Khrulev'in anılarından, atıf yapmadan alıntılanmış); Voroshilov, "Uroki voiny s Finliandiei" (APRF, f. 3, op. 50, d. 261, l. 114-158); Volkovskii, *Tainy i uroki*, s. 426-449 (RGASPI, f. 74, op. 2, d. 121, l. 1-35: Voroşilov raporu).

tünde savaşan Aleksandr Nevski'den, Baltık'ta İsveçlilere ve XII. Charles'a karşı savaşan I. Petro'dan, İsveç'ten Finlandiya'yı alan I. Aleksandr'dan ve Kutuzov'un Napolyon zaferinden söz etti.[253] Stalin ayrıca, ordunun peksimet (*sukhari*) yerine bisküvi kullanmasını eleştirirken, Finlandiya'nın dondurucu soğuğunda bisküvilerin yenilmez hale geldiğini söylüyordu. "Gerçek bir kont olan Kutuzov askerleri ziyaret edip ne yedikleri ile ilgilendi ancak 'kendinden menkul' Kont Kulik bunu yapmadı (gülüşmeler)," diyordu. Kulik ile ilgili bu iğnelemeye rağmen Stalin topçuları övdü. "Artık güçlendirilmiş bir savunma hattını nasıl parçalayacağımızın sırrına vâkıf olduk. Bu sırrı bilen tek ülke biziz. Önce düşmanı ağır bombardımanla fiziksel ve moral olarak çökertmeniz ve ardından piyadelerinizi göndermeniz gerekiyor," diyen Stalin şunu da ekliyordu: "Askerlerimiz olağanüstü bir performans sergiledi ama komutanların aynı seviyede olmadığı ortaya çıktı... Amaç komuta kademesini geliştirmek, o zaman ordumuz dünyanın en iyisi olacaktır."[254]

Genel kurulun son gününde Ribbentrop tesadüf eseri, Moskova'daki Schulenburg'a talimat vererek Molotov'un Berlin'e yapacağı iade-i ziyaret için davetlerini yinelemesini istedi. Nazi dışişleri bakanı çektiği telgrafta, "Bu davetin Bay Molotov ile sınırlı olmadığını söylememe bile gerek yok," diyordu, "Bay Stalin'in Berlin'e gelmesi hem bizim arzumuza hem de Rusya ile son derece yakın ilişkimize daha uygun olacaktır. Führer Bay Stalin'i Berlin'de ağırlamaktan özellikle memnuniyet duyacak, konum ve öneminin gerektirdiği bir törenle karşılanacak ve hak ettiği saygı gösterilecektir." Schulenburg, Molotov'un iade-i ziyaret yükümlülüğünü yerine getireceğinden emin olduğunu ancak mevcut koşullarda bunun mümkün olmayacağını zira Sovyetler'in tarafsız görüntüsüne zarar vereceğini ve SSCB'ye karşı Batılıların savaş ilan etmesi riskini de beraberinde getireceğini bildirdi.[255] 29 Mart 1940'ta Yüksek Sovyet'e yaptığı konuşmada Molotov, Britanya ve Fransa'yı sert bir dille kınarken, Sovyetler Birliği'nin hiçbir zaman "İngiliz-Fransız emperyalistlerinin dünya egemenliği kavgalarına alet olmayacağını" yineliyordu. Yakındoğu'daki bir İngiliz oluşumunun, "Sovyetler Birliği'ne karşıt hedefler" peşinde koşabileceğini söylüyordu.[256]

Tüm bu süreçte Sovyet tüccarlar Berlin'de alışverişi sürdürüyordu. Yine 29 Mart'ta, Almanca bilen Karabağlı etnik bir Ermeni olan İvan Tevosyan Göring'le görüştü. Şişko Luftwaffe başkanı, sözleşmeye bağlanmış Junkers 88 uçaklarının teslimatına nisan-mayıs aylarında başlanacağına söz verirken, "Benim, Göring'in sözünü tutmadığı vaki değildir," diyor ve "Almanya ile Sovyetler Birliği'nin bir arada olması her iki ülkenin de çıkarınadır. Führer'in kanaati bu yöndedir. Bu konudaki kararı kesin ve değişmezdir... Hitler'in bu dileği Duçe tarafından da bilinmektedir; İngiltere ve Fransa da bilmektedir," diye ekliyor-

253 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 128. Aynı zamanda bkz. Gorodetsky, *Grand Illusion*, s. 117-118.

254 Malyshev, "Dnevnik narkoma", s. 110.

255 Stalin, diye ekliyordu Schulenburg, en fazla bir sınır şehrinde Hitler ile görüşürdü. Sontag ve Bedddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 134-136.

256 *Pravda*, 30 Mart 1940.

du. Göring ayrıca, "Küçük bir ülkenin böylesi büyük bir ülkeyle savaşmasının anlamsız olduğunu ve SSCB'nin şartlarını kabul etmeleri gerektiğini Finlere defalarca bizzat söyledim," diyordu. Tevosyan –Beria'nın "Alman ajanı" ithamından kılpayı kurtulmuştu– "11 Şubat 1940 ekonomik antlaşmasıyla yeniden onaylanan" ikili ilişkilerin dostça niteliğinin altını çizdi ve Sovyetler'in kendilerinden talep edilen her şeyi göndermesine rağmen "Almanya'nın şimdiye kadar tek bir teslimat yapmadığını, tek bir çivi göndermediğini" ifade etti. Göring sözünü keserek Almanların gecikmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirdi. "Size söz veriyorum, kefil benim."[257]

31 Mart'ta, Sovyet Karelyası ve Finlandiya'dan ilhak edilen toprakların (Karelya Kıstağı'nın bir bölümü ve Ladoga Karelyası) birleşimi üzerinde Karelya-Fin Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. KFSSC on ikinci Birlik cumhuriyetiydi ama unvanda adı geçen millet mensuplarının, Fin kökenlilerin azınlık olduğu (nüfusun dörtte biriydi) tek cumhuriyetti. Kısa süre sonra Stalin KFSSC devlet başkanı olarak Kuusinen'i atadı.[258]

Moskova'da, Kış Savaşı'nı takiben düzenlenen bir askerî konferansta (14-17 Nisan) Stalin, Askerî İstihbarat Başkanı Proskurov'u günah keçisi yaptı.[259] Savaş devam ederken Sovyet askerî istihbaratı Mannerheim Hattı'nın fotoğrafçizim albümünü hazırlamıştı. (Muhtemelen 1939 Paktı'nın imzalanmasının ardından Almanlardan alınan haritalara dayanarak.) Bu albüm Meretskov'un masasındaydı.[260] Savunma hattında tabii ki önemli bir modernizasyon gerçekleştirilmişti. Ancak Meretskov, bu tahkimatın kendi savaş planı ile ilgili yaratacağı sorunları anlayamamış ya da göz ardı etmişti.[261] Bununla birlikte, aşırı gizlilik nedeniyle merkezde tutulan bazı bilgilerin Leningrad askerî bölgesiyle paylaşılmadığı anlaşılıyordu ki Stalin savaşı bu istihbarata dayandırmıştı.[262] Daha geniş kapsamda bakılırsa, daha sonra iltica edecek olan cephedeki bir subay, "Askerî istihbaratın bize verdiği Finlandiya haritaları son derece yeter-

257 Duraczynski ve Sakharov, *Sovetsko-Pol'skie otnosheniia*, s. 153-154 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1305, l. 210-211). Tevosyan'ın kız kardeşi (Yuliya), Beria ile kavgalı olan Ermeni parti yetkilisi Levon Mirzoyan ile evliydi. Yuliya tutuklandı. "Stal'noi narkom" (15-31 Ocak 2011): http://noev-kovcheg.ru/mag/2011-02/2363.html.

258 KFSSC *Pravda*'nın ilk Fince sayısı 10 Nisan 1940'ta yayımlandı. *Bol'shevistskaia pechat'*, sayı 8, 1940, s. 71.

259 Toplantı tutanaklarının tamamı için bkz. Rzheshevskii vd., *Zimniaia voina*, II (alıntılar, Volkovskii, *Tainy i uroki*, s. 450-516 ve Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 235-248); Chubarian ve Shukman, *Stalin and the Soviet-Finnish War*.

260 Volkovskii, *Tainy i uroki*, s. 450-455, 464-465. Aynı zamanda bkz. Meretskov, *Na sluzhbe*, 182. Daha sonra Kruşçev, Timoşenko ile bir konuşmasına atfen, "Mannerheim hattı boyunca Finlerin inşa ettiği tüm koruganlar – hepsi biliniyordu ve hatta haritası çıkarılmıştı," diyordu. Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 253.

261 Baryshnikov ve Manninen, "V kanun zimnei voiny", I, s. 133 (RGVA, f. 37977, op. 1, d. 722, l. 410-1); Elliston, *Finland Fights*, s. 142 (Finlandiya'daki Alman Askerî Ataşesi General Arnikė'ye atıfla).

262 Baryshnikov, *Ot prokhladnogo mira*, s. 264 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 37977, op. 1, d. 722, l. 411). Meretskov, savaştan beklentinin ne olduğunu sorduğunu ancak yanıt alamadığını iddia ediyordu. Meretskov, "Ukreplenie severo-zapadnykh granits SSSR", s. 123.

sizdi, özensiz bir çalışma olduğu anlaşılıyordu... Kısa süre sonra o bölgenin haritasında Sovyet tarafının da aynı derecede özensiz olduğunu fark ettik," diyordu.[263] Proskurov, askerî konferanstaki tartışmalarda, Stalin, Mekhlis ve kendi kellesi de tehlikede olan Meretskov'un eleştirileri karşısında geri çekildi.[264] Meretskov, askerî meselelerin gidişatına dair zengin bir bilgi kaynağı oluşturan yabancı gazetelere askerî komuta kademesinin erişimi olmamasından yakındı. Stalin, "Müsamaha gösterilemeyecek bir durum," diyerek araya girdi. Proskurov yabancı gazete haberlerinin Rusçaya tercüme edildiğini ancak dağıtılmadığını söyledi. Stalin, "Neden?" diye sordu. Proskurov: "Kızıl Ordu'ya yönelik iftiralar var."[265]

Suç kahraman havacı Proskurov'un üstüne yıkılıyordu (ve daha sonra da boynuna saplanan kurşunla kendisi de yıkılacaktı).[266] Stalin, dolaylı yönden kendisini de eleştirdi. 17 Nisan 1940'ta "Kolay bir zafer kazanacağımızı zannettik," demişti, "biz Polonya seferberliği ile fena halde şımardık."[267] Buradaki "biz" imparatorluğun bizi idi. Sözlerinin asli teması, Rusya İç Savaşı'nın "gerçek bir savaş olmadığı zira top, uçak, tank ve havan topu kullanılmadığı" idi. Bu kez kahraman süvarilerin saldırısı tank ve topları uzaklaştıramayacaktı. Stalin, "Komuta kadememizi Finlandiya savaşında yeni bir yöntem uygulamaktan alıkoyan neydi – iç savaş yöntemini değil ama yeni bir yöntemi?" diye retorik bir soru soruyordu. "Bana göre, bu iç savaş gelenek ve deneyim ile ilgili yaratılan külttü. Komutanları nasıl değerlendiriyorduk: 'İş savaşta görev aldın mı?' 'Hayır, görev almadın – o zaman kaybol.' 'O almış mı? Almış – öyleyse onu atayalım.'" Stalin herkese, "Sadece geri kalmışlığımızı besleyen iç savaş kültünden vazgeçelim" çağrısı yapıyordu ama aslında bu çağrı kendisineydi.[268]

Stalin'in İç Savaş yıllarından en yakın arkadaşı Voroşilov, Kızıl Ordu ve kendi adamları arasından onca masum subayın rejim tarafından katledilmesiyle ilgili suçluluk, öfke ve acı duyuyordu. Fin olayları sırasında bir gece, Yakın Kır Evi'nde despot ve savunma komiseri bu konuda tartıştılar. Muhtemelen her zaman olduğundan daha sarhoştular. Stalin "ateş püskürerek Voroşilov'u fena

263 Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU*, s. 109.

264 Novobranets, "Nakanune voiny", s. 170.

265 "Eğer kâğıt üstünde gizli yazıyorsa insanlar bunu okuyacaklardır ama bu sadece sıradan bir neşriyat ise zırva addedilecektir. (Kahkahalar). Büyük yöneticilerin materyallere tam da böyle yaklaştığına kani oldum," diye ekliyordu Proskurov. Volkovskii, *Tainy i uroki*, s. 464-465, 492-504.

266 Stalin 7 Temmuz 1940'ta Proskurov'u kabul etti ve bir saat baş başa görüştüler. Dört gün sonra yerine Golikov'un atandığı duyuruldu. Proskurov Uzakdoğu askerî bölgesi komutanlığına atandı.

267 Naumov, *1941 god*, II, s. 602 (RGASPI, f. 17, op. 165, d. 77, l. 178-211).

268 Chubarian ve Shukman, *Stalin and the Soviet-Finnish War*, s. 267, 268; "*Zimniaia voina*": *rabota nad oshibkami*, s. 36. Aynı zamanda bkz. Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/1, s. 47; Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 365-366 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, f 132, op. 264 211, d. 73, l. 67-110). Stalin ordudaki siyasi çalışmaları da eleştirecekti. Fin savaşı seferberliği konusunda yakınırken, "Ordu içindeki siyaset emekçilerinin 'Lenin-Stalin partisi' diye tekrarlamaları yeterli değil, bunun sürekli 'Haleluya, Haleluya' demekten bir farkı yok," diyordu. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1124, l. 27.

halde haşladı," diye anlatıyordu Kruşçev. "Çok öfkeliydi, havalara sıçrıyordu, Voroşilov'u [sözleriyle] sıkıştırmayı sürdürdü. Voroşilov da patlamıştı, kıpkırmızıydı, ayağa fırladı, Stalin'in suçlamalarını aynen yüzüne iade etti. 'Bunun suçlusu sensin! Askerî kadroları sen ortadan kaldırdın.'" Her ne kadar Voroşilov'un yüz seksen beş infaz listesindeki imzası –Stalin, Molotov ve Kaganoviç'in ardından dördüncü sıradaydı– günümüze kalmış olsa da bu konuda son derece haklıydı. Stalin'in aynı şekilde karşılık vermesinin ardından "Voroşilov üzerinde kızarmış süt domuzu bulunan bir servis tabağını kaldırıp masaya fırlattı."[269] Masaya fırlatılan bu domuz, bir bakıma, cesur küçük Finlandiya'ydı –savaş arifesinde kullanılan aşağılayıcı ifadeyle, "Sovyet bahçesinin altını üstüne getiren domuz"–, şimdi ise Voroşilov'un kariyeri ve buna bağlı olarak Stalin'in askerî acemiliği masaya savruluyordu.

Öğrenmek

Kurumlaşmış istişare ve ya da düzeltici mekanizmaların yokluğunun yanı sıra yalanı teşvik eden yapısıyla despotizm stratejik hatalara özellikle müsaitti fakat despotik sistemler –ve despotlar– öğrenebilirdi. Kış Savaşı, Stalin'in gecikmiş yeniden eğitiminin başlangıcıydı.[270] Finlandiya deneyiminden önce, İspanya İç Savaşı, düşman hatlarının gerisine sabotaj operasyonları açısından birinci elden kıymetli bir tecrübe olmuş, Sovyet silah sistemleri savaşta test edilebilmiş ve Nazi Almanyası'nın askerî teçhizatının incelenmesini mümkün kılmıştı. Bu kıymetli bilgileri toplama inisiyatifini sergileyenler, daha sonra çoğu Stalin tarafından öldürülecek olan Sovyet subaylarıydı ancak veriler ve analizler ardıllarına kalmıştı. İspanya'daki tekil çatışmaların vaka çalışmaları Sovyet askerî okullarında incelenmeye hazırdı, böylelikle top, tank, uçak, donanma ve birleşik operasyonlar için taktik ve operasyonel dersler çıkarmak mümkün olacak, en geniş okura ulaşacak şekilde ordu gazetesi *Kızıl Yıldız*'da yayımlanacaktı. Voroşilov ve yardımcıları Stalin'e sunmak üzere İspanya ile ilgili kilit materyalleri seçtiler.[271]

---

269 Kruşçev ekliyordu: "Böylesi bir patlamaya hiç tanık olmamıştım." Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 257; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 256. Bu olayla ilgili yegâne kaynak Kruşçev. 1940 yılında Finlandiya Savaşı bozgunundan sonra olması muhtemel ancak gün vermiyor.

270 Ordu Siyasi Şubesi Başkanı Mekhlis, "Askerî tarih –özellikle Rusya'nınki– iyi öğretilmiyor," diye şikâyet ediyordu Üst Askerî Konsey'de (10 Mayıs 1940). "Eski orduyla ilgili hiç de adil olmayan birçok espri yapıyoruz ama Suvorov, Kutuzov ve Bagration gibi çok önemli Çarlık ordusu generallerimiz vardı... Tüm bunların sonucu somut tarihsel deneyimin inkârı oysa tarih en iyi öğretmendir." Brandenberger ve Dubrovsky, "The People Need a Tsar", s. 881 (atıfta bulunduğu kaynak, "O Voennoi ideologii", RGVA, f. 9, op. 376a, d. 4252, l. 121, 138-140). 1940'ta, Napolyon'a karşı 1812 Savaşı yeniden Anavatan Savaşı olarak adlandırılmaya başladı. Nechkina, *Istoriia SSSR*, II, s. 76.

271 Yirmiden fazla yetkili bu çok gizli belgelerin kopyasını alacaktı. Rybalkin, *Operatisia "X"*, 105-106. Orlov Stalin'e, İspanya'da Sovyet havacılığına ilişkin 31 Aralık 1938 tarihli uzun bir çözümleme iletti. İspanya Cumhuriyeti ordusu Kızıl Hava Kuvvetleri Komiseri F. A. Agaltsov (d. 1900) tarafından yazılmıştı. Stalin'in eklediği üst yazı, havacılıkla ilgili materyalleri kendisine neden Loktionov'un değil ama Orlov'un gönderdiğini sorguluyordu. Kudriashov, *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii*, s. 433-453 (APRF, f. 3, op. 65, d. 228, l. 38, 39-84), 532n585.

İspanya'dan çıkarılan bazı kilit dersler bariz biçimde çarpıtıldı. Mesela Kulik, İspanya'da piyade tanklara ayak uyduramadığı için büyük mekanize tank birlikleri kullanmanın yanlış olduğu sonucuna varıyordu.[272] Bu yanlış değerlendirme konusunda yalnız olduğu da pek söylenemezdi, ayrıca Tuhaçevski ve diğerleri katledildiği için, Kulik'in yanlış okuması büyük ölçüde rakipsiz kalıyor ve Stalin, Kızıl Ordu'nun mekanize tank birliklerinden vazgeçmesini onaylıyordu. Japonya ile sınır savaşından çıkarılan dersleri süzgeçten geçiren, Ulan Batur'da köşesine çekilen Jukov'du. Uzun raporunda, görevden aldığı beceriksiz komutanı "suçlu" ilan ediyor ve muharebe alanındaki zayıf iletişim ve yetersiz istihbarattan kaynaklanan sorunlara dikkat çekiyordu. Ancak bir bütün olarak baktığında, bu çatışmayı, "bize göre, tüm komutanların dikkatle öğrenmesi gereken bir zafer" olarak değerlendiriyordu. Bu doküman ancak Kasım 1939'da tamamlandı ve Kış Savaşı planlamasına bir katkısı olmadı.[273] Jukov ve Stern geçmişte mekanize birlikleri irticalen oluşturmuş ve pratikte, büyük ölçekte tank ve uçak kullanımının müthiş etkinliğini göstermişlerdi. Şimdi, Finlandiya'dan sonra bu birlikler gecikmeli olarak geri dönüyordu. Her şeye rağmen, Nisan 1940'ta askerlerin huzurunda, Finlandiya ile ilgili tartışmalar esnasında Stalin, 1939 yılındaki Japonya ile yapılan sınır savaşının parlak zaferini küçümsemişti.[274]

Askerî teknolojinin gelişimi, imalat yetkinliği ve yedek parça bulunabilirliği, maliyet, askerler tarafından kullanım ve tamir edilebilme kolaylığı ve elbette muharebede etkinlik ile ilgili stratejik kararları içeriyordu. Tüm bu kararların ayrıntılarıyla hayata geçirilebilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Bu zaman zarfında düşmanın teknolojisi gelişebilirdi.[275] Yapılacak hataların çok önemli

272 Fransa'da yaşayan göçmen Alman yazar Helmuth Klotz, İspanya'da tankların yeni Alman antitank silahlarıyla alt edildiği iddiasındaydı. Klotz, *Les leçons militaires de la guerre civile en Espagne*, yazarın kendi yayını, Paris, 1937; *Militärische Lehren des Bürgerkrieges in Spanien*, Selbstverlag des Verfassers, Paris, 1938); *Uroki grazhdanski voiny v Ispanii*, Voenizdat, Moskova, 1938. Rusça tercümesinin önsözünde Sovyet editörler Klotz'u, İspanya'da hava kuvvetlerinin rolünü yanlış biçimde önemsiz gösterdiği için eleştiriyordu.

273 Roberts, *Stalin's General*, s. 64 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 32113, op. 1, d. 2). Stern de bir rapor kaleme almıştı. Khalkin-Gol'u Kartaca'nın Romalılara karşı verdikleri savaşla (MÖ 216) kıyaslayarak, "Birçok açıdan, bu operasyon Hannibal'in Cannae harekâtını andırıyor," diye böbürleniyordu. "Sanırım tarih boyunca görülen en mükemmel ikinci kuşatma savaşı olacak." Vorozheikin, *Istrebiteli*. Daha sonra Stern, Jukov ve adamları hakkında resmen şikâyette bulunuyor, kendisinin savaş planlarıyla hiçbir ilgisinin olmadığı yönünde dedikodu yaptıklarını söylüyordu. Krasnov, *Neizvestnyi Zhukov*, s. 121-122.

274 Rzheshevskii vd., *Zimniaia voina*, II, s. 276.

275 Örneğin, Kırım Savaşı'na (1853-1856) tanık olan Ruslar, I. Petro döneminden beri kullanılan 70 kalibre yivsiz tüfeklerin değiştirilmesi gerektiğini görmüş, Rusya kararlılıkla. 60 kalibre ağızdan dolma silahları tercih etmiş (yurtdışında üretilen) ve 1862 yılına gelindiğinde, iki yüz elli bin adet *vintovka* adını taktıkları bu tür silaha sahip olmuşlardı. Ancak çok kısa süre sonra, 1866 Avusturya-Prusya Savaşı ağızdan dolma tüfeklerin kuyruktan dolma tüfekler karşısındaki yetersizliğini göz önüne sermişti. Artık Rusya'nın önünde maliyeti yüksek bir karar süreci vardı: Oldukça büyük silah stokunu hurdaya çıkarmak ya da bir biçimde bu silahları uyarlamaya çalışmak. Hassas bir tartışma, deney ve test süreçlerinin ardından Rus stratejistler kararsız kalmış ve birbirine zıt olsa da, hem silahları değiştirmenin ve hem de uyarlamanın peşine düşmüşlerdi. Menning, *Bayonets before Bullets*, s. 30-33.

sonuçları olabilirdi. Kulik, 1940 sonbaharında seri üretimine başlanacak olan T-34 tanklarına gelişmiş F-34 silahlarının monte edilmesine engel oldu ve bunun sebebi, büyük ölçüde, bu üstün silahların onun inisiyatifinde olmamasıydı.[276]

Sovyetler'in İspanya'dan aldığı derslerden birisi, başlangıçtaki hava üstünlüğünün heba edilmiş olmasıydı. Sovyetler, Nazi Almanyası ile girdiği silahlanma yarışını niceliksel anlamda kazanıyordu: 1936'da 4.270 (Almanya 5.112), 1937'de 6.039 (Almanya 5.606), 1938'de 7.727 (Almanya 5.235) ve 1939'da 10.362 (Almanya 8.295) uçak üretmişlerdi.[277] Ancak Almanya daha önemli bir niteliksel mesafe katetmişti. Almanya 1,3 ton bomba taşıyan geliştirilmiş Heinkel bombardıman uçaklarıyla (He-111) ve 650 kilometrelik menzili, yüksek tırmanma hızı, kurşungeçirmez yakıt tankı ve saatte 560 kilometrelik maksimum hızıyla ne denli ölümcül olduğunu Guernica'da kanıtlamış Messerschmitt avcı uçağıyla (Me-109) aradaki farkı açmıştı.[278] Sovyetler'in gecikmeli yanıtı –Yak-1, Yak-7, Mi-G-3 ve LaGG-3– nihayet 1940'ta ortaya çıkacaktı ancak yalnızca deneme üretiminde

Despot otuz altı yaşındaki Havacılık Komiseri Shakhurin'i ve yardımcısı otuz üç yaşındaki Yakovlev'i ("Yak"ın tasarımcısı) Küçük Köşe'ye davet etti. Büyük bir toplantının ortasında gelmişlerdi. Oturmalarını bile teklif etmeden, Stalin yüksek sesle bir tasarımcıdan gelen mektubu okumaya başladı. Harika bir savaş uçağı fikri olduğunu ancak komiser yardımcısının rakip bir tasarımcıya tahammül edemediğini ve yaratıcı tasarımının engellendiğini, bu yüzden doğrudan "Merkez Komite'ye" dilekçe yazmak zorunda kaldığını yazmıştı. Bir sessizlik oldu. Yakovlev aslında tasarımcının hiç kendisine gelmediğini söyledi. (Önerilen uçakla ilgili Shakhurin'in hiçbir fikri yoktu.) Stalin, "Elbette her şeyden önce sizinle konuşması gerekirdi," diyordu, "sizinle konuşmadan hakkınızda şikâyet dilekçesi yazmak doğru bir yol değil. Öneri hakkında bir bilgim yok –iyi ya da kötü bir uçak olabilir– ancak taahhüt edilen spesifikasyonlar çok cazip." Stalin, uçağın kaça mal olacağını sordu. "8-9 milyon [ruble]" olacağını söylediler. Stalin yapılması talimatı verdi ve ekledi: "Mektup yazdığı için bu tasarımcının peşine düşmeyin... Sizin için bu tür mektuplar yazılması pek de hoş bir durum olmayabilir. Ancak ben memnun oldum. Bu arada, bu ilk mektup da değil." Yakovlev Küçük Köşe'den çıkarken Stalin seslendi, "Şikâyet ettiği için tasarımcıya zarar vermeyin; bırakın uçağı yapsın. Milyonları riske ediyoruz; günahı benim boynuma." Uçak tasarıma uygun olarak üretildi. İlk

276 Onay alınamamış olmasına rağmen Gorki Fabrikası No. 92, üstün 76.2mm F-34 tüfeklerini üretmeye başlamıştı ve nihayet bu silahlar tanklar için hazır hale getirildi. Zaloga ve Grandsen, *Soviet Tanks*, s. 130.

277 Mel'tiukhov, *Upushchennyi shans Stalina*, s. 600.

278 Thomas, *Spanish Civil War*, s. 606, 658-659; Kowalsky, *Stalin*, paragraf 670, 784; Rybalkin, *Operatisia "X"*, s. 118. 1937 yılında, İtalyan havcılığı da çöktü (sanayileri bin beygir gücünün üzerinde güvenilir motor üretemiyordu). Maiolo, *Cry Havoc*, s. 199. Sovyetler bir Messerschmitt Bf 109 ele geçirdiler ve bunun Sovyet I1-16'dan üstün olduğunu gördüler. Sonuç, on dört silindirli iki sıralı radyal motor üretmek için hızla harekete geçilmesi oldu ancak bu zaman alacaktı.

uçuşunda çakıldı ve ülkenin en iyi deneme uçuşu pilotlarından birinin de ölümüne sebep oldu.[279]

Bu arada, yeni ticaret antlaşmasıyla kontrata bağlanmış Alman askerî silahlarının teslimatında önemli aksaklıklar yaşanıyordu. Stalin, kontrat şartlarına uyumu sağlamak üzere yeni kısa vadeli bir ticaret antlaşması talep etmeye başladı. 1940 Nisan ayı ortasında Mikoyan Alman muhataplarına, "artık aptal yerine konmaya katlanamadığından, karşılıklı mal değişimi uygulamasının fiilen, tek taraflı olarak Almanya'ya mal teslimatına dönüştüğünden" şikâyet ediyordu. Stalin Almanya'nın eksik teslimatına misilleme yapmaya karar verdi: Kontrata göre 1 milyon ton olması gereken tahıl teslimatı yerine 150 bin tondan az teslimat yapıldı.[280] Sovyet petrol teslimatı ancak 100 bin tonu buluyordu ve kontrata bağlanan miktarın dokuzda biri ve Alman stoklarının %15'inden azdı.[281] Bu arada Romanya bu petrolün kat kat fazlasını sağlarken, İsveç'in gönderdiği demir madeni miktarı Sovyet teslimatını gölgede bırakıyordu.

Sovyetler'in en büyük katkısı yem ve bakliyat oldu. Başlangıçta 1 milyon ton olan tahıl talebi 1 milyon 500 bin tona çıkarıldı ve Almanlar kısa süre sonra bir milyon ton daha talep etti.[282] Almanya'nın sonu gelmez talebi karşısında Stalin fiyatları yükseltti.

Kızıl Ordu'nun dirilişi

Fin [Kış] Savaşı ile ilgili muhasebe tamamlandıktan sonra, 17 Nisan 1940'ta, Stalin Halk Komiserleri Konseyi'ne üç başkan yardımcısı tayinini resmiyete döktü: 1938 yılında ağır sanayi komiser yardımcılığına terfi eden Moskova Enerji Tesisi'nin başmühendisi ve daha sonra müdürü Mikhail Pervukhin (d. 1904); 1937 yılına kadar bir fabrikada ustabaşıyken 1939'da Tekstil Sanayi Komiseri olan Aleksey Kosigin; lokomotif tasarımcısı olan ve yakın zamanda Ağır Makine İmalatı Komiserliği'ne atanan Vyacheslav Malyshev. Molotov'un mevcut altı yardımcısına katıldılar: Mikoyan, Kaganoviç, Nikolay Bulganin (d. 1895, devlet bankası başkanı), Nikolay Voznesensky (d. 1903, devlet planlama başkanı), Vişinski ve Rozaliya Zemlyachka. Sonuncusu eski bir devrimci teröristti (d. 1876) fakat geri kalanlar ağırlıkla ekonomi yöneticileriydi.

Bu atamaların ötesinde, terörün gölgesi varlığını sürdürüyordu. Terör dönemi tutuklamaları ve infazları nedeniyle öğretimde aksaklık yaşanan askerî akademinin genç mezunları için Mayıs 1940'ta Kremlin'de tören düzenlenme-

279 Iakovlev, *Tsel' zhizni*, 6. baskı, s. 166-167. Küçük Köşe'deki toplantının tarihi 5 Ağustos 1940 olabilir: *Na prieme*, s. 308.

280 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 24, atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 56, op. 1, d. 298, l. 29-32 (Stalin-Ritter, 8 Şubat 1940) ve AVP RF, f. 059, op. 1, pap 315, d. 2174, l. 153-154 (Shkvartsev, 5 Mart 1940); APRF, f. 3, op. 64, d. 688, l. 58-64 (Mikoyan Schulenburg, 5 Nisan 1940), l. 72-78 (Mikoyan'ın Hilger'le buluşması, 21 Nisan 1940); Sipols, "Torgovo-ekonomicheskie otnosheniia mezhdu SSSR." Aynı zamanda bkz. Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 317.

281 Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 202: tablo 3.2; Musial, *Stalins Beutezug*, s. 28-29.

282 Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 205: tablo 3.5, 210: tablo 5.1.

di. 4 ve 5 Mayıs'ta Stalin, en yakın adamları ve hayatta kalan askerî seçkinler, Üst Askerî Konsey Komisyonu adı altında toplanarak Finlandiya'dan alınması gereken dersleri konuştular.[283] Ne bu komisyonda ne de Stalin'in bulunduğu başka bir toplantıda Finlandiya'da yaşanan güçlüklerin sebebi olarak terör gösterilmişti fakat öyle olduğu düşüncesi insanların zihninde yer etti. Mayıs 1940 tarihli, askerî ideoloji gündemiyle yapılan diğer bir toplantıda, İspanya İç Savaşı gazisi ve Finlandiya savaşının yüksek rütbeli askerî komutanı Dmitri Pavlov şöyle diyordu: "Çok fazla halk düşmanımız vardı ve herkesin düşman olabileceğinden kuşku duyuyordum. Burada, Beria gelmeden önce, 1937-1938 operasyonlarının bizi fazlasıyla zayıf düşürdüğünü söylemek gerekir ve bence, tersi durumda Finler gibi hasımları halletmek kolay olurdu."[284]

1925'ten bu yana askerî personel değişimleri hiç bu denli önemli olmamıştı. 7 Mayıs 1940'ta Stalin, Timoşenko'yu Savunma Komiserliği'ne atadı ve Voroşilov'u "üst kata", Halk Komiserleri Konseyi başkan yardımcılığı makamına –onuncu komiser olarak– postaladı.[285] Despot Timoşenko'yu mareşalliğe de yükseltmişti. Voroşilov'un sosyal kişiliği ve köpekçesine sadakati, Bonapartist bir darbeye karşı güvence sağlaması Stalin'in aklını çeliyordu fakat askerî yetersizliğinin bedeli çok yüksek olmaya başlamıştı ve despot bu değişikliğe karar verdi. Köylü çocuğu Timoşenko, parlak aristokrat çocuğu Mihail Tuhaçevski'nin asla başaramadığı ölçüde Stalin'in güvenini kazanmıştı.[286] Mareşal sayısını beşe çıkaran Stalin, Şaposnikov ve Kulik ahmağını da terfi ettirdi.[287] İki gün önce Stalin, Kulik'in dünya güzeli ikinci karısı Yahudi Kira Simonich'in kaçırılması için Beria'yla işbirliği yapmıştı. Despot, nerede olabileceği ile ilgili hiçbir fikri olmadığını söyleyerek Kulik'e yeniden evlenmesini ve "erkek delisi kadın ajanı" unutmasını tavsiye etmişti. Kira, 1919 yılında ÇEKA tarafından infaz edilen Helsinki'deki eski *okhranka* başkanının kızıydı; ilk kocası dış bağlantıları olan bir NEP'çiydi; biri eski Beyaz subayı olan iki erkek kardeşi casusluktan tutuklanmıştı; annesi 1934 yılında İtalya'ya yerleşmişti. Hal böyleyken, alımlı karısı Kira'dan boşanması için Voroşilov'un isteğini Kulik geri çevirmişti.[288] Böylesi onur kırıcı ilişkiler herhangi bir Kızıl Ordu subayının ortadan

283 "*Zimniaia voina*": *rabota nad oshibkami*, s. 215-243.

284 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 296 (atıfta bulunduğu kaynak: RGVA, f. 9, op. 36, d. 4252, l. 160); van Dyke, "Legko otdelalis'", s. 115.

285 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 317-324.

286 Erickson, *Soviet High Command*, s. 555. Timoşenko eski Romanov Caddesi, değiştirilen adıyla Granovsky Caddesi'nde, yüzyıl başında inşa edilmiş bir binadan daire aldı. Kremlin dışında yaşayanlar için prestijli bir adresti ve savunma komiseri olduğu sırada Mikhail Frunze de burada yaşamıştı. Budyonny'in yanı sıra Yaroslavsky, Malyshev ve Kruşçev de burada oturuyordu. Troçki buradan sürgüne gönderilmişti.

287 Aynı zamanda bkz. Mikoian, *Tak bylo*, s. 386.

288 Kira'nın, 5 Mayıs 1940'ta Merkulov'un denetimindeki bir ekip tarafından ele geçirildiği anlaşılıyor; herhangi bir iddianame ya da mahkeme olmaksızın Blokhin tarafından infaz edildi. "Beria protiv Kulika", Bobrenev ve Riazantsev, *Palachi i zhertvy*, s. 197-264 (özellikle s. 195-201, 211-213); Sokolov, *Istreblennye marshaly*, s. 300-301; Leskov, *Stalin i zagovor Tukhachevskogo*, s. 53-55; Montefiore, *Court of the Red Tsar*, s. 293-294.

kaldırılması için yeter de artardı; Kulik, diğer yandan, Ekim Devrimi öncesinde Bolşevik değil Sosyalist Devrimci'ydi. Diğer subaylarla ilgili kesintisiz bir ihbar akışı sağlıyordu.

Beş mareşalin ikisi (Voroşilov ve Budyonny) İç Savaş dönemi süvarisiydi ve tank ve uçak çağına girildikten çok sonra dahi atlı birliklerin önemini savunmuşlardı. Hâlâ görevini sürdüren en rütbeli Çarlık subayı, iyi eğitimli Şaposnikov, mekanize birliklerin yanlış biçimde dağıtılmasını engelleyememişti ancak askerî operasyonlarla eski Çarlık sınırlarının geri kazanılmasını Stalin'e şiddetle tavsiye etmişti.[289] Yine de, despot kısa süre sonra onu genelkurmay başkanlığından aldı ve yerine olmayacak birini, Fin savaşında başarısız olan Meretskov'u atadı.[290]

Büyük hikâye Timoşenko'ydu: Sosyalist anavatanın savunulması yükü artık onun omuzlarındaydı. 7 Mayıs 1940'ta, Çaykovski'nin doğumunun yüzüncü yılının kutlaması sırasında, Timoşenko Bolşoy'daki İmparatorluk Locası'nda Stalin ve Molotov ile birlikte boy gösterdi – bu, bahse konu taçlandırmayı fısıltılarıyla yaygınlaştıracak olan seçkinlere Kremlinolojik bir işaretti. Savunma makamının el değiştirmesi ile yumuşayan Stalin, Timoşenko'nun Kızıl Ordu'nun gidişatıyla ilgili gerçek bir araştırma yapmasına da izin verdi.[291] Kilit Sovyet askerî bölgelerini denetlemek üzere bizzat Timoşenko'yu gönderdi. Despot ve savunma komiseri, daha fazla disiplin ve gerçek temel eğitimi de içeren köklü reformlar gerçekleştirmeye çalıştılar.[292] Zaten çok büyük ölçekli olan askerî üretim, Stalin'in ahmak dostları tarafından reddedilen ancak Finlerin yaygın biçimde kullandığı makineli tüfeklerin seri üretimini de kapsayacak şekilde daha da artırıldı. Mikoyan, ondan fazla ülkeyle savunma bağlantılı ticaret antlaşmaları için müzakereler yürütüyordu ve daha fazla ihracat için kaynak yaratmak Sovyet nüfusunu daha fazla yokluğa mahkûm etmek anlamına geliyordu.[293] Timoşenko subay eğitiminde hızlı bir gelişim sağlanması için çaba gösterdi: 1940 yılında Sovyetler Birliği'nde askerî akademi sayısı on sekizdi ve buna ek olarak sivil üniversitelerde sekiz askerî bölüm bulunuyordu. Ayrıca, karacılar için 214 ve denizciler için altı okul (*uchilishche*) mevcuttu. Eğitim kursları kırk beş-doksan gün sürüyordu. Savunma komiseri demiryollarının artırılmasına ve havaalanı inşasına –1941 yılı sonunda 950 havaalanı hedefleniyordu, yani üç yüz yeni havaalanı inşa edilecekti– hız verdi.[294]

---

289 *DGFP*, seri D, VIII, s. 942; Erickson, *Soviet High Command*, s. 508, 553.

290 Bir araştırmacı, hem savunma komiseri ve hem de genelkurmay başkanının değiştirilmesini, Stalin'in Finlandiya Savaşı'ndan ders çıkarıldığını gösterme arzusunu bağlıyor – halbuki Stalin, Şaposnikov'un savaşa doğru açıdan yaklaştığını kabul ediyordu. Balandin, *Marshal Shaposhnikov*, s. 317-323.

291 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 717.

292 *Komandnyi i nachal'stvuiushchhii sostav Krasnoi Armii*, s. 4-14; Kirshin, *Dukhovnaia gotovnost' Sovetskogo naroda k voine*, s. 379; van Dyke, *Soviet Invasion*, s. 198-189; Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 63-64.

293 Osokina, *Za fasadom*, s. 206-218; Khanin, *Ekonomicheskaia istoriia Rossii*, I, s. 29.

294 Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 13-49.

7 Mayıs 1940'ta Stalin, amiral ve general rütbelerinin yeniden kullanımını onayladı. Meretskov, generalliğe ilk yükselenler arasında yer alırken, Denizcilik Komiseri Kuznetsov da yeni amiral oldu. Kuznetsov, "Stalin bu noktada itirazları göz önüne almıyordu, dalkavuklar ve yağcılar etrafında kalın bir perde oluşturuyor ve gerekli insanların ona ulaşmasını engelliyorlardı. 'Huzursuz' 1937-1938 döneminin ürünü olan deneyimsizliği aşmaya çalışırken, 'kendi görüşlerini geliştirme' çabasında olan biz genç insanlar, işimizin az konuşmak ve çok dinlemek olduğunu hızla öğrenmiştik," diyordu. Her şeye rağmen, Kuznetsov, "O zamanlar Stalin'in otoritesine boyun eğiyor ve ondan kaynaklı hiçbir şeyden şüphe duymuyordum," diye ekliyordu.[295]

Aynı anda bin kıdemli subay terfi ettirildi. Moğolistan'da kalan ve Fin harekâtını kaçıran Jukov da yükselenler arasındaydı. Voroşilov onu Ulan Batur'dan çağırmıştı ve Stalin de Küçük Köşe'ye davet etti. Daha sonra o günü anlatırken, "Daha önce Stalin'i hiç görmemiştim ve toplantıya giderken çok heyecanlıydım," diye anlatıyordu Jukov, "piposundan nefes çekerken beni selamlayan Stalin hemen 'Japon ordusunu nasıl değerlendiriyorsun?' diye sordu." Jukov ayrıntılı olarak yanıtlamış, ardından Stalin, Sovyet askerlerinin ve Sovyet komutanları Kulik, Dmitri Pavlov ve Nikolay Voronov'un performanslarını sormuştu. Jukov, son ikisini övdüğünü ancak Kulik'i övmediğini söylüyordu. Bir süre daha konuştuktan sonra Stalin şöyle söylemişti: "Artık muharebe deneyimine sahipsin. Kiev askerî bölgesini devralacaksın" –Timoşenko'nun boşalttığı– "ve tecrübelerini askerlerin eğitiminde kullanacaksın." Jukov Moskva Otel'e döndü fakat uyuyamadı: "Stalin'in dış görünüşü, yumuşak ses tonu, gerçekçiliği ve düşünce derinliği, raporu dinlerken gösterdiği dikkat beni derinden etkilemişti."[296]

Stalin, aynı zamanda, Gulag'da bulunan on binden fazla Kızıl Ordu subayının serbest bırakılması için Beria'ya talimat verdi.[297] Polonya ajanı suçlamasıyla tutuklanmış olan Albay Konstantin Rokossovski, otuz ay hapiste kaldıktan sonra hiçbir açıklama yapılmaksızın, 22 Mart 1940'ta serbest bırakıldı. Volga askerî bölgesinde Timoşenko'nun emrinde çalışmıştı. Kırk dört yaşındaki Rokossovski işlemediği suçlar için itiraf imzalamayı reddetmiş ama parmakları çekiçle parçalanmış ve dokuz dişi kırılmıştı.[298] Generalliğe terfi etti. Rejim, kapitalist dünyayı görüp geri dönmüş olan kendi askerlerinden korkuyordu. Finlandiya genelkurmayı Sovyet savaş tutsakları için zaman zaman gazete çı-

295 Kuznetsov, *Krutye povoroty*, s. 37.

296 Zhukov, *Vospominaniia*, II, s. 283-287. Jukov, Kalinin'in de orada olduğunu hatırlıyordu. Kayıt defterine, 2 Haziran 1939'da Jukov, sadece Molotov ve Stalin ile ve 3 Haziran'da neredeyse tamamı asker olan yirmi beş kişi ile kaydedilmişti ancak aralarında Kalinin yoktu. Kalinin ve Jukov'un aynı gün kayda geçtiği tarih 13 Haziran, ancak saatleri çakışmıyor. *Na prieme*, s. 300-301, 302-303.

297 Daha Mayıs 1940'ta, uzaklaştırılmış 12 bin Kızıl Ordu subay ve askeri geri kabul edilmişti (hava kuvvetleri ve donanma buna dahil değildi). "O nakoplenii nachal'stvuiushchego sostava Raboche-Krest'ianskoi Krasnoi Armii", s. 182, 187, 188-189.

298 Konstantinov, *Rokossovskii*, s. 42. Aynı zamanda bkz. Gorbatov, *Gody i voiny*, s. 162-172.

karıyordu. Bu gazetelerin birincisinde, "Hakikat dünyadaki her şeyden önemlidir" başlığı altında şu cümleler yer alıyordu: "Bize göre sizin ve tüm Rus halkının en büyük talihsizliği, sizi çevreleyen hayatla ilgili hakikatleri tam anlamıyla bilmiyor olmanızdır. Yetkilileriniz sizi dünyanın bütününden uzak tutuyor ve sadece bilmeniz gerektiğini düşündüklerini size öğretiyor. Özgür bir ülkede esir düşmeniz bir şans ve başka milletlerin nasıl yaşadığını da görmüş oldunuz... Hakikati öğreneceksiniz ve kendi yaşamınızı başka ülkelerdeki hayatla kıyaslama şansınız olacak."[299]

Stalin Finlandiya'ya karşı başlattığı savaştan ezici bir zafer ve ciddi biçimde zayıflamış askerî itibar ile çıkarken, ülkenin olası düşmanlarını cesaretlendirmişti – belki de kendi askerlerini infaz ederek verdiği cesaretten fazlasını vermişti. Sovyetler Birliği'nin, uluslararası düzeyde, barışın koruyucusu olduğu iddiasını da baltalamıştı. "Benim, kısmen arkadaşlıklarım nedeniyle ve kısmen de Üçüncü Reich'a karşı Sovyet desteğine duyulan ihtiyaç nedeniyle baskıladığım anti-komünist düşüncem ön plana çıktı," diyordu 1939 sonbaharında Fransız entelektüel Raymond Aron. "Stalin'i ve Alman-Sovyet Paktı'nı kınamayanlar benim açımdan kabul edilemez hale geldi."[300] 17 Kasım 1939'da, Columbia Üniversitesi'nden Profesör Carlton Hayes, Philadelphia'da Alman, İtalyan ve Sovyet yakınlaşmasının "Çeklere ve Arnavutlara, Polonyalılara ve Finlere karşı bir birlik" oluşturduğundan söz ediyordu.[301] Hayes, "totaliterlik" kavramına odaklanan ilk akademik konferansta konuşmuştu ve konferansta, Sovyet rejiminin hem sağ hem de soldaki prensip sahibi muhaliflerine arka çıkılıyordu.[302] 25 Nisan 1940'ta, Avusturyalı önemli bir Marksist olan, *Finans Kapital* (1910) başlıklı kitabın yazarı Rudolf Hilferding, Paris'teki Menşevik göçmen dergisinde "Devlet Kapitalizmi ya da Totaliter Devlet Ekonomisi?" başlıklı bir yazı yayımladı. Sosyalistler arasındaki otoritesine dayanarak, Sovyetler Birliği'nde, tıpkı Almanya ve İtalya'da olduğu gibi, siyasetin ekonomiyi belirlediği ve Bolşeviklerin "daha adı bile keşfedilmemiş olan ilk totaliter devleti kurduğu" görüşünü öne sürdü.[303]

1940 yılında Kızıl Ordu 1935 yılına kıyasla beş misli silaha sahipti.[304] Öte yandan Stalin'in önemli bir zaman aralığı yakaladığı anlaşılıyordu: 10 Mayıs

299 *Drug plennykh*, 27 Ocak 1940, s. 1.

300 Aron, *Mémoires*, s. 158.

301 Dullin, "How to Wage Warfare", s. 224. Aynı zamanda bkz. Borkenau, *Totalitarian Enemy*, Mart 1939.

302 Schapiro, *Totalitarianism*; Gleason, *Totalitarianism*; Jones, *Lost Debate*. Stalin muhtemelen bu ters akımlardan haberdar değildi. 1 Mayıs 1940 için, Genç Öncüler'in "komünizm davası" olan sloganını "Lenin-Stalin davası" olarak değiştirmişti. RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1257, l. 137.

303 Hilferding, "Gosudarstvennyi kapitalizm ili totalitarnoe gosudarstvennoe khoziaistvo?", Menşevikler, Nazilerin Paris işgalinden hemen önce New York'a taşınırken Hilferding orada kaldı ve Gestapo'nun pençesine düştü. Liebich, *From the Other Shore*, s. 240-243.

304 Harrison ve Davies, "Soviet Military-Economic Effort", s. 373-393.

1940'ta Hitler Felemenk topraklarındaki devletlere ve Fransa'ya saldırdı. Despot için bundan daha iyi bir fırsat olamazdı.[305] Geriye doğru bakıldığında, artık Birinci Dünya Savaşı diye anılan geçmişte, Rus genelkurmayı Almanların hızla Fransa'ya yönelmesinin batı cephesinde ayrı bir antlaşmaya sebep olacağı ve Almanya'yı doğuda Rusya'ya karşı tamamen serbest kılacağı düşüncesiyle irkilmişti.[306] Ancak korkuları yersizdi: Savaş dört yıl boyunca kilitlenmişti. Yine Britanya'nın desteğiyle Fransa, Sovyetler Birliği olmasa da, Almanya'yı bir kez daha kilitleyemez miydi?[307] Britanyalılar gibi Stalin de Fransızların askerî becerilerini fazla önemsiyordu.[308] Batıdaki savaşın uzaması varsayımıyla, hatalarını düzeltmek ve devasa Kızıl Ordu'yu modernize etmeye girişmek için ihtiyacı olan süreyi kazanacak gibiydi.

305 Adamthwaite, *France*, s. 269-279. Alman istihbaratının Sovyetler'in becerileri konusundaki değerlendirmelerine ışık tutacak çok az somut kanıt var. Almanya, Sovyetler Birliği'ne karşı keşif ve gizli faaliyetleri için 1939 yılında tarafsızlığını ilan eden İran'ı kullanmıştı (Bolşevizmin yayılmasından Hitler'in duyduğu kaygıyı Şah da paylaşıyordu; İran ticaretinin yarısı Nazi Almanyası'ylaydı ve ağırlıkla hammadde ve petrole karşı Alman silahları alınıyordu). Franz Mayer adıyla bilinen, Eylül 1939'dan Şubat 1940'a kadar SSCB'de Reichs-group Industry temsilcisi kisvesi altında gizli çalışan SS subayı ve ajanı Richard August da Tahran'da üslenenler arasındaydı. Anlaşılan, Kızıl Ordu'nun güçlü olduğunu ve bir anti-Bolşevik ayaklanmanın yaklaşmakta olduğuna dair Rus göçmenlerin tahmininin hayal ürünü olduğunu rapor etmişti. Dolgopolov, *Vartanian*, s. 16-17.

306 Emets, "O roli russkoi armii", s. 64.

307 Adamthwaite, *France*, s. 232-234; Gates, *End of the Affair*, s. 57-58; Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 295.

308 Erickson, *Soviet High Command*, s. 513. Britanyalıların yaklaşımı konusunda bkz. Murray, *Change in the European Balance of Power*, s. 274; Adamthwaite, *France*, s. 51. Stalin'in 23 Ağustos 1939'da Ribbentrop'a, Fransız ordusuna saygı duyduğunu ("dikkate değer") ifade etmesi konusunda bkz. *DGFP*, seri D, VII, s. 227.

BÖLÜM 13

Hırs

> Stalin günün avantajını kullanıyor... Tümü bizim başarımız. Başkaları için zaferi kolay hale getiriyoruz.
>
> – JOSEPH GOEBBELS, günlük notu, 28 Haziran 1940[1]

> Eğer Almanlar Türkiye'nin taksimini önerirlerse o zaman kartlarımızı açarsın.
>
> – STALİN, Hitler ile görüşme öncesi Molotov'a talimat, 13 Kasım 1940[2]

Britanya ve Fransa Finlandiya'ya silah sağladılar ve hem Sovyetler'in hem de Batılı güçlerin savaşta olduğu ticaret ortağı Almanya'nın stratejik hassas noktasına –doymak bilmez petrol açlıklarına– saldırı tasarladılar. Pike Operasyonu'yla, Suriye, Türkiye ve İran'daki havaalanlarından hava saldırıları düzenleyerek, Sovyet Baküsü, Grozny ve Batum'daki donanım, rafineri ve depolama tanklarının imhası düşünülüyordu. Britanyalılar planların hazırlanmakta olduğu söylentisini yayıyorlardı ve amaçları, kısmen, Batılıların İskandinavya'yı savunmaya yönelik olası planları konusunda Sovyetler'in odaklanamamasını sağlamaktı. Ancak Kraliyet Hava Kuvvetleri, Finlandiya'nın teslim olması sonrasına kadar, saptanan Kafkas hedefleri üzerinde keşif uçuşlarına başlamamıştı. Bakü'nün Batılılar tarafından bombalanması tabii ki geri tepebilir, Britanya ve Fransa'nın sürekli dile getirdiği ithamı –SSCB ve Nazi Almanyası'nın ittifak yaptığı– hakikate çevirebilirdi. Ne olursa olsun, Pike hiç gerçekleşmedi.[3] Fransa'nın Finlandiya lehine müdahale tehdidi de hiçbir zaman hayata geçmedi: Daladier kilit kararı bir kez daha Chamberlain'e bıraktı ve bir sonuç çıkmayınca Fransız lider çekildi. Olabi-

1 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels,* VIII, 28 Haziran 1940, s. 196-197.

2 Naumov, *1941 god,* I, s. 374-375 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 339, d. 2315, l. 35, 35a, 36, 38, 39).

3 Osborn, *Operation Pike.* Aynı zamanda bkz. Richardson, "French Plans"; Millman, "Toward War with Russia."

lecek en kötü sonuç ortaya çıkmıştı: Stalin bu badireyi zarar görmeden atlatırken Britanya ve Fransa'ya duyduğu derin güvensizlik daha da artmıştı.[4]

Hitler, 1940 Nisan ayında Norveç ve Danimarka'yı görece kolay işgal ederken, hayati önem taşıyan hammaddelerin İsveç'ten ithalatını da korumuştu. 9 Nisan'da Norveç'te Nazi destekli bir darbe sonucu Binbaşı Vidkun Quisling iktidarı ele geçirdi. Nazilerin, tarafsızlıklarını ihlal edecek Britanya-Fransa saldırılarından korunmak için Wehrmacht'ın bu ülkeleri işgal etmek zorunda kaldığı hakkındaki iddiaları Sovyet basınında yer buldu. Molotov, Nazilerin Danimarka ve Norveç işgalinin Sovyetler tarafından onaylandığını Schulenburg'a bildirdi ve bu "savunma tedbirleri" konusunda tam başarı sağlamaları temennisini dile getirdi. Britanyalıların "çok ileri gittiklerini" de ekledi.[5] Benzer biçimde, Jdanov 13 Nisan'da, "SSCB açısından, ya Almanya ya da Leningrad'a saldırmaya niyetlenen Sovyet-karşıtı İngiliz-Fransız ittifakı yerine bize dost bir ülkenin yakınımızda olması daha iyi, yararlı ve değerli olacaktır," diyordu.[6] Dört gün sonra, üst komuta kademesiyle bir toplantıda, Stalin Britanya ve Fransa'dan şikâyet ederek şunları söyledi: "Onlar, biliyorsunuz, orada bir savaş sürdürüyorlar ama bu zayıf bir savaş; savaşıyor da olabilirler, bir oyun oynuyor da olabilirler. Birdenbire barış kararı verebilirler."[7]

Stalin ve emri altındakiler bu konuda fena halde yanılıyorlardı. 10 Mayıs 1940'ta Almanya, Fransa'ya doğru ilerlemek üzere, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a saldırdı. Lüksemburg, Alman işgaline karşı bir direnç göstermezken, Hollanda 15 Mayıs'ta teslim oldu; az bir zaman farkıyla Belçika da aynısını yaptı (müttefikleri Fransa'ya danışmadan). Naziler ile Batılı güçler arasındaki "barış" buydu: Hitler'den yeni fetihler.[8] İtibarını kaybeden Chamberlain istifasını kabineye iletti. Kaderi, 7-8 Mayıs'ta Avam Kamarası'nda yakıcı tartışmalara sebep olan başarısız Norveç savunmasıyla belirlenmişti. (Bir muhafazakâr vekil ona "Tanrı aşkına, artık gidin," diye seslenmişti.) Britanya'nın Norveç fiyaskosuna hiç kimse, deniz operasyonlarından sorumlu Bahriye Nazırı Winston Churchill kadar katkıda bulunmamıştı. Muhafazakâr isyanın da desteğiyle Churchill, Muhafazakâr Parti'deki asıl rakibi Dışişleri Bakanı Vikont Halifax'ı (Avam değil Lordlar Kamarası mensubu) devre dışı bırakarak İşçi Partisi ile kurulan yeni koalisyon hükümetine başbakan tayin edilmeyi başardı.

---

4 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 317-318.

5 Fel'shtiinskii, *Oglasheniiu podlezhit*, s. 180.

6 Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 223 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 77, op. 1, d. 745, l. 34).

7 Solonin, "Tri plana tovarishcha Stalina", s. 44.

8 10 Mayıs 1940'ta, Hitler'in Fransa'ya saldırdığı gün, Moskova'yı Leningrad kültürü ele geçirmişti. 1936'da Ukrayna ile başlayan ve en son Ekim 1939'da Ermenistan için yapılan On Gün Festivalin'de sıra Birlik'in ikinci başkentine gelmişti. Başlıca tiyatroların, senfoni orkestralarının, koroların ve ülkedeki dansçıların beşiği olan efsanevi Leningrad Koreografi Okulu'nun gösterileri sergilendi. Leningrad'dan toplam 2.765 kültür insanı katılıyordu (basında yer alan diğer bir habere göre bu sayı 4 bine yakındı). 29 Mayıs'ta Stalin onlar için Kremlin'de verilen ziyafete ev sahipliği yaptı. *İzvestiya*, 10, 26 ve 28 Mayıs 1940; *Kul'turnaia zhizn' v SSSR, 1928-1941*, s. 732; Nevezhin, *Zastol'ia*, s. 120-121. Yine Mayıs 1940'ta, Naziler Alman işgali altındaki Lodz'daki Yahudileri dikenli tellerle çevrili bir gettoya kapattılar.

Britanyalı bir aristokrat ve Amerikalı bir annenin çocuğu olan Churchill hayatta kalabildiği için şanslıydı. Aralık 1931'de New York 5. Cadde'de karşıdan karşıya geçerken ters tarafa baktığı sırada araba çarpmış, görgü tanıklarından biri, adam öldü diye bağırmıştı.[9] Churchill sıkı bir emperyalistti, bu konuda belki de Chamberlain'den daha kararlıydı; Britanya mandası Irak'ta ayaklanan Kürt aşiretlerine karşı zehirli gaz kullanılmasını savunmuştu. Yine Chamberlain gibi, imparatorluğun çıkarı için korkunç tiplerle müzakere yürütmeye Churchill de hazırdı fakat Chamberlain'den farklı olarak, Alman milli karakterinin, Hitler gibi liderlerin önderliğinde tehlikeli olabileceğini düşünüyordu. Avam Kamarası'na hitaben yaptığı konuşmada Churchill, Münih ile ilgili bir kehanette bulunmuş, Britanya "savaş ve utanç arasında seçim yapmak zorunda kaldı. Utancı seçti ve savaşla karşı karşıya kalacak," demişti. 1940 yılında birçok Britanyalı seçkin hâlâ saçmalıyor, Nazilerle "antlaşma" çağrısı yapıyordu. Chamberlain, Danışma Meclisi (iç siyaset konularının çoğundan sorumluydu ve bu Churchill'in ilgi alanında değildi) başkanı ve Tory partisi resmi lideri olarak hükümette kalmayı sürdürmüştü. 13 Mayıs 1940'ta Chamberlain, başbakanlıktan istifa ettiğinden beri ilk kez Avam Kamarası'na girdiğinde "vekiller aklını kaybetmiş, bağırmaya, tezahürata, gündem programlarının yazılı olduğu kâğıtları sallamaya başlamıştı ve sürekli alkışlarla karşılanmıştı."[10] Churchill ise, asla görüşmeyeceği ama karşısında önlem aldığı Hitler ile uzlaşma arayışına yönelik tüm ricaları geri çeviriyordu.[11]

Churchill ile aynı on yıl içinde doğan Stalin bu önemli ipuçlarını kaçırıyordu. İdeolojik anlamda bağnaz despot, tüm Britanyalı "emperyalistleri" topyekûn reddetme eğilimindeydi ve "SSCB ile antlaşma yapan faşist Almanya'nın değil ama sahip olduğu devasa sömürge imparatorluğuyla Sovyet-karşıtı gerici Britanya'nın kapitalizmin kalesi olduğu" yönündeki Komintern yönergesini yürürlükte tutuyordu.[12]

Stalin Nazi Almanyası ile hiç olmadığı kadar derin bir ilişki kuruyordu. 1940 yılında imzalanan en son ticaret antlaşmasının ardından, Sovyet talepleri tavan yapmıştı: Yapımı tamamlanmak üzere olan "ihtiyaç fazlası" *Seydlitz, Prinz Eugen ve Lützow* kruvazörlerini ve *Bismarck* savaş gemisinin planlarını, 31 ton zırhlı levha, torpidolar, mühimmat, top, dehidrasyon ekipmanları (sentetik yakıtlar için), çelik güçlendirme teknolojileri ve üretimde olan Alman uçaklarının (Messerschmitt, Dornier, Junkers, Heinkel uçakları) tüm modellerini istiyorlardı. Almanlar inanamıyordu. Stalin, Mikoyan aracılığıyla baskı taktikleri uyguluyor, tahıl ve petrol teslimatlarını geciktirerek Almanları otuz modern savaş uçağını teslim etmeye zorluyordu. Stalin, Sovyetler'in bazı taleplerinin

9 Gilbert, *Churchill and America*, s. 131-133.

10 Self, *Neville Chamberlain*, s. 432-433; Lukacs, *Five Days in London*.

11 24-28 Mayıs 1940 tarihli kabine görüşmelerinde Churchill baskın çıkmıştı. Reynolds, "British 'Decision' to Fight", s. 147-167.

12 Firsov, "Arkhivy Kominterna", s. 22 (RGASPI, f.495, op. 184, d. 4, l. 53: 29 Eylül 1939). Stalin'in yeni Britanya başbakanına belirli bir hayranlık beslediği anlaşılıyor, Haslam, *Soviet Foreign Policy*, s. 152n1.

azaltılması konusunda da devreye girdi. Ancak Molotov ve Mikoyan kısmen tamamlanmış olan ağır kruvazör *Lützow*'un teslimi konusunda ısrarcıydılar. 26 Mayıs 1940'ta, adı *Petropavlovsk* olarak değiştirilen geminin, Alman yardımıyla tamamlanmak üzere, 104 milyon Reichsmark karşılığında Leningrad'a çekilmesini kabul ettiler.[13] Almanlar, Sovyet istihbaratının gelişmiş Alman yapım yöntemlerini kopyalayabilmesinden çekiniyordu.[14] Sovyet karşı istihbaratı Alman ekibinin odasını dinleme ve görüntüleme cihazlarıyla donatmıştı ve genç bir güzelle de hemen seks tuzağı kurulacaktı.[15]

Stalin'in Troçki saplantısı da sürüyordu. 27 Mayıs'ta, NKVD'nin suikast girişiminde bir kez daha başarısız olduğu haberi Küçük Köşe'ye ulaştı. Oysa Troçki'nin villasına yirmi adamla saldırı düzenlenmiş ve yatak odasına iki yüz mermi sıkılmıştı. Beria, operasyonun başı Sudoplatov'dan rapor istemiş ve sonra da onu, başarısızlıkla ilgili olarak –ve bu görevi yerine getirmeyi mümkün kılacak yeni planlarla ilgili olarak– Stalin'e bizzat bilgi vermesi için, Lubyanka'ya yarım saatlik araba yolculuğu mesafesindeki Yakın Kır Evi'ne götürmüştü. Stalin'in tek soru sorduğu ve sonra talimatlar verdiği söyleniyordu: Küresel ölçekte tüm Troçki izleme ağı Troçki'yi yok etmek üzere harekete geçmeliydi zira Troçki ortadan kaldırıldığı anda takibat gereği de ortadan kalkmış olacaktı.[16]

Stalin'in Londra'daki siyasi değişimi anlama becerisinden yoksun olmasında, hırsının ve dikkat dağınıklığının ötesinde, Batılı güçlere karşı duyduğu bitmek bilmez antipatinin de etkisi vardı.[17]Churchill de tüm seçeneklerini algılamakta zorlanıyordu. Küçük Finlandiya'nın Sovyetler'e karşı savaşından keyif almış ve açıkça, "Komünizm bir ülkenin ruhunu nasıl çürüttüğünü" gösteriyor demişti.[18]

13 Von Strandmann, "Appeasement and Counter-Appeasement", s. 168. Almanya, 210 metrelik savaş gemisinin güverte üzerini teçhiz etmek üzere, emekli Tuğamiral Otto Feige (d. 1882) başkanlığında bir ekip gönderdi. Philbin, *Lure of Neptune*, s. 121-122.

14 Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 117, 121n101 (atıfta bulunduğu kaynak, PA, R 106232, E0418717 ve PA/Schnurre, *Leben*, s. 97).

15 Kadınla beraberken Feige'nin bir tıkırtı duyduğu, araştırmaya başladığı, duvarda asılı büyük bir tablonun arkasına gizlenmiş kamerayı bulduğu söyleniyordu (resmin üzerinde küçük bir kesik açılmıştı). Feige, Beria'nın beceriksizce şantaj girişimi karşısında kayıtsız kalırken, Sovyetler'in tuzak kurma çabası karşısında Hitler içerlemişti. Kruşçev'in söylediğine göre Stalin Beria'yı azarlamıştı. Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 258.

16 Gece yarısından hemen önce, Stalin'in Beria ve Sudoplatov'u akşam yemeğine kalmaları için davet ettiği anlaşılıyor. Volkogonov, *Trotsky*, s. 454; Primakov, *Ocherki*, III, s. 98-99; Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 76-77.

17 1939 sonbaharında Ribbentrop, Britanya basınında yer alan, Moskova'da bulunduğu sırada Sovyetler'den askerî yardım talep ettiği ama reddedildiği doğrultusundaki iddialara karşı bir açıklama yapmak istedi. Stalin, Alman dışişleri bakanının taslak olarak hazırladığı metindeki kendi sözlerini yeniden kaleme aldı: "Almanya'nın askerî yardımı azaltma eğilimine saygı duymak gerekir. Ancak, güçlü bir Almanya Avrupa'da barışın olmazsa olmaz koşuludur ve dolayısıyla da Sovyetler Birliği güçlü bir Almanya'dan yanadır. Bu nedenle, Batılı güçlerin Almanya'yı zayıflatacak ve zor durumda bırakacak koşullar yaratmasına Sovyetler Birliği onay vermeyecektir. Sovyetler Birliği ve Almanya'nın çıkar birliği bu noktada yatmaktadır." Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 124-127; Fel'shtinskii, *SSSR-Germaniia*, II, s. 18.

18 Britanyalı karar mercileri, Almanya'nın önemli tedarikçilerinden olan İsveç ve Norveç'in olası zaptının yanı sıra Baltık Denizi'ne Britanya donanma filolarını göndererek Almanya'nın bağlantısını kesmeyi ve Sovyetler'le askerî düzeyde karşı karşıya gelmeyi tartıştılar. Bu tür saldırgan

Mayski'yi terbiye etmekten vazgeçmişti. Diğer yandan, Batı'nın Almanya ile savaşı iyi gitmiyordu. Britanyalıların Dunkirk'i ilk kez tahliye etmelerinin ardından yeni başbakan, ülkenin düşmesini engellemek için Fransa'ya yeniden kara kuvvetleri göndermişti. Böyle yaparken, Churchill kara ordusunu –ve de savaşı– tam da o noktada neredeyse kaybediyordu. Çok kısa bir süre sonra Fransa'daki Britanya destek birliklerinin komutanı birlikleri çekmek için başbakana yalvarmaya başlamıştı. 338 bin Britanya askerinin yanı sıra Fransız ve Belçikalı askerler de Kanal [Manş Denizi] üzerinden Dunkirk'ten kaçabildi. Bu, Hitler ve başkomutanının kara saldırısını durdurma hatasının yanı sıra Fransızların arkayı kollamak için yaptıkları fedakârlık sayesinde mümkün olmuştu. 4 Haziran 1940'ta Britanya piyadeleri gemilerle kaçarken Churchill, "Bedeli ne olursa olsun adamızı koruyacağız," diyerek cesaret veriyordu. "Sahillerde savaşacağız, tarlalarda ve sokaklarda savaşacağız, dağlarda savaşacağız; asla teslim olmayacağız." Bu ateşli konuşma içeride belli bir kayıtsızlıkla karşılandı, bu durum Britanya'daki şüpheciliğin tekinsizliğinin diğer bir göstergesiydi.[19] Kıtada, Hitler'inki dışında, anakarada mevcut yegâne zorlu kara ordusunun Stalin'in ordusu olduğunu anlamak için dâhi olmaya gerek yoktu.

Yeni veriler

5 ve 6 Haziran'da *Pravda* üst düzey Sovyet komutanların portrelerini yayımladı, Wehrmacht'ın son muzaffer yürüyüşüne karşı halka güvence vermeyi amaçladıkları anlaşılıyordu. 14 Haziran'da, dört haftanın dolmasından birkaç gün sonra Almanlar Paris'e girmişti.[20] Bu askerlerin babaları ve dedeleri dört yıldan fazla savaşmış ancak asla bu ödüle ulaşamamışlardı.[21] 17 Haziran'da yeni Fransız hükümeti barış talebinde bulundu. "Onur, sağduyu ve ülke çıkarları tüm özgür Fransız vatandaşlarının, nerede olurlarsa olsunlar, ellerinden geldiğince savaşmaya devam etmelerini gerektirir," diye sesleniyordu Charles de Gaulle adında bir general 18 Haziran'da Londra'dan Fransa'ya BBC üzerinden.[22] Üç gün sonra, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların teslim olduğu Fransız ormanında ve tam da aynı tren vagonunda –Mareşal Foch'un kullandığı külüstür yataklı vagon– Almanların zaferi kesinleşiyordu. Bu kez Foch'un koltuğunda Hitler oturuyordu.[23] Nazi Almanyası, Atlantik ve İngiliz Kanalı kıyıları da dahil olmak üzere Fransa'nın yarısından fazlasını işgal etmeye karar

---

harekât planları genellikle hayal olarak kalıyordu, Batılı toplumların ya da Batılı liderlerin ödemeyi isteyeceklerinin çok üzerinde maliyetleri vardı. Her halükârda, Hitler Norveç'i işgal ederek Britanya ve Fransa'dan önce davranmıştı.

19 Shirer, *Rise and Fall,* 731-738 (atıfta bulunduğu kaynak, Halder mektubu, 19 Temmuz 1957). Hastings, *Finesr Years: Churchll as Warlord,,* Harper, Londra, 2009, s. 1-59; Lukacs, *Duel*, s. 97-103.

20 Paul Miliukov'un göçmen gazetesi *Poslednie novosti*'nin Nazilerin Fransa'ya karşı kazandığı zaferi haber yaptığı 10 Haziran sayısı Paris'teki son sayı olacak, ertesi gün kapatılacaktı.

21 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 297.

22 http://www.bbc.co.uk/news/10339678.

23 Shirer, *Berlin Diary*, s. 419-425. Almanlar demiryolu vagonunu Berlin'e götürdüler.

vermişti.[24] Güney'de Vichy şehrinde işbirlikçi bir Fransa Devleti'nin kurulmasına izin verildi.

Özellikle kanalın sağladığı türden bir korumaya sahip olmadığı için Fransa'nın düşüşü kaçınılmaz gibi görünüyordu ama 1940 öncesindeki yıllarda Fransız askerî sanayii Nazilerinkine kabaca denk gelen bir cephanelik oluşturmuştu.[25] Fransız Hava Kuvvetleri'nin Luftwaffe'nin gerisinde kaldığı doğruydu fakat Fransa'nın asker ve tank sayısı fazlaydı. Ayrıca Alman tankları daha aşağı seviyedeydi.[26] Fransız istihbaratı kayda değer bir ajan ağı, muhabere istihbaratı ve havadan keşif kabiliyetine sahipti ancak Fransa'nın namlı İkinci Bürosu'nun Alman saldırısının yaklaşmakta olduğuna dair sayısız gizli uyarısının –1939 Kasımı'na kadar geri uzanıyordu ve Nisan 1940'ta dört uyarı yapılmıştı– ve işgal tahminlerinin gerçekleşmemesinin ardından görevliler güvenilirliklerini kaybetmişlerdi.[27] Fransız üst düzey yetkililer de, Alman planlarına ilişkin ellerine geçen zengin istihbaratı kullanamamıştı.[28]

Daha da derinde olan sorun taktikle ilgiliydi: Fransızlar mevzi savaşı Naziler ise manevra savaşı yapıyordu.[29] Fransa'nın savaş planının iki yönü vardı: Maginot Hattı adıyla bilinen sabit savunma hattı ile Belçika ve Hollanda'ya girerek orada ön cephe oluşturmayı hedefleyen motorize kuzey ordusu.[30] Bu iki konum arasında bir zayıf nokta, Ardenler vardı ve bazı Fransız askerî uzmanlar, ormanlık ve dağlık araziye ve büyük bir nehre rağmen, bu bölgenin mekanize kuvvetlerle bile aşılabileceğini öngörmüştü. Fransızlar, yine de, buna yönelik bir hazırlık yapmadılar, anti-tank engeller kurmadılar ve sadece koruganlar oluşturdular.

24 21 Haziran 1940'ta, Alman Askerî Ataşe Köstring'in görüştüğü Sovyet subayı Albay Grigory Osetrov Fransa'ya dayatılan koşulları soracaktı. Köstring, "Komuta kadememizin niyetlerinden haberdar değilim ama sanırım Britanya ile yine de bir şeyler olacak," diyordu. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 333-34 (RGVA, f. 33988, op. 4, d. 36, l. 69s); Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 33 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 64, d. 674, l. 128).

25 Fransa'nın 1935 yılında 12,8 milyar Fransız Frangı olan askerî bütçesi 1939 yılında 93,7 Fransız Frangı'na sıçramıştı; Birinci Dünya Savaşı arifesine kıyasla silah üretimine 2,6 misli yatırım yapıyordu. Doise ve Vaïsse, *Diplomatie et outil militaire*, s. 402; Frankenstein, *Le prix du réarmement français*, s. 34-35.

26 Almanya'nın savaşa hazır 93 tümeninden sadece 9'u zırhlı tümendi ve toplamda 2.439 tanka sahipti; Fransa'nın toplam tank sayısı 3.254'tü (Belçika, Hollanda ve Britanya tanklarıyla birlikte 4.200). Stolfi, "Equipment for Victory"; Tooze, *Wages of Destruction*, s. 371-372.

27 Forcade, "Le Renseignement face à l'Allemagne", s. 126-155.

28 Fransız istihbaratı (Genelkurmay İkinci Bürosu), Polonya seferberliğinin ardından Alman tümenlerinin batıya transfer edilişini izlemişti ve 1940 Mayıs ayı başında, Almanların asgari seviyede telsiz kullanımına rağmen, İkinci Büro Alman tümenlerinin sayısını neredeyse tam olarak tutturmuştu (aslında 136'ydı ve onların tahmini 137'ydi). Almanlar 1 Mayıs'ta gizliliği ihlal edilmiş kodlarını değiştirmiş ve bir süreliğine Fransız sinyal istihbaratını kesmişti fakat bu hamleleriyle, zaten kuşkucu olan en üst karar mercilerinin istihbarat konusunda daha fazla kuşku duymalarına sebep olmuşlardı. Schuker, "Seeking a Scapegoat", s. 81-127, atıfta bulunduğu kaynak, Albay Ulrich Liss, "Die Tätigkeit des französischen 2. Bureau im Westfeldzug 1939/40",*Wehrwissenschaftliche Rundschau,* 10, 1960, s. 267-278.

29 Bloch, *Strange Defeat*, s. 36, 52.

30 Daha sonra analistlerin alaya aldığı Fransız Maginot Hattı, savaşın sonuna doğru Almanlar kanattan saldırdığında dahi kolayca aşılamamış ve hiçbir önemli tahkimat noktası savaş sırasında ele geçirilememişti. Doughty, *Breaking Point*, s. 69-70.

Gözüpek Almanlar tam da bu noktadan vurdu.[31] Wehrmacht, Ardenlere saldıracağı askerî birliklerini elbette gizleyemezdi ama Almanya, Gembloux Geçidi üzerinden Alçak Ülkeler'i işgal edip Fransız kuvvetlerinin büyük bir bölümünü, Wehrmacht'ın kanal sahillerine saldıracağı tahminiyle kuzeye çekerek bir harp hilesine başvurdu. Bunun yerinde Alman ordusu ana saldırısıyla, kuzeyde Belçika'da yoğunlaşan Fransız ve Britanya birlikleri ile güneydeki Maginot Hattı arasındaki boşluğa hızla akarak askerî tarihin en büyük kuşatmasını gerçekleştirdi.

Bu parlak muharebe planı rastlantısaldı. Alman savaş planının ilk üç versiyonu, kuzeyden Fransız mevzilerine saldırılmasını öngörüyordu fakat olumsuz hava koşulları Hitler'in kış saldırısı planında gecikmeye yol açtı ve bu sırada, dikkatsiz iki Alman subay Fransa'da haritaların bulunduğu bir çanta taşırken vurularak öldürüldü. Artık savaş planı aynı kalamazdı. Aynı günlerde, bir Alman istihbarat görevlisi, savaş oyunlarında Fransa ve Britanya komutanlarının rolünü oynarken Alman genelkurmayına, düşmanın en iyi kuvvetlerini Belçika'da konuşlandıracağını ve Ardenlerde savunmanın zayıf olacağını, oraya yapılacak bir Alman saldırısına karşılık vermekte geç kalacağını gösterdi. Günün sonunda dördüncü ve nihai savaş planı, kurmay subay Erich von Manstein (d. 1887) önderliğinde, savaş hilesi (Belçika ve Hollanda üzerinden 29 tümen) ve güçlü "orak kesiği" (Ardenler üzerinden 46 tümen ile yarma harekâtı) üzerinde kuruldu.[32] Plan gözüpek olmanın da ötesindeydi ve heyecanlı başkumandanlık her şeyi, yedek panzer tümeni olmaksızın, çok dar bir cepheden, en önde yanıcı yakıt tankları olmak üzere 400 kilometre uzunlukta savunmasız kollar halinde girişilen ilk saldırıya bağlamıştı. Savunmasız Alman kanatlarına düzenlenmesinden korkulan Batı bombardımanları ve hava akınları başladığında artık iş işten geçmişti.

Bu durumda dahi zafer, Alman tank uzmanı Heinz Guderian'ın talimatları yok sayması, Ardenler saldırısını kullanarak aniden kanala hareketlenmesi ile mümkün oldu – bu, cüretkâr bir itaatsizlik hamlesiydi.[33] Savaşın başlamasından sadece on gün sonra, 20 Mayıs'ta kanala kadar ilerlemişti (kuşkusuz Ardenlerin dışından geçen yüksek kaliteli Fransız yollarını kullanarak).[34] Ancak ne o ne de Hitler bu zırhlı saldırının Fransa'nın kaderini belirleyeceğini

---

31 Förster, "Dynamics of Volksgemeinschaft", III, s. 204. 1939'da Fransız istihbaratı Guderian'ın tank ve hava saldırılarını bir arada kullanarak açtığı gedikten düşman toplarının arkasına sızarak büyük zarar vermeye yönelik yeni, tartışmalı stratejisini önemsemişti fakat 1940 yılında Alman generallerin çok azı yıldırım harbi ile yıkıcı bir darbe vurulacağını düşünebilirdi (Birinci Dünya Savaşı deneyimi temelinde). Young, "French Military Intelligence",s. 288-290.

32 Jacobsen, *Dokumente zum Wesfeldzug 1940*; Jacobsen, *Fall Gelb" der Kampf*; Frieser, *Blitzkrieg-Legende*, s. 66-116; Goutard, *Battle of France*; May, *Strange Victory*, s. 215-226; Geyer, "Restorative Elites", s. 139-144.

33 Bir tarihçinin de çok yerinde tespitiyle, "Büyük batı saldırısı tek hamlelik bir iş" idi. "Başarı durumunda Almanya uzun bir savaşa dayanacak ekonomik temele sahip olacaktı; başarısızlıkta ise savaş sona erecekti." Murray, *Change in the European Balance of Power*, s. 361.

34 Frieser, *Blitzkrieg-Legende*, s. 3. Aynı gün–20 Mayıs 1940– Naziler Polonyalı siyasi mahkûmlar için Oświęcim/Auschwitz toplama kampını açtı. Daha sonra genişletilecek ve Yahudilerin gazla öldürülmesinde yetkinleşecekti.

öngörmüştü (Guderian daha sonra bunu "bir mucize" olarak niteleyecekti). Sonuçta, hazırlıksız yakalanan hiçbir düşman tepkisiz kalmazdı. Ancak, Arden ormanlarındaki Alman trafik hareketliğini gösteren hava fotoğraflarına rağmen rütbeli Fransızlar, inisiyatifi geri almak için güçlü savaş aygıtlarını yeniden konuşlandırmayı başaramadılar ve sonuçta psikolojik olarak da yenilgiye uğradılar.[35] Taktik askerî başarısızlıklar idari ve siyasi başarısızlıklarla birleşti. Aşırı sağcı Maxime Weygand, Fransız Başkumandan Maurice Gamelin'in yerini aldı ve Üçüncü Cumhuriyet'in sivil liderliğinin altını oymaya başladı; Büyük Savaş'ın aslanı, seksen dört yaşındaki Mareşal Philippe Pétain hükümete dahil edildi ama o da hemen hükümete karşı komplo peşine düştü. Fransa'nın siyasi sınıfı iflas ediyor, aşırı sağcılar otoriter Vichy rejimi ile uzun vadeli otoriter rejim arayışlarını kovalama fırsatı buluyordu. Almanların hava üstünlüğü barizdi ama Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin yenilgisi zaten muhtemeldi – berbat liderlik, siyasi ihanet ve Alman cüretkârlığı nedeniyle.[36]

Planlı yıldırım savaşı [Blitzkrieg] –düşmanın muharip gücünün yıldırım hızıyla yok edilmesi– miti doğuyordu. Bu doğaçlama bir yana, zırhlı savaş olağanüstü bir başarı kazandı.[37] Fransa'nın kayıpları 124 bin ölü, 200 bin yaralıydı ve 1 milyon 500 bin Batılı asker esir alınmıştı; Alman ölü ve yaralı sayısı 50 binin altındaydı. (Mussolini Güney Fransa'ya saldırmak için Paris'in düşmesini bekledi; İtalya'nın savaş kayıpları 4 bin ve Fransa'nın 104 oldu.) Wehrmacht, kazandığı hızlı zaferden sarhoş olmuştu ve Hitler'e daha da sıkı sarıldı.[38] Stalin'den farklı olarak Hitler, entegre, bağımsız hareket eden zırhlı ve panzer birliklerini benimserken Alman generallerin muhafazakârlığını etkisiz kıldı ve alışılmışın dışında formasyonları destekleyen azınlığa önderlik eden Guderian'ın yanında durdu.[39]

Daha genel anlamda söylenecek olursa, Hitler'in pervasız dış politikası bir kez daha başarılı oluyordu. Fin ulusunu hizaya getirmek Stalin'in 105 gününü almıştı; Hitler ise bunun yarısı kadar sürede on misli büyüklükte bir ulusu hizaya sokmuştu. Kruşçev o günleri anarken, "Stalin çok çabuk parlıyordu ve asabiydi," diyecekti. "Onu nadiren böyle görmüştüm. Toplantılarda genellikle sandalyesine pek oturmaz ve sürekli salonu adımlardı. O günlerde, kelimenin gerçek anlamıyla, odada koşuyordu ve bir dok işçisi gibi küfürler savuruyordu. Fransızlara lanet okuyordu, Britanyalılara lanet okuyordu ve Hitler'in kendilerini ezmesine nasıl olup da izin verdiklerini sorguluyordu."[40]

---

35 Hooten, *Luftwaffe at War*, II, s. 61; Schuker, "Seeking a Scapegoat", s. 114, atıfta bulunduğu kaynak, Villelume, *Journal*, 12 Mayıs 1940, s. 333. Tarihçi May'in Fransa ile ilgili olarak söylediği gibi, "Almanya 1940'ta Alçak Ülkeler'e ve Fransa'ya saldırıyı başlattığında, sonunun zafer olacağını bekleyen tek bir general yoktu." May, *Strange Victory*, s. 7.

36 Nord, *France 1940*. Aynı zamanda bkz. Gunsburg, *Divided and Conquered*.

37 Deutscher, *Stalin*, s. 437-441; Erickson, *Soviet High Command*, s. 537. Fransa'da, bir hamisi de olmayan de Gaulle gibi zırhlı savaşı savunanlar, gelenekselciler tarafından engelleniyordu.

38 Hillgruber, "Das Russlandbild", s. 296-310; Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 297-300.

39 Haffner, *Meaning of Hitler*, s. 31.

40 Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 267; Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 266.

Despotun bir aynaya ihtiyacı vardı. Kendisi dışında, kuruluşundan (1919) 1940 yılına kadar Politbüro'nun toplam otuz iki üye ve aday üyesi olmuştu. Üçü doğal sebeplerden ölmüştü (Lenin, Derjinski, Kuibyshev); ikisi suikasta kurban gitmişti (Kirov ve Stalin'in emriyle bir diğeri); ikisi intihar etmişti (Tomsky, Orjonikidze); on dördü düşmanlık suçlamasıyla öldürülmüştü: Zinovyev, Kamenev, Rykov, Buharin, Uglanov, Krestinski, Kosior, Baumanis, Syrtsov, Chubar, Eikhe, Postyshev, Rudzutaks, Yezhov); bir tanesi ihraç edilmiş ama canı bağışlanmıştı (Petrovsky). Geri kalan on kişi –Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Mikoyan, Kalinin, Jdanov, Andreyev, Shvernik, Kruşçev, Beria– Stalin'in hoşgörüsü sayesinde hayattaydı. Böylesi bir despotluk, politikalar konusunda fikir alışverişini ortadan kaldırıyordu. Stalin uygun gördüğü zaman onları çağırıyordu; onlar da Stalin'in duymak istediği bilgileri aktarıyordu. Sovyet dış politikasının yürütülüşü, çoğu büyük güçten farklı olarak, çıkar grupları arasında pozisyon almaya çalışan rejimin ülke içi aşırılıklarından fazlaca etkilenmiyordu ama tümüyle Stalin'in yanlış yorumları ile rehin alınmıştı.[41]

Nazilerle antlaşma yaptıktan hemen sonra, özel bir konuşmasında Stalin, "saldırmazlık paktı bir ölçüye kadar Almanya'ya katkıda bulunuyor" gözlemini yapmıştı: "Bir dahaki sefere diğer tarafı teşvik edeceğiz" [42] Bu daha ziyade paktın yol açtığı siyasi hasarı yumuşatmaya yönelik bir boş yalan gibi görünüyordu. 17 Haziran 1940'ta Molotov, Alman Büyükelçi Schulenburg'a "Alman Wehrmacht'ın müthiş başarıları ile ilgili olarak... en içten tebriklerini" sundu (Alman not tutucuya göre) ve ekledi (Sovyet not tutucuya göre): "Hitler ve Alman hükümetinin bu kadar çabuk bir başarı beklediklerini sanmıyorum."[43] Oysa boş çıkan elbette Molotov ve Stalin'in beklentileriydi.[44]

Stalin, Sovyet güvenliği için Fransa'nın savaş becerisine bel bağlamıştı ancak daha sonra Fransa'nın yenilgisi için güçlü bir destek sağladı: Sovyetler Birliği ve Almanya arasındaki 1940 ekonomi antlaşması, 1939 antlaşmasının dört katı kadardı. Sovyetler toplamda, Alman petrolünün %34'ünü, nikelinin

---

41 Jervis, "Hypotheses on Misconceptions", özellikle s. 475-476. Konstantin Simonov'un daha sonra söylediği gibi "vozhd", parti ve devlet içinde kendisi için öyle bir durum yaratmıştı ki kesin bir karar verdiğinde hiç kimse doğrudan karşı çıkma ihtimalini düşünemiyordu. Stalin hiç kimsenin huzurunda haklılığını savunmak zorunda kalmıyordu, eğer bir karar aldıysa tartışmasız haklıydı." Simonov, *Glazami cheloveka moego pokoleniia*, s. 82.

42 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 7 Eylül 1939, s. 115-116. Pakt ile ilgili olarak 1939 Ekim ayı başında Dimitrov'un Amerika [Birleşik Devletleri] Komünist Partisi'nden Earl Browder'a yazdığı şifreli açıklamada, "Hitler, farkında olmadan burjuvazinin parçalanmasına yol açtı," deniliyordu. Jaffe, *Rise and Fall of American Communism*, s. 46-47.

43 *DGFP*, seri D, IX, 18 Haziran 1940, s. 585-586; Naumov, *1941 god*, I, s. 40-42 (AVPRF, f. 06, op. 2, pap. 14, d. 155, l. 206-208).

44 Lemin, "Novyi etap voiny v Evrope", s. 28; Zhukov, *Vospominaniia*, I, s. 373-374; Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 296-297. Britanya Dışişleri Bakanı Halifax 25 Mayıs 1940'ta günlüğüne şöyle yazmıştı: "Fransız başarısızlığı büyük bir muamma. Son iki yıldır herkesin üzerine bina dikilecek sağlam kaya olarak gördüğü Fransız ordusunu Almanlar kolaylıkla geçti, tıpkı Polonyalılarda da olduğu gibi." Colville, *Footprints in Time*, s. 92; Reynolds, "1940", s. 329 (atıfta bulunduğu kaynak, Halifax günlükleri: Hickleton belgeleri, A 7.8.4, Borthwick Enstitüsü, York).

%40'ını, fosfatının %74'ünü, manganez madeninin %55'ini, krom madeninin %65'ini, asbestinin %67'sini ve ayrıca 1 milyon ton kereste ve tahıl sağlayacaktı.[45] Şubat 1940 antlaşması kapsamındaki yeni Sovyet teslimatının Fransa saldırısına yetişmediği doğruydu fakat Stalin'in yardımının yolda olduğunu bilen Alman savaş planlamacıları hiç kaygı duymadan stokları tüketebiliyordu. Troçki, "Hitler savaş harekâtını sürdürüyor ve Stalin de onun levazım subayı gibi davranıyor," diyerek alay ediyordu.[46] Wehrmacht'ın gerçek levazım generali, "Bu antlaşma bizi kurtardı," demişti.[47] Stalin ile yapılan antlaşma Hitler'in hiç kaygı duymadan, doğuda sadece on tümen bırakmasına da olanak tanıyordu. Sovyetler'in Alman lojistiğine katkısı da hayati önemdeydi. Britanya deniz gücü bir zamanlar Napolyon'un küresel imparatorluk teşebbüsünü engellemişti fakat şimdi, Stalin sayesinde, Nazi Almanyası Yakın ve Uzakdoğu'dan mal nakliyatını Sovyet toprakları üzerinden gerçekleştirerek Britanya'nın denizdeki engelinden kaçabiliyordu. Bir Orta Avrupa ülkesinin küresel imparatorluk haline gelmesi ancak böyle mümkün olabilirdi.[48]

Şüphesiz Stalin de haydut gibi davranıyordu. Berlin teslimatlar konusunda ayak sürüyordu ama o top, tank (zırh için formüllerle birlikte), kimyasal savaş ekipmanları, kruvazörler, savaş gemisi *Bismarck*'ın planları, ağır deniz silahları, lokomotifler, türbinler, jeneratörler, dizel motorlar, takım tezgâhları örnekleri topluyordu. Stalin, çatışmanın her iki tarafına da oynayarak Alman cömertliği –ve Hitler'in gazabı– konusunda risk almak istemiyordu. Diğer yan-

---

45 Schwendemann, *Die wirtschaftliche Zusammenarbeit*, s. 373. Moskova'daki Alman Havacılık Ataşesi Yarbay Heinrich Aschenbrenner, 21 Mayıs 1940'ta, Savunma Komiserliği uluslararası işbirliği şubesine uğramış ve neşe içinde, batıdaki Alman başarısını Sovyet desteğine bağlamıştı. Sovyet muhatabına, "Ülkenize gelmek üzere ayrılmadan önce," diyordu, "beni kabul eden Hitler şöyle söyledi: 'Stalin'in bizim için çok önemli bir şey yaptığını hatırla, hiçbir şart altında unutma. Bunu hatırla ve bir tüccara dönüşmeden, bize dost olan bu ülkede ordumuzu layıkıyla temsil et.'" Aynı gün daha geç bir saatte Alman Askerî Ataşesi Köstring uluslararası işbirliği şubesini ziyaret etti ve Fransa ile savaşın fotoğraflarını verdi. (Paket, Stalin'e özeldi.) Olayların nasıl gelişeceği sorulduğunda Aschenbrenner görünürde kesin ifadeler kullanmıştı; daha zeki olan Köstring ise "Sadece Hitler ve ona yakın dar bir çevre biliyor. Bana çok az bilgi verildi," diyerek yanıtlamıştı. Aschenbrenner yaptıkları görüşmenin Köstring'e aktarılmamasını istemişti, "Kız gibi kıskanç, ondan önce buraya geldiğim için gücenebilir," diyordu. Gavrilov, *Voenaia razvedka informiruet*, s. 315-316 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1305, l. 374s-375s; Albay Grigory I. Osetrov'un [d. 1901] raporu).

46 Trotsky, "Stalin–Intendant Gitlera", *Biulleten' oppozitsii*, Ağustos-Ekim 1939, s. 79-80.

47 Wager, *Der Generalquartiermeister*, s. 106. Alman ekonomi yetkilisi Karl Schnurre 10 Mayıs 1940'ta, Almanya'nın Fransa'yı vurduğu gün, "Sonuçta, Doğu Avrupa ile ticaret, Sovyetler Birliği ile ekonomik antlaşma sayesinde geçmiş yıllarda görülmemiş bir boyuta ulaştı," diye böbürleniyordu. *Der Deutsche Volkswirt* (10 Mayıs 1940), RGAE, f. 413, op. 13, d. 2856, l. 5-6, aktarıldığı kaynak, Nekrich, *Pariahs*, s. 154; Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 116-117. Hitler Mussolini'yi yatıştırmak için, 8 Mart 1940'ta, "Rusya ile vardığımız ticaret antlaşması, içinde bulunduğumuz durumda bizim için çok şey ifade ediyor," diye yazmıştı. *DGFP*, seri D, VIII, 8 Mart 1940, s. 876; Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 111.

48 Ek olarak, Sovyetler Almanlara Murmansk yakınlarında, denizaltı yakıt ikmali, bakımı ve ayrıca Britanya gemilerine saldırılar için bir üs tahsis etmişti. Nisan 1940'ta, Norveç saldırısı sırasında, Nazi savaş ve çıkarma gemilerinin yakıt ikmali için Sovyet petrolü taşıyan bir tanker gelmişti.

dan, Fransız kara ordusuna bel bağlamışken Nazi savaş aygıtına sağladığı büyük destek, hesap hatası ve dar kafalılığın belirtileriydi.

Fransa'nın yenilgisiyle stratejik zemin radikal biçimde değişti.[49] 23 Haziran 1940 sabahının çok erken saatlerinde sevinç içindeki Hitler, iki gözdesi mimar Albert Speer ve heykeltıraş Arno Breker ile birlikte hayatında ilk ve son kez Paris'i turladı. Hitler önce neo-barok operaya götürüldü ve gençliğinde üzerinde çalıştığı mimari planlar ışığında binayı inceledi. Daha sonra Eyfel Kulesi önünde fotoğrafçılara poz verdi ve Napolyon'un mezarını ziyaret etti. "Paris'i gezmeme izin verilmesi hayatımın hayaliydi," diyordu. Düzenlenecek bir Alman zafer geçit törenine Hitler'in başkanlık etmesi bekleniyordu ve aynı beklentiyi paylaşan Britanya güvenlik teşkilatı içinden bazı yetkililer izleme platformunu bombalamayı önerdiler ama reddedildi. Sonuçta, Hitler bir geçit töreni düzenlememeyi seçti, besbelli Britanya hava saldırısı tehlikesini düşünüyordu ve 23 Haziran sabahı saat 09.00'da Berlin'e dönmek üzere havaalanındaydı. Beraberindekilere, "Zafer töreni yapacak havada değilim. Henüz işin sonuna gelmedik," demişti.[50]

Yine 23 Haziran'da Moskova'da, birçok ertelemenin ardından, Stanislavsky Opera Sahnesi'nde Sergey Prokofyev'in *Semyon Kotko* eserinin prömiyeri yapıldı. Valentin Katayev'in kısa romanı *Ben Emekçi Halkın Evladıyım*'dan esinlenmişti ve Prokofyev'in tam anlamıyla Sovyet temalı ilk denemesiydi.[51] Müzik, halk ezgilerinin tonlamalarıyla bezenmişti. Virtüöz piyanist Sviatoslav Richter, "O akşam *Semyon Kotko*'yu ilk dinleyişimde Prokofyev'in büyük bir besteci olduğunu anladım," diyordu.[52] Prokofyev melodiyi ilk bestelediğinde, kendisi de rejime sadakatini gösterme ihtiyacı duyan arkadaşı Meyerhold eseri sahneleyebilmek için yalvarmıştı. Meyerhold hiç iz bırakmadan ortadan kaybolunca ve Sergey Eisenstein başka işleri olduğunu öne sürünce, eseri sahnelemek bir aktrise kaldı. Hikâyede Kotko (tenor) 1918 yılında Büyük Savaş'ın Romanya cephesinden Ukrayna'daki köyüne dönüyordu. Köyünde, yağmacı yabancı işgalciler yeniden toprak beyliğini tesis etmeye çalışıyorlardı; Kotko'nun genç nişanlısı Sofia'nın (soprano) babası hayata küsmüş bir *kulak*tı ve kızını yoksul bir köylüyle evlenmekten menetmişti. Destansı partizan savaşı ve "emekçi halkın evladı"nın azmi sayesinde Semyon ve Sofia yeniden bir araya geldi; bu sırada Sovyet-karşıtı güçler kovuluyor ya da infaz ediliyordu. Stalin'in Hitler'le imzaladığı pakt, kısa romanda Almanlar için çizilen kötü adam portresinin

49 Mayıs 1940'ta Vişnevski günlüğüne, "Almanya ile dostluk, pakt ve benzerleri, tüm bunlar geçici hamleler, taktik araçlar," diye yazmıştı. "Kazanacak mıyız? Yoksa sadece Almanlara zaman, nefes alacak alan ve kaynak mı sağlayacağız?" Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 228-229 (RGALI, f. 1038, op. 1, d. 2077, l. 63, 64ob.).

50 Speer, *Inside the Third Reich*, s. 172. Speer tarih konusunda yanılıyor. Aynı zamanda bkz. Reynolds, "1940."

51 Bir zamanlar izah ettiği gibi, "cesur inşa faaliyetini, yeni [Sovyet] insanı, mücadeleyi ve engellerin aşılmasını" keşfetmek için giriştiği uzun bir araştırmanın sonunda bu kısa romanda karar kılmıştı. Morrison, *People's Artist*, s. 88 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 1929, op. 3, ed. khr. 30, l. 1); *Vecherniaia Moskva*, 6 Aralık 1932.

52 Richter, "On Prokofiev", s. 187-188.

olduğu haliyle kullanılmasını olanaksız hale getirdi ve opera sahnelenirken Almanların (ve Avusturyalılar) yerini Ukraynalı milliyetçiler aldı.[53]

Yeni bir birlik

Molotov sadece Schulenburg'u tebrik etmekle kalmadı, aynı zamanda –bu noktada tebrik, ilacın yutulabilmesi için verilen bir kaşık şekeri andırıyordu– 14 Haziran 1940'tan itibaren, Kızıl Ordu'nun,"hükümet değişikliklerinin" yaşanmakta olduğu Litvanya, Letonya ve Estonya'ya azımsanmayacak sayıda takviye kuvvet gönderdiğini de ifade etti.[54] 15-16 Haziran gece yarısından sonra, günün ilk saatlerinde Molotov Estonya (01.00) ve Letonya (01.10) elçilerini kabul etti ve tıpkı Litvanya'da olduğu gibi Kızıl Ordu'nun pek yakında sınırlarından gireceğini bildirdi, askerî direniş göstermemelerini ve yeni hükümetin kuruluşunu beklemelerini istedi.[55] Diğer bir deyişle SSCB, üç Baltık ülkesinin egemenliğine saygı göstereceğine dair verdiği sözü ihlal ediyordu. Üçü arasında, 1940 yılı başı itibarıyla en büyük komünist partiye sahip olan Litvanya'ydı – Stalin'in kitle teröründen sonra sadece 1.500 üyesi kalmıştı.[56] Birkaç ay önce Litvanya dışişleri bakanına, "Rusya dışında Komünist yok," demişti, "Letonya'dakiler Troçkist: Eğer size zorluk çıkarırlarsa vurun."[57] 1940 yazında, 1,3 milyon nüfuslu Estonya'daki komünist sayısı sadece 150'ydi. Letonya'da da sayı aşağı yukarı aynıydı.[58] Ancak Stalin'in baskıcı, hızlı Sovyetleştirmesi, yerel komünist hareketlere dayanmıyordu. Daha ziyade, 1939 sonbaharında Kızıl Ordu'nun Doğu Polonya'ya taarruzu ile belirlenen formül izleniyordu.[59]

Doğu Polonya'da NKVD 13,5 milyonluk nüfusun 1 milyonunu çalışma kamplarına göndermişti. (Sorgucular coplarına "Polonya Anayasası" adını takmışlardı.) Sovyet görevliler ve yerel işbirlikçileri sanayiyi kamulaştırdılar ve çok çaba gerektiren kolektifleştirme artık askıya alınmış olsa da, tarıma uygun

53 Dışişleri Komiser Yardımcısı Vişinski gördükten ve Ukrayna'nın Almanlar tarafından işgalinin tonu yumuşatıldıktan sonra nihai onay çıktı. Morrison, *People's Artist*, s. 102-104 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 82, op. 2, d. 950, l. 99); Perkhin, *Deiateli russkogo iskusstva*, s. 607-608n4. Aynı zamanda bkz. Shlifshtein, "Semyon Kotko", s. 3.

54 Zubkova, *Pribaltika i Kreml*. Ele geçirilmiş ve şifresi çözülmüş bir haberleşmede, Yunan diplomat şu değerlendirmeyi yapıyordu: "Moskova, her şeyden önce, [Batı'daki] savaşı uzatmayı isteyecek ve bundan avantaj elde etmeye çalışacaktır – Baltık ülkeleri ile ilgili yeni dayatma örneklerinin de kanıtladığı gibi, bunu başarıyor da." Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 256 (TsA FSB, f. 3, op. 7, d. 22, l. 106: Haziran 1940).

55 *DVP SSSR*, XXIII/1, s. 350-352 (AVP RF, f. 06, op. 2, pap. 2, d. 13, l. 103-4, 127).

56 Sabaliunas, *Lithuania in Crisis*, s. 54.

57 Kirby, "Baltic States", s. 27 (atıfta bulunduğu kaynak, *Third Interim Report of the Select Committee to Investigate Aggression and the Forced Incorperation of the Baltic States into the USSR* [Washington, 1954], 315-6; Dosya N 4794/803/59: Preston'dan Order'e, 19 Nisan 1940).

58 *Ocherki istorii kommunisticheskoi partii Latvii*, II, S. 429. Stalin Estonya Merkez Komite'nin tümünü katletmişti. 1924 başarısız darbesinin ardından birçoğu on dört yıl hapis yatmış ve 1938 affıyla serbest bırakılarak SSCB'ye göçmüştü.

59 Gross, *Revolution from Abroad*. Aynı zamanda bkz. Kotkin, "The State." Litvanya Stalin'in nedensiz kıyımından sadece 1.220 komünistle çıkmıştı.

arazinin bir bölümünü yeniden dağıttılar. Sovyet yönetimi ile uzlaşmayan yerel unsurları ortaya çıkarabilmek için NKVD kışkırtıcılar kullandı. Çaylak Polonya yeraltı örgütlenmesinden sorumlu Polonyalı subay, Sovyet muhbirine dönüştürüldü.[60] Ancak bu korkunç baskı aygıtına rağmen Sovyet gizli polisi, mevcut kurum ve kuruluşları kendi başına ezecek bürokratik kaynaklardan yoksundu. Buna rağmen, kurnazca bir yöntemle, NKVD suç çetelerini ve yasadışı örgütleri dizginlemedi, onları yerli milisler olarak göklere çıkardı ve toplumda var olan şikâyetlerden yararlanarak isimsiz ihbarlar için kutular ve başvuru odaları oluşturdu. Kim işten kovulmuştu ve şimdi intikam peşinde koşabilirdi? Geçmişte kim ineğini düşük kabul edilebilecek bir fiyata satmıştı? Kim boynuzlanmıştı? Bu tür ihbarları ön plana çıkaran ve sonra da doğrulamaya gerek duymadan gereğini yapan NKVD, tazminat, hayatta kalma, gizleme ya da terfi peşinde koşan binlerce insanın devlet iktidarını "özelleştirmesine" fiilen olanak tanıdı. Sovyet-öncesi toplumsal bağların çözülmesini sağlayan bizzat Polonyalılar oluyor ve Komünist tekelin yolunu temizliyorlardı.[61] Totalitarizmin özü de buydu: İnsanların bağımsız davranmaları temin edilerek kendi elleriyle kendi bağımsızlıklarını yok etmeleri sağlanıyordu.

Her ne kadar insanlar [NKVD'yi] atlatmaya ve kendilerini farklı tanıtmaya çabalasalar da, NKVD –ki yarı-eğitimli adamlarla doluydu– yerel arşivleri ve kişisel dosyaları ele geçirip, tüm toplumun siyasi dökümünü çıkarmak için nüfus sayımı verilerini ve vergi kayıtlarını kullanarak, şaşırtıcı miktarda operasyonel bilgi derledi. NKVD, tüm kayıtlar tamamlanana kadar işçileri fabrikalarda kilitli tutuyor ve apartmanların "kayıt" için önceden belirlenmiş yerlere taşınması sorumluluğunu, başarısızlıklarının sonucunu kelleleriyle ödeyecek olan şehirli ev sahiplerine yüklüyorlardı. Köylerde, gönüllü ya da seçilmiş aracılara, kayda getirecekleri belirli sayıda çiftçiye karşılık ödüller vaat ediliyordu.[62]

Daha sonra, aşılması olanaksız bataklıklarla kaplı 200 bin kilometrekarelik alandaki seyrek demiryollarını ve arabalar için asfalt yolları kullanarak çok sa-

---

60 Gross, "Nazi işgali altında, Gestapo'nun ısrarlı yok etme çabalarına rağmen büyümeye devam eden Polonya ordusu yeraltı teşkilatı ZWZ'nin NKVD karşısında böyle bir şansı asla olmadı," diyordu. Gross, *Revolution from Abroad*, s. 148.

61 Gross, "Nature of Soviet Totalitarianism." Polonya'nın Nazi ve Sovyet işgallerini eşzamanlı olarak yaşaması nedeniyle her iki rejimi de kapsayan bir kavram olarak "totalitarizm"i kullanmak için ideal (uygun ifade buysa) bir yer olduğu görülebilirdi ama bu kavramın savunucularından olan Gross, Nazi ve Sovyet hâkimiyetinin nitelik ve sonuçları arasında önemli farklılıklar olduğunu ortaya koydu. Gross, *Revolution from Abroad*, s. 230-231. Yazar Avdeyenko, *Pravda* muhabiri sıfatıyla yeni kazanılan Batı Ukrayna ve Batı Belarus'a yaptığı seyahatten, yeni bir Buick arabayla dönmüştü. (9 Eylül 1940'ta "sürekli mal peşinde koştuğu" için kınanmıştı.) Babichenko, *Pisateli i tsenzory*, s. 22-31. Finlandiya cephesini ziyaret eden yazar Vişnevski 2 Ocak 1940'ta günlüğüne şöyle yazmıştı: "İnsanlarımızın Finlandiya'da birçok evi nasıl kirlettiğini ve her şeyi yağmaladığını görünce korkunç derecede utanç duydum." Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 226-227 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 1038, op. 1, d. 2076, l. 2).

62 1930'ların başına ilişkin (1993'te erişim izni aldığım) Habarovsk OGPU belgeleri, sınırın Mançurya tarafındaki göçmen yerleşimindeki nüfusun niteliklerini, Habarovsk bölgesinde Sovyet yetkililer nüfusu besleyip giydiremediği halde, olağanüstü özgün ve kapsayıcı bir biçimde ele alıyor.

yıda göçmeni ve savaş nedeniyle yerinden edilenleri taşıyan görevliler, eski Doğu Polonya'daki her bir yetişkinin tek adaylı "Halk Meclisi" "seçimi" için oy kullanmasını sağlamaya çalıştılar. Posterler asıldı, film gösterimleri düzenlendi, yürüyüşler yapıldı. Seçimler egemenliğin devrine yasal bir görünüm kazandırıyordu ama daha önemlisi, yeni rejim için siyasi bir şartlandırmayı berberinde getiriyordu. Zorla yaptırılan oy verme işlemi başkalarının gözleri önünde gerçekleşiyordu ve bu insanların bir kısmı muhbir olmaya istekli ya da razıydı. Buna rağmen birçok kişi adayın üzerini çizdi ve bazıları oy zarflarına gübre koydu. Seçimde aykırı davrananların ya da oy kullanmaya gelmeyenlerin çoğu tutuklandı. Oylamadan sonra halka açık gösteriler ve sloganlar devam etti ve siyasi konuşmaları dinlemeye katılım mecburiyeti de sürdürüldü. Devlet destekli dernekler kuruldu. Devlet okulları özel okulların yerini aldı ve komünist ideolojiyi yansıtan yeni bir politik dil kamusal ve bireysel alanda hâkim hale geldi.[63] İki yıldan daha kısa bir sürede Batı Ukrayna ve Batı Belarus'ta, Sovyetler Birliği'nde yirmi yılda gerçekleştirilenlerin büyük bir bölümü tekrar edildi.

1940 yazında, Baltık ülkelerinde benzer bir "dışarıdan devrim" sahnelendi. Stalin, Estonya'daki zorunlu Sovyetleştirmeyi yönetme görevini Jdanov'a verdi; Letonya'nın sorumlusu göstermelik mahkemenin savcısı Vişnevski ve Letonya'nın da Beria'nın himayesinde bulunan, Molotov'un dışişleri yardımcısı Dekanozov'du. Her birinin emri altında, terörden sonra atananların oluşturduğu birer memur çetesi vardı. Burada da yerel halk ihbarcılığa kışkırtıldı, öyle ki, kötü(lük)lerden intikam, açlıktan kurtulmak ve hırslarını tatmin için toplumlarının düzlenmesine katkıda bulundular ve Komünist tekelin yolunu döşediler. Bir kez daha yerel arşivlere operasyonel sebeplerle el konuldu.[64] Binlerce ülke sakini Sibirya'ya sürüldü ve gönderilmeyenler de tek adaylı Halk Meclisi "seçimlerine" katılmaya zorlandı; yerleştirilen vekiller, buna karşılık olarak, Sovyet sosyalist cumhuriyetlerin kurulması ve SSCB ile birleşilmesi yönünde "oy kullandılar." Ekonomilerine el konuldu ("kamulaştırıldı") ve kolektifleştirme askıya alındığı halde toprak da [kamulaştırmaya] dahildi. Bir yandan yeraltı direniş birimleri kurulurken, diğer yandan Estonya, Letonya ve Litvanya siyasi solundan hatırı sayılır sayıda insan –etnik Rus ve Yahudi işçiler de dahil olmak üzere– bu Sovyetleştirmeyi destekledi.[65]

---

63 1940 tarihli *Açıklamalı Rus Dili Sözlüğü*'nde, *sovetizirovat* (Sovyetleştirme) sözcüğünü "Sovyet ideolojisini, dünya görüşünü ve Sovyet iktidarının fiilî görevler anlayışının yerleştirilmesi" diye tanımlıyor. Amar, "Sovietization as a Civilizing Mission in the West", s. 31.

64 1940 yazında Beria Stalin'e yazdığı mektupta, Romanya Kişinev'deki polis arşivinin NKVD ele geçiremeden yakıldığını haber verdi. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 308 (TsA FSB, f. 3, op. 7, d. 22, l. 301).

65 İlhakların ardından Yüksek Sovyet'e (1 Ağustos 1940) yaptığı konuşmada Schcherbakov, 1918-1920 tarihlerinde bu toprakların ele geçirilememesi ile bağlantılı olarak, "kapitalistler belli bir süre Letonyalı, Eston, Fin köylü ve esnafın Büyük Rusya'ya karşı milli güvensizliklerine oynamayı başardı" itirafında bulunuyordu. Tutanaklar yayına hazırlanırken "milli güvensizlik" ifadesinin üzerini çizerek, "emperyalist burjuvazi" ile işbirliği içindeki "burjuva politikacıların" bu halkları "aldattığına" dair bir paragraf ekledi. Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 86 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 88, op. 1, d. 1015, l. 5).

Netice itibarıyla, Mart-Haziran 1940 tarihleri arasında (Birlik cumhuriyeti statüsüne yükseltilen Karelya da dahil olmak üzere) beş yeni Sovyet sosyalist cumhuriyeti kuruldu, böylelikle sayıları on altıya, toplam Sovyet nüfusu da 200 milyona yükseldi. 5 Haziran 1940'ta, Moskova'da 1.200 kişinin katılımıyla, Belarus SSC'nin genişlemesinin kutlandığı "On Gün" kültür festivali başladı.[66] Rejim, Stalin ve şürekâsının alımlı yerel kostümler giydiği, sütçü kadınlara ve pamuk toplayıcılara yönelik ödül törenlerinden, Birlik'in milli kültürlerinin tanıtıldığı törenlere geçeli çok olmuştu. 1936'da düzenlenen ilk On Gün etkinliğinde, 500 katılımcıyla Sovyet Ukraynası kutlanmış, sanatsal organizasyonlara sayısız ödül verilmiş ve cumhuriyetteki sanat için ek fonlar tahsis edilmişti.[67] Aynı derecede abartılı On Gün festivalleri Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Ermenistan için de düzenlendi ve bu cumhuriyetlerin toplulukları ve sanatçıları başkentin en önemli tiyatro ve konservatuarlarında sahne aldılar.[68] SSCB sanat etkinlikleri komitesi, bestecileri cumhuriyetlere gönderiyor ve yüksek meblağlar ödeyerek "ulusal" opera ya da baleler bestelenmesini sağlıyor, işi şansa bırakmıyordu.[69] Moskova'ya yakışır performanslar için başkentten şarkı-

66 *Kul'turnaia zhizn' v SSSR, 1928-1941*, s. 734.

67 Taras Şevçenko Opera ve Bale Sahnesi *Natalka-Poltavka, Zaporozhets beyond the Danube* ve diğer sevilen folk eserlerini sahneledi. *Literaturnaia gazeta,* 27 Mart 1936; *Sovetskaia kul'tura v rekonstruktivnyi period*, s. 517. *Pravda,* 24 Mart 1936; Nevezhin, *Zastol'ia*, s. 115 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 962, op. 21, d. 1, I. 10); Cherushev, *Komendanty Kremlia*, s. 477-478. Ardından, ilk Kazak operasını –Sovyetler'in yerleştirdiği modele oturan ama hikâyesini 16. yüzyıl sözlü destanı *Kyz Zhibek*'ten alan bir opera– sahneleyen Kazak Müzikal Tiyatrosu'nun da aralarında bulunduğu 350 katılımcıyla Kazak On Günü'ne sıra geldi (17-26 Mayıs). En fazla heyecan uyandıran etkinlik, dombra eşliğinde hikâyeler seslendiren geleneksel tuluatçılardı (*akyn*). *Literaturnaia gazeta,* 10 ve 15 Mayıs 1936; Nevezhin, *Zastol'ia*, s. 115-116 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 962, op. 21, d. 1, I. 10). Aynı zamanda bkz. Ubiria, *Soviet Nation-Building*, s. 169-170. Balerin Maya Plisteskaya, "Sovyet liderler bu imitasyon On Gün şovlarını gerçekten çok seviyorlar," derken yukarıdan bir dil kullanıyordu fakat daha sonra, "bu gösteriler yaratıcı insanların son noktaya kadar gayret göstermesini sağladı. Herkes sınırlarını zorladı (aksi takdirde o küçük madalyayı alamıyor ve kapanış ziyafetine davet edilmiyordunuz). Dolayısıyla, olumsuz yönlerini bir kenara bırakacak olursak... bu On Gün etkinlikleri en iyileri bir araya getiriyordu" itirafında bulundu. Plisetskaia, *Chitaia zhizn' svoiu*, s. 93.

68 Özbekistan'ın On Gün'ü 21-30 Mayıs 1937 tarihleri arasında 600 katılımcıyla yapıldı; V. A. Uspensky *Ferhat ile Şirin*'i, R. M. Glier ve T. D. Jalilov *Gulsara*'yı sahneledi ve 31 Mayıs 1937'de Kremlin'de bir resepsiyon düzenlendi. *Literaturnaia gazeta,* 30 Mayıs 1937; Nevezhin, *Zastol'ia*, s. 116-117 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 962, op. 21, d. 1, I. 11). Azerbaycan, 600'den fazla katılımcıyla 5-15 Nisan 1938 tarihleri arasında boy gösterdi ve 17 Nisan'da St. George Salonu'nda ziyafet verildi. Fadeev, *Vstrechi s tovarishem Stalinym*, s. 168. Ermenistan'ın On Gün'ü 20-29 Ekim 1939 tarihleri arasındaydı ve 550 katılımcıyla gerçekleştirildi. Spendiarov Opera ve Bale Topluluğu A. T. Tigranyan'ın *Anush* operasını ve Haçaturyan'ın *Mutluluk* balesini sahneledi. Nevezhin, *Zastol'ia*, s. 119-120 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 962, op. 21, d. 20, I. 70; d. 1, I. 11); Chegodaeva, *Dva lika vremeni*, s. 301.

69 1938 yılı için planlanan Moskova'daki Kırgız On Gün'ü için, daha 1936 yılında, Bolşoy Orkestra Şefi Vasili Tselikovsky'i (d. 1900) Kırgız başkenti Frunze'ye gönderilmişti. Bale ustası L. I. Lukin de Frunze'ye gönderilmiş ancak orada halk düşmanı suçlamasıyla hapsedilmişti. Moskova'da gecikmeli olarak 500'den fazla katılımcıyla düzenlenen On Gün etkinliklerinin başlamasından (25 Mayıs 1939) beş gün önce serbest bırakıldı. Bakhtarov, *Zapiski aktera*, s. 85-86. Bir Kırgız topluluğu *Altyn Kys* ve Moskova'dan Vladimir Fere ve Vladimir Vlasov'un

cı ya da müzisyenler ile koreografiden kuaföre kadar kapsayıcı geniş bir takım oluşturuluyordu.[70] Her bir "ulusal" halk dansı ya da "ulusal" opera, bariz bir biçimde Sovyetik esintiler taşıyordu.[71]

Çatışma

Hitler, Stalin'in Baltık işgallerini kötüye yoracaktı. Paktın gizli kuralları "etki alanlarını" sınırlandırmış ancak bu alanlar içinde ne tür eylemlere izin verildiğini –ya da yasaklandığını– saptamamıştı. Paktta, klon rejimler kurmak şöyle dursun, Sovyetler'in herhangi bir ülkeyi *işgaline* dair tek bir kelime yoktu. Hitler'in eski Çarlık topraklarının ilhakı için kendisine izin vermediğini Stalin pekala biliyordu. Ancak uzun süredir, emperyalist güçler arasındaki kardeş kavgasının, ortaya çıkan kargaşa ve yıkım ortamıyla "devrimi" genişletmek için eşsiz fırsatlar sunduğu düşüncesini benimsemişti. 21 Ocak 1940'ta (Lenin'in on altıncı ölüm yıldönümü) Bolşoy'da, Doğu Polonya'nın Sovyetleştirilmesiyle ilgili olarak, "Kızıl Ordu faaliyetleri, aynı zamanda dünya devrimi meselesidir," diyerek böbürlenmişti.[72] Daha sonra, Almanya'nın şimşek hızındaki Fransa işgali karşısında devrimci fırsatçılığını bir kez daha göz önüne serdi. Stalin'in Kremlini'nin, savunma amaçlı olarak Sovyet güvenliğini mi sağlamaya çalıştığı yoksa devrimci bir yayılmacılığın peşinde mi olduğu konusundaki sonu gelmez gibi görünen tartışmaya verilecek cevap şöyle olmalıydı: Eğer başkası fırsat tanırsa, her ikisi de.

26 Temmuz'da Molotov eski Çarlık Besarabyası için Romanya'ya ültimatom verdi ve bir kez daha Almanya'yı şaşırttı. Alman yetkililer bu toprak gaspına direnmemesi için Romanya hükümetine baskı yaptı, böylelikle Bükreş'in 50 kilometre kuzeyindeki petrol sahaları Wehrmacht için hayati önem taşıyan ülkenin tümünü işgal etmek için bahaneleri olacaktı. Rumenler, Kızıl Ordu Besarabya'ya girerken –öfke içinde– aceleyle geri çekildiler. Hitler açıkça eleştirmekten kaçındı ama yardımcılarına "Bu, Rusya'nın Batı Avrupa'ya ilk saldırısı," demişti.[73] Sovyetler, pakt kapsamı dışında kalan ve hiçbir zaman Çarlığa ait olmamış, çok sayıda etnik Alman'ın yaşadığı Kuzey Bukovina'yı ele geçirince Führer'in öfkesi daha da arttı. Molotov Schulenburg'a, "Bukovina birleşik

---

birlikte kaleme aldığı ilk Kırgız operası *Aichurek*'i sahneye koydu. Ivanov, *Dnevniki*, s. 28. Nevezhin, *zastol'ia*, s. 113-114. Bakhtarov, *Zapiski aktera*, s. 82. Brusilovsky Kazak ve Bogatryev Tacik operalarını yazıyordu. Jelagin, "Sanat İşleri Komitesi'ndeki becerikli görevliler bir Buryat-Moğol operası bile icat etmeyi başardılar," diyordu. Elagin, *Ukroshchenie iskusstv*, s. 262, 263.

70 Jelagin, *Taming of the Arts*, s. 232-233.

71 Latyshev, "I eshche odin tost 'vozhdia narodov'", s. 141-142; *Sovetskaia kul'tura v rekonstruktivnyi period*, s. 517-520. Gromov, *Stalin*, s. 330.

72 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 120. Aynı zamanda bkz. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 98-102.

73 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 163 (Ribbentrop'tan Fabricious'a, 27 Haziran 1940); Halder, *Halder Diaries*, I, 5 Haziran 1940, s. 483-484; Halder, *Kriegstagebuch*, I, s. 371-373; Gafencu, *Last Days of Europe*, s. 387-391. Gafencu dışişleri bakanlığından istifa etti; Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 489 (atıf yok).

Ukrayna'nın son eksik parçasıydı," demişti.[74] Yüksek tirajlı *Ogonyok* dergisinde Kızıl Ordu'yu ("Büyük Kurtarıcı") çiçekler ve gülücüklerle karşılayan Rumenlerin fotoğrafları yayınlandı.[75] Nazi çekirdek kadrosu öfkeden köpürüyordu. Wehrmacht Polonya'yı muharebe meydanında ezerken Sovyetler vals yaparak Polonya'ya girmiş ve petrol sahasını kapmıştı. Bu kez, Wehrmacht Fransız kara ordusunu ezerken, Sovyetler Romanya'dan ve savunmasız Baltık ülkelerinden büyük parçalar koparıyordu. Goebbels günlüğünde Stalin'den, "mezar hırsızı" diye söz ediyordu.[76]

Berlin, Besarabya ve Bukovina'da bulunan 125 bin *Volksdeutsche*'nin [etnik Alman] Almanya'ya transferini, Almanya'nın Romanya ile yaptığı antlaşmaya bağlı olarak Besarabya'dan 100 bin ton tahılı ve tüm Alman mülkleri için güvence verilmesini, ayrıca, Romanya petrolünü Reich'a taşıyan demiryolu raylarını istiyordu.[77] Stalin eski Romanya topraklarına yerleştirmeye başladığı tümen sayısını 34'e yükseltiyor, artık Sovyet toprağı olan Lvov'u (Lwów, Lemberg) Ukrayna SSC'deki Chernovitsy (Cernăuți, Czernowitz) ile bağlarken, Odessa'nın güvenliğini artırıyordu. Moskova ile Berlin arasındaki temel çıkar çatışması ve Almanya'nın kıtasal genişlemesi karşısında Sovyetler'in dengeleme ihtiyacı ancak bu denli açık görülebilirdi. Tıpkı Kış Savaşı'nın Finlandiya'yı kesin bir biçimde Alman tarafına itmesi gibi, Besarabya'nın ve Kuzey Bukovina'nın ele geçirilmesi de Romanya'yı kararlı bir Almanya müttefiki haline getirecekti.[78]

Stalin'in, Hitler için kendi kıymetini göreceli olarak azaltan koşulları da görmesi gerekiyordu. Almanya'nın ilhak ettiği Silezya ve Çek toprakları Bohemya ve Moravya önemli sanayi merkezleriydi. (Avusturya sanayisi zayıftı fakat Almanya'ya işgücü sağlıyordu.) Fransa, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'nın da önemli sayılabilecek sanayileri vardı – çelikten otomobile, uçak ve elektronikten Alman stoklarını sayıca geçen demiryolu lokomotifleri ve yük vagonlarına ka-

74 Novikov, *Vospominaniia diplomata*, s. 41; Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 488-489 (atıf yok). Paktın gizli protokolü (3. Madde) muğlaktı: "Güneydoğu Avrupa konusunda Sovyet tarafı Besarabya'daki çıkarlarına dikkat çekti. Alman tarafı bu bölgelerde siyaseten hiçbir çıkarı bulunmadığını deklare etti." Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 78n34.

75 *İzvestiya* (29 Haziran 1940), "SSCB barış politikasının yeni zaferini" ilan ederken, Bukovina'nın kuzey bölgeleri için, "Tipik Ukrayna vilayeti," diyordu.

76 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, VIII, 28 Haziran 1940, s. 196-197. Stalin bu girişim için, Akdeniz'de İtalyan önceliğini tanıma karşılığında, Hitler'in görünürdeki müttefiki Mussolini'den bile onay almıştı. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 29 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 06, op. 2, pap. 20, d. 229, l. 1-6: Molotov-Rosso, 20 Haziran 1940; f.059, op. 1, pap. 330, d. 2269, l. 84-5: Molotov'dan Gorelkin'e, 27 Haziran 1940); Schramm-von Thadden, *Griechenland*, s. 27. Aynı zamanda bkz. Dima, *Bessarabia and Bukovina*, s. 26.

77 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 158-159 (Ribbentrop'tan Schulenburg'a, 25 Haziran 1940), 159-160 (Schulenburg'tan Ribbentrop'a, 25 Haziran 1940), 161-162 (Schulenburg'tan Ribbentrop'a, 26 Haziran 1940), 163; Rossi, *Deux ans*, s. 153n2 (Schulenburg'tan Ribbentrop'a, 17 Temmuz 1940). Romanya petrol üretimi 1936'dan sonra azalmaya başladı. Pearton, *Oil and the Romanian State*, s. 201-203. 4 Temmuz 1940'ta Moskova, uzun süredir Romanya'nın Besarabya'yı ilhakını tanımamış olan Tokyo'dan Sovyet ilhakını tanımasını istedi. Elleman, "Secret Soviet-Japanese Agreement", s. 294 (atıfta bulunduğu kaynak, Gaimushō, B100-JR/1).

78 Gafencu, *Last Days of Europe*, s. 390-392.

dar. Fransa ve Norveç kimyasallar ve alüminyum da üretiyordu. Büyük Almanya ve işgal ettiği toprakların toplam nüfusu, İtalya ile birlikte 290 milyondu ve toprak bakımından Birleşik Devletler kadar büyüktü. Bu devasa potansiyelin konsolide edilmesi gerekiyordu (Danimarka gümrük ve para ortaklığı yönündeki adımları reddediyordu) ama yön belliydi.[79] Öldürücü darbe ne olacaktı? Hayalî düşmanlarını yok etmek için giriştiği kendine zarar kıyımın ardından Stalin artık Sovyet topraklarında fiilen bir beşinci kol sahibi olmuştu: Yeni ilhak edilen Batı Ukrayna, Batı Belarus ve Baltık cumhuriyetleri topraklarında kararlı Sovyet-karşıtı sabotajcılar vardı. 1940 yılında, sadece %10 Sovyet nüfusa sahip bu bölgelerde, NKVD tutuklamalarının %60'ı gerçekleşecekti. Aynı zamanda, Stalin'in 1940 yılında Sovyet topraklarına ve fabrikalarına girmesine izin verdiği çok sayıda Alman ekonomi ve ticaret heyeti sayesinde, daha önce söz konusu olmayan doğrudan Alman istihbaratı önem kazanmaya başladı.[80]

Britanyalılarla oynamak

Almanya'ya karşı anti-faşist birleşik cephe için yaptığı ajitasyonlar nedeniyle İşçi Partisi'nden ihraç edilen varlıklı vejetaryen ve solcu, ünlü Sir Stafford Cripps sayesinde, Stalin'in karşısına strateji değiştirmek için bir fırsat doğdu. Sovyetler'in Doğu Polonya'yı ele geçirmesinden bir gün önce Cripps, arkadaşı Dışişleri Bakanı Halifax'tan Moskova'ya Hitler-Stalin Paktı'na paralel bir saldırmazlık antlaşması yapmak için görevlendireceği bir heyet göndermesini istedi. Bu düşünce bir sonuca varmadı ancak Şubat 1940'ta, savaşla parçalanan Çin'den ülkesine dönmekte olan Cripps, Moskova'da Molotov tarafından kabul edildi. Cripps'in bu görüşmeden çıkardığı sonuç iki ülkenin ikili ticaret antlaşması ve hatta daha fazlası üzerine çalışabileceğiydi. Londra'daki Mayski de ticari görüşmelerin canlandırılmasını önerdi ancak Britanya dışişleri, Sovyetler'in gerekçelerine şüpheyle yaklaşıyor ve Britanya'dan ithal edeceği malları Britanya'nın düşmanı Almanya'ya ihraç etmesinden korkuyordu. Daha sonra, Mayıs 1940'ta, Fransa düştüğü sırada başbakan olmuş olan Churchill, ticari görüşmeleri teşvik etmek üzere Cripps'in özel temsilci olarak Moskova'ya gönderilmesi için – muhtemelen Mayski'nin girişimiyle– Halifax'ın yaptığı teklifi kabul etti. Molotov, Cripps'i özel temsilci sıfatıyla kabul etmeyi reddetti. 3 Haziran 1940'ta, artık Moskova'daki Alman Elçiliği'nin ekonomi şubesinde görevli olan Sovyet ajan Gerhard Kegel ("X"), Almanların yaklaşmakta olan Cripps ziyaretinden ve

79 Belçika'daki Alman işgal yetkilileri Sovyet ticaret misyonunu kapatmanın peşindeydi. Mikoyan, Stalin ve Molotov'dan buna engel olmalarını istedi zira "Belçika ve Belçika Kongosu'ndan toplam 8.578.000 ruble tutarındaki sipariş henüz karşılanmamış" idi. Pavlov, *Anastas Mikoian*, s. 125 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 84, op. 2, d. 62, l. 39: 20 Temmuz 1940).

80 Sovyet karşı-istihbarat personeli, özellikle Estonya'da Moskova'nın iktidara yerleştirdiği komünistlere dahi güvenmiyordu. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 306-307 (TsA FSB, f. 8os, op. 1, d. 81, l. 2; f. 14os, op. 1, d. 15, l. 201-2). 27 Temmuz 1940'ta Stalin'in "büyük filo" programı daraltıldı: On beş yerine on savaş gemisi, on altı yerine sekiz savaş kruvazörü üretilecekti ama Pasifik Filosu için iki küçük uçak gemisi eklenmişti. Hauner, "Stalin's Big-Fleet Program"; Rohwer ve Monakov, *Stalin's Ocean-Going Fleet*, s. 113.

olası bir İngiliz-Sovyet ticaret antlaşmasından kaygı duyduklarını Sovyet askerî istihbaratına rapor etti.[81] Sovyetler'in ısrarıyla Londra, Cripps'i normal elçi olarak görevlendirdi.[82] Cripps 12 Haziran'da Moskova'ya geldi.

Görkemli Britanya Elçiliği, daha önce bir şeker tüccarının konutuydu ve olağanüstü manzarasıyla Moskova Nehri rıhtımında, Kremlin'in tam karşısında inşa edilmişti. Binanın içinde durum korkunçtu: Sadece zevksiz değil –çirkin renkleriyle berbat görünen ipek brokarlar (Cripps'in ifadesi)–, aynı zamanda haraptı. Elçiliğin sofra takımı ıvır zıvırdan oluşuyordu –ne tabak, ne bardak, ne de doğru düzgün çatal bıçak vardı– ve tesisin kâhyası ya da hizmetçisi olmadığından diplomatik resepsiyonlar büyük sorun yaratıyordu. Az sayıdaki personel, bu karmaşık şehirdeki diplomatik turlara yetişmek şöyle dursun, yoğun şifreleme işlerine dahi yetişemiyordu. Britanya Elçiliği personelinin çoğunluğu Rus ya da Alman asıllı Sovyet vatandaşıydı ve bu durum Almancayı elçiliğin hâkim dili haline getirmişti.[83] Britanya'nın büyük stratejisi buydu: Her şey ucuza getirilecekti – benim için savaş, benim elçiliğimi işlet.

Geldikten iki gün sonra –tam da Hitler'in Paris'i ele geçirdiği gün– Cripps Kremlin'de Molotov'la bir saat görüştü ve ilişkilerin geliştirilmesi arzusunu dile getirdi. Aynı gün, Molotov ve yardımcıları, ilk kez, krala (VI. George) doğum günü tebrik kartları gönderdiler. Ancak Molotov Cripps'e karşı açık sözlü değildi: 14 Haziran'da Sovyet hükümeti, Baltık ülkelerini, Besarabya ve Kuzey Bukovina'yı işgale giden sürecin başlangıcı olan Litvanya'ya ültimatomu imzaladı. Bu saldırgan Sovyet fiilleri, aslında Cripps için dolaylı bir lütuf olacaktı: Kısa süre sonra, üç Baltık ülkesindeki kapatılan Britanya misyonlarından çıkarılan uyumsuz mobilya ve döşemeliklerin doldurduğu yüzden fazla kutu Moskova Elçiliği'ne gönderilecekti. Diğer yandan, bu ültimatom Londra'daki anti-Sovyet hissiyatı şiddetlendirecekti.

Britanya müesses nizamına mensup olanların hepsi düşman değildi. 16 Haziran 1940'ta, bir zamanlar yatıştırma politikasının ateşli bir taraftarı olan, Hitler için "Almanya'nın George Washington'u" diyen David Lloyd George'un, gerektiği takdirde Britanya hükümetinin Kanada'ya olası tahliyesi hakkında konuşurlarken Mayski'ye söylediğine göre, "İngiltere ile Almanya arasında barış imkânsız"dı. Lloyd George Sovyetler'in sonunda Hitler'in karşısına dikilme ihtimali olup olmadığını sorduğunda Mayski tereddüt etti. Lloyd George ise parmağını havaya kaldırarak, "Dikkat edin de çok geç olmasın!" diye karşılık verdi.[84]

---

81 Rapor ertesi gün Stalin'in eline geçti. Naumov, *1941 god,* I, s. 20-26 (APRF, f. 45, op. 1, d. 435, l. 39-51).

82 Chamberlain ve Muhafazakârlar hakkında Cripps şöyle yazmıştı: "Tutucularımız, Rusya ile karşılıklı antlaşmaya varmayı samimiyetle istemiyorlar, daha ziyade Rusya'yı kendi çıkarlarımız için kullanmamızı istiyorlar, böylelikle Rusya ve Almanya'nın arasını açarak kendi postlarını kurtarmaya çalışıyorlar." *Tribune,* 24 Mart 1939.

83 Gorodetsky, *Mission to Moscow*, s. 42-43.

84 Maiskii, *Dnevnik diplomata,* II/i, s. 197-199; Jones, *Lloyd George*, s. 247-248; Rudman, *Lloyd George.* Eylül 1936'da Hitler ile görüşen Lloyd George coşkuya kapılarak, Britanya halkıyla dost-

Britanya hükümetinin, kendi adına hem minimalist –Nazi Almanyası'na karşı cömertliğini *artırmaması* için Sovyetler Birliği'ni ikna etmek– hem de maksimalist hedefleri vardı: Britanya'ya Sovyet ihracatını artırmak. Cripps ticaretin de ötesine geçilebileceğine, Britanya ve Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı güç birliğine gidebileceğine inanıyordu – Hitler-Stalin saldırmazlık ve ticaret antlaşmaları, Polonya'nın parçalanmasına, Finlandiya saldırısına ve şimdi de Sovyetler'in Baltık ülkelerini ilhak etmesine yol açtığı halde.[85] Aslında bir diplomattan ziyade hukukçu olan Cripps Sovyet gerçekliğini eleştirebilirdi fakat Stalin'in kurgulanmış davalarla Britanya vatandaşlarını ajan suçlamasıyla tutuklamasını da, 1939 yılında Sovyetler Birliği'nin Doğu Polonya'yı işgal etmesini de savundu. Churchill'den (ya da Chamberlain'den) farklı olarak Cripps, Sovyetler'in sosyalist devrimi yaymak üzere Avrupa'ya sızmasından endişe duymuyordu; Stalin'i güvenlik odaklı ve savunmacı buluyordu. Ancak Cripps Britanya dışişlerinin kuşku duvarına tosluyordu ve dışişleri yetkilileri, Stalin'in Londra ile "müzakereleri" kullanarak Hitler'le daha iyi şartlarda anlaşma yapmasına olanak tanımaması konusunda onu uyardı. Şaşırtıcı olan –en azından Cripps için– Sovyet tarafının da istekli davranmamasıydı.[86] Molotov'un ilk soğuk karşılamasından sonra, ikinci kez kabul edilmek için uzun süre bekletildi.

Nihayet 1 Temmuz'da, "Almanya'nın Kıta üzerinde egemenlik kurma olasılığı" ile ilgili Churchill'in mesajını (24 Haziran tarihli) doğrudan Stalin'e iletecekti – Küçük Köşe'de, Molotov'un da katılımıyla, 18.30-21.15 saatleri arasında kabul edildi.[87] Cripps'in "son derece samimi tartışmalar" diye tarif ettiği görüşmenin zorlu başlıklarından biri Sovyetler'in demir dışındaki metalleri ithal etmesine Britanya'nın koyduğu tedbirlerdi. (Britanyalılar Stalin'in bunları Hitler'e göndermesinden korkuyordu; aslında Hitler bu hammaddelere Sovyetler Birliği'ne borçlu olduğu malları üretmek için ihtiyaç duyuyordu.) "Tabii ki bu metallerin tek bir gramının bile Almanya'ya gitmeyeceğinin sözünü verebili-

luk isteyen Nazi hakkında şöyle yazmıştı: "Halkının [Alman] maneviyatında harika bir dönüşüm gerçekleştirdi, çağın en büyük Alman'ı, Almanya'nın George Washington'u – tüm baskıcılara karşı ülkesinin bağımsızlığını kazanan adam." Şöyle bir sonuca dahi varıyordu: "Savaş öncesi militarizmin hedefi ve rüyası olan Avrupa'da Alman egemenliği, Nazizmin ufkunda yer almıyor." "I Talked to Hitler" [Hitler'le Konuştum], *Daily Express* [Londra], 17 Kasım 1936; Jones, *Diary with Letters*, s. 269.

85 Hanak, "Sir Stafford Cripps"; Gorodetsky, *Mission to Moscow*; Clarke, *Cripps Version*, s. 183-241.

86 23 Haziran 1940'ta Londra'daki zeki bir yetkili, "Güçlerden birini diğerine karşı kışkırtma politikalarının bir parçası olarak, Sovyet hükümetinin gerekli göreceği zamana kadar kapı eşiğinde beklemek Moskova'da her Britanyalı müzakerecinin yaşayacağı bir durumdur ve şu anda bu utanç verici evreyi yaşayan Bay S. Cripps için üzgünüm," diyordu. "Stalin, her tür Alman gözdağına ve dırdırına, kapı eşiğinde bekleyen Bay Cripps'i işaret ederek, Alman büyükelçisi yerine onu içeri alıp görüşmelere başlamakla tehdit ederek karşılık vermeyi umuyor." Hanak, "Sir Stafford Cripps", s. 59 (atıfta bulunduğu kaynak, TNA, FO 371/24844 5853: Sir Orme Sargent).

87 Stalin'in ofis kayıt defterinde, 1 Temmuz tarihi için sadece 17.35-18.25 saatleri arasında Molotov ziyareti görünüyor fakat "son gelenler 21.40'ta gittiler" diye de bir not düşülmüş. Muhtemelen, toplantının 18.30'da başladığını belirten Molotov, Cripps'i getirmek üzere çıkmış ve onunla geri dönmüştü. Anlaşılan her ikisi de deftere kaydedilmemişti. *Na prieme*, s. 305. Sovyet not tutucu Pavlov'un ifadesine göre, Cripps Churchill'den gelen mektubu Molotov'a saat 17.00'de teslim etmişti: *DVP SSSR*, XXIII/i, s. 399 (AVP RF, f. 06, op. 2, pap. 10, d. 100, l. 1-2).

rim," diyordu Stalin iğneleyici bir dil kullanarak, "ama bu dürüstçe olmaz. Yerine getirilemeyecek söz bir işe yaramaz." Churchill'in Alman yayılmacılığıyla ilgili mesajını gerici bulduğunu söyleyerek devam ediyordu. "Eğer başbakan eski dengelerin yeniden tesis edilmesini istiyorsa," diyordu Cripps'e, "onunla anlaşamayız." Bunun tersine, diyordu despot, "Avrupa'daki eski güçler dengesini değiştirmeliyiz, zira bu denge SSCB'nin aleyhine işliyordu."[88]

Stalin'in o sırada bile zihni hâlâ Britanya "emperyalizmi" ile meşguldü. Fransa'nın fethinden sonra Hitler'in nasıl bir kibirlilik sergilediğini fark etmemiş olamazdı ama 1939 yazında Batı-Sovyet askerî görüşmelerinin çözüme ulaşmaması ve Sovyet-Fin Savaşı ile ortaya çıkan düşmanlık, despotun zihnini köreltmişti. Churchill'in "uyumlu ve her iki tarafa da yarar sağlayacak" ikili ilişkiler için yaptığı bu özel çağrının somut bir yönü vardı –Sovyetler'in Balkanlar'da, hatta Besarabya'dan da ötede girişeceği güçlü eylemleri destekleyerek Nazi Almanyası'nın stratejik istismarının önünü almak– fakat Stalin'in gözünde bu, SSCB'yi savaşa sokarak Britanya'nın kaçmasına imkân yaratmaya yönelik olağan bir plandı. Görüşmeden sonra Cripps ağırbaşlı bir dil kullanarak, "Eğer burada bir şey başarılacaksa aşılması gereken zor bir geçmiş var, en iyi ihtimalle çok uzun bir çalışma olacaktır," diye yazmıştı.[89]

Cripps'in uzlaşma yönünde bir ivme yakalayamamasının suçu Churchill'in inatçılığına (ve aynı zamanda dışişlerinin düzenbazlığına) atılabilir.[90] Ancak Churchill, azmiyle ikili işbirliğine bir temel oluşturmuştu. 3 Temmuz 1940'ta, Fransız savaş gemilerinin Almanların eline geçmesini engellemek için Cezayir yakınlarında demir atmış olan Fransız donanmasının ana bölümünü batırdı ve müttefikinin 1.297 denizcisinin ölümüne sebep oldu. Bir Fransız savaş gemisi ve beş destroyer kaçtı. Churchill'in bu amansız girişimi hem Hitler ve hem de Roosevelt'in belli bir izlenim edinmesini sağlayacaktı. Aynı gün Churchill Downing Caddesi Numara 10'da Mayski'yi kabul ederek Britanya'nın asla Hitler'le anlaşmayacağını söyledi. Ertesi gün, Churchill donanmanın tahrip edil-

---

88 Cripps'in Stalin ile 1 Temmuz 1940 tarihli görüşmesine ilişkin Sovyet tutanakları için bkz. "Priem angliiskogo posla S. Krippsa", *Diplomaticheskii vestnik*,Moskova, 1993, s. 74-77, yeniden yayımlandığı kaynak, *Sochineniia,* XVIII, s. 190-197 ve *DVP SSSR,* XXXIII/i, s. 394-399 (APRF, f. 45, op. 1, d. 278, l. 4-11). Britanya versiyonu için bkz. Gorodetsky, *Mission to Moscow*, s. 52 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO, FO 371/24846, f. 10, N 6526/30/38: Cripps'ten dışişleri bakanlığına, 16 Temmuz 1940); Clarke, *Cripps Version*, s. 192.

89 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 19-22; Gorodetsky, *Stafford Cripps in Moscow*, s. 52-55; Gorodetsky, *Mission to Moscow*, s. 60. Churchill'in Stalin'e mesajı konusunda: Woodward, *British Foreign Policy,* I, s. 466-467. Britanya elçilik personeli, Stalin ile "bu görüşmeden önemli bir sonuç çıkmadığı" kanaatine vardı. Clarke, *Cripps Version*, s. 192 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371/29464, f. 128).

90 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 19-22. Mayski, dışişlerinin Cripps'i sabote ettiği kanısına vardı. Maiskii, *Dnevnik diplomata,* II/i, 1 Temmuz 1940, s. 211-213. Churchill daha sonra Cripps'i günah keçisi ilan etmeye çalıştı ama Gorodetsky Churchill'in çarpıtmalarını göz önüne serecekti. Gorodetsky, *Mission to Moscow*, s. 116-122. Ne olursa olsun, Churchill'in İşçi Partili Cripps ile ilgili olarak, "O tarihte Sovyet komünistlerinin [Stalin olarak okuyun] aşırı sol kanat siyasetçilere karşı nefretinin Tory ya da liberallere karşı nefretlerine ağır bastığını henüz fark etmemiştik," demesinde bir ölçüde gerçek payı vardı. Churchill, *Second World War,* II, s. 118.

mesi konusunda rapor verirken Britanya Parlamentosu ayakta alkışlıyordu; Mayski de oradaydı.[91] Stalin, Versay düzeninin artık yok olduğunu Churchill'in kabul etmek istemediğine inanıyordu oysa Britanya başbakanı Versay'ın geride kaldığını teslim ediyordu.[92] Bulldog'un kabul etmek istemediği, uluslararası düzen değişikliğinin, Polonya ve Baltık ülkelerini içine alarak genişlettiği sınırlarıyla komünist Sovyetler Birliği'ne *önemli* bir alan açıyor olmasıydı. Bu küçük ve eski Çarlık toprakları Stalin'in başını Hitler'le de belaya sokuyordu. Başemperyalist Churchill, dünyanın dörtte birini elinde tutarken, Sovyetler'in beyaz halkları ilhak etmesine saldırıyordu.[93] Sovyetler'in Avrupa'daki pazarlık gücünü artırmadan savaşı kazanmak istiyordu. Sonraki çoğu araştırmacı gibi o da bunu kabul etmeyecekti ama aynı açmaz, Chamberlain'in de Stalin'le ittifak yapmasına engel olmuştu.[94]

İkilem tüm çıplaklığıyla ortadaydı. 1940 Temmuz ayı sonunda *The Economist* başyazısında, "Müttefikler olmadan Almanya'yı tam bir yenilgiye uğratamayız. Gerekirse sabırla ama büyük bir kararlılıkla Rusya ile ittifak için çaba göstermeliyiz," deniliyordu.[95] Sonuçta, Churchill Britanya'nın minimalist hedefine, Sovyetler'in Almanya'ya maddi desteğindeki artışı durdurmaya bağlı kaldı ve gözlerini kurtarıcı olarak Roosevelt ve Birleşik Devletler'e dikti. Birleşik Devletler ordusu dünyanın en büyük on sekizinci ordusuydu, Bulgaristan'dan daha az askeri vardı, kayda değer bir hava gücü yoktu fakat ölçüsüz bir potansiyele sahipti.[96] Bu tür meseleler Stalin'in aşması gereken zorlu engelleri oluşturuyordu. Belki aşılması imkânsızdı ve zaten Stalin de denemeyecekti.

Berlin'de, SSCB'nin dış politikadaki yönelimini değiştirdiği söylentisi dolaşıyordu.[97] Cripps'in Moskova'ya varışının hemen öncesinde Sovyet askerî istihbaratı Stalin'i uyarmış, Almanya'nın SSCB'ye askerî teslimatları geciktirmesinin arkasında, Cripps'in "eli boş gelmemesi" ihtimalinden Berlin'in duyduğu kaygı olabileceğini bildirmişti.[98] 13 Temmuz'da Stalin, Cripps ile yaptığı konuşma

91 Paxton, *Vichy France*, s. 43; Lukacs, *Duel*, s. 160-165. Mayski de 3 Temmuz'da Downing Caddesi 10 Numara'da Churchill tarafından kabul edildiğini iddia ediyor. Maisky, *Memoirs of a Soviet Ambassador*, s. 96-100.

92 Polonya doğumlu Britanyalı tarihçi Lewis Namier 1940 Şubatı'nda, "Viyana'dan Versay'a uzanan süreç sona erdi," diye yazıyordu. "Birinci görev Avrupa'yı Nazi saldırısından korumak – bu zor bir görev; ama bundan da zoru manen ve maddi olarak iflas eden dünyayı yeni bir temel üzerinde tekrar inşa etme çabası olacaktır." Namier, "From Vienna to Versailles", s. 17-18.

93 Britanya için bir kördüğüm teşkil eden Baltık ülkeleri konusunda bkz. Henderson, *Failure of a Mission*, s. 251.

94 İki Muhafazakâr Churchill ve Chamberlain arasında görüş ayrılığı olduğunu düşünenlere, iç siyaset açısından bir düzeltme Lawlor'dan geldi: Lawlor, *Churchill and the Politics of War*, s. 88-111.

95 "Russia and the West",*The Economist,* 27 Temmuz 1940, s. 113.

96 Lukacs, *Duel*, s. 72-77, 184-186, 207-210; Maiskii, *Dnevnik diplomata,* II/i (29 Aralık 1940: Lloyd George'un tahmini).

97 Sovyet-Britanya yakınlaşmasına dair dedikodular arasında Schulenburg, Stalin'in Berlin'e sadık olduğunu, Britanya'dan sadece kalay ve kauçuk istediğini rapor etti. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 142-143.

98 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 38 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 45, op. 1, d. 435, l. 39-51: Proskurov'dan Stalin'e, 4 Haziran 1940).

kayıtlarının Molotov tarafından Londra, Berlin ve Roma Sovyet elçilerine –ve Moskova'daki Alman büyükelçisine– gönderilmesini sağladı. Amacı Hitler'in gözünü korkutmak değil sadakatinin sürdüğünü göstermekti. Stalin'in, Cripps'e değil de Hitler'e hitap edercesine yaptığı konuşma kaydında, Britanya ve SSCB'nin "Almanya'ya karşı kendilerini koruma ve güçler dengesini yeniden tesis etme konusunda ortak politika izlemeleri gerektiği" yönünde büyükelçinin yaptığı öneriye cevaben, "Avrupa'da tek bir ülkenin hegemonyası gibi bir tehlike görmediğini, Avrupa'nın Almanya tarafından yutulmasının ise daha da küçük bir tehlike olduğunu" söylüyordu. "Bazı önde gelen Alman devlet adamlarını" bildiğini, "Avrupa ülkelerini yutmak gibi bir arzu görmediğini" belirtiyordu. Stalin, "Almanya'nın askerî başarısının Sovyetler Birliği'ne ve Sovyetler Birliği'nin Almanya ile dostluğuna bir tehdit oluşturduğu" kanısında değildi.[99]

Alman istihbaratı, Moskova'daki Yugoslav elçisi ve Cripps'in sırdaşı Milan Gavrilović'in Belgrad'a çektiği ele geçirilen telgraflar sayesinde, Cripps'in girişimlerini yakından takip ediyordu. Hitler bu görüşmelerin sonuç vermeyeceği kanısındaydı. Führer açısından bakıldığında, Britanya ve SSCB görüşmeler yapıyordu. Wehrmacht, Güneydoğu Avrupa sınırının Sovyet tarafında Sovyet birliklerinin artışını dikkatle izliyordu. Alman askerî uçakları Sovyet sınırını ihlal ediyor ve sonra da eğitimdeki pilotların hatası olduğunu öne sürüyordu.[100] 3 Temmuz 1940'ta Alman Kara Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Halder, kendi harekât şubesi başkanı ile konuşurken, "Askerî bir müdahale... Almanya'nın Avrupa'daki egemenliğini Rusya'nın tanımasını sağlayacaktır," demişti.[101]

Tutarsızlık

Sovyetler'in diğer faaliyetleri, Alman yanlısı atıp tutmalara ters düşüyordu. Yine Temmuz 1940'ta, genelkurmay başkanlığının son günlerinde, Şaposnikov SSCB'ye yönelik olası Alman saldırısının nasıl olabileceğine ilişkin ayrıntılı bir değerlendirmeyi onayladı.[102] Stalin'in uygun bulmadığı hiçbir adımı

99 *DVP SSSR*, XXIII/i, s. 399 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 326, d. 2238, l. 149-151: 13 Temmuz 1940); *DGFP*, seri D, X, s. 207-208 (Schulenburg'tan Ribbentrop'a, 13 Temmuz 1940); Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 166-168; Teske, *General Ernst Köstring*, s. 258-260.

100 Şubat 1940'ta Sovyet hava sahasının Almanlar tarafından ihlal edilmesi ateş açılmasına neden olmuş ve davetsiz misafirler geri çekilmek zorunda kalmıştı. 17 Mart'ta ise otuz iki Alman avcı ve bombardıman uçağı Moskova yönünde Sovyet hava sahasına girdi ve sınır muhafızları yine ateş açtı. Bir Alman uçağı vuruldu ve düştü. 29 Mart'ta Beria, Stalin'in talimatları uyarınca, sınır muhafızlarına ateş açmamaları emrini iletti; hava sahası ihlallerinin sadece kaydı tutulacaktı. 5 Nisan 1940'ta, sınırda ateş açılmasına ilişkin daha sıkı yasaklar geldi (bu emir, kararı saptıranlar yüzünden zaman zaman yok sayılıyordu). 10 Haziran 1940'ta sınır sözleşmesine *yanlışlıkla* sınırı geçen uçakların geri döndürüleceği maddesi eklendi. *Pogranichnye voiska SSSR, 1939-iuin' 1941*, s. 292; Sechkin, *Granitsa i voina*, s. 53-55 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAPV, f. 14, op. 224, d. 110, l. 17, 21).

101 Halder, *Halder Diaries*, I, 3 Temmuz 1940, s. 490; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 6-7.

102 Bu, Wehrmacht'ın gizlilik içinde sürdürdüğü fizibilite çalışmalarını tamamlamasından önceydi. Alt, "Die Wehrmacht im Kalkül Stalins",s. 107-109; Glantz, *Stumbling Colossus*, s. 90-92.

asla atmazdı.[103] Kızıl Ordu kuvvetlerinin yer değiştirmeleri de çok şey anlatıyordu: 188 tümenden sadece 18'i Sovyet Uzakdoğusu'nda ve 10'u Doğu Sibirya'daydı. Esas yoğunluk batı sınırındaydı: Kiev özel askerî bölgesi (27), Batı özel askerî bölgesi (25), Odessa askerî bölgesi (11), Baltık özel askerî bölgesi (18) ve Leningrad askerî bölgesi (15).[104] Ağustos 1940 sonrasında, artık Şaposnikov'un yerini Meretskov'un aldığı günlerde, Sovyet stratejik intikal planında, Almanya (İtalya, Macaristan, Romanya ve Finlandiya'nın desteğiyle) açıkça muhtemel düşman olarak anılıyordu. Dahası, sınırdaki Sovyet askerî bölgeleri Almanya'ya karşı savaş için ayrıntılı olasılık planları hazırlıyorlardı.[105]

Hal böyleyken Almanya ile kurulan ilişkinin ekonomik getirileri Moskova'ya akmaya devam ediyordu. 1940 yılının ikinci çeyreğinde, Almanya'nın ilhak ettiği Bohemya'daki Skoda Fabrikaları, takım tezgâhı üretiminde kullanılmak üzere sipariş edilen milyonlarca ruble değerindeki 393 cihazı gönderdi.[106] Şehirlere yönelik bombardımanlar da dahil, Avrupa savaşının yarattığı yıkımı gösteren fotoğrafların *Ogonyok tarafından* yayınlanması da çok önemliydi ve Sovyetler'in nasıl bu çatışmanın dışında kaldığını hatırlatıyordu.[107] Britanya dışişlerine göre Mayski, geleneksel hesapla Britanya ve Almanya arasındaki bir hava savaşında Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin kayıpları bir tarafa, Luftwaffe kayıpları diğer tarafa yazılırken, "kendisinin bu rakamları tek bir kolonda toplama eğiliminde" olduğunu söylemişti.[108] Stalin, ayrıca, Churchill'in amacının kendisiyle birlikte Almanlara karşı savaşmak olmadığına, Wehrmacht'ı doğuya yönlendirdikten sonra Almanya'yla ayrı bir barış antlaşması yapmak istediğine kesinlikle inanıyordu.[109]

---

103 Golovanov, *Zapiski komanduiushchego ADD*, s. 299. 1920'li yıllarda Şaposnikov, Voroşilovlar ve Mikoyanlar ile birlikte Zubalova-2 kır evini kullanıyordu, Stalin ise kapı komşusu Zubalova-4'ü kullanıyordu. Alliluyeva, *Twenty Letters*, s. 27.

104 Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennai,* XVIII (VII/i), s. 86 (RGVA, f. 40442, op. 2, d. 170, l. 112).

105 A. M. Vasilevskii, "Nakanune voiny",s. 5-8 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, f. 16, op. 2951, d. 239, l. 1-37, l. 197-244: 18 Eylül 1940), (d. 242, l. 84-90: 5 Ekim), d. 239, l. 245-277 (Aralıktan daha geç olamazdı).

106 Pavlov, *Anastas Mikoian*, s. 125 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 84, op. 1, d. 15, l. 82).

107 *Ogonek,* Eylül 1940, Ocak 1941.

108 Woodward, *British Foreign Policy,* I, s. 487-500. Aynı zamanda bkz. Weinberg, *World at Arms*, s. 164. Cadogan günlüğüne şöyle yazmıştı (17 Ağustos 1940): "Cripps her şeyi vermemizi savunuyor – tanıma, altın, gemiler ve Ruslara güven duyma. Bu kesinlikle aptalca... Kendimizle alay ediyor olmamız tuhaf. Rus politikası, tam olarak kendilerine uygun olduğuna inandıklarında ve onların istediği zamanda değişecektir. Bunu düşündüklerinde, Mayski'nin midesine bir tekme indirmiş olmamızın hiçbir önemi olmayacaktır. Tersi durumda, Mayski'ye Dizbağı Nişanı taksak bir şey değişmez." Dilks, *Diaries of Sir Alexander Cadogan*, s. 321.

109 9 Temmuz 1940'ta NKVD İstihbarat Başkanı Pavel Fitin, gönderdiği raporda, "Eski Kral Edward karısı Simpson'la beraber Madrid'de ve oradan Hitler ile temas kuruyorlar. Edward yeni bir İngiliz hükümeti oluşturulması sorununu ve SSCB-karşıtı bir askerî ittifak temelinde Almanya ile barış antlaşması yapılmasını müzakere ediyor," diyordu. Bu pekâlâ Moskova'yı Londra ile müzakereye zorlamayı hedefleyen bir MI6 dezenformasyonu olabilirdi. Shirokorad, *Velikii antrakt*, s. 99. Aynı zamanda bkz. Varga, "Mezhdunarodnoe polozhenie", s. 15-16.

Ancak Stalin'in Britanya ve jeopolitik konusundaki görüşleri tutarsızlık sınırındaydı. Marksizm-Leninizme gömülmüş olduğundan, Britanyalıları –dünyanın bir numaralı silah ihracatçısı– "tüccar ulus" (en temel Marksist hakaretlerden biri) diye dışlamasının yanı sıra Britanya'yı da tüm dünya meselelerine yön veren başemperyalist olarak görme eğilimindeydi.[110] Neredeyse tüm kıtayı egemenliği altına alan Almanya, bir biçimde, hâlâ Versay kurbanıydı.

Sovyet propagandası, Britanya İmparatorluğu'nun dünyanın bir numaralı kan emicisi ve tehdidi olduğunu tekrar edip duruyordu.[111] Rejim devasa ideolojik cephaneliğini topyekûn seferber etti: Günlük toplam 38,4 milyon tirajıyla yaklaşık 9 bin gazete, 6 milyon "radyo yayın noktası" ve haber filmi gösteren sayısız sinema ile tiyatro, posterler ve kamusal alanda tekrarlanan sloganlar. Sovyet kitleler şu ya da bu rejim beyanına kuşkuyla yaklaşsa dahi, toplum gece-gündüz Stalin'in dünya görüşü ile terbiye ediliyordu.

Küçük Köşe'de, despota erişimi olan dar çevre içinde İngilizperver yoktu – Nazi rejiminde Ribbentrop'a eşdeğer olan Göring gibi. Yani Stalin'in Almanperverliğini ya da paktta imzası bulunan ve Göring (ekonomiye nezaret ediyordu) ile Ribbentrop'un (dışişleri) görev toplamını icra eden Almanperver Molotov'u dengeleyecek kimse yoktu.[112] Voroşilov ise, Britanya'ya hayranlık duyuyor olsaydı dahi –duymuyordu– Molotov gibi, Stalin'in görüşlerine karşı çıkacak bir karakter gücüne sahip değildi. Yetenekli Mikoyan, herkes kadar Stalin'i tanıyordu (1920'li yıllarda karşı karşıya geldikleri de olmuştu) ve belirli politikalara karşı çıkmamayı akıl edecek kadar zekiydi. Beria'nın politikalarla ilgili görüşünü en iyi tarif eden ifade, "Evet yoldaş Stalin. Emredersiniz yoldaş Stalin" olabilirdi. Zaten Stalin'in, Molotov dışındaki astlarına yeni Britanya büyükelçisinin yaklaşımına ilişkin ayrıntıları aktarıp aktarmadığını da bilmiyoruz.

1940 yazında Eugene Lyons, *Stalin: Czar of All the Russias* [Stalin: Tüm Rusların Çarı] başlıklı kitabını yayımlarken, on yıl kadar önce yaptığı röportajı

110 Mayski 12 Aralık 1940'ta günlüğüne, "Vansittart yurtdışında İngiliz karakterinin yanlış anlaşıldığı ve hafife alındığına dair ikna edici konuşmalar yapıyor," diye yazmıştı. "Bu ezelden beri böyle. Napolyon, Bismarck, Kayzer ve şimdi de Hitler, Ribbentrop ve Mussolini – İngilizlerin, şartlar ne olursa olsun savaşamayan ve savaşamayacak olan 'tüccar bir millet', 'yoz beyefendiler', 'ahlâksız zenginler', olduğu konusunda hep birlikte ve fena halde yanılıyorlar." Maiskii, *Dnevnik diplomata,* II/I, s. 305-306; Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 324. Britanya silah ihracatı konusunda bkz. Edgerton, *Britain's War Machine*.

111 Golubev, "*Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku*", s. 174-175. TASS'dan başlayarak tüm propaganda kanallarında, Sovyetler'in "barış" arayışında olduğu ilan ediliyordu. Golubev vd.,*Rossiia i zapad*, s. 76 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 125, d. 57, l. 59-74).

112 Jukov daha sonraları, "Hatırladığım kadarıyla, benim de bulunduğum görüşmelerde, Stalin'in yakın çevresinde olup da olası Alman saldırısıyla ile farklı bir bakış açısını dillendiren yegâne kişi Jdanov'du. Kararlı bir biçimde Almanlarla ilgili keskin bir dil kullanıyor ve hiçbir konuda Hitler'e güvenilemeyeceği konusunda ısrar ediyordu," diyecekti. Ancak Jdanov, Britanyalılara karşı da aynı derecede güvensizlik duyuyordu. Simonov, "Zametki", s. 49. Stalin'in çekirdek kadrodan ziyaretçi dökümlerinin bulunabileceği bir kaynak için bkz. Khlevniuk, *Politbiuro*, s. 290. 1940 baharında Jdanov Leningrad parti örgütüne yaptığı konuşmada, "Yanımızda, Almanya'ya ya da Leningrad'a saldırma niyetinde olan anti-Sovyet İngiliz-Fransız ittifakı olacağına... bizimle dostane ilişkiler kuran başka bir ülkenin –mesela Almanya– olması çok daha iyi, yararlı ve değerli olacaktır," diyordu. Nevezhin, "Sovetskaia politika", s. 26.

yeniden kullanıyordu ancak bu sefer amacı despotu insancıllaştırmak değil canavarlaştırmaktı. Doğru olmayan bir biçimde, Stalin'in "üç odalı mütevazı dairesinden" kinayeli bir dille söz ediyordu ancak bu mekânı hiçbir zaman görmemişti, yüz yüze görüşme fırsatı bulan nadir insanlardan biri olmasının ve United Press'in yıllarca Moskova muhabirliğini yapmasının güvenilirliğini kullanıyordu. Gözü açılmış aldatılmışların fazlaca süslemeye ihtiyacı vardı. Daha önce Stalin'i "çok cana yakın bir insan" diye niteleyen Lyons şimdi de onu ikiyüzlü tiran addediyordu.[113] Lyons'a göre Stalin, tüm yaşamını hiçbir üstün vasfının olmamasından duyduğu utançla geçirmişti, "Gori'nin çirkin ördek yavrusu, Tiflis ve Bakü'nün somurtkan profesyonel devrimcisi, 1917 çalkantısının yıldızları arasındaki en karanlık figür" idi. Yazar, İspanya İç Savaşı'ndan Finlandiya saldırısına, despotun ülke dışındaki hilelerine saldırıyordu. "Stalin'in bir noktada Hitler'e ihanet etmesi olmayacak şey değil, özellikle de Müttefikler'in zaferi kaçınılmaz görünürse," diyerek tahminini dile getiriyordu. "Daha büyük olasılık ise Hitler'in Stalin'e ihanet etmesi."[114]

Sınırlarına varan despot

Kızıl Ordu nüfusu 4 milyona varmak üzereydi (1934 yılında sadece 1 milyondu). Terör döneminde ihraç edilen 33 bin subayın 11 binine hakları iade edilmişti. Sınai üretim (sabit fiyatla) 1928'den bu yana üçe katlanmıştı.[115] Her şeye rağmen, 1940 yılında Sovyetler Birliği'nde kişi başı GSYİH, Çarlık dönemi ekonomik performansları temelinde öngörülen trendlerden çok farklı değildi. Rejim büyük ölçüde tüketimin ciddi baskısı altında sanayileşmişti. Tüketim malları kıtlığı 1938'den beri daha da kötüye gidiyordu.[116] Aynı zamanda, 1932 yılında 96,5 milyon galon olan alkol üretimi 250 milyon galona yükselmişti. 1940 yılı itibarıyla alkol satan dükkân sayısı et, sebze ve meyve satan dükkân sayısının toplamından fazlaydı.[117]

---

113 Lyons 1930'da yaptıkları görüşmeyle ilgili olarak, "Orada otururken şaşkınlık içinde 'bu adam kesinlikle sevilebilecek birisi' diye düşünmüştüm," diyordu. "Siz bir diktatör müsünüz? Stalin sorunun akıl dışı olduğunu ima edercesine gülümsedi ve 'hayır' dedi, 'diktatör değilim.'" Lyons, *Stalin*, s. 196, 200, 203; Lyons, *Assignment in Utopia*, s. 387. Lyons'un kitabı konusunda Waldemar Gurian haklı olarak, "En değerli bölümleri Souvarine'in anıtsal Stalin araştırmasına dayanıyor," demişti. *Review of Politics* 2/4 1940, s. 506-508. Souvarine'in eseri bir önceki yıl İngilizceye tercüme edilmişti.

114 Lyons, *Stalin*, s. 278, 291-292.

115 Gregory ve Harrison, "Allocation under Dictatorship."

116 Osokina, *Za fasadom*, s. 206-218; Khanin, *Ekonomicheskaia istoriia Rossii*, I, s. 29. Hasatlar sabitlenmişti (abartılmış seviyelerde), devlet alımları yüksekti fakat tahıl ihracat ve gelirleri düşmüştü. 1940 yılında Sovyet Devleti 33,8 milyon ton tedarikten 1,2 milyon ton satış yapmış ve 51,2 milyon ruble karşılığı döviz elde etmişti. 1937 yılında ise 26 milyon ton tedarikten 2,1 milyon tonu ihraç edilmiş ve 48,8 milyon altın ruble gelir elde edilmişti. *Vneshniaia torgovlia SSSR, 1918-1966*, s. 20-21.

117 Pykhov, *Ekonomika*, s. 12. 1940 yılında kişi başına mutlak alkol tüketimi 2,24 litreydi ve bu rakama brendi, şampanya, meyve şarapları ve ithal içkiler dahil değildi. Prot'ko, *V bor'be za trezvost'*, s. 129.

Beş Yıllık Planların (1928-1932, 1933-1937, 1938-) son derece hırslı sınai hedeflerinin hiçbiri tutturulamamıştı ve tutturulamayacaktı. Girdilerde yaşanan kıtlık üretimi olumsuz yönde etkilemeye devam ediyordu ve yöneticiler karaborsacılık, stokçuluk (kıtlığı daha da alevlendiriyordu) ve takasa başvurarak bu durumu aşmaya çalışıyordu. Bazı açıkgöz fabrika yetkilileri ek iş olarak, kapatılmış madenleri açarak kömür satıyordu ve fiyat devlet fiyatının dört misliydi; başkaları, fabrika kayıtlarından kaybolan ve Birlik çapında yüksek talebi olan mallar için ticaret borsaları kurarak piyasa oluşturuyorlardı. Ancak, plan dışı girişimcilik yasadışıydı.[118]1940 yılında Leningrad'daki bir askerî-sınai araştırma enstitüsü planlarının sadece %14'ünü gerçekleştirebilmişti fakat fabrikaların fazlasıyla ihtiyaç duyduğu türden üretim bilgisine sahip olan enstitünün müdür ve başmühendisi, devlet teşekkülleriyle anlaşmayı başararak sadece gramofon plakları ve piyano değil ama aynı zamanda hayati önemdeki mühendislik gereçlerini, pnömatik cihazları ve plastik gereçleri de edinebilmişlerdi. Gerçi sonuç cezai kovuşturma olacaktı.[119]

Tüm sanayi işçilerinin üçte biri "Stahanovcu" olarak sınıflandırılmış olsa da, İtalyan grevi adıyla bilinen iş yavaşlatmaya başvuran işçilerin yanı sıra yiyecek ve temel mallar için sonu gelmez kuyruklar üretkenliği düşürüyordu. Daha düşük standartlı ve daha yüksek ücretli iş arayışı nedeniyle ayrılanlar da benzer bir etki yaratıyordu.[120] 26 Haziran 1940'ta Stalin devamsızlık ve izinsiz iş değiştirme cezalarının artırılmasını sağladı; sadece yirmi dakikaya kadar geç kalmanın cezası yoktu. İhlaller "ıslaha yönelik zorunlu çalışma" ile cezalandırılabiliyordu ve bu bazen istihdam edildiği yerde maaş kesintisi ve bazen de kamplarda geçirilecek birkaç aylık ceza biçimini alabiliyordu.[121] Artık Sovyet Devleti bünyesindeki işgücü 30 milyon kişiye dayanmıştı ve bir yıl sonra 3 milyondan fazlası devamsızlık ya da iş değiştirme nedeniyle soruşturma geçirecekti. Soruşturma geçirenlerin yaklaşık yarım milyonu dört ay hapse mahkûm oldu; geri kalanı istihdam edildikleri tesislerde "zorunlu çalışma"ya tâbi tutuldu, bunun anlamı altı ay boyunca maaş kesintisiydi.[122] Her şeye rağmen

---

118 Polis bu satışları "kara emtia borsası" diye yaftalamıştı ve on dokuz şehirde örtük olarak işlediğini belirtiyordu, ayrıca bazıları hakemlik jürileri kurmuştu ve araştırmaya gelen görevlilerin görmezden gelmesi için rüşvet veriyorlardı. Bu tür faaliyetlerde dahli olanlar, genellikle devlet kurumlarında resmî talimatların yerine getirilmesini sağlamakla görevli yetkili temsilciler oluyordu. Rittersporn, *Anguish*, s. 225 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 9415, op. 5, d. 87, l. 8-14, 18, 20ob.).

119 Rittersporn, *Anguish*, s. 220 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 8131, op. 37, d. 242, l. 103-104).

120 Siegelbaum, *Stakhanovism and the Politics of Productivity*, s. 280; Filtzer, *Soviet Workers*.

121 *Pravda*, 26 Haziran 1940; Filtzer, *Soviet Workers*, s. 233-253. 19 Haziran 1940 tarihinde yapılan bir toplantıda Stalin, kapitalist ülkelerde işçilerin 10-12 saat çalıştığını ve 1927 yılında yedi saatlik iş gününü hayata geçiren Bolşeviklerin "kıt ekonomi bilgisine sahip" olduklarını söyledi. Yeni iş yasası sekiz saatlik iş gününü başlattı (ek ödeme olmaksızın). Kısmen, disiplinsizliğe ve Sovyet sendikalarında yapılan işlere ("Komünizm okulu olmaktan ziyade çıkarcıların okulu oldular") suç buluyordu. Malyshev, "Dnevnik narkoma", 19 Haziran 1940, s. 112; Khlevniuk, "26 iiunia 1940 goda", s. 89.

122 "Vot gde Pravda, Nikita Sergeevich!", s. 17.

bu tür ihlaller muhtemelen daha da fazlaydı.[123] Bazı insanlar işyerinden mal çalarak ya da kasıtlı olarak disiplin ihlali yaparak kendilerini kovdurmaya çalışıyor, tercih etmedikleri işlerden ayrılmak istiyorlardı.[124]Ancak yöneticiler geç kalma örneklerinin çoğunda soruşturma yapmıyor ya da vakaları müfettişlere göndermiyordu, bunun yerine "para cezası" veriyor ama bu cezalar kesilmiyordu.[125] Stalin'in en ufak ihlallerin bile cezalandırılması talimatları, ne pahasına olura olsun üretim hedeflerinin tutturulması talimatıyla örtüşmüyordu.[126]

Şaşkın, öfkeli, huzursuz

Temmuz 1940'ta Hitler gücünün doruğundaydı ama yine de, tüm fetihlerine ve Britanya'nın onu kıtada geriletme konusundaki bariz kifayetsizliğine rağmen, Britanya hükümeti savaşmaya devam etme kararından vazgeçmiyordu. Kanal ötesi bir işgalin olabilirliğini askerleriyle görüşmek için Alpler'deki sığınağına çekilmişti. Almanya'nın kanalı havadan ve denizden kontrol etmesi gerekiyordu ve bu çok uzak bir olasılıktı.[127] Chamberlain yönetiminde Britanya az sayıda gemi ve radar istasyonu inşa etmiş, avcı uçağı üretim kapasitesini büyük ölçüde artırmış ama çok sayıda üretmemiş, böylelikle barış zamanı harcamalarını kontrol ederken, modası geçen silah stoklarını sınırlamıştı. 1940'ta savaş patlak verdiğinde, tek motorlu avcı uçakları üretiminde Britanya Almanya'yı hızla sollamış, bu da Britanya'nın Luftwaffe hava saldırılarına karşılık verebilmesine büyük katkı yapmıştı. Kraliyet Donanması'nın sadece bir bölümü olan Britanya Ana Filosu'nda 5 savaş gemisi, 11 kruvazör ve 30 destroyer vardı.[128] Norveç harekâtı Alman Donanması'nı zayıflatmıştı ve bu noktada filo, bir ağır kruvazör, iki hafif kruvazör ve dört destroyere kadar düşmüştü. Alman Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Raeder ve diğerleri, kapsamlı bir ön hazırlık yapmadan Britanya Adaları'na çıkarma yapmak konusunda derin şüphe içindeydiler. Hepsi Luftwaffe'ye bel bağlamış görünüyordu.[129]

123 Solomon, *Soviet Criminal Justice*, s. 300-301, 327; Rittersporn, *Anguish*, s. 233 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 88, d. 550, l. 922-3, 101-103; GARF, f. 8131, op. 37, d. 137, l. 53-4; 9415, op. 5, d. 205, l. 5).

124 Filtzer, *Soviet Workers*, s. 239. Bazı yöneticiler alt görevlere gönderiliyor ya da katı kurallar uygulamadıkları için ibret olsun diye tutuklanıyorlardı ancak iş değiştirme ve devamsızlık sürüyordu. "O kontrole nad provedeniem v zhizn' ukaza presidiuma verkhovnogo soveta SSSR ot 26 iiunia 1940", RGASPI, f. 17, op. 2, d. 676, l: 41-42ob.

125 Khlevniuk, "26 iiunia 1940 goda." Aynı zamanda bkz. Markevich ve Sokolov, "Magnitka bliz Sadovogo kol'tsa." Stalin daha sonra, "İşçi sınıfına katılanlara karşı kayıtsız kalamayız," diyordu, "bu durum kendiliğinden bu şekilde devam ederse işçi sınıfının bileşimini bozacaktır. Buna bağlı olarak, işçi sınıfı diktatörlüğü olarak rejim de zarar görecektir. Ancak şimdilik, iş için gelen herkesle bağlantı kuruyorlar." Malyshev, "Dnevnik narkoma", 26 Eylül 1940, s. 113.

126 Davies ve Harris, *Stalin's World*, s. 225 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1124, l. 46-47).

127 *Das deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, II, s. 368-374.

128 Hillgruber, *Hitlers Strategie*, s. 168.

129 *Trial of the Major War Criminals*, XXXIV, s. 277 (Raeder'den Assmann'a, 30 Ocak 1944).

Alman bombardımanı altında, Churchill bu durumdan sıyrılmayı hayal ediyordu. "Hitler eğer burada bizi yenemezse muhtemelen doğuya yönelecektir," diye yazmıştı Güney Afrika Birliği başbakanına (27 Haziran 1940). "Aslında, bunu bir işgale [Birleşik Krallık işgali] kalkışmadan da yapabilir, böylelikle ordusu için istihdam yaratacak ve üzerindeki kış gerginliğinin etkilerini azaltacaktır."[130]

Hitler, Britanya'nın kendi küresel imparatorluğuna atfettiği yüksek değeri anlıyordu ve kendi yordamıyla, imparatorluğun bütünlüğüne dokunmamayı teklif ederken samimiydi. Bu elbette orta vadede ve kendisini hammaddeler ile ırksal *yaşam alanının* [*Lebensraum*] beklediği kıtadaki hareket serbestisine karşılık geçerliydi. Oysa Churchill kıtadaki güç dengesini gerçekten önemsiyordu zira imparatorluğun varlığı son kertede buna bağlıydı.[131] Hitler, Britanya'nın uzlaşmaya karşı bu "nafile" direnişini, eğer gizli bir destek söz konusu değilse –Birleşik Devletler ya da SSCB'den– anlayamıyordu.[132] 16 Temmuz'da 16 Numaralı Talimatı yayınladı: "Umutsuz askerî durumuna rağmen Britanya hâlâ antlaşmaya yanaşmadığından, bir çıkarma harekâtı hazırlamaya ve gerekirse hayata geçirmeye karar verdim... Tüm harekât hazırlıkları ağustos ortasına kadar tamamlanmış olmalıdır." Güvensizlik ("gerekirse") barizdi. 19 Temmuz'da Reichstag'da gecikmiş bir konuşma yaptı ve Almanya'nın askerî fetihlerini, mevcut gücünü ve gelecek stratejisini değerlendirirken Britanya'ya "son" barış teklifinin şartlarını da üstü kapalı ifade etti.[133] Britanya basını ve radyosu bu teklifin dikkate değer bulunmadığını hemen dile getirdi. Churchill ise başlangıçta "teklifi" soğuk bir sessizlikle karşılamıştı.[134]

21 Temmuz 1940'ta, sadece yüksek rütbeli askerlerin katıldığı bir "Führer konferansı"nda Hitler, "Her ne kadar Moskova Almanya'nın büyük başarısı

130 Churchill, *Second World War*, II, s. 200 (Smuts'a mektup).

131 Hillgruber, *Hitlers Strategie*; Martin, *Friedensinitiativen und Machtpolitik*.

132 11 Temmuz'da Raeder, "Güç kaybetmiş haliyle Britanya, Birleşik Devletler'in desteğini isteyecektir ve İngiltere'nin güçlü bir Avrupa ülkesi olması Birleşik Devletler'in çıkarınadır. Bu durumda, otomatikman Birleşik Devletler, Almanya'nın düşmanı olacaktır. İki Anglo-Sakson güç, imparatorluklarını korumak için denizcilik araçlarını koruyacak ya da yeniden üretecektir ve böylelikle de Almanya'nın bir sonraki doğal düşmanı haline geleceklerdir," diye izah ediyordu. Ertesi gün Hitler silah yatırımlarının Luftwaffe ve donanmaya yöneltilmesini ve özellikle denizaltılara yüksek öncelik verilmesini emretti. Bunlar hızla kotarılabilecek işler değildi. 13 Temmuz'da Hitler Berghof'ta bir askerî konferans topladı. General Halder günlüğüne, "Cevabın (bizim gibi) Britanya'nın Rusya'dan beklentilerinde olduğunu düşünüyor," diye yazmıştı. Hillgruber, *Hitlers Strategie*, s. 147 (atıfta bulunduğu kaynak, *Kriegstagebuch der Seekriegsleitung*, Teil A, 11 Temmuz 1940); Tooze, *Wages of Destruction*, s. 394 (atıfta bulunduğu kaynak, BAMA RW19/164; ve IWM EDS al 1492, Chef Wi Rye Amt, 20 Ağustos 1940, Aktennotiz); Halder, *Halder Diaries*, I, 13 Temmuz 1940, s. 504-506; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 19-22.

133 Shirer, *Berlin Diary*, s. 355-356.

134 Churchill, *Second World War*, II, s. 230-231. Aynı gün konuşmadan önce Ribbentrop'la görüşen Ciano bu durumu "Büyük Britanya'ya son başvuru," diye kayda geçmişti. Ertesi gün Hitler ile görüştü ve şunları not etti: "Büyük Britanya ile uzlaşmayı istiyor. İngilizlerle savaşmanın zor ve kanlı olacağını biliyor ve günümüzde artık herkesin kandan bıktığının da farkında." Gibson, *Ciano Diaries*, 20 Temmuz 1940, s. 277.

nedeniyle hoşnutsuzluk duysa da Almanya'ya karşı kendi arzusuyla bir savaşa girmeye yeltenmeyecektir," diyordu. Almanya'nın, daha Fransa düşmeden SSCB'ye saldırmaya hazır olduğu söylentileri yayılmıştı – Stalin'e de uygun bir dille iletilmişti.[135] Wehrmacht, Fransa ve Belçika'ya yönlendirilen doğu birliklerini geri gönderiyordu ve Sovyet askerî istihbaratı doğu sınırındaki Alman askerî yoğunlaşmasını rapor ediyordu (demiryolları gizlice gözetim altında tutuluyordu).[136] Alman subayların, işgal altındaki Prag'da Rusça öğrendikleri söyleniyordu. Polonya'da yaşayan etnik Rus ve Ukraynalılar teşkilatlandırılmıştı. Herkes her yerde konuşuyordu: Askerî eğitim, planlı diplomatik tahliye, yaklaşan savaş. Tüm bunlar gerçek miydi? Yoksa dezenformasyon mu söz konusuydu? Doğudaki Alman tahkimatı devam ediyordu, dolayısıyla bu beklenmeliydi. Moskova Alman Askerî Ataşesi Köstring, Sovyet muhataplarına, Alman kuvvetlerinin batıdan çekildiğini ve yeni garnizonların oluşturulduğu, Doğu Prusya ve eski Polonya'da konuşlandırıldıklarını "zira artık batıda asker bulundurmanın gereksiz olduğunu" söylüyordu (9 Temmuz).[137]

Alman askerlerinin doğuya "yerleştirilmesi" ivme kazanıyordu ama, Sovyet istihbaratının bildirdiği gibi, Luftwaffe de Britanya'yı bombalamaya devam ediyordu.[138] Hitler gerçekten iki cephede birden savaş *girişimine* niyetlenebilir miydi? 21 Temmuz tarihli gizli Führer konferansında Hitler, Britanya'ya saldırının "sadece bir nehri geçmek değil ama düşmanın hâkimiyeti altındaki bir denizi aşmak" olduğunu söylüyordu.[139] Ne olursa olsun, kanal-aşırı bir işgalin parametreleri üzerinde çalışmak için Raeder'e on gün verilmişti. Diğer tarafta Wehrmacht, 1940 sonbaharında SSCB'yi işgal etmenin ön çalışmalarını yapacaktı.[140]

Almanya Japonya'yı Singapur'a saldırması için teşvik ediyordu çünkü böylelikle Britanya'yı Uzakdoğu'da savaşa kışkırtacak ve belki de Birleşik Devletler'i de (Avrupa meselelerinden uzaklaştırarak) sürükleyecekti, ancak çıkar gruplarının arasındaki çekişmeler Tokyo'nun bu tür bir yükümlülük altına girmesine

135 "Telegramma I. F. Dergacheva I. I. Proskurovu", 6 Haziran 1940, s. 220.

136 Dietrich, *The Hitler I Knew*, s. 124-125; Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 306-307; Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, s. 107-108; Naumov, *1941 god*, I, s. 91 (TsAMO, f. 23, op. 22434, d. 4, l. 261: "Meteor", 9 Temmuz 1940).

137 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 440-441 (RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1305, l. 438s), 443-445 (TsAMO, f. 23, op. 9171, d. 4, l. 61-9: 20 Temmuz 1940).

138 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 442 (RGVA, f. 29, op. 35, d. 98, l. 11ss-12ss: 16 Temmuz 1940).

139 *Fuehrer Conferences*, I, 1940, s. 81; Wheatley, *Operation Sea Lion*, s. 43 (donanma personeli günlüklerinden alıntı, 21 Temmuz 1940).

140 21 Temmuz toplantısıyla ilgili olarak Brauchitsch ile konuşan Halder, günlüğüne şöyle yazmıştı: "Britanya'nın savaşı sürdürmesinin nedenleri: 1) Amerika'da bir değişim beklentisi... 2) Rusya'dan umutlu olması." Sonra da ekliyordu: "Kanalı geçmek Hitler'e çok riskli görünüyor. Bu sebeple, Britanya ile anlaşmanın başka hiçbir yolu kalmazsa işgal söz konusu olabilir... Stalin Britanya ile flörtü sürdürerek onları savaşta tutmaya ve bizi bağlamaya çalışıyor. Böylelikle zaman kazanıp istediğini alacağını düşünüyor... Rus sorununu halletmeye ve plan hazırlıklarına odaklanmalıyız." Halder, *Halder Diaries*, I, s. 515-518 (22 Temmuz 1940), I, s. 519 (24 Temmuz 1940); Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 30-34, 35-36.

engel oluyordu.[141] Öte yandan, harekât komutanı Tümgeneral Alfred Jodl, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da bazı savunmasız noktaların vurulmasıyla, dolaylı olarak Britanya'nın dize getirilmesi ihtimalinden söz ediyor, Britanya'nın küresel konumu üzerindeki baskı arttıkça, kayıpları engellemek için teslim olacağını öne sürüyordu. İtalyanların Süveyş Kanalı'nı işgal edebileceğini düşünüyordu. İspanya ya da başka bir ülke Cebelitarık'ı alabilirdi. Hayfa'daki petrol tesisleri havaya uçurulabilirdi.[142] Bu yaklaşım, İtalya, İspanya ve belki Sovyetler Birliği ile geniş bir Britanya-karşıtı cephe düşüncesini akla getiriyordu ama aynı anda Hitler, Britanya'ya boyun eğdirmenin bir yolu olarak Sovyetler Birliği'ni paramparça etmeyi tasarlıyordu. Kara Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Halder, günlüğüne düştüğü notta (22 Temmuz), "İngiltere ile anlaşmanın başka hiçbir yolu kalmadığı takdirde işgale girişilecektir," diyordu.[143] Aynı gün, Almanya'nın "barış" şartları Halifax tarafından kesin bir dille reddedildi. 23 Temmuz'da Hitler Wagner Festivali için olağan yıllık Bayreuth ziyaretini yapmış, *Tanrıların Şafağı*'nı [*Götterdämmerung*] izlemişti.[144]

Jodl ve fiilen savaş bakanı olan Feldmareşal Wilhelm Keitel, SSCB'nin işgali için 1940 sonbaharının "kesinlikle imkânsız" olduğuna (Jodl'ın kaleme aldığı, Keitel'in imzaladığı rapora göre) Hitler'i ikna etmeyi başardılar.[145] 29 Temmuz'da, Berghof'daki diğer bir Führer konferansında, Hitler Sovyet işgalinin tarihini Mayıs 1941'e kaydırdı, bu tarih, hem akla yakın en erken tarihti hem de doğuda kuvvetlerin güvenli bir biçimde yoğunlaşması açısından olabilecek en geç tarihti.[146] Jodl büyük bir gizlilik içinde, Walter Warlimont başkanlığındaki küçük bir savaş planlama grubunu haberdar etti zira Halder ve diğer Wehrmacht generalleri Sovyetler Birliği ile savaşmak için bir gerekçe görmüyor ve hatta Stalin'le uzlaşmak için sayısız fırsat olduğunu düşünüyorlardı.[147]

---

141 1940 sonbaharında bu durum Almanya'nın Doğu Asya'da Japonya'nın "üstünlüğünü" ilan etmesi biçimini aldı. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 396 (TsAMO, f. 23, op. 22425, d. 3, l. 668).

142 Van Crefeld, *Hitler's Strategy*, s. 28; *DGFP*, seri D, VIII, s. 631-633. Jodl'ın ilk çevresel strateji raporu Ocak 1940 tarihliydi. Haziran sonunda, Fransa yenilgiye uğradıktan sonra ayrıntılandırdı. "a) Britanya Adaları'na savaş açılmasıyla, b) Savaşın periferiye taşınmasıyla, İngiltere'nin iradesi kırılmalı," diyordu. *Trial of the Major War Criminals*, XXVII, s. 301. Aynı zamanda bkz. Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 109-110.

143 Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 30-34.

144 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 294-337 (s. 306'da).

145 Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 112.

146 Leach, *German Strategy*, s. 63.

147 Halder günlüğüne not düşmüştü: "Rusya'nın Boğazlar'a ve Basra Körfezi'ne yönelik özlemi bize dert olmamalı. Bizim ekonomik çıkar alanımıza giren Balkanlar'da birbirimizin yolundan çekilebiliriz... Akdeniz'de Britanya'ya nihai darbeyi indirebiliriz, Asya'dan atabiliriz, İtalyanların kendi Akdeniz imparatorluklarını kurmalarına yardım edebiliriz ve Rusya'nın desteğiyle, Batı ve Kuzey Avrupa'da yarattığımız Reich'ı konsolide edebiliriz. Bunlar başarıldıktan sonra, Britanya ile güvenle yıllarca savaşabiliriz." Brauchitsch aynı fikirdeydi. Halder, *Halder Diaries*, I, 30 Temmuz 1940, s. 527-530; Halder, *Kriegstagebuch*, II, 30 Temmuz 1940, s. 46; Leach, *German Strategy*, s. 60-71. Halder'le birlikte Jodl da donanmanın Britanya'nın işgali için önerdiği kuvvetlerin yetersiz olduğunu görüyordu. Halder, *Halder Diaries*, I, s. 523-524 (28 Temmuz), I, s. 527-530 (30 Temmuz); Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 39-40, 43-46.

31 Temmuz'da Berghof'da sınırlı sayıda katılımla diğer bir Führer konferansı düzenlendi.[148] Raeder ve Halder raporlarını sundular. Hazır bulunanlar, kanal-ötesi Britanya işgalinin Eylül 1940'a kadar imkânsız olduğunu savundular. Hitler, "İngiltere'ye indirilecek nihai darbeye zemin hazırlayacak" hava harbini yükseltmek üzere 17 Numaralı Talimatı imzaladı.[149] Raeder'in kanal işgalini, –Deniz Aslanı Harekâtını– 1941 ilkbaharına ertelemesini reddetti ancak, eğer Britanya'ya düzenlenen hava saldırıları başarısız olursa Deniz Aslanı hazırlıkları durdurulacaktır dediği için, erteleme zaten pratikte gerçekleşiyordu.[150] Wehrmacht'ın, ekonomi üzerindeki baskıyı azaltmak için küçültülmesi planlanmış olsa da, Hitler 120 tümenin 180'e çıkarılması (bu rakam daha da artacaktı) ve doğuda yoğun bir lojistik programın başlatılması talimatını verdi.[151] Göring, bunu duyduğunda ürperecekti.[152] Bu hem Britanya'ya karşı çevresel strateji hem de SSCB'nin topyekûn işgali açısından bir politika zaferi anlamına geliyordu. Hitler katılımcılara, "Harekâtımız, İngiltere'nin durumun değişeceğine dair umut beslemesini sağlayan tüm unsurların ortadan kaldırılmasını hedef almalıdır," diyordu, "Rusya, Britanya'nın en fazla bel bağladığı unsurlardan biri... Rusya'nın ezilmesiyle Britanya'nın son umudu da yok olacak."[153]

Hitler dünyanın bir numaralı donanmasını ve hava kuvvetlerini yenmek için gerekli kaynaklara sahip olmadığını teslim ediyordu fakat dünyanın en büyük kara ordusunu yenilgiye uğratacak kaynakları bir araya getirebileceğini düşünüyordu. Bu, kendi güç yapısını yansıttığı için bir bakıma mantıklıydı. Diğer yandan, bazı üst düzey Wehrmacht subayları için batıda zafer güvence altına alınmadan, doğuda kışkırtma olmaksızın girişilecek bir işgal anlamsızdı.

Ne olursa olsun, durum tuhaftı. Onlarca yıldır Führer Bolşevizmi ortadan kaldırmanın gerekliliğini savunuyor, bir varoluş savaşı durumunda doğudaki *Lebensraum*'un çağrısına kulak kabartıyordu. Ancak şimdi, Britanya'yı yenme yolunun Sovyetler Birliği'ne saldırmaktan geçtiğini vurguluyordu.[154] Stalin güvende hissediyordu çünkü Nazi Almanyası ile savaşa saplanıp kalmış olan Britanya'ydı ancak Britanya Hitler'e direndikçe o da Sovyetler Birliği'ne saldırı-

148 Katılanlar, Hitler, Keitel, Jodl, Raeder, Brauchitsch, Halder ve Puttkamer (Hitler'in karargâhında donanma yardımcısıydı) idi. Luftwaffe temsil edilmiyordu.

149 Bu bir değişimi temsil ediyordu: "Bir iniş hazırlığı" (16 Temmuz) yapmaktan, iniş için "zemini hazırlamaya." Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, s. 106-107; Halder, *Halder Diaries*, I, 19 Temmuz 1940, s. 510-512; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 26-28.

150 Halder, *Kriegstagebuch*, II, 31 Temmuz 1940, s. 47-48; Halder, *Halder Diaries*, I, 530-534. Fabry, Halder'in tarihçi Hillgruber'e gönderdiği bir mektuptan alıntı yapıyor ve ne Halder'in ne de Brauchitsch'in 31 Temmuz 1940 konferansını, SSCB'nin işgali için "geri dönüşü olmayan bir karar" olarak anladığını, sadece "öngörülebilir imkânların başlangıç sinyali" addettiklerini ifade ediyordu. Fabry, *Der Hitler-Stalin Pakt*, s. 498n272.

151 17 Ağustos'ta Keitel 180 tümen için silah üretim planlaması yapılması talimatı verdi; dört gün içinde 200 tümen için planlama başladı. Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, s. 119.

152 Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, s. 120.

153 Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, s. 109-117; Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 111-114; *DGFP*, seri D, X, s. 321; Vishlev, *Nakanune*, s. 11.

154 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 305-306.

yı daha fazla düşünür olmuştu. Ayrıca, Sovyet istihbaratı Hitler'in SSCB'ye saldırma eğilimi konusunda Stalin'i uyardıkça, o da kendisini Almanya ile savaşa sokmak için Britanyalıların çaba gösterdiğinden daha fazla kuşku duyuyordu.

Yersiz neşe

10 Ağustos 1940'ta Stalin yeni ve genişleyen Birlik cumhuriyetlerini –Litvanya, Letonya, Estonya ve Moldova (Besarabya ve Bukovina'yı içine alıyordu)– kutlamak üzere Büyük Kremlin Sarayı'nda verilen ziyafete ev sahipliği yaptı. Sovyetler tarafından görevlendirilen cumhuriyet liderlerini, mareşaller Timoşenko ve Voroşilov ile birlikte kendi masasında ağırladı.[155] Hitler'in talimatları ve buna eşlik eden SSCB'ye yönelik saldırı olasılığı üzerine çalışmalar sır olma niteliğini sürdürüyordu. Sovyet askerî istihbaratı, ajanlarının ilettiği bilgiler temelinde, 9 Ağustos'ta Salzburg'da yapılan bir konferansta Hitler'in Romanya'ya, Macaristan ve Bulgaristan'la olan tüm ihtilaflı meselelerini birlikte çözmeyi önerdiğini rapor etti. Hitler'in, "Bu girişimlerin, İngiltere ile savaşın hemen ardından başlatacakları SSCB'ye karşı savaş hazırlıklarının ilk aşaması olduğunu ifade ettiği" söyleniyordu.[156] Beş gün sonra Hitler, Reich Şansölyeliğinde feldmareşallerine elmas kakmalı asalar verdi. "Rusya bizimle yaptığı antlaşmaları çiğneme eğilimi gösterdi ancak şimdilik sadık kaldı. Eğer Finlandiya'yı işgal edip Romanya'ya saldırma niyetleri olursa biz de saldırmak zorunda kalırız. Rusya'nın Doğu Baltık bölgesinin tek efendisi olmasına izin veremeyiz, ayrıca Romanya petrolüne ihtiyacımız var," demişti.[157]

11 Ağustos'ta Mikoyan, 1940 yılının ilk altı ayında Sovyetler'in 80 milyon Reichsmark değerinde mal aldığını, buna karşılık 190 milyon değerinde mal teslim ettiğini rapor etti.[158] (1940'ın son çeyreğinde Stalin ihracat vanalarını bir kez daha kısacaktı.) 15 Ağustos'ta Molotov, Kırım'da tatilde olan karısı Polina'ya manidar bir mektup yazdı. Üç gün içinde karısına yazdığı ikinci mektuptu ve Japonya ile siyasi müzakerelerin başladığını laf arasında ifşa ediyordu ("Umarım ciddi sonuçlara ulaşılır"). Şikâyet de ediyordu: "Maalesef sürekli ekonomik meselelerle ilgilenemiyorum ama en önemlilerinin kontrolünü kaybetmemeye çalışıyorum ve şimdi durumun iyiye gitmesi ihtimali belirdi." Sonraki yıl Soçi'de birlikte tatil yapma düşüncesini dile getiriyordu. "Sana çok sıkı sarılmak ve her yerinden öpmek için sabırsızlıkla bekliyorum biricik, tatlı sevgilim."[159]

---

155 *Pravda*, 11 Ağustos 1940; Paletskis, *V dvukh mirakh*, s. 346.

156 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 451-454 (RGVA, f. 33988, op. 4, d. 35, l. 134ss-135ss, 138ss-141ss).

157 Leach, *German Strategy*, s. 80 (atıfta bulunduğu kaynak, Bundesarchiv/Militärarchiv N 22/7, Fedor von Bock, "Tagebuchnotizen", 18 Ağustos 1940). Almanlar şimdi Fransız petrol stoklarına da el koymuştu.

158 Pavlov, *Anastas Mikoian*, s. 121-122 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 84, op. 1, d. 150, l. 1-5).

159 RGASPI, f. 82, op. 2, d. 1592, l. 4-7. Temmuz 1940'ta iki taraf Moğolistan-Mançurya yeni sınır çizgisinin çekilmesi sırasında kapışacaktı, Japonlar tarafsızlık paktı önerdi ancak Molotov

Stalin on yıldır böyle bir mektup yazmamıştı. En azından, Beria'nın ajanlarının, nihayet, Yezhov'un ajanlarından daha iyi iş çıkardığına sevinebilirdi: Ramón Mercader, 20 Ağustos 1940'ta Troçki'nin kafasına buz baltasıyla bir darbe indirmeyi başarmıştı. Sürgün Troçki, ölüme teslim olmadan önce yirmi altı saat komada kalmıştı.[160] Altmış yaşındaydı. Londra'da yayımlanan *The Times*'ın başyazısında, "Lev Troçki'nin Meksiko'da öldürülmesi sadece Kremlin'in birkaç kaygısından kurtulmasına yol açmayacak, aynı zamanda çoğu insanın gözünden birkaç damla yaş süzülmesine de sebep olacak," deniliyordu. Troçki'nin açık tabutu Meksika başkentinin caddelerinden geçerken yarım milyon insan toplanmıştı. *Pravda*'nın "Troçki'nin onursuz ölümü" haberini Stalin gözden geçirmişti ve birçok ekleme ve çıkarmanın ardından söylenen şuydu: "Troçki kendi entrikalarının, ihanetinin ve vatan hainliğinin kurbanı oldu. Dolayısıyla, hayatına onursuz bir biçimde veda eden bu alçak, kemiklerine kadar işleyen uluslararası ajan damgasıyla mezara girecek."[161]

Taslağın tarihi 16 Ağustos'tu ve bu da Stalin'in operasyonla ilgili beklentisini yansıtıyordu. Her şeye kadir despot Yakın Kır Evi'ndeki çalışma odasında, Troçki'nin yazdığı ya da Troçki ile ilgili yazılmış tüm metinleri özel bir rafta toplamıştı; *Stalin Tahrifat Okulu, Bolşevik Partisi Üyelerine Açık Mektup, İhanete Uğrayan Devrim, Stalinist Thermidor.* Onlarca ülkede yayımlanan bu metinler, dünyanın gözünde şekillenen Stalin imajına katkıda bulunmuştu.[162] Troçki, Hitler ile Stalin arasındaki savaşın sonunda her ikisinin de toplumsal devrimlerle devrileceğini ve onların yerini kendi Dördüncü Enternasyonal'inin alacağını öngörüyordu. 1940 yılında, "Karanlığın altında, Berlin'deki devrimci unsurların işçi sınıfı mahallelerinde astığı afişlerde, 'Kahrolsun Hitler ve Stalin! Çok Yaşa Troçki!' yazıyor," diye hayal ediyordu. "Stalin'in Moskova'da geceleri karartma uygulamak zorunda olmaması bir şans, aksi takdirde Sovyet başkentinin sokakları da aynı derecede anlamlı afişlerle dolardı."[163] Hayalini kurdu-

Büyükelçi Tōgō'ya, "Japonlar ciddi ihlaller yaptı ve sonuçta [1905] Portsmouth Antlaşması'nı tümüyle geçerli saymamız mümkün değil," demişti. Molotov Japonların Sovyet denetimindeki Kuzey Sakhalin'deki petrol imtiyazlarına son vermenin peşindeydi ve Rusya'nın Uzakdoğu'da 1905 öncesi pozisyonunu yeniden elde edebilmesi için Güney Sakhalin ve Kuril Adaları'nın iadesini talep ediyordu. Kasım 1940'tan sonra Japonlar ikili saldırmazlık paktı önerdiler ama Molotov inadını sürdürdü. Müzakereler beş ay daha sürdü. Presseisen, *Germany and Japan*,s. 273-277.

160 Volkogonov, *Trotsky*, s. 454-469.

161 Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 182-184. Stalin *Pravda*'da, Troçki'nin ölümünü İncil'deki Kabil imasıyla anlatan ve Troçki'yi Yahuda ile bir tutan klişeye gönderme yapan, böylelikle onu sadece katil değil ama aynı zamanda hain olarak da gösteren bir yazının eklenmesini sağladı. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 521-524 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1124, l. 63-66). Stalin, Sovyet-Fin Dostluk Antlaşması ile ilgili *Pravda* başyazısını (4 Aralık 1939) ve Hitler'in Reichstag konuşmasıyla ilgili *İzvestiya* başyazısını (9 Ekim 1939) da elden geçirmişti. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 516-521 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1123, l. 41-51), 513 - (d. 1124, l. 32-37).

162 Volkogonov, *Stalin: Triumph and Tragedy*, s. 254-259.

163 *Biulleten' oppozitsii*, sayı 81, 1940, s. 5; Volkogonov, *Trotsky*, s. 342-344. Troçki vasiyetine, "Ölüm ne şartlarda olursa olsun komünist geleceğe olan sarsılmaz inancımla öleceğim," diye yazmıştı. Trotskii, *Dnevniki i pis'ma*, s. 167-168. 17 Temmuz 1940'ta, öldürülmeden sadece bir-

ğu Dördüncü Enternasyonal nihayet kuruluş kongresini yaptığında sadece yirmi bir delege katılmıştı ve sadece tek bir gün için Paris dışında bir köyde gizlice buluşmuşlardı, uyruksuz Troçki katılamamıştı.[164]

Doğu Avrupa sahnesinde, Hitler'in askerî birliklerinin nakli ve Nazi-Sovyet ilişkilerindeki gerilim gözlenebiliyordu.[165] Macarlar, soydaşlarının yaşadığı Romanya denetimindeki Transilvanya'da kaybettiği toprakları geri alma uğraşındaydı ve Stalin bu çabayı teşvik ediyordu; Ağustos 1940'ta Hitler, Kuzey Transilvanya'yı tek taraflı bir kararla Macaristan'a teslim etti. Stalin, paktın ön istişare için konulan maddesinin ihlali addettiği bu durumla ilgili protestosunu Almanya büyükelçisine iletti.[166]Diğer yandan Romanya da, Güney Dobruca'yı Bulgaristan'a teslim etmeye zorlanmalıydı – böylelikle Birinci Dünya Savaşı sonunda kazandığı son toprak parçasını kaybedecek, Bükreş hükümetine ve krala rağbet azalacaktı. Eski savaş bakanı ve Nazi yanlısı Demir Muhafızlar lideri General Ion Antonescu (d. 1882) Kral II. Carol'a yazdığı protesto mektubunda, "Majesteleri ben sizin düşmanınız değildim. Bu milletin sadık bir hizmetkârıydım. Ülkeyi bugünkü durumuna getirenlerin entrikaları ve iftiralarıyla uzaklaştırıldım," diyordu.[167] Carol derhal onu tutuklattı. Kitlesel gösteriler ve Demir Muhafızlar'ın Lejyonerler adıyla bilinen hücum kıtaları sayesinde serbest kaldı. Hızlı bir darbeyle, kuşatılmış olan kralı on dokuz yaşındaki oğlu I. Mihai (Kraliçe Viktorya'nın torununun torunu) lehine tahttan çekilmeye zorladı. Ancak monarşinin diktatoryal yetkilerinin büyük bölümü, 5 Eylül'de, yeni atanmış "Conducător" (Führer) Antonescu'ya devredildi.[168] Antonescu Romanya'nın Nazi Almanyası'yla ilişkilerini derinleştirdi.

Değişen düşmanlar

Yazar Vişnevski, öldürülen İzak Babel'in Peredelkino'daki kır evini devralmayı başarmıştı ama günlüğünde maddi teşvik eksikliğinden şikâyet ediyordu ("Ödeme yoluyla teşvik eksik; bize, yazarların çoğuna iyi bakıyorlar").[169] Sadece seçkin yazarlar açısından haklıydı. 1939'da, ajit-prop Merkez Komitesi Başkan Yardımcısı Georgy Aleksandrov 27 bin ruble gibi muazzam bir maaş alırken, oyun yazarı Nikolay Pogodin telifler ve ödemelerle 732 bin alıyor-

---

kaç hafta önce, Troçki arşivi trenle Birleşik Devletler'e, Harvard Üniversitesi'ne gönderilmişti. Trotsky, *Stalin*, gözden geçirilmiş baskı, s. 863.

164 Deutscher, *Prophet Outcast*, s. 419-421.

165 Langer, *Undeclared War*, s. 129-146.

166 Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, 21 Eylül 1940, s. 470-474; McMurry, *Deutschland und die Sowjetunion*, s. 214.

167 Watts, *Romanian Cassandra*, s. 217.

168 Deletant, *Hitler's Forgotton Ally*, s. 48-55.

169 Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 198 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 1038, op. 1, d. 2077, l. 56: 7 Mayıs 1940). Diğer gözde kır evleri de zaman zaman âdetlere uygun olmayan bir biçimde el değiştiriyordu. Sartakova, "Nash pisatel'skii les", s. 25; Antipina, *Posvednevnaia zhizn'*, s. 156-157(atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 631, op. 15, d. 457, l. 19).

du.[170] Vişnevski, Stalin ve diğer siyasi figürlerin ilgisizliği nedeniyle de sızlanıyordu. Bir meslektaşıyla konuşurken, "A. M. Gorki'nin ölümünden beri, hayatın ve çalışmalarımızın büyük sorunlarını önemli insanlarla konuşabileceğimiz mekân ve imkânlar azaldı," dediği kaydedilmişti. "Merkez Komite'deki son önemli konuşma 1938 baharındaydı. Bu bize çok şey kazandırmıştı ama yazarlar, toplu halde, 'fiilen' liderlerle konuşmayalı iki yıldan fazla oldu."[171]

9 Eylül 1940 akşamı, parti liderleri ve kültür yetkilileri, Aleksandr Stolper ve Boris İvanov'un ağustos başında gösterime giren *Hayatın Kanunu* filmini tartışmak için toplandılar. Film, bir komünist gençlik liderini rüşvete bulaşmış olarak tasvir ediyordu ama yine de, stüdyodan (Mosfilm) Devlet Sinema İşleri Komitesi'ne (İvan Bolşakov başkanlığında), Merkez Komite propaganda dairesine kadar tüm sansür yetkililerinden geçmeyi başarmıştı. Jdanov tarafından yayına hazırlanan imzasız bir *Pravda* değerlendirmesinde film "samimiyetsizlik" ile suçlandı ve on gün sonra, büyük rağbet gördüğü halde gösterimden kaldırıldı.[172] Stalin, tartışma sürerken, orada hazır bulunanlara, işçilerin otomatikman güvenilir olmadığını hatırlatmıştı; Tomsky bir işçiydi ama Troçki ile bir kumpasa karışmıştı. Bazı işçiler alçaktı ve bu "hayatın bir kanunuydu."[173]

Yazarlar Birliği Başkanı Fadeyev, Polonya kökenli yazar Wanda Wasilewska'yı "gerçek bir sanatçı" diye övdüğünde Stalin şöyle cevap vermişti: "Gerçek bir sanatçı mıdır bilemem ama içtenlikle ve dürüstçe yazdığını biliyorum. Üç kitabını okudum: Bir işçinin hayatını doğru ve dürüst biçimde betimleyen *Günün Çehresi*; bir toprak beyinin kölesi olarak çalışan ırgatın hayatını mükemmel, basit bir dille aktaran *Anavatan*; yoksul bir köylü, orta gelirli bir köylü ve bir ırgatın bireysel hayatlarını mükemmel biçimde betimleyen *Boyunduruk Altındaki Topraklar*. Ancak, nedendir bilinmez, onunla ilgili bir sessizlik hâkim."

Bu noktada, böylesi bir toplantıya ilk kez katılan şair ve senarist Nikolay Aseyev dikkat çekici bir hamle yaptı. "Açık konuşacağım," diyordu. "Yoldaş Stalin Wanda Wasilewska'nın yazdıklarını beğendiğini söylüyor. Gayet güzel,

---

170 Babichenko, *Pisateli i tsenzory*, s. 41. Birçok yazar fabrika kulüplerinde ya da yayınevlerinde çalışıyor ve memur maaşı alıyordu, bu maaşlar bazı durumlarda telif gelirlerini geçiyordu. Birçoğu için kitaplarının yeniden basımından gelecek teliflere –normal telifin %60'ıydı– bel bağlamak mümkün değildi. Yazar haklarını koruma idaresine başkan olan Aleksey Tolstoy, bu örgüt yetkililerinin kendisine 83 bin ruble avans vermesini sağladı – bu fiil Eylül 1940'ta konuya özel bir toplantı yapılmasına yol açtı. Yazarlar sendikası mensubu Lev Nikulin, "Aylık ortalama geliri 9.745 ruble iken, böyle bir avans alması hiçbir şekilde haklı gösterilemez," diyordu. Tolstoy birikimi olmadığını ve tiyatro sezonunun kapandığını dile getirerek yanıt verdi, "Bence burada şaşılacak bir durum yok. Her ay ilk eşime 6 bin ruble ödüyorum." Yazarlar sendikası avans ödemesi için imza atan görevliyi işten çıkarmaya karar verdi. Antipina, *Posvednevnaia zhizn'*,s. 72-73 (RGALI, f. 631, op. 15, d. 451, l. 80, 85, 99, 4).

171 Antipina, *Posvednevnaia zhizn'*, s. 20 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 631, op. 15, d. 501, l. 61: 3 Temmuz 1940.)

172 *Pravda*, 15 Ağustos 1940 (imzasız); RGASPI, f. 77, op. 1, d. 907, l. 1-5; Miller, *Soviet Cinema*, s. 67. Film, toplantıda ağır eleştirilerle karşı karşıya kalan Avdeyenko'nun bir senaryosuna dayanıyordu. Yazarlar sendikasından ve partiden ihraç edildi ancak tutuklanmadı.

173 Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 573-604 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1124, l. 134-145; f. 77, op. 1, d. 907, l. 12-82); Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 450-455.

Wanda Wasilewska'nın eserlerini beğenmişsiniz. Şahsen ben de okudum ve beni derinden etkilemedi. Bunu neden söylüyorum? Çünkü yarın, yarından sonra, Wanda Wasilewska birdenbire yazar başarısının tek standardı haline gelecek." Aseyev devam ediyordu: "Benim hiçbir şeyden korkum yok; her şeyin doğru bir biçimde ele alınıp tartılacağına inanıyorum ama bazen şöyle oluyor: 'Ama yoldaş Stalin söyledi!' Elbette bunu dikkate almalıyız, fakat yoldaş Stalin'in şu ya da bu kitabı, şu ya da bu tabloyu beğenmiş olması bu eserlerin tekrar edilmesi gerektiği anlamına gelmez, üç yüz bin kere aynı kitap, aynı tablo tekrar edilmez." Stalin araya girdi: "Kastedilen bu değil."

Aseyev fena halde haklıydı: Stalin'in beğenileri değerlendirme ölçütüydü. Kapanış açıklamasını despot yaptı. "Düşmanlarımızı canavar gibi değil, topluma zararlı ama yine de bazı insani niteliklere sahip kişiler olarak tasvir edilmesini tercih ederim," diyordu. "En beter alçağın bile insani vasıfları olacaktır; birisine âşıktır, birisine saygı duyar, birisi için kendisini feda etmeye hazırdır." Şöyle devam ediyordu: "Ne tür bir canavar olursa olsun neden Buharin'i belirli insani niteliklere sahip birisi olarak tasvir etmeyelim. Troçki bir düşmandı ama yetenekliydi, bu tartışılmaz. Onu olumsuz nitelikleri olan bir düşman olarak tasvir edelim ama olumlu niteliklerini de yansıtalım çünkü bunlara sahip, bu tartışılmaz."[174]

Hangi aklı başında insan Buharin ve Troçki'yi olumlu nitelikleriyle betimleme konusunda Stalin'in önerisine uyardı?

Stalin o akşam, *Hayatın Kanunu*'nun başkarakteri olan Komünist Gençlik Birliği lideri gibi düşmanlarının maskesini düşüren insanların gerçek anlamda Sovyet insanı olmadıkları şeklinde tasvir edilmesinden hoşlanmadığını ifade etmişti. Birdenbire, "Mesela, 25-30 milyon insanımız açlık çekti –yeterince tahıl yoktu– ama şimdi daha iyi yaşamaya başladılar" itirafında bulunmuştu. "Parti içindeki düşmanlarımız şöyle düşünüyor: 'Şu parçayı [toprak] Almanlara veririz, bu parçayı Japonlara; bizim toprağımız çok.' Durum tam tersi: Hiç kimseye hiçbir şey veremeyiz. Tam aksine, sosyalizm cephesini genişletiyoruz... Bu insanlığın yararına; aslına bakılacak olursa, toprak beylerinin, kapitalistlerin, polisin ve her tür alçağın boyunduruğundan kurtardığımız Litvanyalılar, Batı Belaruslular, Besarabyalılar kendilerini şanslı addediyor. Dünya ölçeğinde sosyalist ve kapitalist güçler arası mücadele perspektifinden bakıldığında bu önemli bir artı, sosyalizm cephesini genişletirken kapitalist cepheyi daraltıyoruz."[175] Gece yarısından sonra, Jdanov, Molotov ve Beria ile Küçük Köşe'ye çekildi.[176]

Belirsizlikler

Hitler'in, zaten yeterince büyük olan ordusunu daha da büyütmek için Temmuz 1940 tarihinde verdiği gizli talimat sebebiyle, Sovyetler Birliği'ne yapılma-

174 Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 587-589, 597.

175 Anderson vd., *Kremlevskii kinoteatr*, s. 599-600 (RGASPI, f. 71, op. 10, d. 127, l. 391, 396).

176 *Na prieme*, s. 311.

sı gereken kontrata bağlı teslimat yükümlülüklerinin çok gerisinde kalınmıştı. Stalin Ağustos 1940'tan itibaren, bir güç gösterisi olarak, ticaret temsilcilerinin petrol dahil tüm Sovyet teslimatlarını kesmesini sağladı.[177] Fransa'nın, Alçak Ülkeler'in, Danimarka'nın ve Norveç'in işgali, tarafsız İsveç ve müttefiki Romanya ile güçlü ticari bağlar kurulması sonrasında, Almanya'nın seçenekleri hiçbir zaman olmadığı kadar çoktu. Ayrıca, Sovyetler Birliği'ne bağımlılığın sürmesi hassas bir nokta olmaya başlamıştı. Stalin sevkiyatı sürdürmeye hatta artırmaya hazır olsaydı dahi, Nazi ekonomi bakanının sözleriyle, "üzerinde etki sahibi olmadığımız kuvvetlere ve güçlere bağımlı" olmamak daha iyiydi.[178] Sovyet askerî istihbaratının başı Korgeneral Filipp Golikov'un Stalin, Molotov, Beria ve askerî başkomutanlığa gönderdiği rapora göre, 1 Eylül itibarıyla Doğu Prusya, Polonya, Bohemya, Moravya ve Avusturya'daki Alman tümenlerinin sayısı (15 Haziran'dan bu yana) 27'den 94'e tırmanmıştı.[179]

31 Ağustos 1940'ta Molotov, Schulenburg'u kabul etti ve Almanya'nın, Macaristan ve Romanya hamleleri konusunda SSCB'nin görüşüne başvurmamasının paktın ihlali olduğunu bildirdi. 2 Eylül'de Berlin'deki Sovyet elçisi Shkvartsev, Ribbentrop tarafından kabul edildi. Ribbentrop, pakt ile ilgili olarak, "Memnuniyetinizi paylaşıyorum ve geçen yılın hem Almanya hem de Rusya'ya büyük avantajlar sağladığını düşünüyorum. Almanya büyük zaferler elde etti ve etmeye de devam edecek," demişti. Aynı gün Shkvartsev, Moskova'dan, "sistematik olarak her gün gerçekleşen" Britanya bombardımanı nedeniyle eş ve çocukların Berlin'e gönderilmemesini istedi.[180] 3 Eylül'de TASS, "müzakereleri son derece barışçıl bir ortamda sürdürülen" Almanya-SSCB sınırını düzenleyen sözleşmenin imzalandığını duyurdu.[181]

Sorge'nin Moskova'ya gönderdiği rapora göre, Tokyo'daki Büyükelçi Ott, "doğu sınırına gönderilen Alman askerlerinin SSCB ile hiçbir ilişkisi olmadığını,

177 Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 123-126, 134-136.

178 Kershaw, *Fateful Choices*, s. 69; Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 143. O dönemde gazeteci William Shirer Hitler'in Stalin'e olan ihtiyacına değinmişti: *Berlin Diary*, s. 173-174.

179 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 459-462 (TsAMO, f. 23, op. 9181, d. 7, l. 17-23). Aynı zamanda bkz. Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, 107-108, 119; *Trial of the Major War Criminals*, VII, s. 263 (Brauchitsch); Dietrich, *The Hitler I Knew*, s. 124-125; Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 306-307. 1937-1940 yılları arasında toplamda beş askerî istihbarat başkanı tutuklandı: Uritsky, Berzin, Nikoov, Gendin ve Aleksandr G. Orlov; Proskurov 1941 yılında tutuklanacaktı. İç Savaş'ta "Kızıl Kartallar" mensubu olan Golikov (d. 1900), 1939 Polonya harekâtında ve Finlandiya Kış Savaşı'nda komutandı; 1940 yazında, Lvov'da üslenmiş olan Altıncı Ordu'ya komuta etti. Daha önce hiç askerî istihbaratta çalışmamıştı; 11 Temmuz 1940 tarihinde yapılan atama duyurusu öncesinde hiç kimse onunla bu konuyu konuşmamıştı. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 718 (RGVA, f. 4, op. 19, d. 71, l. 278-279), 719 (op. 15a, d. 496, l. 7: 26 Temmuz 1940). Askerî istihbarat –resmî adıyla Kızıl Ordu beşinci şubesi– resmen kara kuvvetleri karargâhına taşınmıştı ancak Stalin, Golikov'un doğrudan kendisine rapor vermesini sağladı. 1939-1940'ta 326 yeni personel işe alındı ve bunların büyük bir bölümü yabancı dil bilmiyordu, dış dünyayla ilgili deneyimleri çok azdı ya da hiç yoktu. Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 57.

180 *DVP SSSR*, XXIII/i, s. 546-547 (AVP RF, f. 06, op. 2, pap. 15, d. 156, l. 96-8), 552-553 (AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 316, d. 2176, l. 180), 553-554 (l. 185-187).

181 *İzvestiya*, 3 Eylül 1940.

artık Fransa'da ihtiyaç kalmadığı ve dağıtım zamanları gelmediği için oraya gönderildiklerini" Almanya'nın müttefikine iletme talimatı almıştı.[182] 6 Eylül'de, Jodl'ın yayımladığı gizli talimat, birkaç hafta içinde kuvvetlerin doğuda daha da yoğunlaştırılacağını izah ediyordu.[183] Buna paralel olarak, 6 ve 18 Eylül'de, Amiral Raeder Britanya'ya karşı çevresel stratejinin ayrıntılı planlarını sundu.[184] Hitler'in Doğu Akdeniz ve Yakındoğu'da savaş ile ilgili 18 Numaralı Talimatı'nın aynı ay içinde taslağı hazırlandı. Sadece Nazi işgali altındaki Polonya'da değil ama aynı zamanda Güneydoğu Avrupa'da asker yoğunlaşmasının sebebi belki de buydu.

Stalin, Moskova'daki Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Müdürü ve uzun süredir dış politika danışmanlığı yapan Jenő Varga'nın Fransa düştükten sonra kaleme aldığı ve Britanya ile Birleşik Devletler arasındaki "çelişkilerin" ortadan kalktığını hatta Birleşik Devletler'in Mihver ülkelerine karşı savaşa gireceğini ileri sürdüğü çözümlemeyi bekletiyordu. Nihayet 12 Eylül'de bir yanıt gönderdi: "Yoldaş Varga, değerlendirmeniz tümüyle doğru... Almanya Fransa'yı yok ettikten ve Avrupa kıtasındaki tüm kaynaklara el uzattıktan sonra koşullar keskin bir biçimde değişirken İngiltere de Fransa'yı kaybetmiş oldu. Artık Almanya, İtalya ve Japonya bloku sadece İngiltere'yi değil ama aynı zamanda Birleşik Devletler'i de tehdit ediyor. Bu durumda, uluslararası ilişkilerde yaşanan yön değişiminin ardından İngiltere ve Birleşik Devletler'in bir blok oluşturması son derece doğal. Komünist selamlar."[185]

23 Eylül 1940'ta Stalin Küçük Köşe'de düzenlediği toplantıya, birçok kişinin yanı sıra tarihçi Arkady Yerusalimsky'i de davet etmişti. Yerusalimsky, Dışişleri Komiserliği tarafından, Bismarck'ın üç ciltlik *Düşünceler ve Hatıralar* (Moskova, 1940-1941) başlıklı kitabını Rusça yayına hazırlamakla görevlendirilmişti. Stalin, Yerusalimsky'nin giriş yazısını düzeltmiş, Bismarck'ın Rusya'ya karşı özenli tutumunu göz ardı eden Almanya'nın yol açabileceği olası sonuçlara işaret ettiği bölümün tonunu yumuşatmıştı.[186] Bismarck, Stalin'in İmparatorluk Rusyası'ndaki muhafazakâr selefleri Sergey Witte ve Pyotr Stolypin'in yol göstericisi olmuştu. Despotun Almanların düşüncesinden bir şeyler alıp almadığını ise bilemiyoruz. Ancak, Sovyetler Birliği içinde işlerin yürütülüş tarzını baz alarak, Almanların, bir tarih kitabının önsözünü Sov-

182 Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, 17 Ağustos 1940, s. 109; Lota, *Sekretnyi front*, s. 155-156. Aynı zamanda bkz. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 443-445 (TsAMO, f. 23, op. 9171, d. 4, l. 61-9: 20 Temmuz 1940).

183 Naumov, *1941 god*, I, s. 216-217; Schramm, *Kriegstagebuch des Oberkommando*, I, s. 973.

184 *Fuehrer Conferences*, II, 1940, s. 17-21, 22-23.

185 Cherkasov, *IMEMO*, s. 31-33 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 716, l. 26: Stalin'in mektubunun kopyası). Stalin bir ton bomba taşıyabilen ve 2-3 bin mil menzili olan bombardıman uçakları tasarlanmasını destekliyordu oysa Minsk'ten Berlin'e olan mesafe 600 mil ve Vladivostok'tan Tokyo'ya olan mesafe 750 mildi. Eğer uzak Britanya sömürgeleri ya da belki Birleşik Devletler'e yönelik saldırılar düşünülüyorsa bu silahların anlamı olabilirdi.

186 Bismarck, *Mysli i vospominaniia*. Stalin'in yaptığı düzeltmeleri gören tarihçi Mikhail Gefter, "Akla yakın düzeltmeler, oldukça yerinde bir tarih anlayışını gösteriyor," diyordu. Gefter, *Iz etikh i tekh let*, s. 261-262. Merkez Komite propaganda şubesi genişletilerek daireye dönüştürüldü.

yet politikasının ifadesi ya da sinyali olarak okuyacaklarını varsaydığı anlaşılıyor.

Stalin ekonomik gerilimin belirtilerini yansıtıyordu. Bismarck'a ayrılan yarım saatin ardından Mikoyan ve Kruşçev'i, ardından da havacılık sanayi komiseri (Shakhurin) ve komiser yardımcısını (Vasili Balandin), ağır sanayi komiserini (Vyacheslav Malyshev), Halk Komiserleri Konseyi başkan yardımcısını (Nikolay Voznesensky) kabul etti. "Halk komiserlerimize ne zaman yeni bir görev verilse, bunu yerine getirmek için hemen yeni fabrikaların inşa edilmesini şart koşuyorlar," diyerek şikâyetini dile getiriyordu, "oysa asıl mesele eski fabrikalarda neler yapılabileceğine bakmak. Bu en güvenli ve en kısa yol. Eski fabrikalarda üretimi artırmak yeni fabrikalar inşa etmekten çok daha hızlı bir yol."[187]

Bu sırada Wehrmacht birliklerinin Finlandiya'ya varmasıyla Küçük Köşe'de gerilim tırmandı. Almanya, Finlandiya'yı Sovyet alanında kabul eden paktın istişare şartını ihlal ederken önceden bir uyarıda bulunmamıştı.[188] Stalin'in Finlandiya savaşı, tam da engellemeye çalıştığı olasılığı beraberinde getirmişti. Ajanları Almanya'dan Finlandiya'ya 1,5 milyar Reichsmark tutarında gizli askerî yardım yapıldığına dair ayrıntılar aktarıyorlardı ve bu yardım kapsamında gönderilenler aslında Sovyetler Birliği'ne teslimatı yapılması gereken materyallerdi. Stalin, Almanya'ya ihracatla ilgili tüm uzun vadeli projeleri askıya aldı ve böylelikle Almanya'nın kendisine ekonomik bağımlılığını daha da azalttı.[189] Sovyet pozisyonunun gerilediğini, Sovyetler Birliği'nin çok fazla kan, para ve itibar kaybettiğini Finlandiya kadar net gösterecek başka bir örnek olamazdı.

Üçlü pakt desteği

27 Eylül 1940'ta Japonya, Almanya ve İtalya, Reich Şansölyeliğinde Üçlü Pakt'ı [Mihver Paktı] imzaladı. Üç Mihver imzacısı etki alanlarını tanımladılar ve izleyen on yıl boyunca, "imzacı ülkelerden herhangi birinin saldırıya uğraması halinde, tüm siyasi, ekonomik ve askerî araçlarıyla birbirlerine destek vereceklerini" taahhüt ettiler. Bu Japonya için bir dönüm noktasıydı. Tokyo'daki Alman yanlısı çevreler, Hitler'in Stalin'le imzaladığı pakt nedeniyle etkili makamlardan sistematik olarak uzaklaştırılmıştı ancak Fransa'nın yenilgiye uğraması ile birlikte Japonlar batıdaki Alman zaferlerini güneye, Fransız Hindiçini'ne doğru genişlemek için kullanma umudu taşıyorlardı ancak bunun için Birleşik Devletler'in caydırılması gerekiyordu.[190] Başbakan Konoe kabineye yaptığı konuşmada,

187 Malyshev, "Dnevnik narkoma", s. 113; *Na prieme*, s. 312 (Malyshev'in verdiği 21 Eylül tarihi yanlış).

188 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 188-189 (Ribbentrop'tan Schulenburg'a, 16 Eylül 1940), 198-199 (Tippelskirch'den Ribbentrop'a, 26 Eylül 1940), 202 (Alman asker ve ekipmanlarının transit geçişine dair Alman-Fin diplomatik antlaşması metni: 22 Eylül 1940), 201-202 (Ribbentrop'tan Tippelskirch'e, 2 Ekim), 203-204 (Tippelskirch'den Ribbentrop'a, 4 Ekim).

189 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 247 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 67, l. 28).

190 Iklé, *German-Japanese Relations*, s. 181-182 (atıfta bulunduğu kaynak, *International Military Tribunal for the Far East, Documents Presented in Evdence*, belge 1215: Özel meclis, 26 Eylül

"Paktın temel amacı Birleşik Devletler ile savaştan kaçınmak," diyordu, "ancak, sanırım kararlı davranmamız gerekiyor zira gevşek davranırsak Birleşik Devletler daha cüretkâr olacaktır."[191] Britanya'nın Almanya'ya teslim olması sonucunda başka ganimetlerin ortaya çıkabileceği tahmin ediliyor da olabilirdi. Hitler Japonya'nın hevesini, "hasada yardım" teklif ederek Almanya'nın zaferlerine "ortak çıkma" girişimi olarak görüyordu.[192] Ancak Britanya'ya hava harekâtının fiyaskoyla sonuçlanmasının ardından, Führer, Japon sopasını kullanarak Birleşik Devletler'in Britanya'ya yardım etmesini engelleme noktasına gelmişti.[193]

Antlaşma hâlâ bağlayıcı bir askerî ittifak olmaktan uzaktı. Ayrıca Sovyetler Birliği'ni özellikle hedef haline getirmiyordu. Planlanan imza tarihinden iki gün önce Ribbentrop Molotov'a bilgi verirken, "Tek hedef," diyordu, "Amerika'nın savaşa girmesi için bastıran unsurların akıllarını başlarına getirmek."[194] 28 Eylül'de Weizsäcker Berlin'de Sovyet büyükelçisini aydınlatırken, imzacı ülkelerin SSCB ile daha iyi ilişkiler kurma arzusunu dile getirdi.[195] Komintern Başkanı Dimitrov 28 Eylül'de günlüğüne, "olağanüstü önemde" notunu düşmüştü. "Savaş, dünya savaşı ölçeğine doğru genişliyor."[196] *Pravda*'nın ön sayfasında imzasız yayımlanan (30 Eylül) bir değerlendirmede –Molotov kaleme almıştı– Berlin'de imzalanan yeni üç-ülkeli paktın iki blokun oluşumuna işaret ettiği öne sürülüyordu: Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı Britanya ve Birleşik Devletler. Bu, Stalin'in Varga'ya aktardığı bir hayaldi ve bu hikâyede Sovyetler Birliği'ne mutlu seyirci rolü düşüyordu. Molotov, imzasız yazısında, Üçlü Pakt'ın "sürpriz olmadığını" okurlarıyla paylaşıyor, Sovyet tarafsızlığını ve ayrıca Almanya ve İtalya'yla ikili saldırmazlık antlaşmalarının sürdüğünü bir kez daha vurguluyordu.[197]

1940); Chihiro, "Tripartite Pact 1939-1940" ve Ikuhiko, "Japanese-Soviet Confrontation",s. 191-257.

191 Hosoya Chihiro, "The Tripartite Pact 1939-1940", "Japanese-Soviet Confrontation", s. 256 (atıfta bulunduğu kaynak, Japonya Dışişleri Bakanlığı arşivleri, "Nichi-Doku-I sangoku jôyaku", s. 228). 1940 yılında Japonlar, efsanevi köklere dayandırdıkları imparatorluklarının 2.600. yıldönümünü kutladı. Ruoff, *Imperial Japan.*

192 Trefousse, *Germany and American Neutrality*, s. 69.

193 Langer ve Gleason, *Challenge to Isolation*, s. 24-25. "Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği ideolojilerinin tek ortak noktası var: Batı'nın kapitalist demokrasilerine muhalefet." Fest, *Hitler*, s. 589-590.

194 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 197-199 (Tippelskirch'den Ribbentrop'a, 26 Eylül 1940).

195 Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, s. 136, atıfta bulunduğu kaynak, NG-3074: 1-2 (memorandum).

196 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 129. Moskova bilmiyordu ama tam da o gün –Alman-Sovyet Dostluk ve Sınır Antlaşması'nın ikinci yıldönümü– Hitler askerî harcamaları artıran bir talimat yayımlamıştı. Thomas, *Geschichte*, s. 432; Leach, *German Strategy*, s. 72. Stalin daha 1940 baharı ya da yazında, Sovyetler Birliği Baltık ülkelerini ilhak ettiği sırada, Komintern'in lağvedilmesinden söz etmeye başlamıştı; Nisan 1941'de konuyu yeniden gündeme getirdi. Dallin ve Firsov, *Dimitrov ve Stalin.* Komintern Mayıs 1943'te dağıtılacaktı.

197 Bezymenskii, "Vizit V. M. Molotova v Berlin", s. 126-127 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 56, op. 1, d. 1161, l. 3). Molotov 26 Eylül 1940'ta Tippelskirch'ten de açıklama aldı. *DVP SSSR*, XXIII/i, s. 627-630 (AVP RF, f. 059, op. 1, p. 328, d. 2253, l. 144).

Japon egemen çevreleri, ülkenin kuzey kanadını güvende tutmak ve teslim olması için Çan Kay Şek'e baskıyı artırabilmek üzere SSCB ile ilişkileri geliştirmeyi umuyorlardı. 3 Ekim 1940'ta Japon ve Sovyet müzakereciler, gizlice saldırmazlık paktı için bir taslak hazırladılar ve başlangıç olarak, "SSCB'nin Çan Kay Şek'e desteğini kesmesi ve Çin Komünist Partisi'nin Japonya-karşıtı faaliyetlerini önlemesi, buna karşılık olarak, Japonya'nın Çin Komünist Partisi'ni tanıması ve üç kuzey eyaletini (Şensi, Gansu ve Ningksia) üs olarak tutmasına rıza göstermesi" konusunda anlaştılar. Müzakerecilerin üzerinde anlaştıkları diğer bir konu, Japonların Hindiçin'e yönelik hamlelerine Sovyetler'in ses çıkarmaması ve Japonların da gelecekte Sovyetler'in Afganistan'a yönelik hamlelerine karşı çıkmamasıydı.[198]

Can sıkmaya devam eden mesele doğudaki Alman birlikleriydi. 2 Ekim'de Golikov, Almanların zaten Doğu Prusya ve Genel Hükümet topraklarında bulunan birliklerini Sovyet sınırına daha da yaklaştırdığını rapor etti. Stalin'in NKVD Bulgaristan istasyonu başkanı, ağır Alman silahlarının mavnalarla Tuna Nehri üzerinden Karadeniz'e, Sovyetler'in yanı başına taşındığını rapor etti. Ancak Sovyet istihbaratı bu belirgin askerî takviyenin, işgal altındaki Fransa'daki Alman karşıtı tutum nedeniyle Fransa'dan askerleri kaydırma zaruretine bağlı olduğuna dair düşüncesini koruyordu. Yine de, Almanya'nın Doğu Avrupa'daki, özellikle de Balkanlar'daki etkisini güçlendirme arzusu da uzman değerlendirmelerinde dillendiriliyordu.[199]

Hitler'in Akdeniz'deki hayal kırıklıkları ve Balkanlar'daki emelleri

Eylül ayı sonunda Schulenburg Berlin'deydi ve Almanya'nın resmî ziyaret davetini teşvik ederek Moskova ile ilişkileri yeniden yoluna koymaya çalışıyordu.[200] Ribbentrop, Molotov'u ve hatta Stalin'i Berlin'e davet ederek ikili dostluk ilişkilerini yeniden tesis etme çabasını sürdürüyordu. Tıpkı Britanyalılar gibi Almanlar da hatalı olarak Molotov'un hiç yurtdışına çıkmadığını (1922 yılında faşist İtalya'yı ziyaret etmişti) düşünüyor ama Almanya dışişleri bakanının iki Moskova ziyaretine karşılık vereceğine inanıyorlardı.[201] Ribbentrop, Molo-

198 Elleman, *International Competition*, s. 131 (atıfta bulunduğu kaynak, Gaimushō, dosya B100-JR/1, 2.1.00-23).

199 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 466-470 (Eylül 1940), 474-5 (RGVA, f. 29, op. 35, d. 98, l. 149ss-152ss: 2 Ekim 1940); Iampol'skii vd.,*Organy*, I/i, s. 245-256 (TsA FSK). Aynı zamanda bkz. van Crefeld, *Hitler's Strategy*, s. 69-72; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 41. Almanya da askerlerini Finlandiya üzerinden başka noktalara, mesela Norveç'e doğru harekete geçirmişti.

200 Gafencu, *Last Days of Europe*, s. 133-136.

201 *DGFP*, seri D, IX, s. 40-41 (Ribbentrop'tan Moskova Elçiliği'ne, 28 Mart 1940), VIII, s. 53-54 (Schulenburg'un yanıtı, 30 Mart). Fabry, *Die Sowjetunion und das Dritte Reich*, s. 227; *DBFP*, 3. seri, V, s. 544 (Seeds'den Halifax'a, 19 Mayıs 1938); Chuev, *Molotov Remembers*, s. 145. Hitler-Stalin buluşması için Ribbentrop samimi bir çaba içindeydi "ancak bir şey çıkmadı çünkü Hitler Stalin'in Rusya'yı, kendisinin de Almanya'yı terk edemeyeceğini söyledi." Ribbentrop, *Memoirs*, s. 148; Davidson, *Trial of the Germans*, s. 162.

tov'a yeni bir davet hazırlığı içinde olduklarını konta [Schulenburg'a] bildirdi. Bu arzulanan toplantı, Ribbentrop'un hayallerini süsleyen Britanya'ya karşı geniş bir Avrupa-Asya blokunu esas alıyordu.[202]

Hitler Britanya'ya diz çöktüremediği için büyük rahatsızlık duyuyordu. Kraliyet Hava Kuvvetleri Luftwaffe'nin Kanal-ötesi bir işgal için gerekli üstünlüğü ele almasına engel olmakla kalmamış, Berlin ve diğer Alman şehirlerini de bombalamıştı.[203] 10 Temmuz ile 31 Ekim 1940 tarihleri arasında, Britanya Muharebesi adıyla bilinen savaşta, Hurricane ve Spitfire avcı uçakları 1.733 Luftwaffe uçağını düşürmüştü. Britanya tarafı 915 uçağını kaybetmişti. (Hava savaşıyla ilgili olarak Churchill, "Hiçbir zaman bu kadar az insana bu kadar fazla borçlu olmamıştık," demişti.) Hem Deniz Aslanı hem de Sovyetler Birliği'nin işgaline yönelik muğlak taslak planlar, 1940 sonbaharından 1941 ilkbaharına ertelendi. Wehrmacht dünyadaki en büyük atıl kara ordusuydu. İnisiyatifi kaybeden Führer 5-8 Ekim tarihleri arasında seçeneklerini değerlendirmek üzere Berghof'da inzivaya çekildi.

Beria yönetimi altındaki NKVD istihbaratı en az seksen beş piyade tümeninin –Alman kara ordusunun üçte ikisi– doğuya sevk edildiğini ve havaalanlarıyla diğer askerî tesislerin ardı ardına tamamlandığını rapor ediyordu.[204] Ekim 1940'ta Beria, Katyn ve diğer yerlerde öldürmediği Polonyalı birkaç yüz subayla ilgili olarak birdenbire kaygılanmaya başlamıştı. Bir Sovyet çalışma kampında tutulan Polonyalı Yarbay Zygmunt Berling'i dahi Moskova'ya getirdi. Merkulov, Berling'e Sovyet topraklarında bir Polonya ordusu oluşturma planlarından söz ettiğinde Berling çeşitli Sovyet Gulag kamplarında 20 binden fazla Polonyalı subay bulunması gerektiğini söyledi. Beria, "Artık Sovyetler Birliği'nde değiller" yanıtını verdi. Merkulov ekledi: "Onlarla ilgili büyük bir hata yaptık."[205]

Kısa bir süre sonra Beria, her ihtimale karşı Almanya-karşıtı bir ordunun temelini atmaları için yirmi kadar Polonya subayını NKVD'nin bir araya getirdiğini Stalin'e bildirdi. Artık yeni bir dönem söz konusuydu. 1940 yılı boyunca üretilen otuz beş Sovyet filminin hiçbirisinde, yerel köklere sahip baş "düş-

---

202 Muggeridge, *Ciano's Diplomatic Papers*, s. 402. 31 Mayıs 1940'ta, Almanya'nın Batı'da Fransa ve Britanya'ya karşı kazandığı başarıların ışığında, Sorge Tokyo'daki, aralarında Ribbentrop'la teması olanların da olduğu Almanlarla yaptığı görüşmeler temelinde görüşlerini aktarıyordu. Sorge'ye göre bu gruplardan biri "genç faşistler"den müteşekkildi ve batıdaki zaferin ardından derhal SSCB ile hesaplaşmanın başlamasını istiyorlardı. Diğer bir grup ("daha önemli insanlar"), Almanya'ya karşı siyasi, ekonomik ve askerî üstünlüğünü göz önüne alıyor ve SSCB ile barışçıl ilişkiler kurulmasını istiyordu. Elbette kararı verecek olan Hitler'di. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 433-434 (TsAMO, f. 23, op. 22425, d. 3, l. 359, 357).

203 Below, *Als Hitlers Adjutant*, s. 244.

204 "Iz istorii Velikoi Otechestvennoi voiny", s. 200.

205 Berling, *Wspomnienia*, I, s. 103-113, 168-176; *The Katyn Forest Massacre: Hearings*, s. 82. Kongre, 2. Oturum, Mart-Nisan 1952, bölüm 3, s. 431-433, 488-490 (Henryk Szymanski), bölüm 4, s. 1233-1234 (Józef Czapski). Listeyle ilgili toplantı gününe dair farklılıklar var; Berling'in verdiği tarih Ocak 1941, toplantıyı duymuş olan Czapski ve Szymanski 1940 sonbaharı olduğunu söylüyor.

manlar" ön plana çıkarılmamıştı.[206] Tüm yıl boyunca hiçbir yabancı filmin Sovyet perdelerinde gösterimine izin verilmemişti. Bu arada, yeni bir müzikal komedi ön plana çıkmıştı: 8 Ekim 1940'ta, Moskova'da prömiyerini yapan, müzikleri –"Ateşlilerin Yürüyüşü" şarkısı da dahil– Isaak Dunayevsky tarafından bestelenen *Işıklı Yol*, Grigory Aleksandrov'un diğer filmleri gibi çok ses getirdi. *Işıklı Yol* yılın en iyi filmi olma onuruna erişti. Tanya isimli, Cinderella benzeri cahil bir hizmetçiyi hikâye ediyordu (sarı saç örgüleriyle her daim ışık saçan Lyubov Orlova canlandırıyordu). Parti örgütçüleri sayesinde Tanya okuma-yazma derslerine devam ediyor, tekstil fabrikasında Stahanovcu bir dokuma işçisi oluyor, Lenin Nişanı kazanıyor, Büyük Kremlin Sarayı'nın önünden üstü açık bir arabayla geçiyor ve aşkı buluyordu. Tanya, filmde *kulak* kundakçısı bir hainin maskesini kolaylıkla düşürüyordu. Stalin, gözlerinin içi gülerek, Aleksandrov'a, "Yoldaş Stalin portresi bulunmayan... iyi bir film," demişti.[207]

Yine ekim ayında Mareşal Kulik üçüncü defa (Olga Mikhailovskaya) evlendi. Olga, bir arkadaşının kızıydı ve lise son sınıf öğrencisiydi – kocasından otuz iki yaş küçüktü. O sırada (ikinci) dulluğunun sekizinci yılında olan Stalin böyle bir düşkünlük göstermemişti. Gürcistan'ı İran Şahı'ndan kurtarıp birleştirmek için ayaklanan 17. yüzyıl Gürcü askeri Giorgi Saakadze ile ilgili bir film için yazılan rakip senaryolar arasında hakemlik yapmakla meşguldü. "Prensler ve feodalizmin [Gürcü] çar ve soylulardan daha güçlü olduğu anlaşılıyor," diye yazıyordu 11 Ekim 1940 tarihli mektubunda film yapımcısı Bolşakov'a ve Saakadze'nin içerideki zayıflığı dış ittifaklarla telafi etme çabaları da nesnel sebeplerle başarısızlığa uğruyor, diye de ekliyordu.[208]

Hitler, Alpler'deki sığınağından Britanya'ya –dolaylı olarak– diz çöktürme hevesiyle çıktı. Ancak önce, 12 Ekim'de Wehrmacht birlikleri, Ploieşti petrol sahasını güvence altına almak için Romanya'yı işgal etti. İtalya'nın Moskova büyükelçisi, sırdaşı Schulenburg'a, "Almanya bir duvar ördü, güneye yürüyüş [Rusların] durduruldu, petrol Almanların elinde, Constanza üzerinden Karadeniz'e ulaştılar ve Tuna bir Alman nehri oldu. Bu Yoldaş Stalin'in ilk diplomatik yenilgisi," diyordu.[209] Aslına bakılacak olursa, her ne kadar TASS bunu

206 Kenez, "Picture of the Enemy", s. 104. Savaş hazırlıklarının diğer göstergeleri arasında Ekim 1940'ta derlenen gizli film envanteri vardı, iki yüz kadar film listelenmişti ve moral destek için "özellikle tavsiye edilenler" arasında, *Sirk* (1936) –40 milyondan fazla Sovyet vatandaşı izlemişti–, *Çapayev* (1934) ve *Ekim'de Lenin* (1938) vardı. Fomin, *Kino na voine*, s. 60-63. Aynı zamanda bkz. Salys, *Films of Grigorii Aleksandrov*, s. 295 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 77, op. 1, d. 908: Jdanov'un şikâyetleri, Eylül 1940).

207 Saraeva-Bondr', *Siluety vremeni*, s. 199; Aleksandrov, *Epokha i kino*, s. 220. Grigory Roshal'ın değerlendirmesine bakılmalıdır, Grigory Roshal, "Melodiia i dissonans", *Kino*, sayı 44, 1940, s. 1-3. Aleksandrov, Cinderella hikâyesinin Victor Ardov'a ait Sovyet versiyonu *Zolushka*'yı 1938 yılında Moskova'daki Hiciv Tiyatrosu'nda izlemişti. Salys, *Films of Grigorii Aleksandrov*, s. 281-340.

208 *Pravda*, 18 Haziran ve 31 Ekim 1940; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1124, l. 147-148 (Bolshakov'a mektup, 11 Ekim 1940), yeniden basım, *Sochineniia*, XVIII, s. 199-204, 205. Aynı zamanda bkz. Artizov ve Naumov, *Vlast'*, s. 460-461 (RGASPI, f. 71, op. 10, d. 127, l. 399-400).

209 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 57 (atıfta bulunduğu kaynak, Gafencu, *Misiune la Moscova*, rapor 2384, 69-78: Gafencu'dan Sturdza'ya, 21 Eylül 1940); Gibson, *Ciano Diaries*, 8, 12, 14, 22 Ekim

inkar etse de, Romanya ordusuna "eğitim" vermek için "eğitim birliklerinin" Tuna kıyısına konuşlandığına ilişkin notayı Berlin kırk sekiz saat önce Moskova'ya vermişti.[210]

Charlie Chaplin'in Hitler (Adenoid Hynkel) parodisi *Büyük Diktatör* 15 Ekim 1940'ta Birleşik Devletler'de prömiyerini yaptı. Megaloman soytarı Adenoid Hynkel'in diktatörlüğüyle Yahudi bir berberi tehlikeye attığı filmde her iki rolü de, Alman ya da Yahudi olmayan Charlie Chaplin oynuyordu. *The New York Times*'da yazan eleştirmen, "Güçsüz, yapmacık el selamının, komik davranışlar sergileme eğilimlerinin, harika öfke nöbeti ve şiddetli yüz ifadelerinin" Chaplin'in pandomimine çok şey kattığını söylüyor ve ekliyordu: "Performansı gırtlak sesiyle yaptığı hiddetli anlamsız bir konuşma tufanından –Almanca, Yidiş ve sarhoş ağzı bileşimiyle sarf ettiği lastikli sözlerle ve dünyayı temsil eden büyük bir balonu havaya attıktan sonra altında parmak ucunda dönerek yaptığı hüzünlü dansla yüceliyor– sonra, balonun patlamasıyla gözyaşlarına boğulurken doruğa çıkıyor."[211] Bir sahnede, Tomania diktatörü Hynkel, Bacteria diktatörü Benzino Napaloni ile tanışıyor ve pazarlık ediyordu.[212]

17 Ekim'de Molotov'un yardımcısı Vişinski'nin kabul ettiği Cripps, Sovyetler'in Baltık ülkelerini kendi topraklarına katmasına ilişkin Britanya pozisyonunun değiştiğini üstü kapalı bir biçimde açıklamış, Molotov'a gizli bir hükümet bilgisi getirdiğini iddia etmişti; Vişinski ön bilgi vermesi konusunda ısrar edince, Sovyet tarafının anlatımına göre, Cripps şöyle demişti: "Son haftalarda Balkanlar'da, Yakındoğu'da ve Uzakdoğu'da gelişen olaylara bağlı olarak, dünyanın bu bölümüyle Britanya'nın ilişkileri değişti ve bu doğrultuda Britanya ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler de değişecektir." Cripps, Almanya'nın savaşı kazanmasını SSCB'nin istemediğine bir şekilde ikna olmuştu ve savaşın sonuna kadar SSCB'nin aldığı toprakların Britanya tarafından fiilen tanınmasını istiyordu, böylelikle SSCB'nin Britanya ve Almanya'ya aynı sempati ile yaklaşması sağlanabilirdi.[213] Aynı gün Molotov, iki yıllık Moskova hizmetinin ardından ülkesine dönen Japon büyükelçisiyle vedalaşıyordu. Her ikisi de ikili ilişkilerinin geliştirilmesi arzusunu dile getirmişti, oysa tarafsızlık antlaşması konusunda uzlaşamamışlardı. Japon büyükelçi Alman-Sovyet ilişkilerini sorunca Molotov bu ilişkinin "sağlam" olduğunu söylemiş ve "daha da gelişeceği" tahminini dile getirmişti.[214]

Ribbentrop, Stalin'e gönderdiği on dokuz sayfalık mektupta Molotov'u Berlin'e davet etmiş ve yine 17 Ekim'de Schulenburg bu mektubu Molotov'a ilete-

---

1940, s. 299-303.

210 *Pravda*, 16 Ekim 1940.

211 *The New York Times*, 16 Ekim 1940.

212 Söylendiğine göre Stalin *Büyük Diktatör*'ü beğenmemişti. Zaten SSCB'de hiçbir zaman gösterime girmedi. Konchalovsky, *Inner Circle*, s. 27.

213 *DVP SSSR*, XXIII/i, s. 674-676 (APRF, f. 3, op. 64, d. 341, l. 80-84: Vişnevski); Dilks, *Diaries of Sir Alexander Cadogan*, s. 331.

214 *DVP SSSR*, XXIII/i, s. 677-679 (AVP RF, f. 06, op. 2, pap. 3, d. 17, l. 50-55).

bilmişti.[215] Metinde Alman-Sovyet ilişkileri değerlendiriliyor, Doğu Avrupa'daki Alman hamleleri gerekçelendiriliyor ve dört gücün –Almanya, İtalya, Japonya'ya ek olarak Sovyetler Birliği– Britanya'nın zararına olacak şekilde dünyayı bölüşmesi öneriliyordu. Ribbentrop, Hem Sovyetler Birliği'nin hem de Almanya'nın "donup kalmış plütokratik demokrasilere karşı dünyada bir Yeni Düzen arzusunu aynı derecede hissettiklerini" söyleyerek göz boyamaya çalışıyordu. Nazi dışişleri bakanının bahsetmediği konu ise her bir gücün kendi "yeni düzeni" olduğu ve bunların, Doğu Avrupa toprakları üzerinde, sadece ideolojik olarak değil fiziksel anlamda da çatıştığıydı. Almanların tek taraflı Romanya hamlesine sinirlenmiş olan Stalin, yine de en kısa zamanda başyardımcısını Berlin'e göndermeyi ve Ribbentrop'a "yol gösterici çözümlemeleri" için teşekkür etmeyi uygun buldu.[216]

Ribbentrop artık bir Alman-İtalyan-Japon-Sovyet paktı taslağı yazacak kadar kendinden emindi ve Britanya'yı, tarihin gördüğü en geniş coğrafi koalisyonla karşı karşıya getirme konusunda Hitler'le derin düşüncelere dalıyordu.[217] Aynı günlerde Hitler, Britanya-karşıtı diğer satranç hamlelerini keşfetmenin peşindeydi. SS Şefi Heinrich Himmler, 20 Ekim 1940 tarihinden başlamak üzere üç günlüğüne İspanya'ya gönderildi. Gamalı haçlarla bezenmiş Madrid caddelerinde geçit törenleri yapılmış, General Franco Himmler'i Pardo Sarayı'nda kabul etmiş ve kendisi için özel bir boğa güreşi düzenlenmişti. Almanya'da eğitim görmüş olan İspanyol etnoarkeolog Julio Martínez Santa-Olalla, Vizigotlar üzerinden İspanyol-Alman ırk bağlantılarına dair masallar anlatarak Himmler'i eğlendirdi.[218] Ancak Himmler Franco'nun iç savaş sonrası gereksiz kıyımlarına itiraz etti. SS şefine göre, işçileri yok etmek değil yeni düzene katılımlarını sağlamak daha anlamlıydı. (Fransa'nın Almanya tarafından işgali birçok İspanyol siyasi mültecinin Franco'ya teslim edilmesine yol açmıştı.) Ne olursa olsun, Himmler'in ziyareti sadece bir hazırlıktı. 20 Ekim'de bizzat Hitler, özel treni *Amerika* ile 6.500 kilometre yol katederek Fransızları, İspanyolları ve İtalyanları, aralarındaki çekişmeleri bir kenara bırakarak Britanya'ya karşı kıta ölçeğinde bir blok oluşturma konusunda ikna etmeye çalıştı.[219]

215 *DGFP*, seri D, XI, s. 291-297; Halder, *Kriegstagebuch*, II, 15 Ekim 1940, s. 148; Halder, *Halder Diaries*, I, s. 622-626; Fabry, *Der Hitler-Stalin Pakt*, s. 343-345.

216 *DGFP*, seri D, XI, s. 291-297 (Ribbentrop'tan Stalin'e, 13 Ekim 1940); Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 207-216; Naumov, *1941 god*, I, s. 302-305 (AVP RF, f. 06, op. 2, pap. 15, d. 157, I. 47-51), 305-310 (Rus versiyonu, APRF, f. 45, op. 1, d. 296, I. 9-20), 317-318 (Stalin'in yanıtı, APRF, f. 3, op. 64, d. 675, I. 1); "Ia pochtu za udovol'stvie vnov' priekhat' v Moskvu': obmen poslaniiami mezhdu I. Ribbentropom i I. V. Staliym v oktiabre 1940 g." 21), 141-145 (APRF, f. 45, op. 1, d. 296, I. 31-33: Ribbentrop, 21 Ekim); *DVP SSSR*, XXIII/i, s. 680-682 (AVP RF, f. 06, op. 2, pap. 15, d. 1576, I. 47-51: Schulenburg-Molotov görüşmesi); Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, s. 474-475; Hilger ve Mayer, *Incompatible Allies*, s. 321; Carr, *Poland to Pearl Harbour*, s. 120.

217 *DGFP*, seri D, XI, s. 508-510. Ribbentrop daha sonra Hitler'in, "Ribbentrop, birlikte birçok iş başardık; belki bunu da birlikte başarırız" sözlerini alıntılıyordu. Ribbentrop, *Memoirs*, s. 151.

218 Santa Olalla Himmler'in davetiyle İspanya'daki Vizigot mezarlarıyla ilgili ortak çalışma planları yaptı. Treglown, *Franco's Crypt*, s. 246-247.

219 Van Crefeld, *Hitler's Strategy*, s. 41. Aynı zamanda bkz. Halder, *Kriegstagebuch*, II, 3 Ağustos 1940, s. 124; Halder, *Halder Diaries*, I, s. 538.

23 Ekim'de Hitler İspanya sınırı yakınlarında, Fransa'daki Hendaye tren istasyonunda bir günlük zirve için Franco ile buluştu. Caudillo, bir zamanlar Kral XIII. Alfonso'nun kullandığı külüstür trenle geç gelmişti. Beraberinde dışişleri bakanı ve bacanağı Ramón Serrano Suñer vardı. Franco ve Hitler, Führer'in trenindeki salon-vagona geçtiler. Abwehr (askerî istihbarat) Başkanı Amiral Canaris, Franco'nun "kahramana değil küçük br sosise" benzediği konusunda Hitler'i önceden bilgilendirmişti. Dokuz saat süren görüşmeler ve akşam yemeği sırasında, Nazilerin tarafında savaşa girmenin karşılığında Franco'nun, çoğu Fransa aleyhine, akıl almaz toprak talepleri oldu. Hitler, Almanya'nın 1936 yılındaki askerî yardımı olmasaydı Franco rejimi varlığını sürdüremezdi diye düşünüyordu – ama şimdi, Caudillo, eğer Almanya Britanya'yı kendi adalarında yenilgiye uğratsa dahi Britanya hükümetinin donanması ile Kanada ya da Birleşik Devletler'e giderek savaşmaya oradan devam edebileceğine parmak basmayı uygun buluyordu. Bu küstahlık Hitler'i küplere bindirmişti. Hitler toplantı hakkında Mussolini ile konuşurken, "Bir kez daha buna katlanmaktansa, üç-dört dişimin çekilmesini tercih ederim," diyecekti.[220]

Ertesi gün Hitler, Vichy Fransası'ndan Mareşal Pétain ile bir gün süren bir zirve gerçekleştirirken, Britanya-karşıtı savaşa potansiyel yeni bir müttefik arıyordu. Fransız lider, sabık müttefiki Britanya'yı karşısına almak için daha mütevazı toprak talepleri sıraladı ancak fazla hevesli görünmüyordu. Yaşlı general sürekli olarak Hitler'i iyi işitemediğini söylüyordu. Konuşma öylesine muğlak bir seyir izliyordu ki Hitler önerisini Fransa'nın da destekleyeceğini düşünmüştü ancak somut bir sonuç çıkmadı. Führer sadece Romanya'da kafa dengi birisine rastlayacaktı: General Ion Antonescu. Generalin ısrarlı talebi ile Hitler, Romanya ordusunu "yeniden yapılandırma" bahanesiyle, Alman askerlerini Romanya'ya sokmuştu.[221] Ancak Hitler'in resmî müttefiki Mussolini, Almanya'nın Romanya'daki oldu bittisi karşısında öfkelenmişti ve İspanya ya da Fransa'nın bloka dahil olmasını kendi fantastik ganimet listesi için tehdit olarak görüyordu. Hitler Duçe'yi yatıştırması gerektiği düşüncesiyle 28 Ekim'de yapacakları zirve için trenini Floransa'ya yöneltti.[222] Tam da o sabah, Mussolini Yunanistan işgalini başlattı. Özel konuşmalarında Duçe, "Yunanistan'ı işgal ettiğimi gazetelerden okuyacak," diye böbürleniyordu, "böylelikle yeniden eşitlik olacak."[223]

---

220 Preston, *Franco*, s. 392-400; *DGFP*, seri D, IX, s. 311. Hitler'in tercümanı Paul Schmidt'in Hendaye ile ilgili sözleri son derece yanıltıcıdır: Schmidt orada değildi. Pike, "Franco and the Axis Stigma", s. 377-379.

221 Muhafızların disiplinsizliği Almanları rahatsız ediyordu. Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, s. 59-63. Almanya 1939 baharında Romanya'ya ekonomi (askerî değil) danışmanlarını göndermişti.

222 Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 154 (29 Ekim 1940), 158 (1 Kasım 1940); Halder, *Halder Diaries*, I, s. 641-642, 669-671; *Fuehrer Conferences*, II, 1940, s. 32-36; Schmidt, *Hitler's Interpreter*, s. 185-188, 193-199; van Crefeld, *Hitler's Strategy*, s. 47 (atıfta bulunduğu kaynak, Almanya Dışişleri Bakanlığı 1247/337515: H. von Etzdorf notu, 28 Ekim); Corvaja, *Hitler and Mussolini*, s. 131-141; Pons, *Stalin and the Inevitable War*, s. 199.

223 Corvaja, *Hitler and Mussolini*, s. 137 (Ciano'ya atıfla).

Franco, Pétain ve şimdi de Mussolini. Yunanistan zaten Almanya'da eğitim görmüş, Nazi yanlısı bir diktatör tarafından yönetiliyordu ve bu keyfî İtalyan işgali sonbahar yağmurları sırasında, yüksek Balkan topraklarına kar yağışlarının arifesinde başlamıştı.[224] Ayrıca Balkanlar, Britanya'nın Yakındoğu'daki mevzilerine saldırmak için Almanya'nın sıçrama tahtasıydı. Daha 4 Kasım 1940'ta Wehrmacht, Macaristan ve Romanya ya da Yugoslavya ve sonra da Bulgaristan üzerinden Yunanistan'ın işgalini planlaması için talimat almıştı.[225] Hitler Britanya'ya karşı Fransa ve İspanya ile bir çeşit işbirliğine gitmekten vazgeçmiyordu.[226] Molotov SSCB'nin 7 Kasım tatilinden sonra Berlin'i ziyaret etme sözü vermişti.[227] Ribbentrop, Stalin'in bir portresini de götürmeye söz verdiğini Molotov'a hatırlattı ve Molotov da bunu canı gönülden kabul etti.[228] Nazi dışişleri bakanının Britanya'yı boyun eğmeye zorlamak için Stalin'i Mihver'e, dört güçten oluşacak bir pakta dahil etme yönündeki çılgınca planı Hitler'in masasındaki diğer seçeneklerden –belki de olmayan seçeneklerden– daha kötü olmayabilirdi. Eğer öyleyse, Hitler'in tüm Balkanlar'da Alman hâkimiyeti isteyeceği açıktı.[229]

Berlin'den gelen mesaj

Sovyet vatandaşlarının büyük bir bölümü bu entrikaların çok uzağındaydı ama aynı durum çoğu parti ve devlet yetkilisi için de geçerliydi. Onlar da neredeyse hiçbir şey bilmiyorlardı. Almanya'daki Sovyet Elçiliği'nde çalışan, Nazi-Sovyet ticaret antlaşmasına bağlı tedarik işlerine nezaret eden Valentin Berezhkov Moskova'ya çağrıldı. Daha önce Kiev'de turizm bürosunda çalışmıştı ve orada, ağırladığı bütün yabancıların zengin olduğunu ama "Sovyetler Birliği'nde biz herkes için adil olacak bir sistem inşa ediyoruz," diye düşünmüştü. Ancak 1940 yılında Berlin'e giderken kapitalist Riga'ya vardığında yiyeceğin bolluk ve ula-

224 Schmidt, *Statist*, s. 516-517.

225 Schramm, *Kriegstagebuch der Oberkommando*, I, s. 148-9 (1 Kasım 1940), 150-151 (4 Kasım 1941), 152, 157, 158 (7 Kasım 1940), 160 (8 Kasım 1940), 182 (19 Kasım 1940); Trevor-Roper, *Hitler's War Directives*, s. 39-43.

226 Halder, *Kriegstagebuch*, II, 4 Kasım 1940, s. 163-164; Halder, *Halder Diaries*, I, s. 672-675.

227 Seidl, *Die Beziehungen*, 239 (Schulenburg'dan Ribbentrop'a, 19 Ekim 1940), 243 (Schulenburg'dan Dörnberg'e, 30 Ekim), 243-244 (Ribbentrop'tan Schulenburg'a, 31 Ekim), 244-245 (Schulenburg'dan Ribbentrop'a, 1 Kasım).

228 Rossi, *Deux ans*, s. 173n3; Rossi [Tasca], *Russo-German Alliance*, s. 163.

229 Van Crefeld, *Hitler's Strategy*, s. 62-65. Almanya Güneydoğu Avrupa'nın bir numaralı ticaret ortağı haline geldi. Her bir ülkenin ticaretinin %30-%60'ı Almanya'ylaydı ve tarımsal ürünlere dünya pazarı fiyatlarının üzerinde ödeme yapıyordu. İstikrarlı, uzun vadeli olarak pazara erişim arıyor, böylelikle dövizle ödemeye gerek olmuyordu (kliring işlemleri ile hallediliyordu). Yugoslavya ve Romanya başbakanları Alman pazarlarına bağımlılığı anlıyor, Fransız ya da Britanyalıların siyasi girişimlerine kulak tıkıyorlardı. Her ne kadar ırksal bir yukarıdan bakışları olsa da Almanlar, Balkanlar'a *Lebensraum* [Yaşam alanı] prizmasından bakmıyorlardı. Gross, *Export Empire*. 25 Ekim 1940'ta NKVD, Ukrayna sınırındaki tahkimatların güçlendirildiğini ve askerî dubalı köprülerin inşa edildiğini gizli bir raporla bildirdi. Naumov, *1941 god*, I, s. 324-326.

şılabilirliği karşısında şaşırıp kalmıştı. Berezhkov'un babası terör döneminde tutuklanmış ama sonra serbest bırakılmıştı ve böylece Berezhkov, "bir insan gerçekten masumsa hiç kimse ona zarar vermez" düşüncesine varmıştı. Yine de, şimdi Moskova'ya geri çağrılmıştı ve tutuklanma olasılığı onu tedirgin ediyordu. Sınırı geçip Sovyetler Birliği topraklarına vardığında vatanseverlik duyguları depreşmişti ama bir yabancı ajanmışçasına, utanç verici bir biçimde aramaya tâbi tutulmuştu. Berezhkov terfi ettirilmiş, Molotov'un iki Almanca tercümanından biri olmuş ve Berlin'e yapılacak resmî ziyaret için hazırlanması talimatını almıştı. Böylelikle, mühendislik okulundan dereceyle mezun olmasından sadece iki yıl sonra Berezhkov Hitler ile görüşecekti. Daha sonra o günlerden söz ederken Berezhkov, "Benim kuşağımdan genç insanlar Stalin'in kıyımlarından habersizdi," diyecekti. "Ülkemiz halkları için biraz sert bir baba olsa da, bilge, adil ve müşfik olduğunu düşünüyorduk."[230]

Molotov, Ribbentrop'un uzunca yazdığı bilgilendirmesi ve davetine yanıt olarak, Almanya'nın 1939 Paktı'nı ihlal ettiği suçlamaları ve Sovyetler'in talepleriyle Schulenburg'un üzerine gitti. Talepler şöyleydi: Alman askerlerinin derhal Finlandiya'dan çekilmesi; Türk Boğazları'nda (İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Birinci Dünya Savaşı'nda Britanya ve Fransa tarafından Çarlık Rusyası'na söz verilmişti) uzun vadeli Sovyet askerî üsleri; Bulgaristan'la Sovyet güvenlik antlaşması, bu da Boğazlar'ın denetimi için gerekliydi; Japonların Sakhalin üzerindeki imtiyaz haklarının iptali; Basra Körfezi yönünde, Batum ve Bakü'nün güneyinin Sovyet sahası olarak tanınması.[231] Diğer bir deyişle, Hitler'le ilişkiler ciddi bir biçimde bozulmuştu ve Stalin'in bu ilişkiye bağlı hırsları artıyordu.

Sovyet despot Ağustos 1939 senaryosunu aynen uyguluyordu: Avantajlı bir antlaşmanın peşindeydi. Molotov Berlin'e varmadan önce, Hitler bu artan taleplere yanıt vermeye gerek görmedi. NKVD istihbaratı, "Almanya'da Rusya ile iyi ilişkilerin tesisi için hazırlıklar hızla devam ediyor," diye haber vermişti ve hedef tüm dünyaya, özellikle de Britanya'ya, Berlin ile Moskova'nın arasına hiçbir şeyin giremeyeceğini göstermekti. Almanların dediğine göre Britanya kesin bir mağlubiyetin eşiğindeydi. NKVD istihbaratı, ayrıca, Almanya'nın Türkiye'yi de Polonya'ya benzer bir biçimde Sovyetler ile paylaşmayı ve Boğazlar'ı Stalin'e bırakmayı önermeye hazırlandığını ve bu paylaşımın belki de Britanya sömürge bölgesi olan tüm Yakındoğu'yu kapsayacağını rapor etmişti. Aynı zamanda, Sovyetler'in "*Avrupa'daki* Yeni Nazi Düzeni"ni desteklememesi halinde doğacak sonuçlar konusunda da uyarılar vardı. Almanlarla yapılan konuşmalardan, Berlin'in egemen bir pozisyondan kuralları yeniden yazacağı

230 Berezhkov 1941'de Stalin ile görüştü. İddiasına göre Berlin'de de "aynı 'lider' putlaştırması, aynı kitlesel gösteriler ve resmigeçitler... çok benzer gösterişli mimari, bizim sosyalist gerçekliğimizdeki gibi sanatta kahramanlık temaları... yoğun ideolojik beyin yıkama" söz konusuydu ama o sırada bunu fark edememişti (1940). Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 7, 72.

231 Naumov, *1941 god*, I, s. 311-314 (AVPRF, f. 06, op. 2, pap. 15, d. 157, l. 55-60), 316-7 (l. 61-62), 326-327 (APRF, f. 3, op. 64, d. 686, l. 120-124). Gorodetsky Balkan boyutunu vurguluyor: *Grand Illusion*, s. 67-75.

bilgisini Sovyet istihbaratına iletmeyi hedeflediği anlaşılıyordu.[232] Stalin'in bu onur kırıcı mesajı alıp almadığını bilmiyoruz.[233]

Bela çıkacağına dair birçok işaret vardı: Stalin NKVD karşı-istihbaratından, Danimarka ve İsveç'ten SSCB'ye makine ve ekipman satışına Almanya'nın engel olmaya çalıştığını öğrenmişti.[234] Stalin ayrıca, SSCB istihbarat istasyonunu yeniden kurmaları için az sayıda genç ve deneyimsiz ajanla birlikte Gorsky'i yeniden Londra'ya göndermişti. Gorsky Kasım 1940'ta Londra'ya vardı ve ekibi, daha önce terk edilmiş olan geniş ajan ağıyla yeniden temas sağlamaya koyuldu. Aralarında M16'dan Kim Philby, Britanya genelkurmayından ama esas olarak Britanya karşı-istihbaratından Anthony Blunt ve dışişleri bakanlığında görevli başkaları da vardı. Britanya'nın Almanya ile antlaşmaya varma çabalarını araştırmakla görevlendirildiler.

Despotun içinde bulunduğu gerilimi yakın çevrenin fark etmemesi mümkün değildi. Voroşilov'un Büyük Kremlin Sarayı'ndaki dairesinde 7 Kasım bayramı için verilen samimi ziyafetin sonunda hazırlıksız yaptığı konuşmada Stalin, 1939'da Japonya ile sınır savaşı sırasında, "bizim uçaklarımız havada sadece otuz beş dakika kalabilirken Alman ve İngiliz uçaklarının birkaç saat boyunca havada kalabildiğini" fark ettiğini söylüyordu. Daha sonra görüşmek için havacılık uzmanlarını çağırmış ve onlar da, hiç kimsenin kendilerinden havada daha uzun süre kalacak bir Sovyet uçağı tasarlamaları için *özel bir talimat* vermediği cevabını almıştı. "Şimdi her gün bununla uğraşıyorum, tasarımcı ve uzmanlarla görüşüyorum," diyordu Stalin, "ama tüm bu sorunlarla *tek başıma* uğraşıyorum. Aranızdan kimse bunlarla ilgilenmedi. *Yalnızım*...

Normal şartlarda eğlenceli geçmesi gereken bu etkinlikte despot abartılı-saldırgan bir konuşma yapmıştı. Yakın tarihli yayınlarda dile getirilen 1918 Tsaritsyn (Stalingrad) savunmasıyla ilgili efsaneyi bir kenara bırakmış, iç savaş döneminde Çarlık subayları konusunda Troçki ile yaşadıkları çatışmaya değinmeyi uygun görmüştü. Bu subayları, "devrime sadık, kitlelerle bağı olan, düşük rütbeli astsubaylarla" karşılaştırıyordu. Artık suikasta kurban gitmiş olan Troçki ile yaşadıkları çatışmalarda Lenin'in kendisini desteklediğini söylemeyi de ihmal etmedi. Ama, mesele eleştiriye karşı savunmaya geçmenin çok ötesine gidiyordu. "Öğrenmek istemiyorsunuz; olduğunuz gibi kalmaktan memnunsunuz, kendinizden hoşnutsunuz," diyerek azarlıyordu Stalin rejiminin adamlarını. "Lenin'in mirasını çarçur ediyorsunuz." Kalinin araya girip bir şeyler

232 Bezymenskii, "Vizit V. M. Molotova v Berlin", s. 125. Stalin, Molotov ile birlikte, 1 Ekim 1940'ta beş saat boyunca Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ile görüştü ve Türkiye'nin istediği karşılıklı yardım antlaşması masaya yatırıldı. Ancak Türklerin talebine göre, Sovyetler'in Britanya ya da Fransa ile çatışma yaşaması halinde Türkiye'nin harekete geçme sorumluluğu olmayacaktı. *DVP SSSR*, XXII/i, s. 12, 49-51.

233 Tüm bu enformasyonun kaynağı Letonyalı gazeteci Berlings idi. Nazi çevreleri, Hitler'in Moskova'yı nasıl Avrupa dışına atmaya ve Hindistan'daki Britanya çıkarları ile onları nasıl karşı karşıya getirmeye çalışacağını tartışıyorlardı. Sipols, *Tainy*, s. 273-274 (atıfta bulunduğu kaynak, *ADAP*, XI/i, s. 255; XI/i, s. 212-213).

234 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 248 (TsA FSB, f. 3, op. 7, d. 342, l. 21).

söylemeye cüret edince Stalin daha da tehditkâr olacaktı: "İnsanlar düşüncesiz, öğrenmek ve yeniden öğrenmek istemiyorlar. Beni duyuyorlar ama eskisi gibi devam ediyorlar. Ama sabrım taşarsa size göstereceğim. Bunu nasıl yapacağımı gayet iyi biliyorsunuz." Grup sessizce dinliyordu. "Stalin'i hiçbir zaman o akşamki gibi görmemiş ve duymamıştım – unutulmaz bir akşamdı," diyen Dimitrov'un anlattığına göre Voroşilov'un gözleri dolmuştu.[235]

Ertesi akşam, Büyük Kremlin Sarayı St. George Salonu'nda verilen büyük ziyafette Stalin'in olmaması –olağan bir durum değildi– Batılı diplomatlar arasında alttan alta bir iktidar mücadelesinin sürmekte olabileceği dedikodularına yol açtı.[236] Elbette böyle bir durum söz konusu değildi: Muhtemelen Yakın Kır Evi'nde, Molotov'un Hitler'le yapacağı görüşmeye ilişkin vereceği talimatların ayrıntıları üzerinde çalışıyordu. 1. Madde şöyle başlayacaktı: "'Yeni Avrupa' ve benzer biçimde 'Büyük Doğu-Asya Dünyası' oluşturma planlarının ifasında, Almanya'nın ve tüm pakt taraflarının (Almanya, İtalya ve Japonya) gerçek niyetlerini *ortaya çıkarmak*."[237]

Sovyet-Britanya temasları

Litvinov, şehrin dışında kalan bir devlet kır evinde, bir tür ev hapsinde yaşıyor, zaman zaman şehir merkezindeki Lenin Kütüphanesi'ni ziyaret ederek Rusça eşanlamlı sözcükler sözlüğü ile ilgili araştırmalar yapıyordu.[238] Durumu bilenler, Stalin'in onu Batı'ya yeniden yönelme olasılığını göz önüne alarak Hitler'e karşı "sigorta" olarak tuttuğunu düşünüyorlardı.[239] Ancak sezgileri güçlü ve her zaman hazırlıklı olan Beria, suikastçı Sudoplatov da dahil en güvendiği astlarına, eğer böyle bir emir verilirse Litvinov'u ortadan kaybedecekleri senaryolar hazırlatıyordu.[240] Söz konusu Batı olunca Stalin affetmiyor ve unutmuyordu. Kasım 1939'da, "Almanya'da küçük burjuva milliyetçileri keskin bir dönüş yapabildiler –esnekler–, Chamberlain ve benzerlerinden farklı olarak kapitalist geleneklere bağlı değiller," demişti.[241] 1940 yılına gelindiğinde Hit-

235 Stalin şunu da söylüyordu: "Almanya ile İngiltere arasında yaşanan türden bir hava savaşına hazırlıklı değiliz. Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 131-134 (italikler ve boşluklar orijinal metinden). Özellikle askerî meselelerin ağırlığı altında Stalin'in yalnız hissetmesi konusunda ayrıca bkz. Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 273. Aynı zamanda bkz. Genkina, *Bor'ba za Tsaritsyn*; Melikov, *Geroicheskaia oborona Tsaritsyna*, 1940'ta tekrar yayımlandı.

236 Nevezhin, *Zastol'ia*, s. 291 (atıf yok); Nevezhin'in şahsi teması.

237 Naumov, *1941 god*, I, s. 349-351 (APRF, f. 36, op. 1, d. 1161, I. 147-155); Bezymenskii, "Direktivy I. V. Stalina V. M. Molotovu pered poezdkoi." Aynı zamanda bkz. "Poezdka Molotova v Berlin v noiabre 1940 g."

238 Ehrenburg, *Post-War Years*, s. 276-278; Fischer, *Life and Death of Stalin*, s. 56; Phillips, *Between the Revolution and the West*, s. 166-167.

239 Litvinov'un Britanya-Birleşik Devletler casusu olarak yargılanacağı söylentileri vardı. Vaksberg, *Alexandra Kollontai*, s. 407; Gnedin, *Katastrofa i votoroe rozhdenie*, s. 148-151; Vaksberg, *Hôtel Lux*, s. 154-157.

240 Artizov vd.,*Reabilitatsiia: kak eto bylo*, II, s. 499 (Beria'nın Ağustos 1953 tarihli sorgusu).

241 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 7 Kasım 1939, s. 121.

ler gücünün zirvesindeydi ama Chamberlain ve benzerleri kovulmuştu. (Molotov'un Berlin ziyaretinin arifesinde Chamberlain bağırsak kanserinden hayatını kaybedecekti.) Stalin'in değirmenine su taşıdığı söylenebilecek önemli bir jest Churchill'den geldi ama despot, Stafford Cripps ile görüşmesini Hitler'e yaltaklanmak için kullandı. Hitler, Romanya'ya asker yerleştirmeye ve Britanya'nın Yakındoğu'daki konumuna tehdit oluşturacak şekilde Türkiye'ye asker göndermek için hamleler yapmaya başladıktan kısa bir süre sonra, dışişleri bakanlığı Cripps'in Britanya-Sovyet Paktı için resmî teklifler sunmasına izin verdi.[242]

Churchill kör bir anti-komünist değildi. Hitler-Stalin Paktı ile Dostluk ve Sınır Antlaşması'nın üzerinden henüz çok uzun bir süre geçmeden yaptığı radyo konuşmasında, "Rusya'nın atacağı adımlarla ilgili tahminde bulunamam," diyordu. "Bilinmeyene hapsolmuş gizemli bir bilmece. Ama belki de çözmek bir anahtar bulunabilir. Bu anahtar Rus milli çıkarlarıdır."[243] Almanya'dan bağımsız olarak, Britanya'nın bu çıkarlara nasıl hitap edeceğine ise değinmiyordu. Cripps, Nazi ve Sovyet çıkarlarının, Britanya ve Sovyet çıkarlarının aksine, temelden çeliştiği inancını sürdürüyordu. 22 Ekim 1940'ta, Molotov'la görüşme isteğinin reddedilmesinin ardından Cripps Britanya hükümetinin gözden geçirilmiş teklifini Molotov'un yardımcısı Vişinski'ye teslim etti. Savaş sonrası düzen konusunu Moskova ile istişare ederek SSCB'nin Birleşik Devletler ile eşit tutulacağını ve bu süreçte, Moskova'nın düşmanca bie eylemde bulunmaması (dolaylı yönden kışkırtıcılık da dahil) koşuluyla, Sovyetler Birliği'ne karşı bir ittifaka girmeyeceğini taahhüt ediyordu. Cripps –yetkisini aşarak– nihai savaş sonrası yapılacak antlaşmaya kadar, Baltık ülkeleri, Besarabya, Kuzey Bukovina ve "şimdi Sovyet denetiminde olan Polonya Devleti toprakları" için, Britanya hükümetinin Sovyet egemenliğini fiilen tanıyabileceğini de söylemişti.[244]

Cripps, SSCB'nin savunması için elzem malları sağlamak üzere, Britanya'nın bir ticaret antlaşması imzalayacağını da iletti. Buna karşılık Moskova, Sovyetler'in Almanya'ya karşı uyguladığı cömert tarafsızlığı Britanya'ya karşı da sergileyeceğinin sözünü vermeliydi. Britanya, Mihver güçleriyle başka pürüzler çıkmaması halinde bir saldırmazlık antlaşmasına da gitmeye hazırdı ve eğer İran ve Türkiye savaş sırasında Almanya ya da müttefikleriyle çatışmaya girerse, SSCB'nin daha önce Çin'de (Japon saldırganlığına karşı) yaptığı gibi savun-

242 Cripps, Molotov ile görüşme çabalarını sürdürdü ve nihayet 7 Ağustos 1940'ta bunu başardı. Ancak Cripps, Britanya-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın mümkün olabileceğini gündeme getirdiğinde Molotov doğrudan bir yanıt vermedi. Sovyetler'in Baltık ülkelerini ilhakını tanıması için Cripps, içeride, kendi hükümetine çağrı yapmayı sürdürdü. Gorodetsky, *Stafford Cripps in Moscow*, s. 74-90.

243 Churchill, *Second World War*, I, 1 Ekim 1939, s. 353.

244 Halifax, dönemin Birinci Deniz Lordu A. V. Aleksandr'a yazdı: "Hemen tanımanın Sovyetler'in bize dönük politikasında kayda değer bir değişim yaratacağını düşündürecek nedenler olsaydı, bu savaş boyunca ya da bu savaş durumunun sonucu olarak yaşanan siyasi değişimlerin nihai barış antlaşmasına kadar tanınmaması gerektiği genel ilkesinden bu olayla ilgili bir istisna yapılmasını önermem söz konusu olabilirdi." Hanak, "Sir Stafford Cripps", s. 65.

malarına destek olmasını talep ediyordu.[245] Birkaç gün sonra, 26 Ekim'de, Cripps'in bir kez daha görüştüğü Vişinski Sovyet hükümetinin bu önerileri çok önemli bulduğunu bildirdi.[246]

Arkası sessizlikti.

Stalin, 30 Ekim 1940'ta Buryat-Moğol Özerk Cumhuriyeti'nin On Gün Kültür Festivali'nin –ucuz kültür gösterilerinin dokuzuncusuydu– kapanış töreninde boy gösterdi. SSCB Sanatsal İşler Komitesi adına tüm tiyatroların denetçiliğine yükselen eski deri fabrikası işçisi Aleksandr Solodovnikov (d. 1904), "On Gün, halkların kardeşliğini pekiştiriyor ve bu kardeşliğe derin ve somut bir anlam kazandırıyor," diyerek hayranlığını sergiliyordu. "On Gün gösterilerinin hazırlığı, şimdiye kadar keşfedilmemiş sayısız yeteneğin gelişimini kolaylaştırıyor. Rus tiyatrolarının mensupları kardeş cumhuriyetlerde tiyatroların kurulmasına aktif destek veriyor... Aynı zamanda, Orta Asya, Kafkaslar, Ukrayna, Belarus halklarının tüm renk ve çeşitliliği ile cömertçe sergiledikleri sanatsal biçim, araç ve örneklere ev sahipliği yapıyor." Solodovnikov, ekipleri Minsk ve Ulan-Ude'ye götürdü. Oradaki ahşap tiyatro salonunun ısıtılamadığını ve Buryat-Moğol Cumhuriyeti'nin, terör döneminden sağ çıkmış Ukrayna doğumlu parti başkanı Semyon Ignatyev'in ofis dolabında bronz Buda heykelleri koleksiyonu bulundurduğunu da keşfetti.[247]

Sovyetler'in Cripps karşısında neden sessiz kaldığının ortaya çıkması zaman aldı: 10 Kasım'da Sovyet gazeteleri aniden Ribbentrop'un Berlin davetinin Molotov tarafından kabul edildiğini duyurdu. Cripps, Sovyet dışişleri komiseriyle görüşme talep etti ancak yine kandırılıp Vişinski'ye yönlendirildi. İkisi arasında hararetli tartışmalar yaşandı. Cripps, ısrarla Britanya'nın teklifinin sonsuza kadar bekleyemeyeceğini söyleyip Sovyet hükümetinin ileteceği bir kararı olup olmadığını sorunca Vişinski cevap verileceğini söylemekle yetindi.[248]

Ajanlar ve aptallar

Stalin terörünün yıkıcılığı ve Beria'nın yükselişi sayesinde Almanlar Berlin'deki Sovyet Elçiliği'ne erişimi olan, iki taraflı çalışan bir ajan kazandı. 1935 yılında NKVD'nin Berlin istihbarat istasyonunda on altı ajan çalışıyordu ve bu rakam 1939 yılında ikiye düşmüştü. Aralık 1938'de istasyon başkanı masa başın-

245 Hanak, "Sir Stafford Cripps", s. 66 (atıfta bulunduğu kaynak, TNA, FO 371/29464 1604: 22 Ekim 1940). 8 Kasım 1940 tarihli özel mektubunda Harold Nicolson, "Sanırım bu savaşı kaybetmekten sakınmayı başardık" diyordu, "ama nasıl kazanacağımızı düşündüğümde düş gücüm tükeniyor." Overy, *Battle of Britain*, s. 113, atıfta bulunduğu kaynak, Nicolson, *Diaries and Letters*, s. 126 (Vita Sackville'ye).

246 Woodward, *British Foreign Policy*, I, s. 492-494.

247 Solodovnikov, "My byli molodye togda", s. 209. Solodovnikov, On Gün için St. George Salonu'nda verilen ziyafetin düzenleyicisi, Bolşoy'dan Yakov Leontyev hakkında konuşurken, "Büyüleyici bir insan, müthiş deneyimli ve çok kültürlü," (s. 207-208) diyordu.

248 Osborn, *Operation Pike*, s. 210 (atıfta bulunduğu kaynak, Cripps'ten Distribution B'ye, sayı 985 ve 986, 12 Kasım 1940, N7165/40/38 ve N7166/40/38, FO 371/24848); Woodward, *British Foreign Policy*, I, s. 495-496; Hanak, "Sir Stafford Cripps", s. 66.

da ülserden öldükten sonra, dokuz ay boyunca yerine atama yapılmadı ve nihayet elçilik danışmanı süsü verilmiş Beria yardakçısı Amayak Kobulov ("Zakhar") geldi. Kobulov (d. 1906), ağabeyi Bogdan gibi Tiflis doğumlu bir Ermeni'ydi. Beş yıl boyunca Tiflis Ticaret Okulu'nda eğitim görmüştü ve hiç Almanca bilmiyordu, istihbarat deneyimi yoktu, yurtdışına hiç çıkmamıştı. Terör döneminde Gagra'da, tutukladıklarını yere yatırıp odunla bizzat dövüyordu. Yakın zamanda, önce Abhazya (1938) ve sonra da Ukrayna'da (1938-1939) NKVD bölge başkanlığı yapmıştı.[249] Berlin'de, başta bağlantının tümüyle kaybedildiği ancak daha sonra Sovyet Elçiliği'nin posta kutusuna randevu koordinatlarının ve parolanın yazılı olduğu bir mektup atma riskini alarak yeniden bağlantı kuran Gestapo karşı-istihbaratındaki Sovyet ajanı Willy Lehmann'ın ("Breitenbach") doğruladığı gibi, Kobulov hiç kimseyi kandıramamıştı.[250] Moskova Merkezi, Kobulov'un Almanya'da yeniden oluşturulan Sovyet sivil istihbarat ajan ağıyla temas kurmasını yasaklamıştı (Bkz. 14. Bölüm). Kendi ağını kurması gerekiyordu.

Kobulov temel casusluk ilkelerini ihlal ediyor, ajanları evlerinde ziyaret ediyor, hepsini tek bir mekâna topluyordu. Yaptıkları ile ilgili savunma yapması için Moskova Merkezi'ne çağrıldı; Beria, dış istihbarat yardımcısı Fitin'e, Kobulov'un amatörlüğünün tehlike arz ettiğine dair koridorlarda yankılanan dedikodulardan yakınıyordu.[251] Beria, yeni ajan alımını hızlandırması için Kobulov'a emir verdi ve o da izi sürülebilecek yöntemlerle, geçmişte Sovyetler ile teması olmuş Berlin sakinleri arasında ajan arayışına girişti. Letonyalı ve Letonya gazetesi *Briva Zeme*'nin eski Berlin muhabiri, yirmi yedi yaşındaki Orests Berlings ile tanıştı. Berlings, SSCB'ye dost olduğunu, Alman dışişleri basın şubesiyle iyi bağlantıları olduğunu ve beş parasız olduğunu söylüyordu. 15 Ağustos'ta, tanışmalarının üzerinden henüz on beş gün geçmişken, Kubolov Berlings'in ajan "seçildiğine", maaşa bağlandığına ve "çok güvenilir" olduğuna dair Stalin ve Beria'ya doğrudan raporlar göndermeye başlamıştı. Berlings, kendisini "Peter" kod adıyla ajan olarak kaydetmiş Almanlara durumu aktardı.[252] Kobulov'un NKVD'deki üstleri, gecikmeli olarak, Letonya'nın Sovyetler

249 Primakov, *Ocherki*, III, s. 329. Berezhkov, Amayak Kobulov için, "İtici, kısa, şişman ve korkutucu bir karakter olan Bogdan'ın tam tersi," diyordu. "Amayak –uzun, ince, yakışıklı bir Kafkasyalı, kısa kesilmiş ince bıyıkları, siyah uzun saçları var, kibar, oldukça çekici– her tür partinin neşesiydi." Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 196.

250 Primakov, *Ocherki*, III, s. 338-339, 420-421.

251 Beria şöyle yazmıştı: "Duyduğuma göre istihbarat liderliği Zakhar'ın çalışmasından memnun değilmiş ve onu bir kenara bırakmış. Belki de böyle gevezeliklere önem vermemek gerekir ancak benim kişisel olarak temasta olduğum sorumlu yoldaşları ilgilendiriyorsa, böyle koridor dedikoduları olmamalı." Primakov, *Ocherki*, III, s. 444.

252 Berliner'in adına Sovyet dosyalarında ilk kez, Kobulov'un, TASS muhabiri kılığındaki Sovyet istihbrat ajanı İvan Filippov ("Filozof") aracılığıyla Letonya'dan genç bir gazeteci ile tanıştığını ve gizli bilgi karşılığında ona Alman Markı cinsinden ücret teklif ettiğini rapor etmesiyle Ağustos 1940'ta rastlanıyor. Fitin Kobulov'u uyarıyor, Berlings henüz onaylanmadığı için, "Onunla çalışırken akılcı bir dikkat göstermelisiniz ve onu hiçbir şart altında istasyondaki diğer ajanlarla temas ettirmemelisiniz," diyordu. Ancak, Kobulov Fitin'i atlayarak doğrudan Merkulov'a rapor verebiliyordu. Vishlev, "Pochemu zhe", s. 74 (atıfta bulunduğu kaynak, Bundesarchiw,

tarafından ilhakına Berlings'in muhalefet ettiğini ve Nazi propagandası yaptığını tespit ettiklerini bildirdiler. Ancak Kobulov, Berlings'in karşısında, kendisinden gelen istihbaratı ilgili kanalları baypas ederek doğrudan Stalin'e ulaştırmakla övünüyordu.[253]

Molotov-Hitler

Stalin Hitler'le imzalanacak yeni bir paktın hayalini kurarken, SSCB'nin Uzakdoğu kanadındaki gelişmeler tehlike sinyali vermeye devam ediyordu.[254] Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın yatırım dağılımına göre, Sovyet Uzakdoğusu'nun payına tam olarak %10 düşüyordu ve bu tahsisatla sınırları destekleyecek stratejik demiryolları, Habarovsk'ta Amur Nehri altında gizli bir tünel, Sakhalin petrolünü Komsomolsk'taki rafinerilere taşıyacak bir denizaltı boru hattı, Tatar Boğazı'nda (Vladivostok'a ek olarak) ikinci bir liman ve karayolları inşa edilecekti. Bölgeden kitlesel sürgünlere rağmen, ikna ve zora başvurarak, 1937'de 2 milyon 270 bin olan yerel nüfus 1940 yılında 3 milyon 250 bine yükseltilmişti.[255] Stalin'in rüyası gerçekleşmiş, Çin'in tümünü fethetme savaşı veren Japonya çıkmaza girmişti. Ancak, daha da ötedeki arzularının tersine, hem milliyetçilerin hem de Çinli komünistlerin hevesli olduğu iç hesaplaşma da ufukta belirmişti. Mao şifreli bir telgrafla (7 Kasım 1940) Çin milliyetçilerinin pek yakında Çin komünistlerine saldıracağını bildirdi ve "önleyici bir karşı saldırı" için Stalin'den izin istedi. Mao'nun telgrafı 12 Kasım'da Moskova'ya ulaştı. Dimitrov Komintern yürütme komitesini topladı ve sonra da vakit kazanmaya çalışarak, Mao'nun güçlerini toplamasını ama harekete geçmemesini istedi. Aynı gün saat 11.00 gibi Molotov, Berlin Potsdamer Platz yakınındaki Anhalter tren istasyonuna vardı.[256]

Molotov trenden inerken her yerde su birikintileri vardı. Karşılayanlar arasında Ribbentrop, Keitel, Robert Ley (Alman İşçi Cephesi) ve Himmler vardı ama güçlü ideologlar Goebbels ve Rosenberg yoktu. Beraberinde altmış beş kişiyle gelmiş olan Molotov Nazi başkentinde kırk sekiz saat kalacaktı. Kendisine eşlik edenler arasında Dekanozov (dışişleri), Tevosyan (demir metalurjisi), Yakovlev (havacılık) ve ayrıca sınai ve ticari meselelerle ilgilenmek üzere bir süre daha kalacak olan Aleksey Krutikov (dış ticaret) vardı. Merkulov'un (NKVD) idaresindeki on altı "güvenlik" görevlisi Sovyet heyetinin gözetimi ile

Abt. Potsdam: Film 14467, Bl. 25091 ve devamı); Vishlev, *Nakanune*, s. 49 (PA AA Bonn: Dienstelle Ribbentrop. UdSSSR-RC, 7/1 (R27168, Bl. 25899-25902), 132. Ribbentrop'un ofisinde görevlendirilen SS görevlisi Rudolf Likus, Berlings'i işe almış ve yönlendirmişti. 1947 yılında Gestapo subayı Siegfried Müller'in sorgusu sırasında Berlings'in casus olduğunu ve Hitler'in kişisel olarak gözden geçirdiği ve onayladığı bilgileri aktardığını öğrendiler. Primakov, *Ocherki*, III, s. 441-451. Aynı zamanda bkz. Roewer, *Die Rote Kapelle*, s. 62.

253 Zamoiskii ve Nezhnikov, "U rukovoi cherty."

254 Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 9 (atıfta bulunduğu kaynak, Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Rudolf Likus, Gizli Rapor, 22 Kasım 1940, mikrofilm T120, seri 36, film kareleri 25933, 25938-25939).

255 Stephan, *Soviet Far East*, s. 235.

256 Filippov, *Zapiski*, s. 142.

görevlendirilmişti (ve Gestapo geride ajan bırakılmasından şüphe duyuyordu).[257] Merasim kıtası teftişinin ardından Sovyet heyeti altmış arabalık bir konvoyla istasyondan ayrıldı. Amerikalı bir muhabirin ifadesine göre, "yol boyunca... sokaklar hemen hemen bomboştu."[258] Tiergarten'de egzotik bitkiler arasında bulunan, yüz otuzdan fazla odalı, eski ama yenilenmiş neoklasik Hohenzollern sarayı Schloss Bellevue'ye geldiler. Görkemli odalar kokulu güllerle doluydu ve tren istasyonunda olduğu gibi, orak-çekiç flamaları gamalı haçlarla birlikte dalgalanıyordu.[259] Kahvaltı, puro ve konyağın ardından Sovyet heyeti dışişleri bakanlığına götürüldü. Sadece Molotov ve Dekanozov, tercüman ve not tutucularla birlikte kabul edildi. Ribbentrop'un ofisini gören Sovyet tercüman Berezhkov, "Hitler'inkinden belki biraz daha küçük, lüks bir çalışma odası," diye tarif etmişti. Odanın bazı mobilyaları Alçak Ülkeler'den ya da Fransa'dan ganimet alınmış olabilirdi. "Antik yaldızlı mobilyalar. Tabandan tavana kadar duvar halıları, ağır çerçeveli tablolar, köşelere yerleştirilmiş yüksek kaideler üzerinde porselen ve bronz heykeller."[260]

Güler yüzlü Ribbentrop dünyanın paylaşılması hakkında uzun uzun ahkâm kesmiş ama somut öneriler yapmaktan kaçınmıştı. "Almanya savaşı zaten kazandı," diye dikleniyordu. "Dünyada, Almanların kazandığı zaferlerle elde ettiği sonuçları değiştirebilecek bir ülke yok."[261] Ayrıntı isteyen Molotov, birkaç kelime almayı başardı. Bellevue'deki özenli öğle yemeğinin ardından dışişleri komiseri, Hitler'in girişi hayranlık uyandırmak için özenle tasarlanmış görkemli yeni Şansölyelik binasına getirilmişti. Führer, kongre salonu büyüklüğündeki çalışma odasında Sovyet temsilcisini Nazi selamıyla karşıladı. Çerçevesiz gözlük takan ve genellikle gri takım elbise ve sert yakalı beyaz gömlek tercih eden Molotov'u Almanlar daha ziyade bir matematik profesörüne benzetiyordu. Bir yardımcısının "şaşırtıcı derecede zarif ve dostane" tavır sergilediğini düşündüğü Hitler, oturduğu yerden uzun bir monologa başlamıştı. Almanya'nın, hammaddeleri güvenceye almak ve Britanya'nın el uzatmasını engellemek için nasıl "kendisinden uzak topraklara girmek" zorunda kaldığını açıklıyor, "M. Molotov'un, birkaç vakada üzerinde anlaşılmış olan etki alanları anlayışından uzaklaşıldığını düşünmüş olabileceğini" kabul ediyordu. "İklim koşullarının uygun olmasıyla birlikte, en kısa zamanda Almanya'nın İngiltere'ye karşı büyük ve nihai darbeyi indirmeye hazır olduğunu" da vurguladı. Molotov pek etkilenmemişti. Monolog biter bitmez, diyordu Alman tercüman, "Hitler soru yağmuruyla karşı karşıya kaldı."[262]

257 Schellenberg, *Labyrinth*, s. 137-138. Schellenberg –Heinrich Himmler'in özel yardımcısı (1939-1942)– Berlin ziyareti sırasında Molotov heyetinin genel güvenlik ve takibatından sorumluydu.

258 Flannery, *Assignment to Berlin*, s. 37.

259 Schmidt, *Statist,* bölüm 21.

260 Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 45.

261 Naumov, *1941 god*, I, s. 356-361, 357'de (APRF, f. 3, op. 64, d. 675, l. 21-30); *DGFP,* seri D, XI, s. 533-541.

262 *DGFP,* seri D, XI, s. 541-549; Schmidt, *Hitler's Interpreter*, s. 210-211. Schmidt Rusça bilmiyordu; not tutucu olarak görev yaptı. Führer'in diğer bir sırdaşı, Molotov'la görüşmeden önce "Hitler

Çekiç, yağcı davranışlar sergileme çabasında değildi (zaten böyle bir becerisi de yoktu). Heyette yer alan başyardımcısı, Genelkurmay Harekât Başkanlığı (savaş planlarından sorumluydu) Başkan Yardımcısı General Aleksandr Vasilevsky'e Berlin ziyaretinin, "Hitler'in daha başka ne tür niyetleri olduğunu öğrenme ve Alman saldırganlığını olabildiğince geciktirme" amacı taşıdığını söylemişti.[263] Hitler, Sovyet çıkarlarının bulunduğu (hâlâ Britanya'nın denetimi altında olan)Britanya imparatorluk topraklarından söz ederken, Molotov (Hitler'in göz diktiği) Doğu Avrupa'nın yukarısında ve aşağısındaki Sovyet güvenlik çıkarlarından dem vuruyordu. Molotov, Stalin'in kendisine kesin talimatlar verdiğini söyledi, paktın her iki tarafa sağlayacağı yararları sıraladı ve "Avrupa'da ve Asya'da Yeni Düzen ne anlama geliyor ve bu konuda SSCB'ye ne rol düşüyor?" diye sordu.[264] "Etki alanlarının sınırlandırılmasında netliğin öneminden" ve "özellikle de Almanya ve Rusya arasında etki alanlarının sınırlandırılmasında özel bir dikkat gösterilmesi gerektiğinden" söz ediyordu.[265]

İki buçuk saatin sonunda toplantı Hitler tarafından sona erdirildi. Ribbentrop, dışişleri bakanlığı yakınlarındaki Kaiserhof Oteli'nde verilen ve Hitler'in katılmadığı, ıstakoz menülü akşam yemeğine ev sahipliği yaptı. Almanya Dışişleri Bakanı Weizsäcker, Sovyet heyeti mensuplarının, tek tip takım elbiseleri ve fötr şapkalarıyla gangster filmlerindeki figüranlara benzediklerini düşünüyordu. Öte yandan, Göring omuzundan beline kadar inen madalyalarıyla ve tombul parmaklarına taktığı, kıymetli taşlarla bezenmiş yüzükleriyle gösteriş peşindeydi. Berlings'in hazırladığı bir rapora göre, Gestapo Hitler ve Ribbentrop'a şöyle bir bilgi iletmişti: "Dün gece, Kaiserhof'daki akşam yemeğinin ardından Molotov Bellevue'ye döndükten sonra maiyetindekiler ve elçilik personelinden dar bir ekiple toplantı yaptı. Ajanımızın ifadesine göre ruh hali son derece parlaktı. Führer ve Reich dışişleri bakanıyla yaptığı görüşmelerin uzunluğu onu ziyadesiyle etkilemişti. Şahsi izleniminin son derece olumlu olduğunu, her şeyin öngördüğü ve umduğu gibi ilerlediğini söyledi."[266]

Molotov (muhtemelen dinleme cihazlarından şüpheleniyordu) kışkırtıcı söz-

---

onu fazlasıyla hafife alıyor, onun bir maşa, sıradan bir bürokrat olduğunu ifade ediyordu," diyecekti. Baur, *Hitler's Pilot*, s. 122. Almanlar Molotov'u alması için Hitler'in Condor'unu göndermeyi teklif etmişler ve Sovyet tarafı da heyetlerinin çok kalabalık olduğu yanıtını vermişti; o yüzden trenle seyahat ettiler.

263 Vasilevskii, *Delo vsei zhizni*, s. 108-109 (Molotov'un yardımcısı I. I. Lapshov'a atıfla).

264 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 226-234 (232'de) ve *DVP SSSR*, XXIII/II, s. 30-32 (APRF, f. 56, op. 1, d. 1161, I. 147-155); Naumov, *1941 god*, I, s. 361-366 (365'te) (APRF, f. 3, op. 64, d. 675, I. 31-41). Aynı zamanda bkz. Schmidt, *Statist*, s. 520-521.

265 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 224-225; Naumov, *1941 god*, I, s. 356-361 (APRF, f. 3. op. 64, d. 675, I. 21-30); Alman kayıtları Rusçaya da tercüme edildi: Fel'shtinskii, *Oglasheniiu podlezhit*, s. 251-301. Aynı zamanda bkz. Schmidt, *Statist*, s. 517-526; Chuev, *Molotov Remembers*, s. 15.

266 Naumov, *1941 god*, I, s. 384-385 (Politiches Archiv des Auswärtiges Amtes. Bonn, Bestand Dienstelle Ribbentrop, R 27168, bl. 25933, 25934, 25940); Lota, "Alta" protiv "Barbarossy", s. 235 (atıf yok).

lerinin Nazi ev sahiplerinin kulağına gideceğini biliyordu.[267] Bellevue'de gece yarısına doğru Stalin'e şifreli bir telgraf yazdı, bu o gün çektiği ikinci telgraftı. Toplantıyla ilgili olarak, "Görüşme sırasında verdikleri cevaplar çok net değildi ve netlik kazandırılması gerekiyor," diyordu. "Hitler'in bir antlaşmaya varmaya ve SSCB ile dostluğu ve etki alanlarını güçlendirmeye fazlasıyla istekli olduğu bariz." Molotov'un Stalin'e yazdığı telgrafta sarf ettiği bu sözler, aslında Stalin'in fazlasıyla istekli olduğunun göstergesiydi. Molotov, harfiyen uyduğu 9 Kasım 1940 tarihli dokuz sayfalık ayrıntılı görev talimatına rağmen, hiçbir şeyi şansa bırakmıyor ve "Talimat bekliyorum," diye bitiriyordu.[268] Rejim içinde, Hitler ile bire bir görüme yapma konusunda Stalin'in güvenebileceği yegâne insan Molotov'du ama yine de görüşmeleri Moskova'dan yönetiyordu.

Molotov, ikinci gününde (13 Kasım) Alman askerî mallarını konuşmak üzere Havacılık Bakanlığı'nda Göring'i ve Nazi Partisi'nin merkezinde Führer Yardımcısı Rudolf Hess'i ziyaret etti. Bu görüşmelerin ardından Stalin'e çektiği telgrafta, "Beni iyi karşıladılar, SSCB ile ilişkileri güçlendirmek istedikleri anlaşılıyor," diyordu.[269] Öğleden sonra saat 14.00'te, bu kez Goebbels ve Ribbentrop'un da katıldığı yemekte Hitler, Molotov'u tekrar kabul etti. Dekanozov ve Merkulov da ona eşlik ediyordu. Sovyet ölçülerine göre sade sayılabilecek menüde, et suyu, sülün ve meyve salatası vardı. Resmî görüşmelere Hitler'in geniş –nadir ağaçlardan imal edilmiş panellerle kaplanmış, mermer şöminesinin üzerinde devasa bir Bismarck portresi asılı olan, mermer bir sehpanın üzerinde at sırtında Büyük Friedrich'in mermer heykelinin bulunduğu, 27 metreye 15 metre büyüklüğünde– makam odasında devam edildi.[270] Toplantı üç buçuk saat sürdü. Hitler, dinleyicilerinin ruh hallerini ve özlemlerini sezen ve ona göre davranan, yetenekli bir hatip ve aktör olmasıyla ünlüydü. Reichstag'da bilge bir lideri, parti mitinglerinde fanatik bir lideri, sanayicilerle birlikteyken makul bir milliyetçiyi, kadınların karşısında çocuksever bir baba figürünü, yabancı muhataplarının yanında, asil ve samimi davranışlar arasında salınan bir tiyatro sanatçısını canlandırabilirdi.[271] Kayıtsız Molotov karşısında bu poz ve melodramlar pek işe yaramıyordu.

267 Berlings, Molotov'un Berlin ziyaretiyle ilgili olarak "yeni bir dönemin" doğuşu ifadesini kullanan sözde bir Alman iç yazışmasını iletmişti. Primakov, *Ocherki*, IV, s. 447-448 (Müller'in sorgusu).

268 Naumov, *1941 god*, I, s. 369 (AVPRF, f. 59, op. 1, p. 338, d. 2314, l. 11-8). Aynı zamanda bkz. Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 323. 12 Kasım'da, Ribbentrop ile iki saati geçen ilk görüşmesinin ardından Molotov, Stalin'e kısa bir telgraf gönderdi. Stalin, Molotov'un formülasyonlarından birisini düzelterek yanıt verdi. Naumov, *1941 god*, I, s. 366-367 (AVPRF, f. 59, op. 1, p. 338, d. 2314, l. 5-6, 7-9).

269 Naumov, *1941 god*, I, s. 384 (AVPRF, f. 059, op. 1, p. 338, d. 2314, l. 36). Molotov'un Göring ile görüşmesi: Naumov, *1941 god*, I, s. 370-373 (APRF, f. 3, op. 64, d. 675, l. 84-92). Göring Molotov'u kabul ettiği sırada Ribbentrop ve Himmler de hazır bulunuyordu.

270 Eberle ve Uhl, *Hitler Book*, s. 36-37.

271 Ullrich, *Hitler: Ascent*, s. 386. Fransa Büyükelçisi Coulondre, Hitler hakkında, "Kalesinde yıldırımlar saçan bir Jüpiter beklerken, kır evinde basit, nazik ve utangaç sayılabilecek bir adamla karşılaştım," diyordu. "Radyoda Führer'in bağıran, tehditkâr ve talepkâr sesini duymuştum. Şimdi karşılaştığım Hitler ise sıcak, sakin, dostane ve anlayışlı bir ses tonuyla konuşuyordu. Gerçek Hitler hangisiydi? Ya da ikisi de gerçek miydi?"

Stalin'in telgraf aracılığıyla yaptığı yönlendirmelere bağlı kalarak Molotov 1939 Paktı'nın yürürlükte olduğunun altını çizdi ve "Eğer SSCB ile pakt yapılmamış olsaydı Almanya'nın Norveç, Danimarka, Belçika, Hollanda ve Fransa'daki operasyonlarını bu denli kısa sürede ve böylesi zaferlerle tamamlaması mümkün olmazdı," diye de ekledi.[272] Hitler Burkina ile ilgili kaygılarını dile getirdi. Molotov Hitler'i Finlandiya ve Romanya ile ilgili gizli protokolün şartlarını değiştirmeye çalışmakla suçladı; Hitler tam tersini iddia etti. Molotov Sovyet tarafının, Finlandiya Körfezi, Boğazlar ya da Karadeniz'den gelebilecek bir saldırıya karşı kendisini korumaktan başka bir gayesi olmadığını belirtti. Bu karşılıklı atışma "asla sertleşmedi" diye anlatacaktı Hitler'in tercümanı, "ama her iki taraf da müzakereyi olağanüstü bir kararlılıkla sürdürüyordu."[273] Goebbels Molotov'u şöyle değerlendirmişti: "Bıraktığı izlenim akıllı ve kurnaz olduğu, fazlasıyla ketum. Neredeyse hiçbir şey koparılamıyor. Büyük bir dikkatle dinliyor ama hepsi bu. Führer ile konuşurken de aynı."[274]

Hitler ayağa kalktı. Molotov ve beraberindekilere kapıya kadar eşlik ederken, not tutucuların aktardığına göre, "Stalin gibi büyük tarihî öneme sahip bir kişiliği tanıma fırsatı bulamadığım için üzgünüm, zira kendisi de benim tarihe geçebileceğimi düşünüyor," demişti. "Molotov, böylesi bir görüşmenin çok arzu edilir olduğu konusunda Hitler ile hemfikirdi ve böyle bir görüşmenin gerçekleşmesi umudunu dile getirdi."[275]

Taraflar Ribbentrop'un Moskova'ya yapacağı iade-i ziyaret konusunda dahi anlaşamadılar. Bu sonuçsuzluğun ardından, Unten den Linden'de bulunan Sovyet Elçiliği'nde Sovyet büyükelçisi (eski tekstil fabrikası müdürü) tarafından verilen veda ziyafetine çok sayıda üst düzey Nazi katıldı – ama Führer katılmadı. Giderek solmakta olan Çarlık dönemi ihtişamına artık bir Lenin büstü nezaret ediyordu. Votka ve havyar mükemmeldi. "Hiçbir kapitalist ya da plütokrat... masası bu denli zengin olamaz," diyordu Alman tercüman. "Çok güzel bir parti oldu."[276]

Churchill kutlamaların kısa kesilmesine sebep oldu: Bir Britanya bombardıman filosu, saat 20.30'da Berlin üzerinde belirmişti ve Ribbentrop Molotov'u yakında, dışişleri bakanlığının altında bulunan sığınağına götürdü (Sovyet Elçiliği'nin sığınağı yoktu). Sonuç olarak, planlı olmasa da görüşmeler 21.45'ten gece

---

272 Molotov'un Ribbentrop'a ilk görüşmesinin ardından gönderdiği telgrafa yanıt olarak, Vişinski Berlin Büyükelçiliği'ni aramış, 1939 Paktı'nın artık yürürlükte olmadığını ima etmiş olan Molotov'a iletilmek üzere bir düzeltme mesajı okumuştu – Molotov'un özür dilemesiyle sonuçlandı. Naumov, *1941 god,* I, s. 367 (AVP RF, f. 059, op. 1, p. 339. D. 2315, I. 16-17).

273 Schmidt, *Hitler's Interpreter*, s. 217.

274 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels,* VIII, 14 Kasım 1940, s. 417-418.

275 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 234-247; Naumov, *1941 god,* I, s. 375-383 (APRF, f. 3, op. 64, d. 675, I. 49-57); *DGFP,* seri D, XI, s. 550-562. Berezhkov şöyle yazmıştı: "Belki de daha önemlisi –Molotov bunu Stalin'e bildirmişti– Hitler'in yüz yüze görüşmeye hazır olmasıydı." Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 48.

276 Schmidt, *Hitler's Interpreter*, s. 219; *Time,* 20 Kasım 1940; TASS (13 Kasım 1940), yayımlandığı kaynak, *İzvestiya,* 14 Kasım 1940, yeniden yayımlandığı kaynak, Naumov, *1941 god,* I, s. 392-393.

yarısına kadar sürmüş oldu. Nazi dışişleri bakanı cebinden çıkardığı bir kâğıttan sesli olarak üç paragraflık bir taslak metin okudu. Üçlü Pakt'ı dört-güç paktına dönüştürmekle ilgiliydi ve gizli protokolleri sonra eklenecekti. Dört-güç paktı Britanya'yı ve aynı zamanda Birleşik Devletler'i ürkütücü zorluklarla karşı karşıya bırakabilirdi: Sadece Avrupa kıtası değil ama aynı zamanda Yakındoğu ve Uzakdoğu da otoriter Almanya, İtalya, Japonya ve Sovyetler Birliği'nin ellerine geçebilirdi.[277] Oysa üçlü ittifakın, Sovyetler Birliği'nin yokluğunda, İngiliz-Amerikan blokunun birleşik gücüne karşılık verebileceği şüpheliydi.

Alman kayıtlarına göre Molotov, dörtlü ittifaka SSCB'nin katılımını konuşmanın ön şartı olarak Sovyet-Alman ilişkilerine yeni bir anlayış getirme konusunda ısrarcıydı; Sovyet kayıtlarına göre Molotov, Almanya, Japonya ve İtalya ittifakına açıklık getirilmesini istemiş ve SSCB için Bulgaristan'ın, Romanya'nın, Macaristan'ın, Yugoslavya'nın, İsveç'in tarafsızlığı ile Finlandiya ve dahasının önemini vurgulamıştı.[278] Ribbentrop Britanya İmparatorluğu'nun çok yakında tasfiye olacağı iddiasını sürdürdü. "Eğer İngiltere yenilgiye uğruyorsa neden bu sığınakta oturuyoruz?" diyerek Molotov araya girdi. Bu tam da Stalin'in bayılacağı ve tekrarlayacağı türden bir cevaptı. "Buradan bile duyulacak kadar yakına düşen bu bombalar kime ait?" sorusuyla da devam ediyordu.[279]

Oyunu kuramamak

Britanya basını Molotov'un Berlin ziyaretine ilişkin çılgınca bir saldırı başlatırken Sovyetler Birliği'nin Mihver'e katılmak üzere olduğu uyarısını yapıyordu. Molotov'un dönüşünden önce Stalin, Berlin'de yayınlanacak ortak bildiri için önerilerini göndermişti. "Karşılıklı güven ortamında fikir alışverişi gerçekleştirildi," diye yazmıştı Stalin, "SSCB ve Almanya'nın çıkarlarını ilgilendiren en önemli konularda ortak bir anlayışa varıldı." Ayrıca Molotov'a talimat veriyor, "Almanların taslaklarını daha önce ortaya koyması iyi olur," diyordu. Oysa Almanların hiçbir önerisi olmayacak ve ortak bildiri yayımlanmayacaktı. 13-14 Kasım gece yarısından sonra Molotov Stalin'e telgraf çekti ve Berlin görüşmelerinin "istenilen sonuçları vermediğini" itiraf etti. SSCB'nin Doğu Avrupa'daki çıkarları tanınmıyordu. "Övünülecek bir durum yok ama en azından Hitler'in şu anki ruh halini görme fırsatı buldum, aslında bu doğrudan karşı karşıya kalacağımız bir şey."[280] Molotov o günün sabahında Berlin'den

277 Waddington, "Ribbentrop and the Soviet Union", s. 21-22.

278 *DGFP*, seri D, XI, s. 533-541; Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 247-254.

279 Berezhkov, *S diplomaticheskoi missiei*, s. 48; Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 44-49. Pavlov'un tuttuğu resmî kayıtta bu satır yoktu: Naumov, *1941 god*, I, s. 385-392 (APRF, f. 3, op. 64, d. 675, I. 68-83, 92-3). Britanya hava saldırıları kasıtlı olarak Molotov'un Berlin ziyaretine rastgetirilmişti. Churchill, *Second World War*, II, s. 586. Molotov'un hatırladığına göre Stalin, Hitler'le görüşmesiyle ilgili olarak, "Tüm bunları söylemene rağmen sana nasıl tahammül etti?" diye sormuştu. Chuev, *Molotov Remembers*, s. 17.

280 Naumov, *1941 god*, I, s. 394 (AVPRF, f. 059, op. 1, pap. 339, d. 2315, I. 38-39), 393-394 (pap. 33, d. 2314, I. 41-44).

ayrıldı. *Pravda* (15 Kasım), önerilen ortak bildiriyi tek taraflı olarak yayımladı.[281] Ancak Sovyet basını Molotov'un ziyaretinin hiçbir somut başarısından söz edemiyordu.[282]

Almanlar, Amayak Kobulov'un Molotov ziyareti "güçlü bir gösteriydi" ancak "her parlayan şey altın değildir" dediğini kayda geçmişti.[283] Sovyet heyetinin bazı üyeleri henüz Berlin'deyken, Üçlü Pakt ile Almanya'nın aslında Sovyetler Birliği'ni "kuşatmaya", diğer yandan da imparatorluk toprakları konusunda Britanya ile çatışmaya itmeye çalıştığına dair şüphelerini dile getirmişlerdi. Sovyet askerî istihbaratı, Scheliha'nın ("Ari") aldığı duyumu Moskova'ya iletmişti: Alman dışişlerindeki üst düzey yetkililerin, Molotov'un Kasım 1940 ziyareti sırasında, "tek bir önemli meselede bile –ne Finlandiya sorunu ne de Bulgaristan sorunu ile ilgili– uzlaşma sağlanamadığı sonucuna vardıklarını" öğrenmişti.[284] Alman tarafında, Rusya ile bağlantılar konusunda Bismarckçı eski ekole bağlılığıyla bilinen Dr. Otto Meissner, Hitler'in, "ziyaretten çok memnun olduğu ve Molotov'un da kişiliğiyle onu etkilediği" izlenimi edindiğini tekrarlıyordu – bunun Sovyet yetkililerin kulağına gitmesi umuluyordu.[285] Nazi rejiminin şimdi yayılmasını beklediği dezenformasyon buydu. İçeriden birçok Alman Molotov'un ziyaretini bir başarısızlık olarak değerlendiriyordu. Hitler'in tercümanlarından biri, "Tartışmalarda iki şey netlik kazandı. Hitler'in Sovyetler Birliği'ni Basra Körfezi'ne doğru itme niyeti ve Avrupa'da herhangi bir Sovyet çıkarını tanımakla ilgili isteksizliği," diyordu.[286]

Molotov 15 Kasım'da Moskova'ya vardı. O akşam Stalin'e ve Yakın Kır Evi'ne çağrılan diğerlerine verdiği rapora dair güvenilir bir bilgi yok.[287] Sorulması üzerine, Molotov'un tercümanı (Pavlov) Sovyet yanlısı bir Amerikalıya Molotov'un Berlin'de "çözüldüğünü" ve Hitler'in güçlü bir izlenim bıraktığını söylemişti. Molotov'un Londra'daki Mayski'ye çektiği telgrafta (17 Kasım), akla yakın bir şekilde, Almanların Sovyetler'i Hindistan'a doğru itmeye çalıştığı ve

281 *Pravda*, 15 Kasım 1940; Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, s. 476-477.

282 *Pravda*, 13, 14, 15 ve 16 Kasım 1939. Aynı zamanda bkz. Werth, *Russia at War*, s. 106-109.

283 Naumov, *1941 god*, I, s. 384-385 (Politiches Archiv des Auswärtiges Amtes. Bonn, Bestand Dienstelle Ribbentrop, R 27168, bl. 25933, 25934, 25940); Lota, "*Alta*" *protiv "Barbarossy"*, s. 235.

284 Naumov, *1941 god*, I, s. 508 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 3, l. 6-7: 4 Ocak 1941); Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 125.

285 Naumov, *1941 god*, I, s. 398 (AVPRF, f. 82, op. 23, p. 95, d. 6, l. 141-142).

286 Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 324. Hitler'in tercümanı, "15 Mart 1939'da Prag'a girilmesi nasıl Batı'yla kopuşta belirleyici bir dönüm noktasıysa, doğu ile patlak veren çatışmanın başlangıcı da Kasım 1940'ta Hitler ile Molotov'un Berlin'de karşı karşıya gelmeleriydi," diyecekti. Schmidt, *Statist*, s. 515; Schmidt, *Hitler's Interpreter*, s. 209.

287 Yakov Chadayev'in 1982 tarihli anılarında, Molotov'un 14 Kasım Politbüro toplantısında Berlin seyahati ile ilgili rapor sunduğu aktarılıyor – ancak o tarihte Molotov henüz Moskova'ya varmamıştı. Chadayev'in anıları ayrıca, bu noktada Stalin'in paktın bir değeri kalmadığını düşündüğünü öne sürüyor ancak varılan bu sonuç Stalin'in fiilleriyle hiçbir şekilde çakışmıyor. Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 399-406 (Chadayev); Sipols, *Tainy*, s. 274-275. Molotov'un Stalin'in ofis kayıt defterinde yeniden boy gösterme tarihi ise 18 Kasım. Bu ziyaret baş başa ve yarım saat sürüyor. *Na prieme*, s. 317-318.

Türkiye'yi istedikleri söyleniyordu.[288] Ancak İtalya Büyükelçisi Augusto Rosso'nun "dost ülke" temsilcileri için düzenlediği bir resepsiyonda, Bulgaristan'ın Moskova elçisi Molotov'dan söz ederken, "Kendini beğenmiş ve fazla havalı," diyordu.[289] Molotov, tam da Stalin'in talimatları doğrultusunda, Hitler'e kafa tutmuştu.

1939 yılında Stalin, Britanya ve Fransa'nın müzakereden yana tavırlarının beyhude olduğunu –doğru olarak– anladığında onları küçük düşürmek konusunda tereddüt etmemişti. O zaman, elbette özenle bir alternatif yaratmaya da çalışıyordu: Nazi Almanyası. 1940 yılında ise, müzakerelerin verimsiz olabileceği hesabıyla Almanya'nın bir alternatifinin peşine düşmemişti. Muzaffer Almanya karşısında taleplerini yükseltmek için baskı oluşturmak amacıyla Britanya'ya yaklaşmamıştı; Sir Stafford Cripps aracılığıyla onlar Stalin'e gelmişlerdi. Stalin sadece gecikmeli olarak, Britanyalıların samimi ticaret ve saldırmazlık antlaşması tekliflerine yanıt vermiş ve bunu yaparken, tekliflerin iletildiği diplomatik kanalları da kullanmamıştı. Cripps, Stalin'in isteği doğrultusunda, Moskova ile her tür temasın büyük bir gizlilik içinde yapılması gerektiğini Britanya hükümetine bildirdi – Britanya gibi açık bir toplum ve sızıntı ihtimali yüksek bir siyasi sistem için ulaşılması zor bir hedefti. Daha sonra 16 Kasım'da, gizli Britanya önerileri, Cripps'in Moskova'da BBC'den duyacağı gibi, İngiliz gazetelerinde yayımlanmıştı. Çok öfkelenmişti ve Britanya Dışişleri Bakanlığı'ndan şüpheleniyordu fakat kaynak Londra'daki Sovyet Elçiliği'ydi.[290] Sonuçta, Cripps'in önerisine Vişinski'in ilk tepkisi –büyük önem taşıdığını ifade etmişti– utanç verici bir samimiyetsizliğe dönüşmüştü. Stalin, bir kez daha Cripps'i kullanıp atarken, amacı Hitler'i uyarmak ve onun gözüne girmekti.

Diğer Britanya hamleleri, istenenin aksine yakınlaşmanın aleyhine çalışmıştı: Britanya bombardımanı sırasında planlanmamış bir biçimde Berlin'deki sığınağa girmek zorunda kalan Molotov'un zihninde Almanya'nın batıdaki savaşta çamura saplandığı düşüncesi pekişmişti ve hiçbir Alman liderin doğuya saldırarak iki cephede birden savaşmaya heves etmeyeceği kanısı da bu sonuca varmasına olanak tanıyordu. Daha sonra Jukov, "Kasım 1940'taki Berlin ziyaretinden sonra da Molotov Hitler'in saldırmayacağını söylemeyi sürdürdü," diye anlatacaktı "ve unutulmamalı ki Stalin'in gözünde Molotov, bizzat Berlin'i ziyaret etmiş birisi olmanın ikna ediciliğine sahipti."[291]

---

288 Naumov, *1941 god*, I, s. 395-396 (AVP RF, f. 059, op. 1, p. 326, d. 2239, I. 113-114). Molotov da Berlin'de herhangi bir antlaşma imzalandığını reddetmişti.

289 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 76 (atıfta bulunduğu kaynak, AMVnR, p. 42, op. 1sh, pop. 315, I. 34: Stamenov, 16 Kasım 1940).

290 *News Chronicle*, 16 Kasım 1940; *The Times*, 18 Kasım 1940; Hanak, "Sir Stafford Cripps", 67n3; Gorodetsky, *Mission to Moscow*, s. 83.

291 Simonov, "Zametki k biografii G. K. Zhukova", s. 49. Aynı zamanda bkz. Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 64, 67.

Japon hükümeti, Hitler-Molotov zirvesinden hiçbir sonuç çıkmamasının hayal kırıklığını yaşıyordu; Üçlü Pakt'ın, Doğu Asya'da (özellikle Singapur üssünde) Birleşik Devletler ve Britanya'nın aleyhine olacak şekilde, Japon-Sovyet yakınlaşmasını kolaylaştıracağı bekleniyordu ama bu umut gerçekleşmedi. 18 Kasım 1940'ta Molotov, Japon Büyükelçisi Yoshitsugu Tatekawa'yı kabul etti ve Ribbentrop'la görüşmesine atıfla, Japonya'nın SSCB ile yakınlaşma arzusunu memnuniyetle karşıladığını ancak Uzakdoğu'da Sovyetler'in toprak kayıpları "telafi edilmezse" Sovyet kamuoyunun ikili saldırmazlık paktını kabullenmeyeceğini de ekledi. Molotov, Sakhalin ve Kuril adalarından söz etti ve eğer Japonya bu hak iddialarını müzakere etmeye hazır değilse, sadece bir "tarafsızlık antlaşması" ve bununla birlikte, Sovyet denetimi altındaki Kuzey Sakhalin'le ilgili Japon ekonomik imtiyazlarının kaldırılması şartını getirecek bir özel protokol önerdiğini de ekledi.[292]

Aynı gün Hitler, Bulgaristan Çarı II. Boris'i ve dışişleri bakanını Berghof'ta kabul ederken hedefi Bulgaristan'a yönelecek herhangi bir Sovyet talebinin önüne geçmekti. Sovyet tepkisinden çekinen kral, Üçlü Pakt'a katılım konusunda "her zaman olduğundan çok daha isteksiz" bir tutum takınmış ve Hitler'e, "Burada, küçük ama gerçek bir dostunuz var, bunu yadsıyamazsınız," diyerek güvence vermişti.[293] 20 Kasım'da Macaristan Üçlü Pakt'a katıldı, ardından Romanya (23 Kasım) ve Slovakya (24 Kasım) geldi. Bu ülkelerin hepsi Sovyetler'in çevresindeydi ve hepsi fiilen, Alman egemenliğinde bir Avrupa'da küçük ortak olmayı kabul ediyordu. Yine 24 Kasım'da İtalya Arnavutluk'ta Yunanistan tarafından bozguna uğratıldı. Ayrıca, Sovyet istihbarat kaynakları Bulgaristan kralının Alman baskısına direndiği bilgisini iletiyordu. Ancak Boris, Sofya'ya döndükten sonra Sovyetler'in taleplerini reddedecekti.

Yahudi olarak doğan ve Ortodoksluğa geçen Eisenstein, 21 Kasım 1940'ta Moskova'da prömiyerini yapan anıtsal bir Wagner operası prodüksiyonuyla kariyerine canlılık kazandırıyordu. Ortaçağ'da işgalci Töton Şövalyelerinin bozguna uğratılmasını betimleyen başyapıtı *Aleksandr Nevski* (Kasım 1938) küllenmeye yüz tutmuştu ama 1940 baharında Eisenstein, Wagner'in *Die Walküre* eserinin prodüksiyonu ile görevlendirildi. Bu eser Bolşoy'da en son 1925 yılında sahnelenmişti ve devrim öncesi prodüksiyonun (1902) yeniden sahnelenmesi hedefleniyordu. Eisenstein, heyecan verici "Proleter Kültür" hareketinden beri (yani 1925'ten bu yana) tiyatroda çalışmamıştı. Eisenstein, Wagner ve mitoloji okuyarak bu göreve odaklanırken, sanatın yaşamsal girdileri olan, efsane ve folklorun kullanımı konusunda Wagner'in kendisini nasıl etkilediğini anlatan bir yazısını *Ogonyak*'ta yayımladı.[294] Eisenstein bir kafa dengi bulmuş-

292 Gavilov, *Voennaia razedka informiruet*, s. 357-358.

293 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 77-78, atıfta bulunduğu kaynak, *DGFP*, XI, s. 606-610, 652n2 (19 Kasım 1940), 653-654 (18 Kasım); Filov, *Dnevnik*, s. 199.

294 Bartlett, "Embodiment of Myth"; Bartlett, *Wagner and Russia*, s. 227, 259-257, 271-272, 288-289.

tu.[295] Yeterli bütçe ve Sovyetler Brliği'nin en iyi solistleri ile sahnelediği eser, uzamsal, işitsel ve görsel Wagnerci sentez arayışıyla son derece özgündü. "İnsanlar, müzik, ışık ve doğa... renk ve hareket," diyordu, "tek bir delici duyguyla, tek bir tema ve düşünceyle bir araya getiriliyor – film yönetmenlerinin ulaşmaya çalıştığı ve Wagner'in eserlerine aşina olduklarında yapımcıların karşı karşıya kaldığı tam olarak bu."[296]

Stalin, Dışişleri Komiseri Genel Sekreteri Arkady Sobolev'i (d. 1903), davet edilmemesine ragmen, görünüşte aktarma yapacak bir uçuşla özel temsilci olarak Sofya'ya gönderdi. Varmasından birkaç saat önce Bulgarlara haber verildi. Yanlış yönlendirilmiş olan Moskova'daki Bulgar elçisi, "Benim kanaatim, bizimle bir antlaşma imzalamak için her şeyi yapacakları yönünde," diyordu. 25 Kasım'da Sobolev önce Bulgaristan Başbakanı Bogdan Filov –antik sanat profesörü ve Bulgaristan Bilimler Akademisi başkanı– ve daha sonra da Kral Boris tarafından kabul edildi ve onlara Bulgaristan'ın içişlerine karışılmayacağını taahhüt ederek dolaylı bir dille, gerektiği takdirde Kızıl Ordu birliklerinin Bulgaristan üzerinden Türk Boğazları yönünde ilerlemesi için bir antlaşmaya varmak istediklerini anlattı. Sobolev böyle bir ikili anlaşmanın Bulgaristan'ın Mihver'e katılmasına engel teşkil etmediğini zira Bulgar-Sovyet Paktı'nın, "büyük olasılıkla ve hatta neredeyse kesinlikle" SSCB'nin de Mihver'e katılmasıyla sonuçlanacağını söylüyordu. Filov şaşkına dönmüştü."Bulgaristan'ın karmaşık durumunu" gizlemeye çalışıyor ama Nazi Almanyası'nın adını anmaktan çekiniyordu.[297]

Aynı gün, Dimitrov Küçük Köşe'ye çağrıldı, Molotov ve Dışişleri Komiser Başyardımcısı Dekanozov da oradaydı. 1940 yılı boyunca Komintern başkanının Küçük Köşe'ye tek ziyareti buydu ve yarım saat sürdü.[298] Dimitrov, Çin politikasını Stalin'e onaylattıktan sonra, Milliyetçilere saldırmaması için Mao'ya bir talimat gönderdi.[299] Asıl tartışma Dimitrov'un memleketi Bulgaristan'la ilgiliydi. Stalin, "Tarihsel olarak tehdit hep buradan kaynaklanmıştır," diyordu. "Kırım Savaşı – Sivastapol'un alınması, Wrangel'in 1919 müdahalesi

"Telefonla arayıp, herhangi bir diplomatik yaklaşım göstermeden, Wagner'in *Valküreler*'inin Bolşoy Tiyatrosu'nda sahnelemesini istediğimde Sergey Mikhailovich'in verdiği şaşkın yanıt şu an bile kulaklarımda," diye anlatıyordu Bolşoy müdürü (Samuil Samosud). "Wagner!" demişti Eisenstein. "Wagner bir yana... ben daha önce hiç opera sahnelemedim." Iurenev, *Eizenshtein v vospominaniiakh sovremennikov*, s. 310; Eizenshtein, "Tvorcheskaia vstrecha s Vagnerom", s. 8. Wagner provaları sırasında, Ekim 1940'ta, Eisenstein ülkenin önde gelen film stüdyosu Mosfilm'in direktörlüğüne atanmıştı.

295 Ancak sadece altı gösterim sahnelenebildi. Farklı değerlendirmeler için bkz. Kuznetsov, "Val'kiriia' Vagnera v Bol'shom Teatre SSSR", s. 76-79; Iurenev, *Eizenshtein v vospominaniiakh sovremennikov*, s. 311 (Sergei Prokofyev).

296 Eizenshtein, "Pered prem'eroi 'Val'kirii'", s. 3.3. Wagner hakkında aynı zamanda bkz. "Voploshchenie mifa" [Ekim 1940], Eizenshtein, *Izbrannye* proizvedeniia, Iskusstvo, IV, 1964-1971, s. 23-24.

297 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 80-81 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 331, d. 2272, l. 167-168: Sobolev'den Molotov'a, 25 Kasım 1940).

298 *Na prieme*, s. 319.

299 Dallin ve Firsov, *Dimitrov and Stalin*, s. 126-134.

ve benzerleri." Stalin, Sobolev'in Sofya'da Filov tarafından kabul edildiğine değindi. "Karşılıklı yardım antlaşmasını bağlarken, Bulgaristan'ın Üçlü Pakt'a katılmasına itiraz etmiyoruz, hatta antlaşmaya bağlı olarak biz de pakta katılabiliriz," diyerek konuşmasını sürdürdü. Stalin, Türkiye'ye baskı yaparak Boğazlar'ı güvenceye almaya çalışacaklarını söylüyor, "Türkiye nedir?" diye soruyordu. "Orada iki milyon Gürcü, bir buçuk milyon Ermeni, bir milyon Kürt ve fazlası var. Türklerin toplamı sadece altı-yedi milyon." Ancak tüm bu atıp tutmaların arasında Stalin Dimitrov'a, "Almanya ile ilişkilerimiz görünüşte saygılı ama aramızda ciddi bir sürtüşme var," diyordu.[300]

Dimitrov'un ziyareti bittikten on beş dakika sonra Molotov Küçük Köşe'den ayrıldı ve dörtlü pakta Sovyetler Birliği'nin katılımının resmî onayını teslim etmeye gitti ancak bazı temel şartları vardı: (1) Alman askerleri Finlandiya'dan çekilecekti; (2) Sovyetler'in Karadeniz'deki güvenliği için SSCB ile Bulgaristan arasında bir pakt imzalanacaktı; (3) Sovyetler Türk Boğazları'nda ayrıcalıklı bir konum elde edecek ve Batum ve Bakü'nün güneyi ile Basra Körfezi arasında "ağırlık merkezi" olacaktı; (4) Japonya, makul bir tazminat karşılığında, Kuzey Sakhalin'deki petrol ve kömür imtiyazlarından feragat ettiğini açıklayacaktı.[301] Diğer bir deyişle, sınırında daha fazla Alman askerî tehdidi ile karşı karşıya kalınca Stalin *her şeye* talip olmaya başlamıştı: Sadece Hitler'in teklif ettiği İran değil ama aynı zamanda Finlandiya, Baltık ülkeleri, Balkanlar ve Boğazlar. (Sovyet tercüman, "Schulenburg'u uğurlarken duygularıma hâkim olamıyordum," diye anlatıyordu, "İstanbul ve Çanakkale boğazlarında Sovyet üsleri!"[302] Molotov, Sovyetler'in şartlarına acil yanıt beklediklerini Schulenburg'a söyledi.[303]

Stalin, Alman saldırganlığına Sovyet dahlini pekiştirmeye, İtalyan ve Japon saldırganlığına eşlik etmeye hazır olduğunu ifade etmişti ve bu, Britanya İmparatorluğu ve Birleşik Devletler açısından vahim bir adım olacaktı. Ancak despot Berlin'e Sovyetler'in bu desteğini sunarken Moskova'nın adeta eşit ortak olduğu ya da olacağı havasındaydı. Küresel yanılgısının boyutu, küçük Bulgaristan'da istemeden de olsa tüm çıplaklığıyla göz önüne serilmişti. Anlaşılan Dimitrov aldığı talimatla ya da Sobolev'in Bulgar başbakanı ve çarına sözlü olarak ilettiği gizli önerilerin duyulacağı izlenimiyle baskıyı artıracaktı ve Stalin'e de haber vererek ertesi gün Bulgaristan Komünist Partisi'ne bir telgraf çekti. Bulgaristan komünistleri Sovyet önerilerinin özetini kitapçık olarak bastırıp dağıttı. Bu beceriksizce taktik Bulgar hükümetini sindirmeyecekti. Özel temsilci Sobolev,

300 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 136; Lebedeva ve Narinskii, *Komintern i vtoraia mirovaia voina*, 454; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 81-82 (atıfta bulunduğu kaynak, AMVnR, PREII/i/3 pap. 1, op. 2sh, pop. 1, I. 19: imzasız kitapçık, 27 Kasım 1940).

301 *DVP SSSR*, XXXIII/ii, s. 135-137.

302 Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 50-51.

303 Naumov, *1941 god*, I, s. 415-418 (APRF, f. 3, op. 64, d. 675, I. 108-114); Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 217-259; *DGFP*, XI, s. 714-715, 1124-1125; *DVP SSSR*, XXIII/II, s., s. 136-137 (APRF, f. 3, op. 64, d. 675, I. 108-116); McMurry, *Deutschland und die Sowjetunion*, s. 296; Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, III, s. 477-478.

hükümetin "Almanya'ya bütünüyle çoktan teslim olduğuna" kanaat getirmişti.[304] Bu arada Sovyetler'in talepleri Hitler'e ulaştırılmıştı. 28 Kasım 1940'ta Molotov telefonda karşısındaki Dimitrov'a patladı, "Sofya'daki adamlarımız Bulgaristan'a yaptığımız önerilerle ilgili kitapçık dağıtıyorlar. Beyinsizler!"[305]

Hitler'in niyetlerini okumak

Bismarck, antlaşmalara koşullar aynı kaldığı sürece riayet edilmesi gerekir ("*Pacta sunt servanda rebus sic stantibus*") demeyi severdi ve kastı, yürürlükten kaldırılabilir olduklarıydı. Dünya görüşü, sınırlar ve uluslararası dengeler anlayışı üzerine kurulmuştu. Mümkün olduğu halde, Almanca konuşulan tüm toprakları fethetmekten sakınmıştı. Hitler'in kıtanın topyekûn fethi için gerekli tutkusu vardı fakat Bismarck'tan farklı olarak, başta bunun imkânlarına sahip değildi. Zaman içinde Hitler'in tutkusu, Rhineland'ın yeniden askerileştirilmesiden başlayarak (1936), *Anschluss*'a (1938), Münih Paktı'na (1938) ve özellikle herhangi bir yaptırımla karşılaşmadan Münih'i pervasızca ihlal ederek Çekoslovakya'nın ele geçirilmesine (1939) ve ardından şimşek hızıyla Polonya'nın (1939), Alçak Ülkeler'in ve Fransa'nın (1940) işgaline dek uzandı. Bunların hiçbirisi önceden tayin edilmemişti. Mussolini'nin 1934'te Avusturya örneğinde gösterdiği gibi, güç saldırganlık karşısında caydırıcıyken, zayıflık ise teşvik ediciydi. Oysa 1940 yılına gelindiğinde, güç ve başarıya rağmen Hitler'in böylesi bir caydırıcılığı olduğu şüpheliydi. Britanya Almanya'nın kıtasal egemenliğine bir tehdit oluşturmuyordu fakat Fransa'nın ezilmesi Britanya'nın teslim olmasını sağlamamıştı. Bu, "yenilmez" Führer'in tahammül edemeyeceği bir hakaretti. Nazizm ateşinin küllenmesinden duyduğu korku da ayrıca önemliydi.[306] Diğer bir deyişle, Hitler daha da büyük fetihler için hem gerekli imkânlara sahip hale gelmişti hem de bunun için sabırsızlık duyuyordu.

Hitler'in hesaplarını bugün bile tam olarak anlamak zor. Kara Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Halder, Führer ile bir görüşmesinin ardından günlüğüne düştüğü notta (1 Kasım 1940), "Führer Rusya'yı Britanya-karşıtı cepheye dahil edebileceğini düşünüyor," diyordu.[307] Molotov'un Berlin ziyaretinin hemen öncesinde Ribbentrop Mussolini'ye, Balkanlar'da "çıkarların tehlikeli biçimde çatışması" karşısında Stalin'in takınacağı tutumun belirleyici olacağını anlatmıştı: Eğer Sovyetler geri adım atarsa Almanya yoluna savaşmadan devam edecekti. Hitler, Türkiye meselesi dışında Stalin ile bir uzlaşma olamaya-

304 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 79-81 (atıfta bulunduğu kaynak, AMVnR, d. 40, p. 34, op. 1sh, pop. 272, l. 246, 248: Stamenov, 26 Kasım 1940; l. 246: AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 331, d. 2272, l. 167-168: Sobolev'den Molotov'a, 25 Kasım 1940).

305 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 139. Dimitrov günlüğüne, "Prag'da Başkonsolos Kulikov beni görmeye geldi. Bat'a, Skoda ve diğer fabrikalar tam kapasite Alman ordusuna çalışıyor. Prag civarında çok büyük bir havacılık fabrikası inşa ediliyor ve ayda bin uçak üretmesi planlanıyor," diye yazmıştı. Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 138.

306 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 342.

307 Halder, *Halder Diaries*, I, 1 Kasım 1940, s. 669-671; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 157-159.

cağını Mussolini'ye bizzat söylemişti, Bulgaristan ve Romanya için bu söz konusu bile olamazdı – buradan çıkacak anlam bazı uzlaşmaların olabileceğiydi.[308] Hitler'in kendi ordusu, dışişleri bakanlığı ve başmüttefiki karşısındaki samimiyetini üstünkörü kabullenmek elbette olacak şey değil. Führer'in içeriye dönük olarak Molotov'la görüşmek istediğini ifade etmesi –"Rusya'yı İngiltere'ye karşı büyük koalisyona katılmaya ikna etmek için"– samimiyetsiz bir tutum olabilirdi. Nazi basınında Molotov ziyaretinin büyük olay olarak ele alınmasının altında, Britanya ve Sovyetler Birliği arasındaki çatlağı daha da derinleştirmek için gösterilen bariz çabanın yattığı düşünülebilirdi. Hitler 1940 sonbaharında SSCB'nin işgali için araştırmalara başlanması talimatını zaten vermişti, bu gizli düşünce 1941 baharına kadar yürürlükte kalacaktı. Ancak daha sonra, Molotov'un Berlin ziyaretinin arifesinde, Hitler'in ordu yaveri Binbaşı Gerhard Engel, "gözle görülür biçimde bunalmış" olan Führer'in "şu anda işlerin nasıl gelişeceğine dair bir fikri olmadığı izlenimi verdiğini" söylüyordu.[309]

Tam da Molotov'un Berlin'e vardığı gün Führer, Moskova'yla uzlaşmaya bir kez daha heves etmemesi için kendine yönelik bir uyarıyı andıran, gizli 18 Numaralı Talimat'ı imzaladı. 12 Kasım 1940 tarihli bu talimatta, "Siyasi görüşmeler, Rusya'nın mevcut tutumunu açıklığa kavuşturmayı hedefliyor," deniliyordu. "Bu görüşmenin sonuçlarından tamamen bağımsız olarak, zaten talimatı şifahen verilmiş olan Doğu [savaşı] ile ilgili hazırlıklara devam edilecektir."[310] Molotov'un Nazi başkentinde sergilediği cakalı itaatsizliği Führer'de kurtulma hissi yaratacaktı. Molotov'un ayrıldığı gün olağan askerî öğlen konferansına katılan Hitler'in durumuna ilişkin olarak Engel, "Büyük ölçüde rahatladı; bunun artık bir formalite evliliği olarak bile sürdürülmesi gerekmiyor," diyordu. "Rusların Avrupa'ya girişine izin vermek demek Orta Avrupa'nın sonu demek. Balkanlar ve Finlandiya da tehlikede olan kanatlar."[311]

Ancak sorun çözülmemişti. Hâlâ var olan şüpheler ve Hitler'in çok önemli kararlarının her zaman tersine çevrilebilme ihtimali, paradoksal olarak, tam da bunları teyit eden kararnameler yayımlandığında ortaya çıkıyordu. Molotov'a davet gönderildikten sonra dahi Hitler'in Franco ve Pétain'le yaptığı görüşmelerin sonuçsuz kaldığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Britanya'nın Akdeniz'deki konumunu bozmak için İspanya ve Vichy Fransası'nın Hitler'e katılmamasının yarattığı boşluk Stalin tarafından doldurulabilir miydi? Yine 12 Kasım'da, Britanya-karşıtı cepheye müttefik arayışını güçlendirmek için Hitler, Britanya'ya karşı savaşta Almanya'nın "çevresel strateji" talimatını imzaladı. Molotov'un rahatsız edici ziyareti sonrasında, Hitler'in en yakın askerî danışmanı Jodl, Sovyetler'in Almanya için büyük öneminin devam ettiği kanısındaydı, her şeyden önce, Britanya'ya karşı henüz kazanılmamış savaş açısın-

308 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 69-72.

309 Engel, *Heeresadjutant bei Hitler*, s. 91 (15 Kasım 1940), 89-90 (4 Kasım 1940).

310 *Nazi Conspiracy and Aggression*, III, s. 442.

311 Engel, *Heeresadjutant bei Hitler*, 15 Kasım 1940, s. 91.

dan önemini koruyordu.[312] Benzer görüşler Amiral Raeder ve hatta Göring tarafından da dile getirildi.[313] Halder Sovyetler'in Mihver'e katılacağını umuyordu ve Molotov'un ziyareti konusunda günlüğüne şöyle yazmıştı (16 Kasım): "Sonuç: Yapıcı bir uyarı; Rusya'nın bizimle bağını koparmaya niyeti yok... Üçlü Pakt'a gelecek olursak, Rusya bu paktın hedefi değil ortağı olmak istiyor. Paktın çerçevesi yeniden ele alınmalı!" Halder, Stalin Avrupa yönünde yayılmacı bür tutum sergilemedikçe Hitler'in Sovyetler Birliği ile savaştan sakınma eğiliminde olduğunu düşünüyordu.[314] 18 Kasım'da günlüğüne, "Rusya operasyonu geri plana itildi," diye yazmıştı.[315]

Aynı gün Hitler, İtalya Dışişleri Bakanı Ciano'ya, "Rusya'yı Balkanlar'dan döndürmek ve güneye yönlendirmek için güçlü tedbirlere başvurulması şart," diyordu. İki gün sonra, Mussolini'ye yazdığı mektupta da Führer hemen hemen aynı ifadeyi kullandı.[316] 19 Kasım'da, Romanya Luftwaffe misyonu komutanı, Alman-Sovyet savaşının patlak vermesi halinde ne yapmaları gerektiğini sorduğunda, Hitler, Sovyetler Üçlü Pakt'a katılım davetine cevap verene kadar Jodl'ın yanıtı geciktirmesini istemişti.[317] 26 Kasım'da Hitler Macar Başbakanı Kont Pál Teleki'ye, "Rusya, duruma bağlı olarak ya Bolşevikçe ya da Rus milliyetçisi bir tutum takınacaktır... Ne olursa olsun, Yokohama'dan İspanya'ya kadar uzanan dünya ölçeğindeki büyük koalisyona onu da katmak için çaba harcamalıyız" ama "onları Asya kıtasının güneyine yönlendirmeliyiz," demişti.[318] Ancak yine 26 Kasım'da, Sovyetler'in dörtlü ittifak için yapılan davete yanıtı, abartılı talepleriyle birlikte, Hitler'e ulaştı.[319]

---

312 Fabry, *Die Sowjetunion und das Dritte Reich*, s. 243.

313 Göring'in ekonomik sebeplerle Sovyetler Birliği'ne yönelik bir saldırıya karşı çıkması (en azından Kasım 1940'ta) konusunda bkz. Irving, *Hitler's War*, s. 181-182; Irving, *Göring*, s. 307-309. "Führer Rusya ile bir hesaplaşmaya hâlâ meyilli. Donanma komutanı Britanya zaferi kazanılana kadar bunun ertelenmesini öneriyor zira Alman kuvvetlerine fazla yük binecek ve düşmanlıkların ne zaman son bulacağı da öngörülemez." *Fuehrer Conferences*, II, 14 Kasım 1940, s. 41. "Britanya'nın alaşağı edilmesinden önce 'Barbarossa' harekâtının [donanmanın sorumluluğu] gündeme gelmesi konusunda şüpheler var." *Fuehrer Conferences*, II, 27 Aralık 1940, s. 70-71.

314 Halder, *Halder Diaries*, II, 16 Kasım 1940, s. 691-963; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 182-183. Benzer duyguları dışişleri bakanlığı da paylaşıyordu (28 Kasım'da Weizsäcker, "İngiltere ile meşgul olduğumuz süre boyunca Rusya'ya karşı savaş olanaksız ve sonrasında da gereksiz," diye yazmıştı). Hill, *Die Weizsäcker Papiere*, s. 227. Aynı zamanda bkz. *a.g.e.*, 17 Kasım 1940, s. 226.

315 Halder, *Kriegstagebuch*, II, 18 Kasım 1940, s. 184-148.

316 *DGFP*, seri D, XI, s. 606-610 (19 Kasım 1940), 63-43 (20 Kasım). Ciano şöyle diyordu: "Söylemeliyim ki Molotov'un ziyaretinden sonra Rusya hakkında çok az konuştuk ve bu konuşmanın tonu, son ziyaretim sırasında Ribbentrop'un kullandığından biraz farklıydı... Rusya bir kez daha güvenilmez bir ülke konumunda." Van Crefeld, *Hitler's Strategy*, s. 213n74 (atıfta bulunduğu kaynak, Ciano, *L'Europa verso la catastrofe*, s. 616).

317 Schramm, *Kriegstagebuch der Oberkommando*, I, s. 179.

318 *DGFP*, seri D, XI, 26 Kasım 1940, s. 632-636.

319 Van Crefeld, *Hitler's Strategy*, s. 82. Sonradan, Şubat 1945'te Martin Bormann, Hitler'in kendisine şöyle dediğini söyleyecekti: "Kararımı Molotov'un ayrılmasından hemen sonra verdim... Rusya ile hesaplaşmaya... kararlıydım." Trevor-Roper, *Le Testament politique de Hitler*, s. 95-96.

Büyük kurnazlık?

1940'ta, SSCB'deki traktör sayısı Birleşik Devletler'in üçte biri kadardı ama tüm Avrupa'nın iki misliydi. Birleşik Devletler'de yirmi sekiz çelik haddeleme makinesi varken, bu sayı Sovyetler Birliği'nde beş ve tüm Avrupa'da sadece üçtü.[320] Stalin, yeni sivil inşa faaliyetinin çoğunu sürdürmedi ve (fiilen ekilen toprak büyüklüğünün potansiyel olarak ekilebilir alana oranına dayalı bir hesaplama üzerinden) kolektif çiftçilere daha yüksek vergiler yükledi, ayrıca çiftliklere de daha az makine sağlamaya başladı. Sovyetler'de kişi başı tahıl üretimi hâlâ 1914 öncesi seviyelere ulaşmamıştı.[321] Diğer yandan, artık şehirlilere kendi yiyeceklerini yetiştirmeleri için toplu halde bahçe arazileri verildi. Bu sıkışık şartlara rağmen Stalin, Mihver'e katılma taleplerinin karşılanmasına karşılık, ekonomik katkısını artırmaya, Sovyetler'in mevcut yükümlülüğünün 1 milyon ton üzerine çıkarak 2 milyon 500 bin ton tahıl teslim etmeye (Mayıs 1941 itibarıyla) hazırdı.[322] Stalin, bir yandan Almanların kendisini aldattığından şüphelenirken diğer yandan Alman askerî teknoloji ithalatının kesintiye uğramasından korkuyordu ve bu yüzden Havacılık Komiser Yardımcısı Yakovlev'i üç kez Berlin'e göndererek Sovyetler'in Almanların elindeki en iyi ürünleri alıp almadığını saptamaya çalıştı. (Yakovlev'e "Alman uçaklarını bizimkilerin çok iyi anladığından emin olun," demişti, "onları nasıl vuracağımızı öğrenin.")[323]

Stalin'in daha büyük hedefi hâlâ Hitler'in Batı'ya yoğunlaşmasını sağlamak ve Sovyetler'in savaşa dahil olmasından kaçınabilmekti. Ancak dört-güç paktı konusunda Molotov'a verdiği gizli talimatlar, sadece Hitler'in niyetini öğrenmenin ötesinde amaçları olduğunu da gösteriyordu. Eğer Hitler 1940 yılında

320 Sovyetler Birliği'nin modern teknolojisi birkaç sektör ile sınırlıydı. Demiryolları buhar gücü kullanmayı sürdürüyor, büyük ölçekte elektrik kullanımına geçemiyordu ve inşaat sektörü de güçlendirilmiş beton yerine hâlâ briket ve kalas kullanıyordu. Her şeyden önemlisi, Amerikan ve Alman örnekleriyle kıyaslandığında, Sovyet fabrikaları çok işçi çalıştırıyordu ve işçi başına üretkenlik düşüktü, gigantomani [devasalık] hastalığına yakalanmışlardı ve yasal pazar mekanizmaları yoktu. Sovyetler Ford V-8 motoru satın alma seçeneklerini kullanamadı ve Sovyet kamyonları (GAZ modeli) görece ilkel kaldı. Lewis, "Technology and the Transformation of the Soviet Economy", s. 190. 1928-1940 yılları arasında ev dışında çalışan kadın sayısı 2 milyon 800 binden 13 milyon 200 bine yükseldi ve 1940 işgücünün %39'unu oluşturuyordu. Drobizhev, *Industrializatsiia i izmeneniia*, s. 4-5. Son on yılda yaklaşık 20 milyon köylü şehirlere ve inşaat şantiyelerine yerleştirilmişti.

321 Ganson, "Food Supply, Rationing and Living Standards", s. 70.

322 Nekrich, *Pariahs*, s. 203; Weinberg, *World at Arms*, s. 201. Stalin, Gerhard Kegel ("X") sayesinde, ikili ekonomik müzakerelere ilişkin Alman stratejisinden yine haberdardı. Naumov, *1941 god*, I, s. 334-339 (APRF, f. 45, op. 1, d. 437, l. 1-12: 2 Kasım 1940).

323 Iakovlev, *Tsel' zhizni*, 6. baskı, s. 179-188; Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 75-106. Aynı zamanda bkz. Sobolev ve Khazanov, *Nemetskii sled*. Göring, Krupp'un Sovyetler Birliği ile Alman ordusuyla yaptığına eşdeğer kontratlar yapması ve Sovyetler Birliği ile altı savaş gemisi tareti ve 38-cm'lik toplar için yapılan antlaşmanın hızlandırılması için aracılık yaptı, böylelikle daha genel çerçevede ikili ilişkilerin kurtarılabileceği izlenimi yaratıyordu. Von Strandmann, "Appeasement and Counter-Appeasement", s. 168-169 (atıfta bulunduğu kaynak, HA Krupp, WA 40, B 381, 4 Ekim 1940; WA 4, 2925, 8 Ekim 1940, 31 Kasım 1940).

despotun temel şartlarını –Finlandiya'yı, Güneydoğu Avrupa'yı (Balkanlar) ve Boğazlar'ı bırakacak ve böylelikle Stalin tüm batı kanadını güvence altına alabilecekti– karşılasaydı, muhtemelen Mihver'e katılırdı.[324] Toprak ilhakları ve etki alanları, Stalin'in zihninde, güvenlik sağlamak içindi. Ancak Führer'in Stalin'e sunacağı, Alman odaklı Mihver egemenliğindeki yeni dünya düzeninde, en iyi ihtimalle küçük ortaklık olacaktı.[325] Ribbentrop Britanya-karşıtı "kıtasal bloku" Sovyetler açısından çekici kılmak için elinden geleni yapmıştı fakat Nazi dışişleri bakanı, Molotov'un Doğu Avrupa'daki yayılmacı Sovyet çıkarları hakkındaki inatçı ısrarı karşısında boşa çaba harcadığı duygusuna kapılıyordu. Ribbentrop "aynı can alıcı soruyu, Sovyetler Birliği'nin Britanya İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması için işbirliği yapmaya hazır olup olmadığı sorusunu yinelemekten başka bir şey yapmıyordu. Diğer tüm meselelerde kolaylıkla uzlaşılabilirdi."[326] Ancak bu ifade biraz hayal ürünüymüş gibi görünüyor. 1939 Paktı Doğu Avrupa'yı paylaşmayı vaat ederken Kasım 1940 zirvesi Hitler'in tümünü kendisine istediğini açık etmişti.[327]

Stalin, Britanya'yı dışarıda bırakan ve Fransa'nın alt edildiği yeni ve kalıcı bir Avrupa paylaşımına, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin eşit olması koşuluyla hazırdı. Hitler'e şartlarını bildirirken güçlü bir konumdaymış gibi hareket ediyordu – ancak artık karşısında başka bir Almanya vardı. Despotun tek taraflı toprak işgalleri ve daha ileri taleplerinin, Wehrmacht, donanma, dışişleri bakanlığı ve hatta Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşın akıllıca ve gerekli olduğundan kuşku duyan bazı üst düzey Nazi yetkililer üzerinde bir etkisi yoktu. Aksine bu hırsı, bizzat Hitler'in çoktan beri sürdürdüğü anti-Bolşevik, anti-Slav dünya görüşünü kışkırtıyordu. Hitler, Stalin'in hava kuvvetleri, Almanya'nın açık ara en büyük kaynağı olan Romanya'nın Ploieşti petrol sahalarını "dumanı üstünde bir harabeye çevirebilir" ve böylelikle Mihver savaş aygıtını boğabilir, diyordu.[328] Stalin, aynı zamanda, Baltık mülkleri için tazminat ödemelerini, petrol teslimat kontratlarını (fiyatlandırma bahanesiyle), Trans-Sibirya üzerin-

---

324 Naumov, *1941 god,* I, s. 374-375 (AVP RF, f. 059, op. 1, p. 339, d. 2315, l. 35, 35a, 36, 38, 39).

325 Pakt müzakerelerinde Almanya'nın Güneydoğu Avrupa ile "siyaseten ilgilenmediğini" söyleyen Ribbentrop'un ifadesiyle bunun bir ilgisi yoktu. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 155-163. Aynı zamanda bkz. Ulam, *Expansion and Coexistence*, s. 298-289. Şunu da söylemek gerekir ki, 1940 yılında, bazı Nazi rejimi mensupları Sovyetler'in küçük ortak rolünde tutulamayacağından korkuyorlardı zira Sovyetler hammadde sağlayıcılığında asli kaynak olmanın gücüne sahiptiler. Halder, *Kriegstagebuch,* II, s. 20-14.

326 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 252-254; *DGFP,* seri D, XI, s. 562-570. Bu noktada Hitler'in Ribbentrop'a niyetlerinden söz etmediği anlaşılıyor. Ribbentrop, *Memoirs*, s. 151-152; Waddington, "Ribbentrop and the Soviet Union", s. 25-26.

327 "Tartışmalarda iki konu netlik kazandı: Hitler'in Sovyetler Birliği'ni Basra Körfezi yönünde itme niyeti ve Avrupa'da herhangi bir Sovyet çıkarını tanıma konusundaki gönülsüzlüğü." Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 324.

328 *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher,* XXXIV, 20 Ocak 1941, s. 469; Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 343. 1940 yılında Büyük Almanya tükettiği petrolün ancak dörtte birini üretiyordu. 1941 yılı ortasında Almanya'nın toplam petrol kaynakları 10 milyon tondu; bunun 500 bini Almanya'da, 800 bini işgal altındaki ülkelerde ve 8 milyon 700 bin tonu müttefik ülkelerde, özellikle de Romanya'da üretiliyordu.

den gelen Uzakdoğu kauçuğunun ve Afgan pamuğunun nakliyesini de geciktiriyordu. Tüm bunlara, Molotov'un Şansölyelikte Hitler tarafından hipnotize edilmeyi ve karşısında ezilmeyi reddetmesi eklenmişti. Sonuç olarak, Stalin'in görüşmelerdeki zorlayıcı taktiği sadece Hitler'in saldırgan niyetlerini göz önüne sermekle kalmamış ama bu niyetlerin pekişmesine de katkıda bulunmuştu.[329] Ribbentrop, daha sonra bu günleri anarken, Hitler'in düşüncesine göre Molotov Almanya'yı "zorluyordu" ve Hitler "bir tehlike sezdiğinde bir sürprizle karşılaşmaya razı gelmezdi," diyecekti.[330]

Stalin'in dört-güç paktına katılma şartları Molotov aracılığıyla iletildikten sonra Hitler yanıt vermedi. Sovyetler önerilerini yinelediler ama Berlin'den yine yanıt gelmedi.[331] Stalin'in duymak istediği tam da bu sessizlik olmalıydı. Aynı zamanda, Molotov'un ziyareti sırasında Berlin'e yağan Britanya bombalarının sağır edici gürültüsü de bir mesaj taşıyordu: Nazi saldırganlığına karşı Kremlin'in olası bir müttefiki vardı. Ancak Stalin ve aynı zamanda Molotov için Berlin'e yağan bombaların esas olarak gösterdiği, Almanya ile savaşta olanın Sovyetler Birliği değil Britanya olduğuydu.

Hitler'le yapılan antlaşmada Stalin şanslı ama aynı zamanda kurnazdı. Şimdi de kurnaz emperyalist Churchill onu Hitler ile savaşa sürüklemeye çalışırken, buna imkân vermemek üzere sağlam duruyordu. Britanya ile yapılacak dramatik bir satranç hamlesi Nazi Almanyası'nın SSCB'ye saldırmasına sebep teşkil edebilirdi, diğer yandan, Britanya ile varılacak bir saldırmazlık ve ticaret antlaşması Stalin'in asli sorununa –çok sayıda Alman askerî tümeninin Sovyet sınırına yığılması– çare değildi. Hal böyleyken, her iki taraf da seçenek olarak reddetmiş olsa da, Hitler Britanya-Sovyet yakınlaşması *düşüncesine* karşılık SSCB'ye saldırırsa ne olacaktı? Ortaya çıkacak en kötü durum bu olabilirdi: Hitler'i caydıracak bir Sovyet-Britanya antlaşması olmayacak fakat Hitler düşmanlarının temasta olduğu düşüncesiyle harekete geçecekti. Stalin, Londra'ya bir şans vererek düşündüğünden çok daha azını kaybedebilirdi. Britanya ile dengeleyici bir ilişki Alman Başkomutanlığı'nı, geniş Nazi çevresini ve hatta Hitler'i duraksatabilirdi.

Britanya yönünde olası bir jeopolitik dönüşün gerçek sınırlarını *test etmeyerek* Stalin hata yapmıştı. Aynı zamanda, deneyebileceği ama başvurmadığı başka hamleler de olmuştu. Ayrıca, Berlin'de Almanya'yla Hitler'in şartlarında yeni bir antlaşmaya evet demesi ve Doğu Avrupa'nın çoğundan vazgeçmesi için Molotov'a talimat verebilirdi. Bunun karşılığında parçalanan Britanya İmparatorluğu'nun ganimetlerinden pay alabilirdi. Almanya'ya kulluk statüsüne razı gelmek bir zayıflık belirtisi olarak görülebilirdi ama 1939 yılında pak-

329 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 332. Bir "Führer Konferansı"nın ardından, 5 Aralık 1940'ta Jodl Wehrmacht başkumandanlık planlamacılarına şunları söyledi: "Führer doğudaki bu harekâtı gerçekleştirmekte kararlı çünkü ordu hiçbir zaman şu anda olduğu kadar güçlü olmayacak ve Sovyetler Birliği, imkân bulduğu her zaman Almanya'nın yoluna çıkacağını bir kez daha gösterdi." Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 137.

330 Ribbentrop, *Memoirs*, s. 152.

331 *Trial of the Major War Criminals*, X, s. 291, 314-315 (Ribbentrop).

ta ihtiyaç duyan Hitler Stalin'in şartlarına rıza göstermişti. Peki Stalin büyük kurnaz namına uygun biçimde Nazi Almanyası'nın küçük ortaklık teklifini öylece kabul etseydi (Mussolini'nin yaptığı gibi) nasıl olurdu? Böylesi bir sürpriz kabullenme elbette Alman kara ordusunun Finlandiya'dan, işgal altındaki Polonya'dan ya da Romanya'dan çıkmasını sağlamayacaktı. Ama bu hamlenin Hitler'i, yetkili askerî personelini ve Nazi propagandasını allak bullak ederek, tam da Stalin'in istediği gibi, onları yeniden Britanya'ya odaklanmaya itmez miydi?

Bunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Stalin Dimitrov'a, Hitler'in eninde sonunda, Türk Boğazları'nın Almanya'nın aleyhine kullanılmamasını sağlamak için Sovyetler'in Karadeniz'de güçlü bir pozisyona sahip olma isteğini kabul etmekten başka çaresi kalmayacağını söylemişti.[332] Ancak Hitler Bismarck değildi; başka ülkelerin çıkarlarını istikrar unsuru olarak kabul etmeyi söz konusu etmiyordu. Almanya'nın gücü ve Hitler'in kişiliğinin bileşimi, ne Stalin'in ne de dünyanın geri kalanının daha önce karşılaştığı bir şeydi. Ancak coğrafi sınırdaşlık veri alındığında Sovyet despot için acil bir sorundu. Dış dünyanın Küçük Köşe'yi kuşatmasıyla hareket alanı daha da budanmıştı.

Daha en baştan Sovyet-Alman yakınlaşması endişe verici bir yapıdaydı – gerilimlerin ve belirsizliklerin sıkıntısını taşıyordu. Münih Paktı'ndan (Eylül 1938) Hitler-Stalin Paktı'na (Ağustos 1939), Polonya'nın paylaşılmasına ve petrol sahaları çatışmalarına, Batılıların Almanya'ya savaş ilanına (Eylül 1939), Sovyetler'in Finlandiya'ya karşı Kış Savaşı'na (Kasım 1939-Şubat 1940), Almanya'nın Fransa karşısındaki zaferine (Haziran 1940), Sovyetler'in Baltık ülkelerini ve Romanya'nın bazı bölümlerini ilhak etmesine (Haziran 1940) ve Molotov'un Berlin ziyaretine uzanan yol fazlasıyla inişli çıkışlıydı. Stalin, yüksek riskli diplomasideki çıraklığı döneminde kurnaz ve aynı zamanda fırsatçı, açgözlü ve amansız olmak gerektiğini görmüştü. Hitler'le antlaşması 1939 ve 1940 yıllarında bambaşka sonuçlara varmıştı. Stalin'in stratejisi ise aynı kalmıştı.

Sovyet yetkililer küstahlık sınırında bir özgüven sergilemeyi sürdürüyorlardı. Jdanov, "Sosyalist bir hükümet politikası, sosyalizmin pozisyonunu genişletmek için fırsat buldukça emperyalistler arası çelişkilerin kullanılmasını, şimdiki durumda askerî çelişkilerin kullanılmasını gerektirir," diyerek coşkuyla konuşuyordu Leningrad'daki 30 Kasım 1940 tarihli kapalı parti toplantısında. "Bizimki alışılmışın dışında bir tarafsızlık: Savaşmadan toprak kazanıyoruz. (Salonda gülüşmeler.)"[333] Stalin'in, hem Bukovina'yı da içerecek şekilde Romanya topraklarını hem de Hitler'e söz verdiği Güneybatı Litvanya'daki şerit de dahil Baltık ülkelerini işgal ve Sovyetleştirme hamlelerindeki cüret-

332 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 80-81.

333 Nekrich, *Pariahs*, s. 229-230 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 77, op. 1, d. 913, l. 62, 65-6, l. 119). Aynı zamanda bkz. Nekrich, "Dynamism of the Past", s. 232-233.

kârlığıyla bir yandan bu toprakların Hitler'in eline geçmemesi garanti altına alınıyordu ama diğer yandan, Berlin'in Moskova'yla iyi ilişkilere bağımlılığı azaldığında Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası arasında çıkabilecek çatışma riski açısından, aradaki tampon bölgeleri de ortadan kaldırıyordu. En temelde, Stalin kendi nasihatine uymayı ihmal etmişti: Fransa yıkıldıktan sonra dahi giderek artan Alman gücünü dengelemek üzere inisiyatif almamıştı. Bunun yerine, Alman-Sovyet ilişkilerindeki artan dengesizlik ve gerilimin, Britanya-Sovyet ilişkilerindeki uzun vadeli güvensizlik nedeniyle gölgede kalmasına izin vermişti. İkili antlaşma için girişim bir kez daha Ribbentrop'dan gelmiş ve Stalin bir kez daha aşırı istekler ileri sürmüştü fakat artık şartlar tümüyle farklıydı.

1940 yılında Stalin'in Hitler karşısındaki abartılı taleplerinin şeytani derecede akıllıca olduğu sanılabilir zira Alman-Sovyet çıkarlarının uzlaşmazlığını göz önüne sermiş ve böylelikle Hitler ile yaptığı karşılıklı yarar sağlayan paktı fiilen sona erdirmişti. Ancak Stalin'in Kasım 1940 tarihli yüksekten uçan istek listesi Hitler'i açığa çıkarmaya yönelik kötümser bir taktik değildi. Aslında, despot Molotov'a yeni bir paktı müzakere etmesi talimatı vermişti. Bunu yaparken, Stalin'in kendi gücünü gözünde büyüttüğü aşikârdır. Mihver'e katılmak için ileri sürdüğü aşırı talepler, o güne kadar verdiği en önemli karar olabilir. Sovyet askerî istihbaratı, bu dönemde 76-79 Alman tümeninin Polonya'da ve 15-17 tümeninin de Romanya'da olduğunu tahmin ediyordu. Almanların 229-242 tümeni olduğu düşünülüyordu (gerçek rakam ise 185'e yakındı).[334] Gazeteciler bile Almanya'nın en mekanize birliklerini Sovyet sınırına konuşlandırdıkları, doğuda yol ve altyapı inşasına hız verdikleri yönünde haber yapıyorlardı. General Friedrich von Paulus'un yakın zamanda tamamladığı harekât planlamaları temelinde, SSCB'ye karşı olası bir savaş hazırlığı niteliği taşıyan Alman askerî tatbikatı, kasım ayının ikinci yarısı ve aralık ayı başında gerçekleştirildi.[335]

Stalin, Finlandiya harekâtını yüzüne gözüne bulaştırdığını biliyordu ve bu harekâtın ardından atadığı yeni üst komutanlar Timoşenko ve Jukov ile sıklıkla bir araya geliyordu.[336] Artık SSCB'nin 4,2 milyonluk bir ordusu vardı, üç yıl öncesine göre üçe katlanmıştı ve dünyanın en büyük ordusuydu. Ülkenin ekonomik temeli köklü bir dönüşüm geçirmişti. 1927-1928 tarihlerinde Sovyet çelik üretimi 4 milyon ton olmuş ve 1932 için planlanan hedef 10 milyon 400

334 Mueller-Hildebrand, *Sukhoputnaia armiia Germanii*, 15 Kasım 1940, s. 596. Kasım 1940'ta Almanların Romanya'ya yoğun asker yığdığına ilişkin raporların kurmaca olduğu anlaşılmıştı, muhtemelen dezenformasyon harekâtının bir sonucuydu. Gerçek konuşlanma emrinin tarihi 13 Aralık 1940 idi. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 492-494 (TsAMO, f. 23 op. 9181, d. 6, l. 17-19).

335 *Trial of the Major War Criminals*, VII, s. 254 (Paulus); Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, s. 137. Mayıs 1939 ile Aralık 1940 tarihleri arasında Sovyet askerî istihbaratı, Alman işgal planına dair ajanlarından çok sayıda uyarı almıştı; aynı dönemde askerî istihbarat yüksek rütbelilere ve siyasi liderlere ondan fazla özet bilgi sunmuştu (Stalin ve Molotov). Lota, *Sekretnyi front*, s. 129.

336 Gor'kov, *Kreml'*, s. 30-35.

bin ton olarak saptanmıştı; 1932'de resmen açıklanan rakam 5 milyon 900 bindi ancak 1940 yılında rejimin açıkladığı çelik üretim rakamı 18 milyon 300 bindi – abartma payı hesaba katılsa dahi bu büyük bir sıçramaydı.[337] 1940'ta sanayi 243 ağır, 833 orta ve 1.620 hafif tank ile 10 bin uçak üretmişti. Bu uçaklar arasında 4.657 avcı uçağı ve 3.674 bombardıman uçağı vardı.[338] Yine de, büyük ölçekli askerî yeniden yapılanma için daha çok yol alınması gerekiyordu.[339] Timoşenko'nun 7 Aralık 1940'ta tamamladığı değerlendirme, Voroşilov liderliğine yönelik ağır ithamlar ile deneyimli komutanlardan yoksun, yeni askere alınanlara yeterli eğitim veremeyen ve modası geçmiş silahlarla donanmış devasa savaş aygıtının samimi bir dökümünü içeriyordu. Askerî eğitimin bir yıl sürmesi gerekiyordu fakat orduda geçirilmesi gereken zamanın çoğu, ekim ve hasat dönemlerinde kolektif çiftliklerde ve ayrıca inşaat şantiyelerinde geçiyordu.[340]

Bir köylü toplumunun böylesi bir orduyu desteklemeyi sürdürmesi de kolay değildi. Resmî rakamlar dahi, Sovyetler'in ekonomik büyümesinde keskin bir düşüş gösteriyordu – 1928-1937 arası yıllık %10-%12 iken 1937-1940 döneminde sadece %2-%3 civarındaydı ve asıl eksiklik kilit sektörlerde yaşanıyordu: Çelik, kömür, kimyasal ürünler, ham petrol. Terör, nitelikli işgücü kaybını ve idari yetersizliği daha da alevlendirerek geride kalanları da çalışamaz hale getirmişti.[341] "Yıkıcılık" nedeniyle kitlesel tutuklamalar öncelikle askerî fabrikaları vuruyordu.[342] Askerî bütçeler şişmişti. 1938'de ordu, devletin harcadığı 124 milyar rublenin %18,7'sini, yani 23 milyar 200 milyon rublesini tüketmişti; 1940 yılında 174 milyar 400 milyonluk toplam bütçenin %32,6'sı, yani 56 milyon 800 bin ruble askerî harcamalara gitmişti. GSYİH ile oranlandığında, Sovyet askerî harcamaları 1940 yılında yaklaşık %17'ye yükselmişti (aynı rakam 1928 yılında %2 ve 1913 yılında %5 idi).[343] Sovyet rejiminin bu miktarda pa-

337 Benzer biçimde, 1932 yılında elektrik tüketimi hedeflenenden çok uzaktı –22 milyar kilovatsaat yerine 13,4– ancak 1940 yılına gelindiğinde 48,6 milyara ulaşmıştı. Çıkarılan kömür miktarı 1927-1928'de 35,4 milyon ton iken 1940 yılında 140,5 milyon olarak rapor edilmişti. Nove, *Economic History of the USSR*, 1989, s. 183, 217; *Narodnoe khoziaistvo SSSR za 70 let*, s. 161, 163-164; Stone, *Hammer and Rifle*, s. 108-109.

338 Ünlü T-34'lerin seri üretimine Haziran 1940'ta başlansa da o yıl Sovyetler Birliği sadece 115 adet T-34 ve 243 adet KV tankı üretebildi.

339 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 25 Kasım 1940, s. 137.

340 Iampol'skii vd., *Organy*, I/I, s. 286-296 (TsA FSK). Aynı zamanda bkz. Simonov, *Voennopromyshlennyi kompleks SSSR*, s. 100; Ken, *Mobilizatsionnoe planirovanie*, s. 335. Askere alınanlara, en hafif ifadeyle, düzenli yiyecek verilemiyor, yıkanma ve çamaşır imkânı seyrek olarak sağlanıyordu; barınma ise en büyük sorundu.

341 İstatistik derleyen personel hapse atılmış ya da isimsizler mezarlığına gömülmüştü. Katz, "Purges and Production." Aynı zamanda bkz. Khlevniuk, "Economic Officials in the Great Terror", s. 38-67. Büyük savaştaki sorunların, mesela top mermisi kıtlığının, Çarlık'ın savaştaki çabalarını nasıl zora soktuğu Stalin'in döneminde herkesin malumuydu. Manikovskii, *Boevoe snabzhenie russkoi armii*, s. 111; Barsukov, *Russkaia artilleriia*, s. 161.

342 Sokolov, *Ot voenproma k VPK*, s. 361-178.

343 1940'ta askerî harcamalar 1934 yılı bütçesinin tümünden fazlaydı. Plotnikov, *Ocherki istorii biudzheta Sovetskogo gosudarstva*, s. 260-261. 1939 yılında Savunma Sanayi Komiserliği kurulduğunda Sovyetler Birliği'nde 218 askerî fabrika mevcuttu (1920'lerin sonunda 45 fabrika).

rayı verimli bir biçimde harcayabilmesi de diğer bir sorundu.[344] Ayrıca, Nazi Almanyası 1937'den beri, daha büyük bir milli gelirin %15'ini orduya harcamış ve bu oranı giderek artırmıştı.[345] Molotov Berlin'den döndüğü sırada Moskova'da olan Kruşçev, "Stalin'in yüzünde ve davranışlarında huzursuzluk ve korku hissedilebiliyor," demişti.[346]

Harrison ve Davies, "Soviet Military-Economic Effort", s. 372, 377 (atıfta bulunduğu kaynak, RGAE, f. 2097, op. 1, d. 1051, l. 17-18: 15 Kasım 1929); Simonov, *Voennyo-promyshlennyi kompleks SSSR*, s. 38-41. Aynı zamanda bkz. Werner, *Military Strength of the Powers*. Sovyetler savaş sırasında hızla devreye sokabileceği ekstra kapasiteyi de hazır tutuyordu. Davies ve Harrison, "Defence Spending", s. 90; Harrison, *Accounting for War*, s. 110. Daha erken dönemde bir araştırmacı, barış dönemi Sovyet askerî harcamalarının toplam içindeki payını 1928 yılı için %2, 1937 yılı için %6 ve 1940 yılı için %15 olarak hesaplamıştı. Bergson, *Real National Income*, s. 46; Gregory, *Russian National Income*, s. 57.

344 Bruce Menning, özel görüşme. Bkz. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 160 (TsA FSB, ASD P-4574, t. 1, l. 53).

345 Abelshauser, "Germany", s. 138.

346 Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 271. 1939 yılında Troçki, "Stalin Hitler'den korkuyor ve bu sebepsiz değil," diye ateş püskürüyodu. Hilger gibi kavrayışı kuvvetli diğer gözlemciler de, "1930'lu yıllarda tüm Sovyet dış politikasının asli yol göstericisinin Hitler Almanyası'ndan duyulan derin korku olduğu konusunda en ufak bir tereddüt yoktur," diyordu. Ancak Troçki'den farklı olarak Hilger, bu korku sayesinde "ülkeyi siyasi, ekonomik, ideolojik ve askerî olarak güçlü kılmak için Kremlin'in mümkün her tür hamleyi yaptığını" görebiliyordu. *Biulleten' oppozitsii*, sayı 79-80, Ağustos-Ekim 1939, s. 14-16. Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 276.

BÖLÜM 14

Korku

> Onu [Stalin'in] hafife aldığını söylemek doğru olmaz. Hitler'in Almanya'yı kısa bir süre içinde organize ettiğini görüyordu. Devasa bir [Almanya] Komünist Partisi vardı ve şimdi ortadan kaybolmuştu, yok edilmişti!
>
> – VYACHESLAV MOLOTOV[1]

> Stalin dünya tarihinin en olağandışı insanlarından biri. Sıradan bir memur olarak yola çıktı ve bu vasfını hep korudu. Retorik ile işi yok. Her bir işaret ve jestine boyun eğen bürokrasi sayesinde ofisinden yönetiyor.
>
> – ADOLF HITLER, Sofra Sohbeti, 1941[2]

Molotov Berlin'den döndüğünde, Berlin'de Sovyet Büyükelçiliği görevini yürüten eski tekstil fabrikası yöneticisini görevden aldı ve yerine kendi yardımcısı, Beria'nın himayesi altındaki Vladimir Dekanozov'u atadı. Dekanozov kısa bir süre NKVD istihbarat başkanlığı da yapmıştı. Molotov bile onu çok iyi tanımıyordu zira onun Ermeni olduğunu düşünüyordu oysa Dekanozov Gürcü olduğu iddiasındaydı.[3] Anlaşılan Rus (baba), Yahudi Alman (anne) karışımı bir aileden geliyordu ve Estonya'da İvan Protopopov adıyla doğmuştu. Sarışın, mavi gözlü ve ancak 1.50 boyundaydı. Astlarına karşı sert ve küfürbaz Dekanozov kırk bir yaşındaydı ve Nazi başkentindeki en genç büyükelçi oluyordu.[4] Dışişleri komiser yardımcılığı statüsünü de korudu. Hitler'e güven mektubunu sunamayan Dekanozov, 5 Aralık 1940'ta hâlâ huzura kabul için

1 Molotov devam ediyordu: "Soğukkanlı biri olarak Stalin, genel stratejiyi tartışırken bu meseleye önem veriyordu." Chuev, *Sto sorok*, s. 45-46; Chuev, *Molotov Remembers*, s. 34.

2 Weinberg, *Hitler's Table Talk*, s. 9.

3 Chuev, *Sto sorok*, s. 28-29.

4 Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 49 (atıfta bulunduğu kaynak, Liudas Dovydenas ve J. Edgar Hoover: OSS belgeleri, RG 266 NA, dosya 10532: Hoover'den Donovan'a, 27 Ocak 1942): Naumov, *1941 god*, I, s. 455-457 (AVPRF, f. 082, op. 23, pap. 95, d. 6, l. 268-272).

beklediği bir sırada, Almanca imzasız bir mektup aldı. Mektupta, "Hitler ilkbaharda SSCB'ye saldırı planlıyor. Kızıl Ordu güçlü kuşatmalar sonucu yok edilecek" iddiası dillendiriliyordu. Yaklaşan savaşa ilişkin verilen ayrıntılar otuz dört yaşındaki Sovyet askerî istihbarat istasyonu başkanı Nikolay Skornyakov'u çok etkilemişti ve Dekanozov mektubu Molotov'a gönderdi. Molotov da "Yoldaş Stalin'e – bilginize" başlığıyla Stalin'e iletti.[5]

Herkes konuşuyordu. Hitler'in saldıracağını duymuşlardı. Şöyle olacak. Böyle olacak. Şu gün olacak. Bu gün olacak. Belgrad'dan, Sofya'dan, Prag'dan, Bükreş'ten, Budapeşte'den ve Varşova'dan; Londra, Paris, Cenevre, Stockholm, Helsinki ve Roma'dan; Tokyo, Washington ve Roma'dan şifreli raporlar yağıyordu. Çıkan sesler tahripkâr bir boyuta ulaşmıştı. Gözlemciler, demiryollarının, havaalanlarının, silah depolarının hazırlandığını, askerlerin sınıra yığıldığını, Rusça kurslarına devam edildiğini rapor ediyordu. Hitler Ukrayna'yı zapt edecekti.[6] Ya da Stalin'den Ukrayna'nın teslim edilmesini isteyecekti. Führer istila edecekti. Belki de etmeyecekti. Amayak Kobulov'un, kendi özel ajanı Letonyalı Berlings'e –Sovyet tarafında kod adı "Liseli" idi ama Naziler tarafından görevlendirilmişti– güvenerek, NKVD kanalları aracılığıyla ilettiği rapora göre (14 Aralık), Hitler, Almanya'nın "tek düşmanının" Britanya olduğunu düşünüyor ve Almanya'nın "iki cephede birden savaşmaktan sakınmak için" elinden gelen her şeyi yapacağını söylüyordu.[7]

Führer'in kendisine de ulaşılamıyordu. 19 Aralık öğleden sonra, Molotov'un da kabul edildiği Şansölyelik makamında, Dekanozov nihayet güven mektubunu sunmayı başardı. Ancak Hitler, dörtlü pakta katılmak için Sovyetler'in öne sürdüğü şartları konuşmaya çalışan elçiyi kibarca engelledi. Daha yarım saat dolmadan iki iriyarı Nazi protokol görevlisi, minik Dekanozov'u apar topar dışarı çıkardılar.[8] Sovyet büyükelçi, bir gün önce Hitler'in çok gizli 21 Numaralı Talimatı imzaladığından haberdar değildi. Bu talimata göre, "İngiltere ile savaş bitmeden Alman Silahlı Kuvvetleri, hızlı bir harekâtla (Barbarossa

5 Molotov, Dekanozov'un 7 Aralık tarihli raporunu Stalin'e ancak 24 Aralık'ta iletmişti. Naumov, *1941 god,* I, s. 440-441 (AVFRF, f. 06, op. 3 (dop.), pap. 36, d. 467, l. 1-4); "Nakanune voiny (1936-1940 g.): doklady i zapiski v TsK VKP (b)", s. 220-222; Voiushin ve Gorlov, "Fashistskaia agressiia", s. 15-16.

6 Hitler'in Ukrayna'yı ("Avrupa'nın tahıl ambarı") ele geçirme niyetine ilişkin Sovyet istihbarat raporları 1939 yılı başından itibaren düzenli olarak geliyordu ve paktın imzalanması sonrasında da bu durum sürdü. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 25-26.

7 Naumov, *1941 god,* I, s. 449 (TsA FSB: 14 Aralık 1940). Varga'nın, Dünya Ekonomi ve Politika Enstitüsü'nden Stalin'e gönderdiği raporda, "ilginizi çekebilecek bilgiler" başlığı altında, "işgal ettiği topraklardan Almanya'nın elde ettiği kaynaklara" dair ayrıntılı tablolar yer alıyordu. Cherkasov, *IMEMO*, s. 33 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 716, l. 28: 16 Aralık 1940).

8 Naumov, *1941 god,* I, s. 455-457; Chuev, *Molotov Remembers*, s. 20; Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 211-212. Hitler'i ziyaret eden Dekanozov'a Berezhkov değil Pavlov eşlik etti. 13 Aralık 1940'ta Lev Kuleshov'un çocuk filmi *Sibiryalılar*'ın Moskova'da prömiyeri yapıldı. Bir Buryat avcı, yılbaşı gecesi iki oğlan çocuğuna bir hikâye anlatıyordu ve hikâyede bir avcı Stalin'in Sibirya sürgününden kaçmasına yardım ediyor ve Stalin, hatıra olarak piposunu ona veriyordu. Daha sonra iç savaşta avcı ölüyor ve pipoyu diğer bir avcıya/kızıl partizana bırakıyordu. İki çocuk piponun izini bulup Stalin'e (Gelovani canlandırıyordu) geri vermeye karar veriyordu.

Harekâtı) *Sovyet Rusya'yı yok etmeye* hazırlıklı olmalı" idi. Geçici olarak hedeflenen tarih ise 15 Mayıs 1941 idi.[9]

Nazi Almanyası Avrupa kıtasının efendisiydi, Britanya Adası'ndan nefret ediyordu ve ekonomik olarak Sovyetler Birliği ile iç içeydi. Nazi ideologlar, Almanya'nın yeni doğu sınırında "Yahudi-Bolşevizminin" "askerî yoğunlaşmasına" isyan ediyordu. Ancak çoğu Nazi, Kızıl Ordu'nun Finlandiya karşısındaki performansını ve daha genel anlamda değersiz Slav ırkını küçümsüyordu. 1940 sonbaharında Nazi Partisi görevlilerine yaptığı konuşmada SS Şefi Heinrich Himmler, SSCB "bizim için herhangi bir tehdit oluşturamaz," diyordu. Bizzat Hitler, Sovyetler Birliği, "kendi rızasıyla Almanya'ya karşı savaşa girme çabası içinde olmayacak," diyor ve Baltık ülkelerinden Karadeniz'e, yayılmacı toprak arzularını zayıflık göstergesi olarak değerlendiriyordu.[10] Ancak Kasım 1940 Molotov yüzleşmesinin ertesinde, Führer Sovyetler Birliği'nin bir tehdit *oluşturduğunu* ve bunun boşa çıkarılması gerektiğini söylemeye başlayacaktı. Bu yaklaşım 1914 Büyük Savaş'ında Almanya'nın itici gücü olmuştu: Devasa doğu komşusuna daha fazla güçlenmeden saldırmak gerekiyordu.[11] Hitler, Britanya'nın teslim olmamasını SSCB'den beklediği yardıma yoran savını da ekliyordu. Dolayısıyla, 20. yüzyılda ikinci kez, Almanya'nın dünyanın en büyük gücü Britanya karşısındaki zaferinin doğuya bağlı olduğu düşünülüyordu.

Hitler'in Barbarossa Harekât planı –Barbarossa Kutsal Roma İmparatoru I. Friedrich'in lakabıydı, "Kızıl Sakal" anlamına geliyordu– 18 Aralık 1940 tarihli, sekiz sayfalık daktilo edilmiş bir metindi ve Feldmareşal Wilhelm Keitel (Wehrmacht Başkumandanlığı'nın başındaydı), General Alfred Jodl (başkomutanlık harekât şubesi başkanı), Tümgeneral Walter Warlimont (Jodl'ın başyardımcısı, metnin ilk taslağını hazırlamıştı) ve adı okunamayan bir diğer kişi tarafından paraflanmıştı.[12] Hitler sekiz nüsha hazırlatmıştı ve aslıyla birlikte dört nüsha Hitler'in kasasına konulurken, kara kuvvetleri ve hava kuvvetleri

---

9 Talimatta, "Saldırı niyetinin bilinmemesi büyük önem taşımaktadır," deniliyordu. Hubatsch, *Hitlers Weisungen*, s. 84-92; Naumov, *1941 god*, I, s. 452-455; Butler, *Grand Strategy*, III/i, s. 540.

10 Fabry, *Der Hitler-Stalin Pakt*, s. 365-367.

11 Berghahn, *Germany and the Approach of War*, s. 191-192. Bir araştırmacının iddiasına göre, "Geri kalmış Rusya, Avrupalı rakipleri için savunmasız ama kışkırtıcı bir hedef teşkil ediyordu" "Devasa ve hantal Rusya her zaman büyük bir tehdit olarak algınlandı ama sayısız zayıf noktalarından birini hedef alan sağlam bir darbeyle etkisiz kılınabilirdi... Aynı zamanda, Batı'yı yakalama çabasının kesintili niteliğine bağlı olarak Rus gücünün inişli çıkışlı olması, Rusya'nın düşmanlarını bir önleyici savaş başlatmaya teşvik ediyordu." Snyder, "Russian Backwardness."

12 Fotostat: http://ww2db.com/photo.php?source=all&color=all&list=search&foreigntype=D&foreigntype_id=168. "Alman Yüksek Karargâhı tarihinin en önemli olaylarından biri, 1940 yılı Haziran ayı sonundan Aralık ayına kadar Wehrmacht'ın en üst düzey kurmaylarının ve başkomutanının İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli harekâtı için yapılan hazırlıklarda çok az rol almış olmasıdır," diye yazmıştı Warlimont. "Rusya'ya karşı girişilecek harekâta temel teşkil edecek dikkatle hazırlanmış bir plan –eski günlerde Prusya-Alman genelkurmayından beklenebilecek türde– yoktu." Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 135, 139-138. Aralık 1940'ta Beria'nın NKVD'si bir kararname yayımlayarak tüm şifreleme ve şifre çözme şubelerini –Dışişleri Komiserliği, Dış Ticaret, Savunma ve Donanma– NKVD devlet güvenlik bünyesinde topladı; Stalin onayladı. Khaustov, "Deiatel'nost organov", s. 359-360.

komutanlarına birer, genelkurmaya da iki kopya gönderilmişti. Sadece on gün sonra, böyle bir süper-gizli talimatın imzalandığından Berlin'deki Sovyet askerî istihbaratı haberdar oldu.[13]

Saplantılar

23 Aralık 1940'ta Stalin ofisinde en kalabalık gruplardan birini, otuzdan fazla askerî-sanayi yetkilisini ağırladı. Yirmi sekiz yaşında ev hapsinden salınıvermesinin ardından Gürcü petrol tröstünün başına getirilen Akaki Mgeladze (d. 1910), "Stalin'in toplantıyı idare edişindeki sadelik, nezaket ve derin bilgi hepimizi büyülemişti," diyordu. "Çok kıvançlıydık, öylesine bir yaratıcı güç ve enerjiyle doluyduk ki dağları yerinden oynatmaya hazırdık."[14] Gündem, petrol tedarikinin artırılması ve bin beygir gücüne sahip M-105 uçak motorlarıydı. "Eğer M-105 gibi çok sayıda motora sahip olsaydık," diyordu Stalin Küçük Köşe'de toplanmış olanlara, "o pislikle başka türlü konuşurduk."[15]

Aynı gün, Sovyet kara, hava ve deniz kuvvetlerinin yüksek rütbelileri 31 Aralık tarihine kadar sürecek kapsamlı bir toplantı için bir araya geldiler. Çağdaş bir ordu için doktrin, büyüklük ve teknik altyapı kadar önemliydi. "Derinlemesine savunma" saldırganın cephe hattında gedikler açmasının kaçınılmazlığını varsayar, dolayısıyla toprak feda eder, cephe gerisinde savunma kurarak, darbeyi kontrol altına alıp düşmanı yıpratmayı hedefler. Diğer bir seçenek, "hareketli savunma", düşmanın ilerlemesi tümüyle kontrol altına alınmadan önce, geriden karşı-saldırıları kapsar, böylelikle düşmanın cephe hattındaki tank birlikleri ile ikinci ve üçüncü hattaki piyadelerinin bağlantısı koparılmaya çalışılır. Böylesi harekâtlar çok büyük beceri ve hız, gerçek-zamanlı muharebe sahası istihbaratı ve düşman saldırısını delip geçecek zırhlı birliklerin yetkin kullanımını gerektirir.[16] "İleri savunma", sınırdaki kalabalık birliklerin müstahkem bölgelerde tutulması, ilk darbe yumuşatılıp durdurulduktan sonra muharebeyi düşman topraklarına taşımayı ifade eder.

---

13 "Nakanune voiny (1940-1941 gg.)", s. 219; Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 498-499 (TsAMO, f. 23, op. 22424, d. 4, l. 537); Naumov, *1941 god*, I, s. 466; Lota, "*Alta*" *protiv* "*Barbarossy*", s. 451 (kopyası). Araştırmacıların sadece Sovyet istihbaratının kendi yayımladıklarından oluşan arşive erişimi vardı. Küçük Asya'ya Üçüncü Haçlı Seferi'ni düzenleyen Frederick Barbarossa 10 Haziran 1190'da boğulmuş ve başarısızlığa uğramıştı. Cesedi hiçbir zaman bulunamadı.

14 Mgeladze, "Ofiste büyük bir Marx portresi asılıydı ve bir vitrinin içinde Lenin büstü vardı," diye anlatacaktı. "Sadelik ve tevazu dikkat çekiciydi, etrafa baktığımızda, bazı komiser ofislerinin çok daha müsrifçe döşenmiş olduğunu düşünmemek mümkün değildi." Stalin keçe kaplı masanın yanında ayakta duruyor, sigara içiyordu. Bu, Mgeladze'yi şaşırtmıştı (tüm portreleri pipoluydu). Stalin'in önünde bir bardak çay ve limon duruyordu. Sohbet sırasında limonu çayına sıkmıştı. Mgeladze toplantının ocak ayında yapılığını hatırlıyordu. Molotov, Beria ve Voznesensky'nin de orada olduğunu hatırlıyordu. Ofis kayıt defterinde, Mgeladze'nin geldiği gün (23 Aralık 1940) hepsinin kaydı vardı. Mgeladze, *Stalin, kaki a ego znal*, s. 25-29; *Na prieme*, s. 321.

15 Shakhurin, *Krylia pobedy*, s. 186-187; *Na prieme*, s. 321. Aynı zamanda bkz. Patolichev, *Vospominaniia*, s. 105-107.

16 Mearsheimer, *Conventional Deterrence*, s. 46-52.

Sovyet askerî doktrini çok uzun süredir ileri savunma temelindeydi ve düşmanlığın patlak vermesi ile Almanların tüm güçleriyle topyekûn bir harekât başlatması arasında, küçük çatışmalarla tanımlanabilecek iki haftalık bir süre varsayılıyordu. Bu aralıkta Kızıl Ordu saldırıyı yumuşatacak, hızlı bir karşı-saldırıyla inisiyatifi ele geçirecek, yaşatacağı ardı ardına yenilgiler ile düşman harekâtını sekteye uğratacaktı.[17] Ancak SSCB'nin Beyaz Deniz'den Karadeniz'e, Almanlar ve Mihver karşısında savunmak zorunda olduğu 4 bin kilometre sınırı vardı. Kızıl Ordu en iyi birliklerini ileri sürmüştü – yirmi dokuz mekanize birliğinin yirmisini, yeni tanklarının neredeyse %80'ini, gelişkin uçaklarının %50'sini. Eğer Fransa'da olduğu gibi, Almanlar açacakları gedikten sızar ve bir kuşatmayı başarırlarsa bu kuvvetler tehlikeli biçimde savunmasız kalacaktı.[18] Sovyetler'in geride hızla savaşa sürebileceği bolca yedeği vardı fakat Almanlar önceden sınıra gerçekten güçlü bir yığınak yapmışlardı.

Sovyet askerî doktrinini keskin biçimde eleştirenlerin bazıları terörde gömülmüştü.[19] Stalin saldırı dışında bir şey düşünülmesini yasakladı. Derinlemesine savunmanın üstünlükleri konusunda uyarıda bulunanlar –mesela Ge-

---

17 1939 sahra hizmeti yönetmeliğinde şöyle yazıyordu: "Kızıl Ordu, bugüne kadar saldırı düzenleyen tüm ordulardan daha saldırı odaklı olacaktır." 19 Ocak 1925'te Stalin Merkez Komite genel kuruluna şöyle seslenmişti: "Bizim bayrağımız barış bayrağı olarak kalacaktır. Ancak savaş patlak verirse, kollarımızı bağlayıp oturamayız – harekete geçmemiz gerekir ama en son biz harekete geçeriz. Böylelikle teraziye belirleyici ağırlığı koyan biz oluruz." Sovyet savaş planını gösteren harita üzerinde batıya hareket eden okları Meltiukhov neredeyse tek başına doğru bir biçimde tespit etmişti. Mel'tiukov, *Upushchennyi shans*, s. 256-257.

18 Bir Sovyet ajanının raporuna göre Fransa, Almanya ile bir dizi taktik anlaşma beklentisi içindeydi, kalabalık Alman kuvvetlerinin sürpriz öldürücü darbesini beklemiyordu ve bu hatasını Belçika-Almanya sınırında daha fazla yayılarak pekiştirmiş, sonuçta oradaki birlikler Alman kanat manevrasına hızlı tepki verememişti. Roberts, "Planning for War" (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 33987, op. 3, d. 1302, l. 180, 185-186); RGVA, f. 33988, op. 4, d. 35, l. 287-292: 3 Haziran 1940; Simonov, "Zametki k biografii G. K. Zhukova", s. 53; Zhukov, *Vospominaniia*, I, s. 324. 1940 yılı başında yayımlanan bir kitapta, Almanya'nın Polonya deneyimi, gizlice yığınak yapmış, hareketli mekanize birliklerin sürpriz saldırısına karşı yegâne savunma yapma yolunun, önceden stratejik yayılmayı gerçekleştirerek düşmanın saldırısını boşa çıkarmak olduğunu kantıladığını ileri sürüyordu. Krasil'nikov, "Nastupatel'naia armeiskaia operatsiya", s. 487-496.

19 14 Mayıs 1938'de Yezhov Stalin'e gönderdiği raporda, hapse atılmış Vasili Lavrov'un bir çözümlemesine yer veriyordu. Lavrov'a göre, 1937 yılı başındaki savaş oyunları sırasında mavilerin (Almanya, Polonya, Finlandiya ve Baltık Ülkeleri) güney saldırısını oynayan Tuhaçevski, Lvov-Donetsk ekseninde Almanların Sovyet askerî sanayiine ölümcül bir darbe indirebileceğini kanıtlamıştı. Bu sonucu ortaya çıkaracak ön koşul Çekoslovakya (askerî sanayii ile birlikte) ve Romanya'nın (petrol ve yiyecek kaynakları ile birlikte) Almanya tarafından ele geçirilmiş olmasıydı. Lavrov, çizim ve haritalar üzerinden ortaya çıkacak olası felaketin boyutlarını gösteriyordu. 29 Temmuz 1938'de Lavrov infaz edildi. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 205 (TsA FSB, f. 3, op. 5, d. 343, l. 28-48); Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 378. Aralık 1937'de Stalin, Lavrov'un Havacılık Kurmay Başkan Yardımcısı Korgeneral Yakov Smushkevich'i karalayan "itirafını" okuduktan sonra, metnin üzerine "Yalan söylüyor, domuz," diye yazmıştı ve bu, sorgu tutanaklarını reddetttiği ender vakalardan biriydi. Khaustov ve Samuelson, *Stalin, NKVD*, s. 208 (APRF, f. 3, op. 24, d. 329, l. 59). Aynı zamanda, Zhigur adıyla bilinen General Jan Strumis'in, Aleksandr Yegorov'u suçlarken (20 Temmuz 1937) dile getirdiği, son savaş oyunları göz önüne alınarak tüm savaş planlarının yeniden değerlendirmesi çağrısına da bakılmalıdır. O da aralıkta tutuklanmış ve 22 Temmuz 1938'de infaz edilmişti. RGVA, f. 33987, f. 3, op. 10, d. 1046, l. 209-229; Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, 188; Zakharov, *General'nyi shtab*, s. 125-133.

çici Hükümet'in savaş bakanı olan ve Kızıllara katılan Aleksandr Verkhovsky– toprak feda etmeyi (Minsk ve Kiev'i bile) kabul ettikleri suçlamasına karşı savunmasız hale geliyorlardı.[20] 1930-1931 yıllarında Tuhaçevski entelektüel düşmanı stratejist Aleksandr Svechin'e karşı tam da bu suçlamaları yöneltmiş ve Svechin nihayet Bahar Operasyonu'nda tutuklanmıştı.[21] Ardından Şaposnikov da, Tuhaçevski kadar rahatsız edici bir seviyede olmasa da ileri savunmanın ofansif tarzını kararlılıkla savundu.

Aralık 1940 askerî konferansı, planlanandan iki yıl erken tamamlanan ve modernist, neoklasik, kiç motiflerin iç içe geçtiği –stilize tank rölyefleri ve tepesinde kızıl yıldız bulunan merkez kule– yeni Savunma Komiserliği binasında toplandı. Stalin katılmadı. Voroşilov da yoktu. Savunma komiseri olarak ilk kez böyle bir toplantıya başkanlık eden Timoşenko 270 katılımcıyı selamladığı bir açılış konuşması yaptı. Ardından Genelkurmay Başkanı Meretskov'un raporu geldi. Rapor, Kızıl Ordu'nun eksiklerini yumuşak bir tonda aktarıyor ama emperyalistlerin kendi aralarında nasıl savaştıklarından ve SSCB'nin nasıl bir yandan "batıya", yeni topraklara yürürken diğer yandan savaştan sakınmayı başardığını anlatıyordu. Kiev Askerî Bölgesi Komutanı Jukov, SSCB'nin saldırı tercihini vurgulayan bir rapor sunmak üzere kürsüye geldi. Mekanize kuvvetler, yakın hava desteği ile taktik şaşırtmaca ve kanat manevralarının birleştirilmesini ve böylelikle düşman ön cephe savunmasının yarılarak gerisine darbe indirilmesini savunuyordu – bu eski derin harekât kavramıydı, Tuhaçevski'nin küllerini karıştırıyordu.[22]

Jukov'un güçlü saldırıya düzdüğü övgüler düşman saldırısı başladıktan sonraki kritik dönemi göz ardı ediyordu. Sovyet kuramcı Georgy İsserson'un İspanya İç Savaşı ve Almanya'nın Polonya harekâtı ile ilgili etkileyici kitabı *Çarpışmanın Yeni Biçimleri* (1940) tam da bu çatışmaların başlangıç dönemini çözümlüyor, gizlice harekete geçen ve konuşlanan düşman kuvvetlerinin sınır saldırıları ya da bozucu taarruzların çok ötesinde operasyonlar düzenleyeceğini ve bu birliklerin karşı-saldırılar karşısında savunmasız kalmayacağını savunuyordu.[23] Konferansta, Baltık Askerî Bölgesi Komutanı General Pyotr Klenov, İsserson'un kitabı-

20 Verkhovskii, *Ogon', manevr, i maskirovka*, s. 131.

21 Tukhachevskii, "O strategicheskikh vzglyadakh Prof. Svechina", s. 3-16.

22 Timoşenko, yirmi sekiz generalden gelecekteki savaşla ilgili görüşlerini yazmasını istedi ve içlerinden beş tanesini toplantıda rapor vermeleri için seçti. Seçilenler arasında, ofansif operasyonlar üzerine, Kiev Askerî Bölgesi Komutanı Jukov; savunma üzerine, Moskova Askerî Bölgesi Komutanı İvan Tyulenev; mekanize savaş üzerine, Batı Askerî Bölgesi Komutanı Dmitri Pavlov vardı. Aynı zamanda bkz. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia Otechestvenaia,* XII (I), s. 13-29 (Meretskov), 129-151 (Zhukov); Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 99 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 77, op. 116, d. 97, l. 12: Jdanov, 20 Kasım 1940).

23 Cynthia Roberts, İsserson'un yalnız olmadığını belirtiyor. Albay A. I. Starunin 1941 yılı başında yayımladığı makalede, savaşın başlangıç evresinde ana kuvvetler geride harekâtı tamamlarken "saldırı birliklerinin" belirli hedefleri ele geçirmeye çalışacağı teorisinin, Alman zaferleri ile geçersiz kılındığını anlatıyordu. Starunin diğer yandan, Kızıl Ordu'nun havada üstünlük sağlayabileceğini ve Alman demiryollarını tahrip ederek düşman harekâtına engel olabileceğini –önce böyle bir harekâtın gerekli olmadığını kanıtladıktan sonra– söyleyerek keskin çözümlemesini köreltiyordu. Starunin, "Operativnaia vnezapnost'."

nı okuduğuna değinerek, "Almanya ile Polonya arasındaki savaş temelinde, savaşın başlangıç periyodu olmayacağı, günümüz savaş kararlarının yalın olduğu – Polonya'da Almanların yaptığı gibi, bir buçuk milyon askerî harekete geçirerek hazır kuvvetlerle işgal– yönünde aceleci sonuçlara varıyor," diyordu. Polonya'nın ihtiyatlı davranamayacak kadar zayıf bir ülke olduğunu ve "dış istihbarat alamadığından Almanya'nın aylar boyunca yaptığı askerî yığınağı öğrenemediğini" söyleyerek Polonya'nın SSCB ile kıyaslanamayacağını öne sürüyordu.

Klenov Fransa'daki Alman harekâtını es geçiyordu. Jukov Almanya'nın batıdaki saldırısına değinmişti ancak o da Fransa'yı zayıf olarak nitelemiş ve dolayısıyla orada yaşanan deneyimin SSCB'ye uygulanabilir olmadığını ifade etmişti.[24] İsserson hariç tutulursa, Sovyetler, açmaza sürükleneceklerini düşündükleri İngiliz-Amerikan yıpratma savaşı kuramlarına ayırdığı zamanı Almanya'nın yeni savaş yöntemlerini incelemeye ayırmıyordu.[25]

Hava Kuvvetleri Genel Müfettiş Vekili Tümgeneral Timofey Khryukin, Sovyet-Polonya harekâtındaki siper deneyimlerinden hareketle bazı uyarıcı tespitlerde bulundu. Hava desteğinin çok geç geldiğine, kara kuvvetlerinin bu arada zaten görevini tamamlamış (ya da tamamlayamamış) olduğuna değindi. "Alman komutasının, zırhlı birliklerle eşgüdüm içinde olduğunun bilgisine sahibiz," diye izah ediyordu, "bunun üzerine çalıştım ve şöyle işliyor: Zırhlı birlikler yetmiş-seksen kilometre, belki yüz kilometre geriye sızdığında pilotlar emri havaalanında değil havada alıyorlar; yani, arkaya sızan tank birliği komutanı ve hava komutanı hava gücüne hedef belirlerken telsiz kullanıyorlar. Havacılar tüm süreç boyunca askerlerinin üzerinde oluyor ve telsiz aracılığıyla irtibat kurarak tankların önündeki direnç noktalarını temizliyorlar." Khryukin, "en önemli unsurun" telsiz olduğunu da ekliyordu. En fazla otuz yaşında olan ve orada bulunması bile gerekmeyen (davetli olan üstü gelemediği ya da gelmemeyi seçtiği için o gelmişti) Khryukin, son derece kısa ve net açıklamalarında, sınırlı sayıda uçak türü kullanmanın verimlilik (yedek parça, eğitim) açısından öneminin –ki Fransızlarla kıyaslanacak olursa Almanlar böyle yapmıştı– ve ayrıca düşman tanklarını devre dışı bırakmak için Sovyet uçaklarında yüksek kalibre silah kullanılması gerektiğinin de altını çizmeyi başarmıştı.[26]

24 İsserson'un Haziran-Temmuz 1940 tarihli metni Almanya'nın Fransa harekâtını ele almıyor ancak dolaylı bir gönderme ile sonuçlandırmıştı: "Sadece altı ay sonra Batı'da, büyük ölçekli modern Avrupa savaşında yeni askerlik sanatının daha üst seviyeye yükseleceğini fazlasıyla gösteren olaylar gelişti." Isserson, *Novye formy bor'by*, s. 28; Anfilov, *Doroga k tragedii*, s. 74; Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia Otechestvenaia*, XII (I), s. 15 (Meretskov), 152-154, 247-249 (Klyonov); Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 56. Aynı zamanda bkz. Harrison, *Architect of Victory*, s. 228-234. İsserson (d. 1898) Finlandiya Savaşı ile ortaya çıktı (Yedinci Ordu karargâhına komuta ediyordu). 7 Haziran 1941'de tutuklandı ve ölüme mahkûm edildi ancak cezası ertelendi ve Kuzey Kazakistan'da on yıl kamp cezası verildi.

25 Daha 1936 yılında Sovyet askerî araştırmacılar cephe saldırısı türünde bir savaşın doğuda işe yaramayacağını savunmuşlardı. Erickson, "Threat Identification", s. 396-398 (atıfta bulunduğu kaynak, *Krasnaia zvezda*, Mayıs ve Haziran 1936).

26 Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia Otechestvennaia*, XII (I), s. 204-205 (RGVA, f. 4, op. 18, d. 57, l. 70-73). Khryukin Japon uçak gemisini batıran bir hava bombardıman filosuna komuta etti, Çin'in en yüksek askerî nişanı ile ödüllendirildi, Genelkurmay Akademisi'ni bitirdi ve Kış Sa-

Timoşenko toparlayıcı bir konuşmayla kapanışı yaptı. "Strateji sanatı açısından Avrupa'daki savaş deneyimi belki de hiçbir yenilik getirmedi... ancak harekât sanatı alanında, cephe ve kara ordusu harekâtı alanında çok büyük değişiklikler oldu." Havacılarla eşgüdüm içindeki motorize tümenlerin ve tank birliklerinin değerini vurguluyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda derinlemesine savunma ve yedeklerin devreye sokulması saldırı halindeki birlikleri şaşkına çevirmişti ama "1939-1940'ta Alman tank birlikleri yedeklerin devreye sokulmasına engel olmuştu". Almanlar, "haklı olarak, çağdaş taarruzun güç ve başarısının hız ve kesintisizliğe bağlı olduğunu" düşünerek sadece "ilerlemeye yönelmişti." Maginot Savunması'nı baypas eden Alman deneyimi ile böyle bir baypasın mümkün olmadığı Sovyet Kış Savaşı'nı karşılaştırıyor, böylesi çabuk bir yarma taarruzu başarısı için hem manevra hem de yüksek yoğunluklu savaşlarda uzman olmak gerektiğini dile getiriyordu. Alman başarısının ön hazırlıklara, demiryolları ve karayolları inşa edilmesine, havaalanlarının hazır edilmesine ve düşman topraklarında panik havası yaratmak üzere ajan kullanılmasına bağlı olduğuna da değiniyordu. Bitirirken söylediği şuydu: "Hava gücünün belirleyici etkisi düşmanın gerisine yönelik uzun menzilli hava saldırıları değil, muharebe sahasındaki piyadelerle, konuşlanmış tümenlerle kurulan eşgüdümdedir."[27]

Ancak Timoşenko'nun da bildiği gibi, mevcut Kızıl Ordu organizasyonu, subayların becerileri ve askerlerin eğitimi bu keskin planlamaya uygun değildi. Toplantıya katılmayan Stalin'in yeni Alman tarzı savaş ve bunun Sovyet askerî doktrini üzerindeki etkileri ile ilgili yeni ve zihin açıcı tartışmaların ne kadarını öğrendiğini –eğer öğrendiyse– bilmiyoruz. Timoşenko konuşmasının taslağını despota göndermiş vo o da bazı satırlar eklemişti: "Savunma, bir saldırı hazırlığı için örgütlenir." "Savunma, sadece bir saldırı organizasyonunun aracı olarak düşünüldüğünde avantajlıdır."[28]

---

vaşı'nda bir orduya komuta etti. Timoşenko, daha sonra kurum içi kullanım için broşür olarak da yayımlanarak genel bir talimat niteliği de kazanan toparlayıcı sonuç konuşmasında, hava kuvvetleri liderlerinin hava gücünün en iyi kullanma yöntemleri konusunda anlaşmazlığa düştüğünü itiraf ederek onları havada üstünlük kazanmak için daha fazla düşünmeye çağırdı. Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia Otechestvennaia,* XII (1), s. 173-182 (RGVA, f. 4, op. 18, d. 57, l. 1-24), 164-167 (d. 56, l. 85-92), 338-372 (op. 15, d. 27, l. 575-607).

27 Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia Otechestvennaia,* XII (1), s. 339-340.

28 Naumov, *1941 god*, I, s. 498n2 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 45, op. 1, d. 437); Lota, "*Alta*" *protiv* "*Barbarossy*", s. 262. Doküman meraklısı despot, "Senin 'Ukrayna Steplerinde' metnini okuyorum," diye yazmıştı Korneychuk'a (28 Aralık 1940), "olağanüstü derecede sanatsal ve eksiksiz, neşeli ve keyifli... Bu arada: 68. sayfaya birkaç kelime ekledim, daha fazla netlik kazanması için." Eklediği kelimelerin netleştirdiği konu, yapılan değişikliklere rağmen kolektif çiftlik vergilerinin esas olarak aynı kalacağıydı. RGASPI, f. 558, op. 1, d. 4674, l. 1-2; Gromov, *Stalin*, s. 223-224; *Sochineniia,* XVIII, s. 209. Aralık 1940'ta yayımlanan *SSCB'de Yabancı İstihbaratın Yıkıcı Faaliyetleri* başlıklı kitabında yazar, "Ana gizlenme yöntemi olarak, proletarya devrimi ve sosyalizmin kuruluşu davasına 'adanmışlık' rolü yapma ikiyüzlülüğünü seçtiler," diyordu. Diğer bir deyişle, sadakat, sadakatsizliğin bir göstergesiydi. Minaev, *Podryvnaia deiatel'nost' inostrannykh razvedok v SSSR.*

Netlik arayışı

Yine 28 Aralık'ta Tokyo'daki Sorge, savaş ihtimali konusunda uyarı amacıyla göndereceği birçok telsiz mesajının ilki için bir taslak hazırlıyordu. Alman askerî ataşesi Albay Alfred Kretschmer ile yakın dostluk kurmuştu ve Berlin'den gelen üst düzey askerî konuklarla görüşme imkânı vardı. "Almanya'dan Japonya'ya gelen her yeni kişi, Almanların SSCB'nin politikası üzerinde baskı oluşturmak amacıyla, Romanya da dahil doğu sınırında seksen tümen bulundurmasından söz ediyor," diyordu mesajında. "SSCB'nin Almanya'nın çıkarlarına aktif biçimde karşı çıkması halinde, Almanlar Baltık ülkelerinde olduğu gibi, Harkov, Moskova, Leningrad hattında toprak işgal edebilirler. Almanlar bunu yapmak istemiyor ama SSCB'nin tavrı nedeniyle mecbur kalabileceklerinden hareketle buna yönelik hazırlıklar yapıyorlar." Sorge, "Almanlar SSCB'nin bu riski almayacağını zira, Finlandiya savaşı fiyaskosundan sonra, Almanya ile eşdeğer modern bir ordu kurabilmek için Moskova'nın en az yirmi yıla ihtiyacı olduğunu gayet iyi biliyorlar," diye devam ediyordu.[29]

Sorge'nin mesajı Stalin'e iletilen gevezelik yığınının tipik bir örneğiydi. 29 Aralık'ta Barbarossa Harekâtı ile ilgili Berlin'den gelen istihbarat ise tümüyle farklıydı. Sovyet Askerî Ataşeliği'nde havacılık görevlisi kisvesi altında çalışan Skornyakov ("Meteor") tarafından kaleme alınmıştı. "Meteor" ise bu bilgiye Sovyet ticaret misyonundaki istihbarat ajanı Yüzbaşı Nikolay Zaitsev'den ("Bine") almıştı. "Bine" Alman karşı-istihbaratı tarafından takip edilmediğinden emin olmak için arabasıyla ve toplu taşımayla, dondurucu soğukta, beş saat dolandıktan sonra, bu bilginin kaynağı Rudolf von Scheliha da ("Ari") dahil olmak üzere Berlin'deki Sovyet askerî istihbaratı ağındaki ajanları yönlendiren Alman gazeteci Ilse Stöbe ("Alta") ile buluşmuştu. Scheliha Varşova'dan döndükten sonra Almanya Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlamıştı. Sovyet Askerî İstihbaratı Başkanı Filipp Golikov, "güçlü istihbarat sahibi askerî çevrelerden alınan bilgiye göre, Hitler'in SSCB'ye karşı savaş hazırlığı emri verdiği ve bu savaşın önümüzdeki yıl mart ayında ilan edileceği anlaşılmaktadır" notuyla birlikte bu istihbaratı Stalin'in yanı sıra, Molotov, Savunma Komiseri Timoşenko ve Genelkurmay Başkanı Meretskov'a iletti (topluca 1 Numaralı Liste olarak biliniyorlardı).

Çok eski zamanlardan beri mart ayı doğu Slav topraklarında buzların çözülmesi, çamur deryaları, aşılmaz yollar ve bunların beraberinde getirdiği işgal için imkânsız koşullar demekti. Yine de merkezde rapor ciddiye alındı. Askerî İstihbarat Başkan Yardımcısı Tümgeneral Mikhail Panfilov belgenin üzerine, "Güçlü istihbarat sahibi askerî çevrelerin kimler olduğunun açığa çıkarılması şarttır. Somut olarak bu talimat kimlere gönderilmiştir?" notunu düşmüştü. 4 Ocak 1941'de "Meteor" Berlin'den gönderdiği raporda, "'Ari' bu istihbaratı çok iyi tanı-

29 Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 111. 27 Aralık 1940 tarihli bir başkomutanlık toplantısında Reader bir kez daha tüm kuvvetlerin başdüşman Britanya'ya karşı seferber edilmesi gerektiğinde ısrar ediyor, "İngiltere yok edilmeden Rusya'ya karşı savaş ihtimaline ilişkin çok ciddi kaygılarını dile getiriyordu." *Trial of the Major War Criminals*, XXXIV, s. 714.

dığı bir askerden aldığını, bunun bir söylentiye değil Hitler'in çok gizli ve çok az kişi tarafından bilinen özel talimatına dayandığını teyit etti," deniliyordu. "Ari", Almanya Dışişleri Bakanlığı Doğu Şubesi başkanının kendisine, Molotov'un Berlin ziyareti Polonya Dışişleri Bakanı Beck'in ziyareti ile kıyaslanabilir dediğini de söylüyordu – bu ziyaret sonrasında Alman işgali gelmişti. "Ari", "SSCB'ye saldırı hazırlıkları çok önce başladı ancak Almanlar İngiltere'nin direncini hesaba katmadığı için kesintiye uğradı. Almanlar İngilizlere baharda diz çöktüreceklerine ve doğuda ellerinin rahatlayacağına güveniyorlar," diye ekliyor ve "Hitler, Kızıl Ordu'nun şu an güçsüz durumda olduğunu, bu nedenle baharda mutlaka başarılı olacağını düşünüyor" sonucuna varıyordu.[30]

"Ari"nin raporu olağanüstü bir başarıydı – rütbeli Almanların henüz Barbarossa'dan haberi yoktu.[31] 7 Ocak 1941 akşamı Golikov, Tümgeneral Vasili Tupikov'u askerî istihbarat karargâhı olarak kullanılan Znamenka 19'daki üç katlı Çikolata Fabrikası'na çağırdı. Kursk'lu ve Frunze Askerî Akademisi mezunu Tupikov (d. 1901) Harkov askerî bölgesinin kurmay başkanı olmasına rağmen yurtdışında askerî ataşe olarak hizmet etmişti (Estonya, 1935-1937). Şimdi de, "Arnold" kod adıyla Berlin Askerî Ataşeliği'ne atanmış ve farklı alanlara konuşlanmış Alman kuvvetlerinin yerlerini tam olarak tespit etmekle görevlendirilmişti. Kısa sürede, "Almanya'daki kaynaklarımız, esas itibarıyla Alman silahlı kuvvetlerine ilişkin yazılı delillere ulaşacak imkânlara sahip değiller" sonucuna vardı.[32] Ne "Ari" ne de diğer bir Sovyet ajanı Barbarossa'nın bir kopyasını ele geçiremedi. Hiçbir yabancı istihbarat servisi bunu başaramadı.[33]

---

30 Golikov bu mesajı 1 Numaralı Liste'ye dağıttı. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 527 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 3, l. 6-7); Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, 449-450 (kopya). 1941 yılı başında NKVD, askerî istihbarat ve deniz istihbarata, raporlarını büyükelçiye teslim etmeleri talimatı verildi, koordinasyonu büyükelçi sağlayacak ve düşmanlıklara engel olacaktı. Ne koordinasyon ne de düşmanlıkların yatıştırılması mümkün oldu.

31 SD Karşı-İstihbarat Başkanı Schellenberger, 1941 Ocak ayı sonuna kadar Barbarossa konusunda resmen bilgilendirilmemişti. Kıdemli saha komutanlarına, sevkiyatların Sovyet askerî yığınağına karşı tedbir amaçlı olduğu söylendi. Hem başkomutanlık hem de dışişleri asılsız bilgiler içeren dokümanlar yayımlıyorlardı. Hitler Ocak-Mart 1941 tarihleri arasında üç büyük askerî konferans yönetti. İlk ikisi Berchtesgaden'de üçüncüsü Berlin'deydi. Barbarossa'nın hazırlanmasına katkısı olan Warlimont, 18 Ocak'ta Berchtesgaden'de, Hitler'in maiyetindeki baş askerî danışman General Jodl'a Barbarossa'nın hâlâ yürürlükte olup olmadığını sormak zorunda kaldığını öne sürdü. Jodl bu soruya olumlu cevap verip eklemişti: "Rus devinin domuz mesanesi gibi olduğu görülecek, delinince sönecek." Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 140. Aynı zamanda bkz. Whaley, *Codeword*, s. 133. 30 Mart konferansından 250 komutan haberdardı. Wehrmacht'ın 320 bin subayı vardı ve en az 3 bini generaldi.

32 Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 275-276; Lota, *Sekretnyi front*, s. 42. Tupikov 8 Ocak'ta Berlin'e geldi. Atanması, 29 Aralık'ta (devamı da 4 Ocak'ta) Berlin'den gelen ve Hitler tarafından imzalanan, Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa ilişkin çok gizli kararname hakkındaki raporun bir yansımasıydı. Tupikov'dan önce, köy kökenli ve Mordovyalı Maksim Purkayev ("Mermer") (d. 1894) ilk yurtdışı görevinde bu boyunu aşan görevdeydi. Daha ilk görüşmelerinde (Eylül 1939) bizzat Hitler bunu anlamıştı. 14 Şubat 1940'ta Alman askerî istihbaratı Purkayev'in kendileri için çalışması konusunda anlaşmak üzere girişimde bulunmuştu. Tupikov gelene kadar, Purkayev'in yerine Berlin'deki havacılık asistanı Skornyakov getirilmişti. Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 210-225; *Na prieme*, s. 292-293.

33 Sipols, *Tainy*, s. 395.

Savaş oyunları

Askerî konferansını gerçekleştirdikten sonra Kızıl Ordu, genelkurmay karargâhında iki savaş oyununun sevk ve idaresini harita üzerinde uyguladı. Pakt, Sovyet savaş planlamasında karışıklığa yol açmıştı. Almanya hâlâ en yıkıcı potansiyele sahipti ve ilginin odağıydı ancak Polonya'nın yok olmasıyla birlikte Büyük Britanya'yla ilgili tüm planlar tartışmalı hale geldi.[34] Baltık ülkelerinin ilhakı kuzeybatı ile ilgili hesapları da değiştirdi. Almanya'nın hâlâ potansiyel ortağı olan Romanya'ya şimdi Finlandiya, Macaristan ve Slovakya da eklenmişti. Bu durum karşısında, asli düşman saldırısının, aşılması imkânsız Pripet Bataklıkları'nın kuzeyinden, merkez eksende Minsk, Smolensk ve Moskova'ya ve kuzey ekseninde Leningrad'a mı yöneleceği yoksa Pripet'in güneyinden Kiev ve Kafkaslar'a mı yöneleceği içeride önemli bir tartışma konusuydu. Ocak 1941 tatbikatları iki ihtimali de içeriyordu.[35]

Her iki oyun varyasyonunda da savaşın başlangıç evresi geçiştiriliyordu. (Ne Halha Nehri'nde Japonya'ya karşı ne de Finlandiya'ya karşı başlangıç evresi

---

34 Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 1-9; Erickson, "Threat Identification", s. 375-423. Şaposnikov'un Mart 1938'de hazırladığı ve aynı yıl kasımda onaylanan pakt öncesi savaş planı, Minsk-Smolensk-Moskova eksenini ana hedef olarak belirleyen bir Alman-Polonya ortak saldırısı varsayarken, daha az bir olasılıkla, Kiev yönünde daha güneyden bir saldırı olabileceği de hesaba katıyordu. Naumov, *1941 god*, II, s. 557-571; Zakharov, *General 'nyi Shtab*, s. 1.

35 Şaposnikov denetiminde hazırlanan ve Nisan 1940'ta operasyon şubesi başkan yardımcılığına getirilen Vasilevsky tarafından kaleme alınan Ağustos 1940 tarihli revize edilmiş savaş planı Alman saldırısının büyük bir olasılıkla Pripet'in kuzeyinden geleceğini tahmin ediyordu. Düşmanın Ukrayna'yı hedef alması (Güney ekseni) olasılığını dışlamasa da, 237 Kızıl Ordu tümeninin %70'ini Batı Cephesi'nde Pripet'in kuzeyine konuşlandırmayı öneriyordu. Şaposnikov, görev aşkıyla kendi topraklarında (Doğu Prusya ve Varşova bölgesi) "Alman güçlerini yenilgiye uğratmaktan" söz ediyordu ama Kızıl Ordu'nun harekâtı otuz güne kadar tamamlayamayacağını da belirtiyordu. Ancak Almanya ile ilgili üstün bir istihbaratın ve savaş öncesinde gizli bir Sovyet seferberliğinin, Sovyet karşı saldırısını boşa çıkaracak ve savaşı tümüyle Sovyet topraklarına itecek derin bir Alman ilerlemesini durduracağını ifade ediyordu. Naumov, *1941 god*, I, s. 181-193; Mikhalev, *Voennaia strategiia*, s. 309-311; Alt, "Die Wehrmacht im Kalkül Stalins", s. 107-109. Şaposnikov, plan onaylanmadan görevden alındı; yine Vasilesky'nin kaleme aldığı bir güncelleme, Timoşenko ve Meretskov tarafından 18 Eylül 1940'ta teslim edildi. Anlaşılan, önceki plandan taşınan ve asıl Alman saldırısının Pripet'in Kuzeyinden geleceğini varsayan öneme Stalin tarafından reddedilmişti. Bunun tersine, Alman saldırısının Güney'den geleceğini ısrarla savunuyordu zira "Ukrayna tahılının ve Donbass kömürünün Almanya için çok önemli olduğunu" düşünüyordu. Stalin 14 Ekim 1940'ta planı Politbüro'ya onaylattı. Naumov, *1941 god*, I, s. 236-253; Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/1, s. 132-135 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, f. 16, op. 2951, d. 242, l. 84-90); Roberts, "Planning for War", s. 1315-1316 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, f. 16, op. 2951, d. 239, l. 197-244); alıntıların yayımlandığı kaynak, *Voenno-istoricheskii zhurnal*, sayı 1, 1992, s. 24-28; Vasilevskii, *Delo vsei zhizni*, s. 102-105. Zakharov'un, güney eksenine geçiş konusunda Stalin yerine Meretskov'u suçlama çabaları ikna edici değildi. Zakharov, *General'nyi shtab*, s. 219-225. Vasilevsky'nin hatırladığına göre 1940 yılında Georgy Anisimov çok gizli harekât planını (tek kopya olarak) tartışmak için iki kez Küçük Köşe'ye getirmişti. Her ikisinde de, Vasilevsky'e göre, plan işaretlenmeden, değiştirilmeden ve resmî bir iz olmaksızın geri gelmişti. Leningrad, Baltık, Batı ve Kiev askerî bölge yetkilileri, 1940 yılının ikinci yarısında ve 1941 yılının birinci yarısında, kendi bölge harekât planlarının ayrıntıları üzerinde çalışmak üzere Moskova'ya çağrılmıştı. Murin, "Nakanune", s. 8-9 (Vasilevsky'nin anıları).

belirleyici olmuştu.) Oyunların başlangıcı için sahne tasarlanırken, Sovyet askerî doktrinine uygun olarak düşmanın ("maviler") saldırıyı başlatacağı ve ancak birkaç kilometre ilerledikten sonra Sovyet tarafının ("kızıllar") onları savaş öncesi sınıra kadar gerileteceği –kuramsal olarak çatışmalar başladıktan on beş gün sonra– öngörülüyordu. Oyunlarda hiçbir muharebe Sovyet topraklarında olmuyordu. Savaş oyunları belgelerindeki neredeyse tüm yer isimleri Polonya, Prusya yerleşimleri, nehir ve tepeleriydi. İlk oyunda (2-6 Ocak) Jukov mavilere komuta ediyor ve Pripet'in kuzeyine saldırıyordu. Pavlov'un yönettiği kızıllar Doğu Prusya'ya karşı-saldırı başlatarak Neman ve Narew nehirlerine varıyordu fakat Jukov'un Doğu Prusya'daki mavileri Pavlov'un kuşatma girişimini boşa çıkarıyor ve kazanıyordu. İkinci oyun (8-11 Ocak) Pripet'in güneyine, eski Güney Polonya ve Silezya'ya taşınıyordu ve bu kez kızıllara Jukov ve mavilere Pavlov komuta ediyordu. Bu versiyon, önce mavilerin Lvov ve Ternopol yönünde ilerlemeleri ve kızılların tersine hamlesinin ardından Jukov'un derin yarma harekâtıyla Karpat geçitlerinden Krakow ve Budapeşte'ye doğru ilerlemesi eksenindeydi. Pavlov, Jukov'un saldırısını durduramamış ancak sonuç ortaya çıkmadan oyun bitirilmişti.[36]

Jukov'un her iki taraftan da kazandığı haberini alır almaz Stalin onu genelkurmay başkanlığına atadı – son altı aydaki üçüncü genelkurmay başkanı oluyordu.[37] "Ben hiç kurmay heyetinde çalışmadım," diyerek Jukov'un despota itiraz ettiği söyleniyordu, "her zaman cephe subayıydım. Genelkurmay başkanı olamam."[38]

Stalin bir yandan orduyu dönüştürmeye devam ediyor, diğer yandan Almanya ile ekonomik ilişkilerin caydırıcı olduğu düşüncesine bağlı kalmayı sürdürüyordu. Birçok yabancı gözlemci, Almanya'nın yüksek maliyetli fetih girişiminden çok daha fazlasını ticaret üzerinden kazanacağı fikrindeydi.[39] Aralık

36 Roberts, "Planning for War", s. 1313-1314 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 37977, op. 5, d. 563, 564, 565, 568, 569, 570, 577); Bobylev, "Repetitsiia katastrofy"; Bobylev, "K kakoi voine gotovilsia General'nyi shtab RKKA"; Bobylev, "Tochky v diskussii stavit' rano"; Menning, "Soviet Strategy", I, s. 224-225.

37 Jukov 14 Ocak 1941'de genelkurmay başkanlığına atandı. Bir gün önce, Stalin ve Üst Askerî Konsey savaş oyunlarının sonuçlarını öğrenmişti. Ana raporu Meretskov hazırladı ancak bir gün önceye alınınca rapor yetişmedi ve irticalen yaptığı sunum kötü oldu. Stalin tarafından azarlandı. Kulik 18 bin askerin bulunduğu piyade tümenlerinin sadece atlarla desteklendiğini anlatıp, makineleşmeyi es geçince Stalin daha da öfkelendi. Görgü tanıklarından birinin ifadesine göre, Şaposnikov "asık bir suratla oturuyor, zaman zaman yanındakiler ya da Politbüro mensuplarına göz atıyordu." "Nakanune voiny: iz postanovlenii vysshikh partiinykh i gosudarstvennykh organov (Mai 1940 g. - 21 iiunia 1941 g.)", s. 197-198; Bialer, *Stalin and His Generals*, 141-145 (M. I. Kazakov), 146-151 (A. I. Eremenko). 23 Ocak'ta Bolşoy'da Stalin herkesin önünde Meretskov'u işaret ederek, "Cesursun, yeteneklisin ama ilkesizsin, omurgasızsın. İyi olmak istiyorsun ama bunun yerine, şu ya da bu kızacak olsa da bir planın olmalı ve sıkı sıkıya ona sarılmalısın," demişti. Stalin şunu da söylemişti: "Voroşilov iyi bir insan ama asker değil." Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 145.

38 Zhukov, *Vospominaniia*, I, s. 296. Aynı zamanda bkz. Sokolov, *Georgii Zhukov*, s. 20 (1930 tarihli bir değerlendirmeye atıfla).

39 1941 yılında Sovyet karşı-istihbaratı, Moskova'daki birçok yabancı diplomatın Nazi rejiminin Sovyetler Birliği'nden yapmakta olduğu ithalata olan gereksinimi nedeniyle askerî bir çatışma-

1940 ve Ocak 1941'de despotun uyguladığı baskı sonucu (dördüncü çeyrekte Almanya'ya Sovyet ihracatını durdurmuştu), SSCB'ye gönderilen Alman ihraç malları uçuşa geçmişti.[40] 10 Ocak'ta Moskova'da taraflar yeni Alman-Sovyet Sınır ve Ticaret Antlaşması'nı imzaladılar. Ticari yetkili Schnurre bu antlaşmayı, "Almanya'nın imzaladığı en büyük antlaşma," diyerek övüyordu. Teslimatlarını yükselten SSCB, Ağustos 1941'de, takım tezgâhları ve silah imalat ekipmanları karşılığında, bir kısmı stratejik rezervlerden olmak üzere 2 milyon 500 bin ton tahıl, 1 milyon ton petrol göndermeyi taahhüt etti. Teslimat ağustos ayında *başlayacaktı*.[41] Ancak Hitler bir tehdit görüyordu. "Stalin yetenekli, akıllı ve kurnaz," demişti yeni ticaret antlaşmasının imzalanmasından iki gün önce rütbeli askerler için düzenlenen Führer konferansı sırasında. "İstedikçe istiyor. Soğukkanlı bir şantajcı. Almanya'nın kazanacağı bir zafer Rusya'nın katlanabileceği bir sonuç değil. Dolayısıyla, en kısa zamanda Rusya'nın diz çökmesini sağlamak gerekiyor."[42]

Yine Ocak 1941'de Wehrmacht birlikleri Bulgaristan'a girdi. Almanlar kısa süre sonra Karadeniz kıyısına uçaksavar topları ve sahil bataryaları yerleştirdi.[43] Molotov Dimitrov'a, "Sovyet hükümeti Almanlara Bulgaristan'ın ve Boğazlar'ın SSCB güvenlik bölgesine ait olduğunu bildirdi," diyordu.[44] Belgrad'daki Sovyet Askerî Ataşesi ve Askerî İstihbarat İstasyonu Başkanı Tümgeneral Aleksandr Samokhin ("Sofokles"), "Balkanlar siyasi gelişmelerin belirleyici merkezi haline geldi çünkü Almanya ve SSCB çıkarlarının doğrudan çatıştığı nokta burası" gibi konuşmaları rapor ediyordu.[45] 17 Ocak tarihine kadar, Sovyetler'in Üçlü Pakt'a katılmak için öne sürdüğü şartlar konusunda Alman-

---

nın mümkün olmadığı sonucuna vardıklarını rapor etmişti. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 256 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 5, l. 169).

40 Sipols, "Torgovo-ekonomicheskie otnosheniia mezhdu SSSR", s. 37.

41 Ericson, *Feeding the German Eagle*, s. 150-153, 160; Ziedler, "German-Soviet Economic Relations", s. 108. Stalin ayrıca Litvanya'da Almanya ile yaşanan sınır anlaşmazlığını, Almanya'nın şartlarını kabul ederek çözdü: Doğu Prusya'ya bitişik olan ve Kızıl Ordu tarafından tek taraflı işgal edilen seyrek nüfuslu Litvanya toprak şeridine karşılık 31 milyon Reichsmark (7,5 milyon dolar) ödedi. Sınır resmen Igorka Nehri ve Baltık Denizi arasına çekildi. *DGFP*, seri D, XII, s. 560-561; Sipols, *Tainy*, s. 387; Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 608; Kaslas, "Lithuanian Strip." Aynı zamanda bkz. McSherry, *Stalin, Hitler, and Europe*, II, s. 50-66; Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, s. 159-163. Şubat 1941'de, Almanlar artık Sovyet Besarabya olan bölgeden gelen tahıl için 22 milyon mark karşılığı altın ödediler.

42 Halder, *Halder Diaries*, I, 16 Ocak 1941, s. 751; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 243-246; Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 57-58 (Alman Denizcilik Konferansı, 8 Ocak 1941); *Fuehrer Conferences*, I, 1941, s. 1-4. Aynı zamanda bkz. Lota, "*Alta*" *protiv* "*Barbarossy*", s. 259 (atıf yok).

43 Kuznetsov, "Voenno-morskoi flot nakanune Velikoi Otechestvennoi voiny", s. 202.

44 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 21 Ocak 1939, s. 144.

45 14 Şubat 1941'de, Yugoslav genelkurmayının yerlerini de belirleyerek 250 Alman tümeni bulunduğunu tahmin ettiği, Samokhin tarafından rapor edildi. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 528-529 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 4, l. 65-66), 532 (l. 106-107). Bir araştırmacı, devrimci devletlerin komşu ülkelerle yaşanan güvenlik sorunlarını daha da şiddetlendirdiğini, sonunda taraflardan birinin saldırıyı bir öz-savunma olarak görme noktasına geldiğini öne sürüyordu. Walt, "Revolution and War." Burada söz konusu olan, birbirlerinin güvenlik konusunda yaşadıkları ikilemi güçlendiren iki devrimci ülke örneğiydi.

ya'nın suskunluğu, Molotov'un Schulenburg'a baskı yapmayı sürdürmesine sebep oluyordu: "Ne bir haber ne bir selam" vardı.[46]

Kaygılar

17 Ocak akşamı, 1941 ekonomik planını tartışmak üzere, artık nadiren düzenlenen resmî Politbüro toplantılarından biri için Stalin, üyeleri Küçük Köşe'ye çağırdı.[47] "Dört-beş aydır Politbüro toplantısı yapmadık," diyordu. "Jdanov, Malenkov ve gerekli uzmanlığı ile liderlik pratiği olan diğer yoldaşların görece küçük gruplarla konuları hazırlaması daha kötü değil; daha iyi sonuçlar verdi. Ekonomik anlamda, ülkemiz tek bir birimden değil bir dizi parçadan oluşuyor. Bu parçaların bir birine bağlanabilmesi için demiryollarına ihtiyacımız var." Tıpkı Fransa ya da Britanya'nın imparatorluklarını gemileri ile bir araya getirmeleri gibi SSCB de demiryollarını genişletmeliydi ve bunun için de "çok fazla metal üretilmesi gerekiyor" idi. Halk Komiserleri Konseyi içinde yer alan ekonomik konseyi eleştirerek devam etti. "Parlamentarizm ile meşgulsünüz. Büyük sözler sarf ediyorsunuz. Meseleler genellikle kimin kimi ikna ettiğine göre, kimin daha iyi bir konuşma yaptığına göre çözülüyor."

Nasihatlerin ardından, saat 01.00'de, Stalin'in "başarılı" addettiği ve sınırlı sayıda üretilen yeni otomobili incelemek üzere dışarı çıktılar. Ardından, on kişilik grup, Stalin'in Küçük Köşe'nin hemen bir kat altındaki dairesinde yemek yedi. Saat 07.00'ye kadar oturdular. Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı ve Makine İmalat Komiseri Malyshev günlüğüne, "Şarkılar söyledik ve sohbet ettik," diye yazmıştı. "Yoldaş Stalin bize uzun uzun hayatından söz etti ve 'iktidarı içtenlikle gençlere devreden eski tüfeklere ve görevi içtenlikle devralan gençlere!' kadeh kaldırdı" Stalin yeni, daha genç kadroları, mesela otomobil sanayi yetkilisi Malyshev'i, Molotov'un yetki alanı olan yönetim kadrolarına atamıştı. Despot, Malyshev'in şarabı "sınırlı sayıda" içtiğini fark edince, iki kadeh kaparak aceleyle yanına gitti ve ağzına kadar doldurduğu bardakları bir dikişte bitirdiler. Sonra Stalin salonda dolaşıp herkesin kadehini doldururken gülüyor ve Malyshev hakkında, büyük bir keyifle, "Kurnaz bir tip, kurnaz!" diyordu.[48]

Gözdağı ile karışık diğer bir gevşeme fasılası 4 Şubat'ta yaşandı: Kremlin'de Voroşilov'un altmışıncı yıldönümü için bir ziyafet veriliyordu. Mareşaller, bazı generaller, halk komiserleri, Merkez Komite aparatçikleri, Komintern yetkilileri ve diğerleri –çok azı karısıyla katılmıştı– saat 04.00'e kadar kadeh kaldırdı-

46 *DVP SSSR*, XXIII/ii, s. 343-345 (AVPRF, f. 06, op. 3, p. 1, d. 4, l. 37-41). 21 Ocak 1941'de Romanya'daki Demir Muhafızlar kendi hükümetine karşı ayaklandı ve Yahudileri hedef aldı. "Bükreş katliamında şaşırtıcı olan," diyordu görgü tanıklarından biri, "canavarca vahşiliğiydi." Doksan üç kişi öldürülmüştü. Friedlander, *Years of Extermination*, s. 166.

47 Jdanov, Molotov, Beria, Voroşilov ve Kaganoviç dışındaki katılımcılar arasında, Mikoyan, Voznesensky, Bulganin, Pervukhin, Kosigin ve Malyshev vardı – ağırlıkla ekonomi grubu. *Na prieme*, s. 323.

48 Malyshev, "Dnevnik narkoma", s. 114 (APRF, f. 3, op. 62, d. 131, l. 2-91).

lar. Malyshev şöyle anlatıyordu: "Stalin sayısız kez kadeh kaldırdı. Bir ara yine yaşlı ve genç meselesine döndü. 'Yaşlılar şunu anlamalı. Eğer gençleri liderlik kadrolarına almazsak yok oluruz. Biz Bolşevikler gençleri cesaretle destekleme iradesine sahibiz. Yaşlılar içtenlikle iktidarı gençlere teslim edecektir,' dedi."[49]

Stalin, Sovyetler'in dış meselelerdeki başarısını "iki unsura: Diplomasi ve orduya" atfederek devam ediyordu. Dimitrov, despotun "Dış politikamız sayesinde dünya mallarından yararlanmamız, dünya mallarını kullanmamız mümkün oluyor (ucuza alıyoruz ve kâr ederek satıyoruz!). Ayrıca ordumuzun ve donanmamızın gücü ile tarafsızlık politikası izlememiz ve ülkeyi savaşın dışında tutmamız mümkün oluyor," dediğini kaydetmişti. Fransa'nın düşme nedeni, diyordu Stalin, genç kadroların yükseltilmemesiydi. "Bizim yaklaşımımız farklı: Biz genç kadrolarımızı terfi ettiriyoruz ve bazen bunda fazla hevesli oluyoruz. Onları zevkle, neşeyle yükseltiyoruz. Eski insanlar eski yöntemlere takılıp kalıyor. Gençler ileri gidiyor. Doğru zamanda yaşlının yerine genci getirmek çok önemli. Bunu yapamayan ülkeler başarısızlığa mahkûmdur." Stalin Lenin'e ("her şeyi ona borçluyuz") ve Sovyet gücüne de kadeh kaldırmıştı. "Şanslıydık. 'Tanrı' bize yardım etti. Çok sayıda kolay zafer kazandık... Burnu havada olmamalıyız... Artık dört milyonluk bir ordumuz var ve her şey için hazırlar. Çar 1 milyon 200 binlik bir daimi ordunun hayaliyle yaşıyordu."[50]

Hitler'in büyük stratejisi

Hitler'in radikalizmi çoğu çağdaşının kafasını karıştırıyordu.[51] 1928'de yazıp yayımlamadığı *İkinci Kitap*'tan beri Britanya İmparatorluğu'nun benzersiz büyüklüğüne ve Amerikan gücüne gıpta ediyordu. Onunla birlikte Almanya dünyanın üçüncü en büyük ekonomisi haline gelmişti ama genel üretkenlik ve yaşam standardı açısından Birleşik Devletler ve Britanya'nın çok gerisinde kalıyordu. Saldırganlığını tetikleyen sadece katı ırkçı düşünceleri değildi; Britanya'nın küresel imparatorluğuna ve Amerika'nın kıta-ötesi gücüne göre Almanya'nın sınırlılıklarının farkında olması da etkendi. Nazi rejimi kaynakların tanziminde şaşırtıcı bir beceri sergiliyor, iç siyasi birlik konusunda da müthiş bir derinliğe ulaşıyordu ve 1940 yılına gelindiğinde daha fazla üretim artışına ve halk desteğine sahip olmuştu. Diğer yandan, çelikten samana neredeyse her şeyin kıt olması Almanya'yı frenliyor, Wehrmacht silahlarının ve Luftwaffe uçaklarının kalitesini olumsuz yönde etkiliyordu. Kendine has düşmanca yöntemiyle, çaresizlik içinde dünya gücü statüsüne ulaşmaya çalışan Hitler, zaruri

49 Malyshev, "Dnevnik narkoma", s. 114-115 (APRF, f. 3, op. 62, d. 131, l. 2-91).

50 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 146. 1941 tarihli bir Kızıl Ordu siyasi talimat kitapçığında, "Sovyetler Birliği, uluslararası gelişmelere ağırlığını koyan dayanıklı, sosyalist bir büyük güce dönüştü," böbürlenmesi yer alıyordu. Airapetian, *Etapy vneshnei politiki SSSR*, s. 93.

51 Hitler Berlin'de, "Programım Versay Antlaşması'nın ortadan kaldırılmasıydı," diyordu (31 Ocak 1941). "Dünyanın geri kalanının benim bu programı 1933'te ya da 1935'te ya da 1937'de ortaya koymadığımı iddia etmesi saçmalık... Hiç kimse istediğini benim kadar çok ifade etmemiş ya da belgelememiştir." Prange, *Hitler's Words*, s. 216.

ekonomi ve kaynak temelinden yoksundu.[52] Japonya da aynı çıkmazdan mustaripti: Arzuların yüksekliğine karşın sınırlı hammadde ya da bu ham madelerin ithali için yetersiz mali kaynaklar.[53] Hitler için bu, Alman ırkının beka sorunuydu. Dünyaya sadece bir milletin hükmedeceği inancıyla, bir tarafın kazancının diğerinin kaybı olacağı düşüncesine sıkı sıkıya sarılıyordu.

Hitler göründüğünden daha az fevri olabilirdi. O ve kaba propagandacıları, Avrupa meselelerine müdahale etmeye çalıştığını bahane ederek her fırsatta Birleşik Devletler'e iftira atıyordu ancak Hitler, Polonya üzerinden aceleyle pan-Avrupa savaşını başlattıktan sonra, dünyanın potansiyel olarak en güçlü ülkesini çatışmaların dışında tutabilmek için gayret sarfetmeye başladı. Bu anlaşılması zor bir durum değildi: 1918 yılında, Almanya'nın hayati önemdeki yiyecek ve hammadde ihracatını engelleyen Britanya deniz blokajının üstüne bir de Amerika'nın iki milyon askeri ve kaynakları eklenince Almanya'nın yenilgisi kaçınılmaz olmuştu. Almanya'nın kontrolsüz denizaltı savaşı Amerika'nın silaha sarılma kararına yol açmıştı ve Hitler, aynı hatanın bu sefer yapılmaması için donanmaya talimat verdi. Roosevelt'in ise tam da bunu istediği anlaşılıyordu: Nazi kışkırtması ile karşı karşıya gelmek. Bu arada, Hitler'in Japonya'yı savaşa çekme çabası, SSCB'yi iki cepheli bir savaşa itmekten ziyade, Pasifik savaşına Birleşik Devletler'i karıştırmak ve böylelikle Avrupa'da ikinci bir cephede savaşmak konusunda tereddüte sürüklemek amacı taşıyordu.[54] Öte yadan, Roosevelt'in 5 Kasım 1940'ta ve üçüncü kez, hatırı sayılır bir çoğunlukla yeniden seçilmesi ve Birleşik Devletler'in Britanya'ya yardımını artırması Hitler için büyük bir endişe kaynağı oldu. Hâlâ Britanya ile savaş sürerken, Birleşik Devletler'le er geç başlayacağını tahmin ettiği çatışma için hazırlıkların yapılmasını emretti.[55]

29 Aralık 1940'ta, radyodan halka sesleniş konuşmalarının birinde Roosevelt Amerikan halkından "demokrasinin cephaneliği" olma görevini üstlenmelerini istedi. "Bu bizim açımızdan savaşın kendisi kadar ciddi bir aciliyet teşkil ediyor. Kendimizi, adeta savaştaymışçasına, kararlılıkla ve aciliyet duygusuyla, vatanseverlik ruhuyla ve fedakârlıkla görevimize adamalıyız." Başkan şöyle devam ediyordu: "Eğer Büyük Britanya düşerse, Mihver güçleri Avrupa, Asya, Afrika, Avustralya ve açık denizleri denetimi altına alacak – yarıküremize karşı karada ve denizde olağanüstü askerî kaynakları harekete geçirebilecekler." Roosevelt, Britanya'nın ("Dünyanın ele geçirilmesine karşı verilen direnişin

52 Tooze, *Wages of Destruction*.

53 Miller, *Bankrupting the Enemy*.

54 1939 yılında Goebbels basına, "Birleşik Devletler ile ilgili tüm meselelerde şimdiye kadar olduğundan daha fazla dikkat göstermek konusunda açık bir talimat aldınız. Mrs. Roosevelt'in ifadelerine dahi yer vermeyeceksiniz," diyordu. Friedlander, *Prelude*, s. 50.

55 Kamuoyu araştırmaları sonucu doğru bir biçimde tahmin etmişti ve eğer Avrupa'da savaş olmasaydı seçmenlerin Cumhuriyetçi aday Wendell Willkie'yi tercih edeceğini öne sürmüştü. Katz, "Public Opinion Polls." Almanya Başkomutanlığı'ndan General Georg Thomas, Roosevelt'in seçilmesinden birkaç gün sonra, uzun bir savaş için hazırlıklara başlama talimatı aldı. Friedlander, *Prelude*, s. 158.

öncüsü") Nazi Almanyası'na karşı silah ihtiyacını karşılamaya devam etme ve bu arada Amerika'yı savaşın dışında tutma sözü veriyordu.[56] Şimdi barış zamanında dahi, bir yandan yaşam standartlarını yükselten Amerika, diğer yandan Almanya ya da Britanya kadar silah imal ediyordu. Almanya'nın işgal ettiği topraklar asla Birleşik Devletler ya da Britanya'nın üretkenlik seviyesine ulaşamazdı. 1941'de Amerika'nın imal edeceği yaklaşık 20 bin askerî uçağın 5 bini Britanya'ya gidecekti. İşgal altındaki Fransa ve Hollanda'dan Almanya'ya teslim edilen uçak sayısı ise yetmiş sekizdi.[57]

Hitler, Amerika'nın Yahudiler tarafından yozlaştırılması ve kirletilmesi konusunda atıp tutmayı alışkanlık haline getirmişti ama Amerika'nın üretken güç ve kaynaklarının da farkındaydı. Britanya ile birlikte Birleşik Devletler'in ulaştırma alanındaki gücünü biliyordu. *Lebensraum* peşinde koşuyor olmasının stratejik boyutu da burada yatıyordu. Hitler için Sovyetler Birliği ve uluslararası Yahudiliğin yok edilmesi başlı başına bir amaçtı. Ancak, kendisine göre kaçınılmaz olan, daha ileri bir hedefi daha vardı: Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ni fethederek, Britanya İmparatorluğu ya da Birleşik Devletler'in kıta-aşırı gücünün eşdeğerine ulaşmak. Eninde sonunda, uzun süredir yapılması gerektiğini söylediği şeyi, "Yahudi-Bolşevizmi'nin" kökünün kazınması görevini üstlenmeye yönelmesine sebep olan şey, Birleşik Devletler'in gücü karşısında hissettiği hayranlık ve korkuydu.[58] Hitler bir tür döngüye yakalanmıştı: Tüm harikulade savaş başarıları sadece ve sadece İngiliz-Amerikan işbirliğinin hız kazanması sonucunu doğuruyordu ama onu bu zaferlere yönelten öncelikli olgu da buydu. Hitler, hayati kaynakları Stalin'den ticaret yoluyla almayı elbette sürdürebilirdi. Ancak Almanya kontrata bağlı yükümlülüklerini yerine getirmede ne zaman zorluk yaşasa, Stalin tahıl, kereste, petrol ve metal alaşımları musluğunu kapatabileceğini göstermişti. Hitler, Britanya için öngördüğü küçük düşürücü kadere –yani Birleşik Devletler'e sefilcesine bağımlılığı göze alma kaderine– kendisi de mecbur kalabilirdi fakat onun örneğinde bağımlılık SSCB'ye karşıydı. Eğer Sovyetler bu kadar çok sayıda gelişkin takım tezgâhı talep etmeye devam ederse Almanya kendi ordusunu nasıl teçhiz edecekti? SSCB'nin karşı koyacak kadar güçlenmesi ne kadar sürecekti? Stalin'in Almanya'ya karşı kendi savaşını başlatması ne kadar sürecekti?

Hitler açısından, kazanımlarını sağlama almak ve savunmacı tutum takınmak kaybetmekle eşanlamlıydı zira zamanın kendi lehine işlemediğini hissediyordu. Amerika'nın Britanya ile ilişkisi artacaktı; SSCB giderek güçlenecekti. Dolayısıyla, kanal-ötesi işgalin mümkün olmaması veri alındığında, seçenekleri şunlardı: (1) Britanya İmparatorluğu'nun Yakındoğu'daki çevresel hedefleri-

56 Franklin D. Roosevelt'in Yazı ve Konuşmaları, IX, s. 633-644; Sweeting, "Building the Arsenal of Democracy."

57 Tooze, *Wages of Destruction*, s. 407, 410, 420. Sovyetler, Britanya havacılık sanayiinin yılda 60 bin uçak üretebilecek kapasiteye sahip olduğunu belirtiyordu. Erickson, "Threat Identification", s. 397, 399. 1941 yılında, Alman çelik üretiminin %40'ı, Reich'ın 1937 sınırlarının dışından geliyordu. Murray, *Change in the European Balance of Power*, s. 13.

58 Hillgruber, *Hitlers Strategie*, s. 192-397.

ne hava saldırıları düzenlemek, Britanya'nın önerilen koşullarda uzlaşmaya yanaşmamasının maliyetini artırmak ki bu seçenek Yahudi-Bolşevizmine ve Stalin'in şantajına toleransın sürdürülmesi anlamına geliyordu; (2) Ribbentrop'un geliştirdiği kıtasal blok düşüncesini benimseyerek Anglo-Amerikanları eşdeğer üretkenlik ve askerî güç ile karşı karşıya bırakmak ki bu seçenekte Hitler'in Stalin'in iyi niyetine bağımlılığı muhtemelen artacaktı; ya da (3) 4 milyonluk büyük bir orduya ve bir kısmını Almanların sağladığı modern silahlara sahip bir ülkeye sebepsiz bir saldırı. Sonuncusu, birçok yönden en riskli seçenekti ama Hitler'in dünya görüşü, arzuları ve hesapları göz önüne alındığında, en anlamlısı da buydu.[59] Bunu anlamak, hiçbir yabancı gücün sahip olmadığı bir sezgi derinliği gerektiriyordu.

30 Ocak 1941'de Hitler, kapalı kapılar ardında komuta kademesine, "Stalin yaşadığı sürece Ruslar saldırmaz zira Stalin temkinli ve makul," diyerek Sovyetler Birliği'nin bir önleyici saldırı başlatmayacağının farkında olduğunu gösteriyordu. Bununla beraber, Alman yetkilileri ve propagandası, ortak sınırdaki Sovyet askerî varlığının Almanya için doğrudan bir tehdit teşkil ettiğini vurgulamayı sürdürdü. Konuşmasında Führer Barbarossa'nın başlangıç gününü 15 Mayıs'tan 2 Haziran'a kaydırdı, anlaşılan harekâtın çapını göz önüne almıştı. İki yıl öncesine ait kehanetini, Yahudilerin imhasının yaklaşmakta olduğunu da yineledi.[60]

Judo

Yeniden tesis edilen yurtdışı Sovyet casusluk ağı yaklaşık 3 bin farklı kaynaktan oluşuyordu ve bunların belki de %70'i 1938 sonrasında dahil olmuştu (mesela, Almanya'ya karşı çalışmayı kabul eden eski Çekoslovakya ajanları).[61] NKVD yüzlerce, binlerce şifreli telgraf ele geçiriyordu ama bunların çok azı (%15'ten azı) deşifre edilip okunabiliyordu. Sovyet istihbaratında, gerçek kriptologlar şöyle dursun tercüman dahi yoktu.[62] Stalin Japon askerî ataşelerin Moskova-Tokyo arası deşifre edilmiş yazışmalarını, ayrıca Sovyetler Birliği, Fransa ve Japonya'daki ABD diplomatları ile dışişleri bakanlığı arasındaki diplomatik yazışmalarını okuyabiliyordu.[63] Ancak Sovyetler, Britanya ya da Alman kodlarını kıramıyordu.[64]

59 Akdeniz'de "çevresel" strateji hiçbir zaman en temel strateji değildi ve asla Sovyetler Birliği işgalinin yerine geçemezdi. Leach, *German Strategy*, s. 72-73. Aynı zamanda bkz. *Feuhrer Conferences*, I, 1941, s. 1-4.

60 Domarus, *Hitler: Reden*, II, s. 1663; Förster ve Mawdsley, "Hitler and Stalin in Perspective", 65n8a: Bundesarchiv-Militärarchiv, N 664/2 (Yüzbaşı Karl Wilhelm Thilo'nun günlüğü).

61 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 169 (TsA FSB, f. 3, op. 1, d. 3, l. 14). Aynı zamanda bkz. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 112-113.

62 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 181.

63 NKGB dış istihbaratın 1939'dan Nisan 1941'e kadar olan rapor özetlerinin alıntılandığı bir kaynak, Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 130-132 (TsA FSK).

64 Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 278 (f. 3, op. 7, d. 1732, l. 156). İtalyan şifre kodları 1936'dan beri Sovyetler'in elindeydi. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 276.

Despotun Britanya'nın üst kademelerinde ajanları vardı. İdeolojik bağlılığı olan Cambridge Beşlisi de bunların arasındaydı: Britanya karşı-istihbaratından (MI5) Anthony Blunt ("Tony"); Britanya Gizli Servisi'nden (MI6) Guy Burgess ("Mädchen"); Londra'da Dışişleri Bakanlığı'ndan Donald Maclean ("Homer"); Özel Harekât İdaresi adıyla bilinen sabotajcı yetiştirme biriminden Kim Philby ("Söhnchen"); eski kabine sekreteri ve şimdi de ismen Lancaster Dükalığı Şansölyesi ancak aslında devlet bakanı olan Sir Maurice Hankey'in kişisel sekreteri John Cairncross ("Lizst"). Mesela "Lizst"in Moskova'ya, Hitler'in Britanya Adaları'nda başarılı bir işgal gerçekleştiremeyeceği sonucuna ulaşan Birleşik Krallık'ın gizli, Eylül 1940 tarihli "Savaş İhtimalleri Değerlendirmesi" belgesini verdiği anlaşılıyordu.[65] 1941 yılında "Lizst" 3.349 gizli belge iletmişti ve bu belgelerin arasında, Moskova'dan Büyükelçi Cripps'in dışişleri bakanlığındaki Eden'e gönderdiği telgrafın yanı sıra Britanya istihbarat raporları bulunuyordu.[66] "Tony", yeniden tesis edilen Londra istasyonunun başında bulunan Anatoly Gorsky'e, Ocak 1941'den başlayarak, Britanya karşı-istihbarat belgelerini iletti. "Söhnchen" kendi denetçilerine Britanya'nın SSCB'de çalıştırmak üzere gizli ajan yetiştirmediği bilgisini vermişti ve bu istihbaratın Moskova'da altı iki kez kırmızı kalemle çizilmiş, Philby'nin Britanya'ya çalışan çift taraflı ajan olduğu şüphesi güçlenmişti.[67] Gorsky'e Londra istasyonunu yeniden kurma izni verdikten sonra bile Stalin Cambridge Beşlisi'ne asla güvenmemişti.[68]

Almanya'da, Barbarossa'nın (isim vermeden) varlığını haber veren Rudolf von Scheliha'nın etrafında kurulan Sovyet askerî istihbarat ağı dışında, Arvid Harnack'ın (d. 1901) merkezinde olduğu diğer bir Sovyet sivil istihbarat ağı vardı. Harnack Birleşik Devletler'de okumuş, bir Amerikalı ile evlenmiş, doktorasını memleketi Almanya'da yapmış, Nazi rejimi öncesinde Alman hükümeti destekli bir araştırma gezisi için SSCB'ye seyahat etmiş, Amerikalılara istihbarat iletmiş, anti-faşist Sovyet ajanı olmuş, Nazi Partisi'ne katılmış ve şimdi de

65 Murphy, *What Stalin Knew*, s. 102 (atıf yok); Naylor, *Man and an Institution*; Cairncross, *Enigma Spy*, s. 85-93. Almanların "Deniz Aslanı" harekâtını tertip edecek yeterlilikte olmadığını Stalin'in biliyor olması konusunda bkz. Vishlev, *Nakanune*, s. 37 (atıfta bulunduğu kaynak, Spravka KGB SSSR, 219); Chuev, *Sto sorok*, s. 32.

66 West ve Tsarev, *Crown Jewels*, s. 214. Andrew'in söylediği gibi, onları seçen Arnold Deutsch, hem cinsel ve hem de siyasi bir özgürlük çağrısı sunuyordu: "Reşit yetişkinler arasında dahi homoseksüel ilişkilerin yasak olduğu bir dönemde, Burgess ve Blunt eşcinsel ve Maclean biseksüeldi. Philby gibi heteroseksüel olan Cairncross, daha sonra poligaminin tarihini yazdı." Andrew, *Defence of the Realm*, s. 35. Aynı zamanda bkz. Knightley, *Master Spy*, s. 35. 1940'ta, taraf değiştiren Sovyet Krivitsky MI5'ten Jane Archer tarafından davet edildiğinde, Britanya'da altmış bir Sovyet ajanı bulunduğunu ileri sürmüş, Philby ve Maclean'e uyan tarifler vermiş ama ifşaatları takip edilmemişti. Blunt, Ocak 1941'de Krivitsky'nin verdiği bilginin gizli bir kopyasını Gorsky'e iletti. Krivitsky, 9 Şubat 1941'de, Washington'da bir otel odasında esrarengiz bir biçimde öldü. Kern, *Death in Washington*, s. 264-265; Costello, *Mask of Treachery*, s. 351; West ve Tsarev, *Crown Jewels*, s. 145 (atıfta bulunmadan KGB arşivlerinden alıntı). 1939 sonbaharında dışişleri şifreleme memuru John King'in Sovyet ajanı olduğu açığa çıktı.

67 Borovik, *Philby Files*, s. 167 (atıfta bulunmadan KGB arşivlerinden alıntı). Alman dezenformasyonunun (Britanya düşene kadar SSCB'ye saldırılmayacağı) daha önce başladığı anlaşılıyor. Pavlov, "Sovetskaia voennaia razvedka", 16 Ocak 1941, s. 54 (atıf yok).

68 Voskresenskaia, *Pod psevdonimom Irina*, s. 48-49.

Nazi Almanyası'nın Ekonomi Bakanlığı'na girmişti. Harnack ("Korsikalı") ile 1940 yılında Aleksandr Korotkov (d. 1909) aracılığıyla yeniden temas kuruldu. Korotkov, Lubyanka'da elektrik teknisyeni ve asansör operatörü olarak göreve başlamıştı ve terör sonrası atananların çoğundan farklı olarak akıcı bir Almanca konuşuyordu.[69] Başlangıçta bu ağların dışında tutulan Amayak, Korotkov'un altında istasyon başkan yardımcılığına atanmıştı.[70]

Korotkov, NKVD dış istihbaratının otuz üç yaşındaki başkanı Pavel Fitin'in yurtdışı görevine atadığı birçok insandan sadece biriydi. Fitin'in başkanlığındaki kurum, yurtdışında kırk Sovyet istihbarat istasyonunu yeniden kurmayı başarmıştı.[71] "Korsikalı" [Harnack], Korotkov'u arkadaşı Harro Schulze-Boysen ("İhtiyar") ile tanıştırdı. Nordik görünüşlü Schulze-Boysen (d. 1909) gençliğinde Almanya'ya dayatılan Versay Antlaşması karşıtı protestolara da, daha genel anlamda kapitalist düzen-karşıtı olanlara da katılmıştı; 1933 yılında Kahverengi Gömlekliler (SA) ofisini dağıtıp derisine gamalı haç kazıdılar. Babası madalyalı bir deniz subayı (aile Amiral Alfred von Tirpitz ile bağlantılıydı) ve annesi Göring'in arkadaşıydı; annesi ona Havacılık Bakanlığı'nda (komünikasyon) iş buldu.[72-73] "Korsikalı" ve "İhtiyar" ile onlara benzer olarak "Ari", çeşitli bakanlıklar, Alman sanayii, Wehrmacht ve Alman istihbaratında stratejik konumda bulunan altmış kişiyle temas sağladılar – totaliter bir rejimde böylesi bir sızma operasyonu aklın alacağı bir durum değildi.

Alman karşı-istihbaratı Sovyet istihbaratının ne derinlikte ve çapta nüfuz ettiğinden habersizdi. Ancak SSCB'ye karşı çok büyük bir savaş başlatmak için gerekli hazırlıkları –demiryolları, karayolları, havaalanları ve kışlaların inşası;

69 Anlaşılan Korotkov'un bakım departmanından terfisini Yagoda'nın kişisel sekreteri Venyamin Gerson tavsiye etmişti. Birbirlerini Dinamo Spor Kulübü'nün soyunma odalarında tanımışlardı. 1939 yılında, Gerson ile olan bağı yüzünden, birçok kişinin yanı sıra Korotkov da azledildi fakat mücadele edip geri döndü. Kimliğinin açığa çıkmış olabileceği korkusuyla bir süre Moskova'da tutuldu. Lehman'ın yanı sıra Schulze-Boysen ve Harnack'ı yönlendiriyordu. Petrov ve Skorkin, *Kto rukovodil NKVD*, s. 491; Pavlov, *Tragediia sovetskoi razvedki*, s. 364; Gladkov, *Korotkov*. Korotkov yurtdışında suikastlara karışmış olabilirdi. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 48. NKVD dışişleri şubesinde 81 kişi çalışıyordu; 1940'ta 225 kişi. Merkezî Sovyet istihbaratı çoğu Letonyalı, Polonyalı, Yahudi ve diğer milletlerden elemanlarını kaybetmişti ve hemen hemen tüm örneklerde, yerlerine "köy kökenli" ya da "işçi kökenli" olduğu belirtilen ve genellikle dil bilmeyen Rus ya da Ruslaştırılmış Ukraynalılar getirilmişti. Khaustov vd., *Lubianka: Stalin i VChK*, s. 24; Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 156-157.

70 Kobulov'un kişisel dosyasındaki bir notta, "Ne zaman Zakhar'dan [Kobulov] söz edilse Sudoplatov ve Zhuravlyov ellerini sallıyorlardı," yazıyordu. Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 44ln30 (TsA SVR, delo "Zakhar", no. 15952, t. 1., l. 41); *İzvestiya*, 5 Mayıs 1990.

71 Pavlov, *Tragediia Sovetskoi razvedki*, s. 353.

72 Höhne, *Kennwort*; Primakov, *Ocherki*, III, s. 414-432; Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 77-80. Sovyet ajan çevresinin diğer bir üyesi Berlin'deki Birleşik Devletler büyükelçisinin kızı Martha Dodd'du.

73 Lehmann'ın Sovyet denetçisine Himmler tarafından hazırlanmış bir raporun (10 Haziran 1941) içeriğini ilettiği, bu rapordan Almanların Sovyet casusluk faaliyetinin boyutlarından bihaber olduğunun anlaşıldığı söyleniyordu. Bu rapor hiç yayımlanmadı. Primakov, *Ocherki*, III, s. 340. Hitler'in, Sovyet istihbarat hizmetinin diğer ülkelere, mesela Britanya'ya kıyasla "çok daha kusursuz ve muhtemelen çok daha başarılı" olduğunu sezdiği söyleniyordu. Walter Schellenberg, *Labyrinth*, s. 321.

silah, petrol, askerlerin sevki ve depolanması– gizlemek zaten pek mümkün değildi. Tankların ve inşaat malzemelerinin açık yük vagonlarında taşınması gerekiyordu. Burada önemli olan Almanya'nın savaş hazırlıkları –Britanya istihbaratının raporuna (31 Ocak) göre bu zaten açıktı– değil ama Hitler'in niyetiydi.[74] Bu noktada, yüksek komuta kademesi ve SS'in istihbarat kolu SD, komünizmin emsalsiz ajan ağının gücünü dezenformasyon pompalayıp SSCB'ye karşı kullanmak suretiyle, rakibin ağırlığının onun aleyhine kullanıldığı judoyu andıran müthiş bir oyuna başladılar.[75] Hitler'in en yakın çevresinde ya da kişisel personeli arasında bu inandırıcı yalan kampanyasının açığa çıkmasını sağlayacak bir Sovyet ajanı yoktu.

Sovyet sınırı boyuca konuşlandırılan kuvvetler sadece SSCB'ye karşı değil ama Britanya sömürgelerine ve Britanya'ya bağımlı ülkelere karşı da kullanabilirdi. Daha Temmuz 1940'ta Hitler üst düzey generallerine, doğudaki yığınağın kanal-ötesi Britanya işgali için eğitim faaliyeti gibi gösterileceğini söylemişti; hikâye alt düzey Alman subaylarına da yabancı elçilik çalışanlarına da bu şekilde aktarıldı. Bu birliklerin hızla batıya sevki için planlar yapıldı ve seyahat plan hazırlıkları için sahte talimatlar yayımlandı. Doğudaki birliklerin komutanlarına ve istihbarat subaylarına ayrıntılı Britanya haritaları gönderildi. Sovyet sınırındaki Alman birliklerine İngilizce bilen tercümanlar atandı. Bu yalanlar, çeşitli seviyelerdeki Alman askerlerinin de kafasını karıştırıyordu. Hitler Eylül 1940'ta Deniz Aslanı'nı ertelediğinde ikinci bir plan sahneye konuyordu: Balkanlar'da (Yunanistan), Akdeniz'de (Kıbrıs, Malta, Cebelitarık) ve Yakındoğu'da (Mısır, Irak, Filistin) Britanya çıkar bölgelerine saldırı için hazırlık yapılacaktı. Bazı üst düzey Britanya istihbarat yetkilileri Almanya'nın Romanya'ya girişini (Ekim 1940) tam da bu hat üzerinden yorumladılar. Almanlar, Yakındoğu'da istihbarat toplama faaliyetlerini bariz biçimde artırdılar ve bu bilgi Britanyalılar tarafından, usulüne uygun olarak Moskova'ya aktarıldı.[76]

Britanya'ya karşı bu türden bir "çevresel" stratejiyi ilk akıl eden Jodl olmuş, Nazi hiyerarşisindeki Mareşal Raeder ve Ribbentrop gibi bazı isimler, ayrıca Mussolini tarafından desteklenmiş, 1941 bahar ayları boyunca uygulanabilirliğini korumuştu.[77] Aynı dönemde, Almanya'nın Doğu Avrupa'daki askerî yığı-

---

74 Britanyalılar, Alman ordusuna Rusça bilen elemanlar alındığını ve Alman istihbarat birimlerinde Rus göçmenlerin çalıştırıldığını da belirtiyordu. Hinsley, "British Intelligence and Barbarossa", s. 52.

75 Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 593-601; Ivanov, *Nachal'nyi period voiny*, s. 191-196, 206, 209-213. 1938'de, Goebbels'in karısı Magda, Çek aktris Lida Baarova ile kocasının ilişkisi nedeniyle kıyameti kopardı ve Hitler Goebbels'e metresini değil ama davalarına bağlılığı seçmesi gerektiğini söyledi. Hitler Goebbels'in propaganda becerisine saygı duyuyordu ancak siyasi görüşlerini önemsemiyordu – bu Goebbels'in içinde bir yaraydı ama aynı zamanda Führer'e kendisini kanıtlama konusunda teşvik edici bir unsurdu. Hitler Goebbels ile Ribbentrop arasındaki rekabeti kışkırtıyordu. Longerich, *Goebbels*.

76 Hinsley vd., *British Intelligence*, I, s. 437-438, 446-447.

77 Kuznetsov, *Nakanune*, s. 288; Tippelskirch, *Geschichte des Zweiten Weltkriegs*, s. 165; Vishlev, *Nakanune*, s. 38-40. Sovyetler Alman birliklerinin Türkiye, Irak, İran'a konuşlanabileceğini ve güneyden SSCB'ye saldırabileceğini de göz önünde bulunduruyordu. Meretskov, *Na sluzhbe*, s.

nağına ilişkin üçüncü ve çok daha akla yakın bir açıklama yaygınlaşmaya başladı: Hitler, bu yığınağı bazı toprakları bırakması için Stalin'e gözdağı verme amacıyla kullanacaktı. Almanya'nın tedarik sıkıntısı çektiğine dair hikâyeler –ki zaten gerçekti– Führer'in bazı "tavizler" isteyeceği düşüncesini besliyordu. Stalin'in önüne, Alman askerî yığınağının bir "ültimatom"un ilk adımı olduğunu öne süren raporlar gelmeye başladı. "Liseli" üzerinden Kobulov aracılığıyla Sovyet istihbaratının dolaşımına girdiği anlaşılan bu aldatmaca öylesine farklı ve çok sayıda kaynaktan despota ulaştı ki inanmak için ayrıca kanıta gerek yoktu. Sonuçta, Hitler'in çalışma tarzına uygundu. Sovyet sınırındaki durumu açıklar gibi görünüyordu (yığınağın boyutları ise tahmin ve tartışma konusuydu).[78] Devasa Kızıl Ordu'ya karşı sebepsiz bir savaş düşüncesi fazlasıyla akıl dışıydı ve büyük bir blöf olması daha mantıklı görünüyordu.[79]

Daha Britanya yenilgiye uğratılmadan bu birliklerin SSCB'ye sürpriz bir saldırı için konuşlandığına –Barbarossa gizlice bunu şarta bağlamıştı– inanmak, Hitler'in gönüllü olarak ikinci bir cephe açtığına inanmak anlamına geliyordu. Ancak daha önce gördüğümüz gibi, "Liseli"nin 14 Aralık tarihli mesajıyla başlayan, Almanya'nın dezenformasyon operasyonu ile yayılan ve başkomutanlık ya da bizzat Hitler'e atfedilen ifadelere göre, Britanya ve SSCB'ye karşı iki cepheli bir savaş imkânsızdı, intihardı.[80] Aslına bakılacak olursa, Hitler iki cepheli savaştan *kaçmanın* yegâne yolunun, batıda gerçek bir savaş için Birleşik Devletler Britanya'ya katılmadan önce Sovyetler Birliği'nin devre dışı bırakılması olduğunu düşünüyordu.[81]

Yoğunlaşan uyarılar

Şubat 1941'de, Batı (Belarus) Askerî Bölgesi Komutanı Pavlov telsiz çalışmaları için Stalin'den yaklaşık 1 milyar ruble, demiryolları ve cumhuriyetin toprak yollarının yenilenmesi maksadıyla lise ve üniversite talebelerinin seferber edilmesi için ayrıca 650 milyon ruble daha istedi. Stalin'in, "Onun fantastik önerilerini karşılayacak durumda değiliz" yanıtı Timoşenko tarafından iletildi. Ti-

---

207; Shtemenko, *General'nyi shtab*, s. 20. 9 Mayıs'ta, Karadeniz ve Hazar Denizi'nde Sovyet filosunun takviye edildiğine dair dış haberleri TASS yalanladı.

78 Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 15.

79 Molotov'un Berlin ziyaretinden kısa bir süre sonra, Kasım 1940'ta plandan haberdar olan Guderian, askerî anlamda uygun bulmadığı planın bir blöfün parçası olabileceğinden kuşku duyduğunu anımsıyordu. Guderian, *Panzer Leader*, s. 142.

80 Sipols, *Tainy*, s. 393-394. Olası Alman saldırısı konusunda Philby'nin hazırladığı diğer bir raporu değerlendiren Fitin şöyle yazmıştı: "Alman uçakları Londra ve diğer Büyük Britanya şehirlerini her gün bombalıyor. Bu koşullarda Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni işgal etmesi mümkün mü yoksa İngiliz gizli servisleri Philby aracılığıyla Moskova'yı kasten yanıltmayı mı seçti?" Antonov, "Na pol'skom napravlenii."

81 Alman Başkomutanlığı dezenformasyon temalarını 15 Şubat 1941 ve 12 Mayıs 1941 tarihli talimatnamelerinde ayrıntılarıyla açıklamıştı. Naumov, *1941 god*, I, s. 661-664 (Deutsches Militärarchiv, Potsdam, W. 31.00/5, Bl. 114-117); II, s. 195-196 (Bl. 256-257); Whaley, *Codeword*, s. 247-251. Aynı zamanda bkz. Ribbentrop, *Memoirs*, s. 152-153.

moşenko'nun girişimiyle, yeni genelkurmay başkanı Jukov kısa bir rapor sunmak üzere cumartesi akşamı Stalin'in kır evine çağrıldı. Jukov, Timoşenko ve yakın dostlarıyla birlikte yenilen yemek Stalin'in tercih ettiği sadelikteydi – sebze çorbası, yahni, karabuğday lapası, meyve ve komposto. Sohbet askerî ihtiyaçlara geldiğinde despot gevşemişti, Gürcü şarabı Hvançkara içiyor, arkadaşlarının yanında genellikle olduğu gibi şakalar yapıyor, neşeli bir ruh hali sergiliyordu. "Stalin, öncelikli konular üzerinde düşünmemizi ve yaptığımız çalışmayı karar için yönetime sunmamızı söyledi," diyordu Jukov. "Ancak gerçek imkânlar dahilinde çalışmalı ve maddi anlamda gerçekleştiremeyeceğimiz şeylerin hayalini kurmamalıydık."[82]

Ordunun sınırsız taleplerini bastırdığı sırada bile Stalin Kremlin'deki özel telefon sistemi üzerinden sekreterleri aracılığıyla, fabrikaların sınırlarını zorluyordu. Sovyetler Birliği'nin motorize birliklerine gereken şasiler, motorlar, kamyonlar, lastikler neredeydi? Bu arada despot havacılık sanayi yöneticilerini de Merkez Komite genel kurullarının mekânı olan İmparatorluk Senatosu Sverdlov Salonu'nda topladı. En yeni uçakla ilgili meseleleri görüşeceklerdi. Piposunu içerek odayı adımlıyor, dinliyor, sözü alıp eski uçakları uçurmanın da düşürmenin de daha kolay olduğunu söylemek için uzmanların konuşmasını bitirmesini bekliyordu. Havacılık Komiseri Shakhurin'in hatırladığına göre, "Stalin daha sonra Alman, İngiliz, Fransız ve Birleşik Devletler tarafından kullanılan önemli askerî uçaklar üzerine konuşmuştu. Silahlarından, taşıma kapasitelerinden, tırmanma hızlarından, azami uçuş yüksekliklerinden söz ediyordu. Tüm bunları ezberden anlatıyordu, önünde not yoktu ve bu durum orada bulunan uzmanlar ve havacılar için şaşırtıcıydı." Stalin şöyle talimat vermişti: "Yeni uçaklar üzerinde çalışın. Nasıl uçuracağınızı, hız ve silah üstünlüklerini eski uçaklara karşı savaşta nasıl kullanacağınızı en iyi şekilde öğrenin. Tek yol bu."[83]

15-20 Şubat 1941 tarihleri arasında Stalin 18. parti konferansını topladı ve orada da üretimin, özellikle de MiG-3 uçakları ile T-34 ve KV tankları üretiminin daha da artırılması için uğraştı. Parti konferanslarında parti kongrelerine göre daha az gevezelik oluyordu fakat Stalin'e, sadece kongrelerin yetkisinde olan Merkez Komite değişiklikleri için bir meşruiyet görüntüsü yaratıyordu. Bu gövdeye birkaç subayı da dahil ederken, Komintern'den Dimitrov'un tuttuğu notlara göre, Timoşenko ve Jukov'a referansla, "Eski değil yeni savaş tarzının vasıflarını bilen, *çağdaş* askerî personel," demişti. "Böyle insanları daha önce ön plana çıkarmamış olmamız utanç verici. Kadrolarımızdan haberimiz yok-

82 Zhukov, *Vospominaniia*, I, s. 313-316, 342-343, 367, 377. Aynı zamanda bkz. Zakharov, *Nakanune velikikh ispytanii*, ilk başta sınırlı dağıtılan gizli bir çalışmaydı, yeniden yayımlandığı kaynak, Zakharov, *General'nyi shtab*, s. 420. Jukov, "savaş öncesi son aylarda biz askerlerin sanayiden taleplerimizi hatırlayınca, ülkenin gerçek ekonomik imkânlarını hiç göz önüne almamış olduğumuzu görebiliyorum" itirafında bulunacaktı. Şubat 1941'de General Pavlov'un (Batı askerî bölgesi komutanı) birçok savunma tedbiri talep etmek üzere Stalin'e bir rapor gönderdiğine ve Stalin'in Timoşenko'ya "[Pavlov'un] taleplerinin makul olup olmaması bir yana, 'fantastik' önerilerini yerine getirecek imkânlara bugün sahip değiliz," dediğine de değiniyordu. Zhukov, *Vospominaniia*, I, s. 331-332.

83 Shakhurin, *Krylia pobedy*, s. 98-100.

tu," diye devam eden despot, "Golikov'dan, bir istihbarat ajanı olarak deneyimsiz, saf biri olarak söz etti. İstihbarat ajanı şeytan gibi olmalı, hiç kimseye inanmamalı, kendisine bile".[84]

Stalin Politbüro'ya üç aday üye ekledi: Biri Malenkov'du. Diğer ikisi ise Jdanov'un himayesinde bulunan ekonomi doktoralı Devlet Planlama Başkan Yardımcısı Nikolay Voznesensky ve Moskova bölge ve şehir parti başkanlığını sürdürürken aynı zamanda Merkez Komite sekreterliğine terfi ettirilen ve Jdanov'un ajitasyon ve propaganda dairesi başkanlığı makamını devralan Aleksandr Shcherbakov'du.[85] Stalin ayrıca devlet güvenlik dairesini NKVD'den ayırmış, ayrı bir komiserlik (NKGB) haline getirmişti. Beria'nın tahsilli yardakçısı Merkulov görevine devam ediyordu ancak artık tüm yetkileriyle komiserdi ve Merkulov'un astları arasında, yine çoğunlukla Beria'nın yardakçıları vardı. Bunların en başında da NKGB Komiser Yardımcısı Bogdan "Bakhcho" Kobulov geliyordu. Kobulov'un kardeşi Amayak da Berlin'de NKGB istihbarat başkanı olarak görevini sürdürüyordu.[86]

İstihbarat akmaya devam etti.[87] 28 Şubat 1941'de Berlin askerî istihbarat istasyonundan gelen rapora göre "Alta", Göring'in yakın çevresinden bir Reich mareşaliyle konuşan "Ari"den, 1941 yılı içinde SSCB'ye karşı savaş ilan edileceğinden Alman subaylarının kesinlikle emin olduğunu öğrenmişti. Barbarossa'nın varlığını erken haber veren de "Ari" idi ve şimdi Alman planı hakkında son derece doğru ayrıntılar aktarıyordu: Üç ordu grubu Leningrad (Feldmareşal Wilhelm Ritter von Leeb komutasında), Minsk-Smolensk-Moskova (Feldmareşal Fedor von Bock komutasında) ve Kiev (Feldmareşal Gerd von Rundstedt komutasında) eksenine saldıracaktı. Her bir grubun kurmay heyetine Rusça bilen subaylar gönderilmişti. Sovyet demiryollarını kullanmak üzere özel ölçülerde zırhlı trenler imal ediliyordu. "Hitler Rusya'dan 3 milyon köle

84 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, 20 Şubat 1941, s. 149. Stalin, Golikov'un selefi Proskurov'u da aynı şekilde haşlamış, bir ajanın "hiç kimseye inanmaması gerekir," demişti. Rzhevskii ve Vehviläinen, *Zimnaia voina,* II, s. 206. Alman karşı-istihbaratı, Sovyet sivil ve askerî istihbaratları arasındaki gerilimden haberdardı. Schellenberg, *Labyrinth*, s. 143-144. 18. Parti Kongresi'nde, Stalin'in *Toplu Eserler*'ini yayımlaması için yeniden harekete geçilmesi çabası da dillendirildi. Maksimenkov, *Bol'shaia tsenzura*, s. 526 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 905, l. 18-19: Mitin, 20 Şubat 1941).

85 Varga'nın Sherbakov ile ilgili hatırladığı, "dizginlenemeyen bürokrasinin en berbat temsilcilerinden" olduğuydu. Varga, "Vskryt' cherez 25 let", s. 157.

86 Beria Halk Komiserleri Konseyi başkan yardımcılığına getirilirken, NKVD ve NKGB ile kereste, demir-dışı metaller, petrol komiserlikleri onun yetki alanındaydı. Merkulov'un yeni başyardımcısı İvan Serov oldu; diğer bir yardımcı M. V. Gribov'du (personel işleri). NKGB Birinci Daire'nin (dış istihbarat) başında Fitin ve İkinci Daire'nin (karşı-istihbarat) başında da Fedotov vardı. Muhafız şubesi (Vlasik) NKGB bünyesindeydi. Beria'nın NKVD'deki yeni başyardımcısı Sergey Kruglov'du; diğer yardımcılar, Abakumov, Chernyshov, Maslennikov ve B. P. Obruchnikov'du. NKVD sınır muhafızlarının ve Gulag'ın denetimi yetkisini elinde tutmaya devam ediyordu.

87 Bir haritacılık firması sahibi kisvesi altında doksan yedi ajanı kapsayan bir ajan ağını yöneten Cenevre'deki Sovyet askerî istihbarat yetkilisi, Macar komünist Sándor Radó'ya ("Dora") göre, İsviçre genelkurmayı doğudaki Alman tümen sayısının 150 olduğunu tahmin ediyordu. Naumov, *1941 god,* I, s. 676 (TsAMO, f. 23, op. 24122, d. 1, l. 49). Aynı zamanda bkz. Radó, *Pod psevdonim "Dora."*

getirerek üretim kapasitesini azami seviyeye çıkarma niyetinde," deniliyordu. "Alta"nın "Ari"den aldığı diğer bir bilgi, "Hitler'in devasa Rusya'yı ekonomik bağlantılarını kendi içinde sınırlandıracak yirmi-otuz farklı yönetim birimine bölmeyi planladığı" idi. Muhtemel işgal gününün 20 Mayıs olduğu öne sürülmüştü.[88]

Stalin'e ulaşan tek rapor bu değildi. 1 Mart 1941'de Budapeşte'den Nikolay Lyakhterov'un ("Mars") Moskova'ya gönderdiği raporda, "İngiltere yenilgiye uğratılmadan, Almanların SSCB'ye saldırı başlatmasının imkânsız olduğu herkesin ortak düşüncesi. Amerika, Türkiye ve Yugoslavya askerî ataşeleri Alman ordusunun Romanya'yı işgal etmesinin, Balkanlar'ın İngiltere tarafından işgaline engel olmaya yönelik olduğu ve Türkiye ya da SSCB'nin harekete geçme ihtimaline karşı tedbir niteliği taşıdığı kanaatinde. İngiltere'nin yenilgiye uğratılmasından sonra Almanlar SSCB'ye saldıracak" iddiası yer alıyordu.[89] Aynı akşam, Bükreş'deki elçilikte üçüncü sekreter kisvesi altında çalışan köy kökenli Askerî İstihbarat İstasyon Başkanı Albay Grigory Yeremin ("Yeshenko") (d. 1904), fiilen Romanya'daki Alman delegasyonunun basın ataşeliği görevini sürdüren Sovyet ajanı Kurt Welkisch'in ("ABC") yakın zamanda Berlin'e yaptığı ziyareti rapor etti.[90] "Yeshenko", "Dışişleri bakanlığı çevrelerinde ve bazı mensuplarıyla görüşme fırsatı bulduğu Alman komuta karargâhında Almanya'nın siyasi ve askerî durumuna ilişkin kuşku hâkim ve ayrıca, siyasi ve askerî alanda Almanya'nın geleceğe yönelik hedeflerine dair bilgi eksikliği var," diyordu. "[ABC'nin] konuştuğu herkes, mevcut savaşla ilgili plan ve gelişmeler konusunda farklı görüş bildiriyor."[91]

Tüm ciddi istihbarat çalışmaları baskın bir gürültü selinden çıkmayı gerektirir; neredeyse hiçbir şey "temiz" değildir. Söylenti yaymanın amacı kakafoniyi artırmaktır; dezenformasyon sahte bir kesinlik kurar. Stalin'in söylentileri

88 Dokümandan sadece parçalar seçilmişti ve sunuluş tarzı Sovyet askerî istihbaratının işleyişini doğru bir biçimde yansıtıyordu. Naumov, *1941 god*, I, s. 683 (TsAMO, op. 7279, d. 4, l. 30-31); Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 536-537. Stöbe ("Alta") "Ari"ye otuz bin Alman Markı vermişti. Henüz gerçekleşmemiş büyük diplomatik kariyeri ile ilgili sürekli sızlandığı ve paraya düşkünlüğü nedeniyle belli ki aristokrat "Ari"yi sevmiyordu (kendisi fazlasıyla kanaatkâr bir hayat yaşıyordu). "Ari" Britanyalılara ve Fransızlara da istihbarat sağlayacağını "Alta"ya bildirdi. Aynı günlerde "Alta" hastalandı ve tedavi için bir Alman kaplıca şehrine gönderilmeyi talep etti; talebi reddedildi (Berlin'deki varlığı çok değerliydi). Ancak Ocak 1941'de Almanya Dışişleri Bakanlığı'ndaki güzel işini (basın bürosu) kaybetti, gerçi ona bağlı altı ajan orada çalışmaya devam ediyordu. Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 277-279, 305 (atıf yok).

89 Naumov, *1941 god*, I, s. 704 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 4, l. 160-161).

90 Welkisch Almanya Komünist Partisi'ne 1930'da katıldı, 1934'ten itibaren *Breslauer Zeitung*'da çalıştı ve Sovyet askerî istihbaratına Varşova'da Herrnstadt tarafından alındı. 1937'de fotoğrafçı Margarita Welkisch ile evlendi; karısı da daha önce, yine Herrnstadt tarafından Sovyet askerî istihbaratına alınmıştı.

91 Naumov, *1941 god*, I, s. 706-708 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 1, l. 296-303). Cenevre Sözleşmesi, askerî ataşelerin temsil yetkisiyle bulundukları ülkelerin silahlı kuvvetleri hakkında istihbarat toplamasına yasal zemin sağlıyordu. Birçok diğer Sovyet askerî ataşesi de askerî istihbarat yetkilisi olarak görev yapıyordu – mesela, Paris'te Tümgeneral İvan Susloparov ("Maro"), Stockholm'de Nikolay Nikitushev ("Akasto"), Londra'da I. A. Sklyarov ("Brion"). Burada onların raporlarına yer verilmedi.

süzecek ya da dezenformasyon örüntülerini eleyecek bir filtresi yoktu. Ciltler dolusu Sovyet istihbarat raporunu sistematik hale getiren bir kurum da yoktu. NKGB'nin bir çözümleme şubesi bile yoktu; askerî istihbarat kendi çözümleme şubesini yeniden tesis etmişti ancak Stalin istihbaratı doğrudan almak istiyor ve çözümleme işi kendisine kalıyordu.[92] Düşmanlarının dezenformasyonundan açıkça şüpheleniyordu fakat bu şüphe bile onu yanlışa sevk ediyordu. Alman fısıltı kampanyasının ana dayanaklarından biri Britanya'nın Alman-Sovyet silahlı çatışmasını körükleyerek savaştan kaçmaya çalıştığıydı. Stalin de yıllarca böyle düşünmüştü ama şimdi bu düşünce Hitler'in saldıracağını öne süren tüm istihbarata dönük algısını belirliyordu.[93]

Stalin'in istihbarat servisi, Amerika'nın Almanya'ya karşı savaş hazırlıklarını ve Britanya'nın Balkanlar'daki gücünü abartırken tabii ki kendi oyununu oynuyordu.[94] Ancak Sovyetler'in aldatma çabaları düşmanların değil Stalin'in düşünme biçimini yansıtıyor, Hitler'in dezenformasyonu Stalin'in düşünme biçimini tam olarak ele geçiriyordu. Sovyet istihbaratı genellikle, Almanya'nın 1939 ikili saldırmazlık antlaşmasına bağlı kalacağıyla ile ilgili samimi iddialarını dillendiriyordu. Aslına bakılırsa, Stalin'in dezenformasyon kampanyasına ihtiyacı yoktu. Finlandiya örneğinde olduğu gibi, çok daha fazlası tehlikedeyken dahi aldatmaya çalışmamıştı. Hitler'in arkasından iş çevirerek Churchill ile bir antlaşma imzalamaya çalışmıyordu. Savaştan sakınmaya ve Hitler'le yeni bir antlaşmaya varmaya çalışıyordu. Bu bağlamda, Almanya ile ilgili konuşmalarda, Almanya'nın lider kadrolarının SSCB'ye saldırıp saldırmama konusunda bölündüğü ve Sovyetler'in herhangi bir kışkırtıcı eyleminin "militaristler"in eline koz vereceği vurgulanıyordu.

6 Mart 1941'de Berlin NKGB, Alman ekonomi yetkililerinin, SSCB'nin Avrupa bölümünü işgal ederek elde edebilecekleri hammadde ve yiyecek kaynaklarının hesabını yaptığını, diğer yandan mevcut demiryolu ağı sayesinde Ukrayna'nın iki-üç hafta içinde ele geçirilebileceği ve böylelikle Bakü petrolüne de hızla ulaşılabileceği konusunda Wehrmacht'ın iyimser olduğunu rapor etti. "Genelkurmay Başkanı Halder, Kızıl Ordu'nun Alman kuvvetlerinin ani saldırısına gerektiği gibi direnç gösterecek durumda olmadığına inanıyor," deniliyordu.[95] 9 Mart'ta askerî istihbarattan Samokhin'in Belgrad'dan gönderdiği ve Yugoslavya'nın en çok okunan gazetesi *Politika*'nın sahibi ile yaptığı konuşmaya dayandırdığı raporun iddiası şöyleydi: "Alman genelkurmayı Britanya Adaları'nı ele geçirmekten vazgeçti ve bir sonraki öncelikli hedef olarak Ukrayna ve

92 Iampol'skii vd., *Organy*, I/i, s. viii. Daha sonra, Golikov'un yardımcısı şöyle yazacaktı: "Kendi istihbarat aygıtını ortadan kaldırarak, Stalin üzerinde oturduğu dalı kesti ve Alman dezenformasyonunun kurbanı oldu." Novobranets, "Nakanune voiny", s. 171.

93 Vishlev, "Pochemu zhe", s. 70-72; Warlimont, *Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht*, s. 164.

94 Şubat ve Haziran 1941 tarihleri arasında Sovyetler, Mançurya, Harbin'de bulunan Alman gazeteci Ivar Lissner'i, Rus konsolosluk ve elçiliklerinden sızdırılmış süsü verilen dezenformasyonla beslediler ve amaç, Balkanlar'a daha fazla bulaşmanın maliyeti konusunda Almanları etkilemekti. Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 52-60.

95 Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 44-45 (TsA FSK); Primakov, *Ocherki*, III, s. 472 (TsA FSB).

Bakü'nün ele geçirilmesini belirledi. Bu operasyonun nisan ya da mayısta yapılması planlanıyor" ve "Macaristan, Romanya ve Bulgaristan şimdi bunun için hazırlanıyor."[96] 13 Mart'ta "Yeshenko" Bükreş'ten, Almanya'nın Britanya'yı yenilgiye uğratmadan *önce* SSCB'ye saldırma niyetinde olduğunu bildirdi. Romanya'ya gelen bir SS subayının, "İngiltere'ye karşı savaşı uçak ve denizaltılarla sürdüreceğiz. Ancak savaşmaya hevesli ve canı sıkılan 10 milyon delikanlı var. Gerçek bir çatışmanın hasretini çekiyorlar. Savaş aygıtımız atıl tutulamaz," diyerek böbürlendiği söyleniyordu.[97] Ancak 14 Mart'ta, yine Budapeşte'den gönderdiği raporda "Mars", bir Macar yetkili tarafından çağrıldığını ve SSCB'ye karşı Almanya, Macaristan ve Romanya savaşının yaklaştığı söylentilerinin yalan olduğunun ifade edildiğini bildirerek, "Bu bir İngiliz propagandası... Macaristan SSCB ile barış içinde yaşamak istiyor. Almanya İngiltere savaşıyla yeterince meşgul ve ekonomik açıdan SSCB ile barış istiyor" iddiasını aktardı.[98]

Kim haklıydı – Britanya yenilgiye uğratıldıktan sonra mı *yoksa* önce mi olacaktı?

Mart 1941'de Hitler sadece birkaç yüz kişiye Barbarossa'dan söz etmişti. Almanya'nın Romanya, Macaristan ve Finlandiya ile görüşmelerindeki formülü yaklaşan işgal değil "sürprizlere karşı hazırlıklı olmak" için "Doğunun korunmasının" ne denli önemli olduğuydu.[99] Göring'in Havacılık Bakanlığı'nın personeli bu gizli bilgiye sahip çevreye en yakın kesimken, Ribbentrop ve dışişleri bakanlığı doğrudan bilgilendirilmemişti. Ancak 1941 Mart ayı başında, çok önemli askerî bağlantıları olan dışişleri bakanlığı görevlisi Scheliha, "Alta"ya daha fazla bilgi ulaştırdı. Moskova'ya gönderdiği raporda "Alta" şöyle diyordu: "Rusya'ya karşı en yakın zamanda bir saldırı olacağı bahsinin (15 Mayıs, 15 Haziran gibi günler telaffuz ediliyor) bir temeli var. Polonya'da yüz yirmi tümenin toplandığından, Doğu Prusya'daki daha önce boşaltılmış havaalanlarında avcı uçaklarının bulunduğundan, Almanya'nın doğu vilayetlerinde hızla uçaksavar savunma sistemlerinin kurulduğundan söz ediliyor, tüm bunlar olağandışı durumlar için hazırlık yaptıklarının kanıtı." "Ari"nin ısrarla, "Konuya son derece vâkıf olan önde gelen siyasi ve askerî yetkililer, SSCB'ye bu

---

96 Golikov "Sophocles"den duruma açıklık kazandırmasını istedi. Gavrilov, *Voennana razvedka informiruet*, s. 548 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 4, l. 199); "Nakanune voiny (1940-1941 gg.)", s. 219. 9 Mart'ta, SSCB'nin, Kronştadt da dahil olmak üzere, Almanlar tarafından çekilen hava keşif fotoğraflarını görmüş olan "Korsikalı", kendisine "SSCB'ye saldırı zaten kararı verilmiş bir konu" dendiğini aktarıyordu. Bondarenko, *Fitin*, s. 195-196 (FSB arşivlerine atıfla). 11 Mart'ta Tokyo'dan "Ramsey", Britanya Singapuru'na saldırması için Almanların Japonlara baskı yapmayı sürdürdüğünü bildirdi. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 563-564 (TsAMO, f. 23, op. 24127, d. 2, l. 195-196); Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 113 (10 Mart 1941), 114-115 (15 Mart).

97 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 564-565 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 1, l. 394-395). 26 Mart 1941'de, "Yeshenko", "iki-üç ay içinde Ukrayna'ya Alman saldırısı olacağını" rapor etti. Lota, *Sekretnyi front*, s. 40.

98 Naumov, *1941 god*, I, s. 770.

99 Halder, *Halder Diaries*, II, 30 Nisan 1941, s. 91; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 386-388. 2 Nisan 1941'de Hitler yaklaşan işgali Rosenberg'e duyurdu ancak gün vermedi; Rosenberg derhal hazırlıklara başlayarak Doğu Bakanlığı'na dönüşecek birimi kurdu.

yıl, haziranda önce saldırı olacağı konusunda hemfikirler," dediğini aktarıyordu.

"Ari" en can alıcı ayrıntıyı da eklemişti: "Sınırda Sovyet kuvvetlerinin toplanması burada belli bir huzursuzluk yaratıyor. İnsanlar, Ruslar kendilerine karşı bir hazırlık yapıldığından haberdar değil mi, Alman darbesini boşa çıkarmayı planlamıyorlar mı, diye soruyorlar. Bazıları sınırdaki toplanmayla ilgili memnuniyetini ifade ediyor zira Rus ordusunun hızla geri çekilebilecek durumda olamayacağını düşünüyorlar."[100]

Alman yığınağına yanıt

10 Mart'ta, tüm çelişkili uyarıların arasında, Stalin yeni bir organ kurdu: Halk Komiserleri Konseyi "bürosu." Başkan, Molotov ve yardımcılarından oluşuyordu ve tüm konsey adına kararlar alabilecekti (kararnameye Stalin tarafından eklenen bir yetki).[101] Despot ayrıca Voznesensky'i Molotov'a başyardımcı olarak atamıştı. Voznesensky bir sonraki kuşağın mensubu olmasına rağmen Mikoyan ve Kaganoviç'in üstü bir makama atanmıştı. Yıllar sonra Mikoyan, "Büronun kompozisyonu ile ilgili olarak bizi şok eden Voznesensky'nin başyardımcı olmasıydı. Stalin'in böyle bir görevlendirme için ne tür nedenleri olduğunu anlamak mümkün değil. Ancak, Voznesensky, tüm saflığıyla, bu atamadan son derece memnundu," diyecekti.[102]

Ertesi gün, Roosevelt'in Britanya'ya yardımla ilgili son parlak düşüncesi Amerika yasasına girdi. Nazi Almanyası'ndan farklı olarak Birleşik Krallık fiilen borcunu ödeyemez durumda değildi ve Amerika'dan, nakit ve toptan taşıma olarak bilinen program (nakit ödeme yapıp nakliyeyi alıcının üstlendiği bir sistem) temelinde mal ve savaş malzemeleri satın almayı sürdürüyordu. Ancak Britanya nakit sıkıntısı çekmeye başlamıştı ve Roosevelt Ödünç Verme ve Kiralama ("Birleşik Devletler Savunmasını Geliştirme Yasası") düşüncesini öne sürdü. Böylelikle, "bu tür ülkelere [savunulmaları Başkan tarafından Birleşik Devletler'in savunması açısından elzem görülen ülkeler] savunma mallarının satışı, mülkiyet hakkının devri, değiş tokuş, kira, borç verilmesi ya da devir yapılması" mümkün oluyordu. Bu yasa çok kısa bir süre sonra Çin için de uygulanacaktı. Hitler, "Japonya'nın en kısa zamanda Uzakdoğu'da fiilen harekete geçirilmesi" için daha fazla gayret gösterilmesi talimatı verdi, böylelikle "Birleşik Devletler'in ilgi odağı Pasifik'e kayacak," diye düşünüyordu.[103]

Yine 11 Mart 1941'de, Sovyet savaş planına ilişkin uzun süredir üzerinde çalışılan düzeltmeler teslim edildi. Bir ay önce Jukov, Meretskov'un yerine ge-

100 Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 303 (atıf yok); Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 577 (herhangi bir arşive atıf yok). 1941 Mart ayı sonunda, Almanya'nın sınırda yaklaşık kırk tümeni bulunuyordu Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 515.

101 RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1304, l. 150-151.

102 Mikoian, *Tak bylo*, s. 346. Anlaşılan Molotov'la ilgili şikâyetler Stalin'e kadar ulaşıyordu, çoğu Beria'nın entrikalarının sonucuydu.

103 Friedlander, *Prelude*, s. 199.

nelkurmay başkanlığına atandıktan sonra, Harekât Dairesi Başkanı Tümgeneral Aleksandr Vasilevsky'e, savaş planına eşlik eden Kasım 1937 tarihli ana harekât talimatnamesinin revize edilmesini emretmişti. Bu, 1941 Harekât Planı (MP-41) adıyla biliniyordu ve Ocak 1942 tarihine kadar savaş zamanı kuvvetlerinin, altmış tank tümeni ve 8 milyon 700 bin askeri ihtiva eden üç yüz tam teçhizatlı tümene ulaşması öngörülüyordu – yakın zamanda ikiye katlanmış olan Kızıl Ordu'nun yeniden ikiye katlanması.[104] Taktik anlamda, henüz öngörülen çapa ulaşmamış bir ordu için hazırlanan bu harekât planı, ileri savunmaya ve ani Sovyet karşı-saldırısına aşırı derecede bağlıydı (tümenlerin yaklaşık üçte ikisi batı askerî bölgelerinde konuşlanacaktı). MP-41 Stalin'in olası savaşa bakışını yansıtıyordu: Saldırı ve diğer her şey, tank ve uçak üretim hedefleri ile ilgili hayallere, uzayan bir savaş için düşünülen ikinci –ve üçüncü– kademe stratejik rezervlere düşük bir tahsisat ayrılmasına ve savaşın bu yıl başlamamasına bağlıydı.

Şimdi, Savunma Komiserliği'nde mükemmel bir hattatlık örneğiyle on beş sayfaya yazılmış yeni savaş planı, teamül gereği, "Çok gizli. Acil. Şahsa özel. Tek Kopya." damgası taşıyordu. Ocak savaş tatbikatları deneyiminden hareketle ana çatışma ekseninin Kiev olduğu onaylanmıştı ve diğer savaş planlarından farklı bir biçimde, "Almanya'nın, Berdychiv ve Kiev'e indirilecek bir darbeyle Ukrayna'yı ele geçirebilmek için ana kuvvetlerini güneydoğuda Siedlce [Doğu Polonya] ile Macaristan arasına konuşlandıracağı" açıkça ifade edilmişti. Varılan bu sonuç toplanan Sovyet istihbarat raporlarının bir yansımasıydı. Ancak Alman saldırılarının asıl taarruz hedefinin kesinlikle güney ekseni olacağı varsayılıyordu çünkü tahmin edilen Sovyet karşı-saldırısının Pripet Bataklıkları'nın altından düşman topraklarına yönelmesi zaman bakımından çok daha avantajlıydı. Sovyetler'in uzun süredir tercih ettiği Krakow-Katowice güzergâhında Lvov çıkıntısı olarak bilinen saldırı yönü izleniyordu. Burada Alman savunma hatları Doğu Prusya kadar aşılması güç değildi ve arazi tank birlikleri için uygundu.[105] Ukrayna'da yoğunlaşan Kızıl Ordu kuvvetleri gedik açtıktan sonra arkadan kuşatarak Alman birliklerini kuzey yönüne itecek, güneydeki Balkan müttefiklerle, petrol ve yiyecekle bağlantılarını koparacaktı. Diğer yandan, metinde, "Kızıl Ordu karargâhının elinde batıdaki ve doğudaki muhtemel düşmanların planlarıyla ilgili belgesel veri bulunmadığı" itiraf ediliyordu.[106]

---

104 Naumov, *1941 god,* I, s. 607-640, 641-650. Aynı zamanda bkz. Zakharov, *General'nyi shtab*, s. 226-230. Kızıl Ordu yeni tümenlerin oluşturulmasıyla büyürken, tasarım olarak, insan sayısı bakımından eksik tümenleri takviye etmek yerine eksik sayılı başka tümenler oluşturuluyordu. Savaşın başlamasından sonra, her biri için 5 bin yedek çağrılarak tüm tümenler tam kapasiteye yükseltilecekti. Çarlar döneminde de başarısız olan bu yaklaşım, yedeklerin atandıkları birimlere zamanında varmasına ket vuracak, bu süreçte birimlerin uyumuna engel teşkil edecek, zaten yeterli sayıda gönderilemeyen deneyimli subay ihtiyacını artıracak zorlukları hesaba katan bir yaklaşım değildi. Reese, *Stalin's Reluctant Soldiers*, s. 36-39.

105 Mawdsley, "Crossing the Rubicon", s. 822-823, 831, 863. Onaylanan, sonbahar 1940 savaş planının güney varyantıydı.

106 V. N. Kiselev, "Upriamye fakty nachala voiny", s. 18-22; Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 50-52 (alıntılanmış); Gor'kov, "Gotovil li", s. 35; Gor'kov, *Kreml'*, s. 61. Plan bütünüyle yayımlanmadı.

17 Mart'ta Timoşenko ve Jukov, taslağı Küçük Köşe'de çok sayıda askerî ve sınai yetkili ve 18'inde de daha dar bir grupla tartıştılar. Sınır bölgelerindeki mevcut birlikleri güçlendirmek üzere Sovyet yedeklerini derhal çağırmak için Stalin'den zaten daha önce izin almışlardı. 1941 yılı boyunca 975.870 yedeğin kademeli olarak çağrılması ile ilgili kararname onaylandı ancak despot bu işin sessizce, eğitim tatbikatı kisvesi altında yapılması gerektiği konusunda ısrar etmişti. Askerler kontrplaklarla kapatılmış trenlerle sevk edildi ve komutanlar bile indirilecekleri yeri bilmiyordu.[107] Stalin, Alman tarafındaki savaş kışkırtıcılarına saldırı için bahane vermek istemiyor ve 1914 yazında İmparatorluk Rusyası seferberlik kararının –savunmaya yönelik ve ihtiyatlı da olsa– ülkeyi engellenemez bir savaşa sürüklediği yaygın inancına sıkı sıkıya sarılmayı sürdürüyordu.[108]

Kısıtlamalar

Sovyet rejiminde istihbarat raporlarının tamamına erişebilen yegâne kişi Stalin'di ama her şeyi görmesi mümkün değildi. 1941 yılının ilk yarısında Sovyet askerî istihbaratı, yurtdışı ajanlarından 267 rapor almış ve bunların 129'unu askerî ve siyasi liderlere iletmişti.[109] (Sivil istihbaratta Beria çok daha kayda değer bir filtre olabilirdi.) Despotik sistemlerde memurlar despotun hoşuna gitmeyecek bilgileri iletmekten çekinirler.[110] Özellikle terör döneminin ardından, Stalin'e istemediği bir haberi iletmek de özel bir cesaret veya saflık gerektiriyordu.[111] 20 Mart 1941'de, Golikov Stalin'e Sovyet istihbaratının ilk sistematik rapor özetlerinden birini göndermişti ve bu rapor Alman kuvvetleri ve yer değiştirmeleri ile ilgiliydi. Berlin'deki Tupikov, Alman ordusuna ilişkin yüz sayfalık bir değerlendirme hazırlamıştı.[112] Golikov'un özeti, Tupikov'un Al-

Aynı zamanda bkz. Vasilevskii, *Delo vsei zhizni* (6. baskı), Politizdat, s. 112. Aynı zamanda bkz. Gareev, *Neodnoznachnye stranitsy*, s. 93-99.

107 Naumov, *1941 god*, I, s. 731-732 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 273, l. 27-28: 8 Mart 1941); "Nakanune voiny (1941 g.)", 26 Nisan 1941, s. 198; Zhukov, *Vospominaniia*, I, s. 307; Gor'kov ve Semin, "O kharaktere voenno-operativnykh planov", s. 109; *Na prieme*, s. 328.

108 MP-41 iki tür seferberlik belirliyordu, usüle uygun ya da açık ve eğitim kisvesi altında "gizli" Şaposnikov 1920'li yıllarda, "Seferberlik savaştır, başka türlü anlamamız mümkün değildir," diyordu. Shaposhnikov, *Vospominaniia*, s. 558. "SSCB'nin savaşa girmesini geciktirmeye çalışmak için yeterince sebep var ve Stalin'in, Almanya'nın savaşı başlatmak için kullanabileceği bahanelere imkân tanımamayı öngören düşünce çizgisi, sosyalist anavatanın tarihsel çıkarları ile doğrulanıyor," diyordu Vasilevsky. "Onun yanılgısı, aşıldığı takdirde, bu tür bir politikayı sadece gereksiz değil ama aynı zamanda tehlikeli hale getiren sınırı görememesinde, yakalayamamasında." Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/ii, s. 242.

109 Lota *Sekretnyi front*, s. 129.

110 Jervis, "Strategic Intelligence and Effective Policy", s. 165-181.

111 Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 125-148. Bu, gizli konuşmada Kruşçev'in öz-savunması olacaktı.

112 TsAMO, f. 23, op. 7272, d. 1, l. 693-793 (15 Mart 1941); Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 591-596 (TsAMO, f. 23, op. 7277, d. 1, l. 140-152); Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 285-293. Saf değiştiren üst düzey bir yetkilinin anılarında belirttiğine göre, Tupikov sınırda 180 Alman tümeninin toplandığı sonucuna varmış ancak Dekanozov, "boş bir hayal ürünü"

man birliklerinin sınır civarındaki yoğunlaşmasına ilişkin çözümlemesini aktardıktan sonra, "Berlin'deki askerî ataşemizin raporuna göre SSCB'ye karşı askerî girişimin 15 Mayıs-15 Haziran arasında başlaması beklenebilir" sonucuna varıyordu.

Despotun inançlarını birinci ağızdan bilen Golikov bıçak sırtında yürüyor, saldırının "İngiltere zaferinin ardından ya da Almanya için onurlu bir barışa varmalarının ardından" başlayacağını söylüyordu. "1941 baharında SSCB ile savaş olasılığına ilişkin istihbarat materyalinin çoğunluğu İngiliz-Amerikan kaynaklarından sızıyor ve bugün için onların amacı da SSCB ile Almanya arasındaki ilişkiyi bozmaya çalışmak," diyordu. Golikov şöyle devam ediyordu: "Faşizmin kökenleri, gelişimi ve hedefleri –Hitler'in *Kavgam*'da her yönüyle ve gösterişli bir biçimde ortaya koyduğu planların uygulanması– düşünüldüğünde, Temmuz 1940-Mart 1941 dönemine ait elde bulunan tüm ajan materyallerinin ana hatlarına dikkat edilmesi gerekir." Üç eksene, Kuzey (Leningrad), orta (Moskova) ve Güney (Kiev) eksenlerine karşılık gelen üç Alman ordu grubunun eşzamanlı saldırısının taslağını çiziyordu. Bu, "Ari"nin rapor ettiği Barbarossa'nın doğru bir tasviriydi.[113]

NKGB sivil istihbaratından, Stalin'e erişimi olmayan Pavel Fitin onun yerine Beria ve Merkulov'a bilgi aktarırken, Golikov zaman zaman despotla yüz yüze gelmek zorundaydı.[114] Golikov'un kendisinden önceki beş selefi öldürülmüştü. 20 Mart 1941'de sunduğu uyarılara boğulmuş özet her şeye rağmen cesur bir adımdı. Ancak raporun sonunda, Golikov metnin canalıcı noktasını inkâr ediyordu: "SSCB'ye karşı bu baharda savaşın kaçınılmazlığını öne süren söylenti

---

olduğunu söyleyerek reddetmişti. Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU*, s. 145. Aslına bakılırsa, Dekanozov 16 Mart 1941'de Moskova'ya rapor göndermişti: "Her gün trenler doğuya silah taşıyor (ekipman, mermi, araçlar ve inşaat malzemeleri)." "Kanun voiny: preduprezhdeniia diplomatov", s. 71.

113 Golikov, asıl Alman saldırısının Moskova'ya değil Kiev ve Ukrayna'nın zenginliklerine yönelik olacağının söylendiğine değinmişti. Naumov, *1941 god*, s. 776-780 (TsAMO, op. 14750, d. 1, l. 12-21); Pavlov, "Sovetskaia voennaia razvedka", s. 56; Sipols, *Tainy*, s. 395.

114 Açıklamalardan biri, Temmuz 1940'ta atanmasının ardından Golikov'un despotla sadece iki kez görüştüğü idi. Lota, *Sekretnyi front*, s. 6, 46-47. Stalin'in ofis kayıt defterinde, sonuncusu 11 Nisan 1941'de olmak üzere beş görüşme yer alıyor. *Na prieme*, s. 595. Golikov'un raporlarını Stalin'e ileten Gnedich, "Golikov yanlış bilgiler veriyordu – ama asıl konu bu değildi. Golikov'un düzenli raporlarının 'güvenilir ' kısımları, şu veya bu biçimde resmî basında yer alıyordu. Stalin, ilke olarak, Golikov'un 'şüpheli' addettiği her meseleye ilgi gösteriyordu," diyecekti. Erickson, "Threat Identification", s. 377 (Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nde bulunan tartışma dökümünün kopyasına atıf, 1966, Gnedich'in anıları ile birlikte); Petrov, "June 22, 1941", s. 257; "Sovetskie organy gosudarstvennoi bezopasnosti v gody Velikoi otechestvennoi voiny", s. 27. 1965'te tarihçi Viktor Anfilov Golikov'a 20 Mart 1941 raporunu sormuştu. Golikov yanıt verdi: "Stalin'i tanıyor muydun? Anfilov: "Geçit töreni saflarındayken Lenin Mozolesi üzerinde görmüştüm." Golikov: "Ben onun astıydım, ona rapor veriyordum ve ondan korkuyordum. İngiltere ile savaşını sonlandırmadan Almanya'nın bize saldırmayacağı gibi bir fikre sahipti. Karakterini bildiğimiz için, vardığımız sonuçları onun bakış açısına uyacak şekilde oluşturuyorduk." Anfilov, *Doroga k tragedii*, s. 193; Naumov, *1941 god*, I, s. 42-43. Novobranets'e göre, Golikov kesinlik taşımayan talimatlar yayımlıyordu; daha sonra da, eğer işler ters giderse, "Öyle bir talimat vermedim," ya da "Beni yanlış anladınız," diyordu. "Ona saygı duymuyorduk." Novobranets, "Nakanune voiny", s. 172.

ve dokümanların İngiliz ve hatta Alman istihbaratından gelen bir dezenformasyon olarak değerlendirilmesi gerekir."[115]

Alman uçakları Sovyet sınırını geçerken, uçaksavar menzilinin üstünde, on kilometrelik bir irtifada uçuyor, Sovyet askerî yerleşimlerini ve bunların dağılımını fevkalade biçimde fotoğraflayabiliyordu. Sovyet hava sahasını ihlal ettikleri suçlamasıyla karşılaştıklarında, sınır yakınındaki askerî okula işaret ediyor ve eğitim uçuşundaki pilotların yolunu kaybettiğini söylüyorlardı. Göring'in Havacılık Bakanlığı'ndaki "İhtiyar", yedeklerin takviyesini kesmek üzere köprüler de dahil Sovyet hedeflerinin Almanlar tarafından dikkatle derlendiğine ilişkin eşsiz bir istihbarat sağladı ve bu bilgi Berlin NKGB aracılığıyla Moskova'ya aktarıldı (24 Mart). "Sovyet şehirlerinin ve diğer hedeflerin fotoğrafları düzenli olarak havacılık karargâhına geliyor," deniliyordu raporda ve Moskova'daki Alman askerî ataşesi de arabayla seyahat ederek, bombalanması için Sovyet elektrik santrallarının yerlerini tespit ediyordu. "Karargâhtaki subaylar SSCB'ye karşı askerî saldırının nisan sonu ya da mayıs başında başlatılmasının planlandığı kanaatindeler. Bu tarihler, Almanların hasadı kendileri için toplama niyetiyle bağlantılı çünkü Sovyet güçleri geri çekilirken henüz yeşil olan buğdayı yakamayacaklardır."[116]

Yaklaşık aynı günlerde, görünüşe bakılırsa bir Alman matbaacı Berlin'deki Sovyet Elçiliği'ne, çok sayıda basılması planlanan bir kitap örneği ulaştırdı, içinde Rusça ifadelerin Latin alfabesine dönüştürülmüş halleri yer alıyordu: "Kolektif çiftliğin başkanı nerede?" "Sen komünist misin?" "Eller yukarı!"[117]

28 Mart'ta Berlin saatiyle 17.00'de Dekanazov'un elçilikteki sekreterliği isimsiz bir ihbar aldı: Telefonla arayan kişi Almanca konuşuyordu ve "Mayıs gibi Rusya'ya karşı savaş başlayacak," dedikten sonra kapatmıştı.[118] Aynı gün Mos-

115 Naumov, *1941 god*, I, s. 776-780 (TsAMO, op. 14750, d. 1, l. 12-21: 20 Mart 1941); Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 568-571; Lota, *Sekretnyi front*, s. 178-184 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, op. 14750, d. 1, l. 12-21). "ABC", 26 Mart 1941'de, Romanya'daki Alman Elçiliği'nden bir danışmanla konuştuğunu ve bu danışmanın kendisine, Mihai "Antonescu bana dedesinin –devlet başkanı [Ion] Antonescu– daha ocak ayında Hitler'le bir toplantı yaptığını ve söylendiğine göre Hitler'in belirlediği gündemin Almanya-SSCB savaş planları olduğunu ve bu konuyla ilgili ayrıntılı konuşmaların Viyana'da, Antonescu ile Göring'in görüşmesinde de yapıldığını" söylediğini rapor etmişti. Mihai'ye göre mayıs ayı "kritik" idi. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 573-574 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 1, l. 468-469).

116 Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 61-62 /TsA FSK); "Iz istorii Velikoi otechestvennoi voiny", s. 207. Yine 24 Mart'ta "Yeshenko", "ABC"den aldığı istihbarata dayanarak, Viyana'da düzenlenen bir toplantıda, iddia edildiğine göre, Göring Antonescu'dan Romanya ordusunu Alman ordusuyla eşgüdümlü olarak harekete geçirmesini istemişti. Naumov, *1941 god*, s. 788-789 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 1, l. 452-425). Aynı gün Stalin Japon Dışişleri Bakanı Matsuoka'yı kabul etti (791-793: APRF, f. 45, op. 1, pap. 404, l. 83-88), Vysheinky de Schulenurg'u kabul etti (793-796: AVP, f. 07, op. 2, pap. 9, d. 22, l. 44-47).

117 Berezhkov, *S diplomaticheskoi missiei*, s. 79.

118 Naumov, *1941 god*, I, s. 804 (AVFRF, f. 082, op. 24, pap. 106, d. 8, l. 307). 2 Nisan 1941'de Kobulov'un Berlin'den gönderdiği raporun Moskova NKGB tarafından hazırlanan özetine göre, "İhtiyar" "Korsikalı" ile buluşmuş ve ona "kurumunda Sovyetler Birliği'ne saldırı planı hazırlığı yapıldığını" söylemişti. "İhtiyar" Alman hedeflerine ilişkin, Romanya ve Finlandiya'nın da dahil edilmesi üzerine Almanya'da yaşanan tartışmalara ilişkin ve Alman Havacılık Bakanlığı

kova'da Stalin, taşın suyunu daha da fazla sıkmak maksadıyla, kimya sanayii yöneticilerini –komiser, yardımcıları, fabrika müdürleri– Küçük Köşe'de topladı. Sovyetler Birliği sentetik kauçuktan araç lastiği üretme konusunda hâlâ yetkinleşmemişti.[119] Stalin, bir köylü çocuğu olan (d. 1908), on iki yaşında yetim kalan ve daha sonra fabrikada çalışmaya başlayan, terör döneminin ardından 1939 yılında, kauçuk sanayi bölgesi Yaroslavl'da parti başkanı olan Nikolay Patolichev'e yükleniyordu. Stalin'in "yeni insanlarından" olan Patolichev henüz Merkez Komite tam üyeliğine yükselmişti. Patolichev daha sonra, "Stalin çok sert ifadeler kullanıyordu ve açıkçası bu konuşmanın benim açımdan nasıl sonuçlanacağını bilmiyordum," diye anlatacaktı. "Stalin sessizlik içinde volta atarak düşünmeye başladı. Dakikalar geçmek bilmiyordu." En sonunda despot, gülümseyerek, Kimya Komiserliği'nin üretimi artırabilmesi için, Patolichev, Kruşçev ve Nikolay Bulganin'den oluşan bir komisyon kurduğunu ilan etti.[120]

Balkan ihaneti

Yoğun Alman baskısı altında, Macaristan, Slovakya ve Romanya ile birlikte Bulgaristan da Mihver'e katılmıştı. Böylelikle Güneydoğu Avrupa'da bağlantısız iki ülke kalmıştı: İtalya'nın askerî saldırısı altındaki Yunanistan ve Yugoslavya. On yedi yaşındaki Kral II. Petar adına hüküm süren Yugoslav naibi, Oxford eğitimli Prens Paul baskılar sonucu 25 Mart'ta Mihver'e katılmayı onayladı. Hemen ardından, 27 Mart 1941 saat 02.15'te Sırp Hava Kuvvetleri subayları tarafından alaşağı edildi. Eden çektiği telgrafla, Belgrad'daki Britanya büyükelçisine, "Hükümet değişikliğini daha da ileri taşımak için, bedeli Alman saldırısına zemin hazırlamak olsa dahi, uygun gördüğü her tür adımı atması için geçici yetki" verdi.[121] Ancak her ne kadar Britanya istihbaratı darbeyi destek-

yetkililerinin saldırının yapılacağı yönündeki kanaatlerine ilişkin sayısız ayrıntı elde etmişti. "'İhtiyar'ın kendisi ise bu saldırının gerçekleşeceğinden emin değildi." Kobulov'un raporunda "Liseli" ile konuşmalar da yer alıyordu. Naumov, *1941 god*, s. 13-15 (TsA SVR, d. 23078, t. 1, l. 236-241). 31 Mart'ta NKGB, "Aralık 1940'tan bugüne Alman birliklerinin sınırımıza sevkiyatı arttı" bilgisini iletiyordu. "Nakanune voiny (1940-1941 gg.)", s. 208.

119 Sergeienko, *Sinteticheskii kauchuk*; Lewis, "Innovation in the USSR."; Sutton, *Western Technology*, II, s. vii.

120 Sonuç Kauçuk Komiserliği oldu. Patolichev, *Ispytanie na zfelost'*, s. 84-84; *Na prieme*, s. 329. Patolichev Rabfak'ta [Sovyetler Birliği'nde öğrencilerini yüksek eğitime hazırlayan eğitim kurumları – ç.n.] eğitim görmüş ve daha sonra da yeni kurulmuş olan Kimyasal Savunma Askerî Akademisi'nden mezun olmuştu (sınıf arkadaşlarından bir de Sorge'ydi). 1939 Ocak ayında, henüz otuz yaşındayken Yaroslavl bölgesi parti başkanlığına atandı (Shakhurin'in yerine) ve aynı yıl Lenin Nişanı kazandı. 1940'ta General Khrulyov Patolichev'i Stalin'e takdim etti – isim hemen çağırışım yapacaktı: Patolichev'in babası Semyon Stalin'in arkadaşıydı ve 1920 yılında Polonya-Sovyet savaşında ölmüştü. Patolichev, Stalin'in Komünist Gençlik Birliği'nin başına geçmesi önerisini geri çevirdi. Patolichev, 1940 yılında kurulan Karelya-Finlandiya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Komünist Gençlik Birliği birinci sekreterliğine himayesi altındaki Yuri Andropov'un atanmasını sağlayabilmişti – Yaroslavl'daki akıl hocası gibi yetim olan genç ve hevesli Andropov (d. 1914) Rybinsk Deniz Taşımacılığı Okulu mezunuydu.

121 Hinsley vd., *British Intelligence*, I, s. 369-370.

lese de bu bir Yugoslav girişimiydi.[122] Savaşı Sırpların verdiğini görmenin mutluluğu ile Churchill, "Hitler can evinden vuruldu," diye yazmıştı.[123] Stalin'in, Molotov, Beria ve Timoşenko'ya gönderdiği 28 Mart 1940 tarihli ayrıntılı raporda Golikov, "Alman çevrelerin şaşkınlıktan dili tutuldu," diyordu.[124]

Hitler, perde gerisinden iş çeviren Britanya'ya ateş püskürüyordu ve bu öfkeyle, aynı gün, "Yugoslavya'yı askerî anlamda ve devlet olarak yıkmak" üzere, 25 Numaralı Talimat'ı yayımladı.[125] 30 Mart'ta, Yeni Reich Şansölyeliği Büyük Salonu'nda, gizlice kahvaltı için çağrılan, rütbe ve kıdemine göre oturtulmuş yaklaşık iki yüz elli feldmareşal, general, amiral ve kurmay subayın huzurunda Hitler, SSCB'nin işgali ile ilgili kendi çerçevesini ortaya koyduğu iki buçuk saatlik uzun ve sert bir konuşma yaptı. "Ruslar yetersiz," diyordu. "Orduda liderlik yok" ve "silah kapasiteleri de iyi değil." Hitler'e göre Stalin "akıllı" idi ama Sovyet lider "1939 sonbaharında Almanya'nın yok olması için kumar oynamıştı." Hitler, "Bu bir yok etme savaşı. Bunu kavrayamazsak, düşmanı yenilgiye uğratsak bile, otuz yıl sonra komünistlerle yine savaşmak zorunda kalırız," diyordu. Ele geçirilen komiserler "askerler tarafından derhal öldürülmeli" idi. Aslında, "komutanların yapması gereken fedakârlıklardan biri, olası vicdani tereddütlerini aşmalarıdır."[126]

Belgrad Almanya Elçiliği 2 Nisan'da ülkeden ayrılma emrini aldı (büyükelçi istişare için geri çağrılıyordu) ve "dost" elçiliklerin de aynı şeyi yapmaları için uyarılması istendi.[127] Moskova'da bulunan ve fiilen Sovyet ajanı olan Yugoslav bakan Milan Gavrilović, "askerî ve siyasi bir pakt" için gizli müzakereler sürdürmek üzere Moskova'ya bir heyet göndermesi konusunda Dimitrov'dan tali-

---

122 Stafford - SOE and British Involvement. Darbede Sovyetler'in rolü belirsizdi. Sovyet istihbaratı bir NKVD operasyon grubunu Solomon Milstein başkanlığında ve tecrübeli Vasili Zarubin'in katılımıyla Belgrad'a gönderdi; 11 Mart 1941'de vardılar. Sudoplatov, *Razvedka i kreml'*, s. 136-137. Alman askerî istihbaratı darbede Sovyet-Britanya işbirliğinden şüpheleniyordu. Vishlev, *Nakanune*, s. 25 (PA AA Boon: I. M. Akten betr. Abwehr allgemein, Bd. 12 [R 101997], Bl. Ohne Nummer [15 Nisan 1941]. Geheim. Aus vertraulicher Quelle. Betr.: Russland-Juogoslavien; betr. Balkan: Politischer Stimmungsbericht; Büro RAM, betr.: Schreiben des V.A.A. beim OKH vom 28.4.41).

123 Churchill, *Second World War*, III, s. 144. Norveç örneğinde olduğu gibi, Britanya savaşta tarafsız bir ülkeyi karıştırıyordu. Norveç'ten farklı olarak, Yugoslavya parçalandı ve iç savaşa sürüklendi. Catherwood, *Balkans in World War Two*, s. 157.

124 Naumov, *1941 god*, I, s. 804-805 (TsAMO, op. 7237, d. 2, l. 79-81).

125 Buna eşlik eden itiraf, Barbarossa'nın dört haftaya kadar erteleneceği idi ki bu zaten her halükârda olabilirdi. *DGFP*, seri D, XII, s. 372-373; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 248. Aynı zamanda bkz. Dedijer, "Sur l'armistice." Alman Afrika Kolordusu'nun başında bulunan Erwin Rommel 31 Mart'ta bağımsız bir çöl saldırısı başlatırken, Hitler'in Yugoslavya talimatından, yaklaşan Yunanistan işgalinden ya da Barbarossa'dan habersizdi ve başarılı girişimleri ile bu planlardan kaynak çekiyordu. Higgins, *Hitler and Russia*, s. 104, 108-109; Goerltz, *Paulus and Stalingrad*, s. 30-33; Rommel, *Rommel Papers*, s. 119.

126 Hitler Almanya'nın müttefiklere bel bağlayamayacağını da ekliyordu: Finler sayıca azdı, Rumenler "korkak, yoz, ahlâksız" idi. Förster ve Mawdsley, "Hitler and Stalin in Perspective", s. 72-78; Halder, *Kriegstagebuch*, II, 30 Mart 1941, s. 335-338; Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 160-161.

127 Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia*, s. 50-51.

mat aldı.[128] 4 Nisan'da Kremlin'e çağrılan Schulenburg, "böyle bir antlaşmayı müzakere etmek için Sovyetler Birliği'nin seçtiği zamanın talihsiz" olduğu konusunda Molotov'u uyardı. Molotov, Yugoslavya'nın Almanya ile Üçlü Pakt anlaşmasının yürürlükte kalabileceği cevabını verdi.[129] 4 Nisan'da "Sofokles", Alman birliklerinin Yugoslavya sınırında toplandığını ve "Mayıs ayında SSCB'ye karşı savaşa başlayacağımızı ve yedi gün içinde Moskova'ya ulaçacağımızı unutmayın; geç olmadan bize katılın" türünden konuşmalar yapıldığını Belgrad'dan rapor etti.[130] Stalin yaklaşmakta olanın farkındaydı: 5 Nisan'da "Alta" Almanya'nın Yugoslavya'yı işgal etmek üzere olduğunu "Ari"den öğrendi ve denetçisi Zaitsev'i ("Bine") Berlin'de bir sinemaya çağırdı; "Bine" aceleyle Sovyet Elçiliği'ne giderek Tupikov'u ("Arnold") haberdar etti ve o da ertesi sabah, 6 Nisan'da Almanya'nın Yugoslavya işgalinin başlayacağını ve Berlin'in on dört gün içinde Yugoslavya'yı yok etmeyi planladığını Moskova'ya bildirdi.[131]

Stalin'in huzurunda, Gavrilović ve diğer iki Yugoslav heyetinden iki kişiyle, 6 Nisan'da Molotov'un Kremlin ofisinde saat 03.00'te, "dostluk ve saldırmazlık antlaşması" (gerçi bu bir ittifak antlaşması değildi) Molotov tarafından imzalandı.[132] Hazırlıksız olarak düzenlenen ve saat 07.00'ye kadar süren ziyafette Molotov silah, mühimmat ve uçak sözü verdi. Gavrilović SSCB'nin yakında işgal edileceği söylentilerini duyup duymadığını Stalin'e sorduğunda, despot bir özgüven gösterisi sergilemişti. "Bırak gelsinler," diyordu, "bizim sabrımız güçlüdür."[133]

Sovyet radyosu antlaşmayı o sabah duyurdu ve ertesi gün de *İzvestiya*'da büyük fotoğraflarla birlikte yer buldu. Ancak şafaktan önce Luftwaffe Yugoslavya'yı bombalamaya başlamış (3-4 bin arası sivil yanıp kül olmuştu) ve Wehrmacht kara kuvvetleri –Sovyetler Birliği sınırından getirilmişlerdi– Yugoslav sınırını geçmişti. 6 Nisan Pazar günü Moskova saatiyle 16.00'da Schulenburg nihayet Almanya'nın askerî harekâtı ile ilgili resmî bir notayı Molotov'a okudu.

---

128 Hava kuvvetlerinden Albay Dragutin Savić ve Božin Simić'in de katıldığı görüşmeler 2 Nisan'da, Vışinsky'yle başladı. 3 Nisan'da Vışinsky Sovyetler'in siyasi ya da askerî bir pakta değindiğini kesin bir dille reddetti. Stalin, imzaların atılmasını sağlamak için arayı bulma rolüne soyunmuştu. Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 68-69 (atıfta bulunduğu kaynak, Bakhmeteff Arşivi, Kolombiya Üniversitesi, Prens Paul belgeleri, kutu 14: Gavrilović'den dışişleri bakanlığına, 4 Nisan 1941). Sovyet-Yugoslav ilişkileri 24 Haziran 1940'a dayanıyordu.

129 Clissold, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 121-122.

130 Gavrilov, *Voennana razvedka informiruet*, s. 578-579 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 4, l. 279-280).

131 Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 304; Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 581 (herhangi bir arşive atıf yok). Bükreş'ten "Yeshenko" da Yugoslavya için yaklaşan Alman işgalini teyit ediyordu (581-582: TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 1, l. 521-524).

132 Clissold, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 122-123. Hilger şu yorumu yapıyordu: "1939-1941 yılları arasında Sovyetler'in yaptığı hiçbir şey Hitler'i Yugoslavya ile yapılan antlaşma kadar yürekten kızdırmamıştı; nihai kopuşa hiçbir şey bu kadar doğrudan etki etmemişti." Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 326-327.

133 Gavrilović toplantının ana fikrini Cripps'e ve Amerikan Elçisi Laurence Steinhardt'a iletti. Gorodetsky, *Stafford Cripps in Moscow*, s. 120 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371 29544 N1401/1392/38, Cripps'in 6 Nisan tarihli telgrafı, kabine tutanakları 7 Nisan); Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 149-151; *FRUS, 1941*, I, s. 302 (Steinhardt'tan Hull'a, 6 Nisan), 311.

Alman tarafının anlatımına göre Molotov, "Sonunda savaşın yayılmasının kaçınılmaz hale gelmesi çok üzücü," diye birkaç kez tekrar etmişti.[134] O akşam biraz daha geç vakitte Gavrilović söz verilen savaş materyalleri –uçaksavar silahları ve uçaklar da dahil– konusunu görüşmek üzere Dışişleri Komiserliği'ni ziyaret ettiğinde Molotov "Sovyetler Birliği'nin kabul ettiği bu teslimatlarda önemli bir gecikme olacak ve bazı ciddi nakliyat problemleri var," demişti.[135]

Belli ki Stalin, cesur Sırplara karşı sert dağlık arazide yapılacak bir Balkan savaşının birkaç ay süreceğini, bu durumun Almanları yeterince uzun bir süre orada tutacağını ve SSCB'nin bahar-yaz aylarında işgal edilmesinin imkânsız hale geleceğini umuyordu. Bu sayede Sovyet savunmasının hazırlıkları için bir yıl kazanacaktı.[136] Ancak 13 Nisan'da Wehrmacht birlikleri Belgrad'ı ele geçirdi.[137] Wehrmacht iki yüzden az askerini kaybederken 300 bin Yugoslav asker ve subayı esir aldı. Sovyetler, Avrupa'daki en güçlü Sovyet yanlısı hareket olan Yugoslav komünistlerini kendi imkânlarıyla baş başa bırakmıştı.

12 Nisan'da oyun yazarı Vişnevski küçük bir grupla Voroşilov'u görmek için Kremlin'e gelmişti. Oyunlarından birinden esinlenen bir filmi tartışacaklardı. Voroşilov, "Stalin, savaşla ilgili olarak 'Almanlar Balkanlar'ı ele geçiriyor. Çok cesur davranıyorlar. İngilizler, Yugoslavlarla ve Yunanlarla alay eder gibi Balkanlar'a kuvvet gönderiyor,'" dediğini aktarmıştı. Vişnevski ise "Hitler'i konuşarak devam ettik," diye devam etmişti, "'Adam düşündüğümüzden daha akıllı ve ciddi çıktı. Önemli bir beyin ve güç. Onu manyak, zorba, yayılmacı ve benzeri şeylerle suçluyorlar ama aslında o bir dahi, çok güçlü.' Dikkatle dinliyorduk. Potansiyel düşmanın makul bir değerlendirmesini yapıyordu." Voroşilov devam ediyordu: "Hitler'in Ukrayna ve Kafkasya yönünde hareket edeceğine dair dolaylı söylentiler var. Ya göz korkutmak istiyorlar ya da" –Vişnevski'ye göre Voroşilov bu noktada düşünmek için bir süre durmuştu– "hakikat bu. Ancak Kızıl Ordu ona zorluk çıkaracaktır" Vişnevski'nin vardığı sonuç şuydu:

---

134 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 316-320; Fel'shtinskii, *SSSR-Germaniia*, II, s. 156; Clissold, *Yugoslavia and the Soviet Union*, s. 123-124.

135 Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 71 (atıfta bulunduğu kaynak, European War 1939/9712, RG 59, NA, dosya 740.0011: Steinhardt'tan dışişleri bakanına, no. 703, 7 Nisan 1941; FO/371/29544: Cripps'ten dışişleri bakanlığına, 6 Nisan 1941).

136 Krebs'in Moskova'dan Berlin'e rapor ettiği buydu. Teske, *General Ernst Köstring*, s. 296. Aynı zamanda bkz. Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 75 (atıfta bulunduğu kaynak, National Archives, Almanya Dışişleri Bakanlığı arşivleri, mikrofilm T120, seri 36, frame 26013-26014: Rudolf Likus, 8 Nisan 1941; Dışişleri Bakanlığı Özel Sorgu Ekibi, RG 59: Gustav Hilger'in sorgusu); Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 74-77 (Gavrilović'ten alıntı, atıf yok); Narochnitskii, "Sovetsko-iugoslavskii dogovor." Dağların sağladığı savunma olanaklarından *Pravda* başyazısında söz ediliyordu (6 Nisan 1941). Churchill de Sırpların savaş kabiliyetini fazla abartıyordu. Hinsley vd., *British Intelligence*, s. 369.

137 NKGB görevlisi Sudoplatov şöyle hatırlıyordu: "Yugoslavya'nın böylesine toptan ve hızlı yenilgiye uğrayacağını beklemiyorduk. Şaşkına döndük." Sudoplatov, herkes tarafından Sovyet ajanı addedilen Gavrilović'e Sovyetler'in tam olarak güvenmediğini de ekliyordu; Britanyalılarla her hafta görüştüğü biliniyordu. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 119. Yugoslavya'nın bazı toprakları İtalya, Bulgaristan (Makedonya), Macaristan (Banat) tarafından ilhak edildi ve Almanya Hırvatistan'da bir kukla hükümet kurdu. Kral Petar kaçtı ve Britanya'ya gitti.

"Voroşilov'un bizim gücümüzden şüphesi yok. Ama bir kez daha İngilizlerin güvenilmezliğini hafife alıyor."[138]

6 Nisan'da Almanya Yunanistan'a da savaş ilan etti, Mussolini'nin (28 Ekim 1940'ta başlayan) başarısız işgali tamamlanacaktı. Bulgaristan üzerinden akan Alman birlikleri bir Yunan saldırısını durdurdu ve 27 Nisan'da Akropolis'te gamalı haç yükseldi. Mussolini'nin ordusunun 154.172 ölü, yaralı ve hastasına karşılık, Yunan ordusu 90 bin kayıp vermişti. Yugoslavya ve Yunanistan harekâtında Almanların toplam kaybı 2.559 ölü, 5.820 yaralı ve 3.169 kayıptı. İtalya Yunanistan anakarasını işgal ederken, Bulgarlar aceleyle Trakya'ya inmiş, Alman kuvvetleri ise Atina, Selanik, Orta Makedonya, Girit ve Yunanistan'ın diğer adalarını işgal etmiş, 218 bin Yunan ve 9 bin İngiliz askerini esir almıştı.[139] Hem Yunanistan hem de Yugoslavya'da Hitler sağ kanadının güvenliğini sağlamak için dikkate değer bir biçimde gereğinden fazla kuvvet tutarak, Alman harekâtının, Akdeniz'de Britanya'ya karşı hâlâ yürürlükte olan "çevresel strateji"nin bir parçası olduğunu düşündürecek bir izlenim yaratmıştı. Britanya'nın pozisyonu Balkan fetihleriyle elbette daha fazla tehlikeye girmişti.[140] Ancak bu tehlike Sovyetler Birliği için çok daha büyüktü.

Churchill'den Stalin'e

1930'lu yılların ortasında telsiz için yüksek frekans kullanımı başlamıştı ve bunun sonuçlarından biri şifreli diplomatik ve askerî haberleşme trafiğinin giderek daha fazla ele geçirilmesi oldu – gerçi her zaman şifreleri çözmek mümkün olmuyordu. Britanya istihbaratının, Polonyalıların değerli katkılarıyla, piyasada mevcut Enigma sisteminin geliştirilmiş bir sürümü olan Alman kodlama mekanizmasını çözmüş olması dikkate değerdi.[141] 3 Nisan 1941 tarihinde

138 Vishnevskii, "'Sami peredom v napadenie'", s. 105, 107-108; Nevezhin, "Sobiralsia li Stalin nastupat'", s. 81; Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 127-128. Samuilovich, Alman-Yugoslav savaşının nasıl nitelenmesi gerektiği ile ilgili bilgi alabilmek için Dimitrov'u sıkboğaz ediyordu (12 Nisan). Dimitrov'un danıştığı Stalin, Alman saldırganlığı karşısında haklı bir savaş olduğunu söylüyor ama aynı zamanda savaşın daha geniş "emperyalist" niteliğini de bir kenara bırakmıyordu. Lebedeva ve Narinskii, *Komintern i Vtoraia mirovaia voina*, s. 524-526 (RGASPI, f. 495, op. 73, d. 99, l. 23).

139 Mazower, *Inside Hitler's Greece*, s. 132-133. Yunanistan'ın Naziler tarafından işgali için kararlaştırılan tarih 1 Nisan'dı ancak Yugoslavya'daki darbe üzerine kısa bir süre ertelendi. Şubat 1941'de Yunanları kurtarmak üzere Britanya'nın kuvvet göndermesi felaketti: Londra'daki siyasi yetkililer, Britanya'nın Yakındoğu askerî yetkililerinin arzuladığını düşündükleri şeyi yapıyorlardı. Bu arada askerî yetkililer de Londra'daki siyasilerin isteği olduğunu düşündükleri öneriyi sunuyorlardı. Britanya'nın 1941 Balkan taahhüdü 1945'te Yunanistan'ı savunma taahhüdüne dönüşürken, buna koşut olarak Britanya Polonya'yı terk edecekti – ilk etapta savaşa girmesine sebep olan ülke. Lawlor, *Churchill and the Poltics of War*, s. 165-256, 259.

140 Van Creveld, *Hitler's Strategy*. Almanya'nın Yunanistan'daki sınırlı ve özünde savunmaya yönelik hedefleri konusunda ayrıca bkz. Schramm-von Thadden, *Griechenland*, s. 143-144. Göring de bombalamaya devam ederek ve Cebelitarık ve Süveyş'i ele geçirerek Britanya'nın bitirilmesini isteyenler arasında yer alıyordu. Overy, *Göring*, s. x.

141 1930'lu yılların büyük bir bölümünde Alman ve Sovyet şifreleri, Britanyalı şifre çözücüler için büyük ölçüde bilinmez olarak kalırken sadece düşük-dereceli kodlar (mesela eğitim tatbikatla-

Churchill, bu benzersiz kaynağını ifşa etmeden, Moskova'daki Britanya Elçiliği'ne bir telgraf çekerek Büyükelçi Cripps'in bunu doğrudan Stalin'e iletmesini istemeye karar vermişti. Telgraf, Almanya'nın Yugoslavya'yı Mihver'e katılmaya zorlamak için yaptığı baskı ile ilgiliydi. "Güvenilir bir ajandan aldığım bilgiye göre," diyordu Churchill, "Almanlar Yugoslavya'yı ağlarına düşürdüklerine inandıkları andan itibaren, yani 20 Mart'tan sonra, beş panzer birliğinin üçünü Romanya'dan Güney Polonya'ya sevk etmeye başladı. Sırp devrimini haber aldıkları anda bu sevkiyatı iptal ettiler. Bu gelişmelerin önemini zatıâliniz takdir edersiniz."[142] Etkiyi artırmak için kısa ve öz ifadeler kullanan Churchill, birliklerini oradan oraya kaydırmak zorunda kalmasından da anlaşılacağı üzere Almanya'nın göründüğünden zayıf olduğunu ve Almanya, Yugoslavya ve Yunanistan ile meşgulken Stalin'in bu fırsattan yararlanarak harekete geçmesi gerektiğini ima ediyordu (Britanya pozisyonu için elverişli bir destek).[143]

Cripps, uzun süredir Almanların Sovyetler Birliği'ne saldıracağına kaniydi ve bir Britanya-Sovyet ittifakının gerekli ve mümkün olduğunu düşünüyordu. 11 Mart'ta Britanyalı ve Amerikalı gazeteciler için düzenlenen bir basın konferansında, kayıtdışı olarak, "Sovyet-Alman ilişkileri kesinlikle kötüye gidiyor... Bir Sovyet-Alman savaşı kaçınılmaz görünüyor" uyarısında bulunmuştu.[144] Beş gün sonra NKGB onun bu sözlerini rapor etti.[145] Stalin ayrıca dış basının özel "Kızıl TASS" tercümelerini –sadece parti-devletin en üst katmanları ulaşabiliyordu– okuyordu ve Britanya basınının, Ukrayna'nın Alman tankları için bir "eğitim sahası" haline geleceğiyle ve bir Alman-Sovyet savaşının "kaçınılmazlığıyla" ilgili düşüncelerinden haberdardı.[146] Stalin açısın-

rındaki talimatlar) istisna teşkil ediyordu. Almanların imal ettiği Enigma makineleri, Alman mühendisler tarafından icat edilmiş elektro-mekanik rotasyonel şifreleme sistemleriydi ve 1920'lerde ticari pazara girmişti. Alman ordusu bu sistemi giderek daha güvenli hale getirmiş, çark sayısını üçten beşe çıkararak şifre çözmeyi çok daha fazla emek –ve kaynak– gerektirir hale getirmişti. Ancak Polonyalılar Enigma'yı tersinden çözerek yeniden kurmuş ve bir kopyasını da Britanyalılara vermişti. Ağustos 1939'da Britanya kodlama ve şifreleme okulu, Londra'nın seksen kilometre dışında, Bletchley Park'ta gözden uzak bir kır evine taşınmış ve Enigma da oraya getirilmişti. Nihayet, 1940 baharında Britanyalılar Almanların donanma Enigma haberleşmesini çözdüler. Bu şifre çözme işlemini "Ultra Gizli" ya da "Ultra" olarak adlandırdılar. Hinsley vd., *British Intelligence,* I, s. 53-54, 487-495; Hinsley, *British Intelligence, Abridged Version*, s. 14-15; Bertrand, *Enigma.* Aynı zamanda bkz. Winterbotham, *Ultra Secret*, s. 10-11.

142 Woodward, *British Foreign Policy,* I, s. 604; Churchill, *Second World War,* III, s. 320-321. 30 Mart'ta istihbarat merkezi, Enigma verilerinin Sovyetler Birliği'ne karşı, "göz korkutmak için ya da gerçek bir saldırı için" büyük ölçekli bir operasyona işaret ettiği sonucuna vardılar. Hinsley vd., *British Intelligence,* I, s. 451-452 (atıfta bulunduğu kaynak, CX/JO/S/7).

143 Gorodetsky, "Churchill's Warning"; Gorodetsky, *Mission to Moscow*, s. 118-119.

144 "Nakanune voiny (1940-1941 gg.)", s. 206-207. 24 Mart'ta Cripps, yaklaşan Alman-Sovyet savaşını, Türk ve Çinli büyükelçiler aracılığıyla Londra'daki Sovyet Büyükelçisi Mayski'ye haber vererek, dolaylı yoldan Moskova'ya bildirdi fakat önerisine hemen yanıt alamayacaktı.

145 Sovyet raporuna göre, Cripps aynı zamanda, eğer Birleşik Devletler Britanya'nın yanında savaşa girerse Almanya Londra ile bir barış arayışına girebilir, Fransa, Belçika ve Hollanda'nın iadesi karşılığında Almanların SSCB'yi işgalini teklif edebilir, diyordu. Primakov, *Ocherki,* III, s. 472-473 (TsA FSB).

146 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 155-178. Sovyetler büyük ölçüde kendi kendisini tecrit ediyordu: 1937 yılında Sovyet seyahat acentesi Intourist, yabancı pasaporta sahip 13 bin insanın

dan, Cripps'in ifadeleri de savaşı kışkırtmaya yönelik diğer bir "Britanya provokasyonu" idi. Cripps, –kararsızlık yaşamasına rağmen– Stalin'in Churchill'in telgrafını da aynı açıdan değerlendireceği düşüncesiyle bu telgrafı ulaştırmak istemiyordu ve Londra'ya, Stalin'in uyarılara gark olduğunu ve Churchill'in çok kısa mesajını iletmenin birçok nedenle "hem etkisiz hem de ciddi bir anlamda taktik bir hata" olacağını bildirdi. Churchill mesajın iletilmesinde ısrar etti.[147] Cripps büyükelçi olarak atandıktan hemen sonra Stalin'in huzuruna kabul edilmiş ve bir daha onu görememişti; Molotov'a dahi ulaşamıyordu ve şifreli mesajı 19 Nisan'da, Yugoslavya ve Yunanistan'ın kaderi Almanya tarafından fiilen belirlendikten sonra, Dışişleri Komiser Yardımcısı Vişinski'ye iletti.[148]

Ne şifreli asıl metinde ne de beceriksizce iletilme tarzında Churchill'in yaklaşan Alman saldırısına ilişkin Stalin'e bir "uyarısı" vardı. Buna rağmen sonuç Cripps'in beklediğinden de beter oldu ve iyi niyetine rağmen suçlu kendisi oldu. Bir gün önce, 18 Nisan'da Cripps, kendi kararıyla Molotov'a hitaben yazılmış bir raporu Vişinski'ye teslim etti (Molotov ile tek iletişim kurabildiği yöntem buydu). Raporda SSCB'nin karşı karşıya olduğu ikilimlere değiniliyor ve sonra da, "Eğer savaş uzarsa Büyük Britanya'nın (ve özellikle Büyük Britanya'daki bazı çevrelerin) savaşı sonlandırabilmek için bir antlaşma zemini aramaya meyletmesi ihtimal dışı değil," diyerek yakınlaşmaya teşvik amacı taşıyan bir tehditte bulunuluyordu.[149]

SSCB'ye ziyaretine aracılık ederken 1938 yılında bu rakam 5 bin olmuştu; 1939-1941 döneminde müşteri sayısı 3 bine gerilemişti ve bunların çoğu Alman'dı. Dvornichenko, *Nekotor ye aspekty funktsionirovaniia industrii turizma*, s. 23; Orlov ve Kressova, "Inostrannyi turizm v SSSR", s. 163. Jdanov, Intourist'te yapılan bir toplantıda, yabancıların toplanmasının beklendiği otel ya da lokanta gibi yerlere, "Sovyet vatandaşlarının [*grazhdan*] alınmaması Merkez Komite'nin genel eğilimi," demişti. Golubev, "*Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku*", s. 80 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 125, d. 11, l. 1).

147 Gorodetsky, *Mission to Moscow*, s. 123 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371 29479 N1573/78/38, Cripps'den Londra'ya, 12 Nisan 1941).

148 Vişinski mesajın Stalin'e iletildiğini 23 Nisan'da Cripps'e haber verdi. Gorodetsky, *Mission to Moscow*, s. 124 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371 29480 N1725/78/38, Cripps'den Londra'ya, 22 Nisan 1941); Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 155-178; Churchill, *Second World War*, III, s. 316, 319-323; Woodward, *British Foreign Policy*, I, s. 606-607; Zhilin, *Kak fashistskaia Germaniia gotovila napadenie*, s. 219.

149 Cripps, "Majestelerinin hükümeti açısından, böyle anlaşmaya dayalı bir barış ihtimali şu anda söz konusu değil," diye yazmıştı. Ancak yine de, hayal kırıklığı ile yazdığı onaylanmamış rapor hükümet politikasıyla çelişiyordu. Woodward, *British Foreign Policy* I, s. 607-609; Gorodetsky, *Mission to Moscow*, s. 126-127 (atıfta bulunduğu kaynak FO 371 29465 N1828/3/38); Naumov, *1941 god*, II, s. 91-96 (AVP RF, f. 07, op. 2, pap. 9, d. 20, l. 34-36); Miner, *Between Churchill and Stalin*, s. 119-122. 26 Nisan'da Eden'in Cripps'e çektiği telgrafın bir kopyası Sovyetler'in elindeydi (17 Nisan'da gönderilmiş, 18'inde Moskova'daki Britanya Elçiliği'ne ulaşmıştı): Primakov, *Ocherki*, III, s. 473-475 (TsA FSB, f. 3 os, op. 8, d. 56, l. 903-906). 5 Mayıs'ta NKGB Cripps'in dışişleri bakanlığına gönderdiği telgrafları (Londra'da ele geçirilmişti), 30 Nisan 1941'de Stalin, Molotov ve Beria'ya gönderdi. Telgraflarda Cripps, Hitler'in Sovyetler Birliği'nden olası taleplerine değiniyordu.

Beklenmedik darbe

Yösuke Matsuoka, Japonya'nın 1907 yılından beri imparatorluk dışına seyahat eden ilk dışişleri bakanı oldu ve bu altı haftalık seyahatte Moskova'ya (iki kez), Berlin'e (iki kez), Roma'ya ve Vichy'e gitti. Sorge sürecin iç yüzünü, muhbiri Ozaki'nin Başbakan Konoe ile yaptığı bir konuşmaya dayandırarak aktarıyordu: Matsuoka Hitler'in Britanya'yı işgal etmeye niyeti olup olmadığını saptayacaktı –Kanoe bir Alman-İngiliz antlaşmasından korkuyordu– ve SSCB ile ikili bir antlaşmaya varması için kendisine geniş bir hareket alanı sağlanmıştı.[150] Stalin, çoklu güç merkezleri, haydut görünümlü askerî komutanlar ve farklı bir imparatorluk sistemi (egemenlik gücünü kullanan ama tam olarak hükmetmeyen bir "tanrı") nedeniyle Japonya'nın otoriterliğini karmaşık buluyordu. Ama bildiği bir şey vardı ve o da şu anda Japonya Dışişleri Bakanlığı'nın, SSCB'ye saldırmazlık antlaşması önerdiği ve bunun karşılığında Sovyetler'den Çan Kay Şek'e yardımı durduracağına dair bir söz almayı umduğuydu. Sovyet tarafı, ancak Güney Sakhalin ve Kuril Adaları'nın iadesi halinde antlaşmayı onaylayacaklarını bildirdi; aksi takdirde, Sovyet kontrolündeki Kuzey Sakhalin'deki petrol ve kömür kira sözleşmelerinden Japonya'nın vazgeçmesi karşılığında bir tarafsızlık antlaşması öneriyorlardı. Japon tarafı Sovyetler'den Kuzey Sakhalin'i satmalarını istedi. Molotov, "Bu bir şaka mı?" cevabını verdi.

Sovyetler'in nihai kararından emin olduktan sonra Matsuoka, Moskova'dan ayrıldı. Berlin'de Ribbentrop onu SSCB ile bağlayıcı bir antlaşma imzalamaktan caydırmaya çalıştı. Matsuoka ise Nazilerin kesinlikle Britanya'yı işgal etmeyeceğini öğrenmişti –Japonya, Anglo-Amerikalılarla tek başına kapışmak durumundaydı– ama SSCB'nin işgali seçenekler arasındaydı. Almanlara karşı Japonya'nın niyetleri konusunda ikili oynayan Matsuoka, 1939 tarihli sürpriz Hitler-Stalin Antlaşması'nın intikamını alıyordu.[151]

Eve dönüş yolunda Matsuoka'nın yeniden Moskova'ya uğradığı gün, Almanya Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal etti. Sovyet müzakereciler toprak tavizleri istemeyi sürdürüyordu. Stalin devreye girdi ve 12 Nisan'da Japon konuğu Yakın Kır Evi'nde kabul etti – bu, yabancı konuklar açısından bir ilkti. İkilinin Britanya ve Birleşik Devletler'e karşı birlikte atıp tuttukları anlaşılıyor. Ertesi gün Kremlin'de, Molotov ve Matsuoka "barışçı ve dostça ilişkiler kurulmasını" ve "üçüncü taraflardan birinin ya da daha fazlasının düşmanlığına hedef olmala-

150 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 416-417 (TsAMO, f. 23, op. 24127, d. 2, l. 198-199: 11 Mart 1941). Matsuoka'nın rakipleri bu seyahati kritik bir anda gözüpek bir gösteri olarak değerlendirecekti. Trans-Sibirya bu seyahati kolaylaştırıyordu. Aksi takdirde Süveyş üzerinden gemiyle gitmek aylar sürebilirdi).

151 Presseisen, *Germany and Japan*, s. 291, atıfta bulunduğu kaynak, *International Military Tribunal*, XXIX: 292-293. Hitler Barbarossa'nın zamanını Japonlara haber vermemişti ve bu konuda Japon desteğini gerekli görmüyordu. Kısmen Sorge'nin istihbaratına dayanan Ott'un raporlarından öğrendiğine göre, kendi arzusunun aksine Japonlar Singapur'a saldırmayacaktı. Menzel, "German-Japanese Relations", s. 57; *DGFP*, seri D, XII, s. 931-932 (18 Mayıs 1941, 967-970).

rı" durumunda tarafsız kalacaklarını taahhüt eden bir antlaşma imzaladılar.[152] Balıkçılık hakları ve topraklar ile ilgili görüşmeler on sekiz ay sürmüştü. Ayrı bir bildiriyle, SSCB Mançukuo'nun toprak bütünlüğünü ve Japonya, Moğolistan'ın toprak bütünlüğünü tanıdı.[153] Stalin Çin'e askerî yardımlarını sürdürdü.[154] Japonya dışişleri bakanının ayrılacağı gün (13 Nisan) içkili bir ziyafet düzenlendi ve bu nedenle 16.55 Trans-Sibirya treni bekletildi.

Matsuoka Moskova'daki Yaroslavl İstasyonu'na vardıktan sonra uzun askerî paltosu içindeki Stalin, tüm diplomat topluluğu ile birlikte onu yolcu etmek üzere platformda boy gösterdi. Sarhoş olduğu anlaşılan despot Almanya Büyükelçisi Schulenburg'a sarılmış ve "Dost kalmalıyız ve sen bunun için artık her şeyi yapmalısın!" demişti. Stalin askerî kıyafeti içindeki 1.80 boyundaki Alman'ı (askerî ataşe vekili Albay Hans Krebs) fark edince omzuna dokundu, "Alman?" diye sordu. Olumlu cevap alınca sırtını sıvazladı ve Krebs'in elini iki eli arasına alarak, "Ne olursa olsun dost kalacağız," dedi. Krebs yüksek sesle yanıt verdi: "Buna ikna oldum." Sert öğretmen edasıyla Stalin'in birkaç adım gerisinde yürüyen Molotov "sürekli selam veriyordu." Matsuoka'ya vagona kadar eşlik eden Stalin'in, "Avrupa ve Asya'yı birlikte düzene sokacağız," dediği duyuldu.[155]

---

152 *İzvestiya*, 15 Nisan 1941; Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, IV, s. 549-551; Chihiro, "Japanese-Soviet Neutrality Pact"; *DVP SSSR*, XXXi, s. 403, XXX/ii, s. 111-112, 118. Tikhvinskii, "Zakliuchenie sovetsko-iaponskogo pakta o neitralitete"; Slavinskii, *Pakt o neitralitete mezdu SSSR i Iaponiei*, s. 91-95; Slavinsky, *Japanese-Soviet Neutrality Pact*. Çin-Sovyet Saldırmazlık Paktı ile Moskova, Çin-Japon ilişkileri normale dönene kadar Japonya ile saldırmazlık antlaşması imzalamamayı taahhüt ediyordu. Ledovskii vd., *Russko-kitaiskie otnosheniia*, IV, s. 583 (AVP RF, f. 3, op. 65, d. 355, l. 42).

153 Japonya ve Rusya, 1928 Balıkçılık Antlaşması'nı, Japonların verdiği tavizlerin ardından, 20 Ocak 1941'de imzaladıkları protokolle yıl sonuna kadar bir kez daha uzattılar. *İzvestiya*, 21 Ocak 1941; Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, IV, s. 539-542.

154 Sorge'nin Alman Büyükelçisi Ott'tan elde ettiği bilgiye göre, Matsuoka Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Hull'a çektiği telgrafla, ikili ilişilerin geliştirilmesi hakkında ağız aramıştı. Birleşik Devletlerin Çan Kay Şek'e yardıma son verme ve Nazi Almanyası'na destek olacak bir ticari alışverişe yanaşmama konularında ikna edilebileceğini umuyordu. Aynı Sovyet istihbarat raporunda, Tokyo'daki yeni Alman askerî ataşesi için, "Aşırı derecede kötümser ve Japonların açıkça ihanet edeceğini düşünüyor ve görevden affını istiyor," deniliyordu. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 425 (TsAMO, f. 23, op. 5840, d. 7, l. 87). 22 Nisan 1941'de Sovyet askerî istihbaratı, Kwantung Ordusu Genelkurmay Başkanı Takahashi'nin, bir grup gazeteciye, "Japonya'nın gücünün farkında olan SSCB, kuvvetlerini Batı'da yoğunlaştırabilmek için bir tarafsızlık antlaşması imzaladı," dediğini Moskova'ya rapor etmişti. Rapora göre, Takahashi, "Artık Japonya'nın birincil görevi Çin savaşını sonuca ulaştırmak," diye de eklemişti. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 423 (TsAMO, f. 23, op. 24127, d. 2, l. 321: 26 Nisan 1941).

155 Japonya askerî istihbaratının eski SSCB masası başkanı olan Moskova'daki Japon büyükelçisi Korgeneral Tatekawa mendil sallıyordu ve Rusça, "Spasibo, Spasibo (teşekkür ederim, teşekkür ederim)," dediği duyuluyordu. *DGFP*, seri D, XII, s. 537; Teske, *General Ernst Köstring*, s. 300-301; Sipols, *Tainy*, s. 389; Scott, *Duel for Europe*, s. 234-237 (bir görgü tanığı); Herwarth, *Against Two Evils*, s. 190; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 198. Aynı zamanda bkz. Simonov, *Glazami cheloveka moego pokoleniia*, s. 350-351.

Törenlerin efendisi

18 Nisan'da Fitin, Merkulov'a Berlin'deki "Liseli"den gelen bir raporunu gönderdi. İçeriden bir kaynağının söylediği şuydu: Göring'in yakın çevresi, özellikle İspanya'ya 2 milyon ton ve Fransa'ya 1,5 milyon ton tahıl gönderildikten sonra, "Almanya'daki tahıl rezervleri sorunundan fazlasıyla kaygı duyuyorlar. Kendi topraklarında Almanya, 1941-1942 yılı için gerekli asgari buğday miktarını toplayamıyor... Yeni buğday kaynakları aramak zorunda. Kendi hesaplarına göre, Alman yönetiminde bir 'bağımsız Ukrayna Devleti", Alman organizasyonu ve teknolojisi ile iki yıl içinde sadece Almanya'nın ihtiyacını karşılamakla kalmaz, tüm Avrupa kıtasının ihtiyacını karşılar."[156] Bu doğrudan Ukrayna'nın işgalini mi ifade ediyordu yoksa bir "kiralama" talebi miydi? 20 Nisan'da "Yeshenko" Bükreş'ten yazdığı raporda, Alman birliklerinin Yugoslavya'dan Romanya'daki Sovyet sınırına dönmekte olduğunu ve Antonescu'nun Besarabya'yı geri almak üzere savaş hazırlıklarını hızlandırdığını haber veriyordu.[157]

Ertesi gün Bolşoy'da Lenin'in ölüm yıldönümü töreni ve Moskova'da yaklaşık 750 katılımcı ile gerçekleştirilen Tacik sanatı On Gün Festivali'nin (12-21 Nisan 1941) kapanışı vardı.[158] Stalin Tacik balesi *Du Gul*'u ("*İki Gül*") ve Bolşoy'daki konserin finalini izledi ve performans sonrasında, saat 02.00'ye kadar orada kaldı. 22 Nisan'da Tacik heyetini Kremlin'de kabul etti, onları Matsuoka ve Lenin ile ilgili hikâyeler anlatarak eğlendirdi. "Biz... büyük Lenin'in öğrencileriyiz," diyordu despot Tacik konuklara. "Ben bir Bolşevik olarak, bizi eğiten, güçlendiren, önderlik eden, bizi insan kılan, kavgada korkusuz olmayı öğreten bu adamın unutulmaması gerektiğini söylemek zorundayım." Devam ediyordu: "O yeni bir insanlık ideolojisi yarattı, halklar arasında dostluk ve sevgi, ırklar arasında eşitlik ideolojisi. Bir ırkı diğerlerinin üzerinde tutmak ve diğer ırkları o ırka tâbi kılmak yok olmaya mahkûm bir ideolojidir. Ömrü uzun olamaz." Nazizme bu göndermenin ardından Stalin'in vardığı sonuç şuydu: "Tacik halkı, eski ve zengin kültürüyle farklıdır. Özbeklerden ve Kazaklardan daha üstündür."[159]

156 Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 31-32 (TsA FSB, f. 3o, op. 8, d. 56, I. 789-791). Kobulov'un raporu, başka bir kaynağa dayandırarak, Matsuoka'nın zaman kazanmak için Alman talimatıyla tarafsızlık antlaşması imzaladığına da değiniyordu. Şu sonuca varıyordu: "Almanya sadece SSCB'ye girmeye niyetlenmiyor ama aynı zamanda bunun için tüm diplomatik tedbirleri de alıyor." Naumov, *1941 god*, s. 82-84 (TsA SVR, d. 23078, t. 1, I. 236-301: 16 Nisan).

157 "Yeshenko", Welkisch ile ilgili olarak şöyle yazmıştı: "'ABC' rapor etti: 'İnsanlar, Almanların SSCB'ye karşı çok yakında başlayacak askerî girişimi hakkında rahat rahat konuşuyorlar ve bu konuda hiçbir şüpheleri yok. Antonescu'nun toplantılarında, SSCB'ye karşı askerî hazırlıklar somut olarak daha fazla gündeme gelmeye başladı.'" Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 586-587 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 1, I. 606-609).

158 RGASPI, f. 17, op. 163, d. 1305, I. 79; *Pravda* gelişmeleri ön sayfasında duyuruyordu (19 ve 21 Nisan).

159 Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 259-261 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1125, I. 17-18); Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 155-157. *Pravda* Kremlin resepsiyonu ile ilgili kısa bir not (23 Nisan) ve uzun bir metin (24 Nisan) yayımladı. "Tacik Edebiyatının Bin Yılı" başlıklı uzun metin Farsça uzmanı Yosif Braginsky'e aitti ve Taciklerin İran halkı ve kültürüne ait olduğunu vurguluyordu.

Stalin, Taciklerin yanından gece yarısı gibi ayrıldı ve yeni Stalin Ödülü'nü kazananları ağırlayacağı ziyafete geçti. Sınai süreçler ve tasarım dalında, Aleksandr Yakovlev ve Sergey İlyuşin (uçak tasarım) ve Aleksey Favorsky (sentetik kauçuk) dahil yaklaşık yetmiş beş kişi; bilim dalında, Nikolay Burdenko (cerrahi), İvan Vinogradov (matematik), Pyotr Kapitsa (fizik) ve Trofim Lysenko (tarım bilim) dahil kırktan fazla kişi; sanat dalında, Grigory Aleksandrov, Isaak Dunayevsky, Lyubov Orlova (*Sirk* ve *Volga-Volga* müzikalleri için), Sergey Eisenstein (o sırada gösterime girmemiş olan *Aleksandr Nevski* için), Mikhail Romm ve asistanları (*Ekim'de Lenin*), besteci Aram Haçaturyan (keman konçertosu), opera sanatçısı Mark Reizen, Şostakoviç (piyano beşlisi), romancı Mihail Şolohov, Aleksey Tolstoy (*Büyük Petro* için), Olga Lepeshinskaya (bale için), Vera Mukhina (orak-çekiç heykeli), Üzeyir Hacıbeyov (*Köroğlu* operası), tiyatro sanatçısı Alla Tarasova, şarkıcı İvan Kozlovsky ("Ayışığında bir Gecede"), Aleksandr Gerasimov (*Stalin ve Voroşilov Kremlin'de* tablosu için), Stalin'i oynayan aktör Miheil Gelovani de dahil yüzden fazla kişi ödül almıştı. Para ödülleri çok yüksekti ("birinci sınıf" Stalin Ödülü 100 bin ruble ve "ikinci sınıf" Stalin Ödülü 50 bin ruble).[160]

Kutlama sabah 07.00'ye kadar sürdü. Romanı *Yalnızlık* ile Stalin Ödülü alan dramaturg Nikolay Virtá (Karelsky), "Stalin tüm tören boyunca alışılmadık derecede hareketli, neşeli ve misafirperverdi," diyordu. "Hiç kimse gözünden kaçmadı; herkesle konuştu, güldü ve şakalaştı, sigara içenlere sigara ikram etti, içmediğini ifade eden birine övgüler düzdü." Stalin'in artık ezbere bildiği *Volga-Volga* dahil çeşitli filmler gösterildi; Tacik bir kadın oyuncunun yanına oturmuştu. Stalin'in sorması üzerine yönetmen Aleksandrov, oyuncu karısı Orlova'nın sesinin şarkı seslendirmeye uygun olduğunu söyledi; Stalin, "Kayda değer bir sesi var. Bu yeteneğini kullanması için nasıl geniş imkânlar sağlayabiliriz onu düşünmeliyiz," dedi. Virtá, lider "herkesi dansa davet etti; ünlü bir şarkıcıyı dinledi, gürleyen bas sesini alkışladı," diye yazmıştı. "Moskova Sanat Tiyatrosu aktörleriyle *Hamlet* hakkında, siyaset ve edebiyat, bir fabrikanın inşası, filmler ve şarkılar, uluslararası ilişkiler üzerine konuştu."[161]

Amerika'nın uyarıları

Amerikalılar da dünyanın en önemli sırrını öğrenmişlerdi. İşgal edilecek Sovyetler Birliği'nin para birimini hazırlaması istenen, Weimar günlerinden kalma yüksek bir ekonomi yetkilisi olan Erwin Respondek, Birleşik Devletler ticari

160 *İzvestiya,* 15 Mart 1941; *Vestnik AN SSSR,* sayı 4, 1941, s. 15-16; "Prazdnik sotsialisticheskoi kul'tury", *Iskusstvo,* sayı 6, 1941, s. 3-10.

161 Nevezhin, *Zastol'nye,* s. 266-270 (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1124, l. 15-20). Ertesi gün (23 Nisan) Küçük Köşe'de, saat 19.10'dan itibaren on beş dakika süreyle, Stalin Tacikistan Komünist Partisi Başkanı (Dmitri Protopopov) ve Hükümet Başkanı'nın (M. Kurbanov) yanı sıra, SSCB Sanatsal İşler Komitesi Başkanı Khrapchenko'yu kabul etti, belli ki sanatçılara verilecek devlet desteğine son şeklini vereceklerdi. Tacik katılımcılara devlet ödüllerini takdim ederken Kalinin, Tacik kültürü üzerine Stalin'den bir alıntı yaptı: "Eski ve topluma kök salmış bu kültür özel zarafetiyle diğerlerinden ayrılıyor." *Pravda,* 26 Nisan 1941; *Na prieme,* s. 331.

ataşesi ile karanlık bir sinemada buluşma ayarladı ve işgal planlandığını iletti. 1941 yılı başında Respondek, Birleşik Devletler için hazırlayacağı ayrıntılı raporların birincisinde, Sovyetler Birliği'nin yok edilmesi, "Bolşevizmin tüm siyasi ve diğer kurumlarıyla ortadan kaldırılması ve özellikle, SS tarafından liderlerinin imha edilmesi" için atılmakta olan adımları anlatıyordu. Kilit bağlantısı General Halder olan Respondek şimdiye kadar güvenilir bir kaynak olagelmişti fakat Washington'daki yetkililer, onun bir tuzağın parçası olduğundan şüphe etmeye başlamışlardı. Bazı iç değerlendirmelerin ardından Roosevelt, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sumner Welles'in Washington'daki Sovyet elçisi Konstantin Umansky'e, Birleşik Devletler'in "Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırma niyetini açıkça gösteren güvenilir istihbarata sahip olduğunu" iletmesini istedi. Umansky'nin benzi atmıştı. Bu bilgiyi Moskova'ya ileteceğini söyledi – ve aceleyle Washington'daki *Alman* elçisini haberdar etti (Moskova'nın talimatıyla ya da Kremlin'in böyle istiyeceğini tahmin ederek puan kazanmak amacıyla). 1 Mart 1941'de, Respondek'in hazırladığı diğer bazı gizli raporların ardından, yaklaşan işgal konusunda Welles bir kez daha Umansky'i uyardı. Son uyarıyı da 20 Mart'ta yaptı.[162]

Birleşik Devletler istihbaratı, Eylül 1940'ta Japon şifrelerini kırmış olmaları sayesinde, Respondek'ten gelen tüyoları doğrulamayı da başaracaktı. Japonya'nın eski Berlin Büyükelçisi Tümgeneral Hiroshi Ōshima, Matsuoka sayesinde yeniden Nazi başkentine tayin edilince, Amerikalıların ana kaynaktan istihbarat elde etmesi mümkün hale geldi: Mükemmel Almanca konuşan sadık Alman yandaşı Ōshima, Ribbentrop ve Hitler'in sırdaşı olacaktı. (Ōshima şubat ayında Berghof'ta güven mektubunu sunmuştu.) Nisan 1941'de Birleşik Devletler kriptologları Matsuoka'nın mart sonu Hitler ziyareti sırasında gönderilen uzun mesajları çözmeyi tamamladılar. Kriptologlardan birinin daha sonraki anlatımına göre, "Göring Almanya'nın Rusya'ya saldırma planlarını, uçak sayılarını ve seferber edilecek birliklerin tip ve sayılarını da vererek Ōshima'ya anlatmıştı." Kriptolog, "O gece heyecandan uyuyamadım," diyordu. Birleşik Devletler Umansky'i yeniden uyardı. Ancak o, basına verdiği demeçte, "Sovyetler Birliği'ne Londra ve Washington'da iletilen bilgiler Almanya ile SSCB arasında bir çatışma çıkarmayı hedefliyor," diyecekti.[163]

---

162 Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 38-39 (atıfta bulunduğu kaynak, Savunma Bakanlığı, Askerî İstihbarat Şubesi, Genel Karargâh, rapor 17,875: 17 Ocak 1941, Albay B. R. Peyton, MID dosyası 2016-1326/7, MID, yazışmalar, 1917-1941, kutu 634, RG 165, NA), 40-44; Laquer ve Breitman, *Breaking the Silence*, s. 282n; Long, *War Diary of Breckinridge Long*, s. 182-184; Hull, *Memoirs*, II, s. 967-969; Welles, *Time for Decision*, s. 170-171; *FRUS, 1941*, I, s. 712, 714 (Hull'dan Steinhardt'a, 4 Mart 1941), 723; Damaskin, *Stalin i razvedka*, s. 262-263. Whaley zaman ve kaynak konusunu biraz karıştırıyordu. Whaley, *Codeword*, s. 37-40, 45, 227-228, 277-278. "Belirgin bir dünya siyaseti ve tarihi kavrayışı olmayan, cana yakın dışa dönük biri" olarak tasvir edilen Birleşik Devletler Ticari Ataşesi Texan Sam Woods (d. 1892) herkesi yanıltı. Shirer, *Rise and Fall*, s. 843n; Dippel, *Two Against Hitler*.

163 Boyd, *Hitler's Japanese Confidant*, s. 21 (atıfta bulunduğu kaynak, NSA, RG 457, SHR-252: 30); Damaskin, *Stalin i razvedka*, s. 262-263. Aynı zamanda bkz. Shirer, *Rise and Fall*, bölüm 23. Tatsız Nazi-Sovyet Paktı sürprizinin ardından, Eylül 1939'da Ōshima Berlin'den geri çağrılmış-

Caydırma girişimleri

Berlin'den Dekanozov, Nisan 1941'de dışişleri bakanlığına gönderdiği özel raporda, SSCB ile Almanya arasında yaklaşan savaşa dair "çeşitli kanallardan bize her gün ulaşan" istihbarat ve söylentiler var diyor ve bu baskıyı kasıtlı bir "sinir savaşı" diye niteliyordu. On ayrı örnek sıraladıktan sonra, Almanya'nın amacının "İngiltere ile sürmekte olan savaş sırasında SSCB'ye saldırmak" olduğunu belirtiyordu.[164] 15 Nisan'da, Batı Ukrayna'da Rovno bölgesinde bir Alman keşif uçağı mecburi iniş yaptıktan sonra, uçuş ekibinde "kamera, çekilmiş fotoğraf ruloları, yırtılmış bir topografik SSCB haritası" bulunmuştu. "Tüm bunlar ekibin niyetine ilişkin kanıtlardı." NKGB, rütbeleri olmayan deri ceketli dört subayı gözaltına almıştı ve güya, ellerindeki filmleri zamanında yok etmeyi başaramamışlardı. Filmler banyo edildiğinde, Kiev eksenindeki köprülerin ve demiryollarının fotoğraflandığı ve haritanın da Ukrayna'nın Chernigov bölgesini gösterdiği anlaşıldı. Sanki Almanlar asıl hedeflerinin Ukrayna olduğuna Sovyetler'e inandırmak *istiyor* gibiydi.[165]

21 Nisan'da Sovyet Dışişleri Komiserliği Almanların hava sahası ihlallerini protesto etti – sadece son üç haftada yaklaşık seksen vaka söz konusuydu. Diplomatik notayı alan Alman Maslahatgüzarı Werner von Tippelskirch, "Eğer Alman uçakları Sovyet sınırlarını ihlal etmeyi sürdürecekse ciddi sonuçları olacağının beklenmesi gerektiği" konusunda Berlin'i uyardı.[166] Fena halde yanılıyordu. Stalin, nisan ayının ortasından itibaren Almanyaya teslimatlar üzerindeki blokajı kaldırmaya başlamış –bir ay öncesine kıyasla Sovyet petrol teslimatı iki katına çıkmıştı– ve Almanların istedikleri her şeyi savaş olmadan alabileceğinin sinyalini vermişti (ya da tersinden düşünülürse, eğer Hitler saldırırsa Sovyetler'in sağladığı değerli mallardan yoksun kalacaktı).[167] Stalin ayrıca, ortak sınır-

tı. Birleşik Devletler Büyükelçisi Laurence Steinhardt, "çok gizli" olarak Dışişleri Komiser Yardımcısı Lozovsky'e, "Berlin'deki elçilikten gelen güvenilir istihbarata göre Almanya'nın durumu giderek kötüleşiyor ve Ukrayna'ya saldırmaya hazırlanıyor," demişti (15 Nisan). Lozovsky şu cevabı veriyordu: "Almanya'nın SSCB'ye saldıracağını sanmıyorum... Ne olursa olsun, SSCB her zaman hazır olacak ve düşmanların işgaline izin vermeyecektir." Lozovsky gönderdiği raporda Steinhardt'ın, "eğer Almanya SSCB'ye saldırırsa ABD'nin SSCB'ye yardım sağlayacağın taahhüt ettiğini" söylüyordu. Naumov, *1941 god*, s. 80-81 (AVP RF, f. 06, op. 3, pap. 4, d. 35, l. 173-177); "Kanun voiny: preduprezhdeniia diplomatov", s. 80. Welles, Birleşik Devletler'in Japon kodlarını kırdığı ve Ōshima'nın yazışmalarının şifresini çözdüğü bilgisini 28 Nisan 1941'de Umansky'e sızdırdı ve onun hükümeti de bu bilginin Washington'daki Alman büyükelçisine sızdırılmasını sağladı. *DGFP*, seri D, XII, s. 661 (Hans Thomsen'den Berlin'e). Amerikalılar bu mesajı ele geçirdi ve şifresini çözdü.

164 "Kanun voiny: preduprezhdeniia diplomatov", s. 71-72.

165 Almanlar hâlâ uçağın 15 Mayıs'ta iadesini talep ediyordu. Fel'shtinskii, *Oglasheniiu podlezhit*, s. 330-331 (Ritter'den Schulenburg'a); Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 342; Rokossovskii, *Soldatskii dolg*, s. 31-32; Bezymenskii, *Osobaia papka "Barbarossa"*, s. 276.

166 Fel'shtinskii, *Oglasheniiu podlezhit*, 22 Nisan 1941, s. 344-345.

167 Her ne kadar Almanlar teslimatlarında çok geride olsalar da Stalin aniden ticari yükümlüklerini fazlasıyla yerine getirmeye başladı. İki yönlü ticaretin zirvesi Mayıs 1941'di. *DGFP*, seri D, XII, s. 282-283 (12 Mart 1941), 826 (15 Mayıs); Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 318-319 (Schnurre'nin raporu, 5 Nisan 1941); Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 326. Aynı za-

larında küçük değişiklikler yapılması yönündeki Alman taleplerine karşı Sovyetler'in itirazına aniden son verdi.[168] Despot fazla tavizin zayıflık olarak anlaşılacağını pekâlâ biliyordu. Bu yüzden, Alman uçuşlarına yasak koymayarak, fiilen Almanların ne ile karşılaşacaklarını görmelerine izin veriyordu.[169]

Yatıştırma politikası konusunda Chamberlain, "En iyisini umut etmeli ve en kötüsüne göre hazırlanmalıyız," demişti ve eğer dediğini yaparak hem yeniden silahlanma ve hem de diplomasiyi kovalasaydı bu iyi bir fikir olabilirdi fakat diplomasi çok sınırlı kalmıştı.[170] Stalin hararetle silahlanmanın peşindeydi. Bu sebeple Sovyet halkı saatler boyunca kuyruklarda bekliyor ama yine de asgari gereksinimlerini genellikle karşılayamıyordu.[171] Almanlar, ikili ticaret antlaşmalarının bir gereği olarak, Sovyetler'in alışveriş yapacağı askerî üretim tesislerinin Sovyet yetkililer tarafından görülmesine izin vermişti. Almanlar hammadde alıcısıydı ve bu nedenle Stalin'in benzer bir yükümlülüğü yoktu. Yine de, Almanların Sovyet askerî fabrikalarını görmesine imkân tanıdı. Belli başlı havacılık fabrikalarını kaplayan bir tura izin verdi. Peltyakov Pe-8 bombardıman uçaklarının üretildiği fabrika da gezilenler arasındaydı ve uçak şaşkınlık yaratmıştı: Alman Junkerlerden daha uzun menzili vardı.[172] Nisan 1941'de böyle bir fabrika ziyareti sırasında uçak tasarımcısı Artyom Mikoyan, Schulenburg'a, "Sovyet ülkesinin olağanüstü teknolojisine tanık oldunuz. Nereden gelirse gelsin, cesurca püskürtür ve saldırırız," demişti – tahmin edilebileceği gibi, aynı ay içinde bu sözler Berlin'e iletilmişti.[173]

Stalin sadece pazarlığa hevesli olduğunu değil, aynı zamanda güçlü cephane ve silah imalat kapasitesine sahip olduğunu da gösteriyordu.[174] Rusça da konuşan Almanya'nın Moskova Askerî Ataşe Yardımcısı Krebs, beş büyük Sovyet havacı-

---

manda bkz. Von Strandmann, "Appeasement and Counter-Appeasement", s. 164. Stalin aynı zamanda, 1848 Devrimi'nden kalma flama ve bayrakları (Çarlık askerlerinin indirdiği) iade ederek Macaristan'a, bir sınır sorununu çözerek de Romanya'ya jest yapıyordu.

168 *DVP SSSR*, XXIII/ii, s. 572 (15 Nisan 1941), 661-663, 714. Ancak Stalin, aynı zamanda, Sovyet topraklarından Almanya'ya mal sevkiyatı için navlun oranlarını artırıyor, beklenmedik şansı değerlendiriyordu. Sipols, *Tainy*, s. 387; Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 47 (atıfta bulunduğu kaynak, Ekonomik Savaş Bakanlığı, Trans-Sibirya Demiryolu: Navlun oranları, 3 Nisan 1941, FO/371/29497). Aynı zamanda bkz. Read ve Fisher, *Deadly Embrace*, s. 608.

169 Sovyet kabiliyeti abartılmamalıdır. İleri uyarı sistemleri (VNOS) Alman uçaklarının gelmekte olduğu uyarısını her zaman yapamıyordu ve Sovyet önleme uçakları da sınırda Alman uçaklarını çok iyi takip edemiyordu. Diğer yandan, Kızıl Ordu onları havada vuracak yeterli uçaksavar topçusuna sahip değildi.

170 Dilks, "'We Must Hope for the Best'"; *DBFP*, 3. seri, II, s. 686 (Chamberlain'den Halifax'a, 19 Ağustos 1938); Parker, *Chamberlain and Appeasement*, s. 291, 347.

171 Osokina, *Za fasadom*, s. 272-277.

172 Sipols, *Tainy*, s. 389-390. 21 Mart ve 17 Nisan tarihleri arasında bir Alman heyeti en önemli Sovyet havacılık fabrikalarını (Moskova, Rybinsk, Molotov) ziyaret etti. Kasım-Aralık 1940'ta, Molotov'un Berlin ziyareti in ardından, Almanlar Sovyet yetkililerin Heinkel ve Junkers uçak üretim tesislerini gezmelerine izin vermişti.

173 Schwendemann, *Die Wirtschaftliche Zusammenarbeit*, s. 329; Sudoplatov, *Razvedka i Kreml'*, 135; Vishlev, *Nakanune*, s. 30-31.

174 Birçok araştırmacı Stalin'in 1941 baharındaki davranışının küçük düşürücü bir taviz olduğunu söyleyerek yanlış yorumladı ve caydırma çabası olduğuna değinmedi. Lisann, "Stalin the Appeaser."

lık fabrikasına yaptıkları ziyaret sırasında Berlin'e gönderdiği yazıda, "Her şeyi görmemize izin veriyorlar," demişti. "Rusya'nın olası saldırganları korkutmaya çalıştığı çok açık."[175] Nazi Havacılık Bakanlığı'ndaki ajan Schulze-Boysen ("İhtiyar"), ilettiği raporda, "Almanlar böylesine iyi örgütlenmiş ve işleyen bir sanayi ile karşılaşacaklarını beklemiyorlardı. Kendilerine gösterilen bazı nesneler büyük sürpriz oldu. Mesela, Almanlar 1.200 beygir gücündeki uçak motorunun varlığını bilmiyordu... Üç yüzden fazla I-18 uçağı, nicelik bakımından onları çok etkiledi... Almanlar, SSCB'de bu tür uçakların bu çoklukta seri üretiminin mümkün olduğunu düşünmüyordu," diyordu. Krebs, Alman genelkurmayının karamsarlığa kapıldığı sonucuna varıyordu.[176] Stalin'in ajanları, Alman savaş oyunlarının Sovyetler'le yapılacak savaş uzadığı takdirde lojistik sorunlar yaşanacağını Alman genelkurmayına gösterdiğini de kendisine rapor etmiş ve o da buna paralel olarak Hitler'in askerî ataşesinin T-34 tanklarının seri üretimini görmesi için ülkenin iç kısımlarına götürülmesini emretmişti.[177]

Hitler, durumdan haberdar olur olmaz, SSCB'nin çok geniş ölçekte silahlanmakta olduğuna ve çok geç kalmadan saldırıya geçilmesi gerektiğine kesin kani olmuştu.[178] Ayrıca, yüksek irtifada keşif uçuşları başlamadan önce, Kızıl Ordu'nun silah ya da askerlerinin dağılımına dair Alman askerî istihbaratının elinde neredeyse hiç istihbarat yokken, şimdi oldukça fazla malumata sahiptiler.[179]

Kakafoni

Berlin'de, Sovyet ticaret misyonunda bulunan Alman işadamı sayısı giderek azalıyordu. NKVD son on beş ay içinde altmış altı Alman ajan denetçisi ve 1.596 Alman ajanının yakaladığını ve bunların 1.338'inin Batı Ukrayna, Belarus ve Baltık bölgesinde ele geçirildiğini, ayrıca sınırda yüzlerce ateşli silah vakası yaşandığını rapor etmişti. 1941 yılının ilk ayları içinde en az 17 bin trenin Alman askerlerini ve ağır silahları Sovyet sınırına taşıdığı bildirilmişti.[180] Savaş kesin miydi? Britanya, Hitler'in Sovyetler Birliği'ne karşı savaş hazırlığında olduğunu ifade eden istihbaratı içten içe yok sayıyordu ama şimdi, Enigma deşifresi sayesinde Hitler'in giderek daha fazla hava savaş biriminin

175 Teske, *General Ernst Köstring*, s. 297.

176 Naumov, *1941 god*, II, s. 131-132; Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 122, 128. Aynı zamanda bkz. Herwarth, *Against Two Evils*, s. 187-188.

177 Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 117.

178 Below, *At Hitler's Side*, s. 92.

179 Rittersporn, *Anguish*, s. 56 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 501k, op. 3, d. 534, l. 7ob,-15); Buchheit, *Der deutsche Geheimdienst*, s. 253; Plotnikova, "Organy", s. 31. Kapsamlı bir Luftwaffe hava keşif programının mevcudiyeti, daha Aralık 1940'ta "İhtiyar" tarafından Berlin'den teyit edilmişti. Naumov, *1941 god*, I, s. 550 (TsA SVR, d. 23078, t. 1, l. 199-201), I, s. 769-770 (TsA SVR), II, s. 89-91 (TsA SVR, d. 23078, t. 1, l. 269-74), II, s. 179-180 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 1, l. 762-763). Stalin de Alman hatlarının gerisine keşif uçakları gönderiyordu, Almanlar bunu biliyordu. Whaley, *Codeword*, s. 32; *DGFP*, seri D, XII, s. 602603, 1061-1063; Weinberg, *Germany and the Soviet Union*, ek 3; Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 329.

180 Halder, *Halder Diaries*, II, 7 Mayıs 1941, s. 104; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 400-402.

doğuya kaydırılması talimatı verdiğini fark etmişlerdi. Yine de, Britanyalılar doğudaki bu yığınağın bir "sinir savaşı" olduğu ve Stalin'i daha fazla tavize zorlamayı amaçladığını düşünüyordu.

Almanların Tokyo'ya diplomatik kargo göndermek ya da almak için artık Trans-Sibirya'yı kullanmaktan vazgeçtiğini Stalin biliyordu ve Sorge'den gelen bilgiye göre (17 Nisan), Japonya'dan kritik kauçuk ithalatını da artık Trans-Sibirya üzerinden yapmayacaklardı. Ancak Sorge'nin, "Almanya ile SSCB arasındaki gerilim düşüyor" iddiasına yer vermesi bu mesajın geçerliliğini zayıflatıyordu zira bu durumda Almanların Trans-Sibirya hattını kullanmaktan vazgeçme niyetlerine uymalarına gerek yoktu. Sorge, Nazi egemen çevrelerindeki sözde bölünmeden de söz ediyor, "savaş-yanlısı hizbin" henüz üstünlük sağlamadığını iddia ediyor ve ekliyordu: "[Tokyo'daki] Alman Elçiliği Ribbentrop'tan bir telgraf aldı ve buna göre eğer karşı taraftan bir kışkırtma olmazsa Almanya SSCB'ye savaş açmayacak. Ancak eğer savaş kışkırtılırsa çok kısa sürecek ve SSCB'nin yenilgiye uğratılmasıyla sona erecek. Alman genelkurmayı tüm hazırlıkları tamamlamış durumda."[181]

22 Nisan'da Macar komünist ve Sovyet askerî istihbarat ajanı Sándor Radó ("Dora"), Cenevre'den gönderdiği raporda Ukrayna'ya yapılacak saldırı için 15 Haziran tarihini veriyordu. 23 Nisan'da Stalin ve Molotov, ekipman üretiminde artışı zorlayarak, çok sayıda yeni topçu ve paraşüt birimi oluşturulması için bir kararname yayımladılar.[182] Ertesi gün Stalin İlya Ehrenburg'a telefon ederek, Alman-karşıtı romanı *Paris Düşerken*'in ikinci ve üçüncü ciltlerinin basılacağını haber verdi, oysa daha dört gün önce basılmaları sansür tarafından reddedilmişti.[183] Despotun anti-faşist kitabı şahsen onayladığı söylentileri dolaşıyordu.[184] 25 Nisan'da, Golikov SSCB'nin batı sınırında yüz Alman tümeni bulunduğunu tahmin ediyordu ve bu sayı bir önceki aydan yüksekti. 25-26 Nisan'da, işe başladıktan üç buçuk ay sonra Tupikov, Almanya'nın doğudaki yığınağı hakkında Golikov'a uzun bir mesaj gönderdi ve Alman savaş planlamasındaki "bir sonraki düşmanın" Sovyetler Birliği olduğunu açıkça belirtti. "Çatışmanın başlangıç tarihi yakın ve kesinlikle bu yıl içinde olacaktır," diyordu.[185]

181 Sorge şöyle diyordu: "Himmler'in çevresinde ve genelkurmayda SSCB'ye karşı bir savaş başlatma eğilimi güçlü ancak henüz ağır basmış durumda değil." Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 585-586 (TsAMO, f. 23, op. 24127, d. 2, l. 300). 29 Nisan'da, Moskova'daki Alman Büyükelçiliği'nin Ekonomi Şubesi Başkan Yardımcısı Kegel ("X"), gönderdiği raporda, Almanya'nın ihtiyaç duyduğu sentetik kauçuğu 15 Mayıs'a kadar Asya'dan temin etme niyetinde olduğunu bildirmişti ve haklıydı. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 710; Lota, *Sekretnyi front*, s. 230-234. Nisan 1941'de, Moskova'dan dönen Korotkov, bir savaş çıkması durumunda "İhtiyar" ve "Korsikalı" için şifreli telsiz iletişimi tesis edilmesi konusunda Kobulov ile görüştü; ancak bu çaba çıkmaza girecekti. Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 394-396.

182 Naumov, *1941 god*, II, s. 100 (TsAMO, op. 24122/1, l. 178), 105-104 (APRF, f. 93: 23 Nisan 1941), 506; Mel'tiukhov, *Upushchennyi shans Stalina*, s. 330, 362-363; Gareev, *Neodnoznachnye stranitsy*, s. 115.

183 Ehrenburg, *Liudi, gody, zhizn'*, II, s. 228.

184 Baranov, *Goluboi razliv*, s. 86-87.

185 Aslında Nisan 1941'den itibaren Alman intikali niteliksel olarak yeni bir düzeye sıçramıştı. Van Creveld, *Hitler's Strategy*, s. 150. Tupikov ekliyordu: "Eğer bu sonuçları ortaya koyarak işin

Endişeli Schulenburg, nisan ayı ortasında astlarına büyük bir savaş aleyhine ayrıntılı bir rapor hazırlatırken, kendisi gibi savaşın hata olduğunu düşünen Ribbentrop ve Weizsäcker'in de desteğini aldı. Berlin'e gitti ancak iki hafta boyunca Hitler onunla görüşmesini erteledi. Nihayet 28 Nisan'da Führer tarafından kabul edildi. Schulenburg'un raporu Hitler'in masasında duruyordu (ancak hiç rapordan söz etmedi). Schulenburg belli ki "Stalin'in daha fazla taviz vermeye hazır olduğunu" ve gelecek yıl için tahıl teslimatının 5 milyon tona yükseltileceğini söylemişti. Aslına bakılacak olursa Mikoyan, göndermek şöyle dursun, 2,5 milyon ton tahılı güçlükle bir araya getirebiliyordu ve ayrıca Almanların çok önemli silahların teslimatını yapmadan daha fazla tahılın karşılığını nasıl ödeyeceği de meçhuldü. Sessizliğini koruyan ve nezaketsiz bir tutum takınan Hitler, Schulenburg ayrılırken, "Ha bir şey daha var, Rusya'ya karşı savaşmak niyetinde değilim!" demişti.[186]

Stalin'in Britanya karşısındaki durumu Londra'daki Mayski'yi fiilen felç etmişti. Churchill'in özel sekreteri Sovyet elçisine, "Muhafazakâr çevrelerde şöyle bir sav dolaşıyor: Eğer Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırırsa (ki şimdi birçoğu böyle olacağını düşünüyor) o zaman SSCB bize gönüllü olarak gelecek. Eğer Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırmazsa bunun bize hiçbir etkisi olmayacak. Sonuçta, SSCB'ye kur yapmaya değer mi?" Mayski kahkahayı basmıştı.[187]

Aynı gün "İhtiyar", dışişleri bakanlığındaki bağlantısıyla Göring'in Havacılık Bakanlığı'nda yaptığı görüşmeye dayandırdığı raporunda, "Almanların SSCB'ye saldırısı kesin olarak karara bağlanmış ve her an başlayabilir. Şimdiye kadar SSCB'ye saldırılmasına taraftar olmayan Ribbentrop, bu meseleyle ilgili Hitlerin kesin kararlılığını bildiği için, SSCB'ye saldırıyı desteklemeye başladı," di-

---

kolayına kaçıyorsam, bu durum asla cesaretimi kırmaz. Hatalıysam düzeltirsiniz – ben de müteşekkir olurum." Naumov, *1941 god,* II, s. 113-118 (TsAMO, op. 7272, d. 1, l. 140-152); Lota, *Sekretnyi front*, s. 44, 189-197. Golikov, Tupikov'a yanıt verilmesi gerektiğini astı Kuznetsov'a ancak 3 Haziran 1941'de bildirdi.

186 Schulenburg ve elçilik sekreteri, bir saatten daha kısa bir süre içinde Adlon Otel'e dönmüşlerdi. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 330-332. Görünüşe bakılırsa, Moskova'daki Amerikan büyükelçisine paktın gizli protokollerini ifşa etmiş olan anti-Nazi Hans "Johnnie" Herwath, Wehrmacht'a katılmak üzere Moskova'daki Alman Elçiliği'nden ayrılmış ve bağlantıları aracılığıyla SSCB'ye saldırı kararının kesin olduğunu haber almıştı. Askerî izinle Berlin'de bulunduğu sırada, SSCB saldırı planlarının yürürlükte olduğunu Schulenburg'a haber verebilmek için, hâlâ Moskova'da çalışmakta olan karısı Pussi'yi ziyaret etme bahanesini kullandığını iddia etmişti. Herwarth, *Against Two Evils*, s. 182-184, 191; Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 328; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 203-217; Hinsley, *British Intelligence, Abriged Version*, s. 27-28. Führer'in Schulenburg'u soğuk karşıladığını "X"den duydu. Kegel ("X") ayrıca, 1939 yılında Hitler'in benzer biçimde Polonya Elçisi Hans-Adolf von Moltke'ye de yalan söylediğini belirtiyordu.

187 Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 349 (Bernard Bracken). Mart 1941'de Moskova, gizli polis ajanı Kyrill Novikov'a, tüm resmî toplantılarda Mayski'ye eşlik etmesi talimatı verdi. Eden'den Cripps'e gönderilen ve Londra'da Sovyet istihbaratının eline geçen bir telgraf (18 Nisan 1941) Moskova ile yakınlaşmanın hâlâ mümkün olup olmadığını soruyorda ancak Sovyetler'in Baltık ülkelerini ilhakı büyük bir engeldi. Primakov, *Ocherki*, III, s. 474-475 (TsA FSB, f. 3, op. 8, d. 56, l. 903-906).

yordu.[188] "İhtiyar" haklıydı: Hitler tam da o gün, elli üç gün sonrasında –22 Haziran– karar kılmıştı.

Ne Almanların Mussolini'nin başarısızlığını telafi etmeye yönelik Yunanistan işgali ("Marita") ne de Yugoslavya'nın işgali (Operasyon "25") Barbarossa üzerinde maddi bir etkiye sahipti. Balkanlar'da göreve tahsis edilmiş tümenlerin büyük bir bölümü hiç savaş görmedi: Hatta bazıları [cepheye] hiç gönderilmedi. Mayıs ayı bitmeden Balkan harekâtında görev alan Alman kuvvetleri Sovyet sınırındaki konumlarına geri dönmüştü.[189] İlk hedeften beş haftalık sapma kilit ekipman eksiklerinden kaynaklanıyordu, ne de olsa devasa bir girişim söz konusuydu. Aslında Almanların ciddi noksanları olduğunu "Korsikalı" rapor etmişti (28 Nisan) – ve dolayısıyla Japonya ve Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek zorundaydı, Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ise "zora dayalı" olacaktı. Üst düzey bir Alman yetkilinin, "Ruslar, Almanya'ya daha fazla hammadde ve yiyecek sağlamalılar ve bunun karşılığında Sovyet siparişlerinin tam olarak ya da kısa vadelerde teslimatını talep etmemeliler," dediğini duymuştu.[190] "İhtiyar" da Almanların şantaj olasılığına değinmişti. Uydurma ültimatom haberi –hiçbir zaman Hitler'in planları arasında olmamıştı– en iyi pozisyonlara yerleştirilmiş, en güvenilir Sovyet ajanlarını bile yoldan çıkarıyordu.[191]

Hiçbir ordu yenilmez değildir

4 Mayıs tarihinde Reichstag'da yaptığı konuşmada Hitler, Polonya'yı, Norveç'i, Belçika'yı, Hollanda'yı, Fransa'yı, Yugoslavya'yı ve Yunanistan'ı nasıl param-

188 Rapor Stalin'e ertesi gün gönderildi. Naumov, *1941 god,* II, s. 130 (TsA SVR, d. 23078, t. 1, l. 349-351). "İhtiyar"a göre iki grup vardı. Birinin başında Göring vardı ve SSCB'ye saldırmak için sabırsızlanıyorlardı. Diğerinin başında ise Ribbentrop vardı ve tam zıddını savunuyorlardı. Bu, o gün için muhtemelen doğruydu. Naumov, *1941 god,* II, s. 90 (TsA SVR RF, d. 23078, t. 1, l. 269-274). Hitler'in Ribbentrop'u Barbarossa ile ilgili tam olarak bilgilendirmesinin ancak Nisan 1941'de gerçekleştiği anlaşılıyor. Weizsäcker, Ribbentrop'a bunu ancak 21 Nisan'da Viyana'da itiraf ettirebildiğini iddia ediyordu. Sonuçta, Dışişleri Bakanı Weizsäcker'e 28 Nisan'da bir rapor hazırlaması için onay vermişti. Komünist sisteme öldürücü bir darbe indirmenin kendi içinde bir amaç oluşturmadığı belirtiliyordu. "Belirleyici olan tek bir şey var: Bu girişim ile İngiltere'nin düşüşünün hızlanıp hızlanmayacağı." Raporda ayrıca, Britanya'nın zaten çökmeye yakın olduğu iddia ediliyordu. "Almanya'nın Rusya saldırısı İngiltere'nin sadece moralini yükseltebilir" idi. "Orada, İngiltere'ye karşı savaşın başarısı konusunda Almanlar'ın kuşku duydukları değerlendirmesi yapılacaktır. Bunu yaparak, hem savaşın uzun süreceğini kabul etmiş oluyoruz ve hem de fiilen kısaltmak yerine uzatmış oluyoruz." Weizsäcker, *Memoirs*, s. 246-247; Davidson, *Trial of the Germans*, s. 154-155.

189 Van Creveld, *Hitler's Strategy.* Hitler, Belarus'un ele geçirilmesinin ardından Baltık ülkelerini almak üzere Ordu Grubu Merkezi'nin ara vermesini emrederek ana saldırı yönünü de değiştiriyor, Moskova'ya yönelmeyi Leningrad ve Kronştadt'ın ele geçirilmesinden sonraya bırakıyordu. İthalatlarının önlenmesi için Rusların Baltık Denizi ile ilişkilerinin kesilmesinin şart olduğunu savunuyordu ama aynı zamanda, Büyük Finlandiya'nın yaratılmasını da tahayyül ediyordu. Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 138.

190 Naumov, *1941 god,* II, s. 129-130 (TsA SVR, d. 23078, t. 1, l. 352-355).

191 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 518.

parça ettiğini ayrıntılarıyla açıklıyordu. "Alman silahlı kuvvetleri kendisini de aştı," diye böbürlendi. "Piyadeler, zırhlı birlikler ve dağ tümenlerinin yanı sıra SS birimleri, hedeflerine ulaşmak için durmaksızın, cesaretle, sabırla ve inatla savaştılar. Genelkurmayın yaptığı iş olağanüstüydü. Hava kuvvetleri tarihsel zaferlerine yeni kahramanlıklar ekledi... Alman askeri için imkânsız yoktur!" Şu sonuca varıyordu: "Alman Reich'ı ve müttefiklerinin oluşturduğu güce dünyadaki hiçbir koalisyon üstün gelemez. Alman silahlı kuvvetleri, nerede ve ne zaman gerekirse olayların akışına müdahale edecektir."[192]

Beliren alametler giderek daha çelişkili bir hal alıyordu.[193] Hitler'in konuşmasından bir gün sonra Tokyo'da, Japonya Dışişleri Bakanı Matsuoka Almanya Büyükelçisi Ott'a, "Hiçbir Japon başbakan ya da dışişleri bakanı Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki bir çatışma durumunda Japonların tarafsız kalmasını sağlayamaz. Böyle bir durumda Japonya doğal olarak, Almanya'nın hemen arkasından Rusya'ya saldırmaya mecbur hissedecektir," demişti.[194] Bu Sovyet-Japon Tarafsızlık Paktı'nın ihlali olurdu ve Japonya'nın iç değerlendimelerine uygun değildi. Aynı gün, "Korsikalı" Berlin'den Moskova'ya gönderdiği mesajda, Alman Ekonomi Bakanlığı'ndan bir basın elemanının, Almanya doğu sınırında barış istiyor zira kısa süre sonra Britanya denetimindeki Süveyş Kanalı'na saldıracak ve SSCB'nin Mihver saflarında Britanya'ya saldırmasını isteyecek, Moskova'nın buna uymasını sağlamak için Ukrayna'yı ve muhtemelen Baltık ülkelerini işgal edecek, dediğini aktarıyordu.[195]

192 *Völkishcher Beobachter,* 5 Mayıs 1941. Hitler'in 4 Mayıs tarihli Reichstag konuşmasının Rusça tercümesi, 10 Haziran 1941'de Sovyet cephesi askerî bölgesine iletildi. TsAMO, f. 32, op. 11 306, d. 5 (Volkogonov belgeleri, Hoover, konteyner 7). Albay Kuznetsov, genelkurmay tank kuvvetleri başkan yardımcısına (Panfilov) Alman kuvvetlerinin dağılımı üzerine rapor verdiğimde, "Panfilov bana dezenformasyonla karşı karşıya olduğumuzu söyledi ve sadece birkaç dakika önce Yoldaş Stalin'in telefon açtığını, 'Almanlar bizi korkutmak istiyor, şu anki şartlarda bize karşı harekete geçmezler, onlar da SSCB'den korkuyor,' dediğini anlattı," diyordu. Naumov, *1941 god,* II, s. 476 (CC Şubesi Başkanı Silin'e not, 15 Ağustos 1941).

193 "Mars" 1 Mayıs'ta Budapeşte'den gönderdiği raporda Alman birliklerinin Polonya'ya gitmek üzere ayrıldığını ve Alman askerlerinin, "SSCB ile çok yakında bir savaşın başlaması kaçınılmaz," diye konuştuklarını bildiriyordu. Naumov, *1941 god,* II, s. 150 (TsAMO, f. 23, op. 24119,d. 4, I. 381); Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 613. 5 Mayıs'ta "Yeshenko", "ABC" ile konuşmasına dayandırdığı raporunda, Alman kuvvetlerinin Balkanlar'dan Romanya ve Sovyet sınırına nakledilmesinin yanı sıra yaklaşmakta olan savaşa dair diğer işaretlerden söz ediyordu. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet,* s. 612-614 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 1, I. 737-740, 744-745).

194 *DGFP,* seri D, s. 723-725 (Ott, 6 Mayıs). Aynı zamanda bkz. Sipols, *Tainy*, s. 392. 17 Mayıs'ta Weizsäcker, Japonya Büyükelçisi Öshima'ya, "Alman-Rus ilişkileri değişmedi," diyerek yanlış bilgi veriyor, "aralarında bir gerilim olduğu" değerlendirmesinin gerçeği yansıtmadığını söylüyordu. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 342. Aynı zamanda bkz. *Trial of the Major War Criminals,* XII, s. 165 ("The Ministries' Case").

195 Merkulov tarafından Stalin ve Molotov'a iletilen aynı gönderide, "İhtiyar" Hitler'in birkaç gün önce Spor Sarayı'nda konuşma yaptığını ve "Yakın gelecekte yaşanacak olaylar çoğu kişiye anlaşılmaz görünecek. Ancak uygulamaya koyacağımız tedbirler kaçınılmaz zira Kızıl Tehdit çirkin yüzünü 'Avrupa'ya çevirdi," dediğini belirtiyordu. Naumov, *1941 god,* II, s. 152 (TsA SVR RF); Iampol'skii vd., *Organy,* I/ii, s. 292-293 (TsA FSK); Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 65-66 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 56, I. 1157-1158). 6 Mayıs'ta Amiral Kuznetsov Stalin'e yazarak, Berlin'deki Sovyet denizcilik ataşesinin (Vorontsov), Bozer isimli (Litvanyalı bir Yahudi) bir Sovyet

Stalin kendi sinyallerini göndermeye karar verdi. Yine 5 Mayıs'ta, saat 18.00'de Timoşenko, Büyük Kremlin Sarayı'nın Andreyev-Aleksandr Salonu'nda (parti kongrelerinin yapıldığı mekân), on altı askerî akademinin ve sivil kurumların dokuz askerî bölümünün mezuniyet törenini açtı. Profesörlerin, Savunma Komiserliği, hükümet ve Komintern çalışanlarının da aralarında bulunduğu 1.500 katılımcı vardı. Akademilere 1937 ya da 1938 yılında girenler mezun oluyordu. Timoşenko'nun Stalin'in kürsüye geleceğini anons etmesiyle başlayan alkışlar, Stalin'in Timoşenko'ya bir bakış atmasına ve onun da salonu susturmasına kadar sürdü. Stalin, "Yoldaşlar, Sovyet hükümeti ve Komünist Parti adına, eğitiminizi tamamladığınız için sizi tebrik ediyor ve çalışmalarınızda başarılar diliyorum," diyerek söze başladı. Stalin kırk dakikalık konuşması boyunca Kızıl Ordu'nun maddi altyapısındaki olağanüstü atılımların altını çizdi fakat bu arada akademilerin müfredatını da eleştirdi. "Topçu Akademisi'nde eğitim görmüş bir tanıdığım var," diye söze başladı. "Onun notlarına baktım ve 1916'dan beri kullanılmayan topların eğitimi için uzun bir süre ayrıldığını gördüm." Sözünü ettiği tanıdık, katılımcılar arasında bulunan büyük oğlu Yakov'du. "Öyle mi topçu yoldaşlarım?" Ön sıralarda oturan Topçu Akademisi Müdürü Korgeneral Arkady Sivkov'un bağırarak, okul müfredatının modern silahlar temelinde olduğunu söylemesi şok etkisi yarattı. Stalin, "Sözümü kesmeyin," diye yanıtladı, "ne dediğimi biliyorum, akademinizdeki bir öğrencinin notlarını okudum."[196]

Stalin'in yaptığı değerlendirmelerin büyük bölümü Kızıl Ordu'nun teknolojik dönüşümü le ilgiliydi. "Şimdi ordumuzun üç yüz tümeni var," diyordu. "Tüm tümenlerin üçte birini mekanize tümenler oluşturuyor. Bu herkese açık bir bilgi değil ama sizin bilmeniz gerekir. Yüz [mekanize] tümenin üçte ikisi tank [tümeni]." Salondan biri, "Hitler'in alaşağı edilmesi için," diye bağırdı.[197] Stalin'in verdiği rakamlar MP-41 ile ilgili hayali yansıtıyordu (hepsinin Ocak 1942'de yerinde olması gerekiyordu).[198] Despot en yeni uçağın şimdiye kadar üretilen uçakların en hızlısı olmasıyla ve cephedeki tankların, üç ya da dört kat daha kalın zırhlarıyla sınırı yarıp geçebilecekleriyle övünerek devam ediyordu. Herkesin zihninde olan sorunlara da değindi. "Neden Fransa yenildi ve Almanya zafer kazandı?" diye soruyordu. "Almanya gerçekten yenilmez mi?... Alman-

---

vatandaşının yardımcısına söylediklerini aktarmıştı. Bozer'e göre, Hitler'in karargâhındaki bir subay, Almanların 14 Mayıs'ta Finlandiya, Baltık ülkeleri ve Romanya üzerinden bir işgale hazırlandığını söylemişti. Ancak Kuznetsov şu eklemeyi de yapıyordu: "Bu istihbaratın yanlış olduğunu düşünüyorum, özellikle bu şekilde hükümetimize ulaştırarak SSCB'nin nasıl tepki vereceğini test ediyorlar." Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, konteyner 18.

196 Pechenkin, "'Sovremennaia armiia'", s. 31n9 (atıf yok); Muratov, "Shest' chasov", s. 283; Nevezhin, *Sindrom*, s. 169-170; Nevezhin, *Zastol'ia*, s. 278-279. Sivkov askerî akademi müdürlüğünden uzaklaştırılmıştı. Nevezhin, *Sindrom*, s. 180 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1039, l. 32).

197 Kuztesova, "Nachalo voiny."

198 Ayrıca, Stalin her bir tümenin 15 bin askerden oluştuğunu iddia ediyordu (birçok durumda olağan sayılacak rakamın iki katı). Pechenkin, "'Sovremennaia armiia'", s. 26. Jukov, 15 Haziran 1941'de Stalin'e, "8 bin kişilik tümenler dahi, pratikte Alman tümenlerinden iki kat daha zayıf," hatırlatmasını yapıyordu. Bezymenskii, *Gitler i Stalin*, s. 427-433.

ya'nın nasıl daha iyi bir ordusu oldu? Bu bir gerçek... Nasıl açıklanmalı?" Alman ordusu en yeni teknolojiyle yeniden donatıldı, yeni savaş yöntemlerini öğrendi ve tarihten ders çıkardı, diye yanıtlıyordu. "1918 yılında tam anlamıyla yenilgiye uğrayan Alman ordusu çok çalıştı. Alman ordusunun askerî doktrini geliştirildi. En yeni teknoloji ile donatıldı. En yeni savaşma yöntemlerini araştırdı," diye açıklıyordu. Bunun tam tersine, daha önce zafer kazanmış olan Fransa kayıtsız kalmıştı. Stalin manidar bir gözlemini de ekliyordu: "1870 yılında Almanlar Fransızları ezdi. Neden? Çünkü tek cephede savaştılar. 1916-1917'de Almanlar yenilgiye uğradı. Neden? Çünkü iki cephede savaşıyordu."[199]

Stalin mevcut Alman ordusunun yenilmez olmadığında ısrar ediyordu. "Dünyanın hiçbir yerinde yenilmez ordu yok.. Başlangıçta Alman ordusu Versay Barış Antlaşması'ndan kurtulma sloganıyla savaşı başlattı. Bu tür sloganlar popülerdi, Vesailles'ın küçük düşürdüğü herkesin destek ve sempatisini kazanıyordu... Şimdi Alman ordusu... Versay'dan kurtulma sloganının yerine fethi koydu. Alman ordusu fetih savaşı ve ilhak sloganıyla başarılı olamayacak... Napolyon fetih savaşına döndüğünde çok düşman kazanmış ve yenilgiye uğramıştı." Stalin devam ediyordu: "Askerî anlamda, Alman ordusunun özel bir yanı yok, ne tank, ne top ne de havacılık açısından." Ne olursa olsun, "büyüklenme yaşayan herhangi bir siyasetçi, herhangi bir siyasi figür sürprize hazır olmalıdır, Fransa'nın başına gelen felaket örneğinde olduğu gibi."[200]

Katılımcılardan biri olan ve hükümet adına not tutan görevli, "Fantastik bir konuşmaydı," diye yazmıştı günlüğüne. "Askerlerimize güven aşıladı, güç kattı ve Alman ordusunu saran zafer 'aurası'nı dağıttı."[201]

Ardından St. George Salonu'nda verilen ziyafet, (hoparlörlerle yayınlanan, kadehlerin kaldırıldığı konuşmaların güçlükle duyulduğu) St. Vladimir Salon'u ve diğer mekânlara da taşmıştı.[202] Timoşenko beyaz sütunlu St. George Salonu'na muzaffer bir edayla girmişti; kısa bir süre sonra maiyetiyle birlikte Stalin girdiğinde büyük bir alkış kopmuştu. Votka, şampanya, balık, av eti ve diğer birçok leziz yiyecek sunulmuştu. Despot Prezidyum masasındaki mutat yerini almıştı. Timoşenko onun şerefine kadeh kaldırdı ve herkes eşlik etti.[203] Dimit-

199 Naumov, *1941 god,* II, s. 160 (RGASPI, f. 558, op. 1, d. 3808, I. 1-12); Pechenkin, "'Sovremennaia armiia'", s. 27-28; Nevezhin, *Sindrom*, s. 170 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 1038, op. 1, d. 2079, I. 31). 1941'in ilk altı ayında Sovyetler Birliği 1.100'den fazla T-34 orta ve 393 KV ağır tankı üretti ve bu rakam genelkurmayın açıkladığı ihtiyacı karşılamaya yakın bile değildi. Sanayi, ordunun tüm tank ve zırhlı birlikleri parça ihtiyacının ancak %30'unu karşılayabiliyordu ve Stalin bundan haberdardı. Yeni uçak modelleri askerî ihtiyacın %10-%20'sine karşılık geliyordu. Volkogonov, *Stalin; Triumph*, s. 375-376 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, f. 15a, op. 2154, d. 4, I. 224-233).

200 Pechenkin, "'Sovermennaia armiia'", s. 28-29; Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 159-160; Muratov, "Shest' chasov", s. 282.

201 Malyshev, "Dnevnik narkoma", s. 116. Aynı zamanda bkz. Anfilov, "'Razgovor zakonchilsia ugrozoi Stalina'", s. 41.

202 Bezymenskii, *Gitler i Stalin*, s. 437.

203 Muratov, "Shest' chasov"; Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 291-293. 5 Mayıs 1941 konuşmasının stenografik kaydı ve Stalin'in kişisel evrakları arasında yazılı notları bulunmuyor. Naumov, *1941 god,* II; s. 294n2. Malyshev ve Dimitrov kendi günlükleri için not almışlar. Nevezhin, *Zatsol'nye*, s.

rov, Stalin'in "istisnai derecede iyi bir ruh halinde olduğunu" yazacaktı.[204] Despot mezunlara ve öğretmenlerine kadeh kaldırırken bir kez daha yeni teknolojiyi öğretmelerini tembihliyordu. St. George Salonu'nda bulunanlar Prezidyum masasındaki çekirdek kadro ve mareşallarla kadeh tokuşturmak için yaklaşıyorlardı.[205] On beş dakika kadar sonra, Timoşenko bir kez daha Stalin'in kadeh kaldıracağını anons etti. Bu sefer topçular içindi, "Savaşın asli gücü. Bu eskiden de böyleydi şimdi de böyle... Topçular savaşın tanrısıdır," diyordu.[206] Stalin, tankçılara, havacılara, süvarilere, muhabere uzmanlarına ve "savaş alanlarının lordları" dediği piyadelere kadeh kaldırdı.

Akşam verilecek konser başladı. Yirmi dakika kadar sonra, Sivkov "Stalinist barışçıl dış politikaya" kadeh kaldırdı. Despot ellerini salladı; koruma ekibi daha fazla yaklaşmasına engel oldu. Yakın tarihte 1 Mayıs için düzenlenen resepsiyonda (2 Mayıs), Stalin'in huzurunda Timoşenko, Sovyet "barış politikasına" değinmiş ve bu gazetelerde de yer almıştı.[207] Üçüncü kez söz aldığında, biraz da heyecana kapılmış olan Stalin, Gürcü aksanının da daha belirgin olduğu konuşmasında, "Bir düzeltme yapmama izin verin," dedi, "barış politikası ülkemiz için barışın güvencesi oldu. Barış politikası iyi bir şeydir. Bir süre savunmaya dönük bir yaklaşım sergiledik – ordumuzu yeniden silahlandırana, modern savaş araçları sağlayana kadar. Ancak artık orduyu yeniden yapılandırdığımıza, modern muharebeye uygun biçimde donattığımıza, daha güçlü hale geldiğimize göre, savunmadan saldırıya geçme zamanıdır... Eğitimimizi, propagandamızı, ajitasyonumuzu, basınımızı ofansif bir tarza uygun biçimde yeniden yapılandırmalıyız. Kızıl Ordu modern bir ordu ve modern bir ordunun ofansif olması gerekir."[208] O akşam savaşın başlamasından Almanya'yı (Britanya ve Fransa yerine) sorumlu tutan ve Almanya'nın fetih savaşının başarısızlığa uğrayacağını dile getiren Stalin, bazı görgü tanıklarının ifadesine göre, "Bir savaş olacak ve düşman Almanya olacak" da demişti – bu ifade gayriresmî dökümden çıkarılacaktı.[209]

273-293. Pechenkin, "'Sovermennaia armiia.'" Bu, Savunma Komiserliği çalışanı K. Vi Semenov'un tuttuğu "özet kayıt."

204 Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, s. 160.

205 Pechenkin, "'Sovermennaia armiia'", s. 29; Naumov, *1941 god*, II, s. 161-162; Vainrub, *Eti stal'nye parnii*, s. 19; Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 287-288, 290-291.

206 Malyshev, "Dnevnik narkoma", s. 115, 116-117; Muratov, "Shest' chasov", s. 284-285; Pechenkin, "'Sovremennaia armiia'", 29-30; Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 279-280.

207 *Pravda*, 3 Mayıs 1941.

208 Pechenkin, "'Sovremennaia armiia'", s. 29-30; Naumov, *1941 god*, II, s. 161-162; Nevezhin, *Zastol'nye*, s. 287-289 (s. 289'da); Muratov, "Shest' chasov", s. 285; Nevezhin, *Sindrom*, s. 174-176.

209 Muratov, "Shest' chasov", s. 287; Zhipin, *Kak fashistskaia Germaniia gotovila napadenie*, s. 224; Liashchenko, "S ognem i krov'iu popolam"; Radzinskii, *Stalin*, s. 485 (alıntı yaptığı kaynak, Chadayev, yayımlanmamış el yazması, "V groznye vremena", GARF, ayrıntılı bir atıf bulunmuyor). Sivkov birkaç gün sonra kovuldu. Nevezhin, *Sindrom*, s. 180 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1049, l. 32). Sivkov'un yine asker olan her iki kardeşi, Aleksandr ve Pyot da 1938'de infaz edildi.

Mektup teatisi

Stalin'in 18. Parti Kongresi'nde (Mart 1939) yaptığı dış politikayla ilgili son önemli konuşması çok yüksek sayıda basılmıştı ancak *Pravda* bu kez sadece, "son birkaç yılda Kızıl Ordu'da yaşanan, modern savaş temelli büyük değişim"i ve özellikle de bu temelde yeniden silahlanma ve yeniden yapılanma üzerine konuştuğunu haberleştirdi. Bu haberin kısalığı söylentilere neden oldu (Alman Elçiliği, Sovyet karşı-istihbaratının sundukları dışında içeriğe ilişkin bilgi alamamıştı.)[210] O akşamın hemen ertesinden başlayarak, Jdanov, Malenkov ve Shcherbakov, "ofansif savaş" sloganının propagandada kullanılması için düzenlenen toplantılara nezaret ettiler. Ordunun gazetesi *Kızıl Yıldız* Almanların yenilmezliği efsanesini çürütmek için, Alman taktik ve stratejik yetersizlikleri ve Fransızların zayıflığı ve yanlışları konularında makaleler yayımladı.[211] Stalin, bir yandan Almanya'yı durdurma çabalarına katkıda bulunurken diğer yandan daha büyük bir jestle Kızıl Ordu'nun moralini yükseltiyordu: Sovyet gazeteleri Stalin'in hükümet başkanı olarak atandığını da duyurdu.

Yakın bir zamanda despot çekirdek kadroya öfkeli bir not göndermiş, Sakhalin petrol boru hattıyla ilgili olarak Molotov'un imzaladığı bir karardan şikâyet etmişti. Uzun süredir yürürlükte olan oylamayla karar alınması yöntemi, birden "idari bürokrasi ve beceriksizlik" addedildi. Stalin, ekonomik kararlar alınırken toplantı yapılmamasından, Molotov'un yetki alanından şikâyet ediyordu (despot daha önce toplantı çokluğundan da şikâyet etmişti). "Artık 'işlerin böyle yürütülmesinin' mümkün olmadığını düşünüyorum," diyordu. "Konuların Politbüro'da görüşülmesini öneriyorum."[212] Bir sonraki Politbüro oturumunda, 4 Mayıs'ta, oybirliğiyle Halk Komiserliği Konseyi başkanı olarak Molotov'un yerini aldı. Parti genel sekreterliğini de sürdürüyordu ve Jdanov da resmî parti genel

---

210 Schulenburg konuşmanın raporunu ancak bir ay sonra Berlin'e gönderirken, Stali 'in, "Yandaşlarını Almanya ile yeni bir 'uzlaşmaya' hazırlama konusunda endişeli" göründüğünü belirtiyordu. *DGFP*, seri D, XII, s. 964-965 (4 Haziran 1941).

211 Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 111 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 125, d. 60, l. 58-59). Parti aygıtı, başlıca gazetelerin editörleri ve TASS haber ajansı yetkilileriyle 8 ve 9 Mayıs 1941'de konferanslar düzenledi. Jdanov, sinema sanayiinden davetli elli dört yönetmen, kameraman, aktör ve stüdyo yetkilisi ile yirmi yedi propaganda görevlisi ve gazete editörüyle 14-15 Mayıs tarihlerinde yaptığı özel toplantıdaki konuşmasında, Baltık ülkeleri, Batı Ukrayna, Batı Belarus ve Besarabya hakkında esip gürlüyor ve "Koşullar elverirse sosyalizm cephesini daha fazla genişleteceğiz," diyordu. Ordu Siyasi Dairesi Propaganda Başkanı Aleksandr Zaporozhets'e, askerler için propagandayı gözden geçirmesi talimatı verilmişti. Ancak taslak kararnameler mayısa kadar, askerî olanlar ise hazirana kadar hazır hale getirilememiş ve 22 Haziran'a kadar onaylanmamıştı. Nevezhin, *Sindrom*, s. 186-251; Nevezhin, "Dve direktivy 1941 g.", s. 191-207; Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 105-107 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 121, d. 115, l. 3-7, 124, 162). Yüksek Sovyet prezidyumu kadrolarının parti ve Komünist Gençlik Birliği için düzenlediği kapalı toplantıda (20 Mayıs 1941) yaptığı kışkırtıcı konuşmada Kalinin, "Aynı şeyler burada olsaydı, savaşa hazırlıksızlık suç addedilirdi," diyordu. "Ordu düşünmelidir: Çatışma ne kadar erken başlarsa o kadar iyi." Konuşması büyük alkış aldı. Nekrich, *Pariahs*, s. 231-233 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 78, op. 1, d. 84, l. 6-7, 20-21, 35-36). Mayısta Alman askerlerini hedef alan Sovyet radyo yayınının tonu düşmancaydı. Hoffman, "Podgotovka Sovetskogo Soiuza", s. 27.

212 RGASPI, f. 558, op. 11, d. 769, l. 176-176ob.: 28 Nisan 1941.

sekreteri yardımcısı makamını koruyacaktı. Molotov da dışişleri komiseri olmaya devam etti.[213] Ayrıca, Jdanov'un himayesindeki Voznesensky hükümetteki başyardımcılığını sürdürdü ve böylelikle Molotov'un üstü oldu.[214] Uğradığı düş kırıklığının ötesinde Stalin, Sudoplatov'un sözleriyle, "Müzakerelere hazır olduğunun ve bu kez kendisinin doğrudan liderlik edeceğinin" sinyalini vermişti.[215]

Bu nasıl olacaktı? Alman basını (Goebbels'in talimatıyla) Stalin'in başbakanlığı üstlenmesi hakkındaki sansasyonel haberden hiç söz etmedi.[216] Hitler'in ilgisini çekemeyen Dekanozov, "istişare için" Berlin'den Moskova'ya çağrıldı. 1 Mayıs geçit töreninde Stalin onu Lenin Mozelesi üzerinde ön sıraya ve ortaya yerleştirmişti ve Schulenburg, Almanlara yönelik bu mesajı almıştı.[217] Despot, bazı öneriler getireceği umuduyla, Schulenburg'un, Hitler ile görüşmesinden dönmesini bekliyordu ve kont, Ribbentrop'un özel uçağıyla (30 Nisan'da) gösterişli bir biçimde dönse de Kremlin'i ziyaret etmemişti. Schulenburg 2 Mayıs'ta Moskova'dan Almanya Dışişleri Bakanlığı'na çektiği şifreli telgrafta, Alman-Sovyet savaşının yaklaşmakta olduğu söylentilerini bastırma görevini yerine getirmemekten yakınıyordu. "Moskova'ya gelen ya da seyahati sırasında Moskova'dan geçen herkes bu söyletileri taşımakla kalmıyor, olgulardan söz ederek pekiştiriyor."[218] Daha önemlisi, Askerî Ataşe Vekili Hans Krebs'in (ağır zatürre geçiren Köstring'e vekâlet ediyordu) Moskova'dan getirdiği bilgiydi. 5 Mayıs'ta Berlin'de Krebs, Genelkurmay Başkanı Halder'e, "Rusya savaştan kaçınmak için her şeyi yapacak ve toprak tavizi dışında her konuyu kabul edecek," diyordu.[219]

Ancak aynı gün, göstermelik bir hamle yapıldı: Schulenburg, Clean Lane'deki tek katlı villasında Dekanozov'u ağırladı. Dışişleri komiser yardımcısına tercüman olarak Vladimir Pavlov (artık Dışişleri Komiserliği Almanya masası direktörüydü) eşlik ediyordu; Rusça konuşan Hilger de onlara katılmıştı. Kont, Sovyet mevkidaşına ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini söylüyordu; savaşla il-

213 Stalin Politbüro önerisinin Merkez Komite'de sesli oylamayla onaylanmasını sağladı. "'Naznachit' tov. Stalina I. V.' postanovelnie politbiuro TsK VKP (b) Mai 1941 g."; RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1039, l. 13; Naumov, *1941 god*, II, s. 155-157 (RGASPI, f. 2, op. 1, d. 1a, l. 1, 3-4); *Pravda*, 7 Mayıs 1939; *İzvestiya*, 7 Mayıs 1939. Kararname, "halk komiseri olarak görevleri ile birlikte, görevlerini yerine getirme konusunda güçlük çektiğine dair çok sayıda beyan göz önüne alınarak" Molotov uzaklaştırılmıştır, diyordu. Jdanov Leningrad'dan gelmişti ve 5 Mayıs'ta Stalin sadece onu kabul etti, görüşmeleri yirmi beş dakika sürdü. 7 Mayıs'ta Stalin'in ofisinde yapılan toplantıda, yeni Halk Komiserleri Konseyi'nin nasıl işleyeceği üzerinde çalışılmıştı: Katılanlar, Voznesensky, Molotov, Bulganin, Kaganoviç, Mikoyan, Beria ve Shakhurin idi. *Na prieme*, s. 332.

214 Khlevniuk vd., *Stalinskoe Politburo*, s. 34-35 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 52, d. 251, l. 58-60); "'Naznachit' tov. Stalina I. V.'", s. 222.

215 Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 121. Aynı zamanda bkz. Petrov, "June 22, 1941", s. 257 (Gnedich).

216 Boelcke, *Secret Conferences*, 7 Mayıs, s. 158-159. Aleksandr Kerenski, *The New York Times*'a, Stalin iktidarının takındığı tutum, savaşa Nazilerin yanında aktif katılımının göstergesi, demişti. *The New York Times*, 7 Mayıs 1941.

217 *DGFP*, seri D, XII, s. 791. Aynı zamanda bkz. Akhmedov, *In and Out of Stalin's GRU*, s. 139-140.

218 Naumov, *1941 god*, II, s. 151.

219 Halder, *Halder Diaries*, II, 5 Mayıs 1941, s. 100; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 400-402. Halder, aynı zamanda, Krebs'in Rus üst memur kadrolarının "kesinlikle çok daha kötü" olduğu kanaatine değiniyordu. Krebs şöyle diyordu: "1933 yılına kıyasla tablo çarpıcı derecede can sıkıcı. Eski seviyesine gelmesi için yirmi yıl gerekir." Krebs Sovyet pilotlar konusunda da kaygılıydı.

gili birçok söylenti dolaşıyordu. Hitler'in 4 Mayıs konuşmasını değerlendirirken, Hitler'in Sovyet-Yugoslav antlaşmasını "tuhaf" bulduğunu söylüyor, Balkanlar'daki gelişmelerin onu "Almanya'nın doğusunda ihtiyati tedbirler almaya" ittiğini öne sürüyordu. "Yaşadığı hayat ona fazlasıyla tedbirli olmayı öğretti ve son birkaç yılda gelişen olaylar nedeniyle daha da tedbirli oldu," diyordu. Schulenburg birkaç kez savaş söylentilerinin bastırılması gerektiği konusuna dönmeye çalıştı ancak nasıl durdurulacağına dair bir fikir beyan etmiyordu; Hilger araya girerek, yeniden bir araya gelmelerini önerdi.[220]

7 Mayıs'ta, Sovyet askerî istihbarat ajanı, Almanya'nın Moskova Büyükelçiliği Ekonomi Şubesi Başkan Yardımcısı Gerhard Kegel ("X"), denetçisi Konstantin Leontyev ("Petrov") ile iki kez görüştü ve Almanya "Başkomutanlığı, savaş alanı hazırlıklarının tamamlanması ve 2 Haziran 1941 tarihi itibarıyla tüm kuvvetlerin doğuda yoğunlaşması talimatı verdi" bilgisini iletti. Almanya'nın savaş hazırlıkları konusunda gönderdiği yüzden fazla raporda "X", Almanya ve müttefiklerinin Doğu Prusya'da 2 milyon, eski Polonya'da 3 milyon, Macaristan ve Balkanlar'da 2 milyon olmak üzere toplam 7 milyon askeri olduğunu belirtiyor, savaş kararının geri dönülmez biçimde kesinleştiğinde ısrar ediyordu.[221]

9 Mayıs'ta "İhtiyar", "Alman havacılık karargâhında SSCB'ye karşı operasyon hazırlıkları hızlandırılmış bir tempoda sürdürülüyor. Tüm veriler yakın tarihli bir saldırı hazırlığının delili gibi. Karargâh subayları arasındaki konuşmalarda SSCB'ye karşı savaşın başlama tarihi olarak sıklıkla 20 Mayıs telafuz ediliyor. Aynı çevrelerde, Almanya'nın önce SSCB'ye daha fazla ihracat izni ve komünist propagandayı sonlandırması için ültimatom vereceği ifade ediliyor" bilgisini geçti. İhracat meselesinin hayata geçirilmesini teminat altına almak için Almanların Ukrayna sınai ve tarımsal merkezlerinde komiser bulunduracağını ve Alman ordusunun Ukrayna'nın bazı bölgelerini işgal edeceğini de ekliyor ve "Ültimatom verilmesinin ardından, SSCB'nin moralini bozmayı hedefleyen bir 'sinir savaşı' gelecek," diyordu.[222-223]

220 Naumov, *1941 god*, II, s. 167-169 (APRF, f. 3, op. 64, d. 675, I. 158-162). Pavlov kahvaltıya ilişkin kayıtları aynı gün kaleme aldı. Voiushin ve Gorlov, "Fashistskaia agressiia", s. 22 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 082, op. 23, pap. 96, d. 16a, I. 120-124).

221 Lota, *Sekretnyi front*, s. 59. Yine Mayıs 1941'de Almanlar bir grup Berlin opera solistini Moskova'da sahne almaya göndermişti. NKGB yetkilisi Zoya Rybkina (d. 1907), Yurtdışı Kültürel İlişkiler temsilcisi olarak Alman Elçiliği'nde bu sebeple verilen resepsiyona katıldı ve orada bavulların hazırlanmış ve duvarlarda asılı resimlerin indirilmiş olduğuna tanık oldu. Voskresenskaia, *Teper' ia mogu skazat' pravdu*, s. 10-16; Voskresenskaia, *Pod psevdonimom Irina*, s. 38-44; Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 123. Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 166-168, 97-98 (d. 57, I. 1287-8: 14 Mayıs). ("Rybkina", Voskresenskaya adıyla çocuk kitapları yazmaya başladı.) Yine 7 Mayıs'ta, Tito ("Walter") Dimitrov'a gönderdiği iki şifreli telgrafta Almanların yoğun saldırı hazırlıklarından söz ediyordu. Lebedeva ve Narinskii, *Komintern i Vtoraia mirovaia voina*, s. 536 (RGASPI, f. 495, op. 184, d. 7 no. 412, I. 112), 537 (no. 423, I. 116).

222 Bu istihbarat 14 Mayıs'ta Merkulov tarafından Stalin, Molotov ve Beria'ya iletildi, Romanya'nın savaş hazırlıklarına ilişkin ayrıntılar da içeriyordu. Naumov, *1941 god*, II, s. 180-181 (TsA SVR, d. 23078, t. 1, I. 388-90); Primakov, *Ocherki*, III, s. 480-481 (TsA FSB, f. 3 os, op. 8, d. 57, I. 1277-1280). Aynı zamanda bkz. Costello ve Tsarev, *Deadly Illusions*, s. 89 (FSB arşivlerine atıfla).

223 Hilger, Sovyetler'in zayıflığını ve korkusunu Hitler'in sezdiğini tahmin ediyordu. Hilger ve Mayer, *Incompatible Allies*, s. 327.

Stalin, Almanya'ya yeni bir jest yaparak, Nazi işgali altındaki ülkelerle –Belçika, Hollanda, Yunanistan, Norveç, Yugoslavya– diplomatik ilişkileri resmen keseceğini, elçiliklerinin kapatılmasını sağlayacağını ve temsilcilerini sınır dışı edeceğini bildirmişti. Bu arada Dekanazov, 9 Mayıs'ta Spiridonovka'daki kahvaltı davetine karşılık verdi. Schulenburg Sovyetler'i inisiyatif almaya davet ediyor, Dekanozov'un, Stalin'in Führer'e kişisel bir mektup yazmasını sağlamasını istiyordu. Dekanozov bu durumdan şüphelenerek, Hitler'in bu tür bir mektup teatisinden haberdar olup olmadığı konusunda kontu sıkıştırdı. Bu onaylanmamış öneriyle kendisini, ailesini ve Hilger'i tehlikeye atmış olan Schulenburg geri adım attı. Dekanozov konuyu yeniden ortak bildirinin mümkün olup olmadığına getirdi. Schulenburg çok atik davranmaları gerektiğini, onaylanmak üzere bir taslak metin sunduklarında Ribbentrop ya da Hitler'in Berlin'de olmayabileceğini, bunun da gecikmelere neden olabileceğini söyledi.[224] Kibar, iyi niyetli Prusyalı asilzade Stalin'i cesur bir diplomatik girişim başlatmaya teşvik ediyordu – Hitler'in korktuğu tam olarak buydu.

Yine 9 Mayıs'ta Halk Komiserleri Konseyi yeni yapılanma altında ilk toplantısını gerçekleştirdi. Not tutucuya göre, "Stalin Molotov'dan memnuniyetsizliğini gizlemiyordu. Büro üyelerinin eleştirel sorularına Molotov'un verdiği sonu gelmez yanıtları dinlerken sabırsızdı... Stalin adeta herhangi bir hasmına saldırır gibiydi ve bunu da güç sahibi olduğu bir konumdan yapıyordu... Molotov'un nefesi hızlanmıştı ve zaman zaman derin nefes alıyordu. Sandalyesinde kıpırdanıp duruyor ve kendi kendine söyleniyordu. Sonunda dayanamadı ve keskin bir tonda ama alçak sesle, 'Söylemesi yapmaktan kolay,' dedi. Stalin bunu duydu ve tehditkâr bir biçimde, 'Eleştiriden kimin korktuğu zaten biliniyor,' diye cevap verdi. Diğerleri burunlarını önlerindeki kâğıtlara gömmüştü... Bu toplantıda Stalin'in heybetine ve gücüne bir kez daha tanık oldum. Stalin'in yoldaşları kendisinden şeytandan korkar gibi korkuyordu. Onunla her konuda hemfikir olabilirlerdi."[225]

Sansasyonel görev

Mayıs 1941'de Almanlar Stalin ve Molotov'un birbirlerini gırtlaklakladıklarına dair söylentiler duyuyorlardı.[226] 10 Mayıs'ta "Alta", Alman Savaş Bakanlığı'nın dış ülkelerdeki tüm askerî ataşelerine, SSCB ile savaşın arifesinde olunduğu söylentilerini reddetmeleri ve doğudaki asker yığınağının "Rus tarafından ge-

224 Naumov, *1941 god*, II, s. 181-184 (APRF, f. 3, op. 64, d. 675, l. 162-168). Aynı zamanda bkz. Sipols, *Tainy*, s. 403.

225 Khlevniuk, *Master of the House*, s. 243-244 (atıf yok); Khlevniuk, *Stalin: Zhizn'*, s. 251-252 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, vospominaniia Ia. E. Chadaeva). 8 Mayıs'ta Stalin Kruşçev'i tek başına kabul etti ve görüşme otuz dakika sürdü; yaklaşık dört saat sonra, Beria'yı tek başına kabul etti ve bu görüşme de beş dakika sürdü. O gün sadece onlarla görüştü. *Na prieme*, s. 333. 10 Mayıs'ta Molotov olağan pozisyonuna dönmüştü ve tüm ziyaretçilerden önce Küçük Köşe'ye girmişti. *Na prieme*, s. 333.

226 Boberach, *Meldungen aus dem Reich*, VII, s. 3374, 2380, 2394.

lebilecek saldırılara karşılık vermek ve Rusya'yı baskı altında tutmak" arzusundan kaynaklandığını anlatmaları talimatı verdiğini aktardı.[227] Dezenformasyon kampanyası, nihayet burada daha iyi anlaşılıyordu.[228]

12 Mayıs'ta, üçüncü kez ve Schulenburg'un konutunda kahvaltıda buluşuldu. Dekanozov vakit kaybetmeden, Stalin'in Hitler'le mektup teatisine ve Alman-Sovyet ortak bildirisi imzalamaya hazır olduğunu söyledi. Schulenburg, Berlin'e, Alman hükümetinin Stalin'in hükümet başkanlığına atanmasını tebrik etmesini öneren ve Sovyet rejiminin başkentini ele geçirilmesini zorlaştırmak üzere doğuya taşıma hazırlığında olabileceği (Moskova'yı ele geçiren ama yine de savaşı kazanamayan Napolyon'a gönderme) konusunda uyaran bir telgraf çekerek, girişimine diplomatik bir görünüm kazandırmaya çalıştı. Ancak Dekanozov'un varmasından hemen önce Weizsäcker'den gelen yanıt Schulenburg'un önerisinin Ribbentrop'a iletilmediğini gösteriyordu ("Zira bu tebrik gerektiren bir konu değildir"). Berlin, dışişleri bakanlığındaki bir bağlantısından gelen paralel bir mektupla, Schulenburg'u yakından izlendiği konusunda uyarıyordu. Dekanozov, Schulenburg'un artık "oldukça heyecansız" olduğunu belirtiyordu. Kont, "yetki almadan sadece kendi inisiyatifi ile hareket ettiğini" vurgulamış ve "bu önerileri kendisinin yaptığını açıklamamaları için birkaç kez" istekte bulunmuştu.[229]

Schulenburg yine de durumun vahametini ve önleyici tedbirlere ihtiyaç duyulduğunu Sovyetler'e hatırlatmaya çalışıyordu. Sovyet not tutucuya göre, Schulenburg, "Stalin kendi inisiyatifiyle ve kendiliğinden Hitler'e bir mektupla ulaşırsa iyi olur," demişti. Daha sonra, Britanya'nın Almanya'yı bombalaması tartışılırken fazlasıyla esrarengiz bir gözlem dile getirdi: "Ona göre, (savaşan tarafların) antlaşmaya varmak zorunda kalacakları zaman çok uzak değildi ve ondan sonra her iki tarafın şehirlerine yağmakta olan afet ve yıkım son bulacaktı."

Stalin hem 8 Mayıs hem de 12 Mayıs 1941 akşamı Dekanozov'u ofisinde kabul etti, beyhude "görüşmeleri" değerlendirdiler.[230] Despot kısa süre sonra bunun nedenini de anlayacaktı. 13 Mayıs'ta, her ne kadar fazlaca ayrıntılı olmasa da, Berlin'den gelen sansasyonel bir rapordan haberdar oldu: Nazi Partisi'nde Führer'in yardımcısı olan Rudolf Hess Britanya'ya uçmuştu.

Hess daha önce Almanya'nın zirvelerinde yapılan bir uçak yarışını kazanmış ama yakın zamanda uçması yasaklanmıştı. Astrolojik nedenlerle özel olarak

227 Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 305.

228 Bunun Moskova'da fark edilip edilmediği meçhul.

229 *DVP SSSR*, XXIII/ii; s. 654-657, 664-667, 675-679; Naumov, *1941 god*, II, s. 193 (APRF, f. 3, op. 64, d. 675, I. 174: Molotov'un Dekanozov'a talimatları, 12 Mayıs), II, s. 193-195 (I. 169-173: Dekanozov notları); *DGFP*, seri D, XII, 7 Mayıs 1941, s. 734-745; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 218-221 (atıfta bulunduğu kaynak, APRF, f. 3, op. 64, d. 675, I. 169-173): 12 Mayıs kahvaltısıyla ilgili Dekanozov notları); Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 351. Hilger ve Pavlov'un huzurunda Schulenburg'un yaklaşmakta olan işgal konusunda Dekanozov'u uyardığına dair Mikoyan ve Kumanev'in iddiaları anlamsız. Kumanev, "'22ogo' na rassvete", s. 3. Schulenburg hakında Molotov, "Uyarmadı," diyordu, "sadece ima etti." Chuev, *Molotov Remembers*, s. 29.

230 *Na prieme*, s. 332-333.

seçilen bir günde, 10 Mayıs akşamı, cesurca ve beceriyle kullandığı Messerschmitt Bf-110 bombardıman uçağıyla Kuzey Denizi üzerinden Britanya'ya yönelerek 1.500 kilometre yol katettikten sonra karanlıkta paraşütle İskoçya'ya indi.[231] Cepleri hap ve iksirlerle doluydu: Esrar, alkaloidler, aspirin, atropin, metamfetamin, barbitüratlar, kafein tabletleri, laksatifler ve Tibet'teki *Lama* manastırlarından iksirler (kaşif Sven Hedin'den almıştı).[232] Yanında bir uçuş haritası, oğluyla fotoğrafı ve iki Alman tanıdığının kartvizitinin de olduğu söyleniyordu ancak kimlik yoktu. Başta, topraklarına indiği İskoç çiftçiye sahte isim vermişti; kısa süre sonra yerel muhafızlar geldi (nefesleri viski kokuyordu). Britanyalılar Hess'i beklemiyordu; güvenli koridor açılmamıştı. Olay yerinde bulunanlar, gizliliği ihlal ederek, tercümanlık yapması için Glasgow'daki Polonya Konsolosluğu personelinden birini getirdiler; ele geçirilen kişiyi Hess'e benzeten de o oldu. Britanya hava istihbaratı ele geçirilen kişinin önemine dair ilk raporları görmezden geldi.[233]

Konu adanmışlık olduğunda, Nazi çevrelerinde Hess'in önüne geçebilecek kimse yoktu. Birahane Darbesi'nde en ön saftaydı ve daha sonra *Kavgam*'a dönüşecek olan Hitler'in hapishane notlarını kayda geçen ve kendi görüşlerini gönüllü olarak sunan da oydu.[234] Hess, Hitler'in SSCB'yi işgal kararlılığından haberdar olan küçük grubun içindeydi.[235] 11 Mayıs'ta Hitler'in kabul ettiği Hess'in yardımcılarından biri, üstünün bıraktığı mühürlü mektubu teslim etti. Führer öfkeyle, kaybolan Hess'in "denize gömülmüş olmasını" umduğunu söylüyordu.[236] Almanya Hess'in kayıp olduğunu 12 Mayıs 20.00'de radyodan duyururken, bıraktığı mektupta "zihinsel dengesizlik" izleri olduğundan ve "uçağının düşmüş" olabileceğinden söz ediliyordu.[237] Nihayet birkaç saat sonra, Britanya'nın değerli bazı ayrıntılar verdiği ancak fotoğraf kullanmadığı açıklama ile Hess'in İskoçya'ya indiği doğrulandı. Ertesi gün Hitler, altmış civarı üst

231 Hess'in uçuşunda muhtemelen Alman elektronik sistemlerinin desteği yoktu. Deighton, "Hess the Aviator", s. 121-138. Luftwaffe'nin en iyi pilotlarından biri, savaştan sonra, 10 Mayıs 1941'de Göring'in kendisini çağırdığını ve o sırada havada olan Hess'in yolunu kesmesini emrettiğini iddia edecekti. Pilot Adolph Galland, aynı zamanda, emri sadece formalite icabı yerine getirdiğini, Hess'in Messcherschmitt Bf 110'unu, o anda havada olan onca uçağın arasında nasıl bulacağına dair en ufak bir fikri olmadığını da ileri sürüyordu. Tolliver ve Constable, *Fighter General.*

232 Fox, "Propaganda", s. 88 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 1093/10: Tıbbi Araştırma Konseyi raporu); Rees vd., *Case of Rudolf Hess*, s 16; Pick, *Pursuit of the Nazi Mind*, s. 42. Aynı zamanda bkz. Hess, *Prisoner of Peace*, s. 31-38.

233 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 246-249 (atıfta bulunduğu kaynak WO 199/3288/A: 11 Mayıs 1941, FO 1093/11 fols. 152-155.

234 Heiden, "Hitler's Better Half."

235 Schellenberg, *Schellenberg Memoirs*, s. 201. Daha sonraki yıllarda Churchill, Hess'in Almanya'nın bir işgal planı yaptığını reddederek, SSCB'nin karşılaması gereken Alman talepleri olduğundan –yani ültimatom– söz ettiğini iddia edecekti. Churchill, *Second World War,* II, s. 46.

236 Engel, *Heeresadjutant bei Hitler*, 11 Mayıs 1941, s. 103; Schmidt, *Statist*, s. 549; Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 372, atıfta bulunduğu kaynak, Heinz Linge, "Kronzuege Linge: der kammerdiener des 'Führers,'" *Revue, Munich,* Kasım 1955-Mart 1956, s. 60; Halder, *Halder Diaries,* II, 15 Mayıs 1941, s. 117-118; Halder, *Kriegstagebuch,* II, s. 412-415. Hess dört mektup bırakmıştı: Diğerleri karısı Ilse'ye, uçağını aldığı Willy Messerschmitt'e ve uçuş kıyafetlerini *aldığı Helmut Kaden'e idi.*

237 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 372-373.

düzey Nazi yetkilisini Obersalzberg'de topladı. Genel Hükümet (Polonya) Valisi Hans Frank, "Führer bugüne kadar görmediğim derecede tümüyle çökmüştü" yorumunu yapıyordu. Hitler, Hess'in bilgisi dışında hareket ettiğini ve "sanrılarının kurbanı" olduğunu söylüyordu.[238] Ribbentrop, Mussolini'yi bir İngiliz-Alman barış görüşmesinin söz konusu olmadığına ikna etmek üzere İtalya'ya gönderildi.[239] Goebbels bu hıyanetle ilgili olarak günlüğüne, "Dünya için ne büyük gösteri," diye yazmıştı.[240]

Hess esprilerinde patlama yaşandı. (Churchill Hess'e "Demek o deli sensin," der. "Yo, hayır," diye yanıtlar Hess, "ben sadece yardımcısıyım.")[241] Nazi rejimi içindeki rolünü özel sekreteri Martin Bormann'a kaptırmıştı ve anlaşılan Führer ile arasını düzeltmeye çalışıyordu. 1936 Berlin Olimpiyatları sırasında tanıştığı Kraliyet Hava Kuvvetleri komutanlarından Hamilton Dükü'nün av arazisine inmeye çalışmıştı. (Hess inmeye çalıştığı mülkü 20 kilometre ile ıskalamıştı.) Hess, Churchill'i bile alaşağı edebileceklerine inandığı Britanya egemen kesiminin Alman yanlısı üyeleriyle müzakerelerin sürdürülebileceğini hayal etmişti.. Britanyalılar Hess'i savaş esiri olarak askerî bir hastaneye naklettiler ve [onun] amaçları ya da gizli ifşaatları (ki yoktu) ile ilgili olarak sessizliğe gömüldüler. Hess'in ilk sorgu raporunda (13 Mayıs), İngiltere savaşı kazanamayacağı için en akıllıca tavrın barış yapmak olduğuna yetkili kişileri ikna etmek üzere "Hitler'in bilgisi dışında geldiği" ifade ediliyordu. Hess, kıtada hareket özgürlüğü karşılığında Britanya İmparatorluğu'nun korunmasını öngören ve Hitler tarafından ilan edilen eski pazarlığı önerirken, Hitler'in SSCB'ye saldırı planladığını da inkâr ediyordu.[242]

Sovyet istihbaratı tüm ajan ağını seferber ederek Hess'in kaçışının gerçek hikâyesini araştırdı ve Hitler'in barış sağlama göreviyle açıkça yardımcısını

---

238 Fest, *Face*, s. 292; Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 375-376.

239 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 372. 2 Haziran 1941'de Hitler Mussolini'yi görüşmek üzere Brenner Geçidi'ne çağırdığında, diğer meselelerin yanı sıra Hess'i de konuşmuşlardı. Führer'in gözlerinin dolduğu söyleniyordu. Corvaja, *Hitler and Mussolini*, s. 174.

240 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, IX, 13 Mayıs 1941, s. 309-310. Aynı zamanda bkz. Below, *Als Hitlers Adjutant*, s. 274. Ertesi gün Almanlar daha geniş bir açıklama yaparken Hess'in davranışının "zihinsel bir karışıklık" yaşamasından kaynaklandığı ve Almanya-Britanya ilişkilerinde bir değişikliğe yol açmayacağı ifade ediliyordu. Goebbels'in itirazı boşunaydı ("Haklı olarak, böyle bir gerizekâlının nasıl Führer'in ardından ikinci adam olduğu soruluyor"). Domarus, *Hitler: Reden*, IV, s. 1716; Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, IX, 14 Mayıs, s. 311. Aynı zamanda bkz. Noakes ve Pridham, *Nazism*, IV, s. 532 (Leipzig SD raporu, 17 Mayıs 1941).

241 Kershaw, *Hitler: 1936-1945*, s. 375; Gamm, *Der Flüsterwitz*, s. 36; Vassiltchikov, *Berlin Diaries*, 18 Mayıs 1941, s. 51.

242 Britanyalı sorgucu şu sonuca varıyordu: "Hess operasyonlarla ilgili Alman hükümetinin gayelerinden uzak görünüyor; ayrıca, Hitler ve diğerleriyle konuşmalarından daha fazla gizli bilgi elde etmiş olması da pek mümkün görünmüyor." Aynı zamanda bkz. Schmidt, "Der Hess-Flug", s. 14. Goebbels (15 Mayıs), Britanyalıların "ortalıkta yalanların uçuşmasına izin vermeyi" seçtiğini seziyor, bu kozu gereğince kullanamadıkları için sevinç duyuyordu. Alman halkının bu olayı hızla iyileşip unutulacak "yüzdeki jilet yarasına" benzettiğini söylüyordu. Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, IX, 17 Mayıs 1941, s. 317-319; Boelcke, *Secret Conferences*, 19 Mayıs, s. 165.

gönderdiğini rapor etti.[243] Stalin teyide ihtiyaç duymadı. Komuta kademesinde ikinci sırada bulunan birinin böyle bir izinsiz uçuş gerçekleştirmesi zaten inanılmazdı. Belli ki Hess, Britanya ile ayrı bir barış antlaşması ve Sovyetler Birliği'ne ortak bir saldırıyı müzakere etmek üzere gönderilmişti ve Hitler'e bu durumu inkâr etme fırsatı verdiği için akıllıcaydı.[244] Molotov Kasım 1940'ta Hess'le Berlin'de görüşmüştü: Çılgın biri değildi. Aslında taşlar yerine oturuyordu: Schulenberg Dekanozov'a, Stalin'in Hitler ile mektup teatisinde bulunmasını öneriyor ve sonra aniden geri adım atıyordu; Hess Birleşik Krallık'a kaçıyordu. Şimdi, Britanya'nın Almanya ile uzlaşmaya varabileceğine ilişkin Churchill'in Stalin'e gönderdiği esrarengiz telgraf ve Cripps'in Molotov'a yazılı önerisine ilişkin en karamsar yorum berraklaşıyordu.[245]

13 Mayıs'ta, kapalı kapılar ardında Cripps aynı yönteme başvurdu. Moskova'dan dışişleri bakanlığına yazarak Hess'in bir talih kuşu olduğunu ve şüphe edilen Alman-Sovyet ittifak müzakerelerini bozmak ve Stalin'i Almanya'yı tamamen terk etmeye ikna etmek için kullanılmasını önerdi. Dışişleri bakanlığı böylesi bir hamlenin Stalin'i Hitler'e daha fazla yakınlaştıracağını düşünüyordu.[246] Ancak daha sonra Hess sorunu konusunda kurumlararası eşgüdüm sağlamaktan sorumlu Dışişleri Müsteşarı Alexander Cadogan'la beraber Eden, Cripps'in tavrını sahiplendi. Bir basın bilgilendirme toplantısında ve Sovyet elçisi Mayski ile yaptığı görüşmede Eden, Hess'in barışçıl öneriler taşıdığını ve kaçışının da, savaş sürecinde Nazi liderliği içinde bir bölünmenin varlığını

---

243 Tsarev, "Poslednii polet", III, s. 433-440. 18 Mayıs'ta, dışişleri basın şubesindeki bir bağlantısıyla yaptığı görüşmenin ardından Philby, Hess'in değerli hiçbir bilgi aktarmadığını, Hitler'e sadık kaldığını ve Almanya-Britanya savaşını suç addettiğini aktardı. Tsarev, "Poslednii polet", III, s. 435-437; Naumov, *1941 god,* II, 14 Mayıs 1941, s. 200-201.

244 Khrushchev, *Memoirs,* I, s. 272; Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, s. 116. Sovyetler, Britanya gizli servisinin Hess'in ayartılmasında parmağı olduğuna da inanıyordu. Andrew ve Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, s. 157; Erickson, "Rudolf Hess." Roosevelt de Britanya resmî anlatısından kuşku duyuyor ve bir barış antlaşması görevi ile gittiği söylentilerinde gerçek payı olmasından korkuyordu. Kimball, "Hess Distraction"; Kimball, *Churchill and Roosevelt,* I, s. 184-186; Pick, *Pursuit of the Nazi Mind,* s. 45 (atıfta bulunduğu kaynak, PPF3716, John Coar ve Büyükelçi William Dodd'un mektupları). Dekanozov, Hess'in göreviyle ilgili Molotov'a kapsamlı bir rapor sundu (21 Mayıs 1941). Rapor, Alman basını ve Berlin'deki söylentileri temel alıyor, bu olayın Alman liderliği içindeki bölünmeyi ve Britanya ile uzlaşma eğilimini doğruladığını öne sürüyordu. 26 Mayıs'ta Stalin'e iletildi. Naumov, *1941 god,* II, s. 261-266 (APRF, f. 3, op. 64, d. 689, l. 64-74).

245 Cripps, Sovyet-Alman ilişkileri (olmayan ilişkiler) konusunda, 23 Nisan 1941'de Londra'ya çaresizlik içinde bir telgraf çekmiş, Hitler'in Moskova'dan istediğini savaşa gerek olmaksızın şantajla alabileceği ve Sovyetler'in Britanya ile Almanya arasında ayrı bir antlaşma yapılmasından kaygı duyduğu –Londra tarafından Sovyet-Alman antlaşmasını önlemek üzere kullanılabilirdi– tahminini dile getirmişti. Ancak ayrı bir barış antlaşması kaygısının Sovyetler'i Britanya'ya yaklaştırabileceğini vurguluyordu. Bu telgraf ele geçirilmiş, şifresi çözülmüş ve Fitin tarafından 5 Mayıs'ta Stalin, Molotov ve Beria'ya gönderilmişti. Naumov, *1941 god,* II, s. 152-153 (TsA FSB, f. Zos, op. 8, d. 56, l. 1160-1163). Cadogon'un 30 Mayıs 1941 tarihinde günlüğüne düştüğü not fiilen Cripps'i yalanlıyordu: Britanya'nın askerî güçsüzlüğü yüzünden diplomasisi "tümüyle kötürüm. Mesela – Rusya. Bugünlerde, a) tehdit etmedikçe, b) rüşvet vermedikçe, hiçbir ülkeye hiçbir şey yaptıramazsınız. Rusya, a) *hiçbir nedenle* bizden korkmuyor, b) onlara teklif edebileceğimiz *hiçbir şey* yok." Dilks, *Diaries of Sir Alexander Cadogan*, s. 382.

246 Woodward, *British Foreign Policy,* I, s. 614-615; Gorodetsky, *Mission to Moscow*, s. 134-135.

gösterdiğini ima ediyordu. Ancak fısıltı kampanyası amaçladığının tam tersi bir etki yarattı. Stalin'in yaklaşımını, yani Nazi liderliğindeki bölünme dikkate alındığında Hitler ile müzakerelerinin savaşı bertaraf etmesinin mümkün olduğu görüşünü teşvik etti.[247]

Schulenburg'un düpedüz başarısızlığı bile bu sarsılmaz inanca katkı yaptı. Diplomatik kargo taşıyan yabancı kuryeler ertesi günkü transit yolculuk için Metropol Otel'de gecelerken, NKGB, kuryeleri banyoda kilitli ya da asansörde mahsur bıraktıktan sonra, onlar kurtarılmayı beklerken kargolarını ele geçirip içeriklerini fotoğrafladı. Schulenburg'un, Almanya Dışişleri Bakanlığı'yla gizli yazışmalarında Sovyetler'in uzlaşmacı hamlelerini ve pazarlığa hazır olduklarını vurgulamayı sürdürdüğünü Stalin'in öğrenmesi böyle mümkün oluyordu.[248] Sovyet becerisi ile Schulenburg'un iyi niyetinin bir araya gelmesi, Alman istihbaratının ültimatomla ilgili dezenformasyon kampanyasını güçlendirdi.[249]

Önleyici savaşın reddi

15 Mayıs 1941 –Stalin'e ulaşan istihbaratta sıklıkla belirtilen tarih– Nazi işgali olmadan geçti. O gün, bir Junkers 52 nakliye uçağı Sovyet hava savunması tarafından tespit edilemeden ya da engellenmeden, Białystok/Belostok, Minsk ve Smolensk üzerinden bin kilometrelik yol katederek, Kızıl Meydan'ın birkaç kilometre uzağındaki Moskova merkez havaalanı Tuşino'ya indi. Pilot, Sovyet başkentine kadar uzanan tüm güzergâhı geçmeyi başarmıştı. Bu inanılmaz

247 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 262-267 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 352, d. 2402, l. 174 ve *The Times*, 27 Mayıs 1941). Aynı zamanda bkz. Görtemaker, "Bizarre Mission", s. 75-101; Kettenacker, "Mishandling a Spectacular Event", s. 19-38; Fox, "Propaganda." 5 Haziran'da Mayski, Alman-Sovyet müzakeresinin söz konusu olmadığı konusunda Eden'e dil döküyordu; Eden ise görüşme olduğunu bildiği cevabını veriyordu. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 273 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 352, d. 2402, l. 149-152: Mayski'den Moskova'ya); Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 359. Woodward bu görüşme için 10 Haziran tarihini veriyor: *British Foreign Policy*, I, s. 620.

248 Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 123. Aynı zamanda bkz. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 221-222. Japonya'nın Moskova büyükelçisi Tokyo'ya Sovyet karşı-istihbaratının baskı uyguladığından yakınıyor, "askerî ataşelerin çantalarını çalıyorlar," diye de ekliyordu. Khaustov, "Deiatel'nost organov", s. 289 (TsA FSb, f. 3, op. 5, d. 82, l. 51), 304 (TsA FSB, f. 66, op. 1, d. 391, l. 55). Schulenburg Molotov tarafından –bildik gizlilik düzeyinde, aynı odada ama isim tabelası (başkan yardımcısı) olmaksızın– kabul edildiğini (24 Mayıs 1941) Berlin'e rapor etti. Aslında Molotov, daha önce sahip olduğu gücü –Stalin'in başyardımcısı– fiilen koruyordu. Büyükelçi, "Sovyet politikası "Almanya ile çatışmaktan sakınmak üzerine kurulu" olmaya devam ediyor diyor ve "bunun kanıtı son birkaç hafta içinde Sovyet hükümetinin takındığı tutum, sovyet basınının tonlaması, Almanya ile varılan ticaret antlaşmalarına uyulması," diye ekliyordu. Ne olursa olsun, büyükelçi önemli görevini yerine getirememenin neticesinde geri çekilmeye başlamıştı. Hayalindeki şatoya, Yukarı Palatinate'de Burg Falkenberg'e, 1930'ların sonunda sahip olmuştu ve Molotov'un Kasım 1940 tarihli korkunç Berlin ziyaretinin ardından Hitler konta 200 bin Reichmarklık büyük bir rüşvet verilmesini emretti ve o da bu parayı kalesinin renovasyonu için kullandı. Herwarth, *Against Two Evils*, s. 95-96; Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 344-345; Fleischhauer, *Diplomatischer Widerstand*, s. 312, 404n; *DVP SSSR*, XXIII/ii, s. 521 (eski KGB arşivlerinde Schulenburg'un Sovyetler açısından değerlendirilmesi).

249 Fleischhauer, *Diplomatischer Widerstand*, s. 194.

olayla ilgili söylentiler yayılıyordu. Sovyetler Alman uçağının ayrılmasına izin vermiş hatta yakıt ikmali de yapmıştı.[250] Aynı gün Berlin'de yayımlanan bir iç raporda, Alman ticaret yetkilisi Schnurre, Sovyetler'in ikili ticaretle ilgili zor meselelerin çözümü için ödünler verdiğini ama Almanların yeni silahlarla ilgili yükümlülüklerini karşılamada sorun yaşadığını, kendileri için büyük sıkıntı yaratsa da Sovyetler'in mevcut antlaşma şartlarını gecikme olmaksızın yerine getirdiklerini söylüyordu. Almanya'nın, mevcut ticaret antlaşmasının ötesinde ek ekonomik taleplerde bulunabileceğine işaret ediyordu.[251] (O ay içinde karşılıklı gönderilen mal miktarı rekor seviyedeydi.) Belli ki Stalin'in bilgisi dahilinde, Sovyet genelkurmayının yine 15 Mayıs'ta yeni agresif bir saldırı savaşı planını tamamlaması da bir rastlantıydı.[252]

1924 yılından beri ana savaş planı üzerinde yapılan on beşinci değişiklikti fakat bunların hepsi resmen onaylanmamıştı. Bir önceki planda olduğu gibi, taslağı hazırlayan Vasilevsky idi ve bu taslak üzerinde Nikolay Vatutin (d. 1901) eklemeler ve çıkarmalar yapmıştı. Vatutin de (Timoşenko ve Jukov gibi) köylü çocuğuydu, 1937 yılında Kurmay Akademisi'nden mezun olmuştu ve kurmay kadrosu içinde üst bir mevkiye yükseltilmişti. Tıpkı 1940 planında olduğu gibi, bu plan da Kızıl Ordu'nun tüm gücünü kullanan bir sol kanca harekâtıyla Alman kuvvetlerinin Romanya petrolüyle bağlantısını kesmeyi, daha sonra kuze-

250 Bazıları, uçağın Hitler'den Stalin'e bir mesaj taşıdığı yorumunu yapıyordu, güya Stalin'in Alman askerî yığınağına açıklama isteyen mektubuna cevaptı. 1966 yılındaki röportajlarda Jukov şöyle diyordu: "Haziran ayı başlarında, yaklaşan tehlikeye işaret eden istihbarat raporlarının doğruluğu konusunda Stalin'i ikna etmek için bir kez daha çaba göstermeye karar verdim. Savunma Komiseri Semyon Konstantinovich Timoşenko ile birlikte, düşman birliklerinin yerlerini gösteren genelkurmay haritalarını getirdik. Ben anlattım ve Stalin sessizce ama dikkatle dinledi. Sonrasında, kendi fikrini söylemeden bizi gönderdi... Birkaç gün sonra Stalin beni çağırdı. İçeri girdiğimde masasında oturuyordu. Yaklaştım. Ortadaki çekmeceyi açtı ve birkaç kâğıt çıkardı. 'Oku,' dedi. Ben de okumaya başladım. Stalin'in Hitler'e gönderdiği bir mektuptu ve birkaç gün önce raporunu sunduğum Alman sevkiyatına ilişkin kaygılarını kısaca özetlemişti." Bezymenskii, *Gitler i Stalin*, s. 472. Aşağı yukarı aynı günlerde, Jukov Simonov'a, Ocak 1941'de yapılan bir toplantıda Stalin'in şöyle dediğini aktarıyordu: "Hitler'e özel bir mektup yazarak, bildiğimizi, bu durumun bizi şaşırttığını ve Hitler'in bizimle savaşmaya niyetli olduğu izlenimi edindiğimizi ifade ettim." Hitler'in şöyle yanıt verdiği iddia ediliyordu: Evet, sınırda kapsamlı bir askerî hareketlilik söz konusu ama bu "Sovyetler Birliği'ne yönelik değil." Simonov, "Zametki k biografii G. K. Zhukova", s. 50-51 (bu konuşma yirmi bir yıl sonra yayımlandı). Sovyet ya da Alman arşivlerinden böyle bir belge çıkmadı. Hitler'in gizli bir arşivi vardı fakat 22 Nisan 1945'te, sığınakta, yaverine iki kasasında bulunan her şeyi yok etmesini emretmişti; benzer kasalar Berghof ve Münih'teki dairesinde de vardı; Hitler'in devlet yetkilileriyle yazışmaları da dahil olmak üzere, o kasalarda bulunan evraklar da yok edildi. Ancak buna rağmen, Sovyet arşivlerinde kopyaları olması gerekirdi.

251 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 339-341; Fel'shtinskii, *SSSR-Germaniia*, II, s. 164-165. Aynı akşam, Schulenburg'un Berlin'den aldığı talimat, sözde Alman sınır ihlallerinin "araştırılmakta" olduğunu ve bunun "zaman alacağını" Sovyetler'e bildirmesiydi. Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 341-342. Jukov'a göre 1941 Mayıs ayı içinde Stalin ona ve Timoşenko'ya Schulenburg'un talebinden söz etmişti: Birinci Dünya Savaşı'nda kaybolan Alman askerlerin mezarlarının araştırılmasını gerekçe göstererek, Alman görevlilerin Sovyet sınırını araştırması için izin istiyorlardı. I. Zhukov, *Vospominaniia*, I, s. 346-347; Ivanov, *Shtab armeiskii*, s. 98-99.

252 Mawdsley, "Crossing the Rubicon", s. 849-853. Aynı zamanda bkz. Lota, "*Alta*" *protiv* "*Barbarossy*", s. 309-310.

ye çark edip Alman işgali altındaki Polonya'yı baştanbaşa katederek, güçlü bir kuşatmayla Doğu Prusya'yı ele geçirmeyi (700 kilometrelik bir taarruz) öngörüyordu. Ancak şimdi, güneybatı darbesi herhangi bir Alman saldırısından *önce* olacaktı. "Şu anda Alman ordusunun seferber olduğu ve kanatlarının da savaş düzeni aldıkları göz önünde tutulursa, bizden önce davranma ve sürpriz bir saldırı yapma imkânına sahip oldukları düşünülmelidir," deniliyordu savaş planında ve Sovyetler'in, "inisiyatifi Alman komutasına bırakmaması, savaş düzeni alınırken düşmanın engellenmesi, henüz bu aşamadayken ve cepheyi organize edemeden, hizmet kolları arasında eşgüdüm sağlanmadan Alman ordusuna saldırması" öneriliyordu. Timoşenko ve Jukov gizli genel seferberlik ve kuvvetlerin sınıra yakın konuşlandırılması için Stalin'den yetki istemişti. Her ikisi için de eğitim, hızlandırılan demiryolu inşaatı ve silah üretimi ile güçlendirilmiş yeni sınır tahkimatlarının inşası bahane edilecekti.[253]

Önleyici savaş Sovyet askerî doktrininin mantıksal bir uzantısıydı: Eğer Kızıl Ordu düşmanın ilk saldırısını yumuşattıktan sonra derhal karşı-saldırıya geçecekse, neden bu saldırıya daha en başta "ani bir darbeyle" engel olmasındı?

İstikrarsız Jukov, temkinli bir şekilde güvendiği, iç savaş dönemi Birinci Süvari Ordusu'nun diğer bir kıdemlisi can sıkıcı Timoşenko ile sıkı bir ikili oluşturuyordu – elbette, Beria'nın emriyle onları yakından izleyen muhafızlarından, şoförlerinden, aşçılarından ve hizmetçilerinden duyulmayacakları kadar uzaktalarsa. Bir röportajında Jukov, "Alman saldırısını boşa çıkarma düşüncesi konusunda Timoşenko ve benim ilham kaynağımız Stalin'in 5 Mayıs 1941 tarihli konuşmasıydı... Bu konuşmasında ofansif bir savaş türünün mümkün olduğundan söz etmişti."[254] Jukov'un diğer bir söylediği, önleyici darbe planının altında isimlerinin yazılığı olduğu yerleri Timoşenko'nun ve kendisinin imzalamadığı, öncelikle Stalin'e rapor etmeyi tercih ettikleriydi. 19 Mayıs'ta yapılan ve bir saat süren toplantıda Jukov'un aktardığına göre Stalin piposunu sinir içinde keçe kaplı masaya vurmaya başlamıştı. "Alman birliklerine karşı

253 Eski Güney Polonya'da bulunan 152 tümen ve 3-4 bin uçağa yönelik olarak önerilen baskın saldırının zaman çizelgesi ve savaş alanı haritaları mevcuttu (haritaların sadece bir tanesinde tarih vardı). Gor'kov, "Gotovil li", s. 40-45; Gor'kov, *Kreml'*, s. 303-309; Naumov, *1941 god*, II, s. 215-220 (TsAMO, f. 16, op. 2951, d. 237, l. 1-15); Bobylev, "Tochku v diskussii stavit' rano"; Zakharov, *General'nyi shtab*, s. 219-21. Vasilevsky planının kısmi ve yanıltıcı bir sürümü: Kiselev, "Upriamye fakty nachala voiny", s. 18-22. Yanıltıcı bir yorum da mevut: Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 136. Bir çözümleme için bkz. Bezymenskii, "O 'Plane Zhukova.'" Bezymensky savaş sırasında Jukov'un tercümanıydı. 15 Mayıs savaş planının bazı sayfalarını çoğaltmıştı (hattatlık yeteneğini sergilemişti). Bezymenskii, *Gitler i Stalin*, s. 478-479. Savaş planını Nisan 1941 tarihli sürümünde şöyle deniliyordu: "SSCB Almanya ve İtalya'ya saldırmayı tasarlamıyor. Muhtemelen yakın gelecekte bu ülkeler de SSCB'ye saldırmayı planlamıyor." Solonin, "Tri plana tovarischa Stalina", s. 45-49.

254 Anfilov, "Razgovor zakonchilsia ugrozoi Stalina'", s. 40-41; Forster ve Mawdsley, "Hitler and Stalin in Perspective", s. 86. Jukov ve Timoşenko ile Stalin arasında yaşanan patlamanın üçüncü ağızdan bir anlatımı da var. Bezymenskii, "O 'Plane Zhukova'", s. 61-62, 62n27 (1941 yılında binbaşı olan ve 1960'larda Timoşenko ile konuşmaların dökümünü çıkaran General Nikolay Liashchenko'ya atıfla); Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 299 (aynı kaynağa atıfla). Daha az dramatik bir sürüm için bkz. Svetlishin, *Krutye stupeni*, s. 57-58 (Jukov ile röportaj).

önleyici darbe düşüncesini duyduğu anda köpürdü," diye yazacaktı Jukov. Stalin'in ağzından şu sözler dökülmüştü: "Ne, siz aklınızı mı yitirdiniz? Almanları tahrik mi etmek istiyorsunuz?"[255] Orada hazır bulunan Molotov, Stalin'in, Sovyet saldırısının Britanya ve Birleşik Devletler'in Sovyetler Birliği'ne karşı Almanya'nın yanında savaşa girmesine sebep teşkil etmesinden korkmuş olabileceğini söyleyecekti; despot, Sovyetler'in Almanya'ya saldırmasının, özellikle Hess'in misyonu ışığında düşünüldüğünde, en azından Londra'yı Berlin'le barış yapmaya yönelteceği ve böylelikle doğuya saldırının önündeki engeli kaldıracağı kanaatindeydi.[256]

Toplantıda, Jukov'un anlattığına göre, Stalin 5 Mayıs (Hess öncesi) konuşmasıyla ilgili olarak sözü çevirmeye çalışmış ve amacının "oradaki insanları cesaretlendirmek, böylelikle Almanların yenilmezliğini –dünya basının ilan ettiği buydu– değil zaferi düşünmelerini sağlamak olduğunu" söylemişti. Jukov, "Bizim önleyici darbe düşüncemiz böylelikle unutuldu," diye aktaracaktı.[257] İşin gerçeği, plan savaşın başlatılacağı bir gün vermiyor ve *derhal* bir önleyici hamleyi teşvik etmiyordu: Almanların 284 tümeni olduğu ve bunların 120'sinin sınırda toplandığı tahmin ediliyordu ve bu rakamlarla daha önceki tahminler arasında belirgin bir fark yoktu.[258] Ayrıca planın uygulanabilirliği fazlasıyla kuşkuluydu. Ordu Siyasi Propaganda Dairesi Başkanı Aleksandr Zaporozhets, bir teftiş gezisinin ardından Stalin'e, "Batı sınırındaki müstahkem bölgelere yerleştirilen askerlerin çoğu savaşa hazır değil," diye yazmıştı.[259] Timoşenko, Jukov, Vatutin (artık Jukov'un başyardımcısıydı) ve Vasilevsky (operasyon direktörü), bu ölçekte bir deneyimleri olmamasına, Kızıl Ordu'nun düşük düzeyli örgütsel uyum ve eğitimine, modası geçmiş ve modern (ancak denenmemiş) silahların harmanlanmasıyla oluşan ekipmanına rağmen, belli ki

255 Anfilov, "Razgovor zakonchilsia ugrozoi Stalina'", s. 41. Stalin 23 Mayıs'ta, Timoşenko ve Jukov ile de iki saat elli beş dakika görüşmüştü ama Vatunin yoktu. *Na prieme*, s. 333-334.

256 Molotov, Vasilevsky gibi Stalin'in ne düşündüğünü bildiği iddiasında olanlara karşı uyarıyordu: "'Stalin şuna inanıyor, Stalin bunu düşünüyor.' Sanki Stalin'in savaşla ilgili ne düşündüğünü bilen varmış gibi." Chuev, *Sto sorok*, s. 42, 45.

257 Anfilov, "Razgovor zakonchilsia ugrozoi Stalina'", s. 41; Anfilov, *Doroga k tragedii*, s. 166; Svetlishin, *Krutye stupeni*, s. 57-58. Belgenin orijinal olduğu şüphesiz ancak imzaların yokluğuna ek olarak, üzerinde Stalin'in karalamaları da yoktu. Belge belli ki 1948 yılına kadar Vasilevsky'nin kişisel kasasında kilit altındaydı, Stalin'in ya da Jukov'un arşivinde tutulmamıştı. Vasilevsky'nin kasasından askerî arşivlere geçmişti (TsAMO, RF, f. 16a, op. 2951, d. 237). Danilov, "Stalinskaia strategiia nachala voiny."

258 Gor'kov, "Gotovil li", s. 40-41. Sınır bölgesinde sayısı 114-119 olarak tahmin edilen Alman tümenlerinin yer değiştirmesi ile ilgili Golikov'un 15 Mayıs tarihli özel mesajı şu sonuca varıyordu: "SSCB sınırındaki Alman birliklerin takviyesi sürüyor. Ana toplanma bölgeleri Genel Hükümet'in güneyi, Slovakya ve Moldova'nın kuzeyi." Lota, *Sekretnyi front*, s. 205-209 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, op. 7237, d. 2, l. 109-113); Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 518. Vasilevsky, Alman kuvvetlerinin yoğunlaşmasını gecikmeli olarak takdir edecekti, bu durum 15 Mayıs savaş planı metninde yansıtılmamıştı. Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 232-233. Aynı zamanda bkz. Anfilov ve Golikov, *Zagadka 1941 goda*, s. 251; Vasilevskii, *Delo vsei zhizni*, s. 310.

259 Batı askerî bölgesi için yapılan özel denetlemede (23 Mayıs - 5 Haziran 1941) savaş hazırlıkları yetersiz bulundu. Volkogonov, "German Attack", s. 80.

yoğun bir hazırlık sonucunda fazlasıyla muğlak önleyici darbenin altından kalkabileceklerine inanmışlardı. Aslına bakılacak olursa, büyük lojistik sorunlar ve demiryollarının yetersizliği nedeniyle Kızıl Ordu'nun tedrici intikali dahi düzgün biçimde yapılamıyordu.[260]

Önleyici savaş planı içinde saldırı pozisyonu almak gibi bir işin başarılabilmesi için, bu noktadan itibaren Kızıl Ordu'nun aylarca sürecek yoğun bir hazırlık dönemine ihtiyacı vardı.[261] Zaten Stalin genel seferberliği ya da önleyici darbe için gerekli askerî yığınağı onaylamamıştı. Vurulacak Alman pozisyonlarına ilişkin bir hava keşfi söz konusu değildi.[262] Despot ileri savunma ve karşı saldırı düşüncesine sıkı sıkıya bağlıydı fakat genel seferberliğin savaşı kaçınılmaz kılacağını, diplomasi ve oyalama seçeneklerini yok edeceğini düşünüyordu. Eğer Hitler –Stalin'in sıklıkla yinelediği gibi– iki cepheli bir savaş açacak kadar delirmediyse, SSCB'ye saldırmak için Britanya ile ayrı bir barış antlaşması imzalaması gerekirdi. Stalin'in, Hess'in "barış önerilerine" ilişkin ayrıntıları öğrenmeye can atmasının sebebi buydu. Sonuçta despot, Almanya'ya kendi koşullarını sunabilir ve Hitler, aklını kullanarak, bir seçim yapmadan önce her iki taraftan alabileceğini görmek isteyebilirdi. Stalin, Naziler bir hata yapıp gönüllü olarak iki cepheli bir savaş açsalar bile Almanların saldırı öncesinde daha ileri tavizler talep edeceklerini ve söz konusu tavizlerle ilgili müzakereleri sürüncemede bırakmanın mümkün olduğunu varsayıyordu.

---

260 Gareev, *Neodnoznachnye stranitsy,* s. 96. Sürpriz bir saldırı durumunda savunma planlarının uygulanırlığını test edecek bir savaş oyunu ancak Mayıs 1941'de organize edilebildi. Oyunların sonuçlarına ilişkin hiçbir bilgi yok. Denisova ve Tumash, *Nakanune*, s. 391. Aynı zamanda bkz. Murin, "Nakanune", s. 9 (Arkhiv politbiuro TsK KPSS, f. 73, op. 2, d. 3, l. 30-44).

261 Mawdsley, "Crossing the Rubicon", s. 836-844. Basılı mevcut en iyi çözümlemeyi yapmış olan Mawdsley, Vatutin'in yaptığı son eklemelerin savunmaya yönelik, önleyici olduğunu, daha tasarı aşamasında kafa karışıklığı ya da uzlaşmacılık izlenimi yarattığını not ediyordu, üstelik bu değişiklikler Stalin'in huzurunda yapılmış olabilirdi. Hitler'in işgali ile eli kulağında olan Sovyet saldırısının engellendiği iddiası, işgali haklı göstermeye çalışan saldırgan bir Alman yalanının dolaşıma sokulmasıydı ve Gabriel Gorodetsky tarafından paramparça edildi. Gabriel Gorodetsky, *Mif "Ledokola"*

262 Önleyicilik iddiası abesle iştigaldi. 15 Mayıs savaş planı 196 Sovyet tümeninin Batı'da toplanmasını öngörüyordu; 22 Haziran itibarıyla batı sınırında birinci ve ikinci stratejik kademelerde elli altı tüfek ve süvari tümeni ve sınırdan yüz-dört yüz kilometre uzakta 52 tümen daha vardı. Bu tümenlerin çoğu personel ve ekipman yönünden eksikti. Dahası, MP-41 batıda 6 milyon 500 bin asker öngörürken 22 Haziran itibarıyla bu sayı 3 milyondu. Batı özel askerî bölgesinde –"özel"in anlamı yedek takviyesi olmaksızın savaşabilecek durumda bulunmasıydı– Pavlov'un birliklerinin büyük bir bölümü yedeklerden müteşekkildi ve neredeyse hiç eğitim almamışlardı; bölgede sadece bir mekanize birlik vardı. Sivil iletişim ağını kullanıyorlardı. Muharebe hazırlıklarını 1942'nin ilk yarısında tamamlamaları bekleniyordu. Mawdsley, "Crossing the Rubicon", s. 855; Zolotarev, *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia,* XII (I), s. 339-340 (RGVA, f. 4, op. 15, d. 27, l. 575-607); Gareev, *Neodnoznachnaye stranitsy*, s. 12; Murin, "Nakanune", s. 10 (Vasilevsky); "GKO postanovliaet ...", s. 20-21; Nekrich, *Pariahs*, s. 242-243. Aynı zamanda bkz. Nikulin, *Tukhachevskii*, s. 194. Sovyet askerî bölgeleri savaş "cephelerine" dönüştürülüyordu. Bu, 11 Eylül 1939'da Polonya için (altı gün önce); 7 Ocak 1940'ta Finlandiya için (savaş stratejisindeki değişikliği yansıtacak şekilde işin ortasında); 9 Haziran 1940'ta Besarabya için (dokuz gün önce) ve Mart 1941'de kuzeybatı, batı (merkez) ve güneybatı için uygulamaya konmuştu. 27 Mayıs'ta Timoşenko "cepheler" için saha komuta merkezleri oluşturulmasını emretti. Vishlev, *Nakanune*, s. 29, 42-43; Vasilevskii, *Delo vsei zhizni*, s. 119.

Şaşırtıcı olan, 15 Mayıs savaş planında bulunan önleyici darbe dışındaki her şeyin uygulanıyor olmasıydı. Stalin, 10 ve 12 Mayıs'ta Timoşenko ve Jukov'u Küçük Köşe'de toplantıya çağırdı ve 13 Mayıs'ta genelkurmay, yedeklerin – Urallar, Volga, Kuzey Kafkasya ve Baykal askerî bölgelerinden dört ordu (28 mekanize piyade tümeni)– batı sınırına intikalini emretti. 10 Temmuz'da, sonraki intikaller için yenileri hazır hale getirilecekti.[263] Stalin, Timoşenko ve Jukov'un, sınırdaki askerî bölgelerde gizli asker yığınağını mümkün kılacak şekilde "örtme planlarını" devreye sokmalarına da izin verdi.[264] Stalin, Wehrmacht'ın saldırması halinde, onaylanmış 1940 savaş planının, Pripet Bataklıkları'nın altından sol kanca harekâtının uygulanmasına olanak tanıyordu. Sonuçta Sovyetler Birliği, önleyici saldırı yeterliliğine sahip olmadığı ölçüde Almanların derinlere sızması karşısında da savunmasızdı.

Dezenformasyonun teyidi

14 Mayıs'ta "Zeus" Sofya'dan Alman tümenlerinin yaptığı yığınak konusunda yeni bilgiler iletti. 17 Mayıs'ta, Sovyet askerî manevralarının başlamasından iki hafta önce, Stalin Almanların Sovyet silah fabrikalarına yaptıkları turlara son verdi ve ertesi gün Moskova Devlet Tarih Müzesi'nde, Napolyon'un yenilgiye uğratılmasının canlandırıldığı *1812 Anavatan Savaşı* sergisinin açılışı yapıldı. 19 Mayıs'ta "Dora" Zürih'ten Nazi saldırı planlarının tamamlandığını bildirdi. Ertesi gün, "Extern" Helsinki'den saldırının yaklaşmakta olduğunu rapor etti.

---

263 Amaçlardan biri Dinyeper ve Batı Dvina Nehirleri boyunca ama Luftwaffe hava keşif menzilinin dışında ikinci bir stratejik kademe oluşturulmasıydı. (Birinci stratejik kademe, cephe askerî bölge sınırları içinde, sınıra yüz kilometre ya da daha az mesafede zaten oluşturulmuştu.) Gorkov, "Gotovil li", s. 40-45; Zhukov, *Vospominaniia,* I, s. 345-346; Ivanov, *Nachal'nyi period voiny*, s. 211-212; Vasilevskii, *Delo vsei zhizni*, s. 114.

264 14-15 Mayıs gecesi ve sabaha karşı Stalin, Timoşenko ve Jukov'la bir kez daha görüşürken, harekâtın önemli bir unsuru olan demiryollarının komiseri Kaganoviç de toplantıda hazır bulundu. *Na prieme*, s. 333. Sovyet demiryollarındaki kapasite sınırlılığının harekât üzerindeki etkisi Sovyet analizlerinin gündemini uzun süredir meşgul ediyordu. Naumov, *1941 god*, I, s. 545-548 (RGAE, f. 1884, op. 49, d. 1247, l. 1-6: 17 Ocak 1941). Rus İmparatorluk Ordusu'nda bu sorunlarla ilgili olarak bkz. Fuller, *Strategy and Power*, s. 303-306. 24 Mayıs'ta Stalin, yirmiden fazla asker ile diğer yetkilileri Küçük Köşe'ye çağırdı. 18.00'de başlayan toplantı üç buçuk saat sürdü. *Na prieme*, s. 334. Arşivlere erişimi olan Sovyet askerî tarihçilerinin neredeyse hiçbiri bu toplantıyla ilgili bilgi aktarmıyor. Politbüro özel dosyalarında dahi ne tartışıldığına ya da kararlaştırıldığına ilişkin bilgi bulunmuyor. RGASPI, f. 17, op. 162, d. 34-35. Stalin'in Timoşenko ve Jukov'u Küçük Köşe'de bir sonraki kabulü 3 Haziran'daydı ve daha sonra 6, 7, 9, 11, 18 ve 21 Haziran'da yeniden görüştüler. Rejim bu tavrın bölgesel basın tarafından ve Kızıl Ordu siyasi propaganda müdürlüğünce benimsenmesine çaba gösteriyordu. Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 110 (atıfta bulunduğu kaynak, RGASPI, f. 17, op. 121, d. 128, l. 36). Vişnevski Stalin'in 5 Mayıs konuşmasını dinlemiş ve ordu siyasi propaganda müdürlüğünün kapalı oturumlarına katılmıştı. 13 Mayıs 1941'de günlüğüne şöyle yazmıştı: "Almanya'ya karşı mücadele," "faşizme karşı, Avrupa'yı kökten değiştirme iddiasındaki en tehlikeli askerî komşuya karşı ve elbette Asya'ya karşı mücadele." Vişnevski Stalin'in Tacik ziyafetindeki (22 Nisan) sözlerini de not etmişti: "Lenin hakkında, yeni bir ideoloji hakkında, halkların kardeşliği hakkında, harap ve bitik ırkçılık ideolojisi hakkında." Golubev vd., *Rossiia i zapad*, s. 118 (atıfta bulunduğu kaynak, RGALI, f. 1038, op. 1, d. 2079, l. 31).

23 Mayıs'ta "Mars" Bükreş'ten "Romanya'daki Amerikan askerî ataşesinin Slovak büyükelçisine Almanya SSCB'ye 15 Haziran'a kadar saldıracak," dediğini aktardı.[265]

Gizli müzakerelere dair bolca söylenti vardı. Schulenburg ile yaptığı üçüncü kahvaltının ardından Dekanozov Berlin'e döndü (14 Mayıs'ta varacaktı) fakat konunun takibi için Ribbentrop'la görüşmesi mümkün olmadı. Büyükelçi, Weimar Cumhuriyeti döneminde başkanlık ofisini yöneten, Hitler devlet başkanı olduktan sonra da makamını koruyan ve özellikle Führer'e yakınlığıyla bilinen, Şansölyeliğin merasim organizasyonlarıyla ilgilenen Otto Meissner'in iyi niyetine muhtaçtı.[266] Eski kafalı Meissner Rusça biliyordu, Rusya'da hatırı sayılır bir süre kalmıştı ve mayıs ayı ortasından başlayarak Dekanozov haftada bir onunla görüşmüştü – toplam dört kere. Sanki Doğu Avrupa'ya gönderilen Wehrmacht birlikleri Britanya pozisyonlarına saldıracakmış gibi, Irak, İran, Türkiye üzerine sohbet ediyorlardı. Sovyet Elçiliği'nde Dekanozov'un astı olarak çalışan Berezhkov, "Otto Meissner birdenbire en iyi arkadaşı olmuştu," diye anlatıyordu. "Kendisi gibi kısa ve tıknaz olan Meissner ayda birkaç kez düzenli olarak öğle yemeğinde Dekanozov ile buluşuyor, kahve ve konyak eşliğinde gömüldüğü sandalyesinde, 'gizlilik içinde', Şansölyeliğin yaklaşan Hitler-Stalin görüşmesiyle ilgili önemli öneriler üzerinde çalıştığını anlatıyordu".[267]

25 Mayıs'tan itibaren Berlin'e yapılacak resmî ziyaret için Almanya'nın Sovyet bayrakları imal ettiği söylentileri yayılmaya başladı. Goebbels günlüğüne "İngiltere'nin işgal edileceği söylentisini yaymamız işe yaradı. İngiltere'de aşırı bir tedirginlik hüküm sürüyor. Rusya ile ilgili olarak da çok fazla sahte haber akışı sağladık. Gazete 'kurmacaları' sayesinde yurtdışında ne gerçek ne yalan ayırt edilemiyor. Bu tam bizim istediğimiz ortam" notunu düşmüştü.[268] Alman istihbaratı, Berlin'deki çoğu diplomatik personelin Almanya ve SSCB'nin zaten gizlice anlaşmaya vardıklarına ve savaşı engelleyeceklerine ikna olduğuna dair Ribbentrop'a bilgi vermişti.[269] *Pravda* (25 Mayıs) yabancı diplomatlar arasındaki müthiş dedikodulara ilişkin mizahi bir yazı yayımladı.

Yine 25 Mayıs'ta, Stalin'e Berlin'den sıra dışı bir rapor gelmişti. Bu rapora

---

265 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 628-629 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 4, l. 435).

266 Meissner, *Staatssekretär unter Ebert, Hindenburg Hitler.*

267 Berezhkov, *S diplomaticheskoi missiei*, s. 73; Berezhkov, *At Stalin's Side*, s. 53; AVPRF, f. 082, op. 23, p. 95, d. 6, l. 141-142 (19 Kasım 1940); Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 150-159.

268 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, IX, s. 333-335. Goebbels'in Propaganda Bakanlığı'nda personel başkanı olan Werner Wächter daha sonra bunu, "fısıltı propagandası dönemi" olarak anacak ve söylenti seli ile ilgili olarak, "Hepsi eşit derecede inandırıcıydı ve sonunda gerçekte ne olup bittiğine dair en ufak bir fikre sahip hiç kimse kalmamıştı," diyerek böbürlenecekti. Boelcke, *Secret Conferences*, 1942, s. 174.

269 Naumov, *1941 god*, II, s. 270-271 (PA AA Bonn. Dienstelle Ribbentrop. UdSSR-RC, 7/1 R 27168, BI26041-26043); Vishlev, *Nakanune*, s. 153-154. Hilger daha sonra, "Hikâyelerin kasten, Sovyetler Birliği'ne baskı uygulamak için dolaşıma sokulduğunu düşünüyorduk," diye yazacaktı. Hilger ve Mayer, *Incompatible Allies*, s. 328-329. Aynı zamanda bkz. Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 198, 225.

göre Berlings ("Liseli"), Amayak Kobulov'a, Sovyet sınırında yüz altmış-iki yüz Alman tugayı olsa da "Sovyetler Birliği ile Almanya'nın savaşması pek mümkün değil; gerçi halkın İngiltere ile sürdürülen savaşı onaylamadığı bir dönemde bu tasvip edilip oldukça desteklenebilirdi. Hitler SSCB ile bir savaş riskini göze alamaz, Nazi Partisi'nin bütünlüğünde bir gedik açılmasından çekinir," demişti. "Liseli", "Hitler Stalin'in, buna bağlı olarak, daha uyumlu olmasını ve Almanya'ya karşı her tür entrikaya son vermesini bekliyor ve daha da önemlisi, daha fazla mal, özellikle de petrol vermesini istiyor" şeklindeki uydurma haberi dile getiriyordu. Hükümetin ülke içlerine taşınacağına dair sözde Sovyet planıyla bağlantılı olarak "Liseli"nin bir tehdit ile birlikte sunduğu zeytin dalı ise tümünden daha önemliydi: "Alman savaş planı üzerinde en küçük ayrıntısına kadar çalışıldı. Savaş azami altı hafta sürecek. Bu süre zarfında Almanya SSCB'nin neredeyse tüm Avrupa bölümünü işgal edecek ancak Sverdlovsk'taki hükümete dokunulmayacak. Bu noktadan sonra Stalin sosyalist sistemi sürdürmek isterse Hitler müdahale etmeyecek."[270]

Sovyet istihbaratının en etkileyici girişimleri dahi geri tepti. NKGB karşı-istihbarat başkanı, bir orkestra şefinin oğlu olan Pyotr Fedotov'du (d. 1900). Terör nedeniyle oluşan boşluk sırasında 1937'de Moskova'ya geçmeden önce, Kuzey Kafkasya'da Çeçen savaşçılara karşı uzun bir kontrgerilla geçmişine sahip olmuştu. Fedotov, mükemmele yakın Rusça konuşan ve ülkenin dört bir yanını dolaşarak Kızıl Ordu'nun muharip becerisi, Sovyet askerî sanayii ve Sovyet seferberliğinin durumu konularında yetenekli bir gözlemci olduğunu kanıtlamış askerî ataşe General Ernst Köstring'in emrindeki yirmi kişi de dahil olmak üzere yaklaşık iki yüz çalışanı olan Alman Büyükelçiliği'ni hedef aldı.[271] Köstring, Bread Lane Numara 28'de tek katlı bir müstakil evde oturuyor ve anlaşılan bu evin güvenli olduğunu düşünüyordu (NKGB, genellikle yaptığı gibi, bitişik daireye dinleme cihazları yerleştiremezdi). Evde olmadığı bir gün, Fedetov'un ekibi, boru onarımı bahanesiyle yan binadan hatırı sayılır uzunlukta bir tünel açarak müstakil evin bodrum katına ulaştı, Köstring'in ofisine girerek kasasını açtı, içindekileri fotoğrafladı, dinleme cihazları yerleştirdi ve

270 Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 124-127 (TsA FSB, f. 03os, op. 8, d. 57, l. 1500-1504); Naumov, *1941 god*, II, s. 259-260; Primakov, *Ocherki*, III, s. 483-485. 27 Mayıs'ta Britanya kuvvetleri Bağdat'ın kenar mahallelerine varmıştı ve Alman personelin tahliyesi için hazırlıklar devam ediyordu. Aynı gün Britanyalılar *Bismarck* savaş gemisini batırdılar. Doğu Afrika'da İtalya Britanya kuvvetlerine teslim oldu (18 Mayıs); Kuzey Afrika'da Rommel iyi iş çıkaramıyordu; Alman birlikleri Girit'i ele geçirmeye çalışırken çok fazla asker kaybetmişti. (Elbette Almanya'nın Britanya'ya karşı kullanılmayan, SSCB'ye saldırı amacıyla saklanan geniş bir askerî kuvveti mevcuttu.) Tüm bunların, Almanların Yakındoğu'daki "çevresel stratejik" saldırı anlayışına kesin bir nokta koymakta olduğu düşünülebilirdi.

271 Bir Sovyet karşı-istihbarat mensubu şöyle diyordu (Haziran 1940): "Köstring Rusçaya son derece hâkim... deneyimli ve becerikli biri... olağanüstü taktiksel ufka sahip ve bunu zengin bir kılgısal deneyimle besliyor." Şöyle devam ediyordu: "Köstring her fırsatta kişisel gözleme başvuruyor, yerel nüfusla sohbet ederek, halkın ve yeni inşaat şantiyelerinin durumuyla ilgili kapsamlı değerlendirmeler ve raporlar hazırlıyor." Pogonii, *Lubianka*, 2, s. 225. Hitler SSCB'ye saldırma niyeti konusunda Köstring ve Halder'i zaten 3 Eylül 1940'ta bilgilendirmişti ancak anlaşılan Barbarossa'nın ayrıntılarından haberdar değildi. Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 86.

geride hiç iz bırakmadan evden ayrıldı.[272] Böylelikle NKGB Almanlar ve müttefikleri (İtalyanlar, Macarlar, Finler, Japonlar, Slovaklar) arasındaki görüşmeleri dinlemeye muvaffak oldu. Görüşme içerikleri doğrudan Merkulov'a iletiliyor ve onun aracılığıyla Stalin'e ulaşıyordu.[273] 31 Mayıs 1941'de Fedotov, Köstring'in Slovakya büyükelçisi ile konuşma kaydını Stalin'e dinletmişti: "Burada ihtiyacımız olan şey bir provokasyon yaratmak. Bazı Almanların ya da diğerlerinin öldürülmesini sağlamalı ve bu yolla savaş çıkarmalıyız."[274]

Bu gevezelik, Almanlara savaş sebebi vermemek gerektiğine dair hissiyatı destekleyen bir kanıt niteliğindeydi. Askerî ataşenin yağcılık çabası bir yana, Hitler'in işgal için böyle bir provokasyona ihtiyacı yoktu. General Halder günlüğüne, "Harekât planı doğrultusunda asker sevkiyatı başarıyla sürdürülüyor," diye yazmıştı (30 Mayıs), "Führer, 'Barbarossa' harekâtı için daha önce belirlenen tarihin –22 Haziran– geçerli olduğunu söylüyor."[275]

Ziyaretçi akını

Richard Sorge ("Ramsey"), Sovyetler'den uzun süre önce aldığı izin uyarınca, Japon hükümet çevrelerinden aldığı bilgileri Almanlara iletiyordu.[276] Japonya bilgisiyle (kabinedeki gizli kaynağı Ozaki sayesinde) Alman büyükelçisini öylesine etkilemişti ki, Ott ona Berlin ile iletişimin şifre kodlarını vermişti ve bu sayede Hitler'in planlarıyla ilgili olarak büyükelçiliğin ulaşabildiği her bilgiye Sorge de ulaşabiliyordu.[277] Ancak Berlin'den elçiliğe haberler geç geliyordu (artık diplomatik kargo, Sovyet topraklarını kateden Trans-Sibirya Demiryolu üzerinden gönderilmiyordu) ve bundan da önemlisi, Barbarossa ile ilgili birinci ağızdan bilgiye yer verilmiyordu. Tam tersine, Ribbentrop'un dışişleri bakanlığı Ott'a kasıtlı olarak yanlış bilgi aktarıyordu. Bu arada, Sorge'nin me-

---

272 Bu anlatım Semerkand doğumlu (1904) Ukrayna kökenli Sovyet karşı-istihbaratı Almanya Şubesi Başkanı Vasili Ryasnoi'ye ait. Pogonii, *Lubianka, 2*, s. 224.

273 Nisan ve Mayıs 1941'de sözde dinleme kayıtlarından birkaç örnek yayımlandı: *Istoriia Sovetskhikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti*, s. 313 (sadece dahili kullanım için); Pronin, "Nevol'nye informatory Stalina", s. 1-2 (atıfta bulunduğu kaynak, kesin olarak belirtilmemiş FSB arşivleri); Naumov, *1941 god*, I, s. 598; Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 52-55 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 56, l. 1011-1015: 30 Nisan), 109-112 (d. 57, l. 1346-1351: 18 Mayıs; isimlerin yer almadığı çok az farklı bir sürüm). NKGB karşı-istihbarat, dinlemeye takılan konuşmalardan elde edilen faydalı istihbaratın ne ölçüde Stalin tarafından alındığını ya da okunduğunu bilmiyordu. Pogonii, *Lubianka, 2*, s. 225. erik, op. 45, d. 29, l. 246.

274 Matveev ve Merzhliakov, "Akademik kontrarazvedki", s. 7; Karpov, "Vo glave komiteta informatsii", s. 53.

275 Moritz, *Fall Barbarossa*, s. 160; Halder, *Halder Diaries*, II, 30 Mayıs 1941, s. 943; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 435-436.

276 Askerî istihbarat merkezinin Sorge'ye yanıt verdiği iddia ediliyordu: "İstihbaratınızın doğruluğundan kuşkuluyuz." Andrew ve Gordievsky, *KGB*, s. 224 (atıf yok).

277 Whymant, *Stalin's Spy*, s. 184. Anlaşılan Sovyet askerî istihbaratı, davranışlarını ve çalışmalarını araştırmak için Tokyo'ya bir askerî ataşe göndermişti, bu durum Sorge'yi tehlikeye sokuyordu. Onu kontrole gelen genç görevli kısa sürede ve tümüyle Sorge'nin güvenilirliğine ikna oldu. Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 173-175 (Kh. D. Mamsurov).

sajları, kaçak olarak gönderilen mikrofilmlerle ya da çok daha hızlı bir şekilde, yetenekli kısa dalga operatörü Max Clausen'in telsiz üzerinden Habarovsk'a aktarması ile iletiliyordu. Max Clausen, Japonya'da ikamet eden bir Alman komünistti ve vericisini sıfırdan kendisi yapmıştı. Tek kullanımlık şifreleme (gizli, rastlantısal bir anahtar ile çalışan) kullanarak kodlamayı kendisi yapıyor, çok fazla zaman gerekse de şifrelerin kırılmaz olmasını sağlıyordu. Sorge'nin farkında olmadığı ise Clausen'in mesajların ancak yarısını gönderdiğiydi. Kendi ozalit makinesi ve röprodüksiyon işi ile meşgul olmasının yanı sıra ve daha da önemli olarak, kalp sorunları yaşamaya başlamıştı, Marksizm-Leninizmden şüphe duyuyordu ve Sorge'nin kibri ve anlayışsızlığından dolayı kırgındı.[278]

Sorge'nin, hükümet kararlarıyla ilgili doğrudan bilgiye dayanan Japonya raporlarından farklı olarak, Almanya üzerine raporları genellikle dedikodu ve spekülasyonları temel alıyordu.[279] Mayıs 1941'de, Clausen telsiz üzerinden Sorge'nin üç mesajını gönderdi (kodlanmış veriler). "Ott, Hitler'in SSCB'yi yok etmeye ve Almanya'nın tüm Avrupa'da denetimi ele alırken tahıl ve doğal kaynak deposu olarak kullanmak üzere Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da kalan topraklarını almaya kesin kararlı olduğunu söylüyor," deniliyordu. Sorge, Ott ve denizcilik ataşesinin kanaatlerini aktarmasının ardından, "Ekim kampanyasının ardından SSCB'ye karşı savaş her an başlayabilir ve Almanların yapacağı da hasadı toplamak olacaktır," diyor ve devam ediyordu: "Savaşın her an patlak verme olasılığı oldukça yüksek zira Hitler ve generalleri, SSCB ile savaşın İngiltere'ye karşı savaşın sürdürülmesine hiçbir şekilde engel olmayacağından son derece eminler. Alman generaller Kızıl Ordu'nun savaşma becerisini çok düşük görüyor ve birkaç hafta içinde yok edilebileceğine inanıyorlar. Alman-Sovyet sınırındaki savunma sisteminin de fazlasıyla zayıf addediyorlar." Bu istihbarat büyük ölçüde başkomutanlıktan Albay Oskar Ritter von Niedermayer'den alınmıştı. Niedermayer, Ott'u bilgilendirmek üzere Tokyo'ya gönderilmiş ve Sorge'de onunla uzun bir görüşme yapmıştı. Sorge ayrıca, "SSCB'ye karşı savaş kararının sadece Hitler tarafından ya mayıs ayı içinde ya da İngiltere savaşı sonrasında alınacağını" yazıyordu.[280]

278 Clausen, komünizme olan inancını kaybetmeye başlamıştı ve 18 Ekim 1941'de tutuklanmasından sonra Japon sorgucularına da bunu ifade etmişti. Whymant, *Stalin's Spy*, s. 119-122, 292; Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 18. Clausen'in telsizinin, güvenlik gerekçesiyle, dış anteni yoktu ama yine de geceleri üç bin kilometreden daha uzağa yayın yapabiliyordu. (Japon karşı-istihbaratı izinsiz sinyali yakalasa da kaynağın yerini tam olarak belirleyemiyor ve şifreyi çözemiyordu.) Normal şartlarda telsiz operatörünün mesajları şifrelemesi ya da şifrelerini çözmesine izin verilmezdi. Ancak Sorge 13 Mayıs 1938'de bir motor kazası geçirmiş ve Clausen'e şifre kodunu ve göndermeden önce mesajları nasıl şifreleyeceğini öğretmek zorunda kalmıştı. Clausen (d. 1899) Sorge'nin gönderdiği mesajların kapsamını okumaya başladıktan sonra, hangisini gönderip hangisini göndermeyeceğine karar verebileceği bir pozisyon kazanmıştı.

279 Sipols, *Tainy*, s. 397.

280 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 617-618 (TsAMO, f. 23, op. 24127, d. 2, l. 340-341); Naumov, *1941 god*, II, s. 175; Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 116; Whymant, *Stalin's Spy*, s. 146-147, atıfta bulunduğu kaynak, Obi, Zoruge jiken, I, s. 248, 274. Aynı zamanda bkz. "Tiuremnye zapiski Rikharda Zorge." Sorge'nin Clausen üzerinden gelen mesajlarının sadece şifresi çözül-

21 Mayıs'ta Clausen, Sorge'nin iki gün öncesine ait diğer bir mesajını iletti: "Berlin'den gelen yeni Alman temsilcileri Almanya ile SSCB arasındaki savaşın mayısta başlayabileceğini zira o tarihte Berlin'e dönmek için emir aldıklarını ifade ediyorlar... Almanya'nın SSCB karşısında yüz elli tümenden oluşan dokuz kolordusu var." Bu, karargâhta tahmin edilenin çok ötesindeydi ve işgalin alametiydi. Ancak ziyaretçiler, "Bu yıl tehlike geçebilir" de demişti. Sorge'nin raporunda, ek olarak, "Sovyetler Birliği'ne saldırının stratejik planı, Polonya'ya karşı savaş deneyiminden alınma," deniliyordu.[281]

Stalin, Sorge'nin Almanya için de çalışan bir çift taraflı ajan olduğu inancını sürdürüyordu.[282] Golikov ajan raporlarını (onlara aşinalık gösteren) Stalin'e iletirken, onları doğrudan üstü olan Timoşenko ve Jukov'dan saklıyordu.[283] Golikov ve Jukov arasında, Golikov'un Jukov'u yok etmeye gönderildiği terör döneminden kalma güçlü bir düşmanlık vardı.[284] Ancak asıl sebep Stalin'in kuşkuculuğuydu.

30 Mayıs'ta Sorge'den gelen iki mesajın ilettiği istihbarat netti: "Berlin, Almanya'nın SSCB'ye saldırısının haziranın ikinci yarısında başlayacağını Ott'a haber

---

müyor ama aynı zamanda Almancadan tercüme edilmesi gerekiyordu. Sorge'den gelen ham bilgilerin, Moskova merkezi tarafından kabulünden sonra zamanında işlenip istihbarat (analiz) şubesine gönderilmediği anlaşılıyordu.

281 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 627 (TsAMO, f. 23, op. 24127, d. 2, l. 381); Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 117-118; Naumov, *1941 god*, II, s. 252. Golikov belgenin üzerine şöyle yazmıştı: "'Ramsay'a sorun, kolordular mı ordular mı?"

282 Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 137-139 (Sudoplatov); Zhukov, "Iz neopublikovannykh vospominanii"; Zhukov, *Vospominaniia*, I, s. 380. Jukov'un hatırladığına göre, o zaman Stalin çift taraflı çalışan ajan olarak kimden şüphe duyulduğunu kendisine söylememişti ancak Jukov, daha sonra, bunun Sorge'den başkası olamayacağına karar vermişti. Sudoplatov, "Sorge'nn trajedisi, Uritsky, Berzin, Karin ve Borovich'in (istihbarat subayı) izniyle Japonya'da Alman istihbaratıyla işbirliği yapmış olmasıydı. Bu durum onu tam olarak güvenilemez bir konuma getirdi," diyordu. Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 137.

283 Jukov daha sonraki bir dönemde, rejimin eline geçen istihbaratı Stalin'in kendisiyle paylaşmadığını ileri sürecekti. Bu sadece kısmen doğruydu. Naumov, *1941 god*, I, s. 378, 380. Anlatılan bir hikâyeye göre, Fransız-Alman filmi *Siz Kimsiniz Dr. Sorge?* (1961) kıdemli Sovyet yetkililere gösterildiği sırada, emekli Jukov soğukkanlılığını kaybederek sinemada ayağa kalkmış ve karanlıkta Golikov'a "Filipp İvanovich, neden zamanında her şeyi benden sakladın? Genelkurmay başkanını böyle bir rapordan [Sorge'nin yaklaşan Alman saldırısı ile ilgili raporu] haberdar etmedin?" demişti. Golikov'un şöyle yanıtladığı iddia ediliyordu: "Ne yani, eğer bu Sorge iki taraflı, hem onlara hem bize çalışıyorsa sana rapor mu vermeliydim? Vorob'ev, "Kazhdaia piad' zemli", s. 165-166. Kruşçev Sorge ile ilgili yabancı filmi izledikten sonra, anlatıldığına göre, Mikoyan'a ve sonra da Sovyet istihbaratına SSCB'nin böyle bir ajanı olup olmadığını sormuştu. Kosigin başkanlığında bir komisyon kurulmuş, ölümünden sonra, 5 Kasım 1964'te, Sorge'ye Sovyetler Birliği Kahramanı ödülü verilmişti; Japonya'daki sevgilisi Hanako Ishii Sovyetler'den emekli maaşı almaya başladı.

284 1937 yılında, Jukov Belarus askerî bölgesinde çalışırken, Golikov askerî konsey üyesi olarak oraya gitti. Anlaşılan, Mekhlis'in görevlendirmesiyle yerel askerî seçkinleri ortadan kaldırmak üzere gönderilmişti. Golikov, başkalarının yanı sıra Jukov'u da halk düşmanlarıyla dostluk kurmakla suçlamış, bağlantılarıyla ilgili olarak sorgulamış ve hakkında bir dosya hazırlamıştı (karısı, kızlarını kilisede vaftiz ettirmişti; astlarına kötü davranıyordu). Ancak anlaşılan, Jukov'u itham edenlerden biri tutuklanmıştı (Jukov, bildik ifadeyle, "Başkası için kazdığı kuyuya kendisi düştü," diye yazmıştı). Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 109; Spahr, Zhukov, s. 22-23.

verdi. Ott savaşın başlayacağından %95 emin."[285] Ertesi gün, ziyarete gelen diğer bir Alman askeri, yüz yetmiş-yüz doksan Alman tümeninin Sovyet sınırına yığıldığını ve savaşın an meselesi olduğunu söylemişti. "Alman-Sovyet savaşının 15 Haziran civarı başlayacağı tahmini tümüyle Tümgeneral [Erwin] Scholl'un Berlin'den getirdiği istihbarattan kaynaklanıyor," diyordu Sorge gönderdiği yeni mesajda ve "Ott, bana bu konuda Berlin'den doğrudan bilgi alamayacağını, sadece Scholl'un aktardıklarından haberdar olduğunu söyledi," diye de ekliyordu. Clausen 1 Haziran'da iki ayrı ileti setini aktarırken farklı günlere ait olduklarını gizlemişti. Bu mesaj gruplarının ikincisinde Sorge, kendisinin de eski bir dost olan ve Bangkok ataşeliği görevi için mayıs başında Berlin'e dönen Scholl ile görüştüğünü, Scholl'un, Sovyetler "büyük bir taktik hata yaptı... Alman bakış açısına göre, SSCB'nin savunma hattını tümüyle Alman hattına karşı kurması ve ek yan unsurlara yer vermemesi *en büyük hata.* Bu sayede Kızıl Ordu'nun ilk büyük çatışmada ezilmesi mümkün olacak," dediğini ifade ediyordu.[286]

Golikov ek bilgi istedi ancak belgenin üzerine, "Ramsey'in kuşkulu ve dezenformasyon amaçlı iletileri listesine eklenecek," diye yazdı.[287]

Baskı

Alman istihbaratı, 1 Haziran 1941'de Stalin'in Britanya ve Amerika büyükelçilerini kabul ettiği, Litvinov'u Dışişleri Komiserliği'ne geri aldığı, Birleşik Devletler ile anlaşmaya vardığı ve üst rütbelilerinin Almanya'ya askerî olarak karşı koyma baskısına maruz kaldığı bilgisine ulaşmıştı. Ancak bu Sovyetler'in yaydığı bir dezenformasyondu. Almanlar Berlings'in (Almanlar için "Peter" idi) Sovyet-Britanya müzakereleriyle ilgili söylentileri araştırmasını istediler ve o da böyle bir görüşme olmadığı sonucuna vardı.[288]

Alman savaş hazırlıkları daha da yoğunlaşıyor, Sovyet istihbarat ağlarının

285 Bu biraz da, Uzakdoğu kauçuğunun Almanya'ya Trans-Sibirya Demiryolları üzerinden gönderilmesinin asgari seviyeye indirileceğini öğrenmekten kaynaklanıyordu. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 657-658 (TsAMO, f. 23, op. 24127, d. 2, l. 422); Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 119-120; Naumov, *1941 god,* II, s. 303-304.

286 Whymant, Sorge'nin kendisini tutsak eden Japonlara verdiği ifadeye atıfla, bazı mesajları Moskova'ya iletilmediği kuşkusunu dillendiriyordu. Mesela, Sorge Moskova'ya şöyle söylediğini iddia ediyordu: "Korgeneral Scholl, büyük bir gizlilik içinde, Büyükelçi Ott'a Almanya ile SSCB'nin sonunda savaşacağını, gerekli tedbirleri alması gerektiğini net olarak ifade etmişti; bana bununla ilgili çeşitli ayrıntılar anlattı." Whymant, *Stalin's Spy*, s. 164-165, atıfta bulunduğu kaynak, Obi, *Zoruge jiken,* III, s. 183.

287 Sorge ekliyordu: "Scholl en güçlü darbeyi Alman ordusunun sol kanadı indirecek diyordu." Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 658 (TsAMO, f. 23, op. 24127, d. 2, l. 424); Fesiun, *Delo Rikharda Zorge*, s. 119-120; *Novoe vremia,* sayı 26, 1990, s. 32 (radyogramın kopyası). Golikov "taktik hata" kapsamının ve Scholl'un sol kanat darbesi kehanetinin netleştirilmesini istedi. Sorge yanıtlayabilecek duruma geldiğinde tarih 3 Temmuz 1941'di. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 714 (TsAMO, f. 23, op. 24127, d. 2, l. 527-529). Scholl Tokyo'da askerî ataşe yardımcılığı yapmıştı (1938-1940).

288 Vishlev, *Nakanune*, s. 53-55 (PA AA Bonn: Büro des Staatssekretar. Aufzeichnunungen uber Diplomatenbesuche. Bd. 8 [R 29833], Bl. Ohne Nummer; Russland, Bd. 5 [R 29716], Bl. 035 [113439], 091 [113495], Bl. 087 [113491]).

uyarıları da artıyordu. Beria, Göring ve Amiral Raeder ile birlikte Hitler'in Baltık Denizi'nde Gdynia yakınlarındaki Alman filosunun manevralarını izlediğini ve ayrıca Varşova ve Doğu Prusya'ya seyahat ettiğini Stalin ve Molotov'a bildirdi (2 Haziran).[289] Aynı gün Sovyet Moldovası'ndan Goglidze, iki hafta önce Romanya sınır birlikleri "SSCB sınırına yakın köprü, yol ve bölgelerden mayınların –1940-1941'de döşenen mayınlar– derhal temizlenmesi için General Antonescu'dan emir aldı. Şu anda tüm köprüler mayından arındırıldı ve Prut Nehri kıyısındaki topraklarda temizlik sürüyor" bilgisini aktardı. Goglidze, Rumenlerin sabırsızlıkla savaşa gönderilmeyi beklediği kanısındaydı.[290] Ertesi gün Golikov, Alman birliklerinin, tanklarının, zırhlı araçlarının, savaş uçaklarının, nakliye uçaklarının ve patlayıcıların miktarını ve Doğu Prusya ile işgal altındaki Polonya ve Romanya'daki Alman sahra karargâhlarının yerlerinin saptanabilmesi için cephedeki NKGB istasyonlarından yardım istedi. Sanki zaten tüm güçleriyle bunu yapmıyorlarmış gibi, "SSCB'ye karşı askerî operasyon planlarıyla ilgili veri (her tür; yazılı veya sözlü) toplamaya çalışın," diye yazmıştı Berlin'deki NKGB istasyonuna.[291]

Almanların, "[Sovyet] petrol, motorlu araç ve uçak yakıtı ile yağlarından örnekler topladıkları" gözlenmişti ve bunun nedeni muhtemelen, Alman araçlarına uygun olup olmadıklarının saptanmasıydı.[292] Batı askerî bölgesi askerî istihbaratının komutan Dmitri Pavlov için hazırladığı bir iç raporda (4 Haziran 1941) sınırın karşı tarafındaki güvenilir kaynakların, Alman top, tank ve zırhlı birliklerin sayısında olağanüstü artış, Varşova tren ve havayolu sistemleri üzerinden silah akışı, tren istasyonlarında gece yük boşaltılabilmesine yönelik hazırlıklar, tüm sivil sağlık tesislerinin askerler tarafından devralınması, köprülerin askerî personel tarafından korunması, işgal altındaki toprakları yönetmek üzere bürokrat sevkiyatı gözlemledikleri aktarılıyor ve savaşın haziranda başlamasının "ihtimal dışı" olmadığı sonucuna varılıyordu.[293] 5

289 Beria şöyle yazmıştı: "Sınır boyunca birçok yerde Almanlar duba ve şişme bot yığınağı yapıyor. Bunların büyük bir bölümü Brest-Lvov çıkıntısında. Sınıra yakın savunma mevzilerinin inşası çalışmaları –genellikle geceleri– sürüyor. Alman ordu birliklerinde izinler kaldırıldı. Ayrıca, Alman askerlerinin Budapeşte ve Bükreş'ten SSCB sınırına doğru ilerlediklerine ilişkin istihbarat var. Iampol'skii vd., *Organy,* I/ii, s. 202-203 (TsA FSK).

290 "Nakanune voiny (1941 g.)", s. 206; Iampol'skii vd., *Organy,* I/ii, s. 200-201. Romanya'nın, SSCB'nin güneyindeki Sovyet kuvvetlerine ilişkin topladığı istihbarat dört dörtlüktü ve bu bilgiler, mayıs ayındaki ziyareti sırasında Alman Askerî İstihbaratı Başkanı Amiral Canaris'e aktarıldı.

291 Iampol'skii vd., *Organy,* I/ii, s. 206-207 (TsA FSK).

292 Iampol'skii vd., *Organy,* I/ii, s. 208-209 (TsA FSK: 3 Haziran 1941).

293 Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, konteyner 6 (Blokhin ve Samoilovich). Kuznetsov, donanmanın 1 Temmuz itibarıyla savaşa hazır hale getirilebilmesiyle bağlantılı olarak daha fazla kaynak talep ediyordu. Solonin, "Tri plana tovarishcha Stalina", s. 57 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. R-8418, op. 25, d. 481, l. 32-33: 4 Haziran). Ayrıca, 4 Haziran'da Kayzer II. Wilhelm Hollanda sürgününde, seksen iki yaşında huzur içinde öldü; işgal altındaki Hollanda'nın Reich temsilcisi, Hitler adına bir çelenk koydu. "Kayzer'in son derece iyi niyetli olduğundan hiç kimsenin şüphesi yok," diyordu Goebbels Nazi basınına, "ancak... tarihte belirleyici unsur iyi niyet değil yüksek beceri." Boelcke, *Secret Conferences*, s. 172.

Haziran'da Golikov'un Stalin, tüm Politbüro'ya, Timoşenko ve Jukov'a gönderdiği raporda, "Romanya ordusunun tüm muharebe hazırlıklarını tamamladığı" belirtiliyor ve şu ayrıntılar aktarılıyordu: "Mayıs ayında Romanya ordusunun subaylarına SSCB'nin güney bölgelerinin topografik haritaları dağıtıldı"; "binalarının askerî koğuş ya da hastane olarak kullanılması mümkün olması" için okullarda sınavlar erken yapıldı.[294] Aynı gün, NKVD Sibirya'nın Omsk şehrinde, dosyaların olası tahliyesine hazırlık olarak, merkez arşivine bağlı bir birim oluşturdu.[295]

Goebbels Nazi basınına verdiği düzenli konferansların birinde, 5 Haziran'da, "Führer Britanya işgal edilmeden savaşa son verilemeyeceğine karar verdi. Dolayısıyla doğuda planlanan harekât iptal edildi. Tarihe ilişkin ayrıntılar vermesi mümkün değil ama kesin olan bir şey var: Britanya'nın işgali üç ya da beş hafta içinde başlayacak," diyordu.[296] Ertesi gün, Britanya dışişleri bakanı "istişare" için Cripps'i Londra'ya çağırdı.[297] Berlin bir işler döndüğünden kuşkulanıyordu; Londra da, kendi açısından, Birleşik Krallık'a karşı son dakika yapılacak bir Hitler-Stalin Paktı'ndan korkuyordu. O gün Stalin, "Mühimmat [üretimi] için harekât planına geçişe yönelik sanayinin hazırlıklı olması için" tedbirler ve olası bir savaşa karşı tüm sanayinin 1 Haziran'dan itibaren harekete geçirilmesi hakkında kararnameler imzaladı.[298] 6-10 Haziran tarihleri arasında Wehrmacht tank ve motorize tümenlerini sınıra gönderdi (o güne kadar ilerleyen birlikler genellikle piyadelerdi), tozu dumana katarak ve alışılmadık bir gürültüyle, sınır yığınağında yoğun, şüpheye yer bırakmayan bir değişim yaşanıyordu. 7 Haziran 1941'de "Alta", "Rusya'ya karşı harekâtın 20 Haziran sonrasına bırakıldığı bir gerçek ve bu durum için Yugoslavya'daki büyük maddi kayıplar gerekçe gösteriliyor. Malumat sahibi kaynakların, Rusya'ya karşı askerî

294 Naumov, *1941 god*, II, s. 324-325. Beria, "1 Haziran ile 5 Haziran tarihleri arasında Romanya genelkurmayı izindeki tüm askerî personeli ve kırk yaş altı yedekleri birliklerine başvurmaya çağırdı" bilgisini rapor ediyordu (5 Haziran). Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 138-139 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 9, l. 68-69).

295 Omsk'a 1944 sonuna kadar ekipman gönderilmedi (o tarihlerde bazı materyaller Moskova'ya iade edilmeye başlandı). Vinogradov, "Istoriia formirovaniia arkhiva VChK", s. 37. Çok sayıda dosya hâlâ orada.

296 Boelcke, *Secret Conferences*, 5 Haziran 1941, s. 174.

297 Cripps'in, 11 Haziran'da Londra'ya giderken uğradığı Stockholm'de, Alman-Sovyet gizli müzakerelerinin varlığı konusunda ısrar ederek şaşkına çevirdiği İsveç Dışişleri Bakanlığı yöneticisi, SSCB işgali ile Wehrmacht'ın Norveç'teki askerlerine gönderdiği ve İsveçliler tarafından ele geçirilen talimatlarla ilgili ayrıntıları paylaştı. İsveçli yetkili saldırının 20-25 Haziran haftasında olacağını vurguluyordu. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 304 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371 29482 N2680/78/38, Mallet: 8 Haziran ve CAB 65/22/59 (41) 2: 12 Haziran); Boheman, *På Vakt*, s. 154-155.

298 Samuelson, *Plans for Stalin's War Machine*, s. 197-198. Yine 6 Haziran'da Stalin'e ulaşan bir rapor, SSCB'de 5,7 milyon kablolu radyo alıcısı bulunduğunu, bunun toplam radyo ekipmanlarının %80'ini oluşturduğunu ancak kabloların bakımsız olduğunu, kesintiler ve kopukluklar yaşandığını aktarıyordu. Diğer %20, kablosuz alıcılar uluslararası standartların gerisinde addediliyordu. Toplamda, Birleşik Devletler'de her bin kişiye 343 alıcı (kablolu veya kablosuz), Nazi Almanyası'nda 159 alıcı, Sovyetler Birliği'nde ise sadece 36 alıcı düşüyordu. Lovell, *Russia in the Microphone Age*, s. 41 (atıfta bulunduğu kaynak, GARF, f. 6093, op. 1, d. 56, l. 10-12, 13-14, 19).

harekâtın yapılacağından kuşkusu yok," diye yazmıştı.[299]

Yine 7 Haziran'da Hava Savunma Komutanı Kıdemli Orgeneral Grigory Stern tutuklandı. Aynı ay içinde üç yüz subay daha hapse atılmıştı ve bu subayların yirmi ikisi en prestijli askerî madalyaya, Sovyetler Birliği Kahramanı Madalyası'na sahipti.[300] Stern, 1931'den beri Alman ajanı olduğunu işkence altında itiraf etti.[301] Stalin, eğitim sırasında her gün iki ya da üç uçağın kaybediliyor olmasından uzun süredir rahatsızdı.[302] Almanların sınır ihlalleri nedeniyle de hava savunmayı günah keçisi ilan ederek karşılıklı ihbar dalgasının başlamasına sebep olmuştu. Tutuklananlar arasında, genelkurmay başkanlığında Jukov'un yardımcısı olan Tümgeneral Yakov Smushkevich –büyük bir ameliyat için hastanede olduğu sırada gözaltına alınmış (8 Haziran) ve koltuk değnekleriyle hapishaneye götürülmüştü– ve Silahlanma Komiseri Boris Vannikov da vardı (Vannikov'un başdüşmanı Mareşal Kulik kısa süre sonra azledildi ama tutuklanmadı).[303] Jukov ve Timoşenko'nun ısrarı ile görevden alınmış olan hava kuvvetleri eski Başkanı, otuz yaşındaki Tümgeneral Pavel Rychagov da tutuklandı (8 Haziran). Her ne kadar Sovyetler Birliği Kahramanı, Lenin Nişanı ve üç Kızıl Bayrak Nişanı sahibi olsa da Rychagov bu kadar üst bir makama uygun değildi fakat Stalin tüm uygun olanları öldürmüştü. Kauçuk coplarla dövüldü fakat ihanet ettiğini itiraf etmeyi reddetti.[304]

---

299 Lota, "*Alta*" *protiv* "*Barbarossy*", s. 308. Bu, Moskova'ya geri çağrılan Zaitsev ("Bine") ile son görüşmesiydi; kendisine şifre kodlarını öğretecek olan telsiz uzmanı, yeni atanan denetçisi Anatoly Staritsky ile 12 Haziran'da buluştular.

300 Pavlov, "Ot 'Iunkersa' 1941 k Tsessne 1987"; Kuznetsov, "Krutye povoroty", özellikle sayı 6, 1993, s. 79; Stepanov, "O masshtabakh repressii", sayı 5, s. 62; Medvedev, *Let History Judge*, s. 473.

301 Stalin ölüme gönderdiği askerlerin ailelerini de tutuklatıyordu ancak cephe gerisindeki sabotajcılarından biri görev sırasında öldürülünce, despot aileye 25 bin ruble nakit ödül verilmesini sağlamış ve dul eşe de 500 ruble emekli maaşı (merhumun maaşı) bağlatmıştı. Khaustov, "Deiatel'nost' organov", s. 261-262 (TsA FSB, f. 3, op. 4, d. 105, l. 205).

302 Timoşenko ve Jukov, 1941 yılının ilk çeyreğinde yaşanan 156 kazada 141 personelin öldüğünü ve 138 uçağın parçalandığını rapor etmişti. Volkogonov, *Stalin: Triumph*, s. 375 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, f. 75284, op. 1, d. 119, l. 18). 1 Eylül 1939'dan 22 Haziran 1941'e kadar, Luftwaffe'nin uçuş okullarındaki eğitimlerde 1,924 kişi ölmüş ve 1.439 kişi de yaralanmıştı. Ek olarak, aynı dönemde yaşanan muharebelerde, kazalarda ve felaketlerde ölenlerin sayısı 1.609 ve yaralananların sayısı 485 idi. Bu, ayda ortalama 248 kayıp demekti. Solonin, "Delo aviatorov."

303 Suvenirov, *Tragediia RKKA*, s. 135, 381. Kulik, başkaları tarafından başlatılan Sovyetler'in üstün F-34 tank silahları üretimini erteletmiş ve hatta Stalin'in hünerli 76 mm anti-tank silahlarının üretimini azaltmasını da sağlamıştı. Başyardımcısı, Kulik için, "İntizamsız ama kendini beğenmiş biri olarak, tüm fiillerinin hatasız olduğunu düşünüyordu," diyordu. "Astlarını korku içinde tutmayı en iyi çalışma yöntemi sayıyordu." Voronov, *Na sluzhbe voennoi*, s. 163. Aynı zamanda bkz. Pospelov, *Istoriia Velikoi Otechestvennoi voiny*, I, s. 414-416, 475-476; Zakharov, *Nakanune velikikh ispytanii*, yeniden basım, aynı eser, *General'nyi shtab*, s. 391; "Nakanune voiny: iz postanovlenii vysshikh partiinykh i gosudarstvennykh organov (Mai 1940 g.–21 iiunia 1941 g.)", s. 201-203; Zhukov, *Vospominaniia*, I, s. 367; Vannikov, "Iz zapisok narkoma vooruzheniia"; Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 62-63. Kruşçev yetkisini aşarak Kulik'in yeterliliğini sorgulayınca Stalin patladı: "Kulik'i tanımıyorsun bile! Bon onu iç savaştan, Tsaritsyn'deki topçulara komuta ettiği günlerden tanıyorum. Topçuluğu iyi biliyor!" Khrushchev, *Vospominaniia*, I, s. 283-284.

304 Kuznetsov ve Dhzoga, *Pervye geroi Sovetskogo Soiuza*, s. 54. Rychagov'un halefi kırk bir yaşındaki yardımcısı Pavel Zhigaryov olacaktı. Rychagov cesaretini 1936'da İspanya'da ve 1938'de Khasan Gölü'nde kanıtlamıştı. Fin Savaşı sırasında, komuta ettiği 8. Ordu fiilen kuşatılmış ve

Tutuklamalar sırasında Golikov (7 Haziran'da) Stalin'e, Romanya ve Almanya'nın sağ kanatlarındaki hareketliliğine ve "Polonya topraklarındaki Alman birliklerinin de takviyesi devam ediyor ve buna da özel bir ilgi göstermek gerekir" önerisini getirmişti.[305] 8 Haziran'da Almanya Dışişleri Bakanlığı, Romanya'daki Rus büyükelçinin, muhtemelen savaş olmayacak ve bunun yerine müzakereler yapılacak fakat Almanlar aşırı talepler öne sürerse müzakereler başarısız olacaktır, dediğini öğrenmişti.[306]

NKGB'nin de bildiği gibi tam teçhizatlı askerler ve tamamen dolu yakıt tankları sınırın Alman tarafında hazır bekliyordu.[307] 9 Haziran'da Bogdan Kobulov, Fitin'in hazırladığı bir raporu Stalin, Molotov ve Beria'ya iletti. "İhtiyar" ve "Korsikalı"nın temaslarını temel alan bir rapordu ve müzakere ve ültimatom söylentileri "Alman Propaganda Bakanlığı ve Alman ordusu başkomutanlığı tarafından sistematik olarak yayılıyor. Amaç Sovyetler Birliği'ne yönelik saldırı hazırlıklarını perdelemek ve saldırının sürpriz olma niteliğini yükseltmek," deniliyordu. Bu doğruydu. Ancak rapor, aynı zamanda, Alman hava kuvvetleri Sovyet şubesi başkanının, Hitler Sovyetler Birliği'ne "Ukrayna'nın ekonomik yönetimini Almanya'ya teslim etmesini, tahıl ve petrol arzını yükseltmesini ve Sovyet donanmasını –her şeyden önemlisi, denizaltılarını– İngiltere'ye karşı kullanmasını teklif edecek," dediğine de yer veriyordu.[308]

Aynı gün, Moskova'daki Japon Büyükelçisi Tümgeneral Tatekawa çektiği telgrafla –Sovyetler'in eline geçecek ve şifresi çözülecekti– Tokyo'yu uyarırken, Almanya "iki-üç ay içinde Sovyetler'i fethedemez" ve "Almanların uzayıp giden bir savaşa saplanıp kalması ihtimal dışı değil," diyordu.[309] Yine 9 Haziran'da Küçük Köşe'de Timoşenko ve Jukov, Alman birliklerinin yoğunlaştığı noktala-

---

yok edilmişti. Aynı zamanda bkz. "Beseda s admiralom flota Sovetskogo Soiuza I. S. Isakovym [21 Mayıs 1962]", Simonov, *Glazami cheloveka moego pokoleniia*, s. 372-379.

305 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 671-672 (TsAMO, f. 23, op. 7237, d. 2, l. 120-121). Almanlar, Sovyet telsiz istihbarat ajanlarının dinleyebileceği şekilde, Ukrayna'yı vurmaya hazırlandıkları izlenimi yaratmayı hedefleyerek, birliklerinin Romanya ve Macaristan'a girişleriyle ilgili kasıtlı sahte askerî telsiz muhaberatı yayımlıyordu. Mel'tiukhov, *Upushchennyi shans Stalina*, s. 252, 296-297. Aynı zamanda bkz. Andrew ve Gordievsky, *KGB*, s. 174, 178-182, 225-226.

306 Elçi Anatoly Lavrentyev'di (d. 1904), 1939 yılına kadar Ağır Sanayi Komiserliği'nde görev yapmıştı. Vishlev, "Pochemu zhe", sayı 2, s. 75: PA AA Bonn: Büro des Staatssekretär, Russland, Bd. 5 (R 29716), Bl. 081 (113485); Vishlev, *Nakanune*, s. 50. Moskova'daki Slovak elçisi, Almanların iddiasına göre, Alman savaş ekonomisinin gereksinim duyduğu mallar ne olursa olsun, Stalin'in Alman taleplerini karşılayacağı ama Sovyet topraklarının Alman egemenliği altına girmesine rıza göstermeyeceği kanaatindeydi. Nekrich, *Pariahs*, s. 229 (atıfta bulunduğu kaynak, Bundesarchiw-Militärarchiw. RMII/34: 238: Almanya denizcilik ataşesinden Berlin'e, 21 Mayıs 1941).

307 Bir NKGB görevlisi sınırın Alman tarafında yolculuk yaparak, tam teçhizatlı askerlerin ormanlarda saklandığını, özel silah depoları ve petrol tankları olduğunu, köprülerin güçlendirildiğini ve sıkı bir şekilde korunduğunu keşfetti. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 276-277 (atıfta bulunduğu kaynak, TsA SVR, d. 21616, t. 2, l. 372-375: Kobulov'dan Timoşenko'ya, 9 Haziran 1941).

308 Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 148-150 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 58, l. 1841-1845: 9 Haziran 1941). Aynı zamanda bkz. Bezymenskii, *Gitler i Stalin*, s. 474.

309 Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 212 (TsA FSK: 9 Haziran 1941). Yayımlanan belgeye eklenen notta "Japonlar, İsveç, Türk, Bulgar ve diğer büyükelçiliklerle, SSCB ile ilgili istihbarat paylaştı," deniliyordu.

rı gösteren haritaları ve savaş öngörüsünde bulunan askerî istihbarat raporlarını masaya serdi ve Stalin çok daha fazlasını zaten gördüğü bu belgelere bir kez daha göz gezdirdi. Timoşenko'nun anılarında anlattığına göre, komiklik yapmaya çalışan despot, bir Alman saldırısı tahmininde bulunan Japonya'daki bir Sovyet ajanını ima ederek, "Bazı küçük atölyeler ve kerhaneler çalıştırarak yükselen boktan bir herif," demişti.[310] Bu elbette, (her ne kadar huzuru Japon sevgilisi Hanako Ishii'nin kollarında bulsa da) Tokyo'daki neredeyse tüm Alman topluluğunu boynuzlayan Sorge'ydi. Ancak ne Timoşenko'nun ne de Jukov'un Sorge'nin varlığından haberi vardı. Savaş öngörüsünde bulunduğu raporlardan ise tümüyle habersizdiler.

Ribbentrop 9 Haziran'da Berlin'den Moskova'daki büyükelçiliğe gönderdiği talimatta arşivlerini güvenceye almalarını, "kadın ve çocukların dikkat çekmeden tahliyesi" için hazırlık yapmalarını istiyordu. İki gün sonra, Bogdan Kobulov tahliye talimatını Stalin, Molotov ve Beria'ya bildirirken, belgelerin yakıldığını da doğruladı.[311] Yine 11 Haziran'da Kobulov, Havacılık Bakanlığı'ndaki "İhtiyar"ın ilettiği bir istihbarata dayanarak hazırladığı raporda, işgal kararı "kesinlikle alındı. Öncesinde Sovyetler Birliği'nden talepleri olup olmayacağı ise belirsiz, dolayısıyla ani bir saldırıya hazırlıklı olmak gerekir," diye yazıyor ve "Göring karargâhını Berlin'den Romanya'ya taşıyor," diye de ayrıca belirtiyordu. Almanya'nın savaş planının Kuzey'de Doğu Prusya'dan ve Güney'de Romanya'dan işgale başlayarak Kızıl Ordu'yu ortada çevirmek olduğu söyleniyordu.[312] Gerçekte ise Almanya'nın asıl vurucu gücü ortadaydı.

Çaresizlik

10 Haziran'da, Almanya Başkomutanlığı çok gizli bir talimat yayımladı ve işgalin 22 Haziran saat 03.30'da başlayacağını teyit etti. "18 Haziran olası bir erte-

310 Kumanev, "'22ogo' na rassvete", s. 3 (atıfta bulunduğu kaynak, Timoşenko anıları, Tarih Enstitüsü'nde, 19 Şubat 1967); Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 296-297; Whymant, *Stalin's Spy*, s. 184 (atıf yok). Timoşenko'nun anıları, Sorge ile ilgili film Moskova'da gösterildikten sonra geldi. Kremlin toplantısı 6 Haziran 1941 tarihinde gerçekleşmiş olabilir. Belli ki Vatutin de vardı. Gorodetsky 18 Haziran tarihini veriyor.

311 Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 151 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 58, l. 1846: 11 Haziran 1941); "Sovetskie organy gosudarstvennoi bezopasnosti v gody Velikoi otechestvennoi voiny." Aynı zamanda bkz. Hilger ve Mayer, *Incompatible Allies*, s. 334-336.

312 Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 219-220 (TsA FSK); Primakov, *Ocherki*, III, s. 486 (TsA FSB, f. 3 os, op. 8, d. 58, l. 1853-1855); "Nakanune voiny (1940-1941 gg.)", s. 216. Kobulov'un liderlik raporu ile ilgili NKGB Birinci Dairesi tarafından hazırlanan özette paragraf yapıları biraz değiştirilerek şu cümle vurgulanmıştı: "Başlangıçta Sovyetler Birliği'ne belirli talepler iletileceği konusunda kesin bir bilgi yok." Naumov, *1941 god*, II, s. 342-343. Kobulov, "İhtiyar"ın Almanlara karşı önleyici hamle önerisinin "provakasyon" olmadığını, "son derece içten" olduğunu vurguluyordu. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 296 (atıfta bulunduğu kaynak TsA SVR, d. 23078, t. 1, l. 430-431). 9 Haziran 1941'de sınır istihbaratından alınan rapora göre, eski Avusturya toprakları, Bohemya ve Moravya Protektorası, Yunanistan, Romanya ve Berlin'in doğusunda kalan Almanya dahil, SSCB'ye karşı hazırlanan asker sayısı, 28 Mayıs itibarıyla yaklaşık 4,5 milyonu bulmuştu. "Ayrıca, Binbaşı Wendel [Alman karargâhındaki kaynak] bu ordunun SSCB ile savaşa tümüyle hazır olduğunu söylüyor" idi. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 676-680 (TsAMO, f. 127, op. 12915, d. 16, l. 362-368).

leme için son gün" şartı getiriliyor ve 21 Haziran saat 13.00'de bir parola –ya "Dortmund" (saldır) ya da "Alton" (erteleme)– gönderileceği belirtiliyordu.[313] 11 Haziran'da NKGB İstihbarat Başkanı Fitin, Helsinki'deki bir kaynağından aldığı istihbarata dayanarak Merkulov'a gönderdiği raporda, iki gün önce yapılan Fin hükümetinin bir toplantısında Finlandiya Başbakanı Risto Ryti'nin Almanların kısmi seferberlik ilan etmesi için kendisini sıkıştırdığını söylediğini ve şu bilgiyi verdiğini aktarıyordu: "Almanya ile SSCB arasında bir savaşın olup olmayacağı sorusu 24 Haziran'da yanıt bulacak. Hitler ve Ribbentrop SSCB ile savaş istemedikleri için belki de olmaz ama Alman generalleri ve genelkurmayı savaş istiyor."[314] 12 Haziran'da Berlin'deki Tupikov ("Arnold"), Scheliha'dan ("Ari") aldığı istihbarata dayanarak, işgalin "15-20 Haziran" tarihlerinde başlayacağını Moskova askerî istihbarat merkezine bildirdi.[315]

Almanlar bombardıman saldırısı için haritalama faaliyetlerini yoğunlaştırıyordu. "Katettikleri derinlik ve yön göz önüne alınırsa, Sovyet sınırının Alman uçakları tarafından ihlal edilmesi rastlantı değil," diye yazmıştı Beria 12 Haziran'da Stalin'e. "Birkaç vakada askerî tesisler ve asker yığınağı yapılan bölgeler istikametinde yüz kilometre içeri girdiler."[316] Buna koşut olarak Luftwaffe, savaş uçaklarını işgal edilen Polonya topraklarındaki havaalanlarına getirmeye başlamıştı ve bu sayıda avcı uçağının fark edilmemesi mümkün değildi – hepsi, Sovyet sınırının hemen yakınında dar bir bölgeye toplanmıştı ve eğer savaşmayacaklarsa fazlasıyla savunmasız bir konumdaydılar.[317] Aynı gün Berlings

313 Moritz, *Fall Barbarossa*, s. 192. SSCB ile ilgili tüm savaş tarihi güncellemeleri in bulunabileceği kaynak, Whaley, *Codeword*, s. 251-256. Hitler Berghof'dan Münih'e 11 Haziran 1941'de döndü, ertesi gün geç bir saatte trenle Berlin'e yola çıktı ve 13 Haziran öğlene doğru vardı. Ertesi gün, en kıdemli komutanlarına Reich Şansölyeliğinde tüm gün süren son bir brifing verdi. Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 605-606; Halder, *Kriegstagebuch*, II, s. 455 (14 Haziran 1941), 456 (14 Haziran). 17 Haziran'da Hitler ve daha sonra da başkomutanlık zaman çizelgesini teyit etti. *Nazi Conspiracy and Aggression*, VI, s. 1001; Hillgruber, *Hitlers Strategie*, s. 508.

314 Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 151-153 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 58, I. 1857-1850). Aynı zamanda bkz. Sinitsyn, *Rezident svidetel'stvuet*, s. 117-118 (yayımlanmış istihbarat materyalinde adı geçmeyen ajan "Monk"a göndermeyle); Beshanov, *Leningradskaia oborona*, s. 28. Sovyet Londra istasyonu Finlandiya'nın Almanların SSCB istilasına nasıl katılacağına ilişkin bir rapor gönderdi. TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 57, I. 1178-1179 (4 Mayıs), I. 1220-1221 (7 Mayıs), I. 1373-1374 (16 Mayıs); Naumov, *1941 god*, II, s. 177 (TsA SVR, f. 23078, t. 1, I. 366: 7 Mayıs). 13 Haziran'da NKGB kısmi bir Fin seferberliği olduğunu rapor etmişti. Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 157 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 58, I. 1861-2).

315 Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 309.

316 Beria, Ekim 1940 ile 10 Haziran arasında NKVD 185 uçağın Sovyet hava sahasını ihlal ettiğini kayda geçti, diyordu. Ayrıca, 1 Ocak'tan 10 Haziran'a kadar Alman tarafından 2 bin sınır ihlalinin engellendiğini bildiriyordu. Engellenenlerin çoğunda el bombaları ve seyyar telsiz istasyonları vardı. Biyolojik savaş saldırısı kaygısı yaşanıyordu (salgın hastalıklara yol açacak minik şişeler). Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 220-221 (TsA FSK: 12 Haziran 1941), 228 (TsA FSK).

317 Dekanozov 13 Haziran'da Molotov'a çektiği telgrafta, Sovyet ajanlarının Sovyet sınırına doğru yoğun asker ve ekipman sevkiyatına –ağır silahlar, tanklar, kamyonlar, uçaklar– tanık olduğunu söylüyordu. "Kanun voiny: preduprezhdeniia diplomatov", s. 76. 14 Haziran'da Dekanozov bir ekleme yapıyordu: Berlin'deki İsveç ve Danimarka askerî ataşeleri, asker yığınağının taviz koparmaya yönelik olduğu düşüncesinden artık vazgeçtiler ve bunun "Sovyetler Birliği'ne karşı gerçek bir savaş hazırlığı" olduğu sonucuna vardılar. Sipols, *Tainy*, s. 398-399. Dekanozov

("Peter") Ribbentrop'un ofisine bir rapor gönderdi. İvan Filippov'a –ismen Berlin'deki TASS muhabiriydi ve Berlings ile Amayak Kobulov'un tanışmasına aracılık etmişti– "Almanya'nın İngiltere ile barış müzakeresi arayışında olup olmadığını ve daha uzun vadede Birleşik Devletler ile bir uzlaşma girişimi ihtimalinin bulunup bulunmadığını açıklığa kavuşturma" talimatı verilmişti. Bunun dışında Filippov'dan istenen, "Barış politikamızı uygulamanın mümkün olduğuna ikna olduk. Bunun için hâlâ zaman var" izlenimi yaratmaktı.[318-319]

Stalin, Moskova Radyosu'nda 13 Haziran saat 18.00'de okunacak ve ertesi gün gazetelerde yayımlanacak bir TASS bülteni hazırlayarak inisiyatifi ele geçirmeye çalıştı. Bu çabanın sebebi, Cripps'in Londra'ya çağrılmasına paralel olarak Alman-Sovyet savaşı spekülasyonunun hız kazanmış olması gibi görünüyordu. Bülteni yayımlarken Stalin tam olarak Schulenburg'un Dekanazov'a önerisini – Hitler'e mektup yazması önerisi– takip ediyordu ancak despot açık bir mektupta karar kılmıştı. Bültende "Almanya, tıpkı SSCB gibi, Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'nı tutarlı bir biçimde gözetmektedir," deniliyordu. "Bu çerçevede, Sovyet çevrelere göre, Almanya'nın paktı ihlal ederek SSCB'ye saldırma niyetinde olduğu söylentileri tümüyle temelsizdir." Stalin'in tek amacı, sadece Britanya provokasyonunu bir kez daha suçlayarak savaş söylentilerini reddetmek değil ama aynı zamanda Almanların saldırma niyetlerini inkâr etmelerini sağlamaktı – ya da, bunu başaramazsa, öngörülen Almanya'nın taleplerinin ortaya konulmasını sağlamaktı ki zaten söylentilere göre bu talepler alınmış ve reddedilmiş, ülkeler askerî yüzleşme noktasına bu nedenle gelmişti. "Almanya," deniliyordu bültende, "SSCB'ye herhangi bir taleple gelmediği ya da yeni ve daha yakın bir antlaşma önermediği için bu konuda müzakereler gerçekleştirilemiyor".[320]

Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın yetkilileri, Berlin ziyareti sırasında Molotov'un kaldığı Bellevue Sarayı görevlilerine yakın zamanda gelecek Sovyet yetkililer için hazırlık yapmaları talimatını vermiş ve bu arada Anhalter İstasyonu haziran ayı

"İhtiyar" ve "Korsikalı" ile görüşmüş ve anlaşılan, bunun bir ültimatom değil savaş olduğuna ikna edilmişti. Sokolov, "Novye dannye."

318 Vishlev, *Nakanune*, s. 163 (PA AA Bonn: Dienstelle Ribbentrop. Vertrauliche Berichte über Russland [Peter], 2/3 [R 27113], Bl. 462591–462594; Vishlev, "Pochemu zhe", s. 94-95. Hitler Berlings'e güvenmiyordu ve 18 Haziran'da "yakın takibata" alınmasını ve çatışmalar başladıktan sonra da tutuklanmasını emretti. Sonuçta İsveç'e gönderildi. Vishlev, "Pochemu zhe", s. 74 (atıfta bulunduğu kaynak, ADAP, XII/ii: doc. 639, 645). Rus basını, saldırının 22 Haziran saat 03.30'da başlayacağını 12 Haziran'da Yankel "Jan" Chernyak'ın ("Jean") rapor ettiğine sıklıkla değiniyor. Bu uyarı, eğer yapıldıysa, yayımlanan çeşitli istihbarat belgeleri derlemelerinde yer almıyor.

319 "Bu söylentiler," deniliyordu bültende, "SSCB ve Almanya'ya düşman kuvvetlerin, savaşın yayılmasını isteyen kuvvetlerin, beceriksizce propagandasının ürünleri." Aynı zamanda, Sovyet Büyükelçiliği 10 Haziran'da, Simon'un Hess ile 10 Haziran'da gizli müzakerelere başlamakta olduğu söylentisini rapor etmişti. Rozanov, *Stalin-Gitler*, s. 203-204.

320 *İzvestiya*, 14 Haziran 1941; Tisminets, *Vneshniaia politika SSSR*, IV, s. 555-556. Aynı zamanda bkz. Werth, *Russia at War*, s. 125-126; Gafencu, *Prelude to the Russian Campaign*, s. 207-208. Hayatının daha sonraki bir döneminde Molotov, "TASS resmî tebligatları son çareydi," diyecekti. "Eğer savaşın başlangıcını yaz sonrasına kadar geciktirebilseydik, sonbaharda başlaması çok zor olurdu. O âna kadar diplomasi çok başarılı olmuştu ancak ne zaman başarısızlığa uğrayacağını tahmin etmek imkânsızdı." Chuev, *Sto sorok*, s. 42-43.

başında halka kapatılmıştı – elektrikli büyük bir kızıl yıldız ve Sovyet bayraklarıyla süslenecekti. Yetkililere dedikoduya sebep olacak hiçbir şeye değinmemeleri söylendi. Stalin'in her an zırhlı treniyle gelebileceği ya da Hitler'le sınırda buluşacağı ya da Hitler'in gizlilik içinde Almanya'nın acil taleplerini tespit etmeye çalıştığına dair söylenti girdabı Berlin'i tam anlamıyla içine çekmişti. Alman bir kadının günlüğüne yazdığına göre, sütçüsü, yüzlerce kadını Sovyet bayrakları sallarken gördüğünü anlatmıştı.[321] Birçok insan TASS bülteninin Almanya ile antlaşmaya varılmasıyla birlikte yayımlandığını düşünüyordu.[322]

Dışişleri Komiserliği metni Schulenburg'a teslim etti ve o da Berlin'e iletti.[323] Ancak Alman basını bu metni yayımlamadı. Almanya Dışişleri Bakanlığı basın sekreteri, 14 Haziran'da, yabancı basın mensuplarının ısrarlı sorularına rağmen bu konuyla ilgili bir açıklama yapmadı.[324]

Stalin hamlesini yaptığı sırada Hitler, Eski Reich Şansölyeliği Parlamentosu'nda büyük bir savaş konferansı düzenliyordu (14 Haziran). Kara, deniz ve hava kuvvet komutanları Barbarossa hazırlıklarıyla ilgili raporlarını sunmuştu. Davet edilen katılımcı sayısı o kadar yüksekti ki, farklı saatlerde gelmeleri ve farklı girişleri kullanmaları istenmişti. General Halder günlüğüne, "Öğle yemeğinden sonra Hitler uzun bir siyasi konuşma yaparak, Rusya'ya saldırma niyetinin nedenlerini açıkladı ve Rusya'nın çöküşünün İngiltere'nin teslim olmasını tetikleyeceği düşüncesini netleştirdi," diye yazmıştı.[325]

Sovyetler'in yedekleri çağırdığını, birliklerini sınıra sevk ettiğini, aceleyle sınır savunması hazırlığı yaptığını ve vatanseverlik propagandasına hız verdiğini elbette Almanlar da biliyordu.[326] Wehrmacht'ın kaygısı, kuvvetlerini ve silahlarını saçma bir biçimde Sovyet sınırının dibine yığdığı için, Kızıl Ordu'nun bir önleyici saldırıyla büyük zarar verme olasılığıydı – ya da daha beteri, ön savunma konumlarını düzelterek, fazlasıyla kırılgan birliklerini sınırdan uzaklaştırıp, ani bir saldırıda süpürülmeleri tehlikesini bertaraf ederek karşısaldırı için kendilerini korumaya almalarıydı. 13 Haziran'da Timoşenko Jukov'un yanındayken Stalin'e telefon açarak ön cephedeki Kızıl Ordu birliklerini savaş pozisyonuna hazırlama izni istemişti. Ancak despot reddetmiş, yayımlanacak TASS bülteninden söz etmişti fakat bu metin Sovyet askerlerinin, özellikle de savaş alanında olanların kafalarını karıştıracaktı.[327] Stalin, ikinci ka-

321 Andreas-Friedrich, *Berlin Underground*, s. 67-68. Ancak diğer söylentiler tam da o ay saldırının başlayacağına işaret ediyordu. Boberach, *Meldungen aus dem Reich,* VII, s. 3374, 2380, 2394.

322 Herwarth, *Against Two Evils*, s. 195.

323 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 345-346.

324 Vishlev, "Pochemu zhe", s. 78 (atıfta bulunduğu kaynak, PA AA Bonn: Dienstelle Ribbentrop, Vertaruliche Berichte über Russland [Peter], 2/3 [R 27113], Bl. 462597).

325 Halder, *Kriegstagebuch,* II, 14 Haziran, s. 455-456; Warlimont, *Inside Hitler's Headquarters*, s. 147.

326 Vishlev, "Pochemu zhe", s. 76 (atıfta bulunduğu kaynak, PA AA Bonn: Büro des Staatssekretär, Russland, Bd. 5 [R 29716], Bl. 051-054 [113455–113457], 066 [113470], 104-106 [113508–114510], 130-131 [113534-113535]; Jacobsen, *Kriegstagebuch,* I, s. 404.

327 Jukov bu telefon görüşmesini renkli bir dille anlatıyor. Zhukov, *Vospominaniia,* I, s. 383; Zhukov, *Vospominaniia,* I, s. 367. Askerî anlamda hazır hale gelme girişimlerinin önündeki engeller konusunda aynı zamanda bkz. Anfilov, *Krushenie pokhoda Gitlera*, s. 98 ve devamı. Bazı Sovyet

deme tümenlerinin 1 Temmuz'da ve askerî tatbikat kisvesi altında, batı askerî bölgesine, sınırın 20-25 kilometre yakınına sevk edilmesi için genelkurmayın talimat vermesine imkân tanıdı. Bu, intihardı.[328]

Goebbels, Hitler'le yaptığı bir görüşmenin ardından günlüğüne, "Führer harekâtın dört ay süreceğini tahmin ediyor, bence daha kısa sürecek," diye yazmıştı (16 Haziran). "Bolşevizm iskambilden bir kule gibi yıkılacak. İnsanlık tarihinde eşi görülmemiş zaferler kazanıyoruz. Harekete geçmeliyiz. Moskova'nın niyeti Avrupa bitap düşüp çökene kadar savaştan sakınmak. Stalin ancak bundan sonra harekete geçerek Avrupa'yı Bolşevikleştirecek ve kendi egemenliğini dayatacak. Tüm hesaplarını tek darbeyle yerle bir edeceğiz... Bolşevizm ile ittifak onurumuzu lekeliyordu, artık bu lekeyi temizleyeceğiz... TASS'ın inkârı, Führer'e göre, Stalin'in korkularından ibaret. Stalin yaklaşmakta olan karşısında titriyor."[329]

Kıyamet yaklaşıyor

Sovyet askerî istihbaratından Golikov, nisan, mayıs, haziran aylarında hızlanan Alman yığınağını –yetmiş olan tümen sayısı yüz onun üzerine çıkmıştı– rapor etmişti.[330] Japon istihbaratı Hitler'in Sovyetler Birliği'ni fethetmeye yeltenecek kadar cüretkâr olamayacağını düşünüyordu. Üstün Sovyet silah ve taktikleri karşısında Halha Nehri'nde uğradığı yenilgiden sonra Japonya bu tür

komutanların TASS tebligatları ile ilgili değerlendirmesi, olağanüstü hazırlıklara rağmen en tepedekilerin bir şekilde savaşa engel olmaya çalıştığı idi. Ancak, TASS bültenlerinin, sürmekte olan Sovyet askerî hazırlıklarıyla bir ilişkisinin olmadığı genelkurmay başkanlığına bildirilmişti. Ivanov, *Shtab armeiskii*, s. 40; Vasilevskii, *Delo vsei zhizni*, s. 108.

328 Vasilevskii, *Delo vsei zhizni*, s. 43. Batı askerî bölgesine de sahra karargâhı emri verilmişti. 22 Mayıs'ta batıya hareket emri alan Doğu Sibirya ve Moğolistan'daki birliklerin 17 Haziran ile 10 Temmuz arasında Ukrayna'ya varmaları bekleniyordu (Berdichev, Proskurov, Shepetovka).

329 Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, IX, s. 376-381; Taylor, *Goebbels Diaries*, s. 414-416. Aynı zamanda bkz. Vishlev, *Nakanune*, s. 26-29, 151. TASS bülteninden sonra Hitler'in "sessizliği" ile ilgili olarak Bükreş'e çektiği telgrafta (16 Haziran) Romanya Büyükelçisi Gafencu, "Sınır savaşı tüm hızıyla sürüyor, Finlandiya ve Romanya'dan gelen çok daha ciddi askerî hazırlık haberleriyle durum daha da kötüleşti," diyordu. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 307. 18 Haziran'da Köstring Berlin'e gönderdiği yazıda, "Burada dedikodu ve söylentiler akıl almaz bir boyuta ulaştı. Bunları aktarmak için kitap yazmak gerekir," diyordu. Teske, *General Ernst Köstring*, s. 320.

330 Golikov'un uyarıları birçok eleştirmenin iddia ettiğinden çok daha dengeliydi. Naumov, *1941 god*, II, s. 87-89 (16 Nisan 1941), II, s. 119-120 (25 Nisan 1941), II, s. 213-215 (15 Mayıs 1941), II, s. 324-325 (5 Haziran 1941), II, s. 333 (7 Haziran 1941); "Nakanune voiny (1940-1941 gg.)", s. 219-220; Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, 5 Mayıs 1941, s. 136-137. Ancak Golikov, Alman askerî yığınağının nasıl değerlendirileceği konusunda, askerî istihbarat bürosu istihbarat (analitik) başkanlığına vekâlet eden Novobranetsi ile karşı karşıya geldi. Golikov'un Ukraynalı Novobranets için aşağılayıcı bir ifade kullandığı söyleniyordu (*Khokhol*). Novobranets, 21 Haziran 1941'de hazırlandığı söylenen bir Beria dokümanından şu alıntıyı yapıyordu: "Askerî İstihbarat Başkanı Korgeneral F. I. Golikov, yalan söylediğini düşündüğü Albay Novobranets'den şikâyet ederken Hitler'in batı sınırımıza 170 tümen topladığını iddia ediyor. Ancak ben ve ekibim, Yosif Visaryonoviç, sizin bilgece tahmininizi çok iyi hatırlıyoruz: Hitler bize 1941 yılında saldırmayacak!" Novobranets, "Nakanune voiny", s. 176-178, 165; *Krasnaia zvezda*, 2 Şubat 1991; Naumov, *1941 god*, II, s. 46-47 (TsAMO, op. 7237, d. 2, l. 84-86: 4 Nisan 1941).

bir girişimden çekiniyordu.[331] Britanyalı yetkililer, benzersiz ve kusursuz bir istihbarata sahiplerdi ama yine de Hitler'in gözdağı ve şantaja dayalı bir mücadele değil ama tam bir işgal planı yaptığını anlamakta son derece yavaş kaldılar.[332] Daha 31 Mayıs 1941'de Britanya Kodlama ve Şifreleme Okulu, ele geçirilen Enigma mesajlarından elde edilen verileri yeniden gözden geçirmiş ve –nihayet– doğu yönündeki demiryolu hareketliliğinin bir blöften fazlası olduğuna karar vermişti. Ancak savaş bakanlığı ve dışişleri bakanlığı, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında, son dakikada eşitsiz bir antlaşma yapılmasının ihtimal dışı olmadığını düşünüyordu (Moskova'da Alman-Sovyet müzakeresi olmaması Berlin'de yapıldığına delalet eder, böylelikle Stalin bu durumu kendi yetkililerinden saklıyor, yorumunu yapıyorlardı). 7 Haziran'da Enigma, Luftwaffe'nin SSCB'ye dönük savaş emrini iletti: Bu savaşın kesin olarak başlayacağını gösteriyordu ve uzmanlar Polonya ve Doğu Prusya'nın saldırının gerçekleşeceği asıl sahne olduğunu düşünüyorlardı.[333] Churchill Roosevelt'e gönderdiği yazıda, "En güvendiklerim de dahil ulaşabildiğim tüm kaynaklara göre, Almanlar çok kısa süre içerisinde Rusya'ya büyük bir saldırı başlatacak," diyordu (14 Haziran).[334] Bu metnin bir kopyası da NKGB'nin eline geçti.[335]

Britanyalı yetkililer, Hitler'in savaşmadan kazanmasını sağlayacak bir ültimatom düşüncesini terk etmiyorlardı, oysa Stalin'in, ne türde olursa olsun gerekli tavizleri verip vermeyeceği tartışmalıydı.[336] Britanyalılar yanılmayı göze alabilirdi; Stalin alamazdı. Birçok kişinin yanı sıra, Berlin'den Scheliha'nın ("Ari") ve Tokyo'dan Sorge'nin ("Ramsay") başlangıç günü olarak bildirdiği 15 Haziran herhangi bir saldırı olmadan geçti. Aynı gün, Ribbentrop Almanya'nın müttefiki olan ülkelerin başkentlerindeki –Roma, Budapeşte, Tokyo– büyükel-

331 Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 88-89; Coox, "Japanese Foreknowledge", s. 225; McNeal, *Stalin*, s. 237.

332 20 Mayıs'ta Churchill, General Sikorski'ye, SSCB'ye yönelik bir Alman saldırısı "söz konusuymuş gibi görünmüyor," diyordu. Sovyetler'in eline geçen 23 Mayıs tarihli bir Britanya Birleşik İstihbarat Komitesi raporunda şöyle deniliyordu: "Almanya her zamanki titizliğiyle, tehdidin varlığını ikna edici hale getirerek, saldırı için tüm hazırlıkları yapıyor." Antonov, "Anatolii Gorskii."

333 13 Haziran'da Britanya Birleşik İstihbarat Komitesi, savaştan kaçınmak için Stalin'in gerekli tavizleri vereceği sonucuna varmıştı. Aynı gün Eden Mayski'yi çağırdı ve yalnız gelmesini istedi; Mayski'nin gözetmeni Novikov'la gitmekten başka seçeneği yoktu ve bu durum Eden'i rahatsız etti. Britanya dışişleri bakanı Alman hazırlıklarının yoğunluğunu anlattı, istihbaratın son derece güvenilir kaynaklardan alındığını belirtti ve ardından SSCB'ye saldırılması halinde Britanya'nın yardım sağlayacağını taahhüt etti. Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 361; Haslam, *Near and Distant Neighbors*, s. 115 (atıfta bulunduğu kaynak, JIC [41] 251 [Final]: FO 371/29484). 10 Haziran'da, ele geçirilen Enigma iletileri sayesinde saldırının 15 Haziran'a kadar başlamayacağı netleşti. Hinsley vd., *British Intelligence*, I, s. 472 (atıfta bulunduğu kaynak, FO 371/29481, N 2498/78/38), 474 (atıfta bulunduğu kaynak, CX/JQ/S11), 477, 479; Woodward, *British Foreign Policy*, s. 617, 619-620.

334 Barros ve Gregor, *Double Deception*, s. 194-196 (atıfta bulunduğu kaynak, PRO, PREM3/230/1).

335 Gorchakov, "Nakanune, ili tragediia Kassandry", s. 21.

336 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 282-283, 305. Churchill Güney Afrika'daki mevkidaşı Smuts'a şöyle yazmıştı (18 Haziran): "Elimdeki tüm istihbarat, Hitler'in Rusya'dan istediğini alacağını gösteriyor, tek sorun Stalin'in nafile bir direnişe kalkışıp kalkışmayacağı."

çilerden, Almanya'nın niyetinin "en geç temmuz başında Alman-Rus ilişkilerine netlik kazandırmak ve bu bağlamda belli taleplerde bulunmak" olduğunu hükümetlerin haberdar edilmesini istedi. Bu talimat doğrudan Stalin'e ulaştırıldı.[337] Yine aynı gün, Sorge'nin kaleme aldığı mesajda (iki gün sona gönderilecekti), "Bir Alman askeri, askerî ataşeye SSCB'ye karşı savaşın ertelendiğinden –büyük ihtimalle haziran sonuna– emin olduğunu söyledi. Askerî ataşe bir savaşın olup olmayacağını bilmiyor," deniliyordu.[338]

16 Haziran'da askerî istihbarattan Tupikov'un ("Arnold") Berlin'den gönderdiği en son mesaj Sovyetler Birliği'nin en iyi ajanı "Ari"ye aitti ve Alman Başkomutanlığı'nda artık "22-25 Haziran" tarihlerinin konuşulduğunu bildiriyordu.[339-340] Yine 16 Haziran'da, Berlin'de bulunan NKGB'den Amayak Kobulov ("Zakhar"), "İhtiyar"ın, "SSCB işgaline yönelik hazırlık kapsamında Almanya'nın tüm askerî tedbirleri tamamlandı, her an saldırı beklenebilir" mesajını iletmişti. "İhtiyar" bir ültimatomdan söz etmiyordu (beş gün önceki raporunda bunun hâlâ ihtimal dahilinde olduğuna değinmişti).

Her an başlayabilecek saldırıya ilişkin verilen ayrıntılar, Alman uçaklarının ilk aşamada, uçak parçası üreten Moskova'daki fabrikaları vuracağını saptıyordu – ancak, Stalin'in de bildiği gibi, bu fabrikalar Alman uçaklarının menzili dışındaydı. Raporda ayrıca, "Havacılık Bakanlığı çevrelerinde TASS'ın 6 Haziran tarihli [*metinde böyle*] tebliği alaya alınıyor. Deklarasyonun hiçbir önemi olmadığını vurguluyorlar," deniliyordu. Ayrıca, "Ekonomi Bakanlığı'nda 'SSCB'nin işgal altındaki toprakları' gündemiyle yapılan yöneticiler toplantısında [Alfred] Rosenberg'in de konuştuğu ve 'Sovyetler Birliği' kavramı coğrafi haritalardan silinecek' dediği" aktarılıyordu. Fitin, metnin bir özetini Merkulov'a gönderdi. Daha sonra o günü anarken Fitin, "16-17 Haziran akşamı geç vakitte komiser beni aradı ve saat 13.00'te ikimizin Y. V. Stalin ile görüşmeye çağrıldığımızı söyledi," diye anlatacaktı.

---

337 *DGFP*, seri D, XII, s. 1030; Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, IX, s. 373-376; Vishlev, *Nakanune*, 58; Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 328, 330, 334; Fel'shtinskii, *Oglasheniiu podlezhit*, s. 359.

338 Sorge ekliyordu: "Almanya'ya gönderilen bir mesaj gördüm, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir savaş çıkması halinde, Japonların Sovyet Uzakdoğusu'na saldırı başlatmak için altı haftalık bir süreye ihtiyacı olacağı söyleniyor ama Almanlar bu sürenin daha uzun olacağını düşünüyor zira hem kara ve hem de deniz savaşı söz konusu..." Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 692 (TsAMO f. 23, op. 24127, d. 2, l. 454); Naumov, *1941 god*, II, s. 380; Fesiun, *Delo Rikhard Zorge*, s. 120-121; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 161 (orijinal telgrafın kopyası). 17 Haziran'da iletilen ikinci bir mesajda Sorge, önceki mesajının dokuz kolordu değil ama dokuz ordu (150 tümen) ile ilgili olduğunu açıklığa kavuşturuyordu. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 692 (TsAMO f. 23, op. 5840, d. 7, l. 88).

339 Lota, *"Alta" protiv "Barbarossy"*, s. 349; Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 691. 1 Haziran itibarıyla Almanya'nın toplam 286-296 arasında tümeni olduğu, bunların 120-122'sini Sovyet-Almanya ve Sovyet-Romanya sınırına gönderdiği, bu sevkiyatın devam ettiği 15 Haziran'da askerî istihbarat tarafından rapor edildi. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, 15 Haziran 1941, s. 686-690.

340 16 Haziran'da "Korsikalı" Rosenberg'in konuşmasını Korotkov'a ("Stepanov") haber verdi. Peshcherskii, "Krasnaia kapella", s. 145.

Küçük Köşe'ye gittiklerinde Stalin oturmalarını teklif etmedi. Fitin, keçe kaplı masanın üzerinde bir tomar istihbarat raporu bulunduğunu ve kendi son raporunun da en üstte durduğunu fark etmişti. Despot bir yandan odada volta atıyor, diğer yandan savaşın başlamak üzere olduğuna ilişkin raporlardaki dezenformasyondan şiddetle yakınıyordu. Geri dönüp "Korsikalı" ve "İhtiyar"ın tüm mesajlarını yeniden gözden geçirmelerini istedi.[341] Fitin şöyle devam ediyordu: "Derin bilgimize ve istihbarat başkanlığına gelen materyale ilişkin görüşümüzü kesin olarak savunmaya kararlı olmamıza rağmen fazlasıyla gerilmiş durumdaydık. Karşımızdaki partinin ve ülkenin otoritesi tartışılmaz lideriydi. Herhangi bir şey Stalin'i rahatsız edebilir ya da bizde bir kusur görebilirdi ve kendimizi nahoş bir durumda bulabilirdik."[342] Stalin'in hoşnutsuzluğu ciddiydi. Parlak yeşil bir kalemle, Fitin'in raporuna komiserin eklediği kapak-

341 Sinitsyn, *Rezident svidetel'stvuet*, s. 132-133; "Vospominaniia nachal'nika razvedki P.M. Fitina", s. 18, 20-21; Sharapov, "Za sto chasov do voiny"; Lota, *Sekretnyi front*, s. 35-36; Chudodeev, "Chelovek iz 'gruppy Ya'", s. 18-24. Aynı zamanda bkz. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 122-123. Fitin Stalin'in ofis kayıt defterinde görülmüyor; GB personeli Sinitsyn, Sudoplatov ya da Rybkin-Yartsev de yok. Bondarenko, *Fitin*, s. 222-223. 17 Haziran'da Merkulov ve iki yardımcısı Bogdan Kobulov ve Mikhail Gribov, Stalin'in ofisine çağrıldılar (Moltov'da oradaydı), kırk dakika kaldılar (20.20-21.00). Kobulov 18 Haziran'da bir kez daha geldi ve beş dakika kaldı. Molotov, Timoşenko, Jukov ve Malenkov da hazır bulundular. *Na prieme*, s. 336-337.

342 Primakov, *Ocherki*, IV, s. 17-25 (Fitin'in anıları nihayet 1970'te bir araya getirildi). Fitin anılarının diğer bir sürümü, 8 Mayıs 1989'da *Pravda*'da yer aldı (A. Baidakov, Fitin'le konuşmalarına atıfla). Bu olay NKGB istihbaratının sistematik hale getirilmesini sağladı: Merkezde, Fitin'in ekibi, "Korsikalı ve İhtiyar'dan Elde Edilen İstihbarat Takvimi"ni –ilk rapordan (6 Eylül 1940) son rapora (16 Haziran 1941) on bir sayfalık kronolojik özet– hazırladılar. Rybakina daha sonra şöyle diyecekti: "Her bir casusluk istasyonundan tüm veriler bize geliyordu. Çalışmak zorundaydık. Zhuravlyov ve ben ofisten ayrılmıyorduk. Tek tek dosyalara bakıyorduk, kaynakların ne denli güvenilir olduğunu tartıyorduk, daha önce gönderdikleri istihbaratın doğrulanıp doğrulanmadığını göz önüne alıyorduk. İstihbaratın gereğince test edilmesini ve kontrolünü sağlamak için her şeyi yapıyorduk." Takvim bir Alman işgali olacağını gösteriyordu; sadece ayrıntılar ve zamanlama belirsizdi. Yine de, derleyenler Stalin'in kuşkuculuğunun doğru olabileceği konusunda tereddütlüydüler, ne de olsa elinde sadece NKGB raporları değil ama aynı zamanda askerî istihbarat, elçilik, ticari temsilcilik, gazeteci raporları da vardı ve herkes ne konuda ne biliyorsa ona ulaşıyordu. 20 Haziran akşamı Merkulov Küçük Köşe'de bir saat kaldı ancak belge o sırada tamamlanmış idiyse de despota sunmaktan kaçındı. Sözünü de etmedi. Fitin'in, üzerinde bir notla Zhuravlyov'a iade ettiği söyleniyordu: "Bu sende dursun. P[avel] F[itin]. 22 Haziran." Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 286-296; Naumov, *1941 god*, II, s. 400-407 (TsA FSB); Primakov, *Ocherki*, III, s. 431-432, 452, 493n33. Gorodetsky (atıfta bulunmadan) nihai dokümanın Alman saldırısı başladıktan saatler sonra Merkulov'a ulaştığını ve arşive kaldırıldığını belirtiyor. Gorodetsky, *Geand Delusion*, s. 297. NKGB'nin bir araya getirdiği Takvim'e [*kalendar'*] koşut olarak, askerî istihbarat da tarihsiz bir Liste [*perechen'*] oluşturmuştu. Kapsamlı olmayan bu liste Almanya'nın savaş hazırlıklarına ilişkin 56 rapor ihtiva ediyordu ve bunların 54'ü Ocak 1941 sonrasında alınmıştı. Tam yirmi tanesi aynı kaynaktan –Kegel ("X")– ve diğer bir on tanesi de diğer bir kaynaktan –Yeremin ("Yeshenko")– gelmişti. Otuz yedisinde Alman saldırısı için gün belirtiliyordu; verilen günler arasında çakışanlar olsa da farklı tarihler söz konusuydu ve bazıları özensizdi. Alman saldırısının asli hedefinden söz eden on altı raporun onu Ukrayna'yı belirlemişti. Liste büyük olasılıkla işgal sonrası, haziran ayı sonunda ve belki de Stalin'in 28 Haziran 1941'de Golikov, Timoşenko ve Jukov ile yaptığı toplantıyla bağlantılı olarak ya da hemen ardından hazırlanmıştı. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 701-713; Lota, *Sekretnyi front*, s. 220-234 (atıfta bulunduğu kaynak, TsAMO, op. 7272, d. 1, l. 87-98).

taki notun karşısına yazısının üzerine, "Yoldaş Merkulov, Alman hava karargâhındaki 'kaynağını' cehennemin dibine gönderebilirsin. O bir 'kaynak' değil bir dezenformasyoncu," diye yazdı.[343]

Cripps Moskova'dan ayrılıp Londra'ya gittiğinde, Nazi yetkililer olabileceklerin en kötüsünü düşünerek kaygılanıyorlardı: Bu seyahat Britanya-Sovyet antlaşmasının ayrıntılarını tamamlamak için olabilirdi.[344] Almanların kaygısı, Stalin'in hiç peşinden koşmadığı bu seçeneğin potansiyel mevcudiyetinin kanıtıydı. Cripps, kendi adına, 16 Haziran tarihli kabine toplantısında hâlâ Almanların SSCB'ye ültimatom vereceği beklentisi içindeydi ancak bu da hiçbir zaman Hitler'in hedefleri arasında olmamıştı.[345] Gizli Enigma istihbaratını değerlendirmesinin ardından fikrini değiştiren Cripps Sovyet elçisiyle öğle yemeği yemiş, Mayski'nin bu yemekte ettikleri sohbete ilişkin günlüğüne "Hitler, Almanya doğu tehdidini bertaraf etmeden Britanya'ya yönelik nihai ve sonuç alıcı bir saldırıya kalkışamaz," diye bir not düşmüştü (18 Haziran). "Kızıl Ordu etkili bir güç ve Finlandiya seferinin göz önüne serdiği yetersizlikler 1942 itibarıyla tümüyle ortadan kaldırıldıktan sonra, Almanlar Sovyetler Birliği'ne saldırmak için çok geç kalmış olacak... Cripps [Hitler'in] saldıracağından emin. Dahası, Cripps, Hitler'in planlarına ilişkin güvenilir bilgilere sahip... Cripps'in görüştüğü Britanya hükümeti mensupları, SSCB saldırısı öncesinde Hitler'in bize bir ültimatom vereceğini düşünüyorlar. Cripps bu görüşlere katılmıyor. Hitler doğrudan, hiç uyarmadan bize saldıracak zira SSCB'den şu ya da bu miktarda yiyecek veya hammadde elde etmeyi değil, ülkenin topyekûn imhasını ve Kızıl Ordu'nun ortadan kaldırılmasını amaçlıyor".[346]

---

343 Rapor aynı zamanda Almanların Svir-3 Elektrik Santralı'nı hedef alacağını söylüyordu, bu santralın askerî açıdan çok az önemi olduğu söylenebilirdi. Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 161-163 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 58, l. 1914-1916); "Nakanune voiny (1940-1941 gg.)", s. 221; Naumov, *1941 god*, II, s. 382-283 (APRF, f. 3, op. 50, d. 415, l. 50-52); Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 236-237 (TsA FSK), 237-238; Primakov, *Ocherki*, III, s. 487-488 (TsA FSB, f. 3 os, op. 8, d. 58, l. 1914-1916). Gorodetsky Stalin'in şaşırdığı yorumunu yapıyordu. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 296-297.

344 Almanlar herhangi bir Britanya-Sovyet müzakeresinin sızacağını öngörüyordu ve böyle bir sızıntı olmamıştı (Britanya basını Hitler'in SSCB'ye şantajına ilişkin kehanetlerle kafayı bozmuştu). Vishlev, "Pochemu zhe", s. 76-77 (atıfta bulunduğu kaynak, PA AA Bonn: Büro des Staatssekretär, Russland, Bd. 5 [R 29716], Bl. 087 [113491], 146 [113540]; Dienstelle Ribbentrop UdSSSR-RC 7/1 [R 27168], Bl. 26071).

345 Hinsley vd., *British Intelligence*, I, s. 480-481 (CAB 65/22, WM [41] 60 CA, 16 Haziran).

346 "Uzun süre tartıştık fakat Cripps kendi görüşüne sadık kaldı," diyordu Mayski. Cripps, kendi açısından, Mayski'nin "savaş olmayacağı konusunda kendinden pek emin görünmediği" ve "fazlasıyla moralsiz" olduğunu fark etmişti. *The Times* editörü (Geoffrey Dawson) de, Mayski'nin birdenbire Alman işgalinin yaklaştığına ikna olduğuna kanaat getirmişti. Gorodetsky, *Stafford Cripps in Moscow*, s. 111-112; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 305-306 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 352, d. 2402, l. 235-236: Mayski'den Molotov'a; f. 0171: Mayski'nin günlüğü, 18 Haziran; FO 371 29466 N3099/3/38: Cripps raporu, 19 Haziran); *The Times* arşivi, Dawson'dan Halifax'a, 22 Haziran. Eden, Britanya'nın elinde Almanya'nın yaklaşan işgalini kanıtlayan kesin istihbarat olduğu konusunda Mayski'yi ikna edememiş ve ardından, Churchill ve

18 Haziran'da General Köstring, Hitler'in Sovyetler'in genel seferberlik ilan ettiğini (uygun bir saldırı bahanesi olabileceği için) duymaya pek hevesli olduğunu bilse de, işin doğrusunu Berlin'e bildirdi: Sovyetler Birliği sakinliğini koruyordu.[347] Stalin dünyayı, görülmez meşum güçlerin şekillendirdiği, düşmanların her köşede gizlendiği ve hiç kimsenin hareket tarzına güvenilemeyeceği karanlık tonlarda değerlendiriyordu. Ancak, hayatında karşısına çıkan en büyük güçlük, patolojik boyuttaki şüpheciliğinin kendisine yarattığı engeldi. 1941'deki entrikalar sürecinde algıladığı iki oyun vardı: Britanya'nın kendisini Hitler'le savaşa sokmayı hedefleyen çabaları ve Almanya'nın göz korkutmaya ve şantaja yönelik çabaları. Fiilen oynanan oyun her ikisi de değildi. Kararlı anti-faşist ajanların Almanya'nın çok derinlerine sızmış olmalarının, Almanya'nın kurnazca dezenformasyonu ve Stalin'in saflığı sayesinde, Nazilerin elinde diğer bir silaha dönüşmesi ironikti. Despot yanılsamalarında elbette yalnız değildi. Fakat en büyük ironi şuydu: Tüm gürültünün ortasındaki doğru sinyali bulması da ona fazlaca yarar sağlamayabilirdi. Stalin, devasa bir ordu kurduğunu ve onu modern silahlarla teçhiz ettiğini Almanların doğrudan görmesine olanak tanımıştı. Ancak, Sovyet askerî doktrininin nüvesini oluşturan ve hem Stalin hem de başkomutanlık tarafından tümüyle benimsenen Kızıl Ordu'nun ileri savunma duruşu, Almanların derinlere sızmasının kaçınılmaz sonuç olacağı anlamına geliyordu. Bu ölümcül kırılganlık, bir Sovyet önleyici saldırısı yapılsa dahi geçerliliğini koruyacaktı.[348] Tüm bunlara rağmen, haziranın üçüncü haftasında Stalin'in hâlâ bir seçeneği daha vardı ve bu da Almanları kaygılandırıyordu.

Britanya kabinesi Enigma istihbaratını paylaşma yönünde önemli bir karar almıştı. Cadogan Mayski'yi çağırdı ve 16 Haziran'da Alman savaş hazırlıklarını anlattı, sonra da sınırdaki Alman askerî yığınağını en ince detayına kadar gösteren bir harita gösterdi. Mayski'nin Alman hazırlıklarının aşamalarını ve rakamlarını aktardığı rapor, Berlin'in TASS bülteni karşısında sessizliğini koruduğu günlerde Moskova'ya ulaştı. Bu konuda, eğer olduysa, ne tür bir tepki verildiği ise bilinmiyor. "Kanun voiny: preduprezhdeniia diplomatov", s. 77-78; Naumov, *1941 god,* II, s. 374; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 303 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 059, op. 1, pap. 352, d. 2402, l. 214-215: Mayski'den Molotov'a, 16 Haziran); Gorodetsky, *Maisky Diaries*, s. 361-363. 17 Haziran'da NKGB, Britanya içindeki kaynaklara dayandırarak bazı Alman tümenlerinin sevkini rapor ederken, ya "Almanların iddia ettiği gibi büyük ölçekli bir yükümlülük ya da daha büyük olasılıkla... SSCB üzerinde azami baskı" amacı taşıdığından söz ediyordu. Naumov, *1941 god,* II, s. 381-382 (TsA SVR, d. 21616, t. 2, l. 411).

347 Nekrich, *Pariahs*, s. 229 (atıfta bulunduğu kaynak, Bundesarchiw-Miltärarchiw. RMII/34: 320: Köstring'den Matzky'e).

348 Roberts, "Planning for War", s. 1320-1321. "Stalin'in Alman katliamına hazırlanmadığını" yazan Gorodetsky bile, "bugünden geriye bakıldığında da Stalin'in güvenle takip edebileceği bir alternatif geliştirmek güç. Bir önleyici saldırısı gerçekleştirseydi dahi en iyi ihtimalle gelen darbe yumuşatılabilir ama bertaraf edilemezdi," diyordu. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 323.

SONUÇ

KÜÇÜK KÖŞE, 21 HAZİRAN 1941, CUMARTESİ

Kesin olan tek şey ya Üçüncü Reich ve Sovyet İmparatorluğu arasında küresel boyutta bir savaşın yaşanacağı ya da dünya tarihinin en büyük şantajının söz konusu olduğudur.

– VILHELM ASSARSSON, İsveç Moskova Büyükelçisi, Stockholm'e telgraf, 21 Haziran 1941[1]

Birdenbire, bana "sen" diye hitap ederek, "Her zaman Rus imparatoruyla temas halinde olmalısın; orada, bir çatışmaya gerek yok," dedi.

– OTTO VON BISMARCK, ölmekte olan Kayzer I. Wilhelm'in sözlerini anımsatarak[2]

Stalin Kremlin ofisinde sürekli volta atıyordu, her zamanki gibi adımları kısaydı ve sağlam elinde sıkı sıkı tuttuğu bir pipo vardı. 21 Haziran 1941 Cumartesi günüydü. Önceki akşam, gece yarısından sonra Kuntsevo'da ormanın içinde bulunan Yakın Kır Evi'ne çekilmiş ve öğleden sonra Kremlin'e dönmüştü.[3] Çarlık dönemi İmparatorluk Senatosu binasındaki ofis katından tüm dünya görülebilirdi – ya da en azından Stalin'in dünyası. Yıllar boyunca huzura kabul

1 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 306 (atıfta bulunduğu kaynak, UD:s Arkhiv 1920 ARS, HP/1557/LVIII, 21 Haziran 1941). Atıfta, Berlin'deki İsveç elçisine işaret eden bir hata var, oysa bu Moskova'dan gönderilmiş.

2 Bismarck, *Bismarck, The Man and the Statesman*, II, s. 301.

3 O gün öğleden sonra Stalin dairesinde çekirdek kadro ile birlikte yemek yemiş olabilirdi; diğer bir ihtimal, akşam geç vakitte yemek yemiş olmalarıydı. Mikoyan yıllar sonra, "Biz, Politbüro üyeleri, Stalin'in Kremlin dairesinde toplanmıştık... Gece 03.00 gibi ayrıldık," diye anlatıyordu. Mikoyan'ın zamanlaması Kremlin ofis kayıt defteri ile uyuşmadığı gibi, Mikoyan 21 Haziran'da hiç görülmüyor. Molotov hayatının sonraki bir döneminde, "21 Haziran'da saat 23.00 ya da 24.00'e kadar Stalin'in kır evinde kaldık. Galiba film izlemiştik. Sık sık film izlerdik," diye hatırlayacaktı. Bu zamanlamalar da ofis kayıt defteriyle çelişiyor. Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 24; Mikoian, *Tak Bylo*, s. 388; Chuev, *Molotov Remembers*, s. 36; *Naprieme*, s. 337.

edilen birçok parti görevlisi ve sanayi yöneticileri, subaylar ve gizli polisler, biliminsanları ve sanatçılar, Stalin'in coşkun duygularını kontrol edebilmek ve bazen de karşısındakinin sinirlerini bozmak için volta attığını düşündüler. Değişmez bir biçimde her zaman o ayaktaydı, gidiyor ve dönüyordu, insanlar konuşurken ya da tam bitirdikleri anda diplerinde bitiyor, gözlerinin içine ya da sırtlarına bakıyordu. Bacak eklemlerindeki dinmeyen ağrılardan haberdar olan insan sayısı çok azdı. Bu genetik bir rahatsızlık olabilirdi ve hareket edince az da olsa ağrısı hafifliyordu.[4] Senato ve Cephanelik binaları arasında, Kremlin bahçesinde de dolaşıp duruyordu. Genellikle yalnız oluyor, ağaç yapraklarına dokunuyor, karakargaları kovalıyordu (daha sonra muhafızlar gelip kuşları katlediyordu.)[5] Stalin'in neredeyse sürekli hareket halinde olması kesintisiz akan düşüncelerinin de yansıması gibiydi. Tam bir yıldır, özellikle de Haziran 1940'ta Fransa'nın Almanların eline geçmesinden beri, dayanılmaz bir gerilim altında yaşıyordu.[6]

21 Haziran tarihli *Pravda,* Türkmenistan Merkez Komitesi'nin, pamuk gündemiyle iki günlük bir genel kurul yaptığını duyurdu. Gazete ayrıca, Stalingrad Traktör Fabrikası'nın on binlerce siparişe rağmen üretim yapmamasını eleştiriyor; kayıpsız bir tahıl hasadı için uyarılarda bulunuyor; ancak Alman elçilik personelinin yağlıboya tabloları, antika halıları ve gümüşlerini de alarak binayı boşaltıp gitmeleri konusunda sessiz kalıyordu.[7] NKGB, görevini yerine getirmiş, kitlesel Alman göçünü ve İtalyan Elçiliği'nin de tahliye için talimat aldığını rapor etmişti.[8] Çok yakında büyük bir savaşın patlak vereceğiyle il-

4 Çocuklukta aldığı bir yaranın mikrop kapması sonucu dirseğini bükemediği teorisinin ana kaynağı baldızı Anna Alliluyeva'ydı. Alliluyeva, *Vospominaniia*, s. 167.

5 Dokuchaev, *Moskva, Kreml, Okhrana*, s. 113-116. Stalin, anıtların üstüne pisleyen karakargalardan nefret ediyordu ve bu nedenle de Kremlin komutanı kargalara savaş açmış, en az 35 bin kuş yakalamış ve hayvanat bahçesine yem olarak vermişti.

6 Molotov şöyle hatırlıyordu: "1939 ve 1940 yıllarında hissedilir bir gerilim vardı. Gerilim çok yükseliyordu." Chuev, *Molotov Remembers*, s. 25.

7 Moskova'da bulunan Alman Elçiliği personeli işgalin kesin gününü bilmiyordu. NKGB tarafından dinlenen konuşmasında, "Ben kişisel olarak kötümserim ve her ne kadar somut bir bilgim olmasa da, sanırım Hitler SSCB'ye savaş açacak," diyordu Schulenburg, Köstring'in konağında. "Nisan ayı sonunda Hitler'i bizzat gördüm ve kendisine son derece açık bir biçimde SSCB'ye karşı savaş planlarının tam bir çılgınlık olduğunu, şu anda SSCB ile savaşın konuşulacağı bir dönem olmadığını söyledim. İnanın, onun yanındaki açıksözlülüğümle kariyerimi tehlikeye atıyorum ve belki de kısa süre sonra kendimi toplama kampında bulabilirim." Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 169-170 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 58, I. 1978-80: 20 Haziran 1941).

8 "10 Haziran'dan 17 Haziran'a kadar," diye yazmıştı (18 Haziran) Merkulov, "Almanya'ya dönmek üzere Alman Elçiliği'nden otuz dört kişi ayrıldı; üst mevkidekiler ailelerini ve eşyalarını gönderiyorlar." Naumov, *1941 god,* II, s. 384-385 (TsA FSB, f. 3os, op. 8, d. 58, I. 1945-1948). Aynı gün, İtalyan Büyükelçisi Augusto Rosso, Schulenburg'u konutunda ziyaret etti (konuşmaları NKGB tarafından dinlendi). Almanya büyükelçisi, elçilik çalışanlarının aileleri ile gerekli olmayan personelin tahliyesi talimatı aldığını itiraf etti. Rosso Roma'ya çektiği telgrafla, olası bir savaş durumunda, özellikle dokümanların ne yapılması gerektiğini soruyordu. Rosso-Schulenburg görüşmesi ile ilgili olarak, Moskova ve Roma'daki NKGB karşı-istihbaratı, birbirinden bağımsız üç ayrı rapor oluşturmuştu. Rosso'nun Schulenburg'un fazla bir bilgisi olmadığını belirttiğini ancak şunu da belirttiğini aktarıyorlardı: "Kesin bir gizlilik içinde [Schulenburg]

gili olarak her yerden istihbarat yağıyordu. Makedon ayrılıkçı, Sovyet ajanı Pavel Shatev ("Costa"), Sofya'dan gönderdiği raporda (21 Haziran), bir Alman temsilcisinin müttefik Bulgaristan'ın bir yetkilisine, "21 ya da 22 Haziran'da askerî bir çatışma bekleniyor," dediğini aktardı.[9] Çu Enlay, Komintern kanallarını kullanarak şu bilgiyi iletti: Çan Kay Şek "inatla Almanya SSCB'ye saldıracak diyor ve hatta gün veriyor: 21 Haziran 1941!" Bunun üzerine, o sabah Dimitrov Molotov'u aramıştı. "Durum belirsiz," diyordu Molotov. "*Büyük bir oyun yürürlükte.* Her şey bize bağlı değil."[10]

Stalin özel mülkiyeti kaldırmış ve kendi benliğinde, Washington, Wall Street ve Hollywood toplamına eş değerde bir sorumluluğu bir araya getirmiş, tek bir kişide toplamıştı, aşırı bir despotluk söz konusuydu. Özellikle uzun çalışma günlerinin sonunda tükenmişlikten yakınıyordu, uykusuzluk çekiyordu ve bu durum hiçbir zaman açıklanmıyordu ama emrindeki devasa bürokrasi krallığının artık tümüyle geceye kayan faaliyetinden bunu anlamak mümkündü. İçeride çok küçük bir grup hastalıklarından, günler süren ateşinden haberdardı. Çeşitli sağlık problemleri olduğuna ilişkin söylentiler yurtdışında yaygındı, yabancı doktorlara başvurmayı çok uzun süre önce bırakmıştı ve sadece dar bir Rus doktor grubu hastalıklarından ve fiziksel deformasyonlarından haberdardı; sol kolunu güçlükle kullanabiliyordu, sağ ayak tırnakları kalınlaşmış ve renk değiştirmişti, sol ayağında iki parmağı perdeliydi (bu durum, geleneksel Rusya'da şeytani etkinin alameti olarak görülüyordu). Çok uzun süreler doktora gitmemek için direnmiş, onun adına Kremlin eczanesinde hazırlanan ilaçları almayı bırakmıştı.[11] Ev çalışanları yemeklerini Kremlin yemekhanesinden getirmeyi bırakmışlardı, kendi dairesinde pişiriyorlar, onun huzurunda, tabaktan tadına bakıyorlardı. Buna rağmen Stalin'in midesi berbattı. Kronikleşen ishal ataklarından mustaripti.[12]

---

kişisel düşüncesinin... askerî bir çatışmanın kaçınılmaz göründüğü ve bunun iki ya da üç gün içinde, muhtemelen Pazar günü [22 Haziran] patlak verebileceği olduğunu ekledi." Pronin, "Nevol'nye informatory Stalina", s. 1-2 (FSB arşivlerine atıfla); Naumov, *1941 god,* II, s. 389 (TsA FS); Iampol'skii vd.,*Organy,* I/ii, s. 267-268. Sudoplatov, NKGB Roma istasyon başkanının 19 Haziran tarihli raporuyla ilgili yorum yaparken, "Anlaşılan kesinlikle yanlış bilgilendiriliyoruz," diyordu. Diğer bir deyişle, müttefikler –Almanya ve İtalya– arasındaki özel konuşmanın amacı Sovyetler'i savaş hazırlığı yapılmakta olduğu yönünde kandırmak ve böylece savaş kışkırtıcılığı yapmaktı. Bu tür bir akıl yürütmeyle Almanların yaptığı her şey reddedilebilirdi. Genel takibatın olağanüstü başarısı ve gösterilen çaba beyhudeydi. Sharapov, "Zastochasov do voiny."

9 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 693-694 (TsAMO, f. 23, op. 24119, d. 2, l. 83).

10 Molotov ekliyordu: "I. V. [Stalin] ile konuşacağım. Bir şey çıkarsa ararım!" Banac, *Diary of GeorgiDimitrov*, 21 Haziran 1941, s. 165-166; Naumov, *1941 god*, II, s. 416. Molotov yıllar sonra şantaj tahmini ile ilgili sorulan bir soruya, "Neden öyle düşünülmesin? Hitler'in bir zorba olduğunu unutmamak gerekir. Zorbalıkla ödün koparabilirdi... Her tür konuda zorbalık ve hile, ikiyüzlülük ve yaltakçılık görülebilir... gerçekten bilmek zor." Chuev, *Molotov Remembers*, s. 30.

11 "Izperepiska N. V. Valentinova-Vol'skogo s B. I. Nikolaevskim", Valentinov, *Nasledniki Lenina*, s. 214.

12 Valedinskii, "Organizm Stalina vpolnezdorovyi." Diğer önemli kaynakların yanı sıra bkz. RGASPI, f. 558, op. 11, d. 1289, l. 6, 6ob., 22-3; d. 1482, l. 7, ob., 23.; Ilizarov, *Tainaiazhizn' Stalina*, s. 113.

Ardı ardına beş yıldır, İspanya'ya müdahale kararı verdiği yaz tatilinden beri, Soçi'ye seyahat planlamamıştı. Genç Öncüler yaz kampı için ayrılıyorlardı, başkentin hemen dışında, Khimki'de yeni bir su merkezi açılmak üzereydi. Moskova Hermitage yaz tiyatrosunda, büyülü şarkılarını Baltık'tan Pasifik'e tüm ülkenin mırıldandığı Leonid Utyosov ve caz grubunun vereceği konserin posterleri asılmıştı.[13] Stalin'in hiç durmadan ofisinde volta attığı İmparatorluk Senatosu binası, "Rus Devleti'ni yüceltmek için" Çariçe II. Katerina tarafından inşa ettirilmişti. Açılışından birkaç on yıl sonra, 1812 sonbaharı başında işgalci kuvvetleriyle Napolyon gelmişti. Fransız Büyük Ordusu –Batı Hıristiyan Polonyalılar, İtalyan ve Almanlarla doluydu– Kremlin'in Ortodoks kiliselerine bağırsaklarını boşaltmış ve kutsal ikonalara rastgele zarar vermişlerdi. Rus direnişinin becerisi sayesinde işgalciler aç kalmış, Napolyon, geri çekilirken Kremlin'i yerle bir etmelerini emretmişti. Yoğun yağmur fünyeleri ıslatmış, yıkımı sınırlamış ve sadece bazı duvarlar ve kuleler yıkılmıştı. İmparatorluk Sarayı'nda yangın çıkmıştı.

Stalin'in Kremlin'i de işgal altındaydı ancak bu uzun süredir korktuğu türden bir işgal değildi. Küçük Köşe'sine uzanan kırmızı halı kaplı uzun koridorlar boyunca bir muhafız ordusu vardı. Bir keresinde komutanlardan birine, "Kaç kişiler görüyor musun?" diye sormuştu. "Koridordan her geçişimde, hangisi, diye düşünüyorum. Eğer şuysa beni sırtımdan vuracak, eğer şu köşenin ardındaki ise karşıdan vuracak." Bu komutan, Hovhannes Ter-İsahakyan adıyla doğmuş bir Ermeni olan Amiral İvan İsakov'du ve Stalin'le Kafkas kökenini paylaşıyordu. Ancak, herkes gibi o da böylesi bir aşırı şüphecilik karşısında hayrete düşmüştü.[14] Aslına bakılacak olursa, Stalin'e yönelik gerçek tek bir suikast girişimi olmamıştı. Kazak bir şairin deyişiyle, "Okyanustan derin, Himalayalar'dan yüksek, güneşten parlak, âlemin öğretmeni" olan "Çelik Adam" uzaktan, bir zamanların Avusturya onbaşısı olan eski bir boyacı tarafından sinsice izleniyordu. İkili, zıtları temsil ediyordu: Hitler eğitimsiz bir sanatçı, Stalin eğitimli bir din adamıydı; Hitler anti-semit Alman milliyetçisi, Stalin Marksist-Leninist İmparatorluk Rusyası milliyetçisiydi. Ancak çatışan jeopolitik hedeflerini doğuran sadece farklı kişilikleri değil, aynı zamanda ülkelerinin farklı tarih ve coğrafyaları ile farklı yönetim anlayışlarıydı.[15]

Hitler İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmıştı. Anavatanı Avusturya'yı, Çek top-

13 Tiulenev, *Chereztrivoiny*, 2007, s. 224; Utesov, *Spasibo, Serdtse!*, s. 249-250.

14 Simonov, *Glazami cheloveka moegopo koleniia*, s. 422-423 (1962 tarihli bir İsakov röportajına atıfla).

15 Bullock, Hitler ve Stalin'in farklı kişiliklere sahip olduklarını biliyordu ama yine de onları, tutkulu fakat içinde yaşadıkları siyasi rejimlere ve sosyal düzenlere küskün, birbirine benzer hırslı alt-sınıf mensupları olarak tasvir etti. Ancak anlatısında her ikisi de sadece kişisel olmayan güçlerin taşıyıcısı gibi gösterilmiyordu. Tam tersine, inşa ettikleri rejim ve politikaların yegâne belirleyicileri olarak tasvir ediliyorlardı. Overy'nin takip eden anlatısında, kişilerden ziyade, yönetim altyapısı ve egemenlik sistemleri, Büyük Savaş'ın yıkımından doğan ilgili düzenleri şekillendiriyor, parlamenter düzenin algılanan hatalarına alternatifler gerçekleştirmeye çalışıyor ve halk desteğinden faydalanıyordu. Overy'nin anlayışına göre iki sistem çok farklı hayalleri temsil ediyordu. Ancak o da benzerliklere fazla ağırlık veriyordu. Bullock, *Hitler and Stalin*, s. 349, 977; Overy, *Dictators*.

raklarını, Polonya'nın büyük bir bölümünü, Litvanya'nın bir kesimini ilhak etmiş, 1871'de, Almanya'yı birleştiren savaşlar sırasında Otto von Bismarck'ın bilinçli olarak sakındığı (güçler dengesi açısından Avusturya-Macaristan'ın varlığını sürdürmesinin hayati önemde olduğunu düşünüyordu) Büyük Almanya'yı yaratmıştı. Hitler'in birlikleri Norveç'i, Danimarka'yı ve Alçak Ülkeler'i, Balkanlar'ı ve Kuzey Fransa'yı işgal etmişti. Führer, Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı aslanı Mareşal Philippe Pétain'den (artık Vichy'nin devlet başkanıydı) ve Romanya Conducător'u [lider] (Ion Antonescu), denize kıyısı olmayan Macaristan'ın "Yüce Efendisi" (Amiral Miklós Horthy), Slovakya'nın Katolik-papaz hükümdarı (Jozef Tiso), Hırvatistan'ın faşist kuklası (Ante Pavelić), Bulgar çarı (III. Boris), Finlandiya cumhurbaşkanı, İtalya'nın Duçesi ve söylemeye bile gerek yok, İspanya'nın *generalissimo*'su gibi diğer hizmetkârlarından saygı görüyordu. Führer, esasen, İngiliz Kanalı'ndan Sovyet sınırına tüm Avrupa'yı denetimi altında tutuyordu zira sadece İsveç ve İsviçre tarafsız kalmıştı ve onlar da Nazi Almanyası'yla ekonomik işbirliği içindeydi. Küstah Britanyalıların anlaşmaya yanaşmadığı doğruydu fakat Londra, Berlin'in kıtasal egemenliğini asla tersine çeviremezdi. Ayrıca, Hitler'in Stalin ile saldırmazlık antlaşması vardı. Gerçekten saldırarak tüm kazanımları üzerinde kumar oynayıp risk alabilir miydi? Napolyon deneyip başarısız olmamış mıydı? 1812'de Rus kışı başlamadan yönünü çizen Napolyon 24 Haziran'da işgale başlamıştı.

21 Haziran ancak bu kadar boğucu olabilirdi. Stalin'in başyardımcısı Aleksandr Poskrebişev fena halde terliyordu, penceresi açıktı ancak dışarıda yaprak kıpırdamıyordu.[16] Hizmet ettiği despot gibi bir kunduracı çocuğuydu, tüm ziyaretçilerin geçmek zorunda olduğu ön büroyu işgal ediyordu ve ziyaretçiler tarafından sürekli soru yağmuruna tutuluyordu – "Liderimiz beni neden çağırdı?", "Ruh hali nasıl?" Poskrebişev birkaç kelimeyle cevap veriyordu, "Girince görürsünüz." Vazgeçilmezdi, bütün telefonlara cevap veriyor, dokümanları tam despotun istediği şekilde sunuyordu. Ancak, 1939 yılında Poskrebişev'in sevgili karısının "Troçkist" olduğu gerekçesiyle Beria tarafından tutuklanmasına Stalin izin vermişti. (Beria önce iki kız çocuklarına kocaman bir sepet dolusu meyve göndermiş, sonra da annelerini infaz etmişti.)[17] Şimdi Poskrebişev masasında oturmuş Narzan maden suyuyla serinlemeye çalışıyordu. Duvarında, kızıl yıldızlı iç savaş kasketiyle genç Stalin'in bir fotoğrafı asılıydı. Stalin'in talimatıyla saat 14.00 sıralarında Moskova Askerî Bölge Komutanı General İvan Tyulenev'e telefon açtı. Kısa bir süre sonra komutan Stalin'in "kısık sesiyle" sorduğu "Yoldaş Tyulenev, Moskova'nın uçaksavar savunma sistemi ne durumda?" sorusunu duyacaktı. Kısa bir rapor vermesinin ardından Stalin, "Dinle,

16 Kumanev, *Riadomso Stalinym*, s. 409-410 (Chadayev); Kuznetsov, *Nakanune*, s. 355, 370.

17 Poskrebişev'in iki kızından biri olan Natalya'nın anıları için bkz. http://sloblib.narod.ru/slob/poskreb.htm. Poskrebişev'in ilk karısı Polonyalı Jadwiga 1929 yılında veremden ölmüştü.

durum belirsiz ve Moskova'nın uçaksavar savunma sistemini %75 oranında hazır duruma getireceksin," demişti.[18]

Poskrebişev, kurye aracılığıyla gelen son istihbaratı Stalin'in masasına bıraktı. Çalıntı belgelerden ziyade neredeyse tamamı söylentilerden oluşuyordu. Londra'dan Büyükelçi Mayski, Alman kuvvetlerinin yığınağıyla ilgili kendisine sunulan Britanya istihbaratına (Enigma kodlarının kırılması sayesinde edinilmiş, haberdar olmadığı bilgiler) rağmen, Moskova'ya gönderdiği raporda (21 Haziran), Cripps'e, "Daha önce de olduğu gibi Almanya'nın SSCB'ye saldıracağına pek ihtimal vermiyorum," dediğini aktarıyordu.[19]Ancak Berlin'den Büyükelçi Dekanozov –o da Kremlin'deki durumu ve Kremlin ile çelişmenin sonuçlarını biliyordu– nihayet raporunu gönderirken, Sovyet ağının en iyi ajanlarının etkisi altındaydı ve Alman faaliyetlerinin çok yakında başlayacak bir işgale işaret ettiğini ifade ediyordu.[20] Anlaşılan Stalin, Berlin elçisinin Britan-

18 Tyulenev, o akşam Savunma Komiserliği'nde Timoşenko ve Jukov'u gördüğünü –belli ki Stalin ile görüşmelerinden önce– ve daha sonra şehirden ayrılıp Serebryany Bor'daki kır evine, ailesinin yanına gittiğini yazmıştı. Tiulenev, *Chereztrivoiny*, 2007, s. 224, 226. Anılarının bu sürümü –güya sansürlenen kısımların düzeltilmesiyle hazırlanan– bu olayın daha önceki sürümünden özü itibarıyla pek farklı değil: Tiulenev, *Cherestrivoiny*, 1972, s. 123-124; Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 200-203. Amiral Kuznetsov'un hatırladığına göre, Tyulenev'in olaydan söz ederken Stalin'in kendisine saat 14.00'te telefon açtığını söylemişti. Kuznetsov, *Nakanune*, s. 357; bu ilk baskıda da mevcuttu, 1966, s. 329.

19 O gün Cripps kendi inisiyatifiyle Mayski'yi ziyaret etmiş ve yaklaşmakta olduğunu bildiği Alman işgalinin ardından işbirliğine gidilmesini sağlama almaya çalışmıştı. Konuşmaya ilişkin Mayski'nin ayrıntılı özeti 22 Haziran saat 11.00'de Moskova'nın eline geçti. "Iz neopublikovannykh dokumentov (Beseda I. Maiskogos, S. Krippsom 21 iiunia 1941g.)", s. 39. Aynı zamanda bkz. Vishlev, *Nakanune*, s. 51. Gorodetsky (özel görüşmesinden hareketle), Mayski'nin hafta sonunu, eski arkadaşı, son İspanya Cumhuriyeti Başbakanı Negrín'in kır evinde geçirmeye karar verdiğini ve savaş haberini duyduğunda elçinin gerçekten şaşırdığını belirtiyordu. Stalin'i kızdırmaktan duyduğu korkunun dışında, tüm bu uyarıların Britanya provokasyonu olabileceği düşüncesini zihninden silemiyordu. Söylendiğine göre, Vichy'nin Askerî Ataşesi ve İstihbarat Başkanı Tümgeneral Susloparov ("Maro") 21 Haziran'da gönderdiği mesajda işgalin ertesi sabah başlayacağını bildirmiş ve Stalin bu mesajın üzerine şu notu düşmüştü: "Bu bilgi İngiliz provokasyonu. Bu provokasyonu kim kaleme aldıysa bul ve cezalandır." Bu belge yayımlanmadı. Ivashutin, "Dokladyvalatochno", s. 57; *Krasnaiazvezda,* 2 Şubat 1991 (Ivashutin röportajı). Susloparov Fransız muhataplarına (18 Haziran'da) Almanya'nın SSCB'ye saldırmayacağını, bu söylentilerin Almanya'dan çıktığını (bir zamanlar inandığı gibi Britanya'dan değil), "savaşı sürdürebilmek için vazgeçilmez olan tahıl, petrol ürünleri ve diğer hammadde teslimatlarını hatırı sayılır ölçüde artırabilmek umuduyla Alman hükümetinin Moskova'ya uyguladığı baskının" bir parçasını oluşturduğunu söylemişti. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 307-308 (atıfta bulunduğu kaynak, Quaid' Orsay Archives, 835/Z312/2: 261-264. Aynı zamanda bkz. Trepper, *Great Game*, s. 127.

20 Daha sonra, Dekanozov'a, saldırı uyarılarını azaltmak için raporlarla oynadığı ithamları yöneltilecekti, muhtemelen mayıs ayı sonunda ama kesinlikle haziran ayında Sovyet personelini azaltmaya çalışmıştı (ancak, çocuklar ve hamile eşler ile birlikte yenileri gelmeye devam ediyordu). 15 Haziran'da Molotov'a telgraf çekecek cesareti toplamıştı: "Artık insanlar Alman yığınağının SSCB'den ödün koparmaya yönelik bir gösteri olduğunu konuşmuyor. Şimdi Sovyetler Birliği'ne yönelik gerçek bir savaş hazırlığından söz ediyorlar." Berezhkov, *History in the Making*, s. 72; "Kanun voiny: preduprezhdeniiadiplomatov", *Vestnik Ministerstva inostrannykh del SSSR*, s. 76-77. 1929 yılından beri Sovyet kaynağı olan Gestapo karşı-istihbarattan Lehmann'ın ("Breitenbach"), 19 Haziran akşamı Berlin'in kenar mahallelerinde yaptıkları görüşmede denetçisine (artık genç ve tecrübesiz Boris Zhuravlyov bu görevdeydi), çalıştığı Gestapo birimine SSCB iş-

ya ajanları tarafından yayılan dezenformasyonla beslendiği sonucuna varmıştı ve şöyle diyordu: "Dekanozov bunu görecek kadar akıllı biri değil."[21]

Tokyo'dan Max Clausen, Sorge'nin bir mesajını daha iletti (21 Haziran) – bu kez bir gün öncesine aitti: "Tokyo'daki Almanya Büyükelçisi Ott, bana, Almanya ile SSCB arasında savaşın kaçınılmaz olduğunu söyledi."[22] Gönderide bir tarih belirtilmiyordu. Stalin için sorun Nazi rejimiyle savaşmaktan kaçış olup olmadığı değil, *bu yıl* için bunun mümkün olup olmadığıydı.[23] Masasının üzerinde sayısız işgal uyarısı birikmişti ancak bildirilen tüm tarihler –en az on dört kesin belirtilmiş gün de dahil– geçip gitmişti. Bu tarihler, ilkinden başlayarak, "Mart 1941" (29 Aralık 1940'ta iletilmişti), "20 Mayıs", "nisan ya da mayıs", "6 Nisan", "20 Nisan" ve "15 Mayıs ile 15 Haziran arası" idi. En son gelenler ise şöyleydi: "Ya mayısta ya da Britanya yenilgiye uğratıldıktan sonra", "bugün ya da yarın değil", 18 Mayıs'ta", 25 Mayıs'ta", "Mayıs sonunda", "hasat öncesi 1941 yazında", "Haziran'ın başında", 15 Haziran'a kadar", 15 Haziran gibi", 15 Haziran" ve "15-20 Haziran." Geriye kalan ihtimaller, "22-25 Haziran" (16 Haziran'da rapor edilmişti) ve "21 ya da 22 Haziran" idi.[24] İşgal penceresi kısa süre sonra kapanacaktı; Stalin neredeyse bir yıl daha rahattı.

Gizli istihbaratı bir yana bırakalım: Uyarılar artık küresel basında ön say-

---

galinin 22 Haziran saat 03.00'te başlayacağı bilgisinin geldiğini aktarmıştı. Ancak bu görüşme yayımlanmadı. Primakov, *Ocherki,* III, s. 348; Kolpakidi ve Prokhorov, *Vneshniaia razvedka Rossii*, s. 454; Damaskin, *Stalin i razvedka*, s. 263-264. Söylendiğine göre Beria Dekanozov'a (şimdi Molotov'a rapor veren ve Lehmann mesajını gönderen eski yardakçısı) patlamış, Stalin'e şöyle yazmıştı: "Bir kez daha, Berlin'deki elçimiz Dekanozov'un geri çağrılması ve cezalandırılması gerektiğinde ısrar ediyorum. Sürekli olarak beni Hitler'in sözde SSCB saldırısı ile ilgili *deza* [dezenformasyon] bombardımanına tutuyor... Saldırının yarın başlayacağını rapor etti." Bu belge yayımlanmadı. Ivashutin, "Dokladyvala tochno", s. 57; *Krasnaiazvezda,* 2 Şubat 1991, s. 5 (İvashutin röportajı); Lota, "*Alta*"*protiv* "*Barbarossy*", s. 283-284; Lota, *Sekretnyi front*, s. 46. Aynı zamanda bkz. *Krasnaiazvezda,* 16 ve 21 Haziran 2001; *Nevazisimoevoennoeobozrenie,* sayı 22, 2001, s. 7.

21 Mikoian, *Tak bylo*, s. 377.

22 Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 694 (TsAMO, f. 23, op. 24127, d. 2, l. 463); Naumov, *1941 god,* II, s. 398-399 (TsAMO, op. 24127, d. 2, l. 463); Fesiun, *Delo Rikhard Zorge*, s. 121.

23 21 Haziran'da Berlings ("Peter") Alman denetçisine, TASS muhabiri-istihbarat ajanı Filippov'un kendisine şöyle söylediğini rapor etti: "Hitler'in büyük bir blöfe başvurduğuna kesin olarak kanaat getirdik. Savaşın yarın başlayabileceğine inanmıyoruz... Almanların, savaşı sürdürmek için ihtiyaç duyduğu avantajları elde etme kastıyla üzerimize baskı uygulamak niyetinde olduğu aşikâr." Vishlev, *Nakanune*, s. 61 (PA SS Bonn: Dienstelle Ribbentrop. Vertarauliche Berichteüber Russland [Peter], 2/3 [R 27113], Bl. 462604-62605), 164; Vishlev, "Pochemuzhe", s. 96.

24 Hitler saldırı gününü değiştirmişti (bu beklenebilecek bir durumdu). Raporlar arasında birçok çelişki vardı. Vinogradov vd., *Sekrety Gitlera*, s. 11-12, 17; "Predislovie", Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 6. Molotov, 1941 yılı başladığından beri "Her günün yarım gününü istihbarat raporu okuyarak geçiriyorum. İçlerinde yok yok! Saptamadıkları gün yok!" diye yakınıyordu. Şunu da ekliyordu: "Kanaatimce istihbarat görevlilerine güvenmek mümkün değil. Onları dinlemelisiniz ama aynı zamanda araştırmalısınız. İstihbarat görevlileri sizi öylesine tehlikeli yerlere iter ki nerede olduğunuzu şaşırırsınız." Chuev, *Stosorok*, s. 31-32; Chuev, *Molotov Remembers*, s. 22. 19 Haziran 1958'de Halder ile yapılan bir röportaja göre, Ağustos 1938'de Hitler kendisine, "Ne düşündüğümü hiçbir zaman öğrenemeyeceksin. Düşüncelerimi bildiğine dair en yüksek sesle atıp tutanlara gelince, böyle insanlara daha fazla yalan söylüyorum," demişti. Deutsch, *Conspiracy Against Hitler*, s. 32.

falardan veriliyordu. Gazeteleri kendisinin nasıl kullandığının bilinciyle Stalin, çığlık niteliğindeki tüm bu başlıkları kasıtlı provokasyon addediyordu. Britanya'nın (ve ABD'nin), SSCB ve Nazi Almanyası arasında bir savaştan daha fazla isteyeceği bir şey olmadığını düşünüyordu –ki bu doğruydu– ama sonuçta Alman saldırısıyla ilgili tüm uyarıları yok saymış oluyordu. Almanya'nın ciddi kıtlıklar yaşadığının farkındaydı –bu da doğruydu– dolayısıyla kendisinden daha fazla mal tedarikine gereksinimi vardı ve Alman işgali öncelikle kendisine zarardı zira bu tedarik tehlikeye girecekti. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nı iki cephede birden savaştığı için kaybettiğini biliyordu –bu da doğruydu– ve bu nedenle batıda Britanya yenilgiye uğratılmadan SSCB'ye saldırmanın intiharla eşanlamlı olduğunu Almanların bildiğini düşünüyordu.[25] Bu mantıksal akıl yürütmeler Stalin'in tuzağı olmuş, Almanların gizleyemedikleri adımlarına –büyük askerî yığınak– sözde kapsamlı açıklamalar sunmalarına olanak tanımıştı; Güya bu yığınak savaş için değil ama Sovyetler'den tehditle taviz koparmak içindi.[26] Stalin, öfke içinde dezenformasyonla kirletilmiş kendi istihbaratını lanetlerken haklıydı.[27] Ancak despotun, hangi kısmın dezenformasyon, hangi kısmının doğru istihbarat olduğu konusunda hiçbir fikri yoktu. İnanmamayı seçtiklerini dezenformasyon addediyordu.

Nazilerin harika dezenformasyon kampanyası çok sayıda Sovyet raporunda, hem savaşın yaklaştığı ve hem de şantaj olduğu istihbaratının yer almasına yol açtı – ve eğer ikincisi doğruysa, birincisi olmayabilirdi. Stalin için ültimatom aldatmacası hakikatin ta kendisi haline geldi. Wehrmacht'a karşı Kızıl Ordu'nun başarısına inançsızlığı da göz önüne alınırsa, bunun doğru olmasına ihtiyacı vardı.

Şantaj Hitler'in kimliğine kesinlikle uygundu. Daha önce, Britanya Almanların doğuda yığınak yaptığını ve buna eşlik eden askerî güç gösterisi söylentilerini "hayal" olarak niteleyerek reddetmişti. Ardından, Hitler-ültimatom teorisini benimsemişlerdi ve şifresi çözülen Enigma mesajları gerçek zamanlı Alman savaş emirlerini net biçimde ortaya serdikten sonra bile Britanya yetkilileri bu teoriden vazgeçmemişti. Göring, yüksek mevkilerde bulunan ve boşboğazlığıy-

25 1965 yılında Jukov, "Alman kuvvetlerinin şüpheli adımlarını rapor ettiğimiz zaman Stalin'in söylediklerini hatırlıyorum: 'Hitler ve generalleri eşzamanlı olarak iki cephede birden savaşacak kadar aptal değil, Birinci Dünya Savaşı'nda böyle kaybettiler... Hitler'in iki cephede birden savaşacak gücü yok ve çılgınca bir maceraya atılmayacaktır.'" Jukov devam ediyordu: "O günlerde Stalin'den, siyasi tespitlerinden kim şüphe duyabilirdi? Hepimiz Stalin'i ileri görüşlü ve temkinli bir lider, partinin ve Sovyet halkının bilge Üstün Lideri olarak görmeye alışmıştık." Anfilov, "'Razgovor zakonchilsia ugrozoi Stalina'", s. 39-46; Lota, *Sekretnyifront*, s. 15 (atıfta bulunduğu kaynak, RGVA, f. 41107, op. 1, d. 48, l. 1-58).

26 Hilger doğru anlamıştı: "Her şey onun [Stalin] Hitler'in bir şantaj oyununa hazırlandığını düşündüğünü gösteriyordu. Bu oyunda askerî hamleleri ani ekonomik ya da toprak ödünü talepleri izleyecekti. Anlaşıldığı kadarıyla kendisine sunulduğu zaman bu talepler üzerine Hitler'le müzakere edebileceğine inanıyordu." Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 330.

27 Sovyet istihbaratının görevini yerine getirdiği ve saldırı konusunda uyardığı kısmen doğruydu. Almanya'nın sistematik aldatma kampanyası sürdüğü sırada, içeriği şöyle dursun, ihtimali dahi çözümleyen bir belge ortaya çıkmamıştı.

la nam salmış Britanyalı bağlantılarına, bizzat kendisinin Sovyetler'e sunulan bir talep listesi hazırladığını, böylelikle Almanya'nın Britanya ile savaşını sürdürebileceğini söylemişti. Goebbels'in adamları, Führer'in kısa süre sonra Ukrayna'nın doksan dokuz yıllığına kiralanması için talepte bulunacağı söylentisini yaydılar.[28] Stalin kendisini, 1939 yılında Finlandiya'yı düşürdüğü durumda buldu. Ancak şöyle bir temel farklılık vardı: Kendisi Finlere taleplerini sunmuş ve müzakere etmeyi denemişti oysa şimdi hâlâ Hitler'in talebini bekliyordu ve Hitler'in müzakere etmek gibi bir niyeti yoktu. Bu arada, Almanya işgal için gerekli yığınağı tamamlamıştı.

Albay Georgy Zakharov madalyalı bir savaş pilotuydu ve sınırın Alman tarafında gün ışığında keşif emri almıştı, Wehrmacht'ın işgale hazır olduğunu rapor etti.[29] NKGB, SSCB'ye gönderilen Alman sabotajcıların, "eğer kendileri Almanya'ya dönmeden önce Alman askerleri sınırı geçerse, Sovyet topraklarında bulunan herhangi bir Alman birliğine rapor vermelerinin" istendiğini öğrenmişti.[30] Sovyet karşı-istihbaratı, Stalin'in terör döneminde beşinci kolu güya yok etmesinden uzun süre sonra yeraltı örgütleri kuran ve teröre bulaşan Belaruslu, Baltık kökenli ve Ukraynalı muhaliflerin Almanlar tarafından etkin bir biçimde desteklendiğini bildiriyordu. Batı'ya askerî birlikleri taşıması gereken Sovyet demiryolları, işgal edilen bölgelerden doğuya sürülen on binlerce "Sovyet-karşıtı unsuru" taşımanın yoğunluğu içinde boğulmuştu.[31] 21 Haziran'da, sabotajı engellemek için Ukrayna'da yeni bir önleyici tutuklama talimatı yayımlandı: "İşaret edilen operasyon için ne zaman hazır olabileceğiniz, bertaraf edilebilecek insan sayısı ve bunların kategorilere göre dağılımı ile ilgili genel yöneliş konusunda telgraf çekin."[32]

Stalin volta atmayı sürdürüyordu. Aslında, daha çok bir ördek yürüyüşü gibiydi zira çocukken yaşadığı at arabası kazası nedeniyle sakar bir biçimde kalçalarını sallıyordu. Her zaman olduğu gibi adeta imzası olan bol pantolonunu giymiş ve paçalarını, iyiden iyiye eskimiş siyah deri çizmelerinin içine sokmuştu. Üzerinde, boğazına kadar iliklenmiş basit ve fonksiyonel haki tuniği vardı.

---

28 Dahlerus, *Last Attempt*.

29 Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 266-267; Naumov, *1941 god*, II, s. 383; Primakov, *Ocherki*, III: 366; Grechko vd., *Istoriia vtoroi mirovoi voiny*, III, s. 254, 335-338.

30 NKVD ulaşım şubesi, 1940 yazındaki Alman hareketliliğini rapor etmişti ve Mayıs ile Haziran 1941'de, yirmiden fazla numaralandırılmış paragrafın kayıtlarını çıkarmıştı. Naumov, *1941 god*, I, s. 135-136, 157, 174-176, 268-269, 324-326, 426-427, 462-465, 541-542, 545-549, 656-658, 681-683, 800-803, II: 279-82, 306-7; Iampol'skiivd., *Organy*, I/i: 299, I/ii, s. 19-21, 56-60, 62-64, 79-80, 82-85, 85-87, 96-97, 108-110.

31 17 Mayıs 1941'de, Merkulov, Baltık cumhuriyetlerindeki Sovyet-karşıtı unsurların (yaklaşık 40 bin kişi) topluca tutuklandığını ve sürüldüğünü, Stalin, Molotov ve Beria'ya rapor etti. 21 Haziran'da Merkulov, Batı Belarus'ta 24 bin kişinin tutuklandığını ve sürüldüğünü bildirdi. GARF, f. 9475, op. 1, d. 87, I. 121, içinde, Volkogonov belgeleri, Hoover Enstitüsü Arşivleri, konteyner 21. Aynı zamanda bkz. konteyner 15.

32 Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 297.

Kıyafeti, burjuva giyimini benimseyen Lenin'den tamamen farklıydı. Despotun giysileri askerî bir görünüme sahipti ama aslında gerçek bir üniforma değildi ve bu tarz giyim Rusya'da öncelikle Kerenski ve elbette Troçki ile popüler olmuştu. Eski can düşmanı, Lenin'in ölümünden sonra *on altı yıl* daha yaşamış ve etkili kalemiyle Küçük Köşe'ye hızla ulaşabilmişti. Peki Troçki, Stalin'in suikastçıları Meksika'daki harap villasında buz baltasını kafatasına saplamadan önce kime yol gösteriyordu? – sağa sola saçılmış birkaç bin takipçisine mi?[33] Alman tankları, savaş uçakları ve duba köprüleri sınırın dikenli tellerle korunan iç bölgesine girmişti ve dikenli teller de kaldırılıyordu. Alman motorlarının takırtıları ve vızıltıları Sovyet tarafında yankılanıyordu.

Despot, Küçük Köşe'nin başköşesinde bulunan keçe kaplı toplantı masasında, savaş hazırlıklarına hasredilen sayısız oturum gerçekleştirmişti. Hükümet başkanlığından uzaklaştırılmış olsa da masadaki yerini koruyan Molotov, "Stalin'in inanılmaz bir çalışma kapasitesi vardı," diyordu. "Eğer konu toplarsa, toplar; eğer konu tanklarsa, tanklar."[34] Üçüncü Beş Yıllık Plan boyunca 9 binden fazla yeni sınai teşebbüsü hayata geçirmişti ve Sovyet askerî üretimi on yıl boyunca GSYH'den bile hızlı arttı.[35] 1939'dan beri 125 yeni tümenin kuruluşuna nezaret etmişti ve artık Kızıl Ordu, 5 milyon 370 bin askeriyle dünyanın en büyüğüydü.[36] Sahip olduğu 25 bin tankı ve 18 bin savaş uçağıyla Almanya'nın üç ya da dört katına ulaşmıştı. Stalin Almanya'nın, hem önyargı ve hem de bilgisizlikten bu devasa kuvveti hafife aldığını biliyordu, bu nedenle Almanların Sovyet havacılık ve tank fabrikalarını ziyaretine imkân tanımış ve hatta Göring'in uçaklarının, neredeyse hiçbir engelle karşılaşmadan, Sovyet askerî birliklerinin yoğunluğu, havaalanları, deniz üsleri, petrol ve mühimmat depolarıyla ilgili keşif uçuşları yapmalarına izin vermişti.[37] Stalin de kendi ajanları aracılığıyla, eğer saldırı olursa Sovyet uçaklarının Berlin'e kimyasal ve biyolojik silahlarla saldıracağı söylentisini yayıyordu. Hitler'in yerinde Stalin olsaydı bu onu durdururdu.

Peki, eğer ordunuz gerçekten çok iyi donanımlıysa neden aptal düşmanın sizi hafife almasına *izin vermeyesiniz*? Çünkü Finlandiya ile yapılan Kış Savaşı Sovyet ordusunun zayıflıklarını sadece Hitler'e değil Stalin'e de göstermiş-

33 Gefter, *Izetikh i tekhlet*, s. 262-263.

34 Chuev, *Molotov Remembers*, s. 179.

35 Yaklaşan savaşla ilgili Stalin'in gönüllü körlüğü düşüncesinin folklorik boyutunu göz önünde bulundurmak gerekir. Nekrich'in, *1941, 22 iuinia*'sında ilgi çekici bir biçimde sunulan bu suçlama, Nekrich'in eziyete uğraması ve kitaplarının Sovyet kütüphanelerinden kaldırılması ile ağırlık kazanmıştı. Ancak, daha 1939'da Sovyetler'in 10 binden fazla uçağı (1931'de bu sayı binden azdı) ve yaklaşık 3 bin zırhlı aracı (1931'de 740) vardı. Paktın imzalanmasından 1941 yılı ortasına kadar, üretim bantlarından 18 bin avcı uçağı ve 7 bin zırhlı araç ve tank daha indi. 1941 yılında bütçede Savunma Bakanlığı'nın payı %40 aşılmıştı. Davies vd., *Economic Transformation of the Soviet Union*, s. 299; Volkogonov, *Triumf i tragediia*, II/i, s. 65-80.

36 Anfilov, *Doroga k tragedii*, s. 104.

37 Sovyetler'in gücünü değerlendirirken Nazi rejimi, kısmen, Sovyetler Birliği'nde doğmuş ya da orada yaşamış ama daha sonra kovulmuş Almanlara bel bağlıyordu ve "dünyanın her yerindeki göçmenler gibi onlar da eskiden ikamet ettikleri yerin gücünü küçümsüyor, halkın kendi hükümetine karşı olan karşıtlığını abartıyordu." Herwarth, *Against Two Evils*, s. 187.

ti.[38] Kızıl Ordu, Finlandiya sonrası büyük ve uzun yeniden silahlanma ve yeniden yapılanma sürecinin hâlâ ortasındaydı.

Stalin'in, hızlı bir teknolojik değişimin ortasında, seri silah üretimine erken karar vermiş olması nedeniyle 10 bin Sovyet tankı (T-26 ve BT-7) artık fazla hafifti ve daha gelişkin olan ağır T-34'ler (45 mm zırhlı) ve KV'lerin (75mm zırhlı) sayısı sadece 1.800 civarıydı. Benzer bir biçimde, en gelişkin savaş uçakları (Yak-1, MİG-3, Pe-2) hava gücünün sadece dörtte birini oluşturuyordu.[39] Stalin'in savaş hazırlıkları, aynı zamanda, binlerce sadık subayın, özellikle de ölmeden önce işkencede çıkarılan gözü avucuna bırakılan Vasili Blyukher ve Stalin Paktı imzalamadan hemen önce Alman ajanı olduğu "itirafının" üzerine kanı dökülen yetenekli Mihail Tuhaçevski gibi üst düzey komutan infazlarının izini taşıyordu.[40] Şimdi subay sınıfının %85'i otuz beş yaş altıydı ve kırk beş yaşından büyük olanların oranı sadece %1'di. Toplam 620 general kırk beş yaşın altında, 393 general elli beş yaşın altında ve sadece 63 general elli beş yaşın üstündeydi. Çoğu kısa bir süre önce binbaşı olmuştu. Kızıl Ordu'da her dokuz askere bir subay düşüyordu. Bu oran Japonya'da 19/1 ve Almanya'da 29/1 idi. Sovyet subay rütbeleri ordunun siyasi aygıtında bulunanlar tarafından şişiriliyordu. 659 bin Sovyet subayının yaklaşık yarısı askerî okul mezunuydu ve dörtte birinin sadece asgari eğitimi (bir kaç kurs) vardı, sekizde birinin de hiçbir askerî eğitimi yoktu.[41]

Son zamanlarda despotun huysuzluğu üzerindeydi. Amiral Kuznetsov o günleri anlatırken, "Almanya ile ilişkilerin sürekli kötüye gittiğine ilişkin ardı arkası kesilmeyen raporlar (sözlü ve yazılı) nedeniyle Stalin'in sinirleri bozuktu ve asabiydi," diyecekti.[42] Stalin'in yüzü gerginliğini –hatta korkusunu– ele

---

38 "Stalin korkak bir insan değildi," diye yazmıştı Jukov, "ancak başında bulunduğu ülke liderliğinin, Almanya gibi güçlü ve deneyimli bir düşmana karşı verilecek böylesine büyük bir savaşta, ülkenin temel savunma hazırlıklarını yapma konusunda bariz bir biçimde yavaş kaldığını görüyordu." Amiral Kuznetsov –anılarının kitap haline getirilmiş sürümünden çıkarılmış olan bir paragrafta– Stalin'in "hatası savaşın gününü yanlış hesaplamasıydı. Stali 'in yönettiği savaş hazırlıkları –kapsamlı ve çokyönlü hazırlıklar– çok daha ileri bir tarih öngörüsüne dayanıyordu. Hitler bu hesapları boşa çıkardı," diyordu. Voroshilov, *Vospominaniia,* I, s. 368; Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 198 (Kuznetsov). Aynı zamanda bkz. Pospelov, *Istoriia Velikoi Otechestvennoi voiny,* I, s. 479. Stalin'in, Ocak 1941'de Meretskov'a, "1943 yılına kadar savaştan kaçınmamız mümkün değil, irademiz dışında içine çekiliyoruz. Ancak 1942 yılına kadar savaşın dışında kalmamız imkânsız değil," dediği iddia ediliyordu. Meretskov, *Nasluzhbenarodu,* 1984, s. 197-198.

39 Kızıl Ordu'nun batı sınır bölgelerinde yaklaşık 13 bin tankı vardı ve bunların 469'u KV-1 ve 832'si T-34'tü (Mayıs-haziranda gelmeye başlamışlardı). Kızıl Ordu'nun büyük bir savaş uçağı üstünlüğü vardı. Morukov, *Velkaia Otechestvennaia,* I, s. 6; Pospelov, *Istoriia Velikoi Otechestvennoi voiny,* I, s. 415, 475-476.

40 Stepanov, "O masshtabakhrepressii."

41 On dörtte biri yüksek askerî eğitime sahipti. Tüm bu oranlar, 1937'deki çok daha dar subay kadrolarında daha düşüktü. Bir milyon subay da yedekler arasındaydı ve ancak üçte birinin biraz eğitimi vardı. Subay kadroları 1937'den 1940'a kadar, temizlik sürecine rağmen iki buçuk misli artmıştı. Reese, *Stalin's Reluctant Soldiers*; Cherushev, *"Nevinovnykh ne byvaet ..."*; Kalashnikov vd., *Krasnaia Armiia*, s. 10-11.

42 Kuznetsov, Stalin ile ilgili şu eklemeyi yapıyordu: "Gerçekleri ve tartışmaları giderek daha hızlı bir şekilde kenara itiyordu. Ancak Kuznetsov samimi değildi. Anlatısında, doğrudan şah-

veriyordu. Öyle ki bıyıklarını ve dişlerini sarartan Hersek Flor tütününü piposuna doldurmayı zaman zaman ihmal ediyordu. 20 Haziran'a kadar Moskova'da kalan Ukrayna Komünist Partisi Başkanı Kruşçev, "Tehlikenin yakın olduğunu hissediyordu," diyecekti. "Ülkemiz bununla başa çıkabilecek miydi? Ordumuz başa çıkabilecek miydi?"[43]

1941 Mayıs ayından beri Kremlin'de akşamları elektrik aydınlatması kullanılması yasaklanmıştı. 21 Haziran yaz gündönümüydü ve yılın en uzun günüydü. Saat 17.00'de Moskova Bölgesi ve Şehri Parti Başkanı Aleksandr Shcherbakov'a ve Moskova Sovyeti Yürütme Komitesi Başkanı Vasili Pronin'e verdiği talimatla tüm parti sekreterlerinin makamlarında kalmasını istedi.[44] Saat 18.27'de Molotov Küçük Köşe'ye geldi, her zaman olduğu gibi ilk ziyaretçiydi. Saat 19.05'te Voroşilov, Beria, Voznesensky, Malenkov, Timoşenko, Amiral Kuznetsov ve demiryolları ile filolardaki askerî mahkemelerden sorumlu genç başmüfettiş yardımcısı Grigory Safonov geldi. Belli ki tartışma savaşa işaret eden son gelişmeler ile Stalin'in bunu tetiklemiş olabileceğinden korktuğu provokasyon etrafında dönmüştü.[45] Almanya saldırı için gerekli askerî yığınağı yapmıştı.

---

sen rapor verdiğini ve Berlin'den Moskova'ya trenle gelmeyi başardığını iddia ettiği, Berlin'deki denizcilik ataşesi Tuğamiral Mikhail Vorontsov'u 21 Haziran'da gördüğünü söylüyordu. Vorontsov, mevzilenen Alman savaş aygıtına dair çok fazla ayrıntıya vâkıftı ve Kuznetsov bunu derhal Stalin'e aktardığını öne sürüyordu. Aslına bakılırsa, denizcilik komiseri bunu olası bir provokasyon örneği olarak iletmişti. Kuznetsov anılarında Stalin'i en son savaştan önce "13 ya da 14 Haziran'da" gördüğünü yazmıştı, oysa ofis kayıt defterinde 21 Haziran tarihli kaydı vardı. Kuznetsov, *Nakanune*, s. 348-349, 355; Shustov, "No Other Ambassador", s. 167; Bialer, *Stali and His Generals*, s. 579n5 (atıfta bulunduğu kaynak, *Der Spiegel*, 20 Mart 1967, s. 135).

43 Khrushchev, *Memoirs*, I, s. 269, 273-274, 287-291. 1940-1941 tarihli Sovyet askerî dergileri Alman gücüne dair ürkütücü bir tablo ortaya koyuyordu. Glantz, *Stumbling Colossus*, s. 258-259; Konenenko, "Germano-pol'skaiavoina 1939 g."; Konenenko, "Boi v Finlandii"; Konenenko, "Kratkii obzor voennykh desitvii na zapade"; Khorseev, "VVS v germane-pol'skoivoine"; Desiatov, 'Operatsii v Norvegii"; Ratner, "Pororyvna Maase"; Belianovskii, "Desitviia tnkovykh." Jukov daha sonra şöyle söyleyecekti: "Ondan [Stalin] batı sınır bölgesindeki birliklerin savaşa tam hazır hale getirilmesine izin vermesini istediğimde... bana haritayı getirdi ve Yakındoğu'yu işaret ederek [Almanların] 'gidecekleri yer orası,' dedi." Bu belki de Stalin'in, beklenen ültimatom üzerine hiç tartışmadan Jukov'un baskısını boşa çıkarmak için başvurduğu bir yöntemdi. Ne olursa olsun, Yakındoğu'daki Britanya mevzilerine bir saldırı olacağı inancını despot çoktan terk etmişti. Anfilov, *Doroga k tragedii*, s. 195.

44 Kuznetsov, *Nakanune*, s. 357 (Pronin ile bir konuşmaya atıfla) ve ilk baskıda, 1966, s. 329. Aynı zamanda bkz. Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 108. Moskova bölge parti komitesi bir genel kurul düzenliyordu (20-21 Haziran). *Pravda*, 22 Haziran 1941. Hükümet noteri Yakov Chadayev'in Stalin'in "onları çağırdığını" söylediği aktarılmıştı. Ne Shcherbakov ne de Pronin ofis kayıt defterinde görülüyor; dairesinde kabul etmiş olabilirdi fakat önemsiz konumları göz önüne alındığında bu da düşük bir olasılık. Elektrik ışığı kullanma yasaklaması konutlar için de geçerliydi. 1941 yılında, sadece 68 aile, 239 kişi Kremlin'de ikamet etmeyi sürdürüyordu ve çoğu dul ya da emekliydi (Sverdlov ve Orjonikidze'nin dul eşleri gibi); bu rakam 1935'te 374 (hizmet personeli ve muhafızlar hariç) ve 1925'te 2.100 idi.

45 Voronov, *Na sluzhbe voennoi*, s. 175; Tiulenov, *Chereztrivoiny*, 1960, s. 138. Jukov'un da yazdığı gibi, "Almanların savaşı başlatmasına bahane yaratmamak için Sovyet hükümeti mümkün her şeyi yapmıştı." Voroshilov, *Vospominaniia*, I, s. 340.

Sovyet askerî istihbaratından Filipp Golikov, Almanya'nın toplam 285 tümeninden 120-122'sini Sovyetler Birliği'ne karşı kullandığını tahmin ediyordu ve buna karşın Britanya'ya karşı kullandığı tümen sayısı 122-126'ydı (geriye kalan 44-48 tümenin yedekler olduğu söyleniyordu).[46] Gerçekte Sovyetler Birliği'ni hedef alan tümen sayısı yaklaşık iki yüzdü. Bunların 154'ü Alman'dı – toplamda 3 milyon Wehrmacht askeri ve Mihver ortaklarından 500 bin asker ile birlikte, 3.600 tank, 2.700 uçak, 700 bin piyade tüfeği ve diğer silahlar, 600 bin motorlu araç ve 650 bin at vardı. Sovyetler batıya yüz yetmiş tümen, yaklaşık 2 milyon 700 bin asker ile birlikte 10.400 tank ve 9.500 uçak yığmıştı.[47] Dünya tarihinin en büyük iki ordusu 3 bin kilometrelik bir sınır boyunca baş başa kalmıştı.

Bu büyük Sovyet askerî yığınağı, Stalin'in hem Almanya'nın temsil ettiği çok büyük tehlikeyi anladığının hem de yıldırım savaşını [*blitzkrieg*] anlamadığının kanıtıydı. Sınırdaki ordulardan sadece biri nişan vaziyeti almıştı.[48] Stalin batıya doğru gizli stratejik intikale izin vermişti fakat havaalanlarının, tank parklarının, depoların ve askerî tesislerin kamuflajı (birçok durumda yeniden boyama gerektiriyordu) konusunda Timoşenko ve Jukov'un ısrarına ancak yakın zamanda boyun eğdi.[49] Diğer yandan, savaş vaziyeti alınmasına izin vermiyordu zira bunun sadece dört gözle savaşı bekleyen ve 1939'da Polonya'da üzerinde uzlaşılan Alman-Sovyet hattının Wehrmacht tarafından aşılmasını zorladıkları gibi Hitler'i de zorlama niyetinde olan Alman militarist-maceracıların eline koz vermek anlamına geleceğinden korkuyordu. Sovyet uçaklarının sınıra on kilometreden daha yakın uçmaları yasaklanmıştı. Despotun uyarıları ve Beria ile yardakçılarının dikkatli takibine maruz kalan Timoşenko ve Jukov,

46 1 Haziran 1941'de, Golikov, ortak sınırda 120-122 Alman tümeninin sıralandığını, Batı'da Britanya'ya karşı, Norveç, İtalya, Girit ve Afrika'da 122-126 tümen bulundurulduğunu, 44-48 yedek olduğunu tahmin ediyordu. "Yugoslavya, Yunanistan ve Bulgaristan'dan Romanya'ya önemli sayıda birlik transferiyle Almanlar sağ kanatlarını büyük ölçüde güçlendiriyorlar," – Ukrayna doğrultusunda– diyordu. Gavrilov, *Voennaia razved kainformiruet*, s. 520, 646-647 (TsAMO, f. 23, op. 7237, d. 2, l. 114-116).

47 Bu Sovyet tümenlerinin tam gücüne ulaşabilmesi için 1 milyon yedeğin katılımı gerekiyordu. Zolotarevvd., *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia,* XIII (II/i), s. 7-8, 11, 77, 581; Voroshilov, *Vospominaniia,* I, s. 359. Diğer bir kaynak 3.900 Alman uçağı –hava kuvvetlerinin %60'ı– ve ayrıca 1.000 Romanya ve Finlandiya uçağı rakamını veriyor. Pospelov, *Istoriia Velikoi Otechestvennoi voiny,* II, s. 9.

48 Devasa silahlı kuvvetleriyle totaliter Sovyet Devleti, tam seferberlik ilan etmeyen yegâne devletti, bir analistin dediği gibi, "kesinlikle olanaksız, inanılmaz bir durumdu." Mark Solonin, "Tri plana tovarishcha Stalina", s. 71. 18 Haziran'da Sovyetler Birliği, ölümünün beşinci yıldönümünde Gorki'yi anıyordu. *Pravda*, 18 Haziran 1941; Artizov ve Naumov, *Vkast' i khudozhestvennaia intelligentsiia*, s. 474 (RGASPI, f. 17, op. 3, d. 1041, l. 8). 19 Haziran'da Savunma Komiserliği'nde, Moskova'ya çağrılmış olan Orta Asya Askerî Bölgesi Komutanı Tümgeneral Mikhail Kazakov'a ve diğerlerine, Wehrmacht'ın Balkanlar'da Slav kadınlar tarafından sevgiyle karşılandığını, şarap ve çiçek takdim edildiğini gösteren bir Alman filmi izletildi. Kazakov, o gün Vasilevsky'nin kendisine, "Önümüzdeki on beş-yirmi gün içinde başlamazsa şanslıyız," dediğini hatırlıyordu. Kazakov, *Nad kartoi bylykh srazhenii*, s. 69-70; Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 188-189.

49 İşin 15 Temmuz 1941'e kadar tamamlanması gerekiyordu. Zolotarev vd., *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia,* XIII (II/i), s. 280-282 (RGVA, f. 4, op. 11, d. 62, l. 201-203, 204-205).

cephe komutanlarının "provokasyona" sebep ya da teslim olmayacakları konusunda güvence veriyordu.[50] Beria, suikastçı Sudoplatov'u da, "savaş başlatma bahanesi olarak kullanılabilecek herhangi bir sınır olayını engellemek üzere deneyimli bir müdahale gücü" örgütlemekle görevlendirmişti.[51]

Sovyet istihbaratı sadece Almanya'nın değil Romanya, Macaristan, Slovakya ve Finlandiya'nın da savaş hazırlıklarını tamamladığını rapor etti.[52] İnisiyatifi çoktan teslim etmiş olan Stalin ise fiilen felç olmuştu. Yapacağı herhangi bir şey Hitler tarafından işgal sebebi sayılabilirdi. 20 Haziran'da, Sovyetler Birliği'ndeki Riga Limanı'nın müdürü, Mikoyan'a telefon açmış, orada demirlemiş olan 25 Alman gemisinin 21 Haziran'da, yükleme ya da boşaltma işlemlerini tamamlamadan, limanı toplu halde terk etmeye hazırlandıklarını haber vermiş, gemileri alıkoyması gerekip gerekmediğini sormuştu. Mikoyan, telaşla Küçük Köşe'ye giderek durumu haber verdiğinde Stalin Alman gemilerinin gitmesine izin verilmesini emretti çünkü eğer Sovyetler gemileri alıkoyarsa, Hitler bunu savaş gerekçesi sayabilirdi.[53] 21 Haziran'da Alman gemileri hiçbir engelle karşılaşmadan limanı terk ederken, Sovyet yük gemisi *Magnitogorsk,* panik halinde ve şifre bile kullanmadan gönderdiği telsiz mesajında, Alman limanı Danzig'den ayrılmasına izin verilmediğini ve açıklama da yapılmadığını

---

50 Sovyet kuvvetlerini savaşa hazır duruma getirmek için alınan birçok tedbir, özellikle Baltık bölgesindeki girişimler ve tehdit altında geri çekilmeleri konusunda bkz. *Sbornik boevykh dokumentov Velikoi Otechestvennoi voiny,* XXXIV, s. 7-11 (f. 344, op. 2459ss, d. 11, I. I. 30-36), 21-24 (f. 221, op. 7833ss, d. 3, I. 17-21); Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 199-200 (Korgeneral Kuznetsov); Kuznetsov, "Voenno-Morskoi flot nakanune Velikoi Otechestvennoi voiny", s. 72-73; Kuznetsov, *Nakanune*, s. 343-344; Voronov, *Nasluzhbevoennoi*, s. 175-178; Voroshilov, *Voepominaniia,* I, s. 386-387; Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 82-83; Anfilov, "Razgovor zakonchilsia ugrozoi Stalina'", s. 42. Jdanov'un 19 Haziran'da Soçi'de tatil yapmak üzere Leningrad'dan ayrılması dikkat çekiciydi, bunun Politbüro tarafından onaylanması gerekiyordu.

51 Sudoplatov, "Alman provokatörlerin 1939'da Polonya'ya karşı sahneledikleri türden faaliyetlerine" izin vermeyecekti. 21 Haziran gecesi, ofiste "askerî provokasyonu ya da çatışmayı sezmiştim ama topyekûn işgalin boyutunu düşünememiştim," diye o günü aktaracaktı. Sudoplatov, *Special Tasks*, s. 123-125. Aynı zamanda bkz. Possony, "Hitlers Unternehmen 'Barbarossa'" Sovyet istihbaratının aktardığına göre, Alman işgali altında olan Polonya'daki Ukrayna okullarının coğrafya dersinde geleceğin bağımsız Ukraynası'nın coğrafi durumu öğretiliyordu ve birçok Ukrayna milliyetçisi ve hatta Ukrayna topraklarında gözü olan bazı Polonyalılar SSCB'ye yönelik bir Alman saldırısını provoke etmeye hazırdılar. Naumov, *1941 god,* I, s. 135-136, 157, 174-176, 268-269, 324-326, 426-427, 462-465, 545-548, 656-658, 681-683; Iampol'skii vd., *Organy,* I/ii, 31 Mayıs 1941, s. 172-187.

52 Iampol'skiivd., *Organy,* I/ii, s. 266-267; Naumov, *1941 god,* II, s. 383; Primakov, *Ocherki,* III, s. 366; Grechkovd., *Istorii avtoroi mirovoi voiny,* III, s. 254, 335-338.

53 Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 23-24 (Mikoyan); *Naprieme*, s. 337 (Mikoyan'ın saat 20.15'te geldiği ve dört saat sonra ayrıldığı kayda geçmişti). Sovyet donanması, Leningrad'da Almanya'dan alınan savaş gemisinde çalışan Alman mühendis ve uzmanların ayrıldığını rapor etmiş ancak Molotov'un Amiral Kuznetsov'a cevabı, "Ancak bir ahmak bize saldırır!" olmuştu. Jdanov da benzer bir biçimde, Almanların psikolojik baskı yaratmak maksadıyla kuvvet yığınağı yaptığı ve asla iki-cepheli bir savaşa kalkışmayacağı konusunda Kuznetsov'a güvence vermişti. Kuznetsov, "Voenno-Morskoi flot nakanune Velikoi Otechestvennoi voiny", s. 73; Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 190-191 (Kuznetsov); Watson, *Molotov*, s. 187. 10 Haziran ile 20 Haziran tarihlerindeki iki ziyaretinin arasında Beria'nın Stalin'in Kremlin ofisini ziyaret ettiğine dair ofis kayıt defterinde bir giriş yok.

Leningrad Baltık Ticari Filosu'na bildirdi. Kırktan fazla Sovyet ticaret gemisi Alman limanlarında bağlandı.[54]

Saat 19.00'da, Alman Elçiliği'ndeki Sovyet ajanı Gerhard Kegel ("X") o gün ikinci kez dışarı sıvışıyor ve Sovyet denetçisi Leontyev'e ("Petrov") tesis dışında yaşayan Alman personelin derhal elçiliğe gelmelerinin emredildiğini ve "herkesin savaşın bu gece çıkacağını düşündüğünü" haber veriyordu.[55] Saat 20.00'de Golikov bu haberi mühürlü zarflar içinde kuryeyle Stalin, Molotov ve Timoşenko'ya gönderdi.[56] Küçük Köşe'den, Timoşenko, Kuznetsov, Safonov ve Voznesensky saat 20.15'te, Melankov da beş dakika sonra ayrıldı, herhangi bir önemli karar alınmamıştı.[57]

Sınırı geçerek saf değiştiren bir Alman askerin, birkaç saat içinde işgalin başlayacağını söylediğini haber vermek üzere Jukov telefon açtı.[58] Stalin'i korkutan tam da bu tür bir "provokasyondu." Jukov'u Timoşenko ile birlikte Kremlin'e çağırdı. Saat 20.50'de, yanlarında Stalin'in eski arkadaşı, Savunma Komiser Yardımcısı Mareşal Budyonny ile birlikte Stalin'in ofisine vardılar.[59] Kelebek gözlüklü iki yardakçı, Molotov ve Beria, Hitler'in saldıracağını reddeden Stalin'in tutumunu papağan gibi tekrar ederken, iki köylü kumandan Al-

---

54 Savaş ganimeti olarak el konuldu. Panteleev, *Morskoifront*, s. 36. Haziran 1941'de Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne borcu çok fazlaydı.

55 Kegel denetçisi ile şahsen görüşerek aynı günde ikinci kez risk alıyordu. Sadece Haziran 1941'de askerî istihbarat denetçisi Leontyev ile dokuz kez şahsen görüşmüştü. Bunun dışında, Alman Elçiliği'nin iç avlusunda yakılan belgelerin dumanının çok uzaklardan görülebildiğine dair ajanlarından gelen istihbaratı Beria Stalin'e rapor ediyordu; bazıları yangın olduğunu düşünmüştü. *Krasnaiazvezda,* 16 ve 21 Haziran 2001; *Nezavisimoe voennoe obozrenie,* sayı 22, 2001, s. 7. Öngörülen savaş patlak verdikten sonra, Leontyev (d. 1911) Kegel ile yeni temas ayarlamayı düşünmedi. Lota, "*Alta*" *protiv* "*Barbarossy*", s. 443 (V. V. Bochkarev).

56 Kegel'den gelen istihbarata Stalin'in nasıl bir tepki verdiği bilinmiyor. Gavrilov, *Voennaia razvedka informiruet*, s. 711-713; Lota, *Sekretnyi front*, s. 58-60; Kegel, *V buriakh nashego veka* (Almanca orijinali 1983'te yayımlandı). Kegel doğrudan SS Siyasi İstihbarat Başkanı Walter Schellenberg ile konuşmuştu – anlaşılan kimya sanayi temsilcisi kisvesi altında SSCB'yi ziyareti sırasında. Kiknadze, "Gerkhard Kegel", s. 124; Vasil'evich ve Sgibnev, "Podvig v teni eshafota", s. 106.

57 Poskrebişev'in Chadayev'e, "Efendi tedirgin bir halde sadece Timoşenko ile konuşuyordu... Alman saldırısını siz kendiniz tahmin edebilirdiniz," dediği iddia ediliyordu. "Bir Alman saldırısı olabilir." Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 410. Malenkov'un kurşunkalemle yazdığı ve birçok bölümünün üzerine çarpı atılmış taslak kararname, başka birinin yazısıyla 21 Haziran olarak tarihlenmişti ve onaylanan tutanaklar arasına girmemişti, Tyulanev iki ordulu "güney cephesi" komutanlığına atanmıştı. Meretskov, Alman saldırısının hedefi olacağı düşünülen kuzeybatı komutanı oluyordu. Zaporozhets yardımcısı oluyordu ve onun yerine, Kızıl Ordu siyasi dairesi başkanlığına Mekhlis getiriliyordu. "Nakanunevoiny: iz postanovlenii vysshikh-partiinykh i gosudarstvennykh organov (Mai 1940 g.-21 iiunia 1941 g.)", s. 209-210; APRF, f. 3, op. 50, d. 125, l. 75-76.

58 Jukov saf değiştirenin adını vermiyordu ve o gece birden fazla kişi Sovyet topraklarına geçmişti (muhtemelen dört). Voroshilov, *Vospominaniia,* I, s. 386-389. Aynı zamanda bkz. Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 105-106; Khrushchev, *Vospominaniia,* I, s. 299-301. Aynı zamanda bkz. Fediuninskii, *Podniatye po trevoge*, s. 10-12; Bialer, *Stalin and his Generals*, s. 241-242 (Fediunsky). Sevastianov, *Neman-Volga-Dunai*, s. 5; Naumov, *1941 god,* II, s. 279-282 (TsA SVR RF, d. 21616, t. 2, l. 389-397: 30 Mayıs 1941).

59 *Naprieme*, s. 337. Kayıt defterine bakılırsa, Budyonny iki ay boyunca Stalin'in ofisine gelmemişti.

manya'nın işgale yöneldiğini görüyordu.[60] Yine de, Stalin aksini iddia edince, onun daha fazla istihbarat ve sezgiye sahip olduğunu düşündüler. Ne olursa olsun, güvenini kaybetmenin bedelini biliyorlardı. Jukov o günleri anarken, "Son yıllardaki olayları herkes hatırlıyordu. Yüksek sesle Stalin'in yanıldığını söylemek, bunu açıkça dile getirmek, daha binadan çıkamadan, Beria ile kahve içmeye götürülmek anlamına gelebilirdi," diyecekti.[61]

Bununla beraber, ikili, saf değiştiren son Alman askerini kullanarak genel seferberlik çağrısına zemin hazırlamaya çalışıyor olabilirdi – Stalin'in zihninde bu, savaşla eşanlamlıydı. "Bu haini savaşı kışkırtmak için Alman generaller göndermiş olmasın?" diye soruyordu. Timoşenko "Hayır," diye yanıtladı. "Bizce hain doğruyu söylüyor." Stalin: "Şimdi ne yapacağız?" Timoşenko sessiz kalmayı sürdürdü. Nihayet, savunma komiseri, "Batı sınırındaki birlikleri teyakkuz durumuna geçirelim." Jukov ve Timoşenko hazırlıklı gelmiş, yanlarında talimat taslağı da getirmişlerdi.[62]

Ültimatom neredeydi? TASS bülteni hilesinin beklenen sonucu vermemesinin ardından Stalin'in Hitler'i oyalama çabası sürdü. Goebbels günlüğüne, "Molotov Berlin'i ziyaret etmek için izin istedi ama ciddiye alınmadı," diye yazmıştı (18 Haziran). "Safça bir talep."[63] Aynı gün Dekanozov randevu almadan Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gitmiş, Molotov'un ziyareti konusunu hiç açmamış, ancak yine de korku salmıştı.[64] "Buradaki siyasi endişe, kozlarımızı oynamamızı engelleyecek şekilde, cömert bir jest yapma fırsatını Stalin'e vermemek," diye yazmıştı günlüğüne Ribbentrop'un yardımcısı Weizsäcker, ama hemen ardından, münasebetsiz Sovyet elçisi "sadece daha önemsiz birkaç fiilî sorunu gündeme getirdi," diye de eklemişti. Weizsäcker akıllıca bir hamleyle bir Yakındoğu haritası açarak sanki Almanya'nın dikkati Britanya üzerindeymiş gibi bir tavır almıştı. "Büyükelçi Alman-Sovyet ilişkileriyle ilgili tek bir

60 Meretskov'un hatırladığına göre, 21 Haziran akşamı, Timoşenko kendisine, "Zaman kazanmalıyız, ne kadar olursa! Bir ay, bir buçuk ay, bir hafta daha. Savaş yarın bile çıkabilir," demişti. Meretskov, *Nasluzhbenarodu*, 1984, s. 205; Meretskov, *Na sluzhbe narodu*, s. 209-210.

61 Simonov, "K biografii G. K. Voroshilova", s. 106.

62 Voroshilov, *Vospominaniia*, I, s. 387. Jukov, yardımcısı Vatutin'in onlara eşlik ettiğini hatırlasa da Vatutin'in adı kayıt defterinde geçmiyor. Timoşenko ve Jukov son üç ayda Stalin'in ofisini en az on dokuz kez ziyaret etmişlerdi. Bu ziyaretlerin altısı haziran ayındaydı fakat despot onları 11-18 Haziran tarihleri arasında hiç kabul etmemişti. Bu boşlukta sadece Vatunin, 18 Haziran'da ve yarım saat süreyle ziyarette bulunmuştu (Molotov ve Kaganoviç de oradaydı); 18 Haziran'da Stalin dört saat otuz beş dakika süreyle askerleri kabul etmişti. *Naprieme*, s. 336-337.

63 Goebbels devam ediyordu: "Altı ay önce yapılmalıydı." (Aslına bakılırsa, yedi ay önce Molotov Berlin'deydi.) Goebbels şunu da ekliyordu: Rus-Bolşevik radyo propagandası ile ilgili kapsamlı bir rapor okudum. Bu bize bazı gerçek sorunlar çıkarabilir çünkü İngilizlerinki gibi aptalca değil. Muhtemelen Yahudiler tarafından hazırlanmış." Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, I, IX, 21 Haziran, s. 391-393; Taylor, *Goebbels Diaries*, s. 420. Halder, 18 Haziran'da Molotov'un Hitler ile görüşmesi için iletilen talebi de kaydetmişti. Halder, *Kriegstagebuch*, II, 20 Haziran, s. 458-459; Halder, *Halder Diaries*, II, s. 960.

64 Dekanozov 18 Haziran'da saat 18.00'de gelmişti fakat elli dakika içeride kalmasına rağmen sadece Königsberg'deki Sovyet Konsolosluğu görevlilerinin çıkış vizelerini Almanların geciktirdiğinden, Baltık limanlarındaki gemilerden ve sığınakların maliyetinden yakınmaya fırsat bulabildi. Naumov, *1941 god*, II, s. 386-387 (AVP RF, f. 082, op. 24, pap. 106, d. 7, l. 94-97).

konu konuşulmadan yanımdan ayrılmış oldu," diyordu.[65] 21 Haziran sabahı, Molotov Dekanozov'a bir telgraf çekerek, Almanya'nın sınır ihlalleri ile ilgili ekteki diplomatik protestoyu Ribbentrop'a elden teslim etmesini ve bu fırsatı açıklama talep etmek üzere kullanmasını emretti.[66] Elçilikteki bir nöbetçi memur, "Talimatların yerine getirilmesini sağlamak üzere o gün Moskova'dan birkaç kez telefon edildi," diyecekti. Ancak Ribbentrop kasıtlı olarak başkentten ayrılmıştı ve gönderdiği talimatla, Nazi dışişleri bakanının döner dönmez kendisiyle temas kurulacağının Dekanozov'a söylenmesini sağladı. Saat 19.00 sıralarında diğer çalışanlar ayrıldıktan sonra orada kalan nöbetçi memur, yarım saatte bir Alman Dışişleri Bakanlığı'nı aramayı sürdürmüştü.

Hitler'in ültimatomunu görmeyi beklemek yerine Stalin, önce davranarak yanıtını kesin bir dille deklare edebilirdi. Elinde kalan son seçenek buydu ve güçlü bir etki yapma potansiyeli taşıyordu. Hitler, kurnaz Sovyet despotun bir şekilde inisiyatifi ele alıp, alenen, tek taraflı olarak dramatik ve geniş kapsamlı tavizler açıklamasından korkuyordu. Stalin Sovyetler'in vereceği olası tavizleri Molotov'la görüşmüş olmalıydı ancak bu doğru olsa bile bugüne kalan bir kayıt yok. Almanların Ukrayna'yı, Kafkasya'daki petrol yataklarını ve Yakındoğu ve Hindistan'da Britanya ile çatışmak için Wehrmacht'ın Sovyet topraklarından engelsiz geçişini talep edeceğini tahmin etmiş olmalıydı. Haziran ayında, Stalin Ödülü sahibi Oleksandr Korniychuk'un kolektifleştirme yanlısı komedisi *Ukrayna Steplerinde* sahnelenmeye başlandı, adeta bu steplerin teslim edilmeyeceği mesajı veriliyordu.[67]Despot, Sovyet yönetim çevrelerinde güya bir bölünme olduğu –Stalin'in tavizden, askerî komutanların savaştan yana olduğu– ve Almanya saldırmayıp Ukrayna'yı talep ederek yoluna devam etse bile Stalin'in, savaştan yana "Rus vatanseveri emperyalist bir hareket" tarafından darbeyle alaşağı edilerek, Almanya'nın iki cephede birden savaşmaya zorlanacağı iddiasını içeren kendi dezenformasyonunu yaymak için Büyük Almanya İmparatorluğu'ndaki Prag'ı ve başka noktaları kullanıyordu.[68]

65 Hill, *Die Weizsäcker-Papiere*, 18 Haziran, s. 260; *DGFP*, seri D, XII, s. 1050; Weizsäcker, *Erinnerungen*, s. 317.

66 Protestoda, 27 Mart ile 19 Haziran tarihleri arasında 260 uçuş ihlali sıralanıyordu. 20 Haziran'da NKVD sınır muhafızları, sadece 10 Haziran'dan beri, Büyük Almanya, Finlandiya, Macaristan ve Romanya'dan 86 izinsiz keşif uçuşu daha yapıldığını rapor etmişti. Solov'ev ve Chugunova, *Pogranichnye voiska SSSR*, s. 755-756.

67 Oyun, Moskova'da turnede olan Franko Ukrayna Akademik Tiyatrosu'nun eseriydi. *Pravda*, 22 Haziran 1941. Aynı zamanda bkz. Dallin, *Soviet Russia's Foreign Policy*, s. 375. Stalin'in çok daha geniş kapsamlı ödünler vermeye hazır olup olmadığı ise yoruma açık bir konu. Mastny, *Russia's Road to the Cold War*, s. 34.

68 Vishlev, *Nakanune*, s. 64-72 (atıfta bulunduğu kaynak, Politiches Archiv des Auswärtigen Amts Bonn: Büro des Staatssekretär, Russland, BD. 5 [R 29716], Bl. 049 [113453]–053 [113457], 100 [113504], 103 [113507]–105 [113509], 112 [113516], 125 [113529]–126 [113530], 130 [113653]; Dienstelle Ribbentrop, Vertrauliche Berichte, 2/2 Teil 2 [R 27097], Bl. 30853; Dienstelle Ribbentrop, UdSSR-RC, 7/1 [R 27168], Bl. 26051, 26097-26098; Dienstelle Ribbentrop, Vertrauliche Berichteüber Russland [Peter], 2/3 [R 27113], Bl. 462607). Yayılan enformasyonun bir kısmı

Stalin'in dezenformasyon kampanyası da Alman dezenformasyonunun baskısı altındaydı. Almanya'nınkinden farklı olarak, düşmanın düşünme biçiminin derinlemesine kavranması üzerine bina edilmemişti.

Kurnaz despot, Britanya'ya karşı saldırıya katılma isteğini dillendirebilir, en fazla lanetlediği büyük güçten intikamını alabilir ve daha da önemlisi, eninde sonunda Sovyet desteği alabileceği beklentisiyle Britanya'nın direnç gösterdiği biçimindeki Hitler tezini geçersiz kılabilirdi. Bunun yerine ya da buna koşut olarak, Stalin tüm sınırdan askerlerini geri çekebilir, böylelikle Nazi liderin açıkladığı savaş gerekçelerini yerle bir edebilirdi: Yani, "Sovyet yığınağına" karşı sözde "önleyici saldırı."[69]

Kurnazca davranmak yerine Stalin kendisini kandırıyordu. Almanya'nın Birleşik Krallık yenilgiye uğratılmadan saldıramayacağı düşüncesine saplanıp kalmıştı, oysa Britanya'nın anakarada ordusu yoktu ve ayrıca ne orada bir bölgeyi savunuyordu ne de oradan hareketle bir bölgeyi işgal edebilecek konuma sahipti.[70] Hitler sonunda ültimatomu yayımladığında müzakereyle zaman kazanacağını öngörmüştü: Tolere edilebilir talepler olursa ödün verebilirdi ve böylelikle savaştan kaçınabilirdi ya da daha büyük olasılıkla, tüm görüşmeleri Hitler'in işgale başlayabileceği günlerin ötesine uzatarak kritik bir yıl daha kazanabilirdi. Bunda başarısız olsa ve çatışma patlak verse dahi, Stalin Almanların harekât için en az iki ya da daha fazla haftaya ihtiyacı olacağını varsayıyordu, böylelikle kendisi de harekât için zaman kazanmış olacaktı. Berlin ya da başka yerlerde bulunan ajanları, Wehrmacht'ın "savaş hazırlıklarını tamamladığı" haberini verdiklerinde, bunun, aynı gün ana kuvvetlerin topyekûn harekete geçebileceği anlamına geldiğini kavrayamadı.

Berlin Sovyet Elçiliği'nden gelen bilgi Ribbentrop'un hâlâ "şehir dışında" olduğuydu. Küçük Köşe'de, Timoşenko ve Jukov ile görece hararetli tartışma sürer-

---

doğruydu: Sovyetler Birliği'nin nüfusu, sanayiyi ve hükümeti doğuya taşımayı planladığı; SSCB'nin Baltık ülkelerinde zorunlu kolektifleştirmeden kaçındığı; rejimin Sovyet vatanseverliğini canlandırmak için tedbirler aldığı. Nazi Almanyası'nın en büyük umudunun Stalin olduğu ve bu nedenle iç tehdit atında olduğu söylentileri, "büyük bir gizlilik içinde", Amayak Kobulov ve İvan Filippov tarafından Berlin'deki Alman muhataplarına duyuruluyor, Stockholm'deki bir Sovyet istihbarat ajanı ve başkaları tarafından yayılıyordu.

69 Simonov, "Zametki", s. 53. Jukov'a göre, Stalin, Wehrmacht kuvvetlerinin sınırda konuşlanma sebebinin, kısmen, Sovyet kuvvetlerinin orada bulunması olduğu ve Stalin'in bir önleyici saldırıda bulunmayacağının Almanya açısından bir garantisinin bulunmadığı yönündeki Alman propaganda savının farkındaydı ve bir ölçüde kabul de ediyordu.

70 Jukov daha sonra Stalin'in şöyle söylediğini yazacaktı: "Almanya Batı'da boğazına kadar savaşa batmış durumda, Hitler'in Sovyetler Birliği'ne saldırarak kendi kendine ikinci bir cephe yaratma riskini göze alacağına inanmıyorum. Hitler, Sovyetler Birliği'ni bir Polonya, bir Fransa ve hatta bir Britanya olmadığını anlayamayacak kadar aptal değil." İddiaya göre Timoşenko, "Peki ya bu gerçekleşirse?" diye sormuş ve cephe birliklerinin savaşa hazır duruma getirilmesi ve Batı'ya daha fazla birlik gönderilmesini talep etmişti. Stalin, bu önerinin "savaş ilan etmekle" eşanlamlı olduğunu söyleyerek reddetti. Voroshilov, *Vospominaniia*, I, 1995, s. 383-384; Naumov, *1941 god*, II, s. 500 (RGVA, f. 41107, op. 1, d. 48, l. 1-58).

ken, Molotov dışarı çıkmıştı. Stalin, Schulenburg'un saat 21.30'da İmparatorluk Senatosu'na çağrılmasını istedi.[71] Almanya büyükelçisi, hemen yakında Leontyev Bulvarı'nda bulunan elçilikteki gizli belgelerin yakılmasına nezaret ettikten sonra, hızla geldi. Kont, imzalanmasında önemli bir rol oynadığı Hitler-Stalin Paktı'nın, Polonya'nın bölgesel paylaşımını sağlayan Münih tarzı bir anlaşmayla savaşa engel olmanın değil ama İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının aracı haline gelmesinden büyük bir hayal kırıklığı yaşıyordu.[72] Artık yaygın olarak söylentisi dolaşan Alman-Sovyet çatışmasından korkuyordu, Berlin'e Hitler'i görmeye gitmiş ancak elleri boş dönmüştü. Çaresizlik içinde yakın zamanda, elçilik müşaviri Gebhardt von Walther'i Berlin'e göndererek, kuşku duyulan savaş planlarını aydınlatmaya ve bilgi almaya çalışmış fakat bu girişim de başarısız olmuştu.[73] Molotov Almanların neden elçilik personelini tahliye ettiğini ve böylelikle savaş söylentilerini azdırdığını bilmek istiyordu. Almanlar TASS bültenini neden yanıtsız bırakmıştı?

Molotov, Sovyet hava sahasının Almanlar tarafından sistematik olarak ihlal edilmesinin ayrıntılarını ihtiva eden ve Ribbentrop'a iletilmesine çalışılan protestoyu konta teslim etti ve üzgün bir biçimde, "Sovyet hükümeti Almanya'nın SSCB'ye ilişkin hoşnutsuzluğunun nedenini anlamakta güçlük çekiyor, tabii eğer böyle bir hoşnutsuzluk varsa," diyerek, "Alman hükümetinin Rusya'dan hoşnutsuz olması için bir sebep yoktu," diyerek şikâyetini dile getiriyordu. Schulenburg, "Bu meseleleri dile getirmek doğru," diyerek yanıtlıyor ancak omuzlarını silkerek, "bunlara cevap veremeyeceğini zira Berlin'in kendisini bilgilendirmekten tam anlamıyla uzak durduğunu" ekliyordu. Molotov devasa Reich Şansölyeliğinde Hitler ile dişe diş bir tartışmaya girmiş, Führer'in tercümanının, "Benim bulunduğum hiçbir ortamda hiçbir yabancı ziyaretçi [Hitler'le] böyle konuşmamıştı," demesine sebep olmuştu.[74] Ancak bu kez, dışişleri komiseri sadece birkaç kez, "sorulan sorulara [Hitler'in büyükelçisi tarafından] cevap verilememesinden duyduğu üzüntüyü" ifade edebilmişti.[75]

---

71 Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 353-354; *DGFP*, seri D, XII, s. 1059; Taylor, *Goebbels Diaries*, s. 423; Berezhkov, *S diplomaticheskoi missiei*, s. 78-106; Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 215-216 (Berezhkov).

72 İddiaya göre Schulenburg pakt konusunda şöyle demişti: "Almanya ve Sovyetler Birliği arasında iyi ilişkiler kurulması için her tür fedakârlığı yaptım ve bazı açılardan başarılı da oldum. Ancak siz de biliyorsunuz, aslında başarılmış hiçbir şey yok. Bu antlaşma bizi ikinci dünya savaşına götürecek ve Almanya'nın felaketi olacak... Bu savaş, tıpkı Birinci Dünya Savaşı gibi çok çok uzun sürecek." Wegner-Korfes, "Ambassador Count Schulenburg", s. 187-204; Fleischhauer, *Der Pakt*, s. 400.

73 Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 307 (atıfta bulunduğu kaynak, UD:s Arkhiv 1920 ARS, HP/1557/LVII, Moskova'daki İsveç büyükelçisi, 16 Haziran). Kızının yayımlanmamış anılarına göre Amerika Büyükelçisi Steinhardt, Moskova Havaalanı'nda, Berlin'e gönderilen çok sevdiği Boksör cinsi köpeğinden ayrılırken von Walther'in nasıl gözyaşlarına boğulduğuna şahit olmuştu. Lukes, *On the Edge of the Cold War*, s. 75-76 (atıfta bulunduğu kaynak, Steinhardt Sherlock, "R.S.V.P.", s. 65; Laurene Sherlock ve Peter Rosenblatt ile röportaj, 27 Ekim 2007).

74 Schmidt, *Statist auf diplomatische Bühne*, s. 214.

75 Naumov, *1941 god*, II, s. 414-415 (AVP RF, f. 06, op. 3, pap. 1, d. 5, l. 8-11), 416 (l. 1: protesto metni); Iampol'skii vd., *Organy*, I/ii, s. 370-371; *DGFP*, XII: 1070-1071; Sontag ve Beddie, *Nazi-*

Molotov, bir kat aşağı inerek, iki-üç dakikalık mesafedeki Küçük Köşe'ye, Stalin'in ofisine geri döndü.[76] Voroşilov, Timoşenko, Jukov ve Budyonny hâlâ oradaydı; Mekhlis de geldi. Aniden, saat 22.00 sularında, hâlâ boğucu olan havaya rağmen rüzgârla açık pencerenin perdeleri uçuştu ve sokaktaki tozu içeri taşıdı. Ardından gök gürlemesi duyuldu. Moskova'yı şiddetli bir sağanak vuruyordu.[77]

Stalin nihayet inatçı askerlerine teslim oldu. Timoşenko ve Jukov saat 22.20'de telaşla Küçük Köşe'den çıktılar, nihayet ellerinde topyekûn savaş seferberliğini ilan eden 1 Numaralı Talimat vardı. Talimatta, "22-23 Haziran 1941'de Almanların sürpriz bir saldırı başlatması mümkün," deniliyordu. "Kuvvetlerimizin görevi, ciddi sonuçlar doğuracak her tür provokatif eylemden kaçınmaları." Şu emirler veriliyordu: "[21-] 22 Haziran 1941 gecesi, müstahkem mevkilerde gizlice atış vaziyeti alınacak, sahadaki pistlerde bulunan tüm uçaklar dağıtılacak ve dikkatle kamufle edilecek, tüm birimler askerî hazırlıklarını tamamlamış olacak, özel talimat olmadıkça hiçbir eylemde bulunulmayacak." Talimat Timoşenko ve Jukov'un imzalarını taşıyordu. Ordu mensupları, eğer Almanlar saldırırsa Sovyet komutanların onlarla görüşmeye çalışarak çatışmayı durdurması yönünde despotun metne yapmak istediği eklemeye engel olmayı başarmıştı. Yine de Stalin'in yaptığı müdahale sonucunda askerlere savaş için hazırlanmaları ama ondan sakınmaları emrediliyordu.[78]

Molotov, Voroşilov ve Beria, Stalin'in ofisinde kalmış ve 23.00'te ayrılmışlardı.[79] Her zaman olduğu gibi hep birlikte akşam yemeği yemek üzere Yakın Kır Evi'ne gidip gitmedikleri ise bilinmiyor. Bir noktada Stalin yalnız kalacak ve dinlenmeye çekilecekti. Bu arada, Timoşenko ve Jukov çok yakında, Moskova Nehri rıhtımında bulunan Savunma Komiserliği'ne arabayla gittiler. Saat 23.00'te Timoşenko, "çok önemli bir bilgi" paylaşmak üzere yan binadaki Denizcilik Komiserliği'nden Amiral Kuznetsov'u çağırdı. Kuznetsov geldiğinde Timoşenko'yu volta atarak bir şeyler dikte ettirirken buldu, Jukov da askerî ceketinin düğmeleri açık vaziyette masada oturmuş yazıyordu. O akşam ikinci kez Kremlin'e gittiklerini ve Sovyet silahlı kuvvetlerinin "1. Derece hazırlık seviyesine" yükseltilmesi için Stalin'den izin kopardıklarını söylediler. Timo-

---

Soviet Relations, s. 355-336 (Schulenburg'un anlatımı); *DVP SSSR*, XXIII/ii, s. 751-752; Hilger ve Meyer, *Incompatible Allies*, s. 335-336; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 310 (atıfta bulunduğu kaynak, AVP RF, f. 06, op. 3, pap. 1, d. 5, l. 6-7). Schulenburg'un gönderdiği özet Berlin'de dışişleri bakanlığına 22 Haziran saat 02.30'da ulaştı. Aynı zamanda bkz. Vishlev, "Pochemuzhe", s. 80; Fel'shtinskii, *Oglasheniiu podlezhit*, s. 371-376.

76 Schulenburg'u kabul etmek üzere Molotov'un ayrıldığı saat kaydedilmemiş. *Naprieme*, s. 337.

77 Kumanev, *Riadom so Stalinym*, s. 409-410 (Chadayev); Kuznetsov, *Nakanune*, s. 355.

78 Zolotarev vd., *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia*, XIII (II/i), s. 282 (TsAMO, f. 48-A, op. 1554, d. 90, l. 257-259); Naumov, *1941 god*, II, s. 423; Pospelov, *Istoriia Velikoi Otechestvennoi voiny*, II, s. 11; Zakharov, *General'nyi shtab*, s. 224-225; Voroshilov, *Vospominaniia*, 1971, s. 233-234; Voroshilov, *Vospominaniia*, 1995, I, s. 387. Aynı zamanda bkz. Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 110; Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 311.

79 Beria bir noktada çıkmış ve sonra geri gelmişti ancak kayıt defterinde sadece geri gelişinin kaydı mevcuttu. Diğerleri, kaydı tutulmadan gelmiş ve gitmiş olabilir.

şenko, yine bir amiral olan Kuznetsov'un yardımcısına deniz karargâhına giderek talimatı derhal filo komutanlarına iletmesini emretti.[80]

Berlin'de Ribbentrop'un yardımcısı Weiszäcker nihayet Dekanozov ile görüşmeyi kabul etmişti. Berlin'de saat 21.30 ve Moskova'da 23.30'du. Ancak bu kez, Sovyet elçisi son dakika ödünlerini ihtiva eden önerilerle gelmemişti. Dekanozov, zaten daha önce Molotov tarafından Schulenburg'a iletilen sınır ihlali ile ilgili diplomatik protestoyu barona verdi. "Bay Dekanozov bir biçimde sözü uzatmaya çalışınca, ona kendisinden çok farklı düşündüğümü ve hükümetimin düşüncesini beklemek zorunda olduğumu, bu meseleye şimdi girmemenin daha iyi olacağını söyledim," diye aktarıyordu Alman dışişleri bakanı ve "yanıtı daha sonra ileteceğiz," diyerek konuşmayı sonlandırmıştı.[81]

Cumartesi gecesi olduğu için sınır boyundaki Sovyet komutanlar müzik topluluklarına ev sahipliği yapıyordu (tek istisna Baltık askerî bölgesiydi, oradaki komutan kayıtsız bir tutum takınma tembihlerini reddediyordu).[82] Minsk'te, sınırdan iki yüz elli kilometre içeride bulunan Subaylar Kulübü'nde, iç savaş sırasında Ukrayna steplerindeki bir köyü konu alan *Malinovka'da Düğün* operet sahneleniyordu. Hıncahınç doluydu. İzleyiciler arasında kritik önemdeki Batı askerî bölgesi komutanı Pavlov, kurmay heyeti ve yardımcıları da vardı. Kısa bir süre önce Pavlov'un bölgesinde gece saatlerinde altı Alman uçağı sınırı geçmişti. Raporlarla ilgili olarak telefonda Pavlov'un "Aldırma, soğukkanlılığımızı koruyalım. Biliyorum çoktan rapor edilmiştir. Soğukkanlılığımızı korumayı sürdürelim!" dediği duyulmuştu. Pavlov ahizeyi yerine bıraktı ve bir ziyaretçiyi karşılamaya hazırlandı. Telefon yeniden çaldı. "Biliyorum, rapor edildi," diyordu Pavlov. "Biliyorum, tepedekiler bizden daha iyi biliyorlar. Hepsi bu." Sert bir biçimde telefonu kapattı.[83] Operet sahnelenirken, Pavlov locasında, olağandışı faaliyet bildiren bir rapor daha aldı: Almanlar kendi taraflarındaki dikenli telleri söküyorlardı ve çalışan motorların sesleri çok uzaktan duyuluyordu. Zaten tahmin ettiği gibi –ancak bu konuda hiçbir şey

---

80 Erickson, *Road to Stalingrad*, s. 114-115; Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 193 (Kuznetsov).

81 *DGFP*, seri D, XII, s. 1061-1063; Sontag ve Beddie, *Nazi-Soviet Relations*, s. 353-354; Vishlev, "Pochemuzhe", s. 80; Taylor, *Goebbels Diaries*, s. 423. Dekanozov'un başarısız olduğunu tam olarak ne zaman Moskova'ya haber verdiği bilinmiyor. Almanya Dışişleri Bakanlığı'nı telefonla arayarak Ribbentrop ile görüşme ayarlaması istenen Sovyet elçilik çalışanı Berezhkov, Almanya Dışişleri Bakanlığı Dekanozov'u davet etmek üzere Berlin saatiyle 03.00'te (Moskova saatiyle 05.00) geri arayana kadar bir toplantı ayarlanamadığını ima ediyordu ancak bu doğru değildi. Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 215-216 (Berezhkov).

82 General Semyon İvanov, "Stalin sınıra yakın askerî bölgelerdeki birliklerin durum ve tutumuyla, Hitler'e keyfimizin yerinde olduğunu hissettirmeye çalışıyordu ve ihmalkârlığın sınırındaydık," diyordu. Ivanov, *Shtab armeiskii*, s. 104-106.

83 Batı Özel Askerî Bölgesi Topçu Komutanı Tümgeneral Nikolay Klich, her netameli gelişmeyi telefonla Moskova'ya bildiren Pavlov'la ilgili olarak Albay İlya Starinov'a şöyle söylüyordu: "Hep aynı cevap – 'Panik yapma! Sakin ol! 'Patron' her şeyi biliyor." Bialer, *Stalin and His Generals*, s. 222-223 (Starinov).

yapamıyordu– Alman mekanize kıtaları, hiçbir engelle karşılaşmadan, Suwałki çıkıntısı boyunca Doğu Prusya içlerine doğru ilerliyordu. Pavlov opereti izlemeyi sürdürdü.

Gece yarısı, Kiev askerî bölgesi komutanı Mikhail Kirponos, Ternopol'deki sahra karargâhından yüksek frekanslı telefonla Savunma Komiserliği'ni aradı. Bir Alman'ın daha nehri geçerek Ukrayna, Sokol yakınlarındaki sınırı aştığını ve Wehrmacht askerlerinin, ön saflarda tanklar olmak üzere atış vaziyeti aldığı haberini verdiğini iletti. Jukov, Yakın Kır Evi'ni arayarak durumu Stalin'e bildirdi.[84] Gece yarısından kısa bir süre sonra, Sovyet petrolü, manganez ve tahıl taşıyan bir tren sınırı geçerek Büyük Almanya topraklarına girdi; geçişi, beklemekte olan Alman tümenlerince izleniyordu.[85] Gece 01.00 sularında Timoşenko yüksek frekanslı telefondan Pavlov'u aramış ve anlaşılan 1 Numaralı Talimat'ın savaşa tam hazırlık emrini iletmiş, provokasyona teslim olmamak konusunda uyarmıştı.[86]

On iki saat kadar önce, tam olarak saat 13.00'te, Alman Başkomutanlığı savaş parolası olan "Dortmund"u iletmişti. O gün öğleden sonra, Hitler, Amiral Raeder, Generaller Keitel ve Jodl ile Albert Speer'i kabul etmiş, ardından İtalya Başbakanı Mussolini'ye, Finlandiya Cumhurbaşkanı Ryti'ye ve Macaristan hükümdarı Horthy'e açıklayıcı mektuplar yazmıştı – birkaç gün önce de, işgalde Almanya'nın kritik güney kanadından sorumlu olan Romanya'nın lideri Antonescu'ya bir mektup kaleme almıştı.[87] Yaveri Nicolaus von Below'a göre, Hitler "giderek daha sinirli ve huzursuz olmuştu. Führer çok konuşuyordu, ileri geri yürüyüp duruyordu; sabırsız görünüyordu, bir şey bekler gibiydi." Eski Reich Şansölyeliğindeki dairesinde Hitler iki gecedir uyumuyordu. Salonda yemeğini yemiş, Franz Liszt'in senfonik şiiri *Les Préludes*'ü dinliyordu. Çağırmak için aradığında, Goebbels, *Rüzgâr Gibi Geçti*'yi bir kez daha izlemeyi henüz bitirmişti. İkili bir süre Hitler'in çizim odasında volta attı ve Führer'in er-

---

84 Saf değiştiren Alfred Liskow'du (Nekrich, sınırı 23.00 sularında geçtiğini yazmıştı). NKGB otuz yaşlarında bir erbaş ve komünist (Hitler'in yükselişi öncesinde) olduğunu tespit etmişti. Birliğinde, Bug Nehri'ni bot ve dubalarla bir-iki saat içinde geçecekleri söylenmişti. Alman saldırısı başladığında Liskow hâlâ NKGB'nin elindeydi. Naumov, *1941 god*, II, s. 422; "Nakanunevoiny (1940-1941 gg.)", s. 218; Nekrich, *1941, 22 iuinia*, s. 197.

85 Almanya haziranda Sovyetler'e askerî ekipman göndermeyi sürdürürken, Göring ve diğerlerinin gerekçesi, zaten teslim edilen gelişmiş teknolojinin Sovyetler tarafından zamanında kullanılmasının olanaksız olmasıydı. Von Strandmann, "Appeasement and Counter Appeasement", s. 171 (atıfta bulunduğu kaynak, HA Krupp, WA 40, B, C 381); Schwendemann, *Wirtschaftliche Zusammenarbeit*, s. 265-279.

86 Pavlov tutuklandıktan sonra verdiği ifadede Timoşenko'nun 1 Numaralı Talimat'tan söz ettiğinden bahsetmedi ama telefon açtığında, kendisinin (Pavlov) tüm birimlere savaşa hazır olma emri verdiğini söyledi. http://liewar.ru/tragediya-22-iyunya/178-protokoly-doprosa-d-g-pavlova.html (Pavlov'un ifadesi, 7 Temmuz 1941, açıklamasıyla birlikte). Pavlov, tiyatrodan, tam da böyle beklenmedik bir durum için hazır bulundurulan özel bir telefon ile Timoşenko'yu daha önce aramış olabilirdi.

87 "Itinerar Hitlersvom 1.9.1939–31.12.1941", s. 691. Hitler 14 Haziran'da Antonescu'ya yazmıştı. İddiaya göre sır olarak saklanan kesin saldırı tarihi daha 12 Haziran'da Antonescu'ya bildirilmişti. Schmidt, *Statist auf diplomatische Bühne*, s. 233.

tesi günkü savaş ilanının zamanlama ve içeriğine son şeklini verdi, bu savaş "Avrupa'nın kurtuluşu" içindi ve daha fazla beklemenin tehlikelerinden söz ediliyordu. Goebbels 02.30'da ayrıldı ve Propaganda Bakanlığı'na döndü, personelin onu beklemesi emredilmişti. "Herkes tam anlamıyla şaşkına döndü," diye yazacaktı, "her ne kadar çoğu olacakları kısmen, bazıları da tamamen tahmin etmiş olsa da."[88]

Timoşenko'nun, askerî bölgelere yönelik ve savaşa tam hazırlığı ancak provokasyondan kaçınmayı öngören 1 Numaralı Talimat'ın şifreli radyogramları 22 Haziran'ın ilk saatlerinde iletilmeye başlandı. Ulaştırmayı hedefledikleri sınır boyundaki çoğu alıcı mesajı alamadı. Pavlov'un astlarından biri, Dördüncü Ordu'dan Tümgeneral A. A. Korobkov, Korbin'deki sahra karargâhında o akşam Strauss'un *Çingene Baron* operetini izlemiş ve ardından karanlıkta kalmıştı: güç kaynağı ve muhabere hatları kesilmişti. Çoğu Kızıl Ordu üniforması giymiş olan Wehrmacht öncü kuvvetleri sınırı çoktan geçmiş ve Sovyet haberleşme hatlarına sabotajlar düzenlemişti.[89] Hitler, özel sekreterlerinden birine, "Her savaşın başlangıcı karanlık bir odanın kapısını açmak gibidir," diyordu" ve "karanlıkta ne ile karşılaşılacağı asla bilinemez."[90]

Stalin rejiminin yeniden ürettiği, Rus tarihinin derinlerine işlemiş bir örüntüydü – dünyada özel bir misyona sahip, Tanrı lütfu meziyetleri olan ama büyük ölçüde Batılı büyük güçlerin gerisinde kalmış bir ülke ve bu güç asimetrisini aşmak ya da en azından idare edebilmek için Rus egemenlerinin defalarca başvurduğu zora dayalı modernleşme. Bu acil güçlü devlet arayışı, bir kez daha, kişisel hükümranlıkla zirvesine ulaşmıştı. Stalin rejimi altında, hem kıyamet benzeri bir kıyım hem de devletin kaynak yaratma ve halk katılımını sağlama becerisi arttı. Bu, kısa bir süre önceye tarihlenen ancak Birinci Dünya Savaşı'yla açığa çıkan vahşi kitle çağının, Marksist-Leninist sert vaatlerin ve Stalin'in kişisel niteliklerinin bir sonucuydu. Onun despotik iktidarı sadece, kendi kurduğu alt edilmesi güç Leninist diktatörlüğün iplerini elinde bulundurmasından değil ama aynı zamanda yine kendi şekillendirdiği ideolojiden güç alıyordu. Rejimi, kamusal düşünce ve kişisel aidiyet koşullarını tanımlamayı başarırken, kendisi de arzu ve rüyaları benliğinde toplamayı, sosyalist modernleşme ve Sovyet gücünü gerçekleştirme ve temsil etmeyi başarmıştı. Tek cümlelik telgraflar ya da kısa telefon konuşmalarıyla hantal parti-devlet aygıtını harekete geçirebiliyor, disiplin altına almayı ve sindirmeyi başarabiliyor ve şüphesiz, ona kişisel bağlılık duyan genç memurları ve onu şahsen tanıyamayacak olan

88 Goebbels ekliyordu: "Hararetli faaliyetler başlıyor." Fröhlich, *Tagebücher von Joseph Goebbels*, IX, 22 Haziran, s. 393-397.

89 Pospelov, *Istoriia velikoi otechestvennoi voiny*, I, s. 478-479; Sechkin, *Granitsa i voina*, s. 54.

90 Zoller, *Hitler Privat*, s. 142-143 (Frau Christa Schroeder). Hitler'in dinlenmeye çekilmeden hemen önce Below'a şöyle dediği söyleniyordu: "Savaşı sürdürürken askerlerimizin en zorlu mücadelesi bu olacak." Below, *Als Hitlers Adjutant*, s. 279.

milyonları duygusal anlamda canlandırabiliyordu. Stalin tarihsel güçlerin ve halkların öğrencisiydi ve kurduğu düzen, hiçlikten gelenlerin dünyayı tarihsel açıdan anlamlı bulmasını sağlıyordu.

Stalin rejimi sadece devletçi modernleşme addedilemezdi, aynı zamanda, özel mülkiyet ve pazarların, sınıf düşmanlıklarının ve varoluşsal yabancılaşmanın sözde aşılması, burjuvazinin elinde tuttuğu sosyal bütünün yeniden inşası, küresel ölçekte sosyal adalet arayışıydı. Dünya görüşü ve pratiğiyle, her yerde ve her şeyde komplo algılayan bir komplo olarak kendi kendini aldatıyordu. İdari yapıda planlama ve denetim için verilen mücadele umulmadık yolsuzlukların artmasına, propaganda ve mitlerin en sistematik unsuru teşkil ettiği bir "sistemin" doğmasına yol açtı. Kasıtlı şeffaflık yokluğu ve bariz sahteliğin ortasında, en yüksek mevkilerdeki memurlar bile Kremlinolojiye (söylentiler, "sinyallerin" çözümlenmesi) mecbur bırakılıyordu. Çılgınlık seviyesinde aşırımerkeziyetçilik çoğu durumda kendine zarardı fakat partinin ve özellikle Stalin'in yanılmazlığı miti, yanılgılar içindeki egemenliğinin en tehlikeli arızasıydı. Kolektifleştirmeyi başlatırken ve sürdürürken sergilediği insanüstü kararlılığa, büyük değişim ve kıtlığın ateşlediği eleştiriler karşısındaki tepkilerinde açığa çıkan sürpriz kırılganlığın eşlik ettiği anlaşılıyordu. Stalin hem kolektifleştirmenin pençesindeki köylü dehşetinden hem de bu dehşet nedeniyle partisinden gelen eleştirilerden yakasını kurtaramıyordu. Bu, kontrolsüz terör dönemindeki kitlesel kıyımlarının karanlıkta kalan itici gücü olacaktı. Bu durumu mümkün kılan Bolşevizm olsa da direksiyonda kendisi vardı. Kendisinin teşvik ettiği yaygın ihanet suçlamaları curcunası, gerçeğin ya da potansiyel bir tehdidin değil kendi zalimliğinin yansımasıydı. Madalyonun diğer yüzü –yeni insanların atanmasıyla kadroların yenilenerek temizlenmesi hayali– kaygılarını bastırmasına pek bir katkı yapmayacaktı. Bunun nedeni, kısmen de olsa, açıkça onlar için hazırlanan *Kısa Ders*'i özümsemekte yaşadıkları belirgin zorluktu.

Stalin eğilim olarak, emperyal anlamda bir Rus milliyetçisi ve Rus-Avrasya siyasi kültürünün geçmişe dayanan asli refleksi olan Batı karşıtlığına sahipti. Başlangıçta, Rusya'nın Bat-karşıtı kimliğini korumak için Batı'ya yetişme arayışının Sovyet sürümü, daha üstün Batı'ya bağımlılığı artırmıştı. Ancak büyük çaplı teknoloji transferinin ardından Stalin rejimi, askerî ve bağlantılı sanayi kollarında, yüksek maliyet ve düşük verimlilikle, benzerine ordu-öncelikli bir ülkede dahi rastlanmamış bir gelişme sağladı. Fakat jeopolitik açıdan, güvenliği için dış ülkelerle ittifaklara imza atmış Çarlık Rusyası'ndan farklı olarak Sovyetler Birliği sadece saldırmazlık paktları imzalayabilmişti. Ülkenin içine kapalılığı daha da aşırı hale geldi. Sınırdaş güç Japonya, Stalin'in sınırsız askerileşmesini tetikliyordu ve yıllar boyu süren ürkek tepkilerin ardından, bu ada gücünün tehdidini püskürtmek için SSCB'nin daha iyi silahlanmış ve daha iyi sevk ve idare edilen kara kuvvetlerini bir sınır savaşında görücüye çıkarmaya karar verdi. Diğer sınırdaş güç Almanya ise, coğrafi koşullar, Almanya'nın karadaki gücü ve hükümdarının nitelikleri veri alındığında, çok daha büyük bir

tehditti. Stalin faşizmi "gerici" addediyor ve ısrarla, burjuvazinin eski dünyayı korumaya çalışma yöntemi olduğunu iddia ediyordu.[91] Ancak Hitler'in farkı anlaşılacaktı, ne Marx ne de Lenin, Stalin'i böyle bir tehdide hazırlamıştı.

Tüm hayatı boyunca Alman hayranı olan Stalin, Almanya'nın paralel totaliter rejiminin gücü ve cüretkârlığı karşısında büyülenmişti. Bir süre Alman savaş aygıtını başka yöne çeviren, bol miktarda Alman takım tezgâhı edinmeyi, eski Çarlık sınırlarına ulaştıracak fetihleri ve fethedilen topraklarda Sovyetleştirmeyi mümkün kılan, SSCB'yi dünya meselelerinde bir kez daha hakem konumuna getiren harikulade Hitler-Stalin Paktı'yla kişisel ve siyasi dengesini korudu. Hitler, Stalin'in arzularının kışkırtıcısı ve istemeden suç ortağı olmuştu. Ancak, Hitler'in Avrupa ve ötesi için yarattığı devasa tehlikeden yarar elde etme becerisi, despotun tahmin ettiğinden çok daha önce doğal sonuna varmıştı. Gelinen nokta Stalin'in hayatında ve yönetiminde dayanması güç bir gerilime yol açacaktı fakat yeni gerçekliğe uygun bir tutum takınmayı inatla reddederken bunun tek sebebi Alman teknolojisine duyduğu açlık değildi. İnsan sarrafı olmasına ve şeytanca kurnazlığına rağmen Stalin ideolojinin ve sabit fikirliliğin daralttığı bir bakış açısıyla sınırlanmıştı. Sovyet sınırında Churchill'in denetimi altında tek bir tümen yoktu ama Stalin'in Britanya emperyalizmi takıntısı vardı ve Hitler parçalayıp attıktan çok sonra bile Versay düzeninden şikâyet etmeye devam etti. Britanya'nın arkasından iş çevirdiğini, Hitler ile güya gizli müzakereler yürüttüğünü de takıntı haline getirmişti.[92]

Hitler için SSCB'yle imzalanan 1939 Paktı'nın anlamı, Almanya'yla 1918 tarihli Brest-Litovsk Anlaşması'nın Lenin için anlamından farklı değildi: Şans yardım ederse uzun sürmeyecek nahoş bir zorunluluk. Lenin'in şansı, İmparatorluk Almanyası'nın, Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesine yol açan aptalca kışkırtması olmuştu; Hitler'inki ise kendi cüretkârlığı ve zamanında tepki veremeyen, bölünmüş yabancı düşmanlarının hataları olacaktı. Birinci Dünya Savaşı'nın sebebi ittifak sistemleri değildi ancak ikincisinin patlak vermesine ittifak yokluğu katkıda bulundu. Gerçek bir Batı-Sovyet askerî ittifakı 1930'lu yıllarda Almanya'yı –dik başlı Polonya ve Romanya'nın birleşik askerî hamlelerinin yarattığı lojistik güçlüklerle birlikte– engeller ya da gerekirse yenilgiye uğratabilir miydi? Bu sorunun cevabı hâlâ tartışma konusudur. Ancak lojistik, bu yönde bir iradenin ortaya konması ile yönetilebilir. Beceriksiz, iyi niyetli Britanya Büyükelçisi Sir Stafford Cripps, Alman-Sovyet ilişkilerinin zayıflığını görebilmiş ancak ne kendi hükümetini ne de Sovyetler Birliği'ni bir

91 Mertsalov ve Mertsalova, *Stalinizm i voina*, s. 164-167.

92 İngilizce metinler arasında, Stalin'in dış politika yaklaşımını ele alışı diğerlerine ağır basan Gorodetsky, Sovyet yayılmacılığını ideolojiye bağlayanlara aşırı tepki veriyordu. "Stalin dış politika kovalarken hislerden ya da ideolojiden pek etkilenmez," diyordu ancak bu doğru değildi. "Stalin'in devlet adamlığının kökleri Rusya'nın Çarlık mirasında ve bu tarihten kaynaklı zorunluluklara göre davranıyor... Stalin'in politikası ussal ve dengeli." Baltık ülkelerinin, Polonya'nın, Besarabya'nın ve Bukovina'nın Sovyetleştirilmesi ya da Stalin'in Troçki ve terör saplantısının reel politik ya da dengelilikle hiç alakasının olmadığı aşikâr. Aslına bakılırsa, bizzat Gorodetsky, "Kremlin'deki paranoyak atmosfer" üzerine iki sayfa yazmıştı. Gorodetsky, *Grand Delusion*, s. 316, 318.

Britanya-Sovyet yakınlaşmasına ikna edememişti. Londra ve Moskova arasındaki karşılıklı güvensizliğin derinliği veri alındığında, sadece ülkelerin bekası ile ilgili aciliyeti her iki tarafın da net olarak algılaması ikili bir ittifakı mümkün kılabilirdi ve bu da kısa süreli olabilirdi. Tam olarak tehlikede olan ise elbette varlığın idamesiydi.

Hitler'in ırkçı, sosyal-Darwinci, sıfır-toplamlı jeopolitik anlayışı, Almanya'nın üstün ırk olma kaderinin hayata geçirilebilmesi için SSCB ve Büyük Britanya'nın ortadan kaldırılmasını gerektiriyordu. Mevcut koşullarda elbette sadece Avrupa kıtasında egemenlik (*Grossmacht*) düşünüyordu ve bu da doğuda *Lebensraum* gerektiriyordu. Ancak daha uzun vadede, dünya egemenliği (*Weltmacht*) öngörüyordu ve bunun için deniz filosu, Atlantik'i çevreleyen üsler ve hammadde için de tropik bölgelerde bir imparatorluk gerekliydi. Britanya İmparatorluğu'nun varlığını sürdürmesi, en azından şimdiki haliyle sürdürmesi durumunda bu imkânsızdı. Hitler yalın bir seçimle karşı karşıyaydı. Ya şimdi Britanya'yla kapışmak için Stalin'le paktı güçlendirecekti ki bu Balkanlar'da ve Karadeniz'de –Baltık ülkelerindeki Sovyet etki alanına ek olarak– kısmi de olsa bir Sovyet etki alanı demekti, ya da Moskova'ya bu sinir bozucu bağımlılıktan kendisini kurtaracak ve Britanya ile sonra hesaplaşacaktı. Sonuçta, sıralamayı askerî koşullar belirledi: Hitler havada ve denizde imkân ve kabiliyet sahibi değildi, ayrıca Ada Britanyası'na üstünlük kurmasını sağlayacak kaynak zenginliğine sahip değildi; oysa SSCB'yi yerle bir edecek bir kara savaşının gerektirdiği imkânlara sahipti.

Birleşik Devletler'den her geçen gün daha fazla kaynak yardımı alacağını öngördüğü Britanya ile uzun üstünlük savaşını sürdürebilmek için başlangıç olarak, Sovyetler Birliği'nin hızla yok edilmesi mutlak bir zorunluluktu.[93] Ayrıca, her ne kadar Hitler ve Alman Başkomutanlığı Sovyetler Birliği'nin saldırıya hazırlıklı olmadığını biliyor olsa da işgal Hitler'in zihninde bir önleyici savaştı zira Sovyetler Birliği güçleniyordu ve avantajlı bulduğu bir anda kendisi saldırıya geçebilirdi. Bu nedenle, Japonya'yı Doğu Asya'daki Britanya mevzilerine saldırmaya zorlarken, Britanya hükümetine Stalin ile imzalanan pakt benzeri bir antlaşma önerdi. Böylelikle Stalin ile yaptığı paktı ihlal edecekti. Görünen o ki Britanya hükümetinin kabul etmemesi ile şaşkına dönmüştü.[94] Nazi lider düşmanının emperyal zihniyetinin farkındaydı ve anakarada hareket özgürlüğü karşılığında Britanya İmparatorluğu'nun bütünlüğüne –şimdilik– dokunmamayı taahhüt ederken samimiydi (imhası, kısa vadede, Almanya'nın yanı sıra başkalarına da yarardı). Askerî anlamda karada bariz biçimde zayıf ve bu nedenle kendisini yenemeyecek olan Britanya'nın aklının "başına geleceği" umudunu sürdürüyordu. Hitler'in kavrayamadığı, Britanya'nın anakarada güç-

93 Hillgruber, *Hitlers Strategie*.

94 Hitler, daha 23 Haziran 1940'ta yüksek rütbeli subaylarından birine söylediği gibi, Britanya'nın "boyun eğmesini" bekliyordu, böylece Almanya anakarada hareket serbestisi kazanacaktı. Förster, "Hitler Turns East", s. 117 (atıfta bulunduğu kaynak, Notizen des Wehrmachtsführungsamtes, BA-MA, RW 4/v. 581).

ler dengesinin korunması tercihinin geçmişten gelen sağlamlığıydı.[95] Ancak, Londra ve Moskova'nın çok daha fazla ortak çıkarı olduğunu her ikisinden de daha iyi görüyordu.

SSCB'ye karşı yıldırım harbi için hazırlıklar son hız sürerken, Hitler kaynakların Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler'e karşı yapılacak uzun deniz ve hava savaşına harcanması yönünde talimatlar vermeye de devam ediyordu. Mayıs-Haziran 1941 Britanya için en karanlık dönem oldu: Gemileri batırılıyor, şehirleri bombalanıyor, Balkanlar'daki mevzilerini Nazilere kaptırıyordu. Alman paraşütçüler Mayıs 1941'de Girit'i ele geçirdikten sonra, Britanya mevzilerinin fazlasıyla tehlike altında olduğu belli olmuştu. Sovyet işgalinin başlangıcı olarak kararlaştırılan tarihten on bir gün önce, Hitler 32 Numaralı Talimat olan "Barbarossa Sonrası Döneme Hazırlık" metnini yazdırdı. Sovyet topraklarının parsellenmesinin ve kullanılmasının yanı sıra Süveyş Kanalı'na ve Bulgaristan, Türkiye, Kafkaslar ve İran-Irak-Suriye üzerinden Yakındoğu'daki Britanya mevzilerine kuşatma harekâtı; Cebelitarık, Kuzeybatı Afrika ile İspanya ve Portekiz'in Atlantik adalarının ele geçirilmesi suretiyle Akdeniz'deki Britanya varlığının sona erdirilmesi; Batı'da ve mümkün olursa Doğu Afrika'da kıyı üslerinin inşası ve son olarak da Britanya Hindistanı'nın ele geçirilmesi için Afganistan'da Alman üssü kurulması öngörülüyordu.[96] Eğer Hitler, SSCB'yi işgal etmek yerine tüm gücünü bu "çevresel strateji"ye hasretseydi Britanya varlığını sürdüremeyebilirdi.[97] Sovyetler Birliği ile savaş bir noktada başlatılabilirdi ama Britanya ortadan kaldırılmış olurdu. Güvenli Britanya kıyılarının yokluğunda, Batı Avrupa'da Birleşik Devletler önderliğinde bir Müttefik çıkarması desteksiz kalacaktı.[98]

Bir araştırmacının da bize hatırlattığı gibi, Hitler toplumsal kökeni, geçmiş hayatı ve bu hayatın etkileri bağlamında açıklanamaz ve bu Stalin için de aynı oranda geçerlidir.[99] Stalin'in varlığını şekillendiren en önemli unsur bir diktatörlüğün kuruluşu ve yönetilmesidir, böylelikle Rusya'nın dünya ölçeğindeki gücünün sorumluluğunu üstlenmiştir. Stalin, Kremlin'deki ofisinde volta atarken, sosyalizm adına, dünyanın altıda biri üzerinde mevcut tüm uluslardan milyonlarca köylü ve işçiyi, kendi inisiyatifiyle ve hiç kimseye danışmadan

---

95 Hitler, Britanya'nın anti-komünizmini de yanlış anlıyordu. Soğukkanlı Britanyalılar sadece denetim altında tutmakla ilgiliydi, anti-Bolşevik bir savaşla değil; zira ikincisi, başarılı olsa dahi, kıtada Nazi Almanyası'nın hâkimiyeti anlamına gelecekti. Bu nedenle Londra Moskova'ya da Berlin'e karşı takındığı tavrı gösteriyordu: Rejimi "ılımlı" hale getirme çabası. Waddington, "Idyllis and Unruffled Atmosphere."

96 Hubatsch, *Hitlers Weisungen*, s. 129-139. Aynı zamanda bkz. *DGFP*, seri D, XII, s. 1012-1016.

97 Overy, *Why the Allies Won*, s. 1-24.

98 Tüm bu sonuçların netleşmesi için Hitler ya SSCB'yi işgal edecekti ya da SSCB tarafından yenilgiye uğratılacaktı ki bu ateş tüm Avrupa'yı sarabilirdi. Catherwood, *Balkans in World War Two*, s. 170.

99 Schramm, *Hitler*, s. 125.

harekete geçirme alışkanlığını geliştirdi. Ancak dünyası fazlasıyla daralmıştı. Hitler, Sovyet despotu kendi Küçük Köşe'sine sıkıştırmıştı.

Stalin'in Hitler'le ilişkisi, önemli ölçüde caydırıcılık ve aynı zamanda uzlaşma çabası göstermesi ve verdiği kadar da alması bakımından Britanya'nın yatıştırma politikasından ayrılıyordu. Ancak bu politika, aynı zamanda, ne pahasına olursa olsun savaştan kaçınmaya yönelik kör arzu ile Britanya yatıştırma politikasıyla benzeşiyordu. Yapabilirlik gücü sergilese de irade gücü gösteremiyordu. Ne müthiş azmi ne de üstün kurnazlığı –bu sayede düşmanlarını alt etmiş, yakın çevresini manen ezmişti– 1941'de ortalıkta görünmüyordu. Hitler'i askerî anlamda engellemeye çalışmaktan kaçınıyor ve diplomatik olarak engellemekte de başarısız oluyordu.[100] Ancak, sonuçta, kimin yanlış hesap yaptığı sorusunu yanıtlamak kolay değil. "Yeni Reich'a giden yolun taşlarını döşeme iddiasında olanlar içinde" –yeni Reich derken kendi Reich'ından söz ediyordu– Hitler'e göre, "tek bir kişi tüm heybetiyle yükseliyordu: Bismarck."[101] Bismarck Şansölyeliğini elbette Rusya ile çatışmaktan kaçınarak kurmuştu. Bismarck'ın büstü eski Alman Şansölyeliğinden Nazi Şansölyeliğine taşınırken boynundan kırılmıştı. Aceleyle bir replikası hazırlanmış ve eskitmek için soğuk çayda bekletilmişti. Bismarck'ın kırılan boynu ile ilgili kehanet Führer'den gizlenmişti.[102]

100 "Araştırmacı üzerinde çalışmak istediği meseleyi seçebilir fakat devlet adamına sorunlar dayatılır," diye yazmıştı Kissinger. "Araştırmacı kesin bir sonuca varmak için gerektiği kadar vakit ayırabilir; devlet adamını bunaltan zorluk zamanın baskısıdır. Araştırmacının riski yoktur. Vardığı sonuçlar yanlış çıktıysa yeni bir tez ortaya atabilir. Devlet adamının sadece bir tahmin hakkı vardır; hataları geri dönülmezdir." Kissinger, *Diplomacy*, s. 27.

101 Gerwarth, *Bismarck Myth*, s. 128.

102 Speer, *Inside the Third Reich*, s. 135-139.

Sovyet İdari Yapısı

Özel mülkiyet ortadan kaldırıldığında, 1929-1930'da, Sovyetler Birliği'nde bulunan tüm kurumlar fiilen devletleşti. Aynı zamanda, Komünist Parti örgütleri her bir kurumun içinde yayıldı. Sonuç, devrim ve iç savaşla doğan parti-devlet ikiliğinin, yapısal anlamda teokrasiye benzeyerek, güçlenmesiydi. Buna karşılık, devletin parçalı yapısı öyle şekilleniyordu ki, parçalardan birinin hiç gücü yokken diğeriyse oldukça güçlüydü.

Parti yönetimi, periyodik olarak delegelerini toplayan Parti Kongresi (teknik olarak en üst organ), parti konferansı (kongrenin sahip olduğu güçlerin hiçbirine sahip değildi), Merkez Komite (kongreler arasındaki yönetici organ), Politbüro (Merkez Komite'nin politika-üretme işlevini gasp etmişti), Orgbüro (personel kararlarında söz sahibiydi) ve sekreterlikten (gizli şubeyi kapsıyordu, Stalin'in diktatörlük içindeki diktatörlüğüydü) müteşekkildi. Sekreterlik ve Orgbüro, yerel eşdeğerleriyle birlikte, "aygıt"ı meydana getiriyordu. Sayısız kolu vardı ve memurları tam-zamanlı parti çalışanı ya da aparatçiki idi. Büyük bir bölümü aygıtta çalışmayan tüm parti üyeleri parti talimatlarına uymakla yükümlüydü. Parti üyelerini soruşturabilmek için rejimin Merkez Denetim Komisyonu (yerel şubeleriyle) vardı ve bu organ 1934 yılına kadar, İşçi ve Köylü Müfettişliği adıyla bilinen devlet organıyla bağlantılıydı.

Stalin Komünist Parti'nin genel sekreteriydi –1922 yılında bu makam tesis edildiğinden beri– ve 1934 yılında sadece "sekreter" oldu (en üst makam olmayı sürdürerek). 1922 yılına kadar bir devlet makamına (milliyetler komiseri) sahipti ancak bundan sonra, 1941 baharına kadar yeni bir görev üstlenmedi.

Devletin ağırlıklı organı yürütme ya da bilinen adıyla Halk Komiserleri Konseyi'ydi, kabine tarzı bir hükümetti. Konseyin başkanı, başbakana denkti (Lenin, sonra Rykov, Molotov ve nihayet Stalin). Konseyi oluşturan ve sayıları giderek katlanan komiserlikler arasında, Ağır Sanayi, Dışişleri, Toprak, Tahıl Tedarik, Maliye komiserlikleri vardı. Devlet Planlama Komisyonu, ekonomik

komiserliklerle bağlantılı çalışıyordu. Kara kuvvetleri ve sonradan ayrılan (1937) donanma da komiserlikti. İçişleri Komiserliği ya da NKVD –kötü namlı kurumun Rusça kısaltması– polis ve gizli polisi kapsıyordu. İkincisi ÇEKA ismiyle kurulmuş (gizli polisler sonradan da genellikle ÇEKA'cı diye anılacaktı) sonra OGPU olmuştu (bazen GPU diye anılıyordu); 1941 yılında NKVD ve NKGB olarak bölündü ("GB" devlet güvenliğine işaret ediyordu). Ekonomi ve Güvenlik komiserlikleri, gündelik operasyonel yönetimi birlikte sürdürürken parti aygıtının ve Stalin'in kişisel diktatörlüğünün denetimi altındaydılar.

Devletin en küçük kısmının siyasi idari yapıya adını veren Sovyet olması ironikti. Sayısız yerel Sovyet ve başlangıçta periyodik Sovyetler Kongresi biçimini alan ülke çapında bir organ vardı. 1938 yılında bu organ daimi Yüksek Sovyet'e dönüştü, üyeleri tek adaylı seçimle "seçiliyor" idi. Devletin bu kanadı yasama organı olarak düşünülebilir ancak parlamento benzeri yetkilere sahip değildi. Kongreler arasında kendi yürütme kolu vardı: Yüksek Sovyet döneminde prezidyum adını alacak olan merkezî yürütme komitesi. Sovyetler'in yürütme yetkileri, her halükârda Halk Komiserleri Konseyi tarafından gasp ediliyordu. Yine de, merkez yürütme komitesinin ve daha sonra da prezidyumun başkanı –Mikhail Kalinin– aynı zamanda devlet başkanıydı. Devlet madalyalarını (sözde yasamanın yürütme kolu tarafından kararlaştırılıyordu) veren ve yabancı büyükelçilerin güven mektuplarını kabul eden Stalin değil Kalinin'di. Teknik olarak Halk Komiserleri Konseyi Sovyet'in hizmetindeydi ama gerçekte hizmet ettiği partiydi. Devletin hukuki tamamlayıcısı, devlet savcılığı ve mahkemeler de parti aygıtına bağlıydı, diktatörlüğün yasalarla yönetimine olanak tanıyordu (hukukun üstünlüğüyle değil).

İşçiler devletin bir parçası olan sendikalara kayıtlıydı ve bu sendikalar hayatlarında kilit bir role sahipti – çıkarlarını koruyarak değil, sosyal refahın mecrası olarak. Başta yazarlar olmak üzere, kültürel figürler de sendikalarda örgütlenmişti; Stalin, en sonunda, Halk Komiserleri Konseyi'nde bir Sanatsal İşler Komitesi kurulmasını sağladı. Köylüler genellikle "kolektif çiftlik" mensubuydu ve bu çiftlikler şeklen, üyeleri tarafından kurulmuştu ve bağımsızdı ancak parti-devlet tarafından işletiliyordu. Kolektifleştirilecek köylerin bulunmadığı bölgelerde kurulan "devlet çiftlikleri" köylü kolektifi gibi olmaya dahi çalışmıyordu.

Devletin, 1922'de kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yapısı federatifti ve kompozisyonu zaman içinde değişti. Bazı Birlik Cumhuriyetlerinin kendileri de federasyondu. Birlik cumhuriyetleri içinde, yine etnik-bölgesel temelde kurulmuş özerk cumhuriyetler ve özerk eyaletler vardı. Tüm bu tip birimlerin ulusal komünist partileri (Rusya Cumhuriyeti hariç), halk komiserleri konseyi (Rusya dahil) ve Sovyetler kongresi/yüksek sovyeti, devlet savcılığı ve mahkemeleri (aslında, SSCB yasaları yoktu, sadece cumhuriyetlerin yasaları vardı) mevcuttu. Devlet federal olsa da parti sadece ismen öyleydi. Mesela, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi'nin birçok yetkisi vardı ancak Ukrayna Komünist Partisi'nin, Moskova karşısında-

ki pozisyonu Rusya Cumhuriyeti'ndeki herhangi bir eyalet komünist partisinden farklı değildi. Partinin piramitsel yapısı devletin federal kimliğinin altını oyuyordu.

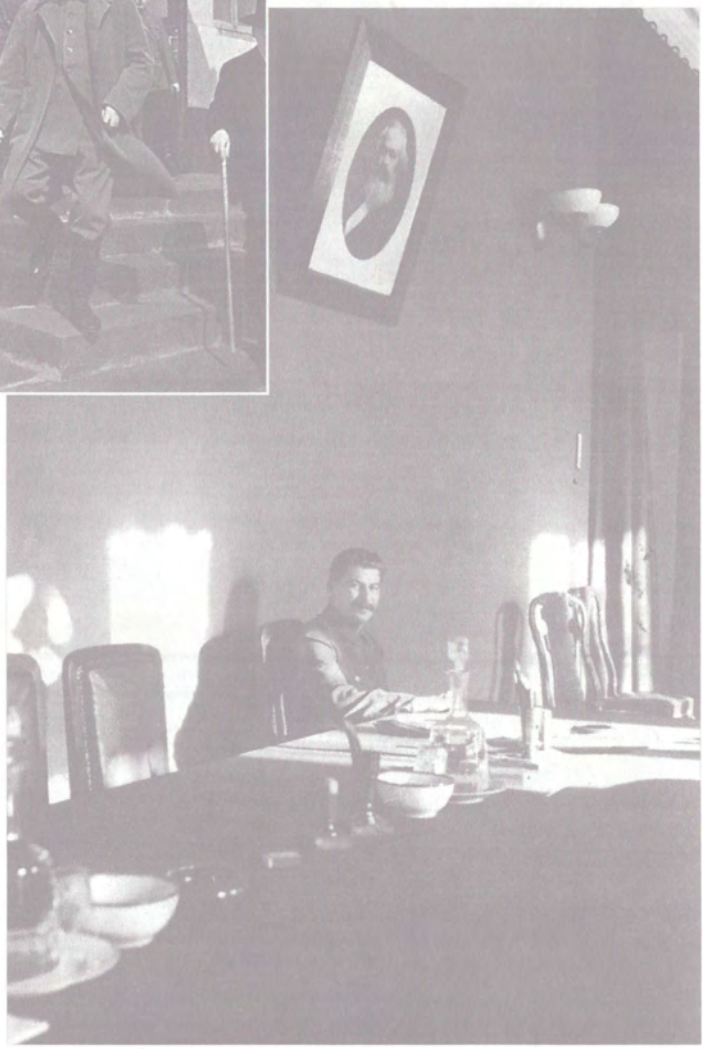
Sovyet canavarının eşgüdümü, yapılabildiği ölçüde, parti aygıtının idaresinde, parti disiplininin denetiminde ve Stalin'in kişisel hükümranlığı altındaydı. Dünya çeşitli yerlerindeki komünist partilerin oluşturduğu Komünist Enternasyonal'in (Komintern) faaliyetlerini, her ne kadar şeklen seyrek olarak toplanan kongreler ve kongreler arasında yürütme komitesinin idaresi altında olsa ve kendi sekreteryası bulunsa da (zaman zaman, mini kongreleri çağrıştıran genişletilmiş genel kurullar da düzenliyordu) Stalin yönetiyordu.

Yapısal olarak, Sovyet rejimi, ajanları tarafından oluşturulan ciltler dolusu casusluk raporlarını bir araya getirecek ve çözümleyecek bir merkezî denetleme ofisinden yoksundu. Savunma Komiserliği'nin, Rusça RU kısaltmasıyla bilinen ama burada "askerî istihbarat" olarak geçen bir istihbarat dairesi vardı. Ayrıca NKVD'nin (sonra da NKGB'nin) kendi yabancı istihbarat daireleri vardı. Çoğu TASS (Sovyet haber ajansı) muhabiri casusluk faaliyeti içindeydi ve Komintern de bir ajan ağına sahipti. Tüm paralel istihbarat ağlarında nelerin üretildiğini yalnızca Stalin biliyordu.

Albüm

Stalin, üçgen yapıdaki Büyük Katerina İmparatorluk Senatosu'nun girişinde. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Özel oda: Stalin'in Kremlin ofisi (Küçük Köşe), 13 Nisan 1932'de James Abbe'nin çektiği, diktatörün sağlığının bozulduğuna ilişkin yabancı istihbaratın yaydığı söylentilere karşı paylaşılan fotoğraf. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Mutlu günler (soldan sağa): Kirov, Kaganoviç, Orjonikidze, Stalin ve Mikoyan, Sovyet kıtlığının zirve yaptığı 1932 yılında Kremlin bahçesinde. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Yiyecek peşinde: Kazak Özerk Cumhuriyeti'nde (Pavlodar Eyaleti) açlık. [Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Film, Fotoğraf ve Ses Kayıt Merkez Arşivi.]

Stalin'in ikinci eşi Nadya Alliluyeva, Kasım 1932. Babası Sergey'in albümünden (tutuklanmasının ardından fotoğrafa el konularak Stalin'in arşivine eklenmiştir). [Kaynak: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi, RGASPI).]

Stalin ve ortakları: Kucağında Svetlana ile Lavrenti Beria; Nestor Lakoba kocaman kulaklıkla. Nadya'sız ilk güney tatili. Soçi, 1933. [Kaynak: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi, RGASPI).]

Vasili ve dul kalan babası, koruma ve fotoğrafçı Nikolay Vlasik ile birlikte. Fotoğrafı Svetlana'nın çektiği aşikâr. Soçi, 1933 yazı. [Kaynak: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi, RGASPI).]

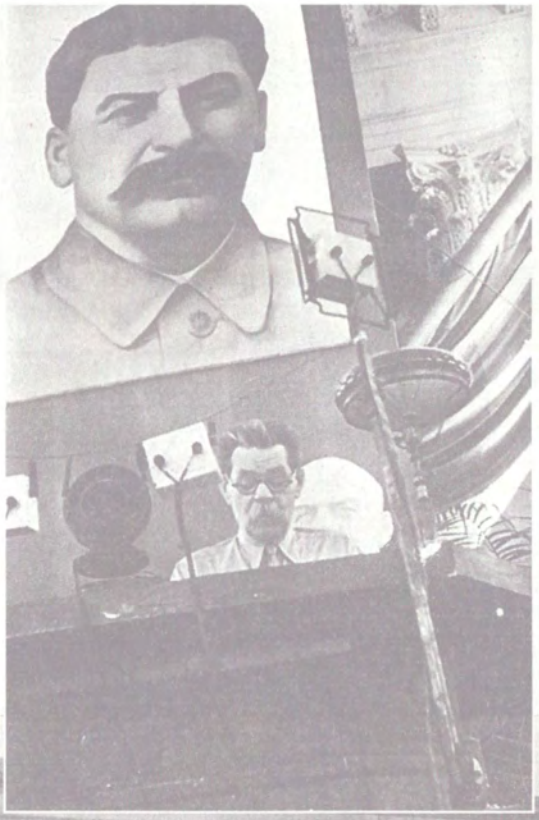
Svetlana, Sergey Kirov ve Stalin. Soçi, 1934 yazı. [Kaynak: Photo 12 / Universal Images Group / Getty Images.]

17. Parti Kongresi - "Muzafferler Kongresi" - henüz birleştirilmiş olan Andreyev-Aleksandrov Salonu. Büyük Kremlin Sarayı, Ocak-Şubat 1934. [Kaynak: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi, RGASPI).]

Boris Pasternak (solda) ve ressam Pavel Malkov, Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kongresi, 29 Ağustos 1934. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Yazarlar Kongresi açılış konuşmasını, Stalin'in tatlı sözlerle kandırıp sürgünden geri getirdiği ve ihtimam gösterdiği Maksim Gorki yaptı. Gorki, diktatörün sanat çevrelerini devlet hizmetine sokmasına yardım etti. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Avrupalı kültür insanlarının ayartılması: Nobel Ödülü sahibi Romain Rolland (Stalin'in sağında) ve Rolland'ın eşi-çevirmeni Maria Kudryashova; Stalin ve Sovyet kültür görevlisi Aleksandr Arosyev. Küçük Köşe, 28 Haziran 1935 [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD)].

Stalin'in kültürel açmazları: Demyan Bedny, davaya sadık, ünlü ama vasat proleter şair. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Çok yetenekli ancak Beyaz Muhafız taraftarı olduğundan şüphe edilen Mihail Bulgakov. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

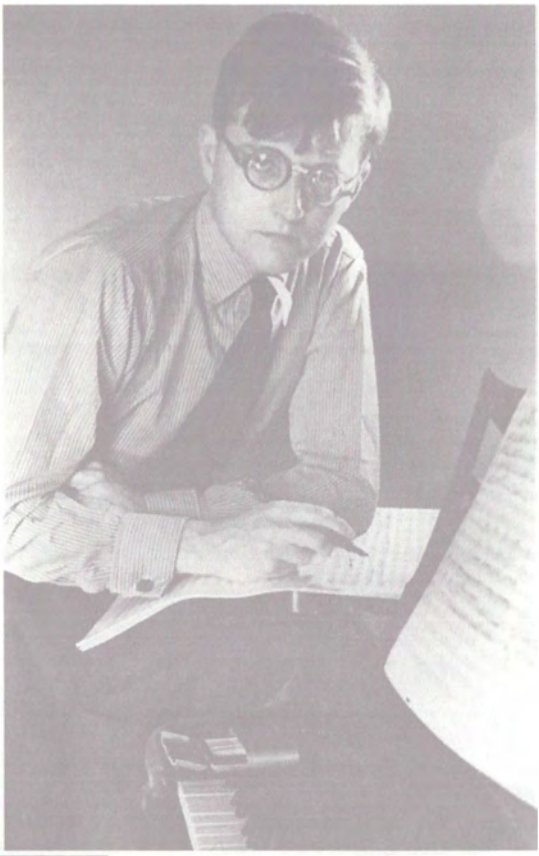

Kitlesel eğlence: Grigory Aleksandrov (ortada), Neşeli Ahbaplar (1934), Sirk (1936) ve Volga-Volga (1938) gibi sevilen müzikallerin yönetmeni. Stalin müzikalleri ideolojik saldırılara karşı koruyordu. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Leonid Utyosov (solda) ve olağanüstü popülerlik kazanan caz orkestrası. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Dmitri Şostakoviç, besteci. Stalin'in klasik müzik zevki geleneksel olana meyliyordu ve Şostakoviç bunun dışında kalıyordu, Stalin'in hoşgörüsü sayesinde, diğer sanatsal alanlara kıyasla, daha fazla sayıda (eski rejimin) eski insanı müzik dünyasında varlığını sürdürebildi. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

İvan Kozlovsky, Stalin'n çok sevdikleri arasında olan bir lirik tenor, 1933. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Kaybedilen arkadaş: Kirov'un tabutu başında Stalin ve Kaganoviç, Moskova, 4 Aralık 1934.
[Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Terörist Leonid Nikolayev.
[Kaynak: Yazarın kişisel koleksiyonu.]

Filipp Medved bir Gulag projesi olan Beyaz Deniz-Baltık Kanalı'nın inşaatına nezaret ediyor, buradan Leningrad NKVD'ye atanarak Kirov'un güvenliğinden sorumlu olacak. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

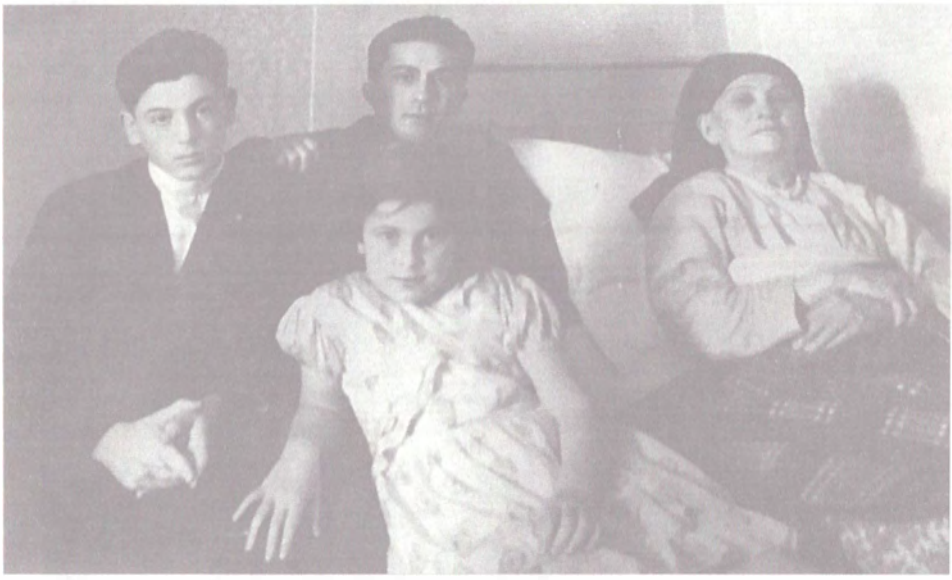

Stalin'i profilden gösteren, Gürcü vasıflarını açık eden doğal fotoğrafların kamusal mecralarda yayımlanması yasaktı:, İkinci Tüm-Birlik Kolektif Çiftlik Örnek İşçileri Kongresi, Şubat 1935. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Üç mareşal (soldan sağa): Yegorov, Voroşilov ve Tuhaçevski, Stalin ve Lakoba (en sağda) ile birlikte Abhazya tatilinde, 1930'lu yılların ortası. [Kaynak: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi, RGASPI).]

Vasili, Yakov ve Svetlana, Stalin'in hasta annesi Keke Geladze'nin demir yatağında, Tiflis, Haziran 1935. [Kaynak: Stalin Müzesi, Gori.]

Üst düzey bir Batılı yetkiliyle ilk görüşme: Anthony Eden (sol ön plan) ve ona eşlik eden Britanya Büyükelçisi Vikont Chilston (sağda), hepsi Britanyalı fotoğrafçıya bakıyor. Arka planda Sovyetler Birliği'nin Birleşik Krallık Büyükelçisi İvan Maisky, Molotov'un solunda oturuyor. Molotov'un ofisi, 29 Mart 1935. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Stalin'in yeni gözdesi: Moskova Parti Şefi Nikita Kruşçev (Stalin'in önünde beyaz kıyafetler içinde ve işçi kasketiyle), yan tarafında Yagoda (solda), ortada Andrey Andreyev (siyah kasketli), Lenin Anıt Mezarı, 10 Temmuz 1935. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Stalin ve vazgeçilmez hizmetkârları: Molotov ve Gizli Şube Başkanı Aleksandr Poskrebişev (ortada), Ocak 1936. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Molotov, Halk Komiserleri Konseyi, kabine tarzı hükümet toplantısına başkanlık ediyor, İmparatorluk Senatosu üçüncü kat, merhum Lenin'in olduğu haliyle korunan ofisinin kapısı önünde. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

İmparatorluğun sınır bölgesi insanı, (kulağıyla oynayan) Lazar Kaganoviç ile birlikte. Stalin, Lenin'in Büyük Rus şovenizmi uyarılarıyla ilgili son noktayı koyarak, Rus ulusunun uygarlaştırma misyonunu kutluyor. Tacikistan ve Türkmenistan kolektif çiftçileri için Kremlin'de gerçekleştirilen resepsiyon. İmparatorluk Senatosu, 4 Aralık 1935. [Kaynak: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi, RGASPI).]

Matine idolü: Stalin yetkililerin eşleriyle yapılan bir toplantıda. Büyük Kremlin Sarayı, Mayıs 1936, Stalin'in birkaç metresi vardı. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Uzun Yürüyüş: Çinli komünistler 1935 yılında Çan Kay Şek'in kuşatma girişiminden uzaktaki Şensi eyaletine sığınarak kurtulmuşlardı. Sağdan sola: Mao Zedong, Zhu De, Çu Enlay ve Bo Gu adıyla bilinen Qin Bangxian. [Kaynak: Bettmann / Getty Images.]

İspanya'da darbe: General Francisco Franco ve onu izleyen General Emilio Mola (gözlüklü), 19 Ağustos 1936. Stalin ne Çin'de ne de İspanya'da yönetimin komünistler tarafından devralınmasını teşvik etmedi ve desteklemedi. [Kaynak: Keystone-France / Gamma-Keystone / Getty Images.]

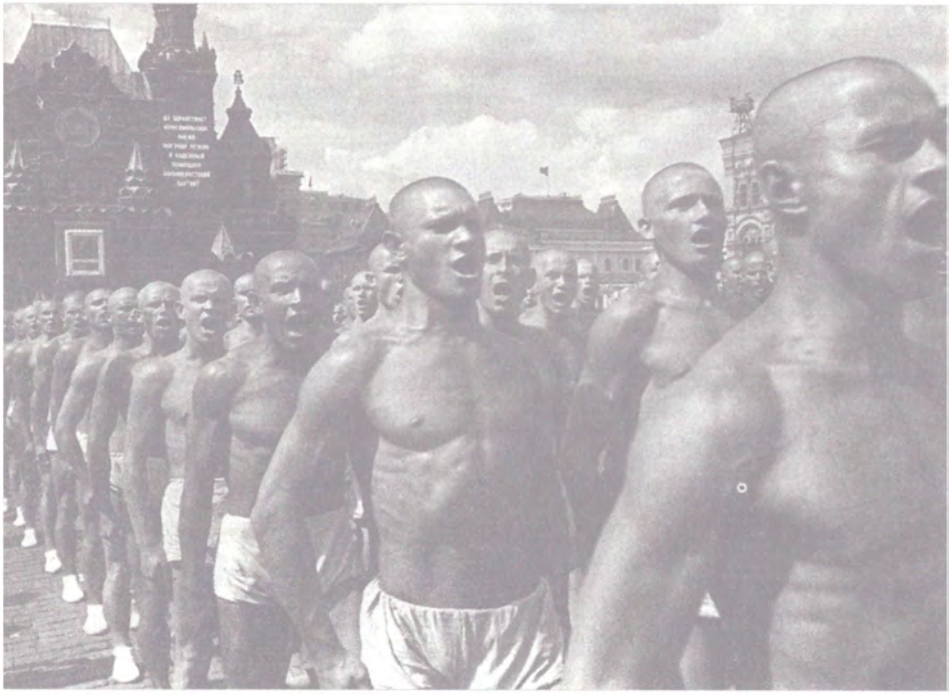
Stalin ve Voroşilov (dans ediyorlar), Kalinin (Stalin'in arkasında, keçi sakallı ve gözlüklü), Molotov (Voroşilov'un arkasında), Orjonikidze (Molotov'un arkasında), Gürcistan'ın Sovyetleştirilmesinin on beşinci yıldönümünde, Kremlin İmparatorluk Senatosu, Mart 1936. İmparatorluk Senatosu ve özellikle de Büyük Kremlin Sarayı'nda düzenlenen kutlama törenleri Stalin yönetiminin önemli bir faaliyeti haline gelmişti.
[Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Ağır sanayi komiseri kendisini vurmuştu: Sergo Orjonikidze'nin tabutu, 18 Şubat 1937. (Soldan sağa) Molotov, Kaganoviç, Jan Gamarnik (sakallı), Voroşilov ve Stalin.
[Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Kalinin ve Stalin Lenin Mozolesi'nden çıkarken, arkalarında kısa boylu Nikolay Yezhov (NKVD üniformasıyla), 1 Mayıs 1937. Stalin, kitlesel tutuklamalar konusunda, zaten buna dünden razı olan Yezhov'u sürekli teşvik ediyordu. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Kültürfizik geçit töreni, Kızıl Meydan, 12 Temmuz 1937, terörün zirvesinde. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Münih Paktı fiyaskosu (soldan sağa): Chamberlain, Daladier, Hitler, Mussolini ve damadı Dışişleri Bakanı Ciano. Sovyetler Birliği davetli değildi. Führer Binası, 29-30 Eylül 1938. [Kaynak: Alinari Arşivleri / Getty Images.

Batılı güçler Çekoslovakya'nın Südet bölgesini Hitler'e teslim ettikten sonra onu karşılamak için yola dizilmiş çocuklar ve gamalı haçlar. Bu olayın neredeyse hemen ardından Stalin teröre derhal son verdi. [Kaynak: Central Press / Hulton Arşivleri / Getty Images.]

Çin'in iktidardaki Milliyetçi hükümetinin başkanı Çan Kay Şek (sağda), Genç General adıyla bilinen Mançuryalı komutan Zhang Xueliang. Zhang, daha sonra, Çinli komünistlerle işbirliği yaparak Çan'ı kaçırdı. Kurtarmak için Stalin devreye girdi. [Kaynak: Popperfoto / Getty Images.]

Çoybalsan, Sovyet-Japon sınır savaşı sırasında Moskova'ya bağlı kukla Moğolistan Devleti'nin hükümdarı, yaz 1939.
[Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

18. Parti Kongresi. Her heyet Stalin ve lider kadroyla (ön sıra) fotoğraf çektiriyordu. Buradakiler askerî parti heyetinin üyeleriydi. Büyük Kremlin Sarayı, St. George Salonu, Mart 1939. [Kaynak: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi, RGASPI).]

Devrim Günü geçit töreni. Kızıl Meydan, 7 Kasım 1939. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Almanya Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop, Hitler'in şahsi Condor uçağından inerken, Almanya Büyükelçisi Friedrich-Werner Graf von der Schulenburg tarafından karşılanıyor. Sınırdaki Sovyet uçaksavar taburu -Stalin'in gizli diplomasisinden habersizdiler- uçağı düşürmeye çalışmış ancak isabet sağlayamamıştı. Moskova, 23 Ağustos 1939. [Kaynak: Hoover Enstitüsü Arşivleri.]

Stalin'in Ribbentrop'u getirmesi için gönderdiği zırhlı sedanlarından birinde Nazi bayrağı (ortada, kameranın arkasında). [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Güzel bir zıtlık örneği, Ribbentrop ve Stalin: Hitler-Stalin Antlaşması şimşek hızıyla sonuca bağlanıyor. Küçük Köşe, 24 Ağustos 1939. [Kaynak: Corbis Historical / Getty Images.]

Polonya Dışişleri Bakanı Józef Beck (kocaman paltolu), Nazi liderin dağ sığınağında Hitler'le buluşmak üzere merdivenleri çıkıyor. Beck el sıkışırken Hitler'in kaşısında eğilecek ama toprak taleplerini reddedecekti. Sağındaki Alman Protokol Şubesi Başkanı Alexander "Sandro" von Dörnberg. Berghof, 5 Ocak 1939. [Kaynak: Corbis Historical / Getty Images.]

Hitler, paktın imzalanmasının ardından Ribbentrop'u karşılıyor, Berlin, Reich Şansölyeliği, 25 Ağustos 1939. [Kaynak: SVF2 /Universal Images Group / Getty Images.]

Alman mühendisliği: Wehrmacht için Vistula üzerinde iki günde inşa edilen köprü, Polonya, Eylül 1939. Arka planda yıkılmış Fordon Köprüsü. [Kaynak: Corbis Historical / Getty Images.]

Stalin'in Finlandiya "Halk Hükümeti" başkanlığına atadığı Otto Kuusinen (en sağda, ayakta) ile Molotov resmî antlaşma imzalıyor, 1 Aralık 1939. Stalin'in sağında Jdanov ve Voroşilov var: Bu, Stalin'in sayısız hatalarından biri oldu. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Mannerheim savunma hattındaki beton tabyalara ve koruganlara eklenen tank tuzakları, Sovyet-Fin Kış Savaşı, 1939-1940. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Stalin ve Troçki'yi (ikisi de beyazlar içinde) aynı karede gösteren ender fotoğraftan biri, Feliks Derjinski'nin cenazesi, 1926. Ön sıradaki Molotov tam arkasındaki tabutu taşıyor; Buharin onunla Stalin'in arasında; gözlüklü Troçki Stalin'in uzağında solda, kendisine doğru bakan Genrikh Yagoda'nın yanında. Molotov'un sağında Aleksey Rykov var (havaya bakıyor), onun sağında da Lev Kamenev var (eli çenesinde). Grigory Zinovyev (gür, siyah saçlı) tabutun yan tarafındaki kişinin arkasında. Stalin bu fotoğrafta bulunan neredeyse herkesi infaz edecek ya da hapse atacaktı. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Troçki'nin kafatası. [Kaynak: Galerie Bilderwelt / Hulton Arşivleri / Getty Images.]

Molotov'un Berlin ziyareti ile ilgili kişisel albümünden, Anthalter Tren İstasyonu'na varış, 10 Kasım 1940. Soldan (ön) itibaren: Mareşal Wilhelm Keitel, Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop ve Molotov. Ribbentrop ile Molotov'un arasında ve arkasında, eski tekstil fabrikası yöneticisi ve Sovyet Büyükelçisi Aleksey Shkvartsev. [Kaynak: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi, RGASPI).]

Karısı ve özel sekreteri tarafından izlenen Winston Churchill, Luftwaffe'nin 1940 yılındaki bombardımanının ardından Londra'da incelemelerde bulunuyor. Churchill Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin bombardıman saldırılarıyla Molotov-Hitler zirvesini kesintiye uğratacaktı. [Kaynak: Topical Press Agency / Hulton Arşivleri / Getty Images.]

Karşılaşma: Molotov-Hitler, tercüman Gustav Hilger, Reich Şansölyeliği, 12 Kasım 1940. [Kaynak: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi, RGASPI).]

Molotov ve Nazi Partisi Führer Vekili Rudolf Hess (sağda) ve Vladimir Pavlov (kameraya sırtı dönük) tercümanlık yapıyor. Berlin, 13 Kasım 1940. [Kaynak: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi, RGASPI).]

Yeni Sovyet Büyükelçisi Vladimir Dekanozov'un Berlin'e gelişi, yan tarafında Ernst Woermann (Almanya Dışişleri Bakanlığı), Gustav Adolph von Halem (protokol başkan yardımcısı), Friedrichstrasse Tren İstasyonu, 28 Kasım 1940. Dekanozov'un arkasında, Berlin'deki Sovyet istihbaratının başkanı Amayak Kobulov. [Kaynak: Sueddeutsche Zeitung Photo / Alamy Stock Photo.

***İkili saldırmazlık** antlaşmasının imzalanmasının ardından Stalin, Japonya Dışişleri Bakanı Yōsuke Matsuoka'yı (gözlüklü) Moskova Yaroslavl Tren İstasyonu'ndan yolcu ediyor, 13 Nisan 1941. [Kaynak: Asahi Shimbun / Getty Images.]*

Kızıl Ordu'nun yeni liderleri Semyon Timoşenko (solda) ve Georgi Jukov sonbahar manevralarında, Eylül 1940. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Diğer bir Sovyet askerî istihbarat başkanı Filipp Golikov. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

NKVD (daha sonra NKGB) istihbaratının çok genç başkanı Pavel Fitin. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Rudolf von Scheliha ("Ari"). [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Ilse Stöbe ("Alta"), "Ari"nin bağlantısı. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

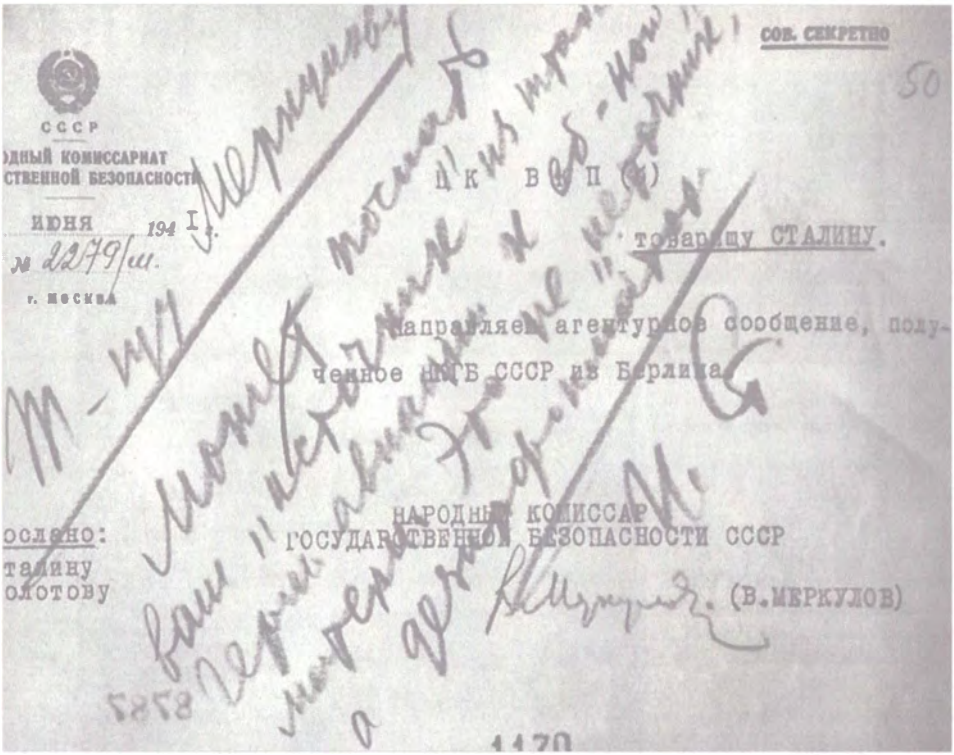
Richard Sorge ("Ramsay"), Tokyo'daki Alman Büyükelçiliği. [Kaynak: ullstein bild / Getty Images.]

Harro Schulze-Boysen ("İhtiyar"), Alman Havacılık Bakanlığı. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

Arvid Harnack ("Korsikalı"), Alman Ekonomi Bakanlığı. [Kaynak: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi (RGAKFD).]

СССР
ОДНЫЙ КОМИССАРИАТ
СТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ИЮНЯ 194 1 г.
№ 2279/мг.
г. МОСКВА
СОВ. СЕКРЕТНО
50
ЦК ВКП(б)
товарищу СТАЛИНУ.
Направляем агентурное сообщение, полу-
ченное НКГБ СССР из Берлина.
НАРОДНЫЙ КОМИССАР
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СССР
(В.МЕРКУЛОВ)
ослано:
талину
олотову

Yaklaşmakta olan Alman işgaline ilişkin NKVD istihbarat raporunun üzerine Stalin'in yeşil kalemle düştüğü notlar, 17 Haziran 1941: "Kom. Merkulov'a: 'Kaynağını' Alman hava kargâhından alıp Allahın cezası anasına gönderebilirsin. Bu bir 'kaynak' değil dezenformasyoncu, Y. S." [Kaynak: Yazarın kişisel koleksiyonu.]

KAYNAKÇA

ADAP: Akten zu Deutschen Austwärtigen Politik, 1918-1945, seri B, 1925-1933, 18 cilt (Göttingen: Vandenhueck und Ruprecht).

APRF: Rusya Başkanlık Arşivi (eski politbüro arşivi)

AVPRF: Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi.

DBFP: Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, 62 cilt, Londra: H.M. Stationery Office, 1946.

DDF: Documents diplomatiques français, 1932-1939, 1ère Série: 1932-1935, 13 cilt, 2ème Série: 1936-1939, 19 cilt, Paris: Imprimerie nationale, 1964-1981.

DGFP: Documents on German Foreign Policy, 1918-1945, seri C, seri D, 13 cilt, Washington D.C.: Government Printing Office, 1949.

DVP SSSR: Dokumenty vneshnei politiki SSSR, 24 cilt, Moskova: Politcheskaia literatura, 1957-1992.

Frus: Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, I-III. ciltler, Washington, D.C.: U.S, Government Printing Office, 1949-1950.

GANO: Novosibirsk Devlet Arşivi.

GARF: Rusya Federasyonu Devlet Arşivi.

GF IML: Komünist Parti Arşivi Gürcistan Şubesi.

GIAG: Gürcistan Devlet Tarih Arşivi.

Hoover Enstitüsü Arşivleri, Stanford Üniversitesi.

RGAE: Rusya Devlet Ekonomi Arşivi.

RGAKFD: Rusya Devlet Fotoğraf ve Film Arşivi.

RGALI: Rusya Devlet Edebiyat ve Sanat Arşivi.

RGASPI: Rusya Devlet Sosyal ve Siyasal Tarih Arşivi (eski merkez parti arşivi).

RGVA: Rusya Askeri Arşivi.

TsAMO: Savunma Bakanlığı Merkez Arşivi.

TsA FSB: Federal Güvenlik Servisi (eski KGB).Merkez Arşivi.

VII Congress of the Communist International: Abridged Stenographic Report of the Proceedings, Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1939.

VII Kongress Kommunisticheskogo internatsionala i bor'ba protiv fashizma i voiny: sbornik dokumentov, Moskova: Politizdat, 1975.

VII s"ezd Kommunisticheskikh organizatsii Zakavkaz'ia: stenograficheskii otchet, Tiflis, 1934.

VIII Vsekazakhstanskaia kraevaia konferentsiia VKP (b), 8-16 ianvaria 1934 g.: stenograficheskii otchet, Alma-Ata: Kazkraikom VKP (b), 1935.

XII s"ezd RKP (b): stenograficheskii otchet, Moskova: Krasnaia nov', 1923.

XVI konferentsiia VKP (b), aprel' 1929 goda: stenograficheskii otchet, Moskova: Politicheskaia literatura, 1962.

XVI s"ezd VKP (b): 26 iiunia-13 iiulia 1930 g.: stenograficheskii otchet, 2 cilt, Moskova: Partizdat, 1935.

XVI s"ezd VKP (b): stenograficheski otchet, 2. baskı, Moskova ve Leningrad: Gosizdat, 1931.

XVI s"ezd VKP (b): stenograficheski otchet, Moskova ve Leningrad: Gosizdat, 1930, Aksi belirtilmedikçe tüm atıflar bu yayınadır.

XVII konferentsiia VKP (b): stenograficheskii otchet, 30 ianvaria-4 fevralia 1932, Moskova, 1934.

XVII s"ezd VKP (b), 26 ianvaria-10 fevralia 1934 g.: stenograficheskii otchet, Moskova: Partizdat, 1934.

XVIII s"ezd VKP (b), 10-21 marta 1939 goda: stenograficheskioi otchet, Moskova: Politicheskaia literatura 1939.

XX let Sovetskoi Abkhazii: politiko-ekonomicheskii ocherk, Sukhumi, 1941.

XXII s"ezd KPSS: stenograficheskii otchet, 2 cilt, Moskova: Politizdat, 1961.

20 let sovetskoi vlasti: statisticheskii sbornik, Moskova: Partizdat, 1937.

Abbas-Ogly, Adile, *Moia Abkhaziia, moia sud'ba,* Moskova: AST, 2009.

—, *Ne mogu zabyt',* Moskova: AST, 2009.

Abbé, James E., *I Photograph Russia,* New York: R.M. McBride & Co., 1934.

Abdiraiymüly, Serik vd. (yay.haz.), *Golod v kazakhskoi stepi: pis'ma trevogi i boli, Alma-Ata: Qazaq Universiteti,* 1991.

Abelshauser, Werner, "Germany: Guns, Butter, and Economic Miracles", *The Economics of World War II: Six Great Powers in International Comparison,* yay.haz. Mark Harrison, New York: Cambridge Üniversitesi, 1988, s. 122-176.

Abendroth, Hans-Henning, *Hitler in der spanischen Arena: die deutsch-spanischen Beziehungen im Spannungsfeld der europäischen Interessenpolitik vom Ausbruch des Bürgerkrieges bis zum Ausbruch des Weltkrieges 1936-1939,* Paderborn: F. Schöningh, 1973.

Abkhazia: dokumenty svidetel'stvuiut, 1937-1953, Sukhumi: Alashara, 1992.

Abkhazskaia oblastnaia organizatsiia kommunisticheskoi partii Gruzii v tsifrakh, 1921-1980, Sukhumi: Alashara, 1980.

Abramov, Ark, *O pravoi oppozitsii v partii,* Moskova: Molodaia gvardiia, 1929.

Abramov, N.A., "Osobaia missiia Davida Kandelaki," *Voprosy istorii,* no. 4-5, 1991: 144-156.

Abramov, Vadim, *Evrei v KGB: palachi i zhertvy,* Moskova: Iauza/EKSMO, 2005.

Abylkhozhin, Zhulduzbek B., Manash K. Kozybaev ve Maqash B. Tatimov, "Kazakhstanskaia tragediia", *Voprosy istorii,* no. 7, 1989: 53-71.

Adamthwaite, Anthony, *France and the Coming of the Second World War, 1936-1939,* Londra: Frank Cass, 1997.

—, *Grandeur and Misery: France's Bid for Power in Europe, 1914-1940,* Londra: Arnold, 1995.

Adibekov, G.M. ve Anderson, K.M., "'U menia odna nadezhda na tebia': poslednie pis'ma N.I. Ivanovicha I.V. Stalinu", *Istoricheskii arkhiv,* no. 3, 2001: 47-85.

— vd. (yay.haz.), *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b) i Evropa: resheniia 'osoboi papki', 1923-1939,* Moskova: Rosspen, 2001.

—, (yay.haz.), *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b): povestki dnia zasedanii 1919-1952,* 3 cilt, Moskova: Rosspen, 2001.

—, (yay.haz.), *Politbiuro TsK RKP (b) - VKP (b) i Komintern, 1919-1943: dokumenty,* Moskova: Rosspen, 2004.

Adzhubei, Aleksei, *Te desiat' let,* Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1989.

Afanas'ev, A.V. (yay.haz.), *Oni ne molchali,* Moskova: Politizdat, 1991.

Afanas'ev, Iu. N., *Inogo ne dano: perestroika - glasnost', demokratiia, sotsializm,* Moskova, Progress, 1988.

— vd. (yay.haz.), *Istoriia stalinskogo Gulaga, konets 1920-x-pervaia polvina 1950-x godov: sbornik dokumentov,* 7 cilt, Moskova: Rosspen, 2004-2005.

Afinogenov, Aleksandr, *Dnevniki i zapisnye knigi,* Moskova: Sovetskii pisatel, 1960.

—, *Izbrannoe,* 2 cilt, Moskova: Iskusstvo, 1977

Agabekov, G.S., *ChK za rabotoi,* Berlin: Strela, 1931.

—, *G.P.U.: zapiski chekista,* Berlin: Strela, 1930.

—, *OGPU: The Russian Secret Terror,* New York: Brentano's, 1931.

Aganian, Tsatur P., *Nersik Stepanian,* Yerevan: Aistan, 1967

Ageenko, K.P. vd., (yay.haz.), *Voennaia pomoshch' SSSR v osvoboditelnnoi bor'be kitaiskogo naroda,* Moskova: Voenizdat, 1975.

"Agent angliiskoi razvedki sluchayno vstretil Vas ", *Istochnik,* no. 3, 1996: 161-162.

Agrba, R.K. (yay.haz.), *Abkhazskaia oblastnaia organizatsiia kompartii Gruzii v tsifrakh, 1921-1980 gg,* Sukhumi: Alashara, 1980.

Agursky, Mikhail, "The Bolshevik Revolution as a Revolution of National Liberation", *Journal of Communist Studies,* 3/2 (1987): 177-184.

—, "Soviet Disinformation and Forgeries", *International Journal on World Peace,* 6/1 (1989): 13-30.

—, *The Third Rome: National Bolshevism in the USSR,* Boulder, CO: Westview, 1987

Ahmann, Rolf, *Nichtangriffspakte: Entwicklung und operative Nutzung in Europa, 1922-1939,* Baden-Baden: Nomos, 1988.

Airapetian, M.E., *Etapy vneshnei politiki SSSR, 1917-1941,* Moskova: Voenizdat, 1941.

Aitiev, T.A. ve B.M. Ishmukhamedov, *Torzhestvo leninskogo kooperativnogo plana v Kazakhstane,* Alma-Ata: Nauka, 1969.

Aizenberg, Isaac P., *Valiutnaia Sistema SSSR,* Moskova: Sotsial'no-ekonomicheskaia literatura, 1962.

A.K., "Kratkii kurs istorii SSSR", *Bol'shevik,* no. 17, 1937: 84-96.

Akhmatova, Anna, "Mandelshtam (Listki iz dnevnika)", *Sochineniia,* 2 cilt, Washington, D.C.: Inter-Language Literary Associates, II, 1967-1968: 166-87.

Akhmedabiev, Aleksandr, "I opiat' o mifakh", *Chernovik,* http://chernovik.net/content/hronograf/i-opyat-o-mifah (erişim 11.03.2015).

Akhmedov, Ismail, *In and Out of Stalin's GRU: A Tatar's Escape from Red Army Intelligence,* Frederick, MD: University Publications of America, 1984.

Albrecht, Richard, "'Wer redet heute noch von der Vernichtung der Armenier?' Kommentierte Wiederveröffentlichung der Erstpublikation von Adolf Hitlers Geheimrede am 22, August 1939", *Zeitschrift für Weltgeschichte,* 9/2 (2008): 115-132.

Aldanov, Mark, *Bol'shaia Lubianka,* Moskova: Olma, 2002.

—, *Sovremenniki,* 2. baskı, Berlin: Slovo, 1932.

Aldazhumanov, Kaidar, "Krest'ianskoe dvizhenie soprotivleniia", *Deportirovannye v Kazakhstan narody: vremia, sud'by,* yay.haz. A.K. Kekilbaev, Almaty: Arys, 1998, s. 66-93.

— vd. (yay.haz.), *Nasil'stvennaia kollektivizatsiia i golod v Kazakhstane, 1931-1933 gg.: dokumenty i materialy,* Almaty: XXI vek, 1998.

Aldcroft, Derek, "The Versailles Legacy", *History Review,* no. 29 (1997): 8-13.

Aleksandrov, Grigorii, *Epokha i kino.* Moskova: Politicheskaia literatura, 1976.

Aleksandrov, Viktor A., *Delo Tukhachevskogo,* Rostov-na-Donu: Rostovskii universitet, 1990, s. 163-164.

Alekseev, M.A. vd., *Entsiklopediia voennoi razvedki,* Moskova: Kuchkovo pole, 2012.

Aleksei Ivanovich Rykov: kratkaia biografiia, Moskova: Gosizdat, 1927.

Alexandrovskii, Sergei, "Munich Witness's Account", *International Affairs* [Moskova], no. 12, 1988: 119-132.

Alexopoulos, Golfo, "Exposing Illegality and Oneself: Complaint and Risk in Stalin's Russia", *Reforming Justice in Russia, 1864-1996: Power Culture, and the Limits of Legal Order,* yay.haz. Peter H, Solomon, Jr, Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1997, s. 167-189.

Allen, Jr., David E, "The Soviet Union and the Spanish Civil War", doktora tezi, Stanford Üniversitesi, 1952.

Allen, Robert C., *Farm to Factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 2003.

Alliluev, Vladimir, *Khronika odnoi sem'i: Alliluevy-Stalin,* Moskova: Molodaia gvardiia, 1995.

Alliluyeva, Svetlana, *Dvadtsat' pisem k drugu,* New York: Harper & Row, 1967.

—, *Only One Year,* New York: Harper & Row, 1969.

—, *Tol'ko odin god,* Moskova: Kniga, 1990.

—, *Twenty Letters to a Friend,* New York: Harper & Row, 1967.

—, *Vospominaniia,* Moskova: Sovetskii pisatel', 1946.

Allilueva, Anna S., *Vospominaniia,* Moskova: Sovetskii pisatel, 1946.

Allworth, Edward, *The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present, A Cultural History,* Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, 1990.

Alpert, Michael, *A New International History of the Spanish Civil War,* 2. baskı, New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Alt, K., "Die Wehrmacht im Kalkül Stalins", *Die Wehrmacht: Mythos und Realität,* yay.haz. R.D. Müller ve H.E. Volkmann, Münih: Oldenbourg, 1999, s. 105-122.

Amar, Tarik, "Sovietization as a Civilizing Mission in the West", *The Sovietization of Eastern Europe: New Perspectives on the Postwar Period,* yay.haz. Balázs Apor vd., Washington, D.C.: New Academia, 2008, s. 29-45.

Ammende, Ewald, *Human Life in Russia,* Londra: George Allen ve Unwin, 1936.

Anchbadze, Z.V. vd. (yay.haz.), *Istoriia Abkhazskoi ASSR 1917-1937,* Sukhumi: Alashara, 1983.

Anderson, Kirill M. (yay.haz.), *Voennyi sovet pri narodnom komissarie oborony SSSR, 1-4 iunia 1937 g.: dokumenty i materialy,* Moskova: Rosspen, 2008.

— (yay.haz.), *Kremlevskii kinoteatr, 1928-1953: Dokumenty,* Moskova: Rosspen, 2005.

Andreas-Friedrich, Ruth, *Berlin Underground, 1938-1945,* New York: Henry Holt, 1947.

Andreev, A.A., *Vospominaniia, pis'ma,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1985.

Andrei Aleksandrovich Zhdanov, 1896-1948, Moskova: Gosizdat, 1948.

Andrew, Christopher, *The Defense of the Realm: The Authorized History of MI5,* New York: Knopf, 2009.

—, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community,* Londra: Heinemann, 1985.

— ve Julie Elkner, "Stalin and Foreign Intelligence", *Totalitarian Movements and Political Religions,* 4/1 (2003): 69-94.

— ve Vasily Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West,* Londra: Allen Lane, 1999.

— ve Oleg Gordievsky, *KGB: The Inside Story,* New York: HarperCollins, 1990.

Anfert'ev, Ivan A., "Osobennosti preodoleniia I, V, Stalinym krizisnoi situatsii v SSSR v nachale 1930-X gg.", *Rossiiskie i slavianskie issledovaniia; nauchnyi sb ornik,* 2010 vyp.: 177-82.

—, "'Delo M, N, Riutina' v sud'be G, E, Zinov'eva i L, B, Kameneva, oktiabr' 1932 g.", *Istoricheskii arkhiv,* no. 1, 2006: 64-94.

— (yay.haz.), *Smerch,* Moskova, DOSAAF SSSR, 1988.

Anfilov, Viktor A., *Doroga k tragedii sorok pervogo,* Moskova: Voenizdat, 1965.

—, *Krushenie pokhoda Gitlera na Moskvu 1941,* Moskova: Nauka, 1989.

—, "'Razgovar zakonchilsia ugrozoi Stalina': desiat' besed s marshalom G, K, Zhukovym v mae-iune 1965 goda", *Voenno Istoricheskii zhurnal,* no. 3, 1995: 39-46.

— ve F.I. Golikov, *Zagadka 1941 goda: o voine pod raznymi resursami,* Moskova: Veche, 2005.

Angelo Rossi [Tasca], *Deux ans d'alliance Germano-Soviétique,* Paris, A Fayard, 1949.

—, *The Russo-German Alliance: August 1939-June 1941,* Boston: Beacon, 1951.

Anon, "Zametki o peresechenii biografii Osipa Mandel'shtama i Boris Pasternaka", *Pamiat': istoricheskii sbornik (Paris),* no. 4, 1981.

Antipina, Valentina, *Povsednevnaia zhizn' sovetskikh pisatelei 1930-1950-e gody,* Moskova: Molodaia gvardiia, 2005.

Antipova, O.A. vd. (yay.haz.), *Golod v SSSR, 1930-1934 gg,* Moskova: Federal'noe arkhivnoe agentstvo, 2009.

Antsiferov, Alexis N. vd., *Russian Agriculture During the War: Rural Economy,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, Carnegie Uluslararası Barış Vakfı, 1930.

Antonov, K.V., "Nekotorye itogi konflikta na KVZhD", *Sovetskoe gosudarstvo i revoliutsiia prava,* no. 2, 1930: 122-38.

Antonov, Vladimir, "Anatolii Gorskii na peredovoi vneshnei razvedki", *Nezavisimoe voennoe obozrenie,* 16 Aralık 2011.

—, "Kaznen i opravdan", *Nezavismoe voennoe obozrenie,* 31 Ağustos 2007.

—, "Na pol'skom napravlenii pered' 22 iiunia", *Nezaivismoe voennoe obozrenie,* 3 Haziran 2011.

Antonov-Ovseenko, Anton, *Beriia,* Moskova: AST, 1999.

—, *Portet Tirana,* Moskova: Grègori Pèjdz, 1994.

Applebaum, Anne, *Gulag: A History,* New York: Doubleday, 2003.

Aptekar', Pavel, *Sovetsko-finskie voiny,* Moskova: Yauza-EKPSO, 2004.

— ve I.V. Uspenskii (yay.haz.), *Marshal M, N, Tukhachevskii (1893-1937): komplekt dokumentov iz fondov RGVA,* Moskova, 1994.

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism,* New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1973 [*Totalitarizmin Kaynakları 1-Antisemitizm,* çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997; *2-Emperyalizm,* çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998; *3-Totalitarizm,* çev. İsmail Serin. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014].

Argun, Aleksei, *Stalin i Lakoba,* Sukhumi: Alashara, 2002.

Armstrong, John A., *The Politics of Totalitarianism: The Communist Party of the Soviet Union from 1934 to the Present,* New York: Random House, 1961.

—, *The Soviet Bureaucratic Elite: A Case Study of the Ukranian Apparatus,* New York: Praeger, 1959.

Arnason, Johann P, "Communism and Modernity", *Daedalus,* 129/1 (2000): 61-90.

Arnold, Arthur, *Banks, Credit and Money in Soviet Russia,* New York: Columbia Üniversitesi, 1937.

Aron, Raymond, *Mémoires,* Paris: Julliard, 1983 [*Hatıralar - Elli Yılın Siyasi Düşüncesi,* çev. Celil Civan, Lütfi Fevzi Topaçoğlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2023].

—, *The Opium of the Intellectuals,* New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2001 (orijinali 1955) [*Aydınların Afyonu,* çev. İzzet Tanju, İstanbul: Tur Yayınları, 1979].

—, *Sociologie des sociétés industrielles: esquisse d'une théorie des régimes politiques,* Paris: Centre de documentation universitaire, 1958, Tercümesi, *Democracy and Totalitarianism,* New York: Praeger, 1968.

Arsenidze, Rajden, "Iz vospominaniia o Staline", *Novy zhurnal,* 72 (1963): 218-236.

Artamonov, Andrei, *Spetsob"ekty Stalina: ekskursiia pod grifom "sekretno",* Moskova: Algoritm, 2013.

Artizov, Andrei N, "V ugodu vzgliadam vozhdia (Konkurs 1936 g, na uchebnik po istorii SSSR)", *Kentavr,* no. 1, 1991: 125-135.

— ve Oleg Naumov (yay.haz.), *Vlast' i khudozhestvennaia intelligentsiia,* Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 1999.

— vd. (yay.haz.), *Reabilitatsiia: kak eto bylo: dokumenty Prezidiuma TsK KPSS i drugie materialy,* 3 cilt, Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2000-2004.

Artobolevskii, E.E. ve Blagonravov, A.A., *Ocherki istorii tekhniki v Rossii* (1861-1917), Moskova: Nauka, 1975.

Artsuni, Ashot, "Samoubiistvo A. G, Khandzhiana", *Kavkaz,* no. 8 (32), 1936: 29-31.

Aruntiunian, Iurii V., *Mekhanizatory sel'skogo khoziaistva SSSR v 1929-1957 gg.: formirovanie kadrov massovykh kvalifikatsii,* Moskova: AN SSSR, 1960.

Asada, Sadao, *From Mahan to Pearl Harbor: The Imperial Japanese Navy and the United States,* Annapolis, MD: Naval Institute, 2006.

Aselius, Gunnar, *The Rise and Fall of the Soviet Navy in the Baltic, 1921-1941,* New York: Frank Cass, 2005.

Aster, Sidney, *1939: The Making of the Second World War,* New York: Simon & Schuster, 1972.

Atkinson, Dorothy, *The End of the Russian Land Commune, 1905-1930,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1983.

Avalishvili, Levan, "The Great Terror' of 1937-1938 in Georgia: Between the Two Reports of Lavrentiy Beria", *Caucasus Analytical Digest,* 22 (2010): 2-6.

Avdeenko, Aleksandr O., *Nakazanie bez prestupleniia,* Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1991.

—, "Otluchenie", *Znamia,* no. 3, 1989: 5-73; no. 4, 1989: 78-133.

Averbakh, I.L., *Ot prestuplenia k trudu,* Moskova: Sovetskoe zakonodatel'stvo, 1936.

Avrich, Paul, "The Short Course and Soviet Historiography", *Political Science Quarterly,* 75/4 (1960): 539-563.

"Avtobiograficheskie zametki' V.N. Pavlova - perevodchika I.V. Stalina", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 4, 2000: 94-111.

Avtorkhanov, Abdurakhman, *Stalin and the Soviet Communist Party: A Study in the Technology of Power,* New York: Praeger, 1959.

—, *Tekhnologiia vlasti,* Moskova: Slovo, 1991.

Azarov, I.I., *Osazhdennaia Odessa,* Moskova: Voenizdat, 1962.

Baabar, *Twentieth-Century Mongolia,* Cambridge, UK: White Horse, 1999.

Baberowski, Jörg, *Der Feind ist überall: Stalinismus im Kaukasus,* Münih: Deutsche Verlags-Anstalt, 2003.

Babichenko, D.L., *Pisateli i tsenzory: sovetskaia literatura 1940-x godov po politicheskim kontrolem TsK,* Moskova: Rossiia Molodaia, 1994.

—, "Esli aresty budut prodolzhatsia ne ostanetsia ni odnogo nemtsachlena partii': stalinskie 'chistki' nemetskoi politemigratsii v 1937-1938 godach", *Istorisheskii arkhiv,* no 11992: 117-123.

— (yay.haz.), *Literaturnyi front, istoriia politicheskoi tsenzury 1932-1936 gg.: sbornik dokumentov,* Moskova: Entsiklopediia rossiiskikh derevn', 1994.

Babochkin, Boris, *Litso sovetskogo kinoaktera,* Moskova: Kinofotoizdat, 1935.

Backlund, Lawrence Sigmund, "Nazi Germany and Finland, 1933-1939: A Waning Relationship", doktora tezi, Pensilvanya Üniversitesi, 1983.

Badaev, A.E., "O Staline", *Pravda,* 19 Aralık 1939.

Baehr, Peter, "Dictatorship", *In the Blackwell Dictionary of Modern Social Thought,* yay.haz. William Outhwaite ve Tom Bottomore, 2. baskı, Malden, MA: Blackwell, 2002.

Baer, Brian, "Literary Translation and the Construction of the Soviet Intelligentsia", *Massachusetts Review,* 47/3 (2006): 437-460.

Bahne, Siegfried, "Die Kommunistitche Partei Deutschlands", *Das Ende der Parteien, 1933,* yay.haz. Erich Matthias ve Rudolf Morsey, Königstein: Droste, 1979, s. 655-739.

—, *Die K.P.D, und das Ende von Weimar: das Scheitern einer Politik, 1932-1935,* Frankfurt am Main: Campus, 1976.

— vd. (yay.haz.), *Les Partis communistes et l'Internationale communiste dans les années 1928-1932,* Dordrecht, Holland ve Boston, MA: Kluwer, 1988.

Bailes, Kendall E., *Technology and Society under Lenin and Stalin: Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917-1941,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1978.

Baker, Donald N., "The Surveillance of Subversion in Interwar France: The Carnet B in the Seine, 1922-1940", *French Historical Studies,* 10/3 (1978): 486-512.

Baker, Robert K., *Rezident: The Espionage Odyssey of Soviet General Vasily Zarubin,* Bloomington, IN: iUniverse, 2015.

Bakhtarov, G. Iu, *Zapiski aktera: genii i podletsy,* Moskova: Olma, 2002.

Balandin, R.K., *Marshal Shaposhnikov,* Moskova: Veche, 2005.

Balashov, A.P. ve Markhashov Iu, S., "Staraia ploshchad', 4 (20-e gody)", *Polis,* no. 4, 1991: 182-188.

Balashov, Evgenii A. (yay.haz.), *Prinimai nas, suomi-krasavitsa! "Osvoboditel'nyi" pokhod v Finliandiiu 1939-1940 gg,* 2. baskı, St, Petersburg: Ostrov, 2004.

Balashov, Evgenií M., *Shkola v rossiiskom obshchestve 1917-1927 gg.: stanovlenie "novogo cheloveka",* St, Petersburg: D, Bulanin, 2003.

Ball, Alan, *Russia's Last Capitalists: The NEP-men, 1921-1929,* Berkeley: California Üniversitesi, 1987.

Bamsted, Ernest K., *Goebbels and National Socialist Propaganda, 1925-1945,* East Lansing: Michigan Eyalet Üniversitesi, 1965.

Banac, Ivo (yay.haz.), *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2003.

Bandinelli, Renuccio Bianchi, *Hitler e Mussolini 1938: Il viaggio del Führer in Italia,* Roma: Edizioni E/o, 1995.

Barakhov, V.S., "M, Gor'kii: posledniaia stranitsa zhizni", *Voprosy literatury,* no. 6, 1990: 182-206.

Baranov, Iurii, *Goluboi razliv: dnevniki, pis'ma, stikhotvorenniia,* Yaroslavl: Verkhne Volzhskoe knizhnoe izd-vo, 1988.

Baranov, Vadim, *Gorky bez grima, taina smerti: roman-issledovaniie,* 2. baskı, Moskova: Agraf, 2001.

—, "'Nado prekoslovit'!' M, Gorkii i sozdanie Soiuza pisatelei", *Voprosy literatury,* no. 5, 2003: 34-56.

Barber, John, "Stalin's Letter to the Editors of *Proletarskaya Revolyutsiya*", *Soviet Studies,* 38/1 (1976): 21-41.

Barber, John ve Mark Harrison, *The Soviet Home Front, 1941-1945,* Londra: Longman, 1991.

Barberi, Pierpaolo, *Hitler's Shadow Empire: Nazi Economics and the Spanish Civil War,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 2015.

Barbusse, Henri, *Stalin: chelovek, cherez kotorogo rasskryvaetsia novyi mir,* Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1936.

—, *Stalin: A New World Seen through One Man,* New York: Macmillan, 1935.

Bardin, I., "Ispolin-mudrets", *Vstrechi s tovarishem Stalinym,* yay.haz. A.A. Fadeev, Moskova: Gospolitizdat, 1939.

Barghoorn, Frederick C., *The Soviet Image of the United States: A Study in Distortion,* New York: Harcourt, Brace and Company, 1950.

Barmin, V.A., *Sovetskii Soiuz i Sintszian, 1918-1941 gg.: regional'nyi faktor vo vneshnei politike Sovetskogo Soiuza,* Barnaul: Barnaul'skii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet, 1999.

Barmine, Alexander, *Memoirs of a Soviet Diplomat: Twenty Years in the Service of the USSR,* Londra: Dickson, 1938.

—, *One Who Survived: The Life Story of a Russian Under the Soviets,* New York: G.P. Putnam's Sons, 1945.

Barnhart, Michael A., "Japanese Intelligence before the Second World War: 'Best Case' Analysis", *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessments before the Two World Wars,* yay.haz. Ernest R, May, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1984, s. 424-455.

Barros, James ve Gregor, Richard, *Double Deception: Stalin, Hitler, and the Invasion of Russia,* DeKalb: Kuzey Illinois Üniversitesi, 1995.

Barsov, A.A., *Balans stoimostnykh obmenov mezhdu gorodom i derevnei,* Moskova: Nauka, 1969.

—, "NEP i vyravnivanie ekonomicheskikh otnoshenii mezhdu gorodom i derevnei", *Novaia ekonomicheskaia politika: voprosy teorii i istorii,* yay.haz. Maksim P. Kim, Moskova: Nauka, 1974, s. 93-102.

Barsova, V., "Nash veilikii drug", *Vstrechi s tovarishchem Stalinym,* yay.haz. Aleksandr Fadeev, Moskova: Ogiz, 1939, s. 57-59.

Barsukov, Evgenii A., *Russkaia artilleriia v mirovuiu voinu,* Moskova: Gos, voennoe izd-vo narkomata oborony Soiuza SSSR, 1938.

Bartel, Heinrich, "Aleksej Fedorovic Merekalov: Fragmente zur historischen Biographes Sowjetdiplomaten in Berlin 1938/39", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas,* 33/4 (1985): 518-545.

Bartlett, Rosamund, "The Embodiment of Myth: Eizenshtein's Production of 'Die Walküre,'" *Slavonic and East European Review,* 70/1 (1992): 53-76.

—, *Wagner and Russia,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1995.

Baruzdin, Sergei A., "O Kornee Chukovskom: zametki Baruzdin", *Zametki o detskoi literature,* Moskova: Detskaia literatura, 1975.

Baryshnikov, N.I., "Sovetsko-Finliandskaia voina 1939-1940 gg.", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 4, 1989: 28-41.

— ve B.N. Baryshnikov, "Pravitel'stvo v Terriioki", *Zimniaia voina 1939-1940,* yay.haz. Oleg A. Rzhevskii ve Olli Vehvilāinen, 2 cilt, Moskova: Nauka, 1998, I, s. 176-191.

— ve O. Manninen, "V kanun zimnei voiny", *Zimniaia voina 1939-1940,* yay.haz. Oleg A. Rzhevskii ve Olli Vehvilāinen, 2 cilt, Moskova: Nauka, 1998, I, s. 131-141.

— vd., *Istoriia ordena Lenina Lenigradskogo voennogo okruga,* 3. baskı, Moskova: Voenizdat, 1988.

Baryshnikov, V.N., *Ot prokhladnogo mira k zimnei voine: vostochnaia politika Finliandii v 1930-e gody,* St, Petersburg: Izdatel'stvo Sankt Peterburgskogo universiteta, 1997.

Basseches, Nikolaus, *Stalin*, Londra: Staples Press, 1952.

Batashev, Aleksei, *Sovetskii dzhaz: istoricheskii ocherk*, Moskova: Muzyka, 1972.

Batbayar, Tsedendambyn, "Stalin's Strategy in Mongolia, 1932-1936", *Mongolian Studies,* no. 22, 1999: 1-17.

Baumgart, Winfried, "Zur Ansprache Hitlers von den Führen der Wehrmacht am 22, August 1939", *Vierteljahreshafte für Zeitgeschichte* 16/2 (1968): 120-149; 19/3 (1971): 294-304.

Baur, Hans, *Hitler's Pilot,* Londra: Frederick Muller, 1958 [*Hitler'in Pilotu,* çev. Lamia Güçlü, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2005].

Bawden, C.R., *The Modern History of Mongolia,* 2. baskı, New York: Kegan Paul International, 1989.

Baxa, Paul, "Capturing the Fascist Moment: Hitler's Visit to Italy in 1938 and the Radicalization of Fascist Italy", *Journal of Contemporary History,* 42/4 (2007): 227-242.

Baykov, Alexander, *Soviet Foreign Trade,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1946.

Baynes, N.H. (yay.haz.), *The Speeches of Adolf Hitler,* 2 cilt, Londra: Oxford Üniversitesi, 1942.

Bazhanov, Boris, *Bazhanov and the Damnation of Stalin,* yay.haz. David W. Doyle, Columbus: Ohio Eyalet Üniversitesi, 1990.

—, *Vospominaniia byvshego sekretaria Stalina,* 2. baskı, Paris ve New York: Tret'ia vol'na, 1983.

Beck, F. ve W. Godin, *Russian Purge and the Extraction of Confession,* New York: Viking 1951.

Beck, Józef, *Przemówienia, deklaracje, wywiady 1931-1939,* Varşova: Naklad Gebethnera i Wolffa, 1938.

—, *Final Report,* New York: Robert Speller & Sons, 1957.

Beckles, Gordon, "Hitler, the Clown Who Wants to Play Statesman", *Daily Herald,* 31 Ocak 1931.

Bédarida, François, *La Strategie sécrete de la drôle de guerre: le conseil suprême interallié, Septembre 1939-Avril 1940,* Paris: CNRS. 1979.

Bedel', Aleksandr E. ve I. Slavko, Tatiana, "Iz istorii raskulachennykh spetspereselentsev na Urale v pervoi polovine 30-kh godov", *Raskulachennye spetspereselentsy na Urale (1930-1936): sbornik dokumentov,* yay.haz. V. V. Alekseev vd., Yekaterinburg: UIF "Nauka", 1993, s. 10-27.

Bednyi, Dem'ian, "Shtrikhi", *Pravda,* 21 Aralık 1929.

—, *Sobranie sochinenii,* 5 cilt, Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1953-1954.

Béládi, László ve Tamás Krausz, *Stalin,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1989.

Belaia kniga o deportatsii koreiskogo naseleniia Rossii v 30-40-x godakh, 1, cilt, Moskova: Interparx, 1992.

Beliaev, N. (yay.haz.), *Mikhail Koltsov, kakim on byl,* Moskova: Sovetskii pisatel', 1965.

Belianovskii, B.S., "Deistviia tankovykh i motorizirovannykh voisk v Pol'she, Bel'gii i Frantsii", *Voennaia mysl',* no. 8, 1940: 39-58.

Bell, P.M.H. *France and Britain, 1900-1940: Entente and Estrangement,* Londra ve New York: Longman, 1996.

Beloff, Max, *The Foreign Policy of Soviet Russia, 1929-1941,* 2 cilt, Londra: Oxford Üniversitesi, 1947-1949.

Below, Nicolaus von, *Als Hitlers Adjutant 1937-1945,* Mainz: Hase & Koehler, 1980.

—, *At Hitler's Side: The Memoira of Hitler's Luftwaffe Adjutant, 1937-1945,* çev. Geoffrey Brooks, Londra: Greenhill Books, 2001.

Bennett, E.M., *Franklin Roosevelt and the Search for Security: American-Soviet Relations 1933-1939,* Wilmington, DE: Scholarly Resources, 1985.

Bennett Edward W., *German Rearmament and the West, 1932-1933,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1969.

Benvenuti, Francesco, "Kirov in Soviet Politics, 1933-1934", Soviet Industrialisation Project Series no. 8, Birmingham Üniversitesi, 1977.

—, "Stakhanovism and Stalinism, 1934-1938", Müzakere dokümanı no. 30, Rusya ve Doğu Avrupa Araştırmaları Merkezi, Birmingham Üniversitesi, 1989.

Berelowitch, Alexis ve Viktor Danilov (yay.haz.), *Sovetskaia derevnia glazami VChK-OGPU-NKVD. 1919-1939: dokumenty i materialy,* 4 cilt, Moskova: Rosspen, 2003.

Berezhkov, Valentin, *S diplomaticheski missiei v Berlin, 1940-1941,* Moskova: Izdat, Agentstva Pechati Novosti, 1966.

—, *History in the Making: Memoirs of World War II Diplomacy,* Moskova: Progress, 1983.

—, *At Stalin's Side: His Interpreter's Memoirs from the October Revolution to the Fall of the Dictator's Empire,* New York: Birch and Lane, 1994.

Berezin, F. Ia, "Istoriia ordera na arest Berii", *Beria: konets kar'ery,* yay.haz. V. F. Nekrasov, Moskova: Politizdat, 1991, s. 195-201.

Bergan, Ronald, *Sergei Eisenstein: A Life,* Woodstock, NY: Overlook, 1997.

Berge, Paul, *The Birth of Tajikistan: National Identity and the Origins of the Republic,* Londra ve New York: I. B. Tauris, 2007.

Berghahn, Volker R., *Germany and the Approach of War in 1914,* New York: St, Martin's, 1973.

Bergman, Jay, "Valerii Chkalov: Soviet Pilot as New Soviet Man", *Journal of Contemporary History,* 33/1 (1998): 135-152.

Bergmeier, Horst J.P. ve Rainer E. Lorz, *Hitler's Airwave: The Inside Story of Nazi Radio Broadcasting and Propaganda Swing,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1997.

Bergson, Abram, *The Real National Income of Soviet Russia since 1928,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1961.

Beria, Sergo, *My Father,* Londra: Duckworth, 2001.

Beriia, Sergo, *Moi otets - Lavrentii Beriia,* Moskova: Sovremennik, 1994.

Berkhin, I.B., *Voennaia reforma v SSSR, 1924-1925,* Moskova: Voenizdat, 1958.

Berling, Zygmunt, *Wspomnienia,* 3 cilt, Varşova: Polski Dom Wydawniczy, 1990-1991.

Berman, Sheri, "Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic", *World Politics,* 49/3 (1997): 401-429.

Bernev, S.K. ve A.I. Rupasov (yay.haz.), *Zimni ia voina 1939-1940 gg.: v dokumnentakh NKVD.* St, Petersburg: Lik, 2010.

Bernshtein, Aron, *Mikhail Gelovani,* Moskova: Kinotsentr, 1991.

—, "V roli Stalina", *Ogonek,* no. 50, 1989: 18-19.

Berson, Jan, *Kreml na bialo,* Varşova: Rój, 1936.

—, *Sowieckie zbrojenia moralne,* Varşova: Główna Ksiegarnia Wojskowa, 1937.

Bertram, James, *Crisi in China: The Story of the Sian Mutiny,* Londra: Macmillan, 1937.

Bertrand, Gustave, *Enigma ou la plus grand énigme de la guerre 1939-1945,* Paris: Plon, 1973.

Besedovskii, Grigorii Z., *Na putiakh k termidoru: iz vospominanii byvshego sovetskogo diplomata,* 1. baskı, 2 cilt, Paris: Mishen, 1930-1931; Moskova: Sovremennik, 1997.

—, *Im Dienste der Sowjets: Erinnerungen,* Leipzig, Zürih, Grethlein & Co., 1930, Çevirisi, *Revelations of a Soviet Diplomat,* Londra: Williams & Norgate, 1931.

Beshanov, Vladimir V., *Leningradskaia oborona,* Minsk: Kharvest, 2006.

—, *"Po svoim artilleriia b'et": slepye bogi voiny,* Moskova: Iauza, 2013.

Bessel, Richard, *Political Violence and the Rise of Nazism: The Stormtroopers in Eastern Germany, 1925-1934,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1984.

Bey, Essad [Lev Nussimbaum], *Stalin,* Berlin: G. Kiepenheuer, 1931, Çevirisi, *Stalin: Career of a Fanatic,* New York: Viking, 1932; Londra: John Lane, 1932.

Bezymenskii, Lev A., "Direktivy I. V. Stalina V. M. Molotovu pered poezdkoi v Berlin v noiabre 1940 g.", *Novaia i noveishaia istoriia,* no 4, 1995: 76-79.

—, "O 'Plane Zhukova' ot 15 maia 1941 g.", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 3, 2000: 58-67.

—, "Sovetsko-Germanskie dogovory 1939 g.: novye dokumenty i starye problem", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 3, 1998: 3-26.

—, "The Secret Protocols of 1939 as a Problem of Soviet Historiography", *Soviet Foreign Policy, 1917-1991: A Retrospective,* yay.haz. Gabriel Gorodetsky, Londra: Frank Cass, 1994, s. 75-85.

—, "Vizit V. M. Molotova v Berlin v noiabre 1940 g, v svete novykh dokumentov", *Novaia i noveishaia istoriia,* no 6, 1995: 121-144.

—, *Gitler i Stalin pered skhvatkoi,* Moskova: Veche, 2000.

—, *Osobaia papka "Barbarossa": dokumental'naia povest',* Moskova: Novosti, 1972.

—, *Stalin und Hitler: das Pokerspiel der Diktatoren,* Berlin: Aufbau, 2002.

Bgazhba, Mikhail, *Nestor Lakoba,* Tbilisi: Sabchota sakartvelo, 1965.

Bialer, Seweryn (yay.haz.), *Stalin and His Generals: Soviet Military Memoirs of World War II,* Londra: Souvenir Press, 1970.

—, *Stalin's Successors: Leadership, Stability, and Change in the Sovet Union,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1980.

Bialik, B.A. (yay.haz.), *Gor'kii i ego epokha: issledovaniia i materialy,* 6 cilt, Moskova: Nauka, 1989-1994.

Bibineishvili, B., *Kamo,* Moskova: Staryi Bol'shevik, 1934.

Bieganski, Stanislaw vd. (yay.haz.), *Documents on Polish-Soviet Relations, 1939-1945,* 2 cilt, Londra: Heinemann, 1961-1967.

Bilmanis, Alfred (yay.haz.), *Latvian Russian Relations: Documents,* Washington, D.C.: Letonya Elçiliği, 1944.

Biriuzov, S.S., "Predislovie", *Izbrannoe proizvedeniiia,* cilt 1, Moskova: Voennoe Izdatel'stvo Ministersteva Oborony SSSR, 1964.

—, *Kogda gremeli pushki,* Moskova: Voenizdat, 1961.

Bishop, Donald, *The Roosevelt-Litvinov Agreements: The American View,* Syracuse, NY: Syracuse Üniversitesi, 1965.

Bismarck, Otto von, *Bismarck, the Man and the Statesman, Being the Reflections and Reminiscences of Otto Prince von Bismarck,* 2 cilt, Londra: Smith, Elder, 1898 [*Düşünceler ve Hatıralar,* 3 cilt, çev. Nijat Akipek, İstanbul: Selenge Yayınları, 2022].

—, *Mysli i vospominaniia,* 3 cilt, Moskova: Ogiz, 1940-1941.

Bix, Herbert P., *Hirohito and the Making of Modern Japan,* New York: HarperCollins, 2000.

Blaazer, David, "Finance and the End of Appeasement: The National Government, the Bank of England, and the Czech Gold", *Journal of Contemporary History,* 40/1 (2005): 25-39.

Blagoveshchenskii, F., "V gostiakh u P.A. Sharii", *Minuvshee,* no. 7 (1989): 451-472.

Blauvelt, Timothy K., "'From Words to Action!' Nationality Policy in Soviet Abkhazia (1921-38)", *The Making of Modern Georgia, 1918-2012: The First Georgian Republic and Its Successors,* yay.haz. Stephen F. Jones, Londra ve New York: Routledge, 2014, s. 232-262.

—, "Abkhazia Patronage and Power in the Stalin Era", *Nationalities Papers,* 35/2 (2007): 203-232.

—, "March of the Chekists: Beria's Secret Police Patronage Network and Soviet Crypto-Politics", *Communist and Post-Communist Studies,* 44/1 (2011): 1-16.

Blinkhorn, Martin (yay.haz.), *Fascists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment in Twentieth-Century Europe,* Londra: Unwin Hyman, 1990.

Blinov, A.S., *Ivan Akulov,* Moskova: Politizdat, 1967.

Bliskovskii, Z.D. vd. (yay.haz.), *M.I. Ul'ianova: sekretar' Pravdy,* Moskova: *Pravda,* 1965.

Blitstein, Peter A., "Nation-Building or Russification? Obligatory Russian Instruction in the Soviet Non-Russian School, 1938-1953", *A State of Nations: Empire and Nation-State in the Age of Lenin and Stalin,* yay.haz. Ronald Grigor Suny ve Terry Martin, New York: Oxford Üniversitesi, 2001, s. 253-274.

Blium, Arlen V., *Za kulisami "ministerstva pravdy": tainaia istoriia sovetskoi tsenzury 1917-1929,* St, Petersburg: Akademicheski proekt, 1994.

— (yay.haz.), *Tsenzura v Sovetskom Soiuze, 1917-1991 gg.: dokumenty,* Moskova: Rosspen, 2004.

Bliznakov, Milka, "International Modernism or Socialist Realism: Soviet Architecture in the Eastern Republics", *New Perspectives on Russian and Soviet Artistic Culture,* yay.haz. John O. Norman, New York: St, Martin's, 1993, s. 112-130.

Bloch, Marc, *Strange Defeat: A Statement of Evidence Written in 1940,* Londra: Oxford Üniversitesi, 1949.

Bloch, Michael, *Ribbentrop,* New York: Crown, 1992.

Blyukher, Glafira, "S Vasiliem Konstantinovichem Bliukherom–shest' let", *Voennoistoricheskii zhurnal,* no. 1, 1990: 79-83.

—, "Vospominania o lichnom", *Voennoistoricheskii zhurnal,* no. 4, 1989: 79-87.

Boberach, Heinz (yay.haz.), *Meldungen aus dem Reich: die geheimen Lagerberichte des Sicherheitsdientes des SS 1938-1945,* 7 cilt, Herrsching: Pawlag, 1984.

Bobrenev, V.A. ve V. Ia Riazantsev, *Palachi i zhertvy,* Moskova: Voenizdat, 1993.

Bobylev, Pavel N., "K kakoi voine gotovilsia General'nyi shtab RKKA v 1941 godu", *Otechestvennai toriia,* no. 5, 1995: 3-20.

—, "Repetitsiia katastrofy", *Voenno-istoricheski zhurnal,* no. 7, 1993: 14-21; no. 8, 1993: 28-35.

—, "Tochky v diskussii stavit' rano: k voprosu o planirovanii v General'nom shtabe RKKA vozmozhnoi voiny s Germaniei v 1940-1941 godakh", *Otechestvennaia istoriia,* no. 1, 2000: 47-54.

— vd., *Sovetskie Vooruzhennye Sily: voprosy i otvety, 1918-1988,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1987.

—, *Voennyi sovet pri narodnom komissare oborony SSSR. noiabr' 1937 g.: dokumenty i materialy,* Moskova: Rosspen, 2006.

—, *Voennyi sovet pri narodnom komissare oborony SSSR. 1938, 1940: dokumenty i materialy,* Moskova: Rosspen, 2006.

Bochever, A.M (yay.haz.), *O Staline: ukazatel' literatury, izdannoi k 60-letiiu I. V. Stalina,* Moskova: Vsesoiuznaia knizhnaia palata, 1940.

Bode, Andreas, "Humor in the Lyrical Stories for Children of Samuel Marshak and Korney Chukovsky", *The Lion and the Unicorn,* 13/2 (1989): 34-53.

Boeck, Brian J., "Complicating the National Interpretation of the Famine: Reexamining the Case of Kuban", *After the Holodomor: The Enduring Impact of the Great Famine on Ukraine,* yay.haz. Andrea Graziozi vd., Cambridge, MA: Ukrayna Araştırma Enstitüsü Harvard Üniversitesi Basımevi, 2013, s. 31-48.

Boelcke, Wlli A. (yay.haz.), *The Secret Conferences of Dr, Goebbels: The Nazi Propaganda War, 1939-43,* New York: E.P. Dutton, 1970.

Boffa, Guiseppe, *The Stalin Phenomenon,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1992.

Bohlen, Charles E. *Witness to History, 1929-1969,* New York: W.W. Norton, 1973.

Boiadzhiev, G., *Maretskaia,* Moskova: Iskusstvo, 1954.

Boiko, N.V. vd. (yay.haz.), *Ivan Mikhailovich Maiskii: izbrannaia perepiska c inostrannymi korrespondentami, 1916-1975,* 2 cilt, Moskova: Nauka, 2011.

Boldyrev, Vasilii G., "Iaponiia i Sovetskii Dal'nii Vostok", *Sibirskie ogni,* no. 1, 1925: 187-194.

Bollinger, Dwight L., "Fifth Column Marches On", *American Speech,* 19/1 (1944): 47-49.

Bollinger, Martin J., *Stalin's Slave Ships: Kolyma, the Gulag Fleet, and the Role of the West,* Westport, CT: Praeger, 2003.

Bolloten, Burnett, *The Grand Camouflage: The Communist Conspiracy in the Spanish Civil War,* New York: Frederick A. Praeger, 1961.

—, *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution,* Chapel Hill: Kuzey Carolina Üniversitesi, 1991.

—, *The Spanish Revolution: The Left and the Struggle for Power during the Civil War,* Chapel Hill: Kuzey Carolina Üniversitesi, 1979.

Bonch-Bruevich, V.D., *Vospominaniia,* Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1968.

Bond, Brian, *British Military Policy between the Two World Wars,* Oxford: Clarendon, 1980.

— (yay.haz.), *Chief of Staff: The Diaries of Lieutenant General Sir Henry Pownall,* 2 cilt, Londra: Leo Cooper, 1972-1974.

Bondarenko, Aleksandr, *Fitin,* Moskova: Molodaia gvardiia, 2015.

— ve N. N. Efimov, *Utaennye stranitsy sovetskoi istorii,* Moskova: Kuchkovo Pole, 2007.

Bor'ba za uprochenie sovetskoi vlasti v Gruzii: sbornik dokumentov i materialov 1921-1925 gg, Tiflis: Sabchota Sakartvelo, 1959.

Bordiugov, Gennadii A. ve Kozlov, V.A., "Dialektika teorii i praktiki stsialisticheskogo stroitel'stva: k voprosu o deformatsiiakh sotsializma", *Istoriia SSSR,* no. 6, 1989: 3-21.

Borev, Iurii, "Staliniada", *Pod"em,* no. 1, 1990: 42-43.

—, *Staliniada: memuary po chuzhim vospominaniiam s istoricheskimi anektodami i razmyshleniiami avtora,* Moskova: Sovetskii pisatel', 1990.

Borisov, Aleksandr V., *Politsiia i militsiia Rossii: stranitsy istorii,* Moskova: Nauka, 1995.

Borisov, Iu S., *Proizvodstvennye kadry derevni, 1917-1941,* Moskova: Nauka, 1991.

Borisov, Iurii V., *Sovetsko-frantsuzskie otnosheniia (1924-1945 gg.),* Moskova: Mezhdunarodnye otnesheniia, 1964.

Borisov, S.B., *Andrei Aleksandrovich Zhdanov: opyt politicheskoi biografii,* Shadrinsk: Poset, 1998.

Borisova, Tatiana, "The Digest of Laws of the Russian Empire: The Phenomeon of Autocratic Legality", *Law and History Review,* 30/3 (2012): 901-925.

Borkenau, Franz, *European Communism,* New York: Harper Brothers Publishers, 1953.

—, *The Communnist Internatinal,* Londra: Faber & Faber, 1938.

—, *The Spanish Cockpit: An Eyewitness Account of the Political and Social Conflicts of the Spanish Civil War,* Londra: Faber & Faber, 1937.

—, *The Totalitarian Enemy,* Londra: Faber & Faber, 1939.

Bór-Komorowski, Tadeusz, *The Secret Army,* New York: Macmillan, 1951.

Borodin, N.M., *One Man in His Time: An Autobiography,* Londra: Constable, 1955.

Borodkin, Leonid vd., *Gulag: ekonomika prinuditel'nogo truda,* Moskova: Rosspen, 2005.

Borodulin, V.I. ve Topolianskii, V.D., "Dmitrii Dmitrievich Pletnev", Voprosy istorii, no. 9, 1989: 36-54.

Borovik, Genrikh, *The Philby Files: The Secret Life of Master Spy Kim Philby,* Boston: Little, Brown, 1994.

Borys, Juriy, "Who Ruled the Soviet Ukraine in Stalin's Time? (1917-1939)", *Canadian Slavonic Papers,* 14/2 (1972): 212-233.

Bosworth Goldman, *Red Road through Asia: A Journey by the Arctic Ocean to Siberia, Central Asia, and Armenia,* 2. baskı, Londra: Methuen, 1934.

Bosworth, R.J.W., *Mussolini,* New York: Oxford Üniversitesi, 2002.

—, *Mussolini's Italy: Life under the Dictatorship,* Londra: Allen Lane, 2005.

Bourke-White, Margaret, *Eyes on Russia,* New York: Simon & Schuster, 1931.

Bourne, Kenneth ve Watt, David Cameron (yay.haz.), *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print:* Kısım II. seri A. *The Soviet Union, 1917-1939,* 3 cilt, University Publications of America, 1984.

Bowden, Sue ve Offen, Avner, "The Technological Revolution that Never Was: Gender, Class, and the Diffusion of Household Appliances in Interwar England", *The Sex of Things,* yay.haz. Victoria de Grazia, Berkeley: California Üniversitesi, 1996, s. 244-274.

Bowers, Robert E., "American Diplomacy, the 1933 Wheat Conference, and Recognition of the Soviet Union", *Agricultural History,* 40/1 (1966): 39-52.

Bown, Matthew Cullerne, *Socialist Realist Painting,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1998.

Boyd, Carl, *Hitler's Japanese Confidant: General Hiroshi Ōshima and MAGIC Intelligence, 1941-1945,* Lawrence: Kansas Üniversite Basımevi, 1993.

Boyrn, Svetlana, "The Death of the Revolutionary Poet", *Death in Quotation Marks: Cultural Myths of the Modern Poet,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1991.

Bracher, Karl Dietrich, *Die Auflösung der Weimarer Republik: eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie,* 3. baskı, Berlin: Villingen/Schwarzwald, 1960.

—, *The German Dictatorship: The Origins, Structure, and Effects of National Socialism,* New York: Holt, Rinehart, Winston, 1970.

Braginskaia, Iu, "Pobeda plana i rekord besplannovosti", *Sotsialisticheskii vestnik,* 27 Eylül 1930.

Brainina, B. ve Dmitrieva, A. (yay.haz.), *Sovetskie pisateli avtobiografii,* 4 cilt, Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1959-1988.

Brandenberger, David, "Stalin as Symbol: A Case Study in the Personality Cult and its Construction", *Stalin: A New History,* yay.haz. Sarah Davies ve James Harris, New York: Cambridge Üniversitesi, 2005, s. 249-270.

—, *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931-1956,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 2002.

—, *Propaganda State in Crisis: Soviet Ideology, Indoctrination, and Terror under Stalin, 1927-1941,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2012.

Brandenberger, D.L. ve Dubrovsky, A.M., "'The People Need a Tsar': The Emergence of National Bolshevism as Stalinist Ideology", *Europe-Asia Studies,* 50/5 (1998): 873-892.

Braubach, Max, *Der Einmarch deutscher Truppen in die entmilitarisierte Zone am Rhein in März 1936,* Köln: West-deutscher Verkag, 1956.

Braun, Edward, "Vsevold Meyerhold: the Final Act", *Enemies of the People: The Destruction of the Soviet Literary, Theater, and Film Arts in the 1930s,* yay.haz. Katherine Bliss Eaton, Evanston, IL: North-western University, 2002, s. 145-162.

Braun, Otto, *A Comintern Agent in China, 1932-1939,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1982.

—, *Kitaiskie zapiski: 1932-1939,* Moskova: Politizdat, 1974.

Brenan, Gerald, *The Spanish Labyrinth: An Account of the Social and Political Background of the Civil War,* New York: Macmillan, 1943.

Bridges, Brian, "A Note on the British Monitoring of Soviet Radio, 1930", *Historical Journal of Film, Radio, and Television,* 5/2 (1985): 183-189.

—, "Yoshizawa Kenkichi and the Soviet-Japanese Non-Agression Pact Proposal", *Modern Asian Studies,* 14/1 (1980): 111-127.

Bright-Holmes, Joh (yay.haz.), *Like it Was: The Diaries of Malcolm Muggeridge,* Londra: Collins, 1981.

Briukhanov, B.B. ve E.N. Shoshkov, *Opravdaniiu ne podlezhit: Ezhov i ezhovshchina 1936-1938,* St, Petersburg: Petrovskii Fond, 1998.

Broide, S.O., *Vreditel'stvo, shpionazh i belyi terror,* Moskova: Gosiurizdat, 1930.

Brontman, Lazar K., *Dnevniki, 1932-1947,* Moskova: Zhurnal 'Samizdat', 2004.

Brooke, Caroline, "Soviet Musicians and the Great Terror", *Europe-Asia Studies,* 54/3 (2002): 397-413.

Brooks, Jeffrey, *"Thank You, Comrade Stalin!" Soviet Public Culture from Revolution to Cold War,* Princeton, NJ: Princeton University, 2000.

Brook-Shepherd, Gordon, *Anschluss: The Rape of Austria,* Philadelphia: Lippincott, 1963.

Broszat, Martin, *Der Staat Hitlers,* Münih: DTV. 1989.

—, *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939-1945,* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1961.

—, *The Hitler State, The Foundation and Development of the Internal Structure of the Third Reich,* Londra ve New York: Longman, 1981.

Broué, Pierre, "Party Opposition to Stalin (1930-32) and the First Moscow Trial", *Essays on Revolutionary Culture and Stalinism: Selected Papers from the Third World Congress for Soviet and East European Studies,* yay.haz. John W. Strong, Columbus, OH: Slavica Publishers, 1990, s. 98-111.

—, "The Bolshevik-Leninist Faction", *Revolutionary History,* 9/4 (2008): 137-160.

—, "Trotsky et la Bloc des oppositions de 1932", *Cahiers Léon Trotsky,* no. 5, Paris, 1980: 5-37.

—, *Staline et la révolution: le cas espagnol,* Paris: Fayard, 1993.

—, *The Revolution and the Civil War in Spain,* Chicago: Haymarket, 1988 [Broué ve Émile Témime, *İspanya'da Devrim ve İç Savaş,* çev. Aydın Emeç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018].

Brovkin, Vladimir N., *Russia after Lenin: Politics, Culture and Society, 1921-1929,* Londra ve New York: Routledge, 1998.

Browder, Robert Paul, *Origins of Soviet-American Diplomacy,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1953.

Brown, Archie ve Alec Cairncross, "Alec Nove, 1915-1994: An Appreciation", *Europe-Asia Studies,* 49/3 (1997): 627-641.

Brown, E.J., "The Year of Acquiescence", *Literature and Revolution in Soviet Russia, 1917-62,* yay.haz. Max Hayward ve Leo Labedz, Londra: Oxford Üniversitesi, 1963, s. 44-61.

—, *Mayakovsky: A Poet in the Revolution,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1973.

Brügel, J.W. (yay.haz.), *Stalin und Hitler: Pakt gegen Europa,* Viyana: Europa Verlag, 1973.

Bruski, Jan Jacek (yay.haz.), *Holodomor 1932-1933: Wielki głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu,* Varşova: Polski Instytut Spraw Miedzynarodowych, 2008.

Brzezinski, Zbigniew, *The Permanent Purge: Politics in Soviet Totalitarianism,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1956.

Buber-Neumann, Margarete, *Under Two Dictators,* New York: Dodd, Mead, 1949.

—, *Von Postdam nach Moskau: Station eines Irrweges,* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1957
Bubnov, Andrei vd. (yay.haz.), *Grazhdanskaia voina 1918-21,* 3 cilt, Moskova: Voennyi vestnik, 1928-1930.
Buchanan, Tom, *Britain and the Spanish Civil War,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1997
Buchheim, Christoph ve Scherner, Jonas, "The Role of Private Property in the Nazi Economy: The Case of Industry", *Journal of Economic History,* 66/2 (2002): 390-416.
Buchheit, Gert, *Der deutsche Geheimdienst: Geschichte der militärischen Abwehr,* Münih: List, 1966.
Buck, John Lossing (yay.haz.), *The 1931 Flood in China: An Economic Survey,* Nanking: Nanking Üniversitesi, 1932.
Buckley, Mary, *Mobilizing Soviet Peasants: Heroines and Heroes of Stalin's Fields,* Latham, MD: Roman and Littlefield, 2006.
Bud, R., "Fil'm o Kirove", *Sovetskoe kino.* no. 1, 1935: 16-19.
Budnitskii, Oleg (yay.haz.), *"Sovershenno lichno i doveritel'no!" B. A. Bakhmetev-V. A. Maklakov: perepiska 1919-1951,* 3 cilt, Moskova ve Stanford: Rosspen ve Hoover Enstitüsü Basımevi, 2001-2002.
—, *Den'gi russkoi emigratsii: kolchakovskoe zoloto 1918-1957,* Moskova: Novoe literaturnoe obozrenie, 2008.
Budurowych, Bohdan B., *Polish-Soviet Relations, 1932-1939,* New York: Columbia Üniversitesi, 1963.
Buell, Raymond L. *Poland: Key to Europe,* New York: Knopf, 1939.
Bugai, N.F., "Vysylenie sovetskikh koreitsev s Dal'nego Vostoka", *Voprosy istorii,* no. 5, 1994: 141-148.
Bukharin, N.K., "K teorii imperialisticheskogo gosudarstva", *Revoliutsiia prava: sbornik pervyi,* Moskova: Kommunisticheskaia akademiia, 1925.
—, *Problemy teorii i praktiki sotsializma,* Moskova: Politizdat, 1989.
—, *Tiuremnye rukopisi,* 2 cilt, Moskova: Airo-XX, 1996.
Bulgakov, Mikhail ve Bulgakova, Elena, *Dnevnik Mastera i Margarity,* Moskova: Vagrius, 2001.
Bulgakov, Mikhail A., *Dramy i komedii,* Moskova: Iskusstvo, 1965.
—, *Izbrannaia proza,* Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1966.
—, *The Early Plays of Mikhail Bulgakov,* yay.haz. Ellendea Proffer, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1972.
—, *Sobranie sochinenii,* 8 cilt, St, Petersburg: Azbuka-klassika, 2002.
Bulgakova, Elena S., *Dnevnik Eleny Bulgakovoi,* Moskova: Knizhnaia palata, 1990.
—, *Vospominaniia o Mikhaile Bulgakove,* Moskova: Astrel, 2006.
Bulgakova, Oksana, *Sovetskii slukhoglaz: kino i ego organy chuvstv,* Moskova: Novoe literaturnoe obozrenie, 2010.
—, *Sergei Eisenstein: A Biography,* Berlin ve San Fransisco: Potemkin, 2001.
Bullard, Julian ve Bullard, Margaret (yay.haz.), *Inside Stalin's Russia: The Diaries of Reader Bullard, 1930-34,* Chaudbury, Oxfordshire: Day Books, 2000.
Bullitt, Orville H. (yay.haz.), *For the President, Personal and Secret: Correspondence between Franklin D. Roosevelt and William Bullitt,* Boston: Hougton Mifflin, 1972.
Bullock, Alan, *Hitler and Stalin: Parallel Lives,* New York: Knopf, 1991.
—, *Hitler: A Study in Tyranny,* 2. baskı, New York: Harper & Row, 1962.
Bunich, Igor, *Piatistoletnaia voina v Rossii,* 3 cilt, St, Petersburg: Oblik, 1996-1997.
Burckhardt, Carl J., *Meine Danziger Mission 1937 39,* Münih: George D. W. Caliwey, 1960.
Burkman, Thomas W., *Japan and the League of Nations: Empire and World Order, 1914-1938,* Honolulu: Hawaii Üniversitesi, 2008.
Bury, J.B., *The Ancient Greek Historians,* New York: Dover, 1958.
Bushueva, T.S. ve D'iakov, Iu L., "Reikhsver i sovety, tainyi soiuz: neizvestnye dokumenty sovetskikh arkhivov", *Oktiabr',* no. 12, 1991: 182-201.
Butler, Ewan, *Mason-Mac, the Life of Lieutenant-General Sir Noel Mason-Macfarlane: A Biography,* Londra: Macmillan, 1972.
Butler, J.R.M., *Grand Strategy,* 6 cilt, Londra: H. M. Stationary Off., 1956-1976.
Bykov, Dmitrii, *Boris Pasternak,* Moskova: Molodaia gvardiia, 2005.

Cairncross, John, *The Enigma Spy: The Story of the Man Who Changed the Course of World War Two*, Londra: Century, 1997.

Cairns, Andrew, *The Soviet Famine of 1932-33: An Eyewitness Account of Conditions in the Spring and Summer of 1932*, Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989.

Cameron, Sarah I., "The Hungry Steppe: Soviet Kazakhstan and the Kazakh Famine, 1921-1934", doktora tezi, Yale Üniversitesi, 2010.

Campbell, Joseph, *Hero of a Thousand Faces*, New York: Pantheon, 1949.

Campbell, Thomas D., *Russia: Market or Menace?* New York: Longmans, Green, 1932.

Camus, Albert, *L'Espagne Libre*, Paris: Calmann-Lévy, 1945.

Canetti, Elias, *Crowds and Power*, Londra: Victor Gollancz, 1960 [*Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2023].

Caputi, R.J., *Neville Chamberlain and Appeasement*, Selinsgrove, PA: Susquehanna Üniversitesi, 2000.

Carley, Michael J., "'A Situation of Delicacy and Danger': Anglo-Soviet, August 1939-March 1940", *Contemporary European History Review*, 8/2 (1999): 175-208.

—, "Five Kopecks for Five Kopecks: Franco-Soviet Trade Relations, 1928-1939", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 33/1 (1992): 23-58.

—, "Soviet Foreign Policy in the West, 1936-1941: A Review Article", *Europe-Asia Studies*, 56/7 (2004): 1081-1090.

—, *1939: The Alliance that Never Was and the Coming of World War II*, Chicago: I. R. Dee, 1999.

—, *Silent Conflict: A Hidden History of Early Soviet-Western Relations*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2014.

Caro, Robert A., *The Path to Power: The Years of Lyndon Johnson*, New York: Knopf, 1982.

Carr, Edward Hallett ve Davies, R.W., *Foundations of a Planned Economy, 1926-1929*, 3 cilt, Londra ve Basingstoke: Macmillan, 1969-1978.

—, "Revolution from Above: Some Notes on the Decision to Collectivize Soviet Agriculture", *In the Critical Spirit: Essays in Honor of Herbert Marcuse*, yay.haz. K. H. Wolff ve Barrington Moore Jr, Boston: Beacon, 1967, s. 313-327.

—, "Stalin Victorious", *Times Literary Supplement*, 10 Haziran 1949.

—, *German-Soviet Relations between the Two World Wars, 1919-1939*, Westport, CT: Greenwood Press, 1983.

—, *Socialism in One Country: 1924-1926*, 3 cilt, New York: Macmillan, 1958.

—, *The Comintern and the Spanish Civil War*, New York: Pantheon, 1984 [*Komintern ve İspanya İç Savaşı*, çev. Ali Selman, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013].

—, *The Russian Revolution from Lenin to Stalin, 1917-1929*, New York: Macmillan, 1979 [*Lenin'den Stali Rus Devrimi (1917-1929)*, çev. Levent Cinemre, İstanbul: Yordam Kitap, 2013].

—, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Londra: Macmillan, 1939 [*Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, çev. Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015].

—, *The Twilight of the Comintern, 1930-1935*, New York: Pantheon Books, 1983 [*Komintern'in Alacakaranlığı-1930-1935*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010].

Carr, Raymond, *The Spanish Tragedy: The Civil War in Perspective*, Londra: Phoenix Press, 2001.

Carr, William, *Poland to Pearl Harbor: The Making of the Second World War*, Londra: E. Arnold, 1985.

Carsten, F.L., *The Reichswehr and Politics: 1918-1933*, Berkeley, CA: California Üniversitesi, 1973.

Carswell, John, *The Exile: A Life of Ivy Ltvinov*, Londra ve Boston: Faber and Faber, 1983.

Carynnyk, Marco vd. (yay.haz.), *The Foreign Office and the Famine*, Kingston, Ontario ve Vestal, NY: Limestone Press, 1988.

Castellan, Georges, "Reichswehr et Armée Rouge", *Les relations germano-soviétiques du 1933 à 1939*, yay. haz. Jean-Baptiste Duroselle, Paris: Librairie A. Colin, 1954, s. 137-260.

—, *Le réarmement clandestin du Reich, 1930-1935, vu par le 2, Bureau de l'Etat-major français*, Paris: Plon, 1954.

Catherwood, Christopher, *The Balkans in World War Two*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.

Cattell, David T., *Communnism and the Spanish Civil War,* Berkeley: California Üniversitesi, 1955.

—, *Soviet Diplomacy and the Spanish Civil War,* Berkeley: California Üniversitesi, 1957.

Chalaia, Zinaida, *Oboronnaia dramaturgiia: opyt issledovanii nashei tvorcheskoi raboty v svete zadach sovremennosti,* Moskova-Leningrad: Gosizdat Iskusstvo, 1938.

Chamberlain, Neville, *In Search of Peace,* Londra: Hutchinson, 1939.

—, *The Struggle for Peace,* Londra: Hutchinson, 1939.

Chamberlain, William Henry, *Japan over Asia,* Boston: Little, Brown, 1937.

—, *Russia's Iron Age,* Boston: Little, Brown, 1934.

—, *The Evolution of a Conservative,* Chicago: Henry Regnery, 1959.

Chandler, Andrea, *Institutions of Isolation: Border Controls in the Soviet Union and its Successor States, 1917-1993,* Montreal: McGill Queen's Üniversitesi, 1998.

Chang, Jung ve Halliday, Jon, *Mao: The Unknown Story,* New York: Knopf, 2005 [*Bilinmeyen Hikâye: Mao,* çev. Ayla Okyayuz Yazal, İstanbul: Goa Basım Yayın, 2006].

Charkviani, Kandid, *Napriki da naazrevi,* Tiflis: Merani, 2004.

Chase William J., "Microhistory and Mass Repression: Politics, Personalities, and Revenge in the Fall of Béla Kun", *Russian Review,* 67/3, 2008.

—, *Enemies within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934-1939,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2001.

Chegodaev, A., "Iz vospominanii", *Detskaia literatura,* no. 10-11, 1993.

Chegodaeva, Mariia, *Dva lika vremeni: 1939 odin god stalinskoi epokhi,* Moskova: Agraf, 2001.

Cheremukhin, Anton vd., "Was Stalin Really Necessary for Russia's Economic Development?" Working Paper 19425, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. 2013, http://www.nber.org/papers/w19425.pdf.

Cherepanov, A.I., *Zapiski voennogo sovetnika v Kitae,* 2. baskı, Moskova: Nauka, 1976.

Cherkasov, Petr P., *IMEMO. Institut mirovoi ekonomiki i mezhdunarodnykh otnoshenii: portret na fone epokhi,* Moskova: Ves' mir, 2004.

"'Cherkni .., desiatok slov'", *Voenye archivy Rossii,* 1993, vyp, 1.

Cherniavskii, Georgii, "Fenomenon Litvinova", *XX Vek: istoriia Rossii i SSSR,* 4 Şubat 2004, http://kackad.com/kackad/?p=5428.

—, *Lev Trotsky,* Moskova: Molodaia gvardiia, 2010.

Chernobaev, Anatolii A., *V vikhre veka,* Moskova: Moskovskii rabochii, 1987.

Chernopitskii, Pavel G., *Na velikom perelome: sel'skie sovety Dona v perioda podgotovki i provedeniia massovoi kollektivizatsii, 1928-1931 gg,* Rostov: Rostovskii universitet, 1965.

Chernov A.A. ve M.G. Bialik, *O legkoi muzyke, o dzhaze, o khorosem vkuse,* Moskova-Leningrad: Muzyka, 1965.

Chernov, Viktor, "Sotsializatsiia zemli s iuridicheskoi tochki zrenia", *Zemlia i Pravo,* Petrograd: Tipografia Soikina, 1917; ilk basım 1906.

Chernova, Nina V. ve Tokarev, Vasilii, "'Pervaia Konnaia,' kinematograficheskii reid v zabven'e: istoricheskie komentarii k sovetskomu kinoprotsessu 1938-1941 gg.", *Kinovedcheskie zapiski,* 65 (2003): 280-313.

Cherushev, Nikolai S., "*Nevinovnykh ne byvaet chekisty protiv voennykh, 1918-1953,* Moskova: Veche, 2004.

—, *1937 god: elita Krasnoi Armii na Golgofe,* Moskova: Veche, 2003.

—, *Komendanty Kremlia v labirintakh vlasti,* Moskova: Veche, 2005.

—, *Udar po svoim: Krasnaia Armiia, 1938-1941,* Moskova: Veche, 2003.

— (yay.haz.), "Dorogoi nash tovarishch Stalin!"–i drugie tovarishchi: obrashcheniia rodstvennikov repressirovannykh komandirov Krasnoi Armii k rukovoditeliam strany, Moskova: Zvenia, 2001.

Cherviakova, I., "Pesochnye chasy: istoriia zhizni Iriny Gogua v vos'mi kassetakh, pis'makh i kommentariiakh", *Druzhba narodov,* no. 4, 1997: 59-104; no. 5.

Chew, Allen F., *The White Death: The Epic of the Soviet-Finnish Winter War,* East Lansing: Michigan State University, 1971.

Chigirin, I.I., *Stalin, bolezni i smert': dokumenty,* Moskova: Dostointsvo, 2016.

Chihiro, Hosoya, "The Japanese-Soviet Neutrality Pact", *Deterrent Diplomacy: Japan, Germany, and the USSR 1935-1940,* yay.haz. James W. Morley, New York: Columbia Üniversitesi, 1976.

—, "The Tripartite Pact 1939-1940", *Deterrent Diplomacy: Japan, Germany, and the USSR 1935-1940,* yay. haz. James W. Morley, New York: Columbia Üniversitesi, 1976.

Chistiakov, B., "Narkomvoenmor nomer tri", *Smena,* 19 Şubat 1989.

Chistka sovetskogo apparata k XVI s"ezdu VKP (b), Moskova: Tekhnika upravleniia, 1930.

Chkalov, V.P., *Nash transpoliarnyi reis: Moskva-Severnyi polius-Severnaia Amerika,* Moskova: OGIZ-politicheskaia literatura, 1938.

Chrezvychainyi VIII Vsesoiuznyi s"ezd Sovetov: stenograficheskii otchet, Moskova, 1936.

Christensen, Thomas J. ve Snyder, Jack, "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns i Multipolarity", *International Organization,* 44/2, 1990.

Christie, Ian, "Making Sense of Early Soviet Sound", *Inside the Film Factory: New Approaches to Russian and Soviet Cinema,* yay.haz. Richard Taylor ve Ian Christie, Londra: Routledge, 1991.

Chubarian, A.O. ve Shukman, H. (yay.haz.), *Stalin and the Soviet-Finnish War, 1939-1940,* Londra ve Portland, OR: Frank Cass, 2002.

Chudakova, M., "Arkhiv Bulgakova", *Gosudartsvennaia biblioteka imeni Lenina: zapiski otdela rukopisei,* no. 37, 1976.

Chudodeev, Aleksandr, "Chelovek iz 'gruppy Ya'", *Itogi,* 5 Temmuz 2001.

Chuev, Feliks, *Kaganovich, Shepilov,* Moskova: Olma, 2001.

—, *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics,* Chicago: I. R. Dee, 1993.

—, *Molotov: Poluderzhavnyi vlastelin,* Moskova: Olma, 1999.

—, *Sto sorok besed s Molotovym,* Moskova: Terra, 1991 [*Molotov Anlatıyor*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu-Suna Kabasakal, İstanbul: Yordam Kitap, 2017]

—, *Tak govoril Kaganovich: ispoved' stalinskogo apostola,* Moskova: Otechestvo, 1992.

Chugunov, A.I., *Granitsa nakanune voiny: iz istorii pogranichnykh voisk 1939-22 iuinia 1941,* Moskova: Voenizdat, 1985.

Chuikov, V., "Konflikt na KVZhD", *Voennoistoricheskii zhurnal,* no. 7, 1976: 49-57.

Chukhin, Ivan, *Kanaloarmeitsy: istoriia stroitel'stva Belomorkanala v dokumentakh, tsifrakh, faktakh, fotografiiakh, svidetel'stvakh uchastnikov i ochevidtsev,* Petrozavodsk: Kareliia, 1990.

Chukovskii, Kornei, *Dnevnik: 1930-1969,* Moskova: Sovremennyi pisatel, 1995.

Chukovsky, Kornei, *Diary, 1901-1969,* Mew Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2005.

Churchill, Winston, *Step by Step, 1936-39,* Londra: T. Butterworth, 1939.

—, *The Second World War,* 6 cilt, Boston: Houghton Mifflin, 1948-1953.

Ciano, Kont Galleazzo, *Ciano's Hidden Diary 1937-1938,* New York: Dutton, 1953.

—, *Diary, 1937-1943,* New York: Enigma, 2002 [*Savaş Günlükleri, 1939-1943,* çev. Selçuk Uygur, İstanbul: Kronik Kitap, 2017].

—, *L'Europa verso la catastrofe: 184 colloqui,* Verona: A. Mondadori, 1948.

—, *The Ciano Diaries 1939-1943: The Complete, Unabridged Diaries of Count Galeazzo Ciano Italian Minister for Foreign Affairs, 1936-1943,* New York: Doubleday, 1946.

Cienciala, Anna M., "German Propaganda for the Revision of the Polish-German Frontier in Danzig and the Corridor: its Effects on British Opinion and the British Policy-Making Elite in the Years 1919-1933", *Antemurale,* 20 (1976): 77-129.

—, "Poland in British and French Policy in 1939: Determination to Fight–or Avoid War? *The Polish Review,* 34/3 (1989): 199-226.

—, "Polish Foreign Policy, 1926-1939, 'Equilibrium': Stereotype and Reality", *Poland Between Germany and Russia 1926-1939: The Theory of Two Enemies,* yay.haz. Alexander Korczynski ve Tadeusz Swietochowski, New York: Pilsudski Institute of America, 1975, s. 44-59.

—, "The Declaration of Non-Aggression of January 26, 1934 in Polish-German and International Relations: A Reappraisal", *East European Quarterly,* 1/1 (1967): 1-30.

—, "The Foreign Policy of Józef Pilsudski and Józef Beck, 1926-1939: Misconceptions and Interpretations", *Polish Review,* 56/1-2 (2011): 111-151.

—, *La Décadence, 1932-1939,* by Jean Baptiste Duroselle kitabının değerlendirmesi, Paris: Paris Imprimerie Nationale, 1979, *Kwartalnik Historyczny,* 88/2, 1981.

— vd. (yay.haz.), *Katyn: A Crime Witout Punishment,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2008.

Ciliga, Ante, *The Russian Enigma,* Londra: Scribner's, 1940.

Citrine, Walter McLennan, *A Trade Unionist Looks at Russia,* Londra: Trades Union Congress General Council, 1936.

Clark, Katerina, "Germanophone Exiles in Stalin's Russia: Diaspora and Cultural Identity in the 1930s", *Kritika,* 2/3 (2001): 529-551.

—, *Moscow: The Fourth Rome: Stalinism, Cosmopolitanism, and the Evolution of Soviet Culture, 1931-1941,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 2011.

—, *The Soviet Novel: History as Ritual,* 3. baskı, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 2000.

Clarke, Peter, *The Cripps Version: The Life of Sir Stafford Cripps, 1889-1952,* Londra: Allen Lane, 2002.

Clayton, Anthony, *The British Empire as Superpower, 1919-1939,* Londra: Macmillan, 1986.

Clissold, Stephen (yay.haz.), *Yugoslavia and the Soviet Union, 1939-1973: A Documentary Survey,* New York: Oxford Üniversitesi, 1975.

Coates, William P. ve Coates, Zelda K., *A History of Anglo-Soviet Relations,* 2 cilt, Londra: Lawrence & Wishart, 1944, s. 1958.

Cobban, Alfred, *Dictatorship: Its Theory and History,* New York: Haskell House, 1939.

Cockburn, Claud, *Crossing the Line,* Londra: MacGibbon & Kee, 1958.

—, *In Time of Trouble,* Londra: Rupert Hart-Davis, 1957

Cohen, Stephen F., *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888-1938,* New York: Oxford Üniversitesi, 1971.

Colton, Joel, *Léon Blum: Humanist in Politics,* New York: Knopf, 1966.

Colville, John, *Footprints in Time,* Londra: Collins, 1976.

Communism and the International Situation: Thesis, Adopted at the Sixth World Congress of the Communist International, 1928, Londra: Modern Books, 1929.

Conquest, Robert, *Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine,* New York: Oxford Üniversitesi, 1986.

—, *Inside Stalin's Secret Police: NKVD Politics 1936-1939,* Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, 1985.

—, *Kolyma: The Arctic Death Camps,* New York: Viking, 1978.

—, *Stalin and the Kirov Murder,* New York: Oxford Üniversitesi, 1989 [*Kirov Cinayeti ve Stalin*, çev. Gün Zileli, h2o Kitap: Istanbul, 2015].

—, *Stalin: Breaker of Nations.*New York: Viking, 1991.

—, *The Great Terror: A Reassessment,* New Tork: Oxford Üniversitesi, 1990.

—, *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties,* New York: Macmillan, 1968 [*Büyük Tedhiş*, çev. Nüzhet Baba, Durum Yayınları, Ankara, 1969].

Cooper, Julian, "Defence Production and the Soviet Economy, 1929-1941", Birmingham Üniversitesi, UK. Centre for Russian and East European Studies, 1976.

Coox, Alvin D., "Introduction: The Japenese-Soviet Confrontation, 1935-1939", *Deterrent Diplomacy: Japan, Germany, and the USSR 1935-1940,* yay.haz. James W. Morley, New York: Columbia Üniversitesi, 1976, s. 115-127.

—, "Japanese Foreknowledge of the Soviet-German War, 1941", *Soviet Studies,* 23/4, 1971.

—, "L'Affaire Lyushkov: Anatomy of a Defector", *Soviet Studies,* 19/3 (1966): 405-420.

—, "The Lesser of Two Hells: NKVD General G.S. Liushkov's Defection to Japan, 1938-1945, Part 1", "Part II", *Journal of Slavic Military Studies,* 11/3 (1998): 145-186, 11/4 (1998): 72-110.

—, *Nomonhan: Japan against Russia, 1939,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1985.

—, *The Anatomy of a Small War: The Soviet-Japanese Struggle for Changkufeng/Khasan, 1938,* Westport, CT: Greenwood, 1977.

Corbett, D.M., "The Rehabiltation of Mykola Skrypnyk", *Slavic Review,* 22/2 (1963): 304-313.

Corbett, Julian S., *Some Principles of Maritime Strategy,* New York: Longman, Green, 1911 [*Deniz Stratejisinin Prensipleri,* A. Ceren Altunkanat, Ankara: Doruk Yayınları, 2010].

Corvaja, Santi, *Hitler and Mussolini: The Secret Meetings,* New York: Enigma, 2008.

Costello, John, *Mask of Treachery,* New York: William Morrow, 1988.

— ve Oleg Tsarev, *Deadly Illusions: The KGB Orlov Dossier Reveals Stalin's Master Spy,* New York: Crown, 1993.

Costiliogla, Frank, *Roosevelt's Lost Alliances,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 2011.

Cot, Pierre, *Triumph of Treason,* Chicago: Ziff-Davis Publishing Co., 1944.

Coulondre, Robert, *De Staline à Hitler: souvenirs de deux ambassades, 1936-1939,* Paris: Hachette, 1950.

Course and Phases of the World Economic Depression, The, Cenevre: Milletler Cemiyeti, 1931.

Courtois, Stéphane, "Conclusion: Why?" *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 2015

Coverdale, John F., *Italian Intervention in the Spanish Civil War,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1975.

Cowley, Malcolm, "H.G. Wells' Interview with Stalin Helped Change the Fundamental Principles of Liberalism", *New Republic,* 23 Nisan 1935.

Cox, M (yay.haz.), *E.H. Carr: A Critical Appraisal,* Basingstoke ve New York: Macmillan, 2000.

Craig, Gordon Alexander ve Gilbert, Felix (yay.haz.), *The Diplomats, 1919-1939,* Princeton, NJ: Pri eton Üniversitesi, 1994.

Craigie, Sir Robert, *Behind the Japanese Mask,* Londra: Hutchinson, 1946.

Creveld, Martin L. van, *Hitler's Strategy, 1940-1941: The Balkan Clue,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1973.

Crick, Bernard, *In Defence of Politics,* Chicago: Chicago Üniversitesi, 1962.

Cristiani, Antonella ve Vera M. Mikhaleva (yay.haz.), *Le repressioni degli anni trenta nell'Armata rossa: racconta di documenti dai Fondi dell'Archivio militare di Stato russo,* Napoli: Istituto universitario orientale, 1996.

— vd. (yay.haz.), *Repressii v Krasnoi Armii (30-e gody): sbornik dokumentov,* Napoli: Istituto universitario orientale, 1996.

Crossman, Richard (yay.haz.), *The God that Failed,* New York: Columbia Üniversitesi, 1949.

Crowley, Edward L. (yay.haz.), *The Soviet Diplomat Corps, 1917-1967,* Metuchen, NJ: Scarecrow, 1970.

Crowley, James B., *Japan's Quest for Autonomy: National Security and Foreign Policy, 1930-1938,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1966.

Crozier, Andrew J., *The Causes of the Second World War,* Oxford, UK. ve Malden, MA: Blackwell Publishers, 1997

Curtis, J.A.E., *Manuscripts Don't Burn: Mikhail Bulgakovv, a Life in Letters and Diaries,* Londra: Bloomsbury, 1991.

D'Agostino, Anthony, "Stalin Old and New", *Russian Review,* 54/3 (1995): 447-451.

Dahlerus, Birger, *Der letze Versuch,* Münih: Nymphenburger Verlagshandlung, 1948.

—, *The Last Attempt,* Londra: Hutchinson, 1948.

Daines, Vladimir O., "Voennaia strategiia mezhdu grazhdanskoi i Velikoi Otechestvenoi voinami", *Istoriia voennoi strategii Rossii,* yay.haz. V. A. Zolotarev, Moskova: Kuchkovo pole, 2000, s. 125-190.

—, *Zhukov,* Moskova: Molodaia gvardiia, 2005.

Dallin, Alexander ve F.I. Firsov (yay.haz.), *Dimitrov and Stalin, 1934-1943: Letters from the Soviet Archives,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2000.

Dallin, David J., *Soviet Russia's Foreign Policy, 1939-1942,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1942.

—, *The Rise of Russia in Asia,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1949.

— ve Boris I. Nicolaevsky, *Forced Labor in Soviet Russia,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1947 [*Sovyet Rusya'da Zorunlu Çalıştırma,* çev. Hanif Falaz, Ankara: Dorlion Yayınları, 2023].

Dalrymple, Dana G., "Marx and Agriculture: The Soviet Experience", teksir edilmiş metin, Tarımsal Ekonomi Bölümü, Michigan Eyalet Üniversitesi, East Lansing, Kasım 1961.

—, "The Soviet Famine of 1932-1934", *Soviet Studies,* 15/3 (1964): 250-284.

Dalton, H., *The Fateful Years: Memoirs, 1931-1935,* Londra: Muller, 1957.

Damaskin, Igor A., *Stalin i razvedka,* Moskova: Veche, 2004.

Dan, Lidiia, "Bukharin o Staline", *Novy zhurnal,* no. 75, 1964: 176-184.

Daniels, Robert V., "Office Holding and Elite Status: The Central Committee of the CPSU", *The Dynamics of Soviet Politics,* yay.haz. Paul Cocks vd., Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1976, 77-95.

—, "The State and Revolution: A Case Study in the Genesis and Transformation of Communist Ideology", *American Slavic and East European Review,* 12/1 (1953): 22-43.

—, *Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1960.

Danielson, Elena S., "The Elusive Litvinov Memoirs", *Slavic Review,* 48/3 (1989): 477-483.

Danilov, S., "K biografii L. Beriia", *Na rubezhe* [Paris], no. 3-4, 1952: 31-32.

—, "Tragediia Abkhazskogo naroda", *Vestnik instituta po izucheniiu istorii i kul'tury SSSR* [Münih], no. 1, 1951: 2-12.

Danilov, V.D., "Stalinskaia strategiia nachala voiny: plany i realnost'", *Otechestvennaia istoriia,* no. 3, 1995: 33-38.

Danilov, Viktor P., "Organizovannyi golod: K 70-letiiu obshchekrest'ianskoi tragedii", *Otechestvennaia istoriia,* no. 5, 2004: 97-110.

— ve N.A., Ivnitskii (yay.haz.), *Dokumenty svidetel'stvuiut: iz istorii derevni nakanune i v khode kollektivizatsii, 1927-1932 gg,* Moskova: Politizdat, 1989.

— ve Oleg Khlevniuk (yay.haz.), *Kak lomali NEP: stenogrammy plenumov TsK VKP (b) 1928-1929 gg,* 5 cilt, Moskova: Demokratiia, 2000.

—, Lynne Viola ve Manning, Robert T. (yay.haz.), *Tragediia sovetskoii derevni: kollektivizatsiia i raskulachivanie, Dokumenty i materialy, 1927-1939,* 5 cilt, Moskova: Rosspen, 1999-2006.

— ve Sergei Krasil'nikov, *Spetspereselentsy v Zapadnoi Sibiri: 1930-vesna 1931 g,* Novosibirsk: Nauka, 1992.

Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 9 cilt, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1979-.

Dashpürev, D. ve Soni, S.K., *Reign of Terror in Mongolia, 1920-1990,* New Delhi: South Asian Publishers, 1992.

David-Fox, Michael, "Stalinist Westernizer? Aleksandr Arosev's Literary and Political Depictions of Europe", *Slavic Review,* 62/4 (2003): 733-759.

—, *Showcasing the Great Experiment: Cultural Diplomacy and Western Visitors to the Soviet Union, 1921-1941,* Oxford & New York: Oxford Üniversitesi, 2014.

Davidson, Eugene, *The Trial of the Germans: An Account of the Twenty-two Defendants before the International Military Tribunal at Nuremberg,* New York: Macmillan, 1967.

Davidson, J.C.C. *Memoirs of a Conservative,* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1969.

Davies, Joseph E. *Mission to Moscow,* New York: Simon & Schuster, 1941.

Davies, Robert W., "Making Economic Policy", *Behind the Façade of Stalin's Command Economy,* yay.haz. Paul R. Gregory, Stanford, CA: Hoover Institutions, 2013, s. 64-80.

—, "Soviet Defence Industries during the First Five-Year Plan", Yayınlanmamış *Müzakere Dokümanları,* SIPS no. 27, CREES. Birmingham Üniversitesi, 1987

—, "Soviet Military Expenditures and the Armaments Industry, 1929-1933: A Reconsideration", *Europe-Asia Studies,* 45/4 (1993): 577-608.

—, "Stalin as Economic Policy-Maker: Soviet Agriculture, 1931-1936", *Stalin: A New History,* yay.haz. Sarah Davies ve James Harris, New York: Cambridge Üniversitesi, 2005, s. 121-139.

—, "The Soviet Economy and the Launching of the Great Terror", *Stalin's Terror Revisited,* yay.haz. Melanie Ilic, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, s. 1-37.

—, "The Syrtsov-Lominadze Affair", *Soviet Studies,* 33/1 (1981): 29-50.

—, *The Russian Revolution from Lenin to Stalin, 1917-1929,* önsöz, Yay.haz. E. H. Carr, Londra: Palgrave Macmillan, 2004.

—, *The Development of the Soviet Budgetary System*, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1958.
—, *The Industrialisation of Soviet Russia, Volume 1: The Socialist Offensive: The Collectivization of Soviet Agriculture, 1929-1930*, Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1980.
—, *The Industrialisation of Soviet Russia, Volume 2: The Soviet Collective Farm, 1929-1930*, Houndmills, Basingstoke: Macmillan, 1980.
—, *The Industrialisation of Soviet Russia, Volume 3: The Soviet Economy in Turmoil, 1929-1930*, Houndmills, Basingstoke: Macmillan, 1989.
—, *The Industialisation of Soviet Russia, Volume 4: Crisis and Progress in the Soviet Economy, 1931-1933*, Houndmills, Basingstoke: Macmillan, 1996.
—, *The Industrialisation of Soviet Russia, Volume 5: The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933*, New York: Palgrave Macmillan, 1994.
— ve Mark Harrison, "Defence Spending and Defence Industry in the 1930s", *The Soviet Defense-Industry Complex from Stalin to Khrushchev*, yay.haz. John Barber ve Mark Harrison, Londra ve Basingstoke: Macmillan, 2000, s. 70-98.
— ve O. V. Khlevniuk, "Otmena kartochnoi sistemy v SSSR. 1934-1935 gody", *Otechestvennaia istoriia*, no. 5, 1999: 87-107
— ve O. V. Khlevniuk, "Stakhanovism and the Soviet Economy", *Europe-Asia Studies*, 54/6 (2002): 867-903.
— ve Stephen G. Wheatcroft, "Stalin and the Soviet Famine of 1932-33: A Reply to Ellman", *Europe-Asia Studies*, 58/4 (2006): 625-633.
— vd. (yay.haz.), *The Stalin-Kaganovich Correspondence, 1931-36*, New Haven, CT ve Londra: Yale Üniversitesi, 2003.
—, Mark Harrison ve Wheatcroft, Stephen G. (yay.haz.), *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-1945*, New York: Cambridge Üniversitesi, 1994.
—, Melanie Ilic ve Khlevniuk, Oleg, "The Politburo and Economic Decision Making", *The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo, 1924-1953*, yay.haz. E. A. Rees, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, s. 108-133.
—, Oleg Khlevnyuk ve Stephen G. Wheatcroft, *The Industrialisation of Soviet Russia, Volume 6: The Years of Progress, 1934-1936*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.
—, Stephen G. Wheatcroft ve M. B. Tauger, "Stalin, Grain Stocks, and the Famine of 1932-33", *Slavic Review*, 54/3 (1995): 642-657
Davies, Sarah, "Stalin and the Making of the Leader Cult in the 1930s", *The Leader Cult in Communist Dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc*, yay.haz. Balász Apor vd., New York: Palgrave Macmillan, 2004, s. 29-46.
—, *Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda and Dissent, 1934-1941*, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 2001.
—, "The Crime of 'Anti-Soviet Agitation' in the Soviet Union in the 1930s", *Cahiers du monde russe*, 39/1-2 (1998): 149-168.
— ve James Harris, *Stalin's World: Dictating the Soviet Order*, New Haven, CT ve Londra: Yale Üniversitesi, 2014.
Davis, Richard, *Anglo-French Relations before the Second World War: Appeasement and Crisis*, New York: Palgrave, 2001.
Davison, Peter (yay.haz.), *George Orwell: A Life in Letters*, New York: Liveright, 2013.
Davlekamova, Saniia, *Galina Ulanova: Iane khotela tansevat'*, Moskova: AST Pess SKD. 2005.
Davydenko, S.S. vd. (yay.haz.), *Put' trudovykh pobed: sbornik dokumentov i materialov*, Volgograd: Nizhne-Volzhskoe knizhnoe izd-vo, 1967
Dawson, J.H.R., "A King, a Doctor, and a Convenient Medical Death", *British Medical Journal*, no. 308, 1994.
d'Encausse, Hélène Carrère, *The Great Challenge: Nationalities and the Bolshevik State, 1917-1930*, New York: Holmes & Meier, 1992.
Deborin, A. (yay.haz.), *Na boevom postu: sbornik k shestidesiatiletiiu D. B. Riazanova*, Moskova: Gosizdat, 1930.

Debski, Slavomir, *Miedzy Berlinem a Moskwa, Stosunki niemiecko-sowieckie 1939-1941,* Varşova: Polski Instytut Spraw Miedzynarodowych, 2003.

Dederichs, Mario, *Heydrich: The Face of Evil,* Londra: Greenhill Books, 2006.

Dedijer, Vladimir, "Sur l'armistice 'germano-yougoslave' (7 avril 1941): Peut-on direqu'il y eut réellement un armistice?" *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale,* 23 (1956): 1-10.

De Grand, Alexander J., *In Stalin's Shadow: Angelo Tasca and the Crisis of the Left in Italy and France, 1910-1945,* Dekalb: Northern Illinois Üniversitesi, 1986.

Degras, Jane (yay.haz.), *Soviet Documents on Foreign Policy, 1917-1941,* 3 cilt, Londra ve New York: Oxford Üniversitesi, 1951-1953.

— (yay.haz.), *The Communist International, 1919-1943: Documents,* 3 cilt, Londra: Frank Cass, 1971.

Deighton, Len, "Hess the Aviator", *Flight from Reality: Rudolf Hess and His Mission to Scotland, 1941,* yay. haz. David Stafford, Londra: Pimlico, 2002, s. 121-138.

Deist, Wilelm, *The Wehrmacht and German Rearmament,* Londra: Macmillan, 1981.

Delba, Mikhail, "Besposhchadno borot'sia s vragami naroda", *Sovetskaia abkhazia,* 15 Ağustos 1937, *Abkhazia: dokumenty svidetel'stvuiut, 1937-1953,* Sukhumi: Alashara, 1992.

Deletant, Dennis, *Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime in Romania, 1940-1944,* Houndmills, Basingstoke ve New York: Palgrave Macmillan, 2006.

Delmar, D. Sefton, "The Reichstag Fire", *The Mammoth Book of Eye Witness History 2000,* yay.haz. Jon E. Lewis, New York: Carroll and Graf, 2000.

"Delo o tak nazyvaemoi 'antisovetskoi trotskistskoi voennoi organizatsii' v Krasnoi armii", *Izvestiia TsK KPSS.* no. 4, 1989: 41-62.

de Madariaga, Maria Rosa, "The Intervention of Moroccan Troops in the Spanish Civil War", *European History Quarterly,* 22/1 (1992): 67-97

de Mayo, Julio Alvarez, *The Last Optimist,* Londra: Putnam, 1950.

Dembski, S., "Pol'sko-Sovetskie otnosheniia v otsenkakh Berlina v 30-e gody: nekotorye voprosy", *Sovetsko-Pol'skie otnosheniia v politicheskikh usloviakh Evropy 30-x godov XX stoletiia: sbornik statei,* yay. haz. E. Duraczynski ve A. N. Sakharov, Moskova: Nauka, 2001, s. 191-218.

Demski, S., "Pol'sko-sovetskie otnosheniia v otsenkakh Berlina v 30-e gody: nekotorye voprosy", *Sovetsko-pol'skie otnosheniia, 1918-1945: sbornik statei,* yay.haz. I. I. Kostiushko vd., Moskova: Nauka, 1974, s. 191-218.

Denikin, A.I., *Ocherki russkoi smuty: krushenie vlasti armii,* 5 cilt, Paris ve Berlin: J. Povolozky & Cie, 1921-1926.

Denisova, N.A., ve M.E. Tumash (yay.haz.), *Nakanune: zapadnyi osobyi voennyi okrug (Konets 1939 g. 1941 g.),* Minsk: NABR, 2007

Denny, Harold, "No 'Formalism' for Soviet" *The New York Times,* 23 Ekim 1938.

Der bewaffnete Aufstand: Versuch einer theoretischen Darstellung, Zürih: Meyer, 1928, Tercümesi, *Armen Insurrection,* A. Neuberg [sahte isim] adıyla, Londra: NLB. 1970.

Deriabin, Aleksandr (yay.haz.), *Letopis' rossiiskogo kino. 1930-1945,* Moskova: Materik, 2007

Der parteitag der Freiheit vom 10.-16, September 1935: offizieller Bericht über den Verlauf des Reichsparteitags mit samtlichen Kongressreden, Münih: Zentralverlag der NSDAP. F. Eher Nachf., 1935.

Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof, Nürnberg, 14, November 1945-1, Oktober 1946, 42 cilt, Köln: Reichenbach, 1994.

Desiatov, L., "Operatsii v Norvegii (aprel'-iuin' 1940 g.)", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 4, 1940: 3-12.

Deutsch, Harold C., *Hitler and His Generals: The Hidden Crisis, January-June 1938,* Minneapolis: Minnesota Üniversitesi, 1974.

—, *The Conspiracy against Hitler in the Twilight War,* Minneapolis: Minnesota Üniversitesi, 1968.

Deutscher, Isaac, *Stalin: A Political Biography,* 2. baskı, New York: Oxford Üniversitesi, 1966 [*Stalin-Bir Devrimcinin Hayatı*, çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1969].

—, *The Prophet Armed: Trotsky, 1879-1921,* New York: Oxford Üniversitesi, 1954 [*Silahlı Sosyalist Troçki (1879-1921)*, çev. Rasih Güran, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017].

—, *The Prophet Outcast: Trotsky, 1929-1940,* New York: Oxford Üniversitesi, 1963 [*Kovulan Sosyalist Troçki (1929-1940)*, çev. Rasih Güran, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017].

Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, 1934-1940, 7 cilt, Frankfurt a m Main: Zweitausendeins, 1980.

Development of Finnish-Soviet Relations during the Autumn of 1939, The, Helsinki: Suomen kirja, 1940.

Deviatov, Sergei V. ve Zhuraveva, Elena, *Dvortsy Kremlia,* Moskova: Slovo, 2001.

—, *Kremlevskii senat,* Moskova: Ivan i tovarishchestvo, 1999.

Deviatov, Sergei V. vd., "Gibel' Kirova: fakty i versii", *Rodina,* no. 3, 2005: 57-65.

—, *Blizhnaia dacha Stalina: opyt istoricheskogo putevoditeli,* Moskova: Kremlin Multimedia, 2011.

—, *Garazh osobogo naznacheniia: 90 let na sluzhbe Otechestvu, 1921-2011,* Moskova: Media Press, s. 157.

Deviatyi vsesoiuznysi s"ezd professional'nyk soiuzov SSSR: stenograficheskii otchet, Moskova, 1933.

DeWitt, N., *Soviet Professioal Manpower: Its Education, Training and Supply,* Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1955.

D'iakov, Iu L. ve Bushueva, T.S. (yay.haz.), *Fashistskii mech kovalsia v SSSR. Krasnaia Armiia i Reikhsver, tainoe sotrudnichestvo 1922-1933: neizvestnye dokumenty,* Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1992.

Die Schulze-Boysen-Harnack Organizations in Antifascistischen Kampf, Doğu Berlin: Dietz, 1975.

Dietrich, Otto, *The Hitler I Knew,* Londra: Methuen, 1955.

"'Diktatura iazykocheshyshchikh nad rabotaiushchimi': posledniaia sluzhebnaia zapiska Chicherina", *Istochnik,* no. 6, 1995: 99-116.

Dilks, David (yay.haz.), *The Diaries of Sir Alexander Cadogan, O.M., 1938-1945,* Londra: Cassell, 1971.

—, "'We Must Hope for the Best and Prepare for the Worst': the Prime Minister, the Cabinet, and Hitler's Germany", *Proceedings of the British Academy,* 73 (1987): 309-352.

Dima, Nicholas, *Bessarabia and Bukovina: The Soviet-Romanian Territorial Dispute,* Boulder, CO: East European Monographs, 1982.

Dimitrov, Georgi, "Nastuplenie fashizma i zadachi Komunnisticheskogo internatsionala v bor'be za edinstvo rabochego klassa protiv fashizma", *Sed'moi congress i bor'ba protiv fashizma i voiny: sbornik dokumentov,* yay.haz. Kirill K. Shirinia, Moskova: Politicheskaia literatura, 1975.

—, "Zashchishchat' podlykh teroristov–znachit pomogat' fashizmu", *Kommunisticheskii Internatsional,* no. 14, no. 15, 1936.

—, *Against Fascism and War, Report before the Seventh World Congress of the Communist International, 1935,* Sofia: Sofia Press, 1982.

Dippel, John V.H., *Two Against Hitler: Stealing the Nazis' Best-Kept Secrets,* New York: Praeger, 1992.

Djilas, Milovan (yay.haz.), *Besedy so Stalinym,* Moskova: Tsentrpoligraph, 2002 [*Stalin'le Konuşmalar,* çev. Faruk Özdem Yıldırım, Ankara: Dorlion Yayınları, 2022].

Dmitriev, Vladimir I., "Stroitel'stvo sovetskogo podvodnogo flota v mezhvoennyi period", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 10, 1974: 82-83.

—, *Sovetskoe podvodnoe korablestroenie,* Moskova: Voenizdat, 1990.

Dmitriev, Yurii (yay.haz.), *Pominal'nye spiski Karelii, 1937-1938,* Petrozavodsk: [yayıncı adı yok], 2002.

Dmitrievskii, Sergei V., *Sovetskie portrety,* Berlin: Strela, 1932.

—, *Stalin,* Stockholm: Bonnier and Strela, 1931.

Dmitrievskiĭ, V., *Piatnitskii,* Moskova: Molodaia gvardiia, 1971.

Dobrenko, Evgeny, *Formovka Sovetskogo chitatelia: sotsial'nye i esteticheskie predposylki retseptsii sovetskoi literatury,* St, Petersburg: Akademicheskii proekt, 1997, Tercümesi, *The Making of the State Reader: Social and Aesthetic Contexts of the reception of Soviet Literature,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1997.

—, *Political Economy of Socialist Realism,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2007

—, *Stalinist Cinema and the Production of History: Museum of the Revolution,* New Haven, CT ve Londra: Yale Üniversitesi, 2008.

Dobry, Michel, "February 1934 and the Discovery of French Society's Allergy to the 'Fascist Revolution.'" *France in the Era of Fascism: Essays on the French Authoritarian Right,* yay.haz. Brian Jenkins, Oxford: Berghahn, 2005.

Documents Concerning German-Polish Relations and the Outbreak of Hostilities between Great Britain and Germany on September 3, 1939, Londra: HMSO, 1939.

Documents of the Fourth International, New York: Pathfinder Press, 1973.

Documents on International Affairs, 1939-1946, 2 cilt, Londra: Oxford Üniversitesi, 1951-1954.

Documents and Materials Relating to the Eve of the Second World War: The Dirksen Papers (1938-1939), Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1948.

Dodd, Jr., William E. ve Dodd, Mary (yay.haz.), *Ambassador Dodd's Diary, 1933-1938,* New York: Harcourt, Brace, 1941.

Doering, Dötre, *Deutsche Aussenwirtschaftspolitk 1933-5: die Gleichschaltung der Aussenwirtschaft in der Früh die deutsche Wirtschafts- und Rüstingspolitik zwischen den Weltkrieg,* Berlin: [yayıncı adı yok], 1969.

Dohan, Michael R., "Soviet Foreign Trade in the NEP Economy and Soviet Industrialization Strategy", doktora tezi, Massachusetts Institute of Technology, 1969.

—, "The Economic Origins of Soviet Autarky, 1927/8-1934", *Slavic Review,* 35/4 (1976): 603-635.

Doise, Jean ve Maurice Vaïsse, *Diplomatie et outil militaire, 1871-1969,* Paris: Impr, nationale, 1987.

Doklad komissii B. Z. Shumiatskogo po izucheniiu tekhniki i organiatsii amerikanskoi i evropeiskoi kinematografii, Moskova, 1935.

Dokuchaev, Mikhail, *Moskva, kreml', okhrana,* Moskova: Bizness-Press, 1995.

Dokumenty i materialy kanuna vtoroi mirovoi voiny: 1937-39, 2 cilt, Moskova: Gospolitizdat, 1948.

Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-chekhoslovatskikh otnoshenii, 5 cilt, Moskova: Nauka, 1973-1988.

Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skikh otnoshenii, 12 cilt, Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1963-1986.

Dolgopolov, Nikolai, *Vartanian,* Moskova: Molodaia gvardiia, 2014.

Dolonskii, L.L., *Sovetskaia kinokomediia tridtsatykh godov,* 2 cilt, Moskova: Vsesoiuznyi gos, institut kinematografii, 1957.

Dolot, Miron, *Execution by Hunger: A Survivor's Account of the Famine of 1932-1933 in Ukraine in which Over Seven Million People Were Deliberately Starved to Death,* New York: W.W. Norton, 1985.

Domarus, Max (yay.haz.), *Hitler: Reden und Proklomationen 1932-1945,* 2 cilt, Münih: Suddeutscher Verlag, 1965.

— (yay.haz.), *Hitler: Speeches and Proclamations 1932-1945: The Chronicle of a Dictatorship,* 4 cilt, Waucondia, IL: Bolchazy-Carducci, 1990-2004.

Dongarov, A.G., "Pravitel'stvo Kuusinena–epizod sovetsko-finliandskoi voiny 1939-1940 godov", *Vestnik Ministerstva inostrannykh del SSSR,* no. 22, 1989.

—, "Voina, kotoryi moglo ne byt'", *Voprosy istorii,* no. 5, 1990: 28-45.

Dongarov, Aleksandr, "Mezhdu reinom i volgoi", *Rodina,* no. 5, 1991: 39-40.

Doroofeev, Boris, "Mat'", *Pravda,* 23 Ekim 1935.

Doughty, Robert Allen, *The Breaking Point: Sedan and the Fall of France, 1940,* Hamden, CT: Archon, 1990.

Douglas, Susan, *Inventing American Broadcasting, 1899-1922,* Baltimore: Johns Hopkins University, 1987.

Drabovitch, Wladimir, *Les Intellectuels français et le bolchévisme: La Ligue des droits de l'homme; le néo-marxisme universitaire; quelques grands intellectuels: André Gide-Romain Rolland, et certains autres,* Paris: Les Libertés françaises, 1938.

Draitser, Emil, *Stalin's Romeo Spy: The Remarkable Rise and Fall of the KGB's Most Daring Operative, the True Life of Dmitri Bystrolyotov,* Evanston, IL: Northwestern University, 2010.

Draskoczy, Julie, *Belomor: Criminality and Creativity in Stalin's Gulag,* Boston: Academic Studies, 2014.

Dreifort, John E., "The French Popular Front and the Franco-Soviet Pact, 1936-1937: A Dilemma in Foreign Policy", *Journal of Contemporary History,* 11/2-3 (1976): 217-236.

Drizdo, Vera, *Nadezhda Konstantinovna Krupskaia,* Moskova: Gosizdat, 1958.

Drobizhev, V.B., *Industrializatsiia i izmeneniia v sotsial'noi structure sovetskogo obshchestva,* Moskova: Nauka, 1970.

Drobizhev, V.Z., *Glavnyi shtab sotsialisticheskoi promyshlennosti,* Moskova: Mysl, 1966.

Druzhnikov, Iurii, *Informer 001: The Myth of Pavlik Morozov,* New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1997.

Duara, Prasenjit, *Sovereignty and Authenticity: Manchukuo and the East Asian Modern,* Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2003.

Dubinskaia-Dzhalilova, T. ve Chernev, A., "'Zhmu vashu ruku, dorogoi tovarishch': perepiska Maksima Gor'kogo i Iosifa Stalina", *Novyi mir,* no. 9, 1997: 167-192.

Dubinskii, I.V., *Osobyi schet,* Moskova: Voenizdat, 1989.

Dubinskii-Mukhadze, Il'ia M., *Ordzhonikidze,* Moskova: Molodaia gvardiia, 1963.

Dubrovskii, Aleksandr M., "A.A. Zhdanov v rabote nad shkol'nym uchebnikom istorii", *Otechestvennai kul'tura i istericheskaia nauka XVIII-XX vekov: sbornik statei,* Briansk: BGPU, 1996, s. 128-143.

—, *Istorik i vlast': istoricheskaia nauka v SSSR i kontseptsiia istorii feodal'noi Rossii v kontekste politiki i ideologii (1930-1950-e gg.),* Briansk: BGPU. 2005.

Dubrovskii, S.M., *Krest'ianskoe dvizhenie v revoliutsii 1905-1907 g.g,* Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1956.

Dubrovsky, Alexander M., "Chronicle of a Poet's Downfall: Dem'ian Bednyi, Russian History, and *The Bogatyri*", *Epic Revisionism: Russian History and Literature as Stalinist Propaganda,* yay.haz. Kevin Platt ve David Brandenberger, Madison: Wisconsin Üniversitesi, 2006, s. 77-114.

Dubynskii, I.I., "Bol'shie kievskie manevry", *Moskva,* no. 4, 1967.

Duda, Gerhard, *Jenō Varga und die Geschichte des Instituts für Weltwirtschaft und Welpolitik in Moskau 1921-1970: Zu den Mōglichkeiten und Grenzen wissenschaftlicher Auslandanalyse in der Sowjetunion,* Berlin: Akademie-Verlag, 1994.

Dudnik, V. ve Smirnov, D., "Vsia zhizn' - nauke", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 2, 1965: 47-57; no. 8, 1965: 118-124.

Duff, William E., *A Time for Spies: Theodore Stepanovich Mally and the Era of the Great Illegals,* Nashville: Vanderbilt Üniversitesi, 1999.

Duggan, Christopher, *Fascist Voices: An Intimate History of Mussolini's Italy,* New York: Oxford Üniversitesi, 2013.

Duhanovs, M., Feldmanis, I. ve Stranga, A., *1939: Latvia and the Year of Fateful Decisions,* Riga: Letonya Üniversitesi, 1994.

Dülffer, Jost, *Weimar, Hitler und die Marine: Reichspolitik und Flottenbau 1920 bis 1939,* Düsseldorf: Droste, 1973.

Dullin, Sabine, "How to Wage Warfare without Going to War? Stalin's 1939 War in the Light of other Contemporary Aggressions", *Cahiers du monde russe,* 53/2-3 (2012): 221-243.

—, "La rôle de l'Allemagne dans le rapprochement franco-soviétique, 1932-1935", *Deutschland-Frankreich-Russland,* yay.haz. Ilya Mieck ve Pierre Guillen, Münih: R. Oldenbourg, 2000, s. 245-262.

—, "Understanding Russian and Soviet Foreign Policy from a Geocultural Perspective", *Kritika,* 12/1 (2011): 161-181.

—, *Des hommes d'influence: Les ambassadeurs de Stalin en Europe 1930-1939,* Paris: Payot, 2001.

—, *La frontière épaisse: aux origines des politiques soviétiques 1920-1940,* Paris: Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, 2014.

—, *Men of Influence: Stalin's Diplomats in Europe, 1930-1939,* Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi, 2008.

Dumbadze, Evgenii, *Na sluzhbe cheka i kominterna: lichnye vospominaniia,* Paris: Mishen, 1930.

Dunaevskii, V.A., "Bol'sheviki i germanskie levye na mezhdunarodnoi arene v dorevliutsionnyi period", *Evropa v novoe i noveishee vremia: sbornik statei,* Moskova: Nauka, 1966, s. 491-513.

Dunsterville, L.C., *The Adventures of Dunsterforce,* Londra: Edwin Arnold, 1920.

Duraczynski, E. ve A.N., Sakharov (yay.haz.), *Sovetsko-Pol'skie otnosheniia v politicheskikh usloviakh Evropy 30-x godov XX stoletiia: sbornik statei,* Moskova: Nauka, 2001.

Durand, Mortimer, *Crazy Campaign: A Personal Narrative of the Italo-Abyssinian,* Londra: Routledge, 1936.

Duranty, Walter, "Stalin Sees Capitalists Drifting Surely to War: Puzzled by Our Attitude", *The New York Times,* 1 Aralık 1930.

—, "Stalin: Man, Mouthpiece, Machine", *The New York Times,* 18 Ocak 1931.

—, *I Write as I Please,* New York: Simon & Schuster, 1935.

—, *USSR, The Story of Russia,* New York: J. B. Lippincott, 1944.

Duroselle, Jean Baptiste, *La décadence, 1932-1939,* 2. baskı, Paris: Imprimerie nationale, 1979.

—, *France and the Nazi Threat: The Collapse of French Diplomacy, 1932-1939,* New York: Enigma, 2004.

Dushen'kin, Vasilii V., *Ot soldata do marshala,* 3. baskı, Moskova: Politizdat, 1966.

—, *Proletarskii marshal: (o V. K. Bliukhere),* Moskova: Politicheskaia literatura, 1973.

"Dva ochaga opasnosti: vystupeniie komanduiushchego Belorusskim voennym okrugom komandarma 1 ranga I.P. Uborevicha na soveshchanii v Zapadnom obkome VLKSM v 1936 g.", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 10, 1998: 38-43.

"Dve besedy s L.M., Kaganovichem", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 2, 1999: 101-122.

Dvornichenko, V.V., *Nekotorye aspekty funktsionirovaniia industrii turizma,* Moskova: Vestnik, 1998.

Dvoynikh, L.V. ve Elisseva, N.E. (yay.haz.), *Konflikt: komplekt dokumentov o sovetskoi-finlandskoi voine (1939-1940 gg.) iz fonda Tsentral'nogo gosudartsvennogo arkhiva sovetskoi armii,* Minneapolis, MN: Eastview, 1992.

Dyck, Harvey L., *Weimar Germany and Soviet Russia, 1926-1933: A Study in Diplomatic Instability,* New York: Columbia Üniversitesi, 1966.

Dylykov, S.D., *Demokraticheskoe dvizhenie mongol'skogo naroda v Kitae,* Moskova: Akademiia nauk, 1953.

Dzanovich, A.A., *Organy gousdarstvennoi bezopasnosti i Krasnaia armiia,* Moskova: Kuckovo pole/Iks-Khistorii, 2008.

Dzhikhashvili, Musto, "Kavkaskie safari Stalina (Vospominaniia rodstvennika Nestora Lakoby)", Batum-Moskova, 2003, http://www.apsuara.ru/lib_d/musto_yad.php.

Dzhonua, A.N. vd. (yay.haz.), *Sovety Abkhazii, 1922-1937: sbornik dokumentov i materialov,* Sukhumi: Alashara, 1976.

Dzhugashvili, Ekaterina Gavrilovna, *Moi syn Iosif Stalin,* Moskova: Algoritm, 2013.

Dzidzariia, G.A. vd. (yay.haz.), *Revoliutsionnye komitety Abkhazii: Sbornik dokumentov i materialov,* Sukhumi: Abgosizdat, 1961.

—, *Efrem Eshba: biograficheskii ocherk,* Sohum: Alashara, 1967

—, *Ocherki istorii Abkhazii, 1910-1921,* Tiflis: Gosizdat sabchota sakartvelo, 1963.

Eastman, Max, "Artists in Uniform", *The Modern Monthly,* 7, Ağustos 1933, s. 397-404.

—, *Artists in Uniform: A Study of Literature and Bureaucratism,* New York: Knopf, 1934.

Eberhardt, Piotr, *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth-Century Central-Eastern Europe: History, Data, and Analysis,* Armonk, NY: M. E. Sharpe, 2003.

Eberle, Henrik ve Uhl, Matthias (yay.haz.), *The Hitler Book: The Secret Dossier Prepared for Stalin from the Interrogations of Hitler's Personal Aides,* New York: Public Affairs, 2005.

Eby, Cecil, *Comrades and Commissars: The Lincoln Battalion in the Spanish Civil War,* University Park: Pennnsylvania Eyalet Üniversitesi, 2007.

Eden, Anthony, *Facing the Dictators: The Memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon,* Boston: Houghton Mifflin, 1962.

—, *Foreign Affairs,* Londra: Faber and Faber, 1939.

Edgerton, David, *Britain's War Machine: Weapons, Resources and Experts in the Second World War,* Londra: Allen Lane, 2011.

Edwards, Jill, *The British Government and the Spanish Civil War, 1936-1939,* Londra: Macmillan, 1979.

Efimenko, A.R. vd. (yay.haz.), *Vooruzhennyi konflikt v raione reki Khalkin-Gol, mai–sentiabr' 1939 g.: dokumenty i materialy,* Moskova: Novalis, 2014.

Efimov, Boris, "Vernost' prizvaniiu", *Bol' i pamiat',* yay.haz. B. S. Burkov ve V. A. Miakushkov, Moskova: Respublika, 1993, s. 17-37.

—, *Mikhail Koltsov, kakim on byl: sbornik vosmpominanii,* 2. baskı, Moskova: Sovetskii pisatel', 1989.

Egorov, A. Ia ve Kliucharev, V.P., *Grazhdanskaia aviatsiia SSSR,* Moskova: [yayıncı adı yok], 1937.

Ehrenburg, Ilya, *Memoirs: 1921-1941,* Cleveland ve New York: World, 1963.

—, *Men, Years - Life,* 6 cilt, Londra: MacGibbon and Kee, 1962-1966.

—, *Post-War Years, 1945-1954,* Londra: MacGibbon and Kee, 1966.

Eichengreen, Barry J., *Golden Fetters: The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939,* New York: Oxford Üniversitesi, 1992.

Eideman, R.P., "K voprosu o kharaktere nachaln'nogo perioda voiny (v poriadke obsuzhdenii)", *Voina i revoliutsiia,* no. 8, 1931: 111-117.

Eisenstein, S.M., *The Film Sense,* New York: Meridian, 1958.

Eizenshtein, Sergei M., "Pered prem'eroi 'Val'kirii,'" *Vecherniaia Moskva,* 21 Eylül 1940.

—, "Samoe vazhnoe", *Izvestiia,* 6 Ocak 1935.

—, "Tvorcheskaia vstrecha s Vagnerom", *Ogonek,* no. 29, 1940.

—, *Izbrannye proizvedeniia,* 6 cilt, Moskova: Iskusstvo, 1964-1971.

Elagin, Iurii, *Ukroshchenie iskusstv,* Moskova: Russkii put, 2002.

Elleman, Bruce A., "The 1925 Secret Soviet-Japanese Agreement on Bessarabia", *Diplomacy and Statecraft,* 5/2 (1994): 287-295.

—, *International Competition in China, 1899-1991: The Rise, Fall, and Restoration of the Open Door Policy,* New York: Routledge, 2015.

—, *Moscow and the Emergence of Communist Power in China 1925-1930: The Nanchang Rising and the Birth of the Red Army,* New York: Routledge, 2009.

Elliston, H., *Finland Fights,* Boston: Little, Brown, 1940.

Ellman, Michael, "Did the Agricultural Surplus Provide Resources for the Increase in Investment during the First Five Year Plan?" *Economic Journal,* 85 (1975): 844-863.

—, "Regional Influences on the Formulation and Implementation of NKVD Order 00447", *Europe-Asia Studies,* 62/6 (2010): 915-931.

—, "Soviet Industrialization: A Remarkable Success?" *Slavic Review,* 63/4 (2004): 841-849.

—, "Soviet Repression Statistics: Some Comments", *Europe-Asia Studies,* 54/7 (2002): 1151-1172.

—, "The Political Economy of Stalinsm in the Light of the Archival Revolution", *Journal of Institutional Economics,* 4/1 (2008): 99-125.

—, "THe Role of Leadership Perceptions and of Intent in the Soviet Famine of 1931-1934", *Europe-Asia Studies,* 57/6 (2005): 823-841.

—, "The Soviet 1937 Provincial Show Trials: Carnival or Terror", *Europe-Asia Studies,* 53/8 (2001): 1221-1233.

—, "The Soviet 1937-1938 Provincial Show Trials Revisited", *Europe-Asia Studies,* 55/8 (2003): 1305-1321.

—, *Socialist Planning,* 2. baskı, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1989.

El'-Registan, G., "Neobychainoe puteshestvie", *Molodaia gvardiia,* no. 10-12, 1935.

Emel'ianov, V.S., *Na poroge voiny,* Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1971.

Emets, Valentin A., "O roli russkoi armii v pervyi period mirovoi voiny, 1914-1918 gg.", *Istoricheskie zapiski,* 77 (1965): 57-84.

Emmerson, James T., *The Rhineland Crisis, 7 March 1936: A Study in Multicultural Diplomacy,* Londra: Maurice Temple Smith, 1977.

Engel, Gerhard, *Heeresadjutant bei Hitler 1938-1943,* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1974.

Engelmann, Bernt, *In Hitler's Germany: Daily Life in the Third Reich,* New York: Pantheon Books, 1986.

Engels, Friedrich, "The Tactics of Social Democracy", *The Marx-Engels Reader,* 2. baskı, yay.haz. Robert C. Tucker, New York: W.W. Norton, 1978, s. 556-573.

—, *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft,* Moskova, 1935 [*Anti-Dühring-Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1977].

Ennker, Benno, "Struggling for Stalin's Soul: The Leader Cult and the Balance of Social Power in Stalin's Inner Circle", *Personality Cults in Stalinism,* yay.haz. Klaus Heller ve Jan Plamper, Göttingen: V&R Unipress, 2004, s. 161-195.

Enteen, George, "Intellektual'nye predposylki utverzhdeniia stalinizma v sovetskoi istoriografii", *Voprosy istorii,* no. 5-6, 1995: 149-155.

—, "Marxist Historians During the Cultural Revolution, A Case Study in Professional Infighting", *Cultural Revolution in Russia,* Sheila Fitzpatrick (yay.haz.), Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1978, s. 154-179.

Enukidze, A.S., "istoriia organizatsii i raboty nelegal'noi tipografii R.S.D.R.P. na Kavkaze za vremia 1900-1906 gg.", *Proletarskaia revoliutsiia,* no. 14, 1923: 152-166.

—, *Bol'shevistskie nelegal'nye tipografii,* 3. baskı, Moskova: Molodaia gvardiia, 1934.

—, *Bol'shevistskie podpo'lnye tipografii,* 2. baskı, Moskova-Leningrad: Molodaia gvardiia, 1930.

—, *Nashi podpol'nye tipografii Kavkaza,* Moskova: Novaia Moskva, 1925.

Ercoli [Togliatti], M., "Ob osobennostiakh ispanskoi revoliutsii", *Kommunisticheskii Internatsional,* no. 16, 1936: 15-22.

—, "Uroki protsessa trotkistsko-zinov'eskogo terroristicheskogo tsentra", *Kommunisticheskii Internatsional,* no. 15, 1936.

Eremenko, A.I., *V nachale voiny,* Moskova: Nauka, 1964.

Erenburg, Il'ia, "Iz literaturnogo proshlogo", *Oktiabr',* no. 7, 1988.

—, "O moem Parizhe: iz vyskazayvanii Il'i Erenburga", *Sovetskoe foto,* no. 4-5, 1934.

—, *Dumael, Gide, Malraux, Mauriac, Morand, Romains, Unamuno: vus par un écrivain d'U.R.S.S.* Paris: Gallimard, 1934.

—, *Liudi, gody, zhizn': vospominaniia,* 2. baskı, 6 cilt, Moskova: Sovetskii pisatel', 1990.

—, *Moi Parizh,* Moskova: Izogiz, 1933.

—, *No pasarán! Grazhdanskaia voina iiul'dekabr' 1936 goda,* Moskova: OGIZ-IZOGIZ, 1937.

—, *Sobranie sochinenii,* 9 cilt, Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1962-1967.

Erickson, John ve Simpkin, Richard E., *Deep Battle: The Brainchild of Marshal Tukhachevskii,* Londra: Brassey's Defence, 1986.

—, "Rudolf Hess: A Post-Soviet Postscript", *Flight from Reality: Rudolf Hess and His Mission to Scotland, 1941,* yay.haz. David Stafford, Londra: Pimlico, 2002, s. 38-60.

—, "The Red Army's March into Poland, September 1939", *The Soviet Takeover of the Polish Eastern Provinces, 1939-1941,* yay.haz. Keith Sword, New York: Macmillan, 1991, s. 1-27.

—, "Threat Identification and Strategic Appraisal by the Soviet Union 1930-1941", *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars,* yay.haz. Ernest R. May, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1984, s. 375-423.

—, *The Road to Stalingrad,* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1975.

—, *The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941,* Londra: Macmillan, 1962, Not: Aksi belirtilmediğinde tüm referanslar bu baskıyadır.

—, *The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941,* 3. baskı, New York: Frank Cass, 2001.

Ericson, Edward E., III. *Feeding the German Eagle: Soviet Economic Aid to Nazi Germany, 1933-1941,* Westport, CT: Praeger, 1999.

Ermakov, A.F., "A. V. Luncharskii i politika partii v oblasti iskusstva, 1917-1925 gg", *Obogashchenie metoda sotsialisticheskogo realizma i problema mnogoobraziia sovetskogo iskusstva,* yay.haz. Mikhal N. Parkhomenko, Moskova: Mysl', 1967, s. 340-383.

Ermilov, Viktor V., *Schast'e trudnykh dorog,* Moskova: Moskovskii rabochii, 1972.

Erofeev, V.I., *Diplomat: kniga vospominanii,* Moskova: Zebra E., 2005.

Esaiashvili, V.G. (yay.haz.), *Ocherki istorii Kommunisticheskoi partii Gruzii,* 2 cilt, Tiflis, Izd-vo TsK KP Gruzii, 1957, 1963.

Esakov, V.D. (yay.haz.), *Akademiia Nauk v resheniiakh Politbiuro TsK RKP (b)-VKP (b), 1922-1952,* Moskova: Rosspen, 2000.

Eudin, Xenia Joukoff ve Slusser, Robert M., (yay.haz.), *Soviet Foreign Policy, 1928-1934: Documents and Materials,* 2 cilt, University Park: Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, 1966-1967.

Evans Richard J., *The Third Reich in Power, 1933-1939,* New York: Penguin, 2005.

Evdoshenko, Iu V., "Delo neftianikov-'vreditelei' 1929-1931 gg, i sud'by nobelevskikh sluzhashchikh v SSSR: k voprosu o genezise 'ekonomicheskoi kontrrevoliutsii", *Ekonomicheskaia istoriia: ezhegodnik 2013,* yay.haz. L. I. Borodkin ve Iu, A. Petrov, Moskova: Rosspen, 2014.

Fabry, Philipp W., *Der Hitler-Stalin Pakt, 1939-1941: ein Beitrag zur Methode sowjetischer Aussenpolitik,* Darmstadt: Fundus, 1966.

—, *Die Sowjetunion und das Dritte Reich: eine dokumentierte Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen von 1933 bis 1941,* Stuttgart: Seewald, 1971.

Fainsod, Merle, *How Russia Is Ruled,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1959.

—, *Smolensk under Soviet Rule,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1958.

Fakel, 2 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1989-1990.

Falasca-Zamponi, Simonetta, *Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy,* Berkeley: California Üniversitesi, 1997.

Falin, V.M. (yay.haz.), *Soviet Peace Efforts on the Eve of World War II. September 1938-August 1939: Documents and Records,* 2 cilt, Moskova: Novosti, 1971-1973.

Farnsworth, Beatrice, "Conversing with Stalin, Surviving the Terror: The Diaries of Aleksandra Kollontai and the Internal Life of Politics", *Slavic Review,* 694 (2010): 944-970.

—, *William C. Bullitt and the Soviet Union,* Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1967.

Fedenko, I.I. (yay.haz.), *Kanal Moskva-Volga: spravochnik-putevoditel',* Moskova: Vodnyi transport, 1938.

Fediuninskii, I.I., *Podniatye po trevoge,* Moskova, Voenizdat, 1961.

Fedotoff-White, D., *The Growth of the Red Army,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1944.

Fedtke, G., "How Bukharans Turned into Uzbeks and Tajiks: Soviet Nationalities Policy in the Light of a Personal Rivalry", *Patterns of Transformation in and around Uzbekistan,* yay.haz. P. Sartori ve T. Trevisani, Reggio Emilia: Diabasis, 2007, s. 19-50.

Felice, Renzo de, *Mussolini,* 4 cilt, Turin: Einaudi, 1965-1997.

Fel'shtinskii, Iurii G., "Dva epizoda iz istorii vnutripartiinoi bor'by: konfidentsial'nye besedy Bukharina", *Voprosy istorii,* no. 2-3, 1991: 182-203.

—, *Oglasheniiu podlezhit: SSSR-Germaniia, 1939-1941,* Moskova: Terra-Knizhny klub, 2004.

—, *Razgovory s Bukharinym,* New York: Telex, 1991.

— (yay.haz.), *SSSR-Germaniia, 1939-1941 gg.: sbornik dokumentov,* 2 cilt, Vilnius: Mokslas, 1989.

— (yay.haz.), *VChK-GPU: dokumenty i materialy,* Moskova: Izdatel'stvo Gumanitarnoi Literatury, 1995.

Ferarra, Marcello ve Ferarra, Maurizio, *Conversando con Togliatti: Note Biografiche,* Roma: Edizioni di cultura sociale, 1953.

Ferran, Carlos Jerez ve Amago, Samuel, *Unearthing Franco's Legacy: Mass Graves and the Recovery of Historical Legacy in Spain,* Notre Dame, IN: Notre Dame Üniversitesi, 2010.

Fesiun, A.G. (yay.haz.), *Delo Rikharda Zorge: neizvestnye dokumenty,* Moskova: Letnii sad, 2000.

Fest, Joachim C., *Hitler,* New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974.

—, *The Face of the Third Reich: Portraits of the Nazi Leadership,* New York: Ace Books, 1963.

Feuchtwanger, Lion, *Moscow 1937: My Visit Described for My Friends,* Londra: v, Gollancz, 1937 [*Moskova 1937*, çev. M.A. İnci, İstanbul: İnter Yayınları, 2000].

—, *Moskva 1937: otchet o poezdke dlia moikh druzei,* Moskova: Khudzohestvennaia literatura, 1937

Field, Frank, *Three French Writers and the Great War,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1975.

Figes, Orlando, *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924,* Londra: Jonathan Cape, 1996.

Figgis, J.N. ve Laurence, R.V., (yay.haz.), *Historical Essays and Studies,* Londra: Macmillan, 1907

Filippov, I.F., *Zapiski o "tret'em reikhe",* Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1966.

Filov, Bogdan, *Dnevnik,* Sofia: Izdatelstvo na OF. 1986.

Filtzer, Donald, *Soviet Workers and Stalinist Industrialization: The Formation of Modern Soviet Production Relations, 1928-1941,* Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1986.

Finney, Patrick (yay.haz.), *The Origins of the Second World War,* Londra: Arnold, 1997

Firsov, F.I., "Arkhivy Kominterna i vneshniaia politika SSSR v 1939-1941 gg.", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 6, 1992: 12-35.

—, "Komintern: opyt, traditsii, uroki - nereshenye zadachi issledovaniia", *Komintern: opyt, traditsii, uroki,* Moskova, 1989.

—, "Stalin i Komintern", *Voprosii istorii*, no. 8, 1989: 3-23; no. 9, 1989: 3-19.

Fischer, Ernst, *Le grande rêve socialiste: Sovenirs et réflexions*, Paris: Denoël, 1974.

Fischer, Louis, "Heart's Russian 'Famine,'" *The Nation*, 19 Mart 1935.

—, *Men and Politics: An Autobiography*, New York: Duell, Sloan, and Pearce, 1941.

—, *Russia's Road from Peace to War: Soviet Foreign Relations, 1917-1941*, New York: Harper & Row, 1969.

—, *The Life and Death of Stalin*, New York: Harper & Row, 1952.

—, *The Nation*, 9 Ağustos 1933, s. 154.

Fischer, Ruth, *Stalin and German Communism: A Study in the Origins of the State Party*, Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1948.

Fisher, Ralph Talcott, *Pattern for Soviet Youth: A Study of the Congresses of the Komsomol, 1918-1954*, New York: Columbia Üniversitesi, 1959.

Fitch, Stephen D., "The Harriman Manganese Concession in the Soviet Union: Lessons for Today", *International Tax and Business Law*, 9/1, 1991.

Fitzpatrick, Sheila, "After NEP: The Fate of NEP Entrepreneurs, Small Traders, and Artisans in the 'Socialist Russia' of the 1930s", *Russian History/Histoire Russe*, 13/2-3 (1986): 187-234.

—, "Ordzhonikidze's Takeover of VSNKh: A Study of Soviet Bureaucratic Politics", *Soviet Studies*, 37/2 (1985): 153-172.

—, "Stalin and the Making of a New Elite, 1928-1939", *Slavic Review*, 38/3 (1979): 377-402.

—, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, New York: Oxford Üniversitesi, 1999.

—, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, New York: Oxford Üniversitesi, 1996.

—, *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*, Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1992.

Flannery, Henry W., *Assignment to Berlin*, New York: Knopf, 1942.

Fleischhauer, Ingeborg, "Der deutsch-sowjetische Grenz- und Freundschaftsvertrag vom 28, September 1939, Die deutschen Aufzeichnungen über die Verhandlungen zwischen Stalin, Molotov und Ribbentrop in Moskau", *Viertieljahreshefte für Zeitgeschichte*, 39/3 (1991): 447-470.

—, "The Molotov-Ribbentrop Pact: The German Version", *International Affairs* (Ağustos 1991): 114-129.

— ve Benajmin Pinkus, *The Soviet Germans: Past nd Present*, Londra: C. Hurst & Co., 1986.

—, *Der Pakt: Hitler, Stalin und die Initiative der Deutsche Diplomatie, 1938-1939*, Berlin: Ullstein, 1990.

—, *Diplomatischer Widerstand gegen "Unternehmen Barbarossa": die Friedensbemühungen der Deutschen Botschaft Moskau 1939-1941*, Berlin: Ullstein, 1991.

Fleishman, L Lazar', "O gibeli maiakovskogo kak 'literaturnom fakte': postskriptum k stat'e B. M. Gasparova", *Slavica Hierosolymitana*, no. 4, 1979: 126-130.

—, *Boris Pasternak v tridtsatye gody*, Kudūs: Magnes Press, 1984.

Flores, Marcello, *L'immaginare dell'URSS*. Milano: Mondadori, 1990.

Fomin, Valerii ve Deriabin, Aleksandr (yay.haz.), *Letopis' rossiiskogo kino*. 4 cilt, Moskova: Materik, 2004-2015.

—, *Kino na voine: dokumenty i svidetel'stva*, Moskova: Materik, 2005.

Forbes, Andrew D.W., *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang 1911-1949*, New York: Cambridge Üniversitesi, 1986.

Forcade, Olivier, "Le Renseignement face à l'Allemagne au printemps 1940 et au début de la champagne de France", *La champagne de 1940: Actes du colloque, 16 au 18 novembre 2000*, yay.haz. Christine Levisse-Touzé, Paris: Tallandier, 2001, s. 126-155.

Ford, Franklin L. ve Schorske, Carl E., "The Voice in the Wilderness: Robert Coulondre", *The Diplomants, 1919-1939*, yay.haz. Gordon A. Craig ve Felix Gilbert, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1953, s. 555-578.

Fowler, Mayhill, "Yiddish Theater in Soviet Ukraine: Reevaluating Ukrainian-Jewish Relations in the Arts", *Ab Imperio*, 3 (2011): 167-188.

Fox, Jo, "Propaganda and the Flight of Rudolf Hess, 1941-1945", *Journal of Modern History*, 83/1 (2011): 78-110.

Förster, Jürgen ve Mawdsley, Ewan, "Hitler and Stalin in Perspective: Secret Speeches on the Eve of Barbarossa", *War in History,* 11/1 (2004): 61-103.

—, "Hitler Turns East: German War Policy in 1940 and 1941", *From Peace to War: Germany, Soviet Russia, and the World, 1939-1941,* yay.haz. Bernd Wegner, Providence, RI ve Oxford, UK: Berghahn, 1997, s. 115-133.

—, "The Dynamics of Volksgemeinschaft: The Effectiveness of the German Military Establishment in the Second World War", *Military Effectiveness,* yay.haz. Allan R. Millett ve Williamson Murray, 3 cilt, Boston: Allen, Unwin, III, 1988, s. 180-220.

—, "The German Military's image of Russia", *Russia: War, Peace and Diplomacy: Essays in Honour of John Erickson,* yay.haz. L. Erikson ve M. Erickson, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2004, s. 117-129.

"Fragmenty stenogrammy dekabr'skogo plenuma TsK VKP (b) 1936 goda", *Voprosy istorii,* no. 1, 1995: 3-22.

François-Poncet, André, *Souvenirs d'une ambassade à Berlin, Septembre 1931–Octobre 1938,* Paris: Flammarion, 1946.

Frankenstein, Robert, *Le prix du réarmament français, 1935-1939,* Paris: Publications de la Sorbonne, 1982.

Frei, Norbert, *National Socialist Rule in Germany: The Führer State 1933-1945,* Oxford: Blackwell, 1993[*Führer Devleti-1933-1945 Nasyonal Sosyalist Egemenlik*, çev. Akın Kanat, İzmir: Politikus Yayınları, 2005].

Freiling, Keith, *Life of Neville Chamberlain,* Londra: Macmillan, 1946.

French Yellow Book: Diplomatic Documents (1938-1939), Londra: Hutchinson, 1940.

Freud, Sigmund, *Why War? The Correspondence between Albert Einstein and Sigmund Freud,* Chicago: Chicago Psikanaliz Enstitüsü, 1933 [*Niçin Savaş?*, çev. Yüksel Pazarkaya, İzmir: Cem Yayınevi, 2024].

Fridberg, I. Ia, "Gosudarstvennye zagotovki i obrazovanie khlebnykh fondov v SSSR (1920-1940-e gg.)", doktora tezi, Moskova Maliye Enstitüsü, 1973.

Fridenson, Patrick, "The Coming of the Assembly Line to Europe", *The Dynamics of Science and Technology: Social Values, Technical Norms, and Scientific Criteria in the Development of Knowledge,* yay.haz. W. Krohn vd., Dordrecht, Hollanda ve Boston: D. Reidel, 1978.

Friedberg, Maurice, *Literary Translation in Russia: A Cultural History,* University Park: Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, 1997.

Friedländer, Saul, *Nazi Germany and the Jews,* 2 cilt, New York: HarperCollins, 1997 [*Nazi Almanyası ve Yahudiler-Zulüm Yılları: (1933-1939)*, cilt I, çev. Ali Selman, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016; *Nazi Almanyası ve Yahudiler-İmha Yılları (1939-1945)*, cilt II, çev. Ali Selman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016].

—, "The Path that Led into the Abyss", *TLS.* 2 Ekim 1998.

—, *Prelude to Downfall: Hitler and the United States, 1939-41,* New York: Knopf, 1967.

Friedman, Elisha M., *Russia in Transition: A Business Man's Appraisal,* New York: Viking, 1933.

Friedman, Milton ve Schwartz, Anna, *A Monetary History of the United States, 1867-1960,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1963.

Frieser, Karl-Heinz ve Greenwood, John T., *The Blitzkrieg Legend: the 1940 Campaign in the West,* Annapolis, MD: Naval Institute, 2005.

—, *Blitzkrieg-Legende: der Westfeldzug 1940,* Münih: Oldenbourg, 1996.

Friters, Gerard M., *Outer Mongolia and Its International Position,* Baltimore: Johns Hopkins Üniversitesi, 1949.

Fritzsche, Peter, *Germans into Nazis,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1998.

—, *Life and Death in the Third Reich,* Cambridge, MA: Belknap Press, Harvard Üniversitesi, 2008.

Fröhlich, Elke (yay.haz.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels, Teil I: Aufzeichungen 1923-1941,* 9 cilt, Münih: K. G. Saur, 1998-2005.

—, *Teil 2: Diktate,* 15 cilt, Münih: K. G. Saur, 1993-1996.

Fromkin, David, *In the Time of the Americans: FDR. Truman, Eisenhower, Marshall, MacArthur–The Generation that Changed America's Role in the World,* New York: Knopf, 1995.

FRUS. 1934, Volume III: The Far East, 1950.

FRUS. 1937, Volume III: The Far East, 1954.

FRUS. 1938, Volume III: The Far East, 1955.

FRUS. 1939, General, Volume I, 1956.

FRUS. 1933, Volume II: The British Commonwealth, Europe, Near East and Africa, 1949.

FRUS. 1941, Volume I: General, The Soviet Union, 1959.

FRUS. The Soviet Union, 1933-1939, 1952.

FRUS. Japan, 1931-41: Volume II, 1943.

Fry, Michael Graham, "Agents and Structures: The British Dominions and the Munich Crisis, September 1938", *Diplomacy and Statecraft,* 10/2-3 (1999): 293-341.

Frye, Roland Mushat, "Hitler, Stalin, and Shakespeare's Macbeth: Modern Totalitarianism and Ancient Tyranny", *Proceedings of the American Philosophical Society,* 142/1 (1998): 81-109.

Fuehrer Conferences on Matters Dealing with the German Navy, 1939 to 1945, 9 cilt, Washington, D. C.: U.S. Navy Department, 1946-1947.

Fuglestad, Finn, "La grande famine de 1931 dans l'Ouest Nigériene", *Revue francaise d'Outre Mer,* no 61, 1974: 18-33.

Fuller, William C. Jr., *Strategy and Power in Russia 1600-1914,* New York: Free Press, 1992.

Furer, Veniamin, *Novaia Gorlovka: zapiski partrabotnika,* Moskova: Partizdat, 1935.

Fusi, Juan Pablo, *Franco: A Biography,* New York: Harper & Row, 1987.

Gaevskii, D., "Kolkhoznoe stroitelstvo v sisteme oborony SSSR", *Voina i revoliutsiia,* no. 3, 1930: 38-39.

Gafencu, Grigore, *Prelude to the Russian Campaign,* Londra: Frederick Muller, 1945.

—, *The Last Days of Europe: A Diplomatic Journey in 1939,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1948.

Gaister, A. ve Levin, A., "O sostave sel'part-organiztsii", *Bol'shevik,* no. 9-10, 1930: 75-90.

Gal'ianov, V.N. [V. Potemkin], "Kuda idet Pol'sha", *Bol'shevik,* no. 8, 1938: 61-68.

Galumov, Erast, *Neizvestnye "Izvestiia",* Moskova: Izvestiia, 2009.

Gamelin, Maurice, *Servir,* 3 cilt, Paris: Plon, 1946-1947.

Gamm, Hans-Joachim, *Der Flüsterwitz im Dritten Reich,* Münih: List, 1972.

Ganson, Nicholas, "Food Supply, Rationing and Living Standards", *The Soviet Union at War, 1941-1945,* yay.haz. David R. Stone, Barnsley: Pen and Sword, 2010, s. 69-92.

Ganzha, I.F. vd., "Ukrainskoe selo na puti k sotsializmu", *Ocherki istorii kollektiizatsii v soiuznykh respublikakh,* yay.haz. Viktor P. Danilov, Moskova: Gospolitizdat, 1963, s. 151-223.

Gareev, Makhmut A., "Ob opyte boevoi podgotovki voisk", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 4, 1983: 11-20.

—, *Neodnoznachnye stranitsy voiny: ocherki problemnykh voprosakh istorii Velikoi Otechestveonnoi voiny,* Moskova: RFM, 1995.

Garrard, John Gordon, *Inside the Soviet Writers' Union,* New York: Free Press, 1990.

Garros, Veronique vd. (yay.haz.), *Intimacy and Terror: Soviet Diaries of the 1930s,* New York: Free Press, 1998.

Garver, John W., "Chiang Kai-shek's Quest for Soviet Entry into the Sino-Japanese War", *Political Science Quarterly,* 102/2 (1987): 295-316.

—, "The Origins of the Second United Front: The Comintern and the Chinese Communist Party", *China Quarterly,* 123 (1988): 29-59.

—, "The Soviet Union and the Xi'an Incident", *Australian Journal of Chinese Affairs,* 26 (1991): 145-175.

Gasiorowski, Zygmunt J., "The German-Polish Nonaggression Pact of 1934", *Journal of Central European Affairs,* 15/1 (1955): 3-29.

Gatagova, Liudmila S. (yay.haz.), *Sovetskaia etnopolitika 1930-1940-e gody: sbornik dokumentov,* Moskova: Institut rossiiskoi istorii RAN, 2012.

— vd. (yay.haz.),. TsK RKP(b) - VKP(b) i natsional'nyi vopros, 2 cilt, Moskova: Rosspen, 2005.

Gates, Eleanor M., *End of the Affair: The Collapse of the Anglo-French Alliance, 1939-1940,* Berkeley: California Üniversitesi, 1981.

Gates, Robert A., "German Socialism and the Crisis of 1929-33", *Central European History,* 7/4 (1974): 332-359.

Gavrilov, V.A. (yay.haz.), *Voennaia razvedka informiruet: dokumenty' razveduprav leniia Krasnoi Armii, i var' 1939 - iiun' 1941 g,* Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2008.

Gazarian, Suren, "Etno ne dolzhno povtorit'sia", *Zvezda,* no. 1, 1989: 3-79; no. 2, 1989: 7-77.

—, "O Berii i sude nad Berievtsami v Gruzii", *SSSR: vnutrennye protivorechiia,* no. 6 (1982): 109-146.

Gazur, E., *Secret Assignment: The FBI's KGB General,* Londra: St, Ermin's, 2001.

Geduld, Harry M. ve Gottesman, Ronald, *Sergei Eisenstein and Upton Sinclair: The Making and Unmaking of Que Viva Mexico!* Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1970.

Gefter, Mikhail A., *Iz etikh i tekh let,* Moskova: Progress, 1991.

Gehl, Jürgen, *Austria, Germany, and the Anschluss, 1931-1938,* New York: Oxford Üniversitesi, 1963.

Gelb, Michael, "An Early Soviet Ethnic Deportation: the Far Eastern Koreans", *Russian Review,* 54/3 (1995): 389-412.

—, "Mass Politics under Stalin: Party Purges and Labor Productivity Campaigns in Leningrad, 1928-1941", doktora tezi, California Üniversitesi, Los Angeles, 1987.

Gel'man, S., "Zalozhnik OGPU: snokha Maksima Gor'kogo, posledniaia liubov' Genrikha Iagody", *Nezaisimaia gazeta,* 17 Ocak 1997.

Genis, V.L., "G. Ia, Sokol'nikov", *Voprosy istorii,* no. 12, 1988: 59-86.

—, "Upriamyi narkom s Il'inki", *Otkryvaia novye stranitsy, Mezhdunarodnye voprosy: sobytiia i liudi,* yay. haz. A. A. Iskenderov, Moskova: Politizdat, 1989, s. 213-243.

Genkina, Esfir' B., *Bor'ba za Tsaritsyn v 1918 godu,* Moskova: Politizdat pri TsK VKP (b), 1940.

Genoud, Francois (yay.haz.), *The Testament of Adolf Hitler: The Hitler-Bormann Documents, February-April 1945,* Londra: Cassell, 1961.

Gentile, Giovanni, "The Philosophic Basis of Fascism", *Foreign Affairs,* 6/1 (1928): 290-304.

Geoffrey Roberts, *Stalin's Wars: From World War to Cold War, 1939-1953,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2006.

Gerrard, Craig, *The Foreign Office and Finland: Diplomatic Sideshow,* Londra: Frank Cass, 2005.

Gerschenkron, Alexander, "On Dictatorship", *New York Review of Books,* 19 Haziran 1969.

Gert, Meyer, *Sozialstruktur sowjetischer Industriearbeiter Ende der zwanziger Jahre: Ergebnisse der Gewerkschaftsumfrage unter Metall-, Textil- und Bergarbeitern 1929,* Marburg: Verl, Arbeiterbewung u, Gesellschaftswiss, 1981.

Gerwarth, Robert, *The Bismarck Myth: Weimar Germany and the Legacy of the Iron Chancellor,* Oxford: Clarendon, 2005.

Getty, J. Arch, "'Excesses are not permitted': Mass Terror and Stalinist Governance in the Late 1930s", *Russian Review,* 61/1 (2002): 113-138.

—, "Stalin as Prime Minister", *Stalin: A New History,* yay.haz. Sarah Davies ve James Harris, New York: Cambridge Üniversitesi, 2005, s. 83-107.

—, "State and Society under Stalin: Constitutions and Elections in the 1930s", *Slavic Review,* 50/1, 1991: 18-35.

—, *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933-1938,* Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1985.

— ve Oleg V. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1999.

—, *Yezhov: The Rise of Stalin's "Iron Fist",* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2008.

— ve Roberta T. Manning (yay.haz.), *Stalinist Terror: New Perspectives,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1993.

Geyer, Michael, "Etudes in Political History: Reichsweht, NSDAP and the Seizure of Power", *The Nazi Machtergreifung,* yay.haz. Peter D. Stachura, Londra: Allen & Unwin, 1983, s. 101-123.

—, "Restorative Elites, German Society, and the Nazi Pursuit of War", *Fascist Italy and Nazi Germany: Comparisons and Contrasts,* yay.haz. Richard Bessel, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1996, s. 134-164.

G., "Pis'ma iz SSSR: vnutri pravo-tsentristskogo bloka [March 20, 1929]", *Biulleten' oppozitsii,* no. 1-2 (1929): 15-17.

Gibbs, N.H., *Grand Strategy,* 6 cilt, Londra: HMSO, 1956-1976.

Gibbs, Philip, *Ordeal in England,* Londra: Heinemann, 1938.

Gibson, Hugh (yay.haz.), *The Ciano Diaries,* New York: Doubleday, 1946.

Gibson, Michael, "Chiang Kai-shek's Central Army, 1924-1938", doktora tezi, George Washington Üniversitesi, 1985.

Gilbert, Martin, *Churchill and America,* New York: Free Press, 2005.

Gill, Graeme J., "Stalinism and Industriakization: The Nature of Stalin's Regional Support", *Essays on Revolutionary Culture and Stalinism,* yay.haz. John W. Strong, Columbus, OH: Slavica, 1990.

—, *The Origins of the Stalinist Political System,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1990.

Gintsburg, L.I., "Massovyi golod v sochetanii s eksportom khleba v nachale 30-kh godov: po materialam 'osobykh papok' politbiuro TsK VKP(b)", *Voprosy istorii,* no. 10, 1999: 119-126.

Ginzburg, Evgeniia, *Into the Whirlwind,* Londra: Collins, Harvill, 1967.

—, *Within the Whirlwind,* New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1981.

Ginzburg, I.S., *Vneshniaia torgovlia SSSR,* Moskova: Gos, sotsial'no-ekonomicheskoe izdatel'stvo, 1937.

Ginzburg, S.Z., "O gibeli Sergo Ordzhonikidze", *Voprosy istorii KPSS,* no. 3, 1991: 88-98.

—, *O proshlom - dlia budushchego,* Moskova: Politizdat, 1984.

Girard de Charbonnières, Guy de, *La plus evitable de toutes les guerres,* Paris: Albatros, 1985.

Girgor'ev, A., "Pavel Mif (1901-1938)", *Vidnye sovetskie kommunisty-uchastniki kitaiskoi revoliutsii,* yay. haz. G. V. Astaf'ev, Moskova: Nauka, 1970.

"GKO postanovliaet ...", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 4-5, 1992: 19-23.

Glad, Betty, "Why Tyrants Go Too Far: Malignant Narcissism and Absolute Power", *Political Psychology,* 23/1 (2002): 1-37.

Gladkov, Teodor K., *Korotkov,* Moskova: Molodaia gvardiia, 2005.

—, *Kuznetsov: legenda sovetskoi razvedki,* Moskova: Veche, 2004.

—, *Negrada za vernost' - kazn',* Moskova: Tsentrpoligraf, 2000.

— ve Mikhail A. Smirnov, *Menzhinskii,* Moskova: Molodaia gvardiia, 1969.

Gladwyn, Lord [Gladwyn Jebb], *The Memoirs of Lord Gladwyn,* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1972.

Glan, B.N., *Iakov Il'in: vospominaniia sovremennikov,* Moskova: Sovetskii pistael', 1967.

Glantz, David M., *Stumbling Colossus: The Red Army on the Eve of World War,* Lawrence: Kansas Üniversitesi Basımevi, 1998.

Glassheim, Eagle, *Noble Nationalists: The Transformation of the Bohemian Aristocracy,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 2005.

Glavnyi voennyi sovet RKKA. 1 marta 1938 g.-20 iiuni 1941 g.: dokumenty i materialy, Moskova: Rospen, 2004.

Glazami inostrantsev, 1917-1932, Moskova: Gosizdat, 1932.

Gleaon, Abbott, *Totalitarianism: The Inner Histoy of the Cold War,* New York: Oxford Üniversitesi, 1995.

Glibert, Martin, *The Roots of Appeasement,* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1966.

Glikman, Isaak D., *Pis'ma k drugu: Dmitrii Shostakovich-Isaaku Glikmanu,* Moskova: DSCH, Kompozitor, 1993.

Glotova, Olesia A., "Andrei Aleksandrovich Zhdanov ideologicheskaia deiatel'nost' v 1920-1940-e gg", doktora tezi, Rossiiskaia akademiia gosudarstvennoi sluzhby pri prezidente RF, 2004.

Gnedin, Evgenii, *Iz istorii otnoshenii mezhdu SSSR i fashistkoi Germaniei,* New York: Khronika Press, 1977.

—, *Katastrofa i vtoroe rozhdenie: Memuarnye zapiski,* Amsterdam: Fond im Gertsena, 1977.

—, *Vykhod iz labirinta,* New York: Chalidze, 1982.

God krizisa, 1938-1939: dokumenty i materialy, 2 cilt, Moskova: Politizdat, 1990.

Goebbels, Joseph, *Kommunismus ohne Maske,* Münih: Eher, 1935.

Goerlitz, Walter, *Paulus and Stalingrad: A Life of Field Marshal Friedrich Paulus,* New York: Citadel, 1963.

Gogua Irina, "Semeinye istorii: otryvok iz dokumental'noi povesti 'Pesochnye chasy'", *Ogonek,* 13 Nisan 1997.

Goldman, Stuart D., "The Spy Who Saved the Soviets", *HistoryNet,* 30 Temmuz 2010, http://www.historynet.com/the-spy-who-saved-the-soviets.htm.

—, *Nomonhan, 1939: The Red Army's Victory that Shaped World War II,* Annapolis, MD: Naval Institute Press, 2012.

Goldman, Wendy Z., *Terror and Democracy in the Age of Stalin: The Social Dynamics of Repression,* New York: Cambridge Üniversitesi, 2007.

—, *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1930,* Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1993.

Gol'dshtein, Pavel, *Tochka opory,* 2 cilt, Kudüs: Graff-Press, 1978, 1982.

Goliakov, I.T. (yay.haz.), *Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakonodatel'stva SSSR i RSFSR 1917-1952 gg,* Moskova: Iuridicheskaia literatura, 1953.

Gol'man, M.I. ve G.I. Slesarchuk (yay.haz.), *Sovetsko-mongol'skie otnosheniia: sbornik dokumentov, 1921-1966,* Moskova: Nauka, 1966, dokūman 46-47.

"Golod 1932-1933 godov na Ukraine: svidetel'stvuiut arkhivnye dokumenty", *Pod znamenem leninizma,* no. 8, 1990: 64-86.

Golovanov, A.E., *Svoimi glazami: Zapiski komanduiushchego,* Moskova: Voenizdat, 1994.

Golovanov, I., "1,367 dnei iz zhizni Andreia Tupoleva", *Literaturna gazeta,* 9 Kasım 1988.

Golovkova, Lidiia (yay.haz.), *Butovskii Poligon, 1937-1938: kniga pamiati zhertv politicheskih repressii,* 8 cilt, Moskova: Alzo, 1997-2004.

—, *Sukhanosvakia tiur'ma: spetsobekt 110,* Moskova: Vozrashchenie, 2009.

Gol'tsman, A.Z., *Upravlenie promyshlennost'iu v Germanii i v SSSR,* Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1930.

Golubev, A.V., "*Esli mir obrushitsia na nashu Respubliku*": *sovetskoe obshchestvo i vneshniaia ugroza,* Moskova: Kuchkovo pole, 2008.

— vd., *Rossiia i zapad: formirovanie vneshnepoliticheskikh stereotipov v soznanii rossiiskogo obshchestva pervoi poloviny XX veka,* Moskova: RAN. Institut Rossiiskoi Istorii, 1998.

Golubev, Sergei, "Nash tovarisch: Kim Filbi", *Krasnaia zvezda,* 9-11 Ağustos 2006.

Golunskii, A.S. (yay.haz.), *Istoriia zakonodatel'stva SSSR i RSFSR po ugolovnomu protsessu i organizatsii suda,* Moskova: Gozisdat, 1955.

Gorbatov, A.V., "Shkola Iakira", *Komandarm Iakir: vospominaniia druzei i soratnikov,* yay.haz. Petr I. Iakir, Moskova: Voenizdat, 1963.

—, *Gody i voiny,* Moskova: Voenizdat, 1965.

Gorbunov, Evgenii, "Voennaia razvedka v 1934-1939 godakh", *Svobodnaia mysl',* no. 2, 1998: 98-109; no. 3, 1998: 54-61; no. 8, 1998: 93.

—, *Stalin i GRU.* Moskova: Yauza/Eksmo, 2010.

Gorchakov, N.A., *Istoriia sovetskogo teatra,* New York: Chekhov Publishing House, 1956.

—, *Theater in Soviet Russia,* çev. E Lehrman, New York: Columbia Üniversitesi, 1957.

Gorchakov, Ovidii A., "Nakanune, ili tragediia Kassandry: povest' v dokumentakh", *Nedelia,* no. 42-44, 1998.

—, *Ian Berzin - kommandarm GRU.* St, Petersburg: Neva, 2004.

Gorelik, S.M. ve Malkis, A.I., *Sovetskaia torgovlia: ocherki teorii i praktiki torgovlii v SSSR,* Moskova ve Leningrad: Gos, Sots.-ekonomicheskoe izdatel'stvo, 1933.

Gorelov, Ignat E., *Nikolai Bukharin,* Moskova: Moskovskii rabochii, 1988.

Gorelov, O.I., *Tsugtsvang Mikhail Tomskogo,* Moskova: Rosspen, 2001.

Goriaeva, T.M., "Zhurnalistika i tsenzura, po materialam sovetskogo radioveshchaniia 20-30-kh godov: istochnikovedcheskii aspect", *Istoriia SSSR* no. 4, 1990: 113-123.

—, *Istoriia sovetskoi politicheskoi tsenzury: dokumenty i kommentarii,* Moskova: Rosspen, 1997.

—, *Radio Rossii: politicheskii kontrol' sovetskogo radioveshchaniia v 1920-1930-x goakh: dokumentirovannia istoriia,* Moskova: Rosspen, 2000.

— (yay.haz.), *"Velikaia kniga dnia": radio v SSSR dokumenty i materialy*, Moskova: Rosspen, 2007.

Gorkii, Maxim vd. (yay.haz.), *Krakh germanskoi okkupatsii na Ukraine (po dokumentam okkupantov)*, Moskova: Ogiz, Gos, Izd-vo Istoriia grazhdanskoi voiny, 1936.

Gor'kii, M., L.L. Averbakh ve S.G. Firin, *Belomorsko-Baltiiskii kanal imeni Stalina: istoriia stroitel'stva*, Moskova: Istoriia fabric i zavodov, 1934.

Gorkov, Iu A., "Gotovil li Stalin uprezhdaiushchii udar protiv Gitlera v 1941 g.", *Novaia i noveishaia istoriia*, no. 3, 1993: 29-45.

—, *Kreml', genshtab, stavka*, Tver: TOO TK ANTEK, 1995.

— ve Iu, N. Semin, "O kharaktere voenno-operativnykh planov SSSR nakanune Velikoi Otechestvennoi voiny: novye arkhivnye dokumenty", *Novaia i noveishaia istoriia*, no. 5, 1997: 108-125.

Gorky, Maksim vd., *Belomor: An Account of the Construction of the New Canal between the White Sea and the Baltic Sea*, New York: H. Smith ve R. Haas, 1935.

—, *The White Sea Canal: Being an Account of the Construction of the New Canal between the White Sea and the Baltic Sea*, Londra: The National Centre for Marxist and "Left" Literature, 1935.

—, *Letters of Gorky and Andreev, 1899-1912*, New York: Columbia Üniversitesi, 1958.

Gorlov, Seregi A., *Sovershenno sekretno. Moskva-Berlin 1920-1933: voenno-politicheskiie otnosheniia mezhdu SSSR i Germaniei*, Moskova: IVI RAN, 1999.

Gorodetsky, Gabriel (yay.haz.), *Stafford Cripps in Moscow 1940-1942: Diaries and Papers*, Londra ve Portland, OR: Valentine Mitchell, 2007.

— (yay.haz.), *The Maisky Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's 1932-1943*, New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2015 [*Stalin ile Churchill Arasında SSCB Londra Büyükelçisi Mayski'nin Günlükleri*, çev. Deniz Berktay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019].

—, "Churchill's Warning to Stalin: a Reappraisal", *Historical Journal*, 29/4 (1986): 979-990.

—, *Grand Delusion: Stalin and the German Invasion of Russia*, New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1999.

—, *Mif "Ledokola": nakanune voiny*, Moskova: Progress-Akademiia, 1995.

—, *Stafford Cripps' Mission to Moscow, 1940-42*, New York: Cambridge Üniversitesi, 1984.

Gorsuch, Anne, *Youth in Revolutionary Russia Enthusiasts, Bohemians, Delinquents*, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 2000.

Gosudarstvennaia okhrana Rossii, 1881-2006: katalog vystavki, Moskova: Petronius, 2006.

Goutard, Adolphe, *The Battle of France, 1940*, New York: I. Washburn, 1959.

Görlitz, Walter, *History of the German General Staff, 1657-1945*, New York: Praeger, 1953.

Görtemaker, Heike B., *Eva Braun: Life With Hitler*, New York: Knopf, 2011 [*Eva Braun: Hitler'i Seven Kadın*, çev. Sevinç Altınçekiç, İstanbul: Artemis Yayınları, 2014].

Görtemaker, Manfred, "The Bizarre Mission: Rudolf Hess in Britain", *Britain and Germany in the 20th Century*, yay.haz. Görtemaker, New York: Berg, 2006, s. 75-100.

Grabar', I., "Stalin i liudi sovetskoi strane v izobrazitel'nom iskusstve", *Pravda*, 26 Aralık 1939.

Graham, Loren, *The Soviet Academy of Sciences and the Communist Party, 1927-1932*, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1967.

Graziosi, Andrea, "Stalin's Anti-Worker 'Workerism' 1925-1931", *International Review of Social History*, 40/2 (1995): 223-258.

—, "The New Soviet Archival Sources: Hypotheses for a Critical Assessment", *Cathiers du monde russe*, 40/1-2 (1999): 13-64.

—, *Stalinism, Collectivization, and the Great Famine*, Cambridge, MA: Ukrainian Studies Fund, 2009.

—, *The Great Soviet Peasent War: Bolsheviks and Peasants 1917-1933*, Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1996.

Grdzelidze, R.K., *Mezhnatsional'noe obshchenie v razvitom sotsialisticheskom obshchestve*, Tiflis: Izdatel'stvo Tbilisskogo gosudarstvennogo universiteta, 1980.

Grebennik, K.E., *Khasanskii dnevnik*, Vladivostok: Dal'nevost, kn, izd-vo, 1978.

Grebing, Helga, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung: eine Überblick*, Münih: Nymphenburger Verlags, 1966.

Grechko, Andrei A. vd. (yay.haz.), *Istoriia mirovoi voiny 1939-1945,* 12 cilt, Moskova: Voenizdat, 1973-1982.

Gregory, Paul R. (yay.haz.), *Behind the Façade of Stalin's Command Economy: Evidence from Soviet State and Party Archives,* Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, 2001.

—, *Politics, Murder, and Love in Stalin's Kremlin: The Story of Nikolai Bukharin and Anna Larina,* Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, 2010.

—, *Restructuring the Soviet Economic Bureaucracy,* Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1990.

—, *Russian National Income, 1885-1913,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1982.

—, *Rıssian National Income, 1885-1913,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1982.

—, *Terror by Quota: State Security from Lenin to Stalin, an Archival Study,* New Haven, CT ve Stanford, CA: Yale Üniversitesi ve Hoover Enstitüsü, 2009.

—, *The Political economy of Stalinism,* New York: Cambridge Üniversitesi, 2004.

— ve Andrei Markevich, "Creating Soviet Industry: The House that Stalin Built", *Slavic Review,* 61/4 (2002): 787-814.

— ve Mark Harrison, "Allocation under Dictatorship: Research in Stalin's Archives", *Journal of Economic Literature,* 43/3 (2005): 721-761.

Grew, Joseph C., *Ten Years in Japan: A Contemporary Record Drawn from the Diaries and Private and Official Papers of Joseph C. Grew, United States Ambassador to Japan, 1932-1942,* New York: Simon & Schuster, 1944.

Grigoliia, A.L., "Kratkaia istoriia kurortov Abkhazii, sovremennoe ikh sostoianie k 15–letiiu sovetizatsii Abkhazii", yayınlanmamış el yazmaları, 1937.

—, *Kurortnye bogatsva Abkhazii,* Leningrad, 1934.

Grigorian, Vladimir, "Neubitie liudi", http://www.rusvera.mrezha.ru/708/10.htm.

Grigorii Kaminski: sbornik vospominanii, Tula: Priokskoe knizhnoe izd-vo, 1965.

"Grigorii Naumovich Kaminskii", *Voprosy istorii KPSS.* no. 11, 1965: 124-128.

Grin'ko, G.F., *The Five-Year Plan of the Soviet Union: A Political Interpretation,* Londra: Martin Lawrence, 1930.

Gritschneder, Otto, *"Der Führer hat Sie zum Tode verurteilt ..", Hitlers "Röhm-Putsch": Morde vor Gericht,* Münih: C.H. Beck, 1993.

Gritsenko, Iakov I., "Chto eto bylo? K sobytiiam v Sin'tsziane v 1933-1934 gg.", *Problemy Dal'nego Vostoka,* no. 5, 1990: 79-84.

Gromov, Evgenii S., *Stalin: Iskusstvo i vlast',* Moskova: Eksmo Algoritm, 2003.

Gromov, F. N. (yay.haz.), *Tri veka Rossiiskogo Flota 1696-1996,* 3 cilt, St, Petersburg: Logos, 1996.

Gromtseva, Ol'ga, *Teni izchezaiut v smol'nom: ubiistvo Kirova,* St, Petersburg: Evropeiskii dom, 2001.

Gromyko, Andrei A. ve Ponomarev, B.N., (yay.haz.), *Istoriia vneshnei politiki SSSR 1917-1985,* 5. baskı, 2 cilt, Moskova: Nauka, 1986.

—, *Memories: From Stalin to Gorbachev,* Londra: Hutchinson, 1989.

—, *Pamiatnoe,* Moskova: Politizdat, 1988.

— vd. (yay.haz.), *SSSR v bor'be za mir nakanune vtoroi mirovoi voiny (sentiabr' 1938–avgust 1939 g.): dokumenty i materialy,* Moskova: Politizdat, 1971.

Gronskii, Ivan, *Iz proshlogo, Vospominaniia,* Moskova: Izvestiia, 1991.

Gross, Babette, *Willi Münzenberg: A Political Biography,* East Lansing: Michigan Eyalet Üniversitesi, 1974.

Gross, Jan T., "A Note on the Nature of Soviet Totalitarianism", *Soviet Studies,* 34/3 (1982): 367-376.

—, *Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1988.

Gross, Stephen G., *Export Empire: German Soft Power in Southeastern Europe, 1890-1945,* New York: Cambridge Üniversitesi, 2015.

Grossman, Gregory ve Nove, Alec, *Was Stalin Really Necessary? Some Problems of Soviet Political Economy* kitabının değerlendirmesi, *Europe-Asia Studies, 17/2* 1965): 256-260.

Groys, Boris, *The Total Art of Stali ism: Avant-Garde, Aesthetic Dictatorship, and Beyond,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1992.

Groza, I.R. ve Dubenskii, P.S. (yay.haz.), *Slavnym zavoevateliam Artiki*, Moskova: Sotssekgiz, 1934.

Grylev, A.N., "Nakanune i v dni Miunkhena", *Sovetsko-chekhoslovatskie otnosheniia mezhdu dvumia voinami, 1918-1939: iz istorii gosudarstvennykh, diplomaticheskykh, ekonomicheskykh i kul'turnykh sviazei*, yay.haz. P.I. Prasolov ve P.I. Rezonov, Moskova: Nauka, 1968, s. 220-227.

Guderian, Heinz, *Panzer Leader*, New York: E.P. Dutton, 1952.

—, *Vospominaniia soldata*, Rostov-na-Donu: Feniks, 1998.

Guliev, Dzhamil (yay.haz.), *Azerbaidzhanskaia respublika: dokumenty i materialy 1918-1920 gg*, Baku: Elm, 1998.

Gunsburg, Jeffrey A., *Divided and Conquered: The French High Command and the Defeat of the West*, Westport, CT: Greenwood Press, 1979.

Guotao, Zhang, *Rise of the Chinese Communist Party*, 2 cilt, Lawrence: Kansas Üniversitesi, 1971-1972.

Gupta, Sobhanlal Datta (yay.haz.), *The Ryutin Platform: Stalin and the Crisis of Proletarian Dictatorship: Platform of the "Union of Marxists-Leninists"*, Parganas, Hindistan: Seribaan, 2010.

Gurian, Waldemar, *Bolshevism: Theory and Practice*, New York: Macmillan, 1932.

Gur'ianov, Aleksandr E. (yay.haz.), *Repressii protiv poliakov i pol'skikh grazhdan*, Moskova: Zvenia, 1997

—, *Ubity v Katyni*, Moskova: Zvenia, 2015.

Guruli, Vakhtang ve Tushurashvili, Omar (yay.haz.), *Correspondence between Lavrenty Beria and Joseph Stalin (1937), The Archival Bulletin'e* (Tiflis), ek, no. 3, 2008.

Gurvich, Abram S., "Vtoroe rozhdenie", *V poiskakh geroia: literaturno-kriticheskie stat'i*, Moskova-Leningrad: Iskusstvo, 1938, s. 310-349.

Guseinov, E., "Ves'ma neodnoznachnyi N.M. Shvernik", *Sovetskie profsoiuzy*, no. 13-14, 1990.

Gusterin, P.V., *Sovetskaia razvedka na Blizhnem Vostoke v 1920-30-x godakh*, Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing, 2014.

Gutinov, Dmitrii, "'Unichtozit' vragov, predvaritel'no ikh obmanuv': materialy doprosa byvshego pomoshchnika General'nogo Sekretaria TsK VKP (b) Borisa Bazhanova frantszuskimi spetssluzhbami", *Istochnik*, no. 6, 2001: 31-41.

Haas, Mark L., *The Ideological Origins of Great Power Politics, 1789-1989*, Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 2005.

Habeck, Mary R., *Storm of Steel: The Development of Armor Doctrine in Germany and the Soviet Union, 1919-1939*, Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 2003.

Haffner, Sebastian, *The Meaning of Hitler*, Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1979 [*Hitler Üzeri Notlar*, çev. Hulki Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019].

Hagenloh, Paul, "'Socially Harmful Elements' and the Great Terror", *Stalinism: New Directions*, yay.haz. Sheila Fitzpatrick, Londra: Routledge, 2000, s. 286-308.

Haight, J. McVickar, *American Aid to France*, New York: Atheneum, 1970.

Halder, Generalobst, *Kriegstagebuch*, 3 cilt, Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1961-1964.

—, *The Halder Diaries: The Private War Journals of Colonel General Franz Halder*, yay.haz. Hans-Adolf Jacobsen, 2 cilt, Boulder, CO: Westview, 1976.

Hanak, H., "Sir Stafford Cripps as British Ambassador in Moscow May 1940 to June 1941", *English Historical Review*, 94/1 (1979): 48-70.

Hancock, Eleanor, "The Purge of the SA Reconsidered: 'An Old Putchist Trick'?" *Central European History*, 44/4 (2011): 669-683.

Hanfstaengl, Ernst, *Zwischen Weissem und Braunem Haus: Memoiren eines politischen Aussenseiters*, Münih: Piper Verlag, 1970.

Hardie, Frank, *The Abyssinian Crisis*, Londra: Batsford, 1974.

Harding, Neil, "Authority, Power and the State, 1916-1920", *Authority, Power and Policy in the USSR: Essays Dedicated to Leonard Schapiro*, yay.haz. T H. Rigby vd., New York: St, Martin's, 1980, s. 32-56.

Harlow, John, "Harpo Marx Smuggled Stalin's Secrets in His Socks", *Sunday Times* (UK), 22 Aralık 2001.

Harper, Glenn, *German Economic Policy in the Spanish Civil War, 1936-1939*, Paris: Mouton, 1967.

Harriman, Averell W. ve Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, New York: Random House, 1975.

Harris, James, "Encircled by Enemies, Stalin's Perceptions of the Capitalist World, 1918-1941", *Journal of Strategic Studies*, 30/3 (2007): 513-545.

—, "Was Stalin a Weak Dictator?" *Europe-Asia Studies*, 75/2 (2003): 375-386.

—, *The Great Urals: Regionalism and the Evolution of the Soviet System*, Ithaca, NY ve Londra: Cornell Üniversitesi, 1999.

Harris, Jonathan, "The Origins of the Conflict between Malenkov and Zhdanov, 1939-1941", *Slavic Review*, 35/2 (1976): 287-303.

Harrison, Mark (yay.haz.), *Guns and Rubles: The Defense Industry in the Stalinist State*, New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2008.

—, "National Income", *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-1945*, yay.haz. Robert W. Davies vd., New York: Cambridge Üniversitesi, 1994, s. 38-56.

—, "Why Was NEP Abandoned?", *The Soviet Rural Economy*, yay.haz. Robert C. Stuart, Totowa, NJ: Rowman & Allanheld, 1984, s. 63-78.

—, *Accounting for War: Soviet Production, Employment, and the Defence Burden, 1940-1945*, New York: Cambridge Üniversitesi, 1996.

— ve N. S. Simonov, "Voenpriemka: Prices, Costs, and Quality Assurance in Defence Industry", *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Khrushchev*, yay.haz. John Barber ve Mark Harrison, Londra ve Basingstoke: Macmillan, 2000, s. 223-245.

— ve Robert W. Davies, "The Soviet Military-Economic Effort during the Second Five Year Plan (1933-1937)", *Europe-Asia Studies* 49/3 (1997): 369-406.

Harrison, Richard W., *Architect of Victory: The Life and Theories of G. S. Isserson*, Jefferson, NC: McFarland, 2010.

—, *The Russian Way of War: Operational Art, 1904-1940*, Lawrance: Kansas Üniversitesi, 2001.

Harshav, Benjamin, *The Moscow Yiddish Theater: Art on Stage in a Time of Revolution*, New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2008.

Hartmann, Christian, *Halder: Generalstabchef Hitlers 1939-1942*, Paderborn: F. Schöningh, 1991.

Hasiotis, Jr. ve C., Arthur, *Soviet Political, Economic, and Military Involvement in Sinkiang from 1928 to 1949*, New York: Garland, 1987.

Haslam, Jonathan, *Russia's Cold War: From the October Revolution to the Fall of the Wall*, New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2011.

—, "Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror in Russia, 1932-1936", *Historical Journal*, 29/2, 1986.

—, "Soviet Foreign Policy, 1939-1941: Isolation and Expansion", *Soviet Union/Union Soviétique*, 18/1-3 (1991): 103-121.

—, "Soviet Russia and the Spanish Problem", *The Origins of World War Two: The Debate Continues*, yay. haz. Robert Boyce ve Joseph A. Maiolo, New York: Palgrave Macmillan, 2003, s. 70-85.

—, "Soviet-German Relations and the Origin of the Second World War: The Jury Is Still Out", *Journal of Modern History*, 69/4 (Aralık 1997): 785-797.

—, "Stalin and the German Invasion of Russia 1941: A Failure of Reasons of State?" *International Journal*, 76/1 (2000): 133-139.

—, "We Need a Faith: E. H. Carr, 1892-1982", *History Today*, 33/8 (1983): 36-39.

—, *Soviet Foreign Policy, 1930-33: The Impact of the Depression*, New York: St, Martin's Press, 1983.

—, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933-1939*, New York: St, Martin's Press, 1984.

—, *The Soviet Union and the Threat from the East, 1933-41: Moscow, Tokyo, and the Prelude of the Pacific War*, Houndmills, Basingstoke: Macmillan, 1992.

Hass, Gerhart, *23 August 1939, der Hitler-Stalin Pakt: Dokumentation*, Berlin: Dietz, 1990.

Hassel, U. Von, *Die Hasseltagebücher 1938-1944: Aufzeichnungen vom andern Deutschlands*, Berlin: Siedler, 1989.

Hastings, Max, *Inferno: The World at War, 1939-1945*, New York: Knopf, 2011.

—, *The Secret War: Spies, Codes and Guerrillas, 1939-45*, New York: HarperCollins, 2015.

—, *Winston's War: Churchill, 1940-1945*, New York: Knopf, 2010.

Haugen, Arne, *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.

Hauner, Milan L., "Czechoslovakia as a Military Factor in British Considerations of 1938", *Journal of Strategic Studies*, 1/2 (1978): 194-223.

—, "Stalin's Big-Fleet Program", *Naval War College Review*, 57/2 (2004): 97-120.

Hayes, Peter, "Polycracy and Policy in the Third Reich: The Case of the Economy", *Reevaluating the Third Reich*, yay.haz. Thomas Childers ve Jane Caplan, New York: Holmes ve Meier, 1993, s. 190-210.

Hedeler, Wladislaw, "Ezhov's Scenario for the Great Terror and the Falsified Record of the Third Moscow Show Trial", *Stalin's Terror*, yay.haz. Barry McLoughlin ve Kevin McDermott, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002, s. 34-55.

Hedin, Sven Anders, *History of the Expedition in Asia, 1917-1935*, 3 cilt, Stockholm: [yayınevi belirtilmemiş], 1943-1945.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Lectures on the Philosophy of History*, Londra: H. G. Bohn, 1857.

Hegner, H.S., *Die Reichskanzlei, 1933-1945: Anfang und Ende des Dritten Reiches*, Frankfurt am Main: Societas, 1959.

Heiden, Konrad, "Hitler's Better Half", *Foreign Affairs*, 20/1 (1941): 73-86.

—, *Adolf Hitler: eine Biographie, Das Zeitalter der Verantwortunglosigkeit*, cilt 1, Zürih: Europaverlag, 1936.

—, *Adolf Hitler: eine Biographie, Ein Mann gegen Europa*, cilt 2, Zürih: Europaverlag, 1937.

—, *Die Geschichte des Nationalsozialismus bis Hebst 1933: Geburt des dritten Reiches*, Zürih: Europa, 1934.

Heilbrunn, Jacob, "*The New York Times* and the Moscow Show Trials", *World Affairs*, 153/3 (1991): 87-101.

Heimann, Mary, *Czechoslovakia: The State that Failed*, New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2009.

Heineman, John L., *Hitler's First Foreign Minister: Constantin Freiherr von Neurath*, Berkeley: California Üniversitesi, 1979.

Heizer, James L., "The Cult of Stalin, 1929-1939", doktora tezi, Kentucky Üniversitesi, 1977.

Hellbeck, Jochen, "Laboratories of the Soviet Self: Diaries of the Stalin Era", doktora tezi, Columbia Üniversitesi, 1998.

—, "Writing the Self in the Time of Terror: Alexander Afinogenov's Diary of 1937", *Self and Story in Russian History*, yay.haz. Laura Engelstein ve Stephanie Sandler, Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 2000, s. 69-93.

Heller, Celia Stopnicka, *On the Edge of Destruction: Jews of Poland Between the Two World Wars*, Detroit, MI: Wayne Eyalet Üniversitesi, 1993.

Henderson, Nevile, *Failure of a Mission: Berlin 1937-1939*, New York: G. P. Putnam's Sons, 1940 [*Hitler ile İki Sene*, çev. Salim Uzun, Ankara: Dorlion Yayınları, 2021].

Henke, Josef, *England in Hitlers politischem Kalkül, 1935-1939*, Boppard am Rhein: H. Boldt, 1973.

Herbert, James D., *Paris 1937, Worlds on Exhibition*, Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1998.

Hernández, Jesus, *La grande trahison*, Paris: Fasquelle, 1953.

Herrick R.V., *Soviet Naval Strategy: 50 Years of Theory and Practice*, Annapolis, MD: Naval Institute Press, 1968.

Herriot, Édouard, *Jadis*, 2 cilt, Paris: Flammarion, 1948-1952.

Herwarth, Hans von, *Against Two Evils*, New York: Rawson and Wade, 1981.

Hess, Ilse, *Prisoner of Peace*, Londra: Britons Publishing Co., 1954.

Hessler, Julie, *A Social History of Soviet Trade*, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 2004.

Higgins, Trumbull, *Hitler and Russia: The Third Reich in a Two-Front War, 1937-1943*, New York: Macmillan, 1960.

Hildebrand, Klaus, "Hitlers *Mein Kampf*, Propaganda oder Programm? zur Frühgeschichte der nationalsozialistischen Bewegung", *Neue Politische Literatur*, 14/1 (1969): 72-82.

—, *The Foreign Policy of the Third Reich*, Berkeley: California Üniversitesi, 1973.

Hilferding, Rudolf, "Gosudarstvennyi kapitalizm ili totalitarnoe gosudarstvennoe khoziaistvo?" *Sotsialisticheskii vetsnik*, 25 Nisan 1940.

Hilger, Gustav ve Meyer, A.G., *The Incompatible Allies: A Memoir-History of German-Soviet Relations, 1918-1941,* New York: Macmillan, 1953.

Hill, Leonidas E. (yay.haz.), *Die Weizsäcker-Papiere, 1933-1950,* Frankfurt am Main ve Berlin: Propyläen, 1974.

Hillgruber, Andreas, "Das Russlandbild der führenden deutschen Militärs vor Beginn des Angriffs auf die Sowjetunion", *Russland, Deutschland, Amerika,* yay.haz. Alexander Fischer vd., Wiesbaden: Steiner, 1978, s. 296-310.

—, *Die Zerstörung Europas: Beiträge zur Weltkriegsepoche, 1914 bis 1945,* Frankfurt am Main ve Berlin: Propyläen, 1988.

—, *Hitlers Strategie under Kriegsführung, 1940-1941,* Frankfurt am Main: Bernard and Graefe Verlag für Wehrwesen, 1965.

Hindus, Maurice, *Crisis in the Kremlin,* Garden City, NY: Doubleday, 1953.

—, *Humanity Uprooted,* New York: Jonathan Cape and Harrison Smith, 1930.

—, *Red Bread,* Londra: Jonathan Cape, 1931.

Hinsley, F.H. vd., *British Intelligence in the Second World War: its Influence on Strategy and Operations,* 5 cilt, New York: Cambridge Üniversitesi, 1979-1990.

—, "British Intelligence and Barbarossa", *Barbarossa: the Axis and the Allies,* yay.haz. John Erickson ve David Dilks, Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi, 1994, s. 43-75.

—, *British Intelligence in the Second World War: Abridged Version,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1993.

Hirsch, Francine, *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 2005 [*Ulusların İmparatorluğu-Etnografya Bilimi ve Sovyetler Birliği'nin Ortaya Çıkışı*, çev. Aybars Arda Kılıçer, İstanbul: Selenge Yayınları, 2022].

History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks), Short Course, Toronto: Francis White, 1939 [*Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevikler) Tarihi: Kısa Ders*, çev. Gaybiköylü, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2003].

Hitler, Adolf, Untitled speech, Berlin, 30 Ocak 1939, http://www.ushmm.org/wlc/en/media_fi.php?ModuleId=10005175&MediaId=3108.

—, *Mein Kampf,* Münih: Zentralverlag der NSDAP, 1938.

Hlevnjuk, Oleg, "Les mécanismes de la 'Grande Terreur' des années 1937-1938 au Turkménistan", *Cahiers du monde russe,* 39/1-2 (1998): 197-208.

Hochman, Jiri, *The Soviet Union and the Failure of Collective Security, 1934-1938,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1984.

Hofer, Walter, *Die Entstehung des Zweiten Weltkriegs: eine Studie über die internationalen Beziehungen im Sommer 1939,* 3. baskı, Frankfurt am Main: Fischer, 1964.

Hoffman, I., "Podgotovka Sovetskogo Soiuza k nastupatel'noi voine", *Otechestvennaia istoriia,* no. 4, 1993: 19-31.

Hoffman, David L. *Peasant Metropolis Social Identities in Moscow, 1929-1941,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1994.

—, *Stalinist Values: The Cultural Norms of Soviet Modernity, 1917-1941,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 2003.

Hoffmann, Heinrich (yay.haz.), *Hitler in seinem Bergen,* Berlin: Zeitgeschichte, 1935.

—, *Hitler Was My Friend,* Londra: Burke, 1955.

Hoffmann, Peter, *Hitler's Personal Security,* New York: Da Capo Press, 2000.

Hofman, George F., "The United States' Contribution to Soviet Tank Technology", *Journal of the Royal United Services Institute for Defence Studies,* 125/1 (1980): 63-68.

Hoidal, Oddvar K., *Trotsky in Norway: Exile, 1935-1937,* Dekalb: Northern Illinois Üniversitesi, 2013.

Holloway, David, "Barbarossa and the Bomb: Two Cases of Soviet Intelligence in World War II:" *Secret Intelligence in the European States System, 1918-1989,* yay.haz. Jonathan A. Haslam ve Karina Urbach, Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 2014, s. 36-80.

Holman, Brett, "The Air Panic of 1935: British Press Opinion between Disarmament and Rearmament", *Journal of Contemporary History,* 46/2 (2011): 288-307.

Holmes, Larry, *Stalin's School: Model School No, 25, 1931-1937*, Pittsburgh, PA: Pittsburgh Üniversitesi, 1999.

—, *The Kremlin and the Schoolhouse: Reforming Education in Soviet Russia, 1917-1931*, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1991.

Homze, Edward L., *Arming the Luftwaffe: the Reich Air Ministry and the German Aircraft Industry, 1919-1939*, Lincoln: Nebraska Üniversitesi, 1976.

Honig, Jan Willem, "Totalitarianism and Realism: Hans Morgenthau's German Years", *Security Studies*, 5/2 (1995): 283-313.

Hooten, Edward R., *Luftwaffe at War: Blitzkrieg in the West, 1939-1940*, 2. cilt, Hersham, Surrey: Midland, 2007.

Horvath, Robert, "The Poet of the Terror: Dem'ian Bedny and Stalinist Culture", *Russian Review*, 65/1 (2006): 53-71.

Hosking, Geoffrey, *The First Socialist Society: A History of the Soviet Union from Within*, 2. baskı, Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1992.

Hossbach, Friedrich, *Zwischen Wehrmacht und Hitler, 1934-1938*, Wolfenbüttel: Wolfenbütteler Verlagsanstalt, 1949.

Hounshell, D.H., *From the American System to Mass Production 1800-1932*, Baltimore: Johns Hopkins Üniversitesi, 1984.

Howson, Gerald, *Arms for Spain: The Untold Story of the Spanish Civil War*, Londra ve New York: John Murray, 1998.

Höhne, Heinz, *Die Zeit der Illusionen: Hitler und die Anfänge des Dritten Reiches, 1933-1936*, Düsseldorf: ECONVerlag, 1991.

—, *Kennwort: Direktor: die Geschichte der Roten Kapelle*, Frankfurt am Main: S. Fischer, 1970.

—, *Mordsache Röhm: Hitlers Durchbruch zur Alleinherrschaft 1933-1934*, Reinbek: Rowohlt, 1984.

Höttl, Wilhelm, *The Secret Front: The Story of Nazi Political Espionage*, New York: Praeger, 1954.

Hubatsch, Walther (yay.haz.), *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung*, Frankfurt: Bernard und Graefe, 1962.

Hughes, James, "Capturing the Russian Peasantry: Stalinist Grain Procurement Policy and the Ural-Siberian Method", *Slavic Review*, 53/1 (1994): 76-103.

—, *Stalinism in a Russian Province: A Study of Collectivization and Dekulakization in Siberia*, Londra: Macmillan, 1996.

Hull, Cordell, *The Memoirs of Cordell Hull*, 2 cilt, New York: Macmillan, 1948.

Humbert-Droz, Jules, *De Lénine à Stalin: dis ans au service de l'internationale communiste, 1921-1931*. Neuchatel: La Baconnière, 1971.

Hunter, Holland, "Optimal Tautness in Development Planning", *Economic Development and Cultural Change*, 9/4 (1961): 561-572.

—, "Soviet Agriculture with and without Collectivization, 1928-1940", *Slavic Review*, 47/2 (1988): 203-226.

—, "The Over-Ambitious First Soviet Five-Year Plan", *Slavic Review*, 32/2 (1973): 237-257.

Hüttenberger, Peter, *Die Gauleiter: Studie zum Wandel des Machtgefüges in der NSDAP*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1969.

Iablonovskaia, Dina ve Shul'man, Mikhail, "Odesa-Tel-Aviv" i "Radio–liubov' moia", Tel-Aviv: [yayınevi belirtilmemiş], 1985.

Iakir, Petr I. ve Geller, I.A. (yay.haz.), *Komandarm Iakir: vospominaniia druzei i soratnikov*, Moskova: Voenizdat, 1963.

Iakov, Sergei V., *V.K. Triandafillov i voenno-politicheskoe myshlenie 1920-kh godov*, St, Petersburgh: Institut material'noi kul'tur RAN 1992.

Iakovenko, Mira M., *Agnessa: Ustnye rasskazy Agnessy Ivanovny Mironovoi-Korol'*, Moskova: Zvenia, 1997.

Iakovlev, A.N. vd. (yay.haz.), *Reabilitatsiia: politicheskie protsessy 30-50-x godov*, Moskova: Politizdat, 1991.

Iakovlev, A.S., *Tsel' zhizni: zapiski aviakonstruktora*, 2. baskı, Moskova: Politizdat, 1969.

—, *Tsel' zhizni: zapiski aviakonstruktora*, 6. baskı, Moskova: Respublika, 2000.

Iakovlev, Georgii N., *Nikita Izotov*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1989.

Iakovlev, M.M., "Soiuz kompozitorov SSSR", *Muzykal'naia entsiklopediia*, yay.haz. Iu, V. Keldysh, 6 cilt, Moskova: Sovetskaia entsiklopediia, V, 1973-1982: 232-233.

Iakupov, N.M., "Stalin i Krasnaia Armiia", *Istoriia SSSR*, no. 5, 1991: 170-175.

Iakushev, V.N. vd. (yay.haz.), *Stalinskie rasstrel'nye spiski*, Moskova: Zvenia, 2002.

Iampol'skii, V.P. vd. (yay.haz.), *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti SSSR v Velikoi Otechestvennoi voine: sbornik dokumentov*, 5 cilt, Moskova: Kngia i biznes, 1995-2003.

Ianvarskii o"bediennyi plenum MK i MKK. 6-10 invaria 1930 g, Moskova, 1930.

"Ia pochtu za udovol'stvie vnov' priekhat' v Moskvu': obmen poslaniiami mezhdu I. Ribbentropom i I. V. Staliym v oktiabre 1940 g", 21, *Istochnik*, no. 1, 1999: 140-146.

Iaroslavskii, E.M., *Chego trebuet ot kommunista*, Moskova: Partizdat, 1935.

—, "K chistke partii", *Bol'shevik*, no. 7-8, 1933: 13-31.

—, "O chistke partii", *Bol'shevik*, no. 9, 1933: 1-8.

—, "Tri vstrechi", *Pravda*, 23 Aralık 1939.

Iasenskii, B., "O dvukh neudachnykh popytkakh", *Literaturnaia gazeta*, 6 Mart 1935.

Ierusalimskii, A., "Anglo-Germanskie protivorechiia nakanune voiny 1914-1918 godov", *Bol'shevik*, no. 15, 1938: 18-30.

Iğmen, Ali, *Speaking Soviet with an Accent: Culture and Power in Kyrgzstan*, Pittsburgh, PA: Pittsburgh Üniversitesi, 2012.

Iklé, Frank William, *German-Japanese Relations, 1935-1940: A Study of Totalitarian Diplomacy*, New York: Bookman Associates, 1956.

Ikonnikov, Sergei N., *Sozdanie i deiatel'nost' ob"edinennykh organov TSKK-RKI v 1923-1934 gg*, Moskova: Gosizdat, 1971.

Ikuhiko, Hata, "The Japanese-Soviet Confrontation, 1935-1939", *Deterrent Diplomacy: Japan, Germany, and the USSR 1935-1940*, yay.haz. James W. Morley, New York: Columbia Üniversitesi, 1976, s. 129-178.

Il'f, Il'ia ve Petrov, Evgenii, *Odnoetazhnaia Amerika*, Moskova: Gospolitizdat, 1937.

—, "Amerikanskie fotografii", *Ogonek*, no. 11-17, no. 19-23, 1936.

—, "Slavnyi gorod Gollivud", *Pravda*, 5 Eylül 1936.

Ilic, Melanie, "The Forgotten Five Percent: Women, Political Repressions, and the Purges", *Stalin's Terror Revisited*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, s. 116-139.

—, *Women Workers in the Soviet Interwar Economy: From "Protection" to Equality"*, New York: St, Martin's Press, 1999.

Il'in, I.A., "Zapiski o politicheskom polozhenii: oktiabr' 1923 g, adresovana P. Vrangeliu", *Russkoe proshloe: istoriko-dokumental'nyi al'manakh*, St, Petersburg, vyp, 6, 1996.

Il'in, Iakov N., *Bol'sheviki dolzhny ovladet' tekhnikoi (chemu uchit' opyt stalingradskogo traktornogo)*, Moskova, 1931.

—, *Bolshoi konveier*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1934.

—, *Liudi stalingradskogo traktornogo*, Moskova: Molodaia gvardiia, 1932.

Il'in, Nikolas ve Natal'ia Semenova, *Prodannye sokrovishcha Rossii*, Moskova: Trilistnik, 2000.

Il'inskii, Mikhail, *Narkom Iagoda*, Moskova: Veche, 2002.

Ilizarov, Boris S., "Stalin, Strikhi k portretu na fone ego biblioteki i arkhiva", *Novaia i noveishai istoriia*, no. 3, 2000: 182-205; no. 4, 2000: 152-166.

—, *Tainaia zhizn' Stalina: po materialam ego biblioteki i arkhiva, K istoriosofii Stalinizma*, Moskova: Veche, 2003.

Ilmjärv, M., *Silent Submission: Formation of Foreign Policy of Estonia, Latvia and Lithuania: Period from Mid-1920s to Annexation in 1940*, Stockholm: Almqvist & Wicksell International, 2004.

Impression of Russia, An, Londra: The Economist, 1930.

"Impressions of Boris Pasternak", *New Reasoner*, 4, 1958, s. 86-90.

Inkeles, Alex, *Public Opinion in Soviet Russia: A Study in Mass Persuasion*, Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1950.

Insnarov, A.S., *Baltiisko-Belomorskii vodnyi put',* Moskova: Gostranzitizdat, 1934.

International Military Tribunal for the Far East, Tokyo, belge 193, 1946-1948.

International Solidarity with the Spanish Republic, 1936-1939, Academy of Sciences of the USSR, 1972.

Investigation of the Ukrainian Famine 1932-1933: Report to Congress, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1988.

Iofan, Boris, "Dvorets s"ezdov SSSR", *Planovoe khoziaistvo,* no. 7-9, 1933: 169-176.

Ioffe, A.E., *Vneshniaia politika Sovetskogo Soiuza, 1928-1932,* Moskova: Nauka, 1968.

Ioffe, Mariia, *Odna noch': povest' o pravde,* New York: Khronika, 1978.

Iremashvili, Joseph, *Stalin und die Tragödie Georgiens: Erinnerungen,* Berlin: Verfasser, 1932.

Iriye, Akira, *After Imperialism: The Search for a New Order in the Far East, 1921-1931,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1965.

Irving, David, *Göring: A Biography,* New York: Morrow, 1989.

—, *Hitler's War,* New York: Viking, 1977.

Isaev, S., "Meropriiatie KPSS po ukrepleniiiu dal'nevostochnykh rubezhei v 1931-1941", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 9, 1981: 64-69.

Iskanderov, M.S., *Ocherki istorii kommunisticheskoi partii Azerbaidzhana,* Bakü: Azerbaidzhanskoe gosizdat, 1963.

—, *Iz istorii bor'by kommunisticheskoi partii Azerbaidzhana za pobedu sovetskoi vlasti,* Bakü: Azerbaijanskii gosizdat, 1958.

Ismailov, Eldar, "1937: 'Great Terror' in Azerbaijan", *Caucasus Analytical Digest,* no. 22 (2010): 9-12.

—, *Istoria "bol'shogo terrora" v Azerbaidzhane,* Moskova: Rosspen, 2015.

Isserson, Georgii S., "Sud'ba polkovodtsa", *Druzhba narodov,* no. 5, 1988: 179-192.

—, "Zapiski sovremennika o M. N. Tukhachevskom", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 4, 1963: 64-78.

—, *Novye formy bor'by: opyt issledovaniia sovremennykh voin,* Moskova: Voenizdat, 1940.

—, *The Evolution of Operational Art,* Fort Leavenworth, KS: Combat Studies Institute, 2013.

Istoriia industrializatsii SSSR 1926-1941 gg.: dokumenty i materialy, Moskova: Nauka, 1969.

Istoriia Kazakhskoi SSR, 2 cilt, Alma-Ata: Akademiia nauk KSSR, 1957-1959.

Istoriia Kommunisticheskoi partii Sovetskogo Soiuza, 4 cilt, Moskova: Politizdat, 1971.

Istoriia Sovetkikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti, Moskova: Vysshia krasnoznamennaia shkola KGB. 1977, s. 234-235.

Istoriia voiny na Tikhom okeane, 5 cilt, Moskova: Inostrannaia literatura, 1957-1958.

Istoriia Vsesoiuznoi Kommunisticheskoi partii (bol'shevikov): kratkii kurs, Moskova: *Pravda,* 1938.

Istoriia zakonodatel'stva SSSR i RSFSR po ugolovnomu protsessu i organizatsii suda i porkuratury: sbornik dokumentov, Moskova: [yayınevi belirtilmemiş], 1955.

Iubashian, K.N., *Akademik Iosif Orbeli, 1887-1961,* 2. baskı, Moskova: Nauka, 1986.

Iurenev, Rostislav N., *Ivan Pyr'ev v zhizni i na ekrane: stranitsy vospominanii,* önsöz, yay.haz. G. B. Mar'iamov, Moskova; Kinotsentr, 1994.

— (yay.haz.), *Eizenshtein v vospominaniiakh sovremennikov,* Moskova: Iskusstvo, 1974.

Iurganov, Andrei, *Russkoe natsional'noe gosudarstvo: zhiznennyi mir istorikov epokhi stalinizma,* Moskova: RGGU. 2011.

Iurkevich, Lev, *U vorot Indostana,* Moskova: Federatsiia, 1932.

Iusif-Zade, Z.M. (yay.haz.), *Chekisty Azerbaidzhana: dokumenty, ocherki, rasskazy,* Naku: Azerneshr, 1981.

Ivanov, Aleksei, *Aleksei Ivanov–bogatyr' opernoi stseny: dnevniki, zapiski, vospominaniia,* yay.haz. Zoi N. Shliakhova ve G. N. Gorbenko, Moskova: Golos-Press, 2004.

Ivanov, Iu V., *Ocherki istorii rossiisko (sovetsko)-pol'skikh otnoshenii v dokumentakh 1914-1945,* Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 2014.

Ivanov, L., *Morskoe sopernichestvo imperialisticheskikh derzhav,* Moskova: Gossotsekiz, 1936.

Ivanov, S.P., *Shtab armeiskii, shtab frontovoi,* Moskova: Voenizdat, 1990.

— (yay.haz.), *Nachal'nyi period voiny,* Moskova: Voenizdat, 1974.

Ivanov, V.A., "Operatsiia 'Byvshie liudi' v Leningrade(fevral'-mart 1935 g.)", *Novyi chasovoi* [St, Petersburg], no. 6-7, 1997: 118-120.

Ivanov, V.V., *Dnevniki,* Moskova: IMLI RAN. Nasledie, 2001.

Ivanov, Vladimir, *Neizvestnyi Polikarpov,* Moskova: Iauza-EKSMO, 2009.

Ivanova, G.M., *Gulag v sisteme totalitarnogo gosudarstva,* Moskova: Moskovskii obshchestvennyi nauchnyi fond, 1997.

Ivanov-Razumnik, R.V., *Memoirs,* New York: Oxford Üniversitesi, 1965.

—, *Neizdannyi Shchedrin,* Leningrad: Izd-vo pisatelei v Lenugrade, 1931.

Ivashutin, Petr I., "Dokladyvala tochno (Vospominaniia o minuvshei voine)", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 5, 1990: 55-59.

Ivinskaya, Olga, *A Captive of Time: My Years with Pasternak,* New York: Doubleday, 1978.

Ivkin, V.I. (yay.haz.), *Gosudarstvennaia vlast' SSSR: vysshie organy vlasti upravleniia ikh rukovoditeli, 1923-1991 gg., Istoriko-biograficheskii spravochnik,* Moskova: Rosspen, 1999.

Ivnitskii, N.A., "Golod 1932-1933 gg.: kto vinovat? (po dokumentam 'Kremlevskogo arkhiva')", *Holodomor 1932-1933 rr, v Ukrainy: prychyny i naslidky,* yay.haz. Stanislav V. Kul'chyts'kyi, Kiev: Instytut istorii Ukraïny NAN Ukraïny, 1995, s. 43-66.

—, "Golod 1932-1933 godov: kto vinovat?", *Golod 1932-1933 godov,* yay.haz. Iu, N. Afanas'ev, Moskova: RGGU. 1995, s. 35-44.

—, "Istoriia podgotovki postanovleniia TsK VKP(b) o tempakh kollktivizatsii sel'skogo khoziaistva ot 5 ianvaria 1930 g", *Istochnikovedenie istorii sovetskogo obshchestva,* vyp, 1, Moskova: Nauka, 1964, s. 265-288.

—, *Golod 1932-1933 godov v SSSR: Ukraina, Kazakhstan, Severnyi Kavkaz, Povolzh'e, Tsentral'no-Chernozemnaia oblast', Zapadnaia Sibir', Ural,* Moskova: Sobranie, 2009.

—, *Kollektivizatsiia i raskulachivanie (nachalo 30-x godov),* Moskova: Magistr, 1996.

—, *Repressivanaia politika sovetskoi vlasti v derevne, 1928-1933 gg,* Moskova: Institut rossiiskoi istorii RAN, 2000.

— ve D. M. Ezerskii (yay.haz.), "Dvadtsatipiatitysiachniki i ikh rol' v kollektivizatsii sel'skogo khoziaistva v 1930 g.", *Materialy po istorii SSSR: dokumenty po istorii sovetskogo obshchestva,* vyp, 1, istorii RAN, Moskova: An SSSR, 1955.

—, *Sud'ba taskulachennykh v SSSR* Moskova: Sobranie, 2004.

IX Vsesoiuznyi s"ezd VLKSM: stenograficheskii otchet, Moskova, 1931.

"Izdanie proizvedenii I, V Stalina v Sovetskom Soiuze c 7 noiabria 1917 goda na 5 marta 1953: statisticheskie tablitsii", *Sovetskaia bibliografiia: sbornik statei i materialov,* vyp, 1, Moskova: Vsesoiuznaia knizhnaia palata, 1953.

Izmozik, Valdlen S., *Zhendarmy Rosii,* St, Petersburg: Neva, 2002, s. 466-468.

Izotov, Nikita, *Moia zhizn', moia rabota,* Kharkov: Ukrainiskii rabochii, 1934.

"Iz neopublikovannykh dokumentov (Beseda I. Maiskogo s S. Krippsom 21 iunia 1941 g.)", *Rossiiskai assotsiatsiia istorikov vtoroi mirovoi voiny: informatsionnyi biulleten',* no. 1, 1993: 38-40.

"Iz vospominani: vstrecha Stalina s sovetskimi pisateliami v 1933 godu", *Istochnik,* no. 5, 2003: 55-62.

Jackel, Eberhard, *Hitler's Worldview: A Blueprint for Power,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1981.

Jackson, Angela, *British Women and the Spanish Civil War,* Londra: Routledge, 2002.

Jackson, Gabriel, *The Spanish Republic and the Civil War, 1931-1939,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1965.

Jackson, Julian, *The Popular Front in France: Defending Democracy, 1934-38,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1988.

Jackson, Peter, "French Intelligence and Hitler's Rise to Power", *Historical Journal,* 41/3 (1998): 795-824.

—, "French Military Intelligence and Czechoslovakia, 1938", *Diplomacy and Statecraft,* 5/1 (1994): 81-106.

—, "French Strategy and the Spanish Civil War", *Spain in an International Context,* yay.haz. Christian Leitz ve David J. Dunthorn, New York: Berghahn, 1999, s. 55-80.

—, "Intelligence and the End of Appeasement", *French Foreign and Defence Policy, 1918-1940: The Decline and Fall of a Great Power, 1918-1940,* yay.haz. Robert Boyce, New York: Routledge, 1998, s. 234-260.

—, *France and the Nazi Menace: Intelligence and Policy Making, 1933-1939,* New York: Oxford Üniversitesi, 2000.

Jacobsen, Hans-Adolf (yay.haz.), *Dokumente zum Westfeldzug 1940,* Goettingen: Musterschmidt, 1960.

—, *Fall Gelb: Der Kampf um den deutschen Operationsplan zur Westoffensive 1940,* Wiesbaden: Franz Steiner, 1957.

—, *Nationalsozialistische Aussenpolitik, 1933-1938,* Frankfurt am Main: Alfred Metzner, 1968.

Jacobson, Jon, *When the Soviet Union Entered World Politics,* Berkeley: California Üniversitesi, 1994.

Jaffe, Philipp J., *The Rise and Fall of American Communism,* New York: Horizon, 1975.

Jakobson Max, *The Diplomacy of the Winter War: An Account of the Russo-Finnish War, 1939-1940,* Cambridge, MA: Harvard, Üniversitesi, 1961.

Jakobson, Michael, *Origins of the Gulag: The Soviet Prison Camp System, 1917-1934,* Lexington: Kentucky Üniversitesi, 1993.

Jansen, Marc ve Petrov, Nikita, "Mass Terror and the Court: The Military Collegium of the USSR", *Europe-Asia Studies,* 58/4 (2006): 589-602.

—, *Stalin's Loyal Executioner: People's Commissar Nikolai Ezhov, 1893-1940,* Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, 2002 [*Stalin'in Baş Celladı Halk Komiseri Nikolay Yezhov*, çev. A. Önder Seçkin, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014].

Jansen, Marius, *Japan and Chine: From War to Peace, 1894-1972,* Chicago: Rand McNally, 1975.

—, *The Making of Modern Japan,* Cambridge, MA: Belknap, 2000.

Jasiewicz, Krzysztof, *Zaglada polskich Kresów: ziemianstwo polskie na Kresach Pólnocno-Wschodnich Rzeczypospolitej pod okupacja sowiecka 1939-1941: studium z dziejów zaglady dawnego narodu politycznego,* Varşova: Volumen, 1998.

Jasny, Naum, *Soviet Industrialization, 1928-1952,* Chicago, Chicago Üniversitesi, 1961.

—, *The Socialized Agriculture of the USSR,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1949.

—, *The Soviet Economy during the Plan Era,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1951.

Jaurusch, Konrad, *The Four Power Pact, 1933,* Madison: State Historical Society of Wisconsin, 1966.

Jedrzejewicz, Waclaw (yay.haz.), *Diplomat in Berlin, 1933-1939: Papers and Memoirs of Józef Lipski, Ambassador of Poland,* New York: Columbia Üniversitesi, 1968.

Jeffrey Keith, *MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949,* Londra: Bloomsbury, 2010.

Jelagin, Juri, *The Taming of the Arts,* New York: E.P. Dutton, 1951.

Jenkins, Brian ve Millington, Chris, *France and Fascism: February 1934 and the Dynamics of Political Crisis,* Londra: Routledge, 2015.

Jervis, Robert, "Hypotheses on Misconceptions", *World Politics,* 20/3 (1968): 454-479.

—, "Strategic Intelligence and Effective Policy", *Security and Intelligence: New Perspectives for the 1990s,* yay.haz. Stuart Farson vd., Londra: Frank Cass, 1991, s. 165-181.

Joachimsthaler, Anton, *Hitlers Liste: ein Dokument persönlicher Beziehungen,* Münih: Herbig Verlag, 2003.

Joffe, Nadezhda, *Back in Time: My Life, My Fate, My Epoch,* Oak Park, MI: Labor Publications, 1995.

Johnson, Oliver, "Alternative Histories of Soviet Visual Culture", *Kritika,* 11/3 (2010), 581-608.

Johnston, Robert Harold, *New Mecca, New Babylone: Paris and the Russian Exiles, 1920-1945,* Kingston, Ontario: Mc-Gill-Queen's Üniversitesi, 1988.

Jonas, Michael, *Wipert von Blücher und Finnland: Alternativpolitik und Diplomatie im 'Dritten Reich.'* Tez, Helsinki, 2009.

Jones, David William, *The Lost Debate: German Socialist Intellectuals and Totalitarianism,* Champaign, IL: Chicago Üniversitesi, 1999.

Jones, F.C., *Japan's New Order in East Asia, 1937-1945,* Londra: Oxford Üniversitesi, 1954.

Jones, Larry Eugene, "Hindenburg and the Conservative Dilemma in the 1932 Presidential Elections", *German Studies Review,* 20/2 (1997): 235-259.

—, "Nazis, Conservatives, and the Establishment of the Third Reich", *Tel Aviver Jahrbuch für Deutsche Geschichte,* 23, 1994, s. 41-64.

Jones, Thomas, *Lloyd George,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1951.

—, *A Diary with Letters, 1931-1950,* New York: Oxford Üniversitesi, 1954.

Jones, William David, "Toward a Theory of Totalitarianism: Franz Borkenau's Pareto", *Journal of the History of Ideas,* 53/3 (1992): 455-466.

Jordan, Nicole, *The Popular Front and Central Europe: The Dilemmas of French Impotence, 1918-1940,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1992.

Joyce, Christopher, "The Soviet Penal System and the Great Terror", *Stalin's Terror Revisited,* yay.haz. Melanie Ilic, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.

Judson, Pieter, *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 2006.

Jukes, Geoffrey, "The Red Army and the Munich Crisis", *Journal of Contemporary History,* 26/2 (1991): 195-214.

Junge, Marc ve Binner, Rolf, *Kak terror stal "bol'shym": sekretnyi prikaz No, 00447 i tekhnologiia ego ispol'neniia,* Moskova: AIRO-XX, 2003.

Junge, Mark ve Bonwetsch, Bernd (yay.haz.), *Bolshevistskii poriadok v Gruzii,* 2 cilt, Moskova: AIRO-XXI, 2015.

— vd., "Operativny prikaz no. 00447: vyplonenie v provintsii", *Stalinizm v sovetskoi provintsii: 1937-1938 gg.:massovaia operatistiia na osnove prikaza no. 00447,* yay.haz. Mark Junge vd., Moskova: Rosspen, 2009.

—, Gennadii, Bordiugov ve Binner, Rolf, *Vertikal'bol'shogo terrora: isoiia operatsii po prikazu NKVD no. 00447,* Moskova: Novyi khronograf, 2008.

Jurkiewicz, Jaroslaw, *Pakt wschodni: z historii stosunków miedzynarodowych w latach 1934-1935,* Varşova: Mnisterstwo Oborony Narodowej, 1963.

Kabanen, P., "Dvoinaia igra: Sovetsko-Finliandskie peregovory 1938-1939 gg", *Rodina,* no. 12, 1995: 44-48.

Kabanov, P.A., *Stal'nye peregony,* Moskova: Voenizdat, 1973.

Kabytov, P.S., "Valerian Kuibyshev: mify i real'nost", *Golos zemli Samarskoi: literaturno-publitsisticheskie stat'i, Andrei Kuchma,* Kuybyshev: KUibyshevskoe knizhnoe izd-vo, 1990.

Kaganovich, L.M., "Tseli i zadachi politicheskikh otdelov MTS i sovkhozov", *Bol'shevik,* no. 1-2, 1933: 12-35.

Kahn, David, *The Codebreakers,* Gözden geçirilmiş baskı, New York: Scribner, 1996.

Kaiser, David E., *Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War: Germany, Britain, France, and Eastern Europe, 1930-1939,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1980.

Kai-shek, Chiang, "A Fortnight", *Sian: Extracts from a Diary,* Shanghai: China Publishing Company, 1937, s. 58-63.

—, *Soviet Russia in China: A Summing Up at Seventy,* New York: Farrar, Straus & Giroux, 1965.

Kalashnikov, Iu S. (yay.haz.), *Ocherki istorii sovetskogo kino.* 3 cilt, Moskova: Iskusstvo, 1956-1961.

Kalashnikov, K.A. vd. (yay.haz.), *Krasnaia Armiia v iiune 1941 goda: statisticheskii sbornik,* Novosibirsk: Sibirskii khronograf, 2003.

Kale, Verna, "*The Fifth Column:* A Play by Ernest Hemingway", *The Hemingway Review,* 27/2 (2008): 131-134.

Kaliagin, A., Ia, *Po neznakomym dorogam: zapiski voennogo sovetnika v Kitae,* 2. baskı, Moskova: Nauka, 1979.

Kalinin, M.I., *Sotsialisticheskaia rekonstruktsiia sel'skogo khoziaistva,* Moskova: Partizdat, 1934.

Kamenev, Lev B., "Predislovie", *Sochineniia,* yay.haz. N. Makiavelli, Moskova-Leningrad: Academia, 1934.

—, *Chernyshevskii,* Moskova: Zhurnal'no- gazetnoe ob"edinenie, 1933.

Kamov, Boris, "Smert' Nikolaia Ezhova", *Iunost',* no. 8, 1993: 41-43.

Kanel', Nadezhda V., "Vstrecha na lubianke", *Dodnes' tiagoteet,* yay.haz. S. S. Vilenskii, Vyp, 1, Moskova: Sovetskii pisatel', 1989, s. 495-499.

Kangas, Roger, "Faizulla Khodzhaev: National Communism in Bukhara and Soviet Uzbekistan, 1896-1938", doktora tezi, Indiana Üniversitesi, 1991.

Kanizev, Muza V., "Moia zhizn' s Raskol'nikovym", *Minuvshee,* vyp, 7, 1992, s. 58-111.

Kantor, Iulia, *Voina i mir Mikhaila Tukhachevskogo,* Moskova: Vremia, 2005.

—, *Zakliataia drzuhba: sekretnoe sotrudnichestvo SSSR i Germanii v 1920-1930-e gody,* Moskova: Piter, 2009.

Kaplan, Temma, *Red City, Blue Period: Social Movements in Picasso's Barcelona,* Berkeley: California Üniversitesi, 1992.

Kaplonski, Christopher, "Prelude to Violence: Show Trials and State Power in 1930s Mongolia", *American Ethnologist,* 35/2 (2008): 321-337.

Karaev, Ali G., *Iz nedavnego proshlogo: materialy k istorii Azerbaidzhanskoi kommunisticheskoi partii (b),* Bakü: Bakinskii rabochii, 1926.

Karmen, Roman, *No Pasaran!* Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1972.

Karnitskii, Dmitrii A., *Ugolovnyi kodeks RSFSR.* Moskova: Sovetskoe zakonodatel'stvo, 1934.

Karpov, I., *Aviatsiia strany sotsializma,* Leningrad: Gazetno-zhurnal'noe i knizhnoe izd-vo Leningradskogo Soveta PK i KD, 1939.

Karpov, V., "Vo glave komiteta informatsii", *Voiskoe bratstvo,* özel baskı, 2005.

Karski, Jan, *The Great Powers and Poland: From Versailles to Yalta,* Lanham, MD: Rowman ve Littlefield, 2014.

Kartunova, Anastasia I.V.K., *Bliukher v Kitae, 1924-1927: dokumentirovannyi ocherk, dokumenty,* Moskova: Nauka, 1979.

Kaslas, B.J., "The Lithuanian Strip in Soviet-German Secret Diplomacy, 1939-1941", *Journal of Baltic Studies,* 4/3 (1973): 204-19.

Kassow, Samuel, "Trotsky and the Bulletin of the Opposition", *Studies in Comparative Communism,* 10/1-2 (1977): 184-197.

Kassymbekova, Botakoz ve Teichman, Christian, "The Red Man's Burden: Soviet European Officials in Central Asia in the 1920s and 30s", *Helpless Imperialists: Imperial Failure, Fear, and Radicalization,* yay.haz. Maurus Reinkowski ve Gregor Thum, Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013.

Kasza, Gregory, *The Conscription Society: Administered Mass Organizations,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1995.

Kataev, Valentin, "Lenin v 1918 godu", *Pravda,* 3 Mart 1939.

—, "Mariia Demchenko", *V budniakh velikikh stroek: zhenshchiny-kommunistki geroini pervykh piatiletok,* yay.haz. L. I. Stishova, Moskova: Politecheskaia literatura, 1986.

—, "Sobytie nebyvaloe", *Novyi mir,* no. 5, 1984.

Katanian, V.A., "Ne tol'ko vospominaniia: k istorii izdaniia Maiakovskogo", *Druzhba narodov,* no. 3, 1989: 220-227.

Katsman, R., "Cheliuskin", *Sovetskoe kino.* no. 8-9, 1935: 35-46.

Katz, Barbara G., "Purges and Production: Soviet Economic Growth, 1928-1940", *Journal of Economic History,* 35/3 (1975): 567-590.

Katz, Daniel, "The Public Opinion Polls and the 1940 Election", *Public Opinion Quarterly,* 5/1 (1941): 52-78.

Katzenellenbaum, S.S., *Russian Currency and Banking, 1914-1924,* Londra: P.S. King, 1925.

Kaufman, Peter B., "Soviet Attitudes towards Collective Security in Europe, 1936-38", *Russian History,* 15/2-4 (1988): 427-444.

Kazakov, M.I., *Nad kartoi bylykh srazhenii,* 2. baskı, Moskova: Voenizdat, 1971.

Kazemzadeh, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia, 1917-1921,* New York: Philosophical Library, 1951.

Kebbel, T.E. (yay.haz.), *Selected Speeches of the Late Right Honorable the Earl of Beaconsfield,* Londra: Longmans, Green and Co., 1889.

Kedrov, Nikolai, *Lapti Stalinizma: politicheskoe soznanie krest'ianstva russkogo Severa v 1930-e gody,* Moskova: Rosspen, 2013.

Kegel, Gerhard, *V buriakh nashego veka: zapiski razvedchika-antifashista,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1987.

Keldysh, V.A. (yay.haz.), *Neizvestnyi Gor'kii (k 125-letiiu so dnia rozhdeniia),* Moskova: Nasledie, 1994.

Kelly, Catriona, *Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero,* Londra: Granta Books, 2005.

Kemp-Welch, A., *Stalin and the Literary Intelligentsia, 1918-1939,* Houndmills, Basingstoke: Macmillan, 1991.

Ken, Oleg, "Moia otsenka byla slyshkom rezkoi', I. V. Stalin i rekonstruktsii RKKA. 1930-1932 gg.", *Istoricheskii arkhiv,* no. 5-6, 1998: 147-152.

—, "'Rabota po istorii' i strategiia avtoritarizma, 1935-1937 gg", *Lichnost' i vlast v istorii Rossii v XIX-XX vv,* yay.haz. A. N. Tsamutali, St, Petersburg: Nestor, 1997, s. 108-16.

—, "Karl Radek i Biuro Mezhdunarodnoi Informatsii TsK VKP(b), 1932-1934 gg.", *Cahiers du monde russe,* 44/1 (2003): 135-178.

—, *Collective Security or Isolation: Soviet Foreign Policy and Poland, 1930-1935,* St, Petersburg: Evropeiskii dom, 1996.

—, *Mobilizatsionnoe planirovanie i politicheskie resheniia: konets 1920-serdina 1930-x gg,* St, Petersburg: Evropeiskii universitet, 2002.

—, *Moskva i pakt o nenapadenii s Pol'shei, 1930-1932 gg,* St, Petersburg: PIIAF RAN, 2003.

— ve Aleksandr Rusapov, *Politbiuro TsK VKP (b) i otnosheniia SSSR s zapadnymi sosednimi gosudasrtvami (konets 1920-1930-kh gg.): problemy, dokumenty, opyt kommentariia,* St, Petersburg: Evropeiskii dom, 2000.

—, *Zapadnoe prigranich'e: politbüuro TsK VKP (b) i otnosheniie SSSR s zapadnymi sosednimi gosudarstvami, 1928-1934,* Moskova: Algoritm, 2014.

— vd., *Shvetsiia v politike Moskvy 1930-1950e gody,* Moskova: Rosspen, 2005.

Kenez, Peter, "The Picture of the Enemy in Stalinist Films", *Insiders and Outsiders in Russian Cinema,* yay.haz. Stephen M. Norris ve Zara M. Torlone, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 2008, s. 96-112.

—, *Cinema and Soviet Society from the Revolution to the Death of Stalin,* Londra ve New York: I. B. Tauris, 2001.

—, *The Birth of the Propaganda State: Social Methods of Mass Mobilization, 1917-1929,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1985.

Kennan, George F., *At a Century's Ending: Reflections, 1982-1995,* New York: WW. Norton, 1996.

—, "The War Problem of the Soviet Union" (1935), *The Soviet Union and the Failure of Collective Security, 1934-1938,* Jiri Hochman, s. 176-183.

—, *From Prague after Munich: Diplomatic Papers, 1938-1940,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1968.

—, *Memoirs, 1925-1950,* Boston: Little, Brown, 1967.

—, *Memoirs, 1950-1963,* Boston: Little, Brown, 1972.

—, *Russia and the West under Lenin and Stalin,* Boston: Little, Brown, 1961.

Kennedy, A.L., *Old Diplomacy and New, 1876-1922, From Salisbury to Lloyd George,* Londra: John Murray, 1922.

Kennedy, David, "The Move to Institutions", *Cardozo Law Review,* 8/5 (1987): 841-988.

Kennedy, Paul M., "The Tradition of Appeasement in British Foreign Policy, 1865-1939", *British Journal of International Studies,* 2/3 (1976): 195-215.

Kennel, Ruth, "The New Innocents Abroad", *American Mercury,* XVII (Mayıs 1929): 10-18.

Keohane, R.O., "Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics", *International Organization,* 23/2 (1969): 291-310.

Kepley, Jr., Vance, "The First Perestroika: Soviet Cinema under the First Five-Year Plan", *Cinema Journal,* no. 35 (1996): 31-53.

Kern, Gary, *A Death in Washington: Walter G. Krivitsky and the Stalin Terror,* New York: Enigma Books, 2004.

Kerrl Hanss (yay.haz.), *Nürnberg 1936: Der Parteitag der Ehre*, Berlin: C. A. Weller, 1936.

Kershaw, Ian, "'Working Toward the Führer': Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship", *Contemporary European History*, 2/2 (1993): 103-18.

—, "Hitler and the Uniqueness of Nazism", *Journal of Contemporary History*, 39/2 (2004): 239-254.

—, *Fateful Choices: Ten Decisions that Changed the World, 1940-1941*, Londra: Allen Lane, 2007.

—, *Hitler: 1889-1936: Hubris*, New York: Longman, 1998 [*Hitler-Hubris 1889-1936*, 1. cilt, çev. Zarife Biliz. İstanbul: İthaki Yayınları, 2007].

—, *Hitler: 1936-1945: Nemesis*, New York: W.W. Norton, 2001 [*Hitler-Nemesis 1936-1945*, 2. cilt, çev. Zarife Biliz. İstanbul: İthaki Yayınları, 2009].

—, *Making Friends with Hitler: Lord Londonderry, the Nazis, and the Road to War*, Londra: Allen Lane, 2004.

—, *The "Hitler Myth": Image and Reality in the Third Reich*, New York: Oxford Üniversitesi, 1987.

—, *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretantion*, 4. baskı, New York: Oxford Üniversitesi, 2000 [*Nazi Diktatörlüğü-Yorum Sorunları ve Perspektifleri*, çev. Kıvanç Ulusoy, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020].

—, *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives*, Londra ve Baltimore, MD: Edward Arnold, 1985.

—, "Working towards the Führer", *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, yay.haz. Ian Kershaw ve Moshe Lewin, New York: Cambridge Üniversitesi, 1997, s. 88-106.

Kessler, Gijs, "The Passport System and State Controls over Population Flows in the Soviet Union, 1932-1940", *Cahiers du monde russe*, 42/2-4 (2001): 477-504.

Kessler, Harry Graf, *Tagebücher, 1918-1937*, Frankfurt: Insel-Verlag, 1961.

Kettenacker, Lothar, "Mishandling a Spectacular Event: the Rudolf Hess Affair", *Flight from Reality: Rudolf Hess and His Mission to Scotland, 1941*, yay.haz. David Stafford, Londra: Pimlico, 2002, s. 19-38.

Khalkhin Gol: piat' desiat let spustia (Materialy 'kruglogo stola' istorikov Sovetskogo Soiuza, Mongolii i Iaponii), Moskova: Institut voennoi istorii Ministerstva oborony SSSR, 1989.

Khanin, G.I., *Ekonomicheskaia istoriia Rossii v novesishee vremia*, 2 cilt, Novosibirsk: NGTU, 2003.

Khaustov, Vladimir N., "Deiatel'nost' organov gosudarstvennoi bezopasnosti NKVD SSSR 1934-1941 gg", doktora tezi, Akademiia federal'noi sluzhby bezopasnosti, 1997

—, "Razvitie sovetskikh organov gosudarstvennoi bezopasnosti: 1917-1953 gg.", *Cahiers du monde russe*, 42/2-4 (2001): 357-374.

— vd. (yay.haz.), *Glazami razvedki, SSSR i Evropa 1919-1938: sbornik dokumentov*, Moskova: Istoricheskaia literatura, 2015.

—, yayına hazırlayan., *Lubianka: Stalin i glavnoe upravlenie gosudarstvennoi bezopasnosti NKVD. 1937-1938*, Moskova: Materik, 2004.

— (yay.haz.), *Lubianka: Stalin i NKVD-NKGB-GUKR 'Smersh', 1939–mart 1946*, Moskova: Materik, 2006.

— (yay.haz.), *Lubianka: Stalin i VChK-GPU-OGPU-NKVD. ianvar' 1922-dekabr' 1936*, Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2003.

— ve Lennart Samuelson, *Stalin, NKVD i repressii 1936-1938 gg*, Moskova: Rosspen, 2009.

Khisamutdinov, Amir, *The Russian Far East: Historical Essays*, Honolulu: Center for Russia in Asia, 1993.

Khlevniuk, Oleg V., "26 iiunia 1940 goda: Illiuzii i real'nosti administriovaniia", *Kommunist*, no. 9, 1989: 86-96.

—, "Economic Officials in the Great Terror, 1939-1938", *Stalin's Terror Revisited*, yay.haz. Melanie Ilic, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, s. 38-67.

—, "Les mécanismes de la Grande Terreur au Turkmenistan", *Cahiers du monde russe*, 39/1-2 (1998): 197-208.

—, "Letters to Stalin: Practices of Selection and Reaction", *Cahiers du monde russe*, 56/2-3 (2015): 327-344.

—, "Party and NKVD: Power Relationships in the Years of the Great Terror", *Stalin's Terror*, yay.haz. Barry McLoughlin ve Kevin McDermott, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002, s. 21-33.

—, "Prichiny 'bol'shogo terrora': Vneshnepolitcheskii aspekt", 1997 tarihli İtalya, Cortona'da verilen bir konferansın yayınlanmamış el yazmaları.

—, "Stalin as Dictator: The Personalization of Power", *Stalin: A New History,* yay.haz. Sarah Davies ve James Harris, New York: Cambridge Üniversitesi, 2005.

—, "Stalin, Syrtsov, Lominadze: Preparations for the 'Second Great Break-through'", *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorship,* yay.haz. Paul R. Gregory and Norman Naimark, New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2008, s. 78-96.

—, "THe Objectives of the Great Terror, 1937-1938", *Soviet History, 1917-1953: Essays in Honour of R. W. Davies,* yay.haz. Julian Cooper vd., New York: St, Martin's Press, 1995: 158-176.

—, "The Reasons for the 'Great Terror': The Foreign Policy Aspect", *Russia in the Age of Wars, 1914-1945,* yay.haz. Silvio Pons ve A. Romano. Milano: Feltrinelli, 2000, s. 159-169.

—, "The Stalinist 'Party Generals'", *Centre-Local Relations in the Stalinist State, 1928-1941,* yay.haz. E. A. Rees, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 37-64.

—, *1937-i: Stalin, NKVD. i sovetskoe obshchestvo,* Moskova: Respublika, 1992.

—, *In Stalin's Shadow: The Career of "Sergo" Ordzhonikidze,* Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1995.

—, *Khoziain: Stalin i utverzhdenie stalinskoi diktatury,* Moskova: Rosspen, 2010.

—, *Master of the House: Stalin and His Inner Circle,* New haven, CT ve Stanford, CA: Yale Üniversitesi ve Hoover Enstitüsü, 2009.

—, *Politbiuro: mekhanizmy politcheskoi vlasti v 30-e gody,* Moskova: Rosspen, 1996.

—, *Stalin i Ordzhonikidze: konflikty v politbiuro v 30-e gody,* Moskova: Izdatel'skii tsentr Rossia molodaia, 1993.

—, *Stalin: zhizn' ondogo vozhdia: biografiia,* Moskova: Corpus, 2015.

—, *The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2004.

— vd. (yay.haz.), *Stalin i Kaganovich: perepiska, 1931-1936,* Moskova: Rosspen, 2001.

— (yay.haz.), *Stalinskoe politbiuro v 30-e gody: sbornik dokumentov,* Moskova: AIRO-XX, 1995.

—, Paul Gregory ve Aleksandr Vatlin (yay.haz.), *Stenogrammy zasedanii politbiuro TsK RKP (b), 1923-1938,* 3 cilt, Moslova: Rosspen, 2007.

— ve R. W. Davis, "The End of Rationing in the Soviet Union, 1934-1935", *Europe-Asia Studies,* 51/4 (1999): 557-609.

Khlusov, M.I. (yay.haz.), *Ekonomika gulaga i ee rol' v razvitii strany, 1930-e gody: sbornik dokumentov,* Moskova: Institut rossiiskoi istorii RAN, 1998.

"'Khochetsia prokliast' den' i chas moego znakomstva s Beriia,'" *Istochnik,* no. 4, 2002: 90-109.

Khodasevich, Valentina, *Portrety slovami: ocherki,* Moskova: Galart, 1995.

Khodorov, I., "Natsional'noe razmezhevanie Srednei Azii", *Novyi Vostok,* no. 8-9, 1926.

Khorseev, K.I., "VVS v germane-pol'skoi voine", *Voennaia mysl',* no. 7, 1940: 28-44.

Khristoforov, Igor A., *Aristokraticheskaia oppozitsiia Veilkim reformam (konets 1850–serdenia 1870-kh gg,* Moskova: Russkoe slovo, 2002.

Khristoforov, V.S. vd. (yay.haz.), *Zimniaia voina 1939-1940 gg, issledovaniia, dokumenty, kommentarii,* Moskova: Akademkniga, 2009.

Khromov, S.S., *Po stranitsam lichnogo arkhiva Stalina,* Moskova: Moskovskii gos, Universitet, 2009.

Khrushchev, Nikita, "O kul'te lichnosti i ego posledstviiakh", *Izvestiia TsK KPSS.* 1989, no. 3: 128-170.

—, "Vospominaniia", *Ogonek,* no. 36, 1989.

—, *Khrushchev Remembers,* Boston: Little Brown, 1970 [*Kruşçev'in Anıları*, çev. Mehmet Harmancı, M. Ali Kayabal, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971].

—, *Memoirs of Nikita Khrushchev,* 4 cilt, University Park: Pennsylvania Eyalet Üniversitesi, 2004-2007.

—, *Vospominaniia: izbrannye fragmenti,* Moskova: Vagrius, 1997.

—, *Vremia, liudi, vlast': vospominaniia,* 4 cilt, Moskova: Novosti, 1999.

Kiaer, Christina, "Was Socialist Realism Forced Labor? The Case of Aleksandr Deneika in the 1930s", *Oxford Art Journal,* 28/3 (2005): 321-345.

—, *Imagine No Possessions: The Socialist Objects of Russian Constructivism,* Cambridge, MA: MIT, 2005.

Kievskii Krasnoznamenyi: istoriia Krasnoznamenskogo kievskogo voennogo okruga, 1991-1972, Moskova: Voenizdat, 1974.

Kiknadze, A., "Gerkhard Kegel'", *Liudi molchalivogo podviga: Sbornik ocherkov*, cilt 2, Moskova: Politizdat, 1987, s. 111-127.

Kimball, Warren E., "The Hess Distraction: A Footnote from America", *Flight From Reality: Rudolf Hess and His Mission to Scotland, 1941*, yay.haz. David Stafford, Londra: Pimlico, 2002, s. 61-77.

— (yay.haz.), *Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence*, 3 cilt, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1984.

Kinch, Nils, "The Road from Dreams of Mass Production to Flexible Specialization: American Influences on the Development of the Swedish Automobile Industry, 1920-1939", *Fordism Transformed: The Development of Production Methods in the Automobile Industry*, yay.haz. Haruhito Shiomi ve Kazuo Wada, Oxford: Oxford Üniversitesi, 1995, s. 107-136.

Kindleberger, Charles P., *The World in Depression, 1929-1939*, Berkeley ve Los Angeles: California Üniversitesi, 1973.

King, F. ve Matthews, G. (yay.haz.), *About Turn: The British Communist Party and the Second World War*, Londra: Lawrence Wishart, 1990.

Kingston-Mann, Esther, *In Search of the True West: Culture, Economics, and Problems of Russian Development*, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1999.

Kirby, David, "The Baltic States, 1940-1950", *Communist Power in Europe, 1944-1949*, yay.haz. Martin McCauley, Londra: Macmillan, 1977, s. 22-35.

—, *A Concise History of Finland*, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 2006.

Kirchmayer, Jerzy, *1939 i 1944 Kilka Zagadnien Polskich*, Varşova: Ksiazka i Wiedza, 1956.

Kir'ianov, E.A., "Kollektivizatsiia tsentra Rossii (1929-1937 gg.)", *Otechestvennaia istoriia*, no. 5, 2006: 74-85.

Kirilina, Alla A., "Vstrely v Smol'nom", *Rodina*, no. 1, 1989.

—, *Neizvestnyi Kirov*, Moskova: Olma, 2001.

—, *Rikoshet, ili, Skol'ko chelovek bylo ubito vystrelom v Smol'nom*, St, Petersburg: Ob-vo "Znanie" Rossii, Sankt-Peterburgskaia organizatsiia, 1993.

Kirov, Sergei M., *Izbrannye stat'i rechi, 1912-1934*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1957.

Kirpichenko, V.A., *Razvedka: litsa i lichnosti*, Moskova: Geiia, 1998.

Kirpotin, V. Ia, *Rovesnik zheleznogo veka: memuarnaia kniga*, Moskova: Zakharov, 2006.

Kirschenbaum, Lisa A., "Exile, Gender, and Communist Self-Fashioning: Dolores Ibárruri (La Pasionaria) in the Soviet Union", *Slavic Review*, 71/3 (2012): 566-589.

Kirsher, L.A. ve Novikov, N.K., *Kanun i nachalo voiny: dokumenty i materialy*, Leningrad: Lenizdat, 1991.

Kiselev, A.F. ve Shchagin, E.M. (yay.haz.), *Khrestomatiia po otechestvennoi istorii, 1914-1945 gg*, Moskova: Gomanitarnyi izdatel'skii tsentr VLADOS. 1996.

Kiselev, A.S. (yay.haz.), *Admiral Kuznetsov: Moskva v zhizni i sud'be flotovodtsa*, Moskova: Mosgorarkhiv, 2000.

Kiselev, V.N., "Upriamye fakty nachala voiny", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, no. 2, 1992: 14-22.

Kissinger, Henry, *Diplomacy*, New York: Touchstone, 1994 [*Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018].

Klebanov, I.I. vd., *Istoriia sozdaniia oboronno-promyshlennogo kompleksa Rossii i SSSR 1900-1963: dokumenty i materialy*, Moskova: Novyi kronograf, 2004.

Klein, Wolfgang (yay.haz.), *Paris 1935: Erster Internationaler Schriftstellerkongreß zur Verteidigung der Kultur, Reden und Dokumente*, Berlin: Akademie, 1982.

Klid, Bohdan ve Motyl, Alexander J. (yay.haz.), *The Holodomor Reader: A Sourcebook on the Famine of 1932-1933 in Ukraine*, Edmonton ve Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2012.

Klukowsky, Zygmunt, *Diary from the Years of Occupation, 1939-1944*, Urbana ve Chicago: Illinois Üniversitesi, 1993.

Kniaz'kov, A.S. vd. (yay.haz.), *Voennyi sovet pri narodnom komissare oborony SSSR dekabr' 1934 g.: dokumenty i materialy*, Moskova: Rosspen, 2007.

Knickerbocker, H.R., "Stalin Mystery Man Even to His Mother", *New York Evening Post,* 1 Aralık 1930.

Knight, Amy, *Beria: Stalin's First Lieutenant,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1993.

—, *Who Killed Kirov? The Kremlin's Greatest Mystery,* New York: Hill ve Wang, 1999.

Knightley, Phillip, *The Master Spy: The Story of Kim Philby,* New York: Knopf, 1988.

Knox, Alfred, "General Kuropatkin", *Slavonic Review,* 4/1 (1925): 164-168.

Koch, Stephen, *Double Lives: Stalin, Willi Muenzenberg and the Seduction of the Intellectuals,* Gözden geçirilmiş baskı, New York: Enigma, 2004.

Kochan, Lionel, *Russia and the Weimar Republic,* Cambridge, UK: Bowes and Bowes, 1954.

Kochik, Valerii, "Sovetskaia voennaia razvedka: struktura i kadry", *Svobodnaia mysl',* no. 5, 1998: 94-104; no. 6, 1998: 88-103; no. 7, 1998: 97-109; no. 8, 1998: 68-94; no. 9-12, 1998: 98-117.

Kochin, Nikolai, *Spelye kolos'ia: nizhegorodskie byli,* Nizhny Novgorod: Knigi, 2001.

Koenker, Diane ve Ronald D. Bachman, *Revelations from the Russian Archives,* Washington, D.C.: Kongre Kütüphanesi, 1997.

— vd. (yay.haz.), *Revelations from the Russian Archives: Documents in English Translation,* Washington, D.C.: Kongre Kütüphanesi, 1997.

Koestler, Arthur, *Darkness at Noon,* New York: Macmillan, 1941 [*Gün Ortasında Karanlık*, çev. Pınar Kür, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021].

—, *Spanish Testament,* Londra: Viktor Gollancz, 1937 [*İspanya'da Ölüm Güncesi*, çev. Çetin Altan, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1970].

—, *The Invisible Writing,* New York: Macmillan, 1954.

Kokoshin, Andrei A., "A. A. Svechin: o voine i politike", *Mezhdunarodnaia zhizn',* no. 10, 1988: 133-142.

—, *Armiia i politika: sovetskaia voenno-politicheskaia i voenno-stratigicheskaia mysl', 1918-1991,* Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1995.

Kokurin, Aleksandr I. ve Nikita V. Petrov, *Lubianka, 1917-1960: spravochnik,* Moskova: Demokratiia, 1997.

— (yay.haz.), *GULAG: glavnoe upravlenie lagerei, 1918-1960,* Moskova: Materik, 2000.

—, "Gulag: struktura i kadry", *Svobodnaia mysl',* no. 2, 2000: 110-125.

—, "OGPU. 1929-1934 gg.", *Svobodnaia mysl',* no. 8, 1998: 95-114.

—, *Lubianka, organy VChK-OGPU-NKVD-NKGB-MGB-MVD-KGB. 1917 1991: spavochnik,* Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2003.

Kolakowski, Leszek, "Communism as a Cultural Formation", *Survey,* 29/2 (1985): 136-148.

—, *Main Currents of Marxism: The Founders, the Golden Age, the Breakdown,* 3 cilt, 1. baskı, New York: W.W. Norton, 2005.

Kolarz, Walter, *The Peoples of the Soviet Far East,* New York: Prager, 1954.

Kolesnik, Aleksandr, *Khronika zizni sem'i Stalina,* Moskova: IKRA. 1990.

Koliazin, Vladimir F. ve Goncharov, Vladimir (yay.haz.), *"Vernite mne svobodu!" deiateli literatury i iskusstv Rossii i Germanii, zhertvy stalinskogo terrora,* Moskova: Medium, 1997

Kolkhozy vo vtoroi stalinskoi piatiletki: statisticheskii sbornik, Moskova-Leningrad: Gosplanizdat, 1939.

"Kollektivizatsiia: istoki, suchnost', posledstviia", *Istoriia SSSR,* no. 3, 1989: 3-62.

Kollektivizatsiia sel'skogo khoziaistva: vazhneishie postanovleniia Kommunisticheskoi partii Sovetskogo Soiuza, 1927-1935, Moskova: Akadmiia nauk, 1957.

Kollontai, A.M., "'Seven Shots' in the Winter War of 1939", *International Affairs,* 1990, no. 1: 185-186.

—, *Diplomaticheskie dnevniki, 1922-40,* 2 cilt, Moskova: Academia, 2001.

Kolman, Ernst, *My ne dolzhny byli tak zhit',* New York: Chalidze, 1982.

Kolomiets, Maksim, *Legkie tanki BT: "letaiushchii tank" 1930-kh,* Moskova: Eksmo, 2007.

Kolpakidi, A.I. (yay.haz.), *Entsiklopediia sekretnykh sluzhb Rossii,* Moskova: Tranzitkniga, 2004.

— ve M. L. Seriakov, *Shchit i mech,* Moskova: Olma, 2002.

— ve D. Prokhorov, *Imperiia GRU: Ocherki istorii rossiiskoi voennoi razvedki,* Moskova: Olma, 2000.

—, *Vneshniaia razvedka Rossii,* Moskova: Olma, 2001.

Kol'tsov, Mikhail, "Agentura trotskistov v Ispanii", *Pravda,* 22 Ocak 1937.
—, "Fashistsko-shpionskaia rabota ispanskikh trotskistov", *Pravda,* 19 Haziran 1937.
—, "Podlye manevry ispankikh trotskistov", *Pravda,* 14 Aralık 1936.
—, *Ispaniia v ogne,* 2 cilt, Moskova: Politizdat, 1987.
—, *Ispanskii dnevnik,* Moskova: Sovetskii pisatel', 1958.
—, *Izbrannye proizvedeniia v trekh tomakh,* Moskova: Gospolitizdat, 1957.
—, *Khochu letat',* Moskova: Voenizdat, 1931.
—, *Pisatel' v gazete: vstupleniia, stat'i, zametki,* Moskova: Sovetskii pisatel', 1961.
— ve Andrei Lezhava, *Sovetskie subtropiki,* Moskova: Zhurnal'no-gazetnoe ob"edninenie, 1934.
Komandnyi i nachal'stvuiushchii sostav Krasnoi Armii v 1940-1941 gg, Struktura i kadry tsentral'nogo apparat NKO SSSR voennykh okrugov i obshchevoiskovykh armii: dokumenty i materialy, Moskova-St, Petersburg: Letnii sad, 2005.
Komolova, N.P. (yay.haz.), *Komintern protiv fashizma: dokumenty,* Moskova: Nauka, 1999.
Komshukov, Afanasii Arsen'evich, "Natsional'no-revoliutsionnaia voina ispanskogo naroda 1936-1939 gg, i sovetskaia obshchestvennost'", doktora tezi, Harkov, 1979.
Konchalovsky, Andrei, *The Inner Circle: An Inside View of Soviet Life Under Stalin,* New York: Newmarket Press, 1991.
Kondrashin, Viktor V. vd. (yay.haz.), *Golod v SSSR 1929-1934: dokumenty,* 3 cilt, Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2011.
— ve D'Ann Penner, *Golod 1932-1933 gody v sovetskoi derevne (na materialakh Povolzh'ia, Dona i Kubani),* Samara-Penza: Samarskii gos, Universitet, Penzenskii gos, universitet, 2002.
Kondrat'ev, Nikolai D., *Marshal Bliukher,* Moskova: Voenizdat, 1965.
Konenenko, A., "Germano-pol'skaia voina 1939 g.", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 11, 1940: 49-67.
—, "Kratkii obzor voennykh desitvii na zapade", *Voennaia mysl',* no. 7, 1940: 3-12.
—, Boi v Finlandii (mai 1940 g.)", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 3, 1941: 3-25.
Koniuskaia, R., "Iz vosponinanii ob izdanii sochinenii I.V. Stalina i ego kratkoi biografii", *Edinstvo,* 19 Ocak 1995.
Kononenko, V.P., "Ubit, no esche opasen", *Sovetskaia kul'tura,* 4 Ekim 2003.
—, "Pavlik Morozov: pravda i vymysel", *Komsomolskaia pravda,* 5 Nisan 1989.
Konstantinov, Aleksandr P.F.F., *Ilin-Raskol'nikov,* Leningrad: Lenizdat, 1964.
Konstantinov, Kirill, *Rokossovskii: pobeda ne liuboi tsenoi,* Moskova: Yauza-Eksmo, 2006.
Kontorovich, Vladimir, "The Military Origins of Soviet Industrialization", *Comparative Economic Studies,* 57/4 (2015): 1-24.
Kopelev, Lev, "Last Grain Collections (1933)", *Education of a True Believer,* New York: Harper & Row, 1980, s. 224-286.
—, *Education of a True Believer,* New York: Harper & Row, 1980.
—, *I sotvoril sebe kumira,* Ann Arbor, MI: Ardis, 1978.
Kordt, Erich, *Nicht aus Akten: die Wilhelm strasse in Frieden und Krieg, 1928-1945,* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstadt, 1950.
—, *Wahn und Wircklichkeit,* Stuttgart: Union deutsche Verlagsgesellschaft, 1948.
Korets, L.B. *Kurorty Abkhazii-Sukhum-Gagry,* Moskova: Glavnoe kurortnoe upravlenie, 1925.
Koritskii, N.I. vd. (yay.haz.), *Marshal Tukhachevskii: vospominaniia druzei i soratnikov,* Moskova: Voenizdat, 1965.
Kornat, Marek, "Anna Maria Cienciala as a Historian of Polish Diplomacy", *Polish Review,* 61/1 (2016): 29-45.
—, "The Polish Idea of 'The Third Europe' (1937-1938: A Realistic Concept or an Ex-Post Vision?" *Acta Poloniae Historica,* 103, 2011, s. 101-126.
Korneev, V.E. ve O.N. Kopylova, "Arkhivy na sluzhbe totalitarnogo gosudarstva", *Otechestvennye arkhivy,* no. 3, 1992: 13-24.
Korol'kov, Iu, *Chelovek, dlia kotorogo ne bylo tain (Rikhard Zorge),* Moskova: Politizdat, 1965.

Kortunova, A.I., "1938-i: poslednii god zhizni i deiatel'nosti marshala V.K. Bliukhera", *Novaia i noveishaia istoriia*, no. 1, 2004: 164-183.

Kosheleva, L.P. vd., *Pis'ma I. V. Stalina V. M. Molotovu, 1925-1936 gg.: sbornik dokumentov*, Moskova: Rossiia molodaia, 1995.

Kostiuk, Hryhory, *Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror (1929-1939)*, New York: Praeger, 1960.

Kostrychenko, G.V. *Tainaia politika Stalina: vlast' i antisemitizm*, Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 2001.

Kostrychenko, G.V. ve B. Ia Khazanov, "Konets kar'ery N.I. Ezhova", *Istoricheskii arkhiv*, no. 1, 1992: 123-131.

Kotkin, Stephen, "A Conspiracy So Immense", *The New Republic*, 13 Şubat 2006.

—, "Modern Times: The Soviet Union and the Interwar Conjuncture", *Kritika*, 2/1 (2001): 111-165.

—, "The State - Is It Us? Memoirs, Archives, and Kremlinology", *Russian Review*, 61/1 (2002): 35-51.

—, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley: California Üniversitesi, 1995.

Kotliar, E., "'Faust v ITL'", *Teatr Gulaga: vospominaniia ocherki*, yay.haz. M. M. Korallov, Moskova: Memorial, 1995.

Kovaleva, N.V. vd. (yay.haz.), *Molotov, Malenkov, Kaganovich, 1957: stenogramma iiun'skogo plenuma TsK KPSS i drugie dokumenty*, Moskova: Mezhdunarodnyi fond demokratiia, 1998.

—, "Posledniaia 'antipartiinaia' gruppa: stenograficheskii otchet iiunskogo (1957 g.) plenuma TsK KPSS", *Istoricheskii arkhiv*, no. 3, 1993: 4-94.

Kovalevskii, Pavel I., *Psikhiatricheskie eskizy iz istorii*, 3 cilt, Harkov: Zil'berberg, 1893.

Kowalsky, Daniel, "The Soviet Cinematic Offensive in the Spanish Civil War", *Film History*, 19/1 (2007): 7-19.

—, *Stalin and the Spanish Civil War*, New York: Columbia Üniversitesi, 2008.

Koyré, Alexandre, *La philosophie et le problèm enational en Russie au début du XIX siècle*, Paris: Vrin, 1929.

Kozlov, A.G., "Pervyi direktor: perechityvaia stranitsy istorii", *Politicheskaia agitatsiia [Magadan]*, no. 17, 1988: 28-31, no. 18, 1988: 27-32.

Kozlov, Aleksandr, "Pokozateli po trudu, 1932-1942", *Magadanskaia pravda*, 26 Mart 1992.

Kozlov, V.A. (yay.haz.), *Neizvestnaia Rossiia: XX vek*, 4 cilt, Moskova: Istoricheskoe nasledie, 1992-1993.

Kozlov, V.P. vd. (yay.haz.), *Katyn' mart 1940-sentiabr' 2000 g.: dokumenty*, Moskova: Vesmir, 2001.

Kozlova, N.N., *Sovetskie liudi: stseny iz istorii*, Moskova: Evropa, 2005.

Kozybaev, M.K. vd., *Kollektivizatsiia v Kazakhstane: tragediia krest'iantsva*, Alma Ata, 1992.

KPSS v rezoliutsiiakh i resheniiakh s"ezdov, konferentsii i plenumov TsK. 7. baskı, 4 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1954-1960.

—, 8. baskı, 8 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1970-1982.

KPSS v rezoliutsiiakh i resheniiakh s"ezdov, konferentsii i plenumov TsK. 9. baskı, 15 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1983-1989.

KPSS o vooruzhennykh silakh Sovetskogo Soiuza: sbornik dokumentov, Moskova: Voenizdat, 1958.

Kraminov, D.F., *V orbite voiny: zapiski sovetskogo korrespondenta za rubezhom, 1939-1945 gody*, Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1980.

Krasil'nikov, Sergei A., *Serp i molokh: krest'ianskaia ssylka v Zapadnoi Sibiri v 1930-e gody*, Moskova: Rosspen, 2003.

Krasil'nikov, S.N., "Nastupatel'naia armeiskaia operatsiia", *Voprosy strategii: i operativnogo iskusstva v sovetskikh voennykh trudakh: 1917-1940 gg.*, yay.haz. A. B. Kadishev vd., Moskova: Voeizdat, 1965: 487-496.

Krasnikov, Stepan, *S.M. Kirov v Leningrade*, Leningrad: Lenizdat, 1966.

Krasnov, Valerii, *Neizvestnyi Zhukov: lavry i ternii polkovodtsa, Dokumenty, mneniia, razmyshleniia*, Moskova: Olma, 2000.

Krasnoznamennyi Dal'nevostochnyi: istoriia Krasnoznamennogo dal'nevostochnogo voennogo okruga, Moskova: Ministerstva oborony SSSR, 1971.

Kravchenko, Ksenia S., *Stalin v izobrazitel'nom iskusstve,* Moskova: Gosizdat Iskusstvo, 1939.

Kravchenko, Victor, *I Chose Freedom: The Personal and Political Life of a Soviet Official,* New York: Scribner's, 1947 [*Hürriyeti Seçtim*, çev. Hayri Tayfur Sonkur, Ankara: Berkalp Yayınevi, 1948].

Kremlev, Sergei, *Beriia: luchshii menedzher XX veka,* Moskova: Iauza, 2011.

Krenkel', Ernst T., *Raem - moi pozyvnye,* Moskova: Sovetskaia Rossiia, 1973.

Krivenko, S., "Belomoro-Baltiiskii ITL (Belomorsko- Baltiiskii ITL (Belomorsko-Baltiiskii ITL. Belbaltlag, BBL)", *Sistema ispravitel'no-trudovykh lagerei v SSSR* yay.haz. N. G. Okhotin ve A. B. Roginskii, Moskova: Zvenia, 1998.

—, "Karagandinskii ITL", *Sistema ispravitel'no-trudovykh lagerei v SSSR* (yay.haz.), N. G. Okhotin ve A. B. Roginskii, Moskova: Zvenia, 1998.

—, "Solovetskii ITL OGPU (Solovetskie lageria osobogo naznacheniia, Solovestkii lager' prinuditel'nykh rabot osobogo naznacheniia OGPU. SLON. CLAG. Solovetskie i Karelo-Murmanskie lageria, SKMITL)", *Sistema ispravitel'no-trudovykh lagerei v SSSR,* yay.haz. N. G. Okhotin ve A. B. Roginskii, Moskova: Zvenia, 1998.

Krivitskii, Valter, "Iz vospominanii sovetskogo kommunista", *Sotsialisticheskii vestnik,* 15 Nisan 1938.

Krivitsky, Walter G., *I Was Stalin's Agent,* Londra: Hamish Hamilton, 1940.

—, *In Stalin's Secret Service: An Exposé of Russia's Secret Policies by the Former Chief of the Soviet Intelligence in Western Europe,* 2. baskı, New York: Harper & Brothers, 1939.

—, *MI5 Debriefing and other Documents on Soviet Intelligence,* Riverside, CA: Xenos Books, 2004.

Krivosheev, G.F., *Soviet Casualties and Combat Losses in the Twentieth Century,* Londra: Greenhill Book, 1997.

— (yay.haz.), *Grif sekretnosti sniat: poteri Vooruzhennykh Sil SSSR v voinakh, boevykh deistviiakh i voennykh konfliktakh: statisticheskoe issledovanie,* Moskova: Voenizdat, 1993.

—, *Kniga pamiati,* 10 cilt, Moskova: Patriot, 1998.

Krivoshein, Semen, *Mezhdubur'e,* 2. baskı, Voronezh: Tsentral'noe chernozemnoe, 1968.

Krylov, S.M. (yay.haz.), *Puti razvitiia teatra: stenograficheskii otchet i resheniia partiinogo soveshchaniia po voprosam teatra pri agitprope TsK VKP(b) v mae 1927 g.* Moskova: Kinopechat', 1927.

Krymov, A., "Istoricheskie portrety: Manfred Shtern - General Kleber", *Narody Azii i Afriki*, no. 1, 1978.

Krymov, A.G. [Kuo Shao-tang], *Istorikomemuarnye zapiski kitaiskogo revoliutsionera,* Moskova: Nauka, 1990.

K shestidesiatiletiiu so dnia rozhdeniia I.V. Stalina, Moskova: *Pravda,* 1940.

Kubeev, M., "Obrechennyi na kazn': dokumental'nyi rasskaz o Rikharde Zorge i ego sosaratnikakh", *Dal'nii Vostok,* no. 2, 1990.

Kublanov, A., "Razgrom fashistskoi trotskistko-bukharinskoi 'piatoi kolonii' v SSSR", doktora tez, Leningrad, 1946.

Kudriachenko, A.I. (yay.haz.), *Holodomor v Ukraini 1932-1933 rokiv za dokumentamy politychnoho arkhivu Ministerstva zakordonnykh sprav Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna,* Kiev: Natsional'nyi istytut stratehichykh doslidzhen', 2008.

Kudriashov, Sergei (yay.haz.), *Krasnaia armiia v 1920-e gody,* Moskova: Vetsnik arkhiza prezidenta Rossiiskoi Federatsii, 2007.

— (yay.haz.), *SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii: 1936-1939 gody,* Moskova: Vestnik arkhiva prezidenta RF. 2013.

Kuibyshev, Valerian V., *Stat'i i rechi,* Moskova: Partizdat, 1937.

Kul'chyts'kyi, Stanislav V., "Skil'ky nas zahynulo pid holodomoru 1933 roku?" *Dzerkalo tyzhnya,* 23 Kasım 2002.

Kuleshova, N. Iu, "Bol'shoi den':' griadushchaia voina v literature 1930-x godov", *Otechestevennaia istoriia,* no. 1, 2002: 181-191.

Kul'turnaia zhizn' v SSSR 1928-1941 gg.: khronika, Moskova: Nauka, 1976.

Kumanev, Georgii A., "'22ogo' na rassvete", *Pravda,* 22 Haziran 1989.

—, *Riadom so Stalinym: Otkrovennye svidetel'stva, Vstrechi, besedy, interv'iu, dokumenty,* Moskova: Bylina, 1999.

Kumanev, Viktor ve I.S. Kulikova, *Protivostoianie: Krupskaia-Stalin,* Moskova: Nauka, 1994.

Kun, Béla (yay.haz.), *Kommunisticheskii internatsional v dokumentakh: resheniia, tezisy i vozzvaniia kongressa Kominterna i plenumov IKKI. 1918-1932,* Moskova: Partizdat, 1933.

Kun, Miklos, *Bukharin: ego druz'ia i vragi,* Moskova: Respublika, 1992.

—, *Stalin: An Unknown Portrait,* Budapeşte: Central European University, 2003.

Kuramysov, I., *Na putiakh sotsialisticheskogo pereustroitstva kazakskogo aula,* Moskova: Alma-Ata, 1932.

Kurdiukov, I.F. vd. (yay.haz.), *Sovetsko-kitaiskie otnosheniia: sbornik dokumentov 1917-1957,* Moskova: Izd-vo vostochnoi literatury, 1959.

Kuritsyn, V.M., *Istoriia gosudarstva i prava Rossii, 1929-1940 gg,* Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1998.

Kurliandskii, Igor A., *Stalin, vlast', religiia,* Moskova: Kuchkovo pole, 2011.

Kuromiya, Hiroaki, "Accounting for the Great Terror", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas,* 53/1 (2005): 86-101.

—, "Edinonachalie and the Soviet Industrial Manager, 1928-1937", *Europe-Asia Studies,* 36/2 (1984): 185-204.

—, "Stalin in the Politburo Transcripts", *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorships,* yay.haz. Paul R. Gregory ve Norman Naimark, Stanford, CA ve New Haven, CT: Hoover Enstitüsü ve Yale Üniversitesi, 2008, s. 41-56.

—, "Stalin's Great Terror and Espionage", NCEEER paper, Eylül 2009.

—, "The Commander and the Rank and File: Managing the Soviet Coal-Mining Industry, 1928-1933", *Social Dimensions of Soviet Industrialization,* yay.haz. William G. Rosenberg ve Lewis H. Siegelbaum, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1993.

—, "The Crisis of Proletarian Identity in the Soviet Factory, 1928-1929", *Slavic Review,* 44/2 (1985): 280-297.

—, "The Soviet Famine of 1932-1933 Reconsidered", *Europe-Asia Studies,* 60/4 (2008): 663-675.

—, *Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870-1990s,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1998.

—, *Stalin,* New York: Pearson/Longman, 2005.

—, *Stalin's Industrial Revolution: Politics and Workers, 1928-1932,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1988.

—, *The Voices of the Dead: Stalin's Great Terror in the 1930s,* New Haven, CT ve Londra: Yale Üniversitesi, 2007.

— ve Andrzej Peplonski, "Stalin und die Spionage", *Transit,* no. 38, 2009.

—, "The Great Terror: Polish-Japanese Connections", *Cahiers du monde russe,* 50/4 (2009): 647-670.

Kuropatkin, A.N., *Dnevnik A. N. Kuropatkina,* Nizhny Novgorod: Nizhpoligraf, 1924.

Kushnirov, Mark, *Svetlyi put', ili Charli i Spenser,* Moskova: Terra-knizhnyi klub, 1998.

Kuskova, E., "Na rubezhe dvuh epoch: pamiat A.M. Gor'kogo", *Poslednie novosti* [Paris], 26 Haziran 1936.

Kutskii, E.A., "A. V. Shestakov", *Istoriia SSSR* no. 3, 1967: 134-141.

Kuusinen, Aino. *The Rings of Destiny: Inside Soviet Russia from Lenin to Brezhnev,* New York: William Morrow, 1974.

Kuz'micheva, T.M., "Resheniia osobykh troek privodit' nemedlenno", *Istochnik,* no. 5, 1999: 81-85.

Kuz'min, Mikhail A., *Dnevnik 1934 g,* St, Petersburg: Ivan Limbakh, 1998.

Kuznetskii mettalurgicheski kombinat: ocherki po istorii, Novokuznetsk: Kuznetskaia krepost', 1997.

Kuznetsov, I.I. ve I.M. Dhzoga, *Pervye geroi Sovetskogo Soiuza,* Irkutsk: Irkutsk Üniversitesi, 1983.

Kuznetsov, K., "'Val'kiriia' Vagnera v Bol'shom Teatre SSSR", *Sovetskaia muzyka,* no. 2, 1941: 76-79.

Kuznetsov, Nikolai G., "Krutye povoroty: iz zapisok Admirala Kuznetsova", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 12, 1992; no. 1, no. 3, no. 4, no. 6, no. 7, no. 10, 1993.

—, "S ispanskimi moriakami v natsional'no-revoliutsionnoi voine", *Pod znamenem ispanskoi respubliki: vospominaniia sovetskikh dobrovol'tsev-uchastnikov,* Moskova: Nauka, 1965.

—, "Voenno-morskoi flot nakanune Velikoi Otechestvennoi voiny", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 9, 1965: 59-76.

—, *Krutye povoroty: iz zapisok admiral,* Moskova: Molodaia gvardiia, 1995.

—, *Na dalekom meridiane: vospominaniia uchastnika natsional'no-revoliutsionnoi voiny v Ispanii,* Moskova: Nauka, 1988.

—, *Nakanune: kursom k pobede,* Moskova: Voenizdat, 1991.

—, *Nakanune,* Moskova: Voenizdat, 1966, 1969.

Kuznetsova, M.V., "Esli zavtra voina: oboronnye fil'my 1930-x godov", *Istorik i khudozhnik,* no. 2, 2005: 17-26.

Kuztesova, P., "Nachalo voiny he bylo 'gromoi s iasnogo neba': iz zapisok Admirala flota Sovetskogo Soiuza Kuznetsova N. G.", *Pravda,* 20 Temmuz 1991.

Kvashonkin, A.V. (yay.haz.), *Bol'shevistskoe rukovodstvo: perepiska, 1912-1927,* Moskova: Rosspen, 1996.

—, *Sovetskoe rukovodstvo: perepiska, 1928-1941,* Moskova, Rosspen, 1999.

Lacouture, Jean, *Léon Blum,* Paris: Seuil, 1977.

Lakoba, Nestor A., *Stalin i Khashim,* Sohum: Abpartizdat, 1934.

—, *Ot VI k VII s"ezdu sovetov ASSR Abkhazia,* Sohum: Abpartizdat, 1935.

Lakoba, Stanislav, "History: 1917-1989", *The Abkhazians,* yay.haz. George Hewitt, Richmond, UK: Curzon, 1999.

—, "Ia Koba, a ty Lakoba", *Moe serdtse v gorakh: ocherki o sovremennoi Abkhazii,* yay.haz. Fasil Iskander, Ypshkar Ola: Izd-vo Mariiskogo poligrafkombinata, 2001, s. 50-78.

Lammers, Donald N., "The Second Labour Government and the Decision and the Restoration of Relations with Soviet Russia (1929)", *Bulletin of the Institute of Historical Research,* 37 (1964): 60-72.

Landau, Zbigniev ve Tomaszewski, Jerzy (yay.haz.), *Monachium 1938: polskie dokumenty dyplomatyczne,* Varşova: Pánstwowe Wydawn, Naukowe, 1985.

Land of Socialism Today and Tomorrow: Reports and Speeches at the Eighteenth Congress .., March 10-21, 1939, The, Moskova: Foreign Language Publishing House, 1939.

Laney, Frank M., "The Military Implementation of the Franco-Russian Alliance, 1890-1914", doktora tezi, Virginia Üniversitesi, 1954.

Lang, David Marshall, *A Modern History of Soviet Georgia,* New York: Grove Press, 1962.

Lang, Lucy Roberts, *Tomorrow Is Beautiful,* New York: Macmillan, 1948.

Langer, William L., *The Undeclared War, 1940-1941,* New York: Harper & Brothers, 1953.

— ve S. Everett Gleason, *The Challenge to Isolation, 1937-1940,* New York: Harper & Brothers, 1953.

Laquer, Walter ve Breitman, Richard, *Breaking the Silence,* New York: Simon & Schuster, 1986.

Larina, Anna, *Nezabyvaemoe,* Moskova: APN, 1989.

—, *This I Cannot Forget: The Memoirs of Nikolai Bukharin's Widow,* New York: W.W. Norton, 1993.

Laroche, Jules, *La Pologne de Pilsudski: Soovernirs d'un ambassade 1926-1935,* Paris: Flammarion, 1953.

Larson, Erik, *In the Garden of Beasts: Love, Terror, and an American Family in Hitler's Berlin,* New York: Crown, 2011 [*Canavarların Bahçesinde*, çev. Yadigar Şahin, İstanbul: Hemen Kitap, 2012].

Lasky, Melvin, "The Hitler-Stalin Pact: Secret Documents from Nuremberg Give New Light on Agreement", *New Leader,* 30 Kasım 1946.

Lassner, Alexander N., "The Invasion of Austria in March 1938: Blitzkrieg or Pfusch?" *Contemporary Austrian Studies,* cilt 8, yay.haz. Günter Bischof vd., New Brunswick, NJ: Transaction, 2000, s. 447-486.

Latyshev, Anatolii G., "I eshche odin tost 'vozhdia narodov,'" *Iskusstvo kino.* no. 5, 1991: 141-142.

—, "Riadom so Stalinym", *Sovershenno sekretno,* no. 12, 1990.

—, Stalin i kino", *Surovaia drama narodov: uchenye i publitsisty o prirode stalinizma,* yay.haz. Iu: P. Senokosov, Moskova: Politizdat, 1989.

Lauchlan, Iain, *Russian Hide-and-Seek: The Tsarist Secret Police in St, Petersburg, 1906-1914,* Helsinki: Suomalaisen Kirjiallisuuden Seura/Finnish Literature Society, 2002.

Lawford, Valentine, *Bound for Diplomacy,* Londra: John Murray, 1963.

Lawlor, Sheila, *Churchill and the Politics of War 1940-1941,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1994.

Layne, Christopher, "Security Studies and the Use of History: Neville Chamberlain's Grand Strategy Revisited", *Security Studies,* 17/3 (2008): 397-437.

Lazitch, Branko, "Stalin's Massacre of the Foreign Communist Leaders", *The Comintern, Historical Highlights: Essays, Recollections, Historical Documents,* yay.haz. M. N. Drachkovitch ve Branko Lazitch, Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, 1996, s. 139-174.

L.B., "'Tain kremlia' bol'she ne budet?" *Novoe vremia,* no. 50, 1994.

Leach, Barry A., *German Strategy against Russia, 1939-1941,* Oxford: Clarendon, 1973.

Lebedev, N.A., *Shchukin–akter kino.* Moskova: Goskinoizdat, 1944.

Lebedev, V., "Praviashchaia partiia ostavalas' podpol'noi", *Istochnik,* no. 5-6, 1993: 88-95.

Lebedev, V.A., "M.N. Tukhachevski i 'voenno-fashistskii zagovor,'" *Voenno-istoricheskii arkhiv,* vyp, I, 1997: 149-155; vyp, 2, 1998: 3-81.

Lebedeva Natalia S. ve Narinskii, M.M. (yay.haz.), *Komintern i vtoraia mirovaia voina,* Moskova: Pamiatniki istoricheskoi mysli, 1994.

— vd. (yay.haz.), *Katyn': plenniki neob"iavlennoi voiny,* Moskova: Mezhdunarodnyi fond demokratiia, 1997.

Lebedeva, Natal'ia S. ve Narinskii, M.M. (yay.haz.), *Komintern i vtoraia mirovaia voina,* Moskova: Pamiatniki istoricheskoi mysli, 1994.

—, vd. (yay.haz.), *Katyn': plenniki neob"iavlennoi voiny,* Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 1997.

Lebedeva, Natal'ia S., *Katyn': prestuplenie protiv chelovechestva,* Moskova: Progress/Kul'tura, 1994.

Lebedeva, V., "O snose khrama Khrista Spasitelia", *Literaturnaia Rossiia,* 27 Kasım 1932.

Lebina, Natalia B., *Povsedvenaia zhizn' sovetskogo goroda: normy i anomalii 1920-1930 gody,* St, Petersburg: Letnyi sad, 1999.

— ve M.V. Shkarovskii, *Prostitutsiia v Peterburge,* Moskova: Progress-Akademiia, 1994.

Lec, Stanislaw Jerzy, *Unkempt Thoughts,* New York: St, Martin's, 1962.

Lechik, M., "'Vo frantsuzsko-pol'sko-rossiiskom treugol'nike, 1922-1934", *Sovetsko-pol'skie otnosheniia v politicheskikh usloviiakh 30-kh godov XX stoletiia,* yay.haz. E. Durachinskii ve A. N. Sakharov, Moskova: Nauka, 2001, s. 120-133.

Ledovskii, Andrei M., *SSSR i Stalin v sud'bakh Kitaia: dokumenty i svidetel'stva uchastnika sobytii, 1937-1952,* Moskova: Pamiatniki istoricheskoi mysli, 1999.

—, "Zapiski diplomata", *Problemy Dal'nego Vostoka,* no. 1, 1991: 108-18.

—, R. Mirovitskaia ve Miasnikov, V. (yay.haz.), *Russko-kitaiskie otnosheniia v XX veke,* 5 cilt, Moskova: Rossiiskaia akademiia nauk, 2000.

Lee, Chong-Sik, *Revolutionary Struggle in Manchuria,* Berkeley: California Üniversitesi, 1983.

Leggett, George, *Cheka, Lenin's Secret Police: The All-Russian Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage, December 1917 to February 1922,* Oxford: Clarendon, 1981.

Leibovich, O.L. (yay.haz.), *"Vkliuchen v operatsiiu": Massovyi terror v prikam'e 1937-38 gg, Perm': Permskii gosudarstvennyi tekhnicheskii universitet,* 2006.

Leibovich, Oleg vd., *"Vkliuchen v operatsiiu": massovyi terror v Prikam'e v 1937-1938 gg.,* 2. baskı, Moskova: Rosspen, 2009.

Leibzon, Boris M. ve Shirinia, Kirill K., *Povorot v politike kominterna: istoricheskoe znachenie VII kongressa Kominterna,* 2. baskı, Moskova: Mysl', 1975.

Leitz, Christian, "Nazi Germany Intervention in the Spanish Civil War and the Foundation of HISMA/ROWAK", *The Republic Besieged: Civil War in Spain, 1936-1939,* yay.haz. Paul Preston ve Ann L. Mackenzie, Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi, 1996, s. 53-85.

—, *Ecoomic Relations between Nazi Germany and Franco's Spain 1936-1945,* Oxford: Oxford Üniversitesi, 1996.

Leksin, Iu, "Khochetsia dumat', chto ia ne obryval sviaz' vremen'", *Znanie-sila,* Şubat 1988.

Lel'chuk, Vitalii S., "Beseda I. V. Stalina s angliiskim pisatelem G. Uellsom: dokumenty, interpretatsiia, razmyshleniia", *Istoricheskaia nauka na rubezhe vekov,* yay.haz. A. A. Fursenko, Moskova: Nauka, 2001, s. 326-352.

— ve Efim I. Pivovar, "Mentalitet sovetskogo obshchestva i 'kholodnaia voina,'" *Otechestvennaia istoriia,* no. 6, 1993: 63-78.

Lemin, I., "Novyi etap voiny v Evrope", *Mirovoe khoziaistvo i mirovaia politika,* no. 4-5, 1940.

Lenin, V.I., *Pol'noe sobranie sochinenii [PSS],* 5. baskı, 55 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1958-1965, *PSS* olarak belirtilmiştir.

—, *Polnoe sobranie sochinenii,* 19 cilt, Moskova-Leningrad, 1925-1933.

Leningradskii martirolog, 1937-1938, 5 cilt, St, Petersburg: Rossiiskaia natsional'naia biblioteka, 1995.

Lenoe, Matthew E., *The Kirov Murder and Soviet History,* New Haven, CT: Yale üniversitesi, 2010.

Lensen, George A., *Japanese Recognition of the USSR: Japanese Recognition of the USSR 1921-1930,* Tallahassee, FL: Diplomatic Press, 1970.

—, *The Damned Inheritance: The Soviet Union and the Manchurian Crises, 1924-1935,* Tallahassee, FL: Diplomatic Press, 1974.

Leonard, Royal, *I Flew for China: Chiang Kai-shek's Personal Pilot,* Garden City, NY: Doubleday, 1942.

Leonhard, Wolfgang, *Betrayal: The Hitler-Stalin Pact of 1939,* New York: St, Martin's, 1989.

Leonov, Nikolai S., *Likholet'e,* Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1995.

Lerner, Warren, *Karl Radek: The Last Internationalist,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1970.

Les Événements survenus en France de 1933 à 1945: Témoignages et documents, 9 cilt, Paris: Presses Universitaires de France, 1951-1952.

Leskov, Valentin, *Stalin i zagovor Tukhachevskogo,* Moskova: Veche, 2003.

"Letopis' stroitel'stva sovetskikh vooruzhennykh sil 1931 god (mai-iiul')", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 4, 1977: 122-123.

Letopis' zhizni i tvorchestva A.M. Gor'kogo, 4 cilt, Moskova: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1958-1960.

Letter of an Old Bolshevik, New York: Rand School, 1937.

Leushin, Maksim E., "Staliniada", *Istochnik,* no. 1, 2002.

—, "'Ia davno uzhe ostavil sei greshnyi mir': pis'ma Stalina s togo sveta", *Istochnik,* no. 2, 2003: 33-35.

—, "'Schitaiu nizhe svoego dostoinstva...': fragment zapisi besedy I. V. Stalina s E. Liudigom, *Istoricheskii arkhiv,* no. 3, 1998.

Levgur, M., *Obiazannosti komsomoltsa,* Moskova: Novaia Moskva, 1924.

Levine, Herbert S., "The Mediator: Carl J. Burckhardt's Efforts to Avert a Second World War", *Journal of Modern History,* 45/3 (1973): 439-455.

Levushin, M.A., "Dokumenty VKP (b) kak istochnik po istorii istoricheskoi nauki v SSSR: 1945-1955 gg", doktora tezi, Moskova, 2000.

Levy, James P., *Appeasement and Rearmament: Britain, 1936-1939,* Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2006.

Lewin, Moshe, "Bureaucracy and the Stalinist State", *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison,* yay.haz. Ian Kershaw ve Moshe Lewin, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1997, s. 53-74.

—, "Grappling with Stalinism", *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia,* New York: Pantheon/New Press, 1985, 1994.

—, "Stalin in the Mirror of the Other", *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison,* yay.haz. Ian Kershow ve Lewin, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1997.

—, "The Disappearance of Planning in the Plan", *Slavic Review,* 32/3, 1973.

—, *Russia/USSR/Russia: The Drive and Drift of a Super State,* New York: The New Press, 1995.

—, *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization,* New York: W.W. Norton, 1968.

—, *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia,* New York: Pantheon/New Press, 1985, 1994.

Lewis, R.A., "Innovation in the USSR: The Case of Synthetic Rubber", *Slavic Review,* 38/1, 1979.

Lewis, Robert, "Foreign Economic Relations", *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-1945,* yay.haz. Robert W. Davies vd., New York: Cambridge Üniversitesi, 1994.

—, "Technology and the Transformation of the Soviet Economy", *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-1945,* yay.haz. Robert W. Davies vd., New York: Cambridge Üniversitesi, 1994.

Leyda, Jay, *Kino: A History of the Russian and Soviet Film,* Londra ve New York: Macmillan, 1960.

— ve Zina Voynow, *Eisenstein at Work,* New York: Pantheon, 1982.

Liachenko, B.P., "Tak proletelo sorok let ..", *Iurii Levitan: 50 let u mikrofona,* yay.haz. V. M. Vozchikov, Moskova: Iskusstvo, 1987.

Liashchenko, P.N., "S ognem i krov'iu popolam", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 2, 1995.

Liddell-Hart, B. *This Expanding War,* Londra: Faber and Faber, 1942.

Liebich, André, "I Am the Last–Memoires of Bukharin in Paris", *Slavic Review,* 51/4, 1992.

—, *From the Other Shore: Russian Social Democracy after 1921,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1997.

Li-fu, Chen, *The Storm Clouds Clear Over China: The Memoir of Ch'en Li-fu, 1900-1992,* Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, 1994.

Lih, Lars T., "Melodrama and the Myth of the Soviet Union", *Imitations of Life: Two Centuries of Melodrama in Russia, yay.haz. Louise McReynolds ve Joan Neuberger,* Durham, NC: Duke Üniversitesi, 2002.

—, Oleg V. Maumov ve Khlevniuk, Oleg V. (yay.haz.), *Stalin's Letters to Molotov, 1925-1936,* New Haven, CT ve Londra: Yale Üniversitesi, 1995.

Likhachev, D.S., *Reflections on the Russian Soul: A Memoir,* Budapeşte ve New York: Central European Üniversitesi, 2000.

Likholobova, Z.G., *Stalins'kii totalitarnyi rezhym ta politychni represii kintsia 30-kh rokiv v Ukraïni: perevazhno na materialakh Donbasu,* Donetsk: DonDU, 1996.

—, *Totalitarnyi rezhym ta politychni represii v Ukraïni u druhii polovyni 1930-kh rokiv: perevazhno na materialakh Donets'koho rehionu,* Donetsk: Donets'kyi natsional'nyi universytet, 2006.

Linz, Juan ve Stepan, Alfred (yay.haz.), *The Breakdown of Democratic Regimes,* Baltimore: Johns Hopkins Üniversitesi, 1978.

Lipinsky, Jan, *Das geheime Zusatprotokoll zum deutsch-sowjetischen Nichtangrijfsvertrag vom 23, August 1939 und Seine Entstehungs- und Rezeptionsgeschichte von 1939 bis 1989,* Frankfurt am Main ve New York: Lang, 2004.

Lisann, Maury, "Stalin the Appeaser", *Survey,* 76, 1970.

Lisovskii, P.A., *SSSR i kapitalisticheskoe okruzhenie,* Moskova: Politchheskaia literatura, 1939.

Liszewski, K., *Polsko-sowiecka wojna 1939 g,* Londra: Polski fundusz kultury, 1986.

Litovskii, O., "Korol' Lir", *Pravda,* 27 Şubat 1935.

—, "Zhivoi Shekspir", *Sovetskii teatr,* no. 4, 1935.

Little, Douglas, *Malevolent Neutrality: The United States, Great Britain, and the Origins of the Spanish Civil War,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1985.

Litvin, Alter L., *Bez prava na mysl': istorik v epokhu bol'shogo terrora–ocherk sudeb,* Kazan: Tatarskoe knizhnoe Izdatel'stvo, 1994.

— (yay.haz.), *Men'shevistskii protsess 1931 goda: sbornik dokumentov,* 2 cilt, Moskova: Rosspen, 1999.

Litvin, E. Iu, "'Chto zhe nam delat'?' (Pis'ma k A.N. Tol'stomu–deputatu Verkhovnomu Sovetu SSSR)", *Zvenia: Istoricheskii al'manakh,* 2 cilt, Moskova: Progress/Feniks/Atheneum, 1991.

Litvinov, Maxim M., *Notes for a Journal,* New York: William Morrow, 1955.

Livi-Bacci, Massimo, "On the Human Costs of Collectivization in the Soviet Union", *Population and Development Review,* 19/4, 1993.

Lkhamsuren, B. (yay.haz.), *Ocherki istorii Mongol'skoi narodno-revoliutsionnoi partii,* 3. baskı, Moskova: Politizdat, 1971.

Loginov, Vladimir, *Teni Stalina: General Vlasik i ego soratniki,* Moskova: Sovremennik, 2000.

Long, Breckinridge, *The War Diary of Breckinridge Long: Selections from the Years 1939-1944,* Lincoln University of Nebraska, 1966.

Longerich, Peter, *Die braunen Battallione: die Geschichte der SA.* Münih: C. H. Beck, 1989.

—, *Goebbels: A Biography,* New York: Random House, 2015.

Lopatin, P.I., *Volga idet v Moskvu,* Moskova: Partizdat, 1937.

Lordkipanidze, V., "Ubiistvo Kirova", *Argumenty i fakty,* no. 6, 1989,

Losev, Viktor ve Lidiia Ianovskaia (yay.haz.), *Dnevnik Eleny Bulgakovoi,* Moskova: Knizhnaia palata, 1990.

Lota, Vladimir, *"Alta" protiv "Barbarossy": kak byli dobyty svedeniia o podgotovke Germanii k napadeniiu na SSSR* Moskova: Molodaia gvardiia, 2004.

—, *Sekretnyi front General'nogo shtaba: kniga o voennoi razvedke, 1940-1942,* Moskova: Molodaia Gvardiia, 2005.

Lovell, Stephen, *Russia in the Microphone Age: A History of Soviet Radio 1919-1970,* New York: Oxford Üniversitesi, 2015.

—, *Summerfolk,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 2003.

Low, Alfred D., *The Anschluss Movement, 1931-1938, and the Great Powers,* Boulder, CO: East European Monographs, 1985.

Low, David, *Years of Wrarh,* New York: Simon & Schuster, 1946.

Lozhechko, A.B., *Grigorii Kaminskii,* Moskova: Politizdat, 1966.

Luckyj, George S.N., *Literary Politics in the Soviet Ukraine, 1917-1934,* Durham, NC: Duke Üniversitesi, 1990.

Ludendorff, Erich, *Kriegsführung und Politik,* Berlin: Mittler und Sohn, 1922.

Lugovskaia, Nina, *The Diary of a Soviet Schoolgirl, 1932-1937,* Moskova: Glas, 2003.

Lukacs, Gyorgy, "Roman kak burzhuaznaia epopeia", *Literaturnaia entsiklopediia,* yay.haz. A. V. Lunacharskii, 11 cilt, Moskova: Kommunisticheskaia akademiia, 1929-1991.

Lukacs, John, *Five Days in London, May 1940,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1999 [*Mayıs 1940-İkinci Dünya Savaşı'nın Dönüm Noktası*, çev. Sena Damla Yeşilyurt, İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2022.

—, *The Duel, 10 May-31 July 1940: The Eighty-Day Struggle between Churchill and Hitler,* New York: Ticknor & Fields, 1991 [*Hitler ve Churchill Düellosu-80 Gün Süren Büyük Kapışma*, çev. Zeynep Türk, İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2019].

—, *The Hitler of History,* New York: Knopf, 1997 [*Hitler Problemi*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2020].

Lukes, Igor, "Stalin and Benes at the End of September 1938: New Evidence from the Prague Archives", *Slavic Review,* 52/1, 1993.

—, "Stalin and Czechoslovakia in 1938-39: an Autopsy of a Myth", *Diplomacy and Statecraft,* 10/2-3, 1999.

—, "The Czechoslovak Partial Mobilization in May 1938: a Mystery (almost) Solved", *Journal of Contemporary History,* 31/4, 1996.

—, *Czechoslovakia between Hitler and Stalin: The Diplomacy of Edvard Benes in the 1930s,* New York: Oxford Üniversitesi, 1996.

—, *On the Edge of the Cold War: American Diplomats and Spies in Postwar Prague,* New York: Oxford Üniversitesi, 2012.

Luk'ianov, A. (yay.haz.), "Massovye repressii opravdany byt' ne mogut", *Istochnik,* no. 1, 1995.

Luk'ianova, Irina, *Kornei Chukovskii,* Moskova: Molodaia gvardiia, 2006.

Lunacharskaia-Rozenel', Natal'ia, *Pamiat' serdtsa,* Moskova: Iskusstvo, 1962, 1965, 1975.

Lunacharskii, Anatolii V., *Osvobozhdenyi Don Kikhot,* Moskova: Gosizdat, 1922 [*Özgürlüğüne Kavuşturulan Don Kişot*, çev. Aziz Çalışlar, İstanbul: Can Yayınları, 1990].

—, *Sobranie sochinenii: literaturavedenie, kritika, estetika,* 8 cilt, Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1963-1967.

Lungu, Dov B., "Nicolae Titulescu and the 1932 Crisis Concerning the Soviet-Romanian Pact of Non-Agression", *East European Quarterly,* 18/2, 1984.

Lurie, V.M. ve Kochik, V. Ia, *Gru: dela i liudi,* Moskova: Olma, 2003.

Luzianin, S.G., "Rossiia-Mongoliia-Kitai: vneshnepolitcheskie otnosheniia v 1911-1946 gg.", doktora tezi, Moskova, 1997.

Lyandres, S., "Russkii pisatel' ne mozhet zhit' bez rodiny", *Voprosy literatury,* no. 9, 1966.

Lyons, Eugene (yay.haz.), *Six Soviet Plays,* Londra: V. Gollancz, 1935.

—, "Stalin Laughs!" *Time,* 1 Aralık 1930.

—, "Stalin Urges U.S. Trade with Soviet in His Only Interview in Four Years", *New York Herald Tribune,* 24 Kasım 1930.

—, "Stalin, Autocrat of all the Russias", *American Mercury,* 48 (Ekim 1939): 238-243.

—, *Assignment in Utopia,* New York: Harcourt, Brace, 1937.

—, *Moscow Carrousel,* New York: Knopf, 1935.

—, *Stalin: Czar of All the Russias,* Philadelphia: J. B. Lippincott, 1940.

MacDonald, C.A., "Economic Appeasement and the German 'Moderates,' 1937-1939: an Introductory Essay", *Past and Present,* 56, 1972.

Mace, James E., "The Man-made Famine of 1933 in the Soviet Ukraine: What Happened and Why?", *Famine in Ukraine, 1932-1933,* yay.haz. Roman Serbyn ve Bohdan Krawchenko, Edmonton: Canadian Institute of Ukranian Studies, 1986.

Machiavelli, Niccolò, *Gosudar',* St. Petersburg: Tiblen, 1869 [*Hükümdar*, çev. Necdet Adabağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022].

—, *The Discourses of Niccolò Machiavelli,* Londra ve New York: Routledge, 1975 [*Söylevler*, çev. Alev Tolga, İstanbul: Say Yayınları, 2021].

Mackiewicz, Stanislaw, *Colonel Beck and His Policy,* Londra: Eyre and Spottiswoode, 1944.

MacKinnon, Stephen R., "The Tragedy of Wuhan, 1938", *Modern Asian Studies,* 30/4 (1996): 931-943.

—, *Wuhan, 1938: War, Refugees, and the Making of Modern China,* Berkeley: California Üniversitesi, 2008.

Maclean, Fitzroy, *Escape to Adventure,* Boston: Little, Brown, 1950.

MacNeal, Robert H., "Stalin's Family: A Commentary on Svetlana Alliluyeva's Memoirs", *Russian Review,* 27/1 (1968): 78-86.

—, "Trotskyist Interpretations of Stalinism", *Stalinism: Essays in Historical Interpretation,* yay.haz. Robert C. Tucker, New York: W.W. Norton, 1977, s. 30-52.

—, *Stalin: Man and Ruler,* Basingstoke: Macmillan, 1988.

Madajczyk, Czeslaw, *Die Okkupationspolitik Nazi-Deutschlands in Polen, 1939-1945,* Köln: Pahl-Rugenstein Verlag, 1989.

Maddux, Thomas R., *Years of Estrangement: American Relations with the Soviet Union, 1933-1941,* Tallahassee: University Presses of Florida, 1980.

Magerovsky, Eugene, "The People's Commissariat of Foreign Affairs, 1917-1946", 2 cilt, doktora tezi, New York: Columbia Üniversitesi, 1975.

Mahoney, Barbara S., *Dispatches and Dictators: Ralph Barnes for the Herald Tribune,* Corvallis: Oregon Eyalet Üniversitesi, 2002.

Main, Steven, *The Red Army and the Future War in Europe, 1925-1940,* Cambarley, Surrey: Conflict Studies Research Centre, 1997.

Maiolo, Joseph A., "Anglo-Soviet Naval Armaments Diplomacy before the Second World War", *English Historical Review,* 123/501 (2008): 351-378.

—, "Armaments Competition", *The Origins of World War Two: The Debate Continues,* yay.haz. R. Boyce ve Maiolo, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003, s. 286-307.

—, *Cry Havoc: How the Arms Race Drove the World to War, 1931-1941,* New York: Basic Books, 2010.

—, *The Royal Navy and Nazi Germany, 1933-39: A Study in Appeasement and the Origins of the Second World War,* New York: St, Martin's, 1998.

Maiskii, Ivan M., *Bernard Shou i drugie: vospominaniia,* Moskova: Isskustvo, 1967.

—, *Dnevnik diplomata: London, 1934-1943,* 2 cilt, Moskova: Nauka, 2006-2009.

—, *Iz vospominanii o Bernarde Shou i Gerberte Uellse,* Moskova: Idz-vo "Pravda", 1973.

—, *Vospominaniia sovetskogo diplomata 1925-1945,* Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1971.

Maisky, Ivan M., *Memoirs of a Soviet Ambassador: The War, 1939-43,* New York: Scribner, 1967.

—, *Spanish Notebooks,* Londra: Hutchinson, 1966.

Makarova, N.N., "Stalin i 'blizhnyi krug': printsipy rotatsii erzats-elity (1934-1939)", *Problemy Rossiiskoi istorii,* Moskova-Magnitogorsk, 2007, s. 294-314.

Makaseev, Boris, "Iz khroniki geroicheskoi respubliki", *My intermatsionalisty: vospominaniia sovetskikh dobrovol'tsevuchastnikov natsional'no-revoliutsionnoi voiny v Ispanii*, 2. baskı, Noskova: Politicheskaia literatura, 1986, s. 158-164.

Maksimenkov, Leonid, "Kul't: zametki o slovakh v sovetskoi politicheskoi kul'ture", *Svobodnaia mysl'*, no. 11, 1993: 28-29.

— (yay.haz.), *Bol'shaia tsenzura: pisateli i zhurnalisty v Strane Sovetov 1917-1956*, Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia-Materik, 2005.

—, "Ocherki nomenklaturnoi istorii sovetskoi literatury, 1932-1946: Stalin, Bukharin, Zhdanov, Shcherbakov i drugie", *Voprosy literatury*, no. 4, 2003: 212-258.

—, *Sumbur vmesto muzyki: stalinskaia kul'turnaia revoliutsiia, 1936-1938*, Moskova: Iuridicheskaia kniga, 1997.

Maksimovskii, V.N., "Ideia diktatury u Makiavelli", *Istorik Marksist*, no. 13: 1929: 55-94.

Maksudov, M., "Geografiia goloda 1933 goda", *SSSR: vnutrennie protivorechiia*, 22 cilt, New York ve Benson, VT: Chalidze, VII, 1981-1988: 5-17.

—, "Ukraine's Demographic Losses, 1927-1938", *Famine in Ukraine, 1932-1933*, yay.haz. Roman Serbyn ve Bohdan Krawchenko, Edmonton: Canadian Institute of Ukranian Studies, 1986, s. 27-43.

Maksudov, Sergei, "Migratsii v SSSR v 1926-1939 godakh", *Cahiers du monde russe*, 40/4 (1999): 770-796.

Malefakis, E.E., "La revolución social", *La guerra de España, 1936-1939*, Madrid: Taurus, 1996.

Malenkov, Andrei G., *O moem otse Georgii Malenkove*, Moskova: Technoekos, 1992.

Malkov, N., "Charlie Chaplin i Dunaevskii", *Rabochii i teatr*, no. 16, 1936: 18-29.

Mallett, Robert, "Fascist Foreign Policy and Official Italian Views of Anthony Eden in the 1930s", *The Historical Journal*, 43/1 (2000): 157-187.

—, *Mussolini and the Origins of the Second World War*, Houndmills, Basingstoke: Macmillan, 2003.

Malnick, Bertha, *Everyday Life in Russia*, Londra: George G. Harrap, 1938.

Malyshev, V.A., "Dnevnk narkoma, 'Proidet desiatok let, i eti vstrechi ne vosstanovish' uzhe v pamiati,'" *Istochnik*, no. 5, 1997: 103-147.

Mamaeva, Tat'iana, "Vasily Stalin, 'ia zhiv, poka zhiv otets'", *Bizness online*, 29 Ekim 2013.

Mandelstam, Nadezhda, *Hope against Hope: A Memoir*, New York: Atheneum, 1970.

Manfred Zeidler, "German-Soviet Economic Relations during the Hitler-Stalin Pact", *From Peace to War*, yay.haz. Bernd Wegner, Oxford, UK: Berghahn, 1997.

Manikovskii, Aleksei A., *Boevoe snabzhenie russkoi armii v mirovuiu voinu*, Moskova: Gos, voennoe izd-vo narkomata oborony Soiuza SSSR, 1937.

Mannerheim, Carl G., *The Memoirs of Marshal Mannerheim*, Londra: Cassell, 1953.

Manninen, O., "Moshchnoe sovetskoe nastuplenie", *Zimnaia voina 1939-1940*, yay.haz. Oleg A. Rzhevskii ve Olli Vehvilāinen, 2 cilt, Moskova: Nauka, I, 1998: 324-335.

—, "Vystreli byli", *Rodina*, no. 12, 1995: 56-57.

— ve N.I. Baryshnikov, "Peregovory osen'iu 1939 goda", *Zimnaia voina 1939-1940*, yay.haz. Oleg A. Rzhevskii ve Olli Vehvilāinen, 2 cilt, Moskova: Nauka, I, 1998: 113-130.

Manning, Roberta T., "Government in the Soviet Countryside in the Stalinist Thirties: The Case of Belyi Raion in 1937", Carl Beck Belgeleri, Pittsburgh Üniversitesi, Center for Russian and East European Studies, no. 301, 1984.

—, "The Rise and Fall of 'the Extraordinary Measures,' January-June 1928: Towards a Reexamination of the Onset of the Stalin Revolution", Carl Beck Belgeleri, Pittsburgh Üniversitesi, Center for Russian and East European Studies, no. 1504, 2001.

Manuel, Caballero, *Latin America and the Comintern, 1919-1943*, New York: Cambridge Üniversitesi, 1986.

Manuilsky, D.Z., *The Communist Parties and the Crisis of Capitalism*, Londra: Modern Books, 1931.

Margolin, Victor, "Stalin and Wheat: Collective Farms and Composite Portraits", *Gastronomica: the Journal of Food and Culture*, 3/2 (2003): 14-16.

Mar'iamov, Grigorii B., *Kremlevskii tsenzor: Stalin smotrit kino*. Moskova: Kinoteatr, 1992.

Markevich, Andrei, "How Much Control is Enough? Monitoring and Interventions in the Stalinist Command Economy", *Europe-Asia Studies*, 63/8 (2011): 1449-1468.

— ve Andrei Sokolov, "*Magnitka bliz Sadovogo kol'tsa": stimuli k rabote na moskomskom zavode 'Serp i Molot,' 1883-2001*, Moskova: Rosspen, 2005.

Markova, Liliana, "Litso vraga", *Kino: politika i liudi, 30-e gody* (yay.haz.), L Mamatova, Moskova: Materik, 1995, s. 79-99.

Markovich, R.M., *O Staline: kratkii ukazatel' literatury*, Moskova, 1939.

Marshkova, Tat'iana, *Bol'shoi teatr: zolotye golosa*, Moskova: Algoritm, 2011.

Martel, Giffard, *The Russian Outlook*, Londra: M. Joseph, 1947.

Martel, Gordon (yay.haz.), *The Times and Appeasement: The Journals of A. L. Kennedy, 1932-1939*, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 2000.

Martelli, George, *Italy Against the World*, New York: Harcourt, Brace and Co., 1938.

Martin, Bemd, *Friedensinitiativen und Machpolitik im Zweiten Weltkrieg, 1939-42*, Dusseldorf: Droste, 1974.

Martin, Terry, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 2001.

Marwick, Arthur, "Problems and Consequences of Organizing Society for Total War", *Mobilization for Total War: the Canadian, American, and British Experience, 1914-1918, 1939-1945*, yay.haz. Nándor F. Dreisziger, Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier Üniversitesi, 1981.

Marx, Harpo ve Barber, Rowland, *Harpo Speaks!* New York: B. Geis Associates, 1961.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *The Russian Menace to Europe*, Glencoe, IL: The Free Press, 1952.

—, *The Civil War in France*, Chicago: Kerr, 1998, İlk basım, Londra: E. Trulove, 1871 [*Fransa'da İç Savaş*, çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2016].

—, *The Eighteenth Brumaire of Louis Napoleon*, New York: International Publishers, 1926 [*Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, çev. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010].

Marykhuba, Igor' (yay.haz.), *Moskovskie arkhivnye dokumenty ob Abkhazii XX veka*, Sukhumi: Akua, 2008.

Maser, Werner, *Der Wortbruch: Hitler, Stalin und der Zweite Weltkrieg*, 4. baskı, Münih: Heyne, 1997.

—, *Hitlers Mein Kampf: Entstehung, Aufbau, Stil, Änderungen, Quellen, Quellenwert, kommentierte Auszüge*, Münih, Bechtle, 1966.

Maslov, M.A., *Rokovoi istrebitel' Chkalova: samaia strashnaia aviakatastrofa Stalinskoi epokhi*, Moskova: Iauza-EKSMO, 2010.

Maslov, N.N., "'Kratkii kurs istorii VKP (b)'–Entsiklopediia kul'ta lichnosti", *Voprosy istorii KPSS*, no. 11, 1988: 51-67.

—, "I.V. Stalin o 'Kratkom kurse istorii VKP (b),'" *Istoricheskii arkhiv*, no. 5, 1994: 4-32.

Maslov, Sergei, *Kolkhoznaia Rossiia*, Berlin: Krestianskaia Rossiia, 1937.

Maslov, Vasilii ve Nikolai Christiakov, "Stalinskie repressii i sovetskaia iutitsiia", *Kommunist*, no. 10, 1990: 102-112.

Mason, Timothy W., *Arbeiterklasse und Volksgemeinschaft: Dokumente und Materialien zur deutschen Arbeiterpolitik, 1936-1939*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1975.

—, *Nazism, Fascism, and the Working Class: Essays by Tim Mason*, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1995.

Massell, Gregory J., *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929*, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1974.

Massing, Hede, *This Deception*, New York: Duell, Sloan and Pearce, 1951.

Mastenitsa, E.N., "Iz istorii muzeinoi pushkiniany, 1937 g", *Peterburgskaia pushkiniana*, yay.haz. Pavel A. Podbolotov, St, Petersburg: SpbGUKI. 2000, s. 113-120.

Mastny, Vojtech, *Russia's Road to the Cold War: Diplomacy, Warfare, and the Politics of Communism, 1941-1945*, New York: Columbia Üniversitesi, 1979.

"Materialy marto-fevral'skogo plenuma TsK VKP (b) 1937 goda", *Voprosy istorii*, 1992, no. 2-3: 3-44, no. 4-5: 3-36, no. 6-7: 3-29, 8-9: 3-29, no. 3-36, 11-12: 3-19; 1993, no. 2: 3-33, no.5: 3-23, no. 6: 3-30,

no. 7: 3-24, no. 8: 3-26, no. 9: 3-32, no. 10: 3-27; 1994, no. 1: 12-28, no. 2: 3-29, no. 6: 3-23, no. 8: 3-29, no. 10: 3-27, no. 12: 3-29; 1995, no. 1: 3-22, no. 2: 3-26, no. 3: 3-15, no. 4: 3-18, no. 5-6: 3-24, no. 7: 3-25, no. 8: 3-25, no. 10: 3-28, no. 11-12: 3-23; daha kapsamlı haliyle internette: www.memo.ru/history/1937/feb_mart_1937/index.html

Materialy ob"edinennogo plenuma TsK i TsKK VKP (b), 7-12 ianvaria, 1933 g, Moskova: Partizdat, 1933.

Matossian, Mary Kilbourne, *The Impact of Soviet Policies on Armenia,* Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1962.

Matveev, Oleg ve Vladimir Merzhliakov, "Akademik kontrarazvedki", *Nezavisimoe voennoe obrozrenie,* no. 15, 2001.

Mawdsley Evan, "An Elite within an Elite: Politburo/Presidium Membership under Stalin, 1927-1953", *The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo, 1924-1953,* yay.haz. E. A. Rees, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.

—, "Crossing the Rubicon: Soviet Plans for Offensive War, 1940-41", *International History Review,* 25/4 (2003): 818-865.

May, Ernest R., *Strange Victory: Hitler's Conquest of France,* New York: Hill and Wang, 2001.

Mayling, Soong, *Sian, A Coup D'etat,* Shanghai: Chine Publishing Company, 1937.

Mazower, Mark, *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation, 1941-44,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2001.

McCannon, John, *Red Arctic: Polar Exploration and the Myth of the North in the Soviet Union, 1932-1939,* New York: Oxford Üniversitesi, 1998.

McDermott, Kevin, "Stalinist Terror in the Comintern: New Perspectives", *Journal of Contemporary History,* 30/1 (1995): 111-130.

—, *Stalin: Revolutionary in an Era of War,* New York: Palgrave Macmillan, 2006.

— ve Jeremy Agnew, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin,* Houndmills, Basingstoke: Macmillan, 1996.

McDonogh, Giles, *1938: Hitler's Gamble,* New York: Basic, 2009.

McDonough, Frank, *Neville Chamberlain, Appeasement and the British Road to War,* New York: Manchester Üniversitesi, 1998.

McKee, Ilse, *Tomorrow the World,* Londra: Dent, 1960.

McKercher, B.J.C., "Deterrence and the European Balance of Power: The Field Force and British Grand Strategy, 1934-1938", *English Historical Review,* 123/500 (2008): 98-131.

McLellan, David (yay.haz.), *Karl Marx: Interviews and Recollections,* New York: Macmillan, 1981.

McMurry, Dean Scott, *Deutschland und die Sowjetunion, 1933-1936: Ideologie, Machtpolitik und Wirtschaftsbeziehungen,* Köln-Viyana: Böhlau, 1979.

McNeal, Robert H., *Stalin: Man and Ruler,* New York: New York Üniversitesi, 1988.

McNeill, William H., *Arnold J. Toynbee: A Life,* New York: Oxford Üniversitesi, 1989.

McSherry, James E., *Stalin, Hitler, and Europe,* 2 cilt, Cleveland, OH: World Publishing Co., 1968-1970.

McSmith, Andy, *Fear and the Muse Kept Watch,* New York: New Press, 2015.

Mearsheimer, John J., *Conventional Deterrence,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1983.

—, *The Tragedy of Great Power Politics,* New York: W.W. Norton, 2001.

Medlicott, W.N., *Britain and Germany: The Search for Agreement 1930-1937,* Londra: Athlone, 1969.

Medvedev, Roi ve Medvedev, Zhores, *Neizvestnyi Stalin,* Moskova: Vremia, 2007.

—, "O lichnoi otvestvennosti Stalina za terror 1937-1938 gg", *Vozhd', khoziain diktator,* yay.haz. A. M. Razumikhin, Moskova: Patriot, 1990, s. 289-330.

—, "O Staline i stalinizme", *Znamia,* no. 1, 1989: 159-209; no. 2, 1989: 174-222; no. 3, 1989: 144-192; no. 4, 1989: 166-2024.

—, "Smert' Nadezhdy Alliluevoi", *Leninskoe znamia,* 28 Haziran 1991.

—, *Blizhnyi krug Stalina: soratniki vozhdia,* Moskova: Eskmo, 2005.

—, *K sudu istorii: Genezis i posledstviia stalinizma,* New York: Knopf, 1974.

Medvedev, Roy, "How the Short Course Was Created", *Russian Politics and Law,* 43/3 (2005): 69-95.

—, *All Stalin's Men,* Oxford: Blackwell, 1986.

—, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism,* New York: Columbia Üniversitesi, 1989.

—, *Nikolai Bukharin: The Last Years,* New York: WW. Norton, 1980.

—, *On Stalin and Stalinism,* Oxford ve New York: Oxford Üniversitesi, 1979.

Medvedeva, Irina, "Chornoye leto' 1939 goda", *Sergei Prokf'ev: vospominaniia, pis'ma, stat'i,* yay.haz. M. P. Rakhmanova, Moskova: Deka-VS, 2004, s. 318-366.

Meehan, Patricia, *The Unnecessary War: Whitehall and the German Resistance to Hitler,* Londra: Sinclair-Stevenson, 1992.

Meerovich, A., "V narkomindele, 1922-1939: interv'iu s E. A. Gnedinym", *Pamiat': istoricheskii sbornik,* vyp, 5, 1981-1982: 357-393.

Megrelidze, I.V., *Iosif Orbeli,* 2. baskı, Tiflis: Metsniereba, 1987.

Mehringer, Hans, *Die NSDAP als politische Auslese Organisation,* Münih: Deutscher Volksverlag, 1938.

Meissner, Otto, *Staatssekretär unter Ebert, Hindenburg, Hitler: der Shicksalsweg des deutschen Volkes von 1918-1945, wie ich ihn erlebte,* Hamburg: Hiffman und Kampe, 1950.

Melikov, Vladimir A., *Geroicheskaia oborona Tsaritsyna,* Moskova: Voenizdat, 1938.

Melkonian, Eduard, "Repressions in 1930s Soviet Armenia", *Caucasus Analytical Digest,* no. 22, 2010: 6-9.

Mel'tiukhov, Mikhail I., "'Narodnyi front' dlia Finliandii? K voprosu o tseliakh sovetskogo rukovodstva v voine s Finliandiei 1939-1940 gg.", *Otechestvennaia istoriia,* no. 3, 1993: 95-101.

—, *17 September 1939: Sovetsko-pol'skie konflikty, 1918-1939,* Moskova: Veche, 2009.

—, *Sovetsko-pol'skie voiny: voenno-politicheskoe protivostoianie 1918-1939 gg,* Moskova: Veche, 2001 ve Moskova: Eksmo, 2004.

—, *Upushchennyi shans Stalina: Sovetskii Soiuz i bor'ba za Evropu, 1939-1941: dokumenty, fakty, suzhdeniia,* Moskova: Veche, 2000.

Melzer, Emanuel, *No Way Out: The Politics of Polish Jewry, 1935-1939,* Cincinatti, OH: Hebrew Union College, 1997.

Memuary freiliny imperatritsy: tsarskaia sem'ia, Stalin, Beriia, Cherchill' i drugie v semeinykh dnevnikakh trekh pokolenii, Moskova: Artel', 2013.

Menning, Bruce W., "Sovetskie zheleznye dorogi i planirovanie voennykh desitvii: 1941 god", *Voina i politika, 1939-1941,* yay.haz. A. O. Chubar'ian, Moskova: Nauka, 1999.

—, "Soviet Railroads and War Planning", yayınlanmamış el yazması.

—, "Soviet Strategy", *The Cambridge History of the Second World War,* yay.haz. Ewan Mawdsley vd., 3 cilt, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, I, 2015: 213-244.

—, *Bayonets before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861-1914,* Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1992.

Menshevik Trial: The Text of the Indictment of the Counter-Revolutionary Menshevik Organization: The Trial of the All-Union Bureau of the Central Committee of the Counter-Revolutionary Menshevik Party, The, Workers Library Publishers, 1931.

Menzel, J.M., "German-Japanese Relations during the War, 1939-1945", doktora tezi, Chicago Üniversitesi, 1957.

Meretskov, Kirill A., "Ukreplenie severo-zapadnykh granits SSSR", *Voprosy istorii,* no. 9, 1968: 120-129.

—, *Na sluzhbe narodu: stranitsy vospominanii,* 4. baskı, Moskova: Vysshaya shkola, 1984.

—, *Na sluzhbe narodu: stranitsy vospominanii,* Moskova: Politizdat, 1968.

—, *Serving the People: A Memoir,* Moskova: Progress, 1971.

Merl, Stephan, "Entfachte Stalin die Hungersnot von 1932-1933 zur Auslöschung des ukrainischen Natsionalismus?" *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas,* 37/4 (1989): 569-590.

—, *Bauern unter Stalin: die Formierung des sowjetischen Kolchossystems 1930-1941,* Berlin: Duncker und Humblot, 1990.

Merridale, Catherine, "The 1937 Census and the Limits of Stalinist Rule", *Historical Journal,* 39/1 (1996): 225-240.

—, "The Reluctant Opposition: The Right 'Deviation' in Moscow, 1928", *Soviet Studies*, 41/3 (1989): 382-400.

—, *Moscow Politics and the Rise of Stalin: The Communist Party in the Capital, 1925-32*, New York: St, Martin's, 1990.

Merritt, Steven Edward, "The Great Purges in the Soviet Far East, 1937-1938", doktora tezi, California Üniversitesi, Riverside, 2000.

Mertsalov, A.N. ve Mertsalova, L.A., *Stalinizm i voina: iz neprochitannykh stranits istorii (1930-1990-e)*, Moskova: Rodnik, 1994.

Meshcheriakov, M.T., "Sovetskii Soiuz i antifashistskaia voina ispanskogo naroda 1936-1939", *Istoriia SSSR*, no. 1, 1988: 22-40.

—, "SSSR i grazhdanskaia voina v Ispanii", *Otechestvennaia istoriia*, no. 3, 1993: 83-95.

Metzmacher, Helmuth, "Deutsch-Englische Ausgleichbemühengen in Sommer 1939", *Verteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 14/4 (1956): 369-412.

Meyer, Georg (yay.haz.), *Generalfeldmarschall Wilhelm Ritter von Leeb: Tagebuchaufzeichnungen und Lagebeurteilungen aus zwei Weltkriegen*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1976.

Meysztowicz, Jan, *Czas przeszły dokonany: wspomnienia ze sluzby w Ministerstwie Spraw Zagraniczynych w latach 1932-1939*, Varşova: Instytut Prasy i Wydawn Novum, 1989.

Mezhdunarodnaia vstrecha, posviashchenaia 30-letiiu VIII kongressa Kominterna, Praga, 21-23 oktiabria 1965 g, Moskova: Mir i sotsializm, 1966.

Mezhdunarodnoe polozhenie i ugroza novoi voiny, Rostov-na-Donu: Literatura, 1931.

Mezhdunarodnyi kongress pisatelei v zaschitu kul'tury, Parizh, 1935, Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1936.

Mgeladze, Akaki, *Stalin, kakim ia ego znal: stranitsy nedavnogo proshlogo*, Tiflis: [yayınevi belirtilmemiş], 2001.

Michalka, Wolfgang, *Ribbentrop und die deutsche Weltpolitik, 1933-1940: Aussenpolitische Konzeptionen und Entscheidungsprozesse im Dritten Reich*, Münih: W. Fink,1980.

Middlemas, Keith ve John Barnes, *Baldwin: A Biography*, New York: Macmillan, 1969.

Mif, Pavel, "Tol'ko Sovety moguy spasti Kitai", *Bol'shevik*, no. 7, 1934: 56-69.

Mikhailov, A.D., *M. Gor'kii i R. Rollan: perepiska 1916-1936*, Moskova: Nasledie, 1995.

Mikhailov, N. ve Vladimir Naumov, "Skol'ko delegatov XVII s"ezda partii golosovalo protiv Stalina?" *Izvestiia TsK KPSS*. no. 7, 1989: 114-121.

Mikhalev, S.N., *Voennaia strategiia: podgotovka i vedenie voin novogo i noveishego vremeni*, Moskova: Kuchkovo pole, 2003.

Mikhoels, Solomon, "Moia rabota nad 'Korolem Lirom.'" *Mikhoels: stat'i besedy, rechi*, Moskova: Iskusstvo, 1964, s. 94-123.

Mikhutina, Irina V., "SSSR glazami pol'skikh diplomatov, 1926-1931 gg.", *Voprosy istorii*, no. 9, 1993: 45-58.

—, *Sovetsko-pol'skie otnosheniia, 1931-1935*, Moskova: Nauka, 1977.

Mikoian, A.I., "V pervyi raz bez Lenina", *Ogonek*, 12-19 Aralık 1989.

—, *Feliks Dzerzhinskii*, Moskova: Partizdat, 1936.

—, *Pishchevaia promyshlennost' Sovetskogo Soiuza: vtoraia sessia TsIK Soiuza SSSR VII sozyva*, Moskova: TsIK. 1936.

—, *Problema snabzheniia strany i rekonstruktsiia narodnogo khoziaistva: rech' na III plenume MK VKP (b), Moskova: Moskovskii rabochii*, 1929.

—, *Tak bylo: razmyshleniia o minuvshem*, Moskova: Vargrius, 1999.

—, *V polose velikogo pod"ema: rech' na pervom Vsesoiuznogo soveshchanii rabochikh i rabotnits stakhanovtsev*, Voronezh, 1935.

Mikoian, Nami, *S liubov'iu i pechal'iu: vospominaniia*, Moskova: Terra, 1998.

—, *Svoimi glazami*, Moskova: Kukushka, 2003.

Mikulicz, Sergiusz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Varşova: Ksiazka i Wiedza, 1971.

Milicevic, Vladeta, *A King Dies in Marseilles: The Crime and Its Background,* Bad Godesberg, Almanya: Hohwacht, 1959.

Millar, James R., "Mass Collectivization and the Contribution of Agriculture to the First Five Year Plan", *Slavic Review,* 33/4 (1974): 750-766.

— ve Alec Nove, "A Debate on Collectivization: Was Stalin Really Necessary?" *Problems of Communism,* 25/4 (1976): 49-62.

Miller, Edward S., *Bankrupting the Enemy: The U.S. Financial Siege of Japan before Pearl Harbor,* Annapolis, MD: Naval Institute, 2007.

Miller, Jamie, *Soviet Cinema: Politics and Persuasion under Stalin,* Londra: I. B. Tauris, 2010.

Miller Margaret S., *The Economic Development of Russia, 1905-1914,* Londra: P.S. King and Son, 1926.

Miller, Robert F., *One Hundred Thousand Tractors: The MYS and the Development of Controls in Soviet Agriculture,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1970.

Millman, Brock, "Toward War with Russia: British Naval and Air Planning for Conflict in the Near East, 1939-1940", *Journal of Contemporary History,* 29/2 (1994): 261-284.

Mills, W.C., "The Chamberlain-Grandi Conversations of July-August 1937 and the Appeasement of Italy", *International History Review,* 19/3 (1997): 594-619.

Millward, James A., *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang,* New York: Columbia Üniversitesi, 2007.

Milne, Leslie, *Mikhail Bulgakov: A Critical Biography,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1990.

Milosz, Czeslaw, *Native Realm: A Search for Self-Definition,* Garden City, NY: Doubleday, 1968.

Milovidov, A., "Velikii grazhdanin", *Pravda,* 17 Şubat 1938.

Milson, John, *Russian Tanks, 1900-1970: The Complete Illustrated History of Soviet Armoured Theory and Design,* Harrisburg, PA: Stackpole, 1971.

Milton, Sybil, "The Expulsion of Polish Jews from Germany, October 1938 to July 1939: a Documentation", Leo Baeck Institute Yearbook, 29 (1984): 169-199.

Minaev, V., *Podryvnaia deiatel'nost' inostrannykh razvedok v SSSR* Moskova: Voenizdat, 1940.

Minakov, S.T., *1937: zagovor byl!* Moskova: Iauza-Press, 2012.

—, *Sovetskaia voennaia elita 20-kh godov: sostav, evoliutsiia, sotsoikul'turnye, osobennosti i politicheskaia rol',* Orel: Orelizdat, 2000.

—, *Voennaia elita 20-30-kh godov XX veka,* Moskova: Russkoe slovo, 2004.

—, *Za otvorotom marshal'skoi shineli,* Orel: Orelizdat, 1999.

Minchenok, Dimitri, *Isaak Dunaevskii: bol'shoi kontsert,* Moskova: Olimp, 1998.

—, "Nestor i ten'", *Ogonek,* 23 Kasım 2003.

Mindlin, Emilii L., *Neobyknovennye sobesedniki: kniga vospominanii,* Moskova: Sovetskii pisatel', 1968.

Miner, Steven Merritt, *Between Churchill and Stalin: The Soviet Union, Great Britain, and the Origins of the Grand Alliance,* Chapel Hill: North Carolina Üniversitesi, 1998.

Mirkina, A.D. ve V.S. Iarovikov (yay.haz.), *Marshal Zhukov: polkovodets i chelovek,* 2 cilt, Moskova: APN, 1988.

Mironenko, S.V. vd. (yay.haz.), *Moskovskii Kreml': tsitadel' Rossii,* Moskova: VVP, 2008.

Mironov, N.P., "Vosstanovlenie i razvitie Leninskikh printsipov sotsialisticheskoi zakonnosti (1953-1963 gg.)", *Voprosy istorii KPSS.* no. 2, 1964: 17-41.

Mirskii, D.S. *Istoriia russkoi literatury s drevneishikh vremen po 1925 god,* Londra: Overseas Publications Interchange Ltd., 1992.

Misshima, Yasuo ve Tomio Goto, *A Japanese View of Outer Mongolia,* New York: Institute of Pacific Relations, 1942.

Mitzner, Piotr, "Widmo POW", *Karta,* no. 11, 1993: 21-23.

Mlechin, Leonid, *KGB. predsedateli organov bezopasnosti: rassekrechenye sud'by,* 3. baskı, Moskova: Tsentrpoligraf, 2005.

"'Moe poslednee slovo na sude, veroiatno. budet moim poslednim solovom voobshche': kto i kak pravil rech' N.I. Bukkahrina", *Istochnik,* no. 4, 1996: 78-92.

Moiseev, Igor' A., *Ia vospominaiu: gastrol' dlinnoiu v zhizn',* 2. baskı, Moskova: Soglasie, 1996.

Molok, Iu A., *Pushkin v 1937 g.: materialy i issledovaniia po ikonografii*, Moskova: NLO, 2000.

Molotov, V.M., *O pod'eme selskogo khoziaistva i kolkhoznom stroitelstve: rech' na III Vseukrainskoi konferentsii K. P.(b)U. 8 iiulia 1932 g*, Moskova: Partizdat, 1932.

—, *Stat' i rechi, 1935-1936*, Moskova: Partizdat, 1937.

—, *V bor'be za sotsializm: rechi i stat'i*, Moskova: Partizdat, 1934, 2. baskı, 1935.

—, *Velikaia druzhba narodov SSSR* Moskova: Partizdat, 1936.

Mommen, André, *Stalin's Economist: The Economic Contributions of Jenō Varga*, Londra ve New York: Routledge, 2011.

Mommsen, Hans, "Der Reichstagbrand und sein politischen Folgen", *Viertel jahreshefte für Zeitgeschichte*, 12/4 (1964): 350-413.

—, "Hitler's Position in the Nazi System", *From Weimar to Auschwitz*, New York: Oxford Üniversitesi, 1991, s. 163-188.

—, "Hitler's Reichstag Speech of 30 January 1939", *History and Memory*, 9/1-2 (1997): 147-161.

—, "The Reichstag Fire and Its Politcal Consequences", *Republic to Reich: The Making of the Nazi Revolution*, yay.haz. Hajo Holborn, New York: Pantheon, 1972, s. 129-222.

Monakov, Mikhail, "Zachem Stalin stroil okeanskii flot?" *Morskoi sbornik*, no. 12, 1998: 74-79.

Montefiore, Simon Sebag, *Stalin: Court of the Red Tsar*, Londra: Weidenfeld, 2003 [*Stalin: Kızıl Çar'ın Sarayı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013].

Moore, Barrington, *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Boston: Beacon Press, 1966 [*Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Şirin Tekeli, Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2016].

—, *Soviet Politics - the Dilemma of Power: The Role of Ideas in Social Change*, Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1950.

Moorhouse, Roger, *Killing Hitler: The Plots, The Asassins, and the Dictator Who Cheated Death*, New York: Bantam, 2006.

Moradiellos, Enrique, "The British Government and General Franco during the Spanish Civil War", *Spain in an International Context*, yay.haz. Christian Leitz ve David J. Dunthorn, New York: Berghahn, 1999, s. 41-53.

—, "The Origins of British Non-Intervention in the Spanish Civil War: Anglo-Spanish Relations in Early 1936", *European History Quarterly*, 21/3 (1991): 339-364.

Moravec, Frantisek, *Master of Spies: The Memoirs of General Frantisek Moravec*, Garden City, NY: Doubleday, 1975.

Moritz, Erhard (yay.haz.), *Fall Barbarossa: Dokumente zur Vorbereitung der faschistischen Wehrmacht auf die Aggression gegen die Sowjetunion (1940/41)*, *Berlin:* Deutscher Militärverlag, 1970.

Morley, James W. (yay.haz.), *Deterrent Diplomacy: Japan, Germany, and the USSR 1935-1940*, New York: Columbia Üniversitesi, 1976.

Morozov, Stanislav V., *Pol'sko-Chekhoslovatskie otnosheniia, 1933-1939: chto skryvalos' za politikoi "ravnoudalennosti" ministra Iu, Beka*, Moskova: Moskovskii universitet, 2004.

Morrell, Gordon W., *Britain Confronts the Stalin Revolution: Anglo-Soviet Relations and the Metro-Vickers Crisis*, Waterloo: Wilfrid Laurier Üniversitesi, 1995.

Morrison, Simon (yay.haz.), *Sergey Prokofiev and His World*, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 2008.

—, *The People's Artist: Prokofiev's Soviet Years*, New York: Oxford Üniversitesi, 2009.

Morukov, Iu N. (yay.haz.), *Velikaia Otechestvennaia voina 1941-1945 gg, kampanii strategicheskie operatsii v tsifrakh*, 2 cilt, Moskova: Obedinennaia redaktsiia MVD Rossii, 2010.

"Moskovskii dnevnik Romena Rollanda", *Voprosy literatury*, no. 3, 1989: 190-246.

Mosley, Leonard, *On Borrowed Time: How World War II Began*, New York: Random House, 1969.

Mosse, George L., *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York: New American Library, 1975.

Mozokhin, O.B., *Pravo na represii*, Moskova: Kuchkovo pole, 2006.

Mozokhin Oleg, *VChK-OGPU: na zashchite ekonomicheskoi bezopasnosti gosudarstva i v bor'be s terrorizmom*, Moskova: Eksmo, 2004.

— ve Teodor Gladkov, *Menzhinskii: intelligent s Lubianki,* Moskova: Iauza, 2005.

Mueller, K.J., *Das Heer und Hitler: Armee und nationalsozitialistiches Regime 1933-1940,* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1969.

Mueller-Hildebrand, Burkhart, *Sukhoputnaia armiia Germanii 1933-1945 gg,* Moskova: Eksmo, 2002.

Muggeridge, Malcolm (yay.haz.), *Ciano's Diplomatic Papers,* Londra: Odhams Press, 1948.

—, *Chronicles of Wasted Time,* Londra: Collins, 1972.

—, *Ciano's Diary: 1939-1943,* Londra: Heinemann, 1947.

Mugleston, W.F., "Hindus, Maurice Gerschon (1891-1969)", *Dictionary of American Biography,* ek 8, yay. haz. John A. Garraty, New York: Scribner's, 1988: 260-261.

Mukhin, Iurii, "Amtorg: amerikanskii sled v sovetskoi oboronke", *Poligon,* no. 3, 2000: 34-41; no. 4, 2000: 37-53.

Muratov, V., "Shest' chasov s I.V. Stalinym v Kremle", *Neva,* no. 7, 1993: 280-288.

— ve Iu, Gorodetskaia, *Komandarm Lukin: povest',* Moskova: Voenizdat, 1990.

Murin, Iurii G., "Kak fal'sifitsirovalos' 'delo Bukharina,'" *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 1, 1995: 61-70.

—, "'Prosti, menia, Koba ...':neizvestnoe pis'mo N. Bukharina", *Istochnik,* no. 0, 1993: 23-25.

—, "Nakanune 22 iiunia 1941 g.: neopublikovannoe interv'iu marshala Sovetskogo Soiuza A. M. Vasilevskogo" [Dec, 6, 1965], *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 6, 1992: 3-11.

—, *Iosif Stalin v ob"iatiakh sem'i: iz lichnogo arkhiva,* Moskova: Rodina, 1993.

— (yay.haz.), *Pisatel' i vozhd', perepiska M.A. Sholokhova s I.V. Stalinym: sbornik dokumentov iz lichnogo arkhiva I.V. Stalina,* Moskova: Raritet, 1997.

Murphy, David E., *What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2005.

Murray, John, *Politics and Place Names: Changing Names in the Late Soviet Period,* Birmingham, UK: Department of Russian University of Birmingham, 2000.

Murray, Nora, *I Spied for Stalin,* New York: W. Funk, 1951.

Murray, Williamson, *The Change in the European Balance of Power, 1938-1939,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1984.

Musial, Bogdan, *Stalins Beutezug: die Plünderung Deutschlands und der Aufstieg der Sowjetunion zur Weltmacht,* Berlin: Propylāen, 2010.

Mussolini, Benito, *Opera Omnia,* 35 cilt, yay.haz. Edoardo Susmel ve Duilio Susmel, Floransa: La Fenice, 1951-1962.

—, *Scritti e discorsi,* 12 cilt, Milano: Hoepli, 1934-1939.

Muza, Anna, "The Tragedy of a Russian Woman: Anna Karenina in the Moscow Art Theater, 1937", *Russian Literature,* 65/4 (2009): 467-506.

Müller, Rolf-Dieter, *Das Tor zur Weltmacht: die Bedeutung der Sowjetunion für die deutsche Wirtschafts- und Rüstungspolitik zwischen den Weltkriegen,* Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1984.

Mydans, Carl, *More than Meets the Eye,* New York: Harper, 1959.

Nabokov, Vladimir, "Russian Writers, Censors, Readers", *Nabokov: Lectures on Russian Literature,* yay. haz. Fredson Bowers, New York: HBJ. 1981, s. 12-18.

—, *Tyrants Destroyed and Other Stories,* New York: McGraw Hill, 1975.

"Nachalo razgroma profdvizheniia': dnevnik B. G. Kozeleva, 1927-1930 gg.", *Istoricheskii arkhiv,* no. 1, 1997: 115-151

Naida, Sergei F. Bor'ba finskogo naroda za svoe osvobozhdenie, Moskova-Leningrad: Voenno-morskoe izdatel'stvo, 1939.

Nair, A.M., *An Indian Freedom Fighter in Japan,* New Delhi: Vikas, 1985.

Nakamura, Yasushi, "Did the Soviet Command Economy Command Money? A Quantitative Analysis", *Europe-Asia Studies,* 63/7 (2011): 1133-1156.

Namier, Lewis, "From Vienna to Versailles", *Conflicts: Studies in Contemporary History,* Londra: Macmillan, 1942, s. 1-18.

—, *In the Nazi Era,* Londra: Macmillan, 1952.

Naporko, Aleksandr G. vd. (yay.haz.), *Zheleznodorozhnyi transport v gody industrializatsii SSSR 1926-1941,* Moskova: Transport, 1970.

Na prieme u Stalina: tetradi (zhurnaly) zapisei lits, priniatykh I.V. Stalinym: 1924-1953 gg, Moskova: Novyi khronograf, 2008.

Narkiewicz, Olga A., *The Making of the Soviet State Apparatus,* Manchester: Manchester Üniversitesi, 1970.

Narochnitskii, A.L., "Sovetsko-iugoslavskii dogovor 5 aprelia 1941 g, o druzhbe i nenapadenii (po arkhivnym materialam)", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 1, 1989: 3-19.

Narodnoe khoziaistvo SSSR za 70 let, Moskova: Finansy i statistika, 1987.

Narodno-khoziaistvennyi plan 1936: chetvertyi god vtoroi piatiletki, 2. baskı, Moskova: Gosplan SSSR, 1936.

Naszkowski, Marian, *Nespokoinye dni: vospominaniia o tridsatykh godakh,* Moskova: Inostrannaia literatura, 1962.

Naumov, Leonid A., *Bor'ba v rukovodstve NKVD. 1936-1938 gg.: oprichnyi dvor Iosifa Groznogo,* Moskova: Sputnik, 2004.

—, *Stalin i NKVD.* Moskova: Yauza-Eksmo, 2007.

Naumov, V.P., *Lavrentii Beriia, 1953: dokumenty,* Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 1999.

—, *1941 god: uroki i vyvody,* 2 cilt, Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 1998.

— vd. (yay.haz.), *Georgii Zhukov: dtenogramma oktiabr'skogo (1957 g.) plenuma TsK KPSS i drugie dokumenty,* Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2001.

Naylor, John F., *A Man and an Institution: Sir Maurice Hankey, the Cabinet Secretariat and the Custody of Cabinet Secrecy,* New York: Cambridge Üniversitesi, 2009.

Nazi Conspiracy and Aggression, 8 cilt, 2 ekle birlikte, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1946-1948.

"'Naznachit' revoliutsiiu v Germanii na 9 noiabria'", *Istochnik,* no. 5, 1995: 115-139.

Nechkina, M.V. (yay.haz.), *Istoriia SSSR* 2 cilt, Moskova: Gosudarstvennoe sotsial'no-Economicheskoe izdatel'stvo, 1940.

"'Ne chuvstvovat' za soboiu topoto': M. M. Litvinov o svoei okhrane", *Istochnik,* no. 5, 1996: 123-124.

Neilson, Keith, *Britain and the Last Tsar: British Policy towards Russia, 1894-1917,* Oxford: Clarendon, 1995.

—, *Britain, Soviet Russia, and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939,* New York: Cambridge Üniversitesi, 2006.

"'Neizmennyi drug' - eto obiazyvaet ...: pis'ma O. I. Sobalevoi-Mikhal'tsevoi", *Istochnik,* no. 3, 1998: 113-118.

Nekrasov, V.F. (yay.haz.), *Beria: konets kar'ery,* Moskova: Politizdat, 1991.

Nekrich, Alexander M., "The Dynamism of the Past", *Operation Barbarossa,* yay.haz. Joseph L. Wieczynski, Salt Lake City: Charles Schlacks Jr., 1993, s. 228-240.

—, "The Soviet German Treaty of August 1939", Russian Research Center, Harvard Üniversitesi, 18 Mayıs 1977.

—, *1941, 22 iuinia,* 2. baskı, Moskova: Pamyatniki istoricheskoi mysli, 1995.

—, *"June 22, 1941": Soviet Historians and the German Invasion,* Columbia: South Carolina Üniversitesi, 1968.

—, *Pariahs, Partners, Predators: German-Soviet Relations 1922-1941,* New York: Columbia Üniversitesi, 1997.

Neumann, Franz L., *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism,* Londra: Victor Gollancz, 1942.

Nevakivi, Jukka, "The Soviet Union and Finland after the War, 1944-1953", *The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943-1953,* yay.haz. Francesca Gori ve Silvio Pons, Londra: Macmillan, 1996, s. 89-105.

Nevezhin, Vladimir A., "Bol'shie Kremlevskie priemy Stalina (1930-e–nachalo 1940-x gg.)", *Otechestvennaia istoriia,* no. 3, 2005: 56-70; no. 4, 2005: 123-139.

—, "Dve direktivy 1941 g.: o propagandistskoi podgotovke SSSR k voine", *Arkheograficheskii ezhegodnik za 1995 god,* Moskova: Nauka, 1997, s. 191-207.

—, "Pol'sha v sovetskoi propagande 1938-1945 gg", *Rossiia i vneshnyi mir: dialog kul'tur,* yay.haz. Iurii S. Borisov vd., Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1997, s. 69-88.

—, "Sobiralsia li Stalin nastupat' v 1941 g, (Zametki na poliakh 'Ledokola' V. Suvorova)", *Kentavr,* 1995, no. 1: 76-85.

—, "Sovetskaia politika kul'turnye sviazi s Germaniei, 1939-1941 gg.", *Otechestvennaia istoriia,* no. 1 (1993): 18-34.

—, *Sindrom nastupatel'noi voiny: sovetskakia propaganda v preddverii 'sviashchennykh boev', 1939-1941 gg,* Moskova: AIRO-XX. 1997.

—, *Zastol'ia iosifa Stalina: bol'shie kremlevskie priemy 1930-1940-x gg,* Moskova: NOVYİ KHRONOG-RAF, 2011.

—, *Zastol'nye rechi Stalina: dokumenty i materialy,* Moskova: AIRO-XX, 2003.

Neville, Peter, "A Prophet Scorned? Ralph Wigram, the Foreign Office and the German Threat, 1933-36", *Journal of Contemporary History,* 40/1 (2005): 41-54.

"'Nevol'niki v rukakh germanskogo reiskhvera': rech' I. V. Stalina v Narkomate oborony", *Istochnik,* no. 3, 1994: 72-88.

Newman, Simon, *March 1939: The British Guarantee to Poland,* Oxford: Clarendon, 1976.

Niclauss, Karlheinz, *Die Sowjetunion und Hitlers Machtergreifung: eine Studie über die deutsch-russichen Beziehungen der Jahre 1929 bis 1935,* Bonn: Röhrscheid, 1966.

Nicolaevsky, Boris, "The Kirov Assassination", *The New Leader,* 23 Ağustos 1941.

—, *Power and the Soviet Elite,* New York: Praeger, 1965.

Nielsen, Jens Petter, *Miliukov i Stalin: o politcheskoi evoliutsii P.V. Miliukova v emigratsii (1918-1943),* Oslo: Universitetet i Oslo, Slavisk-Baltisk Institutt, 1983.

Nikolaevich, S., "Poslednii seans, ili sud'ba beloizhenshchinyv SSSR", *Ogonek,* no. 4, 1992.

Nikolaevskii, Boris, "Dal'stroi: sovetskaia katorga v Kolymskom krae", *Sotsilisticheskii vestnik,* 10 Aralık 1945.

—, *Tainye stranitsy istorii,* Moskova: Izdatel'stvo gumanitarnoi literatury, 1995.

Nikulin, Lev, *Tukhachevskii: biograficheskii ocherk,* Moskova: Voenizdat, 1963.

—, *Tukhachevskii: biograficheskii ocherk,* Moskova: Voenizdat, 1964.

Noakes, Jeremy ve Jeffrey Pridham (yay.haz.), *Nazism, 1919-1945: A Documentary Reader,* 4 cilt, Exeter: Exeter Üniversitesi, 1983-1998.

"'No ia to znaiu chto ty prav': pis'mo N.I. Bukharina I. V. Stalinu iz vnutrennei tiur'my NKVD", *Istochnik,* no. 3, 2000: 46-58.

Nolte, Ernst, "Diktatur", *Geschichtliche Grundbegriffe historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* yay.haz. Otto Brunner vd., 8 cilt, Stuttgart: E. Klett, 1972-1997.

—, *Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus,* Frankfurt-am-Main: Ullstein, 1987.

Nord, Lidiia A., "Marshal Tukhachevskii", *Vozrozhdenie,* 66, 1957.

—, *Marshal Tukhachevsky,* Paris: Lef, 1978.

Nord, Philip G., *France 1940,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2015.

Nordlander, David J., "Magadan and the Evolution of the Dal'stroi Bosses in the 1930s", *Cahiers du monde russe,* 42/2-3-4 (2001): 649-665.

—, "Magadan and the Economic History of Dalstroi in the 1930s", *The Economics of Forced Labor: The Soviet Gulag,* yay.haz. Paul R. Gregory ve Valery Lazerev, Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, 2003.

Norling, Nicklass, "Myth and Reality: Politics in Soviet Uzbekistan", Doktoro tezi, Johns Hopkins Üniversitesi, 2014.

Novak, George (yay.haz.), *The Case of Leon Trotsky: Reports of Hearings on the Charges Made against Him the Moscow Trials,* New York: Merit, 1968.

Nove, Alec, "The Peasants, Collectivization, and Mr, Carr", *Soviet Studies,* 10/4 (1958-1959): 384-389.

—, "Was Stalin Really Necessary?" *Encounter,* Nisan 1962, s. 86-92.

—, *An Economic History of the USSR, 1917-1991,* 3. baskı, Londra ve New York: Penguin Books, 1989.

—, *An Economic History of the USSR,* 2. baskı, Londra: Penguin Books, 1989.

—, *An Economic History of the USSR,* Londra: Allen Lane, 1969.

—, *Stalinism and After: The Road to Gorbachev,* 3. baskı, Londra: Allen, Unwin, 1989.

—, *Was Stalin Really Necessary? Some Problems of Soviet Political Economy,* New York: Praeger, 1964.

Novikov, M.V., *SSSR Komintern i grazhdanskaia voina v Ispanii: 1936-1939 gg,* 2 cilt, Iaroslavl: Iaroslavskii pedagogicheskii universiteta, 1997.

Novikov, Nikolai V., *Vospominaniia diplomata: zapiski 1938-1947,* Moskova: Politizdat, 1989.

Novikova, Lidiia, "Obruchennyi s bogom", *Ivan Kozlovskii: vospominaniia, stat'i,* Moskova: Natalis, Ripol Klassik, 2005.

Novobranets, Vasily Andreevich, "Nakanune voiny", *Znamia,* no. 6, 1990: 165-192.

Nowak, Robert, "Von der Karpatenukraine zum Karpatennland", *Zeitschrift für Geopolitik,*16/5 (1939): 313-332.

"'Nuzhen li nam ermitazh'", *Istochnik,* no. 1, 1999: 106-110.

Obi, Toshito, *Zoruge jiken,* 4 cilt, Tokyo: Misuzu shobō, 1962-1971.

"'Ochen' vysoko tsenit t, Beria,'" *Istochnik,* no. 3, 1996: 163-165.

Ocherki istorii kommunisticheskoi partii Armenii, Yerevan: Aiastan, 1967.

Ocherki istorii kommunistecheskoi partii Azerbaidzhana, Bakū: Azerbaidzhanskoe gosizdat, 1963.

Ocherki istorii kommunistecheskoi partii Latvii, 2 cilt, Riga: Latviiskoe gosizdat, 1965.

O'Connor, Timothy E., *Diplomacy and Revolution: G. V. Chicherin and Soviet Foreign Affairs 1918-1930,* Ames: Iowa Üniversitesi, 1988.

"O dele tak nazyvaemom 'Moskovskom tsentre,'" *Izvestiia TsK KPSS.* no. 7, 1989: 65-85.

Odom, Anne ve Wendy Salmond (yay.haz.), *Treasures into Tractors: The Selling of Russia's Cultural Heritage, 1918-1938,* Washington, D.C.: Hillwood Estate, 2009.

Official Documents Concerning Polish-German and Polish-Soviet Relations, 1933-1939, Londra: Hutchinson, 1940.

Ogata, Sadako N., *Defiance in Manchuria: The Making of Japanese Foreign Policy, 1931-1932,* Berkeley: California Üniversitesi, 1964.

Ohayon, Isabelle, *La sedentarisation des Kazakhs dans l'URSS de Staline*, Paris: Maisonneuve et Larose, 2006.

Oja, Matt F., "From Krestianka to Udarnitsa: Rural Women and the Vydvizhenie Campaign, 1933-1941", Carl Beck Belgeleri, Pittsburgh Üniversitesi, Center for Russian and East European Studies, no. 1203, 1996.

Okhotin, N.G. ve Roginskii, A., "Iz istorii 'nemetskoi operatisii' NKVD 1937-1938 gg", *Nakazannyi narod: repressii protiv rossiiskikh nemtsev,* yay.haz. I. L. Shcherbakova, Moskova: Zvenia, 1999, s. 35-75.

Oleinikov, S., "Chetvertoe maia", *Pravda,* 7 Kasım 1935.

"O nakoplenii nachal'stvuiushchego sostava Raboche-Krest'ianskoi Krasnoi Armii", *Izvestiia TsK KPSS,* no. 1, 1990: 177-189.

Oppenheim, Samuel A., *The Practical Bolshevik: A. I. Rykov and Russian Communism, 1881-1938,* Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, 1979.

Oprischenko, A.L., *Istoriografiia sotsialisticheskogo sorevnovaniia rabochego klassa SSSR* Harkov: Vishcha shkola, 1975.

Ordzhonikidze, G.K., *Stat'i rechi,* 2 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1956-1957.

Ordzhonikidze, Z.G., *O Sergo Ordzhonikidze: vospominaniia, ocherki, stat'i sovremennikov,* Moskova: Politizdat, 1981.

Orlov, Alexander, *Tainaia istoriia stalinskikh prestuplenii,* New York: Vremia i my, 1983.

—, *The Secret History of Stalin's Crimes,* New York: Random House, 1953.

Orlov, B.M., "V poiskakh soiuznikov: komandovanie Krasnoi Armii i problemy vneshnei politiki SSSR v 30-x goadkh", *Voprosy istorii,* no. 4, 1990: 40-53.

Orlov, I.B. ve Kressova, M.D., "Inostrannyi turizm v SSSR v kontse 1920-x-nachale 1930-x godov: problemy stanovleniia 'Freemen Industry.'" *Problemy istorii servisa: zdravookhranenie, kul'tura, dosug*, yay. haz. Iu, A. Poliakov, Moskova: Moskovskii universitet servisa, 2004, s. 159-169.

Orlov, V.M., "Rech' tov V.M. Orlova na Chrezvychainom VIII Vsesiuznom S"ezde Sovetov (28 noiabria 1936 g.)", *Morskoi sbornik*, no. 12, 1936: 8-9.

Orlov, Vladimir, "Prokofiev and the Myth of the Father of Nations: The Cantata Zdravitsa", *Journal of Musicology*, 30/4 (2013): 577-620.

Orlova, Raisa D., *Memoirs*, New York: Random House, 1983.

—, *Vospominaniia o neproshedshem vremeni*, Moskova: Slovo, 1993.

Orlovsky, Daniel T., *The Limits of Reform: The Ministry of Internal Affairs in Imperial Russia, 1802-1881*, Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1981.

Orlow, Dietrich, *The History of the Nazi Party*, 2 cilt, Pittsburgh: Pittsburgh Üniversitesi, 1969, 1973.

Orwell, George, *Homage to Catalonia*, Yeniden basım: Londra: Martin Secker & Warburg, 1984 [*Katalonya'ya Selam*, çev. Jülide Ergüder, İstanbul: Bgst Yayınları, 2014].

Orynianskii, A.A., *Sovetskaia Abkhaziia: putevoditel' po Abkhazii*, Sukhumi: Izdanie ekskursionnogo biuro pri glavpolitprosvete A.S.S.R. Abkhazii, 1930, 1932, 1935.

Osborn, Patrick R., *Operation Pike: Britain versus the Soviet Union, 1939-1941*, Westport, CT: Greenwood Press, 2000.

Oskolkov, Evgenii N., *Golod 1932/1933: khlebozagotovski i golod 932/1933 g, v Sevaro-Kavkavskom krae*, Rostov-na-Donu: Rostovskii universitet, 1991.

"'Osnovnaia tsel' ego priezda': otchety sotrudnikov VOKSa o prebyvanii v SSSR deiateli nauk i kultury Velikobritanii, 1934-1936 gg.", *Istoricheskii arkhiv*, no. 3, 1996: 134-135.

Osnovnoi zakon (konstitutsiia) Sovetskoi Sotsialisticheskoi Respubliki Gruzii, Tiflis: NKIU SSRG. 1926.

Osokina, Elena A., "Economic Disobedience under Stalin", *Contending with Stalinism*, yay.haz. Lynne Viola, Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 2002, s. 170-200.

—, *Ierarkhiia potrebleniia: o zhizni liudei v usloviakh stalinskogo snabzheniia, 1928-1935 gg*, Moskova: Izdatel'stvo MGU. 1993.

—, *Za fasadom "stalinskogo izobiliia"; raspredelenie i rynok v snabzhenii naseleniia v gody industrializatsii 1927-1941*, Moskova: Rosspen, 1997.

—, *Zoloto dlia industrializatsii: Torgsin*, Moskova: Rosspen, 2009.

Ostrovskii, Aleksandr V., *Kto stoial za spinoi Stalina?* Moskova: Tsentropoligraf-Mim Delta, 2004.

"O tak nazyvaemom 'antisovetskom ob"edinennom trotskistsko-zinov'eskom tsentre'", *Izvestiia Tsk KPSS*. no. 8, 1989: 78-115.

"O tak nazyvaemom 'parallel'nom antisovetskom trotskistskom tsentre'", *Izvestiia Tsk KPSS*, no. 9, 1989: 30-50.

Ovchinnikov, A.G. vd. (yay.haz.), *Krasnoznamennyi belorusskii voennyi okrug*, Minsk: Belarus, 1973.

Overy, Richard J., "Germany and the Munich Crisis: A Mutilated Victory?" *Diplomacy and Statecraft*, 10/2-3 (1999): 191-215.

—, "Strategic Intelligence and the Outbreak of the Second World War", *War in History*, 5/4 (1998): 451-480.

—, *1939: Countdown to War*, Londra: Allen Lane, 2009.

—, *Göring: Hitler's Iron Knight*, Londra ve New York: I. B. Tauris, 2012.

—, *The Battle of Britain: the Myth and the Reality*, New York: W.W. Norton, 2001.

—, *The Dictators: Hitler's Germany, Stalin's Russia*, New York: W.W. Norton, 2004 [*Hitler ve Almanya'sı, Stalin ve Rusya'sı*, çev. Nazan Erkut, İstanbul: Erko Yayıncılık, 2008].

—, *The Road to War: The Origins of World War II*. gözden geçirilmiş baskı, New York: Penguin, 1999.

—, *The Twilight Years: The Paradox of Britain between the Wars*, New York: Viking, 2009.

—, *Why the Allies Won*, New York: W.W. Norton, 1996.

Paasikivi, Juho K., *Meine Moskauer Mission 1939-1941*, Hamburg: Holsten, 1966.

Paine, S.C.M., *The Wars of Asia 1911-1949*, New York: Cambridge Üniversitesi, 2012.

Paletskis, Iustas, *V dvukh mirakh,* Moskova: Politizdat, 1974.

Palme-Dutt, Rajani, "Britanskii imperialism, fashizm i antisovetskaia kompaniia", *Kommunisticheskii internatsional,* 20 Temmuz 1933, s. 46-54.

Pankov, D.V., *Komkor Eideman,* Moskova: Voenizdat, 1965.

Pankrashova, M. ve Vilnos Ia, Sipols (yay.haz.), "Soviet-British-French Talks in Moscow in 1939: A Documentary Survey", *International Affairs,* no. 7, 1969: 74-83; no. 8, 1969: 87-95; no. 9, 1969: 62-66; no. 10, 1969: 61-68.

Panné, Jean Louis, *Souvarine: le premier désenchanté du communisme,* Paris: R. Laffont, 1993.

Panteleev, Iu A., *Morskoi front,* Moskova: Voenizdat, 1965.

Pantsov, Aleksandr ve Levine, Steven, *Mao: The Real Story,* New York: Simon & Schuster, 2012.

Papchinskii, Aleksander ve Tumshis, Mikhail, *Shchit, raskolotyi mechom: NKVD protiv VChK.* Moskova: Sovremennik, 2001.

Paperny, Vladimir, *Architecture in the Age of Stalin: Culture Two,* New York: Cambridge Üniversitesi, 2002.

Papkov, S.A., *Stalinskii terror v Sibiri, 1928-1941,* Novosibirsk: Sibirskoe otdeleniie RAN. 1997.

Parker, Robert A.C., *Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War,* New York: St, Martin's, 1993.

—, *Churchill and Appeasement: Could Churchill Have Prevented the Second World War?* New York: Macmillan, 2000.

Parnov, Eremei, *Skelety v seife,* 2 cilt, Moskova: Terra, 2000.

Parssinen, Terry, *The Oster Conspiracy of 1938: The Unknown Story of the Military Plot to Kill Hitler and Avert World War II,* New York: HarperCollins, 2003.

Pasternak, Boris, *An Essay in Autobiography*, çev. Manya Harari, Londra: Collins & Harvill, 1959.

—, *Izbrannye perevody,* Moskova: Sovetskii pisatel', 1940.

Patolichev, Nikolai S., *Isptyanie na zrelost',* Moskova: Politizdat, 1977.

—, *Vospominaniia,* Moskova: Ob-vo sokhraneniia literaturnogo naslediia, 2008.

Patrikeef, Felix, *Russian Politics in Exile: The Northeast Asian Balance of Power, 1924-1931,* New York: Palgrave Macmillan, 2002.

Pätzold, Kurt (yay.haz.), *Verfolgung, Vertreibung, Vernichtung: Dokumente des faschistischen Antisemitismus 1933 bis 1942,* Leipzig: Reclam, 1983.

Paul-Boncour, Joseph, *Entre deux guerres: souvenirs sur la IIIe république,* 3 cilt, Paris: Plon, 1945-1946.

Paustovsky, Konstantin, *Story of a Life, VI: The Restless Years,* Londra: Harvill, 1974.

Pavliukov, A., *Ezhov: Biografia,* Moskova: Zaharov, 2007.

Pavlov, A.G., "Sovetskaia voennaia razvedka nakanun Velikoi Otechestvennoi voiny", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 1, 1995: 49-60.

Pavlov, A.P., *Kommunisticheskaia partiia v bor'be za zavershenie sotsialistichskoi rekonstrukstii narodnogo khoziaistva: pobeda sotsializma v SSSR (1933-1937 gg.),* Moskova: VPSh, 1959.

Pavlov, Dmitrii, "Dve poslednie vstrechi s V.M. Molotovym", *Literaturnaia gazeta,* 18 Nisan 1990.

—, "Iz zapisok narkoma", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 6, 1988: 106-127.

Pavlov, Ivan, *1920-e: revoliutsiia i biurokratiia: zapiski oppozitsionera,* St Petersburg: Peterburg–XXI vek, 2001.

Pavlov, L.G., "Ot 'Iunkersa' 1941 k Tsessne 1987", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 6, 1990: 43-46.

Pavlov, M. Iu, *Anastas Mikoian: politicheskii portret na fone sovetskoi epokhi,* Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 2010.

Pavlov, M.V. vd., *Sovetskie srednie tanki dovoennogo perioda (1924-1941),* Moskova, 2000.

—, *Tanki BT Chast' 1,* Moskova: Armada, 1999.

Pavlov, Vitalii, *Tragediia sovetskoi razvedki,* Moskova: Tsentropoligraf, 2000.

Pavlova, Irina V., "1937: Vyborg kak mistifikatsiia, terror kak real'nost", *Voprosy Istorii,* no. 10, 2003: 19-37.

—, *Stalinizm: Stanovlenie mekhanizma vlasti,* Novosibirsk: Sibirskii khronograf, 1993.

Paxton, Robert O., *Vichy France: Old Guard and New Order, 1940-1944,* New York: Knopf, 1972.

Payne, Matthew J., *Stalin's Railroad: Turksib and the Building of Socialism*, Pittsburgh, PA: Pittsburgh Üniversitesi, 2001.

Payne, Robert, *The Life and Death of Adolf Hitler*, New York: Praeger, 1973.

Payne, Stanley G., *A History of Fascism, 1914-1945*, Madison: Wisconsin Üniversitesi, 1995.

—, *Falange: A History of Spanish Fascism*, Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1961.

—, *Fascism in Spain, 1923-1977*, Madison: Wisconsin Üniversitesi, 1999.

—, *Spain's First Democracy: The Second Republic, 1931-1936*, Madison: Wisconsin Üniversitesi, 1993.

—, *The Collapse of the Spanish Republic, 1933-1936: Origins of the Civil War*, New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2006.

—, *The Franco Regime, 1936-1975*, Madison: Wisconsin Üniversitesi, 1987.

—, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, New Haven, CT ve Londra: Yale Üniversitesi, 2004.

—, *The Spanish Revolution*, New York: W.W. Norton, 1970.

Pazi, A.N., *Nash Mironych: vospominania o zhizni i deiatel'nosti S.M. Kirova v Leningrade*, Leningrad: Lenizdat, 1969.

Peace and War - United States Foreign Policy, 1931-1941, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1943.

Peake, Hayden, *The Private Life of Kim Philby: The Moscow Years*, Londra: Fromm International, 1999.

Pearton, Maurice, *Oil and the Romanian State*, Oxford: Clarendon, 1971.

Pechenkin, A.A., "'Sovremennaia armiia–armiia nastupatel'naia'", *Istoricheskii arkhiv*, no. 2, 1995: 23-31.

—, "1937 god: Stalin i voennyi sovet", *Otechestvennaia istoriia*, no. 1, 2003: 35-53.

Peden, G.C., *Arms, Economics, and British Strategy: from Dreadnoughts to Hydrogen Bombs*, New York: Cambridge Üniversitesi, 2007.

Pegov, N.M., *Dalekoe-blizkoe: vospominaniia*, Moskova: Politizdat, 1982.

Penner, D'Ann R., "Stalin and the Ital'ianka of 1932-1933 in the Don Region", *Cahiers du monde russe*, 39/1-2 (1998): 27-67.

Peplonski, Andrzej, *Wywiad Polski na ZSSR. 1921-1939*, Varşova: Gryf, 1996.

Peris, Daniel, *Storming the Heavens: The Soviet League of the Militant Godless*, Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1998.

Perkhin, V.V. (yay.haz.), *Deiateli russkogo iskusstva i M.B. Khrapchenko, predsedatel' Vsesiuznogo komiteta po delam iskusstv, aprel' 1939 - ianvar' 1948: svod pisem*, Moskova: Nauka, 2007.

Pertsov, V.V. (yay.haz.), *Voina i revoliutsiia v Ispanii, 1936-1939*, 4 cilt, Moskova: Progress, 1968.

Pervaia moskovskaia konferentsiia VKP (b): stenograficheskii otchet, Moskova: Moskovskii oblastnoi komitet VKP b, 1929.

Pervaia sessia Verkhovnogo Soveta SSSR 12-19 ianvaria 1938 g, (sozyv I): stenograficheskii otchet, Moskova: Verkhovnyi Sovet SSSR, 1938.

Pervaia vsesoiuznaia konferentsiia rabotnikov sotsialisticheskoi promyshlennosti: stenograficheskii otchet s 30 ianvaria po 5 fevralia 1931, Moskova: Gos, sots-ekonomicheskoe izdatel'stvo, 1931.

Pervoe soveshchanie rabochikh i rabotnits–stakhanovtsev 1935, Moskova: Partizdat, 1935.

Pervyi vsesoiuznyi s"ezd kolkhoznikovudarnikov, 15-19 fevralia 1933 g.: stenograficheskii otchet, Moskova, Leningrad: Selkhozgiz, 1933.

Pervyi vsesoiuznyi s"ezd sovetskikh pisatelei: stenograficheskii otchet, Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1934.

Pervyi vsesoiuznyi s"ezd udarnykh brigad: sbornik dokumentov i materialov, Moskova: Profizdat, 1959.

Peschanski, Denis (yay.haz.), *Marcel Cachin: Carnets 1906-1947*, 4 cilt, Paris: CNRS Editions, 1993-1998.

Peshcherskii, V. L., *"Krasnaia kapella": sovetskaia razvedka protiv gestapo*, Moskova: Tsentropoligraf, 2000.

—, "Kak I. V. Stalina pytalsia predotvarit' voinu s Finliandiei", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, no. 1, 1998: 54-63.

Pashekhonov, Alexei, *Pravo na zemliu (natsionalizatsia i sotsializatsia)*, Petrograd: Zadruga, 1917.

Petacci, Claretta, *Mussolini segreto: Diari 1932-1938*, Milano: Rizzoli, 2009.

Petrement, Simone, *Simone Weil: A Life*, New York: Schocken, 1988.

Petrone, Karen, *Life Has Become More Joyous, Comrades: Celebrations in the Time of Stalin*, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 2000.

Petrov, G.E (yay.haz.), *Ukrepim sovety DVK*. Khabarovsk: Dalgiza, 1934.

Petrov, Iurii P., *Partiinoe stroitel'stvo v sovetskoi armii i flote: deiatel'nost' KPSS po sozdaniiu i ukrepleniiu politorganov, partiinykh i komsomoskikh organizatsii v vooruzhennykh silakh, 1918-1961 gg*, Moskova: Voenizdat, 1964.

—, *Stroitel'stvo politorganov, partiinykh i komsomol'skikh organizatisii armii i flota*, Moskova: Voenizdat, 1968.

Petrov, Nikita, "Rodos: ostrov arkhipelaga Gulaga", *Novaia gazeta*, 22 Eylül 2010.

— ve Marc Jansen, *Stalinskii pitomets - Nikolai Ezhov*, Moskova: Rosspen, 2008.

Petrov, N.V. ve Roginskii, A.B., "'Pol'skaia operatsiia' NKVD. 1937-1938 gg", *Represii protiv poliakov i pol'skikh grazhdan*, yay.haz. A. E. Gur'ianov, Moskova: Zvenia, 1997, s. 22-43.

— ve K.V. Skorkin (yay.haz.), *Kto rukovodil NKVD. 1934-1941: spravochnik*, Moskova: Zvenia, 1999.

Petrov, Vladimir ve Petrov, Evdokia, *Empire of Fear*, Londra: Andre Deutsch, 1956.

Petrovskii, L.P., "Poslednii rot front", *Onine molchali*, yay.haz. A. V. Afanas'ev, Moskova: Politizdat, 1991, s. 179-191.

Petukhov, N. ve Khomchik, V., "Delo o'Leningradskom tsentre,'" *Vestnik Verkhovnogo suda SSSR*, no. 5, 1991: 15-18; no. 6, 1991: 19-21.

Pfaff, Ivan, *Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei: Versuch einer revision einer Legende*, Köln: Böhlau, 1996.

Pflanze, Otto, *Bismarck and the Development of Germany*, 2. baskı, 3 cilt, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1990.

Philbin, III. Tobias R., *The Lure of Neptune: German-Soviet Naval Collaboration and Ambitions, 1919-1941*, Columbia: South Carolina Üniversitesi, 1994.

Phillips, Hugh D., *Between the Revolution and the West: A Political Biography of Maxim M. Litvinov*, Boulder, CO: Westview Press, 1992.

Pianciola, Niccolò, "Famine in the Steppe: The Collectivization of Agriculture and the Kazak Herdsmen, 1928-1934", *Cahiers du monde russe*, 45/1-2 (2004): 137-192.

—, "The Collectivization Famine in Kazakhstan, 1931-1933", *Harvard Ukranian Studies*, 25/3-4 (2001): 237-251.

—, *Stalinismo di frontiera: Colonizzazione agricola, sterminio dei nomadi e costruzione statale in Asia centrale (1905-1936)*, Roma: Viella, 2009.

Piatilentyi plan narodnokhoziaistvennogo stroitel'stva SSSR 2. baskı, 2 cilt, Moskova, 1929.

Piarnitskii, Vladimir, *Zagovor protiv Stalina*, Moskova: Sovremennik, 1998.

Pick, Daniel, *The Pursuit of the Nazi Mind: Hitler, Hess, and the Analyists*, New York: Oxford Üniversitesi, 2012.

Picker, Henry (yay.haz.), *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier, 1941-1942*, Bonn: Atheneum, 1951.

Pike, David Wingeate, "Franco and the Axis Stigma", *Journal of Contemporary History*, 17/3 (1982): 369-407.

Pikhoia, Rudol'f G. (yay.haz.), *V. Stalin: istoricheskaia ideologiia v SSSR v 1920-1950-e gody*, St, Petersburg: Nauka, 2006.

— ve Aleksander Gieysztor (yay.haz.), *Katyn': plenniki neob"iavlennoi voiny*, Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 1997.

Piliatskin, B., "'Vrag naroda': Ezhov ostaetsia vragom naroda", *Izvestiia*, 4, 5 Haziran 1998.

Pil'niak, Boris, *Rasplesnutoe vremia: rasskazy, povesti, romany*, Moskova: Sovetskii pisatel', 1990.

Pinter, Walter M., "The Social Characteristics of the Early Nineteenth-Century Russian Bureaucracy", *Slavic Review*, 29/3 (1970): 429-443.

Pipes, Richard, *Struva, Liberal on the Right, 1905-1944,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1980.

—, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1953.

—, *The Russian Revolution,* New York: Knopf, 1990.

Pirogov, O.A., *S otsom: vospomnaniia o A. S. Pirogove,* Riazan: Uzorch'e, 2004.

Pirozhkova, Antonina N., *At His Side: The Last Years of Isaac Babel,* South Royalton, VT: Steerforth Press, 1998.

Pis'mennyi, A., "Ia iskrenne veril Stalinu ...", *Knizhnoe obozrenie,* 6 Ekim 1989.

Plamper, Jan, "Georgian Koba or Soviet 'Father of Peoples'", *The Leader Cult in Communist Dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc,* yay.haz. Balász Apor vd., New York: Palgrave Macmillan, 2004, s. 123-140.

—, *The Stalin Cult,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2012.

Plekhanov, A.A. ve Plekhanov, A.M. (yay.haz.), *F.E. Dzerzhinskii - predsetael' VChK-OGPU: sbornik dokumentov, 1917-1926,* Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2007.

Plekhanov, A.M., *VChK-OGPU v gody novoi ekonomicheskoi politiku 1921-1928,* Moskova: Kuchkovo pole, 2006.

Plimak, E Evgenii G. ve Antonov, Vadim S., "1 dekabria 1934-go: tragediia Kirova i tragediia sovetskoi Rossii", *Otechestvennaia istoriia,* no. 6, 2004: 31-45.

—, "Nakanune strashnoi daty", *Oktiabr',* no. 2, 1997: 149-160.

Plisetskaia, Maya, *Chitaia zhizn' svoiu,* Moskova: AST-Astrel', 2010.

Plotnikov, K.N., *Ocherki istorii biudzheta Sovetskogo gosudarstva,* Moskova: Gosfinizdat, 1954.

Plotnikova, Nadezhda S., "Organy OGPU-NKVD-NKGB SSSR v bor'be so speztsluzhbami Germanii, 1933-1941 gg", doktora tezi, Moskova: Akademiia FSB, 2002.

Pobol', N.L. ve Polian, P.M. (yay.haz.), *Stalinskie deportatsii, 1928-1953,* Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia - Materik, 2005.

Pod znamenem Leninizma, no. 8, 1990.

Pogonii, Iakov F. vd., *Lubianka, 2: iz istorii otechestvennoi kontrrazvedki,* Moskova: Mosarkhiv, 1999.

Pogranichnye voiska SSSR 1939-iuin' 1941: sbornik dokumentov i materialov, Moskova: Nauka, 1970.

Pohl, Otto, *Ethnic Cleansing in the USSR, 1937-1949,* Westport, CT: Greenwood Press, 1999.

Pohle, Heinz, *Der Rundfunk als Instrument der Politik,* Hamburg: Hans Bredow-Institut, 1955.

"Pokazania marshala Tukhachevskogo", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 8, 1989: 44-54; no. 9, 1989: 55-63.

Pokrovskii, M.N., *Ocherki po istorii oktiabr'skoi revoliutsii,* 2 cilt, Moskova ve Leningrad: Gosizdat, 1927.

— (yay.haz.), *Politbiuro i krest'ianstvo: vysylka, spetspereselenie 1930-1940,* 2 cilt, Moskova: Rosspen, 2005.

Poletaev, Vladimir E. (yay.haz.), *Industrializatsiia SSSR 1929-1932,* Moskova: Nauka, 1970.

Poliakov, Iu A. *Sovetskaia strana posle okonchaniia grazhdanskoi voiny: territoriia i naseleniie,* Moskova: Nauka, 1986.

Polian, Pavel, *Against Their Will: the History and Geography of Forced Migration in the USSR,* Budapeşte: CEU, 2004.

Polianskii, Aleksei, *Ezhov: istoriia 'zheleznogo' stalinskogo narkoma,* Moskova: Veche, 2001.

Polianskii, Viktor V., *10 let s Vasiliem Stalinym,* Tver: IPP Vikant, 1995.

Polisenská, Milada ve Robert Kvacek, "Archivní dokumenty hovorí: Benes a 'prípad Tuchacevskij,'" *Mezinárodní politika,* no. 8, 1991: 28-30.

Polischuk, K.E., "Zasedanie RVS 1-3 iuinia 1937 goda: svidetel'stvo ochevidtsa", *Znanie-sila,* no. 5, 1990: 26-32.

Polonsky, Antony, *Politcs in Independent Poland 1921-1939,* Londra: Oxford Üniversitesi, 1972.

"'Polozhenie ego deistvitel'no bezyskhodnoe': dokumenty o pes'akh M. A. Bulgakova", *Istochnik,* no. 5, 1996: 108-122.

Polpredy soobshchaiut: sbornik dokumentov ob otnosheniakh SSSR s Latviei, Litvoi i Estoniei, avgust 1939-avgust 1940, Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1990.

Poluvedko, K.; Viedenieiev, D.V. ve Bystrukhin, H.S., *Mech i tryzub: rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrains' kykh natsionalistiv ta UPA (1920-1945)*, Kiev: Heneza, 2006.

Pomper, Philip, "Historians and Individual Agency", *History and Theory*, 35/3 (1996): 281-308.

Ponomarev, Aleksandr N., *Aleksandr Shcherbakov: stranitsy biografii*, Moskova: Glavarkhiv, 2004.

—, "Nikita Khrushchev: nachalo kar'ery", *Neizvestnaia Rossiia XX vek*, yay.haz. V.A. Kozlov, Moskova: Istoricheskoe nasledie, III, 1993: 119-142.

—, *Pokoriteli neba*, Moskova: Voenizdat, 1980.

Pons, Silvio, "The Papers on Foreign and International Policy in the Russian Archives", *Cahiers du monde russe*, 40/1-2 (1999): 235-249.

—, *Stalin e la guerra inevitabile: 1936-1941*, Turin: G. Einaudi, 1995, Tercümesi, *Stalin and the Inevitable War, 1936-1941*, Londra ve Portland, OR: Frank Cass, 2002.

—, *The Global Revolution: A History of International Communism, 1917-1991*, Oxford: Oxford Üniversitesi, 2014.

Popov, B.S. ve Oppokov, V.G., "Berievshchina", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, no. 5, 1989: 38, 41; no. 7, 1989: 82-87; no. 1, 1989: 68-78; no. 3, 1989: 81-90; no. 5, 1989: 85-89; no. 1, 1989: 44-57.

Popov, K., "Partiia i vozhd'", *Partiinoe stroitel'stvo*, 1930, no. 1 (3)/2: 5-9.

Popov, N.N., *Ocherk istorii Vsesoiuznoi kommunisticheskoi partii (bol'shevikov)*, 15. baskı, Moskova: Partizdat, 1932.

Popov, N.V., "Byl i ostaius' kommunistom (O.N.N. Krestinskom)", *Otkryvaia novye stranitsy–mezhdunarodnye voprosy: sobytiia i liudi*, yay.haz. Akhmed A. Iskenderov, Moskova: Politicheskaia literatura, 1989, s. 244-251.

Popov, V.P., "Gosudarstvennyi terror v Sovetskoi Rossii, 1923-1953 gg.: istochniki i ikh interpretatsiia", *Otechestvennye arkhivy*, no. 2, 1992: 20-32.

Porecky, Elizabeth K., *Our Own People: A Memoir of 'Ignace Reiss' and His Friends*, Londra: Oxford Üniversitesi, 1969.

Posen, Barry R., "Competing Images of the Soviet Union", *World Politics*, 39/4 (1987): 579-597.

—, *Sources of Military Doctrine: France, Britain, and Germany between the World Wars*, Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1984.

"Poslednee slovo Nikolai Ezhova", *Moskovskie novosti*, 6, Ocak-Şubat 1994.

Pospelov, P.N., *Istoriia Velikoi Otechestvennoi voiny Sovetskogo Soiuza, 1941-1945 gg*, 6 cilt, Moskova: Voenizdat, 1960-1965.

Possony, Stefan T., "Hitlers Unternehmen 'Barbarossa' und die Rolle der sowjetischen Geheimdienstchefs Berija", *Beiträge zur Konfliktforschung*, 5/3 (1975): 99-114.

Potemkin, V.P. (yay.haz.), *Istoriia diplomatii*, 3 cilt, Moskova: Gossotsekiz, 1941-1945.

Potocki, Alfred, *Master of Lancut*, Londra: W. H. Allen, 1959.

Potocki, Robert, *Polityka panstwa polskiego wobec zagadnienia ukrainskogo w latach 1930-1939*, Lublin: IESW, 2003.

Povarov, S.N., *Prichina smerti rasstrel: khrinika poslednikh dnei I. Babelia*, Moskova: Terra, 1996.

Pozharskaia, S.P. ve Saplin, A.I. (yay.haz.), *Komintern i grazhdanskaia voina v Ispanii: dokumenty*, Moskova: Nauka, 2001.

Prange, Gordon W., *Hitler's Words*, Washington, D.C.: American Council on Public Affairs, 1944.

Prażmowska, Anita J., *Britain, Poland, and the Eastern Front, 1939*, New York: Cambridge Üniversitesi, 1987.

—, *Eastern Europe and the Origins of the Second World War*, New York: St, Martin's, 2000.

Presseisen, Ernst Leopold, *Germany and Japan: A Study in Totalitarian Diplomacy, 1933-1941*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1958.

Preston, Paul, "Explosive Experiment", *TLS*, 17 Aralık 1993.

—, *A Concise History of the Spanish Civil War*, Londra: Fontana, 1986, 1996.

—, *Franco: A Biography*, Londra: Harper Collins, 1993.

—, *The Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction, and Revolution in the Second Republic*, 2. baskı, New York: Routledge, 1994.

—, *The Last Stalinist: The Life of Santiago Carillo,* Londra: William Collins, 2014.

—, *The Spanish Holocaust: Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain,* New York: W.W. Norton, 2012.

—, *We Saw Spain Die: Foreign Correspondents in the Spanish Civil War,* Londra: Constable, 2008.

Price, G. Ward, *Year of Reckoning,* Londra: Cassell, 1939.

Pridvorov, Dmitrii, "Ob otse", *Vospominaniia o Dem'iane Bednom,* Moskova: Sovetskaii pisatel', 1966.

Priestland, David, *Stalinism and the Politics of Mobilization: Ideas, Power and Terror in Inter-War Russi* New York: Oxford Üniversitesi, 2007.

"Prikaz narodnogo komissara oborony Soiuza SSR no. 0040 (4 sentiabria 1938)", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 1, 1990: 84-87.

"Prikaz narodnogo komissara oborony Soiuza SSR no. 072 (7 iiunia 1937 g.)", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 5, 1990: 45-46.

Primakov, E.M. (yay.haz.), *Ocherki istorii rossiiskoi vneshnei razvedki,* 6 cilt, Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1996-2007.

1 Salone Internazionale Aeronautico: catalogo ufficiale, Milano: Fiera di Milano. 1935.

Pringle, Heather, *The Master Plan: Himmler's Scholars and the Holocaust,* New York: Hyperion, 2006.

"'Priniat' srochnnye mery k ozdorovleniiu': o krizisnoi situatsii vo MKhATe", *Istochnik,* no. 6, 1997: 122-136.

Prishvin, Mikhail M., *Dnevniki,* 11 cilt, Moskova: Moskovskii rabochii, 1991-2012.

Pritsker, Lazar M., *Istoriia kurortov Abkhazskoi SSR. 1921-1945 gg,* Tiflis: Metsniereba, 1987.

Pritt, Denis N., *Must the War Spread?* Harmondsworth: Penguin, 1940.

Proctor, Raymond L., *Hitler's Luftwaffe in the Spanish Civil War,* Westport, CT: Greenwood Press, 1983.

Proffer, Ellendea, *Bulgakov: Life and Work,* Ann Arbor, MI: Ardis, 1984.

Prokofiev, Sergey, *Autobiography, Articles, Reminiscences,* Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1959.

Pronin, Aleksandr, "Nevol'nye informatory Stalina", *Nezavisimoe voennoe obozrenie,* no. 45, 2001: 1-2.

Prot'ko, V.S., *V bor'be za trezvost': stranitsy istorii,* Minsk: Nauka i tekhnika, 1988.

Protsess kontrrevoliutsionnoi organizatsii men'shevikov (1 marta-9 marta 1931):stenogramma sudebnogo protsessa, Moskova: Sovetskoe zakonodatel'stvo, 1931.

Prudnikova, Elena ve Kolpakidi, A., *Dvoinoi zagovor: tainy stalinskikh repressii,* Moskova: Olma, 2006.

Prychodko, Nicholas, *One of Fifteen Million,* Boston: Little, Brown, 1952.

Prystaiko, Volodomyr ve Shapoval, Iurii (yay.haz.), *Sprava "Spilky Vzvolennaia Ukrainy": nevidomi dokumenty i fakty,* Kiev: INTEL, 1995.

Psurtsev, N.D. (yay.haz.), *Razvitie sviazi v SSSR* Moskova: Sviaz', 1967.

Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt, 13 cilt, New York: Random House/Harper & Brothers, 1938-1950.

Putnam, Robert, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of Community in America,* New York: Simon & Schuster, 2000.

Pykhov, V.G., *Ekonomika, organizatsiia i planirovanie spirtnogo proizvodstva,* Moskova: Pishchevaia promyshlennost', 1966.

Pyr'ev, Ivan, *Izbrannye proizvedeniia,* 2 cilt, Moskova: Iskusstvo, 1978.

Pyrih, Ruslan Ia vd. (yay.haz.), *Holodomor 1932-1933 in Ukraine: Documents and Materials,* Kiev: Kyiv Mohyla Academy, 2008.

Raack, R.C., "His Question Asked and Answered: Stalin on 'Whither Poland?'" *Polish Review,* 55/2 (2010): 195-216.

Rabinbach, Anson, "The Reader, the Popular Novel and the Imperative to Participate: Reflections on Public and Private Experience in the Third Reich", *History and Memory,* 3/2 (1991): 5-44.

Rabinovich, I.S., "Obraz vozhdia v proizvedeniiakh zhivopisi i kul'tury", *Arkhitectura SSSR,* no. 12, 1939: 11-21.

Rabishchev, N., "Gnilaia i opasnaia teoriia prevrashcheniia klassovykh vragov v ruchnykh", *Bol'shevik*, no. 7, 1937.

Radek, Karl, "Dikhanie voiny", *Izvestiia*, 1 Ağustos 1936.

—, "The War in the Far East: A Soviet View", *Foreign Affairs*, 10/4 (Temmuz 1932): 541-557.

Radó, Sándor, *Pod psevdonim "Dora"*, Moskova: Voenizdat, 1973.

Radosh, Ronald, Habeck, Mary ve Sevostianov, Grigory (yay.haz.), *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War*, New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2001.

Radzinskii, Edvard, *Stalin*, Moskova: Vagrius, 1997.

Ragsdale, Hugh, "The Munich Crisis and the Issue of Red Army Transit across Romania", *Russian Review*, 57/4 (1998): 614-617.

—, "The Soviet Position at Munich Reappraised: the Romanian Enigma", *Extending the Borders of Russian History*, yay.haz. Marsha Seifert, Budapeşte: Ceu, 2003.

—, *The Soviet Union, the Munich Crisis, and the Coming of World War II*, New York: Cambridge Üniversitesi, 2004.

Raikin, Arkadii, *Vospominaniia*, St, Petersburg: Kul't-Inform, 1993.

Rakovski, Cristian, "Na s"ezde i v strane [27 Temmuz-7 Ağustos 1930]", *Biulleten' oppozitsii*, no. 25-26 (Kasım-Aralık 1931): 9-32.

Ramzin, Leonid K. vd. (yay.haz.), *Protsess "Prompartii", 25 noiabria-7 dekabria 1930 g.: stenogramma sudebnogo protsessa i materialy, priobshchennye k delu*, Moskova: Sovetskoe zakonodatel'stvo, 1931.

Rancour-Lafferiere, Daniel, *The Mind of Stalin: A Psychoanalytic Study*, Ann Arbor, MI: Ardis, 1988.

Randall, Amy E., *The Soviet Dream World of Retail Trade and Consumption in the 1930s*, New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Rapoport, Vitalii ve Geller, Iurii, *Izmena rodine*, Moskova: Strelets, 1995.

Rapoport, Vitaly ve Alexeev, Yuri, *High Treason: Essays on the History of the Red Army, 1918-1938*, Durham, NC: Duke Üniversitesi, 1985.

Raskol'nikov, Fedor, "Otkrytoe pis'mo Stalinu", *Novaia Rossiia* [Paris], 1 Ekim 1939.

—, *O vremeni i o sebe: vospominaniia, pis'ma, dokumenty*, Leningrad: Lenizdat, 1989.

Rasskazy o Staline, Moskova: Detskaia literatura, 1939.

Rassweiler, Anne D., *The Generation of Power: The History of Dneprostroi*, New York: Oxford Üniversitesi, 1988.

Ratner, I., "Proryv na Maase (na uchastke Divan-Sedan, mai 1940 g.)", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, no. 5, 1940: 3-22.

Rayfield, Donald, "Pasternak and the Georgians", *Irish Slavonic Studies*, 3 (1982): 39-46.

—, "The Death of Paolo Iashvili", *Slavonic and East European Review*, 68/4 (1990): 631-664.

—, *Literature of Georgia: A History*, 2. baskı, Richmond, Surrey: Curzon, 2000.

—, *Stalin and His Hangmen: An Authoritative Portrait of a Tyrant and Those Who Served Him*, New York: Viking, 2004.

Raymond, P.D., "Witness and Chronicles of Nazi-Soviet Relations: The Testimony of Evgeny Gnedin (Parvus)", *Russian Review* 44/4 (1985): 379-395.

Razgon, Lev, *Plen v svoem otechestve*, Moskova: Knizhnyi Sad, 1994.

Read, Anthony, *The Devil's Disciples: The Lives and Times of Hitler's Inner Circle*, Londra: Jonathan Cape, 2003.

— ve David Fisher, *The Deadly Embrace: Hitler, Stalin, and the Nazi-Soviet Pact, 1939-1941*, Londra: Michael Joseph, 1988.

Rebentisch, Dieter, *Führerstaat und Verwaltung im zweiten Weltkrieg*, Stuttgart: Franz Steiner, 1989.

Redvaldsen David, "Today is the Dawn': The Labour Party and the 1929 General Election", *Parliamentary History*, 29/3 (2010): 395-415.

Rees, E.A., *"Iron Lazar": A Political Biography of Lazar Kaganovich*, Londra ve New York: Anthem Press, 2012.

—, "Leader Cults: Varieties, Preconditions and Functions", *The Leader Cult in Communist Dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc,* yay.haz. Balász Apor vd., Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, s. 3-25.

—, "Stalin and Russian Nationalism", *Russian Nationalism Past and Present,* yay.haz. Geoffrey Hosking ve Robert Service, New York: St, Martin's, 1998: 77-106.

—, "Stalin as Leader, 1924-1937: From Oligarch to Dictator", *The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo 1924-1953,* yay.haz. E. A. Rees, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, s. 19-57.

—, "Stalin as Leader, 1937-1953: From Dictator to Despot", *The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo 1924-1953,* yay.haz. E. A. Rees, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, s. 200-239.

—, "The Great Purges and the XVIII Party Congress of 1939", *Centre-Local Relations in the Stalinist State, 1928-1941*, yay.haz. E. A. Rees, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 191-211.

—, "The People's Commissariat of Water Transport", *Decision-making in the Stalinist Command Economy, 1932-37,* yay.haz. E. A. Rees, New York: St, Martin's, 1997, s. 235-261.

— (yay.haz.), *Centre-Local Relations in the Stalinist State, 1928-1941,* New York: Palgrave Macmillan, 2002.

— (yay.haz.), *Decision-making in the Stalinist Command Economy, 1932-37,* Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1997.

—, *Political Thought from Machiavelli to Stalin: Revolutionary Machiavellism,* Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.

—, *Stalinism and Soviet Rail Transport, 1928-41,* Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1995.

—, *State Control in Soviet Russia: The Rise and Fall of the Workers' and Peasants' Inspectorate, 1920-34,* Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1987.

— ve D. Watson, "Politburo and Sovnarkom", *Decision-making in the Stalinist Command Economy, 1932-37,* yay.haz. E. A. Rees, New York: St, Martin's, 1997, s. 9-32.

Rees, John Rawlings vd., *The Case of Rudolf Hess: A Problem in Diagnosis and Forensic Psychiatry,* Londra: Heinemann, 1947.

Rees, Laurence, *The Nazis: A Warning from History,* Londra: BBC Books, 1997.

—, *World War II behind Closed Doors: Stalin, the Nazis and the West,* New York: Pantheon, 2008.

Rees, Tim, "The Highpoint of Comintern Influence? The Communist Party and the Civil War in Spain", *International Communism and the Communist International, 1919-1943,* yay.haz. Tim Rees ve Andrew Thorpe, Manchester, İngiltere: Manchester Üniversitesi, 1998, s. 143-168.

Reese Roger R., "Lessons of the Winter War: A Study in the Military Effectiveness of the Red Army, 1939-1940", *Journal of Military History,* 72/3 (2008): 825-852.

—, "Red Army Opposition to Forced Collectivization, 1929-1930: The Army Wavers", *Slavic Review,* 55/1 (1996): 24-45.

—, *Stalin's Reluctant Soldiers: A Social History of the Red Army, 1925-1941,* Lawrence: University Press of Kansas, 1996.

Rei, August, *Sotsialisticheskie revoliutsii v Estonii 1917-1940 i ego vkhozdeniie v sostav SSSR: dokumenty i materialy,* Tallinn: Periodika, 1987.

—, *The Drama of the Baltic Peoples,* Stockholm: Kirjaustus Veba Eesti, 1970.

Reid, Susan, "In the Name of the People: The Manege Affair Revisited", *Kritika,* 6/4 (2005): 673-716.

—, "Socialist Realism in the Stalinist Terror: The Industry of Socialism Art Exhibition, 1935-41", *Russian Review,* 60/2 (2001): 153-184.

Reinhart, Carmen M. ve Kenneth S., Rogoff, *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 2009 [*Bu Defa Farklı-Finansal Çılgınlığın 800 Yıllık Tarihi*, çev. Levenet Konyar. İstanbul: NTV Yayınları, 2010].

Reiss, Tom, *The Orientalist: Solving the Mystery of as a Strange and Dangerous Life,* New York: Random House, 2005 [*Oryantalist-Tuhaf ve Tehlike Dolu Bir Hayatın Aydınlanan Sırrı*, çev. Selda Somuncuoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009].

Reitlinger, Gerald, *The SS: Alibi of a Nation,* New York: Viking, 1957.

Reizen, Mark vd., *Mark Reizen, Avtobiograficheskie zapiski: stat'i i vospominaniia,* 2. baskı, Moskova: Sov, kompozitor, 1986.

Rentola, Kimmo, "Intelligence and Stalin's Two Crucial Decisions in the Winter War, 1939-40", *International History Review*, 35/5 (2013): 1089-1112.

—, "The Finnish Communists and the Winter War," *Journal of Contemporary History*, 33/4 (1998): 591-607.

Report of Court Proceedings, Case of the Anti-Soviet Trotskyite Center, January 23-30, Moscow, 1937, Moskova: People's Comissariat of Justice of the U.S.S.R., 1937.

Resis, A., "The Fall of Litvinov: Harbinger of the German-Soviet Non-Aggression Pact", *Europe-Asia Studies*, 52/1 (2000): 36-47.

Reswick, William, *I Dreamt Revolution*, Chicago: Henry Regnery, 1952.

Revyakin, Aleksandr R., "Poland and the Soviet Union in the Late 1920s and Early 1930s", *White Spots, Black Spots: Difficult Matters in Polish-Russian Relations, 1918-2008*, yay.haz. Adam Daniel Rotfeld ve Anatoly V. Torkunov, Pittsburgh: Pittsburgh Üniversitesi, 2015, s. 79-101.

Reynolds, David, "1940: Fulcrum of the Twentieth Century?" *International Affairs*, 66/2 (1990): 325-350.

—, "Churchill and the British 'Decision' to Fight in 1940: Right Policy, Wrong Reasons", *Diplomacy and Intelligence during the Second World War*, yay.haz. R. Langhorne, Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1985, s. 147-167.

—, *In Command of History: Churchill Fighting and Writing the Second World War*, New York: Random House, 2005.

Rezoliutsii i postanovlenii pervogo Vsesoiuznogo s"ezda udarnykh brigad, Moskova, 1930.

Ribbentrop, Joachim von, *The Ribbentrop Memoirs*, Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1954.

—, *Zwischen London und Moskau: Eringerungen und Letzte Aufzeichnungen*, Leoni: Druffel-Verlag, 1953.

Richardson, Charles O., "French Plans for Allied Attacks on the Caucasian Oil Fields, January-April 1940", *French Historical Studies*, 8/1 (1973): 130-156.

Richardson, R. Dan, *Comintern Army: The International Brigades and the Spanish Civil War*, Lexington: Kentucky Üniversitesi, 1982.

Richardson, Rosamond, *The Long Shadow: Inside Stalin's Family*, New York: St, Martin's, 1993.

Richter, Stanislav, "On Prokofiev, *Sergei Prokofiev: Materials, Articles, Interviews*, yay.haz. Vladimir Blok, Moskova: Progress, 1978.

Rieber, Alfred J., "Fun with My Buddy", *TLS*. 17 Ağustos 2007.

—, "Persistent Factors in Russian Foreign Policy: An Interpretive Essay", *Imperial Russian Foreign Policy*, yay.haz. Hugh Ragsdale, Washington, D.C.: Wilson Center Press, 1993, s. 315-359.

—, "Stalin as Foreign Policy Maker", *Stalin: A New History*, yay.haz. Sarah Davies ve James Harris, New York: Cambridge Üniversitesi, 2005, s. 140-158.

—, *Stalin and the Struggle for Supremacy in Eurasia*, New York: Cambridge Üniversitesi, 2015.

Riekhoff, Harald von, *German-Polish Relations, 1918-1933*, Baltimore: Johns Hopkins Üniversitesi, 1971.

Rigby, T.H., "Was Stalin a Disloyal Patron?" *Soviet Studies*, 38/3 (1986): 311-324.

—, *Communist Party Membership in the USSR, 1917-1967*, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1968.

—, *The Stalin Dictatorship*, Sydney: Sydney Üniversitesi, 1968.

Rikhter, Zinaida, *Kavkaz nashikh dnei, 1923-1924*, Moskova: Zhizn' i znanie, 1924.

Rimmel, Leslie Ann, "Another Kind of Fear: The Kirov Murder and the End of Bread Rationing in Leningrad", *Slavic Review*, 56/3 (1997): 481-499.

—, "The Kirov Murder and Soviet Society: Propaganda and Popular Opinion in Leningrad, 1934-1935", doktora tezi, Pennsylvania Üniversitesi, 1995.

Rintala, Marvin, *Three Generations: The Extreme Right Wing in Finnish Politics*, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1962.

Rittersporn, Gábor Tamás, "'Vrednye element,' 'opasnye menshinstva' i bol'shevistskie trevogi: massovye operatsii 1937-1938 gg, i etnicheskii vopros v SSSR", *V sem'e edinoi: national'naia politika partii bol'shevikov i ee osuchestvlenie na Severeo-Zapadne Rossiii v 1920-1950e gody*, yay.haz. Timo Vikhavainen ve Irina Takala, Petrozavodsk: Izdatel'srvo Petrozavodskogo universiteta, 1998, s. 99-122.

—, "From Working Class to Urban Laboring Mass", *Making Workers Soviet: Power, Class, and Identity*, yay.haz. Lewis H. Siegelbaum and Ronald G. Suny, Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1994, s. 253-273.

—, "The Omnipresent Conspiracy: On Soviet Imagery of Politics and Social Relations in the 1930s", *Stalinism: Its Nature and Aftermath*, yay.haz. Nick Lampert ve Gábor Rittersporn, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1992, s. 101-120.

—, *Anguish, Anger, Folkways in Soviet Russia*, Pittsburgh, PA: Pittsburgh Üniversitesi, 2014.

—, *Stalinist Simplifications and Soviet Complications: Social Tensions and Political Conflicts in the USSR 1933-1953*, Philadelphia: Harwood, 1991.

Robbins, Richard G., *Famine in Russia, 1891-1892*, New York: Columbia Üniversitesi, 1975.

Roberts, Andrew, *The Holy Fox: A Biography of Lord Halifax*, Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1991.

Roberts, Cynthia, "Planning for War: The Red Army and the Catastrophe of 1941", *Europe-Asia Studies*, 47/8 (1995): 1293-1326.

Roberts, Geoffrey, "A Soviet Bid for Coexistence with Nazi Germany, 1935-1937: The Kandelaki Affair", *International History Review*, 16/3 (1994): 466-490.

—, "Soviet Foreign Policy and the Spanish Civil War, 1936-1939", *Spain in an International Context*, yay. haz. Christian Leitz ve David J. Dunthorn, New York: Berghahn, 1999, s. 81-103.

—, "Soviet Policy and the Baltic States, 1939 and 1940: A Reappraisal", *Diplomacy & Statecraft*, 6/3 (1995): 672-700.

—, "Stalin, the Pact with Nazi Germany, and the Origins of Postwar Soviet Diplomatic Historiography", *Journal of Cold War Studies*, 4/4 (1995): 93-103.

—, "The Infamous Encounter? The Merkalov-Weizsäcker Meeting of 17 April 1939", *Historical Journal*, 35/4 (1992): 921-924.

—, *Stalin's General: The Life of Georgy Zhukov*, New York: Random House, 2012 [*Hitler'i Yenen Adam Mareşal Jukov*, çev. Eser Ulun-İdem Erman, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2016].

—, *The Soviet Union and the Origins of the Second World War: Russo-German Relations and the Road to War, 1933-1941*, New York: St, Martin's, 1995.

—, *Unholy Alliance: Stalin's Pact with Hitler*, Londra: Tauris, 1989.

Roberts, Henry L., "The Diplomacy of Colonel Beck", *The Diplomats, 1919-1939*, yay.haz. Gordon A. Craig ve Felix Gilbert, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1953, s. 578-614.

Robertson, Esmonde M., "Hitler and Sanctions: Mussolini and the Rhineland", *European Studies Review*, 7/2 (1977): 409-435.

—, *Mussolini as Empire Builder: Europe and Africa 1932-1936*, Londra: Macmillan, 1977.

Robertson, Jake A., "Captive Audiences", Bitirme tezi, Princeton Üniversitesi, 2015.

Robinson, Robert ve Slavin, Jonathan, *Black on Red: My 44 Years Inside the Soviet Union*, Washington, D.C.: Acropolis Books, 1988.

Rodchenko, Aleksandr, "Amerikanskie fotograiia Il'ia Il'fa", Sovetskoe foto, no. 8, 1936: 26-27

Rodos, Valerii, *Ia syn palacha: vospominaniia*, Moskova: OGI, 2008.

Roeder, Philip G., *Red Sunset: The Failure of Soviet Politics*, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1993.

Roewer, Helmut, *Die Rote Kapelle und andere Geheimdienst Mythen: Spionage zwischen Deutschland und Russland im Zweiten Weltkrieg 1941-1945*, Graz: Ares, 2010.

Rogachevskaia, Liudmila S., *Iz istorii rabochego klassa SSSR v pervye gody industrializatsii, 1926-1927*, Moskova: Akademii nauk SSSR, 1959.

—, *Rabochii klass SSSR 1926-1929 gg*, Moskova: Znanie, 1960.

—, *Sotsialisticheskoe sorevnovanie v SSSR: istoricheskie ocherki 1917-1930 gg*, Moskova: Nauka, 1977.

Rogovin, Vadim Z., *1937: Stalin's Year of Terror*, Oak Park, MI: Mehring, 1998 [*1937: Stalin'in Terör Yılı*, çev. Selçuk Eralp, İstanbul: Mehring Yayıncılık, 2024].

—, *Partiia rasstreliannykh*, Moskova: Rogovin, 1997

—, *Stalin's Terror of 1937-1938: Political Genocide in the USSR*, Oak Park, MI: Mehring, 2009.

Rohwer, Jürgen ve Monakov, Mikhail S., "The Soviet Union's Ocean-Going Fleet", *International History Review*, 18/4 (1996): 837-868.

—, *Stalin's Ocean-Going Fleet: Soviet Naval Strategy and Shipbuilding Programmes 1935-1953*, Londra: Frank Cass, 2001.

Rokossovskii, K.K., *Soldatskii dolg,* Moskova: Voenizdat, 1997.

Rolland, Romain, *Voyage à Moscou (juin-julliet 1935),* Paris: Albin Michel, 1992.

Romano, Andrea ve Tarchova, Nonna S. (yay.haz.), *L'Armata Rossa e la collettivizzazione delle campagne nell'URSS. 1928-1933: raccolta di documenti dai Fondi dell'Archivio militare di Stato Russo,* Napoli: Istituto universitario orientale, 1996.

Romerstein, Herbert ve Breindel, Eric, *The Venona Secrets: Exposing Soviet Espionage and America's Traitors,* Washington, D.C.: Regnery, 2001.

Rommel, Erwin, *The Rommel Papers,* Yay.haz. B. H. Liddell Hart, New York: Da Capo Press, 1953.

Roos, Hans, *Polen und Europa: Studien zur politischen Aussenpolitik, 1931-1939,* Tübingen: Moor, 1957.

Rose, Kenneth, *King George V.* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1983.

Rosenberg, Alfred, *Blut und Ehre,* Münih: Zentralverlag der NSDAP, 1938.

Rosenfeldt, Niels Erik, "'The Consistory of the Communist Church': The Origins and Development of Stalin's Secret Chancellery", *Russian History,* 9/2-3 (1982): 308-324.

—, *Knowledge and Power: The Role of the Secret Chancellery in Stalin's System of Government,* Kopenhag: Rosenkilder and Bagger, 1978.

—, *Stalin's Secret Chancellery and the Comintern: Evidence about the Organizational Patterns,* Kopenhag: Reitzel, 1991.

—, *Stalin's Special Departments: A Comparative Analysis of Key Sources,* Kopenhag: Kopenhag Üniversitesi, 1989.

—, *The "Special" World: Stalin's Power Apparatus and the Soviet System's Secret Structures of Communication,* 2 cilt, Kopenhag: Museum Tusculanums, 2008.

Rosenhaft, Eve, *Beating the Fascists? The German Communists and Political Violence, 1929-1933,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1983.

Roshchin, Aleksei A., "V narkomindele v predvoennye gody", *Otkryvaia novye stranitsy, mezhdunarodnye voprosy: sobytiia i liudi,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1989, s. 41-49.

—, "People's Commissariat of Foreign Affairs before World War II", *International Affairs,* Mayıs 1988, s. 108-114.

Roshchin, Sergei K., *Politicheskaia istoriia Mongolii, 1921-1940 gg,* Moskova: Institut Vostokovedeniia RAN, 1999.

Rosliakov, Mikhail V., *Ubiistvo Kirova: politicheskie i ugolovnye prestupleniia v 30-kh godakh,* Leningrad: Lenizdat, 1991.

Rossiia i SSSR v voinakh XX veka: statisiocheskoe issledovanie, Moskova: Olma, 2001.

Rossman, Jeffrey J., *Worker Resistance under Stalin: Class and Revolution on the Shop Floor,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 2005.

Rote Kapelle: The CIA's History of Soviet Intelligence and Espionage Networks in Western Europe, 1936-1945, The, Washington, D.C.: University Publications of America, 1979.

Rothstein, Andrew (yay.haz.), *Wreckers on Trial: A Record of the Trial of the Industrial Party Held in Moscow, November-December, 1930,* New York: Workers' Library, 1931.

Rozanov, German L., *Stalin-Gitler: dokumental'nyi ocherk sovetsko-germanskikh diplomaticheskikh otnoshenii, 1939-1941 gg,* Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1991.

Rozenfel'd, V. Ia, *Dvadtsatipiatitysiachniki,* Moskova: Selk'khozgiz, 1957.

Rölling, B.V.A. ve Rüter, C.F. (yay.haz.), *The Tokyo Judgement: The International Military Tribunal for the East,* Amsterdam: APA Üniversitesi, 1977.

Rubashkin, Aleksandr, *Mikhail Kol'tsov: kritiko-biograficheskii ocherk,* Leningrad: Khudozhestvennaia literatura, 1971.

Rubenstein, Joshua, *Tangled Loyalties: The Life and Times of Ilya Ehrenburg,* New York: Basic Books, 1996.

Rubin, Nikolai, *Lavrentii Beriia: mif i real'nost',* Moskova: Olimp, 1998.

Rubinstein, Grigorii L., *Razvitie vnutrennei torgovli v SSSR* Leningrad: Leningradskii universitet, 1964.

Rubl'ov, Oleksandr ve Vladimir Reprtinstev, "Repressii protiv poliakiv v Ukraiini u 30-ti roki", *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB.* 1, no. 2, 1995.

Rubtsov, Iurii, *Alter ego Stalina: stranitsy politicheskoi biografii L. V. Mekhlisa,* Moskova: Zvonnitsa-MG. 1999.

—, *Iz-za spiny vozhdia: politicheskaia i voennaia deiatel'nost' L. V. Mekhlisa,* Moskova: Kompaniia Ritm Esteit, 2003.

—, *Marshaly Stalina,* Moskova: Feniks, 2002.

—, *Teni vozhdia,* Moskova: Yauza-EKSMO, 2007, s. 81-82.

Ruder, Cynthia A., *Making History for Stalin: The Story of the Belomor Canal,* Gainesville: Florida Üniversitesi, 1998.

Rudich, Feliks M. ve Pyrih, Ruslan Ia (yay.haz.), *Holod 1932-33 rokiv na Ukraini: ochima istorykiv, movuiu dokumentiv,* Kiev: Vyd-vo politychnoi literatury Ukraïny, 1990.

Rudman, Stella, *Lloyd George and the Appeasement of Germany, 1919-1945,* Newcastle, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2011.

Rudomino. Adrian V., *Legendarnaia Barvikha,* Moskova: Tonchu, 2009.

Rukeyser, Walter A., *Working for the Soviets: An American Engineer in Russia,* New York: Covisi-Friede, 1932.

Ruoff, Kenneth J., *Imperial Japan at its Zenith: The Wartime Celebration of the Empire's 2600th,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 2010.

Ruotsila, Markku, "The Churchill-Mannerheim Collaboration in the Russian Intervention, 1919-1920", *Slavonic and East European Review,* 80/1 (2002): 1-20.

Ryback, Timothy W., *Hitler's Private Library: The Books that Shaped His Life,* New York: Knopf, 2008 [*Hitler'in Özel Kütüphanesi*, çev. Oğuz Satır, İstanbul: Profil Kitap, 2019].

Rybalkin, Iurii E., "Voennaia pomoshch' Sovetskogo Soiuza ispanskomu narodu v natsional'no-revoliutsionnoi voine 1936-1939", doktora tezi, Institute of Military History, Moskova, 1992.

—, *Operatsiia "X": Sovetskaia voennaia pomoshch' respublikanskoi Ispanii (1936-1939),* Moskova: AIRO-XX, 2000.

Rybin, A.T., *Kto otravil Stalina? Zapiski telokhranitelia,* Moskova: Izdatel'stvo Veteran, 1995.

—, *Next to Stalin: Notes of a Bodyguard,* Toronto: Northstar Compass Journal, 1996.

—, *Riadom so Stalinym v Bol'shom teatre: zapiski voennogo komendanta,* Moskova: [yayınevi belirtilmemiş], 1995.

—, *Stalin na fronte: zapiski telokhranitelia,* Moskova: [yayınevi belirtilmemiş], 1995.

—, *Stalin v oktiabre 1941 g.: zapiski telokhranitelia,* Moskova: [yayınevi belirtilmemiş], 1995.

Ryōichi, Tobe, "The Japanese Eleventh Army in Central China, 1938-1941", *The Battle for China: Essays on the Military History of the Sino-Japanese War of 1937-1945,* yay.haz. Mark Peattie vd., Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 2011, s. 207-236.

Ryskulov, Turar R., *Sobranie sochinenii v trekh tomakh,* 3 cilt, Almata: Kazakistan, 1997-1998.

Ryzhkov, Nikolai, *Perestroika: istoriia predatel'svt,* Moskova: Novosti, 1992.

Rzheshevskii, Oleg A. ve Vehvilāinen, Olli (yay.haz.), *Zimnaia voina 1939-1940: I. V. Stalin i finskaia kampaniia, Stenogramma soveshchaniia pri TsK VKP (b),* 2 cilt, Moskova: Nauka, 1998.

Rzeshevsky, Oleg A. (yay.haz.), *War and Diplomacy: The Making of the Grand Alliance, Documents from Stalin's Archives,* Amsterdam: Harwood Academic, 1996.

S"ezdy sovetov Soiuza SSR. soiuznykh i avtonomnykh sovetskikh sosialisticheskikh respublik: sbornik dokumentov, 7 cilt, Moskova: Institut prava, Akademiia nauk SSSR, 1960.

Sabaliunas, Leonas, *Lithuania in Crisis: Nationalism to Communism, 1939-1940,* Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1972.

Sadovskii, A., "Lenin v 1918 godu", *Leningradskaia Pravda,* 2 Nisan 1939.

Safronov, V.P., *SSSR SShA i iaponskaia agressiia na Dal'nem Vostoke i Tikhom okeane, 1931-1945 gg,* Moskova: Institut istorii RAN, 2001.

—, *SSSR SShA i iaponskaia agressiia na Dal'nem Vostoke i Tikhom okeane, 1931-1945 gg,* Moskova: Institut istorii RAN, 2001.

Sagariia, Badzhgur E., *Natsional'noe stroitel'stvo v Abkhazii, 1921-1931 gg,* Sukhumi: Alashara, 1970.

Sagariia, V., "K istorii obrazovaniia Abkhazskoi avtonomnoi respubliki", *Trudy Sukhumskogo gosudarstvennogo pedinstituta im, A. M. Gor'kogo,* Sukhumi: Alashara, 1962.

Sakharov, A.N., *Zimniaia voina 1939-1940 gg, v rassekrechennykh dokumentakh,* Moskova: Akademkniga, 2009.

Sakharov, Valentin A., *"Politicheskoe zaveshchanie" Lenina: real'nost' istorii i mify politiki,* Moskova: Moskovskii universitet, 2003.

Sakharov, Vsevolod, *Mikhail Bulgakov: pisatel' i vlast',* Moskova: Olma, 2000.

Sakwa, George, "The Polish Ultimatom to Lithuania in March 1938", *Slavonic and East European Review,* 55/2 (1977): 204-226.

Salter, Arthur, *Personality in Politics: Studies of Contemporary Statesmen,* Londra: Faber and Faber, 1947

Salys, Rimgaila, *The Musical Comedy Films of Grigorii Aleksandrov: Laughing Matters,* Chicago,: Chicago Üniversitesi, 2009.

Salzman, Neil V., *Reform and Revolution: The Life and Times of Raymond Robins,* Kent, OH: Kent Eyalet Üniversitesi, 1991.

Samsonov, F.P., "Smysl ego zhizhi."*Komandarm Uborevich: vospominaniia druzei i soratnikov,* Moskova: Voenizdat, 1964, s. 207-223.

Samuelson, Lennart, "Wartime Perspectives and Economic Planning: Tukhachevsky and the Military-Industrial Complex, 1925-1937", *Russia in the Age of Wars, 1914-1945,* yay.haz. Silvio Pons ve Andrea Romano. Milano: Feltrinelli, 2000, s. 187-214.

—, *Plans for Stalin's War Machine: Tukhachevskii and Military Planning, 1925-1941,* Londra ve Basingstoke: Macmillan, 2000.

—, *Soviet Defense Industry Planning: Tukhachevskii and Military-Industrial Mobilization, 1926-1937,* Stockholm: Institute of East European Economies, 1996.

Samygin, M.M., "Prompartiia", tarih belirtilmemiş, Columbia University Archive of Russian History and Culture.

Sandag, Shagdariin ve Kendall, Harry H., *Poisoned Arrows: The Stalin-Choibalsan Mongolian Massacres, 1921-1941,* Boulder, CO: Westview Press, 2000.

Sandler, Stephanie, *Commemorating Pushkin: Russia's Myth of a National Poet,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 2004.

Sanina, I.I., "R.I. Eikhe", *Voprosy istorii KPSS,* no. 7, 1965: 92-97.

Saraeva-Bondar', Avgusta Mikhailovna, *Siluety vremeni,* St, Petersburg: Istoricheskaia illustratsiia, 1993.

Sarin, Oleg ve Lev Dvoretsky, *Alien Wars: The Soviet Union's Aggressions against the World, 1919 to 1989,* Novato, CA: Presidio, 1996.

Sarnov, Benedikt, *Stalin i pisateli,* 4 cilt, Moskova: Eksmo, 2008-2001.

Sartakova, T., "Nash pisatel'skii les", *Chitaiushchaia Rossiia,* no. 2, 1994.

Sats, Natalia, *Sketches from My Life,* Moskova: Raduga Publishers, 1985.

Savchenko, Viktor A., *Avantiuristy grazhdanskoi voiny: istoricheskoe rassledovanie,* Moskova: AST, 2000.

Savel'ev, Maximilian ve Poskrebyshev, Aleksandr (yay.haz.), *Direktivy VKP (b) po khoziaistvennym voprosam,* Moskova-Leningrad: Gos, sotsial'no-eknomicheskooe izd-vo, 1931.

Savin, A.S., "O podgotvoke Iaponii k napadeniiu na SSSR: iaponskie istoriki svidetel'stvuiut", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 7, 1991: 88-89.

Savushkin, R.A., "K voprosu o zarozhdenii teorii posledovatel'nykh nastupatel'nykh operatsii", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 5, 1983: 77-83.

—, *Razvitie sovetskikh vooruzhennykh sil i voennogo iskusstva v mezhvoennyi period (1921-1941 gg.),* Moskova: Voenno-Politicheskaia Akademiia, 1989.

Sbornik boevykh dokumentov Velikoi Otechestvennoi voiny, 43 cilt, Moskova: Voenizdat, 1947-1953.

Sbornik materialov v sviazi s "Pis'mom c Kavkaza" tov, Stalina, Bakü: Azerneshp, 1932.

Scammell, Michael, *Koestler: The Literary and Political Odyssey of a Twentieth-Century Skeptic,* New York: Random House, 2009.

Schacht, Hjalmar, *My First Seventy-Six Years,* Londra: Wintage, 1955.

Schäfer, Hans Dieter, *Das gespaltene Bewusstsein: deutsche Kultur und Lebenswirklichkeit 1933-1945,* Münih: Carl Hanser Verlag, 1981.

Schapiro, Leonard, *Totalitarianism,* New York: Praeger, 1972.

—, *The Communist Party of the Soviet Union,* New York: Random House, 1960; 2. baskı, 1971.

Schauff, Frank, *Der verspielte Sieg: Sowjetunion, Kommunistische Internationale und Spanischer Bürgerkrieg 1936-1939,* Frankfurt: Campus, 2004.

Schellenberg, Walter, *The Labyrinth,* New York: Harper, 1956.

—, *The Schellenberg Memoirs: A Record of the Nazi Secret Service,* Londra: Andre Deutsch, 1956.

Schlögel, Karl, *Terror und Traum: Moskau 1937,* Münih: Karl Hanser, 2008, Tercümesi, *Moscow 1937,* Cambridge, UK: Polity, 2012.

Schmidt, Paul Otto, *Hitler's Interpreter,* New York: Macmillan, 1951.

—, *Statist auf diplomatischer Bühne: Erlebnisse des Chefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas,* Bonn: Athenäum, 1949.

Schmidt, Rainer F., "Der Hess-Flug und das Kabinet Churchill", *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte,* 42/1 (1994): 1-38.

Schmidt-Scheeder, Georg, *Reporter der Hölle: deutscher Propaganda-Kompanien im 2, Weltkrieg, Erlebnis und Dokumentation,* Stuttgart: Motorbuch Verlag, 1977.

Schmitt, Carl, *Die Diktatur: von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf,* Münih ve Leipzig: Duncker & Humblot, 1921; 2. baskı, 1928.

Schorske, Carl, "Two German Diplomats: Dirksen and Schulenburg", *The Diplomats, 1919-1939,* yay.haz. Gordon A. Craig ve Felix Gilbert, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1953, s. 477-511.

Schrader, Fred E., *Der Moskauer Prozess 1936: zur Sozialgeschichte eines politische Feindbilder,* Frankfurt ve New York: Campus Verlag, 1995.

— (yay.haz.), *Kriegstagebuch der Oberkommando der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab) 1940-1945,* 4 cilt, Frankfurt am Main: Bernard & Graefe, 1961-1965.

Schram, Stuart R. (yay.haz.), *Mao's Road to Power: Revolutionary Writings 1912-1949,* 5 cilt, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1989-1997.

Schramm-von Thadden, Ehrengard, *Griechenland und die Grossmächte im zweiten Weltkrieg,* Wiesbaden: F. Steiner, 1955.

Schroeder, Christa, *Er War Mein Chef: aus dem Nachlass der Sekretärin von Adolf Hitler,* Münih: Langen Müller, 1985.

Schroeder, Paul W., "Alliances 1815-1945: Weapons of Power or Tools of Management", *Systems, Stability, and Statecraft: Essays in the International History of Modern Europe,* New York: Palgrave, 2004, s. 195-222.

—, "Munich and the British Tradition", *Historical Journal,* 19/1 (1976): 223-243.

Schroeder, Ralf (yay.haz.), *Mit der Menschheit auf Du und Du: Schriftsteller der Welt über Gorkij,* Berlin: Verlag Kultur und Fortschritt, 1969.

Schuker, Stephen A., "Seeking a Scapegoat: Intelligence and Grand Strategy in France, 1919-1940", *Secret Intelligence in the European States System, 1918-1989,* yay.haz. Jonathan A. Haslam ve Karina Urbach, Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 2014, s. 81-127.

Schuschnigg, Kurt von, *Austrian Requiem,* Londra: Victor Gollancz, 1947

—, *The Brutal Takeover: The Austrian ex-Chancellor's Account of the Anschluss of Austria by Hitler,* New York: Atheneum, 1971.

Schuster-Winkelhof, Karl, *Adolf Hitlers Wahlheimat,* Münih: Münchener, 1933.

Schwendemann, Heinrich, *Die Wirtschaftliche Zussamenarbeit zwischen dem Deutschen Reich under der Sowjetunion von 1939 bis 1941: Alternative zu Hitlers Otsprogramm?* Berlin: Akademie, 1993.

Scott, James, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1998 [*Devlet Gibi Görmek: Bazı Toplumsal Kalkınma Planlarının Başarısızlık Hikayeleri,* çev. Ozan Karakaş, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020].

Scott, John, *Behind the Urals: An American Worker in Russia's City of Steel,* Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1989.

—, *Duel for Europe: Stalin versus Hitler,* Boston: Houghton Mifflin Co., 1942.

Scott, William Evans, *Alliance against Hitler: The Origins of the Franco-Soviet Pact,* Durham, NC: Duke Üniversitesi, 1962.

Sdvigi v sel'skom khoziaistve SSSR mezhdu XV i XVI partiinymi s"ezdami: statisticheskie svedeniia po sel'skomu khoziaistvu za 1927-1930 gg, 2. baskı, Moskova-Leningrad: Gos, sotsial'no-ekonomicheskoe izd-vo, 1931.

Seabury, Paul, *The Wilhelmstrasse: A Study of German Diplomats under the Nazi Regime,* Berkeley ve Los Angeles: California Üniversitesi, 1955.

Seaton, Albert, *The Russo-German War 1914-1945,* New York: Praeger, 1970.

Sechkin, Georgy, *Granitsa i voina: pogranichnye voiska v Velikoi Otechestvennoi voine sovetskogo naroda, 1941-1945,* Moskova: Granitsa, 1993.

Sedov, I., Kulish, N.V. ve Valetov, A. Ia, "Spravka rabotnikov prokuratury SSSR i sledstvennogo otdela KGB SSSR po povodu zapiski A. N. Iakovleva 'Nekotorye soobrazheniia po itogam izucheniia obstoiatel'stv ubiistva S. M. Kirova,'" 14 Haziran 1990, s. 459-507, *Reabilitatsiia: kak eto bylo: dokumenty Prezidiuma TsK KPSS i drugie materialy, cilt 3,* yay.haz. Andrei N. Artizov vd., Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2003.

Segrè, Claudio G., *Italo Balbo: A Fascist Life,* Berkeley: California Üniversitesi, 1987.

Seidl, Alfred (yay.haz.), *Die Beziehungen zwischen Deutschland under der Sowjetunion, 1939-1941: Dokumente des Auswärtigen Amtes,* Tübingen: H. Laupp'sche, 1949.

Seiranian, F.G., *Nadezhneishii voennyi rabotnik: ocherk o voenno-organizatorskoi deiatel'nosti G. K. Ordzhonikidze,* Moskova: Voenizdat, 1989.

Seleznev, Ivan A., *Tainy rossiiskoi politiki XX veka,* Krasnodar: Sovetskaia kuban', 1997.

Self, Robert, *Neville Chamberlain: A Biography,* Aldershot: Ashgate, 2006.

Selle, Earl Albert, *Donald of China,* New York: Harpers, 1948.

Sel'skoe khoiziastvo SSSR: ezhegodnik 1935, Moskova: Sel'khozgiz, 1936.

Selunskaia, V.M., *Rabochie-dvadtsatipiatity-siachniki,* Moskova: Moskovskii universitet, 1964.

Semashkina, M.A. ve Evstigneeva, L.A. (yay.haz.), *Perepiska Gor'kogo,* 2 cilt, Moskova: Khudozhestvennaia literatura, 1986.

Semiriaga, Mikhail I., "17 sentiabria 1939 g.", *Sovetskoe slavianovedenie,* no. 5, 1990: 3-18.

—, *Tainy stalinskoi diplomatii, 1939-1941,* Moskova: Vysshaia shkola, 1992.

Semiryaga, Mikhail, *The Winter War: Looking Back after Fifty Years,* Moskova: Novosti, 1990.

Senin, A.S., *A.I. Rykov: stranitsy zhizni,* Moskova: Rosvuznauka, 1993.

Senn, Alfred Erich, *Lithuania 1940: Revolution from Above,* Amsterdam ve New York: Rodopi, 2007.

Seraphim, Hans-Guenther, *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs 1934-35 und 1939-40,* Goettingen: Musterschmidt-Verlag, 1956.

Serebriakova, Galina, "Iz vospominanii", *Smerch,* yay.haz. Ivan A. Anfert'ev, Moskova: DOSAAF SSSR, 1988, s. 230-249.

—, "Smerch", *Smerch,* yay.haz. Ivan A. Anfert'ev, Moskova: DOSAAF SSSR, 1988, s. 250-338.

Serge, Victor, "Leon Sedov", *La Révolution prolétarienne,* 21 Şubat 1938, tercüme edilerek yayınlandığı kaynak, *The Serge-Trotsky Papers,* yay.haz. David Coterrill, Londra: Pluto Press, 1994.

—, "Litvinov", *Esprit,* Haziran 1939.

—, *Memoirs of a Revolutionary, 1901-1941,* New York: Oxford Üniversitesi, 1963 [*Bir Devrimcinin Hatıraları*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2018].

—, *Portrait de Staline,* Paris: Bernard Grasset, 1940.

— ve Natalya Sedova Trotsky, *The Life and Death of Leon Trotsky,* New York: Basic Books, 1975 [*Troçki'nin Hayatı ve Ölümü*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2021].

Sergeev, F., "Istoriia odnogo politicheskogo podloga: o 'dele' Tukhachevskogo", *Politicheskoe obrazovanie,* no. 5, 1989: 48-56.

Sergeev, A.F. ve E.F. Glushik, *Besedy o Staline,* Moskova: Krymskii most, 2006.

Sergeienko, S.P., *Sinteticheskii kauchuk: istoricheskii ocherk,* Moskova: Gos, nauchno-tekhnicheskoe izd-vo khimicheskoi lit-ry, 1940.

Sergutov, S.V., "Organizatsionnye aspekty deiatel'nosti vneshnei razvedki NKVD-NKGB SSSR v 1934-1941 gg", *Trudy Obshchestva izucheniia istorii otechestvennykh spestsluzhb,* cilt 3, Moskova: Kuchkovo pole, 2007, s. 234-253.

Service, Robert, *Stalin: A Biography,* Cambridge, MA: Harvard Belknap, 2005.

Sevast'ianov, Petr V., *Neman-Volga-Dunai,* Moskova: Voenizdat, 1961.

Sever, Aleksandr ve Kolpakidi, Aleksandr, *GRU: unikal'naia entsiklopediia,* Moskova: Eksmo, 2009.

—, *Volkodav Stalina: Pravdivaia istoriia Pavla Sudoplatova,* Moskova: Algoritm, 2015.

Sevost'ianov, Grigorii N., "Obostreniie sovetsko-amerikanskikh otnoshenii letom 1935 g.: prichiny i posledstviia", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 6, 1998: 19-35.

—, "Sud'ba soglasheniia Ruzvel't - Litvinov o dolgakh i kreditakh, 1934-1935 gg: novye dolumenty", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 2, 1995: 115-134; no. 3, 1995: 118-144.

—, "Voennoe i diplomaticheskoe porazhenie iaponii v periode sobytyi u reki Khalkhin-Gol", *Voprosy istorii,* no. 8, 1957: 63-84.

— (yay.haz.), *Moskva-Rim, politika i diplomatiia Kremlia 1920-1939: sbornik dokumentov,* Moskova: Nauka, 2002.

— vd. (yay.haz.), *"Sovershenno sekretno": Lubianka–Stalinu o polozhenii v strane (1922-1934 gg.),* 10 cilt, Moskova: Institut rossiiskoi istorii RAN, 2001-2013.

Seyed-Gohrab, A.A., *The Great Umar Khayyam: A Global Reception of the Rubaiyat,* Leiden: Leiden Üniversitesi, 2012.

Shai, Aron, "Was There a Far Eastern Munich?" *Journal of Contemporary History,* 9/3 (1974): 161-169.

—, *Zhang Xueliang: The General Who Never Fought,* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

Shakhurin, A.I., *Krylia pobedy,* Moskova: Politizdat, 1985.

Shalamov, Varlan, *Kolyma Tales,* New York: Penguin, 1994.

Shamina, Lidiia, "Igor Moiseev: Nachalo puti, dnevniki khoreografa", *Kul'tura,* no. 9, 2008.

Shaposhnikov, Boris M., *Vospominaniia: voenno-nauchnye trudy,* Moskova: Voenizdat, 1974.

Shapoval, Iurii I., "'Oni chuvstvuiut sebia, kak gosti ' (nad storinkamy stenohramy zustrichi Stalina z ukrains'kymy pys'mennykamy 12 liutoho 1929 roku)", *Ukraina XX stolittia: osoby ta podii v konteksti vazhkoi istorii,* Kiev: Heneza, 2001, s. 93-130.

—, *Lazar Kaganovich,* Kiev: Znannia, 1994.

— ve Vadim Zolotar'ov, *Vsevolod Balyt'skyi: osoba, chas, otochennia,* Kiev: Stylos, 2002.

— vd., *ChK-GPU-NKVD v Ukraini: osoby, fakty, dokumenty,* Kiev: Abrys, 1997.

Sharapov, Eduard, "Za sto chasov do voiny", *Krasnaia zvezda,* 22 Haziran 1994.

—, *Dve zhizni, Taina Zoi Voskresenskoi,* yay.haz. Z. I. Voskresenskaia, Moskova: Olma, 1998, s. 345-351.

Sharapov, Iu, "Piat'sot stranits v den'", *Moskovskie novosti,* 18 Eylül 1988.

Sharapov, Z.P., *Naum Eitingon - karaiushchii mech Stalina,* St, Petersburg: Neva, 2003.

Sharlet, Robert ve Piers Beirne, "In Search of Vyshinsky: the Paradox of Law and Terror", *International Journal of the Sociology of Law,* 12/2 (1984): 153-177.

Shatunovskaia, Lidiia, *Zhizn' v kremle,* New York: Chalidze Publications, 1982.

Shaumian, Lev, "Stoikii bol'shevik", *Pravda,* 19 Mayıs 1962.

Shaw, Louise Grace, *The British Political Elite and the Soviet Union, 1937-1939,* Portland, OR: Frank Cass, 2003.

Shchelokov, Nikolai A., *Istoriia sovetskoi militsii,* 2 cilt, Moskova: Akademiia nauk SSSR, 1977.

Shchukin, Boris, *Boris Vasil'evich Shchukin: stat'i, vospominaniia, materialy,* Moskova: Iskusstvo, 1965.

Shearer, David, "Crime and Social Disorder in Stalin's Russia: A Reassessment of the Great Retreat and the Origins of Mass Repression", *Cahiers du monde russe,* 39/1-2 (1998): 119-148.

—, "Social Disorder, Mass Repression and the NKVD during the 1930s", *Cahiers du monde russe,* 42/2-4 (2001): 505-534.

—, *Industry, State, and Society in Stalin's Russia, 1926-1934,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1997.

—, *Policing Stalin's Socialism: Repression and Social Order in the Soviet Union, 1924-1953,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2009.

Sheboldaev, B.P., *Doklad na pervoi kraevoi Azovo-Chernomorskoi part-konferentsii, 19 ianvaria 1934 g,* Roston-na-Donu, 1934.

Sheffer, Paul, "Stalin's Power", *Foreign Affairs,* (Temmuz 1930): 549-568.

Shefov, Aleksandr N., "Dve vstrechi", *I k nim primknuvshii Shepilov: pravda o cheloveke, uchenom, voine, politike,* yay.haz. Tamara Tolchanova ve Mikhail Lozhnikov, Moskova: Zvonittsa-MG, 1998.

Shein, K.I. (yay.haz.), *Kanal Moskva-Volga: spravochnik-putevoditel',* Moskova: Narkomvod, 1937.

Sheinis, Zinovii S., "Polpred B. E. Shtein: strikhi k biografii", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 1, 1991: 101-116.

—, "Sud'ba diplomata: strikhi k portretu Borisa Shteina", *Arkhivy raskryvaiut tainy .., Mezhdunarodnye voprosy: sobytiia i liudi,* yay.haz. V. N. Popov, Moskova: Politizdat, 1991, s. 286-311.

—, *Maksim Maksimovich Litvinov: revoliutsioner, diplomat, chleovek,* Moskova: Politizdat, 1989.

Shelestov, Dmitrii, *Vremia Alekseia Rykova,* Moskova: Progress, 1990.

Sheng, Michael M. ve Garver, John W., "New Light on the Second United Front: An Exchange", *China Quarterly,* 129 (1992): 148-193.

Shentalinskii, Vitalii, "Proshu menia vyslushat' .., (poslednie dni Babelia)", *Vozvrashchenie,* no. 1, 1991.

—, *Raby svobody v literaturnykh arkhivakh KGB.* Moskova: Parus, 1995, s. 430-443.

Shentalinsky, Vitaly, *Arrested Voices: Resurrecting the Disappeared Writers of the Soviet Regime,* New York: Martin Kessler, 1996.

—, *The KGB's Literary Archive,* çev. John Crowfoot, Londra: Harvill, 1995.

Shepilov, Dmitrii, *The Kremlin's Scholar: A Memoir of Soviet Politics under Stalin and Krushchev,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2007.

Shestakov, Andrei V., "Ob izuchenii istorii SSSR", *Ob izuchenii istorii SSSR* Moskova: Molodaia gvardiia, 1938, s. 22-39.

—, *Kratkii kurs istorii SSSR: uchebnik dlia 3-go i 4-go klassov,* Moskova: Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe iizd-vo, 1937.

— (yay.haz.), *A Short History of the USSR: Text book for 3rd and 4th classes,* Moskova: Cooperative Publishing Society of Foreign Workers in the USSR, 1938.

Shevelev, M.I., *Arktika - sud'ba moia: vospominaniia pervogo nachal'nika poliarnoi aviatsii,* Voronezh: Modek, 1999.

Shikshin, V., "Sovetskie nemtsy: U istokov tragedii", *Nauka v Sibiri,* no. 28, 1992: 5-6.

Shillony, Ben-Ami, *Revolt in Japan: The Young Officers and the February 26, 1936, Incident,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1973.

Shimotomai, Nabuo, "Springtime for the Politotdel: Local Party Organizations in Crisis", *Acta Slavica Iaponica,* 4 (1986): 1-34.

—, "A Note on the Kuban Affair (1932-1933): The Crisis of Kolkhoz Agriculture in the North Caucasus", *Acta Slavica Iaponica,* 1 (1983): 39-56.

Shirer, William, *Berlin Diary: The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941,* New York: Knopf, 1941.

—, *The Rise and Fall of the Third Reich,* New York: Simon & Schuster, 1960 [*Nazi İmparatorluğu, Doğuşu-Yükselişi-Çöküşü,* 3 cilt, çev. Rasih Güran, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2003].

Shirinia, Kirill K., *Komintern v 1933 godu,* Moskova: Eks libris, 2006.

Shirokorad, Aleksandr B., *Velikii antrakt,* Moskova: AST, 2009.

Shirokov, Anatolii, *Dal'stro v sotsial'no-ekonomicheskoe razvitii severo-vostoka SSSR (1930-1950-e gg.),* Moskova: Rosspen, 2014.

Shishov, Aleksei V., *Rossiia i Iaponiia: istoriia voennykh konfliktov,* Moskova: Veche, 2001.

Shitts, Ivan I., *Dnevnik "velikogo perloma" mart 1928-avust 1931,* Paris: YMCA-Press, 1991.

Shlifshtein, Semen, "Semyon Kotko", *Sovetskoe iskusstvo,* 29 Haziran 1940.

Shmidt, Sigurd O., "Priemy v Kremle v chest' poliarnikov", *Istoriia Moskvy i problemy moskvovedeniia,* Moskova: Russkii put', 2004, s. 272-282.

Shoemaker, Merle Wesley, "Russo-German Economic Relations, 1850-1914", doktora tezi, Syracusa Üniversitesi, 1979.

"Sholokhov i Stalin: perepiska nachala 30-x godov", *Voprosy istorii,* no. 3, 1994: 3-25.

Shore, Zachary, "Hitler's Opening Gambit: Intelligence, Encirclement, and the Decision to Ally with Poland", *Intelligence and National Security,* 14/3 (1999): 103-122.

—, *What Hitler Knew: The Battle for Information in Nazi Foreign Policy,* New York: Oxford Üniversitesi, 2003.

Short, Ken R.M. ve Taylor, Richard, "Soviet Cinema and the International Menace, 1928-1939", *Historical Journal of Film, Radio, and Television,* 6/2 (1986): 131-159.

Short, Philip, *Mao: A Life,* New York: Henry Holt, 2000 [*Mao Zedong, Bir Yaşam,* çev. Yavuz Alogan, İstanbul: İthaki Yayınları, 2007].

Shpanov, Nikolai, "Pervyi udar: povest' o budushchei voine", *Znamia,* no. 1, 1939: 36-119.

—, *Pervyi udar: povest' o budushchei voine,* Moskova: Voenizdat, 1939.

Shreider, Mikhail, *NKVD iznutri: zapiski cheskista,* Moskova: Vozvrashchenie, 1995.

Shtemenko, S.M., *General'nyi shtab v gody voiny,* Moskova: Voenizdat, 1968.

Shubin, A.V., *Vozhdi i zagovorshchiki,* Moskova: Veche, 2004.

Shul'gina, N.I., "Teoretiko-metodologicheskie osnovy deiatel'nosti muzeev V. I. Lenina", doktora tezi, Moskova, 1989.

Shumiatskii, Boris Z., "Tvorcheskie zadachi templana", *Sovetskoe kino.* no. 12, 1933: 1-15.

—, *Kinematografiia millionov: opyt analiza,* Moskova: Kinofotoizdat, 1935.

Shustov, V., "No Other Amnassador Served in So Many Countries", *International Affairs,* 51/1 (2005): 166-174.

Shuyun, Sun, *The Long March: The True History of Communist China's Founding Myth,* New York: Anchor, 2008.

Shvarts, Anatolii, "Zhizn' i smert' Mikhaila Bulgakova", *Kontinent,* no. 53, 1987: 10-97; no. 54, 1987: 60-142.

Shvede, E.E., *Voennyi flot Iaponii,* Leningrad: ONTI NKTP SSSR, 1936.

Sibirskaia Sovetskaia Entsiklopediia, 3 cilt, Novosibirsk: Sibirskoe kraevoe izd-vo, 1929-1932.

Sibley, Katherine, "Soviet Industrial Espionage against American Military Technology and the US Response, 1930-1945", *Intelligence and National Security,* 14/2 (1999): 94-123.

Sidorov, Nikolai, "'Veselye rebiata'–komediia kontrrevoliutsionnaia", *Istochnik,* no. 3, 1995: 72-78.

Siegelbaum, Lewis ve Sokolov, Andrei, *Stalinism as a Way of Life,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2009.

—, *Stakhanovism and the Politics of Productivity in the USSR, 1935-1941,* Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1988.

Sigachev, S., "Glavnoe upravlenie stroitel'stva Dal'nego Severa", *Sistema ispravitel'no-trudovykh lagerei v SSSR* yay.haz. N. G. Okhotin ve A. B. Roginskii, Moskova: Zvenia, 1998.

Simmons, Beth A., *Who Adjusts? Domestic Sources of Foreign Economic Policy during the Interwar Years,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1994.

Simms, J.Y., "Economic Impact of the Russian Famine of 1891-92", *Slavonic and East European Review,* 60/1 (1982): 63-74.

—, "The Crop Failure of 1891: Soil Exhaustion, Technological Backwardness, and Russia's 'Agrarian Crisis,'" *Slavic Review,* 41/2 (1982): 236-250.

Simon, John Allsebrook, Vikont, *Retrospect: The Memoirs of the Rt Hon, Viscount Simon,* Londra: Hutchinson, 1952.

Simonov, Konstantin M., "Glazami cheloveka moego pokoleniia: besedy s marshalom Sovetskogo Soiuza A.M. Vasilevskim", *Znamia,* no. 5, 1998.

—, "K biografii G.K. Zhukova", *Marshal Zhukov: Kakim my ego pomnim,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1988.

—, "Zametki k biogfraii G.K. Zhukova", *Voenno-Istoricheskii zhurnal,* no. 9, 1987: 48-56.

—, *Glazami cheloveka moego pokoleniia,* Moskova: Novosti, 1989.

Simonov, N.S., *Voenno-promyshlennyi kompleks SSSR v 1920-1950-e gody: tempy ekonomicheskogo rosta, struktura, organizatsiia proizvodstva i upravlenie,* Moskova: Rosspen, 1996.

Sinel'nikov, A., *Kirov,* Moskova: Molodaia gvardiia, 1964.

Sinitsyn, Elisei T., *Rezident svidetel'stvuet,* Moskova: Geia,1996.

Sinyavsky, Andrei, *Soviet Civilization: A Cultural History,* New York: Arcade, 1990.

Sipols, Vilnos Ia, "SSSR i problema mira i bezopasnosti v vostochnoi Evrope (1931-1938 gg.)", *SSSR v bor'be protiv fashistskoi agressii 1933-1945 gg.,* yay.haz. A. L. Narochnitskii vd., Moskova: Nauka, 1976, s. 8-72.

—, "Torgovo-ekonomicheskie otnosheniia mezhdu SSSR i Germaniei v 1939-1941 gg, v sevete novykh arkhivnikh dokumentov", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 2, 1997: 29-41.

—, *Tainy diplomaticheskie: kanun velikoi otechestvennoi voiny, 1939-1941,* Moskova: Institut Rossiiskoi istorii, RAN, 1997.

Skorokhodov, Gleb A., *Mikhail Kol'tsov: kritiko- istoricheskii ocherk,* Moskova: Sovetskii pisatel', 1959.

—, *V poiskakh utrachennogo,* Moskova: Rutena, 2000.

Sladkovskii, M.I., *Znakomomstvo s Kitaem i kitaitsami,* Moskova: Mysl', 1984.

Slavinskii, Boris N., *Pakt o neitralitete mezdu SSSR i Iaponiei: diplomaticheskaia istoriia 1941-1945 gg,* Moskova: Novina, 1995.

—, *Vneshniaia politika na Dal'nem vostoke,* Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1988.

Slavinskii, Dmitrii B., *Sovetskii Soiuz i Kitai: istoriia diplomaticheskikh otnoshenii, 1917-1937 gg,* Moskova: Iaponiia segodnia, 2003.

Slavinsky, Boris N., *The Japanese-Soviet Neutrality Pact: A Diplomatic History 1941-1945,* Londra: RoutledgeCurzon, 2003.

Slezkine, Yuri, "The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism", *Slavic Review,* 53/2 (1994): 414-452.

Sluch, Sergei Z., "'Delo Tukhachevskogo': Veilka li zasluga SD? (po povodu novoi knigi nemetskogo istorika)", *Sovetskoe slavianovedenie,* no. 1, 1992: 27-29.

—, "Germano-sovetskie otnosheniia v 1918-1941 gg.: motivy i posledstviia vneshnepoliticheskikh reshenii", *Slavianovedenie,* no. 3, 1996: 101-113.

—, "Pol'sha v politike Sovetskogo Soiuza 1938-1939", *Sovetsko-Pol'skie otnosheniia v politicheskikh usloviiakh Evropy 30-kh godov XX stoletiia: sbornik statei,* yay.haz. E. Duraczynski ve A. N. Sakharov, Moskova: Nauka, 2001, s. 156-190.

—, "Rech' Stalina, kotoroi ne bylo", *Otechestvennaia istoriia,* no. 1, 2004: 113-139.

Slutskii, A.G., "Bol'sheviki o germanskoi sotsial-demokratii v period ee predvoennogo krizisa", *Proletarskaia revoliutsiia,* no. 6, 1930: 38-73.

Smeliansky, Anatoly, "The Destroyers: Lunacharsky's Letter to Stalin on Censorship at the Moscow Art Theater", *Comparative Criticism,* 16 (1994): 33-37.

—, *Is Comrade Bulgakov Dead? Mikhail Bulgakov at the Moscow Art Theater,* New York: Routledge, 1993.

Smirnov, German V. (yay.haz.), *Krovavyi marshal: Mikhail Tukhachevskii,* St, Petersburg: Korona print, 1997.

Smith, Edward Ellis, *The Young Stalin: The Early Years of an Elusive Revolutionary,* New York: Farrar, Straus & Giroux, 1967.

Smrz, Jiri, *Symphonic Stalinism: Claiming Russian Musical Classics for the New Soviet Listener, 1932-1953,* Berlin: Lit, 2011.

Smyr, G.V., *Islam v Abkhazii i puti preodoleniia ego perezhitkov v sovremennykh usloviiakh,* Tiflis: Metsniereba, 1972.

Smyth, Denis, "Soviet Policy towards Republican Spain: 1936-1939", *The Republic Besieged: The Civl War in Spain, 1936-1939,* yay.haz. Paul Preston ve Ann L. Mackenzie, Edinburgh: Glasgow Üniversitesi, 1996, s. 87-105.

Snesarev, A.E., *Filosofiia voiny,* Moskova: Lomonosov, 2013.

Snow, Edgar, *Random Notes on China (1936-1945),* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1957.

—, *Red Star over China,* Londra: Victor Gollancz, 1937 [*Çin Üzerinde Kızıl Yıldız,* çev. Enis Esmer, İstanbul: Yordam Kitap, 2015].

Snyder, Jack, "Russian Backwardness and the Future of Europe", *Deadalus,* 123/2 (1994): 179-201.

Snyder, Louis, *Encyclopedia of the Third Reich,* New York: McGraw-Hill, 1976.

Snyder, Timothy, *Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2005.

Sobolev, A.I. (yay.haz.), *Georgii Dimitrov - vydaiushchiisia deiatel' kommunisticheskogo dvizheniia,* Moskova: Politizdat, 1972.

Sobolev, D.A. ve Khazanov, D.B., *Nemetskii sled v istorii otechestvennoi aviatsii,* Moskova: Rusavia, 2000.

Sobranie zakanov i rasporiazhenii SSSR Moskova: Upravlenie delami Soveta Narodnykh Komissarov SSSR, 1924-1950.

Sochineniia, See Stalin, I.V., Sochineniia.

Sokolov, A.K., *Obshchestvo i vlast' v 1930-e gody: povestvovanie v dokumentakh,* Moskova: Rosspen, 1998.

—, *Ot voenproma k VPK: sovetskaia voennaia promyshlennost' 1917-1941 gg,* Moskova: Novyi khronograf, 2012.

Sokolov, Boris V., *Beriia: sud'ba vsesil'nogo narkoma,* Moskova: AST, 2008.

—, *Georgii Zhukov,* Moskova: AST, 2003.

—, *Istreblennye marshaly,* Smolensk: Rusich, 2000.

—, *Mikhail Tukhachevskii: zhizn' i smert' "Krasnogo marshala",* Smolensk: Rusich, 1999.

—, *Narkomy strakha: Iagoda, Ezhov, Beriia, Abakumov,* Moskova: AST, 2001.

—, *Neizvestnyi Zhukov: portret bez retushi v zerkale epokhi,* Minsk: Rodiola-plius, 2000.

—, *Tukhachevskii: zhizn'i smert' krasnogo marshala,* Moskova: Veche, 2003.

—, *Vasilii Stalin,* Smolensk: Rusich, 2000.

Sokolov, V.V., "N.N. Krestinskii - revoliutsioner, diplomat", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 5, 1989: 120-142.

—, "Neizvestnyi G.V. Chicherin: iz rassekrechennykh arkhivov MID RF", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 2, 1994: 3-18.

—, "Novye dannye o podgotovke Germanskogo vtorzheniii v SSSR", *Voennoistoricheskii zhurnal,* no. 1, 2000: 86-89.

—, "Zabytyi diplomat: D.V. Bogomolov (1890-1938)", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 3, 2004: 165-195.

—, "Zamestitel' narkoma inostrannykh del B. Stomoniakov", *Otkryvaia novye stranitsy .., Mezhdunarodnye voprosy: sobytiia i liudi,* yay.haz. N.V. Popov, Moskova: Politizdat, 1989, s. 257-293.

—, *Na boevykh postakh diplomaticheskogo fronta: zhizn' i deiatel'nost' L. M. Karakhana,* Moskova: Politizdat, 1983.

Soldatenkov, L.D., *Politicheskie i nravstvennye posledstviia usileniia vlasti VKP (b), 1928-1941,* St, Petersburg: Otd-nie izdatel'stva Prosveshchenie, 1994.

Solodovnikov, A.V., "My byli molodye togda: vospomi ", *Teatral'nye stranitsy: sbornik statei,* Moskova: Iskusstvo, 1979, s. 186-223.

Solomon, Jr., Peter H., *Soviet Criminal Justice under Stalin,* Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1996.

—, *Soviet Criminologists and Criminal Policy: Specialists in Policy-Making,* New York: Columbia Üniversitesi, 1978.

— (yay.haz.), *Reforming Justice in Russia, 1864-1996: Power, Culture, and the Limits of Legal Order,* Armonk, NY ve Londra: M. E. Sharpe, 1997.

Solomon, Susan Gross, "Rural Scholars and the Cultural Revolution", *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931,* yay.haz. Sheila Fitzpatrick, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1978, s. 129-153.

Solonin, Mark, "Delo aviatorov", *Voenno-promyshlennyi kur'er,* 9 Haziran 2010.

—, "Tri plana tovarishcha Stalina", *Pravda Viktora Suvorova: okonchatel'noe reshenie,* yay.haz. D. S. Khmlenitsii, Moskova: Iauza, 2009, s. 31-89.

Solonitsyn, G., "Nachal'nik sovetskoi razvedki", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 11, 1979: 92-94.

Solovev, Mikhail, *My Nine Lives in the Red Army,* New York: D. McKay, 1955.

Solov'ev, A.G., 'Tetradi krasnogo professora,1912-1941 gg", *Neizvestnaia Rossiia, XX vek,* yay.haz. V. A. Kozlov, 4 cilt, Moskova: Istoricheskoe nasledie, IV, 1992-1993: 140-228.

Solov'ev, E.D. ve Chugunov, Ai I. (yay.haz.), *Pogranichnye voiska SSSR 1929-1938: sbornik dokumentov i materialov,* Moskova: Nauka, 1973.

Solzhenitsyn, Aleksandr, *The Gulag Archipelago, 1918-1956, An Experiment in Literary Investigation,* 3 cilt, New York: Harper & Row, 1974-1979 [*Gulag Takımadaları*, çev. Çağan Er, Ankara: Felix Kitap, 2023].

Sommer, Erich F., *Botschafter Graf Schulenburg: der letzte Vertreter des Deutschen Reiches in Moskau,* Asendorf: MUT-Verlag, 1987.

—, *Das Memorandum: Wie der Sowjetunion der Krieg erklärt wurde,* Münih: Herbig, 1981.

Sommer, Theo, *Deutschland und Japan zwischen den Mächten 1935-1940,* Tübingen: Mohr, 1962.

Sontag, Raymond J., "The Last Months of Peace, 1939", *Foreign Affairs,* 35/3 (1957): 507-524.

— ve James S. Beddie (yay.haz.), *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941: Documents from the Archives of the German Foreign Office,* Washington, D. C.: Department of State, 1948.

Sorel, Georges, *Reflexions sur la violence,* Paris: Librarie de pages libres, 1908 [*Şiddet Üzerine Düşünceler*, çev. Anahid Hazaryan, İstanbul: Telemak Kitap, 2021].

Sostav rukovodiashchikh rabotnikov i spetsialistov Soiuza SSR, Moskova: Soiuzorguchet, 1936.

Sotsialisticheskoe stroitel'stvo v SSSR: statisticheskii ezhegodnik, Moskova: Soiuzorguchet, 1934.

Sotskov, Lev F., *Neizvestnyi separatizm: na sluzhbe SD i Abvera (Iz sekretnykh dos'e razvedki),* Moskova: Ripol klassik, 2003.

— (yay.haz.), *Pribaltika i geopolitika: sbornik dokumentov,* Moskova: SVR, 2006.

Southworth, Herbert Rutledge, *Guernica, Guernica: A Study of Journalism, Diplomacy, Propaganda, and History,* Berkeley: California Üniversitesi, 1997.

Souvarine, Boris, *Staline: Aperçu historique de bolchévisme,* Paris: Plon, 1935, Yeniden basım, Paris: Editions Champ Libre, 1977, Tercümesi, *Stalin: A Critical Survey of Bolshevism,* Londra: Secker and Warburg, 1939.

Sovetskaia kul'tura v rekonstrruktivnyi period, 1928-1941, Moskova: Institut istorii SSSR, 1988.

"Sovetskaia razvedka i russkaia voennaia emigratsiia 20-40x gg.: interv'iu s polkovnikom V. N. Karpovym", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 3, 1998: 119-124.

Sovetskaia voennaia entsiklopediia, 8 cilt, Moskova: Voenizdat, 1976-1980.

Sovetsko-kitaiskii konflikt 1929: sbornik dokumentov, Moskova: Litizdat NKID, 1930.

Spácil, D. ve Mal'tsev, V.F. (yay.haz.), *Dokumenty po istorii miunhkenskogo sgovora 1937-1939,* Moskova: Politizdat, 1979.

Spahr, William J. *Zhukov: The Rise and Fall of a Great Captain,* Novato, CA: Presidio, 1993.

Spalcke, Karl, "Der Fall Tuchatschewski: die Wehrmacht, die rote Armee under 'die grosse Säuberung,'" *Die Gegenwart,* 13 (1958): 45-48.

Spaso, Liudmil Iordanovich, *Bulgariia i SSSR 1917-1944: politiko-diplomaticheskii otnosheniia,* Veliko Turnovo: Faber, 2008.

Speer, Albert, *Erinnerungen,* Berlin: Propyläen, 1969.

—, *Inside the Third Reich: Memoirs,* New York: Macmillan, 1970.

—, *Spandauer Tagebücher,* Franklin am Main: Propyläen, 1975.

Spitzy, Reinhard, *So haben wir das Reich verspielt: Bekenntnisse eines Illegalen,* 4. baskı, Münih: Langen Müller, 1994.

Spravochnik partiinogo rabotnika, 9 cilt, Moskova: Partizdat, 1921-1935.

Spring, D.W., "The Soviet Decision for War against Finland, 30 November 1939", *Soviet Studies,* 38/2 (1986): 207-226.

SSSR i Litva v gody vtoroi mirovoi voiny: sbornik dokumentov, 2 cilt, Vilnius: Institut istorii Litvy, 2006.

Stafford, David A.T., "SOE and British Involvement in the Belgrade Coup d'État of March 1941", *Slavic Review,* 36/3 (1977): 399-419.

Stakhanov, Aleksei G., *Rasskaz o moei zhizni,* Moskova: Gossotsizd, 1937

Stalin, I.V. *Sochineniia,* 13 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1946-1951, cilt 14-16, Robert H. Macneal (yay.haz.), Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, 1967, *Sochineniia* olarak anılmıştır.

—, *Voprosy Leninizma,* Moskova: Gosizdat, 1939 [*Leninizmin Sorunları*, çev. Süheyla Kaya, İsmail Yarkın, Saliha N. Kaya, İstanbul: İnter Yayınları, 1997].

Stalin, Joseph, *Leninism,* Moskova: Cooperative Publishing Society of Foreign Workers in the USSR, 1933.

Stalin: k shestidesiatiletiiu so dnia rozhdeniia, Moskova: *Pravda,* 1940.

Stalin: sbornik statei k piatidesitiletiu so dnia rozhdeniia, Moskova-Leningrad: Gosizdat, 1929.

Stalin i liudi sovetskoi strany v izobrazitel'nom iskusstve: katalog vystavki, Moskova: Tret'iakovskaia galeriia, 1939.

Starinov, I.T., *Miny zhdut svoego chasa,* Moskova: Voenizdat, 1964.

Starkov, Boris A., "Ar'ergardnye boi staroi partiinoi gvardii", *Oni ne molchali,* yay.haz. A. V. Afanas'ev, Moskva: Politizdat, 1991, s. 215-225.

—, "Delo Riutina", Oni ne molchali, yay.haz. A. V. Afanas'ev, Moskova: Politizdat, 1991, s. 145-178.

—, "Kak Moskva chut' ne stala Stalinodarom", *Izvestiia TsK KPSS.* no. 12, 1900: 126-127.

—, "Narkom Ezhov", *Stalinist Terror: New Perspectives,* yay.haz. J. Arch Getty ve Roberta T. Manning, New York: Cambridge Üniversitesi, 1993, s. 21-39.

—, "The Trial that Was Not Held", *Europe-Asia Studies,* 46/8 (1994): 1297-1315.

—, "Trotsky and Ryutin: From the History of the Anti-Stalin Resisteance in the 1930s", *The Trotsky Reappraisal,* yay.haz. Terry Brotherstone ve Paul Dukes, Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi, 1992, s. 70-83.

— (yay.haz.), *Martem'ian Riutin: na koleni ne vstanu,* Moskova: Politizdat, 1992.

Starunin, A.I., "Operativnaya vnezapnost'", *Voennaia mysl',* no. 3, 1941: 7-35.

Stavinskii, Ervin, *Zarubiny: semeinaia rezidenty,* Moskova: Olma, 2003.

Stehlin, Paul, *Témoignage pour l'histoire,* Paris: Robert Laffant, 1966.

Steiner, Zara S., "The Soviet Commissariat of Foreign Affairs and the Czechozlovakian Crisis in 1938: New Material from the Soviet Archives", *Historical Journal,* 42/3 (1999): 751-759.

—, *The Lights that Failed: European International History 1919-1933,* Oxford, Oxford Üniversitesi, 2005.

—, *The Triumph of the Dark: European International History, 1933-1939,* New York: Oxford Üniversitesi, 2011.

Stepanov, A.F., *Rasstrel po limitu: iz istorii politicheskikh repressa v TASSR v gody "ezhovshchiny",* Kazan: Novoe znanie, 1999.

Stepanov, A.S., "O masshtabakh repressii v Krasnoi Armii v predvoennye gody", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 1, 1993: 56-63; no. 2, 1993: 71-80; no. 3, 1993: 25-34; no. 5, 1993: 59-67.

Stepanov, I. *Parizhkaia kommuna 1871 goda i voprosy taktiki proletarskoi revoliutsii,* 6. baskı, Moskova: Partizdat, 1937.

Stephan, John J., "'Cleansing' the Soviet Far East, 1937-1938", *Acta Slavica Iaponica,* 10 (1992): 43-64.

—, *The Russian Far East: A History,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1994.

Stercho, Peter G., *Diplomacy of Double Morality: Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919-1939,* New York: Carpathian Research Center, 1971.

Stern, Fritz, "National Socialism as Temptation", *Dreams and Delusions: The Drama of German History,* New York: Knopf, 1987, s. 147-191.

Stern, Ludmila, *Western Intellectuals and the Soviet Union, 1920-1940: From Red Square to the Left Bank,* New York: Routledge, 2007.

Stikh, M., *Zavod griadushchikh urozhaev: rostovskii krasnoznamenskii sel'mash,* Moskova: Gos, nauchno-tekhnicheskoe izd-vo, 1931.

Stites, Richard, *Russian Popular Culture: Entertainment and Society since 1900,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1992.

Stoecker, Sally, *Forging Stalin's Army: Marshal Tukhachevsky and the Politics of Military Innovation,* Boulder, CO: Westview, 1998.

Stoletov, V., "Zamechatel'nye knigi o velikikh pobedakh kolkhozov", *Sotsialisticheskaia rekonstruktsiia sel'kogo khoziaistva,* no. 6, 1935: 180-183.

Stolfi, R.H., "Equipment for Victory in France in 1940", *History,* 55/183 (1970): 1-20.

Stone, David R., "Misreading Svechin: Attrition, Annihilation, and Historicism", *Journal of Military History,* 76/3 (2012): 673-693.

—, "Tukhachevskii in Leningrad: Military Politics and Exile, 1928-1931", *Europe-Asia Studies,* 48/8 (1996): 1365-1386.

—, *Hammer and Rifle: The Militarization of the Soviet Union, 1926-1933,* Lawrence: University Press of Kansas, 2000.

Storella, Carmine J. ve Sokolov, A.K. (yay.haz.), *The Voice of the People: Letters from the Soviet Village, 1918-1932,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2013.

Stover, William J., "Finnish Military Politics between the Two World Wars", *Journal of Contemporary History,* 12/4 (1977): 741-745.

Strang, G. Bruce (yay.haz.), *Collision of Empires: Italy's invasion of Ethiopia and its International Impact,* Burlington, VT: Ashgate, 2013.

—, "Once More unto the Breach: Britain's Guarantee to Poland, March 1939", *Journal of Contemporary History,* 31/4 (1996): 721-752.

Strang, William, *Home and Abroad,* Londra: Andre Deutsch, 1956.

Stratigakos, Despina, *Hitler at Home,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2015.

Straus, Kenneth M., *Factory and Community in Stalin's Russia: the Making of an Industrial Working Class,* Pittsburgh, PA: Pittsburgh Üniversitesi, 1997.

Striedter, Jurij, "Journeys through Utopia: Introductory Remarks to the Post-Revolutionary Russian Utopian Novel", *Poetics Today,* 3/1 (1982): 33-60.

Strong, Anna Louise, *The Stalin Era,* New York: Mainstream Publishers, 1956.

Strong, Kenneth, Major General, *Intelligence at the Top: The Recollections of an Intelligence Officer,* Londra: Cassell, 1968.

Stronski, Stanislaw, "Soviet Russia's Common Cause with Nazi Germany, 1939", *Eastern Quarterly,* 2/2 (1949): 28-37.

Struve, Gleb, "The Pan-Soviet Literary Congress", *Slavonic and East European Review,* 13/39 (1935): 641-643.

Stuchka, Petr, *Kurs Sovetskogo grazhdanskogo prava,* 3 cilt, Moskova-Leningrad: Gosudarsvtennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelstvo, 1931.

Sudoplatov, A.P., *Tainaia zhizn' generala Sudoplatova: pravda i vymysel o moem otse,* 2 cilt, Moskova: Soveremennik, Olma, 1998.

Sudoplatov, Pavel, *Razvedka i kreml': zapiski nezhelatel'nogo svidetelia,* Moskova: Geja, 1996.

—, *Spetsoperatsii: Lubianka i kreml', 1930-1950 gody,* Moskova: Olma, 1997

— vd., *Special Tasks: The Memoirs of an Unwanted Witness, a Soviet Spymaster,* Boston: Little, Brown, 1994 [*Özel Görevler-Sovyet İstihbarat Şefinin Anıları*, çev. Emrah Arıcılar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019].

Sukhanov, Nikolai, *Zapiski,* 7 cilt, Berlin: Z.I. Grzhebin, 1922-1923.

Sukharev, S.V., "Litsedeistvo na poprishche istorii (Beriia - apologet kul'ta lichnosti Stalina)", *Voprosy istorii KPSS.* no. 3, 1990: 102-18.

Sukharnikova, Tat'iana, "My nagnali takoi velichaishii, podobaiushchii strakh revoliutsii", Rōpartaj Iuliia Kantor, *Vremia,* 29 Kasım 2007.

Sukiennicki, Wiktor, "The Establishment of the Soviet Regime in Eastern Poland in 1939", *Journal of Central European Affairs,* 23/2 (1963): 191-218.

Sullivan, Brian R., "Fascist Italy's Military Involvement in the Spanish Civil War", *Journal of Military History,* 59/4 (1995): 697-727.

Sullivan, Rosemary, *Stalin's Daughter: The Extraordinary and Tumultuous Life of Svetlana Alliluyeva,* New York: Harper-Collins, 2015.

Sultanbekov, Bulat, "Nikolai Ezhov: Palach i zhertva", *Tatarstan,* no. 2, 1992.

Sundaram, Chantal, "Manufacturing Culture: The Soviet State and the Mayakovsky Legend 1930-1993", doktora tezi, Toronto Üniversitesi, 2000.

Suny, Ronald Grigor (yay.haz.), *The Structure of Soviet History: Essays and Documents,* Oxford: Oxford Üniversitesi, 2003.

—, *The Making of the Georgian Nation,* 2. baskı, Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1994.

Suslov, Andrei B., "Revolution from Above': 'Dekulakization' as a Part of Stalin's Social Revolution (The Case of the Perm Region)", yayınlanmamış el yazmaları.

Sutton, Anthony C., *Western Technology and Soviet Economic Development 1930-1945,* 3 cilt, Stanford, CA: Hoover Enstitüsü, s. 968-973.

Suvenirov, Oleg F., "Klim, Koba skazal", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 12, 1988: 51-60.

—, "Narkomat oborony i NKVD v predvoennye gody", *Voprosy istorii,* no. 6, 1991: 26-35.

—, "Za chest' i dostoinstvo voinov RKKA", *Oni ne molchali,* yay.haz. A. V. Afanas'ev, Moskova: Politizdat, 1991, s. 372-387.

—, *Tragediia RKKA 1937-1938,* Moskova: Terra, 1998.

Suyin, Han, *Eldest Son: Zhou Enlai and the Making of Modern China,* New York: Hill and Wang, 1994.

Svechin, A.A., *Strategiia,* Moskova: Voenizdat, 1927.

Svetlanin, Andrei [Nikolai Likhachev], *Dal'nevostochnyi zagovor,* Frankfurt am Main: Posev, 1953.

Svetlishin, N.A., *Krutye stupeni sud'by: zhizn' i ratnye podvigi marshala G. K Zhukova,* Khabarovsk: Khabarovskoe knizhnoe izd-vo, 1992.

Svirin, M.N., *Bronia krepka: istoriia sovetskogo tanka 1919-1937,* Moskova: Eksmo, 2006.

Svolik, Milan W., *The Poltics of Authoritarian Rule,* New York: Cambridge Üniversitesi, 2012.

Sweeting, George Vincent, "Building the Arsenal of Democracy: The Government's Role in Expansion of Industrial Capacity, 1940 to 1945", doktora tezi, Columbia Üniversitesi, 1994.

Swianiewicz, Stanislaw, *Forced Labor and Economic Development: An Enquiry into the Experience of Soviet Industrialization,* New York: Oxford Üniversitesi, 1965.

Syrtsov, Sergei, *O nashikh uspekhakh, nedostatkakh i zadachakh,* Moskova: Gosizdat, 1930.

Szamuely, Tibor, "The Elimination of Opposition between the Sixteenth and Seventeenth Congresses of the CPSU", *Soviet Studies,* 17/3 (1966): 318-338.

Szikalai, Laszlo, *After the Revolution: Georg Lukac's Marxist Development, 1930-1945,* Budapeşte: Akademia Kiado, 1992.

Tabouis, Geneviève, *They Called Me Cassandra,* New York: Scribner, 1942.

Tainy diplomatii Tret'ego Reikka: germanskie diplomaty, rukovoditeli zarubezhnykh voennykh misii, voennye i politseiskie attaché v sovetskom plenu, Dokumenty iz sledstvennykh del, Moskova: Mezhdunarodnyi fond Demokratiia, 2011.

Takala, I., "Natsional'nye operatsii OGPU/NKVD v Karelii", *V sem'e edinoi: natsional'naia politika partii bol'shevikov i ee osushchestvlenie na Severo-Zapade Rossii v 1920-1950-e gody,* yay.haz. V. Vikavainen ve Takala, Petrozavosk: Izd-vo petrozavodskogo universiteta, 1998, s. 161-206.

Tang, Peter S.H., *Russian Policy in Manchuria and Outer Mongolia, 1911-1931,* Durham, NC: Duke Üniversitesi, 1959.

Tanin, O. ve Kogan, E., *Voenno-fashistskoe dvizhenie v Iaponii,* Moskova: Partizdat, 1933.

Taniuchi, Yuzuru, *The Village Gathering in Russia in the Mid-1920s,* Birmingham, UK: Birmingham Üniversitesi, 1968.

Tanner, Väinö, *The Winter War: Finland against Russia, 1939-1940,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1957.

Taranova, Alla, *Golos Stalina,* St, Petersburg: Partner SPb, 2010.

Taranovsky, Theodore K., "Osobennosti rossiiskoi samoderzhavnoi monarkhii v XIX stoletii", *Rossiiskaia monarkhiia: voprosy istorii i teorii,* yay.haz. M.D. Karpachev, Voronezh: Istoki, 1998, s. 157-171.

Tarasenkov, A., "Pasternak: chernovye zapisi 1934-1939", *Voprosy literatury,* no. 4, 1990: 96-101.

Tardy, L., "The Caucasus Peoples and their Neighbours in 1404", *Acta Orientalia Academiae Scientarium Hung,* XXXII/1 (1978): 83-111.

Tarkhanov, Alexei ve Kavtaradze, Sergeo, *Architecture of the Stalin Era,* New York: Rizzoli, 1992.

Tarkhova, N.S., "Krasnaia armiia i kollektiviizatsiia sovetskoi derevni, 1928-1933: avtoreferat dissertatsii doktora istoricheskikh nauk", Saratov, 2006.

—, *Krasnaia armiia i stalinskaia kollektivizatsiia, 1928-1933 gg,* Moskova: Rosspen, 2010.

— vd. (yay.haz.), *"Zimniaia voina": Rabota nad oshibkami aprel' mai 1940 g, Materialy komissii Glavnogo voennogo soveta Krasnoi Armii po obobshcheniiu opyta Finskoi kampanii,* Moskova: Letnii sad, 2004.

Taruskin, Richard, "The Opera and the Dictator: the Peculiar Martyrdom of Dmitri Shostakovich", *New Republic,* 20 Mart 1989.

Tatimov, Maqash B., *Sotsial'naia obuslovlennost' demograficheskikh protsessov,* Alma-Ata: Nauka Kazakhskoi SSR, 1989.

Taubman, William, *Nikita Khrushchev,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 2000.

Tauger, Mark B., "Natural Disaster and Human Actions 1931-1933", Carl Beck Belgeleri, Pittsburgh Üniversitesi, Center for Russian and East European Studies, no. 1506, 2001.

—, "Soviet Peasants and Collectivization: Resistance and Adaptation", *Journal of Peasant Studies,* 31/3-4 (2004): 427-456.

—, "Stalin, Soviet Agriculture, and Collectivization", *Food and Conflict in Europe in the Age of the Two World Wars,* yay.haz. Frank Trentmann ve Flemming Just, New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 109-142.

—, "The 1932 Harvest and the Famine of 1933", *Slavic Review,* 50/1 (1991): 70-89.

—, "The People's Commissariat of Agriculture", *Decision-making in the Stalinist Command Economy, 1932-37,* yayına hazırlayan E. A. Rees, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1997, s. 150-175.

Taunton, Matthew, "Russia and the British Intellectuals: The Significance of the Stalin-Wells Talk", *Russia in Britain: Melodrama to Modernism,* yay.haz. Rebecca Beasley ve Philip Bullock, New York: Oxford Üniversitesi, 2013, s. 209-224.

Taylor, A.J.P., *The Origins of the Second World War,* 2. baskı, Greenwich, CT: Fawcett, 1965 [*İkinci Dünya Savaşının Kökenleri*, çev. Hakan Abacı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015].

Taylor, Frederick (yay.haz.), *The Goebbels Diaries 1939-1941,* New York: G. P. Putnam's Sons, 1983.

Taylor, Jay, *The Generalissimo: Chiang Kai-shek and the Struggle for Modern China,* Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University, 2009.

Taylor, Richard ve Christie, Ian (yay.haz.), *The Film Factory: Russian and Soviet Cinema in Documents, 1896-1939,* Londra: Rotledge & Kegan Paul, 1988.

—, "Ideology as mass Entertainment: Boris Shumyatsky and Soviet Cinema in the 1930s", *Inside the Film Factory: New Approaches to Russian and Soviet Cinema,* yay.haz. Richard Taylor ve Ian Christie, Londra: Routledge, 1991, s. 193-216.

—, "Singing on the Steppes for Stalin: Ivan Pyr'ev and the Kolkhoz Musical in Soviet Cinema", *Slavic Review,* 58/1 (1999): 143-159.

—, "The Illusion of Happiness and the Happiness of Illusion: Grigorii Aleksandrov's *The Circus*", *Slavonic and East European Review,* 74/4 (1996): 601-620.

Taylor, Sally J., *Stalin's Apologist: Walter Duranty,* the New York Times *Man in Moscow,* New York: Oxford Üniversitesi, 1990.

Taylor, Telford, *Sword and Swastika: Generals and Nazis in the Third Reich,* New York: Simon & Schuster, 1952.

Teichman, Christian, "Canals, Cotton, and the Limits of De-Colonization in Soviet Uzbekistan, 1924-1941", *Central Asia Survey,* 26/4 (2007): 499-519.

"Telegramma I.F. Dergacheva I. I. Proskurovu", *Izvestiia TsK KPSS,* no. 3, 1990: 220.

Telitsyn, V.L. vd. (yay.haz.), *Stalin: diktator v "zerkale" inostrannoi pressy,* Moskova: Olma, 2006.

Tel'man, Iosef, "Riutin protiv Stalina", *Sekret,* 15 Ocak 2012.

Teodor, Gladkov, *Nagrada za vernost'–kazn',* Moskova: Tsentrpoligraf, 2000.

Tepliakov, Aleksei G., "Personal i povsednevnost' Novosibirskogo UNKVD v 1936-1946", *Minuvshee: istoricheskii al'manakh,* no. 21 (1997): 240-293.

—, "Sibir': protsedura ispolneniia smertnykh prigovorov 1920-1930-x godov", *Golos Sibiri,* 2004.

—, *Mashina Terrora: OGPU-NKVD Sihiri v 1929-1941 gg,* Moskova: Novyi Khronograf: AIRO-XXI, 2008.

Terayama, Kyosuke, "Soviet Policies toward Mongolia after the Manchurian Incident, 1931-34", *Facets of Transformation of the Northeast Asian Countries,* yay.haz. Yoshida Tadashi ve Hiroki Oka, 2 cilt, Sendai, Japonya: CNEAS Tohoku Üniversitesi, 1998, s. 37-66.

Teroni, Sandra ve Klein, Wolfgang (yay.haz.), *Pour le défense de la culture: les textes du Congrès international des écrivains, Paris, juin 1935,* Dijon: Ėditions universitaire du Dijon, 2005.

Terras, Victor, *Vladimir Mayakovsky,* Boston: Twayne, 1983.

Teske, Hermann (yay.haz.), *General Ernst Köstring: Der militärische Mittler zwischen dem Deutschen Reich und der Sowjetunion 1921-1941,* Frankfurt am Main: E. S. Mittler & Sohn, 1965.

Thayer, Charles W., *Bears in the Caviar,* Philadelphia: J. B. Lippincott, 1951.

The, Cheliuskin Odyssey, (1934), video, Seventeen Moment in Soviet History'den ulaşılabilir: Online Birincil Kaynak Arşivi, http://soviethistory.msu.edu/1936-2/pilots-and-explorers/pilots-and-explorers-video/the-cheliuskin-odyssey-1934/ (erişim 03.04.2017).

Theses and Decisions, Thirteenth Plenum of the ECCI. Moskova: Co-operative Publishing Society of Foreign Workers in the USSR, 1934.

Thies, Jochen, *Architekt der Weltherrschaft: die "Endziele" Hitlers,* Düsseldorf: Droste, 1976.

Thomas, Georg, *Geschichte der deutschen Wehr- und Rüstungswirtschaft (1918-1943/45),* Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1966.

Thomas, Hugh, *The Spanish Civil War,* New York: Modern Library, 2001.

Thomas, Martin, "France and the Czechoslovak Crisis", *Diplomacy and Statecraft,* 10/2-3 (1999): 122-159.

Thompson, Neville, *The Anti-Appeasers: Conservative Opposition to Appeasement in the 1930s,* Oxford: Clarendon, 1971.

Thorndike, Anneli; Thorndike, Andrew ve Raddatz, Karl, *Unternehmen Teutonenschwert: die grosse Karriere eines kleines Spions,* Berlin: Ministerium für Nationale Verteidigung, 1959, Tercümesi, *Operatsiia "Tevtonskii mech": bol'shaia kar'era melkogo shpiona,* Moskova: Voenizdat, 1960.

Thorne, Christopher, *The Limits of Foreign Policy: The West, the League, and the Far Eastern Crisis of 1931-1933,* Londra: Hamish Hamilton, 1972.

Thorniley, Daniel, *The Rise and Fall of the Soviet Rural Communist Party, 1927-1939,* New York: Macmillan, 1988.

Thurston, Robert W., *Life and Terror in Stalin's Russia, 1934-1941,* New Haven, CT ve Londra: Yale Üniversitesi, 1996.

Tichanova, Valentina, *Rasstrel'nye spiski, no. 2: Vaganskoe kladbishche, 1926-1936,* Moskova: Tekst, 1995.

Tien-Wei, Wu, *The Sian Incident: A Pivotal Point in Modern Chinese History,* Ann Arbor: Center for Chinese Studies, Michigan Üniversitesi, 1976.

Tikhanov, Galin, *The Master and the Slave: Lukács, Bakhtin, and the Ideas of their Time,* Oxford: Clarendon, 2000.

Tikhomirov, G.A., *Viacheslav Mikhailovich Molotov: kratkaia biografiia,* Moskova: politicheskaia literatura, 1940.

Tikhomirov, V.A., *Promyslovaia kooperatsiia na sovremennom etape,* Moskova: [yayınevi belirtilmemiş], 1931.

Tikhvinskii, S.L., "Zakliuchenie sovetsko-iaponskogo pakta o neitralitete 1941 g.", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 1, 1990: 21-24.

Tillotson, H.M., *Finland at Peace and War, 1918-1993,* Gözden geçirilmiş baskı, Welby, Norveç: Michael Russell, 1996.

Tinchenko, Iaroslav, *Golgofa russkogo ofitsertva v SSSR: 1930-1931 gody,* Moskova: Moskovskii obshchestvennyi nauch, fond, 2000.

Tippelskirch, Kurt von, *Geschichte des Zweiten Weltkriegs,* 2. baskı, Bonn: Athenäum, 1956.

Tisminets, A.S. (yay.haz.), *Vneshniaia politika SSSR 1917-1946 gg.: sbornik dokumentov,* 4 cilt, Moskova: OGIZ, 1944-1946.

Titarenko, Mikhail L., *Kommiunisticheskii internatsional i kitaiskaia revoliutsii: dokumenty i materialy,* Moskova: Nauka, 1986.

—, *VKP (b), Komintern i Kitai, 1920-1943: dokumenty,* 8 cilt, Moskova: Rosspen, 1996-2007.

Tiulenev, I.V., *Cherez tri voiny: vosmponianiia kommanduiushchego iuzhnym i zakavkazskim frontami,* Moskova: Tsentropoligraf, 2007, Daha önce yayınlayan, Voenizdat, 1960, 1972.

"Tiuremnye zapiski Rikharda Zorge", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 4-5, 1994: 141-176; no. 6, 1994: 91-116; no. 2, 1995: 79-100.

Tikhorzhevskii, Iv, "Cherez sto let", *Vozrozhdenie,* 6 Şubat 1937.

Tocqueville, Alexis de, *The Old Regime and the French Revolution,* Garden City, NY: Doubleday, 1955 [*Eski Rejim ve Devrim*, çev. Turhan Ilgaz, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2021].

Tokaev, Grigory A., *Betrayel of an Ideal,* Bloomington: Indiana Üniversitesi, 1955.

—, *Stalin Means War,* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1951.

Tokarev, V.A., "'Kará panam! Karáʹ: Pol'skaia tema v predvoennom kino (1939-1941 gg.)", *Otechestvennaia istoriia,* no. 6, 2003: 47-59.

Tokushirō, Ōhata, "The Anti-Comintern Pact, 1935-1939", *Deterrent Diplomacy: Japan, Germany, and the USSR 1935-1940,* yay.haz. James W. Morley, New York: Columbia Üniversitesi, 1976, s. 9-111.

Tolliver, Col; F., Raymond ve Constable, Trever J., *Fighter General: The Life of Adolph Galland,* Atglen, PA: Schiffer Publishing, 1999.

Tolmachaev, V.A., "Sovetskii Soiuz i Ispaniia: opyt i uroki internatsional'noi pomoshchi (1936-1939)", doktora tezi, Leningrad, 1991.

Tolstoi, Alexei ve Vishnevskii, Vsevolod, "Ob avtorskom prave", *Pravda,* 26 Haziran 1937.

Tolstova, Natalya A., *Vnimanie, vkliuchaiu mikrofon!* Moskova: Iskusstvo, 1972.

Tolstoy, Leo, *The Kingdom of God Is within You: Christianity not as a Mystic Religion but as a New Theory of life,* New York: Castell, 1894.

Tolstoy, Nikolai, *The Tolstoys: Twenty-Four Generations of Russian History,* Londra: Hamish Hamilton, 1983.

Tomasevich, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1975.

Tooze, J. Adam, *The Deluge: The Great War and the Remaking of the Global Order, 1916-1931,* New York: Viking, 2014.

—, *Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy,* New York: Viking, 2006.

Toptygin, Aleksei, *Lavrentii Beriya: Neizvestnyi marshal gosbezopasnosti,* Moskova: Iauza-EKSMO, 2005.

—, *Neizvestnyi Beriia,* Moskova: Olma, 2002.

Toscano, Mario, *Origins of the Pact of Steel,* Baltimore, MD: Johns Hopkins Üniversitesi, 1964.

Toshihiko, Shimada, "The Extension of Hostilities, 1931-1932", *Japan Erupts: The London Naval Conference and the Manchurian Incident, 1928-1932,* yay.haz. James William Morley, New York: Columbia Üniversitesi, 1984, s. 241-335.

Tottle, Douglas, *Fraud, Famine and Fascism: The Ukranian Genocide Myth from Hitler to Harvard,* Toronto: Progress Press, 1987.

Tournier, Michael (yay.haz.), *Les archives secrètes de la Wilhelmstrasse,* 6 cilt, cilt III. Paris: Librairie Plon, 1950.

"'Tovarishch neznakomaia': iz perepiski I. V. Stalina", *Istochnik,* no. 2, 2001: 51-52.

Toynbee, A.J., *Acquaintances,* Londra: Oxford Üniversitesi, 1967.

— (yay.haz.), *Survey of International Affairs, 1936,* Oxford: Oxford Üniversitesi, 1937.

Tracy, Michael, *Agriculture in Western Europe: Challenge and Reponse, 1880-1980,* 2. baskı, New York: Granada, 1982.

Transchel, Kate, *Under the Influence: Working-class Drinking, Temperance, and Cultural Revolution in Russia, 1895-1932,* Pittsburgh, PA: Pittsburgh Üniversitesi, 2006.

Trapeznikov, Sergei P., *Istoricheskii opyt KPSS v sotsialisticheskom preobrazovanii sel'skogo khoziaistva,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1959.

—, *Kommunisticheskaia partiia v period nastupleniia sotsializma po vsemu frontu: pobeda kol'khoznogo stroia v derevne, 1929-1932 gg,* Moskova: VPSH, 1961.

Trauberg, Il, "Proizvedenie mysli i strasti: Lenin v 1918 godu", *Iskusstvo kino,* no. 3, 1939.

—, "Rasskaz o velikom vozhde: o stsenarii 'Lenin'", *Iskusstvo kino.* no, 1, 1939.

Trefousse, H.L., *Germany and American Neutrality, 1939-1941: An Analysis of Axis Diplomacy,* New York: Bookman Associates, 1951.

Treglown, Jeremy, *Franco's Crypt: Spanish Culture and Memory since 1936*, New York: Farrar, Straus & Giroux, 2013.

Trembitskii, A.A., *Po zapadnomu okrugu: Fili, Kuntsevo, opisanie zhizni rodnoi zemli*, Moskova: Sputnik, 1999.

Trepper, Léopold, *Bol'shaia igra: gody ucheniia "Krasnyi orkestr" vozvrashchenie, vospominaniia sovetskogo razvedchika*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1990.

—, *The Great Game: Memoirs of the Spy Hitler Couldn't Silence*, New York: McGraw-Hill, 1977.

Tret'ia sessiia Verkhovnogo Soveta SSSR 25-31 maia 1939 g: stenograficheskii otchet, Moskova: Verkhovnyi Soyet SSSR, 1939.

Trevor-Roper, Hugh (yay.haz.), *Le Testament politique de Hitler: Notes recueilles part Martin Bormann*, Paris: Hachette, 1959.

—, *Hitler's War Directives, 1939-1945*, Londra: Sidgwick & Jackson, 1964.

—, *Last Days of Hitler*, 2. baskı, Londra: Macmillan, 1962.

Trial of the Anti-Soviet "Bloc of Rights and Trotskyites", Moskova: Moskow News, 1938.

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, 42 cilt, Nuremberg, Almanya: International Military Tribunal, 1947-1949.

Triandafillov, Vladimir, *Kharakter operatsii sovremennoi armii*, Moskova: Gosizdat, otdel voennoi literatury, 1929, 2. baskı, Moskova: Voenizdat, 1937.

Trotskii, Leon, "Nuzhno chestnoe vnutripartiinoe soglashenie [March 30, 1933]", *Biulleten' oppozitsii*, no. 34 (Mayıs 1933): 29-30.

—, "Otkrytoe pis'ma prezidiumu TsIKa Soiuza SSR", *Biulleten' oppozitsii*, no. 27 (Mart 1932): 1-6.

—, "Stalinskaia biurokratiia i ubiistvo Kirova: otvet amerikanskim druz'iam", *Biulleten' oppozitsii*, no. 41 (1935): 1-10.

—, *Chto i kak proizoshlo: shest' statei dlia mirovoi burzhuaznoi pechati*, Paris: Navarre, 1929.

—, *Dnevniki i pis'ma*, Tenafly, NJ: Ermitage, 1986, 1990.

—, *Literatura i revoliutsiia*, Moskova: Krasnaia nov', 1923 [*Sanat ve Edebiyat*, çev. Aslıhan Aydın, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001].

—, *Moia zhizn': opyt avtobiografii*, 2 cilt, Berlin: Granit, 1930 [*Hayatım*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1999].

—, *Portrety revoliutsionerov*, yay.haz. Iu, Fel'shtinskii, Benson, VT: Chalidze, 1984.

—, *Sochineniia*, 21 cilt, Moskova: Gosizdat, 1920-1927.

—, "Stalin–Intendant Gitlera", *Biulleten' Oppozitsii*, Ağustos-Ekim 1939, s. 79-80.

Trotsky, Leon, *Stalin: An Appraisal of the Man and His Influence*, New York: Grosset & Dunlap, 1941 [*Stalin*, çev. Ülkü Öztürk, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2006].

—, *Stalin: An Appraisal of the Man and His Influence*, Gözden geçirilmiş baskı, Londra: Wellred, 2016.

—, *Stalins Verbrechen*, Zürih: Jean Christophe-Verlag, 1937, Tercümesi, *Prestupleniia Stalina*, Moskova: Gumanitarnaia literatura, 1994 [*Stali 'in Cinayetleri*, çev. Maral Berberyan, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001].

—, "Balance Sheet of the Finnish Events" [25 Nisan 1940], *The Fourth International*, 1/2 (1940): 41-44.

—, "Preliminary Comments on the Sixteenth Congress", *Writings of Leon Trotsky (1930-1931)*, yay.haz. George Breitman ve Sarah Lovell, New York: Pathfinder, 1973.

—, "The Lesson of Spai ", *Socialist Appeal*, Chicago, 2/8 (Eylül 1936).

—, "The Lessons of Spain: The Last Warning", *Socialist Appeal*, New York, 8 Ocak ve 15 Ocak 1938.

—, "The New Constitution of the USSR", *The New Militant*, New York, 9 Mayıs 1936.

—, *In Defence of Marxism (against the petty-bourgeois opposition*, New York: Pioneer, 1942 [*Marksizmi Savunurken*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992].

—, *Literature and Revolution*, çev. Rose Strunsky, New York: International Publishers, 1925.

—, *Portraits: Political and Personal*, New York: Pathfinder Press, 1977.

—, *The Revolution Betrayed: What is the Soviet Union and Where Is It Going?* Londra: Faber, 1937 [*İhanete Uğrayan Devrim*, çev. Kolektif, İstanbul: Alef Yayınevi, 2006].

—, *The Spanish Revolution, 1931-1939,* New York: Pathfinder Press, 1973 [*İspanyol Devrimi (1931-1939)*, çev. Emrah Dinç, Umut Konuş, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2000].

—, *The Writings of Leon Trotsky, 1929,* New York: Pathfinder Press, 1975.

—, *The Writings of Leon Trotsky, 1935-1936,* New York: Pathfinder Press, 1977

—, *The Writings of Leon Trotsky, 1936-1937,* 2. baskı, New York: Pathfinder Press, 1978.

—, *The Writings of Leon Trotsky, 1938-1939,* New York: Pathfinder Press, 1974.

Trotter, William F., *A Frozen Hell: The Russo-Finnish War of 1939-1940,* Chapel Hill, NC: Algonquin Books, 1992.

Troyat, Henri, *Gorky,* New York: Crown, 1989.

Tsarev, Oleg, "Poslednii polet 'Chernoi Berty.'" *Ocherki istorii rossiiskoi vneshnei razvedki,* yay.haz. E. M. Primakov, 6 cilt, Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, III, 1996-2007: 433-440.

— ve Nigel West, *KGB v Anglii,* Moskova: Zentrpoligraf, 1999.

Tsimbal, S., "Obraz Lenina v kino", *Iskusstvo kino,* no. 1, 1938: 13-17.

Tucker, Robert C., "Stalin and Stalinism: Sources and Outcomes", *Stalinismus vor dem zweiten Weltkrieg: neue Wege der Forschung,* yay.haz. Manfred Hildermeier ve E. Müller-Luckner, Münih: R. Oldenbourg Verlag, 1998.

—, "Stalinism as Revolution from Above", *Stalinism: Essays in Historical Interpretation,* yay.haz. Robert C. Tucker, New York: W.W. Norton, 1977, s. 77-110.

—, "The Emergence of Stalin's Foreign Policy", *Slavic Review,* 36/4 (1977): 563-589.

—, "The Rise of Stalin's Personality Cult", *American Historical Review,* 84/2 (1979): 347-366.

—, *Political Culture and Leadership in Soviet Russia,* New York: W.W. Norton, 1987.

—, *Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A Study in History and Personality,* New York: W.W. Norton, 1973.

—, *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1929-1941,* New York: W.W. Norton, 1990.

—, *The Marx-Engels Reader,* 2. baskı, New York: W.W. Norton, 1978.

— ve Stephen F. Cohen (yay.haz.), *The Great Purge Trial,* New York: Grosset & Dunlap, 1965.

Tukhachevskii, Mikhail N., "O strategicheskikh vzgliadakh Prof. Svechina", *Protiv reaktsionnykh teorii na voennonauchnom fronte,* Moskova: Gosvoenizdat, 1931, s. 3-16.

—, *Budushchaia voina,* Moskova: Klub realisty, 1928.

—, *Izbrannye proizvedeniia,* 2 cilt, Moskova: Voenizdat, 1964.

—, *Zadachi oborony SSSR: rech' 15 ianvaria 1936 g,* Moskova: Partizdat, 1936.

Tulumdzhian, A.O. (yay.haz.), *S'ezdy sovetov Abkhazii: sbornik dokumentov i materialov (1922-1923),* Sukhumi: Abgosizdat, 1959.

Tumkina-Perfil'eva, L.M., *Russkii etiket ot Vladimira Monomakha do nashikh dnei,* Moskova: Russkie idei, 2010.

Tumshis, Mikhail A., "Eshche raz o kadrakh chekistov 30-x godov", *Voprosy istorii,* 1993, no. 6: 190-1.

—, *VChK. voina klanov: Lubianka bez retushi,* Moskova: Eksmo, 2004.

— ve Aleksander Papchinskii, *1937, bol'shaia chistka: NKVD protiv ChK.* Moskova: Yauza-EKSMO. 2009.

Tuominen, Arvo, *The Bells of the Kremlin: An Experience of Communism,* Hanover: New England Üniversitesi, 1983.

Tupitsyn, Margarita, *The Soviet Photograph, 1924-1937,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1996.

Tupper, S.M., "The Red Army and the Defence Industry, 1934-1941", doktora tezi, Birmingham Üniversitesi, UK, 1982.

Turchenko, Sergei, "Zhenschiny diktatora", *Trud,* 2 Ekim 1999.

Turkan, G.A., *Ian Rudzutak,* Moskova: Academie of Sciences, 1963.

Turner, Henry Ashby, Jr, *Hitler's Thirty Days to Power,* Reading, MA: Addison-Wesley, 1996.

Turovskaia, Maia, "I.A. Pyr'ev i ego musikal'nye komedii: k problem zhanra", *Kionvedcheskie zapiski,* no. 1, 1988: 111-146.

—, "Volga-Volga i ego vremia", *Iskusstvo kino,* no. 3, 1998: 59-64.

Tursunbaev, A.B., "Torzhestvo kolkhoznogo stroia v Kazakhstane", *Ocherki istorii kollektivizatsii,* yay. haz. Victor P. Danilov, Moskova: Gosizdat, 1963, s. 259-308.

Turzhanskii A.A., "Vo glave Sovetskoi aviatsii", *Revvoensovet nas v boi zovet*, yay.haz. N. V. Ivushkin, Moskova: Voenizdat, 1967, s. 183-189.

Tynchenko, Iaroslav, *Golgofa russkogo ofitserstva v SSSR 1930-1931 gody*, Moskova: Moskovskii obshchestvennyi nauchnyi fond, 2000.

1933 god: sbornik ocherkov i statei, Moskova: Sovetskaia literatura, 1934.

Tzitzernak, K., "Aghassi Khanjian", *Armenian Review*, 3/2 (1950): 58-59.

Ubiria, Grigol, *Soviet Nation-Building in Central Asia: The Making of the Kazakh and Uzbek Nations*, Londra ve New York: Routledge, 2016.

Uimaov, V.N. ve Petrukhin, A. Iu, (yay.haz.), *Bol' liudskaia: kniga pamiati tomichei, repressiovannykh v 30-40-e i nachale 50-x*, 5 cilt, Tomsk: Upr, KGB SSSR po Tomskoi oblasti, V, 1991-1995: 102-111.

Ulam, Adam B., "The Price of Sanity", *Stalinism: Its Impact on Russia and the World*, yay.haz. G. R. Urban, Londra: Maurice Temple Smith, 1982.

—, *Expansion and Coexistence: Soviet Foreign Policy, 1917-1973*, New York: Praeger, 1974.

—, *Stalin: The Man and His Era*, New York: Viking, 1973.

Ulanovskaia, Nadezhda ve Ulanovskaia, Maia, *Istoriiia odnoi sem'i*, New York: Chalidze, 1982.

Uldricks, Teddy J., "The Impact of the Great Purges on the People's Commissariat of Foreign Affairs", *Slavic Review*, 36/2 (1977): 187-204.

Ullman, Richard, "The Davies Mission and United States-Soviet Relations, 1937-1941", *World Politics*, 9/2 (1957): 220-239.

Ullrich, Volker, *Hitler: Ascent 1889-1939*, New York: Knopf, 2016.

'"U nas malo rasstrelivaiut': beseda I. V. Stalina s A. Babiusom", *Istochnik*, no. 1, 1999: 101-105.

Unger, Aryeh L., "Stalin's Renewal of the Leading Cadres: A Note on the Great Purge", *Soviet Studies*, 20/3 (1969): 321-330.

—, *Constitutional Development in the USSR: A Guide to the Soviet Constitutions*, Londra: Methuen, 1981.

Upadyshev, N.V., "Ot Solovkov k Gulagu: zarochdenie sovetskoi lagernoi sistemy", *Otechestvennai istoriia*, no. 6, 2006: 85-94.

Upton, A.F. *Finland, 1939-40*, Newark: Delaware Üniversitesi, 1974.

Uralov, Alexander [A. Avtorkhnov], *The Reign of Stalin*, Westport, CT: Hyperion Press, 1953.

Urushadze, N., *Sandro Akhmeteli*, Moskova: Iskusstvo, 1990.

Ushakov, S. Iu ve Stukalov, A.A., *Front voennykh prokurorov*, Moskova: Vyatka, 2000.

Ustinov, D.F., *Vo imia pobedy*, Moskova: Voenizdat, 1988.

Utesov, Leonid, *Spasibo, Serdtse!* Moskova: Vagrius, 1999.

Utley, Freda, "Germany and Japan", *Political Quarterly*, 8/1 (1937): 51-65.

Uttitz, Friedrich, *Zeugen der Revolution: Mitkämpfer Lenins und Stalins berihcten*, Köln: Bund-Verlag, 1984.

Vaganov, F.M., *Pravyi uklon v VKP (b) i ego razgrom, 1928-1930*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1970.

Vagts, Alfred, "Capitalist Encirclement: a Russian Obsession–Genuine or Feigned?" *Journal of Politics*, 18/3 (1956): 499-519.

Vainrub, M.G., *Eti stal'nye parnii: povest' o perezhitom*, Kiev: Modol', 1972.

Vaiskopf, Mikhail Ia, *Pisatel' Stalin*, Moskova: Novoe literaturnoe obozrenie, 2001.

Vakar, Nicholas, *Byelorussia: The Making of a Nation*, Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1956.

Vakar, Nikolai, "Stalin: po vospominaniiam N. N. Zhordaniia", *Posledni novosti*, 16 Aralık 1936.

—, "P. N. Miliukov v izgnan'e,'" *Novyi Zhurnal*, no. 6 (1943): 369-378.

Vaksberg, Arkadi, *Alexandra Kollontai*, Paris: Fayard, 1996.

—, *Hôtel Lux: les partis frères au service de l'Internationale communiste*, Paris: Fayard, 1993.

—, *Neraskrytye tainy*, Moskova: Novosti, 1993.

Valedinskii, Ivan Aleksandrovich, "Organizm Stalina vpolne zdorovyi", *Istochnik*, no. 2, 1998: 68-73.

Valentinov, N.V., "Sut' bolshevizma v izobrazhenii Iu, Piatakova", *Novy Zhurnal*, no. 52 (1958): 146-149.

—, *Nasledniki Lenina*, Benson, VT: Chalidze, 1990.

van Atta, Don, "The USSR as a 'Weak State': Agrarian Origins of Resistance to Perestroika", *World Politics,* 42/1 (1989): 129-149.

van Dyke, Carl, "Legko otdelalis'", *Rodina,* no. 12, 1995: 113-116.

—, *The Soviet Invasion of Finland, 1939-40,* Londra ve Portland, OR: Frank Cass, 1997.

van Ree, Erik, "Stalin and the National Question", *Revolutionary Russia,* 7/2 (1994): 214-238.

—, "Stalin as Marxist: the Western Roots of Stalin's Russification of Marxism", *Stalin: A New History,* yay. haz. Sarah Davies ve James Harris, New York: Cambridge Üniversitesi, 2005, s. 159-180.

—, *The Political Thought of Joseph Stalin: A Study in Twentieth-Century Revolutionary Patriotism,* New York: RoutledgeCurzon, 2002.

van Slyke, Lyman, *Enemies and Friends,* Stanford, CA: Stanford Üniversitesi, 1964.

Vannikov, Boris L., "Iz zapisok narkoma vooruzheniia", *Voenno-Istoricheskii zhurnal,* no. 2, 1962: 78-86.

Vansittart, Lord Robert, *The Mist Procession,* Londra: Hutchinson, 1958.

—, "Vskryt' cherez 25 let", *Polis,* no. 3, 1991: 148-163.

Varga, Jenō, "Mezhdunarodnoe polozhenie (na konets iiunia)", *Mirovoe khoziaistvo i mirovaia politika,* no. 6, 1940: 15-16.

—, "Konets Locarno", *Mirovoe khoziaistvo i mirovaia politika,* no. 4, 1936: 5-15.

Vasil'ev, Valerii, "30-e gody na Ukraine", *Kommunist,* no. 17, 1990: 77-82.

—, "Krest'iane vosstaniia na Ukraine, 1929-1930 gg.", *Svobodnaia mysl',* no. 9, 1992: 70-78.

—, "Tsena golodnogo khleba: politika rukovodstva SSSR i USSSR v 1932-1933 gg", *Komandiri velikogo golodu: poizdki V. Molotova i L. Kaganovicha v Ukrainu ta na Pivnichnii Kavkaz, 1932-1933 rr,* yay.haz. Valerii Vasil'ev ve Iu, Shapoval, Kiev: Heneza, 2001.

— ve Lynne Viola (yay.haz.), *Kollektivizatsiia i krest'ianskoe soprotivlenie na Ukraine, noiabr' 1929-mart 1930 gg,* Vinnitsa: Lohos, 1997.

Vasileva, Larisa, *Kremlin Wives,* New York: Arcade, 1994 [*Kremlin Kadınları*, çev. Fatma Arıkan-Serdar Arıkan. İstanbul: Eton Yayınları, 2015].

Vasil'eva, Larisa, *Kremlevskie zheny,* Moskova: Vagrius, 2001.

Vasil'evich, I. ve Sgibnev, A., "Podvig v teni eshafota", *Pogranichnik,* no. 11, 1988.

Vasilevskii, A.M., *Delo vsei zhizni,* 7. baskı, 2 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1990.

—, *A Lifelong Cause,* Moskova: Progress Publishers, 1981, Rusça ilk basım, *Delo vsei zhizni,* Moskova: Politizdat, 1974.

Vasiliev, Valerii, "The Great Terror in the Ukraine, 1936-38", *Stalin's Terror Revisited,* yay.haz. Melanie Ilic, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.

Vassiltchikov, Marie, *The Berlin Diaries of Marie "Misie" Vassiltchikov,* Londra: Methuen, 1985.

Vatlin, A. Iu ve Malashenko, L.N. (yay.haz.), *Istoriia VKP (b) v portretakh i karikaturakh ee vozhdei,* Moskova: Rosspen, 2007.

Vauhnik, Vladimir, *Memoiren eines Militärattachés,* Buenos Aires: Editorial Palabra Elsovena, 1967.

Vedenin, A. Iu, *Gody i liudi: vospominaniia,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1964.

Vehviläinen, Olli, "Trudnaia doroga k miru", *Zimnaia voina 1939-1940,* yay.haz. Oleg A. Rzhevskii ve Olli Vehviläinen, 2 cilt, Moskova: Nauka, 1998, s. 228-259.

—, *Finland in the Second World War: Between Germany and Russia,* Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.

Velikii letchik nashego vremeni, Moskova: OGIZ. politicheskaia literatura, 1939.

Vereshchak, Maksim I., "Rol' inostrannogo tekhnicheskoi promoshchi v sozdanii i razvitii sovetskoi bronetankovoi promyshlennosti (1925-1935)", *Ekonomicheskaia istoriia: ezhegodnik 2013,* yay.haz. Leonid I. Borodkin ve Iurii A. Petrov, Moskova: Rosspen, 2014, s. 226-250.

Verevkin-Rakhal'skii, N.A., *Moi 90 let: vospominaniia,* Moskova: Triada, 2000.

Verkhovskii, A.I., *Ogon', manevr, i maskirovka,* Moskova: Voennyi vestnik, 1928.

Vernadskii, V.I., "Dnevnik 1940 goda", *Druzhba narodov,* no. 9, 1993: 173-194.

—, *Dnevniki, 1926-1934,* Moskova: Nauka, 2001.

—, *Dnevniki, 1935-1941,* Moskova: Nauka, 2008.

Vespa, Amleto, *Secret Agent of Japan: A Handbook to Japanese Imperialism*, Boston: Little, Brown, 1938.

Vidal, Georges, *Une alliance improbable: l'armée française et la Russie soviétique, 1917-1939*, Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2015.

Viktorov, Boris A. *Bez grifa "sekretno": zapiski voennogo prokurora*, Moskova: Iuridicheskaia literatura, 1990.

Viktorov, Ivan V., *Popol'shchik, voin, chekist*, Moskova: Politizdat, 1963.

Vilenskii, Semen S. (yay.haz.), *Dodnes' tiagoteet*, Moskova: Sovetskii pisatel', 1989.

Viñas, Oro, "Financing the Spanish Civil War", *Revolution and War in Spain, 1931-1939*, yay.haz. Paul Preston, Londra: Methuen, 1984, s. 266-283.

Vinogradov, V. K., "1937: prokazaniia marshala Tukhachevskogo", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, no. 8, 1991: 44-53; no. 9, 1991: 55-63.

—, "Istoriia formirovaniia arkhiva VChK", *Arkhiv VChK: Sbornik dokumentov*, Moskova: Kuchkovo Pole, 2007.

—, "Tret'ia reforma organov bezopasnosti (1934-1941)", *Trudy obshchestva izucheniia istorii otechestvennykh spetsluzhb*, Moskova: Kuchkovo pole, 2006, s. 76-96.

— (yay.haz.), *Genrikh Iagoda, narkom vnutrennykh del SSSR General'nyi kommissar gosudarstvennoi bezopasnosti: sbornik dokumentov*, Kazan: [yayınevi belirtilmemiş], 1997.

— vd. (yay.haz.), *Sekrety Gitlera na stole u Stalina: razvedka i kontrrazvedka o podgotovke germanskoi agressii protiv SSSR mart-iiun' 1941 g., dokumenty iz Tsentral'nogo arkhiva FSB Rossii*, Moskova: Mosgosarkhiv, 1995.

Viola, Lynne, "Collectivization in the Soviet Union: Specificities and Modalities", *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe* (yay.haz.), Constantin Iordachi ve Arnd Bauerkämper, Budapeşte: CEU, 2014, s. 49-77.

—, "THe Peasant Nightmare: Visions of Apocalypse in the Soviet Countryside", *Journal of Modern History*, 62/4 (1990): 747-770.

—, "The Role of the OGPU in Dekulakization, Mass Deportations, and Special Resettlement in 1930", *Carl Beck Papers*, Pittsburgh Üniversitesi, Center for Russian and East European Studies, no. 1406, 2000.

—, *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*, New York: Oxford Üniversitesi, 1996.

—, *The Best Sons of the Fatherland: Workers in the Vanguard of Soviet Collectivization*, New York: Oxford Üniversitesi, 1989.

—, *The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements*, New York: Oxford Üniversitesi, 2007.

Virmarita, J., "Karl Gustaf Emil' Mannergeim", *Voprosy istorii*, no. 1, 1994: 56-74.

Vishlev, Oleg V., "Pochemu zhe medlil Stalin v 1941 g.? (iz germanskikh arkhivov)", *Novaia i noveishaia istoriia*, no. 1, 1992: 86-100; no. 2, 1992: 70-96.

—, *Nakanune 22 iiunia 1941 goda: Dokumental'nye ocherki*, Moskova: Nauka, 2001.

Vishnevskii, Vsevolod, "'Sami peredem v napadenie': iz dnevnikov 1939-1941 godov", *Moskva*, no. 5, 1995: 103-110.

—, "Kniga o budushchei voine", *Bol'shevik*, no. 11-12, 1939: 119-123.

—, "Pervaia konnaia", *Iskusstvo kino*, no. 12, 1970.

—, "Stalin na XVIII s"ezde partii", *Vstrechi s tovarishchem Stalinym*, yay.haz. Aleksandr Fadeev, Moskova: OGIZ, 1939, s. 73-83.

—, *Sobranie sochinenii*, 6 cilt, Moskova: Politicheskaia literatura, 1961.

—, *Stat'i, dnevniki pis'ma*, Moskova: Sovetskii pistael', 1961.

VKP (b) v rezoliutsiiakh i resheniiakh, 4. baskı, Moskova: Partizdat, 1933, 5. baskı, Moskova: Partizdat, 1936.

"V Madride ia rukovodil gruppoi ktoroi polzovalsia dlia samykh vaznykh del'", *Latinskaia Amerika*, no. 3, 1993: 63-69.

Vneshniaia torgovlia SSSR za 20 let, 1918-1937 gg.: statisticheskii spravochnik, Moskova: Mezhdunarodnaia kniga, 1939.

Vneshniaia torgovlia SSSR za 1918-1940 gg.: statisticheskii obzor, Moskova: Vneshtorgizdat, 1960.

Vneshniaia torgovlia SSSR 1918-1966: statisticheskii sbornik, Moskova: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1967.

Vodop'ianov, Mikhail V., *Letchik Valerii Chkalov,* Moskova: Voenizdat, 1959.

Voennye arkhivy Rossii, vyp, 1, 1993.

Voennyi sovet pri narodnom kosmmissare oborony SSSR 1938, 1940: dokumenty i materialy, Moskova: Rosspen, 2006.

Voitsekhovskii, Sergei L., *Trest: vospominaniia i dokumnety,* Ontario, Canada: Zaria, 1974.

Voiushin, V. A. ve Gorlov, S.A., "Fashistskaia agressiia: o chem soobshchali diplomaty", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 6, 1991: 13-23.

"'Vokrug Menia vse eshche pletut chernuiu Pautinu pis'ma M. A. Sholokhova I. V. Stalinu (1937-1950)", *Istochnik,* no. 4, 1993: 4-19.

Volin, Lazar, "Agrarian Collectivism in the Soviet Union: I", *Journal of Political Economy,* 45/5 (1937): 606-633.

Volkogonov, Dmitrii, "Kliment Efremovich Voroshilov", *Stalin's Generals,* yay.haz. Harold Shukman, Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1993, s. 313-324.

—, "Marshal Voroshilov", *Oktiabr',* no. 4, 1996: 158-167.

—, "The Drama of the Decisions of 1939", *Soviet Studies in History,* 29 (1990-1991): 10-42.

—, "The German Attack, the Soviet Response, Sunday 22 June 1941", *Barbarossa: The Axis and the Allies,* yay.haz. John Erickson ve David Dilks, Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi, 1994.

—, *Lenin: Life and Legacy,* Londra: HarperCollins, 1994.

—, *Stalin: politicheskii portret,* 4. baskı, 2 cilt, Moskova: Novosti, 1996.

—, *Stalin: Triumph and Tragedy,* New York: Grove Weidenfeld, 1991.

—, *Triumf i tragediia: politicheskii portret I. V. Stalina,* 2 cilt, Moskova: Novosti, 1989.

—, *Trotskii: politicheskii portret,* 2 cilt, Moskova: Novosti, 1992.

—, *Trotsky: The Eternal Revolutionary,* New York: The Free Press, 1996.

Volkov, F.D., "Legendy i deistvitel'nost' o Rikharde Zorge", *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 12, 1996: 96-102.

—, *Podvig Rikharda Zorge,* Moskova: Znanie, 1976.

Volkov, V.K., *Germano-iugoslavskie otnosheniia i razval Maloi Antenty, 1933-1938,* Moskova: Nauka, 1966.

—, *Operatsiia "Tevtonskii mech",* Moskova: Mysl', 1966.

Volkovskii, N.L. (yay.haz.), *Tainy i uroki zimnei voiny, 1939-1940: po dokumentam rassekrechennykh arkhivov,* St, Petersburg: Poligon, 2000.

Volobuev, O. ve Kuleshov, S., *Ochishchenie: Istoriia i perestroika,* Moskova: Novosti, 1989.

—, "Istoriia ne terpit polupravdy", *Sotsialisticheskaia industriia,* 25 Haziran 1988.

Volodarsky, Boris, "Soviet Intelligence Services in the Spanish Civil War, 1936-1939", doktora tezi, London School of Economics, 2010.

—, *Stalin's Agent: the Life and Death of Alexander Orlov,* Oxford: Clarendon, 2015.

—, *The KGB Orlov File: The Greatest Deception of All Time,* New York: Enigma, 2009.

Voloshin, S.D. vd., *Spravochnik po khlebnomu delu,* 2. baskı, Leningrad: Snabkoopgiz, 1932.

Volski [Valentinov], Nicholas ve Boris Souvarine, "Un Caligula à Moscou: Le cas pathologique de Staline", *Bulletin de l'Association d'études et d'informations politiques internationales,* 98 suppl, (1953): 1-24.

Volubuev, Oleg V. ve Kuleshov, Sergei V., *Ochishchenie, istoria i perestroika: publitsistskie zametki,* Moskova: Izd-vo Agentstva pechati Novosti, 1989.

von Bedrow, Klaus, *Hitler rast: der 30, Juni, Ablauf, Vorgeschichte under Hintergründe,* Saarbrücken: [yayınevi belirtilmemiş], 1934.

von Dewitz, Bodo ve Johnson, Brooks (yay.haz.), *Shooting Stalin: The "Wonderful" Years of Photographer James Abbé (1883-1973),* Göttingen: Steidl, 2004.

von Dirksen, Herbert, *Moscow, Tokyo, London: Twenty Years of German Foreign Policy,* Norman: Oklahoma Üniversitesi, 1952.

von Fallois, Immo, *Kalkül und Illusion: der Machtkampf zwischen Reichswehr und SA während der Röhm-Krise 1934,* Berlin: Duncker & Humblot, 1994.

von Hagen, Mark, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship: The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917-1930,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1990.

von Lang, Joseph, *Eichman Interrogated: Transcripts from the Archives of the Israeli Police,* Toronto: Lester and Orpen Denny, 1983.

von Laue, Theodore H., "Stalin in Focus", *Slavic Review,* 42/3 (1983): 373-389.

von Mayenburg, Ruth, *Hotel Lux: Mit Dimitroff, Ernst Fischer, Ho Tschi Minh, Piecj, Rakosi, Slansky, Dr, Sorge, Tito, Togliatti, Tschou En-lai, Ulbricht und Wehner im Moskauer Quartier der Kommunistischen Internationale,* Münih: Bertelsmann, 1978.

von Papen, Franz, *Memoirs,* New York: E.P. Dutton & Co., Inc., 1953.

von Rauch, Georg, "Stalin und die Machtergreifung Hitlers", *Deutsch-russische Beziehungen von Bismarck bis zur Gegenwart,* yay.haz. Werner Markert, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1964, s. 117-140.

von Riekhoff, Harald, *German-Polish Relations, 1918-1933,* Baltimore: Johns Hopkins, 1971.

von Strandmann H. Pogge, "Appeasement and Counter-Appeasement: Nazi Soviet Collaboration 1939-1941", *Conflict, Catastrophe, and Continuity: Essays on Modern German History,* yay.haz. Frank Biess vd., New York: Berghahn, 2007, s. 157-176.

—, "Grossindustrie und Rapallopolitik: deutsch-sowjetishche Handelsbeziehungen in der Weimaer Republik", *Historische Zeitschrift,* no. 222/2 (1976): 265-341.

Vorob'ev, Evgenii, "Kazhdaia piad' zemli", *Marshal Zhukov: kakim my ego pomnim,* Moskova: Politicheskaia literatura, 1988, s. 157-175.

Voronetskaia, A.A. vd., *Industrializatsiia SSSR 1926-1928 gg.: dokumenty i materialy,* Moskova: Nauka, 1969.

Voronov, L., *Abkhazia - ne Gruziia,* Moskova: [yayınevi belirtilmemiş], 1907.

Voronov, N.N., *Na Sluzhbe voennoi,* Moskova: Voenizdat, 1963.

Voronov, Vladimir, "Palach v kozhanom fartuke", *Sovershenno sekretno.* 1 Mart 2010.

Voroshilov, Kliment E., "Uroki voiny s Finliandiei: neopublikovannyi doklad narkoma oborony SSSR K. E. Voroshilova na plenume TsK VKP (b) 28 marta 1940 goda", *Novaia i noveishaia istoriia,* no. 4, 1993: 104-122.

—, *Lenin, Stalin, i krasnaia armiia: stat'i i rechi,* Moskova: Partizdat, 1934.

—, *Stat'i i materialy k 50-letiiu,* Moskova: Voenizdat, 1931.

—, *Stat'i i rechi,* Moskova: Voenizdat, 1936.

Vorozheikin, Arsenii V., *Istrebiteli,* Moskova: Voenizdat, 1961.

Voskresenskaia, Zoia, *Pod psevdonym Irina,* Moskova: Sovremennik, 1997.

—, *Teper' ia mogu skazat' pravdu: iz vospominanii razvedchitsy,* Moskova: Respublika, 1993.

Voslensky, Michael, *Nomenklatura: The Soviet Ruling Class,* New York: Doubleday, 1984, İlk baskı, *La nomenklatura, les privilégiés en URSS.* Paris: Pierre Belfond, 1980.

"Vospominaia Velikuiu Otechestvennuiu", Otechestvennaia istoriia, no. 3, 2003: 49-70.

"Vospominaniia: memurary Nikity Sergeevicha Khrushcheva", *Voprosy istorii,* no. 4, 1990: 62-82; no. 2, 1992: 75-102.

Vostryshev, Mikhail, *Moskva Stalinskaia: bol'shaia illustrirovannia letopis',* Moskova: Algoritm, 2008.

"Vot gde Pravda, Nikita Sergeevich!" *Voenno-istoricheskii zhurnal,* no. 1, 1990: 9-18.

"'Vse, chto govoroit Radek - eto absoliutno zlostnaia kleveta ...': ochnaia stavka K. Radeka i N. Bukharina v TsK VKP (b) 13 ianvaria 1937 g.", *Istochnik,* no. 1, 2001: 63-77.

Vtoroi vsesoiuznyi s"ezd kolkhoznikov-udarnikov, 11-17 fevrelia 1935.: stenograficheskii otchet, Moskova: Sel'khozgiz, 1935.

Vyltsan, Mikhail A., *Zavershchaiushchii etap sozdaniia kolkholznogo stroia, 1935-1937 gg,* Moskova: Nauka, 1978.

— vd., "Nekotorye voprosy istorii kollektivizatsii v SSSR", *Voprosy istorii,* no. 3, 1965: 2-25.

Vyshinskii, Andrey, *Sudubnye rechi,* 4. baskı, Moskova: Gosizdat, 1955.

Waddington, Geoffrey T., "An Idyllic and Unruffled Atmosphere of Complete Anglo-German Misunderstanding: Aspects of the Operations of the Diensstelle Ribbentrop in Great Britain, 1934-1938", *History,* 82 (1997): 44-72.

—, "Ribbentrop and the Soviet Union, 1937-1941", *Barbarossa: The Axis and the Allies,* yay.haz. John Erickson ve David Dilks, Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi, 1994, s. 7-32.

Waddington, Lorna L., "The Anti-Komintern and Nazi Anti-Bolshevik Propaganda in the 1930s", *Journal of Contamporary History,* 42/4 (2007): 573-594.

—, *Hitler's Crusade: Bolshevism and the Myth of the International Jewish Conspiracy*, Londra ve New York: I. B. Tauris, 2007.

Wagener, Otto, *Memoirs of a Confidant,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1985.

Wager, Elisabeth (yay.haz.), *Der Generalquartiermeister: Briefe under Tagebuchaufzeichnungen des Generalquartiermeisters des Heeres der Artillerie Eduard Wagner,* Münih: Günter Olzog, 1963.

Wai Chor, So, "The Making of the Guomindang's Japan Policy, 1932-1937: the Roles of Chiang Kai-Shek and Wang Jing-wei", *Modern China,* 28/2 (2002): 213-251.

Waldenegg, Georg Christoph Berger, "Hitler, Göring, Mussolini und der 'Anschluss' Österreichs an das Deutsche Reich", *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte,* 51/2 (2003): 147-182.

Walker, Michael W., *The War Nobody Knew: Chinese Nationalism and the 1929 Sino-Soviet Conflict,* Lawrence: University Press of Kansas, 2016.

Walker, Thomas, "Children Starve among the Soviet Dead", *New York Evening Journal,* 19 Şubat 1935.

Walt, Stephen, "Revolution and War", *World Politics,* 44/3 (1992): 321-368.

Walters, F.P., *A History of the League of Nations,* 2 cilt, New York: Oxford Üniversitesi, 1952.

Waltz, Kenneth N., *Theory of International Relations,* Reading, MA: Addison-Wesley, 1979.

Wandycz, Piotr S., "Polish Foreign Policy: An Overwiev", *Poland Between the Wars: 1918-1939,* yay.haz. Timothy Wiles, Bloomington: Indiana University Polish Studies Centre, 1989, s. 65-73.

—, "Polish Foreign Policy: Some Observations", *Polish Review,* 20/1 (1975): 58-63.

—, *The Twilight of French Eastern Alliances, 1926-1936: French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland,* Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1988.

Wankowicz, Melchior, *Po klesce: Prószynski i Spólka,* Varşova, 2009.

Wark, Wesley K., *The Ultimate Enemy: British Intelligence and Nazi Germany, 1933-1939,* Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi, 1985.

Warlimont, Walter, *Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 1939-1945,* Frankfurt am Main: Bernard & Graefe, 1962.

—, *Inside Hitler's Headquarters, 1939-45,* Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1964.

Watson, Derek, "Molotov's Apprenticeship in Foreign Policy: The Triple Alliance Negotiations in 1939", *Europe-Asia Studies,* 52/4 (2000): 695-722.

—, *Molotov: A Biography,* Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.

—, "The Politburo and Foreign Policy in the 1930s", *The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo, 1924-1953,* yay.haz. E. A. Rees, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, s. 134-167.

Watt, Donald Cameron, "British Intelligence and the Coming of the Second World War in Europe", *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars,* yay.haz. Ernest R. May, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1984, s. 237-270.

—, "The Initiation of the Negotiations Leading to the Nazi-Soviet Pact: a Historical Problem", *Essays i Honour of E. H. Carr,* yay.haz. C. Abramsky, Londra: Archer, 1974, s. 152-170.

—, "Who Plotted against Whom? Stalin's Purge of the Soviet High Command", *Journal of Soviet Military Studies,* 3/1 (1990): 46-65.

—, *How War Came: The Immediate Origins of the Second World War, 1938-1939,* Londra: Heinemann, 1989.

Watts, Larry, *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916-1941,* Boulder, CO: East European Monographs, 1993.

Weber, H., *"Weisse Flecken" in der Geschichte: Die KPD–Opfer der Stalinschen Säuberungen und ihre Rehabilitierung,* Frankfurt am Main: Isp-Verlag, 1989.

Wegner-Korfes, Siegfried, "Ambassador Count Schulenburg and the Preparations for 'Barbarossa.'" *From Peace to War: Germany, Soviet Russia, and the World, 1939-1941,* yay.haz. Bernd Wegner, Providence, RI ve Oxford, UK: Berghahn, 1997, s. 187-204.

Weinberg, Gerhard L., "A Proposed Compromise over Danzig in 1939?" *Journal of Central European Affairs,* 14/4 (1955): 334-338.

—, "German Foreign Policy and Poland, 1937-38", *Polish Review,* 20/1 (1975): 5-23.

—, "Germany, Munich, and Appeasement", *Germany, Hitler, and World War II: Essays in Modern Germany and World History,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1995, s. 109-120.

—, "Hitler and England, 1933-1945", *Germany, Hitler, and World War II: Essays in Modern Germany and World History,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1995, s. 85-94.

—, "The Nazi-Soviet Pacts: A Half-Century Later", *Foreign Affairs,* 68/4 (1989): 175-189.

—, *A World at Arms: A Global History of World War II.* Cambridge, UK: Cambridge Üniversitesi, 1995.

—, *Germany and the Soviet Union, 1939-1941,* Leiden: E. J. Brill, 1954.

—, *Hitler's Foreign Policy: The Road to World War II. 1933-1939,* New York: Enigma, 2005.

—, *The Foreign Policy of Hitler's Germany,* 2 cilt, Chicago: Chicago Üniversitesi, 1970, 1980.

— (yay.haz.), *Hitler's Table Talk, 1941-1944: His Private Conversations,* New York: Enigma, 2008 [*Mahrem Konuşmalar* I. cilt, çev. Selvi Danacı, İstanbul: Zeplin Kitap, 2023; *Mahrem Konuşmalar,* II. cilt, çev. Selvi Danacı, İstanbul: Zeplin Kitap, 2024].

Weissberg-Cybulski, Alexander, *The Accused,* New York: Simon & Schuster, 1951.

Weissman, Susan, *Victor Serge: The Course Is Set on Hope,* New York: Verso, 2001.

Weizsäcker, Ernst von, *Erinnerungen,* Münih: List, 1950.

—, *Memoirs,* Londra: Victor Gallancz, 1951.

Welles, Sumner, *The Time for Decision,* New York: Harper, 1944.

Wells, H.G., *Experiment in Autobiography: Discoveries and Conclusions of a Very Ordinary Brain (Since 1866),* Londra: Viktor Gollancz, 1934.

Wendt, B.J., *Grossdeutschland: Aussenpolitik und Kriegsvorbereitung des Hitlers Regime,* Münih: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1987.

Werner, Max, *The Military Strength of the Powers: A Soldier's Forecast for Citizens,* New York: Modern Age, 1939.

Werth, Alexander, *Russia at War, 1941-1945,* Londra: Barrie and Rockliff, 1964.

Werth, Nicolas, "La famine au Kazakhstan 1931-1933, Le rapport à Staline du 9 mars 1933", *Communisme,* 74-75 (2003): 9-41.

—, "Stalin's System during the 1930s", *Stalinism and Nazism: History and Memory Compared,* yay.haz. Henry Rousso, Lincoln: Nebraska Üniversitesi, 1999, s. 29-55.

— ve Gaël Moullec, *Rapports secrets soviétiques: la société russe dans les rapports confidentiels, 1921-1991,* Paris: Gallimard, 1995.

— ve Sergei Mironenko (yay.haz.), *Istoriia stalinskogo gulaga: konets 20-x-pervaia polovina 50-kh godov,* 7 cilt, Moskova: Rosspen, 2004.

— vd. (yay.haz.), *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1999.

West, Nigel, *MI6: British Secret Intelligence Operations, 1909-1945,* Londra: Weidenfeld ve Nicolson, 1983.

— ve Oleg Tsarev, *The Crown Jewels: The British Secrets at the Heart of the KGB Archives,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1999.

Westermann, Edward B., *Hitler's Police Battalions: Enforcing Racial War in the East,* Lawrence: University Press of Kansas, 2005.

Westwood, J.N., *Soviet Locomotive Technology during Industrialization, 1928-1952,* Londra: Macmillan, 1982.

Whaley, Barton, *Codeword Barbarossa,* Cambridge, MA: MIT. 1973.

Wheatcroft, Stephen G., "Agency and Terror: Evdokimov and Mass Killing in Stalin's Great Terror", *Australian Journal of Politics and History,* 53/1 /2007): 20-44.

—, "From Team-Stalin to Degenerate Tyranny", *The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo, 1924-1953,* yay.haz. E. A. Rees, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, s. 79-107

—, "On Assessing the Size of Forced Concentration Camp Forced Labour in the Soviet Union, 1929-1956", *Soviet Studies,* 33/2 (1982): 265-295.

—, "Victims of Stalinism and the Soviet Secret Police: The Comparability and Reliability of Archival Data", *Europe-Asia Studies,* 51, no. 2 (1999): 315-345.

— ve R. W. Davies, "Agriculture", *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-1945,* yay.haz. Robert W. Davies vd., New York: Cambridge Üniversitesi, 1994, s. 106-130.

—, "Population", *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-1945,* yay.haz. Robert W. Davies vd., New York: Cambridge Üniversitesi, 1994, s. 57-80.

Wheatley, Robert H., *Hitler and Spain: The Nazi Role in the Spanish Civil War, 1936-1939,* Lexington: University Press of Kentucky, 2015.

Wheatley, Ronald, *Operation Sea Lion: German Plans for the Invasion of England 1939-1942,* Oxford: Clarendon, 1958.

Wheeler-Bennet, John W., *The Nemesis of Power: The German Army in Politics, 1918-1945,* New York: St, Martin's, 1953.

—, "From Brest-Litovsk to Brest-Litovsk", *Foreign Affairs,* 18/2 (1940): 196-210.

— (yay.haz.), *Documents on International Affairs, 1931,* Londra: Milford, 1932.

— (yay.haz.), *Documents on International Affairs, 1935,* Londra: Royal Institute of International Affairs, 1936.

Whitewood, Peter, "The Purge of the Red Army and the Soviet Mass Operations, 1937-38", *Slavonic and East European Review,* 93/2 (2015): 286-314.

—, *The Red Army and the Great Terror: Stalin's Purge of the Soviet Military,* Lawrence: University Press of Kansas, 2015.

Whiting, Allen S. ve General Sheng Shihts'aicai, *Sinkiang: Pawn or Pivot?* East Lansing: Michigan Eyalet Üniversitesi, 1958.

Whitman, John T. "The Kolkhoz Market", *Soviet Studies,* 7/4 (1956): 384-408.

Whymant, Robert, *Stalin's Spy: Richard Sorge and the Tokyo Espionage Ring,* Londra ve New York: I. B. Tauris, 1996.

Wiedemann, Fritz, *Der Mann, der Feldherr werden wolte,* Vellbert/Kettwig, 1964.

Williams, Andrew J., *Trading with the Bolsheviks: The Politics of East-West Trade 1920-1939,* Manchester, UK: Manchester Üniversitesi, 1992.

Williams, Karel, Colin Haslam ve John Williams, "Ford versus 'Fordism': The Beginning of Mass Production?" *Work, Employment and Society,* 6/4 (1992): 517-555.

Williams, Raymond, *Communications,* 2. baskı, New York: Barnes and Noble, 1967.

Wilson, Dick, *The Long March, 1935: The Epic of Chinese Communism's Survival,* New York: Penguin Press, 1971.

—, *When Tigers Fight: The Story of the Sino-Japanese War, 1937-1945,* New York: Viking, 1982.

Wilson, Edmund, "Stalin as İkon", *New Republic,* 15 Nisan 1936.

Wilson, Peter H., *Heart of Europe,* Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University, 2016.

Winch, Michael, *Republic for a Day: An Eye-Witness Account of the Carpatho-Ukraine Incident,* Londra: R. Hale, 1939.

Winkler, Heinrich August, *Der Weg in die Katastrophe: Arbeiter und Arbeitsbewegung in der Weimarer Republic, 1930 bis 1933,* Berlin: J. H. W. Weitz, 1987.

—, *Weimar, 1918-1933: die Geschichte der ersten Deutschen Demokratie,* Münih: Beck, 1993.

Winterbotham, Frederick W., *The Nazi Connection,* Ner York: Harper & Row, 1978.

—, *The Ultra Secret,* New York: Harper & Row, 1974.

Wintrobe, Ronald, *The Political Economy of Dictatorship,* New York: Cambridge Üniversitesi, 1998.

Wlodarkiewicz, Wojciech, *Lwów,* Varşova: Bellona, 2003.

—, *Przed 17 wrzsenia 1939 roku: Radzieckie zagrozenie Rzeczypospolitej wocenach polskich naczelnych wladz wojskowych 1921-1939,* Varşova: Wydawn Neriton, 2002.

Wohlforth, William C., "The Russian-Soviet Empire: A Test of Neorealism", *Review of International Studies,* 27/5 (2001): 213-235.

Wojciechowski, Marian, *Stosunki polsko-niemieckie, 1933-1938,* Poznan: Instytut Zachodni, 1965.

Wolf, Erika (yay.haz.), *Ilf and Petrov's Road Trip,* New York: Architectural Press, 2007.

Wolfe, Bertram, "Adventures in Forged Sovietica", *New Leader,* 11 Ağustos 1955.

—, "The Case of the Litvinov Diary", *Encounter,* 6/1 (1956): 339-347.

—, *Strange Communists I Have Known,* New York: Stein and Day, 1965.

Wolfer, Arnold, *Britain and France between the Two Wars: Conflicting Strategies of Peace since Versailles,* New York: Harcourt Brace, 1940.

Wollenberg, Erich, *The Red Army,* Londra: Secker & Warburg, 1938.

Womack, J.P., D.I. Jones ve D. Roos, *The Machine that Changed the World,* New York: Rawson Associates, 1990.

Woodruff, Nan Elizabeth, *As Rare as Rain: Federal Relief in the Great Southern Drought of 1930-31,* Urbana: Illinois Üniversitesi, 1985.

Woodward, E.L., *British Foreign Policy in the Second World War,* 5 cilt, Londra: H.M.S.O., 1970.

— ve Rohan Butler (yay.haz.), *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939,* 62 cilt, Second series, Londra: H. M. Stationary Office, 1947-1984, *DBFP.* 2, seri olarak anılmıştır.

— (yay.haz.), *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939,* 62 cilt, Third series, Londra: H. M. Stationary Office, 1947-1984, *DBFP.* 3, seri olarak anılmıştır.

World Situation and Economic Struggle: Theses of the Tenth Plenum E.C.C.I., The, Londra: CPGB. 1929.

Woroszylski, Wiktor, *The Life of Mayakovsky,* New York: Orion, 1970.

Wynn, Charters, "The 'Right Opposition' and the 'Smirnov-Eismont-Tolmachev Affair.'" *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorship,* yay.haz. Paul R. Gregory ve Norman Naimark, New Haven: Yale Üniversitesi, 2008, s. 97-117

Yaney, George L., "Some Aspects of the Imperial Russian Government on the Eve of the First World War", *Slavonic and East European Review,* 43/1 (1964): 68-90.

—, "War and the Evolution of Russian Government", *South Atlantic Quarterly,* 66/2 (1967): 291-306.

—, *The Systematization of Russian Government: Social Evolution in the Domestic Administration of Imperial Russia 1711-1905,* Urbana: Illinois Üniversitesi, 1973.

Yang, Benjamin, *From Revolution to Politics: Chinese Communists on the Long March,* Boulder, CO: Westview, 1990.

Yaroslavskii, E.M., "Etot son knochen", *Izvestiia,* 30 Mayıs 1929.

Yaroslavsky, Yemelyan, *The Meaning of the Soviet Trials,* New York: Workers Library, 1938.

Yedlin, Tovah, *Maxim Gorky: A Political Biography,* Westport, CT: Praeger, 1999.

Yoshihashi, Takehiko, *Conspiracy at Mukden: The Rise of the Japanese Military,* New Haven, CT: Yale Üniversitesi, 1963.

Young, Kenneth (yay.haz.), *Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart, 1915-1938,* 2 cilt, Londra: Macmillan, 1973.

Young, Louise, *Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism,* Berkeley: California Üniversitesi, 1998.

Young, Robert J., "French Military Intelligence and Nazi Germany, 1938-1939", *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars,* yay.haz. Ernest F. May, Princeton, NJ: Princeton Üniversitesi, 1984, s. 271-309.

—, *In Command of France: France's Foreign Policy and Military Planning, 1933-1940,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi, 1978.

Z., "Sovremennaia artilleriia i modernizatsiia", *Voina i tekhnika,* no. 4, 1929: 9-14.

Zagoria, Janet D. (yay.haz.), *Power and the Soviet Elite: "The Letter of an Old Bolshevik" and Other Essays by Boris I. Nicolaevsky,* Ann Arbor: Michigan Üniversitesi, 1975.

Zaitsev, A., "Krasnaia armiia", *Chasovoi,* no. 54, 1931.

Zaitsev, E.A., *Sbornik zakonodatel'nykh i normativnykh aktov o repressiakh i reabilitatsii zhertv politichcheskikh repressii,* Moskova: Respublika, 1993.

Zakharov, M.V., *General'nyi shtab v predvoennye gody*, Moskova: Voenizdat, 1989.

—, *Nakanune velikikh ispytanii*, Moskova: Voenizdat, 1968.

— vd., *50 let Vooruzhenykh Sil SSSR* Moskova: Voenizdat, 1968.

Zakharov, S., "Krasnoznamennomu Tikhookeanskomu flotu–50 let", *Voenno-istoricheskii zhurnal*, no. 4, 1982: 93-96.

Zaleski, Eugene, *Planning for Economic Growth in the Soviet Union, 1918-1932*, Chapel Hill: North Carolina Üniversitesi, 1971.

—, *Stalinist Planning for Economic Growth, 1933-1952*, Londra: MacMillan, 1980.

Zaloga, Steven J., "Soviet Tank Operations in the Spanish Civil War", *Journal of Slavic Military Studies*, 123, 1999.

— ve James Grandsen, *Soviet Tanks and Combat Vehicles of World War Two*, Londra: Arms and Armour Press, 1984.

— ve Victor Madej, *The Polish Campaign, 1939*, New York: Hippocrene, 1985.

"'Zamenit' Vas nekem': pis'ma M. Gor'kogo I. V. Stalinu", *Istochnik*, no. 5, 1999: 115-117

Zamoiskii, L. ve Iu, Nezhnikov, "U u rokovoi cherty: sovetskaia razvedka nakanune voiny", *Izvestiia*, 5 Mayıs 1990.

Zaporozhets, Natal'ia, "Iz vospominaniia", *Dodnes' tiagoteet*, yay.haz. Semen S. Vilenskii, Moskova: Sovetskii pisatel', 1989, s. 532-538.

Zatonskii, V.P., "Otryvki vospominanii ob Ukrainskoi revoliutsii", *Letopis' revoliutsii*, no. 5-6, 1929: 128-141.

Zdanovich, A.A., *Organy gosudarstvennoi bezopasnosti i Krasnaia armiia: deiatel'nost organov VChK-OGPU po obespecheniiu bezopasnosti RKKA. 1921-1934*, Moskova: Kuchkovo pole/Iks-Khistori, 2008.

Zdanovich, Semen F., *Karl Bauman*, Moskova: Politizdat, 1967.

Zeidler, Manfred, *Reichswehr und Rote Armee, 1920-1933: Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit*, 2. baskı, Münih: Oldenbourg, 1994, İlk baskı 1993.

Zel'dovich, G., *Liubov' Orlova*, Moskova: Goskinoizdat, 1939.

Zelenin, Il'ia E., "Byl li 'kolkhoznyi neonep'?" *Otechestvennaia istoriia*, no. 2, 1994: 105-121.

—, "Kolkhoznoe stroitel'stvo v SSSR v 1931-1932 gg.: k itogam sploshnoi kollektivizatsii sel'skoogo khoziaistva", *Istoriia SSSR*, no. 6, 1990: 19-39.

—, "O nekotorykh 'belykh piatnakh' zavershaiushchego etapa sploshnoi kollektivizatsii", *Istoriia SSSR*, no. 2, 1989: 3-19.

—, "Osushchestvlenie politiki 'likvidatsii kulachestva kak klassa' (osen' 1930-1932 gg.)", *Istoriia SSSR*, no. 6, 1990: 31-49.

—, "Politotdely MTS (1933-1934 gg.)", *Istoricheskie zapiski*, no. 76 (1965): 2-56.

—, *Stalinskaia 'revoliutsiia sverkhu' posle 'velikogo pereloma,' 1930-1939: politika, osushchestvlenie, rezultaty*, Moskova: Nauka, 2006.

— vd. (yay.haz.), *Istoriia sovetskogo krest'iantsva*, 4 cilt, Moskova: Nauka, 1986-1988.

Zelenov, M.V., "Partiinyi kontrol' za izdaniem sochinenii Lenina i Literature o nem v 1924-1937", *Voprosy istorii*, no. 11, 2004: 3-28.

—, "I. V. Stalin v rabote nad 'Kratkim kursom istorii VKP (b)'," *Voprosy istorii*, no. 11, 2001: 3-29.

— (yay.haz.), *I. V. Stalin, Istoricheskaia ideologiia v SSSR v 1920-1950-e gody: perepiska s istorikami, stat'i i zametki po istorii, stenogrammy vystuplenii, Sbornik dokumentov i materialov*, St, Petersburg: Nauka-Piter, 2006.

— ve David Brandenberger, *"Kratkii kurs istorii VKP (b)": tekst i ego istoriia*, 2 cilt, Moskova: Rosspen, 2014.

Zelinskii, Kornelii, "Odna vtrecha u A. M. Go'kogo", *Voprosy literatury*, no. 5, 1991: 144-170.

—, "V iune 1954 goda", *Minuvshee*, no. 5 (1988): 54-103.

Zemskov, I.N. (yay.haz.), *Novye dokumenty iz istorii Miunkhena*, Moskova: Politicheskaia literatura, 1958.

Zemskov, V.N., "'Kulaktskaia ssylka' v 30-e gody", *Naselenie Rossii v XX veke: istoricheskie ocherki*, yay. haz. Iuri A. Poliakov, 3 cilt, Moskova: Rosspen, I, 2000-2012: 277-310.

—, "GULAG: isoriko-sotsiologicheskii aspect", *Sotsiologicheskie issledovania*, no. 6, 1991: 10-27; no. 7, 1991: 3-16.

—, "Zakliuchennye v 1930-e gody: sotsial'no-demograficheskie problemy", *Otechestvennaia istoriia*, no. 4, 1997: 54-79.

Zen'kovich, Nikolai A., *Marshaly i genseki: intrigi, vrazhda, zagovory*, Moskova: Olma, 2000.

—, *Samye sekretnye rodsvtvenniki: entsiklopediia biografii*, Moskova: Olma, 2005.

Zenzinov, Vladimir M., *Vstrecha s Rossiei, kak i chem zhivut v Sovetskom Soiuze: pis'ma v Krasnuiu armiiu, 1939-1940*, New York: [yayınevi belirtilmemiş], 1944.

Zhavaronkov, G.N., "I snitsia noch'iu den'", *Sintaksis*, no. 32, 1992: 46-65.

— ve V.I. Pariiskii, "Skazvashii budet uslyshan", *Oni ne molchali*, yay.haz. A. V. Afanas'ev, Moskova: Politizdat, 1991, s. 199-215.

Zhdanko, T., "Natsional'no-gosudarstvennoye razmezhevaniye i protsessy etnicheskogo razvitiya u narodov Srednei Azii", *Sovetskaia etnografiia*, no. 5, 1972: 13-29.

Zhgenti, Beso, "S"ezd velikogo edineniia", *Literaturnaia Gruziia*, no. 9, 1974.

Zhilin, P.A., *Kak fashistskaia Germaniia gotovila napadenie na Sovetskii Soiuz*, Moskova: Mysl', 1965.

—, *Kak fashistskaia Germaniia gotovila napadenie na Sovetskii Soiuz*, 2. baskı, Moskova: Mysl', 1966.

—, *O voine i voennoi istorii*, Moskova: Nauka, 1984.

— (yay.haz.), *Pobeda na reke Khalkhin-gol*, Moskova: Nauka, 1981.

Zhirnov, Evgenii, "NKVD pod kolpakom u Miullera", *Kommersant vlast'*, 20 Haziran 1940.

Zhiromskaia, V.B. (yay.haz.), *Naselenie Rossii v XX veke: istoricheskie ocherki v 3-kh t*, cilt 1, *1900-1939*, Moskova: Rosspen, 2000.

—, I.N. Kisleva ve Iu, A. Poliakov, *Polveka pod grifom "sekretno": vsesoiuznaia perepis' naseleniia 1937 goda*, Moskova: Nauka, 1996.

Zhukov, E.M. (yay.haz.), *Vsesoiuznoe soveshchanie o merakh uluchsheniia podgotovki nauchno-pedagogicheskikh kadrov po istoricheskim naukam, 18-21 dekabria 1962 g*, Moskova: Nauka, 1964.

Zhukov, G.K., "Iz neopublikovannykh vospominanii", *Kommunist*, no. 14, 1988: 97-99.

—, *Vospominaniia i razmyshleniia*, 3 cilt, 13. baskı, Moskova: Olma, 2002.

—, *Vospominaniia i razmyshleniia*, 3 cilt, 12. baskı, Moskova: Novosti, 1995.

—, *Vospominaniia i razmyshleniia*, 3 cilt, Moskova: Novosti, 1969.

Zhukov, Iurii N., "Sledstvie i sudebnye protsessy po delu ob ubiistve Kirova", *Voprosy istorii*, no. 2, 2000: 33-51.

—, "Tak, byl li 'zagovor' Tukhachevskogo?" *Otechestvennaia istoriia*, no. 1, 1999: 176-181.

—, *Inoi Stalin: Politicheskie reform v SSSR v 1933-1937 gg*, Moskova: Vagrius, 2003.

Zhukovskaia, Tat'iana Iu, "SSSR i liga natsii", doktora tezi, Rostov-na-Donu, 2005.

Zhukovskii, V.S. *Lubianskaia imperiia NKVD. 1937-1939 gg*, Moskova: Veche, 2001.

Zhukunov, E.V. (yay.haz.), *1941g. - Uroki i vyvody*, Moskova: Voenizdat, 1992.

Zhuravlev, S.V. (yay.haz.), *Obshchestvo i vlast', 1930-e gody: povestvovanie v dokumentakh*, Moskova: Rosspen, 1998.

— ve V.S. Tiazhel'nikova, "Inostrannye kolonii v sovetskoi Rossii v 1920-1930 gody", *Istoricheskie zapiski*, no. 1, 1994: 179-189.

Ziemke, Earl F., *The Red Army, 1918-1941: From Vanguard of World Revolution to US Ally*, Londra: Frank Cass, 2004.

Zil'ver, E., *Za bol'shoe kinoiskusstvo*, Moskova: Kinofotoizdat, 1935.

Zipperstein, Steven J. "Underground Man: The Curious Case of Mark Zborowski and the Writing of a Modern Jewish Classic", *Jewish Review of Books*, 2 (2010): 38-42.

Zoller, Albert (yay.haz.), *Hitler Privat: Erlebnissbericht seiner Geheimsek- retuerin*, Dusseldorf: Droste Verlag, 1949.

Zolotarev, Vladimir A. (yay.haz.), *Istoriia voennoi strategii Rossii*, Moskova: Kuchkovo Pole, 2000.

— (yay.haz.), *Russkii arkhiv: Velikaia otechestvennaia, Prikazy narodnogo kommissar oborony SSSR* 14 cilt, Moskova: Terra 1993-2002.

— vd. (yay.haz.), *Velikaia Otechestvennaia voina 1941-1945 gg.: voenno-istoricheskie ocherki,* 4 cilt, Moskova: Nauka, 1998-1999.

Zonin, S.A., *Admiral L.M. Galler,* Moskova, Voenizdat, 1991.

Zoshchenko, Mikhail, *Sobranie sochinenii,* 2 cilt, Leningrad: khudozhestvennaia literatura, 1986.

Zubkova, E. Iu, *Pribaltika i kreml', 1940-1953,* Moskova: Rosspen, 2008.

Zuehilke, Mark, *The Gallant Cause: Canadians in the Spanish Civil War, 1936-1939,* Vancouver ve Toronto: Whitecap, 1996.

Zveriakov, T.A., *Ot kochev'ia k sotsializmu,* Alma-Ata, 1934.

Zychowicz, Piotr, *Pakt Ribbentrop-Beck, czyli, Jak Polacy mogli u boku III Rzeszy pokonac Zwiazek Sowiecki,* Poznan: Rebis, 2012.

I. Aleksandr 313, 436
I. Nikolay, Rus Çarı 386
I. Petro (Tolstoy) 307
I. Petro, Rus Çarı 665, 1008, 1009, 1015, 1019
II. Aleksandr 326
II. Carol (Romanya Kralı) 785, 847, 1061
II. Katerina, "Büyük", Rus Çariçesi 41, 382, 772, 1194
II. Nikolay, Rus Çarı 11, 142, 261, 415, 458, 627, 689, 799, 821, 907
III. Aleksandr 212, 386, 436, 946
III. Boris, Bulgar Kralı 1195
IV. İvan, "Korkunç" 274, 278, 382, 386, 436, 440, 664, 665, 668, 698, 764, 852
V. George, İngiltere Kralı 433
VI. George, İngiltere Kralı 587, 789, 1045
XIII. Alfonso 476, 479, 582, 1073

11 Temmuz (film) 942
1918'de Lenin (film) 852

Abhazya 137, 229-231, 233, 236, 237, 240, 244, 276, 344, 366, 475, 714-717, 725, 727, 728, 730, 731, 773, 817, 1080, 1236
Abrikosov, Andrey 454
Abulyan, Armenak 711
Abwehr (Alman askerî istihbaratı) 688, 691, 888, 1073
Acara 231, 244, 725, 727, 728, 731
Adzhubei, Aleksei 558
Afanasyev, Boris (Atanasov) 488
Afinogenov, Aleksandr 257, 440, 762, 825, 917
Agranov, Yakov (Yankel Sorenson) 63, 246, 293, 335, 339, 340, 342, 343, 356, 362, 372, 411, 412, 485, 491, 515, 575, 576, 682
Agrba, Aleksey 714, 715, 717, 728
Ağır Sanayi Komiserliği 41, 155, 164, 357, 403, 490, 520, 547, 563, 709, 722, 725, 732, 839, 1021, 1066, 1180, 1219
Ahmatova, Anna (Gorenko) 283, 301, 309
Akulov, İvan 135, 294, 342, 367, 525
Aleksandr Nevski (film) 852, 918, 1015, 1089, 1145
Aleksandrov, Grigory 346-348, 363, 453, 823, 1061, 1070, 1145, 1232
Aleksandrovski, Mikhail 599, 652
Aleksandrovski, Sergey 393, 586, 782, 786, 787, 791, 792, 797
Alighieri, Dante 7, 283
Alliluyev, Pavel 89, 184, 316, 338, 339, 342, 703
Alliluyev, Sergey 184, 278, 344
Alliluyeva, Anna 184, 342, 1192
Alliluyeva, Nadejda (Nadya) 31, 140, 184, 185, 187-190, 362, 368, 569, 680, 1227
Alliluyeva, Svetlana 31, 140, 176, 183, 185-188, 190, 227, 244, 277, 278, 310, 317, 318, 338, 340, 342, 370, 410, 420, 421, 435, 441, 442, 568, 569, 600, 662, 697, 698, 740, 831, 832, 838, 978, 1003, 1227, 1228, 1236
Alliluyeva, Yevgeniya, ["Zhenya"] 184, 316, 342, 569
Alman istihbaratı 353, 532, 555, 597, 612, 763, 1001, 1026, 1044, 1049, 1122, 1134, 1165, 1171, 1175, 1176
Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı 26, 887, 906, 1025, 1183
Almanya Komünist Partisi 52, 53, 170, 204, 352, 432, 487, 495, 1103, 1127
Altın Buzağı (İlf ve Petrov) 442
Amur Nehri 653, 752, 956, 1081

Anavatan (Wasilewska) 1062
Andreyev, Andrey 47, 111, 114, 139, 273, 300, 319, 333, 357, 358, 373, 386, 421, 430, 438, 456, 472, 505, 533, 636, 641, 673, 695, 709, 733, 770, 772, 804, 837, 839, 1035, 1237
Anti-Komintern Paktı 528, 531, 534, 755, 778, 792, 826, 849, 852, 871, 898, 910, 912, 927
anti-semitizm 54, 376, 415, 816, 818, 819, 830, 865, 921
Antonescu, Ion 1061, 1073, 1134, 1144, 1177, 1195, 1212
Antonov-Ovseyenko, Vladimir 160, 175, 267, 502, 503, 559, 621, 646, 667
Aragon, Louis 304, 398, 428, 763
Aral Gölü 944
Ardenler 1032, 1033
Arkhangelsk 205, 275, 285, 293, 509, 511, 804, 833, 838, 999, 1001
Arnavutluk 842, 910, 1089
Aron, Raymond 35, 1025
Artuzov, Artur 58, 135, 154, 159, 246, 249, 266, 267, 286-288, 353, 354, 394, 554-556, 598, 599
Astakhov, Georgy 869, 870, 886, 887, 896, 897, 900, 902, 909
Avusturya Komünist Partisi 353, 354
Avusturya-Macaristan 12, 15, 277, 384, 765, 778, 810, 1195
Aydınlanma Komiserliği 53, 54, 72, 221, 250, 252, 257, 299, 337, 402, 588, 834
Azerbaycan 78, 231, 232, 234, 236, 237, 239, 301, 314, 528, 570, 666, 676, 718, 726, 730, 731, 758, 766, 1041
Azerbaycan Komünist Partisi 92, 101, 234, 235, 711, 713, 714, 721

Babel, İzak 253, 302, 398, 399, 456, 457, 763, 874, 1001, 1061
Bağırov, Mircafer 234, 238, 323, 711-714, 730-732, 734, 766
Baidukov, Georgy 613, 646, 647
Bakü 31, 102, 136, 226, 234, 235, 237, 260, 344, 345, 353, 366, 435, 676, 713, 721, 732, 993, 999, 1001, 1002, 1027, 1052, 1075, 1091, 1128, 1129
Baldwin, Stanley 59, 398, 407, 446, 482, 483, 517, 819, 849
Balkanlar 141, 920, 1047, 1057, 1068, 1071, 1074, 1091-1904, 1096, 1115, 1123, 1127, 1128, 1138, 1152, 1153, 1159, 1195, 1203, 1216, 1217
Baltık Filosu 956
Baltık ülkeleri 93, 377, 383, 385, 386, 427, 443, 445, 449, 877-888, 893, 896, 897, 968, 972, 979, 1009, 1038, 1040, 1043, 1045, 1046, 1048, 1067, 1071, 1708, 1091, 1098, 1105, 1111, 1113, 1151-1154, 1157, 1208, 1215, 1216
Balzac, Honoré de 365, 366
Barbarossa 1094, 1104, 1105, 1111, 1112, 1120, 1121, 1124, 1126, 1129, 1133, 1136, 1142, 1152, 1172, 1173, 1184, 1217
Barbusse, Henri 257, 261, 262, 358, 359, 410, 411
Barselona 24, 481, 487, 502, 504, 559, 583, 592, 594, 595, 613
Basra Körfezi 1057, 1075, 1087, 1091, 1096
Batı askerî bölgesi 143, 497, 1108, 1125, 1168, 1177, 1185, 1211
Batı Sibirya 48, 80, 82, 91, 102, 103, 197, 212, 216, 281, 319, 624-645, 647, 650, 659, 695, 730, 735, 767, 768, 917
Bavyera Sovyet Cumhuriyeti 13
Baykal Gölü 316, 745, 748, 884
Beck, Józef 175, 268, 281, 355, 392, 401, 444, 451, 792, 826, 827, 849, 856, 872, 873, 877, 1112, 1247
Beck, Ludwig 780, 790
Bedny, Demyan (Yefim Pridvoroy) 188, 253-256, 258, 283, 435, 500, 763, 764, 1001, 1231
Belarus 27, 109, 133, 135, 162, 167, 176, 197, 198, 212, 216, 231, 236, 298, 300, 301, 303, 304, 318, 319, 340, 377, 383, 394, 415, 434, 435, 440, 508-510, 512, 569, 598, 624, 636, 645, 652, 669, 680, 681, 740, 784, 793, 799, 816, 817, 866, 885, 930, 931, 934, 940-943, 948, 968, 973, 974, 978, 983, 984, 988, 1006, 1007, 1039-1041, 1044, 1063, 1079, 1124, 1149, 1152, 1157, 1175, 1199
Belçika 384, 433, 927, 996, 1028, 1031-1033, 1043, 1044, 1056, 1085, 1107, 1140, 1152, 1160
Belgrad 132, 1049, 1104, 1115, 1128, 1135-1138
Belyakov, Aleksandr 429, 613, 646, 647
Beneš, Edvard 108, 385, 393, 556, 783, 784, 787, 788, 791, 792, 797, 798, 800, 877
Berezhkov, Valentin 273, 911, 1074, 1075, 1080, 1082, 1085, 1104, 1171, 1211
Berezina Nehri 510
Berghof 275, 811, 812, 815, 872, 881, 896, 905-907, 909, 912, 1055, 1057, 1058, 1069, 1089, 1146, 1166, 1182, 1247
Beria, Lavrenti 135, 139, 233-240, 261, 273, 276, 279, 323, 343, 344, 366, 371, 373, 405-407, 420, 430, 442, 463, 515, 521, 532, 555, 566, 580, 602, 608, 622, 630, 660, 670, 690, 705, 709-732, 734, 740, 741, 756-760, 764, 766-770, 773, 804, 808, 815-818, 825, 829-832, 837, 328, 844, 845, 851, 853-856, 859-864, 876, 885, 891, 892, 898, 908, 916, 920, 944, 946, 948, 958, 959, 963, 964, 967, 969-971, 974, 976, 981, 984, 990, 991, 994, 995, 997, 999, 1000, 1002, 1003, 1006, 1016, 1022,

1024, 1030, 1035, 1040, 1049, 1051, 1060, 1063, 1064, 1069, 1077, 1079, 1080, 1103, 1105, 1106, 1116, 1126, 1130, 1132, 1133, 1136, 1141, 1158-1160, 1164, 1167, 1177, 1178, 1180-1182, 1185, 1195, 1197, 1199, 1202-1206, 1210, 1227
Berling, Zygmunt 1069
Berlings, Orests ["Liseli"] 1076, 1080, 1081, 1083, 1084, 1104, 1172, 1176, 1182, 1183, 1197
Berzin, Jan Peter Kuzis 287, 288, 291, 394, 452, 504, 508, 561, 589, 590, 610, 611, 650, 652, 830, 1064, 1175
Besarabya 49, 159, 289, 443, 510, 785, 897, 909, 912, 946, 996, 1042, 1043, 1045, 1047, 1059, 1063, 1078, 1115, 1144, 1157, 1169, 1215
Bessonov, Sergey 385, 425, 426, 450
beşinci kol 40, 523, 524, 544, 608, 617, 618, 657, 847, 1044, 1199
Beyaz Deniz-Baltık Kanalı 225, 259, 318, 682, 1234
Bir Hükümet Üyesi (film) 1007
Birinci Dünya Savaşı 298, 353, 779, 790, 1026, 1031, 1032, 1033, 1061, 1075, 1110, 1166, 1195, 1198, 1209, 1213, 1215
Birinci Süvari Ordusu (film) 825, 942
Bismarck (savaş gemisi) 398, 828, 957, 1029, 1036, 1172
Bismarck, Otto von 107, 376, 509, 541, 707, 779, 794, 801, 814, 828, 867, 882, 883, 927, 1051, 1065, 1066, 1084, 1092, 1098, 1191, 1195, 1218
Blokhin, Vasili 612, 1003, 1022, 1177
Blomberg, Werner von 201, 426, 433, 445, 597, 674-676, 809, 813
Blum, Léon 482-484, 486, 496, 517, 530, 531, 538, 656, 822
Blunt, Anthony 354, 899, 1076, 1121
Blyukher, Vasili 66, 67, 142, 157, 158, 254, 422, 562, 598, 607, 611, 654, 664, 735, 741, 744-746, 748, 750-752, 754-756, 766, 768, 769, 804, 1201
Bodenschatz, Karl 869, 924
Bogdanov, L. T. 239, 240
Bohlen, Charles 683, 887, 912, 950
Bolşakov, İvan 1062, 1070
Bolşevik Partisi Üyelerine Açık Mektup (Troçki) 161, 1060
Borisov, Mikhail 19, 162, 327, 328, 332, 335, 351, 371
Bormann, Martin 812, 1094, 1163
Boyunduruk Altındaki Topraklar (Wasilewska) 1062
Brauchitsch, Walther von 791, 926, 1056, 1057, 1058
Braun, Eva 811, 881
Brejnev, Leonid 835
Brest-Litovsk Antlaşması 15, 33, 204, 218, 538, 546, 669, 918, 936, 958, 981, 1215
Brik, Lily 253, 427
Britanya istihbaratı 281, 282, 292, 380, 482, 512, 820, 846, 848, 894, 905, 967, 1123, 1135, 1139, 1196
Britanya Komünist Partisi 353, 590
"Bu Nasıl Mümkün Oldu?" (Troçki) 44
Budyonny, Semyon 75, 86, 89, 131, 342, 422, 505, 579, 597, 600, 605, 607, 611, 612, 640, 642, 738, 763, 766, 993, 1022, 1023, 1025, 1210
Bug Nehri 936, 947, 1212
Buhara 232
Buharin, Nikolay 29, 35, 42, 43, 45-48, 53-56, 58, 61, 65, 70, 73, 79, 80, 87, 88, 94, 101, 102, 111-113, 116, 117, 125, 140, 163, 177, 189, 190, 195-197, 263, 273, 280, 283, 284, 308, 333, 387, 388, 390, 399, 464, 492, 499, 500, 506, 522, 525, 532, 533, 543, 547, 562, 563, 564, 566-569, 579, 618, 619, 623, 628, 635, 640, 668, 677, 679-684, 687, 693, 694, 696, 706, 719, 726, 741, 781, 782, 793, 802, 834, 840, 861, 1035, 1063
Bukovina 1042, 1043, 1045, 1059, 1078, 1098, 1215
Bulgakov, Mihail 250-253, 256, 258, 284, 307, 309, 364, 440, 441, 873, 874, 1008, 1231
Bulgaristan 27, 50, 282, 286, 290, 424, 425, 784, 865, 1048, 1059, 1061, 1068, 1074, 1075, 1086-1093, 1115, 1129, 1135, 1138, 1139, 1193, 1203, 1217
Bulgaristan Komünist Partisi 1091
Bullitt, William 242, 244, 246, 247, 249, 280, 409, 410, 452, 790
Bullock, Alan 15, 625, 951, 1194
Burgess, Guy 354, 899, 905, 1121
Buryat-Moğol Özerk Cumhuriyeti 434, 1079
Butyrka Hapishanesi 90, 685, 890
Büyük Britanya 14, 26, 141, 144, 382, 383, 457, 680, 681, 785, 822, 848, 877, 899, 920, 959, 1055, 1113, 1118, 1124, 1141, 1216
Büyük Diktatör (film) 1071
Büyük Kremlin Sarayı 90, 104, 187, 254, 263, 265, 362, 363, 386, 389, 423, 448, 525, 540, 549, 564, 577, 593, 677, 772, 823, 832, 889, 946, 991, 992, 1059, 1070, 1076, 1077, 1154, 1229, 1239, 1241, 1245
Büyük Petro (Tolstoy) 1145
Büyük Şafak (film) 766
Büyükada 44, 63, 70, 109, 217
Bychkova, Alexandra 183, 187, 188

Cadogan, Alexander 858, 881, 1050, 1164, 1190
Cairncross, John 899, 1121
Cajander, Aimo 961, 975

Campbell, Joseph 463
Campbell, Thomas 194
Canaris, Wilhelm 688, 888, 906, 1073, 1177
Cavahişvili, Miheil 723, 724, 730
Cebelitarık 480, 968, 971, 1057, 1123, 1139, 1217
Cervantes, Miguel de 365, 595
Chamberlain, Neville 46, 775, 779, 780, 786-789, 800, 801, 805, 808, 809, 819, 820, 842, 846, 848-850, 851, 881, 882, 888-890, 893-895, 899, 900, 906, 907, 921-924, 926, 928, 940, 947, 951-953, 1027-1029, 1045, 1046, 1048, 1054, 1077, 1078, 1243
Chaplin, Charlie 199, 348, 441, 453, 742, 1071
Chiang Ching-kuo 542
Chilston, Vikont 381, 431, 683, 808, 1237
Chkalov, Valery 613, 646, 647, 874
Christie, J. Walter 156
Chubar, Vlas 113, 171, 174, 175, 273, 300, 333, 357, 403, 473, 564, 586, 673, 684, 738, 757, 770, 838, 1035
Churchill, Winston 107, 483, 777, 785, 788, 799, 965, 977, 1000, 1028-1031, 1044, 1046-1048, 1050, 1055, 1069, 1078, 1085, 1086, 1097, 1128, 1136, 1138-1141, 1151, 1162-1164, 1186, 1189, 1215, 1251
Ciano, Galeazzo 484, 529, 871, 882, 887, 952, 1055, 1094, 1243
Clausen, Max 1174-1176, 1197
Clausewitz, Carl von 30, 50, 990
Conquest, Robert 113, 214, 215, 470, 695, 698
Coulondre, Robert 520, 683, 745, 822, 869, 877, 926, 1084
Cripps, Stafford 1044-1050, 1071, 1078, 1079, 1088, 1121, 1137, 1140, 1141, 1151, 1164, 1178, 1183, 1189, 1196, 1215
Cugaşvili, Besarion ["Beso"] 31, 260
Cugaşvili, Galina 569, 737
Cugaşvili, Yakov 31, 183, 277, 391, 420, 422, 569, 737, 740, 769, 1154, 1236

Çan Kay Şek 65, 67, 141, 177, 193, 209, 279, 369, 408, 428, 447, 487, 497, 534-537, 542, 543, 551, 552, 557, 654-656, 658, 670, 671, 745, 748, 755, 778, 800, 989, 1005, 1068, 1142, 1143, 1193, 1240, 1244
Çapayev 577
Çapayev (film) 316-318, 323, 338, 345, 349, 365, 441, 665, 1070
Çarkviani, Candide 278, 766
Çarpışmanın Yeni Biçimleri (İsserson) 1108
Çavçavadze, İlya 720, 723
Çehov, Anton 30, 251, 325, 457, 869, 874
ÇEKA 56, 57, 132, 135, 137, 194, 234, 259, 267, 275, 277, 293, 296, 302, 319, 351, 363, 372, 394, 485, 509, 515, 516, 540, 557, 575, 601, 602, 622, 629, 642, 643, 646, 650, 672, 682, 720, 728, 729, 740, 742, 759, 765, 768, 824, 853, 865, 874, 1003, 1022, 1220
Çekoslovakya 27, 108, 145, 192, 204, 248, 286, 289, 290, 312, 315, 350, 383-385, 389, 393, 394, 415, 460, 510, 542, 556, 599, 702, 775, 777-793, 797-801, 803, 804, 821, 828, 841-843, 845, 846, 848, 850-852, 867, 871, 875, 877, 888, 896, 920, 922, 928, 930, 942, 962, 969, 975, 977, 1010, 1092, 1107, 1120, 1243
Çekoslovakya Komünist Partisi 53
Çelik Antlaşması 872, 878, 925
Çelyabinsk 68, 137, 314, 453, 514, 636, 645
Çiçerin, Georgi 61, 150-152, 231
Çin Doğu Demiryolu/Doğu Çin Demiryolu 23, 66, 141, 143, 158, 209, 242, 288
Çin Komünist Partisi 408, 657, 756, 989, 1005, 1006, 1068
Çin-Japon Savaşı 141, 158, 656, 747
Çoybalsan, Horloogiyn 321, 429, 432, 444, 659, 660, 686, 997, 1244
Çu Enlay 534, 537, 539, 542, 916, 1005, 1193, 1240
Çudov, Mihail 19, 327, 329

d'Abernon, Lord 14
Dachau toplama kampı 781
Dagin, Israel 602, 740, 746, 758, 766
Daladier, Édouard 460, 555, 788-790, 822, 901, 921, 928, 947, 1027, 1243
Dalstroi 224, 225, 351, 830
Danimarka 394, 606, 691, 967, 1028, 1044, 1064, 1076, 1085, 1182, 1195
Danton, Georges 32
Danzig 27, 152, 265, 266, 267, 401, 691, 779, 799, 826, 827, 847-850, 858, 867, 894, 896, 897, 901, 926, 933, 935, 936, 948, 951, 953, 1204
de Gaulle, Charles 1031, 1034
Deich, Yakov 601, 644, 708
Dekanozov, Vladimir 729, 758, 801, 817, 844, 864, 930, 1040, 1081, 1082, 1084, 1090, 1103, 1104, 1132, 1133, 1147, 1158, 1160, 1161, 1164, 1171, 1182, 1196, 1197, 1206, 1207, 1211, 1253
Demchenko, Maria 359, 360
Demetradze, Davit 723, 724
Demid, Gelegdorjiin 322, 431, 444, 659, 660
Deniz Aslanı Harekâtı 1058, 1069, 1121, 1123
Derevyansky, Vladimir 962, 966, 973
Derjinski, Feliks 235, 318, 334, 363, 503, 516, 573, 575, 600, 602, 605, 606, 629, 672, 722, 853, 1035, 1250
"Devlet Kapitalizmi ya da Totaliter Devlet Ekonomisi?" (Hilferding) 1025
Devlet ve Devrim (Lenin) 700

Dış Moğolistan 22, 23, 209, 369, 428, 656, 749, 878
Dışişleri Komiserliği 41, 63, 108, 110, 150-152, 201, 241, 243, 315, 354, 376, 418, 425, 450, 494, 502, 531, 609, 637, 640, 641, 686, 694, 702, 754, 797, 801, 808, 861-866, 930, 932, 645, 963, 977, 1065, 1105, 1138, 1147, 1158, 1176, 1184
Dimitrov, Georgi 201, 240, 241, 285, 286, 290, 292, 293, 313, 404, 408, 409, 477, 478, 486-488, 497, 512, 519, 534, 536-538, 548, 550, 562, 571, 583, 589, 590, 622, 639, 657, 658, 668, 669, 671, 672, 678, 715, 726, 791, 793, 854, 907, 916, 917, 919, 920, 943, 971, 972, 992, 1005, 1006, 1035, 1067, 1077, 1081, 1090-1092, 1098, 1115, 1117, 1125, 1136, 1139, 1155, 1159, 1193
Dinyeper Nehri 81, 142
Dirksen, Herbert von 44, 152, 201, 243, 353, 433, 841, 842, 893, 924
Dneprostroi 81, 163
Doğu Paktı 289, 312, 315, 355, 377, 385
Doğu Prusya 27, 265, 786, 826, 847, 929, 937, 1056, 1064, 1068, 1113-1115, 1129, 1131, 1159, 1167, 1177, 1181, 1186, 1212
Doğu Sibirya 20, 120, 128, 153, 165, 176, 182, 212, 215, 260, 324, 430, 624, 658, 659, 1050, 1185
Doi, Akio 892, 895, 970
Donbass 51, 94, 102, 121, 139, 271, 334, 395, 423, 490, 564, 576, 618, 638, 666, 769, 1113
Donskoi Manastırı 330, 682, 1003
Doumenc, Joseph 901, 921
Dördüncü Enternasyonal 490, 504, 843, 1060, 1061
Draule, Milda 323-325, 329-332, 334, 339, 350, 367, 371
Drax, Reginald 898-902, 904, 909, 921
Dreitser, Yefim 477, 485, 491
Drohobıç 936
Dubinsky, İlya 616
Dunayevsky, Isaac 347, 453, 869, 1070, 1145
Dunkirk 1031
Duranty, Walter 110, 247, 248, 411, 664
Düşünceler ve Hatıralar (Bismarck) 1065
Dvinsky, Boris 272, 708, 931-933, 994

Edebiyat Fonu 297
Eden, Anthony 378-385, 392, 397, 433, 446, 452, 483, 580, 779, 883, 889, 922, 1135, 1164, 1165, 1186, 1189, 1237
Ehrenburg, İlya 284, 302, 333, 398, 399, 502-504, 509, 684, 705, 729, 763, 841, 870, 874, 917, 1150
Eideman, Roberts 600, 610
Eikhe, Roberts 80, 91, 92, 103, 314, 357, 644, 647, 650, 673, 684, 767, 768, 770, 1035
Eisenstein, Sergey 345, 346, 348, 349, 365, 440, 453, 457, 604, 852, 874, 918, 919, 1037, 1089, 1090, 1145
Eismont, Nikolay 192, 193, 197
Eitingon, Naum ["Leonid"] 844, 845
Ekim'de Lenin (film) 667, 669, 852, 942, 1070
Ekonomi Politik Üzerine Bir Ders (Bogdanov) 943
Elser, Georg 954, 978
Endüstriyel Parti 99, 101, 105, 106, 108, 131, 132
Enigma 1139, 1140, 1149, 1186, 1189, 1190, 1196, 1198
Erivan 630, 711, 713, 728
Erkko, Eljas 958, 962, 966, 967, 975, 976
Ermenistan 78, 92, 231, 232, 236, 301, 528, 630, 636, 711-713, 718, 726-728, 730, 731, 759, 763, 1028, 1041
Ermler, Friedrich 549
Estonya 25, 27, 49, 50, 61, 93, 149, 159, 190, 251, 287, 312, 688, 691, 826, 847, 873, 888, 909, 945, 946, 957, 958, 963-966, 971, 975, 981, 989, 1038, 1040, 1044, 1059, 1103, 1112
Etiyopya 418, 452

Fadeyev, Aleksandr 256, 259, 283, 304, 612, 627, 724, 770, 1062
Farinacci, Roberto 581
Fedotov, Pyotr 1126, 1172, 1173
Feldman, Boris 597, 610, 611
Ferdinand, Franz, Avusturya Arşidükü 779, 148, 149
Feuchtwanger, Lion 538, 545, 546, 548, 603, 604
Filov, Bogdan 1090, 1091
Finlandiya 25, 27, 49, 61, 93, 132, 149, 159, 190, 248, 287, 289, 313, 315, 319, 340, 376, 377, 383, 449, 499, 648, 688, 691, 702, 826, 865, 888, 909, 955, 957-984, 988-991, 994-996, 999, 1000, 1001, 1004, 1006-1019, 1022-1025, 1027, 1030, 1039, 1043, 1046, 1050, 1052, 1059, 1066, 1068, 1075, 1085-1087, 1091, 1093, 1096, 1098, 1099, 1105, 1107, 1113, 1128, 1129, 1135, 1152, 1154, 1169, 1182, 1185, 1189, 1195, 1999, 1200, 1201, 1203, 1204, 1207, 1212, 1249
Finlandiya Komünist Partisi 970, 982
Finlandiya Körfezi 25, 325, 955, 961, 962, 968, 969, 971, 973, 984, 1000, 1085
Firin-Pupko, Semyon 588, 599
Fischer, Louis 159, 359, 409, 509
Fitin, Pavel 864, 1050, 1080, 1122, 1124, 1126, 1133, 1144, 1164, 1180, 1182, 1187, 1188, 1254
Fomin, Fyodor 328, 329, 332, 335, 337, 351
Ford, Henry 121, 810

Franco, Francisco 480-484, 489, 493, 514, 515, 523-525, 531, 540, 544, 551-553, 558, 571, 577, 581-584, 591-594, 608, 612, 621, 622, 678, 750, 776, 780, 782, 801, 808, 809, 822, 845, 849, 850, 995, 1072-1074, 1093, 1240
Frank, Hans 902, 1007, 1163
Fransa 24, 26, 40, 52, 53, 61, 67, 68, 105-108, 136, 141, 143-145, 149-151, 154, 159, 160, 170, 204, 206, 210, 242, 243, 247, 253, 265-268, 281, 286-290, 312, 313, 315, 350, 365, 375-378, 380-386, 388, 389, 392-394, 397, 401, 408, 413, 414, 418, 421, 426, 427, 433, 434, 445-447, 450, 457, 458, 460, 480, 482-484, 487, 488, 493-496, 500, 510, 511, 518-520, 522, 525, 530, 531, 534, 542, 544, 545, 551, 555, 565, 585, 590, 591, 595, 597, 599, 603, 646, 674, 675, 681, 683, 689-699, 702, 734, 745, 755, 777, 779-783, 785-791, 793, 797, 800, 801, 804, 808, 809, 818, 820-823, 827, 829, 832, 841, 845, 846, 848-851, 855-859, 861, 862, 866, 870, 871, 873-880, 883, 889, 890, 893, 895, 896, 898, 900, 903, 907, 912, 919-933, 938, 940, 947, 951, 953, 957, 959, 962, 966, 974, 975, 988, 995, 996, 1001, 1007, 1009, 1011, 1015, 1019, 1026-1028, 1031-1037, 1042-1044, 1047, 1056, 1057, 1064-1066, 1068, 1069, 1072-1076, 1082, 1084, 1085, 1088, 1092, 1093, 1096, 1098, 1099, 1107, 1109, 1116, 1117, 1119, 1120, 1140, 1144, 1152, 1154-1156, 1192, 1195, 1208
Fransa'da İç Savaş (Marx) 700
Fransa Komünist Partisi 286, 407, 460, 497, 496, 590, 822, 922
Frinovsky, Mikhail 57, 371, 512, 572, 574, 599, 601, 602, 604, 629, 636, 641-644, 647, 648, 650, 658-660, 672, 685, 695, 705, 707, 708, 729, 735-738, 742-744, 746, 747, 750, 751, 752, 754, 757, 758, 760, 766, 851, 853, 855, 1003
Fritsch, Werner von 674-676
Furer, Veniamin 271, 532, 533

Gagra 16, 229, 239, 240, 244, 257, 312, 475, 714, 1080
Gai, Mark 575
Gaikis, Leonid 502, 560, 589
Gamarnik, Jan 154, 354, 356, 523, 579, 601, 605, 610, 612, 614, 635, 741, 769, 1241
Gamelin, Maurice 288, 413, 433, 460, 1034
Gamsakhurdia, Konstantin 723, 724, 994
Gavrilović, Milan 1049, 1136-1138
Geçici Hükümet 50, 82, 116, 226, 245, 280, 294, 410, 463, 525, 667, 770, 813, 876
Geladze, Keke 31, 70, 110, 183, 186, 233, 234, 277, 419-421, 608, 1236
Gelovani, Miheil 766, 767, 852, 1007, 1104, 1145
Genden, Peljidiin 168, 249, 250, 320, 321, 429-431, 447, 658-660
Gerasimov, Aleksandr 306, 577, 627, 993, 1145
Gide, André 398, 399, 456, 457, 493, 504, 596, 603, 604
Girit 1139, 1172, 1203, 1217
Gladun, Yevgeniya 357, 874
Goebbels, Joseph 199-201, 241, 289, 292, 348, 415, 445, 467, 483, 530, 622, 639, 675, 812, 814, 829, 839, 841, 868, 881, 920, 926, 927, 954, 1043, 1081, 1084, 1085, 1118, 1123, 1158, 1163, 1171, 1177, 1178, 1185, 1199, 1206, 1212, 1213
Goethe, Johann Wolfgang von 365, 366
Goglidze, Sergo 240, 244, 712, 713, 715, 719, 729, 816, 980, 1177
Gogoberidze, Levan 238, 521, 718
Gogol, Nikolay 30, 253
Goldstab, Semyon 667, 766, 942
Golikov, Filipp 1071, 1064, 1068, 1111, 1112, 1126, 1128, 1132, 1133, 1136, 1150, 1151, 1168, 1175-1178, 1180, 1185, 1203, 1205, 1254
Goloshchokin, Filipp 191
Gorev, Vladimir 503, 504, 507, 508, 517, 518, 522-524, 559, 561
Gorki, Maksim 39, 59, 61, 62, 71, 73, 74, 105, 111, 250, 255, 256, 257, 259, 261, 296, 301, 302, 304, 307, 308, 325, 364, 368, 369, 398, 399, 401, 407, 438-440, 455-457, 503, 597, 612, 635, 680, 681, 852, 853, 1062, 1203, 1230
Gorsky, Anatoly 899, 905 1001, 1002, 1076, 1121
Göring, Herbert 450, 451, 585
Göring, Hermann 241, 291, 292, 348, 353-355, 378, 379, 382, 394, 401, 426, 433, 444, 483, 520, 534, 541, 542, 551, 621, 639, 674, 675, 799, 803, 809, 813, 814, 826, 829, 839, 869, 870, 882, 893, 905-907, 924, 926, 927, 930, 953, 957, 991, 1015, 1016, 1051, 1058, 1083, 1084, 1094, 1095, 1122, 1126, 1129, 1134, 1139, 1144, 1146, 1151, 1152, 1162, 1177, 1181, 1198, 1200, 1212
Griguleviç, Yosif ["Juzik"] 594, 595
Gromiko, Andrey 866
Gronsky, İvan 136, 255-257, 263, 352, 764
Grzybowski, Wacław 873, 934
Gubin, Aleksandr 320, 325, 351
Guderian, Heinz 937, 1033, 1034, 1124
Guernica (Picasso) 24, 591, 596, 1020
Gulag 127, 210, 224, 225, 227, 240, 245, 284, 294, 314, 360, 423, 442, 443, 484, 511, 545, 553, 587, 599, 639, 647, 648, 660, 679, 681,

705, 706, 729, 730, 736,757, 760, 761, 768, 817, 829, 830, 905, 920, 938, 944, 981, 982, 984, 1011, 1024, 1069, 1126, 1234
Gün Ortasında Karanlık (Koestler) 625
Güney Kafkas Federasyonu 92, 231, 232, 237, 238, 728
Güney Kafkasya'daki Bolşevik Örgütlenmeni Tarihi Üzerine (Beria) 711
Güney Mançurya Demiryolu 66
Günün Çehresi (Wasilewska) 1062
Gürcistan 29, 31, 37, 78, 92, 137-139, 185, 225, 229, 231, 233, 234, 236-238, 240, 261, 276, 278, 293, 303, 318, 337, 343, 366, 420, 440, 448, 493, 521, 528, 608, 647, 666, 710, 711, 713, 715, 717-720, 723-730, 758, 759, 766, 768, 773, 891, 993, 1070, 1241

Habsburg İmparatorluğu 778, 810, 828
Haçaturyan, Aram 1041, 1145
Haile Selassie 452
Halder, Franz 790, 888, 898, 925, 929, 938, 953, 958, 963, 1049, 1055-1058, 1072, 1092, 1094, 1128, 1146, 1158, 1172, 1173, 1184, 1197, 1206
Halha Nehri 22, 883, 884, 892, 916, 974, 984, 997, 1113, 1185
Halifax, Edward Wood 779, 780, 787, 841, 856, 858, 871, 877, 881, 889, 893, 894, 901, 924, 928, 1028, 1035, 1044, 1057, 1078
Halk Komiserleri Konseyi 18, 40, 41, 64, 97, 98, 100, 104, 112, 114, 121, 123, 143, 181, 197, 230, 234, 235, 238, 273, 342, 357, 368, 420, 434, 438, 440, 441, 443, 516, 527, 567, 579, 609, 613, 629, 637, 626, 661, 697, 708, 715, 725, 728, 759, 762, 860-862, 1021, 1022, 1066, 1116, 1126, 1130, 1158, 1160, 1219, 1220, 1238
Harkov 68, 132, 156, 163, 177, 184, 197, 205, 206, 208, 212, 222, 248, 280, 334, 347, 411, 412, 547, 649, 691, 939, 1007, 1111, 1112
Harnack, Arvid ["Korsikalı"] 353, 1121, 1122, 1255
Hashim, 1901-1902 Yılları: Batum Yeraltı Yıllarından Anılar 344
Havacılık Komiserliği 997
Hayatın Kanunu 1062, 1063
Hegel, G. W. F 305, 465, 567, 699
Heiden, Konrad 818, 932, 933
Henderson, Nevile 429, 780, 787, 789, 809, 897, 905, 906, 907, 909, 924, 925, 951
Her Şey Nasıl Başladı (Buharin) 679
Herriot, Édouard 248
Herrnstadt, Rudolf ("Arbin") 352, 903, 953, 1127
Hess, Rudolf 14, 483, 545, 954, 1084, 1161-1164, 1168, 1169, 1183, 1252
Heydrich, Reinhard 290, 292, 555, 556, 675, 929, 954
Hilger, Gustav 388, 872, 882, 896, 908, 912, 945, 1101, 1137, 1138, 1158-1161, 1171, 1198, 1252
Himmler, Heinrich 290, 292, 814, 935, 939, 946, 969, 1072, 1081, 1082, 1084, 1105, 1122, 1150
Hindenburg, Paul von 199, 201, 203, 290-292
Hirohito 655, 752
Hirota, Kōki 152, 153, 321
History of National Socialism (Heiden) 932
Hitler-Stalin Paktı 911, 964, 974, 1011, 1044, 1078, 1098, 1178, 1209, 1215
Hoffmann, Heinrich 811, 911
Hohenzollern hanedanı 15
Hoover, Herbert 46, 106, 128, 136, 194
Horthy, Miklós 177, 1195, 1212
Howard, Roy 444, 445, 459, 460, 801, 856

Ionescu, Gheorghe Ştefan 775
Irak 959, 1029, 1123, 1171, 1217
Işıklı Yol (film) 1070

İç Moğolistan 209, 369, 428
İhanete Uğrayan Devrim (Troçki) 495, 504, 1060
İkinci Dünya Savaşı 26, 115, 222, 248, 617, 756, 785, 922, 950, 1105, 1194, 1209
İlf, İlya 442, 453, 587
İlk Darbe: Gelecekteki Savaş Hakkında Bir Hikâye (Shpanov) 807, 952
İlyuşin, Sergey 1145
İran 49, 82, 110, 129, 135, 163, 167, 198, 232, 261, 317, 649, 676, 699, 702, 706, 710, 713, 728, 731, 908, 959, 1026, 1027, 1070, 1078, 1091, 1123, 1171, 1217
İrkutsk 137, 402, 659, 769, 997
İspanya İç Savaşı 478, 503, 558, 583, 672, 689, 754, 776, 784, 844, 845, 875, 917, 922, 955, 986, 1018, 1022, 1052, 1108
İspanya Komünist Partisi 479, 486, 488, 504, 507, 572, 583, 590, 850, 917
İspanya Sosyalist İşçi Partisi 504
İtalya 32, 52, 53, 59, 68, 70, 93, 105, 108, 120, 141, 151, 154, 210, 214, 253, 255, 261, 265, 282, 287, 289, 296, 313, 376, 378-380, 385, 400, 413, 418, 419, 444, 445, 452, 457, 460, 483, 484, 486, 488, 489, 493-499, 507-509, 517-520, 523-525, 529, 530, 534, 540, 541, 551, 558, 561, 581, 589-591, 593, 618, 621, 622, 657, 675, 691, 693, 702, 706, 739, 775, 776, 778, 779, 783, 788, 800, 808, 809, 820, 826, 841, 842, 844, 849, 850, 852, 856, 857, 861, 863, 871, 878, 880, 882, 887, 898, 903, 910, 912, 919, 925-927, 957, 962, 989, 1020,

1022, 1025, 1034, 1043, 1044, 1050, 1053, 1057, 1065-1068, 1070, 1072, 1074, 1077, 1086, 1088, 1089, 1091, 1094, 1120, 1135, 1138, 1139, 1163, 1167, 1172, 1173, 1192-1195, 1203, 1212
İvan Vasileviç (Bulgakov) 440

Japon Denizi 22, 23, 751, 955
Japon istihbaratı 158, 591, 654, 741, 748, 914, 1185
Japon Ordusu/Japon İmparatorluk Ordusu 444, 671, 746, 755
Japonya 22, 23, 50, 61, 62, 66, 67, 119, 133, 137, 141, 142, 144, 149, 150, 152-155, 157-160, 167, 168, 175, 176, 190, 193, 209, 210, 242, 245-249, 254, 265, 280-281, 288, 289, 297, 311, 313-315, 321, 322, 336, 353, 369, 377, 381, 382, 393, 402, 404, 405, 410, 426, 428, 430, 432, 444, 457, 460, 461, 469, 473, 485, 499, 517, 518, 529, 530, 534, 535-538, 543, 545, 546, 557, 591, 596, 598, 618, 622, 624, 652, 655, 658-660, 669-671, 680, 687, 688, 690, 702, 710, 735, 741, 745, 748-752, 754-756, 778, 787, 792, 804, 808, 809, 827, 841, 842, 852, 855, 861, 870-872, 878, 879, 882-884, 886, 887, 890, 891, 893, 895, 903, 910, 912, 913, 916, 919, 923, 927, 933, 951, 952, 974, 985, 990, 1005, 1019, 1056, 1057, 1059, 1065-1068, 1072, 1076, 1077, 1081, 1086, 1089, 1091, 1111, 1113, 1118, 1120, 1130, 1142, 1143, 1146, 1150, 1152, 1153, 1165, 1173-1175, 1181, 1185, 1201, 1214, 1216, 1253
Jdanov, Andrey 227, 271-273, 299-304, 307, 308, 314, 316, 319, 332, 334, 337, 340, 342, 346, 347, 357, 358, 364, 372, 373, 397, 417, 421, 429, 438, 490, 515, 562, 564, 568, 587, 603, 625, 636, 638, 651, 663, 672, 673, 677, 695, 709, 713, 735, 766, 769, 770, 772, 793, 795, 801, 803, 808, 837, 860, 861, 883, 889, 908, 917, 918, 931, 934, 971, 976, 979-981, 983-985, 991, 996, 1009, 1028, 1035, 1040, 1051, 1062, 1063, 1070, 1098, 1116, 1126, 1141, 1157, 1158, 1204
Jelagin, Juri 305, 417, 609, 672, 677, 823, 824, 1042
Jelyabov, Andrey 326, 362, 372
Jodl, Alfred 790, 935, 1057, 1058, 1065, 1093, 1094, 1097, 1105, 1112, 1123, 1212
Jukov, Georgi 329, 598, 763, 863, 885, 891, 892, 913-916, 931, 984, 1014, 1019, 1024, 1051, 1088, 1099, 1108, 1109, 1114, 1125, 1130, 1132, 1154, 1166-1168, 1170, 1175, 1178-1181, 1184, 1188, 1196, 1198, 1201-1203, 1205, 1206, 1208, 1210, 1212, 1254

Kaçış (Bulgakov) 251
Kaganoviç, Lazar 36, 48, 70, 75, 80, 88, 90, 97, 100-102, 106, 112, 113, 115, 117, 120, 136, 138, 139, 143, 147, 148, 151, 152, 162, 163, 165, 167-169, 171-176, 187-193, 202, 206, 211, 212, 216, 218, 228, 236-238, 241-244, 254, 256, 268, 270-273, 293, 294, 296, 300, 301, 303, 306, 307, 310, 313, 314, 316, 323, 332-334, 337, 340, 344, 346, 357, 358, 368, 370, 373, 392, 399, 403, 407, 409-411, 415-418, 421, 434, 436, 438, 441, 449, 466, 472, 477-479, 485, 491, 492, 498-502, 505-507, 512, 513, 515-518, 521, 525, 532, 533, 537, 549, 562, 564-566, 568, 573, 574, 576, 577, 579, 586, 589, 590, 593 597, 599, 610, 617, 618, 636-638, 645, 668, 670, 672, 673, 687, 693-696, 708, 709, 719, 721, 722, 732, 733, 738, 739, 741, 772, 793, 826, 837, 838, 841, 851, 860, 861, 908, 931, 946, 965, 976, 993, 997, 1018, 1021, 1035, 1116, 1130, 1158, 1170, 1206, 1226, 1234, 1239, 1241
Kahramanın Sonsuz Yolculuğu 463
Kalinin, Mikhail 36, 61, 92, 99, 100, 104, 105, 113, 126, 129, 136, 140, 148, 192, 244, 245, 263, 269, 273, 318, 333, 358, 360, 365, 411-413, 418, 435, 449, 451, 472, 564, 566, 668, 673, 676, 769, 782, 786, 837, 908, 932, 993, 1007, 1024, 1035, 1076, 1145, 1157, 1220, 1241, 1242
Kamenev, Lev 31, 42, 43, 45, 55, 65, 73, 112, 114, 116, 177, 179, 182, 184, 257, 263, 339-342, 350, 363-368, 371, 373, 395, 405, 466, 484-486, 491, 498-502, 515, 538, 546, 554, 567, 603, 606, 607, 628, 667, 684, 687, 693, 694, 719, 747, 834, 840, 915, 1035, 1250
Kamenev, Sergey 132, 133
Kaminsky, Grigory 682, 721, 722
Kandelaki, David 337, 385, 402-404, 411, 421, 422, 431, 432, 450, 451, 496, 520, 541, 542, 550, 584, 585, 600, 727, 953, 961
Kangxi, Çin İmparatoru 654
Kapitsa, Pyotr 1145
Kaplan Postlu Şövalye (Rustaveli) 705, 729
Karadeniz Filosu 956, 959, 615
Karaganda 127, 224, 586, 705, 746, 769, 815
Karahan, Lev 151-153, 158, 159, 166, 168, 170, 173, 209, 210, 242, 243, 249, 289, 316, 606, 641, 761, 845
Karelya Kıstağı 957, 963, 966, 968, 970, 971, 976, 984, 986, 1008, 1016
Karelya-Fin Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1016, 1135
Kartvelişvili, Lavrenti 138, 139, 236, 237, 744
Kasahara, Yukio 133, 153, 157
Katalonya 481, 487, 502, 503, 504, 509, 558, 592, 749

Katalonya'ya Selam (Orwell) 595
Katyn Ormanı 1007, 1069
Kavgam (Hitler) 14, 16, 201, 203, 267, 375, 383, 443, 868, 932, 1133, 1162
Kayurov, Vasili 177
Kazak Özerk Cumhuriyeti 82, 129, 130, 205, 213, 215, 1226
Kazakistan 51, 82, 120, 127, 129, 147, 167, 181, 182, 191, 197, 205, 213, 216, 218, 224, 249, 300, 307, 360, 434, 527, 570, 637, 642, 648, 649, 657, 666, 685, 705, 743, 762, 855, 1003, 1007, 1109
Kegel, Gerhard ["X"] 352, 953, 1004, 1044, 1095, 1150, 1151, 1159, 1188, 1205
Keitel, Wilhelm 675, 790, 872, 935, 1057, 1058, 1081, 1105, 1212, 1251
Kennan, George 373, 374, 447, 505, 683, 770, 923
Kerenski, Aleksandr 11, 260, 505, 689, 1200
Khanjian, Aghasi 532, 711-713, 716
Khasan Gölü 22, 750, 752, 756, 766, 778, 784, 884, 891, 985, 1179
Khatayevich, Mendel 181, 205
Kırgızistan 527, 666, 1041
Kış Savaşı 984, 985, 1009, 1010, 1013, 1014, 1016, 1018, 1019, 1021, 1043, 1064, 1098, 1110, 1200, 1249
Kızıl Hava Kuvvetleri 556, 650, 672, 807, 885, 1000, 1018
Kızıl Muhafızlar 272, 363, 958
Kiev Askerî Bölgesi 1108
Kirov, Sergey 16, 19, 88, 100, 107, 113, 135, 140, 156, 182, 184, 189, 192, 194, 225, 226, 231, 235, 240, 268-273, 299-301, 315-320, 322-343, 347, 350-352, 354, 356, 357, 362, 363, 366-368, 371-373, 395-397, 405, 422, 454, 469, 477, 479, 485, 490, 500, 515, 527, 546, 548, 549, 565, 574, 629, 635, 663, 669, 677, 680, 689, 693, 696, 697, 699, 707, 719, 741, 742, 747, 764, 770, 796, 837, 1035, 1226, 1228, 1234
Kleist, Peter 875, 886, 893, 952
Knickerbocker, H. R. 110
Knorin, Wilhelm 286, 313, 409, 639, 640, 762
Koestler, Arthur 208, 596, 625
Kola Yarımadası 225
Kollontay, Aleksandra 151, 190, 299, 463, 616, 865, 960, 972, 972, 989, 1002
Kolotilov, Nikolay 103
Koltsov, Mikhail 120, 241, 260, 285, 398, 399, 425, 440, 456, 503, 504, 509, 522, 524, 525, 540, 553, 553, 561, 589, 592-594, 603, 657, 681, 763, 792, 1001
Kolyma Nehri 829
Komintern 16, 52, 53, 59, 62, 100, 145, 150, 166, 189, 194, 200, 201, 204, 240, 241, 247, 260, 269, 270, 275, 279, 282, 285, 286, 290-292, 313, 314, 341, 348, 353, 359, 381, 404, 406-411, 415, 428, 460, 478, 479, 486-488, 493, 494, 496, 497, 507, 508, 512, 529, 536, 537, 540, 541, 547, 561, 571, 583-585, 589, 590, 622, 639, 640, 657, 658, 669, 687, 694, 721, 763, 791, 793, 834, 854, 861, 907, 917, 918, 919, 921, 923, 982, 992, 1003, 1005, 1006, 1011, 1029, 1067, 1081, 1090, 1116, 1125, 1154, 1193, 1221
Kommunarka 622, 638, 651, 652, 682, 722, 854
Komsomolsk Tersanesi 957
Komünist Enternasyonal 446, 515, 544, 1221
Komünist Gençlik Birliği 49, 121, 126, 202, 207, 208, 248, 250, 262, 323, 335, 339, 346, 363, 445, 448, 454, 664, 678, 698, 739, 816, 834, 949, 1063, 1135, 1157
Komünist Manifesto 798
Konar, Fyodor 626
Konoe, Fumimaro 654, 655, 1066, 1142
Konovalets, Yevhen 844, 845
Kopelev, Lev 207, 208
Kork, August 597, 610-612
Korku (Afinogenov) 257, 917
Korkunç İvan Oğlunu Öldürüyor (Repin) 624
Korniychuk, Oleksandr 424, 1207
Korotkov, Aleksandr 1122, 1150, 1187
Korzhenko, Vasili 640, 641, 864
Kosigin, Aleksey 1021, 1116, 1175
Kosior, Stanislaw 64, 79, 100, 112, 113, 162, 169, 171, 174, 175, 181, 205, 211, 216, 270, 273, 472, 664, 673, 684, 733, 770, 1035
Kotolynov, İvan 339-341, 343
Köstring, Ernst 600, 651, 872, 887, 892, 908, 921, 935-937, 1032, 1036, 1056, 1158, 1172, 1173, 1185, 1190, 1192
Kraliyet Donanması 106, 788, 820, 895, 1054
Kraliyet Hava Kuvvetleri 282, 820, 1027, 1050, 1069, 1163, 1251
Krebs, Hans 1138, 1143, 1148, 1149, 1158
Krejči, Ludvik 414, 779, 782, 784
Krestinski, Nikolay 34, 151, 175, 243, 409, 410, 413, 426, 494-496, 502, 519, 520, 560, 564, 641, 680-682, 782, 1035
Krivitsky, Walter 291, 448, 572, 810, 843, 876, 924, 949, 1121
Krivoshein, Semyon 561, 589, 937
Kruglov, Sergey 615, 757, 758, 817, 845, 1126
Krupskaya, Nadejda 188, 567, 568, 613, 668, 833, 834, 993
Kruşçev, Nikita 113, 115, 135, 185-187, 189, 230, 270, 272, 273, 278, 334, 358, 371, 397, 411, 412, 532, 533, 550, 555, 558, 565, 614, 668, 671, 696, 710, 713, 718, 721, 732-736, 759, 764, 767-769, 772, 803, 804, 837, 853, 855 863, 907, 913, 932, 933, 973, 980, 990, 992, 993, 1016, 1018, 1022, 1030, 1034,

1035, 1066, 1011, 1132, 1135, 1160, 1175, 1179, 202, 1237
kulaksızlaştırma 73-75, 81, 92, 98, 107, 119, 127, 128, 142, 176, 178, 214, 222, 230, 272, 361, 461, 469, 630, 635, 636, 642, 644, 761, 959
Kulik, Grigory 55, 58, 579, 597, 601, 607, 614, 703, 766, 782, 892, 985, 1001, 1002, 1015, 1019, 1020, 1022-1024, 1070, 1114, 1179
Kun, Béla 286, 313, 639, 640, 682, 762, 763
Kuril Adaları 23, 1060, 1142
Kursky, Vladimir 602, 740
Kutuzov, Mikhail 1015, 1018
Kutyakov, İvan 449, 577
Kuusinen, Otto 52, 286, 313, 639, 907, 963, 973, 980, 982-984, 988, 1009, 1016, 1249
Kuzey Filosu 225, 956
Kuzey Kafkasya 47, 57, 62, 65, 82, 103, 111, 120, 132, 147, 167, 172, 173, 175, 181, 182, 186, 187, 191, 192, 194, 202, 205, 206, 212, 215, 216, 219, 395, 601, 602, 636, 642, 644, 707, 762, 1170, 1172
Kuzmina, Yulia 597
Kuznetsov, Nikolay 508, 519, 559, 615, 758, 766, 898, 934, 935, 956, 1024, 1151, 1153, 1154, 1177, 1179, 1196, 1201, 1202, 1204, 1205, 1210, 1211
Küçük Antant 108, 267, 289, 380
Küçük Peter ve Kurt (Prokofyev) 452, 453
Kwantung Ordusu 67, 141, 142, 158, 209, 288, 428, 653, 654, 692, 747, 750, 752, 755, 827, 884-886, 891, 892, 895, 913, 915, 916, 1143

Ladoga Gölü 25, 650, 962, 967
Lakoba, Nestor 229-231, 233, 236-240, 244, 276, 344, 366, 373, 714-718, 727, 741, 1227, 1236
Lakoba, Sarie 714, 715, 717
Lapin, Albert 748
Largo Caballero, Francisco 504, 507, 514, 517, 519, 538, 541, 559, 560, 580, 589, 590, 592, 622
Larina, Anna 87, 522
Laval, Pierre 248, 375, 380, 385, 392-394, 407, 421
Le Dernier Milliardaire (film) 365
Lefortovo Hapishanesi 596, 629, 680, 706, 768, 804, 854
Lehmann, Wilhelm ["Willy"] 352, 1080, 1122, 1196, 1197
Lemeshev, Sergey 824
Leningrad Askerî Bölgesi 498, 615, 963
Leninizm 71, 119, 178, 495, 795, 798
Leonhard, Wolfgang 919
Leontyev, Konstantin ["Petrov"] 1159, 1205
Letonya 49, 61, 93, 109, 149, 159, 177, 183, 190, 287, 312, 313, 319, 323, 324, 334, 336, 339, 361, 373, 394, 402, 508, 638, 649-651, 677, 688-691, 706, 738, 768, 799, 817, 826, 848, 873, 888, 909, 958, 964, 965, 971, 1003, 1038, 1040, 1059, 1076, 1080, 1104, 1122
Levin, Usher Leib ["Lev" 89, 412, 564, 681, 698
Levitan, Yuri 338, 339, 455, 612
Litvanya 49, 55, 61, 125, 149, 266, 282, 312, 355, 356, 394, 427, 502, 594, 598, 600, 641, 649, 706, 746, 784, 826, 844, 846, 847, 873, 888, 897, 909, 937, 938, 944, 945, 947, 948, 958, 966, 971, 1038, 1040, 1045, 1059, 1063, 1098, 1115, 1153, 1195
Litvin, Mikhail 602, 708, 732, 757, 760, 804
Litvinov, Maksim 59, 78, 82, 107, 150-152, 159, 209, 241-248, 254, 267, 268, 280, 281, 286, 288, 289, 312, 315, 381, 382, 384-386, 388, 389, 392, 393, 402, 409, 418, 419, 422, 425, 426, 433, 446, 450, 451, 479, 486, 487, 490, 494, 496, 498, 502, 507, 514, 517, 519, 520, 530, 531, 534, 541, 544, 550, 584, 585, 641, 655, 656, 709 738, 752, 754, 755, 777, 781, 782, 785, 786, 788, 800, 801, 804, 808, 809, 819, 821, 822, 842, 843, 846, 847, 857, 858, 859, 861-866, 869-871, 900, 911, 961, 962, 1014, 1077, 1176
Livshits, Yakov 521, 532, 682
Lloyd George, David 63, 848, 1045, 1048
Loizeau, Lucien 414
Lominadze, Vissarion ["Beso"] 58, 101-105, 111, 112, 117, 179, 411, 533, 719
Lordkipanidze, Zekeri 727, 743
Low, David 776
Lozovsky, Solomon 286, 584, 639, 1147
Lvov/Lwów/Lviv 27, 277, 609, 691, 934, 936, 937, 976, 1043, 1064, 1107, 1114, 1131, 1177
Lyakhterov, Nikolay ["Mars"[1127
Lyons, Eugene 109, 110, 120, 803, 1051, 1052
Lyushkov, Genrikh 361, 371, 742-752, 757, 766, 914

Macaristan 27, 49, 136, 146, 282, 289, 304, 305, 350, 353, 376, 406, 530, 777, 826, 842, 846, 930, 937, 938, 989, 1050, 1059, 1061, 1064, 1074, 1086, 1089, 1113, 1129, 1131, 1135, 1138, 1148, 1159, 1180, 1195, 1204, 1207, 1212
Macaristan Sovyet Cumhuriyeti 763
Macbeth (Shakespeare) 609
MacDonald, Ramsay 58, 59, 136, 776
Machiavelli, Niccolò 33, 263, 459, 473, 499, 617, 699, 805
Maclean, Donald 354, 875, 1121
Magadan 224, 692, 830
Magnitogorsk Metalurji Kombinesi 127, 161
Majino Hattı 413, 821
Makhatadze, Nikolay 139
Maksimovsky, Vladimir 33

Malenkov, Georgy 36, 323, 432, 562, 563, 571, 630, 636, 657, 676, 686, 695, 706, 709, 718, 728, 757-759, 768-770, 804, 817, 837, 838, 844, 853-855, 861, 862, 1116, 1126, 1157, 1188, 1202, 1205
Malraux, André 284, 302, 304, 398, 399, 456, 604, 763, 874
Maly, Trivadar ["Theodore"] 353, 594, 765
Malyshev, Vyacheslav 835, 949, 1021, 1022, 1066, 1116, 1117, 1155
Mançukuo 23, 158, 210, 242, 369, 428, 429, 432, 653, 654, 741, 746, 747, 750-752, 827, 878, 883-885, 892, 913, 914, 989, 1143
Mançurya 50, 65-67, 140-142, 144, 149, 158, 279, 338, 353, 408, 428, 460, 487, 535, 654, 756, 827, 915, 985, 1039, 1059, 1128, 1244
"Mançurya Dağları'nda" (Shatrov) 33
Mandelştam, Nadejda 254, 283, 356, 761, 874
Mandelştam, Osip 283, 284, 309, 356, 437, 586, 874
Mannerheim Hattı 25, 986, 1016, 1249
Mannerheim, Gustaf 964, 965, 975, 988, 999, 1000, 1004, 1010, 1012
Manuilsky, Dmitry 145, 269, 282, 286, 313, 404, 536, 537, 584, 638-640, 658, 762, 834, 907, 917
Marco Polo Köprüsü 23, 654, 655
Marmara Denizi 44
Martel, Giffard 510
Martı (Çehov) 251
Marty, André 508, 589
Marx, Harpo 246
Maryasin, Lev 626
Mason-MacFarlane, Noel 867
Matsesta sülfür banyoları/kükürt banyoları/kaplıcaları 32, 89, 168, 170, 227, 412, 475, 997
Matsuoka, Yōsuke 1134, 1142-1144, 1146, 1153, 1253
Mayakovski, Vladimir 75, 252, 253, 302, 366, 427, 456, 1001
Mayski, İvan 82, 280, 381, 383, 388, 392, 433, 434, 446, 509, 550, 745, 783, 785, 800, 808, 841-843, 848, 856, 858, 859, 862, 865, 871, 877, 888, 889, 594, 898, 907, 921, 965, 977, 989, 1000, 1031, 1044, 1045, 1047, 1048, 1050, 1051, 1087, 1140, 1151, 1164, 1165, 1186, 1189, 1190, 1196
Mdivani, Polikarp ["Budu"] 507, 608, 719, 727, 759
Medved, Filipp 135, 156, 270, 318-320, 327-329, 332-335, 337, 351, 370-372, 1234
Meissner, Otto 108, 117
Mekhlis, Lev 89, 102, 120, 256, 273, 296, 318, 333, 345, 365, 388, 427, 456, 555, 564, 570, 589, 610, 613, 614, 630, 664, 666, 695, 697, 702, 718, 720, 745-748, 750-752, 754, 763, 764, 951, 952, 977, 985, 991, 995, 1000, 1007, 1012, 1014, 1017, 1018, 1175, 1205, 1210
Meltzer, Judith ["Yulia"] 422, 423, 569, 737
Menşevikler 80, 169, 180, 295, 369, 562, 624, 628, 645, 667, 709, 796, 859, 1025
Mercader, Ramón 845, 1060
Merekalov, Aleksey 857-859, 869
Meretskov, Kirill 558, 598, 604, 607, 703, 963, 979-981, 985, 986, 988, 995, 996, 1002, 1004, 1016, 1017, 1023, 1024, 1050, 1108, 1109, 1111, 1113, 1114, 1123, 1130, 1201, 1205, 1206
Merkez Denetim Komisyonu 43, 46, 72, 74, 103, 104, 112, 114, 176, 182, 192, 195, 235, 566, 683, 712, 1219
Merkez Komite 16, 18, 36, 46, 49, 56, 58, 60, 63, 65, 69, 70, 72, 74, 79, 80, 88, 90-92, 94, 98, 101, 103-105, 111-114, 120, 128, 130, 131, 137-139, 147, 151, 154, 155, 168, 172, 176, 182, 183, 191-197, 207-209, 212, 216, 217, 228, 236-239, 247, 249, 252-254, 257, 269-274, 279, 281, 290, 292, 297, 301, 304, 313, 322, 341, 356-358, 360, 367, 368, 396, 406, 407, 409, 425, 429, 431, 435, 455, 472, 489, 506, 516, 520, 531, 533, 549, 562, 563, 566-568, 570-572, 576, 588, 593, 600, 605, 609, 616, 618, 619, 624, 627, 628, 630, 635, 636, 640,642-644, 648, 650, 661, 665, 666, 668, 669, 676, 680-682, 684, 687, 694, 703, 706, 708, 709, 712, 717, 720-722, 728, 733-735, 748, 757-759, 763, 771, 773, 798, 801, 802, 815, 816, 825, 826, 834, 835, 837, 839, 853, 862, 876, 877, 916, 917, 982, 1003, 1014, 1020, 1038, 1061, 1062, 1065, 1107, 1116, 1125, 1126, 1135, 1141, 1158, 1192, 1219
Merkulov, Vsevolod 405, 718, 729, 759, 768, 816, 817, 838, 855, 974, 1006, 1022, 1069, 1080, 1081, 1084, 1126, 1133, 1144, 1153, 1159, 1173, 1182, 1187-1189, 1192, 1199, 1256
Messing, Stanislaw 57, 73, 74, 134, 135
Meyerhold, Vsevolod 256, 439, 440, 672, 677, 684, 723, 890, 891, 1001, 1037
Mezynski, Wiaczeslaw 46, 56-58, 94-99, 101, 103, 111, 117, 122, 131, 132, 134, 135, 162, 175, 177, 225, 227, 236, 293, 296, 516, 605, 635, 680, 833
Mihver 777, 871, 902, 922, 964, 1065, 1066, 1074, 1078, 1084, 1090, 1094-1096, 1099, 1107, 1118, 1135, 1140, 1153, 1203
Mikhailov, Maksim 824
Mikhoels, Solomon 366, 874
Mikoyan, Anastas 36, 48, 49, 64, 82, 84, 87, 92, 93, 100, 104, 105, 111, 113, 139, 140, 147, 150, 164, 184, 188, 192, 211, 235, 244, 269,

270, 273, 276, 291, 293, 300, 322, 333, 337, 357, 358, 409, 424, 429, 443, 478, 479, 532, 564-566, 568, 586, 617, 625, 630, 672, 673, 695, 696, 709-711, 714, 721, 725, 728, 734, 738, 741, 767, 770, 772, 829, 837, 851, 861, 887, 893, 908, 930, 948, 950, 974, 976, 990, 1002, 1004, 1006, 1013, 1021, 1023, 1029, 1030, 1035, 1044, 1050, 1051, 1059, 1066, 1116, 1130, 1151, 1158, 1161, 1175, 1191, 1204, 1226
Mikulina, Yelena 51
Miliukov, Paul 82, 460, 548, 1009, 1031
Milletler Cemiyeti 67, 141, 158, 209, 238, 243, 246, 247, 265, 288, 289, 312, 314, 350, 373, 374, 377-380, 382, 384, 385, 388, 418, 419, 433, 446, 452, 460, 519, 785, 840, 878, 896, 988
Milyonlar İçin Sinema (Shumyatsky) 349
Mironov, Sergey 601, 642-648, 659, 660, 672, 685, 686, 695, 735
Mironova, Agnessa 643, 659
Miusera 715
Mogilevsky, Solomon 235
Moğolistan Halk Partisi 166, 168, 249, 320, 444, 997
Moiseyev, İgor 439, 823, 889
Mola, Emilio 480, 481, 484, 514, 523, 524, 540, 552, 591, 608, 617, 618, 1240
Molchanov, Georgy 135, 205, 245, 295, 361, 439, 493, 501, 569, 575
Molière (Bulgakov) 440
Molotov, Vyaçeslav 34, 36, 37, 53, 58-61, 64, 66, 67, 69, 72, 74, 78, 89-94, 97-106, 111-113, 117, 121, 123, 137, 139, 140, 148, 149, 151, 155, 157, 162, 163, 167-172, 176, 179, 184, 187, 188, 191-193, 198, 201, 210, 213, 216, 217, 226, 234, 242-245, 249, 250, 252, 270, 271, 273, 279, 281, 285, 286, 289, 300, 301, 313, 315, 316, 318, 319, 322, 332-334, 336-338, 340, 347, 354, 358, 368, 370, 372, 373, 382, 384, 387, 389, 392, 402, 403, 408-410, 413, 415, 417, 418, 421, 422, 424, 425, 429-432, 434, 436, 439-442, 447-449, 451, 455, 456, 459, 466, 472, 477, 478, 486, 489, 500, 505, 512, 515, 518, 523, 525, 527, 530-532, 537, 541, 542, 544, 560, 564-569, 574-576, 578, 579, 584, 586, 587, 589, 593, 597, 599, 605, 608, 610, 617, 621, 623, 625, 627, 630, 632, 642, 645, 651, 659, 668, 670-673, 677, 695,698, 699, 701, 708, 709, 719, 720, 725, 726, 730, 735, 738, 741, 742, 757, 759, 764, 766, 767, 770, 772, 773, 782, 793, 802, 807, 823, 829, 837, 839, 840, 851, 852, 857, 859-866, 870, 871, 873, 875-879, 883, 884-891, 895-900, 902-905, 908-912, 917, 918, 920, 927, 929-931, 933-937, 940, 941, 944-948, 956, 959, 960, 963, 964, 966, 968, 971-978, 980, 981, 983-986, 989-993, 999, 1000, 1002, 1006, 1008, 1009, 1014, 1015, 1018, 1021, 1023, 1024, 1027, 1028, 1030, 1035, 1038, 1040, 1042-1046, 1049, 1051, 1059, 1060, 1063, 1064, 1067, 1068, 1071, 1072, 1074-1079, 1081-1099, 1101, 1103-1106, 1111, 1112, 1115, 1116, 1124, 1130, 1136-1138, 1141-1143, 1148, 1150, 1153, 1157-1161, 1164, 1165, 1168, 1170, 1180-1183, 1188-1193, 1196, 1197, 1199, 1200, 1202, 1204-1207, 1209-1211, 1219, 1237, 1238, 1241, 1249-1252
Molotov, Zhemchuzhina (Polina Zhemchuzhina/Pearl Karpovskaya) 187, 188, 318, 424, 823, 944, 1059
Molotovsk Tersanesi 956
Moltke, Hans-Adolf von 352, 444, 451, 826, 827, 887, 1151
Moltke, Kont Helmuth Karl Bernhard von 14
Moravya 842, 1043, 1064, 1181
Mosfilm 454, 609, 677, 908, 1062, 1090
Moskova metrosu 383, 392
Moskova Sanat Tiyatrosu 251-253, 257, 364, 424, 438, 440, 441, 587, 644, 772, 1145
Moskova Sanatçılar Birliği 439
Moskova Uluslararası Film Festivali 365
Moskova-Volga Kanalı 227, 511, 599
Moskvin, İvan 356, 357, 823
Mtsenskli Lady Macbeth (Şostakoviç) 438, 439
Muhalefet Bülteni 45, 58, 108, 116, 161, 454, 489, 955
Mukden 23, 65, 66, 140, 141, 158, 428, 654
Mukhina, Vera 596, 721, 1145
Murmansk 25, 225, 999-1001, 1010, 1036
Musavat karşı-istihbaratı 234, 235, 238, 721, 722
Mussolini, Benito 33, 59, 120, 177, 200, 201, 210, 293, 295, 313, 338, 400, 407, 441, 445, 446, 452, 460, 479, 483, 484, 490, 496, 515, 523, 531, 534, 535, 550, 551, 581, 589, 609, 739, 775-779, 783, 788, 842, 848, 871, 877, 910, 925, 926, 928, 931, 948, 995, 1034, 1036, 1043, 1051, 1073, 1074, 1092-1094, 1098, 1123, 1139, 1152, 1163, 1212, 1243
Mutlakıyetçiliğin Doğası Üzerine (Vorovsky) 699
Müdahale Etmeme Antlaşması 494, 496, 498, 508, 513, 517, 520
Münih 13, 27, 275, 290, 691, 789-791, 797, 800, 801, 803-805, 808, 809, 811, 812, 818, 821, 822, 827, 871, 895, 921, 923, 951, 954, 978, 991, 1029, 1092, 1166, 1182, 1209
Münih Birahane Darbesi 13, 199, 954, 1162
Münih Paktı 788, 797, 800, 801, 808, 821, 842, 843, 867, 882, 935, 952, 1092, 1098, 1243
Mzechabuki (bale) 715

Nabokov, Vladimir 296, 770
Naggiar, Paul-Émile 871, 890
Nahçıvan 731
Nankin 23, 66, 141, 193, 369, 487, 534, 538, 542, 543, 557, 655, 671
Narev Nehri 935, 937
Nasedkin, Aleksey 650, 651
Nazi Almanyası 12, 16, 242, 280-282, 287, 292, 313, 343, 350, 352, 354, 377, 378, 381, 394, 397, 414, 433, 449, 450, 452, 457, 461, 471, 484, 496, 508, 512, 514, 517, 520, 539, 551, 565, 574, 584, 620, 680, 689, 735, 749, 750, 755, 779, 789, 790, 799, 803, 805, 807, 808, 810, 812, 820, 822, 826, 829, 841, 843, 844, 849, 850, 856, 867, 871, 873, 876, 888, 908, 913, 918, 919, 923, 933, 939, 952, 957, 961, 965, 975, 977, 1010, 1018, 1020, 1026, 1027, 1029, 1031, 1036, 1046, 1047, 1058, 1061, 1088, 1090, 1097-1099, 1101, 1105, 1119, 1122, 1130, 1143, 1178, 1195, 1198, 1205, 1208, 1217
Negrín, Juan 519, 559, 1196
Nemiroviç-Dançenko, Vladimir 251
NEP yatırımcıları 123
Neşeli Ahbaplar (film) 346-348, 365, 424, 439, 453, 646, 1232
Neurath, Konstantin von 201, 280, 401, 427, 452, 584, 585, 674, 809, 866, 882
Nevski, Aleksandr 1015
Nijni Novgorod 68, 92, 114, 161, 205, 227, 257, 271, 272, 457, 506, 548, 638, 802, 918
Nikolayev, Leonid 19, 323-336, 339-341, 343, 350, 351, 362, 371-373, 747, 1234
Nikolayev Tersanesi 956
Nikonov, Aleksandr 306, 394, 652
Nin, Andreu 504, 540, 594, 595, 613, 749
NKGB 801, 1120, 1126, 1128, 1133-1135, 1138, 1140, 1141, 1147, 1159, 1165, 1172, 1173, 1177, 1180-1182, 1186-1188, 1190, 1192, 1193, 199, 1212, 1220, 1221, 1254
NKVD 70, 170, 208, 209, 227, 228, 274, 291, 293-295, 300, 302, 303, 308, 311, 314, 315, 319, 325, 327-337, 340-342, 350, 351, 354, 361-364, 367, 368, 371-373, 379, 387, 388, 394-396, 402, 405, 412, 417, 418, 422, 423, 428, 430, 432, 437-439, 443, 444, 448, 454, 457, 467, 469, 475, 484-486, 488, 489, 491-493, 495, 498, 499, 501, 506-509, 512, 515, 516, 518, 519, 521, 531, 538, 540, 544, 548, 553, 554, 557, 558, 561, 563-569, 571-577, 586, 588, 591-595, 597-602, 604, 606, 608-614, 622, 623, 624, 626-628, 630, 636-638, 640-652, 654, 659, 671, 672, 674, 676, 678-682, 684, 685, 687, 689-695, 697, 702, 705-711, 715-718, 721, 728-733, 735-738, 742, 743, 745, 746, 748-751, 753, 754, 757-760, 762-770, 773, 781, 795, 801, 804, 807, 815-818, 824, 825, 830, 832, 833, 835, 844, 845, 847, 851, 853-855, 861-866, 869, 874-876, 885, 891, 898, 908, 915, 930, 931, 938, 943-945, 947, 958-960, 963, 967-970, 972, 976, 979, 980, 987, 988, 990, 991, 997, 1003, 1004, 1006-1008, 1012, 1030, 1038-1040, 1044, 1050, 1068, 1069, 1074-1076, 1079-1081, 1103-1105, 1112, 1120, 1122, 1126, 1136, 1149, 1178, 1182, 1199, 1207, 1220, 1221, 1234, 1242, 1254, 1256
Nomonhan 883, 892, 916, 933
Norveç 25, 27, 475, 488, 495, 498, 500, 507, 544, 691, 843, 967, 973, 1009, 1028, 1030, 1031, 1036, 1044, 1054, 1064, 1068, 1085, 1136, 1152, 1160, 1178, 1195, 1203
Nürnberg yasaları 415

Odessa 36, 43, 197, 202, 212, 248, 280, 422, 461, 519, 521, 647, 666, 691, 741, 742, 996, 1043
Odessa askerî bölgesi 1050
Odnoetazhnaya Amerika [*Tek Katlı Amerika*] (İlf ve Petrov) 442
OGPU 43-45, 55-58, 63, 69, 70, 73-79, 82, 86, 90, 94-99, 101-103, 106, 109, 126-132, 134-139, 142, 145, 148, 150, 153, 154, 156, 159, 162, 163, 167, 170, 172-175, 177, 178, 182, 191, 194, 197, 198, 204-207, 210, 218, 219, 224, 227, 233, 235, 236, 238, 240, 246, 248, 255, 259, 271, 273, 274, 278-281, 285, 287-289, 293-295, 304, 308, 315, 319, 342, 354, 373, 515, 548, 643, 1039, 1220
Ohotsk Denizi 224, 225
okhranka 459, 548, 627, 668, 796, 854, 1022
Olberg, Valentin 432
Olsky, Jan 58, 98, 101, 134, 135
On İki Sandalye (İlf ve Petrov) 442
opriçnina 664
Orakelaşvili, Mamiya 233, 237, 238, 411, 412, 533, 718, 719, 727
Orgbüro 113, 121, 236, 273, 347, 357, 358, 717, 734, 1219
Orjonikidze, Papuliya 237, 521, 713
Orjonikidze, Sergo 42, 43, 47, 53, 58-60, 65, 74, 78, 79, 82, 88, 92, 98, 100-106, 113, 114, 117, 124, 133, 139, 140, 145, 151, 163, 164, 168, 173, 188, 189, 206, 225, 226, 228-231, 234-239, 244, 260, 268, 270, 271, 273, 289, 323, 333, 334, 337, 338, 340, 342, 366, 368, 372, 373, 403, 409, 411, 423, 430, 449, 472, 479, 486, 490-492, 499, 500, 506, 507, 515, 516, 520-522, 525, 533, 537, 547, 550, 562-566, 568, 571, 578, 590, 616, 619, 635, 694-696, 709, 713, 714, 716, 718, 719, 721, 722, 724, 741, 767, 770, 835, 860, 931, 993, 1035, 1202, 1226, 1241

Orjonikidze, Zinaida 188, 491, 521, 564, 716, 739
Orlov, Aleksandr 189, 277, 509, 511, 519, 521, 524, 544, 561, 593-595, 627, 682, 737, 749, 750, 844
Orlova, Lyubov 346-348, 453, 823, 952, 1070, 1145
Orta Asya 37, 81, 135, 232, 314, 352, 395, 434, 500, 527, 645, 728, 1079, 1203
Orwell, George 595, 604
Ōshima, Hiroshi 528, 688, 879, 886, 1146, 1147, 1153
Osten, Maria 285, 435, 538, 603, 657, 763
Ott, Eugen 353, 529, 879, 880, 886, 891, 895, 1064, 1142, 1143, 1153, 1173-1176, 1197
Ozaki, Hotsumi 913, 1142, 1173

Özbekistan 82, 127, 129, 170, 212, 214, 231, 232, 636, 645, 647, 649, 1041

Paasikivi, Juho Kusti 966-970, 972-976, 978, 979, 981, 989, 1010
Paasonen, Aladár 966-968, 1000
Paris Dūşerken (Ehrenburg) 1150
Pascua, Marcelino 517, 541, 560, 622, 658, 678
Pasifik Filosu 649, 749, 956, 1044
Passov, Zelman 801
Pasternak, Boris 283, 284, 302, 304, 306, 333, 366, 398, 427, 448, 493, 684, 724, 763, 952, 953, 1008, 1229
Patolichev, Nikolay 1135
Pauker, Karl 185, 188, 189, 229, 244, 276, 277, 320, 327, 333, 335, 361, 516, 575, 579, 602, 623, 682, 740, 853
Paulus, Friedrich von 55, 1099
Paustovsky, Konstantin 448
Pavlov, Dmitri 598, 703, 1022, 1024, 1104, 1108, 1114, 1124, 1125, 1161, 1169, 1177, 1211-1213
Pavlov, Karp 830
Pavlov, Vladimir 865, 930, 1158, 1252
Pavlunovsky, İvan 57, 235, 722
Peculiar Penguins (film) 365
Pegov, Nikolay 757, 768
Pekin 22, 149, 209, 210, 369, 654, 655, 658, 751, 895
Peredelkino 296, 297, 762, 874, 1061
Peşkov, Maksim 296
Pétain, Philippe 159, 480, 1034, 1073, 1074, 1093, 1195
Peterson, Rudolf 188, 333, 361, 362, 367, 579
Petropavlovsk (gemi) 1030
Petrovsky, Hryhory 65, 113, 169, 176, 273, 302, 673, 770, 837, 1035
Philby, Harold ["Kim"] 353, 354, 594, 899, 1076, 1121, 1124, 1164
Phipps, Eric 280, 426, 427, 452
Picasso, Pablo 591, 596
Pieck, Wilhelm 313, 404, 584
Pike Operasyonu 1027
Pikel, Richard 477, 485, 491
Piłsudski, Józef 152, 160, 174, 175, 177, 266-268, 281, 289, 355, 376, 393, 401, 819, 848, 938
Platon Krechet (oyun, Korniychuk) 424
Ploieşti petrol sahası 1070, 1096
Pogodin, Nikolay 670, 67, 1061
Poincaré, Raymond 107
Politbüro 15, 16, 18, 30, 42, 43, 46-48, 50, 51, 53, 54, 56, 58, 60, 61, 63-65, 72-74, 78, 88, 92-95, 98, 101-106, 111-114, 116-121, 124, 127, 129, 131, 133, 135-137, 139, 143, 148, 150, 151, 153-155, 157, 159, 160, 162, 163, 166-171, 173-175, 180-182, 192, 195-198, 204, 206, 208-212, 223, 228, 236, 242, 243, 247-250, 255, 256, 263, 266, 268, 270-273, 279, 287, 293, 294, 296, 298, 303, 306, 312, 313, 315, 322, 325, 326, 328, 333, 334, 344, 345, 351, 356-358, 363, 368, 369, 377, 385, 391, 392, 396, 402, 403, 405, 407, 408, 412, 419, 429, 432, 438, 441, 442, 454, 459, 466, 472, 477-479, 485, 490, 496, 497, 503, 507, 508, 512, 514, 516, 521, 527, 532, 533, 539, 559, 560, 562, 566, 571, 579, 586, 596, 603, 605, 610, 615, 621, 626, 628, 632, 633, 635, 637, 639, 644, 645, 650-652, 656, 661, 663, 669, 673, 677, 680, 684, 688, 689, 693, 695, 716, 728, 734, 735, 739, 757, 759, 760, 767, 770, 773, 793, 794, 800, 801, 804, 805, 807, 813, 815, 822, 829, 837, 854, 856, 860, 861, 863, 900, 911, 922, 931, 932, 944, 962, 1006, 1035, 1087, 1113, 1114, 1116, 1126, 1157, 1158, 1170, 1178, 1191, 1204, 1219
Polonsky, Ruven 101, 237
Polonya istihbaratı 172, 175, 313, 599, 606, 741
Polonya Komünist Partisi 639, 640, 855
Polonya Koridoru 266, 355, 384, 451, 826, 894, 926
Polonya-Sovyet Savaşı 95, 938, 942, 1135
Port Arthur 66, 119
Portsmouth Antlaşması 141, 1060
Poskrebişev, Aleksandr 89, 106, 156, 272, 273, 284, 298, 332, 358, 392, 420, 425, 563, 645, 740, 759, 824, 839, 860, 908, 994, 1013, 1195, 1196, 1205, 1238
Postyshev, Pavel 101-103, 105, 106, 109, 166, 167, 188, 208, 217, 271, 338, 429, 490, 491, 547, 564, 567, 673, 676, 682, 684, 838, 1035
Potyomkin, Grigory 385, 398, 433, 531, 622, 658, 745, 782, 784, 792, 793, 803, 821, 859, 872, 873, 890, 908, 934, 962, 966, 973, 981

POUM (Birleşik Marksist İşçi Partisi) 504, 509, 514, 515, 540, 544, 583, 590, 592, 594, 595, 613, 621, 694, 749, 750, 763
Pravda 36, 43, 44, 46, 47, 50, 51, 58, 60, 64, 65, 68-70, 72, 78, 79, 86, 87, 94, 95, 97, 101, 102, 105, 107, 112, 113, 120, 125, 144, 147, 162, 163, 168, 169, 173, 174, 176, 182, 188, 190, 194, 204, 226, 241, 242, 248, 260, 262, 263, 281, 291, 296, 299, 303, 304, 306, 308, 315, 326, 333, 336, 338, 339, 341-343, 345, 349, 350, 356, 365, 366, 378, 383, 384, 387, 388, 391, 392, 397, 400, 401, 404-406, 410, 412, 415, 420-423, 425, 427, 431, 434-436, 439, 440, 442, 445, 449, 455, 456, 467, 472, 475, 490, 491, 493, 494, 499, 501, 503, 505-507, 509, 510, 522, 528, 537, 540, 553, 555, 557, 570, 571, 576, 586, 589, 592-594, 601, 608-610, 612, 613, 624, 633, 635, 646, 657, 662, 663, 672, 677, 678, 681, 688, 689, 695, 697, 707, 713, 714, 718, 720, 737, 741, 743, 759, 764, 766, 781, 782, 795, 796, 799, 815, 822, 835, 860, 888, 889, 894, 903, 905, 911, 933, 934, 943, 948, 973, 974, 977, 980, 982-984, 987, 993, 994, 1002, 1005, 1016, 1031, 1039, 1060, 1062, 1067, 1087, 1138, 1144, 1157, 1171, 1188, 1192
Princip, Gavrilo 148, 149
Prokofyev, Sergey 57, 194, 402, 452, 453, 575, 918, 993, 1037
Proskurov, İvan 875, 893, 970, 1016, 1017, 1064, 1126, 1185
Puşkin, Aleksandr 70, 557, 638
Putna, Vitovt 499, 610
Puyi, Henry 158
Pyatakov, Georgy ["Yuri"] 34, 43, 70, 88, 94, 101, 114, 206, 273, 357, 486, 498, 499, 506, 507, 547, 550, 554, 563, 565, 628, 635, 668, 719
Pyatnitsky, Osip 286, 313, 409, 635, 639, 640, 682, 762
Pyryev, İvan 365, 454

Quisling, Vidkun 544, 1028

Radek, Karl 44, 63, 160, 197, 204, 243, 262, 266, 267, 280, 287, 295, 298, 301, 307, 376, 396, 493, 494, 499, 506, 507, 525, 547, 548, 550, 554, 684, 876, 932, 938, 961
Radó, Sándor ["Dora"] 1126, 1150
Radyo Komintern 348
Radyo Moskova 348
Raeder, Erich 397, 674, 1054-1056, 1058, 1065, 1094, 1123, 1177, 1212
Rahmaninov, Sergey 452
Raikin, Arkady 992
Ramzin, Leonid 106-108
Raskolnikov, Fyodor 255, 424, 425, 865, 964, 965
Redens, Stanislaw 57, 135, 139, 184, 186, 235, 236, 423, 569, 685, 1003
Reichstag yangını 240, 500
Reizen, Mark 103, 824, 1145
Repin, İlya 386, 664
Respondek, Erwin 1145, 1146
Reznikov, Boris 102, 103
Ribbentrop, Joachim von 242, 397, 398, 401, 528, 792, 811, 842, 846, 847, 866, 871, 872, 875-877, 879-883, 886, 887, 891, 893, 896-898, 902-912, 915, 918, 921, 924, 926, 927, 929, 930, 935-937, 945-949, 952, 991, 1015, 1026, 1030, 1051, 1055, 1064, 1067-1069, 1071, 1072, 1074, 1075, 1079, 1081-1087, 1089, 1092, 1094, 1096, 1097, 1099, 1120, 1123, 1129, 1142, 1146, 1150-1152, 1158, 1160, 1161, 1163, 1171, 1173, 1182, 1183, 1186, 1206-1209, 1211, 1246-1248, 1251
Riefenstahl, Leni 414
Riga Antlaşması 941
Rivera, Diego 544
Rodos, Boris 767, 768
Rokossovski, Konstantin 1024
Rolland, Romain 399-401, 448, 456, 457, 604, 1230
Roma İmparatorluğu Tarihi Üzerine Metinler (Vipper) 699
Romanya 27, 49, 61, 77, 93, 99, 106, 108, 142, 149, 153, 157, 159, 160, 190, 198, 265, 282, 287, 289, 350, 376, 377, 386, 393, 405, 433, 473, 598, 620, 688, 690, 775, 777, 785, 822, 826, 846, 847, 850, 858, 873, 877, 901, 909, 920, 930, 934, 936-938, 946, 959, 995, 1021, 1037, 1040, 1042, 1043, 1050, 1059, 1061, 1064, 1070-1074, 1078, 1085, 1086, 1089, 1093, 1094, 1096, 1098, 1099, 1107, 1111, 1113, 1116, 1123, 1127, 1129, 1134, 1135, 1140, 1144, 1148, 1153, 1154, 1159, 1166, 1171, 1177, 1178, 1180, 1181, 1185, 1187, 1195, 1203, 1204, 1207, 1212, 1215
Romm, Mikhail 667, 669, 670, 852, 1145
Roosevelt, Franklin D. 144, 242, 246, 247, 280, 297, 407, 409, 609, 828, 868, 995, 1047, 1048, 1118, 1130, 1146, 1164, 1186
Rosenberg, Alfred 201, 204, 265, 281, 529, 870, 921, 1081, 1129, 1187
Rosenberg, Marcel 502, 503, 507, 519, 559, 560, 793, 1187
Rosenholz, Arkady (Rozengolts) 101, 281, 403, 585, 683, 761, 840
Rostov 57, 59, 81, 87, 191, 228, 293, 296, 411, 493, 533, 601, 708, 742, 762, 794, 835
Rozenfeld, Nina 362, 368, 395

Röhm, Ernst 290-292, 675
RSFSC (Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti) 85, 90, 104, 131, 173, 174, 177, 181, 192, 196, 216, 231, 257, 293, 297, 435, 438, 621, 629, 715, 808, 834, 944
Rudzutaks, Jānis 87, 92, 100, 104, 113, 114, 192, 196, 273, 600, 606, 650; 651, 684, 697, 761, 860, 1035
Rus Askeri Birliği 488
Rus Devrimi Tarihi (Troçki) 109
Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi 176, 640
Rus Tarihi Dersi (Klyuchevsky) 699
Rus-Japon Savaşı 119, 338, 406, 837
Ruslan ve Lyudmila (Glinka) 587
Rustaveli, Şota 705, 722, 723, 729
Rusya Proleter Yazarlar Birliği/Proleter Yazarlar Birliği 224, 255-257, 259
Rusya Tarihinde Devlet, Bürokrasi ve Mutlakıyetçilik (Olminsky) 699
Rybachy Yarımadası 25, 968, 971, 984
Rybkin, Boris ["Yartsev"] 749, 960, 961, 969, 1188
Rykov, Aleksey 43, 47, 48, 54, 56, 60, 64, 65, 70, 73, 87, 88, 92, 94, 97, 98, 100, 104, 105, 111-114, 116, 117, 135, 140, 148, 193, 197, 225, 263, 273, 299, 499, 506, 516, 522, 533, 562, 566, 567, 569, 619, 628, 635, 641, 668, 677, 680-684, 706, 708, 726, 744, 1035, 1219, 1250
Ryskulov, Turar 130, 181, 205, 567
Ryutin, Martemyan 119, 176-179, 182, 183, 190, 192, 215, 316, 317, 341, 416, 466, 472, 662, 679

SA [Sturmabteilung] 200, 201, 290-292, 1122
Saakadze, Giorgi 107
sağ sapma 41, 43, 45, 48, 56, 58, 79, 80, 87, 96, 101, 102, 111, 112, 117, 133, 134, 169, 176, 195, 257, 263, 299, 395, 473, 501, 606, 679, 680, 693
Sahalin 154
Salazar, António de Oliveira 385, 481
saldırmazlık paktı 26, 149-152, 154, 159, 175, 193, 204, 242, 247, 281, 322, 392, 656, 778, 804, 879, 887, 903, 904, 958, 1009, 1035, 1060, 1068, 1078, 1089, 1143, 1183
Samokhin, Aleksandr ["Sofokles"] 1115, 1128
San Nehri 935, 937, 945
Sanayi Akademisi 59, 60, 185, 186, 334, 342, 732, 735, 768
Sanjurjo, Jose 481, 552
Sats, Natalya 452, 597, 637
Savunma Komiserliği 41, 133, 362, 363, 402, 508, 576, 611, 614-616, 637, 660, 754, 816, 1022, 1036, 1108, 1131, 1154, 1156, 1196, 1203, 1210, 1212, 1221
Schacht, Hjalmar 385, 402-404, 421, 422, 425, 426, 432, 450, 451, 517, 520, 541, 550, 584, 585, 809, 829
Scheliha, Rudolf von ["Ari"] 352, 886, 893, 903, 953, 996, 1087, 1111, 1121, 1129, 1182, 1186, 1255
Schnurre, Karl 520, 829, 869, 870, 872, 896, 897, 900, 902, 904, 905, 1004, 1036, 1115, 1166
Scholl, Erwin 1176
Schulenburg, Friedrich-Werner Graf von der 267, 392, 520, 683, 841, 843, 872, 876, 878, 879, 887, 898, 900, 902, 903, 905, 908, 909, 929, 930, 931, 934-937, 944, 945, 948, 974, 978, 983, 990, 1015, 1028, 1035, 1038, 1042, 1048, 1064, 1068-1071, 1075, 1091, 1116, 1137, 1143, 1148, 1151, 1157-1161, 1165, 1166, 1171, 1183, 1184, 1109, 1209, 1210, 1211, 1246
Schulze-Boysen, Harro ["İhtiyar"] 353, 1122, 1149, 1255
Schweisguth, Victor-Henri 510, 511, 531
SD (Sicherheitsdienst) 290, 555, 675, 1112, 1123
Sedov, Lev 43, 44, 89, 179, 488, 489, 495, 501, 505, 548, 628, 678, 702, 860
Seeds, William 846, 857, 862, 870, 871, 889, 890
Semerkand 232, 1173
Semyon Kotko (Prokofyev) 1037
Serge, Victor 192, 193, 400, 448, 504, 866
Sergeyev, Artyom 29, 188
Shakespeare, William 32, 365, 366, 609, 773, 810
Shakhty davası 106, 107, 132, 207, 689
Shakhurin, Aleksey 998, 1020, 1066, 1125, 1135, 1158
Shatsky, Nikolay 339
Shcherbakov, Aleksandr 307, 308, 398, 399, 437-439, 769, 770, 889, 1126, 1157, 1202
Shchukin, Boris 667, 670, 852, 952
Sheboldayev, Boris 87, 164, 175, 270, 411, 546
Shirer, William 529, 924, 1064
Shkiryatov, Matvei 209, 411
Shkvartsev, Aleksey 930, 991, 1064, 1251
Shlyonsky, A.B. 796, 797
Shneiderovich, Miron 412
Shreider, İsrael 137, 516, 647, 684, 685, 762
Shumyatsky, Boris 316-318, 323, 337, 338, 345-347, 349, 351, 365, 439, 441, 442, 453, 549, 677
Shvernik, Nikolay 88, 494, 550, 642, 837, 949, 1035
Sibirya 11, 20, 48, 51, 58, 64, 66-68, 75, 78, 80-82, 91, 99, 102, 103, 110, 115, 120, 128, 129, 141, 142, 147, 153, 154, 158, 165, 176, 182, 197, 204, 212, 214-217, 246, 248, 260, 263, 281, 300, 314, 319, 324, 351, 430, 454, 501, 522, 543, 588, 622, 624, 636, 643-645, 647, 650, 658, 659, 695, 707, 730, 735, 745, 747,

756, 765, 767, 768, 860, 864, 913, 917, 984, 997, 1040, 1050, 1096, 1104, 1142, 1143, 1148, 1150, 1173, 1176, 1178, 1185
Siegfried Hattı 790
Silezya 352, 799, 935, 1043, 1114
Simon, John 378, 381, 397, 910, 1183
Simonov, Konstantin 467, 683, 930, 1035
Sinitsyn, Yelisei 976, 979, 980, 1188
Sirk (film) 453, 1070, 1145, 1232
Sirk Tentesinin Altında (İlf ve Petrov) 453
Sivkov, Arkady 1154, 1156
Skoda Fabrikası 842, 857, 869, 958, 1050, 1092
Skornyakov, Nikolay 1104, 1111, 1112
Slovakya 27, 353, 778, 842, 846, 847, 938, 1089, 1113, 1135, 1168, 1173, 1195, 1204
Slutsky, Abram 287, 298, 394, 509, 512, 513, 599, 737, 738, 743, 864
Smagin, Vasili 288
Smirnov, Aleksandr 192, 193, 196, 197, 252, 548
Smolny 19, 269, 325, 327-329, 331-333, 335, 336, 343, 363, 372
Smorodin, Pyotr 761
Smushkevich, Yakov 672, 1107, 1179
Snow, Edgar 538, 543
Sobolev, Arkady 437, 1090, 1091
Soçi 16, 58, 59, 61, 89, 94, 97, 99, 100, 137, 140, 143, 165, 167, 170, 173, 174, 176, 227, 228, 230, 239, 240, 244, 274, 276, 294, 298-300, 302, 303, 306, 308, 310, 312, 316, 323, 325, 329, 357, 395, 407, 410, 411, 413, 416, 418, 421, 466, 472, 475, 478, 479, 499, 505, 506, 512, 515, 516, 518, 532, 575, 578, 601, 658, 663, 698, 715, 734, 766, 815, 831, 985, 1059, 1194, 1204
Sofya 425, 865, 1089-1092, 1104, 1170, 1193
Sohum 44, 229, 230, 233, 235, 236, 238, 244, 356, 442, 475, 714-716, 725, 726, 728, 730, 773
Sokolnikov, Grigory 63, 82, 151, 184, 242, 243, 248, 249, 273, 289, 486, 499, 500, 506, 538, 679, 684, 769, 876
Solodovnikov, Aleksandr 1010, 1079
Sorge, Richard ["Ramsay"] 353, 529, 530, 749, 750, 752, 753, 755, 787, 827, 871, 886, 891, 895, 913, 916, 933, 989, 1069, 1111, 1135, 1142, 1143, 1150, 1173-1176, 1181, 1186, 1187, 1197, 1255
Sosyalist Devrimciler 65, 169, 197, 295, 562, 624, 628, 645, 650, 667, 676, 772
Sovyet anayasası 178, 525, 528, 715
Sovyet askerî istihbaratı 66, 153, 279, 282, 287, 288, 352, 394, 496, 503, 508, 511, 558, 598, 687, 691, 827, 893, 913, 933, 966, 969, 970, 995, 1016, 1045, 1048, 1056, 1059, 1064, 1087, 1099, 1106, 1111, 1127, 1132, 1143, 1173, 1185, 1203
Sovyet Ukraynası (savaş gemisi) 956
Sovyet Uzakdoğu Filosu 158
Sovyet Uzakdoğu Ordusu 142, 157, 394, 598, 622, 744, 745, 747, 748, 750-752
Sovyet Uzakdoğusu 58, 82, 142, 143, 149, 153, 154, 158, 210, 217, 300, 319, 428, 430, 432, 546, 624, 636, 643, 647, 649, 655, 658, 671, 673, 710, 730, 735, 741-745, 747, 478, 750, 766, 784, 787, 884, 917, 1050, 1081, 1187
Sovyet Yazarlar Birliği 256, 295, 301, 724, 729, 763, 764, 770, 807, 1229
Sovyetler Kongresi 225, 233, 279, 355, 366, 392, 525, 527, 528, 530, 531, 533, 671, 686, 715, 955, 1220
Speer, Albert 497, 596, 776, 810, 812-814, 867, 1037, 1212
Spiller, Natalya 823, 824
SS 290-292, 585, 675, 786, 790, 910, 927, 939, 946, 1026, 1072, 1081, 1105, 1123, 1129, 1146, 1153, 1205
SSCB'den Dönüş (Gide) 596, 603
Stahanov, Aleksey 423, 424, 430, 431, 490, 503, 587, 648, 1053, 1070
Stalin ve Voroşilov Kremlin'de (Gerasimov) 993, 1145
Stalin, Vasili 30, 31, 176, 183, 186-188, 190, 227, 276-278, 299, 310, 338, 364, 370, 410, 415, 416, 419, 420, 435, 441, 442, 568, 666, 740, 830, 831, 978, 1014, 1228
Stalin: Bolşevizmin Eleştirel Bir İncelemesi (Souvarine) 408
Stalin: Czar of All the Russias (Lyons) 1051
Stalin'in Hayatı (Koltsov) 260
Stalingrad 59, 68, 82, 227, 300, 422, 640, 737, 1011, 1076
Stalingrad Traktör Fabrikası 86, 87, 222, 1192
Stalinist Thermidor (Troçki) 1060
Stepanyan, Nerses (Nersik) 711-713
Stern, Grigory 589, 754, 755, 891, 913, 915, 916, 984, 996, 1019, 1179
Stetsky, Aleksey 166, 256, 272, 301, 333, 358, 427, 526
Stolypin, Pyotr 458, 459, 1065
Stöbe, Ilse ["Alta"] 352, 953, 980, 996, 1111, 1127, 1255
Strang, William 107, 146, 281, 381, 849, 889
Stravinsky, İgor 439, 452
Sudoplatov, Pavel 331, 801, 815, 844, 845, 863, 864, 961, 1030, 1077, 1122, 1138, 1158, 1175, 1188, 1193, 1204
Sukhanovka Hapishanesi 629, 767, 853, 854
Sumbatov-Topuridze, Yuvelyan 731, 732, 758
Sunday Express 278
Suritz, Jakob 151, 241, 291, 385, 425, 426, 444, 450, 496, 520, 529, 541, 585, 801, 821, 822, 841, 859, 871, 947, 1011
Sürekli Devrim (Troçki) 757

Svanidze, Aleksandr ["Alyosha"] 184, 185, 189, 569
Svanidze, Ketevan ["Kato"] 31
Svanidze, Maria 185, 190, 316, 318, 340, 342, 367, 370, 391, 423, 429, 541, 568
Svechin, Alexandr 30, 132, 133, 282, 384, 1108
Syrtsov, Sergey 64, 65, 71, 78, 98, 101-105, 109, 111, 112, 117, 466, 636, 1035

Şanghay 22, 23, 149, 376, 408, 530, 534, 543, 655, 656, 670
Şapoşnikov, Boris M. 54, 96, 132, 133, 165, 282, 596, 597, 601, 607, 611, 612, 658, 763, 784, 791, 884, 892, 898, 901, 909, 912, 931, 946, 985, 986, 995, 996, 1002, 1013, 1022, 1023, 1049, 1050, 1108, 1113, 1114, 1132
Şensi 23, 408, 428, 534, 535, 543, 1068, 1240
Şeştakov, Andrey 663, 664
Şolohov, Mihail 48, 75, 208, 209, 438, 545, 684, 1145
Şostakoviç, Dmitri 438-441, 453, 597, 672, 991, 1145, 1233

Taganka Hapishanesi 705
tahıl tedariği 12, 49, 58, 62, 68, 71, 98, 138, 147, 163, 169, 171, 174, 182, 191, 195-197, 207, 209, 215, 218, 268, 297, 300, 312, 319, 411, 500, 852, 1219
Tanner, Väinö 968-974, 976, 978, 979, 988, 990, 1008, 1010
Tarasova, Alla 587, 612, 823, 1145
Tatekawa, Yoshitsugu 1089, 1143, 1180
Tevosyan, İvan 957, 991, 1015, 1016, 1081
Thälmann, Ernst 200, 241
Thermidor'a Giden Yolda (Besedovsky) 454
Thorez, Maurice 286, 313
Tiflis 31, 59, 70, 110, 139, 140, 163, 185, 231, 235, 236, 260, 261, 323, 343, 344, 366, 367, 421, 493, 591, 649, 691, 699, 705, 711-716, 719, 720, 723-726, 728, 729, 734, 740, 759, 760, 816, 854, 993, 994, 1052, 1080
Til, Karolina 183, 187, 277, 740, 831, 832
Time 424, 670, 995
Timoşenko, Semyon 598, 607, 612, 763, 793, 984, 996, 999, 1004, 1010, 1012, 1014, 1016, 1022-1024, 1059, 1099, 1100, 1108, 1110, 1111, 1113, 1124, 1125, 1132, 1136, 1154-1156, 1166-1170, 1178-1181, 1184, 1188, 1196, 1202, 1203, 1205, 1206, 1208, 1210, 1212, 1213
Tirpitz (savaş gemisi) 398, 957
Togliatti, Palmiro 404, 515, 519, 541, 589, 658
Tolmachev, Vladimir 192, 193, 197
Tolstoy, Aleksey 301, 307-309, 325, 456, 665, 764, 765, 900, 1062, 1145
Tolstoy, Lev 30, 296, 307, 365, 366, 457, 587, 737
Tomsky, Mikhail 43, 47, 51, 61, 73, 87, 88, 94, 116, 117, 136, 192, 193, 197, 273, 499-501, 505, 532, 619, 628, 635, 668, 1035, 1062
Toroshelidze, Malakia 302, 309, 344, 405, 719
Tovstukha, İvan 51, 80, 89, 260, 261, 407, 635
Trilisser, Meyer 55-57, 512, 969, 1003
Troçki, Lev 12, 33, 36, 37, 42-45, 58, 63, 70, 73, 79, 87, 89, 108-112, 114, 116, 151, 155, 161, 177, 179, 183, 194-196, 206, 217, 223, 230, 244, 252, 254, 261-263, 269, 273, 295, 339, 358, 361, 373, 393, 396, 407, 408, 432, 445, 448, 454, 461, 465, 466, 470, 474, 475, 479, 485, 486, 488, 489-491, 495, 496, 498-502, 504, 505, 507, 509, 515, 522, 525, 527, 532, 538, 540, 544, 546, 548, 549, 551, 552, 567, 568, 572, 577, 579, 594, 605, 611, 614, 616, 624, 652, 667-670, 678, 683, 684, 686, 687, 694, 695, 700-702, 716, 733, 737, 748, 757, 764, 782, 822, 834, 840, 843-845, 848, 851, 860, 865, 876, 915, 917, 941, 949, 955, 958, 981, 1009, 1022, 1030, 1036, 1060-1063, 1076, 1101, 1200, 1215, 1250
Tuhaçevski, Mihail 30, 55, 95-98, 103, 104, 132, 133, 155, 158, 159, 165, 282, 354-356, 377, 382-384, 402, 414, 419, 422, 433, 449, 450, 511, 512, 554-556, 575, 577-580, 587, 591, 596-601, 605, 606, 610-612, 617, 619, 620, 637, 641, 651, 653, 682, 683, 687, 693, 694, 735, 741, 744, 764, 769, 840, 917, 940, 1003, 1019, 1022, 1107, 1108, 1201
Tuna Nehri 276, 1068, 1070, 1071
Tuominen, Arvo ["Poika" - Çocuk] 982
Tupikov, Vasili 1112, 1132, 1137, 1150, 1151, 1182, 1187
Tupolev, Andrey N. 613, 948
Türbin Günleri (Bulgakov) 250, 251, 364
Tüfekli Adam (Pogodin) 670, 677, 766
Tüm-Birlik Kolektif Çiftlik Örnek İşçileri Kongresi 202, 359, 434, 1235
Tüm-Birlik Örnek İşçiler Kongresi 68
Türk Boğazları/Boğazlar 107, 909, 1057, 1085, 1090, 1091, 1096, 1098, 1115
Türkiye 43, 49, 95, 146, 163, 206, 232, 233, 246, 316, 488, 641, 702, 716, 717, 727, 728, 731, 843, 873
Türkmenistan 129, 135, 231, 301, 637, 647, 649, 666, 1192, 1239
Twardowski, Fritz von 243, 267, 289, 376, 419, 425

Uborevičius, Jeronimas 55, 95, 133, 356, 377, 414, 433, 445, 512, 556, 577, 598, 601, 607, 610, 612, 940
Uglanov, Nikolay 177, 182, 688, 1035
Ukrayna Komünist Partisi 64, 162, 169, 175, 216, 734, 1202, 1220

Ukrayna Steplerinde (Kurniychuk) 1110, 1207
Ukrayna'da Alman İşgalinin İflası 513
Ulan Batur 167, 322, 429, 432, 447, 659, 660, 685, 997, 1019, 1024
Ulrich, Vasili 342, 343, 498, 502, 550, 611, 612, 681
Uluslararası Tugaylar 508, 523, 582, 590, 622, 657, 658, 763
Ulyanova, Maria 178, 567, 568, 612, 613, 833
Umansky, Konstantin 298, 1146, 1147
Urallar 20, 48, 68, 69, 88, 114, 120, 126, 128, 147, 171, 183, 193, 197, 198, 204, 205, 212, 215, 216, 272, 284, 485, 506, 570, 624, 757, 830, 840, 855, 861, 1170
Uritsky, Semyon 325, 394, 507, 511, 512, 513, 555, 560, 592, 598, 599, 610, 689, 753, 1064, 1175
Urumçi 279, 657
Uspensky, Alexandr 643, 708, 735, 736, 738, 758, 804, 855, 1041
Usta ile Margarita (Bulgakov) 873, 1008
Utyosov, Leonid 315, 318, 346, 347, 417, 646, 647, 1194, 1232
Uzun Bıçaklar Gecesi 291, 352, 368
Uzun Yürüyüş 23, 408, 428, 487, 671, 1240

Valedinsky, İvan 59, 89, 90, 540, 673
Vannikov, Boris 999, 1179
Varga, Jenő 265, 286, 447, 557, 584, 762, 763, 1065, 1067, 1104, 1126
Vasilevsky, Alexandr 598, 763, 999, 1013, 1083, 1113, 1131, 1132, 1166, 1167-1169, 1203
Ve Durgun Akardı Don (Derjinski) 438, 439
Ve Durgun Akardı Don (Şolohov) 438
Vernadsky, Vladimir 272, 685, 853, 941
Versay Antlaşması 15, 54, 110, 136, 141, 152, 159, 204, 241, 265, 266, 282, 290, 312, 350, 378, 382, 388, 397, 398, 414, 445, 777, 779, 780, 783, 789, 812, 820, 826, 846, 868, 923, 950, 951, 955, 1048, 1051, 1117, 1122, 1155, 1215
Vichy 1032, 1034, 1048, 1073, 1093, 1142, 1195, 1196
Vistula Nehri 142, 901, 929, 935, 937, 947, 1248
Vişinski, Andrey 108, 228, 295, 342, 343, 367, 432, 454, 484, 495, 499, 525, 527, 574, 588, 679-681, 804, 825, 1021, 1038, 1071, 1078, 1079, 1085, 1088, 1141
Vişnevski, Vsevolod 604, 729, 808, 825, 917, 919, 942, 953, 977, 1007, 1037, 1039, 1040, 1061, 1062, 1138, 1170
Viva Villa! (film) 365
Vlasik, Nikolay 187, 190, 239, 240, 244, 277, 298, 416, 419, 435, 516, 573, 673, 740, 853, 908, 1126, 1228
Volga askerî bölgesi 133, 449, 596, 1024
Voroşilov, Kliment Y. 36, 46, 53-55, 60, 66, 67, 70, 75, 88, 89, 95, 96, 100, 102-105, 110, 113, 114, 117, 131, 133, 134, 137, 142, 149, 152, 154, 155, 157-160, 165, 166, 168, 170, 172, 184, 187, 188, 192, 206, 219, 225, 227, 228, 239, 243, 244, 246, 248-251, 254, 258, 267, 268, 273, 274, 282, 287, 289, 294, 300, 310, 313, 319, 321, 322, 332, 334, 337, 346, 356, 358, 360, 362, 367, 368, 386, 387, 389, 392, 394, 399, 402, 406, 409, 410, 411, 413, 414, 422, 424, 429, 435, 448-450, 455, 472, 477, 479, 485, 486, 492, 500, 505, 506, 508, 510, 512, 513, 515, 516, 518, 522, 537, 541, 542, 555, 556, 559-561, 564, 565, 574, 576, 577, 578, 579, 586, 587, 589-593, 597-600, 604, 605, 607, 608, 610-612, 614-617, 625, 641, 645, 658-660, 667, 668, 671-674, 694, 695, 702, 703, 709, 719, 738, 741, 742, 744, 748, 751, 752, 753, 756, 757, 766-768, 770, 772, 782, 784, 788, 791, 793, 837, 859-862, 865, 884, 885, 889, 891, 892, 898, 900-902, 904, 908, 912, 915, 918, 920, 930, 931, 937, 955, 960, 963, 970, 974, 976, 978, 983, 985, 989, 991-993, 995-997, 999-1002, 1004, 1006, 1014, 1017, 1018, 1022, 1023, 1024, 1035, 1050, 1051, 1059, 1076, 1077, 1100, 1108, 1114, 1116, 1138, 1139, 1145, 1202, 1210
Voznesensky, Nikolay 112, 386, 673, 1021, 1066, 1106, 1116, 1126, 1130, 1158, 1202, 1205
Vrang, Birger 967, 970, 1000
Vyborg/Viipuri 25, 324, 968, 972, 1004, 1008-1010

Warlimont, Walter 936, 937, 1057, 1097, 1105, 1112, 1151, 1182
Wehrmacht 354, 378, 385, 414, 446, 471, 511, 555, 607, 620, 674, 676, 691, 779, 780, 786, 788-790, 826, 829, 842, 856, 896, 922, 926-930, 933-937, 942, 944, 949, 953, 958, 978, 1028, 1031, 1033-1036, 1042, 1043, 1049, 1050, 1056-1058, 1066, 1069, 1070, 1074, 1096, 1097, 1105, 1112, 1113, 1115, 1117, 1122, 1128, 1137, 1138, 1151, 1170, 1171, 1178, 1184, 1198, 1199, 1203, 1207, 1208, 1212, 1213, 1248
Weizsäcker, Ernst von 857, 859, 878, 879, 881, 886, 887, 891, 893, 896, 897, 900, 902, 916, 1067, 1083, 1151, 1153, 1161, 1206
Welkisch, Kurt ["ABC"] 352, 875, 893, 953, 1127, 1144
Welkisch, Margarita ["LCL"] 352, 1127
Welles, Sumner 1146, 1147
Wells, H. G. 91, 297, 298, 456
Wilson, Horace 783, 893, 897, 899
Witte, Sergey 14, 458, 1065

Xi'an 23, 487, 535-539, 542, 543, 547
Xinjiang [Sincan] 23, 173, 279, 428, 487, 656, 657, 670
Xueliang, Zhang 65, 141, 487, 534-537, 539, 1244

Yagoda, Genrikh 55-58, 63, 69, 73, 78, 79, 90, 117, 126-128, 134, 135, 137, 139, 169, 197, 198, 209, 225, 227, 239, 240, 244, 246, 259, 270, 273, 285, 287, 288, 293-296, 300, 319, 332-335, 337, 339, 342, 351, 362-364, 371, 372, 395, 396, 400, 412, 422, 430, 432, 442, 443, 454-456, 477, 484, 485, 501, 512, 515, 516, 548, 553, 569, 570, 572-576, 579, 597, 599, 601, 602, 607, 622, 623, 626, 627, 643, 680-682, 687, 694, 697, 706, 707, 717, 718, 735, 737, 742, 743, 760, 761, 817, 854, 959, 1003, 1122, 1237
Yakın Kır Evi 274-276, 318, 339, 342, 370, 391, 429, 431, 540, 589, 627, 673, 718, 724, 738-740, 758, 759, 831, 838, 907, 912, 913, 931, 1017, 1030, 1060, 1077, 1087, 1142, 1191, 1210, 1212
Yakir, İona 103, 356, 367, 413, 510-512, 556, 573, 577, 596, 598, 601, 606, 607, 610-612, 622, 732, 733, 840
Yakovlev, Aleksandr 991, 997, 998, 1003, 1020, 1081, 1095, 1145
Yakovlev, Yakov 72, 73, 161, 175, 202, 228, 272, 360, 526
Yan'an 23, 408, 487, 497, 547, 671, 1005
Yaroslavsky, Yemelyan 45, 47, 82, 109, 163, 192, 298, 407, 568, 680, 793, 794, 797, 994, 1002, 1022
Yashvili, Paolo 723, 724
Yefimov, Boris 553, 593, 626, 917, 940
Yegorov, Aleksandr 133, 187, 267, 402, 422, 450, 512, 596, 763, 1107, 1236
Yemelyanov, Vasili 999
Yeni Moskova (Pimenov) 840
Yenukidze, Avel 59, 70, 129, 137, 167, 176, 188, 210, 219, 225, 227-230, 243, 255, 283, 309, 310, 333, 344, 345, 361, 362, 367-369, 394-397, 406, 411, 412, 436, 455, 575, 579, 606, 767
Yeremin, Grigory ["Yeshenko"] 1127, 1188
Yevdokimov, Yefim 57, 58, 73, 117, 127, 134, 135, 137, 191, 198, 273, 371, 411, 515, 569, 601, 602, 630, 707, 708, 742, 760, 762, 855, 1003
Yevgeni Onegin (Puşkin) 557
Yezhov, Nikolay 109, 245, 267, 270, 272, 273, 276, 293, 325, 334, 356-358, 362, 363, 368, 372, 373, 395-397, 404, 406, 409, 412, 427, 429, 430, 432, 438, 455, 477, 484, 485, 489, 491, 498-502, 505, 515, 516, 531, 532, 547, 550, 554, 555, 559, 561, 562, 564, 566, 569, 572, 573, 575, 576, 579, 586, 587, 593, 595, 597, 599-602, 604, 613, 614, 617, 621, 622, 624, 626-629, 635, 636, 638-652, 654, 658-660, 666, 670, 672, 673, 676, 680, 681, 685, 687, 690, 693, 695, 697, 705-709, 711, 718, 719, 727, 729, 733-737, 740, 742-744, 746, 749, 751, 757-760, 762, 765, 766, 768, 770, 772, 793, 769, 804, 805, 808, 815-817, 851, 853-856, 860, 863, 874, 1001, 1003, 1035, 1060, 1107, 1242
yıldırım savaşı [*blitzkrieg*] 1034, 1203
Yiyecek Sanayi Komiserliği/Yiyecek Komiserliği 479, 565, 588
Yofan, Boris 436, 596
Yüce Yurttaş (film) 677
Yüksek Askerî Konsey 604, 607, 673, 694, 733, 745, 784, 787, 874
Yüksek Ekonomi Konseyi 114, 139, 155
Yüksek Sovyet Prezidyumu 837, 1157

Zaitsev, Nikolay ["Bine"] 953, 980, 1111, 1137, 1179
Zakovsky, Leonid 319, 327, 340, 363, 364, 368, 372, 422, 682, 695, 707, 760
Zaporozhets, Aleksandr 1157, 1168, 1205
Zaporozhets, İvan 270, 319, 328, 351, 761
Zborowski, Mordoka ["Mark"] 488, 489, 522, 548, 628, 678
Zdravitsa (Prokofyev) 453, 993
Zedong, Mao 539, 1006, 1240
Zelinsky, Koreli 258, 259
Zenzinov, Vladimir 987, 988
Zetkin, Clara 53, 103, 104, 114
Zinovyev, Grigory 37, 42, 45, 65, 73, 114, 116, 140, 177, 179, 182, 226, 263, 270, 319, 323, 337-343, 350, 351, 363, 368, 371-373, 395, 396, 430, 432, 455, 461, 466, 473, 477, 484-486, 491, 498-502, 506, 515, 516, 532, 538, 546, 548, 554, 567, 571, 575, 578, 603, 619, 628, 638, 652, 667, 668, 679, 684, 689, 693, 694, 719, 747, 834, 840, 854, 860, 915, 982, 1035, 1250
Zoshchenko, Mikhail 259, 277, 557
Zubalova 100, 105, 184, 237-275, 277, 278, 318, 416, 601, 831, 832

Stephen Kotkin

STALİN

Hitler'i Beklerken (1929-1941)

CİLT 2

Stephen Kotkin, üç cilt olarak tasarladığı bu kapsamlı biyografinin ikinci cildinde çağdaş dünyanın en tartışmalı liderlerinden Stalin'in mutlak iktidarını perçinlediği 1929-1941 yılları arasına odaklanıyor.

Eşi Nadya Alliluyeva'nın intiharı ve yakın arkadaşı Sergey Kirov'un öldürülmesi gibi, yalnızlığını ve kuşkuculuğunu daha da keskinleştiren trajedilerle gündelik yaşamındaki sıradan anları detaylı olarak takip ettiğimiz çalışmanın bu ikinci cildi *Hitler'i Beklerken*'de kişisel olanla "tek ülkede sosyalizm"in inşasının iç içe geçtiği sarsıcı bir hikâye anlatılıyor.

Özellikle Ukrayna ve Kazakistan'da kitlesel bir kıtlığın yanında insani yıkıma da yol açan "iradi" kolektivizasyon ve sanayileşme süreçleriyle büyük bir köylü ekonomisinin dünyanın en büyük güçlerinden biri haline gelmesinde Stalin'in oynadığı rol ve sahip olduğu sorumluluk detaylı bir şekilde inceleniyor.

Kotkin, parti içi muhalefet, düşmanlıklar ve bitimsiz tasfiyelerin gölgesindeki Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası ile yerleşik düzene karşı ortaklıklarla birlikte karşıtlıklar da barındıran ilişkisini yeni bir dünya savaşının eşiğinde, İspanya İç Savaşı'ndan Japon saldırganlığına uzanan geniş bir coğrafyada, tarihsel bir kapsamda tartışıyor.

iletişim

THG 0002879 YKE

ISBN-13: 978-975-05-3824-7

9 789750 538247

KDV'DEN MUAFTIR